
ЎЗ
М

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

5 ЖИЛДЛИ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (*раҳбар*), Н. ТЎХЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Тошкент

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

БИРИНЧИ ЖИЛД

А – Д

"Ўзбекистон миллий энциклопедияси"
Давлат илмий нашриёти

81.2 Ўзб-4

"ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ"
ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ

Директор – Н.Тўхлиев.

Директорнинг биринчи ўринбосари – Д.А.Шораҳмедов.

Директор ўринбосарлари – М.Н.Аминов, А. Ниёзов.

Тил ва адабиёт илмий таҳририяти – А. Мадвалиев (мудир), Ҳ. Абдиев (етакчи илмий муҳаррир).

Ишлаб чиқариш, харитаграфия ва безак бўлими – И.Р.Ҳодиев (бошлиқ), А. Бурхонов (бош рассом), М. Олимов (етакчи техник муҳаррир), А. Ёқубжонов (етакчи илмий программист), Д. Ҳасанова (саҳифаловчи-оператор).

Ў 16 **Узбек тилининг изоҳли луғати: – Т.:**
"Ўзбекистон миллий энциклопедияси"
Давлат илмий нашриёти, 2006.-680 б.

Луғат ҳозирги узбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва суз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср узбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат узбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мулжалланган.

ББК 81.2Ўзб-4

1032904
4/11/92

Ў 70105–071
358–2006

ISBN 5–89890–132–9

© "Ўзбекистон миллий энциклопедияси"
Давлат илмий нашриёти, 2006.

Alisher Navoiy
Alisher Navoiy i
nomidagi MK
O zbekiston MK
20 07
2277

СЎЗБОШИ

Тилнинг ривожланиш жараёнида унинг луғат таркиби (лексикаси) бошқа соҳаларига қараганда тез, сезиларли, жиддий ўзгаришларга учрайди. Бунинг сабаблари маълум, албатта. Бу ўзгаришлар лексиканинг фақат миқдор жиҳатдан эмас, балки сифат жиҳатдан ҳам ривожланишини акс эттиради. Лексикадаги тараққиёт, ўзгаришлар янги луғавий бирликларнинг пайдо бўлиши ва маълум луғавий бирликларнинг йўқ бўлиши (истеъмолдан чиқиши), сўзларнинг янги маънолар касб этиши ва айрим маъноларининг йўқолиши каби ҳодисалардан иборат бўлади. Бу жараёнда луғавий бирликларнинг адабий меъёр (норма)га бўлган муносабатида, қўлланиши ва бошқа хусусиятларида турлича ўзгаришлар юз беради. Ана шундай ўзгаришлар маълум даражага келганида, уларни назарий ва амалий жиҳатдан акс эттирувчи тадқиқотларга эҳтиёж туғилади. Амалий ишларнинг асосийларидан бири эса изоҳли, тарихий ва этимологик луғатлар тузиш ҳисобланади. Икки жилдли "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" юзага келгандан буён ўтган йигирма йилдан кўпроқ вақт мобайнида ўзбек тили лексикасида юз берган ўзгаришлар эътиборга олинса, аллақачон ана шундай луғатнинг янгисини яратиш вақти келганлиги ва бу иш ҳозирги куннинг талаби эканлиги ўз-ўзидан аён бўлади.

Шу билан бирга, мамлакатимизнинг мустақилликка эришуви арафасида ва мустақилликнинг дастлабки йилларида тил сиёсатида жиддий ўзгаришлар юз берди. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши, Давлат тили ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши, қонун моддаларида қайд этилган йўл-йўриқ ва вазифалар ўзбек тили тараққиётида янги даврни бошлаб берди. Тил тараққиёти жараёнида унинг ўз ички имкониятлари асосида ривожланиши қонуни тўла, эркин амал қила бошлади. Бу — масаланинг бир томони. Иккинчи томондан, республикамиз ҳаётининг барча соҳаларида юз бераётган катта ўзгаришлар, ривожланган жуда кўп мамлакатлар билан алоқаларнинг тобора кучайиб бораётганлиги қисқа вақт мобайнида ўзбек тили, хусусан, унинг лексикаси ривожига сезиларли таъсир кўрсатди.

Ана шундай омиллар таъсирида ўзбек тили луғат таркибида юз берган жиддий ўзгаришлар муносабати билан ўзбек тилининг давр талабига жавоб берадиган кўп жилдли изоҳли луғатини тузиш ва чоп этиш республика ҳукуматининг махсус қарори билан Давлат дастурига киритилиб[1], уни амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтига юклатилди.

Янги кўп жилдли изоҳли луғатни тузишда 1981 йилда нашр этилган икки жилдли изоҳли луғат материалларидан фойдаланилди. Лекин у икки жилдли луғатнинг тўлдирилган ёки қандайдир ўзгартишлар билан қайта ишланган нашри эмас, балки лексикографиянинг янги ютуқларини ҳисобга олган ҳолда яратилган мутлақо янги луғатдир. Бир умумий луғавий маънога эга бўлган сўз шаклларидан асосийсини бериш, қолганларининг эса, маънода муайян силжиш, ўзгариш бўлмаган ҳолларда берилмаслиги; аввалги луғатда "эскирган", "диний" каби белгилар остида берилган (ёки умуман берилмаган) тарихий, этнографик, диний терминларга янгича ёндашув; ўзбекча ёки умумтуркий бўлмаган сўз ва терминларга (арабча, форсча, байналмилал, русча ва бошқа тилларга мансуб сўзларга) мумкин қадар тўлиқ этимологик маълумот бериш кабилар ҳам ушбу луғатнинг ўзига хос хусусиятларидан ҳисобланади. У ҳозирги ўзбек тили лексикасининг ҳолатини ва

[1] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 сентябрдаги 311-сонли қарори ва унга илова қилинган Давлат дастури.

ривожланиш тамойилларини ҳисобга олган ҳолда яратилди. Бунга ўзбек тилшунослигининг кейинги йиллардаги эркин тараққиёти, Тил ва адабиёт институтида тўпланган катта миқдордаги лексикографик материаллар имконият туғдирди.

Ўзбек лексикографиясининг тарихи Маҳмуд Кошғарийнинг XI асрда яратилган машҳур "Девону луғотит турк" асари билан бошланган. Ушбу луғат фақат сўзлар ва уларнинг маъноларини тавсифлаб қолмасдан, туркий халқлар тарихи, урф-одатлари, географик жойлашуви каби кенг маълумотларни ҳам қамраб олган. Шу билан бирга, у дастлабки икки тилли (туркийча-арабча), изоҳли луғатлардандир. Яна бир юртдошимиз Маҳмуд Замахшарий ўзининг "Асос ул-балоға" асари ва "Муқаддимат ул-адаб" (XII аср) деб номланган тўрт тилли (араб, форс, ўзбек, мўғул) луғати билан ҳам амалий, ҳам назарий лексикография ривожига катта ҳисса қўшди. XIII асрда эса "Ат-туҳфатуз-закияти фил-луғатит-туркия" деб номланган ноёб луғатлардан бири яратилди. Алишер Навоий ижодига бўлган катта қизиқиш XV асрдан кейинги даврда буюк шоир асарлари тили, умуман эски ўзбек тили билан боғлиқ бир қанча луғатларнинг яратилишига сабаб бўлди: Толе Имони Ҳиравийнинг "Бадое ул-луғат" (XV аср) номли чиғатойча-форсча луғати, "Абушқа" номи билан машҳур бўлган чиғатойча-туркча изоҳли луғат (XVI аср, Туркия), Муҳаммад Ёқуб Чингийнинг "Келурнома" деб номланган ўзбекча-форсча луғати (XVII аср), Муҳаммад Ризо Хоксорнинг "Мунтахаб ул-луғот" номли изоҳли луғати (XVIII аср), Мирзо Маҳдийхоннинг "Санглоҳ" номли чиғатойча-форсча луғати (XVIII аср), Сулаймон Бухорийнинг "Луғати чиғатоий ва турки усмоний" (XIX аср) каби ва бошқа луғатлар шу жумладандир. Шарқшунослик ва туркийшунослик фанларининг ривожланиши туфайли анъанавий луғатчилик билан бир қаторда XIX аср 2-ярмидан янгича йўналишдаги ўнлаб русча-ўзбекча, ўзбекча-русча ва умуман туркий тиллар лексикасини изоҳловчи луғатлар ҳам пайдо бўла бошлади. Бу жиҳатдан Л.З.Будаговнинг 2 жилдли "Сравнительный словарь турецко-татарских наречий" ("Туркий лаҳжаларнинг қиёсий луғати", СПб., 1869-71), В.В. Радловнинг 4 жилдли "Опыт словаря тюркских наречий" ("Туркий лаҳжалар луғати тажрибаси", СПб., 1893-1911), В.П.Наливкин ва М.Наливкиналарнинг 1884-1912 йилларда бир неча марта нашр этилган "Русско-сартовский и сартовско-русский словарь" ("Русча-сартча ва сартча-русча луғат") каби луғатлар диққатга сазовордир.

Ўзбек луғатчилиги тарихида XX аср алоҳида ўрин тутади. Бу даврда турли мақсадларни кўзда тутган кўплаб терминологик луғатлар, ўқув ва имло луғатлари, икки ва уч тилли сўзлашгичлар яратилди. Бунда, айниқса, русча-ўзбекча ва ўзбекча-русча, шунингдек, ўзбек тилини бошқа европа ва хорижий шарқ тиллари билан қиёслаб ўрганишга мўлжалланган луғатлар алоҳида ўрин тутади. Уларнинг энг муҳимлари сифатида Е.Д. Поливановнинг "Қисқача русча-ўзбекча луғат"и (Тошкент-Москва, 1926), Ашурали Зоҳирийнинг 2 жилдли "Русча-ўзбекча мукаммал луғат"и (34 минг сўз; Тошкент, 1927-28), К.К.Юдахиннинг "Қисқача ўзбекча-русча луғат"и (араб графикасида; Тошкент, 1927), У.Аҳмаджонов ва Б.Илёзовнинг "Ўзбекча-русча луғат"и (лотин графикасида; Тошкент, 1931), С.Раҳматий ва Абдулла Қодирийларнинг "Русча-ўзбекча тўла сўзлик" (2-жилд, 34 минг сўз; Тошкент-Қозон, 1934; луғатнинг 1-жилди нашр этилмай қолган), В.В.Решетовнинг "Қисқача ўзбекча-русча луғат"и (Тошкент, 1935) кабиларни кўрсатиш мумкин. 40-йилларнинг бошларида 17 минг сўзли "Ўзбекча-русча луғат" (Тошкент, 1941) ва 30 минг сўзли "Русча-ўзбекча луғат" (Тошкент, 1942) яратилди ва нашр этилди. Проф. Т.Н.Қори-Ниёзий ва проф. А.К.Боровковлар таҳрири остида тайёрланган ушбу луғатлар сўзлигининг таркиби жиҳатидан ҳам, луғат мақолаларининг тўлалиги жиҳатидан ҳам аввал нашр этилган луғатлардан анча мукаммал эди. Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти лексикографларининг республикадаги тажрибали таржимонлар билан ҳамкорликда яратган 5 жилдли "Русча-ўзбекча луғат"нинг босилиб чиқиши (78 минг сўз; Тошкент, 1950-55), 50 минг сўзли 1 жилдли "Русча-ўзбекча луғат" (М., 1954) ва 40 минг сўзли 1 жилдли "Ўзбекча-русча луғат" (М., 1959) каби луғатларнинг нашр этилиши ўзбек лексикографияси тарихида муҳим воқеа бўлди.

Мазкур луғатлар, айниқса, 1959 йилда нашр этилган "Ўзбекча-русча луғат" ўзбек тилининг дастлабки, биринчи изоҳли луғатини тузиш учун асос бўлди ва унинг илмий базасини юзага келтирди. Ушбу луғатларда ўзбек лексикографиясининг тажрибалари умумлаштирилган, ҳозирги замон ўзбек тилининг лексик-семантик тизими ва XX асрда шаклланган меъёрлари биринчи марта кенг тавсиф этилган эди.

Шундай қилиб, икки тилли луғатлар, хусусан, "Ўзбекча-русча луғат" устида олиб борилган барча ишлар, маълум маънода, изоҳли луғатни яратиш учун тайёргарлик бўлди, унга замин ҳозирлади. Бу ишлар давомида ўзбек тилининг изоҳли луғати ва ўзбекча-русча луғатларнинг тузилиши учун умумий бўлган кўпгина масалалар, жумладан, луғатда бош сўзларнинг шакли, сўз танлаш принциплари, сўзларнинг маъновий, услубий ва грамматик тавсифлари, лексикографик белгилар тизими ва бошқа масалалар амалий равишда ҳал этилди. 60 минг сўз ва сўз бирикмасини қамраб олган 2 жилдли "Ўзбек тилининг изоҳли луғати" (М., 1981), 2 жилдли "Русча-ўзбекча луғат" (Тошкент, 1983–84) ҳамда 1 жилдли "Ўзбекча-русча луғат" (Тошкент, 1988)ларнинг нашр этилиши ўзбек луғатчилиги тарихида янги босқични бошлаб берди.

Амалий лексикография соҳасида эришилган муайян муваффақиятлар билан бир қаторда луғатчиликнинг назарий муаммоларига – луғатшуносликка ҳам эътибор қаратилди ва изоҳли ҳамда икки тилли луғатларнинг маълум лексикографик масалаларини ҳал этишда орттирилган бой тажрибани, шунингдек, бу соҳадаги мавжуд камчиликларни ёритишга бағишланган бир қатор илмий ишлар ҳам амалга оширилди. Бундай изланишларнинг натижа ва хулосалари тузилажак луғатларнинг сифатини яхшилашга ёрдам бериши шубҳасиз.

Бу ўринда шуни таъкидлаш керакки, ўзбек тилининг турли тарихий даврларига, турли функционал услубларига оид битмас-туганмас сўз бойлигини тўла-тўкис қамраб олиш учун маълум хронологик чегараларга эга бўлган, аниқ мақсадга мўлжалланган луғатлар тузиш тақозо этилади. Масалан, Алишер Навоий ва бошқа мумтоз шоирларнинг асарларини ўқиш учун махсус луғат зарур, чунки эски ўзбек тили ҳозирги ўзбек адабий тилидан луғат таркиби жиҳатидан ҳам, грамматик қурилиши жиҳатидан ҳам сезиларли фарқ қилади. Бундай луғатлар тузилган ва нашр этилган ҳам. Масалан, П. Шамсиев ва С. Иброҳимовларнинг "Навоий асарлари луғати" (Тошкент, 1972). Бу луғат биринчи марта 1953 йилда "Ўзбек классик адабиёти асарларини ўқиш учун қисқача луғат" номи билан нашр этилган эди. 1983-85 йилларда эса проф. Э.И.Фозилов раҳбарлигида шоир асарлари тилининг 4 жилдли анча мукаммал луғати нашр этилди.

Ўзбек тили лексикаси, ҳатто XX асрнинг ўзини олиб қараганда ҳам, таркиб жиҳатидан бир хил эмас. Унда айрим муаллифлар томонидан ишлатилган, лекин ҳали ўзбек адабий тилига кириб улгурмаган, шунингдек, шеваларга оид сўзлар ҳам анчагина. Бундан ташқари, Ўзбекистонда қадимдан ривожланган касб-ҳунарларга оид, фақат ҳунармандлар ўртасида ишлатиладиган лексика ёки XX асрда ўзбек тилида пайдо бўлган сон-саноқсиз илмий-техникавий терминлар борки, буларнинг ҳаммасини битта луғатга сигдириб бўлмайди. Айни шу сабабли касб-ҳунар, шева луғатлари, терминологик луғатлар тузиш тажрибаси ҳам мавжуд. Бу жиҳатдан С. Иброҳимовнинг 3 қисмли "Фарғона шеваларининг касб-ҳунар лексикаси" луғати (Тошкент, 1956–59), О. Усмон ва Р. Дониёровларнинг "Русча-интернационал сўзлар изоҳли луғати" (Тошкент, 1965; 2-нашри – 1972), академик Ш.Ш.Шоабдураҳмонов таҳрири остида нашр этилган "Ўзбек халқ шевалари луғати" (Тошкент, 1972), Олим Усмон раҳбарлигида тузилиб нашр этилган "Ижтимоий-сиёсий терминлар луғати" (Тошкент, 1976) ва бошқа ўнлаб луғатлар эътиборга лойиқ. Ўзбек тилининг янги изоҳли луғати ана шундай бой лексикографик тажриба асосида юзага келди.

Ўзбек тилининг ушбу изоҳли луғати кенг хронологик доирада ўзбек тилининг бутун сўз бойлигини эмас, балки ҳозирги замон ўзбек тилининг кенг истеъмолдаги сўз бойлигини тўплаш ва тавсифлашни ўзига мақсад қилиб қўяди. Чунки ўзбек тили XX асрнинг 2-ярмида, хусусан, кейинги ўн йилда янги-янги сўзлар, сўз шакллари ва ифода воситалари билан бойиди, шу билан бирга, сифат жиҳатидан ҳам анча ўзгарди. Унда янги меъёр (норма)лар,

янги хусусиятлар шаклланди ва ривожланиб бормоқда. Бундай ўзгаришлар тилнинг фонетик таркиби ва алифбосида ҳам, имло ва талаффузида ҳам, морфологик ва лексик-семантик тузилмасида ҳам, стилистикаси ва грамматик қурилишида ҳам озми-кўпми ўз аксини топди. Айниқса, ўзбек тили лексикасида катта ўзгаришлар содир бўлди. Ўзбекистонда саноат, қишлоқ хўжалиги, фан, техника ва маданиятнинг беқиёс тараққиёти, мамлакатимизда янги иқтисодий ислоҳотлар ҳамда бозор муносабатларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда ўзбек тили луғат таркибида жуда кўп янги сўзлар ва терминлар юзага келди. Кўпгина сўзларнинг маъноси ўзгарди, кенгайди, айрим сўзларнинг маъноси янада аниқлашди, ўзаро фарқланди. Буларнинг барчаси лугатда ўз ифодасини топган.

Шундай қилиб, луғатнинг асосий вазифаси ҳозирги ўзбек адабий тилининг сўз бойлигини тўплаш ва тавсифлаш билан бирга унинг меъёрларини белгилаш ва барқарорлаштиришдан иборатдир. Айни замонда у нутқ маданиятининг юксалишига ҳам хизмат қилади.

Луғатнинг меъёрийлиги шундан иборатки, унда адабий тилнинг имло, талаффуз, сўз ясаш ва уни ишлатиш меъёрлари тавсия этилади. Бунинг учун сўзлар луғатга, ўзларининг умуммиллий адабий тилга муносабати, унда тутган ўрни ва қўлланиш доирасига кўра танлаб киритилган. Лугатда ҳар бир сўзнинг мақбул ёзилиш шакли, (ўзлашма сўзларнинг) келиб чиқиши – этимологияси, зарур ҳолларда, талаффузи кўрсатилган, маъноси (ёки маънолари) аниқланган ва изоҳланган, сўзларнинг аниқланган маънолари ва шу маъноларда тўғри қўлланиши ўзбек бадиий ва илмий адабиётидан, матбуотдан олинган мисоллар – иқтибослар билан далилланган.

Лекин меъёрни пайқаш, меъёрий ҳолатларни ажратиб олиш осон иш эмас. Шу сабабли адабий тил меъёрларини белгилашда луғатда айрим камчиликлар, мунозарали, баҳсли ҳоллар бўлиши табиийдир. Луғатнинг юзага келиши, адабий тил меъёрларини қатъий, барқарор ҳолга келтириш билан бирга, унда узил-кесил ҳал этилмаган масалаларни аниқлаш ва бартараф қила бориш учун ҳам ёрдам беради, деб ўйлаймиз.

Шуни ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш керакки, меъёрий луғат адабий тил меъёрларини белгилашга интилар экан, меъёрларни абадийлаштирмайди. Чунки тил меъёрлари ҳам, тилнинг ўзи каби, ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда ўзгариб, ривожланиб туради.

Ўзбек тилининг ушбу изоҳли луғатини тузишга киришишдан олдин катта тайёргарлик ишлари олиб борилди. Бадиий адабиёт намуналарига таяниб, луғатнинг лексик асоси – луғат картотекаси фондини тўлдириш ва бойитишга алоҳида эътибор берилди. Чунки тилнинг бойлиги ва меъёрлари, аввало, сўз усталарининг асарларида акс этади, сайқал топади. Натижада картотека фондида Фитрат, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийдан бошлаб то шу кунгача бўлган ўзбек ёзувчилари асарларидан ҳамда ўзбек тилида нашр этилган ижтимоий-сиёсий, илмий-техникавий, диний-фалсафий, илмий-оммабоп асарлар, дарсликлардан, вақтли матбуот ва қисман бошқа тиллардан ўзбекчага қилинган таржималардан олинган уч миллионга яқин мисол-карточка тўпланди.

Луғат картотекаси фондини бойитиш билан бир вақтда Ўзбекистон Республикаси ФА академиги, филология фанлари доктори, профессор А. Ҳожиев томонидан "Ўзбек тилининг кўп жилдли изоҳли луғатини тузувчилар учун йўриқнома" ишлаб чиқилди ва нашр этилди (Тошкент, 2000). "Йўриқнома" нашр этилишидан олдин унинг қўлёзмаси мутахассислар орасида кенг муҳокама қилинди.

Луғатнинг айрим ҳарфларини Ўзбекистон Республикаси ФА академиги, филология фанлари доктори, профессор Ш. Шоабдураҳмонов, Ўзбекистон халқ шоири Э. Воҳидов, филология фанлари докторлари, профессорлар А. Нурмонов, Н. Маҳмудов ва А. Маматов, физика-математика фанлари доктори, профессор Ш. Эгамбердиев, география фанлари доктори С. Қораев, филология фанлари номзоди С. Олимовлар кўриб чиқдилар. Луғат сифатини яхшилашга хизмат қилган қимматли фикр-мулоҳазалари, маслаҳатлари учун муаллифлар жамоаси ва Институт раҳбарияти уларга самимий миннатдорчилик билдиради.

Луғат қўлёзмасининг дастлабки ва сўнгги, якуний таҳрири, этимологик маълумотларни тегишли манбалар асосида аниқлаштириш, муҳокама ва тақризларда билдирил-

ган барча фикр-мулоҳазалар ҳисобга олинган ҳолда филология фанлари номзоди А. Мадвалиев томонидан амалга оширилди.

"Луғатнинг тузилиши ва ундан фойдаланиш" қисми А. Ҳожиев томонидан ёзилди. А, В, Е, И, Й, К, Л, М, Т, У, Ш, Э, Ю, Я, Ў, Қ, Ғ, Ҳ ҳарфлари А. Ҳожиев, Б, Д, Ф ҳарфлари филология фанлари доктори, профессор Э. Бегматов (Б, Д ҳарфлари А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), Г, Ё, Ж, З ҳарфлари филология фанлари доктори Э. Умаров (ҳар тўртала ҳарф А. Мадвалиев билан ҳамкорликда), Н, О ҳарфлари филология фанлари номзоди Н. Маҳкамов, П, Р ҳарфлари филология фанлари номзоди З. Мираҳмедова, С, Х, Ц, Ч ҳарфлари филология фанлари номзоди Д. Худойберганова (С ҳарфи А. Мадвалиев билан ҳамкорликда) томонидан тузилди (С ҳарфининг дастлабки вариантини тузишда филология фанлари доктори М. Содиқова иштирок этган).

Луғатнинг дастлабки таҳрирдан кейинги компьютер нусхаси кичик илмий ходимлар Р. Қиличев, И. Панасенко ва Д. Ҳакимовлар томонидан, сўнгги таҳрир асосидаги компьютер нусхаси катта илмий ходим Э. Панасенко томонидан тайёрланди. Техник ишларни бажаришда кичик илмий ходимлар Ж. Маматов, Н. Чинниқулов, Д. Акбарова, С. Сатторова ва О. Жумаевлар иштирок этишди.

Муаллифлар жамоаси ушбу луғатнинг нашр этилиши кенг ўқувчилар оммасининг эҳтиёжини маълум даражада қондирар, ўзбек адабий тили меъёрларининг барқарорлашувига, нутқ маданиятининг янада юксалишига ёрдам берар, деб умид қилади.

Азиз ўқувчилардан луғат ҳақидаги мулоҳазаларини, таклиф ва истакларини қуйидаги манзилларга юборишларини сўраймиз: ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтига — 700170, Тошкент-170, академик И. Мўминов кўчаси, 9-уй ва "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриётига — 700129, Тошкент-129, Навоий кўчаси, 30-уй.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти

ЛУҒАТНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ

Луғат унга киритилган луғавий бирликлар ва уларга тузилган луғат мақолаларидан ташкил топган.

Луғавий бирлик деганда, одатда, луғатга киритилган ва луғат мақоласи тузиладиган сўз (бош сўз) тушунилади. *Лекин бу терминни кенгроқ маънода, яъни изоҳли луғатда маъноси* (маънолари) белгиланиб, унга (уларга) изоҳ бериладиган — луғат мақоласи тузиладиган бирлик маъносида тушуниш тўғри ва мақбулдир. Шундай тушунилганда, фақат луғатга киритилган сўзларнигина эмас, ёрдамчи сўзлар билан ҳосил қилинган (ажратиб ёзиладиган) *тасдиқ қилмоқ* каби ясама сўзларни, шунингдек, бош сўз иштирокида юзага келган турғун бирикмаларни (мас. *бош* сўзи иштирок этган *боши осмонга етди, боши қотди* каби ибораларни) ҳам луғавий бирлик (изоҳланувчи бирлик) деб қараш ўринли бўлади.

Луғатга киритилган сўзлар алифбо тартибида берилади ва улар, одатда, луғатнинг сўзлиги деб қаралади. Бу нотўғри эмас. Лекин масалага (ҳодисага) юқоридаги каби кенгроқ маънода қаралган тақдирда, фақат луғатга киритилган сўзларгина эмас, балки луғатга киритилган ва маънолари белгиланиб, изоҳ билан таъминланувчи ажратиб ёзиладиган ясама сўз ва турғун бирикмалар ҳам луғатнинг сўзлигини ташкил этади. Лекин улар, маълум принцип асосида, бош сўзга тузилган луғат мақоласи ичида берилади.

1. Бош сўз. Луғат сўзлигидан ўрин олган ҳар бир сўз *бош сўз* дейилади. Қуйидаги сўз ва сўз шакллари луғатга киритилди, яъни бош сўз сифатида берилди:

Умумистеъмоллаги сўзлардан: 1. Ҳозирги ўзбек тилида умумистеъмолда бўлган, адабий тилга оид мустақил (туб ва ясама) сўзлар, ёрдамчи сўзлар, ундов ва тақлид сўзлар, шунингдек, модал сўзлар.

2. Сўзнинг ўз вазифа ва маъносидан ташқари луғавий маъно ҳам касб этган шакли. Мас., *қушдек, қип-қизил, ўқувчи* сўз шакллари *"енгил", "ғирт", "ўтакетган", "талаба"* маъносига ҳам эгалиги туфайли бош сўз сифатида берилади.

Феълнинг нисбат шаклларини киритиш-киритмасликда ҳам шу йўл тутилади, яъни нисбат шакли нисбат маъносидан ташқари луғавий маънога ҳам эга бўлса, луғатга киритилди.

3. Бир ёки ҳар иккала қисми мустақил қўлланмайдиган жуфт ва такрорий сўзлар: *бозор-ўчар, ола-кула, ади-бади, лаш-луш, ўлда-жўлда, чақма-чақар, бирдан-бир, лов-лов, мўлт-мўлт* ва ш.к. Лекин иккинчи қисми фонетик ўзгариш билан қўлланувчи (жамлик ифодаловчи) *ош-пош, ирим-сирим* каби жуфт сўзлар луғатга киритилмади.

4. Сўзнинг адабий тилда параллел қўлланувчи *адаб-одоб, каптар-кабутар, набира-невара, маъно-маъни* каби, *шоир-шоира, муаллим-муаллима* каби жинс билдирувчи вариантлари, шунингдек, бир сўзнинг тарихий, бадиий ва б. асарларда қўлланувчи вариантлари: *бирлан-бирла, била* каби.

Чегараланган лексикадан: 1. Кўпчилик қўллайдиган ва тушунадиган, дарслик, илмий-оммабоп асар ва даврий матбуотда кўп қўлланадиган терминлар: *инқилоб, иқтисод, кўпайтирув, акция, тола, рақс, эмлаш, шудгорлаш* ва б.

2. Касб-ҳунар лексикасидан ҳам кўпчилик тушунадиган ва қўллайдиган *чарх, арра, танда, ранда, эгов, искана* каби сўзлар, шунингдек, *косиб, дурадгор, қурувчи, кулол, пардозчи* каби касб эгасини билдирувчи сўзлар ва улардан ясалган *дурадгорлик, ҳунармандчилик, кулолчилик* каби соҳа номини билдирувчи сўзлар.

3. Оддий сўзлашув нутқига оид сўзлардан кўпчилик қўллайдиган, ёзма нутқда ҳам кўп учрайдиган *бирам, ўлгудай, кетворган, шунақанги, муллажиринг* кабилар, шунингдек, нутқнинг маълум бир турига хос бўлган *нанна, ҳачу* (болалар нутқига хос); *ўргилай, қоқиндиқ* (аёллар нутқига хос) каби сўзлар.

4. Шевага оид сўзлардан: 1) адабий тилда параллел қўлланадиган *каравот-сўри-чорпоя* каби сўзлар; 2) адабий тилга мансуб бўлмаса ҳам, кўпчилик шеваларда қўлланадиган ва ёзма манбаларда ҳам учрайдиган *гурунг, манглай, қўноқ* каби сўзлар; 3) адабий тилда варианти бўлмаган, маълум бир ёки бирдан ортиқ шевада қўлланадиган *елвизак, елвагай, арчимоқ, арна* каби сўзлар.

5. Тарихий сўзлардан ўтмишни ёритиш ва тасвирлашга оид ишларда қўлланадиган *хон, амир, қарол, чоракор, батрак, қози, миршаб, омоч, чақирим* каби сўзлар.

6. Эскирган сўзлардан ўз вақтида кенг истеъмолда бўлиб, ҳозирда бошқа сўз билан алмашган ёки илмий, бадиий асарлар ва бошқа манбаларда қўлланувчи *дорилфунун, кашшоф, чағир, шлик, айламоқ* каби сўзлар.

7. Ҳозирги тилда мустақил ҳолда деярли қўлланмайдиган, ҳатто бутунлай истеъмолдан чиққан, лекин истеъмолда бўлган мақол, матал ва турғун иборалар таркибида, шунингдек, маълум бир сўз билангина қўлланувчи *нил* (бўёқчининг нилими), *бебилиска* (бебилиска пул), *чумак* (чумак урмоқ), *барҳам* (барҳам бермоқ), *миқ* (миқ этмаслик), *ато* (ато қилмоқ) каби сўзлар.

8. Диний тушунчаларни билдирувчи, оғзаки ва ёзма нутқда кенг қўлланадиган *ақиқа, азон, рўза, ийд, намоз, никоҳ, фотиҳа, черков, буддизм, насроний* каби сўзлар.

9. Халқлар номларидан: 1) кўпчиликка маълум халқларни билдирувчи *ўзбеклар, туркlар, инглизлар, немислар, французлар, араблар, хитойлар* каби сўзлар; 2) тарихда маълум роль ўйнаган, шу туфайли номи ҳозирги ёзма манбаларда учрайдиган халқ, қабила ва сулолаларни билдирувчи *суғдлар, салжуқийлар, қорахонийлар, хазарлар* ва ш. к.; 3) ўзбек халқи таркибига кирувчи қабила ва уруғ номлари: *қарлуқлар, қипчоқлар, манғитлар, қирқлар, найманлар* каби сўзлар худди шундай (кўплик) шаклида луғатга киритилди.

10. Шўро даврида кенг истеъмолда бўлган, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилгандан кейин бошқа сўз билан алмаштирилган *революция* (инқилоб), *экономика* (иқтисодиёт), *план* (режа), *район* (туман), *область* (вилоят), *массив* (даҳа), *минут* (дақиқа) каби сўзлар киритилди.

Юқоридаги бандларда қайд этилган талабларга мос келмайдиган (жавоб бермайдиган) сўзлар ва сўз шакллари, шунингдек, қисқартмалар (ХДП, ИИБ каби), атоқли отлар изоҳланувчи бирлик (бош сўз) сифатида луғатга киритилмади.

Луғатга сўз танлаш ҳақидаги қисқа тарзда айтилганлардан маълум бўлдики, буларга амал қилиш билан шу масалада (луғавий бирлик, унинг вариантлари ва ш. к. жиҳатдан) адабий меъёр (норма) белгиланди ва бу ишга алоҳида эътибор қаратилди. Натижада шу вақтга қадар давом этиб келаётган баъзи нуқсон ва хатоликлар тузатилди. Мас., 1976 йилда "Фан" нашриёти томонидан чоп этилган "Ўзбек тилининг имло луғати"да *кавламоқ, ковак* сўзлари худди шундай берилган. Икки жилдли изоҳли луғатда эса *кавак, ковламоқ* шаклида берилган. Ваҳолонки, бу икки сўздаги "К" ҳарфидан кейинги ҳарф бир хил бўлиши, аниқроғи "О" ёзилиши керак. Чунки уларнинг иккаласи ҳам аслида *ков* сўзидан ясалган: *ков+ак, ков+ламоқ* (Луғатда улар худди шундай шаклда берилди).

Луғатга киритилган бош сўздан ёрдамчи сўз орқали ҳосил қилинган (ажратиб ёзиладиган) ясама сўзлар, турғун бирикмалар бўлса, улар бош сўзга тузилган луғат мақоласи ичида, бош сўзнинг ўзига тузилган луғат мақоласи ниҳоясига етгач, янги абзацдан қора ҳарфлар билан аввал ясама сўзлар, уларга тузилган луғат мақолаларидан сўнг эса турғун бирикмалар изоҳланувчи бирлик сифатида берилди. Демакки, уларнинг ўзига луғат мақоласи тузилди.

Турғун бирикмалар ҳам луғатга киритиладиган сўзларга қўйиладиган (юқорида қайд этилган) талаблар асосида луғатга киритилди. Яъни умумистеъмолда бўлган, шунингдек,

қўлланиш доираси чегараланган турғун бирикмалардан кўп ишлатиладиган, ёзма нутқда ҳам кўп учрайдиганлари киритилди. Булар қуйидагилар:

1. Оғзаки ва ёзма нутқда кўп қўлланадиган, турли соҳага оид бирикма терминлар: *миллий даромад, даромад солиғи, атроф муҳит, маъмурий жазо, меҳнат дафтарчаси, қон босими, жарима тўпи* ва ш. к.

2. Маъноси таркибидаги сўзлар маъносига тенг бўлмайдиган (одатда "қўшма сўз" деб қаралувчи) *назар солмоқ, жавоб бермоқ, лойиқ кўрмоқ, озор бермоқ* ва ш. к.

3. Таркибидаги бирор сўз кўчма маъноли бўлган бирикмалар: *оқ кўнгил, кўнгли оқ, қора кўнгил, кўнгли қора, қўли гул* ва ш. к.

4. Кўчма маъноли иборалар (фразеологизмлар): *аммамнинг бузоғи, уччига чиққан, оёғини қўлга олмоқ, тошингни тер* ва ш. к.

5. Изоҳ талаб этувчи мақол ва маталлар: *Темирни қизиғида босмоқ. Синамаган отнинг сиртидан ўтма. Сўқир кўзга сурма. Кўза кунда змас, кунида синади* ва ш. к.

Бирор сўзга тузилган луғат мақоласига киритиладиган юқорида келтирилган типдаги турғун бирикмалар бўлса, улар худди шу беш банддаги тартибда берилди ва ҳар бирининг маъноси (маънолари) қайд этилиб, уларга изоҳ берилди, шунингдек, бу маъно ва изоҳларни тасдиқловчи мисоллар ҳам келтирилди.

Маълум бўлдики, луғат мақоласи бош сўзнинг ўзига тузилган бўлиши ёки шу бош сўздан ҳосил қилинган ясама сўз ҳамда таркибида шу сўз иштирок этган турғун бирикмалар бўлса, уларга тузилган луғат "мақолача"ларини ҳам ўз ичига олиши мумкин. (Мас., **АМАЛ** сўзига тузилган луғат мақоласига қаранг).

Бош сўзлар (мустақил сўзлар) ноль шаклда (бош шаклда) берилди (Унинг "шакл" дейилиши ҳам шартли бўлиб, ҳеч қандай грамматик маънога эга бўлмайди). Фақат халқ, қабила, элат номлари, шунингдек, айрим терминлар кўплик шаклида берилди. Шу билан бирга, бирлик шакли ҳам бош сўз сифатида берилди. Мисол:

ЎЗБЕК |изоҳ|...

ЎЗБЕКЛАР |изоҳ|...

Омонимлар алоҳида-алоҳида сўз сифатида рим рақамлари билан (нуқтасиз) бош сўз қилиб берилди. Мисол:

БОҒ I **1** Мевали дарахт, гул, ток ва ш. к. банд этган ер майдони...

БОҒ II **1** Боғлайдиган нарса ва унинг тугилган (боғланган) жойи...

Омографлар ҳам бошқа-бошқа сўз сифатида бош сўз қилиб берилди. Уларнинг урғудаги фарқи қайд этилди. Мисол:

МЕХАНИК (от)...

МЕХАНИК (сфт.)

ҲОЗИР |изоҳ|. *Ҳозир аҳвол бошқача.*

ҲОЗИР (шу онда). *Ҳозир кетди.*

Феъллар *-моқ* шаклида (*ишламоқ, келмоқ*) берилди. Лекин бу шакл шартли бўлиб, ҳеч қандай грамматик маънога эга бўлмайди.

Сўзнинг бирор шакли шу шаклга хос маъно ва вазифадан бошқа маъно ва вазифа касб этган бўлса, шу шакл бош сўз сифатида берилди ва ҳар бир маъно, вазифаси қайд этилди. Мисол:

ТОРТИБ I Тортмоқ фл. рвдш. *Тортиб йиқитмоқ...*

2 *кўм.* |изоҳ| *Катталардан тортиб ёшларгача.*

Бош сўз мустақил қўлланмай, бирор сўз билан ёки турғун ибора таркибида қўлланадиган бўлса, унинг кетидан остин-устун икки нуқта (:) қўйилиб, сўнгра шу сўз билан берилди. Мисол:

ЛОМ-МИМ: **лом-мим демаслик**...

НИЛ: **бўёқчининг нили**...

Ажратиб ёзиладиган ясама сўз ва турғун бирикмалар ҳам, асосан, юқоридаги принципга, яъни от бўлса, бош келишикда, феълга тенг бўлса, *-моқ* шаклида берилди. Лекин баъзи турғун бирикмалар (фразеологик бирикмалар) нутқда маълум бир шаклдагина қўлланади

ва улар луғатда ҳам худди шу шаклида берилди. Мас., *илоннинг ёғини ялаган, ёғ тушса ялагудай, илон пўст ташлайди* иборалари фақат шу шаклида қўлланади ва луғатда ҳам шу шаклда берилди. Мисол:

Бош сўз кўп маъноли бўлса, фразеологик иборалардан бошқа иборалар бош сўзнинг қайси маъносига алоқадор бўлса, шу маъносида (шу маъносининг изоҳи ва унга берилган мисоллардан сўнг) берилди. Фразеологик ибора (иборалар) луғат мақоласи охирида берилди. Мисол:

БОШ 1. Тананинг бўйиндан юқори қисми. *Одамнинг боши... Бошини олмоқ... Бошим кал, кўнглим нозик...*

2 Ақл, эс... *Бошига келмоқ...*

6 Энг олдинги, биринчи (ўриндаги)...

Бош гап (*тлш.*)... **Бош сўз** 1) *айн.* **сўз боши**...; 2) изоҳли луғатда алифбо тартибида берилган, унга луғат мақоласи тузиладиган муайян сўз...

Бош олиб кетмоқ... **Бир ёқадан бош чиқариб**...

Эслатма 1. Турғун иборалар шу ибора таркибида албатта қатнашадиган (мажбурий компоненти бўлган), шу ибораниг шаклланишида асосий сўз ҳисобланувчи сўзга тузилган луғат мақоласида берилди. Мас., *ҳамма бир ёқадан бош чиқарса* жумласидан *бир ёқадан бош чиқармоқ* ибора сифатида берилди ва у *бош* ёки *ёқа* сўзига тузилган луғат мақоласига киритилди (*ҳамма* сўзи ибора таркибига киритилмади).

2. Бир сўз ёки унинг маъноларига киритиладиган бир типдаги иборалар, мақол ва маталлар бирдан ортиқ бўлса, алифбо тартибида берилди. Фразеологик иборалар ҳам алифбо тартибида берилди.

3. Турғун ибораларнинг вариантлари (таркибий қисмида бўладиган ўзгариш) қавс ичида *ёки* сўзи билан кўрсатилди. Мас., **азоб торгмоқ** (*ёки* **чекмоқ**), **кўнгли** (*ёки* **феъли**) **тор, кўнгли жойига** (*ёки* **ўрнига**) **тушмоқ, кўнгли оқ** (*ёки* **оқ кўнгил**).

2. Луғат мақоласининг бош сўздан кейинги компоненти бош **сўзнинг этимологияси ҳақидаги маълумотдир**.

Этимологик маълумот қардош бўлмаган чет тил сўзларига берилди. Бунда муайян сўз асли мансуб бўлган тил (шартли қисқартма билан), сўзнинг шу тилдаги ёзилиши ва маъноси қайд этилди.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [*лот.* differentia – фарқланиш] ...

СУКУТ [*а.* سكوت – индамаслик]...

Ўзлашма сўз таркибий қисмлардан, жумладан, сўзлардан ташкил топган бўлса, бу ҳолат ҳам қайд этилди. Мисол:

АНТРОПОЛОГИЯ [*юн.* anthropos – одам + logos – таълимот]...

Бир сўз ясалиш асосидан ҳосил қилинган ясама сўзларга, зарурат бўлмаган ҳолларда этимологик маълумот берилмади. Фақат сўз ясалишига асос бўлган сўзгагина этимологик маълумот берилди. Мас., *анархия, анархизм, анархист (анархиячи)* сўзларидан фақат *анархия* сўзига этимологик маълумот берилди:

АНАРХИЯ [*юн.*. anarchia – ҳокимиятсизлик]...

Ўзлашма қўшма сўзларнинг қисмлари луғатда алоҳида-алоҳида бош сўз қилиб берилган бўлса, уларга этимологик маълумот берилиб, қўшма сўзнинг ўзига бундай маълумот бериш шарт бўлмади. Мас., *айбнома* сўзининг (луғатга киритилган) *айб* ва *нома* қисмларига (шу сўзларга) этимологик маълумот берилди. Лекин *айбнома* қўшма сўзининг ўзига эса – шарт эмас. *Агротехника, гидробиология* сингари терминлар ҳақида ҳам айни фикрни айтиш мумкин.

Эслатма. Ўзлашма сўзнинг аслида қайси тилга мансублиги аниқ бўлмаса, шунингдек, уни ҳозирги ёзув ёки ёзувлардан бири билан ифодалаш қийин ёки умуман мумкин бўлмаса, этимологик маълумот берилмади.

Луғат мақоласининг этимологик маълумотдан кейинги қисми бош сўзга, унинг маъноси олдидан бериладиган **грамматик, услубий ва ҳавола этувчи қайдлардир**. Улар қисқартма шаклида берилди.

Грамматик белгининг қисқартмалари: *бирг. н.* (биргалик нисбати), *бирл.* (бирлик сон), *боғл.* (боғловчи), *взф.* (вазифасида), *куч.* (кучайтирма шакл), *кичр.* (кичрайтиш шакли), *кўм.* (кўмакчи), *кўпл.* (кўплик сон), *мажҳ. н.* (мажҳул нисбат), *мод. с.* (модал сўз), *олм.* (олмош), *орт. н.* (орттирма нисбат), *рвдш.* (равишдош), *рвш.* (равиш), *сфдш.* (сифатдош), *сфт.* (сифат), *тақл. с.* (тақлидий сўз), *унд. с.* (ундов сўз), *фл.* (феъл), *эркл.* (эркалаш шакли), *юкл.* (юклама), *ўзл. н.* (ўзлик нисбат), *ҳар. н.* (ҳаракат номи).

"Услубий белги" деганда, "услубий" сўзи кенгроқ маънода, яъни грамматик белгидан бошқа характеристикаларни қайд этувчи белгилар маъносида қўлланди.

Улар: *бол.* (болалар нутқига оид), *махс.* (касб-ҳунарга оид), *поэт.* (поэтикага, поэзияга оид), *кт.* (китобий сўз), *с.т.* (сўзлашув тилига оид), *фольк.* (фольклорга оид), *х.-қ.* (хотин-қизлар нутқига оид), *шв.* (шевага оид), *эск.* (эскирган сўз), *ҳақр.* (ҳақорат сўзи).

Ҳавола этувчи *қ.* (қаранг), *айн.* (айнан) ҳам шундай белгилар қаторига киради. Илм-фан соҳаларига оид сўзларда шу соҳани билдирувчи қисқартмаси қўйилди: *мат.* (математика), *тлш.* (тилшунослик), *иқт.* (иқтисодиёт) ва б.

Грамматик характеристикани қайд этувчи белги зарур ҳоллардагина берилди. Мас., *китоб, гўзал, келмоқ* сўзларининг от, сифат, феъл экани ҳеч қандай белгисиз ҳам маълум. Шунинг учун бу сўзлардан сўнг *от, сфт., фл.* белгилари қўйилмади.

Қуйидаги ҳолларда махсус қисқартма (қисқартмалар) билан грамматик характеристика берилди:

1) бош сўз ўзи мансуб бўлган (асосий) сўз туркумидан бошқа туркумга оид маънога ҳам эга бўлса, қайси маъноси (ёки маънолари) билан қайси сўз туркумига оидлиги қайд этилди. Мисол:

ИССИҚ 1 *от* Жисм таркибидаги молекулалар ҳаракати (ёниш, кимёвий реакция ва ш. к.) натижасида юзага келадиган кинетик энергия; иссиқлик, ҳарорат. *Оловнинг иссиғи. Қуёшнинг иссиғи...*

3 *сфт.* Бирор манба ҳарорати билан исиган, қизиган, ҳароратли. *Иссиқ ҳаво. Иссиқ қум*;

2) сўзнинг муайян шакли шу шаклга хос маъно ва вазифасидан ташқари луғавий маъно ҳам касб этган бўлса, ҳар икки ҳолат грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

ҚИП-ҚИЗИЛ 1 Қизил с. куч. *Қип-қизил олма...*

2 *рвш. с.т.* Турган-битгани; бутунлай, гирт. *Қип-қизил туҳмат. Қип-қизил маст.*

ЯХШИЛАБ 1 Яхшиламоқ фл. рвдш. *Шароитни яхшилаб, кейин иш бошлайлик.*

2 *рвш.* Яхши даражада, бекам-кўст, талаб даражасида. *Яхшилаб қурмоқ. Яхшилаб текширмоқ.*

ИККИНЧИ 1 Икки с. тртб. сон шакли. *Иккинчи қават.*

2 *рвш.* Бундан бошқа, такрор. *Иккинчи айтсанг, хафа бўламан.*

3) феълнинг нисбат шакллари бош сўз сифатида берилганда, биринчи навбатда, ана шу маъно ва вазифаси грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

КЎРСАТМОҚ 1 Кўрмоқ фл. орт. н. *Уйини кўрсатмоқ.*

КЎРИЛМОҚ 1 Кўрмоқ фл. мажҳ. н.;

4) мустақил сўзнинг ёрдамчи (кўмакчи) сўз вазифасида қўлланиши грамматик белги билан қайд этилди. Мисол:

КЕЛМОҚ 1 |Изоҳ| *Қишлоқдан келмоқ. Ишга кеч келмоқ...*

14 Равишдошнинг *-(и)б* ёки *-а/-й* шаклидаги етакчи феълга бирикиб, ҳаракатнинг бошланиш даражаси юз бериши, йўлакай бажарилиши каби маъноларни билдиради. *Эртапишар гилослар қизариб келяпти. Ишдан қайтишда ўғлингни ола кел* (*Келмоқ* феълига тузилган луғат мақоласига қаранг).

Мустақил бўлмаган сўз туркумларига оид сўзларнинг ҳаммасига грамматик характеристика берилди. Мас., ундов сўзлар учун *унд. с.*, тақлид сўзлар учун *тақл. с.*, модал сўзлар учун *мод. с.* белгиси қўйилди. Ёрдамчи сўзлардан: боғловчи учун *боғл.*, кўмакчи учун *кўм.*, юклама учун *юкл.* белгиси қўйилди.

Эслатма. Турғун бирикмаларга грамматик характеристика берилмади.

Услубий характеристика ва уни қайд этувчи белгилар, асосан, чегараланган қатламга оид сўзлар учун берилди ва улар изоҳли луғатда жуда муҳим вазифа бажаради. Мас., бундай белги қўйиш билан сўзнинг қўлланиш соҳаси, ўрни ва ш.к. қайд этилади. Натижада, сўз маъносининг изоҳи билан бирга унга хос бошқа белги-хусусиятлар ҳам қайд этилади. Мисол:

ИККИҚАТ *с.т.* Ҳомиладор.

Демак, *с.т.* белгиси билан, биринчидан, *иккиқат* сўзининг сўзлашув тилига мансублиги қайд этилса, иккинчидан, бу сўз адабий тилдаги *ҳомиладор* сўзига ҳавола қилиняпти ва изоҳдан "озод қилиняпти" (изоҳ *ҳомиладор* сўзида берилади). *Бўғоз* сўзининг (одамга нисбатан) ишлатилишида ҳам худди шундай йўл тутилди:

БЎҒОЗ 1 [изоҳ]...

2 *с.т.* (одам ҳақида) Ҳомиладор.

Бош сўз бирор маъноси ёки бирдан ортиқ маъноларида *қ.* ёки *айн.* белгилари билан бошқа сўзга ҳавола этилган ҳолларда ҳам худди юқоридаги каби ҳодисалар юз беради.

Ана шу бир фактнинг ўзи билан, яъни бошқа сўзга ҳавола қилиш йўли билан қанчадан-қанча ортиқча изоҳлардан ва б.лардан қутулиш, луғатнинг ихчамлигини таъминлашга қай даражада эришиш ҳақида, бунда услубий характеристикадан фойдаланишнинг аҳамияти ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш мумкин.

Бош сўз маъноси ёки маъноларидан бирининг изоҳи олдидан грамматик ва услубий белги қўйиладиган бўлса, аввал грамматик, сўнгра услубий белги берилди. Мисол:

АЙБДОР *сфт.* **1** [изоҳ]...

3 *от ҳуқ.* Жиноий жавобгар шахс...

Агар бирдан ортиқ маънога эга бўлган сўз маълум бир маъноси ёки маънолари билан чегараланган қатламга мансуб бўлса, услубий белги шу маъноси ёки маъноларининг изоҳидан олдин қўйилди. Мисол:

АМАЛ 1 [изоҳ]...

7 *мат.* Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Арифметик амаллар*...

8 *этн.* Иситиш, совитиш ва ш. к. мақсадларда дам солиб.. тайёрланган нарса...

4. Изоҳланувчи бирликлар (бош сўз ва турғун иборалар) **маъносини** (маъноларини) **белгилаш** ва **қайд этиш** луғат тузиш ишининг энг асосий, луғат мақоласининг доимий қисмларидан бири ҳисобланади. Луғатнинг қиймати, муваффақияти ана шу ишнинг қай даражада бажарилганлиги билан ҳам белгиланади.

Луғатда бош сўзнинг ҳар қандай маъноси эмас, балки унинг ҳозирги умумистеъмолда бўлган, кўпчиликка тушунарли бўлган маъноси (маънолари) қайд этилди.

Бош сўз бир маъноли бўлса, луғат мақоласи шу маъносига тузилди. Кўп маъноли бўлса, ҳар бир маъноси, маълум тартибда, тўқ қора рангли араб рақами билан алоҳида-алоҳида қайд этилди (Рақамдан кейин нуқта қўйилмайди). Бунда:

1) бош сўз барча маънолари билан бир туркумга оид бўлса, бу маънолари, уларнинг ўзаро боғланишини ҳисобга олган ҳолда тартибланади. Мас., *шиша* сўзи "қаттиқ ва шаффоф материал" — "ойна" ва "шу материалдан ясалган бўғзи тор идиш" — "бутилка" маъноларига эга бўлиб, изоҳли луғатда худди шу тартибда берилди (Аксинча бўлиши мумкин эмас):

ШИША 1 [изоҳ]; ойна. *Шишадан ясалган*...

2 [изоҳ]; бутилка.

2) сўзнинг маънолари умумистеъмолга ва чегараланган қатламга оид бўлса, умумистеъмолга оид маъноси (маънолари) олдин, бошқа маънолари кейин берилди. Мисол:

ЎЗАК 1 [изоҳ]...

3 *тлш.* [изоҳ]...

3) бош сўз тўғри ва кўчма маъноларга эга бўлса, тўғри маъноси аввал, кўчма маъноси ундан кейин берилди. Мисол:

ҚИММАТЛИ 1 [изоҳ] *Қимматли буюмлар*...

3 *кўчма* [изоҳ] *Қимматли маслаҳат...*

4) бош сўз бирдан ортиқ сўз туркумига оид маънога эга бўлса, сўз мансуб бўлган туркумга оид маъноси олдин, бошқаси кейин берилди. Мисол:

ОҚ 1 *сфт.* [изоҳ] *Оқ от...*

5 *от с.т.* Ароқ...

5) алмаштирилган сўзларда қуйидагича йўл тутилди:

1. Агар сўз бутунлай (яъни бир маъноли бўлса, шу маъносида, кўп маъноли бўлса, барча маъносида) бошқа сўзга алмаштирилган бўлса, унинг маъноси (маънолари) қайд этилмади. Уни *қ.* (қаранг) ёки *айн.* (айнан) белгиси орқали, алмаштирилган сўзга ҳавола этиш билан чекланилди. Мисол:

СЕКРЕТАРЬ *қ.* **котиб.**

2. Алмаштирилган сўз ўрнида ҳозир икки ёки ундан ортиқ сўз қўлланаётган бўлса, ана шу сўзларга ҳавола этилди. Мисол:

СОЮЗ *қ.* **уюшма, иттифоқ.**

3. Алмаштирилган сўз бирор маъноси ёки маънолари билан истеъмолда қолган бўлса, ўша маъноси (маънолари) қайд этилди. Қайси маъноси (маънолари)да бошқа сўзга алмашган бўлса, арабча **1** рақами билан ўша сўзга ҳавола этилади. Мисол:

АЛИФБЕ 1 *эск. айн.* **алифбо**...

2 [изоҳ] *Алифбе китоби*

АНАЛИЗ 1 *айн.* **таҳлил**...

3 [изоҳ] *Қон анализи. Анализга қон топширмоқ.*

6) *сўзнинг бирор шакли луғавий маъно касб этган бўлса, дастлаб* (**1** рақами билан) қандай вазифа ва маъноли шакл экани қайд этилди. Сўнгра (тегишли) тартибни қайд этувчи рақам(лар) билан луғавий маъноси (маънолари) берилди. Мисол:

ҒЎДАЙГАН 1 Ғўдаймоқ фл. сфдш...

2 *сфт.* [изоҳ]. *Жуда ғўдайган одам...*

УНАШМОҚ 1 Унамоқ фл. бирг. н... *Айтганларига унашибди.*

2 [изоҳ] *...қизини қариндошнинг ўғлига унашибди.*

ТИНЧИТМОҚ 1 Тинчимоқ фл. орт.н...

2 [изоҳ]...

3 [изоҳ]...

7) бош сўз ёрдамчи (кўмакчи) сўз вазифасига эга бўлса, бу ҳолат унинг асосий маъноларидан кейин, тегишли рақам билан қайд этилди. Мисол:

ИЧ 1 [изоҳ]. *Уйнинг ичи...*

6 (Эгалик ва макон келишиклари шаклида – *ичига, ичида, ичидан*) *кўм. взф.* Макон, вақт муносабатларини билдиради. *Уй ичидан товуш эшитилди. Бир йил ичида жуда кўп нарсаларни ўрганиб олди.*

КЎРМОҚ 1 [изоҳ]...

16 *кўм. фл. взф.* -(и)б, -а/-й аффиксли равишдош шаклига қўшилиб, турли грамматик маънолар ифодалайди. *Ёзиб кўр. Бора кўрма;*

8) от туркумига оид сўзларнинг киши исми бўлиб қўлланиши унинг барча маъноларидан сўнг, тегишли рақам билан бош ҳарфда қайд этилади. Мисол:

АЗИЗ 1 [изоҳ]...

6 Азиз (эркаклар исми).

Ёрдамчи сўзлар (боғловчи, кўмакчи, юкламалар) ҳам кўп маъноли бўлиши мумкин. Лекин, луғатнинг вазифаси ва мақсади талабига кўра, уларнинг барча маъноларини қайд этиш шарт бўлмайди.

Ёрдамчи сўзлар асл вазифасидан, маъносидан бошқа маъно ва вазифага эга бўлса, бу ҳодиса алоҳида (тегишли рақамлар билан) қайд этилди. Мас., *лекин* боғловчиси от вазифасида ҳам қўлланади: *Пулни ундириш учун акам унча шошилмас эди, бир парча боғ биз учун керак эмас. Унинг лекини бор...* Ойбек. Танланган асарлар. *Лекин* сўзига хос бу хусусиятлар алоҳида қайд этилди:

ЛЕКИН 1 *боғл* ...

2 *от взф* ...

Билан сўзи, кўмакчи вазифасидан ташқари, боғловчи вазифасига ҳам эга. Бу ҳолат ҳам изоҳли луғатда қайд этилди:

Ажратиб ёзилувчи ясама сўзлар ва турғун бирикмаларнинг маъноси ҳам қайд этилди. Агар улар бирдан ортиқ маънога эга бўлса, тегишли тартибда, ёпиқ қавсли араб рақами |1), 2)...| билан қайд этилди. Мисол:

Қойил қилмоқ 1) ўринлатиб, боплаб адо этмоқ, бажармоқ...; 2) |изоҳ|. **Бошига кўтармоқ** 1) ўта ҳурмат қилмоқ...; 2) бақириқ-чақириқ, шовқин-сурон қилмоқ...

5. Луғат мақоласининг энг асосий қисми (компоненти) **изоҳланувчи бирликлар маъноси (маънолари)га бериладиган изоҳдир**. Луғатнинг "Изоҳли луғат" деб аталиши ҳам, асосан, худди шу вазифасига кўрадир. Бинобарин, изоҳли луғатнинг муваффақияти, қиймати ана шу вазифанинг кай даражада бажарилганлиги, шу мақсадга қай даражада эришилганлиги билан белгиланади.

Сўз маъносини изоҳлаш таъриф, тавсиф, тушунтириш каби йўллар билан бўлади.

Мустақил сўзнинг, аниқроғи, номловчи сўзнинг маъноси унинг таркибий қисмлари (семалари) асосида изоҳланади. Мисол:

ОДАМ 1 Фикрлаш, сўзлаш ва меҳнат қилиш қобилиятига эга жонли зот.

ХУНУК 1 Ёқимсиз ҳуснли...

Олмошларга бериладиган изоҳ, уларнинг қайси сўз туркумига оид сўз ўрнида қўлланишига қараб, ҳар хил бўлади. Мисол:

КИМ 1 Шахс ҳақида сўроқни билдиради...

БИЗ 1 Сўзловчи ва у мансуб бўлган шахслар гуруҳи...

Сон туркумига оид сўзнинг маъносига берилган изоҳ айни шу рақам ва у билдирадиган сонга тенг бўлади. Мисол:

ЙИГИРМА 1 20 рақами ва у билан ифодаланган сон, миқдор.

Ёрдамчи сўзларнинг маъноси (маънолари) алоҳида (махсус рақамлар билан) қайд этилмаслиги ва бунинг сабаби юқорида айтилди. Ёрдамчи сўз бир маъно ва вазифага эга бўлса, у таърифланди ва тасдиқловчи мисол келтирилди. Мисол:

АГАР *юкл.* Шарт маъносини кучайтиради, таъкидлайди. *Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гўзал.. қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

СИНГАРИ *кўм.* Ўхшатиш, қиёсни билдиради. *Мен ҳам сен сингари йигирма икки ёшимда қайнаб, тошиб юрган кезларим эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Ёрдамчи сўз бирдан ортиқ маъно ва вазифага эга бўлса, уларнинг асосийлари айтилиб, тасдиқловчи мисоллар келтириш билан чегараланилди. Мисол:

УЧУН *кўм.* Сабаб, мақсад, аталганлик каби маъноларни билдиради, шундай маъноли муносабатларни кўрсатади. *Ёрмат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлгудай ҳоригани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ерга Мадали аканинг жиғига тегиш, рашкини келтириш учун кирганлигимни эслаб, мулзам бўлдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Хўжайиннинг қизи учун палак, дорпеч, қийиқ тикади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ёрдамчи сўзлар асл вазифасидан ташқари яна бошқа маънога (бошқа сўз туркумига хос маънога) эга бўлса, уларнинг ҳар бири луғатда алоҳида қайд этилиши юқорида айтилди. Бундай ҳолларда изоҳ масаласи қуйидагича ҳал этилди:

1. Агар муайян сўз ҳар бир вазифасида ҳам ёрдамчи сўз бўлса (масалан, *билан* сўзи каби), уларнинг изоҳи юқорида қайд этилганидек амалга оширилди.

2. Агар ёрдамчи сўз бошқа сўз туркумига оид маънога ҳам эга бўлса, **1** рақами билан унинг ёрдамчи сўз (боғловчи, кўмакчи ёки юклама) эканлиги қайд этилди ва ёрдамчи сўз сифатида (юқорида айтилган йўл билан) изоҳланди. Бошқа туркумга оидлиги тегишли рақам билан қайд этилди ва қайси сўз туркумига оид бўлса, ўша туркум сўзлари изоҳланадиган йўл билан изоҳланди. Мисол:

БАЛКИ 1 *боғл.* [изоҳ]...

2 *мод.с.* [изоҳ]...

20.07.2017 Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MK

Ундов, тақлид сўз ва модал сўзларда, асосан, унинг нимани билдириши, ифодалаши кўрсатилди, яъни изоҳ таркибида "билдиради", "ифодалайди" каби сўз бўлади. Мисол:

ВОЙ 1 Қаттиқ оғриқ, азоб ҳиссини ифодалайди...

3 Ҳаяжон, ҳайрат ҳиссини билдиради...

ГУМБУР 1 Портлаш, ағдарилиш ва ш. к. натижасида юзага келадиган товушни, шундай товушга тақлидни билдиради.

АЛБАТТА 1 Фикр, иш-ҳаракат ва ш. к. нинг қатъийлигини билдиради...

Сўзнинг луғатда қайд этилган биронта ҳам маъноси изоҳсиз қолмаслиги кераклиги юқорида айтилди. Лекин бу дегани сўзнинг луғатда қайд этилган ҳар бир маъноси шу ўринда изоҳланиши шарт деган сўз эмас. Изоҳли луғатда бундай йўл тутиш мумкин ҳам эмас. Чунки, бундай йўл тутиладиган бўлса, луғат такрор ҳолдаги изоҳлар билан тўлиб кетади. Мас., тилда маънодош (синоним) сўзларнинг кўплиги маълум. Уларнинг ҳар бирида айни бир маънога изоҳ берилаверса, луғатда такрорий изоҳларнинг қай даражада кўпайишига эътибор беришнинг ўзи кифоя. Ана шу ҳолатга йўл қўймасликка, шу билан бирга, сўзнинг луғатда қайд этилган ҳар бир маъноси изоҳга эга бўлишини таъминлашга икки хил йўл билан эришилади: 1) сўз маъносини таъриф, тушунтириш йўли билан изоҳлаш, яъни маънога изоҳ бериш; 2) сўз маъносини бошқа сўзнинг маъносига ҳавола этиш. Булардан биринчиси сўз маъносини изоҳ билан таъминлашнинг асосий йўли бўлиб, сўзнинг умумистеъмолга оид, адабий тилдаги маъноси (маънолари), албатта, ана шундай изоҳ билан таъминланди.

Иккинчи йўл эса ўзаро маънодош сўзларни изоҳлашда қўлланади. Мас., маънодош сўзлардан бири умумистеъмолга оид бўлса, бошқаси чегараланган қатламга мансуб бўлади; бири услубий жиҳатдан бетараф бўлса, бошқаси услубнинг бирон турига мансуб бўлади ва ҳоказо.

Бош сўзнинг умумистеъмолга оид, адабий тилда кенг қўлланишда бўлган, услубий ва б. жиҳатдан бетараф бўлган маъноси (маънолари) албатта изоҳланди. Бу сўзнинг синонимлари эса тегишли маъноси (маънолари) билан унга ҳавола этилди.

Сўзлар умуман эмас, балки маъноси, маълум маънолари билан синоним бўлади. Шунга кўра, изоҳли луғатда умуман сўз сўзга эмас, балки сўз маълум маъноси ёки маънолари билан бошқа сўзнинг маъносига ёки маъноларига ҳавола этилади. Луғат мақоласида ана шу нарса ўзининг аниқ ифодасини топиши керак. Бунда:

Агар бир маъноли сўз бошқа бир шундай маъноли сўзга ҳавола этиладиган бўлса, изоҳланган сўзда ҳеч қандай рақам қўйилмайди. Мисол:

ИЗН *қ.* **рухсат**...

Ижозат сўзи ҳам *рухсат* сўзи билан маънодош ва улар орасидаги фарқ жуда сезиларсиз. Лекин *ижозат* сўзи маълум даражада китобийлик хусусиятига эга. Шунинг ўзиёқ унинг қўлланиш доирасини чегаралайди. *Рухсат* сўзида эса бирон жиҳатдан чегараланиш йўқ. Шу туфайли у ўз синонимик қаторида асосий сўз ҳисобланади ва унинг маъноси албатта изоҳланиб, қолган сўзлар (синонимлари) унга ҳавола этилиши мумкин.

Кўп маъноли сўз бирор маъноси ёки бир неча маъноси орқали бошқа сўзга синоним бўлса, шу маъноси билан синонимик қатордаги асосий сўзга ҳавола этилади.

Синонимлар бир қатор хусусиятлари билан ўзаро фарқланади. Фақат ҳавола этишнинг ўзи билан ана шу фарқларни тўла қайд этиш мумкин бўлавермайди. Демак, сўз маъноси изоҳининг тўғри ва тўлиқлигига путур етказилмайдиган ҳоллардагина изоҳнинг бу усулини (ҳавола этиш йўлини) қўллаш мумкин. Фактларнинг кўрсатишича, икки ҳолатда шундай йўл тутиш мумкин:

Биринчидан, ўзаро синоним сўзнинг бир-биридан фарқи йўқ, деярли йўқ бўлган ҳолларда. Бундай сўзларнинг бири қўлланиши жиҳатидан асосий эканлиги сезилиб туради, лекин бирон-бир услубий белги (кенг маънода) қўйилиши талаб этилмайди ҳам. Ана шу сўзга изоҳ берилиб, синоними унга ҳавола этилади. Мас., *илғор*, *пешқадам* сўзларидан *илғор* сўзига изоҳ берилиб, *пешқадам* сўзи *айн.* белгиси билан унга ҳавола этилади. Бу билан *пешқадам* сўзи ҳам *илғор* сўзи маъносига берилган даражадаги изоҳ билан таъминланади:

ИЛҒОР [изоҳ]...

ПЕШҚАДАМ *айн.* **илғор**...

Иккинчидан, синоним сўзларнинг асосийси изоҳланиб, бошқаси (бошқалари), ўзига хос хусусиятни билдирувчи характеристика билан (характеристикани билдирувчи белгини қўйиб), унга ҳавола этилади. Мисол:

ШОТИ *шв.* Нарвон...

ОРАЗ *поэт.* Юз...

АЛАЛХУСУС *эск. кт.* Айниқса, хусусан...

Демак, бунда, биринчидан, асосий сўзнинг маъносига берилган изоҳ ҳавола этилган сўзнинг маъносига тегишли экани, иккинчидан (услубий белги билан), ҳавола этилаётган сўзнинг ўзига хос хусусияти қайд этилади. Бу билан изоҳнинг мукаммаллиги таъминланади.

Ана шундай имкониятлар бўлмаган тақдирда, маънодош сўзларнинг ҳар бирига (унинг маъносига) изоҳ бериш талаб этилади. Мас., *яхши, дуруст, соз* сўзлари ўзаро синонимлардир. Улар белгининг даражаси нуқтаи назаридан бир-биридан фарқланади. Бу фарқни бирон белги билан эмас, ўзига хос изоҳ билан бериш мумкин. Мисол:

ЯХШИ 1 Ижобий белги-хусусиятли...

ДУРУСТ Бир оз яхши, ёмон эмас...

СОЗ 1 Жуда яхши...

Ҳавола йўли билан изоҳлашни, асосан, маънодош сўзларда фойдаланилишини кўрдик. Бундан ташқари, яъни сўз маъноси таъриф, тушунтириш орқали изоҳланган ҳолларда, изоҳнинг қўшимча таркибий қисми сифатида, маънодош сўздан ҳам фойдаланиш мумкин. Бунда сўз маъносига берилган изоҳдан сўнг нуқтали вергул (;) қўйиб, маънодош сўз келтирилади. Мисол:

АЙБ 1 Тартиб-қоида, одоб-ахлоқ меъёрларига хилоф иш; гуноҳ...

4 Расоликни бузувчи белги; нуқсон...

Бундай ҳолларда изоҳдан сўнг шу сўзнинг ҳар қандай маънодоши эмас, балки ҳар тарафлама унга яқин бўлган, сўзга берилган изоҳни англашга ёрдам берадиган синоними берилиши керак (келтирилган мисолдаги каби). Бирон белгиси ёки белгилари билан изоҳланган маънодан кескин фарқланувчи сўзни келтиришга ҳожат бўлмайди, ҳатто бундан сақланиш керак. Мас., *юз* сўзининг бир маъносига берилган изоҳдан кейин *бет* сўзини келтириш мумкин, лекин *ораз* сўзини келтириш мумкин эмас.

Алмаштирилган сўз ҳам изоҳдан сўнг (синоним сифатида) келтирилмайди. Мас., *инқилоб* сўзининг маъноси (маънолари)га берилган изоҳдан сўнг *революция* сўзи келтирилмайди.

Феълнинг нисбат шаклларини ишлаш ва изоҳлашда ҳам юқоридагича йўл тутилди, яъни луғатга киритилган нисбат шаклининг қайси нисбат шакли экани кўрсатилди ва қайд этилган луғавий маъноси тегишли рақамдан сўнг изоҳланди. Мисол:

КЎРСАТМОҚ 1 Кўрмоқ фл. орт.н...

2 Намойиш қилмоқ, билдирмоқ. *Ҳақ эканини кўрсатди*...

3 [изоҳ]...

Сўзнинг вариантларидан (*каптар – кабутар, набира – невара, билан – бирлан – бирла* каби) фақат биттаси (асосий ҳисобланғани) изоҳланиб, бошқаси унга ҳавола этилди.

Ажратиб ёзиладиган ясама сўзлар ва турғун бирикмаларнинг қайд этилган маъноси (маънолари) ҳам изоҳ билан таъминланди. Бунда ҳам юқорида қайд этилган йўлларга амал қилинди.

6. Луғат мақоласининг сўнгги компоненти **изоҳланувчи бирлик маъноси изоҳидан кейин бериладиган иллюстратив мисол** (мисоллар)**дир**. Иллюстратив мисол, гарчи ҳар бир маънонинг изоҳидан сўнг берилса-да, лекин у олдинги беш моддада қайд этилганларнинг, яъни изоҳланувчи бирликнинг (жумладан, бош сўзнинг) айтилган талаблар асосида киритилганлигини, унга қўйилган грамматик ва услубий белгиларнинг тўғрилигини, изоҳланувчи бирлик маъноси (маънолари)нинг тўғри, аниқ белгиланганлигини, ниҳоят, ҳар бир маънога берилган изоҳнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун келтирилади. Кўринадики,

иллюстратив мисоллар луғат мақоласида муҳим вазифа бажаради ва унинг қиймати ана шу вазифаларни бажаришга қай даражада муносиблиги билан белгиланади.

Иллюстратив мисол, мисол-цитата юқоридаги талаблар нуқтаи назаридан, эҳтиёж бўлган ҳолларда берилди. Аксинча ҳолларда мисол бериш шарт бўлмайди. Мас., бошқа сўз билан бутунлай алмаштирилган сўзлар учун (маъноси, маънолари қайд этилмаслиги туфайли) уларнинг тилда қўлланганлигини тасдиқлаш учунгина мисол берилди.

Иллюстратив мисолнинг қандай шаклда, яъни сўз бирикмаси ёки гап шаклида бўлиши, шунингдек, унинг маълум манбадан олиниши кераклиги сўзнинг, сўз маъносининг хусусиятига қараб белгиланади. Мас., маънога берилган изоҳ ва бошқа қайдларни шу сўз иштирокида тузилган сўз бирикмаси тасдиқлай олса, шундай мисолни бериш ва шу билан чекланиш мумкин. Мас., *чекмоқ* сўзининг (бир маъноси) изоҳидан сўнг *сигарета чекмоқ*, *нос чекмоқ* мисолларини, ҳатто улардан бирини келтиришнинг ўзи кифоя. Лекин айрим сўзларнинг маъноси изоҳидан сўнг тегишли манбадан гап шаклидаги мисол келтирилиши талаб этилади. Мас., *турқ*, *чеҳра* сўзлари учун, *кўтармоқ* феълининг "дош бермоқ, чидамоқ" маъноси учун шундай мисол бериш шарт.

Баъзи сўзлар кенг (кенгроқ) тушунчани билдиради. Биргина мисол бундай сўзлар маъносининг хусусиятини тасдиқлай олмайди. Бинобарин, уларнинг маъноси изоҳидан кейин ана шу изоҳни етарли тасдиқлайдиган мисоллар келтириш керак бўлади (Мас., **анжуман** сўзига тузилган луғат мақоласига қаранг).

Турғун иборалар учун луғат мақоласига мисол беришда ҳам юқорида қайд этилган талаблар асосида иш кўрилди.

Эслатма: 1. Мисол-цитаталар 1956 йилгача амалда бўлган эски имло қоидалари асосида чоп этилган манбадан олинган бўлса, улар ҳозирги (амалдаги) имлога мослаб берилди.

2. Манбалардан келтирилган мисоллар тузувчи томонидан берилган мисоллар ҳамда мақол ва маталлардан тўртбурчак шакли (▬) билан ажратилди.

3. Келтирилган мисол-гаплар ҳаддан ташқари чўзиқлиги ва б. сабабларга кўра қисқартирилган бўлса, бу қисқартириш кетма-кет қўйилган икки нуқта (..) билан белгиланди.

4. Мисол-далил сифатида айрим, кичик шеърлардан келтирилган парчаларда, аксар ҳолларда, шу парча олинган шеърнинг номини эмас, фақат шеър муаллифи (шоир)нинг номини келтириш билангина чекланилди. 10 дан ортиқ марказий газеталардан олинган мисолларнинг манбаи умумий тарзда "Газетадан" сўзи билан берилди.

Луғат ва луғат мақоласининг тузилиши, унинг компонентлари, ҳар бир компонентнинг вазифаси ва б. хусусиятлари ҳақида жуда қисқа тарзда тўхтадик. Буларнинг ҳар бири юзасидан тўлиқ тасаввурга эга бўлиш, аниқ маълумотлар олиш, қолаверса, луғатнинг ютуқ ва камчиликларига баҳо бериш учун луғатнинг ўзига, ундаги тегишли луғат мақолаларига мурожаат қилиш мумкин.

ЛУҒАТДА ҚЎЛЛАНГАН ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР РЎЙХАТИ

а. — араб тилига мансуб сўз
авиа. — авиацияга оид термин
ад. — адабиётга, адабиётшуносликка оид термин
айн. — айнан
айр.боғл. — айирувчи боғловчи
айр.юкл. — айирув юкламаси
анат. — анатомияга оид термин
археол. — археологияга оид термин
архит. — архитектурага оид термин
астр. — астрономияга оид термин
африкаанс — африкаанс (бур) тилига мансуб сўз
белг.олм. — белгилаш олмоши
беткл ф. — менсимасликни ифодаловчи ёки бетакаллуф муомалада қўлланувчи сўз, ибора
биол. — биологияга оид термин
бирг.н. — биргалик нисбати
бирл. — бирлик сон
б.к. — бош келишик
бнк. — бинокорликка оид термин
бол. — болалар нутқига хос, болалар ишлатадиган сўз
бот. — ботаникага оид термин
боғ. — боғдорчиликка оид термин
боғл. — боғловчи
бркт. боғл. — бириктирувчи боғловчи
буйр.м. — буйруқ майли
бухг. — бухгалтерияга, ҳисоб-китобга оид термин
ва б. — ва бошқа(лар)
ва ш.к. — ва шу каби(лар)
венг. — венгер тилига мансуб сўз
вет. — ветеринарияга оид термин
взф. — (бирор сўз, гап бўлаги) вазифасида
г. — грамм
геогр. — географияга оид термин
геод. — геодезияга оид термин
геол. — геологияга оид термин
геом. — геометрияга оид термин
геофиз. — геофизикага оид термин
гидр. — гидрологияга, гидротехникага оид термин
голл. — голланд тилига мансуб сўз
груз. — грузин тилига мансуб сўз
гум.олм. — гумон олмоши
дағл. — дағал, қўпол сўз, ибора
денг. — денгизчиликка оид термин
дин. — диний сўз, ибора
дип. — дипломатияга оид термин
ёрд.фл. — ёрдамчи феъл
жамл.сон — жамловчи сон
жарг. — жаргон сўз, ибора
ж.к. — жўналиш келишиги
зид. — (бирор сўз, ибораниг) зидди, антоними
зидл.боғл. — зидловчи боғловчи
зоол. — зоологияга оид термин
инг л. — инглиз тилига мансуб сўз
индейс. — индейс тилларига мансуб сўз
исл. — исланд тилига мансуб сўз
исп. — испан тилига мансуб сўз
итал. — итальян тилига мансуб сўз
иқт. — иқтисодиётга оид термин
й. — йил
кам қўлл. — кам қўлланадиган сўз, ибора
камс. — камситишни ифодаловчи сўз, ибора
карт. — карта ўйинига оид сўз, ибора
кг — килограмм
кел.зам. — феълнинг келаси замон шакли
кесат. — кесатиқ, киноя англатадиган сўз, ибора
ким. — кимёга оид термин
кино — кинематографияга оид термин
кичр. — кичрайтиш шакли
км — километр
кон. — кончиликка оид термин
крш.с. — кириш сўз
кт. — китобий сўз, ибора
кш.олм. — кишилик олмоши
кул. — кулинарияга, ошпазликка оид термин
куч. — кучайтириш шакли
куч.юкл. — кучайтирув юкламаси

кўм. – кўмакчи
кўм.фл. – кўмакчи феъл
кўпл. – кўплик сон
кўрс.олм. – кўрсатиш олмоши
кўчма – кўчма маънода, кўчма маъноси
л. – литр
л.м. – луғавий маъноси
лот. – лотин тилига мансуб сўз
м. – метр
мавҳ.от – мавҳум от
мажҳ.н. – мажҳул нисбат
малайяча – малайя тилига мансуб сўз
мас. – масалан
мат. – математикага оид термин
махс. – махсус сўз, термин
мг – миллиграмм
метеор. – метеорологияга оид термин
мех. – механикага оид термин
мин. – минералогияга оид термин
миф. – мифологияга оид термин
мл. – молияга оид термин
млн. – миллион
мм – миллиметр
мнт. – мантиққа оид термин
мод.с. – модал сўз
мтр. – метрологияга оид термин
мус. – мусиқага, мусиқашуносликка оид термин
мўғ. – мўғул тилига мансуб сўз
н. – нисбат (феъл нисбати)
назм. – назмда ишлатиладиган сўз, ибора
нафр. – нафрат, жирканиш англатадиган сўз, ибора
нем. – немис тилига мансуб сўз
неол. – неологизм, янги сўз
ов. – овчиликка оид термин
олм. – олмош
опт. – оптикага оид термин
орт.н. – орттирма нисбат
палнт. – палеонтологияга оид термин
пед. – педагогикага оид термин
плгрф. – полиграфияга оид термин
пол. – поляк тилига мансуб сўз
порт. – португал тилига мансуб сўз
поэт. – поэтик сўз, поэзияда, назмда ишлатиладиган сўз, ибора
псхл. – психологияга оид термин
р. – рус тилига мансуб
радио – радиотехникага оид термин
расм. – расмий услубда қўлланадиган сўз, ибора
рвдш. – равишдош
рвш. – равиш
рум. – румин тилига мансуб сўз
с. – сўз
салб. – салбий маънони ифодаловчи сўз, ибора
санск. – санскрит тилига мансуб сўз
сиёс. – сиёсатга, сиёсатшуносликка оид термин
сканд. – скандинав тилларига мансуб сўз
снт. – санъатга оид термин
снқ.сон – саноқ сон
спрт. – спорт ва физкультурага оид термин
с.т. – сўзлашув тилида (оғзаки нутқда) қўлланадиган сўз, ибора
суғд. – суғд тилига мансуб сўз
сфдш. – сифатдош
сфт. – сифат
сўк. – сўкиш ёки койишни ифодалайдиган сўз, ибора
сўр.олм. – сўроқ олмоши
сўр.юкл. – сўроқ юкламаси
т. – туркий, умумтуркий сўз
такр.с. – такрорий сўз
тар. – тарихга оид, тарихий термин
тасв.с. – тасвирий сўз
тат. – татар тилига мансуб сўз
тақл.с. – тақлид сўз
тақс.сон – тақсим сон
театр – театрга оид термин
тех. – техникага оид термин
тиб. – тиббиётга оид термин
тиж. – тижоратга, коммерцияга оид термин
т.й. – темир йўлга оид термин
т.к. – тушум келишига
тлш. – тилшуносликка оид термин
топ. – топографияга оид термин
трнс. – транспортга оид термин
тртб. сон – тартиб сон
турк. – турк тилига мансуб
тўқм. – тўқимачиликка оид термин
укр. – украин тилига мансуб сўз
унд.с. – ундов сўз
ф. – форс ва тожик тилларига мансуб сўз
фарм. – фармацевтикага, фармакологияга оид термин
физ. – физикага оид термин
физиол. – физиологияга оид термин
фин. – фин тилига мансуб сўз
фл. – феъл
флс. – фалсафага оид термин

фольк. – фольклорга оид сўз
фото – фотографияга оид термин
фр. – француз тилига мансуб сўз
хит. – хитой тилига мансуб сўз
х.-қ. – хотин-қизлар нутқига хос, хотин-қизлар нутқида ишлатиладиган сўз, ибора
ч.к. – чиқиш келишиги
ш. – шахс
шахм. – шахматга оид термин
шв. – шевага оид сўз, ибора
ш.к. – шу каби(лар)
эг.олм. – эгалик олмоши
эл. – электрга, электротехникага оид термин
эрг.бок. – эргаштирувчи боғловчи
эркл. – эркалашни ифодалайдиган сўз, ибора
эск. – эскирган сўз, ибора
этн. – этнографияга оид термин
юкл. – юклама
юн. – юнон (грек) тилига мансуб сўз
юқ.усл. – юқори услуб
яп. – япон тилига мансуб сўз
ўзл.н. – ўзлик нисбати
ўзл.олм. – ўзлик олмоши
ў.-п.к. – ўрин-пайт келишиги
ўтг.зам. – феълнинг ўтган замон шакли
қ. – қаранг
қад.р. – қадимги рус тилига мансуб сўз
қад.яҳ. – қадимги яҳудий тилига мансуб сўз
қарғ. – қарғиш сўзи, ибораси
қ.к. – қаратқич келишиги
қ.х. – қишлоқ хўжалигига оид термин
ғалат. – нотўғри ишлатилган (ёзилган) сўз
ҳазил – ҳазил қилиб айтилган сўз, ибора
ҳарб. – ҳарбий ишга оид сўз, термин
ҳар.н. – ҳаракат номи
ҳақр. – ҳақорат ифодалайдиган сўз, ибора
ҳинд. – ҳинд тилига мансуб сўз
ҳоз.зам. – феълнинг ҳозирги замон шакли
ҳуқ. – ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид термин

Иллюстратив мисоллар олинган айрим илмий ва бадиий манбаларнинг луғатда қабул қилинган қисқартмалари:

"ЎзМЭ" – "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 12 жилдли, 1-11-жилдлар. Тошкент, 2000-2005.

"ЎТА" – "Ўзбек тили ва адабиёти" журнали (1960-96 йиллардаги сонлари).

С. Анорбоев, Оқсой. – С. Анорбоевнинг "Оқсой шалолалари" қиссаси ва "Оқсой" романи.

М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. – М. Жўрабоевнинг "Мулла Бурҳоннинг мартабаси" қиссаси.

М.Исмоилий, Фарғона т.о. – М. Исмоилийнинг "Фарғона тонг отгунча" романи (1–2-китоблар).

"Латифалар" – "Афанди латифалари" тўплами.

Ҳ.Назир, Сув гадоси – оқпадар.. – Ҳ.Назирнинг "Сув гадоси – оқпадар денгизни бошлаб келди" қиссаси.

Ойбек, О.в.шабадалар – Ойбекнинг "Олтин водийдан шабадалар" романи.

"Эртаклар" – "Ўзбек халқ эртаклари" тўплами.

"Қўшиқлар" – "Ўзбек халқ қўшиқлари" тўплами.

ЎЗБЕК АЛИФБОСИ

Аа	Лл	Чч
Бб	Мм	Шш
Вв	Нн	ъ
Гг	Оо	ь
Дд	Пп	Ээ
Ее	Рр	Юю
Ёё	Сс	Яя
Жж	Тт	Ўў
Зз	Уу	Ққ
Ии	Фф	Ғғ
Йй	Хх	Ҳҳ
Кк	Цц	

А

А *юкл.* (турли даражадаги талаффуз билан) Таажжубли, эътирозли ва ш.к. мазмундаги сўроқни билдиради: Нима? Нима дединг? Нима дединг? *Ўн тўрт сўм берасиз. -А, ўн тўрт сўм?* Ойбек, Танланган асарлар. *Рафиқ, найни ким чалди? – Йўлчи акам. – А! Ростданми? Алдама!* Ойбек, Танланган асарлар. *Қанақа ўйин? – Қимор, – секин жавоб берди Қамбар. – А, меҳмонлари қиморбозга сира ўхшамайди-ку.* Ойбек, Танланган асарлар.

АБАД [*а.* ابد – доимийлик] *эск. кт.* **1** Сўнги йўқ келгуси замон; *зид.* ***азал.***

2 *рвш.* Абадий суратда, доимо. *Икки нарса бир-бирига абад йўлдошдир, Бири тиғдор аёз бўлса, бири қуёшдир.* Ё. Мирзо.

То абад Абадий суратда, ҳамиша, умрбод. *Кўкрагимда яшнар то абад Ҳаёт тақиб қўйган гулдаста.* Уйғун.

АБАДИЙ Вақт зътибори билан охири йўқ; мангу, доимий. *Абадий ҳаёт. Абадий хотира.* ▬ *Шаҳарларнинг номи абадий, Бу номларни қўйган эл-улус.* М. Шайхзода.

АБАДИЙЛАШМОҚ Абадий мавжудликка эга бўлмоқ; мангулик касб этмоқ. *Хотираси абадийлашди.*

АБАДИЙЛАШТИРМОҚ Абадий унутилмайдиган, йўқолмайдиган қилмоқ; авлодларга мангу қолдирмоқ. *Олимнинг номини абадийлаштирмоқ.*

АБАДИЙЛИК Мангулик, доимийлик. *Материянинг абадийлик қонуни.*

АБАДИЯ: **саодати абадия** *эск. кт.* Абадий бахтлилик, мангу бахт-саодат. *Бу байроқ машъал бўлиб, саодати абадия йўлини ёритди.* А. Қаххор, Сароб.

АБАДИЯН *рвш. кт. кам қўлл.* Абадий суратда. *Султонмурод у қизнинг абадиян қўлдан кетганлигига ишонади.* Ойбек, Навоий.

АБАДИЯТ [*а.* ابديّت – мангулик, сўнгсизлик] *кт. кам қўлл.* Абадийлик, мангулик. *Нур сочилган, гул очилган баҳор тунида Абадият қўшиғига солардим қулоқ.* Уйғун.

АБАДУЛАБАД [*а.* ابدالابد – абадларнинг абади] Абадий суратда, бутун ҳаёт давомида, доимо. *Шу сабабли ҳам ул ҳазратнинг [Имом ал-Бухорийнинг] муборак номи абадулабад инсоният хотирасидан ўчмагай.* Газетадан.

АБАЖУР [*фр.* abat-jour – ёруғликни қайтарувчи] Керакли ёруғликни бир жойга тўплаб тушириш ёки кўзни ёруғлик нуридан пана қилиш учун лампа устига ўрнатиладиган, шиша, мато, металл ва ш.к. дан ясалган қалпоқ. *Чинни абажур. Шойи абажур. Шифтда абажур осиғлиқ.* ▬ *Абажурдан тараллган кўкиш нур унинг юзида товланарди.* С. Зуннунова, Янги директор.

АБАЖУРЛИ Абажур ўрнатилган. *Абажурли электр чироғи хонага ёғду сочиб, чарақлаб турарди.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

АБАС [*а.* ابث – беҳуда, фойдасиз] *эск. кт.* Фойдасиз, беҳуда, натижасиз, бекор. *Бевафодир бу жаҳон, суду зиён барча абас.* Нодира. *Бас, энди у шеър ёзишни йиғиштиради. Барчаси абас экан.* С. Сиёев, Аваз.

АББАТ [*лот.* abbas, abbatis] **1** Эркаклар католик монастирининг бошлиғи.

2 Францияда: католиклар руҳонийси.

АББОСИЙЛАР *тар.* Бағдодда 132–656 ҳижрий ёки 750–1258 милодий йилларда ҳукмронлик қилган араб халифалари сулоласи ва унинг вакиллари.

АББРЕВИАТУРА [*итал.* abbreviatura < *лот.* abbrevio – қисқартираман] *тлш. айн.* **қисқартма сўзлар**. *Драмтўгарак* (*драма тўгараги*). *ДАН* (*Давлат автомобиль назорати*), *ХДП* (*Халқ-демократик партияси*) каби.

АБГОР [*ф.* افگار – яраланган, мажруҳ; толиққан] Ночор ҳолатли, аҳволи хароб. *Умаркул абгор бир аҳволда ўрнидан туриб, хуржунини очди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Жуда тирикчилигинг ўтмай, абгор бўлиб қолдингми?* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

АБГОРЛИК Абгор ҳолат, ночор аҳвол. *Бойлар ва руҳонийлар қувватлаб келган бу хурофий урф-одатлар кўп косиб ва деҳқонларнинг.. абгорлик билан ҳаёт кечиришларига сабаб бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АБДОЛ [*а.* ابدال – авлиё(лар)] *эск. кт.* Валийликнинг белгили бир даражасига эришган гуруҳ; авлиёлар, худога яқинлар.

АБДОЛВАШ *эск. кт.* Авлиё табиатли, қаландарсифат. *Муслимий.. абдолваш йигит эрди.* А. Навоий, Мажолисун-нафоис.

АБЕРРАЦИОН Аберрацияга оид. *Аберрацион ҳодиса.*

АБЕРРАЦИЯ [*лот.* aberratio – ўзгариш, узоқлашиш, четланиш] **1** *биол.* Маълум бир навга мансуб ҳайвонлар организмида (унинг тузилиши ёки функциясида) пайдо бўладиган ўзгалик, ўзгариш, нормадан четлашиш.

2 *физ.* Ёруғлик нурларининг линза орқали ўтишида линза фокусидан оғиши, четга чиқиш ҳодисаси.

Сферик аберрация Нурларнинг фокусдан оғиши натижасида тасвир четларининг хиралашиб, чаплашиб тушиши. **Хроматик аберрация** Қуёш ва ш.к. лар нурининг линзадан ўтиб, таркибий рангларга ажралиши, товланиши.

3 *астр.* Ернинг ўз ўқи ва Қуёш атрофида айланиши натижасида Ер билан бирга ҳаракат қилаётган кузатувчига юлдузларнинг асл ўрнидан бир оз силжиганга ўхшаб кўриниши.

АБЁТ [*а.* ابيات – байтлар] *эск.* **1** Байт, байтлар. *Абётиға назми оташолуд.* А. Навоий.

2 Умуман, шеър, шеърлар. *Ким билсин, эҳтимол, Мавлоно унинг таъби назмини, машқ йўсин абётини муборакбод этармиди.* Х. Султон, Бобурийнома.

АБЖАД [*а.* ابجد] **1** Қадимги араб алифбоси таркибидаги ҳарфлардан тузилган ва ҳар қайси ҳарфнинг бирдан минггача сон қийматини ҳамда қадимий араб алифбоси тартибини эсда сақлаш учун ўйлаб топилган саккизта сўздан (*абжад, ҳавваз, ҳутти, каламан, саъфас, қарашат, сахаз, зазағ*) биринчисининг ва шу саккиз сўз мажмуининг номи.

Абжад ҳисоби *ёки* **ҳисоби абжад** Араб ҳарфларининг абжад тизимидаги сон қийматига мувофиқ бирор сўз ёки иборадан маълум бир сон, саноқ, тарих чиқариш.

2 Эски усулдаги мактабларда ўқитилган бошланғич таълим алифбоси. *Ҳамма нарса болалар учун янги, қизиқ эди, чунки улар абжаддан, ҳафтиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АБЖАДХОН Эски усулдаги мактабда эндигина таълим ола бошлаган, абжад ўқувчи бола. *қ.* **абжад 2**.

АБЖАДХОНЛИК Абжад ўқиш, абжад ўрганиш. *Буни менга отам абжадхонлик вақтимда ўргатган эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

АБЖАҚ: **абжақ бўлмоқ** *ёки* **абжағи чиқмоқ** *кам. қўлл.* 1) пачоқланиб, эзилиб, путурдан кетмоқ. *Абжағи чиққан машина. Аварияга учраган машиналар абжағи чиқиб ётибди.* Сўзлашувдан. 2) калтак ёки бошқа нарса зарбидан эзилиб ҳолдан кетмоқ, абжақ ҳолга келмоқ. **Абжағини чиқармоқ** *ёки* **абжақ қилмоқ** 1) қаттиқ жароҳатламоқ. *Фашистни ур, абжағини чиқар..* Ойбек, Қуёш қорайлар; 2) урилиб, эзилиб, яроқсиз ҳолга келмоқ (келтирилмоқ).

АБЖАҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Абжақ қилмоқ, абжағини чиқармоқ, дабдала қилмоқ.

АБЖИР Оёқ-қўли тез, тез ҳаракат қила оладиган; эпчил, чаққон. *Абжир бола.* ▬ *Йўлчибой.. барваста лигига қарамасдан абжиргина йигит.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отамдан ёши катта бўлса ҳам, лекин ўзи абжир, кўлабир киши эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АБЖИРЛИК Эпчил ҳаракат; чаққонлик. *От мункиб кетганда, эгарнинг устидан думбалоқ ошиб тушган паранжисиз қиз ўйноқи каптардай абжирлик билан ўзини ўнғариб олди-да, жувонга ёрдам бергани шошилди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

АБЖЎШ *шв.* **1** *айн.* **обжўш**.

2 *айн.* **абжўши.** *Оёғин тош урмасин деб, Абжўшдан нағал қоқилган.* Э. Жуманбулбул, Хушкелди.

АБЖЎШИ *шв. сфт.* Сув бериб ишланган (темир, пўлат кабилар ҳақида). *..ўйна-*

тиб шу тулпор отти, абжўши пўлат нағаллар тоғнинг тошин ёнғоқ этди. Ислом шоир, Зулфизар билан Аваэхон.

АБЗАЛ |*ф.* ابزار *ёки* افزار — асбоб, иш қуроли| От-уловни миниш ёки аравага қўшиш учун зарур бўладиган асбоблар мажмуи. *-Мана буларни ямаб қўй, — деб жаҳл билан олдимга узилган-юлинган бир тўда қайиш, жазлиқ, юган — от абзалларини бир бигиз ва бир нечта тикиш билан улоқтирди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Ёзи отнинг абзалларини елкасига кўтариб, йилқилар орасидан бўз отни ахтариб кетди.* "Ёзи билан Зебо".

АБЗАЛЛАМОҚ Отга эгар-жабдуқ, юган ва ш.к. урмоқ. *Ёрнинг ишқи мани бунда бўзлатти, Абзаллаб минарман бу қора отти.* "Муродхон".

АБЗАЦ |*нем.* Absatz < absetzen — янги сатрдан бошлаш| **1** Матн (текст)нинг дастлабки қаторини бир оз ўрин (уч ҳарф ўрни) қолдириб бошлаш; хатбоши, сатрбоши. *Янги абзацдан ёзмоқ.*

2 Матннинг бир хатбошидан кейинги хатбошигача бўлган қисми. *Уч абзацни ўқимоқ. Бир абзац ташлаб ёзмоқ.*

АБИРА *кт. айн.* **эвара.**

АБИТУРИЕНТ |*лот.* abiturіens, abiturientis — кетмоқчи бўлган киши| **1** Ўрта мактабни битираётган ўқувчи.

2 Олий ёки ўрта махсус ўқув юртига кириш учун даъвогар. *Имтиҳонларни бошлашдан аввал қурьа ташланади. Билетларни олиш учун абитуриентлардан тўрт киши чақирилади.* Газетадан.

АБЛАҚ |*а.* ابلق — ола-була, оқ-қора| Чипор, чавкар (от туси ҳақида).

АБЛАҲ |*а.* ابله — тентак, беақл, нодон| **1** Хулқ-атвори тубан, ярамас ахлоқли. *Аблаҳ одам.* ▬ *Мендақа бефаҳм-бефаросат аблаҳларни аяш — гуноҳ! Фельетон қилинг, фельетон!* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Шу белги-хусусиятга асосланган ҳақоратни билдиради. *Ие, аблаҳ, бошқа гап қуриб қолдими.* Ойбек, Танланган асарлар.

АБЛАҲЛИК Ярамас хатти-ҳаракат, аблаҳга хос қилиқ. *Бош вазир жаноблари, бу кўрнамак билан қадрдон дўст эдик, бундай аблаҳлик қилишига сира кўзим етмас эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АБЛАҲОНА Аблаҳга хос, аблаҳники каби. *Лекин Гуландом билан сўзлашган сари у баъзи қўпол ҳаракатлардан, аблаҳона қилиқлардан ўзини тийишга тириша бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АБО |*а.* عبا — чопонга ўхшаш жун кийим| *тар.* Авраси жун ёки бошқа матодан тикилган узун, кенг, лекин енги калта эркаклар уст кийими. *Шайбонийхон бошига қизил бўрк устидан салла ўраган, кўк мовутдан або кийган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

АБОЛИЦИЯ |*лот.* abolitio — бекор қилиш| Қонун ёки қарорнинг бекор қилиниши.

АБОНЕМЕНТ |*фр.* abonnement| Бирор нарсадан (мас. телефон, театрдаги ўрин, автотранспорт ва ш.к. дан) маълум муддатга фойдаланиш ҳуқуқи ва шу ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжат. *Кутубхоналараро абонемент. Абонемент ҳақи. Абонемент олмоқ.*

АБОНЕНТ |*фр.* abonner — ёзилмоқ, обуна бўлмоқ| Абонементга эга бўлган шахс ёки ташкилот.

АБОРИГЕН Аборигенларга мансуб.

АБОРИГЕНЛАР |*лот.* aborigine — аввалдан, бошидан| **1** Мамлакат ёки бирор жойда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли; тубжойликлар. *Австралия аборигенлари.*

2 Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг қадимдан бир жойга мансуб (маҳаллий, жайдари) турлари, зотлари. *Абориген ғўза.*

АБОРТ |*лот.* abortus — бола ташлаш, муддатидан олдин туғилиш| Ҳомиланинг ҳаётга лаёқатсиз даврида, яъни дастлабки 28 ҳафта мобайнида тушиши ёки туширилиши (олдирилиши).

Сунъий аборт Аёлнинг истагига кўра ёки касаллиги сабабли ҳомилани олдириш. **Гайриихтиёрий (табиий) аборт** Ҳомиланинг турли сабабларга кўра (мас., касаллик туфайли) тушиши.

АБОРТИВ **1** *тиб.* Оғриқни, касалликни бирдан тўхтатадиган, қолдирадиган. *Абортив даволаш. Абортив дори-дармонлар.*

2 *биол.* Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмағил, чала. *Ўсимликларнинг абортив органлари.*

АБР |*ф.* ابر — булут| **1** *эск. кт. айн.* **булут 1.** *Абр ичига беркиниб, мотамсаро бўлсин қуёш.* Э. Воҳидов.

Абри найсон Баҳорги серёмғир булут. **Абри навбаҳор** Эрта баҳорнинг ёмғирли булути. **Чун абри навбаҳор** Худди эрта баҳор булутидек. *Зор-зор чун абри навбаҳор йиғлаб.* Ғ. Ғулом. **Абри бало** Бало, офат булути.

Аёллар хонадонлари узра ёпирилиб келаётган абри балони эрларидан аввалроқ сезадилар. Т. Малик, Шайтанат.

2 Тўқимачилик, меъморлик, кулолликда учрайдиган, тархи булутсимон амалий безак тури.

АБРАЗИВ [*лот.* abrasio — силлиқлаш, тарашлаш, қириш] Абразивларга оид. *Абразив асбоблар.*

АБРАЗИВЛАР Металл, сопол, ойна, ёғоч ва ш.к. нинг юзини силлиқлаш, жилолаш, пардозлаш, шунингдек, асбобларни чархлаш учун ишлатиладиган майда донадор ўта қаттиқ моддалар.

АБРАШ *эск.* Чавкар, холдор от. *Абрашини елдуруб етгач йиқилдим, дўстлар.* Бобур.

АБРБАНД [*ф.* ابر + بند — боғ, боғлам, тугун] **1** Атлас, шойи тандасига махсус усулда гул (нақш) солиш. *Эски абрбандчи усталар абрбанд техникасини жуда қадим замонларданоқ билганлар.* "Фан ва турмуш".

2 *айн.* **абрбандчи.**

АБРБАНДИ Атлас, шойи танда ипларига гул (нақш) солиш усули.

АБРБАНДЧИ Абрбанд ишловчи. *Абрбандчи рассом ингичка чўпни қоракуя аралаштирилган сувда намлаб, у безакнинг ярмини туширади.* "Фан ва турмуш".

АБРИПИМ [*ф.* ابریشم — ипак] **1** *эск. айн.* **ипак.**

2 Ипак газлама, шойи; шу газламадан тикилган кийим. *Унинг эгнида.. ранг-баранг порлаган қизил абришим тўн.* Ойбек, Навоий.

АБРЎ [*ф.* ابرو] *эск. поэт.* Қош.

АБРЎКАМОН [*ф.* ابروکمان — қоши камон] *эск. поэт.* Қайрилма қош, қошлари камон сингари қайрилган. *Абрўкамон қиз.* ▬ *Қулбачча ва чўрилар орасида абрўкамон, мўрчамиён, пистадаҳан.. сарвиравонлари жуда кўп.* С. Айний, Қуллар.

АБСЕНТЕИЗМ [*лот.* absens, absentis — йўқ булган, ҳозир бўлмаган] Сайловчиларнинг давлат органларига бўладиган сайловга қатнашишдан оммавий равишда бош тортиши.

АБСОЛЮТ [*лот.* absolutus — чегараланмаган, шак-шубҳасиз] *айн.* **мутлақ.**

АБСОЛЮТИЗМ Мутлақ, чегараланмаган яккаҳокимлик.

АБСОРБЦИЯ [*лот.* absorbtio — ютиш, ютилиш, шимилиш, сингиш]. *физ., ким.* Эритма ёки газлар аралашмасидаги моддаларнинг қаттиқ жисм ёки суюқликка ютилиши; ёруғликнинг модда орқали ўтаётганда ютилиши. *Газ абсорбцияси. Ёруғлик абсорбцияси. Товуш абсорбцияси. Газ абсорбцияси.*

АБСТРАКТ *айн.* **мавҳум.**

АБСТРАКЦИОНИЗМ [*лот.* abstractio — мавҳумлик, узоқлашиш] 20-аср тасвирий санъатида, ҳайкалтарошлик ва графикасида ўта формалистик оқим бўлиб, унинг тарафдорлари объектив воқеликни мавҳум геометрик шакллар, пала-партиш чизиқлар, нуқталар бирикмаси (боғланмаси) сифатида тасвирлайдилар.

АБСТРАКЦИОНИСТ Абстракционизм намояндаси.

АБСТРАКЦИЯ [*лот.* abstractio — мавҳумлик, номаълумлик] **1** Билишда нарса, ҳодисаларнинг муҳим ва муайян белги ва қонуниятларини ажратиш, бўрттириб кўрсатиш мақсадида уларнинг жузъий, иккинчи даражали томонлари ёки боғланишларидан хаёлан узоқлашиб фикр юритиш.

2 *Абстракциялаш йўли билан ҳосил қилинган мавҳум тушунча, назарий умумлаштирма, назарий хулоса.*

АБСЦЕСС [*лот.* abscessus — йирингли яра, чипқон] *тиб.* Тўқима ёки аъзоларнинг шикастланган жойида йиринг тўпланиши; йиринг йиққан, газак олган жой.

АБУ [*а.* ابو — "ота" сўзининг изофа ҳолатидаги шакли] Арабларда ва бошқа баъзи мусулмон халқларда куняларнинг таркибий қисми бўлиб, "отаси" деган маънони билдиради. *Абу Абдуллоҳ, Абу Райҳон.*

АБХАЗ **1** Абхазия мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Абхаз йигити. Абхаз тили.*

АБХАЗЛАР Абхазиянинг асосий (туб) аҳолиси, абхаз халқи.

АВАЙЛАМОҚ Озор, зарар ва завол таъсиридан эҳтиёт қилмоқ. *Нега ўз жонимизни авайлаймиз-у, милицияни дуч келган ишга балогардон қиламиз.* Газетадан. *Сен кўчат экдинг, авайлаб мевасин бунёд қил.* Воқиф.

АВАНГАРД [*фр.* avant-garde — олдиндаги қўриқчи] **1** Ҳарбий юришларда асосий кучларни қўриқлаш учун олдинда борувчи аскарий қисм.

2 Бирор халқ, синф ёки ижтимоий гуруҳнинг илғор қисми.

АВАНГАРДИЗМ [*фр.* avant-gardisme — илғорлик] 20-аср санъат ва адабиётида реалистик бўлмаган (ҳатто реалистик оқимга зид) оқимларнинг умумий номи. Унинг тарафдорлари адабиёт ва санъатнинг авваллан мавжуд анъаналарини тан олмай, уни тубдан янгилашни, унинг тасвирий ва шаклий имкониятларини кенгайтиришни мақсад қилиб қўйган, шунга кўра, ҳатто реализмни ҳам рад этганлар.

АВАНПОСТ [*фр.* avant-poste] Қўшиндан илгарироққа, душманга яқин қўйилган соқчилар ва улар эгаллаб турган жой.

АВАНС [*фр.* avance] Бир жисмоний ёки юридик шахс томонидан бошқасига келгусида тўланадиган ҳақ ҳисобидан олдиндан бериладиган пул миқдори. *Аванс бермоқ.*

АВАНТЮРА [*фр.* aventure — қалтис ҳаракат; саргузашт] Тасодифий муваффақиятга эришиш учун реал куч, шароит ва имкониятларни ҳисобга олмай, таваккалига қилинган хатти-ҳаракат.

АВАНТЮРИЗМ Осонгина муваффақиятга эришиш, фойда олишни кўзлаб, таваккалчилик билан қилинган иш, хатти-ҳаракат; авантюрага мойиллик. *Сиёсий авантюризм.*

АВАНТЮРИСТ Авантюризмга, авантюрага мойил одам.

АВАНТЮРИСТИК Авантюрага, авантюризмга асосланган, авантюристларга хос бўлган.

АВАР 1 Дағистоннинг ғарбий, Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий ҳудудларида яшовчи халқнинг номи.

2 Авар халқига тегишли. *Авар тили. Авар аёли.*

АВАРА *шв.* Эвара.

АВАРИЯ [*итал.* avaria] 1 Машина, самолёт ва ш.к. нинг ишлаб турган вақтида тўсатдан бузилиши, ишдан чиқиши. *Авария сигнали.*

2 Бахтсиз ҳодиса, фалокат. *Автомобиль аварияси. Аварияга учрамоқ.*

Авария бригадаси Авариянинг олдини олиш ёки оқибатларини тугатиш учун тузилган бригада.

АВАРИЯЧИ (асосан кўпл. шаклида — **авариячилар**) Авариянинг олдини олиш ёки унинг оқибатларини тугатиш, тузатиш ишларини бажарувчи шахс. *Авариячиларнинг бокулик бригадаси.. мисли кўрилмаган мардлик кўрсатди.* Ч. Айтматов. Дўстлик трассаси.

АВАРЛАР Дағистонда ва Озарбайжоннинг шимоли-ғарбий қисмида яшовчи ерлик халқ; авар халқи.

АВАХТА [*нем.* Hauptwache] *эск. с. т.* Қамоқ уйи, қамаш жойи: қамоқхона, турма. *Оқ пошшонинг авахтаси ҳам кўп, Сибири ҳам кенг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Авахта бўлмоқ Қамоққа олинмоқ. *Акам яна авахта бўлгандан кейин ҳалиги эллиқбоши мени ҳам "ўлди"га чиқариб, хотинга совчи устига совчи қўяверипти..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Авахта қилмоқ** Қамоққа олмоқ, қамамоқ.

АВАҒА 1 *айн.* **чевара**.

2 *с.т.* Узоқ қариндош, чатишган қариндош.

Авағамнинг авағаси, умуртқамнинг шўрваси Жуда узоқ, чатишган қариндош ҳақида.

АВБОШ [*ф.* اوباش — безори, балкирдор, саёқ] *эск.* Безори, бевош. *Шаҳарнинг машҳур авбошларидан бир тўпи, бир-бирлари билан баслашгандай, косаларни пайдарпай сипқаришади.* Ойбек, Навоий.

АВВАЛ [*а.* اوّل — бошланиш; биринчи] 1 *от кам қўлл.* (асосан 1-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида) Бош(и), бошланиш(и). *зид.* **охир**. *Ишнинг аввали ва охири.* ▬ *Хуллас, бугун ёшлигимни эслашим ва гапнинг аввалини шундан бошлашимнинг сабаби бошқа.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Мулоҳазаларимиз аввалида видеофильм ҳақидаги айрим фикрлар, баҳоларни муштарийга етказмоқчи бўлдик.* Газетадан.

Аввал-охир Бир умр; бутунлай, батамом. *Ҳеч ким баробар келмас энди, улларим (ўгилларим), Мен биламан, аввал-охир сизларга, "Эрали ва Шерали". Бунча жозиб, бунча соҳир, Якто бўлдинг, Кўҳинор? Соҳибингга аввал-охир Бало бўлдинг, Кўҳинор.* Э. Воҳидов.

2 *рвш.* Ўтган вақтлар(да), ҳозирга қадар; илгари. *зид.* **ҳозир**. *Тирикчилигимиз аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу кенг хонага Гуломжон авваллари ҳам кўп келган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3. Биринчи навбатда, биринчи бўлиб; дастлаб. *Аввал қариялар дастурхонга таклиф этилди. Аввал таом, баъдаз калом.* Мақол. ▬ *Аввал тўнғич ботир пойловчилик қилибди.* "Чалпак ёққан кун".

4 Бошланишда; бошда. *Аввал ҳеч нарса сезилмади, бир оз ўтгач, оғриқ тура бошлади.*

5 *кўм. взф.* Бирор воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бораётган вақтдан олдин бўлганлигини билдиради. *Учрашувимиздан аввал. Бундан тўрт йил аввал.* ▬ *Мана сўнгги хотира: икки ярим йил аввал меҳрибон она уни шаҳарга узатади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АВВАЛАМБОР *крш. с. взф.* Аввали шуки, аввало. *-Авваламбор, — деди зардаси қайнай бошлаб Холмирза, — менинг бригадамда сизбоп иш йўқ.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

АВВАЛАН [*а.* اوّلا] *рвш. айн.* **аввало**.

АВВАЛБОШИ Биринчи навбатда; аввало. *Аввалбоши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтиришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АВВАЛГИ Вақт эътибори билан бошқасидан олдин, илгари бўлган; илгариги. олдинги. *Аввалги хат. Аввалги ваъда. Урушдан аввалги йиллар.* ▬ *Йўлчи тилсиз каби ғайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалги вазиятда қотди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Аввалги кун (*ёки* **аввал куни**) Кечадан олдинги кун, ўтган куни. *Аввалги кун улардан бирига калла солганман, беш йилга қаматиб юбормоқчи бўлишувди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

АВВАЛГИДАЙ,-**дек** *рвш.* Аввал ёки аввалги қандай бўлса, шундай; илгаригидай, боягидай. *Бу ерда ҳеч ўзгариш йўқ, ҳамма нарса аввалгидай.* ▬ *Лектор четга қараб, аввалгидай паст товуш билан: -Эшикни ёпинг, — деди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АВВАЛГИЧА *айн.* **аввалгидай.** *Ота-бободан қолган чордевор.. сомонсувоқ қилинган эски томда ҳаёт яна аввалгича.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

АВВАЛИ 1 *айн.* **аввал 1.**

2 *рвш.* Бошда, аввал бошда. *У аввали севинди, кейин ўйланиб қолди.*

3 *крш. с. взф.* Биринчидан. *Аввали, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, қўрқма.* А. Қаҳҳор, Мастон.

Аввали шуки Биринчидан, авваламбор. *Аввали шуки, ухлагашим йўқ, ундан кейин..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АВВАЛИГА *айн.* **аввал 4**. Бошда. *Аввалига ширин эрмак бўлган бу гаплар, бола 5-6 ёшга борганда, катталарни ўнгайсиз ҳолга солиб қўядиган бўлиб қолди.* Газетадан. *Аввалига таксичи бунга эътибор бергани йўқ.* Газетадан.

АВВАЛО 1 *рвш.* Энг аввал, даставвал, дастлаб, биринчи галда. *-Тақсир,— деди Олахўжа махсум отдай пишқириб, — агар бу киши болаларни ўқитмоққа келган бўлса, аввало унинг ўзини ўқитмоқ лозим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *крш. с. взф.* Аввали шуки, биринчидан. *-Аввало, менинг уйим йўқ. Ундан кейин мени муборакбод қилиб турган танишларим ҳам йўқ, — деди Анвар қўл силтаб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АВГУСТ [*лот.* augustus — олий, муқаддас, улуғ; Рим императорининг номи] Янгича йил ҳисобида саккизинчи ой.

АВЖ [*а.* اوج — юксалиш нуқтаси, юқори нуқта, чўққи] **1** Ривож олиш, ўсиш (ўсимлик, дарахт кабиларга нисбатан). *Биринчи қадамда, биринчи бўлиб, Экилган чигитнинг авжини кўрсам, Битта туп ғўзанинг мавжини кўрсам.* Ё. Мирзо.

Авж олмоқ 1) ўсмоқ, ўсиб ривожланмоқ. *Кўчат яхши авж олмаяпти. Ҳаво исиши билан экинлар авж ола бошлади.* ▬ *Қўшимча ўғитланган ғўзалар сувдан чиққач, жуда авж олиб кетди.* Р. Азизхўжаев, Ящил чайла; 2) ривож топмоқ; юксалмоқ, кучаймоқ. *Фонд бозори шаклланиб, қимматли қоғозлар савдоси авж оляпти.* Газетадан. *Давлати халқига, халқи давлатига қайишган мамлакатлардагина тараққиёт авж олади.* Газетадан. *Инсоният қонунларсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади, адолатсизлик авж олади.* Газетадан.

2 Энг юқори(си). *Муборак Ўзбекистон, осмон авжида парвозинг, Муборак сенга истиқлол, баландроқ янграсин созинг.* Воқиф. *Бу роман ижодининг авж нуқтасини ташкил қилувчи асар бўлмоғи керак эди.* Газетадан.

Авжига чиқмоқ (*ёки* **авжига минмоқ**) Юқори даражасига кўтарилмоқ. кучаймоқ. *Ўйин-кулги, хурсандчилик авжига чиқяпти.* ▬ *Мамлакатда порахўрлик кучайди, хонбеклар зулми авжига минди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *мус.* Куй ёки қўшиқдаги энг юқори нота. *Қизлар айтса қўшиқни авжни талашиб, Маставага қатиқдай гапга тиқилар.* Ғ. Ғулом. *Бу қўшиқ гоҳо авж пардаларда, гоҳо пастроқ оҳангларда жаранглаб туради.* Газетадан.

АВЖИ 1 Авж с. 1-ш., бирл. эгалик шакли. *Куйнинг авжи.*

2 *рвш.* Худди, нақ. *Авжи пишиқчилик вақти.* ▬ *Авжи кетиш пайти, бир оздан кейин тонг отади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АВЖИДА *рвш. (кесим взф.)* Авжига чиққан, авж олган; қизғин. *Қурилишда иш авжида.* ▬ *Тайёргарлик ишлари авжида.* Газетадан. *..бир-бирини соғинган ўқувчиларнинг қий-чуви авжида.* Газетадан.

АВЖЛАНМОҚ 1 Авж олмоқ, ривожланмоқ. *Экинлар авжланмаяпти.*

2 Авжига чиқмоқ, кучаймоқ. *Шунда булбул нағмаси, қизларимиз ялласи, йигитларнинг ғурури айниқса авжланади.* Ғ. Ғулом.

АВЗО [*а.* اوضاع — ҳол, ҳолат, равиш, юриш-туриш] *Э-ш.бирл.* **авзойи** (асосан инсон ва ҳавога нисбатан) **1** Юз кўринишининг муайян ифодаси. *Аёл йигитнинг авзойидан ёмон ниятли киши эмаслигини пайқади.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув. *Баратов Саодатхоннинг авзойига қаради-ю, гапини ютди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Руҳий (ички) ҳолат; кўриниш. *Шарофат.. кечқурун Конизак келганда яна заҳарга тўлиб ўтирган эди, бироқ уни чўчитмаслик, ғафлатга солиб туриб, бирдан қўлга тушириш учун авзойини сира билдирмасликка ҳаракат қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Авзойи бузуқ Кайфияти, кўриниши ёмон, ёмон томонга ўзгарган. *Аёл ҳайрон бўлиб, унга қаради. Толиб аканинг авзойи бузуқ эди.* Ф.Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳавонинг авзойи бузуқ. Осмон тўла қоп-қора булут..* Т. Ашуров, Марварид тут.

АВИА- [*лот.* avis — қуш] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибида "авиация" сўзи ўрнида, шу сўзга алоқадор маъноларда қўлланади: *авиабаза* (авиация базаси), *авиаразведка* (авиация разведкаси), *авиапочта* (авиация почтаси) ва б.

АВИАКОМПАНИЯ Авиалинияларга ёки самолёт ишлаб чиқарувчи корхоналарга эга бўлган бирлашма. *"Ўзбекистон ҳаво йўллари" миллий авиакомпанияси.*

АВИАКОМПАС [авиа.. + компас] Учиш аппаратларида ишлатиладиган навигация асбоби.

АВИАЛИНИЯ [авиа.. + линия] *қ.* **ҳаво, ҳаво йўллари**.

АВИАМОДЕЛЧИ Авиамоделчилик билан шуғулланувчи шахс.

АВИАМОДЕЛЧИЛИК Техника ва спорт мақсадларида учиш аппаратлари моделларини лойиҳалаш ва ясаб учириш.

АВИАМОДЕЛЬ [авиа.. + модель] Учиш аппаратининг қўлда учириш учун ясалган модели, нусхаси.

АВИАНОСЕЦ [авиа.. + *р.* носец < носитель — олиб, кўтариб борувчи] Сув усти жанговар кемаси — сузувчи авиация базаси.

АВИАПОЧТА [авиа.. + почта] Почта юклари самолётда ташиладиган алоқа тармоғи.

АВИАСАЛОН [авиа.. + салон] Ҳавода учиш аппаратлари (самолёт, вертолёт ва ш.к.)нинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган махсус кўргазма. *Халқаро авиасалон.*

АВИАТОР [*фр.* aviateur] Авиация ва умуман учиш ишлари билан шуғулланувчи шахс; учувчи.

АВИАТРАССА [авиа.. + трасса] Фуқаро ҳаво флотининг самолёт ва вертолётлари мунтазам равишда қатнайдиган ҳаво йўли.

АВИАЦИЯ [*фр.* aviation < *лот.* avis — қуш] **1** Ҳаводан оғир аппаратларда фазода учиш назарияси ва амалиёти. *Авиация техникаси.*

2 Учиш аппаратларининг мажмуи; ҳаво флоти. *Фуқаро авиацияси. Ҳарбий авиация.*

АВИЗО [*итал.* avviso < *лот.* avis — қуш] Банк, тижорат амалиётида ҳисоб-китоб муомалаларининг бажарилганлиги тўғрисида бир аҳдлашувчи томоннинг иккинчисига юборадиган расмий хабарномаси.

АВИТАМИНОЗЛАР [*юн.* а — инкор қўшимчаси + витамин] *тиб.* Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касалликлар. *Организмда витаминлар етарли бўлмаса, турли авитаминоз касалликлар юзага чиқади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

АВЛИЁ [*а.* اولیا — валилар] **1** *дин.* Валилар, эътиқодли, диндор кишилар; азиз, муқаддас, оллоҳга яқин кишилар; руҳонийлар. *Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг Бухорода авлиё сифатида шуҳрат топишида бир воқеа сабаб бўлган экан.* Газетадан.

2 *с.т.* Каромат, башорат қила оладиган, мўъжизалар кўрсата оладиган одам. *Мен шундай авлиёманки, агар тош ёки дарахтни чақирсам, олдимга дарров келади.* "Латифалар". *Тантибойвачча олазарак бўлиб, елкасини қисди ва ерга қараб деди: -Биз авлиёмизми? Қаерда эканини айтиш жуда мушкул.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *с.т. кест.* Улуғ, зўр фаҳмланувчи одам ёки нарса. *Нима, звено бўлиб, авлиё бўпти-*

ми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Хотин киши эса ожиза, авлиёси ҳам ҳасаддан холи эмас.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 *с. т.* Ҳеч нарса билан иши йўқ, дарвешсифат, дарвешнамо одам. *Юрагингда Ўринбой отанинг ўгити бор-да. Даданг пок одам. Қишлоқнинг авлиёси у. Ишонаман.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Гор оғзида, баланд ясси тош устида, Яланғоч авлиё — орик бир кекса одам гулхан ёқиб ўтирарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

АВЛИЁНАМО |*а.+ф.* اولیانما| Авлиёга ўхшаш. *қ.* **авлиё 4**.

АВЛИЁУЛЛОҲ |*а.* اولیاالله| Худога яқин кишилар.

АВЛО |*а.* اولی — энг яхши, энг муносиб| *эск. кт.* Нисбатан афзал, яхши. *Улар учун минг мулланинг сўзидан ёвжонлик Шокиргуломнинг бир оғиз.. сўзи минг марта авлороқ.* С. Айний, Қуллар.

АВЛОД |*а.* اولاد — ўғиллар, болалар, насл| **1** Ота-бободан қолган насл (аждодга нисбатан). *Биз эски қулларнинг авлодимиз.. ота-боболаримиз озод бўлган чоғларда ўзлари учун қурган чайладек уйларда тирикчилик қиламиз.* С. Айний, Қуллар. *Аждодлар бўлмагай авлодсиз, Авлодлар зийнати аждодлар.* Б. Бойқобилов.

2 Ота-бобо ва унинг насли; сулола; зот. *Темур авлоди* (темурийлар). *Бобур авлоди* (бобурийлар). ▬ *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган Шерназарбой Исломхўжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адоваги бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Фисқ-фужур уяси бўлган бу ошна ҳаммани қораласа ҳам, ўз авлоди бўлган ана шу катта бойга асло тил тегизмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Замоннинг маълум қисмига мансуб одамлар; бўғин. *Кекса авлод. Ўрта авлод. Ёш авлод. Келгуси авлод.* ▬ *Ўйлайманки, мана шундай обод ва озод юртни кўрганда, нафақат катта ёшдаги кишилар, балки ёш авлод ҳам янги куч-қувват олади, гурурланади.* Газетадан.

4 *кўчма* Замонавий электрон-ҳисоблаш машиналарининг ва б. техник жиҳозларнинг янгиланган, такомиллашган туркуми. *Бу аппарат компьютерларнинг тўртинчи авлодига мансуб.*

АВЛОҚ *қ.* **овлоқ**.

АВОМ |*а.* عوام — умум, омма| **1** Оддий халқ, "қора халқ" (ўтмишда). *Авом шоиримизни ҳурмат қилади, шоиримиз ҳам авом тилини яхши биладилар.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ўқимаган, тушунмаган, хат-саводсиз киши(лар). *Улки устозликда таноҳ, мен эдим хатсиз, авом.* С. Зуннунова.

АВОҚ *с.т. айн.* **авахта**. *Э, кечагина авоқдан чиқиб келган одамни яна нима қилмоқчисизлар?* П. Турсун, Ўқитувчи.

АВРА |*ф.* اوره < ابره| Кийим, кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг ташқи, сиртқи қавати. *Тўшнинг авраси.* ▬ *Тўшак аврага олти метр қизил духоба олиб бермасангиз, уят бўлади.* "Муштум".

Авра тўн Астарсиз тўн. **Авра камзул** Астарсиз камзул. *Унсун хола.. авра камзулини бошига ёпинди-да.. далага йўл олди.* А. Ҳайитметов, Унсун хола.

2 Ёстиқнинг сиртқи жилди.

АВРА-АСТАР |*ф.* اوره - استر| Авра ва астар. *Авра-астари бутун кўрпа.*

Авра-астар чопон Авра билан астардангина иборат (яъни пахтасиз) чопон, тўн. *..эгнида авра-астар чопон, бошида беўхшовроқ ўралган чалма.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Авра-астарини ағдармоқ** (*ёки* **қоқмоқ, сўкмоқ**) Бутун кирдикорларини очиб ташламоқ. *Шошмай тур, авра-астарингни ағдариб ташламасам.. отимни бошқа қўяман.* "Таниш башаралар".

АВРАБАНД *с.т.* **1** *айн.* **абрбанд**. *Намозшомгул атласга тўққиз хил ранг ишлатиладиган бўлса, ипак ўримлари аврабанд цехидан бўёқ цехига тўққиз марта бориб келади.* С. Анорбоев, Майда тароқ.

2 *айн.* **абрбандчи**.

АВРАМОҚ **1** Айтганига (мақсадига) юргизиш, кўндириш учун ёлғон-яшиқ гаплар қилмоқ, усталик билан алдаб-сулламоқ. *Баққол бу сўзларни эшитмагандай аврайверди: -Мен сизнинг фойдангизни ўйлайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *с. т.* Гипноз қилмоқ (илон хақида). *Илон заҳарли тилини чиқариб туриб, сеҳрли кўзи билан учар қушларни аврайди.* "Қаҳрамонлар".

АВРАТ |*а.* عورت — жинсий аъзолар, тананинг уятли жойлари| **1** *биол., тиб.* Жинсий аъзолар (эркак ва аёлларда). *Ўрнимдан турсам, уятли жойларим очилади, сўнгра сенинг раисинг "авратингни очиб, хилофи шаръ ишладинг" деб, мени бир кам қирқ дарра уради.* С. Айний, Қуллар.

2 *дин.* Тананинг, шариатга мувофиқ, бекитиб юрилиши талаб қилинадиган, уятли жойлари.

АВРАТПЎШ [*а.+ф.* عورت‌پوش — аврат-ни беркитувчи] Аврати бекитиб турадиган нарса, кийим, лунги.

АВРАҒИЧ *айн.* **авроқчи.** *Энди реакциянинг аврағич воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўкракларига уриб, дарё-дарё сўз қуядилар..* Ойбек, Нур қидириб.

АВРОД [*а.* اوراد — дуолар] Бомдод, тонг намозидан сўнг ўқиладиган дуо, оят; кўп такрорланадиган, ўқиб юриладиган оятлар, дуолар. *Истарамким, эй пари, ҳар эрта аврод ўрнига Исми аъзамдек отинг пайваста такрор айласам.* Фурқат.

АВРОДЧИ Аврод ўқувчи. *Бу ерда тонг азонда авродчи сўфиларнинг қичқириб ўқидирайдиган ҳар хил дуолари кишини уйқудан безовта қилмас эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

АВРОН *айн.* **тошқин.** *Илгари бу жой саккиз ариқнинг бош лабгардони эди. Аврон келган вақтларда сувни ариқларга тақсимлаш катта можаролар билан ўтарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

АВРОҚ Авраш гаплари, хатти-ҳаракати. *-Мен хомкалла, домланинг авроғига учиб, розилик билдирибман, — деди чол.* А. Муҳиддин. Ёдгорликнинг тўйи.

АВРОҚЧИ Алдоқчи, йўлдан оздирувчи. *Унинг қора йўлини давом эттирган бошқа эшонлар, сўфилар, ҳар хил авроқчилар, товламачиларни фош этаман.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АВСАТ [*а.* اوسط — ўрта, ўртача] *эск. кт.* Ўрта, ўртача, ўрта даражадаги. *Мадраса талабалари "аъло", "авсат" ва "адно" номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АВТАРКИЯ [*юн.* autarkeia — ўз-ўзини қондириш] Ўз-ўзини таъминлаш қоидасига асосланган, бошқалар билан иқтисодий алоқалардан узилиб қолган биқиқ хўжалик тизими ва шунга асосланган иқтисодий сиёсат.

АВТО *с.т. кам қўлл. айн.* **автомобиль.** *Паркка кетди трамвайлар, автолар..* М. Шайхзода.

АВТО- [*юн.* autos — ўзи, ўзим] Ўзлашма сўзлар таркибида қуйидаги маъноларни билдиради: 1) ўз қўли билан. *Автобиография*; 2) ўзи ҳаракатланадиган, автоматик. *Автопилот. Автоюклагич*; 3) автомобилга оид. *Автовокзал. Автокорхона.*

АВТОБАЗА [авто.. + база] Автомобилларда юк ва пассажирлар ташиш учун ташкил этилган транспорт корхонаси, шунингдек, автомобиллар турадиган ва ремонт қилинадиган жой.

АВТОБИОГРАФИК Муаллиф таржимаи ҳоли билан боғланган; автобиографияга асосланган. *Автобиографик асар.*

АВТОБИОГРАФИЯ [авто.. + биография] Бирор шахснинг ўзи ёзган таржимаи ҳоли.

АВТОБЛОКИРОВКА Машина ва аппаратлар ҳаракатини ҳамда технологик жараёнларни бошқаришда хатоликларнинг олдини оладиган ёки бартараф этадиган автоматик асбоблар мажмуи. Мас., поездлар қатновини тартибга солиб турадиган автоматик сигнализация тизими.

АВТОБУС [авто(мобиль) — *лот.* omnibus — ҳамма учун] Йўловчилар ташийдиган кўп ўринли катта автомобиль. *Ўттиз ўринли автобус. Автобус қатнови. Автобус парки.* ▬ *У охирги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АВТОВОКЗАЛ [авто.. + вокзал] Шаҳарлараро автобуслар қатнови йўлларининг охирги ва оралиқ нуқталарида йўловчиларга хизмат кўрсатадиган иншоотлар мажмуи. *Янги автовокзалда йўловчилар учун барча қулайликлар мавжуд.*

АВТОГЕН [*юн.* autogenos — ўз-ўзидан, мустақил ривожланувчи] Газ алангасида эритиб пайвандлашга оид. *Автоген усулида пайвандлаш.*

АВТОГРАФ [авто.. + *юн.* grapho — ёзаман] I Асарнинг муаллиф қўли билан ёзилган нусхаси, асл қўлёзма. *Мазкур девонни унинг Наманган нусхасига таққослаб текшириш натижасида девоннинг.. автографлигига ишонч ҳосил қилдик.* "ЎТА".

2 Ўз қўли билан ёзилган ёзув ва имзо; дастхат (кўпинча хотира учун).

АВТОДРОМ [авто.. + *юн.* dromos — югуриш йўли] Автомобилларни синовдан ўтказиш ва уларнинг тезкор мусобақаларини ташкил этишга мўлжалланган майдон.

АВТОДЎКОН Қишлоқ жойларда, бозорларда асосан озиқ-овқат ва саноат моллари билан савдо қилиш учун жиҳозланган (мосланган) автомобиль.

АВТОЗАВОД [авто.. + завод]: **автомобиль заводи** Автомобиль ва унинг қисмларини ишлаб чиқарадиган завод.

АВТОИНСПЕКЦИЯ *айн.* **автоназорат**.

АВТОКАР [авто.. + *инг.* car — аравача] Ички ёнув двигателли (резина ғилдиракли) ўзиюрар аравача (вокзалларда, корхоналар ҳовлисида, цехларида юк ташиш учун ишлатилади).

АВТОКАЧКА [авто.. + *р.* качка — силкиниш, чайқалиш] Тўғинларига резина қопланган тўрт ғилдиракли арава. *Бобоқул ота Қайнардан қайтишда Тўламат мўйловнинг пичан ортилган автокачкасига минишга мажбур бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АВТОКЛАВ [*фр.* autoclave < авто.. + *лот.* clavis — калит] Нарсаларни юқори босимда қиздириш учун ишлатиладиган, жипс ёпиладиган идиш (турли физик-кимёвий жараёнларни амалга ошириш, тиббий асбоблар ва ҳоказоларни стериллаш ва ш.к. учун ишлатилади).

АВТОКОЛОННА [авто.. + колонна] **1** Автомобиллар колоннаси, кетма-кет тизилиб келаётган автомобиллар қатори.

2 Автомобиль базаларининг филиали, бир неча автомобили бўлган бўлими.

АВТОКОРХОНА Аҳолига автомобиллар билан хизмат қилувчи корхона.

АВТОКРАН [авто.. + кран] Автомобилга ўрнатилган кўтарма кран.

АВТОЛ [< авто (мобиль) + *лот.* ol(eum)— ёғ] Автомобиль, трактор ва бошқа машиналарни мойлаш учун ишлатиладиган, нефтдан олинадиган маҳсулот.

АВТОЛАВКА *қ.* **автодўкон**. *Бозорга кираверишда автолавка турган экан.. Яраш полвон яқинлаб, бўйнини чўзиб қаради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

АВТОМАГИСТРАЛЬ [авто.. + *лот.* magistralus — бош, асосий] Тез ҳаракатланадиган кўп сонли автотранспортга мўлжалланган, қарама-қарши ҳаракат қаторлари ўртасига чегара қўйилган, бошқа йўллар билан бевосита кесишмайдиган узун ва кенг йўл.

АВТОМАТ [*юн.* automatos — ўзи ҳаракатланувчи] **1** Муайян жараёнлар бўйича белгиланган ишни ички механизми ёрдамида инсоннинг бевосита иштирокисиз ўзи бажарадиган аппарат, машина, асбоб. *Токарлик автомати. Сув сотадиган автомат.*

2 Тезотар автоматик қурол. *Булар [пиёда аскарлар] ҳаммаси ҳам милтиқ ва автоматларни тайёр тутган ҳолда рўйирост бостириб келмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *сфт. айн.* **автоматик 1**. *Автомат суғоргич. Автомат қурол.*

АВТОМАТИЗМ Файриихтиёрий равишда, автоматик суратда ҳаракат қилиш (кўникма ва одатлар асосида).

АВТОМАТИК 1 Автомат тарзида ишлайдиган; ўз-ўзидан ишлайдиган. *Автоматик тормоз. Автоматик телефон станцияси.*

2 Файриихтиёрий, ихтиёрсиз, беихтиёр. *Автоматик ҳаракат.*

АВТОМАТИКА 1 Фан ва техниканинг ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматлаштириш методлари ва воситаларини яратиш ва такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари билан шуғулланувчи тармоғи. *Автоматика, телемеханика, радиотехника, электроника саноат ишлаб чиқаришида тобора кенг қўлланмоқда.* Газетадан.

2 Автоматик равишда ишлайдиган механизмлар, асбоблар мажмуи. *Космик аппаратларнинг бир-бирини қидириб топиши, ўзаро яқинлашиши, бир-бири билан туташиши борт автоматикаси ёрдамида бажарилди.* Газетадан.

АВТОМАТЛАШМОҚ Автомат асбоблар, машиналар билан қуролланмоқ, автоматика усулларига кўчмоқ. *Автоматлашган ишлаб чиқариш.*

АВТОМАТЛАШТИРМОҚ Иш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларини автоматик асбоблар, машиналар асосига ўтказмоқ. *Таржима ва сўзлик яратиш жараёнларини автоматлаштириш жуда қулай ва бу катта иқтисодий самара беради.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

АВТОМАТ-СПРАВОЧНИК Автомат усулида ишлайдиган ва бирор соҳа бўйича қисқача маълумот берадиган қурилма. *Тошкент вокзалининг кутиш залларида махсус автомат-справочник қурилмалар ўрнатилган.* "Фан ва турмуш".

АВТОМАТ-ТЕЛЕФОН Автомат усулида ишлайдиган телефон қурилмаси. *Автомат-телефон будкаларидан тағин атир иси келадиган бўлиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АВТОМАТЧИ 1 Автомат билан қуролланган, автомат билан жанг қилувчи жангчи. *Бектемир танклар панасида югургилаб*

келаётган душман автоматчиларини кўрди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Автомат машина, аппарат ёки дастгоҳда ишловчи шахс.

АВТОМАШИНА *айн.* **автомобиль**. *Гулчеҳра кўчага чиқиб, кутиб турган енгил автомашинага тушди.* Р. Файзий, Уч қиз.

АВТОМОБИЛСОЗ (асосан кўпл. шаклида — **автомобилсозлар**) Автомобилсозлик мутахассиси. *Республика автомобилсозлари.*

АВТОМОБИЛСОЗЛИК Автомобиль ишлаб чиқариш ва саноатнинг шу соҳага оид тармоғи. *Автомобилсозлик заводи. Автомобилсозликни ривожлантириш.* ▬ *Ўзбекистоннинг истиқболи самолётсозлик ва республика учун тамомила янги бўлган автомобилсозлик саноати, радиоэлектроника, электроника соҳаларининг ривожланишига боғлиқдир.* Газетадан.

АВТОМОБИЛЬ [авто.. + *лот.* mobilis — қузғалувчи, ҳаракатланувчи] Ички ёниш двигатели ёрдамида ҳаракатланадиган, йўловчилар ёки юкларни ташишга мўлжалланган, ғилдиракли, рельссиз транспорт воситаси. *Енгил автомобиль. Юк автомобили. Автомобиль транспорти. Автомобиль заводи.* ▬ *Қиём пайтида.. қўнғиз нусха бир автомобиль келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Картина.

АВТОНАЗОРАТ Автомобиль назорати; автомобилларнинг, умуман, автотранспортнинг ҳаракати, йўл ҳаракати қоидаларига амал қилиниши, машиналарнинг ҳолати устидан назорат. *Давлат автомобиль назорати (ДАН).*

АВТОНОМ Автономиядан фойдаланадиган, автономия ҳуқуқига эга бўлган; автономияли. *Автоном вилоят. Автоном республика.*

АВТОНОМИЯ [авто.. + *юн.* nomos — қонун] қ. **мухторият**.

АВТОНОМИЯЛИ *айн.* **автоном**.

АВТОНОМИЯЧИ Автономия тарафдори.

АВТОПАРК [авто.. + парк] Автомобиллар турадиган ва таъмирланадиган жой.

АВТОПИЛОТ [авто.. + *фр.* pilote — учувчи] Учиш аппаратларини автоматик равишда бошқарадиган қурилма.

АВТОПОИЛКА *айн.* **автосуғоргич**. *Сигирлар сув ичадиган автопоилкалар Муроднинг ақлини ўғирлаб қўйди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

АВТОПОЙГА Автомобиль пойгаси, автомобилда ўтказиладиган пойга.

АВТОПОРТРЕТ [авто.. + *фр.* portreit — тасвир] Рассом ёки ҳайкалтарошнинг ўз қўли билан ишлаган ўз тасвири, портрети.

АВТОПРИЦЕП Автомобилга тиркаладиган бир ёки бир неча ўқли арава, автотиркама.

АВТОР *айн.* **муаллиф**. *Мана шу тадбирларнинг авторларидан бири.. келаётир.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АВТОРАЛЛИ [авто.. + *инг.* rally — йиғин] Автомобиль спорти бўйича кўп кунли мусобақалар.

АВТОРЕМОНТ Автомобиллар таъмирига оид, автомобиллар таъмири билан шуғулланадиган. *Авторемонт ишхонаси. Тошкент авторемонт заводи.*

АВТОРЕФЕРАТ [авто.. + реферат] Илмий асарнинг ўз муаллифи томонидан ёзилган қисқача баёни. *Диссертация автореферати.*

АВТОРИТАР [*фр.* avtoritaire — ҳукмини ўтказадиган < *лот.* auctoritas — ҳокимият, таъсир] **1** Ҳокимиятга, обрў-эътибор (нуфуз)ли шахсга сўзсиз бўйсунишга асосланган. *Авторитар тузум.*

2 Ўз ҳукмини, ҳукмронлигини ўтказишга интилувчи.

АВТОРИТАРИЗМ Антидемократик, яккаҳокимлик хусусиятларига эга бўлган давлат тузуми. Шахсий диктатура ҳам унинг кўринишларидан ҳисобланади.

АВТОРЛИК *айн.* **муаллифлик.**

АВТОРУЧКА [авто.. + *р.* ручка — қўл; қўлда] Перосига сиёҳ ўз-ўзидан келиб турадиган ручка.

АВТОСАЛОН [авто.. + салон] Автомобилларнинг янги моделлари намойиш этиладиган ва сотиладиган кўргазма ёки унинг бир бўлими.

АВТОСАРОЙ *айн.* **автопарк**. *..Қишлоғимиздаги автосаройда шофёр бўлиб ишлай бошладим.* Газетадан.

АВТОСТАНЦИЯ [авто.. + станция] Автомобиль станцияси; автомобиллар тўхтаб ўтадиган, йўловчиларга хизмат кўрсатиладиган жой.

АВТОСТОП [авто.. + *инг.* stop — тўхташ] *т. й.* Йўл берклигини билдирувчи сигналга яқинлашиб келган поездни автоматик суратда тўхтатадиган мослама.

АВТОСТРАДА [*итал.* autostrada < авто.. + *итал.* strada — кўча] Автомобиллар қатнови учун махсус қурилган ва ускуналанган катта йўл, автомагистраль. *Тошкент-Мирзачўл йўлининг Тошкент-Чиноз участкасида.. биринчи автострада қурилиши бошлаб юборилди.* Газетадан.

АВТОСУҒОРГИЧ Чорва моллари ва паррандаларни суғориш учун мўлжалланган автоматик қурилма.

АВТОТРАНСПОРТ [авто.. + транспорт] Автомобиль транспорти. *Вагон тегса, йўл бўш эмас, йўл бўшаса, станция банд, қолаверса, автотранспорт етишмасди.* И. Раҳим. Тинимсиз шаҳар.

АВТОУЙ Қурилиш ва ш.к. ишлар давомида яшаш учун ўрнатиладиган вагон, автобус кўринишли кўчма уй. *Хиёл сўнгги сўзларни дилида такрорлаб улгурмасиданоқ автоуйлардаги чироқлар чарақлаб ёнди.* И. Раҳим. Тақдир.

АГАР [*ф.* اگر] *юкл.* Шарт эргаш гапларнинг бошида келиб, *-са, -са ҳам, -ганда* ва ш. к. шарт аффикслари ёрдамида ифодаланган маънони кучайтиради, таъкидлайди. *Агар у келган бўлса, ўзини билдирган бўлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар шу колхозлар ҳам бош қўшадиган бўлса, дамба йигирма-йигирма беш кунлик иш.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Агар унинг* [қутидорнинг] *ёнида уста Олим бўлмаганда эди, эҳтимол, у қай вақтларгача серрайиб қолар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АГАРДА *айн.* **агар.**

АГГЛЮТИНАТИВ *тил.* Агглютинацияга асосланган. *Агглютинатив тиллар. Ўзбек тили — агглютинатив тил.*

АГГЛЮТИНАЦИЯ [*лот.* agglutinatio — ёпиштириш] **1** *биол.* Суюқлик ичида муаллақ сузиб юрадиган заррачаларнинг, мас., қизил ва оқ қон таначалари, микроблар ва ш.к. нинг бир-бирига ёпишиб, қумоқ-қумоқ бўлиб чўкиши.

2 *тил.* Сўз ясалиш ёки шакл (форма) ясалиш асосини ўзгартмаган ҳолда унга стандарт аффикслар қўшиш орқали сўз ёки шакл ясалиши. Агглютинацияда ҳар бир аффикс фақат бир грамматик маънога эга бўлади. Мас., *теримчиларимизга* сўзидаги ҳар бир қўшимча (*-им, -чи, -лар, -(и)миз, -га*) ўзига хос маъно ва вазифага эгадир.

АГЕНТ [*лот.* agens, agentis — ҳаракатдаги; иш юритувчи] **1** Ташкилот, муассаса ва ш.к. нинг маълум вазифаларни бажариш учун тайинланган вакили. *Таъминот агенти. Молия агенти.*

2 Бировлар томонидан қўйилган, бировларнинг манфаатлари учун махфий хизмат қиладиган шахс. *Халқаро терроризм агентлари.*

3 Бирор давлат разведкасининг махфий ходими; жосус, айғоқчи. *Лекин юят эҳтиётлик билан ишлар, чунки агентлар ва.. сўз овловчилар қишлоқларда оз эмас.* Ойбек, Нур қидириб.

АГЕНТЛИК I Агент фаолияти, иши; жосуслик; айғоқчилик.

АГЕНТЛИК II Бирор идора, муассаса ёки корхонанинг жойлардаги (маҳаллий) бўлими, шунингдек, ахборот йиғиш ва тарқатиш, воситачилик қилиш вазифасидаги баъзи муассасалар номи. *Телеграф агентлиги. Молия агентлиги. Ахборот агентлиги. Телевидение ходимлари, ахборот агентликлари бир-бирлари билан яхши алоқа боғлаганлар.* Газетадан. *..тадбиркорлар ва товар ишлаб чиқарувчилар палатаси, суғурта агентликлари, турли жамғармалар билан ҳамкорликда ишлаши уларнинг вакиллари иштирокида семинар ўтказиш зарурлигини тақозо этмоқда.* Газетадан.

АГЕНТУРА Махфий маълумотлар тўплаш ва қўпорувчилик ишлари олиб бориш мақсадида ташкил этилган разведка хизмати. *Агентура маълумотлари.*

АГИТАТОР *айн.* **ташвиқотчи.**

АГИТАЦИОН *айн.* **ташвиқий.**

АГИТАЦИЯ [*лот.* agitatio — ҳаракатга келтириш, қўзғатиш] *қ.* **ташвиқот**.

АГЛОМЕРАЦИЯ [*лот.* agglomerare — тўпламоқ, қўшмоқ, бирлаштирмоқ] Бирор нарса, мас., ташкилот, корхона ва ш.к. ни бирлаштириш, қўшиш; кўплаб шаҳар ва аҳоли масканларининг ягона шаҳар сифатида қўшилиб кетиши.

АГНОЗИЯ [*юн.* a — инкор қушимчаси + gnosis — билим, билиш] *тиб.* Бош мия пўстининг зарарланиши натижасида фаҳмлаш, тушуниш жараёнининг бузилиши; сезги аъзолари билан нарсаларни идрок қила билмаслик.

АГНОСТИК 1 Агностицизм тарафдори.

АГНОСТИК 2 Агностицизмга асосланган.

АГНОСТИЦИЗМ [*юн.* agnostos — билиб бўлмас] Борлиқни, нарса-ҳодисалар ва улар-

нинг моҳиятини билиш мумкинлигини қисман ёки бутунлай инкор этувчи назария.

АГОНИЯ [*юн.* agonia — кураш; олишиш] *тиб.* Ўлим олдидан бир қатор физиологик жараёнлар билан кечадиган ҳолат; ўлим талвасаси.

АГРАР [*лот.* agrarius — ерга, далага оид] **1** Ер-сув, ерга эгалик ва ер-сувдан фойдаланишга оид. *Аграр масала. Аграр ислоҳот.* ▬ *Шунинг учун ҳам ҳозирда қишлоқ хўжалигида банд бўлган ортиқча меҳнат қилувчиларни саноатга, хизмат кўрсатиш соҳасига жалб қилиш аграр сиёсатимизнинг ғоят муҳим йўналишидир.* Газетадан.

2 Саноатига нисбатан қишлоқ хўжалиги кўпроқ ривожланган. *Аграр мамлакат.* ▬ *Вилоятимизнинг шлари аграр воҳа сифатида машҳур бўлгани сир эмас.* Газетадан.

АГРЕГАТ [*лот.* aggregatus — бирлаштирилган, қўшилган] **1** Умумий бир ишни бажариш учун бир неча ҳар турли машинадан тузилган мураккаб машина. *Ер текислайдиган агрегатлар.* ▬ *Даладаги агрегатлар суроні тинган, одамлар уй-уйларига қайтар..* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Бир машинанинг маълум ишни бажарувчи яхлит, мустақил механизми. *Трактор юрмай қолгач, бирор агрегати ишдан чиққанлигини сезиб, Абдусаттор трактор остига шўнғиди.* "Ўзбекистон қўриқлари".

3 Муайян тоғ жинсини ташкил этувчи минераллар йиғиндиси. *Литосферада кўп жойни эгаллаган бир ёки бир неча минераллар агрегатидан иборат бўлган табиий жинсларга тоғ жинслари дейилади.* М. Баҳодиров. Тупроқшунослиқдан амалий машғулотлар.

АГРЕМАН [*фр.* agreer — маъқулламоқ] Бир мамлакат томонидан ўзининг дипломатик вакили сифатида таклиф этилган шахсни қабул қилиш ҳақида иккинчи бир мамлакатнинг олдиндан розилик билдириши.

АГРЕССИВ **1** Агрессия сиёсатини қўлловчи, тажовузкор, босқинчи. *Агрессив давлатлар.*

2 Агрессиядан, босқинчиликдан иборат бўлган, тажовузкорликка асосланган. *Агрессив сиёсат. Агрессив ҳаракатлар.* ▬ *У ҳам узоқ вақт давомида ҳукмрон шовинистик ва агрессив-миллатчилик ғояларининг бутун жафоларини тортиб келди.* Газетадан.

АГРЕССИВЛИК Агрессив хатти-ҳаракат.

АГРЕССИЯ [*лот.* agressio — ҳужум] Бир давлат (давлатлар гуруҳи) томонидан бошқа давлатнинг ёки халқнинг (миллатнинг) суверенитети, ҳудудий дахлсизлиги ёки сиёсий мустақиллигига қарши БМТ Уставига кўра гайриқонуний ҳисобланган ҳар қандай куч ишлатиш; тажовуз.

АГРЕССИЯЧИ *айн.* **агрессор.**

АГРЕССИЯЧИЛИК *айн.* **агрессорлик.**

АГРЕССОР Агрессия сиёсатини юргизувчи; тажовузкор, босқинчи. *Агрессорларни жиловламоқ.* ▬ *Давлатимизнинг мудофаа қудрати ҳар қандай агрессорнинг хуружини ўша ондаёқ парчалаб ташлаш имкониятини беради.* Ф. Норхўжаев, Тинчлик посбонлари.

АГРЕССОРЛИК Агрессив ҳаракат, тажовузкорлик, босқинчилик. *Агрессорлик сиёсати.*

АГРО- [*юн.* agros — дала; қишлоқ] Ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, "агрономия", "деҳқончилик" маъноларини ифодалайди. *Агротехника. Агробиология.*

АГРОБИОЛОГИК Агробиологияга оид. *Агробиологик тадқиқотлар.*

АГРОБИОЛОГИЯ [агро.. + биология] Ўсимлик ва ҳайвонлар ҳаётининг биологик қонуниятларини ўрганадиган фан.

АГРОКИМЁ, агрономик кимё Ўсимликларни озиқлантириш, юқори, барқарор ҳосил олиш мақсадида уларни ўғитлаш, кимёвий воситалар ёрдамида зараркунандалардан сақлаш ва ш. к. кимёвий жараёнлар тўғрисидаги фан.

АГРОМЕЛИОРАЦИЯ [агро.. + мелиорация] Ҳосилдорликни ошириш мақсадида ернинг табиий шароитларини тубдан яхшилашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. *Бунинг учун.. алмашлаб экиш, ерга сифатли ишлов бериш, ўғитлаш, шўрни ювиш, эрозияга қарши кураш каби агротехника ва агромелиорация тадбирларини.. ўз вақтида амалга ошириш керак.* "Фан ва турмуш".

АГРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [агро.. + метеорология] Иқлим ва об-ҳаво каби метеорологик шароитларнинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши объектлари ва жараёнларига таъсирини ўрганадиган фан.

АГРОНОМ Агрономия мутахассиси. *Бош агроном.* ▬ *..қишлоқ хўжалиги бошқармасида Баракаев деган агроном бор. Оёқ-қўли чаққон.* С. Сиёев. Отлиқ аёл.

АГРОНОМИК Агрономияга оид, агрономияга боғлиқ бўлган. *Агрономик тадбирлар.*

АГРОНОМИЯ [агро.. + *юн.* nomos — қонун; одат] Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, унинг қонун-қоидалари ҳақидаги фан; қишлоқ хўжалик ва деҳқончиликка доир назарий ва амалий билимлар мажмуи. *1982 йилда Андижон пахтачилик институтининг агрономия факультетини тамомлаган.* Газетадан.

АГРОНОМЛИК Агроном касби. *Агрономлик қилмоқ. Агрономликка ўқимоқ.*

АГРОСАНОАТ Қишлоқ хўжалик саноати. Қишлоқ хўжалигининг хомашёдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи тармоғи ва унга мансуб корхоналар. *Агросаноат мажмуини мустаҳкамлаш ва самарадорлигини ошириш.*

АГРОТЕХНИК Агротехника мутахассиси.

АГРОТЕХНИ́К Агротехникага оид. *Агротехник тадбирлар.*

АГРОТЕХНИКА [агро.. + техника] Қишлоқ хўжалик экинларини экишдан тортиб, то ҳосилни йиғиб-териб олгунга қадар бажариладиган ишлар мажмуи ва уларни амалга ошириш техникаси, деҳқончилик технологияси. *Пахтакорлар гўзани илғор агротехника қоидалари асосида парвариш қилиб, механизацияга янада кенг йўл очдилар.* Газетадан.

АГРОФИЗИКА, агрономик физика Ўсимликларнинг ташқи ҳаёт шароитларини тадқиқ этишнинг физикавий усуллари, улар ҳаёт фаолиятининг физикавий жараёнлари ҳақидаги фан.

АДА *шв. айн.* **ота 1.** *Ада, қоғоз, қалам бергин деб, Гоҳ ёнимга келиб ўлтирар.* С. Жўра.

Адаси 1) **Ада** с. I-ш. бирл. шакли. *Акбарнинг адаси*; 2) хотинлар ўз эрига мурожаат қилганда, унинг исми ўрнида ишлатадиган сўз.

АДАБ [*а.* ادب — адабиёт; яхши тарбия, маъқул ҳаракат] Ижтимоий ва шахсий ҳаётдаги яхши ахлоқ, тарбия, хушмуомалалик. *Адаб бозорда сотилмас.* Мақол. *Адаб доирасидан чиқмаслик.* ▬ *Киши қадрин оширмоқ боиси аввал адаб дерлар.* Воқиф.

Адабини бермоқ Ножўя хатти-ҳаракатлар учун гап-сўз, калтак ва ш.к. билан жазо бермоқ; таъзирини бермоқ. *Жўрахон отган ўқдан ўндан ортиқ фашист қулаб, бошқалари орқага чекинди. — Адабини бердик.* Назармат. **Адабини емоқ** Азобини тортмоқ (қилмишига жавобан). *...енгилроқ жерси пальтода чиққан экан, подъездга кириб олгунча роса адабини еди.* Д. Нурий, Осмон устуни. **Адаб сақламоқ** Ўзини ахлоқ, одоб доирасида тутмоқ. *Ёшлар "янги фикр", "эски фикр" деган гапларни йиғиштириб.. уламолар олдида адаб сақлашлари керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

АДАБИЁТ [*а.* ادبيّات] **1** Бир халқнинг, даврнинг бадиий, илмий, фалсафий ва бошқа асарлари мажмуи. *XX аср ўзбек бадиий адабиёти. Жаҳон адабиёти.*

2 Санъатнинг сўз, тил воситасида бадиий образлар яратувчи тури; бадиий адабиёт. *Адабиёт назарияси.* ▬ *Адабиёт ҳамиша ҳақиқат ва адолат байроғини баланд тутиб яшамоғи лозим.* Газетадан.

3 Муайян бир фан ёки соҳага, масалага оид асарлар, китоблар. *Сиёсий адабиёт. Техника адабиёти. Мавзу юзасидан тавсия этилган адабиёт рўйхати.*

АДАБИЁТЧИ 1 Бадиий адабиёт, адабиёт фани мутахассиси, ўқитувчиси. *Кундан-кун очилиб бораётган ҳарбий таълим уфқига Элмурод адабиётчи-педагог, Дубенко иқтисодчи нуқтаи назаридан қарагандек, Йўлдош энергетик-инженер сифатида яқинлашарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *айн.* **адабиётшунос.** *Тилчи ва адабиётчи олимлар биринчи тадқиқотларини шу ерда бошлаганлар.* "Фан ва турмуш".

АДАБИЁТШУНОС [адабиёт + *ф.* شناس — ўрганувчи] Адабиёт илми (фани) билан шуғулланувчи мутахассис.

АДАБИЁТШУНОСЛИК Адабиёт илми, илм-фаннинг адабиётга оид соҳаси; бадиий адабиётни, унинг моҳияти, ижтимоий вазифаси ва адабий жараён қонуниятларини ўрганувчи фан.

АДАБИЙ 1 Бадиий адабиётга оид. *Адабий асар. Адабий мерос. Адабий оқим.*

2 Ёзувчиларга, ёзувчилик фаолиятига оид. *Адабий ҳаёт. Адабий муҳит. Адабий тахаллус.*

Адабий тил *тлш.* Умумхалқ тилининг ишланган, сайқал берилган, маълум норма (меъёр)ларга солинган шакли. *Адабий тилда сўзлашмоқ.*

АДАБЛИ Хулқ-одоби яхши; одобли, тарбияли. *Адабли бола.*

АДАБСИЗ 1 Хулқ-одоби ёмон, тарбиясиз.

2 Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган, одоб-ахлоқ доирасидан ташқари. *Халқ*

шунингдек гаплар билан юз ёқдан унга ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам сўкар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДАБСИЗЛИК Одоб-ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган иш, одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган хатти-ҳаракат. *Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида "юзсиз, беандиша" дерди.* А. Қаххор. Сароб.

АДАД [*а.* عدد – миқдор, сон] *эск.* **1** Сон, миқдор. *Қўшиқчиларнинг адади борган сари ортди.* Ойбек, Навоий. [*Тўпламни*] *Тўплаб нашрга тайёрловчи ва муҳаррир Аҳмаджон Мелибоев. Адади 5000 нусха.* Газетадан.

2 *нумератив с.* Дона. *Алалхусус, яна шуни баён қиладурмизким, кофирлар юртига кетувчиларнинг сони икки юз ададга боради.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АДАДСИЗ **1** Сон-саноқсиз, ҳисобсиз. *Ададсиздир бойларининг йилқиси.* "Ёдгор".

2 Чек-поёни йўқ. *Бу ададсиз чўл эди, сира меъёри йўқ эди.* "Баҳром ва Гуландом".

АДАМ [*а.* عدم – йўқ, йўқлик] *эск. кт.* Йўқлик, мавжуд эмаслик; *зид.* **борлик**.

Адам айламоқ Йўқотмоқ, йўқ қилмоқ. *Адам йўлини тутай зарра менда ғам бўлса.* Бобур.

АДАПТАЦИЯ [*лот.* adaptatio – мослашув] **1** *биол.* Организмнинг, мас., сезги аъзоларининг атроф муҳит шароитларига мослашиши, кўникиши. *Кўз адаптацияси.*

2 *ҳуқ.* Бошқа, янги жойда яшаш шароитига мослашиш.

3 Чет тилларни ўрганувчилар учун асар матнини соддалаштириб бериш ва шу тариқа соддалаштирилган матн. *Адаптация қилинган матн.*

АДАШ I **1** Исми бошқа бирор кимса билан бир хил бўлган одам, исмдош. *Биз иккимиз адашмиз.*

2 Шундай кишиларнинг бир-бирига мурожаатида қўлланади. *-Яша, адаш!* – *хурсанд бўлиб кетди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АДАШ II **1** Адашган, бир пойи алиш (алмаш). *Калишим адаш бўлиб қолди.*

2 *рвш.* Янглиш, ноўрин. *Бу ерга адаш келиб қолибман.* ▬ *Хат бу ерга адаш тушиб қолибди.* Газетадан.

АДАШМОҚ **1** Йўлини йўқотиб қўймоқ. *У ёркин кундузда йўлга чиқиб, қоронғи кечада адашган кишидай, нима қиларини билмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Адашган кимсадек, Фурқат, қаён боргум билолмасман.* Фурқат.

2 Нотўғри (хато) иш тутмоқ, нотўғри йўлга кирмоқ. *Ҳа, ўз манфаатини халқ манфаатидан юқори қўйганлар доим адашади.* Уйғун. *Адашсанг, тўғри йўл сўргил, уялма.* Воқиф.

3 Ажраб йўқотмоқ. *Ватанидан адашмоқ. Ўз тўпидан адашмоқ.* ▬ *Отардан адашган бир талай қўй-кўзи ўтлай-ўтлай, бир томони зов, супрадай майдонга тушиб қолибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *..Адашган ошиқлар бир-бирин излар.* "Муродхон".

4 *с.т.* Алмаш бўлмоқ. *Қалпоғим адашибди.*

АДАШТИРМОҚ **1** **Адашмоқ** фл.орт.н. *Йўлдан адаштирмоқ.*

2 Хато тарзда бир-бирига алмаштирмоқ, бири ўрнига бошқасини белгиламоқ. *Касса билан киссани адаштирманг.* Газетадан.

АДВОКАТ [*лот.* advocatus < advocare – ёрдамга чақириш] **1** Судда жавобгарга ҳуқуқий ёрдам (маслаҳат) берувчи, жавобгар (айбдор)ни ҳимоя қилувчи юрист; оқловчи, ҳимоячи. *Адвокат, тараф сифатида, суд ишларини юритишнинг барча босқичларида процесснинг барча иштирокчилари билан тенг ҳуқуқларга эга бўлади.* Газетадан.

2 *с. т. салб.* Маслаҳатчи; ҳимоячи.

АДВОКАТУРА **1** Адвокатлар ташкилоти, адвокатлар коллегияси.

2 Адвокат фаолияти, адвокатлик.

АДДОИЙ [*а.* الداعي – даъват этувчи] *эск.* Дуо қилувчи, яхшилик тиловчи (мактуб охирида имзодан олдин ишлатиладиган сўз). *Мунда барча ёру дўст саломат, мендан Ҳасаналига салом айт! Аддоий отанг Юсуфбек хожи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АДЕКВАТ [*лот.* adaequatus – тенглаштирилган] **1** *от* Билиш назариясида нарса ва ҳодисаларнинг хоссалари ва алоқаларини уларнинг объектив мазмунига тўғри келадиган, аниқ ва мос қилиб билиб олиш.

АДЕКВАТ II *сфт.* Ҳар жиҳатдан мос, тенг келадиган; ўхшаш, мувофиқ. *Адекват тушунчалар. Адекват таржима.*

АДЕНОИДЛАР [*юн.* aden – без + eidos – ўхшаш] Бурун-ҳалқум муртагининг ортиқча ўсиб катталашиши.

АДЕНОМА [*юн.* aden – без + oma – ўсмани билдирувчи қўшимча] Бир қатор без тўқималаридаги хавфсиз ўсма касаллиги.

АДЁЛ [*р.* одеяло — ёпинғич, ўрангич] Кўрпа ўрнида ишлатиладиган, енгил, унча қалин бўлмаган ёпинчиқ. *Жун адёл. Адёл ёпиниб ётмоқ.* ▬ *Муқаддас катак-катак адёл тўшалган каравотнинг бир чеккасига ўтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АДИБ [*а.* ادیب — тарбияли, маърифатли; ёзувчи] Адабий асарлар ёзиш билан шуғулланувчи шахс, ёзувчи. *Бизга адиблар, шоирлар, ҳақиқий жасур курашчилар лозим.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳозирги кўзга кўринган йирик адиб ва шоирлар шу даргоҳ лабораториясидан етишиб чиққан кишилардир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

АДИБА 1 Адиб аёл, ёзувчи аёл.

2 Адиба *(хотин-қизлар исми).*

АДИ-БАДИ Бир-бирига тегадиган гап-сўз, вақтни беҳудага ўтказиб айтишиш, беҳуда тортишув. *Насимнинг бригадир билан ади-бадидан боши чиқмади.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Энди ади-бадига ўрин йўқ. Очиқ гаплашамиз.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

Ади-бади айтишмоқ Бир-бирига тегадиган гап-сўз қилишмоқ, беҳудага тортишмоқ. *Ҳотам ортиқча ади-бади айтиб ўтиришни эп кўрмади.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Холжон хола бир ўзи тўққизта кундошга бас келиб, роса ади-бади айтишиб олди.* Файратий, Довдираш.

Ади-бадига бормоқ Жанжаллашишгача бормоқ; сан-манга бормоқ. *..аммо бу ташкилотлар бирор вазифа топширса, ҳеч ади-бадига бормас, кўнглига ёқмаса ҳам, бажарар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АДИБЛИК Адиб касби, ёзувчилик.

АДИГЕЙ 1 Адигея Республикаси туб халқининг номи.

2 Адигей халқига мансуб. *Адигей аёл.*

АДИГЕЙЛАР Адигея Республикасининг асосий аҳолиси ҳисобланган халқ; адигей халқи.

АДИЗ Буғдойи ёки арпаси ўриб олинган майдон. *Уни теримчилар ёнида.. кузги шудгор қилинаётган адизда учратиш мумкин.* М. Назаров, Дақиқа ва мисқол.

АДИЛ [*а.* عدیل — тенг, баробар] **1** Тўғри, эгилмаган, букилмаган, тикка. *Икки ёнида адил тераклар шовуллаган кенг асфальт йўл.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари. *Қиз.. бўйчан ва самбитгул новдасидай адил эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмаган, тўппа-тўғри. *Шаҳар тўғри тўртбурчакли кўринишда бўлиб, планнинг бош ўқи шаҳарнинг шимолидан жанубига қараб адил ўтказилган.* Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

АДИНАМИЯ [*юн.* a — инкор қўшимчаси + dinamia — куч, қувват] Кексалик, касаллик, очлик сабабли тинка-мадор қуриши, ҳолсизлик.

АДИП Тўн, чопон ва ш.к.нинг ёқасидан этагигача ички четига тутилган энсиз газлама. *Тўннинг адипи.*

АДИПЛАМОҚ Четига адип тутмоқ, тикмоқ. *Кўрпани адипламоқ.*

АДИР Тоғларга яқин, тоғ этакларидаги алоҳида тепалик ерлар. *Туманга қарашли ерларнинг кўпгина қисмини адирлар ташкил қилишига қарамасдан, деҳқонлар пахтадан юқори ҳосил олишга муваффақ бўлдилар.* Газетадан. *..шаҳар боғлари орқада қолиб.. паст, баланд адирлар бошланди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

АДЛ [*а.* عدل — адолат, тўғрилик] Адолат, одиллик. *Халқ билан бўлгуси муомалада қиличга эмас, адл кучига суянмоқ.. лозим.* Ойбек, Навоий.

АДЛИЯ Судлов муассасалари тизими, суд идоралари фаолияти. *Адлия ходими. Адлия маслаҳатчиси.*

АДМИНИСТРАТОР *қ.* **маъмур**. *..администратор дағдаға билан хонага кириб, жойни бўшатинг, деб туриб олди.* Газетадан.

АДМИНИСТРАЦИЯ [*лот.* administratio — бошқарув, раҳбарият] *қ.* **маъмурият 1.**

2 Муассаса, корхона, ташкилот раҳбарлари мажмуи.

АДМИРАЛ [*голл.* admiraal < *а.* امیر البحر — денгиз ҳокими, қўмондони] Ҳарбий-денгиз флотининг олий қўмондонлик таркибига бериладиган ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АДНО [*а.* ادنا — тубан, энг паст] *эск. кт.* Паст, қуйи, учинчи даражали. *Мадраса талабалари "аъло", "авсат" ва "адно" номи билан уч гуруҳга бўлинган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АДО I [*а.* ادا — ўташ, бажариш] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисанинг охири, тамоми, ижроси. *Не қаро даврон экан бу, тингламас ҳеч ким уним! Хору зорлик топдим-у, ҳурлик адосин топмадим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Адо бўлмоқ 1) тамом бўлмоқ, тугамоқ, битмоқ, охирига етмоқ. *Бу ривоятлар эшитганингиз билан адо бўлмайди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *кўчма* ташвиш, дард орқасида

ҳолдан тоймоқ, тамом бўлмоқ. *Йиғлай-йиғлай адо бўлдим, Элатимдан жудо бўлдим.* "Равшан". **Адо бўлгур!** *қарғ.* Ўлгур! [*Хонзода Мастонга:*] *Қаримай адо бўлгур, Мастон! Арслонни кесак отиб енгмоқчимисан?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Адо этмоқ** *айн.* **адо қилмоқ 1**. **Адо қилмоқ** 1) ўтамоқ, бажармоқ, ижро қилмоқ. *Бурчни адо қилмоқ. Вазифани адо қилмоқ.* ▬ *Анвар "ҳузури муборак" нинг эшигида тўхтаб, таъзим адо қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) ҳолдан тойдирмоқ, тинкасини қуритмоқ. *Уни дард адо қилди.* ▬ *Тез замон бўлди қиморга мубтало, Барчани ўйнаб қимор, қилди адо.* Ҳамза.

АДО II Ишва, жилва, ноз-карашма. *Ҳаёт жажжи қизларга хос адо билан: -Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Йигитни маст этар жонон адоси..* "Гўрўғлининг туғилиши".

АДОВАТ [*а.* عداوت — душманлик, нафрат] **1** Душманлик муносабати, шундай муносабатга хос ҳис-туйғу. *Гина — адоватнинг қўшниси.* Мақол. ▬ *Агар сиз нафсиламрга қарасангиз, икки халқни бир-бирига совуқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кек, хусумат. *Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Юракда бир мўмин бандасига кин сақлаш мусулмончиликка ёт нарса, бой. Адоват ноҳақликни юзага келтиради.* К. Яшин, Ҳамза.

АДОЙИ: адойи тамом бўлмоқ *айн.* **адо бўлмоқ** *қ.* **адо** I. *Ўйинчоқ адойи тамом бўлди.* ▬ *Бечора кампир бу шум хабардан адойи тамом бўлди-ку!* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

АДОЛАТ [*а.* عدالت — одиллик] **1** Одилона иш тутиш, одиллик. *Яқинда суднинг ҳал қилув қарори ҳам ижро этилди. Мулкимизни қайтариб олдик. Адолат тантанасидан мамнунмиз.* Газетадан. *Маҳалла йўли — эзгулик, ҳиммат ва адолат йўлидир.* Газетадан.

2 Адолат (хотин-қизлар исми).

АДОЛАТЛИ 1 Адолат билан иш тутувчи; одил. *Адолатли жамият. Адолатли киши.* ▬ *Бир адолатли подшоҳ келиб, ғариб-ғураболар бошини силайди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бундай муносабат республикамизда муборак ҳаж зиёратига борувчиларни танлаб олиш борасида адолатли ва одилона иш тутишни таъминлайди.* Газетадан.

2 Адолатга, ҳаққонийликка асосланган. *Адолатли ҳукм.* ▬ *...жамият тарихида ўйнаган ва ўйнайдиган ролига виждонан, холисона, адолатли баҳо берадиган кунлар келди.* Э. Юсупов, Истиқлол йўлида.

АДОЛАТПАРВАР Адолат тарафдори, адолат, ҳаққоният учун курашувчи. *Адолатпарвар бўлиш осон, аммо эътиқодинг учун курашиш қийин.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

АДОЛАТСИЗ 1 Адолатга зид иш тутувчи. *Жиззах халқи исёнининг тиғи чоризмнинг адолатсиз тузумига қаратилган эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Адолатдан ташқари, унга хилоф бўлган. *Адолатсиз ҳукм.*

АДОЛАТСИЗЛИК Адолатсиз хатти-ҳаракат, адолатга зид ҳолат. *Элмурод ўйланиб, ташқарига чиқди. Ҳақсизлик, адолатсизлик унинг ичини ўртай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инсоният қонунларсиз яшолмайди. Акс ҳолда, унинг ҳуқуқи поймол бўлади. Адолатсизлик авж олади.* Газетадан.

АДОҚ 1 *эск. айн.* **оёқ 1**. *Қуёш юзунг кўруб ерга йиқилди, Адоғинг туфроғини сурма қилди.* Хўжандий, Латофатнома.

2 *3-ш.бирл.* **адоғи**. Тугаш жойи, ниҳояси. *Одатда ҳар қандай ҳикоянинг ҳам боши, ўртаси, адоғи бўлади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Аҳмад сунбулани — ёзнинг адоғи, кузнинг бошланишини яхши кўрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

АДОҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Охир томон (қуйи томон) йўналмоқ. *Йўл арғамчидайин — бир юқорилайди, бир адоқлайди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

АДОҚСИЗ *кам қўлл.* Поёни йўқ, чексиз. *Қашқадарёнинг қуйи оқимида ер учсиз-адоқсиз-у, сув йўқ.* Газетадан. *Атрофда тун билан тонгнинг ораси. Нимматир пардалар тинч ва адоқсиз.* Ш. Қурбонов, Шеърлар.

АДРАМКАШ I *шв.* Учи илмоқли катта жуволдиз.

АДРАМКАШ II *шв.* Ҳар қандай нарсага бефарқ қарайдиган, лоқайд, кўкноринамо одам.

АДРАС [*ф.* ادرس — оқ мато, йўл-йўл гулли мато] Ўриши ипак, арқоғи эса ипдан бўлган, атласга ўхшаш, аммо қалинроқ маҳаллий газлама. [*Маҳдум:*] *-Бўлмаса,— деди иккиланиб,— жўнроқ адрасдан ол-чи.* А. Қодирий,

Меҳробдан чаён. *..кенг меҳмонхонада қатқат атлас, адрас кўрпачалар устида пар болишларга кўмилиб, ёнбош қилиб ётган..* К. Яшин, Ҳамза.

АДРАСБОФ [*ф.* ادرس باف] Адрас тўқувчи уста, косиб. *Мулла Шокир асли ўртаҳол бир адрасбофнинг ўғли бўлиб..* М. Осим, Элчилар.

АДРАСМАН *айн.* **исириқ.**

АДРЕС [*фр.* adresse — юбормоқ] **1** Бирор киши ёки ташкилот ўрнашган жой, манзилнинг номи ва б. белгилари (уй ёки квартира рақами ва ҳ.к.) мажмуи, унинг қайди. *Институт адреси. Уй адреси.* ▬ *Менга адресингизни беринг, колхозга ўзим хат ёзаман, уйингиздан хабар олишади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Почта орқали юбориладиган нарсалар устидаги уларнинг борадиган жойи ва олувчининг номи кўрсатилган ёзув. *Унинг [Замиранинг] номига ғалати бир конверт чиқди: на адреси бор, на маркаси ва на почта муҳри.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 (*эгалик ва ж.к.да*) Номига, шаънига тегишлиликни билдиради. *Менинг адресимга айтилган барча гапларни халқ шаънига айтилган гаплар деб ҳисоблайман.* Ойбек, Халққа хизмат — бахт. *Қодировга берилган бу айбнома қолоқ, ҳаётдан узоқда бўлган раҳбарлар адресига айтилган айбнома ҳам эди.* Газетадан.

4 Бирор тантана муносабати билан муассаса, ташкилот ёки айрим шахс номига юборилган, одатда, папка ва ш.к. нарса ичига солинган табрикнома; ёднома.

Адрес столи (*ёки* **бюроси**) Бирор ерда яшовчиларни рўйхатга олиб борувчи ва уларнинг тураржойлари тўғрисида маълумотномалар берувчи муассаса, идора. **Адреслар дафтари** Кишилар ва идораларнинг адреслари ёзилган дафтар, журнал.

АДРЕСАНТ [*нем.* Adressant — юборувчи] Почта орқали телеграмма, хат ва ш.к. юборувчи шахс ёки ташкилот.

АДРЕСАТ [*нем.* Adressat — олувчи] Адресига хат, телеграмма ва ш.к. юборилувчи киши ёки ташкилот.

АДРЕСЛАНМОҚ Адрес қўйилмоқ, адрес қўйиб юборилмоқ ёки айтилмоқ. *Марказий газета бошқармасига адресланган бу хат шу куни кечқурун Муродхўжа домланинг қўлида очилди.* А. Қаххор, Сароб.

АДСОРБЦИЯ (*лот.* adsorbere — шимиш, сўриш) *физ., ким.* Газ ёки эритилган модда зарраларининг қаттиқ модда сиртига сингиши, шимилиши.

АДУ *эск. кт. айн.* **адув**. *Қиличингдан адулар қон ичинда.* Хоразмий, Муҳаббатнома.

АДУВ [*а.* عدو — душман, ёв] *эск. кт.* Ёв, душман. *Адув ҳайлига ғолиб ўлмоқ учун ҳам халқ бирлашдилар ушбу кун.* С. Хондайлиқий. *Фарғона аҳли адув йўлига тушиб, ислом динидан чиқиб кетди, деганлари ёлғон..* Мирмуҳсин, Меъмор.

АДУЛИҚ, адувлиқ *эск. кт.* Душманлик. *Адулиқ шиор айлаб ағёр эли, Аён этгуси бўйла баҳсу жадал.* Аваз.

АДЪЮНКТ [*лот.* adjunctus — қўшилган] Ҳарбий илмий-тадқиқот институтларида ёки олий ўқув юртларида номзодлик диссертацияси устида илмий тадқиқот олиб бораётган олий маълумотли ёки магистр даражасидаги мутахассис.

АДЪЮНКТУРА Юқори малакали ҳарбий илмий ва илмий-педагог кадрлар — фан номзодлари тайёрлашнинг асосий шакли бўлиб, у Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми ҳисобланади.

АДЪЮТАНТ [*лот.* adjutans, adjutantis — ёрдам берувчи] Хизмат топшириқлари ёки штаб ишларини бажариш учун ҳарбий бошлиқ ихтиёрида бўлган ёрдамчи офицер.

АЁ *эск.* Мурожаат ёки хитобни билдиради; эй. *Аё, шоҳим, гулдай сўлган тарзим бор, Хизматкорман, сизга айтар арзим бор.* "Муродхон".

АЁВ Аяш, раҳм-шафқат ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули муносабат. *Қиттак ҳам аёв кутмас эрта кун ҳакамидан.* Миртемир.

Аёв бермаслик Аямаслик.

АЁВСИЗ Аёв бермай, аямай қилинган, раҳм-шафқатсиз. *Аёвсиз кураш. Аёвсиз зарба. Аёвсиз танқид.* ▬ *Аёвсиз туширилган икки-уч муштдан кейин Қудратнинг бурнидан қон кетди..* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

АЁЗ Кеч куз, қиш ва эрта баҳордаги аччиқ совуқ, қора совуқ. *Гарчанд ҳозир кеч куз, аёз бўлса ҳам, Оллоқулибой ҳамон терлар, семиз гавдасини кўтаролмасди.* Ж. Шарипов. Хоразм. *Тун аёз, изғирик ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЁЗЛАМОҚ Аёзда совқотмоқ. *Аёзлабман, савил.. Кеча келинни келтиргунча, совуқда қалтираб чиқдим.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АЁЗЛИ Аёз бўлиб турган. *Қирчиллама қишнинг аёзли кунларини.. куҳ-куҳлаб, дағдағ титраб ўтказдилар.* Газетадан.

АЁЛ 1 [*а.* عيال – оила; хотин] Умуман эркакка қарама-қарши жинсдаги шахс; хотин; Бу маънода асосан кўплик шаклида қўлланиб, умумлаштириш маъносига эга бўлади, "хотин-қизлар" маъносини билдиради. *Ориятли бўлганидан, одамлар юзига тик қарагани уяладими, ким билсин, бу аёлнинг вужудида ўн эркакнинг ор-номуси бор эди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Шарқ аёллари, шу жумладан, ўзбек аёлларининг таърифи.. олам аҳлини ҳайратга солиб келаётгани сир эмас.* Газетадан.

2 Шундай жинсдаги етук ёшдаги шахс (қизга нисбатан). *Бугунги кунимизда тенгсиз хислатларни ўзида мужассамлаштирган қизларимиз, аёлларимиз кўп.* Газетадан.

3 Хотин, рафиқа (эрга нисбатан). [*Ёрмат:*] *Аёлим қишин-ёзин ичкари ҳовлининг юмушини қилади: кир ювади, уй-жойни супуради, нон ёпади, кўрпа қавийди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмад бригадирнинг юрагига ғулғула тушди, сергак тортиб, аёлига қаради.* С. Нуров, Нарвон.

АЁЛМАНД Оилали, бола-чақали; бола-чақаси кўп. *Аёлманд одам ишламай туролмас экан.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Бир томони хўжалик камбағалроқ, бир томони аёлманд бўлганидан анча қийналибди.* Т. Малик, Шайтанат.

АЁН [*а.* عيان – зоҳир, кўриниб турган] *кам қўлл.* **1** (*ж.к. сўз билан*) Маълум. [*Ёрмат:*] *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *рвш.* Аниқ-равшан. *Аён кўрмоқдамиз нур болқишини, Мардлар шарафига халқ олқишини.* Х. Расул.

АЁНЛАШМОҚ *кам қўлл.* Маълум бўлмоқ. *Ҳадислардан ул зотнинг.. юксак фазилатлар эгаси бўлганликлари аёнлашади.* Газетадан.

АЁҚ I *айн.* **оёқ 1**.

АЁҚ II *эск.* Коса, пиёла, қадаҳ. *Насиби анинг бир аёқ ош эрур бас..* А. Навоий.

АЁҚЧИ Шароб қуювчи, косагул. *Меҳмонлар белларини маҳкам танғиб олган кўк саллали аёқчилар қўлидан қадаҳни олиб, шароб ичиб..* М. Осим, Карвон йўлларида.

АЖАБ [*а.* عجب – қизиқ, таажжуб] **1** Ажабланарли, ҳайрон қоларли. *Ажаб савдолар.* ▬ *Ажаб Ҳирот экан! Ҳалвофуруши ҳам шоир.* Ойбек, Навоий.

2 (Якка ҳолда) Ажабланишни билдиради; таажжуб, қизиқ. *Бир неча қадам босиб, орқасида қолган дарвозага қаради-да, бу ерда гўзал қиз Ойпошша яшаганини эслади. -Ажаб, – деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ажабким, муқаддас нарсалар ёнмаён бўларкан.* Газетадан.

Ажаб бўлди (*ёки* **бўпти**) Жуда яхши бўлди, кўнгилдагидай бўлди (бирор кимса қилмишига яраша жазо олганда айтиладиган ибора). *..газетада чиққан фельетонни кўрган Ҳафиза.. ажаб бўлибди, дермикин? Ёки ачинармикин?* Мирмуҳсин, Умид. **Ажаб қилди** Жуда яхши қилди, жуда тўғри қилди, боплади. *-Чийиллама, – деди ҳайқириб Йўлчи. Йўлчининг жавобига одамлар секингина кулишиб, "ажаб қилдинг" дегандай, бир-бирларига маъноли қараб олишди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ажаб эмас** 1) шояд, шоядки. *Энди шифони ёлғиз оллодан сўра.. Ажаб эмас, шифо берса.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) *мод.с.взф.* мумкин, эҳтимол. ..бу *мақол шу чўлларда тўқилган бўлса, ажаб эмас.* Ж.Шарипов, Хоразм. *Совуқни қаранг, қор ёғиб қолса ҳам ажабмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Во ажаб(о)** *айн.* **ажабо** (*қ.*) [*Бой ўзўзига деди:*] *Во ажабо, бу ким бўлди? Чўрими ёки бир офатижон фариштами?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 *шв.* Хўп, бўпти. *Полвон, Мадрайим қорани чақир.. – Ажаб, оға.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖАБЛАНМОҚ Ҳайрон бўлмоқ, таажжубда қолмоқ. *Сени қочиб кетган дейишганди, чироғим. – Қаёққа? – ажабланди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЖАБО *унд. с.* Таажжуб, қизиқ. *Ажабо, бу қандай гап!*

АЖАБСИНМОҚ Бир оз ажабланмоқ. *Ишлаб ўтирган хонамда ўзимча ажабсиндим: Дадажонга нима бўлди.* Р. Раҳмон, Одат.

АЖАБТОВУР [ажаб + *а.* طور – ҳол, ҳолат; муомала тарзи] **1** Ажаблантирадиган. *Ҳаётнинг ажабтовур ҳангомалари, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеалари бисёр.* Газетадан.

2 *с.т.* Бинойидай, дурустгина. *Ажабтовур йигит бўлибди.* ▬ *Бугун ажабтовур тинч ва салқин кун бўлди-да.* Л. Бать, Ҳаёт бўстони.

АЖАЛ [*а.* اجل – вақт оралиғи; белгили муддат] Ўлим пайти, қазо вақти; ўлим. *Дард бошқа, ажал бошқа.* Мақол. *Кўрққанни ажал қувлар.* Мақол.

Ўз ажали билан ўлмоқ Қазо вақти етиб (бошқа сабабларсиз) ўлмоқ. *Гулнорнинг ўлимини улар ғоят совуққонлик билан қаршилашга уриндилар. Улар: -Гулнор ўз ажали билан ўлди. Ажалга даво йўқ, — дейишди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ажал(и) етмоқ** Ўлим соати, қазоси етмоқ. *Қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади.* Мақол. ▬ *Ажал етса, жон айрилар бу тандан.* "Муродхон". *Жаллодлар зулмида оғир кун кўрдим. Етмайин ажалим, қутулиб қолдим.* "Рустам". **Ажал олсин** *(ёки* **тортсин, чақирсин**)! *қарғ.* Ўлсин! Қуриб кетсин! **Ажалидан беш кун бурун** Куни битмасдан, қазоси етмасдан, бевақт. *Ўғрилар тешиб, олдимга чиққанларида, нима қилар эдим? ..Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ажал ҳайдаб келган экан** *(ёки* **келди**) Бирор жойдан бошқа жойга бориб, ўша ерда қазо топган киши ҳақида айтилади. *Ажал ҳайдаб келди гулгун қошима, Кетмассан қўлимдан бу замон омон.* "Ширин билан Шакар". **Ажал тўнини бичмоқ** Ўлдиришга шайланмоқ, ўлими ҳозирлигини кўрмоқ. *Ажал тўнин бичиб, минганман отга.* "Гўрўғли". *Ёвга кирмай ботир, душман санчмайди, Ёв бўлмайин ажал тўнин бичмайди.* "Юсуф ва Аҳмад".

АЖАМ |*а.* عجم| **1** *эск. кт.* Араб халқи ва мамлакатларидан бошқаси (хусусан, форслар, эронликлар).

2 *мус.* Шашмақом куйларидан бирининг номи. *Савти ажам. Ажам тароналари.*

АЖАМИЙ *эск. кт.* Араблардан бошқаларга, хусусан, форсларга, эронликларга мансуб бўлган.

АЖДАР |*ф.* اژدر| **1** Афсонавий катта илон. *Ўртанча ботир қараса, ғордан боши хумдай, узунлиги харидай аждар чиқиб келаётган эмиш.* "Чалпак ёққан кун".

2 Калтакесакнинг дарахтларда яшовчи, учишга мослашган, Жанубий Осиёда тарқалган тури.

АЖДАРГУЛ *айн.* **итоғиз.**

АЖДАРНАФС Ебтўймас, мечкай, очофат. *-Наинки Хўжа Абдулло Хотибдек бир аждарнафснинг бошига тушган тошни салтанатга нисбат берурсиз, — деди Навоий.* Ойбек, Навоий.

АЖДА(Р)ҲО **1** *айн.* **аждар 1**.

2 *кўчма нафр.* Қонхўр, ёвуз одам ҳақида. *Уни отган аскар аждаҳо Гитлернинг тишларидан бирини қоқиб ташлаган — инсоният олдидаги муқаддас бурчини бажарган бўлади.* А. Қаҳҳор, Иккининг бири.

АЖДОД |*а.* اجداد — "жадд" (бобо) сўзининг кўплиги| **1** Илгари ўтган насл-насаб, ота-боболар (авлодга нисбатан). *Мустақиллигимиз йилларида Имом ал-Бухорий каби буюк аждодларимиздан аз-Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбандларнинг таваллуд саналари нишонланганлиги.. жамиятимизнинг маданий-маърифий юксалишига ижобий таъсир этмоқда.* Газетадан. *Аждодлар ибрати авлодлар учун намунадир.* Газетадан.

2 *биол.* Ўсимлик ва ҳайвонларнинг қадимги бўғини.

АЖЗ |*а.* عجز — заифлик| *эск. кт.* Қурби етмаслик; ожизлик, заифлик. *Биродар, ҳақиқий инсон ўз ажзини иқрор қилмоқдан завқ олур.* Ойбек, Навоий. *Илтижо қилсам, ёронлар, ажз ила мен найлайин, Ноз ила дерким, манга кўп илтижо даркор эмас.* С. Хондайлиқий.

АЖИ *бол.* Юзини қўллари билан тўсиб, аҳён-аҳёнда кўрсатиб (кўриниш бериб) айтиладиган сўз (болалар ўйинида).

АЖИ-АЖИ **1** Болаларнинг шундай сўз айтиб ўйнайдиган ўйини. *Юзини икки қўли билан тўсиб, ажи-ажи қилгандай илжайди, улар |болалар| кулишди.* Ибохон, Улуғ кун.

2 *кўчма* Шундай маъноли қараш, хатти-ҳаракат. *Ҳақиқатни минг қават уйга қамасангиз ҳам, кавакдан "ажи-ажи" деб мўралаб тураверади.* "Муштум".

АЖИБ |*а.* عجيب — ажойиб, қизиқ| Ҳайрон қоларли, ҳайратга солиб, қизиқиш уйғотадиган, ғалати. *Ажиб манзара.* ▬ *...фавворачалардан офтоб нурида кумушдай товланиб таралаётган сув заррачалари атрофга ажиб бир тароват бахш этарди.* Газетадан.

АЖИ-БУЖИ Эгри-бугри, қинғир-қийшиқ (хат, расм ва ш. к. ҳақида). *Жуманиёз муқовасига ажи-бужи суратлар солинган.. ғалати китобни анграйиб томоша қила бошлади.* С. Сиёев, Аваз.

АЖИВА |*а.* عجوبه — ажойиб| *с.т.* Масхара бўладиган; кўримсиз, хунук, бедаво.

Ажива қилмоқ Масхаралаб кулги қилмоқ. *Кишини ажива қилишни дўндиради у.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Деворий газетага [расмини] ажива қилиб солган эканлар.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АЖИВАҚА *шв.* Ўсмай, ривожланмай қолган; мажмағил. *Ғанани алмаштириш вақтида мана бундақа аживақаларни — ўсмай қолган қуртларни олиб кўрсатди Олияхон..* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

АЖИЗ *айн.* **ажз**. *Ношлож ажизни иқрор қилишга, "қаламим ожиздир" дейишга мажбур бўлинади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЖИЛЛАМОҚ *айн.* **алжимоқ**. *..обрўйи зўр бўлган кишилар учиб қолганда ёки ажиллаб ўтирганда, у ҳушёр бўлса — ёмонми?* А. Қаҳҳор, Сароб.

АЖИН Теридаги йўл-йўл, ботиқ чизиқлар (асосан юз ва пешонада бўладиган). *Норматонасининг ажин босган юзига, ёшли кўзларига термилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЖИНА [*а.* جن — жинн] **1** *айн.* **жин 1.** *Кампирларнинг миш-мишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган "ажина" ва "албасти"лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ажина чалмоқ Жин тегиб, ақлдан оздирмоқ. *Фалончи одам ёнғоқ тагида ухлаб ётган экан, ажина чалиб кетибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Кичкина, жиккак, кўримсиз одам ҳақида. *-Юзбошини нима қилдинг, ажина? — деди Нишонбек Муҳаррамга.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

АЖИНДОР Кўп ажин тушган. *Лаблари ҳамон қалтирар, ажиндор юзларининг ҳар қатида ғайришуурий ҳаракат акс этарди.* "Шарқ юлдузи".

АЖИОТАЖ [*фр.* agiotage — ҳовлиқиш, тартибсизлик] Биржа бозорларида чайқовчилик мақсадларида атайлаб юзага келтириладиган жонсараклик; қимматбаҳо қоғозларнинг курси ва товарларнинг нархини сунъий равишда кўтариш ёки тушириш.

АЖИРВОҚИ *шв. айн.* **аживақа**. *Ажирвоқи ўтларни кўрмасдан қолган экан, шунга пастбаланд гапми?* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЖНАБИЙ [*а.* اجنبي — бегона, чет киши] **1** *сфт.* Чет элга ёки чет элликларга оид, хорижий. *Ажнабий давлатлар. Ажнабий тиллар.*

2 *от* Чет эл фуқароси, чет мамлакат одами. *Республикамизга кўп ажнабийлар келади.*

АЖОЙИБ [*а.* عجايب — ажиб нарсалар] **1** Жуда ҳам яхши, таърифга сиғмайдиган. *Ажойиб манзара. Ажойиб санъаткор.* ▬ *Узоқ қишлоқда жуда содда турмуш кечиришга ўрганган бу бечоралар мана энди ажойиб шаҳарга келиб қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳиндистоннинг ажойиб, ранг-баранг гўзал гуллари секин барқ уриб ўсар эди.* Ойбек. Нур қидириб.

2 Таажжубга соладиган, ғаройиб. *Унинг [Бектемир] учун паровозлар қудратли, ажойиб жонли махлуқлар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Кишини қизиқтирадиган; қизиқарли, қизиқ. *Ажойиб ҳикоя.*

АЖОЙИБОТ Кишининг ақлини шоширадиган, ғайриоддий кўринадиган нарсалар ёки воқеа-ҳодисалар. *Элмурод тўрт томонга аланглаб, шаҳар ажойиботларини томоша қилиш билан ўз-ўзини овутганини эслади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЖОЙИБХОНА *эск.* **1** Ҳайвонот боги. *Биласиз-ку, бизнинг томонларда моторли велосипед чиққандан буён эшак зоти камайиб, ажойибхонадаги ҳайвондек, одамларни қизиқтирадиган бўлиб қолган.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

2 *айн.* **музей.**

АЖР [*а.* اجر — мукофот, эваз] Эваз, эвазига бўладиган нарса, тўлов. *Она буларнинг ҳаммасига бардош берди. Энди шу бардошнинг ажрини кўряпти.* "Шарқ юлдузи". *..савобини қабристон аҳлига бағишласа, Аллоҳ таборака ва таоло майитлар сонига тенг миқдорда ажру савоб ёзар экан.* Газетадан. *У билмайдики, Худо нолаю фиғонларга қараб эмас, бандасининг юрган йўлига қараб ажр беради.* Т. Малик, Шайтанат.

АЖРАЛИШ 1 Ажралмоқ фл.ҳар. н. *Тўдасидан ажралиш. Ажралиши қийин.*

2 Никоҳнинг бекор қилиниши (бекор бўлиши), қўйди-чиқди. *Кейин мен ҳам ажралиш ҳақида ариза ёзишга мажбур бўлдим.* Газетадан. *Бу қишлоқда ажралишлар, бевафоликлар, ахлоқий номатлубликлар йўқ даражада экан.* Газетадан.

АЖРАЛИШМОҚ 1 Ажралмоқ фл. бирг. н. *Гуруҳларга ажралишди.* ▬ *..улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб ажралишдилар.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

2 Никоҳни бекор қилмоқ, қўйди-чиқди бўлмоқ. *Мен мана бу турмушнинг сирларини билолмай қолдим. Фақат битта йўл қолди: ажралишамиз.* Ойдин, Кўнгли тўлди-

ми, яхши йигит. *Айтишларича, бир ёшга тўлганимда, отам билан онам ажралишган экан.* Газетадан.

АЖРАЛМАС 1 Ажратиб бўлмайдиган, ўзаро чамбарчас боғланган. *Адабиёт ва санъат маданиятнинг ажралмас қисмидир.*

2 Бири биридан сира айрилмайдиган; иноқ, қадрдон. *Ажралмас дўстлар. Халқларнинг ажралмас дўстлиги.*

АЖРАЛМОҚ 1 Бириккан, ёпишган еридан кўчмоқ, узилмоқ. *Пўстлоғи танасидан ажралмоқ.*

2 Бирлик, биргалик ҳолатидан чиқмоқ, алоҳида бўлмоқ. *..ота-онамнинг розиликлари билан улардан ажралиб, холамникида турдим.* С. Айний, Қуллар.

3 Бирлик ҳолатини йўқотмоқ, алоқани узмоқ (алоқаси узилмоқ). *Бугунги тараққиёт эса табиийликдан ажралиб қолмоқда.* ТВ дастуридан. *Элга қўшилсанг — эр бўласан, элдан ажралсанг — ер бўласан.* Мақол. ▬ *Бир минут ҳам ажралмайман элимдан..* Ҳ. Олимжон.

4 Маҳрум бўлмоқ, жудо бўлмоқ; айрилмоқ. *Мансабдан ажралмоқ. Бойликдан ажралмоқ. Ёридан ажралган етти йил йиғлар, элидан ажралган ўлгунча йиғлар.* Мақол. ▬ *Бечора Гулбаҳор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Кўнглингиз ошуфта бўлган нарсадан ажралиш — азоб.* Газетадан.

5 Никоҳдан чиқмоқ. *Мени тергайдиган бўлсанг, ЗАГСга бораман, ажраламан, дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Алоҳидалик касб этмоқ, фарққа эга бўлмоқ; фарқланмоқ. *Бу ерда ҳаммадан ажралиб турган шахс — самарқандлик Тўғонбек эди.* Ойбек, Навоий. *Йигит кўнгина фазилатлари билан тенгдошларидан ажралиб туради.* Газетадан.

7 Алоҳида таркиб ҳосил қилмоқ. *Иссиқлик энергиясининг ажралиши.* ▬ *Етмаги ажралиб қолган нишолдадек..* Шукрулло.

8 *кам қўлл. айн.* **бўлинмоқ**. *Одатда булоқлар ўзларининг қайси тоғ жинсларидан чиқишига қараб, бир неча турларга ажралади.* Газетадан.

9 (*ж.к.билан*) Алоҳида-алоҳида бўлмоқ; бўлинмоқ. *Иккига ажралмоқ. Гуруҳларга ажралмоқ.*

АЖРАЛУВЧАН Яхши ажралиш хусусиятига эга.

АЖРАМАЧИЛИК Ажралиш, алоҳида бўлиш йўлида қилинган хатти-ҳаракат. *Ажрамачилик тантана қилган тақдирда муқаррар юз берадиган иқтисодий, ижтимоий ва маданий оқибатларни билмасликдан келиб чиқадиган тасодифларни истисно этиш учун ҳамма ишни қилиш керак.* Газетадан.

АЖРАМОҚ *қ.* **ажралмоқ**.

АЖРАТМА Бирор мақсад учун ажратилган, чиқарилган маблағ, пул ва ш. к. *..пул даромадлари ва бўлинмас фонд учун белгиланган ажратмалар кўпаймоқда. Давлат бюджетига ажратмалар ёки...* Газетадан.

АЖРАТМОҚ 1 **Ажрамоқ** фл. орт. н. *Гўштни суякдан ажратмоқ. Иш жойини ажратмоқ. Гумон дўстни дўстдан ажратар.* Мақол. ▬ *-Сенинг муддаонг, — деди ҳожи, — марғилонлик келинни ўғлингдан ажратиб юбориш ва бу келининг билан қолдириш — шундоғми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Орага тушиб, икки ёққа айирмоқ (мас., ёқалашувчиларни). *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

3 Айириб олмоқ, халос қилмоқ; қутқазмоқ. *..ўртага Бойсунқор мирзо тушиб, ўғлини зўрға жаллод қўлидан ажратиб олган.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Бирор мақсад учун атаб, белгилаб айирмоқ. *Маблағ ажратмоқ.* ▬ *Бунга қанча ер ажратамиз? — Ўрмонжон унинг саволига жавоб бермади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Навларига, турига, хилига қараб айирмоқ; хилламоқ. *Сарагини саракка, пучагини пучакка ажратмоқ.* ▬ *Анвар ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 Фарқига бормоқ, фарқламоқ. *Буларнинг қишлоқ болаларими ё шаҳар болаларими эканлигини ажратиб бўлмайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Севги бор, фақат уни саробдан ажрата билиш керак.* Газетадан.

7 Айирмачилик қилмоқ, бошқалардан алоҳида (ёмон) муносабатда бўлмоқ, ўгай кўз билан қарамоқ. *Нуқул менинг боламни ажратасиз.* Сўзлашувдан. ▬ *Йўқ, сен ўзбекларни ажратма.* Ойбек, Қуёш қораймас.

8 Алоҳида (таъсирсиз) ҳолатга олмоқ. *Агар хонадонингизда грипп билан хасталанган бемор бўлса, уни бошқа ошла аъзоларидан ажратиш талаб этилади.* Газетадан.

АЖРАШМОҚ 1 **Ажрамоқ** фл. бирг. н.

2 *айн.* **ажралишмоқ 2.** |*Заргаров:*| *Оқила билан ажрашиб кетганимга мана шу ҳафта роса беш йил тўлди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

АЖРИМ 1 Икки ўртадаги иш юзасидан хулосавий натижа; келишув, келиштирув.

Ажрим қилмоқ 1) келишмовчиликни, низоли ҳолатни бир ёқлик қилмоқ. *Сидиқжон ўрнидан туриб, кўча эшиги томон йўналган эди.. хотини тўхтатди: -Тўхтанг, ажрим қилиб кетинг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ёшларнинг кўпчилиги Маннон Тўраевга нисбатан қай муносабатда бўлишларини ажрим қилиб олдилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) *ҳуқ.* томонлар иши юзасидан ҳукм чиқармоқ. *Яхшиси судга беринг — бизни ажрим қилсин.* "Муштум".

2 *ҳуқ.* Суд қарори. *Бекобод шаҳар суди.. Аҳмедовнинг жиноий иши юзасидан чиқарилган хусусий ажримни юборган.* Газетадан. *-Тўрани чақиртирамиз, сиз энди кетаверинг, ажримини маълум қиламиз, — деди қозикалон.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЖРИҚ Бошоқдошларга мансуб кўп йиллик серилдиз ёввойи (бегона) ўт.

Ажриққа ағанагандай Нотинч, безовта ҳолда азоб чекиб (ётмоқ). |*Ҳомид*| *Ўша куни туни билан ажриққа ағанагандек ухлолмапти.* Ш. Ғуломов, Бахт бўстонига.

АЖРИҚЗОР Ажриқ босган ер, ажриқ ўсган майдон. *Ажриқзор сойлик.*

АЖУВА *с. т. айн.* **ажива**. *Баққолнинг майимунидек, ким кўринганга ажува бўлиб юрма..* Ғ. Ғулом, Шум бола.

АЖУЗ |*а.* عجوز — қари, кампир, чол| *эск. кт.* Қари хотин, кампир. *Ёнимда қаламдошим, Нечук қайтарай, жоним! Эзиб ички, тумор, деб Келса чол, ажузлари.* Ҳамза.

АЖУЗА *айн.* **ажуз.**

АЖУЗ-МАЖУЗ *с. т. айн.* **айёми ажуз**. *қ.* **айём.**

АЗА |*а.* عزا — сабр-тоқат тилаш; таъзия билдириш| **1** *этн.* Аёлларнинг маййит чиққан уйда йиғи билан ўтказадиган мотам маросими. *Азага борган хотин ўз дардини айтиб йиғлар.* Мақол. ▬ *Камбағал уруғ-аймоқ, қўни-қўшнилар, тўйда, азада семирадиган юримсак аёллар қоронғида туртиниб, пиёда жўнашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маййит чиққан уйдаги мотам жараёни. *Азада қатнашмоқ. Азага кириб, фотиҳа ўқиб чиқмоқ.*

Аза очмоқ 1) айтиб йиғлаш билан мотам маросимини бошламоқ. *Қопқоғи қалайланган темир тобут уй ўртасига қўйилгач, хотинхалаж бирдан уввос солиб, аза очди.* Э. Усмонов, Ёлқин; 2) бошқа хонадон маййитига (одатда, қариндош-уруғ кишисига) йиғи билан мотам маросими ўтказмоқ (аёл киши ўтказади); 3) уруш, савдо ва ш.к. га кетган ёки дом-дараксиз йўқолган кишиларнинг вафоти маълум бўлиши билан, шунингдек, тириклигидан умид узилган киши учун мотам маросими (аза) ўтказмоқ. *Уста Ҳасанбек бўлса ўғли Шодмонбекнинг жангда шаҳид бўлгани туфайли аза очди.* Мирмуҳсин. Меъмор. **Аза тутмоқ** 1) азали ҳолатда бўлмоқ. *Жаббор ака ўлган вақтларда қора кийиб, аза тутиб юрган чоғларида ҳам у ўзини ҳозиргидек якка-ёлғиз сезмаган эди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат; 2) диққатчилик билан йиғи-сиғи қилмоқ (одатда, арзимаган нарсага).

3 *кўчма* Умуман, мотам каби ҳолат; *зид.* **тўй, хурсандчилик.** *Бу ҳолат кимга тўй, кимга аза. Тўғри, камбағалнинг боши ғамдан чиқмайди. Ҳайити ҳам аза, жумаси ҳам аза..* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма. с.т.* Умуман, йиғи-сиғили ҳолат, беҳуда йиғи-сиғи (аёлларга нисбатан). *Шунга ҳам азами, йиғиштир йиғи-сиғингни.*

АЗАВОЗЛИК *с. т.* Ортиқча хафагарчилик, йиғи-сиғи. |*Бой Жамилага:*| *Битта гадо учун шунча азавозликми? Энди Ғофирни оғзингга олма! Сенга у номаҳрам.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Азавозлик қилмоқ Ортиқча (бекорга) йиғи-сиғи қилмоқ, кўз ёши тўкмоқ.

АЗАДОР Аза тутувчи. *Инсон вафотидан сўнг, табиийки, маййит аҳли азадор бўлади, мотам тутади.* Газетадан. *Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгил сўраш учун боришлади, аслида.* Газетадан.

АЗАЙИМХОН |*а.+ф.* عزایم‌خوان — афсун ўқувчи, сеҳрловчи, афсунгар| *этн.* Касалларга дам солиб, сеҳр-афсунлар ўқиб "даволаш"ни ўзига касб қилиб олган одам; дуохон. *Жаҳолатпараст сохта табиблар, азайимхонлар.. беморларни дуо ёзиш, тумор тақиш каби бемаъни тадбирлар билан алдашган.* Газетадан.

АЗАЙИМХОНЛИК Азайимхон иши.

АЗАЛ |*а.* ازل — ибтидоси йўқлик, ибтидосиз замон| Бошланиш даври йўқлик, бошла-

ниши номаълум замон. *зид.* **абад**. *Ариқ қазиш, сув чиқариш тўғрисига келсак, бу эски гап, азалнинг иши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Азал наққоши (*ёки* **наққоши азал**) Тангрининг яратувчилик сифати. *Сарвқадлар суратин чекканда наққоши азал, Бир алиф шаклида ёзмиш қадди зебо суратинг.* Фурқат.

АЗАЛГИ Қадимдан қолган, узоқ замонлардан давом этиб келаётган, узоқ тарихга эга бўлган; қадимги. *Азалги одат. Азалги орзу.* ▬ *Бу ўлканинг ариқларини азалги тажриба ва уқув билан ва бениҳоя зўр, доимий меҳнат билан яратибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗАЛДА 1 Аввал бошда; туғилишдан. *Лекин азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда қадим замонларда.

АЗАЛДАН *рвш.* Қадим замонлардан бери, эскидан, қадимдан. *Азалдан маълум гап.* ▬ *Дўст, қардошдир азалдан ўзбегим тожик билан.* А. Орипов.

АЗАЛИ I *айн.* **азадор**. *Азали аёл.*

АЗАЛИ II *айн.* **азалдан**. *Азали шундай.*

АЗАЛИЙ *эск. кт.* Бошланиш даври йўқ, азалга оид. *Мен коинот, яъни моддий дунё нури илоҳийдан пайдо бўлган, ул азалий ва абадийдур, деб айтганман.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

АЗАЛИК Азадорга, аза кунларига мўлжалланган (кийим, кийимлик ҳақида). *Шунинг учун бўхчаларини титкилади, сандиғини очди, азалик матоларини бир-бир кўрди-ю, бўшашди..* "Ёшлик".

АЗАМАТ [*а.* عظمت – буюклик, катталик; фахр, ғурур] 1 Кўриниш-тузилиши эътибори билан жуда катта; ҳайбатли, улкан. *Азамат чинорлар. Азамат тоғлар.* ▬ *Ўйлаб қараса, [ота] шу ёшга келиб, бунақанги азамат қурилишни сира кўрмаган экан.* Р. Файзий. Чўлга баҳор келди.

2 Катта куч-қувватга эга; қудратли. *Одамлар ўттизлаб, элликлаб азамат машиналарни бошқарадилар.* М. Жўра. Қуёшдан нур эмганлар.

3 Ғайрат-шижоатли; баҳодир, ботир. *Тўрт томондан ёпирилиб, ўқ ёғдириб келаётган душман солдатларининг яна олти ҳамласини даф этди азамат пулемётчилар.* Т. Рустамов. Мангу жасорат.

4 Жисмонан етук; забардаст. *Ёнида арслондек, тоғни урса толқон қиладиган азамат эри турганда, ташвиш қилишга ҳожат йўқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳар бир одам олтинга тенг бўлиб турган бир маҳалда уч азамат йигитни бегуноҳ-бесўроқ қамаб қўйишса..* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ўн тўрт ёшга кирдинг, бўлдинг азамат.* "Муродхон".

5 Шундай белги-хусусиятга эгаликни қайд этувчи муносабатни билдиради. *Шокир Ғайратнинг елкасига қўлини ташлади: Оббо азамат-эй, зап ажойиб йигит экансан-ку!* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Чарчабсан, азамат, юр энди, блиндажга кириб ухлаб ол.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Азамат (эркаклар исми).

АЗАХОНА Азали жой, хонадон. *Кечаги боғча бугун азахоналар каби кишининг кўнглини ғаш-қайғу билан тўлдирарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

АЗБАРОЙИ [*ф.* ازبرای – учун, сабабли] *юкл. кўм.* Таъкид, кучайтиришни билдиради. *Бу гаплар айниқса сиз билан менга келишмаса ҳам, азбаройи мени ёлғиз ташлаб қўйганингиздан айтдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қудрат азбаройи ҳаяжонга тушганидан гапни нимадан бошлашни билмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Азбаройи худо 1) худо учун, худо йўлига; 2) худо ҳақи, ўлай агар. *Буни эшитиб, азбаройи худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Азбаройи шифо** 1) шифо бўлсин учун, даво бўлсин деб. *Шу дорини азбаройи шифо ичинг;* 2) *айн.* **азбаройи худо** *Азбаройи шифо, бу нима деган гап-а?*

АЗЗА-БАЗЗА *рвш. с. т.* 1 Кўнгил амри билан, атайлаб, махсус. *Омоновдек одам сизни табриклаш учун азза-базза трест ўринбосари кабинетидан чиқиб келармиди?* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Ҳа, шундай ёмғирда азза-базза узоқдан келган кишининг бир нияти бўлиши керак.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ростакамига, астойдил. *-Ўттиз йиллик хотинингизга раҳмингиз келмайдими? – Бону энди азза-базза йиғига тушди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АЗИЗ [*а.* عزیز – улуғ, қадрли] 1 Кам топиладиган, ноёб ва қадрли; тақчил. *Эрур озки, фируза бўлмиш азиз..* А. Навоий. *Сув бошқа жойларга ҳам худди шу ердан тақсимланади. Саккиз кун Марғилон билан Симга, саккиз кун Чимён.. Олтиариққа оқади. Шунинг учун ҳам сув бизда одам қонидай азиз.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳаёт учун энг зарурий ва қадрли, тенги йўқ. *Азиз таом.* ▬ *Буғдой шундай азиз овқат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Галла халқимизнинг пешона тери билан, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир.* Газетадан.

3 Эъзоз-эътиборга, иззат-ҳурматга лойиқ, ардоқли, қадрли. *Азиз Ватан. Азиз меҳмон. Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. *Эр — сийланган ерда азиз.* Мақол. ▬ *..наҳот сен, менинг пушти камаримдан бўлган, жондан азиз фарзандим, шу ҳақиқатни тушунмасанг.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўзбекистон — азизлар Ватани.* Газетадан.

5 Қайд этилган белги-хусусиятларга эгаликни таъкидловчи муносабатни билдиради. *Азиз дўстим. Азиз устозлар.* ▬ *Азизим, қизингизнинг бахтини бировларнинг остонасидан қидирманг.* А. Қаххор, Оғриқ тишлар.

6 Азиз (эркаклар исми).

АЗИЗ-АВЛИЁ (*асосан, кўпл. шаклида — азиз-авлиёлар*). Эътиқодга кўра (одатда, ўтган), мўъжизалар кўрсатувчи, каромат, башорат қилувчилар. *Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳожи хола анча азиз-авлиёларни айтди-ю, аммо Оқтўппи эшонни бир марта ҳам оғзига олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АЗИЗЛАМОҚ *кам. қўлл.* Иззат-ҳурмат қилмоқ, азиз тутмоқ. *Бу сўзни эшитиб, Барчин.. азизлаб юрадиган бола — Ёдгор.. қандай бўлиб юрибди, — деди.* "Ёдгор".

АЗИМ [*а.* عظيم — улуғ, буюк, катта] **1** Кўриниш, тузилиш эътибори билан ғоят катта, улкан. *Азим терак. Азим тоғлар. Азим дарё. Шаҳри азим.* ▬ *..Эски Жўвада азим бир жамоа йиғиб, Азизбек билан бўлган можаросини сўзлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гуноҳи азим (азим гуноҳ) Катта гуноҳ. *Беҳуда қон тўкмоқ, юртни парчаламоқдан азим гуноҳ йўқ!* Ойбек, Навоий. *..олимларни ҳақорат қилиш ва азоблаш кечириб бўлмайдиган гуноҳи азим сифатида таърифланган.* Э. Юсупов, Истиқлол йўлида. **Балойи азим** 1) катта бало, кулфат. *Бўтам, ношаръий байту ғазал битиб, мени балойи азимга қўйманг.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) қўлидан ҳар бало келадиган. *Қилмайдиган, билмайдиган иши йўқ — балойи азим экан.* Сўзлашувдан.

2 Азим (эркаклар исми).

АЗИМАТ [*а.* عظيمت — интилиш, ирода, қатъият, қатъий қарор] *эск. кт.* Интилиш, жазм, қасд.

Азимат қилмоқ (*ёки* **этмоқ**) Жазм қилмоқ. *Қочиб чиқмоға қилдилар азимат.* Лутфий. *Кобул сори гар азимат этсанг, қурбон қилай ўзни санга, эй шоҳ.* Бобур.

АЗИМКОР Ғоят катта ишларга қодир. *Каттакон йўлларда кўзингиз чароғ, Азимкор бир халқнинг зурётларисиз.* Ғ. Ғулом.

АЗИМУТ [*фр.* azimut < *а.* السموت — йўллар, йўналишлар] **1** *астр., геод.* Кузатилмоқда бўлган осмон жисми ва кузатиш нуқтаси орқали ўтказилган вертикал текислик билан меридиан текислиги орасидаги бурчак.

2 *ҳарб.* Бирор нуқтага ҳамда шимол томонга қарата чизилган икки чизиқ оралиғидаги бурчак; харитадан ва компасдан фойдаланиб аниқланадиган энг қисқа йўналиш.

АЗИЯТ [*а.* اذيّت — ранж, азоб, оғриқ; зарар] **1** Руҳий ёки жисмоний эзилиш, озор, азоб. [*Қори:*] *Ундоқ бўлса, бу ерга келишдан сизга азиятдан ўзга нима хушлик бор?* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

Азият чекмоқ *(ёки* **тортмоқ**) Азобланмоқ. [*Элмурод*] *Онасидан ажралгандан бери кун бўйи қанча азият чекди, қанча кўз ёши тўкди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Зарарли таъсир, зарар-заҳмат. *Агар шу қўрбоши ўлдирилмаганда, Мухторхонга бир азият етар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Азият етказмоқ 1) шикаст етказмоқ; 2) хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Муборак кўнгилларига азият етказганидан қўрққанлигини сўзлаб, узр тилади.* Ойбек, Навоий.

АЗИЯТЛИ Руҳан ёки жисмонан азобазият берувчи. *Гўё арикда унинг бахтиёр ҳам азиятли хотиралари оқиб кетаётгандай эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЗИЯТСИЗ Меҳнат-машаққатсиз, азият чекмай. *Азиятсиз бол тотмоқ — турмуш кечирмоқнинг муқаддас қонунларига хилофдир.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

АЗЛ [*а.* عزل — бўшатиш, четлатиш]: **азл қилмоқ** *(ёки* **этмоқ**) *эск. кт.* Бекор қилмоқ, четлатмоқ, бўшатмоқ (ишдан, мансабдан). *Азизбек мақсадга кўчди: Мени Тошкент ҳокимлигидан азл этмоқчи ва қўлларидан келса, ҳатто ўлдирмоқчи бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЗМ [*а.* عزم – қасд, қатъий қарор, киришиш] *кт.* Қасд, киришиш жазми, қатъий мақсад-интилиш. *Бу манба – улуғ аждодларимизнинг қонимизда жўш ураётган азму шижоатидир.* Газетадан.

Азм қилмоқ 1) қарор қилмоқ, отланмоқ. *У энди пойтахтга келмоққа азм қилган.* Ойбек, Навоий; 2) жазм қилмоқ, ботинмоқ. *Мен ўн йилдан бери азм қилолмай юрган бу ишга бугун жазм этдим.* А. Мухтор. Тонг билан учрашув.

АЗМКОР *кт. кам қўлл.* Азму шижоатли, азм-жазм билан ҳаракат қилувчи. *Фақат чўлнинг қиёфасигина эмас, айни вақтда уни бўйсундираётган азмкорларнинг ўзи ҳам ўзгармоқда.* Газетадан.

АЗМОЙИШ [*ф.* آزمایش – синов, текшириш; тажриба] *кам қўлл.* Синаш, билиш мақсадидаги хатти-ҳаракат. *Қизлархон тушунмади: бу киши азмойишга гапиряптими ёки гапи жиддийми?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Азмойиш(ини) олмоқ 1) синаш-билиш ҳаракатида бўлмоқ. *..Кечгача дала айланиб, азмойиш олиб юрди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Мундоқ азмойиш олсам, колхозчилар орасида "миш-миш" гап кўпайиб кетибди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) сир-синоатини билиб олмоқ. *..ё иш енгиллашган, ё ишнинг азмойишини олиб, кўп куч сарф қилмай, вазифасини адо этишга ўрганган.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЗОБ [*а.* عزاب – қийналиш, уқубат] **1** Жисмоний ёки руҳий қийноқ. *Виждон азоби. Руҳий азоб. Илгари "йўл азоби – гўр азоби" дердилар.* ▬ [*Ғуломжон*] *Юрагидаги бор дардларини, тортган азобларини бир-бир айтиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Иш-меҳнат қийинчилиги, машаққати. [*Хадича*] *Ўғли не-не азоб билан ясаган столлар, ўриндиқларнинг ташқарига чиқариб уйилаётган синиқларини кўриб, дод солиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Азоб бермоқ Қийнамоқ, қийноққа солмоқ. *Йўтал ёмон азоб беряпти.* ▬ *Зиндонбоннинг даромади қамалганларга азоб бериш воситаси билан улардан олинадиган 4-5 танга пулдир.* С. Айний, Дохунда. **Азоб чекмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) Руҳан ёки жисмонан қийналмоқ. *Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Очликдан нечоғлиқ азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Гўр азоби** Ўта азоб, қаттиқ азоб. *Гўр азобида етиштирган пахтасини заводга келтириб, сувтекин сотади..* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Ит азобида** Ниҳоятда азоб чекиб, ўта азоб билан. *Ит азобида тунни ўтказди.* С. Сиёев. Ёруғлик. **Нима азоб** Нима жазо, нега мунча қийналиш (қийналиб бирор иш қилаётган кишига ачиниб айтиладиган ибора). *-Нима азоб, дадаси, ўпкангиз қирилиб кетди-ю,– Ойшабону эрига ачиниб гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АЗОБЛАМОҚ Жисмоний ёки руҳий азоб бермоқ. *Кимнинг дилида нима гап борлиги номаълум. Аммо Адолатни "уруш кимларни тул қилмаяпти" деган гап азобламоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЗОБЛИ Азоб берувчи. *Нусратулла кейинги вақтларда бу азобли ўйлардан вақтинча бўлса ҳам қутулишнинг бирдан-бир йўлини топиб олган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АЗОБ-УҚУБАТ Турли азоб ва уқубатлар, машаққат ва қийинчиликлар. *Улар фронтлардаги азоб-уқубат, шон ва мардлик билан тўла кунларни.. хотирлар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЗОЗИЛ [*а.* عزازيل – шайтон] Шайтон, иблиснинг номи. *Уламога тил тегизган азозил бу, уринглар.* Ойбек. Улуғ йўл.

АЗОН [*а.* اذان – намозга чақириш] **1** *дин.* Намоз ўқишга чақириқ. *Масжиддан шом азони эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Шукур сўфи мезанага чиқиб, азон айтди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Тонг ёришиш, ғира-шира пайти; эрта тонг. *-Шу бўйи туни билан йиғлаб чиқибди, сўнг, "сендай эрга теккунча, қора ерга тегиб қўя қолай" деб, азонга яқин бир шлож қилиб қочибди, – деди Давлатёр.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Қулоғига азон айтмоқ *этн.* Янги туғилган чақалоқнинг қулоғига тегишли дуоларни ўқимоқ. *Катта бобоси унинг қулоғига азон айтиб, танглайини кўтарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Сўфи азон айтмасдан** Жуда барвақт, тонг саҳарда. *Сўфи азон айтмасдан нима қилиб юрибсан?* ▬ *Кунлардан бир кун, сўфи азон айтмасдан, ўрнимдан туриб..* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

АЗОНДА *рвш.* Эрта тонг билан, тонготар пайтда. *Эрта билан азонда ўрнидан бошини кўтаради-ю, онасининг иш саватчасига ёпишади.* Ойдин, Бечора.

АЗОНЛАБ *айн.* **азонда.** *Бог ичидаги узун курсида азонлаб келган Умид кутиб ўтирарди.* Мирмуҳсин, Умид.

АЗОНЧИ *с. т.* Муаззин, сўфи. *Минорада азончилар айтар азон..* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

АЗОТ I [*фр.* azot <*юн.* a – йўқ (инкор) + zoos – тирик)] Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб, рангсиз ва ҳидсиз кимёвий элемент, ўсимликлар озиқланишида муҳим аҳамиятга эга.

АЗОТ II: азот кўтармоқ *с. т.* Даст кўтармоқ, тик кўтармоқ. *-Ёрдамингиз учун катта раҳмат! — деди Турсуной ва юкни ердан азот кўтарди-да, кифтига қўйиб жўнаб қолди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

АЗОТЛАМОҚ Азот ёки азотли моддалар билан тўйинтирмоқ, бойитмоқ. *Тупроқни азотламоқ. Пўлатни азотламоқ.*

АЗОТЛИ Таркибида азот бўлган. *Азотли ўғитлар.*

АЗРОИЛ [*а.* عزرائيل – ўлим фариштаси] Ислом динида тўрт бош фариштадан бири, жон олувчи фаришта; ажал фариштаси. *-Гарданимдаги қарзларимни узгунимча, Азроил жонимни олиб қўймаса эди,— деди қарзга ботган киши афандига.* "Латифалар".

АЗТАҲИДИЛ [*ф.* از ته دل – бутун қалбнинг, юракнинг тубидан] *эск. кт. айн.* **астойдил.** *..Азтаҳидил Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЙ *айн.* **эй.** *Ай сиз, менинг кичик дўстларим.* З. Диёр.

АЙБ [*а.* عيب – нуқсон] **1** Расм-қоидага ёки одоб-ахлоқ меъёрларига хилоф иш, хатти-ҳаракат; гуноҳ. *Ўз айбига иқрор бўлмоқ. Айбини бўйнига қўймоқ. Айбини яширган ўнгмас.* Мақол. ▬ *У Ойқизнинг ёнига келдида, айбига иқрор бўлган гуноҳкордек, маъюслик билан гапирди.* Ш. Рашидов. Ғолиблар.

Айб қилмоқ Айб содир этмоқ, айбли иш қилмоқ.

2 *ҳуқ.* Қонунга хилоф хатти-ҳаракат; жиноятга тортишнинг зарур шарти. *Тўрт нафар ҳарбий Ватанга хиёнат қилишдаги айби учун судга тортилди.* Газетадан.

3 Киши уяладиган, хижолат тортадиган хатти-ҳаракат; уятли иш, уят. *Сўраганнинг айби йўқ.* Мақол. *Орзуга айб йўқ.* Мақол. ▬ [*Холисхон Тожибойга:*] *Қўйинг, хафа бўламан. Бу ўзимнинг укам, айб бўлади.* Ҳамза, Холисхон.

Айбга буюрмайсиз. Айб ҳисобламайсиз (бирор иш, хатти-ҳаракат учун кечирим, узр маъносида қўлланади). *Айбга буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек сангтарош бўлиб қолмасин, дедим.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Энди, меҳмонлар, айбга буюрмайсизлар, менинг қиладиган ишим, борадиган ерим кўп.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Энди, айбга буюрмайсиз, негадир кўнглим сизга тортди, ука.* Газетадан. **Айбга қўшмайсиз** *айн.* **айбга буюрмайсиз. Айб қилмоқ** 1) айбли, уятли иш қилмоқ. *Айб қилдингми, узр сўра;* 2) айб (айбли) деб қарамоқ, уят қилмоқ *Ундай қилма, одамлар айб қилади;* 3) айб қилмайсиз. *айн.* **айбга буюрмайсиз.** *Канизак дастурхон ёзиб, овқат келтирди. У бир коса ошни Самандаровнинг олдига қўяр экан: -Айб қилмайсиз-да, Мақсудали ака, холам сўк оши қилибдилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Меъёрни, одатий ҳолатни бузувчи белги-ҳолат, нарса; камчилик, нуқсон. *Ҳар тўкисда бир айб. Бировнинг айбига кулмагил зинҳор, сенинг айбингга ҳам кулгучилар бор.*

АЙБАКИ [*а.+ф.* عيبكي – айби, нуқсони бор] Сифати паст, жўн чарм. *Айбаки маҳси.* ▬ *..оёғида эскироқ айбаки теридан тикилган этик.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

АЙБДОР 1 *от* Айб иш қилган киши; гуноҳкор. [*Ота*] *Болалари олдида айбдордек, ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа тикилади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *от, ҳуқ.* Жиноий иш қилган, қонунга хилоф иш қилган, жиноий жавобгар киши. *Навбатчи милиционер айбдорни олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Айбдор ва лоқайд раҳбарларга нисбатан муросасизлик қилиб келинган.* Газетадан.

3 *сфт.* Жисмоний жиҳатдан камчилиги, нуқсони, иллати бор; айбли. *Айбдор қиз.* ▬ *-Бир кўзидан айбдорми? — Шунақа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙБЛАМОҚ 1 Айбли деб топмоқ, айб қўймоқ. *Биров у деди, биров бу деди, ким келинни айблади, ким — куёвни.* Газетадан. [*Тантибойвачча*] *Қизни олиб қочганда, эҳтиётсизликда, бўшангликда қора Аҳмадни айблади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *ҳуқ.* Жиноий айб қўймоқ. *Ўша вақтларда маҳаллий раҳбарларни айблашга баҳона топилмай қолганда, уларнинг фарзанд-*

лари ва қариндош-уруғларини туҳмат билан қамашарди. Газетадан.

АЙБЛАНУВЧИ 1 Айбланмоқ фл. сфдш.

2 *ҳуқ.* ЎзР Жиноий-процессуал кодексида белгиланган тартибда айбланувчи тариқасида жиноят ишида иштирок этишга жалб қилиниши ҳақида айблов қарори чиқарилган шахс.

АЙБЛИ *айн.* **айбдор 1, 3.** *Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар билан тўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нафсамбирини айтганда, биз ўзимиз айбли.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБЛОВ 1 Айбламоқ фл. ҳар.н.

2 *ҳуқ.* Муайян жиноий ишни қилганликда айбланган шахснинг айбдорлигини исботлаш учун қилинган ҳаракат.

Айблов хулосаси Жиноят юзасидан тергов натижасида аниқланган ҳолатлар ва айб мазмуни баён этилган ҳужжат.

3 *ҳуқ.* Айблаш қайди, айб (айблар) қайд этилган (нарса). *Айблов қоғози.* ▬ *Судланувчилар устидан чиқарилган айблов ҳукми қанчалик оғир ва аёвсиз бўлмасин..* "Муштум".

АЙБЛОВЧИ 1 Айбламоқ фл. сфдш.

2 *ҳуқ.* Судда жиноий иш юзасидан айблов фикрини қувватловчи шахс. *Давлат айбловчиси. Жамоат айбловчиси.*

АЙБНОМА 1 Умуман айбни кўрсатувчи, қайд этувчи ёзма баён, шундай вазифани бажарувчи ҳужжат. *"Оқ қон" рангли фильми атом қуролини ишлатишга зўр бериб уринаётганларни фош қилувчи сиёсий айбномадир.* Газетадан.

2 *ҳуқ.* Жиноий айбнинг ёзма баёни. *Айбноманинг хулосасида айбдорларнинг ҳаммаси тергов давомида ўз жиноятларига иқрор бўлганлиги айтилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АЙБОНА *эск.* Жамоат тартибини бузганлик, ахлоқсизлик, етказилган зарар кабилар учун ундириладиган (тўланадиган) жарима; товон. *Айбона тўлаш.* ▬ *Эгамберди, шу буғдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш!* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙБСИТМОҚ Айб топмоқ, айб тақмоқ. *У нимадан айбситишни билмай юрибди.* ▬ *Айб ҳаммамизда бор.. Лекин ҳозир айбситиб ўтирадиган пайт эмас.* М. Мансуров. Ёмби.

АЙВОН [*а.* ايوان — қаср; олди очиқ бино] Кўпинча уч томони берк, олди очиқ хона. *Ўзганинг тоқу равоқидан ўзингнинг айвонинг яхши.* Мақол. ▬ *Уйнинг орқаси ҳам бир замонлар шунинг сингари уй бўлса керак, лекин бузилгандан кейин, олди деворни олиб ташлаб, айвон қилинибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Жаҳон айвонида *поэт.* Оламда, дунёда, жаҳонда. *..Йўқ жаҳон айвонида онинг киби шўху зариф.* Аваз.

АЙЁМ [*а.* ايّام — кунлар] **1** *кт.* Кун; кунлар. *Бугун ҳар биримиз учун қутлуғ айём.* "Муштум".

2 Байрам куни; байрам кунлари. *Улуғ айём. Айёмлари (айёмингиз) муборак!*

3 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар билдирган вақт, фасл ва ш.к. га оид он, кун, кунларни билдиради. *Баҳор айёмида гул гашт этарга бир чаман бўлса..* Фурқат. *Йигитликнинг айёмини ёд қил.* А. Навоий. *Шукр қил, ҳижрон туни ўтгач, келур айёми васл.* Воқиф.

Айёми ажуз Қишнинг охирги ҳафтаси. *Айёми ажуз олти кун, қаҳр айласа — қаттиқ кун.* Мақол.

АЙЁР [*а.* عيّار — муғамбир; ялангоёқ, бекорчи] **1** *сфт.* Макр-ҳийлага уста; муғамбир, фирибгар. *Айёр бой. Айёр тулки.* ▬ *Тулкини алдаб соғурлар, Турфа айёрдир тўрам.* "Муштум". *Мирзакаримбой илоннинг ёгини ялаган одам: ҳамма бойлар каби айёр..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *сфт.* Макр-ҳийла ифодаси бўлган; маккорона. *Айёр боқиш. Айёр табассум.* ▬ *Бек айёр кўзларини Раззоққа қаратди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *от* Ўзбек халқ достонларида: ҳийлагар; айғоқчи. *Шу орада Алпомиш Қалмоқшоҳнинг айёрларини ўтда куйдириб юборди.* "Алпомиш".

АЙЁРЛИК Айёрона иш, хатти-ҳаракат; қувлик. *Назаримда, Турдиев нимжон, ҳеч қандай айёрлик қўлидан келмайдиган, содда кўринди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АЙЁРОНА *рвш.* Айёрлик билан, қувлик билан, айёрларча. *У айёрона кулиб қўйди.* ▬ *Комил унинг айёрона боқиб турган кўзларига тикилди.* "Ёшлик".

АЙИЛ Эгарнинг усти билан отнинг қорнидан айлантириб боғланадиган тўқали қайиш. *Айилни тортиб қўймоқ.* ▬ *Ҳеч ким ҳориган отларининг айилини бўшатмади, қуролиниям қўлдан қўймади.* "Ёшлик".

Айил ботмоқ Қаттиқ тегмоқ, оғир ботмоқ, ранжитмоқ. *Айтган гапларим.. айил ботган бўлса, узр, Қумри келинойи.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чалғитиш ниятида софдил кишилар устидан туҳматлар уюштирди.* "Муштум". **Айил маҳкам** *с.т.* Қорин тўқ. *Ҳа, оғайни, айил маҳкамми, ҳеч нарса емаётирсиз?*

АЙИРБОШ: **айирбош қилмоқ** *айн.* **айирбошламоқ.** *Муҳаббат виждонни латта-путтага айирбош қилди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

АЙИРБОШЛАМОҚ 1 Бошма-бошига ёки бошқа бирор шарт билан бирор нарсани алишмоқ, алмашмоқ, алмаштирмоқ. *Сотишга ва айирбошлашга ярайдиган нарсалар ҳам соп бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Янгиламоқ, ўзгартирмоқ. *Ишдан кейин кийимларни айирбошламоқ.*

АЙИРБОШЛАШ *иқт.* Кишиларнинг меҳнат фаолияти ёки маҳсулотларини ўзаро алмаштиришлари.

АЙИРГИЧ Айириш, бўлиш, тақсимлаш учун хизмат қилувчи асбоб, мослама, қурилма. *Ўнлаб сув айиргич иншоотлар.. қурилиб ишга туширилди.* Газетадан.

АЙИРИШ 1 Айирмоқ фл. ҳар. н.

2 *мат.* Тўрт арифметик амалнинг бири: бир сондан бошқа сонни олиб ташлаш.

Айириш белгиси 1) *мат.* бир сонни иккинчи сондан олиниши кераклигини кўрсатадиган ишора; минус (−) белгиси; 2) *тлш.* айириш белгиси (ъ) номи.

АЙИРМА 1 Бирида бор, бошқасида йўқ белги-хусусият, ажратувчи белги-хусусият; фарқ, ўзгачалик. *Бир хил шароитда ишланиб.. тупроғининг табиати бир хил бўлган икки ер турлича бўлмайди. Буларнинг орасида қандайдир бир айирма бор.* С. Айний, Қуллар.

2 *мат.* Айириш натижасида юзага келган сон. *Беш билан учнинг айирмаси — икки.*

АЙИРМАЧИ 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмайдиган, кимгадир бошқача кўз билан қарайдиган (киши).

2 *сиёс.* Айирмачилик тарафдори, айирмачилик йўлини тутувчи шахс. *..Қайта қуриш йўлидаги курашчилар билан айирмачилар айнан бир хил тарзда талқин этилмоқда.* Газетадан.

АЙИРМАЧИЛИК 1 Бир хил, тенг муносабатда бўлмаслик, кимларгадир бошқача кўз ("ўгай кўз") билан қараш. *Бу ерда айирмачилик йўқ, тақсир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *сиёс.* Кўпчиликдан ажралишга интилиш, шундай хатти-ҳаракат.

АЙИРМОҚ 1 Бутунни бўлмоқ, таркибий қисмларга бўлмоқ, бўлакламоқ. *Тухум сариғини оқидан айирмоқ.*

2 Турига, навига қараб бўлмоқ, ажратмоқ. *Тўй бекаси, Мирзакаримбойнинг хотини, аёлларни уч гуруҳга айирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Хиллаб алоҳидаламоқ. *Бобо Қамбар дуторга лойиғини айириб олиб, йўниб чархлаяпти..* "Юсуф ва Аҳмад".

4 Узоқлаштирмоқ, ажратмоқ. *Болани кўкракдан айирмоқ.* ▬ *-Майли, ойи, сиз мани беш-ўн кун бағрингиздан айирманг. Орзум шу.. — деди Гулнор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фиғонким, гардиши даврон айирди ўз диёримдан.* Фурқат.

5 Маҳрум қилмоқ, жудо қилмоқ. *Уни ёр олдига кириш минутининг яқинлиги, ёр нафасининг яқинлиги эс-ҳушидан айираёзган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир гал тарк эт, фалак, удуминг — ошиқдан айирма маъшуқни.* А. Шер, Қадимги куй.

6 Ажрата билмоқ, фарқига бормоқ. *-Ман, ман! Дардингда куйган дадангман! — Гулнор ўз дадасининг товушини базўр айира билди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ясама каромат-чининг иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаёқдан билсин.* "Муштум".

7 Орага тушиб ажратмоқ. *Сўз таъсир қилмагач, ўзи [домла] оломон орасига кириб, одамларни айира бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Айирмачилик қилмоқ, турли кўз билан қарамоқ. *Биз миллат айирмаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

9 *мат.* Айириш амалини бажармоқ, бир сондан иккинчи сонни олмоқ, ажратмоқ. *Ўттиздан ўн бешни айирмоқ.*

АЙИРУВ Айирмоқ фл. ҳар. н.

Айирув боғловчилари *тлш.* Уюшиқ бўлаклар, шунингдек, қўшма гап қисмлари билдирган нарса-ҳодисалардан бири бўлишини (борлигини) ёки улар галма-гал бўлишини билдирувчи боғловчилар: *ё.., ёки..; баъзан.., баъзан..* ва б.

АЙИҚ Пахмоқ юнгли, бесўнақай, катта, сутэмизувчи йиртқич ҳайвон. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол.

Айиқ полвон 1) айиқнинг лақаби; 2) бесўнақай, кўпол одамга нисбатан қўлланади.

Катта Айиқ. *айн.* **Етти оғайни** *(ёки* **қароқчи***)* *қ.* **етти**. **Кичик Айиқ** *айн.* **Кичик Етти оғайни** *(ёки* **қароқчи***)* *қ.* **етти**.

АЙИҚМУРУТ Раънодошлар оиласига мансуб паст бўйли дарахт (нокнинг бир тури).

АЙИҚТОВОНДОШЛАР Иккипаллалилар синфининг айритожлилар кенжа синфига мансуб, асосан кўп йиллик ўсимликлар оиласи.

АЙИҚТОВОНЛАР Айиқтовондошлар оиласига мансуб, асосан кўп йиллик ўсимликлар туркуми.

АЙЛАМОҚ *эск. кт.* **1** Қилмоқ. *Кимга кўп яхшилик айлай, ўзинг айт..* А. Орипов.

2 *ёрд. фл.* Қўшма феъл ясайди. *Шод айламоқ. Сайр айламоқ. Сабр айламоқ.*

АЙЛАНА 1 *от* Теварак, атроф. |*Жамила ўз-ўзига:*| *Мени бу темир қафасга солдилар, ихтиёримни ўзимдан олдилар. Айланамда қанча пойлоқчи, қанча қоровуллар бор.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 *от геом.* Ҳамма нуқталари марказдан баравар узоқликда бўлган ёпиқ эгри чизиқ. *Айлананинг узунлиги. Айлана чизмоқ.*

3 *сфт.* Доиравий, тўгарак, ғилдирак шаклидаги. *Айлана йўл.* ▬ *Айлана клуб деворлари турли шиорлар ёзилган қизил сатинлар билан зийнатланган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЙЛАНАЙ 1 Айланмоқ фл. 1-ш. буйр. м.

2 *унд. с.* Садағанг кетай, қурбон бўлай; ўргилай (эркалаш, суйиш ва ш.к. муносабатни билдиради). *Вой, Тўлажонимдан айланай! Вой, шундай шеърлар ёзган ўғилжонимдан ўргилай.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

3 Эркалатиш ёки ҳурмат ифодаловчи мурожаат шакли. |*Сифатбуви Жамилага:*| *Айланай, қизим, наҳотки бошингга давлат қуши қўнса-ю, уни калтаклаб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЙЛАНАСИДА *кўм. взф.* Теварагида, атрофида. *Шаҳар айланасида.*

АЙЛАНИБ-ЎРГИЛМОҚ Айланай, ўргилай, дея парвона бўлмоқ. *Ўзбек ойим ҳам уни |Кумушни| маҳкам сиқиб қучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўпиб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб, нима учундир йиғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙЛАНИШ 1 Айланмоқ фл. ҳар. н. *Ернинг айланиши. Чўғнинг кулга айланиши.*

2 Тўғри йўлдан четдаги, айланиб ўтадиган, айланма. *Айланиш йўл.* ▬ *У апил-тапил кийинди-да, айланиш бўлса ҳам, Қашқатовнинг боғри билан юқоридан кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Пул айланиши Пулнинг муомалада юриши. *...жойларда пулли хизмат кўрсатиш ишлари ниҳоятда сусткашлик билан амалга оширилаётир. Бу эса пул айланишини секинлаштирмоқда.* "Меҳнат".

АЙЛАНИШМОҚ 1 Айланмоқ фл. бирг. н. *Даврани тўрт айланишди ҳамки, жувон ёнбош бермади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Бирор ерда ёки бирор иш билан овора бўлиб, тутилиб қолмоқ, бирор ерда айланиб, ўралишиб юрмоқ. |*Ҳакимбойвачча:*| *-Эрталаб келган эдим. Банкда айланишиб қолдим, — дедида, сўзлаб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Асосий, одатдаги бўлмаган бирор ишнарса билан шуғулланмоқ. *Қиморга айланишмоқ. Бозорга (савдога) айланишмоқ.*

4 Бирор нарса илинжида ораламоқ, пайдо бўлмоқ; ораламоқ. *Бегона кишилар айланишиб қолди.*

5 *манф.* Бирор кимсанинг илинжида бўлмоқ; илакишмоқ. *Унинг |Шарофатнинг| назарида, бу тахминлардан ҳақиқатга яқинроғи Сидиқжоннинг "шу жувон ўлгур" Канизакка айланишиб қолганлиги эди.* А. Каххор, Қўшчинор чироқлари.

АЙЛАНМА 1 *сфт.* Айлана шаклида бўлган, доира шаклидаги, доиравий, ҳалқасимон. *Айланма темир йўл.*

Айланма ҳаракат *физ.* Доиравий ҳаракат, айлана бўйлаб йўналган ҳаракат.

2 *сфт.* Тўғри йўлга нисбатан узоқроқ ва чалкаш, айланиш.

Айланма йўл 1) тўғри йўлдан узоқроқ, чалкаш йўл. *Эҳтиёт юзасидан тўғри йўлни қўйиб, айланма йўллар билан намозгар вақтида Шоқосимникига бошлаб келди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) доиравий, ҳалқа шаклидаги йўл.

3 *от* Трамвай ва ш.к.нинг айланиб, орқага қайтадиган жойи. *Трамвай айланмаси. Троллейбус айланмаси.*

4 *от* Дарё, денгиз ва ш.к. нинг кўпинча қарама-қарши оқимлар тўқнашадиган жойларида сувнинг уст қисмида содир бўладиган уюрма ҳаракат, шундай ҳаракатли жой.

5 Муомалада юрадиган (пул, маблағ ва ш.к. ҳақида). *Корхоналар қачонгача.. касодга*

учраган молларини қалаштириб ташлаб, яна айланма маблағлар беришни сўраб, ялиниб юрадилар. Газетадан.

АЙЛАНМАЧОҚ 1 *сфт.* Айланиш ва бурилиш жойлари кўп, айланма, чалкаш. *Айланмачоқ йўлларда кўринмай кетган қизлар лип этиб яна кўзимизга чалинди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

2 *от* Қиз болаларнинг коптокни ерга уриб ва айланиб, уни ерга туширмай ўйнайдиган ўйини. *Айланмачоқ ўйнамоқ.*

АЙЛАНМОҚ 1 Ўз ўқи ёки бирор нарса теварагида ҳаракат қилмоқ, айлана бўйлаб давра олиб юрмоқ. *Ер ўз ўқи атрофида айланади.* ▬ *Жувон даврани уч айлангандан кейин ўзи сингари кийинган бир йигитни тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Сайр-томоша ёки бошқа мақсадда кезмоқ. *Ғуломжон.. шаҳар айлангани кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тирикчилик ўтказиш учун Юсуфжон қизиқ Туркистонни, Қозоғистонни айланиб чиқди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Эрталаб қурилишга келганда, энг аввал ҳамма участкаларни айланиб чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Бирор ерда ёки доирада ўралашиб юрмоқ; айланишмоқ. [*Абдишукур*] *Татар савдогарлари орасида айланаркан, уни-буни таниди.* Ойбек. Танланган асарлар.

4 *иқт.* Муомалада бўлмоқ, юрмоқ. *Капиталнинг айланиши.*

5 Бошқа нарсага, бошқа ҳолатга ўтмоқ. *Сув музга айланди. Ёмғир аста-секин қорга айланди. Овацияга айланган давомли қарсаклар.* ▬ *Мирзаев шу куни жуда зерикди. Бу зерикиш кечқурунга бориб диққатликка айланди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

6 (айрим сўзлар билан) Тусини касб этмоқ, шундай бўлмоқ. *Ҳар йили бувимни эслаш, худди шу куни амма-амакилар йиғилиши одатга айланган.* Газетадан. *Келажакда эса бу макон ислом аҳли учун муқаддас қадамжо ва ғоят гўзал зиёратгоҳлардан бирига айланишига ишонч билдирди.* Газетадан.

Боши айланмоқ 1) мувозанатини йўқотиб, ҳаммаёқ айланаётгандай, чайқалаётгандай туюлмоқ. *Ботирали айвон устунига суяниб ўтирди-ю, кўзи тиниб, боши айланиб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) *кўчма* нима қиларини билмай, эсанкираб, гангиб қолмоқ. *Дастгоҳларни кўриб, аввал бошимиз айланиб қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Айланиб ўтмоқ** 1) бирор нарсанинг атрофи билан ўтмоқ. *Бинони айланиб ўтмоқ;* 2) ҳисобга олмаслик, четлаб ўтмоқ. *Улар қонунни маълум даражада билишади, аммо ўзларига боғлиқ масалаларда уни айланиб ўтишга ҳаракат қилишади.* Газетадан. **Гап айланиб** Гап гапга уланиб, гапдан гап чиқиб. *Гап айланиб, бригадалар ишига кўчди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. **Гап айланмоқ** Гап қўзғалмоқ, гап юрмоқ. *Яна шу ҳақда гап айланиб қолди.* **Тили айланмай қолди** Тили лол бўлиб қолди, тили гапга келмай қолди. **Ҳаво айланиб турибди** Ҳаво ёғадигандай булутланиб турибди.

АЙЛАНСИН 1 Садақа кетсин, ўргилсин. *-Ашула сиздан айлансин, эшон, айтиб беради, бир оз нафасини ўнглаб олсин, — деди Вали ака.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Эркалатиш ёки ҳурматни ифодалайди; ўргилсин, тасаддуқ. *Онанг (ёки онаси) айлансин. Акангинанг айлансин.*

АЙЛАНТИРМОҚ 1 Айланмоқ фл. орт. н. *Ҳазилни чинга айлантирмоқ. Парракни айлантирмоқ. Шаҳар айлантирмоқ. Капиталнн айлантирмоқ.* ▬ *Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпқагина эски кумуш билагузукни айлантириб гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир томондан иккинчи томонга ағдармоқ, бошқа томонини ўгирмоқ, тўнкармоқ;. *Шкафни айлантириб қўймоқ.* ▬ [*Ҳасанали*] *Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с. *т.* Гап билан чалғитмоқ, лақиллатмоқ.

Айлантириб келганда Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи. *Айлантириб келганда бир соатлик иш экан.* **Айлантириб ташламоқ** Бошдан айлантириб, ўгириб садақа қилмоқ. **Айлантириб туширмоқ** Қулочкашлаб урмоқ. **Бошни айлантирмоқ** 1) гангитмоқ, мияни ғовлатмоқ, каловлатмоқ. *У ерда отлар, аравалар, туяларнинг шовқини.. нонвойларнинг қичқиришлари бир-бирига қўшилиб, аллақандай маъносиз, бошни айлантирадиган доимий бир ғовур-ғувур ясайди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) эс-ҳушни олиб қўймоқ, мафтун қилмоқ; 3) йўлдан оздирмоқ, аврамоқ, алдамоқ. [*Мақсуд Ялангтўшга:*] *Оғайни, мен қора одамман. Занғар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Гапни айлантирмоқ Гапни чўзмоқ; гапни бошқа томонга бурмоқ, чалғитмоқ. *Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантирар эди.* С. Зуннунова, Олов. *Гапни кўп айлантирмасдан, очиғини айтиб қўя қол.* О. Ёқубов.

АЙМАШМОҚ Ўралиб олмоқ, чирмашмоқ, чирмалмоқ. *Теракка аймашган ток. Печакгул дарахтга аймашибди.*

АЙМОҚ I Мўғул ва туркий халқлар қадимий уруғларининг парчаланишидан келиб чиққан турли тармоқдаги ўзаро қон-қардош оилалар бирлашмаси, иттифоқи.

АЙМОҚ II эск. *кт.* Айтмоқ, демоқ. *Айди, эй, бечора, қилдинг на учун тарки ватан?* Фурқат.

АЙМОҚИ Дарахтларга чирмашиб ўсадиган (ток ҳақида). *Фақат бақатерак учларидаги аймоқи узумларгина қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

АЙНАМА *кам қўлл. айн.* **айнамачи** 1. *Бўшаштирманг теримни ҳаргиз, Куз — айнама, серқилиқ осмон.* Ойбек, Қизлар.

АЙНАМАЧИ *айн.* **айнимачи**. *Айнамачи кузнинг қилиқларига биз халқнинг уюшқоқлигини, фидокорлигини қарши қўямиз.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АЙНАМОҚ *айн.* **айнимоқ**. *Ранги бир қадар айнаган гиламча..* Ойбек, Танланган асарлар. *-Қиз айнаб қолмаганмикин-а, — деди Ўктам бошқаларга сал кўзини қисиб.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Адолат билан ҳам бир оз яхши гапиришиб ўтирди. Кейин бирдан айнаб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Баракалла, Марғилонга келиб, бу гапдан айнадингизми-а? — Айнадим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳаво айнамоқчи, — деди у секин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЙНАН |*а.* عيناً — худди ўзи| *рвш. кт.* 1 Қандай бўлса, шундай, ҳеч қандай ўзгаришсиз. *Айнан таржима.* ▬ *Элмурод жавоб бериш учун кўп ўйлаб турмади. Илгари бўлган воқеани бугунга айнан кўчириб айтиб қўя қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *юкл.* Худди. *Отасининг айнан ўзи.* ▬ *Айнан ҳуқуқий маълумотнинг етишмаслиги кўплаб ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келмоқда.* Газетадан. *Марям характерининг яна аллақандай жиҳатлари очилмай қолгандек. Айнан қайси жиҳати — ҳозир аниқ айтолмайман.* Газетадан.

АЙНИ |*а.* عيني — жиддий, муҳим; худди| 1 *олм.* Нарса, ҳодисага ишора қилади; худди шу (ўша). *Ашула ниҳоятига етди. Лекин бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чол айни саволни Матюнусга ҳам берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Айни кунларда республикамизнинг барча вилоят ва туманларида пахта терими қизғин давом этмоқда.* Газетадан.

2 *юкл.* Таъкид-кучайтиришни ифодалайди; худди, роса. *Имтиҳон айни қизиган кунлар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Айни пайти. Темирни қизиғида босинг, Қамчивой!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

Айни замонда 1) шу вақтнинг, шу пайтнинг ўзида; 2) *крш. с. взф.* шу билан бирга, шунинг билан бирга.

АЙНИМАЧИ 1 Бир маромда турмайдиган, ўзгарувчи, беқарор. *Айнимачи ҳаво.*

2 Бир фикрда қатъий турмайдиган, бетайин, субутсиз. *..ишчилар ҳаракатининг тепасига ҳар турли айнимачиларни ва авантюристларни қўйишга уриниб, дўқ-пўписани амалга оширмоқдалар.* Газетадан.

АЙНИМОҚ 1 Ранг-туси, сифатини йўқотмоқ, эскирмоқ; ўнгмоқ. *Айниган эски гимнастёркаси ҳам сувга чайқалгандай жиққа ҳўл.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Асл белги-хусусиятини, софлигини йўқотмоқ (нав, насл ва ш.к. ҳақида). *Илгариги қизилуруғ, босволди қовунлар йўқ. Ҳаммаси айниган. Насл айнимасин десанг, ҳар уч йилда қўчқорни алмаштир.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Соф (одатий) ҳолати ёмон томонга ўзгармоқ. *Ҳаво айниди.* ▬ *Замона айниди.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Истеъмолга яроқсиз бўлмоқ; бузилмоқ (егулик-ичгуликлар ҳақида). *-Йўқ, — деди онаси, — чой айниб қолади, келишгандан кейин дамларсан..* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Турсунбой ота, эчкининг гўшти айниб қолмасдан, хотинига мушкулкушод ўқитгани эшон аяни уйига чақирганди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

5 Тўғри фикрлаш, сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, шу жиҳатдан аҳволи оғирлашмоқ. *Беморнинг аҳволи дуруст эди, лекин кечга бориб айниди.* ▬ *Бу айниган чолни олиб бориб, зиндонга солинглар.* "Юсуф ва Аҳмад".

6 Хулқ-атвори, одоб-ахлоқи жиҳатидан ёмонлашмоқ, ёмон томонга ўзгармоқ; бузилмоқ. |*Музаффар Дадавойга:*| *Вақтида жуда хурсанд бўлганмиз! Сиз билан фахрланганмиз. Аммо кейинги йилларда айниб қолдингиз, димоғингиз кўтарилиб кетди, кўзингизни ёғ босди.* Уйғун, Навбаҳор.

7 Одоб-ахлоқ чегарасидан чиқиб кетмоқ, одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари гапларни гапира бошламоқ. *Буни қаранг, ёмғирда қолган мушукнинг ҳиди келади! — Айнима, айнима!* – *деди йўғон бир товуш.— Ёмғирда қолган мушукни ҳидлаб кўрганмисан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 Фикрини, ниятини ўзгартирмоқ, ниятидан, сўзидан қайтмоқ. *-Ўртоқ командир танкист бўлар эмишлар,— деди Тожихон кулиб.— Учувчи бўлишдан айнибдилар.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Арслонқул.. баъзи оғайниларини қидирмоқчи бўлди, лекин яна айниди.* Ойбек, Навоий. *Ҳожи хола пулни кўрди-ю, яна айниб қолмасин деб, қўлидан юлиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

9 Алоқани узмоқ, кечмоқ. *Биздан айниб, бошқа ишга ўтиб кетди. Мижозлар айниб, келмай қўйишди.*

Кўнгли айнимоқ 1) кўнгли беҳузур бўлмоқ, кўнгли озмоқ, қайт қилгиси келмоқ; 2) феъли озмоқ, аччиғи чиқмоқ. **Мияси айниб қолган** Эси-ҳуши жойида эмас, эси кирарли-чиқарли бўлиб қолган. **Феъли айнимоқ** 1) асаби қўзғамоқ; 2) жаҳли чиқиб, кайфияти бузилмоқ.

АЙНИЯТ [*а.* عينيّت – айнан ўзи эканлик, ўхшашлик] **1** *кт.* Айнан ўхшашлик, бир хиллик.

2 *мат.* Таркибидаги барча ҳарфий белгиларнинг ҳамма қийматларида ҳам бузилмайдиган тенглик. *Тригонометрик айниятлар.*

АЙНИҚСА *мод.с.* Ўзи боғланиб келган сўз билдирган шахс ёки нарсани алоҳида қайд этади; хусусан. [*Йўлчи*] *Ёрматни, айниқса, Гулсумбибини ўйлаб, уларга ачинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..Қизнинг чеҳрасида Гулнорнинг руҳини кўрди: юз бичими, айниқса, кўзларининг ички маъноси ва жилваси Гулнорни ёдлатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Жуда ҳам, ғоят даражада, бениҳоят. *Атом энергиясидан фойдаланишнинг истиқболи айниқса кенгдир.* "Фан ва турмуш".

АЙРАМ *шв.* Оқар сувнинг энг чуқур жойи.

АЙРИ 1 *сфт.* Бирор жойидан иккига тармоқланган. *Айри йўл. Айри ёғоч.* ▬ *..рўпарадаги баланд тераknинг айри шохида қағиллаб турган ола ҳаккага англайиб қолган эди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 *сфт. кам қўлл.* Бири-бирига зид, қарама-қарши. *Уларнинг гапи айри чиқди. Гапи билан иши айри чиқиб қоляпти.*

3 *кам қўлл.* Бирга эмас, алоҳида, бўлак. *Дастурхонга.. гуручи айри, гўшти айри, моҳирлик ила тайёрланган палов келтирилди.* Ойбек, Нур қидириб.

Айри тушмоқ Алоҳида, ажралган ҳолга тушмоқ, биргаликдан узилмоқ. *Ҳазрат билан айри тушиб қолган эдик. У киши Афғонистонга кетган эдилар.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

4 *от* Икки шохчали таёқ, ёғоч; тиргак. *Шафтоли шохларига айрилар қўйилди.* ▬ *Баъзи ғўзалар айри билан тираб қўйилган.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

5 *от* Беда, пичан, похол кабиларни кўтариш, ёйиш, тўплаш учун паншаха ўрнида ишлатиладиган икки шохли, узун сопли асбоб. *Ёғоч айри. Темир айри.* ▬ *Майдонников айрида бир қучоқ жавдар похол олиб келаётган эди.* М. Шолохов, Очилган қўриқ.

Айри туёқлилар *зоол.* Туёқлари баб-баравар иккига айрилган сутэмизувчи ҳайвонлар туркуми, қўш туёқлилар. **Айри туя** Икки ўркачли туя.

АЙРИБОШ: айрибош қилмоқ *қ.* **айирбош (айирбош қилмоқ)**. *..бошқасига айрибош қилиб беринг...* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЙРИЛИК 1 Бирга бўлмаган, алоҳида ҳолат.

2 Ўзгалик, бошқачалик.

3 Айрига мос, айри қилса бўладиган (*қ.* **айри 5**).

АЙРИЛИШ 1 Айрилмоқ фл. ҳар.н. *Дўстдан айрилиш.*

2 Йўлнинг тармоқланган жойи. *Айрилиш келиб қолди. -Қаёққа юрамиз? — деди Сидиқжон унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга,— деди хотин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бир-биридан ажралиш; айрилиқ, жудолик. [*Ёдгор Маматга:*] *Тирик айрилиш ўлиб айрилишдан минг-минг марта ёмонроқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

АЙРИЛИҚ Жудо бўлиш, жудолик ҳолати. *Айрилиқ ўлимдан қаттиқ.* Мақол. ▬ *Гулнор бутун юраги билан Йўлчига мафтун, унинг кўксини севги ҳасрати ва айрилиқ лимлим тўлдирган.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙРИЛМАС *айн.* **ажралмас**. *Ҳисобли дўст айрилмас.* Мақол.

АЙРИЛМОҚ Айирмоқ фл. ўзл. н. *Улар бир-биридан сира айрилмайдилар. Бола онасининг ёнидан айрилгиси келмасди. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол. *Элдан айрил-*

гунча жондан айрил. Мақол. *Ҳисобини билмаган ҳамёнидан айрилар.* Мақол. ▬ *Бола "қулоқдан айрилдим", деб ўйлаган бўлса керак, кўрқиб, дарров ушлаб кўрди — йўқ, қулоқ жойида.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

АЙРИЛУВЧИ 1 Айрилмоқ фл. сфдш.

2 *мат.* Бирор сондан айриладиган бошқа сон.

АЙРИМ 1 Ўзига мустақил, алоҳида, якка. *Айрим хона. Айрим хўжалик. Айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузмоқ.* ▬ *Бу масалани айрим ҳал қиламиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Баъзи, баъзи бир. *Район газетаси ишнинг бориши ва айрим колхоз, бригада, ҳатто айрим одамларнинг қандай ишлаётгани тўғрисида тез-тез ёзиб турар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АЙРИЧА *кам қўлл.* Бошқалардан фарқли равишда, бошқача, ўзгача. *Таассуфки, буни айричароқ тушунадиган савдо ходимлари ҳам учраб туради.* Газетадан.

АЙРО *кам қўлл.* Ажратилган ҳолда, алоҳида. *Ўзбек билан тожик бир боғнинг гул ва булбули, улар айро ҳолда бахтли бўла олмайдилар.* Газетадан.

Айро тушмоқ *айн.* **айри тушмоқ** *қ.* **айри 3**.

АЙРОЛИҚ *айн.* **айрилиқ**. *Айролиқ ўтига бағримни доғлаб..* "Маликаи айёр".

АЙРОН Қатиқнинг кувда мойи ажратиб олингандан кейин қолган суюқ қисми, шунингдек, қатиқ ёки сузмага сув қўшиб тайёрланган ичимлик. *Айрон ош бўлмас, нодон бош бўлмас.* Мақол. ▬ *Ҳар бир қозоқнинг ўтовида қимизи, қимрони ёки айрони доим осиғлиқ туради.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АЙРУ *кам қўлл.* Бўлак, бошқа. *Менинг йўқтур муродим сандин айру.* Бобур.

АЙСБЕРГ [*инг.л.* iceberg — муз тоғ] Қутб денгизларида қирғоқдан ёки муз тепаликларидан ўпирилиб тушиб, сувда сузиб юрадиган катта муз.

АЙТАЙЛИК 1 Айтмоқ фл. 1-ш. кўпл. буйр. м. шакли. *Бу гапларни дўстларимизга айтайлик.*

2 *крш. с.взф.* Фараз қилайлик; дейлик, масалан. *Айтайлик, вазни 70 килограммлик одам танасида 45,5 килограмм кислород бўлади.* "Фан ва турмуш".

АЙТАРЛИ *(фақат бўлишсиз фл. билан)* Айтса бўладиган, гапирса арзийдиган; унчалик. *Айтарли чиройли эмас.* ▬ *Нима иш қилади? — Айтарли катта иш эмас.* Газетадан.

АЙТГАНДАЙ, -дек 1 Айтгани каби, айтгани сингари. *Сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *крш.* с. *взф.* Сўзловчининг ёдига келиб қолган воқеа-ҳодиса ҳақидаги гап бошида келади ва шундай маънони (эсига тушиб қолган гап эканлигини) билдиради. *Ҳа, айтгандай, қудангизникига юборган кишингиз келдими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Айтгандай, Шариф билан кўришиб турасизми?* А. Қаҳҳор, Сароб.

АЙТГАНЧА *айн.* **айттандай**. *Айтганча, сизни кимдир сўраган эди.* ▬ *Хўжайин айтганча, "узилмаган гул" бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин, бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТИЛИШ 1 Айтилмоқ фл. ҳар. н.

2 Талаффуз. *Айтилиши қийин сўзлар.*

АЙТИМ 1 *кам қўлл.* Айтилувчи нарса (гап, қўшиқ ва ш.к.). "*Олтовлон ола бўлса, оғзидагин олдирар, тўртовлон тугал бўлса, унмаганни ундирар" деган доно айтим бор.* Газетадан.

2 Хонанда иштирокида ижро этиладиган турли шакл ва ҳажмдаги ўзбек мусиқа фольклори жанрлари (қўшиқ, лапар ва б.).

Айтим йўли Хоразм мақомлари ашула бўлимига нисбатан қўлланадиган умумий ном. *Отажон Худойшукуров.. қадим айтим йўллари, мумтоз қўшиқларни маромига етказиб ижро этди.* Газетадан.

АЙТИШМОҚ 1 Айтмоқ фл. бирг. н.

2 Гап талашмоқ, тортишмоқ, сан-манга бормоқ. *Сиз билан айтишган енгилади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўртароқда икки бола айтишиб, тўсатдан бир-бири билан муштлаша кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АЙТИШУВ 1 Айтмоқ фл. ҳар.н., айтишиш.

2 Бирор мавзуда (назмда) тортишиш, беллашиш тарзидаги навбатма-навбат (бир-бирига жавоб қилиб) айтишиш. *Ой тепага келганда, бахшилар айтишуви авжига минди.* "Саодат". *Собит билан айтишувга яраймаи.* Ғ. Ғулом. *..термалар айтишни ўрганган, тўйларда, йиғинларда айтишувларда қатнашган.* Газетадан.

3 Фольклор жанри. Туркий халқлар оғзаки ижодида бахши, жиров ва ш.к. нинг мушоира йўлидаги, уларнинг истеъдодини белгиловчи, ўзига хос синов мусобақаси.

АЙТМОҚ 1 Оғзаки (гап билан) маълум қилмоқ, билдирмоқ. *Ростини айтмоқ. Ўз мулоҳазаларини айтмоқ. Узр айтмоқ. Бетга айтганнинг заҳри йўқ.* Мақол.

Айтинг-айтинг Нарса-ҳодисанинг юз бериши-бермаслиги маъқуллигини ифодалайди. *Айтинг-айтинг, биз боргунча, кетиб қолишмасин.* ▬ *Айтинг-айтинг, ҳеч ким эл назаридан қолмасин.* Газетадан. **Айтмайсизми ёки айтинг** Тилга олинган нарсани алоҳида таъкидлайди. *Ширинлигини айтмайсизми (айтинг). Одоблилигини айтмайсизми (айтинг).* **Шуни айтинг, нимасини айтасиз, секинроқ айтасизми** Сўзловчининг айтилган гапга тўла қўшилишини билдиради. *-Шуни айтинг, — деди Амин бува ҳам кулиб. — Сув ўзини жуда азиз қилиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Эй, нимасини айтасиз, дугонажон, алоҳида уй олмасам бўлмайди.* Газетадан. *Одамохун, деб секинроқ айтасизми..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. **Айтгани айтган, дегани деган** Айтган нарсаси албатта бўлади, амалга ошади. *Онаси умрида эрига тик гапирмаган хотин.. эрининг айтгани айтган, дегани деган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Маслаҳатга кўнмайди. Айтганим айтган, деганим деган, деб туриб олади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Айтган жойидан кесади** Айтганини албатта амалга оширтиради, айтганини бажартиради.

2 Ёддан оғзаки баён қилмоқ, сўзламоқ (эртак, ҳикоя ва ш.к. ҳақида). *Эртак айтмоқ. Топишмоқ айтмоқ. Шеър айтмоқ.* ▬ *Зерикмайман кеча афсона айтсам.* Ҳабибий.

3 Талаффуз қилмоқ. *Мўйлови майса бўлиб қолган кап-катта йигитнинг "р"ни айта олмаслиги Элмуродга ғалати туюлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Таклиф этмоқ, чақирмоқ. *Тўйга айтмоқ. Ҳашарга айтмоқ. Айтмаган ерга борма, айтган ердан қолма.* Мақол. *Айтмаган қўноқ — йўнмаган таёқ.* Мақол. ▬ *Маҳалладан ҳам уч-тўрт киши айтдим, ошни кўпроқ қилиш керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *ёрд. фл. взф.* Боғлама вазифасини бажаради. *-Қиморбоз деб кимни айтасиз? — оғзидаги оши билан ғўлдиради Қамбар.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙТМОҚЧИ 1 Айтмоқ фл. 3-ш. мақс. шакли. *Сенга бир гап айтмоқчи.*

2 *айн.* **айтгандай 1**. *Кечқурунлари кўпинча одамлар билан гурунглашиб ўтирадиган Иброҳимов, Қурбон ота айтмоқчи, гулларни ўз илмидан баҳраманд қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 *айн.* **айтгандай 2**. *-Айтмоқчи, — деди Тешабой бирдан жонланиб,— Гуломқорини тушира қолсангиз, қалай бўлади?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Айтмоқчи, комиссия келиб кетди..* С. Зуннунова, Олов.

АЙТТИРМОҚ 1 Айтмоқ фл. орт. н. *Ашула айттирмоқ.* ▬ [*Отабек онасига:*] *Табиб айттирайми? — Айттир. Менинг ҳам кўнглимга шу келиб турган эди.* А. Қодирий, Ўттан кунлар.

2 Унаштирмоқ; унашмоқ. *Айттириб қўйилган.* ▬ [*Ҳасанали:*] *Бек учун бир неча жойларга қиз айттирмоқ истал(ин)ган бўлса ҳам.. бекнинг уйланишга бўлган қаршиликларидан бу кунгача тўй қилмай келамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙТУВЛИ 1 Ҳурматли, қимматли, азиз. *Айтувли меҳмон.*

2 Донг чиқарган, номдор. *Йиғинда.. Карим понсодлардан тортиб, Тошкентнинг айтувли.. аъёнидан ўн бешлаб одам бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЙШ [*а.* عيش — ҳаёт, турмуш; озиқ-овқат] **1** Ҳузур-ҳаловат, роҳат-фароғат; нашъу намо, нашъа. *Қарилик айшини сурмоқ.* ▬ *Мана, ўзингиз кўрган жой, бемалол айшларингизни қилинглар. Хўпми, синглим?* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Кайф-сафо, ишрат. *Уй ичида икки мастона кўз бир-бирига тикилиб ўтирар, дунёнинг айшу лаззатини аллақачон тотиб бўлган ўрта яшар аёл хўриллатиб чой хўпларди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

АЙШГОҲ Айш-ишрат, кайф-сафо жойи, ишратхона. *Бу ёш бойвачча учун ресторанда гўё ҳеч ким йўқ, бу жой ёлғиз унинг айшгоҳи.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙШ-ИШРАТ, айшу ишрат Давомли ёки сурункали кайф-сафо, майхўрлик, ишрат. *Айш-ишрат қилмоқ.* ▬ *Бутун бойлигини айш-ишрат, фаҳш, бузуқлик оламида совуриб.. ниҳоят тақдир уни завқ-сафо тахтидан унинг ифлос остонасига отган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЙЮҲАННОС [*а.* ايها الناس — эй одамлар] **1** *унд. с.* Оломонга, тўдага қарата қилинадиган хитоб, нидо. *Ўрда жарчиси бозор ва уруниш жойларда тўхтаб: "Айюҳаннос! Билмаган билсин, эшитмаган эшитсин.." ман-*

зумаси билан жар солиб юрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Шовқин-сурон, ҳайқириқ; дод-фарёд. *Исбот қилинмаган даъво! Мунча айюҳаннос!* Ойбек, Танланган асарлар.

Айюҳаннос солмоқ Бақириқ-чақириқ, дод-фарёд билан бошига кўтармоқ. *Э, одамлар, эримнинг дастидан дод! Бу олим эмас, золим-ку! — дея у баттар айюҳаннос солди.* Газетадан.

АЙҚАШМОҚ Устма-уст қалашиб, уйилиб ётмоқ. *Тунги сменадан қайтиб келганлар эса, баъзилари жомакорларини ҳам ечмай, палаткаларида бир-бирига айқашиб, ухлаб ётишарди.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди. *Пошшоман деган тортишди. Ўлик ўликка айқашди.* "Равшан".

АЙҚАШ-УЙҚАШ 1 Устма-уст қалашган, уйилган, бетартиб. *Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақир-туқурлар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-уйқаш бўлиб ётарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Аралаш-қуралаш, қоришиб кетган, нотайин. *Юлдузхон айқаш-уйқаш хаёллар билан.. тонг оттирди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

АЙҚИН *шв.* Айқириб оқадиган. *Ишчининг томиридай бўртиб кетар, кўрсангиз, Айқин дарёларимиз олма гули маҳалда.* Ғ. Ғулом.

АЙҚИРМОҚ (*асосан -иб рвдш. шаклида — **айқириб***) Шиддат ва ҳайқириқ билан (оқмоқ). *"Шўхсой" қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЙҒИЗ Толнинг бир нави.

АЙҒИР 1 Умуман эркак от. *зид.* **бия**.

2 Бичилмаган эркак от. *зид.* **ахта** (от). |*Тўламат*| *Вақти-вақти билан колхознинг зотли айғирларига эгар уриб, совутгани олиб чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЙҒОҚ 1 *от, айн.* **айғоқчи**.

2 *сфт. эск.* Ҳушёр, сергак. *Оғиз — айғоқ, тил — тойғоқ.* Мақол.

АЙҒОҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Зимдан, махфий равишда текширмоқ, азмойиш олмоқ. *Иккинчи кўланка кўча томонни яхши айғоқлаб бўлгач, қоронғироқ томонга ўтиб, деворга тирмаша бошлади.* Ғайратий, Тун қўйнида.

АЙҒОҚЧИ Махфий агент, жосус. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юришибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Зоргенинг сафдошлари бу оқшом ўзларига душман айғоқчиларнинг қуршовида қайтишди.* Газетадан.

АЙҒОҚЧИЛИК Айғоқчи иши, фаолияти.

АЙҲАЙ *унд. с. кам қўлл.* Узоқдаги одамга қаратилган мурожаат овози.

Айҳай солмоқ 1) узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ; 2) шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ.

АЙҲАЙЛАМОҚ 1 (*асосан -иб рвдш. шаклида — **айҳайлаб***) Узоқдаги одамни баланд овоз билан чақирмоқ.

2 Шовқин-сурон кўтармоқ, айюҳаннос солмоқ. *У айҳайлаб, ҳаммаёқни бошига кўтарди.*

АКА 1 Бир ота-онадан туғилган катта ўғил (ўзидан кичикларига, укаларига нисбатан). *Катта ака. Ўртанча ака. Кичик ака.*

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки унга ҳурмат юзасидан ишлатилади (бунда якка ҳолда ёки нутқ қаратилган шахсни билдирувчи сўз билан қўлланади). *Ака, эски шаҳарга қайси автобус қатнайди?* ▬ *-Деҳқон ака, эҳтиёт бўлинг, аравангиз нобоп, — бошини чайқаб гапирди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Акаси Эр кишининг ўзидан кичикларга эркалатиш ёки ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. *Йўқ, акаси, мен бугун ишга чиқа олмайдиганга ўхшайман. Куч, мажолим йўқ.* Ойдин, Бечора.

АКАДЕМИЗМ [*фр.* academisme] **1** Илмий-тадқиқот муассасаларида ва ўқув юртларида: қуруқ назарияга берилиб кетиш, ҳаётдан, амалиётдан узилиб қолиш, қуруқ назариябозлик.

2 Тасвирий санъатда: антик дунё ва Уйғониш давринининг мумтоз намуналарига кўр-кўрона эргашувчи ва илғор реалистик оқимларга қарши курашувчи оқим.

АКАДЕМИК *от* Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси; бирор академиянинг аъзолигига сайланган олим, адиб, рассом, ҳайкалтарош ва ш.к.нинг унвони.

АКАДЕМИК *сфт.* Академиянинг илмий муассасаси ёки олий ҳамда ўрта махсус ўқув юртига оид тушунчаларга алоқадорликни (тааллуқлиликни) билдиради.

Академик йил *қ.* **йил. Академик лицей** *қ.* **лицей. Академик нашр** Фан, адабиёт, санъат асарларининг илмий асосда тайёрланган, асосан, мутахассислар ва илм аҳлига мўлжалланган нашри. **Академик соат** *қ.* **соат. Академик театр** *қ.* **театр**.

АКАДЕМИЯ [*юн.* Academia – афсонавий қаҳрамон Академ номи ҳамда Платон ўз таълимотидан дарс берган, Афина яқинидаги кичик ўрмон номидан] **1** Илм-фан ёки санъатни ривожлантириш учун тузилган, юқори малакали олимларига эга бўлган олий илмий муассаса. *ЎзР Фанлар академияси.*

2 Баъзи бир олий ўқув юртларининг номи. *Ички ишлар вазирлиги академияси. Ҳарбий тиббиёт академияси.*

АК-АК: **ак-ак қилмоқ** Акилламоқ, вовилламоқ.

АКАПЕЛЛА [*юн.* a – инкор қўшимчаси + *лот.* capella – кичик ибодатхона] Хор жамоаси томонидан чолғу асбобларисиз ижро этиладиган ашула.

АКАС с. *т.* Акация. *Ҳошимжон рўпарадаги акас дарахти тагига газета ёзди-да, қўлидагиларни қўйди.* Ў. Усмонов, Қиёмат.

АКАЦИЯ [*лот.* acacia < *юн.* akantha – тиканакли ўсимлик] Бурчоқдошлар оиласига мансуб хушбўй гулли дарахт ёки бута. *Оқ акация. Сариқ акация.* ▬ *Акация, беда, липа дарахти гулидан йиғилган асал ниҳоятда тиниқ бўлади.* Л. Икромов. Минг дардга даво.

АКАШАК с. *т.* **1** Мушакларнинг қаттиқ тортишуви натижасида қўл-оёқларнинг йиғилиб, тортишиб қолиши. *Қўлинг акашак бўлсин! (қарғ.).*

2 Бирор аъзонинг (асосан, оёқ-қўлнинг) ҳаракатланмай қолиши билан кечадиган касаллик; шол. *Шундай нарсани бузсангиз, уволи тутиб, қўлгинангиз акашак бўлмайдими!* "Ёшлик".

3 Оёқ, қўлнинг қотиб, тараша бўлиб қолган ҳолати. *Оёқ-қўллари акашак, жағи тарракдай очилиб ётган мурдани кўриб, Ҳусния додлаб юборди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Акашак қилмоқ Оёқ-қўлни шундай майиб ҳолатга солмоқ. *Ҳисомхон хотинини уриб, қўлларини акашак қилиб ташлади.* К. Алиев, Миллат пешвоси.

4 Тоб ташлаган, қайишган. *Ефим тоға.. дик этиб ўрнидан турди ва болғани қўлига олиб, ўқи букри одамдай акашак бўлиб кетган арава олдига борди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АКАШАКЛАНМОҚ **1** Акашак бўлмоқ, тортишиб қолмоқ. [*Гулнор*] *Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сезди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тоб ташламоқ, қайишиб қолмоқ.

АКБАР [*а.* اكبر – энг катта] | *эск. кт.* Энг улуғ. улкан, катта.

Жиҳоди акбар 1) дин учун қилинган муқаддас уруш; газават; 2) *кўчма* катта жанг, катта уруш. **Вазири акбар** Бош вазир, катта вазир. *Исфандиёр тахтга ўтирган кечаси Одилбикага қанча-қанча ваъдалар қилди: отасини вазири акбар қилиш, бошқа уйланмаслик ва ҳоказо.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Акбар (эркаклар исми).

АКВАЛАНГ [*инг.л.* aqualang < *лот.* aqua – сув + *инг.л.* lung – ўпка] Одамнинг сув остида бемалол нафас олиб сузишига ҳамда ишлашига имкон берадиган аппарат. *Швейцариялик Келлер деган киши аквалангда 305 метр чуқурликка тушган.* "Фан ва турмуш".

АКВАНАВТ [*лот.* aqua – сув + *юн.* nautes – денгизда сузувчи] Сув остида текшириш, изланишлар олиб борувчи денгиз тадқиқотчиси. *Асаби темирдан ва руҳияти ниҳоятда мустаҳкам кишилардан акванавтлар тайёрланади.* "Фан ва турмуш".

АКВАРЕЛЬ [*итал.* acquerello < *лот.* aqua – сув] **1** Сувда эритиб ишлатиладиган бўёқ, сув бўёқ. *Ўрол аканинг.. акварелда чизган асарларининг икки фазилати кўзга ташланади.* Т. Одилбеков. Табиат куйчилари.

2 Шундай бўёқ билан солинган сурат, расм.

АКВАРИУМ [*лот.* aquarium – сув; сувдон] **1** Сув ҳайвонлари ва ўсимликларини асраш ва урчитиш учун фойдаланиладиган шиша идиш. *Лекин аквариумда боқиладиган кўпгина балиқлар.. кўк ва қизил рангларни ажратиш қобилиятига эга бўлади.* "Фан ва турмуш".

2 Сув жониворлари ва ўсимликларини ўрганиш ва намойиш қилиш билан шуғулланадиган махсус муассаса.

АКВАТОРИЯ [*лот.* aqua – сув + territorium – жой; вилоят] Сув ҳавзаси юзасининг бир қисми. *Порт акваторияси. Ҳарбий ҳаракатлар акваторияси.*

АКВЕДУК [*лот.* aquaeductus – сув йўли, сув ўтказгич қувур] Жар, дара, дарё, йўл устидан ўтказиладиган нов ёки қувурдан иборат кўприксимон, кўтарма сув ўтказувчи иншоот.

АКИЛДОҚ **1** Бўлар-бўлмасга, унар-унмасга акиллайверадиган, ҳадеб вовиллайверадиган (ит ҳақида). *Акилдоқ кучук.*

2 *кўчма дағ.* Бўлар-бўлмасга валдирайверадиган; вайсақи.

3 *кўчма дағл.* Ҳадеб йиғлайверадиган, йиғлоқи, жағи очиқ (гўдак хақида).

АКИЛЛАМОҚ 1 Ҳадеб вовилламоқ, вакилламоқ. *Ит акилламайди, қушлар сайрамайди. Улар ўзларини сояга олиб мудрашади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма дағл.* Бўлар-бўлмас гаплар гапирмоқ; вайсамоқ, валдирамоқ. *-Э, э, акиллай берасан-да, Сафар! — деди буқоқ,— биз нима деяпбиз-ку, сен нима деяпсан!* А. Қодирий, Меҳроблан чаён.

3 *кўчма дағл.* Ҳадеб йиғлайвермоқ, арилайвермоқ (гўдак ҳақида).

АКИНЕЗИЯ [*юн.* akinesia — ҳаракатсизлик] *тиб.* Бир қатор касалликлар, патологик ҳолатлар оқибатида фаол ҳаракатларнинг сусайиши ёки бўлмаслиги; ихтиёрий ҳаракатнинг қийинлашуви.

АККЛИМАТИЗАЦИЯ [*лот.* ad — ёнида, -га + *юн.* klima — иқлим] Организмларнинг янги яшаш шароитларига мосланиши; иқлимга мосланиш. *қ.* **иқлим**.

АККОМОДАЦИЯ [*лот.* accomodatio — мослашув] Кўзнинг турли масофадаги нарсаларни аниқ кўришга мослашуви.

АККОРД I [*итал.* accordo — уйғунлик, ҳамоҳанглик] **1** Мусиқада турли баландликдаги уч ва ундан ортиқ товушларнинг қўшилиб, яхлит ҳолда янграши. *Бир йўла бир неча аккорд олиш.*

2 Чолғу асбоблари торларининг ўзаро ҳамоҳанглиги.

АККОРД II [*итал.* accordo — келишув, битим] *сфт.* Шартнома асосида бажариладиган; ишбай.

Аккорд иш ҳақи Шартнома асосида ишбай усулида бажарилган иш учун бирйўла тўланадиган иш ҳақи (асосан қурилиш соҳасида).

АККОРДЕОН [*фр.* accordeon] Ўнг қўл билан ушланадиган томонида фортепиано типидаги клавиатураси бўлган гармонь.

АККОРДЕОНЧИ Аккордеон чалувчи.

АККРЕДИТАЦИЯ, аккредитлаш [*лот.* accredo — ишонмоқ, ишонч билдирмоқ] *ҳуқ.* **1** Дипломатик ваколатхона бошлиғи ёки давлатнинг бирон-бир халқаро ташкилотидаги доимий вакили лавозимига тайинлаш ва шу лавозимни бажаришга киришиш тадбирлари.

2 Журналистга муайян ҳудудда бўлиш ва у ерда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни ёритиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АККРЕДИТИВ [*лот.* accreditivus — ишончли, ваколатли] *мл.* **1** Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар олиб бориладиган банк ҳисоб варағи.

2 Томонлар ўртасида тузилган шартномага кўра амалга ошириладиган ўзаро ҳисоб-китоб тури.

3 Номига ёзиб берилган шахсга кўрсатилган суммани кредит муассасасидан олиш ҳуқуқини тасдиқловчи қимматбаҳо қоғоз.

4 *ҳуқ.* **Аккредитив (ёрлиқ)** Дипломатик вакилнинг ваколатини тасдиқловчи ҳужжат.

АККУМУЛЯТОР [*лот.* accumulator — тўпловчи] Электр ёки иссиқлик энергиясини кейинчалик фойдаланиш учун тўплайдиган қурилма, асбоб. *Электр аккумулятор. Аккумуляторлар батареяси.* ▬ *Шофёр аккумулятор ўтириб қолмасин, деб токни узиб қўйган эди.* С. Аҳмад. Уфқ.

АКОБИР [*а.* اكابر — энг катталар] **1** *эск. кт.* Юқори мартабали киши, катта одам. *Кимхоб, зарбоф, шойи тўн кийган мутакаббир акобирлар, аъёнлар.. бирин-кетин сарой боғига кириб кела бошладилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Акобир (эркаклар исми).

АКРОБАТ [*юн.* acrobatis — юқори кўтарилувчи] Акробатика билан шуғулланувчи гимнастикачи; циркда мураккаб гимнастика машқларини ғоят эпчиллик ва моҳирлик билан ижро этувчи артист; муаллақчи.

АКРОБАТИК Акробатикага оид. *Акробатик машқ.*

АКРОБАТИКА Спорт гимнастикаси ва цирк санъатининг мураккаб тури.

АКРОБАТЧИ *айн.* **акробат**.

АКС I [*а.* عكس — нарсанинг силлиқ, тиниқ сатҳдаги тасвири; тескари, тўнкарилган] **1** *от* Бирор нарсанинг силлиқ, ярқироқ сатҳда кўринган тасвири, шакли. *Ҳовузнинг лиммо-лим суви шишадай тоза, одамнинг акси кўринади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Акс этмоқ 1) силлиқ, ярқироқ сатҳда (тасвири) кўринмоқ. *Кўзгуда акс этмоқ*; 2) қайтмоқ (мас., акс садо ҳақида); 3) кўринмоқ, билинмоқ, намоён бўлмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 4) ўз ифодасини топмоқ. *Асарда объектив воқелик акс этган.* **Аксини топмоқ** *айн.* **акс этмоқ** 4). *Маълумки, Бош қомусимизда халқимиз руҳига мос кела-*

диган иймон-эътиқод, адлу инсоф, диёнат, иффат ва ҳаё каби энг эзгу фазилатлар ўз аксини топган. Газетадан.

2 *сфт.* Қарама-қарши, тескари, зид. *Акс натижа. Акс таъсир.*

Аксига олмоқ (*ёки* **юрмоқ**) 1) хоҳиш-истакка ёки буйруққа қарши иш тутмоқ, кесма-кесарлик қилмоқ; 2) хоҳиш-истакка қарши юз бермоқ. *Аксига олиб, ёмғир ёғди.*

3 *сфт.* Тутган ерини кесадиган, гапга кўнмайдиган, ўжар, қайсар. *Акс бола.*

4 *от* Таъсир. *Одамнинг одамга акси уради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Акс садо 1) товушнинг узоқдаги бирор нарсага, тўсиққа урилиб, ундан қайтиб эшитилиши. *Унинг [Алим буванинг] овози ниҳоят даражада йўғон эди, у тоғ-тошлар орасида гурилаб, акс садолар билан ёйилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) *кўчма* жавоб садоси, жавоб ҳаракати, ишораси ёки аломати. *Қурувчилар мажлисида кўтарилган бу масала шаҳардаги ҳамма корхоналарда акс садо топди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Акс ҳолда** Шундай бўлмаган (қилинмаган) тақдирда; бўлмаса. *Ҳар бир маданиятли ота-она фарзандлари қалбида кечаётган ўйлар билан албатта ҳисоблашишлари керак. Акс ҳолда, орада бўшлиқ пайдо бўла бошлайди.* Газетадан.

АКС II Диний-хурофий тасаввурда: жин, ажина.

Акс тегди Жин тегди.

АКСА Димоғ қичиши натижасида ғайриихтиёрий равишда бурундан (димоғдан) ҳавонинг куч билан (отилиб) чиқиши; аксириш. *Кимнингдир қаттиқ аксаси Элмуродни чўчитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Акса урмоқ Аксирмоқ, чучкирмоқ.

АКСАР [*а.* اكثر — кўпроқ, энг кўп] **1** Кўпчилик қисм, кўп қисм; кўп, *Аксар вақт.* ▬ *Аксар уйлар хароб ва кимсасиз эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Меҳмонларнинг аксари ўрта ёшли — ўттиз, қирқ орасидаги одамлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо аксар хўжалик раҳбарлари шартномавий муносабатларга бармоқ орасидан қараб..* Газетадан.

2 *рвш.* Кўпинча, кўп ҳолларда. [*Юсуфбек хожи*] *Отабек билан бирор тўғрида сўзлашмоқчи бўлса, уни аксар меҳмонхонага чақириб ёки чақиртириб оладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АКСАРИ 1 Аксар с. 3- ш. эгалик шакли. *Ўқувчиларнинг аксари.*

2 *рвш.* Кўпинча, кўп ҳолларда. *Соҳилда кучли шамол турган вақти ҳам кўп, бироқ бундай шамоллар аксари кечалари бўлади..* А. Раҳмат, Варракчи чол.

АКСАРИЯТ Кўпчилик; кўп. *Марям тимсоли ўзига хос талқини ва ижроси билан аксарият томошабинларда зўр қизиқиш уйғотди.* Газетадан. *Энг қувончлиси, дўкондаги аксарият маҳсулотлар шу ернинг ўзида тайёрланмоқда.* Газетадан.

АКСИГА *рвш.* Истакка, хоҳишга зид равишда; одатдагига зид ҳолда. *Аксига қор ёққанини қаранг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кеча аксига уйга барвақт жўнаган эдим.* Ойбек, Нур қидириб.

Аксига олиб *айн.* **аксига**. *Аксига олиб, пахта терими пайти эди.* Газетадан.

АКСИЛИНҚИЛОБ [*а.* عكس الانقلاب — инқилобга қарши] Инқилобни, унинг самараларини йўқ қилишга қаратилган ҳаракат.

АКСИЛИНҚИЛОБИЙ Аксилинқилобга оид. *Аксилинқилобий унсурлар.*

АКСИЛИНҚИЛОБЧИ Аксилинқилоб тарафдори. *..аксилинқилобчилар томонидан бўлаётган ташвиқот халқни ишдан қочириб, руҳини сўндирмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

АКСИЛҲАРАКАТ [*а.* عكس الحركت — қарши ҳаракат] *эск.* **1** *айн.* **реакция 1.**

2 Реакцион ҳаракат, аксилинқилобий фаолият.

АКСИЛҲАРАКАТЧИ *эск. айн.* **реакционер**.

АКСИНЧА *рвш.* **1** Кутилганнинг аксича, унга зид ҳолда. *Ҳамма иш аксинча бўлиб чиқди.*

2 Тескари, нотўғри равишда. *У ҳамма нарсани аксинча талқин қилган.*

3 *крш. с. взф.* Айтилганга ёки кутилганга зид ўлароқ. *Аксинча, ҳамма нарса гўзал ва ёқимли бир шакл олди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *юкл. взф.* Зидлашни ифодалайди. [*Турғун Муҳаббатга:*] *Йўқ. Аксинча, оқарибсиз. Жиндек озиб, яна ҳам чиройли бўлибсиз.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АКСИОМА [*юн.* axioma — асосий қоида] Ўз-ўзидан аниқ-равшанлиги сабабли исбот талаб қилмайдиган, исботсиз қабул қилинадиган ҳолат, фикр. *«Коллектив — катта куч» деган аксиома бу ерда ҳам ўзини кўрсатди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АКСИРИШ *тиб.* Организмнинг ҳимоя реакцияларидан бири. Бунда (аксирганда) бурун бўшлиғидаги ёт жисмлар: чанг, йи-

ғилиб қолган шилимшиқ ва б. чиқиб кетади ҳамда уларнинг нафас йўлига тушишининг олди олинади.

АКСИРМОҚ Акса урмоқ, чучкирмоқ. *Мавлоно Шаҳобиддин аксириб, рутубатдан шикоятланди.* Ойбек, Навоий.

АКСИЧА *рвш.* **1** Акси ўлароқ, тескарисича. *Зайнаб, эгачисининг аксича, ўз яқинларидан «писмиқ» деб исм олган, онаси бўлса аччиғи чиққанда, «минғаймас ўлгур» деб уни қарғар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *с. т. айн.* **аксинча 1, 2.**

АКСЛАНМОҚ I 1 Акс этмоқ, акси қайтмоқ. *Йулак четидаги кўлмакда чироқ шуъласи хира аксланди.* «Ёшлик».

2 Акс этмоқ, намоён бўлмоқ; кўринмоқ (ички ҳис-туйғу, кайфият ва ш.к. ҳақида). *..бошқаларнинг кўнгилларидан нима ўтганлиги ўз башараларидан аксланиб турмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

АКСЛАНМОҚ II *дин.* Акс тегиб оғримоқ.

АКСЛИК Акс, қайсар одамга хос хатти-ҳаракат. *Акслик қилмоқ.*

АКТ [*лот.* actus; actum — амал, ҳаракат; ҳужжат, қарор] **1** Бирон-бир содир этилган иш, хатти-ҳаракат ёки бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса. *Террористик акт.*

2 Муассаса ёки айрим шахс (шахслар)га оид хатти-ҳаракат (воқеа, ҳодиса) ёки ҳолатни тасдиқлаш, гувоҳлик асосида қайд этувчи, бирдан ортиқ киши томонидан тузилган ҳужжат; далолатнома.

3 *ҳуқ.* Юридик аҳамиятга эга қарор ёки ҳужжат. *Ердан фойдаланиш ҳақидаги акт.*

4 Драматик асар ёки театр томошасининг тугалланган қисми; парда.

АКТЁР [*фр.* acteur < *лот.* actor — ижро этувчи] Спектакль ва кинофильмларда роль ижро этувчи артист. *Томошабинлар актёрларнинг ҳар бир сўз, ҳар бир ҳаракатига ўз муносабатларини билдириб турдилар.* Газетадан.

АКТЁРЛИК Актёр касби. *Актёрлик факультети. Актёрлик маҳорати.*

АКТИВ I [*лот.* activus — фаол, ҳаракатчан] **1** Корхона ёки ташкилотнинг мулки ва ресурслари (бино, машина, қимматбаҳо қоғозлар ва б.). *..бир қанча савдо-сотиқ майдончалари мавжуд: давлат активларини сотиш майдончаси, рақобатли-устувор савдолар майдончаси..* Газетадан. *Пулга тез айланиши (сотилиши) мумкин бўлган.. активлар (векселлар, олтин, нақд пул ва б.) ликвид активлар дейилади.* "ЎзМЭ".

2 *бух.* Баланснинг кирим, даромад қисми; бухгалтерия балансининг бир қисми; *зид.* **пассив**. *Молия менежменти, активлар ва пассивларни бошқариш..* Газетадан.

АКТИВ II *қ.* **фаол**.

АКТИВЛАШМОҚ *айн.* **фаоллашмоқ.**

АКТИНИЙ [*юн.* aktis, aktinos — нур] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб радиоактив кимёвий элемент.

АКТРИСА Актёр аёл.

АКТУАЛ [*лот.* actualis — ҳақиқий; амалий] Энг муҳим, энг зарур, долзарб. *Актуал масала.*

АКТУАРИЙ [*лот.* actuarius — тезкор, тез ёзувчи мирза] Суғурта компаниясининг суғурта хатларини баҳолаш ҳамда суғурта тўловлари ҳисоб-китоби билан шуғулланувчи мутахассис, иш юритувчи.

АКУЛА [*ис.л.* hakall — балиқнинг бир тури] Денгизда яшайдиган йирик йиртқич балиқ; наҳанг.

АКУСТИК Акустика мутахассиси.

АКУСТИК Акустикага оид, акустикага мансуб. *Акустик аппаратлар. Залнинг акустик шароити.*

АКУСТИКА [*юн.* akustikos — эшитиш, қулоқ солишга доир] **1** Физиканинг товуш ҳодисаларини ўрганадиган бўлими.

2 Бирор бинода товушларнинг эшитилиш шароити ва хусусиятлари, товушларнинг яхши эшитилиши ёки эшитилмаслик ҳолати. *Концерт залининг акустикаси яхши экан.*

АКУШЕР-ГИНЕКОЛОГ Хотин-қизлар касалликларининг олдини олиш ва уларни даволаш билан шуғулланадиган мутахассис врач.

АКУШЕРКА [*фр.* accoucher — туғруққа ёрдам бермоқ] Ҳомиладорларни мунтазам кузатиш, диспансер кузатув рўйхатига олиш, уларнинг касаллигини аниқлаш, туғруқ вақтида ва туғруқдан кейинги (чилла) вақтида тиббий ёрдам кўрсатиш ва б. билан шуғулланувчи, махсус ўрта маълумотли тиббиёт ходими.

АКУШЕРЛИК 1 Клиник тиббиётнинг ҳомиладорлик, туғруқ вақтида ва туғруқдан кейин (чилла даврида) аёл организмида содир бўладиган физиологик ва патологик жараёнларни ўрганувчи соҳаси.

2 Акушер касби. *Акушерлик қилмоқ.*

АКЦЕНТ |*лот.* accentus — оҳанг; урғу| *тлш.* Она тилидан бошқа тилда сўзлаганда, товушларни ўша тилдагидан бошқача ҳолда, ўз тили товушлари каби ёки унга яқин талаффуз этиш. *Ўзбекча акцент билан гапирмоқ.*

АКЦИЗ |*фр.* accise < *лот.* accidere — кесмоқ| Асосан кенг истеъмол товарлари ва хизматларга қўйиладиган эгри солиқ, билвосита солиқ тури. *Маркаланадиган товарларни импорт қилувчилар акциз солиғини тўлиқ миқдорда тўлаганларидан кейин акциз маркаларини сотиб оладилар.* Газетадан.

АКЦИОНЕР *қ.* **акциядор.**

АКЦИОНЕРЛИК *қ.* **акциядорлик.**

АКЦИЯ I |*фр.* action — қимматбаҳо қоғоз| Акциядорлик жамияти чиқарган қимматбаҳо қоғоз. *Иш самарадорлиги ошгани сари жамоа аъзоларига тегишли акцияларга тўланадиган дивидендлар миқдори ҳам кўпайиб боради.* Газетадан.

АКЦИЯ II |*лот.* actio — ҳаракат| Бирор мақсадга эришиш учун қилинадиган иш, ҳаракат. *Дипломатик акция.*

АКЦИЯДОР Акциялар эгаси; ундан фойда кўрувчи жисмоний ёки юридик шахс; акциядорлик жамияти аъзоси. *..акциядорлик жамиятида.. акциядорларнинг навбатдан ташқари йиғилиши бўлиб ўтади.* Газетадан.

АКЦИЯДОРЛИК Акция ишлари билан боғлиқ фаолият.

Акциядорлик жамияти Турли корхона, ташкилот, банк, компания ва айрим шахслар пул маблағларини уюшган шерикчилик асосида бирлаштирадиган жамият. *Акциядорларнинг умумий ҳисобот йиғилишларини ўтказишдан олдин акциядорлик жамиятининг йиллик молиявий-хўжалик фаолияти мустақил аудиторлик ташкилотлари томонидан аудиторлик текширувидан ўтказилиши шарт.* Газетадан.

АЛАЙ-БАЛАЙ с. *т.* У-бу гап, бўлар-бўлмас гап (одатда, номақбул, ёқмайдиган гап ҳақида). *Алай-балайига қулоқ солма.*

Алай-балай демоқ Бўлар-бўлмас, ёқмайдиган гап қилмоқ. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

АЛАЙКУМ |*а.* عليكم — сизнинг устингизда|: **ассалому алайкум** |السّلام عليكم (*л. м.* сиз тинч-омон бўлинг)| 1) салом бериш, саломлашиш шакли. |*Саид Жалолхон:*| *-Ассалому алайкум, — деди раисга рўпара бўлиб.* А. Қаҳҳор, Башорат; 2) *кўчма* кўпинча қасос қайтганда таъзир бериш, уялтириш ифодаси. *Ассалому алайкум, хўш, энди қалайсиз?* **Ва алайкум ассалом** (*л. м.* сиз ҳам тинч-омон бўлинг) Саломга жавоб шакли. |*Солиҳ махдум:*| *-Ассалому алайкум, келган эканлар, тақсирим!* |*Эшон:*| *-Ва алайкум ассалом! Хўш, саломатмисиз, Солиҳ махдум?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛАЙНО |*а.* علنا — бизга|: **алайно ошкор** Очиқдан-очиқ; рўй-рост. *Кўрсанг, кўзинг тўйгудек, барваста, қуёш кўрасида тобланган йигитлардан, юрагининг ургани алайно ошкор билиниб турибди.* Ғ. Ғулом, Оқариб кўринар бир матрап.

АЛАЙҲ |*а.* علیه — унга, шунга|: **биноан алайҳ** |بناء علیه| *эск. кт.* Шунга биноан, шу асосда, бинобарин. *Биноан алайҳ, шу ердаги сирга воқиф бўлганларнинг вазифаси — бу ҳодисани кишига сўзламаслик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛАЙҲИЛЛАЪНА |*а.* علیه اللّعنه — *л. м.* унга лаънатлар бўлсин| *дин.* Шайтоннинг сифати. |*Фазлиддин:*| *Одамнинг ичини билиш жуда мушкул нарса. Кўринишда фаришта-дай одамнинг ичида шайтон алайҳиллаъна ўтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАЙҲИССАЛОМ |*а.* علیه السّلام — унга тинчлик ва омонлик| *дин.* Пайғамбарлар номига қўшиб айтилади: *Муҳаммад алайҳиссалом.* ▬ *Тарихда, яъни Одам алайҳиссалом замонидан то шу кунгача уч одил подшо бўлган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу куни Жаброил алайҳиссалом бошчилигидаги фаришталар заминга тушадилар.* Газетадан.

АЛАК Пахта ипдан қўл дўконда тўқилган мато; силлиқ бўз. *Алак тўн.* ▬ *Чит бирла бир ерда алак Бозори тангу тор экан.* Муқимий.

АЛАЛАБАД |*а.* علی الابد — абадий, мангу| *айн.* **абадулабад** *Лочин парваришин топган шунқордек, ўзбек алалабад сендан миннатдор.* Ғ. Ғулом.

АЛАЛОҚИБАТ |*а.* علی العاقبت — охири, оқибатда| Оқибатда, охир-оқибат. *Уларнинг қолипга сиғмайдиган бу қилмишлари алалоқибат ўзларини қора курсига етаклаб келди.* Газетадан.

АЛАЛХУСУС |*а.* علی الخصوص — хусусан, айниқса| *эск. кт.* Айниқса, хусусан. |*Мирзакаримбой Йўлчига:*| *Биласан, хотин аҳли*

молга ўч бўлади, алалхусус, сандиқдаги молни ер-кўкка ишонмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМ I |*а.* الم — оғриқ, дард| **1** Жисмоний қийноқ; азоб, оғриқ. *Комил калтак аламидан хўнг-хўнг йиғлаётган боладан яна сўради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Руҳий азоб, изтироб. *Ҳижрон алами. Жудолик алами. Алам чекмоқ (тортмоқ).* ▬ *Биз у вақтлар севги нима, севиш, севилиш нима — буларнинг дард ва алами, завқ ва шавқи нималигини ҳам билмас эдик.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Алам қилди с. *т.* Кўнгилга қаттиқ тегди, дилни оғритди; ранжитди. *Эрининг "бош қоронғи бўл, эвида бўл-да" дегани унга жуда алам қилди, хўрлиги келди, ўпкаси тўлди.* А. Қаҳҳор, Анор.

3 Қасд, ўч, қасос. *Мунча серпичинг бўлиб кетибсиз. Менда аламингиз борми!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Алам(ини) олмоқ 1) қасд, ўч олмоқ. *-Мени ташлаб кетганингиз аламини Зайнабдан олмасам, кимдан олай, — деди кулиб Кумуш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* бирор иш қилиб ёки бирор иш билан шуғулланиб, юракни бўшатмоқ, хафагарчиликни ёзмоқ, хумордан чиқмоқ. *Балки аламини ишдан олгандир?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Исанинг аламини Мусадан олмоқ** Бировдан етган ранж, озор қасдини бошқа, айбсиз одамдан олмоқ.

4 Ғазаб, нафрат; заҳр.

Аламдан тарқамоқ (*ёки* **чиқмоқ**) 1) *айн.* **алам(ини) олмоқ 2**. *қ.* **алам 3**. [*Собирахон:*] *Йиғладим. ўтириб хат ёздим. Бу билан ҳам аламдан чиқмай, хатни кўтариб, Комила холамнинг олдиларига арзга бордим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) қасдини, ўчини олмоқ. *Мингбоши тек ётмаган эди, қизининг аламини чиқариб олиш учун баҳона изларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) ғазабдан тарқамоқ. *Сиз қўй демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, бир аламдан чиқай деган эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Аламини ичига ютмоқ** Ғазабини сиртга чиқармаслик, билдирмаслик. *..аламини ичига ютиб, ҳаловат истайди.* Газетадан.

АЛАМ II |*а.* علم — байроқ, туғ| **1** *эск. кт.* Байроқ, туғ.

2 *дин.* Азиз-авлиёлар дафн этилган мозорга сиғинувчилар томонидан шу мозор дарахтларига боғланган латта. *Эр Ҳуббига бориб, астойдил сиғиниб, шайхларга тўн кийгизди, кекса чинорларга алам боғлади, бўлмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАМАНГИЗ |*а.+ф.* الم‌انگیز — аламли| Руҳий азоб берадиган, қийнайдиган, хафа қиладиган. *Аламангиз ҳодиса.* ▬ *Дўстлардан айрилмоқ гарчи бениҳоя қийин ва аламангиздур.* Ойбек, Навоий.

АЛАМ-АЧЧИҚ Руҳий азоб-уқубатлар, дард-ҳасратлар.

АЛАМДИЙДА |*а.+ф.* المدیده — алам кўрган| Юраги дард-аламли, жабр-жафо чеккан, азоб-уқубат тортган. [*Йўлчи*] *Ўзи учун эмас, халқ учун, юрт учун, жамики аламзадалар, аламдийдалар учун қон тўкди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛАМДОР |*а.+ф.* عامدار — байроққа эга бўлган, байроқдор| *эск.* Байроқ, туғ кўтарувчи; байроқдор.

АЛАМЗАДА 1 *айн.* **аламдийда**.

2 Аламидан тўйиб, қасос, ўч олиш қасдига тушган, кимсада алами бўлган. *Зоғора нонни ушатиб қўяётган Полвон: -Оқсоқолдан аламзада бўлганлар кўп-ку, — деди мийиғида кулиб.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМ-ИЗТИРОБ *айн.* **алам-аччиқ**. *Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи Исломхўжа қизидаги алам-изтиробнинг изларини дарҳол сезди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АЛАМЛАНМОҚ *кам қўлл.* **1** Алам-аччиғи қўзғамоқ, жаҳли чиқмоқ. *..домланинг қўлидаги тескари ушланган болтанинг муҳраси елкамга келиб тушди, аламланиб кетдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Азоб-оғриқ ҳис этмоқ, оғримоқ. *Лабим жуда аламланиб турса ҳам.. кўрган тушимни ярим-ёрти айтиб бериб, таъбир сўрадим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

АЛАМЛИ 1 Алами бор, оғриқ-азобли. *Аламли ва ярали кўнгиллардан рўй-рост отилиб, ҳавони янгратган ҳақиқат овози унинг бутун вужудини титратди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Алам-оғриқдан, азобдан юзага келган. *Йўқ, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган йиғи эмас, юракдан оққан қондек аламли, аччиқ икки томчи эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Дард-алам ифодаловчи. *Аламли кўзлар.* ▬ *-Кечир демоқчисиз, — деди Инобат ма-*

йин, аламли оҳанг билан. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

4 Дард-алам чеккан, аламдийда. *Тоҳирим келмайди деб қаҳр этма, э, жон Зуҳрахон, Бир гуруҳ дардли, аламлиларга мен ёр ўлмишам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

АЛАМНОК *айн.* **аламли.** |*Жомий:*| *Кўнгул бўлса агар ҳар қанчалик пок, Бўлур у шунчалар кўпроқ аламнок.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Асрорқул ғазабини аранг босиб, аламнок хўрсинди.* Н. Қиличев, Ёронгул.

АЛАМОН с. *т.* Оломон. *Бу сиёсат учун керак қўмондон, Бўлмаса ҳеч тинчимайди аламон.* Ҳ. Олимжон.

АЛАМ-СИТАМ *айн.* **алам-изтироб**. *Бугун жуда сиқилиб кетдим. Дардлашадиган, юрагимни эзган алам-ситамларни эшитадиган дўст йўқ..* С. Аҳмад, Севгингга содиқман.

АЛАНГА 1 Ёниб турган ўтдан, оловдан кўтарилаётган ёлқин. *Газ алангаси.* ▬ *Шам алангаси ҳар томондан эсиб турган шабадада тебранар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ёруғлик; ёруғ шуъла. *Ашулачиларнинг қуёшда қорайган юзлари машъалларнинг алангасида йилтиллар эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

3 *кўчма* Ўт олдирувчи, жўшқин жараён; жўшқинлик, ҳовур; юракка ўт солувчи, ёндирувчи ҳис-туйғу. *Фироқ алангаси. Ишқ алангаси. Уруш алангаси. Ғазаб алангаси.* ▬ *Дўсти ғариб, кел, қўлингни тут, Юрагингга ёқай аланга.* А. Орипов. *Муздай чой ичини қовураётган аланга тафтини сал пасайтиргандай бўлди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

Аланга олмоқ 1) алангаланиб ёна бошламоқ. *Жанг майдонида душманнинг етти танки аланга олиб ёнди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир; 2) *кўчма* шиддатли тус олмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. *Ўзбек ойимнинг ғазаби тағин ҳам аланга олди: Сўзимни эшитасанми, кар?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛАНГАЛАНМОҚ 1 Аланга олмоқ, аланга олиб, ёлқинланиб ёнмоқ, ўт олмоқ. *Радиокарнайи осилиб қолган танк тўхтадида, бир оздан кейин алангаланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Жўшқин тус олмоқ, тутақмоқ. *Бу сўзни эшитиш билан Нуриниng сўнган умиди алангаланди, кўкраги ёниқ орзулар билан тўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Жўна кўзимдан, оқпадар, кет, нақ шигингни синдираман қайтиб келсанг, — борган сари алангаланди чол.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

АЛАНГАЛИ 1 Аланга бериб ёнаётган; ёлқинли. *Алангали гулхан.*

2 *кўчма* Қизғин, оташин. *Алангали салом.*

АЛАНГ-ЖАЛАНГ *рвш.* Ҳайрон, бесаранжом кўз юритиш, олазарак. *Кўзлари аланг-жаланг бўлди.* ▬ *Анвар Шавкатий атрофга аланг-жаланг қараб, ҳовлиққанича келарди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Мулла Обид орадан ўтган гапни эшитмаганликдан аланг-жаланг бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бўтабойнинг кўзи аланг-жаланг бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АЛАНГЛАМОҚ Аланг-жаланг қарамоқ, олазарак бўлмоқ. *Кампир набираси Назирали билан қаёққа борарини билмай, тўрт томонга аланглаб қолди.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

АЛАПИ *шв.* Етилмаган хом жўхори.

АЛАС-АЛАС *этн.* **1** Оғир ётган беморни "даволаш" мақсадида таёқча учига ўраб ёндирилган латтани ёки беморнинг кийимини унинг бошидан ўгириш. *Чиллаёсин ўқиб, алас-алас қилишиб, олло таолодан унинг дардига шифо тилашади.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Кишига илашган жин, ажина ва ш.к. дан халос бўлиш учун Сафар ойида гулхан ёқиб, устидан сакраш. *Холангизнинг алас-алас ва кўчирдисидан кейин Эшмат аканинг хушлари кетади.* "Муштум".

АЛАСЛАМОҚ *этн.* Алас-алас қилиб "даволамоқ". *Домла касал бетига сув сочди. ..Катта бир латтани ёндириб, бошидан айлантириб ташлади — аласлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АЛАФ |*а.* ‌ — ўт, хашак| Умуман, ўт, кўкат.

Сассиқ алаф 1) бурган, супурги ўт. *Айвон олдида сассиқ алафдан қилинган узун сопли супурги ётарди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 2) *кўчма* умуман, ёқимсиз, ярамас шахс ёки нарсага нисбат. *Сассиқ алаф билан тўлган миянгни тозалаб қўйиш керак.* "Муштум". *Золимни юз карра ўлдирар эдим. У сассиқ алафни ҳаёт боғидан Юлиб ташлар эдим, сўлдирар эдим.* Уйғун.

АЛАХСИМОҚ Бирор иш билан овора бўлиб, илакишиб қолмоқ; асл иш, муддао қолиб, бошқасига чалғимоқ. *Гапга алахсиб, ишдан қолмоқ.* ▬ *Ўктамхон опа меҳмон билан алахсиб, ҳозиргина қойиб ўтиргани магазинчи йигитни унутган эди.* Ш. Ғуломов,

Ёркин уфқлар. *Дарс тугаши билан ҳеч нарсага алахсимай, уйига жўнайди.* Ў. Умарбеков, Чарос.

АЛАЧА Қўлда тўқилган йўл-йўл ип ёки жун мато. *Бир чопонлик алача.* ▬ *Ўзбекистон халқи бўз, алача.. сахтиён, айбаки терилар билан Ўзбекистонни таъмин қилиб келди.* Газетадан.

АЛАЧАБОФ Алача тўқувчи уста.

АЛАҚ-ЧАЛАҚ Бир-бири билан чалкаш (туш ҳақида). *Ҳайдар.. кўзи уйқуга кетганини сезмай қолди. Кўп ўтмай, алақ-чалақ тушлар кўриб, инграй бошлади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

АЛАҒ *фолк. айн.* **алағда.** *Отинг мана, алағ бўлма, бўл хушёр.* "Авазхон".

АЛАҒДА Нотинч, безовта (кўнгил, хаёл ва ш. к. га нисбатан). *Йўлдош ҳамроҳлари курашовида анча ерга бориб қолган бўлса ҳам, орқасига ўгирилиб қарарди.. кўнгли алағда эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Чол, хаёли алағда, нима қиларини билмай, дастурхон четини қайириб ёнбошлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Алағда бўлмоқ Алагда ҳолатни кечирмоқ. *Ҳар учрашганимизда ўғрига ўхшаб кўнглимиз алағда бўлиб юрганимизча, бир йўла тўйни қилиб, давр-даврон сурганимиз яхши эмасми, эмиш.* Н. Сафаров. Ҳаёт мактаби. **Алағда қилмоқ** Алағда ҳолатга солмоқ. *Акасининг без бўлиб олиши Ҳусниддинни алағда қилиб ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона, т.о.

АЛАҲЛАМОҚ 1 Босинқираб ёки иситманинг зўридан қовушмаган, ноаниқ сўзлар сўзламоқ. *Тун ярмига борганда, Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам ҳушини йўқотиб, алаҳлай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Тутуриқсиз, бемаъни гап қилмоқ, валдирамоқ. *Ҳамёнингда бир миринг йўқ, намунча миллат, миллат деб бижиб алаҳлайсан.* К. Яшин, Ҳамза.

АЛАҲЛАШ Онг ўзгариб, воқеаларни англаш қобилиятининг бузилиши

АЛАҲСИРАМОҚ *айн.* **алаҳламоқ**. *.. тушларида алаҳсирар, баъзан эса уйқусиз оқшомни тонгга уларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛБАН 1 Албанияда яшовчи асосий (туб) миллат (халқ)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб. *Албан тили.*

АЛБАНЛАР Албаниянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛБАТ *назм. айн.* **албатта**. *..Юрагингга албат қўл солгум.* Миртемир.

АЛБАТТА [*а.* البتّه — шубҳасиз] *мод. с.* **1** Фикрнинг ёки иш-ҳаракатнинг қатъийлигини, муқаррарлигини, шубҳасиз эканлигини билдиради. *Қори ўрикдан иккитасини Сидиқжонга узатди: -Зап ўрик экан-да, канал битиб, сув сероб бўлиб, боғ-роғ қилганимизда, албатта, шунинг данагидан экамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *крш. с. взф.* Шундай мазмунли муносабатни билдиради; шубҳасиз, турган гап, табиий, бўлмаса-чи. *Мен, албатта, кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярамас, бўлмағур кишига тутиб берарсиз, деб билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛВАСТИ 1 Шарқ мифологияси ва хурофий тасаввурда: гўё ҳар хил қиёфада кўринадиган афсонавий махлуқ. *Кампирларнинг мишмишларига кўра, киши кўзига кўпинча кечалари эчки бўлиб кўринадиган "ажина" ва "албасти"лар макони бўлган бу овлоқ жой обод бир сайилгоҳ бўлиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Шу махлуққа нисбатлаш, у билан аталувчи шахс (асосан хотин-қизларга нисбатан). *Шу чоққача бировга сўзини бермаган, бировдан гап эшитмаган Бегим, нотаниш хотиндан дакки едингми, у албастининг ола-кула кўзларидан қўрқиб, калтагидан қочдингми?* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛВИДО [*а.* الوداع — хайр, кўришгунча, хуш қолинг] *унд. с.* Абадий хайрлашув, видолашувни билдиради. *Алвидо, эй муниси ғамхўр, меҳмоним, онам..* Воқиф. *.. тўплар гумбури остида ўтказилган беш минутлик сукунатдан сўнг кеч қоронғисига чулғанаётган минбардан нотаниш бировнинг фарёди эшитилди: Алвидо, эй жонажон дўстимиз, алвидо!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛВИР-ШАЛВИР Усти-боши осилган-солинган, шалвираган; бесўнақай. *Ўзи ҳам дарров салла-чопонни ечиб ташлаб, содда, алвир-шалвир деҳқон сифатига кириб олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АЛВОН [*а.* الوان — ранглар] **1** Қизил тусли, қип-қизил, қирмизи. *Бунда гулнинг энг асллари, Бахмал гилам, алвон пойандоз.* Ҳ. Олимжон. *Қуёш тераксор орқасига ботаётган, ғарб уфқига алвонранг шафақ ёйилган ажиб оқшом эди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Чамандa бир гўзал жонон кўринди, Юзи гул-гул ёниб, алвон кўринди.* Ҳабибий.

Қизил алвон Сидирға қизил ип газлама. *Ёвариқ бўйидаги ёзлик ошхона устунларига узун қизил алвон тортилган.* И. Раҳим, Ихлос. *Қизил алвон ёпилган столга ҳаммадан бурун келиб ўтириб олган Тожибой мажлисни очди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қизил рангли мато.

3 Хилма-хил, турли-туман. *Бир уядан неча алвон қуш учади.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши. *Остимда ўйнайди юз алвон отим.* М. Алавия.

АЛВОН-АЛВОН Ранг-баранг, хилма-хил, турли-туман. *Атрофида алвон-алвон йигитлар, Шундай қилиб элда давронин сурар.* "Рустам". *Йўл ёқалаб.. оқиш, қизғиш рангли сарин гуллар алвон-алвон бўлиб ёзилган.* Уйғун.

АЛГЕБРА [*лот.* algebra < *а.* الجبر] Математиканинг ҳарфий миқдорлар устида (уларнинг сон қийматларидан қатъи назар) бажариладиган амалларнинг умумий қонуниятларини ўрганадиган бўлими.

АЛГЕБРАИК Алгебрага оид, алгебрага мансуб. *Алгебраик сон. Алгебраик тенгламалар.*

АЛГОРИТМ, алгорифм [*лот.* Algorithmi — X асрда яшаган буюк ўзбек математиги Ал-Хоразмийнинг номидан] Маълум бир турга оид масалаларни ечишда ишлатиладиган амалларнинг муайян тартибда бажарилиши ҳақидаги аниқ қоида (дастур). *Алгоритм эса муайян кетма-кет бажариладиган жараёнлар мажмуаси бўлиб, назарий ва амалий масалаларни ечишда ишлатилади.* Газетадан.

АЛДАБ-СУЛДАБ *рвш.* Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан алдаб, турли йўллар билан авраб. [*Майсара Мулла Рўзига:*] *Киргандан кейин уни алдаб-сулдаб ухлатиб, ундан кейин чиқариб юбораман.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

АЛДАМОҚ 1 Ёлғон-яшиқ гаплар, ваъдалар билан лақиллатмоқ, аврамоқ. *Халқ халқ бўлиб бировни алдаган эмас, аммо.. халқни алдаганлар бўлган, ҳа, сиз бизни алдамасангиз бўлди, бой, биз сизни алдамаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Яхши гап, ваъда ва ш.к. билан йўлга солмоқ, кўндирмоқ. *Куёвнинг қаерда эканини ҳеч ким билмайди. Келин уйга қамалиб олган — на ёлворганга кўнади, на алдаганга.* А. Қаҳҳор, Тўй.

3 Йўлдан урмоқ, йўлдан оздирмоқ. [*Хонзода Жамилага:*] *Эй тентак.. Юзингни биров кўрган билан ейилиб қоладими?.. Шундай қилиб акамни алдайсан-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Ёлғон гапирмоқ, ёлғончилик қилмоқ. *-Рафиқ, найни ким чалди? -Йўлчи акам. -А! Ростданми! Алдама!* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Нотўғри тасаввур туғдирмоқ, чалғитмоқ. [*Муса:*] *-Сен бировни ҳам алдама, ўзингни ҳам алдама: мана бу ерда дардинг бор, — деди-да.. унинг кўкрагига аста урди.— Мана бу ерда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛДАМЧИ 1 Кишини алдашга, аврашга, лақиллатишга уста; алдоқчи. *Бир алдамчи, ўзинг кашмир бўлмасанг, Мадинадан дарров қандай келасан?!* "Ёдгор".

2 Фирибгар, қаллоб. *Буларнинг кайфлари шунчалик чоғ эдики, кўрган киши.. яхши, бор баракадан боши осмонга етган алдамчи савдогарми деб ўйлар, муқаррар шундай деб ўйлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ваъдасида турмайдиган; субути йўқ; ваъдасиз. *-Алдамчи! -Бу алдашлар — алдаш эмас, сиз ҳали қараб туринг, қочқоқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ёлғон-яшиқ гапларни кўп гапирувчи; ёлғончи.

5 Чалғитувчи, чалғитадиган, алдайдиган. *Кўнглида бир лаҳза учган беҳуда, алдамчи хаёллардан қутулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДАМЧИЛИК 1 Алдамчига хос иш, хатти-ҳаракат.

2 Қаллоблик; қалб, эгри иш.

АЛДАМ-ҚАЛДАМ Алдаш, лақиллатиш мақсадидаги, ёлғон-яшиқ. *..ҳечам ёлғон гапирмас, алдам-қалдам гапни хаёлига ҳам келтирмасди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

АЛДОҚЧИ *айн.* **алдамчи.** [*Йўлчи:*] *..Бойларнинг сўзига сира учиш керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛДОҚЧИЛИК *айн.* **алдамчилик.**

АЛЕБАСТР [*юн.* alabastros] Куйдирилган ва туйилган оқ гипс; ганч (ҳайкалтарошликда, тиббиётда ва қурилишда ишлатилади).

АЛЕУТ 1 Алеут ва Командор оролларининг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу миллатга мансуб (шахс, жой ва ш.к.). *Алеут тили.*

АЛЕУТЛАР Алеут ва Командор оролларининг туб аҳолисини ташкил этган халқ.

АЛЁ қ. **алло.** *Алё! Кадрлар бўлимими?* "Муштум".

АЛЁР *тар.* Ўтмишда зиёфат ва ш.к.да қадаҳ тутиб айтиладиган сўз ёки қўшиқ. [*Аҳмад сардор*] *Ўзи косагул бўлиб, алёр айтиб, коса бераётипти.* "Хушкелди". *Қўлларимда лиммо-лим қадаҳ, Менга келди алёр навбати.* Э. Воҳидов.

АЛЁРЧИ Алёр айтувчи, алёр айтишга уста одам.

АЛЖИМОҚ 1 Бўлмағур, бемаъни гап қилмоқ, маза-бемаза, тутуриқсиз гаплар гапирмоқ; валдирамоқ, айнимоқ. *Менинг очиқ кўнгиллилик қилиб алжиётганим учун кечир.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *-Бас, алжима, пардали гапир! — деди хон.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 Гап-сўздан янглишмоқ, боши гангиб, мияси айниб, оғзига келганини гапирмоқ. *-Аҳ, нима? ..Билишибдими? — деди у* [*Олахўжа*] *ва ўз пешонасига ўзи қаттиқ бир муштлади-да, яна сўради: -Нима бало, мастлик қилиб алжиб қўйдингми? А!* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЖИРАМОҚ *айн.* **алжимоқ**. *Беш-олти қадам нарида кайф билан алжираётган йигитларнинг бири келиб, унга тегажаклик қилди.* С. Зуннунова. Кўк чироқлар.

АЛИ 1: **али деса, бали демоқ** Гап қайтаравермоқ, бир гапдан ҳам қолмай тортишмоқ. *Мен али десам, у бали деб, оғзимни ҳам очирмайди.* **Али хўжа — Хўжа али** Бари бир; иккиси ҳам бир, фарқи йўқ. *Элмурод унинг* [*Мамасаиднинг*] *мақсадини тушуниб, шундай жавоб қилди: -Бари бир. Али хўжа — Хўжа али!* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Али (эркаклар исми).

АЛИБИ [*лот.* alibi — бошқа жойда] *ҳуқ.* Айбдор деб гумон қилинаётган шахснинг жиноят содир бўлган пайтда шу жойдан бошқа жойда бўлиши (бу ҳол унинг жиноятга алоқаси йўқлигини тасдиқловчи далилдир). *Шожамил Кабировичнинг қотиллик юз берган кунга тўла алибиси бор. Демак, аввало қотилни топиш лозим.* С. Мирзо, Ярим тундаги қотиллик.

АЛИЗАРИН [*фр.* alizarine < *исп.* alizari — рўяннинг қуруқ илдизи] Рўян ўсимлиги илдизидан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган бўёқ.

АЛИК [*а.* عليك "алайка", عليكم "алайкум" сўзларининг бузилган, қисқарган шакли] с. *т.* Саломга қайтариладиган жавоб; жавоб саломи. *Алик олмоқ (қайтармоқ). Салом ҳам фарз, алик ҳам фарз.* Мақол. ▬ *Синф бир оғиздан "Ассалому алайкум!" деб қичқирди. Аммо салом аликсиз қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *-Гулистонликлар андак нарида, — дейишди кампирнинг саломига алик олган кишилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АЛИМЕНТ [*лот.* alimentum — қарамоғидаги, боқимидаги] Қонунда белгиланган ҳолларда оиланинг бир аъзоси томонидан бошқа аъзоси ёки аъзоларини моддий таъминлаш учун мажбуран тўланадиган маблағ, нафақа. *..эри билан уришиб-жанжаллашиб ажрашмагани учун.. алимент ҳам талаб қилмади.* П. Қодиров. Уч илдиз.

АЛИФ 1 [*а.* الف] Араб алифбосининг биринчи ҳарфи ва унинг номи.

Алифни калтак (*ёки* таёқ) деёлмайди *ёки* ичини (*ёки* қорнини) ёрсанг, алиф чиқмайди Бутунлай хат-саводи, маълумоти йўқ, ҳеч нарса билмайди. *Акам фақирнинг қорнини ёрсанг, алиф чиқмайди-ю, тағин фалону писмадон деганига куяйми!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўғ-э, қанақа қилиб ўқирдим. Алифни калтак деёлмайман-ку.* Ойдин, Садағанг кетай командир. **Алиф қомат** Қадди-қомати келишган, хушқомат, сарвқомат. [*Хайитжон Тўлахонга:*] *Кўзимиз билан кўрдик, худога шукур: қоши, кўзи қундуздек, бурунлари бодомдек, қизил юз, алиф қомат, суқсурдек йигит экан.* Ҳамза, Холисхон.

АЛИФ II [*юн.* aleipha — ёғ] Ўсимлик, асосан зиғир ёғидан қиздириб тайёрланган ва бўёқчиликда ишлатиладиган мой.

АЛИФБЕ 1 *айн.* **алифбо.**

2 Бошланғич савод чиқариш китоби. *Биринчи синф ўқувчилари учун алифбе.* ▬ *Фақир халқнинг фарзандлари алифбега зор.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *кўчма* Бирор маслак, таълимот, илм ва ш.к. нинг бошланғич асослари, энг оддий қоидалари. *Муҳаммад Жамол алифбесидан бошлаб, дўстининг онгидан хурофотлар булутини тарқатишга тиришди.* Ойбек, Нур қидириб.

АЛИФБО [Араб алифбоси бошидаги 1-ва 2-ҳарф (*алиф* ва *бо*) номидан] Бирор тил ёзув шаклларининг (ҳарф ва белгиларининг) маълум тартибда жойлашган мажмуи. *Ўзбек алифбоси.*

АЛИФЛАМОҚ Алиф бермоқ, алиф суртмоқ.

АЛИФМОЙ *қ.* **алиф** II.

АЛИШ *шв.* **1** Сувайирғич, икки ёки бир неча дарёни бир-биридан ажратиб турувчи баландлик.

2 *айн.* **тўғон 1, 2**. *Низом полвон сой ва дарёга сепоялар тикиб, алишлар кўтаргани учун.. уни мироббоши деб аташган.* Й. Шамшаров. Тошқин. *..икки улкан қувурни бир-бирига қўшган алиш устига чиқди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 *айн.* **адаш** II.

АЛИШИНМОҚ 1 **Алишмоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н.

2 *кам қўлл.* Бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтмоқ, айланмоқ. *Отабекдаги бояги тушунмаслик бир шубҳага алишинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛИШМОҚ Айирбош қилмоқ, айирбошламоқ. *Кел, соатимизни алишамиз. Қаламни ручкага алишмоқ. Бу китобни бошқа ўнта китобга ҳам алишмайман.*

АЛКАЛОИД *қ.* **алкалоидлар**.

АЛКАЛОИДЛАР [*а.* القلي/القلو – ишқор + *юн.* eidos – ўхшаш, кўриниш] *ким.* Асосан ўсимликларда бўладиган азотли органик моддалар (уларнинг баъзилари, мас. атропин, морфин, хинин, кодеин кабилар дори сифатида қўлланади).

АЛКАШ [*р.* "**алкоголик**" сўзидан] *с.т.* Ичкиликка берилган, ружу қилган. *-Э, ҳозир ичмайман, – деди Неъмат, – нима бир ўзим ичиб.. Алкашманми.* "Ёшлик". *Улар учун академик ҳам бир, кўчада ётган алкаш ҳам бир.* Т. Малик. Шайтанат.

АЛКИМЁ [*а.* الكيميا – кимё, химия] **1** Кимё фанининг арабча номи.

2 Ҳозирги кимёнинг ибтидоси бўлиб, ўрта асрларда унинг асосий мақсади оддий металларни олтин ва кумушга айлантириш бўлган.

АЛКОГОЛИЗМ *тиб.* Ашаддий ичкиликбозлик, саломатликка ва меҳнат қобилиятига зарар етказадиган даражада, мунтазам равишда меъёридан ортиқ спиртли ичимликлар ичиш, алкоголга берилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик.

АЛКОГОЛИК Алкоголизмга мубтало бўлган шахс; арақхўр, пиёниста, ичкиликбоз.

АЛКОГОЛЬ [*а.* الكحل – майин кукун, الكحول – спирт] **1** *ким.* Молекулалари таркибида кислород ва водород атомлари гуруҳи бўладиган бирикмалар; спиртлар.

2 Арақ, вино спирти ва умуман спиртли ичимликлар.

АЛЛА I 1 Гўдакни ухлатишда яккахон усулида айтиладиган қўшиқ. *Алла айтмоқ.* ▬ *Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи.* Ё. Мирзо. *Кейин [Тўхтахон] бирдан алла айта бошлади: -Бўларингга бўй тумор бўлай, болам, алла, Кўзларингга кўз тумор бўлай, болам, алла.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бешик тўйида бешик олиб келган аёллар томонидан айтиладиган қўшиқ.

АЛЛА II: **алла бўлмоқ** с. *т.* Чархпалак бўлмоқ, чирпирак бўлиб, умбалоқ ошиб йиқилмоқ, қуламоқ. *Қоқилиб кетиб, алла бўлди.* **Алла қилмоқ** 1) чархпалак қилмоқ, даст кўтариб йиқитмоқ, кўтариб урмоқ. У *[Элмурод] кийимларини қоқар экан, йигитлар атрофини ўрашиб, шовқин, кулги билан ҳазил қилишди: -Бай-бай, зўр экансиз-а! Полвонни алла қилиб қўйдингиз-а!* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* боплаб алдамоқ, фириб бермоқ. *-Ўзимизам алла қилиб қўлга туширувдик,— деди Соли совуқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 3) ухлатмоқ.

АЛЛАВАҚТ Анча кеч пайт, ярим кеча. *Аллавақтгача уйқум келмади. Уйга аллавақтда келди.*

АЛЛАКИМ *гум. олм.* Қандайдир номаълум шахс, кимдир. *Мишмишларни унга ҳамма вақт аллаким айтган бўлади. Ким айтганини сира эслай олмайди.* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.

АЛЛАЛАМОҚ 1 Алла айтиб ухлатмоқ. *Насиба боласини беланчакка солиб аллаламоқда.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

2 *кўчма* Ардоқламоқ, паҳпаҳламоқ. *[Жамила Фофирга:] Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам, ишқимни куйлаб, сизни аллалай.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЛЛАМАҲАЛ *айн.* **аллавақт**. *Болалар ухлаб қолди-ю, катталар алламаҳалгача ухлашмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Алламаҳалда Давлатёр Элмуродни ҳужрасига узатиб қўяр, улар йўл-йўлакай ҳар тўғрида бир талай гаплашардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАНАРСА *айн.* **алланима**.

АЛЛАНЕЧА *гум. олм.* Қанчалиги номаълум, аллақанча, бир неча. *Аллaнеча киши.* ▬ *Йигитлар, қизлардан алланечаси ўйинга тушмоқда, сузилмоқда май.* С. Назар.

АЛЛАНЕЧУК Қандайдир ноаниқ бир тарздаги, аллақандай. *Унинг кўнглини алланечук шубҳалар қоплаб олди.* ▬ *Ўктам алланечук ўнгайсизланиб, қизариб, Жўрага қаради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Нури юрак сирини яширишга қанча уринмасин, она нимадир пайқаб, тинчсизланди: -Нега бундай алланечуксан? — шивирлаб сўради у.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛЛАНИМА *гум. олм.* Ноаниқ, номаълум бир нарса; нимадир. *Девор остига алланималар уйиб қўйилган.* ▬ [*Самандаров*] *Қўлидаги қоғозни Болтабойга бериб, унга алланимани тушунтира кетди.* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

АЛЛА-ПАЛЛА Анча кеч вақт, аллавақт; ярим кеча. *Келди-кетди кечаси алла-паллагача давом этди.* ▬ *Навоий фикрларнинг базмига, қаламнинг оҳангига берилиб, вақтнинг алла-палла бўлганини сезмай қолди.* Ойбек, Навоий.

АЛЛАҚАЙСИ *гум. олм.* Қайсилиги аниқланмаган, номаълум ёки ёддан кўтарилган. *Аллақайси куни мен уни кўрган эдим.* ▬ *Эшелон Оренбургдан ўтди, аллақайси станцияда бир неча соат тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АЛЛАҚАНДАЙ *гум. олм.* **1** Қандайдир ноаниқ, номаълум, нотаниш. *Отаси бечора.. эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Холисхон.

2 *айн.* **алланечук**. *Элмурод собиқ хўжайин билан кўчада дуч келиб қолса, дастлабки кезларда аллақандай бўлиб кетар, ноилож бош ирғаб саломлашарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛЛАҚАНЧА *гум. олм.* Қанчалиги номаълум, бир қанча, бир талай, кўпгина. *Аллақанча одам. Аллақанча вақт. Аллақанча пул.* ▬ *Йигитнинг наслини айбситиб бўлмайди, тўғрисига кўчганда, бу йигит наслан биздан аллақанча юқорида туради!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЛЛАҚАЧОН *рвш* Анча вақт олдин, анча илгари, анча бурун. *Аллақачондан бери.* ▬ *Отабек онасининг аразига аллақачон тушунган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тонг аллақачон ёришган. Осмон, ҳар вақтдагидек, булутлардан холи, беғубор, тиниқ, кўм-кўк.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛЛЕГОРИК Аллегорияга оид, аллегориядан, мажоздан иборат бўлган; мажозий.

АЛЛЕГОРИЯ [*юн.* allegoria — ўзгача ифодалаш] Мавҳум тушунча ёки ғояларни аниқ бир образ воситаси билан ифодалаш; мажоз. Масалан, *бўри* сўзининг ёмонлик (ёвузлик), *тулки* сўзининг айёрлик ифодаси учун қўлланиши.

АЛЛЕРГЕН [аллергия + *юн.* genos — туғилиш, пайдо бўлиш] Аллергияни юзага келтирувчи модда. *Кимёвий аллергенлар.*

АЛЛЕРГИК Аллергияга оид, аллергия туфайли юзага келган. *Аллергик касалликлар.*

АЛЛЕРГИЯ [*юн.* allos — бошқа + ergon — таъсир] Организмнинг атроф муҳитда учрайдиган, аллергенлар деб аталувчи баъзи омиллар (кимёвий моддалар, микроблар ва уларнинг ҳаёт фаолиятида ҳосил бўладиган маҳсулотлар, озиқ-овқатлар) таъсирига нисбатан ўта сезгир бўлиши.

АЛЛЕРГОЛОГИК Аллергологияга оид. *Хасталикни келтириб чиқарган "сабабчи аллерген"ни махсус аллергологик текшириш услуби билан аниқлаб оламиз.* Газетадан.

АЛЛЕРГОЛОГИЯ [аллергия + *юн.* logos — таълимот] Тиббиётнинг аллергик касалликларнинг юзага келиш сабаблари, ривожланиш механизми ва уларни даволаш усуллари билан шуғулланувчи бўлими.

АЛЛИГАТОР [*исп.* el lagarto — калтакесак] Тимсоҳлар туркумига кирувчи судралиб юрувчилар оиласи.

АЛЛИТЕРАЦИЯ [*лот.* ad — олд, -га, -да + litera — ҳарф] Мисралар, ундаги сўзлар бошида бир хил ундош товушларнинг такрор қўлланиши, сажъ. *Қаро қошинг, қийиқ қошинг, қуюқ қайрилма қошинг қиз..* Э. Воҳидов.

АЛЛО [*ингл.* hallo] *унд.* с. Телефон орқали сўзлашганда, "эшитаяпман" ёки "эшитаяпсизми" деган маъноларда қўлланади. *Алло, ким гапиряпти?*

АЛЛОМА [*а.* علّامه — энг билимдон, зўр олим] *кт.* Илм-фаннинг бир ёки бир неча соҳасини мукаммал эгаллаган шахс; қомусий олим. *Жаҳон илми хазинасига буюк ҳисса қўшган алломаларимизнинг таваллуд саналари.. кенг нишонланаётганлиги.. мустақиллигимиз самарасидир.* Газетадан.

АЛЛОФ [*а.* علّاف — хашак, пичан сотувчи] *эск.* Ун, буғдой савдоси билан шуғулланувчи савдогар. *Ун ялаган аллоф, қон ялаган қассоб.* ▬ *Баҳори арпанинг уруғини мен бир аллофдан олган эдим.* С. Айний, Эсдаликлар.

АЛЛОҲ [*а.* الله – илоҳий куч, худо] Ислом динида бутун мавжудотни яратган олий илоҳий куч; худонинг номи (Кейинги йилларда, маҳаллий талаффузга мос ҳолда "оллоҳ" тарзида ҳам қўллана бошлаган ва қўлланяпти).

АЛМАНАХ [*лот.* almanachus < *а.* المنخ – совға; инъом, мукофот; вақт, календарь] Турли муаллифларнинг жанр, мавзу ва бошқа белгилар асосида бирлаштирилган бадиий асарлари тўплами. *Ёш талантларнинг асарлари ҳозирча алманах ҳолида чиқарилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АЛМАШИНМОҚ Алмашмоқ фл. ўзл.н.

АЛМАШИНУВ Алмашинмоқ фл.ҳар.н.

Модда алмашинуви қ. **модда.** *Организмда бирон хил витаминнинг етишмаслиги модда алмашинувини жиддий издан чиқаради.* "Саодат".

АЛМАШЛАМОҚ Айирбошламоқ, алиштирмоқ; янгиламоқ.

Алмашлаб экиш Қишлоқ хўжалик экинларини далалар ва йиллар бўйича илмий асослаган ҳолда навбатлаб экиш.

АЛМАШМОҚ 1 *айн.* **алишмоқ.** *Кел, отимизни алмашамиз.*

2 Бир-бирининг ўрнини олмоқ, эгалламоқ; алмашинмоқ, янгиланмоқ. *Катта станцияларда паровоз алмашади.* ▬ *Жабборнинг кўзларидаги табассум яна тааж-жуб билан алмашди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Германияда канцлер алмашди.* Газетадан.

3 Адаш бўлиб қолмоқ. *Шляпам алмашиб қолибди.*

Фикр алмашмоқ Бир-бирининг фикри билан ўртоқлашмоқ.

АЛМАШТИРМОҚ 1 Алмашмоқ фл. орт. н. *Смена алмаштирмоқ. Кийимни алмаштирмоқ. Калишимни кимдир алмаштириб кетибди.* ▬ [*Моҳира ойим*] *Олдирган кийимлик Хушрўйга ёқмас, дарров ярамаганини айтиб, алмаштириб беришга дадасини мажбур этар ва кўнглидагини ҳосил қилиб тинчир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айирбош қилмоқ, алишмоқ.

АЛМИСОҚ [*а.* الميثاق – аҳд; қасам; шартнома, битим]: **алмисоқдан бери** *(ёки* **буён**) Жуда қадим замонлардан бери. *Алмисоқдан бери ерда, захда ўтириб, қоронғи хонада ўқиб келган авлод бирданига оппоқ, ёруғ, тоза хонада, ўриндиқларда ўтириб ўқишса-я, бу ҳурматни ким кўрган, ким эшитган?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Алмисоқдан қолган** Қадимги замондан, дақёнусдан қолган, жуда эски. *Арава бўлса алмисоқдан қолган, яна синибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛМИСОҚИ 1 Қадимги, бурунги, жуда эски. *Алмисоқи лип-лип чироқ. Алмисоқи омоч-бўйинтуруқ.*

2 *кўчма* Сийқаси чиққан, чайналган, кўнгилга урган (гап, сўз ҳақида).

АЛМОЙИ-АЛЖОЙИ с. *т.* Бўлар-бўлмас, келишмаган, қовушмаган. *Алмойи-алжойи хат.* ▬ *Анвар бу йигитчанинг тўй-маъракаларда бир-икки алмойи-алжойи гапларини эшитиб, энсаси қотгани учун унга рўйхуш бермас эди.* Т. Малик, Шайтанат.

АЛО [*а.* على – устига]: **нур(ан) ало нур** (*л. м.* нур устига нур) қ. **нур.** *Ихтиёр ўзингизда, кутмайман десангиз, айтиб кўринг, хўп деса, нур ало нур.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АЛОЙ *айн.* **алоэ.** *Алойдан.. уй табобатида жуда қадимдан фойдаланиб келишган.* "Саодат".

АЛОМАТ [*а.* علامت – белги] **1** *от* Шартли равишда қабул қилинган ёки қўйилган белги, ишора. *Савол аломати. Тенглик аломати.* ▬ *Чайко ўз сумкасидан харитани олиб, топографик аломатлар билан белгилаб қўйилган дарё қирғоғидаги уйни кўрсатди.* Н. Сафаров, Сўнгги нафасгача.

2 *от* Бирор воқеа, ҳодиса, вазият, ҳолат ва ш.к. дан дарак берувчи белги, нишона. *Шодлик аломати. Қўрқув аломати. Сукут – аломати ризо.* Мақол. ▬ *Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломатлари сезилмас ва тусида ҳам унча ўзгариш йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Касалликнинг бу аломатларидан ташқари, беморнинг боши оғрийди, тинкаси қурийди, ланж бўлади..* Газетадан. *Аваз, "бу қандай аломат бўлди?" деб, ҳар тарафга қаради.* "Маликаи айёр".

3 *от* Рамз, символ, нишон, эмблема. *Унинг [жувоннинг] эгнида темир йўл ишчиларининг формасида тикилган костюм, ёқасида қизил юлдуз аломати ҳам бор.* Ойдин, Эр юрак.

4 *сфт.* Ижобий хислатларга эга булган, жуда ажойиб, олижаноб. *Тавба, [Матқовул] аломат одам-да. Бу дунёда шунақа одамохунлар.. бор экан-да!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳозиргина "бунинг тагига етсак, аломат*

иш бўлар эди" демадингизми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 *сфт.* Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган; ажиб. *Не алоҳат савдолар.*

АЛОЭ [*юн.* aloe] **1** Пиёздошлар ёки лоладошлар оиласига мансуб, серсув ва этдор баргли тропик ва субтропик ўсимлик; сабур.

2 Шу ўсимлик баргининг ширасидан тайёрланган *дори.*

АЛОҚА [*а.* علاقه – боғланиш, муносабат] **1** Турли воситалар ёрдамида ахборотларни узатиш ва қабул қилиш; халқ хўжалигининг почта, телефон, телеграф, радио, телевидение ва б. орқали ахборотларни узатиш ва қабул қилишни, почта орқали буюмлар юборишни таъминлайдиган тармоғи. *Почта алоқаси. Телефон алоқаси.*

2 Кишилар ёки нарсалар, воқеалар, ҳодисалар ўртасидаги ўзаро муносабат, ички боғланиш. *Саноатнинг деҳқончилик билан алоқаси. Фаннинг ишлаб чиқариш билан алоқаси. Ҳокимиятнинг кенг меҳнаткашлар оммаси билан алоқаси.*

3 Кишилар, ташкилотлар, давлатлар ўртасидаги муомала, муносабат, боғланиш; борди-келди. *Қардошлик алоқаси. Дўстлик алоқаси. Савдо алоқалари. Алоқамиз яхши. Алоқалари ёмон. Алоқа боғламоқ. Алоқада бўлмоқ. Алоқа қилмоқ.* ▬ *Хуллас, алоқамиз бузилиб қолди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [*Анвар*] *Яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади.* А. Қодирий. Меҳробдан чаён. [*Ҳакимбойвачча*] *Абдишукур билан яхши алоқада бўлишга тиришар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Дахлдорлик, тегишлилик, дахл. *Очил "бу гапларнинг менга алоқаси йўқ" дегандай қилиб, қадамини тезлаштирди ва коридор тўла студентларга аралашиб, кўринмай кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Уларни, биринчи навбатда, жиноятга алоқаси бор, шубҳали ҳаёт кечирувчилар ёқтирмайди.* Газетадан.

5 Севги муносабатлари. *Анвар хусусий ҳаёти, айниқса, Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛОҚАДОР Муносабати, алоқаси бўлган; дахлдор. *Мавзуга алоқадор китоб ва қўшимча материаллар.* ▬ *Кундалик дафтарда бу сафаримга алоқадор ва алоқасиз кўп нарсалар ёзилган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АЛОҚАДРИҲОЛ [*а.* علی قدر حال – ҳолига қараб] *эск. рвш.* Кучи, қурби етганича, қўлдан келганча, ҳолига яраша. *..деҳқонлардан баъзилари алоқадриҳол бир лаганда анжир, тўртта қатлама.. кўтариб кириб кела бердилар.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

АЛОҚАЛИ *айн.* **алоқадор.**

АЛОҚАЧИ 1 Алоқа ходими, алоқа ишлари хизматчиси.

2 *ҳарб.* Алоқа хизматининг аскари, зобити. *Элмуроднинг ўйини кириб келган полк алоқачиси чалғитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АЛОҚ-ЧАЛОҚ: алоқ-чалоқ туш Қовушмаган, боши-кети йўқ, қўрқинчли туш. *Эъзозхон эрининг йўлини тўсиб, қаттиқ туриб олди: ..Алоқ-чалоқ туш кўриб чиқдим. қўйинг, бормай қўя қолинг.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АЛОҲА(Л) [*а.* علی حال – ҳозир, шу дамда] *рвш. кам қўлл.* **1** Ахири, ниҳоят. *..сувсизликдан, мадорсизликдан ўлар ҳолатга келган карвон алоҳа ям-яшил дарахтзор, гўзал бир мавзега келиб қўнди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Зўрға, базўр, аранг. *Ундан алоҳал қутулдим..*

АЛОҲИДА [*а.* علی حده – ажратилган, бўлак ҳолда] **1** Бошқалардан ҳоли, айрим. *Алоҳида ҳужра. Алоҳида уй.* ▬ *Нури алоҳида хонада ўз ўртоқлари – обрўли оилаларнинг қизлари билан ўлтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзига мустақил; бўлак. *Шу мақсадда унга [беморга] қайноқ сувда қайнатилган алоҳида идиш-товоқ, сочиқ, дастрўмолча берилади.* Газетадан.

3 Ўзига хос, бошқалардан фарқ қиладиган, ажралиб турадиган; бошқача. *Алоҳида парвариш. Алоҳида меҳрибонлик. Алоҳида эътибор. Алоҳида эътибор бермоқ.* ▬ *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. .. *алоҳида ўрнак кўрсатган ходимлардан бир гуруҳини мукофотлаш тўғрисида.* Газетадан. *Катталар билан машғулот Элмуродга алоҳида завқ берар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЛОҲИДА-АЛОҲИДА Ҳар бири ўзига ҳоли, мустақил, бўлак-бўлак, айрим-айрим. *Алоҳида-алоҳида хона. Алоҳида-алоҳида кўздан кечирмоқ.*

АЛОҲОЛ қ. **алоҳа (л).** *Хотинлар чеккачеккадан тобора қаттиқ ёпишишарди. Алоҳол Шакар минғиллаб тилга кирди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

АЛП 1 Қадимги туркий халқларда икки қўшин ўртасидаги жанг бошланишидан олдин яккама-якка олишувда иштирок этувчи жангчи.

2 *фольк.* Ўзбек халқ достонларида ғайритабиий куч-қуввати, мардлиги, жасорати ва ш.к. билан ажралиб турадиган қаҳрамон сифати. *Ўзи экан номи кетган паҳлавон, Алп Авазни кўрдингизми, онажон.* "Зулфизар билан Авазхон".

АЛПАНГ-ТАЛПАНГ *рвш.* Лапанглаб, у ёқдан-бу ёққа чайқалиб, энтак-тентак. *Гўдак алпанг-талпанг юра бошлади.* ▬ | *Солиҳ махдум*| *Алпанг-талпанг ичкарига кириб, ўқувчи қизлар ичидаги Нигор ойимни ўз ёнига чақирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АЛПИ-САЛПИ *айн.* **алпанг-талпанг.** | *Гулнор*| *Қўлларини алпи-салпи қимирлатиб, гўё онасини қучоқламоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЛПОЗДА с. *т.* (маълум сўзлар билан) Аҳволда, тарзда. *Кеча кечқурун бинойидек юрган Муаззам опа, тун ярмидан оққанда, оёқлари зирқираб оғриб, уйғониб кетди. Шу алпозда анчагача ухлолмай ётди.* Р. Файзий, Балли, она қизим. *Ҳожим халққа минг алпозда ўкириб, ҳаммани ҳақорат қилиб кетгандан кейингина у уйига қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бир алпозда 1) бир тарзда. *Бегижон билан оқсоқол беўхшов бир алпозда қотиб қолишди.* "Ёшлик"; 2) ночор аҳволда. *Бир алпозда кийинган йигитни кўриб, саломига зўрға алик олипти.* "Олтин бешик".

АЛПОН-ТАЛПОН *айн.* **алпанг-талпанг.** [*Холжон хола*] *Алпон-талпон қадам қўйиб чиқар экан.. оёғи тойиб, йиқилиб тушди.* Ғайратий, Довдираш.

АЛФАВИТ |*юн.* alfabetos — юнон алифбосининг дастлабки икки ҳарфи (алфа + бета) номидан| *қ.* **алифбо.**

АЛФОЗ |*а.* الفاظ — сўзлар| *эск. кт.* Сўз, сўзлар, иборалар. *У менга яқин келгач, уни оғзимга келган алфоз билан сўка бошладим.* С. Айний, Жаллодлар.

АЛФОЗДА *қ.* **алпозда**. *Муфтий эса шу алфозда токи пешингача Қурьон оятларидан тиловат қилишда давом этди.* Газетадан.

АЛЪАМОН |*а.* الامان — раҳм-шафқат, ёрдам | *унд. с. эск.* Жангда таслим бўлган томоннинг омонлик сўраб қиладиган хитоби, мурожаати. *Девлар дейди: алъамон, Одамхўрку бу Замон.* "Нигор ва Замон".

АЛЬБАТРОС |*фр.* albatros| Найбурунли қушлардан бири, тумшуғи узун, қанотлари ингичка ва кенг, учқур йирик денгиз қуши.

АЛЬБОМ |*фр.* album < *лот.* albus — оқ, ёрқин| Расм чизиладиган, шеър, қўшиқ, хотира ва ш.к. ёзиладиган, дафтар ҳолида муқоваланган қалин варақлар мажмуи; фотосуратлар сақланадиган ёки турли-туман марка ва ш.к. ёпиштириладиган қалин муқовали дафтар; бирор мавзуга доир расмлар, суратлар, чизмалар ва ш.к. нинг изоҳлар билан таъминланган босма тўплами. *Суратлар альбоми. Чизмалар альбоми.* ▬ *..альбом кўриб ўтирар экан, суҳбатни қандай бошлаш ҳақида ўйлар эди.* С. Зуннунова, Янги директор.

АЛЬПИНИЗМ |Альп тоғлари номидан| Спортнинг тоғ чўққиларига, тик қояларга, муз тоғларига чиқиш билан боғлиқ тури.

АЛЬПИНИСТ Альпинизм билан шуғулланувчи киши. *Альпинист деганча бор экан. Юришнинг кўп ҳаддини олган* экан. М. Мансуров, Ёмби.

АЛЬТ |*итал.* alto < *лот.* altus — юқори, баланд] *мус.* **1** Умумий хорда — хонанда хотин-қизлар ёки болаларнинг ингичка овози (тенордан баландроқ эшитилади).

2 Шу овоз билан ашула айтувчи хонанда.

3 Паст регистрда камонча билан чалинадиган, скрипкадан каттароқ, торли мусиқий асбоб.

АЛЬТЕРНАТИВ Мумкин бўлган икки ёки бир неча имкониятдан бирини танлашга асосланган; муқобил. *Альтернатив хизмат.*

АЛЬТЕРНАТИВА [*фр.* alternative < *лот.* alter — иккитадан биттаси] **1** Бир-бирини инкор этувчи имкониятлардан бирини танлаш; муқобиллик.

2 Шу имкониятлардан ҳар бири.

АЛЬТИМЕТР [*лот.* altum — баландлик + *юн.* metron — ўлчам, ўлчов] Учиш аппаратларининг ердан баландлигини ўлчовчи асбоб; баландлик ўлчагич.

АЛЬТЧИ Альт чалувчи созанда (*қ.* **альт 3**).

АЛЬФА |*юн.* alfa| Юнон алифбосининг биринчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

АЛЬФА-ЗАРРАЛАР Баъзи радиоактив моддаларнинг парчаланишидан ҳосил бўладиган, мусбат зарядланган зарралар оқими.

АЛЬФА-ТЕРАПИЯ Альфа зарралар таъсирида даволаш; нур билан даволашнинг бир тури.

АЛЬЯНС [*фр.* alliance – бирлашма] Иттифоқ, бирлашма (одатда, давлатлар, ташкилотлар иттифоқи).

АЛЮМИН *с.т. айн.* **алюминий**.

АЛЮМИНИЙ [*лот.* alumen, aluminis – аччиқтош] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб, енгил, кумушранг-оқ кимёвий элемент.

АЛҚАМОҚ *с.т. айн.* **олқамоқ**. .. *"тупроқ олсанг – олтин бўлсин, мартабали бўлинглар", дея алқаганлари-алқаган.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

АЛҚАНДОЗ *с. т.* Қийшанғи, серқилиқ одам; масхарабоз, майнабоз.

АЛҚИССА [*а.* القصّه – тарих; ҳикоя] *эск. кт.* Шундай қилиб, хуллас калом; қисқаси, хуллас. *Алқисса, тўй тўғрисида волида бирлан маслаҳатлашиб..* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой.

АЛҚОР *қ.* **архар**. *Тоғда асов алқоримдан, ҳар нима йўғу боримдан, қаторда юрган норимдан – барисидан жудо бўлдим.* "Равшан".

АЛҒОВ *тар.* Икки деҳқон ўртасидаги қўш ҳўкиз.

Алғов қилиб ер ҳайдаш Ўртадаги қўш ҳўкиз билан бир-бирининг ерини галма-галдан ҳайдаш.

АЛҒОВ-ДАЛҒОВ *с. т.* **1** Ағдар-тўнтар, уриқит, тартибсизлик. *Ҳозир ишбилармон одамлар озми! Лекин алғов-далғовдан фойдаланиб, раислик лавозимига яна Равшан полвон чиқиб олса-чи?* О. Ёқубов, Ларза. *Ҳамма ёқ алғов-далғов, машинанинг эҳтиёт қисмлари, автомагнитофон ва бошқа бир қанча қисмлари ўғирлаб кетилган эди.* Газетадан.

Алғов-далғов ишламоқ Ўзаро ёрдамлашиб, ерларини ишламоқ. *Улар ёз пайтларида, дала иши айни авжига чиққанда, бир-бирларининг ерида алғов-далғов ишлашиб, оғирларини енгил қилиб яшашар эди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тинчсизлик, бесаранжомлик, ғулғула, ғалаён, тўс-тўполон. *Милтиқ товушлари билан бошланган алғов-далғовлардан юраги пўкиллаб қолган муллавачча яна бир тасодифдан қутулганига шукур қилиб, ўрнидан турди-да, ҳовлига чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу вақтда юрт алғов-далғов эди.* Й. Шамшаров, Ғурумсойликлар.

АЛҲАЗАР [*а.* الحذر – ҳазар қил, эҳтиёт, ҳушёр бўл, сақлан] **1** *дин.* Худо сақласин. *Алҳазар, ярамас кўздан алҳазар.* Ғ. Ғулом. *Парихон отин бир нималар деб, Баҳоуддин пиримни тилга олди-да, "ҳов ёмондин алҳазар.." деди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *унд. с. взф.* Тавба. [*Ҳусайн:*] *Иблис, муттаҳам, нега айтмадинг?* [*Маждиддин:*] *Нимани, шаҳим?* [*Ҳусайн:*] *Алишер билан Гули ўртасидаги муҳаббатни, аблаҳ!* [*Маждиддин:*] *Ё алҳазар! Бу гапларни биринчи мартаба эшитиб турибман.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АЛҲАМДУЛИЛЛО(Ҳ) [*а.* الحمدلله – худога шукур] Оллога шукур, худога шукур. [*Ёрмат*] *Ҳалқумини бўғган йиғидан қийналиб базўр гапирди: -Алҳамдулилло, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Алҳамдулиллоҳ, 1993 йил ҳукуматимиз фармони билан ҳазрат Баҳоуддиннинг 675 йилликларини нишонлаган эдик.* Газетадан.

АЛҲОЛ [*а.* الحال – ҳозир, шу пайтда] *эск. кт.* Ҳозирда, шу пайтда, айни вақтда. *Алҳол сенга-да шу ҳукм жорий этилади.* Т. Мурод, Отамдан қолган далалар.

АЛҲОСИЛ [*а.* الحاصل – қисқаси, алқисса] *эск. кт.* Хуллас калом, қисқаси.

АМАКИ [*ф.*<*а.* عمّ – амаки] **1** Отанинг акаси ёки укаси (жиянга нисбатан). *Катта амаки. Кичик амаки.* ▬ [*Абдишукур*] *Бир қанча вақт бекор юргач, "ишбилармон" амакисининг ёрдами билан, ниҳоят бир бойга мирза бўлди ва хизмат учун Тўқмоқ шаҳрига жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзидан катта эр кишига мурожаатда ёки ҳурмат юзасидан ишлатилади. [*Мирзакарим қутидор:*] *Мени эслай олдингизми,* бек? – *Отабек диққат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди:-Йўқ, амаки!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали куёв бўлиш вақтини аниқлай олмаган ва Хадичанинг розилигини ололмаган бўлсам ҳам, ёшлар мени "Нормурод ака" ёки "Нормурод амаки" демасдан, "Нормурод куёв" дея бошладилар.* С. Айний, Қуллар.

3 Умуман эр киши (ўзидан кичикларга нисбатан). *Зиё шоҳичи уларни Отабекка танитди: -Амакиларингизни сиз танимагандирсиз, албатта, – деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бу иш *(ёки* **нарса***)* **амакингиз эмас** Бу иш (нарса) ҳазил эмас, бу иш (нарса) осон эмас; жиддий, қийин.

АМАКИВАЧЧА Ака-укаларнинг ўғил-қизлари (бир-бирларига нисбатан). *-Асли-*

да Фотима менга туғишган жигар, биз амакиваччамиз,— дейди Зуҳрахон. Н. Ёқубов, Бўсағада.

АМАЛ |*а.* عمل — иш, ҳаракат| **1** Илм, назария, фикр ва ш.к.нинг ҳаётий реаллашуви. *Илм амал билан шарофатлидир.* Ғ. Ғулом.

Амалга ошмоқ Юзага чиқмоқ, вужудга келмоқ; барпо бўлмоқ; бажарилмоқ. *Орзулар амалга ошди. Режа амалга ошди.* ▬ *Бу ишга ҳам бирорта азамат бош қўшса, ажаб эмас, амалга ошса.* Ойдин, Ҳазил эмиш. **Амалга оширмоқ** Юзага чиқармоқ, вужудга келтирмоқ; бажармоқ; жорий қилмоқ. *Мақсадни амалга оширмоқ. Режани амалга оширмоқ.* **Амал қилмоқ** 1) ҳисобга олиб иш тутмоқ, риоя қилмоқ. *Қонунга амал қилмоқ. Илмга амал қилмаган мулладан устига хуржун ортилган эшак яхши.* Мақол; 2) таъсир қилмоқ (дори-дармон ҳақида). *Шифосиз касалга ҳар бир дори-дармон заҳардек амал қилар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эътиқодга оид иш, ақида иши. *Зотан, инсон хотиржам яшамас экан, унинг кўнглига ибодат ҳам, хайру эҳсон ҳам, бошқа яхши амаллар ҳам сиғмайди.* Газетадан. *Ал-маъруф деганда.. бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларни тушунамиз.* Газетадан.

3 Умуман, бажарилиши лозим бўлган иш, амалий иш. *Вирусли гепатит касаллиги билан оғримаслик учун қуйидаги амалларга риоя қилиш лозим.* Газетадан. *Биз ҳам ўз ҳаракатларимиз, амалимиз билан ёшлар орасига кўпроқ кириб боришимиз керак.* Газетадан.

4 Масъул вазифа, мансаб. *Амалга мағрур бўлсанг — тўздирар.* Мақол. ▬ *Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанга, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Амал тегмоқ *кест.* Катта иш, мансаб тегмоқ. *Бо-о худо! Аммангга ҳам амал тегиб қолган. Кечаю кундуз чурвақалар билан ўралашгани-ўралашган.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

5 Илож-имкон, чора. *Гарчи режа бузилди, лекин бир амалини қиламиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 *кўчма* Уйғониш, ҳаёт бошланиши (ўсимлик, дарахт кабилар ҳақида). *Амал вақти етганда, ток, анор, анжир кўмилган жойида туриб ҳам кўкараверади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

Амал олмоқ Кўкармоқ, тутмоқ. *Ниҳол жилдираб сув оқиб турган жўякка экилмаса, амал олмайди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

7 *мат.* Математик ҳисобнинг ҳар бир тури. *Тўрт амал. Арифметика амаллари.*

8 *этн.* Иситиш, совитиш, бировнинг ишини орқага кеткизиш, турган уйидан бездириш ва ш.к. мақсадларда дам солинган нарса; сеҳр-жоду. *Фолбин бир нимани енг учидан чиқариб берди. Бу "амал" эди. Бу кичкина тугунчак ичида мозор тупроғи, темиртак, тобутнинг чўпи, совун, ўлик тирноғи ва ҳоказолар бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг гапига кўра, шомонлар ўз амаллари билан турли бало-қазоларни даф этиб..* Газетадан.

АМАЛДА 1 Амал с. ў.-п. к. *Амалда бунга ўзи ҳам риоя қилмайди.*

2 Иш-амал билан. *У катта танаффусда укасининг зўрлигини амалда кўрсатмоқчи бўлди.* Газетадан.

3 Ҳақиқий ҳолда, факт сифатида; ҳақиқатда. *Амалда юбилей алоқачон мамлакат бўйлаб кенг нишонлана бошлади.* Газетадан.

АМАЛДОР |*а.+ф.* عملدار — амал эгаси| Мансаб-амал эгаси, лавозимли шахс. *-Аканг жуда тентак йигит, — деди ниҳоят пўнғирлаб бой, — ахир амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Танланган асарлар.

АМАЛИЁТ |*а.* عمليات — амалий масалалар| Амалий иш, амалий жараён, кундалик тажриба. *Хўжалик шартномаларини ҳуқуқий экспертиза қилиш ҳам амалиётга киритилган.* Газетадан. *Амалиёт республикамиз маданий ҳаётида халқ чолғу оркестри ғоят зарур эканини кўрсатиб турибди.* Газетадан.

АМАЛИЁТЧИ Амалиёт билан шуғулланувчи. *Унда олимлар, суд-ҳуқуқ амалиётчилари иштирок этди.* Газетадан.

АМАЛИЙ 1 Кишининг кундалик фаолиятига оид, кундалик иш, ҳаёт билан боғлиқ бўлган. *Дўрмон қароргоҳида Ўзбекистон ва Туркманистон ҳукуматлари вакилларидан иборат икки мамлакат делегацияларининг амалий учрашувлари бўлиб ўтди.* Газетадан.

2 Бевосита амалга ошириладиган, амалда кўрилалиган, қилинадиган. *Амалий ёрдам. Амалий натижа. Амалий чора.* ▬ *Бир неча кундан кейин.. колхозчиларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари

3 Амалда татбиқ этиладиган, тажрибада қўлланадиган, татбиқий. *Амалий фанлар. Амалий механика. Амалий санъат.*

АМАЛИЯ *эск. кт. айн.* **амалиёт**. *Назарияни амалия билан боғлаш.*

АМАЛЛАБ 1 **Амалламоқ** фл. рвдш. *..мен амаллаб олдинроқ кираман-да, Рихсининг уйдами-уйдамаслигини билиб чиқаман.* С. Зуннунова, Олов.

2 *рвш.* Қандай қилиб бўлмасин, бир илож қилиб, амал-тақал қилиб; эплаб-сеплаб. [*Иброҳим ота:*] *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвонбойнинг бошини ҳам қўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *..қайиқни бир амаллаб соҳилга тортиб чиқарди-да, қумлоққа ўзини ташлади.* "Ёшлик".

АМАЛЛАМОҚ Илож қилмоқ, иложини топмоқ. *Болам, ғана алмаштириш бўлса, Абдусаттор билан ўзим амалларман.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *У ҳамон янги келган кишиларнинг тунда, очиқ ҳавода қолишидан қўрқар эди. «Кўз кўрқоқ — қўл ботир» деган кексалар, бир амаллармиз, — деди у, ўзига тасалли бериб.* Ойдин, Мардлик — мангулик.

АМАЛПАРАСТ [*а.+ф.* عملپرست — амални севувчи] Амални яхши кўрувчи, амалга интилувчи; мансабпараст.

АМАЛПАРАСТЛИК 1 Амалга берилиш.

2 Амалпарастларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Шеровнинг баъзи ишлари амалпарастлик доирасидан чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АМАЛ-ТАҚАЛ: амал-тақал қилиб *с. т.* Бирор чора, илож топиб, бир амаллаб, эплаб-сеплаб. *Муваққат ҳукумат халққа нафи тегадиган иш қилмайди.. Меҳнаткаш омма аввалгидек бир амал-тақал қилиб кун кўрарди.* Ю. Тошпўлатов, Бинокорлар.

АМАЛЬГАМА [*лот.* amalgama < *а.* ملغمه — қотишма] Симобнинг бирор металл билан қотишмаси ёки металларнинг симобдаги эритмаси.

АМБРАЗУРА [*фр.* embrasure — шинак] Турли мудофаа истеҳкомларида тўп, пулемёт ва ш.к. нинг оғзини чиқариб ўт очиш, ўқ отиш учун қўйилган туйнук, шинак. *Қудрат чуқурликка талпинаркан, икки кўзи ўт очиб турган амбразурада.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АМБУЛАТОРИЯ [*лот.* ambulatorius — юриб бажариладиган; кўчма] Қатнаб даволанувчиларга ва уйида ётган беморларга тиббий ёрдам кўрсатадиган кичик даволаш-профилактика муассасаси.

АМВОЛ [*а.* اموال — моллар, ашёлар] *эск. кт.* Хусусий шахсга қарашли мол-мулк, мол-дунё, бойлик.

АМЕТРОПИЯ [*юн.* ametro — ўлчовсиз; номутаносиб + opsis — кўриш] Кўзнинг ёруғлик нурини нотўғри синдириши натижасида хиралашуви (Бунда кўз узоқдан ёки яқиндан яхши кўра олмайди).

АМЁБАЛАР [*юн.* amoibe — ўзгариш] Сохта оёқлилар синфига мансуб, барқарор тана шаклига эга бўлмаган бир ҳужайрали умуртқасиз ҳайвонлар туркуми.

АМИН I [*а.* امين — ҳалол, ишончли; вакил қилинган; назоратчи] *фақат кесим взф.* **1** Қатъий ишонган, астойдил инонган, имони комил. *Биз бу йил, шунча шодлик келтирган янги йилда, энг яхши орзуларимизнинг рўёбга чиқишига амин эдик!* О. Ёқубов, Янги йил кечаси. *У битта нарсага аминки, бутун трасса бўйлаб ўртага ташланган шиорда Учқўрғон участкаси тилга олинади.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳимоя қилинган, кафолатланган, сақланган. *Чегараларимиз ҳар қандай хавф-хатардан амин. Ҳушёр бўлсак, ватанимиз ҳар қандай тасодифлардан амин бўлади.*

АМИН II *тар.* **1** Ўрта Осиё хонликларида даҳа бошлиғи ёки қишлоқ оқсоқоли. *-Аминларингни маҳкам ушла, элликбошилар одамларга кўз-қулоқ бўлсин,— деди у* [*ҳоким*]. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бозорларда солиқ ундирувчи амалдор; бозор оқсоқоли. *Пулнинг ҳам олти тангасини бозор аминлари олишди.* «Гўрўғлининг туғилиши».

3 Чоризм даврида: Фарғона водийсида сайлаб қўйиладиган қишлоқ оқсоқоли.

4 Амин (эркаклар исми).

АМИНОНА *тар.* Чоризм даврида: бир қатор вилоятларда бозорларда сотилган мол ва буюмлар учун аминлар томонидан олинадиган солиқ тури.

АМИР [*а.* امير — ҳоким, ҳукмдор; бошлиқ] **1** *тар.* Бухорода ва баъзи мусулмон мамлакатларида: хонлик, подшолик унвони ҳамда шу унвон эгаси. *Амирнинг ошидан фақирнинг мушти яхши.* Мақол. ▬ *Зарбоф чопонлар, зардўзи этикларни фақатгина амиру амирзодалар кийишган.* «Фан ва турмуш».

Амири лашкар Темурийлар даврида ва кейинчалик Туркистон хонликларида: энг юқори ҳарбий унвон; умуман: лашкарбоши, қўшин бошлиғи. *Унинг* [*Азизбекнинг*]

орқасидан кўзлари ичига ботиқроқ бир киши келар эди. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Амир (эркаклар исми).

АМИРАЛМЎМИНИН [*а.* امير المؤمنين – мўминлар ҳукмдори] Илк ислом даврида-ги халифаларнинг унвони; илк дафъа иккинчи халифа Умарга берилган, кейинги барча халифалар ҳам шу унвон билан аталган.

АМИРЗОДА *тар.* Амирнинг ўғил ва набиралари; амир авлоди.

АМИРИ **1** Пўчоғи ва эти кўкиш, хипча, узунчоқ, эртапишар қовун нави. *Яна бир фикрга кўра, халқ Навоийнинг табъи нозиклигига ишора қилиб, пўсти юпқа қовунга «амири» деб ном берган.* «Фан ва турмуш».

2 Узумнинг бир нави.

АМИРКОН [Америка қитъаси номидан] **1** Қора лок билан ишланган ялтироқ чарм. *Бир этиклик амиркон. Амиркон этик.* ▬ *Сал ўтмай атлас кўйлак, амиркон шиппак билан чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Пахтанинг бир вақтлар Америкадан келтирилган нави. *-Хоразм водийсига амиркон пахта экишни каминаи камтарининг-из жорий қилган, – деди Авазбой қози.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АМИРЛИК *тар.* **1** Амир лавозими.

2 Амир қўл остидаги мулк, мамлакат. *Бухоро амирлиги.*

АМЛОК [*а.* املاك – мулклар] **1** Катта ер-мулк, ер-сув, ҳовли-жой, бог-рог.

2 Умуман мулк, мол-дунё.

Амлок рўзғор Рўзғор мулклари. *Шаҳарда бир неча кун қолишдан, қишлоқдаги «амлок рўзғор»ни эгасиз ташлашдан.. ташвишланмайди.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

3 *тар.* Бухоро хонлигида: ер-мулкдан ўлпон олиш учун ажратилган ҳар бир кичик маъмурий-ҳудудий бўлинма.

АМЛОКДОР [*а.+ ф.* املاكدار – амлок эгаси] *тар.* **1** Катта ер эгаси; заминдор, мулкдор. *..ўшал ер ислоҳот деб, амлокдорлардан базўр тасарруф қилинган заминларни..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 Амлокни *(қ.* **амлок 3**) бошқарувчи ва амлок аҳолисидан солиқ, ўлпон йиғувчи мансабдор. *Меҳмонхонанинг тўрида.. қози, амлокдор, раис ва миршаб, яъни туманнинг чорҳокими ўтирар эдилар.* С. Айний, Қуллар.

АММА [*а.* عمّه] Отанинг опаси ёки синглиси (жиянларга нисбатан). *Катта амма. Кичик амма.* ▬ *Фотима Элмуродга синфдош бир аёлнинг жияни бўлиб, аммасининг олдига бот-бот келиб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Аммамнинг бузоғи Ҳеч бир ишни эплолмайдиган; лаванг, шудсиз. *Индамай қўя қолай дедим-у, Марзия олдида аммамнинг бузоғи бўлиб ўтиргим келмади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Пешонам шўр бўлмай ўлсин, пешонам шўр бўлмаса, шу аммамнинг бузоғига тегаманми?* «Ёшлик».

АММАВАЧЧА Отанинг опаси ёки синглисининг фарзандлари (ўғил-қизлари).

АММИАК [*юн.* hammoniakon – Ливия саҳросидаги қадимги Аммоний воҳасида олинадиган новшадил шундай аталган] Азотнинг водород билан ҳосил қилган энг оддий бирикмаси; ўткир ҳидли рангсиз заҳарли газ. *Суюқ аммиак. Аммиак заводи.*

АММИАКЛИ Таркибида аммиак бўлган. *Аммиакли бирикмалар. Аммиакли селитра.*

АММО [*а.* امّا] **1** *боғл.* Қўшма гап қисмларини зидлаш муносабати билан боғлайди; лекин, бироқ. *Розиман, аммо ҳаммасига эмас. Бу жуда қийин иш, аммо бажарамиз.* ▬ *Майли, сиз яширдингиз. Аммо ман яширмайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *юкл.* Фикрга таъкид, кучайтириш маъносини беради; аммо-лекин. *Аммо роса вақтида келибмиз-да.*

АММО-ЛЕКИН *юкл.* Фикрни алоҳида таъкидлайди. *Аммо-лекин Эш қаттиқ ишлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

АММОНИЙ [*юн.* hammoniakon] *ким.* Азот ва водороддан иборат атомлар гуруҳи (техника ва қишлоқ хўжалигида кенг ишлатиладиган бир қатор тузлар таркибига киради).

АММОФОС [амм(иак) + фос(фор)] Таркибида азот билан фосфор бўлган, концентрланган қўшалоқ минерал ўғит.

АМНИСТИЯ [*юн.* amnestia – унутиш; кечириш] Олий ҳокимият қарори билан муайян тоифадаги судланган шахсларнинг жазосини юмшатиш ёки уларни жазодан озод этиш. *Саёқлиги, фирибгарлиги учун илгари ҳам жазоланган. Бироқ амнистияга илиниб, озод этилган.* Газетадан.

АМНИЯТ [*а.* امنيّت – омонлик; кечирим] *эск. кт.* Хавф-хатардан омонлик; хавфсизлик, бехавотирлик. [*Солиҳ маҳдум:*] *Амниятингиз учун бу тадбирни кўп пухта идрок қилдим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АМОМА [*а.* عمامه – салла] *эск. айн.* **салла 1**. *Тасбеҳи риё бирла амомангдин, аё шайх, Чин бодахўринг хум била паймонаси яхши.* Ҳамза.

АМОРТИЗАТОР [*фр.* amortir – кучсизлантириш, юмшатиш] Урилиш зарбини, силкинишни юмшатадиган, камайтирадиган асбоб, мослама (автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. да). *Пружинали амортизатор.*

АМОРТИЗАЦИЯ [*лот.* amortisatio – қоплаш] **1** *иқт.* Меҳнат воситаларининг (машина, жиҳоз, бино ва ш.к.) эскиришига қараб, улар қийматини муайян давр мобайнида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот устига қўя бориш, шу йўл билан эскирган воситалар баҳосини қоплаш.

2 *мл.* Алоҳида шахс ёки ташкилотнинг узоқ муддатли қарзни аста-секин (ҳиссаларга бўлиб тўлаб) ёки қарзни сотиб олиб узиши.

3 Йўқотиш, ўғирлатиш ва ҳ.к. оқибатида қарз мажбуриятини ҳақиқий эмас деб эътироф этиш.

4 Автомашина, самолёт, иншоот ва ш.к. нинг урилиш зарбини, силкинишни камайтириш.

АМОРФ [*юн.* amorphos – шаклсиз] **1** Тузилиши кристалл шаклида бўлмаган, кристалланмаган. *Аморф моддалар. Аморф углерод.*

2 *кт.* Шаклсиз, формасиз; уюшмаган. *Аморф ҳолат.*

Аморф тиллар Шакл (форма) ясовчи қўшимча (морфема)ларга эга бўлмаган, сўзлар орасидаги грамматик алоқалар битишув йўли билан ёки ёрдамчи сўзлар воситасида бўладиган тиллар.

АМПЕР [француз физик олими А. Ампер номидан] *Электр токи кучининг ўлчов бирлиги.*

АМПЕРЛИ Муайян ампер кучга эга бўлган. *Беш амперли счётчик.*

АМПЕРМЕТР Электр токи кучини ўлчайдиган асбоб.

АМПЕР-СОАТ Электр миқдорининг ўлчов бирлиги.

АМПЛИТУДА [*лот.* amplitudo – катталик; катта ҳажм, ўлчам] *физ.* Тебранувчи жисмнинг тебраниш кенглиги, унинг мувозанат ҳолатидан энг узоқ ҳолатигача бўлган масофа. *Соат маятнигининг тебраниш амплитудаси.*

АМПЛУА [*фр.* emploi – фойдаланиш; лавозим] Актёр имкониятларига мос тушадиган роллар туркуми.

АМПУЛА [*лот.* ampulla – бўғзи тор, қорни катта, қўшқулоқли шиша ёки сопол идиш] Ичига дори солинган ва оғзи пайвандлаб бекитилган найчасимон шиша идиш. *Ампулани синдириб, шприцга сивороткa (зардоб) тўлдирди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АМПУТАЦИЯ [*лот.* amputatio – кесиш, кесиб ташлаш] Қўл-оёқнинг носоғ қисмини жарроҳлик йўли билан кесиб ташлаш. *Лозим бўлган жарроҳлик амали қилинган.. қорасонга мойил бўлган оёқ-қўллар холи қилиниб (ампутация), яradор денгизчиларнинг ҳаёти сақланган.* Газетадан.

АМР I [*а.* امر – буйруқ, йўл-йўриқ] **1** Буйруқ, фармойиш, фармон. *Бизлар мерган, хон амрини қиламиз.* «Маликаи айёр»

Амр қилмоқ (*ёки* **этмоқ**). Буйруқ бермоқ, буюрмоқ. *Жаноблари амр қилган эканлар, хизматларига бош эгиб келдим.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Гўрўғли амр этди: бизлар келамиз.* «Маликаи айёр». **Амри маъруф** *қ.* **амримаъруф. Амри маҳол** *қ.* **амримаҳол.**

2 Ихтиёр, изм. *Бунинг ҳам боиси эрмишким аждар. Унинг амрида эрмиш салтанат, зар.* Туйғун.

АМР II [*а.* امر – иш, ҳолат] *эск. кт. айн.* **иш 1**. *Икки диллик, икки тиллик Мен эмасман сен айтган, Ҳақ амридан юз ўгириб, Азиз имонин сотган.* Ҳамза.

АМРИМАЪРУФ [а. امرمعروف – яхшиликка буюриш] **1** Савоб ишларга, бажарилиши лозим бўлган барча исломий амалларга даъват этиш.

2 Шундай ишга бағишланган маросим, маърака.

АМРИМАҲОЛ 1 Бажарилиши жуда қийин иш. *Тарки одат – амримаҳол.*

2 *асосан, кесим взф.* Қийин, мушкул. *..Ислом отага ўхшаганлардан ақалли беш сўм чиқиши ҳам амримаҳол.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Қуюқ туман тушганидан ўн қадам наридаги нарсани кўриш амримаҳол.* «Ёшлик».

«АМФИБИЯ» [*юн.* amphibios – икки хил ҳаёт кечирувчи] **1** Сувда ва қуруқликда юра оладиган автомобиль.

2 Ердан ва сувдан кўтарила оладиган ҳамда ерга ва сувга қўна оладиган самолёт.

3 Қорда, сувда, музда ҳаракатлана оладиган аэрочана.

4 Сувда ва қуруқликда ҳаракатланадиган жанговар машина (танк, бронетранспортёр ва б.).

АМФИБИЯЛАР [*юн.* amphibia – сувда ва қуруқда яшовчи] **1** *зоол.* Умуртқалиларнинг бир синфи, сувда ва қуруқликда яшашга мосланган жониворлар. *Бу заҳар балиқлар.. шунингдек, амфибияларга зиён етказмайди.* «Фан ва турмуш».

2 *бот.* Ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшай оладиган ўсимликлар.

АМФИТЕАТР [*юн.* amphitheatron – икки томонлама томоша] **1** Қадимги Юнон ва Римда оммавий томошалар, театр спектакллари кўрсатилган маҳобатли бино.

2 Томоша зали (театр, цирк) даги ёки аудиториядаги ярим доира шаклида қия кўтарилиб борувчи ўриндиқлар.

АМФОРА [*лот.* amphora – қўшқулоқли катта идиш] Кўзасимон қўшқулоқли сопол идиш. *Ҳатто қўшқулоқли амфорада юнон конъяклари ҳам бор эди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

АНА 1 *кўрс. олм.* Кўз ўнгида турган, ўзидан нарироқда бўлган нарсани ёки юз бераётган воқеа-ҳодисани кўрсатишда ишлатилади. *-Аҳмад қани? – Ана, келяпти.*

Ана у *айн.* **анави.** *Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Ана шу** 1) шу, шунинг ўзи, худди шу. *Сизни сўраган ана шу киши эди;* 2) юқорида айтилган, зикр қилинган, мазкур. *Домла бу гапни менга айтганида, дарров унинг ёқасидан ушлагундай бўлибман. Ана шу чакки бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *юкл.* Кўрсатиш, таъкид маъноларини ифодалайди. *Ана кўрдингми, нима бўлди? Ана бўлмаса, мен кетдим! Ана энди, сендан келадиган иш шу-да. Ана тантана-ю, мана тантана!* ▬ *Ана, энди борсанг бўлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ана холос! Таажжуб, ҳайратланишни билдиради. *Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-да!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АНАБИОЗ [*юн.* anabiosis – жонланиш, тирилиш] *биол.* Баъзи бир тирик организмларда ҳаётий жараёнларнинг ноқулай шароитларда секинлашув ёки тўхтаб қолиш ҳолати (мас., баъзи ҳашарот ва жониворларнинг қишда ухлаши).

АНАВИ 1 *кўрс. олм.* Ўзидан наридаги, тилга олиб ўтилган, ўтган нарса, ҳодисаларни кўрсатади, унга ишора қилади. [*Давлатёр*] *Элмуродни туртиб: -Мен сизга айтган қизни кўрсатаймн? Ҳў, анави, ўртадаги.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек.. гарангсиган қиёфада. Анавилар* [*Зиё шоҳичи ва унинг ўғли Раҳмат*] *ўзларини бирмунча тетик тутмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гапираётган вақтда кўз олдида йўқ, назарда тутилаётган шахс, нарса ва ш.к.га ишора қилади. *Буни Отабек пайқамаган бўлса ҳам.. анави гапнинг аниқ шу мажлисда очилишига кўзи етиб, чиқиб кетишнинг иложини қилолмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анави куни мендан хафа бўлдингиз-а..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

АНАКОНДАЛАР [*исп.* anaconda] Бўғма илонлар оиласига мансуб энг йирик илонлар тури.

АНАЛИЗ [*юн.* analysis – ажратиш, ажралиш] **1** Текшириш объектини фикран таркибий элементларга ажратиб тадқиқ қилиш усули. *зид.* **синтез**. *Анализ шундай бир мантиқий усулдирки, унинг ёрдами билан биз буюмларни, ҳодисаларни фикран қисмларга бўлиб, уларнинг айрим қисмларини, белгиларини, хусусиятларини ажратамиз.* «Логика».

2 *айн.* **таҳлил**.

3 Модданинг таркибини аниқлаш. *Кимёвий анализ. Қон анализи. Сифат анализи.*

Математик анализ Олий математиканинг бир бўлими.

АНАЛИЗАТОР *опт.* Ёруғликнинг қутбланиш хусусиятини аниқловчи асбоб.

АНАЛИЗАТОРЛАР *физиол.* Юксак даражадаги ҳайвонлар ва одам нерв тузилмаларининг мураккаб тизими (ташқи муҳит ва организмдаги таъсиротларни идрок этиб, анализ қилади).

АНАЛИТИК Анализ, таҳлил усулига асосланган; таҳлилий. *Аналитик метод.*

Аналитик геометрия Математиканинг алгебра ва анализ ёрдамида геометрик шаклларни текшириш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик кимё** Кимё фанининг моддалар кимёвий таркибини аниқлаш билан шуғулланадиган бўлими. **Аналитик тиллар** Гапда сўзлар махсус шакллар ёрдамида эмас, балки тартиб (сўз тартиби), ёрдамчи сўзлар, интонация ва ш.к. орқали боғланадиган тиллар.

АНАЛОГИК Бир-бирига ёки бошқасига ўхшаш, ўхшаган.

АНАЛОГИЯ [*юн.* analogia – мувофиқлик, айнанлик, ўхшашлик] **1** *флс.* Нарса ва ҳодисаларда бирор хусусиятнинг ўхшашлиги.

2 *мнт.* Хулоса чиқариш шакли бўлиб, бунда икки нарса, ҳодиса ўртасидаги бирор

жиҳатдан ўхшашлик асосида уларнинг ўхшашлиги ва бошқа жиҳатлари ҳақида хулоса чиқарилади.

3 *ҳуқ.* Бирор аниқ ҳаракат қонунда ўз аксини топмаган ҳолда шунга ўхшаш ҳаракат (ҳодиса)ни кўзда тутадиган ҳуқуқий меъёрни мазкур ҳаракатга татбиқ этиш.

4 *тлш.* Тил бирликларининг ўзаро қандайдир муносабат таъсирида вазифа ёки бошқа жиҳатдан ўхшашлик, бир хиллик касб этиши. Мас., *боқ, қара* объектсиз феълларининг мустақил ва кўмакчи феъл ҳолида *кўр* объектли феълига вазифадош, маънодош бўлиши: *ўқиб кўр — ўқиб қара — ўқиб боқ.*

АНА-МАНА Ҳар хил важ-баҳона, ваъда, гап. *Ана-мана билан бу ой ҳам тамом бўлди.*

Ана-мана деб юрмоқ Ҳар хил важ-баҳоналар кўрсатмоқ, важ-баҳона йўлини тутмоқ. *Сўрасам, ана-мана деб бермади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АНАНАС I [*исп.* ananas] **1** Ананасдошлар оиласига мансуб ўтлар туркуми.

2 Шу ўсимликлардан баъзисининг йирик, чўзинчоқ, хушбўй ва ширали меваси.

АНАНАС II Эртапишар, тўрлама, эти ва уруғи қизғиш куврак ва хушбўй қовун нави.

АНАРХИЗМ [*юн.* anarchia — ҳокимиятсизлик, бебошлик] Раҳбар сифатида фақат алоҳида шахснинг хоҳиш-иродасинигина тан олиб, ҳар қандай ҳокимият ва давлат тузумини рад этувчи ижтимоий-сиёсий оқим.

АНАРХИСТ Анархизм тарафдори.

АНАРХИСТИК Анархистга ва анархизмга оид. *Анархистик қарашлар.*

АНАРХИСТЛИК Анархистларга хос хатти-ҳаракат, ўзбошимчалик, бошбошдоқлик.

АНАРХИЯ [*юн.* anarchia — ҳокимиятсизлик] **1** *сиёс.* Жамиятнинг ташкилотчи ҳокимиятнинг, ҳамма учун мажбурий қонун-қоидаларнинг, одоб-ахлоқ меъёрларининг йўқлиги билан характерланувчи ҳолати; ҳокимиятсизлик.

2 *кўчма* Раҳбарсизлик, бошбошдоқлик, бебошлик. *Сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилади, ҳамма ёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АНАРХИЯЧИ *айн.* **анархист.**

АНАТОМ Анатомия олими, мутахассиси. *Анатом жасад тўқималарига ўзи кашф этган суюқ пластмассани шимдиради.* Газетадан.

АНАТОМИК Анатомияга оид. *Анатомик текширишлар. Анатомик атлас.*

АНАТОМИЯ [*юн.* anatome — кесаман, ёраман] Тирик организмнинг шакли ва тузилиши ҳақидаги фан.

Одам анатомияси Одам организмидаги айрим аъзо ва системалар шакли, тузилиши ва ривожланиши ҳақидаги фан — назарий ва амалий тиббиётнинг асосий фанларидан бири.

АНАФОРА [*юн.* anaphora — юқорига чиқариш] Параллел тузилган нутқ парчалари (мас., мисралар) бошида айнан бир унсур (элемент)нинг такрорланишидан иборат услубий фигура. Мас., *Бутун қарашларни, барча сезгини, Бутун ифодани, бутун севгини..* Ҳ. Олимжон.

АНБАР I [*а.* عنبر — хушбўй модда] **1** Кашалотлар танасидан — ошқозон ёки ичакларидан чиқадиган мумсимон хушбўй модда (парфюмерияда атир ҳидига турғунлик бериш учун ишлатилади). [*Қулмуҳаммад:*] *Гўзал! Ғоят нафис!* [*Хондамир:*] *Ҳиди анбардин ўткур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Анбар (хотин-қизлар исми).

АНБАР II *этн.* Эркаклар тобутининг тўрт бурчига тик қоқилган таёқларга ўралган газлама, сурп; шунингдек, аёллар тобутининг тепасига ишком тарзида эгиб ўрнатилган тол ёғочлари устига ёпилган малла бўз.

АНБАРАФШОН [*а.+ ф.* عنبرافشان — анбар таратувчи] Анбар ҳиди сочувчи; хушбўй, муаттар. *Ҳусни ортар, юзда зулфин анбарафшон айлагач.* А. Навоий.

АНБИЁ [*а.* انبيا — نبي «пайғамбар» сўзининг кўпл. шакли] Набийлар, пайғамбарлар. *Луқмони Ҳаким.. хулқ-одоби, юксак диди, хушмуомаласи билан анбиё мақомига етишган эди.* Газетадан.

АНБУҲ [*ф.* انبوه — кўп, сон-саноқсиз] Сон-саноқсиз; кўп. *Гуноҳларим эрур анбуҳ, кечиргайму ани субуҳ.* «Маликаи айёр».

АНВАР [*а.* انوار — энг нурли] **1** Нур сочувчи; ёруғ, порлоқ. *Сўзи яхши анвар Охунбобоев.* «Фольклор».

2 Анвар (эркаклар исми).

АНВО(И) [*а.* انواع — навлар, хиллар] **1** *эск. кт.* Тур; турлар, жинслар.

2 Ҳар хил, турли-туман. *Минг анво гуллар ичидан ёр кўзини эслатувчи наргисни узиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шундай анвои — турли фитна-фасодларни кўра-кўра, бозорга етдим.* А. Қодирий, Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

АНГ-АНГ *тақл. с.* Итнинг калтак ёки бошқа нарса азобидан чиқарадиган шундай товушини билдиради.

АНГАР [*фр.* hangar] Самолётлар ва вертолётлар турадиган, уларга техник хизмат кўрсатиладиган ва улар таъмирланадиган иншоот.

АНГИДРИД [*юн. а* – инкор қўшимчаси + hydor – сув] *ким.* Бирор элементнинг кислород билан бирикмаси; тегишли кислотадан сувни ажратиш йўли билан олиш мумкин. *Карбонат ангидрид.*

АНГИЛЛАМОҚ Анг-анг қилмоқ *Ит умбалоқ ошиб, ангиллаганча деворга бориб урилди.* С. Нуров, Нарвон.

АНГИНА [*лот.* angina – бўғилиш] Танглай муртак безларининг яллиғланиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик.

АНГИОМА [*юн.* angion – томир + oma < omos – нам, зах; хом] Қон ёки лимфа томирларида пайдо бўладиган хавфсиз ўсма.

АНГИШВОНА [*ф.* انگوشتوانه – бармоқни сақловчи] Иш тикишда бармоқ учига кийдириладиган металл буюм. *Кўзгусини хушламай, ерга отиб ташлабди, Ангишвона, игнасин занглар боса бошлабди.* М. Қўшмоқов.

АНГЛАМОҚ 1 Гап, фикр-мулоҳаза ва ш.к. нинг мазмунини билиб олмоқ; тушунмоқ. *Гапингизни-ку англадим..* «Шарқ юлдузи». *Бу сўзларни англамайин мерганлар, Иккови ҳам бўлиб кетди гуноҳкор.* «Маликаи айёр».

2 Идрок этмоқ, фаҳмламоқ. *Эшқобил тоғасининг раис олдида гирдикапалак бўлиш сабабларини бир қадар англагандай бўлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Бобош бирдан англадики, мана шу махлуқдан қутулиш учун, танимай ўтиб кетармикан, деб Бобошга ёпишган.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *..ҳаётга қарашим чуқурлашди, адабиётни янгича англай бошладим.* Газетадан.

Ўзликни англамоқ (ўзни англамоқ, ўз-ўзини англамоқ) Ўзининг асли ва ҳозир ким эканлигини идрок этмоқ (*қ.* **ўз, ўзлик**). *Биз мустақиллик туфайли ўзлигимизни англаганимиз сари Имом ал-Бухорийнинг муборак сиймосини янада яққолроқ тасаввур этамиз.* Газетадан. *Бошқача айтганда, тарихга мурожаат этиш ўз-ўзини англаш демакдир.* Газетадан. *Ўзни англаш эса, юртбошимиз йўл кўрсатганларидек, она-Ватандаги табаррук жойларни, улуғларнинг қадамжоларини зиёрат этишдан бошланади.* Газетадан.

АНГЛАТМОҚ 1 Англамоқ фл. орт. н.

2 Ифодаламоқ, билдирмоқ *Бу нимани англатади?* ▬ [*Азизбекка халқ:*] *Сендек итдан бизга қипчоқ яхши! — Халқнинг бу жавоби ишнинг на даражага етганини англатар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *«Косметика» аслида грекча сўз бўлиб, у «гўзаллаштириш» деган маънони англатади.* «Саодат».

АНГЛАШИЛАРЛИ Англаб, тушуниб бўладиган; тушунарли. *Масала англашилари. Жавоб англашиларли бўлмади.*

АНГЛАШИЛМАС 1 Англашилмоқ фл. сфдш.

2 *сфт.* Англаб бўлмайдиган; тушунарсиз, ноаниқ. [*Йўлчи*] *Ниҳоят, ички бир туртки, англашилмас бир кучнинг сеҳрли таъсири остида, ғайришуурий равишда орқасига — қиз томонга қайрилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОВЧИЛИК 1 Хато тушуниш ёки тушуниб етмаслик орқасидан содир бўлган ҳолат; хатолик. *Англашилмовчилик орқасида хафалашиб қолмоқ.* ▬ *Мен Насиба билан гаплашиб кўрдим. Бу муҳаббат эмас, англашилмовчилик.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бой ота, бу ерда андак англашилмовчилик борга ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзаро келишмовчилик; тушунмовчилик. *Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва мурosa йўли билан ҳал қилинади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АНГЛАШИЛМОҚ Тушунилмоқ, фаҳмланмоқ. *Зайнаб ялт этиб қайнанасига қаради, чунки Ўзбек ойимнинг бояги гапи энди унга англашилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНГОР *кам қўлл. қ.* **афт-ангор**. *Унинг [Хайрининг] ангори қўрққулик, сиёқи одамга ўхшамайди.* «Ёшлик».

АНГРАЙМОҚ 1 Эс-ҳушини йўқотгандай, паришонхотирлик билан лоқайд қараб турмоқ. *Нега англайиб турибсан?* ▬ *Пул йўқ. Аммо пул йўқ деб англайиб турилса, ҳовли қўлдан кетади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ҳайратда қолмоқ, ҳайратдан оғзи очилмоқ. *Балиқнинг катталигини кўриб, полвон англайиб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Вафо аттор ҳанг-манг бўлиб, йигитга англайди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

АНГРОВ Эс-ҳушини йиғиб ололмайдиган; меров, анқов. *Англров бола.*

АНДА Қадимги турк-мўғул халқларида тутинган ака-ука.

АНДАВА [*ф.* انداوه — сомонли лой суваш асбоби] Сомонли лой, ганч ва ш.к. ни силлиқлаб суваш учун ишлатиладиган, дастали, таги силлиқ асбоб. *Андава юргизмоқ.*

АНДАВАЛАМОҚ 1 Андава билан суламоқ, текисламоқ, силлиқламоқ.

2 *кўчма* Бекитиб, ёпиб кетмоқ, хаспўшламоқ, текислаб юбормоқ. *У ўғлининг айбини андаваламоқчи бўлди.* ▬ [*Гуломжон*] *Сал асабийроқ, сўзини андавалаб ўтиришни билмайди, шартта юзга солаверади.* М. Худойқулов, Жонли ва жонсиз тўсиқларни енгиб. *Ниҳоят, у сир бермасликка уриниб, гапини андавалади.* М. Мансуров, Ёмби.

АНДАЗА [*ф.* اندازه — ўлчов, қолип] 1 Кийим-бош, пойабзал ва ш.к. ни бичиш, тайёрлаш учун қалин қоғоз, картон ва ш. к.дан ясалган нусха-қолип. *Этик андазаси. Челак учун андаза ясамоқ. Андаза билан иш бичмоқ.*

Андазаси келишган 1) бичими яхши, усталик билан бичиб тикилган, хушбичим (кийим-бош, пойабзал ҳақида); 2) *кўчма* қадди-қомати келишган, бўйи-басти ўзига ярашган: хушқомат, хушбичим. **Андаза олмоқ** 1) бирор нарсанинг шаклини кўчирмоқ; 2) *кўчма* ўрнак олмоқ, ибрат олмоқ. *Қулоч ёзинг, қизлар, меҳнат мавжида, Мусобақадошлар олсин андаза.* Т. Тўла.

2 Тайёр қолип, намуна. *Шарқнинг ҳаво дарвозаси биз, Янгиликнинг андазаси биз.* Шайхзода, Тошкентнома. *Ёдгорлик мажмуини яратишда.. ўлкамиздаги буюк бобокалонларимиз зиёратгоҳлари андазасига таяниш зарурлигига эътибор қаратилди.* Газетадан.

3 Ўлчов, меъёр. *Мамлакат раҳбарининг фармони.. миллий ҳаётимизни энг юқори замонавий андазаларда қуришга чақиряпти.* Газетадан.

АНДАЗАСИЗ 1 Андазаси, қолипи йўқ, беандаза тикилган, ясалган.

2 *кўчма* Андазаси хунук, беўхшов.

3 *кўчма* Ўлчови, меъёри йўқ, беўлчов; беқиёс. *Нозу неъматга фаровон ҳимматинг андазасиз, Бағри кенг меҳмоннавозу меҳрибонсиз, ассалом.* Ҳабибий.

АНДАК [*ф.* اندک — кам, озгина] *рвш.* 1 Озгина вақт, бирпас. *Андак сабр қилинг.* ▬ *-Сиз шу ерда андак ўтириб туринг, опа!* — *деди ҳалиги қиррабурун одам.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳўракдан кейин андак мизғимоқчи бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Бирмунча, бир қадар. *Касал андак бери қаради. Иссиқ андак пасайди. Ош андак тирик бўлибди.* ▬ *Саидий хатни икки-уч қайта ўқигандан сўнг, ўзини андак босиб олиб, атрофга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Унча катта ёки кўп эмас; бир оз, қиттак. *Сендан андак хатолик ўтди. Сизда андак ишим бор. Менга андак туз беринг.* ▬ *Аммо оғиз тевараклари да андак қон аломатлари ҳам намоён эрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНДАЛИБ [*а.* عندليب — булбул] *эск. кт. айн.* **булбул**. *Андалиб бир савт ила бўлди гирифтори қафас, Зоғ минг савт этса, қайси дил паришондир анга.* Ҳамза.

АНДАРМОН [*ф.* اندرمان] Банд, машғул.

Андармон бўлмоқ Бирор машғулот, иш ва ш. к. га берилмоқ, қизиқиб кетмоқ. *Обид Йўлдошевич, бошқа ишларга андармон бўлиб, газета чиқаришга бевосита қатнаша олмадик.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Робия билан андармон бўлиб, Комил табибникига ҳам боролмадим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

АНДИ *с.т.* 1 Бошқа жойдан келиб ўрнашиб қолган; келгинди. *Чолу кампирнинг ҳар бир ўтиришларида сўз.. марғилонлик «анди» келин устида бўлар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Таги, зоти паст (зодагонлар, бойлар назарида).

АНДИЗ Истеъмол қилинадиган кўкатнинг бир тури. *..уйдан келтирилган таомлар қаторига Отамурод териб келган равоч, андиз, кийик ўти, алқар ўтлари ҳам қўшилиб кетади.* «Ёшлик». *Қора андиз.. нам ерларда, ўтлоқларда, тоғ ёнбағирларида ўсади.* Газетадан.

АНДИША [*ф.* اندیشه — фикр, ўйлаш] 1 Кетини, оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза. *Андишанинг оти қўрқоқ.* Мақол. ▬ *-Ғўзаларингизни жуда ўт босиб кетибди-ю, — чўчитиб юбормайлик деган андиша билан оҳиста сўрадик.* Газетадан.

2 Умуман фикр, мулоҳаза. *Қандайдир андиша тутди тилини.* А. Мухтор.

3 Шарм-ҳаё, ор-номусга амал ҳисси. *Биз Зулфия опанинг ёнларида бўлиб, у кишидан нафақат журнал ишини, одоб-андишани, ҳалолликни ҳам ўргандик.* «Саодат». *Ҳалол ва*

пок, виждонли ҳамда инсофли бўлайлик, андиша ва ҳаёни унутмайлик. Газетадан.

АНДИШАЛИ Андиша, мулоҳаза билан иш тутадиган. *Андишали йигит.* ▬ *Лекин андишали, мулоҳазакор Аҳмадали опасига бунақа гапларни айтишга.., журъат қилолмаслиги ойдек равшан.* «Ёшлик».

АНДИШАСИЗ Андиша билан иш тутмайдиган, андишаси йўқ.

АНДОЗА *айн.* **андаза**.

АНДОМ |*ф.* اندام – бадан, гавда| *кам қўлл.* Қад-қомат, қиёфа, бичим. *Икки ою икки йил Юрсанг маҳкам боғлаб бел, Маконига борарсан, Андомига қарарсан.* Ҳ. Олимжон, Семурғ. *Дилдор баланд бўйли, жуссалигина, бутун андоми ўзига келишган, тиниқ оқ юзли, ингичка нафис қошли.. қиз эди.* Ойбек, Навоий.

АНДУҲ |*ф.* اندوه – ғам, қайғу| *эск. кт.* Руҳий азоб, ғам, ғусса, хафагарчилик, қайғу. |*Кумуш онасига:*| *Мен сиёҳбахт дунёга келмаган бўлсам эди, сизга мунчалик кулфатлар, мунчалик андуҳлар йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АНЕМИЯ |*юн.* an – инкор қўшимчаси + haima – қон| Қонда эритроцитлар ва гемоглобин миқдорининг камайиши билан характерланувчи касаллик; камқонлик.

АНЕМОМЕТР |*юн.* anemos – шамол + metreo – ўлчайман| Шамолнинг, ҳаво ҳаракатининг тезлигини ўлчайдиган асбоб.

АНЕРОИД |*юн.* a – инкор қўшимчаси + neros – намлик, сув + eidos – кўриниш| Атмосфера босимини ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб.

АНЕСТЕЗИЯ |*юн.* an – инкор қўшимчаси + aesthesia – сезги, ҳис этиш| Кўпинча жарроҳлик ва бошқа ҳолларда турли воситалар ёрдамида амалга ошириладиган оғриқсизлантириш, сезгини йўқотиш.

АНЖИР |*ф.* انجیر – анжир| **1** Тутдошлар оиласига мансуб, сутсимон ширадор, шапалоқ баргли ўсимлик. *Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон занжир кесар.* Мақол. ▬ *Анжир Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида ўсади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Шу дарахтнинг серуруғ, ейишли меваси. *Қора анжир. Хоки анжир. Анжир қоқи. Анжир қиём.* ▬ *Агар кирсанг бир кишининг боғига, Қўл узатма анжир, узум, нокига.* «Қўшиқлар».

Анжир шафтоли Меваси анжирга ўхшаш шафтоли тури. **Анжир бўлмоқ** (*ёки* **анжири чиқмоқ**) Жисмонан қаттиқ эзилмоқ. *Автобус тиқилинчида анжир бўлган одамни қандай ўзига келтирса бўлади.* «Аския»дан.

АНЖИРЗОР Нуқул анжир билан банд ер, боғ.

АНЖОМ |*ф.* انجام – тугаш, охир| **1** Уй-рўзғор нарса-буюмлари, асбобларига тегишли нарса. *Торроқ бўлсаям уй-жой, анжомларимиз бор.* С. Нуров, Нарвон. *Анжомини туяга ортди, Бола-чақа, кучуклари ҳеч қолмайин чиқиб кетди.* «Юсуф ва Аҳмал».

2 Ҳар қайси соҳанинг ўзига хос нарсалари, керак-яроғлари; асбоб-қуроллар. *Йўл анжомлари. Уруш анжомлари. Ҳарбий анжомлар. Ўқув анжомлари.* ▬ *Мана шу зираклар, пардоз анжомлари солинган чамадонимни кўтариб, ўттиз йил қишлоқма-қишлоқ.. кездим.* С. Зуннунова, Олов. *..манам дунёйи боумид Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомларини бутлаб қўйганман.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Европада безорилик анжомлари музейи ҳам бор Венгрия пойтахтида очилди.* Газетадан.

АНЖУМАН |*ф.* انجمن – йиғин, мажлис| Умуман, бирор ҳодиса, тантана муносабати билан бўладиган йиғин, мажлис. *Одатда у |Аваз| бир ғазал айтар, келаси анжуманда шоири замонлар мазкур ғазалга назира боғлар эдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Мазкур анжуманда олий ўқув юртлари тайёрлаган 118 иш намойиш этилди.* «Фан ва турмуш». *..Имом ал-Бухорий таваллудининг 1200 йиллиги муносабати билан Ўзбекистонда биринчи марта халқаро анжуман ўтказилди.* Газетадан.

АНЗУР: **пиёзи анзур** Самарқанд, Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг тоғли худудларида ўсадиган кўп йиллик ёввойи пиёз.

АНИЛИН |*а.* النيل – нил бўёғи; кўк бўёқ| Ҳар хил бўёқ, дори-дармон, портловчи моддалар тайёрлаш учун ишлатиладиган бадбўй, заҳарли, туссиз суюқлик; нил бўёғи.

АНИҚ |*а.* عنيق – нафис, нозик; равшан, тушунарли| **1** Эшитиш, кўриш, тушуниш жиҳатдан яхши, тўла ифодали. *Аниқ жавоб. Аниқ кўрсатмалар. Аниқ эшитмоқ.* ▬ *Саодатхон орзиқиб жавоб кутар, Тожибой ака бўлса, аниқ жавоб бермай, гапни айлантирар эди.* С. Зуннунова, Олов. *Кўпчилик томонидан маъқулланган амалий, аниқ таклифлар киритилди.* Газетадан.

2 Ҳақиқатга мос, ҳақиқий. *Буни қарангки, шундай соддагина, лекин аниқ фактлар-*

га асосланган фикр-мулоҳазалар республика партия ташкилотининг ўша вақтдаги раҳбарида қаҳр-ғазаб уйғотибди. Газетадан.

3 Бекам-кўст ва тўғри. *Аниқ ҳисоб-китоб ва режа билан бошланган иш унумли бўлади.* «Саодат».

4 Белгили, маълум. *Келиш вақти аниқ.* ▬ *Гулрўйнинг фарёди сабабми ё оқсоқолларнинг ўзлари аниқ бир тўхтамга келишдими, ишқилиб, шу туннинг ўзидаёқ қабристонга йўл олишди.* «Ёшлик».

5 *мод. с. взф.* Фикрнинг чинлигини билдиради; албатта, шубҳасиз. *Холмирза ака ичидан «шу ғайратинг бўлса, икки йилда Хирмонтепадан аниқ айриламиз», деб ўйлайди.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Энди кимга оғиз солсанг, ғиринг демай тегиши аниқ.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АНИҚЛАМОҚ 1 Сўраб-суриштириб, аниқ маълумот олмоқ, билиб олмоқ. *Меҳмонларнинг кимлар эканини аниқламоқ. Масалани аниқламоқ. Вазифани аниқламоқ.* ▬ *Йигитлардан бири меним ким эканлигимни аниқлаб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Тайинини, воқе ҳолатни белгиламоқ. *Оғирлигини аниқламоқ. Масофани аниқламоқ.* ▬ *Беруний мучал ҳисобининг асли сабабини аниқлай олмаган бўлса ҳам, тахмини ҳақиқатга анча яқин туради.* «Фан ва турмуш».

3 Воқе ҳолатли қилмоқ; топмоқ. *Ер ости конларини аниқламоқ.*

АНИҚЛАНМИШ *тлш.* Аниқловчи аниқлаб келган гап бўлаги; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг ҳоким қисми.

АНИҚЛАШМОҚ 1 Аниқламоқ фл. бирг. н.

2 Аниқ-равшан бўлмоқ, аниқ тус олмоқ. *Масала аниқлашди. Вазифа аниқлашди.*

АНИҚЛИК Аниқ ифодалилик. *Ўлчов асбобларининг аниқлиги. Фикрнинг аниқлиги.* ▬ *Энди бизга аниқлик кўпроқ ёқади.* «Саодат».

АНИҚЛОВЧИ 1 Аниқламоқ фл. сфдш. *Оғирликни аниқловчи асбоб.*

2 *тлш.* Предмет билдирувчи бўлакка тобеланиб, унинг белгисини англатадиган (иккинчи даражали) бўлак; атрибутив алоқали сўз бирикмасининг аниқланмишга тобе қисми. Мас., *қизил олма* бирикмасида *қизил* сўзи аниқловчидир. Аниқловчининг уч тури бор: 1) сифатловчи (қ.), 2) қаратувчи (қ), 3) изоҳловчи (қ.)

АНИҚ-ТАНИҚ Жуда ҳам аниқ, тайинли, белгили. *Аниқ-таниқ одам.* ▬ *Алижон автомашиналарга тикиларди. Уларнинг бирини Норқўзи ҳайдаб кетаётганини ҳам аниқ-таниқ кўрди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

АНКЕР [*нем.* Anker – якорь, лангар] **1** Соат механизмининг мўътадил, бир маромда юриб туришини таъминлайдиган қисми.

2 Станок, машина, иншоот ва ш. к.нинг қисмларини бириктириш ёки ўрнатишда ишлатиладиган унсур (деталь). *Анкер болт.*

АНКЕТА [*фр.* enquete – суриштириш, хабар, маълумот олиш] **1** Тегишли маълумот олиш, тўплаш учун белгиланган сўроқ варақаси, сўровнома. *Кадрларни ҳисобга олиш анкетаси. Анкета маълумотлари. Анкета тўлдирмоқ. Анкета сўрови. Анкета асосида сўров ўтказиш.* ▬ *Кейинги вақтларда жамиятимизда анкета сўрови ёки тест ўтказиш ўзига хос модага айланиб бораётгани кўзга ташланади.* «Тафаккур».

2 Сўроқ (савол) орқали тўпланган маълумотлар, шундай йўл билан маълумотлар тўплаш. *Анкета ўтказмоқ.*

АННЕКСИЯ [*лот.* annexio – қўшиб олиш] Бирор давлат ёки халққа тегишли ҳудудни зўрлик билан қўшиб олиш, босиб олиш сиёсати.

АННОТАЦИЯ [*лот.* annotatio – мулоҳаза, қайд; эслатма] Китоб, мақола ва ш.к. нинг мазмуни, аҳамияти ҳақидаги қисқача маълумот, қисқача таъриф. *Китоб аннотацияси. Аннотация ёзмоқ.*

АННУЛЯЦИЯ [*лот.* annulare – йўқ қилмоқ] Ҳужжат, шартнома, ҳуқуқлар ёки ваколатларнинг бекор қилиниши, ҳақиқий эмас деб топилиши.

АНОВ *с. т.* Анави, ана у. *Анов, ким, ҳа, Йўлчига чиқиб айт, айвонда ётсин.* Ойбек, Танланган *асарлар. Сен ўзинг билмайсан, анов булутлар юрагинг оҳлари, хўрсиниқлари.* «Ёшлик».

АНОВИ *олм.* **1** Ўзидан наридаги шахс, нарса ва ш.к. га ишора қилади, уни кўрсатади. *Сен отингни чиқарган бўлсанг, анови тутга боғла.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 Гапирилаётган вақтда кўз олдида йўқ, аммо маълум шахс, нарса ва ш.к.га ишора қилади. *Ўтган йили анови омборчи Абдусамаднинг ўғли ҳам имтиҳондан ўтолмай қайтиб келди.* С. Зуннунова, Олов.

АНОВ-МАНОВ *с. т.* Унча-мунча, жўн. *Ҳусанбек тўрам анов-манов одамни меҳмонга чорламайди.* С. Сиёев, Аваз. *Бу анов-ма-*

нов гап эмас, афандилар. Кўпчилик ичида айтишганингиз чакки бўлибди. К. Яшин, Ҳамза.

Анов-манов билан У-бу қилиб, жиддий бўлмаган юмушлар билан. *Кундузларини-ку анов-манов билан ўтказиб овуняпман-а..* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

АНОД [*юн.* anodos – юқорига ҳаракатланиш; кўтарилиш, юқорилаш] *физ.* Мусбат зарядланган электрод; *зид.* **катод**. *Мис анод. Анод токи.*

АНОЙИ Ўз ишига пухта эмас, бировнинг сўзига лаққа учадиган; содда, гўл. *Бойлар, бойваччалар анойи эмас, унга ўз меҳмонхоналаридан жой бериб, зиёфат қилишлари бежиз эмас экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..оғзидагини олдирадиган анойи борми..* Т. Ашуров, Оқ от.

АНОМАЛИЯ [*юн.* anomalia – нотекислик; меъёрдан четлашиш] Меъёрдан, умумий қонуниятдан четга чиқиш; нормага, умумий қонуниятга хилофлик. *Ўсишдаги аномалия. Жисмоний ривожланишдаги аномалия.*

АНОНИМ [*юн.* anonymos – номсиз] **1** Хат ёки асарнинг ўз номини яширган муаллифи.

2 Муаллиф номи қайд этилмаган хат ёки асар. *Аноним хат.*

АНОНИМКА *с. т.* Муаллифи кўрсатилмаган, имзосиз хат; аноним хат, юмалоқ хат.

АНОНИМЧИ Аноним ёзувчи, аноним ёзишни касб қилиб олган шахс. *Буюк ва беқиёс ҳамда ветеран анонимчи устидан тупроқ тортилди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АНОНС [*фр.* annonce – оммавий ахборот, эълон] Гастроль, спектакль, концерт ва ш.к. ҳақидаги олдиндан тарқатилган эълон. *Анонс тарқатмоқ.*

АНОР [*ф.* انار] **1** Анордошларга мансуб, кичикроқ дарахт ёки бута шаклидаги субтропик ўсимлик. *..ҳар жой-ҳар жойда кўмилган анор туплари дўмбайиб ётибди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Шу дарахтнинг ичи қизил доналар билан лиқ тўла юмалоқ меваси. *Аччиқ анор. Чучук анор. Анор суви.* ▬ *Учинчи куни Ҳафиза олма, асал.. анорлар билан тўла сеткани.. бир қиздан Умидга киритиб юборди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Анор (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

АНОРГАНИК [*юн.* an – инкор қўшимчаси + organismus – тирик мавжудот] Ўсимлик ёки ҳайвонот оламига мансуб бўлмаган, ноорганик. *Анорганик моддалар.*

Анорганик кимё Кимёвий элементлар ва улардан ҳосил бўлган бирикмалар ҳақидаги фан.

АНОРДОШЛАР Ёпиқ уруғлилар бўлимига мансуб ўсимликлар оиласи.

АНОРЗОР Нуқул анор билан банд ер, боғ.

АНОРМАЛ [*юн.* a – инкор қўшимчаси + *лот.* norma – қоида, меъёр, раҳбарий кўрсатма] Нормадан четга чиққан, нормага, умумий қонуниятга хилоф, нонормал. *Анормал ҳолат. Анормал ҳодиса. Анормал ўсиш.*

АНСАМБЛЬ [*фр.* ensemble – бирга, биргаликда; бирлик, уйғунлик, оҳангдошлик] **1** Ўзаро мос ва уйғун қисмларнинг бирикувидан иборат бино ва иншоотлар мажмуи. *Шаҳар марказида улуғвор архитектура ансамблари барпо этилди.* «Фан ва турмуш».

2 Бир бутун бадиий жамоа бўлиб томоша кўрсатадиган артистлар гуруҳи, жамоаси. *Ашула ва рақс ансамбли.* ▬ *«Баҳор» Давлат рақс ансамблининг бадиий раҳбари.. Кундуз Миркаримова бундай деди.* Газетадан.

3 Театр санъатида: драматург, режиссёр, рассом, композитор ва актёрлар ижодининг уйғунлиги.

4 Амалий санъатда: туси бир хил, бичими бир-бирига монанд бўлган кийим-кечаклар мажмуи.

АНТАГОНИЗМ [*юн.* antagonisma – баҳс, кураш] Келиштириб бўлмайдиган қарама-қаршилик, зиддият. *Синфий антагонизм.*

АНТАГОНИСТ Муросасиз душман, келиштириб бўлмайдиган душман.

АНТАГОНИСТИК Бир-бирига тамоман зид, душман бўлган; келиштириб бўлмайдиган, бартараф қилиб бўлмайдиган. *Антагонистик синфлар. Антагонистик қарама-қаршиликлар.*

АНТАРКТИДА Антарктика (Жанубий қутб) ҳудудининг марказий қисмини эгаллаган материк.

АНТАРКТИКА [*юн.* anti – қарши, тескари + Арктика] *(А – катта)* Ер шарининг жанубий қутбий ҳудуди: унга Антарктида материги, унинг атрофидаги ороллар киради.

АНТЕННА [*лот.* antenna – кема мачтасидаги кўндаланг ёғоч; ҳашарот мўйлови] Электромагнит тўлқинларни фазога узатувчи ёки қабул қилувчи қурилма. *Радио антен-*

наси. Телевизор антеннаси. Узатувчи антенна. Қабул қилувчи антенна.

АНТИ- [*юн.* anti – қарши, зид] Маълум сўзларга олд томондан қўшилиб, шу сўз ифодалаган нарса (белги, ҳаракат)нинг қаршисини, зиддини билдирувчи қўшимча. *Мас., антифашист.*

АНТИБИОТИК *қ.* **антибиотиклар.**

АНТИБИОТИКЛАР [анти.. + *юн.* bios – ҳаёт] Баъзи микроорганизмлар, ҳайвонлар ва ўсимликлар ҳаёти жараёнида ишланиб чиқадиган ва турли хил микробларнинг ўсиши ва ривожланишини тўхтатиб қўядиган моддалар.

АНТИГЕНЛАР [анти.. + *юн.* genos – насл; келиб чиқиш] Организмга юборилганда, қон ва бошқа тўқималарда антитаналар ишланиб чиқиши ва иммунитет ҳосил бўлишига сабаб бўла оладиган моддалар.

АНТИК [*лот.* antiquus – қадимги] Қадимги Юнон (Греция) ёки Рим ижтимоий тузумига, маданиятига, санъатига оид ёки хос бўлган. *Антик фалсафа.* ▬ *Жумладан, антик давр олимлари Геродот, Аристотель.. ва бошқаларнинг асарларини келтирди.* Газетадан.

АНТИНОМИЯ [*юн.* antinomia – қонуннинг ички зиддияти] Мантиқан ҳар бири исботланадиган икки қонун, мулоҳаза ёки хулоса ўртасидаги зиддият.

АНТИПАТИЯ [*юн.*anti patheia – кимнидир ёки ниманидир яхши кўрмаслик] Хуш кўрмаслик, ёқтирмаслик муносабати, совуқ муносабат. *зид.* **симпатия**.

АНТИСЕМИТИЗМ [анти.. + Сом – Нуҳ пайғамбарнинг ўғилларидан бирининг номи] Миллий ва диний муросасизлик шаклларидан бири бўлиб, у яҳудийларга душманлик кўзи билан қарашда ифодаланади.

АНТИТАНАЛАР Организмга оқсил табиатли модда (антиген) киритилганда, унга қарши ҳосил бўладиган моддалар.

АНТИТЕЗА [*юн.* antithesis – қарама-қарши қўйиш] **1** *ад.* Қиёсланувчи фикр, тушунча, образларни қарама-қарши қўйишдан иборат услубий йўл. *Мас.: Яхши топиб гапирар, ёмон қопиб гапирар.* Мақол.

2 *айн.* **антитезис**.

АНТИТЕЗИС *флс., мнт.* Тезисга қарши қўйилган ҳукм, муҳокама, фикр; қарама-қарши тезис.

АНТИТЕЛОЛАР *қ.* **антитаналар.**

АНТИФРИЗЛАР [анти.. + *инг.л.* freeze – музлатиш] Паст температурада ишловчи ичдан ёнув двигатели ва б. турли қурилмаларни совитиш учун ишлатиладиган, анча паст температурада (-75° гача) музламайдиган суюқликлар.

АНТИФАШИСТ [анти.. + фашизм] Фашизм душмани, фашизмга қарши курашувчи; фашизмга қарши кураш қатнашчиси. *Антифашист ҳаракат.*

АНТИЦИКЛОН [анти.. + циклон] *метеор.* Ҳаво оқимлари ҳаракатидан ҳосил бўладиган жуда катта атмосфера гирдоби.

АНТИҚА [*лот.* antiquus – қадимги] **1** *эск.* Қадимдан қолган, қадимга оид. *У [Искандар] энди девор ғиштларини бузиб, антиқа белгиларини йигитларга узатар экан.. хумча очилиб боргани сари юрагидаги ғулғула ҳам ортар эди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Жуда қойил, ҳайратга соладиган. *Отамурод оддий бодринг, помидорларни турли усулларда қирқиб, антиқа салатлар тайёрлар.. Зулхумор бўлса, унинг бу санъатига маҳлиё бўлиб ўтирар эди.* М. Мансуров, Ёмби. *«Дўстлик» меҳмонхонасигача бўлган масофани эринмай босиб ўтсангиз, антиқа бозорга дуч келасиз.* Газетадан.

3 Юқори навли қоракўл терининг бир тури.

АНТИҚИЙ *айн.* **антиқа**.

АНТОЛОГИЯ [*юн.* anthologia < anthos – гул + lego – териш; гуллар дастаси] *ад.* Турли муаллифларнинг танланган асарлари (кўпинча шеърлари) тўплами.

АНТОНИМЛАР [анти.. + *юн.* onyma – ном] *тлш.* Қарама-қарши, зид маъноли тил (нутқ) бирликлари. Мас., *оқ – қора, қаттиқ – юмшоқ, аччиқ – ширин* антоним сўзлар.

АНТОНИМИЯ Антонимлик ҳодисаси

АНТРАКТ [*фр* . entracte < entre – орасида, ўртада + acte – иш, ҳаракат] **1** Спектакль пардалари ёки концерт бўлимлари орасидаги танаффус.

2 Опера ёки драматик спектакль пардалари, кўринишларига муқаддима ҳисобланадиган мусиқа асари.

АНТРАЦИТ [*юн.* anthrakos – кўмир] Тим қора, ялтироқ, зич, кучли иссиқ берадиган тошкўмир.

АНТРОПО- [*юн.* anthropos – одам] Одамга алоқадорликни билдирувчи ясама сўзларнинг таркибий қисми.

АНТРОПОЛОГ Антропология олими, мутахассиси. *Антропологлар қадимги одамлар тўғрисида нодир маълумотлар олишда.. имкониятлардан кенг фойдаланишмоқда.* «Фан ва турмуш».

АНТРОПОЛОГИК Антропологияга оид. *Антропологик текширишлар. Антропологик музей.*

АНТРОПОЛОГИЯ [антропо... + *юн.* logos – таълимот, тушунча] Одамнинг келиб чиқиши, одамзод ирқларининг пайдо бўлиши, одамнинг тана тузилишидаги табиий фарқ-тафовут, ўзгарувчанлик ҳақидаги фан.

АНТРОПОМЕТРИК Антропометрияга оид. *Антропометрик маълумотлар.*

АНТРОПОМЕТРИЯ [антропо.. + *юн.* metreo – ўлчайман] Антропологик тадқиқотларда одам танаси ва унинг аъзоларини ўлчаш усулларидан бири.

АНТРОПОНИМИКА [антропо.. + *юн.* onyma – ном] Ономастиканинг киши исмлари, уларнинг келиб чиқиши, тарқалиши ва ш.к. масалаларни ўрганувчи бўлими.

АНУВ *с.т.* **анави.**

АНУРИЯ [*юн.* an – инкор қўшимчаси + uron – сийдик] Сийдик тутилиши (буйракда ҳосил бўлган сийдик қовуққа тушмайди).

АНЧА *рвш.* Нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг миқдор, даража, вақт нуқтаи назаридан «кўпроқ» белгисини билдиради. *Комилжон ана шу боғни тиклашга киришган, анчагина жойга кузги кўчатлар ўтқаздирган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Асрораниng хати Низомжонни анча руҳлантириб қўйганди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кел, қизим, меҳмонларинг сени анча кутиб қолишди-ку.* С. Зуннунова, Олов.

АНЧАЙИН 1 Сезиларли даражада, анчагина. *Албатта, [Амир Темур тимсолини] яратиш жараёнининг анчайин қийин кечганини айтиб ўтиш жоиз.* Газетадан.

2 Йўли учун, шунчаки. *Ўктам бу таклифлар чинми ё анчайин одамгарчиликми, илжайишининг маъноси не экан, деб ичида ўйлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АНЧАКИ *айн.* **анчайин.**

АНЧА-МУНЧА Талайгина, анчагина. *Анча-мунча нарса. Анча-мунча одам йиғилди. Анча-мунча иш қилинди.* ▬ *Чорбоғдаги дарахтлар ҳам анча-мунча.* «Ёшлик».

АНЧАР [*малайяча*] Танасининг ниҳоятда заҳарли сут шираси тиббиётда фойдаланиладиган тропик дарахт; заққум.

АНШЛАГ [*нем.* Anschlag – афиша, оммавий эълон] Театр, кино ва б.нинг кассасида билетлар сотилиб бўлганлиги ҳақидаги махсус эълон.

АНЪАНА [*а.* عنعنة – наслдан наслга ўтувчи қоида] Ҳаётда қарор топган (топаётган) удум, урф-одат ва бошқа амаллар. *..Яъни табиат гўзаллигидан баҳра олиш – бу оиланинг авлоддан авлодга ўтиб келаётган анъанаси!* «Тафаккур». *Қолаверса, хайрия тадбирларини марказимиз ёшлари учун доимий анъанага айлантириш мўлжалланмоқда.* Газетадан. *..лавозимини суиистеъмол қилаётган раҳбарлар.. миллий расм-русмларимизга путур етказмоқдалар, муқаддас анъаналаримизнинг обрўсизланишига сабаб бўлмоқдалар.* Газетадан.

АНЪАНАВИЙ Анъанага айланган. *Бу йилги анъанавий навоийхонлик республика пойтахтида бошланди.* Газетадан.

АНҚАЙМОҚ 1 Ҳайронлик билан қарамоқ, ҳайрон бўлиб оғзи очилиб қолмоқ. *Куёвимизнинг ўзи лақабини эшитганда, ростдан ҳам анқайиб қолди, қизарди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Миршаблар Йўлчига зуғум билан ўқрайиб ўтишди. Йўлчи бир минут анқайиб қолди-да, юкни нари-бери орқалаб, уларнинг [миршабларнинг] изига тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бепарво, лоқайд қарамоқ; анграймоқ. *-Анқайманглар, тезда гўжа тайёр бўлади, – деди ишлаётганлар олдига бориб навкар, мўйловини бураркан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шодиёр.. жиянига ўшқирди: -Сувдан қуй, нега анқаясан.* «Ёшлик».

АНҚИМОҚ Тарқалмоқ, гуркураб турмоқ (ҳид ҳақида). *Саодатхон акация ҳиди анқиб ётган маданият ва истироҳат боғига ёндош кўчага бурилди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

АНҚО [*а.* عنقا – афсонавий қуш; самандар] Оти бор, ўзи йўқ афсонавий қуш (Гўё Қоф тоғида қушларнинг подшоҳи бўлиб яшар эмиш).

Анқонинг уруғи (*ёки* **тухуми**) *ёки* **анқога шафе** Сира топилмайдиган ёки ғоят кам учрайдиган нарса ҳақида. [*Кенжа*] *Ҳар ёққа аланглаб, бошпана кўзлашга тушди. Даштда бундай бошпана анқонинг уруғи.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

АНҚОВ Эс-ҳушини ҳадеганда йиғиб ололмайдиган, гапга ҳадеганда тушуниб етолмайдиган; овсар, эсар. *Элмурод ичида:*

«Анқовни топдинг, билганингни маъқуллай бер, чол!» — деб қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Кекса эшон эса ўз тажрибасидан чиқарган лўнда хулосани анқов отинойига чайнаб бермоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АНҚОВЛАНМОҚ *айн.* **анқовсирамоқ.** *-Йўқ, — деди Баширжон анқовланиб, — тушунмадим.* Н.Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АНҚОВЛИК Анқовга хос ҳолат, хатти-ҳаракат. *Бошда ўзим анқовлик қилдим. Бўлмаса, ўз қўлим билан қўзичоқдай боқиб ўстирган қизни эшикдан кириб келган бегона одамлар қўлига топшириб ўтирармидим?* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўзини анқовликка солмоқ Ўзини анқов, меров қилиб кўрсатмоқ. *Викторнинг нимага шама қилаётганини сезса ҳам, ўзини анқовликка солиб: -Қанақа ишлардан? — деди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АНҚОВСИРАМОҚ Анқовлардек довдирамоқ ёки ўзини анқовликка, овсарликка солмоқ. *Ортиқ унинг тепасида нима қилярини, нима деярини билмай, анқовсираб турарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Элмурод секин кулиб қўйди. Муса эса анқовсираб сўрай берди: -Тавба! Бунинг ишқи нимага экан-а, ота?* П. Турсун, Ўқитувчи.

АНҒИЗ 1 Экини ўриб-йиғиб олинган ер, майдон. *Сувонжон.. қир бағридаги анғизга қўйларни ёйиб юборди-да, ўзи ажриқ устига ёнбошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Муайян экин ўриб олингандан кейин унинг далада тиккайиб қолган пояси. *Аҳёнда бир беда анғизида ўтлаб юрган ҳўкиз ва отлар кўринади.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой.

АНҒИРТ Гозсимонлар туркумининг ўрдаклар оиласига мансуб парранда; тўрамижоз.

АНҒИШЛАМОҚ *фольк.* Иргишлаб ўйнамоқ, гижингламоқ. *Кетди бедов от анғишлаб, Авазнинг вақтини хушлаб.* «Интизор». *Анғишлайди Заргарнинг минган оти.* «Маликаи айёр».

АНҲОР [*а.* انهار — дарёлар] Катта ариқ, катта суғориш канали. *Тоғдан эриб тушган қор ва ирмоқлардан каттагина анҳор ҳосил бўлган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Илгари канал тўғрисида гап бўлганда, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди, тупроқни кўриб: -Э-ҳа, — деди, — каттакон анҳор-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АОРТА [*юн.* aorte < aeiro — кўтараман] *анат.* Юракнинг чап қоринчасидан бошланадиган энг катта томир, шотомир, шоҳтомир. Ундан тарқаладиган артериялар бутун аъзо ва тўқималарни кислородга бой қон билан таъминлайди.

АПАРТЕИД [*африкаанс.* apartheid — алоҳида-алоҳида яшаш] Ирқий камситишнинг энг ашаддий кўриниши.

АПАТИТ [*лот.* apatetikos — алдовчи, адаштирувчи] Вулкандан отилиб чиққан кўпгина жинсларнинг доимий таркибий қисми бўлган минерал (асосан фосфатли ўғитлар ишлаб чиқариш учун ишлатилади).

АПАТИЯ [*юн.* apatheia — лоқайдлик, қизиқишнинг йўқолиши; ҳиссизлик] 1 Одамнинг теварак-атрофидаги воқеа ва ҳодисаларга лоқайд бўлиб қолиш ҳолати.

2 *тиб.* Ташқи муҳитга қизиқмай, бутунлай бепарво бўлиб қолиш билан ифодаланадиган касаллик ҳолати.

АПЕЛЛЯЦИЯ [*лот.* appellatio — мурожаат, шикоят] 1 Бирон-бир қарор, фикр, олинган натижа юзасидан юқори ташкилот ёки идорага шикоят аризаси билан мурожаат этиш.

2 Суд ҳукми юзасидан норозилик билдириб, уни моҳиятига кўра қайта кўриб чиқиш ҳуқуқига эга бўлган юқори судга шикоят қилиш шаклларидан бири. *Тараққий этган чет мамлакатлардагидай бизда ҳам апелляция судларини ташкил этиш пайти келди.* Газетадан.

3 Маслаҳат бериш, қўллаш учун мурожаат.

АПЕЛЬСИН [*голл.* appelsien — айнан "хитой олмаси"] 1 Жануб томонларда ўсадиган доим яшил цитрус дарахт ёки бута.

2 Шу дарахтнинг пўсти тўқ сариқ, гўшти юпқа пардалар билан каржларга бўлинган юмалоқ ёки чўзинчоқ сершув меваси. *Апельсин, лимон ва мандариннинг бебаҳолиги қобиғида ифори мойи бўлишлигидир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

АПИЛ-ТАПИЛ *рвш.* Тезлик билан, наридан-бери, шоша-пиша. *Апил-тапил кийинмоқ.* ▬ *Ҳожия.. чўчиб кўзини очди-да, апил-тапил сочларини тузатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПИР-ШАПИР *рвш.* Шапир-шупур, тез-тез, наридан-бери. *Апир-шапир ювинмоқ.* ▬ *Башорат овқатни ўғил болалардай тез,*

апир-шапир ичиб, ҳаммадан олдин тугатди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

АПОГЕЙ [*юн.* apogeios — Ердан узоқда (жойлашган)] *астр.* Ер йўлдоши орбитасининг Ер марказидан энг узоқ нуқтаси.

АПОПЛЕКСИЯ [*юн.* apoplesso — зарб билан шикаст етказаман] *тиб.* Бош мияга қон қуйилиши ёки мия томирига қон қуйқаси тиқилиб қолиши натижасида ҳушдан кетиш ёки бирор-бир фалаж билан ўтадиган касаллик ҳолати.

АПОРТ(ЛАР) [*лот.* apporto — келтираман, олиб келаман] Сотилган акцияларга тўлов сифатида акциядорлик жамиятига келиб тушадиган мулк.

АПОСТЕРИОРИ [*лот.* a posteriori — кейингидан, кейин турганидан] *флс., мнт.* Тажрибага асосланган, тажрибадан келиб чиқадиган; *зид.* **априори**. *Апостериори мулоҳаза.*

АПОСТРОФ [*юн.* apostrophos — четга, орқа томонга қараган, қаратилган] Ёзувда (баъзи тилларда) ҳарфий белги билан кўрсатилмайдиган унли урнида сатр устига қуйиладиган, вергул кўринишидаги белги (').

АПОҚ-ЧАПОҚ Ўзаро аҳил; иноқ, тотув. *Хўш, энди даромаду буромадингни қўй, иккинчи хотининг билан апоқ-чапоқмисан?* [*сўради шериги шофёрдан*]. «Муштум». [*Қозикалон:*] *Тортишманглар, апоқ-чапоқ яшанглар.* И. Раҳим, Ихлос.

АПОҚ-ЧАПОҚЛАШМОҚ Иноқлашмоқ, апоқ-чапоқ бўлиб кетмоқ. *Фотима билан апоқ-чапоқлашиб юрганларингизни ўз кўзи билан кўрганлар бор-ку!* М. Жабборов. Севинч ёшлари.

АППАРАТ [*лот.* apparatus — тайёргарлик; жиҳоз, ускуналар] **1** Муайян бир ишни бажариш учун хизмат қиладиган асбоб, мослама, механизм ва ш.к. нинг умумий номи. *Телефон аппарати. Фотография аппарати.* ▬ *Ҳозир армиямиз.. радиотехника ва электрон-ҳисоблаш аппаратларига.. эга.* «Фан ва турмуш».

2 *физиол.* Маълум вазифани бажарувчи аъзолар мажмуи. *Кўриш аппарати. Нафас олиш аппарати.*

3 Бошқарма ёки хўжаликнинг бирор соҳасига хизмат қиладиган муассасалар мажмуи, мазкур муассасаларнинг ходимлари. *Давлат аппарати. Партия аппарати. Бошқарув аппаратини қисқартирмоқ.* ▬ *Раис (оқсоқол), котиб ва аппарат ходимларига туман, шаҳар бюджети маблағлари ҳисобидан ҳақ тўланади.* Газетадан.

АППАРАТУРА Муайян бир ишни бажарувчи аппаратлар мажмуи; лаборатория, цех, катта қурилма ва ш.к. нинг асбоб-ускуналари. *Кимёвий аппаратура. Электр билан бошқариш аппаратураси.*

АППАРАТЧИ Аппаратлар ишини бошқариб ёки назорат қилиб, тўғрилаб турувчи ишчи.

АППЕНДИКС [*лот.* appendix — ортиқ, ўсимта] *анат.* Кўричакнинг чувалчангсимон ўсимтаси.

АППЕНДИЦИТ *тиб.* Аппендикснинг яллиғланиши.

АППЛИКАЦИЯ [*лот.* applicatio — мойиллик; бирлашиш, қўшилиш] **1** Бирор газлама, қоғозга ранг-баранг газлама ёки қоғоз парчаларини ёпиштириб ёки тикиб нақш солиш усули.

2 Шу усул билан солинган сурат, нақш; шундай нақшли буюм.

АПРЕЛЬ [*лот.* aprilis < apricus — қуёш иситадиган] Янгича йил ҳисобида тўртинчи ой. *Биринчи апрель. Апрель кунлари.*

АПРИОРИ [*лот.* a priori — аввал бошдан, аввал тургандан] *флс. мнт.* Тажрибага асосланмаган, тажрибадан олинмаган, тажрибадан олдинги; *зид.* **апостериори**. *Априори даъво.*

АПРОБАЦИЯ [*лот.* approbatio — маъқуллаш, тасдиқлаш] **1** Текшириш, синаш ва муҳокама асосида расмий суратда маъқуллаш. *Ўқув дастурларини апробация қилиш.*

2 *қ. х.* Энг яхшиларини уруғликка ажратиш мақсадида экинларнинг ҳосили сифатини аниқлаш.

АПТЕКА [*юн.* apotheke — омбор, склад] **1** Врачларнинг ёзиб берган рецептларига қараб дори тайёрлайдиган, шунингдек, дори-дармон ва бошқа тиббиёт молларини сақлайдиган ва сотадиган муассаса, дорихона.

2 *айн.* **аптечка**.

АПТЕКАЧИ 1 Аптекада дорилар тайёрлайдиган ходим; фармацевт.

2 *эск.* Аптека эгаси, хўжайини.

АПТЕЧКА Биринчи тиббий ёрдам кўрсатишда, асосан, ўз-ўзига ва ўзаро ёрдам беришда ишлатиладиган дори-дармонлар ҳамда улар сақланадиган қутича.

АПШУ *тақл. с.* Аксириш товушининг ёзувдаги шартли ифодаси.

АППШУРМОҚ *кам қўлл. айн.* **аксирмоқ.**

АР [*фр.* are < *лот.* area — майдон, сатҳ, юза] Метр ўлчови тизимида юз квадрат метрга тенг ер ўлчов бирлиги, бир гектарнинг юздан бир қисми.

АРАБ [*а.* عرب] **1** Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (миллат) номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс, мамлакат ва ш.к). *Араб зиёлилари. Араб тили.*

АРАБИ Арабларга ва Арабистонга оид. *Араби гилам. Араби от.* ▬ *Дуторбўйин араби отлар, Чу деса бир қирдан хатлар.* «Равшан».

АРАБИЗМ *тлш.* Араб тилидан ўзлаштирилган сўз ёки ибора.

АРАБИЙ *эск.* Арабларга, араб тили ва адабиётига оид; арабча. *Арабий адабиёт.* ▬ *Яна ўша арабий ва форсий иборалар тўла, биз тушунмайдиган машаққатли ўқишга шўнғиб кетдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АРАБЛАР Осиёнинг Форс қўлтиғи билан Ўрта денгиз орасидаги қисмида ва Шимолий Африкада яшовчи, сомий тиллардан бирида сўзлашувчи халқлар.

АРАБЧА 1 Арабларга, араб алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Арабча ёзув. Арабча кийим.* ▬ *Тожибой саводсиз эди. Фақат кимдандир ўрганилган учта арабча ҳарф билан «Тож» деб жуда ғалати қилиб қўл қўяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Араб тили. *Сиз арабчани биласизми? Арабча гапирмоқ.*

АРАБШУНОС Араб тили, ёзуви, маданияти ва тарихи бўйича мутахассис олим.

АРАБШУНОСЛИК Араб халқининг тили, маданияти, иқтисодиёти ва тарихини ўрганувчи фанлар мажмуи.

АРАВА, ароба [*а.* عربه — арава, вагон, автомашина] Асосан икки ёки тўрт ғилдиракли, от, эшак ёки ҳўкиз қўшиладиган транспорт воситаси. *Кун ботгандан кейин келин ва унинг дугоналари тушган узун соябон аравалар етиб келди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Устига икки-уч боғ беда ташланган арава келиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Оташ арава *с. т. эск.* Поезд. **Шайтон арава** с. *т. эск.* Велосипед. **Аравангни торт** Жўнаб қол, юришингни қил, ишингни қил. *Ҳа, ҳа, мен сенларнинг хизматкоринг бўламанми, аравангни торт, шуни билиб қўй, оч қолсам қоламанки, бу ишларни қилмайман.* Р. Файзий, Биринчи баҳор. **Аравани (қуруқ) олиб қочмоқ** Қуруқ, баландпарвоз гап қилмоқ, беҳуда мақтанмоқ. *-Саидғози ака! — деди* [*Назаров*] *киноялиқилмайин, — ҳадеб аравани қуруқ олиб қочаверманг. Сиз билган сиёсатни биз ҳам биламиз.* С. Анорбоев, Оқсой. **Ўз аравасини тортмоқ** Ўз ишини, тирикчилигини ўзи қилмоқ. *Бу кунгача ҳар икки бригадир ўз улушига тушган вазифани бажариб, содда қилиб айтганда, ўз аравасини тортиб келишарди.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

АРАВАК *шв.* Бурунга тақиладиган сирға).

АРАВАКАШ 1 *от* От-арава билан юк ташувчи, арава минувчи, ҳайдовчи одам. [*Йўлчи*] *Отнинг жиловидан тортди, аравакаш ғилдиракдан тортди. От силжимади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *сфт.* Аравага қўшиладиган, юк тортадиган. *Аравакаш от.*

АРАВАСОЗ Арава ясовчи уста. *Энди сизга битта арава керак. Мен уста Мадамин аравасоз билан гаплашиб келдим.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

АРАВАСОЗЛИК Арава ясаш касби.

АРАЗ [*а.* عرض — рад, инкор қилиш; тескари қараш] Айбситиб, гина-кудурат сақлаб гаплашмаслик, мулоқотда бўлмаслик ҳолати. *Шунга ҳам аразми? У мендан араз. Ака-ука бир-биридан араз.* ▬ *Жўрахон йиғламсираб жавоб қилди. Унинг бу ҳолати хафа қилинган жажжи қизнинг аразига ўхшар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қирқ йил қадрдон дўст бўлиб ажралиб кетган одамдай, ҳам соғинч, ҳам араз аралаш мавҳум бир туйғу ичра тўлғаниб эслади.* С. Сиёев, Аваз.

АРАЗЛАМОҚ Араз қилмоқ. *Моҳлар ойим махдумдан аразлаб, Марғилон кетишга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳеч бир мусулмон киши ўз биродаридан уч кечадан ортиқ аразлаб юриши жоиз эмасдир.* Газетадан.

АРАЗЛАШМОҚ Аразламоқ фл. бирг. н. *Бир-бири билан аразлашганлар кўришмайди.* ▬ *Сиз билан биз аразлашганимиз йўқ, шекилли?* П. Турсун, Ўқитувчи. [*Кумуш:*] *Мендан бошқа хотин бўлса, Зайнабингиз билан биринчи кунданоқ аразлашар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЗЧИ Ҳар нарсага аразлайверадиган, бўлар-бўлмасга тумшаяверадиган. *Аразчи*

қиз. Аразчи одам. ▬ *Аразчи десангиз ҳам шу* |*Кумуш*|, *ичи қоралик десангиз ҳам шунда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АРАЙИШ [*ф.* آرایش — безак; тартиб] Бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча жойи, кўсти.

Арайишини олмоқ 1) бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортиқча ерини қийиб тўғриламоқ, бичимини келтирмоқ; 2) *кўчма* бирор нарсадан бир қисмини ўғирламоқ, ўмармоқ.

АРАЛАШ 1 *сфт. рвш.* Қўшилган, қоришган, бирга ҳолатда (турли хил кишилар, нарсалар). *Аралаш ўрмон. Аралаш сонлар.* ▬ *..теразадан мўраласам, бир уй хотин, эркак аралаш!* А. Қодирий, Жинлар базми. *Ёшу қари, эркак-аёл аралаш, олти даврага бўлинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *кўм. взф.* Билан. *Бобо бирдан қорни аралаш кўкрагини ушлаб қолди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Ортиқ жаҳл аралаш четга тупурди.* М. Мансуров, Ёмби. *-Кўп ўрнида кўрасизлар-да энди, — деди хижолат аралаш.* М. Мансуров, Ёмби.

АРАЛАШИБ-ҚУРАЛАШИБ *рвш.* Аралаш-қуралаш бўлиб, қўшилиб-қоришиб. *Тўйда аралашиб-қуралашиб юраверади, киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАЛАШИГА *рвш.* Катта-кичик, яхши-ёмони биргаликда. *Аралашига икки сўмдан. Аралашига танқид қилмоқ.*

АРАЛАШМА Турдош, жинсдош бўлмаган моддаларнинг, элементларнинг механик қўшилмаси; турли моддаларнинг қўшилувидан ҳосил бўлган маҳсулот. *Алебастр билан қум аралашмаси.* ▬ *Бемор ётган хона поллари.. хлорли аралашмадан фойдаланган ҳолда 2-3 марта артилади.* Газетадан.

АРАЛАШМОҚ 1 Бир-бирига қўшилмоқ. *Икки томон қўйлари аралашиб кетди.* ▬ *Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб.. ярим кечага борганда, икки томон аралашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бирор гуруҳ, тўда ва ш.к. га қўшилмоқ, кирмоқ. *Ўқимайдиям, ишламайдиям бу такасалтанглар. Сен нимага буларга аралашиб қолдинг?* «Ёшлик». *Одамларга ҳам аралашмай, бир чеккага бориб, бошини эгиб ўтираверди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳаром аралашган турмушда бахт бўлмайди.* С. Зуннунова, Олов.

3 Бош қўшмоқ; қотишмоқ, қатнашмоқ (гап, сўз, иш ва ш.к. га). *Ношлож менинг ҳам аралашишимга тўғри келди.* Газетадан. |*Ёрмат:*| *Бу оилада нима сир ўтса, барчаси менга аён. Тўй, аза — барисига аралашаман.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Алоқа, муносабатда бўлмоқ; одамларга қўшилмоқ. *Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар ва ортиқча ўйнаб кулмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Оқибатда маҳаллага чиқиб аралашиб юришдан ҳам тортилдим.* Газетадан.

АРАЛАШ-ҚУРАЛАШ Аралаш (аралашган) ҳолатли; қоришган. *Унинг бошидаги фикрлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди.* ▬ *Келинлар, жувонлар, кампирлар аралаш-қуралаш бўлиб, Мирзакаримбойнинг данғиллама дарвозасига кирадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРАНГ *рвш.* Катта қийинчилик билан, қаттиқ уриниш, машаққат билан; зўр-базўр, зўрға. *Йўлчи «дўппи бозор»дан аравани аранг олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотин-қизлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғишт зинадан Зулфизар аранг чиқиб келар, у бемажол, рангида ранг қолмаган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

АР-АР I: **ар-ар қилмоқ** Унар-унмасга арилламоқ, ариллаб йиғламоқ.

АР-АР II:[*а.* عرعر — арча] **ар-ар терак** Пирамидасимон терак; шотерак. *Тахта кўприкнинг нариги томони.. янги бинолар бўлиб, олдиларига қатор ар-ар тераклар экканлар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АРАСОТ [*а.* عرصات — майдонлар; ҳовлилар] **1** *дин.* Ислом динида айтилишича, қиёмат қойим бўлганда, жамики одамзод тирилиб тўпланадиган қўрқинчли дашт, қиёмат майдони.

2 *кўчма* Шовқин-сурон, ола-тўполон, қирғин-барот. *Арасот солмоқ (кўтармоқ).*

Арасотда қолмоқ На у ёқли ва на бу ёқли бўлмай, аро йўлда қолмоқ; қилар ишидан янглишиб, гангиб қолмоқ.

АРАФА [*а.* عرفه — Макка ш. яқинидаги тоғ номи; билиш, таниш] **1** *дин.* Рамазон ёки Қурбон ҳайитидан олдинги кун. *Арафадан уч кун олдин.* ▬ *Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. Эшон қўй сўйиб, қурбонлик қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ёлғон арафа Ҳайитдан олдинги иккинчи кун, индинга ҳайит деган кун. **Чин арафа** Ҳайитдан олдинги кун, эртага ҳайит деган кун.

2 Байрам ёки бирор тантанали кундан олдинги кун (кунлар). *Янги йил арафаси. Тўй арафаси.* ▬ *Бугун байрам арафаси, — деди Тургенев, жангчиларга ўйчан тикилиб.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРАФАСИДА 1 Арафа с. ў.-п. к.

2 *кўм. ваз.* Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган нарса, ҳаракат-ҳодиса олдидаги кун (кунлар)ни билдиради. *Наврўз арафасида кексалар оқ кийим тайёрлашади, ёшлар ранг-баранг гулли кўйлаклар тиктиришади.* «Саодат». *Сессия арафасида сайлов округларида Олий Мажлис депутатлари билан учрашувлар ўтказилганлиги алоҳида таъкидланди.* Газетадан.

АРАҚ [*а.* عرق — тер; буғланиш] Сув билан вино (этил)спирти аралашмасидан иборат ичимлик.

АРАҚИ *архит.* Шипнинг гир айланасига, бўғот остига, эшик, дераза тепасига ишланган ёғоч нақш; карниз.

АРАҚХЎР Ичкиликка берилган, арақни кўп ичадиган киши; пиёниста.

АРАҚХЎРЛИК Арақни кўп ичиш; майхўрлик, ичкиликбозлик.

АРБИТР [*лот.* arbiter — гувоҳ, томошабин; ҳакам, судья] Томонларнинг розилиги билан тайинланган судья; ҳакам.

2 Спорт ўйинлари, мусобақаларининг қоидаларига риоя қилинишини кузатиб боҳоловчи судья.

АРБИТРАЖ [*фр.* arbitrage — ҳакамлик суди] *ҳуқ.* **1** Низоли масалаларни ҳал қилиш учун махсус ташкил этилган ва доимо фаолият кўрсатувчи суд органи, ҳакамлик. *Транспорт ва алоқа соҳаси, божхона, банк, арбитраж ва суғурта тизимларида келажакда икки томонлама ҳамкорликни мустаҳкамлаш зарурлиги эътироф этилди.* Газетадан.

2 Фойда олиш мақсадида бир валюта бозоридан сотиб олинган хорижий валютани курсдаги фарқига қараб иккинчи валюта бозорида сотиш.

АРБОБ [*а.* ارباب — жаноблар; хўжайинлар; амалдорлар] **1** Фан, маданият, санъат соҳасида ёки давлат ишида ўз фаолияти билан танилган, шу соҳада ўзини кўрсатган шахс. *Жамоат арбоби. Маданият арбоби. Санъат арбоби. Сиёсий арбоб.*

2 Давлат, ҳукумат аппаратида ишловчи юқори мартабали шахс, раҳбар. *Ўрта Осиё аёлларидан давлат арбоблари, меҳнат қаҳрамонлари, олимлар етишган.* Ойбек, Нур қидириб.

3 *тар.* Бухоро хонлигида: маҳалла бошлиғи, элликбоши ёки қишлоқ оқсоқоли. *Ҳайдар учинчи ғалвирни тўлдираётганда, қишлоқ томонидан ҳар бири бир хуржун кўтариб шом, сартарош ва арбоб шошиб-пишиб етиб келдилар.* С. Айний, Қуллар.

АРВОҲ [*а.* ارواح — «руҳ» сўзининг кўплиги, руҳлар] **1** Диний тасаввурларга кўра: фақат одам тириклигида, ҳаётида у билан бўладиган, вафотидан кейин тандан чиқиб, абадий мавжуд бўладиган ғайримоддий асос; руҳ. *Тирик мўминлар қарғишидан қўрқмасанг, марҳумлар арвоҳидан қўрқ.* Газетадан. *Шу ерни обод қилинглар. Ҳар ҳолда ота юртинг. Отангнинг арвоҳи ҳам шод бўлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Арвоҳ оши Ўтган ота-боболарнинг руҳига бағишлаб ўтказиладиган кичикроқ маърака, йўқлов. *Султонбек сўз олди: «Арвоҳ оши» бермайман, ўғлимни тўй қилмоқчиман, тўй дедим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Арвоҳи пир** *ёки* **арвоҳ пири** Устоз қўлида касб-ҳунар ўрганиб, мустақил иш бошлаш учун фотиҳа олаётган шогирднинг шу муносабат билан ҳамкасаба усталарга ва ўтган пирлар арвоҳини шод этиш мақсадида берадиган зиёфати. *Бўлмаса, уста Олим ўз уйига дўкон қурибдир денг-чи! — Дўкон қурибдир. Арвоҳ пири бермасдан-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Марҳумнинг киши хаёлида кўринган шарпаси. *Севгувчи йигитни солмишдир йўлга, Тунда эртак айтган бир мудҳиш арвоҳ.* Ҳ. Олимжон. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.* С. Сиёев, Аваз.

Арвоҳ капалак Одатда, кечаси чироқ ёруғига келадиган йирик қунғир капалак (ўлган кишининг руҳи ўз уйига гўё шу капалак суратида келармиш). **Арвоҳ урди** Ишнинг расво бўлиши, ёмон ҳодиса юз беришини руҳнинг ёмон таъсиридан кўришни билдиради. | *Қози*] *Тавба қилдим, худо!* | *Мулладўст:*] *Арвоҳ урди, қози!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Оч арвоҳ** *ёки* **арвоҳга ўхшаган** Жуда ориқ, қилтириқ; гўё жонсиздек кўринишли.

АРГО [*фр.* argot — жаргон] *тлш.* Ясама тил. Бирор ижтимоий гуруҳ, тоифанинг (мас., талабалар, спортчилар, ўғрилар ва б.) ўзига хос, бошқалар тушунмайдиган луғавий бирликлардан иборат тили.

АРГОН [*юн.* argos – ҳаракатсиз] Кимёвий элемент, ҳаво таркибида бўладиган тусиз ва ҳидсиз газ (электр лампалари ва ёритувчи реклама асбоблари ичини тўлдириш учун ишлатилади).

АРГОТИЗМЛАР [*фр.* argotisme < argot – жаргон] *тлш.* Бирон аргодан адабий тилга ўзлашиб қолган сўз ва иборалар. Мас., *қуён* (чиптасиз йўловчилар – шофёрлар тилида).

АРГУМЕНТ [*лот.* argumentum – яққол исбот, аниқ далил] **1** Фикр, даъво ва ш.к. ни исботлаш учун асос, далил.

2 *мат.* Эркин ўзгарувчи миқдор.

АРГУМЕНТАЦИЯ [*лот.* argumentatio – далиллаш, далил келтириш] Керакли фикр ёки қоидани исботлаш учун далилларни ташкил этиш, муҳокама қилиш.

АРДОБ 1 [*ф.* آرد – ун + آب – сув] Молларга ичириш учун сувга ун чалиб тайёрланган озуқа.

2 *кўчма* Ундан, дондан пишириладиган ёғсиз суюқ овқат.

АРДОҚ Иззат-ҳурмат, эъзоз-эътибор ҳисси, шундай ҳис-туйғули муносабат. *Айни дамда фарзандлар ардоғида, иззат-ҳурматда умр кечирмоқда.* Газетадан.

АРДОҚЛАМОҚ 1 Иззат-ҳурмат, ардоқ билан муносабатда бўлмоқ. *...эл ардоқлаган санъаткорлардан бири.* Газетадан. *Қишлоқларимизнинг энг иззатли, энг ҳурматли, халқимиз ардоқлаб, қўлида кўтараётган кишилари.. механизаторлардир.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

2 Эҳтиёт қилмоқ, авайламоқ. *Мен сени ардоқлаб ғубордан, чангдан, Йўлингга ҳар куни сув сепармидим!?* Шуҳрат. *Умр бўйи ардоқлаган азиз нарсасини йўқотгандек эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

АРДОҚЛИ Эъзоз-эҳтиромга лойиқ. *Ардоқли меҳмон.* ▬ *Элимга таниқли, ардоқли чоллар, Ҳамиша беллари белбоғли чоллар.* Миртемир.

АРЕАЛ [*лот.* area – майдон, макон] **1** Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг бирор тури, туркуми ёки оиласи тарқалган ҳудуд.

2 Тил ҳодисалари – фонетик, лексик ва б. ҳодисалар тарқалган ҳудуд, лингвистик ареал.

Ареал лингвистика 1) тилшуносликнинг лингвистик ареалларни ўрганиш билан шуғулланувчи соҳаси; 2) тилшуносликда лингвистик ареалларни ўрганишга алоҳида эътибор берувчи йўналиш.

АРЕОМЕТР [*юн.* araios – зич бўлмаган, бўш; суюқ + metreo – ўлчайман] Суюқлик ва сочилувчан қаттиқ жисмларнинг зичлигини ўлчайдиган асбоб.

АРЕСТ [*нем.* Arrest – қамоққа олиш; тақиқлаш < *лот.* arrestum – ҳукм, қарор]: **арест солмоқ** *ҳуқ. мл.* Мулк ёки пулдан фойдаланиш ҳуқуқидан вақтинча маҳрум этмоқ, мол-мулкни хатлаб, муҳрлаб қўймоқ.

АРЖУМАНД [*ф.* ارجمند – қадрли, иззатли] *эск. кт.* Азиз, қадрли; қимматли. *Фарзанди аржумандига гўдакликдан гўзал тарбия, ҳусн-ахлоқ берган.* Ойбек, Навоий.

АРЗ 1 [*а.* عرض – баён, изҳор; тақдим этиш] Дард-ҳасрат, шикоят тарзидаги (асосан оғзаки) гап, мурожаат. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддудланиш сезиб, қайтадан сўради: -Хўш, ўғлим, нима арзинг бор?* Ойбек, Танланган асарлар. *Подшойим, бизлар сизга арзга келдик.* «Равшан».

Арзи ҳол *ёки* **арзи бандачилик** Ўз аҳволи ҳақидаги оғзаки баён; дард-ҳасрат; ўтинчли илтимос. *Мен минарман энди аста қушимга, Арзи ҳолим айтдим денгу дўшимга.* «Маликаи айёр». *«Қуш тилини қуш билади» деганларидек, Нодиранинг самимий арзи бандачилиги Моҳлар ойим билан Нигор келиннинг юракларини эзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Арз қилмоқ** 1) билганини, ўйлаганини ёки дард-ҳасратини оғзаки айтмоқ, баён қилмоқ; ўтинчли илтимос билан мурожаат қилмоқ. *-Мен хонни Тошкентдан жўнатиш олдида унинг холи вақтини топиб, бу фикримни бир даража арз қилиб ўтган эдим, – деди* [*қушбеги*]. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шикоят қилмоқ. [*Гофир бой ва қозиларга:*] *Ҳой, бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса, ҳокимингга бормайман, мингбошингга ялинмайман, халққа арз қиламан, халққа!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Арз сўрамоқ** *эск.* Илтимос ёки шикоят билан келганларга, уларни эшитиб, тегишли жавоб-муомала қилмоқ. *Арк – қадим Хоразм шоҳларининг арз сўрайдиган жойи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АРЗ II [*а.* ارض – ер, замин] *эск. кт.* Ер шари ёки унинг бир қисми.

Курраи арз Ер шари. *Глобусни боболар Курраи арз, дебдилар. Яшаган сайёрангни билмоқлик фарз, дебдилар.* А. Орипов. **Арзи Рум** *тар.* Рим империяси. **Арзу самo** Ер билан осмон, бутун коинот.

АРЗА *с.т.* **1** *айн.* **арз 1.** *Ҳар тарафга арза қилиб, Номи бекларни йиғарман.* «Гўрўғлининг туғилиши».

2 *айн.* **ариза**. |*Қодирқул:*| *Обор, менга арза керак эмас, ерни берсанг, қутуласан..* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АРЗАНДА |*ф.* ارزنده — арзийдиган, лойиқ| **1** Орзу қилиб етишган ёлғиз ўғил ёки қиз. *Беш яшар қизчасини чақириб, у болага кўрсатиб: -Ана кўрмайсанми, бу қандай оппоқ, дўндиқча! Мана шу менинг бирдан-бир арзандам, — деди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Энг севикли, эрка ўғил ёки қиз. *Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар кўпроқ қўпориб, шу кенжа, арзандасига сарф қилиш учун уринар, бу қизни катта шавкат ва дабдаба билан узатишни орзу қилар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор кишининг ҳаммадан ортиқ кўрган суюкли кишиси, эркаси. *Гулнорга худо берди, у эрка-арзанда хотин бўлиб, эрига суялиб, кўнглига нима келса, шуни қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРЗАНДАИ-КИРОМАНДА |*ф.* арзанда + كرامند — очиқ кўнгил, олижаноб| Жуда ҳам арзанда. |*Шарофат*| *Биттаю битта арзандаи-кироманда қизи билан умри ўтиб кетганини сезмади ҳам.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

АРЗАЧИ с. *т.* **1** Одамларга ариза ёзиб беришни касб қилиб олган киши; аризанавис. *Шу яқинда, ўзи ўрдада турадиган бир арзачи бор эмиш.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Мансабдор шахсга ёки бирор идора, муассасага ариза берган, арз қилган шахс. *Золимлиги, порахўрлиги, арзачиларни қақшатганлиги туфайли халқда: «Бизнинг ҳоким — Фишмандир.. Пули йўққа душмандир!..» деб таърифланган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АРЗГЎЙ |*ф.* عرض‌گوی — арз айтувчи| *эск.* Арз билан келган ёки мурожаат қилган киши. *Қабулхонада кутиб ўтиравериб тоқати тоқ бўлган арзгўйлар раис олдига киришга интиладилар.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

АРЗ-ДОД, арзу дод Тўлиб тошган дард-ҳасрат ва ундан шикоят. *Камбағал ҳар ерда мушт ерди, четга қоқиларди, арзу додини ҳеч ким тингламасди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..арз-дод учун борғонларни отиб ташлаб, гуноҳсиз қонларни сув каби ичишни қўмсайсан.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

АРЗИГУДЕК *айн.* **арзийдиган 2.**

АРЗИГУЛИК *айн.* **арзийдиган 2.** *Арзигулик совға.*

АРЗИГУНДАЙ *айн.* **арзийдиган 2.**

АРЗИЙДИГАН 1 Арзимоқ фл.сфдш.

2 *сфт.* Мақтовга, диққат-эътиборга молик; лойиқ. *Мақтаса арзийдиган йигит. Ўрнак олса арзийдиган хўжалик.* ▬ *Кошки иззатга арзийдиган азиз меҳмон бўлса!* Ойбек, О. в. шабадалар.

АРЗИМАГАН Унча қиймати, аҳамияти бўлмаган; арзимас. *Арзимаган баҳона. Арзимаган гап. Арзимаган жанжал.* ▬ *Арзимаган нарсага овора бўлиб, ишдан қолибсиз-да, оқсоқол?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нега ўзингизни ерга урасиз? -Нега арзимаган бир одамга ўз ихтиёрингизни бериб қўясиз? — деди Саида Қаландаровга.* А. Қаҳҳор, Синчалак. |*Бой Гофирга:*| *Тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АРЗИМАС *айн.* **арзимаган**. *Арзимас баҳона. Арзимас сабаб. Арзимас гап.* ▬ *Шу арзимас хайр-саховатидан ўз қалбида мамнунлик, таскин сезиб роҳатланади.* Газетадан.

АРЗИМОҚ 1 Белгиланган ёки сўралган (олинган, сотилган) нархга лойиқ, мос бўлмоқ. *Бу нарса неча пулга арзийди?*

2 *кўчма* Қиймати ёки аҳамияти жиҳатидан тенг келмоқ, баравар бўлмоқ. *Ёлғиз ўғлингиз ўнта йигитга арзийдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. |*Йўлчи*| *Эшикка чиқаркан, орқасидан чол сўзлаб қолди: -Ҳай, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма!* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Лойиқ, муносиб бўлмоқ. *Уни мукофотласа арзийди.* ▬ |*Қози Қодирқулга:*| *Юзида оз-моз чиройи бўлгани билан ўзи таги паст. Сизнинг остонангизга сира арзимайди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Оқламоқ, зое кетмаслик. *Тер тўкканга арзимайдиган иш. Мен сизга ҳар қанча яхшилик қилсам арзийди.* ▬ *Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аскар болаларни кафтимизда кўтарсак арзийди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

Арзимайди «Раҳмат»га камтарлик билан қайтариладиган жавоб сўз. *Ёрдамларингиз учун катта раҳмат. — Арзимайди.*

АРЗИРЛИ *айн.* **арзийдиган 2.** *Арзирли совға. Мақтовга арзирли иш.* ▬ *Ўқиганингиз*

ушбу воқеаларда ўйлаб кўрса арзирли муаммолар бисёр. Газетадан.

АРЗНОМА *эск.* Илтимоснома; ариза. *Шу қизғин дамларда.. арзнома ёзиш, идорама-идора сарсон бўлиб юришга Ойдиной ларни нимадир мажбур қилган.* Газетадан. *Бу — арзнома эмас, талаб бу, пўписа, айбнома.* С. Сиёев, Аваз.

АРЗОН [*ф.* ارزان – баҳоси паст, қадри кам] **1** Баҳоси, нархи юқори бўлмаган. *Арзон мол* ▬ *Қаранг, ҳаммаси арзон нарсалар.* С. Зуннунова, Олов.

2 Меъёрдагидан паст нарх, паст нархда. *Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

АРЗОН-ГАРОВ *рвш. с. т.* Асл қийматидан анча камига, арзимаган пулга, паст баҳо билан, текиндай. *Арзон-гаров сотиб олмоқ.*

АРЗОН-ГАРОН [арзон + *ф.* گران – қиммат, баҳоси баланд] *айн.* **арзон-гаров.**

АРЗОНЛАМОҚ *с. т.* Арзонлашмоқ.

АРЗОНЛАШМОҚ Арзон бўлмоқ, баҳоси, нархи пасаймоқ. *Моллар анча арзонлашди. Механизация туфайли ҳар бир центнер пахта икки сўм арзонлашди.*

АРЗОНСИНМОҚ Асл баҳосидан, нархидан арзон сўрашяпти, деб билмоқ; олувчи айтган баҳони, нархни кам деб ҳисобламоқ.

АРЗОНЧИЛИК Нарх-навонинг арзон ҳолати, пайти; *зид.* **қимматчилик**.

АРЗОНҚЎЛ *с. т.* Озгина ҳақ бадалига ишлайдиган, меҳнати эвазига кам ҳақ оладиган. *Ҳозир олмалар пишган вақт бўлгани учун менга ўхшаш оштомоғига юрадиган арзонқўл кишиларни эшигидан қувламас экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

АРЗ-ҲОЛ, **арзи ҳол** қ. **арз 1**.

АРИ Парда қанотли ҳашаротларнинг йиртқич ва чақадиган бир тури. *Сариқ ари. Тукли ари. Қизил ари. Қовоқ ари. Ёмон ари да бол бўлмас, сувсиз ерда тол бўлмас.* Мақол. ▬ *Ари.. бешиктерватарни чақиб фалаж қилади.* «Фан ва турмуш».

АРИЗА [*а.* عرضه – арзнома; илтимоснома] Муайян муассаса ёки мансабдор шахс номига ёзилган илтимос, таклиф, шикоят мазмунидаги расмий ҳужжат. *Ариза бермоқ. Ариза ёзмоқ. Ариза ташламоқ.*

АРИЗАБОЗ Ариза ёзишга берилган шахс.

АРИЗАБОЗЛИК Ариза ёзишга берилиш, аризалар ёзиш билан машғуллик.

АРИЗАНАВИС *тар.* Одамларга қалам ҳақи бадалига ариза ёзиб берувчи шахс. *Маҳаммадражаб кейинги бир ҳафтани турли.. аризанавислардан йўл-йўриқ сўраш билан ўтказди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРИЗАЧИ 1 Ариза берувчи, ариза берган шахс. *Мингбоши шошиб бориб, меҳмонхона айвонига чиқди-да, ҳар вақт аризачиларни сўраб, айбдорларни тергов қиладиган ерига келиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **аризанавис.**

3 *тар.* Фуқародан тушган ариза, илтимоснома, шикоятларни ўзидан юқори амалдорга маълум қилиб турувчи мансабдор шахс.

АРИЛЛАМОҚ 1 *с. т.* Бақириб йиғламоқ, ҳадеса йиғлайвермоқ, ар-ар қилмоқ (бола ҳақида).

2 *фольк.* Пишқирмоқ (от ҳақида). *Оғзини каррақдай очган, ариллаган арғимоқ отларнинг ҳар қайсиси томдай келади.* «Авазхон».

АРИМОҚ Борлиги кетмоқ, йўқолмоқ (бор ҳолда давом этаётган нарсалар ҳақида). *Касали аримоқ.* ▬ *Машариф ака анча тузалиб, танидаги дард ариган бўлгани билан дилидаги дард аримаган эди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар. *Ота, юмшоққина қилиб, қадр ариган хонадонни қирғоққа чиқиб қолган балиққа қиёслади.* «Ёшлик». *Кексалар бор хонадонлардан хайру баракот аримайди.* Газетадан.

АРИСТОКРАТ Аристократияга, оқсуякларга мансуб шахс; оқсуяк, аслзода.

АРИСТОКРАТИЗМ Аристократларга, оқсуякларга хос сифатлар, аристократик феъл-атвор, юриш-туриш.

АРИСТОКРАТИК 1 Аристократияга, киборларга, оқсуякларга оид. *Аристократик жамият.*

2 Аристократларга, оқсуякларга хос бўлган; назокатли. *Аристократик хулқ-атвор.*

3 Аристократиянинг ҳукмронлигига асосланган. *Аристократик республика. Аристократик идора усули.*

АРИСТОКРАТИЯ [*юн.* aristokratia – яхшилар ҳокимияти] **1** Иқтисодий ҳукмрон синф, зодагонларнинг сиёсий ҳокимияти, ҳукмронлиги.

2 Қулдорлик ва феодал давлатларда энг имтиёзли табақа (буржуа давлатида ҳам маълум имтиёзларни сақлаб қолган).

АРИСТОН [*нем.* Arrestant – қамоққа олинган киши] *с. т.* Қамоққа олинган, қамоқдаги киши; маҳбус, банди. *-Кўрқманг,*

уста, мен сиздан аристонларни қандай қочиртирганлигингизни суриштирмоқчи эмасман,— деди Тешабой шарақлаб кулиб. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АРИТМИЯ [*юн.* arrythmia — маромнинг, ритмнинг бузилиши] *тиб.* Юрак уришидаги одатий ритмнинг, маромнинг бузилиши. *Мен, ўн йилдирки, каравотда шифтга тикилиб ётаман. Юрак касал — аритмия.* Газетадан.

АРИФМЕТИК Арифметикага оид. *Арифметик масала. Арифметик амаллар.*

АРИФМЕТИКА [*юн.* arithmetike — ҳисоб ҳақидаги фан < arithmos — сон] Математиканинг сонларнинг оддий хоссаларини ҳамда улар устида бажариладиган амалларни (қўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлишни) ўрганадиган бўлими; ҳисоб. *Арифметиканинг тўрт амали.* ▬ *Ал-Форобий математикани арифметика, геометрия, оптика ва механикадан иборат деб қаради.* «Фан ва турмуш».

АРИФМОМЕТР [*юн.* arithmos — сон + metreo — ўлчайман] Арифметик амалларни механик равишда бажарадиган ихчам ҳисоблаш машинаси.

АРИХОНА 1 *с. т.* Ариси кўп бўлган, арилар ғужғон ўйнаган жой.

2 Асаларичиларни боқиш ва асал тўплаш учун махсус ясалган яшик, қути.

АРИЧИ *қ.* **асаларичи**.

АРИЧИЛИК *қ.* **асаларичилик.**

АРИШ I Аримоқ фл. ҳар. н. *Абдулвоҳид.. Аҳмаднинг фалокати ариши эҳтимоли борлиги ҳақида қисқагина сўзлади.* Ойбек, Нур қидириб.

АРИШ II Ғалла ўсимликларидан бири, қора буғдой ва унинг дони, ғалласи. *Ариш уни. Ариш нони. Ариш бошоқ чиқарди. Бир тонна ариш.*

АРИЯ [*итал.* aria — қўшиқ] Оркестр ёки бошқа мусиқа асбоблари жўрлигида бир киши ижро этадиган (айтадиган) вокал асар, ашула (кўпинча опера, оратория ва ш.к. нинг таркибий қисмини ташкил этади).

АРИҚ 1 Сунъий равишда ҳосил қилинган сув йўли, ўзани ва ундаги сув. *Бир одам ариқ қазийди, кўп одам сув ичади.* Мақол. *Отанг мироб бўлса ҳам, ариқни тозалаб сув ич.* Мақол.

Ариқ оқсоқол *тар.* Туркистонда 19-асрда қишлоқ мироби. *Бу киши* [*Мадамин*] *қишлоқнинг мироби бўлиб, кўпчилик бу одамни «Ариқ оқсоқол» дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Экин экиш ва суғориш учун экин майдонида тортилган махсус сув йўли, жўяк.

Ўқ ариқ Экин майдонида жўякларга сув тарқатиш учун олинган марказий ариқ.

АРИҚЧА 1 Кичкина ариқ, жилға(ча). *Саҳнга дид билан ранг-баранг гуллар экилибди, ариқчада ўрта бармоқдай сув эринчоқлик билан.. оқиб турибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *тех.* Турли деталларнинг ариқсимон ўйилган ери. *Поршень ҳалқасининг ариқчаси.*

АРК I [*ф.* ارک — ички қалъа] *тар.* Пойтахтдаги қаср; хон ёки амирнинг атрофи баланд девор билан ўралган қўрғон-сароийи. *Фитначилар амир жўнаб кетган куннинг эртаси тунда аркка ҳужум қилди.* Б. Аҳмедов, Улуғбек. *Арк ичи кимхоб ва зар чакмон кийган, кумуш камар боғлаган ва катта салла ўраганлар билан тўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

АРК II с. *т.* Арка.

АРКА [*лот.* arcus — ёй, ёйсимон эгик] **1** *архит.* Тепаси ярим доира шаклида солинган дарвоза, эшик, дераза ва ш.к.

2 Шундай дарвоза шаклидаги ҳашаматли иншоот. *Қўрғонга кираверишда баланд ёғоч арка бор. Аркага: «Урганч районидаги Охунбобоев номли колхоз» деб ёзилган.* З. Сотиев, Юрак сўзлари.

АРКОН [*а.* ارکان — «рукн»нинг кўплиги, яъни устунлар, асослар] *эск. кт.* Улуғ мартаба эгалари, катта амалдор, мансабдор, арбоблар. *Супага ўн чоғлиқ аркон чиққандан сўнг, хон худайчига яна бир нарса деб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Аркони давлат Давлат арбоблари, юқори мартаба эгалари. **Аркони дин** Дин асослари **Аркони ҳарб** Қўшинларнинг бош штаби, ҳарбий қўмондонлик.

АРКОНИ(Й) Қовуннинг ширин бир нави. *..бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли неъматларнинг умрвоқи, аркони каби номларини ҳамма вақт ҳам билавермайдилар.* «Фан ва турмуш».

АРКТИКА [*юн.* arktikos — шимолий] *(Акатта)* Ер шарининг шимолий қутб қисми.

АРМАН(И) 1 Арманистон Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халққа (миллатга) мансуб (шахс, тил ва ш.к.). *Арман(и) аёл. Арман тили.*

АРМАН(И)ЛАР Арманистон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ.

АРМАТУРА [*лот.* armatura — қурол-аслаҳа, қурол тури] *тех.* **1** Аппарат, машина, иншоот ва ш.к. нинг асосий қисмига кирмайдиган ёрдамчи қисмлари мажмуи. *Бу қозонининг арматураси.*

2 Темирбетон иншоотларнинг пўлат чивиқлардан иборат каркаси, синчи, шунингдек, иншоотларни мустаҳкамлаш учун уларнинг ораларига қўйиладиган металл қисмлар мажмуи. *Шлюз деворлари арматураси.* ▬ *Кечаги катта котлован ўрнини.. арматура симлари қоплаган.* А. Мухтор, Опасингиллар.

АРМАТУРАЧИ Арматура тайёрловчи ёки ўрнатувчи ишчи.

АРМИЯ [*лот.* armare — қуроллантирмоқ] **1** Давлатнинг барча қуролли кучлари мажмуи. *Республикамиз армияси.* ▬ *Урушнинг иккинчи йили отаси армияга кетди-ю, қўлида ҳунари йўқ она икки бола билан қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Ҳаракатдаги армия Армиянинг уруш вақтида фронтда бўлган қисмлари.

2 *айн.* **ҳаракатдаги армия** *Шу узилиб тушган иккита бармоқ туфайли у армиядан қолиб кетди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Биз ўстирган ўғиллар Армияга борурлар, Тикилиб келса душман, Жазосини берурлар.* «Қўшиқлар».

3 Қуруқликдаги қуролли кучлар.

4 Бир ёки бир неча қўшин турларининг бир неча корпус ёки дивизиядан ташкил топган, уруш ҳаракатларини олиб бориш учун белгиланган қўшилмаси. *Танк армияси.*

5 *кўчма* Умумий иш, умумий мақсад билан бирлашган кишилар. *Механизаторлар армияси.*

АРМОН [*ф.* ارمان — кучли истак, орзу] **1** Кўнгилга тугилган, лекин(ҳали)юзага чиқмаган, амалга ошмаган орзу-ният. *Шунингдек, минглаб ватандошларимиз умра амалларини бажариб келишяптики, бу илгари қанчадан-қанча юртдошларимизнинг армонлари эди.* Газетадан. *Шоир юрагида элнинг дарди, раиятнинг эртакка солиб қўмсаган тилаклари.. армонлари акс садо бермагайми, Аваз?* С. Сиёев, Аваз.

2 Кўнгилга тугилган орзу-ниятнинг рўёбга чиқмаслигидан афсус-надомат. *-Э, беармон одам бўларканми, Назар ака, — дея таскин берган бўлдим. — Айтишларича, худоям Одам Атони тўкисроқ яратолмаганидан армонда экан.* М. М. Дўст, Лолазор.

Армон қилмоқ Амалга ошмаган орзуниятдан афсусланмоқ. *Эрта эккан хирмон қилур, кеч эккан армон қилур.* Мақол.

АРМУҒОН [*ф.* ارمغان — совға, туҳфа] *кт. назм.* Совға, тортиқ, туҳфа. *Бугуним яхши, аминманки, эртага ҳаёт менга ўз армуғонларидан яна қанчасини тайёрлаб турибди.* А. Мухтор. Давр менинг тақдиримда. *Уч ўғлондир Андижон, Наманган Фарғона, Юртга айлар армуғон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

АРНА 1 Баъзи шеваларда (мас., Хоразм шевасида) — бош канал.

2 Баъзи шеваларда (мас. Жиззах шевасида) — кичик жар. *Арна келса ирғитди, Ўр келса ўрмалатди, Шундай Ҳаким йўл тортди.* «Алпомиш».

3 Шимолий ўзбек шеваларида (Қозогистонда) — дарё ўзани, қуруқ ўзан.

АРО *юқ. усл.* **1** *айн.* **ора.** *Эрди бу сўзда Тўтию Булбул, Ки етишди ароға Қирғовул.* Нишотий, Қушлар мунозараси. *Манга қилди бори фикри хиёнат, Ародин кўтариб дину диёнат.* С. Қосимий, Садоқатнома. *Хирож тўлар эди Шош фуқароси, Чўзилди, узилмай жанглар ароси.* Шайхзода, Тошкентнома.

2 *кўм.* Ораси, орасида. *Оҳ уриб майдон аро Рустам каби солсам уриш.* «Нурали». *Лашкар аросида ўғлонни кўрдим.* «Нурали».

3 *кт.* Кўплик шаклидаги отларга қўшилиб, шу сўз билдирган нарсалар «ўртасида», «ўртасидаги» маъносини билдиради. *Республикалараро, давлатлараро, хўжаликлараро.*

АРОБА *эск. усл.* Арава. *..Отлар ҳуркуб, узуб, аробалар олуб қочуб, неча одамларни босиб ўлдурмадими?* Ҳамза.

АРОСАТ *с. т.* Арасот. *Маҳмудхонга бўлиб турур қиёмат, Алғов-далғов Оқтош шаҳри аросат.* «Нурали». *Товушқон туёқли, марал беллидир, Аросат кунида ажаб ҳоллидир.* «Маликаи айёр».

АРОҚ [*а.* عرق — тер] **1** *эск.* **тер.** *Тўкмаса деҳқон ароқ, пойи бел, Емишининг фойдасин топмас эл.* Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асрор.

2 *айн.* **арақ.** *Ароқдан сақланинглар, чунки у барча ёмонликларнинг калитидир.* "Фан ва турмуш". *Кассир акамни қаранг, Ароқ ичиб маст келади.* «Қўшиқлар».

АРОҚХЎР *айн.* **арақхўр**. *Ароқхўр — ўзига қонхўр.* Мақол.

АРПА Ғалладошлар оиласига мансуб, дони овқатга ва ем сифатида ишлатиладиган бир ва кўп йиллик ғалла ўсимлиги ва унинг дони, ғалласи. *Арпа экқан арпа олар, буғдой экқан буғдой олар.* Мақол. *Арпа қаерда пишса, чумчуқ ўша ерда.* Мақол. ▬ *Сополлитепаликлар, кўпинча, буғдой, арпа ва тариқдан тайёрланган атала истеъмол қилишгани аниқланди.* «Фан ва турмуш».

Арпангни хом ўрдими? Нима ёмонлик қилди? (ёмонлик қилмаганликни қайд этувчи ибора). *Алишер Навоийга қарши тилларингни мунча қайрай бердиларинг! У жаноб сенларнинг арпаларингни хом ўрдими?* Ойбек, Навоий.

АРПАБОДИЁН Уруғи, мевасида асосан эфир мойи, шунингдек, оқсил ва бошқа моддалар бўлган, зирадошлар оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик. *Сўнгра арпабодиённи туйиб ёки кафт орасида уқалаб, димламага ва лағмон важусига солинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

АРПАПОЯ 1 Арпа экилган ер, майдон.

2 Арпа ўсимлигининг пояси.

АРПАҒОН Буғдойдошлар оиласига мансуб, чўлда ва адирларда ўсадиган паст бўйли бир йиллик ўсимликлар туркуми. [*Бобо*] *Қўйларнинг арпағон.. каби ўтларни талашиб-тортишиб ейишларини завқ қилиб кузатди.* С. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши.

АРРА [*ф.* ارّه — арра] Ёғоч, металл, тош ва ш. к. нарсаларни қирқиш, кесиш учун ишлатиладиган қирра тишли асбоб. *Камон арра. Лентасимон арра. Қил арра. Қўл арра. Арра тиши. Арра тортмоқ.* ▬ *Бошқа бир ҳовлида икки бола эринчоқлик билан арра тортади.* «Ёшлик».

Арра қилмоқ Тенг бўлишиб олмоқ. *Ортиқча.. сутдан келган даромад жиноятчилар ўртасида арра қилиб келинган.* Газетадан. **Аррани баравар тортмоқ** Бирор иш, меҳнатда тенг иштирок этмоқ. *Рўзғор аррасини баробар тортишиб келади.* Шуҳрат, Умр поғоналари.

АРРАКАШ [*ф.* ارّه‌كش — арра тортувчи] Арралаш, арра тортиш билан шуғулланувчи шахс.

АРРАКАШЛИК Арракаш иши. *Қиши билан арракашлик қилиб, тўнгак кавлайдиган бўлиб турибмиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АРРАЛАМОҚ 1 Арра билан кесмоқ, бўлмоқ. *Ёғоч арралямоқ.*

2 *кўчма* Тинч қўймай, гап-сўз билан жонга тегмоқ. *Бу ёқда қариб қўйилмаган хотин арралаб турса..* М.М. Дўст, Лолазор.

АРРАЧИ *с. т.* Арракаш.

АРСЕНАЛ [*фр.* arsenal < *а.* دار الصناعه — ишхона, устахона] 1 Қурол-аслаҳа ясайдиган, тузатадиган, сақлайдиган жой; қурол-яроғ омбори.

2 Кўп сонли бирон нарса, катта заҳира.

АРСЛОН 1 Мушуксимонлар оиласига мансуб баҳайбат йиртқич сутэмизувчи ҳайвон; шер. *Йигит сўзидан, арслон изидан (қайтмас).* Мақол. *Арслоннинг ўлиги, сичқоннинг тириги.* Мақол.

2 *кўчма* Баҳодир, забардаст, довюрак одам ҳақида (шу жониворга нисбат берилади). *Машъум Калон минорасидан ўлимга итарилган эл арслонларининг наъраси қалъа осмонини ҳамон ларзага келтирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Арслон (эркаклар исми).

АРТЕЗИАН [*фр.* artezian — Франциядаги Артуа (*лот.* Artesium) вилояти номидан]: **артезиан сувлари** Босим таъсирида бўлган ер ости сувлари. Улар сув ўтказмайдиган қатламлар оралиғида ҳосил бўлади. Бургулаб очилганда (бурғу қудуқлардан) отилиб чиқади. **Артезиан қудуқ** Бурғулаб кавланган теран қудуқ; бурғу қудуқ. *Оқиз бу ерларда артезиан қудуқлари қазилаётганини яхши билади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

АРТЕЛЬ [*фр.* artel < *итал.* artiere — ҳунарманд] Фуқароларнинг, касб-ҳунар эгаларининг биргалашиб, жамоа бўлиб ишлаш учун тузилган уюшмаси шаклларидан бири.

АРТЕРИОСКЛЕРОЗ [артерия + *юн.* sclerosis — қотиб қолиш] *тиб.* Артериялар деворларининг қалинлашуви ва зичлашуви натижасида юз берадиган сурункали касаллик.

АРТЕРИЯ [*юн.* arteria — нафас йўли; aeriereo — сақламоқ] *анат.* Кислородга тўйинган қонни юракдан аъзолар ва тўқималарга элтувчи томирлар. *Ўпка артерияси. Кўз артерияси. Артерия босими.*

Уйқу артерияси Бўйин бўйлаб кетган катта қўш артерия.

АРТИЗАН *с.т. айн.* **артезиан.** *Улар қудуқдан суғоради, энди бизга атаганиям бордир. Қани у, артизан деган матоҳинг, ўртоқ Махсумов.* М.М. Дўст, Лолазор.

АРТИКЛЬ |*лот.* articulus – нутқ қисми, бўлаги| *тлш.* Баъзи тилларда отнинг олдидан қўшилиб, унга аниқлик ёки ноаниқлик ва б. маъноларни бағишлайдиган кўрсаткич. *Аниқлик артикли.*

АРТИКУЛ |*лот.* articulus – бўлим, қисм| **1** Баъзи қонун ва расмий ҳужжатларда махсус модда.

2 Маҳсулот, товар тури, шунингдек, унинг рақамли ёки ҳарфий ифодаси.

АРТИКУЛЯЦИЯ |*лот.* articulatio < articulare – аниқ талаффуз қилмоқ| **1** *тлш.* Нутқ аъзоларининг (лаб, тил ва ш.к. нинг) товуш ҳосил қилишдаги ҳаракат-фаолияти ва ҳолати.

2 Мусиқада: асарни созда ёки овоз билан ижро этиш усули.

АРТИЛЛЕРИЯ |*фр.* artillere – тайёрламоқ, шайламоқ| **1** Тўп, миномёт ва ш.к. отиш қуроллари мажмуи. *Зенит артиллерияси. Ўзиюрар артиллерия.*

2 Шундай қуроллар билан қуролланган қўшин тури. *Шу чоғ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Тўп-замбараклар, уларнинг тузилиши ва урушда қўлланиши ҳақидаги фан.

АРТИЛЛЕРИЯЧИ Артиллерияда хизмат қилувчи аскар, офицер.

АРТИНМОҚ Артмоқ 1 фл. ўзл. н. Бадандаги ёки унинг бирор қисмидаги нам, ҳўлни сочиқ, латта билан ишқаб кетказмоқ. *Шошилмай, ваннахонага кириб, юз-қўлини чайиб, артиниб, шундан кейингина ичкарига ўтди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 *айн.* **артмоқ 3.**

АРТИСТ |*лот.* ars, artis – касб, ҳунар; санъат| **1** Санъат асарларини томошабинлар учун намойиш қилувчи ижрочи. *Опера артисти. Эстрада артисти.* ▬ *Концерт тугагач, Элмурод артистларни ўз ертўласига таклиф этди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с. т.* Бирор иш-ҳаракат, ўйин ва ш.к. ни артист каби ижро этувчи, унинг ҳадисини олган, артистга хос хатти-ҳаракат, қилиқларга эга шахс.

АРТИСТКА Артист аёл.

АРТИСТЛИК 1 Артист касби. *Мурзин.. ўзининг артистлик ҳам қилганини Элмурод билан биринчи марта қўл бериб кўришаётганда айтган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Артистга хос хатти-ҳаракат, қилиқ (қ. **артист 2**).

АРТМОҚ 1 Нарса юзасига ўрнашган (илашган, юққан) кир, чанг, сув ва б.ни ишқаб кетказмоқ. *Хонани супуриб, ҳўл латтада артиб тозалади.* «Ёшлик». *..сап-сариқ олмалардан йирикроғини танлаб, белбоғ учига артган бўлди-да, очкўзлик билан карсиллатиб тишлади.* «Ёшлик». *..беихтиёр думалаб тушган ёшни артиш учун бошини эгди.* С. Зуннунова, Олов. *Ошхонада кўрдим бир бадмаст сатанг Қўл, оғзин артганин нон билан қаранг.* Воқиф. *..чақалоқнинг териси жуда нозик бўлади. Шунинг учун чўмилтиргандан сўнг артманг, сочиқни баданига аста-аста босиб олинг.* «Саодат».

2 *шв.* Пўстини, пўчоғини олмоқ; арч(и)моқ. *Сабзи артмоқ. Картошка артмоқ.*

3 Ҳўл сочиқ, латта билан баданни ишқаламоқ (баданни чиниқтириш учун).

АРТРИТ |*юн.* arthron – бўғим + it(is) – яллиғланишни ифода этувчи қўшимча| Бўғимларнинг яллиғланиши.

АРТРОЛОГИЯ |*юн.* arthro(n) – бўғим + logos – таълимот; фан| Бўғим ва унинг касалликларини ўрганадиган фан.

АРУЗ |*а.* عروض – шеър ўлчовлари, вазнларига солиштириб ўлчаш| *ад.* Шеър тузилишида узун ва қисқа бўғинларнинг маълум тартибда алмашиб келишига асосланган ва Шарқ назмида, хусусан, ўзбек мумтоз назмида кенг қўлланган шеърий ўлчов, шеър тизими. *Аруз вазни. Аруз вазнида ёзилган шеър.*

2 Шеър вазнлари, ўлчовлари ҳақидаги илм, фан. *Илми арузда сендек устоз оз қолди, Воқифга чин мураббий, пири гарон, Чархий.* Воқиф.

АРФА |*нем.* Harfe < *итал.* арра| Учбурчак шаклидаги қадимий кўп торли тирнама мусиқа асбоби.

АРФАЧИ Арфа чалувчи созанда.

АРХАИЗМ |*юн.* archaios – илк, қадимги| *тлш.* Маълум давр учун эскирган, истеъмолдан чиқа бошлаган тил бирлиги – сўз, ибора, грамматик шакл. Мас., *сурур* (севинч), *ҳаён* (фойда) – луғавий архаизмлар.

АРХАИК Эскирган, истеъмолдан қолган. *Архаик сўз. Архаик ибора.*

АРХАР Жуфт туёқлилар туркумига мансуб ёввойи қўйларнинг умумий номи; ал-

қор, тоғ қўйи. *Меҳмон ўз насибаси билан келади, хўжайин. Бугун эрталаб битта архар отиб эдим!* С. Анорбоев, Оқсой. *Баланд тоғ яйловларида яшайдиган архарларнинг ғалати бир одати бор.* «Фан ва турмуш».

АРХЕОЛОГ Археология олими, мутахассиси. *Ҳазорасп шаҳри харобаларини тадқиқ этишни.. устод археолог Яҳё Ғуломов бошлаб берди.* «Фан ва турмуш».

АРХЕОЛОГИК Археологияга оид. *Археологик экспедиция. Археологик қазилмалар.*

АРХЕОЛОГИЯ [*юн.* archaios – қадимги + logos – таълимот] Қадимий моддий маданият ёдгорликлари асосида халқларнинг тарихий ўтмишини, турмуши ва маданиятини ўрганувчи фан. *Археология музейи.*

АРХИВ [*лот.* archivum ва *юн.* archeion – муассаса] **1** Эски ҳужжатлар, ёзма ва график ёдгорликларни сақлаш, системалаштириш ва тавсифлаш билан шуғулланадиган махсус муассаса. *Давлат архиви.*

2 Муассасанинг эски ҳужжатлар, тугалланган ишлар ва ш.к. сақланадиган бўлими. *Институт архиви.*

3 Бирор муассаса ёки шахснинг иш фаолиятига алоқадор бўлган хатлар, қўлёзмалар, фотосуратлар ва ш.к. йиғиндиси, мажмуи. *Ёзувчининг шахсий архиви.*

АРХИВАРИУС *айн.* **архивчи**.

АРХИВЧИ Архив ходими, архивда ишловчи киши.

АРХИВШУНОС Архив ишлари бўйича мутахассис олим.

АРХИВШУНОСЛИК Қўлёзмаларни, ҳужжатларни тўплаш, тартибга солиш ва сақлаш, шунингдек, архив иши тарихини ўрганиш, ташкил қилиш каби масалалар билан шуғулланувчи илмий соҳа.

АРХИЕПИСКОП [*юн.* archi – ясама сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «юқори», «юқори даража», «катта» маъноларини билдиради: archiepiskopos – катта епископ] Епископдан юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

АРХИЕРЕЙ [*юн.* archiereus – биринчи, катта руҳоний] Христиан черковларида: юқори даражали руҳонийлар (епископ, архиепископ ва митрополит)нинг умумий унвони.

АРХИМАНДРИТ [*юн.* archimandrites] Эркаклар монастири бошлиғининг ва монахларнинг олий унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс.

АРХИПЕЛАГ [*юн.* arche – ибтидо; бош + pelagos – денгиз] Бир-бирига яқин турган денгиз ороллари гуруҳи, ороллар тўдаси.

АРХИТЕКТОНИК Архитектоникага оид. *Архитектоник формалар.*

АРХИТЕКТОНИКА [*юн.* architektonike (techne) – қурилиш (санъати)] *снт., архит.* Санъатда, хусусан архитектурада бир бутуннинг айрим қисмлари ўртасидаги уйғунлик, мутаносиблик, мослик; бадиий элементларнинг ўзаро монандлиги, мослашуви.

АРХИТЕКТОР [*юн.* architekton – архитектура мутахассиси] Архитектура мутахассиси, бино ва иншоотларни лойиҳаловчи ёки қурувчи мутахассис; меъмор.

АРХИТЕКТОРЛИК Архитектор касби.

АРХИТЕКТУРА [*лот.* architectura < *юн.* architektonike] Бино ва иншоотларни лойиҳалаш, қуриш ва безатиш санъати; меъморлик. *Самарқанд архитектураси. Замонавий архитектура.* ▬ *Шаҳар марказида улуғвор архитектура ансамблари барпо этилди.* «Фан ва турмуш».

АРЧА 1 Сарвдошлар оиласига мансуб, доим яшил бута ёки дарахтлар туркуми. *Чинор чиримас, арча қуримас.* Мақол.

2 *айн.* **қорақарағай.**

3 Шу дарахтнинг янги йил кунларида кесиб олиб безатилган шохи ёки тупи. *Арча ясатмоқ.*

Арча байрами Безатилган арча атрофида ўтказиладиган болалар байрами. *Қишлоқ мактабида ва уйларда арча байрами ўтказишни одат қилган киши ҳам шу эди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

АРЧАЗОР Нуқул арча билан банд ер, майдон. *Кўксой ўзанидан кўтарилаётган қуюқ туман.. арчазор устига салобат билан бостириб бормоқда.* С. Анорбоев, Оқсой.

АРЧ(И)МОҚ 1 Пўстини олмоқ. *Жувон Сиддиқжондан пичоқ сўраб олиб, иккита бодринг арчиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Севаргул кутидаги нақш олмалардан бирини олиб, пўстини арчмай, карсиллатиб тишлади.* «Ёшлик».

2 Пўстлоғини олмоқ, шилмоқ. *Терак пўстлоғини арчимоқ.*

АРШ 1 [*а.* عرش – тахт; шийпон] **1** Осмоннинг энг юқори қавати, юқориси.

2 *маж.* Энг юқори жой. *Саҳарлар сийнадин оҳу фиғоним аршга чиққанда..* Зебинисо.

Арши аъло 1) энг юқори арш. *Кўз юмиб очгунча ер ютиб кетдими, ё арши аълога ўтиб кетдими?* М. Қўшмоқов, Али Қамбар; 2) *маж.* юксак жой, осмон, фалак. *Ёғилмас ҳеч чалпак сабабсиз арши аълодан.* Воқиф. **Арши аълога кўтармоқ** Кўкка кўтармоқ, юқори тутмоқ. *Бир вақтлар унинг олдида ўзини арши аълога кўтарган Жамол Каримий Улфат энди ўзининг шеърларини бериб, унинг фикрини сўрар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРШ II: **арш қилмоқ** *с. т.* Кайф-сафо қилмоқ, айш-ишрат қилмоқ. *Аввалгидан кўра каттароқ арш қилиб юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АРШИН 1 Метрик система жорий қилинганга қадар қўлланган узунлик ўлчов бирлиги (0,71 метрга тенг).

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби; газ, газчўп.

Ўз аршини билан ўлчамоқ Ўз нуқтаи назари, ўз ўлчови билан баҳоламоқ. *Ҳар ҳолда, кимки ким ҳақида ёзмасин, ўша одамнинг ўзига ўхшашини хоҳлайди, бошқача айтганда, ўз аршини билан ўлчайди.* М.М.Дўст, Лолазор.

АРЬЕРГАРД [*фр.* arriere — орқадаги + garde — соқчи, қўриқчи] Ҳарбий юриш, ҳужум ёки чекиниш вақтида асосий кучларнинг кетидан борувчи ва уларни душманнинг орқадан келиб ҳужум қилишидан сақловчи аскарий қўшилма, қисм. *Учинчи октябрь куни кечаси душман марказ группасининг арьергард қисмлари Чайка дарёси бўйига чиқди..* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АРҚИРАМОҚ *фольк.* Қудратли товуш чиқармоқ, наъра тортмоқ, пишқирмоқ. *Арқираган эрдай бўлиб, борди девларнинг устига.* «Маликаи айёр». *Арқираган шердай бўлиб.. от қўй арабнинг устига.* «Юнус пари».

АРҚОН Зиғир, каноп, наша пояси толаларидан, ипдан ёки жундан эшиб тайёрланган, боғлаш учун ишлатиладиган буюм; арғамчи. *Қил арқон. Жун арқон. Каноп арқон. Илон чаққан ола арқондан қўрқади.* Мақол. ▬ *Матпано шуни ўйлаб, арқонни омоч дастасига чирмади.* С. Сиёев, Аваз.

Арқон солмоқ *этн.* Янги келаётган келинчак йўлини арқон билан тўсмоқ (келин олиб кетаётганлардан пул, рўмол ва ш.к. лар олиш мақсадида). *«Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқириғи, аёлларнинг «ёр-ёри» билан тўй карвони бораркан, қандайдир болалар, ўспиринлар югуриб чиқиб, йўлга арқон солдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйнига арқон солгандай** *айн.* **бўйнидан бойлагандай.** *қ.* **бўйин. Арқонни узун ташламоқ** Бировнинг ноўрин, ножўя хатти-ҳаракати учун танбеҳ беришда, қўлга олишда шошмай, «ўзига қўйиб бериб» иш тутмоқ. **Арқонини устига ташлаб юбормоқ** Сафдан чиқармоқ, ҳайдаб юбормоқ. *Ячейка унинг арқонини устига ташлаб юборган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АРҚОНЛАМОҚ Ўтлаш учун узун арқон билан қозиқ ёки бошқа нарсага боғлаб қўймоқ (уй ҳайвонларини). *Отни бедапояга арқонламоқ.* ▬ *Бир деҳқон сигирини ёп-зовур четига арқонлаб қўйган экан, илон чақиб ўлибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АРҚОҚ *тўқм.* Газламанинг ўриши билан кўндаланигига кесишувчи иплари. *Ўриш-арқоғи мустаҳкам мато аъло тўқилгуси.* Воқиф.

АРҒАМЧИ *шв.* Арқон. *Арғамчига қил қувват.* Мақол. ▬ *Кал ўроғи билан арғамчисини бир кўкатнинг тагига беркитибдида, товушини чиқармай ётаверибди.* «Зумрад ва Қиммат».

АРҒИМЧОҚ 1 Дарахтнинг шохига ёки иморат ёғочига икки учини боғлаб осилган арқон; ҳайинчак. *Арғимчоқ солмоқ. Арғимчоқ учмоқ.*

2 Умуман, шундай учиб ўйнаш учун ишланган мослама, қурилма. *..арғимчоқларни тўла таъмирдан чиқариб, болаларга ҳадя этишди.* Газетадан.

АРҒУВОН [*ф.* ارغوان] **1** Ёғоч ўймакорлигида ишлатиладиган, баҳорда очиладиган қирмизи гулли бир дарахт (бурчоқдошлар оиласига мансуб дарахтлар туркуми). *Ибодилла.. отни бино олдидаги қатор арғувон дарахтларининг бирига боғлаб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Шу дарахтнинг гулига ўхшаш, қирмизи ранг. *Арғувон юз. Арғувон шафақ.* ▬ *Юзларинг олмадек ёнар, ғунчаи арғувонмусан.* Машраб.

АРҒУВОНИЙ Арғувон гули рангли. *Қуйди уфқнинг пиёласига Арғувоний бодасини шом.* «Ёшлик».

АРҒУМОҚ, арғумоқ от Зотли чопқир отларга берилган умумий ном. *..бахмал ёпқичли арғумоқлар кўкка сапчийди.* С. Сиёев, Аваз. *Остимда ўйнайди арғумоқ отим.* «Маликаи айёр».

АСАБ [*а.* عصب – нерв; пай, томир] **1** *анат. физиол.* Бош ва орқа миядан барча аъзоларга тарқалган ва уларнинг фаолиятини бошқариб турадиган жуда ингичка нерв томирлари тизими ва шу томирларнинг ҳар бири. *Ўзи ёш, асаблари бутун.* С. Зуннунова, Олов.

2 Организм фаолияти ва инсон хатти-ҳаракатларини ўз ичига олган шундай тизимлар мажмуи.

3 Шу тизимлар мажмуининг ҳолати. *Бобошнинг таранг асаблари бўшашиб, енгил тортди-да..* А. Мухтор. Бўронларда бордек ҳаловат. *Гўзал манзара руҳингизни бардам, асабларингизни осойишта қилади.* «Саодат».

4 Асабий ҳолат. *Адолат асабдан титраб, бошини ушлаб, ўтириб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Асабига тегмоқ Асабини қўзғатмоқ, ғижинтирмоқ, жиғига тегмоқ. *У Карим билан Меҳрини мақтаб, Қодировнинг асабига текканини сезиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Асаби бузилмоқ** Кайфияти ёмон томонга ўзгармоқ. *Бўлар-бўлмасга асабинг бузилмасин.*

АСАББОЗЛИК Асаб билан ўйнашиш. *Э, каттаконинг билан қўшмозор бўл, деб ўйлади Яхшибоев, бунақа асаббозликда соғайиб бўладими.* М.М.Дўст, Лолазор.

АСАБИЙ 1 Салга асабийланаверадиган, бўлар-бўлмасга қизишиб, тутақиб кетадиган; зардаси тез, жиззаки. *Асабий киши. Асабий бола.* ▬ *Отам асабий одам эди. Шундай бўлса ҳам, мени қаттиқ урмаган ва ёмон.. сўкмаган эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Асабларнинг қўзғалиши билан боғлиқ. *Асабий ҳолат. Асабий товуш.* ▬ *- Бегонадан ҳам баттарсиз! – қизишиб кетган Холисанинг лаблари асабий титради.* С. Нуров, Нарвон. *Юзини асабий тимдалаётган онасининг аҳволига ачинибми, аёл жаҳлдан тушди.* «Ёшлик».

АСАБИЙЛАНМОҚ *айн.* **асабийлашмоқ**. *-Нима қилай, қўлимдан келган бутун яхшиликни қилиб кўрдим, – чой хўплади Маҳмудов ва асабийланиб, титраб, ғазаб билан сўзида давом этди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

АСАБИЙЛАШМОҚ Асаби қўзғамоқ, асабий ҳолатли бўлмоқ. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У нимадандир асабийлашиб, тез-тез қошини чимирар, йиғинга тезроқ якун ясашга ошиқар эди.* Н. Аминов. Қаҳқаҳа.

АСАБИЙЛИК Асабий ҳолат. *Элбек ўз кабинетига қайтгандан кейин асабийлик билан нари-бери юриб, узоқ ўйлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

АСАБИЯТ 1 *айн.* **асаб.** *Унинг асабиятга тегувчи.. сўзлари ҳар куни Саидийнинг ғазабини заҳар-заққумга айлантирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Асабий ҳолат; асабийлик. [*Ҳакимбойваччанинг*] *Ранги ўчган.. ҳаракатларида қўрқув ва асабият.. сезилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АСАД [*а.* اسد – арслон, шер] **1** (А — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Саратон ва Сунбула буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида бешинчи ойнинг арабча номи (22 июль – 21 август оралиғига тўғри келади). *Кекса пахтакорларимиз «асад – ғўзани ясат» дейдилар. Саратонда сув қўй, Асадда тинч қўй.* Мақол.

3 Асад (эркаклар исми).

АСАКА (А – катта ҳарф билан) Жой номи.

Асакаси кетмайди Кам бўлиб қолмайди. *Шу ердан жой ажратилса, кимнинг асакаси кетибди..* Газетадан.

АСАЛ [*а.* عسل] **1** Ўсимликлар гулидаги шира (нектар)нинг ишчи асаларилар организмида қайта ишланишидан ҳосил бўладиган ширин, суюқ озиқ маҳсулоти. *Меҳнат қилиб топганинг – қанду асал тотганинг.* Мақол. ▬ *..кунига уч маҳал бир стаканига бир ош қошиқдан асал аралаштириб ичган маъқул.* «Саодат».

2 *кўчма* Жуда ширин нарса ҳақида. *Куз ойлари бошланишида бу ерда ҳовли атрофидаги етинқираган мевалар, сўридаги ҳусайни узумлардан асал томиб туради.* Туйғун, Дўстлик севинчлари. *Ҳа, ўзимизникидан: Қорабулоқнинг.. сувини ичади-ю, асал бўлиб кетмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Асал (хотин-қизлар исми).

АСАЛАРИ Ўсимликлар нектарини йиғиб, асалга айлантирувчи ари. *Асалари ўзининг ҳалокати билан атроф муҳит зарарланганлиги ҳақида ташвишли хабар беради.* «Фан ва турмуш».

АСАЛАРИЧИ Асал олиш учун асалари урчитиш, уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи шахс; асаларичилик мутахассиси.

АСАЛАРИЧИЛИК Қишлоқ хўжалигининг асал олиш учун асалари урчитиш ва уни парвариш қилиш билан шуғулланувчи тармоғи. *Янтоқ қишлоқ хўжалигида ем-хашак сифатида ишлатилиши билан бирга асаларичиликда ҳам асқатади.* «Фан ва турмуш».

АСАР [*а.* اثر – аломат, белги, нишон] **1** Бирор нарсадан қолган ёки ундан дарак берувчи белги. *..танада хасталик, шикастланиш ёки зарарланиш белгиларидан асар ҳам йўқ эди.* Газетадан. *Илгарилари анҳорларни тўлдириб оққан зилол сувлардан бугун асар ҳам йўқ.* Газетадан.

2 Киши ёки нарса ҳолати, фаолиятини ўзгартирувчи ташқи омил; таъсир. *Асари тегмоқ. Асари урмоқ.*

Асар қилмоқ 1) таъсирини ўтказмоқ, таъсир қилмоқ. *Дори асар қилмади.* ▬ [*Кумуш:*] *..айниқса мусофирчилигим ёмон асар қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отнинг ориқлиги асар қилиб, ғадир-будур ерга бориб, суруниб йиқилди.* "Гўрўғлининг туғилиши"; 2) *кўчма* қаттиқ тегмоқ; нашъа қилмоқ. *Абдулазиз баққолга қайнисининг ундан ҳазар қилгандай, "баққол" деб сансираб гапириши қаттиқ асар қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ижодий меҳнат маҳсули. *Адабий асар. Босма асар. Илмий асар. Саҳна асари. Мусиқа асари. Танланган асарлар тўплами. Асар ёзмоқ. Асар яратмоқ.* ▬ *Отажон Ҳошимовнинг кўп асарлари, суд ишига ҳеч қандай алоқаси бўлмаса ҳам, йўқотилди.* «Фан ва турмуш». *Рассом 50 йиллик ижоди давомида кўплаб графика асарлари яратди.* Газетадан.

АСБЕСТ [*лот.* asbestos – ўчмайдиган, емирилмайдиган] Ўтга чидамли, кислота ва ишқор таъсир қилмайдиган, иссиқлик ва электрни ўтказмайдиган толали минерал; тошпахта.

АСБОБ [*а.* اسباب – сабаблар] Умуман, фаолиятда ишга солинадиган, фаолият учун хизмат қиладиган нарсалар: қуролярог, уй-рўзғор буюмлари ва б. *Уруш асбоблари. Қишлоқ хўжалиги асбоблари. Дурадгорлик асбоблари. Чолғу асбоблари. Жарроҳлик асбоблари, Косибчилик асбоблари. Иситиш асбоблари.*

АСБОБ-АНЖОМ [асбоб + *ф.* انجام – охир, оқибат; ижро] Асбоб ва анжомлар мажмуи. *Унинг ўз таърифича, бу сўзлар илгари бизнинг ҳаётимизда мутлақо бўлмай, эндигина оммалашаётган фанлар ва техника қуроллари, буюм ва асбоб-анжомларнинг «ўзбекча атамаси» эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АСБОБСОЗЛИК Турли асбоблар ишлаб чиқариш, саноатнинг шу иш билан шуғулланувчи тармоғи. *Асбобсозлик заводи. Асбобсозликни ривожлантирмоқ.*

АСБОБ-УСКУНА Асбоб ва ускуналар мажмуи. *Завод асбоб-ускуналари.*

АСЕПТИКА [*юн.* a – инкор қўшимчаси + septikos – йирингли] Йирингли жароҳатларга инфекция туширмасликка қаратилган чора-тадбирлар тизими.

АСИЛ [*а.* اصيل – наслли, зотли] **1** Аъло сифатли, энг яхши; тоза, соф (қалбаки, паст эмас). *Асил мол. Асил шойи. Асил буюм. Асил айнимас, айниса ҳам чиримас.* Мақол. ▬ *Оёққа чулғов қилсанг ҳам, асил ипак бўз бўлмас, деб шуни айтади.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Кеп қолинг, лалми қовун, мармар тарвуз.. сабзининг асили.* Газетадан.

Асил тош Қимматбаҳо тош (мас., лаъл, зумрад, бриллиант).

2 *кўчма* Яхши хислатларга, фазилатларга эга бўлган; олижаноб, бебаҳо; соф, пок. *Асил одам. Асил фарзанд.* ▬ [*Комилов Қодирга:*] *Яна бўрк ол десам, бош олиб юрма! Дадавой ака каби одамлар бизга керакли одамлар. Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асил кўринади.* Уйғун, Навбаҳор.

3 Асил (эркаклар исми).

АСИЛЗОДА Феодал ва буржуа-дворян жамиятида: юқори табақали зотларга мансуб шахс; оқсуяк.

АСИММЕТРИК Симметрик бўлмаган, симметриясиз; *зид.* **симметрик.**

АСИММЕТРИЯ [*юн.* asymmetria – ўлчови бир хил эмаслик] Симметриянинг йўқлиги ёки бузилганлиги; симметриясизлик; *зид.* **симметрия.**

АСИР [*а.* اسير – тутқун, банди; мафтун, шайдо] **1** Уруш вақтида душман қўлига тушиб, озодликдан маҳрум бўлган шахс; банди. *Асир олмоқ. Асир тушмоқ. Асирларни алмашмоқ.* ▬ *Турдиев асирни тўғри батальон штабига олиб жўнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *-Қўрбоши қани? – деб сўради Ботирали ҳамон қўл кўтариб турган асирлардан.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тўпхона қурилишида, биз билан бирга, асир тушган австралиялик солдатлар ҳам ишларди.* А. Толибов, Ҳақиқат енгди.

2 *кўчма* Тутқун, банди ҳолатида яшовчи шахс. *Тўрт девор асири бўлиб ўтирган аёл-*

лар бундай пайтларда каттакон боғда қафасдан чиққан қуш сингари яйрар. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати.

3 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсага ўзини бутунлай топширган, унинг «қули» ҳолатидаги шахс. *Мана шу кундан бошлаб Йўлчи шу қизнинг асири, мафтуни бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Асир қилмоқ (*ёки* **этмоқ**) 1) душманни қўлга туширмоқ, асир олмоқ; 2) *кўчма* ўзига тортмоқ, жалб этмоқ, мафтун, шайдо қилмоқ. *У [Ҳаловат] хаёл суриб қолди, эҳ, хаёллар.. сиз кишини асир этишга нақадар устасиз.* Н. Орифжонов, Ҳаловат.

АСИРА Асир аёл. *Ҳасан ота ўлгач, Сожида чин етимлик гирдобида асира бўлди.* П. Турсун, Муаллимнинг тонги.

АСИРЛИК Асир ҳолат. *Асирлик даҳшатли ўлимдан ҳам кучлироқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АСКАР [*а.* عسكر — лашкар, қўшин] **1** Ҳарбий хизматдаги шахс. *..бир гуруҳ ота-оналар Қашқадарё вилоятидаги аскарларнинг ҳаёти билан танишиш мақсадида келдилар.* Газетадан.

2 Давлатнинг қуролли кучлари мажмуи ёки уларнинг бир қисми; қўшин, армия.

Отлиқ аскар *тар.* Иккинчи жаҳон урушидан олдин от билан хизмат қилувчи аскар, қўшин. *Қоронғида отлиқ аскарларнинг қанчалигини билмаган эканман..* Ғайратий, Унутилмас кунлар. **Қизил аскар** *тар.* Совет армиясининг ва унга мансуб жангчининг урушдан олдинги номи.

АСКАРБОШИ Катта аскарий қисм бошлиғи, саркарда. *Остонақул додхоҳ ва аскарбошилар қиличларини пешоналарига тўғрилаб таъзим қилдилар.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

АСКАРИЙ Аскарга, қўшинга оид, ҳарбий. *Аскарий қисм. Аскарий қўшилмалар.* ▬ *Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят, Аҳмаджон аскарий хизматга чақиришди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

АСКАРЛИК Ҳарбий хизмат, аскар хизмати. *Аскарликка олмоқ. Аскарликка чақирмоқ.* ▬ *Аниқ билган одамларнинг айтишига қараганда, Мадрайим аскарликка ўзи ариза берган ва ҳатто бунинг кетидан хийла овора бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улар аскарликка от тайёрлаши керак экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АСКАРЧА *рвш.* Ҳарбийларча, ҳарбийчасига. *Аскарча юриш.*

АСКЕТ [*юн.* asketes — машқ қилувчи; зоҳид] Аскетизм тарафдори, тарки дунё қилган киши; зоҳид.

АСКЕТИЗМ 1 Ҳамма дунёвий нарсалардан воз кечишни, тарки дунё қилишни, зоҳидликни тарғиб қилувчи диний-ахлоқий назария.

2 Эҳтиёжларни қондиришдан, ҳаёт лаззатларидан, ҳамма дунёвий ишлардан, бахт-саодатдан воз кечиш, тарки дунё қилиш; зоҳидлик, гўшанишинлик.

АСКИЯ [*а.* ازكيا (*бирл.* زكى) — зийраклар, закийлар] **1** Ўзбек халқ оғзаки ижодининг бир жанри бўлиб, унда сўз ўйинига, қочириқларга асосланган ҳолда икки ёки ундан ортиқ киши ёки тарафлар мусобақалашади. Аския, одатда, тўй-томоша, сайл, зиёфат каби йиғинларда ўтказилади. *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Латифа, лоф, аския, топишмоқ ва мақол жанрлари янги воқеликни ўзига хос ихчам шаклда акс эттиради.* «ЎТА».

Аския айтишмоқ Шундай мусобақада (аскияда) тарафкаш сифатида қатнашмоқ. **Аския қилмоқ** 1) *айн.* **аския айтишмоқ;** 2) сўз ўйини, қочириқлар билан масхара, майна қилмоқ.

2 с. *т.* Аскиябоз, аскиячи лақаби.

АСКИЯБОЗ Аскияга уста, аския айтишни яхши кўрадиган ва айтадиган одам. *Аскиябоз ва масхарабозлар тўй маъракасига жон киргизиб турди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСКИЯБОЗЛИК Аския айтишиш. *Мулла Наби.. чапани йигитлар билан чойхонадан чойхонага юриб, аскиябозлик, улфатчилик билан умр кечира бошлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *..ҳазил-ҳузул, кулги, ана аскиябозлигу мана аскиябозлик.* «Ёшлик».

АСКИЯЧИ *айн.* **аскиябоз.** *Буларга.. колхозчи ҳаваскор ашулачилар, ўйинчилар, қизиқчилар, ниҳоят, тарафма-тараф аскиячилар қўшилиб, концерт қоронғи тушгунча давом этди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АСЛ [*а.* اصل — келиб чиқиш] *от* **1** Келиб чиқиши, келиб чиқиш эътибори билан қарашлилиги; насли, таги. *Мен аслимни, чўпон,*

сенга айтайин, Кўҳи Қофда Ойша пари боласи. «Ойсулув». *Мадаминнинг асли кимлигини, Тожибой уни қачондан танишини суриштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келиб чиққан (асос) жойи. *Асли тошкентлик.* ▬ *Мен ҳам деҳқон боласиман. Аслимиз Қудашдан.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

3 Яратилишдаги, бош, дастлабки. *Асл нусха.* ▬ *Бундан икки йил аввал хон саройининг ички бинолари таъмирланиб, асл ҳолига қайтарилган эди.* Газетадан.

4 *сфт.* Чин, чинакам, ҳақиқий. *Асл муддао. Асл ном.* ▬ *Отабек, уялмай, тортинмай жавоб беринг-из, бу гал Тошкентдан чиқишингиздаги асл мақсадингиз нима эди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Билим олишга асл йўл энди очилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АСЛАН |*а.* اصلان — аслига кўра| *кам қўлл.* Келиб чиқиш жиҳатидан, насл-насаб томонидан.

АСЛАҲА |*а.* اسلحه — қуроллар| Урушжанг қуроллари, қурол-яроғ. *Уруш аслаҳалари. Ҳарбий аслаҳа.* ▬ *Лашкарлар.. ёв-яроғини ғамлаб, ҳар ким ўз аслаҳасини олиб, жўнашга ҳозирлик кўрди.* «Маликаи айёр».

АСЛАҲА-АНЖОМ Уруш-жанг учун керакли қурол-яроғ ва анжомлар. *-Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин янги кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди,— деди генерал.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АСЛАҲАХОНА 1 *эск. айн.* **арсенал 1**.

2 *кўчма* Уруш эҳтиёжлари учун яроғ-аслаҳа ва керак-яроғлар етказиб берадиган база. *Бунинг устига, Афғонистон ҳудуди ва чегаралари назорат қилиб бўлмайдиган қурол-яроғ аслаҳахонасига айланган.* Газетадан.

АСЛИ 1 Асл с. 3-ш. шакли. *Одамларнинг яхшиси — ғазаби секин келиб, аслига тез қайтадиганидир.* «Фан ва турмуш».

2 *айн.* **асл 1, 2**. *Ҳилолий Равшанбекнинг асли зотини сўраб.. бир сўз деди.* «Гўрўғлининг туғилиши». *Асли ўсган ерим менинг Кўйистон.* «Маликаи айёр».

3 Ҳақиқат эътибори билан; аслида. *Қарови биздан бўлгани билан.. мол асли Жовливойники..* Н. Норқобилов, Тўқнашув. *Гапнинг қисқаси, таомилимизда асли бор бўлиб, сўнгги даврларда истеъмолдан чиқиб кетган.* Газетадан.

4 Одатга кўра, табиатан; аслида. *Дадам асли хатни онда-сонда ёзади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 *мод. с. взф.* Фикрнинг тўғрилигини (сўзловчининг шундай муносабатини) билдиради; аслида. *Асли, либос эмас, улуғдир одам..* Воқиф. *Асли, одам насли девдан улуғдир..* «Маликаи айёр».

АСЛИДА *айн.* **асли 3-5**. *Аслида бу хурсандчилик Рамазон ойи кириб келиши билан бошланади, десам муболаға бўлмайди.* Газетадан. *Марҳумларнинг хотирасига ўтказиладиган маъракаларга азадордан кўнгил сўраш учун борилади, аслида.* Газетадан.

АСЛИЙ: аслий сифат *тлш.* Предметнинг белги-хусусиятларини бевосита англатувчи сифат, туб сифат *(мас., оқ, яшил, енгил, иссиқ, совуқ).*

АСЛО |*а.* اصلا — бутунлай.. эмас| *юкл.* Таъкид, кучайтирув ифодалайди. *Асло мумкин эмас.* ▬ *Ҳаёсизда ор бўлмас, асло вафодор бўлмас.* «Қўшиқлар». *Зебихоннинг отаси қизининг нозига қарайдиган кишими? Йўқ, асло йўқ!* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Юртим, сенга шеър битдим бу кун, қиёсингни топмадим асло.* А. Орипов.

АСНО |*а.* اثنا — замон, вақт; замон ораси| *кт. кўм. (асно, аснода, асносида* шаклларида*)* Вақт муносабатини ифодалайди, ўзи бириккан сўз билдирган вақтга оидликни билдиради. *..ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди.* «Ёшлик». *Суҳбат асносида ён чўнтагидан махорка олиб, оддий қоғозга авайлаб ўрай бошлади.* Газетадан. *Шу аснода бир қора мушук лип этиб, ўзини ташқарига олди.* «Ёшлик».

АСО |*а.* عصا — таёқ, ҳасса| *эск. айн.* **ҳасса**. *Соялар тагида — дилкаш суҳбатда Асога суянган кексалар қатор.* Миртемир.

АСОВ 1 Ром бўлмаган, одамга ўрганмаган, ювош тортмаган. *Асов туя.* ▬ *Кулги учун бўлса керак, ноиб.. уни асов бир отга миндирган эди.* С. Айний, Судхўрнинг ўлими. *Чўлга ўрганган асов қўй оғилни бузиб юборгудай типирчилайди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Инсон иродасига бўйсундирилмаган, жиловланмаган (табиат кучлари ҳақида). *Норин. Шўх дарё, асов дарё. Тутқич бермас телба дарё.* Н. Сафаров, Оловли излар.

АСОРАТ 1 |*а.* اسارت — асирлик, тутқунлик| Озодлик (эрк) дан маҳрумлик, тутқунлик. |*Фурқат*| *Жуда кўп асарларида зулм ва асорат исканжаларида ингираган меҳнаткаш халқнинг орзу-умидини куйлади.* Газета-

дан. *Адолат бошингга озодлик байроғини илди, Асоратдан қутулган меҳри дарё, меҳрибон ўлкам.* Воқиф.

АСОРАТ II [*а.* اثارت – излар; қолдиқ] **1** Одатда, салбий таъсир. *Узоқ, оғир йўл ва жадал юришнинг асорати бўлса керак, отларнинг сағриси совундай кўпириб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *тиб.* Бирор нарсадан қолган ёмон оқибат; асар. *Грипп ва у қолдирадиган асоратнинг олдини олиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим.* Газетадан. *Аёллар болани олдиришга.. шошилишади-ю, бунинг қандай асоратлар қолдириши ҳақида ўйлаб ҳам кўришмайди.* «Саодат».

АСОС [*а.* اساس – негиз; манба] **1** Нарсанинг барча қисмларини тутиб ёки кўтариб турувчи қисми, таянчиғи. *Шамдон асоси. Станок асоси.*

2 Ижтимоий ҳаёт ёки табиат ҳодисаларининг негизини ташкил этган нарса; таянч, негиз, пойдевор. *Илмий асос. Назарий асос.* ▬ *Ижодий меҳнат қадр-қимматининг ҳуқуқий асосларини яратиш керак.* Газетадан.

Асос солмоқ Асосини яратмоқ, юзага келтирмоқ. *Шаҳарга асос солмоқ.* ▬ *Демак, бундан беш минг йил муқаддам асос солинган деҳқончиликда шоли ҳам бўлиши керак.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик. *Камол Иқоний асос солган иқония тармоғи тариқат шажарасининг Зангиота тармоғидан бошланади.* «Фан ва турмуш».

3 *(фақат кўпл. шаклида)* Бош қоидалар, элементлар, асосий принциплар. *Фан асослари. Кимё асослари.*

4 Содир бўлган ёки қилинган иш-ҳаракат, айтилган фикр ва ш.к. ни далилловчи нарса. *Мен бу йигитнинг ишини текшириб кўрдим. Маҳкамни айблашга асос тополмадим.* Н. Сафаров, Уйғониш. *-Ишонишга асос бор, – деди Рамазонов дадиллик билан.* «Шарқ юлдузи».

5 *ким.* Кислоталар билан ўзаро таъсир қилиб, туз ҳосил этадиган бирикма.

АСОСАН *рвш.* **1** Асос эътибори билан, умуман олганда. *Тўғон участкасида ер иши асосан битди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Республикамизда кўп болали оналарнинг катта қисми асосан қишлоқларда яшайди.* «Саодат».

2 *(ж.к. с. билан) кўм. взф.* Сабаб, асос муносабатини билдиради; кўра, биноан. *Қонунга асосан. Буйруққа асосан бажармоқ.*

АСОС(И)ДА 1 Асос с. ў-п к. шакли. *Бу гапнинг асосида жуда кўп маъно бор.* Сўзлашувдан.

2 *кўм. взф.* 1) сабаб, асос муносабатини (маъносини) билдиради; кўра, биноан. *Қонун асосида. Лойиҳа асосида қурмоқ.* ▬ *Жамиятимизнинг рисоладагидек қонунлари асосида яшашни ўрганяпмиз.* Газетадан.; 2) ҳаракат-ҳодисанинг йўли, тарзини билдиради; йўли билан. *Шу асосда. Шерикчилик асосида.* ▬ *..институтларнинг ташкилот ва муассасалар билан хўжалик шартномалари тузиш асосида олиб бораётган тадқиқотлари кўлами тобора кенгаймоқда.* «Фан ва турмуш».

АСОСИЙ 1 Аҳамият эътибори билан муҳим, бирламчи. *Асосий вазифа. Асосий масала.* ▬ *Конкурсда ёш тадқиқотчиларнинг диққати фан ва техниканинг энг асосий йўналишларига қаратилгани намоён бўлди.* «Фан ва турмуш».

2 Асос ҳисобланувчи, асосида ётувчи, белгиловчи. *Асосий фонд. Асосий хулосалар.* ▬ *Мумдан ясалувчи валиклардан нусха олиб бўлмайди, фонографнинг асосий камчилиги ана шунда эди.* «Фан ва турмуш». *Чекиш энг оғир касаллик – қон томирларининг тиқилиб қолишига асосий сабабчи ҳисобланади.* Газетадан.

3 Шахсни иш-фаолият жиҳатдан белгиловчи, унинг ҳаёти асосан боғлиқ бўлган. *Асосий касб. Асосий иш жойи.*

4 *ким.* Асос ва кислоталарнинг ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар. *Асосий тузлар.*

АСОСЛАМОҚ 1 Далил-исботлар билан мустаҳкамламоқ. *Ўз фикрини асосламоқ. Лойиҳани асосламоқ.* ▬ *Арасту* [*Аристотель*] *Ернинг шарсимон тузилиши ҳақидаги таълимотни кенгайтирди ва асослади.* «Астрономия».

2 *кам қўлл.* Асос солмоқ, пойдевор қурмоқ, бошлаб бермоқ.

АСОСЛАНМОҚ 1 Асосламоқ фл. мажҳ. н. *Даъво тўла асосланди. Асосланмаган мулоҳаза.*

2 Асосида иш кўрмоқ; таянмоқ, суянмоқ. *Мана шу ўлка сунъий суғоришга асосланган энг ҳосилдор деҳқончиликнинг ватани бўлган.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик. *Аёлнинг берган таъриф ва тафсилотларига асосланиб, ҳожатбарор «юлдуз»ни тутиб келтиришди.* Газетадан.

АСОСЛИ 1 Етарли асосга эга бўлган, далиллар билан мустаҳкамланган, исбот қилинган. *Асосли хулоса. Асосли даъво.*

2 Асоси, таянч қисми бўлган. *Чўян асосли лампа.*

АСОССИЗ 1 Етарли асоси бўлмаган, далиллар билан мустаҳкамланмаган. *Асоссиз хулоса. Асоссиз таъна. Асоссиз далил. Асоссиз гумонсираш.*

2 Ноҳақ. *Асоссиз хафа бўлмоқ.*

АСОСЧИ Бирор нарсага асос солган, пойдевор қурган шахс; бирор нарсани барпо қилган, таъсис этган ёки бошлаб берган киши; яратувчи. *Бутун дунё олимлари Аҳмад ал-Фарғоний ва унинг сафдошларининг фанга улкан ҳисса қўшганликларини тан олиб, уларни жаҳон илм-фани асосчилари сифатида ҳурмат қиладилар.* Газетадан.

АСОТИР [*а.* اساطير — ривоятлар, уйдирмалар] Ривоятлар. *..Жамшид афсона ва асотирларини ўқиганда жуда ҳам жонли чиқаради.* А. Қодирий. Ғирвонлик Маллавой. *Илонлар жаҳон халқларининг қадимий тасаввурлари ва асотирларида сезиларли ўрин тутади.* Газетадан.

АСОТИРИЙ Асотирга оид, ривоятларга асосланган, турли афсона, нақллар асосидаги. *Биз қуйида аждодларимизнинг асотирий дунёқарашидаги илон тотеми билан бевосита боғлиқ айрим саҳифалар билан танишамиз.* Газетадан.

АСП [*ф.* اسپ — от] **1** *шв.* От. *Майдонда ўйнаткин аспу тозингни.* «Равшан».

2 *шахм.* От шаклидаги сипоҳ; от. *Аспни юрмоқ.*

3 *айн.* **от II 2**. *Унинг йили асп.*

Асп йили *айн.* **от йили**. *қ.* **от, йил**.

АСПАЛАСОФИН *с. т. қ.* **асфаласофилин**.

АСПЕКТ [*лот.* aspectus — нуқтаи назар; кўриниш] Нарса-ҳодиса, тушунча ва ш.к. нинг ўрганилишига асос бўладиган нуқтаи назар. *Масалани турли аспектда текширмоқ.*

АСПИЖАЛЛОБ [*ф.+а.* اسپ جلّاب — от сотиб олиб келувчи] *эск.* От олиб сотувчи савдогар.

АСПИРАНТ [*лот.* aspirans, aspirantis — интилувчи] Аспирантурада шуғулланувчи, яъни номзодлик диссертацияси устида иш олиб борувчи шахс. *..Институт биносига кирди-да, тўппа-тўғри аспирантлар ўтирадиган умумий хона эшигини очди.* Мирмуҳсин. Умид.

АСПИРАНТКА Аспирант аёл.

АСПИРАНТУРА Ўзбекистонда узлуксиз таълим тизимининг таркибий қисми, олий малакали илмий ва илмий-педагогик ходимларни (фан номзодларини) тайёрлаш тизими. *Аспирантурага қабул қилинмоқ. Аспирантурани тамомламоқ.*

АСР I [*а.* عصر — давр, замон] Юз йиллик давр, юз йил. *Йигирманчи аср.* ▬ *Ўтган асрнинг сўнгги кузи Қорабулоққа очиқ чеҳра билан келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бу дарахтлар бир неча аср умр кўрган.* Ойбек, Нур қидириб.

АСР II [*а.* عصر — тушдан кейинги, қуёш ботишига яқин вақт] Қуёш ботиш чоғидан бир соатча олдинги пайт ва шу пайтда ўқиладиган намоз. *Кечки соат тўртлар, асрдан бир оз эртароқ ҳукумат аскари билан халқ орасида уруш бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баззоз дўконини катта ўғлига қолдириб, ҳар кун аср намозини уйига келиб ўқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

АСРАМОҚ 1 Ёмон таъсирдан, салбий ҳодисадан ҳимоя қилмоқ. *Мақсадимиз элни асраш.* ▬ *Шундан буён Унсин йиғлайди. Шокир ота: «Золимнинг зулмидан асра!» деб Йўлчи учун қайгуради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ бўлиш ва ш.к. га қўймай, эҳтиёт ҳолда тутмоқ. *Ўғли Муҳаммад Расул Мирзабоши отасидан қолган ва ўзи тўплаган икки мингдан зиёд.. китобларни ҳеч кимга бермай, келажак учун асрайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Оролни асраш комитетининг ташаббуси билан Ўзбекистон мелиорация ва сув хўжалиги вазири К. Сапаев билан учрашув бўлиб ўтди.* Газетадан.

3 Бирор мақсадда парваришлаб қарамоқ; боқмоқ. *Мол асрамоқ. Қуш асрамоқ.*

АСРАНДИ Бошқа ота-она қарамоғига, фарзандлигига олиб тарбия қилинган. *Асранди бола. Асранди ўғил. Асранди қиз.* ▬ *Лиза ўн учга кирган бўлса ҳам, ўзининг асранди эканлигини мутлақо билмайди.* Н. Назаров, Замон.

АСРДОШ Бирор шахс билан бир замонда, бир даврда яшаган ёки яшаётган шахс; замондош. *Навоийнинг асрдошлари.* ▬ *Эй, жаҳонга арзиган инсон, Асримизга асрдош бўлган, Кўнглимизга чин сирдош бўлган.* Э. Аббос.

АСРИЙ *кт.* Асрлар бўйи яшаб, давом этиб келаётган. *Асрий обидалар. Меҳнаткашларнинг асрий орзулари.* ▬ *Чўққиси булутлардан ошган асрий тоғлар, ер юзига мангу нур сочиб турган тўлин ой ва чарақлаб*

турган сон-саноқсиз юлдузларга ҳасад билан қарайди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

АСРОР [*а.* اسرار — сирлар] **1** *эск. кт.* Сир; сирлар. *Зайнаб энди ўз асрорини, Армонини, истак, зорини Опасига этиб ошкора, Қилмоқчидир дардига чора.* Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон. *Сергей Қобилнинг юрагида кўмилиб ётган сиру асрорини билиш учун олисдан гап бошлашга қарор берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Асрор (эркаклар исми).

АСРЧИЛИК: **ўрта асрчилик** Тарихда 5—15-асрларни ўз ичига олган давр ва шу даврга хос ҳамма нарса. *Мавзу устида узоқ.. сўзлаб, шеърдаги эскилик, ўрта асрчилик, сунъийликка кескин қарши чиқди.* Ойбек, Нур қидириб.

АССАЛОМ [*а.* السلام — тинчлик; соғлиқ] **1** Тўғри шакли: ассалому алайкум қ. **алайкум**.

2 Салом йўллов, қутлов шакли. *Ассалом, тошкентлик уста пахтакор, Мирзачўл боғрига келтиринг баҳор.* А. Пўлат.

АССАМБЛЕЯ [*фр.* assemblee — мажлис, йиғилиш] **1** Халқаро ташкилотларда баъзи раҳбарлик органлари номи (мас. *Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси).*

2 Йиғилиш.

АССИМИЛЯЦИЯ [*лот.* assimilatio — ўхшатиш, қиёс, тенглаштириш] **1** *биол.* Ўсимлик ёки жонивор организми фаолияти жараёнида ташқаридан қабул қилинган моддаларнинг ўзлашиши, сингиши, ҳазм бўлиши; ўзлаштирилиши, сингдирилиши, ҳазм қилиниши.

2 Бир халқ (ёки унинг бир қисми)нинг бошқа бир халқ урф-одатларини, маданияти ва тилини ўзлаштириб, ўз тили, маданияти ва миллий онгини йўқотиши натижасида ўша халққа қўшилиб кетиши.

3 *тлш.* Бир товушнинг бошқа бир товуш таъсирида ўхшашлик (бир хиллик) томон ўзгариши. Масалан: *оши* < *ошни*, *туссиз* < *тузсиз.*

АССИСТЕНТ [*лот.* assistens, assistentis — қатнашаётган, ёрдамлашаётган] **1** Мутахассиснинг ёрдамчиси. *Профессор ассистенти.* — *-Курсини берироқ суринг, — деди ассистентга кўзини аппаратдан узмаган ҳолда.* Ҳ. Аҳмар. Омонат.

2 Олий ўқув юртларида кичик ўқитувчилик лавозими ва шу лавозим эгаси.

АССИСТЕНТЛИК Ассистент иши, лавозими. *Ассистентлик қилмоқ.*

АССОРТИМЕНТ [*фр.* assortiment — терма, йиғма, тўплам, сараланган] Товарларнинг турли хиллари, номлари ва навларига кўра тўплами. *Корхонани реконструкция қилиш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ассортиментини кенгайтириш бўйича дадил қадам ташланди.* Газетадан.

АССОЦИАЦИЯ [*лот.* associatio — қўшилма, бирлашма] **1** Умумий мақсадга эришиш учун тузилган уюшма, иттифоқ. *Ўзбекистон Бухгалтерлар ва аудиторлар ассоциацияси сизни ўқишга таклиф қилади.* Газетадан. *Ассоциациянинг асосий вазифаси йўлбошчимиз судлар фаолияти моҳиятини тубдан ўзгартириш борасида қўйган вазифаларни изчиллик билан бажаришдан иборатдир.* Газетадан.

2 *псхл.* Нерв-мия фаолияти билан боғлиқ бўлган алоҳида психик актлар, яъни тасаввурлар, фикрлар, ҳис-туйғулар орасидаги боғланиш ва шу боғланишга асосланган идрок. *Ўхшашлик натижасидаги ассоциация.*

АСТА *рвш.* **1** Паст тезлик билан; секин. *Шоқосим ўрнидан турди, этагининг чангини қоқиб.. ўз чайласи томон аста жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўқай устига тун қоронғилиги аста бостириб келаётган пайтда, у қамишлар орасидан чиқди.* С. Аҳмад. Уфқ.

2 Паст даражадаги товуш билан; секин. *Мирзакаримбой яна ўшшайиб тикилди, аммо маслаҳатгўйлик билан аста гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Сезилар-сезилмас даражада, шундай хатти-ҳаракат билан, секин. *Аста кўзини очмоқ. Эшикни аста ёпмоқ.* — *Аҳмад дик этиб туриб, елкамга аста уриб қўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АСТА-АСТА *рвш.* Секинлик билан, секин-аста. қ. **секин** ва **аста**. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қизлар бўлса, нималарнидир аста-аста сўзлашиб, пиқирпиқир кулишарди.* Ойдин, Келин ўғил туғди.

АСТАР [*а.* استر — ёпинчиқ, парда; *ф.* آستر — ичдан тикилган мато] Кийим ёки кўрпа, кўрпача сингари нарсаларнинг ички қавати, ички томонига тикилган материал. *Бўз астар. Кўрпанинг астари.* — *У чап қўлини силтаб тортди, кейинги силташда тўнининг астари «тирр» этиб йиртилди.* «Ёшлик».

АСТАР-АВРА Астар ва авра.

Астар-аврасини ағдармоқ *айн.* **авра-астарини ағдармоқ** қ. **авра-астар**.

АСТАРЛИК Астар қилишга ярайдиган; астарбоп. *Астарлик чит. Астарлик газлама.*

АСТАР-ПАХТА: астар-пахтасини чиқармоқ (*ёки* **ағдармоқ**) 1) тит-пит қилмоқ, тилка-пора қилмоқ, дабдаласини чиқармоқ; 2) қаттиқ койимоқ, танқид қилмоқ; 3) бутун кирдикорларини очиб ташламоқ, фош қилмоқ.

АСТА-СЕКИН *рвш.* **1** *айн.* **аста.** *Отлар ўзўзидан аста-секин юриб кетди.* А. Қаххор, Хотинлар. [*Мастура Норга:*] *Ахир, сиз, қизиқсиз! Беш кун сабр қилинг, куёв-пуёвга чиқсин, бир ой, ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-секин қашлаб, ишга солайлик-да.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари.

2 *айн.* **аста-аста**. *Узоқдаги тоғ оралиқларидан бошланган қоронғулик аста-секин ҳамма ёққа тарала бошлади.* А. Қаххор, Олтин юлдуз. [*Раҳматилла*] *Аста-секин ўзини ўнғарди, уй-жой қилди, хотин олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Асталик билан ва давомий тарзда. *зид.* **жадал**. *Фолбинлик ва ғойибдан билиш сирларини очишга олимлар аста-секин яқинлашиб келишяпти.* «Фан ва турмуш».

АСТАҒФИРУЛЛО [*а.* استغفرالله — худо, ўзинг сақлагин; худо, ўзинг кечир] *унд. с.* **1** Ажабланишни, ҳайратни билдиради. *Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади: «Астағфирулло!»* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ғазаб, аччиқланиш аралаш ҳайратни, норозиликни билдиради. *Олишда — бисмилло, беришда — астағфирулло.* Мақол. ▬ *Мақдум айвонга чиқиб ўтирар чоғида яна бир «астағфирулло» деб қўйди. Чунки кайфи жуда ҳам бузилган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АСТЕРОИДЛАР [*юн.* aster — юлдуз + eidos — кўриниш; ўхшаш] *астр.* Қуёш тизимининг Марс ва Юпитер ўрталиғида айланадиган кичик планеталари, кичик осмон жисмлари; кичик сайёралар.

АСТИ *с. т.* Асло. *Бир нарсага асти чидаёлмайман.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен бешик қучоқлаб, асти киприк қоқмай чиқдим.* Ҳамза. Бой или хизматчи.

АСТМА [*юн.* asthma — ҳаллослаш, бўғилиб қолиш] Бронхлар тешигининг тўсатдан торайиб қолиши ёки юрак касалликлари натижасида тутадиган бўғилиш хуружи. *Шолғом шарбати.. бронхиал астма касалликларига тавсия этилади.* «Саодат».

АСТОЙДИЛ [*ф.* از ته دل — юракнинг чуқур жойидан] *рвш.* **1** Чин кўнгилдан, сидқидил билан. *У* [*Зебо*] *Элмуродни астойдил севиб қолган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бекор қилаётирсиз, оға.. мен сизга астойдил хизмат қилмоқчи эдим.* С. Сиёев. Аваз.

2 Жиддий равишда; ростакамига. *Сафар аканинг астойдил аччиқланганини сезган имом орага тушди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Астойдил куйиб гапираётган меҳмон, Ҳакимжоннинг кўзи уйқуга кетганидан кейингина сўздан тўхтади.* «Шарқ юлдузи».

3 Ҳалоллик билан, виждонан. *Ҳамма кеча демай, кундуз демай, астойдил ишлаяпти.* Ж. Шарипов, Саодат.

АСТРО- [*юн.* astron — юлдуз] Қўшма сўзлар таркибидаги биринчи сўз бўлиб, юлдуз ва сайёраларга алоқадорликни билдиради.

АСТРОБИОЛОГИЯ [астро.. + биология] Коинотда кечадиган ҳаётнинг барча кўринишдаги турларини ўрганадиган фан.

АСТРОБОТАНИКА [астро.. + ботаника] Астрономиянинг сайёралардаги (биринчи галда Марсдаги) ўсимликларни ўрганадиган бўлими.

АСТРОЛОГ Астрология билан шуғулланувчи шахс, мунажжим.

АСТРОЛОГИЯ [астро.. + *юн.* logos — билим, тушунча] Қадимда осмон ёритқичларининг ҳолатига қараб фол очишдан иборат бўлган сохта фан, илми нужум. *Даврларнинг ўтиши ва тажрибаларнинг тўпланиши натижасида сохта фан бўлган илми нужум — астрология юзага келган.* «Фан ва турмуш».

АСТРОЛЯБИЯ [*юн.* astrolabion < астро.. + labe — ушлаб, тутиб олиш] Астрономияда узунлик ва кенгликларни аниқлаш учун 18-асргача қўлланиб келган бурчак ўлчаш асбоби. *Ал-Хоразмий қуёш соатлари, астролябиянинг тузилиши ва қўлланишига оид рисолалар ёзиб, амалий астрономиянинг ривожига катта ҳисса қўшди.* Газетадан.

АСТРОНАВТ *айн.* **космонавт**. *Жон Гленн 1962 йилнинг февраль ойида фазога учиб, Ер шарини айланиб чиққан эди. У Американинг биринчи астронавтидир.* Газетадан.

АСТРОНАВТИКА [астро.. + *юн.* nautike — кемани бошқариш] *айн.* **космонавтика**.

АСТРОНОМ Астрономия олими, мутахассиси.

АСТРОНОМИК Астрономияга оид. *Астрономик асбоб. Астрономик обсерватория. Астрономик кашфиётлар.*

Астрономик сонлар (*ёки* **рақамлар**) Жуда катта сон билан ифодаланадиган миқдорлар, катталиклар.

АСТРОНОМИЯ |*юн.* astronomia < astron + nomos — қонун| Осмон жисмлари, умуман коинот тузилиши ва тараққиёти тўғрисидаги фан.

АСТРОФИЗИКА |астро.. + физика| Астрономиянинг осмон жисмларининг физик ҳолатини ва кимёвий таркибини ўрганадиган бўлими.

АСФАЛАСОФИЛИН |*а.* اسفل السّافلين — тубанларнинг тубани, энг ярамас, энг тубан| *дин.* Дўзахнинг энг таги, жаҳаннам.

Асфалассофилин бўлмоқ *ёки* **асфалассофилинга кетмоқ** 1) чуқурликка, жарликка тушиб кетмоқ; 2) *кўчма* ҳалок бўлмоқ, ҳалокатга учрамоқ. *Қани, суюнчини чиқараверинг, Мўминжон ака! Падарлаънат золим Николай подшо йиқилибди, асфалассофилинга кетибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

АСФАЛЬТ |*юн.* asphaltos — тоғ смоласи, қатрон| **1** Йўллар, тротуарлар қуришда ва саноатнинг баъзи тармоқларида ишлатиладиган табиий ёки сунъий, қорамтир, смоласимон модда. *Тротуарга асфальт ётқизмоқ.* ▬ *Фрот дарёси қирғоқларида нефть ва асфальт конлари мавжуд бўлган.* «Фан ва турмуш».

2 Йўлга, ер юзасига ётқизилган шундай модда қатлами. *Паннога кираверишдаги асфальт қатламлар ўрнига қадимий усулда пишиқ ғиштлар ётқизилди.* Газетадан.

АСФАЛЬТЛАМОҚ Асфальт ётқизмоқ, асфальт билан қопламоқ. *Йўлни асфальтламоқ.*

АСФАЛЬТЛИ Асфальт ётқизилган, асфальтланган. *Асфальтли кўчалар. Асфальтли майдон.* ▬ *Ҳамма борар асфальтли йўлдан..* Ҳ. Салоҳ.

АСФИКСИЯ |*юн.* a — инкор қўшимчаси + sphyxia — пульс| Бўғилиб қолиш — организмда кислород етишмай, карбонат ангидрид кўпайиб кетиши натижасида пайдо бўладиган патологик ҳолат.

АСЪАСА-ДАБДАБА |*а.* عصعصه دبدبه — излаш, қидириш; тақиллаш, дукиллаш| Зўр маҳобат; катта тантана, дабдаба. *Амири лашкар, сармуншийлари атрофида, асъаса-дабдаба билан киради.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

АСҚАТМОҚ Керак бўлмоқ, кунига ярамоқ, иш бермоқ. *Бўздан тикилган халталари йўлда асқатадиган нарсалар билан лиқ тўла.. «Ёшлик». Одам одамга шунақа пайтда асқатмаса, қачон асқатади?* М. Мансуров. Ёмби. *..уруш қатнашчиси бўлгани асқатиб, отам зўрға қутулиб қолган экан.* Газетадан.

АСҲОБ |*а.* اصحاب — дўстлар, ўртоқлар; соҳиблар, эгалар| Дўстлар, ўртоқлар, ҳамсуҳбатлар. *Риҳлатга ният қилган ҳадис асҳоблари учун бир қатъий шарт бўлганки, у сафарга чиқишдан олдин ўз юртидаги ровийлардан бирортасини ҳам қолдирмасдан ҳадислар ёзиб олган бўлиши ва шундан кейингина бошқа мамлакатларга сафарга отланиши мумкин эди.* Газетадан.

2 *дин.* Саҳобалар. Муҳаммад пайғамбарни кўрган, унинг пайғамбарлигини тан олган, бинобарин, дастлаб мусулмонликни қабул қилган кишилар; Муҳаммад пайғамбар сафдошлари, суҳбатдошлари.

АТАВИЗМ |*лот.* atavi — аждод, ота-боболар| *биол.* Қадимги аждодларда бўлган белгиларнинг бир неча бўғинда йўқолиб кетиб, кейинчалик бошқа авлодларда яна пайдо бўлиши.

АТАВИСТИК Атавизмга оид. *Атавистик ҳодисалар.*

АТАЙ *с. т.* **атайин**. *Илгари усталар пичоққа соп излаб, атай сайғоқ овига чиқишаркан.* М. Мансуров, Ёмби.

АТАЙДАН *айн.* **атайин**.

АТАЙИН *рвш.* **1** Махсус равишда, алоҳида бир мақсад билан. *Оромбахш, салқин боғда сайр этиб юрган икки ёш юрак бу сафар ҳам тунда уйларига атайин пиёда жўнашди.* Мирмуҳсин. Умид. |*Бозоров:*| *Қани, Адолатхон, изворшга чиқинг, атайин сизни олиб кетгани келдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Махсус ҳолда, жўрттага. *Йигитлар атайин хиралик қилиб, уни ўтказгани қўйишмайди.* «Шарқ юлдузи».

АТАЙЛАБ *айн.* **атайин**. *Энди бўлса, Ғафур Ғулом уни атайлаб йўқлаб кепти.* С. Аҳмад, Уфқ. *Хотин ёш келинчаклардай хоҳишини сездирмай, атайлаб эринчоқлик билан тахмондан тўшакларни ола бошлади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

АТАКА |*фр.* attaque — ҳужум| **1** Шиддатли ҳужум; ҳужумнинг ҳал қилувчи пайти. *Рўпарадан қилинган атака. Ҳаво атакаси. Атака бошламоқ. Атака қилмоқ. Атакага*

ўтмоқ. ▬ *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Бирор нарсага, кимсага қарши жаҳду жадал билан олиб борилган кураш. *Чўлга қарши бир атака ҳсайлик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

АТАК-ЧЕЧАК: атак-чечак қилмоқ 1) секин-аста қадам ташлаб юра бошламоқ (асосан, эндигина юра бошлаган бола тўғрисида). *Бир неча кун бурун ўғилча думалаб-думалаб, атак-чечак қила бошлади.* Ойбек, Навоий; 2) *кўчма с. т.* эндигина йўлга тушган, ҳали ўзини тутиб олмаган иш, фаолият ҳақида.

АТАЛА 1 Қиздирилган ёққа ун чалиб, сув қўшиб пиширилади ган суюқ овқат. *Қийма(ли) атала. Ёвғон атала.* ▬ *Намозгар-намозшом ўртаси уйга қайтиб, аталами, угра ошми, апир-шапир ичиб, яна кўчага чопар эдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма* Шундай овқат сингари суюқ нарса. *Йигитча уни лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Атала махсум Бўшашган, лалайган, ланж одам ҳақида. **Атала ичдингми?** Ҳадеб йиқилаверадиган ёки бўшашган одамга ҳазил тариқасида айтиладиган ибора. **Аталага бисмилло** *шв.* Жуда осон, енгил битадиган иш ҳақида.

АТАЛАМОҚ Қориштириб, аралаштириб, бирдек суюлтирмоқ. *Қатиқ(ни) аталамоқ.* ▬ *..бир қошиқ эчки сутини куйган сабзи чойига аталаб ичиб, яна лойга тушишлари керак.* А. Мухтор, Кумуш тола.

АТАЛАНМОҚ Аталамоқ фл. мажҳ. н. *Аталанган қатиқ.*

АТАЛА-УМОЧ Ундан тайёрланадиган ҳар хил суюқ овқатлар. *Кечқурун декчани қайнатиб, қора шўрва, атала-умоч, мошхўрда каби камбағалча овқатларни пиширибди, Шокир ота бошлиқ ҳаммалари ўртада баҳам кўришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

АТАЛМОҚ 1 Атамоқ фл. мажҳ. н.

2 : **деб аталади** *айн.* **дейилади** қ. **демоқ**.

АТАМА 1 *айн.* **термин**.

2 Умуман, ном. *Лекин шаманни ҳар бир халқ ўз тилидаги ном, атама билан юритиб келган.* «Фан ва турмуш». *Республикамизнинг ўзидагина 400 дан ортиқ турли-туман қовун атамалари мавжуд экан.* «Фан ва турмуш».

АТАМАШУНОС Атамалар билан шуғулланувчи мутахассис.

АТАМАШУНОСЛИК Атамаларга оид илм; атамаларга оид масалалар билан шуғулланувчи соҳа. *Шу муносабат билан мамлакатда Атамашунослик қўмитаси тузилди.* Газетадан.

АТАМАН 1 Ихтиёрий казак дружиналарининг сайлаб қўйилган бошлиғи. Чор Россиясида: казак қўшинлари ёки қишлоқларида ҳарбий, полиция ва маъмурий ишларни бажариш учун тайинланган ёки сайлаб қўйилган бошлиқ. *Станица атамани. Қўшин атамани.*

2 Бирор тўда ёки гуруҳнинг бошлиғи; қўрбоши. *Босқинчилар атамани.*

АТАМОҚ 1 Ном бермоқ, от қўймоқ, номламоқ. *Шундан бери одамлар кўприкни «Хотинкўприк» деб аташади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Юсуфбек ҳожи [Кумушни].. «фаришта» деб атамоққа ҳам ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Деб тилга олмоқ, юритмоқ; айтмоқ. *Болалар уни [Толибжонни] орқаваротдан Отқулоқ десалар, олдида Эргаш тоға деб аташарди.* С. Аҳмад. Жимжитлик. *Ахир, нима қилаётганини билмаган одамларни ким деб аташ керак бўлмаса?* М. Мансуров. Ёмби.

3 Тилга олмоқ, айтмоқ (киши исмини). *Хайриятки, исмини атамади, деб ўйлади Яхшибоев, демак, ҳали умид бордай.* М.М. Дўст, Лолазор.

4 Бирор киши, тарихий воқеа ва ш.к. учун бағишламоқ, шунга мўлжалламоқ. *Улуғ бобокалонимиз хотирасига атаб амалга оширилган меъморий ишлар бу билан тугаб қолмайди, албатта.* Газетадан. *Ўзбек ойимнинг қутидор, Офтоб ойим ва Ойша кампирга атаб тиктирган саруполари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *дин. айн.* **бағишламоқ.** *Толеим қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Худойи атаганимизга бир йилдан ошиб қолди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

6 *ёрд. фл. взф.* Ҳисобламоқ, демоқ. *Мард атаймиз, кимки турса аҳду паймон устида..* Ҳабибий.

АТАН Қишга асраладиган узумни осиб қўйиш учун шип остига қурилган махсус дор, ёғоч. *Ишкомлар ёқуту ақиқ хазина, қирқ беш ном узум(лар) осилган атан.* Ғ. Ғулом.

АТАНМОҚ 1 Атамоқ 1 фл. мажҳ.н.

2 Ном чиқармоқ. [*Шавкат Ҳакимович*] *Ўзининг воқасида атанган одам эди..* М.М. Дўст, Лолазор.

АТВОР [*а.* اطوار – юриш-туришлар, қилиқлар, феъл] *кам қўлл.* Хатти-ҳаракат, феъл. *Айниқса, жойлардаги баъзи арбобларнинг атворидан ранжийман.* Газетадан.

Феъл-атвор *қ.* **феъл**. *Одамнинг феъл-атвори – унинг қисматидир.* Газетадан.

АТЕИЗМ [*юн.* a – инкор + theos – худо] Динни, диний таълимотни, худони, умуман илоҳий кучларга эътиқод қилишни инкор этиш; даҳрийлик.

АТЕИСТ Атеизм тарафдори; даҳрий, худосиз.

АТЕИСТИК Атеизмга оид, атеизм руҳидаги, динга қарши қаратилган. *Атеистик адабиёт. Атеистик ташвиқот.*

АТЕЛЬЕ [*фр.* atelier – рассом устахонаси] **1** Рассом, ҳайкалтарош, фотограф ишхонаси.

2 Кийим-кечак, пойабзал ва ш.к. ни тикиш, радио, телевизор ва ш.к. ни тузатиш билан аҳолига хизмат кўрсатувчи устахона. *Ателье олинган суратнинг олти ойгача эгасига ўхшашини гарантия билан таъминлайди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АТЕРОСКЛЕРОЗ [*юн.* athera – бўтқа + scleros – қаттиқ] Артерия қон томирларининг торайиши ва функцияларининг астасекин бузилиши; умумий ва маҳаллий қон айланишидаги нуқсонлар билан кечадиган сурункали касаллик. *Юрак-томир касаллигининг яна бир кўриниши атеросклероздир.* «Фан ва турмуш».

АТИГИ *рвш.* Ҳаммаси бўлиб, бор-йўғи, ниҳояти, фақатгина. *Қози поччам туш кўрсалар, атиги учтагина қолган сўйлоқ тишларидан биттаси тушиб кетибди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Истиқлолга эришгунимизга қадар республикамиздан бир йилда атиги икки-уч киши ҳаж зиёратига борар эди.* Газетадан.

АТИР [*а.* عطر – хушбўй модда] Хушбўй моддаларнинг спиртдаги эритмасидан иборат косметик суюқлик. *Бир шиша атир. Атир иси.* ▬ *Бозоров «Ландиш» атиридан юзига, сочига, кителининг ёқасига суртди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АТИРГУЛ Раънодошлар туркумининг хушманзара ўсимлик сифатида экиладиган бир қанча турининг умумий номи. *Бу йўлнинг икки четига атиргул эмас, бир текисда мирзатерак ўтқазилган.* С. Зуннунова. Олов.

АТИРСОВУН Юз-қўл ювадиган хушбўй совун. *Обдаста билан дастшўй олиб кириб, Ҳафиза қўлини атирсовун билан ювдирди.* Мирмуҳсин. Умид.

АТИҚА: **осори атиқа** *қ.* **осор**.

АТЛАС I [*юн.* Atlas – мифологияда Ливия подшосининг номидан; гўё у биринчи бўлиб осмон глобусини яратган эмиш] **1** Муайян мақсадларда ва муайян тизим асосида танлаб олинган карталардан иборат бўлган ва тушунтириш матнлари билан альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Географик атлас.*

2 Инсон аъзолари, ҳайвонлар, ўсимликлар, турли механизмларнинг қисмлари тасвири туширилган ва альбом шаклида нашр этилган тўплам. *Анатомик атлас. Ботаника атласи. Зоология атласи.*

АТЛАС II [*а.* اطلس – текис, силлиқ; ипакдан тўқилган майин мато] Бир томони ялтироқ, гулдор, кудунгланган маҳаллий ипак газлама. *Қора атлас. Сариқ атлас. Хон атлас. Саккиз тепки атлас.* ▬ *Мен келтирган атласни Ёрим солди сандиққа.* «Қўшиқлар». *Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрнидан турар экан, қизил атлас кўйлагининг ранги юзига ургандай қип-қизариб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

АТЛЕТ [*юн.* athletes – курашчи, баҳодир] *айн.* **атлетикачи.**

АТЛЕТИК 1 Атлетикага оид. *Атлетик машқлар.*

2 Келишган, бақувват. *Атлетик қомат.*

АТЛЕТИКА [*юн.* athletikos – курашчиларга хос, ўхшаш] Куч ва чаққонлик талаб қиладиган ва уларни камолга етказадиган спорт машқлари мажмуи.

Енгил атлетика Югуриш, сакраш, найза, диск улоқтириш, ядро ирғитиш ва ш. к.ни ўз ичига олган спорт турлари. **Оғир атлетика** Оғир юк (штанга) кўтариш машқларини ўз ичига олган спорт тури.

АТЛЕТИКАЧИ Атлетика билан шуғулланувчи спортчи. *Илгари енгил атлетикачиларимизнинг муваффақиятли иштироклари тўғрисида хабар берганди.* Газетадан.

АТМОСФЕРА [*юн.* atmos – нафас; буғ; ҳаво + sphaira – шар] **1** Ерни ва бошқа баъзи планеталарни ўраб турган газсимон қобиқ. *Ер атмосфераси. Қуёш атмосфераси.*

Атмосфера босими. ▬ *Бинобарин, атмосферани покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари лозим.* «Фан ва турмуш».

2 *физ., тех.* Босим ўлчов бирлиги.

АТМОСФЕРАВИЙ Атмосферага оид; атмосферада содир бўладиган. *Атмосферавий электр разряди.*

АТО [*а.* عطا – бағишлаш, ҳадя бериш]: **ато қилмоқ** Инъом қилмоқ, бахш этмоқ, бермоқ. *-Шу инимга ҳам худо яхши қиз ато қилсин, – яна валдиради хотин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўйлаш, англаш бахтини табиат фақат одамга ато қилган.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

АТОМ [*юн.* atomos – бўлинмас] Кимёвий элементнинг барча хусусиятларини ўзида сақлаган энг кичик массали ва ўлчамли зарраси.

АТОМБОЗ Атом қуролидан фойдаланиш тарафдори, атом қуролини дастак қилувчи.

АТОМИСТИК Атомистикага оид. *Атомистик назария.*

АТОМИСТИКА Материянинг атомлардан тузилганлиги тўғрисидаги таълимот.

АТОМЧИ 1 Атом энергиясини ажратиш ва ундан фойдаланиш бўйича мутахассис, олим.

2 *айн.* **атомбоз.**

АТОРИД, Уторид [*а.* عطارد – Меркурий сайёраси] (А – *катта*) *эск. айн.* **Меркурий**. (Мифда бу юлдуз ёзувчиларнинг ҳомийси ҳисобланади).

АТОҚ *кам қўлл.* Ном, донг. *Эрнинг атоғи элга сиғса ҳам, чатоғи сиғмас.* Мақол.

АТОҚЛАМОҚ *кам қўлл.* Атамоқ. *Севганимга атоқлаб Шойи белбоғ тўқидим.* "Қўшиқлар".

АТОҚЛИ Бирор соҳада ном чиқарган, донг таратган, шуҳрат қозонган, донгдор, машҳур. *Атоқли олим. Атоқли давлат арбоби.* ▬ *Темур, тарихчилар тасвирича, ўрта асрнинг атоқли давлат ва ҳарбий арбобларидан эди.* «Фан ва турмуш».

Атоқли от *тлш.* Бир шахс ёки предметга хос ном: *Карим. Гулистон.*

АТРИБУТ [*лот.* attributum – қўшиб берилган, таъминланган, қўшимча қилинган] **1** *флс.* Предмет ёки ҳодисанинг ўзига хос, ундан ажратиб бўлмайдиган энг муҳим характерли хусусияти, белгиси. *Ҳаракат материянинг атрибутидир.*

2 *тлш.* Гапда бирор бўлакнинг сифатини, белги-хусусиятини характерлаб келувчи иккинчи даражали бўлак; аниқловчи.

АТРИБУТИВ *тлш.* Атрибутга, аниқловчига оид; аниқловчили. *Сўзларнинг атрибутив боғланиши. Атрибутив алоқа.*

АТРОФ [*а.* اطراف – томонлар, чекка жойлар] **1** Теваракдаги фазо, жой, ер; ҳамма тараф. *Кун ботган, бутун атроф қоронғилашган эди.* С. Айний. Қуллар. *Йўлчи атрофга кўз ташлар, шамолда шилдираган ҳар баргдан чўчир эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куй кечанинг жимлигида атрофга равон оқади.* С. Зуннунова, Олов.

2 Теваракдаги яқин жой, яқин орадаги ерлар. [*Ёрмат*] *Атрофдан бironта тарвуз топиб келтириш учун Ўрозга ялинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорабулоқ қишлоғи ва атрофига қозилик қилувчи маълум зот эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Бирор нарсанинг гир айланаси, тевараги ёки чети, зиҳи. *Атрофи қора, ўртаси гулли патнис. Дастурхон атрофи. Ҳовуз атрофи.* ▬ *Асрорқулнинг кўз атрофи қизариб, юзида сохта табассум акс этди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

4 *кўчма* Теваракдаги муҳит, кишилар. *Марямхон ўзи тўқиганми ё атрофдан эшитганми, ҳар вақт шундай жавоб берар эди: Кундош – бошингда тош, кўзингда ёш.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 З-ш. ж. к. ва ў.-п. к. аффикслари билан қўмакчи вазифасида қўлланади (*қ.* **атрофига, атрофида**).

АТРОФИГА 1 Атроф с. ж.к. шакли. *Фосиқ афанди, мингбоши ва аъёнлар садақайраҳоч тагидаги супада тузалган ҳашаматли дастурхон атрофига келиб ўтиришди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўм. взф.* Теварагига, қошига, ҳузурига. *Баҳовиддин султон-дарвеш ўз атрофига.. оқими руҳидаги ҳамфикрларни йиғади.* «Фан ва турмуш».

АТРОФИДА 1 Атроф с. ў.-п. к. шакли. Теварагида, гир айланасида. *Майдонча атрофида одамлар зич.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўм. взф.* 1) тахмин билдиради; чамаси (да). *Эллик килограмм атрофида. Юз центнер атрофида.* ▬ *Ёши йигирмалар атрофидаги.. бир йигитча.* Газетадан.; 2) теварагида, хусусида. *Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АТРОФИЯ [*юн.* atrophia – кам озиқланиш; сўлиш, озиш] Тўқималар озиқланишининг бузилиши натижасида аъзоларнинг кичрайиб, ҳужайралар сифатининг ўзгариши.

АТРОФЛАБ *рвш.* Атрофидан айланиб ёки айлантириб; атрофида давра олиб. *Атрофлаб ўрамоқ.* ▬ *Самоварнинг кулдонини ингичка сим билан атрофлаб кавлаб, бир-икки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тошкўмир ташлади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

АТРОФЛИ: **атрофли равишда** *айн.* **атрофлича**.

АТРОФЛИЧА *рвш.* Асосли равишда, ҳар томонлама, ҳамма томондан синчиклаб. *Масалани атрофлича муҳокама қилиш.* ▬ *Ҳаётга чуқур, кенг, атрофлича қараш, ундан кейин фикрлаш ва ўйлаш керак.* Ойбек, Нур қидириб.

АТТАНГ(А) *унд. с.* Афсусланиш ёки пушаймонни ифодалайди. *Аттанг, от бўлганда, орқасидан тушар эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Аттанг қилмоқ *ёки* **аттанг демоқ** Афсусланмоқ. *Қилса нодонликда иш нодон ахир аттанг қилур.* Ҳабибий. *Табиийки, бундай пахтакор кузга бориб аттанг деб юради.* Газетадан.

АТТАШЕ [*фр.* attache – қўшиб қўйилган, биркитилган] **1** Кичик дипломатик мартаба, унвон.

2 Бирор соҳа, масалан, ҳарбий соҳа вакили бўлган дипломатик ходим. *Ҳарбий атташе. Савдо атташеси.*

АТТЕСТАТ [*лот.* attestari – тасдиқламоқ, гувоҳлик бермоқ] **1** Ўрта мактабни тугатганлик тўғридаги ҳужжат; шаҳодатнома.

2 Илмий ёки махсус унвон берилганлиги ҳақидаги ҳужжат. *Профессорлик аттестати. Катта илмий ходимлик аттестати.*

3 1) ҳарбийларга, улар бошқа хизматга ўтказилганда, узоқ муддатли хизмат сафарига юборилганда ва б. ҳолларда бериладиган ҳужжат; 2) офицернинг оила аъзосига офицер маошининг бир қисмини олиш ҳуқуқини берувчи ҳужжат.

АТТЕСТАЦИОН Аттестацияга оид. *Аттестацион варақа. Аттестацион комиссия.*

АТТЕСТАЦИЯ [*лот.* attestatio – гувоҳлик бериш; гувоҳнома; тасдиқнома] Ходим малакасини, билим даражаси ва хулқ-атворини аниқлаш ва шу асосда ишга тайинлаш ёки унвон бериш. *Аттестациядан ўтказмоқ. Аттестация комиссияси. Аттестация шаҳодатномаси.* ▬ *Аттестация ўтказиш бўйича тавсияномалар ишлаб чиқилди.* Газетадан.

АТТОР [*а.* عطّار – атир-упа сотувчи] **1** Упа-элик, турли дориворлар, хушбуй нарсалар ва ш. к.лар билан савдо қилувчи шахс, дўкондор. *Хуржун ортилган эшакни қишлоқма-қишлоқ олдига солиб: «Фаранги ип, ироқи совун, оқ сақич, қора сақич!» деб қичқирадиган аттор ҳам бедарак йўқолди.* П. Турсун. Ўқитувчи.

Атторнинг қутисида йўқ Топилмайдиган, йўқ нарса ҳақида. *Ўзбошимчалик билан атторнинг қутисида йўқ бир номаъқулчилик қилиб қўйди.* С. Нуров. Нарвон.

2 «Мантиқут-тайр» асарининг муаллифи – Фаридуддин Атторнинг тахаллуси.

АТТОРЛИК Аттор нарсалари, атторлар моллари сотиладиган жой. *Ундан атторлик дўконига ўтди.* «Ёшлик». *Эна, мана бу атторлик, баззозликда бир йигит бор эмиш..* «Луқмони Ҳаким».

АТТРАКЦИОН [*фр.* attraction – тортилиш] **1** Циркда томошабинларни ортиқ даражада қизиқтиралиган ўйинлар мажмуи.

2 Оммавий сайр қилинадиган жойлардаги кўнгилочар мосламалар (карусель, тир ва ш. к.).

АУДИТ [*лот.* auditis – эшитиш, тинглаш] Аудиторлик ваколати бўлган шахслар (аудиторлик фирмалари) томонидан хўжалик субъектлари молиявий ҳисоботининг экспертизаси ва таҳлили; тафтиш.

АУДИТОР [*лот.* auditor – тингловчи] Белгиланган тартибда аудиторлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқини олган (ваколатлар берилган) ва аудиторлар касбий рўйхатига киритилган шахс (мутахассис).

Аудитор фирма (*ёки* **аудиторлик фирмаси**) Корхона ва ташкилотларнинг молиявий-хўжалик фаолиятини текшириб берувчи, улар ишининг иқтисодий экспертизасини ўтказувчи мустақил фирма.

АУДИТОРИЯ [*лот.* auditorium – тинглаш жойи] **1** Машғулот, маъруза (доклад) ва ш. к. ўтказиладиган хона, бўлма. *Аудиторияда олинган билим билан чекланмаслик керак, албатта.* Газетадан.

2 Машғулот, маъруза ва ш. к.ни тингловчилар, шунингдек, радиотингловчилар ва телетомошабинлар.

АУКЦИОН [*лот.* auctio, auctionis – ўсиш, кўпайиш; оммавий савдо] Оммавий кимошди савдоси.

АУТ [*инг.л.* out – ташқарида, нарида] **1** Спорт ўйинларида: тўп (шайба)нинг майдонни чегараловчи чизиқ (девор)дан ташқарига чиқиши.

2 Ҳакамнинг боксчи нокаутда эканини эълон қилиши.

АУТСАЙДЕР [*инг.л.* outsider – чет, бегона; ташқарида қолган] Мусобақада охирги ўринлардан бирини эгаллаб турган спортчи ёки жамоа.

АФАНДИ 1 *эск.* Жаноб, жаноблар (мурожаатда). *У аъёнларга қараб: -Кетдик, афандилар! Ҳоким тўра кечки салқинда келадилар, – деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *эск.* Киши номига қўшилиб, ҳурмат билдиради ёки киши номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Фосиҳ афанди сўрига эмас, извошга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Командир афанди телеграмма беришни билмас эканлар.* А. Умар, Мухтор.

3 *эск.* Ўқитувчи, муаллим. *Элмурод.. унинг [Сотволдининг] «Муаллим ўзимизники.. Афандимнинг тупроғи шу ердан олинган» деганини эслади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Афанди (Хўжа Насриддиннинг эпитети).

5 *с. т. ҳазил* Ишидан янглишиб, кулгили ишлар қилиб юрадиган одам ҳақида. *Афанди одам. Афанди экансиз-ку!*

6 *с. т.* Латифа, анекдот. У [*Сидиқжон*] *энди.. аския ва афанди айтишар, ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АФВ [*а.* عفو – гуноҳидан ўтиш, кечириш] *кт.* Кечирим, узр. *Сиздан бу улуғ гуноҳим учун афв сўраб, ҳайдалган ўғлингиз – Отабек Юсуфбек ҳожи ўғли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Афв этмоқ *(ёки* **қилмоқ)** Кечирмоқ, узрни қабул қилмоқ, гуноҳидан ўтмоқ. *Бу лапашанглигимиз учун раҳнамоларимиз бизни афв этурларми?* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Афв этасиз** Кечирасиз (одатда сўзловчи гап бошида олдиндан узр сўраб ишлатади). [*Саидбек:*] *Афв этасиз, сиз буни қаёқдан биласиз, генерал жаноблари?* К Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё. **Афви умумий** *айн.* **амнистия**.

АФГОР [*ф.* افگار – яраланган, мажруҳ] *кт.* **1** Жароҳат олган, мажруҳ.

2 Эзилган. *Қуллик занжирида афгор бўлганлар..* Ғ. Ғулом. *Чори ота.. узун, серқадоқ бармоқлари билан чаккаларини ушлаб, афгор бир ҳолда чўкиб ўтирди.* С. Нуров. Нарвон.

Афгор этмоқ (*ёки* **айламоқ**) Афгор ҳолга солмоқ. *Енголмаса ақлинг гар, Ҳаётинг афгор этар.* Қ. Муҳаммадий. *Таънаю маломат тошлари мажруҳу афгор айлади.* Ҳабибий.

АФЗАЛ [*а.* افضل – энг фозил, энг фазилатли] **1** *(асосан ч. к. билан, икки нарсани бир-бирига чоғиштирувда)* Яхши, аъло, ортиқ. *Номуссиз юрмоқдан номусли ўлмоқ афзал.* Мақол. ▬ *Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз.. учун тилладан афзалдир.* Ойбек, Навоий. *Чирогим, бу ерни ўз уйингдек бил. Қоратойим қандай бўлса, сан ҳам манга шундайсан. Балки ундан афзалсан.* Ойбек, Танланган асарлар.

Афзал кўрмоқ Аъло ҳисобламоқ, ортиқ деб билмоқ. *Аммо Умид ҳозирча.. кўпроқ илмий иш билан шуғулланишни афзал кўрди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Афзал (эркаклар исми).

АФЗУН [*ф.* افزون – ортиқ, зиёда, кўп] *эск. кт.* Ортиқ, зиёда. *Ул юзи қуёшки, бордур ойдин афзун.* Бобур.

Ҳаддан афзун Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Абдулкаримбек ҳаддан афзун хурсанд бўлиб, меҳмондорлик қилди.* "Фан ва турмуш".

АФИФ [*а.* عفيف – иффатли] *эск. кт.* Покиза, тоза, иффатли.

АФИФА 1 *эск. кт.* Покиза, тоза, иффатли (аёл ҳақида). *Шу дақиқадан бошлаб бекда у афифага.. чин бир ишқ туғиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афифа (хотин-қизлар исми).

АФИША [*фр.* affiche – эълон] Спектакль, концерт, маъруза ва ш. к. ҳақида кўринарли жойларга ёпиштириладиган эълон. *Фигурали учиш мусобақаси ҳақидаги суратли афишани синчиклаб кўздан кечирди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

АФКОР I *қ.* **афгор**. *Агар сен унда кўрсанг ногоҳ озор, Мен эшитиб бўлурмен бунда афкор.* Юсуф Амирий, Даҳнома.

АФКОР II [*а.* افكار – фикрлар]: **афкори омма** Бутун омма. *Жаҳон афкори оммасини даҳшатга солган зилзила 1988 йил 7 декабрида Арманистонда юз берди.* «Фан ва турмуш».

АФЛОТУН [қадимги юнон олими Платон номининг арабча айтилиши]: **Афлотун мия** Ақли ўткир, донишманд одам ҳақида.

АФОРИЗМЛАР [*юн.* aphorismos — ҳикматли сўз] Ихчам шаклли, чуқур мазмунли, муаллифи аниқ гап; ҳикматли сўзлар. Масалан: *Оз демак ҳикматга боис, оз емак сиҳатга боис.* А. Навоий.

АФОРИСТИК Афоризм шаклидаги, афоризмга хос белгили. *Афористик иборалар.*

АФСОНА [*ф.* افسانه — ҳикоя, нақл; уйдирма] **1** Фольклор жанри: авлоддан авлодга, оғиздан оғизга ўтиб келган уйдирма, тўқимадан иборат, баъзан диний мазмундаги ҳикоя, ривоят ва ш. к. *Тоғ қишлоқларининг теша тегмаган, ишонса ҳам, ишонмаса ҳам бўладиган ғалати эртаклари, афсоналари бўлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Оқсойликлар ўртасида бу жойнинг номи ҳақида афсона ҳам бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

Афсона бўлмоқ Эл-халққа гап-сўз бўлмоқ, элга достон бўлмоқ. *Излаб сени ҳар кўчада, Эл ичра кўп шарманда ҳам афсона бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

2 *кўчма* Асоссиз гап, ёлғон-яшиқ, уйдирма.

Афсона тўқимоқ Уйдирма гап қилмоқ, бўлмағур гап-сўз тўқимоқ. *«Минг бир кеча»нинг Шаҳризодаси афсона тўқиб, ўлимдан қутулиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 *кўчма* Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сиғмайдиган нарса, иш. [*Одамлар*] *«Мирзачўл» аталмиш қадимий, бағри кенг саҳрода бирга қўл тутишиб.. афсоналарни ҳақиқатга айлантиришмоқда.* В. Абдуллаев, Қанотли орзулар.

АФСОНАВИЙ 1 Афсона жанрига мансуб бўлган, фантастик, *Афсонавий ҳикоя.*

2 Фақат афсоналарда мавжуд бўлган, оламда йўқ, хаёлий. *Зеби хола деярли ҳар куни туш кўради. Тушида Пўлатжон ҳали қандайдир афсонавий қуш тутиб олган, ҳали саман йўрға миниб, сув кечаётган бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Уйдирма, тўқима. *Афсонавий гап.*

4 *кўчма* Ақл бовар қилмайдиган, ақлга сиғмайдиган. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик бахш этиб, бир текис чувиллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АФСОНАВОР *айн.* **афсонавий 4**. *Афсонавор дамлар билан келиб юзма-юз..* Отаёр, Оқ фасл.

АФСУН [*ф.* افسون — сеҳр, авраш, макр] Сеҳр, макр. *Бу қандай афсундир, бу қандайин куч, сени мендан айиролмаслар.* У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

Афсун ўқимоқ Сеҳрловчи хатти-ҳаракат қилмоқ. *Тун ўрмалар ойнамда секин, Афсун ўқир ва аврар руҳим.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

АФСУНГАР Афсун билан сеҳрловчи. *Телепат қадимги ҳинд афсунгарини эслади.* «Ёшлик». *У соҳир ҳислардан кечди беомон, Афсунгар туйғулар бўлганлар юйиб.* А. Орипов. Йиллар армони.

АФСУНГАРЛИК Афсун иши. *Бу афсунгарликнинг сири ҳақида анча тортишдик.* «Гулистон».

АФСУНКОР *айн.* **фусункор**.

АФСУНЛАМОҚ Сеҳр-жоду қилмоқ.

АФСУНЧИ *айн.* **афсунгар**.

АФСУС [*ф.* افسوس — надомат, пушаймон] **1** Ўкиниш, ачиниш туйғуси; пушаймон. *Қўрқувдан катта-катта очилган кўзларида афсус ва меҳрга ўхшаш бир ифода жонланди.* С. Зуннунова, Олов. *Надомат нимага ва афсус нечун? Оламда неки бор, ўчар бешафқат.* А. Орипов, Йиллар армони.

Афсус қилмоқ Пушаймон бўлмоқ, афсусланмоқ. *Пахта бригадасидан кетганингизга афсус қилмадингизми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 *мод.с.* Нарса-ҳодисанинг хоҳиш-истакка зидлигини, сўзловчининг шундай муносабатини билдиради. *Бекор кетди, афсус, шунча уриниш.* А. Шер, Қадимги куй. *Бирodарим билан топишдим-ку, деб ўйлаган эди, афсус, қувончига қор ёғди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбат.

АФСУСКИ 1 *айн.* **афсус 2**. *Бу образнинг прототипи ҳам бор эди, афсуски, бу ҳикоя тугалланмай қолди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

2 *боғл. взф.* Зидлаш, тўсиқсизлик маъносини билдиради. *Минг афсуски, у [шийпон] иккинчи уй бўла олади.* Газетадан. *Афсуски, сансалорлик одамларда ишончсизлик уйғотади.* Газетадан.

АФСУСЛАНМОҚ 1 Пушаймон қилмоқ, пушаймон емоқ. *Йўлчи ўз қишлоғидан келган одам билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашмаганига афсусланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дили оғримоқ; ўкинмоқ. *Афанди камбағаллигидан афсусланиб, ҳар кун кечалари нола қилар эди.* «Латифалар». *..нега бу воқеани бизга айтишмаган экан, деб афсусланар эди.* М. Мансуров, Ёмби.

АФТ 1 Одам бошининг олд қисми; юз, бет. *Сафар бўзчи бошини қашиб, яна махдумнинг афтига қараб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сорахон.. «шу тобда кириб нима қилар эди» дегандай қилиб, афтини буриштирди.* А. Қаххор, Сароб.

2 Юз кўриниши, қиёфа; турқ. *Ҳавонинг тафтига боқ, одамнинг афтига боқ.* Мақол. ▬ *Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади.* А. Қаххор, Қанотсиз читтак.

Афти қурсин Нафрат, қарғишни ифодалайди. *..куйдирган калладай иржаяди, уялмайди ҳам! Афти қурсин.* К. Қаххорова, Чорак аср ҳамнафас.

АФТ-АНГОР Юз кўриниши, қиёфа. *..дутор тарихини ҳикоя қилиб бериш чиндан ҳам азоб эканлиги унинг афт-ангоридан сезилиб турарди.* Газетадан.

АФТ-БАШАРА 1 Кишининг афти, башараси, афт-боши. *Афт-башараси хунук одам.* ▬ [*Каромат хола:*] *..ораларингизда оталиқдан келган вакил борми? Қани у, афти-башарасини бир кўриб, дийдорига бир тўяй! – деди.* М. Маҳмудов, Ҳайбаракаллачилар.

2 *кўчма* Кишининг ички дунёси, маънавий қиёфаси. *Афт-башарасини очиб ташламоқ.*

АФТ-БОШ *айн.* **афт-башара**. *Афт-боши тузуккина йигит.*

АФТИДАН *мод. с.* Тахмин билдиради; чамаси. *Афтидан, улар эндигина заводдан чиққан бўлса керак, бўёқ иси гупиллаб димоққа уриб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

АФТОДА [*ф.* افتاده – йиқилган, дармонсиз] *эск.* **1** Нотавон, ночор, абгор. *Эл бахтсиз эди афтода, Золимларни беомон кўрдим.* Миртемир.

2 Тушкунликка тушган, тушкун ҳолатли. *Ўтапнинг қистови билан ошга қолган Жўравой ота ҳамон ўй суриб ўтирган афтода қизига деди: -Ҳадеб ўй сура берма, Эъзоз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Хонавайронлар билур афтодаларни(нг) ҳолини.* Машраб.

АФТОДАҲОЛ *айн.* **афтода**. *У энди тамоман таслим бўлиб, афтодаҳол бир алпозда бошини эгиб ўтирарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Институтдан «ҳайдалган»идан бир ҳафтача кейин кутилмаганда уйимга афтодаҳол ҳофиз кириб келди.* Газетадан.

АФФЕКТ [*лот.* affectus – руҳий ҳаяжон, эҳтирос] Ташқи ёки ички таъсирлар туфайли тез пайдо бўлиб, қисқа муддатли, аксарият ҳолларда "портлаш" тарзида бўладиган кучли ҳиссий ҳолат.

АФФИКС [*лот.* affixus – бирлаштирилган, бириктирилган] *тлш.* Сўзга қўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ҳосил қилувчи тил бирлиги. Мас., *-чи* (хизматчи), *-лар* (болалар).

АФЮН [*а.* افيون – қора дори] **1** Кўкнорнинг думбул бошоғидан олиб қуритилган шира (қора дори, таряк кўринишида, кайф қилиш учун, тиббиётда эса наркотик модда сифатида ишлатилади). *Афюннинг кайфи қурсин, домла, сизни одамгарчиликдан чиқариб қўйибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Киши онгини заҳарлайдиган нарсага нисбат берилади.

АФҒОН I 1 Афғонистоннинг туб аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халқ (миллат)га мансуб (шахс ва б.). *Афғон аёли. Афғон тили.*

Афғон рубоби Торли чолғу асбобларидан бирининг номи. *Замира афғон рубобини қўлига олди-да, «Қари наво»ни чалди.* Газетадан. **Афғон шамоли** Шимолий Афғонистонда ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилоятида кузда эсадиган қуюнли шамол. *Икки кун афғон шамоли эсиб, кўз очиргани қўймади.* Газетадан.

АФҒОН II [*ф.* افغان – нола, йиғи] *кт.* Фарёд, нола. *Афғон чекмоқ.* ▬ *Субҳ чоғида магар чиққанда ёрим тўлғаниб. Гул ёқасин чок этар, булбулда афғон қўзғалур.* Ҳабибий.

АФҒОНИЙ 1 Афғонларга, афғон халқига оид, афғонча. *Афғоний ханжарингизни бераман деган эдингиз-а?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Афғонистоннинг асосий пул бирлиги.

АФҒОНЛАР Афғонистоннинг туб аҳолиси; афғон халқи.

АХБОР [*а.* اخبار – «хабар»нинг кўплиги] *кам қўлл.* Хабар; хабарлар; маълумот. *Ер ичида кўмилиб ётган ҳама* [ҳамма] *олтин, кумуш Юзага чиқди бари, боис анга ахбор, ўқув.* Ҳамза.

АХБОРОТ 1 Иш, воқеа-ҳодисалар ҳақида тушунча берувчи хабар, маълумот. *Маж-*

лисда сўзга чиққан парламент қўмиталарининг раислари.. ахборот бердилар. Газетадан.

2 Радио эшиттириши, телевидение кўрсатувида махсус информацион дастурнинг номи. *Концерт, кино, «Ахборот» майли-я, спорту об-ҳаво маълумотигача.. кўради.* С. Нуров, Нарвон.

3 Вақти-вақти билан чиқиб турадиган баъзи тўпламларнинг номи. *Фанлар академиясининг ахбороти.*

АХБОРОТНОМА 1 Ёзма ахборот. *Биз ким имзо чекиб, ахборотнома битувчилар..* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 Махсус нашрнинг номи. *Шўъба томонидан нашр этилаётган ахборотнома бизни Миср ҳаёти ва янгиликларидан хабардор қилиб турибди.* Газетадан.

АХИ(Й)РИ [*а.* اخير – поён; хотима] *с. т.* Ахир, охири, пировардида. *Ахийри октябрь ойи ҳам тугади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. | *Фотима Қосимжонга:*] *Хўп, майли, бўлмаган нарсага ўзингизни ўзингиз қийнаб юрсангиз, ахийри уялиб қоларсиз.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Бригадирлар эса тортишиб, баҳслашиб, ахири кўнишди.* С. Нуров, Нарвон.

АХИР I [*а.* اخير – сўнг, пировард] *рвш.* Охири, пировардида, ниҳоят. *Ахир бўлмади. Ахир кўнди.* ▬ *Қазисан, қартасан, ахир зотингга тортасан! – деди кампир омборни қулфлаётиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

АХИР II *юкл.* Маънони кучайтиради, таъкидлайди. *-Низомиддинов, – деди раис ўрнидан туриб, – сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз ахир.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Ахир театрни бир вақтлар бекорга «ибратхона» деб аташмаган.* Газетадан.

АХИРИ *қ.* **ахи(й)ри**.

АХЛАТ [*а.* اخلاط – ахлатлар] **1** Супуриндди ва ташландилар, супуриш-сидириш натижасида тўпланган ифлос нарсалар. *Ҳовли юзи турли-турли ахлатлар билан булғанч, гўё йиллардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нажас, нажосат.

АХЛАТХОНА 1 Ахлат босиб ётган жой. *Мақбара ва масжид атрофидаги ахлатхонани тозалаш учун..* Газетадан.

АХЛОҚ [*а.* اخلاق – кишининг табиати] Муомала, хатти-ҳаракат одоби. *Аслини олганда, ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги.* Газетадан. *Раҳбар ахлоқидаги асосий нарса сўз ва иш бирлигини ўз фаолиятининг мазмуни деб билишдир.* «Фан ва турмуш».

АХЛОҚИЙ Ахлоқ-одобга оид. *Ахлоқий принциплар.* ▬ *Бир вақтлар бу уйга онаси билан меҳмон бўлиб келган бир татар қизи русча бир ахлоқий романни унутиб қолдирган.* Ойбек, Танланган асарлар.

АХЛОҚЛИ Яхши тарбия кўрган; одобли, хушахлоқ. *Ахлоқли бола. Ахлоқли қиз.* ▬ *Қишлоқ аҳли ишчан, ахлоқли.* Шайхзода. *Врачлик касбини бажаришда ҳам ахлоқий омил ҳал қилувчи роль ўйнайди.* «Фан ва турмуш».

АХЛОҚСИЗ 1 Яхши тарбия кўрмаган, ахлоқ қоидаларига бўйсунмайдиган, интизомсиз. *Ахлоқсиз бола.*

2 Ахлоқи бузуқ, суюғоёқ, фосиқ.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, одоб-ахлоқ доирасидан четга чиқадиган, одоб нормаларига хилоф, беадаб. *Ахлоқсиз хатти-ҳаракат. Ахлоқсиз гап.*

АХЛОҚСИЗЛИК 1 Ахлоқ қонун-қоидаларига хилоф иш, хатти-ҳаракат. *Салимхон синглиси билан номаълум, нотайин бир студент орасидаги алоқа муҳаббатдан, ўз тили билан айтганда, «ахлоқсизликдан» холи эканига қанча ишонса ҳам, миш-мишлар қўймади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

АХТА [*мўғ.*] Жинсий безлари, мояги олиб ташланган, бичилган. *Ахта от.* ▬ *Бу ахта қул.. аянчли бир махлуқ эди.* Ойбек, Навоий. *Терга пишган сариқ ахта эринибгина қор кеча бошлади.* Ҳ. Гулом, Машъал.

Ахта қилмоқ Бичмоқ. *Агар ўша жийронни ахта қиламан деб шу кўйга гирифтор бўлмаганимда..* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

АХТАЛАМОҚ Ахта қилмоқ, бичмоқ.

АХТАРМОҚ Топиш ҳаракатида бўлмоқ; қидирмоқ, изламоқ. *Қоронғида гугурт ахтармоқ. Ахтарган топар.* Мақол. ▬ *Кишилар куч-қувватларини сотишга иш ахтариб, ер ахтариб, овқат, кийим-кечак ахтариб, ўз туғилган ерларидан чиқиб кетар эдилар.* П. Турсун. Ўқитувчи.

АХТАХОНА *эск. кам қўлл. айн.* **отхона**. *Ҳасанали.. қайта-қайта ахтахонага кириб, тўриқ йўрғанинг у ер-бу ерини супурар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЦЕТИЛЕН [*лот.* acetum – сирка] Углерод ва водороддан таркиб топган заҳарли, бадбўй ёнувчи газ.

АЦЕТОН [*лот.* acetum — сирка] Лак, портловчи модда, сунъий ипак ва ш. к. тайёрлашда эритувчи сифатида ишлатиладиган органик бирикма, рангсиз суюқлик.

АЧА *шв.* **1** Буви. *Охири она қизига насиҳат этди: -Исфарага бориб, ачамни кўриб келаман, деб отангдан рухсат ол.* «Ёшлик».

2 Катта буви (бувининг онаси).

3 Она, ойи. *Оқ сут берган ачам қолди.* «Тўлан ботир».

АЧАМБИТИ *қ.* **жағжағ**.

АЧИМОҚ 1 Микроорганизмлар таъсиридаги биокимёвий жараён натижасида ачимсиқ ҳид ёки маза ҳосил қилиб етилмоқ (лой, вино кабилар ҳақида). *Ачиган лой. Вино ачий бошлади.*

2 Шундай жараён натижасида айнимоқ, бузилмоқ. *Ачиган сут. Ачиган овқат.*

3 Жизиллаб оғримоқ; ачишмоқ. *Тутундан кўзим ачиди.* ▬ *Ғумай тиғида унинг қўли яна қийилди. Қон оқиб, бармоғи ачий бошлагандан кейин, рўмолчасига кафтини ўраб олди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат.

4 *кўчма* Аччиқ-тиззиқ гап қилмоқ.

Ачиб *(ёки* **ачиб-бижиб**) **ётибди** *с. т.* Жуда ҳам кўп, қалашиб, тиқилиб ётибди, гиж-гиж. *Бозорда картошка ачиб ётибди.* **Жони** *(ёки* **ичи, юраги**) **ачимоқ** Ниҳоятда куюнмоқ. *Ҳа, бўлмаса жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб топганингизда, жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. [*Офтоб ойим*] *Кумушни кўрган сайин, алланечук юраги ачир, жудолик кунларини асло тасаввур қилолмас эди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Аппон чолнинг Тиллага ичи ачиди.* «Ёшлик». **Мияси ачимоқ** 1) тўғри фикрлаш, эслаш қобилияти ёмонлашмоқ. *Қайдам, мен бир мияси ачиб қолган чолман, болам.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) мияси ғовлаб, гангиган ҳолда бўлмоқ. *Тожибой таажжубда қолиб, бошини лиқиллатди: Бир ўзингиз-а? Ёпирай! Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайдими?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хамири ачимаган** *қ.* **хамир**. **Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган**. *қ.* **суюлмоқ**.

АЧИМСИҚ Ачиган нарсани эслатадиган, бир оз аччиқ (ҳид, таъм ҳақида). *Тезак, хом тери иси аралаш ачимсиқ, бадбўй ҳид димоғига урилди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

АЧИМТИР *шв. айн.* **ачимсиқ**. *Ипакдек майин, шилдироқ саҳифалардан ачимтир мағор ҳиди келарди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

АЧИНАРЛИ 1 Ачиниш ҳиссини уйғотадиган. *Ачинарли қиёфа. Ачинарли ҳолат. Ачинарли аҳволга тушиб қолмоқ.* ▬ *Бурчакда ётган бола уйқусирабми ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуш билан «дада!» деди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Афсус аралаш ранжиш ҳиссини уйғотадиган. *Энг ачинарлиси, байрамолди кунлари айрим пулпарастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолишни касб қилиб олмоқдалар.* Газетадан.

АЧИНИШ 1 Ачинмоқ фл. ҳар.н. У *Мурзиннинг ҳолига ачинишни ҳам, қиз муҳаббатига сазовор бўлгани учун қувонишни ҳам билмасди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Раҳм, куюниш туйғуси. *Адолат ўзига нисбатан нафрат эмас, меҳр ва ачиниш сеза бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Шу бир оғиз сўзда меҳр, ҳурмат, ачиниш.. яна қандайдир туйғуларни ифодаловчи оҳанг борлигини мана энди англаб турибди Абдураҳмон.* «Ёшлик».

АЧИНМОҚ 1 Раҳм, куюниш ҳиссини туймоқ; куюнмоқ. *Иброҳим отанинг бу қадар тез ўзгариб, чўкиб қолганига Жумагул қаттиқ ачинди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Афсус аралаш ранжимоқ, хафа бўлмоқ, ўкинмоқ. *-Бу гапни бекор бошлаб қўйибман, — деб ачинди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шу пайт қадрдон дўстлари, мактабдошлари орасида бўлмаганига ачинди.* С. Аҳмад, Уфқ.

АЧИТМА Қатиқ, ачитқи каби нарсалар билан ачитилган, ачитиб тайёрланган. *Ачитма гўжа. Ачитма патир.*

АЧИТМОҚ 1 Ачимоқ фл. орт. н. *Тутун кўзни ачитди. Гўжа ачитмоқ.* ▬ *Ёз кунлари* [*Ўзбек ойим*] *айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдирмасликни танбеҳлабгина ўтирар эди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Кучли изғирин, юзнинг терисини шилгандай, ачитади, қулоқларни кесади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Аччиқ гап қилмоқ. *Дўст ачитиб гапиради, душман — кулдириб.* Мақол. ▬ *-Тўғри айтасиз, мавлоно, — деди Ҳамза ачитиб.* К. Яшин, Ҳамза.

Жон(ни) ачитмоқ 1) *айн.* **жон(ни) койитмоқ 2**; 2) жонини оғритмоқ. *Тун аёз, изғирик ел тўрт тарафга югуриб, жон ачитмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. **Мияни ачитмоқ** Бошни ғовлатмоқ, гангит-

моқ, миясини қоқиб қўлига бермоқ. [*Абдурасул:*] *«Янги одамни авраб, миясини ачитмасинлар, ўзим бориб, бошлаб чиқа қолай», дедим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Юракни ачитмоқ** Раҳмини келтирмоқ.

АЧИТҚИ Ачитма ҳосил қиладиган нарса; ивитқи, туруш, хуруш. *Ачитқи қўлга киритилди-ю, бироқ тайёрлаш усули ҳамон номаълум.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

АЧИШМОҚ 1 Ачиб, жизиллаб оғримоқ. *Ярам ачишяпти.* ▬ *-Бас, Ўроз, кўзимни кўр қилди тутун,— Йўлчи юм-юм ёш тўкиб, ачишган кўзларини ишқалаб, туртина-туртина, эшикни тепиб очди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У гоҳ қўлини қўлига ишқаларди, гоҳ тўхтамай чопарди, гоҳ ачишган.. юзларини сийпаларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ичи ачишмоқ 1) қорин оғлигидан ичи жизиллаб оғримоқ. [*Йўлчи*] *Қорни оғанлигидан, ичи ачишиб, қандайдир беҳузурлик сезди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ачиниш, раҳм ҳиссини туймоқ. *Она ўғлининг аҳволига қараб, ичи ачишди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Юраги ачишмоқ** *айн.* **жони (ёки ичи, юраги) ачимоқ** қ. **ачимоқ**. *.. мана шу жафокаш хотиннинг ёши қайтганида ёлғиз қолаётганига юраги ачишарди.* С. Зуннунова, Олов.

АЧОМ: **ачом қилмоқ** *айн.* **ачомламоқ**.

АЧОМЛАМОҚ *бол. айн.* **қучоқламоқ**. *Равно бувисининг «болагинамнинг болагинаси» деб эркалашларини, ачомлаб пешонасидан ўпишлари — яна аллақанақа одатларини қўмсарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

АЧЧИҚ 1 Таъми оғиз-тилни ачитадиган, ловиллатадиган. *Аччиқ гармдори.* ▬ *Фарғона водийсидан бошқа жойларга экиладиган турп негадир аччиқ таъм, тахир мазага эга бўлади.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазанадлик.

Аччиқ чой Қуюқ дамланган чой. *..чол майингина кулиб қўйди ва хизмат қилаётганларга битта аччиқ чой олиб келишни буюрди.* Газетадан.

2 Нордон, тишни қамаштирадиган. *Аччиқ (донали) анор. Отаси аччиқ олма еса, ўғлининг тиши қамашади.* Мақол.

3 Сезги аъзоларига қаттиқ таъсир қиладиган, ўювчи. *Аччиқ газ. Аччиқ тамаки. Аччиқ ҳид.* ▬ *Жиққа ҳўл ўтин ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун бурқтиради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Жазиллатадиган, жонни ачитадиган. *Далаларда кеч кузнинг аччиқ шамоли эса бошлади.* С. Аҳмад, Қалрдон далалар. *Ташқарида шамол увуллар, аччиқ совуқ нақ баданни кесиб кетгудай эди.* Газетадан. *[Шербек] Тўриғини эгарлади. Ўзини эгар устига олар-олмас, отга аччиқ қамчи босди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 *кўчма* Кишига қаттиқ тегадиган, кўнгилга озор берадиган; қаттиқ, нохуш. *Аччиқ истеҳзо. Аччиқ танқид. Ҳақ сўз — аччиқ сўз.* Мақол. ▬ *У ҳатто бу аччиқ таъналарни эшитмагандай.. сур бўлиб турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

Тили аччиқ Кишига қаттиқ тегадиган қилиб гапирадиган, гап билан узиб оладиган. *Элмуродга рота командири ёқмади: қалампир, тили аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапирарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

6 *кўчма* Ғам-изтиробли; аламли. *Унинг аччиқ кўз ёшлари ҳар қандай одамга таъсир қилмасдан қолмасди.* «Ёшлик». *Чеки кўринмас бу сўқмоқ йўловчининг мадорини, наинки мадорини, жонини оладиган қисматдай аччиқ.* «Саодат».

7 *от* Қаҳр, жаҳл; зарда. *Ҳозир менинг аччиғим ҳам қаҳрим бор.* «Эрали ва Шерали». *Бобонгнинг аччиғи қурсин, ёмондир.* «Нурали».

Аччиғи бурнининг устида *(ёки* **учида)** Бекорга, сал нарсага жаҳли қистайверадиган одам ҳақида. *-Ҳа, қизи тушмагур. Нафасини ҳам чиқармайди-я. Аччиғи ҳам бурнининг учида, — деди Муротали.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Аччиғи келмоқ** (ёки **чиқмоқ, қистамоқ**) Жаҳли қўзғамоқ. *Гўрўғлининг аччиғи келганини билиб.. Соқи ўрнидан турди.* «Маликаи айёр». *Хуршид аччиғи чиқди, деб ўйлади..* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Айтсам, яна аччиғингиз қистайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аччиқ устида** Жаҳл қўзғаган пайтда. *Бас энди, аччиқ устида ҳар ким ҳар гапни айтади.* Ҳамза. **Аччиқ қилмоқ** Жаҳл қилмоқ, зарда қилмоқ. *Бир талатўпни сотиб олдинг, қаттиқ гапирдинг, деб аччиқ қилди.* «Маликаи айёр». **Жон аччиғида** Жаҳд-алам билан, жон-жаҳди билан. *От жон аччиғида олд оёқларини девор баравар кўтариб сапчиди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У [Ортиқ] сапчиб ўрнидан туриб.. жон аччиғида машина орқасига айланиб ўтиб, брезентни очиб ташлаб, ўриндиқлар тагини титкилай кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

8 *от* Қийинчилик, машаққат; ғам-ғусса, ғам-ҳасрат; азоб-уқубат, *Аччиқ билан чучукни тотган билур, узоқ билан яқинни юр-*

ган билур. Мақол. *Бир аччиқнинг бир чучуги бор.* Мақол. ▬ *Турмушнинг аччиқларини тотиб кўрган.. қадимги батрак Абдурасул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АЧЧИҚЛАНМОҚ Жаҳли чиқмоқ, ғазабланмоқ. *Бегим, гарчи аччиқлансанг ҳам, айтишга мажбурман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тез аччиқланадиган, жиззаки ва қўпол одамларни милицияда хизмат қилишга йўл қўйиб бўлмайди.* Газетадан.

АЧЧИҚЛАШМОҚ Ўзаро қаттиқ-қурум гап қилишмоқ, хафалашмоқ. *Гулнор ўзи ким? Унинг туфайлидан дадам билан аччиқлашдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

АЧЧИҚМИЯ Бурчоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик.

АЧЧИҚ-ТИЗЗИҚ Аччиқ-алам ифодали, жаҳл-зардали (гап-сўз, хатти-ҳаракат ҳақида). *Никоҳ куни ниманинг жўнидандир қуданг билан аччиқ-тиззиқ айтишибсан.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Шавкатнинг аяси билан дадаси бирпасда нари-бери бўлишиб, аччиқ-тиззиқ билан туриб кетишади.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *Эломонов хотинининг аччиқ-тиззиқ гапларига хийла кўникиб қолган эди.* М.М.Дўст, Истеъфо.

АЧЧИҚ-ТИРСИҚ *айн.* **аччиқ-тиззиқ**.

АЧЧИҚТОШ Алюминий, хром, темир сингари металларнинг сульфат кислота билан ўзаро таъсиридан ҳосил бўлган тузлар (кўн саноатида ва тиббиётда қўлланади). *Бир куни дошқозонда аччиқтош сувига каҳрабони солиб қайнатаётган эди, саройдан фаррош келиб: -Зоти олийлари сизни чорлаётирлар, – деди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

АЧЧИҚ-ЧУЧУК I Дунёнинг, ҳаётнинг лаззати ва ғам-ташвишлари. *Бу икки тенгқур бир кўрпада катта бўлишган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини баравар тотиб кўришган.* «Ёшлик».

АЧЧИҚ-ЧУЧУК II Тўғралган помидор ва пиёздан тайёрланадиган совуқ таом. *Чорпояда оёқ узатиб, ўн чоғли киши чой ичар, бирови аччиқ-чучук тайёрлаб, бирови турп майдаларди.* С. Нуров, Нарвон.

АШАДДИ(Й) |*а.* اشد – энг қаттиқ, энг кучли| Ўта даражада. *Ашаддий фирибгар. Ашаддий юлғич. Ашаддий безори.* ▬ *Энг ашаддий душмани Зебихон эди; энг яқин ўртоғи Зебихон бўлиб қолди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Япониялик-ларнинг ашаддий коллекционер эканлиги кўпчиликка яхши маълум.* Газетадан.

АШЁ |*а.* اشيا – буюмлар, нарсалар| *кт.* Нарса, буюм (асосан бирор нарсага қаратилиб, оид нарса-буюмларни билдиради). *Уй-рўзғор ашёлари.* ▬ *Котиб.. ёзув ашёлари турган.. курси олдида тиз чўкди.* Ойбек, Навоий. *Текширув чоғида машина пешона ойнаси.. олчаранг бўёқнинг кўчма бўлаклари далилий ашё сифатида олинди.* Газетадан.

Хом ашё, хомашё Ишлаб чиқаришда маҳсулотлар тайёрлаш учун қўлланадиган (фойдаланиладиган) нарса. Масалан, пахта тўқимачилик саноати учун хомашё ҳисобланади. *Хом ашё сотиб олиш ҳажмлари анча ўсди.* Газетадан.

АШЁВИЙ: **ашёвий далил** Далил бўладиган нарса, буюм. *У марҳум калтакланган жойни кўрсатиб беради. Балки ашёвий далиллар топилиб қолар.* «Ёшлик».

АШИР I: **ашир ойи** *с. т. айн.* **муҳаррам ойи** *қ.* **муҳаррам**.

2 Ашир (эркаклар исми).

АШК |*ф.* اشک – кўз ёши| *эск. кт.* **1** Кўз ёши, ёш. *Оҳим била эшикда ўт, ашким била девор нам.* А. Навоий. *Булут бағрин ой ҳажри гўё сўкар, Недин йўқса ашкини юммай тўкар.* А. Навоий.

АШРАФ |*а.* اشرف – энг шарафли, энг олижаноб, энг улуғ| *эск. кт.* Иззат-обрўли, улуғ. *Ўзи давлатманд бир киши, Тошкент ашрафларининг кўплари билан алоқадор бўлганликдан, балки отангиз билан таниш чиқар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШТАК *шв.* Аштак-паштак.

АШТАК-ПАШТАК Данагини ажратиб олиб, ўрнига мағиз солиб қуритилган ўрик, мағизли туршак.

АШТАРХОНИЙЛАР Шайбонийлар сулоласидан сўнг 1601-1757 йилларда Мовароуннаҳрни идора қилган сулола.

АШУЛА Якка хонанда, гуруҳ ёки хор ижро этадиган, куй басталанган (куйга солинган) асар ва унинг ижроси; қўшиқ. *Ўзбек халқ ашулалари. Ашула овози эшитилди.* ▬ *Гуландом.. дуторни чертиб, енгил, шўх ашулани бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла чапак чалибди, ашулага қўшилибди.* А. Қаххор, Минг бир жон. *Ичкаридан болаларнинг ашуласи билан музика эшитиларди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

Эски ашула Эски гап, кўп айтилган гап. *Бу гал [Ҳожи] Ўзбек ойимнинг ўша эски ашуласини.. тўзимсизлик билан кутар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АШУЛАЧИ Ашула айтувчи, хонанда. *Қўнғиз мўйловли, гавдаси бузуқ ашулачи ўрнидан туриб, торини черта бошлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

АШША *бол.* Ош, иссиқ овқат.

АШЪОР |*а.* اشعار — шеърлар| *эск. кт.* Шеър; шеърлар, байтлар. |*Навоий*| *Форсий ашъорда «Фоний», туркий ашъорда «Навоий» тахаллусини қўллаган.* Ойбек, Навоий.

АШҚОЛ-ДАШҚОЛ *с. т.* Рўзғорда ёки бирор касб-корликда керак бўладиган нарсалар, буюмлар; қақир-қуқур, лаш-луш. *Тўртинчи аравада чодирлар, кўрпа-тўшаклар, жўнаб кетаётганларнинг ашқол-дашқоллари.* С. Анорбоев, Оқсой.

АЪЁН |*а.* اعيان — улуғлар, таниқли кишилар| *эск. кт.* Энг юқори қатламга мансуб, ҳукмдорга яқин турган, баланд мартабали кишилар; амалдорлар. *Қандайдир бир хаёл ичида ўтирувчи бу йигит Тошкентнинг машҳур аъёнларидан бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли — Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АЪЗАМ |*а.* اعظم — энг катта, энг буюк| **1** *эск. кт.* Улуғ, буюк.

Вазир(и) аъзам *тар.* Бош вазир. *Вазир аъзам подшога қуллуқ қилиб.. жарчи жўнатди.* «Эртаклар».

2 Аъзам (эркаклар исми).

АЪЗО |*а.* اعضا — узвлар, қисмлар| **1** Одам ёки ҳайвон организмининг муайян бир вазифани бажарувчи қисми. *Сезги аъзолари. Ички аъзолар.* ▬ *Ҳар бир аъзоси қақшаб оғрирди.* «Шарқ юлдузи».

2 Кишининг бутун вужуди; бадан, тана. *-Сиз нима жавоб бердингиз? — деди бутун аъзосини титроқ босган Гулсумбиби қичқириб.* Ойбек, Танланган асарлар.

Аъзойи бадан Бутун аъзо, бутун вужуд. *Ота уйига етиб борганида ҳам аъзойи баданидаги қалтироқ босилмади.* С. Нуров, Нарвон.

3 Бирор гуруҳ, ҳудуд ва ш.к.да яшовчи, унга мансуб шахс. *Ошла аъзоси. Маҳалла аъзолари.*

4 Бирор гуруҳ, кенгаш, жамоа, жамият ва ш. к.га расмий қабул қилинган, сайланган, унда фаолият кўрсатувчи шахс, жамият, мамлакат ва ш. к. лар. *Партия аъзоси. Кенгаш аъзоси.* ▬ *Гуруҳ аъзолари қидирув ишларини мой томчиси изидан бошлашга қарор қилишди.* Газетадан. *Жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли бир аъзосига айланган Ўзбекистон ҳеч қачон уруш тарафдори эмас ва у тинчлик учун курашда мудом иштирок этаверади.* Газетадан.

АЪЗОЛИК Аъзо ҳолати; мансублик. *Партия аъзолиги. Аъзолик взноси. Аъзолик ҳақи.*

АЪЛАМ |*а.* اعلم — энг билагон, энг доно| *эск. дин.* **1** Шариат қонунлари билимдони.

2 Шариат қонун-қоидалари юзасидан берилган фатвони тасдиқ ёки рад этувчи диний арбоб; бош муфти. *Маросимга етиб келган қози, мингбоши, аълам, муфти, домлаимомларга ўз мартабаларига қараб «аъло», «авсат» чопонлар кийдирилмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ҳасан ака пулни бераверса, аълам чиқиб ўлчаб, васиқасини қилиб бераверади.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

Валлоҳи аълам *қ.* **валло(ҳи).**

3 Аълам (эркаклар исми).

АЪЛО |*а.* على — энг юқори; буюк| **1** Сифати, фазилати ва ш.к. жиҳатидан энг юқори; асил. *Корхонадан ҳар куни 28 тонна аъло сифатли маҳсулот олинмоқда.* Газетадан. *Мактабда Сатторни ҳамма яхши кўрарди: зеҳнли, ўқишда ҳам, хулқда ҳам аъло бола эди.* Ў. Усмонов, Қисмат.

2 Ўқув юртларида: беш балли тизимда энг юқори баҳо. *Ҳўп, ҳозир кўрамиз.. «Яхши!».. «Ўрта».. «Ўрта».. Қани «аъло»? Русчадан нима учун «яхши»?* А. Қаҳҳор. Айб кимда?

3 Аъло (эркаклар ва аёллар исми).

Арш(и) аъло *қ.* **арш** | **1**.

АЪЛОЧИ 1 Аъло баҳога ўқувчи. *-Икковимиз ҳам бир институтда ўқидик. У |Муҳаррам| ҳам аълочи эди, — деди Элмурод.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ўз ишини, вазифасини аъло даражада бажарувчи ёки фақат аъло сифатли маҳсулот ишлаб чиқарувчи. *Аълочи бригада. Аълочи сотувчи. Корхона аълочиси.*

АЪМО |*а.* اعما — кўр| *эск. кт.* Кўзи ожиз, кўр. *Тўғриликдан юрса аъмоларга йўл бошлар таёғ.* Ҳабибий. *Оқил бўлур аъмолар, пул ўлсина, пул ўлсин.* Воқиф.

АЪМОЛ |*а.* اعمال — амаллар, ишлар| *эск. кт.* Қилинган ёки қилинадиган иш(лар); амал. *Бу ҳолни, айниқса, муборак Рамазон ойи муносабати билан ўтказиладиган маърифий аъмоллардан ҳам билиш мумкин.* Газетадан.

Номаи аъмол *қ.* **нома.**

АЪРОФ |*а.* اعراف — аросат, ўрталик — Қуръонда таърифланган жаннат билан дўзах орасидаги жой|: **аърофда қолган** Аро йўлда

қолган; на у ёқли, на бу ёқли бўлган; икки жаҳон ораси бўлиб қолган.

АЭРО I *с.т. айн.* **самолёт**. *Автолардан қолиб юраман. Аэролардан қолиб юраман, Хаёлимда олиб юраман, Сени кўргим келаверади.* У. Абдуазимова, Ишқли умрим.

АЭРО- II [*юн.* аег — ҳаво] Ўзлашма қўшма сўзлар таркибида сўз ясовчи сифатида қатнашади ва «авиация», «ҳаво» сўзларига алоқадорликни билдиради: *аэропорт, аэросъёмка, аэродинамика* ва б.

АЭРОБИКА *қ.* **ритмик гимнастика**.

АЭРОВОКЗАЛ [аэро.. + вокзал] Аэропортларда ҳаво транспорти йўловчиларига хизмат кўрсатиладиган бино ёки бинолар мажмуи.

АЭРОДИНАМИК Аэродинамикага оид. *Аэродинамик лаборатория.*

АЭРОДИНАМИКА [аэро.. + динамика] Ҳаво ва газларнинг ҳаракатини ҳамда уларнинг қаттиқ жисмлар ҳаракатига кўрсатадиган таъсирини ўрганадиган фан.

АЭРОДРОМ [аэро.. + *юн.* dromos — югуриш, югуриш жойи] Учиш аппаратларининг туриши, учиб кетиши, қўниши учун керакли барча иншоотлари бўлган кенг майдон.

АЭРОКЛУБ [аэро.. + *инглиз.* club] Авиация ҳаваскорларининг клуби, авиация билан шуғулланувчиларнинг оммавий ташкилоти.

АЭРОМЕХАНИКА [аэро.. + механика] Механиканинг газлар мувозанати ва ҳаракатини ўрганадиган бўлими.

АЭРОНАВИГАЦИЯ [аэро.. + *лот.* navigatio — кемада сузиш] Учиш аппаратларини тегишли асбоб ва воситалар ёрдамида белгиланган йўлдан олиб бориш ҳақидаги фан; ҳаво навигацияси.

АЭРОПЛАН *эск. айн.* **самолёт**.

АЭРОПОРТ [аэро.. + *фр.* port] Ҳаво линияси трассасида жойлашган ва транспорт авиациясининг мунтазам қатновини таъминлаб туриш учун керакли иншоотлар билан жиҳозланган аэродром.

АЭРОСТАТ [аэро.. + *юн.* states — қўзғалмас] Ҳаводан енгил учиш аппарати; ҳаво шари.

АЭРОСТАТИКА Ҳаво ва газларнинг мувозанат қонунлари ҳақидаги фан.

АЭРОСЪЁМКА *айн.* **аэрофотосъёмка**.

АЭРОТЕРАПИЯ [аэро.. + *юн.* therapeia — даволаш] Организмни чиниқтириш ва даволаш мақсадида очиқ ҳаводан фойдаланиш усули.

АЭРОФЛОТ Ҳаво флоти, учиш аппаратлари мажмуи, авиация.

АЭРОФОТОСЪЁМКА, аэрофотосуратга олиш Учиш аппаратларидан туриб, Ер ва ундаги нарсалар суратини олиш; шу усулда олинган сурат.

АЭРОЧАНА Моторли паррак воситаси билан юрадиган чана.

АЮҲАННОС *қ.* **айюҳаннос**.

АЯ *шв.* **1** Она, ойи. [*Мирзакаримбой:*] *Қалай, онанг бақувватми?* [*Йўлчи:*] *Аям, шукур, соғ-саломат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тарбиячи аёл, мураббия. *Аяга битта аччиқ чой қилиб беринг, қизим.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳурмат юзасидан аёллар номига қўшиб айтилади ёки аёллар номининг таркибий қисмини ташкил этади. *Эртага азонлаб далага чиқиш кераклигини эслаб, Дилдор айвонга Малика ая учун ҳам жой қилиб, чироқни ўчирмай ётди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 Ўзидан катта аёлларга ҳурмат билан мурожаат қилишда ишлатилади. [*Хонзода Гофирга:*] *Белингда белбоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан?* | *Гофир:*] *Ая! Ҳақорат қилманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

АЯМАЖИЗ с. *т. айн.* **айём(и) ажуз** *қ.* **айём**. *Бирдан аямажизнинг «ҳўкиз ўлдирар» изғирини бошланди.* С. Нуров, Нарвон.

АЯМОҚ 1 Раҳм-шафқат қилмоқ, раҳмдиллик қилмоқ. *Аямасдан урмоқ. Аямасдан танқид қилмоқ. Ёвни аяган яра ер.* Мақол. ▬ *Девларни аяманг, ўлдиринг, Заргар..* «Маликаи айёр». *Зулфия опа.. муғамбир ва алдоқчини ва айниқса айёр одамни ёмон кўради, аямайди.* «Саодат».

2 Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиётлик билан муносабатда бўлмоқ. *Аяган кўзга чўп тушар.* Мақол. ▬ *Баъзи ота-оналар болаларини аяган бўладилар-да, уларни ҳаёт учун яроқсиз, жисмоний заиф қилиб қўяётганларини билмай қоладилар.* С. Зуннунова, Олов.

3 Дариғ тутмоқ, ҳайф кўрмоқ; қизғанмоқ. *У мендан ҳеч нарсани аямайди.* ▬ *Маънавиятни мустаҳкамлашга меҳнат ва маблағни аямоқ ўзини келажакдан маҳрум қилиш демакдир.* Газетадан. [*Инсоф-диёнатли одам*] *..қўли калталардан мурувватини аямайди.* Газетадан. *Меҳнатингни аямасанг, сув бўлса, ўзинг ҳам, молинг ҳам тўқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

АЯНЧ *кам қўлл. айн.* **аянчли**. *Гуломжон Матқовулнинг аянч аҳволига.. қараб, юраги*

эзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғалати, ювош, мулойим, беозор ва аянч назар билан Зебига қаради.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

АЯНЧЛИ Алам-изтироб акс этувчи ҳолатли, ачиниш ҳисси уйғотадиган. *Дунёда ҳамма нарсадан мосуво бўлган бу аёлнинг ҳозирги аҳволи жуда аянчли эди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

АҚАЛЛИ [*а.* اقل — энг оз, жуда кам] *юкл.* **1** Жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаса. *Ақалли бу ерда, меҳмонга келган жойида дам олса, нима қилар эди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

2 Таъкид билдиради; ҳатто. *Нигоранинг бепарвогина қайтарган жавоби, юзида ақалли қитдай ҳам ўзгариш сезилмагани Хўжабековнинг ғазабини қайнатди.* С. Анорбоев, Оқсой.

АҚИДА [*а.* عقيده — эътиқод, ишонч; тушунча] *кт.* **1** Эътиқод қилинадиган нарса, хатти-ҳаракат, у ҳақдаги гап; тушунча. *Агар биз адолатли давлат, эркин жамият қурмоқчи бўлсак, бу олижаноб мақсадни амалга ошириш йўллари минг йиллик диний ақидалар билан муштарак эканлигини ёдда тутишимиз лозим.* Газетадан. *Ҳақиқат қиёсда очилади, деган машҳур ақида бор.* Газетадан.

2 Ҳақиқатга зид, кўр-кўрона қабул қилинган фикр, қоида. *Фақат шуни таъкидлайманки, халқчиллик ва ҳаққонийлик, адолат ва виждонийликка хизмат қилиш, инсонга садоқат адабиётнинг кеча тўқиб чиқарилган ақидалари эмас.* Газетадан. *Биз яқин кунларгача, тез орада жаннатмакон — коммунизмда яшаймиз, деган ақидага ишониб яшар эдик.* «Саодат».

2 Ақида (хотин-қизлар исми).

АҚИДАВИЙ Ақидага (ақидаларга) оид. *Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит нафақат мусулмончиликдаги энг йирик мазҳаб — ҳанафийлик таълимоти, балки умуман исломнинг ақидавий асосларини шакллантиришга қўшган беназир ҳиссаси учун Имом Аъзам (энг буюк имом) деган фахрли унвонга сазовор бўлган тарихий шахсдир.* Газетадан.

АҚИДАПАРАСТ Ақидаларга кўр-кўрона ишонувчи, ақидаларга ёпишиб олган шахс. *..ваҳҳобийлик кўринишидаги ақидапарастлар халқни қўрқувга солиб, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик уйғотиш учун турли жиноятлар содир этдилар.* Газетадан.

АҚИДАПАРАСТЛИК Ақидапарастга хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Улар диний ақидапарастлик билан ниқобланган кимсалардир, асл ниятлари эса юртга эга бўлиб, халқимизни асрий қуллик ва жоҳилия замонларига қайтаришдир.* Газетадан.

АҚИРМОҚ *шв.* Бўкирмоқ (йиртқич ҳайвонлар ҳақида). *Айиқдай бўлиб ақирди.* ▬ *Тоғда ақирган шердай бўлиб.* «Маликаи айёр».

АҚИҚ [*а.* عقيق — қизил рангли қимматбаҳо тош] **1** *от* Турли рангли қимматбаҳо тош; ҳақиқ (зеб-зийнат буюмларига ишлатилади). *Қозикалон сандиқларни очиб кўрсатди: баъзисида олмос, ёқут, ақиқ, зумрад ва марварид.. баъзиларида зеб-зийнатлар тўла эди.* С. Айний, Дохунда.

2 *кўчма сфт.* Шу тош рангига ўхшаш рангли. *Холингга маҳлиё кўр, кўргач ақиқ лабингни.* Ш. Шомуҳамедов, Одам борки.

АҚИҚА [*а.* عقيقه — ярим қимматбаҳо тош; чақалоқ сочини олиш; қурбонлик қилиш] Оилада «янги меҳмон», яъни чақалоқ дунёга келганлиги муносабати билан унинг туғилганига 7 ёки 14 ёхуд 21 кун бўлганда ўтказиладиган зиёфат, маросим. [*Имом*] *Китобларда фарзандниng отага бир неча ҳаққи бор деганлар: ..агар бола ўғил бўлса, икки қўй сўйиб, агар қиз бўлса, бир қўй сўйиб, туғилган кунининг еттисида ақиқа қилиши фарз.* С. Айний, Дохунда.

АҚЛ [*а.* عقل — эс, ҳуш] **1** Инсон миясининг дунёни акс эттириш ва шахснинг воқеликка муносабатини бошқариб турадиган фаолияти; фикрлаш қобилияти. *Жонзотлар ичида биргина одамзотга ақл ато этиб, юрагига диёнатни жойлабди.* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Ақлдан озмоқ Фикрлаш қобилиятини йўқотмоқ, эс-ҳушидан айрилмоқ. *Биринчи қадаҳ чанқоқни босиш учун, иккинчиси — хурсандчилик, учинчиси — кайф қилиб ҳузурланиш, тўртинчиси эса ақлдан озиш учун ичилади.* Газетадан.

2 Фикрлаш қобилиятининг амали; фаҳм-идрок, зеҳн. *Ақлинг билан кўр, кўз алдайди.* Мақол. ▬ *Қайси вазирим ақли зийрак, донишмандлигини билдирса, хазинамдан ўн тилло ва бош-оёқ сарпо бераман.* «Луқмони Ҳаким».

Ақл бовар қилмаслик, ақлга сиғмаслик Тасаввурга сиғмаслик, тасаввур эта олмаслик. *Нурлан ақл бовар қилмайдиган ҳикоясини базўр тамомлади.* Газетадан. **Ақлдан адашмоқ** *ёки* **ақлини йўқотмоқ, ақлини емоқ, ақли кетмоқ.** Тўғри фикр-мулоҳаза юритиш, тўғри

идрок этиш ҳолатини йўқотмоқ, эс-ҳушини йўқотмоқ. *..Қизнинг чиройлилигига баззоз бола беҳуш бўлиб, ақлдан адашиб ётиб қолибди..* «Луқмони Ҳаким». *«Яхши кўрганда, қизлар ақлини йўқотиб қўяди», дейишади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қани, жўна ҳамманг ҳам, ақлинг ебсан, ёр-ёр.* У. Исмоилов. *Бобо, хафа қилдинг мендай ўғлингни, Ақлинг кетиб, бобо, сенга не бўлди.* «Нурали». **Ақлдан эмас** Ақл юритиб қилинган тўғри иш эмас. *Гиёҳвандлик билан кураш йўлида табиатни хонавайрон қилиш ақлдан эмас.* «Саодат». **Ақли етмоқ** Тўғри идрок этмоқ, моҳиятини тушунмоқ. **Ақл кирмоқ** (*ёки* **битмоқ**) Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, эс-ҳушини йиғиб олмоқ. *Қачон сенга ақл киради?!* Сўзлашувдан. **Ақлни олмоқ** Эс-ҳушини оғдирмоқ, маҳлиё қилмоқ. *Кийгани гулгун қирмизи, Ақлингни олар жоду кўзи.* «Маликаи айёр». **Ақлини танимоқ** Ақл билан иш тутадиган бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. *Инсон туғилиб, ақлини таниган кунданоқ теварак-атрофни ўраб турган борлиқ.. ҳақида ўйлай бошлайди.* Газетадан. **Ақл тиш қ. тиш. Ақл ўргатмоқ** Панд-насиҳат, ўгит, йўл-йўриқ тарзидаги фикр-мулоҳаза айтмоқ. *Биров қоқилганда, ақл ўргатувчилар, тафтишчилар кўпаяди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Мулоҳаза, маслаҳат тарзидаги фикр. *Кўпдан кўп ақл чиқар.* Мақол. ▬ *Энди менинг ақлим шуким, ўшал кандидатингиз томонига ўтганларни қўлга олиш учун Нурмат акамнинг ҳовлисига чақириб, бир оз зиёфатча билан кўнгилларини топиб.. шояд қўлга олиб қолармиз.* Ҳамза, Бурунги сайловлар.

АҚЛАН *кам қўлл.* **1** Ақлий жиҳатдан. *Асадбек, фақат жисман эмас, ақлан ҳам оқсоқ бўлганлар валдираганида жим ўтиролмасди.* Т. Малик, Шайтанат.

2 Ақл билан. *Маданиятли инсон ҳар қандай қийин шароитда ҳам ўзини йўқотмайди, ақлан йўл топиб, мушкулини осон қилишга интилади.* Газетадан.

АҚЛИЙ Ақл-идрок фаолиятига оид, фикр юритиш билан боғлиқ. *Ақлий меҳнат.* ▬ *Ўлимигача бемор ақлий қобилиятини тўлиқ сақлаб қолганди.* Газетадан.

АҚЛЛАШМОҚ Фикрлашмоқ; муҳокама қилмоқ; маслаҳатлашмоқ. *Ётиғи билан айтинг, афандим, ўзи нима гап? Ўртага ташланг! Ақллашайлик.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Сизлар ақллашиб, қаерда Ғанибоп келин борлигини билиб, рўйхат қилинглар.* С. Аҳмад, Юлдуз.

АҚЛЛИ 1 Ақли расо; мияли. *Ақлли бола. Ақлли йигит. Ақлли ўзини айблар, ақлсиз — дўстини.* Мақол. ▬ *Муаллим ўрта яшар, ақлли, ёшларга меҳрибон киши эди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ақлли кишиларнинг садағаси кетсанг ҳам арзийди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл билан вужудга келган; фаҳм-фаросатдан, билимдонликдан далолат берадиган. *Ақлли тадбир. Ақлли иш.* ▬ *Унинг [Давлатёрнинг] баъзан лўнда ва ақлли гапларини эшитганда, Элмурод ҳузур қиларди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Зийрак, фаҳмли, ҳушёр (ҳайвон ва қушлар ҳақида). *Ақлли от.* ▬ *Даврага эълончи чиқиб: -Ҳов, яхшилар, ҳозир биз сизларга номерларни: ақлли отлар ўйинини.. кўрсатамиз, — деди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

АҚЛЛИЛИК Ақл билан иш тутиш, ақлли хатти-ҳаракат. *Сукут сақлаш ҳамма вақт ҳам ақллиликдан дарак беравермайди.* Мирмуҳсин, Умид.

АҚЛСИЗ 1 Ақли йўқ, беақл. *Мусулмонқул.. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни [Худоёрни] хон кўтариб, эл елкасига минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ақл ишлатмасдан қилинган, аҳмоқона. *-Бундоқ ақлсиз ишларни қўяйлик, хотин! — деб мулойимона сўзлаб кетди [Ҳожи].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҚЛ-ҲУШ, ақлу ҳуш Эс-ҳуш, фаҳм-идрок, фаросат. *Элмурод хаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапирди: -Ўзининг ақли-хуши жойидами? Кўринишидан ёмонга ўхшамайди-а, ўзи!?* П. Турсун, Ўқитувчи.

АҚОИД [*а.* عقايق — ақидалар, қоидалар] *кам қўлл.* Эътиқод қилинадиган нарсалар. *«Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл» деган ҳикматнинг яшовчанлигида ҳам айнан диний ақоид ва одобнинг хизмати бор.* Газетадан.

АҚРАБ [*а.* عقرب — чаён] **1** (А — *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири; Мезон ва Қавс буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида саккизинчи ойнинг арабча номи (22 октябрь — 21 ноябрь кунларига тўғри келади). *Ёзга пайров куз эди, қишга ҳам баҳор, Ҳамал гулга ёр эди, ақрабга ҳам қор.* Шайхзода.

АҚРАБО [*а.* اقربا — яқинлар] *эск. кт.* Яқинлар, ёр-биродарлар, ёр-дўстлар. *Оҳким, ҳолимни сўрмас ошнолардин бири, Ошнолар, балки ҳешу ақраболардин бири.* Муқимий.

АҚЧА *эск.айн.* **пул**. [*Ҳусайн:*] *Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишга ваъда бераман.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

АҒАНАМОҚ 1 Ётган ҳолда у ёни, бу ёнига ағдарилмоқ, юмаламоқ. *От ағанаган жойда юнги қолади.* Мақол. ▬ *Ҳар кун шомдан тортиб азонгача ётган жойида у ёқ-бу ёққа ағанаб, ўй ўйлайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Қўчқор устма-уст икки дўппи сув ичиб, ўзини ажриққа отди, худди ёш боладай ағанаб ўйнаркан, хушнуд қичқирди..* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Қуламоқ, ағдарилмоқ. *Арава ағанади. Машина ағанади. Нодира турган жойидан диванга ағанаб тушди.*

АҒДАРМА 1 Ичи сиртига, ости устига ағдарилган. *Ағдарма чакмон.*

Ағдарма этик Хом теридан ичи сиртига қилиб тикилган этик. *Йигитнинг уст-боши, ёмғирда ивиб кетган ағдарма этиги қўнжигача лой эди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Юкини ўзи ағдарадиган. *Ағдарма арава.*

АҒДАРМОҚ 1 Тикка ҳолатдан ётқизмоқ; йиқитмоқ. *Бирлашган тоғни ағдаради.* Мақол. ▬ *Оқсой қирғоқлардан ошиб-тошади. Кўкка бўй чўзган, мағрур дарахтларни ағдариб, арзимаган бир хасдай оқизади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тепадан пастга қулатмоқ. *Отдан ағдармоқ.* ▬ *Қақвон шаҳрининг шоҳини шоҳи Аббос дер эди.. Аббосни филдан ағдарди.* "Нурали".

3 Идишни тўнкариб, ундаги нарсани бўшатмоқ; қуймоқ, тўкмоқ. *Косадаги сутни тоғорага ағдармоқ. Кўмирни ерга ағдармоқ. Қопдаги картошкани ўрага ағдармоқ.*

4 Остини устига қилмоқ, ичини сиртига, бир томонини иккинчи томонига айлантирмоқ. *Ерни ағдармоқ. Лойни ағдармоқ. Хирмонда пахтани ағдармоқ.* ▬ *Муюлишда ётган оқ қоғоз Муроджоннинг диққатини тортди ва олиб ағдариб кўрди.* Газетадан.

5 *кўчма* Ҳокимият тепасидан ёки юқори мансабдан туширмоқ; олиб ташламоқ. *У [Йўлчи] деди: ..жамики меҳнаткашлар яктан бўлиб чиқса, бойларни ва қонхўр Николайни ағдариб ташлаши аниқ гап.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 *кўчма* Йўқ қилмоқ, барҳам бермоқ. [*Қорабулоқликлар*] *Елкаларида эзиб келган қора қашшоқликни ағдариб ташлаш умидида шод ва хуррам бўлиб борадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

7 *кўчма* Айб, жиноят ва ш. к.ни тақамоқ. *Салим ҳам бутун айбни Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла унга бўҳтон ағдариб чиққанини фаҳмлаб, ҳақиқатни айтмаса бўлмаслигига жазм этди.* Мирмуҳсин, Умид.

Астар-аврасини ағдармоқ *айн.* **авра-астарини ағдармоқ**. *қ.* **авра-астар**. **Йил ағдармоқ** Мучал йил ҳисобидан фойдаланиб, туғилган йилини аниқламоқ. **Кўнгилни ағдармоқ** Кўнгилни оздирмоқ. **Ўзига ағдармоқ** 1) ўз томонига ўтказмоқ, ўзига тортмоқ, жалб қилмоқ; 2) ўзлаштирмоқ. *Гапиринг, Абдишукур, жуҳуднинг пулини қандай қилиб ўзимизга ағдарамиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

АҒДАР-ТЎНТАР Алғов-далғов, бетинч ва бетартиб. *Пул деб оқар дарёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин, Ағдар-тўнтар дунёлар, пул ўлсин-а, пул ўлсин.* Воқиф.

Ағдар-тўнтар қилмоқ 1) остин-устин қилмоқ, бутунлай бетартиб қилиб ташламоқ; 2) обдан ковлаштирмоқ, синчиклаб текширмоқ, ахтармоқ, тинтимоқ. *-Орлов мелисалари [милициялари] билан ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилаётибди, — деди Фани ота.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

АҒЁР [*а.* اغيار — бегоналар; рақиблар] *эск. кт.* 1 Ўзгалар, бегоналар. *Ағёрларга лутф ила эҳсон қачонгача?* Муқимий.

2 Рақиб; рақиблар. *Билмам, на гуноҳим бор, олмайди хабар бир йўл? Ё рашк ила ағёрим бегона қилиб кетди.* Ҳамза. *Жўралари ташлаб кетган, Ағёр тиғи кўксига ботган.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

АҒНАМОҚ *айн.* **ағанамоқ.** *Бектемир пулемёт ёнида ағнаб ётган душманга тикилиб, кейин милтиғини ҳавода силкиб, ўртоқларига ишора қилди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АҒРАЙМОҚ *айн.* **анграймоқ.** *Баширжон тили сўзга келмай, «қиёматли» укасига анча вақт аграйиб турди, ниҳоят, зўрма-зўраки жилмайгандек бўлди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Фотима опа эшикдан кириб келаётган Умидни кўриб, аввал аграйиб қолди. Кейин қовоғини солиб, ерга қаради.* Мирмуҳсин, Умид.

АҲ *унд. с.* Қўрқув, ҳаяжон ёки севинч, газаб туйғуларини ифодалайди. *-Тезроқ келинг, Ҳомид ака. Отабекни ўлдирдик! — деди*

шошиб Отабек. -Аҳ! — деб югуриб келди Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲА *унд. с.* Бировнинг қийин аҳволидан кулиш, масхаралаш, истеҳзо ва ш. к.ни ифодалайди. *-Аҳа, қалай, ёмон ботиб кетдими?.. — деди Ҳамза чўрт кесиб.* К. Яшин, Ҳамза.

АҲАМИЯТ [*а.* اهمیت — жуда муҳим] Ҳаётда ва фаолиятда тутган ўрин, қиймат; муҳимлик. *Саноат жадал ривожланаётган бир пайтда ҳавони заҳарли газлардан тозалашнинг аҳамияти тобора ортаётир.* «Фан ва турмуш». *Нотиқлар алломанинг ҳаёти ва фаолияти, у қолдирган улкан илмий меросининг аҳамияти ҳақида сўзладилар.* Газетадан.

Аҳамият бермоқ Диққат-эътибор қаратмоқ, муҳим деб муносабатда бўлмоқ. *Мевали дарахтларни кўпайтиришга алоҳида аҳамият бериш керак.* «Фан ва турмуш».

АҲАМИЯТЛИ Аҳамиятга эга бўлган; муҳим. *Йиғинда аҳамиятли бир масала кўрилиб қолса, қишлоқлилар тез-тез мулла Обидга маъноли қилиб қарашади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

АҲАМИЯТСИЗ 1 Аҳамияти йўқ, муҳим эмас. *Анвар .. нома ва аризаларнинг муҳимини аҳамиятсизидан ажратиб, ҳудайчига топшириш учун тайёрлар.. эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳечқиси йўқ, арзимайдиган. *Бўксам устига бир оз ханжар учи тегиб ўтган бўлса ҳам, аҳамиятсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲБОБ [*а.* احباب — дўстлар] *эск. кт.* Дўст, дўстлар. *Яхшилар доим насиҳат айлар ўз аҳбобига: Ичмагил, ҳушёр бўл, тушма бало гирдобига.* Воқиф.

АҲВОЛ [*а.* احوال — ҳолатлар] 1 Муайян вақт ва шароитдаги ҳолат; вазият. *Водийдаги аҳвол хавотирли эди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Йўлчи Қоратойдан замон аҳволини сўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Турмуш ва иш-фаолиятдаги ҳолат; ҳол-аҳвол. *-Аҳволингиз қалай?— Йўлчи Шокир отанинг аҳволини, тирикчилигини сўради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хатда аҳволини очиқ-ошкор айтди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Жисмоний, руҳий ҳолат. *Беморнинг аҳволи.* ▬ *Шундай бўлди девлар аҳволи, Турай деса йўқдир ҳеч ҳоли.* «Маликаи айёр».

Аҳволи руҳия *эск. кт.* Руҳий ҳолат, кайфият. *Эъзозхоннинг аҳволи руҳиясини жуда яхши тушуниб олган Тозагул дугонасининг қалбида, руҳида, кайфиятида юз берган ўзгаришни.. сўрашга ботина олмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Аҳвол сўрамоқ** *айн.* **кўнгил сўрамоқ**, *қ.* **кўнгил**. *Улар ачиниб, Муроддан аҳвол сўрашди, ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўтаришди.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Ташқи кўриниш ҳолати; қиёфа (одатда, ёмон, ёқимсиз ҳолатга нисбатан). *Аҳволингни қара, тағин сен ҳаммомга тушган боласан, чиннидек кўйлакни нима қилдинг?* Ойдин, Ўзи монанд.

Бир аҳволда Ночор, бўлмағур аҳволда. *Азизхон бундай қараса, Лутфинисонинг устидаги кўйлак бир аҳволда.* С. Аҳмад, Уфқ. **Не аҳволда** Қийин аҳволда, қийинчилик билан. *Бемадор, бутун вужуди қалтираб титраётган қадди дол Эна одим жойда нафас ростлай-ростлай, не аҳволда уйига етиб олди.* «Ёшлик».

АҲВОЛОТ *кт. кам қўлл. қ.* **аҳвол**. [*Раҳмат Отабекка:*] *Отам сиз билан ўтиришиб, Тошкент аҳволоти тўғрисида сўзлашмоққа муштоқдирлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

АҲД [*а.* عهد — ваъда, сўз бериш] 1 Ўзига ёки ўзгага берилган қатъий сўз, ишонтириш сўзи; қарор. *Аҳдида турмоқ. Аҳддан қайтмоқ.* ▬ *Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди.* Ҳамза.

Аҳд қилмоқ Жазм қилмоқ. *Сизни жуда кўп эладим, жуда кўп ўйладим, кейин шу хатни ёзишга аҳд қилдим.* О. Ёқубов, Тилла узук.

2 Шартнома, келишув, битим. *Биринчи сентябрь, бутун халқимиз Тинчликнинг аҳдига қўяди қўлин.* Ғ. Ғулом.

Аҳд қилишмоқ *айн.* **аҳдлашмоқ**. [*Тантибойвачча:*] *Кечқурун Гулнорга боришга вагончи билан аҳд қилишганлиги ёдига тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

АҲДЛАШМОҚ 1 Ўзаро қатъий ваъда бермоқ; ваъдалашмоқ. *Жон, Полвон оға, мени қумғами, дашғами олиб кетинг.* [*Полвон:*] *Севганим бор, бика, аҳдлашганмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *расм.* Ўзаро шартнома тузмоқ, битимга келишмоқ. *Ўзаро фойдали ҳамкорлик тўғрисида дастлабки аҳдлашувга эришилди.* Газетадан.

АҲДНОМА Расмий шартнома, битим; пакт. *Ўзаро ёрдам тўғрисида аҳднома. Аҳдномани тасдиқламоқ.*

АҲД-ПАЙМОН, **аҳду паймон** Ўзаро қатъий келишув, битим, ваъда. *Охири она-*

лар ичкарида нон ушатдилар-у, ташқарига «Замира билан Муҳаммаджон ўқишдан кейинга аҳд-паймон қилди», деб маълум этдилар. П. Қодиров, Уч илдиз.

АҲЁН [*а.* احيان – вақтлар, муддатлар]: **аҳёнда** *ёки* **аҳён-аҳёнда** 1) ҳар замон-ҳар замонда, гоҳо-гоҳо, баъзи-баъзида. *Бу икки улфат аҳёнда мана шундай дилкашлик қилганларида, суҳбат бошдан-оёқ икки мавзудан четга чиқмас эди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. *Аҳён-аҳёнда Қурбон ота ўтмишини ҳикоя қилиб қолса, Бегижон учун у мудҳиш ва афсонадек бўлиб туюлар эди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) у ер-бу ерда, сийрак, *Аҳён-аҳёнда жангчиларнинг каскалари кўриниб қолади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

АҲИЛ [*а.* اهيل – яқин, иноқ] Ўзаро жуда тотув муносабатли, иноқ-иттифоқ. *Аҳил жамоа. Аҳил яшамоқ.* ▬ *Аёл бор жойда меҳнат мазмунли, фарзандлар бахтиёр, оила фаровон ва аҳил.* «Саодат». *Босқинчилар нима бўлса ҳам бу аҳил одамларни бир-биридан жудо қилиш, ораларига низо солиб, кейин босқин қилишига аҳд қилишибди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

АҲИЛЛАШМОҚ Аҳил-иноқ муносабатли бўлмоқ. *Биз Холмат ака билан аҳиллашиб қолдик.* Газетадан.

АҲИЛЛИК Аҳил муносабат, шундай муносабатли ҳолат. *Оғайнилар ўзларининг аҳиллиги, бир-бирига меҳри, шафқати билан ҳамманинг диққатини жалб этар, ҳавасини келтирар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

АҲИЛЧИЛИК *айн.* **аҳиллик**.

АҲКОМ [*а.* احكام – ҳукмлар, буйруқлар, қонунлар] *эск. кт.* Қонун-қоидалар, йўл-йўриқлар, ҳукмлар. *Унинг тўпламига киритилган ҳадислар фақатгина шариат аҳкомларига оид умумий қоидаларни акс эттириб қолмай, балки инсонларга хос барча хислат ва фазилатлар.. тарғиботига бағишланган.* Газетадан.

АҲЛ [*а.* اهل – халқ, аҳоли; лойиқ] *кт.* **1** Маълум бир қараш (нуқтаи назар), дин ва ш. к.га мансуб кишилар, одамлар. *Ислом аҳли.*

2 Истиқомат қилувчи, яшовчи кишилар; аҳоли. *Шаҳар аҳли. Қишлоқ аҳли. Жаҳон аҳли. Маҳалла аҳли.* ▬ *Олур бизлардан ибрат аҳли олам..* Ҳабибий.

3 Иш-фаолият, касб-ҳунарнинг маълум турига мансуб, шу соҳада фаолият кўрсатувчи кишилар, одамлар. *Меҳнат аҳли. Савдогар аҳли. Илм аҳли.* ▬ *Коммуна она бағри кенг, сахий бир ижодкор сифатида ҳам санъат аҳли ичида машҳурдир.* «Саодат».

4 Қатнашчи, иштирокчи. *Конференция аҳли. Суҳбат аҳли.* ▬ *Мажлис аҳлининг аксарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқни олқишлади.* Ойбек, Нур қидириб.

АҲМОҚ [*а.* احمق – эси паст, тентак] **1** Ақл билан иш қилмайдиган, ақлга зид, бемаъни ишлар қиладиган, шундай ишларга йўл қўядиган. *Эсинг кирмади сен аҳмоқнинг. Бошимизни балога қўйиб, ўзинг бу ёқларда тупроққа қоришиб юрибсан.* С. Аҳмад, Уфқ.

Аҳмоқ қилмоқ Лақиллатмоқ, алдамоқ. *Иннайкин, ишим битди, эшагим лойдан ўтди, деб ўзини лақиллатиб кетаверардим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Ҳақорат ифодалайди. *-Аблаҳ одам экансан! – деди* [*шом*]. *-Сиз ҳам аҳмоқ мулла экансиз! – деди Сафар бўзчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

АҲМОҚГАРЧИЛИК *с. т. айн.* **аҳмоқлик.**

АҲМОҚЛИК Аҳмоқона хатти-ҳаракат, ножўя иш; шундай хусусиятга эгалик. *-Агар Фотима шунга тегса, аҳмоқлик қилади. У устидан ялтирагани билан, асли паст одам! – деди Муса.* П. Турсун, Ўқитувчи.

АҲМОҚОНА Аҳмоқларга хос йўсинда, аҳмоқларча. *Аҳмоқона ҳаракат қилмоқ. Аҳмоқона савол.* ▬ *Марямхон дастлаб ўз кундоши билан чиқишолган эмас. Ҳатто мусулмонларнинг бундай «аҳмоқона закуни»ни фикрихаёлига асло сиғдира олмаган.* Ойбек, Танланган асарлар.

АҲМОҚЧИЛИК *айн.* **аҳмоқлик.**

АҲОЛИ [*а.* اهالى – «аҳл» сўзининг кўплиги] Маълум бир ҳудуд, вилоят, мамлакат ва ш. к.да истиқомат қилувчи одамлар. *Маҳаллий аҳоли. Шаҳар аҳолиси. Аҳолини рўйхатга олиш.* ▬ *Зарафшон воҳасида 4 миллионга яқин аҳоли яшайди.* «Фан ва турмуш».

Б

БА [а — *қисқа] унд.с.* Баъзи уй ҳайвонларини чақириш учун ишлатилади. *Ба қуррай!* (қўйни чақириш учун).

БА [а — *чўзиқ] тақл. с.* Қўйлар маърагандаги товушни ифодалайди. *Тўрабой аканинг қўлидаги ҳали териси қуримаган қўзичоқлар аҳён-аҳён майингина «ба» деб қўяди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

БА- [*ф.* ـبا — олд қўшимча] Асосан, арабча, форсча-тожикча сўзлар олдидан қўшилиб, бирор сифат-белгига эгаликни билдирувчи, -ли аффиксига тенг сифат ясовчи қўшимча, мас., *бадавлат, басавлат, бақувват.*

БААДАБ *айн.* **боадаб.**

БААЙНИ [ба.. + айни] *рвш.* Ажратиб бўлмайдиган даражада ўхшаш, айнан, худди ўзи. *Хулласи калом, бу биринчи уйланишим анвойи ташвиш ва тўполон бирлан баайни тушдагидак бўлиб ўтди..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БАБАҚ *шв.* Хўрознинг бир хил йирик тури. *Бабақ хўроз.* ▬ *Баланд тутдан қичқирганда бабақ хўроз, жавобига теваракдан минглаб овоз.* Ғ. Ғулом, Кўкан батрак.

БАБ-БАРАВАР *қ.* **баравар.** *Бўйи баб-баравар. Оғирлиги баб-баравар.* ▬ *Ҳамма мусулмонлар баб-баравар деб ўйлайсизми? Мусулмонлар ўртасида бўрилар йўқми?* Ойбек, Танланган асарлар.

БАББИТ [америкалик ихтирочи Баббит (Babbitt) номидан] *тех.* Қалай ёки қўрғошинга сурма, мис каби металларни қўшиб тайёрланадиган, ишқаланиб ейилишни камайтирувчи қотишма. *Қалай баббитлари. Қўрғошин баббитлари. Баббит подшипниклар.*

БАВОСИР [*а.* بواسير — касаллик номи] *тиб.* Тўғри ичакнинг ва орқа чиқарув йўли веналарининг кенгайиши ҳамда гугунчалар ҳосил бўлиши натижасида пайдо бўладиган касаллик. *Сурункали бавосирга янтоқ аралашмасидан тайёрланган малҳам қўлланилади.* «Фан ва турмуш». *Бавосирни мутахассис врач даволайди.* "Саломатлик".

БАВОСИТА *айн.* **билвосита.**

БАГАЖ [*фр.* bagage < bagues — йўлга олинган буюмлар; боғланган тугун] **1** Йўловчининг жўнатиш, ташиш учун тайёрлаб қўйган юки, умуман юк. *Қўл багажи. Багажни топширмоқ. Багажни олмоқ.*

2 Йўл транспортининг йўловчилар юки жойлаштириладиган жойи, бўлмаси. *Найчи машинасининг багажини очиб, иккита ўртамиёна қовун олиб, хотинига тутқазди.* Газетадан.

3 *с. т. кўчма* Билим даражаси, савия. *Улар [инспекторлар] бошқаришнинг янги органларига эски багаж билан келган, қишлоқ хўжалигининг конкрет тармоқларида чуқур билимга эга бўлмаган кишилардир.* Газетадан.

БАГАЖНИК [*р.* — «багаж жойи» маъносини ифодалайди] Йўл транспорти (велосипед, мотоцикл ёки автомобил)нинг юк ортиладиган махсус жойи (бўлмаси), юкхона. *Багажникни очмоқ. Багажникни беркитмоқ.* ▬ *Домла куни бўйи елиб-югуриб ҳолдан тойганига қарамай, иккита оғир чамадонни машинага ўзи олиб чиқди ва багажникка ўз қўли билан жойлаштирди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Мен багажникда қўчқор олиб келганман.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАД [*ф.* بد – ёмон, ярамас] Зарарли, ёмон. *Қизим ақлли, хушли қиз, дадасининг бундай бад ниятини билади. Шундан хафаланади, куяди.* Ойбек, Танланган асарлар. [*Зиё шоҳичи:*] *Бизнинг бу ҳолга тушишимиз ўз феъли бадимиздан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ганжа ёлғиз қолгач, турли бад хаёлларга борди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Бад олмоқ Шубҳаланмоқ, шубҳа қилмоқ, ҳадиксирамоқ. *Чамаси Султонали аблаҳлик қилиб, Анварни бад олдириб қўйган ва тонг вақти, улар уйқуда экан чоғида юйиб бўлиб, яна шубҳани орттирган бўлса керак.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бад емоқ** Шубҳа билан қарамоқ, ишончни йўқотмоқ. *У энди ҳеч нарсадан бад емас, Жўмард кўриб қолса рашк қилади, деб ўйламасди.* Мирмуҳсин. Илдизлар ва япроқлар.

БАД- [*ф.* بد – ёмон] Асосан форсчатожикча ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, «ёмон», «ярамас», «зарарли» маъноларини ифодалайди, мас., *бадбўй, баднафс, бадфеъл.*

БАДАВИЙ [*а.* بدوی – саҳро кишиси, саҳрода яшовчи] Арабистон яриморoли ва Шимолий Африкада яшовчи кўчманчи ва яримкўчманчи араб қабилалари; саҳройи, кўчманчи. *-Саҳрода арабларнинг бадавий деган ёввойи тоифаси бор экан. Ўшалар ҳажга келган-кетганларни талар экан, – деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бадавий ғазабдан титраб ногаҳон, Тик боқкан кўзларга санчийди шамшир.* Х. Даврон, Қақнус.

БАДАВЛАТ [ба.. + давлат] Катта бойликка, бисотга эга бўлган; бой. *Бадавлат одам.* ▬ *У ўз ажойиб ғоясини амалга ошириш учун маблағ билан таъминлаб туришга бир бадавлат одамни унатди.* «Фан ва турмуш». *Бу давлатнинг бадавлат кишилари менинг ота-инимдек, етим-есирлари болаларимдек бўлиб қолди.* «Фан ва турмуш».

БАДАВЛАТЛИК Катта бойликка эгалик; давлатмандлик. *Бадавлатлик бўлган сўнг, Бегоналар дўст бўлар.* Мақол.

БАДАЛ [*а.* بدل – алмаштириладиган буюм; эваз] **1** Бирор нарсанинг ўрнига, эвазига бериладиган ҳақ ёки нарса, нарсанинг қийматига тенг келадиган бошқа бирор нарса; эваз. *Аммо бунинг бадалига, юқоридаги моллардан ташқари бир таноб ердан олтмиш пуд пахта олиб, нақд пул бараварига ҳукуматга топширади.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой.

2 Бирор ташкилот (жамият, уюшма) аъзосининг шу ташкилотга тўлаган ёки даврий тўлаб турадиган пули; взнос. *Аъзолик бадали. Партияга аъзолик бадали.*

3 Бадал (эркаклар исми) .

БАДАЛИДА *кўм. взф.* Давомида, мобайнида, ўтган вақт ичида. *Икки йил бадалида отамнинг топиб-тутиб тўлагани қарзининг фойдасинигина қоплай олди.* F. Расул, Адолат. *Ўн йил бадалида юрагидаги заҳри заққумга айланди.* «Ёшлик».

БАДАН [*а.* بدن – тан, тана] **1** Тананинг, гавданинг сирти, сиртқи қисми. *Орқада келган Пўлағур манглай рўмоли билан яланғоч баданини артиб, терини қуритди.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Ёмғирданми, терданми бутун бадани шалаббо ҳўл.* А. Мухтор, Чинор.

2 Тана, гавда, вужуд. *Қўнжи тўла сув, кийимбош жиққа ҳўл, совуқдан бадан қалтқалт титрайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Кечаси Жаҳонгирнинг баданида оғриқ турди.* «Шарқ юлдузи». *Йигитнинг лаблари қўлига текканда, Маҳвашнинг аъзойи бадани жимирлаб кетди.* Т. Ашуров, Оқ от.

БАДАНТАРБИЯ *эск. айн.* **жисмоний тарбия**. *қ.* **тарбия**. *Ғозиддин тонг қоронғисида туриб, бадантарбия қилиб, обдан ювиниб олгач, китоб ўқиб ўтирар, баъзан эса қайтиб бир оз мизғирди.* О. Мухторов, Эгилган бош. *У ҳар куни бадантарбия қилгиси келарди-ю, иш кўплигидан бу истагига эриша олмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бадантарбия – дам олиш, ўпка ва юракни меъёрга солиш учун мўлжалланган бўлса майли эди-я! Афсус, уники муштлашувни, қасосни мўлжаллаган бадантарбия эди.* «Ёшлик».

БАДАР [ба.. + *ф.* در – эшик]: **бадар кетмоқ** Ном-нишонсиз кетмоқ, дом-дараксиз кетмоқ, ғойиб бўлмоқ. *Ўша келган бўйи бадар кетган.* «Ёшлик». *-Боққа бир бордингиз-у, бадар кетдингиз, – деб гинахонлик қилиб кўришди амма.* С. Анорбоев, Меҳр.

БАДАРҒА [*ф.* بدرقه – кузатиш; кузатиб борувчи] **1** Ўз ватани (юрти)дан бошқа жойга сурилиш, ҳайдалиш, қувғун. *Айрилиқ устига энди бадарғаси ҳам чиқди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

Бадарға бўлмоқ Бирор сабаб, мажбурият билан ўзга юртларда сурилиб юрмоқ; ўз

жойидан бошқа жойга ҳайдалмоқ. *Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга бадарға бўлиб, яқинда келди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бадарға бўп чиқдик юрту қалангдан, Туташиб ўт чиқар сенинг танангдан..* «Эрали ва Шерали». **Бадарға қилмоқ** Ўз жойидан бошқа жойга ҳайдаб юбормоқ, қувғун қилмоқ. *Кўп халқлар ўз ватанидан бадарға қилинди.* «Шарқ юлдузи».

2 *ҳуқ.* Суд ҳукми билан бошқа ерга юбориш; кўчириш, сургун.

БАДАСТИР [*ф.* بەدستوری — маълум тарзда; тартиб-қоида асосида] *кам қўлл.* Ҳар жиҳатдан тўла-тўкис таъминланган, барча керакли нарсаси мавжуд, бекаму кўст. *Ўзи ҳам ўлимлигини бадастир қилиб қўйган экан.* «Шарқ юлдузи». *-Ҳамма нарсаси бут, тўкис, бадастир одамсан, — деди Эргаш Мирвалига.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАДАХЛОҚ [бад.. + ахлоқ] Юриш-туриши, ҳаракатлари жамиятнинг ахлоқий меъёрларига зид бўлган; ахлоқсиз. *Бадахлоқ одам.*

БАДБАХТ [бад.. + бахт] **1** Бахти кулмаган, турмушдан ёлчимаган; бахтсиз, бахти қаро, бебахт. *Мени қарғаманг, қарғаманг бадбахт қизингизни, онажон!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Манави гўдак — жигарингиз Низомни ҳам бадбахт қилган одамсиз.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кўз очиб кўргани алдадими — бас, шўрлик умр бўйи ўзини бадбахт ва айбдор ҳисоблайди.* «Ёшлик».

2 *кўчма, с.т.* «Ярамас, аблаҳ, шафқатсиз» маъносидаги ҳақорат, қарғишни ифодалайди. *Эй, бадбахт, бултур биров пайғамбарлик даъвосини қилиб осилиб ўлган эди, сен шундан ибрат олмадингми, дебди.* «Аския». *Бадбахт одамдагина раҳму шафқат бўлмайди.* «Фан ва турмуш». *Тортмоққа Ёдгорда дармон қолмади, Ўз ҳолига бадбахт душман қўймади.* «Алпомиш».

БАДБАХТЛИК **1** *айн.* **бахтсизлик**. *Бошимизга тушган неки кулфат, фалокат, бадбахтлик, зулм, хорлик — бари шундан, нафсимиздан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Пасткашлик, аблаҳлик. *-Сен бадбахтлик қилма!.. — деб Рўзи .. сўзига қўшимча қилди.* С. Айний, Жаллодлар.

БАДБАШАРА [бад.. + башара] Кўриниши ёқимсиз; хунук, кўримсиз юзли. *Меликул ота кун ботиш олдида Эралининг ҳовлисига қирқ-эллик ёшлардаги бадбашара бир одам билан кириб келди.* «Ёшлик». *Соқчи мўйловдор, девдек улкан гавдали, бадбашара бир йигит экан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БАДБИН [бад.. + *ф.* بین — кўрувчи, қаровчи] **1** Бировга ёмонлик истовчи, бузуқ ниятли, бадхоҳ. *Тушунаман, умр қисқа, Ҳақ дасти ҳам қисқароқ, Аммо нечун шу умрда Бунча бадбин яшамоқ?* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Жамият ахлоқий нормаларига тўғри келмайдиган; ярамас. *[У] Эски Шарқдаги бадбин урф-одатларга қарши, хотин-қизларни ҳуқуқсиз қулга айлантиришларига.. қарши исён қиларди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Тақсири олам, бу ғаламис гапларга асло қулоқ сола кўрманг. Булар сизни чалғитиш учун атайин айтилган бадбин гаплардир.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Умидсиз, тушкун ҳолатли; пессимист. *Қайғура бил, лекин бадбин бўлмагил, Қайғу табиий ҳол, бадбинлик ёмон.* Уйғун. *Кимсалар, бадбин дея боқманг бу кун Абдуллага, Тингласа гоҳи юриб мозий элидин зорлар.* А. Орипов.

БАДБИНЛИК **1** Ярамас, ёмон ниятли хатти-ҳаракатларга одатланиш.

2 Умидсизликка берилиш, умидсизлик. *Унинг тақдири ҳақида энг некбин бўлган Ҳайдар ҳожи энди бадбинликка тушиб, хатлар ёзади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Зикриё афанди, бадбинлик ҳам жаҳолат каби ёмон иллат.* Т. Малик, Қалдирғоч.

БАДБУРУШ **1** Юзи, башараси бурушган. *қ.* **бадбашара.** *Гулсанам қамчи зарбидан чинқириб, ўрнидан турган эди, бадбуруш бир киши уни қисқичдай қўллари орасига олди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Ҳайбатли, қўрқинчли. *Ҳар бири эшакдай келадиган учта ити занжирда. Бадбуруш зўр итлар.* Ойбек, Болалик. *Нусратилланинг қора, чўтир юзи ситилган бақадай бадбуруш бўлиб кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ростини айтсам, эшитган эдим-у, аммо эчкемарнинг бундақанги каттасини, бадбурушини кўрмаган эдим.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БАДБЎЙ [бад.. + *ф.* بوی — ҳид, ис] **1** Ёқимсиз ҳид тарқатувчи; ёқимсиз ҳидга эга; қўланса, сассиқ. *Аваз бадбўй ҳиддан бўғилиб уйғонди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ошхо-*

нанинг мендан ҳам каттароқ раҳбарлар овқатланадиган хилват бурчагидан одам боласи чидай олмайдиган бадбўй ҳид анқий бошлади. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 *кўчма* Ёмон, ярамас; хавфли. *Одобни одобсиздан ўргандим дегандек, балки ота ҳаётининг баъзи бадҳазм, бадбўй томонлари қизни узоқларга назар ташлашга мажбур қилгандир.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Ватанимизнинг зангори осмонини бадбўй булутлар қоплаган оғир синов дақиқаларида ҳам унинг [Ғафур Ғуломнинг] баланд навраси узоқ-узоқларга эшитилиб турди.* Газетадан.

БАДБЎЙЛИК Ёқимсиз ҳидга эгалик. *Соғлиқни сақлаш бўлимининг.. ифлослиги.. ариқларда.. ахлат оқиб туришидан.. бадбўйликдан билиниб турар эди.* «Муштум».

БАДГИР [бад.. + *ф.* گیر – олувчи] Тўғри ишни, гапни тескарига бурувчи; ҳадеб гина қилаверувчи, гина сақловчи; кекчи. *Бадгир одам.* ▬ *Борди-ю, шеърият даҳоси Ҳофиз бугунги кунда бадгир фикрли деб саналган экан, мендай мухлисини ҳам мардуми даврон қилинглар.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БАДГУМОН [бад.. + гумон] Ҳар кимдан, ҳар бир нарсадан шубҳа, гумон қилувчи, ҳадикчи; рашкчи. *Бадгумон одам. Бадгумон бўлмоқ.* ▬ *Бўстон хўжаси Маждиддинни биринчи кўрган ондаёқ ундан бадгумон бўлган эди.* Ойбек, Навоий. *Не сабаб бўлади-ю, оқсоқолнинг кенжа қизи бир пой олтин ҳалқасини йўқотади. Мендан бадгумон бўлишди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

БАДГУМОНЛИК Шубҳаланиш, ҳадиксираш ҳолати. *-Менда баъзи кишилардай ҳар нарсага шубҳа билан қараш, бадгумонлик хусусиятлари йўқлигини биласан, дўстим, – деди раис Камолга.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Рашкдан холи эмас ошиқлар дили, Лек бадгумонликнинг бўлма мойили.* Ф. Зоҳид.

БАДГЎЙ [бад.. + *ф.* گوی – гапирувчи] **1** Ёмон сўзлар айтиб юрувчи, ғийбатчи, иғвогар. *Шу бадгўй, борларни кўролмайдиган, йўқларга беролмайдиган оч арвоҳ-а! Зиёли эмас, миллатга зиёнли чаён.* К. Яшин, Ҳамза.

2 *шв.* Тили заҳар. *Бадгўй хотин.*

БАДЖАҲЛ [бад..+ жаҳл] **1** Аччиғи тез, жаҳли ёмон. *Баджаҳл одам.* ▬ *Баджаҳл ва қаттиққўл Валихоннинг бу хушнудлигидан бек навкарлари енгил тортиб, зўрма-зўраки илжаярдилар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Сажия баджаҳл, тили заҳар хотин, сал нарсага чақиб олади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 *кўчма* Қудратли, кучли; ҳайбатли, даҳшатли. *Омочнинг тишини созлашни, сандонда темир парчинлашни, турли асбоб ясашни ўрганар, қур-қур темирни кемираётган, сеҳргар, баджаҳл оловга узоқ тикилиб ўй сурарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қуюқ, баҳайбат, баджаҳл булутлардан йирик ёмғир томчилари савалаб турарди.* Ойбек. Қуёш қораймас.

БАДЖАҲЛЛИК Жаҳли, аччиғи тезлик; ўзини тута олмаслик хусусияти. *Қайнатанинг бутун вужуди ҳукмронлик ва баджаҳллик билан тўлиб-тошган эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шунақа одамлар бўлади. Ўзининг одамгарчилигидан ийманган дек, уни юзаки баджаҳллик, қўполлик ёки сергаплик билан ниқоблашга уринади.* А. Мухтор, Чинор.

БАДЗАБОН [бад.. + забон] Ёқимсиз гаплар айтувчи; қўпол тилли. *-Сенга айтадиган гапим шуки, – деди бойвачча чертиб-чертиб, – Сен бадқадам, бадзабон одамсан.* К. Яшин, Ҳамза. *Найзанинг захми битиб кетади, аммо бадзабон захми сира битмайди.* К. Яшин, Ҳамза.

БАДЗОТ [бад.. + *а.* ذات – киши, шахс] **1** Ёмон наслли, зоти паст, таги паст. *Бадзот одам.* ▬ *Ё олло, наҳотки бадзот бир табибнинг ўғли газетага ёзиб, эл-юртга мени ёмонотлиқ қилса-я?* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ҳақорат, сўкиш маъносини ифодалайди. *Менинг шунчалар қаттиқ гапларимга қандай чидадинг? Нега сен ҳам жавоб бермайсан, бадзот?* К. Яшин, Ҳамза.

БАДИА [*а.* بديعه – ажойиб, ғаройиб, ноёб нарса; санъат асари] **1** Нафис, нодир. *Шоир, ёзмайсанми, қани йил бўйи Авайлаб асраган бадиа сатринг?* Ғ. Ғулом.

2 Кишининг диққатини тортадиган бадиий асар. *Шоирдан бизга лирик бадиалар, фалсафий мушоҳадаларга бой манзумалар мерос бўлиб қолди.* «Фан ва турмуш». *Алишер болалик йилларида икки тилда бадиалар ижод қилиб шуҳрат топган.* Ойбек, Навоий.

БАДИИЁТ [*а.* بديعيّات – бадиалар; бадиийлик] *эск. кт.* Бадиийлик ва эстетик талабларга жавоб бера оладиган ижод ва унинг маҳсули. *У.. «адабиёт пирлари» ҳақида ёзган мақолаларида чин бадииётни сохта*

бадииётдан ажрата билиш таълимини берди.. Газетадан.

БАДИИЙ [*а.* بديعي – бадииятга, нафис санъатга оид; гўзал, ажойиб] **1** Воқеликни нафис санъат воситалари, усуллари, образлари орқали ифода этувчи; тасвирловчи. *Бадиий адабиёт. Бадиий асар. Бадиий санъат. Бадиий фильм.* ▬ *Бадиий адабиётнинг замири ҳаётдир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Элмурод бадиий асарлар одамларнинг ташна дилларига нақадар роҳат бағишлаганини сезар, лекин бундай асарларнинг ўз тилимизда камлигидан куйинар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бадиийликка тегишли, мансуб. *Бадиий маҳорат. Бадиий тасвир. Бадиий тафаккур. Бадиий дид. Бадиий салоҳият.* ▬ *Ижодда фақат ниятнинг ўзи кифоя қилмайди, шунга яраша бадиий салоҳият ва теран фикр ҳам зарур.* Газетадан. *Бадиий фикр ўзининг шакли билан туғилади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

3 Бадиий ижод билан боғлиқ бўлган фаолиятга оид. *Бадиий раҳбар. Бадиий ҳаваскорлар тўгараги. Бадиий жамоа. Бадиий муҳит.* ▬ *Бадиий ҳаваскорлик тўгараги репетиция қилаётир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзбекистонлик бадиий коллективлар ва ижрочиларнинг концертларида олтмиш мингдан ортиқ киши ҳозир бўлди.* Газетадан. *Янги инсонни вояга етказиш ва тарбиялашда ижтимоий ва бадиий муҳитнинг роли катта.* Газетадан.

БАДИИЙЛИК Бадиий-эстетик хусусиятга, бадиий мазмунга эгалик; санъатга алоқадорлик. *Бадиийлик – асарнинг эстетик таъсир кучи.* Газетадан. *Ойбек романнинг мусиқавийлиги, бадиийлиги, образли бўлиши учун курашган.* «ЎТА».

БАДИИЯТ *кам қўлл. қ.* **бадиийлик.** *Бадииятдан маҳрум, хом шеърлар газетада босилаверади, деган гап қаердан чиққан?* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

БАДИК I *шв.* Дудуқланиб гапирувчи; чучук тил.

БАДИК II *фольк. этн.* Беморни сўз ёки ашула айтиш йўли билан даволаш усули; дуохонлик, авраш. *Бунга сўзнинг магик қудратига асосланувчи кинна, бадик, авраш, бурей-бурей ҳамда мавсум-маросим қўшиқларидан «Сут хотин», «Чой момо» кабилар мансуб.* «ЎТА».

БАДИКХОН Беморни бадик усулида даволовчи.

БАДИКЧИ *айн.* **бадикхон.**

БАДИҲА [*а.* بديهه – ички ҳис-сезги; топқирлик, ҳозиржавоблик] *ад.* Бирор воқеа, ҳодиса муносабати билан тўсатдан, бирданига ижод қилинган, айтилган шеър ёки шеърий парча, мусиқа асари ёхуд қўшиқ; экспромт. *Бадиҳа айтувчи ё енгиши, ё мажлис аҳли олдида мулзам бўлиши керак.* Газетадан. *Бундай ҳолат ҳам ёр-ёрчи гўяндаларнинг ижро жараёнида эркин бадиҳа қилишларига қулайликлар туғдиради.* «ЎТА».

БАДИҲАГЎЙ [бадиҳа + *ф.* گوی – айтувчи] Тўсатдан шеър тўқий олувчи; ҳозиржавоб. *Айтувчининг бадиҳагўйлиги билан боғлиқ ҳолда «Олқиш»нинг ҳажми турлича бўлади.* «ЎТА». *-Ёлғон, – деди Файбаров, – Мен бадиҳагўй эмасман.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

БАДИҲАГЎЙЛИК Бирданига, тўсатдан ижод қила олишлик. *Бадиҳагўйлик – ижрочилик санъатини узил-кесил эътироф этувчи босқичдир.* Газетадан.

БАДКАРДА [*ф.* بدکرده – ёмон ишлар қилувчи] *кам қўлл.* **1** *айн.* **бадкирдор.** *Бир бадкарда сўз сўзласа, ҳеч қулоқ солгувчи бўлма.* «Эрали ва Шерали». *Бадкардага кўнма зинҳор, Ҳушёрдирсан, ақлинг бисёр.* «Эрали ва Шерали».

2 Ёмон отлиқ, ёмон ном чиқарган. *Бадкарда одам.*

БАДКИР [*ф.* بدکار – ёмон амалли] *кам қўлл.* Ёмон, қабиҳ, разил; шундай ишлар қилувчи. *Жаноби қоровулбеги, бу бадкирлар амир одамлари эмас.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Бадкир полвонни ўлдириб келдим, армоним қолмади.* «Хушкелди».

БАДКИРДОР [*ф.* بدکردار – разил, ёмон ишлар қилувчи] *кт.* Ёмон, қабиҳ ҳаракатлар қилувчи; ярамас одам. *-Тилида қурғон сўзи, аммо қилмиш-қидирмиши гуноҳдан иборат бўлган ҳаромхўрлар, бадкирдорлар, золимлар озми? – деди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб. *Бадкирдор одамлар бир кун беомон ярадор қилдилар қўшиқни.* А. Орипов.

БАДКИРДОРЛИК Ёвузлик, разиллик хусусиятига эга бўлган ҳаракат, иш. *Заҳакўз Бақохўжанинг бадкирдорлигидан юрагини олдириб қўйган кампир Зин қишлоғида ҳаммадан ҳадиксирарди.* Мирмуҳсин.

БАДКОР [*ф.* بدکار – ярамас ишлар қилувчи] *кам қўлл.* **1** Қабиҳ ишлар қилувчи, ёмон ниятли. *Офатингдан сақла, ё пар-*

вардигор! Норасида қизга қўл солди бадкор. Миртемир. *Йўлда йўлдошликка бадкор тушмасин, Ҳеч киши юртидан канор тушмасин.* Миртемир.

2 *кўчма* Бераҳм, шафқатсиз. *Рашк этиб бадкор тароққа, Гоҳи кўнглим ғаш бўлур, Жонга пайванд сочларингни Нега тирноқлар тароқ?* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БАДКОРЛИК *кам қўлл.* Нияти бузуқлик, ёмон, қабиҳ ишлар билан шуғулланишлик. *Ҳотам бува, раисликни ол, деб қўймайди. Бадкорлик қилиб, чин кўнгилдан айтмаётгандир, деб ўйлайман, лекин қараб турсам — чин кўнгилдан айтаяпти.* М.М.Дўст, Лолазор. *Амир навкарлари Когонга бостириб кириб, мислсиз бадкорликлар қилишган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

БАДЛАНМОҚ *шв.* Хўмрайиб, ёқтирмасдан қарамоқ, хушкўрмаслик. *Қўл тутишиб кирдик узун даҳлизга, Не бало, бадланиб қарайсиз бизга.* «Қўшиқлар».

БАДМАСТ |бад.. + маст| Ҳаддан зиёд кўп ичимлик ичадиган, ёмон маст бўладиган ва маст бўлиб ножўя қилиқлар қиладиган. *Шуҳратли қароқчи ўлгунча бадмаст, оғзидан гупиллар ароқнинг ҳиди.* Уйғун, Тонг қўшиғи. *Бадмастга дамодам ичмоғидин не баҳр, Ки одамийлиқ қатлуға ичар қадаҳ-қадаҳ заҳр.* Газетадан.

БАДМАСТЛИК Ўта мастлик ҳолати; гирт мастлик. *У бадмастлик билан текканга тегиб, тегмаганга кесак отди.* «Муштум». *Бадмастлик ва баднафслик шифокор тегирмонига сув қуяди.* Газетадан.

БАДМИНТОН |*инг.л.* Англиядаги Badminton — Бадминтон шаҳри номидан| Патли коптокча (волан)ни ракетка билан уриб, тўрдан оширишга асосланган, яккама-якка ёки жуфт-жуфт бўлиб, залда ёки очиқ майдончада ўйналадиган спорт ўйини. *Қўлтиғига бадминтон ракеткаларини қистириб олиб, икки қўлида иккита тўр халта кўтариб турибди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Бадминтон машғулотлари пайтида шикастланиш, болдир бўғимлари чўзилиши мумкин.* «Саломатлик».

БАДНАМО |бад.. + *ф.* نما — қўринувчи; кўриш| **1** Хунук башарали, турқи совуқ; жирканч. *Рангини кўринг бу баднамонинг, Ҳангги эшаги эрур худонинг.* Аваз Ўтар. *Зеварҳонни уят ўлдирди.. Ажаб баднамодир бошдан оёғинг.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Қўримсиз, хунук, равшанмас. *Сайфиддин бир варақ қатини ёйиб, Аваз томон сурди: -Хатимиз сал баднамороқ, оға, айб этмайсиз..* С. Сиёев, Аваз.

БАДНАФАС |бад.. + нафас| Бирор иш ёки ҳаракатнинг натижасидан фақат ёмонлик кутувчи; нафаси совуқ. *Баднафас одам.* ▬ *Ҳай, бундай баднафас бўлма-я.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БАДНАФС |бад.. + нафс| **1** Кўп ебичадиган; нафсини тия олмайдиган, очкўз. *Хиёл ўтмай Сардорнинг ўзи кириб келди. Хийла баднафс эмасми, қиши билан бир жойда ётиб ея берганидан хўп семириб етилибди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Мол-дунёга тўймайдиган, бойликка ҳирс қўйган. *Мулла Фазлиддин.. буларнинг баднафс талончилар эканини кўриб, нафрати келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БАДНАФСЛИК Ўз нафсини тия олмаслик, очкўзлик. *Касаллик — баднафсликдан, фалокат — ҳасаддан.* Газетадан. *Бадмастлик ва баднафслик шифокор тегирмонига сув қуяди.* Газетадан. *Икки оёқли бузоқнинг баднафслигига чидай олмаган сигир шатирлатиб унинг пешонасига тепди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАДНИЯТ |бад.. + ният| Фақат ёмонлик истовчи, бузуқ фикрли. *Менинг ҳақимда Алишер Навоийдек одам шундай бадният.. бўлсин?* Ойбек, Навоий. *Бадният қилганнинг боғи кўкармасин.* «Шарқ юлдузи».

БАДНОМ |*ф.* بدنام — ёмон ном| Ёмон иш билан ном чиқарган, ёмонотлиқ бўлган, номига доғ тушган. *Бадном одам. Бадном бўлмоқ. Бадном қилмоқ.* ▬ *-Ёмон одамларнинг сўзига қулоқ солиб, бундай ноҳақ гапларни гапирмагин! Қиз бола-я! Бадном бўлиб қолса, нима бўлади?! — деди Қудратжонга бувиси.* Мирмуҳсин, Умид. *Маориф мудирига арз қилсам, аллақачон мени бадном қилиб қўйган экан, гапимни инобатга олишмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўтани тезроқ бадном қилайлик десангиз, ҳозир чолга босиб-босиб ичирасиз.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БАДНОМЛИК Ёмонотлиқ бўлмоқлик; шармандалик. *Гитлер, гитлерчилардан нима қолди?.. Бадномлик қолди.* Н. Сафаров, Тирилган одам.

БАДНУСХА |бад.. + нусха| Хунук башарали, турқи совуқ. *Ернинг юзида юриб-туришингни кўролмайдиган, одам сиёқидаги*

баднусха, баднафс махлуқнинг бетингга тушган тарсакисини, агар одам бўлсанг, то абад унутма! К. Яшин, Ҳамза.

БАДРАНГ [*ф.* بدرنگ — ёмон, кўримсиз ранг] *кам қўлл.* Хунук, кўримсиз рангли. *Қай кўз билан кўрсинки, поллар ўйнаб ётарди. Бўёқлари бадранг.* «Муштум».

БАДРАФ [бад.. + *ф.* رفتن — «бормоқ» феълидан] *шв.* Ҳожат учун бориладиган жой; ҳожатхона. *Кондукторлар нима қилишларини билмай, мени бадрафга қамаб, устимдан қулфлаб қўйишди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БАДРАФХОНА *айн.* **бадраф.** *Бирон бадрафхонанинг ўртасига улоқтириб кетса бўлмасмикан, бу гурбат юкини?* «Ёшлик».

БАДРАШК [бад.. + рашк] Ортиқ даражада рашк қилувчи, қизғанчиқ. *Бадрашк эр.* ▬ *Баъзилар жуда бадрашк бўлиб, ҳаёт йўлдошини эзади.* Газетадан.

БАДРЎЙ [*ф.* بدروی — хунук чеҳрали] Хунук юзли, совуқ башарали; турқи совуқ. *Ўрмонаро ўтган йўлчадан Чиқиб келди учтўрт кўланка. Бири бадрўй, қон томар юзидан.* З. Диёр.

БАДСУРАТ [бад.. + сурат] Хунук кўринишли, турқи совуқ. *Бир бало, бир офат, бадсурат хунук, Оғзидан очилган қора бир туйнук. Кўзлари оловли, тишлари ханжар.* Миртемир, Асарлар.

БАДТАР [*ф.* بدتر — ёмонроқ] *айн.* **баттар.** *Гулнор бир зум тараддудда ўтириб қолди. Унинг бир нуқтага тикилган чиройли кўзларига бадтар ғам чўкди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бувисининг кўзлари бадтар чақчайиб, бошини сарак-сарак қилди.* «Ёшлик».

БАДТАРИН [*ф.* بدترین — энг ёмон, ярамас] *айн.* **баттарин.** *Ахир бу ерга салтанат душманлари, бадтарин кимсалар, ғоятда хавфли шахслар ташланар эди-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАДТАРЛАШМОҚ *айн.* **баттарлашмоқ.** *Бу воқеадан кейин хоннинг бош вазирга муносабати яна бадтарлашди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БАДФЕЪЛ [бад.. + феъл] Хулқ-атвори ёмон; тарбиясиз. *Бадфеъл одам. Бадфеълнинг бети қора.* Мақол. ▬ *Олимжон эса Комилжоннинг тескариси.. Ўлгудай тўнг, бадфеъл.* «Муштум». *Масалан, баъзи одамлар бадфеъл ёки итфеъл, баъзилари эса хушфеъл бўлиши мумкин.* «Ёшлик».

БАДФЕЪЛЛИК 1 Ёмон хулқлилик, феъли ёмонлик. *Бобур ҳажвиёти айрим кишилар характеридаги бахиллик, бадфеъллик, ғийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қаратилган.* «ЎТА».

2 Ёмон ниятлилик, ёмон хаёлда бўлишлик. *Отаман, деб бадфеълликни ўйладинг, мен Мажнунман, мени жуда қийнадинг.* «Баҳром ва Гуландом».

БАДХАЁЛ [бад.. + хаёл] Ёмон хаёл, гумон. *-Баъзида кўнглим аллақандай бадхаёлларга бориб қўяди-ю.. шайтонга «ҳай» бериб, зўрға ўзимни тўхтатиб қоламан, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БАДХАТ [бад.. + хат] Аниқ, равшан қилиб ёзмайдиган, хати хунук. *Бадхатроқ экансиз, турар жойингизни топгунча пича вақт ўтди.* «Шарқ юлдузи». *Кўп ёзиш-чизиш натижасида хатим бир даража тузалиб, ўқиладиган бўлса ҳам, асосан бадхатлар қаторига кириб қолдим.* С. Айний, Қуллар.

БАДХОҲ [бад.. + *ф.* خواه — хоҳловчи, истовчи] Бировга ёмонлик истовчи, бузуқ ниятли. *Буларнинг гапи бадхоҳ хайрхоҳларнинг тарбияси, насиҳати, танқидига ўхшар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАДХОҲЛИК Нияти бузуқлик, пинҳона душманлик. *Унинг феълига тушуниб қолган бу ердаги мутахассислар бу хайрхоҳлик остида ашаддий бадхоҳлик ётишини билар эдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАДХУЛҚ [бад.. + хулқ] Ёмон хулқли, қилиғи совуқ. *Бадхулқ одам.*

БАДХЎЙ [*ф.* بدخوی — ёмон феълли, адабсиз] *айн.* **бадфеъл.** *Бадхўйнинг бети қора.* Мақол.

БАДХЎР [бад.. + *ф.* خور — еювчи, ичувчи] Истеъмол қилиб бўлмайдиган, таъмсиз, лаззатсиз. *Бадхўр овқат.* ▬ *Буларнинг ҳаммаси қўшилиб, бадхўр бўлиб кетмасин деб қўрқаман.* У. Исмоилов, Рустам.

БАДЧЕҲРА [бад.. + чеҳра] Хунук юзли, башарали; кўримсиз, бадбашара. *Қовоғи солиқ, хўмрайган, бадчеҳра Маъмур сигарета чекиб ўтирибди.* Ойбек, Нур қидириб.

БАДЯ [*ф.* بادیه — мис ёки сополдан ясалган катта идиш] 1 Ёғоч, сопол ёки металлдан ясалган махсус катта челак.

2 *тех.* Бетон қоришмасини солиш учун ишлатиладиган идиш. *Кран ғирчиллайди, кўтарилаётган бадядан тақир-туқур тош, шалоп-шалоп қоришма тушади.* А. Мухтор, Туғилиш.

-Буниси – пневматик юкчи, буниси – бадя, буниси – осма насос, – деб Йўлдош ҳафсаласи келмайроқ менга бир нималарни кўрсатди-ю, уққан бўлсам ўлай агар. «Ҳарорат».

БАДҚОВОҚ 1 Қовоғи солиқ, хўмрайган. *Бадқовоқ одам.* ▬ *Кенжа нариги столда ўтирган бадқовоқ йигитга қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Гитлер экан бадқовоқ, Одати хунук, каркулоқ.* «Бойчечак».

2 *кўчма* Қуюқ, ҳайбатли (булут ҳақида). *Ташқарига чиқиб, кўнгли янаям ёришиб кетди: бадқовоқ кулранг булутлар узоқ-узоқларга чекинган.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

БАДҲАВО I [бад.. + ҳаво] Ҳавоси бузуқ, ёқимсиз. *Бадҳаво жой.*

БАДҲАВО II [бад.. + ҳаво] Ўзини ўзгалардан юқори олувчи, димоғдор; такаббур. *Бадҳаво одам.* ▬ *Фақ(и)р аҳлига ниҳоятда тавозеъли Муқим, Не керак баъзи такаббур, бадҳаволарга салом!* Муқимий.

БАДҲАЗМ [бад.. + ҳазм] Тезда ва осон ҳазм бўлмайдиган, сингиши қийин бўлган. *Бадҳазм таом.*

2 *кўчма* Кўнгилга тўғри келмайдиган, феъл-атвори совуқ. *Шафриндан илгари ёшгина бир йигит кирди. Бу – Эҳсоннинг яқин дўстларидан, Саидий «бадҳазм» деган кишилардан бири.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ўша бегона, бадҳазм хотин, нима бўлса ҳам, болам, деб юрибди.* А. Мухтор.

3 *кўчма* Жирканч, ярамас. *Одобни одобсиздан ўргандим дегандек, балки ота ҳаётининг баъзи бадҳазм, бадбўй томонлари қизни узоқларга назар ташлашга мажбур қилгандир.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БАДҲАЙБАТ [бад.. + ҳайбат] *айн.* **баҳайбат 2.**

БАЁВ Ҳар нарсага ишонаверадиган; соддадил; бўшанг. *Мени бўш, баёв, бемалол сигир қилиб соғса бўлаверадиган лақма деб ўйлаяпти, шекилли. Ҳали қараб тур, ўзингни шилиб, ширяланғоч қилиб қўйганимни билмай қоларсан.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАЁЗ [*а.* بياض – оқ, оқлик; оққа кўчирилган шеър, матн] **1** Оқ ранг; оқлик.

2 *ад.* Бир ёки бир неча шоирнинг шеърларидан танлаб олиб тузилган шеърий тўплам. *Баёз тузиш ўзбек, озарбайжон, турк, шунингдек, эрон ва араб халқларининг адабиёти тараққиётида салмоқли ўрин тутган.* «ЎзМЭ». *Баёзини олиб кирди айвона. Ўқиб бериб, мени қилди девона.* «Қўшиқлар».

БАЁН [*а.* بيان – аниқлик, равшанлик, тавсифлаш, ифодалаш] **1** Табиат ва жамият ҳақидаги тушунча ҳамда тасаввур юзасидан инсон фикри ва мулоҳазаларининг оғзаки ёки ёзма ифодаси. *Оғзаки баён. Баён қилмоқ. Фикр баён қилмоқ.* ▬ *Бу ёғини қайси тил билан баён этсам экан..* Х. Тўхтабоев, Сеҳрли қалпоқча. *Гўрўғлибек бошидан ўтган воқеаларни бирма-бир баён этди.* «Гўрўғли». *Ҳа, кўрасан, лекин шуни унутма асло, Аҳволингни баён қилгин фарзандларга хос.* А. Орипов. *Агар чиндан ҳам сени пул қизиқтирмай, муҳим деб ўйлаган гапингни қисқа баён этиш қўлингдан келса, қучоқ-қучоқ асар ёзишингнинг фойдаси йўқ.* Шукрулло.

2 *ад.* Адабий асарнинг содир бўлган ёки бўлаётган воқеалар ҳамда воқеаларнинг бориши ҳақида ҳикоя қилинадиган қисми. *Романда тавсиф, муаллиф мулоҳазалари ва баёнлар кўп.*

3 *ад.* Тавсиф; изоҳ бериш. *Асарнинг қимматли бобларидан бири шеърият ва аруз баёнидир.* «Фан ва турмуш».

4 Ўқиб ёки айтиб берилган бирор матн асосида ёзиб чиқилган иш; ёзма иш (ўқувчилар билимини баҳолашнинг ёзма шаклларидан бири). *Ўқувчилвр баён ёзишди. Баённи текшириб чиқмоқ. Баёнлар тўплами.*

Баён аломати *тлш. кам қўлл.* Остинустин турган икки нуқтадан иборат тиниш белгиси (:).

БАЁННОМА [баён + нома] **1** *айн.* **баёнот 1.** *Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг баённомаси.*

2 Мажлис, йиғилиш, кенгаш ва бошқа тур анжуманларнинг боришини ва улар қабул қилган қарорларни аниқ, сиқиқ ҳолда қайд қилувчи ҳужжат. *Мажлис баённомаси. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти илмий кенгаши мажлисининг баённомаси.* ▬ *Баённомани ёзишни ташкил қилиш котибнинг асосий вазифаларидан биридир.* «Иш юритиш».

3 *эск. айн.* **манифест.**

БАЁНОТ [*а.* بيانات – «баён» сўзининг кўплиги – билдириш, эълон қилиш; декларация] **1** Давлатлараро дипломатик муносабатлар, музокаралар, халқаро аҳвол ва шу каби масалалар ҳақида манфаатдор томонларнинг расмий фикрлари, қараш-

лари ҳамда мақсадларини ифодалайдиган ҳужжат. *Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги баёноти.*

2 Бирор нарса ёки воқеа ҳақида ёзилган маълумот, хабар. *Биз бу икки маймун тўғрисида қисқагина баёнот шаклида изоҳат кўринишида бир нарса ёзиб кетсак..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БАЁНЧИЛИК *эск. ад.* Баён жанри (*қ.* **баён 2**).

БАЁТ I [*а.* بيات — тунаш, тунаб қолиш] *мус.* **1** Шашмақомнинг учинчи — Наво мақомларига кирадиган куйлар гуруҳларидан бирининг номи (*қ.* **шашмақом**). *Баёти Ажам. Баёти турк, Ўйин баёти.* ▬ *«Гулёр»га сол созингни, «Баёт»га сол бозингни. Тинчлик қўшиғин бошла, Эшитай овозингни.* «Халқ қўшиқлари».

2 *кўчма* Овоз; қичқириқ. *Хўрозлар баётин авжи тонготар, Суйимли нигоҳи эркаларида..* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

БАЁТ II *этн.* Қадимги ўғуз қабилаларидан бирининг номи.

БАЖАРМОҚ 1 Бирор иш, режа, мажбурият ёки топшириқни амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, адо этмоқ. *Белгиланган ишни ўз вақтида бажариш керак.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Хоҳиш-иродамизни сўзсиз бажарасан.* «Шарқ юлдузи». *Агар менинг топширган топшириғимни бажарсанглар, вазирлик ўринларингда қолдираман.* «Луқмони Ҳаким».

2 Бирор ҳаракатни ижро этмоқ (роль, мусиқа, рақс ва ш. к. ни.). *Баъзан у ролни жуда қийинчилик билан бажарар, кейин ёлғиз қолганда, ўзи қотиб-қотиб куларди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЖО [ба.. + *ф.* (ی) جا — ўрин, жой] **1** *рвш.* Маъқул тушадиган, мақсадга мувофиқ бўлган; чакки эмас; дуруст, жойида. *Ҳўб бажо иш қилдингиз-да.* ▬ *-Пастқам жой экан, — Аҳмад Ҳусайн шивирлади, — Манзил бажо!* Ойбек, Нур қидириб. *-Ишлар бажо! Отланинглар! — деди уста Замон.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *..ана шу чўпонга чўлиқ бўлсам, айтганларини югуриб-елиб бажо қилардим.* «Ёшлик». *-Қиличим ўткир, тиғим бурро. Ҳукмингизни бажо келтираман, — деди хон.* «Луқмони Ҳаким».

Бажо келтирмоқ (*ёки* **этмоқ, қилмоқ**) Бирор ишни, топшириқни ўрнига қўймоқ, адо этмоқ. *Ҳар ҳолда.. ҳурматларини бажо келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзингни деб келдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бандаликни бажо келтирмоқ** *қ.* **бандалик 1**.

2 *кесим взф.* Хўп, хўп бўлади, бажонидил. *Эртага Ғузорнинг оғзи катталарини қалъага тўплангиз! -Бажо! — қуллуқ қилди бек.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

БАЖОНИДИЛ [*ф.* باجان ودل — жон ва дил билан] *рвш.* Жон-дилдан, сидқидилдан; жон деб, жон-жон деб. *-Хон чақирган бўлса, бажонидил борайик, — деб шогирди билан хоннинг олдига кетган экан.* «Луқмони Ҳаким».

БАЗА [*юн.* basis — асос, негиз] **1** *архит.* Устуннинг, колоннанинг асоси, пастки йўғон таянч қисми.

2 Халқ хўжалиги, ишлаб чиқариш ва маданий-маънавий соҳаларнинг асоси, негизи, таянчи: *Моддий-техника базаси. Экспериментал база. Иқтисодий база.* ▬ *Моддий-техника базамиз маълум даражада янгиланади ва сифати яхшиланади.* Газетадан. *Мактаблар ва ўқув юртларининг моддий базаси анча мустаҳкамланди.* Газетадан. *..адабий тилимиз илгариги китобийликдан қутулиб, жонли халқ тили базасига ўтди.* «ЎТА».

3 Муайян моддий нарсалар тўплами, мажмуи; заҳираси. *Озуқа базаси. Ем-хашак базаси. Хомашё базаси.* ▬ *Мустаҳкам озуқа базасини вужудга келтирмай туриб, чорвачиликни ривожлантириш ҳақида ўйлаб ҳам бўлмайди.* Газетадан.

4 Муайян хизматлар кўрсатиш ва керакли жиҳозлар билан таъмин этиб туриш мақсадида барпо қилинган махсус жой, макон. *Туристлар базаси. Авиация базаси. Ҳарбий-денгиз базаси. Спорт базаси.* ▬ *Ўқувчилар.. туристик базаларда дам олишни бошлаб юбордилар.* Газетадан. *Пойтахтимиз ва Республиканинг бир қатор шаҳарларидаги йирик спорт базалари Спартакиада ихтиёрида бўлади.* Газетадан. *Болалар майдончалари, спорт комплекси, спорт-байдарка базаси қурилди.* Газетадан.

5 Моддий заҳиралар сақланадиган бино, иншоот; омбор. *Таъминот базаси. Савдо базаси.* ▬ *Жуман ака чойнак-пиёла олгани станцияга тушса, базага бир вагон мол келиб, омбор мудири юк тушириш билан банд экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Нормамат узоқ*

йиллар район нефть базасида ишлади. Газетадан.

БАЗАВИЙ *кам қўлл.* Бирор нарса ёки соҳанинг таянчини, асосини ташкил этувчи. *Резервдагиларнинг кўпчилиги.. базавий корхоналарда икки ҳафталик стажировкада бўлди.* Газетадан. *Бунинг учун эса ҳар бир район базавий хўжаликларга эга бўлиши керак.* Газетадан.

БАЗАЛЬТ [*лот.* basaltes — синов тоши] Пайдо бўлишига кўра магматик, қорамтир-бўзранг, шишасимон тоғ жинси. *Атрофи чўл эмас, дашт эмас, аммо бўм-бўш, қақраб ётибди, йўл атрофида бавзан базальт қоялар тиккайиб кўринади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ўша вақтларда лой кумуши деб аталган бу металл тез-тез учраб турадиган тоғ жинсларидан гранит ва базальт таркибида учрайди.* «Фан ва турмуш».

БАЗЗОЗ [*а.* بزّاز — газлама сотувчи] *эск.* Газлама билан савдо қилувчи дўкондор; газламафуруш. *Улгуржи, чакана савдогарлар, атторлар, баззозлар, мўйнадўзлар карвон келиб тушган саройлар атрофида уймалашиб қолдилар.* М. Осим, Ўтрор. *Қиз бу гапга чимматини сал кўтарган экан, баззоз бола қизнинг чиройлилигига беҳуш бўлиб, ақлидан адашиб, ётиб қолибди..* «Луқмони Ҳаким».

БАЗЗОЗЛИК 1 Газлама сотиш, баззоз иши билан шуғулланишлик. *-Ўн йил баззозлик қилган бўлса, жуда бойиб кетгандир, — деди Дилшод.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Газламафуруш (баззоз) дўконлари жойлашган, улар савдо қиладиган раста, қатор. *Пахтачилик зироатчиликда энг кўп даромад келтирадиган бўлгач, баззозликдаги дўконини акаси Аҳмадхўжага топшириб, ўзи Сойариқ қишлоғига кўчиб кетди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Эна, мана бу атторлик, баззозликда бир йигит бор эмиш, хусну жамоли офтобни хира қилар эмиш.* «Луқмони Ҳаким».

БАЗИС [*юн.* basis — асос] 1 *ижт.* Асос, негиз. *қ.* **база 1,2.**

2 *флс., ижт.* Жамият тараққиётининг маълум тарихий босқичида юзага келадиган ишлаб чиқариш муносабатлари йиғиндиси. *Базис жамият тараққиётининг муайян босқичидаги иқтисодий тузумдир.* Газетадан.

3 *геод., астр.* Ер юзининг маълум жойидан жуда аниқ қилиб бевосита ўлчаб олинадиган асосий чизиқ. *Жисм кузатилган икки нуқтани бирлаштирувчи тўғри чизиқ кесмаси базис дейилади.* «Астрономия».

БАЗЛ [*а.* بذل — совға, ҳадя] *эск. кт.* Ҳурмат-эҳтиром юзасидан сахийлик қилиб бериладиган ёки бағишланадиган нарса; инъом; туҳфа.

БАЗМ [*ф.* بزم — дабдабали зиёфат] 1 Мусиқа ва ўйинлар билан ўтказиладиган зиёфат, тўй, ўтириш; ўйин-кулги кечаси. *Қий-чув билан ўтган наҳорликдан сўнг ҳовлида яна базм бошланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дутор ёнига чилдирманинг чертмаги келиб қўшилгандан кейин, базм тағин ҳам жонланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табиб, сиз карнай-сурнай чалдиринг, ноғоралар жаранглассин, базм қурамиз.* «Ёшлик».

Базми жамшид Катта базм, дабдабали, шоҳона базм. [*Ҳусайн:*] *Ўҳў, базми жамшид қизиган экан-да, кулгиларингиз осмони фалакка кўтарилмоқда.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Катта ҳовлининг тўридаги шийпонда базми жамшид авжида эди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Базм қурмоқ** Ўйин-кулгили, кўнгилочар йиғилиш, ўтириш уюштирмоқ. **Қизлар базми** *этн.* Никоҳ тўйида қиз фақат ўз дугоналари иштирокида ўтказадиган ўйин-кулги кечаси. *Унинг [Кумушнинг] вужуди қизлар базми ичида бўлса ҳам, хаёли аллақаёқларда учиб юргандек, кўзлари ўйнагувчи қизларда бўлса ҳам, ҳақиқатда бошқа бир нарсани кўргандек..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Табиатдаги жонли ва жонсиз нарсаларнинг кишига завқ берувчи хатти-ҳаракатларини ифодалайди. *Чумчуқлар дарахт шохларида ёздаги каби базм қуришган.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Кечаси ўрдаклар базми бошланади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Гулдурос, даҳшатли гулдурослар; чақмоқлар, чақинлар. Осмонларда чақмоқлар базми..* У. Қўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё. *Олисдаги зовурда ёлғиз бақа аҳён-аҳёнда вақиллаб, шерикларини базмга чорлайди.* «Гулдаста». *Хилма-хил ёввойи гуллар теварагида капалаклар базм қуради, асаларилар ғувиллайди.* Ж. Абдуллаҳонов, Орият.

БАЗМАРО *поэт.* Базм пайти; базмда. *Базмаро қилганда хиргойи майин овоз этиб..* Ҳабибий. *Бу кеча базмаро раққосаи янги замон ўйнар, Чунон ўйнарки, ҳар ким кўрса гар мастона жон ўйнар.* Ҳабибий.

БАЗМГОҲ [базм + *ф.* گاه — жой, макон] Базм ўтказиладиган ёки ўтказилаётган жой, хона. *Аста-секин унинг уйи чоллар базмгоҳига, кичик «чойхона»га айланиб бораётганди.* «Шарқ юлдузи».

БАЗМОРО [базм + *ф.* آرا — безатувчи, зийнатловчи] *поэт.* Базмни қизитувчи, базмга жон киритувчи, ўтиришни қизитувчи.

БАЗМХОНА Базм ўтказилаётган ёки ўтказиладиган жой, уй, хонадон. *Ҳирот саройидаги ҳашаматли базмхона сарой амалдорлари билан гавжум.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *У истаган пайтида базмхонага кириб ишрат қиларди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БАЗМЧИ 1 Базм иштирокчиси, қатнашчиси. *Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди..* Ойбек. Танланган асарлар. *..базмчиларга қараб, гоҳ Аваз, гоҳ Холдор бир сўз айтиб, шаҳарга кираётибди.* «Гулихиромон».

2 Базмда иштирок этаётган санъат аҳли. *Базмчилар, ноғорачилар нағмасини қўйди, ўйинчилар ўйинини қўйди, либосларини кийди.* «Равшан».

3 Базм ўтиришини уюштирувчи шахс. *Тор кўчангиз тор экан, Йўлда базм бор экан. Базмчининг қизлари Шол кўйлакка зор экан.* «Оқ олма, қизил олма».

БАЗЎР [ба.. + *ф.* زور — қувват, қудрат; куч] *рвш.* Қийинлик билан, зўр келган ҳолда; зўрға, аранг. *Қўлини базўр чўзиб, қўнғироқ ипини тортди.* С. Сиёев, Аваз. *Аслида эса бу дардли сўроқ титраб, лабларидан базўр учди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Ўша куни зерикканидан кунни базўр кеч қилди.* «Ёшлик».

БАЙ [*а.* بيع — савдолашиш, сотиш, келишиш] Савдо муомалаларида, ишга ёллаш ва ёлланишда ҳар икки томоннинг ўзаро келишуви.

Бай очмоқ Биринчи харидорга мол сотиб, савдони бошламоқ. **Бай пули** Савдода ёки ишга ёллаш-ёлланишда ўзаро келишувни мустаҳкамлаш мақсадида, тўланадиган пулнинг олдиндан бериладиган қисми. *Савдогар кулимсираган ҳолда бай пулини бериб жўнагандан сўнг, савдо устида ҳозир бўлган Исҳоқ сўфи ўзича бармоқлари билан ҳисоб юргизиб қарайди-да, домлага томон бошини чайқаб кулади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мардонбойга савдо қилиб олиш, бай пули бериш учун ваколат бериб.. юборилди.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Байида шундай эди** Шундай келишилган эди. **Бай қилмоқ** Савдо қилмоқ; келишмоқ. *Ахир бошда бай қилган эдик-ку, ҳар замонда бир ёлғон гапираман деб.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БАЙ-БАЙ *унд. с.* **1** Ҳайратланиш, ажабланиш ҳолати ёки таҳсин маъносини ифодалайди. *Бай-бай, шаҳаншоҳлар турадиган уйлар-а!* С. Нуров, Нарвон. *Бай-бай, унинг ялқовлиги, аммо тил деган бир кулоч.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эндигина ётоқхона зинапоясига етган ҳам эдики, балкондан пастга қараб турган қизга кўзи тушди: Бай-бай, чакки эмас-у!* «Ёшлик». *..баковул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтяпти. «Бай-бай, мунча ҳиди яхши-я?» — деб ўйлади у, оғзининг суви келиб.* М. Осим, Ўтрор. [*Бурҳон:*] *Бай-бай, бу вино эмас, асал-ку, дўстим.* Уйғун, Ҳуррият.

2 Хушёқмаслик, норозилик, таассуфни ифодалайди. *Бай-бай! Келин деган ҳам шундоқ, латта қўғирчоқ бўладими?* С. Аҳмад, Сайланма. *Бай-бай, бу болаларнинг дастидан ўлиб бўлдим; ахир бу тош қурт, жиғилдонларингни тешиб юборади-ку.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Бай-бай, гоят хунук иш бўлибди,— деди домла ғамгинлик билан.* «Муштум».

БАЙБАЙЛАМОҚ 1 Бай-бай дея, афсус, ажабланиш, таҳсин, норозилик кабиларни ифодаламоқ, билдирмоқ. *Мамарайим афанди байбайлаб келиб, кавушни дарров олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир гал апил-тапил калласини сувга пишаётганда, қоровул чол кўзи тушиб қолиб, байбайлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Икки киши Азизийнинг байбайлашига қарамай, чалпак қилиб, Қодиржоновнинг уйига судрашди.* «Муштум».

2 *кўчма* Амалга ошмай қолмоқ. *Кунлик график байбайлаганича қоғозда қолиб кетди.* «Муштум».

БАЙДАРКА [*р.* байдара — қайиқ] Ўртасида бир ёки бир неча эшкакчи сиғадиган тешик (люк)лар қолдирилган, қолган жойлари берк қилиб ишланган, икки томони кураксимон эшкакли, тор ва енгил спорт қайиғи. *Байдарка шумтол ёғочидан ясалиб, фанер, мато ёки алюминий билан қопланади.* «Саломатлик».

БАЙДОҚ *фолк.* **1** Туғ, байроқ. *Ол байдоғи пирпираб, Қолинди майдон ичида.* «Эрали ва Шерали». *Оқу қизил — кўп байдоқлар*

Қурилди майдон ичинда. «Эрали ва Шерали». *Қистаб етди туғ-байдоқнинг остига, Юсуфман Аҳмаднинг отин Аширбек..* «Юсуф ва Аҳмад».

2 *тар.* Ҳарбий бўлинма, бир байроқ остида хизмат қилувчи аскарлар гуруҳи. *Неча байдоқ лашкар келди, Келганининг бари ўлди.* «Маликаи айёр». *Лашкарлар байдоқ-байдоқ бўп, ёвмитларнинг устига қараб жўнаб кета берди.* «Гўрўғлининг туғилиши».

БАЙЗО I [*а.* بيضا – оқ] **1** Ўта оқ, оппоқ. *Гарданинг байзолигидин тийрадур субҳи сафо.* Ҳабибий. *..Субҳи байзодек гул узра Шоми савдо тусли барг.* Э. Воҳидов.

2 Қадимги пўлатнинг оқ, ялтироқ бир тури. *Байзо сифат жиҳатидан исфаҳон пўлатидан сўнг иккинчи ўринда туради.* «ЎзМЭ».

БАЙЗО II *эск. поэт.* Қуёш, офтоб.

БАЙИР I 1 Қўлга ўргатилган ҳайвон (асосан от); жайдари. *Байир от.* ▬ *..раис билан Ўктам оёқ устида бир пиёладан қайноқ чой ичишди-да, қора байир ва қизил жийронга минишди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Мен унинг йигитларига бир кам тўқсон байир берганман.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 *кўчма с.т.* Шароитга кўникиб, қадрдон бўлиб қолган. *Тақсирим байир хотинларининг устига.. ўн тўрт яшар қиз олиб.. ишрат камарини боғладилар.* «Муштум».

БАЙИР II Қумли чўлларда шамол оқибатида пайдо бўлган ботиқ жойлар. *Байирда кичик-кичик чуқурликлар билан бирга қатор қум тепаликлари ҳам бўлади.* «ЎзМЭ».

БАЙИРЛАШМОҚ 1 Маҳаллий шароитга ўрганиб, мослашиб қолмоқ (асосан от ҳақида).

2 *с.т.* Синалиб, қадрдон бўлиб қолмоқ.

БАЙЛАШМОҚ Савдо ёки ишда нарх ёки иш ҳақи ҳақида келишмоқ, савдолашмоқ; аҳдлашмоқ. *Қоплонбопликлар синч иморат қуришда тенги йўқ эди. Шунинг учун ҳам улар тўрт-беш киши бўлиб, яхлит иморатни байлашиб олишади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *-Ишни кўнглингиздагидек қилиб бероламанми-йўқми, буни ҳозир ўзим ҳам айтолмайман, сиз ҳам билмайсиз. Шунинг учун байлашмаймиз, – деди уста.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

БАЙНАЛМИЛАЛ [*а.* بين الملل – миллатлар ўртасидаги, миллатлараро] **1** Халқаро, умуминсоний, умумхалқий. *Байналмилал терминлар. Байналмилал қадриятлар. Байналмилал аҳвол.* ▬ *Таржима – бу байналмилал жараённинг муҳим, қудратли омилларидан бири.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 *тар. эск.* Қўшиқ ва мусиқа номи. *Кейин залда байналмилал куйи янгради.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Байналмилал айтиб, байроқ кўтариб, Кўчага чиққанда ўктам сафдошлар..* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БАЙНАЛМИЛАЛЛИК *кам қўлл. айн.* **байналмилал.** *Булар ўзларининг байналмилаллик бурчларини адо этиш йўлида.. қурбон бўлишди! Буни унутмайлик!* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

БАЙНАЛМИЛАЛЧИ Байналмилал ғоялар, мақсадларда олиб борилган халқаро сиёсий ҳаракатлар, ишлар, урушлар иштирокчиси. *Байналмилалчи жангчилар.* ▬ *Шоҳида опа бу ердаги олти йиллик меҳнат фаолиятида жуда кўп байналмилалчи малакали машинисткалар билан танишди.* Газетадан.

БАЙНАЛМИЛАЛЧИЛИК *эск. тар.* Ишчилар синфи, уларнинг сиёсий партиялари мафкураси, сиёсатининг асосий тамойилларидан бири.

БАЙНАЛМИЛЛИЙ Миллатлараро муштарак бўлган; умумбашарий, умумхалқий. *Байналмиллий қадр ҳам – шахсий ҳамда миллий қадрдан кам эмас.* Газетадан.

БАЙНАЛХАЛҚ [*а.* بين الخلق – халқаро] *эск. айн.* **халқаро.** *Байналхалқ авантюрист, жосус Фредерик Бейли 1967 йил апрелида ўлди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БАЙРАМ 1 Тарихий, маданий-маънавий анъаналарга кўра расмий ёки норасмий равишда уюштириладиган умумхалқ шодиёнаси куни, тантана куни. *Мустақиллик байрами. Наврўз байрами. Ғалаба байрами. Янги йил байрами.* ▬ *Янги йил байрами.. дилимизга яқин, ҳаммага бирдай қувончу фараҳ бахш этадиган, ёркин туйғуларни уйғотадиган қутлуғ айём!* «Саодат». *Бугунги Наврўз байрами барча-барчага янги бахт, улкан зафарлар келтиради.* Газетадан. *Мен байрамларни жуда-жуда севар, жуда-жуда орзиқиб кутардим.* «Ёшлик».

2 Бирор-бир муносабат билан ўйин-кулги иштирокида тантанали равишда ўтказиладиган тадбир. *Ошлавий байрам. Арча байрами. Спорт байрами. Шеърият байрами.*

Санъат байрами. Пахта байрами. Болалар арча байрамидан уйларига хурсанд бўлиб қайтадилар. ▬ *Пахта байрамини ёржўралар билан Гулистон районида ўтказдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Вакилларимиз санъат байрамига жиддий тайёргарлик билан келдилар.* Газетадан.

3 *кўчма* Вақтичоғлик, хурсандлик; бахт, омад. *Жони соғга кунда байрам, кунда тўй.* Мақол. *Эшакнинг ўлими — итнинг байрами.* Мақол. ▬ *Унинг [аёлнинг] борлигининг ўзи — жамиятнинг байрами.* Газетадан.

БАЙРАМБОЗЛИК *с.т.* Фойдали иш ўрнига ҳадеб ўйин-кулги билан овора бўлиш. *Жамиятда дангасалик ва байрамбозлик эмас, балки ҳалол меҳнат тантана қилмоғи керак.* Газетадан.

БАЙРАМЛАШМОҚ *с.т.* Байрам кунлари кўпчилик бўлиб сайр-томоша қилмоқ; байрамни биргаликда нишонламоқ. *Байрамлашиб, шаҳар айландик. Байрамлашиб келди.*

БАЙРАМЛИК Байрам муносабати билан яқин кишиларга бериладиган туҳфа; байрам совғаси; ҳайитлик. *Келинингизга мана буни [крепдешинни] олдим, сизга учтўрт байрамликни бир қилиб олиб келаман.* Ў. Умарбеков, Она.

БАЙРАМОЛДИ Байрамга яқин қолган, байрам арафасидаги. *Байрамолди режалари. Байрамолди тадбирлари. Байрамолди тайёргарликлари. Байрамолди концерти.* ▬ *Энг ачинарлиси, байрамолди кунлари айрим пулпарастлар давлат транспорти ҳисобига бойиб қолишни ўзларига касб қилиб олмоқдалар.* Газетадан. *Полк омборига ўтиб, байрамолди совғаларини олиш ҳақида интендант билан гаплашиши керак эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БАЙРАМОНА Байрам тантаналарига мос; байрам маросимларига муносиб. *Байрамона безатилган минбарга ҳамма учун таниш кишилар кўтарилдилар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Шанбаликнинг барча қатнашчилари байрамона кўклам кайфиятида.* Газетадан.

БАЙРОҚ 1 Ёғоч ёки металл дастага, сим ёки чилвирга маҳкамланган, бир ёки бир неча рангли, давлат, ташкилот, уюшма, ҳарбий қисм ва ш. к. ларга қарашлиликни ифодаловчи герб, эмблема ва бошқа рамзий белгилар, безаклар тасвири туширилган муайян ўлчамдаги мато; алам, ялов; туғ. *Давлат байроғи. Дивизия байроғи. Кўчма байроқ. Байроқ ўрнатмоқ.* ▬ *Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1991 йил 18 ноябрь ва 1992 йил 3 июлда бўлиб ўтган сессияларида Республика Давлат байроғи, Республика Давлат герби тасдиқланди.* «Ўзбекистон Республикаси». *Бирдан унинг кўзи байроқ кўтариб турган бир тўда паранжили хотинларнинг суратига тушди.* С. Зуннунова, Олов.

2 *кўчма* Мақсад, ғоя, йўл. *Тинчлик байроғи. Озодлик байроғи, Мустақиллик байроғи. Адолат байроғи.* ▬ *Буюк орзу қовуштиргай халқлар бошини, Буюк орзу адолатни айлагай байроқ!* «Ёшлик». *Ёш ойбеклар байроғини Кўтарайлик баландга. Дўстим, жонни бахш этайлик Фақат она-Ватанга.* А. Орипов.

3 *махс.* Ўзбек кулолчилигида кенг қўлланадиган, байроққа ўхшаш безак. *Сопол идишларнинг четларидаги ҳошиянинг баъзи тури ҳам байроқ дейилади.* «ЎзМЭ».

БАЙРОҚДОР 1 Қўшин сафида ёки намойишчилар олдида байроқ кўтариб борадиган шахс. *Элмурод саф олдига югуриб кетди ва байроқдор билан ўрин алмашди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Байроқча билан ишора қилиб, бирор йўлга ёки томонга йўналтириб турувчи киши. *Байроқдорлар учувчига нишон белгилаб туришарди, буни энди билди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *кўчма* Кўзланган мақсадни, илғор ғояни амалга оширишда етакчилик қилувчи, олдинда намуна бўлиб борувчи. *Халқимиз тинчлик учун кураш байроқдоридир.* ▬ *Эзгу ниятларнинг байроқдори деб, Сени шарафлайди замину замон.* А. Орипов.

БАЙРОҚЛИ 1 Байроққа эга бўлган, байроғи мавжуд.

2 Байроқ билан тақдирланган, байроқ олишга сазовор бўлган. *Кўчма байроқли полк.*

БАЙРОҚЧА 1 Таниқлик белгиси, бирор нарсанинг ишораси, рамзи бўлган, байроқ шаклидаги мато парчаси; вимпел. *Лейтенант қизларнинг қўлига байроқчалар бериб, у ёқбу ёққа ўл кўрсатишни ўргатяпти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *ҳарб.* Харитада, ҳарбий машғулот столи ёки доскасида кичкина байроқ шаклида чизилган ёки қадалган белги. *Муҳим шаҳарлар харитада байроқчалар билан кўрсатилган.*

БАЙТ I [*а.* بيت – уй, хона; бўлма] **1** *ад.* Шарқ шеъриятида аруз вазнида ёзилган ғазал, қасида, маснавий каби асарларнинг бир бутун икки мисраси, банди. *Ғоявий-бадиий томондан бир бутунликни ташкил қилган икки мисра шеър байт саналади.* «ЎзМЭ». *Адабиётимизда рубоий каби тўрт йўл, байт каби икки йўлдан иборат шеърий шаклларнинг пайдо бўлиши ҳам бежиз эмасдир.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку, мавлоно!* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Умуман, ҳар қандай шеър, шеърий парча. *Нечоғ бахтиёрман таъзимда шу тоб Сизнинг шаънингизга битмоқдаман байт.* А. Орипов. *Мунча ширин байтингиз, омон бориб қайтингиз, Ғолиб, барно йигитга биздан салом айтингиз.* Т. Тўла.

3 *кўчма* Ёқимли овоз, оҳанг. *Ёмғиржон, бир қўшиқ айтки, томларни тарақлат. Япроқларни ювиб қайт, йўлкаларда байт тарат.* Отаёр. Оқ фасл.

4 *махс.* Ўзбек халқ амалий санъати (бадиий мискарлик, кулолчилик, рихтагарлик)да қўлланадиган нақш ва безак турларидан бири. *Байт буюмга ўзига хос нафосат, бадиийлик бахш этади.* «ЎзМЭ».

БАЙТ II *эск. кт.* Истиқомат қилиш, яшаш учун қурилган уй, хона; манзил. *Байти вайрона – хароба, вайрона бўлган уй. Байти маъмур – ободон уй.* ▬ *..уйни араб байт дер.* А. Навоий, Мезонул-авзон.

БАЙТАЛ Урғочи от; бия. *Байтал чопиб пойга олмас.* Мақол. ▬ *Тоғ этакларидан қор кетиб, пастликлар яшилланиб қолган апрель ўрталарида байталим қулунлади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАЙТАЛМОН [**байтулмол** сўзининг маъно ва талаффуз жиҳатидан бузилган шакли] *с.т. қарғ.* Эгасиз, қаровсиз қолгур; сабил, ордона. *-Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг, – деди Холнисо [Бўтакўзга], – байталмонни мунча қучоқлайсиз.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Байталмон кетмон ярим пуд бўлса, жамуллжам бир ярим минг пуд дегин.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БАЙТАР [*а.* بيطار – мол табиби, доктори] *эск. айн.* **ветеринар**. *Хаста молга байтар даркор бўлганидек, жони оғриган улусга ҳам бир табиб лозимдир.* С. Сиёев, Аваз.

БАЙТАРИЯ [*а.*] *эск. айн.* **ветеринария.**

БАЙТУЛАҲЗОН, байтулҳазан [*а.* بيت الاحزان, بيت الحزن – ғам-ҳасрат(лар) уйи, ғамхона] *эск. кт.* **1** Ғам-ҳасрат уйи; ғамхона. *Лабингнинг ёди-да қонлар ютубон, Ётибмен бир ғариб байтулҳазанда.* Фурқат.

2 *кўчма* Фақирона, зерикарли уй; кулба. [*Мунтазир*] *Тожибойнинг қўлидан хуржунини олди: -Байтулаҳзонга марҳамат қилинсин.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўргай, Камина Фурқатийнинг маскани байтулҳазан бўлса.* Фурқат.

БАЙТУЛЛО(Ҳ) [*а.* بيت الله – Оллоҳнинг, тангрининг уйи] Маккадаги зиёратгоҳ – Каъбанинг иккинчи номи. *[Мастура Мирзарайимбойга:] Сизни деб қора бўлган бу юзларимни байтуллога суркамай ўлсам, рўзи қиёматда қандай бош кўтараман?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БАЙТУЛМОЛ [*а.* بيت المال – хазина, мол турадиган жой] *эск.* **1** Давлат хазинаси; давлатга қарашли бўлган бойлик.

2 Эгасиз қолиб, давлат ихтиёрига ўтган мол-мулк.

3 Давлатга тегишли бўлган бойликлар сақланадиган махсус жой, бино.

БАЙТҚЎРҒОНИ(Й) *бот.* Ўртапишар қовун нави. *Лекин куз фаслида бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли байтқўрғони, кўкча каби номларни ҳаммавақт ҳам билавермайди.* «Фан ва турмуш».

БАЙТ-ҒАЗАЛ. байту ғазал 1 Байтлар ва ғазаллар. *Бу сўзларни бунда қаландар айтди. Бир неча байт-ғазалин айтди.* «Ширин билан Шакар».

2 *кўчма с.т.* Насиҳатомуз ёки шикоятомуз гап; дард-ҳасрат қилиш. *Шолипояни сотаман, индин пул оламан, фалон-тугун, деб анча байт-ғазал ўқиди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БАК [*голл.* bak – тоғора; эски қайиқ] **1** Суюқликлар сақланадиган металл идиш. *Бензин баки.* ▬ *Ўзлари кабинага чиқиб олиб, керосин бак кўринмайди дейдилар.* «Аския».

2 Сув иситиш, чой қайнатишга мўлжалланган, самоварга ўхшаш катта металл идиш. *Ғанижон, катта бакларнинг чойи ширин бўлмайди, ичи қотиб қоларкан.* «Аския».

БАКА-БАНГ *тақл. с.* Ноғора, чилдирма, барабанлар товушини ифодаловчи сўз. *Ўша заҳоти қулоқни ёргудек бўлиб чилдир-*

ма бака-банги янгради. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БАКАЛАВР [*лот.* baccalaureus] Баъзи мамлакатларда ва Ўзбекистонда: олий таълим дастурининг биринчи босқичини тугаллаган талабаларнинг илмий даражаси.

БАКАЛАВРИАТ Баъзи мамлакатларда ва Ўзбекистонда: мутахассисликлар бўйича фундаментал ва амалий таълим берадиган, ўқиш камида 4 йил давом этадиган таянч олий таълим.

БАКОВУЛ, буковул 1 *эск. тар.* Подшоҳ, хон ва лашкарларга овқат тайёрлаш устидан назорат олиб борувчи, ҳукмдорга таом тортишдан олдин уни аввал ўзи тотиб кўрувчи мансабдор; бош ошпаз (15-аср ва ундан кейинги давр). *Нақл қилишларича, ушбу таом [ажабсанда] Бобур саройининг баковуллари ижодига мансуб эмиш.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *-Гуноҳ шулким, — деди Бобур қатъий оҳангда, — баковулларимиз сиздан қаттиқ ранжибдирлар: тортган таомларидан лоақал бир луқма тановвул этмас эмишсиз.* «Ёшлик». *Баковул бўшашганча бир чеккада турарди.* «Шарқ юлдузи».

2 *тар.* Олтин Ўрда хонлигида қўшинга маош улашиш, ўлжаларни тақсимлаш сингари вазифаларни бажарувчи юқори мансабдор.

3 *шв.* Тўйларда таом тайёрловчи ошпаз, пазанда. *Юзлари тандирдан энди узилган нондайин қип-қизил, мўйловли бир одам баковул бўлди.* «Ёшлик».

4 Тўй ва байрам (ҳайит) муносабати билан ўтказиладиган кураш, пойга, улоқ (кўпкари) каби мусобақаларни бошқарувчи. *Булар тўйга баковул ҳам бўлади. Ҳар ким қўлдан келганини қилади.* «Интизор». *Аҳмаджон ота, Меликўзи ва баковуллар музика садолари остида ўртага тушдилар.* «Ёшлик».

Тайёр ошга баковул Тайёрига айёр, қулай вазиятдан фойдаланиб қолувчи одам. *Қиз бўйига етгандан кейин, Мамасаид «тайёр ошга баковул» бўлди: «Мен энг яқин тоғаман, шунинг учун ота ўрнига отаман», деб даъво қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тайёр ошга баковул, деб шуни айтарканлар-да!* С. Зуннунова, Олов.

БАКОВУЛБОШИ *эск. тар.* Ошпазлар бошлиғи, ошпазлар устидан назорат қилувчи амалдор, бош ошпаз. *Баковулбоши, юзбоши, саркардалар иш устида эдилар.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.

БАКОР [*ф.* بکار — ишга, иш билан]: **бакор келмоқ 1** Кунига ярамоқ, яроқли, керак бўлмоқ, бирор кор-ҳолига асқатмоқ. *Туркистондан чиққанимда, ҳавонинг иссиғига кўйлакчан чидай олмас эдим. Энди пахтали камзулим ҳам бакор келмай қолди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тенг келмоқ, бас келмоқ. *Унга ҳеч ким бакор кела олмайди.*

БАКОРАТ [*а.* بکارت — поклик, қизлик] *эск.* Қизлик, бокиралик, иффатлилик.

БАКРА, бакрабалиқ Осётрсимонлар туркуми ва осётрлар оиласига мансуб, танаси дуксимон, тумшуғи узун балиқ. *Бакрабалиқ моллюскалар, умуртқасиз жониворлар ва сув ўсимликлари билан овқатланади.* «ЎзМЭ».

БАКТЕРИАЛ 1 Бактерияга оид, бактерияга хос. *Бактериал касалликлар. Бактериал фильтрлар.*

2 Бактериялар ёрдамида ҳосил қилинадиган, тайёрланадиган. *Бактериал ўғитлар.* ▬ *Бактериал ўғитлар тупроқ шароитига қараб ишлатилади.* «ЎзМЭ».

БАКТЕРИОЛОГ Бактерияшунослик мутахассиси, бактериология олими.

БАКТЕРИОЛОГИК 1 Бактериологияга оид. *Бактериологик лаборатория. Бактериологик усул. Бактериологик тадқиқот.*

2 Бактериялар иштирокида тайёрланган, бактериялар ёрдамида олиб бориладиган. *Бактериологик қурол. Бактериологик уруш. Бактериологик ҳужум.*

БАКТЕРИОЛОГИЯ [бактерия + *юн.* logos — билим, тушунча] Бактериялар ҳақидаги илмий таълимот, микробиологиянинг бактерияларни ўрганадиган бўлими. *Умумий бактериология. Тиббиёт ва ветеринария бактериологияси. Қишлоқ хўжалик бактериологияси.*

БАКТЕРИЦИД [бактерия + *лот.* caedo — ўлдираман] Бактерияларни ва бошқа микроорганизмларни ўлдирувчи, зарарсизлантирувчи. *Бактерицид моддалар. Бактерицид қоғоз.*

БАКТЕРИЯ [*юн.* bakterion — таёқча] Бир ҳужайрали, асосан таёқча шаклида бўладиган микроорганизмларнинг катта гуруҳи. *Зарарли бактериялар. Фойдали бактериялар.* ▬ *Бактериялар тупроқда, сувда, сув ҳав-*

залари заминида ва бошқа жойларда тарқалган. «ЎзМЭ».

БАЛ [*ф.* bal < baller < *лот.* ballare — ўйнамоқ, рақсга тушмоқ] Бирор воқеа муносабати билан оммавий кўнгил очиш учун уюштирилган рақс кечаси, ўйин-кулги кечаси. *Бал-маскарад. Янги йил бали.* ▬ *Дўстлик тароналари энди халқлар дўстлиги бали ўтаётган бинода янада кучлироқ янгради.* Газетадан.

БАЛАБОН, буламон *эск. мус.* Сурнай шаклли, аммо ундан кичикроқ бўлган, пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоби. *Балабон ёнғоқ ёки ўрик ёғочидан ичи ўйилиб ясалади.* «ЎзМЭ». *..қизлар.. ғижжак, балабон чалиб.. неча ўйинчи барнолар қош қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди.* «Равшан».

БАЛАДИЯ [*а.* بلدية — шаҳар бошқармаси] *эск.* Коммунал хўжалик. *Баладия шўъбаси — коммунал хўжалик бўлими.*

БАЛАЛАЙКА [*қад. р.* балы — гап сотиш; ҳазил. + байка — ҳикоя; эртак; гапириш] Қорни учбурчак шаклли, уч торли, ҳамма торлари баравар чертиб чалинадиган рус халқ мусиқа асбоби. *Балалайкадан якка-хонликда ва ансамблда, қўшиқ, лапар, рақсларга жўровозликда фойдаланилади.* «ЎзМЭ». *Коля балалайкасини чертар, Аҳмаджон.. лунжини шириб, най чалар, Қобил фарғонача рақсда Раънони енгишга тиришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БАЛАНД [*ф.* بلند — юқори] **1** Пастдан юқорига томон ўлчами узун; қадди, бўйи узун; новча. *Баланд минора. Баланд девор. Баланд том. Бўйи баланд. Баланд тоғ.* ▬ *Икки ёғи баланд тоғ — пиёда юрса, оёғи куяди.* «Нурали». *Машина бир баланд тепанинг орқасига ўтиб тўхтади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

2 Ер юзасидан ёки бошқа бирор сатҳдан, нуқтадан юқорида жойлашган. *Баланд остона. Баланд токча. Тошкент денгиз сатҳидан 480 метр баланд.* ▬ *Ҳовуздан йигирма қадамча нарида ердан одам бўйи баланд кўтариб солинган каттагина шийпон.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Куч даражаси белгиланган меъёрдан ортиқ, кучли; юқори. *Баланд босим. Баланд ҳарорат. Баланд овоз.* ▬ *Иситмаси баланд, босинқираяпти.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Янгаси овозини баланд кўтариб шанғиллади.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Хотин овозини баланд чиқазишга кўни-кўшнидан андиша қиларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кулги баландроқ кўтарилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 *кўчма* Баъзи белги, хусусиятларнинг ортиқ, юқори даражадалигини ифодалайди. *Қишлоқ қизининг ғурури баланд бўлади.* «Ёшлик». *Меҳнатдир тупроқдан бизни кўтариб, Азиз бошимизни қилолган баланд.* Ғ. Ғулом. *Баланд мартабали меҳмон ёнбошлаб сигара чекар, бошқалар камтарлик билан чўкка тушиб ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Ер сатҳига нисбатан юқорида жойлашган нуқта; тепалик. *Арслон ака кранлар гуриллаган баланддан тушиб, атрофга қаради.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Бу сўзни эшитиб ойим Марғумон, Зина билан тушиб келди баланддан.* «Нурали». *Парисан, учарсан, албатта кўкка, Қирқ газдан юқори баландга учма.* «Гулшанбоғ». *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

6 *кўчма* Қадр-қимматли, эъзозли, юқори. *Ота ўғли бўлсанг, ота номин баланд тут.* Мақол. ▬ *Мижғов ва паст, ғийбат гаплардан Жажжи шеърим қўюрман баланд.* А. Орипов.

7 *кўчма* Унумли, самарали; мўл, кўп. *Агар сув олиб келинса, минг йиллардан бери чорва қийлари қатлам-қатлам бўлиб кетган бу жойда пахтадан энг баланд ҳосил олса бўлади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Баланд келмоқ 1) устун келмоқ, ғолиб чиқмоқ. *-Ўзингизга қараб гапиринг, ғийбат қилиб нима қилдик? — Обидов баланд келмоқчи бўлиб бўйнини чўзди.* С. Зуннунова, Олов. *Эр баланд келди, чойнакни чил-чил синдирди.* Газетадан; 2) бир-биридан ошиб тушмоқ, бир-биридан ўзмоқ, паст келмаслик. *Ҳай-ҳай.. болаларим, биттанг баланд келганда, биттанг паст бўлсанг-ку, олам гулистон.* И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор? **Баланд охурдан сув ичган** *қ.* **охур. Баланддан келмоқ** 1) ўзини катта олиб гапирмоқ, катта кетмоқ; 2) катта, юқори нарх қўймоқ, меъёридан ошириб юбормоқ. *Бунча баланддан келманг, паст тушинг. Сотасизми ахир, олайлик* (Савдолашишда). **Димоғи (ёки тумшуғи) баланд** *қ.* **димоғ. Кибр-ҳавоси баланд** Жуда ҳам ўзига ишонган, такаббур. **Қўли баланд** 1) омадли, иши йирик, омади келган. *Бу йил мўл ҳосил олсак, қўлимиз баланд бўлишини унутманг,*

азизим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) ғолиб келган, устун чиққан. *Аммо суғдийларнинг қўли баланд келиб турган бир пайтда ғаним томон Мароқанддан бир туман миқдорида қўшимча мадад олдим.* «ЎзМЭ».

БАЛАНДЛАМОҚ 1 Пастдан юқорига қараб ҳаракатланмоқ, йўналмоқ; юқориламоқ. *Самолёт жуда баландлаб кетди.* ▬ *Кўтарма кўзга кўриниб, сув баландлаб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Меъёрдан ошмоқ; кучаймоқ, зўраймоқ. *Умар акам тажанглаша бошлади, овози яна баландлади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

3 *кўчма кам қўлл.* Қимматлашмоқ (асосан, баҳо, нарх-наво ҳақида).

БАЛАНДЛАТМОҚ Баландламоқ фл. орт. н. *Овозни баландлатмоқ.* ▬ *Қачон кўргансан, — деди.. чироқни баландлатаётиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАЛАНДЛИК 1 Ер сатҳидан юқоригача бўлган оралиқ масофа; юксак жойлашган фазо. *Ниҳоят, асфальт кўчадан ўнг томонга бурилдик ва баландликка ўрлаган ўнқир-чўнқир йўлга тушдик.* «Саодат». *Узоқдан, ой баландлигидан она-Ер янада гўзалроқ кўринади.* «Гулдаста». *Баландлиги тўрт-беш терак бўйи келади.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

2 Текис ер ёки пастликдан юқори турадиган жой; макон; тепалик. *Кўктепа баландлиги, агар «тили бўлса айтарди..»* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Олдинда йўл бошловчи, кейинда Назирали билан кампир баландликка кўтарилишди.* Ойдин, Мардлик-мангулик.

3 *кўчма* Ингичка ёки йўғонлик (товуш, оҳанг ҳақида). *Ҳаракат тезлиги ошганда, товуш баландлигининг ўзгаришини изоҳлаш осон.* «Фан ва турмуш».

4 *геом.* Геометрик шаклнинг (кўпбурчак, кўпёқ, конус, цилиндр ва б.) юқори нуқталаридан асосига туширилган энг катта перпендикуляр. *Конуснинг баландлиги. Кўпбурчакнинг баландлиги. Кўпёқнинг баландлиги.*

БАЛАНДПАРВОЗ |*ф.* بلندپرواز — юқори учувчи| 1 Юқори, юксак учадиган. *Бургутдай баландпарвоз бўлиш учун қулоч-қулоч қанот керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 *кўчма* Ўзини катта олувчи; гердайган. *Баландпарвоз одам.*

3 *кўчма* Ҳавойи (бежама) гаплар билан меъёридан оширилган; қуруқ, сохта. *Баландпарвоз ваъдалар. Баландпарвоз услуб. Баландпарвоз гаплар.* ▬ *Восифийнинг сарлавҳалари жимжимадор, баландпарвоз услубда тузилган.* «ЎзМЭ». *Яширишнинг ҳожати йўқ, баландпарвоз гапларнинг мавриди эмас.* «ЎзМЭ». *Биз театр билан драматург ҳамкорлиги тўғрисида кўп вақт баландпарвоз гаплар айтамиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАЛАНДПАРВОЗЛИК Дабдабалилик, жимжимадорлик; сохталик. *У [Ойбек] халқ тилининг беқиёс имкониятларидан тўлатўкис фойдаланган, аммо айни пайтда, мутлақо сунъийликка, баландпарвозликка, ялтироқликка йўл қўймаган улкан сўз заргаридир.* «ЎТА».

БАЛАНД-ПАСТ 1 *айн.* **паст-баланд.** *Қўшин жўнар баланд-пастда, Саф-саф бўлиб, даста-даста.* «Гулшанбоғ».

2 *кўчма* Турли-туман; тайинсиз. *Баланд-паст гаплар.*

БАЛАНД-ПАСТЛИК Ер сатҳининг нотекис ерлари, жойлари. *Бешинчи кун деганда ариқча баланд-пастликлардан ўтиб, эски изга тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЛАНС |*фр.* balance — тарози < *лот.* bilanx — тарозининг иккита палласи| 1 Мувозанат, тенглик. *Ош тузи организмнинг сув баланси билан боғлиқ бўлган туз алмашинувини таъминлайди.* «Фан ва турмуш».

2 *бухг.* Доимо ўзгаришда бўлувчи киримчиқим, даромад ва буромаднинг ўзаро нисбати ёки мувозанатини ифода этувчи кўрсаткичлар тизими. *Савдо баланси. Бухгалтерия баланси. Аҳолининг даромадлари ва харажатлари баланси. Жамоа хўжалиги баланси.* ▬ *Улар жамоа хўжалиги балансида турибди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Иссиқлик баланси *физ. тех.* Иссиқликнинг ажралиши ва сарф бўлишини ўзаро қиёслаб чиқарилган якун. *Двигателнинг иссиқлик баланси.* **Фаол (актив) баланс** Кирим (даромад) чиқимдан, буромаддан ортиқ бўлган баланс. **Нофаол (пассив) баланс** Кирим (даромад) чиқимдан, буромаддан кам бўлган баланс.

БАЛАНСИР |*фр.* balancier — шайин; тарози| *тех.* 1 Машиналарда, механизмларда уларнинг турли қисмларига илгариланма-қайталанма ҳаракатни узатувчи икки елкали ричаг, икки елкали пишанг. *Жуман машинани кўриб, ҳайрон бўлди: ричагга тош тақалиб, балансир портлаган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 *айн.* **лангар** II.

3 Соат механизмининг асосий йўналтирувчиси (регулятори).

БАЛАНСИРОВКА *тех.* Машиналарнинг айланувчи қисмларини баланслаш, мувозанатлаштириш, мувозанатга келтириш. *Машина баллонларини балансировка қилдирдим.*

БАЛАНСЛАМОҚ 1 *иқт.* Хўжалик ва савдода ўзаро боғланган соҳаларни бир-бири билан мувофиқлаштирмоқ, тўғри нисбатга келтирмоқ.

2 *бухг.* Балансларни якунламоқ, баланс чиқармоқ.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг айланувчи қисмларини мувозанатга келтирмоқ.

БАЛАНСОМЕР [баланс + *р.* мерить – ўлчамоқ] *тех.* Ер сиртининг ёки атмосферадаги исталган нуқтанинг радиация (нур) балансини ўлчайдиган асбоб. *Ўзбекистонлик олимлар.. биринчи бўлиб Тошкентда ўзлари ихтиро қилган балансомер ёрдамида ер сиртининг радиация балансини узлуксиз ёзиб бориш усулини ишлаб чиқдилар.* «ЎзМЭ».

БАЛБАЛА [*а.* بَلْبَلَة – жўмрак] *тар. эск.* Май (ичимлик) қуйиладиган идиш, қадаҳ. *Янгитўш сукутга толди. Анчадан кейин бошини кўтариб, бурчакдаги зар юритилган хонтахтада турган балбалага ишора қилди.* «Ёшлик».

БАЛДОҚ *шв. айн.* **ҳасса, қўлтиқтаёқ.** *У балдоққа суяниб юради.*

БАЛЕ [*а.* بَلَى – тасдиқ юкламаси] Ҳа, дуруст, яхши. *Фурқатий қошу кўзингдин фитналар кўрди, бале! Шўриш ўлмоқ расмдур, ой туғса ахтар устида.* Фурқат.

БАЛЕРИНА [*итал.* ballerina < *лот.* ballare – ўйнамоқ, рақсга тушмоқ] Балет раққосаси. *Балерина атамаси.. 20-аср бошидан барча балет раққосаларига нисбатан ишлатилади.* «ЎзМЭ».

БАЛЕТ [*итал.* balletto < *лот.* ballare – ўйнамоқ, рақсга тушмоқ] Асар мазмунини мусиқали хореографик образлар воситасида ифодалайдиган саҳна асари ва шундай асар учун ёзилган мусиқа. *Балет мактаби. «Севги тумори» балети.* ▬ *Балетда классик, характерли халқ рақсларидан, баъзи акробатик ва пластик рақслардан фойдаланилади.* «ЎзМЭ».

БАЛЕТМЕЙСТЕР [*нем.* Balletmeister – балет устаси] Балет, опера, оперетта ва бошқа саҳна асарларидаги рақслар, хореографик кўринишларни саҳналаштирувчи шахс. *Балетмейстер балетда бош ижодкор бўлса, бошқа жанрларда ёрдамчидир.* «ЎзМЭ».

БАЛЕТЧИ 1 Балет раққосаси, раққоси.

2 *айн.* **балетмейстер.**

БАЛИ I [*а.* بَلَى – тасдиқ юкламаси] *с.т.* Балли. *Келиб тошларни иргитгай тўғонга, Бобо Рустам бали, дер паҳлавонга.* Ҳабибий.

БАЛИ II; **али деса, бали демоқ** *қ.* **али**.

БАЛИҚ I 1 Сузгичлари бўлган, ойқулоқлари орқали нафас оладиган, умуртқалилар кенжа типига мансуб сув жонивори. *Лаққа балиқ. Қора балиқ. Олтин балиқ. Зоғора балиқ. Сачратқи балиқ. Қизил балиқ. Балиқнинг тириклиги сув билан.* Мақол. *Кўлнинг отини балиғи чиқарар.* Мақол. ▬ *Балиқлар гавда ҳарорати беқарор, совуққон жониворлардир.* «ЎзМЭ».

2 Ушбу сув жонивориниг гўшти. *Қовурилган балиқ. Тузланган балиқ. Балиқ комбинати. Эшак минган от сўрамас, Балиқ еган эт сўрамас.* Мақол. ▬ *Балиқни ҳар куни истеъмол қила бошлаган одамлар орасида инфаркт 50 фоизга камаяр экан.* «Фан ва турмуш».

3 Мучал йил ҳисобидаги бешинчи йил номи.

Балиқ йили *қ.* **мучал**.

БАЛИҚ, балиғ II *[қад. турк.] эск.* Шаҳар, қўрғон. *Бешбалиқ. Бойбалиқ. Оқбалиқ, Қорабалиқ (жой номлари).* ▬ *Туркий тилларда балиқ, балиғ, балуқ.. Энг сўнгги маъноси – шаҳар.* "ЎТА".

БАЛИҚҚЎЗ I *бот.* Шўрадошлар оиласига мансуб, шўрхок ерларда ўсадиган бир йиллик ўт. *Илгари ана шу адирларда бутун бир қишловга етиб, ортиб қоладиган емхашакбоп сунбул, сўзан, рўян, олабўта, балиққўз, жингул сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БАЛИҚҚЎЗ II Кўзи чақчайган, чақчайма кўз. *-Йўқ, бир нарсага пушаймон қилаяпман, – деди арслонқомат, балиққўз йигит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАЛИҚПАЗ Балиқ пиширувчи, балиқдан таом тайёрловчи ошпаз. *Балиқпаз икки бўлак чала пишган балиқ думини келтириб, чипта устига қўйиб кетди.* С. Сиёев, Аваз. *Балиқпаз кирди. Капитан унинг ҳам кимлигини ёзиб олди.* «Ёшлик».

БАЛИҚТОЗАЛАГИЧ *тех.* Балиқни тозалашга мўлжалланган махсус асбоб, қурилма. *Чўзиқ алюминий чўмич шаклидаги пластмасса қопқоқли балиқтозалагичдан фойдаланиш қулай.* «Уй-рўзғор энциклопедияси».

БАЛИҚТУТ *с.т.* Балхи тут. *Ҳовлининг ўрта ерида паканагина балиқтут ўсиб, остига кул ва бошқа ахлатлар тўпланган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЛИҚФУРУШ Хом ёки қовурилган балиқни сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Балиқфуруш, нўхатшўракчи ва каллапазлар ўз нарсаларининг таъриф-тавсифини қилиб, овозлари борича бақирардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Энди менга бир қармоқ қилиб берсанг, енгил иш-да, мен балиқфурушлик қилсам.* «Нурали».

БАЛИҚЧИ 1 Балиқ тутиш (овлаш) билан шуғулланадиган шахс. *Бобом балиқчи донгдор, Мўйноқда чиқарган от.* А. Орипов. *[У] Математик, музикачи, балиқчи бўлиш билан бирга пазандаликка ҳам катта ҳисса қўшган одам бўлган.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

2 *зоол.* Сувдаги балиқлар билан тирикчилик қилувчи, чўлдуқсимонлар туркумига мансуб қушлар оиласи. *Кўк балиқчи. Кумуш балиқчи. Қорабош балиқчи.* ▬ *Балиқчининг ташқи тузилиши сув-ҳаво муҳитида яшашга мослашган бўлиб, оёқлари тўрт бармоқли, олдинги уч бармоғи орасида сузгич пардалари бор.* «ЎзМЭ».

БАЛИҚЧИЛИК 1 Балиқ овлаш билан шуғулланиш; балиқчи касби.

2 Сув ҳавзаларида балиқ заҳирасини кўпайтириш ва сифатини яхшилаш билан шуғулланувчи соҳа; балиқ етиштириш билан шуғулланиш. *Балиқчилик хўжалиги. Балиқчилик саноати.* ▬ *Балиқчилик табиий сув ҳавзалари балиқчилигига ва сунъий ҳовуз балиқчилигига бўлинади.* «ЎзМЭ».

БАЛИҚЧИ-УККИ *зоол.* Балиқлар билан озиқланувчи, япалоққушлар оиласига мансуб қуш. *[Балиқчи-уккининг] Бармоқлари ва узун кафти патсиз, яланғоч, тирноқлари чангал бўлиб, сувда балиқ тутишга мосланган..* «ЎзМЭ».

БАЛИҚҚИЙҒИР *зоол.* Йиртқич қушлар туркумининг қийғирсимонлар оиласига мансуб бўлган, усти тўқ қўнғир, қорин томони оқ, оёғи кулранг, тумшуғи қора қуш. *Балиққийғир атрофи дарахтзор сув ҳавзаларининг қирғоқларида яшайди.* «ЎзМЭ».

БАЛКА [*лот.* balkus — хода] 1 Кўндалангига таъсир этувчи куч (оғирлик)ларни қабул қилувчи, ёғоч, металл ёки темирбетондан ясалган тўсин. *Темир балка. Ёғоч балка.*

2 Машина ва механизмлар детали. *Балка бино ва иншоотларнинг муҳим қисми, машина ва механизмларнинг детали ҳисобланади.* «ЎзМЭ».

БАЛКАР *этн. қ.* **болқор.**

БАЛКАРЛАР *этн. қ.* **болқорлар**.

БАЛКИ [*ф.* بلکی — эҳтимол; аммо] 1 *боғл.* Зид маъноли гапларни, гап бўлакларини бир-бирига боғлаш, қиёслаш учун хизмат қилувчи сўз. *У содиқ қул, балки ундан баттар одам эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёлғиз ўзи эмас, балки бутун косиб аҳлининг аҳволи пачава эканини очиб ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кучлилик — курашда йиқитишда эмас, балки ғазаби келганда, ўзини босиб олишдадир.* «Фан ва турмуш».

2 *крш. с.* Гумон, тахмин маъноларини билдиради. *Балки, маҳалласидан ҳам хотинлар келгандир.* С. Зуннунова, Олов. *Балки, кутар мени бир қиз, кўзёшлари оқизоқ.* «Шарқ юлдузи». *Балки, бу қиз Она бўлур туғилажак ўғлимга.* Миртемир.

БАЛКИМ *эск. айн.* **балки.** *Қалби пок ишқ аҳлининг виждони, балким жонидир.* Ҳабибий.

БАЛКОН [*фр.* balcon < *лот.* balkus — хода] 1 Кўп қаватли бинонинг кўпинча иккинчи ва ундан юқори қаватларида ички хоналарга бириктириб, унинг олд, орқа ёки ён томонлари ташқарисига, ҳовли ёки кўчага қаратиб қурилган айвонча, майдонча. *Палатасига қайтаётиб, қўшниларининг эшиги ланг очиқ турганини кўрди.. Балконга чиқадиган эшик ҳам очиқ.* М.М.Дўст, Лолазор. *Ташқарида кимдир уришиб-жанжаллашаётганини эшитиб, Нусратбек балконга чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Театрнинг иккинчи ва ундан юқори қаватларида осма ҳолда қурилган томоша ўринлари.

БАЛЛ [*фр.* balle — соққа, шар] 1 Табиий ҳодисалар (зилзила, шторм, довул, шамол)нинг кучини ўлчаш учун қабул қилинган ўлчов бирлиги. *Зилзиланинг кучи саккиз баллдан ошди.*

2 Ўқувчилар, талабалар, спортчилар ва ш. к. ларга бериладиган, рақам билан ифодаланадиган баҳо. *-Менга бир балл қўшадиган бўлдингиз, домла, — билетни олгач, уни доцентга кўрсатди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *-Энг юқори баллни сизнинг қизингиз олди, — дейишиб кетма-кет Чинорий билан хотинини қутлай бошладилар.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

БАЛЛАДА [*фр.* ballade < *лот.* ballo — рақс тушаман] Драматик, тарихий-афсонавий, фожиавий ёхуд қаҳрамонлик мавзуларида ёзилган, муайян шаклдаги лирик, лироэпик шеър; шеърий жанр. *Баллада сюжетига кўпинча инсонлар ҳаётида тасодифан рўй бериб, уларнинг тақдирини ҳал этадиган ёки ҳаётида бурилиш ясай оладиган кескин воқеалар асос қилиб олинади.* «ЎзМЭ». *Энг катта бурун ҳақида кичик баллада.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

БАЛЛАСТ [*голл.* bal — қум, last — юк] **1** Кемалар, аэростат, локомотив ва ҳ.к.нинг ҳаракатланиш сифатини ёки учиш баландлигини ростлаш учун уларга ортиладиган юк.

2 *трнс.* Темир йўл шпаллари тагига қум, шағал, тош, домна тошқоли (шағали) каби материаллардан ётқизиладиган қатлам. *Балласт поезддан шпалларга тушадиган зўриқишни из кўтармасига бир меъёрда ўтказади, шпалларнинг силжиб кетишига йўл қўймайди, поезд ғилдиракларининг рельсга юмшоқ урилишини таъминлайди.* «ЎзМЭ».

3 *кўчма* Кераксиз (ортиқча) юк; дахмаза, дардисар.

БАЛЛАСТЕР *тех.* Темир йўл изларини балласт устига кўтариб қўювчи, текисловчи ҳамда ифлос балластни сидириб ташлайдиган машина. *Электр балластер. Пневматик балластер.* ▬ *Балластер йўл қурилиш ишларини анча енгиллаштиради, ишнинг унумини оширади.* «ЎзМЭ».

БАЛЛИ I [*а.* بَلَى — ҳа, албатта; тўғри] *унд. с.* **1** Маъқуллаш, тасдиқлаш, мақтов, таҳсин маъноларини ифодалайди. *[Жойни] Ўша очлик йиллари солганмиз. — Балли.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Балли, она қизим, — деди Меливой ака завқланиб.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иззатулла ака боланинг бошини чипор шапкачаси устидан силаркан: «Балли» деб қўйди.* Газетадан. *Унинг фикрини маъқулловчи овозлар эшитилди: -Балли! Отангизга раҳмат.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Чўзиб талаффуз қилинганида, норозилик, кесатиқ маъноларини ифодалайди. *-Кўчада сен билан етаклашиб юрадиган хотинга балли-ей! — деди Зумрад.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БАЛЛИ II [*фр.* balle — шар] *сфт.* **1** Муайян балл кучига эга бўлган. *Беш балли зилзила. Тўққиз балли довул.* ▬ *Кундузи олти балли зилзила, иморатларнинг қисир-қисири ваҳимани кучайтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Рақамлар системаси билан ифодаланган. *Беш балли система.*

БАЛЛИСТИК *физ.* Баллистикага оид, унинг қонуниятларига асосланган. *Қитъалараро баллистик ракета.* ▬ *Баллистик ракета қанотли ракетадан аэродинамик кўтариш кучи ҳосил қилувчи сиртининг йўқлиги билан фарқланади.* «ЎзМЭ».

БАЛЛИСТИКА [*юн.* ballo — ирғитаман, отаман] Ўқ, снаряд, мина, бомба, ракета ва ҳ. к. ларнинг отилган маҳалдаги ҳаракати қонунларини ўрганадиган фан. *Ички баллистика. Ташқи баллистика.* ▬ *Ички ва ташқи баллистика физика-математика фанларига суянади.* «ЎзМЭ».

БАЛЛОН [*фр.* ballon — бўш шар < *итал.* pallone — тўп, копток] **1** Ҳаракатланувчи транспортнинг (мотоцикл, машина, трактор ва б.) ҳаво дамланадиган резина ғилдираги. *..сеялкадан тортиб экскаваторгача, бульдозердан тортиб машина баллонигача.. унинг қўлида.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ундан нарида, томига сандал курси, машина баллони, хашак-хушак уйиб ташланган бостирма.* «Ёшлик».

2 Аэростатнинг газ ўтказмайдиган қобиғи.

3 Суюқлик ёки газ сақлашга мўлжалланган шиша, металл ёки резинадан ясалган оғзи тор идиш. *Шиша баллон. Резина баллон. Газ баллони.* ▬ *Касалхоналарда оксиген [кислород] ёстиғини тўлдириш учун алоҳида оксиген баллони бор.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БАЛЛОНЛИ Баллони бор, баллон билан таъминланган; баллонга жойлаштирилган. *Икки баллонли газ қурилмаси. Газ баллонли автомобиль.* ▬ *Кейин газ киргизиб берди. Тўғри, табиий эмас, баллонли.* «Ҳарорат».

БАЛО I [*а.* بَلَاء — синов; офат, мусибат, бахтсизлик] **1** Бирор воқеа-ҳодиса, ҳаракат туфайли юзага келган офат, фалокат; ташвиш. *Тақдирнинг балоси кўп, сақланса панаси*

кўп. Мақол. *Ёмон тил бошга бало келтирар, Яхши тил давлат, дунё келтирар.* Мақол. *Садақа балони ер, тавба — гуноҳни.* Мақол. ▬ *От бошига бало бўлди.* Ғайратий. *-Илоё омин, — кампир ҳам фотиҳа ўқиди, — қадам етди, бало етмасин!* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Бало борми? Ўринсиз иш, ҳаракат, ёқимсиз нарса ёки кимсага дуч келганда, ёқтирмаслик, норозилик (нима бор? нима қилиб юрибди?) маъносини ифодалайди. *Салтанатни қаерда кўрмай, сатанг бўп ясаниб олган бўлади. Икки чаккасидаги гажакка бало борми дейман!* «Ёшлик». *Пахта терими кетаётган долзарб пайт карантинга бало борми?* «Ёшлик». *Шу аёзда чарм кастумга бало борми?* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. **Балога қолмоқ** Ёмонликка дучор бўлмоқ, даъвосига қолмоқ. *Билмасдан гапирма! Балога қоласан, қизим!* Ҳамза. **Балойи азим** Улкан офат, мисли сиз кулфат. *Монокультура деб аталмиш бу яккаҳокимлик бора-бора шундай бир балойи азимга айланди..* «ЎзМЭ». **Балойи нафс** *ёки* **нафс балоси** Очкўзлик, нафси бузуқлик орқасида бошга тушган кулфат. **Бало урмаслик** Ҳеч қандай шикаст емаслик, эсон-омон қутулиб кетиш. **Бало ўқи** Ўлим маъносини ифодалайди. *Бало ўқига нишон бўлмасдан бурун бу ишларни охирига етказишга ҳаракат қилар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида. **Бир бало** Номаълум, сирли, билиб бўлмас салбий нарса ёки ҳодиса. *Олдин, бу кампирга бир бало бўлган, деб ҳайрон бўлиб юрганлар.. бу аёл бир нарсани билар экан, деб тан беришди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Бир бало борга ўхшайди ораларида.* С. Зуннунова, Олов. **Бошга бало бўлмоқ** Ортиқча ташвиш, дардисар бўлмоқ. **Нима (*ёки* не, қандай) бало** Таажжуб, ҳайратланиш, ҳайрон қолишни, баъзан киноямуз сўроқни билдиради. *Нима бало, тўйни насия қилиб, келинни олиб кеволдингизми? дегувчилар ҳам бўлди.* С. Зуннунова, Олов. *Нима бало, болачақангиз кўпайиб кетдими?* «Гулдаста». **Сув балоси** Тошқин, сел ва ш. к. лардан келган офат. **Туҳмат балоси** Туҳмат орқасида бошга тушган кулфат. *Содиқ қулингиз.. туҳмат балосига гирифтор бўлиб, зиндонда сарғайиб ётибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ўт балоси** Ёнғин маъносини ифодалайди. *Сув балоси, ўт балосини кўрганлар бор..* «Ёшлик». **Ҳар бало** 1) турли-туман нохушликлар; турли салбий ҳолатлар. *Асли Юнус олган ақлу хушимни, Ҳар балога солган менинг бошимни.* «Маликаи айёр»; 2) ҳар қандай нарса. *У ҳар балони билади.* **Ҳеч бало** Ҳеч нарса, ҳеч нима. *Бобо кўзларидан қочмас ҳеч бало, Бир зумда далани чиқар айланиб.* Миртемир. **Ҳеч балода йўқ** *ёки* **ҳеч балони билмайди** Ҳеч нарсани билмайдиган, қўлидан ҳеч иш келмайдиган (одам). *Бизда ҳам сергап, қуруқ маслаҳат берадиганлар жуда кўп-у, лекин [улар] амалда ҳеч балода йўқ.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 *кўчма с.т.* Уддабурон, ишнинг кўзини билувчи, ўз ишига пишиқ. *Бало қиз экан бу.* С. Аҳмад, Уфқ. *-Эшниёз ака бало! — деб давом этди Равшан Рўзи.* Ш. Холмирзаев, Ёшлик. *Сайфиддин Умаров эсингдами, математикадан бало эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БАЛО-БАТТАР, балойи баттар *с.т.* Ҳар хил майда-чуйда нарсалар, у-бу, қақир-қуқур. *Кўчада ётган эски тақа, занглаган мих, тугмача, шунга ўхшаш бало-баттарларга кўзи тушса, дарров олар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЛОГАРДОН [бало + *ф.* گردان — даф қилувчи, қайтарувчи] Бало-офатлардан муҳофаза қилувчи; уларни даф қилувчи; қутқарувчи, халоскор. *Бир фалокат босиб иш пачава бўлса ҳам, шуларнинг ўзи балогардон.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Олис қолди Чамбил қўрғон, Ҳиммат берсин балогардон.* «Нурали».

Балогардон бўлмоқ Бировни ҳимоя қилиш учун ўзини ҳар қандай хавфу хатарга рўбарў қилмоқ. *Иғволарга балогардон бўлардинг, билсанг, Наҳот ўша савобинг ҳам бўлибди абас.* А. Орипов.

БАЛОДАЙ, -дек *рвш. с. т.* Туппа-тузук, бинойидек. *Ҳа, балодай хизматга яраб қолди. Ўқишни балодай билади.* ▬ *Муҳаббатингиз балодай кийим танлайди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

БАЛОКАШ [бало + *ф.* کش — тортувчи, чекувчи] Балога мубтало бўлган; дард-алам чекувчи, бахтсиз. *Худоё худовандо.. якка ягоналигинг, раҳим ва раҳмонлигинг ҳаққи, мендек бир балокаш гуноҳкор, ожиза бандангдан марҳаматингни дариғ тутмагайсан.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳужум этгай рақиблар бир балокаш хаста жонимга.* Ҳабибий.

БАЛО-ОФАТ, балою офат Турли кулфатлар, бахтсизликлар. *Бало-офатларни ен-*

гиб ўрганган халқ бу сафар ҳам жасорат кўрсатди. ▬ *Асрармиш у одамзодни Ҳар хил бало-офатдан.* О. Ҳакимов.

БАЛОН *қ.* **болон, болонья** *Балон плаш.* ▬ *Хотин башанг кийинган: эгнида шому саҳар атлас кўйлак, унинг устида шафақдай балон плаш, бошида плаш рангидан қуюқроқ дурра..* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАЛОХЎР |бало + *ф.* خور – еювчи| Бировнинг ҳақини еювчи, текинтомоқ. *Сизга бир қадоқ тилла бериб, халқдан ўн қадоқ қилиб олади. Бу шунақа балохўр!* «Муштум». *Нафси ҳаккалак отган балохўр кассир дастидан кўпчилик дод деб келган экан, раис уларни қайтариб юборибди..* «Муштум».

БАЛО-ҚАЗО, балойи қазо Инсон бошига тушадиган турли офатлар, мусибатлар. *Робия, инон, мен тирик бўлсам, сенга бало-қазони йўлатмасман!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бахтингиз энди кулади, сингилим! Бало-қазодан қутулдингиз!* Ҳ. Гулом, Машъал.

Бало-қазодек Кутилмаганда, тасодифан. *Шу замон бир тўда йигитлари билан бало-қазодек Мардонбек пайдо бўлади.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Улуғ саркарда экансиз, бизни ғафлатда қолдириб, устимизга бало-қазодай бостириб келиб қолдингиз.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БАЛОҚ *шв. айн.* **поча**. *..у бола йигирмага киргунча шим кўрмаган, етти ёшгача мутлақо иштонсиз юрган, кейин балоқлари кенг бўз иштон кийган.* М. М. Дўст, Лолазор. *..эгнидаги кийимининг бутуни йўқ, енгларию иштонининг балоқларигача рўдаподай осилиб ётибди.* «Ёшлик».

БАЛОҒАТ |*а.* بلاغت – вояга етиш, бўйига етиш; етуклик| **1** Жисмоний жиҳатдан етилганлик, болиғлик. *Балоғат ёши. Балоғатга етмоқ.* ▬ *Қизиқ, балоғатга етган қиз муҳаббатни эмас, муҳаббатнинг ўзи уни излаб топади, деганлари рост экан.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Назиранинг ҳарир кўйлаги баданларига ёпишиб, унинг балоғат таровати ёғилиб турган бор қоматини кўз-кўз этарди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 *кўчма* Ақлий ва маънавий жиҳатдан етуклик, камолот. *Ҳозирги замон фани ва унга муносабат олимнинг дунёқараши, идеали ва маънавий балоғати билан чамбарчас боғлиқ.* «Фан ва турмуш». *Сапар – балоғат палласига кириб бораётган ижодкор.* Газетадан.

3 *кўчма* Нотиқлик, сўзамоллик маҳорати, санъати. *Ҳамза мадрасада ўқиб юрган кезларида толиби илмларга тафсир, ҳадис, фиқҳ, араб тили ва адабиёти, мантиқ, балоғат ва шунинг каби диний ҳамда дунёвий фанлардан сабоқ берадиган хатиб ва мударрис Сафохон тўрага ихлос қўйди.* К. Яшин, Ҳамза.

БАЛҲ(И) I: балх(и) жўхори Оқ жўхорининг эртапишар бир нави. **Балх(и) тут** |Афғонистондаги Балх шаҳри номидан| Меваси йирик, оқ рангли ширин тут, оқ тут. *Фарғоналиклар марвартак, тошкентликлар балх тути деб аташади уни.* «Муштум». *Шербек ҳовли ўртасидаги япасқи балхи тут тагидаги каравотга ечинмасдан чалқанча ётди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Балхи гумбаз** *архит.* Тўғри тўртбурчак хоналар устига қуриладиган пастак, ясси гумбаз. *«Қирқ қиз»нинг ўзига хос.. хусусияти яна шундан иборатки, хоналарнинг устини бекитишда турли-туман конструкциялар, яъни тоқи гумбаз.. балхи кабилар қўлланган.* Газетадан.

БАЛҲ(И) II *фольк.* Оқ рангли рўмолнинг бир хили. *Балхи рўмоли бошидан, кўзи тўлмасин ёшидан.* «Нурали».

БАЛЧИҚ 1 Ёғингарчиликдан ёки сув босгандан кейин ҳосил бўладиган суюқ, ёпишқоқ лой. *Гавҳар балчиққа тушгани билан қиммати ўзгармас.* Мақол. *Олтин балчиқда ҳам олтин.* Мақол. ▬ *Устма-уст ёққан баҳор ёмғирлари йўлларни балчиқ қилиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Сув ҳавзалари (ариқ, дарё, ҳовуз, кўллар) тагига чўккан лой қатлами. *Билсангиз, бу ҳовузда балчиқ йўқ, Назар ота.* М.М.Дўст, Лолазор. *Кумрини чиқариб олиши билан Қамчининг ўзи ҳам балчиққа ботиб қолди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

3 *кўчма* Оғир шароит; қийинчилик. *Вақти келганда, жиян, дўстлар қўлтиғингга кириб, балчиқдан тортмайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен балчиқда ётган бир аёлни ҳалоллаб олиб, савоб учун қўл чўзсам, ҳеч бўлмаганда худодан қайтар, деб ўйлагандим.* К. Яшин, Ҳамза.

4 *кўчма* Нотўғри, номақбул турмуш тарзи; жаҳолат. *Болаликнинг мусаффо дунёсидан чиқиб, балчиққа ботганлар кимлар? Кимларнинг фарзандлари?* «ЎТА». *Муҳиддин мингбошидан тортиб қишлоқ қозиларигача ҳафталаб шу ерда айш-ишрат балчиғига ботиб ётишмасмидилар?* Ҳ. Шамс, Душман.

Балчиққа қормоқ (*ёки* **ботирмоқ**) Бировни ҳаддан ташқари ёмонламоқ, бировга ноҳақ туҳмат қилмоқ. *Раият олдида уламоларни балчиққа қориб булғаш яхшими?* С. Сиёев, Аваз. *Худо кўрсатмасин, бир ёмонлашга тушсак, уриб қулоғигача балчиққа ботириб юборамиз.* С. Нуров, Нарвон.

БАЛЧИҚЛИ Балчиқ билан қопланган. *Балчиқли кўл. Балчиқли кўча.*

БАЛЧИҚЛИК Бутунлай балчиқ билан қопланган, фақат балчиқдан иборат бўлган жой. *Ўрмонга балчиқликдан ўтиб боришлади.*

БАЛЧИҚЧИ(ЛАР) *зоол.* Қушлар синфининг бир туркуми. *Йилқичи, қизқуш, катта қизилоёқ, лойхўрак, жиктоқ, торғоқ — балчиқчининг типик вакилларидир.* «ЎзМЭ».

БАЛЬЗАМ [*юн.* balsamon — хушбўй смола] Баъзи ўсимликлардан олинадиган ёки сунъий йўл билан тайёрланадиган, таркибида смола, эфир мойлари бўлган қуюқ хушбўй модда. *Одатда бальзам хушбўй шарага ўхшаш таъми ўткир, қуюқ суюқликлардан иборат бўлиб, сувда деярли эримайди, аммо спирт, эфир, хлороформ, бензин ва бошқа органик эритувчиларда эрийди.* «ЎзМЭ». *Ичкилик ҳам минг хил: шотланд вискисидан тортиб Риганинг бальзамигача бор.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БАЛЬЗАМЛАШ Мурда ёки унинг айрим аъзоларини махсус моддалар воситасида чиримайдиган қилиш, мумиёлаш. *Қадимги вақтларда бу шарбат «аждар қони» аталиб, ундан мурдаларни бальзамлашда (чиришдан сақлашда) фойдаланилар эди.* Газетадан. *Чиришга қарши ишлатиладиган махсус химиявий моддаларни мисрликлар мурдаларни бальзамлаш учун ишлатганлар.* Газетадан.

БАЛЬНЕОЛОГ Бальнеология мутахассиси ёки олими.

БАЛЬНЕОЛОГИК Бальнеологияга оид; бальнеология билан шуғулланадиган. *Бальнеологик реакция. Бальнеологик лаборатория. Бальнеологик курорт.* ▬ *Чортоқ минерал ваннасини қабул қилгандан кейин қаттиқ оғриқ пайдо бўлди.. бальнеологик реакция юз берди.* «Фан ва турмуш».

БАЛЬНЕОЛОГИЯ [*лот.* balneum — ванна, ҳаммом; чўмилиш + *юн.* logos — билим, тушунча] Тиббиётнинг минерал сувлар ҳамда шифобахш балчиқларнинг физикавий ва кимёвий хоссалари, уларнинг организмга таъсири, шифобахшлигини ўрганадиган бўлими. *Бальнеология институти. Бальнеология курси.* ▬ *Боқи ака билимини ошириш ниятида Москвага бориб, врачларнинг малакасини ошириш марказий институтида махсус физиотерапия ва бальнеология курсини битирди.* Газетадан.

БАЛЬНЕОТЕРАПИЯ [*лот.* balneum + *юн.* therapeia — парвариш, даволаш] Беморларни минерал сув билан даволаш усули.

БАЛЬНЕОТЕХНИКА Санитария техникасининг бальнеология соҳасида қўлланадиган турлари. *Шифобахш балчиқни манбаидан шифохоналарга келтириш ва табиий хоссаларига путур етказмасдан иситиб бериш ва ишлатиш ҳам бальнеотехниканинг вазифасидир.* «ЎзМЭ».

БАЛҚ *айн.* **барқ.** *Ярқиллайди юлдуздай икки кўзи, Ойдайин балқ урар гулдайин юзи.* «Ойсулув».

БАЛҚИМОҚ I **1** Ёрқин нур сочиб жилва қилмоқ; нурга тўлмоқ, ярқирамоқ. *Дала сутдек ойдин, Нур қўйнида балқиб ётарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қулоч ёйди атрофлар, Уфқ балқиди.* А. Мухтор, Асарлар. *Қучоғида нур кўтариб балқимоқда тонг.* А. Мухтор, Асарлар.

2 *кўчма* Гуллаб яшнамоқ, гул-гул яшнамоқ, равнақ топмоқ. *Саодат ойдай балқиб, йўлакда пайдо бўлади.* «Ёшлик». *Гўрўғлибек Ҳасанхонга қараса, ойдай балқиб турибди.* «Гулнорпари». *Шодлик билан тўлсин тўртала уфқ, Кулги билан балқсин бу қадим жаҳон.* А. Орипов.

3 Барқ уриб кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Комилжоннинг сингиси Шоҳида чўзинчоқ юзли, кўзларидан самимият балқиб турадиган ўн саккиз ёшлардаги сўзамол қиз эди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Султон қувонч порлаган, меҳр балқиган кўзлари билан Гулчеҳрани кузатар, илиқ боқарди.* М. Хайруллаев, Ҳикоялар.

4 *кўчма* Рўёбга чиқмоқ, амалга ошмоқ, намоён бўлмоқ. *-Йўқ, отажон!* — *деди Шермат,* — *тинчликни, ҳурриятни, ҳақиқат офтобининг балқиб чиққанини сиз ҳам кўрасиз!* Ойбек, Улуғ йўл. *Эй замин, бўшашма, дадил бўл, балқи.* Газетадан. *Осмон деган нимаю қуёш деган нимадир? Барчасидан устунсан, ўзинг яша, ўзинг балқ!* Ғ. Ғулом.

5 *кўчма* Ўзига мафтун, ром қилмоқ; бўшаштириб юбормоқ. *Ойдайин барқ урар анинг жамоли, Одамни балқитар тегса*

шамоли. Бойсарининг шундай қизи бор экан. «Алпомиш».

БАЛҚИМОҚ II Юмшоқ, майин ҳолатга келмоқ; бўшашмоқ, кўпчимоқ. *Ҳовли хамирдай балқиган, ундан енгил буғ кўтарилади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баданлари мумдайин балқиб кетди.* «Ойсулув». *..ерлар қўрғошиндай балқиб кетган.* «Юсуф ва Аҳмад».

БАЛҚИТМОҚ 1 Балқимоқ I **5** фл. орт. н. *Ўн тўрт ёшда ҳозир унинг камоли, Одамни балқитар унинг жамоли.* «Муродхон».

2 *кўчма* Тўлдирмоқ, янгратмоқ. *Улоқ маърар кўп дарани балқитиб.* Миртемир. Асарлар.

3 Балқимоқ II фл. орт.н. *Тонг уйқуси Ҳасанжонни(нг) Бадангинасин балқитди.* «Гулнорпари».

БАЛҒАМ [*а.* بلغم – шилимшиқ, шиллиқ, балғам] Нафас аъзоларининг шиллиқ пардасидан ажралиб чиқадиган шиллиқли ёки йирингли чиқинди. *Йўталгандан кейин нафас йўлларидан ташқарига чиқазиб ташланадиган нарсага балғам дейилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *..инсон аъзоларида тўрт хил суюқлик бўлиб, булар қон, сафро, балғам ва савдодан иборат.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Баҳор келиб, унинг касали хуруж қилган, дам-бадам балғам тупуриб, юк орқалаган ҳаммолдай энтикарди.* С. Сиёев, Аваз.

БАЛҒАМИ Оч-яшил ва кўкиш оралиғидаги ранг. *Уйга меҳмон келганда, мезбон чойга уннайди. Балғами пиёлани қўлга олар-кансиз, кўзингиз беихтиёр унинг нафис гулларига тушади.* «Гулистон». *Миркомилбойга хушомад қилиб, балғами пиёлада кўк чой тутади.* К. Яшин, Ҳамза.

БАМАЗА [ба.. + маза] *фольк.* Маъноли, мазмунли; ёқимли. *Келганлар тоза одамлар, ҳар бир гапи бамазалар, кийганлари тозалар.* «Юсуф ва Аҳмад».

БАМАЙЛИХОТИР [ба.. + *а.* ميل خاطر – қалб, хоҳиш майли билан] *рвш.* Шошилмасдан, хотиржам ҳолда; бемалол. ▬ *Марат бамайлихотир Бекжоннинг қўлини нари итарди.* «Ёшлик». *Бир соатча вақт ўтгач, эшикдан бамайлихотир кириб келган Қудратжон кампир бувининг фиғон бўлиб ўтирганини кўрди.* Мирмуҳсин, Умид. *Акбаров кўнгилсиз аҳволни сезмагандай, бамайлихотир гапирарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БАМАЙЛИХОТИРЛИК Ўзига ишонганлик, хотиржамлик. *У биров билан суҳбатлашаётганида, юзида бамайлихотирлик аломати шундоққина сезилиб турарди.* Н. Ҳайитқулов, Ер тафти.

БАМАСЛАҲАТ [ба.. + маслаҳат] *рвш.* Ўзаро фикрлашиб, маслаҳатлашиб. *У ҳамма ишни халқ билан бамаслаҳат қилади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кундошларининг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БАМАЪНИ [ба.. + маъни] **1** Ақл-идрок билан, пухта ўйлаб айтилган, маъноли; ахлоқ-одобли. *Юрагида кири йўқ, гаплари бамаъни, ўзини кўрган кишининг кўзи қувнайди, шўхлиги, қўйинг-чи, барча қилиқлари ўзига ярашади.* К. Яшин, Ҳамза. *Кўпчилик хонадонлар каби Йигиталиникида ҳам осойишталик ҳукм сурар, бу икки ёш ўзларининг бамаъни ўтиришлари билан қўйилиб қолган нафақадор чол-кампирларни эслатишарди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 Пухта, ўйлаб иш қиладиган, ўзини тутиб олган. *Кўримсизгина бўлса ҳам, анча эсли, бамаъни, ҳунарига жуда бершган қиз экан.* А. Мухтор, Чинор. *Менга бу ҳокимларинг маъқул келди. Очиқ, бамаъни одам экан.* К. Яшин, Ҳамза.

БАМАЪНИЛИК Маънодорлик, мантиқлилик, ўзини тутиб олганлик, ақл-идроклилик. *Жавобнинг бамаънилиги.* ▬ *Айни вақтда унинг бамаънилиги, ўзига ярашган салобати, фозила аёлларга хос гапларининг маънодорлиги Хайри опани лол қолдирди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БАМБУК [*малайяча* bambu – дарахтсимон ўсимлик] Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган, танаси қамишга ўхшаш, ичи кавак, бўйи баланд ўсимлик. *Бамбук ҳасса. Бамбук чайла.* ▬ *Бамбук халқ хўжалигида уй, кўприк қуришда, дурадгорликда ишлатилади, толасидан қоғоз тайёрланади.* «ЎзМЭ».

БАМБУКАЙИҚ *зоол.* Думи жуда қисқа, мўйнаси асосан оқ, кўз атрофи, оёқлари ва елкаси қора айиқ; панда. *Бамбукайиқнинг.. тишлари йирик ва тўмтоқ бўлиб, ўсимликлар, бамбук билан овқатланишга мослашган.* «ЎзМЭ».

БАМБУКЗОР Бамбук дарахтлари ўсиб ётган майдон. *Колхоз даласини айланиб юрганимизда, худди бамбукзорни эслатадиган*

экин майдонларига кўзимиз тушиб қолди. Газетадан. *Баъзи жойлар кетганча бамбукзор ва бананзор.* "Ўқувчилар китоби".

БАМИСЛИ [ба.. + мисли] *эск. айн.* **бамисоли**. *Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку, мавлоно!* С. Сиёев, Аваз. *Қиз эмас, бамисли олов!* О. Ёқубов, Излайман.

БАМИСОЛИ [ба.. + мисоли] Худди, гўё (гўёки), каби, янглиғ; ўхшатиш, қиёс маъносини ифодалайди. *Билим яхши нарса, қизим. Бамисоли чироқ: йўлингни ёритади.* Ҳ. Ғулом, Феруза. *Ақл ва маданият, ҳақ ва адолат бамисоли офтоб: уни тўсиш ва йўқотиш мумкин эмас.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БАНАН [*исп.* banano, banana < *а.* بنان — бармоқ] *бот.* Меваси узунчоқ йирик, ейишли, банансимонлар оиласига мансуб бўлган кўп йиллик тропик ўсимлик ва унинг меваси. *Дўстлар бир оз сўлган бананларнинг олтинсимон пўстларини арчиб, нон билан ея бошладилар.* Ойбек, Нур қидириб. *Салқин нам шамол тепалардаги кактус дарахтларининг сертикан шохларини секин чайқайди, пальмалар бўйнига осилган шода-шода бананларни билинар-билинмас тебратади.* И. Раҳим, Тақдир.

БАНАНЗОР Банан ўсиб ётган майдон. *Баъзи жойлар кетганча бамбукзор ва бананзор.* «Ўқувчилар китоби».

БАНАНХЎР(ЛАР) *зоол.* Катталиги қарғадек, патлари ранг-баранг кўринишли, каккусимонлар оиласига мансуб қуш. *Бананхўрлар кўп вақтини дарахт шохларида ўтказади, кўпинча дарахт шохларига уя қўяди.* «ЎзМЭ».

БАНГ [*ҳинд.* بھنگ — ҳинд нашаси, каноп] **1** *айн.* **наша 2.** *Ўтириб шу замон бангни ийлади, Катта сархонага буни жойлади.* «Интизор». *Шароб билан банг кор қилиб, бошини айлантирди.* «Бир соатлик халифа».

2 Мастлик; кайф. *Шайхлар борки, банг хаёлотини элга каромат деб сотадилар, жоҳиллар борки, китоб қўлтиқлаб, олимлик даъво қиладилар.* Ойбек, Навоий.

3 *айн.* **банги**. *Охири Абдураҳмон.. бобойи банглар орасидан ўзига замин топди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАНГИ [*ф.* بنگی — банг, наша чекувчи; наркоман] **1** Наша чекишга одатланган шахс; нашаванд. *Мулла паловга ўч, банги — оловга.* Мақол. ▬ *Оқсоч ҳам, отбоқар ҳам аллақачон донг қотиб ухлаб ётишибди. Бири кар, бири банги.* К. Яшин, Ҳамза. *Ана, банги тўра юмшоқ курсида, афюннинг кайфини суриб, кўзлари сузилиб ўтирибди.* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма фольк.* Наша. *Шерободда мен кўрдим Банги чеккан бангини.* «Нурали».

3 Умуман наша, кўкнори, қорадори ва ш. к. га ўрганган, гиёҳванд шахс, шунингдек, унинг лақаби. *Мирвали бангининг кўмагида аравадан замбилғалтакни тушириб оладилар.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БАНГИДЕВОНА I [банги + девона] *бот.* Итузумдошлар синфига мансуб бир йиллик заҳарли ўсимлик. *Бангидевона, ёввойи наша, кампирчопон, ҳатто кучала билан исириқнинг ортиқчаси ҳам ёш вужудни заҳарлаб қўйиши ҳеч гапмас.* Газетадан.

БАНГИДЕВОНА II *кам қўлл.* Бангилик касалига дучор бўлган шахс, наркоман, нашаванд. *Исфандиёр Мадрайимхон эмас, бу бангидевонадан ҳар нарса кутса бўлади.* С. Сиёев, Аваз.

БАНГИБАШАРА [банги + башара] Кўриниши бангиларга ўхшаш, бангисифат. *Алқисса, бақ-бақалоқ Мулла Мамасолиҳ бин Мулла Мадкарим Махдум билан новча бўйли, бангибашара ҳудҳуд сўфи хонақоҳда ўтиришиб, бир соат чамаси мудрашдилар.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

БАНГИЛИК Гиёҳвандликнинг бир тури; нашавандликка бутунлай берилиб кетишлик. *Тўрангизнинг бангилиги махфий эмасдир, уни барча беш қўлдай билур.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бангилик тўғрисида аниқ статистика маълумоти йўқ.* Газетадан.

БАНГИНАМО [банги + *ф.* نما — кўринувчи] Хатти-ҳаракати, ҳолати бангига ўхшаган; бангитабиат. *[Қоровул] Узун мўйловли, кўзлари ола-була бангинамо киши эди.* Ойбек, Болалик. *Сочим ўсиб бангинамо, Хув деб борарман борҳо..* «Тоҳир ва Зуҳра».

БАНГИНУСХА [банги + нусха] Ташқи кўриниши бангиларга ўхшаш; бангинамо. *-Эй тақсир, хато қилибсиз, тушунинг, бу — мажлис! — деди чил томирдай қотма, новча, катта кўзли, бангинусха, лекин кийинган-товланган бир шахс.* Ойбек, Нур қидириб.

БАНГИХОНА [банги + хона] *эск.* Наша чекувчилар тўпланишиб, нашавандлик қиладиган жой, хонадон; бангилар уйи. *-Бангихонани билмайсанми, рўдапо? — деб сўради*

у. Бола калласини тебратди – билар экан. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАНД I [*ф.* بند < بستن – «боғламоқ», «тўсмоқ», «беркитмоқ» фл. ҳоз. з. ўзаги] **1** Нарса, қурол-асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп, тутқич; даста. *Чойнакнинг банди. Челакнинг банди.* ▬ *Ойим қиймалагич бандини айлантирар экан, менга қарамай сўради.*. Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Рашид икки кулча нон орасига олинган кабобнинг сихи бандини Муҳаррамга тўғрилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бир нарсанинг бошқа бирор нарсага суқиб, қистириб қўйиладиган, уланадиган қисми. *Бўйнида тугма банди Бир ёққа силкиллайди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Бойқаронинг қалпоғига қадалган жиғанинг олтин банди эрталабки қуёшда.. ёнарди.* Ойбек, Навоий.

3 Бўғим (бўғин). *Занжирнинг бандлари. Банди-бандидан ажралмоқ.* ▬ *Ҳар сўнгагининг бандида юз минг гирех..* Ҳ. Хоразмий, Гулшанул-асрор.

4 Дарахтлар (олма, нок, гилос, узум ва ш. к.), полиз экинлари (қовун, тарвуз, бодринг, помидор ва бошқа ўсимликлар) мевасининг дарахт новдасига ёки палакка бирикадиган ингичка қисми. *Гилос банди. Узум банди.* ▬ *Ўшанда отнинг калласидай келадиган чим тўрлама шакарпалакни бандидан ушлаб, тортиб юборсам, қарс ёрилиб кетса бўладими!* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *-Иккинчи олманинг узун банди бор эди, – деди комбат. – Шу бандидан ушлаб кўрмоқчи эдим, узилди-ю, олманинг қаватига қистирилган қоғознинг учи кўринди.* О. Ёқубов, Излайман. *Изғин шамол эсиб турган, сап-сариқ барглар бандидан «чирт-чирт» узилиб, йўлкаларни қоплаб ётган кеч куз кунларидан бирида у урушга жўнади.* Газетадан.

БАНД II [*ф.* بند – боб, қисм, модда] **!** Расмий ҳужжатлар (қарор, баённома, қонун, шартнома ва ш. к.)нинг рақам ёки ҳарф билан бўлиб кўрсатиладиган кичик бир қисми; модда, параграф. *Қарорнинг бешинчи банди.* ▬ *Муассасаларнинг вакиллари қарорнинг биринчи моддаси «а», «б», «д» бандларида кўрсатилган масалалар юзасидан.. норозилик билдиришлари мумкин.* Газетадан.

2 Қофия, ритм ва мазмун жиҳатдан ўзаро боғланган шеърий парча; манзума. *Умумий қофия тартиби билан боғланган шеърий мисраларнинг йиғиндисига банд дейилади.* «Ватан адабиёти». *Муродига етиб шеърий банд, таскин топди кўнгил каптари.* Т. Тўла.

3 Ашула ёки мусиқа асарининг маълум бир қисми. *Собир ашуланинг бир бандини айтиши билан Солижон унга жўр бўлди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Қори Ёқубов қўшиқ бандларини алоҳида урғу билан куйларди.* К. Яшин, Ҳамза.

БАНД III [*ф.* بند – боғлам; тўсиқ; қамоқ] **1** Ип, арқон ва шу кабиларнинг боғланган, тугунланган жойи. *Ипнинг банди. Бандни бўшатмоқ. Бандни ечмоқ.* ▬ *Нозик дилин оғритма, қаҳр айлама, панд айла, Гар боғлар эсанг илгин, сочим била банд айла.* Ҳабибий.

2 Тўсиқ, тўғон, ғов. *Сув келмай, банд ташлама.* Мақол. ▬ *Кейинчалик бошига банд солинди-ю, сув чекинди.* «Ёшлик». *Тоҳо сой сувини банд қилиб, болалари билан балиқ ҳам тутади.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

3 *кўчма* Тутқунлик, асирлик ҳолати; қамоқ. *Улар бу банддан халос бўлганини Аваз билиб, димоғи чоғ бўлди.* «Маликаи айёр». *Тубсиз зулумотда банд бўлган шуур, Бир-бирин қалбидан ахтарди зиё.* А. Орипов. *Озод бўлсин кишандан, банддан Олтин сочли, қоши қийиқлар.* Ҳ. Олимжон.

БАНД IV [*ф.* بند – тўсилган, беркитилган] **1** Эгалланган, ишғол қилинган, бўш эмас. *Уй одамлар билан банд. Телефон ҳозир банд.* ▬ *У ўтирган ўқув залида ҳамма ўринлар банд.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Купега кирганимда, пастки қаватнинг иккаласи ҳам банд эди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 Бирор иш, фаолият билан ўта машғул, қўли бўш эмас; вақти йўқ. *Мен ҳозир иш билан бандман.* ▬ *Гулбаҳор эркакларга дастурхон тузаш билан банд, елиб-югурарди.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Балкон ўртасидаги стол атрофида икки хотин ўтириб, чучвара тугиш билан банд.* «Ёшлик». *Султонов банд экан, кутиб қолди.* «Ёшлик».

Банд бўлмоқ 1) бирор нарса билан ишғол (тўла, эгалланган) бўлмоқ. *Яхши жойлар банд бўлиб қолибди.* ▬ *Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки пул бекор банд бўлиб қолади.* А. Қаххор, Сароб; 2) бирор иш, харакат билан машғул, овора бўлмоқ. *Гуломжон кузгача мактаб тайёргарлиги билан банд бўлди.* М. Исмоилий. Фарғона т.о.; 3) *кўчма* мафтун бўлмоқ, асир бўлмоқ,

берилмоқ. *Бир зум ғўзалликнинг ҳузурида жим Самовий ҳисларга бўлиб қолдим банд.* А. Орипов. **Банд қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) 1) жойни расмий ёки норасмий (сўроқсиз) олдиндан эгалламоқ. *Аллақачон кириб улгурган йигитлар, қизлар гувлашиб, саҳнага яқинроқ стулларни банд қилишмоқда эди.* Н. Қиличев, Чиғириқ; 2) мафтун қилмоқ, қамраб, эгаллаб олмоқ; ўзига тортмоқ. *Банд этган дилимни ғўзал туйғулар..* «Ёш куч». *Унинг бутун ўйларини Лола банд қилган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. **Қўлим банд** 1) қўлимда нарса бор; 2) қўлимда иш бор, иш билан машғулман.

БАНДА I [*ф.* بنده — қул, итоаткор; камина] **1** *дин.* Оллоҳ яратган, тақдири унинг қўлида бўлган киши; Оллоҳнинг қули. *Худонинг бандаси.* ▬ *Тангри ўз бандалари орасида ғайратлисини ёқтиради.* «Ҳадис». *Тангрининг биродар бандалари бўлинглар, ўрталарингда ҳасад, адоват, аразлаш бўлмасин.* «Ҳадис». *Бандаси Оллоҳнинг иродасидан чиқа олмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *с.т.* Умуман одам, киши. *Яхшиликка ўрганган бир банда осонлик билан ўз яхшилигини қўймайдир.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ҳеч вақт ҳукмдорлар ҳузурига бош эгиб борган банда эмасмен.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Агар банда сидқидил билан худодан сўраса, томчи ўрнига дарё бағишлайди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Кимгадир, бирор кишига қарам киши; фуқаро.

Бандангиз *ёки* **бандалари** *эск.* Мактубларда ёки бирор кишига мурожаатда ўзини камтар олиш, мурожаат қилинаётган шахсга ҳурмат билдириш шакли; камина. *-Амирим, — деди мўйсафид соқолини тутамлаб, — бу хокисор бандангизнинг бир қошиқ қонидан кечинг.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Доно тадбирни ўртага солдингиз, пирим. Бандангизнинг фикрича, Заҳириддин Муҳаммад Бобур Мирзони қонуний подшоҳ атаб, муборак номларини хутбага қўшиб ўқитмоқ керак!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 *кўчма* Бирор нарсага бутун вужуди билан берилган кимса. *Нафс бандаси. Пул бандалари. Жиғилдон бандаси.* «*Филоф бандаси*». ▬ *-Нафс бандаси.. Биров ишдан келса, сиз ошдан келасиз, — деди Мели полвон жаҳли чиқиб..* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фабрикага ин қурган бир ҳовуч «пул бандалари» ана шу шиор остида ишлаганлар.* Газетадан. *Лекин бир кун эмас, бир кун жиғилдон бандаси Абдуллаев билан чўталчи Мўминовларнинг чув тушиши турган гап.* «Муштум». *-Сизнинг назарингизда, ҳамма хотинлар латта-путта бандалари, шундайми, — деди Кумуш Камолиддинга.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *Озодлик маъноси бу эмас, ёлғон! Доллар бандасининг сохта сўзидир.* Р. Бобожон, Шеърлар.

5 *кўчма* Ошиқ, мафтун, шайдо бўлган киши ҳақида. *Қизнинг чўлпон кўзи юракларга ўт ёқаркан, қора қўнғир сочи тақимига уриб.. турганини кўрган ҳар бир йигит унга банда бўлар экан.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлида. *Уч йил бўлди, мунтазирман ўзингга, Жоним банда ярқиллаган кўзингга.* Пўлкан, Ҳасан батрак.

Хом сут эмган банда *қ.* **эммоқ.**

БАНДА II [*итал.* banda — тўплам, тўда] Опера ва симфоник оркестрга қўшимча чолғу ансамбли сифатида киритилувчи пуфлама мис созлар оркестри. *Банда ижро вақтида саҳна орқасига жойлашади.* «ЎзМЭ».

БАНДА III [*итал.* banda — тўда] Босқинчилик, ўғрилик, зўравонлик, қотиллик билан шуғулланувчи қуролланган тўда. *Гитлер бандалари.. бостириб кирганларида, Нарзи мактабда ўқир эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАНДАЖ [*фр.* bandage — белбоғ, боғич] **1** Ҳомиладорлик ва ундан кейинги даврда, операциядан олдин ёки кейин тананинг тегишли (касал) жойини нормал ҳолатда тутиб туриш учун танғиб боғланадиган (кийиладиган) махсус камар, белбоғ. *Бандаж врач назорати остида танланади.* «ЎзМЭ».

2 *тех.* Машина деталлари ёки конструкцияларнинг пухталиги ва чидамлилигини ошириш мақсадида уларга кийгизиладиган металл ҳалқа.

БАНДАК I [*ф.* بندک — кичкина банд] *этн.* Паранжининг елкадан ён томонга осилтириб тикилган иккита енгсимон қисми, сохта енг. *Қуёшдан ва чангдан оқариб кетган, бандагига катта ямоқ тушган паранжиси бу иссиқ ҳавода уни ниҳоятда қийнаб қўйгани билиниб турарди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Бир кун танноз.. паранжи ёпиниб, олдимдан ўтиб қолди.. бандаги лой ҳам бўлибди.* «Муштум».

БАНДАК II Лойдан ясалган хом идишларни кулоллар чархида текислаш ва сил-

лиқлаш учун ишлатиладиган чарм, латта ёки кигиз.

БАНДАЛИК 1 *дин.* Банданинг оллоҳ олдидаги қарзи; қисмати; ўлим, қазо қилиш. *қ.* **банда 1**.

Бандалик қилмоқ, бандаликни бажо келтирмоқ *ёки* **топширмоқ**. Вафот этмоқ, қазо қилмоқ, ўлмоқ. *..Баҳромбекни зўрға ташқарига олиб чиқди, фотиҳа қилиб, бандаликни бажо келтирган мусофирнинг юзига оқ дока ёпди.* «Ёшлик». *Доно момо бандалик қилди. Жанозага бордим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Содиқ чўпон бандаликни топширди..* «Ёшлик». **Бандалик** *ёки* **бандалик-да** Вафот этган кишининг яқинларига таъзия изҳор қилишда айтиладиган сўз; «афсус, вафот қилибди» маъносида. *-Бандалик, ўғлим, отангдан ажралдик, — деб бағрига босди.* «Ёшлик». *-Бандалик экан, ая! — нотаниш йигит маъюсланиб гапирди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Машинага яқинлашаётганда, шофер йигит туриб келиб, тирсакларидан ушлади: -Бандалик, Раҳимжон ака!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Шахснинг бирор муносабат билан қарамлилик, тобелик ҳолати. *Асарнинг охирида қотилни полиция қамоққа олади ва бир муаллим чиқиб, чор ҳукуматига қуллуқ ва бандалик мадҳиясини ўқийди.* Ҳамза.

БАНДАР I [*ф.* بندر — тижорат жойи] *кам қўлл.* Кема, савдо кемаси. *Қайдадир, кўк замин билан туташган жойда, Соҳилларга лангар ташлар яна бир бандар.* А. Исроилов, Биз — дунё одамлари.

БАНДАР II *айн.* **бандаргоҳ 2**.

БАНДАР III Иссиқ мамлакатларда ўсадиган хушбўй, мевали дарахт (манго).

БАНДАРГОҲ [*ф.* بندرگاه — кема тўхтайдиган жой] *эск.* **1** Чўл, дашт ёки тоғли ерларда йўллар кесишган, савдогарлар, умуман кишилар қўниб ўтадиган, савдо қиладиган гавжум жой; карвонсарой. *Олти ойлик йўлда бир бандаргоҳ бор эди. Келган савдогарлар.. қўнмай ўтмас эди.* «Ойсулув».

2 Дарё ва денгиз қирғоқларида кемалар тўпланадиган, тўхтаб ўтадиган порт ва унга кириш-чиқиш йўллари. *Од қиз билан хайрлашиб, бандаргоҳда турган кема палубасига кўтарилди.* «Ёшлик». *Минг қатла шукрки.. она юртимизга қайтдим, қайтдим-у бандаргоҳга тушиб, тупроғини ўпдим.* М.М.Дўст, Лолазор.

БАНДАХОНА [*ф.* بنده‌خانه] *кам қўлл.* Фақир, хоксорларнинг уйи, хонадони. *Навоий дарҳол ўзини тутиб олиб, шаҳаншоҳ эски дўстларини эслаб, бандахонага ташриф буюрганларидан боши осмонга етганини изҳор этди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БАНДАЧИЛИК *айн.* **бандалик 1**. *-Бандачилик, кўп ташвишлар тушибди бошингизга. -Нима қиламиз, ҳар бандаанинг бошида бор бу савдо.* С. Нуров, Нарвон.

БАНДЕРОЛЬ [*фр.* bande — тасма + role — ўрам] **1** Қоғозга ўраб, почта орқали жўнатиладиган корреспонденция тури (босма нашрлар: китоб, журнал, газета, қўлёзма, кичикроқ буюм ва б.). *Бандероль жўнатмоқ. Бандеролни очмоқ.*

2 Мол (товар) учун акциз ва бож тўланганидан далолат берадиган, мол устига ёпиштириб қўйиладиган тасмасимон қоғоз.

БАНДИ [*ф.* بندی — маҳбус, асир] *эск.* **1** Асир тушган одам, тутқун, асир. *Банди бўлмоқ.* ▬ *Сарбозлар ўн чоғли кишини банди қилиб, Хивага ҳайдаб кетдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Холхўжа бандиларнинг қўлини ечишни буюриб, кўрпачадан жой кўрсатди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Зиндонга ташланган, қамоққа олинган одам. *Тўрт бандини зиндондан олиб келдилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *Жўра шу Бекнинг сассиқ қамоқхонасида бир ярим ой банди бўлиб ётганида, ўша Назар жаллод ҳар куни икки маҳал Жўрани қамчилатар.. эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 *кўчма* Бирор нарсага, ҳолатга берилиб кетган, бирор кимса ёки нарсага боғланиб қолган; мафтун. *У хаёлларига банди бўлиб, дам ғазабланиб, дам ўзига-ўзи тасалли бериб борарди.* «Ёшлик». *Кўзи ўтган-кетганларда, хаёли эса турли ўйлар тўфонига банди бўлган.* «Ёшлик». *Одам борки, киндик қони томган ерга банди у.* «Ёшлик». *У ҳануз бу қадар бекорчиликка банди бўлмаган эди.* Т. Малик, Қалдирғоч.

4 *кўчма* Кишанланган, занжирбанд. *Болам Аваз, эшит менинг ҳасратим, қўлоёғим банди, кимга айтайин дардим.* «Маликаи айёр».

БАНДИБАСТ [*ф.* بندوبست — тил бириктириш, яширин битим; кишан солиш] Кимсанинг бахту иқболини, омадини тўсиш, унинг йўлини боғлаш мақсадида турли хил ип, ипак ёки матодан сеҳру жоду

ёрдамида тайёрланган банд, тугун. *Парича уларга дам солади, ранго-ранг ипдан бандибаст қилиб беради.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАНДИБОН [*ф.* بندیوان – зиндончи] *эск.* Зиндон қўриқчиси, турма назоратчиси. *Икки бандибон тагдаги зиндондан икки бандини.. чиқариб, хоннинг ясовулларига топширди.* «Эрали ва Шерали». *Бир неча соат ўтгандан кейин, обхона эшиги очилиб, бандибон йигитчани озодлик билан табрик қилди.* С. Айний, Дохунда.

БАНДИЗИНДОН [*ф.* بندزندان – зиндонга солинган, зиндон тутқуни] Зиндонда тутқунликда ётган; зиндонга ташланган шахс. *Подшоҳи Хунхор Абдуллога қараб айтди: -Бу давлатлар бунга [Авазга] писанд бўлмади, буни тутиб, бандизиндон қилинглар.* «Бўтакўз». *Аваз ўлса, сени хундор тутарман, Кўзинг ўйиб, бандизиндон этарман.* «Нурали».

БАНДИЛИК Тутқунлик, асирлик ҳолати; тутқун бўлишлик. *Борсанг, салом дегин султон бобомга, Бандилигим билдир ғамхўр отамга.* «Нурали». *Келиб сени бандиликдан бўшатди..* «Ойсулув».

БАНДИСИФАТ [банди + сифат] *рвш.* Тутқунга, асирга ўхшаш; бандилик ҳолатига тушган. *Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни ўз ихтиёри ила тарк этган эди. Мана энди зугум билан, бандисифат, қўллари орқасига қайрилиб, қайтиб келди.* С. Сиёев, Аваз.

БАНДИТ [*итал.* bandito – қувғун; қароқчи] Босқинчилик, ўғрилик, каллакесарлик билан шуғулланувчи қуролланган шахс. *Бандитлар шайкаси.* ▬ *Улар (милиция) қуролланган бандитлар, пихини ёрган жиноятчиларга қарши курашиши керак.* «Фан ва турмуш». *Зайнаббиби бандитлар билан мисли-сиз олишувда жасорат кўрсатиб, ҳалок бўлади.* «Гулистон».

БАНДИТИЗМ Қуролланиб, якка ёки гуруҳ бўлиб босқинчилик ва зўравонлик билан шуғулланиш, бандитлик. *Озодликдан маҳрум қилиш муҳлатини.. камайтириш.. алоҳида хавфли жиноятлар, бандитизм ва босқинчилик учун татбиқ қилинмайди.* Газетадан.

БАНДИТЛИК *айн.* **бандитизм**.

БАНДИХОНА [банди + хона] Асирлар, тутқунлар сақланадиган, қамаб қўйиладиган жой; зиндон, қамоқхона. *Раис навкарларга: -Ушланглар, бандихонага олиб кетинглар! – дебди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

БАНДЛИ 1 Ушлашга мўлжалланган дастаси, банди, тутқичи бор. *Хотин ўртага бандли, гулдор хумчада вино билан икки стакан олиб келиб қўйди, балиқни кесиб тозалади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Эшон ая ичкарига ўрин солиб, обрез олдига обдастада таҳорат суви қўйиб, кумуш бандли ўнинчи чироқни кўтарганича, меҳмонхонага чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ўрта асрларда бандли қум соатлар урф эди.* «Фан ва турмуш».

2 Бирдан ортиқ банд, бўлим, параграфдан иборат бўлган. *Беш бандли қарор. Саккиз бандли шеър.*

БАНДЛИК I Бирор нарса учун тутқич, даста қилишга мўлжалланган материал, хомашё.

БАНДЛИК II *айн.* **бандли 1**. *Ёзган дастурхонини кўрсанг, зар ўралган попукларни [конфетни] бандлик катта ликобларда қўйибди.* «Муштум».

БАНДЛИК III Бирор нарса билан банд эканлик, бўш эмаслик.

Бандлик хизмати Мамлакат миқёсида аҳолини иш билан таъминлаш сиёсатини амалга оширувчи ва фуқароларга тегишли кафолатларни таъминлаб берувчи давлат хизмати.

БАНИБАШАР [*а.* بنی – ўғил, фарзанд + بشر – киши, инсон] *эск. кт.* Одам боласи, одамзод; одамлар.

БАНИИНСОН [*а.* бани + инсон] *эск. кт. айн.* **банибашар**.

БАНИОДАМ [*а.* бани + одам] *эск. кт. айн.* **банибашар**. *Баниодам учун нажот ахтариб, жон берган шаҳидлар руҳига қасам.* А. Орипов.

БАНК I [*фр.* banque < *итал.* banco – сарроф пештахтаси, курсиси] Вақтинча бўш пул маблағларини тўплаш, корхоналарга кредит (қарз) бериш, нақд пулсиз ҳисобкитоб қилиш, кредит маблағларини муомалага чиқариш ва ш. к. билан шуғулланувчи кредит-молия муассасаси. *Давлат банки. Миллий банк. Халқ банки. Банк муомалалари.* ▬ *Омонат банки таъсис этилиши билан барча мураккаблик ва ноқулайликлар барҳам топади.* Газетадан.

БАНК II Қиморда, карта ўйинида: ўртага қўйилган, тикилган пул; ган.

БАНКА I *с.т. эск. айн.* **банк I**. *Бахтима бўлганда отам, ҳам онам, Банканинг пуллари киссамда менинг.* «Қўшиқлар».

БАНКА II |*р.* баня – идиш| **1** Шиша, тунука ёки пластмассадан ясалган, одатда цилиндрик шаклга эга бўлган идиш. *Шиша банка. Темир банка. Консерва банкаси.* ▬ *Шу лаҳзада қўлида бир шиша банка қатиқ, югурганича кампир буви кириб келди.* Мирмуҳсин, Умид. *Чўнтагидан апил-тапил бояги пулни чиқарди, эшикка бир қараб олгач, банкага жойлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 *тиб.* Киши танасининг касал жойига қўйиладиган оғзи тор, чети қалин ва силлиқ, ноксимон стаканча. *Тиббиёт банкалари. Банка қўймоқ.*

БАНКАБРОШ |*фр.* banca broches – тўқув, йигирув дастгоҳи| *тўқм. эск.* Хом ип тайёрлайдиган машина. *Бу залга ўқиш-ўрганиш учун.. банкаброш ва тўқув станоги ўрнатилиши керак.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАНКЕТ |*фр.* banquet – катта зиёфат; ўтириш| Бирор киши шарафига ёки бирор воқеа муносабати билан бериладиган тантанали, расмий зиёфат; ўтириш. *Банкет бермоқ. Банкет зали.* ▬ *Табриклардан кейин илмий совет секретари – узун бўйли, хушчирой бир аёл барча олимларни банкетга таклиф этди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БАНКИР |*фр.* banquier – ўриндиқ; банк эгаси| Банк эгаси ёки банкнинг йирик акциядори; банк ходими. *У кўз қисди. Банкир шимининг орқа чўнтагидан кармонини олиб, қатидан бир неча фунт санаб, меҳмонга узатди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

БАНКНОТ |*инг.л.* bank-note – банк белгиси| Марказий эмиссия банклари чиқарадиган, муайян моддий қийматга эга бўлган қоғоз пул.

БАНКОМАТ |банк + (авто)мат| Муайян банкка қарашли автоматик қурилма; банкнинг ўзида, шунингдек, бошқа жойларда (кўча, метро, магазинларда) ўрнатилади ва банк мижозининг унинг ўзигагина берилган қатъий белгиланган код бўйича нақд пул олишига хизмат қилади. *Шуни қўшимча қилиш керакки, пластик карточкаларни Ўзбекистонда муваффақиятли жорий этиш етарли даражада ривожланган банкомат ва терминаллар тармоғини талаб этади.* Газетадан. *Банкимиз яқин келажакда хизмат кўрсатиш тармоғини анча кенгайтириб, терминаллар сонини 850 тага, банкоматларни эса 100 тага етказишни режалаштирган.* Газетадан.

БАНКРОТ |*нем.* Bankrott < *итал.* banko rotto – синган курси| Қарзини тўлашга қурби етмай қолган, синган касб-ҳунар эгаси ёки корхона. *Банкрот бўлмоқ.* ▬ *Банкротлар тез-тез рўй бериб турадиган, у иқтисодий инқирозлар вақтида айниқса кучаяди.* «ЎзМЭ».

БАНКРОТЛАШМОҚ **1** Инқирозга учрамоқ, синмоқ.

2 *кўчма эск.* Эътиборини, нуфузини тамоман йўқотмоқ. *Бу тарихий синов ... Интернационалнинг тамоман банкротлашганини очиб ташлади.* Газетадан.

БАНКРОТЛИК Фуқаро, корхона, фирма ёки банкнинг маблағи етишмаслигидан ўз мажбуриятлари бўйича қарзларни тўлашга қурби етмаслиги ҳолати.

БАНОГОҲ |*ф.* بناگاه – тўсатдан, кутилмаганда| *рвш.* Кутилмаган, хаёлга келмайдиган вақтда; кутилмаганда, бирдан. *Бола юрда айланиб юрганда, баногоҳ сувнинг шилдираганини эшитиб қолибди.* «Бир соатлик халифа». *Баногоҳ қиз ўзини четга олди.* «Ёшлик». *Қодир эгам, сўнгги бора сабот бер ўзинг, Дариғ тутма бардошингни мендан баногоҳ.* А. Орипов.

БАНОРАС |Ҳиндистондаги Банорас шаҳри номидан| Материали, тўқилиши ва пишиқлиги жиҳатдан беқасамга ўхшаш, аммо гуллари билан фарқланувчи, қўлда тўқилган газлама. *Банорас тўн. Банорас паранжи. Банорас чопон.* ▬ *Эгнида қизғиш банорас тўн.* С. Сиёев, Аваз. *Эгнимга оқ дока кўйлак, оқ банорас нимча кийгизиб, бошимдаги дўппи ўрнига оқ дока рўмол ўратдилар.* Ойдин, Ҳикоялар. *-Сизни ҳар замонда извошда духоба, банорас паранжиларда кўриб қолардик, – деди Ўғилой опа.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 *кўчма* Банорас рангидек кумушранг оқ тусли, шунингдек, оч пушти, сариқ, яшил рангли. *Атроф зим-зиё, фақат тиниқ, банорас осмоннинг у ер-бу ерида юлдузлар милтиллайди.* Ҳ. Гулом, Тошкентликлар. *Осмон гардишининг туби аста-секин ёришиб, банорас уфққа қизғиш ранг ёйилаётибди.* Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари. *Осмон жуда тиниқ, банорас экан.* А. Мухтор, Чинор.

БАНОТ *шв. фольк. айн.* **духоба**. *Ҳавода учиб юрган қанот бўлсам, Бозорда ярқираган банот бўлсам.* «Оқ олма, қизил олма». *Тўрванг банот, еминг кишмиш, ҳай-ҳай, тактак, ўзбекнинг оти.* «Гулихиромон».

БАНТ [*нем.* Band — тасма, лента; тугун] Капалакнусха қилиб боғлаш ёки шу тарзда боғланган лента, жияк ва б. *Бу саньат асарлари атиргуллар, аждарҳолар, қуш қанотлари, бантларни акс эттирувчи гулли нақшлар билан безатиларди.* «Фан ва турмуш».

БАНТИК [*нем.* Band — тасма, тугун] Кичкина бант, бантикча. *Уларнинг бири — сочига бантик тақкан қизча чумчуққа ўхшаб бир оёқлаб ҳаккалар, бошқаси — атлас кўйлакча кийиб олгани эса санаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БАНТУЛАР *этн.* Марказий ва Жанубий Африкада яшовчи халқлар гуруҳи. *Банту тили. Бантулар маданияти.*

БАОБРЎ [ба.. + обрў] *айн.* **обрўли**. *Тўйни бошқариб бориш нозик масала. Раисликни олиб бориш баобрў, маданиятли, сўзга чечан одамга топширилса, шодиёна маромида ўтади.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

БАПТИЗМ [*юн.* baptizo — сув билан чўқинтираман] Христиан дини мазҳаб (секта)ларидан бири.

БАПТИСТ Баптизм мазҳабига мансуб шахс, руҳоний.

БАПУРЖА *с.т. қ.* **бафуржа.** *Кўй, хотин, қўни-қўшниларнинг олдида шарманда қилма. Уйда бапуржа гаплашамиз.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

БАР I [*ф.* پر — чекка, қирра] Уст кийимнинг икки ён этаги. *Бола терга пишиб кетган эди, этак бари билан юзидаги терини артиб олиб, бизга салом берди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Табибий яктагининг барини боса-моса ирғиб турди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бар урмоқ 1) икки барини белбоғига қистирмоқ. *Ота-бола чопонларининг этакларини бар уриб, қазувга жўнаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) *кўчма* ишга астойдил киришмоқ. *Алдар кўса этагини бар уриб, бойникига жўнабди.* «Алдар кўса». **Баридан тутқазмаслик** Қочиб юрадиган, тутқич бермайдиган кимса ёки нарса ҳақида; бўйсунмаслик. *Чўл шамоли эсади, Тутқич бермай баридан.* Н. Нарзуллаев. *Бир томондан, ёшликнинг залворли қадами, беқиёс кўрки, у бахш этган туйғулар, бошқа ёқдан эса, шу сўлим фаслнинг субҳидам шамолидек бар тутқазмай ўтиб кетиши ҳақидаги ўйлар қўшилиб, шоир кўнглида ҳислар уммонини яратди.* «Ёшлик».

БАР- II [*ф.* بر — олд қўшимча] Арабча ва форсча-тожикча сўзларга қўшилиб, бирор сифат-белгига эгаликни, давомийликни, йўналишни ифодаловчи сўз (сифат)лар ясовчи. **ба-** қўшимчаси билан деярли бир хил бўлган қўшимча, мас., *бардавом, барқарор.*

БАР III [*инг.л.* bar — тамаддихона; кичик ресторан] **1** Кичик ресторан, майхона. *Йигит-қизлар қўноқ тунлар барларда, Уртўполон, тинтув чорраҳаларда.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

2 Турли хил ичимликлар сақланадиган кичик буфет (ёки сервант, жавоннинг бир бўлмаси, токчаси).

БАР IV [*инг.л.* bar — тўсиқ] Денгизнинг қирғоққа яқин қисмида ёки дарёларнинг денгизга қуйилиш жойларида ҳосил бўладиган камбар қум тўсиқ, қумлоқ; саёзлик.

БАР V [*юн.* baros — оғирлик, юк] *физ., мтр.* Босимнинг МКС бирликлар тизимидан ташқари бирлиги. Метеорологияда: атмосфера босимининг ўлчов бирлиги.

БАРАБАН I [*т.* بالابان — баланд овозли < *ф.* بالابانگ — баланд овоз] Гардишининг бир ёки ҳар иккала томонига тери қопланган, урма (зарбли) мусиқа асбоби. *Фанфараларнинг овозлари, ноғора ва барабанларнинг товуши байрам бошланганлигидан дарак берарди.* Газетадан. *Барабанлардан симфоник ва пуфлама созлар оркестрида.. фойдаланилади.* «ЎзМЭ».

БАРАБАН II *тех.* Турли машина ва аппаратларнинг цилиндр шаклидаги ички ковак қисми. *Тош майдаловчи машинанинг барабани хунук гирчиллай бошлади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳозир барабанлар кўсак чувиш агрегатларининг энг муҳим қисми ҳисобланади.* Газетадан.

БАРАБАНЧИ Барабанда мусиқа ижро этувчи, барабан чалувчи. *Оркестр барабанчиси.*

БАРАВАР [*ф.* برابر — тенг, бир хил; тенг қийматли] **1** *сфт.* Ўлчами, ҳажми, катта-кичиклиги, сон-қиймати, ҳаракати жиҳатидан бир хил, тенг. *Бўйи баравар девор. Баравар ҳажмли шишалар. Ёши баравар болалар. Баравар вақт оралиқлари.* ▬ *Болага оила ҳам, мактаб ҳам баравар тарбия бериши, одоб-ахлоқ ўргатиши керак.* Газетадан. *Анвар ҳар ким учун севимли ва хушмуомаласи барчага баравар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Иккала от бир қиёмда, баравар қадам ташлаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Баравар келмоқ 1) турли кўрсаткич ва белгиларига кўра бир хил чиқмоқ; тенг келмоқ. *Қопларнинг оғирлиги баравар келди. Кирим билан чиқим баравар келди;* 2) мувозанатга келмоқ, тенглашмоқ. *Тарозининг паллалари баравар келди;* 3) *кўчма* бирор ҳаракатда (жанжалда, мунозарада, курашда) тенг келмоқ, бас келмоқ. У *билан баравар келиб бўладими?* 4) «тенг, бир хил» маъноларидаги кесим вазифасида. *Унга ёшу қари баравар. Беш қўл баравар эмас.* Мақол. ▬ *Ўзинг биласан, қачон қарасанг, катта-кичикка баравар, ҳамиша камбағаллар фойдасини кўзлайди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Баравар кўрмоқ** Тенг муносабатда бўлмоқ, тенг кўрмоқ. *Ота-она ўз фарзандларини баравар кўради.*

2 *рвш.* Бир вақтда, бир пайтда; бир-биридан қолишмай. *Баравар ишламоқ. Баравар жўнамоқ. Ўрнидан баравар турмоқ.* ▬ *У эшикдан кирганда, даҳлизда ўтирган уч киши баравар ўрнидан туриб салом берди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Карвон кетидан келаётган икки сарбоз орқадан эшитилган ногаҳоний чинқириқдан баравар тўхташди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

3 Саноқ сонлар, шунингдек, «неча», «бир неча» сўзларидан кейин келиб, шу миқдор даражасида қайтарилганликни, қаралиликни ифодалайди. *Бригада ҳосилдорликни.. икки баравар кўтаришга муваффақ бўлди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Князь сув пулини уч баравар ошириб юборибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..[Отабек] унинг [Кумушнинг] ҳусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқорида эканини англади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кутганидан бир неча баравар ортиқ калтак еган душман ақл-ҳушидан озаётган эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 «Бирга», «шунингдек» маъноларини ифодалайди. *Лекин шу билан баравар, Мирзакаримбой Йўлчининг бутун сиймосида катта жасорат ва ғурур сезди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нури бу йигит тўғрисида кўпроқ нарса билишни исташ билан баравар, бу қизнинг унга муносабатини очиш каби яширин бир ният билан гапни чувалатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 3-ш. эгалик, ж. к., ўз-п. к. шаклларида келиб, кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **бараварига II**, **бараварида**).

БАРАВАРИГА I *рвш.* Бир вақтда, пайтда, баравар, бир-биридан қолишмай, бирдай. *Одамлар бараварига қарсак чалишар, Алимардоннинг рақибини олқишлашарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *-Ким? — икковлари бараварига сўрашди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БАРАВАРИГА II *кўм. взф.* Ўрнига, эвазига. *Она-бола бир неча йиллик меҳнат бараварига келган исқирт ўрикни ўртага қўйиб, хўрлик ва ҳақорат аламидан аччиқ-аччиқ йиғлашди.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Бир таноб ердан олтмиш пуд пахта олиб, нақд пул бараварига ҳукуматга топширади.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БАРАВАРИДА *кўм. взф.* **1** ..билан бирга, ..билан баробар. *Шу мақола бараварида маълум қиламанки, суд Иброҳимов мендан пора сўраганини ёлғон.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Баландлигида, тенглигида, даражасида. *Агар сувни қайтаришга тўғри келса, унгурни сув бараварида юқоридан чопиб тушириш керак бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварида ўсишлари керак.* Газетадан.

3 Бир хил, тенг қийматда. *Бизнинг ерларда сув олтин бараварида юради.*

БАРАВАРЛАМОҚ Икки ёки ундан ортиқ нарсани ҳажми, ўлчами, катталиги, миқдори жиҳатдан тенг қилмоқ; мувозанатга келтирмоқ. *Қатимларнинг учини баравар-ламоқ. Тарози паллаларини бараварламоқ.*

БАРАВАРЛАШМОҚ 1 Бараварламоқ фл. ўзл. ва бирг. н. *Юклар бараварлашди. Тарози паллалари бараварлашди.*

2 Бирор ҳолати (аҳамияти, нуфузи, мавқеи)га кўра тенглашмоқ. *Илғорларга бараварлашмоқ.* ▬ *21 март куни бутун Ер юзида кеча ва кундуз давомийлиги бараварлашади.* «Фан ва турмуш».

3 Тенг қаторга келмоқ, ёнма-ён келмоқ. *Пойгачилар бараварлашди.* ▬ *Машина жувон билан бараварлашиб, яна бир марта сигнал берди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

4 *кўчма* Тенг келмоқ, бас келмоқ (мунозара, айтишув, жанжал ва ш. к. да.). *Манзура айтишувда қолишмади, унга бараварлашди.*

БАРАВАРЛИК 1 Тенг, баравар эканлик; тенглик. *Ёшимиз бараварлигини энди билдим.*

2 Ижтимоий тенглик, тенгҳуқуқлилик; адолат. *У [етимча] азонда турар, кеч ётар*

эди. Уни худо номидан уришар ва урар эдилар. Мана энди ўзингиз айтинг-чи, жиловнинг ҳамма учун бараварлиги қаерда? П. Турсун, Ўқитувчи. *У [Шокир] бу сўзлари билан ўзига қарши чиққан ва «ҳуррият»дан сўзлайдиган «бой билан камбағалларнинг бараварлиги»ни пучакка чиқарган эди.* С. Айний, Қуллар.

БАРАВЖ [бар.. + авж] *кам қўлл.* **1** Авжли, авж олган, ривожланган, кучайган, юксак даражада. *Ғўзалар бир текис баравж ривожланиб, қийғос гулламоқда.* Газетадан. *Уфқларга туташиб кетган яйловлардаги баравж майсалар шамолда аста чайқалади.* Газетадан. *Қалбларда қувонч баравж.* Газетадан. *Сафаркул ҳар бир хатнинг бошига юрт тинч, ўзи саломат, иши баравж эканлигини ёздирди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 *кўчма* Камолга етган; дуркун. *30 йилдан бери золим сайёдларнинг ноҳақ ўқларига кўкракларини сипар қилиб келган баравж ёшларгина бу кунги қадрлик кунларнинг қадрини билур.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БАРАК I [*итал.* baracca — лой чайла < barro — лой] Ёғочдан қурилган вақтинчалик уй, яшаш жойи. *Барак системасида бинолар бир қават бўлиб, кўпинча ёғочдан солинади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Йўлдош, баракнинг ўртасидаги тахта скамейкада ўтириб.. лекторнинг салобатли овозига қулоқ солди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

БАРАК II [*ф.* برک] *шв. айн.* **чучвара**. *Хоразм ва Қорақалпоғистон муҳитида гўмма, юмуртқа барак тансиқ таом ҳисобланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Дук-дук этади бувим. Барак букади бувим.* «Бойчечак».

БАРАКА [*а.* برکة — дуо; розилик, ижозат; оллоҳнинг марҳамати] **1** Бирор нарсанинг (асосан, нозу неъматлар, экин ҳосили) кутилган даражадан мўллиги, сероблиги. *Барака кўтарилди. Барака йўқолди. Жанжалли уйда барака бўлмас.* Мақол. ▬ *Ғўза чилла сувига қонсагина, хирмонга барака киради.* Газетадан.

Баракаси кетди *ёки* **барака кўтарилди** Сероблиги йўқолди, мўллиги барҳам топди. *Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака кўтарилади.* Мақол. **Хирмонга барака!** Хирмон кўтараётганларга «ҳосил мўл бўлсин!» маъносида айтиладиган тилак. **Қўлида барака йўқ** *ёки* **қўлининг баракаси йўқ** Тежаб-тергаб, ўринли сарф қила олмайдиган киши ҳақида.

2 Оллоҳ берувчи насиба, неъмат; эҳсон. *-Худо барака берсин, тераверинглар! — деб фотиҳа берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Худо умрингга, молингга барака берсин.* Ҳамза.

3 Бирор нарса ёки ҳаракатдан келувчи фойда, наф; самара, унум. *Қайтган молда барака бор.* Мақол. ▬ *Йиғлама, йиғидан ҳеч ким барака топган эмас!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Мени олиб нима барака топдинг? Нуқул ғавғога қоласан.* «Ёшлик».

Барака топ (кур) «Кам бўлма», «омадингни берсин» маъносида айтиладиган олқиш, ундов. **Бор барака, бор барака топ, барака де(нг), барака қил(инг)** Олди-сотди савдосида «сўралаётган нархга хўп денг» маъносида ишлатиладиган ибора. *Қани, ҳа, ука, «барака де, барака де»лардан кейин ярим соатча.. савдолашиб, молни бир сўм ўн тийинга сотдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Қўлни беринг, боринг, барака топинг, олти юз.* С. Нуров, Нарвон. **Борига барака** Борига шукур, бори ҳам етиб қолар. *Борига барака, у ёғини оғзаки боплайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 *кўчма с.т.* Қўшалоқ кўсак ва шундай кўсакда очилган пахта; қўшалоқ мева. *Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, «барака» қидиришлари ҳам, ғўзалар орқасига яшириниб олганча, қизларга хом кўрак отиб шўхлик қилишлари ҳам — ҳаммаҳаммасида алланечук қувноқ, зинҳор-зинҳор қайтиб келмас орзулар бор эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БАРАКАЛИ 1 Тўкин-сочин, мўл-кўл, яхши натижали. *Кўклам дўл, жала бўлишига қарамай, баракали ҳосил олишга эришдик.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Хирмонимиз баракали бўлса, давлатимиз, халқимиз олдида юзимиз ёруғ бўлади.* Газетадан.

2 Мавжуд ҳолатидан қатъи назар кўпчиликка етадиган; фойдали; татимли. *[Тошхон:] Ҳа, жуда баракали қозон, ўзига ҳам юз челак сув кетади.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

Қўли баракали Қўлига тушган, қўлида бўлган нарсанинг, ишнинг баракасини оширадиган одам ҳақида. *Чўлоқ бўлса ҳам, қўли баракали. Экини ҳар йили ҳам чакки бўлмайди..* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Серунум, сермаҳсул, самарали. *Баракали иш. Баракали меҳнат.* ▬ *Эрталабки терим унумли, баракали бўлади.* «Ёшлик».

Бу рақамлар кекса саньаткорнинг баракали умрини ва унинг халқ олдида қилган катта хизматларини кишининг хотирида жонлантиради. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

БАРАКАЛЛА [*а.* بارك الله – сени худо муборак қилсин; офарин] *унд. с.* **1** Кимсанинг бирор ҳаракатидан мамнунликни, маъқуллаш, мақтовни англатади. *Баракалла, йигит! Мана бунисига қойил!* К. Яшин, Ҳамза. *-Баракалла, чеварим. Балли, ҳимматли қизим, – деб Нор ота сўзини завқланиб тугатди.* Қ. Муҳаммадий. *Баракалла, баракалла, ажаб қилибсизлар! Хўп қилибсизлар!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Маъқуллаш, тасдиқ маъносини англатади. *Баракалла, мана энди ўзингизга келдингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Норозилик, қониқмаслик маъносини англатади. *-Баракалла-е! – дедилар масхара қилгандай кулиб.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [*Кумуш:*] *-Дуппи тикиб ўтирибсиз-ку, менинг олдимга чиқармидингиз, баракалла сизга! – деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАРАКАЛЛАЧИ *айн.* **ҳайбаракаллачи.**

БАРАКАСИЗ *айн.* **бебарака.**

БАРАКАТ [*а.* بركت – дуо, оқ фотиҳа; оллоҳнинг марҳамати] *кам. қўлл. айн.* **барака.** *Барвақт қилинган ҳаракат – ҳосилга берар баракат.* «Қанотли сўзлар». *Сендан ҳаракат — мендан баракат.* Мақол.

БАРАКАТЛИ *кам қўлл. айн.* **баракали.** *Улуғлар назар солса, қўли баракатлидир.* «Бойчечак». *Олло Таоло ёшларга тинч ва баракатли умр берсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАРАКАТСИЗ *кам қўлл.* Баракаси йўқ, баракасиз, бебарака.

БАРАЛ(Л)А [*ф.* برملا – аниқ, очиқ; рўйирост] *рвш.* **1** Аниқ, равшан; яққол (бирор нарса, ҳаракат ёки ҳолат ҳақида). *Деразадан тушиб турган ёруғликда унинг кекса кўзларидан тирқираб чиққан кўз ёшлари барала йилтираб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Асалхоннинг тинч, осуда кўзларидан миннатдорчилик туйғуси барала порлаб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тун сукунатида отларнинг дукури қулоққа барала чалинарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Дангал, рўйирост, очиқдан-очиқ; дадиллик билан, торгинмасдан, бемалол. *Баралла айтмоқ.* ▬ *Қиз бўлиб турсанг-у, йигит сўзини Баралла айтолсанг ўз душманингга.* Ю. Ҳамдам, Тинчлик баҳори. *...ҳали ўзбек аёли ўзининг инсонлик ҳуқуқи ҳақида минбардан туриб, баралла гапирган эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ойимхон сирни барала очиб гапира бошлаган эди, Гулсум уялганидан мулойим овоз билан кулди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Матқовул яктагининг енги билан кўзларини артди, бошини барала кўтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хотин чачвонини барала кўтариб, орқасига ташлади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Муфти келганлар билан барала рус тилида гаплашарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 Бор овоз билан; овозининг борича. *Давлатёр шу бугун эрталаб от суғоргани кетаётиб, кўчадан ашулани барала қўйиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хотин тураётиб, барала йиғлаб юборди.* А. Қаҳҳор. *Попук барала чинқириб юборганидан сўнг, эшикка чиқишга мажбур бўлдик.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БАРАНҒОР [*туркий* – ўнг, ўнг тараф] *эск. ҳарб.* Ўрта асрда: аввал чингизийлар салтанатида, кейинча Амир Темур ва темурийлар даврида қўшинлар жанговар тартиби (сафи)нинг ўнг томонида турадиган ҳарбий қисм (корпус).

БАРАҲМАН [*ф.* برهمن] *қ.* **браҳман.**

БАРАҲНА [*ф.* برهنه – яланғоч; юзи очиқ] *эск. кам қўлл.* Очиқ-сочиқ, бемалол. *Шоолимхожи.. хотинларида чачвон йўқ.. кўчаларда бараҳна кезадилар.* «Муштум».

БАРБОД [*ф.* برباد – беҳуда, бекорга, зое] Хароб, вайрон, бузилган, совурилган. *Ўзаро талашлар, фитнаю фасод Меҳнатни, савдони, қўшиқни эзди, Экин пайҳон ўлди, кўприклар барбод.* Шайхзода. *Бузуқни тузатиш, барбодни обод Бизнинг халқимизга бўлур муяссар.* Ғ. Ғулом.

Барбод бўлмоқ 1) йўққа чиқмоқ, чиппакка чиқмоқ, пучга айланмоқ, йўқ бўлмоқ. *Душманнинг тўрт бор ҳужуми ҳам барбод бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ёшлиги, номус-иффати, умид-армонлари барбод бўлди.* К. Яшин, Ҳамза. *Уф.. энди-чи, энди.. ҳаммаси барбод бўлди.. ҳа, барбод бўлди.* Ж. Жабборов, Севинч ёшлари; 2) бузилмоқ, пачава, расво бўлмоқ. *Тўрабек бу топшириқни бажара олмаса, эртага ишимиз барбод бўлади.* А. Раҳмат. *Қочса, ҳамма иш барбод бўлишини, ўзи устидаги гумон чинга айланишини биларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) совурилмоқ, беҳуда сарф бўлмоқ. *Ноқобил ўғил туфайли*

унинг бор топган-тутгани тез фурсатда барбод бўлди. Газетадан. **Барбод қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) Хароб, вайрон қилмоқ; йўққа, чиппакка чиқармоқ, йўқ қилмоқ. *Кимдир тузар уни, кимдир бузади, Кимдир борини ҳам қилади барбод.* А. Орипов. *Душманнинг мудофаа истеҳкомлари барбод этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Чўлни обод қилган ҳам сув, Боғни барбод қилган ҳам сув.* Газетадан. *Чорва планини барбод қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БАРВАСТА |ф. برپسته – боғланган, маҳкамланган; ёпилган, ривожланмай қолган| **1** Гавдали, кенг яғринли. *Барваста йигит.* ▬ *Арслонқул барваста қомат, ўмровли, содда, ўн саккиз яшар йигитча эди.* Ойбек, Навоий. *Акахоннинг оёғида орқаси босилган кигиз шиппак, барваста гавдаси оғир чайқалади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Тик қоматли, келишган, кўркам. *Барваста қиз.* ▬ *Мен ўзим ошиқ бўлибман Бўйлари барвастага.* С. Зуннунова. *Қўлида китоби, барваста, лобар, Манглайи кенглиги бахтидек равшан.* F. Fулом.

Барваста қилмоқ Катта қилмоқ, вояга етказмоқ. *Барчани барваста қилган, Билсанг, ота-энади.* «Нурали».

БАРВАСТАЛИК Катта, келишган гавдага, кенг яғринга эга бўлишлик. *Йўлчибой очиқ, хушчақчақ, муғамбирликни билмайдиган, барвастилигига қарамасдан абжиргина йигит..* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАРВАҚТ |бар.. + вақт| *рвш.* Мўлжалланган вақтдан, одатдаги вақтдан илгари; эрта билан, вақтли. *Барвақт қилинган ҳаракат ҳосилга берар баракат.* Мақол. ▬ *Меъмор барвақт туриб, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Асрорқул эрта билан барвақт туриб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БАРГ |ф. برگ – япроқ; варақ| *айн.* **япроқ**. *Олма барги. Ток барги. Тамаки барги. Барг чиқармоқ.* ▬ *Мана, баҳор келиб, гуллар барг ёзди.* «Муштум». *Дарахт баргидаги шода-шода шудринглар ботаётган қуёш нурида бирдан оловланиб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

Ёлғон барг *с. т.* Ўсимлик (кўкат, ғўза ва б.) ердан энди униб чиққан пайтда пайдо бўлиб, кейинроқ тўкилиб кетадиган барг. *Ғўза ёлғон барг чиқариши билан дарҳол ягана қилиниши шарт.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 Тут дарахтининг ипак қуртига озуқа сифатида бериладиган япроғи. *Ўқишдан чиқиб, куртга барг кесгани борамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Тоза барглар соламиз, Куртимизга ёқсин деб.* «Қўшиқлар».

Барги иозик Қовуннинг навларидан бири. **Сен дарахтнинг шохида юрсанг, у баргида юради** Унинг ишбилармонлиги, қувлиги, шумлиги сеникидан ошиб тушади.

БАРГАК I |ф. برگه – данаксиз қуруқ мева| Данаги олинган ҳолда қуритилган ўрик; ўрикқоқи. *Ориф ота чой дамлаб, патнисга бир ҳовуч баргак солиб келтирди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *-Айтгандай, Қурбон акани биринчи марта томга баргак ёяётганимда кўрганман, – деди Меҳри опа.* А. Эшонов, Дутор.

БАРГАК II |ф. برگه – баргча| Аёллар пешонасига, кўксига тақадиган, олтин ёки кумуш тангалардан тузилган баргнусха зийнат буюми, тақинчоқ. *Бобур унинг [Ойша бегимнинг] юзига ботиниб қарай олмай, кўкрагидаги олтин баргакларга кўз ташлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сенга туҳфа бўладурган олтин зирак, баргак, чўлпи, атир, упаларни улоқтир..* К. Яшин, Ҳой қиз.

БАРГАК III |ф. برگه| **1** Толнинг эрта кўкламда барг ёзиб, попук чиқарадиган сурх новдаси. *Баргак тақди яшил фусункор Мажнунтолнинг чилвир сочлари.* «Шарқ юлдузи». *Ариқ лабларидаги эндигина баргак ёзаётган толларга табассум билан қарайсан, чарчоқларинг унутилади.* Ў. Умарбеков, Баҳор нафаси. *Эндигина баргак ёзган толзордан майин шамол эсди.* «Шарқ юлдузи».

2 Шундай тол новдаларидан сидириб (шилиб) олинган пўстлоқдан ясалган соч-попук. *Чучмома излаган қизлар сочига Баргак улаганда, эладим сени.* Э. Воҳидов. *Эрта баҳор, болалар томда варварак учирадиган, қизлар сочларига баргак тақадиган вақт.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Оқ уй, ола баргак Серҳашам, данғиллама уй ҳақида. *-Нима, бегона бўлмай, сен мана шу даштликмисан, ё ўзингга оқ уй, ола баргак солгани келдингми? – деб ғўнғиллади Холдор кўрпа тагидан.* А. Мухтор, Туғилиш.

БАРГИЗУБ |ф. برگزب| *бот.* Йирик баргли калта пояли, гуллари майда кўп йиллик ўт ва унинг халқ табобатида доривор сифатида ишлатиладиган барги. *Баргизубнинг барглари наштарсимон, текис қиррали, гул-*

лари майда, кўримсиз бўлиб, баргсиз поянинг учида бошоқсимон тўпгул ҳосил қилади. «ЎзМЭ». *Қорабойни уйга опкелиб, айвонга ётқиздик. Ярасига баргизуб қўйиб, отқулоқ босдик.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

БАРГИЗЎТ *айн.* **баргизуб.** *Яра-чақа бўлганларга кампирнинг отқулоқ, зиғирак, баргизўтлардан «дори» тайёрлаб бериши-чи.. Бу ишни кампир «холисанлилло бажараман» дерди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БАРГИКАРАМ [барг + карам] **1** Оч яшил ранг, карам рангли. *-Баргикарам, қовоқ, сариқ, гилос, нимпушти, — дейди чол ипакларни бир-биридан айириб.* Ойбек, Болалик. *Гўё баргикарам барқут устига Чўян ётқизгандай.. Учамиз ҳамон.* Уйғун.

2 Хонатласнинг баргикарам рангли гуллар солинган бир тури. *Ўйлаб қолар тонгда ғунчалар, Кийиб баргикарам нимчалар.* Э. Охунова.

БАРГЛАМОҚ Барг ёзмоқ, барг чиқармоқ. *Кўчатлар барглади.*

БАРГЛИ Япроқли, япроқ чиқарган ёки чиқарадиган. *Игна баргли дарахтлар.* ▬ *Тайгадан жануброқда қишда ўз баргини тўкадиган аралаш ва баргли ўрмонлар бошланади.* «География».

БАРГРЕЗОН [*ф.* برگریزان — барг тўкилиши] Хазонрезги давр; куз. *Ёшлик зангор фасл. Кечди. Сарғайди. Тўкилди у. Шафқат билмас баргрезон.* «Гулдаста». *Кўз билан кезаман. Йўллар ҳўл, хазон, Телбадай алаҳлар гоҳ-гоҳ баргрезон.* Т. Қаҳҳор, Оқ ўрик.

БАРДА [*р.* барда — тўпон; чиқинди] Қанд ва спирт заводларининг қишлоқ хўжалик ҳайвонларига озуқа сифатида ишлатиладиган чиқиндиси, тўпон, турп. *Озиқ-овқат саноатининг чиқитлари: барда, жом, мелесса.. озуқаларнинг ўрнини тўлдиришнинг катта манбаидир.* Газетадан.

БАРДАВОМ [бар.. + давом] Доимий, пайдарпай, бир-бирига уланиб кетган. *Адабиётда ўзича бўлтак авлодлар бўлмайди, авлодлар бир-бирига бардавомдир.* Газетадан.

БАРДАМ [*ф.* بردم < бар.. + دم — нафас, вақт: соғлом; қувватли] **1** Куч-қувватга эга; куч-қувватини йўқотмаган, тетик. *Бардам чол. Бардам бўлмоқ.* ▬ *Уйқуси бутунлай тарқаб кетгач, [Аҳмад] ўзини жуда тетик ва бардам сезди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Даданг.. Шерали қалай, бардамми?* Ойдин, Ҳикоялар. *Вақт хуфтондан ўтгандан кейин Умурзоқ ота ўзини анча бардам ҳис эта бошлади.* Д. Нурий, Осмон устуни.

Бардаммисиз? Сўрашиш, ҳол-аҳвол сўраш шакли. *-Бардаммисиз, отахон? — деди Муса.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўш, бардаммисиз, Шарипова.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Куч-қувват, ғайрат, тетикликдан дарак берувчи; ғайрат, тетиклик билан. *Бардам юриш. Бардам қадам.* ▬ *Ота залворли таёғини қорга ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мастура.. бардам қадам ташлаб, операция залининг эшигини ўзи очиб кириб кетди.* А. Қаҳҳор.

3 Ишончга тўла, шижоатли; сергак, ҳушёр. *Доимо умидим бардам бўлса ҳам, Баъзан васвасалар босар дилимни.* F. Ғулом. *Унинг ютуқ ва зафарларга чорловчи бардам овози.. жаранглаб эшитиларди.* Газетадан. *Темир йўлнинг баҳодир посбонлари — стрелкачилар ўз постларида бардам турадилар.* Газетадан.

БАРДАМЛАШМОҚ Кучга, куч-қувватга кирмоқ; ўзини тетик сеза бошламоқ. *Сал бардамлашгунча беморни уйида даволаб турган Ҳабибахон кейинчалик Тўлғонойни туғуруқхонага келтирди.* Газетадан. *Кўк чойни ичиб, Эркиннинг ҳорғинлиги чекиниб, вужуди бардамлашди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БАРДАМЛИК 1 Куч-қувватга кирганлик ҳолати; тетиклик. *Чўл ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олсанг, танангда бардамлик, янги куч пайдо бўлади.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва ҳушёрлик зарур бўлади.* Газетадан.

2 *кўчма* Шижоатлилик, ўзига ишонишлик. *Қарашларида ҳаётда ўз мавқеини тўла аниқлаб олган хотинлардек ишонч, бардамлик мавжуд.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Босиб ўтган ҳаёт йўли ҳам уни [Рўзибойни] бардамликка ўргатди.* Газетадан.

БАРДАСТ [бар.. + *ф.* دست — қўл]: **бардаст кўтармоқ** Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ. *Қумрихон жўнайди шошилиб шу пайт, Йиғилган баргини бардаст кўтариб.* О. Қўчқорбеков, Куйларим ва ўйларим.

БАРДИ [*а.* پردی — папирус] Ботқоқ ва зах ерларда ўсадиган барги узун ва уч қиррали, кўп йиллик ўсимлик; қиёқ. *Тоқлар кесилгандан сўнг, ота-бола уларни ётқизиб.. устига барди — қуритилган қиёқ ўт.. ташлади.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Қишда [сигирларни]*

қуруқ беда, шелуха, барди, кунжара, кепак каби озуқалар билан боқаман. Газетадан.

БАРДОР I [*ф.* بردار < برداشتن – «кўтармоқ; олиб кетмоқ; йиғиб олмоқ» фл. ҳоз. з. ўзаги] Қўлда кўтарувчи; юқори тутиб турувчи; бўйсунувчи; бажарувчи. *Соат тўқ-қизларга бориб, ўттиз чоғли одам фармонга бардор бўлиб, ўт ўчириш командасининг сафига ўхшаб, чойхона олдида савлат тўкиб туришди.* Мирмуҳсин. Супургига сажда. *Бир неча қадам илгари борғонимда.. милтиқ бардор.. милискани кўриб.. рўбару бўлдим.* «Муштум».

БАРДОР II [*ф.* بردار] *эск. тар.* Кўтарилган хирмондан ғалвир билан ўлчаб, амирлик учун бериладиган ғалла. - *Бу арпадан биз оладиган даҳяк ҳам «бардор»га қолди-да, – деб ижарадор ҳам жўнади.* С. Айний. Қуллар.

БАРДОР-БАРДОР: **бардор-бардор қилмоқ 1** Кўтар-кўтар қилмоқ, қўлма-қўл кўтармоқ; кўтариб олқишламоқ. *Санобар дарвозадан кириб бориши билан, давлат қуши келиб бошига қўнди. Истамбулнинг катталари бардор-бардор кўтариб, тахтга миндириб, подшо қилиб, бошига тож кийдириб қўйди.* «Тоҳир ва Зуҳра». *Қоражонни отнинг устидан олиб, гиламнинг устига солиб, бардор-бардор қилиб кўтариб, бахмал уйга киргизиб кетди.* «Алпомиш».

2 *кўчма* Иззат-ҳурматини меъёридан ошириб юбормоқ. *Бунча бардор-бардор қилиб қолдинг.*

БАРДОШ [*ф.* برداشت – сабр; чидам] **1** Чидам, сабр, тоқат, дош бериш қуввати. *Бардош билан кутмоқ.* ▬ *Бардош, ақл, саботга суянсанг, тоғ бўлурсан.* «Саодат». *Деҳқоннинг мардлигига, бардошига тасанно айтмоқдан ўзга чора йўқ эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Ташналикда то лабларим қақрагунча, Сени излаб талпиндим, тоғ экан бардош.* Г. Жўраева, Иқбол.

Бардош бермоқ (*ёки қилмоқ*) Қийин ҳолатларга чидамоқ, сабр-тоқат қилмоқ; кўтара олмоқ. *Олти болани тупроққа қўйиш.. Бу мусибатларга қандай бардош беради экан-а?* К. Яшин, Ҳамза. *Ширин сўзга, эркалашга қайси аёл бардош бера олади-ю, меҳр қайси аёлнинг юрагини эритиб, сел қилиб юбормайди.* Ф. Мусажонов, Қисса ва ҳикоялар. *Бу дунёда ҳеч ким кўнгли тўлмайди, Бардош қилмай, бошга давлат қўнмайди.* «Гулихиромон».

2 Ирода, қатъият. *Уруш бардошимизни синовдан ўтказяпти. Чидашимиз керак.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Пошша хола куёвиники тутиб турганидан, одатдагидек хафа бўлмади, терс ўгирилиб ҳам олмади. Балки бардошини қўлга олиб, жилмайди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БАРДОШЛИ Чидам, тўзимга эга, чидамли, сабр-тоқатли. *Борида – вазмин бўл, Йўғида – бардошли.* Газетадан. *Умидсизланмаган, иродаси мустаҳкам, бардошли кишилар муродига етадилар.* Газетадан. *Ҳаёт инсондан бардошли бўлишини тақозо этади.* Газетадан.

БАРДОШЛИЛИК Мустаҳкамлик, маҳкамлик. *Янги конструкция туфайли қирқувчи ускунанинг бардошлилиги икки марта ошди.* Газетадан.

БАРДОШСИЗ Сабр-тоқати йўқ; чидамсиз, иродасиз. *Бардошлига ёғлиқ ош, Бардошсизга оғир тош.* Мақол. ▬ *Севги учун бениҳоя бардош керак. Бардошсизлар севгиси умрбод аро йўлда сарсон-саргардон.* М. Жўра, Изтироб.

БАРЕЛЬЕФ [*фр.* bas-relief – паст рельеф] Текис юзага бўрттириб ишланган тасвир; нақш. *Гипс барельеф. Улуғбек барельефи.* ▬ *Археология иншоотлари ва амалий санъат буюмларидаги нақшларни барельеф йўсинида ишлаш кенг тарқалган.* «ЎзМЭ».

БАРЖА [*фр.* barge< *лот.* barа – енгил кема] Шатакка олиб юриладиган ёки ўзи-юрар, таги ясси юк кемаси. *Баржаларни кемаларга улаб қўйсанг, ўзи тортиб кетаверади, деб ўйлашади.* Ж. Абдуллахонов, Хазина ғойибдан келмас.

БАРЗАНГИ [<*ф.* زنگی ва *а.* زنجی – қора танли, негр] **1** *айн.* **занжи.** *Эрк шайдоси – Африқо барзангилари учун, Қани, ҳа, сипқа-райлик.* Мирмуҳсин, Қиссалар ва ҳикоялар.

2 *с.т.* Ҳайбатли, давангирдай, йўғон гавдали. *Тоштемирга негадир, эҳтимол, мўридан чиққандай қоп-қора ва бақувват барзангидай бир йигит бўлгани учундир — Тошқора лақабини тақишган.* О. Ёқубов, Тилла узук. *..Тўғон, қоп-қора бир барзанги, битта урса, ўлдириб қўяди.* «Муштум».

БАРЗАНГИСИФАТ [барзанги + сифат] Барзангига ўхшаш, ҳайбатли. *Бир дўкон айвонидаги темир бочкалар ёнида соч ва соқоли ўсган барзангисифат бир эркак ётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАРИ *жамл. олм.* Бир турдаги нарса, ҳодиса ёки кимсаларнинг ҳаммаси, барчаси. *Беш бармоқнинг бирини тишласанг, бари оғрир.* Мақол. ▬ *Мен уни севаман. Бу рост. Қолган гапларнинг бари ёлғон, бари туҳмат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отлар, одамлар — бари аралаш-қуралаш бўлиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Дилда неки журъатим бор, Дилда неки ҳаяжон — Бари-бари сенга бўлсин, Сенга бўлсин, онажон.* А. Орипов.

Бари бир 1) ҳаммаси бирдек, ҳеч қандай фарқи йўқ, фарқсиз. *Тухуми бирнинг бари бир.* Мақол. ▬ *Фарзанд ўғилми, қизми — бари бир, ота-онанинг юраги бўлар экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *- Менда ихтиёр йўқ, ойижон! — деди Кумуш. Сизлар нимани маъқул кўрсаларингиз, менга бари бир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *крш. с.* ҳеч нимага (нарсага) қарамай, нима бўлса ҳам, ҳар қандай бўлганда ҳам. *..мен банди, сотилган чўри қатори одам бўлсам ҳам, хоҳлаган-хоҳламаганни, бари бир, ёнимга келтирмасликка кучим етади.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Иш қанча оғир бўлмасин, бари бир кетмон, белкурак асосий иш қуроли бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАРИБОҒ Бир йилга ижарага олинган боғ. *Барибоғ олмоқ.*

БАРИВОЖ [ба.. + ривож] Ривожланган, авж олган; ўнгидан келган.. *Баривож ғўзалар. Иши баривож топмоқ.* ▬ *Гайбулло деган бир имом.. ундай деб-бундай деб, таловчилик ишини баривож қилиб бормоқда.* Газеталан.

БАРИЙ [*лот.* Baryum < *юн.* barus — оғир] Менделеев даврий системасининг II гуруҳидаги оқ рангли, кумушсимон кимёвий элемент, металл. *Барий гидроксид. Барий карбонат. Барий сульфат.* ▬ *Металл барийни инглиз кимёгари Г. Деви электролиз йўли билан олган.* «ЎзМЭ».

БАРИКАРАМ *с.т. айн.* **баргикарам.** *Ибодулла бошидаги барикарам духоба дўпписини тузатар экан, гап қўшди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БАРИМТА *эск. тар.* Кўчманчи қабилаларда бир уруғга бошқа бир уруғ томонидан етказилган зарарни тўлашга ёки ҳақоратланган томоннинг иззат-нафсини қондиришга мажбур қилиш мақсадида, гаров тариқасида унинг молларини зўрлик билан ҳайдаб кетиш ёки мол-мулкини босиб олиш одати. *Чигирткадан қўрққан экин экмас, Баримтадан қўрққан — мол йиғмас.* Мақол. ▬ *Баримта дастлаб айбдор уруғ ёки қабила ўзи етказган моддий зарарни тўлашдан бош тортган тақдирда, бий (қабила, уруғ бошлиғи)лар тарафидан уюштирилган.* «ЎзМЭ». *Деҳқон ҳаётининг сўнгги манбаи бўлган бир парча ери билан суви ҳам қарзига баримта қилинар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАРИН [*р.* боярин, бояр < бой — «уруш», «кураш» сўзидан ёки *туркий* — бой эр, бой эркак] Ўтмишда Россияда ҳукмрон синф вакиллари, катта ер эгаларининг унвони, ўша унвон эгаси; оқсуяк, зодагон.

БАРИНА [*р.* барин + а] *с.т.* Дворян аёл, оқсуяк аёл. *Валихон сўфи ҳамон касал, дўконимизга тўра келгани, уйимизга барина киргани обрўйимизни ошириб, тинчгина ишлар эдик.* А. Қаххор, Ўтмишдан эртаклар. *Бутунлай кўринмай кетгандан кейин эса Тўра қизга қараб: -Вой, яхши барина экан! — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАРИСФЕРА [*юн.* barysphaira — оғир шар] Ернинг ички қисми. *Барисферанинг руда қобиғи темир, хром, никель, магний ва кремнезёмга бой.* «ЎзМЭ».

БАРИТ [*юн.* barus — оғир] Табиатда ҳар хил (тиниқ, сариқ, қўнғир, кулранг, қора) рангда учрайдиган, сульфатлар синфига мансуб минерал. *Барит.. тиббиёт, резина ва қоғоз ишлаб чиқариш, пиротехника, кўнчиликда, озиқ-овқат саноати, кулолчилик, оқ бўёқ тайёрлашда ишлатилади.* «ЎзМЭ».

БАРИТОН [*юн.* barus — вазмин, оғир + tonos — таранглик; товуш] *мус.* **1** Эркак хонандалар овозининг баландлиги жиҳатидан бас билан тенор оралиғидаги тури. *Баритон.. лирик ва грамматик турларга бўлинади.* «ЎзМЭ».

2 Шундай овозда ашула айтувчи киши.

3 Трубадан бир октава паст овоз берувчи мундштукли пуфлама чолғу асбоби.

БАРКАМОЛ [бар.. + камол] **1** Жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга эришган, вояга етган. *Бўлган эди бир соҳибчирой, Ой сингари тўлин, баркамол.* «Саодат». *Бир Тўлғоной деган қизи бор эди, бу ҳам бўйи етиб, баркамол бўлиб қолган эди.* «Ойсулув». *Малика Оққизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 *кўчма* Етукликка эришган, камол топган, бекаму кўст, мукаммал. *У юракнинг ўзидек ҳассос, Табиатдек эди баркамол.* Э.

Воҳидов. *Ота ўз орзусига эришди – фарзанд баркамол зот бўлиб етишди.* «Ёшлик». *Табиат уни баркамол этиб яратмиш: ҳусну малоҳатию ақлу заковати бир-биридан зиёда.* С. Сиёев, Аваз. *Маҳоратимни ошириш устида олиб борилган ижодий изланишлар бадиий баркамол асарларнинг вужудга келишига омил бўлди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАРКАМОЛЛИК Етуклик, мукаммаллик ҳолати; камолот чўққиси. *..унинг ижодидаги маълум йўналишлар у баркамоллик пиллапоясида турибди, дейишимизга асос беради.* Газетадан. *Кишини кулдириш учун биринчи навбатда қобилият, хушчақчақ кайфият ва маънавий баркамоллик керак.* Газетадан. *Инсон доимо мукаммаллик, баркамолликка интилади.* Газетадан.

БАРКАШ |*ф.* برکشیدن > برکش – «кўтармоқ, тортиб чиқармоқ» феълидан| **1** Жез ёки мисдан тайёрланадиган ва патнис ўрнида ишлатиладиган, доира ёки тўртбурчак шаклидаги рўзғор асбоби. *Манзурахон оппоқ сочиқ тўшалган баркашда қаҳва кўтариб кирди.* А. Аъзамов, Жавоб. *Қизил белбоғли ёш йигит кириб, дастурхон ёзди, баркашда нон, турли ноз-неъматлар ва уч коса шарбат келтириб қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *кўчма* Тўгарак, гардиш, юмалоқ, доирасимон. *Қуёшнинг олтин баркаши. Ой баркаши.* ▬ *Қип-қизил қуёш баркаши қоялар учларини ҳам қизилга бўяб ботаётир.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *Денгиз ўйнар ой баркашин тўп қилиб, Унинг юзи кўринади сепкилли.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. *Ўсиқ киприклари орасидаги чарос кўзлари олов баркаш – қуёшдек жозибали.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

Баркаш-баркаш 1) мўл, жуда кўп. *Шунда ўша мўйсафид чиқиб, [бойваччанинг] олдига баркаш-баркаш ноз-неъматлар қўйибди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. 2) *кўчма* катта, бўлиқ. *Говмишлар пода-пода, Баркаш-баркаш елинлик.* Миртемир, Асарлар. **Бошини баркаш, елкасини обкаш қилмоқ** Бутун борлиғини бахшида қилмоқ. *Ахир не-не кўргиликлар билан, бошимни баркаш, елкамни обкаш қилиб вояга етказдим.* С. Сиёев, Райҳон.

БАРЛОС *тар. этн.* **1** Темурийлар ва бобурийлар даврида асосан Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудларида, қисман Афғонистон ва Ҳиндистонда яшаган, аксарият чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланиб келган ўзбек қабилаларидан бири. *Ҳа.. биз асли шаҳрисабзлик, барлос уруғлариданмиз. Отамиз сарбоз бўлганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У шундайки, яхши тиғни дилрабо маъшуқасидан афзал кўради, ўзи барлос бекзодалардан.* Ойбек, Навоий.

2 *этн.* Барлос қабиласига мансуб шахс. *Бекларбеги Музаффар барлос подшоҳга яқин, энг юқори ўринни ишғол этди.* Ойбек, Навоий. *Эрта тонгда боргоҳлар йиғиб олиниб, саркарда Амир Довуд барлос олдинда, қўшин яна йўлга тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАРМЕН |*ингл.* barmen – бар эгаси; барда ишловчи| Бар эгаси; бар хизматчиси, буфетчи.

БАРМОҚ 1 Қўл ва оёқ панжасининг бешта ҳаракатчан қисмидан ҳар бири. *Бош бармоқ. Кўрсаткич бармоқ. Ўрта бармоқ. Беш бармоқнинг бирини тишласанг, бари оғрир.* Мақол ▬ *Кучли изғирин.. қулоқларни кесади, совуқдан оёқларнинг бармоқлари увушади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Момиқ пахталар унинг [Гавҳарнинг] нозик бармоқларига ўзи илашиб чиқар, чаноқлар ҳайратдан оғиз очиб, силкиниб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Унинг [Гуландомнинг] бармоқлари дутор қилларида моҳир ўйнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бармоқ билан санарли Оз, жуда кам (қолган). *Сизга ўхшаш моҳир қурувчилар бармоқ билан санарли, бетончилар эса, битта ҳам йўқ.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Агар бундай кишилар илгари бармоқ билан санарли бўлган бўлса, бундан кейин юзлаб, минглаб чиқади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бармоқ босмоқ** Ҳужжатга имзо ўрнига бармоқ изларини туширмоқ. *Деҳқон йигит қувонч ва умидга тўлиб, Аҳмад Ҳусайндаги варақага бармоғини босади.* Ойбек, Нур қидириб. *Отабувамизнинг расмича шу бармоқни босаверамиз-да.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Бармоқ вазни** *ад.* Ҳар бир сатрда бўғинлар сонининг бир хил бўлишига, мутаносиблигига асосланган шеърий вазн. *«Алпомиш» ўзбек халқининг миллий шеър вазни бўлган бармоқ вазнида тўқилган.* Ҳ. Олимжон, Алпомиш. *Сизнинг ғазалларингизни бармоқдаги шеърларингиз билан қиёс қилганда, ғалати бир ҳодисага дуч келганман.* У. Норматов, Талант тарбияси. **Бармоқ орасидан қарамоқ** Бепарво, лоқайд бўлмоқ, етарли даражада аҳамият, эътибор бермаслик. *Бўтабой ака баъзан муроса*

йўлини тутганда, сиз бунга бармоқ орасидан қараётибсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бармоғини бигиз** (*ёки* **найза**) **қилмоқ** Кўрсаткич бармоғи билан ишора қилмоқ, танбеҳ бермоқ. *-Ҳақорат қилма, — Қобил бармоғини бигиз қилиб, Ўтапга ўшқирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бармоғини қизнинг кўзига бигиз қилган экан, қиз дод деб юборибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бармоғини тишламоқ** 1) афсус қилмоқ, аттанг демоқ. *Билган билганин ишлар, Билмаган бармоғин тишлар.* Мақол. *Эринчоқ икки ишлар, охири бармоғин тишлар.* Мақол. *Вақтингни ўтказиб, бармоғингни тишлаб қолма.* «Қанотли сўзлар»; 2) лол қолмоқ, ҳайрон бўлиб, ўйланиб қолмоқ, хаёл сурмоқ. *Ҳовузни қишлоқ ичидан сув ташиб тўлдиришга келганда, ҳамма бармоқ тишлаб қолди.* «Муштум». *Қосимов унга [Комилжонга] дарҳол жавоб қилмади, аксинча, бармоғини тишлаб, узоқ вақт жим юрди.* И. Раҳим, Ихлос. **Беш бармоғини оғизга тиқмоқ** (*ёки* **урмоқ**) *айн.* **беш қўлни оғизга тиқмоқ** (*ёки* **урмоқ**). *қ.* **беш**. *Беш бармоғинг оғзингга тиқма, инсоф сари барака деганлар.* **Беш бармоқдай билмоқ** Жуда яхши билмоқ; аниқ тасавур қилмоқ. *Нарсаларнинг қадрини беш бармоқдай билади.* Қ. Муҳаммадий. *Тошкентдан келган Миршарипов Хоразм ўлкасини беш бармоғидай яхши биларди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ноша ҳаммани беш бармоғидай билади.* С. Зуннунова, Олов. **Икки бармоқни бурунга тиқиб қолмоқ** *айн.* **икки қўлни бурунга суқиб** (*ёки* **тиқиб**) **қолмоқ** *қ.* **бурун** 1. *Бизнинг шартимиз шуки.. ерсиз ва кам ерли камбағаллар икки бармоғини бурнига тиқиб қолмасин!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Ҳали икки бармоғимизни бурнимизга тиқиб юраверамиз денг? — Замон ҳаяжонланиб яна сўради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тахминан ўрта қўл (бармоқ) энига баравар узунлик ўлчови. *Кимга бармоқдай, кимга тирноқдай.* Мақол. *Бешта бало недан келар, Икки бармоқ тилдан келар.* Мақол. ▬ *Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган ғўза ораларига ёйилган хотин-қизлар пахта оралиғидаги ёт ўтларни термоқда эдилар.* С. Айний, Қуллар.

Ўн икки бармоқли ичак *анат.* Ингичка ичакнинг ошқозондан бошланадиган ва узунлиги ўн икки бармоқ энига тенг келадиган қисми.

3 *тех.* Машина ва механизмларнинг ғўлача шаклидаги қисми.

БАРНО [*ф.* برنا — ёш йигит, ўсмир] **1** Ёш, навқирон. *Ёки бирор барно йигитни кутармикан интизор бўлиб.* Уйғун. *Юмшоқ муомалали бу барно йигитларни кўриб, Холжон хола ҳам талтайиб кетди.* Ғайратий, Довдираш.

2 Ҳусни одатдагидан ортиқ; чиройли, гўзал, соҳибжамол; қадди-қомати келишган. *Балки сиз ҳам кўргандирсиз ўшал барнони, Кулгич юзли, қалам қошли, кўзи шаҳлони..* «Муштум». *Ҳаммаёқда тўп-тўп гулчеҳралар, барнолар, санамлар, малоҳату ойхуморлар, гулпошшаю гулойимлар!* С. Сиёев, Аваз.

3 Барно (аёллар ва эркаклар исми).

БАРО- [*юн.* baros — оғирлик] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг «босим» маъносида қўлланувчи биринчи таркибий қисми.

БАРОБАР [*ф.* برابر — юзма-юз; тенг] **1** *айн.* **баравар**. *Шошган шамол билан баробар.* Мақол. ▬ *Лекин ул қирқ минг элат ичида бу қизга қуввати баробар келадиган эр йигит йўқ эди.* «Бўтакўз». *Менинг олдимда шоҳу гадо баробардир.* С. Сиёев, Аваз.

2 *мат.* Маълум миқдорнинг тенг, баравар келиши. *Уч карра уч — баробар тўққиз.*

БАРОГРАММА [баро.. + *юн.* gramma — ёзув; ёзаман] Барограф ёзиб олган, атмосфера босимининг ўзгаришларини кўрсатадиган эгри чизиқ.

БАРОГРАФ [баро.. + *юн.* grapho — ёзаман] Атмосфера босимини автоматик ва узлуксиз равишда ёзиб оладиган асбоб, ўзиёзар барометр. *Барограф метеорология станциялари, самолёт ва аэростатларда ишлатилади.* «ЎзМЭ».

БАРОКАМЕРА [баро.. + *лот.* camera — гумбаз, хона] Барометрик босимни сунъий равишда ўзгартиришга имкон берувчи зич ёпиладиган (герметик) камера. *Паст босимли барокамера. Юқори босимли барокамера.*

БАРОККО [*итал.* baroccо — ажиб, ғалати, жимжимадор] 16-аср охири — 18-аср ўрталарида Европа санъатида мавжуд бўлган, манзаравий серҳашамлиги, жимжимадорлиги, тасвирий ранг-баранглиги билан ажралиб турадиган услублардан бири. *Барокко услубида қурилган меъморий мажмуалар фазовий ечими, майда меъморий безакларга мўллиги ва ягона ғояга бўйсуниши билан ажралиб туради.* «ЎзМЭ».

БАРОЛ *с.т. айн.* **барор**. *Ов баролидан келмаса ҳамки, афсус қилишмади.* Ш. Рашидов. Қудратли тўлқин. *Мен ҳам батрак бўлдим, лекин бу вақтда батракка барол боққан эди.* Газетадан.

БАРОМЕТР [баро.. + *юн.* metreo — ўлчайман] **1** Атмосфера босимини ўлчайдиган асбоб. *Симобли барометр баъзан металл косасиз, фақат шиша найдан ясалади.* «ЎзМЭ».

2 *кўчма* Ўлчов, мезон. *Савдо иқтисодиётнинг энг тўғри барометридир.* Газетадан. *Қисқаси, даврнинг зарурий эҳтиёжлари фан учун барометрдай гап.* С. Кароматов, Олтин қум. *Адабиётни ҳақли равишда ижтимоий ҳаётнинг энг сезгир барометрига қиёс этишади.* «ЎТА».

БАРОМЕТРИК *геофиз.* Атмосфера босимига оид. *Барометрик ўлчамлар. Барометрик формула.* ▬ *..барометрик босимнинг камайиши организм ҳаёт фаолиятининг анчагина издан чиқишига сабаб бўлади.* «Фан ва турмуш».

БАРОН [*фр.* baron < *лот.* baronis — аноқов, лапашанг; ёлланма аскар] Ғарбий Европа зодагонлари, дворянларининг графдан бир поғона паст унвони ва шундай унвон олган киши. *Барон ўрнидан тураётиб, хушомад тарзида не машаққатлар билан илжайди..* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Мендан узоқ қочсин эмиш ой, юлдуз, қуёш, Немис барон, князлари хўжа бўлсинмиш.* Ҳ. Пўлат.

БАРОР [*ф.* برار — мевали; маҳсулдор; фойдали] Ишнинг ўнгидан келиши, ривожи; ривож. *Барор топмоқ. Бароридан келмоқ.* ▬ *Чўлга биринчи марта пахта экдик. Деҳончилигимиз бароридан келди.* Газетадан. *Булар шу ерда кечгача ётишди, бироқ ов бароридан келмади: биронта фашист кўринмади..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАРОТ I [*а.* برات — оқлаш; бегуноҳлик; соддадиллик] *тар.* **1** Подшо томонидан берилган озодлик хати; подшоҳ, хон томонидан бирор солиқ ёки жаримадан озод этиш ёки муайян ваколатлар, ҳуқуқлар бериш ҳақидаги махсус гувоҳнома, ёрлиқ. *Баротда уни олувчининг исми ва мансаби, мазкур барот қандай муносабат билан берилгани, унга қандай вазифа юклатилганлиги кўрсатилган.* «ЎзМЭ».

2 Бирор нарса, чунончи, унвон олганлик ҳақидаги ёрлиқ, гувоҳнома. *Дил сиёҳига берур ул шоҳ нутқидин барот, То юзун кўрмай демам: берган бароти рост экан.* Увайсий.

БАРОТ II [*а.* برات — шаъбон ойининг 15-куни] **1** *дин.* Қамарий йил ҳисобидаги саккизинчи ой — шаъбоннинг 15-куни: бу кунда Муҳаммад алайҳиссаломга пайғамбарлик хабари нозил қилинган.

2 *с. т.* Қамарий саккизинчи ой — шаъбоннинг халқ орасидаги иккинчи номи.. *Барот ойи.* ▬ *-Мен айтаманки, йўқ, барот ойида туғилган эканман, олтмишларда бўлсам керак, — деди кампир.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Барот (эркаклар исми).

БАРОТЕРАПИЯ [баро.. + терапия] *тиб.* Атмосфера босимини ўзгартириш йўли билан даволаш усули. *Баротерапияда шакли ва ҳажми ҳар хил идишлар, камералардан фойдаланилади.*

БАРОТРАВМА [баро.. + травма] *тиб.* Атмосфера босимининг бирдан ўзгариши натижасида эшитув аъзосининг, ўпканинг шикастланиши. *Баротравмада дастлаб қулоқ оғрийди, кейин одам яхши эшитмайди, қулоғи шанғиллайди, баъзан боши айланади.* «ЎзМЭ».

БАРОҚ Қалин, узун ва бир оз жингалак (юнг, жун). *Бароқ қош. Бароқ соч. Бароқ мўйлов. Бароқ ёл. Бароқ мушук.* ▬ *Қудратнинг бароқ қошлари бир-бирига тортилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Жондор ота қирра бурнининг тагида яйраб ўсган оппоқ бароқ мўйловини ўйнаб, мийиғида кулди.* Газетадан. *Ертандир устига чиқиб, офтобда юз ювaётган бароқ мушук миёвлади.* Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. *Йўл устида ястаниб ётган харсангтошларнинг елкасидаги.. қўнғир бужурлари арслоннинг бароқ ёлини эслатар эди.* «Шарқ юлдузи».

БАРОҚҚОШ Ўсиқ, жингалак қошли (одатда шахс ҳақида). *У бароққош, кўзи чақчайган, афти ишшайган.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Яхшибоев ёшуллининг қиёфасини эслатади: рапидаюз, бароққош бир кимса..* М.М.Дўст, Лолазор.

БАРПО [*ф.* برپا — барқарор, турғун; қурилган, ўрнатилган]: **барпо бўлмоқ** Бунёдга, вужудга келмоқ, қурилмоқ. *Ёлғон, эгриликка ўрганма асло, Жаҳон тўғриликдан бўлмишдир барпо.* «Ақл ақлдан қувват олади». *..бирон нарса, бирон ваъда эвазига яна уйда номаълум муддатга тинч-тотувлик барпо бўларди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Барпо қилмоқ** (*ёки* **этмоқ**) Бунёдга, юзага кел-

тирмоқ, ташкил этмоқ, қурмоқ. *Наврўз, Маржонбулоқ шаҳарлари тезкорлик билан барпо этилмоқда.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Янги қишлоқ барпо қилиниб, атрофига чинорлар экилиб, қишлоққа Мингчинор номи берилган.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Барпо этиб бўстонлар, Топди қувонч, бахтини.* З. Диёр.

БАРРА [*ф.* بزه – қўзичоқ; оқу боласи] **1** Янги туғилган қўзичоқ. *Барра гўшти.* ▬ *Бир барра қўзи бор эди, ота ҳозир шуни саранжом қилиб кирди.* Н. Фозилов, Қиссалар.

2 Янги туғилган қузининг гўшти. *Барра кабоб.* ▬ *-Қани, баррадан олинг, ўғлим, – деди у илик узатиб.* А. Мираҳмедов, Қўйлар қўзилади.

3 Қўзичоқнинг жингалак жунли териси; қоракўл. *Барра пўстин. Барра ёқа.* ▬ *Усубалининг сербар телпак остидаги калласи барра пўстин ичига кириб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Мунавварнинг ўрнига ёқасига кўк барра тутилган қишлик пальтодаги жувон жавоб берди.* С. Анорбоев, Меҳр.

4 *кўчма* Янги униб, ўсиб чиққан, ёш, майин; диркиллама. *Барра ўтлар. Барра пиёз. Барра беда. Барра барг. Барра бодринг.* ▬ *Гуллай бер, шафтолим, қантак ўригим, кўкариб ўса бер, барра ўт, майсам.* С. Акбарий, Меҳригиё. *Сув бўйида ям-яшил барра кўкатлар.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сўнгра ҳовлида кўкариб турган барра пиёздан ҳам бир боғ юлиб чиқди-ю, уйга кириб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Акбарали барра мўйловини икки ёнга устма-уст силади.* Р. Раҳмонов, Довруғ.

БАРРЕЛЬ [*инг.л.* barrel – бочка, бочкача] АҚШ, Буюк Британия ва б. бир қатор мамлакатларда: суюқликлар ва сочилувчан моддаларнинг 115 дан 164 литргача бўлган сиғим ва ҳажм ўлчов бирлиги.

БАРРИКАДА [*фр.* barricade – тўсиқ, ғов] Кўча жангларида, шунингдек, кўприк ва тоғ йўлларида дуч келган нарсалардан (хода, тош, дарахт, қум тўлдирилган қоп ва б.) фойдаланиб, ҳимоя, мудофаа мақсадида қурилган тўсиқ, ғов. *Баррикада жангларидан кейин чор охранкаси уни турмага ташлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАРС *зоол.* **1** *айн.* **илвирс 1, йўлбарс 1.**

2 Мучал ҳисобида учинчи йил номи. *Барс йили.*

БАРТАРАФ [бар.. + тараф]: **бартараф бўлмоқ** 1) у ёки бу томонга ҳал бўлмоқ; бир ёқли бўлмоқ. *Тортишув бартараф бўлди;* 2) битмоқ, тугамоқ, йўқ бўлмоқ; сафдан чиқмоқ. *Уларнинг жанжаллари ҳеч ҳам бартараф бўлмади.* **Бартараф қилмоқ** 1) у ёки бу томонга ҳал қилмоқ, бир ёқли қилмоқ. *Сиз бир ҳафтанинг ичида ишни бартараф қилиб, судга чиқарасиз.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) битирмоқ, тугатмоқ; йўқ қилмоқ. *Капитан Аҳмаджонга, ҳар қандай қилиб бўлса ҳам, немис пулемётларини бартараф қилишни буюрди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БАРТЕР [*инг.л.* barter – товар айирбошлаш] *иқт.* Пул маблағлари иштирокисиз бевосита товарга товар айирбошлаш ва шу ҳақдаги шартнома. *Бартер битими. Бартер усули.*

БАРХАН(ЛАР) Саҳро ва чўлларда шамол таъсири (кучи) билан пайдо бўладиган кўчма қумтепалар. *Саҳролардаги дюналарнинг бир ёнбағри ётиқроқ.. иккинчиси тикроқ бўлади. Бундай тепаликлар барханлар деб аталади.* «География». *Рўпарадан кўринаётган қизил-сариғиш барханлар қотиб қолган океан тўлқинларини эслатади.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БАРХИТ [*итал.* barrakan < *а.* براق – ялтироқ, ярқироқ; нур сочувчи; бир хил қора кийим] **1** *от* Духоба, бахмал. *Мошранг бархит.*

2 *сфт.* Бархитдан, бахмалдан тайёрланган. *Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача кўтарган.. бировни кутган вазиятда турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Пошшахола.. янги қора бархит камзулининг ички чўнтагига алланималарни шошиб-пишиб тиқди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БАРЧА *жамл. олм.* Мавжуд бўлган нарса, кимса ёки ҳодисаларнинг ҳаммаси; бекаму кўст; ҳамма. *Тўй – тегишлиники, ҳайит – барчаники.* Мақол. *Сахий топса – барча ер, бахил топса – босиб ер.* Мақол. ▬ *Дунёдаги кўриб ўта турган барча орзуимиз, ҳавасимиз фақат сенгагина қараб қолган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар ҳар ким учун севимли.. барчага баравар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАРИШ [*а.* برش – бангидевона; банг] Афюн, асал ва хушбўй дориворлардан тайёрланган наркотик модда. *Кўкалдош мадрасасида.. барш дейсанми, чакида дейсанми, қисқаси, кайф берадиган ҳар бир нарса десанг, бор.* С. Айний, Жаллодлар.

БАРШЧИНА |*р.* барщина – баринга текин ишлаб бериш| *эск. тар.* Ўрта асрларда Россияда крепостной деҳқонларнинг ўз меҳнат қуроллари билан помешчик фойдасига ҳақ олмай мажбурий суратда бажарадиган иши; феодализм давридаги ер рентасининг бир шакли. *Шарқ мамлакатларида баршчина кенг тарқалмаган.* «ЎзМЭ».

БАРЬЕР |*фр.* barrière – тўсиқ, ғов| *спрт.* **1** Югуриш ва от спортида ёки цирк номерларида: сакраб ўтиладиган тўсиқ.

2 Девор, тахта девор. *Ҳовлини барьер билан тўсмоқ.*

БАРҚ |*а.* برق – чақмоқ; ялтиллаш| *поэт.* Яшин, чақмоқ; ёлқин, аланга. *Воқеалар барқ суръати билан давом этди.* Ойбек, Навоий. *Севги барқу оташида ўртанишни ғам демам, Ошиқона бу дилим бебарқу оташ бўлмасин.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

Барқ урмоқ 1) ярқирамоқ, чақнамоқ, жилоланмоқ. *Кўнглида бир зум, бир зумгина барқ уриб ўтган бу нидо отига қамчи бостирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қуёшдек барқ уриб чиқса нигорим, Боқолмасман кетиб ақл, ихтиёрим.* Ҳабибий. *Ой туққандай, жамоллари барқ урар, Не гўзаллар унга бўлган харидор.* «Муродхон»; 2) аниқ намоён бўлмоқ, баралла сезилмоқ, кўринмоқ. *Сунатнинг хати ўзидай шўх, ҳар жумладан ҳазил-мутойиба барқ уриб турар эди.* Шуҳрат. Шинелли йиллар.

БАРҚАРОР |бар.. + қарор| **1** Қарор топган, қатъий, узил-кесил ўрнашган; устувор. *Истиқлолимиз барқарор бўлсин.* ▬ *Бахтинг барқарор бўлсин.* Т. Тўла. *Муродхон элга, меҳнаткаш халққа бўлган бу ғамхўрликда изчил ва барқарор туради.* «Муродхон».

2 Ҳеч қандай ўзгариш таъсир этмайдиган, доим бирдек турадиган; ўзгармас. *Барқарор валюта. Ҳосилнинг барқарор бўлиши учун курашайлик.* ▬ *Халқим, сенсан элларга Тўкин дастурхон тузган, Неъматинг ўзингга ҳам Барқарор бўлсин, дейман.* А. Орипов.

3 Бир ерда ўрнашиб қолган; муқим. *Муҳаррир икки йилдан бери шу вазифада барқарор эканига хурсанд.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Баҳор юзларингда барқарор.* «Гулдаста».

Кўнгил барқарор бўлди Кўнгил тинчиди, кўнгил таскин топди. *Муборак бошларига ҳумоюн қуши қўнди, кўнгиллари барқарор бўлди.* Ойбек, Навоий.

БАРҚАРОРЛИК Турғунлик, мустаҳкамлик, ўзгармаслик ҳолати. *Барқарорликка эришмоқ. Давлат сиёсатининг барқарорлиги.*

БАРҚУТ **1** *с.т. айн.* **бархит**. *Шундан сўнг дарвешни гилам, барқут болишлар ташланган меҳмонхонага олиб кирдилар.* У. Исмоилов, Сайланма. *Мўттихон кўз югуртирди. Ҳақиқатдан ҳам кўчада жуда кўп учрайдиган, этакдай чиммат тутиб, барқут паранжи ёпинган аёллар бунда йўқ эди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 *кўчма* Барқутсимон; юмшоқ, майин. *Барқут осмон. Барқут уфқ. Барқут чеҳра. Барқут япроқ.* ▬ *Ёдимда, эрталаб турли товланган Шудрингли гулларнинг барқут чеҳраси.* Уйғун. *Ҳавасларга тўлиб, мен қарайман Барқут водийларга сузилиб.* Уйғун. *Фақат узоқлардан, ёқут уфқдан, Не ёқут, қип-қизил барқут уфқдан Мўралаб оҳиста қочарди қуёш.* Файратий.

БАРҲАВО |бар.. + ҳаво| *айн.* **баҳаво**.

БАРҲАЁТ |бар.. + ҳаёт| **1** Яшаб турган ҳолатда; ҳаракатда, тирик. *Ҳозир барҳаёт бўлган темурий шаҳзодалардан энг тадбиркори, энг қобили.. шубҳасиз, Ҳусайн Бойқародур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Баъзан олисда сузиб бораётган баҳайбат кемаларнинг беҳисоб чироқлари само юлдузларидек чарақлаб, зимистон денгиз барҳаёт эканидан далолат бериб турарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 *кўчма* Мангу, абадий, доимо яшовчи. *Ҳаёт абадий, аммо у ёш авлод билан барҳаёт.* Р. Усмонов, Одобнома. *Барҳаёт Ойбек бу – қутлайди мамнун, Қутлар Ғафур Ғулом – донгдор замондош.* А. Орипов.

БАРҲАМ |*ф.* برهم – чигал, аралаш; пароканда|: **барҳам бермоқ** Йўқ қилмоқ, тугатмоқ; хароб қилмоқ; тўхтатмоқ. *Амир Темур сарбадорлар ҳаракатига барҳам бергандан кейин, бу ҳаракатга алоқадор одамлар ҳар томонга тарқаб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..ёвузликка барҳам бериш учун озмунча қурбонлар бермадикми биз!* Н. Сафаров, Оловли излар. *Иста, қисматимга ўзинг бер барҳам, Иста, яхши кунда номим қилгил ёд.* А. Орипов. **Барҳам емоқ** (*ёки* **топмоқ**) Йўқ бўлмоқ; тугамоқ, тўхтамоқ. *Кўзларидаги аввалги ҳурковучлиги, тортинчоқлиги барҳам еган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Истар эди жафокаш инсон: ..Барҳам топса қуллик, кишан, ғам.* Уйғун.

БАРҲАҚ |бар.. + ҳақ(қ)| *эск. кт.* Ҳақиқатан ҳам мавжуд; ҳақиқий; адолатли. *Дини исломият барҳақ, масжидларимиз гавжум, бозорлар обод.* Х. Тўхтабоев, Қасоскорнинг олтин боши. *Зиёрат айлади насиб қилган халқ, Каримсан, самадсан, расулинг барҳақ.* «Маликаи айёр».

БАС I |*ф.* بس — етарли; кифоя| **1** *унд.* Бошқа керак эмас, шу билан етар; тўхтат. *-Бас! — қичқирди Мирзакаримбой.— Манманлик — худо урганлик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бас энди, ётаберма. Сал меҳнатга ҳам қайиш.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

Бас қилмоқ Тўхтатмоқ, хотима бермоқ. *Нега қўшиқни бас қилдинг, яхши йигит?* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Мастура опа.. уйда ўтиришни бас қилиб, савод мактабини битиради, болалар боғчасига мураббия тайёрловчи курсга киради, паранжини ташлайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *крш с.* Демак, шундай экан. *Бас, биринчи буйруқни сиз олган экансиз, нега яна қушбегидан фотиҳа кутиб ўлтирибсиз?!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йўлчи бир нафас тўхтаб.. давом этди: -Уруш бойларнинг ҳамёнини тўлдирадими? Бас, улар борсин.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАС II |*а.* بحث — муҳокама, мунозара, тортишув|: **бас боғлашмоқ** (*ёки ўйнамоқ*) Гаров боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Бас боғлашиб, эрта азонда далага чиқсангиз, ҳаммадан олдин Жипаройни кўрасиз.* «Қаҳрамоннома». *У чаққонликда мен билан бас боғлашгандай, баланддаги ингичка шохга тармашибди.* П. Қодиров, Қадрим. **Бас келмоқ** Баравар, тенг келмоқ, тенглашмоқ. *-Сизга бас келиб бўладими! — деди Элмурод ва бошқа гапирмай, одимлай берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ким экан у, сенга бас келган йигит?* Ойбек, Танланган асарлар.

БАС III |*итал.* basso — паст| **1** *мус.* Эркакларнинг энг паст, йўғон овози ва шундай овозга эга ашулачи. *Баланд ёки куйчан бас ҳамда паст бас.. фарқ қилинади.* «ЎзМЭ».

2 Кўп овозли мусиқа асарларидаги энг пастки овоз, партия. *Хорда бас биринчи ва иккинчи овозларга бўлинади.* «ЎзМЭ».

БАСАВЛАТ |ба.. + савлат| Қиёфаси, кўриниши ҳавас уйғотадиган, улуғвор, савлатли. *Басавлат одам.* ▬ *Онам жуда басавлат аёл эди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул. *Вой бўйгинангдан-ей.. тушимми-ўнгимми, болагинам.. Бирам басавлат бўлиб, гунгурсдай бўлиб кетибсанки..* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БАСАЛОБАТ |ба.. + салобат| *кт. айн.* **салобатли**. *Басалобат одам. Басалобат нуроний чол.*

БАСИР |*а.* بصير — ўткир кўзли; ўта зийрак| *эск.* **1** Кўрувчи, кўзи ўткир, ўта сезгир. *Қилурни айла риоят демакта асра адаб, Ки дўст феълингу қавлунғадур басиру самеъ.* Навоий, Хазойинул-маоний.

2 Кўриш қобилияти йўқ; кўр, сўқир. *Ҳатто умри бўйи қорни тўймаган қашшоқ ҳам, кўзи басир тиланчи ҳам, бир кун бўлсада, кўпроқ яшасам, дейди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пинҳон эди унга бор умр, чунки ҳаёт этмишди басир.* У. Носир, Юрак. *Ахир шунчалик басир эмас-ку, йўл бўйида турган одамни кўрмайдиган.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

3 *кўчма* Нарса, воқеанинг моҳиятини тушуна олмайдиган; онгсиз; билимсиз; жоҳил. *Тўғри-ку, лекин бу басир оломонни маърифатли қилиш учун жуда узоқ муддат керак бўлади.* К. Яшин, Ҳамза. *-Азбаройи ўшал кўзи очиқ, қалби басирларга қаҳрим туфайлидир. Аларнинг китоб кемирувчи сичқонлардан не фарқи бор? — деди Бобур.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БАСИРАТ |*а.* بصيرت — ақл, онг; зийраклик| *кт.* Кўра олишлик; зийраклик. *Вале кимки бўлғай басират фани, Не мумкин адо айлай олмоқ ани.* Навоий, Садди Искандарий.

БАСИТ |*а.* بسيط — содда, оддий| *эск. кт.* Содда, мураккабмас; соддадил. |*Ҳусайн:*| *Соҳиби тадбир, доно Навоийнинг бугун басит ва саёз мулоҳазалар юритишининг боиси не бўлса экан?* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

БАСКЕТБОЛ |*инг.* basket — сават, тўр + balle — тўп| *спрт.* Икки команда аъзоларининг тўпни бир-бирига қўлма-қўл ошириб, муайян баландликдаги тахтага ўрнатилган тўрли ҳалқага тушириш ўйини. *Баскетбол майдони. Баскетбол ўйнамоқ. Баскетбол мусобақаси.*

БАСКЕТБОЛЧИ Баскетбол билан шуғулланувчи, баскетбол ўйновчи. *Янгиариқлик баскетболчи қизлар Ҳазораспга борди.* «Муштум».

БАСКИ |*ф.* بسکه| *эск. кт. айн.* **бас I 2.**

БАСЛАШМОҚ *с.т.* Бас боғлашмоқ, гаров ўйнамоқ. *Тўқсон беш центнердан пахта беришга баслашибди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАСМА-БАС 1 Бирор ишда, соҳада ким ўзди, ким ўзар мусобақаси. *Басма-басда ютган эр Йўлига гул сочайлик!* К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

2 *рвш.* Бас боғлашгандай, бир-биридан ўзишга ҳаракат қилгандай, қолишмай. *Мели полвон ва Юсвали отага ўхшаш баъзи бир активлар ўзларини тутолмай, улар [Олахўжа ва Турдивой халфа] билан басма-бас сўкишдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўртоғим билан бирга Кетмон чопдик басма-бас.* «Қўшиқлар».

3 Тўхтовсиз, қайта-қайта. *Боғлари қўзғар ҳавас, Булбул куйлар басма-бас.* С. Очил, Умидвор қушча. *Ўртоғини ҳайқириб басма-бас чақирди.* F. Fулом, Шум бола.

4 *кўчма с.т.* Муносиб, ярашиқ, мос. *Атлас кўйлак басма-бас, шойи кўйлак ранги паст.* «Оқ олма, қизил олма».

БАСМА-БАС(И)ГА *рвш.* Худди бас боғлашгандай, бир-биридан қолишмай, ким ўзарга. *Гўё.. табиат бастакорлари ким ўзар ўйнашарди. Басма-басга бири чўзиб хониш қилса, бошқаси шодлигини ичига сиғдиролмай, шўх-шўх куйларди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қудам икковимиз, басма-басига орзу-ҳавас, деб болаларни қийнаб қўйдик.* «Муштум».

БАСМАБАСЛАШМОҚ Бас боғлашмоқ, баслашмоқ; ким ўзарга бирор иш, ҳаракат қилмоқ. *Басмабаслашиб сузишмоқ.*

БАСМАБАСЛИККА *айн.* **басма-бас(и)га.**

БАССЕЙН [*фр.* bassin — тоғора; ҳовуз] Катта сунъий сув ҳавзаси. *Спорт бассейни.* ▬ *Кўплаб ёшлар хоналари, бассейнлар, майдончалар барпо этилди.* Газетадан.

БАСТ [*ф.* بست — паноҳгоҳ; бирикма, тузилма; боғланиш] Гавданинг бутун борлиғича, яхлит кўриниши, қад, қомат. *Ўзига зап ярашган қомати, бўйи, басти.* С. Акбарий. *Ҳайитхон бастини ростлаб, атрофига қаради.* Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

2 *кўчма* Нарсанинг табиий кўриниши. *Қоялар бастига ҳайратда боқдим, Хаёл мавжларида чўққига оқдим.* Ж. Жабборов.

БАСТА [*ф.* بسته < بستن — «боғламоқ, маҳкамламоқ, уламоқ» фл. ўтг. зам. сфдш. шакли] *эск. кт.* Боғланган, боғлиқ.

БАСТАКОР [баста + *ф.* کار — иш, машғулот] Анъанавий мумтоз мусиқа асарлари ижодчиси; композитор. *Йиғилди бастакору соз ила созанда, хушхонлар.* Ҳабибий. *Бахт тенгдир шоиру бастакорга ҳам, Абдурайим деган пахтакорга ҳам.* А. Орипов.

БАСТАКОРЛИК Мумтоз, анъанавий мусиқа асарлари (куй ва ашулалар) яратиш машғулоти, касби; мусиқа ижодчилиги. *Бастакорлик санъати, айниқса, 15—16-асрларда оммавийлашган: қатор шоир, олим ва б. лар айни пайтда бастакор ҳам бўлган.* «ЎзМЭ».

БАСТАЛАМОҚ Мусиқий асарлар яратмоқ. *Эркин меҳнат қўшиқларин басталаб, яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Ғайратий.

БАСТАЛИК Тўсиқ, ғов; тўсқинлик.

Басталик келтирмоқ Ишнинг ривожига ғов бўлиб тушмоқ; ишни кейинга тортмоқ. *Унинг йиғлаганини билиб қолган домла: -Кўз ёшининг хосияти йўқ, касб-корга басталик келтиради.. — дейди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БАСТИОН [*фр.* bastion — мустаҳкам қўрғон] *кам қўлл.* Атрофи мустаҳкам девор билан ўралган, одатда беш бурчак шаклида қуриладиган, ҳар бир бурчагида ўқ отар нуқтаси бўладиган ҳарбий истеҳком. *Бастион биринчи марта Италияда 15-асрда пайдо бўлган.. ўз вақтида зўр ва ишончли истеҳком вазифасини ўтаган.* «ЎзМЭ».

БАТАЛЬОН [*фр.* battaillon — жангчилар бўлинмаси] Бир неча ротадан ва махсус бўлинмалардан иборат бўлган ҳарбий қисм. *Пулемётчилар батальони. Ўқчи батальон. Инженерлик батальони. Батальон комиссари.* ▬ *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шаҳарда қирувчи ва тикловчи батальонлар тузилди, халқ қасоскорлари отрядлари барпо этилди.* Газетадан.

БАТАМИЗ [ба.. + тамиз] Фаросатли, зеҳнли. *Кўшкида ўтирган қизлар. Баринг бирдай батамизлар.* «Равшан».

БАТАМОМ [ба.. + тамом] *рвш.* 1 Сира ҳам қолдирмасдан, тўла-тўкис, тўлиқ, тугал, қолдиқсиз,. *Ҳақимни батамом олдим.* ▬ *Хикоянинг деярли ярмини ташкил қиладиган охирги фасли батамом ўчирилган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Буткул, бутунлай, тамомила. *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоғи батамом битган.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Янги туғилган боланинг ички аъзолари батамом ривожланиб етмаган бўлади.* «Саодат». *Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан қуюқ тутун кўтарилмоқда — қишлоқ батамом ёниб битган.* А. Қаҳҳор,

Асарлар. *Қани энди, орамиздаги баъзи бир сизга ўхшаган жиғилдон касалига мубтало бўлганлардан батамом қутулсак.* Уйғун, Навбаҳор. *Батамом бузилган бу шаҳарчада бирон киши учрамади.* Газетадан.

БАТАНГ [ба.. + *ф.* تنگ – тор, тиғиз; энсиз]: **қулоқ(лар)ни батанг қилмоқ (*ёки* батангга келтирмоқ)** Қулоқни битирмоқ, қулоқни гаранг қилмоқ. *Денгизнинг бетиним шовқини билан басма-бас ўйнаган қушларнинг қийқириқлари қулоқни батанг қилади.* «Ишчилар». *Овқатфурушларнинг бақириқ-чақириқлари қулоқни батангга келтиради.* «Муштум».

БАТАРЕЯ [*фр.* batterie < battre – урмоқ] **1** Бир неча тўп, замбарак ёки миномёт билан қуролланган артиллерия бўлинмаси. *Миномётлар батареяси. Зенит батареяси. Батарея командири.* ▬ *Тепаликдаги батарея ўт очиши билан бир танк тутаб, кейин ёниб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бир неча тўп, замбарак ёки миномёт жойлашган истеҳком. *Тепаликнинг чўққисида танкка қарши отадиган батарея палапартиш ўқ узар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Танкларимиз душманнинг олдинги окопларидан ўтиб, танкка қарши отадиган батареяни тўпга тута бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 *физ.* Ўзаро бириктирилган бир неча гальваник элемент, аккумулятор, конденсаторлардан иборат қурилма. *Аккумуляторлар батареяси. Чўнтак фонарининг батареяси.* ▬ *Батарея йўқ, батарея бўлса, радиолани ҳам ишга солардик.* И. Раҳим, Ихлос. *Чўлқуварлар батарея излаб, узоқ шаҳар ва район марказларига қатнамоқдалар.* Газетадан.

4 *тех.* Бир турдаги бир неча элемент бирикмасидан иборат бўлган қурилма. *Иситиш системасининг батареяси.* ▬ *Етти йил мобайнида.. энг катта домналар, кокс батареялари, прокат станлари.. қурилди.* Газетадан.

БАТАР [*ф.* بدتر < بد сўзининг қисқарган шакли] *айн.* **баттар (бадтар).**

БАТАРИН [*ф.* بترین – баттарроқ] Шилқим, беэбет, ўжар. *Айниқса, олакўз набираси жуда батарин. Йигитнинг елкасига эски тўнни ташлаб, миниб олади-да, энди тўрт оёқлаб чопасиз, дея талаб қилади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БАТАРТИБ [ба.. + тартиб] **1** Муайян тартибга келтирилган, ўз ўрнида тартиб билан жойлашган; саранжом-саришта, тартибли. *Батартиб уй. Батартиб хўжалик. Батартиб кўчалар.*

2 *рвш.* Маълум тартибга амал қилган ҳолда, тартибли равишда. *Ўқувчилар синфларга батартиб кира бошлади.*

БАТАФСИЛ [ба.. + тафсил] *рвш.* Бутун тафсилоти билан, ҳеч қолдирмасдан, икир-чикиригача қолдирмасдан; борича. *Батафсил ўрганмоқ. Батафсил текширмоқ. Батафсил сўзламоқ. Батафсил баён қилмоқ. Батафсил тўхтамоқ. Батафсил тушунтирмоқ. Батафсил танишмоқ.* ▬ *У «Кўшчинор»га юбормоқчи бўлган одамнинг ким эканини айтиб, унинг тўғрисида батафсил сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Аҳмад Ҳусайн бутун воқеани батафсил ҳикоя қилгандан кейин, ота оқариб, қалтираб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

БАТИСКАФ [*юн.* bathus – чуқур + skaphos – кема] Денгиз ва океанлар остида океанографик ва б. тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган ўзиюрар аппарат.

БАТИСТ [*фр.* Batiste < француз Batiste de Chambrai номидан] Пишитилган ингичка ипдан тўқилган юпқа, енгил газлама. *Батист рўмол. Батист кўйлак.* ▬ *Ҳурматой опагидай Асл, нафис батистга Санъаткор қиз қўли-ла Ҳаёт ўзи босар гул.* Зулфия. *Совғада 200 граммча тамаки, битта ғалати батист рўмолча, кўк конвертга солинган икки элликкина хат.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БАТИСФЕРА [*юн.* bathus – чуқур + sphaira – шар] Сув остидаги кузатиш аппаратлари билан жиҳозланган шарсимон чуқур сув ости камераси.

БАТОМЕТР [*юн.* bathos – чуқурлик + metreo – ўлчайман] *гдрл.* Сувнинг кимёвий таркибини ва ҳароратини аниқлаш мақсадида денгиз, кўл, дарёларнинг турли чуқурликларидан намуна оладиган асбоб.

БАТОН [*фр.* baton – чўп, таёқ] Чўзинчоқ оқ булка нон.

БАТРАК [*р.* < *туркий*] *тар.* Помешчик ёки қулоқ хўжалигида ёлланиб ишлайдиган деҳқон. *Мен Қўқоннинг Қумқишлоғида бир батрак ошасида туғилганман.* Ойдин, Ҳикоялар.

БАТРАКЛАШМОҚ Ер-мулкидан айрилиб, батракнинг аҳволига тушиб қолмоқ.

БАТТАР [*ф.* بدتر – ёмонроқ; зиёда] *рвш.* **1** Аввалгидан, қиёс қилинаётганидан ортиқ, зиёда (хатти-ҳаракат). *Баттар бўлмоқ.*

Баттар қилмоқ. ▬ *[Йўлчининг] Бошида шу фикр учқунланди: «Мен чақирсам, баттар уялади, ерга киради, ҳам унинг кўзига қандай қарайман!»* Ойбек, Танланган асарлар. *Домла бозор қилишни, магазинга боришни жинидан баттар ёмон кўрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

БАТТАРИН [*ф.* بدتر < بدتر ین сўзининг куч. шакли: жуда ҳам ёмон] Ўтакетган даражада ёмон, жуда ёмон. *Маждиддин Муҳаммад ким? Ундан баттаринроқ ҳам бор.* Ойбек, Навоий. *Билмаган киши: «Бу баттарин раис экан», деб ҳайиқади ҳам.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *..саркор кўриб қолса, яна хўжайинга чақиб юбормасин, кўп баттарин одам, — деди Замон Дилшодга.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАТТАРЛАШМОҚ Аввалгидан ҳам ёмонлашмоқ, оғирлашмоқ, зўраймоқ. *Унинг касали аввалгидан ҳам баттарлашди.*

БАТТОЛ [*а.* بطّال — бекорчи, ишсиз; ёмон] **1** Ўтакетган ёвуз, бераҳм, ваҳший. *-Беномус баттоллар! — деган ғазабнок товушлар эшитилди. Отлиқлар қиличларини яланғочлаб, қий-чув кўтарган аёлларни чопа бошладилар.* М. Осим, Ўтрор. *Бўридан ҳам ёмон.. Одамнинг бўриси, баттол.* Газетадан.

2 Ўтакетган разил, ярамас. *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ўзиникини тўғри деб туриб оладиган; тўғри йўл-йўриққа юрмайдиган, ўтакетган ўжар, қайсар. *Бугун дарвозада жуда баттол сарбоз турибди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *..ўжар бўлганда ҳам бориб тургансан. Бекорга «баттол» деб лақаб қўйишган эмас.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

4 *кўчма* Хосиятсиз; шиддатли. *Намозгардан бошлаб ёмғир чунонам қуйишга турдики, Жаҳон ота: -Бунақа баттол ёғинни умримда камдан-кам кўрганман, — деди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

БАТТОЛЛИК Ёвузлик, ваҳшийлик. *Неча беадаб, неча баттоллик этди, Қилични бўйнига солиб шул бадбахт.* «Юсуф ва Аҳмад».

БАФАРМОН [*ф.* بفرمان — фармон бўйича, фармон билан]: **бафармони худо** Худонинг хоҳиши, иродаси билан. *Бора-бора, бафармони худо, тортишув шундай қизиб кетибдики..* Ойбек, Навоий.

БАФУРЖА [ба.. + *ф.* فرجام — охир, интиҳо, тугаллаш] **1** *рвш.* Хотиржамлик билан, хотиржам ҳолда; шошмасдан, бамайлихотир, бемалол. *[Қосимжон:] Ҳозир идорага бориб келаман, кейин бафуржа гаплашамиз.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар. *Бугун дам олиш куни бўлгани учун Элмурод бафуржа турди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *-Чойни ўзингиз бафуржа ичаверинг, — деди у..* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Кейинчалик, қулай пайтда; кечроқ. *-Юринг, [фермани] кўрсатаман, — деб қистади Татьяна. Кампир бафуржа келишга ваъда берди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *-Кўзғалманглар, — деди бизга самоварчи, — ҳали аравакаш бу ерда дам олиб, бафуржа жўнайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАҲАБАР [ба.. + хабар] *айн.* **бохабар.**

БАҲАЁЛ [ба.. + хаёл] *айн.* **бахаёл(га).**

БАҲАЁЛ(ГА) *рвш* Савдода мўлжалга тўғри келмаса ёки ёқмаса қайтиб бериш ёхуд қайтиб олиш. *Баҳаёлга олмоқ. Баҳаёлга сотмоқ.* ▬ *Аранг отанг яхши, онанг яхши билан бир сўлкавойга баҳаёл иторибман.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой.

БАҲАЙР [ба.. + хайр] **1** Хайрли, эзгули; яхшиликка олиб борадиган, охири яхшилик билан тугайдиган. *Худо охири баҳайр қилсин энди!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Киши бир касбга ёшликдан меҳр қўйса, охири баҳайр бўлади.* «Ишчилар». *Ишқилиб, охири баҳайр бўлсин. Кўнглим бир нарсадан ғаш, дадаси!* О. Ёқубов, Пьесалар.

2 Касал ёки бирор бахтсизликка учраган кишини кўрганда, ундан кўнгил сўраш учун қўлланадиган сўз. *Баҳайр? Не бўлди, тақсир!* Ойбек, Навоий.

БАХИЛ [*а.* بخيل — хасис, зиқна, қурумсоқ] **1** Бировга ҳеч нарсани раво кўрмайдиган; сарф-харажатни ёқтирмайдиган; хасис, қизғанчиқ. *Сахий топса — барча ер, бахил топса — босиб ер.* Мақол. *Бахил эҳсондан қочар, хасис — меҳмондан.* Мақол. ▬ *Ҳиммати-ку эрта кунда йўқ, яна ўзи ҳам ўлгундек бахил, нияти қалб йиғит.* «Муштум».

2 Ўзгани кўра олмайдиган, ичи қора, ҳасадчи, рашкчи. *Бахилнинг боғи кўкармас.* Мақол.

БАХИЛЛИК 1 Бирон шахснинг ўсишини, даражаси, обрў-эътибори ошишини, кутуғи, истеъдоди ва б. ни ич-ичидан кўролмасликдан иборат ахлоқ тушунчаси.

2 Умуман, бировни кўра олмаслик; ҳасад. *Носир мулланинг донғини чиқарган Абди мулла ошнасининг мол-дунёга ботаётганини кўриб, зимдан бахиллиги келди.* «Муштум». *Тўрахон Зебининг қаршилиги аста-секин синиб бораётганини ичи қоралик ва бахиллик билан кузатиб турарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БАХМАЛ [*ф.* مخمل — тукли; духоба, бархит] *от, сфт.* **1** *айн.* **духоба.** *Қизил бахмал. Чий бахмал. Бахмал дўппи. Бахмал тўн.* ▬ *Бахмал пўстин киясан, алла-ё, алла, Зўр паҳлавон бўласан, алла-ё, алла.* «Қўшиқлар». *Улар бахмал кўрпа ёпилган иссиқ сандалнинг икки четида ўтириб, кечки таомни бирга емоқда эдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма* Дала ва тоғларни қоплаган майин майсалар ёки қалин ўт-ўланлар. *Бахмал далалар. Бахмал қирлар. Бахмал қирғоқлар.* ▬ *Қандай гўзал бахмал қир, Ям-яшил денгиз гўё.* А. Пўлат, Тасаддуқ. *Жилвага бурканди кумуш қирғоқлар, Бағрига тортарди бахмал ўтлоқлар.* Ғайратий. *Сокин тунда тўлган кумуш ой, Бошин қўйиб бахмал қирғоққа.* Ғайратий. *Бахмал соҳилингга кўз тикиб қолдим, Асрлар сирдоши, эй улуғ дарё.* Ғайратий.

3 *кўчма* Қуюқ қоронғулик. *Кумуш тонгни, бахмал кечани далада қаршилаб..* Газетадан. *Тонг олди тинч. Ёқимсиз туннинг қора бахмали.* А. Мухтор, Асарлар.

4 *кўчма* Майин, ёқимли. *Буниси кўп соз, У бахмал овоз Сақланган экан Улуғ ҳофиздан.* М. Шайхзода.

БАХМАЛПЎШ [бахмал + *ф.* پوش < پوشیدن — «киймоқ; ёпмоқ, қопламоқ» фл. ҳоз. зам. ўзаги] *кўчма поэт. кам қўлл.* Майсалар, ўт-ўлан билан қопланган. *Кўзларингни яшнатади бахмалпўш дара..* Х. Салоҳ, Қорабоғ.

БАХТ [*ф.* بخت — тақдир; насиба, улуғ] **1** *ижт.* Кишининг ўз фаолияти натижаларидан, ҳаётда қўлга киритган ютуқларидан тўла қониқиши, яшаш тарзидан мамнунлиги, муайян мақсадга етгани, орзу-умидининг ушалиши сифатида намоён бўладиган маънавий-ахлоқий тушунча.

2 Ҳаёт (турмуш)дан тўла мамнунлик ва беармонлик ҳолати; саодат, қут. *Меҳнат — бахт келтирар.* Мақол. ▬ *Она-ер нафасига, меҳрига, инъомларига тўйиб яшашдан ортиқ бахт борми?* «Саодат».

Бахти кулмоқ (*ёки* **очилмоқ**) Бахтиёр ҳаётга, хушнуд онларга эришмоқ; бахтли, бахтиёр бўлмоқ. *Ажаб эмас, бахти очилиб, Гулнор ҳам яхши, обрўли жойларга келин бўлса.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қисқаси, боладан бахтим очилмади, дўстим.* Т. Ашуров, Оқ от. **Бахтинг очилсин** *ёки* **бахтингни берсин** Ёшларга муҳаббат ва ширин оилавий турмуш тилаш шакли. *Илоё, бахтингни берсин, яхши қайлиққа учраб, бу кунларинг унут бўлсин, болам!* Ойдин, Чақалоққа чакмонча. **Бахти қора** (*ёки* **қаро**) Турмушдан ёлчимаган; бахтсиз. [*Холисхон:*] *Азиз дўстлар, нетай, бахти қаро бўлганга йиғлайман, Азизимдан тирик, ўлмай жудо бўлганга йиғлайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 Омад, толе; иқбол. *Уф, нима иш қилсам, кетга қараб кетади, холос, менинг бахтим қурсин.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *-Ана шу қизлар сафида менга ҳам жой бордир, — деб ўйлади Адолат. — Бахтимни бир синаб кўрай-чи?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамма гап пешонада, тақсир.. Пешона шўр бўлгандан кейин, унда бахт гули унадими!* Ҳ. Ғулом, Машъал.

Бахт қуши (бахти ҳумоюн) бошига қўнди Бахти, омади келди, иши юришди. *Нега бошингга қўнган бахт қушини калтак олиб қувлайсан?* С. Аҳмад, Уфқ. *..бошимизга қўнган бу бахти ҳумоюнни учириб юбормаслик учун ҳали анча ҳаракат қилишимиз керак.* К. Яшин, Ҳамза. **Бахтга (бахтимга, бахтимизга, бахтига** ва ҳ.) *крш.с.* Содир бўлган ёки бўладиган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эканлигини ифодалаш учун ишлатилади. *Бахтимизга, замон ўзгариб, бундай яхши кунларга етдик.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Энди мусофир қизингизнинг бахтига сиз ўлманг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бахтга қарши** *крш с.* Юз берган, содир бўлган иш, ҳаракат, воқеа, ҳодисанинг кўнгилдагидек эмаслигини ифодалаш учун ишлатилади. *Марияннинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бахтдан кўрдим (бахтимдан кўраман)** Таваккал, нима бўлса бўлар. **Бахти боғланмоқ** *ёки* **бахтига куя тушмоқ** Оилавий омадсизлик; фарзандсизлик. *Сиз туғмас экансиз, бахтингиз боғланган..* К. Яшин, Ҳамза. *Сен унинг борлигин унутма сира, Унутсанг бахтингга куя тушади.* Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. **Бахти кулмоқ** (*ёки* **чопмоқ**).

Омади юришмоқ, бахтга эришмоқ. *Эл боқса, бахтинг кулар, Эл боқмаса, тахтинг қулар.* Мақол. ▬ *Бир сўз айтай, сенга малол келмасин, Бахтинг чопсин, зафаринг ҳеч қайтмасин.* «Маликаи айёр». **Бахти очилмоқ** Бахтли, бахтиёр бўлмоқ; турмушга чиқмоқ, оилали бўлмоқ. *Қизининг бахти очилмаётганидан куйган она бошини тиззаларига қўйиб, ҳасрат билан юм-юм йиғлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БАХТАШ |*ф.* بختش – унинг бахти|: **бахташ таваккал** Омадини, толеини синаб кўриш, таваккал қилишда қўлланадиган ибора. *Бундай улоқни ердан олишнинг бир йўли бор.. Бахташ таваккал.* Т. Мурод. От кишнаган оқшом. *-Ҳа, бўлди. Хўш, бахташ таваккал қилиб кўрайлик бўлмаса, – деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАХТИЁР |*ф.* بختیار – бахт ёр бўлган, бахтли| **1** Ўз ҳаёти, толеидан мамнун, бахти кулган; бахтли, саодатманд. *Бахтиёр ўзбек халқи. Бахтиёр оила.* ▬ *Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончи саси.* Ғайратий. *Оқиз иссиқ юзини севимли эрининг кўксига қўйиб, қалби қувонч билан тўлиб-тошарди ва ўзини чиндан ҳам бахтиёр ҳис қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Хурсанд эди беҳад икки ёр, Хурсанд эди икки бахтиёр.* Ҳ. Олимжон.

2 Ширин, беармон. *Бахтиёр ҳаёт.* ▬ *У кунлар Назиркул учун энг бахтиёр кунлар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Зокир унинг Наримон билан ўтказган бахтиёр дамларини унутолмаётганини сезганда, жуда рашки келар ва жеркиб гапирарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Мамнун, шодон. *Қайғуси йўқ бирор кунни кўрмадим, Бирор соат мен бахтиёр бўлмадим.* Ҳ. Олимжон. *Матқовул бахтиёр эди. Бугун қозон осиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аъзамжон бахтиёр, ўз хотининг ҳуснидан маст эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАХТИЁРИ(Й) *бот.* Хўраки ва винобоп жайдари узум нави. *Бахтиёрий.. қурғоқчиликка анча чидамли, шунинг учун лалмикор ерларда яхши ўсади.* «ЎзМЭ».

БАХТИЁРИЙЛАР *этн.* Эроннинг жанубий ва жануби-ғарбида яшайдиган кўчманчи ёки ярим кўчманчи қабилалар.

БАХТИЁРЛИК Ўз ҳаётидан мамнунлик, хушбахтлик, саодатмандлик; саодатли, ширин ҳаёт. *Оилавий бахтиёрлик.* ▬ *Икковининг гул-гул яшнаган юзларидан бахтиёрлик нури ёғилиб турар, кўзларида эҳтирос чақмоқ чақар, улардан гўё баҳор гулларининг нафис ҳиди анқирди..* С. Анорбоев, Оқсой. *Чеҳрасида ошкор бахтиёрлик бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БАХТ-ИҚБОЛ, бахту иқбол |бахт + иқбол| Саодатли ҳаёт ва бахтли келажак. *Мавлон ака Ўтап хонадонига бахт-иқбол, юртга тинчлик тилаб, дуо қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Мана энди тонг отиб, бахт-иқбол кулиб боқди.* «Қўшиқлар».

БАХТИҚАРО Бахтсиз, иқболсиз; турмушдан ёлчимаган. *Қайноғам рост айтган экан. Бахтиқаро қилади, деганди-я!* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Эси-ку, жойида, унда балонинг эси бор. Лекин у [қиз] бахтиқаро бўлиб туғилган.* «Ёшлик».

БАХТЛИ 1 Ўз ҳаётидан мамнун, бахти кулган; бахтиёр. *Бахтли қиз.* ▬ *Бундай бахтли ёшлик бир марта келадир. Завқини суриб қолинг, айланай.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Илоҳим, бахтли бўл! Онангга, отангга раҳмат, сенга иш ўргатишибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *айн.* **бахтиёр 2**. *-Ҳа, майли, – деди хўрсиниб* [Қирмизхон], *– Сиз билан ўтказган онларимни шу нотавон умримнинг энг бахтли дамлари деб биламан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *У бу уйда энг ширин, бахтли кунларини ўтказди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Толеи баланд, омади бор, омадли. *Бахтли овчига чўлоқ кийик йўлиқар.* Мақол. ▬ *Айланай, куёв бола, бахтли йигит экансиз, шундай одамларга ўғил бўлибсиз.* «Муштум».

БАХТНОМА |бахт + нома| *кам қўлл.* Бахтиёр ҳаётни, улуғ истиқболни мадҳ этувчи асар, ёдгорлик ва ш. к. *Абдулла Орипов шеърияти ўзбек халқининг бахтномасидир.*

БАХТ-САОДАТ, бахту саодат |бахт + саодат| Бахт ва иқбол. *Зебонинг шўх қараши, туриши, қувноқ кулгиси, табассуми Элмуродни ҳали маълум бўлмаган севинч тўла, бахт-саодат тўла бир оламга имлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *...миллатни бахт-саодат соҳилига олиб чиқиш учун бирдан-бир йўл маърифат йўлидир.* К. Яшин, Ҳамза.

БАХТСИЗ 1 Бахтга эришмаган, бахти кулмаган, бахти қора. *Она боласининг бахтини кўролмай, бахтсиз бўлгани учун.. йиғлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Лоақал*

бу бахтсиз синглингиз учун биргина бош оғритсангиз-чи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бироқ Анвар ўқишда қанча бахтли бўлса, пешонада ўшанча бахтсиз эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳаёти кулфат, дард-алам билан тўлиб-тошган, турмуш лаззатидан бебаҳра, рўшнолик кўрмаган. *Болам, шу муштипар, шу бахтсиз онангнинг ярасига туз сепмасанг, юрак-бағрини қон қилмасанг, даданг келтирган хабарни айтаман.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор-бир кўнгилсиз ҳодисага учраган; бечора. *..Муҳаммаджон сингари болалар, Абдуазиз ота сингари чоллар, кампирлар, ўлим тўшагида ётган беморлар, бахтсиз майиблар.. оз бўлганмикан?* А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Нима, буни машина майиб қилибдимики, бахтсиз ҳодиса деса..* К. Яшин, Ҳамза. *Илҳомжон ўз одатига кўра, яна бахтсиз ҳодисалар, ўлим-йитим ҳақида гапира бошлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БАХТСИЗЛИК **1** Бахти кулмаганлик, бахтга эришмаганлик; омадсизлик. *Бахт билан бахтсизлик етаклашиб юраркан-да доим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Анварнинг бу ҳолати балки ошна бахтсизлигидан, ота-она бағрида яйрамаганлигидан туғилгандир десак, унинг икки оғаси бундай эмас эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Севувчилар васл оқшомида бахт шаробини ичишса, булар бахтсизлик оғусини ичмоқда эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У бўйбасти чўзилиб, турмуш қурди-ю, бошига бахтсизлик ёғилди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Кўнгилсиз, нохуш ҳолат ва унинг сабабчиси бўлган воқеа, ҳодиса. *-Хон зўр бахтсизликка учраган, – деди чўпон.* «Чалпак ёққан кун». *Адолат ҳам кейинги воқеалар қандайдир катта бахтсизликдан хабар бераётганини тушуниб, бўшашиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАХШ [*ф.* بخش < بخشیدن – «бермоқ, бағишламоқ; афв этмоқ» фл. ҳоз. зам. ўзаги]: **бахш этмоқ** (*ёки* **айламоқ**). **1** Йўқ нарсага муяссар қилмоқ, йўқ нарса билан таъминламоқ; ато қилмоқ; бағишламоқ. *Нигора кечаси тоғ кўринишига афсонавий улуғворлик бахш этиб, бир текис гувуллаётган бу шаршарага бориб, уни ўз кўзи билан кўришга аҳд қилган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дўстим, жонни бахш этайлик Фақат она-Ватанга.* А. Орипов.

2 Бермоқ, пайдо қилмоқ. *Қачонки Тангри бирор подшоҳга яхшиликни хоҳласа, унга содиқ вазир бахш этади.* «Фан ва турмуш».

БАХШАНДА [*ф.* بخشنده – берувчи, бағишловчи; афв этувчи] *поэт.* Бахш этувчи, бағишловчи; очиқ қўл. *Кетур соқий, ул майки рахшандадур, Анинг нашъаси файз бахшандадур.* А. Навоий, Садди Искандарий.

БАХШИ [*санск.* бҳикшу – будда руҳонийси, донишманди; дуохон; дарвеш] **1** Халқ қўшиқлари ва достонларини ёддан куйловчи шоир, оқин. *Ўзбек халқ бахшилари. Бахшилар репертуари. Тўйда сўз бер бахшига, Харидор бўл яхшига!* Мақол. *Дуторсиз бахши бўлмас, Ёмонсиз – яхши.* Мақол. ▬ *Достон ва терма бахшиларнинг репертуарида ёнма-ён яшаб келади.* «ЎТА».

2 *этн.* Ирим-сиримлар қилиб, дуолар ўқиб, дам солиб даволовчи табиб. *Жинга ишонган бахшини тинглагунча, Чинга ишонган яхшини тингла.* Мақол. ▬ *Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Бахши ўқиди. Алла-қандай бир хотин келиб, толнинг хипчини билан савалади.* А. Қаххор, Бемор. *Бахши, кушноч, азайимхонларни йиғиб, ўқитиб-ўқитди, у ҳам бўлмади, дарди зўрайиб кетди.* «Баҳром ва Гуландом».

3 *эск. тар.* Бухоро хонлигида қурилиш учун белгиланган маблағларнинг ҳисоб-китобини назорат қилувчи лавозимли киши. *Бухоро хонлигида маъмурий бинолар қуришда маблағ ҳисобини олиб борувчи кишиларни, туркманларда уруғ оқсоқолларини бахши деб аташган.* «ЎзМЭ».

БАХШИДА [*ф.* بخشیده – бағишланган, ато этилган]: **бахшида қилмоқ** (*ёки* **айламоқ**). Бағишламоқ, ато қилмоқ, ҳадя қилмоқ. *Умр, вақт.. одамларга бахшида этилган жамики яхшилик, бахт-саодат йўлида тўкилган тер, тортилган азият билан ҳам ўлчанади.* «Гулистон». *Тирик мавжудотга қуёш ҳаёт бахшида этганидек, аёл – инсониятга жон ато этган, зеро аёл инсоннинг онаси.* Газетадан. *Меҳмонлар ҳам фотиҳани ёши ўзларидан улуғроқларга бахшида этишди.* «Ёшлик».

БАХШИШ [*ф.* بخشش – туҳфа, ҳадя, инъом] Садақа, эҳсон, мурувват. *-Сарроф тўнини ҳеч қачон сўрамас, қайтага, ҳайдалганимни билиб, яширинча икки сўлкавой бахшиш берган эди, – деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *[Қушбеги] Кумушбибига юзини ўгирди: -Қизим, сизнинг бунчалик*

заковат ва жасоратингизга отангиз билан эрингиз ҳар қанча ташаккур айтсалар ва ўзларининг мунтазам сўнгги умрларини сизнинг бахшишингиз деб билсалар арзир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар ўтганда қараб, қўл чўзади чол, «Бахшиш» ташлаб ўтдим суяк кафтига.* Уйғун.

БАХЯ |*ф.* بخیه — чок| Кийим-кечакнинг тўғри чок билан бостирилган қирғоғи (чети, зиҳи) ва шундай чокнинг ўзи. *Олтинларни абонинг ёқа бахяси орасига тикиб яширганман.* «Муштум».

Бир бахя Озгина, бир оз, кичкина. *Бир бахя ҳам сувли ерлар бўш қолмасин.* Ғ. Ғулом, Кўкан батрак. *Шундай ёшларимизнинг ишини эшитганда, кишининг кўнгли яна бир бахя кўтаршлиб, кўнглинг қувончга тўлади.* И. Ўктамов, Ҳикоялар. **Бир бахя ўтади** Ошиб тушади, ўзади. *Маҳмадоналикда сен ундан бир бахя ўтасан.* **Бир бахя қолди** Сал қолди, оз қолди. *Ўлишимга бир бахя қолди.* Ҳамза, Танланган асарлар. |*Маҳкам:*| *Оёғим узилиб, жағим осилиб тушишига бир бахя қолди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БАХЯДЎЗ |*ф.* بخیه‌دوز| Бахя тикувчи.

БАХЯЛАМОҚ Тўғри чок билан бичиқ четини бостирмоқ.

БАЦИЛЛАЛАР |*лот.* bacillum — таёқча| Таёқча шаклидаги бактериялар. *Сил бацилласи. Бацилла ташувчилар.*

БАЧА || БАЧЧА |*ф.* بچه — одам боласи; ҳайвон насли| *шв.* Бола. *Бачага иш буюр, Изидан ўзинг югур.* Мақол. ▬ *Менинг бачам, ёшгинам, алла-ё, алла, Ёнимда йўлдошгинам, алла-ё, алла.* «Қўшиқлар». *Э, савдогар бача, мени сенлама! Мен пайғамбар ёшидаги одамман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАЧАДОН |*ф.* بچه‌دان — боланинг жойи| *анат.* **1** Аёллар таносил аъзосининг ҳомила ўсиб етиладиган ички қисми. *Бачадон.. қовуқ билан тўғри ичак орасида жойлашган, шакли тўнтарилган нокка ўхшайди.* «ЎзМЭ».

2 Урғочи ҳайвонларнинг айни шундай ички жинсий аъзоси.

БАЧАЖИШ *с. т.* **1** Янги туғилган бола; чақалоқ.

2 Қушнинг янги тухумдан чиққан, ҳали пати чиқмаган боласи.

3 *кўчма салб.* Ёш бола, гўдак; сўтак.

БАЧАЛИК *шв. фольк.* Ёшлик, болалик; тажрибасизлик. *Ҳали ўзи ёш, Андак бачалик қилди.* «Ҳасанхон». *Бачаликдан қайтармадим райингни..* «Нурали».

БАЧКАНА |*ф.* بچگانه — болаларча, болаларга хос| **1** *эск.* Болалар учун мўлжалланган (уст-бош, оёқ кийим ҳақида). *Бачкана махси.* ▬ *Ҳайитга нарса олишга улгуролмаганлар чин арафа кечаси типирчилаб қолар.. каттаю кичигининг фарқига бормай.. «мардона», «заифона», «бачкана» кийимларни сотиб олар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 *кўчма* Ёш болаларга хос бўлган, катталарга, катта ёшдаги кишиларга ярашмаган, келишмайдиган. *Бачкана қилиқлар. Бачкана одам.* ▬ *Ҳабиба укасининг бачкана қилиқларига ғаши келсаям, индамай қўйиб берди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *У ўзига ярашмайдиган бачкана ҳаракатлар қилар эди.* «Муштум». *-Хи-хи-хи, — бачкана кулди чол.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Болаларча мулоҳаза юритилган; қисқа ўйланган; юзаки, хом. *Бачкана асар.* ▬ *Жиноятчиларнинг кўпи.. бачкана масалалар устида шикоят қиладилар.* Газетадан. *У ҳозирги бир неча шоирларнинг эски шаклда, бачкана мазмунли шеърларидан мисоллар кўрсатиб, мажлисни кулдирди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Ярашмайдиган, мос келмайдиган; сохта. *-Тавба. Бувниса,* |*паранжи*| *бачкана кўринар экан-а? — деди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *..ўзлари ўралашиб қолган бачкана ҳиссиёт ва кечирмаларини юксак гражданлик пафосига қарама-қарши қўйдилар.* Газетадан.

БАЧКАНАБОЗ |бачкана + *ф.* باز — ясама сўзларнинг «ўйновчи, ишқибоз» маъноларидаги иккинчи қисми| Бачкана қилиқ, хатти-ҳаракатни яхши кўрадиган, майдакаш. *Бачканабоз одам.*

БАЧКАНАБОЗЛИК Ёши улуғларга номуносиб, ярашмаган, бачкана хатти-ҳаракатлар қилишлик; майдакашлик. *Агротехника тадбирларини ўтказишда.. бачканабозликни йўқотишимиз керак.* Газетадан.

БАЧКАНАГАРЧИЛИК *айн.* **бачканалик 2.** *Бачканагарчилик ҳам эви билан-да!* «Муштум».

БАЧКАНАДЎЗ |бачкана + *ф.* دوز — ясама сўзларнинг «тикувчи; тикилган» маъноларидаги иккинчи қисми| Болалар кийим-кечагини тикувчи. *Бачканадўз уста.* ▬

|*Унсин*| *Бачкана маҳсиларни (Шокир ота бачканадўз эди) силлиқ ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қора гул суркаб, уларга пардоз беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЧКАНАЛАРЧА *рвш.* Худди ёш болалардек, ёши катталарга номуносиб бўлган, енгилтаклик билан. *Бачканаларча мулоҳаза юритиш. Бачканаларча хатти-ҳаракат.*

БАЧКАНАЛАШМОҚ 1 Катталарга, ёши улуғ кишиларга номуносиб бўлган хатти-ҳаракатлар қилмоқ. |*Раис:*| *Нима қиласиз бачканалашиб? Эркак одамга ярашмайди бундай ожизлик.* Ф. Мусажонов, Чиқинди. *Бачканалашиб кетманглар. Майда-чуйда гаплар билан ўралашиб қолманглар.* Уйғун, Асарлар. |*Ўктам:*| *Жуда бачканалашиб кетибсиз, хотин!* С. Зуннунова, Кўзлар.

2 *кўчма* Сийқалашмоқ, саёзлашмоқ, суюқлашмоқ. *Аския бачканалашди.* ▬ *Айрим ёзувчилар ижодида мавзунинг майдалашиб, бачканалашиб кетиши.. каби ҳодисалар ҳам кўринмоқда.* «ЎТА».

БАЧКАНАЛАШТИРМОҚ Бачканалашмоқ 2 фл. орт. н. *Сиз.. фанимизни бачканалаштириб юборманг.* «Муштум». *Фозилга қолса ҳамма нарсани бачканалаштиради.* А. Мухтор, Асарлар.

БАЧКАНАЛИК Бачкана хатти-ҳаракатларга одатланганлик, енгилтаклик. *Юлдузхон бачканалик, ҳуда-беҳудага тишининг оқини кўрсатишни ёқтирмайди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *...жаноблариии яхши биламан, у киши сипо одам. У кишида бачканалик бўлмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАЧКИ |*ф.* بچگی – болалик; бачканалик| **1** Ўсимлик танасининг, поясининг остидан, ён-веридан ўсиб чиққан майда шохчалар, ниҳоллар. *Дарахт танасининг остида қўшимча бачкилар ўсиб чиқиб, улар дарахтни толиқтириб қўяди.* «Шарқ юлдузи». *Кимнингдир заиф қўллари билан тол чивиққа чала кўтарилган зангларда ондасонда чароглар қорайиб кўринарди-ю, токларни бачки новда босиб, ғовлаб ётарди.* А. Мухтор, Чинор.

Бачки барг Ўсимлик танасининг тагидан чиққан барг. *Деҳқонлар шоналайдиган баргни – чин барг, шоналамайдиганини эса бачки барг деб атайди.*

2 Кўклигида ўриб олишга мўлжаллаб экилган маккажўхори. *Бачки экмоқ. Бачки ўрмоқ.* ▬ *Бачки маккапоялар пишиб етилганига қарамай ўрилмаётир.* Газетадан. *Шу кунларда ўрилган майдонларда маккажўхори тагпояси тез кўкариб, сал кунда бачкиси силосбоп бўлади.* Газетадан.

3 *с. т. эск.* Болалар пойабзали. *Ўғлим, беш бачкини пуллаб, ип, мум, сирач, лок оламиз, хўпми?!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Майда, арзимайдиган, иккинчи даражали, кераксиз. *Адабиёт боғимизда чилпиб ташлайдиган бачки новдалар кўпайиб қолди.* Газетадан. *Биз.. бачки мавзуларга қарши.. кураш олиб боришимиз лозим.* Газетадан. *..мен ўн йилдан бери, аллақандай бачки сабаблар билан бир-биридан аразлашиб гаплашмай келган икки қўшнини танир эдим.* Газетадан.

БАЧКИЛАМОҚ 1 Бачки чиқармоқ (қ. **бачки 1**). *Уйидаги токлар бачкилаб қолган эди.* «Шарқ юлдузи».

2 Кўкпоя чиқармоқ (жўхори ҳақида). *Оқжўхори пояси ўриб олингач, тагидан яна бачкилаб чиқади ва иккинчи марта кўкпоя олиш мумкин бўлади.* Газетадан.

БАЧЧА |*ф.* بچہ – одам боласи; ҳайвон насли| **1** *шв.* Бола. *Дуойи салом ўша баччаларнинг онасига, умид билан бир ёстиққа бош қўйиб, кеча-кундуз дуойи жонимда бўлганга!* Ойдин, Ширин келди.

2 *этн.* Бировнинг (акаваччасининг) қарамоғида ва ихтиёрида бўлган хушрўй, келишган ўйинчи ўғил бола; бесоқол. *Ўша бачча ҳам одам фарзанди. Ота-онаси камбағалликдан уни баччаликка сотгандир.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Умуман ўйинчи бола, раққос. *Ноғорачининг баччаси.* ▬ *Ўртада ўн олти-ўн етти яшар бачча ўйнайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ноғора чўпининг тез ургиши, баччанинг бир айланиши ва кучли, ялпи қийқириқ билан базмнинг биринчи қисми тугади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЧЧАБОЗ |*ф.* بچہباز – бачча ўйновчи, бачча ишқибози| *этн.* Бачча сақловчи шахс; болабоз, бесоқолбоз. *Боз-боз, дорбоз, найрангбоз, баччабоз, қиморбоз, беданабоз, каптарбоз каби бозларни ман қилсангиз, менга иш топиб бер дейдиган кўпаяди-қолади.* «Луқмони Ҳаким».

БАЧЧАБОЗЛИК Бачча асраш билан шуғулланишлик; болабозлик. *Ўғирлик, қиморбозлик, кўкнорихўрлик, баччабозлик, безорилик каби разилликлар машъум ўт-*

мишнинг жирканч томонлари эди. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

БАЧЧАЛИК 1 *шв.* Гўдаклик, болалик даври. *Баччаликдаги қилиқлари эсига тушди, уйқуси қочди, дарёдай тошди.* «Қўшиқлар». *Отининг ёлин таради, Баччалик даврин суради.* «Гулшанбоғ». *..бир безори ва чапани ҳолда баччалик даври билан хайрлашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *этн.* Бачча мақомида, ҳолатида бўлиш (*қ.* **бачча 2**) *Баччанинг ота-онаси.. [боласини] баччабозга баччалик учун берса.. олти ойдан кам бўлмаган муҳлатга.. озодликдан маҳрум қилинур.* Газетадан.

БАЧЧАТАЛОҚ |бачча + талоқ| *айн.* Талоқ қилинган хотиндан туғилган бола, талоқ қилинганнинг боласи; енгил койишни ифодаловчи сўкиш шакли. *Ҳе, гап билгунча иш бил, баччаталоқ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Нима демоқчисан, шу баччаталоқ чолнинг боласига қизимни берайми?* «Эртаклар».

БАЧЧАХЎРАК Эндигина пишиб келаётган, ҳали гўра мева ҳақида. *Баҳорнинг олд меваси тут баччахўрак бўлиши билан мени қидирган одам дарвозамиз рўпарасидаги қаландархона хиёбонидан топарди.* Н. Сафаров, Наврўз.

БАЧЧАҒАР |бачча + ғар| *сўк.* 1 Нафрат, ғазаб билан қаттиқ койишни ифодалайди. |*Бой:*| *..хотинлик бўлиб қолганингга шукур қилсанг-чи, баччағар!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *-Олиб бор, баччағарни! Қамаб қўй! — деб бақирди мингбоши.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Енгил койиш, норозиликни ифодалайди. *Жилла қурса, оқ соқолимни ҳурмат қилмади-я, баччағар.* «Ёшлик». *-Ма, баччағар, ҳазиллаб эдим, ҳазилни билмайсанми, — деб рўмолини қўлига берди.* «Ойсулув».

БАШАНГ 1 Ясанган-тусанган, ниҳоятда чиройли, кўркам; олифта. *Кийимлари башанг.. қозоқ бийлари, бўлислари ва қўйчи бойлари виқор билан от устида юрадилар.* Ойбек, Болалик. *У |Соҳиба| худди улуғ байрамлардагидек башанг кийинган.* Газетадан. *Меҳмонхонага башанг кийинган ёшгина йигит кириб келди.* «Ёшлик». *Одамлар ҳозирги кунда янги, башанг кийиниш учун сарф-харажатдан қочмайдиган бўлиб қолишган.* Газетадан.

2 Ўзига зеб беришни, модага мувофиқ кийинишни яхши кўрадиган, модабоз, олифта. *Башанг аёл.* ▬ *Жой бермади трамвайда Аллақандай бир башанг, Касофатнинг касри уриб, Яна тағин сиз тажанг.* А. Орипов.

3 *кўчма* Чиройли, дид билан безатилган. *Дастурхон бир нафаснинг ўзида худди байрамдагидек башанг тус олди-қўйди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Уни башанггина жиҳозланган хонага таклиф қилди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

БАШАР |*а.* بشر — одам; одамзод| *кт.* Инсон, одам; киши; одамзод. *Тарихни орқага буриб бўлмайди, Орқага қайтмайди йўлидан башар.* Уйғун. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда.. Бири олим, бири аҳли ҳунардир, Мамлакатга садоқатли башардир.* Ҳабибий. *Шу ноқаслар бўлмаганида, Қандай озод яшарди башар.* «Шарқ юлдузи».

БАШАРА |*а.* بشره — тери; пўст| 1 Киши бошининг олд қисми; бет, юз. *Эшик гич этиб очилди-да, тирқишидан бошини яшил чорси билан танғиб, юзига қатиқ суриб олган аёлнинг башараси кўринди.* У. Назаров, Одамлар. *Вой, башаранг қурсин, нима бало бўлди? Ҳаммомнинг гўлахига ўхшаб кетибсан.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама.* «Қанотли сўзлар».

2 Кишининг руҳий ҳолатини, характерини гавдалантирувчи ҳолат, кўриниш; афт, авзо. *-Исфандиёрнинг заҳар башарасини кўришдан қутулибсан, — деди Кўкан.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ака-уканинг башарасига разм солиб, киноя билан деди: -Кўзларингиз бежо, нима бўлди, тинчликми?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Кишининг маънавий қиёфаси. *Одамларнинг «ҳар икки дунёси» учун ҳам гўё жонкуярлик қилган бу худо вакили |Заҳчакўз| хуржунини тўлдириб, шаҳарга борганда, асл башарасини кўрсатар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гофир тобора авжига чиқар, бойнинг ҳақиқий башарасини очишда давом этар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Аниқланмиш вазифасидаги сўз билан бирга келиб, *«ўхшаш», «ўхшаган», «симон»* маъноларини билдиради. *Одамлар гуркираб кулиб турган пайтда уларнинг ёнига мулла башара бир киши келиб қўшилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Шу пайт думи, қулоқлари қирқилган айиқ башара ит отни қувиб қолди.* М. Мансуров, Ёмби. *Қоп-қора, хабаш башара Муса соатга қараб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАШАРИЙ |*а.* بشري – инсонга тегишли| Инсонга, одамзодга тегишли; инсон томонидан яратилган (илоҳий эмас), инсонга хос, инсоний. *Башарий орзулар. Башарий ўйлар.* ▬ *Ишондим башарий жаннатга бугун. У – Одам ва Ҳаво танбеҳ еб, сургун қилиб чиқарилган жаннатдан ўзга. Ҳозирдан жамоли кўринар кўзга.* Шайхзода. *Унинг ўйларида сон минг муаммо, Башарий мушкуллар, фронтлар.* А. Мухтор, Асарлар.

БАШАРИЯТ |*а.* بشريّت – одамзод; инсоният| *кт.* Инсоният, кишилик; инсонлар. *Башарият дунёси. Башарият орзуси.* ▬ *Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир.* Ойбек, Нур қидириб. *Тўкилган қон муқаддасдир. Бу қон болаларимиз учун, башарият саодати учун тўкилган қондир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАШАРТИ |ба + *а.* شرط – талаб, шароит| *шарт боғл.* Шарт эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади ва шарт маъносини кучайтиради; вазифасига кўра *«агар», «агарда», «мабодо», «борди-ю», «магар»* сўзларига тўғри келади. *Башарти йўлдан адашсам, қўлга тушиб қолишдан қўрқдим.* Ғайратий. *- Йўқ, – деди бек, – мен бу ишга, башарти кўнганимда ҳам, қизингиздан яширмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Башарти канизингиз уялмасалар, бизнинг ҳам бир амримиз бор: амр қилсак, уялмасмикинлар?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАШНЯ |*итал.* bastia – қалъа| **1** Ҳарбий кема, бронланган машиналарнинг гумбаз шаклидаги қурилмаси ва танкнинг айланадиган ана шундай қисми. *Башнялардан ўт очмоқ.*

2 Минора шаклидаги қурилма. *Юсуф фермадан чиқиб, силос башняси томон юрди.* Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан. *Янги материалдан тикланган башня тез битди ҳам мустаҳкам бўлди.* Газетадан. *Текширувда сув башнясининг ишламаслиги натижасида бу ердаги механизмлар бекор турганлиги аниқланди.* Газетадан. *Залнинг ўртасида реакторнинг башняси қад кўтариб турибди.* Газетадан.

БАШОРАТ |*а.* بشارت – яхши, хуш хабар, мужда| *кт.* **1** *эск.* Хушхабар; мужда. *Худайчи қўрғон беги қошига етиб, бек ҳазратларининг ҳозир етиб келишларига башорат берди, яна отининг бошини буриб, йигитлари билан орқага қайтди..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Самовий мавжудотлар шоҳаншоҳнинг бахт ва саодатидин башорат бердилар.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Олдиндан кўриш, олдиндан айтиб бера олиш; олдиндан айтилган фикр; тахмин, мўлжал. *Бу орада онасининг башорати тўғри чиқиб, ёмғир томчилай бошлади.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул.

Башорат қилмоқ Бирор воқеа-ҳодисанинг натижасини олдиндан кўрмоқ, олдиндан айтиб бермоқ. *Улар.. отанинг ҳадемай туриб кетишини башорат қилишарди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Табиатнинг йил давомида кўрсатгувчи инжиқликларидан ҳеч ким башорат қилолмайди.* «Саодат». *Ҳатто палакдаги калий миқдорига қараб бўлажак ҳосил сифатини башорат қилиш мумкин.* «Фан ва турмуш».

3 Башорат (хотин-қизлар исми).

БАШОРАТЛИ Келгусида юз бериши мумкин бўлган воқеа, ҳодисани билдирувчи, айтиб берувчи; олдиндан айтиб қўйилган. *Башоратли фикрлар.*

БАШОРАТЧИ Бўлажак воқеа, ҳодисаларни олдиндан айтиб бера олувчи, келажакни кўра олувчи шахс.

БАЪД |*а.* بعد – узоқлик, масофа; кейин, сўнгра| *эск. кт.* Кейин, сўнг, баъдаз. *Муллалар тўдасида адашиб юриб, зое кетган йилларимга.. баъд афсусланаман.* И. Маматқулов.

БАЪДА |*а.* بعد – кейин, охири| *эск. кт. айн.* **баъдаз.** *Баъда махфий қолмагайким, куёв ўғлингиз хизматларига юборилган эрди. Иншоолло, саломат етган бўлса керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАЪДАЗ |баъд + *ф.* از| – «дан» қўшимчасига тенг сўз; олд кўмакчи| *кт.* Кейин, сўнг, сўнгра; «аввал»нинг акси. *Аввал таом, баъдаз калом.* Мақол. ▬ *Баъдаз унинг устидаги шубҳам бир оз зойил бўлиб, кўнгил кўтардим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Биздан баъдаз салом, дил меҳри билан, Юртдошлик қувончин зўр фахри билан.* Ғ. Ғулом.

БАЪЗАН |*а.* بعضاً – ҳар замон-ҳар замонда| *рвш.* **1** Ҳамма вақт ҳам эмас, ҳар замон-ҳар замонда, аҳён-аҳёнда, гоҳ-гоҳида. |*Йўлчи:*| *Хўжайинларникига бориб турасизми?* |*Абдишукур:*| *Баъзан бориб тураман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳа, баъзан шун-*

дай шўхлик ҳам қилиб туриш керак. П. Турсун, Ўқитувчи. *У [меъмор] баъзан кампирга ҳам даңдаға қилиб қоларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Айрим ҳолларда, баъзи вақтларда. *Баъзан Гулнорнинг юраги тошиб, бутун дардини, яраларини Унсинга очишни истайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Меъмор баъзан шундай узоқ хаёларга борарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 *боғл.* Гапнинг уюшиқ бўлакларини боғлаш учун қўлланади. *[Йўлчи:] Баъзан Қоратойнинг ишхонасида, баъзан чойхонада тунаб юрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йўлчи баъзан ёлғиз, баъзан ўз ёнига бировни ҳамроҳ қилиб, қанча жар, қанча қўрғон ва қулоқларни кезиб, сув келтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАЪЗИ [*а.* بعضى — бирор қисм; кимдир, аллаким] **1** *белг. олм.* Ёлғиз ҳолда ёки «бир» сўзи билан ишлатилиб, бир турдаги ёки ҳар хил нарса, кимса, воқеа-ҳодисалардан айримларини, бутундан бўлакни ажратиб кўрсатиш учун қўлланади. *Баъзи (бир) нарсалар. Баъзи (бир) одамлар. Баъзи (бир) кунлар.* ▬ *Гулнор.. [Унсиннинг] бурнини, пешонасини ва баъзи ҳаракатларини Йўлчига ўхшатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Оғайнида ҳам оғайни бор. Баъзи оғайни бўлади, жонингга жонини мих қилиб қоқиб ташлайди.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

Баъзи вақт(ларда) Баъзида, баъзан, гоҳо, гоҳида. *Ҳеч нимадан хабарсиз Унсин, баъзи вақт: -Нега акамни кўрмайман, тоғам қаёққа юборган,— деб Гулнордан сўрайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *от взф.* Айрим киши, нарса ва ш. к. ни ифодалайди. *Атрофда одам тўпланди. Баъзилар ачинарди, баъзилар — томошабин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хотинларнинг баъзилари қизиққанларидан чачвонларини қия очиб, Йўлчига яширинча мўралашади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Буни эшитиб, баъзилар қотиб-қотиб кулар, баъзилар бўғилар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БАЪЗИДА *айн.* **баъзан 1, 2.**

БАЯКБОР [*ф.* بیکبار — бирданига, бирйўла; тўсатдан] *кам қўлл.* Тўсатдан, кутилмаганда, ногоҳ. *Гам кетса нетонг, бошимда дилдор етушгач, Ким соя қочар, нур баякбор етушгач.* Мирмуҳсин, Чўри. *Дарёйи муҳаббатга тушубман, Қаърида кўриб гуҳар баякбор.* Увайсий.

БАЯН [*р.* қадим рус бахши шоири Боян номидан] Катта гармонга ўхшаш, клавишли, дамли чолғу асбоби. *Уч киши саҳнада ўтириб олиб, баян чалмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАЯНЧИ Баян чалувчи. *Шу баянчиларнинг бири — Никита Григорьевичнинг яхши шогирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАҚА I *шв.* Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жонворлар оиласи вакили; қурбақа. *Бақа ботқоғини қўмсар, балиқ — кўлини.* Мақол. ▬ *Бақани боссангиз ҳам «вақ» этади-ю, ахир мен инсонман-ку!* Газетадан.

Бақа бурун, бақабурун 1) ялпоқ ва чаноқлари кенг бурун. *Дилора билан эрини мингбошининг бақа бурун миршабидай олдимга солиб ҳайдаб келдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) шундай бурунли киши. **Бақа кўз, бақакўз** 1) чақчайган кўз; 2) шундай кўзли киши. **Бақа бош, бақабош** 1) ялпоқ бошли; 2) боши шунга ўхшаш одам.

БАҚА II Тегирмон парраги ўқининг учига бириктирилган ва парракдан ҳаракат олиб, тегирмон тошини айлантирувчи металл қисм. *Бақа воситасида тегирмон айланади ва донни эзиб ун қилади.* «ЎзМЭ».

БАҚАВЛИ [ба.. + *а.* قول — сўз, гап; айтилган фикр] *модал с., эск.* Бамисоли, худди. *[Маждиддин:] Шоҳим, мендан бекорга ранжийсиз, мен бақавли бир итингизмен, топган-тутганимни тишлаб келиб, хазинангизга ташлаймен.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Умрбод зор бўлиб, бир томчи сувга.. Бақавли ўликдек чўзилиб ётар.* Уйғун.

БАҚАДРИҲОЛ [ба.. + *а.* قدر — миқдор, даража + حال — вазият, аҳвол, ҳолат] *рвш.* Имкониятига яраша, ҳоли, қурби етганча, қўлдан келганча, баҳоли қудрат. *Бақадриҳол ёрдам қилмоқ.* ▬ *Аҳли раста, аҳли савдо ўз дўконин бақадри ҳол безаган.* Ғ. Ғулом.

БАҚАЙ *шв.* Поча; тўпиқ; болдир суяги. *Нурали бориб, отнинг бақайидан ушлаб, қулоғини тутса, булут кўчгандек бўлиб.. ердан душман зарби келаётибди.* «Нурали». *Шу бир бақай Ҳасанингга қўшиб, терингга сомон тиқдираман!* С. Сиёев, Ёруглик.

Калта бақай Калта бўйли, бақалоқ.

БАҚАЖЎХОРИ *бот.* Пояси қаттиқ, туксиз, бут гуллилар оиласига мансуб бўлган кўпйиллик ўт. *Бақажўхори июнь ва сентябрда уруғидан ва илдиз бачкисидан кўпаяди.*

БАҚАЛОҚ I *шв.* **1** Ҳайвонларнинг туёқ билан илик ўртасидаги бўғини. *Сайисларнинг*

отга солган давири Тушади тарлоннинг бақалоғига. «Ойсулув».

2 Шу бўғин ва унга ёпишган гўштдан иборат овқат. *Сўнгра.. тугунини очди. Роса иштаҳа билан қўйнинг бақалоғини нонга қўшиб ея кетди.* Газетадан.

БАҚАЛОҚ II 1 Эни бўйига номутаносиб; семиз, дўмбоқ. *Бақалоқ йигит. Бақалоқ қўллар.* ▬ *Рўпарамда оппоқ нейлон кўйлакни тўлдириб, бақалоқ бир киши турарди.* Н. Аминов, Қаҳҳаҳа. *Маликахон семиз, бақалоқ сонига шапатилаб, оғзини кўкка қаратиб, завқ билан кулди.* Н. Аминов, Қаҳҳаҳа. *Қип-қизил, семиз, бақалоқ танасини зўр бериб елпирди.* Н. Аминов, Қаҳҳаҳа.

2 *кўчма* Йўғон, семиз. *Зум ўтмай, бақалоқ шишали француз коньяги билан бир тарелка ҳусайни узум кўтариб чиқди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Қайрағочнинг қалин, бақалоқ шохлари ташлаб турган соя ҳам.. нафаслари бўғилиб турган аъёнлар жонига ором беролмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БАҚАМ *айн.* **бақамти**. *Бақам келиб суҳбатлашар икки ошна.* Т. Йўлдош, Аттанг. *Мана, бугун икковимиз бақам келиб турибмиз.* С. Аҳмад, Сайланма.

БАҚАМТИ |ба.. + *туркий* қамти — яқин ҳолда| *рвш.* Бир-бирига юзланган ҳолатда, бир-бирига қараган ҳолда; бир-бирига яқин, юзма-юз, рўбарў. *Камол Жалолов монтажчи билан бақамти, дўстона суҳбатлашди.* Газетадан. *-Мана энди бақамти гаплашайлик,— деди Жаҳонгиров.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Энди мен Ҳусан ака билан бақамти ўтириб гаплашишни истардим.* Ш. Холмирзаев, Огир тош кўчса.

Бақамти келмоқ Юзма-юз келмоқ, юзлашмоқ, учрашмоқ. *Офтоб ўчаётган маҳал икки одам бир-бирига бақамти келиб, чурқ этмай турарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Бақамти қилмоқ Юзма-юз қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Ораларидан гап қочиб, ўрталаридан қора мушук ўтган пайтларда Раҳимов кўпинча икковини бақамти қилиб, аҳил бўлинглар, деб насиҳат қиларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАҚАНГ *шв.* Сув ёки бошқа хил юкларни елкага қўйиб ташиш учун мўлжалланган икки учи илмоқлик ёғоч (*қ.* **обкаш**). *Бир куни у бойнинг хотинлари билан бақанг кўтариб, икки челакни икки учига илиб.. дарёга сувга борибди.* «Зумрад ва Қиммат».

БАҚАР |*а.* بقر — буқа, ҳўкиз| *айн.* **сигир йили** *қ.* **сигир 2**. *Ундан ёшини сўраганларида, у — муш, бақар, паланг, харгўш, наҳанг дея, эскича йил ағдариб.. жавоб беради.* F. Расул, Адолат. *-Афанди, бузоқни арабча нима дейди? -Сигир бўлгунча сабр қилади, ундан кейин бақар дейди.* «Латифалар».

БАҚАРА |*а.* بقرة — қорамол, сигир| Қуръони каримдаги иккинчи, 286 оятдан иборат энг катта суранинг номи. *Қуръоннинг.. "Бақара" сурасидаги оятдагина рўзанинг фарз ва ҳукмларини баён қиладилар.* Газетадан.

БАҚАСАЛЛА *бот.* Қалпоқчали замбуруғларнинг еб бўлмайдиган заҳарли тури. *Бақасалла, ўт хуружида Кенг кўл саёз — на кўрк, на чирой..* А. Шер, Куз ҳилоли.

БАҚАТЕРАК *бот.* Теракларнинг тарвақайлаб ўсадиган, толдошларга мансуб тури, қоратерак. *Норматпарангнинг ҳовлиси гузарда, бутун маҳаллага кўриниб турадиган баланд, қари бақатеракнинг соясига жойлашган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Даладан қайтсак,* |у| *мактаб ҳовлисидаги бақатеракнинг пастки шохига илинган қўйнинг терисини шиляпти.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БАҚАТЎН *бот.* Сув бетини тўда-тўда бўлиб қоплайдиган бир турли сувўти. *Улар ҳўл, бақатўн қоплаган, сирпанчиқ тошлардан сакраб-сакраб, шовванинг нариги томонига ўтишди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БАҚАЧАНОҚ *зоол.* Чучук сув ҳавзаларининг секин оқадиган жойларида яшовчи пластинка жабрали моллюскалар тури. *Бақачаноқ сув оқими орқали нафас олади ва озиқланади.* «ЎзМЭ».

БАҚАЯПРОҚ *бот. айн.* **баргизуб.**

БАҚАҚУРУЛЛОҚ Думсиз амфибиялар туркумининг бир тури. *Бақақуруллоқ, асосан, дарахтларда яшайди. Шунинг учун у дарахт бақаси деб ҳам аталади.* «ЎзМЭ».

БАҚБАҚА |*а.* بقبقة — гурра, қавариқ, пуфак ҳосил бўлиши| *с.т. айн.* **бағбақа**. *Шакархон енгилгина кулиб қўйди. Томоғи тагидаги муштаккина бақбақаси силкиниб кетди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Узун бўйнидаги бақбақаси лиқиллаб кетди.* «Шарқ юлдузи». *Ойнинг сутдек нурида унинг* |*Гулсумнинг*| *Бақбақаси Некқадамнинг кўзига жуда жозибали кўринди.* С. Айний, Қуллар.

БАҚБАҚАЛИ *с.т. қ.* **бағбақали**.

БАҚ-БАҚАЛОҚ *с.т. қ.* **бақалоқ** II. *Бақ-бақалоқ бола.* ▬ *Қабулхонада тиқмачоқдек тўла, бақ-бақалоқ бир қиз ўтирарди.* «Ёшлик».

БАҚИЛЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **бақирламоқ.** *Нариоқда бақиллайди қирққулоқли зўр қозон.* Т. Тўла.

БАҚИР I *эск.* Қизил мис. *Номаълум ерда олтин бор, борсанг — бақир топилмас.* Мақол.

БАҚИР II *эск. тар.* Мисдан зарб қилинган чақа пул.

БАҚИР III *шв. айн.* **пақир, челак.** *Бир бақир сув.*

БАҚИР-БУҚУР : бақир-буқур қайнамоқ Бақирлаб қайнамоқ, қаттиқ қайнамоқ. *Гўшт тўла қозон бақир-буқур қайнамоқда.*

БАҚИРИШМОҚ Бақирмоқ фл. бирг. н. *Ҳар ёқдан эркаклар бақиришди, хотинлар қарғашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир-бирига қарамайди, Сира ҳолин сўрамайди, Қочаётир бақиришиб, Бир-бирини чақиришиб.* «Ширин билан Шакар». *Сел қутургандан қутуради, болалар бақиришади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БАҚИРИҚ 1 Қўрқинч, даҳшат ёки оғриқдан қилинадиган дод-фарёд, қичқириқ. *Ваҳимали бақириқ кўпга чўзилмади, яна жимлик чўкди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Тўқайда олов ловиллаб ёнаётган қамишзор томонидан бақириқ кўтарилиб қолди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Хурсандчилик, хушчақчақликни ифодаловчи баланд овоз, қийқириқ, ҳайқириқ. *Тўйхонадан йигитларнинг бақириғи эшитилиб турар эди. Уларнинг [ёшларнинг] бақириқ, чақириқ, қаҳқаҳалари узоқ-узоқларда акс-садо берди.* «Шарқ юлдузи».

3 Бор овоз билан қилинган дағдаға, пўписа, дўқ. *Кишандагилар занжирларини шилдиратишар, зиндонбонларнинг бақириғи.. уларни ўйлатиб қўйди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. *У [Тоиров] сиқиқ остига олиш, дўқ-пўписа, бақириқ билан ишни ташкил этиш мумкин, деб ўйлайди.* Газетадан. *..шгарироқ бу ақлу фаросат қайда эди, аччиғу тиззиқ, бақириқлар, ўқилмаган никоҳга талоқ айтишлар.* М.М.Дўст, Лолазор.

БАҚИРИҚ-ЧАҚИРИҚ Кўпчиликнинг қўрқинч, даҳшатдан ёки бирор таъсирли воқеа муносабати билан чиқарадиган қаттиқ бетартиб овози; шовқин-сурон. *Шу вақт отишмалар яна кучайди. Ҳамма ёқни шовқин-сурон, бақириқ-чақириқ босиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ичкаридан отишма, шовқин-сурон, бақириқ-чақириқлар эшитилиб турарди.* «Ёшлик». *Ҳадемай кеч кириб, қишлоқни подадан қайтган молларнинг маъраши, одамларнинг бақириқ-чақириғи тутиб кетди.* «Ёшлик».

БАҚИРЛАМОҚ Бақир-буқур овоз чиқариб қаттиқ қайнамоқ. *[Ҳамробиби] Дастурхон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди.* Р. Файзий, Эл меҳри. *Катта бакда бақирлаб сув қайнамоқда. Ҳайдарбой хилма-хил чойнакларга жуда чаққонлик билан чой дамлаб, ичкарига ташиб турибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БАҚИРМОҚ 1 Бор овоз билан қичқирмоқ, шовқин солмоқ. *Катта дарё ҳайқирмас, ақлли киши бақирмас.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Олахўжа товушининг борича бақиради: -А!? Тарғил хўкиз ўлиб қолди? Нима? Нега ўлар экан?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бектемир кўкрагига сиғмаган ҳаяжон ва меҳрни ифодалагандек, ғайришуурий равишда бақириб юборди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Оғриқдан ёки қўрқувдан дод солмоқ, дод-фарёд кўтармоқ. *[Салимбойвачча] Ҳар он, ҳар лаҳза фалокатни кутди. Гўё Гулнор ҳозир ошни ичади-да, дарров бақиради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лаъли бехосдан: «Дод, ўламан», деб бақириб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *«Войдод!» деб бақирмоқчи бўламан, овозим чиқмайди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

3 Овози борича бақириб дағдаға қилмоқ, дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. *-Бақирманг, — деди хўмрайиб Йўлчи, — шу вақтга давр эшитдим, чидадим, энди-чи? Йўқ!* Ойбек, Танланган асарлар. *[Мўлтон Муталга:] Бақиргингиз келса, хотинингизга бақиринг!* О. Ёқубов, Ларза. *Унинг бировга бақирганини, стол муштлаганини Зумрад кўрган эмас.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 *кўчма* Чиранмоқ, гердаймоқ. *Бор — бақирар, йўқ — чақирар.* Мақол.

БАҚИРОҚ Бақириб, шанғиллаб гапиришга одатланган; шанғи. *Бақироқ чол. Бақироқ туя — норинг, Бақироқ ота — мадоринг.* Мақол. ▬ *Хўжайин — бақироқ одам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзи қўрқоқ бўлса ҳам, ўлгудек бақироқ, ваҳима.* А. Мухтор, Чинор.

2 Ҳадеб овоз чиқараверувчи, нотинч (ҳайвонларга нисбатан). *Бақироқ сигир сут-*

сиз бўлар. Мақол. *Ёлғиз бола йиғлоқ бўлар, Ёлғиз туя бақироқ бўлар.* Мақол. ▬ *Бақироқ эчкидай мунча шанғиллайсан.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 *кўчма* Шовқин-суронли; гулдуросли. *Офтоб акси тушиб нақшларга бўғилади бақироқ бозор.* Х. Даврон, Болаликнинг овози. *Бақироқ булутлар қандай яхши! Шариллатиб ёмғир ёғиб юборди.* Мирмуҳсин, Умид.

БАҚИР-ЧАҚИР Кўп кишиларнинг, кўпчиликнинг баланд ва бетартиб овози. *Маҳалла кўчалари ҳеч қачон бунчалар гавжум бўлмаган эди: бақир-чақир овозлар, арраларнинг чийиллаши, болғаларнинг тақиллаши эшитиларди.* «Саодат». *..ташқарида чироқлар ёнган, йўлакда тапир-тупур қадам товушлари, бақир-чақир, кулги..* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БАҚИЯ |*а.* بقيه — қолдиқ; ортиб қолган нарса| *эск.* Солиқ, тўлов, қарз кабиларнинг вақтида тўланмаган қисми; қолдиқ, боқимонда. *Солиқ бақиялари.*

БАҚИЯДОР |бақия + *ф.* دار — бирор нарсага эгаликни билдирувчи аффикс| *эск.* Солиқ, тўлов ёки қарзни ўз вақтида тўламаган; қарздор.

БАҚЛАЖОН |*а.* بقله — полиз ўсимлиги, сабзавот| Томатдошлар оиласига мансуб бўлган бир йиллик ўсимлик ва унинг бинафшаранг, серэт ҳосили. *Кампир иккита ликопчада булғор қалампири аралаштириб қовурилган бақлажон келтириб қўйди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Кўзимга аччиқ қалампир билан бақлажон тўла бақкол дўконларидан бошқа нарса кўринмайди.* «Ёшлик».

БАҚО |*а.* بقا — абадийлик, мангулик; давомлилик| **1** *эск. кт.* Абадийлик, мангулик; чексиз ҳаёт, абадият. *То муҳаббат умридек Умри бақо бўлсин қуёш.* Э. Воҳидов. *Истибдод ҳеч маҳал билмагай бақо.* Ж. Жабборов.

Бақо ва фано *флс.* Ўрта асрлар Шарқ фалсафасида чексизлик маъносидаги тушунча.

2 *кўчма* Нариги дунё, абадий уйқу олами. *Жойингиз жаннатда бўлғай, Эй падар, нур бошмон. Рихлат айлабсиз бақога, Унда нурсиз ломакон.* Н. Аминов, Суварак. *Ким ул шаҳ ўтди бу дорул-фанодин, Хабар келтиргали мулки бақодин.* Саййид Қосимий, Садоқатнома.

3 Бақо (эркаклар исми).

БАҚОСИЗ *айн.* **бебақо**. *Эй воҳ, бақосиз фалак!* Ойбек, Навоий. *Бақосиз билдинг эмди бу жаҳон раъноларин, эй дил, Бориб майхона кунжида фанолиғ қилғанинг яхши.* Увайсий.

БАҚРАЙГАНЧА *рвш.* Ҳайратга, даҳшатга тушган ҳолда. *Севаргул ирғиб ёстиқдан бош кўтарди-ю, бақрайганча, қотди-қолди.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *Бундай қарасам, Ювош, каллага бақрайганча, суратдай қотиб қолибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

БАҚРАЙМОҚ 1 Ҳайрат ва таажжубдан, қўрқувдан ёки ғазабдан кўзларини катта очиб, чақчайиб қарамоқ, тикилмоқ. *Ҳа, маймун ўйнатяпманми, нега менга бақрайиб қарайсан?* «Саодат». *Ўтирган паранжили хотинлардан бири буларга ҳадеб бақрайиб қараган ёш қизчасини етаклаб, четга чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Берироқда ўтирганлар нима ҳақида баҳс кетаётганига унча тушунолмай, бир-бирига бақрайишарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *- Бақрайманг, мулла Муҳсин, — деди кулимсираб Хатиб домла..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Боқижон оғзини очиб, бақрайиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

2 Кўзлари катта очилган ҳолда қотиб турмоқ. *Кейин кўзлари ўлган бузоқнинг кўзларидай бақрайиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *Саид аввал бақрайиб турди-да, кейин Мадинанинг гапини тушунди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БАҚРАЙТИРМОҚ: кўзни бақрайтириб 1 Кўзларини катта очиб, чақчайтириб қараб туриб (ғазабдан ёки назар-писанд қилмагандай). *Ҳакимбойвачча Гулсумбибини куч билан силтаб тортди, кўзларини пиёладай бақрайтириб бобиллади: «Бас, уятсиз махлуқ!»* Ойбек, Танланган асарлар. *Акмал акам сал нарироқ турган бўлса ҳам майлига эди, кўзини бақрайтириб туриб сўрагани нимаси?* Н. Фозилов, Қуш қаноти билан.

2 Кўзларини бир нуқтага тиккан ҳолда уйқусиз. *Айвонда кўзимни бақрайтириб ётибман-у, шуларни ўйлайман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Одамнинг кўзини (*ёки* кўзингни) бақрайтириб Одамнинг кўз олдида, одамнинг кўзига қараб туриб. *Одамларинг ярамас бўлса, ўғриларга йўл очиқ. Куппа-кундузи кўзингни бақрайтириб талайдилар..* Ойбек, Қуёш қораймас.

БАҚРАЙТМОҚ *қ.* **бақрайтирмоқ**. *Кўзларини бақрайтган Тожибой Элмуродга*

бақирди: -Нима, нима? Нима қилиб қўйибман кўпчиликка-а?! П. Турсун, Ўқитувчи.

БАҚУВВАТ [ба.. + қувват] **1** Куч-қуввати нормал даражадан ортиқ, зўр жисмоний кучга эга бўлган; кучга тўла, кучли. *Бақувват одам. Бақувват йигит. Бақувват аёл. Бақувват от.* ▬ *Мирзабой жисмонан анча бақувват эди.* «Ёшлик». *Тоғда гавдали, бақувватлар керак бўлади, деб ўйлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бу эркак ўзи суяниб турган қоядек дағал ва бақувват, қуёшдек иссиқ ва ҳузурбахш эди.* «Ёшлик».

Бақувватмисиз? Ҳол-аҳвол сўраш, саломлашиш, кўришишда айтилади. *-Бақувватмисиз, отажон? -Алҳамдулиллю.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзинг саломатмисан? Ўзинг бақувватмисан, Шокир?* «Ёшлик». **Бақувват тортмоқ** Кучга кирмоқ, кучига-куч қўшилмоқ. *Меҳнат билан киши қаримайди, етилади, бақувват тортади.* Газетадан. **Бақувват қилмоқ** Куч-қувват бағишламоқ; суянчиқ, таянч бўлмоқ. *..кўкрагимни иситиб, белимни бақувват қилиб турган хатни-я!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Организм бирор қисмининг соғлом, бўлиқ ва кучга тўлалигини ифодалайди. *Бақувват қўллар. Бақувват тишлар. Бақувват елка. Бақувват панжа. Бақувват соч.* ▬ *Йигит супа олдида тўхтаб, халтасини қўйди, узун, бақувват қўлларини чолга чўзди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Заргаров бақувват иягини аста кўтариб, киприкларини пирпиратганча Зиёдага тикилиб қолди.* А. Мухтор, Асарлар. *..кўкрак чўнтагидан тароғини олиб, қундуздай бақувват сочини тарайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ем еган отлар бақувват оёқларини кериб ташлаб, қўш косилкани эркин судраб кетдилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Пишиқ, мустаҳкам. *Бақувват ип. Бақувват курси. Бақувват панжара.* ▬ *Тожини амирзода ҳарамига олиб боришиб.. бақувват курсига ўтқазиб, қўл-оёғини унга маҳкам боғлашди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Дороббек деразанинг бақувват темир панжараларидан ичкарига мўралади.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Ҳовлида бир уй, бир айвон, яна бир ҳужра бор. Эски, аммо ҳали бақувват.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Яхши ўсган, баравж, бўлиқ, йўғон. *Йўнғичқа сизникими? Ёш экан ҳали, жуда бақувват ўсибди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғўзанинг ҳосилдор шохлари бақувват, етук эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Толнинг тўғри ўсган бақувват шохлари ходача ўрнида ишлатилади.* Газетадан. *Адил, бақувват қарағайлар кўзларни беихтиёр ўзига тортди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Ҳаракатлантирувчи катта кучга эга, қувватли. *Бақувват мотор. Бақувват техника. Бақувват трактор.*

6 *кўчма* Бадиий жиҳатдан пишиқ, мазмунли. *Драматик поэмада персонажлар нутқи шеърий жиҳатдан бақувват, афоризмга бой, ҳаяжонли, таъсирли бўлиши керак.* «ЎТА». *Бақувват шеър керак дастгоҳ вазнида. Азамат болғанинг ҳар зарби бир шеър.* А. Мухтор, Асарлар. *Театрнинг ҳам асосий, ҳам кичик саҳнасида бир неча бақувват спектакллар кўрсатилди.* «ЎТА».

7 Катта бойликка эга бўлган, бадавлат, давлатманд; таянчи, суянчиғи бор. *Тангриқул ҳожи бақувват хўжалик эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *-Таги бақувватмикин? -Бақувватки, у ёқ-бу ёғи йўқ.* «Ёшлик».

Бели бақувват Бой, давлатманд. *Эли бақувватнинг бели бақувват.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Шундай замонда унинг қизига ўн беш минг берадиган «бели бақувват» топиларми-кан?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Илиги бақувват** Соғлом, кучли, забардаст. *Илиги бақувват экан!* Ойбек, О. в. шабадалар. **Имони бақувват** Маънавий, ахлоқий жиҳатдан баркамол; покиза, ҳалол. *Имонингиз доимо бақувват бўлсин..* К. Яшин, Ҳамза. *..ғазал мулкининг султони ҳазрат Алишер Навоий ва булар каби азиз уламою фузалолар.. мусулмон, имони бақувват зотлар бўлганлар.* К. Яшин, Ҳамза. *Бақувват экандир танда имонинг.* «Юсуф ва Аҳмад».

БАҚУВВАТЛИК Куч-қудратга, қувватга, бойликка эгалик, мустаҳкамлик. *У ўзининг бақувватлигини кўрсатди. Хўжалигимиз мустаҳкам ва бақувватлигини исботлади.*

БАҚҚА *с. т. шв. айн.* **буёққа.** *Э, полвон бола, баққа юр!* С. Аҳмад, Уфқ. *-Қани, пакитни олинг, жиян, — деди Даврон тоға. — Олинг баққа!* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БАҚҚОЛ [*а.* بقّال — озиқ-овқат моллари, сабзавот сотувчи] *эск.* Майда-чуйда рўзғор моллари ва озиқ-овқат (мева, ширинликлар ва ш. к.)лар сотувчи майда савдогар. *Сўз кўрки*

— *мақол, Гузар кўрки — баққол.* Мақол. ▬ *Ҳар йили ҳамалнинг ўнинчи куни шаҳардаги нуфузли баққоллардан бири етти хил кўкат, етти хил тармева солинган баркаш кўтариб саройга борарди.* С. Сиёев, Аваз.

БАҚҚОЛЛИК 1 Баққол иши, касби-ҳунари. *Урганжиларнинг кўпчилиги баққоллик қиларди, шунинг учун уларни «баққолон» — баққоллар деб ҳам юритардилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Баққол дўкони ва ўшандай дўконлар жойлашган раста. *[Ҳасанали] Узун кун уйида бекор зерикканлигидан, ҳожига айтиб, бирмунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҚҚОЛХОНА [баққол + хона] Баққол дўкони, баққоллик билан шуғулланиш жойи. *[Шерали] Етти йилдан сўнг саргардон бўлиб, балиқфурушларга хизмат қилиб, акасини ёд қилиб, бир чет бозорга келиб, бир баққолхонада ўтира бошлади.* «Эрали ва Шерали».

БАҚҚОЛЧИЛИК *айн.* **баққоллик.** *Матпано баққолчиликка ўтиб, бир белбоғ мевачева олди.* С. Сиёев, Аваз. *Бир қассоб дўкони; бунинг ёнига суқилган кичкина баққолчилик.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАҒАЗ [*ф.* بغاز — пона, ёғоч қозиқ] Сўри ёки ишкомнинг поясига кўндаланг боғланадиган ёғочлар. *Қатор кетган ишком. Ҳосилидан сим бағазлар қаддини аранг кўтариб турибди.* Газетадан. *..ўсиб чиққан янги новдалар юқори бағаздан ошиб, пастга — заминга қараб ўса бошлади.* Газетадан.

БАҒАЙРАТ [ба.. + ғайрат] *айн.* **ғайратли.** *Йўлдош ака — ақли раso, бағайрат, баҳимматйигит, ўз қардошлари орасида камол топмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Кексалари йигитлардай бағайрат, аммо йигитлари кексалардай солдийда, доно.* Ғ. Ғулом.

БАҒБАҚА [*а.* بقبقه — қулқуллаш; пуфак ҳосил бўлиш *ёки* غبغبه — иккинчи ияк, бақбақа] Ияк остидаги бир оз осилинқираб турган юмшоқ эт. *[Кумушнинг] Бу кунги совуққа қарши кийиб олган савсар пўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб, нафис бағбақаларини ўпиб ётар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анча озиб, бағбақалари шалвираб қолган Салимхон Обидий ҳам залда ўтирарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БАҒБАҚАДОР [бағбақа + *ф.* دار — бирор нарсага эгаликни ифодаловчи аффикс] Бағбақаси бор, катта бағбақали. *Мадина чодра ичида овозини чиқариб, бағбақадор адвокатни дуо қилди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БАҒ-БУҒ *тақл. с.* Бир-бирига қулоқ солмай, тартибсиз равишда шанғиллаб гапириш, шунга ўхшаш шовқин. *Хуллас, «Болалик уй — бозор» деганларидек, бу уйда бағ-буғ кўп бўлса ҳам, ғийбат йўқ.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Болалари кўп, уйи бағ-буғ.* Ойбек, Болалик. *-Ана холос, — деди Эъзозхон, болаларининг бағ-буғидан қулоғи битиб, — энди ишга ҳам юборишмайди бу гиргиттонлар.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БАҒДАШ *шв. айн.* **чордана.** *Уйда бундай қилиб, бағдаш қуриб ўтирмайди (канизлар).* «Муродхон».

БАҒДОДИ 1 Яхлит тахталардан ясалиб, геометрик шаклли нақшлар билан безатиладиган икки табақали энг қадимги эшик тури.

2 Ёғочсозлик ва кулолчилик маҳсулотларига геометрик шаклли нақшлар солиш усулларидан бири.

БАҒДОДИЙ 1 Бағдод шаҳрида ишланган, Бағдод шаҳридан келтирилган. *Бобурнинг яловбардори олиб юрган тиғлар орасида олтин дастали катта бағдодий қилич бор эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бағдод шаҳрида таввалуд топган; бағдодлик.

БАҒИЗ *кам қўлл.* Нуқсон, айб, камчилик; баҳона. *[Бой] Ҳе йўқ-бе йўқ ўшкиради, ҳар нарсадан бағиз топиб, болаларни қойийди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БАҒИЛЛАМОҚ 1 Куйиб-пишиб норози оҳангда тинимсиз гапирмоқ. *Самандар тутаққанча подадан адашган эчкиларини олдига солиб келаётган экан, бағиллаб берди.* «Ёшлик».

2 Тинимсиз, қотиб йиғламоқ. *Бола кечаси билан бағиллаб чиқди.*

3 Шовқинли овоз чиқармоқ (техник асбобларда). *Самовар бағиллаб қайнамоқда.* ▬ *[Насос станциясида] Қанча-қанча ақлли машиналар бағиллаб ишлаб турибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БАҒИР (3-ш. бирл. **бағри**) **1** *айн.* **жигар 1.** *От — сағридан, қўй — бағридан.* Мақол. *Бағринг оғриса, бол ҳам тотимас.* Мақол.

2 *кўчма* Таннанинг бўйиндан қорингача бўлган олд қисми; кўкрак, кўкс, тўш. *Бағрига босмоқ.* ▬ *Нилуфар қўғирчоқни бағрига босганча, югуриб ойисининг ёнига борди.* С.

Аҳмад, Юлдуз. *Аҳмад билан бағир бериб кўришдик.* «Ёшлик». *Анвар овқатдан бирикки луқма олиб, қўлини артди, сандал кўрпасини бағрига тортиб, кучли ва узун тин олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Қучоқ; ҳимоя, паноҳ; ён. *Отабек сунбул исли сочлардан руҳ олар, Кумуш гўё унинг бағрига сингиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Синглингиз бағримда бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Усмонжоннинг кампир онаси бағрида туриш унга ўнғайроқдек кўринарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Бағрига олмоқ 1) қаттиқ қучоқламоқ; 2) *кўчма* ўз паноҳи, ҳимояси остига олмоқ. *Катта ҳовлида Пошшахон ўзи ёлғизланиб қолгандан сўнг, Лаълини дурустроқ бағрига олди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

4 *кўчма поэт.* Юрак, қалб, дил. *Бағри қонлар бирла ёрнинг зарра дарди йўқ, нетонг.* А. Орипов. *Поезднинг сўнгги гудоги бағримни наштар мисоли тилиб юборди.* С. Сиёев, Кўрмайин босдим тиканни. *Айрилиқ ўтида бағри пораман, Қани энди Шоқаландар меҳрибон.* «Маликаи айёр». *Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди, Бунда ёлғиз эрди бағри эзилди.* «Маликаи айёр».

5 Жуғрофий ҳудуднинг ён, нишаб томони. *Улар [Суннат билан Элмурод] сув ёқалаб юриб, пастликка тушдилар.. бир оз юргач, тоғ бағрида бир неча уй кўринди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Тоғ бағирларида асаларичиларнинг мўл ва шифобахш асал тўплаши учун шароит етарли.* Газетадан.

6 *кўчма* Улкан, чўзилган ҳудудли макон, фазо; қўйин, қучоқ. *Чўл бағри. Ўрмон бағри. Ўлка бағри. Тун бағри.* ▬ *-Мирзачўлнинг бағри кенг, – деди Сайрамов.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Қамишкапа кичкина ва хунукина қишлоқ бўлса ҳам, бағри кенг, хушҳаво.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Унинг овози сукунат бағрини чок-чокидан тилади.* «Шарқ юлдузи». *Кўк бағрини чок қилди вулқон. Парчалади шум ният тунни.* «Гулдаста». *Кечки пайтда баданни ачитувчи бундай изғирин чўл шамоли чўл бағрида кезиб қоларди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Бағри бутун Ғамсиз, ташвишсиз, беармон. *Дунёда бағри бутун киши йўқ экан-да, ҳар кимнинг юрагида бир андуҳ.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Бағри доғли** (*ёки* **бағри кабоб, бағри қон, бағри хун**) Ўта хафа, дилтанг, ғам, қайғу оғушида; куйиб адо бўлган; тамоман умидсиз. *[Ғофир:] Лекин шу нотавонларни, бағри қон бечораларни ёқлайман.* К. Яшин, Ҳамза. *Тахта полсиз, нимқоронғи, тор уйчага жойлашгунча бағри хун, тоқати тоқ бўлганидан, бунда ўзини бахтли ҳисоблар эди у.* Ойбек, Нур қидириб. *Кўзларида лимма-лим кадар, бағри доғли, юраги адоқ.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Оқ юзимдан тавоф қилиб, Йиғлай-йиғлай, бағрини кабоб қилиб.* «Нурали». **Бағри кенг** 1) даргоҳи, қучоғи, майдони кенг. *..битта бола бўлса, юмалаб-сумалаб ўсади, ҳеч ташвиш тортманг, колхознинг бағри кенг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) жўмард, сахий, кенг феъл. *Раис Ҳотамдан беш-олти ёш катта, одамохун, мулоҳазали, бағри кенг бир киши.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Кўпинча куз деганимизда, кўз олдимизга шукуҳли, доно ва бағри кенг кексалар келади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Бағри куймоқ** Алам, ҳасрат, фалокат, жудоликка гирифтор бўлиб қийналмоқ. *Боланг ўлса бўлмасмиди. Бағринг куйса бўлмасмиди, Гитлер ўлгур, бошингдан Яшин урса бўлмасмиди.* «Қўшиқлар». **Бағри қора** Бировнинг ютуғини кўра олмайдиган, ичи қора, ёвуз. *Бағри қора одам.* ▬ *[Жамила хотинларга:] Йўқол номус, юрак ўгрилари, кўзимдан йўқол! Қассоблар, бағри қора калтакесаклар, шлонлар, чаёнлар.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бағрингиз бутун бўлиб қолдими?** Йироқдаги, кутган кишиси келган одамдан кўнгил сўраш учун ишлатиладиган ибора. **Бағрини кўтариб олмоқ** 1) қоматини ростлаб, олмоқ; ғурур билан дадил юрмоқ. *Сен ҳам бундай бағрингни кўтариб юрсанг-чи!*; 2) моддий ёки маънавий қийинчиликлардан қутулиб, ўзини ростлаб олмоқ. *Худога шукур, бу йил деҳқончиликдан анча бағримни кўтариб олдим.* **Ер бағрида** 1) ер ичида, ер остида. *Ўзбекистон ер бағриларида жуда кўп, хилма-хил фойдали қазилмалар бор;* 2) ер тагида, гўрда. *Навқирон Тоҳиржон ер бағрида ётганда, мен келинни ўйлайманми?* Ойбек, Танланган асарлар.

БАҒИР-БУҒУР *айн.* **бағ-буғ.** *Болаларнинг бағир-буғуридан қулоғим тинди. Бағир-буғур гаплашиб ўтиришибди.*

БАҒИРЛАБ: ер бағирлаб Ерга яқинлашиб, ерга ёпишиб, ер бўйлаб. *Ер бағирлаб учмоқ.* ▬ *Икки ёндаги хазонрез гуллар ёмғир шиддатидан ер бағирлаб ётибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Булар талай ергача эмаклаб, талай*

ергача ер бағирлаб боргандан сўнг, бутазорга киришди. А. Қаххор, Олтин юлдуз. *Ана, бизнинг қанотли соямиз ер бағирлаб сузмоқда.* А. Мухтор, Асарлар.

Ер бағирлаб қолмоқ Қариб мункайиб қолмоқ, қартаймоқ. *Бечора кампир ер бағирлаб қолибди. Нормат унинг қонсиз, тиришган юзларига қаради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БАҒИРЛАМОҚ *айн.* **бағирламоқ.**

БАҒИШЛАМОҚ 1 Бирор нарсага эга қилмоқ, эриштирмоқ; бермоқ, бахш этмоқ. *Ғайрат бағишламоқ. Илҳом бағишламоқ. Орзу инсонга қанот бағишлар.* Мақол. ▬ *Агар банда сидқидил билан худодан сўраса, томчи ўрнига дарё бағишлайди.* Ойбек, Нур қидириб. *Камтарлик, ақл-заковат кишиларга улуғлик бағишлайди.* Газетадан. *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт бағишладингиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Бутун борлиғини бировга бермоқ, унинг ихтиёрига топширмоқ; бахшида этмоқ. *У [Шукур Саъдулла] бутун умрини ёш авлод қалбига эзгулик сингдиришга бағишлади.* «Саодат». *Тўлғоной билан Пардабой, шундай қилиб, бир-бирига танини бағишлаб, неча замонлар ўйнаб-кулиб қўша қаришди.* «Ойсулув». *-Юзта жоним бўлса, ҳаммасини устодга бағишлайман, – деди Зулфиқор.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бирор нарсани (одатда бадиий асар, мусиқа ва ш. к. ни) бирор кимсага, масала ёки маросимга атамоқ, қаратмоқ. *Улкан шоир ва таржимонимиз Миртемирнинг маъсум хотирасига бағишлайман.* Ғ. Салом. *Шоир бўлсам, ёмонми? Ҳамма шеърларимни ёлғиз сизга бағишлардим.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Гулжамол жангчи ёри Бегижонга бағишлаб қўшиқлар тўқиб, оқ олтин далаларини янгратиб куйламоқда.* Н. Сафаров, Севги.

4 *дин.* Дуо ўқиб, савобини худога, азиз-авлиёларга ва арвоҳларга атамоқ, бахшида қилмоқ. *Қурбон бағишламоқ.* ▬ *Бир қария Холматжоннинг бувисига қурбон бағишлади.* С. Аҳмад, Уфқ. *«Қул-ҳуваллоҳу аҳад»ни уч марта такрорлаб, фотиҳа ўқиди ва: -Кеча, бугун ўлган ҳамма ўзбекларга бағишладим, – деб шивирлади Полвон.* Ойбек, Қуёш кораймас.

5 *эск.* Кечирмоқ, афв этмоқ. *Қутбижоним, мени бағишла, деб ёлворган ҳолда Ҳамдам унинг қўлини тутиб, сўзини давом қилдирди.* С. Айний, Қуллар.

БАҒИШЛОВЧИ Бирор нарса (хусусият, ҳолат, руҳий озиқ ва б.)га эга қилувчи; берувчи, бахш этувчи. *Бу кеча ҳам бу иккинчи ўлимдан қутқазувчи ва иккинчи марта менга ҳаёт бағишловчи сиз бўласиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Руҳга енгиллик бағишловчи, дилни маст қилувчи аллақандай нордон ҳид димоққа урилди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

БАҒОЯТ [ба.. + ғоят] *рвш.* Юқори, ортиқ даражада, жуда ҳам, ўта. *Кароматингиз бағоят тўғри.* Ойбек, Навоий. *Унинг кулгуси ўзига бағоят ярашар эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Ишлари бағоят кўп бўлгани сабабли Қамбар Мирзодан ҳамма гапни эшитиб турдим, – дедилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАҒРИКЕНГЛИК Масалага кенг кўламда, очиқ кўнгиллик билан ёндашишлик. *Гап бағрикенгликда, холисликда, адабиётимизнинг келажаги учун чинакамига қайғура билишдадир.* Газетадан. *Ана шу «композицион» бағрикенглик биринчи навбатда Шайхзоданинг ягона бир мотивни пояма-поя ривожлантириш санъатида кўзга ташланади.* «ЎТА».

БАҒРИТОШ Бераҳм, шафқатсиз. *Бағритош одам.* ▬ *..бари бир бағритош бойдан, ҳали кўрасиз, қасос олмай қўймайман.* К. Яшин, Ҳамза. *Гўдакларни ота меҳридан маҳрум этиб, уларни тирик етим қилган бағритош – сиз эмасмисиз?* «Таниш бошаралар».

БАҒРИҚОРА *зоол.* Сийнасида қора белгиси бўлган қуш. *Қодиржон ака, ҳаққушлар осмонда парвоз қилиб юрсалар, ана бағриқора, деманг яна.* «Аския».

БАҒРИҚУРТ *зоол.* Қўйларнинг ўпкасига тушадиган бир хил қурт. *Айниқса, қоракўл қўзилари нозик бўлади: зах ерга ётди дегунча, ўпкасига бағриқурт тушиб, ўлиб кетади.* С. Анорбоев, Эртаги куннинг товуши билан.

БАҲАВО [ба.. + ҳаво] Ҳавоси ёқимли, мусаффо; кенг ва очиқ. *Шоир бир нафас ором олмоқ учун тоза, баҳаво бир хонага кирди.* Ойбек, Навоий. *Йўлкалари топ-тоза, бағри кенг, баҳаво бир хиёбон.* «Саодат». *Асрорқул чойхонани жуда баҳаво жойга қилган эди.* А. Қаххор, Асарлар.

БАҲАЁ [ба.. + ҳаё] *айн.* **ҳаёли, номусли.** *Баҳаё қиз.* ▬ *..ишингиз бормиди? – маъноли,*

баҳаё оҳангда сўради кулимсираб, уялганидан ёноқлари қизариб кетди қизнинг. Ойбек, Улуғ йўл. *Болаларникидай кулимсираган, жуда жонли ва қандайдир баҳаё қоп-қора кўзлар дафтарлар устида югуради.* Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАЙ [ба.. + *ф.* هی — хўш, қани; ҳой] Нима гап, қалай; тинчликми; яхши. *-Ҳа, уста Фарфи, баҳай? — деди Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Баҳай? Тинчликми? — сўради бозор ишчиси.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Саломатмисиз, қимирламанг, қимирламанг. Ҳа, баҳай?* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БАҲАЙБАТ [ба.. + ҳайбат] **1** Ҳажм-ўлчови одатдагидан ортиқ; жуда катта, жуда улкан, ҳайбатли. *Баҳайбат минора. Баҳайбат тог.* ▬ *Асрий қорлардан бошига салла ўраган баҳайбат қоялар шаҳар теграсида виқор билан турганча қотиб қолган.* К. Яшин, Ҳамза. *Баҳайбат ўрик остидаги каравотда эллик ёшлар чамасидаги бир аёл ўтирарди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Баҳайбат пармаловчи машиналар қишлоқ биқинида қудуқ қазиётир.* «Ёшлик».

2 Кўриниши ваҳимага соладиган, қўрқинч ҳиссини туғдирадиган; ваҳимали, даҳшатли. *Лочин деганда, кўз олдимизда баҳайбат йиртқич қуш пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш». *Икки-уч юз қадам наридаги якка-ёлғиз дарахтлар ва пастқам уйларнинг қамиш ва ёғоч бўғотлари туман ичида, оқшом маҳалдаги кўланкадай, баҳайбат кўринарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўтовдай шўппайган улкан тошлар ортида қандайдир баҳайбат махлуқ пойлаб тургандай.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

БАҲАМ [*ф.* بهم — бирга, биргаликда]: **баҳам кўрмоқ** *ёки* **баҳам кўришмоқ** **1** Ўртада тенг бўлишиб емоқ ёки ичмоқ; бўлишиб олмоқ. *Аҳмаджон ака.. ўзлари сержон бўлсалар ҳам, битта нонни топсалар, биз билан баҳам кўришган.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Ҳаммамиз худди бир ота-онанинг боласидек аҳилмиз. Ҳамма нарсани баҳам кўрамиз.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи лочин. *Ҳеч бўлмаса, бундай бирга ўтириб, шу чойнакдаги чойни баҳам кўрса, нима қиларкин?* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Ўртоқлашмоқ, сирлашмоқ, ўзаро фикр алмашмоқ. *Дўст фақат ташвишда эмас, қувончни баҳам кўришда ҳам билинади.* «Ёшлик». *Мавлуда ўз тажрибаларини ҳеч вақт сир сақламайди, балки уни доимо ўз дугоналари билан баҳам кўради.* У. Муҳамедов, Опа-сингиллар. *Бекмирза иккимиз фильм ҳақидаги таассуротларимизни орада баҳам кўрдик.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. *Аҳмадларни тезроқ учратиб, шодлигимни баҳам кўргим келади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БАҲАМЖИҲАТ [ба.. + ҳамжиҳат] *рвш.* **1** Бир тан, бир жон бўлиб, бир ёқадан бош чиқариб, ҳамжиҳатлик, аҳиллик билан. *Туркистон шаҳридаги кўп дўкондорлар тошкентликлар бўлиб, улар Анорбой деган катта бир бойнинг қўрасини ижарага олиб, шу ерда баҳамжиҳат туришар экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *..оила ҳамда кенг жамоатчилик баҳамжиҳат иш олиб борсагина, кўзланган мақсадга эришиш мумкин.* Газетадан. *Хоразм элчиси Маҳмуд Жанда Ўзган шаҳрига беҳисоб совға-саломлар билан бориб, баҳамжиҳат бўлмоққа даъват этибдур.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *кесим взф.* Иноқ, тотув. *Келинларим жуда чиқишоқ, ҳар ишда баҳамжиҳат.* Ойбек. О. в. шабадалар. *Гап иттифоқда, баҳамжиҳат бўлишда, укам. Орага фитна солиш ёмон нарса.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАҲАМЖИҲАТЛИК Бир ёқадан бош чиқариш; иноқлик, биргалик. *Ҳамма баҳамжиҳатлик билан бир-бирини қўлласа, чўлларимиз бойроқ гулистонга, олтин водийга айланиб кетади, албатта айланади.* «Шарқ юлдузи». *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур.* Ойбек, Нур қидириб.

БАҲАРНАВ [ба.. + هر — ҳар қандай + *а.* نوع — усул, йўл, восита] *рвш.* **1** Ҳар қалай, дуруст, ҳар ҳолда, бир навъи. *Катта одамнинг, ҳадеб суриштира бермай, ўз ҳолича юргани ҳам баҳарнав экан.* С. Анорбоев, Оқсой. *Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юрганиям баҳарнав экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қўшалоқ ўғлининг етиси куни бутунлай овози чиқмай қолди. Сочини юлиб йиғлаганиям баҳарнав экан.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 Қандай қилиб бўлмасин, қандай қилиб бўлса ҳам, амаллаб. *Баҳарнав, шу эҳтимолни хоннинг қулоғига етказсак бас-да, Калоншоҳ.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БАҲАРҲОЛ [ба.. + هر — ҳар қандай + *а.* حال — ҳолат, вазият; аҳвол] *рвш. кт.* Ҳар

ҳолда, ҳар қалай. *Султонали Анвар билан қизни тутиб беролмаса ҳам, баҳарҳол, хонга яхши кўриниб, Анварнинг ўрнини олишга муваффақ бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..ўтириб зерикканиданми, баҳарҳол, биронта ҳамсуҳбатга муҳтожлик кўринар эди.* Ҳ. Абдуллаев. *Кулимсиради-ю, йигитни баҳарҳол, тушовлаб олгандек тутди ўзини.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

БАҲАҚ(Қ) [ба.. + *а.* حق – ҳуқуқ; адолат, ҳақиқат; оллоҳ] **1** Худо учун, худо йўлида (жон таслим қилиш). *-Бултур жон баҳақ таслим этганлар, – деди кампир хўрсиниб.* М. Осим, Карвон йўлларида. «*Омонатингдан қутулдим», деб баҳаққи жон таслим қилиб, бу бобо ҳам дунёдан ўтди.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Худо ҳаққи, худо йўлида; тўғри. *Орамизда бу қўрқинч ҳолатга баҳаққи тушунадиган яхши одамлар йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҲ-БАҲ *унд. с.* Ҳайвонларни чақириш учун қўлланадиган ундов сўз.

БАҲБАҲЛАМОҚ «Баҳ-баҳ» деб чақирмоқ. *Баҳбаҳлашиб чўпонлар, чопаётир изидан.* «Ойсулув».

БАҲИММАТ [ба.. + ҳиммат] *айн.* **ҳиммат-ли**. *Йўлдош ака – ақли расо, бағайрат, баҳиммат йигит, ўз қардошлари орасида камол топмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БАҲО [*ф.* بها – нарх, қиймат] **1** Бирор нарсанинг пул билан ўлчанадиган қиймати; нарх. *Юқори баҳо. Паст баҳо. Чакана баҳо. Бозор баҳоси. Келишилган баҳо. Қатъий баҳо. Уйдаги нархни бозордаги баҳо бузар.* Мақол. ▬ *Отимнинг ўмилдиришига уларнинг ҳаваси келиб, баҳосини сўрадилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 *кўчма* Аҳамият, моҳият, қадр-қиммат. *Бизда сувнинг баҳоси олтинга тенг.*

Баҳо бермоқ 1) баҳосини, нархини белгиламоқ; 2) бирор кимса, нарса ёки воқеа-ҳодисанинг аҳамияти, қадри ҳақида фикр билдирмоқ. *Биз эса бунга тўғри баҳо бермай, раҳмдиллик қиламиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Одамнинг ҳуснига баҳо берма, ақлига баҳо бер.* Мақол. ▬ *Негадир бу воқеага керагидан ортиқча баҳо бериб, унга, Оқилага синовчан назар ташлаб юрадиган бўлишди.* М. Жалолиддинова, Шонли авлод. **Баҳоси йўқ** 1) ҳеч баҳолаб бўлмайдиган, жуда улкан аҳамиятга молик бўлган, бебаҳо. *Ҳаётда газ – баҳоси йўқ нарса экан.* ▬ *..Лекин [Ўрмонжон] яхши одам, худога қараб айтганда, баҳоси йўқ одам.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) топилмайдиган, тенгсиз, ноёб. *Бечора Оқила, ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Айниқса, мусаффо ҳавосининг, танга ором бахш этувчи сарин елларининг баҳоси йўқ.* «Ёшлик».

3 Таълим тизимида ўқувчиларнинг билимни ўзлаштириши, ахлоқи ёки маълум ютуққа эришиш даражасига қараб қўйиладиган балл. *Беш баҳо. Қониқарли баҳо.* ▬ *Энди мактаб бораман, Беш баҳони оламан. Онамни қувонтириб, Шоколадни оламан.* «Бойчечак». *Нутқи равон болаларнинг баҳолари кўпинча юқори бўлади.* «Саодат». *Бу баҳолар билан институтни орзу қилмаса ҳам бўларди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БАҲОДИР [*мўғ.* баатар – жасур, қўрқмас] **1** *фольк.* Жисмонан қудратли, паҳлавон; девқомат. *Рустам баланд бўйли, кенг елкали, баҳодир йигит бўлиб етишибди.* «Эртаклар». *Баҳодирлар бу майдонда Туриш бермоққа ҳавасда.* «Гулшанбоғ».

2 Ҳеч нарсадан ҳайиқмайдиган, довюрак, ботир; ҳимматли. *Ватанпарвар, жанговар бўл, ҳушёр бўл, Баҳодир бўл, халқинг билан ҳамкор бўл.* Ҳабибий. *Ҳосил жонкуярлари ва яйлов баҳодирлари сафида кўплаб мардимайдонлар бор.* Газетадан.

3 *кўчма* Қудратли, улкан, азамат. *Бу ялтироқ кўзли, қоп-қора узун гавдали, пўлат баҳодир (поезд) ўз бағрида бутун бир ҳаёт олиб келмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Баҳодир (эркаклар исми).

БАҲОДИР (ЛАР) *тар. эск.* Мўғуллар ҳукмронлиги даврида хоннинг шахсий жанговар гвардияси. *Баҳодирлар уруш вақтида илғор қисм билан ҳаракат қилган.* «ЎзМЭ». *Бадианинг яна «баҳодир» бўлиб юриши Зулфиқор билан Зафарнинг юрагига ғулғула солди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БАҲОДИРЛИК Жасурлик, мардлик, мардонаворлик. *Бу соҳибжамол қиз [Бадиа] олдида от ўйнатиб, баҳодирлигини намойиш қиладиган ҳудодод беклар қани?* Мирмуҳсин, Меъмор. *Баҳодирлик даъво қилиб юрардим, Душманларга шўр ғавғолар солардим.* «Маликаи айёр». *Ёв ичига ёриб кирган жангчиларимиз мислсиз баҳодирлик кўрсатдилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БАҲОДИРЛАРЧА *рвш.* Баҳодирларга хос, баҳодирлар каби, жасурона. *Мен баҳодирларча бир иш кўрсатай, сиз ёш деманг..* Ҳабибий.

БАҲОДИРОНА *айн.* **баҳодирларча**. *Баҳодирона жанг. Баҳодирона меҳнат.* ▬ *Чўлқуварларнинг баҳодирона юриши улуғ адиб кўз олдида юз бераётган эди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Баҳодирона садоқатли ҳур диёр аҳлин, ҳар ишда қалбига сайқал бериб, зиё қиламиз.* Ҳабибий.

БАҲОИЙ, баҳоийя *тар.* 19-асрнинг ўрталарида Эрондаги бобийлар (бобийлик) ҳаракатининг давоми сифатида Ироқда вужудга келган диний-сиёсий оқим ва ушбу оқим тарафдори.

БАҲОИЙЛИК, баҳоизм *тар.* Баҳоийлар таълимоти, баҳоийлик ҳаракати.

БАҲОЛАМОҚ 1 Нарх қўймоқ, пулга чақмоқ. *Дадаси қазо қилганда, Махсумнинг отасидан қарз кўтариб кўмибди. Эчкисини, ерини баҳолаб, қарзига ўтказибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Баҳолаб олмоқ Байлашиб, кўтарасига бай қилиб олмоқ. *У [Йўлчи] чойхонада уйи шу томонда бўлган ва илгари таниш бир одам билан учрашиб, унга ўн минг хом ғишт қуйиб беришни баҳолаб олди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Нарса, ҳодиса ёки ҳаракатга баҳо бермоқ, унинг аҳамияти, қадр-қиммати ҳақида фикр билдирмоқ. *Қилмаган хизматимни шундай юксак баҳоладингиз.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *..ўзини билган одам бу гуноҳни катта жиноят деб баҳолайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

БАҲОЛАШМОҚ 1 Баҳоламоқ фл. бирг. н. *Молни қанча баҳолашди?*

2 Баҳоси, нархи ҳақида талашмоқ, тортишмоқ; байлашмоқ. *Сизнингча, совчи юбориб, қизингизнинг қалин пулини баҳолашиш керакмиди?* Р.Раҳмон, Меҳр.

БАҲОЛИ I Муайян баҳога, нархга эга бўлган; баҳо, нарх қўйилган; қимматбаҳо.

БАҲОЛИ II [ба.. + ҳол]: **баҳоли қудрат** Қудрати, қурби етганча, қўлдан келганча, имконият даражасида. *Баҳоли қудрат дастурхон ёзилган.* А. Суюн, Олис тонглар. *Хоним, қирқ йилдирки, эшигингизда баҳоли қудрат хизмат қилаётирман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *У адолат ва ҳақиқат учун баҳоли қудрат курашади.* «Ёшлик».

БАҲОЛОВЧИ Баҳо берувчи; нарх қўювчи; қадрига етувчи. *Аслида буюртмачи ҳам, ишингни баҳоловчи ҳам, қабул қилувчи ҳам ўшанинг ўзи эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БАҲОНА [*ф.* بهانه – сабаб, асоссиз узр] **1** Бирор ҳаракат ёки ниятни амалга ошириш ёки оширмаслик учун ўйлаб топилган сохта, асоссиз сабаб; важ, дастак, рўкач. *Баҳона қилмоқ.* ▬ *Гулнор.. Йўлчига сўзлашга ботинмас, сўзлашув учун бирон баҳона, сабаб қидиришга тиришар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен унга рўйхуш бермай юрдим. Шундай бўлса ҳам, ҳали уни баҳона қилиб, ҳали буни баҳона қилиб кириб юрди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Бошланғич сабаб, боис. *[Бой Ғофирга:] Тўй баҳонасида мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очиқ қилиб қўйсак, деган эдим.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *[Фотиманинг] Амакиси «қизга кийим-кечак» баҳонаси билан унинг отасидан қолган бор бисотини сотди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кенгашбойнинг суҳбати баҳона бўлди-ю, Убай ўйланиб қолди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

Бола баҳона – дийдор ғанимат (иборанинг ўзгарган шакллари: **гул баҳона**.., **гўза баҳона**..) Бирор баҳона билан бутунлай бошқа мақсадда (хусусан, севгилисини кўриш учун) келган кишига нисбатан айтиладиган ибора. *Бола баҳона, дийдор ғанимат, деб улар олдинига йигитлар билан ёнма-ён ўтиришга ўрганишади.* Ҳамза. *Ҳа ёқмай кетсин-а, гўза баҳона-ю, аллакимларнинг дарди ғанимат экан-да, Юлдузхон?* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Гулни баҳона қилиб, ёр кўргани келганмиз.* «Қўшиқлар».

БАҲОНАЧИ Ҳадеб ҳар нарсага баҳона, важ топаверадиган, важ кўрсатаверадиган. *Баҳоначи одам. Жуда баҳоначи бўлиб кетяпсан-да! Ҳа, баҳоначи, яна қандай баҳона топиб келдинг?*

БАҲОР [*ф.* بهار – кўклам фасли] **1** Йилдаги тўрт фаслнинг бири, қишдан кейинги, ёздан олдинги фасл; кўклам (йилнинг март, апрель, май ойларига тўғри келади). *Эрта баҳор. Баҳор қуёши. Баҳор шамоли. Дарё сувини баҳор тоширади, Одам қадрини меҳнат оширади.* Мақол. ▬ *У [Гулнор] букун шод, баҳор унинг нашъасига нашъа, гўзал-*

лигига ғўзаллик қўшган. Ойбек, Танланган асарлар. *Баҳор жой танламас экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 *кўчма* Ҳар нарсанинг (умрнинг, ҳаётнинг) яшнаган, камолга етган пайти, шундай чоғлар рамзи. *Умр баҳори. Ҳаёт баҳори. Севги баҳори. Яхши хотин — ҳамиша баҳор.* Мақол. ▬ *Шу ердадир мардлик, жасорат, Шу ердадир ҳаёт баҳори.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Ахир ёшимиз кетяпти, умр баҳоримиз ўтиб, кузимиз яқинлашиб келяпти, Ҳаётхон!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Гуломжоннинг кўнглида яйраган қувонч баҳори кўзларида жавлон урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *кўчма* Умрнинг маълум қисми, муддати, ёши. *Бизнинг Нарзимиз ўзининг йигирманчи баҳорини худди шу Молдавия ерида қарши олди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бахтли қизим, мен ўйлаб боқсам, Икки баҳор кўрибди ёшинг.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

4 *кўчма* Қувонч, шодлик, бахт. *Ишқингда мен баҳорлар топдим, Баҳор ичра наҳорлар топдим.* Ҳ. Олимжон. *Сизда бўлган умид, ишончлар, Кунлар келар, яратар баҳор.* Ғайратий.

5 *кўчма* Севги, муҳаббат; умид. *Кимнингдир кўнглида баҳор гуллади. Кимдир кимгадир интизор бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 *кўчма* Севгили, маъшуқа, гўзал ёр. *Гуллаган баҳорим, сени севаман.* У. Исмоилов, Сайланма. *Сўлдимикан гул чечакли баҳорим, Ҳам қишимдан, ҳам ёзимдан айрилдим.* «Нурали». *Хазон этмоқчи бўлмиш, ажратиб фасли баҳоримдан.* «Гулдаста».

7 Баҳор (хотин-қизлар исми).

БАҲОРГИ 1 Баҳорга, кўкламга оид, баҳорда бўладиган, баҳорга мўлжалланган. *Баҳорги экинлар. Баҳорги тошқин. Баҳорги беғамлик — кузги пушаймонлик.* Мақол. *Баҳорги ҳаракат — кузги баракат.* Мақол. ▬ *Наврўзи олам ўлкамизга ташриф буюргандан бери, барча боғларда баҳорги ишлар қизиб кетди.* Газетадан.

2 *айн.* **баҳори.** *Баҳорги экинлар. Баҳорги ғалла.*

БАҲОРИ(Й) |*ф.* بهاری, بهاره — баҳор фаслига мансуб| **1** Баҳорда экилиб, шу йилнинг ёзида етиладиган (асосан, дон экинлари ҳақида). *Баҳори ғалла. Баҳори экинлар.* ▬ *..баҳори ғалла майсалари инсон меҳнатининг мўъжизакор қудратини кўз-кўз қилиб.. турибди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Аллоф баҳори арпа ўрнига кузгисини берган экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Кўкламга мансуб, хос; яшил, ям-яшил.. *Дўстимдир пишқирган баҳорий селлар, Оҳудек талпинган ўйноқи еллар.* Газетадан. *Қанотини камалак қилиб, чарх уради баҳорий қушлар.* «Шарқ юлдузи». *Баҳорий либос кийган бахмал чўл ўзига сайқал берган фидойиларни унутмади.* Газетадан. *Уйга кириб, баҳорий ранг костюмини кийди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кўчма* Баҳордай ёш, навқирон; мусаффо. *Қуёш васли баҳорий ҳаёт Инсон меҳри билан ошнадир.* Н. Нарзуллаев. *Бу кўзларда туйғунлик, олижаноблик, кўнгилнинг баҳорий тозалиги, шиқлиги.. жилваланар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БАҲОРИКОР |*ф.* بهاری‌کار — баҳорга мўлжалланган, баҳорда қилинадиган| Баҳори экинларга мўлжалланган, баҳори экинлар экиладиган; суғорилмайдиган. *Баҳорикор ерлар. Баҳорикор деҳқончилик.* ▬ *Баҳорикор ерларга экиладиган экинлар орасида зарур миқдорда ем бўладиган дон экинлари бўлсин.* Газетадан. *Тошхўжа ўйлаб турди-да, оппоқхонадан қари биясини эгарлаб чиқиб, баҳорикор қирлар томонга йўрттириб кетди.* А. Мухтор, Чинор.

БАҲОРИКОРЛИК Баҳорги экинлар экиш билан шуғулланишлик, баҳорикор деҳқончилик. *Ҳалигача баҳорикорлик районларида кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган энг юқори ҳосил олишга эришилди.* Н. Сафаров, Дон.

БАҲОРИСТОН |*ф.* بهارستان — гуллаб-яшнаган боғ| *поэт.* Баҳорларга макон бўлган, доимо яшнаб турган ўлка, мамлакат. *Баҳористон атадим, ўлкам, Тасвирингга бўёқ етишмас.* Т. Ражабий, Ўзбекистон. *Фарғонани бир баҳористонга, бир боғистонга.. айлантириш учун бошланган музаффар юриш давом этяпти.* М. Мансуров, Ойдин йўлда.

БАҲОСИЗ 1 Баҳосини, қимматини ҳеч белгилаб бўлмайдиган, баҳоси йўқ; бебаҳо. *Э-э, нимасини айтасан, баҳосиз одам эди-ку!* С. Анорбоев, Оқсой. *Одам тухми кўрса, қолмайди қарор, Зулфига боғлаган баҳосиз гавҳар.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Баҳога эга бўлмаган, баҳо олмаган. *Баъзи баҳосиз ўқувчиларнинг чорак баҳосини чиқариш муаммо бўлиб турибди.*

БАҲР I [*а.* بحر – улкан дарё, денгиз] **1** Денгиз; океан. *Бепоён олам, баҳри муҳитлар, ўзи кўрмаган маҳобатли тоғлар, дунё мамлакатлари, номаълум қитъалар.* С. Сиёев, Аваз. *Бир ёнингда эса Севандай баҳр, Мисоли булутлар ичида қамар.* А. Орипов.

2 *кўчма* Олам, дунё; бойлик. *Терди санъат баҳрининг қимматбаҳо инжусидан.* Ҳабибий.

3 *кўчма* Туғён, тўфон. *Булоқларда қайнади ғазабнинг баҳри, Қотилларни совурди ўлканинг қаҳри.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

4 кўчма Меҳр; ишқ-муҳаббат доми. *Йигитлар талтаяр қизлар баҳрига.* «Гулнорпари». *Булбул сайрар тоза гулнинг баҳрига.* «Ойсулув». *Мен тушувдим Нигоройнинг баҳрига, Шунинг-чун борувдим сиз хон шаҳрига.* «Нигор ва Замон».

БАҲР II [*а.* بحر] *ад.* Аруз шеърий тизимидаги ўн тўққизта шеърий вазн гуруҳларидан ҳар бири (*қ.* **аруз**). *Рубоий, анъанага кўра, арузнинг «хазаж» баҳрига мансуб «ахрам» ва «ахраб» вазнларида ёзилади.* «Ўзбек адабиёти».

БАҲР III [*ф.* بهر – баҳра, насиб; фойда] *айн.* **баҳра.** *Навоийнинг санъати зўр назмида, Эл баҳр олур ўз суҳбати, базмида.* Ҳабибий.

Баҳри (ёки баҳридили)ни очмоқ Кўнглини очмоқ, руҳини енгил, кайфини чоғ қилмоқ. *..Оромбахш ҳаво, хушбўй ҳид уларнинг [Саодат билан кампирнинг] баҳрини очмоқда.* И.Раҳим, Ихлос. *Кишининг баҳрини очадиган салқин бир оқшом эди.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Эшик очилиб, бирдан ичкарига урган шамолдан бир оз баҳри очилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Майса барглари учида ялтираган шудринг доналари одамнинг баҳридилини очар эди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Баҳридан ўтмоқ (ёки кечмоқ)** Фойдасидан, нафидан, ҳатто ўзидан ҳам воз кечмоқ. *Яхшиси бундай бевош хизматкорнинг баҳридан кечиш керак.* С. Айний, Дохунда. *Бўри полвон пирига ошна бўлмайди. Валихўжа ака, боши олтиндан бўлса ҳам, шу одамнинг баҳридан ўтинг!* Н. Сафаров, Наврўз.

БАҲРА [*ф.* بهره – ҳисса; қисмат; фойда]: **баҳра олмоқ 1** Фойда, манфаат, наф олмоқ. *Дарёлар суви беҳуда оқди. Деҳқон истаганича ундан баҳра ололмади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Баҳра ололдими бир зот юраги? Бирор қалб ғуборин юва олдингми?* Э. Воҳидов.

2 Лаззат, ҳузур, роҳат олмоқ. *Ўзи сувга қонгач, гўё гўзалари ҳам ундан баҳра олгандек қувонди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Табиат яратган мўъжизалардан баҳра олмоқ учун инсон соғлом, бақувват ҳамда зукко бўлмоғи зарур.* Газетадан. *Унинг ҳаёти эса кулги билан суғорилган, ундан баҳра олган, узоқ умр кўрган санъаткор ҳаётидир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 *кўчма* Илҳомланмоқ, руҳланмоқ; таълим олмоқ. *Ойбек рус шеъриятига кўп мурожаат қилган, ундан баҳра олган ижодкор эди.* Газетадан. *Олурман баҳра ҳикматли сўзингдан, Сухандонсан, сухандонсан, сухандон.* Ҳабибий. *Нарзи вақти билан ҳаёт мактабидан баҳра олиб, донишманд бўлиши мумкин эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 *кўчма* Озиқланмоқ, тўйинмоқ. *Тупроқ намидан баҳра олиб, чигит бир текис униб чиқди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БАҲРАЛАНМОҚ 1 Баҳра олмоқ; фойда топмоқ, наф, манфаат кўрмоқ, баҳраманд бўлмоқ.

2 Лаззат олмоқ, маза, ҳузур қилмоқ.

БАҲРАМАНД [*ф.* بهره‌مند – омадли; шерик; фойда олувчи; роҳатланувчи] Баҳра олган; бирор манфаат, фойда кўрувчи. *Оламда нимаики бўлса, қуёшдан баҳраманд, унга интилади.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар.

Баҳраманд бўлмоқ Баҳра олмоқ; бирор фойда, наф кўрмоқ. *..мен бир ҳафтада олти таклама этик тикиб, сиздан олти сўм баҳраманд бўламан.* С. Айний, Қуллар. *Шеъриятни ҳар ким иқтидорига яраша тушунади ва унинг бойликларидан ўзича баҳраманд бўлади.* Газетадан.

БАҲРАСИЗ *айн.* **бебаҳра. 1** *Баҳрасиз қолмоқ.* ▬ *Баҳрасиз илму ҳунардан ҳам муқаррар дангаса..* Ҳабибий.

2 Фойдасиз; тушунмайдиган, дидсиз. *Ҳавода пайдо бўлган қора булутлар осмон гумбазида сайр этар, баҳрасиз сояларини экинлар устига ташлаб, кўк юзидан бир зумда ғойиб бўлар эди.* Н. Сафаров, Наврўз. *Баҳрасиз олдида, Эркин, Очма кўнгил дафтаринг, Неки ёзсанг, дил сўзини Англаган инсонга ёз..* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БАҲРИБАЙТ [*а.* بحر بيت – баҳр ва байт] Шеър айтишиш ўйини бўлиб, унга кўра тарафлардан бири бир банд шеър айтади, иккинчи бири шу шеърнинг охирги тову-

шидан бошланадиган шеърий банд билан жавоб беради. *Баҳрибайт ўйнамоқ. Баҳрибайт айтишмоқ.* ▬ *Мадрасада Мулла Шомуҳаммад охундан дарс олиб юрган маҳалимда.. баҳрибайт айтишардик.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Сизлар икковингиз баҳрибайт айтишиб ўтиринглар, мен озгина мизғиб оламан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма* Бир-биридан гўзал, бир-биридан қолишмайдиган. *Донолар баҳрибайт деган эканлар, Кўриб бир-биридан гўзал қизларни.* Т. Тула.

БАҲРИДИЛ [*ф.* بهر دل – кўнгил ҳузури, дил лаззати]: **баҳридилини очмоқ** *айн.* **баҳрини очмоқ** *қ.* **баҳр** III. *Кечаги чангбосди ёмғир табиатга ҳусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам баҳридилини очиб юборди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Чинни пиёладай тоза уй баҳридилингизни очиб, ярақлаб туради.* Газетадан.

БАҲРИН I [*мўғ.* баарин] *этн.* Туркийлашган мўғул қабилаларидан бирининг номи. *1924 йил маълумотига биноан, Ўзбекистонда 9000 га яқин баҳрин яшаган.* «ЎзМЭ».

БАҲРИН II *зоол.* Йиртқич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб қуш. *Маҳаллий овчилар уни оқ юзли лочин, шунингдек, баҳрин деб атайдилар.* «Фан ва турмуш».

БАҲС [*а.* بحث – муҳокама; тадқиқот, мубоҳаса] **1** Бирор нарса, ҳолат ёки масалани ёқлаш мақсадида ўтадиган мунозара, тортишув. *Фикр баҳсда қиёмига етади, дейди олимлар.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Баҳс кетаётганда, одатда бақирган томон ютқазади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Одатда фикрлар баҳси бўлган жойда тараққиёт ҳам тезроқ ютади.* Газетадан.

2 Илмий ёки диний адабиётда бирор масала, муаммога бағишланган қисм, бўлим. *Хатиб домла ҳам ушр баҳсини ортиқча узайтирмади, тезда китобни ёпди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 *спрт.* Мусобақа, беллашув. *Республика енгил атлетикачилари йирик баҳсларга қизғин тайёрланмоқдалар.* Газетадан. *Мерганлар баҳсида иштирок этаётган вакилларимиз ҳам бўш келишмаяпти.* Газетадан.

Баҳс очмоқ 1) мунозара очмоқ; 2) сўз очмоқ, гап бошламоқ. **Баҳс қилмоқ** 1) мунозара қилмоқ; талашмоқ, тортишмоқ; 2) *с. т.* бирор масала ҳақида гапирмоқ. *[Ҳасанали] Унар-унмасдан баҳс қилиб, ниҳоят, бу унар-унмаснинг охирига шу саволни ҳам улаб юборди: -Бу гал Марғилонга кечикдингизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БАҲСДОШ Мунозара (баҳс)да биргаликда қатнашаётган шахс; мунозарачи, баҳсчи. *[У] Ўз даъвосини исботлаб бергач, баҳсдоши: «Сеники маъқул» дейишга мажбур бўлди.* Газетадан.

БАҲСЛАШМОҚ I Баҳс (мунозара)да қатнашиб, ҳар хил фикрлардан бирини, хусусан ўз фикрини ёқлаб сўзламоқ; тортишмоқ, талашмоқ. *Ботир ёв келганда билинар, чечан – баҳслашганда.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки – мақол. *Ёшлик, севги-садоқат ҳақида қизғин баҳслашдилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Баъзан тўғри келмай қолса дидимиз. Дўстим, баҳслашамиз, ёнамиз лов-лов.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 *спрт.* Мусобақалашмоқ, ғолиблик учун курашмоқ. *Турнирда дастлабки тўрт ўринни эгаллаган шашкачилар.. биринчи лигада баҳслашиш ҳуқуқига эга бўладилар.* Газетадан.

БАҲСЛАШУВ Бирор масала юзасидан ўзаро тортишув, мунозара қилиш. *Бу таклиф баҳслашувга сабаб бўлди.* ▬ *Адабиёт назариясининг кўп масалалари юзасидан ҳали ҳам келишмовчиликлар, баҳслашувлар бор.* «Адабиёт назарияси». *Кўпинча бундай баҳслашувлар даҳанаки жанг доирасидан чиқаёзган кезларда Шерали.. ҳар икки томонни тинчлантирар эди.* С. Каромatов, Олтин қум.

БАҲСЛАШУВЧИ Мунозара, баҳсга қатнашувчи, мунозара иштирокчиси; низолашувчи. *Поэмада баҳслашувчи томонлар овози етарли даражада кескин ажралиб турмайди.* Газетадан.

БАҲС-МУНОЗАРА [баҳс + мунозара] Тортишувлар, мунозаралар. *Энди, катта мавзулардаги баҳс-мунозаралардан кейин, бу мушкуллик зиғирдаккина кўринди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БАҲСТАЛАБ [баҳс + талаб] Баҳс, мунозара орқали ҳал қилинадиган, баҳсга сабаб бўладиган, мунозарали. *Хайриддиннинг асарида эса айрим баҳсталаб жиҳатлар бор.* Газетадан.

БАҲСЧИ Баҳс юритувчи шахс, баҳслашишни яхши кўрувчи одам; мунозарачи.

Баҳсчи тўғри айтса ҳамки, ҳақ гапига ён босмай, Дўсти турган паллага тез тушиб олар посанги. Т. Ражабий, Нусхалар.

БАҲУЗУР [ба.. + *а.* حضور — иштирок этиш; келиш, кўриниш] *рвш.* **1** Хотиржам ҳолда, ўнғайсизлик сезмасдан, ташвишдан холи ҳолда, шошилмасдан, бамайлихотир; бемалол. *-Баҳузур ёшлиб ўтираверинглар. Далада ёз палласида ёшлиб ўтириш роҳат,— деди меҳмонларга мурожаат қилиб бой.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу одамлар.. дунёни сув босса, тўпиғига чиқмайдиган, баҳузур ёнбошлаб ётиб.. бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ҳеч қандай қийинчиликсиз; бемалол. *Бу ишни у баҳузур бажаради.* ▬ *Мен ўзига тўқ одамнинг боласиман, отамнинг топгани, ўзимнинг деҳқончиликдан топганим битта қорнимга баҳузур етади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ора узоқ бўлса ҳам, [Мастон кампирнинг] эркакча овози Ғуломжонга баҳузур етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 *кесим взф.* Бемалол, рухсат; майли. *-Чекишга қаршилик қилмайсизларми? -Баҳузур.* Ойдин, Суҳбати жонон.

Ўзига баҳузур Ҳеч нарсадан муҳтожлиги йўқ, ўзига тўқ. *У ўзига баҳузур одам.*

БЕ (е — чўзиқ) *унд. с.* Эътироз ёки ажабланишни, норозилик маъносини ифодалайди. *Бе-е, менда пўлат нима қилади, тақсир.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бе! Биз нимани тушунамиз. Тушунсак, сиздан сўраб ўтирармидик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Бе, шанғиллаган билан иш битар эканми? — деди Тожибой қўл силтаб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕ- [*ф.* بی — отлардан инкор маъносидаги сифатлар ҳосил қилувчи олд қўшимча, мас.: *беақл, безарар, бекарор*].

БЕАДАБ [бе.. + адаб] **1** Тарбия кўрмаган; тарбиясиз, адабсиз. *Беадаб бола. Адабни беадабдан ўрган.* Мақол. *Беадабдан хайр кутма.* Мақол.

2 Одоб, ахлоқ доирасига сиғмайдиган, адабдан ташқари; қўпол. *Обиджон жуда қўпол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болалар қочишар экан, одатда никоҳ куни айтиладиган хунук, беадаб сўзларни баланд қичқиришди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Хато; адабсизлик. *Беадаб биздан ўтибди, ёр кечирмасми бугун.* «Оқ олма, қизил олма».

БЕАДАБГАРЧИЛИК *с. т. айн.* **беадаблик**.

Беадабгарчилик бўлмаса *айн.* **беадаблик бўлмаса** *қ.* **беадаблик.** *[Рўзимат:] Агар беадабгарчилик бўлмаса, шу сабаблардан биттасини айтиб бермоқчиман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕАДАБЛИК Одоб-ахлоқ нормаларига сиғмайдиган хатти-ҳаракат, адаб доирасидан чиқиш; одобсизлик. *Э.. Турдиохун мулла, кечиргайсиз, беадаблик ўтибди-ку биздан..* «Ёшлик». *Агар қорнинг очиб, ичакларинг узилаёзса ҳам, овқат сўрамагин. Беадаблик бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аҳмоқнинг каттакичиги бўлмайди деганларидек, беадаблик ҳам ёшга қарамайди.* «Ёшлик».

Беадаблик бўлмаса *ёки* **беадаблик бўлса ҳам** *крш с.* Айтмоқчи бўлган гапи ёки қилмоқчи бўлган ҳаракати учун бошқаларга ҳурмат юзасидан олдиндан узр сўраш шакли, йўли. *Агар беадаблик бўлмаса, мен ҳам бир-икки оғиз сўзламоқчиман.*

БЕАДАБОНА *рвш.* Тарбия кўрмаган кишилардек, одоб-ахлоқ нормаларига риоя қилмаган ҳолда; беадабларча. *..уни шоҳ қизига тама қилишда ва олий зотларга беадабона муносабатда бўлишда айблаб, эртага тошбўрон қилиб ўлдирмоқчилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕАДАБЧИЛИК *с. т.* **1** *айн.* **беадаблик.** *Беадабчилик қилмоқ.* ▬ *-Ўртоқ Сафаров, мендан ўтди, сизнинг олдингизда беадабчилик қилдим, — деди [Бўтабой].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *айн.* **беадаб 2**. *Эй қариндошларим, бундай беадабчилик сўзни сўзламангизлар, подшо ҳақиқий худонинг ўзи.* «Юсуф ва Аҳмад». *Юсуфбек йигитларга қараб: -Бундай беадабчилик сўзни сўзланглар, — деди.* «Юсуф ва Аҳмад».

БЕАДАД [бе.. + адад] Катта миқдорли, сон-саноқсиз, бениҳоят кўп, беҳисоб. *Шоирларнинг дарди ҳам, қувончи ҳам беадад.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Ўлкамизнинг табиати ўзига хос. Ҳатто сувда ҳам беадад бойлигимиз бор.* Газетадан. *Ўрта Осиё ўрмонларини шимолдаги беадад ўрмонларга қиёслаб бўлмайди.* «Фан ва турмуш».

Жаҳли беадад Жуда кўп, керагидан ортиқ жаҳл. *Мана, тақсир, ҳали каминани гапир-*

дилар, бизга жаҳли беадад қилдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЕАЁВ *рвш.* Раҳм-шафқат қилмай, омон бермай; аямасдан, аёвсиз, шафқатсиз. *Қани шерлар, олға томон, ғалаба томон! Душманларни даҳшат билан қувинг беаёв.* Ҳ. Олимжон. *Муротали ишёқмасларга беаёв эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шабада эсиб турган бўлса ҳам, қуёш беаёв ўт пуркайди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

БЕАЁВЛИК Шафқат нима эканини билмаслик; шафқатсизлик, аёвсизлик. *Табиат ва инсон юзма-юз қолган эди. Кимсасиз чўл беаёвлигини кўрсатди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БЕАЖАЛ |бе.. + ажал| Ажали, вақт-соати етмасдан; ажалсиз. *Сенга насиҳатим шулдир, қулоқ сол, Асло ҳеч ким ўлмас, болам, беажал.* «Маликаи айёр». *Шоҳнинг ғазаби келса, қаландар, Беажал ўласан, келган меҳмонлар.* «Маликаи айёр».

БЕАЖИН Ажин тушмаган; ажинсиз. *..ошпазнинг бўтқа сачраган этигининг учидан тортиб силлиқ, беажин, тор пешонасигача разм солиб чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕАЗИЯТ |бе.. + азият| *рвш.* Ҳеч қандай азият чекмасдан, ҳеч бир қийинчиликсиз, осонлик билан; беозор, бемашаққат. *Беазият топилган пул суд қилмас.* Мақол.

БЕАЗОБ |бе.. + азоб| Азобсиз, қийинчиликсиз; машаққатсиз. *Бир кун келадики, бу золим фалак Бир қултум сувни ҳам бермас беазоб.* Умар Хайём, Рубоийлар.

БЕАЙБ |бе.. + айб| **1** Гуноҳи, айби йўқ; айбсиз, бегуноҳ. *Беайб одам.* ▬ *Беайб фуқаро кетди қутулиб.* «Нигор ва Замон».

2 Камчилиги йўқ, нуқсонсиз; беиллат. *Ҳар иш қилсанг, Ҳабибий, пухта қил, беайбу бенуқсон.* Ҳабибий.

Беайб парвардигор Айби, нуқсони бўлмаган ҳеч банда йўқ, деган маънода ишлатиладиган ибора. *-Беайб парвардигор,— деди Тунқотар. — Банда ҳамиша маъзур ва хатолидир, тақсир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕАМАЛ |бе.. + амал| **1** Амали, лавозими йўқ, лавозимсиз. *Кишим йўқ, давлатим йўқ, камбағалман, Ярағ йўқ, мансабим йўқ, беамалман.* Ҳабибий.

2 Ҳеч нарса билан шуғулланмайдиган, ишсиз; танбал. *Қизи ўн бешдан ошмай эрга берган ваҳший мардумни — ..беамал муллани ер ютсун.* «Ўзбек шоиралари».

БЕАМР |бе.. + амр| *рвш.* Амр-фармон бўлмасдан, ҳали буйруқ олмасдан; рухсатсиз. *Беҳуда сўзлаб турмагин менга, Подшодан беамр очмайман сенга.* «Рустамхон». *Ҳақдан беамр иш бўлмас, Ажал етмай чивин ўлмас.* «Муродхон».

БЕАНДАЗА |бе.. + андаза| **1** *рвш.* Андазадан фойдаланмасдан; андазасиз. *Кийимни беандаза бичмоқ. Беандаза кийим.*

2 *сфт. кўчма с. т.* Ўхшовсиз, беўхшов. *Ё гапим беандазами?* А. Қаххор, Сароб.

3 *сфт. кўчма с. т.* Чекини, меъёрини билмайдиган, қуюшқондан ташқари бўлган; ҳаддан ошириб юборадиган. *Йўқ, таажжубланманг, чунки беандаза редактор бундан нарига ўтолмаса, нима қилсин.* «Муштум». *Ҳаттоки балғамим сендан тозадир, Сенинг ифлослигинг беандазадир!* «Шарқ юлдузи».

БЕАНДИША |бе.. + андиша| Андишани билмайдиган, уялиб-нетиб ўтирмайдиган; андишасиз. *Саидий Мирза Муҳиддинга нисбатан Муҳаммадражабнинг адабсизлигидан хижолат бўлар, ичида «юзсиз, беандиша» дерди.* А. Қаххор, Сароб. *Исфандиёрнинг беандиша мулоҳазаси бош вазирга оғир ботди.* С. Сиёев, Аваз.

БЕАНДИШАЛИК Андишага риоя қилмаслик, андишасизлик. *Нусратбек хотинидан бу қадар беандишалик, йўқ, шафқатсизликни кутмаган эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Назар Рўзининг беандишалик билан айтган сўзидан Ёдгорбекнинг ғаши келди.* «Ёшлик». *Баъзи аёллар баланд ҳуқуқи, оналиги, аёллигини пеш қилиб, беандишалик, беҳаёлик кўчасига кириб оладилар.* М. Алавия, Болаларингизнинг отаси.

БЕАНДУҲ |бе.. + андуҳ| Ранжимасдан, шикоятсиз. *Оналар бизлардан бир зумда кетмас, йўқ, Улар узоқлашар оҳиста, беандуҳ.* М. Мирзаев. Оналар кетмоқда.

БЕАРАЗ |бе.. + араз| Араз қилмасдан, хафалашмасдан, ранжимасдан. *Баҳслаша берайлик холис, беараз, Токи баҳсимиздан гулласин жаҳон!* Шукрулло, Баҳслашув.

БЕАРМОН |бе.. + армон| **1** Барча орзу-умидлари рўёбга чиққан; армони қолмаган, армонсиз. *Беармон одам. Беармон яшамоқ.* ▬ *Кошки эди сўнг қўлингда эркаланиб берсам жон. Сўнгги нигоҳ сенда қолса, мен кўз юмсам беармон.* Зулфия.

2 *рвш.* Роса тўйгунча, мириқиб, қониқиб. *Чиндан ҳам ҳар бир тўйда тўполон қилиб,*

беармон ўйнаб-кулишга ўрганган болалар бу «улуғ тўй»дан норози эдилар. Ойбек, Танланган асарлар. *Хайр, эй, беармон кезган қирларим. Хайр, эй, йироққа қочган сўқмоқлар.* А. Орипов.

БЕАСО [бе.. + *а.* عصا – таёқ, ҳасса] Қўлида ҳассаси бўлмаган; таянчсиз, суянчиқсиз. *Борсанг кўйиға, қосидо, айтгил Муқимийдин дуо, Баским заифу беасо, мен мубтало қайга борай?* Муқимий. *Менга чечан десам, сўзга ҳам чиқдинг расо. Сўз тополмай лол қолдим, кампирдайин беасо.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

БЕАСОРАТ [бе.. + асорат] Ҳеч қандай таъсири, асорати қолмасдан, асоратсиз. *Комилжон Назирага тиббий ёрдам бериш йўлларини излади, унинг беасорат соғайиб кетишини ўйлайди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БЕАХЛОҚ [бе.. + ахлоқ] Ахлоқ-одобга амал қилмайдиган; ахлоқи ёмон; ахлоқсиз.

БЕАХЛОҚЛИК Ахлоқ-одобдан маҳрумлик.

БЕАҚЛ [бе.. + ақл] **1** Онги, фаҳм-фаросати паст; ақли йўқ; ақлсиз. *Беақлнинг оҳи йўқ, Боғламоққа шохи йўқ.* Мақол. *Ақлни беақлдан ўрган.* Мақол. ▬ *Беақл йўлдошдан яхшидир таёқ.* «Муродхон».

2 Ақл ишлатмасдан, ўйлаб ўтирмасдан қилинган; аҳмоқона, номаъқул. *Беақл гап. Беақл маслаҳат.*

БЕБАДАЛ [бе.. + бадал] Бадалсиз, ўрнини алмаштириб бўлмайдиган; қўлдан кетган, фойдасиз. *Қайлардасан, бебадал имкон, Қайлардасан, бетакрор қудрат.* У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

БЕБАРАКА [бе.. + барака] Унуми кутилган даражада бўлмаган, баракаси йўқ; баракасиз. *Бебарака овқат.* ▬ *Бўйдоқ юраверсанг, ишинг бебарака, рўзғоринг бефайз бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Оила бошлиғини ҳамма бебарака дерди. Балки онаси шунинг учун куйиб кетгандир.* «Ёшлик».

БЕБАРКАШ [бе.. + баркаш] Хоҳлаганча, ўлчамасдан; чексиз. *Эрали, Шерали.. бебаркаш ем бериб, уларга [отларга] муносиб абзаллар тузатиб, олти ой боқди.* «Эрали ва Шерали». *Жисмимда иситма тобидин оташдур, Жонимға балоу ғусса бебаркашдур.* Бобур.

БЕБАРОР [бе.. + барор] Ҳеч қандай фойда келтирмайдиган; тарбиясиз, ёмон. *Бебарор ўсган ўғилдан қилиқли ўсган қиз яхши, дейдилар.* Т. Сулаймон, Интизор.

БЕБАХТ [бе.. + бахт] *айн.* **бахтсиз.** *Бебахт қиз.* ▬ *Бебахт Зубайда! Шу қўшиқни яхши кўрар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Мутавалли Руҳилло хонадонидаги ўша бебахт кунлари ёдига тушса, юраги орқага тортиб кетарди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

БЕБАҚО [бе.. + бақо] Тез ўтиб кетадиган, доимий, абадий турмайдиган, сақланмайдиган; ўткинчи. *Бебақо дунё.* ▬ *[Ҳусайн:] Тахт бебақо, дунё бевафо.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *-Илло, бу бебақо дунёда фақат ҳақ сўз боқий қолур, – деди Бобур Мирзо.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БЕБАҲО [бе.. + баҳо] Ҳеч баҳолаб, баҳосига етиб бўлмайдиган, ўта қимматли; баҳосиз. *[Навоий:] Сенга беш бебаҳо ҳайкал қурурмен. Гаҳи Лайли, гаҳи Ширин бўлиб сен, Яшарсен доимо достонларимда.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз, Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг.* F. Ғулом. *Муҳаббат деган нарса жуда оз кишиларга насиб бўладиган бир дурри бебаҳодир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕБАҲРА [бе.. + баҳра] **1** Баҳра (фойда, лаззат) олиш ҳуқуқидан ёки имкониятидан маҳрум бўлган; баҳрасиз. *Хуллас, у болалигида отасиз қолиб, ота меҳридан бебаҳра ўсган эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Бошқа йигитлар қатори, Набижон ҳам Нафисани севиш бахтидан бебаҳра қолмади.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари.

2 Фойда бермайдиган, фойдаси йўқ, фойдасиз. *Бевафо дўстдан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши.* Мақол. ▬ *Бебаҳра гиёҳдан яхшидир япроқ, Муҳаббатсиз гулдан ортиқдир тупроқ.* «Муродхон».

БЕБИЛИСКА *с. т.* **1** Осонлик билан, меҳнат-машаққатсиз топилган; текин ва ҳисобсиз. *Бебилиска даромад.* ▬ *Отасининг паноҳида бебилиска пул билан ҳаёт кечирган Шокир ичи қора бир одам эди.* Ҳ. Нўъмон, Фасллар. *[Насимжон] Бебилиска пул топишга одатланиб, хизматини тарк этади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бебилиска пул топишга ўрганиб қолган Исмоилов кўп вақт дами ичида юрди.* Газетадан.

2 Пала-партиш, бетартиб; режасиз. *Шундай фактлар ҳам борки.. суғориладиган ерлардан бебилиска фойдаланилмоқда.* Газетадан. *Баъзан металл нақадар бебилиска сарфлаб юборилаётганини айтмайсизми!* Ш.

Рашидов. *Душман пулемёти бебилиска ниқобланганидан, артиллериямиз овозини ўчиришдан ожиз эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕБИЛЧАК *шв.* Оёқ юзининг дўнг жойи. *Туфли бебилчагимни сиқяпти.* ▬ *Аскар оёғини кўтариб, бебилчагини пешонасига текказди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

БЕБОЗОР [*ф.* بی‌بازار – бозорсиз, бозор бўлмаган]: **бебозор кун** Бозор кунидан бошқа кун; бегим куни. *Бу ерда бозор кунлари билан бебозор кунларининг фарқи сезилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕБОК [*ф.* بی‌باک – қўрқмас, жасур; қўпол, дағал] Ҳеч нарсадан қўрқмайдиган, ҳеч қандай ножўя ишдан қайтмайдиган, ҳайиқмайдиган; тап тортмайдиган; шум, баттол. *Ярим кечаси «Ўғлон азиз» қабристони ёнида уч бебок, номаълум қароқчи йўл устида пайдо бўлибди.* Мирмуҳсин, Чўри. *Ёмон йўлда адабсиз юрса ким бебоку беҳуда, Топиб бир кун гирибонидан олмоққа бало истар.* Ҳабибий.

БЕБОШ 1 Боши (калласи) йўқ; боши кесилган, бошсиз. *Бир севгини айларканман фош, Истамасман, севгингиз асло Ҳайкал каби бўлишин бебош.* Сайёр.

2 *кўчма* Ақлсиз, нодон. *Мен бебош қулингизни маъзур тутинг.* «Шарқ юлдузи». *Дадажон, бебош ўғлингизни кечиринг, начора, дунёга сизларни ғам-ғуссага ботиргани келган эканман.* К. Яшин, Ҳамза.

3 *кўчма* Тўғри маслаҳатга юрмайдиган; ҳеч кимга қулоқ солмайдиган; гапга кирмайдиган; қулоқсиз; тарбиясиз. *Неча кундан бери акангни кириб кўр, дейман, бу бебош уяламан, деб ҳеч кирмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Азизхон бебош, ерга урса кўкка сапчийдиган, қилиш-қилмишидан элга нафи тегмайдиган бебошвоқ йигит.* У. Норматов, Талант тарбияси. *..ёшлигим ҳам бебош ўтган. Ахир, бебош йигитга ким ҳам кўнгил қўярди, – деди Усмон.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

4 *кўчма* Тарбия-интизомга бўйсунмай қўйган; итоатсиз, ўзбошимча. *Подшоҳларини бекор қилган Россия халқи.. жуда бебош бўлиб кетган, ҳозир ҳукумат бошида ўтирганларга ҳеч ким итоат қилмайди.* С. Айний, Қуллар. *Ғузор фуқароларига маълум бўлсинким, тоғу тошларда қочиб юрган бебошлар келиб, Бек жанобларининг оёқларига йиқилсалар, афв этурлар.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳозирча исён тугини кўтариб келган бу бебошларнинг гапига кўнишдан бошқа илож йўқ.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

5 *кўчма* Ёмон йўлга кирган, ахлоқи бузилган. *Отаси, қандайин нозанин жувон тўғри келса ҳам, кўз қирини ташламасди. Бу бебош бўлиб кетди, тиядиган кишиси бўлмади.* Ойдин, Ҳикоялар. *Шундай бебош бўлиб кетди қизгинанг, Ота-эна фарзандини тийимайми?* «Гулнорпари».

6 *кўчма* Тийиб, тўхтатиб, қайтариб бўлмайдиган; жиловсиз. *Бебош шамол. Бебош дарё. Бебош тўлқинлар.* ▬ *Амударё дали – телба дарё, бебош дарё дейишади.* Раҳим Бекниёз. *Бебош изғирин бу кенг даштда елиб-югуради.* Ҳ. Шамс, Душман. *– Сесканиб уйғониб кетдим. Ўрнимдан туриб ўтирдим, бебош хаёл мени олиб қочди, – деди Нафиса.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

БЕБОШБОФ *айн.* **бебошвоқ.**

БЕБОШВОҚ 1 Бўшатиб, ечиб юборилган, бошвоқсиз. *Бебошвоқ мол.* ▬ *Сигир жониворни йил-ўн икки ой бебошвоқ қўйдингми – тамом, ундан қўлингни ювиб, қўлтиғингга уравер.* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари. *Бизнинг даргоҳга яқин жойда икки яшар чамали бир ола танача бебошвоқ ўтлаб юрар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 *кўчма айн.* **бебош 3, 4, 5, 6.** *Бетончиларимиз орасида бир-иккита бебошвоқ болалар бор, улар кўпинча одамларни ишдан қўйиб, сандироқлаб юради.* Ш. Ғуломов, Ёркин уфқлар. *Азизхон.. элга нафи тегмайдиган бебошвоқ йигит.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Чақмоқдай бебошвоқ, тошқиндай бераҳм, Лекин кўзларингда бир олам ҳаё.* Миртемир.

БЕБОШЛИК 1 Эркинлик, шўхлик; ақлсизлик; тарбиясизлик. *Ёшлик – бебошлик.* Мақол. ▬ *Нурли чеҳрангизда қолдиргандир из Болалигимизнинг шўх бебошлиги.* А. Мухтор, Асарлар. *Вой ўлай, шотини олиб қўйиш эсимга келмаганини қаранг.. Ҳой қиз, тушинг. Бундай бебошлик қилманг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўзбошимчалик, қонунсизлик. *Амалда сиз айтгандай қилинса, бебошликка катта йўл очилади, ҳаммаёқ анархия бўлиб кетади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БЕБУРД [бе.. + бурд] **1** Бир гапда турмайдиган, ваъдасининг устидан чиқмайдиган; тайинсиз, субутсиз. *Бебурд одам. Бебурд бўлмоқ. Нодондан ақл кутма, бебурддан*

— *номус.* Мақол. ▬ *Олманинг оқидан кўки яхшироқ, Ёрнинг бебурдидан йўғи яхшироқ.* «Қўшиқлар».

2 Тутуриқсиз, маъносиз, бемаъни. *Бебурд гап. Беҳуда ҳаракат бебурд қилар.* Мақол.

БЕБУРДЛИК Сўзида, ваъдасида турмаслик; тутуриқсизлик. *Жамоамиз бунинг бемаъни иш эканини дарров пайқайди, қурилиш бошқармасининг бебурдлиги.. деб англайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

БЕВА [*ф.* بیوه — эри ўлган ёки талоқ қилинган хотин] Эри ёки хотини ўлган ва бошқа турмуш қилмаган; тул. *Бева чол. Бева хотин. Номарднинг хотини бўлгунча, марднинг беваси бўлган яхши.* Мақол. ▬ *Домла бундан уч йил бурун бева қолиб, унга гоҳ сингиси, гоҳ узатган қизи қараб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Балки қаршингизда келгандир мунис, Бева келинчакнинг сўник рухсори.* А. Орипов.

БЕВА-БЕЧОРА Қаровчиси йўқ, ғамхўрликка муҳтож, ночор кишилар. *Мардикор, аҳли косиб, бева-бечора ўз қорнини тўйдирса, бас-да!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оҳу зорлари кўнглингизни юмшатмайдими?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕВАЖ(Ҳ) [бе.. + важ(ҳ)] *рвш.* Бирор сабаб, асос бўлмагани ҳолда; важсиз, сабабсиз. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*] *Қўй, қизим, йиғлама. Расми, ота-она, ака деган беваж шунақа қилмайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БЕВАЛИК Эрсизлик ёки хотинсизлик ҳолати; эрсиз ёки хотинсиз ўтаётган умр. *Энди, тақсирим, бевалигим ҳам жонимга тегди.* Ҳамза. *Беваликда не ҳасратда катта қилганман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БЕВАСИҚА [бе.. + васиқа] **1** Ҳужжати йўқ; васиқасиз. *Бевасиқа уй.*

2 *кўчма с.т.* Бурдсиз, лафзи йўқ, бетайин. *Бевасиқа одам.*

БЕВАТАН [бе.. + ватан] **1** Уй-жойи, бошпанаси, ватани йўқ; дарбадар. *Суҳбатнинг охирига бориб, Полвон ўзини жуда эркин ҳис қилди, «бу яхши одам экан, беватан, бечора экан», деб қўйди ичида.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Рустамов қайси ҳовлида туради? — У саёқ, беватан.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ўз элидан, ватанидан ажралган, мухожир, ватангадо. *Не гуноҳим бор экан, Душманлар қилди беватан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 *тар.* Хива хонлигида заминдорлардан ёки давлатдан ижара ер олиб, ўша ерда ишлаган деҳқон.

БЕВАФО [бе.. + вафо] **1** Аҳд-паймонни бузувчи; садоқатсиз, вафосиз. *Бевафо ёр. Бевафо дўстдан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши.* Мақол. ▬ *Асло бевафога бермангар кўнгил, Бағрингни қон этиб кетади бир кун.* «Қўшиқлар».

2 *кўчма* Ҳеч кимга абадий берилмаган, вафо қилмайдиган, вафосиз; ўткинчи, бебақо. *Эй дунёйи бевафо! ..Шу йигитдан бир қатра бахтни аядингми!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ки дунё бевафодур, бевафодур, Кўнгул қўймоқ анга айни хатодур.* «Таашшуқнома».

БЕВАФОЛИК Ўз аҳдида, ваъдасида турмаслик, вафо қилмаслик; хиёнат, садоқатсизлик. *Ўз навбатида, у ҳам бир қизнинг бевафолигидан шикоят қилиб, пича ёш ҳам тўкди.* А. Қаҳҳор, Сароб. [*Жамила Гофирга:*] *Хайр, Гофиржон, бир умр хайр! Сенга бевафолик қилмайман!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕВАҚТ [бе.. + вақт] *рвш.* **1** Одатдаги, белгиланган вақтдан илгари, вақт-соати етмасдан. *Бевақт ўлим.* ▬ *Қурбон ота яна неча йиллар эшоннинг хизматида бўлиб, бевақт кучдан қолди.* А. Қаҳҳор, Тўй. *Қодир оллоҳ, сен биласан ҳолимни, Доно эгам, бевақт берма ўлимни.* «Маликаи айёр».

2 Ноқулай, номатлуб вақтда; бемаврид. *Бевақт келиб, сизларни йўлдан тўхтатдимми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мансур бевақт кирганидан хижолат чекиб, ҳамон эшик орқасида турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Кеч тунда; бемаҳал. *Бевақт йўл юрма.* ▬ *Бевақт бўлиб қолганидан ўша ерда тунаб қоладиган бўлишди.* С. Аҳмад.

БЕВОСИТА [бе.. + восита] *рвш.* Бирор-бир воситасиз, ёрдамсиз, тўғридан-тўғри. *Муҳокамада бевосита қатнашмоқ. Ишга бевосита раҳбарлик қилмоқ.* ▬ *Сўз бойлиги боланинг хотираси билан ҳам бевосита боғлиқ.* "Саодат". *Ахир, у бевосита энг юқорига бўйсунади.* "Шарқ юлдузи".

БЕВОШ *с.т. айн.* **бебош 3-6.**

БЕВОШЛИК *с.т. айн.* **бебошлик.**

БЕГЕМОТ [*қад. яҳ.* behemoth — сув оти] Тропик Африка кўл ва дарёларида, шунингдек, уларнинг атрофида яшайдиган,

териси қалин йирик сутэмизувчи ўтхўр ҳайвон; сув айғири.

БЕГИМ: бегим куни *шв.* Белгиланган бозор кунларидан бошқа кун. *Э ўғлим, булар бозор куни халқни алдайди, бегим куни бир-бирини алдайди.* «Муштум».

БЕГИМСУЙДИ Пўстида тарам-тарам белгиси бор қовун тури. *..докторларнинг елкасидаги халталар бегимсуйди қовуннинг пўстига ўхшаб йўл-йўл эди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

БЕГОЙИМ *айн.* **бек ойим** (*қ.* **бек** I) *Шошмай турсанг, бегойим.. остимда гижинглаган отим ҳам бўлади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЕГОНА I [*ф.* بیگانه – қариндош ёки таниш бўлмаган; ёт] **1** Қариндошлик ёки бошқа жиҳатдан бир тоифадаги, гуруҳдаги кишилардан четда турувчи, уларга муносабати бўлмаган; ёт. *Менга бегона бўлсангиз, ўғлингизга бегона эмассиз-ку.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Йўлчи учун бу қиз энди бегона эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Элмурод унинг ёнида ўтирар ва беихтиёр унинг чиройли кўзларига дамба-дам қараб қўяр, назарида, Фотима тобора узоқлашиб, тобора ёт ва бегона бўлиб бораётганга ўхшар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Бегона қилмоқ 1) ўзидан узоқлаштирмоқ, ёт кишилар қаторига ўтказмоқ; 2) *кўчма* четга кеткизмоқ, бировнинг қўлига, ихтиёрига ўтказиб юбормоқ. *Агар бундан кейин ҳам насияга гўшт олмоқчи бўлсалар, савдони бегона қилмай, менинг олдимга келаверсинлар.* «Латифалар». *Ақлни бегона қилманг! Агар чора кўриш лозим бўлиб қолса, мен бу ерда.* Н. Сафаров, Соҳиб чангал.

2 Тегишли бўлмаган, четдан келган; чет. *Тунлари ҳар ҳовли эшигида ўша ерда яшовчилардан навбатчилар тайинланади – бегона кирмасин.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бир ерга янги келган бегона одам дарров ҳаммани таний олмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзгаларга тегишли, нотаниш; ўзга. *Бегона шаҳар.* ▬ *Мана энди, бегона кўз, бегона қулоқнинг йўғида учови хохолашиб, оғиз-бурун ўпишиб келаётир.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аёл.. бегона тилда гаплашувчиларга тикилиб, ранги ўчиб, ўрнидан турди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Уларнинг [меҳмонларнинг] гаплари, муомалалари, юриш-туришлари Йўлчига тамом бегона туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Хабари бўлмаган, кўрмаган, билмаган; ёт. *Ҳаётнинг дағал муомаласидан бегона, фақат унинг чучук сўзларинигина тинглаб келган Отабекка бу хўрлик турмушдан биринчи зарба эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо Уксиннинг кўнгли ўйин-кулгини кўтармас, шодлик унга бегона эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бегона ўт Одамлар экмайдиган, аммо маданий экинлар орасида тасодифий уруғдан кўкариб чиққан ёввойи ўт. *Ердан яхши унум олиш учун ернинг бегона ўтлардан тозаланиши, кузда чуқур чопилиши, гўнг солиниши каби масалаларга кўп аҳамият бериб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕГОНА II Бекларга, беклар наслига хос бўлган, дабдабали, ҳашаматли; бекларча.

БЕГОНАЛАШМОҚ Қариндошлардан, яқин кишилардан узоқлашмоқ, ёт кишидек бўлиб қолмоқ. [*Кумуш*] *Кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига бегоналашиб боргани-ни яхши англар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Саидий ҳануз Мунисхондан бегоналашиб кетгани йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕГОНАЛИК 1 Бегона кишининг ҳолатига тушишлик. *У [Элмурод] кун сайин ака-ука, ёр-оғайнига айланиб бораётган кишилар орасида ўзининг бегоналигини унута борди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аввалига ётсираш, бегоналик уни қийнади. Кейин эса Мирзони одамларнинг ўша баланд тоғлардек улуғ қалби, покизалиги ўзига ром қилиб олди.* «Ёшлик».

2 Ёт, чет кишиларга хос бўлган муносабат. [*Гулсумбиби:*] *Бегона ҳар вақт бегоналигини қилади. Қизим бахтли бўладими, ўтда ёнадими, Мирзакаримбойга бари бир.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕГОНАСИРАМОҚ Ҳали ўрганиб улгурмаган, нотаниш, ёт кишилар ўртасида ўзини бир қадар ноқулай сезмоқ, ўзини ёт ҳис қилмоқ. *Бола Нормат полвонга бегоносираб қаради.* «Ёшлик». *Иккинчи она ва унинг болалари Очилга ёмон кўз билан қарашмаса ҳам, ҳар ҳолда, у бегонасирар, сал нарсани кўнглига олиб ўксир эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БЕГОР [*ф.* بیگار – мажбурий ва бепул хизмат] *шв.* Мажбурий хизмат, ҳашар (ўтмишда хон-беклар томонидан камбағал фуқарони бепул ишлатиш усули). *Хоннинг фармонига кўра, ҳар ким бегорда ўн икки кун текинга ишлаб бериши керак эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БЕГУМОН [бе.. + гумон] *рвш.* **1** Гумонсиз, шак-шубҳасиз; бирор фикр, нарсаҳодисага шубҳаланмай ишонишни англатади. *Бегумон билдим, Ҳабибий, бор экан меҳру вафо.* Ҳабибий.

2 Ўйлаб, гумонсираб ўтирмасдан. *Ҳовлига келди азиз меҳмон, Чопа келинг бегумон.* «Нурали».

БЕГУНОҲ [бе.. + гуноҳ] Гуноҳи, айби, жинояти йўқ; гуноҳли иш қилмаган; айбсиз, гуноҳсиз. *Бегуноҳ гўдак.* ▬ *Бегуноҳ мўминларни ўлдириверіб, жаннатни ҳам тўлдириб қўйдингиз.* «Латифалар». *Бегуноҳ гўдакка ўхшарди у. Бундан беш йил илгариги каби ҳамон мунис эди.* «Ёшлик».

БЕДА Дуккакдошлар оиласига мансуб, бир ва кўп йиллик ўсимлик. *Ҳўл беда. Беда сепмоқ. Беда ўрмоқ.* ▬ *Супа, чорпоя атрофларида янги ўрилган беда ҳиди гупириб анқиди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕДАВ [*ф.* بدو – югурик, учқур *ёки а.* بدوی – саҳройи от] **1** Учқур, ўйноқи (от ҳақида). *Кун ҳисобин ой олар, бедав ўрнин той олар.* Мақол. *Бедав бойловда семирар, Қўй-қўзи – яйловда.* Мақол.

2 *кўчма* Қаттиқ эсувчи, шиддатли. *Туркман чўлларининг бутун тақдири Бедав қуюнларнинг измида қолди.* Ғ. Ғулом.

БЕДАВЛАТ [бе.. + давлат] Бойлиги, давлати йўқ; камбағал, қашшоқ. *Бедавлат бозорга борса, шум хабар келтирар.* Мақол.

БЕДАВЛАТЛИК Камбағаллик, қашшоқлик, фақирлик. *Бедавлатлик бўлган сўнг, Қариндошлар ғаш бўлар, Бадавлатлик бўлган сўнг, Бегоналар дўст бўлар.* Мақол.

БЕДАВО [бе.. + даво] **1** Давоси йўқ, тузалмайдиган, тузатиб бўлмайдиган. *Тоҳиржон киноя билан жилмайди: «Меники бедаво дард, укам. Бирон кун енгилланиш йўқ».* Ойбек, Танланган асарлар. *«Ҳамма дардга бор даво, ошиқнинг дарди бедаво», дебди шоир.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Дарди бедаво 1) давоси йўқ, тузалмас касаллик. *Вафосиз ёр, деб тушдим бу дарди бедаволарга, Ўлимнинг ваҳмидан ҳардам юрак тўлганга йиғлайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) *кўчма с. т.* тузатиб, эпақага келтириб бўлмайдиган (иш, нарса ёки одам); дахмаза. *Бу жуда дарди бедаво иш бўлди-да!*

2 *кўчма с. т.* Кўриниши хунук, ёқимсиз; чиройлининг акси. *Эрим қиморвоз бўлса ҳам, чўтир, бедаво бўлса ҳам, ёмон эмасди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Чиройлимисан? Ҳа, ҳа, хунуксан, бедавосан! Бўйнингга ол, хунукман де!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Туркийда келтирибдурларким: «Қўнса давлатнинг қуши бир бедавонинг бошиға, Кўргали келгай Сулаймон ул гадонинг қошиға».* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕДАЗОР Беда экилган, беда ўсиб турган майдон; бедапоя. *Улар пича юриб, тўрт-беш таноб жойни ишғол этган бедазорга чиқишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Беданаларнинг парвозни унутиб, семириб кетганлари йўрғалаб, бедазорга ўрмалаб кириб кетишди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕДАКОР Беда экиш билан шуғулланувчи, беда етиштирувчи.

БЕДАКОРЛИК *айн.* **бедачилик**. *Хўжаликларда бедакорликни қатъий суратда яхшиламоғимиз.. керак.* Газетадан.

БЕДАНА 1 Товуқсимонлар туркумининг қирғовулсимонлар оиласига мансуб парранда, кичик сайроқи қуш. *Урушқоқ бедана. Тезотар бедана. Салмоқи бедана. Бедананинг «вит» дегани – қочгани.* Мақол. *Ўтлоқда бедана кўп, дангасада – баҳона.* Мақол. *Бедананинг уйи йўқ, қайга борса – битбилдиқ.* Матал.

Бедана юриш Майда қадам ташлаб, тез-тез юриш. *Бегимхон гузардан тезлаб ўтиб, катта йўлдан бедана юриш қилиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аппончи бедана юриш қилиб, гўрковнинг олдига ўтиб, йўл бошлади.* «Ёшлик».

2 Шу қушнинг гўшти (овқат сифатида). *Бедана билан каклик еб, бизга зоғ қолдирасиз.* «Аския».

БЕДАНАБОЗ Бедана асрашни ва уриштиришни яхши кўрадиган шахс, бедана ўйновчи. *Беданабоз одам.* ▬ *Бир ой ўтар-ўтмас туппа-тузук беданабоз бўлди-қўйди.* С. Нуров, Нарвон. *Боз-боз, дорбоз, найрангбоз, бачабоз, қиморбоз, беданабоз, каптарбоз каби бозларни манъ қилсангиз, менга иш топиб бер, дейдиган кўпаяди-қолади.* «Луқмони Ҳаким».

БЕДАНАМАШАК, беданамошак Балиқчилар туркумининг лойхўраклар оиласига мансуб қуш. *Беданамашак тунги қуш бўлиб, кечаси овга чиқади; чувалчанглар, ҳашарот, қисман ўсимликлар билан овқатланади.* «ЎзМЭ».

БЕДАПОЯ *айн.* **бедазор**. *Намозшомда бедапояга ёлғиз бордим.* М. Хидир, Қирғоқ-

лар. *Нусратбек арықдан сакраб, бедапояга ўтди. Энгашиб, бир тутам йўнғичқа юлди.* С. Нуров, Нарвон.

БЕДАРАК [бе.. + дарак] *рвш.* Ҳеч қандай хабар (дарак) йўқ, ном-нишонсиз, хат-хабарсиз; дараксиз. *Бедарак кетмоқ. Бедарак йўқолмоқ.* ▬ *Индинига эрталаб она-бола йўлга чиқиб, бедарак кетган отани излаб кетдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У эрта билан шаҳардан келган суратчи йигит билан Кўкоролга кетганича ҳамон бедарак эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БЕДАРВОЗА [бе.. + дарвоза] **1** Дарвозаси йўқ, дарвоза қўйилмаган. *Ҳовли бедарвоза эди.*

2 Қоровулсиз, назоратсиз. *Ҳой, иним, шофёрга айтиб қўйинг, шаҳар бедарвоза бўлиб қолганми?* С. Нуров, Нарвон. *Аввал келишсин, кейин бир гап бўлар, ҳар тугул шаҳар бедарвоза эмас.* «Ёшлик».

БЕДАРД [бе.. + дард] Ғам-ташвиши йўқ, бепарво, лоқайд. *Бедарднинг ёнида гапирсанг, боши оғрир.* Мақол. ▬ *Муҳаббатсиз кўнгил ўлмоғи маъқул, Кимки бедард, хазон бўлмоғи маъқул.* «Ёшлик». *Сўнг шеър ўқиб ҳайқирдик чунон, Бедардларга бўлсак ҳам кулги.* «Ёшлик».

БЕДАРМОН [бе.. + дармон] **1** Дармони, мадори йўқ; қувватсиз, ҳолсиз, заиф. *Бедармон чол. Оёқларим бедармон.* ▬ *Қанча юрди шу тахлит, суянмоққа нимадир қидирди чоғи, қулочларини ёзди.. бедармон оёқлари чалишди, нимагадир қоқилди-ю, юз тубан ерга йиқилди.* «Ёшлик».

Бедармон тортмоқ Куч-қуввати кетиб, мадори қуриб бормоқ. *Доим захда ўтириб ишлаганимданми ёки ўзимнинг табиатимда заифлик борми, ишқилиб.. кўп вақтдан бери бедармон тортиб юрибман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Яхши ўсолмаган, нимжон (ўсимлик ҳақида). *Бедармон ниҳол.* ▬ *- Кўп звеноларнинг ғўзаси жуда бедармон. Чопиқ ва суғориш сифати ҳар жойда бир хил эмас, — деди Ўктам.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЕДАРМОНЛИК Дармонсизлик ҳолати, дармонсизлик, мажолсизлик.

БЕДАХМАЗА [бе.. + дахмаза] *рвш.* Ортиқча дахмазаси йўқ, ташвиш орттирмайдиган; беташвиш.

БЕДАХОНА Беда ва умуман хашак босиладиган (сақланадиган) уй ёки болохона. *Бу уй илгари бедахона бўлганидан, дарчаси ҳам йўқ, токчаси ҳам йўқ, тоқиси ҳам йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕДАЧИЛИК Беда экиш, беда етиштириш ишлари; бедакорлик. *Бедачиликни юксалтириш. Бедачилик хўжалиги.*

БЕДИЛ [*ф.* بیدل — севиб қолган, севилган] **1** *кт.* Маъюс, ҳасратли; ғамгин. *Бунчалар қаттолсан, о сирли олам, Бунчалар бедилсан, бепоён хилқат.* А. Орипов.

2 *кўчма* Кўнгилсиз бўлган, кўнгли совиган. *Дардсиз, бедил била ҳаргиз мусоҳиб бўлмағил.* Ҳамза.

3 *кт.* Ўта даражада ошиқ, ишқ ўтида куйган. *Чироғпоядаги шам бедиллар юрагидек титраб, меҳмонхонани аранг ёритар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бедил (эркаклар исми).

БЕДИЛОНА Шоир Бедил (Мирзо Абдуқодир — 1644-1721 йиллар) ғазина хос бўлган, бедилсифат. *Бедилона мисралар. Бедилона шеърият. Бедилона руҳ.*

БЕДИЛХОНЛИК Бедил шеърларини ўқиш, уларнинг мазмунини ўрганиш билан машғул бўлиш ҳамда шу асосда ташкил этиладиган шеърият кечаси. *Бедилхонлик кечаларини уюштириш ва ўтказиш.*

БЕДИН [бе.. + дин] *айн.* **динсиз.** *Бир фабриканинг ёнига етиб эрдим, эшикдан бир хуносаи мушкил соч қўйғон бедин чиқуб келди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕДОВ *айн.* **бедав.**

БЕДОД [*ф.* بیداد — адолатсизлик, зулм] Зулм, қаҳр, шафқатсизлик. *Фалак бедодидин, дўстлар, омон йўқ.* «Ёшлик». *Инглиз қуролларин асрий жавру бедодин, Қиссаларда ҳиссасин шарқлик халқлардан сўранг.* Ғ. Ғулом.

Бедод бўлмоқ Ҳеч кимга арз-дод қилолмай, ноилож қолмоқ. [*Ҳайитжон Тўлахонга:*] *Бир одамга берайликки, дўстлар шод, душманлар бедод бўлиб, ота-она, қавму қариндошларингниям бундай орзу-армони ушалсин.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Таралла бедод** Ҳеч нарса парвойига келмай санғиб юрувчи, енгилтак; ишёқмас. *Таралла бедодга жон ғанимат.* Мақол.

БЕДОДЛИК Арз-додга ҳеч ким қулоқ солмайдиган, адолатсизлик, қонунсизлик ҳукм сурган ҳолат. [*Ғофир қозига:*] *Бу қандай зулм, бу қандай бедодликки, севган хотинимни золим бой тортиб олмоқчи бўлса-ю,*

менга ёрдам бериш ўрнига, бойнинг ёнини оласиз. Ҳамза. Бой ила хизматчи. *Ахир қандай бедодлик бу, Миянгизга урар қон, Қолмаётир бу дунёда На инсофу на виждон.* А. Орипов.

БЕДОМ-ДАРАК, бедому дарак *рвш.* Ҳеч қандай дараги бўлмай; бутунлай бедарак; хат-хабарсиз. *Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўғлининг дард-фироқида куйиб, ётиб қолиптилар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Оббо сиз-эй, мунча бедому дарак бўлиб кетмасангиз? Тинчликми ўзи?* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

БЕДОНА I [*ф.* بیدانه — уруғсиз, данаксиз] Уруғсиз қора кишмиш узум ва ундан тайёрланган майиз.. *Сersув ва хилма-хил узум кўп. Қоражанжал, бедона, соҳиби, дилкафтар, бувваки — хуллас буларнинг нави беҳисоб.* Ойбек. Болалик.

Бедона тут Тутсимонлар оиласига мансуб, меваси оқ, ширин, уруғсиз дарахт.

БЕДОНА II Бир-икки яшар молнинг терисидан ишланган чарм. *Енгил бедона маҳсиси билан қала кафши [Раънонинг] кичкина оёғига жуда келишган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕДОР [*ф.* بیدار — уйғоқ; ҳушёр] **1** Уйқуга кетмаган, ухламаган ҳолатда; уйқусиз, уйғоқ. *Бедор кўзлар. Тунни бедор ўтказмоқ. Бедор тунлар.* ▬ *Мактабни тугатаётган фарзандининг тунларни бекорга бедор ўтказмаётганлиги кўриниб турарди.* Газетадан.

2 *кўчма* Ҳушёр, сергак. *Бедор чегара соқчилари.* ▬ *Мен осойиш тунда беғам, беозор, Бахт берган тупроқни сақлайман бедор.* Зулфия. *Фарзандлар бошида она чироқдай Оламда танҳо у бедор посбон.* Г. Жўраева, Иқбол.

БЕДОРЛИК Уйқусизлик; сергаклик. *Ҳаяжондан, бедорликдан мадори қуриган аёлни юпатадиган юмшоқ муомала, илиқ-иссиқ сўз керак эди.* Н. Саломова, Ҳурматга лойиқ. *Шу кеча, бутун тун бедорликда ўтди, ухламади.* «Ёшлик».

БЕДОҒ [бе.. + доғ] Ҳеч қандай доғ, гард юқмаган; губорсиз. *Хонқиз чўққилари нақадар бедоғ, Ҳар қари чўпонинг — бир улуғ бахши.* Миртемир.

БЕЖАМА 1 *от* Безак, зеб, ҳашам. *Бежамаси кўп, бачкана иморат.*

2 *сфт.* Безатилган, безакли, сернақш, серҳашам. *Бежама эшик. Бежама уй.*

3 *сфт. кўчма салб.* Дабдабали, қуруқ, сохта сўзлар, қочиримлардан иборат бўлган. *Бежама гаплар. Бежама услуб.*

БЕЖАМАДОР *айн.* **бежама 2, 3.** *Бежамадор қути. Бежамадор услуб.*

БЕЖАМОҚ 1 *айн.* **безамоқ.** *Кўғирчоқни бежамоқ.* ▬ *Бу узатиш мажлисини жонли, руҳли ўтказмоқ учун энг асл, энг нафис кийимларини кийиб, фавқулодда ҳусн оламини яна бир қат, яна бир қайта бежабдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Чиройли қилмоқ, келиштирмоқ. *Япянги кўк шоҳи тўн кийган устод янги тақяга саллани бежаб ўрамоқда эди.* Ойбек. Навоий.

3 *кўчма салб.* Дабдабали қилмоқ, сохта ибора ва қочиримлар билан тўлдирмоқ. *Гапни ҳўп бежайсиз-да.*

БЕЖАНЖАЛ Жанжалсиз, тортишувсиз. *Иш бежанжал битди.*

БЕЖИЗ [*ф.* بی‌چیز — буюмсиз, камбағал; ҳеч нарса] Бекор, бекорга, бекордан-бекор, асоссиз (*фақат бўлишсиз феъллар билан*). *Ҳар ким ўрганини олади деб, бежиз айтилмаган.* ▬ *Эртўғон деган отни Отам қўймаган бежиз. Онам тўғон бошида Туққан экан ўша кез.* Қ. Муҳаммадий.

БЕЖИРИМ Тузилиши, бичими ихчам, шинам ва чиройли; хушбичим. *Бежирим уй. Оёқларида бежирим туфли.* ▬ *Муҳаррам ширин табассум билан кулди, бежирим лабининг икки бурчагини нозик тўр тутилган дастрўмолчаси билан артиб қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ойқиз.. қабулхонада бежиримгина, қадди қомати келишган.. нотаниш қизга назар ташлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Турсуной газетага бежирим қилиб ўралган бир китобни очиб, кўздан кечира бошлади.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БЕЖО [*ф.* بیجا — уй-жойсиз; беҳуда; ўринсиз] *рвш.* **1** Алланечук, безовта ҳолатда; бесаранжом, безовта. *Юрагим бежо бўляпти.* ▬ *Қудрат уч бурчак қилиб тахланган қоғозни очаркан, ҳайратдан кўзлари чақнар, юраги бежо типирчиларди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳамроҳи саманнинг бежо пишқирганини.. эшитиб, чўчиб, орқасига қаради.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Доимо ўйчан ва сокин боқадиган кўй кўзлари бежо, қандайдир изтиробли эди.* «Ёшлик».

2 Ножўя, галати; шубҳали. *Мулла Қосимжон! Сизнинг хотинингиз сал бежо юрадиган*

бўлибдир. Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Сўнг қарасам, отлиқнинг келиши бежо.* «Шарқ юлдузи». *Йигит қизнинг қўлларини силай бошлади. Қиз унинг бежо ҳаракат қилишидан хавотирланиб, сапчиб ўрнидан турди.* «Ёшлик». *Қариганда бежо бир иш қилибсан, Бир шаҳарга ўзинг юриш қилибсан.* «Зулфизар билан Авазхон».

Юриши (ёки қадам олиши) бежо Юриши, қадам олиши бесаранжом, шубҳали. *У қўлтиғига бир нарса қистириб олган, юриши ҳам бежо эди.* Ҳ. Назир, Яхши иск.

3 Ўз жойида эмас, жойидан қўзғалган. *Китоблар бежо бўлиб қолибди.*

БЕЖОЙ [бе.. + жой] **1** Жойи йўқ, жойсиз, маконсиз.

2 *шв.* Нотўғри, ноўрин. *Подшонинг отига бежой минибсиз, жондан кечиб, ажаб ишни қилибсиз.* «Рустамхон». *Бежой қилдинг, она, ҳолим билмадинг, Илгаридан нега хабар бермадинг.* «Рустамхон».

3 Жуда, ўта; жуда ҳам. *Болдан ширин ҳангомада сўзлари, Бежой ўткир экан икки кўзлари.* «Юсуф ва Аҳмад». *Айтай десам, оти эсдан чиқибди, Сўзлаганда бежой тотли сўзлари.* «Гулнорпари».

БЕЖОЛАНМОҚ Шубҳали, ғалати ҳолатга тушмоқ; безовталанмоқ. *Унинг ранги оқарди, кўзлари бежоланди, узун, ингичка бармоқлари қалтирай бошлади.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузи. *Осойишта кўзлари бежоланиб, аввалгидек ғазабга тўлади.* Ф. Хўжаев, Обид Жалилов.

БЕЖОН [бе.. + жон] Жон таслим қилган; жонсиз, ўлик. *Жон жонга куяр, Бежон кимга куяр.* Мақол. ▬ *Сокин, бежон ва тилсиз чўлнинг ҳам ўз жони, ўз тили, товуши ва ўз туғёни бўларкан.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БЕЖОҒЛИҚ 1 Безатилган, бежалган, ясатилган. *Тежоғлиқ рўзғор — бежоғлиқ қўғирчоқ.* Мақол. ▬ *Бир тўп ёш-яланг одоб-тавозе билан тўйхонага кириб келдида, бежоғлиқ столга ўтирди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Саранжом, сариштa. *Тежоғлиқ иш — бежоғлиқ.* Мақол. ▬ *Режали иш — бежоғлиқ деганларидек, Исмоил Солиев чойхона ҳисобига келтирилаётган ўтин-кўмирларнинг ҳам режасини олиб қўйган.* Т. Ортиқов, Пона емаган танобчи.

Бекники бежоғлиқ Бекнинг ҳақи, тегиши доим тайёр.

БЕЗ I 1 *анат.* Тирик мавжудотнинг яшаши учун зарур бўлган моддалар ишлаб чиқарадиган кўп ҳужайрали аъзо. *Қалқонсимон без. Бодомча безлар. Лимфа безлари. Ошқозон ости бези. Ички секреция безлари.* ▬ *Маълум ёшдаги болаларда томоқдаги бодомча безлар яллиғланиши, қулоқ оғриши мумкин.* Газетадан. *Ёши катта одамнинг қалқонсимон безида 15 миллиграмм йод бўлади.* «Фан ва турмуш».

2 *с.т.* Шу аъзонинг яллиғланиш натижасида шишган, дўмбоқчага айланган ҳолати. *Қўлтиғимга без келибди.* ▬ *-Соғолмайсизлар ҳам, боқолмайсизлар ҳам, болам, — деди ота ачиниб, — елинига без келибди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Битта эмчагининг ич томонида без пайдо бўлиб, фасод бойлабди.* «Ёшлик».

3 *кўчма с.т.* Гап таъсир қилмайдиган; безбет, сурбет. *Без одам.*

Без бўлмоқ Безраймоқ, бақрайиб, назар-писанд қилмай туравермоқ. *Оёқсиз бўлганингдан кейин ярим одамсан-да. Бақритошлар бўлса, без бўлиб ўтирибдилар.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Асад қори, сўнгги киноя ҳам ўзига тааллуқи йўқдай, без бўлиб ўтираверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қилғиликни қилиб, нега без бўлиб ўтирибсан.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

4 *кўчма* Эмчак, сут безлари. *Ҳожи хола келинчакнинг безларига кўз югуртирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кўкрагида кўринар, Худойим берган безгина.* «Нурали».

Без термоқ Тубан ишга қўл урмоқ; ёмон ниятда бўлмоқ; бекор юрмоқ. *[Аъзам] Бир нияти бўлмаса, кунда Ҳожиникида без терадими?* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *-Қассоб бозорининг итлари-ку, мени без тергани келган, деб қизғаниши мумкин эди. Хўш, кулолликнинг итлари нимани қизғанади? — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЕЗ II [*р.* бязь < *а.* بز — ип газлама; оқ газлама] Сурпга қараганда қалин ва пишиқ ип газлама. *Оқ без. Без тўшак.*

БЕЗАБОН [бе.. + забон] **1** Сўзлаш қобилиятидан маҳрум; тилсиз; гапсиз-сўзсиз. *У қоп-қора юзидаги оппоқ соқолини силкитиб: -Ҳайвон безабон! — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У менга безабон жониворлек муомала қилар, гапирмас.. эди.* А. Мухтор, Асарлар. *Безабон куйлайди санъатдан Лувр, Зукко халқ умрига қўшиб қўш умр.* Ғ. Жўраева.

2 *кўчма* От, ҳайвон. *Баданинг қизлардан нозик, Безабон, келгин юганга.* «Гулихиромон». *Ўзининг юртига елдай еладир. Безабон, безабон!* «Ёшлик».

БЕЗАВОЛ [бе.. + завол] 1 Ҳеч қандай завол, зарар кўрмайдиган; заволсиз; абадий, сўнмас, барқарор. *Безавол ҳаёт. Безавол қуёш.* ▬ *Илоё, шу йигитчаниям умри узоқ бўлсин. Бахти безавол бўлсин.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Назарида, нур тўшалган бу йўл болаларнинг шодмон кулгиси янграган безавол оламга элтадигандек туюлади.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Ривожи тўхтамайдиган, орқага кетмайдиган, доимо омонда бўладиган. *Сизни кўрсам, эсга тушар тоғ қизи, Безавол ўлканинг бегуноҳ қизи.* Ҳ. Салоҳ. *Токи мавжуд экан заминда аёл, ҳаёт абадийдир, дунё — безавол.* Газетадан.

БЕЗАК 1 Безатиш, ясатиш воситаси; ҳусн, кўрк, чирой берувчи нарса; зийнат берувчи буюм ёки нақш. *Архитектура безаклари. Арча безаклари. Безак буюмлари. Бадиий безак.* ▬ *Эгар жабдуқларидаги олтин безаклари қуёш нурида ялт-ялт қилаётган бўз отни жиловдор етаклаб келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби.. буюмлардан қути-қути йиққан.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дастурхон безаги Дастурхонга кўйилган ёки қўйиладиган ноз-неъматлар. *Ҳар гужуми асалдек татийдиган узум, ҳар бир тилими тилни ёрадиган қовун, шифобахш тарвуз, олма, нок, қўйинг-чи, қўли гул боғбонлар етиштирган мева-чева, дарҳақиқат.. дастурхон безагидир.* Газетадан.

2 *кўчма* Ҳусн, кўрк. *Сўз — кишининг ўзаги, Одоб — кишининг безаги.* Мақол. *Тил — ақл безаги.* Мақол. ▬ *Яхши фазилатлар инсон камолотининг безаги, ҳусни, жон роҳати ва фароғатидир.* Газетадан.

БЕЗАКДОР *айн.* **безакли.** *Оғзига, учига мис қопланган безакдор қинини айтмайсизми, тебранганда, кун тушиб, ялт-ялт этади.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. *Пичоқчанинг учини консерва банкачасига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕЗАКЛИ Безатилган, безалган, нақшдор, зийнатли. *Шу безакли, адил кошона Меҳнаткашга чин роҳатхона.* Шайхзода. *Шеримбек дадил бориб, Бобур минган бўз отнинг олтин безакли юганидан олди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕЗАКОТ [бе.. + закот] Закот берилмаган; хайр-садақа қилинмайдиган. *Безакот молларни ҳаром билибди.* «Алпомиш». *Безакот, хайрсиз бойдан, Ўтсиз, сувсиз қолган тилла саройдан Кир, демаган узрли том яхшидир.* «Оқ олма, қизил олма».

БЕЗАКСИЗ 1 Безаги йўқ, зийнатланмаган, жўн. *Шайбонийхон безаксиз, жўн кийинган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма* Ўз ҳолича, борича, ҳеч бир қўшимчасиз; табиий. *Ўтган якшанба куни тонгдан тунгача ўз кўзим билан кўрган, билганларимни бўёқсиз, безаксиз, холис айтиб ўтмоқчиман.* Газетадан.

БЕЗАКЧИ 1 Нарсаларга безак, зийнат бериш билан шуғулланувчи шахс. *Унинг каштачи ва безакчи, тўқувчи ва тикувчи, кулол ва мискарлари довруғи узоқ-яқинларга маълум.* Газетадан. *Бир оздан кейин Дўстмат ҳам чиқиб, безакчи қиздан қарз сўрагани рассомлар хонасига йўл олди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 *кўчма* Зийнат, кўрк берувчи; обрў келтирувчи. *Хотин — уй безакчиси, Эр — уй кўмакчиси.* Мақол.

БЕЗАМОҚ 1 Зийнат, безак бериб чиройли қилмоқ; ҳусн киргизмоқ; кўзни қувонтирадиган ҳолга келтирмоқ. *Баҳор келди. Мактаб саҳнидаги ўрикларни оқ, пушти гуллар безади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кечаси билан ёққан қалин қор ҳар бир томни, деворни, ҳар дарахт ва гумбазни майин оқ ҳошия билан безаб чиққан.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ерлар кўк гиламлар билан безалганда.. биз ҳам тўй қилармиз.. Шундаймн, Раъно?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *кўчма* Ақлий ва маънавий жиҳатдан бойитмоқ; обрў келтирмоқ. *Қариликни донолик безайди, Ёшликни — камтарлик.* «Сўз кўрки — мақол». ▬ *Дарахтни — ширин мева, устозни — оқил шогирд безайди.* Р. Усмонов, Одобнома. *Инсонни уч нарса зийнат фазилатлари билан безайди: ақл-заковати, меҳнат-машаққати ва одамларга бўлган меҳр-муҳаббати.* Газетадан. *Инсонни кучли қиладиган, уни безайдиган нарса мақсади, тўғрироғи мақсадлари бирлигидир.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

БЕЗАНГЛАМОҚ Бирор нарсадан зада бўлиб ёки қўрқиб зириллаб турмоқ, безовта ёки бетоқат бўлмоқ; чўчиб, ирғиб тушмоқ. *Дори деса, безанглайди.* ▬ *Анор Узоқов.. ҳадеганда ёмғирнинг тинмаётганини кўриб безанглаб қолди.* С. Маҳкамов, Катта рулда. *Бу сўздан Офтоб ойим безанглаб тушди ва эрига қарши ризосизлик вазиятини олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Булар ўша.. Ёруғликдан безанглашиб, Қоронғида топишганлар.* Т. Йўлдош, Аттанг.

БЕЗАНЖИР [бе.. + занжир] Занжирга солинмаган; бандсиз, занжирсиз, эркин. *Миттихон тўрамнинг қаландарлари безанжир айиқлардай.. талқин ўқиб, растани бошларига кўтариб келар эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Маллаев хирси безанжир эмасми, бир силтаниб, Маматқуловнинг қўлидан чиқиб кетди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БЕЗАНМОҚ Безаклар билан ороланмоқ; ўзига оро бермоқ. *Эшиги нафис ўймакорлик билан безанган кўшкда ҳозир Бобурни фақат хона ўзига тортар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ўшанда олам камалак нурлари билан безанган, майсалар шивирлаган, гуллар табассум қилган, қушлар ғазалхон-у энг яхши «қўшиқ»ларни Аҳмаджонга куйлайди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Кўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдур, Эгнида яшил жомаси зебо безанибдур.* Ҳабибий.

БЕЗАРАР [бе.. + зарар] Зарар, зиён келтирмайдиган, зарарсиз, зиёнсиз; зарар етмаган ҳолда; хавфсиз. *Ўғлим, ишқилиб, безарар қайтсанг бўлгани.* Газетадан. *Илгариги тўйларнинг, ҳар қалай, шўх ўйинлари, куёв-келин бир умр эслаб юрадиган безарар ирим-сиримлари бўларди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

БЕЗАХА [*ф.* بی‌زخم — ярасиз, шикаст емаган] Эзилмаган, урилмаган, лат емаган. *Безаха қовун.* ▬ *Болалар олмаларни безаха қилиб тера бошладилар.* «Ўзбек тили дарслиги».

БЕЗ-БЕЗ: без-без қилмоқ, без-без оғримоқ Безиллаб, қақшаб оғримоқ. *Турай дейман, оёғим без-без қилиб, туролмайман.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бу бошнинг зирқираши ҳароратники эмас, тош тегиб захалангандек, аллақандай без-без қилмоқда.* С. Абдулла, Соялар. **Юраги без-без қилмоқ** *айн.* **юраги безилламоқ.** *қ.* **безилламоқ.** *Улфатлари юз ўгирди, қолди ёлғиз, Ота-она юраклари қилар без-без.* «Муштум».

БЕЗБЕТ Ор-номусни билмайдиган, гап таъсир қилмайдиган; уятсиз-андишасиз, бети қаттиқ, сурбет. *Безбетга қошиқ берсанг, Бир ўрнига беш ошар.* Мақол. ▬ *-Ўлгудай безбет экансан-да, Набигул! — деб [шеригининг] берган дашномига одатдагича масхарабозлик билан жавоб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Шу йўл билан сиринғни ёпмоқчи бўлдингми? Ёполмайсан! Безбет!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕЗБЕТЛИК 1 Уят-андишасизлик, сурбетлик. *Бойнинг безбетлигини Жўра полвон кўриб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Олимжон эса безбетлик билан одамларга тик қарайди, кекса мастерни туҳматчиликда айблайди.* «Муштум».

2 Сурбетларча, уятсизларча қилинган иш, хатти-ҳаракат. *Суннат валат безбетлик билан дастлаб терговда ҳеч нарсани бўйнига олмади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Фақат алдамчилик, безбетлик, номуссизлик жандасини кийган кимсагина ўз виждон ҳукмидан қўрқмайди.* Газетадан.

БЕЗГАК 1 Вақти-вақти билан иситма чиқариб, қалтиратадиган юқумли касаллик. *Саратоннинг айни қизғин кунларида безгак авж олади.* Ҳ. Ғулом, Феруза. *Ота безгакдан қалтираб, гоҳ музлаб, гоҳ ўт бўлиб ёниб, алаҳсираб ётарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Безгак касаллиги билан оғриган одам. *Нури бу воқеанинг учини эшитган ҳамон, безгакдай қалтираб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗГАКДОРИ Безгакни даволаш учун қўлланадиган, безгакка қарши дори; хинин.

БЕЗГАКНАМО Худди безгак касалига дучор бўлгандек, безгак касалидан турганга ўхшаш. *-Ҳой, Ойниса бувингни чақир, — болаларга аралашмай, бир чеккада турган рангпар, безгакнамо қизга буюрди бой.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗГАКПАШША *биол.* Одамга безгак плазмодийларини юқтирадиган ва безгак касаллигини қўзғатувчи ҳашарот. *-Безгакпашшага ўхшаб ғинғиллай берманг! — деди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *..бўри бўлгандан безгакпашша бўлган яхшироқ, чунки уни қопқон билан тутиб бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕЗГАЛДАК *зоол.* Тувалоқлар туркумига мансуб чўл қуши.

БЕЗДИРМОҚ Безмоқ фл. орт. н. *Севдирган ҳам тил, бездирган ҳам тил.* Мақол. *Яхши сўз ийдирар, Ёмон сўз бездирар.* Мақол. ▬ *Бундай ҳаёт бир қаричликдан йўқчиликка, меҳнатга кўникиб ўсган қизни сира бездирмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЗИЁН |бе.. + зиён] *айн.* **безарар.** *Энг беозор, безиён жонивор йилқи-ку!* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. *Яширмайман, Ҳимматилла шўхроқ эди, лекин безиён..* Шуҳрат, Умр поғоналари.

БЕЗИЛЛАМОҚ 1 *айн.* **безангламоқ**.

Юраги безилламоқ Юраги ботинмаслик, қўрқмоқ; ҳадик ва қўрқинчга тушмоқ. *Хотиним кир юваман деса, менинг юрагим безиллайди.* М. Хайруллаев, Рашк. *Ундан ҳамма безиларди. Ким асаб, ким юрак, ким қон босимига чалинса ва ёки ишдан ҳайдалса, барчасига шу — Ҳамида сабабчи бўларди.* «Ёшлик». *Хотинининг ер тагидан хўмрайиб қарашлари юрагини ёмон безиллатиб қўйган эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Зириллаб, қақшаб оғримоқ, без-без қилмоқ. *Баданидан иситма чиқар, чакка томирлари урар, кўнгли озар ва бутун вужуди безиллар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Жангчилар, оёқларининг безиллаб қолганидан бўлса керак, ўрдакдек лапанглаб юрардилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *..қабариб, қонталашиб кетган товонлар бари бир, чўғ теккандай безиллайди.* О. Ёқубов, Излайман.

БЕЗМОҚ Зада, безор бўлмоқ; жонига тегмоқ. *Доридан бездим. Бекорчиликдан бездим. Эрдан безсанг ҳам, элдан безма.* Мақол. *Элидан безган эр ўнгмас.* Мақол. ▬ *-Золим подшодан бездик, ўла қолсин у! — деб қичқиришди хотинлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Янгиш туйғу менда бўлмас! Янгиш сезги сезганлар, Йўқлиқ сари бора беринг, эй, ҳаётдан безганлар.* Ғайратий.

БЕЗОВТА 1 Одатдаги ороми, тинчи бузилган, ҳаяжон ва изтиробга тушган; ҳаловати йўқолган, бетинч, ғаш. *Мадамин бу ердан чиқиб, яна безовта жонига малҳам қидирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қизни безовта қилмай, дегандай ўрнини осойишта йиғиб, ҳовлига тушди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Тинчлиги бузилган; нотинч. [*Жўра:*] *Қўрбоши ака, неча йилдан бери замона безовта.* И. Султон, Бургутнинг парвози. *Бу ернинг ўжар табиатига, ғилдирак устидаги безовта турмушга у тез кўникди.* Газетадан. *Яна Норин суви безовта чайқалди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Безовта шамол бирданига кучайиб, қора булут пардасини суриб келди.* М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

3 Ҳаловати йўқ; бетоқат, беором. *Бола туни билан безовта бўлиб чиқди.* ▬ *..қишлоқда табиблик қилиб юрган вақтларида бундай безовта бетобларни кўп кўрган.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БЕЗОВТАЛАНМОҚ Одатдаги тинч ҳолатини йўқотмоқ, ташвишланмоқ; ташвиш тортмоқ, ташвишга тушмоқ. *Вақт ўтган сари меҳмонлар безовталана бошлашди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. *Кўнгли аллақандай нохушликни сезиб, безовталанди.* «Ёшлик». *Қушлар галаси безовталаниб, дарё томонга тез учиб кетди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БЕЗОВТАЛИК 1 Ташвишланиш, хавотирлик; кўнгли ғашлик, бетоқатлик. *Уйига келганда ҳам, руҳидаги безовталик уни тарк этмади.* С. Сиёев, Аваз. *Қор кўчкилари мавсумида отарларда безовталик сезилади.* Газетадан.

2 *кўчма* Қўзғалиш, ўзгариш. *Ўлкамизда баҳор.. Она-табиат ажиб безовталик, ширин уйғониш даврида.* «Саодат».

БЕЗОВЧИ Безайдиган; гўзал, комил қилиб кўрсатадиган. *Умуман, гўзаллик киши учун катта бахт, аммо кишини безовчи барча сифатлар ичида меҳнатсеварлик бебаҳо зийнатдир.* Р. Усмонов, Умр сабоқлари.

БЕЗОР |*ф.* بیزار — майлсиз] Бирон нарса ёки кимсадан безган, юрак олдириб қўйган; тўйган. *Бекорчидан ҳамма безор.* Мақол. *Дилозордан худо безор.* Мақол. ▬ *Эрназар дангасага айтинглар: менинг томонимга қарамасин, мен унақа одамдан безорман.* С. Айний, Қуллар.

Безор бўлмоқ Жонига тегмоқ, кўнглига урмоқ. *Пашшадан безор бўлдим.* ▬ *..Унинг ёлғон-яшиқ гапларидан қўни-қўшнилар ҳам безор бўлиб кетган.* «Муштум». **Безор қилмоқ** Жондан тўйдирмоқ, обдан зериктирмоқ. **Жондан безор қилмоқ** Жондан тўйдирмоқ, жуда ҳам жонга тегмоқ, зериктириб юбормоқ. [*Оқила:*] *Ўзингиз қачон борасиз? Болалар дада деб, жонимдан безор қилишяпти.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

БЕЗОРИ [*ф.* بیزاری — нафрат, ёмон кўриш, жонга тегиш] Ножўя хатти-ҳаракатлари билан ижтимоий тартибни, кўпчиликнинг тинчлигини бузувчи, ҳаммани безор қилувчи. *Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас.* Мақол. *Безоридан ҳамма безор.* Мақол. ▬ *Ойим билан дадам мени жуда эркалатиб юборишган эмиш, шу кетишда кетаверсам, мендан қип-қизил безори чиқар эмиш.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

Ота безори Ножўя ҳаракатлари билан ҳаммани, ҳатто ўз отасини ҳам безор қилган. *-Ота безори бўлмоқчимисан? — Абдураҳмонбой кутилмаганда кўзига ёш олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЕЗОРИЖОН [*ф.* بیزارجان — жондан тўйдириш; жондан тўйдирувчи]: **безорижон қилмоқ** Жондан тўйдирмоқ, жонига тегмоқ, зериктирмоқ. *[Аҳмаджон] ..раъйига қарши чиққан суҳбатдошини безорижон қилиб, айтганига кўнишга мажбур этар эди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Шавкат поездда ҳам типирчилайвериб, ота-онасини безорижон қилиб юборди.* Қ. Кенжа. Тоғ йўлида бир оқшом.

БЕЗОРИЛИК 1 Кўпчиликнинг тинчлигини бузишлик, одамларни бездирувчи хатти-ҳаракат. *Безорилик қилмоқ.* ▬ *Ичкилик, безорилик, бузилиш, одобсизлик — ҳаммаси бекорчиликдан чиқади.* А. Мухтор, Чинор. *Отаси башарасига тупургандан кейин ҳам Раҳматуллонинг кўзи очилмади, баттар бўлди. У безориликни авжига чиқараверди.* «Муштум».

2 *ҳуқ.* Шахснинг жамоат тартибини кўпол равишда бузиш ва жамиятга ошкора ҳурматсизлик кўрсатишдан иборат хатти-ҳаракати. *Майда безорилик.* ▬ *Ичкилик туфайли безорилик рўй беради, жиноят содир бўлади.* Газетадан.

БЕЗОТ [бе.. + зот] 1 *айн.* **зотсиз.** *Безот сигирлар.*

2 *эск.* Аслзодалар, зодагонлар наслига мансуб бўлмаган; насли, зоти паст. *Сидиқжон безот, Сидиқжон гадобачча.. -Тўғри, лекин замон шуларники бўлса, нима дейсан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [*Эшон:*] *Гапирма, безот. Тағин қайтаради-я!* Ҳамза. *-Бирор безот ўғирликка келса-чи? — деб ваҳима қилади кампир.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари.

БЕЗРАЙМОҚ 1 Кўзни лўқ қилиб туриб олмоқ, бақраймоқ, без бўлиб турмоқ. *Мингбоши.. «яна нима дейсан?» дегандай, безрайиб тураверди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Илгари унча-мунча даккини сиртига юқтирмай, безрайиб тураверадиган Авезов ҳозир хотини билан онаси олдида мўминтой боладай бўйин эгиб турарди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Ҳайратдан, қўрқув ва ш. к. дан донг қотмоқ, серраймоқ. *Ошабону нима дейишини билмай, ўтирган ерида безрайиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Йўл бўйидаги яntоқнинг тагидаги калтакесак менга қараб, безрайиб турар эди.* М. Хайруллаев, Меҳр кўзда.

3 *кўчма* Бир ҳолатда қотиб турмоқ; ҳеч бир ўзгаришсиз ётмоқ. *Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ҳудудида турардик.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Чўлга қарадим: сарғайиб, безрайиб сукут этади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ҳали барг ёзмай, безрайиб турган сада тагидаги чойхона сўриларида одам кўп.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БЕЗУРРИЁТ [бе.. + зурриёт] Фарзанди йўқ; насл-насаби қолмаган. *Бобоёр кессин ёлғиз бошингни.. Дунёдан безурриёт ўтгин, Гўрўғли.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

БЕИБО [бе.. + ибо] 1 Ор-номусни билмайдиган, шарм-ҳаёси йўқ; уяти йўқ, уятсиз. *Қизини бир умр заҳарлаган беибо кишига яна нима керак?* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

2 *кўчма* Қўпол, дағал, уятли. *Зеби овозини барала қўйиб шанғиллар, беибо гаплар ёғдирар эди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Бундай беибо, шарманда байтларни ким ижод қилган?* Газетадан.

БЕИДРОК [бе.. + идрок] Фаҳмламайдиган, фаҳм-фаросатсиз, идроксиз. *Башарти бул замондаги саводсиз одамларнинг бехирад ва беидрок бўлғонларини назарда тутиб..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БЕИЖОЗАТ [бе.. + изожат] *айн.* **рухсатсиз.** *-Қоронғи кечада нега бировнинг ўчоғига беижозат кирасан?! — деди йигит Шум болага.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Расулуллоҳ беижозат икки кишининг ўртасини ёриб, ораларига кириб ўтиришни ман этганлар.* «Фан ва турмуш».

БЕИЗ 1 *айн.* **рельссиз.** *Беиз транспорт.*

2 *рвш.* Бирор асар, белги қолдирмай; ном-нишонсиз, бедарак; изсиз. *Куюн ту-*

тундек бураліб кўтарилади-ю, қумга сепилган сувдай беиз йўқолади. М. Назаров, Сирли хат. *Беиз кетмади, йўқ, шаҳидлар қони Қузғундан асради маъсум дунёни.* А. Орипов. *Севинмасинми, ахир ундан зурёд қолади, зурёд! У энди оламдан беиз, ном-нишонсиз кетмайди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

БЕИЗН [бе.. + изн] *айн.* **рухсатсиз**. *Биздан беизн иш қилманг, уқдингизми, қария?* Ойбек, Улуғ йўл. *Ва беизн қилган ишимдан Пушаймоним ва оҳим йўқдир.* Ҳ. Олимжон.

БЕИЗТИРОБ [бе.. + изтироб] Парво қилмаган ҳолда, изтироб чекмасдан, лоқайд. *Аслида-ку.. Беизтироб ҳўплаб қора қаҳвани, Деразадан оқ тан жаноб Кузатар можарони.* Э. Воҳидов.

БЕИЛЛАТ [бе.. + иллат] *айн.* **иллатсиз**. *Арзон беиллат бўлмас, қиммат беҳикмат эмас.* Мақол. ▬ *Мендан ўтган бўлса, кечиринг, профессор.. ўзингиздан қолар гап йўқ, беиллат одам борми дунёда?* Ж. Абдуллаханов, Тўфон.

БЕИМОН [бе.. + имон] *айн.* **имонсиз**. *Беимон кетма дейман. Қани калима келтир!* К. Яшин, Ҳамза.

БЕИНСОФ [бе.. + инсоф] *айн.* **инсофсиз**. *Фашист беинсоф экан, жуда тирриқ экан..* Ойбек, Қуёш қораймас. *Шотўрамдан уялмайин, беинсоф, Калланг чайқаб, билагимдан ушладинг.* «Ойсулув».

БЕИНТИҲО [бе.. + интиҳо] *айн.* **интиҳосиз**. *Худди ана шу фарзандлар шарофати билан умр боқий, беинтиҳодир.* К. Яшин, Ҳамза.

БЕИСТИСНО [бе.. + истисно] *рвш.* Биротасини ҳам четда ёки қатордан қолдирмай, мустасно қилмай; ялписига. *Биз беистисно ҳамма мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш йўлини танлаб олдик.* Газетадан.

БЕИХТИЁР [бе.. + ихтиёр] *рвш.* Ўз ихтиёридан ташқари ҳолда, ғайриихтиёрий равишда; ихтиёрсиз. *Бекнинг вужуди титраб, беихтиёр «уҳ» деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Зумрад билан бир қур учрашган, икки оғиз гаплашган киши беихтиёр унга маҳлиё бўлиб қоларди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Нафиса беихтиёр ўрнидан дик турди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЕИШ Бирор иш билан машғул (банд) бўлмаган, ишламайдиган; ишсиз. *Беватан, беиш, бошпанасиз қолган Аъзам.. шаҳар четидаги кўримсизгина бир масжид қоровулининг мол боғласа турмас ҳужрасига бориб тиқилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *-Беиш ўтириб ўрганмаганман, — деб очиғини айтди хола.* «Гулдаста».

БЕИШКАЛ [бе.. + ишкал] Чалкаш (чатоқ) жойи йўқ; силлиқ. *Икки ўртадаги суҳбат беишкал ўтди.* Газетадан.

БЕИШТАҲА [бе.. + иштаҳа] *айн.* **иштаҳасиз**. *-Соппа-соғ, — деди Хумкалла беиштаҳа кавшаркан. — Овқат егиси келмасмиш.* М.М.Дўст, Лолазор.

БЕИШТИЁҚ [бе.. + иштиёқ] Хоҳиши, истаги йўқ; иштиёқсиз. *Аламазон билетга анча маҳал беиштиёқ тикилиб ўтирди.* «Шарқ юлдузи».

БЕИШҚ [бе.. + ишқ] *поэт.* Ҳеч кимга кўнгил қўймаган; муҳаббати йўқ, ишқсиз. *Беишқ ҳаёт — бегул баҳор.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Севгининг дарди фақат беишқ учун бегонадир.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Ваҳки, ишқ саҳросида қолдим беишқ танҳо бу кун.* А. Орипов.

БЕИҚБОЛ [бе.. + иқбол] *поэт.* Келажаги порлоқ бўлмаган; омадсиз; иқболсиз. *Гарчи яшамадим беиқбол, нигун, Гарчи давраларим нурли, оташли.* А. Орипов.

БЕК I *1 тар.* Туркий халқларнинг баъзиларида хонликлар даврида давлат арбобларига, шаҳар ёки вилоят ҳокимларига, уларнинг болаларига берилган фахрий унвон ҳамда шундай унвонга сазовор бўлган шахс. *Бошлаб ҳудайчи от устидан бир кимхоб тўнни олиб, қўрғон бегига кийдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Атроф шаҳар ва қишлоқ беклари.. аксар Мусулмонқулнинг ўз одамларидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аслида бу отни, Улуғбек Мирзо Самарқанд тахтига чиққанда, Бухоро беги туҳфа этган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Беклар беги *қ.* **бекларбеги**. **Бек ойим** // **бегойим** Бекнинг онаси ёки хотини ва уларга мурожаат шакли. *Ҳасанали танитди: -Мана бу киши қайин онангиз — бек ойим бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эркаклар исмининг таркибий қисми, мас., *Йўлдошбек, Отабек, Юсуфбек.*

3 (*1-ш. эгалик шаклида*) Ўз беги ёки хўжайинига мурожаатда ёки улар ҳақида гапирганда ишлатилган сўз. *Қайғурма, бегим! Ҳасанали отанг бу тўғрида ҳам сени ёдидан чиқармайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эски вақтда ер-сув эгаларининг хизматкорлари*

хонлар замонидаги расм-русмни қилиб, ўз хўжайинларини «бегим», «хоним», «ойим» деб ҳурматлар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Ўзи(га) хон, ўзи(га) бек *қ.* **хон.** *Ҳар ким ўзига хон, ўзига бек.* Мақол.

БЕК II Берк, ёпиқ.

БЕКА 1 *тар.* Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, боёнларнинг хотини. *Чўри қиз Бўстон.. бекасининг ҳозиргина саройдан канизак келиб.. зиёфатга олиб кетганлигини билдирди.* Ойбек, Навоий. *Лаббай, Бадиа бекам! [деди Заврак]. Бадиа ўз исмига «бекам» сўзини қўшиб айтганни ёқтирар, чунки подшонинг гўзал кенжа қизи Гулгун Ақонинг номига ҳам «бека» қўшиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма* Оилага, хонадонга ёки хўжаликка бошчилик қилувчи аёл. *Боғбонсиз боғ мисли чўл-ёбон, Бекасиз уй — сувсиз тегирмон.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Тўй бекаси — Мирзакаримбойнинг хотини аёлларни уч гуруҳга айирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ярим кечада қаёққа борамиз, ўзингиз ўйланг! — деди куёв меҳмонхона бекасига.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кўчма поэт.* Бошқарувчи, сардор, эга, соҳиб. *Нечун, ахир, мард гўзаллар бекаси, Гумбурламас Асқар тоғнинг теграси.* А. Шер, Қадимги куй. *Уч ой ўйлингизда ётдим кўз тикиб, Эй, баҳор бекаси — май чечаклари.* А. Орипов.

БЕКАМ-КЎСТ, бекаму кўст [бе.. + *ф.* کم — оз, کاست — озлик, камлик] Ҳеч қандай камчилиги, нуқсони йўқ, ҳар жиҳатдан тўлиқ, мукаммал, бенуқсон. *Рўзғоримиз бекаму кўст. Топшириқни бекаму кўст бажармоқ.* ▬ *Ойнадан табиатнинг бекаму кўст, мукаммал бир фариштаси нозланиб қараб турарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Тўхтасин Жалилов.. минглаб халқ куйларини хотирасида сақлаб қолар, уларни чолғу асбобида бекам-кўст чала биларди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

БЕКАНОР [*ф.* بی‌کنار — соҳилсиз, қирғоқсиз, чегарасиз] Чегараси йўқ, ҳадсиз, чексиз. *Сен қайга ҳовлиқасан, эрта-кеч билмай тиним, Сен қайга ҳовлиқасан, беканору кўр, басир.* А. Орипов.

БЕКАРАМ [бе.. + карам] Ҳеч кимга яхшилик қилмайдиган; мурувват кўрсатмайдиган, ҳимматсиз. *Қайда виждон, қани инсоф? Сиз одам бўлмай кетинг, Мунча ҳам номеҳрибону Бекарам бўлмай кетинг.* «Муштум».

БЕКАС [*ф.* بی‌کس — кимсасиз, танҳо] Ҳеч кими йўқ, кимсасиз; ёлғиз. *Гози Юнус фақир.. ва бекас..* «Гулистон». *Бир ғариб, бекас тағойи хоксорим бор эди.* Муқимий.

БЕКАС-БЕНАВО Кимсасиз ва ғариб, ҳеч кими йўқ. *У [Али] Мирзони бус-бутун, бекас-бенаво ғариб билиб, «теп-текин хизматкор бўладиган экан», деб ўйларди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БЕКАСЛИК Кимсасизлик, ёлғизлик, ғариблик. *Бу ёлғизлик шоир қалбида бекасликка монанд.* «Шарқ юлдузи». *Отанг ҳажга кетгандан бери яна бекаслигим ортди.* Ю. Султон, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий.

БЕКАТ 1 *тар.* Қадимда йўлларда карвонлар ва йўловчилар тўхтаб дам оладиган махсус жой, манзил. *Отабек бир неча бекатга меҳмонларни кузатиб бориб, сўнгра қайтмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Тўрғай] ўзига маълум бўлган икки бекатда отни ўзгартирди.* Мирмуҳсин, Темир Малик.

2 *тар.* Почта станцияси. *Хат ҳам тез келмайди, баъзан бекатларда йўқолиб кетади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Йўловчиларнинг бирор транспорт тури (мас., автобус, трамвай ёки метро)га чиқиш ва ундан тушишлари учун белгиланган жой. *Автобус бекати.* ▬ *Ер ости бекатлари пардозида кулолчилик санъати намуналаридан кенг фойдаланилянти.* Газетадан. *Эшаклар дикир-дикир йўрғалаб, Косондан чиқди ва темир йўл бекатига қараб бурилган йўл бўйлаб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 *кўчма* Ҳаётда босиб ўтиладиган йўлнинг маълум босқичи, марраси. *Ҳаётнинг умумий оқими билан бирга ҳамиша олға интилиб, янгидан-янги бекатларни босиб ўтаётганини, улуғ манзил сари ҳормай-толмай сузаётганини эслаб, қалби севинч ва қувонч билан тўларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Янги йил бўсағаси уларнинг яна бир бекати гўё.* «Саодат».

БЕКАТЧА Кичик бекат, оралиқ бекат; разъезд. *Поезд бир неча соат йўл юргандан кейин, ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *..темир йўлларда «дуварак» бекатчалар шундай кўпайганки, булардан кўпининг отини йўловчилар эмас, баъзан кондукторлар ҳам билмайди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БЕКАТЧИ Темир йўл бекатининг хизматчиси; бекат назоратчиси. *Бекатчининг бири йигитларни койигансимон қўлини силтади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БЕКАФАН [бе.. + кафан] Кафанга ўралмасдан кўмилган, кафансиз кўмилган; кафансиз. *Худодан тилагим шуки, ўлиги кўчада қолсин, бекафан бўлсин, халойиқ.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *-Сиздек бекафанларга ерда ҳам, кўкда ҳам жой топилмайди,— деди Ботиров.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Ватансотарлар агар ўлса, бекафан қолар.* Чархий.

БЕКАЧ 1 *тар.* Бекнинг ва умуман ҳукмдорларнинг, боёнларнинг хотини ёки қизи. *Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан.. бормай, аравани бўш қайтардим.. Бо худо, ўрда бекачи бўлса ўзига, дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *эск.* Хотин-қизларга ҳурмат билан мурожаат қилишда ишлатилган сўз. *..Оҳ, кўрсанг эди бир куёвни! Қандай чиройли, қандай ақлли эканини билар эдинг, бекачим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Йиғлама, бекачим, — деди Тўйбека.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Эга, соҳиб; ҳукмрон. *Учовлон бекачдир бу гал даргоҳда, Номлари Мукаррам, Буойша, Ойгул.* А. Орипов.

4 Бекач (хотин-қизлар исми).

БЕКБАЧЧА айн. **бекваччa.**

БЕКВАЧЧА *тар.* Бекдан туғилган бола; бекнинг боласи; бекзода. *Анвар ҳозир бутун шаҳарга донг таратган, шаҳарнинг уламоси.. бек ва бекваччаси Анварни танийди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бу бекваччани ҳам қуруқ юбормайман.* «Маликаи айёр».

БЕКЕНГАШ Маслаҳатсиз қилинган; кенгашсиз. *Бекенгаш ишнинг пушаймони кўп.* Мақол. ▬ *Қўявер, ошна, бекенгаш ишнинг пушаймони кўп, дейдилар.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БЕКЗОД 1 Бекдан туғилган бола; беклар наслига мансуб, бек зоти. *Орадан кўп йиллар ўтгандан сўнг, икки бекзоднинг айтгани ёдига тушди.* «Эрали ва Шерали». *Биз билмаймиз қай шаҳарнинг бекзоди От ўйнатиб, кўклам тоғда турибди.* «Маликаи айёр».

2 Бекзод (эркаклар исми).

БЕКЗОДА *айн.* **бекзод.** *Шоҳзодалар, хонзодалар ва бекзодалар умуман тўрт-беш ёшидан бошлаб ўқиш ва ёзишни ўрганганлар.* Б. Аҳмедов, Улуғбек.

БЕКЗОДИ *бот.* Шакли дуксимон, сирти оқиш-яшил ва сал тилим-тилим, ўртапишар қовун нави.

БЕКЗОТ *с.т. айн.* **бекзод.**

БЕКИК 1 Берк, беркитилган, ёпиқ; қулфланган. *Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнабанд нақшли, бўёқли эшиклари ва деразалари бекик, қалин пардалар билан қопланган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бобур.. бекик ва дим қўрғондан кўра, узоқдаги дарахтзорларни, кенг, очиқ жойларни афзал кўрарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Тўсилган, тўсиқ. *Бекик йўл. Дарё бекик эди.*

БЕКИЛМОҚ 1 Ёпиқ ҳолатга келмоқ; маҳкамланмоқ, қопқоқланмоқ. *Сандиқ бекилди. Эшик яхши бекилмади. Хумнинг оғзи бекилди.* ▬ *Люк бекилгач, «лайлакқор» тинди, лекин қуюқ тумандай чанг дастгоҳда муаллақ осилиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Тўсилиб ёки тақиқланиб, ўтиб бўлмайдиган ҳолатга келмоқ; ёпилмоқ. *Чегара бекилди. Йўл бекилди. Жўмрак бекилди.* ▬ *Отахўжа ака унинг [Абдубилолнинг] ёнига ўтди. Энди чиқиб кетадиган йўл бекилган эди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 Паналаниб, тўсилиб, кўринмай қолмоқ. *Гуллар ўсиб, деворнинг айби бекилди.*

4 *кўчма* Тақиқланиши, тугатилиши ёки белгиланган вазифа, ишни бажариб бўлганлиги сабабли фаолиятдан тўхтамоқ, ёпилмоқ. *Мажлис бекилди. Кўргазма бекилди. Институт бекилди.*

5 Йиғилиб ёки букилиб ёпилмоқ. *Соябон бекилди.*

БЕКИМСА *кам қўлл. қ.* **кимсасиз.**

БЕКИНМАЧОҚ 1 Яширинганларни қидириб топишдан иборат бўлган болалар ўйини. *Кўчадан бекинмачоқ ўйнаётган болаларнинг қий-чуви эшитилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ой сув юзида қалқиб бораётган қовун палласи каби «бекинмачоқ» ўйнаб, гоҳ кўринади, гоҳ яширинади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Ишни битирмасдан сарсон қилиш, кўринмай қочиб юриш; алдаш. *Бекинмачоқ ўйинидан энсаси қотган Соболева Ориповга учрашмай чиқиб кетди.* «Муштум».

БЕКИНМОҚ Ўзини панага олмоқ; яширинмоқ. *Офтобдан бекинмоқ. Уйга бекинмоқ.* ▬ *Шербек ичкарига сирғаниб тушди-да, девор тагига бекина қолди.* С.

Анорбоев, Оқсой. *Тушга келиб, офтоб булутлар ортига бекинди.* Газетадан.

БЕКИТИҚЧА *рвш.* Киши (ўзгалар) билмайдиган қилиб, бошқалардан яшириб; яширин, пинҳона. *Қизнинг феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитиқча.. узоқ таъқиб этди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу киши энди «художўй» бўлиб қолдилар. Беш вақт бекитиқча намоз ўқийдилар.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Ҳасан чойхоначи ҳинд чойини ҳалиям бекитиқча сотар экан да.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Ҳозир эса, бошқалар назарида, йигит бекитиқча равишда буларни [аёлларни] пойлаб тургандек бўлди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

БЕКИТМОҚ 1 Ёпиқ (берк) ҳолга келтирмоқ; очиқ ёки очилиб-ёпиладиган жойни маҳкамламоқ, ёпмоқ. *Сандиқни бекитмоқ. Эшикни бекитмоқ. Хумнинг оғзини бекитмоқ. Тешик-ёриқларни бекитмоқ.* ▬ *Эшикни бекитиб, дон солинадиган эски хампа остига энгашди.* Н. Аминов, Суварак. *У қутини бекитиб турган силлиқ мис парчасига қаради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Устини, атрофини ўраб (қоплаб, тўсиб) олмоқ; кўринмайдиган қилиб ёпмоқ, паналамоқ. *Юкни брезент билан бекитмоқ. Юзни бекитмоқ. Булутлар ойни бекитиб қўйди.* ▬ *Зебо яна қизариб кетди. Чакка сочларини тузатиш баҳонаси билан кўзини бекитди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Чўпон мени чакмони билан бекитиб: -Суюнчисига нима берасиз? — деб сўрабди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Раҳима Камолнинг муштидан юзини бекитиб, мук тушиб олди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 Кимса билмайдиган қилиб кўздан йўқотмоқ; яширмоқ. *Бола ўйинчоқни бекитди.* ▬ *-Ханжарингизни ҳам бекитиб қўйинг! — деди Зулфиқор.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бўри югуриб келиб, чолга: -Ота, бир мерган қувиб келаётибди, мени бекитиб қўйинг, — дебди.* «Чалпак ёққан куни».

4 Сир тутмоқ; сақламоқ, яширмоқ. *Мен сени яхши биламан, укажон.. тўғри сўз, виждонли боласан. Аммо Раимнинг сирини била туриб, бекитганингга ҳайронман.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Наҳотки қайнонасидан бекитиб кийинса, наҳотки кампирнинг гаплари рост бўлса?* «Муштум».

5 Тўсиб ёки тақиқлаб ўтказмай қўймоқ, ёпмоқ; маҳкамлаб тўхтатмоқ. *Йўлни бекитмоқ. Чегарани бекитмоқ. Сувни бекитмоқ. Газни бекитмоқ.*

6 *кўчма* Иши, фаолиятини тўхтатмоқ ёки тамом қилмоқ. *Кўргазмани бекитмоқ. Савдони бекитмоқ.* ▬ *Эски шаҳар ижроқўми Мозорхон, Оқмачит маҳаллаларидаги эски мактабларни бекитди.* Газетадан.

7 Букиб ёки ёпиб, йиғиқ ҳолатга келтирмоқ (очилиб-ёпиладиган, букланадиган нарсалар ҳақида). *Соябонни бекитмоқ. Қаламтарошни бекитмоқ. Китобни бекитмоқ.*

БЕКЛАМОҚ *с. т. айн.* **бекитмоқ 1, 5.** *Ўзбек ойим уйининг эшигини беклаб келди-да, Ҳасаналининг яқинроғига ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшикни беклаб, кўча дарвозасининг тагида пойлаб тураман!* Ҳамза. *Музаффар орқа ўриндиққа ўрнашиб, эшикни қарсиллатиб беклагач: -Ҳайданг! — деди.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

БЕКЛАРБЕГИ *тар.* Хонликлар даврида юқори маъмурий унвон ва лавозим; вилоят ва катта шаҳарларнинг ҳокими. *Беклар бегининг асосий вазифаси солиқ ва бошқа мажбуриятларнинг ўз вақтида тўланишини таъминлаш, ҳукмдор фармонларини амалга ошириш, тегишли масалаларни.. ҳал этишдан иборат эди.* «ЎзМЭ».

БЕКЛИК *тар.* **1** Бек мавқеи, лавозими ёки вазифаси. *Мен Ойим қишлоғининг беклигининг уддасидан чиқолмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бек Алпомиш беклик қилиб, Қоражон билан бирликда даврон суриб, мамлакатни обод қилиб, Барчин билан ўйнаб-кулиб юраверди.* «Алпомиш».

2 Бек қарамоғидаги маъмурий ҳудуд. *Маддоҳлар — худонинг дахлсиз бандалари, уларни хонликнинг ҳар бир беклиги, ҳар бир ноиблигига жўнатсак, зарар қилмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бу йил Ҳазорасп беклигининг ўзида ўн минг таноб ғўзага қурт тушиб, ҳосил бўлмабди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бекларга хос хатти-ҳаракат, юриш-туриш. *Айниқса сиз ҳамон ўзингизнинг беклигингизга бориб, истиғноингизни эскича олиб борасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бой отам сенга беклик қилибдилар.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Юнус пари беклик қилиб, ёронлар, Сарпой берди жами турган қизига.* «Юнус пари».

Ҳам хонлиги бор, ҳам беклиги Жуда яхши, арзийдиган нарса (мас., от, кийим) ҳақида.

БЕКОЙИШ [бе.. + *ф.* كاهش — камлик; хароблик; азоб] Шодон, мамнун. *Бутун*

юртни осойиш топди, Элу юртни бекойиш топди. Ҳ. Олимжон.

БЕКОР [*ф.* بی‌کار — ишсиз] **1** Ишдан холи, иши йўқ; бўш, ишсиз, беиш. *Бекор тургунча, бекор ишла.* Мақол. *Бекордан ҳамма безор.* Мақол. ▬ [*Ҳасанали*] *Уззу кун уйида бекор зерикканликдан, Ҳожига айтиб, бир-мунча дастмоя билан гузардан баққоллик дўкони очган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бекор бўлмоқ 1) амал-вазифадан тушмоқ; ишдан бўшамоқ; 2) кучини йўқотмоқ. *Бу қонун янги йилдан бекор бўлади;* 3) ярамайдиган, арзимайдиган, фойдасиз бўлиб қолмоқ. *Бекор бўлди иқтидорим, бекор бўлди юрагим, Бекор бўлди шеъриятим у гўзалнинг қошида.* А. Орипов. **Бекор қилмоқ** 1) ишдан бўшатмоқ, озод қилмоқ. *-Гап яна Бўтабой тўғрисида, — деди Бектемиров, — уни вақтинча раисликдан бекор қилган эдик.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) амалдан, кучдан қолдирмоқ. *Қарорни бекор қилмоқ;* 3) беҳуда овора бўлмоқ.

2 Беҳуда, бефойда; ўринсиз, чакки. *Бекор гап! Ўлимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Вали ака.. кейин босиғи билан гапирди: -Бекор хафа бўласиз, ўзингиз ўйлаб кўринг ахир.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Бу гапни бекор бошлаб қўйибман, — деб ачинди Қудрат.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Бекор айтибсиз Чакки айтибсиз, айтмасангиз ҳам бўларди. *Менинг келганимни унга бекор айтибсиз.* **Бекор кетди** Беҳуда кетди, зое бўлди; фойдаси бўлмади. *Ҳалол меҳнат бекор кетмайди.* ▬ *Ҳасан сўфи билан Алим бува: Унга тушунтирсак, зора .. «Халқ меҳнати бекор кетмасин, халқ беҳуда жабр кўрмасин», деб халққа ачинар, шафқат қилар, деб келган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Узоқ машқлар бекор кетмаган экан.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 *кесим взф.* Ёлғон, нотўғри; фойдасиз. *Бир йилдан бери ярали қалбида ардоқлагани, жамоа мени бир кўрсам деб зору интизор бўлгани бекор, бекор!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Йиғламагин, асло қўрқма, Аҳмаджон, Ҳамма сўз бекордир, Худойдан бўлди.* «Юсуф ва Аҳмад».

БЕКОРГА *рвш.* **1** Ҳеч қандай наф-фойдаси бўлмагани ҳолда; бефойда, беҳуда. *Муҳаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди.* А. Қаҳҳор, Бек. *Одамлар бекорга овора бўлмасин дейманда.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Танланган асарлар, муқаддас қурбонлар бекорга кетмади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Арзирли сабаб, асос бўлмагани ҳолда; бўлар-бўлмасга, важ-сабабсиз; ўринсиз. *Аниқроқ қилиб айтинг, Муса ака, Бўтабой бекорга ёмон отли бўлиб қолмасин.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бекорга йиғлайсан, Равно! Йиғидан бир фойда чиққанини эшитганмисан ёки мени ҳам йиғлатмоқчимисан?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *«Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин», деб бекорга айтмаганлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Пул ёки ҳақ олмай, тўламай, текинга; бепул. *-Юкни бекорга ташиймизми, қобирғамиз синай деди! — қичқиришди бошқалар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бекорга ҳам олмайди ҳеч ким бу эшагингизни.* «Латифалар».

БЕКОРДАН-БЕКОР(ГА) **1** Мақсадсиз, беҳуда. *Бекордан-бекорга ўзини ўтга-чўққа уришдан нима фойда.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Асоссиз, сабабсиз. *Бекордан-бекорга ишдан олиб ташлаш қийин.* С. Зуннунова, Янги директор. *Мўминлар, нега қараб турибсиз, бу шайтонбачча битта авлиё одамни бекордан-бекорга ўлдириб кета берадими?* К. Яшин, Ҳамза. *Уни бекордан-бекорга қамаб қўйиши қизиқ-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕКОРЛИК **1** Ҳеч нарса билан шуғулланмаслик, ишсизлик, беишлик; бўшлик.

2 *айн.* **бекорчилик.**

БЕКОРЧИ **1** Ишсиз, бекор юрувчи, қўли бўш. *Бекорчидан безиб қоч, Чақимчидан — кўчиб.* Мақол. ▬ *Қаёққа қарасанг, камбағал, бекорчи, нонга зор одамларни кўрасан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ошхонада мудир эди — бўшатишди, ҳозир уйда, бекорчи.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган; ортиқча; кераксиз. *Менда бекорчи пул йўқ. Бекорчи қоғоз.*

3 Асос-ҳақиқати йўқ; шунчаки, шунчаки айтилган. *Бекорчи ҳазил чинга айланиб кетди, ахир.* «Аския».

Бекорчи гап Асос-исботи йўқ гап; таги пуч гап, бўлмағур, ёлғон гап. *Бекорчи гапларни қўйинг, касал бўлмасангиз, нега келдингиз?* А. Мухтор, Чинор.

БЕКОРЧИЛИК Ишдан холилик, ишдан қўли бўшлик; иш бўлмаган пайт. *Мамарасул бекорчиликдан пашша тутиб ўтирибди.* А.

Қаҳҳор, Асарлар. .. *соғ одамга бекорчиликдан ёмон дард йўқ экан.* С. Сиёев, Аваз. *Одамни балога дучор қилса қилсин, бекорчиликка маҳкум этмасин.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕКОРЧИХЎЖА Бекор юрувчи; бемақсад санғувчи. *Қуруқ қайтиб борсанг, анави бекорчихўжалардан қутулиб бўпсан.* «Ёшлик». *Бир-икки бекорчихўжа унга ҳамроҳ бўлди.* П. Гадоев, Тушини сувга айтсин. *Қишлоқ аҳолисига яхши бўлиши баробарида бир гуруҳ бекорчихўжа қаланғи-қасанғиларнинг ҳам куни туғди.* «Ёшлик».

БЕКУЧ *кам қўлл. айн.* **кучсиз**. *-Тўғри, — деди афанди, — сиз қудратли подшосиз.. Биз ожиз, бекучмиз.* «Латифалар». *Қари-қартанг бекучлар, Суяниб юр ҳассангди, Ҳасандайин мардларга, Қани жўра бўсангди.* «Равшан».

БЕЛ I **1** Орқа суякнинг (умуртқа поғонасининг) пастки қисми. *Одамнинг бели. Отнинг бели. Бели букчайган. Бел мускуллари. Бел оғриғи.* ▬ *Бели синиб ётган сарбоз ҳам ойга тикилар, ундан нажот йўқ.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бели оғримоқ Меҳнат билан машғул бўлмоқ; меҳнат-машаққат қилмоқ. *-Ёш, янги деҳқон-да, ҳали бели оғримаган! — дейди Холмирза ака.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. **Бел оғритмоқ** (*ёки* **қайиштирмоқ**) Жон койитиб, астойдил меҳнат қилмоқ. *Ҳа, бўлмаса, жонингиз ачиганими бу? Ерни белингиз қайишиб чопганингизда, жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бели оғримаганнинг нон ейишига қара** (*ёки* **нон ейишини кўр**) Ўзи ишламасдан, бировнинг меҳнати билан топилган нарсани қадрламай, тежамай сарф қилувчи одамга нисбатан айтилади.

2 Гавданинг кўкрак қафаси билан бўкса ўртасидаги энг хипча қисми; биқин. *Бели йўғон одам. Бели хипча қиз.* ▬ *«Тортишмачоқ» бошланди: қиз томондан гупчакдек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Улар қизнинг бўйи, бели, елкаси ва қўлларини ўлчаб ёзиб олишди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бувинисо икки қўли билан белини ушлаб, қаддини кўтарди.* Ойдин, Ҳикоялар.

3 *кўчма* Ён, чўнтак ёки белбоғ маъносида. *Белимда пул, бошимда савағичдан тўқилган катта қафасда куккулаб турган бир жуфт қумри.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Беш-ўн қоғозни белимга тугиб, уст-бошимни бут қилиб.. юртимга жўнаб кетай дегандим.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Белимдаги зоғора нонни сувга ботириб еб, кунни кеч қилдим,— деди қаландар йигит Авазга.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирор нарсанинг ўрта қисми, ўртаси. *Шўхсой қишлоқнинг қоқ белидан айқириб оқади.* Ҳ. Назар, Сўнмас чақмоқлар. *Пўлат абзал, найзалар синиб борар белидан.* «Нурали». *У [Қўқон] Сўх дарёси ва ундан таралиб чиқадиган кўплаб ариқлардан суғориладиган воҳанинг ўрта белида жойлашган.* К. Яшин, Ҳамза.

5 *кўчма* Жисмоний ёки моддий кучнинг рамзи. *Ёмонга эл бўлгунча, Яхшига бел бўл.* Мақол.

Бел олишмоқ (*ёки* **ушлашмоқ**) 1) куч синашмоқ (курашда, жангда). *Элмурод саҳн ўртасида тўпланишган ёшлар томонга кетди. Бу ерда кураш бошланган бўлиб, Давлатёр билан Маъмуржон бел олишмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма* ким ўзарга ўйнамоқ, мусобақа, рақобат қилмоқ. *Бел ушлашганда, отангни аяма.* Мақол. ▬ *Сидиқжон сизга шогирд тушмоқчи. Маллавой кулди: -Мен билан бел ушлашмоқчи денг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 *геогр.* Тоғ ва тепаликларнинг эгарсимон энг баланд жойи. *Бўз йигитлар бир ғайрати тошиб, Неча тоғдан, неча беллардан ошиб..* «Ёдгор». *Сени минган беклар дарёдай тошди, Неча белу неча тоғлардан ошди.* «Маликаи айёр».

Бел боғламоқ Бирор ишга астойдил киришмоқ, жазм қилмоқ. *Дўстларим.. Сиз билан биз улуғ ишга бел боғладик. Бу ғоят хатарли иш. Аммо биз қўрқмаймиз.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бобур жуда бир қалтис ишга бел боғлаганини сезди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Белига тепмоқ** Бирор ишга, айни қизиб турган, долзарб пайтида истамаган, кутилмаганда халал бермоқ, путур етказмоқ. *Сенмисан? Аммо уйқунинг ҳам белига тепдинг-да, Тинчликми ўзи?* О. Ёқубов, Пьесалар. *Суҳбат авжига чиққанда кириб келган икки йигит гапнинг белига тепди.* С. Маҳкамов, Дала тонги. **Белини кўтармоқ** 1) қаддини тик қилмоқ; қоматини ростламоқ; 2) моддий жиҳатдан қучли, қудратли бўлмоқ, қилмоқ. *..экин майдонларини кўпайтириш.. колхознинг белини кўтаришга катта куч бўлар эди.* С. Зуннунова, Олов. **Белини синдирмоқ** Катта

моддий, жисмоний ёки маънавий зарар етказмоқ. *Беҳуда ҳаракат белни синдиради.* Мақол. ▬ *Гапнинг белини синдирманглар, жим туринг, Ҳайдарча гапираверсин.* С. Айний, Жаллодлар. *...ҳосил нобуд бўлди, ишимизнинг бели синди.* С. Айний, Қуллар. **Бели узилмоқ** Ҳалок бўлмоқ; енгилмоқ. *Биз худонинг суйган бандаларимиз, бизга осилганларнинг бели чўрт узилади!* К. Яшин, Ҳамза. **Белини букмоқ** Енгмоқ, майиб қилмоқ, ҳалок қилмоқ. *Тўғри, сенинг қароринг жуда тўғри, қуролимиз бўлмаса, Куропаткин белимизни букиб қўяди!* Н. Сафаров.

БЕЛ II Ер қазиш, сочилган нарсаларни олиб солиш, тўплаш учун ишлатиладиган ёғоч сопли темир қурол; белкурак. *Бел билан ер кавламоқ. Белни пешлаган билар, ерни ишлаган билар.* Мақол. ▬ *Кўп гапиргандан кўра, қўлингга белни ол-да, газага чиқ.* «Ёшлик».

БЕЛАЗЗАТ [бе.. + лаззат] *айн.* **лаззатсиз 1**. *Нархи қиммат, ўзи белаззат овқат қайси ошхоналарда топилади.* «Муштум».

БЕЛАК *шв.* Чақалоқ беланадиган мато; куттик, кетлик.

БЕЛАМОҚ I Чақалоқни бешикка ётқизиб, қўлбоғ, оёқбоғ билан боғламоқ. *Салима ўз боласини бешикка белади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Жубарой қизчасини бешикка белади-да, ошга уннаб кетди.* «Ўзбекистон қурилари».

БЕЛАМОҚ II **1** Юқадиган нарсаларга (ун, тупроқ, буёқ сингари) ботириб, қориштириб ёки булғаб, ҳамма ёғини шу нарса билан қопламоқ; буламоқ, чапимоқ. *Тупроққа беламоқ. Қонга беламоқ.* ▬ *Бутун Олтинсойга мазах бўлганингни биласанми? Ор-номусимизни лойга беладинг, доғи ўлгунча кетмайдиган бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Энди эшикдан бир қадам нари жилсанг, пичоқни тўрт жойингга ураман-у, танингни қонингга белайман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма с.т.* Бошдан-оёқ ўрамоқ, кийинтирмоқ; қопламоқ. *Шойига беламоқ.* ▬ *-Вой, овсар, — деди энтикиб. — Мен сени зарга белаб қўяман, билдингми?* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Ман ношуд болаларни оч, сизни кир-чирга белаб қўйиб, ўзим олтин-зар тақиб юрибман!* С. Нуров, Нарвон. *Қуёш ерни нурга беламай, Эркак кетди жанггоҳга томон.* Х. Даврон, Қақнус.

БЕЛАНГ *фольк. айн.* **беланги.** *Бели-бели беланг от, Бели нозик курранг от.* «Топишмоқлар».

БЕЛАНГИ 1 Бели майиб бўлган ёки оғир ишдан белини кўтара олмай қолган. *Беланги от. Оғир тош кўтариб, беланги бўла ёздим.* ▬ *Йўқ-йўқ, ҳовлиқма! Бердисини айтгунча, кишини беланги қилиб қўйма тағин.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Беланги бўлиб қолувдим. Пидина [ялпиз] толқонига новвот гулини қўшиб, кап отгандим, шу ёрдам бердими, шифо топдим.* С. Нуров, Нарвон.

2 *кўчма* Иқтисодий жиҳатдан кучсиз, ўтириб қолган; хонавайрон бўлган. *Бир нобоп раис қўлида беланги бўлиб қолган бу колхозга Раҳимахон Исмоилова раис қилиб сайланди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕЛАНМОҚ 1 Беламоқ I фл. мажҳ. н. *Ноилож бола яна бешикка беланди.* F. Расул, Тўнғич ўғил. *Бола онасига кўзи тушиши билан, беланган оёқ-қўлини питиллатганча бўшатишга уринди.* «Ёшлик».

2 Беламоқ II **1** фл. мажҳ. н. *Қонга беланмоқ. Лойга беланмоқ. Чангга беланмоқ. Мойга беланмоқ.* ▬ *Чол қора қонга беланиб, ерга чалпак бўлиб тушди.* К. Яшин, Ҳамза. *Энди у чангга беланиб, тупроққа ботиб юрган гўдак эмасди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Балчиққа беланган қўлларида бир даста бойчечак силкиниб-силкиниб келар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 *кўчма* Қопланмоқ, чулғанмоқ, тўлмоқ. *Катта бинолар пештоқида сон-саноқсиз лампочкалар маржони порлади, арчалар нурга беланди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Осмон самовий нурларга беланиб, музайян бўлди.* «Шарқ юлдузи».

4 Кийинмоқ; ўранмоқ, кўмилмоқ. *.. муқарриблар кимхобларга, хитойи шоҳиларга беланиб киришди.* Ойбек, Навоий. *Оққа мунча беланибди у одам?* Ҳ. Олимжон.

БЕЛАНЧАК 1 Чақалоқларни ётқизиб овутиладиган ёки ухлатиладиган, арғимчоқдек ёки бешикдек тебратиладиган мослама. *Ойим эса беланчакка уланган ипни ҳар замон-ҳар замон силкиб-силкиб қўяди.* М. Хидир, Қирғоқлар. *Четан девор ортидаги қўрғонча айвонида ёшгина жувон беланчак тебратиб, қўшиқ айтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *кўчма* Дунёга келиш учун сабаб бўлувчи, вояга, камолга етказувчи; аллаловчи нарса ҳақида. *Бахт беланчаги. Замин белан-*

чаги. ▬ *Кетмасин бошимиздан асло бахт беланчаги.* А. Орипов. *Сенга алла айтди кекса самовот, Эгилиб заминнинг беланчагига.* Э. Воҳидов. *Ҳалигина ширин уйқунинг беланчагида аллаланилаётган жангчилар дув кўтарилди, гўё сокин ўрмонда ногаҳон ўқ узилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕЛАНЧАКСИМОН Беланчакка ўхшаб кетадиган. *Беланчаксимон замбил ёнига чўнқайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БЕЛАНҒИЧ Тебранадиган, айланадиган. *Биринчи хонада давра стол ва 4—5 та юмшоқ стул, бурчагида беланғич кресло..* А. Ҳакимов, Илон изи.

БЕЛАТ |*р.* билет| *с. т.* Билет.

БЕЛАТЧИ *с. т.* Билет сотувчи ёки билет текширувчи. *қ.* **билетчи.**

БЕЛАШМОҚ I Беламоқ I фл. бирг. н. *Чақалоқни бешикка белашди.*

БЕЛАШМОҚ II 1 Беламоқ II фл. бирг. н. *Улар мени қорга белашди.*

2 *айн.* **беланмоқ 2.** *Ярим кечада.. бир оғилнинг охуридан [куёвни] қонга белашиб ётгани ҳолда топганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕЛБОҒ 1 Белга боғланадиган, тўрт-бурчак рўмол шаклидаги гулли ёки гулсиз, четлари тикилган мато парчаси; қийиқ, қийиқча. *Шоҳи белбоғ.* ▬ *Нозим Зуҳранинг бошини аста силаб, ўз кўз ёшини белбоғи учига артди.* «Гулдаста». *У дўпписининг жиягини қайтариб, шоҳи белбоғ билан боғлаб олган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Умуман белга белбоғ каби боғланадиган нарса. [*Шарофат:*] *Эшигимизга увада тўну чилвир белбоғ билан келган эдинг. - Нима билан чиқиб кетдим? [деди Сидиқжон].* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Ҳар нарсанинг ўрта белидан ўтган фаразий чизиқ ёки ҳалқа; экватор. *Энди биз Ернинг белбоғидан ўтдик, Жанубий яримшарга кирдик.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. *Бу ердан ўтибди ернинг белбоғи, Беқасам тўн демак бу рангин диёр.* А. Орипов.

4 *кўчма* Қувват, мадор, кўмакдош. *Ошнам — белбоғим.* «Қанотли сўзлар». *- Нега ташлаб кетаман буни, — деди кампир, келиннинг сўзини рад қилиб, — Белимнинг белбоғи энди бу.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мен бораман элимга, алла, болам, Белбоғлар бергин белимга, алла.* «Бойчечак».

Белбоққа ёлчимаслик Бойимаслик, бири икки бўлмаслик. *Бўзчи белбоққа ёлчимас, кулол — мўндига: эшитганмисан?* Ойбек, Танланган асарлар. *Водопровод бор-у, бўзчи белбоққа ёлчимас дегандек.. Қоратепа, Панжикент кўчаларидаги кранларда сув йўқ.* «Муштум». **Белбоғ ечилмай** Қийинчиликсиз, тезда. *Сиз тикилган иш белбоғ ечилмай битади. Ҳаммага қоронғи бўлса ҳам, менга аён.* Ҳамза, Танланган асарлар. **Белингда белбоғинг борми?** Йигитмисан? Йигитлик ғуруринг борми? |*Хонзода Гофирга:*| *Белингда белбоғинг борми? Қандай шарманда, худо урган эркаксан?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Одамларни ҳашарга айтиб қўйдим. Белида белбоғи бори келаверади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БЕЛБОҒЛИ Белида белбоғи бўлган, белбоғ боғлаган. *Қизил шойи белбоғли йигит.*

БЕЛБОҒЛИК Белбоғ учун яроқли ёки етарли. *Бир белбоғлик газлама. Белбоғлик шоҳи.* ▬ *Найкамалак деҳқон белида, Белбоғликка ярайди арқон.* Абдулла Шер, Қадимги куй.

БЕЛБУРМА Бел қисми (бели) бурмалаб тикилган; бели бурмали. *Заргаровнинг қабулида белбурма бахмал камзул кийган дилбаргина бир жувон ўтирарди.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕЛГИ 1 Таниб олиш, кўрсатиш ёки фарқлашга хизмат қилувчи нарса; нишон, аломат; тамға. *Йўқолган боланинг белгилари. Фабрика белгиси. Белги қўймоқ. Белги солмоқ. Белги бўлса, йўлдан адашмас, Ақл бўлса, сўздан адашмас.* «Ақл ақлдан қувват олади». *Яхши хотин белгиси — хиром қилар терини, Ёмон хотин белгиси — ерга букар эрини.* Мақол. ▬ *Инсонликнинг энг дастлабки белгиси меҳнатсеварликдир.* Газетадан.

2 Бирор маъно, мазмун ёки миқдор ифодалайдиган график аломат, ишора. *Сўроқ белгиси (тлш.). Тенглик белгиси (мат.). Нота белгилари. Тиниш белгилари (тлш.) Товушларнинг график белгиси. Кимёвий элементларнинг белгилари. Стенография белгилари.* ▬ *Кирди-ю, эшик олдида сўроқ белгиси бўлиб тураверди.* «Ёшлик». *Олисда оқ қобирғали улкан кемалар кўринади. Ундан берироқда чекловчи белгилар — қизил байроқчалар липиллаб турибди.* С. Сиёев, Оғлиқ аёл.

3 Нарса, воқеа-ҳодисаларнинг ўзига хос хусусияти, сифати. *Буюмларнинг сифат ва хусусиятлари логикада белгилар деб аталади.* «Логика». *Гапда отнинг бирор белгисини бил-*

дириб, «қандай?», «қанақа?», «кимнинг?», «ниманинг?», «нечанчи?» каби сўроқларга жавоб бўлиб келган иккинчи даражали бўлак аниқловчи деб аталади. «Ўзбек тили дарслиги».

4 Ички кечинма, ҳолатдан, касалликдан далолат берувчи ташқи аломат; рамз. *Сукут — розилик белгиси.* Мақол. *Бахт белгиси — билим.* Мақол. ▬ *Содда муомала яқинлик ва меҳрибонлик белгисидир!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [*Гулнорнинг*] *Думалоқ қора кўзларида яширинган алам-ҳасрат белгисини Адолат дарров пайқаб олди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Раъно табассум билан жавоб берди ва унда бир оз қизариниш белгиси бор эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Эрининг бу жасоратига қарши Офтоб ойимнинг юзига ризосизлик белгиси чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Касалликнинг [тепкининг] асосий белгиларидан бири қулоқ атрофи ва жағ суякларининг оғришидир.* «Саодат».

БЕЛГИЛАМОҚ 1 Белги қўймоқ; белги, аломат қўйиб, таниқли қилмоқ, ажратмоқ. *Ислоҳотда ўзимга теккан ерни белгилаб, қозиқ қоққанимда.. кўп нарсаларни мўлжаллаб қўйган эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Бирор шартли аломат, ишора билан ифодаламоқ. *Номаълум сонни «х» билан белгилаймиз. Буйруқ мазмунини ундов белгиси билан белгиламоқ.*

3 Бирор хусусияти, кўриниши ва ш. к. га асосан аниқламоқ, фарқламоқ. *Кирқ ёшлардаги бир киши кирди. Қодир бу одамнинг афтидан касб-корини белгилай олмади.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

4 Олдиндан чизиб, режалаб, тайин қилиб қўймоқ. *Мажлис кунини белгиламоқ. Тўй кунини белгиламоқ.* ▬ *Ҳукуматимиз Наврўз кунини дам олиш куни этиб белгилади.* Газетадан. *Соат олтига белгиланган тўй соати ўндан ошганда бошланибди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йиғилиш жуда қисқа бўлганига қарамай, одамлар белгиланган вақтдан анча эрта тўпландилар.* С. Кароматов, Олтин қум.

5 Бирор мақсад учун мўлжалламоқ, танламоқ, кўзлаб қўймоқ. |*Ҳасанали*| *Миниб кетиш учун Қутидорнинг саман йўрғасини белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Холида анча айланиб юрди. Ит боғлайдиган жойни ўзи белгилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

6 Ишга, мансабга қўймоқ, тайинламоқ. *Директор қилиб белгилади.* ▬ *Мусулмонқул.. қўй каби ювош Тошкент ҳокими Саримсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек золимни белгилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *[Ҳусайн Бойқаро] Жилонғорга Валибекни, Мирзойи Кичик ҳам Ислим барлосни сардор белгилади.* Ойбек, Навоий.

БЕЛГИЛАНМОҚ Белгиламоқ фл. мажҳ н. *Белгиланган вақтда. Белгиланган тартибда.* ▬ *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.* Газетадан. *Кема эскадрасининг тезлиги ундаги энг секин сузадиган кеманинг тезлигига қараб белгиланади.* Газетадан.

БЕЛГИЛАШ Белгиламоқ фл. ҳар. н. *Тўй вақтини белгилаш. Раис белгилаш.* ▬ *Мен хотин-қизлар учун ҳам бир нарса белгилашни сўрайман.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Анварнинг тўйларини қилмоқ ниятимиз бор эди.. деб тўғридан-тўғри фақат тўй вақтини белгилашни сўраши Султонали мирзога яна бошқа сирларни англатган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Белгилаш олмоши *тлш.* Нарса ёки белги ўрнида қўлланиб, уларни ажратиб, таъкидлаб ва умумлаштириб кўрсатадиган олмош, мас., *ҳар, ҳар ким, ҳар нарса, ҳар қандай.* ▬ *Предметларни белгилаш учун қўлланадиган олмошлар белгилаш олмоши дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БЕЛГИЛИ 1 Нима экани аниқ кўриниб турган; белги қўйилган, белгиси, нишони бор; таниқли. *Белгили жой. Белгили қалам.* ▬ *Отабек китобни белгили қилиб ёпди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унга бир рўмол ўраб, белгили қилган ерим йўқ эди.* «Ёдгор».

Белгили қаратқич *тлш.* **-нинг** қўшимчасини олган қаратқич, мас., *мактабнинг қоровули.* ▬ *Боҳорда очилган боғнинг гулисан..* «Нурали».

2 Маълум, аниқ; белгиланган, муайян, тайинли. *Белгили тартибда. Белгили вақтда. Пайшанбанинг келиши чоршанбадан белгили.* Мақол. ▬ *[Сафар чўтир] Тушнинг узуқ-юлуқ гапларини бир-бирига улаб, белгили маъно чиқаришга тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Оталар учун бундай гаплар унчалик ёмон таъсир бермаса-да, хотинларга қандай асар қилиши белгилидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Машҳур, таниқли. *Белгили одамлар.*

БЕЛГИЛОВЧИ 1 Бирор белги, хусусиятни аниқлаш билан шуғулланувчи (шахс). *Мол (товар)нинг сифатини белгиловчи бўлиб ишламоқ.*

2 Нималигини, қандайлигини аниқ белгилаб, кўрсатиб берувчи; ҳал қилувчи. *Белгиловчи омиллар.* ▬ *Киши характерини белгиловчи омиллардан бири — унинг нутқи[дир].* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Достон ва терма жанри бахшилар репертуарини белгиловчи жанрлар бўлиб, улар ҳаммавақт ўзларининг етакчи хусусиятларини сақлаб келади.* «ЎТА».

БЕЛГИСИЗ 1 Нималиги, қандайлиги аниқ ифодаланмаган; белги қўйилмаган, ишораси йўқ, таниқли эмас. *Бу моллар дўконга белгисиз келди.* Сўзлашувдан.

2 Номаълум, тайини йўқ, тайинсиз. *Келин-куёв ўз тўйларидан бенасиб бўлиб, белгисиз ёққа кетиб боришар эди.* С. Сиёев, Аваз. *У бу уйга яна қайтиб келаманми ё шу кетганча белгисиз йўлда дарбадар кезаманми, деган фикрни бошдан ўтказарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ногоҳ энтикди-ю, эгилди камон, Ўқ учди белгисиз ёқларга томон.* А. Орипов.

Белгисиз қаратқич *тлш.* **-нинг** қўшимчасини олмаган қаратқич, мас., *мактаб директори, қишлоқ оқсоқоли.*

БЕЛДАМЧА *шв.* 1 Белга ичдан боғлаб олинадиган иссиқ (одатда пахтали) белбоғ.

2 Бирор нарсага кўндалангига, белига қўйиладиган, ўрнатиладиган нарса. *..ҳар ўтовнинг белдамчаси кимхобдан.. керагаси кумушдан, остонаси тиллодан, бўсағаси ёқутдан..* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтақўз.

БЕЛДОВ *шв.* 1 Тикилган ўтовнинг белидан ўраб боғланган арқон. *Уйни сулув кўрсатади оқ белдов ҳам бўсағаси.* «Қўшиқлар». *Куйамон алп отдан тушиб, отни уйнинг белдовига илдириб.. ичкарисига кирди.* С. Раҳимов, Алп.

2 Бешикнинг тепа қисмидаги ёғоч. *Чақалоқ бирдан тушган ёруғликдан кўзларини пирпиратиб, аввал бешик белдовидаги кўзмунчоққа, сўнг юзига бармоқ теккизган Муаззамхонга қаради.* «Ёшлик».

БЕЛДОР 1 *сфт.* Бели йўғон, бели бақувват; кучли. *Жўра.. аскарнинг юкини олиб.. белдор эшакка илдам ортиб.. пиёда кетди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Йўғон Усмон мироб — барваста, белдор, Соқол кўксида, кўзлар катта, ҳушёр.* Ҳабибий.

2 *от. тар.* Белкурак билан ишловчи; бел билан қуролланганлар. *Қўрғон ҳимоячилари дўлдек ёғаётган тошдан ва ўқлардан сақланиш учун ўзларини панага олган пайтларида.. белдорлар хандақнинг анчагина қисмини тўлдириб ташладилар.* М. Осим, Ўтрор.

БЕЛИЛА [< *р.* белый — оқ, оқ рангли] Барча турдаги бўёқларга ва эмалларга қўшиладиган оқ бўёқ. *Қўрғошинли белила. Рухли белила.* ▬ *Юқорида айтиб ўтилганлар ичида рухли ва титанли белилалар кўп ишлатилади.* «ЎзМЭ».

БЕЛКАШ Пахсачининг бел билан лой отиб бериб турувчи ёрдамчиси. *Белкаш бақувват бўлса, иш унади.*

БЕЛКУРАК *айн.* **бел** II. *Ҳар хонадоннинг томида қум тўлатилган яшик, ёнида белкурак, чангак ва қизилга бўялган челак бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Иш қанча оғир бўлмасин, бари бир кетмон, белкурак асосий иш қуроли бўлиб қолади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЕЛЛАДОННА [*итал.* belladonna — гўзал хоним, соҳибжамол] 1 *бот.* Томатдошлар (итузумдошлар) оиласига мансуб кўп йиллик заҳарли ўт. *Белладоннанинг ҳамма қисми алкалоидларга бой.* «ЎзМЭ».

2 Ўша ўтдан тайёрланадиган дори. *Овқатдан олдин ва кейин кодеин, белладонна, валериан томчиси каби дорилар берилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БЕЛЛАШМОҚ 1 Бел олишмоқ, куч синашмоқ (курашда, жангда). *-Қани, бахташ тавакқал. Ўртоқ Дўсматов билан бир беллашиб қўяй, — деди Мели полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кураш майдонига тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар..* М. Шайхзода, Тошкентнома.

2 Мусобақалашмоқ, ким ютар (ўзар) ўйнамоқ. *Шу куни футбол майдонларида ҳам қизиқарли беллашувлар ўтказилди.* Газетадан. *Каналда не-не полвонлар беллашмади, не-не одамлар ўзини кўрсатмади. «Ўзбекистон қўриқлари». Куйди-пишди йигит Мўминов ўз устози билан беллашмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕЛЛАШУВ Мусобақа, кураш. *Беллашувга чақирмоқ. Беллашувни бошламоқ. Бизнинг синф беллашувда ютиб чиқди.* ▬ *Беллашувга келган созандалар ҳаммаси бўлиб 57 киши.* Газетадан.

БЕЛЛЕТРИСТ Беллетристик асар ёзувчи адиб, насрий асарлар муаллифи.

БЕЛЛЕТРИСТИК Беллетристикага, насрга оид. *Беллетристик асар.* ▬ *Шу нарса аниқки, очеркнинг.. баъзи намуналари ҳикоя ва қисса каби соф беллетристик жанр намуналарига ўхшайди.* «Шарқ юлдузи».

БЕЛЛЕТРИСТИКА [*фр.* belles lettres — гўзал, нафис адабиёт] Наср билан ёзилган бадиий адабиёт (роман, қисса, ҳикоя ва бошқалар). *Мемуарларда ҳам, беллетристикада ҳам, афсуски, тарихий ҳақиқатдан айрим чекинишлар рўй бермоқда.* Газетадан. *Ҳақиқатан ҳам очерк бадиий-публицистик жанр бўлиб, унда беллетристика элементлари публицистика элементлари билан узвий бириккан ҳолда учрайди.* «ЎТА».

БЕЛЛИ I Дангал, фойдали, мазмунли. *Эллик гапдан белли гап яхши.* Мақол.

БЕЛЛИ II: **марал белли, қиз белли** Марал (кийик)нинг, қизнинг белига ўхшаш, нозик. *Йилқи ичинда ўзи келган синлидир, Тўбичоқ туёқли, марал беллидир.* «Муродхон». *Остимга минганим қиз белли тулпор.* «Маликаи айёр».

БЕЛЛИК 1 *шв.* Жазлиқнинг остига қўйиладиган от абзали. *Чиргининг устидан қўйди белликни, Белликнинг устидан жаҳалдирикни.* «Ширин билан Шакар». *Омборхонадан от абзалларини — терлик, беллик.. қуюшқон, юган, узангили эгарни қўлтиқлаб келдим.* «Ёшлик».

2 *шв.* Белбоғ. *Белига беллик, қўлига қўллик, тўшига чоройна, бошига дубулға кийди.* «Нурали».

3 *махс.* Арава ғилдираги тўғинининг икки учи бирлашган жойни қисиб турадиган иккита параллел кегай.

БЕЛМА-БЕЛ : белма-бел олишмоқ *айн.* **бел олишмоқ** *қ.* **бел** I 5. *Белма-бел олишса, ажрим бўлади. Зўр деганинг маълум бўлиб қолади.* «Алпомиш». *Белма-бел олишди бу икки шерлар, Шудгор бўлиб кетди олишган ерлар.* «Баҳром ва Гуландом».

БЕЛОРУС 1 Белоруссия мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи. *Концертда рус, украин, белорус, ўзбек, қозоқ, грузин, тожик, марийдан иборат саккиз миллат иштирок этди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Белорус аёл. Белорус адабиёти.*

БЕЛОРУСЛАР Белоруссия Республикасининг (туб) аҳолиси, белорус халқи.

БЕЛОРУСЧА 1 Белорус санъати ва маданиятига, белорусларга оид. *Белорусча рақс. Белорусча кийим.*

2 Белорус тили. *Белорусчага таржима қилмоқ. Белорусча гапирмоқ.*

БЕЛУГА [*р.* белый — оқ, оқ рангли] Осётрсимонлар оиласига мансуб, ярим ой шаклидаги катта оғизли оқ балиқ.

БЕЛУЖ *этн.* Асосан Эрон, Афғонистон ва Покистонда яшовчи, эроний тиллар гуруҳига мансуб тилда сўзлашувчи халқ ва шу халқ вакили. *Белуж халқи. Белуж тили. Белуж рақси. Белуж аёл.*

БЕЛУХА *зоол.* Дельфинсимонлар оиласига мансуб сутэмизувчи ҳайвонларнинг ягона вакили; йирик дельфин.

БЕЛЧА I **Бел** II с. кичр. шакли. Сабзавот экинларини ўташ, тагини юмшатиш учун ишлатиладиган ёғоч дастали кураксимон темир асбоб.

2 Пойафзалга мих қоқилганда, ичидан тешиб чиқадиган михларни қайтариш («ўлдириш») учун ишлатиладиган асбоб.

3 Тикилаётган оёқ кийимлар (этик, маҳси, кавуш) тагчарми, пошна дастагининг ортиқча жойини кесиб ташлаш учун ишлатиладиган асбоб. *Унинг отаси — Обидхўжа вофурушни дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдирди.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

4 Тунукасозлик ва темирчиликда: қўрага кўмир солиб туриладиган темир куракча. *Белча билан кўмир ташламоқ.*

БЕЛЧАЛАМОҚ Белча билан юмшатмоқ; чопмоқ. *Қулупнайни белчаламоқ.*

БЕЛЧИ *айн.* **белкаш**. *Оқтанги қишлоғи қабристонининг пахса деворига қўли теккан. Манман деган белчиям бас келолмайдиган пахсачи Аҳмад кўчакка лой олиб берган.* «Ёшлик». *..девкорга кўнгилдагидек лой узатиб турадиган белчи ягона.. У ҳам бўлса, Эргаш даканг.* «Ёшлик».

БЕЛЬВЕДЕР [*итал.* belvedere — кўркам манзара] Бино усти ёки баланд жойга призма ёки доира шаклида, баъзан гумбазли қилиб қурилган алоҳида хона.

БЕЛЬГИЯЛИК Бельгиянинг туб аҳолиси. *Бельгиялик аёл. Бельгиялик киши.*

БЕЛЬТИНГ [*инг.л.* belting — ҳаракатлантириш тасмаси] Транспортёр, элеватор ленталари ва резиналанган қайишлар тайёрланадиган оғир ва пишиқ газлама.

БЕЛЬЭТАЖ [*фр.* bel — чиройли, etage — қават, ярус] Томоша залида партер ва амфитеатр устига қурилган, ўриндиқлар қўйилган айлана пешайвон, биринчи ярус.

БЕЛЎРОҚ Ўтни тик туриб ўришга мўлжалланган узун сопли катта ўроқ. *[Уста] Ўроқ, пойтеша, белўроқ, узанги.. кўпроқ отларга нағал ясарди.* А. Суюн, Олис тонглар.

БЕМАВРИД [бе.. + маврид] *рвш.* **1** Номақбул пайтда; бемаҳал, бевақт. *Бемаврид келган меҳмон. Эшик бемаврид тақиллади.* ▬ *Бемаврид бўлса ҳам, келавердим.* Мирмуҳсин, Умид. *Бемаврид ярасига туз сепганимдан афсусландим.* «Ёшлик».

2 Ўринсиз, ноўрин. *Кечирасиз, ўртоқжон, бемаврид ҳазил қилибман.. Қаердансиз?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Козим бемаврид қизишганини, Назар билан хотиржам гаплашиш зарурлигини сезди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БЕМАДОР [бе.. + мадор] *айн.* **мадорсиз.** *Уст-боши йиртилган сонсиз чоракор, Меҳнат, алам даштида кезар бемадор.* Ғайратий. *У [Абдулла Саид] чўндек озиб, бемадор бўлиб қолган.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

БЕМАДОРЛИК Куч-қуввати камлик, дармонсизлик, кучсизлик. *Онажон, ҳозир етмиш икки томирингизда ёшлик қони югурады, сиз бемадорликдан, кам қувватликдан.. бари-баридан халос бўласиз.* «Ёшлик».

БЕМАЖОЛ [бе.. + мажол] Мажоли, кучи, дармони кам, ҳолдан тойган; кучсиз. *Бемажол кампир.* ▬ *Салимхоннинг юраги қўрқинч бир нарсани сезиб, оёқларидан мадор кетди, креслога бемажол ўтирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ҳафиза шу кундан бошлаб кўрпатўшак қилиб ётиб қолди, у негадир бемажол ва беруҳ эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЕМАЖОЛЛИК Дармонсизлик, кучсизлик. *Мунисхон бирдан орқага тисарилди. Юраги қаттиқ ўйнаб, бемажоллик билан олдинга тикилди.* С. Зуннунова, Излар.

БЕМАЗА [бе.. + маза] **1** Оғизга хуш ёқмайдиган, таъми ёмон; таъмсиз, лаззатсиз. *Бемаза овқат. Бемаза тарвуз. Бемаза қовуннинг уруғи кўп.* Мақол. ▬ *Касалга асал ҳам бемаза бўлиб кўринади.* «Қанотли сўзлар». *Йўлчининг тақачи ошнаси Қоратой оч қорнини бемаза мошхўрдага тўлдириб.. совуқ уйда хомуш ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Оғзи бемаза 1) оғзи овқатнинг мазасини, таъмини сезмайдиган (баъзи касалликлар сабабли). *Сидиқжон, гарчи ҳануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам.. кампирнинг меҳрибончиликларидanми, кўнгли кўтарилиб, жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) беадаб гапларни кўп гапирадиган; чакки оғиз. *Оғзи бемаза одам.*

2 *кўчма* Бадиий заиф, эстетик завқ бера олмайдиган; бемаъни, сийқа. *Бемаза асар.* ▬ *Бемаза китобни-ку жонга теккан жойда шартта ёпиб қўйса бўлар, бироқ умр китобини-чи?* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Бунақа бемаза суратларнинг авторлари институтда кўп эмас.* «Муштум».

3 Ярамас, ёқимсиз, бемаъни, ёмон. *Бемаза одам.* ▬ *-Акам бемаза чиқди-да,— деди Ҳамид Мунавварга.* С. Анорбоев, Меҳр. *Бемаза қизнинг бўлмас ҳаёси..* «Гулихиромон». *Э, бунақа бемаза телевизорни сотиб юборинг.* «Аския».

4 Одоб-ахлоққа хилоф, одобдан ташқари; беҳуда, бекорчи. *Бемаза қилиқлар. Бекорчидан бемаза гап чиқади.* Мақол. ▬ [*Гулшан:*] *Бемаза гапларни қўйинглар, ухлайлик!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Бемаза қилмоқ 1) мазасини, туз-намагини меъёрда қилмаслик; 2) таъбини хира қилмоқ, жонига тегмоқ, тинчини бузмоқ. *Аммо шаллақи бир кампирнинг уйида тураман; кўп бемаза қилаётир-да.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Айниқса тўриқ тойча тутқич бермай, Мирвали аканинг бемазасини бешта қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон; 3) тобини қочирмоқ; баттар қилмоқ. *Иситма жуда бемаза қилди.*

БЕМАЗАГАРЛИК *айн.* **бемазагарчилик.**

БЕМАЗАГАРЧИЛИК Бўлмағур иш, ножўя хатти-ҳаракат; номаъқулчилик. *Бу қанақа бемазагарчилик! Ошдан пашша чиқди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Ҳалол, пешона тери билан топилган пулга бунақанги бемазагарчилик қилинмайди, албатта.* Газетадан.

БЕМАЗАЛАШМОҚ 1 Одоб-ахлоқ чегарасидан ташқари чиқмоқ; ёмонлашмоқ. *Ишлар бемазалашиб кетди.* ▬ *Хури.. аскияда ҳеч қачон бачканалашиб бемазалашмас, меъёридан ўтиб кетмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Суюқлашиб, сийқалашиб кетмоқ. *Санъатнинг бемазалашуви.*

БЕМАЗАЛИК 1 Таъми, мазаси йўқлик; мазасизлик, таъмсизлик. *Бемазалигидан оғизга олиб бўлмайди.*

2 Бўлмағур иш, ножўя хатти-ҳаракат. *Бемазалик қилмоқ.* ▬ *Яқин бўлиб бемазалик чеккандан, олис бўлиб интизорлик яхшидир.* «Қўшиқлар». *Тарғилойнинг гапи ҳақ. Сенинг ўзинг бемазалик қилиб юрибсан, аблаҳ!* «Муштум».

БЕМАЗАЧИЛИК *с.т. айн.* **бемазагарчилик.** *Бекорчилик — бемазачилик.* Мақол.

БЕМАКОН [бе.. + макон] Бошида уйи, ватани йўқ; турар-жойсиз, бошпанасиз. *Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар.* «Ширин билан Шакар». *Бир бошимга раҳм қилди Қодир ўзи, бемакон.* «Нурали».

БЕМАЛОЛ [бе.. + малол] *рвш.* **1** Маллоллик, ўнғайсизлик сезмай, тортинмай, ёзилиб; эркин, баҳузур. *Майли, хафа бўлманг. Аям билан бемалол тураверасиз.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бемалол ёзилишиб ўтиринглар! Ёмон кўрганим — ёшларнинг суҳбатига қарилларнинг суқилиши.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Кiара аёлларга хос чиройли ҳаракат билан сочини орқасига ташлаб юборди. Кейин ўз эри олдида тургандай бемалол ечина бошлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бемалол бўлса *крш. с.* Малол келмаса, малоллик қилмаса. [*Фотима домлага:*] *Келинг, домла поччa! Бемалол бўлса, ана шу турган стулни менинг яқинроғимга қўйиб ўтиринг.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Қўшни, бемалол бўлса, бизни холи қўйсангиз!* Уйғун, Асарлар.

2 Бамайлихотир, хотиржам; шошилмай. *-Хўп, майли, — деди Ўрмонжон,— бўлар иш бўлиб ўтибди. Энди бемалол, бехавотир ишлай беринг.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Девор тагида катта сигир бошвоғини ерга ёйиб, бемалол кавш қайтариб ётарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Тўсқинликка учрамай, бехавотир, осон, хавфсиз. *Эрталаб кўприк бошқатдан қилинди, энди ҳар қандай оғир юк билан бемалол ўтса бўларди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Орасидан қўқонарава бемалол юрадиган кенг, узун ишкомлар икки танобдан мўлроқ ерни ишғол этган.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Аниқ, яққол. *Алим бува юқоридаги қийғоч тешиклардан қаради. Ҳамма ёқ бемалол кўринарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Юпқа капрон кўйлакдан елкасидаги ҳуснбузарлари бемалол кўриниб турибди.* С. Аҳмад, Сайланма.

5 Тўлиқ равишда, бекам-кўст; етарли. *Жой ҳаммага бемалол етади.* ▬ *[Ернинг] Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўтакетган бепарво, ғам-ташвишсиз киши ҳақида. *Ўзи бемалолнинг сўзи бемалол.* Мақол.

БЕМАСЛАК [бе.. + маслак] Бирор аниқ мақсадга, нуқтаи назарга эга эмаслик, ғоясиз. *Ахир ким кечирар бизни, биродар, Бемаслак қолдирсак, жон деб дунёни?!* У. Қўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

БЕМАСЛАҲАТ [бе.. + маслаҳат] Бошқалар билан кенгашмай қилинган; маслаҳатсиз. *Маслаҳатли иш битар, Бемаслаҳат иш кетар.* «Луқмони Ҳаким». *-Иншоолло! — деди Заҳчакўз ва яна уқтирди: -Асло биздан бемаслаҳат иш қилманг, Мадаминбой. -Албатта, албатта, тақсир!* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕМАШАҚҚАТ [бе.. + машаққат] Қийинчиликсиз қилинган, осон, машаққатсиз. *Бемашаққат иш. Бемашаққат пул топмоқ.*

БЕМАШВАРАТ [бе.. + машварат] *кт. кам қўлл.* Кенгашмасдан, келишиб олмасдан, маслаҳат қилмасдан. *Улардан бемашварат иш қилинмагай.* Ойбек, Навоий.

БЕМАЪНИ [бе.. + маъни] **1** Одоб-қоида доирасидан ташқари; маъноси, мазмуни йўқ; маъносиз. *Бемаъни жумла.* ▬ *Кишининг бемаъни гаплардан ўзини тийиши унинг мўминлиги нақадар чиройли эканлигидан далолат беради.* «Фан ва турмуш». *Унинг бемаъни жавдираган кўзларида ҳали ҳам қандайдир ҳусн сақланиб қолган эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Талъат биринчи курсданоқ Ҳамида деган қизни суюб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўриниб кетарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Қуруқ сафсатадан иборат бўлган; ҳақиқатга мутлақо зид; асоссиз; кераксиз, беҳуда. *Ҳа, бугун ҳам анча бемаъни суханбозлик қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Қанчалик бемаъни, қанчалик бемаъни ўйлар! — юзини кафти билан бекитиб жилмайди Шербек.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу айб шунчалик уйдирма ва бемаъники, прокуратура ходимига батафсил жавоб бериб ўтиришни лозим топмадим.* О. Ёқубов, Изланиш.

3 Одоб-ахлоқдан ташқари, ярамас; бемаза, бўлмағур. *Бемаъни қилиқлар.* ▬ *Асалнинг шунақа бемаъни ишлари кўплигидан биз ҳам.. куйиб ётибмиз.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хотинларнинг бемаъни қийчуви.. ҳамма ёқни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмад ҳам жилмайди. У бемаъни қаҳқаҳани, мунофиқона ҳиринглашларни ёмон кўрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 Ножўя, бемаза ишлар қиладиган, ёмон, ярамас; бўлмағур. *-Гози эшон ҳузурингизда экан!* — *деди махдум,* — *ўзи кўп бемаъни одам. Зиёфат-миёфат деб, яқин бир соат вақтимни олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЕМАЪНИГАРЧИЛИК Кишига номуносиб, одобдан ташқари хатти-ҳаракат; бемазагарчилик, номаъқулчилик. *Бошлиқларга ҳам ҳайронсан-да, айрим кишиларнинг шунақа бемаънигарчилигини кўрабила туриб, индашмайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕМАЪНИЛИК 1 Одоб қоидаларига сиғмаслик; номаъқуллик; ножўялик. *Шу қисқа умрни ҳам дағаллик, бемаънилик, ярамас хулқ-атвор билан ўтказиш одамга жуда алам қилади.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Ядро урушининг бемаънилигини яхши тушунувчи олимларнинг овози бугун бутун планетада баралла янграмоқда.* Газетадан.

2 *айн.* **бемаънигарчилик**.

БЕМАЪНО [бе.. + маъно] *юқ. усл. айн.* **бемаъни 1-3**. *Бектемир[га].. атрофдаги ҳамма нарса аллақандай бемаъно, ноўрин, робитасиз туюларди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Содиқ чўпонни келтиришганида, у гоҳ ўзига келар, гоҳ яна оғзидан кўпик чиқариб, бемаъно кўзларини шипга тикканча чақчайиб қоларди.* «Ёшлик».

БЕМАЪРИФАТ [бе.. + маърифат] Илму саводдан бебаҳра; таълим кўрмаган, чала савод. *Эй, бемаърифат эшон! Эшон бўлмай қол, афв қилмоқ* — *худога, осий бўлмоқ бандага хос.* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт. *..ўзимиз мадраса кўрмаган бўлсак ҳам, бемаърифат эмасмиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕМАҚСАД [бе.. + мақсад] Бирор орзу ёки ниятга қаратилмаган ёки интилмаган; мақсадсиз. *Бемақсад юриш. Беҳуда, бемақсад ўтган умр.* ▬ *[Темиржон] Сершовқин, серқатнов йўлка бўйлаб бемақсад, беихтиёр борар экан, ҳеч нарса ҳақида ўйламасликка уринарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бемақсад одамдир* — *асли ўликдир.* «Нурали».

БЕМАҲАЛ [бе.. + маҳал] **1** *от* Кеч тун пайти. *Пирим бойваччаникидалар. Бемаҳал бўлиб қолганидан, ўша ерда тунаб қоладиган бўлдилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳожи унинг қўлини олар экан, ўрнидан турди: -Энди мен кетай, бемаҳалга қолмай,* — *деди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 *рвш.* Номувофиқ, номақбул, ўринсиз пайт. *Бировнинг уйига боқма, бемаҳал эшикни қоқма!* Мақол. ▬ *Деҳқонлар билишадики, бемаҳал [ёққан] ёмғир ғўзага шира тушириб юборади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бемаҳал даштликка кўтардингиз қўл.* «Ёшлик».

3 Жуда эрта, ёшлик пайтда; одатдаги вақтдан олдин. *Бемаҳал бўлмасин ҳеч кимга ўлим, Отим Аваз, Булдур қассоб улиман.* «Гулихиромон». *..инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Вақти бемаҳал *айн.* **вақт-бевақт** *қ.* **вақт**.

БЕМЕРОС [бе.. + мерос] **1** Мероссиз; меросга эга бўлмасдан. *Мероссиз қолмоқ.*

2 Бирор фойда кутмасдан, тамагирликсиз. *Одамлар бор* — *падарин мозорида йиғлаб бож, Бемерос йиғламас* — *тама бор аъмолида.* А. Орипов, Юртим шамоли.

БЕМЕЪЁР [бе.. + меъёр] Одатдаги, белгиланган ўлчовдан ташқари; ортиқ; ўринсиз; бевақт, кутилмаганда. *-Кетишинг бемеъёр бўлди-да, яхши боргин,* — *деб ўрдага қараб ўтиб кетди.* «Маликаи айёр». *Бемеъёр оғир юкни Бўрибойли нор келтирар. Бошингдаги мушкул ишни Олтин, кумуш, зар келтирар.* «Оқ олма, қизил олма».

БЕМЕҲР [бе.. + меҳр] Меҳрибонликни билмайдиган; раҳмсиз, шафқатсиз. *Бемеҳр қариндошдан меҳр билган ёт яхши.* Мақол. ▬ *Нафиса йиғлади-ялинди, ялинди-йиғлади.. Лекин Аъзамнинг бемеҳр кўнгли юмшамади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

БЕМЕҲРЛИК Раҳм-шафқатсизлик, меҳри йўқлик. *Бу оғирликни [ҳижронни] Бобур унчалик сезмаётгани Ойша бегимга худди бемеҳрлик нишонасидек туюлди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕМИННАТ [бе.. + миннат] **1** Қилган иш, яхшилиги учун миннатдорлик талаб этмайдиган; миннат, тама қилмай. *Элликбоши унинг хуснига маҳлиё бўлибди дейсизми,*

унга беминнат хизматкор керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Малоҳат буларнинг ҳаммасига яхши тушунади ва беминнат хизмат қилади.* «Ишчилар».

2 Фақат фойдаси тегадиган, аммо бунинг эвазига ҳеч нарса талаб қилмайдиган; қулай; арзон. *Электр энергияси ҳожатбарор, қудратли, беминнат кучдир.* Т. Аҳмедов, Ҳотамтойлик. *Илм-ҳунар шундай беминнат мулкки, одамга ҳеч қачон уларнинг оғирлиги тушмайди.* Р. Усмонов, Одобнома.

Дастёри беминнат Миннатдорлик талаб қилмайдиган дастёр, кўмакдош (одатда дастёрликка яраб қолган ўз фарзандлари ҳақида).

БЕМИСЛ [бе.. + мисл] *кт. айн.* **мислсиз.** *Атторнинг уйида кўрганман, рақси бемисл, эсингдами?* Ойбек, Улуғ йўл. *Буларнинг барчаси — ..қаламининг сеҳрли қудрати туфайли, бемисл жозибаси туфайли содир бўлади.* «Ёшлик».

БЕМИСОЛ [бе.. + мисол] Ўхшаши йўқ, тенгсиз; ҳадсиз, ҳаддан ташқари. *Гуноҳинг оғирдир, бемисол дардинг, Шоирнинг малаги, гўзал Наталья.* Газетадан. *Орзулари осмондай тиниқ, Бағри денгиз қадар бемисол.* «Саодат». *Қўрқиб кетди жиккак бемисол: «Э, муштуминг нарироққа ол!»* М. Али, Боқий дунё.

БЕМИҚЁС [бе.. + миқёс] Кўлами (чегараси) чексиз; тенгсиз, ўхшаши йўқ. *Шаҳарларнинг одамларникига ўхшаш ўз ҳаёт йўли, тақдири бўлса-да, уларнинг ҳаёт ва умр ўлчовлари бемиқёсдир.* Газетадан.

БЕМОР [*ф.* بیمار — касал] **1** Организмининг одатдаги бирор ҳолати бузилган; касал, хаста. *Бемор бола. Бемор тузалгиси келса, табиб ўз оёғи билан келар.* Мақол. ▬ *Бир кечаси бемор жуда азоб тортди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бемор она бошини қизчаси силаб қўйса, оғриқлар барҳам топади.* «Саодат».

2 *кўчма* Севги, муҳаббат дардини, ошиқлик ҳолатини ифодалайди. *Ҳар ким беёрдир — бемордир.* Мақол. ▬ *Дарди фироқинг айлади бемор, Қайда борайин эмди давоға.* Машраб. *Муҳаббат дардидан бемор қалбларимиз, Ўғай бўлсак, не тонг, соғлар орасида.* А. Орипов.

3 *кўчма* Касалланган, нимжон, ўсишдан қолган. *Сувсизликдан бемор гўзалар гулини тўка бошлади.*

БЕМОРЛИК 1 Организмнинг одатдаги ҳолатда эмаслиги, касаллик, хасталик. *Беморлик асорати.* ▬ *Заргаров кириб келди.. озғин юзида беморликдан кейинги заҳиллик асорати билиниб турарди.* А. Мухтор, Асарлар. *Сен менинг жонимни олгин, Мен сенинг дардинг олай, Барча соғлик сенга бўлсин, Барча беморлик менга.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 *кўчма* Ишқ, муҳаббат кўйидаги ҳолат; севги азоби, дарди. *Кунлар аро беморликни қолдириб кетдинг менга.* «Саодат».

БЕМОРОНА Касалларга ўхшаб, беморларга хос; худди касалдек. *-Мен касал эдимку! — деди Баширжон афтига беморона тус бериб.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БЕМОРХОНА *кам қўлл. айн.* **касалхона.** *Сув оқаётган тарафдагилар четланиб, йўлни очди. Беморхона машинаси кўринди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Қирқ йилнинг нақ ярми йўлларда ўтди, Ярми эса ўтди беморхонада.* А. Орипов.

БЕМУДДАТ [бе.. + муддат] Муддати аниқ белгиланмаган, вақти чекланмаган; абадий. *Жамоа хўжалиги ихтиёридаги ерлар уларга текин ва бемуддат, яъни абадий фойдаланиш учун мустаҳкамланиб берилади.* Газетадан.

БЕМУЛОҲАЗАЛИК Мулоҳаза қилиб, уялиб-тортиниб ўтирмаслик; пухта ўйламасдан иш тутишлик. *Латифжон ҳақиқатан ҳам бемулоҳазаликка борганлигини сезиб, қип-қизариб кетди-ю, нафасини ичига ютди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕМУРОД [*ф.* بی‌مراد — ноумид, муродига етмаган] Бирор-бир мақсадга, режага эга бўлмаган; орзу-умидсиз. *У деразадан ташқарига хомуш, бемурод тикилиб тураркан, ҳаёти мазмунсиз романдек зерикарли бўлиб қолганини.. пайқади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Сенсиз қолар эдим зулматда тугал, Сенсиз қолар эдим буткул бемурод.* А. Орипов.

БЕМУРУВВАТ [бе.. + мурувват] **1** Ҳеч кимга яхшилик, одамгарчилик қилмайдиган, саховатсиз. *Бемурувват қариндош.* ▬ *..Қалби офтобдай иссиқ Онаи зорим! Кечир бемурувват дайди фарзандингни!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бераҳм, шафқатсиз. *Уни [Салтонбуни] бойлар эшигида хўрланишга, бемурувват турмушнинг қақшатқич азоблари ичида қийналишга мажбур қилган куч балки болаларига бўлган ўша меҳру муҳаббатидир.* М.

Исмоилий, Фарғона т.о. *Бу чархи бемурувватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.* Увайсий.

БЕНАВБАТ [бе.. + навбат] *рвш.* Навбатдан ташқари, навбатсиз. *-Кела қолинг, Собиржон ака, бугун сизларга бенавбат, — деди чойнакларга қайнаган сув бураётган Муҳаббат.* В. Гофуров, Вафодор. *Ким манфаат кўрсатса, парво қилдим, ҳе аттанг! Арзасига бенавбат имзо қилдим, ҳе, аттанг!* «Муштум».

БЕНАВО I [*ф.* بی‌نو — товушсиз] Овозсиз, унсиз; хомуш, сокин.

БЕНАВО II [*ф.* بی‌نو — бечора, фақир, мискин] Турмушнинг ҳузур-ҳаловати, роҳат-фароғатидан бебаҳра қолган, рўшнолик кўрмаган; ғариб, нотавон, шўрлик. *Авазнинг юраги ачинди. Бенаво, бемажол халқига зиғирдек кўмак беролмаслигини ўйлаб, қалби вайрон бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Ўзинг кўриб турганингдек, мен бир дили пора, ғариб, бенаво, ожиза онаман, ўғлим.* К. Яшин, Ҳамза.

БЕНАЖОТ [бе.. + нажот] Ҳеч бир имконияти, иложи қолмаган, нажотсиз; бечора. *Рангпар чеҳрасида унинг шоҳ Бобур Бенажот салтанат рамзин кўради.* Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.

БЕНАЗИР [бе.. + *а.* نظیر — тенг, бир хил; ўхшаш] **1** Тенги, мисли йўқ; мислсиз. *-Алишербек беназир зот эрди,— деди Бобур китобдан бошини кўтариб.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Хонзода бегим ҳалолу покизаликда беназирлар!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Хуллас, бу бетакрор ва беназир санъат асарининг маъноси, оламча мазмуни бор.* «Фан ва турмуш».

2 Беназир (эркаклар ва аёллар исми).

БЕНАМОЗ [бе.. + намоз] Намоз ўқимайдиган, кофир, динсиз. *..бенамоз Аваз Ўтар ўғли.. аркони дин ҳукми ила тошбўрон қилинсун!* С. Сиёев, Аваз.

БЕНАРВОН [бе.. + нарвон] Нарвон қўймасдан, нарвонсиз.

Юлдузни бенарвон урадиган Ўтакетган олғир. *У юлдузни бенарвон уриб, ҳатто ойга човут соладиган устаси фаранглардан.* «Муштум». *Мадбархон Раҳмонова ҳам мўмай даромад борасида юлдузни бенарвон урадиганлардан.* «Муштум».

БЕНАСАБ [бе.. + насаб] Наслу насабининг тайини йўқ, паст насл фарзанди; тарбия кўрмаган. *Пошшаойимлар, Хонзодалар қоқ саҳар туриб, хизматимга ҳозир бўлса-ю, сен бенасаб, исқирт, атлас кўрпада мени писанд қилмай, хуррак отиб ётсанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

БЕНАСИБ [бе.. + насиб] Тегишли ҳиссадан, насибадан маҳрум бўлган, қуруқ қолган; насибасиз. *Бенасиб бўлмоқ. Бенасиб қолмоқ.* ▬ *Бу хушнуд нағмалардан бенасиб бўлманг, деб атайин уйғотдим, бир эшитиб қолинг!* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. *Болалик хаёллари, орзуларидан бенасиб бўлиб улғайганман.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Халқим, мозий ўтди, толе кўрмадинг, Пиширдинг, ўзингга бенасиб таом.* А. Орипов.

БЕНАФ [бе.. + наф] Бирор наф-манфаати, фойдаси йўқ; фойдасиз, самарасиз. *Бенаф ўтган ҳаётинг учун Вақт олдида берурсан жавоб.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома. *Шабнамдек мақтаниб бўлма тутуриқсиз, Ҳавога учади, бенаф қуруқ сўз.* «Муштум».

БЕНГАЛ 1 Жанубий Осиёда, асосан Бангладеш мамлакатида ва Шарқий Ҳиндистонда яшовчи халқ (миллат)нинг номи.

2 Шу халққа мансуб, оид. *Бенгал аёл. Бенгал адабиёти.*

БЕНГАЛЛАР Бангладеш мамлакатининг ва Ҳиндистондаги Ғарбий Бенгалия штатининг асосий аҳолиси. *Бангладеш аҳолисининг 98% и бенгаллардир.* «ЎзМЭ».

БЕНГЗАМОҚ *шв.* Ўхшатмоқ, қиёс қилмоқ; бировнинг тимсолида кимнидир кўрмоқ. *Онама бенгзадим жамолинг сани.* «Қўшиқлар».

БЕНЕФИС [*фр.* benefice — фойда; имтиёз, афзаллик] Тушуми, фойдаси тўлиқ ёки қисман театр жамоаси ёки айрим актёрга тўланадиган спектакль ёки концерт.

БЕНЗИН [*фр.* benzine < *лот.* benzol < *а.* لبان‌جاوی — Ява хушбўй ширасы] Нефтдан ёки нефть газидан олинадиган рангсиз, учувчан суюқ ёнилғи. *Домладай босиқ одам ҳам, гўё унга ишонмагандай, ялт этиб бензин кўрсаткичга қаради.* М. Мансуров, Ёмби. *Чори бензин узаткични шақиллата-шақиллата қайтиб келди-да, яна рулга ўтирди.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕНЗОБАК [<*р.* бензин баки] Техника ва транспорт воситаларининг бензин билан тўлдириладиган қисми; бензин қуйиладиган бак. *Шиша тўппа-тўғри танк бензобаки устига бориб тушди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Ўтни машина бицинига, бензобак*

устига боғлаб, шийпонга қаради. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БЕНЗОВОЗ [<*р.* воз(ить) – бензин ташувчи] Бензин ташишга мосланган; бензин ташувчи машина. *У бир сакрашда бензовознинг устига чиқди-да, тўппончасини қинидан чиқариб, осмонга устма-уст бешолти ўқ узди.* О. Ёқубов, Излайман. *Кеча шомдан кейин бўпти. Бензовози билан ёниб кетибди..* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

БЕНЗОКОЛОНКА [*бензин* + *лот.* columna – устун(ча)] Автотранспорт воситаларига бензин қуйишга мўлжалланган устунсимон қурилма; насосли станция.

БЕНЗОЛ [бензин + *лот.* ol (eum) – ёғ; мой] Тошкўмир смоласидан олиниб, бензинга қўшиладиган, шунингдек, лак, бўёқ, портловчи моддалар, пластик массалар ва ш. к. тайёрлашда ишлатиладиган, рангсиз, тез ёнувчан, учувчан суюқлик. *Суюқ бензол терига кучли таъсир қилади.* «ЎзМЭ».

БЕНИШОН [бе.. + нишон] **1** Ҳеч қандай дараги, хабари бўлмасдан, ҳеч ким билмас бўлиб, нишонсиз. *Балиқларга емиш бўлиб кетасан, Дунёдан бенишон бўлиб ўтасан.* «Баҳром ва Гуландом». *Бенишон кетганди қўлимдан қушим.* «Ойсулув».

2 *кўчма* Бола кўрмасдан, орқасида насл қолмасдан; фарзандсиз. *Бобонгиз амир-султон Дунёдан ўтган бенишон.* «Нурали».

БЕНИҲОЯ(Т) [бе.. + ниҳоя(т)] **1** *сфт.* Юқори даражада, ортиқ даражада; чеки йўқ, ниҳоясиз, чексиз. *Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек бир неча кунлардан буён бениҳоя бир дард билан оғрир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *рвш.* Чегараси йўқ, ҳаддан ташқари; жуда ҳам. *Бениҳоя ориқ. Бениҳоя узоқ. Бениҳоя кўп. Бениҳоя қувонмоқ.* ▬ *У нимадандир бениҳоя хурсанд, нимадандир хижолат.. бўлиб, уйга кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кишининг молини сақлаш бениҳоят қийин, ука.* Ойбек, Танланган асарлар. *У* [*Элмурод*] *ўз олдига шундай бир одамнинг келиб қолганидан бениҳоят хурсанд эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕНОМ [бе.. + ном] *айн.* **номсиз**. *Мен сизга айтсам, шаҳарда беном кўча бўлмайди. Олимнинг номи аввалдан беном бўлган янги кўчага қўйилди.*

БЕНОМ-НИШОН, беному нишон Ҳеч қандай дараги (хабари) йўқ; ному нишонсиз, бедарак, дараксиз. *Шаҳар уламо, ашрафлари бугунги ҳақиқат олдида ҳар замон ёқа ушлаб: «Бир беному нишонга бунча илтифот!» дер эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бу тахти салтанатлар беному нишон йўқолур, фақат меъмору мусаввирлар яратган зўр санъат асарлари тирик қолур.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕНОМУС [бе.. + номус] Шарм-ҳаё билан иш тутмайдиган, шарм-ҳаёсиз, орномуссиз, уятсиз. *Беномус одам. Беномусга кунда тўй.* Мақол. ▬ *Нуридай бетайин, беномус эмасман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу аёл, шу беномус аёл менинг хасмим эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЕНОМУСЛИК 1 Уятсизлик, номуссизлик. *Унинг бунчалик беномуслигини билмас эдик.* ▬ *Рустамбекнинг қайғу-ҳасратини чекиб, дунёдан зор йиғлаб ўтгунча, ҳар беномусликни ўзимга олиб, севганим билан кун кўрай.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Уятсизларча, юзсизларча қилинган иш. *Бу қандай беномуслик. Бу қандай ҳаёсизлик. Ё шариатда шарм йўқ дедингларми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕНТОНИТЛАР [*юн.* benthos – чуқурлик] *геол.* Асосан, қадимий вулкан куллари ва туфларнинг денгиз остида нурашидан пайдо бўлган гиллар; тошсовун. *Геология фанида гилмоя «бентонит» термини билан юритилади.* М. Зокиров, Бебаҳо хазина.

БЕНТОС [*юн.* benthos – чуқурлик] Денгиз ва чучук сувлар тубидаги балчиқда ва унинг устида яшайдиган ўсимлик ва ҳайвонлар. *Бентослар кўпчилик балиқ ва б. ҳайвонлар учун озиқ ҳисобланади.* «ЎзМЭ».

БЕНУР [бе.. + нур] *айн.* **нурсиз**. *Мен сизсиз – бир уйман, бенур, бечироқ.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар. *Гар уни кўрмаса, яшолмас бир кун, Бу ёруғ олам ҳам кўринур бенур.* Б. Бойқобилов, Садоқат.

БЕНУҚСОН [бе.. + нуқсон] Камчилиги йўқ, нуқсондан холи, мукаммал, тўла-тўкис. *Бенуқсон одам. Бенуқсон иш. Бенуқсон ишламоқ. Ўзгада нуқсон кўрсанг, ўзингни бенуқсон дема.* Мақол. ▬ *Нигора ечинмоқда эди. Унинг.. бенуқсон, қуйиб қўйгандай қомати чироқ ўчиши билан қоронғиликка сингишиб кетгандек бўлди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ожиза хаёлида ўзини бенуқсон қизлар қаторида ҳис қилди, ич-ичидан севиниб кетди.* И. Раҳим, Тақдир.

БЕНЎХТА 1 Нўхта солинмаган, нўхталанмаган. *Бенўхта, яйдоқ от.*

2 *кўчма* Ўзини тия олмайдиган; бебош. *Нега жамоат тартибини бузади, қанақа бенўхта бойвачча у?* «Муштум».

БЕОБРЎ(Й) [бе.. + обрў(й)] Иззат-ҳурмати, обрўйи йўқ, обрўйсиз. *Беобрў одам. Обрўли обрўйидан қўрқар, Беобрў недан қўрқар.* Мақол. ▬ *Кўп ўтмай, Абдураҳмон мадраса аҳли орасида ҳам беобрў бўлиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Беобрў қилмоқ Обрўсини тўкмоқ. *Халойиқ олдида мени беобрў қилишинг оқибатини.. бир кўрсатиб қўяй ҳали.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЕОДОБ [бе.. + одоб] *айн.* **беадаб**. *Одобни беодобдан ўрган.* Мақол. ▬ *Ота-онасиз қолганингга шундай ўзбошимча, беодоб бўлиб кетдингми ҳали?* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕОДОБЛИК Тарбия кўрмаганлик; одоб меъёри, қоидаларига тўғри келмайдиган ҳаракат, қилиқ; ҳолат. *Ҳар бир саводсиз одам минбарга чиқиб, шундоқ эътиборли одамлар олдида беодоблик қилса, қандоқ чидаб туриш мумкин.* Газетадан. *Қоракўз бегим.. уйқудаги Мирзони ўпиш беодоблик саналишидан таҳликага тушган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕОЗОР [бе.. + озор] 1 *сфт.* Озор бермайдиган, дилни оғритмайдиган, ранжитмайдиган, мулойим. *Беозор танқид.* ▬ [*Дадавой Хадичага:*] *Мен илгари билмай у кишидан [Комиловдан] ранжиб юрган эканман. Гаплари мулойим, беозор, бамаъни.. одам экан.* Уйғун, Навбаҳор. *Бу мулойимхулқ тоғ йигитининг ўша куни айтган сўзлари беозор қизнинг юрагида туғён қўзғаган эди.* Т. Расулов, Шонли авлод.

2 *рвш.* Озор бермай, қийнамай; астагина; усталик билан. *Эъзозхон пишиллаб ухлаб ётган Учқуннинг юзидан беозоргина ўпиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шерзод елкасига кимдир беозор туртганидан уйғониб кетди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Нозик, эпчил бармоқлар орасида беозоргина ушланган ингичка игна дўппи юзида нафис излар қолдириб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Осойишта, тинч, осуда, ғам-ташвишсиз. *У кунлар Назиркул учун энг бахтиёр кунлар эди. Ўшандай беозор кунларнинг тагига сув кетди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Туғилиб ўсган, беозор болалик йилларининг хотирасини ўз қўйнида сақлаган ҳовлисига бир қарамасдан кетолмади.* С. Зуннунова, Олов.

БЕОЗОРЛИК Зарар, озор келтирмаслик; безарарлик, мулойимлик. *Ҳуббижамолнинг овозидан ширин бир шўхликни, беозорликни уқдим.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *[Саъди] Отасидаги беозорлик, одамовилик белгиларини ҳам кеч пайқади.* Газетадан.

БЕОМОН [бе.. + омон] *рвш.* Омон бермай, шафқат қилмай, аёвсиз, шафқатсиз. *Кечаси аллаким гўё унинг устига бостириб келди-да, қўлини кўкрак қафасига суқиб, юрагини беомон эзғилай бошлади.* «Ёшлик». *Шафтолини бир чумчуқ беомон чўқилаяпти.* С. Аҳмад, Таъзим. *Бадкирдор одамлар бир кун беомон Яродор қилдилар қўшиқни.* А. Орипов, Йиллар армони.

БЕОР [бе.. + ор] 1 *айн.* **орсиз**. *Ҳар ўлик, ҳар тўй бошида таппа-тайёрдир тўрам, Ўлгудай шилқим, шилимшиқ, роса беордир тўрам.* «Муштум». *Йўлдан урди қайси бир маккор?.. Очиғини сўзлагил, беор!* Ҳ. Олимжон, Зайнаб ва Омон.

2 *кўчма* Ҳар қандай жойда ҳам ўсаверадиган, ер танламайдиган (асосан ўсимлик ҳақида). *Гулхайри ҳар қандай жойни безашга қодир беор ўсимликлардан ҳисобланади.* Газетадан. *Тут беор эмасми, тез тутиб, ўса бошлади.* Т. Ашуров, Марварид тут.

БЕОРЛИК 1 Уятсизлик, ҳаёсизлик, безбетлик; ориятсизлик. *Бўғоз сичқоннинг кўзларидаги ҳадик ўрнини совуқ беорлик эгаллади.* «Шарқ юлдузи».

2 Беорларга хос хатти-ҳаракат, қилиқ. *Абдибилолнинг беорлигидан Нодирнинг шу қадар ғазаби қўзиб кетдики, аввалига нима қилишни билмай қолди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БЕОРОМ [бе.. + ором] 1 Ҳаловат, ором билмайдиган; бетинч, безовта. *Беором тун.* ▬ *Туни билан йиғлоқ набирасини овутиб, беором бўлган она, яна ҳаммадан эрта турди.* Газетадан. *Гулноз айниқса бу оқшом беором.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Яна бир одам бор, азиздан-азиз, Юраги бедору беором тепган. Ҳовлининг бир парча кунгай ерида Келар деб, мен учун ўсмалар эккан.* «Ёшлик».

2 *рвш.* Тинимсиз, бетўхтов. *Чайқалади денгиз беором.* Ғайратий. *Тун бўйи беором тўқиганим ул — Тивит рўмол эмас, кечир, онажон.* Г. Жўраева, Иқбол.

БЕОҚИБАТ I |бе.. + оқибат| *айн.* **оқибатсиз** I. *У унсиз йиғлар, пушаймонидан бошини деворларга урмоқчи бўлар, дунёнинг бу қадар бевафолигидан, одамларнинг, ўзининг бунчалик беоқибатлигидан куярди.* «Ёшлик». *Юраги ачишди, ҳали ҳам одамлар шунақа беоқибат, бевафо, бераҳм эканми..* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар.

БЕОҚИБАТ II *айн.* **оқибатсиз** II. *Балки, аризанинг беоқибат қолдиришини сўраб, ариза берарлар.* Чулпон, Кеча ва кундуз. *Аввал қозикалон Ҳакимхўжага, кейинчалик Тошкент беги Алимқулига берилган арзнома ҳам беоқибат қолди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

БЕОҚИБАТЛИК Ўз аҳди, сўзида турмаслик, тутуриқсизлик; меҳр кўрсатмаслик. *Полвон.. божасининг беоқибатлигидан нафси қойиб, ўз қадрига ачинмоқда.. аламини ичига ютганча, эртаги учрашувни кутмоқда эди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

БЕПАДАР |бе.. + падар| Отаси йўқ, отаси номаълум, отасиз. *Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла, Талай ёшлар қолди бепадар.* Файратий. *Сўрсанг наслимни, асли бепадар, Бепадар ўғлиман, ўзим дарбадар.* «Рустам».

2 Сўкиш, қарғиш вазифасида «отасининг тайини йўқ; ҳароми» маъноларини ифодалайди. *Ўз устозини билмаган бу бепадар, олампаноҳнинг ҳам бетларига оёқ қўйишдан тоймай.. бу кун кечаси уни қочириб, менинг ҳовлимга олиб келди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Наслсиз, бепадар, бадбахт золимнинг Не билан тугалур охир таг-туги.* Ғ. Ғулом.

БЕПАЙРОВ |бе.. + пайров| Пайровга амал қилинмаган; пала-партиш; одоб доирасидан ташқари; пайровсиз. *У [Талмонтоз] бир вақтлар Аллонбойнинг маддоҳлик маъракаларида.. бепайров аския қилиб ўтирадиган ширинзабон ғийбатчиларидан эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БЕПАНД |бе.. + панд| Унча пухта, мустаҳкам бўлмаган; омонат. *Бепанд стол.* ▬ *Айвон шунақанги бепанд қурилганки, кўрсангиз, ёш болаларнинг ўйинчоқ уйи ундан мустаҳкамроқ дейсиз.* Газетадан. *Янги тўғоннинг.. бошқа жойлари ҳам шундай бепанд бўлса-чи?* А. Мухтор, Туғилиш. *-Мен жудаям бахтли эдим. Бахт бепанд нарса бўлар экан,— деди Ўктам.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.

БЕПАРВО |бе.. + парво| Эътиборсизлик, совуққонлик билан қарайдиган; эътибор бермайдиган; совуққон, камҳафсала, лоқайд. *Бепарво дўстдан ёғоч яхши.* Мақол. ▬ *Бойларимиз.. қорни тўқлар, халқ аҳволидан бехабар ва бепарво.* Ойбек, Нур қидириб. *Унинг кайф билан бепарво кулиши Зуҳра бегимнинг ғашини келтирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БЕПАРВОЛИК Эътиборсизлик, ҳафсаласизлик, бепарволик, лоқайдлик. *Нури бундай гапларни бепарволик билан эшитишга уриниб боқарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нафратни сир тутиш осон, севгини яширса бўлади, бепарволикни эса сақлаш жуда ҳам мушкул.* «Ақл-ақлдан қувват олади».

БЕПАРДА |бе.. + парда| **1** Парда тутилмаган, пардасиз; ниқобсиз, очиқ. *Бепарда ойна.* ▬ *Сендай қизлар ҳозир кўча-кўйларда Ёр танлайди юриб очиқ, бепарда.* Ҳ. Олимжон.

2 *кўчма салб.* Очиқдан-очиқ, қўпол равишда айтилган, беҳаёларча, пардасиз. *Бепарда гап.* ▬ *Доимо бепарда сўз халқ ичра айтур беибо, Бўлмагай деб қўрқаман ногоҳ сангсор авлиё.* Муқимий. *Эломоновга ҳали ҳеч бир аёл бундай бепарда гапирмаган эди, ғалати бўлиб кетди, жаҳлланди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари.

3 *мус.* Парда боғланмаган ёки пардасиз (чолғу асбоби ҳақида).

БЕПАРДОЗ |бе.. + пардоз| **1** Пардоз-андоз қилмаган, упа-элик, ўсма-сурма қўйиб, ўзига оро бермаган. *Бепардоз хотин.* ▬ *Онангни отангга бепардоз кўрсатма деганлар-ку.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қарибчириб қолсак ҳам, ўзимизни бегона эркакка бепардоз кўрсатгимиз келмайди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Жумлалари пойма-пой, содда, бепардоз лаблари куюниб титрарди.* «Ёшлик».

2 Жило берилмаган, нақшланмаган, оддий, жўн. *Бепардоз этик.*

БЕПАРОВУЗ Паровуз, адип тутилмаган, адипланмаган. *Бепаровуз кўрпа.*

Оғзи бепаровуз Оғзидан бўлмағур, беадаб гаплар чиқадиган, тилини тия олмайдиган; оғзи бузуқ. *Оғзингни бепаровуз қилма, бу ерда улуғимиз турибди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Айб Маннонинг ўзида.. Оғзи бепаровуз.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БЕПАРҲЕЗ |бе.. + парҳез| **1** Парҳез буюрилмаган ёки парҳезни бузган. *Бепарҳез бемор.*

2 *кўчма эск.* Ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган; нопок. *Башарти сиз.. ул бепарҳез золимни мингбошилик вазифасидан четлатишга.. бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қосиримизга бир андиша келадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕПИСАНД [бе.. + писанд] Диққат-эътибор қилмайдиган; менсимайдиган; лоқайдлик билан муносабатда бўладиган. *Энди ҳаммаси мен билан шундай беписанд гаплашади, деб хаёл қилди Эломонов.* М.М. Дўст, Галатепа қиссалари. *Қундуз йигитнинг беписанд муносабатига энсаси қотар эди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Аёл эрига беписанд, таҳқиромуз қаради.* Н. Аминов, Суварак.

2 *кўчма* Ҳеч нарса таъсир эта олмайдиган, парво қилмайдиган, мустаҳкам. *Мен қояман энди беписанд, Кор қилмагай тож отинг ҳарчанд!* А. Шер, Қадимги куй.

БЕПИСАНДЛИК Менсимаслик, лоқайдлик, эътиборга олмаслик ҳолати. *..йигит тўртта йигирма беш сўмликни беписандлик билан пештахтага ирғитди.* «Муштум». *Унинг бу «беписанд»лиги Қора Қоплоннинг баттар жиғига тегиб, қутуртириб юборди..* К. Яшин, Ҳамза.

БЕПИЧОҚ Пичоқ ишлатмасдан, пичоқсиз.

Бепичоқ сўймоқ Руҳан эзиш, азоблаш. *Сен-ку алвастисан, зарил бўлиб қолса, отангниям судраб чиқасан. Бепичоқ сўясан, лекин.. қон чиқмайди.* «Ёшлик».

БЕПОЁН [бе.. + поён] **1** Охири, чегараси йўқ, ниҳоятда кенг; сарҳадсиз. *Бепоён саҳро. Кўз қулочи сиғмайдиган йироқлар..* К. Яшин, Ҳамза. *Мен камалак гўзаллигини бепоён самонинг табаррук замин бўйнига тақкан марваридига қиёс қиламан.* «Ёшлик».

2 Бениҳоя, беҳад, чексиз. *Ҳамма илмларга бепоён муҳаббат боғлаган.* Ойбек, Навоий. *Мангу ёнар лаҳзалик оташ, Қотиб қолган хаёл бепоён.* «Гулдаста».

БЕПОЁНЛИК Бениҳоялик, чексизлик, ҳадсизлик. *Ер юзида инсонга ҳеч қандай наф келтирмай, бўм-бўш ётган бепоёнликлар жуда кўп.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Хору зорлик бепоёнлиги, бемурувватлиги билан тантана қиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЕПОСАНГИ [бе.. + посанги] **1** Тарози палласини тенглаштирувчи тошсиз; ўлчов тошисиз; посангисиз. *Бепосанги тарози.*

2 *кўчма* Ўлчовсиз, чексиз. *Ёшлигимнинг тарозуси бепосанги, Бир палласи баҳор тоши билан оғир.* У. Носир, Юрак.

БЕПОШНА [бе.. + пошна] **1** Пошнали қилиб тикилмаган, пошнасиз. *Пошнасиз этик. Пошнасиз туфли.*

2 *кўчма* Оғизга олиб бўлмайдиган, одобдан ташқари; беҳаё, қўпол. *Сизга бундай бепошна гаплар эп бўлмайди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Телевидениенинг-ку йўриғи осон, ашулачининг оғзидан бепошна сўз чиқиши билан «шақ» этиб ўчириб қўйса бўлади.* «Муштум».

Оғзи бепошна Шалоқ оғиз. *..оғзи бепошна киши хоҳлабми-хоҳламайми катта ёшдаги кишини ҳақорат қилиб қўяди.* М. Исмоилий, Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл.

БЕПУЛ [бе.. + пул] **1** Пули йўқ, пулсиз. *Бепул бозорга боргунча, кафан олиб мозорга бор.* Мақол. ▬ *Кета бер, йўловчи, йўлдан қолмагин! Бепул келиб, бизлардан гап сўрама!* «Равшан».

2 Ҳақ олинмайдиган, пул тўланмайдиган; нархсиз, текин. *Бепул билет. Бепул йўлланма.* ▬ *Ўқиш Бақақуруллоқда.. чойхонада бўлади. Дафтар, қалам бепул.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сиз бепул дорбозлик курси борлиги тўғрисида эшитмаган бўлсангиз.. керак.* «Муштум». *Давлатнинг шунча харажатлари бор. Беморларни бепул даволаб, боқиб ётибди.* С. Нуров, Нарвон.

БЕПУЛ-БЕБАДАЛ [бепул + бе.. + бадал] Эвазига ҳеч қандай пул, нарса олмасдан, текинга, пулсиз. *Улар илму урфонни равнақ топтирмоқчилар, шифохоналар барпо этиб, бепул-бебадал муолажа қилмоқдалар.* С. Сиёев, Аваз.

БЕПУШТ [бе.. + пушт] Бола кўрмаган, наслсиз, бефарзанд, боласиз. *Шоди Мударрисовичнинг отаси эскижўвалик Гулпошша деган.. танноз бир бепушт жувонга ўралашиб юрди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БЕПУШТЛИК *тиб.* Вояга етган (эркак ёки аёл) организмнинг насл (авлод) қолдиришга ожизлиги; туғдира олмаслик, туғмаслик. *Бепуштликни иложи борича барвақт аниқлаб, сабаблари бартараф қилинса, яхши натижага эришиш мумкин.* «ЎзМЭ».

БЕРАРМОН Бериши лозим бўлган киши. *Берармонга бешов кўп, олармонга олтов оз.* Мақол.

БЕРАСИ Берилиши, қайтарилиши керак бўлган нарса; қарз. *Менинг унга берасим йўқ. Унинг менга бир оз бераси бор.* ▬ *-Сатимхон, — деди ўзини тутиб, — эрингиз бирон одамга берасим бор, демаганмиди мабодо?* Шуҳрат, Умр поғоналари.

БЕРАҒОН Беришга ўрганган, беришга одатланган; сахий. *Берағон қўлим — олағон. Олағон қўлим — берағон.* Мақол.

БЕРАҲМ [бе.. + раҳм] Раҳм-шафқатни билмайдиган, раҳми йўқ, қаҳри қаттиқ; раҳмсиз. *[Жамила ўз-ўзига:] Бераҳм бой, тақайгача хунибийрон йиғлатасан, бу тўкилган ёшлар.. бу оҳу зорлар сени ёқангдан тутмай қўймас.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бир бераҳм сен бечоранинг қанотингни қайирибдику!* С. Анорбоев, Суҳбатдошлар. *Бераҳмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕРАҲМЛИК Раҳми йўқлик, шафқатсизлик, меҳрсизлик. *Алихонни бундай ҳолатда ташлаб кетиш ўта бераҳмлик эди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Ота бераҳмлик қилиб, бизни оналаримиздан айирди, деган мазмунда ариза тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕРБЕРЧИ Ҳадеб бирор нарсани сўрайверадиган; олишга уста; шилқим. *Ололчининг дўсти кўп, Берберчининг дўсти йўқ.* Мақол.

БЕРДАНКА 19-аср ўрталарида америкалик полковник Х. Бердан ихтиро қилган биротар милтиқ. *Бердивой берданка билан отадиган овчилардан эмас.* И. Раҳим, Ихлос. *Қўй тери пўстин кийиб, елкасига берданка осиб олган чол эшик олдида Ботирали билан қўл олишиб кўришди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЕРЕТ(КА) [*итал.* beretta — ясси шапка] Гардишсиз, жияксиз енгил ва юмшоқ, ялпоқ бош кийими. *Оқ, қизил, кўк беретқалар остидан тошган олтин сочлар майин ҳилпирайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Беретқасини ушлаб қолишга улгуролмади, шамол уни юлқиб учириб кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕРИ *рвш.* **1** Сўзловчига, шунингдек, сўз бораётган пайт ёки ўринга яқин. *Ҳечқиси йўқ, бир кун нари, бир кун бери.* ▬ *[Қизлар] «Нари ёт, бери ёт» билан бир-бирларини итариб, суриб, кўрпани тўрт томонга тортишиб жанжаллаша бошладилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *-Бери кел, қизим! — қўли билан имлади кулиб.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўм.* (*ч.к. билан*) Ҳаракатнинг бошланиш пайтидан бошлаб, буён; маълум вақт давомида, мобайнида. *Кечадан бери. Яқиндан бери. Анчадан (кўпдан) бери. Алмисоқдан бери.* ▬ *Асқар аканинг дами ичига тушиб кетди. Шу сабаб, мана кечадан бери қовоғи очилмайди.* Н. Фозилов, Қиссалар. *Элмурод эрталабдан бери нон-чойдан бўлак ҳеч нарса емаганликдан кўнгли озганини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Институтга киргандан бери Козимжон орқасидан соядек эргашиб юрибди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тахминан уч йилдан бери шу ишни қиламан.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бери қарамоқ Тузалиш, яхшиланиш томонига ўтмоқ, яхшиланмоқ (беморнинг аҳволи ҳақида). *Беморнинг аҳволи сал бери қаради.* **Йиғламоқдан бери бўлмоқ** Йиғлагудек бўлмоқ. *Отам тайёрлаган узангиларини бозорда эртадан кечгача сарғайиб кўтариб юриб, сота олмасдан, ҳовлига қўллари қуруқ (ҳолда) йиғламоқдан бери бўлиб қайтар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Нари олиб бориб, бери олиб келмоқ** *қ.* **нари.** *Бир томонда Зулфиқор, бир томонда Худодбек — бир-бирига мутлақо ўхшамаган икки йигит унинг хаёлини нари олиб бориб, бери олиб келарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЕРИГА *с.т. айн.* **бери 2**. *Қамалган кунимдан берига ундан хабарим йўқ, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИГИ Сўзловчига ёки сўз бораётган ерга яқинроқ бўлган. *Бериги уй. Самарқанддан бериги станция.* ▬ *Отабек бериги бурчакдан туриб, уни [Кумушни] қўли билан янар ва кулимсираб хўмрояр эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сирдарёнинг нариги боши, бериги боши, Сойда битган қамишмикан қизнинг қоши.* «Қўшиқлар».

БЕРИДА *кўм.* (*ч.к. билан*) Сўзловчига, шунингдек, сўз бораётган нарса, пайт ёки ўринга яқинроқда. *Рўпарада Чотқол тоғлари, ундан берида эса.. бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастон юқорироққа чиқиб, дашт томонга қаради. Уфқдан берида ўргимчакдай ўрмалаб арава келар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

БЕРИЁ [бе.. + риё] Иккиюзламачилик, мунофиқлик қилмасдан; риёсиз. *Тарихни яққол, бериё кўрсатишда Завқийнинг сатираси ҳаммасидан устундир.* Ғ. Ғулом.

БЕРИЛГАН 1 Берилмоқ фл. сфдш. *Диплом ўрнига берилган маълумотнома. Берилган сон. Берилган вақт.*

2 *кўчма* Бирор кимса ёки нарсага ихлос, меҳр қўйган; содиқ; фикри-зикри бир нарса билан банд бўлган, чулғанган. *Фанга берилган одам. Мусиқага берилган ёшлар.*

3 *салб.* Бирор нарсага майл қўйган, ружу қилган, ўрганган, ўч. *Пулга берилган одам.* ▬ *Бошорат унинг катталарга ўхшаб хаёлларга берилганини кўриб, қадамини секинлатди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЕРИЛГАНЛИК 1 Бирор нарсага ихлос, меҳр қўйганлик; фикри-зикри бандлик. *Китобга берилганлик. Мусиқага берилганлик. Хаёлга берилганлик.*

2 Садоқат, содиқлик.

БЕРИЛЛ [*юн.* beryllos — кўк-яшил рангли қимматбаҳо тош] Ҳалқасимон силикатлар кенжа синфига мансуб, турли рангдаги шишасимон ялтироқ минерал; қимматбаҳо тош.

БЕРИЛЛИЙ [*лот.* Beryllium < *юн.* beryllos] *ким.* Менделеев даврий системасининг II гуруҳига мансуб, эриши қийин бўлган, қаттиқ, енгил, кумушранг металл.

БЕРИЛМОҚ 1 Бермоқ 1, 2, 4-6 фл. мажҳ. н. *Хат эгасининг ўз қўлига берилади. Ёзма ишга бир соат вақт берилади. Китоб уйга берилмайди.* ▬ *Бу қий-чув орқасидан меҳмонларга қуюқ-суюқ берилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор кимса ёки нарсага ихлос, меҳр қўймоқ, садоқат боғламоқ; бирор нарсага ружу қилмоқ, ўрганиб кетмоқ. *Мусиқага берилмоқ.* ▬ [*Хўжаев:*] *Қайси кўзим билан кўрай. Ҳалиги нотиқ ўзимизнинг Шукрулло афанди экан. Наҳотки, у киши шу қадар берилиб кетган, деб ўйладим.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Айта қолинг, Авлиёота — қозоқ юрти, норинхўрликка кўпроқ берилганга ўхшайсиз-а?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Чўммоқ, ботмоқ, маҳлиё бўлмоқ. [*Гулнор*] *Ўзининг паришон хаёлига берилиб, кимсасиз ҳовлида кеза бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бўш келмоқ; таслим бўлмоқ. *Отабекнинг бу мактуби Кумушга бўлган муносабатининг ҳамон боқийлигини.. ўзининг осонлик билан рақибга берилмаслигини сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРИЛУВЧАН 1 Бирор нарсага тез бериладиган, майл қўядиган; ўзини тия олмайдиган. *Ёмон таъсирга берилувчан бола.*

2 *тиб.* Юқумли касалликларга мойил; касалликка унча қаршилик кўрсата олмайдиган. *Касалликка берилувчан организм.*

БЕРИЛУВЧАНЛИК Бирор нарсага тез берилишлик; мойиллик. *Организмнинг берилувчанлиги.* ▬ *Тана температурасининг пасайиши организмнинг тириклик фаолиятини заифлаштиради, касалликларга берилувчанлигини оширади.* «Анатомия».

БЕРИШМОҚ Бермоқ 1, 2, 4-6 фл. бирг. н. *Ўйлашга ҳам вақт беришмади. Сизга яхши маслаҳат беришибди.* ▬ *Севишганларига, кўнгил беришганларига беш йил тўлиб, олтинчи йил тугай деб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЕРК 1 Бекитиб, ёпилиб ёки тўсиб қўйилган; ёпиқ. *зид.* **очиқ**. *Дарвоза берк. Уй берк. Йўл берк. Чегара берк.*

2 Ҳамма ёғи ёки бир қисми ўралган, ёпилган. *Усти берк йўлак. Усти берк арава. Берк машина.*

Боши берк кўча Йўлини, иложини топиш қийин бўлган, мушкул аҳвол. *Илмсиз тажриба — боши берк кўча.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЕРМОҚ 1 Қўлига тутқизмоқ; қўлига ёки ихтиёрига топширмоқ. *Берганнинг бетига қарама.* Мақол. *Олмоқнинг бермоғи бор.* Мақол. ▬ *Ҳалиги хатни у танаффусга чиққанда Рустамга бермоқчи эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Виктор ҳам кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашгач, қўлига телеграммани берди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Эҳтиёжини, талабини қондирмоқ; йўқ нарса билан таъминламоқ. *Экинга сув бермоқ. Молга хашак бермоқ. Қурилишга маблағ бермоқ. Бола йиғламаса, она сут бермас.* Мақол. ▬ *Қурилиш трести унга ётоқхонадан жой берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Банданинг ризқини олло беради.* К. Яшин, Ҳамза. *Бойнинг қизига раҳми келиб, унга нон берибди.* «Булбулигўё». *Қўша қариндошлар, яхши фарзандлар берсин.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шеригим унга бир стакан сув берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Курёз ака шуни кутиб тургандай: -Мен қўйларга томоқ берай, — деб қўзғалди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бахш этмоқ, бағишламоқ; руҳий ҳолат, кайфият, кўриниш пайдо қилмоқ. *Мусиқа дилларга ором беради.* ▬ *Саёҳат гашти, тоғлар ўркачи, ранго-ранг табиат кўзларни яшнатиб, дилларга ором беради.* Газетадан. *Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб, далда берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *[Нури] Гулнор тўғрисида сўзлаганда, товушига сирли оҳанг берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг [Кумушнинг] нафис қора сочлари орқа-ўнгига тўзғиб, ажиб бир манзара бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор муассасага ўрнаштирмоқ, киритмоқ, *Болани боғчага бермоқ. Ўғлини ўқишга бермоқ.* ▬ *Бошқа бирор ҳунарга берсак бўлмайдими?* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен Марусяга тайинлаб қўйдим, эртадан бошлаб боғчага бер.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Маҳсулот етиштириб, тайёрлаб етказиб турмоқ; ўз маҳсули билан таъминламоқ. *Бу халқ хўжалигига нима беради? Қишлоқ хўжалиги аҳолига озиқ-овқат, саноатга хом ашё беради.* ▬ *Этак-этак пахтани икки қўллаб терганман, Гектаридан юз-юзлаб пахта берай деганман.* «Қўшиқлар».

6 Нашрга киритмоқ, босмоқ, эълон қилмоқ; эшиттирмоқ; кўрсатмоқ. *Мақолангизни келгуси сонда берамиз. Концерт бермоқ.*

7 Айрим отлар билан қўшма феъл ясайди; мас.: *аҳамият бермоқ, бардош бермоқ, жавоб бермоқ, бой бермоқ, жой бермоқ, зарба бермоқ.* ▬ *Ўн бир киши қарши овоз берди.* «Шарқ юлдузи». *У кўприкдан ўтиб, катта йўлга чиққанидан сўнг отга қамчи берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Мана, сени деб қандай балоларга бардош беряпман.* К. Яшин, Ҳамза. *Қуруқ одамлар кийимга зўр беради, деганлари бежиз эмас экан.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳаё қайси нарсада бўлса, унга зийнат беради.* «Фан ва турмуш». *Қулоқларида уч калима сўз ўрин талашиб, акс садо берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 Кўмакчи феъл вазифасида *-(и)б* аффиксли равишдош шаклидаги етакчи феъл билан бирикади ва: 1) ҳаракатнинг биров, ўзга учун бажарилганлигини ифодалайди. *Янгангга айт: иликдан ош қилиб берсин.* «Гулдаста». *Энди ишингга қара, болам, эртага кўйлак тикиб бераман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мен бўлган воқеани айтиб бердим.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тутнинг устига чиқиб қоқиб бердим.* С. Зуннунова, Олов. *Бу чолдан ҳар бало кутса бўлади. Уни ҳукуматга тутиб бериш керак.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) етакчи феълдан англашилган маънони кучайтириб ифодалайди. *У қўлини силтаб бақириб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Камбаралидан эшитиб ишонмади ва иккаловини ҳам сўкиб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Зулайҳо опамлар уришиб берадилар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 Кўмакчи феъл вазифасида *-а, -й* аффиксли равишдош шаклларидаги етакчи феъллар билан бирикиб келганда, кўпинча *-вер* шаклида талаффуз қилинади ва қуйидаги маъноларни ифодалайди: 1) етакчи феълдаги ҳаракатнинг бажарилиши учун қаршилик, монелик йўқлигини, у бемалол бажарилиши мумкинлигини англатади. *Қатиқламасдан косаларга суза бер.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Баҳузур ўтира бер, чарчагандирсан?* У. Исмоилов, Сайланма; 2) етакчи феълдаги ҳаракатнинг давомлилиги, такрорийлигини билдиради. *У сув ташиб, хумларга қуя берди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ўлимдан бошқа ҳамма яхшиликнинг барвақт келгани маъқул, деб она-бола изғий берди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Сенинг муштингни ея бериб, жонимда жон қолган эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳадеб катта шаҳарда яшай бериш ҳам одамни диққинафас қилиб юборади.* Т. Ашуров, Оқ от.

10 Етакчи феъл сифатида қўшма феъллар таркибига киради, мас.: *бериб тур, бера қол, бериб юборди.*

Бердисини айтгунча уриб ўлдирмоқ Гапни охиригача эшитмасдан ҳукм (хулоса) қилмоқ. *Бердисини айтгунча уриб ўлдирадиган кўринасан, сабр қилгин, болам.* С. Анорбоев, Оқсой.

БЕРТОЛЛЕ [< француз кимёгари Клод Луи Бертолле (Berthollet) номидан]: **бертолле тузи** *ким.* Тиббиётда дезинфекция учун, техникада портловчи моддалар тайёрлаш учун қўлланадиган, садаф каби товланувчи порошок; калий хлорат.

БЕРТОЛЛИДЛАР Француз кимёгари Клод Бертолле номи билан аталган кимёвий бирикмалар.

БЕРУХСАТ [бе.. + рухсат] *рвш. айн.* **рухсатсиз**. *Берухсат кириш мумкин эмас. Мен-*

дан берухсат кетманг. ▬ *Ундан берухсат қадам ташламайдиган бўлди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БЕРУҲ [бе.. + руҳ] Руҳан эзилган, руҳи паст, руҳсиз. *Ҳафиза шу кундан бошлаб кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди, у негадир бемажол ва беруҳ эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЕРЧ Дағал, эзилмайдиган; чайнаб бўлмайдиган. *Берч лой. Берч нон. Олманинг берч жойи.* ▬ *Мирвали баъзан текисланган ердан бир сиқим тупроқ олиб, кафтида эзиб кўради. Сап-сариқ, олтинга ўхшайди: эзиласанг, берч бўлиб, қўлингга ёпишмайди. Уқаланиб кетади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БЕСАБАБ [бе.. + сабаб] *айн.* **сабабсиз.** *Бесабаб оёққа тикан кирмас.* Мақол. ▬ *Юзингдан олар беадаб, Ишдан қолар бесабаб.* «Қушиқлар». *Кулфату роҳат кишига келса, келмас бесабаб.* Ҳабибий. *Эслайман, болалик чоғимда бир кун Безори тош отди менга бесабаб.* А. Орипов.

БЕСАБР [бе.. + сабр] Сабри, тоқати йўқ, чидамсиз, тўзимсиз. *Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар, бесабрлар ўз оёғидан йитар.* Мақол. ▬ *Басавлат, шаддод аёллар бесабр бўладилар.* «Шарқ юлдузи».

БЕСАБРЛИК Сабр, чидами етмаслик; чидамсизлик, тоқатсизлик. *Бесабрлик билан кутмоқ.*

БЕСАВОД [бе.. + савод] **1** Ёзув-чизувни билмайдиган, саводи йўқ. *Бесавод одам. Бесавод бола.*

2 Илму маърифатдан бехабар; билимсиз. *Бизам жа-а бесаводмас, ҳеч қандай инфекция йўқлигини биламиз. Баччағар, юқади дейдия! Ҳи-ҳи!* «Ёшлик».

БЕСАМАР [бе.. + самар] Фойдасиз, натижасиз, беҳуда. *У миясини ҳоритган бесамар ўйлар, вужудини чулғаган ҳардамхаёл кайфиятдан фориғ бўлиш учун боши оққан томонга кетишга рози.* С. Нуров, Нарвон. *Оқсоқол уларнинг сафари бесамар кетишини қайдан билди — бу ҳол ҳали-ҳали сир эмиш.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕСАМАРА *айн.* **бесамар.** *Афсуски, бесамара меҳнат қилибсиз.* «Шарқ юлдузи».

БЕСАНОҚ *айн.* **саноқсиз.** *Дашт этагидаги адир ва қумтепаликлардан парвоз қилиб ёпирилган гирдоблар.. осмон кўксига бесаноқ найзалар отар.. домига нимаики илашса, чирпирак қилар эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БЕСАР [ф. بی‌سر — бошсиз, боши йўқ]: **бесар бўлмоқ** Бесаранжом бўлмоқ, тинчлигини, ҳаловатини йўқотмоқ. **Бесар қилмоқ (ёки этмоқ)** Бесаранжом қилмоқ, тинчлигини, ҳаловатини бузмоқ; издан чиқармоқ. *Қалб танҳо сени ўйлаб, кулиб гоҳ, гоҳи йиғлардим, Нетай, ҳижрон азоби айламиш бешхтиёр, бесар.* Н. Муҳаммад, Баҳор тароналари. *Кўкда ой кезади бесару сомон, Йироқ замин узра ташлаб ҳорғин из.* А. Орипов.

БЕСАРАНЖОМ [бе.. + саранжом] **1** Саранжом-саришта қилинмаган; саранжом топмаган, айқаш-уйқаш. *Бесаранжом уй. Ошхона доим бесаранжом.* ▬ *Болаларнинг ўйинчоқлари, китоб, газеталар билан бесаранжом бўлган хонада бир аёл ётарди.* С. Зуннунова, Қанот. *Барча ҳовлилар қатори уларники ҳам бесаранжом.* «Шарқ юлдузи».

2 Саранжом-саришталикни билмайдиган, пала-партиш иш, рўзғор тутадиган. *Бесаранжом хотин.*

3 Ҳаяжон, изтиробга тушган; ташвишли, изтиробли, безовта. *Мўйлов бесаранжом кўзларини жовдиратиб, дарров гапира олмади.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *Чол бесаранжом бўлиб, кўзи бежо, олма-кесак тера бошлади.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

БЕСАРАНЖОМЛИК Тинчи бузилганлик, безовталик, тартибсизлик. *Юсуфбек ҳожи юрт бесаранжомлиги ва ўғил қайғуси билан асабийлашган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Татьяна Ҳайдарнинг авзойида қандайдир бесаранжомлик борлигини сезди.* И. Раҳим, Ихлос. *Энди қорачиқлари кенгайиб, бесаранжомлик ўрнини мунгли ифода эгаллади.* «Ёшлик».

БЕСАРИШТА [бе.. + саришта] *айн.* **бесаранжом.** *Бу хил одамлар ўта бесаришта, инжиқ ва ўта сершубҳа бўлади, сизнинг ҳар бир ҳаракатингиздан гумонсирайди.* «Ёшлик».

БЕСАС Ҳеч нарса демай, товуш чиқармай, унсиз. *Шайх арвоҳдек бесас, бепарво турарди.* С. Сиёев, Аваз. *Лекин асир бесадо, бесас, Боши ёриқ, яраланган, қон, Мурда каби ётарди бежон.* Ҳ. Олимжон. *Қудуқ тубидаги оқ тошдек бесас Кўксимда ётибди хотирам маним.* «Саодат».

БЕСОАТ 1 [бе.. + соат] **1** Соати йўқ, соатсиз.

2 Вақти, соатининг тайини йўқ; бемаҳал, бемаврид. *Кўзидан тўкилган ёшдан Бесоат кун чиққан экан.* «Нурали». *Уст-*

устига гала душман, Бу урушлар бесоати: ё кечаси, ё кундузи. «Гулихиромон».

БЕСОҚОЛ 1 Ҳали соқол-мўйлови чиқмаган, ёш ёки соқол қўймаган; соқолсиз. *Қуш учса қаноти куядиган чўлларда.. бесоқол болам, йўл бўлсин?* «Қундуз билан Юлдуз».

2 *от этн.* Бачча вазифасида сақланадиган, ҳали соқоли чиқмаган чиройли бола. *Муллаларнинг талаши — вақф, масжид, тўй оши, Бесоқолдир ўйнаши, йиғла миллат, йиғлайлик.* Ҳамза. *[Турсун] Ёдгорнинг самоварчи ҳам ошпаз исмида юрган бесоқолидир.* Ҳамза.

БЕСОҚОЛБОЗ *айн.* **баччабоз**. *Ана энди бу Ҳасан чопсон қурғури ҳам бесоқолбоз эди, ҳам хотинбоз эди.* «Гулнорпари».

БЕСОҲИБ [бе.. + соҳиб] Эгаси йўқ, қаровсиз; ташландиқ, хароб. *Бефарзанднинг бесоҳибдир кўрғони..* «Эрали ва Шерали». *Ким эшитар менинг қилган ноламни, Бесоҳиб айлади шаҳру қаламни (қалъамни).* «Эрали ва Шерали». *Бесоҳиб бўлмасин ҳеч кимнинг жойи..* «Юнус пари».

БЕССЕМЕР Бессемерлаш усули билан пўлат олиш жараёни.

Бессемер пўлати Бессемерлаш йўли билан олинган пўлат.

БЕССЕМЕРЛАШ [инглиз ихтирочиси Генри Бессемер (Bessemer) номидан] *тех.* Эриган, суюқ чўян орқали ҳаво ёки кислород ўтказиб, ундаги ортиқча углерод ва б. қўшимчаларни куйдириш йўли билан пўлат ҳосил қилиш.

БЕСУБУТ [бе.. + субут] Бир гапда, ваъдасида турмайдиган; бурди, тутуриғи йўқ. *Танимасман, кўрмасман, ёт у мен учун, Баски бирор дўзахидир, шилқим, бесубут.* А. Орипов.

БЕСЎНАҚАЙ 1 Кўриниши ҳаддан, меъёрдан ташқари, катта; қўпол, келишмаган. *Бесўнақай одам. Бесўнақай гавда.* ▬ *[Тиллабой] Суяги йўғон, семиз, кўзлари қисиқ, бесўнақай кимса эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Каримани кўриб, ёқа ушлайсиз. Девдай, оёқ-қўллари бесўнақай, қўполгина қиз эди.* «Ёшлик».

2 Ҳаддан ташқари кўримсиз, хунук; беўхшов. *Унинг [Полвоннинг] кўзи олдида Умарбекнинг бесўнақай башараси гавдаланди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Унинг [Қобиловнинг] бошида эскироқ кўк кепка, шу рангда узун енгил пальто, оёғида эса катта, бесўнақай кирза этик.* Б. Даминов, Одамдан яхши ном қолсин. *[Поччамнинг] Бошида бесўнақай ўралган қўпол салла.* Ойбек, Болалик.

3 Жуда ҳам бемаъни, келишмаган; ўринсиз, қўпол. *Бесўнақай гап.*

БЕСЎРОВ *айн.* **бесўроқ**. *Сен бесўров боққа кирдинг, бемаъни, Тўкилади сендай аҳмоқнинг қони.* «Маликаи айёр».

БЕСЎРОҚ *рвш.* **1** Рухсат олмай, рухсат бўлмагани ҳолда; сўрамай, берухсат. *Бу бефаҳм.. Шеров мендан бесўроқ иш қилмайди, деб вақти чоғ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с.т.* Тергов қилмай-нетмай, терговсиз. *Бесўроқ қамоқда ётмоқ.*

БЕТ 1 Одам бошининг олд қисми, олд томони; юз, афт. *Унинг [қизнинг] бетидаги қуюқ қора қоши, қорачиғи, йирикдан келган ўйноқи кўзлари Элмуродга Муҳаррамни эслатди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Гўё бу сеҳргар чол ҳамма сирни бетдан ўқиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хон, Авазнинг гапини эшитмагандек, бетини буриб, қаватидаги нақққошга нимадир тайинлаган бўлди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Юзнинг ёноқдан иккача бўлган икки томонидан ҳар бири; чакка. *Икки бети қип-қизил олмадай.* ▬ *Дока рўмолин дол қўйган, ўнг бетига хол қўйган.* «Қўшиқлар». *Икки бети йилтиллаб, Новвой ширмой кулчадай..* «Нурали».

3 Бирор нарсанинг беткай, сирт томони, юзаси. *Ернинг бети сергиб, тобига келиши билан чигит экишга киришувимиз керак.* Газетадан. *Ҳовуз бетига кумушдай йилтироқ танга балиқлар чиқиб, нон ушоқларини илиб кета бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сол қалқиб турибди сувнинг бетида.* «Нурали».

4 *айн.* **саҳифа 1**. *Газетанинг тўртинчи бети.* ▬ *Эртасига ҳалиги шеър газетанинг иккинчи бети бошида босилиб чиқиб, ҳаммаининг оғзида қироат қилинди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ахир неча юз бет келадиган асарни кеча-кундуз ухламай, кўз нурини тўкиб, қўлда ёзиб чиқишнинг ўзи ҳам меҳнатга кирмайдими?* Шукрулло, Сайланма.

5 *кўчма* Томон, чет, соҳил. *Салорга яқинлашганда, сувнинг нариги бетидан хотинларнинг товуши келди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Сал юришгандан кейин аёл, етдик, деб кўчанинг чап бетидаги эшик олдида тўхтади.* С. Аҳмад, Уфқ.

6 *кўчма* Темирдан ясалган асбоб-қуролларнинг тиғи, дами. *Ер кетмоннинг бетини*

қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. С. Анорбоев, Оқсой.

Бет бўлмоқ Юзма-юз бўлмоқ, рўпара келмоқ, учрашмоқ. *..бола-чақасининг кўз ўнгида шарманда бўлган одам қайта бошдан уларга бет бўлишга ҳадди бўлмайди.* «Ёшлик». *Бет бўламан деб тағин мелисага тушиб қолма.* «Шарқ юлдузи.». **Бет олмоқ** Қалинлашмоқ, қаймоқланмоқ. *Эрталаб сут бет олади ва бир оз қуюқ тортади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. **Бет чидамайди** Уяласан, номус қиласан киши. *Ҳадеб гап эшитаверишга бет чидамайди.* **Бетга айтмоқ** Аямасдан (яширмасдан) ўзига айтмоқ. *Бетга айтганнинг заҳри йўқ.* «Аския». **Бетга чопмоқ** Юз-хотир қилмай тик гапирмоқ. **Бетига оёқ қўймоқ** қ. **оёқ. Бетига қарамай** 1) ҳисоблашмай, саҳийлик билан. *Пулнинг бетига қарамай сарф қилмоқ;* 2) аямай, аяб ўтирмасдан. *Отнинг бетига қарамай, кечикмай номани етказ.* «Юсуф ва Аҳмад». *Қараманг отнинг бетига, Қамчилар уринг этига.* «Гулнорпари». **Бети йўқ** Ор-номуси йўқ, юзсиз. *Элга қўшилганнинг кўнгли тўқ, элдан ажралганнинг бети йўқ.* Мақол. *Бекорчининг бети йўқ, Қозон осар эти йўқ.* Мақол. **Бетинг борми?** Уятинг, ор-номусинг борми? **..бетини кўрмаган** Ҳеч кўрмаган, бошдан кечирмаган, ўзи нима эканлигини билмайдиган. *Эсини танигандан буён хаста бўлмаган, табиб бетини кўрмаган Йўлчи..* Ойбек, Танланган асарлар. **Бетини кўрмай кетмоқ** Йўқолиб, узоқлашиб кетмоқ; жудо бўлмоқ. *Ўн беш йил Шодмонбойнинг пулсиз хизматини қилиб, охирида ўн тўрт йил қишлоқ бетини кўрмай кетсин.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. **Бетини сидирмоқ** Уятни йиғиштириб қўймоқ, лўлилик қилмоқ. *Қилиб шармандалик, бетни сидирди, Юлиб кўз, ҳийлаи найранг қидирди.* Ҳабибий. **Бетини юлмоқ** Дод-фарёд солиб, бетини тимдаламоқ. *Онам ёнимга келиб, бетини юла бошлади: -Нима бало қилдинг, жувонмарг? Энди эл-юрт олдида қандоқ тирик юрамиз?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бетини қайтармоқ** Шаштини тўхтатмоқ, орқага буриб ташламоқ, чекинишга мажбур қилмоқ. *Лаънати фашистнинг бетини бир қайтариб олсак, марра бизники..* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бети қалин** (*ёки қаттиқ*) Гап таъсир қилмайдиган, ор-номуси йўқ, сурбет. *Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури.* Мақол. ▬ *Умид қилма энди суту қатиқдан, ўргилдим-ку сендек бети қатиқдан.* А. Пўлат. **Бети қолмаслик** Ботина олмайдиган, уяладиган бўлиб қолмоқ. *Ўзим чиқай десам, бетим қолмади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бети қора** Эл олдида уятга қолган, юзи шувут. *Бадфеълнинг бети қора.* Мақол. **Бети қотмоқ** Гап таъсир қилмайдиган, уялмайдиган бўлиб қолмоқ. *Болани сўксанг, бети қотар, Урсанг — эти қотар.* Мақол. **Бети қурсин** *қарғ.* Юзини кўришга тоқатим йўқ, кўзга кўринмасин, йўқолсин, ўлсин, қуриб кетсин. *-Бетларинг қурсин, одамхўрлар!— деб ғижинарди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар. **Қайси** (*ёки* **не, қандай**) **бет билан** Қандай қилиб, уялмай-нетмай. *Акам — жигарим. Суюнаман! Лекин.. энди унга қайси бетим билан рўпара бўламан!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Не бет билан Қўнғирот элга бораман.* «Алпомиш». **Қўлини бетга тортмоқ** Фотиҳа қилмоқ, дуо қилмоқ, фотиҳа бермоқ. *Душман битган — бари жонни сотади, Мирза Маҳмуд қўлни бетга тортади.* «Юсуф ва Аҳмад».

БЕТА [*юн.* beta] **1** Юнон алифбосининг иккинчи ҳарфи (β) ва шу ҳарфнинг номи.

2 Модданинг муайян ҳолатини ҳамда маълум сўзнинг бета-зарралар ёки бета-нурларга алоқадорлигини билдирувчи сўз бўлаги. *Бета-зарра.*

Бета-емирилиш Атом ядроларининг элементар зарралар — электрон ёки позитрон чиқариб, радиоактив емирилиши, парчаланиши. **Бета-зарралар** Бета-емирилишда радиоактив ядролардан ажралиб чиқадиган элементар зарралар — электронлар ва позитронлар. *Бета-зарралар оқими бета-нурлар дейилади.* «ЎзМЭ». **Бета-терапия** Касаллик туфайли организмнинг ўзгарган тўқималарини бета-нурлар ёрдамида даволаш усули.

БЕТАВФИҚ [бе.. + тавфиқ] **1** Дин йўл-йўриқларига ишонмайдиган, диний эътиқодсиз; имони йўқ; муртад. *Калима келтир, бетавфиқ!* Ойбек, Танланган асарлар. *Кимда-ким худонинг осий бандаси.. бетавфиқ Аваз Ўтар ўғлининг дўконига оёқ босса.. сочсоқол олдирса, имони куйга-ай!* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма* Уяти (номуси, ҳаёси) йўқ; уятсиз. *Мард йигитнинг номус-ори бўлади. Юлдузойни ёрим дема, бетавфиқ.* «Қундуз билан Юлдуз». *Бетавфиқ чол, ичиб, йиқилиб ётибди.* Газетадан.

БЕТАЙИН [бе.. + тайин] **1** Бор-йўқлиги, юз бериши ёки бермаслиги аниқ бўлмаган, номаълум, тайинсиз. *Гуломжон ҳушига келди. Уни энди бетайин бир қўрқув ҳушига келтирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Йигитманки, таваккални қиламан, Бетайин юртларга кетиб бораман.* «Муродхон». *Қўзибой чолнинг касби бетайин.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 Бир зайлда, бир гапда турмайдиган; тутуриғи, бурди йўқ, беқарор. *Бетайин одам.* ▬ *Кўрқоқ, бетайин, иродасиз, маслаксиз, ношуд одам бошига оғир бир мушкул тушганда сотқинлик қиларкан-да!* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Болалар одамгарчилиги йўқ, бетайин кимса экан, дейишмасмикан?* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Таги пуч, асоссиз, беҳуда; мужмал; мақсадсиз. *Бетайин гап. Бетайин жавоб.* ▬ *Кампир, йиғлаб, бунда савол қиласан, Бетайин гапирсанг, тайин ўласан.* «Гулшанбоғ». *Гаранг қилди бу бетайин юришлар, Соқибулбул, ўйлаб, бергин маслаҳат.* «Маликаи айёр».

БЕТАКАЛЛУФ [бе.. + такаллуф] Ортиқча мулозаматни ёқтирмайдиган ёки ана шундай мулозамат қилишни билмайдиган; камсуқум; ортиқча такаллуфдан, мулозаматдан холи. *Бетакаллуф одам.* ▬ *Булар орасидаги бетакаллуф муомала ва муносабатга одамлар ўрганиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳабиб бу йигитлар билан бетакаллуф кўришиб чиқди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Чол бетакаллуфгина чордана қуриб ўтирди-да, хотини қуйиб узатган аччиқ памил чойни пуфлаб ича бошлади.* Ҳ. Ғулом, Феруза.

БЕТАКРОР [бе.. + такрор] **1** Такрорланмайдиган, қайтиб келмайдиган. *Умр бир берилгай, қайтмас, бетакрор.* «Саодат». *Биламан, Хизр ким ва бидъат нима, Биламан, ёшлик ҳам кетди бетакрор.* А. Орипов. *Болалик.. шодлигу қувончларга, орзу-ўйларга тўла беғубор ва бетакрор ўйинқароқ дамлар..* «Саодат».

2 Тенги йўқ, ноёб, топилмас. *Ҳалима Носированинг беқиёс санъати, табиий ва бетакрор овози халқимиз қалбидан чуқур жой олган.* «Саодат». *Ўлкамиз тарих ва маданиятида.. кўҳна Тошкентнинг ўрни бетакрор.* Газетадан. *Тиббиёт олимларини Косонсойнинг бетакрор табиати қизиқтиради.* «Саодат».

БЕТАМИЗ [бе.. + тамиз] Ўз ақли, фаросати билан бир иш қилолмайдиган; нарса-ҳодисанинг моҳиятига фаҳми етмайдиган; дид-фаросати йўқ, бефаҳм. *Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас.* Мақол. ▬ *Аммо дуч келган одамга ўзи ва ўзгалар ҳақида оғзига келганини гапирадиган бунақа бетамизни учратмаган эди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БЕТАМИЗЛИК Фаҳму фаросатсизлик, идроксизлик. *Меҳмоннинг қизарганини пайқаган кекса бой ўз хотинининг катта оғиз ва бетамизлигига аччиғланиб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ўринда, гар бир қадар муносабатсиз бўлса ҳам, мулла Муҳсиннинг бир бетамизлигини айтмасдан ўтолмаймиз.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БЕТАРАФ [бе.. + тараф] Ҳеч қайси томонга, гуруҳга ён босмайдиган, қўшилмайдиган; холис. *Бетараф мамлакатлар.* ▬ *Уч киши бетараф қолди.* «Шарқ юлдузи».

Бетараф зона Ҳеч кимга қарашли бўлмаган ҳудуд.

БЕТАРАФЛИК Қўшилмаслик, холислик. *Бетарафлик сиёсати. Бетарафлик йўлини тутиш.*

БЕТАРАФОНА *рвш. кам қўлл.* Ҳеч қайси томонга ён босмай, қўшилмай; холис ҳолда. *Бетарафона иш тутмоқ.*

БЕТАРТИБ [бе.. + тартиб] **1** Тартибга солинмаган ёки тушмаган, айқаш-уйқаш; тартибсиз ҳолдаги. *Бетартиб хўжалик.* ▬ *Кўра этагидаги девор устига бетартиб шох ёйган қора тол зулмат қўйнида хаёлий шарпаларни эслатади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Аёл кийим-кечаклар бетартиб сочилган хона ўртасида гангигандек сўппайиб турарди.* «Ёшлик».

2 Тартиб-интизомга риоя қилмайдиган; тартибни бузувчи; қонун-қоидага бўйсунмаган ёки бўйсундирилмаган, тартиби йўқ; пойма-пой. *Бетартиб гап. Бетартиб бола. Жуда ҳам бетартиб бўлиб кетяпсан.*

БЕТАСКИН [бе.. + таскин] Тинчлик, тасалли бермайдиган; бетинч, бесаранжом. *Беадад, бетаскин бир алам вужудини қамраб, бўғзини қаттиқ бўға бошлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕТАШВИШ [бе.. + ташвиш] **1** Ғам-ташвишдан холи, ғам-ташвиши бўлмаган. *Беташвиш бой қайда, Меҳнатсиз ош қайда.* Мақол. *Гулга, нурга бурканган хиёбонларда бахтиёр, беташвиш одамлар орасида чарча-*

гунларича [Набижон билан Муборак] юришди. С. Зуннунова, Қанот.

2 Ғам-ташвишсиз, осойишта, тинч. *Беташвиш иш. Тун беташвиш ўтди.* ▬ *Аввалига секин бошланган, кишининг беғам, беташвиш шўх кунларини эслатадиган куй, бориб-бориб жуда авжига чиқиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БЕТАЪЛИМ [бе.. + таълим] Таълим, тарбия кўрмаган; тарбиясиз. *Бетаълим бола.*

БЕТАЪРИФ [бе.. + таъриф] Бирор-бир таърифга, тавсифга сиғмайдиган, таърифи чексиз. *Наврўзи олам — табиатнинг бетаъриф яшаши, демак, умрларнинг бошланиши ҳам.* «Ёшлик».

БЕТАЪСИР [бе.. + таъсир] **1** *айн.* **таъсирсиз.** *Бетаъсир гап.*

2 Гап таъсир қилмайдиган, териси қалин; сурбет. *Бетаъсир одам.*

БЕТАҲЛИКА [бе.. + таҳлика] Хавф-таҳлика солмайдиган; хавф-хатарсиз, тинч. *Бетаҳлика иш. Кун бетаҳлика ўтди.* ▬ *Гулрўй унга тегибдики, бирор куни бетаҳлика ўтганини эслолмайди.* «Ёшлик».

БЕТАҲОРАТ [бе.. + таҳорат] **1** Таҳорат қилмаган, олмаган ҳолда. *Ана энди кўнглини хотиржам қилгандан кейин, бет-қўлини ювиб, бекларнинг раъйига қараб, кунда бетаҳорат намоз ўқуғувчи эди.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 *кўчма* Динсиз, имонсиз. *Бетаҳорат одам.*

БЕТГАЧОПАР Андиша қилиб ўтирмай, тортинмасдан, одамнинг юзига тикка айтувчи. *-Агар боланинг руҳи синмаса, шунақа бетгачопар.. бўлади, — деди [Акбархўжа].* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Бетгачопар! — деди ғижиниб. — Шу туришингиз бўлса, косангиз оқармайди, Алиев!* «Ёшлик».

БЕТГАЧОПАРЛИК Оғзига келганини қайтармасдан айтиб юборишлик, андиша қилиб ўтирмасдан, юзига тикка айтишлик. *Ҳеч бўлмаганда, «менда нима айб», деб бетгачопарлик қилмадингиз-а?! Э, балли-ей.* «Ёшлик». *Унақа бўшашаверманг, бийрон бўлганга нима етсин, деб турган одам беихтиёр тортинчоқликни мақтади, бетгачопарликни жини суймаслигини билдирди.* «Ёшлик».

БЕТЕРГОВ *с. т. айн.* **терговсиз.** *Бетергов қамоқда ётмоқ.*

БЕТИЗГИН *айн.* **тизгинсиз 2.** *Бетизгин хаёл.* ▬ *Унинг шоирона руҳи бетизгин.* «Ёшлик».

БЕТИЙИҚ Тутиб, тўхтатиб бўлмайдиган, тизгинсиз. *Қаримнинг ранги бўзаради, кўзларидаги бетийиқ ифода қаҳрга айланади.* «Ёшлик». *Оила бошлиғи ҳар жиҳатдан етук бўлса.. фарзандлари ахлоқ-одобли, меҳнатсевар бўлиб етишади. Акс ҳолда, бола эмас — бало. Бетийиқ бўлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕТИЛСИМ [бе.. + тилсим] Очиқ кўриниб турган, яширинмаган. *Холи ва ёввойи Қоратоғ бағри, Бағрингда бетилсим талай кон кўрдим.* Миртемир, Асарлар.

БЕТИМСОЛ [бе.. + тимсол] Тимсоли йўқ; мислсиз, тенгсиз. *Бир ёнда хаёлий Эрам боғидек Буюк ва бетимсол менинг Ватаним.* А. Орипов. *Дунё бир гулзордир, кенг ва бетимсол, Юлдузлар ғунчадир унинг ичида.* А. Орипов, Йиллар армони.

БЕТИНИМ 1 *айн.* **тинимсиз 1.** *Бетиним аёл.* ▬ *Жуда бетиним одам экансиз. Нега мунча оворагарчилик!* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бу бақалоқ, оғиргина йигит бирдан ўзгариб.. лабини ялаб, ҳовликканча бетиним гапирар эди.* «Шарқ юлдузи». *Соҳилда одам дегани бамисоли чумолидек, тўғрироғи, қишдан омон чиққан асаларидек, бетиним ғимирлайди.* Н. Аминов, Қаққаҳа.

2 Узлуксиз, давом этадиган, тинмайдиган. *Бетиним ёмғир.* ▬ *Бетиним қор ёғяпти..* «Ёшлик».

БЕТИНЧ Тинчлиги, ҳаловати бузилган, безовта, нотинч. *Бетинч вақт. Бетинч тун. Бетинч уйқу. Тун бетинч бўлди.* ▬ *Эл бетинч, одамларнинг юзлари ғамғин, суҳбатлари серташвиш эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нега кўзинг безовта, бетинч, Боқишларинг бу қадар мунгли?* «Ёшлик».

БЕТКАЙ 1 Нарсанинг кузатувчига ёки бирор нарсага қараган олд қисми, сирт томони. *Кун[га] беткай жойда бўлгани, адир шабадасига кўндаланг тургани учун бу ер доимо қақраб ётади.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Ўтов тикилган кенглик қуёшга беткай бўлгани учунми, ўт-ўланлар яхши униб, ер бетини қоплаган.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Шамол теккан гиёҳларнинг астари кумуш рангга кирар, шамол тегмаган беткайи тиниқ яшил тусда қимирламай турарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 *шв. айн.* **бет 3.** *Кўча беткайида бўладиган ҳар кунги очиқ олашовур бозорлар йўқ.* Ғ. Ғулом. *Ҳовли беткайига қатор-қатор столлар, курсилар қўйилган.* «Шарқ юлдузи».

БЕТЛАМОҚ I Ботиниб бетма-бет келмоқ, рўпара бўлмоқ, юзма-юз келишга журъат қилмоқ. *Унга ҳеч ким бетлай олмайди.*

Юраги бетламади Журъат қила олмади, ботина олмади, рўпара кела олмади; қўрқди. *Сувонжон дарчаси боққа қараган уйга киришга юраги бетламай, бир дам туриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қамариддиннинг онаси билан учрашишга юраги бетламайди.* «Ёшлик». *Саид ариққа тушишга юраги бетламади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БЕТЛАМОҚ II Ёзма нарсаларнинг бетларини, саҳифаларини рақамламоқ. *Қўлёзмани бетлаб чиқдим.*

БЕТЛАШТИРМОҚ Бетлашмоқ фл. орт. н. Бирор нарса, масалани аниқлаш учун икки одамни юзма-юз қилмоқ. *Ҳалимани Олим билан бетлаштирдим.*

БЕТМА-БЕТ I *айн.* **юзма-юз.** *Шундай деб икки ботир, Бир-бирига бўлди бетма-бет.* «Нурали». *Сен билан турибман бу кун бетма-бет..* А. Орипов.

2 *рвш.* Бирор бетини қолдирмай. *Китобни бетма-бет қараб чиқдим.*

БЕТОБ [*ф.* بی‌تاب — бесаранжом; кучқуввати кам; касал] Бирор касаллик билан оғриган; тоби қочган; касал, бемор. *Гап десанг — қоп-қоп, Иш десанг — бетоб.* Мақол. ▬ *Бетоб, дармонсиз Гулнор.. офтобда қуриган бир қучоқ ёзлик кийимларни аллақаёқдан йиғиштириб келар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Адолат юзига иситма тошиб ёндида, бетоб бўлиб ётиб қолди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 *кўчма* Севги, муҳаббат дардига дучор бўлган. *Дарди тушган чоғидан бетоб ва лекин соғман.* У. Исмоилов, Сайланма.

3 *кўчма* Зўрға, ожиз бир ҳолда. *Довул етмас жойларда ҳамон У бўроннинг кучсиз ва бетоб Увлашини тингларди шодон.* Ҳ. Олимжон.

БЕТОБЛИК Беморлик, касаллик, хасталик. *Кўзларимга мунча хомуш, мунча маъюс боқасан, Ёки мурғак дилгинанг бетоблигимни сезади.* С. Зуннунова, Олов.

БЕТОЛЕ [бе.. + толе] *айн.* **толесиз, бахтсиз.** *Бетоле ёр, нега бурунлар Бўлмагандинг кўзга намоён.* Ҳ. Олимжон.

БЕТОН [*фр.* beton < *лот.* bitumon — тоғ смоласи] Цемент, қум ва шағалга сув қўшиб тайёрланган қоришманинг зичлашиб қотишидан ҳосил бўладиган қурилиш материали. *Бетон қормоқ. Бетон девор. Бетон тўсин. Бетон зовур. Бетон қорадиган машина.* ▬ *Кеча ишчилар ГЭС пойдеворига бетон қуйиб, станция деворини тиклаб бўлдилар.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Қишда совуқ бетон уни муздек қисар, саратонда нозик танасини оловдек куйдирарди.* «Ёшлик».

БЕТОНЛАМОҚ Бетон қуйиб ишламоқ, бетон қуйиб мустаҳкамламоқ. *Каналларни бетонламоқ.* ▬ *Шунинг учун қиш киргунча тўғоннинг бир қисмини бетонлаб, қўлдан чиқариш керак экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БЕТОНЧИ Бетон қуювчи ёки қорувчи ишчи. *Бетончилар бригадаси.* ▬ *У кезларда ёш бетончи эдим, фабрикани қуришга қуриб бўлдиг-у, энди уни қўриқлаш ўзи бир азоб эди.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕТОНҚОРГИЧ Бетон қоришмасини тайёрлашда ишлатиладиган, электр двигателли, ағдарма қисми қўзғалмас қориштириш барабанидан иборат бўлган машина.

БЕТОҚАТ [бе.. + тоқат] Тоқати йўқ, сабр-тоқат қилиб, бардош бериб тура олмайдиган; тоқатсиз, чидамсиз. *Бетоқат одам.* ▬ *Баъзи бир бетоқатлар кастрюл-қошиқларни тақиллатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У бетоқат, интизор кўзлари ёлғизоёқ сўқмоқда.* «Шарқ юлдузи». *Севаргул бору борлиғида беқарор бир ҳадик кезаётганини ҳис этиб, бетоқат ортига бурилди.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

Бетоқат бўлмоқ 1) сабр-тоқати тугаб, тоқати тоқ бўлиб ҳаяжонланмоқ. *Нигоранинг кўз қорачиқлари кенгайди. ҳаяжондан бетоқат бўла бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) ортиқ даражада безовта бўлмоқ, ўзини у ёқ-бу ёққа уриб тўлғанмоқ. *Оёғим оғриб, кечаси билан бетоқат бўлиб чиқдим.* ▬ *Бобоқул ота ётган жойида узоқ йўталди, сўнг ўпкаси қисиб, хириллай бошлади. Бетоқат бўлиб, кўрпани очиб ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Баъзи кунлари иситмаси кўтарилиб, [Абу] бетоқат бўларди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

БЕТОҚАТЛАНМОҚ Тинчи, ҳаловати бузилмоқ, тоқат қила олмай қийналмоқ, безовта бўлмоқ. *Офтоб ҳам энди аллақандай бетоқатланиб, кўчага қараб қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Холиса бирдан бетоқатланди, аста ўрнидан туриб, ташқарига чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Машина қанотига суяниб турган Султонов бетоқатланиб, чуқур тин олди.* М. Мансуров, Ёмби.

БЕТОҚАТЛИК Тинчи, ҳаловатини йўқотганлик, безовталик. *У [Адолат] Усмонжонни бетоқатлик билан кутар, лекин унинг келишидан қўрқар эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қоронғилик тушишини бетоқатлик билан кутарди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Ота яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келдию, супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

БЕТСИЗ *айн.* **юзсиз**. *Шу билан нафсларинг ором оладими, қандай бетсиз одамсанлар!* Ойбек, Танланган асарлар. *-Бетсиз! — деди Пайғамов. Даллолов бу сўз кимга тегишли эканини англамай, донг қотиб қолди.* С. Нуров, Нарвон.

БЕТУТУРИҚ *айн.* **тутуриқсиз**. *Бетутурик одам. Бетутурик гап.* ▬ *Саккиз йилдан бери суд аппаратида ишлаб, бундай бетутурик айблов фикрини.. кўрганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕТЎХТОВ *рвш.* **1** Тўхтаб қолмасдан, тўхтамай, тинмай, тўхтовсиз. *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб музлади. Орасида бир ҳафта бетўхтов қор ёғди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қўл кўтарар бетўхтов Биринчи бўлиб Анвар.* А. Орипов.

2 Сўз бораётган оннинг ўзида дарҳол, кечиктирмай. *Гапимни тезда, бетўхтов холангга етказ, хўпми?* ▬ *Аҳмаджон.. урушга бетўхтов юборилишини кутар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БЕУН *поэт.* Умуман дамини, товушини чиқармасдан; ичида; дилида. *Олимхўжа юзини ўгирди, у беун йиғлади.* «Шарқ юлдузи». *Ўғиллар, келинлар оғир хўрсиниб, Нажотсиз термулиб бўзлашар беун.* «Ёшлик». *Кечалар боқаман юлдузли тунга, Гоҳ шеърлар ўқийман соғиниб, беун.* «Ёш куч».

БЕУНУМ *айн.* **унумсиз**. *Беунум иш. Беунум харажатларни камайтирмоқ.*

БЕУСТУХОН [бе.. + устухон] Суяги йўқ; суяксиз. *Беустухон гўшт.*

БЕФАЙЗ [бе.. + файз] Дилни, кўзни қувонтирмайдиган; кўримсиз, файзсиз, совуқ. *Бефайз иморат.* ▬ *Сен ҳам менинг ўғлим тенгисан, ҳовлинг қаровсиз қолиб, жуда бефайз бўлиб қопти.* С. Аҳмад, Қадрлон далалар. *Чойхона бефайз, уч-тўрт хўранда тўрда юпқа шолчага ёнбошлаб, чой ичарди.* С. Сиёев, Аваз.

БЕФАРЗАНД [бе.. + фарзанд] Боласи, фарзанди йўқ; бола кўрмаган. *Бефарзанд одам* ▬ [*Ўғилни*] *Бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса, эсон бўлсин.* Ойбек, Танланган асарлар. *У олтмиш тўрт ёшга кирган бўлса ҳам, бефарзанд эди.* «Эрали ва Шерали».

БЕФАРЗАНДЛИК Фарзандсизлик, бола-чақага эга эмаслик; бепуштлик. *Бефарзанд сийнаси доғли, бефарзандликдан азоб тортган неча чоғли.* «Нурали». *Кўзим тўлди бугун қонли ёшима, Бефарзандлик ситам қилди бошима.* «Нурали».

БЕФАРМОН [бе.. + фармон] Буйруқсиз, кўрсатмасиз, амрсиз. *Иш бўлмас қудратли ҳақдан бефармон, Ажал тиғи бошингдадир, момажон.* «Маликаи айёр».

БЕФАРОСАТ [бе.. + фаросат] Фаҳму фаросати йўқ, унча-мунчага фаросати етмайдиган, бетамиз. *Бефаросат одам.* ▬ *Ёмон йўлларга бошловчи рафиқу ошнодан кеч, Расоларга яқин бўл, бефаросат, норасодан кеч.* Ҳабибий. *-Эртага ишга тушаверинг! — деди у. Буни эшитиб хурсанд бўлганимни кўринг. Бунча бефаросат бўлмасам-а.* «Ёшлик».

БЕФАРОСАТЛИК **1** Фаҳму фаросат билан иш кўра олмаслик, бефаҳмлик, фаросатсизлик. *Бефаросатлик қилибман, кечирасиз!* ▬ *Кўпчилик бу одамни [Мадаминни] «Ариқ оқсоқол», севмаганлар эса, калласининг катталиги ва бефаросатлиги учун, «Мадаминғов» дер эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕФАРҚ [бе.. + фарқ] **1** Ҳар нарсага, ҳар ишга эътиборсиз қарайдиган; лоқайд, бепарво. *Бефарқ, беандиша киши экан-да раис.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Уларга бамайлихотир, бефарқ анграйиб туриш ҳам хато.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Фарқи йўқ; тенг, ўхшаш.

Бефарқ қарамоқ 1) эътиборсизлик, бепарволик билан қарамоқ, лоқайд бўлмоқ. *«Наҳот эрининг тақдирига шунчалик бефарқ қараса!» — кўнглидан ўтди Элмуроднинг.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Содиқ ака бу бедодликка бефарқ қарамади.* «Шарқ юлдузи»; 2) баравар қарамоқ, тенг кўрмоқ. *Мен иккаланғизга ҳам бефарқ, тенг қарайман.*

БЕФАРҚЛИК Эътиборсизлик, лоқайдлик; фарқи йўқлик. *Шу гапларни айтаркан, кўзларидаги куюнчакликни бирдан бефарқлик эгаллаган эди.* «Ёшлик».

БЕФАҲМ [бе.. + фаҳм] Нарса-ҳодисани тезда фаҳмлай олмайдиган, унча-мунчага фаросати етмайдиган, калтафаҳм, фаҳмсиз. *Бефаҳм киши. Бефаҳмнинг дарди ўзига юк.*

Мақол. ▬ *Йўқ, бунга ҳаёт эмас.. бефаҳм, енгилтак Зайнабнинг ўзи айбдор.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

БЕФАҲМЛИК Ўйламай иш тутишлик, фаросатсизлик. *Бундай жиноятқорона бепарволик қилишга.. ўзимнинг гўллигим, бефаҳмлигим сабаб бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. |*Абдумажид*| *Жуда катта бефаҳмлик қилдим-да, деди.* А. Қаҳҳор, Аср ор бобо.

БЕФИРИБ |бе.. + фириб| Ҳийла-найрангсиз; фириб бермасдан. *Савоб керак барчага ҳам ҳалол, бефириб, Мана менинг савобларим учма-уч экан.* А. Орипов.

БЕФОЙДА |бе.. + фойда| Манфаати, нафи йўқ; фойда, даромад келтирмайдиган; фойдасиз. *Бефойда иш. Бефойда ўтган умр. Бефойда сўзни айтма, Фойдали сўздан қайтма.* Мақол. ▬ *..атрофга бир қараб тушунди: ҳаракат қилиш ҳам бефойда.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Пўлатов ортиқча гап энди бефойда деб билди ва ҳеч нарса демади.* «Ёшлик».

БЕХАБАР |бе.. + хабар| **1** Хабардор бўлмаган, воқиф бўлмаган, хабари йўқ; хабарсиз. *Бехабар қолмоқ.* ▬ *Ҳаётхон бундан бехабар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Учқун ойисининг бошига тушган мусибатдан бехабар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор, Бу ишлардан мендай жўранг бехабар.* «Маликаи айёр».

2 Маълумоти йўқ, билими йўқ. *Адабиётдан бехабар киши.* ▬ *..баъзан биз ўз ижодимиздан тўртта-бешта китоб ўқиган, дунё адабиётидан бехабар, маҳалла савияси даги оғайниларимизнинг диди билан қувонамиз.* Шукрулло, Сайланма.

3 Дуч келинадиган нарса, воқеа-ҳодисадан хабари бўлмасдан туриб, хабари бўлмаган ҳолда, билмасдан, бирдан. *Чиқиб қолди ўзи бехабар, Ташлаганди қия шол рўмол.* Миртемир, Асарлар. *Банда бехато бўлмас, бойвачча, бехабар хонадонингизга кириб қолибман!* А. Қодирий, Кичик асарлар.

Худо(дан) бехабар Худо бор деб ўйламайдиган; худодан қўрқмайдиган, инсофсиз. *Қарисанг ҳам, сен шумликни ўйлайсан, Худодан бехабар, қўйгин, ётайлик.* «Нурали».

БЕХАВОТИР |бе.. + хавотир| Ҳеч хавотирланмаса ҳам бўладиган; шубҳаланишга ўрин бўлмаган, хотиржам, тинч. *Бехавотир жой. Бехавотир ухламоқ. Тўғри бўлинг, бехавотир бўласиз.* Мақол. ▬ *У ер иссиқроқ, бехавотирроқмикан дейман.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕХАВОТИРЛИК Осойишталик, хотиржамлик; ўзини тутиб олганлик. *Чўлоқ турначанинг қалтираши босилган, унинг вужудига бир бехавотирлик ва ишонч кирган эди.* Ш. Холмизаев, Бодом қишда гуллади.

БЕХАВФ |бе.. + хавф| *айн.* **хавфсиз.** *Бехавф яшамоқ. Бехавф бўлмоқ.*

БЕХАЛАЛ |бе.. + халал| Ҳеч бир қийинчиликсиз, осойишта, тинчгина. *Энди унинг масжидига бежанжал Борган одам яшар эмиш бехалал.* Ҳ. Олимжон.

БЕХАРХАША |бе.. + хархаша| Жанжалсиз, бежанжал, хархашасиз, тинч. *Турсуной нима қилсин? Машинани ташлаб, бежанжал, бехархаша.. қўл теримига қайтиб келсинми?* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БЕХАТАР |бе.. + хатар| Хавф-хатардан холи, зиён-заҳмат етказмайдиган, хатарсиз. *Бехатар йўл. Бехатар жой. Сафарингиз бехатар бўлсин.* ▬ *Довондан ўтиб олишса, у ёғи осон. Катта тош йўлга чиқишади-ю, шаҳарга бехатар етиб олишади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бу бехатар масканда бухоро бўғуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган.* «Фан ва турмуш».

БЕХАТО |бе.. + хато| **1** Хатолардан холи бўлган, янглиш ери йўқ, хатосиз. *Бехато матн. Бехато гап. Бехато ёзмоқ.* ▬ *Банда бехато бўлмас, бойвачча, бехабар хонадонингизга кириб қолибман!* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бу ўқи ҳам бехато бориб, аждарнинг кўзига тегди.* «Булбулигўё».

2 *кўчма.* Тўлиқ, бирдек, бир текисда. *Анорхоннинг кўзаси.. тамоман бехато униб чиқди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЕХИРАД |бе.. + хирад| *эск. кт.* Ақли йўқ; ақлсиз. *Бехирадлардан жаноби тождорларга ҳар рўз, балки ҳар соат хавф бордир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу бехирад бандаларингнинг жазоларини ўзинг бергайсан!* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕХИСЛАТ |бе.. + хислат| Ижобий фазилатларга эга бўлмаган, яхши фазилати йўқ. *Бехислат одам.* ▬ |*Мастура Мирзакаримга:*| *Ҳар бало бўлсаям, шу сафаргиси бошқа жойда бўлсин! Жудаям бехислат тушлар кўряпман.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бехислат бўлмайди тоғларнинг тоши.* «Эрали ва Шерали».

БЕХОР [бе.. + *ф.* خار – тикан, тиканак] *поэт.* Тикансиз. *Ки олам боғида топмоқ гули бехор мушкулдур.* Бобур. *Даҳр гулзорида кўп гулларни кўрди эл, вале Кўрмади сендек латифу, нозику бехор гул.* Фурқат.

БЕХОС [*ф.* بی‌خواست – ногоҳ, тўсатдан, кутилмаганда] *айн.* **бехосдан, қўққисдан.** *Бозорга ун учун бораётганимда, бехос том бошидан гувала ташлаб юборди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Тўрабек нима хаёлда экан, бехос чўчиб тушди.* «Ёшлик».

БЕХОСДАН *рвш.* **1** Кутмаган, хаёлга келмаган вақтда; кутилмаганда, тўсатдан, қўққисдан. *Назокат бехосдан берилган бу сўроққа жавоб беришга ўнғайсизланиб, узоқда сарғайиб турган адирларга тикилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бехосдан унинг қўли тегиб кетганидан, тикан кирган ери ловуллаб ачишди.* «Ёшлик».

2 Ғайриихтиёрий равишда. *Ичкарида гап тугаб, маъюс сукунат бошлангач, Элмурод бехосдан қичқириб юборишдан қўрққандай, қўли билан оғзини босиб, ён-верига аланглади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕХОСИЯТ [бе.. + хосият] Яхши, ижобий хосиятларга эга бўлмаган, ёмон; хосиятсиз. *Бехосият одам. Бехосият туш.* ▬ *Ҳозирдан бехосият йигитнинг нима кераги бор.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *Болаларим, асти шамани ютманглар, кўп бехосият нарса бўлар эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БЕХУД [*ф.* بیخود – сабабсиз, бекорга; беҳуш; иродаси буш] Ўзидан кетган, паришон, беҳуш, ҳушсиз.

Гоҳ худ, гоҳ бехуд *қ.* **худ.** *Хотинларнинг кўнглига ҳеч тушуниб бўлмайди: гоҳ худ, гоҳ бехуд.* С. Нуров, Нарвон. **Бехуд бўлмоқ** Ўзини ёмон ҳис этмоқ, беҳузур бўлмоқ. *Ўша ерда мен жуда ҳам бехуд бўлиб, ўзимдан кетдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Нусратбекнинг юраги бехуд бўлиб, тоза ҳаво олиш учун ота–болани дим хонада қолдириб, ташқарига чиқди.* С. Нуров, Нарвон. *Баъдазон фақир бангнинг асорати билан бехуд бўлиб қолибдирман.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕХУДЛИК Ўзини билмай қолишлик, беҳушлик; мастлик. *Масту бехудлик била умрунгни ўткардинг, дариғ, Эй кўнгил, мундин бери бўл бир нима ҳушёрроқ.* Бобур.

БЕЧИЗ [*ф.* بی‌چیز – бирон-бир, алоҳида нарсасиз; камбағал ҳолат] *кам қўлл. айн.* **бежиз.** *Ҳоким тўранинг келиши бечиз эмас!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЕЧИҚИМ *айн.* **чиқимсиз**.

БЕЧИҚИТ Хомашёдан юз фоиз, чиқитсиз фойдаланадиган. *Ишлаб чиқаришни бечиқит ишлаш усулига ўтказиш муҳим вазифадир.* Газетадан.

БЕЧОРА [*ф.* بیچاره – чорасиз; муҳтож; бахтсиз] **1** Яшаш учун зарур нарсаларга етарли даражада эга бўлмаган; қашшоқ. *Бойми, бечорами, ишқилиб, рўзғор машаққатини елкасидан узмайдиган бир одам бўлса, тўйни бошлармиз, сабр қил.* Ойбек, Танланган асарлар. *Афсус, фақира, бечораман.* Ҳамза. *Ярмини ўзи сарф қилса, қолганини кўчада юрган бева, бечораларга улашиб берур эди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

2 Мушкул, аянчли аҳволга тушиб қолган, чорасиз, иложсиз. *Бечора Гулбаҳор, карвондан ажралган бўтадай бўзлайди, шўрлик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 Ачиниш, аянч ҳиссини ифодалайди ва маъно жиҳатидан «боёқиш», «шўрлик» сўзларига тўғри келади. *Бу фожиадан.. уста Олим, «вой бечора-бечора» дер эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ойим. Бечора ойим. Неча минг чақирим узоқларда бўлган урушнинг барча машъум изларини унинг юзида кўрдим мен.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕЧОРАЛИК Ноиложлик, чорасизлик; камбағаллик. [*Майсара:*] *Энди, тақсирим, бечоралик-да.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Ёшлигида хор-зорликни кўп кўрган Пайғамов камбағаллик, бечораликни ҳақорат деб тушунар, яна мутеликдан жуда қўрқар эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕЧОРАПАРВАР [бечора + *ф.* پرور – тарбияловчи, ғамхўрлик қилувчи] Муҳтожларга ёрдам қўлини чўзувчи; камбағалпарвар. *Баччаталоғингни бечорапарвар деб эшитаман: кўйлак-иштонга беш-ўн газ мато сўрасанг, берармикан..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БЕЧОРАЧИЛИК Моддий жиҳатдан муҳтожлик; камбағалчилик. *Ўзимга муносиб йигитга тегиб, бечорачилик билан бўлса ҳам, тинч кўнгил билан умр кечиришни истар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕЧОРАҲОЛ [бечора + ҳол] Моддий имкониятлари етарли бўлмаган; моддий аҳволи ночор; камбағал, йўқсил. *Бечораҳол одам.* ▬ *Ёқубжон айтган киши аллақачон*

оламдан ўтган экан. Ёшроқ кетибди. Бечораҳол экан. М.М.Дўст, Лолазор.

БЕШ I *снқ. сон* Беш рақами ва шу рақам билан ифодаланган, тўрт билан олти орасидаги сон, миқдор. *Беш киши. Беш килограмм олма. Беш карра беш — йигирма беш.* ▬ *Толибжонбойнинг беш ўғли, уч қизи бор экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзингиз ўйлаб қаранг, ўқувчилар бундан беш йил аввалги ўқувчилар эмас.* С. Зуннунова.

2 Беш балли баҳо тизимида энг юқори (аъло) баҳо. *Математикадан беш олдим. Унинг аттестатида нуқул бешлар.*

Беш кетмоқ *с.т.* 1) пирра (карта) ўйинида беш очко олмоқ; 2) гапни ёки ишни ўринлатиб бажарувчи одамга тан бермоқ, қойил қолмоқ. **Беш кунлик дунё** *қ.* **кунлик.** *Беш кунлик дунёда ўйнаб қолайлик.* «Эрали ва Шерали». **Беш қўл баравар эмас** Ҳамма бир хил, бирдек эмас, ҳамма бирдек яшай олмайди. *-Беш қўл баравар эмас, — деди Ҳакимбойвачча, — биров олим, фозил бўлади, биров мардикор, ҳаммол бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Беш қўлни (*ёки* бармоқни, панжани) оғзига урмоқ** (*ёки* **тиқмоқ**) Нафсни тия олмай, бирдан ҳаммасини ўзлаштириб олишга ҳаракат қилмоқ. **Иши беш** *с.т.* Иши жуда яхши, иши жойида, авжида. *Пухтанинг иши беш.* Мақол.

БЕШ II [*ф.* بیش — ортиқроқ, кўпроқ] Кўп, ортиқ, зиёда. *қ.* **бешбаттар**.

БЕШАК I [бе.. + шак] Шаксиз, шубҳасиз. *Мен яхши англайман, мозий не демак, Тарихда ҳар кимнинг бор ўз замони. Лекин танимизда кезар-ку бешак Олис боболарнинг минг йиллик қони.* А. Орипов.

БЕШАК II Эртапишар қовун турларидан бири. *Ёзга бориб, шунақанги ширин-шакар бешак қовунлар, сергўшт тарвузлар етилиб бердики, баайни тилингни ёрадиган.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БЕШАМАК *қ. х.* Ўқариқдан сув олиб, беш-ўн эгатга бирдан таратиб суғориш усули ва ана шундай ариқча. *Суғоришни бошлашдан аввал участка пухта тайёрланади. Бунинг учун ўқариқлар.. тузатилади, қулоқлар мустаҳкамланади, бешамаклар очилади.* Р. Аҳмедов, Ғўзани суғориш тўғрисида.

БЕШАРМ [бе.. + шарм] **1** Шарм-ҳаёни билмайдиган, шарм-ҳаёси йўқ; уятсиз. *Бешарм одам. Бешармга арпа уни баҳона.* Мақол.

2 Одоб доирасига сиғмайдиган; беадаб. *Бешарм гап.*

БЕШАРМЛИК Шарм-ҳаёсизлик, уятсизлик. *Бу не бешармликки, ўлик чиққан уйдан нон тама қилсалар?!* С. Сиёев, Аваз.

БЕШАФҚАТ [бе.. + шафқат] *айн.* **шафқатсиз**. *Бешафқат одам. Бешафқат уруш.* ▬ *Бешафқат касал қизнинг ҳуснинигина эмас, ёшлик ғурурини ҳам олиб кетди.* С. Шамсиева, Шифокор. *Надомат нимага ва афсус нечун? Оламда неки бор, ўчар бешафқат.* А. Орипов.

БЕШБАРГ *бот.* Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йиллик ўт. *Бешбаргнинг пояси ингичка, узун, ётиқ ўсади. Барги беш япроқ, барг банди узун.* «ЎзМЭ».

БЕШБАРМОҚ Тўртбурчак шаклида кесилган, гўшт, думбаёғ солиб пиширилади-ган хамир; шилпилдоқ. *Баковул дастурхон ёзиб, товоқларда бешбармоқ келтирди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Фақат бешбармоқда гўшт ҳам, хамир ҳам катта-катта бўлакларга бўлиб пиширилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БЕШБАТТАР [*ф.* بیش — ортиқ, кўп + بدتر — жуда ёмон] Ниҳоят даражада, ўтакетган даражада, ҳаддан ортиқ; жуда оғир, қийин (салбий маънода). *Қассобнинг эсига дафъатан тунов кунги дилхиралик тушиб, кўнгли бешбаттар ғаш тортди.* «Ёшлик». *Бошингга бундан бешбаттар кунлар тушса, кимларга сиғинасан, Қумриой?* «Ёшлик». *Эй бечоралар.. Бу шаҳарда биздан ҳам бешбаттар камбағаллар борга ўхшайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕШБЕЛ Бел қисмининг беш жойига чок солиб тикилган уст кийим. *Зебихон тугундан иккита парпаша паранжи, бири миср ипидан, бири духобадан тикилган бешбел тўн, бир жуфт эскироқ амиркон маҳси олди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бешбел камзул ихчам бўлиб, гавдага ёпишиб туради.* «ЎзМЭ».

БЕШИК 1 *этн.* Чақалоқни белаб ва тебратиб ухлатиш учун тол ёки тут ёғочидан ясалган йўрға оёқли махсус мослама; тебратма беланчак. *Бешикдаги Учқун уйдаги ҳаракатни сезиб, овозларни эшитиб, ҳадеганда ухлай бермади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Муборакнинг отаси қишда дурадгорлик қилар, эшик, бешик, сумак, сандал, заранг товоқ ясарди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Бешик асбоб Болани бешикка белаш ва бешикни тузаш, безатиш учун зарур нарсалар (тўшакча, кўрпача, ёстиқча, қўлбоғ, оёқбоғ, тувак, сумак ва ш. к.) мажмуи. **Бешик кетди** *айн.* **бешиккертти.** [*Қози Қодирқулга:*] *Бешик кетди бўлгандан буёқ ҳар йил расм-русмларини қилишиб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйибди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бешик тўйи** Болани (асосан тўнғич фарзандни) бешикка солиш муносабати билан ўтказиладиган тантанали маросим. *Муллажон қози бешик тўйи қилган.* А. Қаҳҳор, Анор.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг, воқеа-ҳодисанинг туғилган ери, макони, манбаи. *Бахт бешигин қучоқлаб, бизни улғайтирдингиз..* F. Ғулом. *Бир қатор дор билан шарманда бўлди Фашизм бешиги бўлган Нюрнберг.* F. Ғулом. *Ям-яшил ўтлоқлар миллион-миллионлаб қўзи, тойчоқларнинг бешиги бўлур.* F. Ғулом.

Бешигини тебратмоқ Янги туғилаётган нарсани ардоқлаб, вояга етказмоқ. *Ўртоқ Орипов билимдон инженер, мамлакатимизда карбамид ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича янги корхона бешигини тебратаётганлиги бежиз эмас.* Газетадан. **Сен менинг бешигимни тебратганмисан?** Бетакаллуф муомалада бўлган, ўзидан кичик кишига жавобан ишлатиладиган ибора.

БЕШИКАСТ [бе.. + шикаст] **1** Шикаст емаган, зарарланмаган, бутун. *Бешикаст ғиштларни ажратмоқ. Юкларни манзилга бешикаст етказмоқ.* ▬ *Султонмурод хумдонга идиш қалашда уста эди. У қалаган идишлар бешикаст, тиниқ бўларди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

2 Лат емаган, соғ-саломат, эсон-омон. *Урушдан бешикаст қайтди.* ▬ *Ёлғиз.. ўзи шунча нарсани гумдон қиляпти-ю.. ўзи ҳали ҳам бешикаст юрибди.* «Муштум».

БЕШИК-БЕЛИК Бешик ва унинг асбоблари, икир-чикирлари.

БЕШИККЕРТТИ *этн.* Болаларни бешикдалигидаёқ унаштириб қўйиш одати. *Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешиккертти» қилиб қўйган.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Бешиккертти — уруғ-қабилачилик даврининг қолдиғи. Қўшни, уруғ, қабилалар ўзаро дўстликни мустаҳкамлашда бешиккерттидан фойдаланганлар.* «ЎзМЭ».

БЕШИКСЎПОҚ Бешикда бир тарзда, бир вазиятда ётавериб, боши япасқи (сўпоқ) бўлиб қолган. *Бешиксўпоқ бошида сочнинг Қорасидан кўпроқдир оқи.* Мирмуҳсин.

БЕШИКТЕРВАТАР *зоол.* Бешик каби тебраниб турадиган, оёқлари узун, яшил рангли, тўғри қанотли кемирувчи ҳашарот. *Бешиктерватар иссиқ иқлимли мамлакатларда кенг тарқалган йиртқич ҳашарот ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Бешиктерватар хавф-хатар сезиши билан олдинги оёқларини юқори кўтариб, тебраниб туради. Номи ҳам шундан келиб чиққан.* «ЎзМЭ».

БЕШИНЧИ 1 *тртб. сон* Тартиб ўрни 5 рақами билан белгиланган, тартиб сонлар тизимида тўртинчи ва олтинчи сонлар оралиғида турган. *Бешинчи ўрин. Бешинчи кун. Бешинчи марта.* ▬ *Бешинчи бўлтакдан Алибой Обид ўғлига тўртинчи ҳовли!* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Бешинчи куни эрта саҳарда далага эмас.. станцияга қараб жўнади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

2 Катта-кичик нарсаларнинг ўлчам рақами. *Бешинчи калиш.* ▬ *Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишасидан хира, кучсиз нур сочиб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕШКАШТА Палосларга қўлда тўқиладиган панжарагулчин безаклар. *Бешкашта — режали бўртма гуллар солинган кашталарга ўхшайди.* «ЎзМЭ».

БЕШКОКИЛ *этн.* Сочни бешта-бешта кокил қилиб ўриш усули ва шу усулда ўрилган соч. *Бешкокил(ли) қиз.*

БЕШКУРАШ Спортнинг беш турини ўз ичига олган мусобақа. *Бешкурашда терма командамиз ғолиб чиқди.*

БЕШКЎТАРАР Карта ўйинининг карталарни бешта-бешта тарқатиб, бештадан кўтариб ўйналадиган тури.

БЕШЛИК 1 *ад.* Беш мисрадан иборат бўлган қитъа; мухаммас.

2 *тар.* Беш кишидан иборат бўлган гуруҳ. *Бешлик комиссия.*

3 Бешта холи бўлган карта. *Гиштиннинг бешлиги.*

БЕШМАТ [*ф.* پیش‌بند — пешбанд, фартук] *шв.* Бели хипча қавима уст кийими. *Қора бешмат.* ▬ *Бирига кавказча бешмат кийдириб, бирининг елкасига ёғочдан ясалган бешотарни осиб қўйиб, суратга олади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Кўп-кўп тиллақошлар, бешмат, каштапар — буғисининг, хуллас, қолган мероси.* «Шарқ юлдузи».

БЕШОВ Беш киши ёки бир турдаги бешта нарса. *Бешовимиз биргаликда.* ▬ *Кўкиш ҳаво билан чулғанган жилға этагида бир қора пайдо бўлган эди.. Бир зумда икков, учов, тўртов, бешов бўлишди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕШОВЛОН Беш киши, беш киши бўлиб, беш киши биргаликда. *Бешовлон ола бўлса, оғзидагин олдирар, бешовлон бирга бўлса, битмаганин битирар.* Мақол.

БЕШОТАР Ўқдонига бешта ўқ жойлаштириладиган, беш зарядли. *Бешотар милтиқ.* ▬ *Ҳар икки қўрбошига бир хилда сарпо кийгизилди: зарбоф тўн, симобий салла. Елкаларига бешотар милтиқ, ёнларига япон тўппончаси тақилди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЕШТА Беш дона, беш нафар. *Бешта қалам. Бешта нарса. Бешта одам.* ▬ *Бу тўғрида ҳам талай тортишиш боргандан сўнг, охири бешта қўлмашина белгиланиб, таклифи ҳам товушга қўйиладиган бўлади.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БЕШУРУҒ I Бўйи калта, тухумсимон, сирти оч яшил, сертўр ва сал тилим-тилим кўринишли жайдари қовун.

БЕШУРУҒ II Уруғи кам бир нав тарвуз.

БЕШУУР [бе.. + шуур] *айн.* **шуурсиз**. *Севаргул, бешуур, ётоқ бўлмадаги тошойна ёнига бориб, қадди-қоматига синчков назар солди.* «Ёшлик».

БЕШҚАРСАК Қарсак ва қийқириқ билан ижро этиладиган эркаклар давра ўйини-қўшиғи. *Далани тўлдирган минглаб йигитлар қурол-аслаҳаларини жаранглатиб, силкитиб, қарсак чалишар, бешқарсакнинг «хумма-хумма»си карнай-сурнай, ноғора садосига қўшилиб, оламни тутганди.* «Ёшлик».

БЕШҚАРТА *айн.* **бешкўтарар**.

БЕЭГА *айн.* **эгасиз**. *-Онангнинг қарамоғида бўлган сигирлар беэга. Биласан, у шғор соғувчи эди. Истасанг, унинг ишини ол, — деди.* «Ёшлик». *Беэга қилибди Булғор элини, Энди кесар икки ўғлон сарини.* «Эрали ва Шерали».

БЕЭЪТИБОР [бе.. + эътибор] Совуққонлик билан, эътиборсизлик билан қарайдиган, эътибор қилмайдиган, эътиборсиз. *У бойликка, олтин-зарга беэътибор эди.*

БЕЭЪТИҚОД [бе.. + эътиқод] Ҳеч нарсага ишончи, ҳаваси бўлмаган; маслаксиз, эътиқодсиз. *Сен зеҳни паст, беэътиқод одам экансан.* «Луқмони Ҳаким».

БЕЮЗ Юзсиз, уятсиз. *Э, ўлим берсин, сен беюз шапшакка!* Ҳамза, Асарлар.

БЕЮЗЛИК. Уятсизлик, шармандалик, беобрўлик. *Боя хўп деганингда, шунчалик беюзликлар бўлмас эди.* Ҳамза, Асарлар.

БЕЎЛЧОВ Ўлчови йўқ, ўлчанмаган; ўлчовсиз. *Беўлчов мол.* ▬ *Бойнинг ҳиммати тутиб кетиб, мошхўрдани беўлчов тоғорада олиб чиқиб, ўртага қўйди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЕЎРИН *айн.* **ноўрин**. *Беўрин гап. Беўрин ҳазил.* ▬ *Сарфланди беўрин, қоқланди ҳамён йиғласин.* Ҳабибий.

БЕЎХШОВ 1 Кўриниши ёқимсиз, гавдаси, ташқи бичими келишмаган, бесўнақай; рўдапо. *Беўхшов йигит. Беўхшов кийим.* ▬ *Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бурни бир оз беўхшовроқ эса-да.. унинг умуман юз бичими келишган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тишлари беўхшов, қийшиқ. Кулса, қўрқардингиз.* «Ёшлик».

2 Ғайриоддий, хунук. *Беўхшов овоз.*

3 *кўчма* Келишмаган, ёпишмаган. *Беўхшов гап. Беўхшов қилиқ.* ▬ *Носир сакраб турди. У ҳам беўхшов таъзим қилган бўлди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Узун пахтали камзул кийиб, бошларига катта рўмолни беўхшов боғлаб олган аёллар бизни кутиб олишди.* «Саодат». *У худди ҳазиллашгандай беўхшов бир илжайиб қўйди.* «Ёшлик».

БЕҚАДР [бе.. + қадр] *айн.* **қадрсиз**. *[Тут:] Жами дарахтлар ичида менинг мевам беқадр.* «Луқмони Ҳаким». *..қазиб олиниши осон бўлгани учун, у [туз] оқиб турган сувдек беқадр.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БЕҚАРОР [бе.. + қарор] 1 Бир зайлда, бир гапда турмайдиган, ҳадеб ўзгараверадиган, бурди, тутуриғи йўқ; қарорсиз. *Беқарор Аму.* ▬ *У [Асрор] беқарор ўйлар, беқарор туйғулар банди.* «Ёшлик». *Зарафшон водийсининг об-ҳавоси жуда беқарор, бир кунда юз марта ўзгаради.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Бир жойда қўним топмайдиган, ҳадеб кўчиб юрадиган. *Дарбадарликдан, ўзимнинг симобдай беқарор, саёқлигимдан жуда ўкинар эдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

3 *кўчма* Тинчлиги йўқолган, ороми бузилган; бетоқат. ▬ *Фарзанд йўқлигидан бўлдим беқарор.* «Эрали ва Шерали». *Қорахон дер: йиғлар эдим зор-зор, Ёдга тушган вақти эдим беқарор.* «Эрали ва Шерали». *Бўлажак*

завжамни ўша ерда кўриб, ошиқи беқарор бўлдим. «Шарқ юлдузи».

БЕҚАРОРЛИК Бир зайлда, бир ҳолатда турмаслик; ўзгарувчанлик. *Баъзи тахминларга қараганда, апрель ҳазиллари апрель ойида об-ҳавонинг тез-тез ўзгариб туриши, беқарорлиги туфайли келиб чиққан.* Газетадан. *Ҳамма гап сенинг такаббурлигингу беқарорлигингда.* «Ёшлик».

БЕҚАСАМ 1 Ўриши ипак, арқоғи ипдан тўқиладиган, йўл-йўл гулли пишиқ газлама; шу газламадан тайёрланган кийим. *Бир жўра беқасам. Беқасам тўн.* ▬ *Тоға ҳам эгнида беқасам тўн, узун-узун қўлларини кўксида чирмаштирганча, виқор тўкиб турибди.* М. Мансуров, Ёмби. *Гулдор тоқилик, баланд ойнали уйнинг тўри ва икки томонига беқасам кўрпачалар ёзилган бўлиб, ҳар бир меҳмон орқасига, суянса-суянмаса, катта парёстиқлар ташланган.* «Ёшлик». *Баковул уларнинг белига биттадан тўнлик беқасам боғлади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

2 *кўчма* Турли рангда жилоланувчи, беқасамдек тарам-тарам бўлиб товланувчи. *Офтоб тераклар орқасига ўтиб, ҳовлига беқасам соя ташлади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Беқасам жилоли шу буюк фазо рангини, тўғриси, Тошкентдан олар.* Ғ. Ғулом.

БЕҚИЁС [бе.. + қиёс] **1** Қиёс қилиб, солиштириб бўлмайдиган даражада; беҳад, чексиз. *Беқиёс ҳурмат.* ▬ *Алишер Навоий ижоди беқиёс уммон.* «Ёшлик».

2 Ўхшаши, тенги йўқ; мислсиз. *Беқиёс ғўзаллик.* ▬ *Енгил оромбахш шамолда елпинаётган гиёҳлар беқиёс чиройли, сўнги йўқ ёқимли эртак айтаётгандек бўлди.* Шуҳрат, Умр поғоналари. *Ҳалима Носированинг беқиёс санъати, табиий ва бетакрор овози халқимиз қалбидан чуқур жой олган.* «Саодат».

БЕҚУВВАТ [бе.. + қувват] Қуввати, дармони оз; ҳолсиз, нимжон, заиф. *Беқувват чол. Оёқларим беқувват.* ▬ *Қизлар беқувват бўлиб, сап-сариқ, заъфарондай бўлиб, поғонадан йиқила беribди.* «Луқмони Ҳаким».

БЕҚУВВАТЛИК Қувватсизлик, мажолсизлик, нимжонлик. *Беқувватлик хасталик натижасида келиб чиқади.*

БЕҒАЛВА [бе.. + ғалва] Жанжал-сурондан, ғалвадан холи; тинч. *Беғалва иш.* ▬ *Беғалва юра олмайсанми?!* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. *Хайрият, кайфи беғалва тарқаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕҒАМ [бе.. + ғам] **1** Ғам-ташвиши йўқ, ғам-ташвишдан холи; беташвиш. *Беғам одам.* ▬ *Бу кунлар, дунёнинг иши кўпроқ маишат, емоқ-ичмоқ, тўй-томошадан иборат, деб ўйлайдиган беғам Тожибойга катта ташвиш бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Боқи беғам Жуда ҳам беғам, бепарво одам ҳақида. *Шўх Чокар билан боқи беғам Ҳасан ҳам қилт этмай нафасларини ютиб қолишди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бепарво, хотиржам. *Мўғуллар хужумни тўхтатиб қўйганларидан кейин, қўрғон ҳимоячилари беғам бўлиб қолишган эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БЕҒАМЛИК Хотиржамлик, бепарволик. *Баҳорги беғамлик — кузги пушаймонлик.* Мақол. ▬ *Самандаровнинг хотини.. буларнинг кулгисини эшитиб, эрининг беғамлигидан ғиғони чиқиб, вайсаб юриб чой қўйди, дастурхон ёзди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЕҒАРАЗ [бе.. + ғараз] **1** Ўз манфаатини кўзламасдан, холис иш тутадиган, ёмонликни истамайдиган, ғаразсиз. *Беғараз одам. Беғараз дўст.* ▬ *Халқ ғамида, эл ғамида келган беғараз.. кишиларни мингбоши масхара қилар.. қувар деб ўйламаган эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Балки биз беғараз, шунчаки дўстларча гаплашиб юргандирмиз.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Ёмон ниятни кўзда тутмаган, сидқидиллик билан қилинган; холисона. *Беғараз танқид. Беғараз гап. Беғараз ёрдам.* ▬ *Кўпчилик ўз тарихи ва маданиятининг беғараз тарғиботчиси сифатида қолди.* Газетадан. *Етук кишиларни яна минг йиллар Халқ фарзанд атайди, жондан — беғараз.* Ғ. Ғулом.

БЕҒАРАЗЛИК Ғараз қилмаслик, ўз манфаатини кўзламаслик, холисоналик. *Беғаразлик, мардлик каби хусусиятлар характернинг ижобий белгиларидир.*

БЕҒАРАЗОНА *айн.* **беғараз**. *Беғаразона қилинган танқид фақат фойда келтиради.*

БЕҒУБОР [бе.. + ғубор] **1** Чанг-ғубордан, ифлосликдан холи; мусаффо, тоза. *Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Беғубор, майин шабада эсади-ю, одамларни боғу роғларга чорлайди.* Газетадан. *Осмон кўнглим каби кенг, Кўнглим каби беғубор.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 *кўчма* Кўнглида ёмонлиги, кири йўқ; пок, софдил, сидқидил. *Беғубор йигит.* ▬

Юзидан меҳр ёғилиб турган бу ажойиб, содда, беғубор қизга шартта уйланиб, ойимни бахтиёр қилишга нима халақит беради? А. Мухтор, Асарлар. *Толибжон бу содда ва лекин беғубор кишиларнинг ўзларидек беғубор суҳбатларига кулиб-кулиб, қулоқ солиб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

3 *кўчма* Доғ тушмаган, покиза. *Элмурод.. қаршисида чуғурлашган, кўзлари тиниқ, қалблари беғубор болаларнинг ҳар бирини кучоқлаб, юзларидан ўпгиси келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўппимни ерга олиб, энди ўйлаб қарасам, Ёшлик дегани асли поклик экан, беғубор.* А. Орипов.

БЕҒУБОРЛИК Софлик, покизалик; ғуборсизлик. *Кўзлар бахт-саодат ваъда қилар жим. Қалбни талпинтирар беғуборлиги.* А. Мухтор, Асарлар.

БЕҲ |*ф.* به — яхши; дуруст| *эск. кт.* Яхши, дуруст; афзал. *Уларнинг олдида менинг гумроҳлигим беҳроқ!* С. Сиёев, Ёруглик.

БЕҲАД |бе.. + ҳад| Чегараси йўқ, ҳаддан ташқари; чексиз, ҳадсиз. *Болтабой отанинг қувончидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди.* С. Зуннунова, Олов. *Соядаги тонг салқини беҳад ёқимли ва алланечук сирли эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Алжабр муаллимаси элликдан ошган, беҳад семиз аёл эди.* "Ёшлик".

БЕҲАДИК |бе.. + ҳадик| Ҳеч бир ҳадиксирамаган, тортинмаган ҳолда; бемалол, хавфсиз. *Кореянинг ерини қонли ёшга ғарқ қилиб, Беҳадик уча бермас ўлаксахўр лочинлар.* Ғ. Ғулом.

БЕҲАЁ |бе.. + ҳаё| **I** Шарм-ҳаёси йўқ, ор-номусни билмайдиган, уятсиз, бешарм. *Беҳаё одам.* ▬ *Ўғлим, бунақа беҳаё қиз экан, вақтида билиб, ўзингизни четга олганингиз яхши бўлибди.* Мирмуҳсин, Умид. *Эшқобилнинг хотини ўта шаддод, беҳаё эмас, уни ҳурмат қилади.* «Ёшлик».

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, беадаб. *Беҳаё хатти-ҳаракат. Беҳаё ибора. Беҳаё сўз.* ▬ *Тангри беҳаё сўзларни гапирувчи кишини ёмон кўради.* Газетадан.

БЕҲАЁЛИК Шарму ҳаёсизлик, уятсизлик, андишасизлик. *Бузуқчилик, беҳаёлик, бўҳтон-туҳматлар унинг [Амирнинг] касби бўлиб қолган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *-Беҳаёлик қилиб нима қилибман? — деди Салтанат Мўмин акага.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

БЕҲАЛОВАТ |бе.. + ҳаловат| Ҳузур-ҳаловатдан холи, тинчлик бермайдиган; бесаранжом, тинчи йўқ, ҳаловатсиз. *Беҳаловат турмуш.* ▬ *-Докторларнинг иши ўзи шунақа беҳаловат бўлар экан, — деди Ҳалима.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Беҳаловат кеча унинг назарида анча чўзилди.* «Шарқ юлдузи». *-Тсс! — қизи кўрсаткич бармоғини қонсиз лабига босганча, беҳаловат нигоҳини унга қадади.* «Ёшлик».

БЕҲАФСАЛА |бе.. + ҳафсала| Ишга астойдил ёпишмайдиган, қунт қилмайдиган, лоқайд; ҳафсаласиз. *Беҳафсала одам.* ▬ *..ўғлининг дангаса ва хотинига нисбатан беҳафсала кимсага айланганини унинг башарасидан, келиннинг кўзларидан, ўтириб-туришларидан сезиб олганди.* «Ёшлик».

БЕҲАФСАЛАЛИК Қунтсизлик, лоқайдлик.

БЕҲАШАМ Ҳеч қандай безаги бўлмаган; безаксиз. *Чарақлаб кетди роса кўм-кўк беҳашам само, Остимда оппоқ булут, Тепам, ўнг, сўл ҳам само.* Газетадан.

БЕҲ-БЕҲ *унд. с.* Ҳайвон ва паррандаларни чақириш учун қўлланадиган сўз. *-Беҳ-беҳ, — деб товуқларни донга чақирар ва унинг олдида бир тўда товуқ қутқутлашиб, дон талашар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЕҲБЕҲЛАМОҚ «Беҳ-беҳ» деб чақирмоқ. |*Ҳайдар:*| *Шу иккала хўрознинг баҳридан ўтсакмикан? — |Йўлдош:| Олдин дон сепиб, беҳбеҳлашиб кўрайлик, қани, чўқийдими, йўқми?* Уйғун, Ҳуррият.

БЕҲБУД |*ф.* بهبود — яхши бўлиш; саломатлик| *эск. кт.* Яхшилик томонга ўзгарган; соғлом; хушҳол. *Юбориб ё бориб, беҳбуд топса Бу савдосида, яъни суд топса.* Фурқат.

БЕҲБУДЛИК *эск. кт.* Яхшилик; рўшнолик; хушҳоллик. *Ғамгин бўлмай, доим беҳбудлик бўлсин.* «Нигор ва Замон».

БЕҲИ |*ф.* به ، بهی — олмасимон хушбўй мева| *бот.* Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, атиргуллилар (раънодошлар) оиласига мансуб, хушбўй мевали дарахт. *Боғнинг турли жойларида ҳар хил мевали дарахтлар: нок, ўрик, беҳи, жийда ва ҳоказо анчагина.* Ойбек, Танланган асарлар. *Моҳидил қайтиб ҳовлига тушаётганида, беҳи шохи шитирлаб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Шу дарахтнинг олмага ўхшаш меваси. *Сидиқжон уни [онасини] кузатиб қайтиб келганида, ток остидаги эски сўрида сочилиб ётган беҳиларга кўзи тушди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хонани зира, долчин, беҳи, зиғир мойининг хуштаъм ҳиди қоплади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕҲИГУЛ Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб, барглари тўғарак ёки узунчоқ бута. *Ўзбекистонда беҳигулнинг эрта баҳорда гуллайдиган тури хушманзара ўсимлик сифатида истироҳат боғларига экилади.* «ЎзМЭ».

БЕҲИЗОР Фақат беҳи дарахтлари ўсиб ётган ер, жой; беҳи боғи. *..беҳизор манзараси ўзгача, ёш-ёш, бўйи пакана беҳи дарахтларининг серҳосил шохлари қиз кокилидек ҳар томонга паришон таралиб, ер ўпиб ётмоқда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЕҲИКМАТ [бе.. + ҳикмат] **1** Теран маънога эга бўлмаган; ҳикматсиз. *Ўжарни урмай-сўкмай йўлга сол.. деган гаплар дарҳақиқат беҳикмат эмас экан.* В. Рўзиматов, Сув.

2 Ижобий ёки сирли хусусиятларга эга бўлмаган. *Арзон бешлат эмас, қиммат беҳикмат эмас.* Мақол. ▬ *Гамга чулғанмасин ҳеч кимнинг боши, Беҳикмат эмасдир тоғларнинг тоши.* «Эрали ва Шерали».

БЕҲИС [бе.. + ҳис] **1** Бирор нарсани сезиш, ҳис этиш қобилиятини йўқотган, жонсиз, ҳиссиз. *Беҳис бармоқлар.*

2 *кўчма* Ҳис-туйғудан маҳрум, завқ-шавқсиз. *Беҳис одам.* ▬ *Уста Сирожиддин Тўйчи ҳофизга жўр бўлиб юрган вақтларидан бошлаб то шу маҳалгача: «Қассобдан шоир чиқмаганидек, беҳис чалинган ғижжак арра тортишдан фарқ қилмайди», — деб юради.* Мирмуҳсин, Созанда.

БЕҲИСОБ [бе.. + ҳисоб] **1** Сон-саноғига етиб бўлмайдиган, саноғи йўқ; ҳисоби йўқ, ҳисобсиз. *Узоқда, тоғ ёнбағирларида, беҳисоб қоракўл қўйлари ўтлайди.* Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. *Ёрматнинг қизи унга беҳисоб текин пул манбаи очган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЕҲИШТ [ф. بهشت — жаннат] Жаннат. *Сахий хор бўлмас, Бахил беҳиштга кирмас.* Мақол. ▬ *Бай-бай-бай, ҳусну латофатини қаранг, беҳишт қизларидек, ҳуру ғилмонларидек.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Сенинг оғушинг офтобнинг ётоғига ўхшайди, баданингдан беҳишт ялпизининг бўйи келади, кўкрагингдан олма ҳиди анқиб туради.* «Ёшлик».

БЕҲИШТИ *бот.* Узумнинг сарғиш-яшил бир нави. *Ишкомларда ток барглари сарғайиб, тоифи ва беҳишти узумлар каҳрабо тусга кирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕҲОЛ [бе.. + ҳол] **1** Ҳолдан тойган, тинка-мадори қуриган; бемажол, ҳолсиз. *Тўпа хола саданинг ғадир-будур пўстлоғини беҳол бармоқлари билан силаб, юзига суртди.* И. Раҳим, Ихлос. *Боши айланиб, кўзи тинди. Тўшакка беҳол чўзилди.* С. Сиёев, Аваз. *Азларов беҳол инграб ётган беморга нима деярини билмай, каловланиб қолди.* «Ёшлик».

2 Касал бўлиб қолган, бемор. *У [қизча] жуда беҳол, врачлар ва ота-онасининг сўроқларига аранг жавоб қайтарарди.* Газетадан.

3 *кўчма* Кучсиз, заиф. *Меникига нима мақсадда чилвир кўтариб бориб эдингиз? -Ўзим, — деди, беҳол, нимжон товуш билан [Жуман].* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..қияликларда беҳол чайқалаётган ёввойи писталар кўнгилларига мунг чўктирди.* «Ёшлик». *Беҳолгина куйлайди бир қиз Бир-бир босиб, ишком оралаб.* «Ёшлик».

БЕҲОЛЛИК Кучсизлик, мадорсизлик, заифлик. *Боши айланиб, кўзлари юмилди. Аъзойи баданида ёқимли титроқ, беҳоллик туйди, дард элитди.* «Ёшлик». *Тўтихон эриниб, катдан тушаркан, оёқларида аллақандай беҳоллик сезди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БЕҲТАР I [ф. بهتر — яхшироқ] *эск. кт.* Афзал, яхши; яхшироқ. *У.. бу кунни беҳтар билар.. эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЕҲТАР II Қулупнайнинг йирик бир нави.

БЕҲУДА [ф. بیهوده — фойдасиз, маъносиз, бекор(га)] **1** Ҳеч қандай нафи, фойдаси йўқ; бефойда. *Беҳуда жанжал. Беҳуда кучаниш белни синдирар.* Мақол. ▬ *Баъзилар эса умрини беҳуда ўтказади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Камолиддин унинг олдига беҳуда келганини тушунди.* «Шарқ юлдузи».

2 Амалга ошмайдиган, рўёбга чиқмайдиган; пуч, хомхаёл. *Беҳуда умид.* ▬ *Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади, ҳар бир фикрнинг беҳуда эканини тушунтиришга тиришди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ўринсиз, ноҳақ. *Шокир ота беҳуда туҳматга қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Беҳуда жабр кўрганлардан меҳримизни дариғ тутмайлик.* Газетадан. *Нусратбек ўғлини*

бехуда ургани учун унга қарашга уялиб, ўзини беаёв койиди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЕҲУДАГА *рвш.* Бўлар-бўлмасга, бекорга, ўринсиз. *Беҳудага хафа бўлманг.* ▬ *-«Обид кетмон» лақабини беҳудага тақадиларми? — дейди кулиб Хатиб домла.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БЕҲУДАЛИК Бирор-бир иш-ҳаракатнинг фойдасизлиги. *Нусратбекнинг Гулхайрига югургиси келди, лекин энди беҳудалигини ўйлаб, ҳазин хўрсинди, қалқиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Кечаги эҳтиросли сўзларни эсларкан, энди уларнинг беҳудалигини ҳис қилди.* «Ёшлик».

БЕҲУДУД [бе.. + ҳудуд] Чексиз, чегарасиз, чеки кўринмайдиган, беҳисоб. *Онахон беҳудуд фалак сари учиб бормоқда.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. *У туфайли чеккан аламлари шунчалар беҳудудки, у дунёбу дунё унутолмаса керак.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *Севги — бир дунёдир, сирли, беҳудуд, Унда бор айрилиқ, унда бор висол.* Н. Муҳаммад, Баҳор таронаси.

БЕҲУДУДЛИК Чегараси кўринмаслик, чексизлик, беҳадлик. *Инсон ўз оқибати билан, меҳр-карами, шафқатининг беҳудудлиги билан, керак бўлганда, бир-бирининг ёнига кира олиши.. билан улуғ.* Газетадан.

БЕҲУЗУР [бе.. + ҳузур] Безовта, ҳаловатсиз. *Туни билан алоқ-чалоқ туш кўриб чиққани учунми, ўзини беҳузур сезди.* «Ёшлик».

Беҳузур бўлмоқ Ўзини алланечук ёмон ҳис этмоқ. [*Элмурод*] *Беҳузур бўлиб, саратон иссиғига чидамаган семиз одамдай тўлғанди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Кўнгли беҳузур бўлмоқ** Кўнгли алланечук ёмон бўлмоқ. *Денисов.. кўнгли беҳузур бўлиб, қаттиқ ўқчиди.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Кўнглини беҳузур қилмоқ** Кўнглини айнитиб, алланечук ёмон аҳволга солмоқ. *Тўғрисини айтганда, гап тинглаш ҳам кўнгилни беҳузур қилади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Нусратбекнинг томоғи ачишди, аччиқ тамаки ҳиди ва тахир таъми кўнглини беҳузур қилди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Илиққина сув юрагини оздириб, кўнглини беҳузур қилди.* «Саодат».

БЕҲУНАР [*ф.* بیهنر — истеъдодсиз, қобилиятсиз] *айн.* **ҳунарсиз**.

БЕҲУРМАТ [бе.. + ҳурмат] Ҳурмат-эътибор қозона олмаган; ҳурматга сазовор бўлмаган, ҳурмати йўқ; ҳурматсиз. *Беҳурмат одам.*

Беҳурмат қилмоқ Ҳақорат қилиб ёки бетакаллуф (дағал, қўпол) муомала билан кимсанинг обрўсини тўкмоқ. *-Қариб, миянгизни еб қопсиз, кўздан ҳам қопсиз, — деди [Тешабой] чолни беҳурмат қилиб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Олим, фозилларни беҳурмат қиладиган, одобдан бехабар, тўнг кимса билан худо ҳаттоки гўр қўшни қилмасин.* К. Яшин, Ҳамза.

БЕҲУРМАТЛИК Ҳурмат, иззатга сазовор эмаслик; ҳурмати йўқлик.

БЕҲУШ [*ф.* بیهوش — ҳушини йўқотган, ҳушсиз; ақлсиз] **1** Ўзини билмайдиган ҳолда; ҳушидан, ўзидан кетган, ҳушсиз. *Беҳуш бўлмоқ.* ▬ *Нормат.. беҳуш хотиннинг юзига сув сепди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир кечаю бир кундуз беҳуш бўлиб ётибман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Беҳуш қилмоқ 1) ҳушидан кетказмоқ, ухлатиб қўймоқ (мас., дори бериб). *Хлороформ билан беҳуш қилмоқ;* 2) *кўчма* эс-ҳушини олиб қўймоқ; бошини айлантирмоқ (мас., бирор руҳий таъсир кўрсатиб).

2 Эс-ҳушини йўқотган, хаёли паришон; руҳсиз. *Маърифат бошини эгиб, беҳуш уйга кирди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

БИ- [*лот.* bi — икки < bis — икки марта] Байналмилал ясама (қўшма) сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, нарса ёки белгининг иккиталигини билдиради, мас: *биметалл, бином.*

БИАТЛОН [би.. + *юн.* athlon — мусобақа, тортишув] *спрт.* Қишки спорт ўйинларидан: 20 км ли чанғи пойгасида милтиқдан икки марта (тик турган ва ётган ҳолда) нишонга отишдан иборат мусобақа.

БИББИНОЙИ [*ф.* بینایی — кўриш; узоқни кўришлик] *с.т.* Туппа-тузук, балодек; кўнгилдагидек. *Ўғлим ўртоқлари билан биббинойидек юради.* Газетадан. *Ҳозир ҳаммом биббинойи тураржой хизматини ўтаяпти.* Т. Аҳмедов, Таажжуб.

БИБИ 1 *шв.* Онанинг ёки отанинг онаси; буви (набирага нисбатан). *Танглайим кўтарган бибим бечора Ким эди, билмайман, ўлгандир, эсиз.* Ғ. Ғулом.

2 Ҳурмат юзасидан, одатда кекса аёллар исмига қўшиб ишлатилади, мас. *Меҳри биби, Хайри биби.* ▬ *Тонг отар-отмас Сидқий ҳовлисига икки ён қўшни — Зайнаб биби билан Ҳамида хоним — ранги оқариб кириб келишди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл. *Жаҳон*

биби Зубайданинг кўнглини олиб, онасининг аҳволини сўради. К. Яшин, Ҳамза.

3 Хотин-қизлар исмининг олд ёки орқа қисмида келиб, қўшма исмларни ҳосил қилади: *Бибигул, Бибинисо, Бибинор, Бибисанам; Давлатбиби, Кенжабиби, Кимсанбиби.* ▬ *[Йўлчи] Синглиси билан бирга, мумкин бўлса, унинг [Гулнорнинг] онаси Гулсумбибини ҳам аравага солиб, қишлоққа олиб боришни истаганини айтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Биби Сешанба *этн.* Ип йигирувчи хотинларнинг муқаддас саналган афсонавий ҳомийси (пири) бўлиб, тақводор хотинлар унинг шарафига сешанба кунлари махсус маросим ўтказади. [*Холжон хола*] *Ҳар икки ҳафтада Биби Сешанба онанинг дастурхонини ёзиб, «мушкулкушод», чилтонларга атаб шавла қилади.* Ғайратий, Довдираш. *«Биби Сешанба», «мушкулкушод» каби маросим, урф-одатларни билишга Ҳамзанинг ўзи ҳам жуда қизиқар.. эди.* К. Яшин, Ҳамза.

БИБИШ 1 *эск.* Ҳукмронлар, зодагонлар наслига мансуб бўлган аёлларга мурожаат ёки ҳурмат билдириш шакли. *-Эй бибишим, мени десангиз, Чамбилга борманг.. – деди Оққиз Зулфизарга.* «Зулфизар билан Авазхон». *Кўрсангиз, кўнглингиз тўлар, Рост айтаман-да, бибишим.* «Нурали».

2 Ҳурмат юзасидан хотин-қизлар исмига қўшиб ишлатилади. *Адолат бибиш, Холнисо бибиш.*

БИБИШАК [«биби» ва «шоҳ» сўзларидан] Майда мунчоқлардан териб ясалган, бўйинга ёки бошга тақиладиган заргарлик буюми, тақинчоқ. *Бибишак икки учи юқорига қайрилган ярим ой шаклида бўлиб, ўртасига ромб ёки гунча шакли жойлаштирилади..* «ЎзМЭ».

БИБЛИОГРАФ Турли соҳаларга оид адабиётлар рўйхатини, библиографиясини тузувчи мутахассис, библиография олими. *У кутубхонада библиограф бўлиб ишлайди.*

БИБЛИОГРАФИК Библиографияга, адабиётлар рўйхатига оид. *Библиографик кўрсаткич. Библиографик маълумотлар.* ▬ *Ҳиндистон ҳақида библиографик асар ҳам тайёрланмоқда.* «ЎТА». *Кутубхона ўқувчилар учун ҳар ойда тўрт марта библиографик обзор ўтказиб туради.* Газетадан.

БИБЛИОГРАФИЯ [*юн.* biblion – китоб + grapho – ёзаман] **1** Босма асарларнинг илмий тавсифи ва батартиб кўрсаткичларини тузиш, улар ҳақида ахборотлар тайёрлаш, уларни тарғиб қилиш билан шуғулланувчи соҳа. *Бир қанча кутубхоналарда библиография билимларини тарғиб қилиш суст ташкил қилинган.* Газетадан. *Библиография бўлими ташкил топган йиллардан то ҳозиргача 90 хил адабиётлар кўрсаткичи тузди ва нашрдан чиқарди.* Газетадан.

2 Бирор мавзу ёки соҳага оид илмий асарлар, манбалар, китоблар рўйхати. *Терминологияга оид библиография. Ўзбек тилшунослиги бўйича библиография.*

БИБЛИОТЕКА [*юн.* biblion – китоб + theke – омбор] **1** Китоблар тўплами. *Олимнинг шахсий библиотекаси.*

2 *айн.* **кутубхона.**

БИБЛИЯ [*юн.* biblia – китоблар] Яҳудийлик ва христианликда муқаддас ҳисобланган диний китоблар мажмуаси. *Библия энг қадимги адабий ёдгорликлардан бири бўлиб, диний панд-насиҳатлар, ақидалар, башоратлар, дуолар, солномалар, масаллар, ишқий ва фалсафий достонлар, ҳикоят, ривоят ва мактублардан иборат.* «ЎзМЭ».

БИГИЗ 1 Пойабзалдўзларнинг кўнни, терини тешиш учун ишлатадиган ёғоч сопли, нина учли металл асбоби. *Ҳунари йўқ кишидан Бигизи бор ямоқчи яхши.* Мақол. *Уста пичоққа ёлчимас, этикдўз – бигизга.* Мақол. ▬ *Чол бигиз билан тасмани тешаркан, муртида кулиб қўйди.* «Ёшлик».

2 Найзадек, нинадек учли, ингичка нарса. *Юраги бигиз санчилгандай оғриди.* «Шарқ юлдузи». *Оқ қайинга суяниб, махорка чекиб турган.. бигиз мўйлов йигит саҳнадан асло кўз узмади.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

3 Ништардай ўткир, аччиқ сўз, таъна; койиш. [*Йўлчи:*] *Андак инсоф керак, уят керак. Чолнинг меҳнатда чириган кўксига бигизни қадайверманг!* Ойбек, Танланган асарлар.

Бармоқни (ёки қўлни) бигиз қилмоқ қ. **бармоқ** 1. **Тили бигиз** Аччиқ сўзли; баджаҳл, қаҳрли. *Не-не тили бигиз келин-аймоқ, эр қилиб, эрга ёлчимаган қизлар борки, эшик қолиб туйнукдан заҳрини сочиб кетади.* Шуҳрат, Умр поғоналари.

БИГИЗЛАМОҚ 1 Ҳамма ёғига бигиз санчмоқ, бигиз уриб тешик-тешик қилмоқ.

2 *кўчма* Ништардек ўткир, аччиқ сўзлар айтмоқ. *-Ҳа, энди икковлашиб, мени бигиз-*

ланглар! – деди жаҳли чиққандай қошларини чимириб Комила. Ойбек, О.в. шабадалар.

БИГИЗПОШНА Бигизсимон, бигизга ўхшаш пошнали оёқ кийими. *Қайиқсимон бигизпошналар, нейлон қўлқопчалар..* Газетадан.

БИГИЗТУМШУҚ *зоол.* Калта думли, тумшуғи узун жуда кичкина сайроқи қушча.

БИДИЛЛАМОҚ *айн.* **бидирламоқ**. *-Опачи, опа, дадам хўп дедилар, – деди бидиллаб Ёдгор.* Р. Файзий, Кипиларимиз қиссаси. *Бош агроном рангпар, чувак юз, бидиллаб гапирадиган йигит эди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БИДИР-БИДИР *тақл. с.* Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапирадиган; шундай гапириш. *Бидир-бидир бола.* ▬ *Ҳадеб бидир-бидир қилаверма! Бидир-бидир тинмайди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

БИДИРЛАМОҚ Жуда ҳам тез, лаби лабига тегмай гапирмоқ, атрофдагиларга эътибор бермай гапиравермоқ. *У [Ҳафиза] лаби лабига тегмай бидирлаётган Раънонинг самимий гапларига қулоқ соларди-ю, хаёли бошқа ёқда эди.* Мирмуҳсин, Умид. *-Ада, адажон, келдингизми! – Умида отаси бағрига энтикиб, бидирлаб кетди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БИДОН [*фр.* bidon <*юн.* pithon – бочка, ёки *сканд.* bida – ваза] Суюқлик солинадиган қопқоқли идиш. *Баширжон бидон ва халтани кўтарди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Манави бидонда жувоз ёғи, бу сатилда памадўр, бодринг, мева-чева бор.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БИДЪАТ [*а.* بدعت – янгилик, янгилик киритиш; динга қарши хатти-ҳаракат] **1** *дин.* Диний ақидаларга киритилган ўринсиз ислоҳ, динга хилоф янгилик, динда кейинчалик пайдо бўлган нарса. *Мирараб мадрасасининг катталари бу «бидъатнинг гуноҳини ҳам» Мулла Туроб бўйнига юкладилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *-Ислоҳ, албатта, лозим, – патнуснинг четини бармоқлари билан чертиб, бепарволик билан сўзлади Ҳакимбойвачча, – бизда ҳар хил бидъат ишлар кўп.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эскидан қолган урф-одат, расм-русм. *Катта эна, катта бувалардан қолган урф-одатларга унамай, бидъат деб қарашар экан, биз ота-оналарда нима гуноҳ?* К. Яшин, Ҳамза. *-Чилим чекиш бидъат, – деди мулла, – буни қилган одам гуноҳкор бўлса ҳам, кофир бўлмайди.* С. Айний, Қуллар.

БИДЪАТКОР *дин.* Диний ақидаларга, динга уларга нисбатан хилоф бўлган ислоҳлар киритиш тарафдори; бидъатчи. *Зоҳиран қилган ҳурмат ва таъзимларимиз садқаи кетсин унга.. кўнгил учун қиё боқмай ўтдия, бидъаткор.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

БИДЪАТЧИ **1** *айн.* **бидъаткор.**

2 Эски урф-одатларга, расм-русмларга берилган киши.

БИЁ-БИЁ [*ф.* بیا – бу ёққа кел]: **кўз(лар)и биё-биё бўлмоқ** *ёки* **сузилмоқ** 1) кўзини уйқу босмоқ, кўзи қисилмоқ (мастлик ёки чарчоқдан). *Валихоннинг кайфи ошиб, кўзлари биё-биё бўлиб сузиларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Толибжон мудраб, аранг уйига етиб келди. Иккинчи қаватга чиққанида ҳам, кўзи биё-биё бўлиб, тикка турганча ухлаб қолгудек ҳоли бор.* С. Аҳмад, Сайланма; 2) ишва билан, хумор билан боқмоқ. *..аввал манави титраб-қақшаётган аёлни.. жой қолса, кўзларини биё-биё сузиб турган анави офатижон жувонни миндирасан.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

БИЁБОН [*ф.* بیابان – қақроқ чўл, саҳро] Сувсиз ва гиёҳсиз тақир, чўл, саҳро. *Яхшиликни дарёга қил, биёбондан топ.* Мақол. ▬ *Пашша Саиджалолхонни эргаштириб, бир биёбонга олиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БИЁВ-БИЁВ *тақл. с.* Қўбиз, чанг, қовуз ёки баъзи қушлар чиқарувчи овоз ҳақида. [*Юнус Ражабий*] *Карнаю сурнай, қизлар ҳайитларда лабига қўйиб, биёв-биёв қилиб чалади чанғдан тортиб мусиқа саньатимизнинг меросхўр хазиначиси бўлди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Зарғалдоқ, нима-нима дегандай, яна «биёв-биёв» қилади.* М. Мансуров, Ёмби.

БИЖ-БИЖ *тасв. с.* Бижирлаб, ғимирлаб ётган, ғиж-ғиж; сон-саноқсиз (қурт-қумурсқа ва ш.к. ҳақида). *Ариқдаги сув бижбиж қурт.*

БИЖАНАК Милодий 1-минг йилликнинг иккинчи ярмида Орол денгизи бўйлари ва Каспий денгизининг шарқи ва шимолида яшаган бир қанча туркий қабилаларнинг умумий номи; печенеглар.

БИЖИЛДОҚ *с.т.* **1** Ҳеч кимга гап бермайдиган, гап билан ҳаммани енгадиган; гапдон. *Бижилдоқ хотин.* ▬ *Айвонида бу хонадоннинг бижилдоқ бекаси.* Ойбек, Навоий. *Исмат ака 30 йиллик педагогик фаолияти давомида бир неча минг олов болалар*

ва бижилдоқ қизалоқларнинг миясига билим, мурғак қалбига.. одоб сингдирган моҳир тарбиячилардан. Газетадан.

2 Тинимсиз сайрайдиган, шовқин қиладиган (қушлар ҳақида). *Фақат ўнгда, терак бўйи пастликда, сой шовуллайди, рўпарадаги қалин боғлар қўйнида бижилдоқ қушларнинг чулдираб сайрагани эшитилади.* «Ёшлик».

БИЖИЛДОҚЛИК Ҳеч кимга гап бермаслик, эзмалик. *Ўз бижилдоқлиги билан колхозда «Қумри қақилдоқ» деб ном чиқарган аёл.* А. Мираҳмедов, Ўтюраклар.

БИЖИЛЛАМОҚ I *айн.* **бижирламоқ** I. *Осон савол тушди, «беш» қўйса ҳам бўларди, деб хурсанд бижиллади.* Мирмуҳсин, Умид. *Бора-боргунча бижиллаб, қулоқни батанг қилаверди.* «Ёшлик».

БИЖИЛЛАМОҚ II *айн.* **бижирламоқ** II. *Кўкариб кетган бу сассиқ сувда бижиллаб ётган ҳар хил қуртлар, тушган ерида бирикки қилпанглаб, дарров ўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Барларда бижиллаб ётган кўм-кўк, хира ширинча юз-кўзинг демай ёпишиб олади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

БИЖИМОҚ *айн.* **бижғимоқ.** *Йўлчи отхонанинг бир томонида уйилиб, сасиб, бижиб ётган гўнгни катта ерга элтиш учун арава қўшишга киришган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу бижиб, сасиб кетган хонани шамоллатинг, тозаланг!* А. Мухтор, Асарлар.

Бижиб ётибди *с.т.* Жуда кўп, тўлиб ётибди. *Унда пул бижиб ётибди.* ▬ *Ҳали ичи қора душман чиёндек бижиб ётипти.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БИЖИР-БИЖИР I **1**: **бижир-бижир қилмоқ** *(ёки* **гапирмоқ, сўзламоқ, товуш чиқармоқ***) айн.* **бижирламоқ** I. |*Қизлар*| *Шокир отанинг томи лабига қатор тизилишиб, бу «маҳсидўз қиз» билан бижир-бижир сўзлашиб кетар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гавҳарнинг бижир-бижир қилиб гапириб ташлагани шунчалик кулгили эдики, у ўзини тўхтатолмай, нафаси етмай, энтикиб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИЖИР-БИЖИР II *тақл. с.* **1** *айн.* **бижбиж.** *Гўштни бижир-бижир қурт босибди.*

2 Кўзга ғимирлаётгандек, жимир-жимир қилаётгандек туйиладиган ва бир-бири билан чатишиб, туташиб, чаплашиб кетган майда нарсалар ҳақида. *Бижир-бижир хат. Бижир-бижир қилиб тикилган гул.* ▬ *Поёнсиз қирларнинг ниҳоятсиз бижир-бижир кўк гиламлари.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Атлас кўйлак киймайман, Бижир-бижир гули бор.* «Қўшиқлар».

БИЖИРЛАМОҚ I Ҳеч кимга гап бермай тез-тез, лаби лабига тегмай гапирмоқ; гапдонлик, маҳмадоналик қилмоқ. *«Сал ҳовлиқмароқ бўлса ҳам, жуда очиқ қиз экан, бижирлайвериб, келган докторларнинг ҳам бошини айлантириб юборди» — дилидан ўтказди Равшан.* Ф. Мусажонов, Равшан. *Карима хола қўлларини пахса қилиб бижирлай кетди.* «Муштум».

БИЖИРЛАМОҚ II Бижғиб, ғужғон ўйнаб, қайнаб ётмоқ; бижғимоқ (қурт-қумурсқа, майда жониворлар ҳақида).

БИЖҒИМОҚ 1 Микроорганизмлар ёки улар ажратадиган ферментлар иштирокида парчаланиб ачиб, қайнай бошламоқ (органик моддалар ҳақида). *Ёзда қимизлари бижғиб ётади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қаердаки бижғиган ахлат мавжуд бўлса, унинг устида бадхўр ҳашаротлар ғужғон ўйнайди.* «Муштум».

2 Ҳавоси бузилиб, сасиб кетмоқ; озодаликка риоя қилмай ивирсиб ўтирмоқ. *Худо ҳақи, уйингдан ялпи вагоннинг иси келади. Бижғиб кетибди.* А. Қаххор, Сароб. *-Пайпоғингиз қурсин, бижғиб кетибди.. ахлатга опчиқиб ташладим, — деди хотини Орифжонга.* С. Аҳмад, Сайланма. *-Мен биламан, — деди домла, — опангиз табиати жуда нозик кўринади. Бунинг олдида Тўпанинг бижғиб ётиши яхши эмас.* А. Қаххор, Сароб.

3 *кўчма* Аччиқ гап, фисқу фасод қилмоқ. *Нималар деб бижғияпсиз?*

4 *кўчма* Тўлиб-тошиб, ғуж-ғуж бўлиб ётмоқ; авж олмоқ, кўпаймоқ (иғво, фитна ва ш. к. ҳақида). *Бижғиб борур фитнаю фасод, Имонларга, ҳайҳот, тушди дарз.* М. Али, Боқий дунё. *Унинг [Қоплонбекнинг] айёр кўзи ичида қайнаб, бижғиб ётган алам ва нафратни, баъзан-баъзан юрагини фош қилиб қўяй дер эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

БИЗ *кш. олм.* 1-*ш. кўпл.* **1** Сўзловчи ва унинг атрофидагилар; сўзловчи ва у кўзда тутаётганлар. *Кеча станциядан чиққан автобус бугун бизни тонготарда мўлжалдаги жойга ташлаб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Бизлар, бизлар, биз эдик, Бизлар бир талай қиз эдик. Бизларни уздилар. Бир ипга тиздилар (Гармдори).* З. Ҳусаинова, Ўзбек халқ топишмоқлари.

2 Биринчи шахс «мен» ўрнида ишлатилиб, камтарлик ёки, аксинча, мақтаниш, ғурурланиш, пинҳона ғурур маъноларини ифодалайди. *-Ким талабгор? -Мана, биз талабгор.* ▬ *-Бизга ҳам хат борми? – дейди Мунисхон.* «Гулдаста». *Асал отлиққа йўқ, ҳали биз пиёда-ку!* А. Қаҳҳор. Асарлар. *Энди бизни қийнамай, ўзлари қуйсинлар! Қўлларидан ҳеч шароб ичмаганмиз.* «Гулдаста».

3 Ўрин-пайт келишиги қўшимчасини олиб, «юртимизда», «элимизда», «орамизда» каби маъноларни англатади. *Сурнайчининг зўрлари бизда бўлади.* С. Сиёев. Ёруғлик. *Нон-насибанг бизда бўлса, қоларсан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лекин, ўртоқлар, бизда ялқовлар йўқ.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БИЗ-БИЗ *тақл. с.* Визиллаган нозик товуш ҳақида. *Бизбизак биз-биз айланади.*

БИЗБИЗАК Тўғарак шаклдаги чарм ёки тугмача тешикларидан ип ўтказиб ясалган ва ипини чийратиб, икки учидан тортганда, тез айланиб, «биз-биз» овоз чиқарадиган ўйинчоқ. *Бизбизакни инга тақиб, ғиз-ғиз ўйнайман.* Ойбек, Болалик. *Мотор бизбизакдай гувуллаб, жон-жаҳди билан айлана бошлади.* «Ёшлик».

БИЗБОП Сўзловчи ва у кўзда тутаётганларга тўғри келадиган, уларнинг дидига мос. *Айланай, болам, бир бизбоп сотадиган нарсаларинг борми?* «Луқмони Ҳаким». *Афсуски, улар орасида бизбоп, яъни халқнинг тили учида турган муҳим муаммолар кўтарилган асарлар кам учрайпти.* Газетадан.

БИЗИЛДОҚ *зоол.* Визиллаган овоз чиқарадиган ҳашарот. *Супа ёнида шўрага қўнган бизилдоқ бир маромда мунгли бизиллайди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БИЗИЛЛАМОҚ Визиллаган товуш чиқармоқ. *..атрофда сукунат ҳукмрон.. На бир қуш сайрайди, на бир бизилдоқ бизиллайди..* С. Нуров, Нарвон.

БИЗНЕС [*англ.* business – иш, машғулот] Даромад келтирадиган, фойда олиш мақсадлари кўзланган ва қонунларга хилоф бўлмаган ҳар қандай ташкилий, хўжалик фаолияти; тижорат; ишбилармонлик. *Бизнес, хўжалик юритиши кўламига қараб, йирик, ўрта ва кичик турларга бўлинади.* «ЎзМЭ».

БИЗНЕСМЕН [*англ.* businessman – бизнес билан шуғулланувчи шахс] *айн.* **ишбилармон.**

БИЗНЕСЧИ *айн.* **ишбилармон.** *Орамизда пешқадам зиёлилар, номдор бизнесчилар.. бор.* «Муштум».

БИЗНИКИ *эг. олм.* I-*ш. кўпл.* **1** Сўзловчига ва у кўзда тутаётганларга тегишли, қарашли. *Бу йилги экинлар, мевалар бизники бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гапир, ҳа, гапир! ..Сенинг гапинг гап-у, бизники гап эмасми!* А. Қаҳҳор, Жонфиғон.

2 *от взф.* Бизнинг уй, бизнинг ҳовли. *Ўрмонжон Сидиқжоннинг қулоғига: -Меҳмонларни бизникига олиб бор, мен орқаларингдан бораман, – деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Оббо, жиян-е, бизникини топиб келдингми? Ҳа, сўраб-сўраб, Маккани топадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *от взф. (асосан кўпл. шаклда)* Бизга тегишлилар; биз томондагилар. *Бизникилар ғалаба қозонди.* ▬ *-Бизникиларнинг аҳволи қалай? – сўради Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

БИЗОАТ [*а.* بضاعت – мол, товар] *эск.* Орттирилган, тўпланган мол-дунё, бойлик; бисот. *Агарда бирон истаб келган нимарса ўз бизоатида бўлмаса, бир бошқа бор одамдан бўлса ҳам олуб бермоққа хизмат қилур.* Ҳамза.

БИЗОН [*лот.* bison – ёввойи буқа] *зоол.* Жуфт туёқлилар туркумининг қувушшохлилар оиласига мансуб ёввойи қорамол. *Бизонлар зубрларга қараганда бирмунча кичикроқ бўлади.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

БИЗҒАЛДОҚ *зоол.* Турнасимонлар туркумининг тувалоқлар оиласига мансуб чўл қуши.

БИЙ I **1** *тар.* Қабиланинг ёки қабилалар иттифоқининг бошлиғи, тўраси; кўчманчи ёки ярим кўчманчи туркий халқларнинг уруғ оқсоқоли. *Хон билганни бий билар, Сўзлагудай ҳадди йўқ.* Мақол. ▬ *Изланганим бийнинг қизи, Жоним синглим, хуш қол энди.* «Алпомиш». *Яна катта-кичикларни йиғиб, номдор бийлардан ўн кишини Бойсарини олиб келгани юборди.* «Алпомиш».

2 Юқори мартабали кишиларни улуғлаш учун ишлатилган сўз ёки уларга берилган унвон. *Сиз улуғ мартабали меҳмондўст Фиждувон беги Норбўтабий бинни Шодибекка етиб маълум бўлсинки..* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 Қозоқларда ва қирғизларда: оқсоқол (қ. **оқсоқол** 2). *Мен умримда тўрт хон кўрдим, Талай бий кўрдим.* Миртемир.

БИЙ II Танасининг узунлиги 3,5 см гача бўлган, узун сариқ тук билан қопланган заҳарли катта ўргимчак. *Дарвоқе, заҳарли бий ҳам ўз авлодларини худди шу тарзда ташқи душмандан ҳимоя қилади.* «Фан ва турмуш». *Пилладан эндигина чиққан бийчалар дарҳол она бий устига ғуж-ғуж бўлиб жойлашиб олади.* «Фан ва турмуш».

БИЙ III: **бий дала** Очиқ, кенг яланг дала, бийдай дала. *Бий далада ўзимизни совуққа олдирмаслик учун белкурак билан окопни чуқурроқ қазирдик.* Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошлар. *Куни кеча ўт қовжираб ётган бий далада бир неча соат мобайнида азим бино қад кўтармоқда.* Газетадан.

БИЙБУВА *тар. эск.* Эркаклар уюштирадиган зиёфатларда бошчилик қилувчи киши.

БИЙДАЙ, -дек 1 Очиқ, яланг; кенг. *Бийдай дала. Бийдай чўл. Бийдай дашт. Бийдай саҳро.* ▬ *Атроф бийдай дала, илиқ чўл шамоли эсади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бийдай дашт. Сокинлик. Отлар олға босади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Роса, боплаб. *Вой-й, соат тўққиз, Сайфиддин ака. Ойим мени бийдай қовурадиган бўлдилар-да.* Газетадан. *Маратни бийдай қовурди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БИЙИ *шв. айн.* **биби.** *Она бийим соғмилар, жияним Жумагул бардамми?* Ж. Шарипов, Хоразм. *-Бийи, сиз ҳам кетинг, — деди Баҳригул.* Н. Қиличев, Чигириқ.

БИЙЛАМОҚ 1 Ботиниб рўпара келмоқ, яқинига йўламоқ, бетламоқ. *Унга ҳеч ким бийлай олмайди.*

2 *шв.* Эгалик, хўжайинлик қилмоқ, бошқармоқ. *Яхши ўғил бийлар ота молини, Ёмон ўғил сочар ота молини.* Мақол. ▬ *Садқайи ота кетинг! Шу муштумдай қизни ҳам бийлай олмайсизми?!* Ойбек, Улуғ йўл.

БИЙЛАТМОҚ Бийламоқ фл. орт. н. *У ҳеч кимни ёнига бийлатмайди.* ▬ *Ҳар бир иш унинг [кундошнинг] буйруғи билан бўлади, ҳеч нимага мени бийлатмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Салим чол] ариқ лабига ўрнатилган каравотини саҳарлардан ҳеч кимга бийлатмай ўтирарди.* «Гулистон».

БИЙЛИК 1 Уруғ ёки қабила бошлиғи вазифасини адо этишлик. *Бийлик қилмоқ. Бийлик ҳуқуқи.*

2 Эгалик, идора қилиш ҳуқуқи; ҳукмронлик, хўжайинлик; эрк, ихтиёр. *Ўз бийлигинг ўзингда, Ишрат, сафолар қурдинг.* Ғайратий. *Рўзғорга ким бийлик қилади? Жанжалга мана шу нарса кўпроқ сабаб бўларди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қиз меники, бийлиги ҳам менда.* Уйғун, Асарлар.

3 Хоҳиш, ирода, буйруқ. *..даврнинг шундай разъездлари келадики, унда тўхтаб-тўхтамаслик амирлар, хонлар, хоқонлар амри билан эмас, балки оддий машинист бийлиги билан бўлажак.* Ғ. Ғулом. *Агар ҳар бир ташкилот.. ўз бийлигича қувур ётқизса, бу кўча уч қайта кавланади.* П. Қодиров, Эрк. *-Ўтир, дам ол! — бийлиги ўтадиган кишилар оҳангида деди опа.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БИЙРОН I [*ф.* بُرّان — ўткир, кескир] **1: тили бийрон** Бурро-бурро гапирадиган, гапга чечан; сўзамол, гапдон. *Қизлик уйининг тили бийрон, Совчиларнинг тили тийрон.* Мақол. ▬ *Нуқра шаддодгина, тили бийрон қиз эди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Бироқ Ҳабибанинг тили узунроқ, бийронроқ эди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

2 *кўчма* Сайроқи. *Деҳқон тол тагига чўзилди бирпас, Тинди шохчадаги қушча ҳам бийрон.* А. Орипов. *Ўртанган авжлари бир бор титраса, Бийрон булбуллардан кабоб муҳайё.* Ғ. Ғулом.

БИЙРОН II [*ф.* بريان — қовурилган; қовурилган гўшт] Тобига етказиб қовурилган, пиширилган. *Кўрган киши ҳуснига бўлур ҳайрон, Ҳар ким кўрса, бўлар юраги бийрон.* «Эрали ва Шерали».

Жиғи бийрон *қ.* **жиғибийрон**. *Кампирнинг жиғи бийрони чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БИЙРОН-БИЙРОН *рвш.* Бурро-бурро, аниқ-аниқ, пухта-пишиқ. *Унинг [Лаълининг] бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил буткул маҳлиё бўлиб, термилиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўзингиз ёш бўлсангиз ҳам, сўзларингиз бийрон-бийрон экан.* С. Зуннунова, Гулхан.

БИЙРОНЛАШМОҚ Нутқи тиниқлашиб бормоқ; тобора гапдон, сўзамол бўлмоқ. *Гўё зеҳни боягидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулгили гаплар хаёлига ўзидан-ўзи қуйилиб келарди.* О. Ёқубов, Мирзатерак. *Бу оҳанг Пўлатжоннинг юзларида табассум пайдо қилди, кўзлари сузилиб, тили бийронлашди.* Ойбек, Ҳикоялар.

БИЙРОНЛИК Сўзга чечанлик, гапдонлик; нотиқлик. *Набиранинг бийронлиги, ҳозиржавоблиги бувини лол қолдирди.* «Муштум». *-Сиз бошламайсизми, Рўзихон! – деди шогирдининг бийронлигини яхши кўрадиган Шоира.* «Ёшлик».

БИЙЧА Бий II сўзининг кичр. шакли. *Пилладан эндигина чиққан бийчалар дарҳол она бий устига ғуж-ғуж бўлиб жойлашиб олади.* «Фан ва турмуш».

БИКА 1 *шв. айн.* **бека.** *Тиккан тўни қамчидай, Қайин бикасига бир салом.* «Қўшиқлар».

2 *шв.* Аёллар қўшма исмларининг биринчи ва иккинчи қисми. *Бикабуви, Бикажон; Ойбика, Холбика, Суюмбика.*

БИКАМЕРАЛИЗМ [*фр.* bicameralisme] *ҳуқ.* Парламентнинг икки палатали тизими.

БИКАРБОНАТЛАР [би.. + карбонат] *ким.* Карбонат кислотанинг нордон тузлари.

БИКАЧ *шв. айн.* **бекач.** *Бойбўрининг Бодом бикачдан бўлган Ултонтоз деган яна бир ўғли бор эди.* «Алпомиш». *Ултонтознинг энаси Бодом бикачнинг тилини олаҳакка чўқиб, соқов бўлиб қолган эди.* «Алпомиш».

БИКВАДРАТ [би.. + квадрат]: *мат.* **биквадрат тенглама** Тўртинчи даражали тенгламанинг хусусий ҳолати.

БИКИР Пишиқ, бақувват. *Бикир йигит.* ▬ *Ҳамроқул ака – бақувват, бикир киши.* Газетадан. *Дўстмуҳаммад мешкобчи ўрта бўйли сариқ мўйлов, бикир йигит бўлиб.. бошқа мешкобчилардан кўпроқ меҳнат қилар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

БИКР [*а.* بكر – соф, тоза; бокира] *эск. кт.* **1** Янги, очилмаган, қўл тегмаган; тоза.

2 *кўчма эск. кт.* Иффатли қиз, бокира.

БИЛА *эск. поэт. айн.* **билан.** *Лаби лаълинг била сарву равонинг Бағишлар оби ҳайвону тириклик.* Атоий. *Олимжон 16 соатлик муддатни газета, журнал каби кўнгул очқичлари бўлган саҳифалар била ўтказуб, Тошкент истансасига етди.* Ҳамза, Асарлар.

БИЛАГУЗУК Аёллар билакка тақадиган зийнат буюми, тақинчоқ. *Япалоқ билагузук. Бодомча билагузук. Илонбоши билагузук. Бақабош билагузук. Олтин билагузук.* ▬ *Ҳаммасини этагимга тўкди: билагузук, тилла баргак, тиллақош, марварид-маржон, ҳар хил узуклар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Узун қўнғир сочлар ўтирганда ер ўпар, билагузук таққан билаклари оппоқ, беғубор эди.* С. Зуннунова, Олов.

БИЛАК 1 Қўлнинг тирсакдан кафт бўғимигача бўлган қисми. *Ота – билак, Она – юрак.* Мақол. ▬ *Унинг билаклари оппоқ, эр кишининг иштаҳасини қўзғайдиган ажиб эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Чарос титраб энтикар, аммо қаршилик қилмас, ингичка қўллари Ёдгорнинг билагига осилганча, ожизгина силкинарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 *с.т. айн.* **қўл 1.** *Ғайратсиз билак – ўринсиз тилак.* Мақол. *Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар.* Мақол. ▬ *Ҳозир юрагида ўти, билагида кучи, қалбида виждони бўлган ҳар бир кишининг ўрни пахтазордадир.* Газетадан.

Билак кучи 1) қўл кучи, жисмоний куч. *Ғалла халқимизнинг пешона тери, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир.* Газетадан; 2) меҳнат ва унинг маҳсули. *Хонлар, подшоҳлар хазинасидаги олтинлар манбаи ҳам фуқаронинг билак кучидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Билагида кучи бор** Куч-қуввати бор, меҳнатга лаёқатли, бақувват. *Менга билагида кучи бор эр йигит керак!* С. Сиёев, Ёруғлик. *Энди яна бир билагида кучи борга муҳтож экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Билак шимариб** *айн.* **енг шимариб** *қ.* **шимармоқ.** *-Бўрон тўхтагач, ундан ҳам яхшироқ ишлаяпмиз, – деди Бекбўта билакларини шимариб.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БИЛАКС *айн.* **билъакс.** *Хатиб домла ўз фикрини, эмиш-мемишни янгилаб олишга мажбур бўлади, чунки, билакс, унга нон қолмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БИЛАКМА-БИЛАК Бир-бирининг билакларини тутган ҳолда. *..анҳор ёқасида билакма-билак сайр этиб юришлар..* «Ёшлик».

БИЛАКУЗУК Калтакесакларнинг кўпинча танаси тўқ кулранг, икки ёнида қорамтир йўллари бўладиган тури.

БИЛАН *кўм.* **1** Бош келишикдаги турли сўзлар билан ишлатилиб: 1) иш-ҳаракатнинг амалга ошишидаги биргалик, ҳамкорликни ифодалайди. *Отам билан келдим.* ▬ *Кўчаларни, қишлоқни, айниқса Маҳваш билан бирга дарс тайёрлаган жойларни.. жуда-жуда қўмсадим.* Т. Ашуров, Оқ от; 2) иш-ҳаракат ёки ҳодисага восита бўлган нарсани билдиради. *Ошнинг таъми туз билан, одам таъми сўз билан.* Мақол. *Сут билан кирган – жон билан чиқар.* Мақол. ▬ *Косада лағмон кўтариб кирган Марғуба бир қўли билан*

шишани ушлади. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Инсон хатони кўпроқ ўз тили билан содир қилади.* Газетадан; 3) иш-ҳаракатнинг тарзи, ҳолати ва ш. к. ни билдиради. *Бутун кучи билан. Ботирлик билан. Осонлик билан. Диққат билан.* ▬ *Хатда Санобар эрининг.. қайтишини сабрсизлик билан кутаётганини ёзар эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Акбарали тупроққа ёнбоши билан тушди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ойша хола бу овозни бутун қалби, борлиғи билан тингларди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 4) иш-ҳаракатнинг қачон содир бўлгани ва қанча вақт давом этганлигини билдиради. *Маҳваш ҳам кундузи билан шу ерда бўлади.* Т. Ашуров, Оқ от; 5) иш-ҳаракатнинг бирор жой бўйлаб йўналишини билдиради. *Бу растада икки томонда бешолтита катта дўкон бўлиб, тор, камгак йўл билан баззозликка, шоҳифурушлик растасига туташар эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 6) иш-ҳаракат ёки ҳолатнинг рўй бериши, юзага чиқишига қайси нарса сабаб (асос) бўлганлигини билдиради. *Командирнинг буйруғи билан келдим.* ▬ *Ҳар бир нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас.. ҳар бир иш Оллоҳнинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *бркт. боғл. взф.* 1) гап бўлакларини, асосан, уюшиқ бўлакларни боғлайди ва вазифасига кўра «ва» боғловчисига тенг келади. *У қалам билан қоғозни чўнтагига солиб, ўрнидан турганда, Бўтабой келди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Булар кўздан ғойиб бўлгандан кейин, Канизак билан Сидиқжон бутанинг орқасидан чиқишди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) пайт ва тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гапларда бош гап билан эргаш гапни боғлаш учун хизмат қилади. *Дераза очилиши билан, Йўлчи бошини кўтарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бармоқ сараклатиб, сўзга оғиз жуфтлаши билан, бирдан йўталди тутди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. *Ҳалво деган билан, оғиз чучимайди.* Мақол. *Ер бўлгани билан, ҳосил бўлмаса қийин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор.

Шу билан 1) *қ.* **шу(нинг) билан;** 2) шу ерда, шу ерга келганда. *Шу билан ишни тўхтатамиз. Шу билан мажлис тамом;* 3) шундай қилиб; хуллас. *Шу билан, Умри бенам-нишон йўқолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Шу(кинг) билан** Шунинг баробарида, шу билан бир қаторда. *Шунинг билан маълум қиламизки.. Шунинг билан етиб маълум бўлсинки..*

БИЛАНГ-БИЛАНГ: биланг-биланг қилмоқ *айн.* **билангламоқ.** *Балиқдай биланг-биланг қилиб, гоҳ униси ўзиб кетади, гоҳ буниси.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БИЛАНГЛАМОҚ 1 Эгилиб-тўғриланиб ҳаракат қилмоқ, илондек тўлғанмоқ, ҳар томонга чайқалмоқ. *Ўнгирнинг қоқ ўртасида йўғонлиги билакдай келадиган илон биланглаганча у томон ўрмаламоқда эди.* «Ёшлик». *Илон биланглаб қоча бошлаган эди, хода билан урдим.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

2 *кўчма* Қинғир-қийшиқ, эгри-бугри кўринишда бўлмоқ. *Тоғнинг кунгай ёнбағридан биланглаб тушган ёлғизоёқ сўқмоқ йўл унга ёд бўлиб кетган.* «Ёшлик».

БИЛАР-БИЛМАС *рвш.* Аниқ билмаган, хабардор бўлмаган ҳолда, аниқ билмасдан туриб. *Билар-билмас гапирма.* ▬ *Зулукни, билар-билмас, касалликни аниқламай туриб, дуч келган жойга солиш ярамайди.* «Саодат». *Дунёда олтиндан китобдир қиммат, Билар-билмас, устоз, жавоб айладим.* «Нурали».

БИЛАРМОН 1 Ҳар нарсадан хабардор, билағон, билимдон. *Билармон одам.* ▬ *Ўз ишига ақли етадиган, анчагина билармон бўлгани учун.. уни ҳам ёнимга ишга олдим.* Шукрулло, Сайланма. *..Икки билармонни текширишга юбориб, олган маълумотим шуми?* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

Иш билармон *қ.* **ишбилармон.** *Сўз умуман Қосимжон бойвачча тўғрисида кетди, унинг иш билармонлиги, тараққийпарварлиги айтилди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Ўз билармон** *қ.* **ўзбилармон.** *Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрган бу «ўз билармон» одам бу гал жиндай ён беришга мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..халқнинг айтган сўзини ерга урма, ўзи билармон бўлма.* «Муродхон».

2 *кест.* Ўзини билимдон деб фаҳмлайдиган; ўзбилармон. *Ҳар вақт ўз гапини маъқуллашга, билармон бўлиб кўринишга уринади.* Газетадан.

БИЛАРМОНЛИК 1 Бой билимга эгалик; билимдонлик, билимлилик.

2 Билағонлик, билармонлик даъвоси.

Билармонлик қилмоқ Ўзини билимдон фаҳмлаб иш тутмоқ, билар-билмас иш қилмоқ, гапга аралашиб кетмоқ. *Баъзи бир енгилтак одамлар, билармонлик қилиб, ҳадеб*

бидиллайверса, ҳай, сал оғирроқ бўл, дегандек елкасидан босиб қўйшлади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

БИЛАҒОН 1 *с.т.* Кўп нарсадан хабардор бўлган, кўп биладиган, билармон. *У баъзи нарсаларни катта танаффусда билағон ҳамкурсларидан сўраб олмоқчи эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ўзиям чўрткесар, билағон одам эди.* «Ёшлик».

2 «Аслида ҳеч нарсани билмайдиган», аравани қуруқ олиб қочувчи. *Сен жуда билағон, ҳаддан ташқари билағон бўлиб кетибсан.* С. Зуннунова, Кўзлар. *Доимо ўзингизни билағон, бошқаларни нодон ҳисоблайсиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БИЛАҒОНЛАРЧА *рвш.* Кўп нарсани билганларга ўхшаб, билағонлар каби. *Болалардан бири нимадир демоқчи бўлиб, энди оғиз очган эдиямки, иккинчиси билағонларча жавоб берди.* Н. Улуғжонов, Кичик ҳикоялар.

БИЛАҒОНЛИК Кўп нарсани билишлик, кўп нарсадан хабардорлик; билимдонлик. *Билағонлигимни кўрсатиб қўйгим келди.* «Шарқ юлдузи». *Миробиднинг билағонлиги қўзиб, гап бошлаётувди, атроф оламасир бўлиб кетди.* Газетадан.

БИЛВОСИТА [*а.* بالواسطه – ёрдамида, воситасида] Бирор кимса ёки нарса воситасида, бавосита. *Бирор соҳа йўққи, унга ўқитувчининг бевосита ёки билвосита қўшган ҳиссаси бўлмасин.* Р. Усмонов, Одобнома. *Муаммо янги метод – билвосита ўлчаш билан ҳал этилади.* Газетадан.

БИЛГАНИЧА *рвш.* Қайси даражада билганига, хабардор бўлганига яраша, баҳоли қудрат, қўлидан келганича; режасиз, палапартиш. *Ҳамма ўз билганича қичқиради, зулмдан, жабрдан шикоят қилади, зорланади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар ким билганича насиҳат қила бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳозир Амударё ва Сирдарё сувларидан ҳар ким ўз билганича ишлатиб, фойдаланмоқда.* «Фан ва турмуш».

БИЛГИЛАРИЧА *айн.* **билганича.** *...маъмурлар ўз билгиларича халққа янги солиқ соладилар.* Ойбек, Навоий.

БИЛГИР *айн.* **билгич.** *Билгирларни мунда айтиб келинглар, Нима бўлса, ҳисобида бўлинглар.* «Юсуф ва Аҳмад». *Билгир экан келган Сахмон, ҳамма гапни айта солди.* «Ҳасанхон».

БИЛГИЧ Яхши биладиган, билармон, топқир (одам). *Бозорга хабар қилинглар, буларнинг тилини билгич одам чиқиб қолар.* «Ёдгор». *Халқдан чиққан билгичлар ахир тўғри йўлни топади-да.* Ойбек, Болалик. *Билгич одамлар, ҳар қандай ҳолда ҳам тажрибага мурожаат қилган маъқул, дейишади.* «Фан ва турмуш».

БИЛГИЧА *рвш. айн.* **билганича**. *Аматжон ердан ўз билгича фойдаланади.* С. Сиёев, Аваз.

БИЛДИРГИЧ *айн.* **маълумотнома.**

БИЛДИРИШ 1 Изҳор қилиш, маълум қилиш, хабар бериш. *Миннатдорчилик билдириш. Ишонч билдириш. Эътироз билдириш.* ▬ *Абдулла ака.. кейинчалик ҳам [қора хатни] билдиришга журъат этолмади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Биров келганини билдириш учун секин йўталиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Йўлчи қизнинг бундай туйғунлиги ва фидокорлигига ўзининг чуқур ташаккурини қандай билдиришни билмай қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *расм.* Кўпчиликка етказиш, маълум қилиш учун тайёрланган ёзма ёки босма хабар, эълон; билдиришнома.

БИЛДИРИШНОМА Юқори органлар ёки мансабдор шахсга бирор маълумотни етказиш лозим бўлганда тақдим этиладиган муфассал ёзма ахборот. *Кимга йўлланганига қараб, билдиришнома ички ва ташқи турларга бўлинади.* «Иш юритиш».

БИЛДИРМОҚ 1 Билмоқ 1-5 фл. орт. н. *Қоровул томоқ қириб, ўзининг уйғоқ эканини билдирди.* Мирмуҳсин, Умид. *Наврўз Янги кун, Янги йил деган маънони билдиради.* «Фан ва турмуш». *Бу ҳам сенинг ўз ишингга садоқатингнинг зўрлигини билдиради.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Ошкор қилмоқ, сездирмоқ; очмоқ. *Жўмард йўқлигини билдирмас, тулпор – очлигини.* Мақол. ▬ *Кўрганнинг тили билдирар, Куйганнинг – дили.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бу сирни эрингдан бошқа ҳеч кимга билдирма.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меҳмон борса бахилларнинг уйига, Атай қопиб, ҳарна феълин билдирар.* «Юсуф ва Аҳмад».

3 Изҳор қилмоқ, айтмоқ. *Азизхон қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик билдирди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Улар ачиниб, Муроддан аҳвол сўрашди, ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўтаришди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Ҳар қандай инсон ўз фикрини билдириб, қалбини ёзишга ҳақли.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

4 Далолат бермоқ, кўрсатмоқ. *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳой-ҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қизил чироқ ёнди бирдан, Тўхташимни билдириб.* «Ёш куч».

БИЛЕТ [*фр.* billet < *лот.* bulla — хатча, расмий ёзувли кичик хат] **1** Бирор нарса (транспорт воситалари)дан фойдаланиш, бирор жойга (театр, спорт саройи ва б.) кириш ҳуқуқини берадиган ҳужжат, чипта. *Трамвай билети. Циркка кириш учун билет.* ▬ *Тўғри вокзалга келиб, Қўнғирот поездига билет олдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кондуктор бизнинг рўпарамизга келиб қолди. Мен дарҳол Ҳафизахонга штифот қилдим: -Билет олдингизми, йўқми, Ҳафизахон?* «Гулдаста».

2 Бирор ташкилот, партия, ижтимоий-сиёсий гуруҳга ёки ҳарбий соҳага аъзоликни, алоқадорликни тасдиқловчи расмий ҳужжат. *Партия билети. Аъзолик билети. Студентлик билети. Ҳарбий билет.* ▬ *Халқдемократик партиясининг янги аъзоларига партия билетлари топширилди.* Газетадан. *У ерда [тугунчада] Дадахон аканинг ҳарбий билети, аллақандай ташаккурномалар.. бор эди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 Имтиҳон саволлари ёзиб қўйилган варақа. *-Билет олинг, — деди. Имтиҳон пайтида билет нима-ю, чўғ нима! Шафқат тилагандай секин қараб қўйдим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Имтиҳон қоғозини ташлаб, дуч келган билетни олдим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Ўйинда пул ёки бошқа хил ютуқлар чиқишини ваъда қилиб сотиладиган ҳужжатлар. *Лотерея билети.* ▬ *Жўравой билетларни қўлига олгач, мажбурлаб берилган лотереяларга кўпинча ютуқ чиқади, деган миш-мишларни эслаб, кўнглида қандайдир умид учқуни йилт этди.* «Ёшлик».

БИЛЕТЧИ Театр, кинотеатр, истироҳат боғи, стадион ва ш. к. жойларда томошабинларнинг билетини текширувчи ходим, назоратчи.

БИЛЖИНГ-БИЛЖИНГ: билжинг-билжинг қилмоқ Кўп гапирмоқ, эзмалик қилмоқ, ўринсиз гапни кўпайтирмоқ. *Бир бедаво, эзма, чакагига суянган экан, Зуҳранинг уйидаги аҳволи, машғулотини суриштириб, билжинг-билжинг қилади.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор.

БИЛЖИРАМОҚ 1 Алжирамоқ, жуда эзмалик қилмоқ, кераксиз гапни кўпайтирмоқ. *Вакил.. маориф тўғрисида ҳам «оқ ваҳма» қилган ва куракда турмайдиган мантиқлар ёзиб, билжираган эди.* Газетадан.

БИЛЖИРАМОҚ II *айн.* **билчилламоқ.** *Тўсатдан шамол эсди. Билжираб ётган далада ёйилиб юрган қўй-қўзиларнинг туёқлари, жунларига ёпишган лой музлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

БИЛИК *эск.* Билим, илм; ақл. *Кетурдилар ҳакими нуктадонни, Билик бирла жаҳон ичра жаҳонни.* А. Навоий, Фарҳод ва Ширин.

БИЛИМ 1 Объектив борлиқ ҳақидаги ёки муайян (илмий, маданий, маърифий, маънавий, ҳарбий ва б.) соҳаларга оид илмий, амалий маълумотлар, тушунчалар мажмуи; илм. *Тил билими. Ер билими. Ҳуқуқ билими. Билим бахт келтирар.* Мақол. ▬ *Билим — олтиндан қиммат, қиличдан кескир, замбаракдан кучли.* Газетадан. *Чинакам хаёл гениал билим талаб қилади.* С. Каромат ов, Олтин қум. *Биздан талаб қилинадиган нарса бутун куч ва ҳарбий билимни ишга солиш..* Н. Сафаров. *Шу [газета ва журналлар ўқиш] билан дунёвий билимларга бўлган ташналикларини қондирар, оламдаги гаплардан хабар топар эди,* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ўқимишлилик даражаси, маълумот, қобилият (эрудиция). *Унинг билими зўр. Билимим етишмайди. Билаги зўр бирни йиқар, билими зўр мингни йиқар.* Мақол. ▬ *Бу мансабга у ҳалол меҳнати, билими, эл ишига садоқати туфайли эришди.* Газетадан. *Менга қолса, институтга эшик қолиб, тешикдан кирмагани маъқул.. Ўз билими билан кирсин.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам, билимига тан берган, узоқ вақтгача қизнинг гапларини, чиройли чеҳрасини унутолмай юрган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Билим юрти 1) ўқув юрти (мактаб, институт ва ш. к.) *Педагогика билим юрти*; 2) *тар.* 1930 йилгача: ўрта педагогик ўқув юртларининг номи. *Тошкент ўзбек билим юрти.*

БИЛИМДОН 1 Билимларни мукаммал эгаллаган; катта илмга, маълумотга эга бўлган; билағон, ўқимишли; билимли. *Билимдон одам.* ▬ *Нодон зарбоф тўнда ҳам нодон, Билимдон чирик чопонда ҳам билимдон.* «Қанотли сўзлар». *У — билимдон ва меҳрибон*

устоз, мураббий, сирдош дўст, куюнчак ва меҳнаткаш инсон. «Ёшлик». *Ақлли, билимдон киши суви мўл дарёдек шовқин-суронсиз умр кечиради.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Катта иш тажрибасига эга; ўз ишини, соҳасини яхши биладиган; омилкор, билармон. *Билимдон ишчи.* ▬ *Уни [Хадичани] қишлоқ аёлларининг энг ўктами, билимдони деб мақташар эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БИЛИМДОНЛИК Билимларни пухта эгаллаганлик; билағонлик. *Мударрислар ўз билимдонликларини кўрсатиб обрў орттириш учун бирон масала устида итдек олишар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Билимдонлик қилмоқ *айн.* **билармонлик қилмоқ** *қ.* **билармонлик.**

БИЛИМДОР *кам қўлл. айн.* **билимли.** *-Хўп бўлмаса, — деб темирчини етти йил ўқитиб, илмдор, билимдор қилган экан.* «Луқмони Ҳаким». *-Сизни илмдор, билимдор қилишликка тоқатим камроқ, — дебди.* «Луқмони Ҳаким».

БИЛИМЛИ *айн.* **билимдон 1.** *Билимли ўзар, билимсиз тўзар.* Мақол. *Устоз билимли, шогирд илмли.* Мақол. *Олтин ерда қолса ҳам, билимли йўлда қолмас* Мақол. ▬ *Азизанинг назарида, ҳар томонлама мукаммал, одобли, билимли йигит шу эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўз касбининг устаси, моҳири, тажрибакор. *Зироат илмига олим, билимли деҳқонсан.* Ҳабибий. *Билимли, кўзли деҳқонларни кўрдик.* Ҳабибий.

БИЛИМСИЗ 1 Билими, илми йўқ; маълумоти йўқ, ўқимаган; нодон. *Билимсизга иш йўқ, ишсизга ош йўқ.* Мақол. ▬ *Навоий билимсиз табибларни жаллод шогирдига ўхшатади.* «Фан ва турмуш».

2 Турмуш тажрибасига эга бўлмаган, турмушнинг икир-чикирларини билмайдиган; тажрибасиз. *Чўл ўзлаштириш, чўлда ишлаш билимсизга қийин экан.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БИЛИМСИЗЛИК Билим бойликларидан бехабарлик, жаҳолат. *Жаҳолат зулматида кўп замон беҳуда умр ўтди. Оғир ғафлатда қолганмиз, билимсизлик бало келди.* Ҳабибий. *[Латофат] Кўпинча театр санъатидан билимсизлигини ўйлаб, ҳозирги муваффақиятларининг вақтинчалигини тобора яққолроқ ҳис этиб, ич-этини ер эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

БИЛИНАР-БИЛИНМАС Деярли сезилмайдиган, билинмайдиган даражада, салпал билинадиган. *Раъно бурни устидаги билинар-билинмас марварид резаларини рўмоли билан артди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аланга ёлқинида қизнинг киприклари, лаблари билинар-билинмас нафис ҳаракатлар қилаётганга ўхшаб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИЛИНАРЛИ Билинадиган, сезиладиган, сезиларли. *Билинарли ўзгариш. Ер билинарли даражада силкинди.*

БИЛИНГВИЗМ [би.. + *лот.* lingua — тил] Икки тилда сўзлай олишлик; икки тилни билишлик; икки тилдан фойдаланишлик; икки тиллилик. *Ўзбек-тожик билингвизми. Ўзбек-рус билингвизми.* ▬ *Бу диалект.. билингвизмни сақлашига қараб характерланади.* «ЎТА».

БИЛИНИБ-БИЛИНМАЙ *рвш.* Унчалик сезилмаган ҳолда, билинар-билинмас даражада. *Бек бир муддат унинг ниҳолдек бўйбастига, ҳалпиллаган кўйлак тагида билиниб-билинмай турган ингичка белчаси, озғин елкаларига илк дафъа мўъжизага дуч келган одамдек маҳлиё термилди.* «Ёшлик».

БИЛИНМОҚ 1 Очиқ-ошкор ҳолатли бўлмоқ; ошкор бўлмоқ. *Мард майдонда билинар.* Мақол. *Дўст юзидан билинар, Душман — изидан.* Мақол. *Қингир иш қирқ йилдан кейин ҳам билинади.* Мақол.

2 Намоён бўлмоқ, сезилмоқ, акс этмоқ. *Сабрлилик мусибатнинг биринчи дақиқаларида билинади.* «Фан ва турмуш». *Унинг энсаси қотгани билиниб турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БИЛИНТИРМОҚ Билинмоқ фл. орт. н. *Алимардон чолғунинг у ёқ-бу ёғини айлантириб кўраркан, тағин билинтирмай уф тортиб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Севги юракка билинтирмай кириб олади, деганлари шу бўлса керак.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИЛИТТИФОҚ [*а.* بالاتفاق — ҳамжиҳатлик билан, келишиб; тасодифан] *рвш. эск.* Иттифоқлик, аҳиллик билан, маслаҳатлашиб, келишиб. *Икки меҳрибон билиттифоқ фақир бошимни икки қилишга қарор беришдилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БИЛИШ 1 Билмоқ фл. ҳар. н. *Ҳид билиш. Ҳар ким ўз вазифасини билиши керак.* ▬ *-Пул топиш қийин, — соқолини тараб деди бой, —*

аммо пул харажат қилишни билиш ундан ҳам қийин. Ойбек, Танланган асарлар. *Агар ҳамма нарсани олдиндан билиш мумкин бўлганида, унинг ҳеч бир қизиғи қолмасди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Олдин дарёнинг чуқур, саёз жойларини билиш керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Борлиқ ва унинг объектив қонуниятларини ўрганиш, англаш, ўзлаштириш, эгаллаш. *Билиш назарияси. Тилнинг ривожланиш қонуниятларини билиш.* ▬ *Шариат ақидаларига доир масалалардан яна бири худони билиш хусусиятидир.* «ЎТА». *Китобни ҳақли равишда дунёни билишнинг қудратли воситаси деб атайдилар.* Газетадан.

3 Бир-бирини яхши билиш. *Бир кўрган таниш, икки кўрган билиш.* Мақол.

4 Хабар олиш, кириб кўриш. *Зумрадни билиш эсингиздан чиқмасин, ая!* С. Зуннунова, Олов.

БИЛИШИМЧА *крш. с.* Менга маълум бўлишича, менинг билишимга қараганда, менинг тахминимча. *Бу ишга, билишимча, ҳозир жазм қилдинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *[Ҳожи:] Бурунги замонда битта одам, менинг билишимча, жуда нари борса, уч ярим пуд пахта терар эди, ҳозир йигирма беш пудга етказиб терар эмиш.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БИЛКУТ *этн.* Қадимий туркий қабилалардан бирининг номи. *Ўша кезларда Улуғбекка оталиқ қилиб туркларнинг билкут қабиласидан чиққан йирик амир Шоҳмалик тайинланади.* Б. Аҳмедов, Улуғбек.

БИЛЛА *с.т.* Бирга, биргаликда. *Билла бормоқ. Билла бўлмоқ.* ▬ *Соқибулбул Шодмон мерган, Ҳасанхонман билла кетди.* «Гулнорпари». *Исфаҳондан билла келган, Қўшинимга сардор бўлган..* «Юсуф ва Аҳмад».

БИЛЛИАРД *айн.* **бильярд**. *Биллиард столи.* ▬ *Бировлар овқатланмоқда, яна бировлар биллиард ўйнамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

БИЛЛИАРДХОНА Биллиард ўйини учун мулжалланган, биллиард ўйналадиган хона. *Ўртада ошхона, катта биллиардхона.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Ёзги мавсумга пухта тайёргарлик кўрилди. Биллиардхона ҳам кенгайтирилди.* Газетадан.

БИЛЛО *с.т. айн.* **биллоҳ**. *Билло, азиз хислатда мандан яхшидур хасчи.* Ҳамза.

Биллойи азим *айн.* **биллоҳи азим** *қ.* **биллоҳ.** *Минг биллойи азим, агар шу ерларга аравaнинг гупчагини кўмсангиз, қайтаёточ кўкариб чиқади.* "Ўзбекистон қўриқлари".

Биллоҳил-азим *айн.* **биллоҳи азим** *қ.* **биллоҳ.** *Қичқирма, биллоҳил-азим, бошингни кесаман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БИЛЛОҲ [*а.* باالله – Аллоҳга қасамки] *эск.* Худо ҳақи. *Биллоҳ, ҳар ракат намозга юкунганимда, Бобо Машрофни ёдга олиб, халлоқи олам раҳматини тилаймен.* «Ёшлик». *Жаҳондин ким десун биллоҳ керакмас манга жон онсиз.* Бобур.

Биллоҳи азим Улуғ худо ҳақи.

БИЛЛУР [*ф.* بلّور – хрусталь; кристалл] **1** Юқори навли тиниқ оқ шиша ва ундан ясалган қимматбаҳо идиш-оёқ; хрусталь. *Биллур қадаҳлар. Биллур қандил. Биллур кулдон.* ▬ *Асл молга ўхшайди, биллур гулдон.* М.М.Дўст, Лолазор. *..уй эгасига яна катта мартабалар тилаб, биллур қадаҳларни жаранглатишди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *..шипда биллур қандил, деворда афғон гилам.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

2 *эск. айн.* **кристалл.** *Энди кўтарила бошлаган офтобнинг нури довсиз-дарахтсиз чўлни қоплаб, қор биллурларини олмос майдаларидай ялтиратаётган бўлса ҳам, уларни эрита оладиган таъсирга эга эмас эди.* С. Айний, Қуллар.

3 *кўчма* Оппоқ, беғубор, мусаффо. *Валижон биллур тошлар орасидан қайнаб чиқаётган тиниқ сувга қадалиб, хиёл жим қолди.* О. Ёқубов, Лолазор. *Шағал тошлар устида шарқираб оқаётган тоғ суви – биллур.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БИЛЛУРИЙ *айн.* **биллурсимон**. *Қани у дарёлар – биллурий сувлар, Қани у тўлқинлар, зангори ҳаво!* И. Маҳмуд, Эътироф. *Таъзим сенга, она ер! Биллурий сувларинг эса зилол боғлар, сўлим оромгоҳлар ҳадя этади.* Газетадан. *Яхмалак отасан шодон қийқириб, Овозинг жаранглар биллурий боғда.* А. Орипов.

БИЛЛУРИН *кам қўлл. поэт.* **1** Биллурдан қилинган; биллур каби тиниқ, шаффоф. *Биллурин қадаҳ.* ▬ *Шифтда биллурин қандил.* С. Аҳмад, Пойқадам. *Зумрад бутоққа олтин чаноқда Биллурин май тутар кўркам пахтазор.* Ғ. Ғулом.

2 *эск.* Кристаллардан тузилган; кристалик.

БИЛЛУРСИМОН Биллурга ўхшаш, монанд; биллур каби. *Ҳаво очиқ, аёз, еркўк оппоқ қор. Тўлин ой шуъласида қор парчаси биллурсимон товланади.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

БИЛМАК *поэт. айн.* **билмоқ 1.** *Ҳолингни билмакка келдим, Сўзлашиб турмакка келдим.* «Нурали». *Билмак бўлсанг унинг севгисин, Қалбинг тингла, шошма, ошиқма!* Шукрулло, Сайланма.

БИЛМАМ *поэт.* Билмадим, билмайман. *Билмам, авлоди башарму ё пари фарзандиму?* Ҳабибий. *Билмам, на таманнодир фикри била шод ўлмас, Ҳар кеча тонг отгунча рухсору чароғ истар.* Ҳабибий.

БИЛМАСЛИК Бирор нарса, воқеа ёки ҳодисадан бехабарлик. *Тил билмаслик биринчи ҳафталарда уларни қаттиқ қийнади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отабек ила қутидорларнинггина эмас, ҳатто поччам ила жиянимнинг ҳам маним бу ишда иштироким борлигини билмасликлари керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Билмасликка олмоқ Ўзини бехабардек қилиб кўрсатмоқ, билмагандай бўлмоқ, ўзини бехабардек тутмоқ. *Тантибойваччанинг нафаси ичига тушиб кетди, лекин бу ўнғайсиз, чатоқ аҳволдан қутулиш учун яна ўзини билмасликка олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Паролга жавоб берса берди, бермаса ўзимни билмасликка олиб, алоқанинг бошқа йўлини излайман.* К. Яшин, Ҳамза.

БИЛМОЛ: таъзири билмол |*а.* تعزير بالمال| *эск.* Мусодара; жарима. *-Дарра билан таъзир бердиргандан кейин, — деди бошқа бири, — таъзири билмол ҳам қилдириш керак, токи ҳокимга бир нарса унсин.* С. Айний, Қуллар. *Таъзири билмол қилдириш учун уларнинг ортиқча моллари йўқ.* С. Айний, Қуллар.

БИЛМОҚ 1 Бирор нарса, ҳодиса ёки фикрнинг моҳиятига етмоқ, бирор соҳада маълумотга эга бўлмоқ. *У биладиган одам. Сиз математикани биласизми?* ▬ *Кошки тил билса-ю, у билан суҳбатлаша қолса!* Ойбек, Танланган асарлар. *Тирик бўлганда, ўнта ўғилнинг ўрнини босадиган қизи борлигини биларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Сиз ярамаснинг қилиб юрган ишларингизни биламан.* С. Аҳмад, Уфқ.

Хат билмоқ Хат-саводли бўлмоқ. *Уста Мўмин, раҳматлик, хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёдгор қўйди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Бирор соҳа ёки ишда маълум ўқув ёки малакага эга бўлмоқ. *Шахмат ўйнашни биласизми? У дўппи тикишни яхши билади.* ▬ *Янги от, янги файтун. Ҳа, қўшишни, ҳайдашни биласизми?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Турмуш тажрибаси туфайли хабардор, ошно, таниш бўлмоқ. *Кўп яшаган билмас, кўпни кўрган билар.* Мақол. *Қари билганни пари билмас.* Мақол. ▬ *Ақл ёшда эмас, бошда деган одам, билиб айтган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Хабардор, воқиф бўлмоқ. *Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман.. эсизгина.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *Кўп гапларни билиб қайтди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Биламан, биласан, биласиз *ёки* **биласизки** *крш с.* Таъкид, тасдиқлаш, уқтириш маъносини ифодалайди. *Биламиз, Бобомурод полвон, сизнинг қўрангиз марказдан олисда.* С. Анорбоев, Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари. *Биламан, тилларнинг ёмони йўқдир, Ҳар тилнинг ўз кўрки, улуғлиги бор.* Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. **Биласанми, биласизми** *крш с.* Хабаринг(из) борми. *-Биласанми, бу ерда фақат «95» дамлайди, — деди у Муродга пиёла тутиб.* Т. Ашуров, Оқ от. *Биласанми, мелисадан дадамнинг эшагини ҳайдаб кетаётганимни ҳамма кўрди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Биласизми, Мансур ака, мактабни битириб, институтга кирмоқчиман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Билмадим** 1) хабарим йўқ. *Билмадим, бугун нима важ қилди экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) эҳтимол, балки. *Билмадим, қайси бир ишимиз худога хуш келмаган экан.* К. Яшин, Ҳамза. *Бу дабдабаю бу ҳурмату эъзозни кўриб, билмадим, қай аҳволга тушар экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Билмадим, бу хаёл чол бўлиб букчайиб қолганимда ҳам ўзгармаса керак.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Билмай** *ёки* **билмасдан** 1) хабари бўлмаган ҳолда, тушунмай-нетмай. *-Эҳтимол, жуда ҳам катта гуноҳ эмасдир, чунки билмасдан, тушунмасдан қилинган иш, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) тасодифан, ногаҳон. *Кечирасиз, билмасдан келибман.* **Билмасам** *айн.* **билмадим 1. Билсанг, билсангиз** *крш с.* Сенга (сизга) маълумки. *Имон, Аваз, билсанг, сувдай гап.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ким билсин** *ёки* **ким билади** Ҳеч кимга маълум эмас, ҳеч ким айта олмайди. *Ҳай, мен нега уни бевақт уйғотяпман, ким билсин, бу хил уйқу кенжамга яна қачон насиб қилади, бир*

оз ором олсин. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Киши билмас** *қ.* **киши. Худо билсин** (*ёки* **билади**) *айн.* **ким билсин.** *Қоронғуда яхши ажрата олмадим, тусини ғира-шира анови қора Ҳомидга ўхшатдим. Тағин уми, бошқами, худо билсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзинг биласан** *крш с.* Ўзингга, сенга маълумки. *Ўзинг биласан, Раббим ака битта чивин чақса, Африкагача бориб тутиб, эзғилагунча қўймайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

5 Ҳис этмоқ, сезмоқ; идрок этмоқ, англамоқ, фаҳмламоқ, тушуниб етмоқ, уқмоқ, пайқамоқ. *Ҳар ким ўз айбини билмас.* Мақол. *Аҳмоқ ҳориганин билмас.* Мақол. ▬ *Сен билан бўлсам, вақт қандай ўтганини билмайман.* Ойбек, Нур қидириб. *Гапни айлантириб ўтиришдан фойда йўқлигини билиб, кўнглидаги бор гапни айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Биз энди ўз ҳақ-ҳуқуқимизни биламиз.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Мен сенга муносиб эмаслигимни бугун билдим.* С. Аҳмад, Уфқ.

6 Тан олмоқ, қадрига етмоқ, тақдирламоқ. *Эр йигитнинг қадрини оғаси эмас, эл билур.* Мақол. ▬ *Шошмай тур, ҳали у иззатини билмаган итваччани тутиб, адабини бердирмасам, Мадумар отимни бошқа қўйиб юбораман.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

7 Танимоқ, таниш бўлмоқ. *Бу ерда мени ҳеч ким билмайди.* ▬ *Нормативни сизлар қанча билсаларинг, мен ҳам шунча биламанда.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Мен сиз билган Шокирбек эмас, тошкентлик Юсуфбек ҳожининг ўғли ва марғилонлик Мирзакарим аканинг куёви — Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 ..деб ҳисобламоқ, ..деб санамоқ, ..деб билмоқ. *Ўзингни эр билсанг, ўзгани шер бил.* Мақол. ▬ *Халиги гапимни сир деб бил!* Ойбек, Танланган асарлар. *Бола ўз қайғусини бутун бир дунёнинг қайғусидек билар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чунки у «оддий ҳақиқат бир минг бўёқдан соз», деб билади.* С. Зуннунова, Олов.

9 Уддасидан чиқмоқ, эплай олмоқ. *Ҳали сиз ёлғон гапиришни ҳам биласизми?* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Сиз икки келин ушлашни билмабсиз, Зайнабга жабр қилган кўринасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Ихтиёри, измида бўлмоқ. *Сиз тушунмаяпсиз, ойи.. ҳали тағин дадаси биладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўзингиз биласиз 1) ўзингиз хабардорсиз, ўзингизга маълум. *Ўзингиз биласиз, мен гапирмасдан туролмайман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) ихтиёр ўзингизда. *Офтоб ойим.. тилар-тиламас «ўзингиз биласиз» жавобини берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..бир кор-ҳол бўлмасин дейман. Тағин ўзингиз биласиз.* К. Яшин, Ҳамза.

Билганинг билган Ҳаммасидан ўз ақлингга келгани, ўз билигинг билан қилганинг дуруст. *Кўпчилик бир нафас жим ўтиришди. Сўнгра ора-орадан: -Сизнинг билганингиз билган, мулла, — деган маъқулловчи товушлар эшитилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Билганингдан қолма** Ўз ақлингга таяниб иш тут, ўз ақлингга келганини қилавер. **Билганини қилсин** Хоҳлаганини, кўнглига келганини қилсин; ихтиёр ўзида. *-Шунчалиги ҳам бор, — деди Зокир ота кетгани кўзғалиб, — майли, билганини қилсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Тилини билмоқ** Бирор нарсанинг сирини, ундан фойдаланиш йўлини билмоқ. *У пахта териш машинасининг тилини яхши билади.* **Қуш тилини қуш билади** Ҳар тоифа кишилар билан муомала қилишни, сўзлашишни шу тоифа кишиларининг ўзи яхши билади.

БИЛМОҚЛИК Бирор нарса, воқеа ёки ҳодисанинг моҳияти, мазмунини билиш, ундан хабардорлик. *Парво қилманг, тил билмоқлик ўзи талант.* А. Шер, Қадимги куй. *Бу сафар ҳам қабулига ким келганини билмоқлик учун эшикни зарб билан очди-ю, пешонасини ғурра қилди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Яшаган сайёрангни Билмоқлик фарз, дебдилар.* А. Орипов.

БИЛОНИҲОЯ [*а.* بلانهايه — ниҳоясиз, чексиз] Четараси йўқ, ҳаддан ортиқ; ниҳоятсиз, чексиз. *Қиёмат кунининг сўнги бор ахир, Бўлмагай бу зулмат билониҳоя.* Ғ. Ғулом. *Кўнглинг ғам бўлса ҳам билониҳоя, Онажон, кўзингдан оқизма кўп ёш.* Уйғун, Тонг қўшиғи.

БИЛТАНГЛАМОҚ Ўзини у ёққа-бу ёққа ташлаб ҳаракат қилмоқ. *Марди тинимсиз билтанглаётган балиқни халтага солди.* «Ёшлик».

БИЛФЕЪЛ [*а.* بالفعل — ҳақиқатан, аслида] Ўзича, ўзбошимча; мустақил равишда, бевосита. *Маълумингиз, улардан Азизбек билан Юсуфбек Тошкентда билфеъл исён чиқариб ётадирлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИЛЧ-БИЛЧ *тақл.с.* Лойни босганда чиқадиган товуш. *Билч-билч лой. Билч-билч лой кечмоқ.* ▬ *Йўллар, ажриқли сўқмоқлар, жўяклар билч-билч лойлигидан отларнинг думини тугиб қўйдик.* «Ёшлик».

БИЛЧИЛЛАМОҚ «Билч-билч» овоз чиқармоқ (суюқ лой, лой аралаш сув ёки қотиб улгурмаган қон ҳақида). *Шўрхок сув билчиллаб ётган тўқай ичидан югуриб борарканман, чап оёғим ерга муздек тегаётганини пайқадим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Қўрбошилар йўлда қолтаклаган бўлса керак, юзлари ёрилган, кўйлакларига оққан қон қотиб улгурмасдан, билчиллаб турибди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БИЛЪАКС [*а.* بالعكس – аксинча] *рвш. кт.* Аксинча, акс ҳолда. *-Янглишасиз, ота. -Янглишмайман, билъакс, билиб.. сўзлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аваз ғазал битиб, бутун нон емади. Билъакс қолтакка тўйди.* С. Сиёев, Аваз.

БИЛЬЯРД [*фр.* billard < bill – шар, соққа] **1** Мовут қопланган махсус столда шар(соққа)ларни таёқ (кий) билан уриб, столнинг бурчаклари ва ёнидаги чуқурчалар (лузалар)га тушириш ўйини. *Шофёри билан бильярд ўйнаб, ҳовузда роҳат қилиб чўмилди.* «Ёшлик». *Сиртда рўй берадиган жараёнларни бильярд ўйинидаги шарларнинг ҳаракатига қиёслаш мумкин.* «Фан ва турмуш».

2 Бильярд ўйналадиган стол ва кий-шарлари. *Бильярд столи. Бильярд шари (соққаси). Дам олиш уйида иккита катта бильярд бор.*

БИЛҚ-БИЛҚ *тасв. с.* Билқилдоқ нарсалар (мас., майин тупроқ, лой, бўтқа ва ш. к.) нинг ҳаракатидан чиқадиган товуш ёки уларнинг ҳолати. *Билқ-билқ лой. Шавла билқ-билқ қайнаяпти.* ▬ *Йўл жуда оғир. Ҳаво иссиқ, дим ва чанг. Билқ-билқ иссиқ тупроққа ботиб бормоқдамиз.* Ойбек, Болалик.

БИЛҚИЛДОҚ Кўпчиб, билқиллаб турадиган; оёқ ботадиган юмшоқ, майин. *Билқилдоқ лой. Билқилдоқ тупроқ.* ▬ *Шерзод билқилдоқ қум устидан кетаётиб, тик қирғоқдан шағал тошчаларнинг шитирлаб тўкилганини эшитиб қолди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли.

БИЛҚИЛЛАМА *айн.* **билқилдоқ.** *Баъзан шундай.. жойларда билқиллама шўрхок ҳосил бўлади.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида.

БИЛҚИЛЛАМОҚ 1 Кўпчиб ёки қайнаб «билқ-билқ» товуш чиқармоқ. *-Ривоятда гап кўп, – деди Жамшид билқиллаб қайнаётган булоққа ўйчан тикилиб.* "Ёшлик". *Йўллардаги тизза бўйи тупроқ билқиллаб қайнайди, оёқ боссангиз, куйдиради.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Билқиллаб қайнаётган декчадан хушбўй ҳид димоғига гуп этиб урди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Бўлиқ, семиз, тўлишган ҳолатда бўлмоқ. *Етим-есир қилинг Ширвон элини, Бўлиб онглар билқиллаган молини.* «Юнус пари». *Ўзиям байталмисан байтал! Сағрилари билқиллайди.* «Ёшлик».

БИМЕТАЛЛ I [би.. + металл] *қ.* **биметаллар.**

БИМЕТАЛЛ II *сфт.* Икки хил металлдан иборат бўлган, ясалган (лента, сим, пўлат тахта, пластинка ва б.). *Бир-бирига парчинлаб қуйилган икки хил металл, масалан, темир ва жез пластинка биметалл пластинка деб аталади.* «Физика курси».

БИМЕТАЛЛАР Икки хил металлдан иборат бўлган сим, пластинка ва ш. к.

БИМЕТАЛЛИЗМ *ҳуқ.* Қиймат ўлчови вазифасини икки нодир металл – олтин ёки кумуш бажарадиган пул тизими ва шу икки металлдан ясалган тангаларнинг муомалада бўлиши.

БИН [*а.* ابن , بن – ўғил] *айн.* **ибн.** *Унинг бошқа томонларини қадимги табиблардан Юсуф бин Муҳаммад Юсуфий ҳам синаб кўрган.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БИНАР [*лот.* binarius – икки; қўшалоқ]: **бинар сонлар** Иккита рақам (цифр) билан ёзиладиган, икки қисмли сонлар, мас., 10, 15 ва ҳоказо. **Бинар қотишмалар** Икки жинсдаги металл ёки қотишмаларнинг бирикишидан ҳосил бўлган қотишмалар.

БИНАФША, гунафша [*ф.* بنفشه – бир нав хушбўй гиёҳ] **1** *бот.* Бинафшадошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик ва унинг баҳорда очиладиган тўқ сафсарранг хушбўй гули. *Яхшибоев димоғида бинафша ҳидини туйди, юраги орзиқди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Заъфарон зулфингга тақиб кетайин Олис чўлларимнинг бинафшасини.* А. Орипов.

2 *сфт.* Шу гул рангидаги, сафсарранг. *Тўрт бурчагида кўк, бинафша, шафтоли ранг ипаклар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БИНАФШАГУЛ, гунафшагул *махс.* Кулолчилик, наққошлик ва каштадўзликда ишлатиладиган нақш тури. *Риштон ва Фиждувон кулолчилигида бинафшагул ислимий гуллар орасига қалами услубида чизилиб, шу усулда бўялади.* «ЎзМЭ».

БИНАФШАЗОР Нуқул бинафшалар қалин ўсиб ётган майдон; бинафшалар экилган ер. *Навоий ўз бинафшазорида айланиб юрган вақтда Жомийнинг ўғли салом бериб кирди-да, қўлидаги китобни узатди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИНО |*а.* بناء – қурилиш; иншоот; иморат| Кишиларнинг яшаши, ишлаши ва бошқа эҳтиёжлар учун қуриладиган иншоот, улкан уй, иморат. *Театр биноси. Турар жой бинолари. Шаҳримизда янги-янги кўркам бинолар қад кўтармоқда.* ▬ *Бинонинг ўнг томонидаги икки хонали уйда ўғли билан келини туради.* «Саодат». *Дангасага меҳнат ёқмас, ош ёқар, Ёмон одам тик бинони қулатар.* «Қўшиқлар».

Бино бўлмоқ 1) қурилмоқ, барпо бўлмоқ. *Бу қишлоқлар урушдан кейинги йилларда бино бўлган эди;* 2) юзага келмоқ; етилмоқ, туғилмоқ. *Бир йигит қирқ йилда бино бўлади.* Мақол. ▬ *Одам ўз табиатини ўзи бино қилади.* «Шарқ юлдузи». *Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан, Сендай ўғлон бино бўлмас энадан.* «Маликаи айёр». **Бино қилмоқ** Қурмоқ, барпо этмоқ. *Учинчи йил шифохона қаторида ёнида омборчаси билан махсус кооператив магазин бино қилади.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Канизак бу айтилган нарсаларнинг ҳаммасини ҳозир қилиб, иккови шу чўлда шаҳар бино қилишган экан.* «Луқмони Ҳаким». **Бино қўймоқ** 1) ортиқ даражада берилмоқ, эътиқод қилмоқ. *Ҳеч ким мендай сенга бино қўйган йўқ.* «Равшан». *Паловни ким ёмон кўради, лекин профессор Обидийчалик унга бино қўйиб, чиройли ошайдиган одам кам бўлса керак.* Мирмуҳсин, Умид; 2) зеб бермоқ, оро бермоқ. *Бино қўйиб, олтин сочин таради, Кўклам қизил гул ҳидини сочганда.* М. Алавия; 3) ўзига ортиқ даражада ишонмоқ, мағрурланмоқ. |*Хонзода Гулбаҳорга:*| *Сен нимангга бино қўясан!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ҳа, чиройингга бино қўйдингми, ўзбошимча?* К. Яшин, Ҳамза. **Умри бино бўлиб, дунё бино бўлиб** *ёки* **дунё бино бўлганидан бери** Дунёга келганидан, туғилганидан бери; узоқ муддат давомида. *Умрим бино бўлиб мен сендан бирон нима тама қилмаганман.* «Шарқ юлдузи». *Бунақа чиройли қизни умрим бино бўлиб кўрмаганман.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Умри бино бўлиб бундай даҳшатли манзарани кўрмаган.* «Ёшлик. **Ўзига бино қўймоқ** 1) ўзига оро, зеб бермоқ. *Ортиқ бино қўйдим ёр деб ўзимга.* Ҳамза. *Энди мўйлабим чиқиб, ойна олдида турганимни кўрган уйдагилар: -Ҳадеб ўзига бино қўйиш яхши эмас, – дейишарди.* Шукрулло, Сайланма. *Қирқин қизлар созланиб-нозланиб, ўзига бино қўйиб, қўлига хино қўйиб, боққа жўнади.* «Нурали»; 2) ўзига ишониб кетмоқ, мағрурланмоқ. *Гердайиб ўтириши, бошини кўтариб, шошмасдан гапириши [Ҳожибнинг] мағрур ва ўзига бино қўйган одам эканини кўрсатарди.* М. Осим, Ўтрор. *Жонибек ўзига бино қўйган бола.* «Шарқ юлдузи».

БИНОАН |*а.* بناء – ..га асосан, ..га кўра| *кўм. (ж. к. билан)* Нимагадир амал қилган, асосланган ҳолда; мувофиқ, кўра. *Ваъдангизга биноан. Юқоридаги сабабларга биноан. Шунга биноан.* ▬ *Қуллуқ, чақирганингизга биноан хизматингизга келдик, нима дейсиз.* «Луқмони Ҳаким». *Мазахўракларнинг буюртмасига биноан, официант устрицани ликопга солиб олиб келади.* «Саодат».

БИНОБАРИН |*ф.* بینابرین – шунга кўра, шунга қараб| *эрг. боғл.* Шунга кўра, шу сабабли, демак. |*Зебонинг*| *Назарида бу муҳаббат ҳеч кимникига ўхшамас, бинобарин, ҳеч ким уни тўла.. тасаввур этолмас эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бинобарин, атмосферани покиза тутмоқ учун барча давлатлар ҳамжиҳат иш олиб боришлари керак.* «Фан ва турмуш».

БИНОЙИ |*ф.* بینایی – кўриш; кўзи ўткирлик, сезгирлик| Туппа-тузук, дуппа-дуруст, яхшигина, созгина; кўрса, кўргудай. *Бинойи йигит. Бинойи иш.* ▬ *Қойилман, саркор, гапларингиз бинойи.* «Аския». *Юриштуриши бинойи. Тинчгина юради.* «Ёшлик».

БИНОЙИДАЙ, -дек, -деккина *айн.* **бинойи.** *Қишлоқ қизи шаҳарга келин бўлиб тушса, бинойидай рўзғор тутиб кетади.* «Ёшлик». *Хотиним минг пардоз-андоз қилсаям, таппига ўхшайди. Лекин қиз пайтида уям бинойидек эди.* «Ёшлик». *Севаргул сал бурнини жийириб қўйди: ўзимиз бинойидеккина чақ-чақлашиб ўтирибмиз-ку, дугонажон.* «Ёшлик».

БИНОКЛЬ [*лот.* bini – икки + ocularus – кўз] Узоқни яқин қилиб кўрсатадиган қўш трубали дастаки оптик асбоб, дурбин. *Театр бинокли. Дала бинокли.* ▬ *У йўлда парашют тушган жойни бинокль билан кузатиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БИНОКОР [бино + *ф.* كار – қилувчи, қурувчи] **1** Бино, иморат қурувчи ишчи, уста. *Моҳир бинокор. Бинокорлар байрами. Бинокор уста.* ▬ *Чор атрофи бетон деворлар билан ўралган бу қурилиш майдонида бинокорларнинг иш бошлаганига кўп бўлгани йўқ.* Газетадан.

2 *кўчма* Бунёд этувчи; бунёдкор, ижодкор. *Мустақиллигимиз бинокорлари. Маданиятимиз бинокорлари.*

БИНОКОРЛИК 1 Бино қуриш билан шуғулланишлик; бинокор касби. *Бинокорлик – менинг ота касбим.* ▬ *Али тажанг жуда тўғри ўсган, йўғон ва баланд қарағайни суйиб қучоқлади. Бинокорликдан пича хабардор эди у.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қурилиш иши; қурилиш соҳаси, қурилиш. *Мен бинокорликда ишлайман. Бинокорлик материаллари.* ▬ *Тепанинг талай ҳиссаси кўчанинг бу бетидаги янги биноларнинг хом ғишти, сувоғи каби бинокорлик эҳтиёжларига ишлатилиб, бир ниматаси олинган туядек кўринишга келиб қолган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БИНОМ [би.. + *юн.* nomen – ном] *мат.* Икки алгебраик ифоданинг йиғиндиси ёки айирмаси; икки ҳад. *Ньютон биноми.*

БИНТ I [*нем.* Binge – боғич, боғ] Яраларни боғлашга мўлжалланган дока (бўз, фланель, лента ва б.). *..бинт тайёрлаш цехида Бувинисо Маннонова етакчилик қилаётган бригада аъзолари бошқаларга ўрнак бўлмоқда.* Газетадан. *Тескари амаки бинт билан чандилган қўлларимга қараб қўйиб, тағин пичинг қилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БИНТ II [*а.* بنت – қиз] *эск.* Хотин-қизлар исмидан кейин «қизи» маъносини билдириб келадиган сўз. *Кумушбиби бинти Мирзакаримбойга.. Отабек Юсуфбек ҳожи ўғлидан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИНТЛАМОҚ Бинт билан ўраб боғламоқ, танғимоқ. *Ярани бинтламоқ.* ▬ *Сони бинтлаб ташланган, қон бинтнинг сиртига сизиб чиққан.* «Ёшлик». *Унинг оёғини бинтлаб (қўйилганди).. қушчанинг оёғи тез тузалди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БИО- [*юн.* bios – ҳаёт] Байналмилал ясама (қўшма) сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, шу сўзнинг ҳаётга, ҳаётий жараёнларга ҳамда биологияга алоқадорлигини билдиради.

БИОАКУСТИКА [био.. + акустика] Биологиянинг ҳайвонлар товушини ва уларнинг товуш орқали бир-бири билан алоқа боғлашини ўрганадиган бўлими. *Биоакустика катта амалий аҳамиятга эга.* «ЎзМЭ».

БИОБИБЛИОГРАФИЯ [био.. + библиография] Босма асарлар ҳақидаги маълумотлар уларнинг муаллифлари тўғрисидаги маълумотлар билан қўшиб талқин қилинадиган библиография, шахсий библиография. *«Ўзбекистон олимлари. Биобиблиография». «Ўзбек тилшунослари. Биобиблиография».*

БИОГЕНЕЗ [био.. + *юн.* genesis – туғилиш, пайдо бўлиш] Тирик мавжудотлар Ерда анорганик материядан пайдо бўлганлигини инкор этувчи қараш, назария.

БИОГЕОГРАФИЯ [био.. + география] Биология фанининг тирик организмларнинг Ер юзида тарқалишининг умумий қонуниятларини ўрганувчи соҳаси.

БИОГРАФИК Биографияга, таржимаи ҳолга оид. *Биографик роман. Биографик маълумот.*

БИОГРАФИЯ [био.. + *юн.* grapho – ёзаман] Бирор кишининг ҳаётий йўли ва унинг тавсифи, баёни. *айн.* **таржимаи ҳол** *қ.* **таржима**. *Ойбек биографияси.* ▬ *Элмурод биографиясини Борисов кутганидан ҳам қисқа қилганда, ҳамма ҳайрон бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бахтиёрлик ҳақида гапиришга барвақтроқ деб ўйлайман.. ҳали биографиям тугалланмаган.* А. Мухтор, Асарлар.

БИОИНДИКАТОРЛАР, биологик индикаторлар, кўрсаткичлар [био.. + *лот.* indico – кўрсатаман, аниқлайман] Миқдори ва ривожланиш хусусиятларининг ўзгариши орқали яшаш муҳитида содир бўлаётган табиий жараёнлар, шароит ёки антропоген ўзгаришлардан дарак берувчи тирик организмлар. *Табиий муҳитнинг ифлосланиши даражасини назорат қилиб бориш биоиндикаторлардан фойдаланишнинг энг муҳим томонларидан бири ҳисобланади.* «ЎзМЭ».

БИОИҚЛИМШУНОСЛИК Иқлимнинг одам фаолияти ва соғлигига, ҳайвон-

лар ва ўсимликлар ривожига таъсирини ўрганувчи фан.

БИОКИМЁ, биологик кимё [био.. + кимё] Тирик организмларнинг кимёвий таркиби ва уларда содир бўладиган кимёвий жараёнлар ҳақидаги фан. *Биокимё физиология билан чамбарчас боғлиқ.* ▬ *Тиббиёт биокимёси ёки клиник биокимё касал организмдаги биокимёвий ўзгаришларни текширади.* «ЎзМЭ».

БИОКИМЁВИЙ Биокимёга оид, биокимё билан алоқадор. *Биокимёвий жараёнлар.*

БИОКЛИМАТОЛОГИЯ *айн.* **биоиқлимшунослик.**

БИОЛАБОРАТОРИЯ [био.. + лаборатория] Қишлоқ хўжалик экинларини зараркунанда ҳашаротлардан, касаллик, бегона ўтлардан биологик усулда ҳимоя қилишни амалга оширадиган ва назорат қилиб турадиган муассаса.

БИОЛОГ Биология фани, соҳаси мутахассиси. *Антарктидадаги пингвинлар этидан ҳам биологлар дуст моддасини топишди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БИОЛОГИК Тирик организмларнинг ҳаёти ва ўсишига, яъни биологияга оид. *Биологик жараёнлар. Биологик тадқиқотлар.* ▬ *Ичимликнинг биологик қиммати ундаги минерал модда, витамин, оқсил, фермент ва ҳоказолар миқдорига кўра белгиланади.* «Фан ва турмуш». *Онанинг фарзандига бўлган биологик, руҳий ва ижтимоий боғлиқлиги бу бетимсол қўшиқнинг таъсирчанлигини кучайтиради.* «Саодат».

БИОЛОГИЯ [био.. + *юн.* logos — сўз, таълимот] Тирик организмларнинг ҳаёти ва ривожланиш қонуниятлари ҳақидаги таълимот, фан. *Ўсимликлар биологияси. Биология кабинети. Биология дарси. Биология ўқитувчиси.*

БИОЛОКАЦИЯ [био.. + *лот.* locus — жой] Ҳайвонларнинг кўриш, эшитиш, ҳид билиш ва б. сезги аъзолари ёрдамида бирор объект ўзига нисбатан қандай ҳолатда турганлигини, жойлашганини аниқ била олиш қобилияти.

БИОЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ [био.. + *лот.* lumen, luminis — нур, ёруғлик + escent — кучсиз, суст]. Тирик организмларнинг ўз ҳаёт фаолияти жараёнида кучсиз, кўзга кўринарли нур чиқариш, йилтираш хусусияти.

БИОМАЙДОН Биологик таъсир ўтказиш доираси, майдони. *Ҳаммаси бекор гап. Биомайдон, экстрасенс деган гапларга ишонмайман.* «Ёшлик».

БИОНИКА [*юн.* bion — ҳаёт элементи; яшовчи] Тирик организмларнинг тузилиши ва ҳаётий фаолиятини таҳлил қилиш тажрибалари асосида техника муаммоларини ечадиган фан.

БИООПТИКА [био.. + оптика] Биологиянинг нур ҳосил бўлиши ва тарқалиши, унинг турли моддалар билан ўзаро таъсирини текширадиган бўлими.

БИОПОЛИМЕР(ЛАР) [био.. + полимер] Барча тирик организмларнинг ҳаёт фаолиятида муҳим роль ўйнайдиган юқори молекулали табиий бирикмалар.

БИОСИНТЕЗ [био.. + синтез] Тирик организмларда ёки улардан ташқарида ферментлар таъсири билан бирмунча оддий бирикмалардан органик моддалар ҳосил бўлиши ва уларда модда алмашинуви жараёни.

БИОСФЕРА [био.. + *юн.* sphaira — шар] Ернинг ҳаётга макон бўлган, тирик организмлар тарқалган жойи, қисми. *Инсон фаолияти Ер юзини тубдан ўзгартиришга қодир бўлган ҳозирги даврда биосферанинг ривожланиши янги поғонага кўтарилди.* «ЎзМЭ».

БИОТЕЛЕМЕТРИЯ [био.. + *юн.* tele — узоқда + metreo — ўлчайман] Биологик ҳодисаларни ўрганиш ва биологик кўрсаткичларни (ҳарорат, қон босими, юрак уриши, нафас олиш ва ҳ. к. ни) узоқдан туриб ўлчаш, текшириш усуллари мажмуи.

БИОТЕХНОЛОГИЯ [био.. + технология] Қишлоқ хўжалиги, саноат ва тиббиётнинг турли соҳаларида тирик организм ва биологик жараёнлардан фойдаланадиган саноат усуллари мажмуи. *Ёш биотехнология соҳасининг илдизи қадимги замонларга бориб тақалади.* «Фан ва турмуш».

БИОТИП [био.. + *юн.* typos — қиёфа, нусха] Ташқи кўринишидан бир-бирига ўхшаса ҳам, айрим яшаш хусусиятлари билан фарқ қиладиган биологик турлар.

БИОФИЗИК *от* Биофизика олими, мутахассиси.

БИОФИЗИ́К *сфт.* Биофизикага оид. *Биофизик тадқиқотлар.*

БИОФИЗИКА, биологик физика. [био.. + *юн.* physike — табиат] Тирик организмларга

хос физикавий хоссаларни, биологик ҳодисалардаги физикавий қонуниятларни, тўқима ва аъзолар фаолиятидаги физикавий жараёнлар ва шунга ўхшаш хусусиятларни ўрганувчи фан.

БИОХИМИК *от* Биокимё олими, мутахассиси.

БИОХИМИК *қ.* **биокимёвий.** *Биохимик тадқиқотлар.* ▬ *Биохимик жиҳатдан инсон организми жуда мукаммал ва мураккаб тузилган.* Газетадан.

БИОХИМИЯ *қ.* **биокимё.** *Медицина биохимияси ёки клиник биохимия касал организмдаги биохимиявий ўзгаришларни биохимиявий усуллар билан текширади.* «ЎзМЭ».

БИОҚУВВАТ Таъсир этиш кучига эга бўлган биологик энергия. *Ахир 10 йилликлар давомида табобатимиз биоқувват усулида даволашдан юз ўгириб келди.* Газетадан.

БИОФИЛЬТР [био.. + фильтр] Оқова сувларни биологик йўл билан тозалайдиган иншоот. *Атроф муҳит экологиясини.. яхшилашда биофильтрнинг аҳамияти катта.* «ЎзМЭ».

БИПАТРИД [би.. + *юн.* patris — ватан] *ҳуқ.* Айни бир пайтда икки ёки бир неча давлат фуқароси бўлган шахс.

БИПЛАН [би.. + план] *тех.* Иккита устма-уст жойлашган қанотга эга бўлган самолёт.

БИР *снқ. сон* **1** I рақами ва шу рақам билан ифодаланган энг кичик сон, миқдор. *Бир кам қирқ. Ўндан бир. Биру бир — икки. Яхши отга — бир қамчи, ёмон отга — минг қамчи.* Мақол. ▬ *Етти қиз бир онанинг боласидай аҳил туришарди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

Бир пул *қ.* **пул.** *Мана энди арзимаган кўнгилочар ов деб экспедициянинг бир ойлик тоат-ибодати бир пул бўлди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Ҳисоб, миқдор, ўлчам, чама маъноларини англатувчи сўзлар билан келиб, предметларнинг миқдори, ўлчамини англатади. *Бир жуфт. Бир метр. Бир ҳафта. Бир таноб. Бир йил. Бир минут. Бир ўрам. Бир тўда. Бир соат. Бир аср. Бир бурда. Бир даста.* ▬ *Бир ойдан бери тутолмаймиз.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Бир зум иккиланиб турди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қорабой бир ҳафта ишга чиқмади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Унга бир даста гул узатиб, ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бир ҳафта деганда кўзини очди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Тиниқ осмонда бир жуфт лайлак беозор сузади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Одам дунёга бир марта келади.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Баъзи отлардан олдин келиб, ноаниқлик тушунчасини ифодалайди ва «қандайдир», «аллақандай», «аллақайси» каби маъноларни билдириб келади. *Сизни бир одам сўраб келган эди.* ▬ *Унинг кўкрагини бир нима чуқур эзди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу чоғ бир хотин бир бўлак нон олиб кирди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар. *Ҳидоятхонни бир нарса чаққан экан, шошилиб келдилар-да, эшикни берклаб олдилар.* Ҳамза. *Маҳваш ўшанда ўртоқлари билан бир тўйга борганди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Йўқ, ҳовлиқмангиз, бунда фойдали бир сир бор!* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *..ўқ теккан оёғини бир хотин оқ дока билан боғламоқда эди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

Бир кун 1) қуёш чиққандан қуёш ботгунча (12 соат) ёки қуёш чиққандан эртаси қуёш чиққунча (24 соат) бўлган вақт. *Уйни озода қилишга роса бир кун кетди. Бир кун бир йилни боқади.* Мақол; 2) кунларнинг бирида, аллақайси куни. *Бир кун(и) биз боққа чиққан эдик.* ▬ *Бир кун аҳволини билай, деб уйига телефон қилдим.* Шукрулло, Сайланма. *Бир куни Арслон хотини ишдан қайтгунча ўтин ёриб қўймоқчи бўлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. **Кунлардан бир кун** Ўтган кунларнинг бирида. *Кунлардан бир кун кўпни кўрган, жаҳон кезган оғайниларимдан бири уйимга келиб қолди.* Шукрулло, Сайланма.

4 Феъллар олдидан келиб, феълдан англашилувчи иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилиши ёки юз беришини ифодалайди. *Одам дунёга бир келади. Етти ўлчаб, бир кес.* Мақол. *Бир синалган ёмонни қайта-қайта синама.* Мақол. ▬ *Унга маҳлиё бўлиб тикилиб турган хотиннинг киприклари бир силкинди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *- Биз энди сени турли-турли балоларга соламиз, буни бир бил! — деб мушт дўлайдилар.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Тўмтоқ қошлари, чақнаган кўзлари бир кўрганни довдиратиб қўярди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

5 Белги-хусусият ифодаловчи сўзлар олдидан келиб, ўша сўз маъносининг кучайишига хизмат қилади. *Ўғли бир яхши йигит экан, бир келишган, чиройлики..* ▬ *Боя*

Маҳваш бир ажойиб гап айтди. Т. Ашуров, Оқ от. *Шаҳноза деган бир қақажон қиз газетани юлиб олиб ўқиди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

6 Ажратиш, таъкидлаб кўрсатиш учун хизмат қилади. *Ҳамма рози бўлди, бир мен рози бўлмадим. Бу ишни бир ўзи бажарди. Уйда бир ўзим қолдим. Камтарлик ҳам бир хислат.* Мақол. ▬ *Бу бир ибрат.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Шуни бир билиб қўйгинки, Хонзода тирик экан, сенларга кун йўқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

7 Кесим вазифасида келганда, бирдамлик, умумийлик ёки бир хиллик, ўхшашлик маъноларини ифодалайди. *Уларнинг ҳаммаси бир. Бизнинг ёшимиз бир. Бизнинг сўзимиз билан ишимиз бир. Кемага тушганнинг жони бир.* Мақол.

Бари бир *қ.* **бари.** *Бари бир ётиб ётолмади, ўтириб ўтиролмади.* С. Аҳмад, Юлдуз. *-Бари бир етишмайди, — дейди Мулла Обид.* **Бир бўлмоқ** 1) бирлашмоқ, бир жон, бир тан бўлмоқ. *Кўп оғиз бир бўлса, бир оғиз енгилар.* Мақол; 2) бир хил бўлмоқ; ўзаро мувофиқ, мос бўлмоқ. *Одамнинг дили билан тили бир бўлсин.* Мақол. **Бир қилмоқ** Бирлаштирмоқ. **Гапни бир қилмоқ** 1) бир марта гапирмоқ, бир гапириб, масалани узил-кесил ҳал қилмоқ; 2) гапни бир ерга қўймоқ, келишмоқ, битишмоқ.

8 Баъзи отлар билан қўлланганда, «шундай», «шунақа» сўзларига тенг келиб, бўрттириш маъносини англатади. *Бир иморат қурайки, барчанинг оғзи очилиб қолсин. Бир ўйнаб берайки, ҳамма қойил қолсин.* ▬ *Бир ўлкаки, тупроғида олтин гуллайди.* Ҳ. Олимжон, Ўлка.

9 Қўшма сўзлар таркибида келиб, турли хил маъноларни ифодалайди: мас., *бир вақт, бир маҳал, бир мунча, бир оз, бир қанча, баъзи бир, ҳар бир, ҳеч бир, бир асосли, бир жинсли.* ▬ *Абдужалил бойникидаги зиёфатни Мулла Обид бир мунча таажжуб ичида ўтказди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бир оздан кейин у кийиниб олиб, йўлга отланди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

10 Айирувчи боғловчи вазифасида келиб, гапнинг уюшган бўлакларини ёки қўшма гап қисмларини боғлашга хизмат қилади. *Бир ундай бўлади, бир мундай бўлади. Бир каттанинг гапига кир, бир — кичикнинг.* Мақол. ▬ *Умри бир оқарди, бир қизарди-ю, мени қучоқлаб йиғлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Бу гапга чиндан ишонган Нилуфар таажжубланиб, бир акасига, бир мушукка қаради.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бир бор экан, бир йўқ экан Ўзбек халқ эртакларининг бошланиш ибораси. **Бир бўлса** *крш с.* Эҳтимол; ажаб эмас. *Ҳожия, бир бўлса, докторга кетди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Бири икки бўлмайди** Рўзғорига, топган-тутганига барака кирмайди, муҳтожликдан чиқмайди. *Қудратли қанотингиз остида бирим икки бўлишини умид қилиб келдим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бирини олиб, бирига урадиган** *салб.* Иккаласи бир хил, бир-биридан яхши эмас, бир-биридан қолишмайди. **Бирини иккига олмоқ** Икки баравар қимматга олмоқ. **Бир кун эмас бир кун** *айн.* **бирда эмас, бирда** *қ.* **бирда. Бир сўзни икки қилмоқ** Кимсанинг сўзини, гапини ерда қолдирмоқ, бир айтгандаёқ бажармай, такрор айтишга мажбур қилмоқ. *Ўринбой бир сўзни икки қилмай, хаёл суриб чиқиб кетди, раис унинг ортидан илжайиб қолди.* Ойдин, Ўзи монанд.

БИРАКАЙ 1 *сфт.* Биттагина бўлса ҳам жуда яхши, зўр; кўпнинг ўрнини босадиган; арзирли. *Ҳа, отахон, қирқи кетиб, бири қолган, лекин биракайи қолган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *рвш.* Бир йўла; бирданига, бараварига. *Эрта-индин саф-саф темир туёқлар Далаларга биракай ҳаммаси чиқур.* Миртемир, Асарлар. *Ҳар ёққа таралсин танбурим товуши, Биракай тўхталсин кўзларнинг ёши.* Миртемир, Асарлар.

БИРАКАЙИГА *рвш.* Ҳеч қолдирмасдан, бир сидра, бир йўла. *..асфальтни биракайига шипиллатиб супуриб ўтган муздек ел энди Умматалининг этини жунжитди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *..охирида икки оғиз гапирадилар-у, биракайига гапирадилар.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БИРАМ |*асли* бир + ҳам| *с.т.* Ортиқ даражада, юқори даражада, жуда ҳам. *Ери кучли экан, бирам экин бўлдики, ҳавасингиз келади.* Ойдин, Мардлик-мангулик. *Бирам кулги бўлди, Сатторқул бирам уялди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бирам хуш ёқдики, севинчидан кўзлари чақнаб қўяверди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Жарликда ҳар хил сомсабоп ўтлар бирам кўп эдики..* Р. Раҳмон, Меҳр.

БИРАТЎЛА(СИ) *рвш.* **1** Узил-кесил ҳолда, бутун борича, ҳеч қолдирмай; бутунлай, тамомила, батамом. *Искандар қолган режаларини ҳам биратўла айтиб қўя қолди.* «Ёшлик». *Ёмғир ҳамон челакlаб қуяр.. гўё табиат бутун оламнинг ғуборларини биратўла ювиб ташламоқчидек, ҳеч жаҳлидан тушмас.* М. Мансуров, Ёмби. *Хўрозча биратўла кўзларини юмиб олгандан кейин, Ёдгор ердан жўхориларни йиғиб, дўпписига солди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бирваракайига, бирдан, бир йўла. *-Аввал қиладиган ишларимни қилиб олай, кейин биратўла ювиниб, овқат ейман, — деди Тўла онасига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Салом кўнгилдагини биратўла тўкиб солди.* Ҳожи Аҳмар, Ким ҳақ? *Гуломжон кўча эшикни биратўла тамбалаб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БИР-БИР 1 Тартиби, навбати, гали билан, бирма-бир. *Кумуш бошқалар билан бир-бир кўришиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Рисолат «гапирайми, йўқми» дегандай, ҳаммага бир-бир назар ташлади.* А. Қаххор, Хотинлар. *Қани, айтингчи бир-бир, ўсган жойингиз отин. Билармисиз, болалар, ўлкангизнинг ҳаётин?* А. Орипов.

2 *айн.* **битта-битта 3.** *Жононга бордим бу кеча, Бир-бир босиб астагина.* «Қўшиқлар». *Бир-бир босиб, илгари елди, Сой бўйига яқинлаб келди.* Ҳ. Олимжон.

БИР-БИРИ: бир-бири билан Бири бири билан, бири иккинчиси билан, ўзаро. *Бир-бири билан телефон орқали сўзлашмоқ. Бир-бири билан кўришмоқ.* ▬ *Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даражабадараже оширишга тиришади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир-бири билан шивирлашиб, институтдан ҳайдатиш ҳақидаги гапларни тарқатгандай бўлишарди.* Мирмуҳсин, Умид. **Бир-бирига** 1) бири иккинчисига. *Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бирига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Яна кулги бир-бирига улашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дарҳақиқат, бир-бирига ўхшамаган нонлар тарашадек қотиб қолган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 2) бири бирига нисбатан, бири бири билан, ўзаро. *Бир-бирига зид тушунчалар.* ▬ *Ҳовузнинг нариги четига бир-бирига яқин ўтказилган.. уч туп олма дарахти.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лутфиниса оппоқ, юрса сўлқиллайдиган, икки қошининг учи бир-бирига туташ, бўйи сал пастроқ тўлагина қиз.* С. Аҳмад, Уфқ; 3) (*т.к. билан*) бирини иккинчисига, бирини иккинчиси билан. *Қўлларни бир-бирига ишқаламоқ.* ▬ *У [Йўлчи] жўрттага, лоқайдлик билан икки қолипни бир-бирига уриб сўради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Махдум мулла Абдураҳмон билан Анварни бир-бирларига таништирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бир-биридан** (*ч.к. билан*) 1) бири иккинчисидан. *Бир-биридан ўрнак олмоқ.* ▬ *Одамлар тўпланишиб, бир-бирларидан сўрашади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чодирларнинг ранги бир-биридан фарқ қилади.* «Фан ва турмуш»; 2) бири бирига нисбатан. *Бир-биридан чиройли. Бир-биридан ширин. Бир-биридан узоқ жойлар;* 3) бирини биридан, бирини иккинчисидан. *Боғчаларни бир-биридан айирган деворлар.* ▬ *Мен билан Отабекни қаматиб, дор остига юборувчи, Отабек тилидан сохта талоқ хати ёзиб, бир-биримиздан жудо этувчи.. баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир-бирини** Бири бирини, бири иккинчисини, ўзаро. *Бир-бирини севмоқ.* ▬ *Хотинлар бир-бирларини сийлаб, бир-бирларига йўл кўрсатиб.. меҳмон опа кетидан уйга бирин-кетин киришди.* **Бир-бири учун** Бири иккинчиси учун, иккинчиси биринчиси учун. *Агар одамлар.. бир-бири учун меҳнат қилса, ер юзининг ўзи жаннат бўлади.* А. Қаххор, Мирзо.

БИР-БИРОВИГА *айн.* **бир-бирига** *қ.* **бир-бири.** *Ҳол-аҳволларини бир-бировларига айтишган.* «Маликаи айёр».

БИР-БИРОВИДАН *айн.* **бир-биридан** *қ.* **бир-бири.** *Эр ва хотин икки ўртоқ, тўла ҳуқуқли, Бир-бировдан на устиндир, на остин.* F. Гулом.

БИР-БИРОВИНИ *айн.* **бир-бирини** *қ.* **бир-бири.** *Негаки бир-бировларини ўлдиришиб, бизга зарар бермасдан, қуруққина кетмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРВАРАКАЙ(ИГА) *рвш.* **1** Бир галдаёқ, ҳаммасини бир қилиб, биратўласи. *Кумуш ўн беш кунлардан бери йиғилиб келган аччиғини бирваракай тўкиб солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У [Ўлмас] ҳозир Мирҳожибойни қўлга туширса, ҳамма ёмонликлари учун бирваракайига қасос олишга тайёр эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

2 Бирдан, бараварига. *Ҳаммаси бирваракайига «йўқ» деган маънода бош чайқашди.*

«Ёшлик». *Қатор тўплар бирваракайига қаттиқ гумбурлади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Бирваракай ёққан ёмғир ҳаммасини шошириб юборди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

БИРВАРАКАСИГА *с.т.* Бирваракай(ига).

БИРГА *рвш.* **1** Бир бўлиб, қўшилиб, биргаликда, ҳамкорликда. *Бирга ишламоқ. Бирга ўқимоқ. Бирга ўсган ўртоқлар.* ▬ *Нишонбой бирга ишлайдиган йигитлар билан чорпояда ўтирарди.* Т. Ашуров, Оқ от. *У билан бирга кечган ширин дамларни, дилрабо суҳбатларни эслайди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қани, ўзинглар ҳам ўтиринглар, бирга ичамиз.* С. Зуннунова, Олов. *Келажак бахт йўлимни сиз билан бирга босмоқни орзу қиламан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Меъмор барвақт туриб, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бир вақтда, баравар. *Ўғлим эрталаб мен билан бирга туради.* ▬ *Содиқжон Юлдузхон билан ёшликда бирга ўсган, бир мактабда ўқиган.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 *Билан* кўмакчисидан кейин келиб, «қаторида, бир қаторда; шунингдек» маъноларини англатади. *Бизнинг вазифамиз илмни халқ тажрибаси билан бойитиш ва шу билан бирга халқ тажрибасини илмнинг элагидан ўтказишдир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Янги мактаблар очиб.. диний дарслар билан бирга жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Менда бир таклиф бор: бугун Канизакни янги уй билан бирга янги ном билан ҳам мукофотласак — отини Ҳанифа қўйсак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Кимса ёки нарса билан бирликда; унинг ёнида, бағрида. *Масалаларни бирга муҳокама қилмоқ. Хат билан совғани бирга юбормоқ.* ▬ *Домла.. болалардан иккитасини бирга олиб юра бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эри, бахти, ҳусни, шўхлиги яна у билан бирга.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эри? Эри борми? — Бор. Шу ерда. Беш ойдан бери бирга!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Тўйда бирга бўлинг Тўйга таклиф этиш шакли. *[Ёрмат] Баъзи бир «таъби тортган» одамларга «тўйда бирга бўлинг» деб қўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БИРГАЛАШМОҚ Бирга бўлмоқ, бирга қўшилмоқ, қўшилишмоқ; биргаликда, бир бўлиб уюшмоқ. *Биргалашиб овқатланмоқ.* ▬ *Дарвоқе, хатни биргалашиб ёзамиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Мансурни кўриши биланоқ Гавҳар ҳеч қаёққа бормай, унинг ёнида қолгиси, мана шу ёмғир ҳавосида биргалашиб кўча кезгиси келиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Отабек билан Кутидорнинг йўллари бир бўлганликдан, биргалашиб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Келин билан биргалашиб келди давлат, ёр-ёр, келди давлат.* «Қўшиқлар».

БИРГАЛИК Бирлик, ҳамжиҳатлик, иттифоқлик. *Биргаликни мустаҳкамламоқ.*

Биргалик нисбат *тлш.* Иш-ҳаракатнинг бир неча шахс ёки нарса томонидан бирга, ҳамжиҳат ёки ўзаро бажарилишини ифодалайдиган феъл шакли. *Феълнинг биргалик нисбати.* **Биргалик эргаш гаплар** *тлш.* Тўғридан-тўғри бош гапга боғланиб келган эргаш гаплар.

БИРГАЛИКДА *рвш.* **1** Жам бўлиб, бир бўлиб, қўшилиб. *Иккинчи қайиқ ҳам соҳилга етиб келиб, Саидусмон жангчилари билан биргаликда олдинга кетишди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Бирга, биргалашиб, уюшиб; бир ёқадан бош чиқариб, ўзаро келишиб. *Биргаликда курашмоқ.* ▬ *Биргаликда ўтган шовқин-суронли болалик, қувноқ ёшлик тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИРГИНА *юкл. взф.* Фақатгина, ёлғиз, танҳо. *Қишин-ёзин биргина иштонда юргани учун уни ҳамма Яланғоч Полвон деб атарди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Биргина Азизхон унга лоқайд қарарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У биргина илмнинг эмас, балки санъатнинг ҳам ҳомийси эди.* К. Яшин, Ҳамза.

БИРДА *рвш.* Қайсиям бир куни, бир пайтда, тунов куни. *У Зебихонга кўзи тушиши билан орқасига қараб қичқирди: -Буви, ҳу бирда келган аям келди!* С. Зуннунова, Олов. *Ҳув бирдаги байтингиз жонимни ўртади.* С. Сиёев, Аваз.

Бирда эмас, бирда *ёки* **бирда бўлмаса, бирда** Бир кун эмас, бир кун; қачондир бир кун. *Тўрахоновга ўхшаш кишилар бирда бўлмаса бирда, бари бир, тумшуқларидан илинадилар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БИРДАЙ, -дек I *сфт.* Ҳар жиҳатдан тенг, айнан бир хил. *Менга ҳамма бирдай. Ҳаммага бирдай қарамоқ. Ой билан кундай бўл, Ҳаммага бирдай бўл.* Мақол. ▬ *Сатта бирдай ботирлар, Йўл юрди тун ҳам кундуз.* «Юсуф ва Аҳмад». *Баринг бирдай хизмат қилгин, канизлар.* «Маликаи айёр».

2 Бир текисда, бир ўлчовда, бир маромда, текис. *Ҳамма кўчатлар бирдай ўсмоқда. От бирдай йўртиб бормоқда.* ▬ *Йиллар бирин-кетин шундай ўтаверади, турмушимиз бирдай ширин..* М. Жўра, Изтироб. *Қийғир қушлар бирдай учар қиёда, лочин қушлар баҳра олар уёда.* «Нурали».

3 Вақт жиҳатдан узлуксиз; ҳамиша, ҳамма вақт, доимо. *Бирдай вақтим йўқ, дейди.* ▬ *Гул ҳамиша чаман бўлиб турмаганидай, инсон ҳам ҳаётининг ҳамма дамларида бирдай бахтиёр бўлиши қийин.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

4 Бир хил ҳолатда, бир зайлда, ўзгаришсиз. *Беморнинг аҳволи бирдай. Отинойи бирдай такрорлайди: -Чаққон-чаққон, тез-тез бўла қол!* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИРДАМ Ҳамжиҳат, якдил, ҳамнафас; мақсади, маслаги бир. *Бирдам бўлмоқ.*

БИРДАМЛИК Ҳамжиҳатлик, якдиллик, ҳамнафаслик. *Бутун рўйи заминга ядро фалокати соя ташлаб турган айни пайтда халқаро бирдамлик тантанаси улкан аҳамиятга эгадир.* Газетадан. *Мустақил Ўзбекистон халқлари бирдамлиги — улуғ, қудратли куч.* Газетадан.

БИРДАН *рвш.* **1** Кутилмаган, хаёлга келмаган вақтда; тўсатдан, қўққисдан. *Бармоқ сараклатиб, сўзга оғиз жуфтлаши билан, бирдан йўтали тутди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Мамлакат Санжарга қараб туриб, бирдан меҳри товланиб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Бу унинг қалбида бирдан уйғониб кетган оталик туйғуси эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Айни бир вақтда, баравар. *Иккиси [Офтоб ойим ва Кумуш] ҳам сачраб, Қутидорга қарадилар-да, бирдан сўрадилар: -Нима, қандай сир?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳали машинанинг қораси кўздан ўчмасдан, бирдан икки самолёт пастланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Бир йўла, бирваракайига. *-Ҳа, ҳаммасини.. бирдан олма, — секин гапирди Эшвой, — бир бўлагини ол.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Бобур] чорбоғ четидаги ялангликдан бўз отни чоптириб чиқди-ю, бирдан жиловини қўйиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Дарров, тезда. *Фозилжоннинг юзидаги илжайиш бирдан газабга айланди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Бирдан ош ва ошни қатиқлаш баҳси ҳамманинг эсидан чиқди.* А. Қодирий, Гирвонлик Маллавой. *Кўзлари бирдан жиққа ёшга тўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИРДАН-БИР Фақат битта; ягона, ёлғиз, биттагина. *Бирдан-бир чора. Бирдан-бир сабаб.* ▬ *..унинг суянгани — эри, бирдан-бир орзуси — анор эди, бирданига ҳар иккиси ҳам йўққа чиқди.* А. Қаҳҳор. *Учламчи даврдан ўтиб келаётган бу дарахт табиатда ноёб бирдан-бир мажнун арча нусхасидир.* Газетадан.

БИРДАНИГА *рвш. айн.* **бирдан.** *Бирданига кўз олдида яшин чақнагандай бўлди.* «Шарқ юлдузи». *Темиржон бирданига маъюс тортиб қолди.* Ж. Абдуллаҳонов, Орият. *Безовта шамол бирданига кучайиб, қора булут пардасини суриб келди.* М. Қориев, Қиз узатиб борганда.

БИРЁН [*ф.* بریان — қовурилган, пиширилган] Тоза куйган, ғам-аламга ботган; ғам-ғуссали. *Унинг ҳамдарди ва ҳамсуҳбатлари ҳам ўзи каби бағри бирён кишилар эди.* «ЎТА». *Дилим бирён, кўзим гирён..* «Маликаи айёр». *Эртак эмас, бувинг айтган орзу эди, Бувинг бирён бўлиб ютган оғу эди.* Т. Тула, Асарлар.

БИРЁҚЛАМАЛИК Нохолислик, нообъективлик, бир томонга тортишлик, субъектив ёндашишлик. *Маълумки, шғари колхоз раҳбарларини сайлаб қўйишда кўпинча бирёқламалик, расмиятчиликлар содир бўлиб турарди.* «Муштум».

БИР ЁҚЛИ: бир ёқли қилмоқ Ё нари, ё бери қилмоқ, тугатмоқ; ўлдирмоқ. *Улар етиб келмай туриб, буни бир ёқли қилмоқ керак.* «Ёшлик». *Ваҳолонки, Қодирбек билан гапни бир ёқли қилиб олиш ҳам керак.* «Шарқ юлдузи». *Ёшуллини бир ёқли қилсак, кейин навбат Тўпарига.* М.М.Дўст, Лолазор.

БИРЖА [*юн.* byrsa — ҳамён, халта] Қимматбаҳо қоғозлар ва ҳар хил моллар билан савдо-сотиқ қиладиган йирик савдо муассасаси; бозорни уюштиришнинг ташкилий шакли. *Бугун.. меҳмонлар Нью-Йорк биржасини бориб кўрадилар.* Газетадан.

Меҳнат биржаси Ишга ёллаш ва ёлланишда ишчи ва иш берувчи ўртасида воситачилик қилувчи муассаса. **Товар биржаси** Ҳар хил оммавий товарлар (дон, пахта) билан савдо-сотиқ қиладиган биржа. **Фонд биржаси** Қимматбаҳо қоғозлар билан олди-сотди муомаласини олиб борадиган биржа.

БИРЖАЧИ Биржа ҳаракат (операция)лари билан шуғулланувчи шахс, биржа корчалони.

БИРИКИШ 1 Икки ёки ундан ортиқ нарсанинг ўзаро қўшилиб, бир бутун ҳолга келиши.

2 *ким.* Икки ёки бир неча модданинг атомларидан ёки молекулаларидан янги бир модданинг ҳосил бўлиши. *Бирикиш реакцияси.*

БИРИКМА 1 *ким.* Молекуласи бир неча элемент атомларидан таркиб топган модда. *Кимё фанининг ҳозирги даврдаги асосий вазифаси халқ учун муҳим хоссали бирикмалар олишдан иборат.* «Фан ва турмуш». *..органик бирикма сифатида барча тирик организмларда бўлади.* «Фан ва турмуш».

2 *тлш.* Маълум грамматик қонуниятлар асосида ўзаро боғланган икки ёки бир неча сўз. *Сўз бирикмаси. Барқарор бирикмалар. Фразеологик бирикма.* ▬ *Тугал бир фикр билдирадиган сўз ё сўз бирикмаси гап дейилади.* «Ўзбек тили грамматикаси». *Баъзан сифатлар икки ёки бир неча сўздан, яъни сўз бирикмасидан иборат бўлади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БИРИКМОҚ 1 Қўшилиб, бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирга қўшилмоқ. *Бел билан билак бирикса, иш битар.* Мақол. ▬ *Жувозхона ичидан тезак, шиптир, мой ва кунжара ҳидларидан бириккан аллақандай қўланса ҳид Йўлчининг димоғига дарров урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир-бирига уланмоқ, туташмоқ. *Деталларнинг бириккан жойлари.* ▬ *Космик аппаратларнинг бир-бирини қидириб топиши, яқинлашиши, бирикиши ва туташиши борт автоматикаси ёрдамида бажарилди.* Газетадан.

3 Бир маслак, мақсад йўлида бирлашмоқ, уюшмоқ; бир жон, бир тан бўлмоқ. *Бириккан енгар.* Мақол. *Бириккан куч — куч, Бирикмаган куч — пуч.* Мақол. *Кўпчилик бирикса, тоғни қулатар.* Мақол.

4 *ким.* Бирикиш реакциясига киришмоқ. *Водород билан кислород бирикиб, сув ҳосил қилади.* ▬ *Чақмоқ пайтида ҳаво таркибида азот билан кислород бирикиб, нитрат ҳосил қилади.* «Фан ва турмуш».

БИРИКТИРМОҚ 1 **Бирикмоқ** фл. орт. н. *Деталларни бириктирмоқ. Моддаларни бириктирмоқ.* ▬ *Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириктириб, гап тузамиз ва фикримизни баён қиламиз.* «Ўзбек тили дарслиги». *Тирик қолган жангчиларни дарҳол ҳар иккала тўп расчётига бириктириб, тўпларни жанговар ҳолатга келтирди.* Газетадан.

2 Ихтиёрига бериб қўймоқ, топширмоқ. *Деҳқон-фермерлар фойдаланиб турган ерлар уларга доимий бириктириб қўйилади.* ▬ *Янгидан ташкил қилинган боғлар тажрибали боғбонларга бириктириб қўйилмоқда.* Газетадан.

3 Йўл-йўриқ кўрсатиш, ёрдам бериш ёки қараб туриш учун боғлаб, қўшиб қўймоқ. *Бирмунча тажрибали ёзувчилар консультация ишига бириктириб қўйилди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳар бир ўқув кабинети ва устахонага комбинат бўлимларининг раҳбарлари бириктириб қўйилган.* Газетадан.

Бошини бириктирмоқ *қ.* **бош. Тил бириктирмоқ** *қ.* **тил.** *Барно билан тил бириктириб қўйганига қарамай, совчилар қайтгунча, оёғи куйган товуқдай питирлаб қолди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

БИРИКТИРУВЧИ 1 Бириктириш ишини амалга оширувчи шахс.

2 Икки нарсани ўзаро боғловчи.

Бириктирувчи боғловчи *тлш.* Тенг боғланган гапларни ёки уюшиқ бўлакларни бир-бирига боғловчи ёрдамчи сўзлар (мас. *ва, ҳам, билан).* **Бириктирувчи тўқима** *биол.* Организм қисмларини бириктирувчи, тутиб турувчи ва озиқлантирувчи тўқима.

БИРИН-БИРИН *рвш.* **1** Бирининг кетидан бири, бирин-кетин, кетма-кет. *Меҳмонлар бирин-бирин тарқалишди.* ▬ *Беклар ҳам созланиб, бирин-бирин салом бериб кела берди.* «Нурали». *Ғўза ичида юрувчилар бирин-бирин ўват орқали йўлга чиқа бошладилар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Тартиби, гали билан, бирма-бир. |*Отабек*| *Ҳасаналига ўтган гапларни бирин-бирин айтиб бергиси.. келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..Офтоб ойим бирин-бирин кузатувчи хотинлар билан кўришиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сўнгра бирин-бирин сўзлаб берди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Азон билан туриб ойга қарадим, Ўтганлардан бирин-бирин сўрадим.* «Қўшиқлар».

БИРИНЖ 1 |*ф.* برنج — бронза; сариқ мис| *эск. айн.* **бронза.** *[Ҳайкални] ..атайин қолип ясатиб, атай биринждан қуйганидан кейин.. изидан бирор илтимоси бўлмоғи ҳам тайинда, ахир.* М.М.Дўст, Лолазор.

БИРИНЖ II [ф. برنج — гуруч] *айн.* **гуруч**. *Югуриб бозорга борса, Гўшт, биринж олиб келса.* «Бойчечак».

БИРИН-КЕТИН *рвш.* Биринг кетидан бири, кетма-кет, орқама-орқа; навбат билан. *Камбағаллар бирин-кетин пастга тушишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Мажлис тугаб, одамлар идорадан бирин-кетин чиқа бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Элмурод орқасига бурилиб, Латифий билан Араббойнинг бирин-кетин келаётганини кўрди-да, ғазабланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Артиллерия.. душман окопларини, ўт очиш нуқталарини бирин-кетин тор-мор қилмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Олма-ўрик ва шу каби тар мевалар ҳам бирин-кетин пишиб, одамларнинг оғзиларига тегди.* К. Яшин, Ҳамза.

БИРИН-СИРИН *айн.* **бирин-бирин**. *Қизлар бирин-сирин ўринларидан қўзғалишди.* «Ёш куч». *Эрталаб одамлар яна бирин-сирин Отахўжа аканинг ташқарисига йиғилишди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Бутун бошидан кечирганлари бирин-сирин кўз олдидан ўтаверди.* Ойдин, Ҳикоялар.

БИРИНЧ [ф. برنج — гуруч] *айн.* **гуруч**. *Азизим, деб босиб келди Девзира биринч ошини.* «Нурали». *Мани берган ёғ, биринчим билан ота-онанг ош кўрди-ку!* Ҳамза.

БИРИНЧИ 1 *тртб. сон* Тартиб ўрни 1 рақами билан белгиланган, 1 номерли. *Биринчи жилд. Биринчи бет. Биринчи қатор. Навоий кўчасидаги биринчи уй.* ▬ *У биринчи қўшиқни яхши айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Йўлчи биринчи кун бозорни айлана-айлана, кечга қадар уч-тўрт ерга юк орқалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаторда энг олдинги ўринда турган, энг олдингиси, энг аввалгиси. *Биринчи арава тўхтамай ўтиб кетди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Биринчи масала юзасидан Бўтабой акага сўз берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўша куни биринчи сўроқ шу билан тугади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 Бошқаларига нисбатан энг олдинги, бош; тўнғич. *Биринчи фарзанд.*

Биринчи хотин 1) энг олдинда (турган, ўтирган) хотин; 2) *этн. эск.* Кўп хотинли кишининг энг катта хотини, бош хотин. *Бу уйланишдан биринчи хотини ва бошқалар сира хабардор бўлмаслиги ҳам мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Санаб ўтилган, зикр қилинган ёки кўзда тутилган нарсаларнинг олдингиси, аввалгиси. *Ғолиблар учун уч мукофот белгиланди: биринчиси — 10000 сўм, иккинчиси — 5000 сўм, учинчиси — 3000 сўм.* ▬ *Мирзаев.. Латофатхонга иккита хат ёзди. Биринчи хати-ку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисида «қулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

5 Иш-ҳаракатда ҳаммадан олдин қатнашган ёки қатнашадиган, энг аввалги, илк. *Уни энг биринчи мен кўриб қолдим.* ▬ *..жазога лойиқ муштумзўрларни ном-баном айтайлик. Қани, ёзинг, ўртоқ Самандаров! Биринчи ким?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Биринчи бўлиб Энг аввал, ҳаммадан олдин. *Биринчи бўлиб сўзга чиқмоқ.* ▬ *Бу ишда Қурбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусамадқори эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Биринчи бўлиб финишга яқинлашиб келаётган спортчини қўллаб-қувватловчи товушлар эшитилди.* Газетадан. **Биринчи галда** (*ёки* **навбатда**) Энг аввал, аввало, ҳамма(си)дан олдин. *Иш жуда соз бошланди, энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак!* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулнорни қочириш тўғрисида таклиф қилганда, биринчи галда шу мақсад ўйланган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Энг аввал, илк бор пайдо бўлган, юзага келган; ҳаммадан олдин содир бўлган, юз берган; дастлабки. *Биринчи хил муҳаббат — тилда, иккинчи хил муҳаббат дилда бўлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Турғуной биринчи товушни эшитганда, сесканди, сўнггилари эса уни ваҳимага солди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Атроф жимжит. Узоқдан хўрознинг биринчи қичқириғи эшитилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

7 Олдин кўрилмаган, энди илк бор юз берган. *Ота мажлисда биринчи сўзга чиқиши экан.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Танклар жангини Аҳмаджон биринчи кўриши.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кумушбиби ўзига томон келувчи бу даҳшатли хотинни умрида биринчи марта кўриши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нури чидай олмади, биринчи марта аччиғланиб гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 (*-лар қўшимчаси билан*) Олдинги ўринни олган, олдинда борувчи; пешқадам, илғор. *Бу йилги мусобақаларда командамиз биринчи.* ▬ *У биринчилар қаторида фронтга бориш ҳақида ариза ёзди.* Газетадан. *У Мирзачўлга биринчилар қаторида келган эди.* «Гулдаста».

9 Малакаси, маҳорати жиҳатдан энг юқори, устун; энг моҳир. *Шаҳарда биринчи уста.*

10 Ҳаммасидан зарур, энг муҳим, асосий, бош. *Ҳукуматга ёрдам бериш бизнинг биринчи вазифамиз бўлиши керак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фан-техника юят тараққий этган ҳозирги даврда ҳам нон элнинг энг биринчи ҳаётий негизи бўлиб қолмоқда.* Газетадан.

Биринчи даражали Энг олий, энг юқори; энг аҳамиятли маъноларини ифодалайди. *Биринчи даражали диплом ва пул мукофоти билан қайтди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Фикрнинг ана шу йўсинда ифодаланиши учун.. бадиий деталлар ҳам биринчи даражали ўрин тутади.* «ЎТА».

БИРИНЧИДАН *крш. с.* Гапда санаб ўтиладиган нарса, воқеа-ҳодиса ва ш. к. нинг энг асосийсини, энг олдингисини кўрсатади ва «биринчи шуки», «аввали шуки», «аввало» каби маъноларни билдиради. *Биринчидан, халққа нуқул фойдали иш, чунки сиз халқни тўғри йўлга бошлайсиз; иккинчидан, юрт тинчийди, учинчидан, номингиз кўтарилади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ман санга икки оғиз гапирай: биринчидан, пулнинг қадрини бил, лўлининг эшагини суғор, пулини ол.* Ойбек, Танланган асарлар.

БИРИНЧИЛИК Бирор масалада (сифат, хусусият, маҳорат, иш-ҳаракат ва ш. к. жиҳатидан) энг устунлик, юқорилик; биринчи ўринда туриш, илғорлик. *Ҳолбуки, «Четан» бунда ҳам биринчиликни олади.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Европа бўйича узун мўйловлилар орасида биринчиликни олган туркиялик Аюб Тўпчи ўз мўйловини беш миллион лирага сугурта қилди.* Газетадан.

БИРИСИ I: **бириси куни** Эртадан кейин, учинчи куни, индин(ига). *Бириси куни, намози асрда азон айтилган вақтда, сени Қўйдарвоза ёнида кутаман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мирзачўлга араваларимиз бириси кун азонда жўнайди.* Ҳ. Ғулом, Феруза.

БИРИСИ II Иккисидан бири ёки кўп нарсадан бирортаси. *Бирисини бердим ҳайло (ҳув ана) гулима, Бирисини ўзим олдим қўлима.* «Эрали ва Шерали». *Бириси илму ҳаё гулзори, Бириси меҳру вафо гулзори.* М. Солиҳ, Шайбонийнома.

БИРИЧ *шв. айн.* **бронза.** *Узангиси тилла, михи биричдан.* «Интизор». *Алпомишнинг Олпинбий бобосидан қолган, ўн тўрт ботмон биричдан бўлган парли ёйи бор эди.* «Алпомиш».

БИРЙЎЛА, бир йўла Бирданига, ҳаммасини бирдан, барчасини, бутунлай. *..уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирйўла уч қизини тутдай тўкиб кетди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *У [Зулфиқор] хужрага кирибоқ ҳамма гапни бир йўла айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БИРКА [*р.* бирка — белгилар қўйилган тахтача] Молларнинг ва, умуман, нарсанинг рақами (номери), нархи ва ш. к. лар ёзиб қўйилган тахтача; ёрлиқ. *Қарасам, бечора сигирнинг бирка тақилган чап қулоғи ярмидан кесиб ташланибди.* «Муштум».

БИРКИТИЛМОҚ Биркитмоқ фл. мажҳ. н. *Дастлабки фаолиятини Расулжонга биркитилган соҳаларни текширишдан бошладилар.* Ж. Абдуллаҳонов, Хонадон. *Бувиражабга биркитилган ўн беш сигирнинг таги доим тоза, охури ем-емишга тўла.* «Ёшлик».

БИРКИТМОҚ *айн.* **бириктирмоқ 3.** *У [раис] бизни тўртинчи бригадага биркитмоқчи. Мен кўнмадим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Тил биркитмоқ Келишиб олмоқ, гапни бир жойга қўймоқ. *-Биламан, — деди хотин қошларини чимириб, — ҳамманглар бир одамсизлар. Тил биркитиб қўйгансизлар.* С. Аҳмад, Уфқ.

БИРЛА *эск.* **1** *кт. айн.* **билан**. *Садоқат бирла ўзбек шуҳратини ёймоқда оламга.* «Гулдаста». *Қўшинларинг бўлди ер бирла яксон.* Ҳ. Олимжон. *Феруз бирла бир хонада ўтириб гурунг этмакка, бир қозонда пишган овқатни емакка ор қилганими бу?* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *кам қўлл. айн.* **бирга.**

БИРЛАМЧИ 1 *с.т.* Биринчи. *Уни севгани билан қовуштирамиз. Бирламчи шартим шу!* К. Яшин, Ҳамза.

2 Бирон ҳодиса жараёнида биринчи ўрин тутган; асосий, биринчи. *Материя бирлам-*

чидир (физ.). ▬ *От туркумига оид сўзларда лексема бирламчи нутқий негиз ҳолатида бўлади.* «ЎТА». *Бирламчи космик нурлар ер атмосфераси орқали ўтаётганида, ўз энергиясини жуда тез сарфлайди.* Газетадан.

Бирламчи жинсий белгилар Эркак билан аёл кишини, шунингдек, эркак ва урғочи ҳайвонни бир-биридан ажратиб турадиган асосий белгилар, хусусиятлар. **Бирламчи ўрама** *физ.* Электр машина ёки трансформаторларнинг бошланғич ток ўтадиган ва магнит майдони ҳосил қиладиган ўрамаси.

БИРЛАН *эск. кт. айн.* **билан.** *Халқинг бирлан баҳодирсан, яна сен бебаҳодирсан.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. *Бу нобакор айтсун, нечун мурдашўйлар бирлан қўл олиб кўришур?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мушк бирлан райҳон файз бериб уйга, Аламнок кўнгилни солар минг кўйга.* Б. Бойқобилов, Садоқат.

БИРЛАШГАН 1 Бирлашмоқ фл. сфдш. Ўзаро жипслашган, ўзаро келишишган, дўстлашган. *Бирлашган — ўзар, бирлашмаган — тўзар.* Мақол.

2 Бир турдаги нарсалар ёки тенг ҳуқуқли кишилардан, ташкилотлардан, давлатлардан ва ш. к. дан ташкил топган; муштарак. *Бирлашган хўжалик. Бирлашган касаба уюшмалари қўмитаси. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти.*

БИРЛАШМА Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзда тутиб уюшиш натижасида вужудга келган ташкилот, уюшма. *Сиёсий бирлашмалар.* ▬ *Бирлашма ташаббуси билан яқинда бир яхши ҳаракат бошланди.* Газетадан. *Бирлашма уч қаватли янги бинода эди.* А. Мухтор, Асарлар.

БИРЛАШМОҚ 1 Ўзаро туташмоқ, уланмоқ; қовушмоқ. *Ниҳоят, уларнинг лаблари беихтиёр бирлашди, қонларида, томирларида баҳор қуёши эригандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ақл ва бахт бирлашса, инсоннинг ҳаётий йўли равон бўлади.* Газетадан. *Тоғ ўнгирларидан оқиб чиқаётган Еттикечув, Ўринлисой, Кўксувлар бирлашиб, Заминсой ҳосил бўлди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Маълум асосда ёки маълум мақсадларни кўзлаб, бирга қўшилмоқ, уюшмоқ. *Бўрини кўрса, овул ити бирлашар.* Мақол. ▬ *-Ахир барча темурийлар бирлашиб, иттифоқ тузсалар бўлмасми? — деди Нигор хоним куюниб.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИРЛАШТИРМОҚ Бирлашмоқ фл. орт. н. *Камқувват корхоналарни бирлаштирмоқ.* ▬ *Бизларни мактаб бирлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зулм хўрланганларни бирлаштиради.* «Қанотли сўзлар».

БИРЛИК 1 Бир ёқадан бош чиқариб бирлашганлик; ҳамжиҳатлик, якдиллик. *Куч — бирликда. Бирлик бор — тириклик бор.* Мақол. *Ҳикмат — бирликда.* Мақол.

2 Бир бутунлик; умумийлик, муштараклик. *Ойимхон билан уни [Элмуродни] самимият, очиқлик, ният-тилак бирлиги маҳкам боғлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инсонни кучли қиладиган, уни безайдиган нарса — мақсади, тўғрироғи, мақсадлар бирлиги!* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Бола тарбиясида мактаб билан оила ўртасида мақсад бирлиги бўлиши лозим.* Газетадан.

3 Санаш, ўлчаш, ҳисоблаш, қиёс қилиш учун мезон сифатида қабул қилинган катталик. *Ўлчов бирликлари.* ▬ *Электр сиғимининг бирликлари.* «Физика курси». *Биз ёруғлик кучини ёки товуш кучини ўлчаймиз, лекин ҳид кучини ўлчайдиган бирлик йўқ.* Газетадан. *Геокимё текширадиган асосий бирлик — кимёвий элемент ва унинг атомидир.* А. Е. Ферсман, Қизиқарли геохимия.

4 *тлш.* Тил сатҳларининг лисоний категориялари. *Тил бирлиги. Луғавий бирлик. Фразеологик бирлик. Нутқий бирликлар.* ▬ *Нутқ бирлиги бўлган сўз, негиз, сўзнинг маъноли қисмлари ўзгармайдиган турғун ҳодиса эмас.* «ЎТА». *Фразеологик бирлик шоир томонидан шеърнинг ритм, банд, вазн, қофия каби воситалари талабларига бўйсундирилган ҳолда ишлатилади.* «ЎТА».

Бирлик категорияси Шахс ёки предметнинг битталигини билдирувчи грамматик шакл.

БИРЛИКДА *айн.* **биргаликда 2.** *Бирликда иш олиб бормоқ.* ▬ *Кўриб ҳар ким деди бирликдаги қувватга салламно.* Ҳабибий. *Шу билан бирликда, Ҳасанали ҳам Отабеклар билан.. қўшилиб қамалган бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРМА-БИР *рвш.* **1** Тартиби, гали билан, бирин-бирин, бирин-кетин, кетма-кет. *Гиштларни бирма-бир олишган эди, олтин тўла хумнинг оғзи кўринди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Манзура опа ҳар бир синфга кириб, болаларнинг тозалиги борми, кундалиги борми — бирма-бир текшириб*

чиқдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Сафаров уларни кузатиб қайтди ва аризаларни бирма-бир кўздан кечирди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Бирор воқеа-ҳодисанинг бутун тафсилоти билан, битта-битта, битталаб. *Элмурод.. бўлиб ўтган суҳбатни бирма-бир гапириб бермоқчи бўлиб ўйланиб, қоғозга ёзди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ҳар бирини алоҳида-алоҳида, якка-якка, битта-биттадан, битталаб. *Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақириб суҳбатлашишга ва уларнинг қаерда, қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ахир қирқ-эллик хонадоннинг молини бирма-бир уйга элтиб бериш осонми?* Ойдин, Ҳикоялар.

БИРМУНЧА *рвш.* **1** Бир қанча, анчагина. *Бирмунча вақт. ▬ Элмурод шу кўйи яна бирмунча юргач тўхтади-да, ўйл четидаги бир тошга ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Абдужалил бой тегирмонга яна бирмунча вақт айланишади.*А. Қодирий, Обид кетмон. *Ёз ойлари эди. Ҳаво бирмунча салқин.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 Бир қадар; маълум даражада. *Беморнинг аҳволи бирмунча яхшиланди.* «Шарқ юлдузи». *Элмурод қизга яқинлашар.. ва унинг олдида бирмунча хижолат чекиб, кўпинча гап тополмай, қизарар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Публицистикада конфликт бирмунча ўзига хос шаклда акс этади.* Газетадан.

БИРНЕЧА (*тўғриси* **бир неча**) *қ.* **неча**. *Яна бирнеча дақиқалардан кейин Анвар садаф пардалари ярақлаб турган яп-янги тор кўтариб кирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БИРНИМА (*тўғриси* **бир нима**) *қ.* **нима**. *У ҳақда, ўзим ҳақимда бирнима айтсангиз..* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бирнимали бўлиб қолмоқ Бирор нарсага эга бўлмоқ. *У шу ҳаракати билан «вақти келганда бирнимали бўлиб қолмаймизми» демоқчи эди.* Газетадан.

БИРОВ I *снқ. сон* Бир, битта. *Икковга биров ботолмас, Отлиққа яёв етолмас.* Мақол. *Бировни кўриб фикр қил, Бировни кўриб шукр қил.* Мақол.

БИРОВ II *гум. олм.* **1** Кимлиги номаълум, қандайдир бир номаълум киши, кимдир, аллаким. *Бирни биров беради, Кўпни — меҳнат.* «Қанотли сўзлар». *Биров билганини мақтар, биров — кўрганини.* Мақол. ▬ *-Қалайсан, ука? — биров келиб турибди Йўлчини.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биров борким, бору — бор бўлса ҳам йўқ, Биров борким, йўғу — йўқ бўлса ҳам тўқ.* Ҳабибий.

2 Бошқа бир киши; ўзга, бегона. *Болахонада иккаламиз турганимизни тағин биров кўриб қолмасин.* К. Яшин, Ҳамза. *Энди уни [Умидни] кўриши ҳам, у ҳақида ўйлаши ҳам мумкин эмас, У энди бировнинг бахти.* Мирмуҳсин, Умид. *Бировнинг кўнглига зўрлик билан эгалик қилиб бўлмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Баъзи бировлар Баъзи бир кишилар, ўзгалар. *Баъзи бировлар ушлашиб қўлини, Тополмай овора бўларлар йўлини.* «Қўшиқлар». **Бировлар** Уришиб, аразлашиб қолган кимсанинг номини тилга олиш хоҳланмаганида, унинг номи ўрнида ишлатиладиган сўз. *Аммо [Отабекда] «бировлар» тўғрисида, нима бўлганда ҳам, бир гап эшитмак ҳаваси туғилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИРОДАР [*ф.* برادر — ака, ука] **1** Ака ёки ука; оға ёки ини. *Бойсунқур мирзо ўз қобилияти, ўткир зеҳни, ишбилармонлиги билан биродарларидан ажралиб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Фаолияти, қарашлари, муносабатига кўра ўзаро яқин шахс; ҳамдам, дўст. *Тангри биродарларига қовоғини солиб қаровчи кишиларни ёқтирмайди.* «Ҳадис». *Мурибдек кишини биродар, оға тутиниб, Авазнинг ёруғ кунлари зиёда бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Минг ташаккур, минг раҳмат, ёнимизга кириб, деҳқончиликка ўргатган ўзбек биродарларимизга.* «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Ўртоқ, оғайни (мурожаатда). *Сиз қутлуғ кунларда етиб келдингиз, азиз биродарлар!* А. Мухтор, Дўстлигимиз барқ урсин. *Биродар, Азизхон деган полвон болани қайдан топсам бўлади?* С. Аҳмад, Уфқ. *-Қаёққа, биродар? — деди шопмўйлов таксичи, машинанинг қия деразачасидан мўралаб.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Биродари азиз Азиз дўстим, оғайним. *Биродари азиз, сиз менинг бу сўзларимдан хафа бўла кўрманг.iз..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Биродар (эркаклар исми).

БИРОДАРЗОДА [*ф.* برادرزاده — жиян; ака ёки уканинг фарзанди] Ука ёки аканинг ўғли, қизи; амакивачча.

БИРОДАРКУШЛИК [биродар + *ф.* کش — ўлдирувчи] Ака-укаларнинг, ўзаро яқин,

қариндош кишиларнинг бир-бирини қириши; улар ўртасидаги ўзаро қирғин-барот. *Сизнингча, бу биродаркушликнинг илдизлари қаерда, уларни қандай қилиб йўқотиш мумкин?* «Ёшлик». *Мен яқин ўтмишда юз берган биродаркушлик васвасаси қачондир бизга сабоқ бўлишига.. умид боғлаб сукут сақлардим.* Газетадан.

БИРОДАРЛАРЧА *айн.* **биродарона.** *Биродарларча ёрдам бермоқ. Биродарларча муносабат. Биродарларча ғамхўрлик.*

БИРОДАРЛАШМОҚ Ака-укалардек, оға-инилардек бўлиб кетмоқ; иноқлашмоқ, дўстлашмоқ. *Биродарлашган шаҳарлар.* ▬ *Тошкент — биродарлашган шаҳарлар жаҳон федерациясининг аъзосидир.* Газетадан.

БИРОДАРЛИК 1 Ака-укалик, оға-инилик.

2 Ака-укалардек, оға-инилардек дўстона муносабат; иноқлик, дўстлик. *Биродарлик — баробарлик.* Мақол. ▬ *Дўстлик, қардошлик, биродарлик биз етиб келган порлоқ манзиллар, юксак довонларнинг тамал тоши бўлиб қолади.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

БИРОДАРОНА [*ф.* برادرانه — акаларча, укаларча] *рвш.* Ака-укалардек, оға-инилардек; яқин, қадрдон кишилардек; дўстона. *Биродарона ёрдам кўрсатмоқ. Биродарона салом. Биродарона муносабатлар.*

БИРОЗ *(тўғриси* **бир оз***) қ.* **оз 2.** *Қўлидаги қаламни ўйнаб, бироз жим қолди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Чол қаддини бироз тиклаб, оғзи билан чуқур нафас олди.* «Ёшлик». *Зовур ёқалаб бироз юргач, дала шийпони рўпарасидан чиқдик.* «Ёшлик».

БИРОН(ТА) *айн.* **бирорта.** *Қимирлаётган бирон жонзот кўринмайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аҳмедов унинг сўзини бирон марта ҳам бўлмасдан, тек ўтириб тинглади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БИРОН-БИР *айн.* **бирорта.** *Кексаларнинг айтишича, бундай пайтларда бирон-бир тепаликнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафасини эшитармишсиз.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Нусратбек лойқаланган хотиралари гирдобида ўралашиб, бирон-бир бахтли кунини эслолмади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БИРОНҒОР *тар. ҳарб.* Қўшиннинг ўнг қаноти, ўнг фланг. *Ҳусайн Бойқаро.. бу ерда қўшин тартибини кузатиб турди. Бironғорга амир Бадриддинни сардор қилди.* Ойбек, Навоий. *Узоқда душман қўшини кўзга чалинганда, бironғордан Ислим барлос, Валибек Мирзо Ёдгорнинг жиронғорига зўр сурон билан от солишди.* Ойбек, Навоий.

БИРОР *гум. олм.* Қандайдир бир; кимдир; бирон-бир; маълум, муайян. *Мана энди мирзам оталик қилиб, ўрдадан бирор иш топиб берсалар, тақсиримга ҳам офтоб тегса ажаб эмас.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бирор чақиримдан сўнг торгина йўлак кўринди.* «Ёшлик». *Бирор одамнинг иши юришишига кўмаклаша ол.* Шукрулло, Сайланма.

БИРОРТА 1 *айн.* **бирор.**

2 Битта, битта-яримта; битта ҳам. *Ҳали ўйноқи кўзларини юммаган ёруғ юлдузларни ҳисобга олмаса, Қорабулоқ қишлоғида бирорта уйғоқ жон қолмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Саройда бирорта тирик жоннинг қораси кўринмайди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ахир, бирорта чуқур-пуқур йўқми, дейман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БИРОТАР Милтиқнинг тури. *Афғон аскарлари.. қийимлари яхши, қўлларида биротар инглиз милтиғи.* "Шарқ юлдузи".

БИРОҚ *зидл. боғл.* Тенг маъно ва вазифали гап бўлаклари ёки гапларни зидлов йўли билан боғлайди ҳамда мазмунан аввалгисига зид фикрнинг бошланишини англатади. *Ҳаво булут бўлди, бироқ ёмғир ёғмади.* ▬ *Чавандозлардан бири маррага яқин қолганда йиқилиб тушди, бироқ унга ҳеч ким парво қилмади.* К. Яшин, Ҳамза.

БИРПАС Қисқа вақт, унча кўп бўлмаган фурсат; бир оз, сал, озгина, андак. *Нусратбек машина ортидан бирпас маъюс тикилиб турди.* С. Нуров, Нарвон. *Мансур тағин бирпас ўйланиб турди-ю, индамай чиқиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бирпасдан кейин Кўп вақт ўтмай, бир оздан кейин. *Бирпасдан кейин эшик қоқилди.* «Гулдаста». *Ўртоғининг гапларидан ҳанг-манг бўлиб қолган Нодир бирпасдан кейин ойисини огоҳлантиргани уйга югурди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БИРПАСДА *рвш.* Қисқа вақт ичида, тезлик билан, бир нафасда, сал вақт ичида; дарров, тезда. *Одам бўлмоқ секин-аста, Ҳайвон бўлмоқ бирпасда.* Мақол. ▬ *Йўлчи улар билан.. бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. - *Ўзим сизни бирпасда тузатиб юбораман, — деди у жилмайиб.* «Гулдаста».

БИРПАСЛИК Кўп чўзилмаган, унча кўп бўлмаган. *Бирпаслик ҳузур деб, қадрингни кетказма.* ▬ *Бирпаслик ёнғинарчиликдан сўнг осмоннинг туси тозаланди.* «Ёшлик».

БИРРАВ, бирров Қисқа вақт ичида, бир зум; бир бор. *Одамлар эрталаб ишга кетиш олдидан марҳумнинг қариндошларидан бирров кўнгил сўраб чиқайлик, деб йиғилишди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Бир ҳафта олдин кенжатойи Ўлмас бирров келиб кетганди.* «Муштум». *..бирров бориб, болаларни тинчитиб келмасам бўлмайди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

БИРСЎЗЛИ (*тўғриси* **бир сўзли**) Гапида, берган ваъдасида қатъий турувчи, қатъиятли. *У бирсўзли, зуғумли, жаҳлдор бўлиб кетди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

БИРТАГИНА *шв. айн.* **битта, биттагина.** *Энди биртагина ўғил бўлса, мана ўзини тўй қилганимга ўн-ўн беш йил бўлиб қолди.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БИРТАЛАЙ (*тўғриси* **бир талай**) *қ.* **талай**. *Менинг ҳам бирталай умрим бевалиқда ўтди.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. *Дарё сувидан тўпланган кўлмаклар бирталай жойни қоплаб ётибди.* Газетадан.

БИРУ БОР *дин.* Яккаю ягона, ёлғиз (Аллоҳнинг сифатларидан бири). *Қаерга борсанг ҳам, биру бор сени ўз паноҳида асрасин.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИРХИЛ (*тўғриси* **бир хил**) I Аллақанечук, аллақандай. *Тамаранинг кўнгли бирхил бўлиб кетди, беихтиёр аёл томонга қараб юрди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бирхил бўлиб кетяпман, ойи...* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БИРХИЛ II *айн* **ўхшаш; баравар, тенг.** *Хўжайинлардан ҳеч бирига сир бермай, уларга бирхил сўзла..* Ойбек, Танланган асарлар. *Юрагингиз ҳам, томир уришларингиз ҳам, бор вужудингиз ўн саккиз яшар қизники билан бирхил.* С. Аҳмад, Юлдуз.

БИРХИЛЛАШТИРИШ Бирор нарсани (алифбо, имло, термин ва ш.к.) бир хил нормага, умумий бир шаклга келтириш, унификация. *Терминологияни бирхиллаштириш.*

БИРҚАДАР (*тўғриси* **бир қадар**) *қ.* **қадар.**

БИРҚАНЧА (*тўғриси* **бир қанча**) *қ.* **қанча.**

БИРҚАТОР (*тўғриси* **бир қатор**) *қ.* **қатор.**

БИРҚОЗОН *зоол.* Куракоёқли қушлар туркумига мансуб бир хил йирик қуш; сақоқуш. *Қайиқ «яланглик»ларга чиққанда, бирқозонларнинг оқ булутдай катта галаси эринчоқлик билан осмонга кўтарилади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БИРҚУЛОҚ Экин чиқарган биринчи барг. *Бодринг эккан эдим, бирқулоқ бўлиб қолди.*

БИРҚУР, бир қур Бир бор, бир марта, бир карра. *..лойқанинг йўлини бир қур тозалаб чиқдим.* П. Қодиров, Эрк. *Тевараккa бирқур синчков назар ташлаб чиқди-да, писта шохчаларини синдириб, хуржунга тиқа бошлади.* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

БИРҲАД *мат.* Ҳар бири бирор мусбат даража билан олинган сонлар ёки ҳарфларнинг иккитаси ёки бир нечтасининг кўпайтмасидан иборат бутун алгебраик ифода.

БИСЁР [*ф.* بسیار – кўп сонли, кўп; жуда, ниҳоятда] *рвш. эск. кт.* **1** Катта миқдорда; жуда кўп, чексиз, чегараси йўқ. *Яхшиликни бисёр қил, зарра ёмонликни ҳам бировга раво кўрма.* Газетадан. *Кўп эрур бисёр душман Бўлса у бир дона ҳам.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Ҳа, қушгинам, ҳали заминда макр бисёр, зулумот бисёр..* Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари.

2 Юқори даражада; ғоят даражада, жуда; бениҳоя. *Тўй бисёр шукуҳлик эрди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Аммо маърузангиз бисёр фосиҳ ёзилган эркан, ўқуб ҳузурлар қилдим.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

БИСКВИТ [*фр.* biscuit – қотирилган нон] Ун, крахмал, тухум, қанд, ёғ, сут, қаймоқ ва ш.к. кўпиртирилган масаллиқдан тайёрланадиган печенье ёки нон. *Бисквит хамирдан пиширилган нонлар ҳамма нонлар орасида энг сўлими, юмшоғи ва энг енгили ҳисобланади.* Д. Сиддиқов, Лаззатли таомлар.

БИСМИЛЛО(Ҳ) [*а.* بسم الله – Аллоҳ исми билан] **1** Қуръон сураларининг ва умуман эски китоб, ҳужжат, хат ва ш. к. нинг «Аллоҳнинг номи билан» маъносидаги бошланиш ибораси («бисмиллоҳи раҳмонир раҳийм») таркибидаги сўз. [*Асад қори:*] *Бошидан ўқиётибман, тақсир.* – *Қози Асад қорига жаҳл билан ўқрайди: -Бисмиллоси қани?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Уни шайтон, ҳа-ҳа, заводдаги мастеровойлар билан бисмиллоси йўқ китоблар айнитди!* К. Яшин, Ҳамза. *Бисмилло, деб Авазхон Шивирлади Фиротга.* «Нурали».

2 *с.т.* Бирор ишга киришишда, хусусан овқат ейишни бошлашда айтиладиган сўз.

Мирзакаримбойнинг хотини, ҳарсиллаб-гурсиллаб, нарвончанинг ҳар поғонасига қадам қўйганда, «бисмилло»ни такрорлаб, аравага ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар. *Оғзидаги носини тупуриб, «бисмилло» деганича, шимининг почасини шимариб, кетмон билан ўрага тушди.* С. Аҳмад, Сайланма.

3 *кўчма с.т.* Бирор ишнинг аввали, бошланиши, муқаддимаси, дебочаси. |*Мирзараим Мастурага:*| *Пул ҳали сомон.. бўлиб қолади. Бу ҳали бисмиллоси-да.* Ҳамза. Ялла чилар иши. *Бу гал зиёфатнинг бисмиллоси сарёғ паловдан бошланяпти.* «Шарқ юлдузи». *Уни [шеъримни] ранжитмаслик учун.. ушбу китобимнинг бисмиллосини ҳам шеър билан бошладим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Олишда — бисмилло(ҳ), беришда — астағфурулло Қарз олишни яхши кўрадиган, аммо қайтаришни ёмон кўрадиган одамга нисбатан ишлатилади.

БИСОТ |*а.* بساط — гилам| **1** Шахснинг, кўпинча хотинларнинг ўзига тегишли бўлган, тўплаб қўйган моли, мол-дунёси. *Мастонбиби сандиқдан бисотидаги мовут мурсагини олиб кийди.* С. Аҳмад, Қалрдон далалар. *Оналар Кумушнинг бу ҳайқириғини уялганга йўйдилар-да, уйга кириб, бисот кавлашга, тўй ҳозирлигини кўришга машғул бўлдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тайёрланар Баҳри сафарга, Сандиғини очиб, бисотин Тита бошлар барин бирма-бир.* Ҳ. Олимжон.

2 Кишига, оила хўжалигига қарашли мол-дунё, бойлик. *Ўтган замонда бир фақир эру хотин бор экан. Уларнинг бисотида фақатгина битта эчкиси бор экан.* «Эртаклар». *Ҳосила йиққан бисотини сарфлаб, анча тузук тўй қилди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Мастура хола бисотидаги зоғораларни олиб чиқиб, ўртага қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *кўчма с.т.* Кимсада бор бўлган ҳар қандай нарса; маданий, маънавий бойлик. *Эзгин-эзгин куйласин энди Бисотдаги энг нозик торлар.* «Шарқ юлдузи». *Мулла Қутбиддин бисотида бор энг нодир китобларини бирма-бир олиб, чангларини артиб, Бобурга кўрсата бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бугун шоирлар ҳам ўз бисотидан Энг яхши байтларни излаб турибди.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Нурбек бисотидаги бор сўз билан уни [Ширинни] авради.* «Ёшлик».

4 Бирор хона ёки жойдаги мавжуд нарсалар. *Бу шинам, кўркам хона ўзининг бисоти ва безаклари билан кирган одамни дарров қамраб оларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У ер [меҳмонхона] бой бисотлари, чиройли безаклари, юмшоқ тўшак ва пар ёстиқлари билан кўзларга ором берар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 *кўчма* Табиатнинг борлиғи, бойликлари, эҳсони. *Баҳор бутун топган-тутганини, бутун безак ва бисотини ёйиб юборган.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бисотида ҳур эл учун сақлаган не бор бўлса, қилди аён Мирзачўл.* Ҳабибий. *Ҳар недан гўзалроқдир балки чўл кечалари, Уфқлар кафтдек равон, кўк сочган бор бисотин.* А. Орипов.

БИСОТ-БАҒАЛ |бисот + *ф.* بغل — қўлтиқ; қучоқ, оғуш| Барча бор нарсалар, бор-йўқ бойлик. *Эртами-индин Дилдор албатта кетади. Бисот-бағални шипириб, уйни шип-шийдон қилиб кетади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БИСОТЛИ Бирор-бир моддий нарсага, бойликка эга бўлган, бисоти бор. *Қариндошларинг Машҳадда нима иш қилади? Агар улар давлатманд, бисотли кишилар бўлмаса, бу юртларда қаттиқ қийналасан.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БИССЕКТРИСА |би.. + *лот.* secare — кесиш, кесувчи| *мат.* Бирор бурчак учидан чиқувчи ва уни тенг иккига бўлувчи тўғри чизиқ. *..мана бизнинг мактабимиз, биз бу ерда бисскетриса ва келишик қўшимчалари ҳақида маълумот оламиз.* Газетадан. *Учбурчакнинг ички бурчагидан шу бурчак қаршисида ётган томон билан кесишиш нуқтасигача тушган кесма учбурчакнинг биссектрисаси дейилади.* «Геометрия» дарслиги.

БИСТАР |*ф.* بستر — кўрпа-тўшак, кўрпача| *эск.* Тўшак, кўрпача; бошпана. *Қўйлар бўшатган бу ер тутқунлар учун иссиққина бир макон, тиканлари бўлса ҳам, юмшоққина бир «бистар» эди.* С. Айний, Қуллар. *Онам бечорани ғам бистарига зор ташлатманг!* Ҳамза.

БИТ Одам ёки ҳайвон танасида улар қонини сўриб яшовчи паразит ҳашарот. *Билмаганга бит ўлдириш ҳам қийин.* Мақол. *Боланинг эркаси — битнинг сиркаси.* Мақол. ▬ *Битнинг бир жуфт оддий кўзи бор, кўпчилигида кўз ривожланмаган.* «ЎзМЭ».

Бити тўкилди *с.т.* Роса тўйиб, мириқиб, қилар ишни қилиб олди; маза қилди.

Йигитлар алламаҳалгача бир-бирларига қор отишиб, узуқ-юлуқ ялла айтиб, тоза битларини тўкишди. «Ўзбекистон қўриқлари». **Иту бит; Ит ҳам, бит ҳам; Ит бўлса ҳам, бит бўлса ҳам** Ким бўлишидан қатъи назар, каттами-кичикми, бари бир. *Ит бўлса ҳам, бит бўлса ҳам, айтганим бўлсин.* ▬ *Йўлбарсли тоғларда аниқдир сарҳад, Ит ҳам, бит ҳам мулкин талаб кетишмас.* А. Суюн, Олис тонглар.

БИТБИЛДИҚ *тақл. с.* **1** Бедананинг сайрашига тақлид. *-Битбилдиқ, битбилдиқ! — бедана аллақандай эҳтирос билан сайрар эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Онда-сонда якка беданаларнинг битбилдиғи эшитилиб қолади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Лақаб вазифасида келади. *У [Мулламамат] бу кавушни Муса битбилдиқ аллақаёққа сафарга кетадиган куни домлага тортиқ қилиб кетганлигини аниқ билар эди.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

Бедананинг уйи йўқ, қайга борса — битбилдиқ Турар жойининг таъмини йўқ, дарбадар, аммо беғам, хушчақчақ одам ҳақида. *-Бедананинг уйи йўқ, қайга борса битбилдиқ — деди Мавлон.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

БИТБОЗЛИК *фолк. кам қўлл.* Битларини боқиш, битларини ўлдириш. *[Мастон кампир] Бир куни томининг орқасига чиқиб, офтоб рўйига қараб, битбозлик қилиб ўтирса, Гўрўғлибек оҳиста-оҳиста ўтиб кетиб бораётир.* Э. Жуманбулбул, Хушкелди.

БИТИК I *эск. кт.* **1** *айн.* **ёзув**. *Аҳмад Ҳусайн қинғир паст девор қаршисида тўхтади, унда беўхшовгина йирик ўйма битикларни ўқиди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кўргазмага қўйилган тош битиклар кўринмас эди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш. *Шоҳизинда тошларининг битигини Уқолмасдан қайғу чеккан болалигим.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

2 Хат, мактуб, асар. *-«Насойимул-муҳаббат!» — Бобурнинг кўзлари чақнаб кетди. — Мир Алишернинг битиклари-ку!* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *-Ҳой чироғим, — деди у [почтальон], — сенга битик бордай эди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

БИТИК II *шв.* Эт битиб, тузалиб кетган ёки бирикиб бекилиб қолган; битов.

Кўзи битик 1) кўзи очилмаган ҳолда туғилган (баъзи ҳайвонларнинг янги туғилган боласи ҳақида); 2) эт битиб, очилмайдиган бўлиб қолган. *Кўзи битик яра.*

БИТИКЛИК Ёзилган, ёзиб қўйилган, ёзиғлик. *Онам отам исмини балки миллионлаб марта такрорлагандир. Сўнгги сўзларини, битиклик хатини саноқсиз кўзга сургандир.* А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

БИТИКЧИ *тар.* Ўрта асрларда хон ва маҳаллий ҳокимларнинг барча ёзув ишларини олиб борувчи; котиб. *Сарой битикчиси — белбоғига қаламдон қистирган, кўк салла ўраган йигит Чингизхоннинг форс тилида ёздирган ёрлиғини ўқиб эшиттирди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Битикчи Хожа Исмоил пастроқда чордана қуриб, чап тиззасидаги жузвдон устига қўйилган қоғозга қооннинг фармойишини ёзар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БИТИЛМОҚ 1 Битмоқ 1 фл. мажҳ. н. *Қайноқ қалб сўзлари битилган мармар лавҳа ғарибгина қабр тепасида қолди.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

2 *кўчма дин.* Аллоҳ томонидан ёзилган, буюрилган. *Рашиднинг қисматига ота юртига бориб яшаш битилган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *..азалдан тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биридан қочсанг, бошқасига тутиласан. Ундан кўра қочмаймиз! Тавакқал. Пешонага битилгани бўлур!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

БИТИМ 1 Ўзаро келишув, тўхтам, қарор. *Тўй тантанасини кечқурун куёвникида ўтказишга битим қилинган бўлса-да, қизникида ҳам қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар лиммо-лим эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Мулла Муҳсин ўз маслакига, яъни фатвосига тескари бўлган бу битимга қарши чурқ этиб оғиз очмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *ҳуқ.* Тарафлар томонидан расмий равишда тузилувчи, қабул қилинувчи аҳднома, шартнома, контракт. *Битим тузмоқ. Битимга келмоқ.* ▬ *Жунайд Хива хони билан бўлган битимдан кейин тинч қўймади, кетимиздан одам юборди, қўлига тушсак, ўлдирмоқчи бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тузилган битимга кўра, Абдулатиф Самарқандга юборилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 *ҳуқ.* Фуқаролар ва юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш, ўзгартириш ва бекор қилишга қаратилган ҳаракати. *Меҳнат битими. Бир тарафлама битим.*

БИТИРМОҚ Битмоқ I фл. орт. н. Якунига, охирига етказмоқ, тугалламоқ. *Зайнаб сўзини битира олмади, четга қараб, кўз ёшини тўкди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ашулани битириб, дуторни четга суяб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзимизнинг мирзатераклар мўрт чиқиб қолди. Мўйловдор шаҳар қўнғизи уни еб битирди.* Газетадан. *Биласизми, Мансур ака, мактабни битириб, институтга бормоқчиман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тўққизинчини битирганимда, онам қишлоққа келиб, ўз отамнинг васиятини айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Қулоқни битирмоқ 1) қулоқни кар, батанг қилмоқ. *Янгроқ арра товуши, болға, босқонларнинг гуп-гупи қулоқни битиради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) гапираверіб чарчатмоқ, жонга тегмоқ.

БИТИРУВЧИ Бирор иш-ҳаракат, фаолиятни, мас. ўқишни тугаллаш арафасида турган. *Битирувчи курс. Институт битирувчилари.* ▬ *Мудир докладининг охирида битирувчиларни номма-ном чақириб, «гувоҳнома» тақдим қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ярим соатдан кейин.. битирувчилар билан ўқитувчилар учун зиёфат бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Биринчи қор битирувчиларнинг йўлига пойандоз бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БИТИШМОҚ I **1** Ўзаро бир фикрга, тўхтамга, қарорга келмоқ; сўзни бир жойга қўймоқ; келишмоқ. *Қуда бўлиш тўғрисида Содиқа хола Шаҳри хола билан аллақачон енг ичида битишиб қўйган эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Шундан сўнг бир-бирлари билан битишдилар, икки ёр бир бутун бўлиб иш кўришга ваъдалашдилар.* У. Исмоилов, Сайланма.

2 Сулҳга, муросага келмоқ, ярашмоқ. *Тағин ким билади, ўртага нозик одамлар тушса, у кўз ёш қилиб, тавбасига таянса, битишиб кетадими.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

3 *тлш.* Мослашмай, бошқарилмай боғланмоқ (сўз бирикмалари ҳақида).

БИТИШМОҚ II **Битмоқ** III фл. бирг. н.

БИТИШУВ 1 Битишмоқ I фл. ҳар. н. *Ўзаро битишув.*

2 *тлш.* Мослашмай, бошқарилмай боғланиш (сўз бирикмалари ҳақида). *Бир сўзнинг иккинчиси билан мослашмай, бошқарилмай боғланиши битишув деб аталади.* «Ўзбек тили грамматикаси».

БИТКЎЗ, бит кўз 1 Қисиқ, чўзиқ кўз. *Милиционернинг бит кўзи сариқ, лаби олдинга бўртиб чиққан эди.* «Ёшлик». *[Одилнинг] Бит кўзлари тағинам қисилди, пешонасидан ажин ўрмалаб ўтди.* «Муштум».

2 Шундай кўзли одам. [*Аломат:*] *Ҳў, биткўз, қани, чиқ бу ердан.* «Ёшлик». *Бир кун ичида талай маълумотлар тўплаган бу биткўз ўзининг аниқ жавоблари билан ҳокимни қониқтирди.* М. Осим, Ўтрор.

БИТЛАМОҚ Бит босиб, битлиқи бўлиб кетмоқ. *Боши битлаб кетибди.*

БИТЛИҚИ Ҳамма ёғини бит босиб кетган, бити кўп.

БИТМА *эск.* Қўлда ёзилган, қўлёзма. *Битма китоб.*

БИТМАС 1 Битмоқ I фл. сфдш. *Кетар бахтингнинг қораси, Битмас кўнглингнинг яраси.* «Кунтуғмиш».

2 Ҳеч тугамайдиган, чеки йўқ. *Ер-сув — битмас кон.* Мақол.

БИТМАС-ТУГАНМАС 1 Охир-поёни йўқ, узундан-узоқ. *Битмас-туганмас йўл.* ▬ *Бир тутам қиш куни Гулнор учун битмас-туганмас узоқ кўринди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳеч тугамайдиган, тугатиб бўлмайдиган, беҳисоб кўп. *Битмас-туганмас бойлик.* ▬ *Унинг бу қарашида битмас-туганмас ҳурмат ва эҳтиром, севги ва меҳрибонлик сезилиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *У битмас-туганмас муҳаббат, севинч, садоқат кони бўлиб кўринади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БИТМОҚ I **1** Сўнгига, охирига, ниҳоясига етмоқ, тамом бўлмоқ, тугамоқ; тўхтамоқ. *Гап битди. Тилак билан битмаган билим билан битар.* Мақол. ▬ *Катта Фарғона канали қирқ беш кунда — 15 сентябрда битди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Иш битди 1) иш тугади, иш тамом бўлди. *Эринчоқнинг иши битмас.* Мақол. *Ўйчининг уйи битгунча, таваккалчининг иши битади.* Мақол; 2) иш, режа, мақсад амалга ошди, мурод ҳосил бўлди. |*Бой ўз-ўзига:*| *Хайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жўнгина битди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Иши битди, эшаги лойдан ўтди** *кест.* Ўз ишини битириб олгандан кейин, хайр-маъзурни насия қилиб кетган ёки аввалги муомаласини ўзгартириб юборган одам ҳақида. *Иш битиб, эшак лойдан ўтгандан кейин зўравонлар*

чиқиб, ерларни талаб оладиган бўлса, бунинг оқибати ёмон бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Куни (ёки умри) битмоқ** Умри тугамоқ; ўлмоқ. *Мен нима қилсам, илм учун, илм йўлида қиламан. Куним битиб ўлсам, ўлигимни ҳам илм йўлига бераман..* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Яхшибоевнинг куни битган, аниқроғи, яна бир кунлик умри қолган.* М.М.Дўст, Лолазор. *Улар одамларни хонавайрон қилаётган уруш эканини, агар уруш битса, ҳамма ёқ яхши бўлиб кетишини сўзлардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тайёр бўлмоқ (қурилаётган, ясалаётган нарса ҳақида). *Қурилиш битди. Кўприк битди.* ▬ *Мана, канал ҳам битай деб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. |*Тилла узук*| *Буюрдим, эрта-индин битиб қолар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ, тугамоқ. *-Уҳ! — тоқатсизланиб куюнди Аҳмад Ҳусайн. — Қачон бу ёвузлар, хоинлар битади?!* Ойбек, Нур қидириб. *Халқ товуши тинимсиз гувуллайди: «Битсин золим подшо!»* Ойбек, Танланган асарлар. *Барча ёмонлик ўшанинг [Мусулмонқулнинг] боши билан бирга кетгандек, қипчоқ оғайнилар ила тотувлашдик, қипчоқнинг эски адоватлари битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Кўмакчи феъл вазифасида келиб, *-(и)б* аффиксли равишдошлар билан биргаликда иш-ҳаракатнинг тўла бажарилиши, тугалланишини билдиради. *Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан қуюқ тутун кўтарилмоқда — қишлоқ батамом ёниб битган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қизим, даданг, энанг ҳасратингда куйиб битди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бечора қиз отага муҳтож. Отасиз эзилиб битмаса яхши эди.* И. Раҳим, Ихлос.

БИТМОҚ II **1** Ўсиб-унмоқ; етишмоқ. *Мана шу юқорига кўтарилган дарёдан Мирзачўл сув ичади, экин битади.* Ойдин, Ширин келди. *Омад келса, дарахтда ҳам нон битар.* «Қанотли сўзлар».

2 Эт униб, бирикиб тузалмоқ, тўлишмоқ ёки бекилмоқ. *Жароҳатларим битиб кетиши билан, ўз қисмимга қайтиб бордим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Сал кунда Аъзамга эт битиб, рангига қон югурди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

Жир битди қ. **жир**. *Энди жир битди-да! Битта кўйлак иккита бўлди!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Иззати битмоқ** Ҳурматини билмаслик, кўрсатилган иззат-ҳурмат қадрига етмаслик. *-Бас! Иззатинг битди, доя бувингга бориб айт! Агар озодлик келтирмасанг, янги сабоққа тушмайсан! — деди [домла].* Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари. **Қулоғи битмоқ** I) қулоғи гаранг бўлмоқ, батангга келмоқ. *Хайр, юмушингиз бўлмаса, мен кетдим, шамолдан қулоғим битди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Лаъли нима қилишини билмай, болалар шовқинидан қулоғи битиб туради.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) эшитавериб чарчамоқ, жонидан тўймоқ. **Қулоғи том битмоқ** Эшитмайдиган, пайқамайдиган бўлиб қолмоқ. *Шу дақиқадан бошлаб, Суярқулнинг қулоқлари том битди. Танаффус бошланишини ҳам ҳаммадан кейин — синфда ғовур-ғувур бошланганда билди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. **Ҳақи битди** Ҳақи қолмади. *Илгариги сўзингиз билан ўзингизнинг ҳақ(қ)ингиз битганлигини била туриб ҳам, яна уялмай-нетмай, виждонсизлар амрини бериб қўясиз-да, уятсизлигингизни яна бир қат орттирасиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БИТМОҚ III *эск.* **1** *айн.* **ёзмоқ**. II. *Юртим, сенга шеър битдим бу кун, Қиёсингни топмадим асло.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Хўжа Абдулла Марворий.. хатни чиройли битарди.* Ойбек, Навоий. *Рўёб Маматова Мирзачўлни ўзлаштириб, ўз жасорати солномасига илк сатрларини битганда, ёшгина қизча эди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 (*ж.к. билан*) Муяссар, эга бўлмоқ; пайдо бўлмоқ. *Мана, худо хоҳласа, бошингга дўппи, оёғингга этик, эгнингга чопон, кўйлак-иштон битади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ақл битмоқ Ақл кирмоқ. *Бу нимаси тағин.. сенга сира ақл битмади. Бўйингни қара, менга етай деб қолди.* Ойдин, Ўзи монанд. **Бошга битган бало** Қутулиш қийин бўлган ташвиш, қуруқ ташвишдан иборат. *Ҳе, бу уруш бошга битган бало бўлди-да. Герман ҳам қурсин.. оқ пошшо ҳам қурсин. Энасининг маҳрини талашармикан!* Ойбек, Танланган асарлар. **Мугуз (*ёки* шох, қанот *ва ш.к.*) битди** Мугуз (шох, қанот ва ш.к.) пайдо бўлди. *Эшакка мугуз битса, жами жониворларни сузиб ўлдирар экан, мушукка қанот битса, ҳеч бир паррандани қўймас экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қай бола мактабда ўқиса аъло, Ўшанга ҳеч толмас зўр қанот битар.* Қ. Муҳаммадий. *Ҳожар опанинг гап оҳангидан ён берганини сезиб, Расул акага*

қанот битди. «Ўзбекистон қўриқлари». **Пешонага битган** (*ёки* **битиб қўйилган**) *эск.* Тақдирда бор, тақдирда белгилаб қўйилган. [*Юсуф:*] *Мана, хотиндан ҳам айрилдик!* — [*Меҳри:*] *Нима қилай, бу ҳам бўлса, пешонага битган бир кўргилик, болам.* О. Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. *Пешонага битган ёлғиз от эди. Уни ҳам ўртага қўяйми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИТОВ I *айн.* **битик II**.

БИТОВ II Аёл жинсий йўлларининг табиий (туғма) ҳолда берк бўлиши ёки битиб қолиши.

БИТТА *дона сон* **1** Бир (саноқда). *Битта, иккита, учта.. Эрнинг сўзи битта.* Мақол. ▬ *Шаҳарда битта докторхона бор.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Мелибойга битта авторучка совға олиб келди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Бир дона; ягона, ёлғиз. *Унақа оғайни мингтадан битта!* А. Қаҳҳор, Оғайнилар. *Мана, сиз битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар эмишсиз.* А. Қаҳҳор, Йиллар. [*Хонзода:*] *Шаҳарда битта десам ёлғончи бўлмайман. Уни чиройи бошига бало бўлди.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Биттаю битта Ягона, ёлғиз. *Сорахоннинг онаси ҳаммага: -Биттаю битта қизимга ичкуёв орзу қилиб юрар эдим, худо ниятимга етказди, — деб юрди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ўзиям гап эшитмаган биттаю битта одам —Гулсум опа бўлди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 «Қандайдир бир», «аллақандай», «кимдир» каби маъноларда ишлатилади. *Касалхонага бориб, ўзи кўрган эшикка кириб кетаётганида, битта хотин қайтарди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. *Ахир, биттаси оппоқ сочи билан менга тегишди-да!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ердан чиқдими, осмондан тушдими, йўлда биттаси пайдо бўлиб қолсами?!* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

4 Бирлик, бирдамлик, якдиллик ҳамда бир хиллик, ўхшашлик маъноларини англатади. *Уларнинг иккови битта одам.* ▬ *Уларнинг башараси, иши бошқа-бошқа бўлса ҳам, юраги битта бўлар экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Иккови битта одам-ку! — деди Суяр, нима гап эканини билмай.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 Феълдан олдин келиб, шу феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг бир марта бажарилишини билдиради. *Ҳали кеккайиб, бозордан қайтади. Болға билан битта уриб абжақ қилсанг, томоша қилсанг.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ер (*ёки* **ҳовли, дала, уй..**) **билан битта бўлмоқ** Ёйилиб, ҳамма ёқни тутиб ётмоқ. *Ҳовли билан битта бўлиб тўкилган довуччалар, барглар ва хас-чўпларни дастаси узун супурги билан супуришга тушди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Дўл уриб, синиб кетган гўзалар дала билан битта бўлиб ётарди.* Л. Тожиева, Тош устидаги гул. *[Дадам] Уй билан битта бўлиб сочилиб ётган нарсаларни яна бир кўздан кечириб чиқдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *У Дилдорнинг орқаси билан битта бўлиб ерга осилиб тушган, қирқ бир кокил қилиб ўрилган узун қўнғир сочларини ҳам узоқдан кўриб, узоқдан завқланиб турибди!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *кўчма* **Ер билан битта қилмоқ** Обрўсини тўкиб, қаттиқ изза қилмоқ. *Мени ер билан битта қилиб кетяпти. Майли, қулоғида бўлсин. Сўнгги пушаймон ўзига душман бўлади.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Кечиккан, ишни чала қолдирганни кўрса, қатағонга олиб, ер билан битта қилиб ташлайди.* С. Нуров, Нарвон.

БИТТА-БИТТА *рвш.* **1** Ҳар бири(ни) алоҳида-алоҳида, якка-якка, бирин-кетин, битталаб, бирма-бир. *Битта-битта тарқалишмоқ. Олмани битта-битта термоқ.* ▬ *У оппоқ кафтини чўзиб, йигитлар билан битта-битта хайрлашди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бўрон ўзини бу жойларнинг эгасидай тутиб, битта-битта тушунтирди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Кейин семиз бармоқларини битта-битта оғзига солиб, сўриб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мана буни қаранг: қовурғасини битта-битта санаса бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Эшонбоев, ўзига эргашган одамларни битта-битта орқада қолдириб, деканатга қараб борар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Дона-дона қилиб, салмоқлаб. *Битта-битта гапирмоқ. Битта-битта ўқимоқ.* ▬ *Қурбон ота икки қўлини белига қўйиб, битта-битта қадам ташлаб борар, унинг кўз олдидан янги қишлоқ манзараси кетмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шошилмай битта-битта айтиб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БИТТА-БИТТАДАН *тақс. сон* Бир донадан, ҳар кимга биттадан. *Қалам ва дафтарларни битта-биттадан бўлишиб олдик.*

БИТТАГИНА Ёлғизгина, биргина. *Ахир кўзимнинг оқу қораси биттагина ўғлим бор, садағанг кетай.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мамадали амакининг ҳар йили бештаолтита туғадиган кучуги бу йил биттагина туғибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

БИТТАДАН *тақс. сон* **1** Бир донадан. *Биттадан бўлиб бермоқ.* ▬ *Баъзи қурилиш ташкилотларининг раҳбарлари.. биттадан юк машинасини эгаллаб олиб, эртадан кечгача уни банд қилишар экан.* «Муштум». *Ҳар бир бола биттадан қаҳрамон топишга келишиб олдик.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 *рвш. взф.* Битта-битта бўлиб. *Биттадан тарқалишмоқ.*

БИТТА-ИККИТА *жуфт сон* Ноаниқ миқдорни ифодалайди; оз-моз, озгина, салгина. *[Эшикни] Сочига битта-иккита оқ оралаган хотин чиқиб очди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *У ерда битта-иккита ёмон одамлар бор эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БИТТАЛАБ *рвш.* Битта-битта, битта-биттадан, бирма-бир. *Бир куни ўрикнинг учига чиқиб, ғўраларни битталаб териб, липпамга қистирдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Элмурод Фотима билан тенглашиб олгач, бир энтикди-да, гўё қалбини жизиллатиб турган оғриқни битталаб олиб ташлаётгандай гапирди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИТТАНГА (*тўғриси* **бир танга**) *с.т.* Йигирма тийинлик танга, бир танга. *[Туробжон:] ..юзта мушак отилса.. биттангадан — юз танга.* А. Қаҳҳор, Анор. *Самоварчи.. камбағал-қашшоқлар билан биттанга, ярим танга устида ғижиллашиб ўтиришни истамас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БИТТА-ЯРИМТА *гум. олм.* Бирорта, бирор. *Балки топилиб қолар, битта-яримта шундай бамаъни.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тағин қашқир оралаб, битта-яримта қўйни елкалаб кетса, эгасидан балога қолмай дедим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Чакалакзорни айланар экан, дам-бадам бирорта қушни ҳуркитиб юборарди. Зора битта-яримтасини ушлаб олсам, деган хомхаёлда буталар орасини диққат билан кузатар.. эди.* «Ёшлик».

БИТУМЛАР [*лот.* bitumen — тоғ смоласи, қатрон] Углерод ва водород бирикмаларидан иборат қаттиқ ёки смоласимон табиий ёки сунъий бириктирувчи моддалар (мас., озокерит, асфальт, нефть, ғудрон). *Ҳамма чуқур томонга ёпиришди, лекин қувурларга ҳамон яқинлашиб бўлмас, битум, изоляция қолдиқлари тутаб ётар эди.* А. Мухтор, Чинор. *Битум ташийдиган гудронатор машинасига кимдир «губернатор» деб ном қўйиб юборибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

БИФИДОБАКТЕРИЯЛАР [*лот.* bifidus — иккига бўлинган, айри + *юн.* bakteria — таёқча] Эмизикли болалар ва ҳайвон болалари ичагида учрайдиган фойдали микроблар.

БИФШТЕКС [*инг.л.* beefsteak: beef — мол гўшти, гўшт, steak — қийма, парча] Қовурилган мол гўшти ва қайладан иборат қуюқ овқат. *[Умид] Салимхон Обидий бифштексларни хуш кўрмаслигини билиб, йўл-йўлакай бозорга кириб, уч-тўртта ёпилган иссиқ нон олиб борарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БИХ [*ф.* بیخ — ўсимлик илдизи] Илдизи кўпикланувчи моддага бой, тўқимачилик саноати, тиббиёт ва қандолатчиликда ишлатиладиган ўсимлик.

БИЧИБ-ТЎҚИМОҚ Билар-билмас гапларни тўқимоқ, ўйлаб топмоқ; ўзича ҳукм қилмоқ, фикр юргизмоқ. *Ўзимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, аллақандай ваҳималарга шўнғийман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Йигитлар ўзларича бу бирон қиздан деб бичиб-тўқишмоқда.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

БИЧИЛИШ *тиб.* Баданнинг табиий бурмаларидаги терининг ишқаланиб қизариши. *Кўп терлаш ва кўп ёғ чиқиб туриши.. бичилишга сабаб бўлади. Бичилиш йилнинг иссиқ пайтларида кўпроқ кузатилади.* «ЎзМЭ».

БИЧИЛМОҚ I **Бичмоқ 3** фл. мажҳ.н. **1** *Бичилган ҳўкиз.* ▬ *Оғушида парилар гул-гул, Ҳарам ичра ғулом бичилган.* У. Қўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 Тикишга мўлжаллаб қирқилган, андозага солинган. *Кенг бичилган тўн тўзмас.* Мақол. ▬ *Кўп вақт ишхонасидан бўхча-бўхча янги бичилган кийим кўтариб келиб, ёқасини ўрнатар, этагини тикарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БИЧИЛМОҚ II Ишқаланиб, яллиғланиб қизармоқ, йиртилмоқ (тери қатлари, лаб бурчаклари ҳақида). *Чақалоқнинг қўлтиғи бичилибди.* ▬ *Энди, ўртоқ Исмоилов, гап сотиш ҳам эви билан бўлса, лабларингиз бичилиб ҳам кетгандир.* «Муштум». *Иссиқ кунларда баданнинг айрим жойлари терлайди, бичилади.* Газетадан.

БИЧИМ 1 Кийим-кечакнинг тахлити, фасони, бичиғи. *Айтишларича, бутун Японияда бир неча миллион кимоно бўлса ҳам, ё рангида, ёки гулларида, ёки бичимида албатта тафовут бўлади.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда. *Қизлар бу кийимнинг материалини, бичимини зўр иштиёқ билан мақтаб кетишди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Тана (гавда) тузилишининг яхлит кўриниши, қад-қомат; қиёфа. *Бичими келишган йигит.* ▬ *Саидғози уларнинг [Пўлат ва Шерматнинг] бичимига қараб, дарров таниди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу ердаги отлар турли тусда ва турли бичимда бўлиб, зотли, нодир отлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қиз ҳали ёш бўлса-да, бўйчан эди, бичими ингичка ва самбитгул новдасидай адил эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Шакл, ўлчам. *Китоб бичими* 84 х 108 *бўлган қоғозга босилган.*

БИЧИМЛИ Бирор бичимга эга бўлган, ташқи тузилиши, қиёфаси ўхшовли, хушбичим. *Бичимли кийим.* ▬ *Бораётса, шер бичимли, кўзи кўр, сулув бир киши саройнинг оғзида ҳассасини суяб турибди.* «Гўрўғли».

БИЧИМСИЗ Бичими келишмаган, беўхшов. *Бичимсиз кийим.* ▬ *Миркомилбойвачча.. оёғини чалиштириб, кичкина, бичимсиз юзини мастларча буриштириб, папирос тутатади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БИЧИШ-ТИКИШ Бичувчилик ва тикувчилик иши, бичиш ва тикиш. *Баъзи кунлари менга бичиш-тикишни ўргатишдан кўра кўпроқ панд-насиҳат бериш билан ўтади.* «Гулдаста». *Нозимахон кечқурунлари бичиш-тикиш курсига қатнай бошлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БИЧИҚ 1 *айн.* **бичим 1**. *Тиккан костюмингиз шуми, бичиғи қавиғига тўғри келмайди-ку?* «Муштум».

2 *кўчма* Гавда (тана)нинг яхлит кўриниши, қиёфа. *Бир бичиқда яратилган, ўзига хос феъл-атвори бўлмаган одамлар Аҳмадда қизиқиш уйғотмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *..хуллас, турли тус ва бичиқдаги кишилар бечора, заҳматкаш саньатчилар машаққат билан қўлга киритган зафар завқини баҳам кўрадилар.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

3 *кўчма* Тузилиш, тарх; манзара. *Гулхона бичиғи.* ▬ *Ҳовлининг бичиғи Назаровга ёқинқирамади.* Ҳ. Тошхўжаев, Қийиғи чиқди.

БИЧИҚЛИК Тикиш учун бичиб тайёр қилиб қўйилган. *Бичиқлик материал.*

БИЧИҚЧИ Кийим-кечак бичувчи уста, мутахассис. *Навбатимиз яқинлашгани учун шу куни бичиқчи ҳам қабул қилиб олди.* «Муштум». *«Янги мода» салонида ҳадемай мижозларни электрон бичиқчи қабул қила бошлайди.* «Фан ва турмуш».

БИЧИҚЧИЛИК Бичиқчи касби, кийим-кечакни бичиш иши. *Бичиқчилик — жуда мураккаб, аммо завқли ҳунар.*

БИЧМОҚ 1 Кийим-кечак тикиш учун мўлжалланган материални маълум андоза ва ўлчамларда кесмоқ. *Бўйига қараб тўн бич.* Мақол. *Отанинг очган йўли бор, Онанинг бичган тўни бор.* Мақол. *Тиккан чевар эмас, бичган чевар.* Мақол. ▬ *Чол дўконхонада ўтириб, иш бичиб беради, Унсин ичкари уйда тикади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Белгиламоқ, қўймоқ, кесмоқ (нарх, иш ҳақи ва ш.к. ҳақида). *Нарх бичмоқ.* ▬ *[Даллол:] -Хайр бўлмаса, мен бичай.. шу бола юз тиллалик «мол» бўлса ҳам, карвонбоши бобом рози бўлсинлар, сиз олтмиш тилла беринг, — деди.* С. Айний, Қуллар. *Ўзимга ўзим ҳақ бичиб олганим йўқ-ку! Ҳаммаси қонун-қоида билан бўлган.* «Шарқ юлдузи».

3 Ахта қилмоқ. *Улоқни бичиш учун олиб бордим.*

Бировга кафан бичмоқ Бировга ўлим тиламоқ ёки ўлдиришга аҳд қилмоқ. *Душманларга кафан бичган Пиёдалар — марди майдонлар.* Ҳ. Олимжон. *Оббо, ҳали у ёқда бувим кафан бичиб ўтиргандирлар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ажал (кафан) тўнин бичмоқ** *фольк.* Ўлдирмоқ, қирмоқ. *Ажал тўнин бичайлик, Душман кўкрагидан санчайлик.* «Юсуф ва Аҳмад». *Саваш бўлса, ширин жондан кечади, Душманларга кафан тўнин бичади.* «Муродхон». **Гапга бичган** Гапга уста, сўзамол, гапдон. *-Ҳожимуқомнинг хотини. Жуда ҳам гапга бичган-да. Қофияли қилиб гапиради, — деди Нуъмонжон.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Абдишукурни худо гапга бичган, енгиб бўлмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ердан бичиб олган** Паст бўйли, жуда ҳам пакана. *У ердан бичиб олгандек пак-пакана.. хотин эди.* А. Қодирий. *Унинг [Кумушнинг] тўғри, мавзун қоматига ердан бичиб олинган мудҳиш хотиннинг қўллари зўрға етди-да, «эсонмисиз, омонмисиз, пошша қиз», деб сўрашди.* А. Қодирий.

Ўтган кунлар. **Тўн бичмоқ** *с.т.* Баҳо бермоқ. *Сояга қараб тўн бичма.* Мақол. ▬ *Кадрларнинг савлатига, сўзамоллигига қараб эмас, уларнинг ишига, истеъдодига қараб тўн бичинглар.* «Муштум».

БИЧУВЧИ *айн.* **бичиқчи.**

БИЮРҒУН 1 Шўрадошлар оиласига мансуб, шохлари жигарранг, майда баргли, паст бўйли, сершох, ярим бута.

2 Тиканак баргли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

БИЯ Вояга етган урғочи от. *Қулунли биядан қудуқ суви ортмас.* Мақол. *Қудаандалик жойингдан қулунли бияни аяма.* Мақол. *Алп — энадан, тулпор — биядан.* Мақол. ▬ *Аҳмад еттига кирганда, шу бия бир қулун туғди.* «Ойсулув».

БИҚ-БИҚ I *тақл с.* Қуюқ ёки суюқ нарсанинг қайнаши, қуюлиши ёки шунга ўхшаш бошқа товушлар ҳақида. *Бўтқа биқ-биқ қайнаяпти.* ▬ *Хипча бел кўзачалардан май «биқ-биқ» қуйилиб, қадаҳларни лимиллатди.* Ойбек, Навоий. *Биқ-биқ йиғлаб ўтирибди.* «Муштум».

БИҚ-БИҚ II: биқ-биқ (бўлиб) семирмоқ Жуда ҳам семирмоқ, ёғ битиб, биққидай семирмоқ.

БИҚИЛЛАМОҚ Узуқ-узуқ ва бўғиқ товуш чиқармоқ, биқ-биқ овоз чиқармоқ (асосан қайнаб турган қуюқ нарсалар ҳақида). *Шавла биқиллаб қайнаяпти.* ▬ *[Валижон] Вагранка ёнига келди-да, кўк кўзойнакдан биқиллаб қайнаётган металлга тикилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Биқиллаб қайнаётган булоққа, унинг четларидаги.. майин ўтларга тикилиб, хаёлга толдим.* О. Ёқубов, Аямажуз.

БИҚИН 1 Гавданинг қўлтиқдан то тос суягигача бўлган икки ён қисми. *Ўнг биқин. Чап биқин. Биқин гўшти. Текин томоқ биқин тешар.* Мақол. ▬ *У от ўйрғасини, чопишини билмоқчи бўлиб, биқинига ниқтади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Яйловдаги кўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

Оч биқин Биқиннинг кўкрак қафасидан пастки қисми. *Бозорбойдек йигитнинг қўлига ўн беш червонни босиб, елкасига қоқиб қўйсанг, қўйнидан пичоғини суғуради-ю, оч биқинига битта уриб, бир кунда саранжомлаб беради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..бошидан сув қуясанми ёки оч биқинига бир-икки туширасанми, ўзинг биласан. Хуллас, кўзини мошдек очиб қўймасанг бўлмайди.* «Муштум».

2 Ҳар нарсанинг ён қисми, ён томони, ёни. *Қашқатовнинг кунботиш биқинидаги жилғада оппоқ қор ётибди* С. Анорбоев, Оқсой. *Жўракул келганини билиб, «тигр»нинг биқинини нишонга олади.* Назармат, Жўрлар биланд сайрайди. *Ҳисор тоғи биқинидаги Тўпчоқ қишлоғининг чироқлари милтиллаб кўрина бошлаганда, йўл четига чиқиб, тормозни босди.* Газетадан.

БИҚИНИДА (*З-ш. эгалик ва ў.-п. к. қўшимчалари билан*). *кўм. взф.* Яқинида, ёнида. *Шундай биқинида ўтирган Шербек ҳам «бундан қандай гап чиқаркин?» дегандай, кўзини ундан узмай, қизиқсиниб қараб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Зумрад уч кун қилт этмай, ўғлининг биқинида ўтирди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БИҚИНМОҚ *шв.* Яширинмоқ, бекинмоқ. *Содиқ темир йўл кўприги тагида биқиниб ётибди.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Турсуной опасининг этагидан маҳкам ушлаб, унинг соясига биқинди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ёмонлик қилиб қўйиб, ота-онасига кўринишдан қўрқар, уйига биқиниб кириб, биқиниб чиқар эди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БИҚИР-БИҚИР *айн.* **биқ-биқ** I. *Шавла биқир-биқир қайнаяпти.* ▬ *Ўчоқда тезак милтиллаб ёнар, қора човгум биқир-биқир қайнарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ақл — нурдир, ақл — сувдир: ташна қолган йўловчи Жонга олур биқир-биқир қайнаб чиққан булоқни.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

БИҚИРЛАМОҚ 1 *айн.* **биқилламоқ.** *Учтўрт қадам наридаги тол тагидан биқирлаб сув қайнаб чиқяпти.* Э. Усмонов, Ёлқин. *У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва биқирлаб қайнаётган эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Биқирлаб-биқирлаб чучвара қайнар, Завқ билан термулиб ҳавасим ўйнар.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

2 *кўчма* Кучаймоқ, авжига чиқмоқ. *Яна қаҳқаҳа самовардай биқирлаб кетди.* «Шарқ юлдузи». *Акмални кўриб, бувининг зардаси ўша супа устида турган мис самовардай яна биқирлаб қайнай бошлади.* Газетадан.

БИҚИҚ *шв.* **1** Бошқалардан ажралиб, ўзўзи билан бўлиб қолган, якка-ёлғиз ҳолдаги. *У ўзича биқиқ ҳаёт кечиришга одатланиб қолган.*

2 Нафасни сиқувчи, оғир; бузилган. *Уй ҳавоси биқиқ, ёқимсиз ҳид билан тўлган эди.*

БИҚИҚЛИК Ўзи билан ўзи бўлишлик, тор доирада ўралашиб қолишлик. *Журналистика касби бир қолипда ишлашни, ижодий биқиқликни ёқтирмайди.* Газетадан.

БИҚМОҚ: биқиб турмоқ *ёки* **ётмоқ** 1) биқиниб, бекиниб ётмоқ; 2) пистирма қўйиб, пойлаб ётмоқ. *Мард бўлсанг, ўзингни номард қилмагин, Урушли кун сира биқиб турмагин.* Фольклордан. *Бурчакда биқиб ётган чолнинг инграши эшитилиб турарди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БИҚСИМОҚ 1 Ёниб-ёнмасдан, ўчиб-ўчмасдан тутаб турмоқ. *Аёллар.. болаларини биқсиб ётган гулхан тепасига тўплайдилар.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ўртадаги ўчоқда ҳўл тўнка биқсимоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мана бу қора чироғинг ўлгур биқсиб, кўзимни кўр қиладиган бўлди.* Уйғун, Ҳаёт қўшиғи.

2 Ачиб-сасиб, яроқсиз ҳолга келмоқ, сасиб кетмоқ. *Қолган-кутгани бўлса, тузлаб қўйинг, биқсиб кетмасин, ўзингизга керак бўлади.* Уйғун, Дўстлар.

3 *кўчма* Бир жойда қимирламай узоқ ётиб, нохуш ҳолга келмоқ, ётаверіб зерикиб, диққинафас бўлмоқ. *-Тур болам, ётасанми биқсиб-сасиб, – дейди энаси Шавкатга.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *Димиққан уйда ҳаво кўрмай, тоза биқсиди болам боёқиш, айланиб, овуниб келсин.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ўчиб кул бўлгунча, биқсиб ётавераманми?* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

4 *кўчма* Аччиқ-тирсиқ гап қилмоқ, бўлмағур гаплар гапирмоқ. *Жамоатчилик улардан ҳисоб сўрайди.. чекка-чеккаларда биқсиб юрмай, гапинг бўлса, ҳамманинг олдида очиқ гапир, дейди.* Уйғун, Замон талаби.

БИҚТИРМА 1 *сфт.* Бекитиқча, яширин, махфий. *Бандаргоҳ ерларда қушбегидан қоровул қўйилган биқтирма одамлар бор эди.* «Ёдгор».

2 *от айн.* **пистирма**. *..Асқар товнинг оёғига ўттиз минг қўшинни биқтирма ташлаб келувди.* «Юсуф ва Аҳмад».

БИҚҚА *айн.* **биққи.** *Дарвоқе, адирларда ёйилиб юрган қўйлар ҳозирнинг ўзида биққа семиз.* Газетадан.

БИҚҚАДАЙ: биққадай семирмоқ Жуда ҳам семирмоқ, ёғ битиб семирмоқ.

БИҚҚИ Жуда ҳам семиз, ёғ битиб семирган. *Бир маҳал Тўхта ота ҳарсиллаб кириб келди. Ундан қовурдоқ ҳиди келар, биққи бармоқлари мой эди.* Ш. Холмирзаев, Оқ отли. *Лаълихон ўтирган жойида биққи билакларини елкасигача очиб, эсноқ аралаш керишди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Биққи семиз саман от.. бир-бир босиб келар эди.* С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. *..совлиқ, кичик бўлишига қарамай, тахтакачдек, бозорда мунчалик биққи қўй йўқ, деса бўлади.* С. Абдулла, Соялар.

БИҒ-БИҒ *тақл. с.* Чақалоқларнинг қаттиқ йиғисига тақлид. *Биғ-биғ.. чинқираётган бола кўкариб кетди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Бир кун тонгда ичкари уйдан боланинг биғ-биғ йиғлагани эшитилди* Газетадан.

БИҒИЛЛАМОҚ Қаттиқ йиғламоқ (асосан чақалоқнинг йиғиси ҳақида). *Тинчи бузилган чақалоқ биғиллаб йиғлай бошлади.* М. Мусажонов, Нозик масала. *Бола биғиллаб йиғлар, Мунира эса бунга эътибор бермасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Биғиллаб кулмоқ Роҳатланиб, завқланиб кулмоқ. *Сўйлоқ биғиллаб кулди.* «Шарқ юлдузи».

БИҲИШТ |*ф.* بهشت – жаннат| *кт. айн.* **беҳишт, жаннат 1**. *Биҳиштдаги ҳурга ўхшаш жасадинг.* «Эрали ва Шерали». *Биҳиштда икки гул бор, Бириси бўлмагай – сан.* «Оқ олма, қизил олма».

БИҲИШТИ |*ф.* بهشتی – жаннатга мансуб, жаннатий| Узумнинг ўртапишар винобоп тури ва шу узумдан тайёрланган май. *Бир бош биҳишти.* ▬ *Ўктам бир шиша «биҳишти» очиб, кичкина пиёлаларга қуйди.* Ойбек, О.в.шабадалар.

БЛАНК |*фр.* blanc – оқ|. **бланка** Графаларининг бўш, очиқ қолган ўринларини керакли вақтда тўлдириш учун мўлжаллаб босмахонада нашр этилган тайёр варақа, босма иш қоғози (сўровнома, хат-ҳужжат ва ш.к.). *Анкета бланкаси.* ▬ *Машинистка тушлик чоғида, сувоғи кўчган лабларини ремонт қилиб бўлиб, бланкани тўлгазди.* «Муштум». *Зумрад.. бланкага ёзилган хатга тикилди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Телеграмма бланкасига хунук ҳарфлар билан қуйидаги сўзлар ёзилган эди..* «Шарқ юлдузи».

БЛЕФАРИТ |*юн.* blepharon – қовоқ| *тиб.* Қовоқ четлари (қирғоғи)нинг яллиғланиши.

БЛИНДАЖ [*фр.* blindage — қалқон, ғов, тўсиқ] *ҳарб.* Уруш майдонида ерни чуқур қилиб қазиб, йўғон ходалар, бетон ва тупроқ билан мустаҳкамланган ҳарбий истеҳком. *Тепа ёнбағирлари ҳам гўё жангчиларни бомба ёки снарядлардан сақлайдиган блиндажлар учунгина яратилгандек.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Блиндажлар, окопларда найзабозлик жанги бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Душман бомбаси шундай блиндаж устига тушди.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим.

БЛОК I [*ингл.* block, *фр.* bloc — ёғоч, тўсин] **1** Гардишида занжир, арқон, тасма ўрнатиладиган нови бўлган, ғилдирак шаклидаги энг содда юк кўтариш механизми, мосламаси. *Қўзғалмас блок. Қўзғалувчи блок.* ▬ *Механика фанида эса блок, винт, пресс, парма каби содда механизмлар атрофлича таҳлил қилинган.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор нарсанинг яхлит бир қисми. *Бетон блок. Мармар блок. Керамик блок.*

3 Бинолар ва иншоотларда айрим бўлма, хона; бинонинг маълум қисми. *Тунларнинг бирида хотинлар блокининг орқа томонидаги симларни қирқиб, бир юз етмиш икки кишини тоққа қочиришни мўлжаллашади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ракета яратишда иштирок этган конструкторлар нима қилишга ақллари етмай, ўз блокларидан бошларини чиқариб, бўйсунмаётган ракетадан кўзларини узмас эдилар.* Газетадан.

4 *тех.* Механизм, иншоот ва ш. к. нинг бир неча бир хил қисмларини ўзига бириктирган йирик қисми. *Цилиндрлар блоки.*

5 Бирор нарсанинг бир ўрами. *Бир блок сигарет.*

БЛОК II [*фр.* bloc — бирлашма] **1** Айрим давлатлар, партиялар, ташкилотлар ёки кишилар гуруҳининг бирор умумий мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилиш учун доимий ёки вақтинчалик тузилган иттифоқи; коалиция. *Ҳарбий блок. Сиёсий блок.* ▬ *Бу ерда блокларга қўшилмаган давлатлар координация бюросининг навбатдан ташқари мажлиси тугади.* Газетадан.

БЛОКАДА [*ингл.* blockade — қамал; қуршамоқ] **1** *ҳарб.* Душман эгаллаб турган ҳудуднинг айрим қисмини ёки ҳаммасини қуршаб олиш, қамал қилиш; муҳосара. *..уруш йилларидаги уч йиллик блокада Ленинград ҳимоячиларининг иродасини синдира олмади.* Газетадан.

2 *сиёс. иқт.* Бирор давлатни сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан яккалаб қўйишга, унинг бошқа давлатлар билан алоқасини узишга, қўйилган талабларни қабул қилдиришга қаратилган сиёсий, иқтисодий ва молиявий тадбирлар тизими. *Иқтисодий блокада. Сиёсий блокада.*

3 *тиб.* Касалликни даволашнинг бирор аъзо ёки система фаолиятини вақтинча тўхтатишдан иборат бир усули. *Юрак касалликларидан бўлган блокадада томирнинг уриш сони жуда камайиб кетади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БЛОКНОТ [*фр.* bloc-notes: bloc — бирлашма; гуруҳ + notes — хатча; қайдлов] Ён дафтарча, қўйин дафтарча. *Шербек ёнидан блокнот, қалам олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Зиёда кўк муқовали блокнотини дам у чўнтагига, дам бу чўнтагига солар, дам варақлар.. эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЛУЗА [*лот.* pelusia — Мисрнинг Pelusium шаҳри номидан олинган] Кўйлак бичимидаги белбоғсиз кенг устки иш кийими.

БЛУЗКА [*р.*] Хотин-қизларнинг енгил материаллардан тикилган, юбка ёки шим билан кийиладиган кўйлакчаси.

БЛУМИНГ, блюминг [*ингл.* blooming — қуйма пўлат хомашё] *тех.* Темир ёядиган юқори қувватли прокат стани.

БО I *шв.* **1** Яна, тағин. *Еганинг ёғ, ичганинг кўк чой. Бо нимага хафа бўласан?* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил. *Бо шикаста шўрман, қайда бораман, Ўғилсизга ўғил, қизсизга қиз бўламан.* «Муродхон».

2 *унд.с. взф.* «Э», «бе» тарзида инкор, эътироз маъноларини ифодалайди. *«Бо худо, ўрда бекачи бўлса ўзига», дедим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бо.. Ўзи-ку саҳарда ишдан келди. Уйқуни бузиб, табриклашга чиққанини қара?* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Бо-о, энди шунинг ҳам ташвишини тортиб, ўйлайсизми?* С. Нуров, Нарвон. *-Бо-о худо! Аммангга ҳам амал тегиб қолган.* Ҳ. Назар, Бир туп ғўза.

БО II [*ф.* ⌊ — биргаликни, алоқадорликни ифодаловчи олд кўмакчи] *кўм. айн.* **билан**. *-Ота, бу синглим, — табассум билан деди Йўлчи, — қишлоқдан олиб келганимни эшитгандингиз. Бойникида яшашини маъқул кўрмадим. — [Шокир ота.] Яхши қилибсан: «Кабутар бо кабутар, жинс бо жинс».* Ойбек, Танланган асарлар.

БО- |*ф.* با – бирор-бир сифатга, белгига эгаликни, унинг борлигини билдирувчи префикс| *айн.* **ба.**

БОА |*лот.* boa – илон| *зоол.* Бўғма илонлар оиласига мансуб заҳарсиз улкан илон. *Боа териси жуда юқори баҳоланади, ундан кўнтери саноатида фойдаланилади.* «ЎзМЭ».

БОАДАБ |бо.. + адаб| *юқ. усл.* Хулқ-одоби яхши; тарбия кўрган, одобли. *Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг туйғун, меҳнаткаш, боадаблигидан эр-хотин ниҳоятда хурсанд эдилар.* С. Зуннунова, Олов.

БОБ |*а.* باب – эшик, дарвоза| **1** Китоб, асар ва ш. к. нинг маълум тугалликка эга бўлган ҳар бир қисми, фасли. *Романнинг боблари. Диссертациянинг боблари.* ▬ *Бу жанг варақасини тилга кирита олган ёзувчига ҳар бир сатр улкан жангнома учун бир боб бўлаверади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Романнинг бир неча боби ёзилгандан кейин, ўзим ҳам сизга ўхшаб, қаҳрамонимнинг қилаётган ишларига шубҳалана бошладим.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Али Мешкобчи хусусида аввалги бобларда сўз айтган эдик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма* Давр, саҳифа. *Терим машинасида қизларимиз руль олиб, ғалаба китобида оча олди янги боб.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

3 Ҳар хил йўл, усул. *Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан.* Мақол. ▬ *Дод деганда, эшитмаймиз сўзини, Ҳар боб билан ўярмиз икки кўзини.* «Нурали».

4 (*3-ш. эгалик ва ў.-п.к. к. қўшимчалари билан*) *кўм. взф.* Соҳасида, борасида, масаласида. *[Муҳаммад] Илму ҳиммат бобида Арастудан сўнгра устоди соний бўлиб, Ал-Форобий номи билан мушарраф эди.* А. Мухтор, Чинор. *Ул (бойнинг) қизи ҳусн бобида яккаю ягона эди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. *Севги ҳақидаги фикрларим ҳам бутунлай ўзгарган, негаки қизлар бобида анча омадим юришганди.* «Ёшлик».

БОБАРАКОТ |бо.. + *а.* برکات – роҳат, ҳузур; дуо, самовий инъом| Худо сийлаган, муборак. *Сизнинг ҳузурингизга йўлланмиш ушбу зоти бобаракотнинг арзини эшитсангиз ва ул кимсанинг атолари қабри тошига тўрт қатор ашъор ёзиб берсангиз.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ул зоти бобаракот бошчилик қилаётган ҳарбий ташкилот истаган кунда ғазават туғини кўтариб чиқа олади, иншоолоҳ.* К. Яшин, Ҳамза.

БОБИЙ |*ф.* بابی – бобийлик асосчиси Сайид Али Муҳаммад Боб номидан| *тар.* Бобийлик мазҳабидаги киши. *Бўлмаса, бобийман денг-чи, китобларим жадид-мажид китоблари денг-чи..* А. Қодирий, Кичик асарлар. *..бобийлар ҳам худога ишонурлар.* «Муштум».

БОБИЙЛИК *тар.* 1848–1852 йилларда Эронда шиачилик ичида вужудга келган, ислом динини тафтиш қилишга интилган, оммавий антифеодал қўзғолонларга бошчилик қилган диний мазҳаб. *Ер эгалари, шоҳ зулмига қарши қаратилган йирик халқ қўзғолонлари бобийлик байроғи остида кўтарилган.* «ЎзМЭ».

БОБИЛЛАМОҚ Овози борича бақириб, лаби-лабига тегмай гапирмоқ. *Замира то мақсадини тушунтиргунча бўлмай, кампир бобиллай кетди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

Бобиллаб бермоқ Овози борича бақириб уришиб бермоқ, койимоқ. *-Одам ҳам шунақа бўладими, қаёқларда юрибсиз? – Назокат бобиллаб берди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Кокила лаби-лабига тегмай бобиллаб берди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

БОБИНА |*фр.* bobine – ғалтак| *тех.* Тўқимачиликда ип, тола, лента ва шу кабилар ўраладиган ғалтак.

БОБМА-БОБ Бирор бобини қолдирмасдан, ҳар бир бобини бирма-бир. *Китобни бобма-боб ўқиб чиқмоқ. Романни бобма-боб ҳикоя қилиб бермоқ.*

БОБО |*ф.* بابا – ота; бува; оқсоқол| **1** Отанинг ёки онанинг отаси (набирага нисбатан). *Бобонинг тол эккани – ўзига ном эккани.* Мақол. ▬ *Бобом бургут боқиш билан менга қарадилар.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Бола бобосини икки-уч кун кўрмай ичикиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 (*фақат кўпл. шаклида*) Ўтмишда яшаб ўтган қариндош кишилар, аждодлар. *Агар Бобур мирзо Самарқандни тезроқ эгаллармасалар, боболардан қолган салтанат бегона сулола шкига ўтиб кетгусидур.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Боболардан сўзладим, аммо Бир зот борким, баридан суюк.* А. Орипов, Юртим шамоли.

3 Ҳурмат юзасидан қариялар номига қўшиб ишлатилади. *Мурод дарров туриб,*

Ҳожи билан сўрашди ва назокат билан унга жой кўрсатди: -Келинг, Ҳожи бобо! Кўринмайсиз, келмайсиз? А. Қаҳҳор, Йиллар. *Ўтар бобонинг отаси Гадойниёз бобо ҳам хон табиби эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қолаверса, ўзимизнинг шоир бобомиз Бобораҳим Машрабнинг ҳақ, ҳақиқат, адолат ҳақидаги.. ғазалларини ким билмайди?* К. Яшин, Ҳамза. *Раис бобо уларнинг ёнгинасига келиб, отдан тушди, тўриқ йўрғани ўз ҳолига қўйиб, дастурхон ёнига ҳорғин чўкди.* Н. Фозилов, Дийдор.

4 Азиз-авлиёлар номига қўшиб ишлатилади. *Шайх Зайниддин бобо. Занги бобо.* ▬ *Хизр бобо қўлингни баланд қилсин.* У. Исмоилов, Сайланма.

5 *тар.* Ўтмишда Бухоронинг катта даҳаларини назорат қилувчи бош миршаб унвони.

6 *фольк.* Оқсоқол, отахон. *Камбағаллар Тоғайни бобо кўтарган эди. У камбағалларга бош бўлиб турган эди.* «Рустамхон».

7 Бобо (эркаклар исми).

Қор бобо, қорбобо 1) одамнинг қордан ясалган шакли ва болаларнинг шу билан боғлиқ ўйини. *Болалар катта қилиб Қор бобо ясашди;* 2) арча байрамида қиш рамзида ясанган (оқ пўстин ва оқ қалпоқ кийган) ва янги йил байрамларини қиздирувчи киши. *Бирдан эшик очилди, Кириб келди Қорбобо.* З. Диёр, Асарлар.

БОБОВ *бол.* Кучук; ит. *Болаларни шайтонлардан қўрқитмангиз, Бобов келди, деб кўрпага беркитмангиз. То улғайиб, дуч келганда «бобов»ларга, Ўхшамасин итдан қўрққан соқовларга.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БОБОДЕҲҚОН 1 Деҳқончилик касбининг устаси, моҳир, тажрибали кекса деҳқон. *Далаларда ҳаёт қайнайди, бободеҳқоннинг қўли қўлига тегмайди.* Газетадан. *Ўзбекистонда бог-роғлар яратган менинг бободеҳқонларим эканлар-да.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўрта Осиё халқлари орасидаги ривоятларга кўра, деҳқончилик ҳомийси, пири. *..экин экиш, ўриш-йиғиш вақтида «Бободеҳқон қўлласин» деб айтилади.* «ЎзМЭ».

БОБОЙ *с.т.* **1** Қари киши, чол. [*Йўлчи:*] *Бобойнинг сўзларига тош ҳам эрийди. Сиз одамсиз-ку!* Ойбек, Танланган асарлар. *Мана ҳозир бобойнинг чақасини олдим, кетаман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бобой дуо қилди, дегин.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Қарияларга бир оз кибр аралаш мурожаат шакли. *Бардаммисиз, бобой?* Ойбек, Танланган асарлар.

БОБОЙИ *бот.* Бир хил ўрик нави. *[Ўрикнинг] Қандак, исфарак, субхони, хурмойи, мирсанжали, муллагадойи, бобойи.. сортлари яхши туршак беради.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

БОБОКАЛОН [*ф.* باباکلان – энг катта бобо] **1** Бобонинг отаси, катта бобо (эварага нисбатан). *Манави мадрасада бобоколонимиз мударрис бўлганлар.* М.М.Дўст, Лолазор. *Қишлоқнинг энг бадавлат, энг мўътабар кишиси бўлган Махсумнинг бобокалони Ғойиб отани Ҳазрати султоннинг муриди бўлган деган нақл бор.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 (*фақат кўпл. шаклида*) Ўтмиш ота-боболар, аждодлар. *Бобокалонларимиз дўстликни тириклик суви деганлар.* Газетадан. *Бобокалонларимиз етти хазинанинг бирига сигирни ҳам қўшганлар.* Газетадан.

3 *кўчма* Улкан вакил, улкан сиймо, асосчи. *Ёдгор бахши уста Қулай ўғли Кўрғон достончилик мактабининг бобоколонидир.* «Гулистон». *Садриддин Айний.. тожик ва ўзбек адабиётларининг бобокалон арбоби сифатида танилди.* Газетадан.

БОБОКЕНТ [бобо + *суғд.* кент – қишлоқ] Қадимий қишлоқ, ота-боболардан қолган қишлоқ. *Ўша бобокентимсан, девзот бобомсан; Оҳ нечоғлик суюксан, соз, дилоромсан.* Миртемир, Асарлар.

БОБОМЕРОС [бобо + мерос] Ўтмиш ота-боболардан, аждодлардан қолган моддий, маънавий бойлик. *Ўзининг бобомерос мулки ҳисобланмиш Самарқандни икки марта забт этади ва икки мартасида ҳам қўлдан беради.* Газетадан. *Чол қишлоққа қайтишдан аввал.. қишлоқдошларим мана шу бобомерос ҳовлимда оёқ узатиб, бандаликни бажо келтиришимга рози бўлишса, деган қарорга келди.* «Ёшлик».

БОБОТИЛ, бобо тил Бир қатор тилларнинг илк манбаи деб ҳисобланувчи ва қиёсий-тарихий текшириш йўли билан тикланиши мумкин бўлган қадимий тил. *..туркий тиллар, хусусан ўзбек тили, олтой бобо тилидан бошланади.* «ЎзМЭ».

БОБОТОҒ Қадимий ва улуғ тоғ. *Гужум маддасидек қўлларинг қадоқ, Бироқ боботоғдек қадди тик, мардсан.* Миртемир, Асарлар.

БОБОЧЎПОН Чўпонлик касбининг устаси, устоз чўпон. *Манман деган бобочўпонлар эрталабдан бошлаб топган-тутганини кўтариб, бу ерга кела бошлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БОБОЧИНОР Қадимий ва кекса чинор. *Бобочинор уйғонар чўчиб, таниб қолар илонларни, оҳ.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

БОБР [*р.* бобр — қундуз] *зоол.* Кемирувчилар туркумининг бобрсимонлар оиласига мансуб, сувда яшашга мослашган ҳайвон, сув қундузи. *Бобрлар кечаси ва шомда фаол ҳаёт кечиради, қишда фаоллиги камаяди.* «ЎзМЭ».

БОБРИК [*р.* бобр — қундуз] Жуда пишиқ қилиб тўқиладиган, қалин тукли мовут. *Бир пальтолик бобрик. Бобрик пальто.* ▬ *Бири хушмўйлов, устида янги бобрик пальто, бошида қулоқчин.* «Муштум». *-Кийим бозорга кириб, қундуз ёқалик бобрик пальтоларга харидор бўлиб кўраман, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БОБУНА [*ф.* بابونه — мойчечак, ромашка] *айн.* **мойчечак**.

БОБСЛЕЙ [*инг.л.* bob-sleign — тоғдан сирпаниб тушиладиган бошқарувли чана] *спрт.* **1** Тоғ (баландлик)дан махсус жиҳозланган трасса — қия бурилишлари бўлган музлама новдан шиддат билан тушишга мўлжалланган, яхлит металлдан ясалган чана.

2 Шундай чаналарда тоғ (баландлик)дан шиддат билан тушиш.

БОБУРИЙЛАР [Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидан] 1526—1858 йилларда Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган, Заҳириддин Муҳаммад Бобур асос солган сулола ва унинг вакиллари. *Бобурийлар сулоласи. Бобурийлар империяси.*

БОБУРШУНОСЛИК Фаннинг Заҳириддин Муҳаммад Бобур меросини илмий тадқиқ қилувчи соҳаси. *Ўзбек бобуршунослиги. Бобуршунослик соҳаси. Жаҳон бобуршунослиги.* ▬ *«Бобурнома»нинг янги, мукаммал нашри маданий меросимизни ўрганиш ишига, бобуршуносликка қўшилган муҳим ҳиссадир.* Газетадан.

БОВ *с.т. айн.* **боғ I, II**. *Мўрча кўйлак кийдим, бовин бойламай, Ёрга ваъда бердим, сўнгин ўйламай.* «Қўшиқлар».

БОВА *шв. айн.* **бобо 1**. *Бизнинг бир бовамиз бўлардилар. Ҳеч тинчимаган.* «Ёшлик». *Шайх бова, мен бекорчиликни ёмон кўраман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Холчучукнинг отаси Юсуф бова ном чиқарган чавандоз.* «Саодат».

БОВАР [*ф.* باور — ишонч]: **бовар қилмоқ (*ёки* этмоқ, айламоқ)** Ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. *Илгарироқ мен уларнинг гапига бовар қилмай юрсам ҳам, сўнгдан тўғри сўз айтганларини билдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бовар этдинг сўзларимга, она, онажон, Жаннат руҳин туймоқдаман суҳбатингизда.* А. Орипов. *Дуогўйинг ўзим, Бовар айла менинг сўзимга.* «Нурали».

Ақл бовар қилмайди Ақл ишонмайди, ақлга сиғмайди. *Пўлат дадасини сира-сира эсдан чиқармасди, унинг ёркин сиймоси кўз олдида гавдаланарди-ю, ўлганлигига сира ақли бовар қилмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Бир одам мунча ишга қодир бўлишига ақлим бовар қилмайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БОВЛИҚ *шв.* Ўрилган ғалла, пичан ва шунга ўхшашларни боғлаш учун ўсимликлар поясидан эшиб тайёрланган ип. *Бовлиқ эшар эдим бир кун пичанда, Ҳамла қилиб қолди чинқироқ илон.* А. Орипов. *Ўроқчининг қўлида бовлиқ турар, Қўй ичида ирғалиб совлиқ турар..* «Оқ олма, қизил олма».

БОВУЖУД [*ф.* باوجود — таниқли, машҳур] *эск. кт.* Шунга қарамасдан, шундай бўлса ҳам. *Фақир неча муддатлар бўлдиким, назм айтурга табиати ланж эрдим. Бовужуд бир ёзув назм пашшаларни шаънига айтиб эрдим.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. *Бовужуд, Ҳоким тўранинг ўзлари ғайридин бўлатуриб, шу зиндиқларнинг чулчитлигини билиб айтган эканлар.* Ҳамза.

БОВУР *шв. фольк.* **1** Бағир, жигар; дил, кўнгил. *Ўйнашгин, кулишгин ёшлик даврингга, Ҳақ муяссар қилади қордай бовринга.* «Гулихиромон». *Сени кўриб, болам тушди ёдимга, Бола деб жигарим-боврим куядир.* У. Пўлкан, Бир баҳор достони.

2 *кўчма* Қариндош, фарзанд. *Шундоқ ажиб юртсан, жон Қозоғистон, Қардошим, қурдошим, бовурим азал!* А. Орипов. *Ҳаммамиз қўнғиротнинг бовурларимиз.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БОВУРДОШЛИК Қариндошлик, туғишганлик. *Бовурдошлик мундоқ бўлибди, Кўнгли эгриларнинг кўзлари куйсин.* Миртемир, Асарлар.

БОВУРЧИ, бавурчи *тар.* Ўрта асрларда Ўрта Осиё ва Яқин Шарқда подшоҳ (хон)нинг баковулдан кейин турувчи хусусий оппази. *Овқат тайёрлаш вақтида бовурчилардан бошқа ҳеч ким подшоҳ ошхонасига киритилмаган.* «ЎзМЭ». *Бовурчи қўлида паринг юлдирар.* «Юсуф ва Аҳмад».

БОД I [*ф.* باد – ҳаво оқими, шамол] *кт.* Шамол, ел. *Чархим қургай айланади бод билан, Мени ёрим ошна бўлди ёт билан.* «Қўшиқлар». *Эй бод, еткур ёра саломим.* Машраб.

Боди сабо Тонгги шамол. *Арзимни айтай боди сабоға, Шояд гапиргай ул гул қабоға.* Муқимий. *Қиз бахтини кутар боди сабодан. У – заифа, ожиз эмиш, лол эмиш.* «Муштум».

БОД II [*ф.* باد – шиш, яллиғланиш] Бўғин ва мушакларнинг яллиғланиши (ревматизм, радикулит ва ш. к. касалликлар). *...эски дарди қўзиб, белининг боди тутиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Сал совуқ тушди дегунча, жонини эговлайдиган бод касали туфайли айвонга ҳам чиқолмай қоларди.* «Ёшлик».

БОД III *бот.* Дарахтнинг бир хил тури. *Боғнинг ичида.. япроқлари ёнғоқникига ўхшаш, меваси гилосни эслатадиган бод дарахти ўсяпти.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

БОД IV Танда (ўриш) ипларининг бир-бирини кесиб (мингашиб) турган жойи.

БОДА [*ф.* باده – шароб, вино] Май, ичкилик, шароб. *Бодани ақлингдан ғолиб этмагил.* Мақол. ▬ *Алишер Навоий яшаган даврда эса май, бода ва ҳар хил мева шарбатлари истеъмол қилинган.* «Фан ва турмуш». *Иккови ҳам бир қадаҳдан бода ичгандек, атрофдаги нарсаларни кўрмас эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Арғувон(ий) бода 1) қизил рангли бода. *Қўлимда порлайди арғувон бода.* «Гулдаста»; 2) кун ботиш пайтидаги самовий қизиллик. *Қуйди уфқнинг пиёласига Арғувоний бодасини шом.* «Ёшлик». **Висол бодаси, ишқ бодаси** Муҳаббат, висол завқи, лаззати. *Эътибор бўлса агар – илтижосиз бўлмагай, Севадир, ишқ бодасин бир куни тутса сенга.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. *Майпараст этди Ҳабибийни висолинг бодаси.* Ҳабибий, Девон.

БОДАПАРАСТ [*ф.* باده‌پرست – бодани яхши кўрувчи, майхўр] Ичкилик (май) ичишни яхши кўрувчи; майпараст, майхўр. *Бугун биз, ошиқлар, ошуфтаю маст, Санамлар кўйида хўп бодапараст.* У. Хайём, Рубоийлар.

БОДАФУРУШ [*ф.* باده‌فروش – бода, май сотувчи] *поэт.* Май (ичкилик) билан савдо қилувчи, ичкиликлар сотувчи. *Жонимга наво етди-ю, кўнглумга хуруш Бир журъа била, муғбачаи бодафуруш.* Навоий.

БОДАХЎР [*ф.* باده‌خور – майхўр] Май, шароб ичувчи. *Табиҳи риё бирла амомангдин, аё шайх, Чин бодахўринг хум била паймонаси яхши.* Ҳамза. *Бодахўр эшон.. улфатлари билан май ичишиб ўлтирган экан.* Чустий, Кезгувчи бодахўр эшон.

БОДБЕЗАК [*ф.* بادبیزک – шамолпаррак, елпиғич] Кулолчиликда лаганлар ичига кўк, сариқ ва қорамтир-қизил бўёқлар билан солинадиган, парраксимон (елпиғичга ўхшаш) нақш.

БОДИ [*ф.* بادی – шамолга оид; димоғдор, кеккайган] **1** Ёмон, беадаб сўзлар айтувчи. *Боя анови боди қизни бопладим-а?* «Ёшлик». *Қамар раиснинг учирма гаплари жонига тегар, асабини бузар эди. Гоҳо нозиксан дейди, гоҳо бодисан дейди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

Оғзидан боди кириб, шоди чиқмоқ Жуда ҳам беадаб гаплар гапирмоқ; одоб доирасига сиғмайдиган сўзлар билан сўкинмоқ. *Қачон кўрсанг, тараллабедод, хурсанд, хушчақчақ, сал айниса, оғзидан боди кириб, шоди чиқиши бор.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Арзимаган нарсага оғизларидан боди кириб, шоди чиқади. Сўкишларига одамзод чидаб туролмайди.* «Муштум».

2 *кўчма с.т.* Мақтанчоқ, манман. *Аҳмадвой жуда боди-да.*

3 Шахснинг лақаби сифатида қўлланади. *Холиёр бодидек безорини қонига белаган шу хотин Мамат қассобдан ҳайиқармиди?* «Ёшлик».

БОДИБИЛДИНГ [*инг.л.* bod-building – тана тузилиши] Мускулларни ривожлантириш мақсадида тренажерларда бажариладиган атлетик машқлар тизими. *Бодибилдинг билан шуғулланмоқ.*

БОДИЁН [*ф.* بادیان – арпабодиён, анис] *айн.* **арпабодиён.** *Қишлоқ аҳолиси укропни кўпинча шивит, бодиён деб аташади.* Газетадан. *Ижозат берсинлар, камина қуйруқ мойи, қўзи эти ва пиёзни қўшиб, мурчу бодиён била димлаб пиширай, мазаси меҳмонларнинг оғзида қолсин.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

БОДИЛАНМОҚ *шв.* Мағрурланиб, беадаб бўлиб кетмоқ. *Мўминбой укангиз таъбимни кўп хира қилди, ука.. Бача шаҳарга бориб, бодиланиб кетибди. Дўқ уриб, бир хат ёзибди денг..* «Ёшлик».

БОДИЛИК Ўзини юқори олиб мағрурланишлик; беадаблик. *-Бу оригиналлик эмас, бориб турган бодилик, маҳмадоналик, Файбаров, — деди Соқол.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш. *Ўпкангни бос. Кўп бодилик қилаверма.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БОДИЯ I |*а.* بادیه — саҳро, чўл| *эск. кт.* Саҳро, чўл, биёбон.

БОДИЯ II |*а.* بادیه — катта мис коса| Таги баланд, қирғоғи тик, катта сопол идиш (лаган). *Бодия.. Хоразм кулолчилигида қадимдан кенг тарқалган.* «ЎзМЭ».

БОДОМ |*ф.* بادام — бодом| **1** Атиргуллилар оиласига мансуб, сермой мағзи истеъмол қилинадиган дарахт. *Олмадан бодом бўлмас, таги паст одам бўлмас.* Мақол. ▬ *Бодом минг йиллардан бери халқ табобатида шифобахш бўлган ўсимлик сифатида машҳур.* М. Набиев. Бодом.

2 Шу дарахтнинг меваси (данаги). *Аччиқ бодом. Бодом ёғи. Одам — одам билан, писта — бодом билан.* Мақол. ▬ *Меҳмонларга.. писта, бодом, қуруқ мевалар жуда мўл-кўл тортилди.* Ойбек, Навоий. *Жажжи муштчаларига бодомми, ёнғоқми қисиб олган.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Абдишукур бодом-писта чақиб, аччиқ чой ичиб, яйраб ўтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бодом гулли Гули бодом шаклига ўхшаган. *..бодом гулли лас кўйлагини липпасига қистириб, рўмоли бўйнига тушиб ётибди.* А. Мухтор, Кумуш тола. **Бодом (гулли) дўппи** Бодом нусха гуллари бор дўппи. *Мен беқасам тўн кийиб, бошимда бодом дўппи, Садаға бўлиб кетай ғалаба қадамига.* F. Fулом.

БОДОМЗОР Бодом дарахтлари экилган ер; бодом боғи. *Бодомзорда отим яйраб, ўтлаган дам, Ўша ўғлон куйлар эди шўх шеърлар.* Газетадан.

БОДОМИЙ *бот.* Меваси бодомга ўхшайдиган серҳосил, жайдари ўрик нави.

БОДОМСИМОН Бодом шаклига ўхшаш (кўз ҳақида). *Табиат Маҳмудадан хотин-қизларга хос латофатларини аямаган: қийғоч қошлар, бодомсимон қийиқ кўзлар, хумор кўзлар..* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.

Бодомсимон безлар *анат.* Ташқи кўриниши бодомга ўхшаш безлар. *Дифтерия микроблари кўпинча томоқдаги бодомсимон безларда бўлади.* «Анатомия».

БОДОМОЙ Хоразмда кенг тарқалган, асосида учта бодом шакли ва ой тасвири бўлган мураккаб шаклли яхлит тақинчоқ. *Қулоқларида бодомой — арабак сирға, сийнасида зеби гардон, манглайдўзи эса пайваста қошларини парвоздан сақлашга қўйилган соқчидек шай турибди.* С. Сиёев, Аваз. *Давлатбегим тиллақошни олиб, яна у [Бибигул]нинг пешонасига танғиб боғлади. Ундан сўнг икки чаккасига бодомойни осди.* Мирмуҳсин, Чўри.

БОДОМЧА I *тиб.* Организмни ҳимоя қилиш жараёнларида қатнашувчи, ҳалқумда жойлашган, бодом шаклли лимфасимон тўқималар мажмуи. *Маълум ёшдаги болаларда томоқдаги бодомча безлар яллиғланиши, қулоқ оғриши мумкин.* Газетадан.

БОДОМЧА II *бот.* Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб сершох ва сертикан бута.

БОДОМҚОВОҚ Кўз қовоғи бодом шаклида бир оз дўппайган; шундай қовоқли одам. *..ёш бир жувон.. беллари хипча, бодомқовоқ.. ўн саккиз ёки ўн тўққиз ёшлардаги гўзал бир малак.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Унинг бодомқовоқлари остидаги кичик қора кўзлари қандайдир ноз ва эҳтирос билан ёнади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Умидим бор, оларман, албатта, бодомқовоғимни.* «Нигор ва Замон». *Ёр қўлида мис товоқ.. Ўйнасин бодомқовоқ.* «Оқ олма, қизил олма». *Ўзим айланаман бодомқовоқдан, Миннатдорман ёрим берган сабоқдан.* «Қўшиқлар».

БОДПАРРАК |*ф.* باد — шамол + پزک — пат; учувчи| *шв.* Варрак, варварак.

БОДПО(Й) |*ф.* بادپا(ی) — шамолдан тез, югурик, йўрға| *фольк.* Елиб тез юрадиган, учқур, чопқир (от, туя ҳақида). *Шу дарёдан ирғир кунинг, Эй қиблагоҳимнинг бодпойи.* «Нурали». *Остида ўйнайди бодпой.* «Нурали». *Сўзгинангдан йўловчини кулдиргин, Бодпой туя миниб, ўзинг елдирган.* «Юсуф ва Аҳмад».

БОДРАМОҚ **1** Бўртиб, қаппайиб чиқмоқ; бўртиб, қаппайиб турмоқ. *-Анови ўтирган — эрим, — Марьяна Ефимовна томирлари бодраб чиққан, ғадир-будир, озғин қўлини рамка томонга чўзди.* С. Анорбоев, Дўстлар.

2 Дувиллаб, тошиб чиқмоқ. *Бир лаҳзада пешонасига бодраб тер чиқди.* С. Анорбоев, Меҳр.

Бодраб очилмоқ Лўппи-лўппи бўлиб, шиға очилмоқ, текис очилмоқ. *Кенг майдонлардаги кўм-кўк кўсаклар ўрнини бодраб очилган оппоқ пахталар эгалламоқда.* Газетадан. *Осмон тўла юлдуз пахтаси бодраб очилган пайкалга ўхшайди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БОДРЕЗАК |*ф.* بادریزک – бодрезак, калина| Шилвидошлар (учқатгуллилар)га мансуб сарғиш гулли бута ва унинг еб бўладиган аччиқ қизил меваси. *Қуёшнинг илк нурлари.. бодрезак, бойчечакнинг зумрад барглариии олис-олисларга элтувчи даракчи ҳамдир.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Бу бодрезакнинг тортқилашидан озурда баргнинг шитирлашими ё зарғалдоқ қанотларидан чиққан сасми, билмадим.* «Ёшлик».

БОДРИНГ |*ф.* بادرنگ – бодринг| Қовоқгулдошлар оиласига мансуб, бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ейишли ҳосили. *Барра бодринг. Тузланган бодринг.* ▬ *-Ўрмонжон акамга яқин одам экансиз, – деди хотин бодрингни карсиллатиб тишлаб, – ёмон одам бўлмасангиз керак.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Олтиариқнинг бодринги, Қуванинг ҳандалаклари Найман томонларга ҳам келди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бодрингни ёғлиқ, гўштли овқатлар билан ейиш катта аҳамиятга эга.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БОДРОҚ Қиздирилган қумда ёки электр асбобда қовурилган ва оппоқ пахтадек бўлиб бодраб очилган жўхори (овқат ўрнида). *Сара бодроқ.* ▬ *Олағовур бозор. Бақириқ-чақириқлар: -Кеп қолинг, сара бодроқ.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

Бодроқ-бодроқ гулламоқ Дувиллаб, лўппи-лўппи бўлиб очилмоқ. *Супа пастидаги ўриклар бодроқ-бодроқ гуллаган.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Бодроқ-бодроқ бўлиб гуллаган дарахт олдида турганида, одамнинг юзига ҳеч боққанмисиз?* А. Мухтор, Асарлар.

БОДРОҚЧИ Бодроқ қовуриш ва сотиш билан шуғулланувчи шахс.

БОДРОҚҚАНД Сирти шакар билан ундан бодроққа ўхшатиб ясалган, ичига мағиз ёки нўхат солинган ширинлик.

БОД-ҲАВО *жуфт с.* Табиат, шароит, обҳаво. *Шарофат Капсанчилар қишлоғининг бод-ҳавоси, «бирам чиройлик» тўқайлари, дарёси тўғрисида гапириб туриб, Канизакнинг кўзига қаради.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари.

БОЁВ *с.т.* Содда, соддадил; гўл. *Кундошингнинг кўриниши боёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янгангиз боёвлик қилиб, ҳамма гапни айтиб қўйибди.* «Муштум».

БОЁВУТ *этн.* Қадимий ўзбек қабила, уруғларидан бири.

БОЁК |*р.* боек – ургич; муҳра| 1 *ҳарб.* Отиш қуролларининг ўқ, снаряд пистонига урилиб, уни чақнатадиган қисми.

2 *тех.* Буғ болғаларининг ишлов берилаётган деталга зарб билан урилиб, уни тегишли шаклга киритадиган қисми.

БОЁН |*ф.* بایان – бойлар| Бой; бойлар. *Боёнларимизнинг бари ҳушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳовуз теварагидаги аъёну боёнлар нақшинкор устунни қучоқлаб турган султондан кўзларини узолмас, улар гўё илон сеҳрига шинган бақалардай жой-жойларида серрайиб қолишган эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

БОЁНА *эск.* Бойларга хос; бойлардек, бойларча. *Боёна тўн.*

БОЁҚИШ Ачиниш уйғотувчи ҳолатли, бечора, шўрлик. *-Отанг боёқиш чарчаб, бўлганича бўлди, – деди она.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Боёқиш кўп яхши одам эди; инсофли, ҳамиятли эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Боламга кўз тегдими, билмайман. Болам боёқиш нотинчроқ бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЖ |*ф.* باج – ўлпон, бож, солиқ| 1 *тар. эск.* Ўрта асрларда Шарқ мамлакатларида савдогарлар, ҳунармандлар ва б. лардан олинадиган солиқ. *Шош аҳли, тамомий фуқаро божни ўз вақтида тўлаган.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Қорахитойлар қувилганидан сўнг, шаҳар маҳкамаси биз ҳунармандларни бож билан қисиб қўйди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Золимлар оларкан элатдан божин, Ёзиб кундан-кунга нафс қулочин.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Четдан келтирилган мол учун олинадиган, расмий равишда белгиланган ҳақ. *Бож тўламоқ.* ▬ *Сарой дарвозаси ёнида божхона бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ажнабий савдогарлардан озмунча бож.. тушади, деб ўйлайсизми?* М.

Осим, Карвон йўлларида. *Аваз карвонларнинг молидан бож олганида Авазни таниб олган.* «Нурали».

Бож тарифи Давлат чегараси орқали ўтадиган товарлардан ундириладиган божлар ставкалари мажмуи.

3 *кўчма* Бирор нарса, воқеа, ҳолат учун кетадиган ҳақ, бадал. *Тошга тегар, синар дил, Юрак қони тўлар бож.* Миртемир, Асарлар. *Орзуларим олтин тожи, Менинг жоним шунинг божи.* «Бойчечак». *Ҳаёт шундай мўъжизаки, Қанча жабрин тортсанг оз. Ўлим эса унинг учун Арзимас бождир, холос.* А. Мухтор, Асарлар.

БОЖА Опа-сингилларнинг эрлари (бир-бирига нисбатан). *Божа божага бўз бермайди, сўз беради.* Мақол. ▬ *Гуломжон унинг [Ашур Мирзонинг] божаси уста Баҳромдан парталарнинг қандай ясалишини сўраб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БОЖАЧИЛИК Ўзаро божалик муносабатлари. *Салом берган эдим, у худди ўртамизда божачилик бордек, менга ўқрайиб туриб: -Мирзақандмисан? — деб сўради.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

БОЖГИР [*ф.* باجگیر — бож олувчи, солиқ тўпловчи] *тар.* Бож олувчи, йиғувчи; бож ундириш лавозимига эга шахс; божхона ходими, божмон. *Ўн икки қопқадан, ўн икки йўлдан Божгирга пул тўлаб кирган карвонлар.* Шайхзода, Тошкентнома. *Биз Бухоро ичига қараб бир оз юрган эдикки.. қўлида катта фонуси бор, рўдапо тўн кийган бир киши фойтунимизни тўхтатди. У амир Бухоронинг «божгири» экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

БОЖДОР [*ф.* باجدار — бож олувчи] *айн.* **божгир.** *Биров — божлор, Биров — тождор.* Мақол.

БОЖМОН [*ф.* باجبان — божхона ходими] *тар. айн* **божгир.** *Биотехнологияга, ёввойи ўрдакларнинг ёш жўжаларини сотиб олиш, шунингдек, божмонларга иш ҳақи тўлашга тўрт минг сўмга яқин маблағ сарфланган.* Газетадан. *..буйруққа мувофиқ балиқ овлаш тақиқланганини божмонларнинг ўзлари ҳам инкор этмайдилар.* Газетадан.

БОЖРАЙМОҚ *фольк.* Бақраймоқ, бақрайиб қараб турмоқ. *Божрайган кўзи қурсин, Ёнаштирма асло бунда.* «Ҳасанхон».

БОЖ-ХИРОЖ, божу хирож [бож + хирож] *тар.* Турли-туман солиқ ва тўловлар. *Учирди бошидан Хисравнинг тожин Ва лекин сўрмади божу хирожин.* Ҳабибий, Девон. *Девонхонага шаҳар бож-хирожига мутасадди бўлган бир амалдорни топиб келтирдилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БОЖХОНА [бож + хона] Бож олинадиган жой, идора, пост. *Сарой дарвозаси ёнида божхона бўлиб, чет эл молларидан бож олинарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хуллас, ВТЭКни ўзининг божхонасига айлантирди.* «Муштум».

БОЗ I [*ф.* باز — яна, тағин] *эск. кт.* Яна, тағин; бунинг устига. *Оз сўзлаган боз сўзлар, Боз сўзлаган соз сўзлар.* Мақол. ▬ [*Гули:*] *Йўқ асло! Бўлмасин қурбон Алишер, Қўйинг, эл булбули боз сайрасин оз!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Касал ўғил, хотин, боз худо берган уч набира. Ҳаммаси шу чолга қарам.* Ойбек, Танланган асарлар.

Боз устига Бунинг устига, устига устак. *Боз устига қурувчилар дарёни тўсишга киришдилар.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Боз устига уфқ ҳам оч бинафша тусда эди.* «Саодат». *Отаси қариди, боз устига касалманд.* С. Сиёев, Аваз.

БОЗ II [*ф.* باز — қирғий, лочин] *шв.* Лочин, қарчиғай. *Ўрдак ўзини ғоз санар, Чумчуқ ўзини боз санар.* Мақол. ▬ *Сен-ку бор экансан, шунқорим — бозим, Фалакдан иноят менга не лозим.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

БОЗБАНД, бозубанд [*ф.* بازوبند — билагузук; тумор; билакка боғланган нарса] Билакдан юқорига, бўйин ёки қўлтиққа осиб юриладиган заргарлик буюми, аёллар безаги. *Мис бозбандга эришолмай йиғлаган кўкрак нишон тақди.* У. Носир, Юрак. *Ўзинг дуохон эшонга ўтакетган ихлосманд бўлиб, ҳаммадан илгари туморгина эмас, катта бозбанд ҳам олиб тақиб юрганинг ҳолда, шаккоклар қаторида зиндонда чириб ётибсан-ку!* С. Айний, Дохунда.

БОЗБАРАК *шв. айн.* **бодпарак.** *Чеҳралари ширин болакай Учиради оппоқ бозбарак. Хаёллари — беҳад самодай, Хаёллари — оппоқ бозбарак.* «Гулистон».

БОЗГЎЙ [*ф.* بازگوی — қайта, яна айтиш] Шашмақом ва бошқа йирик мусиқа асарларининг такрорланадиган ҳамда ўзгармайдиган нақарот қисми.

БОЗИ I [*ф.* بازی — ўйин; эрмак, ҳазил] Ўйин, эрмак. *Зўр бозилар қилишали, Ким зўр экан, билишали.* «Тоҳир ва Зуҳра». *Бача-бача*

бози, Ким қора қози, Ким ўйинга чиқмаса, Бўйнига тош-тарози. «Бойчечак».

БОЗИ II |*ф.* بازو – билак, қўл| **1** Эшик, деразаларнинг уст, ост ва ён томонларига қўйиладиган материал, кесаки.

2 Уй деразасининг атрофидаги деворга ганч ёки алебастрдан қавартириб ишланган ва деразага чирой бахш этувчи ҳошия.

3 Бешикнинг икки ёнига устма-уст ўрнатиладиган иккитадан тўртта ёғоч қисми.

БОЗИГАР |*ф.* بازیگر – моҳир ўйинчи, артист| *айн.* **бозингар**. *Ҳиндистон азалдан бозигарлар, афсунгарлар макони.* «Гулистон».

БОЗИЛЛАМОҚ I Боз-боз, виз-виз овоз чиқармоқ, визилламоқ.

2 *кўчма* Жуда ҳам қизимоқ, исимоқ. *Бозиллаган танча жонига ором берди.* Мирмуҳсин, Умид. *Печкага олов ёқди. Хона ичи бирпасда бозиллаб, исиб кетди.* М. Муҳиддинов, Инсон мадҳи. *Саратон чилласининг ҳар бир куни тандирдан янги узилган нондек бозиллайди.* «Саодат».

3 *кўчма* Қизимоқ, ловулламоқ; ғазабланмоқ. *..кунлар ўтган сари юраги бозиллайди, наҳотки энди улар билан қайтиб кўришмасам, деган гумондан вужуди ларзага тушди.* С. Сиёев, Аваз. *Авазнинг сал бурун айтган густохона сўзлари шайхнинг юмшоқ дилини бозиллатиб турарди.* С. Сиёев, Аваз.

БОЗИНГАР |*ф.* بازیگر – моҳир ўйинчи, бозигар| **1** *эск.* Ўйинчи, раққос, раққоса.

2 Кўзбойлоқчи, афсунгар. *Уни билсанг, жуда бозингар, айёр, Кўп айёрлар бўлолмайди баробар.* «Гулшанбоғ». *Бора-бора айланиб қолдим Бозингарнинг қўғирчоғига.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

3 Айёр, туллак одам ҳақида.

БОЗИРГОН, бозургон |*ф.* بازرگان – савдогар, тижоратчи| *эск. кт. айн* **савдогар**. *Савдогарлар юрар мояли, норли, Бозиргон савдоси кумушли, зарли.* «Хушкелди». *Тушибон кўп бозиргоннинг қўлига, На ишлар айладинг тоғнинг чўлига.* «Эрали ва Шерали».

БОЗОР |*ф.* بازار – бозор; савдо растаси| **1** Аҳоли савдо-сотиқ қиладиган махсус жой, майдон. *Отанг – бозор, онанг – бозор.* Мақол. *Ақл бозорда сотилмас.* Мақол. ▬ *Юрт бой бўлса, унинг бозори ҳам тўкин бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Бир айланиб келай, деб Қува бозорига чиқдим.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бозор қилмоқ 1) бозордан у-бу нарсалар олмоқ, харид қилмоқ, харж қилмоқ. *Сиддиқа бозор қилгани кетди.* С. Зуннунова, Кўзлар. *Нусратбек икки кун эрталаб ўзи билан тўрва олиб кетиб, ишдан кейин бозор қилиб келди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди; 2) шовқин-сурон қилмоқ, тўполон кўтармоқ.

2 Шундай жойда савдо-сотиқ қилинадиган кун. *Ойда-йилда бир бозор, унинг ёмғир бузар.* Мақол. ▬ *Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қўяверинг, бугун бозор-ку, бирпас дам олсинлар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бозор(и) касод Талаб бўлмаган, ўтмай қолган нарса, мол ҳақида. *-Аммо, – давом этди Гуландом, – бозор касодлигиданми ё иши яхши унмаганлигиданми, дадам тўқувчиликдан ёлчимади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бозор куни** *айн.* **бозор 2.** *Бозор куни, одам қалин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бозор кўтармайди** 1) бу нархга бозорда ҳеч ким олмайди; 2) *кўчма с.т.* бошқаларга ёқмайди, ҳеч ким тингламайди. *..ишхоналарда, айниқса кўпчилик билан муомала қилинадиган жойларда ..дағаллик ва майнавозчиликларни бозор кўтармайди.* Т. Алимов, Илжайинг, асакангиз кетмайди. **Бозор нон(и)** Сотиш учун тайёрланадиган махсус нон нави. *Ҳаял ўтмай, бир чойнакда кўк чой, сири кўчган патнисда тўртта бозор нони кўтариб келди Қудрат.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бозор қайтди** Бозор вақти тамом бўлиб, бозорчилар қайтадиган вақт. **Бозорга солмоқ** 1) молни сотиш учун бозорга олиб кирмоқ, харидга қўймоқ. *Гаждумбек бозорга борса, Ҳамза бир қулни бозорга солиб турибди.* «Гўрўғли». *Эрта барча халойиқлар келади, Қули, чўрисини бозор солади.* «Нурали»; 2) *кўчма* диққатни жалб қилиш учун бирор нарсани кўз-кўз қилмоқ, айлантириб, кўрсатиб юрмоқ. *Бозор қизигандан кейин, отни миниб, у ёқ-бу ёққа чопиб, қамчилаб, сакратиб ўйнатиб, бозорга сола берди.* «Ҳасанхон». *Ўз ишини битириш учун туйғуларини бозорга солишдан тоймайди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Бозори чаққон** 1) харидори кўп бўлган, тез ўтадиган мол, нарса ҳақида. *- Марғилонда газмол билан пойабзалнинг бозори чаққон, – деди Ҳомид.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *«Туркистонда ўрик бозори чаққон экан, сотиб келай», деб баҳона қилдим.* С.

Сиёев, Ёруғлик; 2) *кўчма* эҳтиёж катта, талабгорлари кўп бўлган. *Имомликнинг бозори чаққон бўлиб кетганидан бизга ўхшаш ўртача аҳли илмларга шафқат кўзи билан боқувчи бўлмай.. қолган эди.* Ғайратий, Довдираш. *Табибнинг бозори чаққон ҳовлисида камдан-кам бўлар экан.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Бозори ўтмади** 1) бозорда ўтмай, сотилмай қолди; 2) *кўчма* ўзига ёки гапига тарафдор чиқмади; номери, ҳийла-найранги ўтмади. **Бозор(ини) олмоқ** *ёки* **бозор қилмоқ** Бозорга бориб, савдо-сотиқ ишларини битириб келмоқ. *Бозорингни ўзинг қил, тегирмонингни ўзинг торт!* Мақол. ▬ *Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган туячининг туясига иккита-иккита мингашиб, чопон бозорга қараб йўл солдик.* Ғ. Ғулом, Шум бола. **Борига бозор** *айн.* **борига барака** *қ.* **барака**. **Ўзини бозорга солмоқ** *салб.* Ўзини элга кўз-кўз қилмоқ. *Агар севгининг нималигини билсангиз, юзингиздаги пардани йиртиб ташлаб, ўзингизни бозорга солиб ўтирмас эдингиз, Жўрахон!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Лоф уриб, ўзини бозор соларми? Лоф билан қўлидан бир гап келармиди?* «Алпомиш».

3 *кўчма* Ғала-ғовур, чуғур-чуғур, шовқин-сурон, шўхлик ҳолати. *Болали уй — бозор, боласиз уй — мозор.* Мақол. ▬ *Бугун дала шийпонида бозор бўлди. Ҳамма сиздан дарғазаб, раисликдан туширмоқчилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мунира туғруқхонадан чиққан куни уй бозор бўлиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Тонг ёришиб, гужумларда қушлар бозори бошланган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 *иқт.* Сотувчилар билан харидорлар ўртасидаги товар айирбошлаш муносабатлари. *Жаҳон бозори. Ташқи бозор. Ички бозор. Бозор ислоҳотлари. Бозор хўжалиги.* ▬ *Бозор иштирокчилари товар ва хизматларни пул воситасида айирбошлаш юзасидан муносабатларга киришадилар.* «ЎзМЭ». *Дунё бозорида териларимизнинг нархи тушмаса дейман.* С. Аҳмад, Юлдуз.

Бозор иқтисодиёти Товар-пул муносабатларига асосланган, турли мулкчиликка ҳамда иқтисодий эркинликка таянган ва рақобат асосида тартибга солиб туриладиган демократик иқтисодиёт. **Бозор мувозанати** Бозордаги талаб ва таклифнинг миқдоран ва таркиб жиҳатидан бир-бирига мувофиқ келиши.

5 *кўчма* Тақдир, қисмат. *Изинда жўраси кўрмакка зордир, Маъшуқлик деганинг қизиқ бозордир.* «Қўшиқлар». *Қурилганда ишқ савдонинг бозори, Ўйнаб-кулиб шу кун турса дилдори.* «Эрали ва Шерали».

6 *кўчма* Бирор ҳаракат ёки фаолиятнинг ҳаддан ошиши, авжига чиқиши, қизиши. *Ўлим бозори* (уруш). *Гап бозори.* ▬ *Феруза билан Норқўзининг тўйи овоза бўлгандан бери «Меҳнат — роҳат» қизларининг гап бозори қизиди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Хуросон мамлакатида ўлимнинг бозори қизиб, хароб бўлган бинолар устида бойқушлар сайрашга киришди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Ажалнинг бозори шундай қизиди, Қизил қонга тулпор отлар тўзиди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Базми жамшидларда, кўнглим тиламаган давраларда, сафсата бозорларида кунларим тамаки тутунидай кўкка учди.* Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

7 Бозор, Бозорхон (эркаклар ва аёллар исми).

БОЗОРБОН [*ф.* بازاربان — бозор қўриқчиси] **1** Бозор қоровули.

2 Бозорнинг бошлиғи, раҳбари. *Ҳар юртнинг матоин қув бозорбонлар Жойлаб қўяр экан, ўтказиб қўлдан.* М. Шайхзода, Тошкентнома.

БОЗОРБОП Бозор суядиган, харидор ёқтирадиган; бозоргир, тезкетар. *Бозорбоп мол.* ▬ *Улар бебозор кунлари шаҳардаги магазинларни кезиб, бозорбоп молларни тўплайдилар.* Газетадан. *Катта участканинг тевараги ва саҳни бозорбоп экинлар билан банд эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

БОЗОРБОШИ 1 Бозорнинг асосий, бош қисми, майдони. *Бозорбоши тим бўлди, кесак отган ким бўлди.* «Оқ олма, қизил олма».

2 *айн.* **бозорком.** *Оёғида ғирч этик Юриши бозорбоши.* «Оқ олма, қизил олма».

БОЗОРГИР [*ф.* بازارگیر — бозорда олинадиган, харидори бор] *айн.* **бозорбоп**. *Бозоргир молимиз бўлмагандан кейин нима билан савдо қиламиз?* Газетадан. *Пахта тер деса, кучи етмасмиш-у, савдогарчилик қилишга, арзонга сотиб олган бозоргир маҳсулотини кўтаришга бели оғримасмиш..* «Муштум».

БОЗОРГОН [*ф.* بازارگان — сотувчи, савдогар] *айн.* **бозиргон.** *Бизни сотгандилар шум бозоргонлар, Оқ пошшо, кўк пошшо, бек, зодагонлар.* Миртемир, Асарлар.

БОЗОРИ [*ф.* بازاری – бозорга оид] **1** Бозорда сотиш учун мўлжаллаб тайёрланган; бозорбоп ёки бозордан келтирилган. *Бозори атлас.* ▬ *Кигиз устидаги тугунга кўзи тушди, очса, сирли тоғорада ош, икки шиша арақ, нон, бозори кулчалар.* «Ёшлик». *Водил – қадимдан бозори қишлоқ.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Бозорда ўтирувчилар, сотувчилар. *«Нохудшўрак» байтини ўқуғонсиз.. у кимларни кулдирмаган.. уйқу босқон бозорилар ўқуса ҳам кулади.* А. Қаҳҳор, Ким нимадан завқ олади?

БОЗОРКОМ, бозорқўм Бозор қўмитаси ва унинг раҳбари, бошлиғи; бозор бошқарувчиси. *Шу иши эвазига бозоркомдан маош олади.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *-Бўпти, эртага эсга солинг, бозоркомга телефон қиламан, – деди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Бу йигитни магазин мудиридан тортиб.. бозоркомгача ҳамма танийди.* Газетадан.

БОЗОРЛАМОҚ Бозор қилмоқ, бозорга бориб келмоқ, бозорни айланмоқ. *Ҳамсоямиз Қулмат полвон бозорлаб келди. Девордан бўйлаб, нарх-навони сўрадим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Майизни орқалаб, бозорладим. Ярим букилиб, «пўшт, пўшт» деб бордик.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

БОЗОРЛАШМОҚ *с.т.* Бозорга бориб айланиб, томоша ёки савдо-сотиқ қилиб келмоқ. *-Йўл бўлсин? -Бир бозорлашиб келайлик!*

БОЗОРЛИК 1 *айн.* **бозори 1**.

2 Бозордан савдо-сотиқ қилиб, қайтишда олиб келинган совға. *Элликбоши хуржунини кўрсатиб: -Мана буларни Мирза бериб юбордилар, жанобларидан бозорлик экан [деди Ойша холага].* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *..ўша ердаги [кўкнорихонадаги] ғариб-ғураболарга мендан бозорлик бўлсин учун уч пақирга ярим қадоқ пашмак ҳалво олиб, тақяга қараб кета бошладим, – деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БОЗОРЧИ 1 Савдо-сотиқ эҳтиёжи билан бозорга келган киши, бозорда кўп юрувчи. *Шаҳарда очлар ва хайр сўровчилар кўпайган эди. Улар хайр сўраб чўзган қўллари билан дўкондорларни ҳам, бозорчиларни ҳам, самоварлардаги чойхўрларни ҳам безор қилардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кундузи бозорчиларнинг ғала-ғовуридан чарчаган Бухоро сукунат қўйнида ором олмоқда.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Бозорда савдо-сотиқ билан шуғулланувчи, бозор-ўчарни яхши биладиган одам. *Мен билан яшайдиган кампир бозорчи хотин эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бозор куни бу шаҳарга кирайин, Мен ҳам бозорчининг бири бўлайин.* «Интизор».

БОЗОРЧИЛИК 1 Бозорга хос муомалалар, қоидалар, расм-русм ва ш. к.

2 Бозорчи касби. *-Бозорчилигимиздан номус қиламан, – Дадавой ака унга [Лобарга] эгилиб, аста гапирди.* Ҳ. Ғулом. Тошкентликлар.

БОЗОРШАБ [*ф.* بازارشب – кечки бозор] Тунги бозор, тунда ишлайдиган бозор. *Ҳар йили рамазон ойида бозоршаб, яъни тунги бозор бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Масхарабоз ва қизиқчилар, асосан, турли мазмундаги ошлавий тўйларда.. зиёфат, базмларда, бозоршаб ва гап-гаштакларда ўйин кўрсатардилар.* М. Қодиров, Халқ актёрлари.

БОЗОР-ЎЧАР Бозор, савдо-сотиқ ва улар билан боғлиқ бўлган икир-чикирлар. *У [Бек ака] савдо-сотиқ, бозор-ўчарга аёлни аралаштирмас, ирим қиларди.* С. Нуров, Нарвон. *У киши ишлай қолсин, деб бозор-ўчарга югуртирмадим.* С. Нуров, Нарвон. *Ахир, сиз ҳам бундай туриб, кўчага чиқсангиз, одамлардай бозор-ўчар қилсангиз-чи!* «Ёшлик».

БОЗУБАНД *айн.* **бозбанд**. *-Ўнг елкамда тамғам бор, ўнг билагимда бозубандим бор, – дебди.* «Зумрад ва Қиммат».

БОЗУРГОНИЙ [*ф.* بازرگانی – бозорчи, савдогар] Мумтоз ашулалардан бири (тахминларга кўра «Бозиргон» достони қаҳрамони номи асосида пайдо бўлган).

БОИС [*а.* باعث – сабаб] **1** Сабаб, асос. *Бунинг боиси нима?* ▬ *Рисолат хола бўйнини қисиб, ўзининг ҳам бу сирнинг боисидан бехабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зубайда бунинг боисини суриштиришдан ўзини сақлаб, унга ҳайрон бўлиб қараб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Боис (эркаклар исми).

БОЙ I 1 Мол-дунёси, давлати, бойлиги кўп; бадавлат, давлатманд. *Бой одам. Фақир пиёда юрар, Бой – туяда.* Мақол. *Чоракор чораклаб олар, бой акам – ботмонлаб.* Мақол. ▬ *Хўжайиннинг дадаси катта бой эди, мол-мулкни беҳад йиққан эди.* Ойбек, Танланган

асарлар. *Ёшлигимда бойлар эшигида қаролик қилганман.* Газетадан.

2 Иқтисодий жиҳатдан мустаҳкам, ҳеч нарсадан камчилиги, муҳтожлиги йўқ; тўкис, бадавлат. *Юрт бой бўлса, унинг бозори ҳам тўкин бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Биз бой эканмиз, деб қазилмаларнинг кулини кўкка совурдик.* «Фан ва турмуш».

3 (*кўпинча ж.к.даги сўз билан*). Таркибида, бағрида керакли ва фойдали нарсалар кўп, мўл. *Темирга бой руда. Ери бойнинг эли бой.* Мақол. ▬ *Узбекистон замини ҳам маъданларга бой.* «Фан ва турмуш». *Булар ҳам доривор моддаларга бой, ҳам озуқабоп ўсимликлардир.* «Фан ва турмуш». *Жийда гулининг атирга бой ҳиди уфуриб турибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

4 Бирор нарсаси, жиҳати, хусусияти етарли даражада, тўла-тўкис, бекаму кўст. *Бой тил. Бой тажриба. Бой кутубхона.* ▬ *Отаси ўзининг бой кутубхонаси билан бежиз фахрланмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *Искандаро ҳавас ва таажжуб билан биноларга, бой жиҳозларга, айниқса нозик санъат буюмларига, эшик ва деразаларга назар ташлаб қўярди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ўтган ҳар бир кун серзавқ, сермазмун, турли воқеаларга бой бўлди.* Газетадан. *Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди.* Газетадан.

5 (*одатда эгалик қўшимчалари билан*) *с.т. шв.* Эр; турмуш ўртоғи. *Бойим уйда йўқ эдилар. Оч киши мой танламас, қари қиз бой танламас.* Мақол. ▬ *Айланайин бойимдан, Кишноқи шу тойимдан.* «Бойчечак». *Ман билдим: аммамнинг бойи ўлибди, Билсанг, аммам есир бўлиб қолибди.* «Интизор».

6 Бойларга мурожаатда ёки улар ҳақида сўз борганда, уларнинг номи ўрнида ёки номига қўшиб ишлатилади. *Бой ота! Бу гапни бир айтдингиз, яна қайтиб гапирманг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Хушхабарлар мана энди жанобингиздан бўлади-да, бой почча.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Ниҳоят, ичкари ҳовли эшиги тарақ этиб очилиб, Миродилбой кўринди.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Киши исмининг таркибий қисми бўлиб келади: *Болтабой, Тешабой, Жўрабой.*

Бой касал Ўзи оғир бўлмаса-да, парвариш талаб қиладиган ёки шундай парвариш учун баҳона бўлган касаллик; шундай касалликка учраган одам. *Дард деган нарса анойи беморни топса, танасидан чиқмай ўтириб олади. Шунинг учун ҳам оғирининг тайини йўқ беморларни «бой касал» дейишади.* «Муштум».

БОЙ II: **бой бермоқ** 1) ютқизмоқ, маҳрум бўлмоқ (ўйинда, ишда, курашда, турмушда). *Бой берилган ишга пушаймон бўлишдан фойда йўқ.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Менинг бой берадиган нарсам йўқ, акаси, бой бериб бўлганман.* А. Мухтор, Асарлар; 2) бекор ўтказмоқ, зое кетказмоқ, қўлдан бериб қўймоқ. *Қулай фурсатни бой бермоқ.* ▬ *Шу ғанимат пайтни бой берсак, пахта ҳақида ўйлашнинг ҳожати ҳам қолмайди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қандай тўғри келса, шундай яшашлик — умрни бой беришликдир.* Газетадан. **Сир(ини) бой бермоқ** Махфий нарсани ёки заиф томонларини билдириб қўймоқ. *Сир бой бердинг — бош бой берма.* Мақол. ▬ *Бўтабой энди қўрқиб кетди, лекин.. сир бой бермади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У сал оғринди, лекин сир бой бермади.* М.М.Дўст, Лолазор.

БОЙБАЧЧА *айн.* **бойвачча**. *..Ҳотам Тойга ўхшайди бойбаччаси.* «Гулнорпари».

БОЙБИЧЧА, бойбича *айн.* **бойвучча.** *Бойбиччалар тўйда бўлар, Хизматинда чўри бўлса.* «Оқ олма, қизил олма». *Болали, чақали бўлгин, Мисқолжон, Чамбил элга бориб бўлгин бойбича.* «Гулнорпари».

БОЙ-БОЁНЛАР Давлатмандлар, бойлар, ҳоким кишилар. *Халққа ҳақиқатни ким тушунтиради? Ҳамма амалдорлар, бой-боёнлар бу ҳақиқатни халқдан яширадилар.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

БОЙБУВА Бой, бадавлат кекса; бой бобо. *Олдин бир ўзи бўлса, тўйдан кейин бойбуванинг хизматини икки кишилашиб қилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тоғда қулон изи бор, Қумда қуён изи бор, Бойбуванинг уйида Нортуядек қизи бор.* «Оқ олма, қизил олма».

БОЙ-БЎЙ *унд. с.* Ҳайронлик, ҳайратланиш ҳиссини ифодалайди. *Бой-бўй, одам деган ҳам шу қадар мукаммал бўладими?* А. Муқимов, Донишманд.

БОЙВАЧЧА [бой + *ф.* بچه — бола, фарзанд] **1** Бойнинг боласи, фарзанди. *Таниди: Мирзакомилбойнинг ўғли Миробид бойвачча.* Т. Ашуров, Оқ от. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бой гапирсин-у, бойвачча гапирсин.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бой ўғли — бойвачча, Оёғида — нўғайча.* «Бойчечак».

2 Бойларнинг болаларига мурожаатда ёки улар ҳақида гап борганда, уларнинг номи ўрнида ёки номига қўшиб ишлатилади. *Янги касб қуллуқ бўлсин, бойвачча!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сизни танимади чоғи, бойваччам, акс ҳолда, саломлашар эди, у жуда дилкаш йигит.* К. Яшин, Ҳамза. *Содиқжон бойваччанинг чангалига тушган қизнинг кимлигини билгиси келди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қосимжон бойваччанинг итлари, мени танийди. Маҳ, Тўрткўз, маҳ!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 *кест.* Ўзини бой боласидек тутувчи. *Ёнида бир пул йўқ, Қиз сайлайди бойвачча.* Мақол.

БОЙВАЧЧАЛИК Бойвачча мавқеи; бойваччаларга хос ҳаракат, қилиқ. [*Тўлахон ўз-ўзига:*] *Мен кичкина гўдакми, алданиб? ..Бойваччалигидан менга нима фойда?* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Давлат маблағи ҳисобига бойваччалик қилишга чек қўйиш лозим.* Газетадан.

БОЙВУЧЧА 1 Бойнинг хотини ёки қизи; бой хотин. [*Оқилжон:*] *Пулингизни ишлатаман, ер-сув қиламан, сиз бойвучча хотин бўлиб давру даврон сурасиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бойвуччанинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк саҳардан оқшомгача пода боқасан.* F. Fулом.

2 *с.т. эск.* Уй бекаси; хотин. *Бойвуччам бир ёққа кетган эдилар* (эр киши ўз хотини ҳақида).

БОЙДОҚ *тар. айн.* **байдоқ 2.** *Шаҳарда мўғул бойдоқлари ғалаёнчиларга зарба беришга журъат эта олмадилар.* «Ёшлик». *Бойдоқ-бойдоқ бундан лашкар борибди.* «Алпомиш».

БОЙЁҒОҚ Ёнғоқнинг бир хил нави. *Арықнинг нари юзида бойёғоқ тагида иккита бўйра, бир шолча ёзиғлиқ турибди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

БОЙЗОДА Бойнинг боласи, фарзанди; бойлар насли, авлодига мансуб. *Ота-бола мардикорлик қилишди, она эса бой уйида чўри: кир ювади, ҳовли супуради, бойзодаларни кўтаради.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Давлатингдан шоли-шолпар киярсан, Ўзингдай бойзода бўлса тиярсан.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

БОЙИМОҚ 1 Мол-дунёси, бойлиги кўпаймоқ; бойлик орттирмоқ, давлатманд бўлмоқ. *Суқ тўймас, ўғри бойимас.* Мақол. *Ёлғончи ёлчимас, ўғри бойимас.* Мақол. ▬ *Мирза бойигандан бойиб кетди.* «Ёшлик».

2 Таркибида бирор фойдали нарса миқдори кўпайиб, сифат жиҳатидан яхшиланмоқ. *Руда маълум ишловдан кейин анча бойийди.*

3 Тўлмоқ, эга бўлмоқ, мукаммаллашмоқ. *Кутубхонамиз янги китоблар билан бойиди.* ▬ *Кунлар севимли ҳунар йўлидаги интилиш ва машғулотлар билан ўтиб, қиз ҳаёти янги воқеа, янги мазмун билан бойиб борди.* С. Абдуқаҳҳор, Галия Измайлова. *Ҳар гал бу тафсилот янгидан-янги сўзлар ва ташбиҳлар билан бойиб боради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БОЙИТМОҚ Бойимоқ фл. орт н. *Рудани бойитмоқ. Кутубхонани бойитмоқ.* ▬ *Анвар.. ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Меҳнат ҳаёт чироғига ёғ қуяди, тафаккур уни бойитади.* Газетадан.

БОЙИТИЛМОҚ Бойитмоқ фл. мажҳ. н. *Бойитилган руда. Витаминлар билан бойитилган озуқа.* ▬ *Республикамизда кўплаб боғча ва яслилар барпо этилди, уларнинг жиҳозлари бойитилди.* «Фан ва турмуш».

БОЙКЕН *бот.* Совуққа чидамли, меваси оч-сариқ, эти оқ, серҳосил олма нави.

БОЙКОТ [*инг.* boycott — англиялик катта ер эгаси Ч.К.Бойкот (Boycott) номидан] Алоҳида шахс, ташкилот ёки давлатни назар-эътибордан четда қолдириш, яккалаб қўйиш мақсадида у билан муносабатларни тўлиқ ёки қисман тўхтатишдан иборат сиёсий ва иқтисодий кураш шакли. *Бойкот эълон қилмоқ.*

БОЙЛАМ I *айн.* **боғлам.** *Қиз чиқар боғдан: қўлида бир бойлам ранго-ранг чечак.* Р. Бобожон, Танланма. *Чўғдай ёниб турган атлас бойламини кўриб, Пошша холанинг қувончи ичига сиғмай кетди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БОЙЛАМ II *тиб.* Организмдаги аъзоларни бир-бирига улаб ёки уларни ушлаб турувчи пишиқ, букилувчан, чўзилувчан ҳамда таранглануvчан тўқимадан иборат тузилма.

БОЙЛАМОҚ *с.т.* Боғламоқ. *Ҳамма беклар салом бериб кўришиб, Отларимиз иззат минан бойлади.* «Юсуф ва Аҳмад». *Уйда бўлсанг, чиқиб отим бойлагил.* «Ойсулув».

БОЙЛАНМОҚ *айн.* **боғланмоқ.** *Кела қолса менинг ёрим айланиб, Душманларнинг тили қолар бойланиб.* «Қўшиқлар». *Икки*

томоннинг келишувидан сўнг фотиҳа қилиниб, қизнинг боши бойланди. «Муштум».

БОЙЛАШМОҚ Бойламоқ фл. бирг. н. *айн.* **боғлашмоқ.** *Бас бойлашиб, эрта азонда далага чиқсангиз, ҳаммадан аввал Жапаройни кўрасиз.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Биз, фарғоналиклар.. хоразмликлар билан шарт бойлашган эдик, — деди отахон Гулчеҳрага.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

БОЙЛИК 1 Бой бўлишлик, бой мавқеи; мол-мулкнинг йиғиндиси, мажмуи; мўллик. *Ота бойлиги ерга сингар, Меҳнат бойлиги — элга.* Мақол. ▬ *Бу йигит яхшигина давлатманд бўлса ҳам.. нима учундир, бойлиги билан бўлмай, «Ҳомид хотинбоз» деб шуҳратланган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовли саҳнига, айвонларга «сеп» ёйилди. Сеппинг бойлиги, тури, ранг-баранглиги ҳаммани ҳанг-манг этди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йирикроқ тошлар ҳукмронлик ва бойлик ифодаси саналган.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Дунё, давлат, мол-мулк. *Муҳаббат бойликка боқмас.* Мақол. *Рўзғор ўлчов билан, Бойлик тежов билан.* Мақол. ▬ *Ўн олти минг қўй, икки ярим минг йилқи ҳазилакам бойлик эмас.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бойлик бор жойда самимийлик ўрнини сохталик эгаллайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Табиий, моддий ресурслар мажмуи. *Ер ости бойликлари. Моддий бойликлар. Табиий бойликлар. Қазилма бойлик.* ▬ *Эндиликда Ўзбекистон улкан табиий бойликлар, кўпдан-кўп ноёб саноат маҳсулотлари ватанидир.* «Саодат». *Ўлкамиз табиий бойликларини ўрганиш.. ишига нуфузли олимларимиз салмоқли улуш қўшмоқдалар.* Газетадан. *Эндиликда инсониятга зарур моддий бойликларнинг учдан икки улуши аёл қўли, аёл ақл-заковати билан яратилади.* Газетадан.

4 Ақлий, руҳий, маънавий фаолият ҳосиласи, мажмуи. *Миллий бойлик. Маданий бойлик. Маънавий бойлик. Ақлдан ортиқ бойлик йўқ.* Мақол. ▬ *Тарихий ва маданий ёдгорликлар — бизнинг миллий бойлигимиз, чексиз фахримиздир.* Газетадан. *Халқ ўз тилини энг улкан миллий бойлик сифатида асраши керак.* Газетадан.

БОЙЛОВ *шв. фольк.* Молни боғлаб боқиш, семиртириш усули. *От бойловда семирар, Қўй ҳайдовда семирар.* Мақол. ▬ *«Оқ олтин»имиз бир миллион тонна бўлганда, Тарлонни бойловга ташладим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Хабарини топган бандага Бойловда моли суюнчи.* «Оқ олма, қизил олма».

БОЙПАРАСТ Бойларга хушомад, мулозамат қилувчи, бойларнинг содиқ мухлиси. *Бошқа бир хавф унинг [Гулнорнинг] кўз олдида яна даҳшатлироқ гавдаланар эди: онасининг таъбирича, бойпараст ота бир кун тўсатдан: -Бой отам фалон одамни маъқул кўрдилар, эрта тўй, фалон кун никоҳ, тайёрлигингни кўравер, хотин! — деса, у нима қила олади?* Ойбек, Танланган асарлар.

БОЙТЕВАТ *с.т.* **1** Катта, баҳайбат, кўппак ит. *Калласи худди гов саватдай, Тиши сўйлоқ, хўп қопгир бойтеватдай.* «Гулнорпари».

2 *кўчма* Бойнинг содиқ хизматкори, бойга қуллуқ қилувчи. *Бой ошини бойтеват кўрибди, дегандай, бойтевати кўп. Бойнинг ўзидан бойтевати ёмон.* «Қанотли сўзлар».

3 *кўчма* Сочлари пахмоқ, уст-боши жулдур одам. *Ўзингга сал қарасанг-чи, бойтеват бўлиб кетибсан.*

Бойникини бойтеват қизғанади Бойнинг мол-дунёсидан ўзига ҳеч қандай наф бўлмаса-да, уни бошқалардан қизғанадиган одам ҳақида айтиладиган ибора. *..Бойникини бойтеват қизғонур, деб эшитар эдик.* «Муштум».

БОЙТУЗОҚ Қуш тутиш учун қилдан ясалган махсус тузоқ. *-Қушчага бойтузоқ қўйдинг, энди болу парини юласан, мутташам! — деди-да, унинг кўзларига ғазаб билан узоқ тикилди.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЙХАЛЧА *бот.* Зиркдошлар (зиркгуллилар оиласи)га мансуб, япроғи панжасимон қирқилган, тугунак илдизли кўп йиллик ўт.

БОЙЧА Йирик бойлардан бойлик жиҳатдан паст турувчи бой; чакана бой, кичик бой. *Эшик олдига, кўчанинг икки юзига қатор қўйилган скамейкаларда Мирзакаримбой, маҳалланинг имоми, бойлари, бойчалари уларни кутиб оладилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОЙЧЕЧАК 1 Пиёзгулдошлар (пиёзгуллилар оиласи)га мансуб, илк баҳорда очиладиган кўп йиллик ўсимлик. *Баҳор келгач, ҳар йили далаларга чиқардик. Этак-этак чучмома, бойчечаклар йиғардик.* Ҳ. Салоҳ. *Бойчечак — баҳорнинг биринчи элчиси.* Газетадан. *Қаттиқ ердан таталаб чиққан бойчечак, Юмшоқ ердан юмалаб чиққан бойчечак.* «Қўшиқлар».

2 *этн.* Эрта кўклам, бойчечак чиққан пайтда, эшикма-эшик юриб айтиладиган махсус халқона қўшиқ. *Бойчечак айтмоқ.*

БОЙЎҒЛИ *зоол.* **1** Япалоққушлар туркумига мансуб, тунда ов қиладиган бир турли йиртқич қуш. *Оқшом тушганда, Тозабоғнинг олис бурчагида бойўғли сайрайди.* С. Сиёев, Аваз. *Муяссар қабристондаги бойўғлининг ваҳимали «ҳув-ҳув» лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Аввало, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, қўрқма.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 *кўчма* Бехосият, машъум одам ҳақида. *Ўртоғинг бойўғли бўлса, турмушинг — вайрона.* Мақол. ▬ *Бундан буён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсасиз! Қўнган еринғизни қуритасиз.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Бутун борлиқ оғир уйқуга чўмгандай. Фақат Бегмат бойўғлигина ухлаёлмасди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

БОЙҚИЗИ *зоол.* Гавдаси қизғиш, қора юмалоқ доғлари бор ҳашарот. *Ариқ бўйидаги майсалар орасида очилган жимитдек зангори гуллар устида бойқизи сариғиш қанотини пирпиратиб учади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БОЙҚУШ 1 *айн.* **бойўғли**. *Бойқушнинг кетидан эргашсанг, вайронага борасан.* «Қанотли сўзлар». *Одам шарпасини сезган бойқуш учиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Салбий ёқимсиз воқеа-ҳодисалар даракчиси, сабабчиси. *Бир у [Темиртош] шу бахтга эришган пайтда, юрт устида фалокат бойқуши қанот қоқа бошлади.* М. Осим, Ўтрор. *...жаҳолат, хурофот, бидъат бойқушлари..* К. Яшин, Ҳамза.

БОЙҚУШХОНА Бойқушлар яшайдиган жой, вайрона. *Сунбуланинг охирларигача кўп ҳовлилар, бутун-бутун маҳаллалар ҳувиллаб, бойқушхонага айланади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БОЙҒОЗА *шв.* Янги буюм харид қилган кишидан олинадиган суюнчи.

БОК [*ф.* باک — хавф, қўрқинч]: **ҳеч боки йўқ** Ҳеч зарари йўқ; қўрқинчли эмас, ҳеч нарса қилмайди. *-Мен ҳовлига кирганим учун узр сўрадим, — деди Камолиддин. Чол олижаноблик билан: -Ҳеч боки йўқ, болам. Қани, ичкарига киринг, — деб таклиф қилди.* Т. Жалолов, Олтин қафас. *...она тилимизда одам «ўзида» эмас, аниқ бир жойда, масалан, кабинетда бўлади. — Узр, Саидмурод ака. — Ҳеч боки йўқ.* «Ёшлик».

БОКАЛ [*юн.* bankalis — идиш] Суюқ ичимликлар ичишга мўлжалланган чўзинчоқ шиша ёки биллур идиш, қадаҳ. *Чарос бокал ушлаганча энтикиб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мезбон шкафдан бир шиша вино олди. Бокални тўлдириб, олдимга қўйди ва шишани яна бекитди.* Ҳ. Аҳмар, Яккама-якка. *Бокалга қуйилган боржомдан битта хўплаб, қоғоз салфеткага оғзини артди-да, шошмасдан жавоб берди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БОКИР [*а.* باکر — эрта, барвақт; соф, покиза] Покиза, мусаффо; кўркам. *Бокир, соф, яхши табиат юракларга куч бағишлайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *...қиз ноз ва ғамзасининг нашъу намоларини татимаган бокир йигит учун.. ҳаёсизликдан бошқа нарса бўлиб туюлиши мумкин эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қиз бола ўзининг малоҳати, бокир латофати, иффати, ширин муомаласи.. беғубор табассуми, мулойим кулгиси билан қиз.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

БОКИРА [*а.* باکرہ — дастлабки мева; иффатли қиз бола] **1** Эр кўрмаган, турмушга чиқмаган; иффатли. *Бокира қиз.* ▬ *Ҳеч қаёққа кетмайман, менга осилманг, бўлмаса, бир бокира жоннинг уволига қоласиз!* К. Яшин, Ҳамза. *Сенга шундай бокира жононларни топиб берайки, ҳуснини кўриб, ақлинг оғмаса — ҳисобмас.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Қўл тегмаган, киши оёғи етмаган. *Қудратли тракторлар чўлнинг бокира бағрини илк дафъа ёриб, ағдариб, ҳавони гумбурлатар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *айн.* **бокир**. *...сирқираб ётибсиз тошлар оралаб, бокира сувларим, гўзал сувларим.* Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош. *Сен менинг қоримсан, биринчи қорим, Гўё бутун олам сендай бокира.* А. Мухтор, Асарлар. *Баҳорнинг бокира тароватн ҳам Арслоновнинг кўнглини очолмади.* «Шарқ юлдузи». *...шунда қизнинг бутун борлиғи изтиробга тушиб, бокира қалбида нималар кечмайди.* Газетадан. *Мен сизни япроқлар рангига уйқаш, Бокира муҳаббат билан севаман.* Х. Даврон, Тунги боғлар.

БОКС 1 [*инг.л.* box — мушт уриш, зарб] *спрт.* Икки рақибнинг махсус қўлқоп кийиб, маълум қоидалар асосида яккама-якка муштлашиш мусобақаси. *Ҳарбийда бокс спортига қизиқиб, разряд ҳам олибди.* Мир-

муҳсин, Асарлар. *Бокс спорти ҳақида баъзан узоқ гапириб, Ҳафизани зериктирган вақтлари ҳам бўлган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОКС II [*инг.л.* box — қути, хона] *тиб.* Касалхоналарда юқумли касаллик билан оғриганликда гумон қилинган кишиларни бошқалардан алоҳида ётқизиш учун ажратилган махсус хона ёки бино.

БОКС III [*инг.л.*] Эркакларнинг соч қўйиш усулларидан бири. *Сочини боксга олдирмоқ.*

БОКСЁР *айн.* **боксчи.** *Бу қисқа муддат боксёрларнинг шиддатли раундлари ўртасида нафас ростлашга бериладиган қисқа танаффусга ўхшарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БОКСЁРЛИК Бокс тушишлик, бокс билан шуғулланишлик. *Мен ёшлигимда боксёрликни яхши кўрардим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОКСИТ [*фр.* bauxite — Франциядаги Бо (Beaux) деган жой номидан] Асосий таркибий қисмини алюминий оксид ташкил қилган тоғ жинси; алюминийга энг бой руда. *Боксит — цемент ва ўтга чидамли материаллар олиш учун ишлатиладиган тоғ жинси.* А. Ашрапов, Ш. Қосимов, Қурилиш терминлари луғати.

БОКСЧА Боксчасига, бокс усули билан. *Умид ёқасидан ушламоқчи бўлган Шоқосимни тасирлатиб, боксча ура кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОКСЧИ Бокс билан шуғулланувчи шахс. *Катта бўлсам, албатта боксчи бўламан.* Мирмуҳсин, Умид. *Кубалик боксчилар билан «Тошкент йўлбарси» саккиз маротаба учрашди ва жангларда ғалаба қозонди.* Газетадан.

БОЛ 1 *айн.* **асал 1, 2.** *Бол сотган бармоғини ялар.* Мақол. ▬ *Бу ернинг узуми, анори, анжири бол билан тенг дейдилар.* Газетадан. *Ол-ол бўлсин, ол бўлсин, ёринг лаби бол бўлсин.* «Кунтуғмиш».

2 *кўчма* Тот, лаззат. *Тил бор — бол келтирар, Тил бор — бало келтирар.* Мақол. *Яхши хотин — умр боли.* Мақол. ▬ *Улар ҳаёт болини эмас, ҳаёт заҳрини ютиб ўтирардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 *кўчма* Яхши, мулойим муомала. *Тилингда бўлса болинг, Кулиб турар иқболинг.* Мақол. *Муздан сув томар, Сўзамолдан — бол.* Мақол.

Оғзидан (*ёки* лабидан, сўзидан) бол томади Жуда ҳам ширинсўз одам ҳақида. *Анорғулнинг ҳар сўзидан Боллар томар, ёр-ёр.* «Қўшиқлар». *Ҳар сўзингдан бол томсин, Кўрган орзулаб қолсин.* Қ. Муҳаммадий. *Катта-кичикка оғзидан бол томиб муомала қиладиган хола негадир мен билан тил учида сўрашиб қўя қолди.* «Муштум». *Лабларингиздан бол томади, ёниб турган оловсиз.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЛА 1 Янги туғилган, ҳали кўкракдан, она бағридан ажратилмаган гўдак; чақалоқ. *Бола эмизмоқ. Болани аллалаб ухлатмоқ. Бола йиғламаса, она сут бермайди.* Мақол. ▬ *Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳали ёш, вояга етмаган одам. *Болани ёшдан асра, ниҳолни бошдан асра.* Мақол. *Яхши боладан — раҳмат, Ёмон боладан — лаънат.* Мақол. *Мен куяман боламга, Болам куяр боласига.* Мақол. *Алдагани бола яхши.* «Қанотли сўзлар». ▬ *-Ҳали бола экансиз, — деди Кумуш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар келишган, дўндиқ бола эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аёл кишининг фазилати бола билан бўлган муносабатида очилади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Аскар бола *с.т.* Аскарликка янги олинган ёш солдат. *Уруш йиллари аскар болаларни йўқлаб турдик.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бўз бола** Ҳали турмушнинг аччиқ-чучугини тотмаган, турмуш тажрибаси йўқ йигит. *Йўлчи қачон келар экан, келганда ҳам нима қиларди, бўз бола, камбағал.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дала (*ёки* саҳро) боласи** *эск.* Далада, саҳрода ўсган одам. *Қашқарнинг қизи, жувони олмадай бўлади. Сен саҳро боласига сўзни уқтириш ҳам қийин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Келин бола** Ёш келин, эндигина тушган келин, келинчак. *Хожининг «Энди келин болани юбормаймиз-да», деб кулишига: «Менинг болам эмас, сизники, у ер ҳам, бу ер ҳам ўзининг уйи», — деди [қутидор].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..келин болани Тошкентга олиб келишларини сўраган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Куёв бола** Ёш куёв, янги куёв. *Совчилар қуда бўлмишларига куёв болани роса мақташибди.* «Муштум». *-Куёв бола ёлғиз қолар эканлар-да? — қизнинг ҳаракатлари негадир шофёрга ёқмади.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Кўча бола(си)** Кўча-кўйда санқиб юрадиган, тарбиясиз бола. *Нариги уйдан увадаси чиқиб кетган ёстиқни кўтариб Ҳам-*

дам чиқди: -Ўтир бу ёққа! Хўш, сен нима учун кўча болаларига ўхшаб ахлоқсизлик қиласан? А. Қаҳҳор. Айб кимда? **Ота(си)нинг боласи** Ўз отасига ўхшаган; ўз отасининг ишини тута билган фарзанд ҳақида. *Отабек хуфтон намози учун таҳорат олишга меҳмонхонадан чиққан эди, унинг кетича: -Отанинг боласида, — деб Зиё шоҳчи меҳмонларга қараб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўғил бола** 1) эркак жинсидаги бола. *Ўғил болани уриш гуноҳ деб биладиган Умматали бу гал ўзини тутолмади.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) *кўчма* эркакларга хос хусусиятли шахс; мард одам. *-Мен кишининг хизматини унутадиган йигит эмасман, — деди Ҳомид ва давом қилди, — ўғил бола учун — ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) *кўчма* тўғриси, бўладигани. *Гапнинг ўғил боласини айтсам, биз тарафда беморларга наридан-бери қарашади.* «Муштум». **Қиз бола** 1) аёл жинсидаги бола. *Шу ёшга кириб қиз бола билан биринчи марта кинога тушиши эди.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. *..қиз боланинг бунчалик шўх бўлишини биринчи кўришим.* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) бўш, заиф ёки қизларга хос қилиқлар қиладиган ўғил болаларни масхаралаб айтиладиган ибора.

3 Фарзанд, ўғил-қиз, зурриёт. *Одамнинг меваси — бола.* Мақол. *Бол ширин, болдан бола ширин.* Мақол. *Бола азиз, одоби ундан азиз.* Мақол. ▬ *Бир онадан алвон хил бола туғилади, деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Бола кўрмоқ Фарзандли бўлмоқ. *Орада тўққиз йил ўтди. Булар тўрт бола кўришди..* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

4 *кўчма* Ёши улуғ, аммо гўдакларча иш тутадиган, болаларча мулоҳаза юргизадиган одам ҳақида. *-Нега кўнглимга олмай, мен ёш боламанми! — деди [Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эй хотин, бола бўлиб қолгансан десам, аччигинг келади. Ахир гапнинг охирига қадар тинглаб турмайсанми.* Ойдин, Ширин келди.

5 *(кўпинча 1-ш. эгалик аффикси билан)* Ёши катталарнинг ёшларга мурожаат шакли. *-Узр айт, болам. Золим билан тенглашма! — деди чол.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Меники бедаво дард. Уҳ! — енгил хўрсинди Тоҳиржон. -Ундай дема, болам. Ноумид шайтон.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Янги туғилган, тухумдан чиққан, ҳали вояга етмаган ёш ҳайвон ёки парранда. *Кўнғиз боласини оппоғим дер, кирпи боласини юмшоғим дер.* Мақол. *Илоннинг боласи — илон, Чаённинг боласи — чаён.* Мақол.

7 Ҳомила, қориндаги гумона. *-Боланг неча ойлик бўлди, ер юткур? — бўғилиб сўради ва қизни бир тепди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Меҳри иккиқат. Бола икки ойлик, уч ойлик.. беш ойлик.. Қандай қилиб бўлса ҳам, болани тушириш керак.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

БОЛАЖРАТГИЧ Рамкадаги мумкатакни бузмасдан ундаги асални ажратиб оладиган, марказдан қочма куч таъсирида ишлайдиган цилиндрсимон машина.

БОЛА-БАҚРА Катта-кичик ёшли болалар; бола-чақа. *Майсазор тўла бола-бақра, қий-чув; қаердадир патефон хириллаб айланар эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кенгроқ кўчада бола-бақра чуввос солиб, у ёқдан бу ёққа югуришарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Дудутлатинг, Қулмуҳаммадбой, бизнинг кўчада бола-бақра кўп!* «Ёшлик».

БОЛАБОП Болаларга мўлжалланган, болалар учун аталган ёки болалар бажариши мумкин бўлган. *Ўзим икки марта бордим. Болабоп иш йўқ дейишади.* «Ёшлик».

БОЛАЖОН I Бола 1, 2 с. кичр.-эркл. *Ма, е шуни, болажоним, атайин сенга олиниб олиб келдим.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил. *Ўша қонхўрлар мени ўлдириб кетиша қолса бўлмас эканми? Болам, болажоним!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 *сфт.* Болаларни ниҳоятда яхши кўрадиган, болага ўта меҳрибон, болапарвар. *Озод ақлини танигандан бери бу қадар меҳрибон, болажон аёлни учратган эмас.* «Ёшлик». *Балки менда пайдо бўлган меҳр тоғамнинг болажон бўлганидандир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОЛАЖОНЛИК Болаларни жондан ортиқ севишлик; болажон бўлиш. *Фотима холадаги болажонлик, фарзандларига бўлган муҳаббат, уларнинг тарбияси йўлидаги фидокорлик [фильмда] ўз ифодасини топган.* Газетадан. *Унинг сиймосида мушфиқ онадаги болажонликни, жафокашликни, олижаноблликни кўрасиз.* Газетадан.

БОЛАКАЙ Бола 1, 2 с. кичр-эркл. *Қани, ўша бир пайтлар катталарнинг суҳбатига аралашмасдан, меҳр билан кузатадиган тортинчоқ болакайлар ва қизалоқлар.* Газетадан.

-Ҳа, болакайлар, нима гап? – деди Жўранинг дадаси, туядаги болалар етиб келгач. Н. Фозилов, Ирмоқ.

БОЛАЛАМОҚ 1 Ўзидан насл қолдирмоқ; бола туғиб ёки очиб кўпаймоқ; урчимоқ. *Мушук болалади. Каптар болалади.* ▬ *Уммат сурнайчининг ити болалаган эди, битта кучугини олдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *..айни баҳор пайтида тоғдаги ноёб қуш ва ҳайвонлар тухум қўйган ва болалаган бўлади.* Н. Раҳмонов, Бетайин овчилар.

2 *кўчма* Кўпаймоқ, урчимоқ. *Чипқон болалабди. Бир орзу ўн орзу болалайди.* Мақол. ▬ *Билишмайдики, пул болалаб туради, индамасдан туғади, чақалоқлари ингилламайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўзидаги тундлиги аримади, қайтага болалади, оғирлигини ташлаб, кўзини чўктирди.* «Ёшлик».

БОЛАЛАРБОП Болаларга мос, болалар учун тўғри келадиган, болаларга мўлжалланган. *Ёзувчиларнинг болаларбоп энг яхши асарлари танлаб олинади.* Газетадан. *..эртакона усул давр нафасини, қайноқ руҳини қизиқарли, болаларбоп тарзда тасвирлашнинг бирдан-бир йўлидир.* «ЎТА».

БОЛАЛАРЧА *рвш.* Болаларга хос тарзда, болаларга ўхшаб; гўдакларча. *Болаларча ўйламоқ. Болаларча муҳокама юргизмоқ.* ▬ *..бу қизариш айни ҳолда бир нав болаларча рашкни ҳам ифода қиларди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ўктамхон болаларча самимият билан эътироз билдирди.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЛАЛАТМОҚ 1 **Болаламоқ** фл. орт.н. *Қорамолларни болалатмоқ.*

2 *кўчма* Кўпайтирмоқ. *Таъбир жоиз бўлса, ҳозир йўқни йўндирса, борни болалатса бўладиган пайт.* Ж. Холқосимов, Қаёққа қараб эснаяпсиз. *[Аъзам] Ҳожининг давлатини талон-торож қилавермайди. Аксинча, ёнига қўшади, болалатади, тишида тишлаб, шу хонадонга олиб келади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

БОЛАЛИ Боласи, фарзанди бор, болачақали. *Болалилар бош бўлар, боласизлар ёш бўлар.* Мақол. *Болали уй – бозор, боласиз уй – мозор.* Мақол. *Болали уйда ғийбат бўлмас.* Мақол.

БОЛАЛИК 1 Ёш болаларга хос хатти-ҳаракат, қилиқ. *Бола болалигига боради.* ▬ *Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Сафарали қаерда туради десак, биров айтиб берадими? Болалигинг қурсин.. Дунёда Сафаралидан кўпи йўқ.* Ойдин, Мардлик – мангулик.

2 Одамнинг ҳали вояга етмаган даври; ёшлик. *У болаликданоқ отларни севар, яхши отларни боқиш, томоша қилишдан ҳар вақт завқланар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дунёдаги энг мароқли сайр болалик йиллари ўтган кўчалар бўйлаб сайр этиш бўлса керак.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Фарзандлик, фарзанд қилиб олиш, фарзанд қилиб асраш. *[Ўғилни] Бир бефарзандга болаликка бердим. Қаерда бўлса, эсон бўлсин.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ўғил болалик Мардонавор хатти-ҳаракат, мардлик. *-Мен кишининг хизматини унутадиган йигит эмасман, – деди Ҳомид ва давом қилди, – ўғил бола учун – ўғил болалигим, ёмон учун ёмонлигим бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОЛАЛИ-ЧАҚАЛИ *айн.* **бола-чақали.**

БОЛАПАРВАР Болаларни ортиқ даражада яхши кўрадиган, болаларга меҳрибон; болажон.

БОЛАПАРВАРЛИК Болаларни ниҳоят даражада яхши кўришлик; болажонлик.

БОЛАПАҚИР Бечора, иложсиз. *Гавдалироқ бир эркак бир мушт туширган эди, боланинг телпаги бошидан учиб, қорга тушди. Болапақирни бирпасда оломон қилиб юборишди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Болапақир бу гапларни ичига солавериб сиқилиб кетган экан, шекилли, сал юрагини бўшатиб олсин.* «Ёшлик».

БОЛАРИ *айн.* **асалари.** *Яхши чечакка болари қўнади.* Мақол. ▬ *Боларилар шошиб зувиллар, Ҳатто қўнғиз ясатар инин.* А. Шер, Бешиктерватар ҳақида баллада.

БОЛАСИЗ Боласи йўқ, бола кўрмаган, бефарзанд. *Боласиз хотин. Хотинсиз ўтиш – хато, боласиз ўтиш – жафо.* Мақол. *Болали уй – бозор, боласиз уй – мозор.* Мақол. ▬ *Боласизга тангриси ҳам, бандаси ҳам бермас экан. Йигирма йил турмуш қилиб, бола кўрмадим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОЛАСИЗЛИК Фарзандга эга эмаслик; бефарзандлик. *Боласизлик учун хафа бўлиш керак эмас, ҳали ёшсиз, бек ака!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОЛАТОЙ **Бола** 1, 2 с. кичр-эркл.

БОЛАЧА 1 **Бола** 1, 2 с. кичр.

2 Кичкина қовун; сапча, хомак.

3 Бир турдаги нарсаларнинг энг кичиги, жажжиси.

БОЛА-ЧАҚА *жуфт. с.* **1** Катта-кичик болалар; бола-бақра. *Йигит ялт этиб, қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувиллашиб, пахта теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ходимларнинг учовида ҳам бола-чақалари бор экан.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. *Бола-чақаларининг орзу-ҳавасини кўришсин.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Оила аъзолари (хотин ва болалар). *Мусофирлик қийин, бола-чақани соғинади киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бола-чақа қилмоқ (*ёки* **кўрмоқ**) Уйланиб бола-чақали бўлмоқ. [*Мамат Холисхонга:*] *Бола-чақа кўргандан кейин бир умр бориб туришга ҳам ваъда бераман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

БОЛА-ЧАҚАЛИ Уйланиб бола-чақа кўрган; оилали, аёлманд. *Биринчидан, бола-чақали одам хотин устига хотин олса, уйда ҳар кун жанжал-сурон бўлиши шубҳасиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *У йигитлигида уйланиш, бола-чақали бўлиш ҳақида ўйлаганида, хотинининг ҳам чиройли, ҳам ақлли бўлишини орзу қиларди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

БОЛБОЛЛАР Қадимда тепаликларга ва қабрлар устига ўрнатилган тош ҳайкаллар ёки тош тахталарга бўрттириб ишланган одам тасвири. *Болболлар Қозоғистон, Қирғизистон, Олтой, Жанубий Сибирь, Мўғулистон ва Шарқий Европада учрайди.* «ЎзМЭ».

БОЛГАР 1 Болгария мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Болгар халқи. Болгар тили. Болгар аёл.*

БОЛГАРИ *с.т.* Болгар қалампири.

БОЛГАРЛАР Болгариянинг асосий (туб) аҳолиси.

БОЛГАРЧА 1 Болгар халқи (тили, адабиёти ва маданияти)га оид. *Болгарча кийим. Болгарча рақс.*

2 Болгар тили. *Болгарча(ни) биласизми?*

БОЛДИЗ *шв.* Хотиннинг синглиси, қайинсингил. *Болдиз болдан тотли.* Мақол. ▬ *Езнам мени таниса, болдизиман, ёр-ёр, Болдоғига қистирган қундузиман, ёр-ёр.* «Қўшиқлар». *Ёнимда на қайлиқ, на болдиз, На бир ютум қирмизи шароб.* Миртемир, Асарлар.

БОЛДИР 1 *анат.* Оёқнинг тизза билан тўпиқ орасидаги қисми. *..Турсунбой қизил этигининг қўнжини болдирига бурма қилиб тушириб.. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *..бўйчангина Муҳаббат, лозимини болдирларигача кўтариб қўйиб, шакароб қилиб сув сепилган ҳовлини супураётган экан.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

2 Оёқнинг шу қисми орқасидаги сўм, мушак гўшти. *Унинг диркиллаган болдирлари, тирсиллаган кўкраклари, оппоқ бағбақалари, қўйингки, гулмисан-гул!* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг [Зумраднинг] тиқмачоқдай оппоқ болдирларига қараб қўйиб, Холқўзи хаёлланди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БОЛДИРҚОРА *бот.* Қирққулоқдошлар оиласига мансуб бир турли доривор ўсимлик; сочисунбул. *Болдирқора тоғлардаги ғорларда, қояларнинг соя ва сернам ёриқларида, булоқ ёқасида ўсади.* «ЎзМЭ».

БОЛДИРҒОН *бот.* Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб ўсимлик, майманжон.

БОЛДОҚ 1 Кузсиз силлиқ узук.

2 *айн.* **зирак.** *Назиранинг елкалари, бошидаги зар рўмоли, қулоқларидаги болдоқлари ялтиради.* С. Аҳмад, Уфқ. *Зубайдани чиндан ҳам қўғирчоқ қилиб ясатишган эди: қулоқларида олтин болдоқлар, бармоқларида гавҳар кўзли тилла узуклар.* К. Яшин, Ҳамза.

3 *кўчма* Ўсимлик ва дарахтларнинг болдоқ каби осилиб турган қисми (кўсак, япроқ ва б.). *У [Мамат]нинг ўткир кўзлари олдида бепоён пахтазорлар кумуш болдоқлари билан жилмайиб кўринади.* «Шарқ юлдузи».

4 Баъзи нарсаларни маҳкамлаш учун уларга кийдириладиган ҳалқа. *Қилич болдоғи.*

5 *шв.* Ҳасса, қўлтиқтаёқ. *Болдоққа суяниб юрмоқ.*

БОЛИД [*юн.* bolis, bolidos — ирғитиладиган найза] *астр.* Осмонда гоҳо-гоҳо кўринадиган энг равшан, йирик метеорит. *Болид планеталараро фазодан Ер атмосферасига келиб кирган тошдир.* «Астрономия». *Агар метеор жисм катта бўлса, учган вақтида осмонда олов учгандай бўлади. Фанда буни «болид» дейилади.* «Фан ва турмуш».

БОЛИШ 1 [*ф.* بالش — ёстиқ] *айн.* **ёстиқ.** *Ҳар бир айвоннинг токчасида беҳисоб бахмал, ипак кўрпачалар, болишлар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мамат қассоб болиш четини маҳкам чангаллаган кўйи ўғлига қаттиқ тикилиб*

қолди. «Ёшлик». *Ўтган куни Бобур ўзига келди, болишга суяниб, бир оз бошини кўтарди.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

Лўла болиш *қ.* **лўла**.

2 Диванниng суянишга мўлжалланган болиш шаклидаги суянчиғи. *Акбаров қаддини ростлаб, диваннинг болишига билагини қўйди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Диваннинг клеёнка қопланган суянчиқ болишида бир китобнинг бешолти нусхаси турибди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БОЛИШ II *тар.* Мўғуллар, қисман туркlар орасида 13–14-асрларда муомалада бўлган тилла ёки кумуш пул.

БОЛИҒ [*а.* بالغ – вояга, камолга етган] *кт.* Балоғатга, вояга етган; етук. *Оқил ва болиғ.. бўлганингиз ҳолда, бу хайрли мажлисда ҳозир бўлган сиз, йигит, шу мажлисда ҳозир бўлиб турган шу қизни.. хотинликка қабул қиласизми?* С. Айний, Эсдаликлар.

БОЛИҒА Балоғатга етган аёл. *Хотундан.. хурсанд бўлдим.. Эр ҳурматини бажо келтирувчи оқила ва болиға эрди.* «Муштум».

БОЛИҒЛИК Балоғат ёшига, вояга етганлик.

БОЛО [*ф.* بالا – тепа, баланд; баландлик] *кам қўлл.* Баланд, юқори, баландпарвоз. *Жаҳонда сўз тўла, аммо бари баробар эмас, Тафовут айлади қийматда пасту боло сўз.* Ҳабибий.

БОЛОМЕТР [*юн.* bole – нур + metron – ўлчаш] Нур энергиясини ўлчайдиган асбоб.

БОЛОН *с.т. айн.* **болонья.** *Болон плаш(ч).*

БОЛОНИШИН [*ф.* بالانشين – юқори ўрин эгалловчи] Юқорида, тўрда ўтирувчи; барчадан баланд турувчи, ўзини баланд олувчи. *Шарақлаб ҳар қаю суҳбатда ҳам беҳуда кулкулар, Раиси суҳбату болонишинман, нуктадонман дер.* Ҳабибий. *Халқда мундин бўлак болонишин йўқ охири, Қилмағай деб қўрқаман Ҳазратга даъво баччағар.* Муқимий.

БОЛОНЬЯ [Шимолий Италиядаги Болонья (Bologna) шаҳри номидан] Бир томони сув ўтказмайдиган қопламали сунъий материал ва шундан тикиладиган уст кийим (плаш, куртка ва ш. к.). *Одамлар ичида сочини бароқ қилиб орқасига туширган, болонья плаш кийган Жанна ҳам турарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЛОПЎШ [*ф.* بالاپوش – устки кўйлак; плаш; ёпинғич] *кам қўлл.* Устки кийим-бош, устки кийимлар. *Шоистани кечаси болопўш дўкони ёнидан ёпиқ машинада кўзини бойлаб олиб кетишибди.* «Саодат».

БОЛОР [*ф.* بار – тўсин; устун] *шв.* Иморат томига кўндалангига ташланадиган ёғоч; тўсин. *Пойтешада болор чопаверіб, белларинг қотиб кетгандир.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Бу айвоннинг болорлари орасига тахтачалар қоқиб, каптарлар учун уя тайёрланган.* С. Айний, Қуллар.

БОЛОРЛИ Томига болор ташлаб қурилган, болорли. *Назар аканинг уйи ошпа аъзоларига нисбатан кичик, тўққиз болорли экан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Базмхона тўққиз болорли бўлиб, ичи одам билан тўла эди.* С. Айний, Дохунда.

БОЛОХОНА [боло + хона] Маҳаллий типдаги иморатнинг иккинчи қавати ва шу иккинчи қаватдаги хона. *Эъзозхон чойхона тепасида, болохона деразасидан кўчага қараб турибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Умид болохонада, шинам ҳужрасидаги эски сим каравотда чалқанча ётарди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОЛОХОНАДОР 1 *айн.* **болохонали.** *Шу он мингбоши чўрт бурилди-да, самовар айвонидан ўтиб, узоқда кўринган болохонадор баланд, баҳайбат дарвоза томонга югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Мансур болаликдан қадрдон бўлиб қолган уйнинг болохонадор томини кўзлари билан излаб топди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 *кўчма салб.* Дабдабали, тамтароқли. *Болохонадор гаплар.* ▬ *«Ҳосилни нобуд қилмай йиғиб-териб оламиз» деган болохонадор ваъдалар қани?* Газетадан. *Раҳим Салимович хушхабарни жуда болохонадор ташаккурлар билан кутиб олди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Болохонадор (қилиб) сўкиш Одоб доирасидан жуда ҳам четга чиқиб, ўтакетган беадаб, чўзиқ иборалар, сўзлар билан сўкиш. *Шундаям понсад тўнғиздек олишар, йигитларни болохонадор қилиб сўкарди.* «Ёшлик». *Одил ловуллаб ёнаётган қулоғини тез-тез силар экан, болохонадор қилиб сўкинди.* «Ёшлик».

БОЛОХОНАЛИ Болохонаси бўлган, икки қаватли. *Болохонали иморатнинг пастки қаватидаги деразалардан ёруғ тушиб турибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дарвоза тепаси болохонали бостирма бўлиб, тагидаги ёруғ гаражда зангори «Волга» ялтиллаб турарди.* Ҳ. Ғулом, Феруза.

БОЛОҚ *айн.* **поча** *қ.* **балоқ.** *Келиннинг болоғида каштасиз жияк.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Шуни айтадилар ўзи, болоқдаги бит бошга чиқар деб.* «Шарқ юлдузи».

БОЛТ [*нем.* Bolt — маҳкамловчи темир чивиқ] Бир учида каллаги, иккинчи учида резьбаси бўлган, машина ёки иншоотларнинг ажралувчи қисмларини бириктирувчи маҳкамлаш детали. *Кўзойнакнинг ошиқ-мошиғи кўпинча бўшашиб қолади, шунда унинг болтини маҳкам бураб қўйинг.* Газетадан. *Бу болтларни, гайка бўлмагач, ҳеч нарсага ишлатиб бўлмас экан.* «Муштум».

БОЛТА 1 Бирор нарсани (ёғочни, гўштни ва ш. к.) чопиш, кесиш, ёриш учун ишлатиладиган, тиғи дастасига параллел металл асбоб. *Болта тушгунча, кунда дам олар.* Мақол. *Минг дарахтнинг бошини бир болта чопар.* Мақол. ▬ *Ақлли, тўнгакнинг нозик ерини — ёриладиган ерини топиб туриб, болта уради — ақли билан ёради, ўзини қийнамайди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ховлида қор устида болта билан ўтин ёраётган йиртиқ-ямоқ тўнли бир йигит Элмуродни имлаб чақирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Оёғига (*ёки* **тагига, илдизига, томирига**) **болта урмоқ** (*ёки* **қўймоқ**) Асосини, заминини бўшаштириб, қирқиб, ҳалокатга йўлламоқ, путурдан кетказмоқ. *Ўз оёғингизга ўзингиз болта қўйманг, дейман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Савдо ходими бўлиб ишлаган вақтида Мажид Қурбоновнинг нафс илдизига болта урилган эди.* «Муштум». *..менинг оёғимга болта урган шу бўлади.* «Муштум». *У зулм илдизига болта урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Болта (эркаклар исми).

БОЛТАЛАМОҚ Болта билан кесмоқ, чопмоқ.

БОЛТАТУМШУҚ *зоол.* Чумчуқсимонлар туркумининг тарғилбошлилар оиласига мансуб данакхўр, сайроқи қуш.

БОЛТАЧИ Болта билан иш кўрувчи; болта билан ишловчи. *Ўроқчининг минг урғани, Болтачининг бир урғани.* Мақол.

БОЛТАЮТАР *зоол.* Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлимтиклар билан овқатланувчи йиртқич қуш. *Болтаютар одамга ва йирик сутэмизувчиларга ҳужум қилмайди. Баъзан каклик, қуён, суғурларга ҳужум қилади.* «ЎзМЭ».

БОЛТИРИҚ *бот.* Крестгулдошларга мансуб кўп йиллик бегона ўт. *Болтириқ экинлар орасида, боғлар, уватлар ва йўл ёқасида ўсади.* «ЎзМЭ».

БОЛТЛИ Болти бўлган, болти бор; болт билан маҳкамланган ёки маҳкамланадиган. *Болтли бирикма.*

БОЛ-ПАР, болупар [*ф.* بالوپر — қанот ва пат; ҳаракат эркинлиги]: **болупардан айрилмоқ** Энг яқин кишисидан, таянчиғидан айрилмоқ; жудо бўлмоқ; қаноти қайрилмоқ. *Гулдай бахтим бор эди, чанг солиб, унга зомин бўлишди, қанотимни қайириб, болупаримдан айирдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

БОЛУТ Қорақайингуллилар оиласига мансуб йирик дарахт; *айн.* **эман.** *..икки жасур жангчи болут тагига дафн қилинди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

БОЛУТЗОР Болут дарахти билан қопланган ер, майдон. *айн.* **эманзор**.

БОЛЬШЕВИЗМ [*р.* большой, больше — катта; кўп] *эск. тар.* Большевиклар партияси амал қилиб келган назария ва сиёсий-партиявий оқим.

БОЛЬШЕВИК *эск тар.* Большевизм тарафдори, большевиклар партияси аъзоси.

Большевиклар партияси *эск. тар.* Россия социал-демократик ишчилар партиясининг 1903 йилдаги II съездида партия аъзоларининг кўпчилиги асосида ташкил топган партия.

БОЛҚИМОҚ *айн.* **балқимоқ.**

БОЛҚИН *бот.* Юлғундошлар оиласига мансуб, туксиз, барглари тухумсимон чала бута.

БОЛҚОН Бўлиқ, тўла. *-Тирик ҳам гап эканми, болқондек бола, — деб кулганича, яна ичкарига кириб кетмоқчи бўлди.* Ойдин, Гулсанам.

БОЛҚОР 1 Россия Федерациясидаги Кабарда-Болқория Республикасида яшовчи, туркий тилда сўзлашувчи туб халқнинг номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Болқор йигит. Болқор тили.*

БОЛҚОРЛАР Кабарда-Болқориянинг асосий (туб) аҳолиси.

БОЛҚУРАЙ *бот.* Соябонгуллилар оиласига мансуб, пояси ва илдизи сутли, кўп йиллик ўт.

БОЛҒА 1 Мих қоқиш, нарсаларни уриш, текислаш, эгиш ёки букиш каби иш-

ларда қўлланадиган, ёғоч ёки темир дастали асбоб. *Остонада мункайиб ўтирган чол ёнбошига қўйиб олган пақирдан қийшиқ-қинғир михларни олиб, болға билан тўғрилларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Унинг [Замонниng] бир қўлида мушук калласидай калтасоп болға, бир қўлида темир пона.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 *тех.* Металларга, умуман нарсаларга зарб билан ишлов берадиган оғир механизм. *Бир қозиқнинг ерга кириши қийин бўлди, моторни бошқараётган йигит болғани анча юқоридан ташлади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БОЛҒАБАЛИҚ *зоол.* Бошининг икки ёнидаги ўсимтаси болғага ўхшаган, акуласимонлар туркумига мансуб балиқ.

БОЛҒАБОШ *зоол.* Сувга яқин ўрмонларда яшовчи, узуноёқ қушлар туркумига мансуб қуш, сояқуш. *Болғабош кундузи офтобдан қочиб, ўсимликлар остида юради, шунинг учун «сояқуш» ҳам деб аталади.* «ЎзМЭ».

БОЛҒАЛАМОҚ Болға билан урмоқ, болға билан уриб ишлов бермоқ. *..сандон устига қўйилган мис тунукани терлаб, бир меъёрда болғалаётган қотма арабга кўз ташламай иложимиз йўқ.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Корпусда металл болғалаш машиналарининг одатдаги шовқинини эшитмаймиз.* «Фан ва турмуш».

БОЛҒАЛИ Ўзбек уруғларидан бири.

БОЛҒАЧА 1 Кичкина болға. *Ниҳоят, доктorим болғачасини топ этказиб столга ташлади-ю, бурчакка бориб, қўл ювди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *анат.* Одам ва сутэмизувчи ҳайвонларнинг ўрта қулоғидаги қулоқ пардасига ёпишган эшитув суякчаларидан бири.

БОМАЗА [бо.. + маза] *айн.* **мазали.** *Барин гапи бомаза, Кийган кийими тоза.* «Гулнор-пари».

БОМАСЛАҲАТ [бо.. + маслаҳат] *айн.* **бамаслаҳат**.

БОМБА [*ф.* bombe < *лот.* bombus — шовқин] Портлатувчи ёки ёндирувчи снаряд. *Атом бомбаси. Водород бомбаси. Бомба ташламоқ.* ▬ *Мабодо атом бомбасини бир елкамга, водород бомбасини бир елкамга осиб қўйиб, шу Сотимхўжага тегмасанг, ҳозир портлатвораман деса, портлатвор-е, жоним роҳат олади, дердим.* С. Аҳмад, Сайланма.

БОМБАПАНА Бомба, ўқ ва ш. к. дан сақланиш учун махсус қурилган жой. *Бомбапана қурмоқ.* ▬ *Йўл портлади, ўзин урди бомбапанага.* Газетадан.

БОМБАРДИМОН [*фр.* bombardement — бомба ташлаш; ўт очиш] Бомба ташлаш, бомба ташлаб қириш. *Бомбардимон қилмоқ.* ▬ *Бомбардимон кучайгандан кучайиб борди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кичкина станцияда батальон поезддан тушишга улгурмасданоқ, бомбардимонга учради.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БОМБАРДИМОНЧИ 1 Бомбардимон қилишга мослашган (самолёт). *Бомбардимончиларнинг ҳужуми 15 минут давом этди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Фронтда бомбардимончи самолёт учса, ҳамма тупроққа кириб кетгудай бўлиб, ерга ёпишарди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 *с.т.* Шундай самолёт учувчиси.

БОМБАОТГИЧ *ҳарб. айн.* **бомбомёт.**

БОМБОМЁТ *ҳарб.* Тузилиши миномётга ўхшаш отиш қуроли, бомбаотгич.

БОМДОД [*ф.* بامداد — саҳар, тонготар] **1** *дин.* Эрта билан кун чиқмасдан ўқиладиган биринчи намоз. *Муздай куз сувига юз-қўлини ювди-да.. ўчоқ бошида ивирсиб юрган хотинидан сўради: -Онаси, болангиз бомдодга чиқиб кетдими?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У, бомдодни адо этгач, харсангтошлар оралаб шарқираб оқаётган сой бўйига тушиб, табиатнинг мислсиз жамолини томоша қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бомдод намози *айн.* **бомдод 1.** *Мақсуд қори бомдод намозидан бугун эртароқ қайтди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Сешанба куни бомдод намозидан то тушга қадар Вафо аттор интиқ бўлиб Кимёхонни кутди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Эрта тонг пайти; саҳар. *Бомдодда турмоқ. Бомдод билан жўнамоқ.* ▬ *Осмонда юлдузлар чарақлар, Етти қароқчи мағриб уфқида ёнбошлаб ётар, бомдодгача бир неча соатгина қолган эди.* С. Сиёев, Аваз. *Ўтиришма тонгга яқин тугади. Сайфий бомдод маҳали.. чиқиб кетди-ю, тўйхонага қайтиб келмади.* С. Сиёев, Аваз.

БОНГ [*ф.* بانگ — қаттиқ қичқириқ, фарёд; шовқин] **1** Баланд овоз, қаттиқ товуш, ҳайқириқ. *..замондан, ҳақсизликдан, зулмдан норозилик бонги тобора жаранглай берди.* А. Муҳиддин, Ҳаёл.

Бонг урмоқ Баланд овоз билан даъват қилмоқ, ҳайқирмоқ. *Йигитлардан бири.. йўғон товуш билан атрофга бонг урди: -Юраверинг! Майдонга чиқиб, рўйирост чиқиб, ҳақимизни дов қиламиз!* Ойбек, Танланган асарлар. *Нарзи Ражабов сиймоси кўз ўнгимда қад кўтарди, назаримда гўё у қурултой минбарига чиқиб бонг урарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қўнғироқ, занг; чақириқ. *Суюнчини бер, ҳаммамиз орзиқиб кутган ғалаба бонги чалиняпти!* С. Кароматов, Олтин қум. *Шу пайт бригада шийпонидан теримчиларни тушликка чорловчи бонг эшитилди.* М. Хайрулаев, Кўнгил.

БОНУ [*ф.* بانو – мўътабар аёл, хоним] **1** *эск.* Юқори табақалар, зодагонлар авлодига мансуб аёллар унвони.

2 *кўчма* Мўътабар, эътиборли аёл. *Озар бунда, белорус бор, гуржи, латиш, Қоратегин, Олтойдан не бонулар ҳам.* Мирмуҳсин, Асарлар.

3 Ҳурмат юзасидан аёллар исмига қўшиб ишлатиладиган сўз. *Шаҳрибону, Нигорбону.*

БОНУС [*лот.* bonus – яхши, марҳаматли] *ҳуқ.* Турли хил муносабат билан қўшимча ҳақ (мукофот, қўшимча дивиденд ва б.) тўлаш.

БООБРЎ [бо.. + обрў] *айн.* **обрўли**. *-Ахир Қутидор ҳам бообрў одам-да, – деди биринчи киши.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сирож махсум маҳалланинг бообрў кишиларидан эди.* «Шарқ юлдузи». *Сиз понсад, бекнинг маслаҳатдон, бообрў қўрбошларидан бирисиз.* К. Яшин, Пьесалар.

БООДОБ [бо.. + одоб] *айн.* **одобли**. *Наҳотки, шундай мулойим, боодоб қиз чакки оёқ бўлса.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Юришинг боодоб, ширин сўз бола.* «Равшан».

БОП [*ф.* باب – лойиқ, мос, мувофиқ] **1** Тўғри келадиган, талаб қилингандек; жуда мос келадиган, муносиб. *Ўйлаб кўрсам, саркотиб одамга шундан боп совға йўқ экан.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Текин бойлик ахтаргунча Ўзингга боп ҳунар топ.* «Ақл ақлдан қувват олади». *Қиз йигитдан гап кутар, йигит эса у боп гап қидирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Белги-хусусияти ижобий, талаб даражасида, яхши. *Ким минса, шу билар отнинг бопини, Сайис олар илдам отнинг тобини.* «Ҳасанхон».

3 Қўшма сўзларнинг иккинчи қисмида «мос», «муносиб», «тўғри келадиган» маъноларини ифодалайди: *оммабоп, деҳқонбоп, уруғбоп, этикбоп* каби.

БОПЛАБ 1 Бопламоқ фл. рвдш.

2 *рвш. с.т.* Ижросини ўрнига қўйиб, ўринлатиб, ўхшатиб. *Ёрмат.. қочган болаларнинг орқасидан боплаб сўкишни мўлжаллади-ю, лекин қаерда, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўшанда ичига ях кўмилган қор билан боплаб туширган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОПЛАМОҚ 1 Ижросини ўрнига қўймоқ, кўнгилдагидек қилиб бажармоқ, ўринлатиб бажо келтирмоқ, қойил қилмоқ. *Аммо келин мантини яна боплабди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Хотиржам бўлинг, разрядли устамиз, боплаймиз.* С. Аҳмад, Сайланма. *Чойни ҳам ҳўп боплаб дамлабсиз-да, Рокия опа.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

2 Фириб бермоқ, панд бермоқ. *-Боплади-ку, – деди Набигул кетига қараб, – йилига олти сўм эмиш, олти тийин бермасман!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

3 Адабини, таъзирини бермоқ. *Боплаб пўстагимни қоқишибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *-Нишолдани маза қилиб еб ўтирган ҳов ану саллаликни кесак билан боплайми? – деди Маҳмуд.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Э сўраманг, – деди Исломов, – Зиём Вазиров мени боплади.* «Муштум».

БОПТА *шв.* Белги-хусусияти талаб даражасида; тўғри келадиган, муносиб, боп, мос. *Ғанивой жуда бопта иш қипти, бунақа ишни йигитнинг хўрози қилади.* С. Аҳмад, Лочин. *..ойинг билан магазинга чиқинглар-да, етмаганига қўшиб, битта бопта костюм олинглар..* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Ўрнига тайин қилинган кишинглар ҳам бопта тушмабди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БОР I 1 Қўлда, ихтиёрда ёки умуман воқеликда мавжуд бўлган; мавжуд. *Бор имкониятлардан фойдаланмоқ. Бор кишилар билан иш бошламоқ. Бор маблағларни аниқламоқ.* ▬ *[Отабек] Бир оз кучини йиғиб олгач, ҳиқилдоқни бор кучи билан сиқа бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кесим взф.* Бўлади; мавжуд. *Бугун мажлис бор. Отангиз борми? Кўнгилдан кўнгилга йўл бор.* Мақол. *Ўз дўстим деб сир айтма, Дўстингнинг ҳам дўсти бор.* Мақол. ▬ *Хўш, Содиқ*

полвон, ишлар қанақа, Тошкентда нима гаплар бор? А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Инсон борки, ҳаммаси орзу-умид, мақсад ва ният билан яшайди.* Газетадан. *Азизанинг тикилиб турган кўзларида даҳшат аралаш ғазаб бор.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қирқ ўғилнинг орасида бир ёлғиз қиз бор эди.* Усмон баҳши Мамат ўғли, Бўтакўз. *Ҳали тонг отишига анча бор.* С. Аҳмад, Сайланма.

Бормисиз *ёки* **бор экансиз-ку!** Узоқ вақт кўринмай, бедарак бўлиб кетган киши келганда ёки бирор киши кўнгилдагидек иш қилганда, унга хитобан, миннатдор оҳангда ишлатиладиган ибора. *Уста Олим келувчининг истиқболи учун ўрнидан турди: -Э уста Фарфи, келинг, келинг, бормисиз! – деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бор бўлинг!** Яшаб юринг, ўлманг (кўпинча «ҳорманг!» сўзига жавобан ишлатилади). [*Давлатёр:*] *-Ҳорманг, ўртоқ муаллим! Элмурод тўхтади: -Ҳа, бор бўлинг, ишлар қалай?* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Э, ҳа, бор бўлинг, ойим қиз, – деди Элмурод, – ишларингиз қалай, ҳеч кўринмайсиз?* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Бойликка, давлатга эга бўлган; бой, бадавлат. *Бор бўлсанг, кўролмайди, йўқ бўлсанг, беролмайди.* Мақол. *Бор мақтанса, топилур, йўқ мақтанса, чопилур.* Мақол. ▬ [*Ёрмат:*] *Ука, бор-борича, йўқ ҳолича, ишқилиб, бир кунимиз ўтиб турибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Қанча бўлса – шунча, ҳаммаси борича. *Бор гапни айтиб бермоқ. Бор борини ейди, уятсиз орини ейди.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Ёввойи чўл буюк кенгликда менга борин очиб ташлади.* И. Раҳмон, Юрак қирралари.

Айтганича (*ёки* **деганича, мақтанганича**) **бор** Худди айтганидек, шундай деб айтишга (дейишга, мақташга) арзирли. *-Тўйбеканинг мақтаганича борми? -Бор, – деди қутидор, – ..худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қосимжон бойваччанинг уйларига кўп келаман-да, биламан. Арслон, арслон деганича бор.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. **Бор бўйича** 1) бошидан-оёқ; бутун борлигича. *Бор бўйича суратга олмоқ;* 2) *кўчма* тўлиқ равишда, бутунича. *Масалани бор бўйича қўймоқ.* **Бўлса бордир** Балки шундайдир; эҳтимол; шундай бўлса ажаб эмас. *Келган бўлса бордир. Айтган бўлса бордир.* **Жон бор** Асос бор, тўғри. *Бу гапингизда жон бор.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. **Шуниси** *(ёки* **шунчалиги) ҳам борки** Шуни ҳам айтиш керакки.. Шуни ҳам эътиборга олиш керакки.. *Аммо шуниси ҳам борки, кейинги вақтларда Азизбек Қўқоннинг ёрлиқ ва фармонларини илтифотсиз қолдира бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Эс** *(ёки* **ақл) борида** Вақтни қўлдан бермай, ўз вақтида. [*Юсуфбек ҳожи:*] *Ҳозир сизларга икки йўл бор: ўғил-қизингни сотиб бўлса ҳам, ўттиз икки тангани Азизбек хазинасига тўлаш ёки эс борида этакни ёпиб, Азизбекни орадан кўтариш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўли бор** Иштироки бор, иштирок этган, қатнашган. [*Мансур:*] *Зуҳранинг йўқолишида бу афандининг қўли бор. Иши терговга берилсин.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 З-ш. эгалик қўшимчасини олган отлар билан «бирор нарсага эга» маъносидаги таркибли сифат ҳосил қилади. *Пули бор одам. Қизи бор уй доим саришта.* Мақол. *Ўғли борнинг ўрни бор, Қизи борнинг қадри бор.* Мақол. ▬ *Ҳар бир ақли бор одам қовунга пиёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак?* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

6 Риторик сўроқ гапларда «аслида йўқ, мавжуд эмас, топилмайди» каби инкор маъноларини ифодалайди. *Дунёда тўғри яшаб, юртга хизмат қилиб ўтишдан ортиқ бахт борми инсон боласи учун?* Т. Ашуров, Оқ от. *Ахир, инсоф, виждон деган нарса борми сизда?* С. Аҳмад, Юлдуз.

БОР II [*ф.* بار – марта] *кт.* Марта, дафъа, карра. *Бир теринінг ичида қўй неча бор семириб, неча бор озар.* Мақол. ▬ *Равшан унинг чеҳрасию чуқур ботган кўзларида илк бор изтироб тантанасини кўрди.* «Ёшлик». *Бу борада Абдувоҳҳоб билан кўп бор маслаҳатлашганди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки соя бор. *Сирасини айтганда, минг бор эшитгандан бир бор кўрган афзал.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БОР III [*лот.* borum, borax < *а.* بورق – танакор; селитра] Менделеев даврий системаси III гуруҳидаги кимёвий элемент. *Минерал сувларнинг шифобахшилиги сабаби уларнинг таркибида.. йод, бром, бор, литий, барий, стронций каби моддалар бўлишидир.* «Фан ва турмуш».

БОРА I [*ф.* بارە – марта] *кт.* **1** Марта, карра. *Яраланган Абдулла хумор кўзларини ўз она диёрининг ҳусну жамолига сўнгги бора ташлайди.* Б. Бойқобилов, Алангали юраклар. *Супа устидаги сўри ҳар замон тўрт*

томонга чайқалиб.. теваракка ҳусайни ғужумларини бир-икки бора узиб ташлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ў.-п. к. қўшимчаси ёки 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. қўшимчаси билан келиб, кўмакчи вазифасида қўлланади. *Худди шу борада ўртоқ Нурмуҳамедов билан жанжаллашиб ўтирган эдик.* «Муштум». *-Кўп улуғ иш бўлади, бу борада қўлдан келган ёрдамни дариғ тутмаймиз, – деди мулла Исмоил.* «Муштум». *У деҳқон кўнглига маъқул тушган янги нав борасида сўзларди.* С. Маҳкамов, Деҳқон қувончи. *Албатта, Турсунбой ташаббускорлик ва тасвирий санъат борасида Асадга бас келолмайди.* «Муштум».

БОРА II [*юн.* boreas – шимол шамоли] Денгиз бўйи ҳудудларида қишда тоғ бағридан пастга қараб эсадиган кучли совуқ шамол. *Бора эсганда, ҳавонинг температураси кескин пасаяди..* «ЎзМЭ».

БОРА-БОРА 1 Бормоқ фл. такр. рвдш. *Бора-бора кўз илғамас кенгликларга чиқдик.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 *рвш.* Вақт ўтган сари, борган сари, аста-секин, тобора; кейинчалик, пировардида. *Бора-бора суҳбат жилови унинг қўлига ўта бошлади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Бора-бора фикримга фикр, ақлимга ақл қўшиладигандек бўлаверди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Бора-бора Ғойибжон билан иноқлашиб кетдик.* М. Жўра, Изтироб. *Дунёдаги барча нарсалар унутилгани каби, ўша гўдаклик хотираси ҳам бора-бора тонгги тумандай тарқалди-кетди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

БОРАКАЛЛО *с.т. айн.* **баракалла.** ▬ *Боракалло, гўшт тўғрашда сенга етадигани йўқ.* К. Яшин, Ҳамза. *-Муборак, муборак! Боракалло, мирзо Анвар! – деди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БОРАСИДА *кўм. взф. қ.* **бора. 1 2.**

БОР-БУД Бисотдаги бор нарса, молмулк, буд-шуд. *Шўро давлати бор-будимни тортиб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Уйига бирон меҳмон, айниқса азиз меҳмон келса, бор-будига кифояланмай, оёғи куйган товуқдай югуради, ўзида бўлмаса, қўшнисиникига югуради.* С. Нуров, Нарвон.

БОРГОҲ [*ф.* بارگاه – подшоҳ саройи, қабулхонаси; подшоҳ чодири] *эск. кт.* Махсус ижозат билан кириладиган жой, подшоҳ ва хонларнинг қабулхонаси. *Рафқон ва Шўрсув даштида душман билан тўқнашувни хаёл қилиб, Рафқон текислигига боргоҳ қурди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Эрта тонгда боргоҳлар йиғиб олиниб, саркарда Амир Довуд барлос олдинда, қўшин яна йўлга тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БОРДИ-КЕЛДИ 1 Бир-бириникига бориб-келиб туриш, бориш-келиш, ўзаро яқин алоқа. *Кейин-кейин оилавий бордикелдига ҳам ўтдилар, эски гиналар унут бўлди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Икки томон – ота-оналаримиз орасида борди-келди бошланиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўша вақтларда Зокир Фаридани унутиш учун Лола билан борди-келди қила бошлаган эди. Очил буни кўриб, тутаб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Бирор манзилга бориб, ундан қайтиб келишгача бўлган масофа. *Ҳозир борамиз, борди-келдиси машинада бир ярим соатлик йўл.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 *кўчма* Турмушда учраб турадиган майда-чуйда, икир-чикир ташвишлар, машаққатлар. *Эргаш ҳали гўдак эди, дунёнинг бордикелдисини билмас.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юнусали ота шу кунгача уларнинг бордикелди гапларига аралашмай, чидаб келарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БОРДИ-Ю *шарт. боғл., с.т.* Мабодо, агар, башарти. *Борди-ю, ҳеч нарсага эриша олмасак, режа бузилади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *..кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди: «Борди-ю, шу бўлса-чи?»* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БОРДОН [*ф.* باردان – катта хуржун] **1** Қобиғи олинмаган қамишдан бўйрага ўхшатиб тўқилган қалин, дағал тўшама. *Қамишдан уй-рўзғор учун бордон ва бўйра тўқишади: меволарни қуритишда фойдаланилади.* М. Тўйчиев, Қамиш. *Низомжон бордонни шитирлатмай, оҳиста кийиниб, чодирдан чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Катта кўчани кесиб ўтадиган ариқ бўйида сершох тол тагига сув сепиб, бордон тўшаб қўйилган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Шундай тўқимадан тайёрланган махсус қоп, идиш. *Бир бордон буғдой.* ▬ *Уч олишнинг моҳирисан танқид этган кимсадан, Шахсият дони қуйилган ё чувуқ бордонмисан?* Ж. Абдулла, Кимсан?

БОРДОНДАЙ, -дек *с.т.* Бордон (қоп) сингари, семиз, гавдали одам ҳақида. *Бордон-*

дай хотин. ▬ *Рўзғорни қўлингга олиб, бордондай семириб ўтирасанми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Сариққина, чилтондай ориққина қизингни бордондай семиртириб юборади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БОРДОНЧИ Бордон тўшама ёки қопни тўқувчи уста. *Ҳамма айб бордон тўқийдиган устада. Агар бордончи сийрак тўқимаганда, бундай аҳвол бўлмас эди.* «Муштум».

БОРЖОМ|И| [*груз.* Грузиянинг Боржоми шаҳри номидан] Шифобахш минерал сув. *Зардаси қайнаган кишиларга бир озгина сув ёки боржом берилса, ошқозон суюқлигининг кучини камайтириб, енгиллик келтириши мумкин.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БОРИ Ҳаммаси бўлиб; бор-йўғи; атиги, бўлгани. *Айтадиган гапингнинг бори шуми?* Сўзлашувдан.

БОРИБ-БОРИБ 1 **Бормоқ** фл. такр. рвдш.

2 *рвш.* Охири, пировардида, пировард-натижада. *Саид бориб-бориб ўша уй бекаси Малоҳатга уйланган.* А. Мухтор, Чин муҳаббат. *Бориб-бориб ўз маҳалламизнинг болалари ҳам мени келгинди, деб ўйинга қўшмайдиган бўлишган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БОРИ-ЙЎҒИ *қ.* **бор-йўғи.** *Бори-йўғи кафтдек келадиган эски ошхонанинг томини қайта ёпиш учун нари бориб, бери келдим.* «Муштум».

БОРИНГКИ *крш с.* Хуллас, қисқаси. *Бориб олма, узум .. боринги, йўқ нарсанинг ўзи йўқ.* ▬ *Бегим.. сизда виждон, инсоф, ваъда, вафо, яхшиликни билиш, боринги, одамгарчиликдан ҳеч гап йўқ эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОРИЧА *рвш.* Борига қараб; борига яраша; имконияти доирасида, қўлдан келганча, борини ишга солиб. *Бор — борича, Йўқ — ҳолича.* Мақол. *Ҳар ким борича полвон.* Мақол. ▬ *Кучим борича дарвоза томонга югурдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *У ўзини имкони борича бепарво тутишга ҳаракат қилди.* Т. Ашуров, Оқ от.

БОРИШ-КЕЛИШ 1 Бир бориб, қайтиш. *Қишлоғимизга бориш-келиш — олтмиш километр.*

2 Ўзаро яқин муносабат, ўзаро алоқа; борди-келди. *Қариндошлар билан бориш-келишингиз борми?* ▬ *Мулла Туроб.. ҳеч бир киши билан бориш-келиш қилмас экан.* С. Айний, Эсдаликлар. *..ўзбеклар, қозоқлар, қирғизлар, тожиклар нечалаб довон ошиб, бориш-келиш қилиб турганлар.* Газетадан.

БОРИШЛИ-КЕЛИШЛИ *фольк. айн.* **бориш-келиш.** *Боғбон бўлиб қизил гулин терайик, Боришли-келишли бўлиб юрайик.* «Ёдгор».

БОР-ЙЎҒИ 1 Бисотида, ихтиёрида бўлган ҳамма нарса; бойлик, буд-шуд. *Қумда таланиб, бор-йўғидан ажралган кичик карвон сочилган нарсаларни йиғиб, отларни эгарлаб, аравааларга қўшишга ҳозирлик кўрди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бечораниng бор-йўғи, пешонасидаги боласи шу — бизнинг келинимиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Дараги, борлиги ёки йўқлиги. *Бор-йўғини билмайман, Бол тилайди томогим.* Мақол. ▬ *Қанча элат Бойсиндан кетди. Шунча вақтдан бери бор-йўғи маълум бўлмай ётган..* «Ёдгор».

3 Ҳаммаси бўлиб; атиги, фақат. *Ҳа, дарвоқе, чўпон-чўлиқлар қишлоғи бор-йўғи ўн икки хонадонли қишлоқ.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Томонларнинг келишувига мувофиқ, бор-йўғи олти партия ўйналиши керак эди.* «Гулдаста». *Биз бор-йўғи уч жонмиз, уч коса етади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БОРЛАМОҚ I Пўлат ёки бошқа металлдан тайёрланган буюмлар сиртини борга тўйинтирмоқ. *Борлаш натижасида буюм сирти қаттиқлашади, иссиққа ва ейилишга чидамлилиги ошади.* «ЎзМЭ».

БОРЛАМОҚ II *шв.* Хабар олмоқ, ҳол-аҳвол сўрамоқ.

БОРЛИК 1 Бор бўлишлик, мавжудлик. *Пул борликка бор-у, оз-да.* ▬ *Бир парча ерларинг борлигини эшитар эдим, қўлларингдами?* Ойбек, Танланган асарлар. *Отабек Зайнабнинг шу қадар юрак дарди борлигини биринчи марта билар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аскарлар деворни уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Тавба, хўп аломат одам-да. Бу қўтир дунёда шунақа одамохунлар борлигига ҳеч ақлим етмайди. Бор экан-да!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Бойлик; тўқлик. *Борликдан мақтанма.* Мақол.

БОРЛИҚ 1 *флс.* Инсон онги ва сезгисидан ташқаридаги объектив дунё, олам, мавжудот. *Аҳмад кўчага чиқди. Кун иссиқ, борлиқ лов-лов ёнарди.* Ф. Мусажонов, Ҳим-

мат. *..чўл ҳам, бутун борлиқ ҳам ноз уйқуда ётгандек.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Интилар борлиқни инсон Баркамол этмоқ учун, Не ажаб, инсонни борлиқ Баркамол этган эмас.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Кишининг вужуди, жисми, туришturmуши. *Борлиғим муҳаббатингиз алангаси билан туташгани ҳолда завжингиз Отабек.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Оғриқ унинг бутун борлиғини чулғарди.* «Ёшлик». *Дарё ёқасида ўтириб, бутун борлиғи билан қўшиқ айтаётган қизга кўзим тушди.* «Шарқ юлдузи». *Борлиғидан совуқ тер қуйилиб кетди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

3 Барча, ҳамма, бутун. *Ўзбек аёлим ўғлининг «ўлганнинг устига чиқиб тепиш» қабилидан бўлган бу ҳаракатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўкади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОРМОҚ 1 Сўзловчининг турган жойидан узоқлашмоқ, нари кетмоқ; бирор жой (манзил)дан иккинчи жой (манзил) томон ҳаракат қилмоқ, йўл олмоқ; наридаги бирор манзилга етмоқ. *Ҳозир институтга бораман.* ▬ *-Нима бўлди сизга, қаёққа борасиз? — Марғилонга..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Боринг, Насибани мактабдан айтиб келинг, иссиғида бора қолайлик.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Сидиқжоннинг назарида, агар [Шарофат] шу кайфиятида кетса, шу ердан борибоқ, жўрттага бир бўйни йўғонга тегадиган.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Шу ердан.. Шайҳонтовургача қанчада борасиз? — Кўз очиб юмгунча.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртасига у мактабга бормади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Умуман, бирор йўналишда, йўлда нари томон ҳаракат қилмоқ, илгариламоқ, узоқлашмоқ. *Поезд.. бепоён саҳродан борар эди, эртасига эрталаб бирор соатга яқин тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қизни излаб, узоқ боргач, унинг кўчасида тўхтади.* Ойбек, Нур қидириб. *Биз олға бораверамиз..* А. Қаҳҳор, Асарлар.

3 Жўнатилган, тарқатилган жойидан, манбаидан наридаги, мўлжалдаги жойга етмоқ (овоза, гап, хат-хабар ҳақида). *Сиздан бир марта ҳам хат бормади.* ▬ *Бу гаплар амирзода қулоғига бориб етганига асло шубҳа қилмаса ҳам бўлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бўтабой ўйлаб туриб: -Бизнинг қишлоқдан ҳам маълумот борган экан-да, а? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Бирор транспорт воситаси билан нари томон юрмоқ, силжимоқ, узоқлашмоқ. *Автобусда бормоқ. Самолётда бормоқ.* ▬ *[Қурбон ота:] -Наманганга ча машинада борсангиз, у ёғи яқин, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Бирор жой, объект ёки шахс томон йўналмоқ, ўша жойда ёки шахс ҳузурида бўлмоқ; ташриф буюрмоқ. *Тўйга борсанг, тўйиб бор.* Мақол. ▬ *Тағин бир марта Тальятнинг олдига боришига тўғри келади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Юсуфжон Ғиёсов ўрнидан туриб, дераза ёнига борди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Амаллаб яқин борганида, бахт деган ўша нур яна бир олам нарига кетиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ғуломжон ҳокимни кутгани бормади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бирдан уйига, болаларининг олдига боргиси келди.* С. Аҳмад, Уфқ.

6 Доимо бир йўналишда юрмоқ, қатнамоқ. *Ишга бормоқ.* ▬ *Ғижим рўмол тўқийман, Мактаб бориб ўқийман.* «Қўшиқлар».

7 Ўз иши, фаолиятида ёки тараққиёт жараёнида бирор йўлдан кетмоқ, бирор йўналишда ҳаракат қилмоқ. *Ўзбекистон демократик жамият қуриш йўлидан бормоқда.* ▬ *Чин инсон, ёмонлар бўҳтон қилганда ҳам, тўғри йўлдан адашмай бораверади.* Газетадан. *Улар ўзларига, ўз ерларига, ўз уйларига ҳаёт, сув келтириш учун.. курашга борадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

8 Қўйилмоқ, кўрсатилмоқ (спектакль, томоша ва ш.к. ҳақида). *Кинотеатрда янги фильм бораётир.*

9 Давом этмоқ, бўлмоқ, кетмоқ, ўтмоқ, кечмоқ (иш, суҳбат, вақт ва ш. к. ҳақида). *Қизғин баҳс бормоқда. Гап ёш мутахассислар ҳақида борди. Кунлар кетидан кунлар борар эди.*

10 *с.т.* Сиғмоқ, бемалол кирмоқ. *Тахта қаттиқ экан, мих бормаяпти. Этик оёғимга бормаяпти.*

11 Сони, миқдори, катталиги жиҳатидан маълум юқори чегарага, даражага етмоқ, эришмоқ. *Қўйлар сони беш юзга борди. Хонанинг узунлиги тўрт метрга ҳам бормайди.* ▬ *Одамда мия пўстлоғининг сатҳи, ўртача олганда, 1250 кв. см. бўлиб, отда 350 кв. см. га ҳам бормайди.* «Анатомия».

12 Давом этиб, ривожланиб, бирор даражага етмоқ, бирор оқибатга келмоқ. *Аҳвол шунгача борди.* ▬ *Отабек ёрилиш даража-*

сига бориб қайтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир ўзингиз кучанганингиз билан узоққа бора олмайсиз.* С. Сиёев, Ёруғлик.

13 Ўтиб, кечиб, муайян паллага, вақтга етмоқ (вақт ҳақида). *Тонг отарга бориб, кўзи ёриди.* ▬ *Кўчаларда найзабозлик жанги бошланиб кетди.. ярим кечага борганда, икки томон аралашиб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бемор яна кўзини юмди, шу юмганича очмади — саҳарга бориб узилди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

14 Маълум ёшга кирмоқ, етмоқ. *Солиҳ Махдум ўттизга борганда, мактабдорлиги ҳам яхшигина шуҳрат топади..* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Дўппифуруш — элликка бориб қолган одам.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Катта — ўғай қайнона, ёши олтмишларга борган, семиз, забардаст, димоғдор кампир эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

15 Етакчи феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг: а) даражама-даража ривожланишини, кучайиб ортишини билдиради. *Қор ва шамол кучая борди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳозир косиб билан деҳқоннинг сабр косаси тўлиб боряпти.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ғазал интиҳосига етган сари Авазнинг чеҳраси ёришиб борарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Серқуёш ўлкамиз халқимизнинг бунёдкорлик меҳнати туфайли тобора гўзаллашиб бормоқда.* Газетадан. *Душман танг аҳволда қолган, қуршов ҳалқаси тобора торайиб борарди.* Газетадан; б) давомийлигини билдиради. *Нима бўлса ҳам, теварагидаги кўклам безакларини кўздан кечира борадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мастон уни орқасидан суяб борди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Матқовул ака одамлар орасидан аста ўтиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; в) тугалланганлигини билдиради. *Зайнаб жуда ишонган ҳолда ўз уйига етиб борди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ён бошдаги хонани тақиллатмасдан кириб борди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Уч кун деганда шаҳарга кириб бордим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

16 Жўналиш келишиги шаклидаги айрим мавҳум отлар билан ишлатилади ва маъносига кўра бош келишик шаклидаги айни шундай отлар билан келган «қилмоқ» сўзига тўғри келади, мас.: *андишага бормоқ — андиша қилмоқ.* ▬ *Тоҳиржон болалигига бориб, тихирлигини қўймади.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Жувон бу гапни ҳазил аралаш айтдими, чин айтдими — Сидиқжон фарқига боролмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бўтабой ҳовлидаги супада чалқанча ётиб, минг хил хаёлларга боради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Келганим унга ёқмади шекилли, деган андишага ҳам борди.* Ойбек, Танланган асарлар.

17 Қўшма феъл таркибига киради, мас.: *бориб етмоқ, бора келмоқ.* ▬ *Ўзбек ойим ўрта эшикка бориб етмаган ҳам эди, нариги ёқдан қўшнининг боласи югуриб кириб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Олиб бормоқ 1) бошлаб, йўл кўрсатиб, бирга бормоқ. *Жўнар олдида Ўрмонжон Сидиқжоннинг қулоғига: -Меҳмонларни бизникига олиб бор, мен орқаларингдан етиб бораман, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) элтмоқ, элтиб бермоқ. *Бу нарсаларни уйга олиб бор.* ▬ [*Йўлчи*] *Анча ергача кузатиб, уни [Ёрматни] турмага олиб боришларини англагач, ноилож орқага қайтди.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) узатмоқ, чўзмоқ. [*Отабек*] *Эшик занжирига қўлини олиб боргани ҳолда, ўйланиб тўхтади ва эшикни очмай, орқасига қайтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 4) бирор даражага, чегарага етказмоқ. *Биринчи квартал режасини 150 фоизга олиб бордик;* 5) бошқармоқ. *...Эргаш Ҳамроқулов раислик қилиб, мажлисни олиб бормоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи; 6) мунтазам равишда амалга оширмоқ, ўтказмоқ. *Иш олиб бормоқ. Тажриба олиб бормоқ.* ▬ *Одамларнинг ўт кечиб, сув кечиб олиб борган курашлари натижасида турмушлари қандай ўзгарганлигини кўрсатмоқчи, холос.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

Бориб турган Бирор белги-хусусиятнинг ортиқлигини ифодалайдиган ибора. *Бориб турган ёлғончи.* ▬ *Мен бўлсам, отам бориб турган камбағал бўлгани учун, у ўртоғимга узил-кесил жавоб қила олмасдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Борса келмас** *фольк.* Борган одам қайтиб кела олмайдиган, жуда хатарли афсонавий жой. *Энди унинг зўравонлик қиладиган замони борса келмасга кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Уч кун ичида уста Юнуснинг авзойи ўзгариб.. табибнинг берган дориси ҳам кор қилмади шекилли, борса келмас сафарга отлангани ростга ўхшаб қолди.* С. Абдулла, Соялар. *...аллақайси гўрга, «борса келмас»га узатилган экан.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Нари борса** *қ.* **нари. Ой бориб, омон кел** *қ.* **ой. Пичоқ бориб суякка тақалди** *қ.* **суяк. Тил бормайди** *қ.* **тил 2. Оғиз бормайди** *айн.* **тил бормайди.** *Кумушнинг*

«йўқ» дейишга оғзи бормай, «майлингиз, оғир бўлмаса», деб жавоб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғози ўзи гапиришга оғзи бормай, «сен гапир» дегандек, Умаралига қаради.* И. Раҳим, Ихлос. **Юрак бормайди** Юрак бетламайди, юрак безиллайди. **Қайга борай?** Нима қилай, қаердан ва нимадан нажот топай? *Ўзимдан чиққан балога, қайга борай давога?* Мақол. **Қўл бормайди** *қ.* **қўл.**

БОРОНА [*умумславянча*: бор – кесиш] Ҳайдалган ернинг юза қисмини текислаш, кесакларни майдалаб, қатқалоқни юмшатиш ва бегона ўтларни йўқотиш учун ишлатиладиган қишлоқ хўжалик қуроли; сихмола. *Дискли борона. Тиркама борона. Борона қилмоқ.* ▬ *Плуглар орқасига тиркалган бороналар.. ханжар тишлари билан кесакларни чайнаб.. борарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аввалги йиллар Кенжабой ака боронани серунум ва сифатли қиладиган мола ўйлаб чиқарган.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

БОРОНАЛАМОҚ Ҳайдалган ерни борона билан юмшатмоқ, текисламоқ, моланламоқ. *Эртага бороналаб, енгил мола орқасидан трактор да экавериш керак.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Бороналаш билан бир вақтда тупроққа маҳаллий ўғит ҳам солиб кетилди.* Газетадан.

БОРТ [*нем.* Bord *ёки* Borte – чекка, ён] **1** Кема, космик кема, юк машинаси, самолёт ва ш.к. нинг ёни, ён девори. *Машина шитоб билан тепаликка тирмашиб, оғир юкдан бортлари бетиним ғичирлаб бормоқда.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Тўрабек бортга суяниб ўтирган еридан алам билан тўлғаниб қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бортига «ғўшт» деб ёзилган машина ўқдай учиб келди-да, омборхона олдида тўхтади.* Газетадан.

2 Келишик аффикси билан келган шаклларда самолёт, кема ва ш. к. нинг ичи маъносини билдиради. *..«Восток» космик кемаси бортидаги одам билан космосга кўтарилди.* «Келажакка парвоз». *Кема бортига ўрнатилган ҳамма асбоблар ва системалар аниқ ва пухта ишламоқда.* Газетадан.

БОРТМЕХАНИК [борт + механик] Учиш аппарати (самолёт, космик кема ва б.)га ўрнатилган асбоб ва ускуналарни ишга солиб, назорат қилиб борувчи шахс. *Бортмеханик шунчалик қистаса ҳам, Жумабой ўзини шамолдан четга олишни истамасди.* «Ишчилар».

БОРТПРОВОДНИК [борт + проводник] Жамоа транспортида (самолёт ва б.) йўловчиларга хизмат қилувчи шахс. *Галина Азизова Тошкент реактив самолётлар бўлинмасида беш йилчадан бери бортпроводник бўлиб хизмат қилади.* Газетадан.

БОРШЧ [*р.* борщ –доривор ўт; лавлаги солинган ёвғон шўрва] Лавлаги, карам ва бошқа сабзавот ҳамда резаворлар, гўшт солиб пиширилган суюқ овқат; карам шўрва тури. *Жумладан, шу кунларда борщнинг мавсуми, бунинг учун харидор дўконга келганда, карам, лавлаги, қизил сабзи, томат, пиёз ва турли резаворларни олиши керак.* Газетадан.

БОСА-БОСА *такр. с.* **1** Оёқ билан қайта-қайта эзиб, мажақлаб; оёғости қилиб. *Боса-боса талқон қил, майда-ё, майда, Босган еринг талқон қил, майда-ё, майда.* «Бойчечак». *Туркманлар.. устма-уст ҳамлалар билан олдинги қисмларни боса-боса силжиб келар эдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Тинмай, тўхтовсиз. *Боса-боса юринглар, Бод бўлсин жонивор.* «Бойчечак». *Пишқириб машиналар, Боса-боса ҳарсиллар.* Қ. Муҳаммадий.

БОСАБОТ [бо.. + сабот] Ўз сўзида, қарорида мустаҳкам турувчи, собитқадам, саботли. *Бетимсол талатўпда Музаффару босабот, Ўзбек яна дўпписин Қиялаб қўндирибди.* А. Орипов. *Эй, менинг давроним, ўзинг босабот, Кўкда ҳам кўкрагинг кериб турибсан.* А. Орипов.

БОСАР-ТУСАР: босар-тусарини билмай қолмоқ **1** Ҳаддан ташқари мағрурланиб, кеккайиб кетмоқ, манманлик қилмоқ; ҳеч нарсани назар-писанд қилмай қўймоқ. *Ҳасанча, анави Соғиб танбурчига ўхшаганлар «хўжайин-хўжайин» дейишавергач, босар-тусарини билмай қолди.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Икки оғиз ширин гап эшитса ёки учтатўртта янги кўйлаги бўлса, босар-тусарини билмай қоладиган қизлар ҳам бор.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

2 Ҳовлиқмоқ, шодликдан ўзидан кетмоқ. *Ҳабиба кечадан бери босар-тусарини билмай, зиёфат тараддудини кўрмоқда.* Ҳ. Назир, Очерк ва ҳикоялар. *Умиднинг чеҳраси очилиб, хурсанд бўлиб кетганидан, босар-тусарини билмай қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

БОСАФО *айн.* **сафоли.** Хурсандлик, шодлик кайфиятини туғдирувчи, ҳузур ба-

ғишловчи. *Сайр этгали боғ босафо, Ёр келур, жононим келур.* «Қўшиқлар».

БОСВОЛДИ Шакли тухумсимон, сирти сал тилим-тилим, олапўчоқ, тўрсиз, эти юмшоқ, ширин ўртапишар қовун нави. *Бу босволди, бу чала пишган бегимсуйди.. бу бир ёнига офтоб тегмаган қизилуруғ, деб бехато айтавераман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Қуёш ботиб, салқин тушди. Полизнинг тароватли, ҳандалак, босволди бўйини уфурган файзли оқшоми бошланди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Салқин ҳавода чўғири, босволдиларнинг ёқимли ҳиди анқирди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БОСДИ-БОСДИ *айн.* **бости-бости**. *..бирорта ҳам жавобгарликка тортиладиган шахс топилмади, иш босди-босди бўлиб кетди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. *Хотиржам бўлинг. Ҳаммасини босди-босди қилиб юбордим, бу ёғининг ҳам эҳтиётини қилиб қўйдим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Кўнгилсиз воқеа шундай қилиб босди-босди бўлиб кетгандек эди-ю, бироқ орадаги муносабат борган сари кескинлашиб борди.* А. Мухтор, Чинор.

БОСИБ-БОСИБ *такр.с.* **1** Кўп-кўп, тўлдириб-тўлдириб. *Биттасидан бир қоп олма олар эдим, Анорлардан босиб-босиб солар эдим.* А. Мухтор, Асарлар. *Ичмайман деганимга қарамай, босиб-босиб беравердиларинг, эшикка чиқсам, кўнглим айниди.* Ғайратий, Ёшлигимиз. *Бўтани тезроқ бадном қилайлик десангиз, ҳозир чолга босиб-босиб ичирасиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Валихон кайфини тарқатиш учун босиб-босиб кўк чойдан ичди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Тез-тез, пайдар-пай, қониб-қониб. *Рангсиз йигит эса нима деб жавоб қиларини билмай, қўлидаги аччиқ чойни босиб-босиб ҳўплай бошлади.* «Шарқ юлдузи». *Поезд жўнаш олдидан босиб-босиб қичқирди.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

БОСИЛДИРИҚ *фольк.* Тинчлик сақловчи, осойишталик посбони. *Шўрим қурсин, тўрамдан айрилиб эдим, отамдан ҳам айрилдим, ёмон бўлса ҳам, элнинг босилдириғи эди.* «Ойсулув».

БОСИЛМОҚ 1 Босмоқ 1–7, 10–13, 16–17, 21, 24 фл. мажҳ. н. *Тепки босилди. Минг километр йўл босилди. Мақола босилиб чиқди. Оғир босилгунча, енгил кўтарилар.* Мақол. ▬ *Қинғир-қийшиқ сертупроқ кўчанинг ҳар ер-ҳар ерида пастак, томига пичан, беда босилган уйлар.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Э, унгача уруш ҳам босилади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Ўлтиринг, ўлтиринг, меҳмон! — деди уста Фарфи, — ошга сабзи босилди-пишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уч ойдан сўнг роман «Ёлқин» журналида босила бошлади.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Исфандиёрнинг муҳри босилган қоғоз таъсир қилдими, оломоннинг шашти пасайди.* С. Сиёев, Аваз. *Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди.* Ойбек, Навоий.

2 Босмоқ 5, 16–17, 23 фл. ўз. н. *Оғриқ босилди. Оёғимнинг қалтироғи энди босилди.* ▬ *Бош оғригингиз босилмаса, бир-икки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли.* С. Аҳмад, Сайланма. *Даҳлизда бир пиёла совуқ сув ичди. Юраги куйгани босилмади шекилли, яна қуймоқчи бўлди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Тўзон босилар-босилмас, бир эшикдан кетмон, чўкич, болта кўтарган кишилар чиқиб қолишди.* «Гулдаста». *-Билмадим-билмадим,— деб қўйди доктор ҳамон таажжуби босилмай.* К. Яшин, Ҳамза. *Ғовур босилди. Бир лаҳза жимликдан сўнг, кулги кўтарилди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *-Кўнглингиз босилдими? — Кумуш жавоб ўрнида ёстиқдан қўзғалди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Йўталим босилди, ойи, — деди Пўлат Хайрини юпатиб.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 *кўчма* Тартибга тушмоқ, сиполашиб қолмоқ, вазминлашмоқ, қуйилмоқ, тийилмоқ. *-Анча босилиб қолган, ҳаётига қайтган йигитимиз шу бўлади, — деди Исмоил.* Газетадан.

БОСИМ I *физ.* Бирор жисм юза бирлигига тик йўналишда таъсир қиладиган бошқа кучни ифодаловчи физик катталик. *Қон босими. Атмосфера босими.* ▬ *Бир миллион атмосфера босимида темир ҳажми, тақрибан, 30 фоизга камаяди.* «Фан ва турмуш». *Жаҳл чиққанда, бош мия мушакларининг таноби тортилади, қон томирлари сиқилади, ички қон босими ошиб кетади.* «Саодат».

БОСИМ II *рвш.* Тин олмай, тўхтамай, сурункасига. *Жамила қизи билан олти кун босим ўтириб тиккан тагдўзи дўппиларини сотгани кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Рихсивой ака ҳосилотлик вазифасидан олингач, уч кун босим қишлоқда кўринмади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Уч кундан бери босим чап кўзим учар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

БОСИМ III *шв. фольк.* Устун, баланд; афзал. *Босим келмоқ.* ▬ *Бизлардан [париядан] одамнинг сулуви босим келади.* «Балогардон».

БОСИМ IV *эск. айн.* **ургу.** *Китобни эса, русча тез ва босимларини жойига қўйиб ўқий билгани учун, Саидий ўқиши керак эди.* А. Қаххор, Сароб. *Бундан ташқари, баъзан сўздаги босимнинг ўрни атайин алмаштирилиб..* «Адабиёт назарияси».

БОСИМЛИ *физ. сфт.* Бирор босимга эга бўлган. *Бизнинг заводимизда баланд босимли, пухта буғ қозони қурилди.* Газетадан.

БОСИНҚИ *сфт.* **1** Сунъий равишда, атайлаб пасайтирилган; паст, бўғиқ. *Идорининг ҳовлисида ўн чоғли одам нима тўғридадир босинқи товуш билан сўзлашиб турар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Қатор кетган аудиториялар ёпиқ, ичкаридан босинқи ғовур эшитиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Гавҳар қўшни хонада акасининг босинқи овозда ғўнғир-ғўнғир гапирганини, аячасининг кулганини эшитиб, девор томонга ўгирилиб ётди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Оғир, ларзага солувчи. *Йўқ, йўқ, туш, даҳшатли, босинқи туш.* Э. Аъзамов, Жавоб.

БОСИНҚИЛИК *айн.* **босиқлик.** *Жобирнинг бояги ҳолати йўқолди, номуслари келди, энди кулги билан эмас, босинқилик билан енгмоқчи бўлди Қўшоқни.* Ҳ. Шамс, Душман.

БОСИНҚИРАМОҚ Ёмон туш кўриб безовта бўлмоқ, қўрқмоқ, уйқу аралаш гапирмоқ, алаҳсирамоқ. *Бойвучча ойи босинқираб, уйғониб кетди.* «Шарқ юлдузи». *Ўша кеча Элчиев яна ухлаёлмай, алаҳлаб, босинқираб чиқди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Бир бинокор инженер уйқусида босинқираб, сапчиб ўрнидан турди.* «Муштум».

БОСИРИҚ I **1** Ёмон туш, даҳшатли туш. *Урушда кечирганлари қора босириқдай, баъзан хотирадан ўтажак.* Ойбек, О. в. шабадалар. *..бирдан паришон хаёллар қуюнидан, оғир босириқдан қутулгандай қичқирди Аҳмад Ҳусайн.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма* Даҳшат, хавф, қўрқинч. *..қаёққа кўз юритсанг, учгига чиққан қашшоқликнинг, забунликнинг босирғи худди чуқур ўпқондай ютаман деб турибди.* «Шарқ юлдузи».

3 *шв.* Ёпиқ, от ёпиғи. *Мирохўр юганлаб Гиротни, босириқ жулини шипириб тортди.* «Нигор ва Замон».

БОСИРИҚ II *шв. айн.* **босим** II.

БОСИРИҚ III Босилган, топталган, эзилган, янчилган. *Нари тур-бери тур қилиб, беш-олти киши отга босириқ бўлганни ўртадан олиб чиқдилар.* А. Қодирий, Улоқда. *Қушбеги билан мен гўё тоғ остида босириқ бўлган эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОСИРИҚМОҚ *шв. айн.* **босинқирамоқ.** *..шундай қўрқаманки, эсласам босириққандай бўламан.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БОСИРҚАМОҚ *шв.* Босинқирамоқ. *Иситмаси баланд, босирқаяпти.* ▬ *Нуқул Миша билан гаплашади, гоҳида босирқаб кулади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БОСИШМОҚ Босмоқ **1-7, 9-14, 16, 18-19, 24** фл. бирг. н. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Кўйлакнинг тоза еридан йиртиб олишди-да, қон оқимини тўхтатадиган дори шимдириб, ярага босишди.* «Ёшлик».

БОСИҚ I Босиғлиқ, босилган; эзилган; пачоқ бўлган.

2 Чеккага ёки пешонага туширилган (бош кийими, дўппи ҳақида). *Беқасам тўн, қўш шоҳи қийиқ, Тус дўпписи манглайда босиқ.* Ойбек.

3 Ўзини тута биладиган, оғир, вазмин; сипо. *Ўшаларнинг гапи гап. Сенам, укам, ловиллаб кетмагин-да. Ҳа, босиқ бўл!* С. Анорбоев, Оқсой. *Миржалил ўттиз етти ёшларга кирган, анча босиқ, оғир йигит.* Мирмуҳсин. Ҳикоя ва қиссалар. *Тилак поччам босиқ йигит.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ойсанам — босиқ табиатли, камгап, иффатли жувон.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

4 Босинқи, вазмин; салмоқли, салмоқдор. *Босиқ, лекин таъсирчан сўзламоқда эди.* «Шарқ юлдузи». *Аҳмад ўспиринлар томонга ўгирилди. Босиқ овоз билан гапирди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Заргаровнинг паришонлигини пайқаган Зиёда шўхликни қўйиб, босиқкина хайрлашди.* А. Мухтор, Асарлар.

Босиғи билан Вазминлик, босиқлик билан; тушунтириб, ётиғи билан. *Валижон ака.. кейин босиғи билан гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Матқовул ака, мен нон топармиканман деб, қорин ғамида мактаб очганим йўқ, — деди у босиғи билан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Япасқи, ялпоқ; пучуқ. *Бурнини жийирганида қалин лаби босиқ бурнига тегай деб кетади.* «Муштум».

БОСИҚЛИК Вазминлик, осойишталик, ўзини тутиб олганлик. *Маҳкамнинг босиқлиги.. уни Очилга нисбатан бир неча ёш катта кўрсатарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ашуралининг овозидан босиқлик йўқолди, қалбига ғазаб тўлди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Рашид ота паст, ширали овозда, кексаларга хос босиқлик билан куйларди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БОСИҒЛИҚ Устма-уст тахлаб, босиб қўйилган. *Тахмонда босиғлиқ кўрпалар турибди. Омборда дони босиғлиқ, камчилиги йўқ.*

БОСМА 1 Босмахонада босилган, чоп қилинган, нашр этилган. *Қўлёзма ва босма асарлар.* ▬ *Мустақиллик даврида босма маҳсулотлар янада кўпаяди.* Газетадан.

Босма лист қ. **босма табоқ.** *Туроб аканинг ҳамма ёзган асарлари 150 босма листга яқин тўпламни ташкил этади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Босма машина** Китоб, газета, журнал, рисола, плакат ва б. матбаа маҳсулотлари чоп этиладиган машина; босмахона машинаси. **Босма табоқ** Нашрнинг ҳақиқий (амалдаги) ҳажми ўлчов бирлиги бўлиб, бичими 60 х 90 см бўлган қоғоз варағининг бир томонидаги нусхани ташкил этади. **Босма ҳарф** 1) босмахона ҳарфи; 2) босма асарларда қўлланадиган ҳарф.

2 *от. эск. айн.* **нашр.** *Эҳсон стол устида ётган бир китобчани Саидийнинг олдига сурди: -Буни кўрдингизми? Иккинчи босмаси.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Адабий ходимнинг асосий вазифаларидан бири — материални таҳрир қилиб, босмага тушириш.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *-«Истеъдод» нима дегани-а? Ҳеч тушунмадим-да шу гапга, — деди Ҳусниддин. Муса яқиндагина босмадан чиққан, ҳеч қўлидан туширмайдиган луғатни олди-да, тез варақлаб топди: -«Талант» — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Босмага тайёрлаш Қўлёзмани босиш, нашр этиш учун тайёрлаш.

3 *айн.* **босмахона**. *У Хевада босма очиб (1874 йил), кўп китоблар бостирган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Нашриёт, ношир, нашрчи. *..Сен Отажон босма билан бир сўллаш. Тошбосмада Авазнинг шеърларини чоп этиб, нусхасини кўпайтирсин.* С. Сиёев, Аваз.

5 Каштачиликда кенг тарқалган яхлит гул-чоклардан бири. *Айвонда босма гулли бўз кўрпа ёпилган пастаккина тахчада қизлар ўтирарди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Босма тикқан ботир қиз, Жамалай тиккан чевар қиз.* «Бойчечак».

6 Жундан тайёрланган, тикилган (мато ёки уст кийим ҳақида). *Босма чакмон. Босма кигиз.* ▬ *Босма чакмонни ечиб, сандалга оёғини тиқди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

7 Кулолчиликда сопол идишларни безашда қўлланадиган гул нусхалари.

8 Сиёҳни шимиб қуритадиган қоғоз ва шундай қоғоз ўрнатилган асбоб. *Жалғаш Нуримбетов ғазаб билан кириб, Пошшохон Мадраҳимованинг бошига сиёҳдон ёнидаги сўлоқмондек босма тош билан туширди.* «Муштум».

9 Босқин, босқинчилик. *Ҳамма ўғри, каллакесар, ялангоёқларнинг бошида Акбарали ўзи туради! Кечалари йигитлари билан босма қилади!* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

БОСМАХОНА Босма асарлар чоп қиладиган корхона; матбаа, типография. *Босмахона замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Тошкентдаги Икромов номидаги босмахона адабий тўгараги ишининг боришини суриштирдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОСМАЧИ 1 Бировларнинг мол-мулкини таловчи шахс, босқинчи, босқинчилик қилувчи; бандит. *Иби, мен ўлай, сен ҳам босмачи бўлдингми?* С. Айний, Қуллар. *Бир неча марта йўлтўсарлар ва босмачилар қўлига тушишига сал қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 «Босмачилик» ҳаракатининг иштирокчиси, қатнашчиси. *Абдужалилбой мулла Обидга аниқ босмачи сифати билан баҳо берди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БОСМАЧИЛИК 1 Зўравонлик ва босқинчиликка таянувчи ҳаракат; босқинчилик, ўғрилик, бандитлик. *..ўша йиллари босмачилик ҳаракати авж олиб, Фарғона водийси ўт-олов ичида қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *..Тилмоч босмачиликда ҳалок бўлган, деб эшитганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *тар.* Туркистонда 1918—1925 йилларда кенг халқ оммаси вакилларининг босқинчи қизил армияга қарши олиб борган қуролли ҳаракатига шўро ҳукумати даврида буюк давлат шовинистлари томонидан берилган расмий ном.

БОСМОҚ 1 Устига оёқ қўймоқ. *Бемаҳал юрган гўнг босар.* Мақол. *Қурбақани боссанг, вақирлайди.* Мақол. *От босган ерни той*

босади. Мақол. ▬ *Кўрмайин босдим тиканни, Тортадирман жабрини.* «Оқ олма, қизил олма». *Муҳиддин асфальт юзидаги оқ муз доналарини босиб, телефон станцияси томон юриб кетди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Зулайҳо яланг оёқлари билан пояни чип-чип босиб, унинг тепасига келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Устидан юриб, ўтиб эзмоқ, шикастламоқ ёки ўлдирмоқ. *Бу қандай майнабозлик! Босиб-янчиб ўтабермайсанми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Машина олганига икки ой бўлган бўлса, шу икки ой ичида нақ бешта товуқ, еттита мушук босди.* С. Аҳмад, Тоғларда. *Мансур куз чечакларини босиб бораркан, тағин Гавҳарни ўйлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Қўл билан ушлаб турмоқ, эзғиламоқ, бўғмоқ. *Чап қўлим билан қаттиқ босиб турдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Полвон уни бир тепиб, ерга ағанатди-ю, бўғзидан босиб тураверди.* С. Сиёев, Аваз. *Энгашиброқ икки қўллаб Шералининг тўпиқлари атрофини босиб турди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Табиб дарров кўзини юмиб, бармоғи билан босди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Елкасидан босмоқ 1) тўхтатмоқ, тинчлантирмоқ. *Ҳамма ўрнидан турди. Асқар ота ҳам турмоқчи бўлган эди, оқсоқол етиб келиб, елкасидан босди.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 2) оғирлик қилмоқ, зўр келмоқ. *Бу оғир юк унинг елкасидан босди. У уй остонасини ҳатлаб ичкари кира олмади.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Мола босмоқ** *айн.* **молаламоқ.** *Унинг ўрнига Мамажон далага борар, мола босар, хирмонда майдачилик қиларди.* С. Нуров, Нарвон. **Оёғини босмоқ** *кўчма* Халақит бермоқ, қарши чиқмоқ. *-Шарт шу: мактабда менинг оёғимни босадиган ҳеч ким бўлмаслиги керак. Авж олганини чеканка қилиб, кемтиб тураман, — деди ўзича Мирсалим.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

4 Куч билан итармоқ, сиқмоқ. *Тугмани (тугмачани) босмоқ. Қўнғироқни босмоқ.* ▬ *Сулаймонов трубкани қўйиб, тантанали равишда кнопкани босди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Кабир Отақулович икки тавақали кўк эшик чеккасидаги тугмачани босди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Аҳмад одати бўйича қўнғироқни уч марта кетма-кет босди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Жаҳл билан дуч келган тарафга қараб тепкини босди.* С. Аҳмад, Уфқ.

5 Куч билан сиқиб, из туширмоқ, қолдирмоқ. *Муҳр босмоқ. Тамға босмоқ. Читга гул босмоқ.* ▬ *Аввалига почта муҳр босишни унутгандир, дедик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бармоқ босмоқ *қ.* **бармоқ 1**.

6 Тирамоқ, сиқиб итармоқ. *Зиёдулла томоғи қирилиб, қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, ўйга толди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Узоқ қиш кунлари давомида оппоқ сийнасини ерга босиб ётган қор баҳор қуёшининг илиқ тафтига дош бера олмай сингиб кетди.* Газетадан.

7 Зарб билан уриб ясамоқ, зарб қилмоқ. *Танга, чақа босмоқ.*

8 *физ.* Ўз оғирлиги ёки эластик кучи билан таъсир қилмоқ, сиқмоқ. *Суюқликлар ҳар томонга баравар куч билан босади.*

9 Маълум бир нарсани бошқа бор нарса устига қўймоқ, тегизмоқ; тўсмоқ. *Назирқул унинг елкасини ишқади, латта ҳўллаб, пешонасига босди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қизнинг қўлларига аста қўлимни босдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Рустамжон Меҳрихоннинг юмшоқ қўлларини, бинафшаларни юзига босди.* «Саодат». *Кампир дока рўмолининг учини лабига босиб, ерга қаради.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Халча хола бўлса, бир чеккада гунг бўлиб, рўмолининг учини оғзига босиб турибди, бир акамнинг афтига, бир оёқларига қарайди.* М. Мансуров, Ёмби.

Лаб босмоқ Ўпмоқ, бўса олмоқ. *Шаҳзодани шарт бағрига тортиб, чанқаган лабларини «мана, мени ўп» деб турган кунча лабларига қаттиқ босди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бу кун суратингга сўзсиз босдим лаб, Шу сенми, ёлғизим, шу сенми, она..* А. Орипов. **Тишини тишига босмоқ** *қ.* **тиш 1.**

10 Чоп қилмоқ, нашр этмоқ. *Китоб босмоқ. Матнни машинкада босиб кўпайтирмоқ. Суратини босиб чиқармоқ.* ▬ *-Бу ерда ўтган можарони Қумрихонга айтиб беринг, ҳикоя қилиб ёзсин, албатта, босиб чиқарамиз, — деди.* А. Қаҳҳор, Бек. *Шундан кейингина газеталарда подшо тахтидан тушганлиги хабарини босиб чиқаришга «рухсат тегди».* К. Яшин, Ҳамза.

11 Кўп миқдорда устма-уст қўймоқ, тахламоқ, зичлаб йиғиб қўймоқ, зичлаб жойламоқ ёки ортмоқ. *Қанорга ун босмоқ. Аравага беда босмоқ.* ▬ *Бизнинг Қаландарбой кузда камбағалларнинг пахтасини арзон-арзон сотиб олиб, саройига босиб қўяди.* М.

Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳайдар ота қараса, шу яланглиққа янтоқ босиб қўйишибди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Уй эгаси ошга сабзи босиб, Отабек ёнига келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 Тўшамоқ, ётқизмоқ; тўсмоқ, беркитмоқ. *Йўлга шох босмоқ.* ▬ *Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Шартта фуфайкамни ечдим-у, ўпирилган жойга босдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

13 Қўймоқ, суртмоқ, тортмоқ. *Бу ким бўлди? ..Юзлари худди олмадай таранг. Бир жуфт қуралай кўзи сурма босгандай қора.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Бир вақт қарасам, сурма босган кўзлари ғамгин бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

14 Илгари сурилмоқ, илгарилаб бормоқ, юрмоқ. *Йўлчи олдинги қатордаги эркак ва аёллар билан бирга ҳайқириб, яна маҳкама сари босиб борди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Босиб ўтмоқ 1) маълум масофа йўл юрмоқ. *Мастон неча километр йўл босиб ўтганини ва яна неча километр босиш кераклигини билар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 2) кесиб ўтмоқ, устидан ёки ёнидан ўтиб кетмоқ. *Биз Тошкентни босиб ўтдик.* ▬ *Султонали мирзо Солиҳ махдум кўчасини босиб, тўғрига ўтди, ўн қадамча юриб тўхтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..касалхонани босиб ўтолмадим: кириб, таниш ҳамширадан сўрасам, Мастура бир соатдан кейин операцияга ётаркан.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 3) *кўчма* енгиб ўтмоқ, енгмоқ, орқада қолдирмоқ. *Нафис соддаликка эришиш учун ёзувчилар машаққатли ва узоқ йўл босиб ўтадилар.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *У йўлида учраган ҳар қанақа ғовни босиб-янчиб ўтишга, дошмо ғолиб чиқишга ўрганган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 4) бошдан кечирмоқ. *Домланинг босиб ўтган қайноқ умр йўли, самарали иш фаолияти университет ҳаёти билан чамбарчас боғланган.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Йўл босмоқ** *қ.* **йўл. Олға (*ёки* олдин, илгари) босмоқ** 1) йўл юриб, илгари сурилмоқ, илгариламоқ. *Халқ тўлқини.. олға босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аваз беихтиёр бир қадам олға босди.* С. Сиёев, Аваз. *Баширжон ундан ҳам сўраб кўриш учун бир-икки қадам илгари босди.* Н. Аминов, Суварак; 2) *кўчма* равнақ топмоқ, ривожланмоқ; олға силжимоқ. *Соат сайин ишларинг олдин боссин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

15 Қопламоқ, ўраб олмоқ, қамрамоқ; эгалламоқ; элитмоқ. *Тер босмоқ. Туман босмоқ. Қоронғилик босмоқ. Зулмат босмоқ. Ажин босмоқ. Уйқу босмоқ.* ▬ *Маҳмуджонни муздек тер босди.* «Муштум». *Ранглари оқарди, кўз олдини қуюқ туман босди.* Ж. Абуллахонов, Орият. *Атрофни ғира-шира қоронғилик босган, қамишлар ваҳимали шитирлар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Зулмат босган атрофлар гўё қирон етган ўлкадай бесас.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *У Насимларнинг эшигига етганда, бир зумда юрагини ҳаяжон босди.* Ф. Мусажонов, Ҳукм. *Унинг [Онахоннинг] вужудини қўрқув босди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қўллари титради, кўзларини ҳасрат босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулнорнинг юраги кучли тўлқинланди, бутун гавдасини тотли бир титроқ босди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шамол турди, қум кўча бошлади, ер-кўкни қум босди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қоп-қора ис босган шипидан қамишлар осилиб турарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отлиқлар қор босган қирғоқ бўйлаб ярим соатча кезишди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тўхтабувнинг ажин босган юзида ғурур ва бахт порлади.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ҳаммаёқни оғир сукунат босди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ёнбош қўйган ҳамон, кўзи юмилиб, уйқу босарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *..қўлимга қоғоз-қалам олдим дегунча, эснок босади.* «Муштум».

16 Тинчлантирмоқ, тинчитмоқ, тийиқ; ҳовуридан туширмоқ, эпга келтирмоқ. *Жанжални босмоқ. Тўполонни босмоқ.* ▬ *Самандаров.. қаламининг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Орифжон хотинини босиб қўйди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Халқни босиш келмайдими қўлингдан?* Ҳ. Олимжон.

Ўзини босмоқ Ўзини тутмоқ, тийиқ. *Бир амаллаб ўзимни босдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳамдам ака бир қизишди-ю, ўзини босиб олди.* Р. Файзиев, Чўлга баҳор келди. **Ўпкасини босмоқ** 1) *айн.* **ўзини босмоқ.** *-Ўпкангни бос! – деди Сапоев унга ўшқириб.* «Муштум»; 2) ўзини йиғидан тутмоқ. *-Йиғлама, қизим, йиғлама, – деди Онахон, ўпкасини зўрға босиб.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Во болам, деб ўпкасини босолмай, Сочин ёйиб, бетин суйиб йиғлайди.* «Ойсулув».

17 Камайтирмоқ, пасайтирмоқ ёки тўхтатмоқ; қондирмоқ. *-Оғриқни босадиган япроқ топиб келаман, – деди Мажид. – Шу билан овунаман, Ҳовримни босаман, ака.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу уқубатли кунларнинг аламини девор ошиб келган йигитнинг эркалашларигина боса оларди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шафтолининг сершарбат этлари ёзнинг иссиқ кунларида.. «чанқоқ босди» бўлади.* К. Маҳмудов, Мевалар. *Ҳайдарбойнинг кўримсиз чойнакларидаги қуюқ ва суюқ чойлари.. ўтган-кетган йўловчиларнинг ҳам чанқовини босиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Куч (зўрлик) билан бостириб келмоқ, эгалламоқ, ишғол қилмоқ. *Йигитнинг сараси ёв босганда билинар.* Мақол. ▬ *Кунлардан бир кун мана шу бойнинг уйини куппа-кундуз куни намозгар пайтида ўғри босди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Дод! Вой дод! Қароқчилар босди!!!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Душман босган она юрт учун Ясалгандек қиличу найза.* Х. Даврон, Болаликнинг овози. *Бирдан босди жоҳил оломон.* «Гулдаста». *Душманлар кечувдан ўтиб, шаҳарни босиб олишибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

19 Тўсатдан келмоқ, кўпчилик бўлиб келиб қолмоқ. *Уйни меҳмон босди.* ▬ *Ие, Ҳолмат акани меҳмон босган, шекилли.* «Ўзбекистон қўриқлари».

20 Қуламоқ, ағанамоқ. *Бу оғил босиб қолмаса, деб қўрқаман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Икки бўлмали кичкина пастқам уй, том босай деб турибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Йўлкаларни босиб қолган харобалар устида болалар ирғишиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

21 Ушлаб, чегириб қолмоқ. *Ишлаган ҳақини қарзига босиб қолибди.*

22 Устун келмоқ, устун келиб ошиб тушмоқ. *Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳалиги гажакдор жувон икки қўлини ҳам, овозини ҳам баланд кўтариб, ғала-ғовур, шовқинни босиб тушди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

23 қ. **бостирмоқ.** *Дастурхоннинг четини босмоқ.* ▬ *..ким ёнига борса, Зебини мақтаб гапирар, унинг дутор чалиши, чок тикиши, тўппи босишларини ҳикоя қилар эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

24 *айн.* **тахгакачламоқ 1.**

25 Махсус усулда (тўқимасдан) тайёрламоқ (кигиз, жун мато ҳақида). *Кигиз босмоқ.*

26 Равишдошнинг *-иб* шаклида келиб, бирон-бир иш- ҳаракатнинг сурункасига, тўхтамай, кетма-кет, пайдар-пай бўлишини, амалга ошишини билдиради. *Кечгача босиб ишладик, жуда толиқдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Мен бари бир ниятимдан қайтмадим. Босиб совчи қўявердим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *..аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошни қўшди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир ҳафта босиб ёққан ёмғир қора тупроқни кўпчитиб юборган.* «Ўзбекистон қўриқлари».

Бағрига (*ёки* **кўксига**) **босмоқ** *айн.* **бағрига олмоқ 1.** қ. **бағир.** *Дадамат ака Асадни маҳкам қучоқлаб, бағрига босди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Муқаддам унинг қўлидан ўғилчасини олди, меҳр билан бағрига босди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бу, Эргашга уни худди кўксига босгандай бўлиб кўринди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Башорат китобчани икки қўли билан олди. Унга узоқ тикилди-да, кўксига босди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ем босди** Отга ем берилгандан кейин уни совитиш, бирмунча вақт салт миниб юриш. *-Отимнинг бир одати бор эди: икки хуфтондан кейин ем ерди.. сўнгра майдонда ем босди одати бор эди, – деди Муродхон Гўрўғлига.* «Зулфизар билан Авазхон». *Авазхон, сен йигитларга хабар бергин, отларига қарасин, ем босди қилиб, қантариб қўйсин.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. **Ён босмоқ** қ. **ён. Оёққа босмоқ** қ. **оёқ. Салобати босди** қ. **салобат. Тош** (*ёки* **палла**) **босмоқ** 1) ҳажми кичкина бўлгани ҳолда оғир, салмоқдор бўлмоқ. *Пўкак тош босмайди.* ▬ *-Ҳа, сиз айтганингиздек, – деди Олияхон, – палласи ҳам тош босмайди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова; 2) оғир келмоқ, салмоғи жиҳатидан устун келмоқ. *Қўй билан қорамол бошқа гап, тош босади.* «Муштум». *Тарозининг маҳсулот қўйилган палласи босиб кетди, план ортиғи билан бажарилди.* Газетадан. **Тухум босмоқ** қ. **тухум. Фалокат босди** қ. **фалокат. Ўрнини босмоқ** қ. **ўрин. Қадам** (*ёки* **оёқ**) **босмоқ** 1) қадам қўймоқ, қадам ташламоқ, қадам ташлаб юрмоқ. *Йўл адирнинг энг ётиқ еридан тушган бўлса ҳам, Турғуной тиззасини ушлаб, зўрға қадам босарди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йўлчи атрофига кўз югуртириб,*

қизга томон икки-уч қадам босди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. *У бизникига қадам босмади.* ▬ *Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман.* С. Аҳмад, Уфқ; 3) *кўчма* бирор йўлда, йўсинда хатти-ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. *Тиканнинг заҳрини тортган оёғини билиб босади.* Мақол. ▬ *У баъзан.. Ўрмонжондан бирон қадам олдинда юришга интилар, шунинг орқасида баъзан ножўя қадам ҳам босиб қўяр эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўғри энди ўйлаб қадам босади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қамчи босмоқ.** *қ.* **қамчи**.

БОСТИ-БОСТИ: бости-бости бўлмоқ Барчага ошкор бўлмасдан тинчимоқ ёки хаспўшланмоқ (бирор жанжалли иш, можаро ва ш. к. ҳақида). *Аммо ишлар бояги-бояги, сирлар бости-бости бўлиб кетди.* «Муштум». *Актга қўл қўйилиб, бости-бости бўлгач, жанжалкаш илжаяди.* «Муштум». **Бости-бости қилмоқ** Улғайтирмасдан, барчага ошкор қилмасдан тинчитмоқ ёки хаспўшламоқ, силлиққина тинчитиб юбормоқ. *Тўполонни бости-бости қилган бежирим новча йигитнинг кимлигини сўраб қолди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *-Бўта ишдан бекор бўлиб юрган пайтларда шу ишни бости-бости қилиб юборган эдим, — деди Низомиддинов.* С. Аҳмад, Сайланма.

БОСТИРИЛМОҚ Бостирмоқ фл. мажҳ. н. *Бир йилга етарли силос бостирилди.* ▬ *Сув устига икки ёғоч ташлаб, шох солингач, тупроқ бостирилган лопиллама ингичка кўприкдан ўтиб, улар Хадра томон бурилдилар.* Ойбек, Улуғ йўл. *Исён бостирилди. Сарбозлар ўн чоғли кишини банди қилиб, Хивага ҳайдаб кетдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Канал атрофига бетон бостирилди.* «Гулдаста».

БОСТИРИҚ I Овқат, дори ва ш. к. устидан истеъмол қилинадиган бошқа овқат ёки ичимлик. *-Бостириққа мана буни ичиб юбор, бўтам, — деди бош йилқичи, Соколовга қимиз тутиб.* К. Яшин, Ҳамза. *Кейин бир ҳўплам чойни бостириқ қилиб ичди-ю, «Болта» деб кимнидир чақирди.* К. Яшин, Ҳамза.

БОСТИРИҚ II **1** Яйдоқ от устига ёпиб қўйиладиган қалин мато. *Бойнинг ўттиз беш болорли кенг сайи[illegible]онаси эгарлари олиниб, бостириқ билан ёп[illegible], хўракка қўйилган отлар билан тўла эди.* С. [illegible]йний, Қуллар. *Бедов отнинг бостириғи гуллидир, От устида ўтириши баллидир.* «Қўшиқлар».

2 Кийим-кечак чоки устидан яна бир бор бостириб тикиш, бостирма чок. *Бостириқ қилиб тикмоқ.*

БОСТИРМА I Тўрт томони ёки икки ёни ва олд томони очиқ, усти енгилгина ёпилган қурилма, (усти ёпиқ узун) йўлак. *Бостирма солмоқ. Ёмондан ҳайвон яхши, Бостирмадан — айвон.* Мақол. ▬ *Йўлакнинг ўнг томонидаги бостирмада қовурғаси саналиб қолган тарғил сигир билан шалпанг қулоқ бузоқ.* «Ёшлик». *Ҳар замонда ҳовлининг нариги бурчагидаги бостирмадан қўй-молларнинг маъраган овозлари қулоққа чалинади.* «Ёшлик». *Дадам эгардан инқиллаб тушиб, отни бостирма устунига боғлади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Шойиста бостирмадан ўтиб, кенг-мўл супага чиқди.* Н. Қиличев, Ёронгул.

БОСТИРМА II Таомни устидан маҳкам бекитиб, бирор оғир нарса бостириб қўйиб пишириш усули ва шундай усулда пиширилган таом. *Бостирма кабоб.* ▬ *Бостирма кабоб учун қўй ёки бузоқ гўштининг сон ёки биқин қисмларидан оласиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Фарғона, Марғилон тарафларда гўжа оши, бостирма кабоб ва шу каби таомлар машҳурдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БОСТИРМАНАМО Бостирмага ўхшатиб қурилган, бостирмага ўхшаш. *Бошқарувчи ариқ ёқасидаги бостирманамо қўлбола шийпонда ҳисоб-китоб қилиб ўтирган экан..* «Ёшлик».

БОСТИРМОҚ 1 Босмоқ 1-5, 7, 9-12, 16-17, 23-25 фл. орт. н. *Ҳужжатга муҳр бостирмоқ. Қўлёзмани машинкада бостирмоқ. Ариқларнинг четига чим бостирмоқ.* ▬ *Кўклам келиб, Олтиной ерни бир оз юмшатиб, пол олдирибди, донни сепиб, сув бостирибди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Ошнинг сабзи-пиёзини бостириб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Махсумов қўй сўйиб, гўштини товоқларга бостириб, шўрвасини каттакон термосга солиб келди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Чопонимга ўраниб, қалпоғимни бостириб олдим.* Ш. Холмирзаев, Йўллар. **Бостириб келмоқ** 1) куч, зўрлик билан босиб келмоқ. *Зарифбой отини ниқтаб, Авазнинг устига бостириб келди.* С. Сиёев, Аваз. *У бойваччанинг устига бостириб келди-да, болтани кўтарди.* К. Яшин, Ҳамза; 2) бехосдан келиб қолмоқ.

Нега уйга бостириб келасиз?! Кетинг.. «Ёшлик»; **Бостириб кирмоқ** 1) куч, зўрлик билан босиб кирмоқ, кириб келмоқ. *Эй, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради?* А. Қаххор, Майиз емаган хотин. *Оломон ёнига қипчоқ сипоҳилари келиб қўшилгандан кейин, Ўрдага бостириб киришларда, Азизбекни ушлаб ҳам олдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..ичкарига мўр-малахдек бир неча саллали йигит бостириб кирди.* «Ёшлик». 2) *кўчма* чулғамоқ, эгалламоқ. *Айқаш-уйқаш қўрқинчли ўйлар миясига бостириб кираверди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. **Бостириб бормоқ** Зўрлик билан, рухсатсиз кириб бормоқ. *Биз ҳеч кимнинг ерига бостириб бормадик.* «Ёшлик». *-Мен ҳали ғалаба қозониб, душман устига бостириб боришни истайман, — деди Низомиддин.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Зўрлик билан бўйсундирмоқ, тор-мор қилмоқ; тинчлик ўрнатмоқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исённи бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Устидан оғир нарса билан босиб қўймоқ. *Дўппи елимлангандан кейин, тахти яхши чиқсин деб, уни тахтакачча бостириб қўяди, тўғрими?* Шукрулло, Сайланма. *Сочларини наридан-бери ўраб, қалпоқ билан бостирди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Қайириб тикмоқ. *Дастурхоннинг четини бостирмоқ.*

БОСТОН |*фр.* boston — Бостон шаҳри номидан| Майин қўй жунидан саржали ўрилиш усулида тўқилган, костюмбоп ва пальтобоп газлама. *Бостон костюм.* ▬ *Одми кўйлак, тринка нимча қаёқда-ю, янги тўқ бинафшаранг бостон костюм қаёқда.* С. Анорбоев, Меҳр.

БОСҚИ 1 *с.т.* Болаларда бўладиган бўғма касаллиги. *Қолганларидан икки-учтаси босқи деган бир бедаво касалликни ўзларига юқтириб олишибди.* «Муштум».

2 *шв.* Босқин.

3 *мус.* Мусиқа унқатори, гаммаси, пардасининг ҳар бир товуши.

БОСҚИН Қўққисдан қилинадиган ҳужум, босқинчилик; агрессия, тажовуз. *Қишлоқда ҳар кеча босқин, отишув, ёнғин.* С. Аҳмад, Ҳукм. *У Ватанни сақлар босқинлардан, Шижоати ёв учун даҳшат.* Миртемир. *Қўшни қишлоқларга босқинлар уюштирди, ўзга юртларни вайрон қилди.* С. Кароматов, Олтин қум.

БОСҚИНЧИ 1 Зўрлик билан бостириб келиб таловчи қуролли ўғри, бандит. *Бу ўша — Юсуфбек, хотинини ўғирлаб кетган босқинчи.* Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. *Қадимда Ургут қишлоқларига босқинчилар тез-тез ҳужум қилар экан.* «Саодат». *«Босқинчи» сўзининг маъноси шулки, Нонга тўйганда ҳам, тўймас маконга.* А. Орипов.

2 Ўзга юртни, элни босиб олувчи; тажовузкор, агрессор. *Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан ўч оламиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Босқинчилар шаҳарга кира олмабди, лекин қамални узоқ давом эттирибди.* «Фан ва турмуш». *Эркинлик жазмида халқнинг бариси Босқинчи лашкарга қиларди ҳамла.* М. Шайхзода. *Юртни босқинчилардан ҳимоя қилиш — ҳамманинг иши.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БОСҚИНЧИЛИК 1 *ҳуқ.* Бировнинг мол-мулкини талаш мақсадида ошкора амалга оширилган ўта оғир ижтимоий жиноят. *Босқинчиликми, подачиликми, кетмончиликми — қандай иш бўлса ҳам, майли.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Ўзга юртни босиб олиш, истилочилик, тажовузкорлик, агрессорлик. *Минг-минглаб бебаҳо обидаларимиз турли сабаблар билан, айниқса, босқинчилик урушлари натижасида йўқ қилинган ёки ўзга юртларга олиб кетилган.* «Фан ва турмуш».

3 Бировнинг номусига тегиш, тажовуз қилиш. *[Тантибойвачча] Гулнорга босқинчилик қилишга Жондорбойни шерик қилмоқчи бўлди-да, пиёладаги аччиқ чойни ҳўплаб, гапирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОСҚИЧ 1 Зинанинг ёки нарвоннинг ҳар бир поғонаси. *Мадраса ичига бормай, ўша ерда.. бир тош босқичга отам қадам босди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 *кўчма* Ўзаро боғланган қуйи ва юқори идора, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ҳар бир поғонаси, ҳалқаси.

Биринчи босқич суд Қуйи даражадаги суд. **Биринчи босқич мактаб** Бошланғич мактаб.

3 *кўчма* Даража, разряд.

4 *кўчма* Тарихий, маданий-маънавий, иқтисодий тараққиёт, ривожланишнинг белгили бир поғонаси; давр, палла. *Бирон-бир босқич ўртасида турган халқ орасида аввалги босқич кишилари кўриниб қолса, бунга табиий бир ҳол деб қараш керак, деган фикрни айтдим.* «Гулдаста»; *Одамлар фан-*

техникани инсон кўзи кўрмаган, қулоғи эшитмаган босқичларга олиб чиқдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳақиқатан ҳам Навоий форсий девони билан Жомийдан сўнг форс-тожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди.* «ЎТА». *Маънавий камолот босқичлари ичида хушмуомалалик, ширинсуханлик асосий ўринни эгаллайди.* «Саодат».

5 Бирор яхлит иш-ҳаракатни амалга оширишнинг айрим-айрим даврлари ҳақида. *Бош планга кўра, Қарши даштини ўзлаштириш уч босқичда амалга оширилади.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Республикамиз меҳнаткашлари пахта йиғим-теримида ҳал қилувчи босқичга кирдилар.* Газетадан. *Реконструкциянинг биринчи босқичи ниҳоясига етганлиги натижасида самолётларнинг учиш хавфсизлиги анча ошди.* Газетадан.

6 *биол. тиб.* Биологик ривожланиш поғонаси, даври. *Абдураимовдан турли босқичларда шолига қандай ишлов беришни ўрганишди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Улар [олимлар] медиклар билан бирга одамдаги турли касалликларни эрта босқичларда топишнинг диагностик модели ва программасини ишлаб чиқдилар.* Газетадан.

БОСҚИЧЛИ 1 Маълум босқичи, поғонаси бўлган; поғонали. *Кўп босқичли зина.*

2 *кўчма* Ўзаро боғланган бир неча босқичдан, поғонадан иборат бўлган. *Саноат ва қурилиш вазирликларининг мавжуд структураси кўп босқичли ва мураккаблашган тузилмадир.* Газетадан.

3 *кўчма* Даражама-даража, босқичма-босқич ривожланадиган, даражали. *Кўп босқичли тараққиёт йўли.*

БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ Маълум босқичлар, даврлар асосида, бирин-кетин, поғонали. *Иқтисодиётнинг босқичма-босқич ривожи. Янги таълим тизими ва дастури босқичма-босқич амалга оширилади.* ▬ *Участкада ишни босқичма-босқич ташкил этамиз.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БОСҚОН I Темирчиларнинг катта, оғир болғаси. *Бир йил ўтгач, олов ёнида туриб, босқон билан қизиган темирни ура бошлади.* М. Осим, Ўтрор. *-Юрагим темирчининг босқонидек гурсиллаб урарди,— деди Меҳри опа.* А. Эшонов, Дутор. *Ҳеч қандай тиғ, ҳеч қандай босқон, ҳеч қандай қурол инсон саховатининг қудратига тенг кела олмайди.* Газетадан.

БОСҚОН II Чилангарлар кўрасидаги кўрага ҳаво ҳайдовчи ва кўмирнинг ёнишини кучайтиришга хизмат қилувчи қурилма. *Босқон босмоқ. Босқон тортмоқ.* ▬ *Мискарнинг ёнида ўтириб, терлаганига ҳам қарамай босқон тортаётган жамалак сочли олти яшар қиз — Ал-Маҳдийнинг етим набираси.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Устахонада ўзи билан катта ўғли Болтабой ишлар, босқон босарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Саиднинг кўз ўнгидан ёшлигида қишлоғига келган мискарлар, уларнинг босқони ва шу босқоннинг дами билан ялтиллаган бир ҳовуч олов ўтди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

БОСҚОНЧИ Темирчининг босқон билан ишловчи ёрдамчиси. *Болғачининг минг ургани — босқончининг бир ургани.* Мақол. ▬ *Буларга [халфа-шогирдларга] «босқончи», «халфа», «дамгар».. деб ном берилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

БОСҚОҚ 1 *тар.* Мўғул хонлари томонидан ўзларига қарам ўлкаларга махсус ёрлиқ билан юбориладиган ва назорат ишларини олиб борувчи мансабдор шахс. ноиб. *Кўп ўтмай, кўзғолончилар билан сонсаноқсиз мўғул босқоқлари ўртасида қонли жанг рўй берди.* «Ёшлик». *Мўғул босқоқлари, амирлар халқ тўлқинини тинчлантириш чоралари хусусида кенгаша бошладилар.* «Ёшлик».

2 *шв.* Уйидан эшикка чиқмайдиган одам; одамови.

Босқоқ тери *шв.* Қоракўл терисидан бошқа ҳамма тери. *Мамнун Жиззах бойларин шери, Ҳар йил сотар юз минглаб тери, Босқоғи йўқ, бари — қоракўл..* М. Али, Боқий дунё.

БОТ 1 *рвш.* Орадан кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; тез. *Экинлар бот авж олди. Бировнинг бахтига суянган бот қоқилар.* «Қанотли сўзлар». ▬ *-Бир ишга тез киришиб, бот қайтарсан. Ўзингни босиб ол, — деди Нафиса Ҳафизага.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳаёт ташвиш-ла бўлиб овора, Аждодлар руҳини унутмангиз бот.* Б. Бойқобилов.

2 Яна, қайта. *Эломонов Собиржонга батафсил хат ёзиб, аҳволини тушунтирди, тезроқ кел, деб бот ўтинди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. *Сен чиндан ҳам гўзалсан, Ҳузурингга келдим бот.* А. Орипов. *Аввал бек ғашини келтирган пайтларини бот ва бот эслайди..* М.М.Дўст, Лолазор.

БОТАНИК Ботаника фани олими, мутахассиси. *...америкалик ботаник А. Декондаль, рус табиатшуноси Н.И.Вавилов.. ва бошқалар ёзган асарларида ёввойи шолининг учта ватани ҳақида фикр юритадилар.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БОТАНИК Ботаникага оид. *Ботаник география.*

БОТАНИКА | *юн.* botanikos — ўсимликка тааллуқли < botane — ўт, гиёҳ, ўсимлик| Ўсимликлар ҳақидаги фан, набототт. *Ботаника фани. Ботаника дарслиги. Ботаника олими.* ▬ *Музейда геология, география ва ботаника бўлимлари мавжуд.* Газетадан.

БОТАРТИБ *айн.* **тартибли.** *Вазифа шундан иборатки, пойтахтимизнинг ҳар муюши, ҳар кўчаси доим озода, доим ботартиб,. бўлиши зарур.* Газетадан.

БОТ-БОТ 1 *рвш.* Дамба-дам, тез-тез; бирин-кетин. *Бот-бот келиб турмоқ.* ▬ *Том бўғотига уя қурган чумчуқлар бот-бот полопонларини учирма қилишарди.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар. *Мен мактабда ўқиб юрган чоғларимда бот-бот колхоз даласига чиқиб, ота-онамга қарашар эдим.* М. Жўра, Қуёшдан нур эмганлар. *Асли қишлоқ боласи эмасми, у бот-бот далани соғинарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Қайта-қайта, такрор-такрор. *Турсунқул газетадаги исми шарифга бот-бот тикилди.* «Ёшлик». *Тепакал, шилпиқ кўз домласи бўлар эди. Ўша: -Ҳар қандай муносабат замирида шахсий манфаат яширин бўлади, — деб бот-бот такрорлар эди.* «Ёшлик».

БОТИЛ I [*а.* باطل — ёлғон, сохта; бефойда] *эск. кт.* Сохта, ёлғон, асоссиз; фойдасиз. *-Айтиб кел у фикри ботилни?! — деди у шиддат билан Асад қорига.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ботил.. сўзларга қулоқ солма.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Қил яхшилигу демакни дохил қилма, Миннат била яхшиликни ботил қилма.* А. Навоий, Ҳикматли сўзлар.

БОТИЛ II *шв.* Яроқсиз ҳолга келиб, ишлатилмай қолган (ариқ, зовур ҳақида). *Бу дамба қачонлардир ботил бўлиб қолган Бўзёп ариқ дамбаси эди.* «Шарқ юлдузи».

БОТИН [*а.* باطن — ич, ички; яширин, махфий] *эск. кт.* Ич; чуқур; қалб, кўнгил. *Аҳмад Қосим унинг [Бобурнинг] титраётган елкаларини кўрди-ю, ботиндан бўзлаб йиғлаётганини англади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Сизни олиб чиқар бу сўзлар Юраклариинг ботин қаъридан.* Х. Даврон, Қақнус.

БОТИНАН Ич-ичидан, қалбан. *Бонунинг боягина айтган сўзларига зоҳиран эътибор бермаган бўлса-да, ботинан қалбини тирнаган эди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *Элчиев жавоб бермади, ботинан хўрсинди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Содиқжон бойвачча Шавкат афандининг гапидан ботинан ғижинса ҳам, буни сиртига чиқармади.* К. Яшин, Ҳамза. *Фарҳод турар: рангида ранг йўқ, Ботинан бир изтироб ичра.* М. Али, Боқий дунё.

БОТИНИЙ 1 Яширин, ички, сирли. *Унинг кўнглида ботиний бир дард бор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бу фавқулодда ҳадя туфайли Бобурнинг дилида қўзғалган ўша ботиний ҳаяжон ҳануз сўнмаган эди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Хиёл фурсатдан сўнг Севаргул ботиний мамнунлик билан дорихонадан чиқди.* «Ёшлик».

2 *кўчма* Юмуқ; кўр. *Сен аслида шаккок, ботиний кўзларинг очилмаган, яхшиликни билмайдиган, бадбахт одам экансан.* К. Яшин, Ҳамза.

БОТИНКА [*р.* ботинка < *фр.* botte — этик| Ип тақиб ёки тугмалаб кийиладиган қисқа қўнжли пойафзал. *Оёғида ипсиз, орқаси майишган ботинка.* С. Сиёев. *Баҳодир отаси олиб келган шим, гимнастёрка, ботинкани кийиб, йигитчага ўхшаб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БОТИНМОҚ Бирор ишга юрак ютиб киришмоқ, журъат қилмоқ, юраги дов бермоқ. *Ўктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди-ю, яна ботинмади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Дераза тагида одамлар тўпланган, улар мўралашар, лекин ичкарига киришга ҳеч ким ботинмасди.* С. Зуннунова, Олов. *Подшонинг аскарлари ботиниб келмас, Тирик қоламиз, деб кўнглига олмас.* «Маликаи айёр».

БОТИНҚИ *с. т.* Ичига ботган, ботиқ. *Ботинқи кўзгу. Ботинқи линза.*

БОТИР [*мўғ.* баатар — қўрқмас, жасур, баҳодир] 1 Хавф-хатардан, қийинчиликдан қўрқмайдиган, қўрқмас, довюрак, жасур. *Кўз — қўрқоқ, қўл — ботир.* Мақол. *Мерган овда билинар, ботир ёвда билинар.* Мақол. ▬ *Муса умрида бойга бунчалик тик, ботир боқмаган.* Н. Фозилов, Дийдор. *Қўрқоқ бўлмай ботир бўлинг, бекларим, Ботир одам ҳар офатдан қолади.* «Нурали».

Оғзи *(ёки* тили) ботир Ҳеч кимни ва ҳеч нарсани андиша қилмай ва қўрқмай гапираверадиган. *Оғзи ботир одам.* ▬ *Оғзи ботир одамлар йўқ дейсизми? Эл оғзига элак тутиб бўлмайди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Унинг [Тожининг] жуда оғзи ботир: гап келганда, ҳеч кимни аямасди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ботир (эркаклар исми).

БОТИРИЛМОҚ Ботирмоқ фл. мажҳ. н. *Муллажон амаки қайноқ сувга ботирилган сочиқни юзига бир зум босиб турди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Содиқ кесма ёнига келиб энгашди. Энгашиши ҳамон қўл ҳиқилдоққа тўғри келган эди ва ханжар қорнига ботирилган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОТИРЛАНМОҚ Ботирлик қилмоқ, ботирлик кўрсатмоқ, журъат қилмоқ. *Ҳар бир мўйи ёвга қадалган тикан, Арслон каби ботирланар бус-бутун.* Ғ. Ғулом.

БОТИРЛАРЧА *рвш.* Ботир, жасур кишиларга ўхшаб, ўшаларга хос йўсинда. *Ботирларча иш тутмоқ.* ▬ *Рустамбекнинг ҳавасида ботирларча қадам олганимни ғира-шира сездим.* Ҳамза, Танланган асарлар.

БОТИРЛАШМОҚ Тобора жасур, довюрак бўлиб бормоқ, ботирлиги ошмоқ.

БОТИРЛИК 1 Жасурлик, довюракликка хос ҳолат, хусусият. *Сўз ботирлиги — тилда, Эл ботирлиги — белда.* Мақол. ▬ *Тўрақулнинг ботирлиги Раҳматуллага ҳам куч бағишлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Муҳаббат ҳозир Гавҳарга ботирлик талаб қиладиган бир томони билан кўринар, у бошқа вақтларда қилолмайдиган ишларни қилишга интиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ботирларга, довюрак кишиларга хос иш, мардонавор хатти-ҳаракат; жасорат. *Ботирлик қилмоқ. Ботирлик кўрсатмоқ.* ▬ *Авзам Юсупович тунги жангларда жуда моҳирлик, ботирлик кўрсатарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

БОТИРМОҚ Ботмоқ 1-3, 5 фл. орт. н. *Гулнор челакни лойқароқ сувга ботирди ва ариқ бўйига олиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ювош бир бурда нонни олдин чойга, кейин шакарга ботирди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Рўзимат кетмонни зўғатасигача ботириб урди-ю, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Пайғомов пиёладаги коньякни қолдирмай симирди, кўкпиёзни қатиққа ботириб, чайнади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Чўли бобо катта қозиқ учларини ерга ботириб, қўлини фотиҳага очди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Чиройига (*ёки* ҳуснига) нон ботириб ермидим** Чиройидан нима фойда; фақат чиройига учаманми? *Чиройга нон ботириб еб бўлмас.* Мақол. ▬ *Ҳуснига нон ботириб ермидим, демоқчисанда?* О. Ёқубов, Учрашув. **Қонга ботирмоқ** Қонга беламоқ; қирғин қилмоқ. *Гитлерчи каллакесарлар панжаларини оқ соқол оталарнинг, оқ сочли оналарнинг, бахтли болаларнинг.. қонларига ботириб, илғаришламоқда.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Қўлни қонга ботирмоқ** Қотиллик қилмоқ, ўлдирмоқ. [*Ёрмат:*] *..Нима иш қилдим? Гуноҳми? Савобми? Соқолим оқарганда, қўлимни қонга ботирдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОТИҚ 1 *сфт.* Ичига ботган, ботинқи. *Ботиқ оптик шиша. Ботиқ кўзгу.* ▬ *Мавлоно Биноийнинг ботиқ кўзларида киноя, нашъа ёниб кетди.* Ойбек, Навоий. *Йигитнинг ияги олдинга туртиб чиққан, кўзи чуқур, пешонаси ботиқ эди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Унинг кўркам, нурли юзида, катта-катта ботиқ кўзларида куйинганликка монанд ифода қалқиди.* «Ёшлик». *Темирчи совутнинг кўкрак қисмини ичдан ботиқ, сиртдан қабариқ қилиб ясайди.* М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

2 *от. геог.* Қуруқликда ер юзасининг, шунингдек, океан ва денгизлар тубининг атрофга нисбатан анча пастга ботган жойлари. *Кучли шамолда ер сатҳи ўзгаради, ботиқлар ва турли хил рельеф шакллари пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш».

БОТМА-БОТ *айн.* **бот-бот.** *Хаёли қочади ботма-бот жувонмарг Тўхтамишнинг ҳолига.* Т. Тўла, Асарлар. *Қудратнинг ярасини тезроқ тузатмоқчи бўлиб, медпунктга ботма-бот кириб-чиқиб тургани, Назокат билан самимий суҳбатга берилиши.. Холдорнинг назаридан четда қолмаган.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

БОТМОН [*ф.* باتمان < *а.* من — 898,5 г га тенг оғирлик ўлчови] *тар.* **1** Ўрта Осиёнинг, шунингдек, Ўзбекистоннинг турли ерларида турли мезонга, салмоққа эга бўлган (икки пуддан ўн бир пудгача) оғирлик ўлчов бирлиги. *Чумчуқ семиргани билан ботмон бўлмас.* Мақол. *Бедананинг ҳам ўзига яраша ботмони бор.* Мақол. ▬ *Етмиш ботмон тошни кўтариб отди.* «Интизор». *Худо сенга бир ботмон куч берган-у, бир мисқол ақлни аяган!* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Тахминан бир гектарга тенг сатҳ ўлчов бирлиги. *Мавлон аканинг мерос маҳрига тушган икки ботмон ери бор.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шу ўттиз чақиримли ариқ қазилиб битганда, Наманган ва Андижон туманларидан икки минг ботмонгача ер суғорилар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Раисни касал деб ўйлаб, ҳамманг кутуриб кетдинг. Қўш ҳўкиз овора-ю, бир ботмон ер ҳайдамайсан.* М.М.Дўст, Лолазор.

БОТМОН-БОТМОН Қанча-қанча ботмон, неча-неча ботмон. *Асқархўжага қарашли ботмон-ботмон ерлардан кўп қисмини қароллар аллақачон бўлишиб олишган эди.* Ғайратий, Ёшлигимсиз. *Ботмон-ботмон сувли ерлар кўз илғамас, Бизнинг кучдан яшнадилар, бас, энди бас!* Ғ. Ғулом.

БОТМОН-ДАҲСАР [ботмон + *ф.* سیر ده – тахм. 750 г келадиган оғирлик ўлчови] Жуда катта; жуда оғир, жуда кўп. *Боғни боқсанг, боғ бўлар, ботмон-даҳсар ёғ бўлар.* Мақол. ▬ *У [Яҳё] оғир-оғир қадам босар, гўё оёғига ботмон-даҳсар тош осилган эди.* «Ёшлик».

БОТМОНЛАМОҚ Ботмон билан ўлчамоқ, ботмонлаб сараламоқ. *Ботмонлаб совурмоқ.* ▬ *Ўрда дарвозасининг саҳни ботмонлаб ҳисобланган мевазор бўлиб, бунда олма, ўрик, нок ва тут ёғочлари хийлагина бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аканг-ку мисқоллаб топган обрўйимни ботмонлаб совуриб юборибди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Хавотир олма, болам, худо халлоқ. У бандасига дардни ботмонлаб бериб, мисқоллаб олар экан.* К. Яшин, Ҳамза.

БОТМОНЛИК Ботмон ўлчовидаги оғирликка ёки майдонга тенг бўлган. *Ошхонанинг бир чеккасида ерга қазилган кенг бир ўчоққа ярим ботмонлик бир қозон қурилиб, сув иситилмоқда эди.* С. Айний, Қуллар. *Қани энди, унда Рустам қуввати бўлса-ю, тўқсон ботмонлик гурзи билан золимнинг бошига тушириб, мих қилиб қоқиб юборса.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

БОТМОҚ 1 Суюқлик, сочилувчан жисм ва ш. к. ичига ёриб кирмоқ, чўммоқ. *Сувга томган ёғ ботмас.* Мақол. ▬ *[Шокир ота] Олдида ётган керакли асбобларни тез топа олмас, кувани қидирган қўли ширач косага ботар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кечаги чоршанба бозор бир сигир олдим денг, егани қуруқ хашак-у, сутига қошиқ ботмайди — шундоққина қаймоқ.* «Аския».

2 Беланмоқ, кўмилмоқ; қопланмоқ. *Терга ботмоқ. Қонга ботмоқ.* ▬ *Юсуфбек шундай қараса, Амирбек ўзидан кетиб қоляпти, ҳамма ери билчиллаб, қонга ботиб келаяпти.* «Юсуф ва Аҳмад». *Замбаракнинг ўқи тегди сонима, Оқ кўйлагим ботди қизил қонима.* «Қўшиқлар». *Отлар оппоқ кўпикка ботган, ҳар жунидан тер кетган..* «Юсуф ва Аҳмад». *Мадаминнинг йўғон, семиз қора бармоқлари ёққа ботган гуручлар орасида ўрмалай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У [Рукниддин] терга ботиб, сув бўлиб кетган эди.* Мирмуҳсин, Темур Малик.

3 Ғарқ бўлмоқ, чўкмоқ. *Душман кемаси сувга ботди. Таваккалчининг кемаси ботмас.* Мақол.

4 Босиб, эзиб ёки ёриб ичига кирмоқ; кўмилмоқ; суқилмоқ, санчилмоқ. *Баданига аччиқ қамчи ботибди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Этак ярим бўлар-бўлмас, боғичи бўйинини кесиб юборгудай ботади.* С. Нуров, Нарвон. *Билагузук билагима ботади, Уста йигит рўмолимдан тортади.* «Қўшиқлар». *Уларнинг ўлими бу хоин чолнинг Кўксига ханжардек абадий ботди.* Ҳ. Даврон, Қақнус. *Қилич, найза синдида, Икковига ботмайди.* «Нурали».

5 Тиқилиб ёки кўмилиб, юролмай қолмоқ, зўрға юрмоқ. *Этиги тўпиғигача лойга ботиб кетди.* «Ёшлик». *Баъзан Бектемир тиззагача лойга ботади. Калавланади, йиқилади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Олдинда барҳан тепа пайдо бўлиб, машина ундан ўта олмай, ғариллай-ғариллай қумга ботиб қолди.* М. Мансуров, Ёмби. *Тиззасигача тупроққа ботиб, бир ёнбошига қийшайиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Қарзга ботмоқ Катта миқдорда қарз бўлмоқ. *Отамуродни уйлантирганларида қарзга ботди.* «Шарқ юлдузи».

6 *кўчма* Бирор руҳий ҳолатга тушмоқ, кўмилмоқ; бирор салбий муҳит, ғоя ва ш. к. таъсирига берилиб ёки гирдобига тушиб қолмоқ. *Шербек хаёлга ботиб, узоқ жим қолди, сўнг чуқур уҳ тортди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулнор бошини эгиб, чуқур сукутга ботди, бир лаҳзада юзини изтироб кўланкаси қоплади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уларга тикилиб гоҳ жилмайди, гоҳ қайғуга ботди.* «Ёшлик». *Гуноҳга ботасизлар! Бор, юз-қўлингни ювиб чиқ, хазон бўлгур.* Ҳамза. *-Дадаси! Гуноҳга ботманг, дадаси! — деди чирқиллаб.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

7 *кўчма* Қаттиқ тегмоқ, оғир туюлмоқ. *Бу гап менга анча оғир ботди, лекин чидадим.* «Ёшлик». *Исфандиёрнинг беандиша мулоҳазаси бош вазирга оғир botди.* С. Сиёев, Аваз. *Лодон дединг, сенинг сўзинг менга ботибди, Шундай лодон неча девни ютибди.* «Маликаи айёр».

Айил ботмоқ *айн.* **қаттиқ ботмоқ** *қ.* **қаттиқ**. *Бу гаплар Назокатга айил ботди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Айил ботадиган жойи шундаки, ўз айбларини яшириш, одамлар фикрини чалғитиш ниятида софдил кишилар устидан туҳматлар уюштиради.* «Муштум».

8 Ичкари томон эзилиб, ботиқ ҳосил бўлмоқ, ичкари кирмоқ. *Али тажанг бир томони ичига ботган каскасини.. кўзигача бостириб кийди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Унинг қизаринқираган кўзлари ич-ичига ботиб кетган эди.* С. Зуннунова, Олов.

9 Уфқ орқасига яширинмоқ, яшириниб, кўздан ғойиб бўлмоқ (асосан Қуёш, Ой ҳақида). *Кун қизариб ботса, қизингни узат, Тонг қизариб отса, томингни тузат.* Мақол. *Ой ботса ҳам, бой ётмас.* Мақол. ▬ *Мана уззукун бутун борлиқни қиздириб, ўз кучини кўрсатган қуёш уфқни оловлантириб ботмоқда.* Газетадан.

10 Сингмоқ, ҳазм бўлмоқ; насиб қилмоқ. *Бировни норози қилиб олинган нон менга ботмайди.* «Шарқ юлдузи». *Айронни қандай ичайин, Оч юрагимга ботмайди.* «Нурали».

БОТУЛИЗМ [*лот.* botulus — колбаса] Одамларда, шунингдек, айрим сутэмизувчи ҳайвонларда учрайдиган ўткир юқумли касаллик. *Ботулизм микроби фақат анаэроб (ҳавосиз) шароитда ривожланади.* «ЎзМЭ».

БОТҚАЛДОҚЛАР *зоол.* Ўрдакларнинг ғозсимонлар туркуми кенжа оиласига мансуб, орқа бармоқларидаги кенг тери пардалари билан бошқа ўрдаклардан фарқланувчи хили. *Ботқалдоқлар яхши учади, сузади ва шўнғийди, сув тагидан ўлжа тутиб ейди.* «ЎзМЭ».

БОТҚОҚ 1 Оёқ босиб бўлмайдиган бўш лой ва шундай лой билан қопланган ер, майдон; ботқоқлик, ботқоқзор. *Бақа ботқоғини қумсар, Балиқ — кўлини.* Мақол. *Эшак юғурар қатқоқда, ҳоли маълум ботқоқда.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Ариқни ботқоқдан тозалаб турмасанг, келадиган сув ҳам кейинчалик камайиб, охири бутунлай келмай қолиши мумкин.* Шукрулло, Сайланма.

2 *сфт.* Бўш лойли, шундай лой билан қопланган. *Ботқоқ ва балчиқ ерларда олиб боришладиган деҳқончиликни биз бир қатор халқларда ҳануз учратамиз.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 *кўчма* Салбий муҳит, гирдоб. *Улар мени жиноят ботқоғига итармоқчи бўлдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Баланднарвоз мақтанчоқлик билан осмонга қараб, неча йиллик турғунлик ботқоғидан қандай ўтиб келганимизга ҳайронман.* Газетадан. *Хизмат бурчи нуқтаи назаридан олиб қаралганда майор ҳақ: жиноятчилик ботқоғидан тортиб чиқариб, одам қаторига қўшиш керак.* «Ёшлик».

БОТҚОҚЗОР Ботқоқликдан иборат жой. *Ботқоқзорни қуритмоқ. Ботқоқзордан ўтмоқ.*

БОТҚОҚЛАНМОҚ Ботқоқликка айланмоқ. *Тупроқларни текширишдан асосий мақсад маълум ҳудуддаги тупроқнинг типи ва хилларини аниқлаш.. шўрланиш ва ботқоқланиш жараёнларини ўрганишдир.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

БОТҚОҚЛИ Ботқоқ ерлари кўп бўлган; ботқоқ билан қопланган. *Ботқоқли ерлар.*

БОТҚОҚЛИК Доимо ва узоқ вақт нам ва захдан балчиқ ва лой ҳолатда ётишлик. *Йўллар ботқоқлигидан юриб бўлмайди.*

2 Ботқоқ ерлардан иборат бўлган жой; ботқоқзор. *Ер юзасининг 21,3 миллион квадрат километрини музликлар, кўллар, ботқоқликлар эгаллаган.* «Фан ва турмуш». *Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пудпудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эҳтимол, улар шоликорликда ботқоқлик ва ачима ерлардан фойдаланганлар.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БОУМИД [бо.. + умид] Умид қилувчи, умидли, умидвор. *Боумид бўлмоқ.*

Дунёйи боумид *айн.* **умидли дунё** *қ.* **умидли 1**. *-Дунёйи боумид, жигарпорамни бир кўрсам, деб келган эдим, — деди Сурхонбой кўзига ёш олиб.* И. Раҳим, Тақдир. *Дунёйи боумид, таъзияни ташлаб келган эдик.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Мамадалижон, манам, дунёйи боумид, Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомини бутлаб қўйганман.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОФАНДА [*ф.* بافنده — тикувчи, тўқувчи] Тикувчи, тўқувчи. *Маълумки, бофандалар*

олдига кўпинча хотин-қизлар келиб, янги нусха қидириб юришадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бофанда(лик) ҳунарингиз бўлса, бизнинг ипларимиз бор.* «Луқмони Ҳаким».

БОҲАБАР |бо.. + хабар| Хабари бўлган, хабари бор, хабардор. *Ҳар нарсадан бохабар одам.* ▬ *Дудуқ худонинг берган куни подани барвақт Тешиктепа атрофидаги пастқамликларга ёяр, шу билан бирга, чолнинг аҳволидан бохабар бўлиб турар эди.* «Ёшлик». *Эшикдан бохабар бўлиб туринг.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *-Нима гап, тинчликми ўзи? — дейди у ҳамма гапдан бохабардек.* «Ёшлик».

БОЦМАН |*голл.* bootsman < boot — қайиқ, кема + man — одам| Денгиз флотида (кемаларда) ҳамма хўжалик ишлари, тартиб ва тозалик учун масъул шахс ва шундай шахснинг ҳарбий унвони.

БОЧКА |*р.* бочка — қаварик шаклли идиш | Ёғоч ёки металлдан ишланган цилиндрик идиш. *Ёғоч бочка. Темир бочка.* ▬ *Сидиқжон бочкани ўчоқ бошига туширгач, қайтиб ишга борди.* «Шарқ юлдузи». *Ёнилғи тўла бочкалар, тракторларнинг эҳтиёт қисмлари кўчма қум тагидан чиқарилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БОЧКАСИМОН Бочкага ўхшаш, бочка шаклидаги. *Сўриб олинган пахта машинадаги бочкасимон бункерга келиб тушяпти.* Газетадан.

БОШ 1 Тананинг бўйиндан юқориги, олдинги (одамда, ҳайвонларда) қисми; калла. *Бош косаси (анат.). Бош мия. Бош кийимлар магазини. Дўст бошга боқар, Душман — оёққа.* Мақол. ▬ *Ўзбек ойим бошн билан келинига ризолик билдириб, «баракалла!» деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Баданим ўт бўлиб ёнди, бошим оғриб, кўзларим тинди, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У шошиб, от бошини чап тарафга бурди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бошга тушган (*ёки* **келган**) Ҳаётда учраган, дуч келган; пешонасига ёзилган. *Бошга тушганни кўз кўрар.* Мақол. ▬ *Ўзбек ойим ҳам бошига тушган бу кулфатни кўришга мажбур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уф.. Муҳаббат нима эканини бошингга тушганда биласан!* А. Қаххор, Асарлар. *Бошимизга тушган неки кулфат бўлса, фалокат, бадбахтлик, зулм, хорлик бўлса, бари шундан — нафсимиздан.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бошда бор** Тақдирда, қисматда бор; пешонага ёзилган. *Гулсумбибининг ёнига Хонимбиби қўшилишди: -Кўп ўйлашманг, ўртоқлар! Бари бир, бу гап ҳаммамизнинг бошимизда бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Тақдири азал, ўғлим, хафа бўлма, ҳамманинг бошида бор гап, — деб юпатди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Бошдан кечир(ил)ган** (*ёки* **ўтган**) Ҳаётда, тақдирда кўрилган, юз берган, кечир(ил)ган. *Табиб табиб эмас, бошидан ўтган — табиб.* Матал. ▬ *Сайид Жалолхон бутун бошдан кечирганларини инқиллай-инқиллай ҳикоя қилиб берди.* А. Қаххор, Кўр кўзнинг очилиши. *Бекмуродов бошидан ўтган воқеаларни ўзи айтиб берган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Киши ҳаёт йўлида бошдан кечирган воқеалар орасида бахтли деб ўйлаган замонларини ёдлашдан ҳар чоқ завқланади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошига ёғилган** *айн.* **бошга тушган**. *Ногаҳоний бошига ёғилган фалокатни ўзинг даф қилгин.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Бошига солмоқ** Оғир қийинчиликка, азобга дучор қилмоқ. *Жоним, ман мунча бахти қора яратилган эканманки, худо шўрлик бошимга шунча кулфатларни солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бундан кейин кўрган азобимни худо ҳеч бандангнинг бошига солмасин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошим кал, кўнглим нозик** *қ.* **кўнгил 1**.

2 *кўчма* Ақл-ҳуш, мия. *Бош билан иш қилмоқ. Тошнинг кўрки тош билан, одамнинг кўрки бош билан.* Мақол. ▬ *Агрономга ўз боши билан иш қилишга рухсат бериш керак.* С. Нуров, Нарвон. *Қоратой Йўлчининг елкасини дўстона қоқиб деди: -Роса бошинг бор, иним Йўлчи, олтин бошинг бор. Гапларинг — бари ҳақ.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бош оғритмоқ (*ёки* **қотирмоқ**) 1) қаттиқ ўйламоқ, фикр юритмоқ; ташвиш қилмоқ. *Ҳаётни мукаммал қиламан, деб сиздан олдин ҳам не-не одамлар бош қотирган.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳосил Ёқубов нозикроқ бир нарса устида бош қотириб ўтирган экан..* «Муштум». *Ҳар нарсага ақлингиз етади.. Лоақал бу бахтсиз синглингиз учун биргина бош оғритсангиз-чи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) мияни ачитмоқ, гаранг қилмоқ. *Агар бошни оғритмоқчи бўлсангиз — катта кўча; тўрт томонингиз қибла.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Нима учун бошимни оғритганингизга тушуна олмадим, ўртоқ раис.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Сўз билан деҳқоннинг бошини қотириб,*

ниҳоят, тўрт ярим сўмга кўнишга мажбур қилди. Ойбек, Танланган асарлар. **Бошига келмоқ** Миясига, эсига келмоқ. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бошлиқ, раҳбар. *Яхши йигит — давранинг боши.* Мақол. *Яхши хотин эрни элга бош қилур, Ёмон хотин эрини гадо қилур.* Мақол. *Ёмонга бош бўлгунча, яхшига йўлдош бўл!* Мақол. ▬ *Қирқ йигитга бош бўладиган хотин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Синглингнинг тўйига сен бош бўласан, сенинг тўйингга Робия бош бўлади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

4 *сфт.* Лавозим, мансаб жиҳатдан катта, юқори турувчи. *Бош врач. Бош агроном.* ▬ *Рустам Сурхондарё вилоятидаги колхозда бош агроном бўлиб ишлаётибди.* «Муштум». *Директорнинг бу гапи бош инженерга қаймоқдай ёқиб кетди.* «Муштум». *Унинг отаси бош чўпон, ўзи эса чўпон ёрдамчиси бўлиб ишлай бошлади.* Газетадан. *Бундан сўнг ҳам бош мирзолигингизни эмас, мирза Анварлигингизни эҳтиром қиламиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 Улкан, катта, асосий. *Озгина юргач, «Бонизогон»нинг бош арки олдидан чиқдилар.* Ойбек, Навоий. *Мана Хоразмнинг жанубий бош дарвозаси.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бош соврин таъсис этилди..* Газетадан.

Бош ҳарф *тлш.* Катта ҳарф. *Ёзувда ҳар бир гап бош ҳарф билан бошланади.* «Ўзбек тили дарслиги». *Кимнинг номига хат ёки бошқа нарса келса, почтальон адресат номининг бош ҳарфида ёзилган яшикка қўйиб, юбориладиган хат бўлса, олиб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 *сфт.* Энг муҳим, асосий, етакчи. *Бош масала. Бош сабаб. Пахта — бош вазифа.* ▬ *Кейинчалик мактаб саҳнасида ўйналадиган спектаклларда ҳамиша бош ролларни ижро этадиган бўлди.* С. Кароматов, Ҳижрон. *-Ҳузурингизга келишимнинг бош сабаби шундадир! — деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бош гап *тлш.* Мустақил, асосий гап. *Ўзича мустақил, бошқа гапга эргашмаган гап бош гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги». **Бош мақола** Газета ва журналларда таҳририят томонидан бериладиган, долзарб масалага бағишланган мақола. *Бош мақолада.. илғор колхозчиларнинг иш тажрибалари умумлаштирилган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бош тўғон** Гидротехник иншоотнинг энг юқори томонидаги асосий тўғон. *1940 йилнинг май ойида бош тўғон битди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

7 *сфт.* Энг олдинги, биринчи. *Бош бола. Бош келин.* ▬ *Қутидор бўлса, кўз очиб кўрган қудамиз, хотининг бўлса, бош келинимиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёши улғайганда уйланганидан, бош боласи мен эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бош бармоқ *айн.* **бошмалдоқ.** *Сал нарида қаердандир Шукруллони бош бармоғи билан имлаб чақирарди.* «Ёшлик». *Эшагини тепганда, чап оёғининг бош бармоғи чиқиб кетган экан.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Бош хотин** 1) энг олдинги хотин; 2) *этн.* энг катта хотин. *Нажмиддинбойнинг бош хотинидан Абдуллабой, кичик хотинидан Фазлиддин туғилган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қилич халифанинг бош хотини Қумрибиби жуда ташвишга тушган эди.* С. Айний, Қуллар. *Ул кишига куёвга чиқсанг, сен бош хотин, барча хотинлари сенинг чўринг бўладилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

8 *кўчма с.т.* Одам, киши. *Бир бошга бир ўлим.* Мақол. ▬ *Бир бошга юзта хўжайин бор.* С. Нуров, Нарвон. *Бу бош дунёга келиб нималарни кўрмади-а!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Жон бошига Ҳар бир одамга, ҳар қайси кишига. *Бизнинг ферма мудиримиз жон бошига сут истеъмол қилишда Америкадан аллақачон ўтиб кетган.* «Муштум». **Сўққа бош** (*тўғриси* **сўққабош**) Якка ўзи, бир ўзи. *Ҳидоят қори, сўққабош бўлгани сабабли онасини ишга чиқарарди.* Мирмуҳсин, Михлар ва пўпанаклар.

9 (*саноқ сонлар билан*) Чорва ҳисобида ҳар бир адад жонивор. *Ўн бош от. Икки бош қўй. Ҳар бош сигирдан икки ярим минг литрдан сут соғиб олинди.* ▬ *Колхоз чорвасига бир юз ўн тўққиз бош мол қўшилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

10 Тик нарсаларнинг тепа қисми, учи, чўққиси. *Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди.* Мақол. *Тоқатлига тоғлар эгар бошини, тоқатсизнинг бировлар ер ошини.* Мақол. ▬ *Қуёш тик кўтарилиб.. иссиқдан майсаларнинг боши эгилди.* Шуҳрат,

Шинелли йиллар. *Гул очилгай қояларнинг бошида, Лолалар бор булоқларнинг тошида.* Ҳ. Олимжон.

11 Бирор маросим, тадбир, воқеа-ҳодисанинг рўй бериш, амалга ошиш жараёнидаги дастлабки босқич. *Юсуффбек хожининг ўзи иш бошида туриб, Ойбодоққа ташқари ҳовлини тозалатарди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Юринг, холажон, қизни ўзим топаман, тўйнинг бошида ўзим бўламан, ёр-ёрни ҳам ўзим айтаман..* О. Ёқубов, Пьесалар. *Билдимки, бу ишларнинг бошида ўзи бошқош.* К. Яшин, Ҳамза.

12 Ён, олд, томон. *Саидмурод ака хашакчилар бошига борганда, улар тушликка чиқишган экан.* Н. Қобул, Беморлар. *Тез-тез бошимга бориб тур.* С. Аҳмад, Юлдуз.

13 Ўрин, каравот ва ш. к. нинг бош қўйиладиган юқори томони; шундай ўринда ётган кишининг белдан юқори томонидаги жой. *..сўри устига ёзилган ўриннинг бош томонидаги учи тепага чўнқайтириб қўйилган ёстиқлар.. озода ҳаётдан хабар берарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *..ўрнидан дик этиб туриб, каравот бошига ташлаб қўйилган шимнинг камарини суғуриб олди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Асқар ота бориб, сағананинг бош томонига чўкка тушди ва баланд овоз билан қурьон ўқиди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ҳожи Кумушнинг бошига келиб ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Бир вақт ҳушимга келсам, отам бошимда йиғлаб ўтирибди, – деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

14 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от орқали ифодаланган нарсанинг ўзини ёки у ўрнашган жойни, ён-атрофини билдиради. *Нигор ойим ўчоқ бошида овқат пиширишга машғул эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мулланавруз хирмон бошида қолди.* С. Айний, Қуллар. *Отам машъалани тутиб, охур бошига бордилар.* Ш. Холмирзаев, Огир тош кўчса. *Ҳайдар ота шу баҳона билан у ёқбу ёқни ҳам кўрай деб, айланишроқ бўлса ҳам, бозор бошидан юрди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

15 Чўзиқ, давомли, бўйли нарсалар, жой, майдонларнинг бошланиш жойи ёки охири, этаги; шундай нарсаларнинг икки учидан, чеккасидан, томонидан бири. *Дарё бошланган жой дарё боши дейилади.* «География». *Ёрмат Йўлчини судраб, кўчанинг бошига, аравалар тўхтаган жойга югурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хиёбоннинг бу бошида нақшдор, ҳаворанг баланд айвоннинг бир чеккаси кўриниб турарди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Аваз дала бошида, омонат бир чайла соясида соч олиб турарди.* С. Сиёев, Аваз. *Хонанинг у бошидан бу бошига юрди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Боши берк кўча 1) бир томондан кириб, иккинчи томондан чиқиб кетиб бўлмайдиган кўча. *Извош боши берк кўчада тўхтади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу боши берк кўчада у узоқ қамалиб қолмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма* мушкул, қийин аҳвол, чорасизлик, иложсизлик. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ахир ҳали биз боши берк кўчага кириб қолганимиз йўқку. Улар билан олишиб кўрамиз.* С. Аҳмад, Уфқ. **Боши-кети йўқ (*ёки* кўринмаслик)** Бошланиши ва охири номаълум, чексиз, тугамас. *Траншея қирғоғи бўйлаб ялтироқ йўғон қувур чўзилиб кетган, боши-кети кўринмайди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *..боши-кети йўқ меҳнат давом этмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

16 Воқеа, ҳодисанинг, бирор муддат ёки фаслнинг, асар, матн ва ш. к. нинг бошланиш жойи, пайти, аввали, муқаддимаси. *Ҳикоянинг боши. Йилнинг боши. Ишимнинг боши йўқ, Ошимнинг моши йўқ.* Мақол. *Тўйнинг боши – бошлангунча.* Мақол. ▬ *Қиз сўзнинг бошини эшитиб илжайди, охирини эшитиб, қўрқувдан бўзарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мамлакат урушнинг бошидаёқ отадан айрилиб, она қўлида қолди.* Ў. Умарбеков, Сирли соҳил. *Тўти бу хатнинг бошини эшитибоқ, ўзини ерга кўтариб урган эди.* С. Зуннунова, Олов. *-Мен, бўлмаса, гапни бошидан бошлай, – деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сентябрь бошларида полк ғарбга томон йўл олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳомиднинг совчиси бошқа совчиларнинг муқаддимаси, ёз бошида келадиган қалдирғочларнинг йўлбошчиси эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Аввал боши Аввало, даставвал. *Бу гапни аввал бошда ўзи ковлаб қўйганлиги учун жим туришга мажбур эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бу саволга аввал боши Бўтабой акам жавоб беришлари керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Аввал боши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтириш керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бир бошдан** 1) бошидан, бошланиш жойидан, тартиби билан, бафуржа.

Мен ҳадеб савол бераверганимдан кейин инженер ҳамма воқеани бир бошдан гапириб берди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *У ўз бошидан кечирган кулфатлар қанчалик оғир бўлса ҳам, бу жонажон дўстларига бир бошдан сўзлаб беришга тайёр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бир чеккадан, тартиби билан. *Проводник кўзойнагини бурун четига тушириб олиб, бир бошдан билетларни текширишга киришди.* З. Фатхуллин. *Ойимхон унга [Гулсумга]: -Майли, қийналиб ўтирма, сенга бир бошдан ҳамма ҳарфларни ўргатиб қўя қолай, – дебди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Хат (*ёки* сатр) боши** *айн.* **абзац.** *Хат бошидан такрор ўқимоқ.* **Қайта бошдан** Қайтадан, янгидан.

17 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. нинг бошланиши учун баҳона бўлган нарса, дастлабки сабаб. *Қўшнимнинг оши – жанжалнинг боши.* Мақол. ▬ *Қумринисо Собирахонга кўз қисиб: -Ўйин-кулгимизнинг боши Баҳрихоннинг тўйи бўлади, – деди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Бахтни бировларнинг остонасидан қидиришнинг ўзи бахтсизликнинг боши!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

18 Баъзи ўсимликларнинг калла ёки чочоқ шаклидаги ҳосили, меваси. *Бир бош узум. Бир бош карам. Топган гул келтирар, топмаган – бир бош пиёз.* Мақол. ▬ *Пештахта олдига бориб, саватдаги узумдан бир бош танлади-да, тарози палласига қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қаёқдан ҳам бир бош кўкнор топиб ичирдик, оғзига жийданинг сувини томизиб кўрдик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

19 (*саноқ сонлар билан*) Карра, ҳисоб. *Беш бош қилиб олмоқ. Ўн бош қилиб тўламоқ.*

20 3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п.к., ч.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (*қ.* **бошига, бошида, бошидан**).

Аёл (*ёки* хотин) боши билан Хотин киши бўлгани ҳолда, аёл, ожиза бўла туриб. *Энди хотин боши билан Марғилонга мурожаат қилсинми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аёл боши билан мистовоқдек кетмонда ишлаганда, биз юрамизми кафтдек кетмон тутиб.* Т. Ашуров, Оқ от. **Бева (ёлғиз) боши билан** Эрсиз (хотинсиз) ҳолатда қийналиб, ёлғизлик билан, ёлғиз ўзи. *Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса-ю, у юзига тик қараса?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сени севмасам, ярим кечада, қоронғи кўчада ёлғиз бошим билан орқангдан югуриб юрармидим?!* С. Айний, Қуллар. **Бир ёстиққа бош қўймоқ** *қ.* **ёстиқ.** *Зайнаб ҳам умид билан бир ёстиққа бош қўйган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир ёқадан бош чиқармоқ** Бир жон, бир тан бўлиб, ҳамжиҳатлик, якдиллик билан. *Кўпчилик бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилса, унинг кучи океан тўлқинидан ҳам зўр бўлади.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Эндиги гап ўзларингда қолди. Бир ёқадан бош чиқаринглар.* С. Аҳмад, Уфқ. **Бирор ишнинг бошини ушламоқ (*ёки* тутмоқ)** Бирор ишни, ҳунарни пухта эгаллаб, шу ишда муқим бўлмоқ ёки умуман ишламоқ; бекор юрмаслик. *Бундоқ далаларга чиқиб, бирор фойдалироқ ишнинг бошини тутсангиз бўлмайдими?* С. Нуров, Карвон. *Вақти-соати келса, ўқиб оларман.. ундан кўра бир ишнинг бошини тутай.* М. Ҳазратқулов, Журъат. **Бош бурмоқ** Ваъдасидан чиқмаслик, бўйсунмаслик. *Мен шу қилган яхшилигингга сендан рухсатсиз бош бурсам, ўттиз пора каломулло урсин!* Ҳамза, Танланган асарлар. **Бошга биттан бало** *қ.* **битмоқ III.** *Ўртоғингиз бошимга битган бир бало бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бошга қўймоқ** *айн.* **бошига қўтармоқ 1. Бошга қўндирмоқ** Киймоқ. *Курткани елкамга ташладим, дўнгалак «грузинча» шапкани бошга қўндирдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Боши билан** 1) бутун вужуди билан, астойдил. *Олимжон кўпдан кутилган ишга боши билан кўмилиб кетган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) жони, ҳаёти билан. *..агар бундан бир хиёнат чиқмаса, ҳаммадан бурун мен бунга бошим билан жавоб бераман.* С. Айний, Қуллар; 3) боши ёрдамида, бош ҳаракати билан. *Қоратой боши билан «йўқ» деди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзбек ойим боши билан келинига ризолик билдириб, «баракалла!» деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Боши боғлиқ** Унаштириб қўйилган. *Аччиқланма, бек йигит, ўзи уятчан қиз, яна боши боғлиқ.* Ойбек, Навоий. **Боши бузуқ** *ёки* **бузуқ бош** Иғвогар, тескаричи, бузуқ фикрли. *Мана сенга, уйингга боши бузуқларни йиғганинг учун!* С. Сиёев. Ёруғлик. *Амир қозига буйруқ юбориб, боши бузуқ оёқяланғларни ва эски қулларнинг авлодини тутиб қама, деган.* С. Айний, Қуллар. **Бошига етмоқ** 1) ўлдирмоқ, ҳалок қилмоқ, нобуд қилмоқ. *Отангнинг бошига етган ўшалар.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ўпкасида қолган осколка ўн*

йилгача азоб бериб, охири бошига етди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси; 2) охиригача бориб, етиб тугатмоқ; тугатмоқ. *Ҳозиргача олтмиш тугуннинг бошига етдингиз.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бошига кўтармоқ** 1) жуда иззат-ҳурмат қилмоқ, ҳурматини бажо келтирмоқ. *Шарафларга буркаб ота номини, Бошига кўтарди онажонини.* Б. Бойқобилов, Садоқат. *Қани энди бошқа оталардек бўлса, бошимга кўтармасмидим.* С. Аҳмад, Уфқ. 2) ҳаммаёқни бузгудек шовқин солмоқ, жанжал қилмоқ. *...товоқнинг жиндай жойи учган экан. Қайнанам шуни кўриб қолди-ю, бутун ҳовлини бошига кўтарди.* «Муштум». *Шунча эркакнинг орасида уялмайсанми ҳовлини бошингга кўтариб бақиргани, шарманда!!!* К. Яшин, Ҳамза; 3) шодликдан, хурсандчиликдан бақирмоқ, шовқин солмоқ. *Тўйиб-тўйиб шўхлик, бебошлик, «жиннилик» қилсанг, водийни бошингга кўтариб қаҳқаҳа урсанг.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Қизлар уйни бошларига кўтариб, «ёр-ёр» айтишаётган пайтда, Санобарга яқин келиб, унинг кифтига қўлини қўйди.* К. Яшин, Ҳамза. **Бошига сув қуймоқ** 1) ноўрин сарфламоқ, тугатмоқ, тамомламоқ. *Ҳаш-паш дегунча бригадага берилган 14 минг сўмнинг бошига сув қуйди.* «Муштум». *Сендан нима кўряпман? Қайтанга топганингтутганимнинг ҳам бошига сув қуяяпсан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) пачавасини, расвосини чиқармоқ. *-Манави-ку, — бувим мени кўрсатдилар, — ўқишнинг ҳам бошига сув қуйди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Бошига урадими?** Унга нима кераги бор? Кераги йўқ. *Опоқижон, ундай деманг, бошингизга урасизми ўша бетайин қизларнинг молу дунёсини?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ҳе, иззатини билмаган пасткашлар, икки мингни бошимга ураманми?* «Муштум». **Бошига чиқиб (*ёки* миниб) олмоқ** Бировга ҳукмрон ёки хўжайин бўлмоқ, бўйсунмай қўймоқ. *Бундай йигитнинг эса у бошига миниб олиши турган гап эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Сенларда ўзи инсоф деган нарса борми? Пенсионерман деб бошимизга чиқиб олсанлар, шекилли.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Чўри қиз бошимизга чиқиб, бизларни оёқ учи билан кўрсатади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошига ўтқазиб қўймоқ** Ҳаммадан устун қўймоқ, роса эъзозламоқ. *Ёш, чиройли хотинга ёқиш, унинг кўнглини кўтариш учун уни ҳаммамизнинг бошимизга ўтқазиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошида ёнғоқ (*ёки* тош) чақмоқ** Доимий равишда хўрламоқ, азобламоқ, жабрламоқ. *Кейин Гулнорга худо беради, у эрка-арзанда хотин бўлиб.. кўнглига нима келса, шуни қилади.. бошимизда ёнғоқ чақади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уч кун ўтмай [кундошим] бошимда тош чақишга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошида калтак (*ёки* таёқ) синмоқ** *қ.* **калтак**. *...мудирнинг таёғи кўпроқ унинг бошида сина бошлади.* «Гулдаста». **Бошидан зар қуймоқ** *қ.* **зар. Бошида қолмоқ** Керакмас, зарурмас; қуриб кетсин маъноларида ишлатилади. *Қараб туринг, тўйига ҳам бормайман, тўйи бошида қолсин.* Т. Алимов, Совға. *Топиб келган матоҳинг бошингда қолсин.* С. Аҳмад, Юлдуз. **Боши ёстиққа тегмоқ** 1) ётмоқ, ухламоқ; 2) касалланмоқ, бетобланмоқ. **Боши кетмоқ** Ўлдирилмоқ, қурбон бўлмоқ. *...тўғри гапир, бўлмаса бошинг кетади.* У. Исмоилов, Сайланма. *Бошимиз кетсаям, қайтмаймиз бу йўлдан.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Боши кўкка (*ёки* осмонга) етмоқ** Ғоят хурсанд бўлмоқ, жуда ҳам кўнгли кўтарилмоқ. *Масалани шундай ҳал қилиш керак эди. Каримқул акадан эшитиб, бошим кўкка етди.* Ойбек, О. в шабадалар. *Тўсатдан кириб борсам, онам бечораниng боши кўкка етар..* «Гулдаста». **Бошинг тошдан бўлсин** Умринг узоқ бўлсин, завол кўрма, ўлма. *Ҳа, ишқилиб, боши тошдан бўлсин.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Хайр, ўғлим, қаерда бўлсанг ҳам, омон бўл, бошинг тошдан бўлсин.* «Гулдаста». **Бошини айлантирмоқ** *қ.* **айлантирмоқ**. *Оилали бўла туриб, ёш қизнинг бошини айлантиришга уялмадингизми?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Бошини боғламоқ** Унаштириб ёки уйлантириб қўймоқ. *Биз Отабекни Тошкентдан уйлантириб, бошини боғламасак, кун сайин унинг Марғилон югуришидан қутула олмасмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Иккала томоннинг келишувидан сўнг фотиҳа қилиниб, қизнинг боши боғланди.* «Муштум». **Бошини букмоқ** 1) уялтириб, ерга қаратиб қўймоқ. *Секин гапир, секин.. шарманда қилдинг, бошимни ерга букдинг, сен жувонмарг!* Ойбек, Танланган асарлар. *-Туринг, қизим, — элликбошининг товуши бирдан мулойимлашади, — ота-онанинг бошини букманг.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бўйсундирмоқ, тиз чўктирмоқ, тобе қилмоқ; тушкунликка туширмоқ. *Ўйла, Қора-*

той. Ишқилиб, Йўлчи боламга таянч бўл, ёлғизлатма, йигитнинг кўнгли бузилмасин, боши букилмасин. Ойбек, Танланган асарлар. *Қарз кишининг бошини букади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бошини емоқ** *айн.* **бошига етмоқ.** *Хуснинг бошингни ейди..* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ота-онасининг бошини еган шум етим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бошини иккига қилмоқ** (*ёки* **қўшмоқ**) Уйлантириб қўймоқ. *-Биз ҳам орзу-ҳавас кўрмай ўтмасак: кўзимизнинг очиқлигида бошингни иккита қилиб қўйсак деймиз-да, ўғлим, — деди чол.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвонбойнинг бошини ҳам қўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Бошини силамоқ** 1) эркаламоқ, юпатмоқ. *Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нозим Зуҳранинг бошини аста силаб, ўз кўз ёшини белбоғи учига артди.* «Гулдаста»; 2) ўз паноҳига олиб ардоқламоқ, боқмоқ, тарбия қилмоқ. *Элга берсанг ошингни, эрлар силар бошингни.* Мақол. ▬ *Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силаб, истиқболи учун қайғурди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бошини тикмоқ** Ўзини қурбон қилишга тайёр бўлмоқ. *Нега энди.. меҳнаткаш мусулмон учун бошини тиккан.. йигитни жаллод болтасига топширар экан?* К. Яшин, Ҳамза. *..Ҳа, Ҳомид ака, сиз жонни аямасангиз, мен ҳам йўлингизга бошимни тикдим..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бошини хам қилмоқ** Уятга, номусга қолдириб кетмоқ, бошини (юзини) ерга қаратмоқ. *Эл-юрт олдида бошимни хам қилиб кетдинг, орқангдан қувмадим.* С. Аҳмад, Уфқ. *Арзимаган иш деб бошини хам қилманг.* С. Аҳмад, Уфқ. **Бошини қовуштирмоқ** (*ёки* **бириктирмоқ**) *қ.* **қовуштирмоқ. Бошини қотирмоқ** (*ёки* **оғритмоқ**) 1) бўлар-бўлмас иш, ҳаракат, гап ва ш. к. билан жонига тегмоқ, безор қилмоқ. *Бемаъни саволларинг билан бошимни қотирма;* 2) узоқ ва жиддий ўйламоқ; ташвиш чекмоқ. *Бу азалий жумбоқ устида не-не алломалар бош қотирмади дейсиз.* «Фан ва турмуш». *Букун ҳам худди шу мақсадда йиғилишиб, декча қайнатиш ғамида бош оғритишарди.* Ойбек, Навоий. **Боши очиқ** (*ёки* **бўш**) 1) паранжи ташлаган, паранжи ёпинмайдиган; очиқ; 2) унаштирилмаган, уйланмаган ёки ажралишган. *Энди у [Мунаввар] боши очиқ қиз бола эмас. Ошали.* С. Анорбоев, Меҳр. *-Бугундан бошинг очиқ. Уч талоқ қўйдим.* «Ёшлик». *Ўзбекларнинг яхши қизи бор бўлса, Боши бўшми дейин, аввал сўрайин.* «Алпомиш». **Боши чиқмаслик** (*ч.к. билан*) Сира қутулмаслик, бўшамаслик; доимо ташвиш, ғалва билан яшамоқ. *Унинг боши касалдан чиқмай қолди.* ▬ *Ана шундан бошлаб ташвишдан боши чиқмай қолди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..ҳеч яхшилик қилмай дейман-у, кўнгил бўшлик қилиб қўяман, кейин бошим ғалвадан чиқмайди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. **Боши қоронғи** Баъзи ҳомиладор аёлларда ҳомиладорликнинг дастлабки ойларида бўладиган ҳолат, аҳвол (мас. бирор нарсани тусаш ёки унга тоқат қилолмаслик). *Унинг анорга боши қоронғи. Боши қоронғига олам қоронғи.* Мақол. ▬ *Вика ҳомиладор, унинг иттифоқо «кока-кола»га боши қоронғи бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар. **Боши қотмоқ** (*ёки* **шишмоқ**) Нима қиларини билмай қолмоқ, гангиб қолмоқ; доимо ўйлаб, бирор хулосага келолмай юрмоқ. *Бу битмайдиган савдодан Элчиевнинг ҳам боши қотиб юрарди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Ёш журналист топшириқни олишга олиб қўйиб, боши қотиб қолди.* «Муштум». *Эшитдим, лекин нима чора? Шу кунда ҳамманинг боши шишган.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош кўтариб юрмоқ** Юзи ёруғ, пок, ҳалол бўлганлиги учун кишилар ўртасида бемалол, хижолат бўлмай, ерга қарамай юрмоқ. *Сиз эсингизни еб қўйибсиз, ўғлингизни марғилонликка топшириб қўйиб, яна эл ичида бошингизни кўтариб юрмоқчи бўласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қизингизни деб шаҳарда бош кўтариб юролмайдиган бўлдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош кўтармоқ** 1) оёққа турмоқ, тузалмоқ. *Бемор касалдан бош кўтарди;* 2) машғул бўлган бирор ишдан тўхтамоқ, узилмоқ. *Профессор Шерзоднинг касаллик варақасидан бош кўтарди-да, негадир жилмайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *-Яхши, — деди Турсунбой ишидан оош кўтармай.* С. Аҳмад, Уфқ; 3) униб чиқмоқ, кўкармоқ. *Кўклам келиши билан бегона ўт бош кўтармасин деб.. ер молаланди, чизелланди.* Ҳ. Нурий, Яшил хирмон. *Қишлоқ ёмғирдан ювилиб, яшнаб кетган эди. Деворлар тагида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага қор остида қолишидан бехабар яшнаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 4) уфқдан кўтарилмоқ,

чиқмоқ (асосан Қуёш, Ой ҳақида). *Қуёш уфқдан аста бош кўтариб, ўзининг заррин нурларини соча бошлади.* «Ёшлик». *Қишлоқ қизларидай лўппи юзли ой Бошини кўтарди, кулди саҳро, сой.* Гайратий; 5) қарши ҳаракат қилмоқ, исён қилмоқ, қўзгалмоқ. *Тошкент ҳокими бўлган Азизбек Қўқонга қарши бош кўтарган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Камбағал бош кўтарса, бой тош кўтаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бир вақт келиб, дадамнинг куни етса, Гулнорнинг чурвақалари бош кўтаради.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош олиб кетмоқ** Ҳамма нарсадан воз кечиб, бошқа жойларга бутунлай кетиб қолмоқ. *Уз акамга мен сиғинди бўлгунча, Бу ўлкадан бошим олиб кетайин.* «Алпомиш». *Бугун у саройдан мутлақо бош олиб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Меҳри касалхонадан чиқандан кейин, Нисо буви иккала қизи билан номаълум томонга бош олиб кетди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бош оққан томонга кетмоқ** Дуч келган томонга, тўғри келган ёққа қараб кетмоқ. *У кўчага чиқди, қаёққа бораётганини билмай, боши оққан томонга юриб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бечора иш қидириб, боши оққан томонга борар экан.* Ойбек, Нур қидириб. **Бош оғриғи** Дардисар нарса, ортиқча ташвиш, дахмаза. *Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировнинг ҳам маъноси йўқ, борида ҳам маза-матра йўқ. Ҳаммаси бош оғриғи гаплар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бўлса бўлар, бўлмаса йўқ-да. Бекорга бош оғриғи қилиб, ичингдан ўртаниб юрасанми?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бош суқмоқ (ёки тиқмоқ)** 1) оёқ қўймоқ, кирмоқ, етишмоқ. *Кампир энам қиз қидира-қидира тинкаси қуриди, қайси эшикка бош тиқса, сўрашармиш: савдогарми, боғи борми, уй-жойи борми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Сен ўлгур бу уйга бир марта ҳам бошингни тиқмадинг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хонага Эргаш бош суқади: -Мумкинми?* «Гулдаста». *Шербек кечки пайт оғилхонадан қайтиб келаётиб, идорага бош суқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) ўрнашмоқ, жойлашмоқ. *У айтган толлар қулабди, бош тиқмоқчи бўлган мактаб-маориф соҳасига тамоман янги одамлар, олов нафасли ёшлар келибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 3) аралашмоқ, қотишмоқ. *Собиржон бировларнинг гапига кириб, шунақанги ишларга бош суқмаса эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сиз ҳам мени болам десангиз, шу бугун менинг ишимга бош суқманг.* О. Ёқубов, Пьесалар; 4) бошни тиқиб, киритиб қарамоқ, текширмоқ. *Улар эшик тирқишларидан мўралайдилар ва қия очиб, бошларини суқадирлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тоҳир пастки қаватдаги очиқ эшикларга бош тиқиб қаради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 5) қўймоқ, тирамоқ. *Гулнор бошини Йўлчининг кўкрагига суқиб йиғлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бош тортмоқ** 1) бошоқламоқ, ғунчаламоқ. *Сизни оғзи қон бўри дедим, чунки.. сиз янги очилган гулларни, энди бош тортган лолаларни вақтсиз сўлдирасиз, очилиб битмай ўлдирасиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) бирор иш, вазифа, бурч ва ш. к. ни бажаришдан юз ўгирмоқ, қочмоқ. *Армани уста қора мармар лавҳадаги сўзларни ўчириб, қайта ёзишдан кескин бош тортди.* Н. Аминов, Суварак. *Қўйдек ювош мусулмонлар бугун мардикорга боришдан бош тортмоқдалар.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Бош тўлғамоқ** *айн.* **бош тортмоқ 2.** *Бу тақдирда итоатдан бош тўлғаган Тошкент устига, албатта, Мусулмонқул золим қўшин тортар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош урмоқ** 1) бормоқ, мурожаат қилмоқ. *Йўлчи қаёққа бош уришини, кимнинг ёқасидан тутишини билмай, анча вақтгача кўчаларда тентираб юрди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ёрдам сўрамоқ, бош эгиб келмоқ. *Сенинг учун азизларга бош урдим, Боргин, болам, сени ҳаққа топширдим.* «Маликаи айёр». *Ахир фарзанд учун она нималарга бош урмайди?* «Гулдаста». *Нега ўйламай-нетмай, эшигига бош уриб келган бир йигитни қувлаб соладир?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бош устига** Бажонидил, жону дил билан. *Учрашганингиз тўғрисида менга маълумот ёзсангиз, тағин миннатдор қилардингиз. -Бош устига.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Табибийнинг гапи ножўя бўлиб, бир чаламулла боланинг сўзлари эътиборга лойиқ десангиз, миннатдормиз, бош устига, хоним.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Бош эгмоқ** 1) бошини туширмоқ, ерга томон пасайтирмоқ. *Қўшиқ тамом бўлди-ю, у боягидай табассум билан оҳиста бош эгиб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Аҳмад Ҳусайн бошини сал эгди, унинг туси ҳам алланечук ўзгарди.* Ойбек, Нур қидириб; 2) бўйсунмоқ, итоат қилмоқ, тиз чўкмоқ; сажда қилмоқ. *Қачонгача энди биз ётларга бош эгамиз, пора бериб кун кўрамиз.* Н. Сафаров,

Танланган асарлар. *Амирга бошини эгмаган кекса шоирни отга боғлаб, қуриб ётган ўт устида ёқиб юборишган.* Газетадан. *Кимдир тош отса ҳам гоҳо ортимдан, Қошимда бош эгди, келиб сўнгги дам.* А. Орипов, Йиллар армони; 3) ёлворморқ, ялинмоқ. *Эркак бошимни эгиб қайтиб бораманми, унақада хотиним бўйнимга чиқиб олади, дерди.* С. Аҳмад, Уфқ; 4) мотам тутмоқ, мотамсаро бўлмоқ. *Мунгли дўппайган қабрлар устида батри қон қизғалдоқлар бош эгди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Балки у кун бошим узра Дўстлар бош ҳам эгадир.* А. Орипов, Йиллар армони. **Бош қашимоқ** Ноилождикдан нима қилишини билмай ўйлаб қолмоқ, хаёл сурмоқ, бош қотирмоқ. *Ҳовли ўртасида бош қашиб қолди ва кўзини қисиб, хотинига қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бош қўшмоқ** Аралашмоқ, қотишмоқ; қўшилмоқ. *Бой, мен ўйлаган бу ишга сиз ҳам бош қўшсангиз, савоб бўлармиди?* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Укаларимнинг кир-чирини ювиб, бағрига олиб ўтирсин деб, бу ишга мен ўзим бош қўшдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Менингча, муҳими ишни бошлаб олиш, у ёғига халқнинг ўзи бош қўшади.* К. Яшин, Ҳамза. **Бош ҳарф** *тлш.* Катта ҳарф. **Иши бошидан ошиб ётибди** *қ.* **ошмоқ 1.** *Набирали бўладиган Ўзбек ойимнинг иши бошидан ошган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Катта бошини кичик қилиб** *қ.* **катта.** *Аммо лекин хатосини тан олянти, кечирим сўраянти катта бошини кичик қип.* А. Кўчимов, Ҳалқа. **Менинг сенга бошим қоронғи эдими?** *кест.* Сенга кўзим учиб турганмиди? (номатлуб киши келиб қолганда айтилади). **Оёғига бош қўймоқ** 1) *айн.* **бош урмоқ.** *Душман қурсин, эсларимни шоширди, Мирза Маҳмуд оёғига бош урдим.* «Юсуф ва Аҳмад»; 2) бош эгиб, ҳурмат, эҳтиром билдирмоқ. *Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Эркак боши билан** Эркак киши бўла туриб. *Эркак боши билан кўчада оғзига сўғич тиқиб, бола кўтариб юрсинми?!* Т. Алимов, Ишқилиб ўқимаган бўлсин-да. *Эркак бошлари билан оғизлари ғийбатдан бўшамайди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Ўз бошига** Ҳар ким ўз ҳолича, ўзича, мустақил. *-Бу ўтирганларнинг кўпи.. ер олиб, ўз бошига деҳқон бўлиб олди, — деди Абдурасул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БОШАРИҚ Асосий, катта ариқ. *Ғайбулланинг ўзи бошариқ олдида шланг тортиб, ғўза суғормоқда эди.* «Шарқ юлдузи».

БОШАФҚАТ [бо.. + шафқат] Ўта шафқатли, меҳрибон, раҳмдил. *..ул соябони марҳамат ва меҳрибони бошафқатнинг хизматларига камари хизматни берк боғлаган бўлур эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШБОШДОҚ Ҳеч кимга ва ҳеч қандай қонун-қоидага, тартиб-интизомга бўйсунмайдиган; ўзбошимча, тартибсиз, бебош.

БОШБОШДОҚЛИК Ҳеч қандай тартиб-интизом бўлмаган, ҳар ким ўз бошига иш тутадиган бир ҳол; ўзбошимчалик, бебошлик; анархия. *Баъзан қаттиққўллик ҳам керак. Усиз тартиб-интизом издан чиқади.. бошбошдоқлик бошланади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қорабулоқда том маъноси билан бошбошдоқлик ҳукм сурар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Булар натижасида адабий талаффузда ва имлода турлшлик пайдо бўлди, бошбошдоқлик келиб чиқди.* «ЎТА».

БОШВОҚ (*асли* **бош + боғ**) Чорва молларининг бошига боғланадиган арқон; нўхта. *Сигир ўғирлаган қутулди, Бошвоқ ушлаган тутилди.* Мақол. ▬ *Ойниса энди сигирнинг бошвоғига қўл чўзганини билади, нақ боши устида алланарса қаттиқ гумбурлаб кетди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Бошвоқ солмоқ Бўйсундирмоқ, жиловламоқ. *Ҳа, огоҳ бўлинглар, одамлар, огоҳ, Урушга йўл қўйманг, солингиз бошвоқ!* Газетадан. **Бошвоғини йўқотиб қўймоқ** Ўзини тута олмай, босар-тусарини билмай қолмоқ, ҳовлиқиб кетмоқ. *Баъзи нодон қизлар бошвоқларини йўқотиб қўядилар.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. **Бошвоғи маҳкам бўлмоқ** Мустаҳкам, собит, пухта бўлмоқ. *Босадиган қадамингиз, оғиздан чиқадиган сўзингиз бошвоғи маҳкам бўлсин.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бошвоғи йўқ итдай** Ўз эркига ташлаб қўйилган, қаровсиз, назоратсиз. *Ҳамма айб ота-онангда, бошвоғи йўқ итдай қўйиб юборишади.* Қ. Кенжа, Тог йўлида бир оқшом.

БОШВОҚСИЗ 1 Бўйнида боғичи, арқони, югани йўқ. *Гўзал боғларда, экинзорларда энди бошвоқсиз қорамолларнинг диринглаб чопганини.. кўрди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 *кўчма.* Ўз эркига қўйиб юборилган, назоратсиз. *Эрсиз хотин — бошвоқсиз от.* Мақол. ▬ *Бошвоқсиз қолган нортуя нима-ю,*

эл назаридан қолган одам нима? С. Карокатов, Бир томчи қон. *Ўлимнинг феъли ўзимга аён-да: бошвоқсиз қолса, боши оққан томонга оғиб кетаверади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 *кўчма* Эркин, озод. *Бошвоқсиз давронни сурмоқдаман хўп, Маза қилиб қандимни урмоқдаман хўп.* Р. Бекниёз, Тўтиё.

БОШВОҚСИЗЛИК Ўйламай-нетмай иш тутаверишлик, назоратсизлик. *Шошма-шошарлик, беқарорлик, енгилтаклик.. ғайирлик ва бошвоқсизлик энг зарарли одатлардир.* Газетадан.

БОШБАРМОҚ *айн.* **бошмалдоқ.**

БОШДА *рвш.* Аввалда, дастлабки вақтда, дастлаб, аввал. *Мен сизга бошда нима деган эдим?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Офтоб ойимни юпатиш учун ўтган-кетгандан ва бошда йиғлаб эрга теккан қизларнинг чимилдиқда йигит билан апоқ-чапоқ бўлишиб кетганларидан ҳикоя қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бошда дарёнинг чап соҳили устидан жарликка қия тушган тоғгина сўқмоқ йўлдан юришга тўғри келди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БОШДАН *рвш.* Аввалдан, дастлабки вақтдан. *Кийимни — бошдан, болани ёшдан асра.* Мақол. ▬ *Кўплар ақл-идрок билан ҳаёт йўлларини бошданоқ тўғри белгилаб.. кун сайин юксакликка интилаверадилар.* Газетадан.

БОШДАН-ОЁҚ *рвш.* 1 Бошидан то оёғигача. *Йўлда кета туриб, Ботирали Эъзозхонга бошдан-оёқ разм солди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Дилдорга бошдан-оёқ назар ташлаб олди-да, индамай юриб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Аёл зотининг бошдан-оёғи зарга ўралгани билан, ўзи ёмон бўлса, кимга кераги бор.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

Бошдан-оёқ кийим (ёки сарпо) қ. **бош-оёқ.** *Марияга дарров бошдан-оёқ кийим кийдирадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хуллас, янга зўр келиб, камарни еча билса, куёв тараф енгилган бўлади. Янгага бошдан-оёқ сарпо кийгизади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бошидан то охиригача; тугал, батамом; батафсил. *Башорат воқеани бошдан-оёқ айтиб берди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Шошманг, бошдан-оёқ гапирмасам, ишонмайсиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сарой маст уйқуда, бошдан-оёқ майин ипак гиламлар тўшалган узун йўлак кимсасиз эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Ернинг бошдан-оёғига экиб пиёз, Тепасига чайла қуриб, кутибдир ёз.* Ғ. Ғулом.

БОШИГА *кўм. взф.* Ёнига, олдига, қошига. *Битар ишнинг бошига, яхши келар қошига.* Мақол.

Гектар бошига 1) ҳар бир гектарга. *Гектар бошига бир машинадан гўнг солинди;* 2) ҳар бир гектардан, ҳар бир гектар ердан. *Ҳосилни гектар бошига 40 центнерга етказмоқ.*

БОШИДА 1 *кўм. взф.* Ёнида, олдида, қошида. *Аёллар кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқиришди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *айн.* **бошда**. [*Малика:*] *Ажаб қипти! Бошида айтдим, Зулфиядек қизни йиғлатманглар, кўз ёшининг уволига қоласизлар, дедим, кўнмадиларинг.* О. Ёқубов, Биринчи муҳаббат. *Томдан тараша тушгандек қилиб сўзланган гапларга бошида уларнинг иккови ҳам тушунмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШИДАН *кўм. взф.* Ёнидан, олдидан, қошидан. *Ўчоқ бошидан овқатни олиб келмоқ. Қозон бошидан туриб гапирмоқ.*

БОШИЖОАТ [бо.. + шижоат] *айн.* **шижоатли.** *Мана, унинг қаршисида бошижоат отаси гавдаланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БОШКЕСАРЛАР Каллакесарлар, безорилар, газандалар. *Айтмадимми! Ҳамма ўғри, бошкесар, яланғоёқларнинг бошида Акбарали ўзи туради!* Чўлпон, Кеча ва кундуз. ..*Бу бошкесарлар жонимизга тегдилар.* Ҳ. Олимжон.

БОШЛАБ 1 Бошламоқ фл. рвдш. *Бир лаҳзадан кейин Муяссарни бошлаб орқага қайтишди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Аввало, шуни айтиб қўяйки, сенга бошқа муаллим топиб қўйдим, Эртага бошлаб келгайман.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 *рвш.* Энг аввал, ҳаммадан олдин, дастлаб. *Оғриқнинг биринчи куни Кумуш ҳеч кимга сездирмай юрди. Аммо иккинчи кун буни бошлаб Отабек, ундан кейин Ўзбек ойим сезди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [*Азизбек*] *Бошлаб фуқарога салом берди, сўнгра синиқ ва ожиз қолган бир товуш билан халққа узр айтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бошлаб ҳудайчи от устидан бир кимхоб тўнни олиб, қўрғонбегига кийдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўм.* (*ч. к. от билан)* Бери, буён. *Шу кундан бошлаб у ҳам раиснинг олдида тўнғиллаб*

гапирадиган бўлиб қолди. «Муштум». *..Тошпўлат туғилган кунидан бошлабоқ кулфат, ғам-қайғуга йўрғакланди.* К. Яшин, Ҳамза.

БОШЛАМА Бирор ишга қўйилган биринчи қадам; ишнинг боши, бошланиши, ибтидоси. *Тўй кейинроқ бўлади, бу фақат бошламаси.* ▬ *Бошламасига Саида билан Роҳила бир-бирларининг чилвир сочларини шарт-шарт кесиб ташлашди.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. *Ёр-ёр сўнгида анъанавий бошлама бир оз ўзгартирилган шаклда қўшиқнинг тугалланмаси сифатида такрорланиб келади.* «ЎТА».

БОШЛАМОҚ I **1** Бирор ишга киришмоқ. *У қўлларини орқасига қовуштириб, ўнг елкасини пича олдинга чиқариб туриб гап бошлади.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Гуландом чойдан бир ҳўплаб, яна ўз ҳикоясини бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулсин ўзининг қўнғироқдек товуши билан «Йиғларман» куйидан бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Йўл кўрсатиб, етаклаб, бош бўлиб бормоқ; тортмоқ, олиб кетмоқ. *Яхши билан ошна бўлсанг, яхши йўлга бошлайди.* Мақол. *Бошлиқ бўлиш осон, Бошламоқ қийин.* Мақол. ▬ *Норқўзи мухбирларни шийпон ёнидаги толзорга бошлади.* Ҳ. Ғулом, Феруза. *Ақл ва виждон қайси йўлга бошласа, ўша йўлга кираман.* Ойбек, Нур қидириб. *Хаёл уни яна уруш фронтларига бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 **-и(б)** аффиксли равишдош шаклида қўшма феъллар таркибига киради, мас. *бошлаб бормоқ, бошлаб келмоқ.* ▬ *Йигитча уни лойи атала бўлиб ётган бир кўчага бошлаб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғаввос Меъморни ўша шинам хона сари бошлаб борди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 **-а, -й** аффиксли равишдошлар билан ифодаланган иш-ҳаракатнинг бошланганлигини ёки унга киришилганлигини билдиради, мас. *тўкила бошламоқ, қарий бошламоқ. Шабада эса бошлади.* ▬ *Тавҳидий дафтарчани очди ва қадамини секинлатиб, ўқий бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ойбодоқ кета бошлаган эди, Отабек уни тўхтатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШЛАМОҚ II *махс.* Бошлиқ солмоқ, янги бошлиқ солиб тикламоқ (этик, маҳси ва ш. к. ни). *Мен эски этигимни бошлатиб олдим.*

БОШЛАНМА *айн.* **бошлама.** *Бу икки сатр ҳар вақт анъанавий бошланма вазифасини ўтайди.* «ЎТА».

БОШЛАНҒИЧ I Дастлабки, бошланишдаги; ўлчаш, қиёслаш учун асос қилиб олинган; бош. *Снаряднинг бошланғич тезлиги. Бошланғич далиллар.* ▬ *Меридианларнинг бири, яъни Лондон орқали ўтадиган меридиан, «бошланғич меридиан» деб ҳисобланади.* «География».

2 Қуйи, биринчи босқич. *Бошланғич синф.* ▬ *Бошланғич таълим билимлар пойдевори ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Бошланғич маълумотни олгач, у ўқитувчилар тайёрлаш курсига ўқишга кирди.* Газетадан. *Баширатни бошланғич мактабга беришнинг фойдаси йўқ.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Энг оддий, элементар. *Бошланғич физика.*

4 Дастлабки ҳолдаги, ибтидоий. *Бошланғич жамият.* ▬ *Бошланғич вақтда одамлар ёввойиликда, тушкунликда ҳаёт кечиришган.* О. Муминов, Хиёбондаги уч учрашув.

5 *от, айн.* **бошлама.** *Эришилган муваффақиятлар катта ишларнинг бошланғичи, холос.*

БОШЛАШМОҚ Бошламоқ I **1**, **2** фл. бирг. н. *Бийдай даштда иш бошлашди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Анвар Раъно билан бошлашиб, ҳужрадан чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Тўртинчи кун кечқурун Назиржон Тўхтақул ака билан бошлашиб кириб келди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *..сизга ишонаман. Лекин кечаси иккаламиз бошлашиб юришимиз уят бўлади.* С. Кароматов.

БОШЛИ I Боши, калласи бор. *Етти бошли илон (эртакларда).* ▬ *У [Қоратой] ўттиз саккиз-қирқ яшар, юмалоқ, катта бошли, билаклари йўғон киши эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бунинг орасида илон бошли билагузукдан тортиб ҳар хил тақинчоқларгача чиқди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 *кўчма с. т.* Ақлли, ақлли-ҳушли. *Бошли йигит. Олтин бошли отанг билан қолгунча, пахмоқ бошли онанг билан қол.* Мақол. *Бошлиқ бўлсанг, бошли бўл.* Мақол.

Бутун бошли Бутун, бир бутун; бутунлигича. *Ҳаммаси менга ёпишади: -Бутун бошли отнинг қаёққа йўқолганини билмасанг, нима қилиб юрибсан қоровулликнинг кафилини олиб, — дейишади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Лашкарбошининг қурумсоқлигини қаранг.. бутун бошли хумча кўмиб, ичида чақа*

ҳам қолдирмабди-я. М. Мансуров, Ёмби. *Мен сендайлигимда бутун бошли оилани тебратганман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги хўжаликлар ташкил топди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БОШЛИҚ I **1** Идора, муассаса, ташкилот ва ш. к. га раҳбарлик қилувчи шахс; раҳбар. *Бошлиқ бўлиш осон, бошламоқ қийин.* Мақол. ▬ *Бошлиқ ўзини бу қадар яқин олишидан Мансур Обидович сал талтайиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бошлиқ бува, минган отинг қоп-қора, Бошлиқ бўлсанг, ҳаммаларга тенг қара.* «Қўшиқлар».

2 Умуман, бошчилик, раҳбарлик қилувчи; раҳнамо. *Оила бошлиғи. Рўзғор бошлиғи. Қабила бошлиғи.* ▬ *Табибий бошлиқ шоири замонлар баъзи кунлари тўрт маротабагача Тозабоққа қатнарди.* С. Сиёев, Аваз.

БОШЛИҚ II **1** Баъзи Шарқ халқларининг совуқ, қор-ёмғир ва офтобдан сақланиш учун бошга киядиган жун ёпинчиғи.

2 Оёқ кийимининг юзи ва ёнини қоплаб турадиган қисми ва шу қисм учун бичилган тери. *Этикнинг бошлиғи йиртилибди. Этикка янги бошлиқ солмоқ.*

БОШЛИҚ III **1** Юганнинг юқори (отнинг бошида турадиган) қисми.

2 Мокининг ичида унинг икки қовурғасини бирлаштириб турган иккита темир қисм.

БОШЛОВЧИ I Бирор нарса, ҳаракатни бошлаб берувчи ёки унга ундовчи. *Эркак умрининг қисқаришига оиладаги жанжалсуронлар, шу жанжалларни бошловчи аёллар ҳам сабабчи бўлади.* Газетадан. *...ичкилик касофат эканини, унга бошловчи улфатлар кулфат келтиришини Носиржон тушуниб етса, тўғри йўлга тушиб олади.* Газетадан.

2 Бошлаб борувчи, етакчи. *Ақл бошловчи, тана ишловчи.* Мақол. ▬ *Кумушбиби бошловчи қизлар билан уйга кирди, ундан таралган атир ислари билан уй тўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўпти, яхши.. Сен олдинда борасан, бошловчи бўлиб..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Телекўрсатувлар ва радиоэшиттиришларни олиб борувчи шахс.

БОШМА-БОШ *рвш.* **1** Бошни бошга қилиб, бошни бошга қаратиб. *Бошма-бош ётмоқ.*

2 Бирни бирга (устига пул ёки бошқа нарса бермасдан, олмасдан). *Бошма-бош қилмоқ. Бошма-бош алмаштирмоқ.* ▬ *Бу отингга бошма-бошга кўнайин, Бошма-бош алишсанг, шолни берайин.* «Гулшанбоғ». *Отанг олиб келган бойнинг қизини, Бой қизига сени қилдик бошма-бош.* «Бўтакўз».

БОШМАЛДОҚ (*асли* **бош бармоқ**) Қул ёки оёқ панжасидаги биринчи йўғон бармоқ. *Бу узукни олиб бошмалдоққа тақибди.* «Луқмони Ҳаким». *Бир вақтлар Тожибувининг бошмалдоғига хасмол чиққан эди, тузалиб кетдими?* Мирмуҳсин, Умид. *Болалар бармоқларини букиб айтувчи эдилар: бошмалдоқ, қорамалдоқ, том тешаман, бўхча ўғирлайман, худодан қўрқаман.* М. Мансуров, Ёмби.

БОШМОҚ Кигиз этик, пойма; умуман оёқ кийими. *Бир бошмоғи сувга тез чўкди, иккинчиси ивиди — бўкди.* И. Муслим. *...у ҳали бола, кичкина бола, оёқларида эчки терисидан тикилган кичкина бошмоқчалар.* М.М.Дўст, Лолазор.

БОШ-ОЁҚ: бош-оёқ кийим (*ёки* **сарпо**) Бир кишилик бир сидра кийим-бош ва пойабзал. *Сунбулхон ая Фотимага жуда катта ҳурмат кўрсатиб.. бош-оёқ сарпо қўйди.* Мирмуҳсин, Умид. *-Сизга бош-оёқ кийим! -Сўзингдан қайтма, Офтоб!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Сен менга бош-оёқ сарпо, юз тилла пул берсанг, қўлини тегизмасдан олиб бераман, — деган экан.* «Луқмони Ҳаким». **Бош-оёқ разм солмоқ** Бошидан то оёғигача қарамоқ, кузатмоқ. *Самандар ҳаяжон ичида қизга бош-оёқ разм солди.* С. Карокатов, Бир томчи қон.

БОШОҚ I **1** Буғдой, арпа сингари ўсимликларнинг пояси учидаги дон ҳосил бўладиган чўзинчоқ тўпгули ҳамда дон бўлиб етилган шундай тўпгул, бош. *Бошоқ чиқармоқ (тортмоқ).* ▬ *Бир гал яримта бошоқни судраб кетаётган чумолини кўрганман.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Меҳнатинг сингани учун ҳар бошоқ Оёғости бўлса, кўринар увол.* Ғ. Ғулом. *Норматга бу ерда ҳар бошоқ тагида бир одам ётгандай туюлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *айн.* **машоқ**. *Бошоқ термоқ.* ▬ *Колхознинг буғдойи йиғиб бўлингач, бошоқ теришга рухсат беришади.* Ш. Жўраев, Бола дунёни тебратар. *Кўрсаки, болалар шамолдай елиб Бошоқлар теради уйқуларида.* «Шарқ юлдузи».

БОШОҚ II *эск.* Камон ўқининг боши, уч қисми.

БОШОҚЛАМОҚ 1 Тўпгул, бошоқ чиқармоқ, бош олмоқ (ғалла ўсимликлари ҳақида). *Ҳозир шоли ёппасига бошоқлади.* Газетадан.

2 Бошоғини юлиб, териб олмоқ. *Сут қаймоқ бўлганидан бошлаб аёллар бошоқлаб, донини болаларга қовуриб егизади.* Й. Шамшаров, Тошқин.

БОШОҚЛИ Бошоқ чиқарадиган. *Бошоқли дон экинлари.* ▬ *Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчагина мой ҳам бўлади.* Газетадан.

БОШОҚЧИ *айн.* **машоқчи.**

БОШОҒРИҚ 1 Бошда оғриқ сезиш касаллиги. *Бошоғриғингиз босилмаса, бир-икки кун ишга чиқмасангиз ҳам майли.* С. Аҳмад, Лаъли Балахшон.

Бошоғриқ гаплар Кераксиз, маъносиз, ноўрин, жиғга тегадиган гаплар. **Бошоғриқ қилмоқ** Спиртли ичимликларни кўп ичгандан кейин эртасига эрталаб яна бир оз ичиб олмоқ. *..мияси ғовлаб, бир «бошоғриқ» қилгиси ҳам келиб кетди-ю, тийилди.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Лекин ўзимда бошоғриқ қилишга ҳам пул қолмади.* Шукрулло, Сайланма.

2 *кўчма.* Ортиқча юк, бошга бало, ташвиш, дардисар. *Бу Толибни нима қилсам экан? Роса бошоғриқ бўлди-ку.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БОШПАНА 1 Турар жой; уй. *Ўша пайтларда, уйсиз-жойсиз, бирор раҳнамосиз юрган кезларимда орзу қилардимки, токи менинг ҳам бир бошпанам бўлса.* М.М.Дўст, Лолазор. *..одамзод умр бўйи бошимда бир яхшироқ бошпанам бўлсин деб, тинмай елиб-югуради.* Н. Қиличев, Чигириқ. *Ҳар оила ўчоғин ўз қутлуғ тарихи бор, Ҳар бошпана — кишилар меҳнатин обидаси.* Ғ. Ғулом.

2 Жон сақлаш, яшириниш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун яроқли жой; паноҳ, маскан. *Онаси қамоқдан қутулиб чиққан ўғлини кутиб олмади.. Унга бошпана керак эди.* «Ёшлик». *Хуллас, бошпана бўлгулик ғор ҳам, бошқа бирор ўнгир ҳам топилмади.* «Ёшлик». *Қишлоққа етишдан умидимни уздим. Бошпана излаб, у ёқ-бу ёққа аланглади.* Ў. Ҳошимов, Кўприк.

Бошпана бермоқ 1) ўз уйидан жой бермоқ, ўз паноҳига олмоқ. *Эъзозхон ўзига, болаларига бошпана берган бу меҳрибон кишиларга кўмаклашиш йўлларини ахтариб кўрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Шу кеча унга бошпана бериб.. меҳмон қилдилар.* С. Абдулла; 2) *ҳуқ.* ўзга эллардан келган муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш ҳуқуқини бермоқ. **Бошпана ҳуқуқи** *ҳуқ.* Бирор мамлакатда ўзга эллардан қочиб келган сиёсий муҳожирларга доимий ёки вақтинча яшаш учун бериладиган ҳуқуқ.

БОШПАНАСИЗ Уй-жойи бўлмаган, уй-жойи йўқ. *Бошпанасиз қолмоқ.* ▬ *Элчибек узоқ тоғ-тош ораларида бошпанасиз дийдираган болаларни кўз олдига келтирди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Оғир кулфатдан минглаб одамлар бошпанасиз қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОШПУРТ *с.т. айн.* **паспорт.** *Бошпуртингда қанақа ёзилган бўлса, ўшандоқ қилиб айт.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ишқилиб, бошпуртни Нормўмин деб ўзгартирганингиз йўқми?* М.М.Дўст, Лолазор.

БОШСИЗ 1 Боши, калласи йўқ. *Мансур бахшига никоҳлаб берилган Зуҳра бегим ёлғиз ўғлининг тобутда бошсиз ётган танасини кўрганда.. дод солди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Камолон дарвозаси билан Самарқанд дарвозасигача бўлган қўрғон остлари бошсиз ва иштондан бошқаси тўналган инсон гавдалари билан тўлибдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Ақли, мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Ўқитувчиларга.. маҳкам бир куч деб қараб бўлмайдир, улар орасида ишга ярамаганлари, бошсизлари.. жуда кўбдир.* Газетадан.

БОШЧИ Раҳбарлик қилувчи; бошлиқ, раҳбар. *Минг қўшчига бир бошчи.* Мақол. *Ёмонларга бошчи бўлгунча, Яхшиларга қўшчи бўл.* Мақол. ▬ *Илгари ҳам чоракорларга бошчи эдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БОШЧИЛИК 1 Йўлбошчининг, раҳбарнинг, бошлиқнинг иши, мавқеи. *Бошчилик қилмоқ.* ▬ *Бошчиликни энди ўзи қўлга олиши керак.* М. Мансуров, Ёмби. *-Айт, пичан ташишга ўзи бошчилик қилсин! — деди..* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Раҳбарлик, бошқарувчилик, йўлбошчилик, раҳнамолик. *Шу кишининг бошчилигида дадамлар отларга тақа қоқиб, сонларига белги қўя бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳмад бошчилигидаги бир гуруҳ болалар бригада даласида ишлаб, кечаси дала шийпонида ухлашар эди.* «Ёшлик».

БОШЯЛАНГ Бош кийим киймаган, ялангбош. *Йигитлар ҳаво анча аёз бўлишига қарамай, бошяланг, кўйлакчан бўлиб олишган.*

Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *[Чол] Оёқ-яланг, бошяланг, эшикка қараб югурди.* Н. Қиличев, Аббос чол.

БОШҚА 1 Зикр қилингандан, айтилгандан, кўрилгандан ёки кўзда тутилгандан бўлак; ўзга. *Жони бошқанинг тани бошқа.* Мақол. *Бошқанинг тилла-гавҳаридан онанг-нинг сариқ чақаси яхши.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Бизга бош бўлиб турган одам шунақа деб ўтирса, бошқалардан нима ўпкалаймиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *-Қиз кўн-майдими, демак, унинг кўнгли бошқа бировда, — деди Қадамбой оға.* С. Сиёев, Ёруғлик. *..унинг қалби гоҳ-гоҳ бошқа бир қиз ёди билан тўлиб-тошар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Менга бошқа сўзингиз бўлмаса, сизга жавоб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Мустақил, алоҳида; бирор хусусияти билан фарқ қиладиган; бошқача, ўзгача. *Ўнта бўлса, ўрни бошқа, кирқта бўлса — қили-ғи.* Мақол. *Билак — бир, бармоқ — бошқа.* Мақол. ▬ *|Абдураҳмонбой:| Тақсир, аслида кўтармаликларнинг эли бошқа, суви бошқа бўлган.* Н. Сафаров, Ҳуснижамол. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бош-қа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаҳ-ҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сен мени ким би-лан тенглаштирмоқчисан? -Гулнор бошқа, мен бошқа демоқчи..* Ойбек, Танланган асарлар. *-Э, у вақтлар, — деди хўрсиниб Рихси хола, — бошқа эди.* С. Зуннунова, Янги директор.

Бошқа бўлмоқ 1) ажралиб, бўлак бўлиб чиқмоқ. *Кичик ўғли уйланиб, бошқа бўлди;* 2) ўзгармоқ, бошқача бўлиб қолмоқ. *..бу мен билган, синаган Фотима эмас. Энди ўзгариб, тамом бошқа бўлиб қолган.* П. Турсун, Ўқи-тувчи. **Бошқа гап** 1) шундай демайсизми; шундай десангиз дуруст. *-Мана бу бошқа гап, — деди миршаббоши тиржайиб..* Газетадан. *-Ҳа, бундай дегин, — Мирзакаримбой.. гапни давом эттирди, — бу энди бошқа гап.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бошқача, ўзгача. *-Ку-чер аҳли ҳам.. тирикликда уйқуга қонадими, ука? Ўлганда — бошқа гап, — деб жавоб бер-ди Жўра.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу кам-пирнинг устидан қаёққа дод деб бораман, би-рон жойда ишласа бошқа гап эди.* «Муштум».

3 Бегона, ўзга, ёт; биров. *Бошқалар олдида уялтириб қўймоқ.* ▬ *-Пичоқни ўзингга ур, оғримаса — бошқага, деган бир гап бор, — деди жиддий вазиятда қутидор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *рвш.* Тағин, яна, қайта, такроран. *Кейин ётоқхонага боргунча бу гапга бошқа қай-тишмади.* Ў. Усмонов, Қисмат. *Қодир бошқа ичмаслик шарти билан иккинчи пиёланинг ярмини ичишга рози бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 *(ч. к. сўз билан) кўм. взф.* Бўлак, ташқари. *Бундан бошқа.* ▬ *-Менга қолса, ўртада шундан бошқа ҳеч гап йўқ, ўғлим! — деди [ҳожи].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚА-БОШҚА 1 Бир-биридан бўлак, алоҳида-алоҳида; мустақил. *Шаҳарга кир-ганда, улар бошқа-бошқа кўчаларга бурилиб, ажралишдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жой ажратди чарх бизга Бошқа-бошқа хо-надан.* А. Обиджон, Кетмагил.

2 Бир-биридан фарқ қиладиган; ҳар хил. *Лекин.. тил билан кўнгил бошқа-бошқадир, ўғлим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тилимиз, динимиз, мазҳабларимиз бошқа-бошқа!* К. Яшин, Ҳамза. *Уларнинг башараси, иши бошқа-бошқа бўлса ҳам, юраги битта бўлар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОШҚАЛАМОҚ 1 Ўзгартирмоқ, янгила-моқ. *Уйни бошқалаб олишибди.*

2 Бўлак қилиб қўймоқ, ажратиб чиқар-моқ (мас., оиладан); ажратмоқ. *Беморнинг идиш-оёғи бошқалаб қўйилди.*

БОШҚАЛИК Бир-бирига ўхшамаслик; бошқа бўлишлик. *Шароитнинг бошқалиги.* ▬ *Тилим билан кўнглимнинг бошқалигини исбот қилингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚАРИЛМОҚ Бошқармоқ фл. мажҳ. н. *Бошқариладиган ракета. Бошқариладиган бомба.* ▬ *Ҳужайралар ва умуман организм-нинг юқтда хилма-хил вазифалари ҳужайра мембраналари ёрдамида бошқарилади.* «Фан ва турмуш».

БОШҚАРИШ 1 Бошқармоқ фл. ҳар. н. *Ҳўжаликни бошқариш. Ишлаб бошқариш.*

2 *иқт.* Хўжалик объектининг иқтисодий тизими ҳолатини тартибга солиш ва йўнал-тириш жараёни. *Бошқаришнинг иқтисодий усули. Бошқаришнинг маъмурий усули.*

БОШҚАРМА Давлат бошқаруви тизи-мида бирор йирик тармоқ ёки хўжалик соҳасида юқори (олий) ёки ўрта бўғиндаги идора, ташкилот. *Сув хўжалиги бошқар-маси. Ободонлаштириш бошқармаси. Мар-казий банкнинг вилоят бошқармаси.* ▬ *Искандаров бошқармадан эшитадиганини эшитди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Универ-ситетда ҳам, геология бошқармасида ҳам*

домлани қўллаб-қувватлайдиган одамлар борлигини орқаворатдан эшитган эди. С. Кароматов, Олтин қум.

БОШҚАРМОҚ 1 Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. ишини идора қилмоқ, йўлга солиб турмоқ. *Заводни бошқармоқ.* ▬ *Йирик-йирик қурилишларни бошқардим.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Оркестрни бошқармоқ Оркестрга раҳбарлик ёки дирижёрлик қилмоқ.

2 Юргизмоқ, тебратмоқ, олиб бормоқ (хўжалик, рўзғор; давра ва ш. к. ни). *..уйимни бошқарадиган бирдан-бир фарзандим — шу қизим.* С. Айний, Эсдаликлар. *Оила бошлиғи — Зуннунхўжа, рўзғорни кампир бошқаради..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу гал ҳам ўтиришни Сайҳоний бошқарарди.* «Ёшлик».

3 Тегишли мослама ва усуллардан фойдаланиб ҳаракатга келтирмоқ, ишга солмоқ, юргизмоқ, ҳайдамоқ. *Кемани бошқармоқ. Машинани бошқармоқ.* ▬ *Пайғамов машинани ўйчан бошқариб борар.. вижирлаб турган тўрғайлар нағмасини эшитмасди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

4 *тлш.* Синтактик алоқа қонуниятларига мувофиқ маълум келишик шаклини талаб қилмоқ. *Ўтимли феъллар тушум келишигини бошқаради.*

5 *фольк.* Кўрсатмоқ, бошлаб бормоқ, етакчилик қилмоқ. *Йўл бошқариб, яйлов кўриб боради, Эргаштириб кўчган Кўнғирот элатини.* «Ёдгор». *Ҳаялламай йўл бошқаргин шу замон, Жўнаб кетсин бундан боланг Рустамжон.* «Муродхон».

6 Тўғриламоқ, йўналтирмоқ. *Ғўза эгатига сувни бошқариб қўярди-ю, ўзи пайкалнинг этагига тушиб кетарди.* «Ёшлик». *Мустафо тағин юмшади: -Бор, сувингни бошқариб кел.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

БОШҚАРУВ 1 *айн.* **бошқариш 1.** *Иш(ни) бошқарув. Бошқарув аппарати. Ўз-ўзини бошқарув органлари.* ▬ *Бошқарув аппарати.. қисқартирилган бўлса ҳам.. ҳамон катта бўлиб турибди.* Газетадан. *Операторлар бошқарув пульти ёнидан жой эгаллашди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Давлатни идора қилиш усули. *Президентлик бошқаруви.*

3 *тлш.* Синтактик алоқа талабига кўра тобе сўзнинг ҳоким сўзга маълум келишик шакли ёки кўмакчи ёрдамида боғланиши. *Тобе сўзнинг ҳоким сўз талабига кўра маълум келишик ёки кўмакчилар орқали боғланиши бошқарув деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БОШҚАРУВЧИ 1 Бошқариб, йўналтириб турувчи. *Бошқарувчи аъзоларга бошмия, юрак, икки мояк ва жигар киради.* Абу Бакр Розий.

2 Бошқарма ва умуман корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. бошлиғи, раҳбари. *Охунбобоев стол устидаги қора телефонлардан бирининг трубкасини кўтарди: -Мени давлат банкининг бошқарувчиси билан уланг.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Бошқарувчининг имоси билан Ниёз тоға ташқарига отилди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

Иш бошқарувчи Иш юритувчи; идорада ёзишма, ёзув-чизув ишларини олиб борувчи ходим, котиб. *[Тўқсонов] Ғишт заводига иш бошқарувчи бўлиб ўтди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полтавский бойнинг иш бошқарувчиси, суянган тоғи, ишончли одами, маслаҳатгўйи эди.* «Ёшлик».

БОШҚАТДАН *рвш.* Қайта бошдан, қайтадан, янгидан. *Бошқатдан кўриб чиқмоқ. Бузиб, бошқатдан қурмоқ.* ▬ *Бўта қовоғини солиб, унга тикилиб турди-да, дўпписини олиб, бошқатдан кийди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Энди хатни бошқатдан чиройли қилиб кўчириш керак.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Умиднинг чеҳраси очилиб, кампир буви билан бошқатдан қизиқиб гаплаша кетди.* Мирмуҳсин, Асарлар.

БОШҚАЧА Бошқалардан бирор жиҳатдан ёки бутунлай фарқ қиладиган; ўзгача, бошқа, бўлакча. *Олинг, бу бошқача узум.* ▬ *Агар гап шундай экан, сиз билан бошқача гапиришамиз.* С. Зуннунова, Янги директор. *Бир онадан алвон хил бола туғилади деганларидек, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сафарбойнинг кўриниши отасига ўхшаса ҳам, қилиқлари тамом бошқача эди.* Н. Аминов, Қаққаҳа. *Сен билмайсан-да, Асрора, Дилдор чўлга келиб, бошқача бўлиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бунинг бошқачароқ бир эпини топиб бўлмасмикан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бошқача (қилиб) айтганда Бошқа сўз билан, иккинчи турли қилиб айтганда; яъни. *[Отабек] Ҳатто баъзи кунлар ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гўшанишинликка яқинлашиб борар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОШҚАЧАЛИК 1 Ўзгачалик, фарқ қилувчанлик ҳолати.

2 Айирма, фарқ, тафовут. *Улар орасида бошқачалик сезилмайди.*

БОШҚИРД 1 Бошқирдистон Республикасида яшовчи туб халқ (миллат)нинг номи. *Бошқирд халқи.*

2 Бошқирд миллатига мансуб. *Бошқирд аёл. Бошқирд тили. Бошқирд адабиёти.*

БОШҚИРДЛАР Бошқирдистон Республикасининг туб аҳолиси.

БОШҚИРДЧА 1 Бошқирд тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Бошқирдча кийим. Бошқирдча қўшиқ.*

2 Бошқирд тили. *Бошқирдчадан таржима. Бошқирдча сўзлашмоқ.*

БОШҚОРОНҒИ Бошқоронғилик ҳолатида бўлган, шу ҳолатни кечираётган; ҳомиладор. *Бу сўз унга [хотинига] қандай таъсир қилганини фақат бошқоронғи хотингина билади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *..кечаси тушига кирибди: хотин олган эмиш, хотини шафтолига бошқоронғи бўлган эмиш.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОШҚОРОНҒИЛИК Асосан ҳомиладорликнинг дастлабки даврида аёл организмида, руҳиятида рўй берадиган турли хил ўзгаришлар (бирор нарсани қўмсаш ёки ёқтирмаслик) ифодаси. *Қудрат хотинининг ғишаваларига «бошқоронғиликники» деб қўл силтади.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

БОШ-ҚОШ Бошлиқ, раҳбар, бошқарувчи, ишнинг тепасида турувчи. *Розилик бердимас, ўзи бош-қош бўляпти.* «Шарқ юлдузи». *Кимёхон бу ишга бош-қош бўлди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Одил ака тўй ва маъракаларга доим бош-қош бўларди.* Газетадан.

БОШҚУРТ *шв.* Чорва молларида учрайдиган бир хил касаллик. *Бир ҳафтадан бери ҳали қилқурт, ҳали бошқурт.. касалларининг олдини олиш учун қўтонма-қўтон, ўтарма-ўтар кезиб, таппа ташлади.* Т. Сулаймон, Қорасоч.

БОЯ *рвш.* Сўз бораётган пайтдан бирмунча вақт олдин; ҳали; яқинда. *Боя шивалаб ёға бошлаган ёмғир тинганди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Мунира ҳам, Аҳмад ҳам боя ўрталарида бўлиб ўтган тўқнашувни унутмаган эдилар.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Боя(т)дан бери Анчадан бери (сўз бораётган пайтга нисбатан). *Чокар боядан бери бир нима демоқчи бўлар, аммо Авазнинг феълини билганидан тилини тишлаб тургандек эди.* С. Сиёев, Аваз. *Жоним билан, боятдан бери айтсангиз бўлмасмиди..* Ойбек, Танланган асарлар.

БОЯГИ Боя, ҳали содир бўлган, боя юз берган, кўрилган, эшитилган; ҳалиги. *Зокир ота холанинг бояги шикоятини эслаб, кўнглидаги гапни айтолмади.* «Гулдаста». *Анвар кулди. Аммо бу кулиш унинг бояги кулгиларидан тамоман бошқа, яъни бахтиёрлик кулгиси эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ёмғир боягидан анча тезлашган бўлса-да, осмон ёриша бошлаган эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

Бояги-бояги — бойхўжанинг таёғи Ҳеч ўзгаришсиз, ўзгармаган, қандай бўлса, шундай қолаверган. *[Олимнинг] Бошини иккита қилиб қўйишса, очилар деган эдим, бояги-бояги — бойхўжанинг таёғи.* Ҳ. Назир, Қанотлар. **Бояги-бояги(дай)** Эскича, аввалгидек, олдингидек, олдин қандай бўлса шундай. *Бутун оила аъзолари уч кунгача бир-бирларига тўрсайишиб юришди. Рўзғорчилик эмасми, яна бояги-бояги бўлиб кетишди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Барваста йигит боягибояги сиполик билан илжайди.* «Ёшлик».

БОЯГИДАЙ, -дек 1 Аввал, илгари қандай бўлса шундай, ҳеч ўзгаришсиз. *Тўтиқиз авзойини ўзгартмай, боягидай жиддий қилиб: -Бувимнинг қизиман, — деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Раиса онасининг ҳамон боягидай соддалигидан қотиб-қотиб кулди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Яна боягидек бўғиқ кулги овози эшитилди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Белги, хусусияти жиҳатидан олдингига ўхшаш. *Бунинг катталиги боягидай бор. Қўшиқ тамом бўлди-ю, у боягидай табассум билан оҳиста бош эгиб қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Асқар ота, Баҳри ҳеч бўлмаса ўзича дўнғиллаб қўяр, деб ўйлаган эди, ундоқ қилмади. У, боягидай очилиб, ишини қилаверди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОЯГИЧА *айн.* **боягидай.** *Анвар боягича кулди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..дам олиш куни бўлса ҳам, боягича ишладим, — деди Ҳамбер Фарҳодга.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БОЯКБОР [*ф.* بایکبار — бирданига, бир мартада; тўсатдан] *фольк.* Яна, яна бир бор. *Отаси билан бирга Аваздай номдор, Шоду хуррам йўл тортади боякбор.* «Маликаи айёр».

Ўғил-қизин эсга олиб мерганлар, Бу сўзларни йиғлаб айтди боякбор. «Маликаи айёр».

БОЯЛИЧ Чўлларда ўсадиган, шўрадошларга мансуб сершох бута. *Шўрхокларда.. саксовул, боялич ва бошқа буталар учрайди.* «Ўзбекистоннинг иқтисодий географияси». *Қумда ўсимлик учун шароит яхши бўлганлигидан.. жузғун, саксовул, боялич.. кўп.* П. Ғуломов, Зарафшон этакларида.

БОЯР(ЛАР) |*р.* боярин — жангчи] *тар.* 10—17-асрлар Рус давлатида феодал жамиятнинг олий табақаси унвони ва шу унвонга эга бўлган киши. *Боярнинг бошидаги узун телпаги, узун соқоли юзини янада салобатлироқ қилиб кўрсатар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БОЯҚИШ (тўғриси: **боёқиш**) *Майли, қувонсин бояқиш, у ҳам одам-ку.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Отам бояқиш эртаю кеч маҳси тикади, жўжабирдай жонмиз, топгани етмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

БОҚИ *қ.* **боқи(й).**

БОҚИБЕҒАМ |боқи(й) + беғам] *с. т. кест.* Ортиқ даражада беғам, бепарво, парвойифалак. *У [Йўлдош ака] Кенжага дунёни сел олса, тўпиғига чиқмайдиган боқибеғам бўлиб кўринди.* Ҳ. Назир, Васият. *-Заб боқибеғамлар бор-да дунёда, — йўлади ичида Саид.* Й. Мўминов, Олов ва ниҳоллар.

БОҚИБЕҒАМЛИК Бепарволик, парвойифалаклик. *Эллик ёшлардаги девқомат шофёр боқибеғамлигиданми, машинани жуда секин ҳайдар эди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. *..бу ерда гап.. айрим раҳбарларнинг боқибеғамлик сирлари ҳақида боради.* «Муштум».

БОҚИЗМОҚ *с.т.* **Боқмоқ 9** фл. орт. н. *Докторга боқизмасам, йиқилиб қоладиганга ўхшайман.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БОҚИ(Й) |*а.* باقی — давомли, абадий] **1** Доимий, абадий, мангу, ўлмас. *Илдизи мустаҳкам дарахтнинг умри боқий бўлади.* «Шарқ юлдузи». *Эй яша, порлоқ кун, бахтли келажак, Омон бўл, Ватаним, минг йиллар боқий.* Ғ. Ғулом. *Ҳаёт талвасаси тинмагай, аммо Мангу боқий қолур Инсон ва Хаёл.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 *айн.* **бок.** *Яхшибоев жилмайди, ҳеч боқиси йўқ, демоқчи бўлди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Ҳеч боқиси йўқ, бемалол, бу киши ўзимизники.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 Боқи (эркаклар исми).

Боқи(й) сўзим тамом *эск.* Шу билан сўзим тамом (мактуб охирида ишлатиладиган ибора). **Боқи(й) ўн беш сўм** Қолдиқ ўн беш сўм; қолган пул ўн беш сўм. **Боқи(й) қарз** Қолган қарз. **Хизмати боқи** Хизмати учун тегадиган ҳақ. |*Қози Майсарага:*] *Мана, опа, буни олинг.. Хизмати боқи!* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Боқий дунё** У дунё, нариги дунё. *Во ажабо, онамни ҳам худди шу тахлит Сўзлар билан кузатгандим боқий дунёга.* А. Орипов, Йиллар армони.

БОҚИЙЛИК 1 Абадийлик, мангулик, доимийлик. *Ариқларнинг шилдираб оқиши, тўлқинларнинг мавжи боқийлик тимсолидир.* Газетадан. *..асрлар давомида инсоният бунёд этган маданий ёдгорликлар умрнинг боқийлиги демакдир.* Газетадан.

2 Узоқ умр кўришлик. *Барака — иноқликда, Боқийлик — қувноқликда.* Мақол.

3 Мустаҳкамлик, собитлик. *Отабекнинг бу мактуби ортиғи билан ўзининг Кумушга бўлган муносабатининг ҳамон эски ҳолида боқийлигини эълон қилар ва ўзининг осонлик билан рақибга берилмаслигини сўзлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БОҚИМ 1 Боқув, қаров, парвариш. *Боқимга қўювдим, сўйиб сотишга кўзим қиймади.* «Ёшлик». *Пешқадам сут соғувчилар ўз боқимларидаги сигирлардан мўл-кўл сут соғиб олишга эришдилар.* Газетадан.

2 *шв.* Бировнинг қарамоғида бўлган, қарам. *Жияним менга боқим. Эримникига ҳокимман, Ўғлимникига боқимман.* Мақол. ▬ *-Бировга боқим бўлиб яшагандан ўлиб кетганим яхши-да, — дейди.* И. Раҳим, Меҳр кўзда. *Юрагининг касаллигини баҳона қилиб, ишдан ҳам бўшаб олди. Боқим бўлиб ўтирибди текинхўр!* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

БОҚИМОНДА |боқи(й) + *ф.* ماندہ — қолган, аввалдан қолган] **1** Қолдиқ қарз, ундирилмаган, тўланмай қолган солиқ ва ш.к. *Валихон бориб, Ғузор беклигидаги солиқларни, ҳатто боқимондаларигача ундирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳар гал эски йилнинг боқимондаси янги йилга ўтавериб, жонга тегди.* «Муштум». *Икки киши ўтган йили боқимонда қарзи учун банди қилиниб, зиндонга олиб кетилди.* С. Карроматов, Бир томчи қон.

2 Эски, аввалдан йиғилиб қолган. *Идора ҳовлисидан ўн икки тонна боқимонда ахлатлар чиқариб ташланди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БОҚИМОНДАЛИК Аввалгидек иш тутишлик, лоқайдлик, бепарволик. *Боқимондалик кайфияти.* ▬ *Программа саводсизларча, юзаки тузилган бўлиб.. унга боқимондалик билан ёндашиш асос қилиб олинган.* Газетадан.

БОҚИМСИЗ 1 Қаровсиз, ота-онасиз қолган; етим. *Нега менинг қизим ишлар экан? Сизга ўхшаб боқимсиз қолибдими?* Ў. Рашид, Қудалар. *..боқимсиз қолган болаларни йиғиб, мактаб-интернатларга топширишда фаол қатнашардик.* Газетадан.

2 Парвариссиз, қаровсиз. *Боқимсиз боғ тоғ бўлар, Юрак-бағринг доғ бўлар.* Мақол. ▬ *Қабристон кимсасиз ва боқимсиз бир боғчани эслатарди.* Ҳ. Олимжон.

БОҚИНДИ: боқинди бўлмоқ Бировнинг боқимида юрмоқ, бировга ортиқча ташвиш, дардисар бўлмоқ. *Мен бу ерда ортиқча бир юк бўлиб, қорига боқинди бўлиб қолдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *-Бобо яхши гап айтди, — дедим унга, — чиндан ҳам баъзи биз тенглар ота-онасининг боқиндиси бўлиб юришади.* А. Эшонов, Сарбон.

БОҚИШ Боқмоқ фл. ҳар. н. *Шербек бир боқишда унинг нимадандир руҳан қаттиқ азоб чекаётганини пайқади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Унинг бу боқишида чуқур миннатдорлик, ғарибнинг ғарибга бўлган меҳри ёнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БОҚИШМОҚ Ёрдамлашмоқ, қарашмоқ. *Ёшлари етмаганлари.. акаларининг ишларига қизиқиб, уларга боқишадилар.* Ҳ. Шамс, Душман. *Бувимга мен илгари унчамунча боқишиб турардим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Қизлардан ўргилай, уй ишларига боқишади.* С. Шамсиева, Кенг кўнгил.

БОҚИЯ *айн.* **боқимонда.** *Уезд молия бўлими.. Бекобод бўлимидан 23-йил учун 1800 сўм боқия талаб қилган.* Газетадан.

БОҚЛА [*а.* باقلة — сабзавот; ошкўк] *бот.* Дуккакдошлар (дуккакгуллилар оиласи)га мансуб, пояси тўрт қиррали, барглари патсимон, гуллари оқ бир йиллик ўсимлик.

БОҚМОҚ 1 Назар ташламоқ, назар солмоқ, қарамоқ. *Кўзгуга боқмоқ. Лайлакнинг кетишига боқма, келишига боқ.* Мақол. ▬ *Денгиз сувидек тиниқ кўзлари мулойим ва меҳр билан боқарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Қора кўзлари жуда шўх боқиб, жаз этиб, бағрингга ботади.* И. Раҳим, Ихлос. *Қизнинг атрофга жовдираб турган кўзлари хомуш ерга боқди.* С. Аҳмад, Меҳрибон.

2 *кўчма* Мўраламоқ; кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Йўлчи Шокир отанинг дуконхонаси эшигини астагина очиб боқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қорли тоғлар чўққисидан боқади қуёш.* Ғайратий. *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Кумуш ой ноз-ланиб, кулиб боқади.* Уйғун.

3 Фикран назар ташламоқ, кўз олдига келтирмоқ, кўздан кечирмоқ. *Ўзига боқма, сўзига боқ.* Мақол. ▬ *Тарихга боқинг, минг йил илгари Хоразмда Беруний ўтган, у жуда кўп китоблар ёзиб қолдирган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сиз билан замоннинг зайлига боқмасак, қиёмат қойим бўлажак.* С. Сиёев, Аваз. *Ўйлаб боқсам: қалбим муштдек! Ватан жуда кенг! Ўйлаб боқсам: Ватан ва дил бир-бирига тенг.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Боқсам, йўлинг ойдин экан, Кел, пойингни ўпай, ўғлон.* Б. Бойқобилов, Шарора.

4 Илтифот қилмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳурмат қилмоқ. *Яхши яхшига боқар, Ёмон дарёга оқар.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки — мақол. *Эл боқса, бахтинг кулар, Эл боқмаса, тахтинг қулар.* Мақол. ▬ *Бой бойга боқар, сув сойга оқар. Бўлмайди. Сиз билан иттифоқ бўлолмаймиз.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 Тарбиялаб вояга етказмоқ, парвариш қилмоқ; қараб турмоқ. *Бола боқмоқ.* ▬ *Биттаю битта ўғил Марғилон деган жойда, аллакимларнинг қўлида, асли номаълум кишиларнинг қизига уйлансин-да.. ўғил боқиб катта қилган она — Ўзбек ойим икки қўлини бурнига тиқиб қараб қола берсин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Худойқул менинг ўз жигарим, аммадан қолган сағир. Етти ёшидан боқиб, одам қилдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Укаларимни боқса, тегаман, — дедим кампирга.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўз қарамоғида бўлганларни моддий жиҳатдан таъминламоқ; тирикчилик эҳтиёжларини ва ш. к. ни қондириб, таъмин этмоқ. *Ошла боқмоқ.* ▬ *Етим набираларни оғир меҳнат билан ҳам боқа олмаган бу жафокаш чол.. ҳовлисининг қолган қисмини сотишга мажбур бўлган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баҳорнинг бир куни қишни боқар.* Газетадан. *Отадан қолган шу қўл дастгоҳ чол-кампирни умр бўйи боқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сизнинг кетмонларингиз ўзингизни ҳам боқади, деҳқонни ҳам.* С. Сиёев, Ёруғлик.

7 Парваришлаб етиштирмоқ, асрамоқ (уй ҳайвонлари ва парранда ҳақида). *Товуқ боқмоқ. Қурт боқмоқ.* ▬ *Бир хўроз боқиб ўтирибман, тепса, хонни ўлдиради.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Шароит ёмон, жўжа боқадиган жойимиз йўқ, катаклар жуда тор.* Газетадан.

Мол (*ёки* сигир, қўй *ва ш. к.*) боқмоқ 1) мол асрамоқ. *Мол боқсанг, оғзи-бурнинг мой, Бўри боқсанг, оғзи-бурнинг лой.* Мақол. ▬ *Бегимжон бу йил кузда эримнинг келишига сўяман, деб қўй боқиб юрган эди, уруш бошланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) молни етаклаб ёки ҳайдаб юриб ўтлатмоқ. *Мен ёшликдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Қидириб топиб ўлдирмоқ (битни, бургани).

Бош (*ёки* соч) боқмоқ Бошдаги битларни, сиркаларни топиб ўлдирмоқ. *Ойгул кампирнинг бошини боқишга ўтирибди.* «Олтин олма». *Қушнилар савоб учун малакнинг сочини боқиб, ювиб-тараб қўярди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

9 *с. т.* Даволамоқ, шифоламоқ. *Унинг касалини боқмаган врач қолмади. Касални боқиб тузатмоқ.* ▬ *Ўжар экан бу солдат, деб ташлаб қўймадилар. Кўп қатори ярамни боқдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

10 Кўмакчи феъл вазифасида келиб, етакчи феълдан англашилган иш-ҳаракатни бажаришга уриниш, синаш маъносини билдиради. *Мингбоши Зеби киргунча, дутор олиб чертиб боқди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *«Камбағал бўлсанг, кўчиб боқ, бойвачча бўлсанг, ўлиб боқ», деган гапда ҳикмат кўп экан.* С. Аҳмад, Сайланма.

Фол боқмоқ *қ.* **фол**.

БОҚОН I : **боқон солмоқ** *этн.* Туҳфа олиш учун янги келаётган келин йўлига гов солмоқ, келиннинг йўлини тўсмоқ.

БОҚОН II Бошлиқ, раҳбар, вазир. *«Туркистон» жамиятининг боқони Аҳад Андижонийнинг сиёсий билимига тан бердим.* «Ёшлик».

БОҚУВ 1 *айн.* **боқиш**.

2 Қаров, парвариш. *Боқуви яхши.* ▬ *Боқувда ётган ҳар қўйларимиз борки, ўрнидан туролмайдиган бўлиб кетган.* «Муштум». *Ғўзаларнинг бўлиқлиги, ҳосилнинг тўлиқлиги экинга боқув бениҳоят зўр бўлганлигини кўрсатиб турибди.*

БОҚУВЛИ Парваришда, боқувда турган. *Менинг ўн бир минг тиллага олган дўнон отим бор. Етти ойдан бери таблада боқувли турибди.* «Гулихиромон».

БОҚУВЧИ 1 Назар солувчи, қараб турувчи. *Тушига отаси кирибди. Қора қош, сал қисиқ кўзлари негадир маъюс боқувчи, яғриндор одам эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Оила бошлиги, оилани моддий жиҳатдан таъминловчи. *Боқувчиси бўлмаган оилалар.*

3 Чорва, парранда ва ш. к. ни асровчи, парвариш қилувчи. *Мол боқувчи. Қурт боқувчи.* ▬ *Болалар.. ипак қурти боқувчи хонадонларга югуриб кетишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *От боқувчи сайислар Гиротга яқин етибди.* «Нурали».

БОҚЧА 1 *айн.* **боғча 1**. *Суд бўладиган бинонинг боқчасида тикка туриб, айбдор билан гаплашди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Боқчаларни бир-биридан айирган деворлар кўринмас; ишкомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *айн.* **боғча 2**. *Бир бева қўшнимиз бор, боласини қачондан бери боқчага жойлолмайди.* Шукрулло, Сайланма.

БОҒ I [*ф.* باغ – мевазор, чаманзор, бўстон] **1** Мевали дарахт, ток ва гул билан банд ер майдони; мевазор. *Олма боғи. Бахилнинг боғи кўкармас.* Мақол. ▬ *Қиз ҳамон қўнғироқдек кулар, сокин боғ унинг шодон қаҳқаҳаси билан тўлган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бизнинг юртда шу паллада токда узум, полизда қовун, боғда анор.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Зарқишлоқ кўчаларида, адир ва сойларида, сердарахт боғларида кўклам намойиши кезади.* С. Аҳмад, Уфқ.

Боғи эрам 1) *дин.* жаннат боғи; 2) *кўчма* жуда ҳам кўркам, ажойиб боғ. *Севганим қошимда бўлса, менга чўл – боғи эрам.* Ҳамза. **Боғ кўча** Шаҳардан ташқаридаги қўрғонлар, боғлар орасидан ўтган кўча. *Шербек.. боғ кўчага етганда, тўп-тўп, якка-якка бўлиб, клубга кетаётган таниш ҳамқишлоқларига дуч келди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Боғ қилмоқ** 1) мевали дарахтлар экиб, боғ юзага келтирмоқ. *Сафар бобо «Янгиобод» хўжалигига жойлашиб олгач, турли кўчатлар экиб, боғ қилди.* «Ўзбекистон қўриқлари»; 2) *кўчма* обод қилмоқ, гўзаллаштирмоқ. *Тўғри, кенг кўчалар солдирамиз, ҳамма ёқни боғ қиламиз.* «Муштум». **Истироҳат боғи** *ёки* **томоша боғ**

Дам олиш, ҳордиқ чиқариш учун қурилган махсус боғ, парк. *...қишлоқнинг ўртасида.. маданият ва истироҳат боғи бўлиб, бугун очилган канал унинг ўртасидан кесиб ўтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Салим билан Фазлиддин «томоша боғ»да кезган сингари, секин-секин юриб, боғнинг ҳар жиҳатини кўздан кечира бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ором боғи** *фольк. айн.* **истироҳат боғи.** *Шаҳри Тилсимнинг қирқ дарвозаси бор. Қирқ ором боғи бор.* «Маликаи айёр». **Ҳайвонот боғи** Халққа томоша қилдириш ва илмий-текшириш ишлари олиб бориш учун сунъий шароитда турли жониворлар боқиладиган махсус муассаса. *Ҳайвонот боғидаги ҳайвонларнинг тури ҳам, сони ҳам кўп.* «Мушгум». *Яқинда Термиз ҳайвонот боғида туғилган шер боласининг ҳаёти ўнгидан келмади.* Газетадан.

2 *кўчма* Гуллаб-яшнаб турган обод жой; гулшан. *Юрган ерларингиз боғ билан бўстон, Жонимни жонингга айлайин қурбон.* «Ойсулув». *Мактаб боғ бўлса, бола ниҳол бўлса, бу боғнинг боғбони, илм чароғбони ўқитувчидир.* Газетадан.

3 *кўчма* Суянчиқ, таянч, умид. *Фотиманинг суянган тоғи, ишонган боғи шу —Турғунбой.* Т. Ашуров, Оқ от. *Кейин у, ягона ўғли, «ишонган боғи, суянган тоғи» Раззоқнинг айрилиқ дардини тортди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 *кўчма* Ҳаёт, турмуш; оила. *Тинч элнинг боғи гуллар.* Мақол. ▬ *Бу қиз [Бадиа] амирзодалардан бирининг боғини обод қилғуси.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Севдим сени, боғим гули Тоза очилган чоғида.* У. Исмоилов, Сайланма.

5 *кўчма* Оғуш, олам; ўчоқ, маскан. *Шунда унинг хаёл боғида яна Адолатнинг чеҳраси кўринди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эрка кўнглим эрк боғида яйрасин.* Ғайратий. *...Ҳусн боғининг бу янги эркаси [Кумуш].* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаммамизга маълумки, мактаб билим-фаннинг, одоб-ахлоқнинг асосий масканидир, боғидир.* Газетадан.

6 *кўчма* Нариги дунё; жаннат. *Энди қолар тоғни эмас, борар боғни ҳам ўйлаш керак.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бири боғдан (келса), бири тоғдан (келади) Гаплари пойма-пой, бири-бирига ёпишмайди, қовушмайди. *Салкам бир соатдан бери дала шийпонида дув-дув гап бориб, бири боғдан келса, иккинчиси тоғдан келиб.. Хосият хола ҳақида баҳслашар эдилар.* М. Муҳамедов, Ҳикоя ва шеърлар. **Боғдан гапирса, тоғдан келмоқ** *айн.* **бири боғдан (келса), бири тоғдан (келади).** *...ман боғдан гапирсам, сен тоғдан келасан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Боғдан гапирсанг, тоғдан келадурлар!* А. Қодирий, Кичик асарлар. **Узумини е, боғини суриштирма** Берганни ол, олдингга қўйганни е, ич, лекин «қаердан олдинг» деб сурама; берганнинг бетига қарама. *Йўли шунақа, узумини енг-у, боғини суриштирманг.* «Муштум».

БОҒ II 1 Боғлаш учун хизмат қиладиган нарса ва унинг боғланган жойи, тугуни; боғич. *Чимилдиқнинг боғидан Сичқон қочди, ёр-ёр.* «Қўшиқлар». ▬ *Амин нўхта боғининг қозиқда боғлиқ бўлганини кўрди-да, қиличини суғуриб, у билан ипни кесди.* С. Айний, Қуллар. *Атлас кийдим, боғин бойлайман, Сизга ваъда бердим, сўнгин ўйлайман.* «Қўшиқлар». *Бу кўринган тоғлар Асқар тоғидир, Оёғимда тилла кишан боғидир.* «Оқ олма, қизил олма».

Оёқнинг боғи бўлмоқ Бошига ташвиш, дардисар бўлмоқ; халақит бермоқ. *-Акам Қурбон бир оз эслироқ бўлгани учун, кўпинча ўз ўртоқлари билан кўчадан бери келмас, мен бўлсам онам оёғининг боғи, юрагининг доғи бўлиб, хархашадан бошим чиқмас эди, — деди Пўлат.* Ғайратий, Ёшлигимиз. **Оғзининг боғи қочмоқ** *айн.* **оғзининг боғичи қочмоқ** *қ.* **боғич.** *Оғзининг боғини қочирган Мараҳим.. яна кўп ёлғон-яшиқларни айтиб чарчади.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

2 Тўплаб, дасталаб, белидан боғланган пичан, беда, похол, кўкат ва ш. к. *Бир боғ буғдой. Бир боғ сабзи.* ▬ *Қиз кимсан — Султоновга катта бир боғ ўтинни орқалатиб, олдига солиб келарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ғўза ўтоғига чиққан Ойшахон кечки пайт бошига бир боғ ўт қўйиб, уйларига қайтди.* П. Қодиров, Эрк. *Турғуной гапга аралашолмай, бедалар ичида бир боғ бедадай силкиниб борар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒБОН |*ф.* باغبان — боғни асровчи, қўриқловчи| **1** Боғдорчилик мутахассиси.

2 Боғ ва ундаги мевали дарахтларга, ток ва гулларга қаровчи, уларни парваришловчи киши. *Боғбон бўлмай, билмас гулнинг қадрини, Ари боқмай, билмас болнинг қадрини.* Мақол. ▬ *Чўлбобонинг пайвандларини ҳавас қилмайдиган боғбон кам топилади.* Ҳ. Ғулом, Феруза.

3 *айн.* **боғдор 1**.

4 *кўчма* Қўриқловчи, ғамхўр, посбон. *Ўқитувчи бамисоли боғбон, у ёшлик гулшанининг раҳнамоси.* «Фан ва турмуш». *Бу кўҳна жаҳон боғида боғбон отахонлар..* Ҳабибий, Девон. *Боғинг аро боғбон бўлиб, Терсам қизил гулларингдан.* «Қушиқлар».

БОҒБОНЛИК Боғни парвариш қилиш билан шуғулланиш, боғбон касби. *Фаррошлик, қоровуллик, боғбонликни хотини ва болалари номига расмийлаштириб, маошини олиб юрган Бақалоқ катта хум чойнак кўтариб кирди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БОҒБОНЧИЛИК *айн.* **боғбонлик.** *Ижроқўм бува! Аммо боғбончилигингизга мен ҳам ишқибоз бўлдим.* «Аския».

БОҒ-БЎСТОН, боғу бўстон [боғ + бўстон] **1** Яшнаган боғлар ва гулзорлар. *Шарафли мақдами ҳар жойга етса, Бўлиб сермева боғу бўстоним.* Ҳабибий, Девон. *Анингдек жаннатосо боғ-бўстонлар қаён қолди?* Газетадан.

2 *кўчма* Гуллаб-яшнаган, сербоғ жой; боғистон. *Дўстлар, менинг юртимни Ўзбекистон дейдилар. Донги тутган дунёни Боғу бўстон, дейдилар.* З. Диёр. *Муқаддас, ҳур диёрим, Ўзбекистон, пахтага консан, Улуғ номингга лойиқ хушҳаво, кенг боғу бўстонсан.* Ҳабибий, Девон.

БОҒДОР [*ф.* باغدار – боғ эгаси, боғбон] **1** *от* Боғ эгаси; боғбон. *Домладан кейин сўз олган бир киши Николайнинг вақтида боғдорларга, дўкондорларга қанча солиқ чиққанлиги.. тўғрисида узоқ сўзлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *сфт.* Боққа, боғларга эга бўлган; боғлардан иборат бўлган. *Боғдор колхоз. Боғдор туманлар.*

БОҒДОРЛИК 1 *айн.* **боғбонлик.**

2 *айн.* **боғдорчилик**. *Сув бўлмагач, боғдорлик ҳам бўлмади.* С. Айний, Қуллар.

БОҒДОРЧИЛИК 1 Қишлоқ хўжалигининг мева, узум ва резавор мевалар етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *Боғдорчиликни ривожлантириш. Боғдорчилик бригадаси.* ▬ *Қишлоқ аҳли асосан тамакичилик, қисман боғдорчилик билан шуғулланади.* «Ёшлик». *Бу йигит ўтган йил институтни битирган агроном бўлиб, боғдорчилик бригадасига бошчилик қиларди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

2 Мевали дарахтларнинг тузилиши, ўсиши, ривожланиши, кўпайиши ҳамда ҳосил бериш қонуниятларини ўрганувчи, уларнинг яхши ўсиши ва ҳосил беришини таъминловчи илғор агротехник усулларни ишлаб чиқувчи фан соҳаси.

БОҒИСТОН [*ф.* باغستان – боғларга бой жой; боғлар] Сербоғ жой; боғлар ўлкаси, боғ-роғлар билан қопланган майдон. *Чирчиқнинг ёқасини, Тошкентнинг воҳасини Мен боғистон дегандим, Боғу бўстон дегандим.* Шайхзода. *Ҳар қишлоқда ўз боғистонимиз бўлсин.* «Ёшлик».

БОҒИЧ Турли нарсаларнинг учма-уч қилиб, сиқиб ёки бекитиб боғлаш учун хизмат қиладиган қисми, боғи. *Яктакнинг боғичи. Ёстиқ жилдининг боғичлари.* ▬ *Бўронбой гилофнинг боғичини ечиб, дуторни созлади.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *У эгилиб, туфлисининг боғичини ечди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

Оғзининг боғичи қочмоқ 1) оғзи катта очилмоқ (хурсандликдан, ҳайратдан). *Иқбол деганда, ўша қишлоқ йигитларининг қулоқлари динг бўлиб, оғиз боғичлари бир қарич қочади.* С. Абдулла, Иқбол; 2) гапга тушиб кетмоқ, ўзини гапдан тўхтата олмаслик.

БОҒИЧЛИ Боғичи, боғланадиган ипи, боғи бор. *Унинг қўлига боғичли ёғоч яшикчани тутқазиб, Чорсуга ташлаб ўтишини тайинлади.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Кашта тикилган боғичли кўйлакда эканлар.* «Эртаклар».

БОҒИЧСИЗ Боғи, ипи, боғичи йўқ. *Оёғидаги қора ялтироқ боғичсиз туфлисининг ингичка тумшуғига бир оз гард юққан эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БОҒЛАМ 1 Тўплаб, дасталаб боғланган нарсаларнинг ҳар бир боғи, дастаси. *Бир боғлам пиёз. Бир боғлам шох.* ▬ *Елкасидаги икки боғлам саксовул ўтинни остонага гурс эткизиб ташлади.* А. Мухтор, Асарлар. *Бу фикр унга, бошида бир боғлам тут баргини кўтариб, марзадан чиқиб келаётганида яна қайтиб келди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

2 *тиб. айн.* **боғлов.** *Гипс боғлам.*

БОҒЛАМА *тлш.* Ўз луғавий маъносини қисман ёки батамом йўқотган, феъл бўлмаган сўзни феълга хос маъно ва вазифага мословчи ёрдамчи феъл.

БОҒЛАМОҚ 1 Боғ, тугун солиб уламоқ, пайваста қилмоқ; бириктириб турмоқ. *Ип-*

ларнинг учини.. боғлаб узайтирмоқ. Ботинканинг ипини боғламоқ. Қопнинг оғзини боғламоқ. Юз қопни боғлаб бўлар, Юз оғизни боғлаб бўлмас. Мақол. ▬ *Қўлидаги ўтни ерга ташлаб, туфлиси боғичини қисиброқ боғлади.* «Ёшлик».

2 Арқон, занжир, ип ва ш.к. воситасида бириктириб, чандиб, танғиб, ўз жойидан жилмайдиган, қимирламайдиган, нари кетмайдиган қилиб қўймоқ. *Қўйни боғлаб боқмоқ. Каптарнинг қанотларини боғламоқ.* ▬ *Анварни кўрсангиз.. ҳеч нарсага қарамай, қўлини боғлангиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Молхона олдидаги гулини тўккан гилосга боғлаб қўйилган каттакон ола сигирга кўзим тушди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Фазлиддин отни илдам чиқариб, дарахтга боғлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Бирор ердан ёки кишидан айрилмайдиган қилиб қўймоқ. *Тақдир уларни бир-бирига маҳкам боғлади.* ▬ *Шарофат.. Сидиқжонни бу ерга боғлаган нарсани яхшилаб билмоқчи ва шунга қараб тош қўймоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ипсиз боғламоқ 1) бирор мажбурият билан эркини олиб қўймоқ. | *Қудрат Мирзақулга:| Деҳқонларни ипсиз боғламоқчилар денг! Уларни ерга боғлаб, қул қилмоқчилар денг!* Н. Сафаров, Уйғониш. *-Бизни ҳоким Тешабойга ипсиз боғлаб кетди, — деди Қудрат.* М. Исмоилий, Фарғона т.о; 2) дудмол гап, ваъда ва ш.к. билан мунтазир қилиб қўймоқ. *Шу ерда туринг, ҳозир келаман, деб бизни ипсиз боғлаб кетди.*

4 Боғич ёки бирор бошқа нарса воситаси билан бириктирмоқ ёки тиркамоқ, осмоқ. *Аҳмаджоннинг орқасига боғлаб олган сумкасига.. мина парчаси теккан эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Иложи бўлса, мени от думига боғлаб, пойга қилсалар.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Олмос пўлат боғлаб мен ҳам белимдан, Дев излаб чиққанман ўсган элимдан.* «Маликаи айёр».

5 Тўплаб, дасталаб, белидан боғ солмоқ, боғ солиб тугмоқ, дасталамоқ. *Пичан боғламоқ. Пиёз боғламоқ.*

Супурги боғламоқ Супурги ясамоқ. | *Йўлчи| Саватни анҳор бўйида супурги боғлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозорга ғизиллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Ўраб танғимоқ, ўрамоқ, тақмоқ. *Рўмол боғламоқ. Камар боғламоқ. Галстук боғламоқ.* ▬ *Бошига оқ дока рўмол боғлаган, ранги заҳил бир аёл кўринди.* Н. Аминов, Қаққаҳа. *Жувон эшикдан кириши билан буларни кўриб, бир тўхтади-ю, дуррасини қайта боғлаб, тўғри супа томонга келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

7 Оғриқ ерни эҳтиётлаш, даволаш мақсадида дори-дармон қўйиб ёки шундайлигича ўраб, чандиб, танғиб қўймоқ. *Ярани бинт билан боғламоқ.* ▬ *У бирор ҳафта касалхонада ётиб чиққандан кейин, бир неча кун лунжини боғлаб юрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бошимга сассиқ бир суюқ доридан чаплаб, рўмол билан танғиб боғлаб қўйди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Тик турганча бармоғимга йод суркаб, бинт билан танғиб боғлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 *кўчма* Йўл-йўриқ кўрсатиш, ёрдам бериш учун биркитмоқ, бириктириб қўймоқ. *Бошқарма бизга кекса ишчилардан боғлаб қўйсин.* А. Мухтор, Туғилиш. *Раиснинг кўнглига келмасин, деб машинасига ҳам тегмади, шофёрни Мирзааҳмад аканинг эшигига боғлаб қўйди. Ўзи шалоқ аравада тоғу тош кезиб юрибди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

9 Бўғиб, тўсиб, керакли томонга йўналтирмоқ (сувни). *Экинларга сув боғламоқ. Сувни боғлагунча, ариқ оч.* Мақол. ▬ *Сувни ким боғлади, тўғонни ким кўтарди?* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Султон Санжар Мозий ўйлаб, шу дарёни боғлашга қарор қилибди.* «Эртаклар».

10 Ўзида бирор нарса пайдо қилмоқ; йиғмоқ, тўпламоқ. *Яра фасод боғлади.* ▬ *Баркашда шарбат боғлаб кетган анжир, олтин сингари ҳусайни узум ва шафтоли бор эди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Боғ ва полизларда таърифи йўқ минг хил нозу неъматлар шакар боғлайди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

Шира боғламоқ *қ.* **шира** | **5**. *Ҳозир Шерозийнинг овози айни шира боғлаган пайт. Донғи Хоразмга тарқалган.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Ёғ боғламоқ** Семирмоқ. **Тўр боғламоқ** Тўрламоқ (қовун, ҳандалак ҳақида).

11 *кўчма* Узвий равишда бирлаштирмоқ, бирга қўшмоқ, уламоқ. *Таълим-тарбия ишларини ҳаёт билан боғламоқ.* ▬ *Меҳнат билан муҳаббатни боғлагин, Сўнгра ҳарна тилак бўлса чоғлагин.* Ҳабибий, Девон.

12 Узвий боғланиш, муносабат асосида бир-бирига қўшмоқ, дахлдор қилмоқ, ула-

моқ, бириктирмоқ. *Икки фикрни ўзаро боғламоқ. Сўзларни боғлаб гап тузмоқ.* ▬ *Чол асл мақсадини унутиб, анча гапларни айтиб юборганини ўзи ҳам сезиб қолди-да, сўзининг охирини яна эчкига боғлади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Наврўзни динга боғладик. Ҳолбуки, бу байрамнинг ислом динига мутлақо алоқаси йўқ эди.* Газетадан.

Алоқа боғламоқ Муносабатда, алоқада бўлмоқ, муносабат ўрнатмоқ. *Пахтакор билан алоқа боғламаган селекциячининг ҳолига вой! У пўпанак босиб ётаверади.* Мирмуҳсин, Умид. *Шоир ҳарамдаги канизакларнинг бири билан алоқа боғлаган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Бахтини боғламоқ** Бахтсиз қилмоқ, бахтига тўсиқ бўлмоқ. *Тақсир, қизнинг бахтини боғлаб қўйманг, куёвга беринг.* «Олтин бешик». **Бел боғламоқ** *қ.* **бел. Бошини боғламоқ** *қ.* **бош. Боғлаб олмоқ** Ўзига ром қилмоқ, ўзига қаратмоқ, домига илинтирмоқ. *Нозли нигоҳларинг керакмас сенинг, Боғлаб оларман деб энди ўйлама.* Миртемир. *Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб турғандан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болали бўлишни хоҳларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бас, сен ҳам нега ўғлингнинг кўнглини Зайнабга хиппа қилиб боғлай олмадинг?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Йўлини боғламоқ** Йўлини тўсмоқ, олдига рўпара бўлмоқ, тўсиқ бўлмоқ. *-Вой, ўқисин, отин бўлсин, айланай, унинг йўлини боғлаб қўйганимиз йўқ, — деди Ўғил хола Аҳмедовга чимирилиб.* Т. Алимов, Совчи. *Билмайман, йўлингни яна ким боғлар, Гулингни бегона айлама, булбул.* «Қўшиқлар». **Кўсак (*ёки* довучча) боғламоқ** Ҳосилга кирмоқ; мева тугмоқ. *Ғўзалар энди шоналаб, кўсак боғлаб келаётган бир маҳалда.. шаҳар пахта заводларига пахта ташлиши Гуломжонни ажаблантирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ўтган йили апрель ойининг охирлари, ўриклар аллақачон довучча боғлаб бўлган пайт эди.* Газетадан. **Муҳаббат боғламоқ** Муҳаббат қўймоқ, севиб қолмоқ. *Муҳаббат боғладинг [Навоий], Меҳнаткаш элга меҳрибон бўлдинг.* Ҳабибий, Девон. **Тилини (*ёки* тил-жағини) боғламоқ** Тилини лол қилмоқ, гапиртирмай қўймоқ. *Латофат шу пайтгача тилини боғлаб турган аллақандай кучни енгиб, тез гапира бошлади.* О. Ёқубов, Мирзатерак. *Хотинининг бу гапи Бўтабойнинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин бундаги кучли мантиқ тилини боғлади-ю, ҳеч нарса дея олмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бироқ қизи тушкурнинг хусними, ширин сўзларими, ҳар қалай, Ғиёсиддиннинг тил-жағини боғлаб, қулоғини кар, кўзини кўр қилиб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Умид боғламоқ** *қ.* **умид 1**. *У менга катта умид боғлаган эди, бари пучга чиқди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Янги сайланган депутатлар фаолиятига, уларнинг ҳалол ва фидокорона меҳнатига ҳамма умид боғлаяпти.* Газетадан. **Қанот боғламоқ** Ўзида гўё қанот пайдо қилмоқ, бирор жойга учиб боргудай бўлмоқ. *Ҳовлидаги.. дастурхон теварагида текин овқат топилган жойга қанот боғлаб учиб борадиган Заҳчакўз домла, Тожибой, оқсоқол ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саломат бу қишлоққа ёшлигини қўмсаган кезларда гўё қанот боғлаб учиб келишни истамасмиди?* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қўл боғламоқ** Қўл қовуштирмоқ (таъзим, салом белгиси). *Қўрғон устида ясов тортган қаҳрамонлар қўл боғлаб.. таъзим билан Азизбекни илгарига ўтказа бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хон тахтда эди. Ўнг тараф курсида Абдураҳмон офтобачи ва сўлда шоир мулла Ниёз домла қўл боғлаб ўтирар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Қўл-оёғи (*ёки* оёқ-қўли)ни боғламоқ** Мажбур қилмоқ, зўрламоқ. *Агар қўл-оёғимни боғлаб беришганда ҳам, бари бир, тўйни азага айлантираман.* С. Зуннунова. Кўк чироқлар. *Насибанинг оёқ-қўлини боғлагани Ҳузуржоновга сиз арқон эшиб бердингиз!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЛАНИШ 1 *айн.* **боғлиқлик.** *..ўша нотаниш йигит билан Ваҳобжон ўртасида қандайдир боғланиш, ҳатто бир қондошлик бордай туюлиб кетди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Воқеа, ҳодиса ва ш. к. ўртасидаги ўзаро муносабат, алоқа. *Узвий боғланиш. Мантиқий боғланиш. Гапда сўзларнинг ўзаро боғланиши.* ▬ *У [Мирзакаримбой] Йўлчининг қишлоқдан қайтиб, бирдан ғойиб бўлиши билан ўзининг Гулнорга уйланиши ўртасида бир боғланиш борлигига қаноат ҳосил этган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Лексик элементларнинг синтагматик боғланиши сўзларнинг валентлилик хусусияти билан ҳам боғлиқ.* «ЎТА».

БОҒЛАНМОҚ 1 **Боғламоқ** 1-9, 11, 12 фл. мажҳ. н. *Белига қўш белбоғ боғланган.* ▬ *Умид — парвозга отланган лочин, умидсизлик*

— *оёққа боғланган тош.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Қиз ва йигит бундан қарийб икки йил бурун бир-бирларига самимий муҳаббат билан боғланган эдилар.* Ойбек, Навоий.

Боғланган қўшма гап *тлш.* Тенг ҳуқуқли содда гаплардан тузилган қўшма гап. *Ўзаро тенг боғловчилар ёрдами билан боғланган содда гаплардан тузилган қўшма гап боғланган қўшма гап дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

2 Боғламоқ 1, 2, 11, 12 фл. ўзл. н. *Ипнинг учи боғланиб қолибди. Улар бир-бирига боғланиб қолган. Юқори идоралар билан боғланмоқ.* ▬ *Лайло вафотидан кейин мен уларнинг оиласига қаттиқ боғланиб қолдим.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 Бириктириб қўйилмоқ. *Гулноз.. бугунги қабулини тугатиб, ўзига боғланган маҳаллани айланишга боришга отланди.* Ҳ. Ғулом. Тошкентликлар.

Ипсиз боғланмоқ Иложсиз, ҳаракатсиз бўлиб, бирор жойдан қимирлай олмаслик. *Анвар ипсиз боғланиб, икки оёғи полга михлаб қўйилгандай, на у ёқ, на бу ёққа юролмай, ҳушини йўқотиб қўйган эди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. **Тили боғланмоқ** қ. **тил** 1. *Тиллари боғланиб, ақлдан шошди, Алами Тўлабнинг ҳаддидан ошди.* «Гулихиромон». **Қўли боғланиб қолмоқ** 1) қўли банд бўлиб қолмоқ; 2) қўли бекор қолмоқ, иш қилолмай қолмоқ. *Косиб чоршанба куни бозор қилмаса, бир ҳафтагача қўли боғланиб қолади.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) имкони, кучи етмаслик. *Орага қалин масаласи тушди-ю, қўли боғланди.* «Шарқ юлдузи».

БОҒЛАШМОҚ Боғламоқ 1-9, 11, 12 фл. бирг. н. *Шундан сўнг уларни [отларини] серкўқат ерга боғлашиб, то таом пишгунича, отларнинг ёнида ўтиришди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Улар Исломхўжанинг қўлларини қайириб боғлашди.* С. Сиёев, Аваз.

Бас боғлашмоқ қ. **бас** II.

БОҒЛАҒИЧ: кўз боғлағич *с. т. эск.* Кўз боғловчи, фокусчи.

БОҒЛИ I Боғи, боғчаси бўлган, боғ-роғли. *..беш хўкиздан бир қўшини, боғли ерларининг ярмини ўғлига ажратса, унинг юки анча камаяди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қирқ кеча, қирқ кундуз йўл юриб, бир боғли ерга етди.* «Баҳром ва Гуландом».

БОҒЛИ II **1** Боғланадиган, боғичи бўлган. *Боғли тўн.*

2 *айн.* **боғлиқ.** *[Элмурод] Ўзининг кичкина бир қишлоқда олиб бораётган иши.. амалга оширилаётган буюк план билан боғлиқ эканини фаҳмлагач, бениҳоя фахрланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Қўли (ёки қўлу оёғи) боғли Эрксиз, қарам, асир. *Токайлар биз юрамиз Қўлу оёғ боғли?* Ҳамза. **Кўзи боғли** Хат танимайдиган, саводсиз. *Буни қарангки, бутун бобокалони билан бу дунёга икки кўзи боғли келиб, боғли кетган чорвачи қашшоқнинг боласи — дўхтир!* С. Анорбоев, Оқсой.

БОҒЛИҚ I **1** Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлоғлик. *Боғлиқ от. Ҳунарсизнинг қўли боғлиқ.* Мақол. ▬ *Раззоқ буқачининг ити ёввойи жийдага оёғидан боғлиқ турарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Боши боғлиқ Унаштириб қўйилган. *..баъзи йигитлар Норбувига одам қўйишди. Бироқ Норбуви уларнинг ҳаммасига ҳам бир хил — икки оғиз сўз билан жавоб қайтарарди: Бошим боғлиқ.* Ҳ. Шамс, Душман. *Гулноз Йўлдошга унашилди, энди боши боғлиқ.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 Бирор жиҳатдан, мас., тобелик ёки алоқадорлик муносабати билан узвий равишда боғланган; алоқадор. *Тегирмоннинг айланиши юкига боғлиқ.* Мақол. ▬ *Ҳар бир нарсадан катта хулосалар чиқариш шоирнинг ақл уфқи кенглигига боғлиқ.* Шукрулло, Сайланма. *Умрнинг дарозлиги ҳам наслу насабга боғлиқдир.* «Шарқ юлдузи».

БОҒЛИҚ II *махс.* Арава ғилдирагининг тўғин учларини бириктириб тутиб турадиган қўшалоқ кегайи.

БОҒЛИҚ III *шв.* Шох-шабба, беда, буғдой, шоли каби чочиқ нарсаларни йиғиб боғлаш учун ўша нарсаларнинг ўзидан ёки новда, похол кабилардан эшилган боғ; белбоғ.

БОҒЛИҚЛИК Нарса ва ҳодисаларнинг ўзаро алоқада бўлишлиги; алоқадорлик. *Ҳодисаларнинг ўзаро боғлиқлиги.* ▬ *Кўриб турибсизки, ҳар иккала хат ўртасида мантиқий боғлиқлик бор.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БОҒЛОВ *тиб.* Синган, чиққан, жароҳатланган, лат еган аъзоларни ифлосланиш ва б. таъсирлардан сақлаш, шунингдек, гавданинг бирор қисмини қимирламайдиган қилиб қўйиш учун қўлланадиган восита. *Гипс боғлов. Боғлов материаллари.* ▬ *Боғ-*

ловлар қаттиқ ва юмшоқ ҳамда оддий ва мураккаб бўлади. «ЎзМЭ».

БОҒЛОВЧИ 1 Боғламоқ 1-9, 11, 12 фл. сфдш. *Беда боғловчи. Боғловчи звено. Боғловчи модда.* ▬ *Бетон таркибидаги цемент боғловчи модда дейилиб, қум, эланган шағал ва чақиртош эса тўлдиргичлар деб аталади.* А. Асқаров, Бетончилар учун эсдалик.

2 *тлш.* Гап бўлакларини ёки гапларни ўзаро боғлаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз. *Уюшиқ бўлаклар орасига вергул ёки* **ва, ҳам, ҳамда** *сингари боғловчилардан бири қўйилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БОҒЛОВЧИСИЗ *тлш.* Боғловчи сўзлар ёрдамисиз, таркибида боғловчи сўз бўлмаган. *Ўзаро боғловчисиз ёки боғловчи вазифасидаги сўзларсиз боғланган содда гаплардан тузилган қўшма гап боғловчисиз қўшма гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БОҒЛОҒЛИК Боғлаб қўйилган, боғланган, боғлиқ. *Боғлоғлик от.* ▬ *Чайлага боғлоғлик турган қора от бизни кўриб кишнади.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Отамурод операция столида қўл-оёғи маҳкам боғлоғлик ётибди.* М. Мансуров, Ёмби. *..унинг [Жаннатнинг] отаси билан боғлоғлик жойим бор, у киши менинг илмий раҳбарим, – деди Умид.* Мирмуҳсин, Умид.

БОҒМА-БОҒ Боғларни кезиб, боғдан боққа. *Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БОҒОТ [*ф.* باغات – «боғ» сўзининг кўплиги; боғлар] Боғлар, боғлар билан қопланган ерлар. *Оппоқ тонгдек ҳаётбахш.. бу садо, бу фарёд девор, том, чаман, боғотлар оша таралиб, тун бағрини тилим-тилим қилар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

БОҒ-РОҒ, боғу роғ Мевазор, токзор, гулзор боғлардан иборат майдон, парк ва ш. к. *[Холжон хола:] Отангдан қолган боғ-роғларни ташлаб, қаёққа борасан, болам?* О. Ёқубов, Пьесалар. *Ойижон! Дадам билан албатта келинг. Бизнинг ўзимиз яратган шаҳарни, боғ-роғларимизни кўринг.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

БОҒЧА 1 Кичкина боғ. *Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳувиллаб қолди мана гавжум боғлар, боғчалар, Яшил элларга томон учиб кетди қушчалар.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Мактабгача ёшдаги болалар учун белгиланган таълим-тарбия ўчоғи. *Навбатдаги сўз завод боғчасининг мудираси Расуловага тегди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Хадича холам ҳам шу боғчада ишлар экан.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Болалар боғчаси *айн.* **боғча 2.** *Клуб у ёқда турсин, битта болалар боғчаси қуролмайди.* Шукрулло, Сайланма. *Жувон болалар боғчасининг мудираси экан.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЧАЧИЛИК *айн.* **боғдорчилик.** *Озми-кўпми боғчачилик иши бўлган бошқа одамларни ҳам биламан, боғчачилик уларнинг ишларига халақит бермайди-ку.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БОҒЧИЛИК *айн.* **боғдорчилик.**

БРАДИКАРДИЯ [*юн.* bradys – секин + kardia – юрак] Юрак қисқаришларининг секинлашуви, юракнинг секин, кам уриши. *Томир уриши сонининг ортишига – тахикардия, камайишига – брадикардия дейилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

БРАК [*нем.* Brack – нуқсон, камчилик; яроқсиз мол] Ишлаб чиқаришда яроқсиз деб топилган, давлат андозаларига тўғри келмайдиган, сифатсиз маҳсулот; умуман яроқсиз иш, чиқит нарса. *Брак шиша. Брак мол. Брак қилмоқ. Бракка чиқармоқ.* ▬ *Мастура ўз ишида ҳали бирор марта бракка йўл қўйгани йўқ.* Газетадан. *Таълимдаги брак эса энг хавфли брак эканини унутмаслигимиз керак, ўртоқлар.* Газетадан.

БРАКОВКА [*р.* – бракка чиқариш] Ишлаб чиқариш корхоналарида: сифатли ва брак маҳсулотларни бир-биридан ажратиш, саралаш.

БРАКОНЬЕРЛИК [*фр.* brakonnier – ит билан ов қилувчи] Ноқонуний ов – ёввойи ҳайвонларни ман қилинган жойда ва даврларда ёки ман қилинган қуроллар билан, муайян рухсатсиз овлаш ёки йўқ қилиш.

БРАКЧИ Ишни сифатсиз бажарган, яроқсиз (брак) маҳсулот ишлаб чиқарган ишчи. *Корхона бракчилари юборган 80 дона қимматбаҳо камзул ўтган йилнинг декабрь ойидан буён ўтмас мато бўлиб ётибди.* Газетадан.

БРАНДСПОЙТ [*голл.* brandspuit – ўт ўчириш насоси] Ўт ўчиришда, боғдорчиликда, кема ва паровозларда ишлатиладиган суюқлик пурковчи мослама, асбоб. *Қатор*

брандспойтлар оёғим остида сув сочиб, ерни совитади, бошимда соябон бўлиб кузатиб боради.. П. Қодиров, Қадрим. *Ўт ўчирувчилар дарҳол насослари билан брандспойтларини ишга солиб, оловга ҳужум қилиб кўрдилар.* П. Қодиров, Эрк.

БРАСЛЕТ [*фр.* bracelet < bras — қўл] *айн.* **билагузук.** *Унинг бир қўлига кичкина қўл соат кумуш браслет билан осиб қўйилган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БРАСС [*фр.* brasse < bras — қўл] *спрт.* Иккала қўл (сувдан чиқармай) ва оёқни бир маромда симметрик ҳаракатлантириб, кўкрак билан сузиш усули.

БРАУНИНГ [америкалик конструктор Ж. Браунинг (Browning) номидан] Автоматик тўппонча ёки пулемётнинг бир тури. *Уддасидан чиқолмасам аҳдимнинг, унда — Браунингни қўлимга бер қоп-қора тунда.* У. Носир. Юрак.

БРАҲМАН. **бараҳман** Қадимги ва ҳозирги Ҳиндистонда олий табақа — кастага мансуб киши; қадимда коҳинлик вазифасини бажариб, қурбонлик маросимларига раҳбарлик қилган шахс. *Бараҳманлар довул қоқиб, Фатво берди имомлар.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

БРАҲМАНИЗМ. **бараҳманлик** [*санск.* ҳиндуизмдаги уч олий маъбуд (худо)дан бири — Браҳма номидан] Табиий мавжудотларни илоҳийлаштирувчи қадимги ҳинд дини. *Браҳманизмда илгариги тотемистик тасаввурларнинг қолдиғи сифатида ҳайвонлар (сигирлар, маймунлар)ни, айрим ўсимликларни ва бошқаларни илоҳийлаштириш мавжуд.* «ЎзМЭ».

БРАҲМАНЗОДА, **бараҳманзода** Браҳман фарзанди, браҳманлар авлодига мансуб шахс. *Ул бараҳманзода ҳар дам барқдек ўйнаб кулар, Йиқлатиб, кўз ёшими абри баҳорон айлагач.* Фурқат.

БРЕЗЕНТ [*голл.* presenning < *лот.* praecingere — ўрамоқ] **1** *от.* Зигир толасидан ёки зиғир толаси билан пахта ипидан тўқиладиган, сув ўтказмайдиган қалин, қўпол мато. *Ўрмон четига брезентдан чодир-палаткалар тикланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *сфт.* Брезентдан тайёрланган. *Брезент этик. Брезент туфли. Брезент носилка.* ▬ *Қутбиддин брезент этигини тапиллатиб ерга уриб, чангини туширди.* С. Кароматов, Олтин қум. *..бошига эски қулоқчин, эгнига брезент ёмғирпўш кийган жиккакина чол югуриб чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БРИГАДА [*фр.* brigade < *итал.* brigata — отряд, одамлар гуруҳи, қўшин] **1** Бир неча полк, батальон ёки дивизиондан ва махсус қўшинлар бўлинмаларидан, денгиз флотида эса бир неча турдаги ҳарбий кемалардан иборат ҳарбий-тактик қўшилма. *Танкчилар бригадаси. Бригада қўмондони.* ▬ *Бригаданинг жангчилари кўтаринки руҳ билан ҳужумга ўтди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Меҳнатнинг муайян бир турини биргаликда бажариш учун тузилган ва иш натижаси учун умумий жавобгар бўлган жамоа, меҳнатчилар гуруҳи. *Пахтачилик бригадаси. Ошлавий бригада. Бинокорлик бригадаси.* ▬ *Тўқайда ишлагани хилланган одамлардан махсус бригадалар тузилди ва бу бригадаларнинг ҳар бирига биттадан гусеницали трактор берилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Раиснинг машинаси.. сабзавотчилик бригадаси томон бурилиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 *с. т.* Бригада бошлиғи; бригадир. *Кимсаной бўлганда, ҳозир бригада бўлар эди. Ғайратли, ориятли жувон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БРИГАДАДОШ Бир бригадада ишловчи. *..ерни созлашнинг бирдан-бир йўли — яхоб. Бу фикрни Мамасоли дастлаб бригададошларига айтди, фикрлашди.* Газетадан.

БРИГАДИР [*фр.* brigadier — бригада бошлиғи] Ишлаб чиқариш, далачилик бригадасининг бошлиғи. *Ўрта мактабни тугатгач, Холчучук бир йил звено бошлиғи бўлди, иккинчи йилга ўтиб эса бригадир бўлиб олди.* «Саодат».

БРИГАДИРЛИК Бригадир лавозимида ишлашлик, бригадир бўлишлик. *Бригадирлик қилмоқ. Бригадирликка сайламоқ.* ▬ *Сенларга ўзим бригадирлик қиламан.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўтабой.. Болтабойни бригадирликдан бекор қилмоқчи эканини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БРИЗ [*фр.* brise — шабада] Денгизлар, катта кўллар, баъзан йирик дарёлар соҳилида эсадиган, кеча-кундузда даврий ўзгариб турадиган шамол, шабада. *Денгизлар қирғоғида эсадиган шамол бриз деб аталади.* «География».

БРИКЕТ [*фр.* briquette — гиштча] Ғишт шаклида прессланган нарса. *Кунжара бри-*

кети. Кўмир брикети. ▬ *Оддий табиий маҳсулот махсус идишларда прессланиб, брикетлар ҳолига келтирилади.* Газетадан.

БРИКЕТЛАМОҚ Брикет ҳолига, шаклига келтирмоқ. *Торфни брикетламоқ. Брикетлаш фабрикаси.* ▬ *Шарғун кўмирини брикетлаш технологияси ишлаб чиқилди.* Газетадан.

БРИЛЛИАНТ, брильянт [*фр.* brillant — ялтироқ] Тарашланган ва сайқал берилган олмос. *Бриллиант кўзли узук.* ▬ *Рисолатнинг қулоғида бриллианти данакдек келадиган зирак ялтираради.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Тўй куни эри совға қилган бриллиант кўзли узугини бармоғидан чиқазди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БРИНЗА [*рум.* brinza — пишлоқ] Асосан қўй сутидан, шунингдек, сигир, эчки сутидан ёки уларнинг аралашмасидан тайёрланган шўртанг пишлоқ. *Аҳолининг ёғ, қатиқ, бринза, сузма каби озиқ-овқатларга бўлган эҳтиёжини қондиришда анчагина ютуқларга эришаётирмиз.* Газетадан.

БРИОЛОГ *бот.* Йўсинларни ўрганувчи мутахассис, йўсиншунос.

БРИОЛОГИЯ *бот.* [*юн.* bryon — йўсин, мох + logos — таълимот] Ботаниканинг йўсинлар, мохларни ўрганувчи бўлими. *Бриология торф ҳосил бўлиши, йўсинлар ўсган ерларда аста-секин тупроқ ҳосил бўлиши каби.. жараёнларни ўрганади.* «ЎзМЭ».

БРИТТ(ЛАР) Милоддан аввалги 8-аср бошидан милодий 5-асргача Британиянинг асосий аҳолиси ҳисобланган қадимги кельт қабиласи.

БРИФИНГ [*инг.л.* briefing — йўл-йўриқ < brief — қисқа; қисқача хулоса] Расмий шахсларнинг оммавий ахборот воситалари вакиллари билан расмий нуқтаи назар билдириш ёки расмий хулосаларни қисқача баён этиш мақсадидаги учрашуви.

БРИЧКА [укр. *бричка* < пол. *bryczka, bryka* < *нем. Birutsche* — усти очиқ енгил арава] Тўрт ғилдиракли узун арава. *Ўрмонда тўртта бричка турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..устига бочка юкланган бричкалар узун йўлдан кетма-кет ўтиб турарди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

БРОЙЛЕР [*инг.л.* broiler — гўштга боқиладиган жўжа < broil — ўтда қовуриш] Тез етиладиган ва вазни 1,4-1,6 кг бўлганда сўйиладиган гўштдор жўжа. *Бройлер фабрикаси.* ▬ *Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ бройлердан танлаб оласиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Бройлер гўштидан парҳез таомлар тайёрланади.* «ЎзМЭ».

БРОКЕР [*инг.л.* broker — ўртада туриб воситачилик қилувчи, даллол, маклер] Товар, валюта, савдо биржаларида олди-сотди битимлари тузишда воситачилик (даллоллик) қиладиган айрим шахс ёки фирма.

БРОМ [*юн.* bromos — қўланса, сассиқ ҳид] **1** Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб, ёқимсиз, қўланса ҳидли, қизғиш-қўнғир, суюқ кимёвий элемент. *Минерал сувларнинг шифобахшлиги.. уларнинг таркибида киши организми учун зарур бўлган йод, бром, бор, литий, барий, стронций каби моддалар бўлишидир.* «Фан ва турмуш».

2 Таркиби шу элемент бирикмаларидан иборат бўлган дори. *Бром ичмоқ.*

БРОНЕАВТОМОБИЛЬ [*р.* — зирҳли автомобил] Бронланган, зирҳ билан қопланган ҳарбий автомобиль. *Қуроллар бронеавтомобилнинг айланадиган зирҳли минорасига ўрнатилади.* «ЎзМЭ».

БРОНЕВИК *айн.* **бронеавтомобиль.**

БРОНЕМАШИНА [*р.* — зирҳли машина] Зирҳли ҳарбий машина *қ.* **бронеавтомобиль, бронетранспортёр.** *Орадан кўп ўтмай, бронемашина ҳимоясида фашистлар шиддат билан бостириб кела бошлади.* А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

БРОНЕНОСЕЦ [*р.* — зирҳли кема] 19-аср охири ва 20-аср бошларида пайдо бўлган, зирҳ билан қопланган улкан ҳарбий кема.

БРОНЕПОЕЗД [*р.* — зирҳли поезд] Паровоз ва платформалари зирҳ билан қопланган ҳарбий поезд. *Фашистлар.. бутун Европа шаҳарларини бронепоездларда, танкларда, машиналарда саёҳатдагидек кезиб ўтди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БРОНЕТРАНСПОРТЁР Моторлаштирилган ўқчи қисмларни ташиш ва оғир қурол-яроғларни судрашда, разведка ишларида қўлланадиган зирҳли ҳарбий машина. *Кундузи соат тўртларда немисларнинг учта бронетранспортёри пайдо бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БРОНЗА, биринж [*фр.* bronze < *ф.* برنج — биринж] **1** Миснинг қалай, алюминий, кремний, бериллий, кўрғошин элементлари билан қотишмаси. *Қалайли бронза. Бронза ишлаб чиқариш.* ▬ *Бронзадан ясалган ҳайкал*

эрталабки қуёш нурларида ярақлаб кўзга ташланади. Газетадан.

2 Шу қотишмадан ясалган (меъморчилик асари). *Ботаётган қуёш нурида узоқдан бир нима олтиндай чарақлади. Бу ҳайкал эди. Бронза бюст.* А. Мухтор, Чинор.

Бронза даври (*ёки* асри) Милоддан аввалги 3-1-мингйилликда ҳали темир маълум бўлмаган, қурол ва уй-рўзғор буюмлари бронзадан ясалган давр. *Сопол буюмлар тайёрлаш, хусусан, бронза даврида анча ривожланганди.* «Фан ва турмуш».

БРОНЗАЛАМОҚ Металл буюмлар сиртини бронза билан қопламоқ, бронза югуртириб безамоқ.

БРОНЛАМОҚ I Бронь, зирҳ билан қопламоқ, зирҳламоқ.

БРОНЛАМОҚ II Бирор кимса ёки нарса учун атаб, банд қилиб қўймоқ. *Вагонда иккита ўринни бронламоқ.*

БРОНЛИ Бронь, зирҳ билан қопланган, бронланган; зирҳли. *Бронли автомобиль.*

БРОНТЕШАР Брон (зирҳ)ни тешиб ўтадиган қурол тури. *Бронтешар тўп.* ▬ *Бронтешарлар нишонга олиб, энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қулай бир позиция топиб тўхтаган танк аланга тубига бронтешардан ўқ уза бошлади.* П. Қодиров, Эрк.

БРОНХ, бронхлар |*юн.* bronchos – томоқ; кекирдак, трахея| Кекирдакнинг ҳаво ўтадиган найсимон тармоқлари, нафас йўллари. *Кекирдак (трахея) 4–5-кўкрак умуртқаси қаршисида ўнг ва чап бронхларга бўлинади.* «ЎзМЭ».

БРОНХИТ *тиб.* Бронхлар (асосан, шиллиқ пардалари)нинг яллиғланишидан иборат нафас йўллари касаллиги. *Биз тез-тез шамоллаб турамиз. Бу касаллик, айниқса, кузда хуруж қилиб, тумов, бронхит, ангина шаклида юз беради.* Газетадан.

БРОНХОГРАФИЯ |бронх + *юн.* grapho – ёзаман| *тиб.* Трахея ва бронхларни рентгенографик текшириш усули.

БРОНХОСКОПИЯ |бронх + *юн.* skopeo – кўраман, текшираман| *тиб.* Трахея ва бронхларни махсус асбоб |бронхоскоп| ёрдамида кўриб текшириш усули.

БРОНЬ I |*р.* < *нем.* Brunja – совут, қоплама| Ҳарбий машиналарнинг ўқ ўтмайдиган қалин пўлат ниқоби, қопламаси; зирҳ. *У отган ўқ танк бронига тегиб, нўхатдек уқаланиб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БРОНЬ II |*нем.*| Махсус ажратилган ёки имтиёз берилган нарсалардан фойдаланиш ҳуқуқини берадиган ҳужжат. *Билетни бронь қилмоқ.* ▬ *Ие, айтгандай, суюнчи беринг, хола, бронь топдим, урушга бормайдиган бўлдим!* Уйғун, Асарлар. *Пошшахоннинг эри заводга керакли одам бўлгани учун икки йилча бронь билан юрди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БРОШЮРА |*фр.* brochure < brocher – тикмоқ| *айн.* **рисола.** *Мамлакатда ҳар куни 190 номда 3 миллион нусха китоб ва брошюра чиқарилмоқда.* Газетадан. *Бу брошюрада.. васиятнома, ваколатномаларни қай тартибда ёзиш лозимлиги кўрсатилган.* Газетадан.

БРУС |*р.* < қадимги «бреснути» фл. – қириш, ўткирлаш; қириб артиш| **1** *тех.* Чорқирра ёки бошқа бирор шаклдаги узун металл, ёғоч ва ш.к. таёқча, ходача.

2 *спрт.* Тўрт устунга параллел горизонтал ҳолда маҳкамланган иккита ходача кўринишидаги гимнастика асбоби. *Тошкент тўқимачилик институти гимнастика секциясининг аъзоси брусда машқ қилаётир.* Газетадан.

БРУТТО |*итал.* brutto – қўпол; соф эмас| **1** Товарнинг идиши, ўрови билан биргаликдаги оғирлиги. *зид.* **нетто**.

2 Сарф-харажатлар чегирилмаган умумий, ялпи даромад.

БРУЦЕЛЛЁЗ |бруселла микробини кашф этган инглиз врачи Д. Брюс (Bruce) номидан| *тиб.* Уй ҳайвонларида бўладиган ва уларнинг сути, гўшти, қони орқали одамга ҳам ўтадиган оғир юқумли касаллик, қора оқсоқ. *Бу йил тоғдан битта йилқичи, учта чўпон бруцеллёз билан оғриб тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БУ I (*ж. к.* **бунга**, *ў.-п. к.* **бунда**, *ч. к.* **бундан**) *кўрс. олм.* **1** Сўзловчига яқин, унинг кўз ўнгидаги, олдидаги, ёнидаги ёки қўлидаги нарсани, кимсани билдириб келади ёки ўшанга ишора қилади. *Бу киши – бизнинг ўқитувчимиз.* ▬ *Мен учун энди бу жаҳонда ёлғиз сиз борсиз, холос!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бу ният унинг хотини Собирахонга жуда маъқул бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *-Сен ўғлимсан, – Йўлчига меҳр билан тикилди чол, – бу ожиза – қизим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қарама-қарши икки нарсадан бирини ёки бирор томонни кўрсатиш учун хизмат қилади. *Кўчанинг бу бетидаги уй. Дарёнинг у бетидан бу бетига сузиб ўтмоқ.* ▬ *Душман.. ўқ еган тўнғиздай, ўзини у ёқдан бу ёққа урар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик — йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Чоғиштириладиган икки нарса, кимса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан бирини кўрсатиш учун хизмат қилади. *У бошқа, бу бошқа. Ундан бу яхши.* ▬ *Бировга у деди, бировга бу деди.. Хуллас, йўнма шеърини бостиришга муяссар бўлди.* «Муштум».

4 Сўз бораётган пайтга ёки унга яқин фурсатга ишора қилади. *Бу кунларда Бўтабой.. бутун рўзғор ўзига қолган ёш йигитчадай бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу кеча Шоқосим жуда хурсанд эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу йил ёғинсочин кўп бўлиб, ер-кўк чамандай яшнаб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бу ўртада 1) яқин атрофда. *Бу ўртада магазин йўқми?;* 2) бирор иш ёки вақт давомида. *Энди сотишга ҳеч нарсам қолмаган эди. Бу ўртада дадам қазо қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Буннинг устига** Устига устак, бори етмагандек. *-Раҳматли эрим мардикор эди, — деди кампир, — ёзда топгани қишга етмас эди. Бунинг устига дардга чалиниб, эртароқ ишдан чиқиб қолди. Уни боқдим.* Ойбек, Танланган асарлар. **Сиздан угина, биздан бугина** Муомалага яраша муомала қилиш ёки бирор нарса эвазига бошқа нарса бериш керак бўлганда қўлланадиган ибора. **У ёқдан кириб, бу ёқдан чиқмоқ** Ишни наридан-бери, чалакам-чатти бажармоқ, чала-чулпа қилиб кетмоқ. **Ундан-бундан** 1) ҳар кимдан; ҳар нарсадан. *Ундан-бундан сўраб билмоқ;* 2) ҳар тўғрида. *Ундан-бундан гаплашиб ўтирмоқ.* **Уни қўй, буни қўй** Бошқасини қўятур. *Уни қўй, буни қўй, қачон йўлга чиқамиз?* **У эмас, бу эмас** *крш с.* Аввалambор; иш, гап, масала бутунлай бошқа ёқда. *У эмас, бу эмас, айб ўзингда.*

БУ II *юкл.* Гапдаги маънони кучайтириш, таъкидлаш учун хизмат қилади. *Бу дейман, ишлар йирик экан-да!*

БУБЛИК |*укр.* буба — шиш, бўртиқ; сув кўпиги| Тешик кулча. *Кеннойилар бир кўришда қаймоққина, ўзлари ҳам бублик нондек оппоққина.* Мирмуҳсин, Сатанг.

БУВА 1 *с. т.* Бобо. *Буваси иш қилса, Нигора кўмаклашар, «Оҳ, оҳ, эрмаккинам, дастёргинам!» — деб хурсанд бўларди буваси.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бувамнинг сўзлари оҳиста қайнаб турган зилол булоқни эслатарди.* «Саодат».

2 Гап кетаётган, тилга олинаётган шахснинг ёши катта, кекса эканлигини, унга ҳурмат, яқинликни ифодалайди. *Раис бува билан турадиган уйларингизни кўриб келди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Боғбон бува билан Зарифа опа Муродни бағирларига босиб ўпишди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Очил бува бугун чинор билан хайрлашмоқда.* А. Мухтор, Асарлар.

БУВАДЕҲҚОН *айн.* **бободеҳқон**. *Районга маълумотни юборибоқ ўчоққа олов ёқтирибсиз-да, Фармонқул ака, бувадеҳқонники бехато чиқаверади, деб ўйлагандирсиз-да.* С. Маҳкамов, Шогирд.

БУВАК *шв.* Янги туғилган бола, чақалоқ. *Бувак, қорни тўқ бўлса-да, аллани соғинади.* С. Сиёев, Аваз. *-Нима бўлди, айтсангиз-чи? — деди Салтонбу, кўкрагига зулукдек ёпишиб олиб эмиб ётган ориқ, заҳил, оёқлари ингичка, қорни катта бувагини тиззасига ўтқазиб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БУВАКИ Узумнинг маҳаллий, винобоп нави. *Ишкомларда узумлар мушт-мушт бўлиб ётибди.. қирмиска ёки бувакими, тоифи ё бўлмаса чаросми.* Газетадан.

БУВИ 1 Отанинг ёки онанинг онаси. *Мунгли кўзлари меҳрга тўла бу нозик кампир Шукуровга марҳум бувисини эслатди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Бола бувисига талпинди.* «Саодат».

2 *шв.* Она, ойи. *-Йиғламанг, буви, худонинг иродаси, — деди Ғуломжон, бундай гаплар онасининг қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Тилга олинаётган киши исмидан кейин келиб, шахснинг кексалигини, унга яқинлик, ҳурматни ифодалайди. *Гулсум опа идорадан чиқиб, тўғри Моҳира бувиникига кетди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Нисо буви, эри ўлиб, иккита ёш қизи билан қолди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БУВИШ *с. т.* Бибиш. *Албатта оламан Нигор бувишни.* «Нигор ва Замон». *Биз бўламиз Маликанинг канизи, Келсин, деб чорлайди бувишим сизни.* «Маликаи айёр».

БУВРА *шв. айн.* **буғро.** *Икки қирғоқ икки қон сингари тик, Сой гувиллар маст буврa-*

дай сочиб кўпик. Миртемир, Асарлар. *Туянинг бувраси яхши, Сўзнинг тўғриси яхши.* «Ақл ақлдан қувват олади».

БУВУЛДУРУҚ *шв. айн.* **булдуруқ** I. *Дарахт шохларида қуюқ бувулдуруқ.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

БУГУН [*асли* **бу** + **кун**] **1** *рвш.* Сўз бораётган пайтда кечирилаётган ёки кечирилган кун, кеча-кундуз. *Мен сенга муносиб эмаслигимни бугун билдим.* С. Аҳмад, Уфқ. *Азизхоннинг бугунига, эртасига Лутфинисо жуда-жуда зарур эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ўтган куни ҳам, кеча ҳам, бугун ҳам шундай қилмоқчи бўлди-ю, бари бир кўнгли чопмади.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

2 *от взф.* Ҳозирги пайт, ҳозирги кун. *Бугунимиз жуда яхши, эртамиз бундам ҳам яхши бўлади. Бугунни ўйлама, эртани ўйла.* Мақол.

Бугун эмас, эрта *ёки* **бугун бўлмаса, эрта(га)** Яқин фурсатда, тез орада, ҳадемай. *Мана шуларни [душман тайёргарлигини] назарга олганда, бугун бўлмаса, эртага жуда даҳшатли жанг бошланиши муқаррар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

БУГУНГИ 1 Сўз бораётган куни содир бўлган, юз берган, юзага келган ёки шу куни бўладиган. *Бугунги газета. Бугунги машғулот. Бугунги ишни эртага қўйма.* Мақол. ▬ *Бугунги газетада унинг Азизхон тўғрисида каттакон мақоласи босилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Шу бугунги мажлисда тилини қисиб ўтира қолса бўларди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Ҳозирги пайтдаги, ҳозирги кундаги, ҳозирги. *Бугунги вазифалар.* ▬ *Ўтмишимиздан, тарихдан бугунги авлодни хабардор қила оладиган спектакллар кам.* «Саодат».

БУГУНЧА *рвш.* Бугун, шу бугун, бир кунга, бир кунчалик. *Заргаров бугунча кулбасида тунашга рози бўлди.* А. Мухтор, Асарлар. *Уста, бугунча ишни қўйинг, уйга боринг.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *-Оғриқ туяга бугунча дам бериб, кейин келадиган карвонларга қўшилиб кетиш учун булоқ бўйида қолдик, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БУГУН-ЭРТА *рвш.* Бугун ёки эртага, бугун ёки эрта ичида; яқин фурсатда, тез орада. *Бугун-эрта эшикдан кириб келса-чи?!!* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳужжатларни бугун-эрта расмийлаштириб, душанбаданоқ ишга киришинг.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Отабек ёш, ёшлар муҳаббати — учар қуш, балки бугун-эрта унутиб ҳам юборар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУД [*ф.* بود — мавжудлик; бутун мол-мулк] Бор нарсаси, бутун мол-мулки. *Бор будини тортиб олиб, кўчага ҳайдаб чиқарди.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар. *Шу даврада омадсизлардан, яъни ютқизганлардан бири — Намоз банги деган бор будидан ажраган.* «Муштум».

БУДДА [*санск.* Буддҳа — хотиржам, нурланган]: **будда дини** Милоддан аввалги 6-аср охирларида Ҳиндистонда юзага келган ва Ҳиндистон, Хитой, Япония ва баъзи бошқа шарқ мамлакатларида кенг тарқалган динлардан бири, буддизм. *Бу йўллар кўп қадим йўллардир, Конфуций, шомоний, ислом ва будда.*. Ғ. Ғулом. *Бизнинг эрамиздан икки аср бурун будда роҳиблари қояларни ўйиб, ибодатхона ва монастирлар қурганлар.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

БУДДАПАРАСТЛИК Будда динига эътиқод қилиш, буддага сиғиниш. *Бизнинг фикримизча, Навоий бу ўринда буддапарастликни назарда тутади, чунки Будданинг тасвирлари жуда кўп бўлган.* «ЎТА».

БУДДИЗМ, буддавийлик [Будда динининг афсонавий асосчиси Буддҳа номидан] Жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири; будда дини. *Жамиятнинг касталарга бўлиниши тўғрисидаги браҳманизм таълимотига қарши буддизм барча кишилар тенг ҳуқуқли, баробар деб эътироф қилади.* «ЎзМЭ».

БУДИЛЬНИК [*р.* «будить» фл.дан. — «уйғотгич»] Белгилаб қўйилган пайтда жиринглаб, вақт билдирадиган махсус соат. *Лаълихон будильникни соат еттига тўғрилаб қўради ва чироқни ўчириб, кўрпа ичига бурканди.* Газетадан. *Будильник Халил акани уйғотиб юборди.* Газетадан.

БУДКА [*қад. р.* < буда — қамиш уйча, кулба] **1** Қоровуллар учун мўлжалланган кичик уйча; кичик қоровулхона. *Шлагбаум биринчи куниёқ йўл устига қуриб битказилди, ёнига будка ўрнатилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Савдо-сотиқ ва б. мақсадларга мўлжалланган уйча; дўконча. *Кимдир газ будкадан сув олиб келиб ичирди, кимдир аптекадан дори олиб чиқди.* Газетадан. *Раҳим унинг жавобини кутмасданоқ мороженое будкаси томон чопиб кетди.* С. Зуннунова, Кўк

чироқлар. *Саидий будкадан бу журналны олиб, жуда севинди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Аҳмад телефон будкасига яқинлашди ва Иродага телефон қилди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Суфлёр будкаси Саҳнада махсус жиҳозланган ва суфлёр ўтиралиган чуқур жой.

БУДКАЧИ *с.т.* Будкада ишловчи савдо ходими. *Будкачи Саидийга шу бугун олинган бир журналны тақдим қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БУД-ШУД [*ф.* بود-شد — бори, бўлгани] Кишининг ихтиёридаги, бисотидаги барча нарсалар, бор-йўқ бойлик. *Менглибой ўн битта қўчқорни боқаман деб, бор буд-шудидан айрилди.* Газетадан. *Сафарнинг нечанчидир куни тўфонда қолиб, бор буд-шудларидан айрилибдилар.* М. Мансуров, Ёмби.

БУЁН *кўм. (ч. к. билан)* Бери; бошлаб. *Янги йилдан буён. Кечадан буён. Бундан буён. Кўпдан буён.* ▬ *Ўзбек халқи қадим-қадимлардан буён ҳашар усулида жуда кўп иншоотлар барпо қилган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Неча йиллардан буён хаёлини банд этган фикр уни амалий ишга бошлади.* С. Карокатов, Олтин қум. *Лутфинисони дафн қилганларидан буён у, бир дақиқа бўлсин, уни хаёлидан нари кетказмади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БУЁҚ I *кўм. (ч. к. билан)* Буён, бери; бошлаб. *Учинчиси шулдирким, бешиккетди бўлгандан буёқ ҳар йили расм-русмлар қилиниб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйипти.* Ҳамза, Танланган асарлар. *Мени шунча ҳақорат қилиб келганлари етар. Энди бундан буёқ ҳақимни ҳеч кимга бермайман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Заифа деган нарса эрининг хасми бўлади. Сиз бундан буёқ менинг измимда бўласиз.* К. Яшин, Ҳамза.

БУЁҚ II *(тўғриси* **бу ёқ**.) *қ.* **ёқ**. *Қани, устоз, тупроқни буёққа ташланг.* С. Аҳмад, Уфқ. *Буёғини бизга қўйиб беринг, аралашманг..* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

БУЖ [*фр.* bougie — шам; зонд] Одам организмидаги найсимон аъзолар (сийдик чиқариш канали, қизилўнгач ва б.)ни кенгайтириш ва текшириш учун ишлатиладиган, каучук, металл, пластмасса ва б.дан ясаладиган жарроҳлик асбоби.

БУЖМАЙМОҚ 1 Совуқдан, безгакдан ёки бирор ёқимсиз нарсадан тиришмоқ, жунжикиб букчаймоқ, қунишмоқ. *Совуққа чидамли Йўлчи ҳам, эгни юпун бўлганидан, оёқларининг жонсизланганини, гавдасининг бужмайганини сезди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мирвали, қўли қалтираб, шишани очди. Қуяётганда, димоғига қўланса коньяк ҳиди урилиб, башараси бужмайиб кетди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Тўрда ялпайиб ўтирган совчи хотинларнинг юзи, мени кўриб, бехос лимон тишлагандай бужмайди.* «Ёшлик».

2 Ажин босиб бурушмоқ, тиришмоқ; бурушиб-тиришиб қолмоқ. *[Ёрматнинг] Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кампир.. бужмайган қўллари билан унинг сочларини силай бошлади.* Газетадан. *Куёв яшариш учун токнинг зангидек бужмайган бўйинларини ҳўл сочиқ билан ишқалайдиган бўлди.* С. Аҳмад, Сайланма.

3 Қовжираб, сувсизланиб бурушмоқ, қуруқшамоқ. *Барглар бужмайиб қолибди.* ▬ *Дўрдоқ лаблари узум пўстлоғидек бужмайган.* М. Назаров, Сирли хат. *Шамол қаттиқ эсиб, бужмайган ток баргларини унинг устига олиб келиб сочди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Қирғоқдаги бужмайган, қовжироқ ўтлар дарёдан эпкин сўрагандай.. мўлтирашарди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БУЖМАЙТИРМОҚ **Бужаймоқ** фл. орт. н. *Эргаш башарасини бужмайтириб, мазах қилди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Алимат, худди тиш оғриғи хуруж қилгандек, башарасини бужмайтирди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БУЖУН *айн.* **бужғун** 1. *Каттакон бужун остидаги қизил дарвозадан.. чиққан бир мўйсафид қоматини ростлаб, буларга бир қаради-да, югурганича.. кириб кетди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Кампир ғаш билан бужун таёғини ерга ура бошлади..* Ш. Тошматов, Мазанглар.

БУЖУР 1 Ажин босган, бужмайган, бурушиқ. *Темиртош ҳар вақт кўзини юмганда.. юзлари бужур отасининг чўкич ураётгани кўринарди.* М. Осим, Ўтрор.

2 Бужмайган, бурушиқ юзли одам. *Бужур, кафтини «фонус» қилиб, ичкарига тушди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *-Соли бужур ҳам бир ярим ойлар йўқолиб кетиб, Самад акамдан қаноатланарли бир хабар келтира олмади, — деди Пўлат.* Ғайратий, Ёшлигимсиз.

3 Сирти, кўриниши ғадир-будур, ўйдим-чуқур. *Мирвали ухламаётган экан, бужур*

тутга тирмалашиб, томга чиқди. С. Аҳмад, Жимжитлик. *Вафо аттор ўрнидан енгил туриб, бужур, тирналган маҳси билан шипиллаб, даҳлизга чиқди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУЖҒУН 1 Қайрағочнинг бир тури, қаттиқ танали дарахт. *Зокир ота белига тешасини қистириб, бужғун ва қуриган ёнғоқ шохларидан ўтин тайёрлашга киришди.* Ғайратий, Ёшлигимиз. *Тош бўлсанг ҳам, ёраман, Чинор бўл ёки бужғун.* Қ. Муҳаммадий.

2 Писта дарахтининг мағиз қилмай бужмайиб қолган меваси (халқ тиббиётида ва бўёқчиликда ишлатилади). *Табиб қўй жигарини ҳам кабоб қилиб, бужғун сепиб енг, деган экан, бир-икки қилибди, лекин дарди шифо топмабди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўсимликлар танасининг турли қисмларида кўпинча вирус, бактерия, замбуруғ, ҳашаротлар таъсирида ҳосил бўладиган ғурралар. *Бужғун, асосан, писта, қайрағоч каби дарахт баргларида ҳосил бўлади.* «ЎзМЭ». *Баъзан серкўз, бужғун қайрағочларни эгиш жуда қийин бўларди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

Бужғун сўйил Бужғун ёғочидан ясалган, уч томони оғир ва юмалоқ шаклли уруш қуроли; йўғон таёқ. *..эртасига ер остида елкасига уч ботмонлик чўян гурзи, қўлида бужғун сўйил ушлаган барзанги мункарнакир пайдо бўлди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. **Бужғун таёқ** Бужғун ёғочидан ясалган таёқ, ҳасса. *Қўлга олиб бужғун ҳассасини..* А. Мухтор, Асарлар. *Энг олдинда бир нуроний қаландар.. анвои ранг-баранг латталар белига боғланган, қўлида боши қайнаб битган бужғун таёқ..* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БУЗАРЧИ *фольк. айн.* **бузғунчи.** *Йўлни кезган гузарчилар, Тинмай элни кезарчилар, Жўн савдони бузарчилар, Қалпоқ бозори қайсиди?* «Равшан».

БУЗИ [*ф.* بزی — эчки; эчкига мансуб] Эчки терисидан тайёрланган чарм; шевро. *Бир маҳсилик бузи. Бузи маҳси.* ▬ *Буни сотиб, бузи, чарм, ип, сирач, мум сингари косибчилик учун керакли ашёлар олади.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУЗИЛИШ 1 Бирор нарсанинг табиий, соф қолатини йўқотиши; емирилиш, парчаланиш. *Ички секреция безлари фаолиятининг бузилиши ҳам терида пес пайдо бўлишига олиб келиши мумкин.* Газетадан. *У, уйимнинг бузилишини кўрмай, деган хаёлда орқасини ўгирганча, ивирсиб ўт ёқа бошлади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 *кўчма.* Нотинчлик, парокандалик, издан чиқиш. *Маънавий бузилиш. Ахлоқий бузилиш.* ▬ *Оилада осойишталикнинг бузилишига, ғурбат бошланишига мана шу сабаб бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Издан чиқиш, барбодлик. *Бу масалага икковимизнинг ҳам жинояткорона совуқ қарашимиз орқасида қатор чиришлар, бузилишлар, қўпорилишлар юз бердими?* А. Қаҳҳор, Нутқ. *Ичкилик, безорилик, бузилиш, одобсизлик — ҳаммаси бекорчиликдан келиб чиқади.* А. Мухтор, Чинор.

4 Меъёрий, қоидавий ҳолатлардан четга чиқиш, уларга амал қилмаслик. *Йўл қоидаларининг бузилиши. Инсон ҳуқуқларининг бузилиши.* ▬ *Адвокат қонуннинг бузилишига қарши курашиш йўлини кўрсатди.* Шукрулло, Сайланма.

БУЗИЛМАС Сира ҳам бузилмайдиган, мустаҳкам. *Ўзбекистон халқларининг бирдамлиги, бузилмас дўстлиги қудратли кучдир.*

БУЗИЛМОҚ 1 Бузмоқ 1-3, 6, 8-10, 12 фл. мажҳ. н. *Кўприк бузилди. Ўйинчоқ бузилди. Бедапоя бузилди.* ▬ *Тушдан кейин Мавлуданинг станоги бузилиб қолди.* «Саодат». *Аҳмадали анҳорга яқинлашаётганида, осмонда ини бузилган аршлардек тўзиб учаётган қарғаларга кўзи тушди.* «Ёшлик». *Қандолат билан Бердиқулнинг асал ойи тугамаёқ оилада тинчлик бузилди.* «Саодат». *Кечаси билан минг тўлғаниб, тушлари бузилиб, тонг отдирди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Кўнгли бузилди. *қ.* **кўнгил.** *Тоға Азизхонга қараб туриб, кўнгли бузилиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Ораси бузилди.** *қ.* **ора.** *Бир муддат Мирвали билан оралари бузилиб кетди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Тахи бузилмаган** Кийилмаган, тутилмаган, яп-янги (кийим, ўрин-бош ва ш.к. ҳақида). *Тахи бузилмаган шим.* ▬ *Она тахи бузилмаган кўрпачаларни ташлаб, айвонга жой қилди.* О. Ёқубов, Ҳавас.

БУЗИЛУВЧАН Тез бузиладиган, айниидиган. *Бузилувчан озиқ-овқатлар.*

БУЗМАКОР *кам қўлл. айн.* **бузғунчи.** *Аҳмад сардор.. кўп бузмакор, дилозор, кўп ёмон одам эди.* «Хушкелди».

БУЗМАКОРЛИК *кам қўлл. айн.* **бузғунчилик.** *Бузмакорлик — бошга бало.* Мақол. ▬ *Мен сўйласам, нега қарши келасан, Бузмакорлик қилиб, бунда ўласан.* «Ойсулув».

БУЗМОҚ 1 Парчалаб ёки қўпориб, ағдариб йўқ қилмоқ; ишдан чиқармоқ, яроқсиз ҳолга келтирмоқ; вайрон қилмоқ, емирмоқ. *Деворни бузмоқ. Уйни бузмоқ. Ўйинчоқни бузмоқ. Уй бузганнинг уйи бузилар.* Мақол. *Отнинг ёмони охур бузар.* Мақол. ▬ *..илоннинг ўрдасини бузганингиз чакки бўпти-да, ўғлим.* М. Мансуров, Ёмби. *[Дадавой Хадичага:] Соат меники. Бузадиган ҳам ўзим, тузатадиган ҳам ўзим.* Уйғун, Навбаҳор. *Жайноқ, қулфни бузма, яхшилик кўрмайсан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Ўзгартириб, бошқа мақсадда фойдаланиш учун мосламоқ. *Бедани бузиб, пахта экмоқ. Пальтони бузиб, костюм қилмоқ.* ▬ *Мана, канал битди, мана бу тўқайларни бузиб, янги ер очаётибмиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Уйда бир эски гиламча бор эди, уни бузиб, яна бир хуржун қилиб олар эдим.* Миртемир.

3 Инсоннинг бирон-бир руҳий ҳолатига, осойишталигига зиён келтирмоқ, зарба бермоқ. *Икромжон хотинининг қувончини бузгиси келмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эски турмуш қузғунлари, бир янги турмуш қурган ошланинг турмушини бузмоқ учун қандай ҳийлалар қилгансиз.* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

4 Жамоавий қоидаларга, турмуш тарзига хилоф иш қилмоқ, унга риоя (амал) қилмаслик. *Қонунни бузмоқ. Интизомни бузмоқ.* ▬ *Сен, раис, умумий йиғилиш қарорини бузма, ўзбошимчалик қилма, ҳа, ёмон оқибатларга олиб келади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўз аҳдингни бузиб, инкор айлама.* Ҳабибий, Девон.

5 Зарарли таъсир кўрсатиб, ишини, фаолиятини ёмонлаштирмоқ. *Ёғли овқат меъдани бузади.*

6 Мавжуд вазиятни, ҳолатни ўзгартирмоқ, унга халал бермоқ. *Тинчликни бузмоқ. Суҳбатни бузмоқ.* ▬ *Бу жимликни охири Жаннат бузди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Беғам, беташвиш дўстлар ширин уйқуда эдилар. Элмурод уларнинг уйқусини бузмаслик учун аста каравоти ёнига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Ҳақиқатдагидан, аслидагидан бошқача қилиб юбормоқ. *Ҳақиқатни бузиб кўрсатмоқ. Сўзни бузиб ёзмоқ. Фикрни бузиб талқин қилмоқ.* ▬ *-Мезбон қани, Тешабай? – деди у, рус тилини немисларга хос бир талаффуз билан бузиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Уддасидан чиқа олмай, ёмон ёки яроқсиз қилиб қўймоқ. *Ошни бузиб қўйибсиз. Суратни бузиб қўйибсиз.*

9 Инсон ахлоқи, феъл-атворини ёмон томонга ўзгартирмоқ. *Кишининг зари кишини бузар, зарни кўрган – занжирни узар.* Мақол. ▬ *Ҳали эримниям бузяпман денг?* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

10 Ўзаро муносабатларни ёмонлаштирмоқ, чатоқлаштирмоқ. *Яхши ўғил юрт тузар, ёмон ўғил юрт бузар.* Мақол. ▬ *Жаҳл устида уришиб қолган бўлсангиз, эҳтимол, ярашиб қоларсиз. Ошангизни бузманг!* Мирмуҳсин, Умид. *Кимки одамлар ўртасини бузиб юрувчи бўлса, у ҳам мўмин эмасдир.* «Фан ва турмуш».

11 Бокираликдан жудо қилмоқ, номусига тегмоқ. *Аҳмоқ йигит нодонлик қилиб, қизни бузиб қўйибди.*

12 Бирор ҳаракатни, маросимни тўхтатмоқ. *Сен бузинг Нодиршоҳнинг тўйини..* «Юсуф ва Аҳмад».

13 Фойдалана бошламоқ (яхлит ёки янги нарсалардан). *Пулни бузмоқ. Бочкадаги ёғни бузмоқ.*

Гўштни бузмоқ Бутун молнинг гўштини бўлакларга бўлмоқ, бурдаламоқ. **Кўнгилни бузмоқ** 1) кўнглини вайрон қилмоқ, дилини огритмоқ. *Дилдор ана шундай кўнгилни бузадиган ўйлар билан банд эди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) бошқа хаёлга келмоқ, умидсизланмоқ. *Умидингни узма, кўнглингни бузма.* Мақол. **Оламни (*ёки дунёни*) бузмоқ** Атрофни бошга кўтармоқ, ларзага солмоқ. *Ичкарида хотинлар мажлиси: ..биров ёр-ёр ўқиб, тағин битта-сининг қувончи ичига сиғмай хохолаб, дунёни бузади..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзилар борки, қилар ишининг тайини йўқ, даъвоси оламни бузади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Тахини бузмоқ** Кийилмаган кийим, тутилмаган ўрин-бош ва ш. к. дан фойдалана бошламоқ. **Хаёлни бузмоқ** Хаёлни бўлмоқ, сочмоқ. *Фақат ошхонадан чиқиб келаётган келиннинг саломигина унинг хаёлини бузди.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. **Ҳуснини бузмоқ** Ҳуснига мос тушмай, кўзга ёмон қилиб кўрсатмоқ. *Энди унинг хаёлини банд қилган нарса қишлоқнинг ҳуснини бузиб турган эски гўристонни кўчириш муаммоси эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Маҳаллада, шоир Шукрулло тахта иморат қуриб, кўчамизнинг ҳуснини бузди, унда дид*

йўқ экан-ку, деган гап тарқалибди. Шукрулло, Сайланма.

БУЗОҚ Сигирнинг боласи. *Яхши бузоқ икки онани эмади.* Мақол. *Сигирнинг сутида бузоқнинг ҳақи бор.* Мақол. ▬ *Подадан адашган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тиқаверасанми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Тонг отганда, апил-тапил сигирни соғишга борса, сигири ҳам, бузоқ ҳам йўқ.* «Муштум».

Аммамнинг бузоғи *қ.* **амма. Бузоқнинг югургани сомонхонагача** Қўли қисқа, имконияти чекланган одам югургани, ҳовлиққани билан ҳеч нарса қилолмайди, деган маънода ишлатиладиган мақол. *Қўлингиздан келганини қиласиз, бек, аммо унутмангки, бузоқнинг югургани сомонхонагача.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бузоқнинг югургани сомонхонагача, зиришламаликлар инига кириб кетди. Энди у ковакдан ҳали-вери чиқолмайди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Номаъқул бузоқнинг гўштини ебсиз** Номаъқул айтибсиз, номаъқул (бекор) қилибсиз каби маъноларда ишлатиладиган ибора. *-Номаъқул бузоқнинг гўштини бир едик-да, — дейди Берди татар.* А. Қодирий, Обид кетмон.

БУЗОҚБОШ(И) 1 Тўғри қанотлилар туркумининг қора чигирткасимонлар оиласига мансуб, устки қаноти калта терисимон, остки қаноти узун пардали зараркунанда ҳашарот. *Боғни қуритадиган бузоқбоши ҳам қурт, ҳавони тилла қилиб берадиган пилла қурти ҳам қурт.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Ўт-ўланлар орасида яшириниб олган бир бузоқбошигина туни билан чур-чурлаб, тонг оттирди.* С. Карокатов, Ҳижрон.

БУЗОҚБОҚАР Бузоқларга қаровчи, уларни парвариш қилувчи. *Зуҳранинг ойиси Муаззам Қўзиева сут-товар фермасида бузоқбоқар бўлиб ишлайди.* Газетадан.

БУЗОҚЛАМОҚ Бузоқ туғмоқ, болалamoқ (сигир ҳақида). *Қўйни боқсанг, қўзилар, Молни боқсанг, бузоқлар.* Мақол. ▬ *Болалар қўзилаган қўйларни, бузоқлаган елини катта сигирларни яйловга ҳайдаб, тўда-тўда бўлиб.. лаппак, зувиллоқ ўйнашади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БУЗОҚЛИК Сигирнинг 6 ойликкача бўлган даври. *..[молларнинг] кўпини бузоқлигидан катта қилиб олганмиз.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Ўзимизнинг жайдари моллар бу касалга бузоқлигидаёқ йўлиқиб, тузалиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

БУЗОҚХОНА Бузоқлар турадиган, боқиладиган оғилхона. *Ҳикмат бузоқларни бузоққонага томон ҳайдаб борарди.* Газетадан.

БУЗОҚЧИРГ *бот.* Буғдойдошлар оиласига мансуб илдизпояли кўп йиллик ўт.

БУЗРУК |*ф.* بزرگ — бузург, катта, улуғ| 1 *эск. кт.* Катта, улуғ. *Вазири бузрук Исломхўжа катта ишлар бошлаб юборди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *дин.* Азиз, авлиё. *-Бузрукдан сўрайдиган тилакларингиз бор экан-да, — деди уста Олим ва кулди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳазрати Хизир, қирқ чилтон, жами бузруклар чодирнинг ичида ўтирибди.* «Гулнорпари».

3 *ҳазил* Туянинг лақаби.

4 *(Б — катта)* Шашмақом таркибидаги биринчи мақом номи (*қ.* **шашмақом**).

БУЗРУКВОР |*ф.* بزرگوار — улуғ, олижаноб, ҳурматли| *эск. кт.* 1 Улуғ, буюк. *-Умидимиз фақатгина бир бузруквор инсонда, — деди Абдулвоҳид ёстиқдан бош узиб, ингичка белига қўлларини тираб.* Ойбек, Нур қидириб. *Рухсат этинг, бузруквор, ўша муборак омонатни муаззам манзилга етказишга биз ҳам уриниб кўрсак.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Улкан ҳурматга лойиқ, муҳтарам.

Падари бузруквор Улуғ ҳурматга лойиқ, муҳтарам ота. *-Шунча йил таълим берган устозингга қуруқ борасанми? — дедилар падари бузрукворимиз.* С. Анорбоев, Ҳаётга йўлланма. *Эй ота, падари бузруквор, сўздан қайтиш — номарднинг иши.* «Маликаи айёр». *Куни кеча падари бузрукворимиз мени ўз ҳузурларига чақириб, фотиҳа бердилар.* «Муштум».

3 *дин.* Азиз авлиё; мулла. *Эй бувиш, кўнглингизда шундай бўлса, шу ерда бир бузруквор бор.* «Нурали».

БУЗУҚ 1 Бузилиб, яроқсиз ҳолга келган, ишдан чиққан; синган, вайрон бўлган. *Бузуқ арава. Бузуқ машина. Бузуқ кўприк. Уйи бузуқ ўнгалур, ўйи бузуқ ўнгалмас.* Мақол. ▬ *Турдиев бузуқ девордан ўтаётганда, яра қўлини уриб олди.* Шуҳрат, Шинели йиллар.

2 Айниган, истеъмолга яроқсиз бўлиб қолган, сифатсиз; бемаза. *Бузуқ сирка.* ▬ *Сизга бузуқ ҳавони тозалаб берсак. Табиатдек покиза бўлсинлар десак.* З. Диёр. *Сув сўраган экансиз, аянг айлансин. Бизнинг сувларимиз жудаям бузуқ бир турли.* Ҳамза, Танланган асарлар.

3 Қоидага тўғри келмайдиган, нотўғри. |*Абдишукур*| *Шоирлик истеъдодидан тамом*

маҳрум бўлишига қарамай.. вазни бузуқ, фикри саёз, рангсиз назмлар ёзди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ахлоқи ёмон, суюқ; нияти ёмон. *Асли қора оқармас, Асли бузуқ тузалмас.* Мақол. *Ёлғон, ёлғон, Нури ўзи бузуқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шерназарбой бузуқ одам чиқди, у кўрнамак. Мени сиздан ажратмоқчи у аблаҳ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 *кўчма* Ёмон, ўринсиз. *Йиғлама, ёринг топилур. Кўп айлама бузуқ гумон.* «Тоҳир ва Зуҳра».

6 *кўчма* Айниган, булутли, ёғин-сочинли. *Ҳаво бир кун тузук бўлса, уч кун бузуқ бўлиб турди.* Н. Сафаров, Наврўз. *Осмонда на ой ва на юлдуз кўринарди — ҳаво бузуқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Авзойи бузуқ *қ.* **авзо 2. Боши бузуқ** *айн.* **бузуқбош**. *Амир қозига буйруқ юбориб, боши бузуқ оёқланганларни ва эски қулларнинг авлодини тутиб қама, деган эмиш.* С. Айний, Қуллар. *Аваз Ўтар ўғлининг дўкони боши бузуқлар жойи деб эълон қилинур!* С. Сиёев, Аваз. **Кайфи бузуқ** *айн.* **авзойи бузуқ.** *Бир оздан сўнг Қосимбек кирди. Унинг кайфи бузуқ эди.* С. Сиёев, Аваз. **Нафси бузуқ** *қ.* **нафс 1. Нияти бузуқ** *ёки* **бузуқ ният** Бировга яхшилик тиламайдиган, мақсади ёмонлик қилиш бўлган одам ҳақида айтилади. *Бузуқ ният рақибларни ҳама бахти қаро дерлар.* Ҳабибий, Девон. **Ораси бузуқ** Ўзаро муносабати ёмон, муносабатлари бузилган. *Кабиров билан Ҳомидхўжанинг ораси бузуқ эди.* С. Аҳмад, Порахўрнинг ўлими. *Домла Бурҳон махдумнинг бўлса, шоғовул домла билан оралари бузуқ..* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Огзи бузуқ** Одобсиз сўзлар айтадиган; сўкинаверадиган, беадаб. *Ҳой оғзи бузуқ, мени чуқурдан олиб чиққанинг рост! Лекин буни ҳаммага кўрсата берма.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Суяги бузуқ** Суяклари йўғон; беўхшов гавдали. *Ярим ҳарбийча кийинган, суяги бузуқ бу йигитнинг ўзи армияда артиллерия наводкачиси бўлган экан.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Суяги бузуқ бу одам шу топда тошдан йўнилган беўхшов ҳайкалга ўхшарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БУЗУҚБОШ Бузғунчи, орага рахна солувчи; итоатсиз, бебош; исёнчи. *Амирнинг силлиқ мийиқлари асабий пирпиради: -Бузуқбошларнинг давоси ёлғиз қилич!* Ҳ. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Жайноқ деган ким ўзи? Бир бузуқбош, тақсир.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БУЗУҚ-ЁРИҚ Бузилиб-ёрилиб кетган, у ер-бу ери бузилган, ёрилган. *Бузуқ-ёриқ уй.* ▬ *Кўчанинг икки томони бузуқ-ёриқ пахса девор, фақат кўчанинг бошида кичкина бир эшик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Акбар тўхтаб, Қамарга қишлоқ чеккасидаги катта чинорни, унинг ёнидаги бузуқ-ёриқ девори қолган уйни, эгасиз ётган боғни кўрсатди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

БУЗУҚИ 1 Тўғри йўлдан оздирувчи, орани бузувчи, орага рахна солувчи, иғвогар, бузғунчи, ғаламис. *Юсуфбек ҳожининг ўғли ва ўзимизнинг Мартилондан ҳам яна бир неча бузуқилар..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўражон, арзимиз шуки, бебош бузуқи биргина шариатга эмас, балки подшоҳ ҳазратларининг шаънига ҳам ёмон гаплар айтган.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Ахлоқсиз, фоҳиша. *Бузуқи қариса ҳам, Ғамзаси қаримас.* Мақол.

БУЗУҚИЛИК Бузуқ ишлар билан шуғулланиш; бузуқларга хос хатти-ҳаракат. *Бузуқилигинг бошингга етди.* ▬ *Жиноятлар одат тусига кириб қолган жойларда ўғрилик, ҳаромхўрлик, бузуқилик ҳеч кимни ҳайрон қолдирмайди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

БУЗУҚЛИК 1 Ишламай қолишлик, ишдан чиққанлик, бузилганлик. *Машинанинг бузуқлиги ишга халақит берди.*

2 Ахлоқсиз кишиларга хос юриш-туриш, ахлоқсизлик, фаҳш. *Ҳаммасига чидаш мумкин эди, аммо қизларнинг бузуқлигига ҳеч чидай олмадим.* Мирмуҳсин, Умид. *Ярим кечагача у ёққа ағанаб, бу ёққа ағанаб ухлолмай, Ҳанифанинг бузуқлигини ўйлади.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

Авзойи бузуқлик Кайфиятсизлик, таъби тирриқлик. *Бечора энди мени таниган, авзойимнинг бузуқлигини ҳам пайқаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Даштдаги қизлар Адолатнинг авзойи бузуқлигини кўриб, кечаси билан фолбинлик қилиб чиқдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУЗУҚЧИ *айн.* **бузуқи.** |*Абдураҳмонбой Алексейга:*| *Бузуқчиларга бош ўзим дегин.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

БУЗУҚЧИЛИК 1 Бузуқилик, ғаламислик, орага рахна солишлик; ярамас хатти-ҳаракат. *Бутун фисқу фасодларингни, қилган*

бузуқчилик, порахўрлик, ноҳақ қон тўкканликларингни... айтиб дод соламан. Ҳамза, Танланган асарлар.

2 *айн.* **бузуқлик** 2. *[Неъматилла] Ўғирлик пулларни бир неча йил маишатга, бузуқчиликка сарфлаган.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *..бузуқчилик, беҳаёлик, бўҳтон-туҳмат унинг касби бўлиб қолган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БУЗҒУН Оғир аҳволга тушган, нотинч, вайрон. *Мен туғилиб кўз очган дунё хароб эди, бузғун, бенаво.* Ҳ. Олимжон. *Ҳукмронлик қилган чоғда истибдод, Хўжаликлар бузғун, қишлоқлар барбод.* Ғ. Ғулом.

БУЗҒУНЛИК Нотинчлик, пароканда-лик; вайроналик. *Мамлакатда рўзғор бузғунлиги, босмачилик, очлик ва бошқа харобатлар.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бу бузғунлик манғит сулоласи ҳукмронлигининг бошларида ҳам давом этди.* С. Айний, Эсдаликлар.

БУЗҒУНЧИ *айн.* **бузуқи**. *Унча катта бўлмаган қишлоқнинг ўз кайвонисию бузғунчиси, ўғрисию ҳаками, бахтлисию бахтсизлари бор.* «Ёшлик». *Бу гурбатларнинг бари сенинг оёғингнинг тагидан чиққандир, мамлакатни буздинг-ку, бузғунчи, беоқибат.* «Эрали ва Шерали».

БУЗҒУНЧИЛИК *айн.* **бузуқилик**. *Кейин аниқланишича, ўша бузғунчиликларнинг тепасида ҳам Шавкат афанди турганлиги маълум бўлди.* К. Яшин, Ҳамза. *-Бузғунчилик қилманг, Темуров! — жаҳли чиқиб ўшқирди раис.* Н. Қобул, Беморлар. *..хатарли жиноятчилар ўз қилмишларини одатда арзимайдиган бузғунчиликлардан бошлашади.* Газетадан.

БУЙДАЛАМОҚ Сиқимлаб юлмоқ, юмдаламоқ. *Муҳаббат.. туҳматчининг сочидан буйдалаб, бир таъзирини бериб қўймоқчи бўлиб, Оқсойга атайин тушиб, Ёқут ойимни тополмай қайтибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Салиманинг оёғига нимадир, юмшоқ нарса текқандек бўлди. Қараса, жунлари буйдаланган Мош оёғига суркаларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Йўловчи отининг қорни ботқоққа тегаётганини, ёлларини ёввойи жийда буйдалаётганини ҳам сезмайди.* С. Аҳмад, Одамнинг изи.

БУЙРА Қўнғироқ, жингалак. *Шербек энди қайтиб кетмоқчи бўлган эди, буйра соч йигит уйига таклиф қилди.* С. Анорбоев, Оқсой. *..ёшгина, чувак юзини буйра-буйра малла сочлари босган йигит ён дафтарини чиқариб, варақлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

БУЙРАК 1 *анат.* Одам ва умуртқали ҳайвонларда сийдик ҳосил қилувчи ва уни ажратувчи, ловия шаклидаги жуфт аъзо. *Ўнг буйрак. Чап буйрак. Буйрак тоши.* ▬ *Буйрак ловия шаклида бўлиб, ботиқ томони гавданинг ўрта чизиғига қараган.* «Анатомия». *Баъзан тепки касаллигида сут бези, ошқозон ости бези, қалқонсимон без, буйрак ости безлари ҳам жароҳатланади.* «Саодат».

2 Баъзи ҳайвонларнинг шундай аъзосини пиширib тайёрланган таом номи. *Қовурилган буйрак.* ▬ *Тошхол буғланиб турган ўпка, жигар, буйрак, қоринларни пичоқ билан нон устига олиб қўйгач, бармоқларига пуф-пуфлаб, тўғрай бошлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУЙРАЛАНМОҚ Жингалак бўлиб осилиб тушмоқ. *Шу аснода хонадан яшнаб Зумрад чиқиб келди. Сочлари чаккаларига буйралган, бошида лоладай ёнган товар дурра..* Ойбек, Улуғ йўл.

БУЙРУҚ 1 Ташкилот, муассаса, корхона, ҳарбий қисм ва ш.к. бошлиғи, раҳбарининг ўз тасарруфидаги ташкилот, муассаса, корхона бўйича чиқарадиган расмий фармойиши, амри ва шундай фармойиш матни ёзилган қоғоз; расмий ҳужжат. *Директор буйруғи. Олий Бош Қўмондон буйруғи. Гарнизон бошлиғининг буйруғи. Ишга тайинлаш ҳақидаги буйруқ. Буйруқ билан расмийлаштирмоқ. Буйруқни кўринарли жойга осиб қўймоқ. Буйруққа қўл қўймоқ.* ▬ *Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экипаж ташкил этилибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Нима десам экан, қани.. юринг-чи, буйруқда нима дейилган экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Нусратбек Пайғомов билан гангур-гунгур суҳбатлашиб турган маҳалда, котиба буйруқни олиб кирди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Оғзаки ёки ёзма топшириқ, амр, фармон. *То эсини танигандан бошлаб буйруқларига сўзсиз бўйсуниб келган Гулнор, ҳеч нима ўйламасдан, ўрнидан турди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мўминнинг овозидаги қатъият, буйруқ Лайлини бўшаштирди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Шу аснода котиба шофёрга раиснинг буйруғини айтди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Буйруқ майли *тлш.* Ҳаракатни бажаришбажармаслик ҳақида буюриш, ундаш, истак

каби маъноларни ифодаловчи феъл шакли. *Буйруқ майлидаги феъллар тингловчи.. томонидан бажаришиши зарур бўлган иш-ҳаракатни англатади.* «Ўзбек тили дарслиги».

БУЙРУҚБОЗ Буйруқбозликни, буйруқ беришни яхши кўрадиган одам. *Хўш, ишчан бир ходимнинг манман ва буйруқбозга айланиб кетишига нима сабаб бўлди?* Газетадан.

БУЙРУҚБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга, ўринли-ўринсиз буйруқ бераверши, ҳамма ишни фақат буйруқ бериш йўли билан олиб бориш. *Шундай ходимлар борки, улар раҳбарликни.. буйруқбозлик билан амалга оширишга уринмоқдалар.* Газетадан. *-Ёз бўйи амалий ёрдам бермай, қуруқ буйруқбозлик билан шуғулланиб, энди бенуқсон бўлинг, деганига доғман, — деди инженер пичирлаб.* «Муштум». *Ваъдабозлик, буйруқбозлик бацилласи бу кишининг аъзойи баданида кучайиб кетяпти.* Газетадан.

БУЙРУҚНАМО Буйруқ оҳангида, буйруқ қилганга ўхшаш.

БУЙРУҚНОМА Буйруқ матни ёзилган қоғоз, ҳужжат. *-Фармонов ўз қўли билан, тўйга келинг, деб хат юборибди. Бу таклифномадан кўра ҳам буйруқномага ўхшарди, — деди уста.* Мирмуҳсин, Созанда.

БУЙРУҚОМУЗ Буйруқ тарзида; буйруқ оҳангидаги, буйруқнамо. *Тойлоқовнинг гапи буйруқомуз бўлиб, у гўё Онахоннинг келишига юз фоиз ишонгандай гапирарди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. *Аввалига боланинг буйруқомуз гаплари эриш кўринса-да, бориб-бориб ҳамма кўникиб кетди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Мен мезбонлар билан хайрлашиб, хурсанд бўлиб, кўчага чиққанимда, Уйғурнинг буйруқомуз овозини эшитдим: -Овозингизни эҳтиёт қилинг!* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

БУКЕТ [*фр.* bouquet — дарахтлар тўпи, кичик ўрмон] **1** Хиллаб дасталанган гул; гулдаста. *Улар оқ атиргуллардан ҳамда оқ ва қизил қалампиргуллардан қилинган букетларни кўтариб олганлар.* Газетадан.

2 *кўчма* Хилланган, сараланган нарсалар дастаси, туркуми. *Дўстим, мардлигингга қадаҳ кўтариб, Шеърдан букет ясаб, сенга тутаман.* Ю. Ҳамдам, Тинчлик баҳори.

Гўза букети *қ. х.* Букетлаш натижасида ҳосил бўлган бир тўп гўза. *[Бешинчи босқичга] ..яганалаш, гўза букетларини ростлаб қўйиш, чопиқ қилиш.. шу кабилар киради.* Газетадан.

БУКЕТЛАМОҚ *қ. х.* Қаторлаб экилган гўза тупларини машинада яганалаб, кўндаланигига культивациялаб, тўп-тўп қилиб ажратмоқ. *Гўза тупларини ғужлаб қўйиш — букетлаш сингари меҳнатни энг кўп талаб қиладиган ишни батамом йўқотишга имкон беради.* Газетадан.

БУКИК 1 Букланган; буклоғлик; букилган, эгилган. *Прокурор Насриддинов чўнтагидан тўрт букик бир қоғозни чиқариб, қўлини столдаги қўнғироққа чўзди.* К. Алиев, Мараз. *Ранг-баранг кийимдаги болалар қадди букик, сочлари оппоқ, кенг юзли.. кампирнинг атрофини чуғурлашиб ўраб олишди.* С. Нуров, Меҳригиё. *Унинг [Икромнинг] букик елкалари ростланган, кўзлари катта-катта очилиб, олайиб кетган эди.* А. Асилов, Икром индамас. *Кимлар хушбахт, кимлар хоксор, Кимлар қадди букик, мисли ёй!* Миртемир.

2 Қуйи солинган, эгилган. *Ҳамманинг боши букик, кўнгли синиқ эди.* Ойбек, Навоий.

БУКИЛМА 1 Бирор нарсанинг букилган ери, букилган жой. *Трубканинг букилмаси.*

2 *геол., геог.* Ер пўстининг чўккан ёки эгилган жойлари.

БУКИЛМАС Сира ҳам букилмайдиган, мустаҳкам. *Букилмас ирода.* ▬ *Сиз мардлар авлоди, сиздаги ғурур Пўлат найза каби ўткир, букилмас.* Ғ. Ғулом.

БУКИЛМОҚ Букмоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Икки букилган қоғоз. Букиладиган каравот.* ▬ *Ўғлининг қилиқларидан деярли хабардор бўлиб турган читфуруш номусдан қадди букилиб, кўчага чиқолмай қолди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Юк орқалаган, оғир қоплар остида икки букилган аравакашлар.. кўриниб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУКИЛУВЧАН Осон букиладиган, эгиладиган, эластик. *Букилувчан новда. Букилувчан металл.*

БУКЛАМ 1 Букланган, буклоғлик, букик. *Икки буклам қоғоз.* ▬ *Устинга кийганинг буклам кўйлакди, Ўрганибсан нағма билан юрмакни.* «Қўшиқлар».

2 Қат-қат букланган нарсаларнинг ҳар бир қати. *Букламини ёзмоқ.*

БУКЛАМА Буклаб йиғиб қўйиладиган, ёпиладиган. *Буклама пичоқ. Буклама каравот.* ▬ *Мен шамшод хивичдан тўқилган буклама курсичани тахладим.* С. Азимова, О. Лайло. *Восит буклама каравотни ошхонага олиб чиқиб ётадиган бўлди.* Ш. Холмир-

заев. Бодом қишда гуллади. *Обид ака буклама пичоғини тарвузнинг думига шундай тегизиши билан ёрилиб кетди.* Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

БУКЛАМОҚ 1 Бир учини иккинчи учига етказиб қайирмоқ, букмоқ, шу тарзда букиб тахламоқ. *Қоғозни букламоқ.* ▬ *Зайнаб букланган бир қоғозни эрига узатди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл. *Қалами тўнини ечиб, бир четга буклаб қўйди.* С. Сиёев, Аваз. *Газетани буклаб, чўнтагига солиб қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Йиғмоқ, ёпмоқ (буклама нарсаларни). *Қаламтарошни букламоқ. Зонтикни букламоқ.* ▬ *-Бу бир, — деди у катта бармоғини буклаб.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *кўчма* Бўйсундирмоқ, тобе қилмоқ, енгмоқ. *Одамга эгиладиганга ўхшамайди бу бола, сиз бир гап билан икки буклаб қўйдингиз.* И. Раҳим, Ихлос.

БУКЛЕТ [*инг.* booklet — китобча] Яхлит бир қоғозга босилиб, икки ва ундан ортиқ саҳифаларга букиладиган, йўлкўрсаткич, маълумотнома хусусиятига эга бўлган нашр тури. *Кўргазмадан ноёб фотосуратлар, музей ишига бағишланган брошюралар, буклетлар, марка, эсдалик нишонлари кенг ўрин олган.* Газетадан. *..ранг-баранг рисолалар, буклетлар, плакатлар кўпроқ чиқаришмоқда.* Газетадан.

БУКЛОҒЛИК 1 Букланган, букик, қайрилган, букланган ҳолатдаги. *Ички киссасидан бояги буклоғлик қоғозни олди, стол устига ёзиб текислади, яна бир карра ўқиб чиқди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Одамлар энди мингбошининг оғзига эмас, қўлида буклоғлик қамчига тикилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарвоза олдида тўхтаб, буклоғлик қалпоғи билан пешанасини артиб, нафасини ростлади.* А. Мухтор, Чинор.

2 Ёпилган, йиғиштирилган. *Буклоғлик қаламтарош.*

БУКМОҚ 1 *айн.* **букламоқ 1**. *Салимбойвачча хатни ўқиб, аста букди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бўтабой хатни букар экан, уф тортди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Қайирмоқ, эгмоқ. *Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ҳаёт келинчакларча, бир оёғини йиғиштириб, иккинчи оёғини тиззадан букиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Мунир бармоқларини букиб, хотинига кўрсатиб, санай бошлади.* «Ёшлик». *Ғуломжон чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 *кўчма* Синдирмоқ, енгмоқ, тобе қилмоқ. *Бироқ фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, букиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *На баланд қўрғонлар, на қалин дарвозалар ва на жаллодлар халқнинг иродасини бука олмади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Об-ҳаво эса қўшимча қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Аммо у пахтакорларимизнинг ғалаба йўлидаги иродасини бука олмайди.* Газетадан.

Бошини букмоқ 1) бошини қуйи солмоқ. *Болалар ҳам, гўё отадан абадий айрилгандек, бошларини етимона буккан эдилар.* Ойбек, Нур қидириб; 2) *кўчма* эл олдида уялтириб, ерга қаратиб қўймоқ. *Қарз кишининг бошини букади.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Туринг, қизим, — элликбошининг товуши бирдан мулойимлашди, — ота-онанинг бошини букманг.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ерга букмоқ** Ерга кириб кетгудай уялтирмоқ ёки таҳқирламоқ. *Бир куни одамлар олдида Носиримни ерга букиб: «Сиз занглаган кетмонсиз, оловга тоблаб, ўткир эговда чархлаш керак», десая, юзсиз!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Номусини букмоқ** Номусга қолдирмоқ. *Нодон билан юрма, номусингни букма.* Мақол.

БУКРАЙМОҚ *шв.* Букчаймоқ. *Бели букрайиб, қулоғи тикрайиб, шу ерга бир кампир келиб қолди.* «Муродхон».

БУКРИ 1 *айн.* **букур**. *Букри одам. Таёқ ўғрини тўғрилар, Ғўр букрини тўғрилар.* Мақол. ▬ *Кўчадаги шовқинга дарвозадан пакана, букри одам бир қўлида фонус, бошқа қўлида курси кўтариб, чопиб чиқди.* Ҳ. Ғулом, Феруза. *Ҳамма ялт этиб букри йигитга қаради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Эгилган, майишган. *Букри кўприк. Букри тол.* ▬ *Қачон кўрма, бир пой ҳўкиз, букри омоч, Бағри шамол кўрмай, қишда қолади оч.* Ғ. Ғулом, Кўкан. *Эшагини йўл четидаги букри тутга боғлади.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

БУКРИЛИК Умуртқа поғонасининг лат ейиш ёки турли касалликлар оқибатида дўппайиб чиқиб қолиши. *Марям бахши етмишлардан ўтган кампир.. қаддининг туғма букрилиги бўлмаса, уни ҳеч ким етмишни кўрган демас эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

БУКСИР |*р.< нем.* Bugsierer – тортувчи кема, арқон| **1** Бошқа кема, баржа ва ш.к. ни шатакка олиб борувчи махсус кема. *Пароходнинг буксирини эслатувчи бу агрегатлар бир йўла уч ишни адо этарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Шатакка олиш учун қўлланадиган махсус пўлат арқон, трос.

БУКУН *айн.* **бугун.** *Шеър ёзилган саҳарларга гул ўраб келдим букун.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Нури, букун Гулнор уйини холи топиб, калиди бурнида унутилган бир қутини топди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУКУНГИ *айн.* **бугунги.** *Мирсоат, сен букунги ишингни хотирлайсанми?* А. Қодирий, Обид кетмон. *Букунги шонли буюк ҳурматингга минг раҳмат.* Ҳабибий, Девон.

БУКУР 1 Умуртқа ёки кўкрак қафасининг қийшайиб ўсиши натижасида ҳосил бўладиган дўмбоқ, букри жой. ▬ *Ўн беш ёшидан бошлаб.. то шу дамгача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун унинг елкаси букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шундай иллати, нуқсони бўлган одам. *Букур одам.*

3 Эгилган, майишган, қийшиқ, букри. *Темир йўл ёқалаб кетган дала йўли букур жийда тагида туғарди.* С. Маҳкамов, Шогирд.

БУКЧАЙМОҚ 1 Елкаларини чиқариб, кўкрагини ичига олиб энгашмоқ. *Найман она букчайиб ўтириб қолди.* «Ёшлик». *Салимбойвачча букчайганича қимир этмай қотди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Норматполвон аранг ўрнидан турди-да, букчайганча ўликнинг тепасига борди.* «Ёшлик».

2 Белини, кўкрагини кўтара олмай энкайиб қолмоқ, қадди эгилмоқ. *Букчайган чол. Бели букчайган кампир.* ▬ *У ғамдан букчайиб қолган ҳаким Абдусамадга ачинар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Уйда ўтириб, чўкиб, букчайиб қолди.* «Шарқ юлдузи».

БУЛ эск. *кт. айн.* **бу.** *Фақир андак фурсат бошини қуйи солиб туриб дедики, эй хўжа, бул ишда сир бордир, мандин тиламагилки, ул сирнинг пардасини кўтарсам.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Рост, бул ўғлингиз серғайрат ва зеҳнли эканлиги унинг юриш-туриши, важоҳатидан билиниб турибди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Аммо бул иш иккитамизнинг ҳам охиратимиз учун яхши иш эрмас.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БУЛАМИҚ 1 Унни сутга булаб (қориб) тайёрланадиган аталасимон овқат. *Иш юришмаса, буламиқ дондон синдирар.* Мақол. ▬ *Бирикки кун сутли овқатлар, буламиқ еб турсинлар.* Мирмуҳсин, Умид. *-Буламиқ, оз-оздан ширгуруч еяпти, – куёви ўрнига Ёрқиной жавоб қилади.* Р. Раҳмон, Меҳр. *Икки чақмоқ қанд бўлганида, буламиқ қилиб берардим.* Газетадан.

2 *кўчма с. т.* Аралаш-қуралаш, чалкаш нарса. *Ишни буламиқ қилиб юборибсиз.*

БУЛАМОҚ 1 Юқадиган нарсага ботириб ёки белаб, ҳамма ёғини қопламоқ, айлантириб ботирмоқ. *Унга буламоқ. Қаймоққа буламоқ.* ▬ *Қани, нонни синдириб, қаймоққа булаб-булаб уриб олинглар-чи.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ҳалим эшон юмшоқ нонни олча қиёмига булаб еркан..* И. Раҳим, Тақдир. *Сочимдан тортиб, тупроққа буламоқчи мени у хотин.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Бўлар-бўлмас айблар билан қораламоқ, асоссиз айбламоқ; фош қилмоқ. *Салима йиғилишда Қодирни роса булади.*

БУЛБУЛ 1 |*ф.* بُلبُل – булбул| **1** Чумчуқсимонлар туркумининг қораялоқлар оиласига мансуб сайроқи қуш. *Булбул чаманни севар, Одам – Ватанни.* Мақол. *Қуш йўқ жойда қурбақа – булбул.* Мақол. ▬ *Эй дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Ҳаммаёқ жимжит. Фақат онда-сонда булбуллар ноласи эшитилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Хушовоз хонанда; моҳир нотиқ. *Зўрға-зўрға қайришлиб, ёнига қаради: севимли булбули, сочларини тўзғитиб, ширин уйқуда роҳат қилмоқда эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Эргаш ота ҳақиқатан ҳам халқ кўнглини хониш қилувчи шоир, халқ дардини, тилак-орзусини куйловчи булбул эди.* «ЎТА».

3 *кўчма* Ошиқ, хуштор. *Гул шохига булбул қўнса, бир қўнсин, Икки булбул қўнса, сира қўнмасин.* «Қўшиқлар». *Қайтайин, сўлганди чаманда гулим, Қўлимдан учди-ку менинг булбулим.* «Нурали». *Қиз қизил гул бўлганда, йигит – булбул, Гулни излаб булбул боғда тунамасми?!* «Қўшиқлар».

БУЛБУЛ II Ўзбек халқ амалий санъатининг кўп соҳаларида қўлланадиган, ўйма ва қуйма усулларда бажариладиган нақш.

БУЛБУЛАК |*ф.* بُلبُلَک – булбулча| **1** Торли мусиқа асбоблари дастасининг юқори қисмидаги, ёғоч ёки суякдан ясалган харак.

2 Лойдан қуш шаклида ясалган ва оловда қиздириб пиширилган, болалар пуфлаб чаладиган ҳуштак (ўйинчоқ).

БУЛБУЛИГЎЁ [булбул + *ф.* گویا – сўзловчи; нотиқ] **1** Булбул каби сўзловчи, куйловчи. *-Илгари оринг келмас эди, булбулигўё эдинг, – деди аста Табибий.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сайрасанг, сен сайра, булбулигўё, Сен сайрасанг, ошиқ ўзин ўлдирур.* «Оқ олма, қизил олма».

2 *с.т. кўчма* Ҳаддан ташқари кўп гапирувчи; вайсақи; маддоҳ. *Аъзамнинг булбулигўёлиги суҳбатдошимга кутганидан ортиқ озуқа берди, шекилли, у формадаги ҳамроҳига: -Бу лаққага ўхшайди-ку! – деб, сўл кўзини қисиб қўйди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

БУЛБУЛНАВО [булбул + наво] Булбул каби куйловчи, булбулдек хушовоз. [*Қизлар:*] *Боғда булбуллар баҳор мадҳини куйлар тинмайин, Жўр бўлинг, вақт ўтмасин, булбулнаволар, қайдасиз?* Уйғун, Лақма.

БУЛДИРАМОҚ *шв. фольк.* Элас-элас, айқаш-уйқаш бўлиб кўринмоқ. *Йиғлай-йиғлай ёш ёғилди юзимга, Ёруғ дунё булдирайди кўзимга.* «Юнуспари». *Чанг асар қилибди менинг ўзима, Сувсизликдан ер булдирар кўзима.* «Гулнорпари».

БУЛДУРҒУН Оддий малина. *қ.* **хўжағат.**

БУЛДУРУҚ I **1** Аёзли, совуқ кунлари ёки туман пайтларида нам ҳаво зарраларининг музлаши натижасида ҳосил бўладиган майда қаттиқ қор; қиров. *Тушдан кейин осмон юзини сариғиш туман қоплаб, майда булдуруқ ёға бошлади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Кўприк устидаги қайрағоч новдаларини булдуруқ ўраб, танасигача оппоқ қилиб қўйган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрталабки туман тарқалиб, дарахт шохларига ёпишган булдуруқ зарралари гавҳардай ялтирай бошлади.* А. Мухтор, Чинор.

Булдуруқ боғламоқ Булдуруқ зарралари билан қопланмоқ. *Йўлакда булдуруқ боғлаган оппоқ акация тагида келишгангина бир қиз билан Акбарали турарди.* А. Мухтор, Чинор. *..қамишлар булдуруқ боғлаб, оппоқ бўлиб қолган экан.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

2 *кўчма* Сочнинг оқи; оқарган соч. *Бир вақт юрагимни севгига маскан этган қора сочга қўнмиш булдуруқ.* С. Зуннунова.

БУЛДУРУҚ II Каптарсимонлар оиласининг булдуруқлар туркумига мансуб бўлган чўл қуши; қорабовур. *Азимхон.. ёвшан тоғларидан учган булдуруқларни кўзи билан узоқларга қадар кузатиб қолар эди.* А. Мухтор, Чинор. *Юртга куз келганин аста билдириб, Дарахтлар шохидан учар булдуруқ.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

БУЛДУРУҚ III Балиқ тухуми, уруғи; увулдириқ, икра. *Дастурхон кўнгил тусаган нарсаларга тўла. ..қора, қизил булдуруқлар, қовурилган беданаю ранг-баранг узум, олма.. каржланган қовун-тарвузлар кўзни ўйнатади.* «Ёшлик». *..бу қалдирғочлар ўзининг насибасини денгиз қирғоққа улоқтирган балиқларнинг лаҳм гўшти ва булдуруғидан кўради.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БУЛДУРУҚЎТ Алисмадошлар оиласига ёки булдуруқдошларга мансуб, ботқоқлик ҳамда сувда ўсувчи кўп йиллик ўт.

БУЛЖОР *қ.* **бўлжор**.

БУЛКА *айн.* **бўлка.** *Она Жўрабой ота билан Эъзозхонни Ботирали олиб келган қора булка ва.. ёнғоқ, нонжийда билан меҳмон қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БУЛЛИТ [*инг.л.* bullet – ўқ] *спрт.* Хоккейда: гол бўлиши эҳтимоли бор вазиятда шайбани эгаллаган хоккейчини қўпол равишда тўхтатиб қолиш учун белгиланадиган жарима шайба.

БУЛОН Ёввойи от. *Қари ҳам бўлса қулондай, бўйнини чўзиб булондай сувга келаётибди.* «Равшан». *Булон юрмас ерлардан Бўғиб ўтиб боради.* «Равшан».

БУЛОҚ 1 Ер остидан отилиб, қайнаб чиқувчи сув ва шундай сув чиқиб турган жой, чашма. *Иссиқ булоқ. Булоқ суви. Сўзнинг онаси – қулоқ, сувнинг онаси – булоқ.* Мақол. ▬ *Булоқ бўйида жой қилишибди. Дастурхон усти ноз-неъматга тўла.* «Саодат». *Махсум.. чўққининг шундай биқинидан қайнаб чиқаётган булоқда ювинди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма поэт.* Бой манба. *Ижод булоғи. Онанинг қалби – меҳр булоғи.* Мақол. ▬ *Ижод, нашъа кундан-кун зиёд, Йўқдир орзу булоғига банд!* Газетадан. *Фольклор халқ даҳосининг туганмас булоғи бўлиб, ёзма адабиёт ҳар доим ундан баҳра топиб келади.* «ЎТА». *Даромаднинг яна бошқа булоғи чиқиб қолди.* «Муштум». *Онанинг кўкраги битмас булоқдир! Дили оқ бўлганидан сути ҳам оқдир!* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

Бурнидан булоқ бўлди Бурнидан чиқди, татимади, зое кетди. *Тўйчи дўкончининг ҳам еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади.* А.

Кўчимов, Ҳалқа. **Кўз булоғи қайнамоқ** Қаттиқ йиғламоқ, кўз ёши тўкмоқ. *Энди она анча тузалиб қолди. Фақат Ботиралини эсласа, бағри эзилади, дили эриб, кўзларининг қўш булоғи қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУЛОҚИ Бурунни тешиб тақиладиган зирак, зийнат буюми. *Ўйинчи йигит четга чиқиши билан киприкларига сурма қўйган, бурнига булоқи тақкан, бодомқовоқ йўғон бир жувон ўртага чиқиб йўрғалай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кичкина бурнига каттагина булоқи тақкан кенжа қизча нималарнидир ғужиллаб, қўғирчоқ ўйнарди.* Ойбек, Нур қидириб.

БУЛОҚЧИЛАР *зоол.* Булоқ, кўл, ариқ ва дарёларда учрайдиган, қисқа муддат яшовчи, капалакка ўхшаш бир хил ҳашарот.

БУЛОҒОЧУН 92 бовли ўзбек уруғлари насабномаларида қайд қилинган қадимги туркий (ўзбек) уруғлардан бири.

БУЛТУР *с. т.* Ўтган йили. *Мен сизни бултур кўрувдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бултур экилиб, кўп қошларни қорайтирган ўсма илдизидан яна бош кўтариб чиқди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

БУЛТУРГИ *с. т.* Ўтган йилги; ўтган йили бўлган. *Бултурги қиш.* ▬ *Бултурги майизнинг суви, Учқорагиси.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *У сариқ чўпаклари диккайиб турган бултурги бурган қолдиқлари оросидан ялпиз тера бошлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БУЛУТ I **1** Осмонни бутунлай қоплаб олган ёки унинг у ер-бу ерида ғуж бўлиб тўпланган, қуюқлашган сув буғлари. *Оқ булут. Баҳор булутлари. Сукутда ҳикмат кўп, Булутда — ҳиммат.* Мақол. *Ўтган булутдан ёмғир кутма.* Мақол. ▬ *Булутлар шамолга эргашиб, тоғ томон йўл олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўкни булут қоплаган, милт этган юлдуз йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ҳаво (ёки осмон) булут Осмонни булут қоплаган, ҳавонинг авзойи бузуқ. *Осмон булут. Бironта юлдуз кўринмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳаво булут. Одамларнинг шошиб югуришига қараганда, қорми, ёмғирми ёғса керак.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 *кўчма* Осмонни булут каби қоплаб олган ҳар бир нарса. *Эргаш чанг булутини ёриб, извошга етиб олишга шошилади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Аввал ҳалиги тикроқ қора бола, кейин бошқалари ғойиб бўлди, улар ўйнаган жой устида анчагача чанг булути туриб қолди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 *кўчма* Таҳдид солувчи ёки дилни қоронғи қилувчи ҳар бир нарса, ҳолат. *Боя, қиз овозини эшитганда, қалбида чақнаган қуёш юзини мана энди қора булут босди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар ҳолда, Тошкент устига яна қонли булутлар чиқди, ишнинг охири нима билан тинчланар, бу бир худогагина маълумдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *с. т.* Бир турли денгиз жониворининг ғовак, юмшоқ танаси (чўмилишда баданни совун билан ишқаш учун ишлатилади).

БУЛУТ II Кулолчиликда ишлатиладиган булутсимон бўртма ёки илон изига ўхшаш нақш.

БУЛУТДАЙ, -дек 1 Булутга ўхшаш, булут сингари. *Унинг бутун юрагини қора булутдай қоплаган ғам бир онда йўқолгандай бўлди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ота яна намозгар чоғи булутдек бўлиб кириб келди-ю, супа ўртасида тўхтаб, бетоқатлик билан Диловарни сўради.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *Икки мартадан ирғитилган тупроқ тўзиб, шамолсиз дим ҳавода булутдек муаллақ туриб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Булутларга етгудек, юксак, баланд. *Ёш йигитнинг.. пахтазорга кириб.. шавқ билан тез-тез тергиси, булутдай хирмон қилгиси келди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *кўчма* Катта ва учқур (от ҳақида). *Остингда булутдай от, эгнинг бут.* Ойбек, Навоий.

БУЛУТЛАНМОҚ Булут билан қопланмоқ, булут босмоқ. *Бир неча кун булутланиб турган ҳаво яна очилиб кетди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

БУЛУТЛИ Булут билан қопланган, булут босган. *Булутли қиш кунининг юракка зиқлик берувчи хира тонги эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳаво булутли, касалхона ҳовлиси бўм-бўш эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

БУЛЬВАР [*фр.* boulevard — шаҳар девори] Икки томонлама ҳаракатли кўча ўртасидаги кенг хиёбон. *Бизнинг гулбоғларимиз, хиёбону бульварларимиз ёз кезларида айниқса кишини ўзига мафтун этади.* Газетадан. *Шундай кезлари — табиат уйғонаётган паллада тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб шимиришнинг, бульварда ўтириб, хаёл суришнинг гаштига нима етсин.* Газетадан.

БУЛЬДЕНЕЖ [*фр.* boule de neige — юмалоқланган қор] Май ойида гуллайдиган декоратив бута ва унинг оқ шар шаклидаги гули. *Таманно иккита атиргул, Эркиной битта қирқоғайни, Турғун битта сирень билан бульденеж, бошқалар шойигул, қашқаргул, қўқонгул, картошкагул, хусниюсуф кўчатлари олиб келишди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БУЛЬДОГ [*инг.л.* bulldog — буқасимон ит] Катта япасқи тумшуқли, кўкраги кенг, оёқлари калта ит. *Итлар ҳам ҳар хил бўлади: бульдог, кўппак, исковуч, този, лайча, бўрибосар.. хуллас, санайверсам жуда кўп.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУЛЬДОЗЕР [*инг.л.* bulldozer — катта кесакларни майдаловчи] Ер суриш ва текислаш учун махсус кескич-сургич билан ускуналанган трактор. *Бульдозерлар бири олиб, бири қўйиб вағиллайди. Орқага тисарилади, олдинга интилади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Орадан ўн кун ўтиб, ўнлаб бульдозерлар, тракторлар, скреперлар адир томон ўрмалади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

БУЛЬДОЗЕРЧИ Бульдозер ҳайдовчи. *Бульдозерчи.. тик трассадаги тошларни суриб, йўл очиб берди.* И. Раҳим, Тақдир. *Зойиржон тўрхалтасини силкитиб елкасига оларкан, нотаниш бульдозерчини сўкди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БУЛЬОН [*фр.* bouillon — қайнатма] Гўшт, шунингдек, балиқ, сабзавот кабилар қайнатилган сув; қайнатма шўрва суви. *Бу таомнинг ташқи кўриниши бир оз сарғишроқ, ёғсиз бульон.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

БУЛҒАЛАМОҚ 1 *айн.* **булғамоқ**. *Шокир кучлироқ бўлгани учун бир чалишда уни [Сатторни] ағдариб ўқитди ва то узоқдан ўқитувчилари кўрингунча тупроққа булғалаб турди.* Ў. Умарбеков, Қисмат.

2 Қўлини кўтариб, ҳавода муаллақ айлантирмоқ. *Бир қўлини кўтариб булғалаб, ҳадеб чақираверди.* «Равшан». *Муни кўриб, масти беихтиёр бўлиб, икки қўлини кўтариб, булғалаб.. қизларни чақириб, бир сўз айтди.* «Равшан».

БУЛҒАМОҚ 1 Бирор нарсани ифлос, кир нарсага беламоқ, ботирмоқ, ҳамма ёғини ифлос қилмоқ. *Эшакни сийласанг, охурини булғар.* Мақол. *Оёғи ифлос тўр булғар, Ўзи ифлос эл булғар.* Мақол. ▬ *Ифлосланган оқар сувлар сизиб ўтиб, ер ости сувларини булғамоқда.* «Фан ва турмуш».

2 *кўчма* Бадном қилмоқ; ҳақоратламоқ. *Мараҳим ҳақида сўз очдилар, унинг арвоҳини булғадилар.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Нега у пашшахўрда бўлиб қолди десам.. ўз нафсини кўзлаб, виждонимни ўз шалтоғига булғаб, ширин турмушимни бузмоқчи экан.* С. Юнусов, Осон ишнинг оҳи бор. *Номини булғаманг! Шербек акам тилла йигит.* С. Анорбоев, Оқсой. *Поданинг ичида битта тиррақиси бўлса, ҳаммасини булғайди.* С. Зуннунова, Олов.

Наслини булғамоқ 1) наслини бузмоқ; 2) *кўчма* насли-насабини иснодга қолдирмоқ. *Сен базнинг наслимизни кўтариш ўрнига ерга уриб булғадинг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Лойқатмоқ, лойқа қилмоқ. *Сувни булғамоқ.*

4 *шв.* Қўл билан имламоқ. *Ўтирибди айвончада азонда, Алин булғаб, қичқиради хирмонда.* «Қўшиқлар».

5 Беламоқ, буламоқ, ботирмоқ. *Раъно айвон лабида қўлини керосинга булғаб, лампа ёқиш ҳаракатида эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳомид нонни шиннига булғар экан, сўради: -Ёшингиз нечада, бек?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Бузмоқ, иснод келтирмоқ. *Энди улар [болалар] баттар бўлса бўладики, яхши томонга ўзгармайди. Жамиятни булғаб яшайверади.* «Ёшлик». *Лекин сиз билан том маънодаги тиланчилар, таъбир жоиз бўлса, жамиятимизнинг кўркам жамолини булғаб турган ўша сўгаллар, ҳуснбузарлар ҳақида гаплашмоқчиман.* Газетадан.

7 *кўчма* Зўрламоқ, номусига тегмоқ. *Ўша бувайдалик Саидаҳрор эшон ўн бир яшар қизни булғаган, шарманда бўлишдан қўрқиб, уни бўғиб ўлдирган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БУЛҒАНМОҚ 1 **Булғамоқ 1, 2, 5** фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Лойга булғанмоқ. Ўз шалтоғига булғанмоқ.* ▬ *Булғаниш бўлса, шаъним бир марта булғанган. Менга мурувват қилмай қўя қолинг.* С. Анорбоев, Меҳр. *Йигитлар қўйларнинг сийдик ва тезакларига булғаниб ётган тутқунларнинг қўл-оёқларини ечиб, қўрадан ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 *физиол.* Ихтилом бўлмоқ.

БУЛҒАНЧ Булғанган, ифлос; лойқа. *Ҳовли юзи турли ахлатлар билан булғанч, гўё йиллардан бери тозаланмаган, супурги кўрмагандек эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУЛҒАНЧИҚ *айн.* **булғанч.**

БУЛҒАТМОҚ 1 Булғамоқ 1, 3, 6 фл. орт. н. *Олти йилдан бери қанча пок ёстиқларни булғатмади Фуод афандининг бу учирмаси.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **булғамоқ 1, 2, 3.** *Ўзбеклар айтади: «Ифлос бузоқ подани булғатар».* Ойбек, Қуёш қораймас. *Туз ичиб, тузлигимни булғатиб кетмоқчимисан?!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб. *..бир куни икки ясовул чашма бошида: «Сен, ярамас келгинди, сувни булғатдинг», деб қамчи билан [мешкобчини] чунонам савалашди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БУЛҒОВИЧ *шв.* **1** Ип йигирадиган чархни айлантирувчи чўп, пилтакач. *Кампир, қулоқ солгин айтган тилимга, Булғовичинг хўп яраша қўлингга.* «Гулшанбоғ».

2 Хамир ва ш. к.ни қорадиган курак.

БУЛҒОР *айн.* **болгар.** *Янги ерларга кўчиб келган гагаузлар ўзларини булғор деб атаганлар.* «ЎТА». *Бу Аҳмад яхши кўрадиган, лекин харид қилишга доим ҳам қурби етавермайдиган камёб булғор сигарети эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Булғор гармдорининг унча пишиб кетмаган, пўсти яшил ва нозик хилларидан танлаб оласиз.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БУЛҒОРИ: булғори тери Қорамол терисидан ишланган юмшоқ кўн. *У қувонганича югуриб, ўтовга кирди-да, қўнжи узун булғори этигини кийиб чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

БУЛҒОРЛАР 1 *тар.* 10-15-асрларда Волга ва Кама дарёлари атрофида яшаган туркий қабилалар номи.

2 *айн.* **болгарлар.**

БУМАЗЕЙ [*итал.* bambagina — пахта] Тескари томони пахмоқ тукли, қалин ипгазлама. *Бир кўйлаклик бумазей. Бумазей халат.* ▬ *Унинг илгаридан дуркун гавдаси яна ҳам тўлишиб, олачипор бумазей халатини тўлдириб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БУНАҚА *с. т. айн.* **бундай.** *-Бунақа гаплар кимдан чиқади? — деди Аҳмедов мийиғида кулиб.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Умрингизда бунақа ош емагансиз. Ўзим дамладим.* О. Ёқубов, Излайман. *Бунақа хотинни хотин дейишмайди, бебаҳо хазина дейишади.* С. Аҳмад, Юлдуз.

БУНАҚАНГИ *с. т. айн.* **бундай.** *Бунақанги гапларга ишонаверманг.* ▬ *Бунақанги ишларга суяги йўқ.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ўзи жуда ғалати одам-да устозим, бунақанги ақлли одамни икки дунёда ҳам тополмайсиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

БУНДАЙ 1 *кўрс. олм.* Худди айтилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, тенг; бунақа, бу каби. *Бундай пайтларда Луғумбек тарафларда ҳаво ниҳоятда дим бўлади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўтабой бундай саволни кутмаган бўлса керак, гангиб қолди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Бундай туйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *рвш. взф.* Шу қадар, шунчалик, бунчалик. *Бир жойга бориб, сира бундай кеч қолган эмас эди.* А. Қаххор, Қанотсиз читтак. *Агар сан бир хум олтин топсанг, бундай севинмас эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қуйидагича. *Бир хатида бундай дебди: «Катта походдан кейин ҳозир дам олиб ўтирибмиз. Жуда чарчаганман».* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

4 *рвш.* Айтилганга, кутилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш бир зайлда, тарзда; шундай. *Йўқ, бундай бўлмаслиги керак, бундай бўлмаслиги керак, бу инсофдан эмас..* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Қоратой, сан бундай қил, ҳозир бориб ёт, чарчагансан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йўқ бундай эмас! Менинг зотимда жиноятчилар йўқ.* Мирмуҳсин, Меъмор. *-Бундай қиламиз, — капитан ўрнидан турди.* Ў. Ўмарбеков, Ёз ёмғири.

5 -лар қўшимчаси олиб отлашганда, бирор гуруҳ вакили бўлган шахсни англатади. *Ким билади, унақалар кўп ахир, укам, Ким ҳам ахир бундайларни йўлга солибди.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бундайлардан мингтасининг қоши бир тола сочингга арзимайди. Биламан, қизим..* Ойбек, Танланган асарлар.

Биров ундай, биров бундай Ҳамма бирдек аҳволда эмас, ҳамма бир хил, баравар эмас. *Шунга ўхшаш биров ундай, биров бундай. Ўзингизни билинг, ўзга билан нима ишингиз бор?* Ойбек, Танланган асарлар.

БУНДАЙИН *шв.* Бундай, бу каби. *Бир мардни бундайин хафа қилибсан.* «Муродхон». *У билан менда қандай чора бор эдики, бун-*

дайин ишларни бўлдирмасак? Ҳамза, Паранжи сирлари.

БУНДАҚА *с. т.* Бундай.

БУНДАҚАНГИ *шв.* Бундай.

БУНДОҚ, бундог *с. т.* Бундай. *Бундоқ бўйнимни чўзиб қарасам, Муяссар билан.. Гулчеҳра шафтоли теряпти.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Воқеа бундоқ бўлган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Хилват қилиб, бундоғ гапирсангиз бўлмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бундоғ ёзай яхши-яхши достонларинг.* Ҳабибий, Девон.

БУНЁД [*ф.* بنیاد – асос, негиз, пойдевор; ибтидо] **1**: **бунёд бўлмоқ** *ёки* **бунёдга келмоқ:** 1) юзага келмоқ, барпо бўлмоқ; пайдо бўлмоқ. *Сарбаланд хирмонлар ўз-ўзидан бунёдга келмайди.* Газетадан. *Ғалла халқимизнинг пешона тери, билак кучи билан бунёдга келганлиги учун ҳам азиз ва муқаддасдир.* Газетадан. *Газли посёлкаси асосан 1954 йилда бунёдга келди.* «Муштум»; 2) туғилмоқ. *Фарзанд бунёд бўлди, ўлим йўқ демак..* «Ёшлик». **Бунёд қилмоқ (***ёки* **этмоқ, айламоқ)** Юзага келтирмоқ; барпо этмоқ, яратмоқ, қурмоқ. *Не керагинг бор эса, бунёд қил, Яхшиси, инсон дилин обод қил.* «Ақл ақлдан қувват олади». *Йўқолган кўлларни қайта бунёд қилиш амри маҳол.* «Муштум».

2 Бор, барқарор. *Жаҳонда токи бунёдсен Ки номи одамизодсен..* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 Бунёд (эркаклар исми).

БУНЁДКОР [*ф.* بنیادکار – асос солувчи, яратувчи] Асос солувчи, барпо қилувчи, яратувчи. *Бунёдкор халқимиз Қарши ва Жиззах даштларини яшнаб турган пахтазорларга айлантирмоқдалар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Ахир аёл сени, барча одамзодни дунёга келтириб, оқ сут бериб катта қилган бунёдкор-ку!* Газетадан. *Ҳа, қишлоқларимизнинг тупроғи олтин, кишилари бунёдкор, келажаги яна ҳам порлоқ.* Газетадан.

БУНЁДКОРЛИК Бунёд этиш, яратувчилик, ижодкорлик. *Бунёдкорлик меҳнати туфайли серқуёш диёримиз йил сайин гўзаллашиб бормоқда.* Газетадан. *Улуғвор бунёдкорлик режаларини амалга ошириш учун халқимизга тинчлик керак.* Газетадан. *Икки томонлама кураш кетяпти. Бунёдкорлик кураши.* «Ўзбекистон қўриқлари».

БУНЁДКОРОНА Яратишга, бунёд қилишга боис бўладиган, асос соладиган. *Дилнавоз эса суҳбатдошини мафтун этганига маҳлиё бўлиб, Чотқол этакларидан бунёдкорона меҳнат таронасини ашула қилиб куйлаётгандай, завқ билан сўзларди.* С. Карроматов, Бир томчи қон.

БУНКЕР [*англ.* bunker – кўмир солинадиган қути] **1** Комбайн, пахта териш машинаси ва ш. к. нинг йигилган нарса келиб тушадиган, тўпланадиган қисми. *Сўриб олинган пахта машинадаги бочкасимон бункерга келиб тушяпти.* Газетадан. *Бу йил Эргашев ўз бункеридан 100 тонна «оқ лотин» териб тўкди.* Газетадан.

2 Қум, шағал, цемент, дон, кўмир ва ш. к. нарсаларни қисқа муддат сақлаш ёки ташишга мўлжалланган идиш.

3 Мудофаа учун мўлжалланган ер ости иншооти. *Улар бункерни қамал қилиб, тобора яқинлашиб борарди.* «ЎТА».

БУНТ [*нем.* Bund – боғлам; алоқа] Пахта ғарами. *..пахта тайёрлаш пунктларида эндигина дастлабки бунтлар қад ростлади.* Газетадан. *Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди.* Й. Шамшаров, Довруғ.

БУНЧА 1 *рвш.* Бу қадар, бунчалик, шунчалик. *Бунча кеч қолдингиз.* ▬ *О, бунча дардкашсан, она сайёра.* А. Орипов, Йиллар армони. *Оққа бунча беланибди у одам.* Ҳ. Олимжон.

2 *белг. олм.* Шу миқдорда; шу миқдордаги. *Бунча гапни қаердан топиб ёздингиз?* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бунча хотин, бунча бола-чақа.. қаерга сиғади?* Ойбек, Танланган асарлар. *Келиш-кетишингдан не эди матлаб, Не учун бошимга солдинг бунча ғам.* А. Орипов, Йиллар армони.

БУНЧАЛИК *рвш.* Бу қадар, бунча, шунчалик. *Дунёда ҳали бирор товуш Фазлиддинга бунчалик ёқимли туюлмаган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Мансур аввалари, Гавҳарга хат ёзиб юрганида, бу шўх шабада қизга бунчалик боғланиб қолганини билмасди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Жавоб бериб кўр-чи, номард табиат, Бунчалик гўзални нечун яратдинг?!* Ҳ. Олимжон.

Бунчалигини билсам Иш, аҳвол шундайлигини билсам. *Бунчалигини билсам, келмас эдим.*

БУР [*ф.* بر – мева, ҳосил] Барг, озуқабоп қисм. *Парпининг кўзи ногаҳон чуқурчага тушди. Чуқурчада ўтган йили кўкарган бурган бурлари тўкилиб, ёғиндан ивиган танаси букилиб ётарди.* Й. Шамшаров, Бахт

излаб. *Пичан тез ўриб олинмаса, бури тўкилиб, шираси кетади.* И. Раҳим, Ихлос.

БУРАЛМА *айн.* **бурама 1**. *Иккинчиси, ёшроғи, буралма мўйловли, қотмагина.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРАЛМОҚ 1 Бурамоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Винт буралмаяпти. Мўридан буралиб чиқаётган тутун.* ▬ *Норин дарёси тоғ ораларидан буралиб, кўпириб оқиб чиқяпти.* С. Аҳмад, Уфқ. *Чайла олдидаги гувала ўчоқдан буралиб-буралиб тутун кўтарилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ичида алланима буралиб, ўқтин-ўқтин санчиқ турарди.* «Ёшлик».

2 Гавдани бир турли тўлғантирмоқ, шу ҳолатда юрмоқ, қилпанглатмоқ. *Паризодлар ўйнаб турар, Нозик беллари буралиб.* «Маликаи айёр». *Ичи ёниб, каравотда буралиб, тириша бошлади.* Мирмуҳсин, Умид.

БУРАМА 1 Спирал шаклда буралган, ўралган; буралма. *..кичкина бурама мўйловли йигит ҳеч қаерда кўринмасди.* С. Сиёев, Аваз. *Айниқса каттакон бурама карнай овози ажралиб турарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Улар бурама сўқмоқдан занжирдек олдинма-кетин боришар(ди)..* С. Кароматов, Олтин қум. *Шаҳзода Мўмин қатлхонага олиб чиқадиган бурама зинапоядан деворни икки қўли билан сийпаб, секин орқага тисланмоқда.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Бураб очилиб-ёпиладиган; винтсимон; винтли. *Дарвозабон отнинг калласидек келадиган бурама қулфга узун калитни солиб, анчагача буради-да, дарвозани очди.* *М.* Осим, Ўтрор. *Ҳасанали ҳужранинг узун бурама қулфини очиб, ичкарига шам ёқди ва бекнинг тўшагини ёзиб, унинг кириб ётишини кутиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бурама мих *с.т.* Винт, шуруп. *Шербек ичкарига сирғаниб тушди-да, девор тагига бекина қолди. Энди шарманда бўлдим, деган фикр маҳкам ёпишиб, миясини бурама михдай пармалай бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Гирдоб, уюрма. *Этакда Сир тўлиб, ўқтин-ўқтин бурамалар ҳосил қилиб, тўлғаниб оқмоқда.* Й. Шамширов, Енгиш.

4 *айн.* **бурма 1, 2**. *Бурама кўйлак кийибсиз, Севикли укам, ёр-ёр.* «Қўшиқлар».

5 *кўчма* Тескари маъноли, киноялы; аччиқ. *Бурама гап қилмоқ.*

БУРАМ-БУРАМ *такр. с.* Буралиб-буралиб кетган, жингалак, қўнғироқ. *Бурам-бурам гажагингга қўнсинми чанг..* «Муштум».

БУРАМОҚ 1 Доиравий ҳаракатга келтирмоқ, айлантирмоқ. *У телефонни қанча бураса ҳам, жавоб бўлмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дуторчи дуторининг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Азонда Муроднинг уйқуси қочди. Бош томонидаги столда турган муштдайгина радионинг қулоғини буради.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Ўраб, айлантириб, бурама шаклга киритмоқ, эшмоқ. *Арқонни бурамоқ.* ▬ *Сидиқжон мўйловини бураб, кулимсиради ва ер остидан Зуннунхўжага қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қозиқ лиқиллай бошлаганида, ердан чиқдими, осмондан тушдими, ишқилиб, биров қулоғини бураб тортди.* «Шарқ юлдузи». *Бекнинг асабийлиги ниҳоясига етди ва у Лаълининг сочидан бураб, теракзорга судраб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Айлантириб жойига туширмоқ, маҳкамламоқ ёки жойидан чиқармоқ, бўшатмоқ. *Гайкани бурамоқ.* ▬ *Дарвозадан ичкарига кириши билан, ғаладонни очиб, шурупларини бурашгани бурашган.* С. Нуров, Нарвон.

4 Пружинали механизмларни ҳаракатга келтирмоқ. *Соатни бурамоқ. Ўйинчоқни бурамоқ.* ▬ *Шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча чир-чир айланиб, ашула, дутор, танбур вангирлайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эрининг қўлидаги соатни олиб буради.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кампир минди ёғоч отни, Буради пўлат мурватни.* «Муродхон».

Бураб гапирмоқ *с.т.* 1) ҳар сўзни алоҳида таъкид, акцент билан ажратиб гапирмоқ. *Элмуродга рота командири ёқмади: тили қалампирдек аччиқ, ҳар гапни писанда қилгандай бураб гапиради.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Улар |қўноқлар|.. бизнинг тилимизда сал бураб гапиришарди.* «Ёшлик»; 2) мақсадга мос равишда сўзламоқ. *Кейин чапанича бураб гапирди.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Бураб емоқ** Зўрлик билан тортиб олиб емоқ. *Биров сўраб ейди, Биров бураб ейди.* Мақол. **Қулоғини** *(ёки* **думини) бураб қўймоқ** Тартибга чақириб, танбеҳ бериб қўймоқ. *Думини мундай бураб қўй, ортиқ акилламасин.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРАНГ I Буралган, эгри-бугри. *Буранг ёғоч.*

БУРАНГ II Қўй ва эчкиларда учрайдиган бир хил касаллик. *Мирзачўл, Оҳангарон, Қарши ва Ёзёвон чўлларида боқиладиган қўзи*

ва улоқлар кўпинча буранг деб аталувчи касаллик билан оғрийди. Газетадан.

БУРАНДА [*ф.* برنده – кесувчи, қирқувчи] Косибчиликда териларни кесиш учун қўлланадиган пўлат тиғли, ёғоч дастали асбоб.

БУРБОНЛАР *тар.* Ўрта асрларда баъзи Европа давлатларида ҳукмронлик қилган қироллар сулоласи.

БУРГА Сакраб юрадиган, қон сўрувчи, қанотсиз майда ҳашарот. *Бурга тутишга ҳам бармоқ ҳўллаш керак.* Мақол. ▬ *Шу пайт ўчакишгандек елкасида, кураклари остида чумолими, бургами ўрмалай бошлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Бурга тепди Енгил, ўткинчи касалга дучор бўлди. *Бурга тепди, шекилли, врачларни пича безовта қилиб қўйдик.* «Муштум». *Қалай, тузукмисиз, анча-мунчага сўз бермас эдингиз, нима бўлди ўзи, ё бу сафар бурганинг каттаси тепдими, дейман-а?* Т. Ашуров, Оқ от. **Бурганинг кўзини кўрган** *салб.* Кўпни кўрган, пихини ёрган. *Бурганинг кўзини кўрган одам.* ▬ *Требенко ўз атрофига Пруглo сингари бурганинг кўзини кўрган қаллобларни тўплай бошлади.* «Муштум». **Бургага аччиқ қилмоқ** Бирор нарсадан (кимсадан) аччиқланиб, ноўрин ҳаракат қилмоқ. *Кейин ҳам бургага аччиқ қилиб, олти яшар қизчасини қайнонасига қолдириб, турмуш қуриб кетган.* «Муштум». *Ахир бургага аччиқ қилиб, кўрпа куйдириш ярамайди.* Мирмуҳсин, Умид.

БУРГАН Мураккабгуллиларга мансуб бир йиллик бегона ўт. *Бурган босган ер. Бурган супурги.* ▬ *Ошқовоқ палаклари чирмашган қопқа ортида.. бурган ғовлаб ётибди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Файрат пахта аралаш ғўзанинг ҳидини туйди. Унга уватлардаги ёвшан, бурган иси қўшилиб кетди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БУРГАНЗОР Бурган босган ер, майдон. *Хиёл этакларини қоқди-да, қўл силтаб, бурганзорга йўл олди.* И. Раҳим, Тақдир. *Бешинчи кун деганда ариқча янтоқзор, бурганзор, баланд-пастликлардан ўтиб, эски изига тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУРГУТ I Қарчиғайсимонлар (лочинсимонлар) оиласига мансуб катта йиртқич овчи қуш. *Бургут – анча йирик, чаққон ва кучли қуш.* «Фан ва турмуш». *Халқимизда бургутнинг кучи – қанотида, одамнинг кучи – дўстлигида, деган гап бор.* Газетадан.

Бургут боқиш қилмоқ Таъсирчан, ўткир қараш қилмоқ, тикилиб қарамоқ. *Бобом бургут боқиш қилиб менга қарадилар.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 *кўчма* Йиртқич, ёвуз (одам ҳақида). *Ўзи мулойим кўрингани билан, чангалидан чаён ҳам омон чиқолмайдиган бургут бу қори!* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Хотинларнинг эркига чанг солган бир бургутдан хайрли бир иш кутиш мумкинми?* Газетадан. *Мен кабутар бўлсам, ул бир бургутдир, Мен муштипар бўлсам, ул бир йигитдир.* «Маликаи айёр».

3 *кўчма* Жасур, қайтмас, эпчил. *Мирзо, сиз саркарда Ёқуббекнинг бургутлари билан сўл қанотда борсангиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Иш кўрсатмай ўлиш номард ишидир, Бургутларим, келиб бергин маслаҳат.* «Нурали».

БУРГУТ II *астр.* Осмон экватори атрофида Дельфин, Қавс, Далв юлдуз туркумлари оралиғида жойлашган юлдузлар туркуми.

БУРГУТОНА Бургутларга хос, бургутники сингари. *Эҳтимол, ҳамма вақт олиб, олдирмай келган бу соҳибчангалнинг биринчи бор юмшаб очилишидир. Қандайдир бир куч бу бургутона чангални очди.* Мирмуҳсин, Умид.

БУРГУТСИМОН Бургут каби; бургутга ўхшаш. *Анқақалъа харобаларининг бирида эрамизнинг 3-асрига оид бўлган, бошига бургутсимон темир қалпоқ кийган шоҳнинг расми солинган Хоразм мис тангаларидан иккитаси топилган.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Кенг дала йўлларида учади бургутсимон.* Қ. Муҳаммадий.

БУРГУТСИФАТ Бургутга ўхшаш, мисоли бургутдек. *Қари чинор тепасида бургутсифат бўлиб турган Аҳмон девни кўриб, кўзидан ёши тирқираб кетди.* «Маликаи айёр».

БУРД [*ф.* برد – ютуқ, муваффақият; фойда] Ишончга сазоворлик, тайинлилик, ростлик; эътибор, обрў. *Ғийбатчининг бурди бўлмас, Туҳматчининг юзи бўлмас.* Мақол. ▬ *Нигора туҳмат гапларга ишонади: Шербек унинг учун бевафо, бурди йўқ.* С. Анорбоев, Оқсой.

Бурди йўқ Эътибори йўқ, ваъдасида, лафзида турмайдиган, тапига ҳеч ким ишонмайдиган, бетайин, бурдсиз. *Бурди йўқ одам. Халқ олдида бурчи йўқнинг бурди йўқ.* Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки – мақол. **Бурди кетмоқ (ёки қолмаслик)** 1) эл олдида ишончни,

эътиборни йўқотмоқ, гапининг тайини қолмаганлик. *-Менга қара, — деди Ражаб бобо [Ҳожиматга], — бир бурдинг кетгандан кейин, ҳеч ким сени одам қаторида кўрмай қўяди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Сўз бердингми, уни, албатта, бажариш керак. Йўқса, бурдинг қолмайди.* С. Кароматов, Бир томчи қон; 2) мазаси, баракаси кетмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Ҳосил мўл, тобида силос қилмасак, шираси камайиб, бурди кетади.* Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Қишлоқдаги кўпчилик иморатлар эскириб, бурди кетиб қолган, бундай ёмғирларга бардош беролмас эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Фотима опа унинг бурди кетиб қолган йиртиқ ботинкасини эски чўтка билан мойламоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

БУРДА [ф. برده — кесилган, бўлинган] Кичик парча, бўлак (нон, гўшт ва ш.к. ҳақида). *Бир бурда патир. Кўпчилик бир муштдан урса, ўлдиради, бир бурдадан берса, тўйдиради.* Мақол. ▬ *Эрталаб туриб, бир бурда нон билан бир пиёла қатиқ ичдим, кейин қайнатамникига жўнадим.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Мана, гўжа ҳам тайёр: унда на ёғ бор ва на бир бурда гўшт.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мана, кўринг, кўйлакларини бир бурдадан қилиб ташлабди-я!* «Шарқ юлдузи».

Бир бурда бўлиб қолмоқ Озиб-тўзиб, жуссаси кичрайиб, ожиз бўлиб қолмоқ. *-Рустам ака, Азизани шу кунда кўрсангиз, бир бурда бўлиб қолди, — деди ачиниб Муҳаббат.* В. Гофуров, Вафодор. *Саид отасининг елкалари чўкиб, юзлари бир бурда бўлиб қолганини пайқади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. **Бир бурда ер (тоғ** ва б.) Кичик ер парчаси. *..бир бурда тоғ қуласа, бутун бошли қишлоқ аҳолиси табиатнинг бу бебошлигидан танг қоларди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. **Бир бурда одам (юз** ва б.) Жуссаси кичик, ожиз, озғин одам. *Энди у бутун умидини ҳали кўзларини очмаган бир бурдагина қизалоққа қўйган.* Ё. Хаимов ва М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *..бобо айвон пешига омонатгина чўнқайиб, хотинининг бир бурдагина сўлғин юзига тикилди.* Ҳ. Гулом, Тошкентликлар. **Ҳам хўрдани, ҳам бурдани урмоқ** Унисидан ҳам, бунисидан ҳам баравар манфаатдор бўлмоқ, фойдаланмоқ ёки ҳам емоқ, ҳам олиб кетмоқ (олғир одам ҳақида). *Айниқса, фартуқли кишиларнинг серсоқоли ҳам хўрдани, ҳам бурдани урадиган кўринади.* «Муштум».

БУРДА-БУРДА *такр. с.* Парча-парча, бурдаланган, парчаланган. *Бурда-бурда нон.* ▬ *..чопонларим бурда-бурда бўлиб, хушимдан кетиб қолдим.* Газетадан. *Фалокат боссин-да, йўлинг тўсилсин, Бурда-бурда сенинг гўштинг узилсин.* «Ҳасанхон».

Бурда-бурда қилмоқ 1) парча-парча, тилка-пора қилмоқ. *Яна не маломатларинг бор, эй яратган эгам, бор бўлса, ташла бошимга. Танамни бурда-бурда қил!* «Ёшлик». *Жанна.. Ҳафизанинг кулиб турган суратини бурда-бурда қилиб, корзинкага ташлади.* Мирмуҳсин, Умид. *Отаси ўлгандан кейин, кўрпа-ёстиқ ва энгилларини бурда-бурда қилиб, титкилаб қарасалар, қирқта қизил тилла йўқ эмиш.* «Луқмони Ҳаким»; 2) *кўчма* вайрон қилмоқ, пора-пора қилмоқ. *[Низомжон] Танини зирқиратган, юрагини бурда-бурда қилган кечмишини эслади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БУРДАЛАМОҚ Бўлак-бўлак қилмоқ, парчаламоқ, тилка-пора қилмоқ. *Нонни бурдаламоқ. Қоғозни бурдаламоқ.* ▬ *У ҳайҳайлашимга қарамай, қатламадан иккитасини бурдалаб, олдимга суриб қўйди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Акамни, Худойқулни еган бўри энди бизларни ҳам шу ерда бурдаламоқчими?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ёнаётган бағрини қандай қилиб совитса экан?! Ҳеч совитиб бўлмайди! Девордан Ҳафизанинг суратини олиб бурдаласинми?* Мирмуҳсин, Умид.

БУРДА-СУРДА Парча-пурча, бўлтак-сўлтак. *У чой билан қотган бурда-сурда нон ва баъзан салқит ошлар билан менинг парваришимга бошлади.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Хотин сандал устидаги шира томган дастурхондан бурда-сурда нон, мураббо юқи пиёлаларни йиғиштириб олади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БУРДЛИ Ваъдасида, сўзида турадиган, бурдини, эътиборини йўқотмаган, ишонса бўладиган, тайинли. *Бурдли одам.* ▬ *Мана шу ёмон бўлди, чунки Пўлатовнинг унга бундай муносабатда бўлиши Баратнинг бурдсиз гапларини бурдли қилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг суратини дарров олардим. Лекин ишчан, бурдли бошлиқ деб эмас, мақтанчоқ, ваъдабоз сифатида.* «Муштум».

БУРДСИЗ Ваъдасида, сўзида турмайдиган, ишониб бўлмайдиган; бетайин, бебурд. *-Эл орасида [Маҳмуд] бурдсиз экан, ваъдасида турмабди, деган сўз бўлади, — деди*

Камол. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *..сурбет, юлғич, текинхўр, бурдсиз.. маишатпарастларнинг пўстагини қоқишда сатира, юмор жанрларидан фойдаланиш керак.* «Муштум».

БУРЖ [*а.* برج — минора; қалъа; юлдузлар туркуми] **I** *астр.* Қуёшнинг йиллик кўринма ҳаракати доирасидаги ўн иккита юлдузлар туркуми; уларнинг ҳар бири (**Ҳут, Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мезон, Ақраб, Қавс, Жадй, Далв**). *Туркий халқларда ойларнинг номи ҳам бурж номидан олинган..* «ЎзМЭ». *Тақсимнинг юлдузлари Қавс буржига кирди.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Қалъа деворига туташтириб, унга тиргак сифатида ташқи томонидан минора шаклида қурилган қўшимча бино. *Девор бўйлаб ҳар 60 метрда бурж бино қилинган.* «Фан ва турмуш». *19-асрда бунёд қилинган қалъа деворлари кўплаб буржлар билан мустаҳкамланган.* «Фан ва турмуш». *Шу пайт қалъа буржида пайт пойлаб ўтирган бир курд мерган уни аниқ нишонга олди.* Б. Аҳмедов, Улуғбек.

3 Бурчак, бурч. *Насиба боғнинг.. анор кўчатлари ўсаётган ўнг буржини кўрсатди.* «Ёшлик». *Бугун ҳар буржингдан, ҳар бир тошингдан Фақат дўстлик деган садо келади.* А. Орипов, Йиллар армони.

БУРЖУА I [*фр.* bourgeois — шаҳарлик] Буржуазия синфига мансуб киши, буржуазия синфининг вакили.

БУРЖУА II *с. т. от* Буржуазия. *Майда буржуа. Буржуа маданияти. Буржуа матбуоти.* ▬ *Савдо-сотиқни ривожлантиришни кўзлаган Исломхўжа ёш миллий буржуа вакилларининг йўлбошчиси эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БУРЖУАЗИЯ [*фр.* bourgeoisie — шаҳарликлар] Савдо-сотиқ, саноат, кредит-молия каби тадбиркорлик фаолияти орқали фойда олувчи капитал эгаларининг ижтимоий синфи — асосий ишлаб чиқариш воситаларига эгалик қилувчи ҳоким синф, капиталистлар. *Экранда миллий буржуазиянинг турли бўғинларига мансуб бўлган образларни кўрамиз.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари. *Мен илк буржуазия реализмининг намояндаси бўлган Чехов ҳақида сўзлаётибман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БУРЖУАЧА Буржуаларга ва буржуазияга оид, буржуаларга ва буржуазияга хос бўлган. *Буржуача ҳаёт. Буржуача тартиб-қоидалар. Буржуача ишлабчиқариш усули.*

БУРЖУЙ *с. т. айн.* **буржуа**. *-Буржуйлар дедингизми? У нима тағин? — деди Шокир ота. -Ўрислар бойларни буржуй дер экан, — деди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ботирали шу ердан биринчи марта буржуй, капиталист деган гапларни эшитди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БУРИЛИШ 1 Бурилмоқ фл. ҳар н. *[Сидиқжон] ..чапга бурилиши билан пастқамликдаги Бақақуруллоқ яққол кўринди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Йўл, дарё ва ш. к. нинг бурилган жойи, муйилиши. *Анвар, бурилишга етганда, ўзидан ўн қадам орқадаги ҳамроҳини кутиб турди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бурилишда автобус кўринди.* «Ёшлик». *Кетмонтепадан бу ёғига Норин дарёси минг бурилишлардан ўтиб, минг бир пастликларга бош уриб, кўтарилиб, қутуриб келади.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ўзгариш, янгиланиш, янги босқичга ўтиш. *Бола етти ёшга тўлиб, мактабга борган йили унинг хулқ-атворида бурилиш пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш». *Эндиликда Ер ҳақидаги фанларда ҳам кескин бурилиш рўй бермоқда.* «Фан ва турмуш».

БУРИЛМОҚ 1 Бурмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Ўнгга бурилмоқ.* ▬ *Жаҳон ўрнидан турди-да, эшикка қараб бурилди.* «Ёшлик». *Извош кўчадан ўтгач, ўнгга бурилиб, тўхтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўгирилмоқ, ўгирилиб қарамоқ. *Қизча ётсираб, қовоғини солиб, тескари бурилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳокимнинг кўзи хотин томонга бурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Сигир ўқтин-ўқтин ёнига бурилиб, бузоқни ялар, пишиллади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 *с. т.* Араз қилмоқ, араз қилиб тумшайиб олмоқ. *Уят эмасми, келин? Кеча келдинг сурилиб, бугун кетгин бурилиб.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Кўпинча сув ташийдиган одам топилмай, сувсиз ўтирамиз,— Нури яна бурилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Лаби бурилмоқ Йиғламсирамоқ. *Бола онасига кўзи тушиши ҳамон, беланган оёқ-қўлини питиллатганча, бўшатишга уринди. Бироқ уддасидан чиқолмагач.. лаблари бурилиб, йиғлаб юборди.* «Ёшлик».

БУРИМ Бурилиш жой, бурилма. *Тоғ тепасига яқинлашганимиз сайин йўл тобора*

қийинлашади, ҳатто буримлар ҳам анча нишаб ва тик эди. М.М.Дўст, Лолазор. *Катта буримда сув кўпиради, тўлқинлар шундек тўлғаниб, қирғоққа ёпишади.* «Ёшлик».

БУРИШИҚ қ. **бурушиқ**. *[Шокир ота] Эти суякка ёпишган, чувак юз ва пешонаси чуқур чизиқлар — буришиқлар билан қуюқ қопланган камсоқол кекса эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Онаси буришиқ бармоқлари билан жигарранг кўйлагининг этагини текислаб ўтираркан, индамади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

БУРИШМОҚ I *айн.* **бурушмоқ** (юз, қўл ҳақида).

БУРИШМОҚ II **Бурмоқ** фл. бирг. н. *Улар аравани ўнгга буришди. Йигитлар гапни бошқа ёққа буришди.* ▬ *-Вой, қочмаган анойи-ей! — қизлар лаб буришди.* М. Мансуров, Ёмби.

БУРИҚМОҚ 1 Димиқиб ёки буркалиб терга ботмоқ. *Бола бешикда буриқиб кетибди.*

2 *айн.* **буруқсамоқ**.

БУРКАМОҚ 1 Бирор нарса билан бекитмоқ, ўрамоқ ёки ўраб қўймоқ. *Кумушбиби онаси билан бувисининг уйдан чиқишлари ила бошини сандалнинг кўрпасига буркаб, ётиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар доим юзини рўмоли билан буркаб юрадиган Адолат ҳозир ҳеч кимдан тортинмай, дадил борар эди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Бирор очиқ жойини қолдирмай, батамом ўраб, қоплаб олмоқ. *Ҳавони булут буркади. Ҳамма ёқни чанг буркаб олди.* ▬ *Кеча ёға бошлаган қор ҳадемай атрофни оппоқ чойшабга буркаган эди.* С. Зуннунова, Олов.

3 *кўчма* Тўлдирмоқ, қоплamоқ. *Ўлкамизни боғларга, бўстонларга, гулзорларга буркайлик.* ▬ *Тоғ этакларидаги жилғаларда баҳор суви тошиб, водийни яшил либосга буркади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бағишладинг меҳру муҳаббат Ва умримни буркадинг нурга.* Р. Бобожон, Танланма. *Турмушни қувноқ, хушчақчақ қилишимиз керак, гулрайҳонларга буркашимиз керак.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Шон-шуҳратга буркамоқ Донг таратмоқ, машҳур бўлмоқ; шарафламоқ. *Зиёев улуғ ғалабага муносиб ҳисса қўшиб, ўзини шон-шуҳратга буркади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

БУРКАНМОҚ Бирор нарса билан бекинмоқ, ёпинмоқ ёки қопланмоқ. *Кўрпага бурканмоқ. Шаҳар байрам либосига бурканди. Осмон булутларга бурканди.* ▬ *Кумушбиби бир неча фурсатгача шу куйи бурканиб ётди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ғузор адирлари бу йил ҳам ям-яшил либосга бурканди.* «Ёшлик».

БУРЛОҚ |*р.* бурлак — шовқин солувчи, қичқирувчи| Денгиз ва дарё қирғоқларида туриб, кемаларни арқон ёрдамида судраб юргизувчи ёлланма деҳқонлар. *Бурлоқларнинг чеҳраси сарғиш, Арқон судрар, қалби тўла роз..* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Балки жонланарди қанчалар тилак, Балки бурлоқларнинг оҳи солар из..* Мирмуҳсин.

БУРМА 1 *сфт.* Буриб-буриб ишланган, бурмалаб тикилган; бурмали. *Бурма юбка. Кўкрак бурма кўйлак.* ▬ *Эрта билан суянаман дарахтга, Бурма кўйлак ярашади билакка.* «Қўшиқлар». *Сочларинг сумбулдир, попугинг бурма.* «Гулшанбоғ». *Отингнинг қамчиси бурмадан бурма.* «Қўшиқлар».

2 *от* Шу хилдаги кийимнинг, нарсанинг бурилган, бурмаланган жойи. *Кўйлакнинг бурмаси.* ▬ *Айиқдай қўпол, тепакал директор лоқайд диплом варақлайди-ю, кўйлагининг бурмасидан кўз узмасди.* «Ёшлик». *Кўйлак бурмаларини туртиб турган кўкраклари қисқа-қисқа нафас олганидан тинмай қалқирди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бураб ишлатиладиган, бураб очадиган. *Осмонга қарасам парча булутлар, Парчанинг ичинда бурма калидлар.* «Қўшиқлар».

4 *от. геол.* Ер қобиғининг қатланган жойи.

БУРМАБЕЛ *сфт.* Бел қисми бурмалаб тикилган. *Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган: эгнидаги келинлар киядиган оппоқ бурмабел парча кўйлакнинг этаклари ерда судралиб келар, қўша-қўша узукли қўллари дуркун кўксида қовуштирилган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

БУРМАБЎЙИН *зоол.* Қизилиштонлар туркумига мансуб, бўйни пармадек бураладиган қуш. *Бурмабўйин чумолилар, ўсимлик ширалари ва б. ҳашаротлар билан озиқланади.* «ЎзМЭ».

БУРМАЛАМОҚ Бурмалар ҳосил қилмоқ, бурмалар ҳосил қилиб тахламоқ, тикмоқ.

БУРМАЛАНИШ *геол.* Ер пўстининг узун, чуқур чўкмаларида ёки уларнинг айрим қисмларида қатламларнинг эгилиши ва дарзлик, узилмаларнинг пайдо бўлиши. *Бурмаланиш фазаси.*

БУРМАЛАНМОҚ Бурмаламоқ фл. мажх. ва ўзл. н. *Бу тоғ жинслари геологик тарихда ер ости кучлари таъсирида бир неча бор турли йўналишда бурмаланган.* Газетадан. *Чўл бурмаланган наматдек нотекис.* С. Карокатов, Сўнгги бархан.

БУРМАЛАШ 1 Машинасозлик, қурилиш ва б. соҳаларда тахта (лист) материалларнинг мустаҳкамлигини ошириш мақсадида уларни тўлқинсимон ва шокиладор қилиб ясаш.

2 Тикувчиликда асосан аёллар кийимларида бурмалар ҳосил қилиб тикиш. *Кўйлакни бурмалаш.*

БУРМАЛИ 1 Бурмаси бўлган, бурма қилиб тикилган. *Жўрахоннинг барваста гавдаси, кўкраги бурмали ҳаворанг чит кўйлагини тўлатиб, тошиб кетгудай кўпириб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Кўйлаклари бурмали, Қоши, кўзи сурмали Қайнонасига бир салом.* «Қўшиқлар». *Бинафшахон бурмали кечки кўйлакда, сочлари паришон, эшик ёндорига суяниб турарди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари.

2 Бурма ҳосил қилган, бурмаланган. *Мушукда мия яримшарининг сирти бурмали бўлади, бу билан мия пўстлоғининг сирти кенгаяди.* «Зоология».

БУРМА-СУРМА Сербурма, бурмаси кўп. *Кийимни жуда қунт билан бурма-сурма, сертугма қилиб тикадилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУРМАҚОРА *бот.* Кўкноригуллилар оиласига мансуб бир ёки бир неча пояли, туганак илдизли кўп йиллик ўсимлик.

БУРМОҚ 1 Ҳаракат йўналишини ўзгартирмоқ, бир томонга қайирмоқ. *Чавандоз отини орқага буриб, сув оқимига қараб кетди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Асрор кўп ўйлаб ўтирмай, йўлни Қамариддинникига бурди.* «Ёшлик». *Агар сув шу қияликдан оқадиган бўлса, уни тўсиб ҳам, буриб ҳам бўлмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор томонга ўгирмоқ, қаратмоқ. *Салимбойвачча аччиқланиб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жаҳонгир бу қарашга дош беролмай, юзини бурди.* «Шарқ юлдузи». *Домла бўйнини шартта буриб, Элмуродга тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-олти қари сигир тумшуғини буриб, ётган ерида думини ликиллатиб қўя қолди.* «Муштум».

3 *кўчма* Йўналтирмоқ, қаратмоқ; оғдирмоқ, мойил қилмоқ. *Ёш кўнгилнинг майлини Ишга бураман.* Ғайратий. *Нима қилай, узоқ гапирдим, Тушунчангни ҳар томон бурдим.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

Гапни *(ёки сўзни)* бурмоқ 1) фикрни чалгитиб, гапни бирор бошқа мавзуга кўчирмоқ. *Мулозамат шу ерга етганда, Раззоқ гапни бошқа ёққа буриб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *..қизлар бирпас жим бўлиб қолишди. Кейин Ўрозгул опа гапни буриб кетди.* «Ёшлик». *Отахўжа ака отанинг сир бериб қўйишидан чўчиб, гапни бурди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина; 2) фикрни бутунлай бошқача талқин қилмоқ, бошқача англамоқ. *Сўзимни бурманг, Раҳимжон ака! Бу номардлик бўлади!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат.

4 Бурмаланадиган нарсани ёйиқ ҳолидан бурма ҳолига келтирмоқ, йиғмоқ. *Халтанинг оғзини бурмоқ.* ▬ *Зиёдахон.. қопнинг оғзини яна буриб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Айлантирмоқ, бошқармоқ. *Машина рулини буриб, Тонна тўкар Қизларой.* «Қўшиқлар».

6 Сиқмоқ; чимчиламоқ. *Қўлини бураб-бураб олди.* ▬ *Олтин узук бармоғимни буради, Бир йигит бор йўлларимда туради.* «Қўшиқлар».

Бўйин бурмаслик Итоаткорлик, бўйин товламаслик, тобелик. *Сиз, устод, бир нима десангиз, биз бўйин бурган эмасмиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..буларнинг барчаси бойвачаниинг етовига ҳеч бўйин бурмай юришади.. унинг зулм болтасини қайраб беришдан чарчашмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Лабини бурмоқ** 1) бирор иш-ҳаракат, гап-сўз, имо-ишора ва б. ни маъқулламаганлик, ёқтирмаганликка ишора қилмоқ. *Хотини қалин бўялган лабларини асабий бурди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ойим ишонмай, лабини бурди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Абдишукур «шу ҳам гапми» дегандай, лабини бурди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) йиғламсирамоқ.

БУРНАКИ *қ.* **бурунаки**.

БУРНОҒИ 1 Ўтган йил (ой, кун, ҳафта)дан олдинги. *Бурноғи кун. Бурноғи ой.* ▬ *Бурноғи йили теракка ўн хил атиргул пайванд қилган.* С. Аҳмад, Суд. *Бурноғи йили отаси безгак билан оғриб қазо қилганидан бери рўзғор Абду Сирожнинг ёш бошига тушиб қолди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Бурноғи қиш-*

нинг охирлари эди. Мен қандайдир юмуш билан, эшикни тақиллатмасдан, беканинг уйчасига кирдим. «Ёшлик».

2 *кам қўлл.* Бурун яшаб ўтганлар, бурунгилар. *Бурноғилар масалидурки, бўлар ишнинг бошига, яхши келур қошига.* Гулханий, Зарбулмасал.

БУРОВ 1 Бураш, айлантириш.

Бурови кам Етарлича буралмаган (соат, патефон сингари пружинали нарсалар ҳақида).

2 Уй ҳайвонларининг тумшутига солинадиган сиртмоқ. *У ҳар инграганда, Сотиболди, чаккасига буров солинган кишидай, талвасага тушар эди.* А. Қаҳҳор, Бемор. *Исломбой жони жаҳони ўртаб бораркан, икки чаккасига буров солингандек, бошида оғриқ қўзғалганини сезди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 *кўчма* Авж, сиқув. *Менинг деҳқон бобом, андак ором ол, Қуёш буровига олган палла бу.* А. Орипов, Йиллар армони.

4 *кўчма* Қучоқ, қуршов. *Шу азоблар буровида ўтирганида, эшик очилиб, аввал даволовчи врач, сўнг.. Нозима кириб келди.* «Ёшлик».

Оғзига (ёки тилиға) буров солмоқ Гапириш имкониятидан, ҳуқуқидан маҳрум қилмоқ, гапиртирмай қўймоқ. *-Ҳунармандларнинг оғзига буров солиб қўймоқ керак экан, – деди у [хон] кўзини чақчайтириб.* М. Осим, Элчилар. *Муаллим, тилига буров солингандек, қаққайганича туриб қолди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

БУРОМАД |*ф.* برآمد – чиқиш; харажат, чиқим| Чиқим; сарф-харажат. *зид.* **даромад.** *Даромадга қараб буромад.* Мақол. *Буромад бўлмаса, даромад бўлмас.* Мақол. ▬ *Саврихон узун даромаднинг буромадини эшитиб, гангиб қолди.* «Ёшлик».

Гапнинг буромади Гапнинг хулосаси, якуни. *Гапнинг буромади шуки, сенинг гапларинг менга ёқмади.*

БУРОҚ |*а.* براق – ярқироқ| **1** *дин.* Меърож кечаси Муҳаммад пайғамбарнинг Қудусга бориши ва у ердан осмонга кўтарилиши учун худо томонидан юборилган қанотли от.

2 *кўчма* Учқур от. *Қувонибон миндим деб яхши бироқ, Кетай десам, отамнинг юрти йироқ.* «Бўтакўз».

БУРРО |*ф.* بُرّا – кесувчи, кескир; ўткир| **1** Кескир, ўткир. *Дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. қиличи бурро.. кимнинг ажали етса.. бошини кесиб келтирамиз-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Қиличим ўткир, тиғим бурро, ҳукмингизни бажо келтирамон..* «Луқмони Ҳаким».

2 *кўчма* Аниқ-равшан, бийрон, ўткир. *Бурро гап. Тили бурро одам. Ўринсиз ҳақорат соқовни бурро қилар.* Мақол. ▬ *Ҳар қандай шер юрак, ҳар қандай бурро тил ҳам муҳаббат сўзларини изҳор этишга ожизлик қилади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Токи ул фармон қўлга кирмас экан, Исломхўжанинг тили бурро, мартабаси зиёда.* С. Сиёев, Ёруғлик.

БУРРО-БУРРО *рвш.* Ғоят аниқ-равшан; бийрон-бийрон. *Севарагул ҳовлига чиқаркан, чиндан ҳам ҳализамон бурро-бурро гапириб юборадигандек.. аста-секин кўлдираб қўйди.* «Ёшлик». *Гаплари бурро-бурро. Ундай-бундай даврада оғзидагини олдирмайди.* «Ёшлик».

БУРРОН |*ф.* بُرّان – кесувчи, кескир; ўткир| *айн.* **бурро 1.** *Қасос найзасини қайранг, полвонлар, Нафратингиз бўлсин тиғи буррон-лар.* Миртемир, Асарлар.

БУРСИТ |*лот.* bursa – халтача| Айрим юқумли касалликлар ёки шикастланишлар туфайли бўғим шиллиқ халтачасининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши.

БУРТ *кам қўлл. айн.* **мурт.** *Ҳеч ким уят қилмайди, буртингни болта кесмайди, бошингда ёнғоқ ҳам чақилмайди.* С. Нуров, Нарвон.

БУРУЛ Холдор, кўкиш (от туси ҳақида); шу тусдаги отнинг ўзи. *Бурул от.* ▬ |*Абдужалил бой:*| *Бўлмаса, бурулни тўқимлаб келтир.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Фозил бахши от жиловини бир бора бурмаса-да, бурул таниш хонадонни бемалол топиб боради.* «Ёшлик».

БУРУН I (*3-ш. бирл.* **бурни**) **1** Ҳидлаш, ҳид билиш аъзоси; шу аъзонинг ташқи қисми. *Қирра бурун. Қийғир бурун. Бурун катаги. Ўртада бурун бўлмаса, кўз кўзни ўяр.* Мақол. ▬ *Шарофатнинг юпқа лаблари кўкариб пирпиради, бурни оқариб, катаклари керилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Искандар, ёмон ҳид келгандай, бурнини жийириб, ошхона тарафга қаради.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Унинг бурун ва юзлари совуқдан қип-қизариб кетган.* С. Зуннунова, Олов.

2 с. *т.* Жўмрак. *Чойнакнинг бурни.*

3 Қулфнинг калит солинадиган тешиги. *Нури бугун Гулнорнинг уйини холи топиб, калити бурнида унутилган бир қутини очди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хайрият, эшик-*

нинг калити бурнида қолган экан.. С. Аҳмад, Сайланма.

4 Кеманинг олд қисми, тумшуғи. *Темур Малик энг олдинда бораётган кемада эди, у икки қават совут ва дубулға кийиб, кема бурнига чиқди.* М. Осим, Темур Малик.

Аччиғи бурнининг учида *қ.* **аччиқ 7. Бурни билан гапирмоқ** *(ёки* **куйламоқ)** Димоғи билан гапирмоқ (куйламоқ). *У [Собирахон] нима тўғридадир ўйлар, ихтиёрсиз бўлса керак, аллақандай ҳазин куйни бурни билан куйлаб борар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Бурнига сув кирмоқ** Ақли кирмоқ, мақсадидан воз кечмоқ. *Бу қандай гапки, ахир, ҳали ҳам Ҳамзахоннинг бурнига сув кирмабди. Мактабни шариат номи билан неча бор боғладик, у ўзбошимчалик билан қайта очаверди.* К. Яшин, Ҳамза. *У топган-тутганини.. қиморга ютқазиб, ўйиндан чиқди, унинг бурнига эрта сув кирди.* «Ёшлик». **Бурнидан ип ўтказиб олмоқ** Ўз домига тушириб, тамоман қўлга олмоқ, ўз измига солиб олмоқ. *Болагинамга эга чиқиб, бурнидан ип ўтказиб олди бу доғули.* «Муштум». **Бурнидан оша** *(ёки* **ортиқ)** **гапирмоқ** Бировга керагидан ошиқ, ёқмайдиган гап айтмоқ. *Дунёнинг жабру жафосини бошидан ўтказган. Ҳеч бир одамга бурнидан оша гапирмайди.* «Ёдгор». **Бурнидан тортса** (*ёки* **бурнига чертса**), **йиқилгудай** Ҳолдан тойган, рамақижон бўлиб қўлган. *Гавдасининг шундай катталигига қарамай, қандайдир узоқ касалдан турган одамдек, бурнидан тортса, йиқилай деб қолди.* Ойдин, Бечора. *Мана бугун ҳам илигидан дармони қуриб қайтди. Бурнига чертсанг, йиқилади!* Шуҳрат, Умр поғоналари. **Бурнидан чиқди** Татимади; зое бўлди. *Уриш эшитиб, ўйнагани ҳам бурнидан чиқди.* **Бурни кўтарилмоқ** Мағрурланиб, кеккайиб кетмоқ. *Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронмиз.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бурнини тишлаб қолмоқ** Армонда қолмоқ. [*Гулнор:*] *Бу ҳужрага бошлаб келдингиз, менга жуда ёқди, энди уйга қайтиш йўқ, Мирзакаримбой бурнини тишлаб қолсин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бурни ҳам қонамади** *қ.* **қонамоқ**. **Буруннинг тагида** *(ёки* **остида)** *с.т.* Олдигинасида, ёнгинасида. **Бурун суқмоқ** *(ёки* **тиқмоқ)** Ўзига алоқаси бўлмаган ишларга аралашмоқ, қотишмоқ. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз: у, элликбоши бўлгани учун, ҳамма тўй, маъракаларга бурнини тиқади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Икки қўлни бурнига суқиб** (*ёки* **тиқиб**) 1) қуруқ; ҳеч нарсасиз. *Эртаси кун ёки шу кун кечасиёқ икки қўлларини бурунларига тиқиб.. хўжайинларининг ҳузурига борадилар.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) қуруқ; бенасиба. [*Йўлчи:*] *Ман кучимни, теримни тўкай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин, ман икки қўлимни бурнимга тиқиб қолаверай! Қани инсоф!* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУН II [*3-ш бирл.* **бурни**] *геогр.* Қуруқликнинг сув ҳавзасига кўпроқ туртиб кирган чўзинчоқ қисми. *Челюскин бурни.* ▬ *Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануб биқини маълум Чақар суви билан, ғарби Бўзсув ва Кўкча ариғи билан ўралган бурун.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУРУН III **1** *рвш.* Илгари, илгариги, ўтган вақтларда. *Аҳвол бурун қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай эмас.* ▬ *Мана бу жойлар бурун Абдуваққос деган бир кишига тегишли экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бурунлари Илгарилари, илгариги замонларда. *Эл-юрт бошидаги оғир кулфатни.. бурунлари, фақат камбағалчиликдан деб билиб, бундан нарисини кўрмай келган бўлса, энди — о, йўқ.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *рвш.* Олдин, илгари, муқаддам. *Яхши хотин кулмасдан бурун кулдирар, Ёмон хотин ўлмасдан бурун ўлдирар.* Мақол. *Бир кун бурун сочсанг, ҳафта бурун ўрасан.* Мақол. ▬ *Элмурод Ғани Мардоновнинг сўнгги хатини бир ҳафтача бурун олган бўлса ҳам, жавоб ёза олмаган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўм. (ч. к. билан)* Муайян воқеа, ҳодиса ёки ҳаракатнинг бошқасидан ёки шу ҳақда сўз бораётган пайтдан олдин бўлганлигини билдиради. *Бундан беш йил бурун. Бундан сал бурун. Иш мўлжалдан ўн беш кун бурун бошланди.* ▬ *Эрта билан, офтоб чиқмасдан бурун бойнинг ҳовлисида икки арава тайёр бўлди.* С. Айний, Қуллар.

Ҳаммадан бурун 1) энг аввал, дастлаб, биринчи бўлиб. *Золотарёвка қишлоғига Аҳмаджон ва унинг бўлинмаси ҳаммадан бурун кириб борди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) биринчи галда, биринчи навбатда, аввало. *Ҳаммадан бурун шу масалани ҳал қилиш керак.* ▬ *Ҳаммадан бурун шартига тўғрилаб, байроқни осмонга кўтариб қўйганингни қара.* М. Муҳамедов, Қиммат билан Ҳиммат. **Элдан бурун** *қ.* **эл**.

БУРУН IV Дегрезликда ишлатиладиган, дўкон тарновларидан кирган шамолни кўмирга йўналтириш учун ясалган қуйма чўян мослама.

БУРУНАКИ 1 Доривор, наркотик ва ш. к. моддаларни кайф қилиш ёки даво мақсадида искаш.

2 Ўша мақсадда бурунга отиладиган, искаладиган моддаларнинг умумий номи. *Шу вақтда кимдир бурунаки отгандек, қайта-қайта апшурди.* Ойбек, Навоий. *Чол.. бармоғи орасидаги бурунакисини босиб-босиб ҳидлади.* «Ёшлик».

БУРУНГИ 1 Аввалги, илгариги, ўтмишдаги. *-Тағин нима дейсиз? -Ҳеч нарса демайман.. Лекин сиз икки йил бурунги Кумуш эмассиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўхтаев чамаси бир сония бурунги ғашлигини унутиб, савол берди.* «Шарқ юлдузи».

Бурунгилар Қадимги, ўтмишдаги одамлар, ота-боболар. *Бурунгилар.. юрганники эмас, буюрганники, дейишган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Қадимий, кўҳна, эски. *Бурунги гап.* ▬ *Бурунги замонларда Ибн Сино, Луқмони Ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг.* А. Қаҳҳор, Огриқ тишлар. *Исмоил аканинг айтишига қарағанда, бурунги замонда бойваччаларнинг жиловдор мулозимлари бўлар экан.* А. Мухтор, Танланган асарлар.

БУРУНГИДАЙ, -дек Аввал қандай бўлса, шундай; ўзгаришсиз, бурунгича. *Аҳвол бурунгидай. У бурунгидай хушчақчақ.* ▬ *Йўлда ўтган саргузашт унутилди. Икки ошна бурунгидай апоқ-чапоқ бўлиб, пивохонага кирди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

БУРУНГИЧА *айн.* **бурунгидай**. *Аҳвол бурунгича.* ▬ *[Зайнаб] Ўн оғизга бир оғиз сўз қайтармас, тинчгина, мулойимгина, яъни шундан бир йил бурунгича эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БУРУНДИҚ I Асов, тишлонғич туянинг ёки қопағон итнинг тумшуғига кийдириб қўйиладиган махсус тўр. *Асов нортуядай уриб бурундиқ, Ёввойи буқадай солгаймиз бошвоқ.* Миртемир, Асарлар. *Йўдоқ дала келганда, бурундиқни бўшатар.*А. Мухтор, Асарлар.

БУРУНДИҚ II *зоол.* Кемирувчилар оиласига мансуб бир хил ҳайвон.

БУРУНДОР 1 Бурни катта, катта бурунли. *[Ортиқ Холиқов] Пакана, гўштдор.. серқош, бурундор, бурнининг остида жиндак мўйлови ҳам бор эди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 *кўчма* Бурнини кўтариб гердайиб юрувчи, димоғдор.

БУРУТ (3-*ш. бирл.* **бурти**) *шв.* Мўйлов. *Қора бурти кўкка ўсган, бет қип-қизил.* Ғ. Ғулом. *Худо хоҳласа, Қайсари Румда амакигинамнинг бурутини бундан кейин ҳам ҳеч бир болта чополмайди..* Н. Қиличев, Чиғириқ.

БУРУШГАН 1 Бурушмоқ фл. сфдш.

2 Ажин босган, серажин, бурушқоқ. *Лаълихон кампирнинг сўлиган олмадек бурушган юзидан ўпди-да, юргунча ювиниш учун уйга кириб кетди.* «Саодат». *Гугурт қутидай устма-уст жойлашган айвонларда хотинларнинг, кампирларнинг бурушган башаралари кўринди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУРУШИҚ 1 *сфт.* Ажин босган, бурушган. *Йигит унинг букилган қаддида, бурушиқ юзларида оддий қаришлик ожизлигини эмас, балки қуллик изтироби ва синган ғурурнинг забунлигини кўрди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Суви қочиб қолган, бужмайган. *Бурушиқ олма.*

3 *от* Терининг, матонинг ва ш.к. нинг бурушган, тиришган жойи; бурма, қат. *Кийимнинг бурушиғи.* ▬ *Шокир отанинг юз бурушиқларида ғам мавжланган каби туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУШИҚ-ТИРИШИҚ Жуда ҳам ажин босган, бурушиб, тиришиб кетган. *Скелет каби нуқул суякдан иборат бўлган кичкина хотин, бурушиқ-тиришиқ юзи — олқинди совун.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУРУШМОҚ 1 Ажин билан қопланмоқ. *Янганинг бурушган, кесакранг чеҳраси ёришиб, супага, дастурхон тепасига келди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *У [Анзират хола] олтмишларга бориб қолган, нимжон, юзи жуда бурушган бўлса ҳам, қизил, товуши майин ва ёқимли бир кампир эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Болалардан кейин юзлари шафтолиқоқидай бурушган аллақандай митти кампирлар, мункиллаб қолган кўса чоллар кўринди.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Бирор руҳий таъсир натижасида тиришмоқ, чимирилмоқ. *Унинг тишлари ғичиллаб кетди, афт-башараси бурушди.* Ў.

Усмонов, Сирли соҳил. *Юзлари ташвиш ва қандайдир мажҳулият ҳисси билан бурушди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Қуришиб ёки тортишиб қат-қат бўлмоқ, бужмаймоқ. *Бурушиб қолган олма.* ▬ *Ҳаммадан Аҳмаднинг туриши аломат: бошидаги оқ қалпоғи эзилиб бурушиб кетгани учунми, афтини ошпазларга ўхшатиб юборибди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУРУШТИРМОҚ Бурушмоқ фл. орт. н. *Ойшмхон бу гапларни лабларини буруштириб, шундай бир оҳангда айтдики, ҳамма баравар кулиб юборди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БУРУШҚОҚ 1 Бурушган, бурушиқ. *Бурушқоқ олма.* ▬ *Кампир аллақандай бўлиб кетди.. тишсиз оғзи очилиб қолди, бурушқоқ лаблари титрай бошлади.* У. Назаров, Одамлар.

2 Бекорга, салга бурушиб, тиришиб қолаверадиган. *Бурушқоқ газлама.*

БУРУҚ: юрак *(ёки* **ич) буруғи** *(тўғриси:* **ичбуруғ, юракбуруғ**) 1) *айн.* **дизентерия**. *Келса хотиннинг уруғи, Топилади йўриғи, Келса эрнинг уруғи, Бўлар юрак буруғи.* Мақол; 2) *кўчма дағл.* мужмал одам.

БУРУҚСАМОҚ 1 Паға-паға бўлиб чиқмоқ, кўтарилмоқ (тутун, чанг ва ш. к. ҳақида). *Мўридан буруқсаб тутун чиқаётир.* ▬ *Баъзи уйларнинг мўриларидан буруқсаб чиққан кулранг тутун эринчоқлик билан осмонга ўрмаларди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Тутаб ёнмоқ, тутамоқ; қуюқ тутун чиқармоқ. *Самовар буруқсаб кетди. Хазон буруқсаб ёнмоқда.* ▬ *Олов, қора тутун буруқсаб турибди.* Шуҳрат, Умр поғоналари.

3 Анқимоқ, гуркираб тарқалмоқ (ҳид ҳақида). *Сочингдан буруқсар эди сунбулнинг иси.* F. Ғулом.

4 *кўчма* Ичдан чиримоқ, сасимоқ, инқирозга юз тутмоқ. *Мақсумжоннинг сўзидан қандайдир тутуриқсизликнинг ҳиди буруқсаб турибди.* Ғайратий, Довдираш.

5 *кўчма с. т.* Ножўя, бўлмағур гаплар гапирмоқ, алжимоқ.

БУРЧ I Адо этилиши, бажарилиши мажбурий бўлган вазифа; мажбурият. *Ватанпарварлик бурчи. Виждон бурчи. Хизмат бурчи. Ҳарбий бурч.* ▬ *Оналик — хотин-қизларнинг энг муқаддас бурчи деб қаралади.* «Саодат». *Ерли халқ тилини билиш ўша яшаш жойини инъом этган маҳаллий халққа нисбатан инсоний бурч ва ҳурмат ҳамдир.* «Саодат».

БУРЧ II 1 *айн.* **бурчак 2, 3**. *Казарма қоронғи, унинг бир бурчида кичкина чироғ милтиллар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Шийпоннинг нариги бурчида эса Қобул Комилович соқолини қиртишлаш билан овора.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Чекка, чет. *Ошиқ-маъшуқларга дунёнинг нариги бурчи ҳам бир, оғайни.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Олдинги тишлари тушганидан, лабининг икки бурчи кириб, юзининг бурушиқлари билан туташиб кетган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бу Шарқ кичик эмас, бурчдан бурчига Аранг ярим кунда етади қуёш.* F. Ғулом. *Биз тўқиган рўмолнинг Гуллари бор бурчида.* «Қўшиқлар».

БУРЧАК 1 *мат.* Бир нуқтада кесишган икки чизиқ (ёки нур) ҳосил қиладиган оралиқ, текислик; шундай текислик турли ҳодисалар ўлчови сифатида. *Бурчак даражалар билан ўлчанади. Тўғри бурчак. Ўтмас бурчак. Ўткир бурчак. Бурчак боши. Мўлжалга олиш бурчаги. Кеманинг курсдан оғиш бурчаги. Нурнинг тушиш бурчаги қайтиш бурчагига тенг.*

2 Нарсаларнинг томонлари, қирралари кесишган жой; бурч. *Дафтарнинг бурчаги. Столнинг бурчаги.* ▬ *Тўрт бурчагига кўк, бинафша, шафтолиранг ипаклар билан гуллар тикилган.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Хона, бино, ҳовли ва ш. к. нинг ички деворлари туташган жойи ва унинг атрофи. *Ҳовлининг бурчаги. Айвоннинг бурчаги. Қўрғоннинг бурчаги.* ▬ *У кўзларини бурчакка тикканича, қимирламай ўтирарди.* С. Зуннунова, Олов. *Мен ҳужранинг бурчагида турган қанордаги сомон устига чиқиб, донг қотиб ухлаб қолибман.* Ғайратий, Унутилмас кунлар. *Кампирнинг амру фармони билан уйнинг етти бурчагига етти шам ёқилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

4 Кўчалар, йўлларнинг кесишган жойи; муюлиш, муюш. *Бизники мана шу бурчакдаги эшик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Чекка, чекка ер, тараф, томон; овлоқ, панажой. *Дунёнинг у бурчагига боришга розиман.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тоғнинг ҳар бурчаги ва ёнбағридан акс садо келиб, дарани ларзага келтирди.* С. Айний, Дохунда. *Ҳар зумда дунёнинг бурчакларига Хабарлар жўнайди қатор ва қатор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ҳасанни Сафарқул бир бурчакка олиб бориб, нима хусусидадир у билан гаплаша бошла-*

ганида, Қутбия учун тинч нафас олишга, озод гапиришга фурсат топилди. С. Айний, Қуллар. *Шу чоққача қайси бурчакда моғор босиб ётган эдингиз?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Саноқ сонларга қўшилиб, қўшма сўзлар ясайди, мас., *учбурчак, тўртбурчак, бешбурчак.*

БУРЧАКЛИ Бурчаги мавжуд. *Тўғри бурчакли учбурчак (мат.).* ▬ *Кампир Эргашнинг қўлидан уч бурчакли кўк конверт билан телеграммани олиб, бағрига босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Чол вафотидан уч кун ўтгач, у ётган жойдан, тупроқ ичидан уч бурчакли тумор топилди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

БУРЧАКТИШЛАР *зоол.* Танглай тишлари бурчак шаклида қайрилган думли амфибияларнинг бир тури.

БУРЧЛИ Бирор бурчи, мажбурияти бўлган; қарздор. *Мен сизнинг олдингизда бурчлиман.* ▬ *Муҳаррир ҳар куни газетага бир мақола ёзишга бурчли.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БУРЧОҚ Дони қора-қўнғир рангли, озуқабоп бир йиллик дуккакли ўсимлик ва унинг дони.

БУРЯТ(ЛАР) Бурятиянинг туб аҳолиси бўлган халқ, бурят халқи. *Бурят аёл. Бурят тили. Бурят санъати.*

БУРҚИМОҚ *айн.* **бурқирамоқ**. *Машҳадий кимдан ранжиса, ўша соатда бир ҳажв ила ўз «душмани»ни сўз балчиғига шундай булғайдики, ўқирқансан, энг чиркин ҳид бурқиб туради.* Ойбек, Навоий. *Узоқда, кўзга хира чалинган тепаликнинг орқасида қора, қуюқ тутун бурқиб, ҳавода оғир кезарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ертўланинг мўрисидан бурқиб, Тупроқ уюмларин оралар тутун.* А. Мухтор, Асарлар.

БУРҚИРАМОҚ 1 Паға-паға кўтарилмоқ, буруқсамоқ, бурқимоқ. *Мўридан бурқираб тутун чиқаётир. Бурқираб чанг кўтарилди.* ▬ *Телпаги тагидан қозон қайнаётгандай буғ бурқирайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қуёш уфқ қопқасида бурқираб ётган ғубор ичига кирди.* «Ёшлик».

2 Анқимоқ, гуркираб таралмоқ (ҳид ҳақида). *Ошхона томондан бурқираб сомса ҳиди келди.* Ойбек, Улуғ йўл.

БУРҚСИМОҚ *айн.* **бурқимоқ.** *Хиёл нарида оппоқ тўзон бурқсиб кўтарилди.* «Ёшлик».

БУРҚУТ(ЛАР) *этн.* Мўғулларнинг туркийлашган уруғларидан бири.

БУРҒИ *тех.* Кончиликда, геологик қидириш ва ш. к. ишларда ерни тешиш, пармалаш учун ишлатиладиган асбоб, парма. *Ер ости сувларидан турли мақсадларда фойдаланиш учун жумҳурият ҳудудида 40825 та бурғи қудуғи қазилган.* «Фан ва турмуш».

БУРҒИЛАМОҚ Бурғи билан ковламоқ, пармаламоқ. *Бурғилаш техникаси.* ▬ *Қазиш усулларига кўра бурғилаш зарбли, айланма, колонкали бўлади.* «ЎзМЭ».

БУРҒУ Карнай ёки сурнай шаклидаги қадимий чолғу асбоби. *Суғдлар ноғора ва бурғулар овози остида боғ-бўстонларига бостириб кирган ёвни аямай қиравердилар.* М. Осим, Искандар ва Спитамен. *Чамбилбелнинг энг бахтиёр кунида Бурғу чалиб, зар камарни сираман.* А. Шер, Қадимий куй.

БУС-БУТУН 1 Тўлиқ, бекаму кўст, бутун. *Бахтини бус-бутун топгунича то, Нене балоларни кўрган ўзбекман.* А. Орипов, Йиллар армони. *Фақат савоб борки, жаҳон бус-бутун, Фақат савоб борки, азиздир Инсон!* А. Орипов, Йиллар армони.

2 *рвш.* Бутунлай, тамомила. *Ҳозирги Мирзачўлнинг рухсори бус-бутун бўлакча.* М. Жўра, Қуёшда нур эмганлар. *Шундан сўнг Обиджон билан алоқам бус-бутун узилиб қолди.* М. Жўра, Ноширнома.

БУТ I 1 Тўлиқ, ҳеч қандай камчилиги йўқ; бекаму кўст; етарли; таъмин этилган. *Уст-бошим бут, қорним тўқ, қайғум йўқ.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Бердибойнинг ўз ҳунарларига тегишли бўлган ҳамма асбоблари бут.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Қорнинг тўқ, устинг бут, ношукурчилигинг бошингни ейди.* «Ёшлик». *Қуш қанотсиз учолмаганидек, машина ҳам ёқилғисиз ёки бирор қисми бут бўлмаса, бир қадам ҳам силжий олмайди.* «Муштум».

Имони бут 1) Оллоҳга, динга ишончи мустаҳкам; 2) виждонли, эътиқодли. *Тилагим: ёшлар асло завол топмасинлар, имонлари доимо бут бўлсин.* М.М.Дўст, Лолазор. **Кўнгли (ёки бағри) бут** Камчилиги йўқ, бахтли. *Назар акам етим ўсмаган, бағри бут одам, лекин шундай бўлса-да, негадир унга раҳмим келади.* М.М.Дўст, Лолазор. *Токи унинг [Муҳсиннинг] кўнгли бут бўлсин, умр дафтарига доғ тушмасин..* М.М.Дўст, Лолазор. **Нони бут** Тирикчилиги тўлиқ таъ-

минланган, рўзғордан камчилиги йўқ. *Нони бут кишининг сўзи ҳам бурро.* Ғ. Ғулом.

2 Синмаган, бутун, шикастланмаган, соғ. *Сўнг қўл-оёқларини ҳаракатлантириб кўрди. Шукур, аъзойи бадани зирқираб оғриб турса ҳам, суяклари бутга ўхшайди.* «Ёшлик». **Бут қилмоқ** Ўз ҳолига келтирмоқ, бутун қилмоқ. *Коса синди. Энди уни бут қилиб бўлмайди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *[Саидхон] Икки парчани бир-бирига улаб, бут қилиб кўрди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. **Тўрт (ёки чор) ишкали бут қ. чор.**

БУТ II 1 *с. т.* Икки оёқ ораси; чот. *Олақарғага етаман деб, чумчуқнинг бути йирилибди.* Мақол. ▬ *-Тезроқ юраверинг, Исомов, бутингиз йирилмайди, – деди Зумрад. Аёллар гуруллаб кулди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Ойим челакни бутига қистирганча, зириллаб турган елинга яна қўл чўзди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 *шв.* Оёқ, пут. *Наби Фарҳоднинг қўл-оёғига боғлаган оддий кишанни ечди ва бўғовли кишанлардан бирини олиб, унинг бути ва бўйнига урди.* С. Айний, Қуллар. *Зўр деган девлар йиқилиб қолди, Икки бути товдай бўлиб.* «Маликаи айёр».

БУТ III [*ф.* بت – санам; гўзал] *дин.* **1** *айн.* **санам.** *Бу йўллар кўп қадим йўллардир, Конфуций, шомоний, ислом ва будда, Бут ва тасбеҳ юкланган карвон.* Ғ. Ғулом. *Балки у Буддани бутга алишмас, Космос мўъжизасин англамас балки..* А. Мухтор, Асарлар.

2. *с. т.* Хоч (крест) шаклидаги нарса; хоч, салиб. *Отряднинг ўликларини тўплаб, қайинзордаги қабристонни ёғоч бутлар билан тўлдириб кетишдан бошқа иложи йўқ эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

БУТА [*ф.* بوته – бута, бутазор; нақш, расм] **1** Тагидан шохлаб ўсадиган майда пастак дарахт. *Пича юришгач, уларнинг кўзларига қалин ўт ва сийрак буталар ўсган катта сайҳонлик очилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Канизак Сидиқжонни пастга, буталар орқасига тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Тўнғак орқасидан қулоқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, коптокдек сакраб, буталар орасига яширинди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 *кўчма* Ўзбек халқ амалий санъатида кўпинча бир тутам ўсимлик гулини ифода этувчи нақш.

БУТАДОР Миллий зардўзликда кийимга гулдасталар ёки буталар шаклида тикиладиган гул шакллар.

БУТАЗОР Фақат бута ўсган, бута ишғол этган ер. *Бақақуруллоқдан чиқилгандан кейин йўл бутазор, қумлоқ, қўриқ ер ва экин майдонларини оралаб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улар [болалар] пахтазор, бутазор оралаб, дарё соҳилига чиқдилар.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БУТАМОҚ 1 Дарахтнинг кераксиз шохшаббаларини кесмоқ. *Бутамасанг – мева оз, Бутасанг – ейсан қишу ёз.* Мақол. ▬ *Сидиқжон.. шитоб билан дарахт бутар экан, Канизакни излаб, атрофга кўз ташлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Нурхон нарвонга миниб, тут бутамоқда.* О. Ёқубов, Ларза.

2 *кўчма* Кесмоқ, ўлдирмоқ. *Бой катта бошини кичик қилиб чиққанда, ўйлаб ўтирмасдан, қўлидаги даскалла билан шартта ўша бошни бутаб ташлабди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Тоғай унинг башарасига тикилиб тураркан, кўнглида шу истакни туйди: қани энди бу сурбетни бутаб ташласа..* «Ёшлик».

3 Кийинтирмоқ, устини бут қилмоқ. *Икки-уч кун ичида усти-бошини айтганингиздек бутаб қўяман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..сон-саноқда йўқ кишиларга йил ўн икки ой овқат едириб, уст-бошини бутаб, кийимкечак берамиз..* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

БУТАФОРИЯ [*итал.* buttafuori – ташқарига чиқариб ташла, улоқтир] Театр саҳнасида ҳақиқий буюмлар, жиҳозлар (масалан, ҳайкал, мебель, идиш, тақинчоқ каби) ўрнида қўлланадиган ясама нарсалар, воситалар.

БУТ-БУТУН Бутун 1 с. куч. *Бут-бутун этик. Бут-бутун қоп.* ▬ *Республикамизда кишиларнинг меҳнат севинчи, ошла тўйинчи, довруғ-шони, бут-бутун нони – ҳаммаси пахтадан.* Газетадан.

БУТЕРБРОД [*нем.* Butter – ёғ + Brot – нон] Устига сариёғ суртилган ёки пишлоқ, колбаса япроғи қўйилган бир кесим нон. *Бутербродни паққос тушириляпман-у, у киши бўлсалар, ҳеч нарсага қарамасдан, яна тайёрлаб келяптилар.* Газетадан. *..буфетга қора ва қизил икра суртилган бутерброд.. келди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

БУТИЛКА [*лот.* butticula < buttis – бочкача] Бўғзи тор шиша идиш. *Ярим литрли бутилка. Бир бутилка лимонад.* ▬ *Суҳбат*

қизиб борарди. Чойнак-пиёлалар ўрнига бутилка, рюмкалар келтирилди. «Муштум». *1804 йили Париж кўчаларидан бирида турли озиқ-овқат бутилка ва қутиларда сотиладиган дўкон очилди.* «Фан ва турмуш».

БУТИЛКАДОШ Спиртли ичимликларни биргаликда ичувчи. *Бу зўравоннинг турқи бутилкадошиникига сира ўхшамайди.* Газетадан.

БУТИРОМЕТР [*юн.* butyron — ёғ, мой + metron — ўлчов] Сут таркибидаги ёғ миқдорини аниқлайдиган асбоб.

БУТИФОС *ким.* Fўза баргини тўкишда (туширишда) ишлатиладиган қўланса ҳидли, оч сариқ рангли суюқлик, дефолиант. *Илдизни кемирган бузоқбошисимон, йўқолсин бутифос! Ҳаёт давом этсин!* Газетадан.

БУТКУЛ *рвш.* Бутунлай, тамомила, батамом, фақат. *Дадам буткул бошқа бир дунё.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Хотинимдан ҳам, буткул рўзғоримдан, умуман дунёдан, яшаб ўтган умримдан розиман.* М.М.Дўст, Лолазор. *Атроф буткул тош, сувдан асло нишон йўқ.* «Шарқ юлдузи».

БУТЛАМОҚ Чаласини, камини, етмаганини тўлдирмоқ, расоламоқ, бекаму кўст қилмоқ. *Агар бошқа одам бўлганда, Маҳмудага тўғри йўл кўрсатар, рўзғорини бутлаб олишни ўргатарди.* Газетадан. ..*Мамадалижон, манам дунёйи боумид, Аҳмадхўжам билан Ҳамзахўжамга бисот йиғиб, тўй анжомини бутлаб қўйганман.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 *кўчма* Кийинтирмоқ, ясантирмоқ. *Хотинга ҳуррият — қорнини тўйғизиш ва эгнини бутлашдир.* «Муштум». *Оламнинг эгнин бутлаш — Ўзбекда шудир матлаб..* А. Орипов, Йиллар армони.

3 Бутунламоқ; бирлаштирмоқ. *Кеч бўлсада, икки синиқ кўнгил бутланди.* «Саодат».

БУТЛИК Бутунлик, бекаму кўстлик; расолик, мукаммаллик. *Саранжом-саришта ясатилган уй. Бир қарашдаёқ рўзғор бутлиги сезилиб турибди.* «Шарқ юлдузи». *Нима, менинг мафкурам бутлигига ишонмайсанми, ука?* М.М.Дўст, Лолазор.

БУТОҚ 1 Дарахтнинг танасидан ёки йўғон шохларидан тармоқланиб чиққан ён шох. *Қуш бутоққа сиғинар, Одам — Ватанга.* Мақол. ▬ *Дарахтларнинг бутоқларида қушлар чуғур-чуғур сайрай бошладилар.* «Ёшлик». *Юлғуннинг қовжироқ бутоқларини териб, гулхан ёқди.* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма* Тармоқ, шохобча; поғона; авлод. *Сомонийлар шажарасининг сўнгги бутоғи бўлган подшо Нуҳ бин Мансур касалманд одам эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

Бутоқ отмоқ 1) *айн.* **бутоқламоқ**; 2) *кўчма* ажралиб чиқмоқ, тармоқланмоқ. *Қишлоқ ўртасидан ўтган катта йўл бутоқ отиб, далаларга туташган.* Й. Шамшаров, Боғбон.

БУТОҚЛАМОҚ Бутоқ чиқармоқ, шохламоқ.

БУТПАРАСТ [*ф.* بت‌پرست — бутга сиғинувчи; мажусий] Бутга, санамларга топинувчи. *Маликшоҳ бутпараст эди.* «Баҳром ва Гуландом». *Малик Хоқон бутпарастнинг закотчилари келди.* «Баҳром ва Гуландом».

БУТПАРАСТЛИК Бутга, санамга чўқиниш, топиниш, сиғиниш.

БУТСИ [*ингл.* boots — ботинка] Футбол ўйинида кийиладиган қаттиқ тумшуқли ботинка. *У [Жамол] спорт майдонидан яқинда қайтганга ўхшайди: оёғидаги бутсиси, эгнидаги қизил тўр кўйлагини алмаштирмабди ҳам.* С. Анорбоев, Меҳр.

БУТУН 1 Синмаган; синдирилмаган; шикастланмаган; синиқ-мертик жойи йўқ. *Бутун нон. Бутун коса. Бутун ғишт.* ▬ *Мураббия ҳалиги қўли синган қўғирчоқни олиб, ўрнига бутун қўғирчоқни ётқизиб қўяётган экан.* Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ. *Улар синиқ жомашовни ҳамон бутун жомашов демоқдалар.* «Муштум». *Кўприк бутунми ёки мажақлаб ташландими — бу унга қоронғи.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сиртим бутун бўлса ҳам, ичим тутун.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Йиртилмаган, тешилмаган, йиртиқ жойи, тешиги йўқ. *Бутун калиш. Бутун қоп.* ▬ *Арслоннинг ўша тўни ҳали бутун, эскирмаган.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Қудаандани ўйлаган ойим сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бузилмаган, очилмаган; яхлит. *Бутун консерва.* ▬ *Бой айтади: -Бутун бергин пулимни, Кўп сўйлатиб қичитмагин тилимни..* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

4 Расо, тўлиқ. *Эси бутун одам. Хайр қилсанг, бутун қил.* Мақол. ▬ *Орзиқул опамнинг*

онаси: «Насибанг бутун бўлсин, болам» деб, дадамга нон тишлатди. С. Сиёев, Ёруғлик.

5 *мат.* Каср қисми бўлмаган. *Бутун сонлар. Икки бутун ўндан беш. Беш бутун бир тақсим икки.*

6 Бор(и), борлиқ, барча, ҳамма. *Бутун имкониятлардан фойдаланмоқ. Воқеани бутун тафсилоти билан айтиб бермоқ. Бутун куч, бутун ғайрат улуғ вазифаларни бажаришга қаратилган.* ▬ *Унинг бутун вужудидан ёшлик, навқиронлик, балоғат тантанаси акс этиб турарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бутун борлиғидан гупиллаб хушбўй атирнинг ҳиди ҳам келиб турибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

7 Ўрин, жой, макон билдирувчи сўзлар билан келганда, уларни таъкидлаб ёки бутунисича, яхлит кўрсатиш учун хизмат қилади. *Бутун бир институтда ундан чиройли қиз йўқ эди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ошнинг ҳиди бутун уйни тўлдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тош фонуслар парпираб ёниб, бутун боғни чароғон қилиб турибди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Собир бутун дунёни унутганди, унинг атрофида қоғоз, қалам ва айтмоқчи бўлган сўзлардан бўлак ҳеч нарса йўқ эди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Бу кўзлар учун бутун оламни ҳадя этса арзирди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бутун Фарғона водийсида Чортеракдан олдин ўрик пишмайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

8 Ўрин, жой, макон ёки кишилар жамоасидаги барча кишиларни билдиради. *Азон паллада бутун Қорабулоқ тоққа жўнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бутун Яккатут, балки бутун олам уйқуга чўмганди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Бугун Чимён қишлоғини бутун мамлакатимиз билади.* Газетадан. *Ердан қор кетиши билан кўчиб келиб, бутун ошла чумолидай ишлар эдик.* Ойбек, Танланган асарлар.

9 Вақт, муддат билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сўз орқали ифодаланган вақт, муддатнинг бошидан охиригача бўлган чегарасини, оралиғини ифодалайди. *Бутун ўш.* ▬ *Қутидор эса бутун кун меҳмонхонасига келиб-кетиб турган кўнгил сўровчи ошна, ёрдўстлари билан овора бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эрталаб далага жўнайди. Бутун кун ер ҳайдайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бутун умр елкаларидан обкаш тушмаган.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бағри бутун 1) армонсиз, бахтли, камчиликсиз, тўкис. *Дунёда бир бағри бутун киши йўқ экан-да, Ҳар кимнинг юрагида бир андуҳ.* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) бола-чақаси, яқин кишилари ўз олдида бўлган. *-Болаларингизнинг дийдорига тўйдингизми? — деб сўради. Эътибор опа. -Раҳмат, айланай Эътиборхон, бағрим бутун бўлиб қолди, — деди Роҳатбиби.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бечора дадаси, тўй қилсам, ичкуёв бўлса, бағрим бутун, уйим обод бўлиб қоларди, деб ният қиларди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Бир бутун** Яхлит ёки бўлинмайдиган. *Бир бутун қилиб ясалган деталь.* ▬ *Тиктепа ерларини бириктириш, орадаги чегараларни бузиб, бир бутун қилиш қийин гап эмас.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. **Бутун бошли** Катта, бутунлай; катта бир. *Бўри увлаб, тикан чатнаб ётган ташландиқ жар-жилғалар ўрнида бутун бошли янги шаҳар барпо этилди.* Ж. Холқосимов, Янги уйлар муборак. *Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги хўжаликлар ташкил топди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Мен сендайлигимда бутун бошли оилани тебратганман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Нони бутун** Ризқ-насибали, тўқ, фаровон яшовчи, ҳеч нарсадан камчилиги йўқ. *-Худонинг ўзи азалдан шайдларнинг нонини бутун қилган,— деди Фозил ака.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Сартарош у дунё, бу дунё хор бўлмайди. Ҳамма вақт нони бутун.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Эси (ёки ақли) бутун** Эс-ҳуши жойида, ақлли. *Ҳар ҳолда, эсинг бутун-да, қурғур.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Ўқимаган бўлсанг ҳам, ақлинг бутун йигит экансан.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тегирмондан** *(ёки* **тегирмонга тушса) бутун чиқали** Жуда эпчил, уддабурон; ҳар қандай мушкул аҳволда ҳам ўзини йўқотмайдиган одам ҳақида. *Йигитмисан йигит! Кучли, тегирмондан бутун чиқади.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳакимовни Сариосиёда «тегирмонга тушса, бутун чиқади», дейишади.* «Муштум».

БУТУНИЧА *рвш.* **1** Бутунлигича, бутун ҳолда, бор бўйича; тўлиқ, батамом. *У ўлжасини бутунича ютади.* К. Яшин, Ҳамза. *Камерон шикастланган меъда ости безини бутунича кесиб олди.* «Фан ва турмуш». *Очиқиб турган эдим, паловни бутунича ютгим келди.* И. Раҳим, Ҳилола.

БУТУНЛАЙ *рвш.* **1** Тамомила, тамоман, батамом. *Бу бутунлай бошқа гап. Сизни бу-*

тунлай унутибман. ▬ *У ишга бутунлай шўнғиб кетди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Дўстматов довдираб, бутунлай ўзини йўқотиб қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Унинг овозидаги бу яқинлик Нодирани бутунлай эритиб юборди.* С. Зунунова, Янги директор.

2 Қатъиян, узил-кесил. *Чекиш бутунлай ман этилган.* ▬ *Қурбон ота МТСдан жавоб олиб, Капсанчиларга бутунлай кўчиб келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 *(бўлишсиз феъллар билан)* Сира, асло, ҳеч. *Бутунлай қўрқмайман.* ▬ *Оқила билан Баҳодир бир-бирлари билан бутунлай гаплашмай қўйдилар.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ.

БУТУНЛАЙИН *рвш.* **1** Бутунлигича, бутун ҳолда. *Гозни бутунлайин пиширма.*

2 Бутунлай, тамоман. *Бутунлайин кетмоқ.*

БУТУНЛАМОҚ 1 Бутун қилмоқ, бутун ҳолга келтирмоқ. *Шаҳарда Шокир ота деган маҳсидўзнинг дўконхонасида ўз этигини бутунлаб олибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Камини тўлдириб бут қилмоқ, расоламоқ, бутламоқ.

БУТУНЛИГИЧА *рвш.* Бутун ҳолда. *Дорини бутунлигича ютмоқ. Балиқни бутунлигича қовурмоқ. Бутунлигича сақланган ёдгорлик.*

БУТУНЛИК 1 Бирон-бир шикаст емаганлик, синмаганлик. *Бутунлигини ҳам, синиқлигини ҳам билиб бўлмайди.*

2 Яхлитлик, тўлиқлик. *..бу ўринда шоир учун энг муҳими фикр бутунлиги ва аниқлигидир.* «ЎТА». *Шоҳрух мамлакат бутунлигини сақлаш ва ўзига содиқ фарзандларни ўрни-ўрнига қўйиш мақсадида..* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Мукаммаллик, тўла-тўкислик. *Пахта деганда юртимизнинг бойлиги, тўкин-сочинлигини, бахтимизнинг бутунлигини тушунамиз.* Газетадан.

Бир бутунлик Яхлит ҳолда бўлишлик, бўлинмаслик, яхлитлик. *Бош ва орқа мия бир бутунликни ташкил этади.* «Анатомия».

Фразеологик бутунлик *тлш.* Маъносини таркибидаги сўзларнинг маънолари асосида изоҳлаш мумкин бўлган луғавий бирлик. *Айрим фразеологик бутунликлар ўзининг эркин уюшмасига жуда яқин туради.* «ЎТА».

БУТХОНА |*ф.* بتخانه – бутпарастлар ибодатхонаси| **1** *с. т.* Бутга сиғинувчилар ибодатхонаси, черков. *Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун жаранглади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Бутхонадан топган экан бир санам, Олтин билан роп-роса қирқ минг дирҳам.* Ҳ. Олимжон.

БУФЕР |*инг.л.* buffer, buff – зарбани юмшатиш| Транспорт воситалари (локомотив, вагон, автомобиль)да пайдо бўладиган зарбаларни юмшатиш учун ўрнатиладиган, одатда пишиқ пўлат, резина ёки пластмассадан тайёрланадиган мослама. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзғалди.. Вагонларнинг буферлари ғижирлаб, поезд яна ел қувиб учди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Бетон тўсин қийшайиб, буфер теккан жойнинг симлари чиқиб қолган эди.* Н. Алимов, Ёлғончи фаришталар. *Буферларнинг бир-бирига урилишидан ҳосил бўлган овозлар бирданига тиниб қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Буфер давлат *сиёс.* Ўзаро зиддиятда ёки уруш ҳолатида бўлган йирик давлатлар ўртасидаги ҳарбий жиҳатдан заиф, ҳудудий жиҳатдан кичик давлат.

БУФЕТ |*фр.* buffet – стол| **1** Идиштовоқ, мева-чева, ичимлик ва ш. к. сақланадиган махсус жавон (шкаф). *Латофат буфетдан гулдор тарелка олиб, ҳужрага кириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Зеварҳон буфетдаги «Чайка» деган шоколаддан олиб, Ашурга тутқазди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Катта ошхона ва ресторанлар, муайян корхоналар қошида ташкил этиладиган, енгил-елпи овқатланиш учун мўлжалланган дўкон; тамаддихона. *Станция буфетида кунини кеч қилиб, қоқ ярим тунда қайтарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тўрахўжа синфдошларини буфетга таклиф этиб, музқаймоқ, сув, ширинликлар билан меҳмон қилди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

БУФЕТЧИ Буфетда ишловчи савдо ходими. *Буфетчи Розиқвой рухсат сўраб, кабинет эшигини очди-ю, бедана юриш қилиб келиб, қўл чўзди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *Савлатидан от ҳуркадиган йигит кафега кириб келганида, буфетчи аёл кўз қирини ташлаб қўйди.* «Муштум».

БУФЕТЧИЛИК Буфетчи касби; буфетда ишлаш. *Ўзи [Мусахон] шу яқин ўртадаги разъездлардан бирида буфетчилик қилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

БУФФОНАДА [*итал.* buffonata – ҳазил саҳна томошаси; қизиқчилик] Комик актёрнинг қаҳрамоннинг ўзига хос ташқи белгиларини ўта бўрттириб кўрсатишга йўналтирилган ўйин услуби.

БУХАНКА [*ўрта нем.* Vochenze – оқ нон ёки *лот.* focacius – печда пишган нон] Бир бутун булка нон. *Полвон ҳар ёққа югуриб, бир буханка нон топа олди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Нусратбек магазиндан ярим буханка нон, шакар, сариёғ олиб, кулбасига қайтди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БУХГАЛТЕР [*нем.* Buch – китоб + halter – олиб юрувчи, тутиб турувчи] *айн.* **ҳисобчи**. Идора, муассаса, корхона ва ш. к. нинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи мутахассис; ҳисобчи. *Умаржон Матқулов тутган йўл колхоз бухгалтери Ҳасанбой Раҳимовга ҳам маъқул тушди.* «Муштум». *Чўтини булбул этган, Идорани гул этган Бухгалтерга бир салом.* «Қўшиқлар».

Бош бухгалтер Барча ҳисоб-китоб ишларини бошқарувчи; бухгалтерлар раҳбари.

БУХГАЛТЕРИЯ 1 Ҳисоб-китоб назарияси ва амалиёти. *Бухгалтериядан дарс бермоқ.*

2 Идора, муассаса, корхона ва ш. к. нинг барча молиявий, ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи бўлими ва у жойлашган хона; ҳисобхона. *Бухгалтерия ходимлари. Колхоз бухгалтерияси.* ▬ *Гулсум опа Барнони бир кўрай, деб бухгалтерияга кирди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

БУХГАЛТЕРЛИК Бухгалтер, ҳисобчи касби. *Унинг бухгалтерлик ишини молия бўлимидаги ёрдамчи бухгалтер, кассирлик ишини бюджетчилар бажаришади.* «Муштум».

БУХОР: Бухор сақич *тар. эск.* Бухородa тайёрланадиган оқ сақич. **Бухор танга** *тар.* Бухоро хонлигида зарб қилинган 15 тийинлик танга.

БУХОРИ(Й) Бухородa тайёрланган, Бухорога хос; бухороча. *Токчалар ўртасидаги бухорий сўзана орқасида ноёб газламалар жойланган сандиқ.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

БУХОР(О)ЧА *с.т.* Бухоро шаҳрига, бухороликларга хос. *..у этик кийиб, бошидаги бухорча дўпписини салла билан ўраб олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Билмадим, нима учундир у кишига икки-уч кунга битта бухороча беқасам тўн, мисқоли дока салла, дўппи керак бўлибди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БУХОРХУДОТ Бухородa 7-8-асрларда мавжуд бўлган Бухорхудотлар ҳокимлигини бошқарган ҳукмдорлар унвони.

БУХТА [*нем.* Bucht – қўлтиқ; хавфсиз жой] *айн.* **қўлтиқ.**

БУШЛАТ [*нем.* Buschurunk – матрос нимчаси] Матрослар курткаси. *Бу қишни ҳам солдат бушлатида ўтказадиганга ўхшайман.* С. Анорбоев, Оқсой. *У индамай эшик олдида тўхтади-да, негадир, эгнидаги пахтали бушлатидан чиқиб турган узун қора юбкасига тикилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

БУЮК 1 Ҳажм-ўлчови одатдагидан ортиқ, катта; улкан. *Буюк тоғ. Буюк давлат. Буюк бино.* ▬ *Заргаров атрофидаги буюк саҳрони, шу саҳродек чексиз сукунатни сезар, ўзининг беҳаловат руҳи шу бўшлиқларни бус-бутун тўлдириб тургандек туюларди.* А. Мухтор, Асарлар. *Фарғона канали ўз кўлами билан.. буюк аталмиш ўша каналлардан ўн баравар буюкдир.* С. Аҳмад, Уфқ. *Фалакка бўй чўзган аллақандай буюк қаср рўпарадан намоён бўлиб, Меъморнинг хаёлини олиб қочди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Аҳмад ўзини буюк коинот қаршисида зарранинг миллиарддан бир заррачасидек ҳис этди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Улуғвор, юксак, тенгсиз, мислсиз. *Буюк, етук одамлар ниҳоятда камтар, камсухан, дилбару меҳрибон бўлишини.. бу доно қиз яхши биларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Буюк воқеалар олдида вақт ўз ҳукмини ўтказа олмайди.* «Саодат». *Инсоният ўз камолоти жараёнида қўлга киритган буюк кашфиёти – тилдир.* Ғ. Саломов, Таржима назарияси. *Баҳор бўйи, ёз бўйи заррама-зарра йиққан бунёдини буюк саховат билан деҳқон этагига тўкаётган мана шу олтин кузда унинг юраги қафасдан чиққан қуш юрагидай яйрай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Азиз, мўътабар, муқаддас. *Дунёда ҳеч сўз борми Она сўзидан буюк.* Ҳ. Олимжон. *Биз биринчи навбатда авлодларнинг буюк хотираси олдида қарздормиз.* Газетадан.

4 Буюк (эркаклар исми).

БУЮКЛИК Одатдагидан катталик; улуғворлик, табарруклик. *Инсоннинг буюклиги ақл-идроки билан.* ▬ *Муқимийларнинг буюклиги ҳам мана шунда эмасми?* Шукрулло, Сайланма. *Унинг [она тупроқнинг] сокингина тин олишида Бордир оналарга хос бир буюклик.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

БУЮМ 1 Тирикчилик ва рўзғорда ишлатиладиган, керак бўладиган ҳар бир нарса. *Рўзғор буюмлари. Заргарлик буюмлари. Чинни буюмлар. Зеб-зийнат буюмлари. Шахсий буюмлар.* ▬ *Нури кийинишни, безакни севар эди. Зирак, билагузук, заркокил, қўлтиқтумор, тиллақош, зебигардон каби буюмлардан қути-қути йиққан эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Граммофон деган буюмни кўрганмисан ё эшитганмисан? – кулиб сўради Ёрмат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди эса ўша тарафга боргиси келиб, бирпас бўлса ҳам туғилиб ўсган уйини, онасининг қўли теккан буюмларни кўргиси келди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ишлаб чиқарилган нарса, маҳсулот. *Махсимнинг буюми оғир экан, савил.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БУЮР *шв.* Оч биқин. *Шу куни.. жонивор Ғиркўк сузилиб, буюри-буюрига қапишиб.. Ширвонга кириб борди.* «Равшан». *Уйқулар қовоққа қотди. Отлар буюрин тортди.* «Нигор ва Замон».

БУЮРМОҚ I 1 Истак-талабни бажаришга кўрсатма бермоқ; буйруқ бермоқ, амр, фармон қилмоқ. *Иш буюрмоқ. Болани ишга буюр, кетидан ўзинг югур.* Мақол. *Ишёқмасга иш буюрсанг, Сенга ақл ўргатар.* Мақол. ▬ *Унинг нозиклиги, кўҳликлиги ҳурмати аяб, енгил-елпи ишларни буюрарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мен ҳазрати олийлари буюрган мадраса тарҳини чизиш билан бандмен.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳоким ясовулни чақириб, йўлга ҳозирланишни буюрди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўлимга буюрдингиз, бизнинг нима гуноҳимиз бор экан?* «Луқмони Ҳаким».

Буюринг *ёки* **буюрсинлар** 1) буйруғингизни бераверинг, буйруғингизни бажаришга тайёрман (тайёрмиз). *Сизга оғир келмаса, бир хизмат топширмоқчиман, уста! -Буюрингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ишларни менга буюринг, бекам!* Мирмуҳсин, Меъмор. *..Жуман писмиққа мурожаат қилди: -Буюрингиз, афандим!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 2) марҳамат қилинг, марҳамат. *[Волков:] Афандилар, столга буюрсинлар!* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

2 Бирор нарсани тайёрлаб бериш учун мурожаат қилмоқ; буюртма бермоқ, буюртирмоқ. *Пальто буюрмоқ.* ▬ *Муҳиддин толеига официант ҳам тез кела қолди. Чой ва овқат буюрди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Келин пошшага тилла узук буюрдингизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Туфлини дарҳол гиламга қўйиб, кийиб кўрди: -Ўзимга буюртиргандай!* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

3 Топшириқ, бермоқ (қонун йўли билан). *Нафақа керак бўлса, даромадимнинг ярмини олинг, лекин болани тинч қўйинг. Бермайман, овора бўлманг! -Нега? Болани онага буюради-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 *тиб.* Тавсия қилмоқ, ёзиб бермоқ, (дори-дармон, парҳез ва ш. к. ҳақида). *Парҳез буюрмоқ.* ▬ *Фақир бу сабилга оғуштабиз, баважҳ дафъи савдои табиб буюрган.* Ҳамза, Танланган асарлар. *Менми? Менга нима ром келишини ўзим ҳам билмайман. Лекин докторлар коньяк буюрадилар, майли, коньяк бўлсин.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Бирор иш, топшириқ билан бирор жойга юбормоқ, жўнатмоқ. *Хушрўй хизматчини ўчоқ боши юмушларига буюриб, чойни ўзи қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўкиб келишга буюрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хизмат деса жуда абжир бўламан, Нима буюрсангиз, ишлаб келаман.* «Муродхон».

6 Тақдир қилмоқ; хоҳламоқ, истамоқ. *Тангрининг буюргани шу экан. Лекин, Меъмор, сиз яхши одамсиз, дилимга ёқасиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *-Ўғлим, кўнгил буюрган ишдан зарури бўлмайди, – деди раис Тошпўлатовга.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Айбга буюрмоқ *қ.* **айб** 2. *Айбга буюрмайсиз, ўғлим меъморликни ўргансин, отасидек сангтарош бўлиб қолмасин, дедим.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Ташриф буюрмоқ** *қ.* **ташриф.** *Бир ҳафтадан кейин қиз Жамолзоданинг устахонасига ташриф буюрди.* «Ёшлик».

БУЮРМОҚ II Насиб бўлмоқ, насиб қилмоқ. *Уялган буюргандан қуруқ қолар.* Мақол. *Югурганники эмас, буюрганники.* Мақол. ▬ *Қўша қаринглар. Ўғилларингга ҳам шунақа сарполар буюрсин.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Ўша куни Матпанога ўз тўйи буюрмади.* С. Сиёев, Аваз. *Хўпам яраштики, қуллуғ бўлсин, буюрсин.* «Гулдаста».

БУЮРТИРМА *айн.* **буюртма.** *Буюртирма пальто.*

БУЮРТМА 1 *от* Бир нарса ясаб, тайёрлаб, ишлаб бериш ҳақидаги топшириқ, талаб. *Буюртма бермоқ. Буюртмалар қабул*

қилмоқ. ▬ *Тошкентда катта концерт залининг фойесини безашдек катта буюртма ҳам унга топширилди.* «Ёшлик». *Кўзойнакка буюртма берар экансиз, мос келадиган гардиш танлаш керак.* Газетадан. *Официантка буюртма олгани келди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *сфт.* Топшириқ асосида тайёрланадиган; буюртирилган. *Буюртма этик.* ▬ *Қундузнинг онаси азондан туриб, нари-бери ҳовлиларини супуриб, буюртма тўппиларни тикишга ўтирарди.* Ойдин, Бечора. *Асадов ҳафтада уч кун тикувчилик артелида ишласа, тўрт кун уйида буюртма туфли тикади.* Газетадан.

БУЮРТМАНОМА Бирор нарсани ясаб, тайёрлаб ёки ишлаб бериш ҳақидаги талаб (таклиф, илтимос) ёзилган расмий ҳужжат, хат.

БУЮРТМАЧИ Буюртма берган шахс ёки ташкилот. *Буюртмачилар кўп бўлган куни [уста] жуда ҳам дилкашлашиб кетадилар.* Н. Аминов, Устоз. *Султон тандирчи қотирмани яхши кўради.. Буюртмачининг аёли эсли бўлса, эрта туриб, қотирма пиширириб қўяди.* «Ёшлик». *Аслида буюртмачи ҳам, ишингни баҳоловчи ҳам, қабул қилувчи ҳам ўшанинг ўзи эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

БУЮҚ Қаттиқ совуқ, аёз. *Кечга яқин Чирчиқ томондан изғирин турди, бўғотларни ялаб, қорини учирди. Буюқ кучайди.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Очиқ эшикдан кирган буюқданми ё юраклари чиққанидан, болалар дир-дир титрашар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Буюқ урдими *ёки* **буюқда қолдингми** *кест.* Унча совуқ бўлмаса-да, иссиқ кийиниб олган одамга айтиладиган ибора. *У, узоқ Фарғона қишлоғининг серқилиқ иқлимини болалигидан билгани учунми, буюқда қолгандай, эгнига брезент чакмон, бошига намат қалпоқ кийган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

БУҚА Бичилмаган эркак қорамол. *Буқа шохидан илинар, Одам — тилидан.* Мақол. ▬ *Ҳар куни бир наъма кўрсатадиган буқамиздан хавотирланиб, пода олдига илгарироқ чиқиб турмоқчи бўлдим.* «Ёшлик». *Буқа, худди уятчан келинчакдек, ювош тортиб, хонасига кириб кетса бўладими.* «Муштум».

Буқа бўйин Бўйни буқанинг бўйнидек йўғон. *Буқа бўйин одам.* ▬ *Меҳмоннинг бири афтини буриштириб олган, буқа бўйин одам эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Буқа бўйин, ҳўкиз қорин хумсалар! Чучварани хом санайсиз.* «Муштум».

БУҚАЛАМУН [*а.* بوقلمون — товланувчан; хамелеон] **1** *от зоол.* Жанубий Осиёда тарқалган, дарахтда яшовчи, судралиб юрувчи, шароитга қараб рангини ўзгартиб турувчи калтакесаксимон жонивор; хамелеон. *Назирбой тўғри айтади: ..буқаламун шароитга қараб тусини ўзгартади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Вой, дийдорингни ел есин-э, буқаламуннинг ўзисан.* Т. Тўла, Асарлар. *Жаҳоннинг иши худди буқаламунга ўхшайди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Савдогарчилик касби одамни буқаламун қилиб қўяди чоғи.* «Ёшлик».

2 *сфт. кўчма* Ўзгарувчан, бирдек турмайдиган; ранг-баранг. *-Бу буқаламун фалакнинг гардишига боқ, чироғим! — деди Шокир ота.* Ойбек, Танланган асарлар.

БУҚАЛАМУНЛИК Ўзгарувчанлик, мослашувчанлик; тайини йўқлик, бирдек турмаслиқ. *Мирзонинг бахти учун ҳозирдан бошлаб тадбирлар кўрмоқ зарур. Нечунким, тақдирнинг буқаламунликлари бениҳоятдир.* Ойбек, Навоий. *Алоиддин Машҳадий.. дунёнинг буқаламунлиги ҳақида шикоятланди.* Ойбек, Навоий.

БУҚИНМОҚ Пастга эгилиб яширинмоқ, ўзини панага олмоқ, кўринмасликка ҳаракат қилмоқ. *Буқиниб, нафасларимизни ютиб туриб, ҳаяжон билан биттадан тош отамиз.* Ойбек, Болалик. *Кетидан автомат ўқи узилди. Турдиевнинг барини ялаб ўтди, у пастроқ буқинди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

БУҚОҚ 1 *тиб.* Қалқонсимон без фаолиятининг бузилиши натижасида ушбу безнинг катталашуви билан боғлиқ касаллик; шу касаллик натижасида катталашган қалқонсимон без. *Мен жуда-а чарчаганман, биласиз. Олдин шу сабил буқоғимни даволатиб олсайдим.* С. Нуров, Нарвон. *Малоҳатнинг кўк пиёладан кўра кичикроқ буқоғи бўлиб, шуни ўтган йил кузда кестирган экан.* А. Қаҳҳор, Жонфиғон. *Нусратбек унинг томоғидаги буқоғига қараб қолди.* С. Нуров, Нарвон.

2 Шу касалликка йўлиққан, қалқонсимон бези катталашган одам. *Салим буқоқ. Ҳей, буқоқ, бу ёққа қара!*

3 Дарахт танасининг зарарланиши натижасида унда ҳосил бўлган шиш, ғурра. *Ёнғоқ буқоғи.*

БУҚТИРМА *айн.* **биқтирма**. *..булар [савдогарлар] молларни ўз фойдалари учун буқтирма қилаётгандирлар.* Газетадан.

БУҚЪА [*а.* بقعه — бир бўлак ер; жой] *эск. кт.* **1** Мадрасаларда фақир ёки қаландарлар учун белгиланган ҳужра.

2 Фақирона уй, кулба. *Алқисса, арақ-арақ тер босиб, буқъага етдим.* «Муштум».

БУҒ Суюқлик ёки қаттиқ жисмларнинг газсимон ҳолати. *Сув буғи. Симоб буғи. Қуруқ буғ (физ.). Буғ кучи (физ.). Буғ қозони (тех.). Буғ двигатели (тех.).* ▬ *Самовардан чиққан буғ уйни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айвон меҳмонхонадан гупиллаб урилган тутун ва қуюқ буғга тўлди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Буғи чиқиб турган Эндигина қозондан олинган, тандирдан узилган, иссиқ. *Буғи чиқиб турган сомса.* ▬ *Ҳаммамиз бир пиёла-бир пиёла буғи чиқиб турган сутдан ичдик.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун. *Халил ота катта лаганда буғи чиқиб турган паловни кўтариб, ҳовлига кирди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

БУҒДОЙ Галладошлар оиласига мансуб ўтсимон ўсимлик ва унинг дони, ғалласи. *Жайдари буғдой. Оқ буғдой. Буғдой уни. Буғдой сепмоқ. Буғдой ўрмоқ. Буғдой нонинг бўлмасин, буғдой сўзинг бўлсин.* Мақол. ▬ *Одам Атонинг ўзлари биринчи марта ер ҳайдаб, буғдой сочганлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Бу ерда бизнинг қайроқи буғдойларимиз бор, — деди Анорхон.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БУҒДОЙЗОР Буғдой экилган ер, буғдойпоя. *Буғдойзорга чиққанимдан кейин отни чоптиргим келди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Узоқда олтинланган буғдойзорлар, пахта далаларини шартта кесиб, уфққа санчилган йўллар ялтирар.. эди.* А. Мухтор, Асарлар.

БУҒДОЙИҚ Галлагуллилар (буғдойдошлар) оиласига мансуб, ем-хашак учун экиладиган ёки ёввойи ҳолда ўсадиган кўп йиллик ғалласимон ўт. *Адир ва тоғларда буғдойиқ ва ҳар хил ўтлар ўсадиган яйловлар бор.* «Ўзбекистон географияси». *Ётганда буғдойиқнинг изи тушиб қолган ўнг бети ачишарди.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

БУҒДОЙКОР **1** Буғдой экувчи, буғдой етиштирувчи. *Халқ нонини бут қилган Буғдойкорга шараф-шон.* «Ғунча».

2 Буғдой экишга, буғдой етиштиришга хосланган, мосланган. *Буғдойкор хўжалик.* ▬ *-Баъзида хўжайинга пул зарур бўлиб қолса, хом-хатала олмаларни аравага ортиб.. буғдойкор қишлоқларга олиб бориб сотиб келаман, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *..республика бўйлаб буғдойкор майдонлар кенгайтирилди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

БУҒДОЙКОРЛИК **1** Буғдойкорлар касби.

2 Буғдой экиш, буғдой етиштириш. *Буғдойкорлик билан шуғулланувчи туманлар. Буғдойкорлик хўжаликлари.*

3 *айн.* **буғдойзор**. *Буғдойкорликлар энди пахтага айлантирилса керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БУҒДОЙМАҒИЗ *айн.* **буғдойранг.**

БУҒДОЙПОЯ **1** Буғдой ўсиб ётган майдон, ер. *Аҳмаджон ўттиз-қирқ метр наридаги буғдойпоя орасида бир немисниng бошини.. кўриб қолди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *..ракетачиларнинг буғдойпоя билан ҳеч қандай иши бўлмайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Буғдой пояси. *..офтобли кўчалар, шудгор қилинмаган ерлар, йўнғичқапоя ва буғдойпоялар бир даражада қуриган эдилар.* С. Айний, Қуллар.

БУҒДОЙРАНГ Юзи буғдой рангига ўхшаш, қорачадан келган, қорачага мойил. *Бу одамнинг туси буғдойранг бўлиб, юзи тўла ва силлиқ эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Нусратбек эшикка яқинлашганда, машинадан қора атлас кўйлак кийган, буғдойранг юзли аёл тушди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Раҳимнинг буғдойранг бети жиддийлашган, ақлли, тийрак кўзлари бир нуқтага қадалган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Новчадан келган, буғдойранг, сочлари тим қора, кўзлари чақнаб турган Зарина ўзининг саҳройи гўзаллиги билан бошқа аёллардан ажралиб турарди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

БУҒЛАГИЧ Буғ сочувчи, пурковчи асбоб. *Ем-хашак иссиқ сув буғи билан буғлагичда буғланади.* «Зоология».

БУҒЛАМА **1** Буғда пиширилган, димланган. *Буғлама кабоб ҳар иккала кастрюлкалар орасига қўйилган сувнинг буғида пишади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Шундай усулда пиширилган таом. *Манти, хунон, буғлама, чўп кабоб каби тансиқ таомлар борки, булар қасқонда пиширилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БУҒЛАМОҚ 1 Буғ билан ишлов бермоқ. *Пиллани буғламоқ.* ▬ *Шивитни биласан-ку, шуни зира қўшиб буғлайди. Қайнагандан кейин, зиранинг ҳиди ўтга уннаб қолади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 Ўраб, буркаб терлатмоқ (даволаш мақсадида).

БУҒЛАНМОҚ I Буғламоқ фл. мажҳ. н. *Сигирларга овқат беришдан илгари ем-хашак майдаланади ва буғланади.* «Зоология».

БУҒЛАНМОҚ II 1 Буғ чиқармоқ. *Талабалар буғланиб турган нонни бирпасда еб битиришди.* Ойбек, Навоий. *Баҳор ҳидидан бесаранжом бўлган қарғалар буғланиб турган далалар устида у ёқдан-бу ёққа учарди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Қатл этилганларнинг иссиқ қони майдоннинг тошларига сачраб, совуқда ҳовур чиқариб буғланар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Буғга айланмоқ. *Орол денгизи сатҳидан ҳар йили 60 куб километрга яқин сув буғланади.* «Фан ва турмуш».

3 Буғ билан қопланмоқ, буғга тўлмоқ, буғ босмоқ. *Ойна буғланиб қолди. Уй буғланиб кетди.* ▬ *Буғланиб кетган дераза ортида қамиш томдан сизиб тушаётган томчилар кўриниб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БУҒЛАНУВЧАНЛИК Мавжуд атмосфера шароитида мумкин бўлган энг юқори буғланишни ифодалайдиган шартли катталик. *Бошқа жойларга нисбатан Ўрта Осиё шароитида буғланувчанлик юқори.* «ЎзМЭ».

БУҒЛАТКИЧ *физ.* Суюқликни буғга айлантириб берувчи асбоб (аппарат).

БУҒЛИ Буғи бурқираб турган; иссиқ. *Мунгли ишинг бўлмаса, Буғли ошинг ташлама.* Мақол.

БУҒРИҚМОҚ Иссиқдан ёки буғдан, тердан шишинқирамоқ, қизариб кўринмоқ. *Носиржон буғриқиб кетган, нақ ёнар эди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Унинг [Маликахоннинг] юзлари буғриққан, оппоқ тирсиллаган билаклари тирналиб, ғўза баргига тушган ширадан қорайган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Иссиқдан буғриқиб кетган старшина ювиниб чиққан жангчиларнинг эски кийимларини қабул қилиб, иссиқ уст-бошларни улашарди.* В. Гофуров, Вафодор.

БУҒРО *айн.* **бўғра**. *Фақат буғролар, яъни туяларгина баҳорнинг бошида хавфли бўлади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БУҒРОЛАР *тар.* Қорахонийлар хоқонлиги (X-XI асрлар)нинг ғарбий қисмини хоқон номидан идора қилган сулола хонларининг унвони.

БУҒСИМОН Буғга ўхшаш, буғ тарзидаги, буғга айланган. *Тупроқ қатламлари орасидаги ҳаво билан биргаликда ҳаракат этаётган буғсимон сув сернам жойдан нами оз томонга.. қўзғалади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

БУҒУ Жуфт туёқли, думи калта, боши узунчоқ, оёқлари ингичка сутэмизувчи ҳайвон (кийикнинг бир тури). *Шимол буғуси. Буғу мўйнаси.* ▬ *Бу бехатар масканда бухоро буғуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган.* «Фан ва турмуш». *Менга тинчлик бермай қийнар Мана энди тушларимда Энасойнинг буғулари.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

БУҒУЧИЛИК 1 Буғу боқувчи касби.

2 Буғуларни асраш, боқиш, кўпайтириш билан шуғулланиш. *Шимолда буғучилик жуда ҳам ривожланган.*

БУҒХОНА *махс.* Буғ ҳосил қилиш жойи; хомашёга ёки маҳсулотга буғ билан ишлов бериш, буғлаш бўлими. *Йўловчи уч сўм тўлаб, кийим-кечакларини буғхонада битдан тозалатиб чиққандан кейингина вагонга қўйишларди.* С. Нуров, Нарвон. *..буғхонани кенгайтириш мутлақо қониқарсиз суръатлар билан олиб борилмоқда.* Газетадан.

БУҲРОН [*а.* بحران – танглик, оғир ҳолат; алаҳлаш] *эск. айн.* **кризис, танглик**.

БЮДЖЕТ [*инг.л.* budget – ҳамён, маблағ] **1** *иқт.* Муайян вақт (йил, йилчорак) учун ишлаб чиқилган, меъёрлаштирилган ва қонуний тарзда тасдиқланган даромадлар ва харажатлар йиғиндиси. *Бюджет йили. Бюджет тизими. Давлат бюджети. Ҳарбий бюджет.*

2 Шахсий кирим-чиқим мажмуи. *Ўқиш даврида менинг ойлик бюджетим уч минг сўмдан ошмас эди.* ▬ *Тўғри, оилада оилавий бюджетни бошқарадиган бир киши бўлиши керак.* Газетадан.

БЮЛЛЕТЕНЬ [*фр.* bulletin < *итал.* bulletino – кичик хат, варақа] **1** Бирор муассаса-нинг вақт-вақти билан чиқариб турилади-ган босма нашри номи; ахборотнома. *Олий аттестация комиссиясининг бюллетени.* ▬ *Академиянинг ахборот ва бюллетенларида ўзбек диалектологиясига оид 15*

дан ортиқ илмий мақола эълон қилинди. «ЎТА». *Тоқча-тоқча эски-янги уставлар, луғатлар, бюллетенлар, газета ва ажнабий журналлар ҳам бор.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бирор муҳим воқеанинг бориши ҳақида эълон қилиб туриладиган ахборот. *Валюталар курси ҳақидаги бюллетень.*

3 Маълум шаклдаги сайлов (овоз бериш) варақаси. *Сайлов бюллетени. Бюллетенни сайлов қутисига ташламоқ.*

4 *с. т.* Касаллик туфайли ишчи ёки хизматчининг меҳнатга вақтинча яроқсизлиги ҳақида тиббиёт муассасалари томонидан бериладиган ҳужжат; касаллик варақаси. *Бюллетень олмоқ. Бюллетень бўйича пул тўламоқ.* ▬ *Махсус комиссия Н. Шодиеванинг шикоятини текширганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет бюллетенига ҳақ тўланадиган бўлди.* «Муштум». *-Орадан икки ҳафта ўтказиб, хабар олгани борсам, Хўжахоновнинг қўлига игна кириб, бюллетенга чиқиб кетган экан, — деди Ўтбосар.* Ғайратий, Эпчил куёв.

БЮРО [*фр.* bureau — девонхона, идора; ёзув столи] **1** *эск.* Баъзи муассаса, ташкилот ва ш. к. да раҳбарлик ишини олиб бориш мақсадида сайланадиган ёки таъсис этиладиган коллегиал орган; шу орган ўтказадиган мажлис. *Бюро аъзолари.* ▬ *Омонов хонадан чиқиб кетгач, Муродов бюро аъзоларига мурожаат қилди.* «Муштум». *Қодиржон, батафсил сўзлаб, бюрода жуда баҳодирлик кўрсатибсиз.* Уйғун, Асарлар. *Бюрода унга жуда кўп саволлар беришди* Г. Нуруллаева, Юрак ёнмоғи керак.

2 Баъзи бир муассаса, ташкилот ёки улардаги бўлимлар номи. *Маълумотномалар бюроси. Машина бюроси. Конструкторлик бюроси.* ▬ *Нормативлар бюросига машинасозликда техник нормалашга доир инженерлар ва техниклар керак.* Газетадан. *Раҳим ака машина бюросига кирди, кўп ўтмай, қўлида бир даста қоғоз билан қайтиб чиқди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *У бир неча йилдан бери Тошкент саёҳат ва экскурсиялар бюросида меҳнат қилмоқда.* Газетадан.

БЮРОКРАТ [бюро + *юн.* kratos — қудрат, ҳокимият] Ўз вазифасига расмиятчилик билан қаровчи, расмиятпараст, тўра. *..инсоннинг қимматли вақтини ўғирловчи, сансалорчи, бюрократларга, оловни ўзгалар қўли билан ушловчиларга нега чора кўрилмайди?* «Муштум». *..бюрократ ваъдани беради-ю, ўша одамни тамоман унутиб юборади.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

БЮРОКРАТИЗМ Ишга, ўз вазифасига расмиятчилик ва совуққонлик билан қараш, қуруқ расмиятчилик билан иш тутиш; қоғозбозлик, тўрачилик. *Талаблар вақтида бажариб борилганда, бюрократизм ва сансалорлик аломатларига қатъий барҳам берилади.* Газетадан.

БЮРОКРАТИК Бюрократларга ва уларнинг иш услубига оид, расмиятчиларга хос бўлган.

БЮРОКРАТИЯ **1** *айн.* **бюрократизм**.

2 Расмиятчилар, тўралар.

БЮРОКРАТЛАРЧА *рвш.* Бюрократларга хос услубда, расмиятчилик билан, тўраларча. *Ишга бюрократларча қараш.*

БЮРОКРАТЛАШМОҚ Расмиятчилик, тўрачилик руҳи билан суғорилмоқ, тўралашмоқ, тўрачилик услубида иш юритмоқ. *Бюрократлашган идора. Бюрократлашган раҳбар.*

БЮРОКРАТЛИК **1** Эски ва қотиб қолган услубда иш тутиш; тўрачилик, расмиятчилик. *Бюрократлик биз учун ёт ва зарарлидир.*

2 Бюрократларга хос хатти-ҳаракат, иш; тўрачилик. *Бюрократлик қилмоқ. Ишга бюрократлик билан қарамоқ.*

БЮРОКРАТЧА *айн.* **бюрократларча**. *Ишга бюрократча ёндашиш.*

БЮСТ [*фр.* buste — кўкрак, кўкс < *итал.* busto — кўкрак <*лот.* bustum — марҳумнинг қабрига ўрнатилган, унинг белдан юқори қисми тасвирланган ҳайкали] Одам гавдасининг кўкрагидан ёки белидан юқори қисми тасвирланган ҳайкал. *Қаҳрамоннинг бронза бюсти.* ▬ *Хона ўртасига шоирнинг бюсти қўйилган.* Ф. Ҳусаинова, Қўқон адабиёт музейида. *Қумри институт боғидаги профессор бюсти ёнига қўйилган скамейкада китоб ўқиб ўтиришни яхши кўради.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

БЎ *унд. с.* Моллар (сигир, бузоқ ва б.) чиқарувчи чўзиқ товушни ифодалайди. *Атрофи сим билан ўралган ёзги молхонадаги бузоқ, сигирнинг овозини эшитиб, «бў-бў» деди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БЎДАНА *шв. айн.* **бедана.** *Эшикка чиқса, унинг ҳуснига маст бўлиб, сўфитўрғай, как-*

лик, бўдана — жами қушлар беадад сайрашар эди. «Ойсулув».

БЎЁВ 1 Бўяш, ранг бериш.

2 *шв.* Бўёқ. *Бўлар иш бўлди, бўёви синди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

БЎЁВЧИ *шв. айн.* **бўёқчи**.

БЎЁҚ 1 Бўяш, ранг бериш учун ишлатиладиган модда; нарсаларга суртилган шундай модда қатлами. *Акварель бўёқ. Мой бўёқ. Кўк бўёқ. Бўёғи кўчган идиш. Бўёқнинг яхшиси — бўзчининг бойлиги.* Мақол. ▬ *Тўрт қадам юриб, сутранг бўёққа бўялган эшик олдига борди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Ҳозиргача ишлатилиб келинган органик бўёқлар ўрнига табиий бўёқлардан фойдаланиш мумкин.* «Фан ва турмуш». *Очиқ платформаларда зангор бўёқлари ярқираб танклар турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Нутқни безовчи бадиий тасвир воситалари. *Гапга бўёқ бермоқ.* ▬ *Бу шеърларда табиат ёрқин бўёқларда моҳирлик билан чизиб берилган.* Газетадан. *Навоий ўша фаслларининг жонли манзараларини яратади, уларни чизиш давомида алоҳида бўёқлар қидирарди.* Газетадан.

3 Лаб бўёғи, помада. *Қиз қошларига оро беришни тугатиб, энди лабларига бўёқ суртаётган экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Бўлар иш бўлди, бўёғи синди Кимсанинг розилигисиз бўлиб ўтган иш-ҳаракат ҳақида, «энди на чора», «энди пушаймоннинг фойдаси йўқ» маъноларида ишлатилади. *-Ке, қўй, Қаршивой! Ўтган гапга саловат. Бўлар иш бўлди, бўёғи синди, — деди Ҳаққул ота қўл силтаб.* Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар..

БЎЁҚДОР 1 Бўёқ берилган, бўялган, бўёқлар билан безатилган; рангдор. *Бўёқли уй.* ▬ *Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнавон нақшли, бўёқдор эшиклари, деразалари бекик.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Бадиий тасвир воситаларига бой; жозибадор. *Бўёқдор тасвир.* ▬ *Асқад Мухторнинг «Пўлат қуювчи» поэмасининг тили ҳам етарли равон, бўёқдор эмас.* «Ўзбек адабиёти тарихи».

БЎЁҚДОРЛИК *кўчма, поэт.* Услубий бўёққа эгалик, ранг-баранглик. *Ана шунинг учун бу жанр сўзда, образда, шаклда ортиқча мумтозликни, бўёқдорликни талаб қилмаган.* «ЎТА». *Ифодалиликка интилиш.. бўёқдорлик сўзлашув нутқи учун характерлидир.* «ЎТА».

БЎЁҚЛИ *айн.* **бўёқдор.** *Бўёқли эшик. Бўёқли тасвир.* ▬ *Мисралар узунлиги оригиналникидан ошмайди, сўзлар эса қисқа, бўртма ва бўёқли.* «ЎТА».

БЎЁҚ-СЎЁҚ Бўёқ ва шунга ўхшаш пардоз ашёлари. *..бўёқ-сўёқ, майда-чуйда резавор сотиб.. шаҳарма-шаҳар кезиб..* «Тоҳир ва Зуҳра». *Қизларга ачинаман. Ҳали она сути оғизларидан кетмай туриб, бўёқ-сўёққа мунча ружу қўйишган-а?* «Ёшлик».

БЎЁҚХОНА Бўёқчи усталар ишлайдиган ёки бўяш учун лозим бўёқлар, бошқа хил нарсалар сақланадиган махсус хона; дўкон.

БЎЁҚЧИ 1 Ип, ипак ва ш. к. ни бўёвчи, уларга ранг берувчи уста, рангворчи. *Бўёқчининг бўёқчилиги қўлидан маълум.* Мақол. ▬ *Синглиси Ойжамол пластмасса цехида меҳнат қилади. Умр йўлдоши Садрия ҳам шу ерда бўёқчи.* Газетадан.

2 Сиркор уста, уй сирловчи, бўёвчи мутахассис. *Саодатнинг назарида бу чўққиларни гўё бўёқчилар атайлаб пушти рангга бўяб қўйганга ўхшайди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бунда [институтда] қоровулу ҳовлида ишлаётган бўёқчилардан бўлак ҳеч кимса йўқ эди.* Мирмуҳсин, Умид.

Бўёқчининг нилими Қийин ишни осон фаҳмлаб, тез битириб беришни талаб қилган кишига «бу сиз ўйлагандай осон иш эмас», деган маънода айтиладиган ибора. **Бўёқчининг хуми айниди** Эл орасида тагитуги йўқ «миш-миш» тарқалганда айтиладиган ибора (илгари бўёқчи усталарнинг хуми, нили айниса, ирим учун халқ орасида бирор ёлғон гап, хабарни тарқатар эдилар. Гўё шундай қилинса, бўёқ айнимайди, деб тушунардилар).

БЎЁҚЧИЛИК 1 Бўёқчи касби; бўёқ ишлари билан шуғулланишлик. *Бўёқчилик унга ота касб. Бўёқчилик ишлари. Бўёқчининг бўёқчилиги қўлидан маълум.* Мақол. ▬ *Биз бўёқчилик ва дурадгорлик ишларини бажармоқдамиз.* Газетадан.

2 *тар.* Бўёқчилар дўкони жойлашган раста ёки бўёқчилар ўрнашган маҳалла. *Бўёқчилик маҳалласи. Бўёқчилик растаси.*

БЎЖАМА Киши вояга етганда, баданига (кўпинча бет ва кўкрагига) тошадиган қизил бўртмачалар; ҳуснбузар. *Саттор.. бўйсунмаган сочларини сув билан тараб ялтиратиб, пешонасига тошган бўжамасини силайди.* А. Мухтор, Кумуш. *Лимон шарбати юзни тоза*

қилади, бўжамаларни даволайди. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

БЎЖИ *бол.* Болаларни қўрқитиш ёки алдаш учун «жин», «ажина» каби маъноларда ишлатиладиган сўз. *Қўғирчоқни бўжи олиб кетди. Бўжи келди, бўжи келди, Чингиз билан Жўжи келди.* Матал. ▬ *Ҳа дегани ҳожиси йўқ, кўрқитгани — бўжиси.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Чолдеворда ётган кўрар бўжини.* «Баҳром ва Гуландом».

БЎЗ I [*а.* بَزّ — газлама, ип газлама, бўз] **I** Хом пишитилган пахта ипидан қўл дастгоҳида тўқилган мато. *Малла бўз. Сўз эмгак бўлар, бўз — кўйлак.* Мақол. *Арқоғини кўриб, бўзини ол, Онасини кўриб, қизини ол.* Мақол. ▬ *Бўзчилик бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб. Аёли чарх йигирса, эркаги бўз тўқирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *сфт.* Бўздан тайёрланган, тикилган. *Бўз яктак қичитар, яхши хотин тинчитар.* Мақол. ▬ *Ноз-неъматнинг кўплигидан бўз дастурхоннинг ямоғи кўринмай кетди.* С. Сиёев, Аваз. *Нигор ойим бўз тўнни текшириб кўрди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЎЗ II Кўкка мойил оқ ранг (асосан от туси ҳақида). *Бўз от. Бўз тўрғай. Бўз қарчиғай. Бўз эшак. Бўз туя.* ▬ *Ўктам ёш бўз отда илжайиб турар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У чорбоғ четидан бўз отни чоптириб чиқдию, бирдан жиловини қўйиб юборди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сафидан адашган бўз турна бўзлар..* А. Суюн, Олис тонглар. *Катта, кучли бўз эшакни болаларга тутқизиб, дастаси йўғон қамчини катта, жуда кир салласига қистирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Кўлдан бир киши чиқиб кела берди, қўлида бўз қарчиғай.* «Интизор».

Ранги бўз бўлиб кетмоқ *ёки* **бўздай оқармоқ** Ранги оппоқ бўлиб кетмоқ, ранги қув ўчмоқ. *Назокатнинг юзи бўздек оқарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг ранги бўздай оқариб кетган, аъзойи бадани қалт-қалт титрар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ажабо, бу одам нега кулади, деб афтига қарасам.. ранги бўз бўлиб кетибди!* А. Қаҳҳор. Асарлар.

БЎЗ III: **бўз ер** Экин экишга яроқли, лекин узоқ вақт ишланмай, экилмай ётган ер. *Бўз ерга қадалган чигит бағрига баҳор нафаси тегди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофлари, қақир — бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бўз тупроқ** Субтропик ҳудудлар ва яримчўл ерларга хос тупроқ. *Пойлаб деҳқон йўлини, бўрсиллайди бўз тупроқ.* А. Суюн, Олис тонглар. *Гул боғим, боғим-боғим, Боғ бўлган бўз тупроғим.* Миртемир, Асарлар.

БЎЗ IV: **бўз бола (*ёки* йигит)** Эндигина кучга тўлиб келаётган, турмуш аччиқ-чучугини тотмаган, турмуш тажрибасига эга бўлмаган, хом бола, ўсмир. *Кўпчилигимиз жанг кўрмаган бўз йигит эдик.* Б. Имомов, Ҳорманг, қуролдошлар. *Бўз йигит эмасманми, қон гуп этиб мияга урди.* «Муштум». *Сулув қизинг бор бўлса, Бўз болага ёқарсан.* «Шарқ юлдузи». *Шу кичкинагина бўз йигит дилида сўнгсиз умидлар бор экан.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЎЗ V Ўтсимон чўл ўсимлиги; чалов.

БЎЗ VI Қаттиқ, уввос йиғи. *Унутмоқ ҳам шунчами, Дунё тўлди бўзимга.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

БЎЗА I [*ф.* بوزه — тариқдан қилинган ичимлик] Оқшоқ, тариқ, арпа ва ш. к. донлардан тайёрланадиган, кайф берадиган ичимлик. *Бўза солмоқ. Бўза ичмоқ.* ▬ *[Отам] Бўза ва мусаллас сингари нарсаларни сира оғзиларига олмас эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бўза, айрон, қимиз-қумронлар идишларда дастурхонга тортилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЎЗА II *бнк.* Ғишт териш ёки пойдевор қўйиш учун тайёрланган қоришма.

БЎЗАГАР [*ф.* بوزه‌گر — бўза тайёрловчи, бўзачи] Бўза тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланувчи киши, бўзачи. *Бўзагар Отабекни.. бўзанинг гули билан меҳмон қилар эди.* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Шоди бўзагарнинг работида бўза ҳамиша қайнаб ётади.* «Ёшлик».

БЎЗАГАРЛИК 1 Бўза тайёрлаш ва сотиш билан шуғулланиш.

2 Бўза ичувчилар даврасини бошқариш, даврабошилик. *Бўзагарликка бир оғиздан Болибек сўзамол сайланди.* А. Суюн, Олис тонглар.

БЎЗАРМОҚ 1 Ранги қув ўчиб, оқариб кетмоқ. *Остонада турган аёлнинг сўлғин юзи докадек бўзарди, кўзларида ёш томчилари милтиллади.* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. *Тешабойнинг лавлагидай қизариб кетган юзи бирдан бўзарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ғира-шира ёришмоқ, хира тортиб оқармоқ. *Тонг бўзарди. Оламга ёруғлик ёйила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Осмон бўзариб борарди. Тепада фақат бир юлдуз, у ҳам сўнай-сўнай деб милтиллаб турибди.* М. Мансуров, Ёмби. *Оппоқ қор босган далалар устида бўзариб тонг отди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

Бўзариб турмоқ Серрайиб, қаққайиб турмоқ; қимирламай турмоқ. *Пича бўзариб турғандан кейин Қоражон секин жилди.* «Ёшлик». *Ибодулла Ботиралининг ёнида индамай, бўзариб турган Бўронбекка хўмрайиб қаради.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Бўзариб турмоқдан бошқани билмайди. Энди бу бир Мажнун-да, дейишди.* «Баҳром ва Гуландом».

БЎЗАФУРУШ [бўза + *ф.* فروش – сотувчи] *айн.* **бўзагар**. *-Йўғ-э! – деди Самадов. – Ахир, Қўшшабой бўзафуруш қирқ олтинчи йилда ўлган-ку!* «Ёшлик».

БЎЗАХОНА [бўза + хона] *эск.* Бўза сотиладиган ёки ичиладиган жой; хона; майхона. *Мулла Наби чапани бир йигит бўлиб, кечаси билан бўзахоналарда, чойхоналарда санқиб юрарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бу ўтиришдан сўнг у [Отабек] бир ойлаб бўзахонага келмай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗАХЎР [бўза + *ф.* خور – ичувчи] Бўза ичувчи; бўза ичишни яхши кўрадиган, бўзани кўп ичадиган. *Бўзагар Отабекни.. оддий бўзахўрлар ёнига ўтқизмай, ўзининг махсус ҳужрасига олиб кирар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мен бўзахўр, эски бўзахўр, Кўзаларни синдирган ўғлон.* С. Акбарий, Аму билан дардлашув.

БЎЗАХЎРЛИК 1 Бўза ичишга одатланганлик.

2 Бўза ичиш, бўза ичиб кайф-сафо қилиш. *Бўзахўрлик қилмоқ.* ▬ *Ўша даврлар.. бўзахўрлик, қиморбозлик..* «Шарқ юлдузи».

3 Эркакларнинг бўза ичиб отамлашиш учун махсус уюштириладиган йиғини.

БЎЗАЧИ *айн.* **бўзагар**. *Ўзиям қишоғимизда Тиркаш бўзачи зап бўза қилади-да!* А. Суюн, Олис тонглар.

БЎЗБОЛА *қ.* **бўз** IV. *Унинг изидан бешолти ёшлардаги бўзбола шодон йўрғалаб бормоқда.* С. Сиёев, Аваз. *У [Омон] – мактабни эндигина тугатган бўзбола, олис тоғлар орасидаги кичкина қишлоғидан улкан шаҳарга тушиб келди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Бир куни сизларга ўхшаган бўзболалар йиғилиб, қандай қилиб бўлсаям, олмадан олишга қарор қилдик.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

БЎЗДОҚ Кўккарғалар туркумига мансуб кўчманчи қуш; куркунак.

БЎЗЛАМОҚ I Ўкириб, уввос тортиб, нола қилиб йиғламоқ, зор-зор йиғламоқ. *Супага чиқиб, чинакамига: -Ота, отажон! – деб бўзлади.* «Ёшлик». *Уларнинг орасида энг кўп бўзлагани кенжа ўғил эди.* «Ёшлик». *Ҳар водийни бир-бир изладим, Етим қўзи янглиғ бўзладим.* Ҳ. Олимжон.

Бўтадай бўзламоқ Зор-зор йиғламоқ. *У озмунча кўз ёш тўкдими, гоҳ бўтадай бўзлади, гоҳ ун чиқармай, ичида нола тортди.* Й. Шамшаров, Довруғ. *Ишқингда йиғладим, бўтадай бўзлаб..* «Баҳром ва Гуландом». *Ҳолинг кўрса, отанг бўтадай бўзлар.* «Баҳром ва Гуландом».

2 *кўчма* Мунгли, дардли товуш чиқармоқ; нола қилмоқ. *Бир шўх бўзтўрғай Ғуломжон бошидан кетмай ҳадеб бўзлар, нималардир сўзлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Тўрғай бошлари узра чарх уриб бўзлади.* «Ёшлик». *Бағримда бўзлайди алданган умид, Бетиним тўлғанар ўзини уриб.* М. Эгамбердиева, Гулбарг. *Хаёллар қошимда Сиз бўлиб бўзлар.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим. *Козимнинг назарида танбур ҳамон ўксиб-ўксиб бўзларди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

БЎЗЛАШМОҚ Бўзламоқ фл. бирг. н. *Онабола узоқ йиғлашдилар, кўз ёшлари битгунча бўзлашдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗЛИК I Бўз ер. *Умумий мажлисда «Ҳақ йўл» деб ном берилган колхоз худди шу куни Қамишкапанинг.. шарқидаги бўзликка ва лалмикор адирга қўш чиқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЗЛИК II 1 Бўз болаларга хос хомлик, ғўрлик. *Тавакқал билан бўлган ишнинг таги яхши чиқмайди, болалар бўзлик қиляптилар.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

2 Юздаги оқ, бўз ранг. *Кечаси гул япроқчаларига қўнган оппоқ қировлар қуёш чиққанда аста-секин кўтарилгани сингари, унинг чеҳрасидаги ваҳм бўзлиги ҳам тарқалиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЎЗНОЧ Мураккабгуллилар (қоқидошлар) оиласига мансуб, пояси қалин тук билан қопланган, сариқ гулли кўп йиллик ўт. *Бўзноч гулларидан тайёрланган қайнатма жигар касалликларини даволашда ишлатилади.* «ЎзМЭ».

БЎЗРАЙМОҚ 1 *айн.* **безраймоқ**. *Нега хўракка териб ташланган бездек бўзрайиб турибсан?* Б. Раҳимов, Мардлар қиссаси. *У менга бўзрайиб қараб турди-да, саломимга алик ҳам олмай, бепарволик билан юзини ўгириб олди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

2 Ҳайрон бўлмоқ, анграймоқ. *Мирзолар бир-бирига қарашиб олдилар. Шаҳодат муфти бўзрайиб, ҳамроҳига қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Зайнаб ишини тўхтатиб, бўзрайганча Кумушга қараб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЗРАНГ Кўкка мойилроқ бўлган оқ ранг. *Дарахтзорлар адоғи бўзранг адирларга туташиб кетган.* Н. Қиличев, Чигириқ. *Энди кўзи ҳеч нарсани кўрмас, мияси фикрлашдан тўхтаган, ўзи таг-туги йўқ бўзранг бўшлиқ аро оҳиста сузиб кетар эди.* «Ёшлик».

БЎЗТИКАН Мураккабгуллилар оиласига мансуб кўп ва бир йиллик бегона ўт. *..ўзбек тилида мавжуд* ***қорағат*** *ўрнида* ***смородина, қорақайин*** *ўрнида* ***бук, бўзтикан*** *ўрнида* ***будяк****.. деб ишлатишнинг нима ҳожати бор?* «ЎТА».

БЎЗТУПРОҚ Ўзлаштирилмаган бўз ер, экин экилмаган тупроқ ёки кулранг тупроқ. *Ўрта Осиё бўзтупроқларида карбонатлик даражаси бошқаларга нисбатан кучлироқдир.* М. Баҳодиров, Тупроқшунослиқдан амалий машғулотлар.

БЎЗТЎРҒАЙ Чумчуқсимонлар туркумининг тўрғайлар оиласига мансуб, бўз рангли, асосан қумлоқ ва шўр жойларда яшовчи қуш. *Бунда қушлар учмас гур-гур. Бўзтўрғай ҳам бўзламас.* А. Шер, Қадимий куй. *Осмондаги бўзтўрғай, Бўзламасанг на бўлғай? Муштаккина жонингга Куйламасанг на бўлғай?* «Қўшиқлар».

БЎЗЧИ I Бўз тўқувчи косиб. *Бўзчи билганин тўқир, мулла билганин ўқир.* Мақол. *Бўзчи белбоққа ёлчимас.* Мақол. ▬ *Сафар бўзчи кўзида ёши билан Анварни табрик қилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ғалаён кўтарганлар олдида қилич ялангочлаб Ҳорун бўзчи борарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Бўзчининг мокисидай югурмоқ *(ёки* **қатнамоқ**) Тўхтовсиз бориб-келиб турмоқ, кўп қатнамоқ; сарсон бўлмоқ. *Онажон биринчи ва иккинчи қаватнинг ноқулай зиналаридан бўзчининг мокисидай югурди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. *Йигитни қалтироқ босди, кўзлари бўзчининг мокисидай югура бошлади.* Ҳ. Шамс, Душман.

БЎЗЧИ II Зубтурумдошлар оиласига мансуб катта япроқли, майда бошоқсимон гулли, кўп йиллик ёввойи ўт. *Бўзчининг баргидан тайёрланган дорилар ичак ва меъда яраларини даволашда ишлатилади..* «ЎзМЭ».

БЎЗЧИЛИК Бўз тўқиш касби; бўз тўқиш билан шуғулланиш. *Бобом ҳам бўзчиликни яхши билар эди.* Ойбек, Болалик. *Бўзчилик — бу ердагиларнинг ота касби.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЎЙ I 1 Киши қоматининг баландлиги; гавданинг бошдан-оёқ кўриниши; бўй-баст, қомат. *Бўйи баланд одам. Бўйи паст одам. Бўйингга қараб тўн бич.* Мақол. *Ўзига енг бўлмаган ўзгага бўй бўлмас.* Мақол. *Туядай бўй бергунча, Нинадай ақл берсин.* Мақол. ▬ *Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоқда, бойвачча.. уни кўз тагига олиб қўйган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уйингнинг ортидан ўтлар тераман, Бўйингни бўйимга тенглаб кўраман.* «Қўшиқлар». *Кампир кўчага чиққанида, кўча эшигидан баланд бўйли, қош-кўзлари қоп-қора ўғли Қодир кўринди.* «Саодат».

2 Юқорига чўзилган қўл баландлиги. *Токчага бўйим етмаяпти.* ▬ *Девор ўлгудай баланд-да, бўйи етмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бўй бермоқ 1) сувнинг чуқурлигини ўз бўйига ўлчамоқ. *..саёзликнинг нариги томонидаги дарё тармоғига тушиб кўрган эди, чуқур экан, бўй бермади.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) *кўчма* бўйсунмоқ, сўзга, гапга кирмоқ. *|Роҳат Шарифга:| Кечирасиз, жазманингизни шу маҳалдан жиловлаб олмасак, кейин бўй бермайдиган бўлиб кетади.* Уйғун, Ҳуррият. *Бир фалокатни сезган нортуя эгасига бўй бермай, шаталоқ отиб, уни йиқитибди..* М. Мансуров, Ёмби. **Бўйи(га) етмоқ** Бўйи ўсиб, балоғатга етмоқ. *Қизинг бўйи етса, қизи яхши билан қўшни бўл, Ўғлинг эр етса, ўғли яхши билан қўшни бўл.* Мақол. ▬ *Бўйига етган қиз билан йигит бир-бирлари билан топишсалар, бунга ҳеч ким қарши келмайди.* С. Айний, Эсдаликлар. **Бўй эгмоқ** *айн.* **бўйсунмоқ**. *Тўрахоновнинг кўзи олдида.. бўй эгмаган Баҳорнинг, мағрур турган Хайрининг юзлари яққол гавдаланди!* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Бир кезлар бўй эгмай*

келган Сирдарё суви энди жиловланганича пишқириб, пастга отиляпти. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Тик турган нарсаларнинг баландлиги. *Миноранинг бўйи. Бўйи узун терак.* ▬ *Райондаги мактаб бинолари билан бўй ўлчашадиган мактаб биноси солдик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бор бўйича қ. **бор** I. **Бўй чўзмоқ** 1) бўйи ўсиб баландлашмоқ, ўсмоқ; баланд бўлмоқ. *Айни гўзалар бўй чўзиб қолганда, қора қурт унинг илдизини қирқа бошлайди.* Г. Нуруллаева, Сўнгги довон эмас; 2) балогатга етмоқ. *Қиз бола бўй чўзиб қолгандан кейин, йигит кишининг унинг уйига ҳадеб келавериши одобга ҳам, ахлоққа ҳам тўғри келмайди: қизнинг боши маломатга қолади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; 3) юқорига қўл чўзмоқ, узатмоқ. *Қуёшли баҳор эртаси жуда ҳам ёқимлики, юрган сари юргинг келади, гуллаган олма шохларига бўй чўзиб, барра майсаларни босиб юргинг келади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Кўкка (ёки фалакка) бўй чўзган** Жуда баланд, юксак; улуғвор. *Кўкка бўй чўзган бинолар.* ▬ *Ерда ёпишиб ётган ниҳоллар, сув берилгач, қаддини ростлаб, кўкка бўй чўзди.* Газетадан. *Кўп қаватли гўзал уйлар кўкка бўй чўзиб турадн.* Газетадан. *Янги мадрасанинг пештоқлари ҳам фалакка бўй чўзиб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Одам бўйи** Одам бўйи бараварида, одам бўйича. *..одам бўйи баланд кўтарилиб солинган каттагина шийпон, атрофи гулзор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жўрахон етиб борганда, юздан ортиқ хотин-қиз одам бўйи бўлиб ғовлаб ўсган, кўм-кўк ёввойи ўтга ёпирилган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қамишлар икки одам бўйи ўсган, поёни кўринмас, шабадада бир оҳангда мунгли шовуллайди.* Ҳ. Ғулом, Феруза. **Терак бўйи** 1) бўйи терак билан баравар; баландлиги терак бўйига тенг. *Мана, кун ҳам терак бўйи кўтарилиб қолди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Зиёбек бой уйидан чиқиб, йўнғичқазорга келганда, кун аллақачон ботиб, ой терак бўйи кўтарилиб қолган эди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) терак баландлигида. *Самолёт терак бўйи пасайди. Варрак терак бўйи чиқди.* **Тизза бўйи** Тиззадан келадиган, баландлиги тиззага етадиган. *Ўша йили қиш эрта тушди. Устма-уст ёққан қор икки кунда тизза бўйи бўлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. **Том (ёки найза, одам) бўйи** Ушбу нарсалар бўйига тенг. *Шу пайт рўпарамдан том бўйи бетон уюмлари ортидан лип этиб қулоқчин кийган, узун бўйли йигит чиқди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нарх-наво ҳар кун том бўйи сакраб турибди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жимжит кечқурун Самарқанддан чиқиб, кун найза бўйи кўтарилганда, Темур дарвозасидан ўтди* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Баъзи нарсаларнинг (уй, ер, майдон ва б.) узун томони. *Бўйи олти метр, эни тўрт метр уй.* ▬ *Унгур энига бир қулоч, бўйига бир ярим қулоч қилиб қазилаётган бўлса ҳам.. айтишга осон, қазишга қийин катта унгур эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 Қуруқликнинг ариқ, дарё, денгиз кабиларга туташ жойи; қирғоқ, соҳил. *Дарё бўйи. Сув бўйи. Ҳовуз бўйи.* ▬ *Элмурод билан Абдурасул йўл бўйидаги тепаликка чиқдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саломатлигини совураётган одам ариқ бўйида сув қадрини билмай ўтирган кишига ўхшайди.* Газетадан. *Рихси хола нафасини ростлаш учун ариқ бўйига чўнқайди.* С. Зуннунова, Олов. *Ҳовузнинг бўйида томингиз борми, Хастадай турибсиз, ҳолингиз борми?* «Қўшиқлар».

6 (*3-ш. эгалик аффикси билан*) *кўм.* Давомида; мобайнида. *Кун бўйи. Йил бўйи.* ▬ *Аёл тун бўйи азоб чекиб, тонготарга яқин кўзи ёриди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кеча кўйлакчан чиқиб, кун бўйи совуқ едим.* Газетадан. *Бирам ширин, асрлар бўйи ҳаёт сувини ва деҳқон қўлини кутиб ётган даштдагина шундай қовун битади.* Й. Шамшаров, Тошқин.

Бўйида бўлмоқ Ҳомиладор бўлмоқ. *-Саҳро воқеасидан уч ой ўтганда, бўйимда бўлиб қолганига ортиқ гумоним қолмади, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шушу, қайтиб бўйида бўлмади. Бормаган доктори қолмади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Қизининг бўйида бўлмаётгани Қундуз опани ташвишга солар, кечалари уйқуларини олиб қочарди.* Газетадан. **Бўйи(нгиз) етмайди** Уддасидан чиқа олмайсан, қўлинг қисқалик қилади, қаршилик қила олмайсан. *Биламан, сиз қўрқмайсиз! Суянган тоғингиз баланд! Ўртоқ Носировга ҳеч кимнинг бўйи етмайди.* А. Қаҳҳор, Синчалак. **Шу бўйи** 1) шу кўйда, шу ҳолда. *Шу бўйи туни билан йиғлаб чиқибди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундан буён, шу-шу. *Шу бўйи мен Анварни қайтиб кўрмадим.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Шу бўйи бир ҳафта Меъмор уйдан чиқмади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

БЎЙ II [*ф.* (ی)بو – ҳид] Ҳид, ис. *Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокилларининг муаттар бўйини ҳидлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Лолалар яшил майсазор узра бўй таратиб, бош эгади.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Сув сепилган кўчаларда райҳон бўйлари билан қоришиб, тупроқ ҳиди анқиди.* «Саодат».

БЎЙ-БАСТ *жуфт. с.* Киши гавдасининг тўлиқ, яхлит кўриниши; қадду қомат, гавда, жусса. *Бўй-басти келишган йигит.* ▬ *Бўй-бастингга онангинанг қоқиндиқ бўлсин, Мамадалижон.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Кўз ўнгида бутун бўй-басти, гўзаллиги ва тароватн билан Қирмизхон гулдек яшнаб турарди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Акрамнинг дид билан кийиниши, келишган бўй-басти унга ёқар эди.* «Ёшлик». *Зумрадни эслади. Унинг расо бўй-басти, қуралай кўзлари, лўппи юзи, ўнг бетидаги кулгичи.. кўз ўнгидан ўтди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

БЎЙДОР I 1 Бўйи баланд; бўйчан, дароз, новча. *Бўйдор йигит.* ▬ *Бекнинг онаси ўрта ёшлардан ўтган, бўйдор, сочларига сал оқ оралаган нуроний хотин эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қиз бўйдоргина, озғин экан.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Баланд, ўсиқ. *У пайкал четида гуллаб ётган бўйдор ўсимликларга ишора қилиб, гапни бошқа ўзанга бурди.* С. Нуров, Нарвон. *Электростанциянинг иккита бўйдор мўрисидан буралиб-буралиб чиқаётган тутун кулранг осмонда ғойиб бўлади.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

БЎЙДОР II [*ф.* بویدار , بویدار – муаттар ҳидли; сассиқ ҳидли] Ўткир, муаттар ҳидли, хушбўй. *Бўйдор гуллар.*

БЎЙДОШ Бўйлари тенг; бўйи-бўйига мос тушувчи. *Ҳабиба Хатибнинг Қутбия номли қизи билан бўйдош бўлиб, ҳар иккилари бу мактабдаги қизларнинг барчасидан катта эдилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

БЎЙДОҚ Уйланмаган, хотин олмаган; сўққабош. *Бўйдоқ йигит. Бўйдоқнинг ақли икки кўзида.* Мақол. *Ёмон отда юргунча, яёв юрган яхшироқ, Ёмон хотин олгунча, бўйдоқ ўтган яхшироқ.* Мақол. ▬ *Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор экан, бўйдоқ экан, уй-жойи тайин экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу чиройли.. жонон қиз, қурмағур, шаҳардаги ҳамма бўйдоқларни михлаб, арқонлаб, эгарлаб ташлади.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 *кўчма* Дайди, бемаҳал эсган. *Нур тўкилган сайҳонда бўйдоқ шамол билан ўйнар гиёҳлар.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

БЎЙДОҚЛИК Уйланмаганлик, оиласизлик ҳолати, уйланмаган давр. *Подшонинг бўйдоқлигини Оқтош элининг ҳамма қизи ҳам билар эди.* «Муродхон».

БЎЙИМОДАРОН [*ф.* بوی‌مادران – оналар иси] Мураккабгуллиларга мансуб патсимон баргли, майда гўп гулли, кўп йиллик доривор ўт. *Оддий бўйимодарон адир ва қирлар, йўл ёқалари ва ўрмон чеккаларида ўсади.* «ЎзМЭ». *Бўйимодарон патсимон баргли кўп йиллик ўт бўлиб, ер ости поясидан бўғиз барглари ва поялар чиқаради.* «Фан ва турмуш».

БЎЙИН I (*3-ш. бирл.* **бўйни**) **1** Одам ва умуртқали ҳайвонлар гавдасининг бош билан танани бириктирувчи қисми. *Ўғрини солсанг қўйинингга, Сиртмоқ тушар бўйнингга.* Мақол. *Хотин – бўйин, эр – бош.* Мақол. ▬ *Тонгнинг майин шабадаси Нусратбекнинг бўйинларини ёқимли силаб-сийпалади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Тўрткўз бўрининг бўйнидан қаттиқ тишлаб, у ёққа-бу ёққа юлқилаб кўрди.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Қора кўзлари учқун сочиб порлайди. Кўкраклар баланд. Бўйни оқ марвариддай силлиқ, лаблари эҳтиросли.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бўйин букмоқ *айн.* **бўйин эгмоқ 4.** *Бу даҳшатни, офатни, у, эҳтимол, бир тақдир, бир зарурият.. деб тушунганда, балки камтарлик билан бўйинини буккан бўлар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйин эгмоқ** *(ёки* **солмоқ**) 1) бошни қуйи солмоқ. *Иккала от узоқ йўл босиб ҳориганидан, оғир бошларини кўтаришга мажоли келмагандай, бўйинларини эгиб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма* айбини бўйнига олмоқ, айбига иқрор бўлмоқ. *Эгилган бўйинни қилич кесмайди.* Мақол. ▬ *Шунда ҳам ўзидан паст деб юрган кишисига бўйин эггиси келмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 3) таъзим қилмоқ. *Кумуш уялиб, зўрғагина салом берди ва Юсуфбек ҳожининг яқинига келиб, бўйин эгди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўйин эгиб ҳаммаси, Таъзим қилиб туради.* «Ойсулув»; 4) бўйсунмоқ. *Душманга бўйин эгма.* Мақол. ▬ *Эски раислар бўйин эгармикан бу ёш жувонга.* И. Раҳим, Ихлос. *Эшбоев бу такаббур, безбет болани бўйин эгишга мажбур қилолмаган эди.* «Ёшлик». **Бўйин қисмоқ** *айн.* **бўйин**

эгмоқ 2. [*Отам*] *Бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйини қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Баъзи асбобларнинг ингичка узунчоқ қисми; бўғиз. *Дуторнинг бўйни. Шишанинг бўйни.* ▬ *Деворига толгул ва бўйни узун офтобанинг сурати солинган баланд айвон.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Нўш этиб, уйга келурман, ерда турмайдур оёқ, Шишалар бўйни узилсин, бош эгиб қон йиғласин.* Ҳабибий, Девон.

3 *тех.* Ўқ, вал ва ш. к. нинг подшипникка ўрнатиладиган қисми. *Вал бўйни.*

Бўйин бермоқ Бўйсунмоқ, гапга кирмоқ, кўнмоқ. *У бировга бўйин беришни ёмон кўради.* С. Аҳмад, Уфқ. *Икки йигит чопа келиб, унинг жиловидан тутишди. Қора Бахмал бўйин бермай, силтаб ташларди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Бўйин бурмоқ** *айн.* **бўйин товламоқ.** *Сал норозилик қилиб, ишдан бўйин бурганларнинг боши балога қолар, бундайларга сургун, бадарға доим таҳдид солиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *-Сиз, устод, бир нима десангиз, биз бўйин бурган эмасмиз, — деди Меъморнинг чеҳраси очилиб.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Бўйин сунмоқ** *айн.* **бўйсунмоқ.** *Номардларга асло сунма бўйнингни, пуч ёнгоққа тўлдиради қўйнингни.* Мақол. **Бўйин товламоқ** *(ёки* **тортмоқ**) Бирор ишни бажаришдан, унга қатнашишдан бош тортмоқ. *Дарвеш Али қўзғолонини бостиришга Алишернинг ўзини юборинг. Ё Алишер бу ишдан бўйин товлайди, ё.. бориб, фитнани бартараф қилади.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бу подшоҳимизнинг олий фармони, ундан бўйин товлайдиганларга у шафқат қилиб ўтирмайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўйин тўлғамоқ** *айн.* **бўйин товламоқ.** *Бизлар бамаслаҳат нима десак, у бўйин тўлғамас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бўйин қўймоқ** 1) кўникиб, бирор ишга кириша бошламоқ. *Гуломжон сўнгги кунларда меҳнатга бўйин қўйган бўлса ҳам, энди бундан ўзи қониқа олмади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар; 2) кўнмоқ, бўйнига олмоқ, рози бўлмоқ. *Аширбек ношлож жиянларининг гапига бўйин қўйди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Бу ишлар худонинг иши, кўн энди, Бўйин қўйгин Оллонинг қудратига.* «Юсуф ва Аҳмад». **Бўйни боғлиқ** Тутқун, асир; эргаштириб, судраб юрилган. *Бўйни боғлиқ ит овга ярамас.* Мақол. ▬ *Бўйним боғлиқ ҳам эмас, ечиқ ҳам эмас. Қамоқ бўлмаса ҳам, қамоққа ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бўйнига** 1) гарданига, зиммасига, устига. *Катта рўзғорнинг ҳамма гуноҳи раиснинг бўйнига..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Буларнинг барчаси унинг бўйнига қарз бўлиб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) виждонига; виждонига ҳавола. *Нима уволи бўлса — ҳақ бўлсин, ноҳақ бўлсин — гувоҳнинг бўйнига, деб ҳукм қиламан.* «Луқмони Ҳаким». *Мен қўлимдан келганини қилдим, энди [боланинг] уволи сизнинг бўйнингизга — ерсиз қоладими, етим бўладими..* А. Қаххор, Асарлар. **Бўйнига арқон солмоқ** Мажбур қилмоқ. *Албатта, менинг бўйнимга биров арқон солаётгани йўқ. Тушунган одам [колхозга] киради.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. **Бўйнига миниб олмоқ** 1) бўйсундириб, измига тушириб олмоқ. *Эркак бошимни эгиб, қайтиб бораманми, унақада хотиним бўйнимга миниб олади.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ишламай-нетмай бутунлай бировнинг қарамоғига ўтиб олмоқ. *Кампир кўзига ёш олди: -Ўғилгинамнинг бўйнига миниб олган бу жувонсўхта.* «Муштум». **Бўйнига олмоқ** 1) ўз устига, зиммасига олмоқ. [*Ҳомид:*] *Башарти шу хизматни бажариб беришни бўйнингга олсанг, онт билан айтаманки, давлатимнинг ярмиси сеники бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Марғуба оғирликни яна ўз бўйнига олмоқчи бўлиб турган эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Воҳидовга шипшитиб қўйишни мен бўйнимга оламан.* С. Зуннунова, Янги директор; 2) рози бўлмоқ, кўнмоқ, кўникмоқ. *Бир гап билан бойлаб бердим қўлимни, Бойлоғлиман, бўйнимга олдим ўлимни.* «Рустам». *Биз жаллод даррасига, оқ пошшо сургунига, хон болтасига, тўралар, бойлар калтагига чидашни бўйнимизга олганмиз.* С. Сиёев, Аваз; 3) иқрор бўлмоқ. *Самад, ўзинг гуноҳингни бўйнингга ол, шундай қилсанг, жазонг ҳам енгил бўлади.* «Ёшлик». *Бўлди энди, айбни бўйнимга олдим-ку ахир.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳамон айбни ўз бўйнингизга олмайсиз, астағфирулло.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бўйнига осилмоқ** Бировга хиралик қилиб ёпишиб олмоқ. *Бунча менинг бўйнимга осилиб олдинг?* **Бўйнига тушмоқ** 1) гарданига, зиммасига, устига тушмоқ. *Башарти мажлисдан ўтказишса, бўйнимга катта қарз тушади.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Шундай қилиб, мовут менинг бўйнимга тушиб турибди, денг?!* С. Зуннунова, Янги директор;

2) далил-исбот билан бўйнига қўйилмоқ. *Айб кимнинг бўйнига тушди?* **Бўйнига қўймоқ** 1) гарданига, зиммасига, устига юкламоқ, топширмоқ. *Мен ҳозир бой билан гаплашаман, ҳовлингни ўзингга қайтартираман, тўй харажатларини бойнинг бўйнига қўяман.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *..келган совчиларнинг ўзларига ёқмаганига гуноҳнинг барини Кумушнинг бўйнига ағдариб жавоб берар, аммо иккинчи ёқдан тузукроқ жойни кўзлар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) далиллар билан ўз айбига иқрор қилмоқ. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, ғурур билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳеч ким бирон айбни бўйнимга қўя олмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёлғон айтмаган бўлса, юзлаштир, бўйнимга қўйиб берсин!* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Бўйнида(ги)** Гарданида(ги), зиммасида(ги), устида(ги). *Уй-рўзғор, мол-ҳол, бола-чақа — ҳаммаси Холисанинг бўйнида эди.* С. Нуров, Нарвон. *Катта синглим Ойшахон тўртинчи синфда ўқийди. Ҳовлини супуриш, идиш-товоқларни ювиш ўшанинг бўйнида.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. *Аввало бўйнингдаги қарзингни уз, ундан кейин кигиз билан бигиз сўра-да.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўйнидан бойлагандай** Бирор ишамални бажаришга мажбурлик ҳолати; мажбуран, эрксиз равишда; истаб-истамай. **Бўйнидан соқит қилмоқ** Қутулмоқ, озод бўлмоқ. *Улар эшакларни бўйинларидан соқит қилиш тўғрисида маслаҳат қилишибди.* «Луқмони Ҳаким». **Бўйни ёр бермаслик** Бўйсунмаслик, ўзига эп кўрмаслик, истамаслик. *Ўқишга бўйни ёр бермаган Абдусаттор ёшлигида кўчакўйда судралиб юрди.* «Гулдаста». *Пўлатжон Абдураҳмонов ўз ота-онасига ёрдам беришдан бош тортиб, колхозда ишлашга бўйни ёр бермай, текин томоқ излаб, шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ дайдиб юрибди.* М. Абдуллаев, Текин томоқ. **Бўйни йўғон** *кўчма* Зўравон, муштумзўр; чапани одам. [*Ўғлингизнинг*] *Бошига бир мушт уриб, бир бурда қаттиқ нон берадиган бир бўйни йўғонга тегмасам, мен ҳам юрган эканман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бўйни синмоқ** Мағлуб бўлмоқ, енгилмоқ. *Канизлар эса: -Осимжон сўзида туролмади, бўйни синди-ку, — деб таъна қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

БЎЙИН II *геог.* Сув билан ажралиб қолган қуруқлик қисмларини, ҳатто материкларни бир-бирига қўшадиган тор, узунчоқ ер бўлаги. *Осиё билан Африка орасидаги Сувайш бўйнининг кенглиги 164 км га тенг.* «Табиий география».

БЎЙИН III *қ. х.* Ҳайдалаётган ер майдонининг у бошидан бу бошигача бўлган масофа (тахминан 120—150 қадам).

БЎЙИНБОҒ I Уй ҳайвонларининг бўйнига боғланадиган арқон ёки қайиш.

2 *с. т.* Галстук. *У ўтар ўз сафида, кийинган содда, Бўйинбоғ кўкрагига қандай ярашган.* Миртемир, Асарлар. *Оқ кўйлаги ёқасига каштали бўйинбоғини тақди.* С. Нуров, Нарвон.

БЎЙИНТУМОР I Аёллар бўйнига тақадиган зийнат буюми.

2 *этн.* Ичига диний мазмундаги дуо ёзиб солинган тумор. *Бўйинтумор ўрнига галстук Бойланади қизлар бўйнига.* Уйғун.

БЎЙИНТУРУҚ I *қ. х.* Омочнинг иш ҳайвони бўйнига тақиладиган қисми. *Қаёқдандир Қўшоқ пайдо бўлди. Қўлида бир тўп каноп ва битта бўйинтуруқ бор эди.* Ҳ. Шамс, Жуволдиз. *Ҳўкизнинг гарданига кўзи тушди: қоратмир жунлар тагида тери кўриниб турарди — бўйинтуруқнинг ўрни бу.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 *кўчма* Жабр-зулм, асорат, оғир меҳнат. *Мустамлакачилик бўйинтуруғи.* ▬ *У икки ярим йил бойнинг бўйинтуруғини судради. Нима олди!* Ойбек, Танланган асарлар. *Умрбод омоч-бўйинтуруқни ўз гарданида тортишнинг азобини кечирган деҳқонлар кўп.* С. Аҳмад, Сайланма.

БЎЙИНТУРУҚЛАМОҚ Ҳўкизга бўйинтуруқ кийгизмоқ. *Шундай қилиб, кўклам бўлди, хўжайин менга ҳўкизларни бўйинтуруқлаб: -Энди қўш ҳайдашга чиқасиз! — деди.* «Эртаклар».

БЎЙИНЧА Иш ҳайвони бўйнига хомут остидан кийдириладиган, усти тери, ичига похол солинган ҳалқа шаклидаги от-улов абзали. *Ҳуснибийнинг дадаси Омонбий бўйинча тикар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Тешабой отни дарвоза оғзида тўхтатди-да, бўйинчасини ҳам чиқармай, минib, шаҳар томон босди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Ич бўйинча Катта бўйинча остидан кийдириладиган юмшоқ бўйинча.

БЎЙИНЧАДЎЗ Бўйинча тикувчи уста, саррож. *..бозорда ўз маҳаллам, ўртоғим, бўйинчадўз Омонбийнинг ўғли Ҳуснибийни учратиб қолдим.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЎЙИЧА *кўм. (б. к. сўз билан)* **I** Мувофиқ, биноан, кўра. *Буйруқ бўйича. Қонун бўйича.* ▬ *У.. шарт бўйича Шоқосимга овқат, ётиш учун жувозхона олдидан бир хужра берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир кун кечаси у [Отабек] янги одати бўйича аллақаёққа кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу Ўроз ҳар кунги одати бўйича, жийдага суялиб, ўзи ясаган кичкина дўмбирасини чала кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Оид, тегишли, доир. *Классик кураш бўйича мамлакат чемпионати бошланди.* Газетадан. *Рота бўйича навбатчи, кичик сержант Назаров эшитади.* Газетадан. *Чиннига гул солиш бўйича ишларни ишчи-рассом бажаради.* Газетадан. *Саводсизликни тугатиш бўйича ўқиш бир қадар йўлга тушиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Соҳасида, масаласида. *Ҳотам ака бригадаси мева етиштириш бўйича биринчи ўринга чиқиб олди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Станциянинг директори мен эмас, Сизсиз, қолаверса, министрликнинг асаларичилик бўйича инспектори ҳам сизсиз.* «Муштум».

4 Ҳолатида, шаклида. *Атроф тинч, саҳро яратилган бўйича гўё қотиб қолгандай.* К. Яшин, Ҳамза.

5 Ҳудуд-жой номлари билан бирга келиб, ҳаракат, ҳодиса ёки воқеанинг шу жойга тааллуқли эканлигини билиради. *Туман бўйича. Вилоят бўйича.* ▬ *Бултур бутун Ўзбекистон бўйича пахтадан рекорд ҳосил олинди.* Газетадан. *1985 йили Европа бўйича узун мўйловлилар орасида биринчиликни олган туркиялик Аюб Тўпчи ўз мўйловини беш миллион лирага суғурта қилди.* Газетадан.

Шу бўйича *айн.* **шу бўйи** *қ.* **бўй** I.

БЎЙЛАБ *рвш.* **1** Ёқалаб, ёқасидан. *Дарё бўйлаб. Темир йўл бўйлаб.* ▬ *Ака-сингил — Олияхон билан Абдураҳмон — Бўзсув бўйлаб техникум томон йўл олдилар.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Оёққа елимдай ёпишаётган сўқмоқ бўйлаб кетишди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Улар Беруний майдонидан ўтиб, кенг ва катта кўча бўйлаб кетдилар.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Иш-ҳаракатнинг йўналиш, амалга ошиш доирасини, ўрнини билдиради. *Жаҳон бўйлаб саёҳат қилмоқ. Дала бўйлаб кезмоқ.* ▬ *Шу куни Юсуфжон аканинг севикли шогирдларидан бири Тамарахоним Қрим бўйлаб гастролда эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Она биладики, энди ҳар наҳор Бутун Ватан бўйлаб тўлишар баҳор.* Ҳ. Олимжон. *Эрталабки шамол бу қоғозларни чўл бўйлаб учира бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЎЙЛАМОҚ I Ўз бўйи билан ўлчамоқ. *Сувни бўйламоқ.* ▬ *Ўлан эсга келмайди, йўласам; Қорасув бўй бермайди, бўйласам.* «Оқ олма, қизил олма». *Ёр ваъдаси қийин экан, дўстларим, Дарёга ташладим, бўйим бўйламай.* «Қўшиқлар».

2 Бўйнини чўзиб қарамоқ; интилмоқ. *Ҳамсоямиз Қулмат полвон бозорлаб келди. Девордан бўйлаб, нарх-навони сўрадим.* Т. Мурод. От кишнаган оқшом. *Қизчадан негадир дарак йўқ. Садбархон айвондан ўша томонга бўйлаб қўярди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Нигора дадасининг ёнига бориб, секин газетага бўйлади.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Ўзинг яшаётган чаманзордан туриб, олисдаги, энди сенга бегона бўстонга бўйлайсан.* «Ёшлик».

3 Сув, йўл ва ш. к. ни ёқалаб бормоқ. *Йўл бўйлаб бормоқ. Ариқ бўйлаб юрмоқ.* ▬ *Юринг, ўртоқ, ўйнайлик, дарёларни бўйлайлик.* «Қўшиқлар». *Дунёдаги энг мароқли сайр болалик йилларини ўтказган кўчалар бўйлаб сайр этиш бўлса керак.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Йўлчи саватни кафтида тутиб, Калковуз сувини бўйлаб, Тахтапул гузарига чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎЙЛАНМОҚ Ҳидланиб қолмоқ, сасимоқ. *Гўшт бўйланиб қолибди.*

БЎЙЛАШМОҚ I Бирга айланиб юрмоқ, сайр қилмоқ. *..дарахтларга отларини бойлашиб, иккиси ҳам кўл атофида бўйлашди.* «Эрали ва Шерали». *У подшо саккизта вазири билан сўйлашиб, йўқ ердаги гапларни ўйлашиб, дарёларни бўйлашди.* «Лукмони Ҳаким».

БЎЙЛАШМОҚ II Бўй ўлчашмоқ; тортишмоқ, мусобақалашмоқ. *Дўстлар билан ўз касбимиз тўйлашдик биз, Баланд-баланд чўққиларни бўйлашдик биз.* С. Абдулла, Қозоғистон дафтари. *Тоғми у дегинг келар ёки хирмон, Кўк билан бўйлашувни қилар армон.* Газетадан.

БЎЙЛИ I Муайян бўйи бўлган, бўйга эга. *Баланд бўйли йигит.* ▬ *Шу пайт кўча бошида ўрта бўйли, қотмадан келган бир аёл кўринди.* Газетадан. *Кабинетга баланд бўйли, нозиккина, чиройли бир қиз кирди.* С. Зуннунова, Янги директор.

БЎЙЛИ II Исли, ҳидли, ҳиди бор. *Муаттар бўйли гуллар.*

БЎЙРА |*ф.* بوریا – бўйра, бордон; қамиш| Тозаланган қамиш чўпидан тўқилган тўшама. *Эсларингиздами.. Зокирхўжа қассоблар гилам устида ўтирганда, биз ўтиришга бўйра ҳам тополмас эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гадойбой бўйрага чордона қуриб ўтирди-да, фотиҳа қилди.* Ҳ. Ғулом, Феруза. *Толзордаги тепаси бўйра билан ёпилган ёзлик чойхонада одам унча кўп эмасди.* С. Аҳмад, Сайланма.

Бир бўйра 1) эни-бўйи бўйра ҳажмича келадиган. *Бир бўйра ер.* ▬ *..уйнинг орқа девори бир бўйра эни кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўринарди.* А. Қодирий, Ўттан кунлар. *Бир бўйра ернинг пичани ўриб олинса, бир машина чиқаверади.* М. Аҳмаджонов, Балли, зарбдорлар! *Рихсихон бир бўйрагина ерга экилган пиёзни ўтоқ қилаётган эди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди; 2) бир бўйранинг устига жой бўладиган. *Бир бўйра шоли.* **Бўйра пули** *тар.* Эски мактабларда талабалар ўтирадиган бўйраларни янгилаш учун вақти-вақти билан ота-оналардан олинган пул. *-Чоғимда, пайшанба пули ҳам, супурги пули ҳам, бўйра пули ҳам олмаса керак. Ё олармикана? - Йўғ-е, ўлибдими!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳозирги эски мактабларимизда болалар ҳар пайшанба нон ёки ноннинг пулини олиб борадилар. Бундан бошқа бўйра пули, кўмир пули.. ҳам бор.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎЙРАЧЎП *эск.* Бўйра тўқиш учун ишлатиладиган қамиш чўпи ёки бўйрадан синдириб олинган чўп. *Домлани кўз қирлари билан кузатган ҳолда, бўйрачўпнинг бир ёнидан жиндек кертик қилиб, қўчқор ясадилар, сўнг иккови «қўчқор» уриштира бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЙРАФУРУШ |бўйра + *ф.* فروش – сотувчи| *эск.* Бўйра сотувчи, бўйра тўқиб, у билан савдо қилувчи. *Бўйрафурушни ҳам арвоҳ уриб кетди.* «Гулихиромон».

БЎЙСАРА *айн.* **бўйсира.** *Қандолатнинг қовоғи ҳам очилиб, суратга тушаётган дугоналардай, Барнонинг елкасига елкасини қўйиб, бўйсара турибди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

БЎЙСИРА Бўйларнинг паст-баландига амал қилган ҳолда саф тортиш; саф. *Бўйсиранинг энг олдида турган қизча.. олдинга чиқди-да, қабрни айланиб ўтиб, қўлидаги гулдастани ҳайкал тагига, мармар устига авайлаб қўйди.* А. Мухтор, Чинор.

Бўйсира бўлмоқ (*ёки* **турмоқ**) Бўйига қараб сафланмоқ, сафда турмоқ. *Бу мактабнинг талабалари – ўспирин йигитлар бўйсира (саф) бўлиб, шарқий мақомга гурс-гурс қадам ташлаб ўтганда, кўчанинг икки юзини одам тутиб кетар эди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

БЎЙСУНДИРМОҚ **Бўйсунмоқ** фл. орт. н. *Душманни бўйсундирмоқ. Ўз манфаатларини халқ манфаатларига бўйсундирмоқ.* ▬ *У орзуларини, туйғуларини иродага бўйсундириб, йўлини ўзгартирар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Кўзингни ақлингга бўйсундир, бу ҳаммаси ишқ телбалиги.* У. Исмоилов, Сайланма. *Нарзи ҳақидаги ҳикояни қовуштириш, мантиққа бўйсундириш осон бўлмайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЎЙСУНМОҚ I Бировнинг буйруғига, топшириғига итоат қилмоқ; йўл-йўриғига юрмоқ. *Кўпчиликка бўйсунмоқ.* ▬ *Начора, отанинг ҳукми вожиб, унинг иродасига бўйсунмай иложинг йўқ.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бировдан сўраб ҳам ўтирмайдиган ўз қонунлари бор.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Тан бермоқ, рози бўлмоқ, кўнмоқ. *Тақдирга бўйсунмоқ.* ▬ *-Раис ўз сўзларида шундай ноўрин, ноҳақ гапларни айтдиларки, бунга индамай қўя бериш ноҳақликка бўйсуниш бўлар эди, – деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зотан, «фотиҳа» ўқилгандан сўнг, тақдирга бўйсунишдан бошқа чора қоладими – суриштиришнинг бирон фойдаси бўладими?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Тобе, қаратилган, йўналтирилган бўлмоқ, хизмат қилмоқ. *Бутун иш пахтани ўз вақтида йиғиб-териб олиш вазифаларига бўйсуниши керак.* ▬ *Гапнинг бошқа бўлакларга бўйсунмай, эргашмай, ўзаро мослашиб келган бўлаклари бош бўлак дейилади.* «Ўзбек тили дарслиги».

4 Қарамоғида, раҳбарлиги остида бўлмоқ; итоат қилмоқ. *Қуйи давлат идоралари юқори идораларга бўйсунади.* ▬ *У ўзига бўйсунган командирларга вазифани содда, равшан тушунтирди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ахир, у бевосита юқорига бўйсунади.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

БЎЙСУНУВЧАНЛИК Итоаткорлик, тобелик; розилик. *Васила Назаровна бу қиз-*

нинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутақиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БЎЙЧАН Бўйи, қадди баланд; бўйдор, новча. *Бўйчан йигит.* ▬ *Қиз ҳали ёш бўлсада, бўйчан эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жавҳар эса нозик қоматли, оқиш юз, кўзлари чақнаб турган, сочлари жингалак, бўйчан йигит.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ногаҳон фалакка урган каби дўқ, Сўзсиз қотиб турар бўйчан тераклар.* А. Орипов, Йиллар армони.

БЎЙЎСАР *с. т.* Қўлтиқ остида ёки чов орасида бўладиган без, бўйўсар без (эътиқодга кўра, гўё шу безлар шишган пайтда бўй ўсар эмиш).

БЎЙҚИЗ Бўйига етган, балоғат ёшидаги қиз. *Бўйқизларнинг ўсмаю сурма, баргагу тиллақош қутиси ҳам ишга тушиб, неча кун, неча ойлар тўйга тўй, қўшиққа қўшиқ уланиб ётди.* Т. Сулаймон, Қорасоч.

БЎКА I Баъзи ҳашаротларнинг тухумидан чиқадиган, қўшқанотлилар туркумига мансуб қурт (ўқалоқ); ҳайвонларнинг териси остида, ошқозонида, бурнида паразитларча яшаб етиладиган, қўшқанотлилар туркумига мансуб ҳашаротларнинг умумий номи. *Қўй бўкаси. Қорамол бўкаси.* ▬ *-[Сигир] Мен етиб боргунимча, ўт чимдиб тураді, етиб борганимдан кейин, менга бир қараб қўяди-да, худди сағрисига бўка тушгандай, яна ўйноқлаб қочади, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЎКА II *шв.* Сайғоқ.

БЎКАЛАК *айн.* **бўка** I.

Бўкалак *(ёки* **бўкалаги бор**) **бузоқ** Териси остида ўқалоғи бор бузоқ. *Ям-яшил қирларда бўкалак бузоқдай шаталоқ отиб юрган бир бола келиб-келиб хумга қамалган юмрондай бўлиб қолса.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

БЎКАЛАМОҚ Бўкадан зарарланиб, касал бўлмоқ ёки ирғишламоқ (от, мол ҳақида). *Ғафлатда қолган, эсанкираган фашистлар ёмғирдек ёғилаётган ажал ўқидан қутулиш учун бўкалаган молдек қоча бошлади.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

БЎКИРМОҚ I Овози борича бақирмоқ, ҳайқирмоқ. *Бойиб кетсанг, бўкирма, Йўл юрганда сўкинма.* Мақол. ▬ *Эгамбердиев маст туядай бўкирди.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Оллоберган тағин бир марта даҳшат билан: «Айт, айт, манжалақи!» деб бўкирди-да, хотинининг сочини бўйнига ўраб бўғмоқчи бўлди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Ўкирмоқ (асосан, ҳайвонлар ҳақида). *Жума куни, қўйлар маъраган, туялар бўкирган, отлар кишнаган.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *..ҳўкиз икки марта устма-уст бўкирса, «ўлиб қолса, нима қиламан» деб, кечаси билан жинчироқ кўтариб чиқаман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Овози борича, бор овоз билан бақириб йиғламоқ, уввос тортмоқ. *Баҳромбек марҳумнинг жонсиз гавдасини қучоқлаб, бўкириб йиғлар, на хотинига, на болаларининг фарёдига қулоқ соларди.* «Ёшлик». *Туролмади Холиёр, Йиғлаб берди бўкириб..* «Ойсулув».

4 *кўчма поэт.* Қаттиқ, шовқинли товуш чиқармоқ (техника ва жонсиз нарсалар ҳақида). *Ишонмасанг, ўқ отиб кўргил — бўкирворар саноқсиз қоя.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *..ел кетма-кет бўкирар, бунга чидай олмаган шох-шаббалар қарс-қарс синар, кекса ёғочлар «ғийқ-ғийқ» этиб, ёлбориш товуши чиқарар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Газ ҳамон бўкириб ёнар, куйган темирларни чиқариш давом этарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Танклар ўкириб, автоматлар бўкириб, ғиз-ғиз ўтиб туришарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЎКМОҚ I Нам тортиб, намиқиб кўпчимоқ, шишмоқ. *Сувда бўккан нон. Бўкиб қолган тахта.* ▬ *Кеча ёмғир ёққан, ер бўкиб ётган бўлишига қарамай, гўзапоя суғуришга тушишди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. *Гугурт қути ҳам қозонсочиқ остида бўкиб ётган экан, сув юзига қалқиб чиқди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Сув шимиб, шилта, шалаббо ҳолатда бўлмоқ, ивимоқ. *Ёмғирда бўккан Сафар ўзини торгина, олди очиқ йўлакка олиб, эшикни занжирлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..опанинг бўкиб кетган уст-бошига қараб, Юнусалининг юраги ачишди.* Ў. Ҳошимов, Камалак.

3 Керагидан ортиқ овқат еб, қорни шишиб, ўзини кўтара олмай қолмоқ. *Олдимда тоғ-тоғ ишлар турсин-у, мен, бўкиб қолган сигирдек, оёғимни узатиб ётайми?* Ў. Умарбеков, Юрак сўзлари. *Халфанинг ҳовли кезиб, у ёқдан-бу ёққа юраётганини кўрган Меликул ота ҳайрон бўлди. «Бу баднафс бўкиб қолди, шекилли», деб ўйлади.* Ё. Шукуров,

Қасос. *Бўкиб қолдингми, очофат, тур ўрнингдан, терт тайёрла.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

БЎКСА Гавданинг бел билан сон оралиғидаги қисми; ёнбош суяги қиррасининг атрофи. *Бўксам оғрияпти.* ▬ *Мана йигирма кундирки, Аваз калтак зарбидан бўксасини кўтаролмай, тор ҳужрада шифтга беҳол термилиб ётибди.* С. Сиёев, Аваз. *Саодат кампир қўлини бўксасига тираганча, паст, қийшиқ эшикдан ҳовлига кирди.* «Саодат».

БЎКТАРГИ I Қарчиғайсимонлар оиласига мансуб кўчманчи йиртқич қуш. *Дашт бўктарғиси.* ▬ *Бўктарғи ҳар хил ҳашаротлар, майда кемирувчилар, қушлар, калтакесаклар, қурбақалар ва б. жониворлар билан озиқланади.* «ЎзМЭ».

БЎКТАРГИ II Эгарнинг орқасига боғлаб қўйиладиган лўла ёстиқча. *Бўктарғи оддий газламадан эски пахта солиб тикилади ва у сағриси камгўшт от устида эгарнинг текис, мустаҳкам туриши учун хизмат қилади.* «ЎзМЭ».

БЎКТАРМОҚ I Эгар орқасига бўктарғи боғламоқ. *Отларнинг чирғи, жаҳалдириқ, эгарини босиб, айилини тортди, кўрпачани солиб, бўктариб, зартанг-зебартанг қилиб, айил-пуштанини тортди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Совутини бўктариб, Қалқонини тўнтариб, Йўлга тушди мард Ҳасан.* «Равшан».

2 Юмалоқлаб ўрамоқ (мас., шинелни).

БЎКТИРМОҚ *Бўкмоқ* фл. орт. н. *Шўрвага нон бўктирмоқ.* ▬ *У [Эшқобил] ариқ бўйига чўзилиб оларди-да, қотган нонни сувга бўктириб ер эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *[Жўра] Ярим пиёла сутга бир қисм сўкни солиб, бўктириб қўйди.* Н. Назаров, Замон.

БЎЛА I Бўлиқ, етилган; меъёрига етган. *Туйнугидан кўринмоқда қоплар тўла, Олтин каби тўқ донлари тоза, бўла.* Ғ. Ғулом. *Ҳар битта бўла кўсак қалбдан бемалол уриб, Кўмкўк томирларида жони билиниб турсин.* «Ёшлик». *Ҳусни тўлган, кўркам, бўла, Қарашмни асир айлади.* Уйғун, Тонг қўшиғи.

БЎЛА II Опа-сингилларнинг болалари (бир-бирига нисбатан); холаваччa. *Шу пайт эшикдан холамнинг шаҳарда ишлайдиган ўғли — Рашид бўлам кириб келди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Гўрдами, айланай, Асқад бўланг мен шўрликни қон қақшатиб кетиб қолгани рост.* «Ёшлик». *Ҳанифа унинг қўлига осилди: -Мени ўлдир, ўлдир, бўлажон!* «Ёшлик».

БЎЛАЖАК *кт.* **1 Бўлмоқ** I фл. кел. зам. шакли. *Бу совға бўлажак ўлкамизга зеб, «Фарҳод ва Ширин»да ёзилганидек.* Ғ. Ғулом. *Шундагина аблаҳлар тезда яксон бўлажак.* З. Диёр.

2 Бўлиши маълум бўлган, кейинчалик бўладиган, бўлгуси. *Бўлажак куёв.* ▬ *Ўрмонжон бу нарсаларнинг ҳаммасига бўлажак лаборатория, бўлажак клуб, кутубхона, дам олиш уйи, радиотелефон, умуман янги қишлоқнинг куртаги деб қарар.. эди.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. *Бўлажак завжамни ўша ерда кўриб, ошиқи беқарор бўлдим.* «Шарқ юлдузи». *Майли, бугун бўлажак келинингиз билан танишайлик бўлмаса.* «Гулдаста».

БЎЛАК 1 Бутуннинг бир қисми; қисм, парча, кесим. *Энгашиб, яшикдан икки бўлак кўмир олиб солди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Қози пиёлани олдига қўйди-да, сўйилган анордан бир бўлагини олиб, йирик қизил доналарни кафтига уқалай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ниҳоят, у жонлироқ кесилган гўшт бўлаклари қолиб, бундайроқларини олиб, узата бошлади.* М. Мансуров, Ёмби.

Бўлак-бўлак қилмоқ Пора-пора қилмоқ, ўлдирмоқ. *Душманларни бўлак-бўлак қилмадим, Қайтайин, дағ қолди юрак ичида.* «Юсуф ва Аҳмад». **Гап бўлаги** *тлш.* Гапни ташкил этган ҳар бир мустақил сўз ёки сўз бирикмаси.

2 Нарсаларнинг тортиб, ўлчаб ажратилган ҳар бир қисми, донаси, ўрами. *Бир бўлак совун.* ▬ *Мирзакаримбойнинг хотини бир катта бўлак чойни Йўлчига бериб, Гулнорни имлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўйимизнинг эртасига совғага икки бўлак кирсовун олиб келган.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 *сфт.* Бошқалардан фарқ қиладиган; бошқа, ўзга, бошқача. *Бу бўлак гап. У бутунлай бўлак одам.* ▬ *Бундай пайтларда у ҳеч нарсани эшитмайди, ҳеч кимга қулоқ солмайди: ўзига хос бир бўлак дунёда — хаёл дунёсида яшайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ундоқ эмас, янга, энди замон бўлак, энди давлат ҳисоб-китоб билан барака топади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Ўзига мустақил, алоҳида, ажратилган; бошқа-бошқа. *Уларнинг рўзғорлари бўлак.* ▬ *Ҳар кимнинг ғўри бўлак!* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Бўлак қилмоқ 1) қисмларга бўлмоқ. *Кўрсат йўлни, не кунларни соларман, Аждар-*

ҳони неча бўлак қиларман. Фозил шоир; 2) оила-рўзғорни ажратмоқ, бошқа қилиб қўймоқ. *Рўзғоримизни бўлак қилдик.*

5 *кўм. взф. (ч.к. сўз билан)* Бошқа, ташқари. *Бундан бўлак гапим йўқ.* ▬ *Элмурод, эрталабдан бери нон-чойдан бўлак ҳеч нарса емаганликдан, кўнгли озганлигини сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Карим аканинг ота-онаси эрта ўлиб кетган. Фазилат опадан бўлак ҳеч кими йўқ, камбағалгина йигит эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Укасидан бўлак Ҳамиданинг яқини қолмади.* «Ёш куч».

БЎЛАКДАН *шв. рвш.* Қайтадан, қайтатдан, бошқатдан. *Аризангиз бўлмайди, бўлакдан ёзинг.* ▬ *Шомирот Арасхонга гапирган гапини тилмочлик қилган одамларга бўлакдан маъқуллаб чиқди.* «Ўзбек халқ достонлари». *Нурали Гиротнинг айил-пуштанини бўшатиб, қашлаб, супуриб, бўлакдан эгарлади.* «Нурали».

БЎЛАКЛАМОҚ 1 Бўлакларга, қисмларга ажратмоқ, бўлмоқ, парчаламоқ. *Бутунни бўлакламоқ.* ▬ *Дарвозасин бир тепиб, Бўлаклаб синдириб кетди.* «Гулнорпари». *Қиз тоғорачадан битта сабзи олди-ю, сочиққа артди, сўнг шошилмай бўлаклади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бошқалардан ажратмоқ, алоҳида қилмоқ. *Отни бўлакладим.*

БЎЛАКЧА 1 Кичкина бўлак, парча; бўлакнинг бўлаги. *Тош бўлакчалари.* ▬ *Бир неча ҳафтами, ойми, сен яшаган ана шу жойда алланарсанг қолгандай бўлади. Аллақаеринг жиз этиб кетади! Шунда қалбингнинг кичик бир бўлакчасини қолдиргандай ҳис қиласан.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Бошқаларидан, аввалгиларидан бирор жиҳати билан ёки тамомила фарқланадиган; бошқача, ўзгача. *Бўлакча илтифот. Бўлакча қараш.* ▬ *Тоғ-яйловнинг гашти бўлакча.* «Ёшлик». *Обиджоннинг бу қараши аввалги бефарқ қарашлардан мутлақо бўлакча эди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Хато қилибман, сен олов экансан, бўлакча йигит экансан.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎЛАЛИ Яхши, меъёрда ўсган, дуркун, бўлиқ. *Бўлали бола. Бўлали қўзилар.* ▬ *Бўлали бола Нуралининг кўзига биров билан қучоқлашиб тургандай бўлиб кўринди.* «Нурали». *Ёшлигида ҳам бўлали бола эди, кўзимга таниш кўриниб турипти.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎЛАЛИК 1 Етилганлик, тўлиқлик, барвасталик. *Гавдангиз, бўлалигингизга қараганда.. тоғни урса толқон қиладиган азамат йигит кўринасиз.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда.

2 Меъёр даражасида бўлган; бўлали. *Бир қиз кўрдим бўлаликкина.* Газетадан. *«Каримахон, бўлалик туғибсиз» дейиши биланоқ хола «ҳай-ҳай, туф денг, опоғойи, туф-туф» деганини эслатди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

БЎЛАР 1 Бўлмоқ I **1** фл. сфдш. *Бўлар иш бўлди. Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар.* Мақол. ▬ *У гапга тутмаганида, чол бошини кўтариб, сафни кўрган бўларди.* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

2 *кесим взф.* Етар, бас, кифоя. *Шу ҳам бўлар.* ▬ *Отабекнинг бу сўзларидан кейин понсадбоши: «Энди бўлар», дегандек қилиб, қушбегига қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛАР-БЎЛМАС 1 *рвш.* Бўлмасданоқ, бўлай деб қолганда. *Бечора турмуш қилганига бир йил бўлар-бўлмас шу дардга йўлиққан экан.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. *Булар ётганига ярим соат бўлар-бўлмас, тахминан юз эллик метр наридаги якка бута хиёл қимирлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Бирор иш, хатти-ҳаракатга асос, баҳона бўла олмайдиган; бўлмағур; арзимас. *Бўлар-бўлмас гап. Бўлар-бўлмас гапларни гапираверма.* ▬ *Аҳмад бригадир бўлар-бўлмас гапларни айтиб, Нусратбекнинг фикрини чалғитишни истамади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Бўлар-бўлмасга Арзимаган нарсага, гапга. *Анзират хола ҳам юраги торгина бир кампир, бўлар-бўлмасга хархаша қилади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кўринишидан жуда ёқимтой, қаттиқ гапирмайди, бўлар-бўлмасга тутақиб ҳам кетмайди, сабр-тоқатли бир киши.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

БЎЛАШМОҚ 1 Бўлиб олмоқ; бўлишиб олмоқ, ўзаро тақсимламоқ. *Бир зоғорани бўлашиб едик.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Бир қоп ёнғоқни болаларга бўлашиб бераётсам, Иброҳимжон ёнимда турган экан.* «Аския».

2 Тарафини олмоқ. *Энди салом берганда ҳам сўрашмайман, Бировлар гап отганида бўлашмайман.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

БЎЛЖОР [*мўғ.* бўлзўўр / бўлзўў — келишганлик, шарт, ваъда] *тар.* 12—19-асрларда

Мовароуннаҳр ва Хуросондаги туркий салтанатлар ҳарбий қисмларининг келишув асосида тўпланадиган жойи; ваъдагоҳ; ҳарбий позиция.

БЎЛИБ I 1 Бўлмоқ I фл. рвдш. *Жами (ҳаммаси) бўлиб ўн киши. Нима бўлиб йиқилганимни билмайман.* ▬ *Ўрмонжон қўшни колхозлардан келган меҳмонларни кузатиш билан бўлиб, уйига хийла кеч келди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 От туркумидаги сўзлар билан бирикиб, «вазифасида», «сифатида», «ўхшаб» маъносида ишлатилади, мас. *тракторчи бўлиб ишламоқ, ўрнак бўлиб хизмат қилмоқ.* ▬ *Самарқандлик бир бойга қарол бўлиб ёлланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чорладим булбул бўлиб: Шоҳиста, кел, Шоҳиста, кел!* А. Шер, Қадимги куй. *Ҳар тонгда қуёш унга йигит бўлиб боқади.* «Гулдаста».

БЎЛИБ II Бўлмоқ II фл. рвдш. *Иккига бўлиб, ярмини менга берди.* ▬ *-Ботир акам тўғри айтяптилар, — деди Махсим унинг сўзини бўлиб.* С. Аҳмад, Ҳукм.

БЎЛИБ-БЎЛИБ *такр. с. рвш.* **1** Бўлакларга бўлиб, бўлак-бўлак қилиб; бўлаклаб. *Овқатга гўштни бўлиб-бўлиб солмоқ. Конфетни болаларга бўлиб-бўлиб бермоқ. Қарзни бўлиб-бўлиб тўламоқ.*

2 Ҳар бирини ёки ҳар бир қисмни алоҳида, айрим-айрим ҳолатда. *Юкни бўлиб-бўлиб ташимоқ. Дорини бўлиб-бўлиб ичмоқ.* ▬ *Тўхта-чи, бу сўз бўлиб-бўлиб ёзилган, демак, биттамас, у учта бўлса керак.* К. Яшин, Ҳамза.

БЎЛИМ 1 Қисм, хона ва ш. к. га ажратилган нарсаларнинг ҳар бир қисми, хонаси; бўлмаси. *Бинонинг бўлимлари. Кеманинг бўлимлари.*

2 Идора ва турли ишхоналарнинг маълум иш билан шуғулланадиган ҳар бир қисми; муайян идорага қарашли қуйи идора, шўъба. *Вазирликнинг кадрлар бўлими. Институтнинг бўлимлари. Шаҳар молия бўлими.* ▬ *Вакилларнинг унча катта бўлмаган аппаратида озиқ-овқат, молия ва маъмурий бўлимлар бор.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Маориф бўлимида иш қизғин эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Маҳвашнинг отаси — район молия бўлимининг мудири.* Т. Ашуров, Оқ от. *Нусратбек алоқа бўлимига икки-уч марта бориб, уйи билан гаплаша олмади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Магазин, музей, омбор ва ш. к. нинг бир турдаги нарсалар тўпланган (қўйилган) ҳар бир қисми. *Магазиннинг пойабзал бўлими. Музейнинг қадимги дунё бўлими.* ▬ *Магазинда ҳозир ўн бешта бўлим ишлаб турибди.* Газетадан. *Вақт ўтказмай, [магазиндан] ўзингизга керакли бўлимда бир зумда ишингизни битириб чиқасиз.* Газетадан.

4 Илмий иш ёки бадиий асарнинг, даврий нашрлар ва тўпламларнинг ҳар бир мустақил қисми. *Диссертация беш бўлимдан иборат. Романнинг учинчи бўлими. Журналнинг библиография бўлими. Газетанинг эълонлар бўлими.* ▬ *Бирор абзацга келиб, сўнгра қараса керак, деб ўйладим. Йўқ, бир неча бет ва ҳатто катта бир бўлимдан ҳам ўтиб кетди, қарамади.* Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Студентлик чоғларимда редакциялардан бирига шеър олиб бордим. Бўлимдагиларга маъқул бўлиб, олиб қолишди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

5 Ўлчов асбобларининг кўрсаткичлари оралиғи. *Термометр бўлимлари.*

БЎЛИМЛИ *кам. қўлл.* **1** Бўлали, бўлиқ, дуркун, етилган. *Беклар, қадимнинг бўлимли йигити деб, унинг [Тўғонбекнинг] елкасини қоқдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Ишнинг кўзини биладиган, ишбилармон. *Ёш бўлса ҳам, ўзи бўлимлигина, қизларга бошроқ.* «Юсуф ва Аҳмад».

БЎЛИМСИЗ *кам қўлл. айн.* **ландавур**. *-Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит,— деди ниҳоят пўнғиллаб бой.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎЛИМЧА Бўлим ичидаги, таркибидаги кичик бўлим; шуъбача. *Идоранинг бўлим ва бўлимчалари. Диссертациянинг бўлим ва бўлимчалари.*

БЎЛИНИШ 1 Бўлакларга, қисмларга, шохобчаларга ажралиш. *Маъмурий бўлиниш. Сонларнинг касрсиз бўлиниши.*

2 *биол.* Энг содда организмларнинг иккига ажралиб урчиши. *Ҳужайранинг бўлиниши.*

БЎЛИНМА 1 *мат.* Бир соннинг иккинчи сонга бўлиниши натижасида келиб чиққан учинчи сон, бўлиш амалининг натижаси. *Мас,. 18 : 6 = 3. Бу ерда 3 сони бўлинмадир.* «ЎзМЭ».

2 *ҳарб.* Йирикроқ ҳарбий қисм таркибидаги кичикроқ ҳарбий бирлик (мас., полкда — батальон, дивизион; батальонда — рота). *Миномётчилар бўлинмаси. Ўқчилар*

бўлинмаси. ▬ *Бўлинма кечагина душман батареяси турган тепаликни айланиб ўтди ва жангсиз шлгарига қараб юрди.* А. Қаххор, Асарлар.

БЎЛИНМАС Бўлиб, ажратиб, тақсимлаб бўлмайдиган. *«Атом» юнонча сўз бўлиб, «бўлинмас» деган маънони билдиради.*

Бўлинмас фонд Жамоа хўжаликлари, ширкат хўжаликларининг аъзолари ўртасида тақсимланмайдиган жамғармалар. *Бу йил кўпгина хўжаликлар жамоа даромадининг деярли 30 фоизини бўлинмас фондларга ажратмоқдалар.* Газетадан.

БЎЛИНМОҚ I *(фақат кўм. фл. взф.)* **Бўлмоқ** I фл. мажҳ. н. *У [Отабек] эгарлаб бўлинган отини ҳовлига қараб етаклай бошлаганда, ҳалиги қараб турган бош ҳам девордан қуйига тушиб йўқолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛИНМОҚ II **Бўлмоқ** II фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Ёнғоқ иккига бўлинди. Сўз бўғинларга бўлинади. Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол. ▬ *Бир парча гўшт ўн парракка бўлинди.* М. Мансуров, Ёмби. *Жангчилар, кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Болам, оиланинг иккига бўлиниб туриши қийин.* Мирмуҳсин, Умид.

БЎЛИНУВЧИ 1 Бўлакларга, қисмларга ажралувчи, ажраладиган.

2 *мат.* Бирор сонга бўлиниши керак бўлган иккинчи сон.

БЎЛИС |*р.* волость – эгалик қилмоқ| *с. т. тар.* 1 Ўтмишда Россия ва унга тобе ҳудудларда уезд таркибидаги бир қанча қишлоқни ўз ичига олган маъмурий бўлинма. *- Мингбоши, – деди у [ҳоким].. –Бўлисингда ишга чиқмайдиган битта ҳам одам бўлмаслиги керак!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Андижон атрофидаги Қўқонқишлоқ бўлисида рўй берган воқеа маъмурларни ғоят таҳликага солиб қўйди.* «Фан ва турмуш». *Бўлис маҳкамасининг кенг ойна равонли ёруғ хонасида гоҳ туриб, гоҳ ўтириб, тинмай ўй суряпти.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Шундай маъмурий-ҳудудий бўлинма ҳокими. *Бўлисимиз Раззоқвойнинг қоғози билан кеча шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, қоғоз, қалам, яна аллақанча дов-дастак олдим.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

БЎЛИШ 1 **Бўлмоқ** I фл. ҳар. н. [*Эшвой*] *Камбағал бўлишига қарамай, Йўлчининг оиласига қўлдан келганча ёрдам кўрсатар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ким эдик?.. Бу саволга бериладиган жавоб ҳам қизиқарли бўлиши керак.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Овчи бўлиш учун қизиқишнинг ўзи кифоя қилмайди, нишонга тўғри ура билиш зарур.* Шукрулло, Сайланма.

Маълум бўлишича *крш. с.* Шу (нарса) маълум бўлдики, аниқланишича. *Маълум бўлишича, булар бу ерга ўтиргани эмас, бир одамни қидириб киришган экан.* А. Қаххор, Оғайнилар.

БЎЛИШ II 1 Муайян қисм, бўлакларга ажратиш; тақсимлаш. *Даромадни колхозчилар ўртасида бўлиш. Пулни тенг бўлиш.*

2 *мат.* Бир сонни иккинчи сонга тақсимлаш амали.

БЎЛИШЛИ: бўлишли феъл *тлш.* Тасдиқни ифодаловчи феъл шакли. *зид.* **бўлишсиз феъл.**

БЎЛИШМОҚ I **Бўлмоқ** I фл. бирг. н. *Дўстлар ўйланиб туриб, кейин бахтларини синамоқчи бўлишибди.* «Эртаклар». *Илгари «синглим» деб турган йигитлар, сал ўтмай, «опа» дейдиган бўлишди.* А. Қаххор, Мастон.

БЎЛИШМОҚ II Кўмаклашмоқ; ён босмоқ, тарафини олмоқ. *Бўлмаганга бўлишма.* Мақол. *Ёмон ёвга бўлишар.* Мақол. ▬ *Сизга Шукуржон айтган экан-ку унинг қанақа ишлар қилганини, нима қилардингиз унга бўлишиб.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Ўн тўрт кунда осмонда ой тўлишаркан, Меҳнаткашлар бирбирига бўлишаркан.* «Қўшиқлар».

2 *этн. шв.* Битишмоқ, унашмоқ, келишмоқ. *Асрорқулнинг ўғли Ёдгорбой аскарликни битириб келганда, Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз, деб туришган эди, мана бу уруш чиқди-ю, тўй кейинга қолди.* А. Қаххор, Асрор бобо.

БЎЛИШМОҚ III 1 **Бўлмоқ** II фл. бирг. н. *Тенг бўлишмоқ.* ▬ *Ўрмонжон Абдусаматқори билан тил бириктириб, икки юз йигирма беш саржин ўтин сотган ва пулини иккови бўлишиб олган.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Ифтордан сўнг чуғурлашиб, рамазон айтиб, йиғилган нарсаларимизни бўлишиб бўлгач, катталар олдига секин бўйларимизни кучимиз етгунча чўзишиб борардик.* «Ёшлик».

2 *кўчма* Ўртада баҳам кўрмоқ. *Топганини бўлишмоқ.* ▬ *У [Фотима] мақтаниш учун эмас, балки ўз қувончини бирдан-бир яқин*

қариндошлари билан бўлишмоқчи, улардан.. яхши сўзлар эшитмоқчи эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎЛИШСИЗ: бўлишсиз феъл *тлш.* Инкор ифодаловчи феъл шакли. *зид.* **бўлишли феъл.**

БЎЛИҚ 1 Яхши ўсган, дуркун; тўлишган; тўла, семиз. *Лаълининг бўлиқ гавдаси унга икки-уч ёш улуғворлик қўшиб турар, яқинда мактабни битирган қизга ўхшамасди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Тез-тез нафас олганида, бўлиқ кўкраклари кўтарилиб-кўтарилиб тушади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бу париваш.. жиякли қизил атлас лозими ял-ял ёниб, бўлиқ болдирини қучоқлаб турган, ўзи алвон турли гулларни суғориб юрган Шаҳзодахон эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шарофат хола қуртхонага кириб, сўкчакдаги вишиллаб барг еб ётган бўлиқ қуртларни кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолди.* Ғайратий, Довдираш.

2 Бўрсилдоқ, кўпчиб турган, бўз. *Биров бўлиқ ерга омоч соляпти, бирови ёш-ёш ўғилларини ёнига олиб, ариқ ковлаб, юқорига тупроқ отади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Бўлиқ тупроқ бағрини ёриб, нозик-яшил майса уйғонди.* «Саодат». *..аллақаёқда бўғиққан момақалдироқ гулдураб, беозоргина ёмғир савалаб ўтди, бўлиқ тупроқ ҳиди анқиди.* А. Мухтор, Чинор.

3 Яхши ривожланган, баравж; тиқмачоқ. *Буғдой шундай ўсиқ ва бўлиқ эдики, бу масофадаги пастқам тепаликлар, сойликлар билинмасди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Қовунлар бўлиқ палак орасидан мўралаб, мени уз денётгандек.* Газетадан. *Пахтакорларимиз асосий эътиборни.. бўлиқ кўсак тўплашга қаратдилар.* Газетадан. *Ғўзанинг шохларида маржондек тизилган бўлиқ, семиз кўсаклар гўё чимматларини очиб, жамолини кўз-кўз қилаётган гўзал қизларга ўхшайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Мўл, баракали (ҳосил ҳақида). *Бўлиқ ҳосил билан сахий куз келди.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Ўз вақтида, хатонинг олдини олиб берилган ишлов ғўзаларнинг бўлиқ ҳосилга киришига ёрдам берди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар.

БЎЛИҚМОҚ Тўлишмоқ, чирой очмоқ. *Тўла унинг [Самаднинг] санаторийдан анча бўлиқиб, тарам-тарам қизил югуриб келган иссиқ юзига ҳавас билан тикилиб: -Тузуксанку, — деди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

БЎЛКА [*пол.* bulka — кичикроқ юмалоқ нон] *с. т.* Буғдой унидан тайёрланган, кўпинча ғиштшаклидаги узунроқ нон. *Оқ бўлка. Ширин бўлка.* ▬ *..кейинги ҳафтада, ўртоқлар, меҳнат интизоми заводимизда худди сувга тушган бўлкадек бўшашиб кетди, — деди Мирҳайдаров.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

БЎЛМА 1 *айн.* **хона.** *Икки бўлмали кичкина, пастқам уй, томи босай деб турибди.* С. Сиёев, Аваз. *Келин-куёв хонага киришди. Уй эгаси нариги бўлмага ўтиб, нимадир деб ғўнғиллади.* С. Сиёев, Аваз. *Низом хушлар-хушламас овқатланганидан сўнг, ётоқ бўлмага кирди.* «Ёшлик». *Дўкон икки бўлмадан иборат эди: кичкина айвончадан ўтиб кириладиган даҳлиз ва соч-соқол олинадиган ичкари хона.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *айн.* **бўлим 2.** *Фабрикаларнинг ишга чақирувчи гудоклари чалинди: бўлмаларда, цехларда, станоклар ёнида яна қизғин ҳаёт бошланди.* Туйғун, Станоклар ёнида.

БЎЛМАГАН 1 Бўлмоқ 1 фл. сфдш. *Уйимизда меҳмон бўлмаган кун йўқ. У ҳеч вақт бу ерда бўлмаган.* ▬ *Поэзиянинг менга маълум бўлмаган сирларини айтиб берди.* Шукрулло, Сайланма. *Меҳмондўст бўлмаган одамдан яхшилик кутилмайди.* «Фан ва турмуш».

2 Асоси йўқ, бўлмағур, пуч. *Бўлмаган гап. Бўлмаган хаёллар.*

БЎЛМАСА 1 Бўлмоқ 1 **1** фл. 3-ш. бўлишсиз шакли. *Бўлмаса, бўлмас! Униси бўлмаса, буниси бўлар. Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур.* Мақол. ▬ *Зарур иш бўлмаса, чақиртирармиди.* «Гулдаста».

2 *зидл. боғл.* Акс ҳолда, йўқса. *Ҳар куни хонадонимизда янги гап чиқиб туради. Бўлмаса, қайнонамнинг уйқуси келмайди.* Газетадан. *Уйлансам, Маҳбубага уйланаман, бўлмаса, фронтга ариза бериб кетаман, деб икки оёғини бир этикка тиқиб туриб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 *крш. с.* Шундай бўлса, шундай бўлган тақдирда, у ҳолда. *Бўлмаса, нима қил дейсиз, яна икки йил кут, дейсизми?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Майли, бўлмаса, бориб жиндек мизғиб олай.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қизингни Тошкент жўнатишга кўн, бўлмаса.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, ҳозир борайлик-да, кейинги мажлисда ёзармиз.* Ҳамза, Танланган асарлар.

Ё бўлмаса Ё, ёки, ёхуд. *Кампирнинг аҳмоқлиги, ё бўлмаса, душманингизнинг ғарази учун мени шундай дейишга қандай тилингиз борди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..ё бўлмаса машу [мана шу] қилтириқ бўйнингдан жонингни суғуриб оламан!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

4 Демак, маълум бўлдики. *Бўлмаса, илгаридан эрингизнинг ўша ҳаракатларини ҳам билар экансиз-да?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *- Бўлмаса, мени хушламабди-да! — деди йигит чолнинг сўзини бўлиб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Бўлмасам-чи Тасдиқ жавоб сифатида ишлатиладиган ибора. ▬ *- Бўлмасам-чи, — деди Элмурод, — ўзим курашга тушмайманда. Тушсам, бу полвон писанд эмас, кўтариб ура бераман!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бўлмасам-чи! Теварак-атрофда мен кўрмаган жой йўқ.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Оз бўлмаса** қ. оз. **Ҳеч бўлмаса** Лоақал, ақалли; жуда бўлмаганда. *Мирза Муҳиддин ўрин кўрсатиб, ҳеч бўлмаса, пойгакдаги кўрпачага ўтиришини сўради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Саттороқул баҳорда қари-қартангларни йиғиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса, бир қутигина қурт тутмайсизларми? — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎЛМАҒУР 1 Асоси йўқ, асоссиз, таги пуч. *Бўлмағур хаёллар.* ▬ *Бе, бўлмағур гапни қўйсангиз-чи. Эшитмасангиз, кўрмасангиз, қаёқдан биласиз!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бўлмағур гапни бу ерда бозор кўтармайди, Холжон.* Ғайратий, Довдираш.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, одобдан ташқари, қўпол, ножўя. *Бўлмағур гапларни оғизга олманг.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ярамас, разил; ахлоқсиз. *Мен албатта кўзингизнинг оқу қораси бўлган ёлғиз қизингизни ярамас, бўлмағур кишига тутиб берасиз, деб билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎЛМИШ эск. **Бўлмоқ 1 1** фл. сфдш. *Келин бўлмиш қиз. Куёв бўлмиш йигит. Отамиз бўлмиш киши.* ▬ *-Қуда бўлмишимиз ҳолжонимга қўймаяпти, узатиб, ўйинқароқ қизи тушмагурдан тинчиб қўя қолсаммикин деган ўйим бор, — деди Тошхоннинг онаси.* А. Мирахмедов, Ўт юраклар. *Шу кундан бошлаб Муҳаммад ибн Аҳмад ҳам, унинг она бўлмиши ҳам муҳтожлик балосидан қутулди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БЎЛМОҚ 1 1 Юз бермоқ, воқе бўлмоқ. *Кеча мажлис бўлди. Бугун бир қизиқ воқеа бўлди.* ▬ *Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда данғиллама тўй бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бўлди кулги! Айниқса, Мирраҳимов завқ қилиб кулди..* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Келмоқ, бошланмоқ; ўтмоқ, кечмоқ (фасл, давр, пайт ва ш. к. ҳақида). *Баҳор бўлди. Кеч бўлди. Вақт бўлди.* ▬ *Бувайдадан чиқиб кетганимга йигирма йилдан ошгандир, кўп ҳам бўлгандир.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Баҳоланмоқ, бирор нархга олинмоқ ёки сотилмоқ. *Сигир қанча бўлди? — Арзон бўлди. Бўлиши қанча? — Олаверинг, от билан туя бўлармиди!*

4 Амалга ошмоқ, битмоқ. *Бўладиган иш. Бўлмайдиган иш. Ҳамма иш бир ҳафтада бўлади. Ўқиш қаноат билан бўлади.* ▬ *Шунақасиз-да, бўлмайдиган гапга ишониб, бўладиганига ишонмайсиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Энди бўлар иш бўлди, Асрорқул отага айтманг.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 Тахт ҳолга келмоқ, тайёр бўлмоқ, битмоқ. *Қишлигимизни ҳозирдан ғамлаб олдик. Кийим-кечагимиз бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Етарли бўлди деб ҳисобламоқ; тўймоқ. *Ошни олинг! — Раҳмат, мен бўлдим.*

7 *(ч. к. сўз билан)* кўчма Тўймоқ; кўриб-билиб хафсаласи қайтмоқ; жонига тегмоқ. *Мен доридан бўлдим. Мен ҳаммаларингдан ҳам бўлдим.*

8 Тугатмоқ, охирига етказмоқ. *Ишим кўп эмас, бир-икки соатда бўлиб қоламан.* ▬ *-Мана, бўлди, — Муқаддам игна ўрнини спиртли пахта билан артиб жилмайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 Ярамоқ; тўғри, мувофиқ келмоқ. *Бу иш менга бўлмайди Бу пальто сенга бўлади. Ўзига бўй бўлмаган, ўзгага енг бўлмас.* Мақол.

10 Эга бўлмоқ; бор, мавжуд бўлмоқ. *Бўлгани шу, бошқа йўқ. Бундай ёрдамчининг бўлганидан бўлмагани яхши.* ▬ *Бунинг ўрнига ҳидлар таркибида бўлган зарралардан фойдаланса бўлмасмикин?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Деҳқоннинг оти бўлади-ю, ишга солинмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

11 Бирор жойга бориб, ташриф буюриб, маълум вақт турмоқ, қўнмоқ, яшамоқ.

Хоразмда кўп бўлганман. Ҳайвонот боғида бўлмаганман. ▬ *Сиз бизнинг ҳовлида бўлганмисиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Кўп марталаб меҳмон бўлгандим, — деди қутидор, — ул вақтда бобонгиз ҳам ҳаёт эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Даданг бу ерда ҳам, шаҳар ҳовлимизда ҳам бўлган.* Ойбек, Танланган асарлар.

12 Бирор-бир тадбирда иштирок этмоқ, қатнашмоқ, ҳозир бўлмоқ. *Тўйда бўлдингизми?* ▬ *Яхши, сен бу тўртовининг ўтиришларида бўлганмидинг?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 Ўсмоқ, битмоқ (ўсимлик, ҳосил ҳақида). *Бизнинг ерларда хурмо бўлмайди. Ўзбекистонда пахта яхши бўлади.* ▬ *Бу ерга анжир эк, лагандай бўлмаса, калламни ол.* Ойбек, О. в. шабадалар.

14 Бирор даражага етмоқ, ўз наслига тортмоқ. *Одам бўлмоқ. Ўқиб инженер бўлмоқ. Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл.* Мақол. ▬ *Университетни битираман, кандидат, доктор бўламан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

15 *(ч. к. сўз билан)* Дунёга келмоқ, туғилмоқ. *Чўридан бўлган бола.. унинг устига — қиз, бийнинг шаънига иснод эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. -*Ҳой, мингбошининг ҳаромидан бўлган қизи, қанисан, бу ёққа кел! — ўшқирди бойвачча.* К. Яшин, Ҳамза.

16 *(ч. к. сўз билан)* Келиб чиқмоқ, туғилмоқ. *Саломат Наманганнинг Чортоқ қишлоғидан бўлади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

17 Бирор ҳаракат ёки нарсанинг етарли бўлганини, меъёрдан ошганини, қониққанликни, мамнунликни ифодалайди. *Бўлди, кетмонларни бир ерга тўпланглар, кетдик.* С. Кароматов, Олтин қум. -*Бўлди, — қиз кулакула кафти билан юзини тўсди. — Бўлди, Марат ака, тавба қилдим..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Э, бўлди-бўлди. Шодибекнинг ўғлиман, денг?* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Мана, Эрмат ота, мана бу иш бўптида.* П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Бирор ҳаракат, тадбирни маъқуллаймоқ, унга қўшилмоқ. *Бўпти, боради! Бироқ Хўжабекова кўнармикан?* С. Анорбоев, Оқсой. *Бўпти. Сизнинг ташаббусингизни қувватлаймиз.* П. Турсун, Ўқитувчи. -*Хўп бўлади, — дедим-у, ўрнимдан турдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

19 Сифат туркумидаги сўзлар билан бирикиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас., *ҳайрон бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ, кир бўлмоқ. Оз бўлсин, оз бўлса ҳам, соз бўлсин.* Мақол. ▬ *Жоним билан, Рустамжон ака. Бундан кўнглингиз тўқ бўлсин.* К. Яшин, Ҳамза. *Шовшув кўтарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

20 -(а)р, -(а)диган, -(й)диган, -моқчи аффиксли феъллар билан қўшилиб, истак, майл маъноларини билдиради. *У [Отабек] кўз ёшларини тўхтатмоқчи бўлар эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Шундан кейин четдан келган одамларга ҳушёр кўзим билан қарайдиган бўлдим.* «Муштум». *Уй қиладиган бўлсангиз, менинг кўнглимга ҳам қаранг-да.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Гулсумбиби қизи дам олгандан кейин, кечаси ёки эртага астагина билдирмоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

21 -дай, -дек аффиксли феъллар билан қўшилиб, иш-ҳаракатнинг жараёни, ҳолатини билдиради. *Ҳамроқул сувни ичиб, бир оз ўзига келгандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ногоҳ Бектемир даҳшатли тушдан уйғонгандек бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Туриб-туриб, гоҳо уни тушимда кўргандай бўламан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

22 -(и)б аффиксли равишдошдан кейин кўмакчи феъл вазифасида келиб, иш-ҳаракатнинг тугалланганлигини билдиради. *Самандаров хатни ўқиб бўлди, унинг устига кафтини қўйиб, Тўлаган акага қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Аёл пахтасини тўкиб бўлгунча, Ғуломжон унга ер остидан разм солиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

23 Бўлишсиз шаклларда келиб, иш-ҳаракатнинг амалга оширилиши қийинлигини ёки мумкин эмаслигини билдиради. *Ит оғзидан суяк олиб бўлмас.* Мақол. *Сўз чумчуқ эмас, Оғиздан чиқса, тутиб бўлмас.* Мақол. *Ёз ёмғири лой бўлмас, Ўғри асло бой бўлмас.* Мақол. ▬ *У йиғлаб юбормасликка ҳар қанча ҳаракат қилса ҳам, бўлмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

24 От кесим таркибида боғлама вазифасида келади. *Ўктам Абдуллаев мактабга директор бўлди. Бу киши бизнинг тоғамиз бўладилар.* ▬ *Эркак одам бир сўзли бўлади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бола вужуди нозик бўлади.* Газетадан. *Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *[Қушбеги:] Қутидор билан Отабекнинг кими бўласиз, синглим?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бор бўлинг қ. **бор. Бўлган экан** Иш, аҳвол яхши эмас экан. *Ия-ия, улуғ, сиз ҳам шу гапни айтдингизми? Сизки шундоқ десангиз, роса бўлган экан-да.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Йўл бўлсин** қ. **йўл. Муборак бўлсин** қ. **муборак. Ош бўлсин** қ. **ош. Шу-шу бўлди-ю** қ. **шу. Қутлуғ бўлсин** қ. **қутлуғ. ..билан бўлмоқ** 1) бирор томон билан бирга қолмоқ. *Ё мен билан бўл, ё у билан бўл;* 2) бирор нарса ёки кимса билан банд ёки овора бўлмоқ. *Тўпанисо Сидиқжоннинг сўзини эшитмаган ва ўз ўйи билан бўлиб, бошқа ёққа қараб ўтирган эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **-са бўлгани** -са яхши бўлур эди. У *келса, бўлгани. Ёмғир ёғмаса, бўлгани.* **-са бўладимн** Ногаҳон юз берган воқеа-ҳодиса ҳақида ҳикоя қилаётганда ишлатилади. *Саҳарга яқин Аччида кетаётган эдим, рўпарамдан йўлбарс чиқиб қолса бўладими.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Роҳилабуви ўлгур, тикиб кийиб олса бўладими!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎЛМОҚ II **1** Бутунни (синдириб, қирқиб, ёриб ёки бирор бошқа йўл билан) бўлакларга ажратмоқ, бўлак-бўлак қилмоқ. *Патирни тўрт бўлмоқ. Қоғозни иккига бўлмоқ.* ▬ *Шерзод қиличи билан шерни иккига бўлиб ташлади.* «Эртаклар». *Юк машинаси чангни қоқ иккига бўлиб, йўлга тушди.* Н. Қобул, Беморлар.

2 Маълум қисмларга, гуруҳларга ажратмоқ, тақсимламоқ. *Асарни бобларга бўлмоқ. Болаларни гуруҳларга бўлмоқ.*

3 *мат.* Бўлув амалини бажармоқ, ечмоқ. *Катта сонни каррали кичик сонга бўлмоқ.*

4 Ўртада тақсим қилмоқ, улашмоқ. *Даромадни бўлмоқ. Меросни бўлмоқ.* ▬ *Хотинлар дастурхондаги.. туз, майиз ва чойни бўлиб олишди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Йигитлар истеҳкомга боришиб, ўқ-дориларини бўлиб олишди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 Ташкилот, муассаса, корхона ва ш. к. ни кичикроқ мустақил қисмларга, бўлимларга ажратмоқ. *Институтни иккига бўлмоқ.*

6 *кўчма* Гап, сўз, суҳбат ва ш. к. ни тўхтатиб ёки кесиб қўймоқ. *Эшикдан кириб келган маҳдум уларнинг сўзини бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бектемиров гапини тугатмаган ҳам эдики, Турсунбой ота келиб, суҳбатни бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

7 Шахснинг хаёли, фикри, ўйи ва б. га халақит бермоқ, уни чалғитмоқ. *Ёқимсиз, жирканч кулги Аҳмаднинг хаёлини бўлди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳамиша иш чоғида келиб, фикримни бўласан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Файрат унинг фикрини бўлмаслик учун, миқ этмай бормоқда.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

БЎЛСА 1 Бўлмоқ I фл. шарт шакли. *Олим бўлсанг, олам сеники.* Мақол. *Тўғри бўлсанг, бехавотир бўласан.* Мақол. ▬ *Кимнинг хулқи ёмон бўлса, у ўзини азобга гирифтор қилади.* «Фан ва турмуш».

2 *зидл. боғл.* Эса. *Мен келавердим, у бўлса қолди.* ▬ *Қушбеги бўлса негадир узоқ ўйлаб ўтирар, тезда гап очмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаққуш бўлса тўхтовсиз сайрар, ёз шабадасида унинг овози гоҳ секин, гоҳ баралла эшитиларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

БЎЛТАК *шв.* **1** Майда қисмларга бўлинган, парчаланган; бўлак-бўлак. *Бу ерларнинг тарихи деганда, отанинг кўз олдида.. ялангоч дашт, қўрғонлар, пастак деворлар, бўлтак ерлар.. гавдаланади.* Й. Шамшаров, Довруғ.

2 *эск.* Гуруҳ, бригада. *Ҳар бир бўлтакка тарозу бериш бирмунча оғир кўчади.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

БЎЛТАК-СЎЛТАК Ҳар хил бўлакларга бўлинган; бўлак-бўлак, парча-пурча. *Бўлтак-сўлтак ерлар.*

БЎЛУВ 1 Бўлмоқ I фл. ҳар. н. *Чет эл делегацияларининг Ўзбекистонда бўлуви.* ▬ *Менимча, бу мироб — ҳосилотликка муносиб бўлуви мумкин.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

БЎЛУВ II 1 Бўлмоқ II фл. ҳар. н. *Ахир Иброҳимбек билан айри тушув — кучни бўлув демакдир.* «Шарқ юлдузи».

2 *мат.* Бир сонни бошқа бир сонга тақсим қилиш амали. *Касрларни бўлув. Бўлув ишораси.*

БЎЛУВЧИ 1 Бўлмоқ I фл. сфдш. *Уларнинг ҳар бир ўйинига, ҳар бир ҳангомасига «онабоши» бўлувчи Тўхтасин ўртоқларини йиғди, уларга ивир-шивир билан бир нимани тушунтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Умид, дарҳақиқат, безори, қолоқ фикрли, хотинқизларга бой-феодалларча муносабатда бўлувчи шахс қилиб кўрсатилибди.* Мирмуҳсин, Умид.

БЎЛУВЧИ II 1 Бўлмоқ II фл. сфдш. *Бўлувчига оз, Оз бўлса ҳам соз.* Мақол. ▬ *Гапирганни бўлувчи, йиқилганни тепувчи бўлма.* Газетадан.

2 *мат.* Бирор сонни бўлиши керак бўлган бошқа сон. *Бўлувчи билан бўлинманинг кўпайтмаси бўлинувчига тенг.*

БЎЛУК *тар.* **1** Мўғуллар истилоси давридан 19-асргача Мовароуннаҳр ва Хуросонда шаҳар атрофидаги шаҳарга тобе ҳудудлардан иборат маъмурий-ҳудудий бирлик.

2 Ҳарбий қисм, бўлинма. *Мингбоши Қулназарҳожи ўз бўлуги билан дарвозадан чиқиб, шарқ томон йўл олди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Сиз бу йигитни ўз бўлугингизга олиб, от минмоқ, қилич урмоқни ўргатинг.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БЎЛҒУСИ 1 Бўлмоқ I фл. кел. зам. шакли. *Ҳар ким таъма йўлин тутса агар пеш, Оқибат бир куни бўлғуси дарвеш.* Газетадан.

2 *сфт.* Келажакда бўлиши муқаррар ёки эҳтимолга яқин; бўлажак. *Ҳурмат момо кечқурун урчуғини қўлтиғига қистириб, гурунг баҳона, бўлғуси қудасиникига ўтди.* «Саодат». *Моҳира оғзи қулоғида, бўлғуси келинини мақтади.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

3 *от* Яқин ёки узоқ келажак вақт; келажак. *Буни бўлғуси кўрсатади.*

БЎМ-БЎШ Тамоман, мутлақо бўш, қуруқ; тап-тақир; ҳувиллаб ётган. *Бўм-бўш идиш. Бўм-бўш уй.* ▬ *Соҳил бўм-бўш, ҳувиллаб ётибди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Олдинда душман, орқада эса бузилган йўллар, бўм-бўш саҳро.* «Шарқ юлдузи». *Биттаю битта шам ёқилган юз кишилик улкан саропарда бўм-бўш ва нимқоронғи эди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Ҳаво булутли, касалхона ҳовлиси бўм-бўш эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Юраги (ёки кўнгли) бўм-бўш Бирор иш қилишга ҳафсаласи, иштиёқи қолмаган, ҳафсаласи пир бўлган; ноилож. *Ҳеч бир нарса жалб этмас уни. Бу кун бўм-бўш менинг юрагим.* «Гулдаста». *Шу топда бу одамга ҳеч қандай ёрдам бериш қўлидан келмаслигини ўйлади-ю, кўнгли бўм-бўш бўлиб, палатага кирди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Бўм-бўш бўлиб қолади юрак, Ўғлим, меҳр адо бўлган чоқ!* «Саодат».

БЎНАК 1 *тар.* Бирор иш юзасидан иш берувчиларнинг иш бажарувчиларга олдиндан берадиган қарзи. *-Баракалла! — деди Абдухалилбек. —Буниси — бўнаги, иш битгач, яна.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ем-хашак йўқ, бир пой ҳўкиз ориқ-туруқ. Қайдан бўнак олиш билмай, ҳамён қуруқ.* Ғ. Ғулом, *Мен ишимга қараб сўрай бераман, сиз бўнак қилиб бераверасиз.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

2 *тар.* Устанинг ўз шогирдига унинг ишлаб бериши ёки кейинчалик қайтариши шарти билан берадиган қарз пули. *Бечора косиблар олдинроқ олиб, еб қўйган бўнакнинг эвазига тишларини тишларига қўйиб, ҳар қанча оғир гап эшитсалар ҳам, чидаб туриб.. жавоб қилар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

3 *бух.* Маош ҳисобидан ой охирида ҳисоб-китоб қилиш шарти билан олдиндан бериладиган пул; аванс.

БЎНАКДОР Бўнак олган, бўнак олиб қарздор бўлган шахс; дебитор.

БЎНАКЧИ *тар.* **1** Бўнак бериб, одам ишлатувчи шахс. *Мендан бўлак бўнакчининг қўлига тушганингизда, бирини икки қилиб оларди.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг невaралари.

2 Бўнак олган шахс, қарздор. *Битта менмас, бечора-бекас Бўнакчилар бойдан норози.* М. Али, Боқий дунё. *Фойда тушар! Кеч куздан деҳқон — Бўнакчилар беришар пахта.* М. Али, Боқий дунё.

БЎПТИ *с. т.* **1** Бўлибди. *Яхши бўпти. Ажаб бўпти.* ▬ *Иш деган мундоқ бўпти.* С. Аҳмад, Уфқ. *Энди мени кўпчиликнинг ичида изза қилмоқчи бўпти-да.* Шукрулло, Сайланма.

2 Таклифга розиликни билдиради: бўлади, хўп, майли, яхши, маъқул. *Бўпти, ҳозир фақат бир шарт билан..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бўпти, қайноқ-қайноқ чой ич-да, бориб ёт.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бўпти, ака, полвон бола билан ишласак ишлабмиз-да, шу баҳона бизнинг ҳам суратимиз газетада чиқиб қолса.* С. Аҳмад. Уфқ.

БЎР Оҳактошнинг майда заррали оппоқ юмшоқ тури. *Бўр билан оқламоқ. Бўр билан ёзмоқ.* ▬ *Ҳеч гапдан хабари йўқ Искандар ака, бир қўлида латта, бир қўлида бўр, анграйиб қолди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Дераза ойнасини бўр ёки ярим стакан сувга икки қисм тиш порошоги солиб артсангиз, ялтираб кетади.* «Саодат».

БЎРАЛАМОҚ Шиддат билан ёғмоқ (бўронли қор ҳақида). *Бўралаб қор ёғарди, ноилож машинани тўхтатиб, қор тинишини кутдик.* «Шарқ юлдузи». *Бўралаб ёғаётган қор кўз очиргани қўймас, лекин йиғилган одамлар.. совуқдан киприк қоқмас эдилар.* С.

Зуннунова, Гулхан. *Қор шамол аралаш ҳамон бўралаб ёғарди.* «Ёшлик».

Бўралаб сўкмоқ Оғизга келганини қайтармай устма-уст сўкмоқ. *Мен бўралаб сўкиб бердим, бу ургандан ҳам баттар бўлди.* М. Мансуров, Ёмби. *Ошно нонвой бўлишга кўнди, лекин Яхшибоев унамади. Саройбонни бўралаб сўкди.* М. М. Дўст, Лолазор.

БЎРАМОҚ *кам қўлл. айн.* **бўраламоқ**. *Кун ботиб, осмон қорайган, аммо тўхтовсиз бўраб ёғиб турган қордан ер тобора оқараётган пайтда Элмурод.. қор учқунларини томоша қилар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРБОЙ *шв.* Тақим, болдир. *Азонда туриб этик кияман деса, этик кўнжидан ўтмайди бўрбойи.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

БЎРДОҚИ 1 Гўшт учун боқиб семиртирилган мол. *Бўрдоқи қўй. Бўрдоқига боқмоқ.* ▬ *Бўрдоқини сўйишга қассобни чақирайми?* Ҳамза, Танланган асарлар. *Орадан икки ой ўтгандан кейин қараса, қўй бинойидек бўрдоқи бўлиб қолибди.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув. *Ярим ойлик моянасига саккизта бўрдоқи товуқ келади.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 *кўчма* Бекор ётиб ёки бировнинг ҳисобига яшаб семирган одам ҳақида. *Ҳа ўша.. бир умр меҳнаткашнинг сувини сиқиб ичган бўрдоқи Матқовулнинг ўзи.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Бўрдоқидай лорсиллаб кетяпсан кундан-кунга, озишинг керак.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 *кўчма* Бўлиқ, тўлиқ, етилган. *Бўрдоқи ҳар бир кўсак. Етилган дурдонамиз.* Р. Бобожон, Танланма.

БЎРДОҚИБОҚАР Молларни бўрдоқига боқиш билан шуғулланувчи киши.

БЎРДОҚИЧИЛИК Чорвачиликнинг молларни бўрдоқига боқишга ихтисослашган тармоғи; бўрдоқи боқиш. *Бўрдоқичилик фермаси. Бўрдоқичилик давлат хўжалиги.* ▬ *..бўрдоқичилик базаси тоғлар бағрида жойлашган.* Газетадан. *..бўрдоқичилик базасида яна бир ем-хашак тақсимловчи линия ишга туширилди.* Газетадан.

БЎРЁ *шв. эск. айн.* **бўйра.** *Юрган — дарё, ўтирган — бўрё.* Мақол. ▬ *Гурбату андуҳу меҳнат бошима айлаб ҳужум, Най каби жисмимни янчиб, бўрё қилди мени.* «Ўзбек шоирлари».

БЎРИ I 1 Сутэмизувчиларнинг итсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон; қашқир. *Айрилганни айиқ ер, бўлинганни бўри ер.* Мақол. *Бўридан қўрққан тўқайга кирмас.* Мақол. ▬ *Сувонжон қўрага ҳужум қилган бир оч бўрини отиб олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу чўлда бирам бўри кўп эканки, кечаси билан қўрқиб чиқдим.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Ёвуз, қонхўр, шафқатсиз одам ҳақида. *Юрагим сан эдинг, Гулнор, кўзим илгари очилган бўлса эди, ман ўз юрагимни бўриларга едирармидим? Тонгла маҳшарда қай юз билан санга боқаман?* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмад Ҳусайн оқариб кетдию, лекин индамади, чунки бўрилар орасида эканини яхши биларди.* Ойбек, Нур қидириб. *Бадиа хона бурчагига тисарилди. Рўпарасида турган дахшатли бўридан кўз узмасди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бўри (эркаклар исми).

Бўри боқиш (*ёки* қараш) қилмоқ Қўрқинчли, даҳшатли қарамоқ, еб қўйгудек қарамоқ. *Бир қўлида теша, Санобарга бўри қараш қилиб яқинлашди.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўри ейдими** «Нимадан қўрқасан» деган маънода ишлатиладиган ибора. *[Ҳаёт:] -Воей, сизам бир қизиқсизки, буви, нима, мени бўри еб кетармиди? — деди-ю, ҳовли этагига юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Латифжон ҳиринглаб: -(дипломни) бўри ермиди, уйнинг тўрига экиб қўйганман, — деди.* «Муштум». **Бўримисиз, тулкимисиз?** «Қуруқ қайтдингизми ёки ундириб?» деган маънода ишлатиладиган ибора. *[Ҳасан:] Қуруқ келишга уялдим-да, тақсир! [Қодирқул:] Қани, бўримисиз, тулки?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бўрининг оғзи еса ҳам қон, емаса ҳам қон** «Ёмонлиги билан танилган, ёмонлигини қўйса ҳам, қўймаса ҳам — ёмон» деган маънода ишлатиладиган ибора. *Бўрининг еса ҳам, емаса ҳам оғзи қон.* Шукрулло, Сайланма. **Бўри туғди** *(ёки* **болалади**) Кун чиқиб туриб, ёмғир ёғаётганда айтиладиган ибора. **Бўри қулоғи овда** Номаълум кишилар ёки айғоқчилар гап пойлаб юргани ҳақида ўз кишисини огоҳлантириш учун ишлатиладиган ибора. **Қўйни бўрига топширмоқ** Бирор нарсани ёки ишни энг кўп зарар етказадиган ёки суиистеъмол қиладиган, оқибатсиз кишига топшириб қўймоқ. *Муродова билмайди. Шунинг учун кейинги аризани Давроновга юборибди. — Қўйни бўрига топширибди-да.* И. Раҳим, Ихлос.

БЎРИ II *астр.* Осмоннинг жанубий ярим шарида жойлашган юлдузлар туркуми.

БЎРИБАҒИР *бот.* Итжумуртгуллилар оиласига мансуб, барги тухумсимон, гуллари сарғиш-яшил бута ёки паст бўйли дарахт.

БЎРИБОСАР Чорва моллари подаларини бўрилардан сақлайдиган ва ўтов-қўраларни, уй ва ҳайвонларни қўриқлайдиган, кўкраги кенг, оёқлари бақувват кучли ит. *Яхшиям, ишончли бўрибосарлар бор. Улар бўлмаса, молчиларнинг аҳволига вой, деяверинг.* К. Яшин, Ҳамза. *Ақлли бўрибосарлар сурувларни бўлаб олдинга чопиб борадиларда, то ҳаммаси ўтиб бўлгунча, чўзилиб ётиб дам оладилар.* А. Мухтор, Чинор. *Йўловчи [чўпонга] яқинлашган заҳоти дум ва қулоқлари кесилган бўрибосар итлар галаси унга ташланди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

БЎРИГУЛ *бот.* Кендирдошлар оиласига мансуб, ётиқ илдизпояли, доимо яшил бўлиб турадиган кўп йиллик ўт. *..бўригулдан нафас олишни кучайтирувчи эрвинин, қон босимини камайтирувчи эрвалин алкалоидлари олинади.* М. Аҳмедов, Колхозда химия кечаси.

БЎРИКАЛЛА Қовун навларидан бирининг номи. *Лекин куз фаслида бозорга тушган қовунхўрлар бу лаззатли неъматларнинг «бўрикалла», «асати» каби номларини билавермайди.* «Фан ва турмуш». *Ҳар бўрикалла қовун тимсолида кўра билинг, она қизим, яратувчи, донишманд халқимиз меҳрин.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

БЎРИКЎЗ *бот.* Меваси ейиладиган, тиканли ўсимлик тури.

БЎРИТАРОҚ *бот.* Гулхайридошларга мансуб, пояси тик, сершох, гуллари сариқ, бир йиллик бегона ўт.

БЎРИҚ *шв.* Оқжўхорининг пояси, жўхорипоя.

БЎРИҚМОҚ *айн.* **буриқмоқ 1**. *Яхшибоев ўрнидан сапчиб турди. Кўзлари қонга тўлган, юзи бўриқиб кетган эди.* М.М.Дўст, Лолазор. *Йигитларнинг киприкларини чанг босган, юзлари иссиқдан терлаб, бўриқиб кетган эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

БЎРК *эск.* Ошланган қоракўл теридан цилиндр шаклида тикилган бош кийим, телпак. *Бош омон бўлса, бўрк топилади.* Мақол. *Бошсиз бўрк бўлмас, Тойсиз — турк.* Мақол. ▬ *Шу пайт шийпон ичидан бошига бўрк кийган Ботир чиқди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қилич зарбидан Хонзода бегимнинг бошидаги бўрки учиб кетди-ю, узун сочлари ёйилиб, елкасига тушди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бош ёрилса, бўрк остида (*ёки* ичида) Оилавий ёки ички жанжал, низоларни ташқарига чиқармаслик кераклиги ҳақида айтиладиган ибора. *Бош ёрилса, бўрк ичида, дейдилар, — бўлар-бўлмасга катталарни ишдан қўйиб ғириллайвериш хунук нарса.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Эҳтимол, бошқаларнинг хотинлари ҳам шунақадир, у қаёқдан билсин: бош ёриғи бўрк ичида, қўл синиғи енг ичида.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. **Бўрк ол деса, бош (*ёки* калла) олмоқ** Буюрилгандан ортиқ жазоламоқ, ҳаддан оширмоқ. *Бўрк ол деса, бош олиб келадиган довюрак йигит эдинг-ку! Нима бўлди?* Уйғун, Асарлар. *Санамай сакиз дейдиган, бўрк ол деса, калла оладиган баъзи терговчилар қўлини тиззасига уриб, шошиб қолдилар.* Газетадан.

БЎРЛАМОҚ Бўр суркаб оқартирмоқ. *Деворларни бўрламоқ.*

БЎРОЗ *шв.* **1** Бўйи етган, етилган қиз.

2 *кест.* Қари қиз. *Худо кўтарсин сен инжиқ бўрозни!* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У кейинги йилларда қизини бўлар-бўлмасга урадиган, ҳаёсизларча «бўроз» деб сўкадиган бўлиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

БЎРОН 1 Тўзон ёки қор-ёмғир аралаш эсадиган шиддатли шамол. *Бўри бўронда қутурар.* Мақол. ▬ *Ҳамма ёқни қум бўрони қоплади. Омон кўринмай қолди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Қум бўрони ўтов кигизларини, балиқчиларнинг тўрларини осмонда учириб юрди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Заргаров тўхтаб, пастга тушди. Атроф зим-зиё, бўрон қутуриб кўз очирмасди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 *кўчма* Тўхтамасдан ёғ(ил)аётган нарса. *Тўпларнинг ўқ бўрони аввалги куч ва ғазаб, қаҳр билан самода ҳукмрон эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Шиддатли, давомли ҳаракат, оқим; тўфон. *-Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас! — деди-да, Султонмурод чиқиб кетди.* Ойбек, Навоий. *Наҳот ёвуз бўрон хасдек учиргай? Қайнар томиримда оташин қонлар.* «Гулдаста». *Халқ қўшиқчиларни қарсак ва қийқириқ бўрони билан олқишлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

4 Ички, руҳий кечинмалар ғалаёни, туғёни. *Лекин ичидаги ҳалиги жанг бўрони бир*

нафас ҳам тинмади. «Муштум». *Мана, ўзингиз кўриб турибсиз, шунақа гаплардан кейин ошиқ қалбида бўрон кўтарилмайдими?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Қўзғалинг, ҳей, ҳис-туйғулар бўрони, Кўпдан сизга кўз тутардим умидвор.* Дилшода, Умидим. *Бу сўзлар Йўлчининг юрагида бўрон ясади, у тотли, завқли ҳаяжон билан қалтирарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 *кўчма* Хавф-хатар, даҳшат. *Тинчлик дарахтини оловлардан, бўронлардан асрашимиз керак.* «Саодат». *У не-не дарёларнинг тўлқинларини ўлим бўронлари орасида кечиб ўтмади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сенга на бўронлар кор қила олур, Сени на йўқотиб, бор қила олур.* А. Орипов, Йиллар армони.

6 *кўчма* Бало, офат, кулфат. *Нифоқ бўрони хароб этган Хоразмни осонликча забт этиб, беҳисоб ўлжалар олиб келганидан у хурсанд.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ана ўшанда кўрасан Хоразмда фитна бўронининг бошланишини.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Халқлар бошига зулм бўронини ёғдирган ва офатлар келтирган сариқ вабо — Гитлер машинаси зил кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

7 Бўрон (эркаклар исми).

БЎРОНЛИ **1** Бўрон билан ўтган ёки бўрон бўлиб турган. *Бўронли қиш туни.* ▬ *Кечаси бўлиб ўтган бўронли ва момақалдироқли жаладан сўнг ҳаво сокин эди.* Газетадан.

2 *кўчма* Кескин, шиддатли кураш, қизғин жанг ва ш. к. билан тўлиб-тошган. *Кўнглимга битмас фароғат берди онам алласи, Бўронли йиллар жасорат берди онам алласи.* Ё. Мирзо.

3 *кўчма* Жўшқин, туғёнли. *Уни ёш ва бўронли қалби Олиб кетди олис шаҳарга.* А. Орипов, Руҳим. *Юлдузлар мисоли кулганда руҳим, Бўронли ҳисларга тўлганда руҳим..* А. Орипов, Йиллар армони.

БЎРОНҚУШ(ЛАР) *зоол.* Найбурунлилар туркумига мансуб, сувда яшашга яхши мослашган денгиз қушларининг бир тури. *У Фурқатни бўронни олдиндан кўра билган бўронқуш деб атади.* Газетадан.

БЎРСИЛДОҚ **1** Бўрсиб, кўпчиб, билқиллаб турган. *Бўрсилдоқ тупроқ.* ▬ *Ер қор сувига тўйдими, деҳқоннинг омади келгани шу: тупроқ кўпчиб, бўрсилдоқ бўлиб кетади.* М. Назаров, Жилвон жилвалари. *У она қучоғининг иссиқ тафтини бериб турган юмшоқ, бўрсилдоқ ерга чўккалади, ундан бир чимдим тупроқ олиб, кўзларига суртди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Биққидай семиз, лўппи. *Баҳодир қизнинг бўрсилдоқ қўлини ушлаб хайрлашар экан: -Демак, театр, санъат институтига кирар экансиз-да? — деди.* М. Жалолиддинова, Кейинроқ. *У [Жавҳарий] ўзининг бўрсилдоқ бош бармоғини эгиб, Раҳимовани кўрсатди.* «Фан ва турмуш».

Бўрсилдоқ нон Кўпчиб пишган юмшоқ нон. *Ресторан ёнгинасида, новвойхонада иссиқ бўрсилдоқ обинон ёпиляпти.* Газетадан. *Лекин ҳаёт дегани фақат мураббою бўрсилдоқ нондан иборат эмас-да.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

БЎРСИЛЛАМОҚ **1** Етилиб, бўшашиб кўпчимоқ, семирмоқ. *Кечаги ёмғирдан кейин бўрсиллаб ётган ҳовлига ялангоёқ сакраб тушди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кечагина пахталар бодроқдай очилиб ётган майдонлар шудгордан кейин қор остида бўрсиллаб ётибди.* Газетадан. *Пойлаб деҳқон йўлини Бўрсиллайди бўз тупроқ.* А. Суюн, Олис тонглар.

2 Иссиқдан ёки тез ҳаракатдан терлаб-пишиб кетмоқ. *Ўринбой ҳам велосипедда ҳарсиллаб-бўрсиллаб келиб қолди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадалари. *Кўпол ботинкасини дўқиллатиб, иссиқда бўрсиллаб-ҳарсиллаган Аҳмад келди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

БЎРСИМОҚ **1** Бир оз димиқиб, ҳидланиб қолмоқ, сасинқирамоқ. *Айниқса, ҳозирги саратон кунларида тўйларда тез бузилиб, бўрсиб қоладиган таомларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан истеъмол қилиш керак.* Ш. Хўжаев, Тўйдан сўнг. *Бизга берилган овқатнинг гўшти бўрсиган экан.* «Ёшлик».

2 Намдан шишмоқ, кўпчимоқ. *..ер кузда ҳайдалса, айни муддао бўлади, қиши билан қор тагида кўпчиб, баҳор чиққанда, ошган хамирдай бўрсиб туради.* Газетадан.

БЎРСИҚ Сутэмизувчилар туркумининг сувсарсимонлар оиласига мансуб йиртқич ҳайвон. *Тоғларда одатда айиқ, бўри, ёввойи чўчқа, силовсин, бўрсиқ, тулки, жайра учрайди.* «Ўзбекистон Республикаси» (энциклопедия).

Бўрсиқдай семирмоқ Ҳаддан зиёд семирмоқ. *Элмурод молларнинг тагини кўрар экан, ўзича ўйлади: сенлар бўрсиқдай семириб яша-*

ю, шунча одам очликдан қирилсинми? П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРТИК Бирор нарсанинг бўртиб, туртиб чиққан ери. *Бадандаги бўртик. Деталнинг бўртиги.* ▬ *Унинг юзи сўлиган, кўзларининг оқи кўкарган, тиришган бўйнининг бўртик кўкиш томирларида юракнинг уриши сезилиб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎРТИҚ *айн.* **бўртик**. *Хонага бир неча йигит кирди. Ғўлабурроқ, бўртиқ қовоқли йигит бугунги иш якунини баён қилди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

БЎРТМА 1 Новланинг кесилган, ўсимликнинг пайвандланган жойида ҳосил бўладиган қадоқ ёки қабариқлар. *..новдалар бўғимга тақаб кесилганида, бу жойда бўртмалар ҳосил бўлади.* Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили.

2 *сфт.* Бўртиб, туртиб чиққан; бўрттириб ишланган. *Бўртма нақш.* ▬ *..бир устунида «Амали Саидумархўжа» деб бўртма нақш билан ёзиб қўйган.* С. Айний, Эсдаликлар. *Комила.. ўртоғининг оқ-сариқ, узунчоқроқ нозик юзига, бир оз бўртма қовоқларига.. тикилди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

БЎРТМОҚ 1 Амал олмоқ; кўкара бошламоқ; унмоқ. *Баҳор.. ўриклар оппоқ гуллади, олча новдалари мунчоқ-мунчоқ бўртди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар. *Қор кетди ва заминда Бўртди илк гиёҳ.* «Ёшлик».

2 Кўтарилиб чиқмоқ, туртиб чиқиб турмоқ. *Собир аканинг.. чакка томирлари бўртиб чиққан, кўзлари ичга ботган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *У умр бўйи кўксини беркитмаган, анордек қизғиш кўксидаги суяклар бўртиб чиқиб турарди.* Мирмуҳсин, Умид. *..бўйи чўзилиб, кўкраклари бўртиб чиққан гўзал қиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу тор, таранг кийимда унинг келишган қомати янада бўртиб турарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Ёнғоқнинг юзага бўртиб чиққан йўғон илдизи устида икки ёш ўтирибди.* «Ёшлик».

3 Қизариб шишинқирамоқ, андак шишмоқ. *Салтанатхон кўчага чиққанда, икки юзи қизариб, бўртиб турарди.* «Муштум». *Марзия хола иссиқдан юзлари бўртиб кетган неварасини бағрига босди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

4 *кўчма* Ёрқин кўринмоқ, намоён бўлмоқ; уйғонмоқ. *Бунда қариндошчилик муносабатининг давр йўриғига хос товланишлари бўртиб туради.* «ЎТА». *Чўккалаб ичаман ҳовуч-ҳовуч сув, Дилларда яшамоқ ишқи бўртади.* Газетадан.

БЎРТОҚ *айн.* **бўртик, бўртиқ.** *Туркистонга келди навбаҳор! Яшил қирлар, бўртоқ куртаклар.* М. Али, Боқий дунё.

БЎРТТИРМОҚ 1 **Бўртмоқ** фл. орт. н. *Томирларини бўрттириб гапирмоқ. Нақшни бўрттириб ишламоқ.*

2 *кўчма* Жуда аён, яққол қилиб кўрсатмоқ, ифодаламоқ; ошириб юбормоқ, кўпиртирмоқ. *Ҳамон бетўхтов ёғаётган қор эса ниттатир ойдинликни янаям бўрттириб кўрсатарди.* «Шарқ юлдузи». *Мардиев.. сув масаласида вазият оғирлигини янада бўрттириб кўрсатиш учун чуқур хўрсинди.* С. Карокатов, Сўнгги бархан. *Расулжон Комилович.. ҳадеб нуқсонларни бўрттиравергандан кўра, уни бартараф қилишга киришинг.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Омил ўртоғининг кўнглини очиш учун тунги воқеани бўрттириб ҳикоя қилди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

БЎСА [*ф.* بوسه – ўпич, муччи] *кт., поэт.* Меҳр, муҳаббат, эркалаш, ўта ҳурмат изҳори сифатида лабни бирор кимса ёки нарсага тегизиш, ўпиш; муччи. *Бўса бермоқ. Бўса олмоқ.* ▬ *Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухлолмади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Севишганлар қўли бир-бирига чирмашди. Дудоқларда бўса чақнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бўсасини алмашмайман бол билан, Ёрга етдим армон билан, зор билан.* «Қўшиқлар».

БЎСАҒА 1 *айн.* **остона**. *Ёмоннинг тўрида ётгунча, Яхшининг бўсағасида ёт.* Мақол. *Ёмон кучук бўсағада ҳурар.* Мақол. ▬ *Алимат эшик тутқичини ушлаб, бир нафас бўсағада туриб қолди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Бўри Пайғамов, эшик очилиб, бўсағада Нусратбек кўриниши билан, юзлари яшнаб, ўрнидан туриб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 *кўчма* Бирор ҳудуд, манзилнинг кириш, бошланиш жойи, остонаси. *Қорабуғрохон бошлиқ кўчманчилар ўрдаси ҳозир Самарқанд бўсағасида.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *«Берлиннинг бўсағасида турибмиз», деб мартда бир хат келган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Минглаб кичкинтойлар мактаб бўсағасига биринчи марта қадам қўядилар.* Э. Қодиров, Янги марралар сари.

3 *кўчма* Бирор маросим, муҳим сана ва ш. к. арафаси, бошланиш даври. *Ўтган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг қутлуғ бўсағасига қадам ташладик.* Н. Сафаров, Оловли излар. *У ғалаба қасрининг олтин бўсағасида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Армия бўсағасида турган навқирон йигитларга тилагим — Ватанимизнинг муносиб қалқони бўлишсин.* Газетадан. *Сидиқжон худди зўр бахтга эришган ёки ўшандай бахтнинг бўсағасида тургандай, терисига сиғмай.. эски ҳаётини эслагиси ҳам келмай юрар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

БЎСТОН [*ф.* بستان — боғ, томорқа, полиз] *поэт.* **1** Гул билан қопланган, гул экилган майдон; гуллаб-яшнаган боғ. *Меҳнат қилинмаса, бўстон қаерда.* F. Fулом. *Тоғлар қопқасини ошиб ўтган он, Рўпарамда очилди бўстон.* Т. Тўла. *Хилма-хил гуллар хушбўй ҳид сочиб, бўстонни яшнатиб турар, шишадек тиниқ сувлар шилдираб оқиб ётар эди.* «Чалпак ёққан кун».

2 *кўчма* Боғ-роғли обод ер, яшнаган, гуллаган жой. *Ўзбекистон — бўстон.* ▬ *Чўлни бўстон қилишга Келди сочи сунбуллар.* «Қўшиқлар». *Салом, мактаб, ҳаёт бўстони, Келдим тўнғич ўғлим етаклаб.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Яхши киши чўлда бўстон яратар, тиканликда чин гулистон яратар.* «Қўшиқлар». *Соқижон, энди қаддим букилди, Душманларим кўнгли энди бўстондир.* «Нурали».

3 *кўчма* Оғуш, қучоқ; дунё, олам. *Истадим сайр айламоқни мен ғазал бўстонида.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони. *У бир умр маъшуқасига интилиб, ниҳоят, унинг васлига етган бахтиёр ошиқдай, шеърият бўстонига қулоч ёйиб кирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Соф бу ишқ бўстонида раъноланибсиз мунча ҳам.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра. *Энди болалик бўстонидан ҳатлаб ўтиб, ўспиринлик фаслига қадам қўйгансиз.* М. Осим, Карвон йўлларида.

4 *кўчма* Севгили, ёр, рафиқа. *Қайда қолди ёру дўстлар, умр бўстоним қани?* «Шарқ юлдузи». *Эй ҳаёт, сен мени бўстонимдан айирдинг, қувончга тўла севгимдан айирдинг.* Газетадан.

БЎТА I **1** Туянинг бир ёшгача бўлган боласи, бўталоқ. *Сабр қилсанг, туянинг юкини бўта кўтарар.* Мақол.

Бўтадай бўзламоқ *қ.* **бўзламоқ**.

2 *кўчма* Болаларни, ёшларни бўталоққа қиёс қилиб, эркалатиб айтиладиган сўз. *Лекин, бўтам, бу фикрга мен унча қўшилмайман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Мен, бўтам, сизнинг тадбиру саботингизни синаб кўрмоқчи эдим.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бўта (эркаклар исми).

БЎТА II *эск.* Олтин, кумуш, мис ва ш. к. ни эритиш учун ишлатиладиган қадимий асбоб, думалоқ косача; тигель.

БЎТАКЎЗ 1 Мураккабгуллилар оиласига мансуб, бинафша ёки ҳаворанг гулли бир йиллик бегона ўт. *Уйимиз олдида чучомалар ўсарди. Биз уларни бўтакўз деб терар эдик.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Олтиндай товланиб ётган ариқлар ичида тўқ сафсар рангли бўтакўзлар очилиб ётар, улар тунги юлдузлар сингари кўз қисиб товланарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *кўчма* Туя боласининг кўзига ўхшаш чиройли кўз; шаҳло кўз ва шундай кўзли киши. *[Фарғонанинг] Қизлари сизга ўхшаган бодомқовоқ, бўтакўз бўлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ўлан айтиб ўтирган бўтакўзим, Бари қиздан яхшисан ёлғиз ўзинг.* «Оқ олма, қизил олма». *Яхши экан сизнинг олган қизингиз, Қутли бўлсин, жезна, бўтакўзингиз!* «Гулнорпари».

3 Бўтакўз (хотин-қизлар исми).

БЎТАЛА Лойқалашган, яширин, мудҳиш, ифлос. *Нафиса эса зийрак «одамгарчилик» тубида қанақа бўтала ниятлар ётганини фаҳмлаб.. ўзи улуғ, супраси қуруқ.. «ватанпарварлар»дан хафа бўлди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

БЎТАЛОҚ 1 Туянинг боласи, бўта. *Ҳа, эсимда, бўталоқ бирам кўҳлик, кўзлари катта-катта, мулойим, ёқимли, зийрак эди.* Ойбек, Болалик. *Шайбонийхон бўталоқ жунидан тўқилган майин жойнамоз четига қайтиб ўтирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма айн.* **бўта 2**. *Сира ҳам ташвиш тортма, бўталоғим. Тез-тез келиб, ҳолингдан хабар олиб тураман.* Ҳ. Fулом, Машъал. *Биласанми, бўталоғим, табиий фанлар даврнинг зарурий эҳтиёжларидан вужудга келади.* С. Карокатов, Олтин қум.

БЎТАЛОҚҚЎЗ *айн.* **бўтакўз 2**. *Мен қадди чоғроқ, бўталоққўз, кенг ёноқли, сариқ бола бўлиб ўсдим.* А. Мухтор, Асарлар.

БЎТАМЛАМОҚ Болани бўтага қиёс қилиб, бўтам деб эркалатмоқ, ардоқламоқ.

Шул замонда Гулистоннинг султони бўтамлаб, кўзимлаб.. йиғлади. «Муродхон».

БЎТАМОҚ Аралаш-қуралаш ҳолатга келтирмоқ, чалкаштирмоқ, чувалаштириб юбормоқ. *Бу ўй яна кўп ўйларни эргаштириб келиб, фикрини бўтаб юборди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

БЎТАНА 1 Лойқа, қум, тупроқ кабилар аралашган (сув ҳақида). *Бир жойга тўпланиб, тутқун бўлиб турган бўтана сув қирғоқни бузиб юборди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Сой ва ариқларда сумалакранг бўтана шиддати ошиб боради, пишқиради.* С. Нуров, Нарвон.

2 Лойқасимон, кир тусли, хира. *Қиём бўтана бўлмай, тиниқ тусда бўлиши лозим.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

БЎТАНОҚ *шв. кам қўлл. айн.* **бўтана.** *..ёзда лойқа, қишда бўтаноқ ариқ суви ҳаммаининг меъдасига теккан эди.* Газетадан. *Қишлоқнинг ўтмиш қиёфаси ёзда чанг, қишда лой тор кўчалар.. қора чироқ, бўтаноқ сув.* Газетадан.

БЎТҚА 1 Гуруч, буғдой каби донлардан қайнатиб пиширилган қуюқ овқат (ҳалим, шавла, ширгуруч кабилар). *Бир тариқдан бўтқа бўлмас.* Мақол. ▬ *-Тўйга ҳеч кимни чақирмадик. Ахир икки товоқ буғдой бўтқа билан қилинган тўйни тўй деб бўладими? — деди чол.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *[Саид] Ўртоқларининг қистови билан бўтқадан бир неча қошиқ егандай бўлди.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

2 Аталасимон қуюқ нарса. *Қоғоз бўтқаси* (қоғоз саноатида). ▬ *Эриган шиша бўтқаси пуфлаш найчасига эмас, балки темир таёқчага олинади.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши.

3 *кўчма* Чалкаштириб, аралаш-қуралаш қилиб юборилган нарса. *Биз мадрасада арабча, тожикча сўзлар бўтқасини кавшашдан бошқа нарсани билмас эдик.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Хаёлларинг бўтқа бутун ўлда-жўлда..* Т. Тўла, Асарлар.

Бўтқа бўлмоқ 1) аралашиб, эзилиб, бўтқа ҳолига келмоқ. *Кўчанинг лойи бўтқа бўлиб кетибди;* 2) *кўчма* аралаш-қуралаш бўлиб кетмоқ, чалкашмоқ. *Ҳамма ишлат шундаки, Ўктамжон келди-ю, иш бўтқа бўлди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Тўғрисини айтганда, тилимиз кундан-кунга ўзимиз ҳам гангиб қоладиган даражада бўтқага айланиб бормоқда.* «Муштум». **Бўтқасини чиқармоқ** Эзиб, мажақлаб юбормоқ, адабини бермоқ. *Сени бугун булар бўтқангни чиқаришмоқчи.* И. Раҳим, Ихлос.

БЎХЧА Кийим-кечак, латта-путта ва ш. к. ўраб тугилган қийиқча, рўмол; тугун, тугунча. *Бир бўхча сарпо.* ▬ *Навоий бўхчани ешиб, лоқайд ва камтарона табассум билан амирлик кийимини кийди.* Ойбек, Навоий. *У олдимга икки бўхча келин сарпосини ташлади.* «Муштум». *Абдуваҳҳоб Шоший мурдадек чўзилиб ётган чол ёнидаги ўз бўхчасини титкилаб, ундан бир китоб олди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

Бўхчаси тушмаган *ёки* **бўхчасини ташламаган** 1) энди тухумдан чиққан, жиш (қуш болалари ҳақида); 2) *кўчма* ҳали гўдак, тажрибасиз. *Сиз ҳали бўхчасини ташламаган чумчуқ боласиз.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Бўхча қорин** Бўхчага ўхшаб қаппайган қорин ва шундай қоринли одам. *Мулла Мамасолиҳ бўхча қорнини силаб киноямуз деди: -Э домла! Эшоннинг қорни бешдир, бири ҳамиша бўшдир.* Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

БЎХЧАЛАМОҚ Бўхча қилиб тугмоқ; бўхчаларга тугмоқ. *У-буларини бўхчалаб қўйибди.*

БЎШ I 1 Ичида ҳеч нарсаси бўлмаган; қуруқ. *Бўш идиш. Бўш қоп тик турмас.* Мақол. ▬ *Келинни олиб келишга кетган аравалар бўш қайтибди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У бўш савват, хуржун кўтариб олган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сой бўйида турган бўш кўзани ёмғир чертиб-чертиб қўяди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кимсадан ёки нарсадан холи, ҳеч ким ёки ҳеч нарса йўқ. *Ғиждувоннинг бозор куни бўлганига қарамай, бозор жойи бутунлай бўш эди.* С. Айний, Қуллар.

3 Банд бўлмаган, ишғол этилмаган, бекор. *Бўш ўрин. Бўш ер.* ▬ *Баширжон олазарак бўлиб, жой қидирди. Хайрият, чеккароқда битта стул бўш экан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ҳашаматли бинода бironта бўш жой қолмаган.* «Шарқ юлдузи». *Бўш ўрин ахтариб, ўртада туриб қолди.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган қирғоқ. *Дарахт соясидаги бўш ўриндиқ томон юришди.* «Ёшлик».

Боши бўш *айн.* **боши очиқ** *қ.* **бош.** *Ҳуру ғилмон сифат ўлтиришингдан Бошинг бўшми, севар ёрга етишдим.* «Баҳром ва Гуландом». *Ука, айтай десам, кўнглинг хуш эмас, Олиб кетай десам, бошинг бўш эмас.* «Оқ олма, қизил олма».

4 Иш билан банд бўлмаган, ишдан холи; бекор, беиш, ишсиз. *Бўш кун. Бўш вақт.* ▬ *Жиндак тинч, бўш вақт бўп қолса, бас, у дарҳол китобга ёпишарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бўш бўлсангиз, Мингўрикка қимизга борар эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Отиной бирдан-бир ҳунари ва бўш қолгандаги овунчоғи — чархни ғарилатишга киришади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎШ II **1** Салга узилиб, юлиниб ёки йиртилиб кетадиган, пишиқ-пухта эмас, жонсиз. *Бўш ип. Бўш арқон. Бўш латта.* ▬ *Сухсур деган қуш бўлар, Тортсам, пати бўш бўлар.* «Оқ олма, қизил олма».

2 Салга синиб, увалиниб, эзилиб кетадиган, юмшоқ. *Бўш кесак. Бўш ер. Бўш ёнғоқ. Бўш ёғочни қурт ер.* Мақол. ▬ *Бу ёқнинг тоши у ёқники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғўраша эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Кучсиз, заиф; оҳиста. *Бўш овоз.* ▬ *Анвар юзини тутиб берди. Раъно унинг юзига бўшгина уриб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ғоявий бўш, бадиий оқсоқ асарлар ўз баҳосини олаётир.* Газетадан. *Сен, болам, ҳали кўп ёшсан, Уруш қилмоққа сен бўшсан.* «Маликаи айёр».

4 Қаттиқ сиқилмаган, таранг тортилмаган, пишиқ-пухта боғланмаган; эркин. *Дуторнинг торлари ҳали бўш. Машинанинг тормозлари бўш экан.* ▬ *Қамишни бўш ушласанг, қўлингни қияди.. [деди Аллонбий].* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Сендан баттар қилиб мени боғлаган. Бўш бўлганда сўрар эдим ҳолингни.* «Ширин билан Шакар».

Бўш қўймоқ (*ёки* **тутмоқ**) Эркинлик бериб, ўз ҳолига қўйиб қўймоқ. *Сени ҳозир бўш қўяман, лекин товуш қилмайсан.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Пул асов қушга ўхшайди, сал бўш тутдингми, қўлингдан учади-кетади.* Ойбек, Танланган асарлар. *У отининг бошини бўш қўйиб, иккала қўлини оғзига карнай қилиб бақирарди.* С. Сиёев, Ёруглик.

5 *кўчма* Гапни, ишни эплай олмайдиган; қаттиққўллик, талабчанлик қила олмайдиган; ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қила олмайдиган, бўшанг, ландавур. *Бўш раҳбар.* ▬ *-Бўшсиз, лақмасиз! — оғзини кўпиртирди Мастура.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Сен бўшсан, латтасан, урғочисан! Пул санашдан бошқасига ярамайсан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

Бўш қарамоқ Қаттиққўллик, талабчанлик кўрсатмай иш тутмоқ. *Унинг бир қисм ғўзаси сувдан қолиб, қатқалоқ босган экан, юзига солиб: -Ўзингиз хўб пишиқ деҳқонсизку, одамларга бўш қарабсиз-да.. — деб ёмон изза қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

6 Пухта, билимдон, омилкор бўлмаган; заиф. *Математикадан жуда бўшман. Араббой ўқишда жуда бўш.* ▬ *У ўқишда жуда бўш, аммо ғирромлик ва шумликка абжир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Роҳат хола айвонда сабзи артиб, келинини койирди: -Бўшсиз, болам, бўшсиз!* «Гулдаста».

7 Етарли асосга эга бўлмаган; пуч, хом. *Бўш хаёллар.* ▬ *Энди унинг хаёлида ҳамма нарса бўш ва маъносиз эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сан бўш хаёл қилма, Ман ҳеч бир вақт сандан ажралмам.* Ҳамза.

Бўш(га) кетмоқ Бекор кетмоқ, зое бўлмоқ. *Шунча ҳаракат бўш(га) кетди.* **Бўш(га) чиқмоқ** Асоссиз, пуч бўлиб чиқмоқ. *Ҳасаналининг шубҳаси бўшга чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бахтга қарши, бу умид ҳам бўш чиқди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Таги бўш** 1) етарли асосга эга эмас; асоссиз. *Таги бўш гап;* 2) етарли таянчиғи бўлмаган. *Сизнинг тагингиз бўш, тарафингизни оладиган одам бўлмайди.* А. Мухтор, Туғилиш.

Бўш келмоқ Ютқизмоқ, енгилмоқ, ён бермоқ (баҳс, кураш, жанг ва ш. к. да). *Курашда қайтади деб ўйлайсанми, ахир биз ҳали бўш келадиган йигитлардан эмасмиз.* М. Қориев, Ойдин кечалар. *Лекин энди Тўрткўз ҳам бўш келмади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Одатда офтоб билан ошно киши унча-мунча касалликларга бўш келмайди.* Газетадан. **Жони бўш** 1) тез нобуд бўладиган. *Жони бўш махлуқ. Жони бўш ўсимлик.* ▬ *Буку мол, териси қалин; жони бўш қўй, эчкиларимиз ҳам чўп тишлаб, тупроқ ялаб, қишни ҳавода ўтказишди.* «Муштум»; 2) *кўчма* ҳеч нарсага бардош бера олмайдиган, қийинчиликлан қўрқадиган; жони ширин. *Бу орада Викторга ўхшаган жони бўшлар эса қуён бўлишди.* Ш. Ғуломов, Чўл белида. **Кўнгли бўш** Кўнгилчан, мулойим, раҳмдил. *Хотин кишининг кўнгли бўш бўлади, ичида сир ётмайди, деб қўрққан эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У анча ишонувчан, итоатгўй, кўнгли бўш қизга ўхшайди.* «Ёшлик». **Оғзи** (*ёки* **тили**) **бўш** 1) оғзига кучи етмайдиган; сир сақлаёлмайдиган. *Унинг оғзи бўш, сир айтиб бўлмайди унга;* 2) гапини

эплаб гапира олмайдиган, гапиришга қўрқадиган. [*Абдухолиқ:*] *Катталарнинг кўзи менинг чумчуқдай ўғлимга, яна бир қанча оғзи бўш камбағалларга тикилибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎШАЛМОҚ с. *т. айн.* **бўшамоқ** I—II. *Уй бўшалди. Жой бўшалди.* ▬ *Йўлнинг бўшалишини кутиб турган миршаб даҳбошиси зерикиб, жаллодларга қараб: -Бошланг! — деди.* С. Айний, Қуллар. *Бир маҳал кўзини очса, тарнил хўкиз бўшалиб кетибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

БЎШАМОҚ I **1** Банд этиб ёки ишғол қилиб турган кимсадан, нарсадан ҳоли бўлмоқ. *Зал бўшади. Йўл бўшади. Уй бўшади. Иноқ оилада бешик бўшамас.* Мақол. ▬ *Сабзавот, полиз экинларидан бўшаган ерларни пешма-пеш ҳайдашга киришилади.* Газетадан. *Ҳафиза бўшаган бир стулга бориб ўтириб, сумкасидаги конспектни ўқишга тутинди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ёдгор ён-верига аланглаб, зал бўшаб қолганини кўрди-да, дарров ўрнидан турди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ишдан, амалдан, мансабдан қутулмоқ, озод бўлмоқ. *У раисликдан бўшади.* ▬ *-То «босди-босди» бўлгунча, ишдан бўшаб турасизми-ё? — деб сўради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ўрозмат бу ерлардан бўшаб, бошқа ишга ўтиб кетди.* Газетадан. *Қизлархон охири эр амрига кўниб, вазифасидан бўшади.* «Муштум».

3 Қутулиб чиқмоқ, қутулмоқ; холи, эркин бўлмоқ. *Турмадан бўшамоқ. Бировнинг қўлидан бўшамоқ.* ▬ *Ғуломжон онасининг иссиқ қучоғидан бўшаб, секин ўрнидан турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳомиладан бўшаган она организми 3-4 йил дам олиши керак.* «Саодат». *Зуҳра мактабдан бўшади дегунча далага чопади.* С. Зуннунова, Олов. *Қишлоқ аҳли қиш ойларида ишдан бир оз бўшаб қолишади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

4 Ечилиб кетмоқ. *Ит бўшаб кетибди.*

БЎШАМОҚ II **1** Бўш, юмшоқ бўлиб қолмоқ. *Ер намиқиб, бўшаб қолибди.* ▬ *Қаторда нордай кавшайсан, Баҳорда қордай бўшайсан.* «Нурали».

2 Таранглигини ёки мустаҳкамлигини йўқотмоқ, солқаланиб қолмоқ, бўшашмоқ. *Отнинг айили бўшаб қолибди. Винт бўшаб қолибди.* ▬ *Оғи кенг иштонининг бўшаб кетган боғичини шоша-пиша қайтадан боғлашга уринди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Докаси бўшаб кетган, қайта боғлаш керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

Кўнгли бўшамоқ Қувонмоқ, яйрамоқ; ўзини енгил ҳис қилмоқ. *Сен десам, кўнглим бўшаб, Баданларим қордай яшнаб..* «Нурали».

БЎШАНГ Гапни, ишни эплай олмайдиган, бўш, лаванг, лапашанг. *Анвар ёшлигида бўшангина бир бола эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Болалар уни бўшанг деб билиб, баравар тортишишдан тап тортишмасди.* «Ёшлик». *Шунчалик ҳам бўшанг бўладими одам, лоақал ўғли тенги болани тартибга чақириб қўёлмаса!* «Ёшлик».

БЎШАНГЛИК Қаттиққўл бўла олмаслик; юмшоқ кўнгиллик; лапашанглик, ожизлик. *Биз бўшанглик қилсак, бошқа жамоалар ҳам қуролланади. Унда ҳолимизга вой!* Ҳ. Гулом, Машъал. *Тақсир, қаттиқроқ қамчиланг, бўшангликнинг вақти эмас, орқадан қувишаётганлигини кўрмайсизми?* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Ироданинг уятчанлиги бўшанглик ёки ношудликка эмас, ишга ва адабга асосланган эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БЎШАНМОҚ I **Бўшамоқ** I **3** фл. ўзл. н.

2 Кўзи ёримоқ, туғмоқ. *Янги бўшанган аёлларнинг тоғайиб, қувватга кириб кетгунча бўлган даври халқ ўртасида «чилла даври» деб юритилади.* С. Исмоилова, Кўкрак касалликлари. *Қайнонасининг ўжарлиги туфайли Санобархон уйда бўшанди.* С. Ҳамидов, Чақалоқ нега нобуд бўлди? *Янги бўшанган совлиқ қўзисини яларди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Ҳожатхонага бормоқ. *Уч кун уни [Мансурни] ҳожатхонага йўлатмай, бўшанишини пойладик.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

БЎШАНҚИРАМОҚ Бир оз бўшашмоқ, мулойимлашмоқ, юмшамоқ. *Кекса милиционер ҳужжатларни чироққа тутиб, қайта-қайта кўздан ўтказди-да, бўшанқираб, йўлдошига берди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎШАТМОҚ I **1 Бўшамоқ** I фл. орт. н. *Йўлни бўшатмоқ. Уйни бўшатмоқ. Вагонларни бўшатмоқ.* ▬ *Нурали Ғаротнинг айил-пуштанини бўшатиб, қашлаб, супуриб, бўлакдан эгарлади.* «Нурали». *Минг бало билан Қутидор қўлини бўшатиб, гал Отабекка келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Милтиқ (ёки тўп, ўқ) бўшатмоқ Ўқ узмоқ. *Майна унинг ўнг қўлига устма-уст икки*

ўқ бўшатди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Катта тўпни гумбурлатиб, Ҳар тарафга тўп бўшатди.* «Нурали». *Намойишга йўлда лашкар Неча тўпларни бўшатди.* «Баҳром ва Гуландом». *Аямай, баччағар милтиқ бўшатди.* «Ойсулув».

Кўнгилни (ёки юракни, дилни) бўшатмоқ Кўнгилдаги дардни айтиб енгиллашмоқ, ғуборини тарқатмоқ. *Юрагини бўшатди охир, Дардларини юмшатди охир.* Ҳ. Олимжон. *Ким биландир роса уришиб, кўнглини бўшатгиси келар, лекин бунга баҳона тополмас.. эди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Ишдан, вазифасидан озод қилмоқ; рухсат бермоқ. *Ишдан бўшатмоқ. Лавозимидан бўшатмоқ.* ▬ *Орадан уч-тўрт кун ўтиб, мени ишдан бўшатиб юборди.* С. Аҳмад, Уфқ.

БЎШАТМОҚ II Бўшамоқ II фл. орт. н. *Қатқалоқларни бўшатмоқ. Винтни бўшатмоқ. Чолғу торини бўшатмоқ.* ▬ *Котиб бир қўли билан, томоғини қисиб турган бўйинбоғини тортиб, бўшатиброқ қўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЎШАШМОҚ I Бўшамоқ I фл. бирг. н. *Кузда болалар дала ишларидан бўшашса, мактабни очиб юбориш ниятида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

БЎШАШМОҚ II 1 Юмшоқ бўлиб қолмоқ, юмшармоқ. *Ер етилиб, анча бўшашиб қолибди.*

2 Таранглигини ёки мустаҳкамлигини йўқотмоқ, солқиланиб қолмоқ. *Стулларнинг оёқлари бўшашиб қолибди. Тормоз бўшашиб қолибди. Тишларим бўшашибди.* ▬ *Кўзойнак ошиқ-мошиғи кўпинча бўшашиб қолади, шунда унинг болтини маҳкам бураб қўйинг.* Газетадан.

3 Кучи кесилиб, пасаймоқ, қайтмоқ. *Шамол бўшашди. Совуқ бўшашди.* ▬ *Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Муқаддам кучли эди. Узоқ олишди. Кейин бирдан бўшашди-ю, жимиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Мадори қуримоқ, жисмонан заифлашмоқ; шалпаймоқ. *Адолат бўшашди. Индамай, ҳолсизлик билан стулга ўтирди.* С. Зуннунова, Олов. *Тамом бўшашиб, дармони қуриганча, деворга суяниб қолди.* «Ёшлик». *Оёқларим бўшашиб, титраб кетдим.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

Бўғини бўшашмоқ қ. **бўғин 1.**

5 *кўчма* Ҳовуридан тушмоқ, гапидан, ниятидан қайтмоқ, бўш кела бошламоқ; ҳафсаласи пир бўлмоқ. *Офтоб ойим эрининг кейинги сўзи билан анчагина бўшашди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Зумрад аввалига енгил қаршилик қилган бўлди, сўнг бегона эркакнинг оғуши ҳам иссиқ бўлишини сезиб.. бўшашди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Таманнонинг тарвузи қўлтиғидан тушиб, бўшашди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

6 Бўш қўйилганлиги натижасида сусайиб кетмоқ. *Интизом бўшашмасин. Иш бўшашмасин. Талабчанлик бўшашмасин.* ▬ *Ишларни бўшаштириб юборибсиз.* Э. Самандаров, Дарёсини йўқотган соҳил.

БЎШАШТИРМОҚ Бўшашмоқ II фл. орт. н. *Иссиқ одамни бўшаштириб юборди.* ▬ *Сал тизгинини бўшаштирсанг, бўйнингга миниб олишади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ҳодиқулнинг бақирган овози Равшаннинг аъзойи баданини бўшаштириб юборди.* С. Карамоатов, Бир томчи қон. *Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган.* П. Қодиров, Уч илдиз.

БЎШ-БАЁВ Ишни, гапни эплай олмайдиган, лапашанг, гўл. *Каримжон бўш-баёв бўлгани учун «аммамнинг бузоғи» деган лақаб олган эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Нусратбекнинг бу қадар бўш-баёв, содда, нотавонлиги унинг жаҳлини чиқариб юборган эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

БЎШЛИК I Ичида ҳеч нарса йўқлик. *Идишнинг бўшлиги. Уйни бўшлигида ремонт қилиб олайлик.* ▬ *Аҳмад на севинч, на қайғу сезади, юрагида аллақандай бўшлик ҳукмрон эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

БЎШЛИК II Пишиқ-пухта, мустаҳкам эмаслик; юмшоқлик; лапашанглик. *Ип бўшлигидан салга узилиб кетяпти.* ▬ *Ҳой, мен бу гапни сизга ишониб айтяпман-а! Яна оғзингиз бўшлик қилиб, бирон ерда гуллаб қўйманг.* Н. Сафаров, Оловли излар.

БЎШЛИҚ I Маълум чегаралар билан ўралган бўш жой; ҳавол жой. *Қорин бўшлиғи (анат.). Цилиндр ичидаги бўшлиқ.* ▬ *Оқибатда оқсил моддалар қорин бўшлиғига сизиб туша бошлайди.* Газетадан. *Оғиз бўшлиғида ҳеч қандай тўсиқларга учрамай ҳосил бўладиган, таркиби овоздан иборат товушлар унли товуш деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

2 Чексиз олам, фазо, осмон; чеки йўқ бўш жой. *Олимлар яқин вақтларга қадар*

космик бўшлиқни ўрганишни фақат орзу қила олар эдилар. ▬ *Зумрад кўзларини коронғи бўшлиққа тикканича қимирламай ўтирарди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Ҳувиллаб изғиётган тоғ шамоли чўққиларни ялаб ўтиб, бепоён бўшлиққа сингиб кетарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Бўш ётган ер, жой. *Шундан кейин бир бўшлиқ ер билан қўрғоннинг жанубига қараб кетиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Айниқса, булар биринчи қадам қўйган йиллари бу ерлар ҳувиллаб ётган бўшлиқ — саҳро эди.* А. Мухтор, Асарлар.

4 *физ.* Ҳавосиз жой, вакуум. *Торичелли бўшлиғи. Цилиндр ҳавосини тортиб олиб, бўшлиқ ҳосил қилмоқ.*

БЎШОҚ Бўш қўйилган, боғланмаган, арқонланмаган.

Қўшоқнинг орқасида (*ёки* ичида) бўшоқ қ. **қўшоқ.** *Бор! Бор! Ишимизга қўшилмаган — расмга ҳам қўшилма! Қўшоқнинг ичида бўшоқ нима қилади.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

БЎШТОБ 1 Унчалик пишиқ-пухта бўлмаган, бўшроқ, жонсизроқ. *Совуқ баданидан ўтиб, тану жонини чақади, бўштоброғи учраса, шамдек қотиради.* К. Яшин, Ҳамза. *Елкасидан тўнтариб боғини, Кўкрагидан бўштоб қилиб бойладим.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 *кўчма* Ишни унча яхши уддалай олмайдиган, бўшангроқ. *Бўштоб бригадир. Бўштоб раҳбар.*

БЎШТОБЛИК Пишиқ-пухта, қаттиққўл бўлмаслик. *Баъзи бир раисларнинг, айниқса, Умар аканинг бўштоблигидан нолир эдим.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

БЎЯГИЧЛАР *ким.* Ҳар хил материалларни турли рангга бўяш учун синтез усулида олинадиган органик моддалар; бўёқлар.

БЎЯМА 1 Бўялган, ранг берилган. *Бўяма тери.*

2 *кўчма* Сохта, қалбаки. *Бўяма гап.*

БЎЯМАЧИ Ҳақиқатни бўяб ёки тескари қилиб кўрсатувчи, алдовчи, кўзбўямачи, алдоқчи.

БЎЯМАЧИЛИК Ҳақиқатни бўяб ёки тескари қилиб кўрсатишлик, кўзбўямачилик.

БЎЯМОҚ 1 Ранг бермоқ, бўёқ суртиб безамоқ. *Хонанинг шифти ва деворлари кўҳсиз, лекин ялтироқ бўёқлар билан бўялган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Сочи эркакча қирқилган., лабини шундоғам бўяганки, худди помидор тишлаб келаётганга ўхшайди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 Бирор нарса билан қоплаб, тусини ўзгартирмоқ, бошқа тусга киритмоқ. *Чанг бутун маҳаллани: томларни ҳам, деворларни ҳам, сувсизликда қақраб қолган яккам-дуккам дарахтларни ҳам бир хилдаги жонсиз, оқиш рангга бўярди.* А. Мухтор. Опа-сингиллар.

3 Беламоқ, булғамоқ, ботирмоқ. *Пўлат ота, кўкраги қип-қизил қонга бўялиб, гурс этиб йиқилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўтларини бўямас табаррук қонга, Тупроқни муқаддас рангга бўямас.* Х. Даврон, Қақнус.

4 *кўчма* Бузиб, ўзгартириб ёки ёмон томонларини яшириб, яхши томондан кўрсатмоқ; пардоз бермоқ. *Ҳақиқатни бўямоқ.* ▬ *Гофир бўлса, барча сўзларим Муроталига маъқул бўлаётир, деб кўнглидан ўтказдида, Ойқиз билан бўлган суҳбатини анчагина бўяб кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўплаб айтдинг сўзингни, Лекин бўяб айтмадинг.* «Шарқ юлдузи».

Кўз бўямоқ қ. **кўз.**

БЎЯШМОҚ 1 **Бўямоқ** фл. бирг. н. *Улар уйларини бўяшибди.*

2 Бўяш ишига қарашмоқ, бўяшга ёрдамлашмоқ. *Акамга эшикни бўяшдим.*

БЎҚОҚ *с. т.* Буқоқ. *..пакана, оппоқ соқоллари тагидан қип-қизил бўқоғи билиниб турган чол эди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Ҳикоя битгач, заҳарханда билан Самад бўқоққа қаради, дами кесилаёзган бўқоқ бундан руҳланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

БЎҚЧА *с. т. айн.* **бўхча.** *Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган бўқчани устига керосин тўкиб ёндирмоқчи бўлди.* С. Айний, Қуллар.

БЎҒДИРМА Яширин, ўғри чўнтак. *Пешматнинг сиртида учта, ичкарисида икки ва яна катта чўнтаклар ичида танга соладиган чўнтаклари бўлиб, бўғдирмаларини қўшганда, ҳаммаси бўлиб саккиз чўнтаги бор эди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

БЎҒЖОМА 1 Кийим-кечак, кийимлик газламалар, эски-тускилар тугиб қўйиладиган катта мато; чойшаб. *Беруний ўзига керакли буюмларни бўғжомага жойлаб, тонгсаҳарда карвон билан йўлга чиқди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Шундай матога тугилган бўхча, тугун. *Олқишдан сўнг Бўриевга икки бўғжома сар-*

по келтириб берадилар. А. Қодирий, Обид кетмон. *Бобораҳим бўғжомасини олиб, эшик олдига келганда, онаси фарёд кўтариб, уни бағрига босди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

БЎҒИЗ (*3-ш. бирл.* **бўғзи** *ва* **бўғизи**) **1** *анат.* Томоқнинг қизилўнгач ва кекирдак бошланадиган ери; томоқ. *Одам оғзидан, мол бўғзидан осилар.* Мақол. ▬ *Ҳазратқул қўзичоқнинг бўғзига пичоқ тортди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қитиғига тегсанг, бўғзингга устара тортишдан тоймайди баттол.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Жони бўғзига келди *қ.* **жон.**

2 *кўчма* Жон, ҳаёт-мамот рамзи. *Мусулмонқулнинг омонсиз қиличи оғайнимнинг бўғзида эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қумғон, офтоба ва ш. к. идишларнинг қорнидан юқорисидаги тор, найсимон қисми. *Шишанинг бўғзи. Обдастанинг бўғзи. Бўғзи тор идиш.* ▬ *-Қайси биридан бўлсин? – деди шишаларнинг бўғзидан ушлаб туриб.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 Ўсимлик танасининг илдизга туташган жойи. *Бундан мақсад: кўчатнинг бўғзидаги тупроқ чўкиб, ҳаво киритмайди, илдизи яхши ривожланади.* Газетадан.

Гапи, сўзи бўғзига тиқилмоқ *ёки* **бўғзида қолмоқ** Муайян шароит, руҳий ҳолат таъсирида ўз фикрини айта олмай қолмоқ, гапиролмай қолмоқ. *Индамади-ю, айтадиган гапи бўғзига тиқилиб қолгандай бўлди.* А. Мухтор, Асарлар. *Шу сўз бўғзига тиқилди. Айтай деди, айтолмади.* «Ёшлик». *Шу пайт эшик зарб билан тақиллаб қолди. Муҳаббат чўчиб тушди. Сафаралининг гапи бўғзида қолди.* Н. Фозилов, Дийдор.

БЎҒИЗЛАМОҚ 1 Бўғзига пичоқ солмоқ, сўймоқ. *Юмалатсам, жони йўқ, Бўғизласам, қони йўқ* (хамир). ▬ *Севинчнинг зўридан битта қўйни бўғизладик.* «Ёшлик». *Чолим, Кимсан келса, оёғига сўймоқчи бўлиб юрган қўчқорини бўғизлади.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 Бўғзидан тишлаб, ғажиб ўлдирмоқ. *Бу ўша бўри.. итларни ғафлатда қолдириб.. тўрт қўйни бўғизлаб, бирини олиб қочган ҳам шу!* «Ёшлик».

3 *кўчма* Қийнаб ўлдирмоқ, маҳв этмоқ. *Ўша бола кеча яна йўлимни тўсиб: -Эртага охирги муҳлат, жавоб қил, йўқ десанг, бўғизлаб кетаман! – деяпти. Ёнида катта пичоғи бор.* И. Раҳим. Ихлос. *Сидқийни елкасидан ушлаб, қулатиб бўғизлашга тайёр эдилар.* Мирмуҳсин. Чодрали аёл.

БЎҒИЗЛАНМОҚ Бўғизламоқ 1, 3 фл. мажҳ. н. *Кўплар куйдирилди, кўплар бўғизланди. Кўп тик бошлар кундага қўйилди.* А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

БЎҒИЛМОҚ Бўғмоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Дарё бўғилди. Сув бўғилди. Иштаҳаси бўғилди.* ▬ *Шу бедовнинг шаштидан Дарбанд дарё бўғилди.* «Ойсулув». *Искандар боя бўғилиб бўлган экан, ош емади, ош уни еди ҳисоб.* М. Мансуров, Ёмби. *Нафаси бўғилган Шарофат юзини ёстиқдан олиб, осмонга қараб ётди.* «Ёшлик».

БЎҒИЛТИРМОҚ Бўғилмоқ фл. орт. н. **Дастрўмолни роса бўғилтириб юборибсиз** Дастрўмолни очилмайдиган, тоза бўлмайдиган даражада кир қилибсиз.

БЎҒИМ *с. т.* Бўғин. *Умуман бод, бўғим касалликлари турлари бир неча ўн кўринишга эга.* «Фан ва турмуш». *Бўғим-бўғим бармоқлар хиноларни қўмсаган.* «Шарқ юлдузи».

БЎҒИМОЁҚЛИЛАР, бўғиноёқлилар *зоол.* Танаси ва оёқлари турли хил бўғинлардан тузилган умуртқасиз ҳайвонлар типи. *Бироқ авлодни сақлаш учун қайғуриш ҳисси бўғимоёқли жониворларда айниқса кучли.* «Фан ва турмуш». *Бўғиноёқлилар типига қисқичбақасимонлар, ўргимчаксимонлар, ҳашаротлар киради.* «Зоология».

БЎҒИМДУМЛАР, бўғиндумлар *зоол.* Калтакесакларнинг Африка жанубида тарқалган бир оиласи. *Бўғимдумлар тоғларда, серқоя қалтис ерларда юради.* «ЎзМЭ».

БЎҒИН 1 *анат.* Гавда суякларининг тоғайлар, пайлар билан бириккан жойлари. *Бармоқ бўғинлари.* ▬ *Қўл суяклари бир-бирига бириккан ҳаракатчан бирикмалар ҳосил қилади, бу бирикмалар бўғинлар дейилади.* «Зоология». *Бўғинлари ғадир-будур бўлиб кетган бармоқлари билан оғзининг икки четини артди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Бир турдаги қисмлардан ташкил топган суякнинг ҳар бир қисми; сегмент. *Умуртқа бўғинлари. Бўғинларим оғрияпти.* ▬ *Пайғамов бармоқларини бир-биридан ўтказиб букканда, бўғинлари қирсиллади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Мафҳусилга гирифтор бўлган кимсадек, етмиш икки бўғини зирқираб оғриди.* С. Сиёев, Аваз.

Бўғини бўшашмоқ (*ёки қалтирамоқ*) 1) оёқ-қўли бўшашиб кетмоқ (қўрқув, ҳаяжон ва ш. к. дан). *Жуман қабулхонага чиқиб, қўлидаги қоғозга қараган эди, бўғинлари бўшашиб, тиззаси қалтираб кетди.* А. Мухтор. Туғилиш. *Бирданига бўғини қалтираб, қўрқиб қолган-да.* «Баҳром ва Гуландом»; 2) мажнун, шод, осойишта бўлмоқ. *Топарманми, ёрим, сени? Бўғинларим тол-тол бўшаб.* «Ширин билан Шакар». *Сени кўриб, болам, бўғиним бўшади, Сенинг кўнглинг дарёдайин тошади.* «Ойсулув».

3 Танаси бир турдаги қисмлардан, сегментлардан тузилган жониворлар ёки ўсимликларнинг ҳар бир қисми. *Чувалчанг бўғинлари. Қамиш бўғинлари.*

4 *кўчма* Узвий равишда боғланган воқеа-ҳодиса, жараён ёки ташкилот ва ш. к. нинг ҳар бир ҳалқаси, босқичи, поғонаси. *Тўғри, қоғозбозлик камайди. Лекин ходимлар қуйи бўғинларни безовта қилишнинг бошқа усулларидан фойдаланмоқдалар.* Газетадан. *Ошкоралик, демократия ҳам интизомнинг бўғинига айланади.* Газетадан.

5 *кўчма.* Авлод, насл. *Ёш бўғин.* ▬ *Шу шлиздан ўсиб чиқар келажак бўғин.* Ғ. Ғулом, Шеърлар. *[Ҳожар:] Мен қандай қилай! Етти бўғинимизда қулоғим бундай сатанг номини эшитгани йўқ эди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Энг аъло сифатли — биринчи ёки иккинчи бўғин дурагайлар ўз-ўзидан кўпайтирилади.* «Ўзбекистон парандачилиги».

6 *тлш.* Сўзнинг бир нафас билан айтиладиган, бир ёки бир неча товушдан иборат бўлаги. *«Тош» сўзи бир бўғиндан, «болта» сўзи эса икки бўғиндан иборат.*

БЎҒИН-БЎҒИН 1 Айрим бўғинлардан, сегментлардан тузилган. *Бўғин-бўғин чувалчанг. Бўғин-бўғин ғаров қамиш.*

2 Барча бўғинлар; фақат бўғиннинг ўзи. *Кўсаклари тупнинг бўғин-бўғинида қуббақубба бўлиб пайдо бўлар экан.* «Шарқ юлдузи». *Томирида тўнди гўё қайноқ қон, Тамоман бўшашди бўғин-бўғини.* О. Ҳакимов. Достонлар.

БЎҒИНЛИ 1 Бўғини бор, бир қанча бўғинлардан иборат. *-Агар биз, — деди бригадир Бекбой.. бўғинсиз ва.. бўғинли пояларни олиб, — донни уч кун илгари сочиб улгурганимизда, ажойиб иш қилган бўлар эканмиз-да.* Н. Сафаров, Дон.

2 *тлш.* Маълум миқдордаги бўғиндан тузилган. *Бир бўғинли сўз. Тўрт бўғинли сўз. Кўп бўғинли сўз.*

БЎҒИРСОҚ Сут, тухум, ёғ солинган хамирдан юмалоқлаб, ёғда пиширилган овқат. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёпдириш билан машғул эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

БЎҒИШ Бўғмоқ фл. ҳар. н. *Сувни бўғиш. Томоқни бўғиш.*

Ёқа бўғиш Ёқалашиш, муштлашиш. *Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашишни, ёқа бўғишни ўзига ор билди.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎҒИШМА Олишиш, ёқалашиш. *Окопларда, блиндажларда қизғин, омонсиз, ҳаддан ташқари қонли ва даҳшатли бўғишмалар қайнайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎҒИШМОҚ 1 Бўғмоқ фл. бирг. н. *Сувни бўғишибди.* ▬ *Отхонага олиб тушиб бўғишибди.* «Гулхан».

2 *кўчма* Ёқа олишмоқ, уришмоқ, ёқалашмоқ. *-Ўртада чўкиб қолган танк учун бирпас қизғин бўғишдик, — деди Пахомов.* Ойбек, Қуёш қораймас.

БЎҒИҚ 1 Бўғилиб, хириллаб қолган, хирилдоқ, аниқ-тиниқ эмас, ноаниқ (овоз ҳақида). *-Ёқмайди! — деди Анзират аламнок, бўғиқ овозда.* Н. Қиличев, Қуюн. *-Ўзи нима дейди, сўрадингми? — Абдусамад амакининг овози бўғиқ чиқди.* М. Мансуров, Ёмби. *Яна боядек бўғиқ кулги овози эшитилди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Бўғов солиб тўсилган, бирор нарса билан бўғилган. *Кейин, бир вақт ҳушимга келдим. Оғзим бўғиқ. Қалин нарсага ўралганман.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бўғиб, буриб, сиқиб қўйилган; тор. *Ёқаси бўғиқ кўйлак.* ▬ *Катак кўйлаги, почаси бўғиқ кўк сатин шалвари озода ва ўзига ярашган.* Ҳ. Назир. Сўнмас чақмоқлар.

4 Ҳавоси нам ва бузуқ, эркин нафас олиб бўлмайдиган. *Давраларнинг бўғиқ ҳавосини жирканмай шимирадилар.* Ғ. Ғулом, Ёдгор. *Биз оздан кейин Амударё томондан эсган салқин шабада бўғиқ ҳавони тарқатиб юборади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 *кўчма* Эркин яшаб, ишлаб бўлмайдиган; сиқиқ, зиқ, танг. *Хўжайин айтганча, «узилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу чиркин бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Унча очиқ бўлмаган, хира (ранг, тус ҳақида). *Бўғиқ ранг. Ранги бўғиқ чит.*

БЎҒМА I Бўғиб қўйиладиган ёки бўғиб, буриб қўйилган, бурмали. *Бўғма ёқа кўйлак.* ▬ *Ҳотамова.. новча кишининг почаси бўғма шимини кўриб иккиланди, шекилли, нима дейишини билмай қолди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Ҳаял ўтмай, остонада қош-кўзларини ҳафсала билан бўяган, олақарға крепдешиндан калта енгли бўғма кўйлак кийган Қирмизхон кўринди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

Бўғма илон Ўлжасини танаси билан ўраб, сиқиб, бўғиб ўлдириш хусусиятига эга, турли катталикдаги илонлар оиласи. *Бўғма илон ваҳшат билан бир тўлғанди-да, пастга арғимчоқдек осилиб, вишиллади.* «Муштум».

БЎҒМА II *тиб.* Томоқнинг яллиғланиши ва нафас йўлининг торайиши натижасида нафас олишнинг қийинлашуви, хириллаб йўталиш билан кечадиган юқумли касаллик. *Дифтерия бўғмасида дифтерияга қарши зардоб эмланади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Полиомиелит, бўғма ва шилпиқ кабилар касаллик сифатида тугатилди.* Газетадан.

БЎҒМОҚ I Қаттиқ қисмоқ. *Томоғидан бўғмоқ. Галстук бўғиб юборяпти.* ▬ *Сафаров югуриб бориб, уни бўғаётган йўғон кишининг елкасига бир тепди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ойшабону, эрини биров бўғиб ўлдираётгандек, дод сола бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Пиёз ўташ — хотинларнинг иши.. Нима бўпти! Ариққа ўтириб оласиз-у, пуштадаги пиёзни бўғиб қўйган ўтни юлиб ташлайверасиз.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

2 Нафас олишни қийинлаштирмоқ, дамини қайтармоқ. *Совуқ жонларингни оладими? Тутун бўғади-ку, эшикни очинглар!* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса нафасини бўғар эди.* Н. Сафаров. *Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булути ҳавони тутди.* Ойбек, Навоий.

Овозни (*ёки* гапни) бўғмоқ 1) товуш пайчаларини зарарлантириб, овозни чиқармайдиган ёки хириллоқ қилиб қўймоқ. *Йўтал овозимни бўғиб қўйди;* 2) *кўчма* сўз эркинлигидан маҳрум қилиб, гапиртирмай қўймоқ. *Нега бировнинг гапини бўғасиз? Балки ўша қиз Мирзаевни яхши кўрар?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қачонгача овозимни бўғадилар, тирикман — тинчимайман, тинчимайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қаттиқ сиқиб, чандиб ёки бураб боғламоқ. *Қопнинг оғзини бўғмоқ.* ▬ *-Ўлжаларимиз ҳам кўпайиб қолди, — деди қопнинг оғзини бўғиб..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

4 Ғов, бўғов солиб тўсмоқ. *Дарёни бўғмоқ. Кўчани бўғмоқ.* ▬ *Тўғон тахтасини пастга босиб, сувни бўғмоқчи бўлганида, тўғонга қулф солинганини кўради.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Халқимиз катта-катта каналлар қазиб, дарёларни бўғди.* «Муштум».

5 *кўчма* Исканжага олиб, танг аҳволга солмоқ ёки ҳалок қилмоқ, маҳв этмоқ. *Мудҳиш ўргимчак уяси, қуллик даврининг машъум соялари, ҳурликни бўғувчи қора юраклар!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бундай пайтларда яшил кўкат қанчалик кўзни қувонтирса, шўрхок шунчалик таъбни хира қилар, бамисоли бири ҳаётга талпинса, иккинчиси уни бўғмоқчи бўларди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

6 *кўчма* Тўсқинлик қилиб, ўсишдан, ривожланишдан тўхтатмоқ, барбод қилмоқ. *Ташаббусни бўғмоқ.* ▬ *У ўз майл-истагини бўғмайдиган, кўркам ҳам уддабурон йигитга турмушга чиқишни ўйлайди.* «Ёшлик».

Иштаҳани бўғмоқ 1) иштаҳани кеткизмоқ. *Ҳаёт.. боягидай қилтомоқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ҳафсаласини ўлдирмоқ; бирор ишдан бездирмоқ, совутмоқ. *-Иштаҳасини бўғиб қўйиш керак ундай одамларнинг, — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 *кўчма* Ортиқ даражада асабийлаштирмоқ, хуноб қилмоқ, диққатини оширмоқ. *Ўзингни ҳам диққат қилма, мени ҳам бўғма.* ▬ *Ҳижрон панжалари унинг [Зулфиқорнинг] томоғидан бўға бошлади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кишини бўғасиз, Зайнаб! Гапга темирчилик яхши эмас!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Рангини, тусини хиралаштирмоқ; кўринишини бузмоқ. *Пахса деворлар табиат манзарасини бўғиб турибди.* ▬ *У.. ўрта бўйли бир жувон бўлиб, эгнидаги тўқ-қизил кўйлаги, унинг устидан кийиб олган қора жилеткаси, бошидаги яшил рўмоли қорачадан келган юзини бўғиброқ қўйган бўлса ҳам, ўзига хўп ярашган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

9 Оғирлаштирмоқ, бузмоқ. *Куни билан қуёш таптини еган пахса деворлар ўзидан иссиқлик чиқариб, ҳавони бўғиб қўяди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

БЎҒОВ 1 Кишан, банд, исканжа. *Мустамлака бўғовлари.* ▬ *Тупроқ қорасовуқ бўғовида. Унинг касри дов-дарахтга ўтди.* Р. Умаров, Дўрмон боғлари.

2 Тўсиқ, ғов. *Сув йўлига бўғов солмоқ.*

3 *кўчма* Зулм, асорат. *Сиз шу кунларда юз йиллардан бери чекиб келаётганингиз зулмдан, азоб-уқубатдан ва бўйинингизга солинган қуллик бўғовидан қутулиб.. ўз тақдирингизга ўзингиз эга бўласиз.* С. Айний, Дохунда.

БЎҒОВЛАМОҚ 1 Кишанламоқ, занжирбанд қилмоқ. *-Покистон учун мен миллионлар қаторида не-не жафолар чекмадим: қамадилар, бўғовладилар, таёқладилар, — деди Абдулвоҳид.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Бўғов солиб тўсмоқ, бўғмоқ.

БЎҒОЗ I 1 Қорнида боласи бор (ҳайвонлар ҳақида). *Бўғоз сигир. Бўғоз совлиқ.* ▬ *Бўғоз қуёнларни ҳомиладорлик даврида ўз вақтида сифатли озуқа ва тоза сув бериб парвариш қилиш лозим.* «Фан ва турмуш».

2 *с.т.* Ҳомиладор. *Туғишига тўрт ой қолган бўғоз хотинлар ҳам ишга чиқмайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бир неча бўғоз хотинлар Кулишиб, ўзидан кетди.* «Ҳасанхон».

БЎҒОЗ II *геогр.* Икки сув ҳавзасини туташтирувчи тор сув йўли. *Гибралтар бўғози.* ▬ *Душманни изма-из қувиб бораётган қўшинлар билан Абдуллаевнинг взводи ҳам Керчь бўғозига етиб борди.* А. Раҳмат, Қаҳрамон сапёр.

БЎҒОТ 1 Қамиш солиб ёпилган томнинг девордан ташқарига чиқиб турган қисми. *Пешиндан бери ёғаётган ҳўл қор том бўғотларини, ариқ бўйларини оқартирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қуёшнинг иссиғи нам тупроқдан, ивиган бўғотлардан ҳовур кўтаради.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

Бўғот том Бўғот чиқарилган, бўғоти бор том. *Болахона бўғот томли, тишдан кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим — қадимча эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сув йўлининг (мас., ариқ ёки ариқчанинг) бўғилган жойи. *Бўғот солмоқ. Бўғотни очиб юбормоқ. Сувдан бурун, бўғот сол.* Мақол.

БЎҒРА, бўғро Икки ўркачли нар туя.

БЎҒРИҚМОҚ 1 Иссиқдан, чарчоқдан ёки жаҳлдан юзнинг, бўйиннинг қизариб тўлишиши, бўртиши. *Султоновнинг аччиғи юзига тепиб, қизариб бўғриқди.* М. Мансуров, Ёмби. *Онам нон ёпади бўғриқиб, бўртиб, Дам-бадам куяди қўли енгсакда.* Миртемир, Асарлар.

2 *кўчма* Қизғиш рангга кирмоқ, қизармоқ, шафақланмоқ. *Ботмоқдадир қуёш ҳам ахир, ҳансирар-да, бўғриқар осмон.* «Гулдаста».

БЎҒУВЧИ 1 Бўғмоқ фл. сфдш.

2 Нафас олишни қийинлаштирадиган, нафасни сиқадиган. *Бўғувчи газлар.* ▬ *Беда ораси жуда иссиқ, гўё қуёшнинг бутун олови беда ичига яширингандай, қизғин бўғувчи ҳаво юзга уради.* Ойбек, Танланган асарлар.

БЎҒЧА *эск. айн.* **бўхча.** *Керакли анжомларни икки бўғчага тугиб, бир четга қўйди.* С. Сиёев, Аваз. *Амалдорларнинг ёнида бир бўғча турли-туман чопонлар турарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

БЎҲТОН [а. بهتان — ёлғон, туҳмат] Бировни айблаш ёки қоралаш мақсадида ўйлаб чиқарилган асоссиз даъво; туҳмат. *Бўҳтон қилмоқ. Бўҳтон тарқатмоқ. Бўҳтон ёғдирмоқ.* ▬ *Бир-бирларингизга туҳмат ва бўҳтон қилманглар.* «Ҳадис». *Бўлакни англа тўғри, тўғри юр, бўҳтонни касб этма.* Ҳабибий.

БЎҲТОНЧИ Бўҳтон қилувчи, бўҳтон тарқатувчи; туҳматчи. *Бўҳтончилар чиндан ҳам бахтсиз махлуқларки, улар ўз ғалабалари натижасида юзлари бадтарроқ қорайганини сезмайдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

В

ВА [*а.* و] *боғл.* Тенг ҳуқуқли гап бўлаклари ва гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Шаҳар ва қишлоқ. Қор ва ёмғир. Кеча ва кундуз.* ▬ *Уй кичкина, лекин ёруғ ва тоза эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баҳри хийла олдинда Рисолат билан бирга борар ва отнинг қадам ташлаши мақомига ошула айтар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Кўнгил хазинасининг қулфи тилдир ва ул хазинанинг калити сўздир.* Алишер Навоий.

ВА [а — *чўзиқ*] *унд. с.* Нарса, кимса, ҳаракат кабиларнинг белгиси меъёрий даражадан пастлигини, мақтайдиган даражада эмаслигини ифодалайди. *Ва-а, бор қилган ишинг шуми?!* ▬ *Баъзилари кўзларини ўйнатиб, "ўҳу! ўҳу!" деса, баъзилари лабини буриб, "ва-а! ва-а!" дерди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза.

ВААЛАЙКУМ [*а.* وعليكم — сизнинг устингизда ҳам] (*тўғриси* — **ва алайкум**). Саломлашувда саломга жавоб беришнинг қисқарган шакли. *Бой унга қарамасдан, "ваалайкум" деб ўтиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАБО [*а.* وبا — юқумли касаллик номи; ўлат] **1** Организмнинг сувсизланиши билан кечадиган ўткир юқумли касаллик; ўта хавфли ичак касалликларидан бири. *Очлик орқасидан вабо келди. Оч, бир бурда нонга муҳтож, қип-яланғоч бўлиб қолган халқ битталаб, ўнталаб эмас, юзталаб, қишлоқлаб ўла бошлади.* С. Айний, Қуллар. *Шаҳарни босиб олган мўғуллар ҳам вабодан қирилаётган эканлар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *кўчма* Ўз амали, натижаси билан вабога тенг нарсага нисбатан қўлланади, нарсани вабога тенглаб ифодалайди. *Уруш! Инсоният бошига қандай мусибатлар солмади бу лаънати вабо.* М. Самадов, Карим партизан. *...XX аср вабоси — СПИД билан касалланганлар пайдо бўлибди.* Газетадан.

3 *кўчма айн.* **эпидемия**. *Бухоро ва шофирконликлар ҳикоя қилишади: ..Абу Али ибн Сино одамнинг мадорини кетказиб, ўлимга олиб борадиган ришта вабосига қарши тадбир излашга уринган.* Туйғун, Йиллар ва кишилар.

ВАВАҒ I *тақл.с.* Бедана сайраганида эшитиладиган овозни, унга тақлидни билдиради. *Ҳа, субҳи козибда эмас, субҳи содиқда.. тезотар беданалар на тун демай, на тонг демай, "вавағ, вавағ, питпилиқ, питпилиқ" лаб сайраб турган бир паллада, елкасига халтасини осиб олган тўрт аскар.. етиб келишганди.* "Ёшлик". *Кўзлар илғагунча полиз, бедазор, Бедана вавағлар тўрғай кетидан.* Миртемир.

2 *кўчма* Бирон жиҳатига (беданага ишқибозлиги ёки бошқа хусусиятига) кўра киши номига қўшиб, лақаб сифатида ишлатилади. *-Қаймоқ бозорга кириб.. юрсам, бир бурчакда икки хурма қатиғини ерга қўйиб маҳалладаги оғайнилардан тегирмончи Абдулла вавағнинг укаси.. Убай ўтирибди, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ВАГОН [*ингл.* wag(g)on — арава] Темир йўлларда йўловчилар ва юкларни ташиш учун мўлжалланган, очиқ ёки ёпиқ (уй) шаклдаги ғилдиракли махсус қурилма. *Темир йўл вагони. Трамвай вагони. Вагон ўқи.* ▬ *Поезд яқинлашди. Вагонларда тик туриб келаётган солдатлар кўринди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Бир изли трамвай йўлида биргина вагон бекат-бекатда кутиб турарди.*

Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳа, у юк ташийдиган вагонда жўнайди.. юкларнинг орасида писиб кетади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАГОНЕТКА |*фр.* wagonnet – кичик вагон| Тор изли темир йўлда ва осма йўлларда юк (баъзан одам) ташиш учун хизмат қиладиган, вагонга ўхшаш кичик қурилма. *Вагонеткалар карьер, шахта, завод, шунингдек, қурилиш майдонларида яқин (одатда 0,5-2 км) масофага юк ташишда ишлатилади.* "Политехника луғати". *Тунгни олиб кетиш ва сигирларга ем-хашак олиб келиш учун ерда юрадиган осма вагонеткалардан фойдаланилади.* "Зоология".

ВАГОНЕТКАЧИ Вагонетка билан ишлайдиган, вагонеткани бошқарувчи ишчи. *Йўлдошнинг ўзи аввалларн темир-бетон конструкцияларни омборга узатадиган кранда ёрдамчи бўлиб ишлар эди. Ҳозир блокларни печга ташийдиган вагонеткачиларнинг бригадири.* А. Мухтор, Чинор.

ВАГОНЛАБ Вагондаги ҳолича, вагон-вагон қилиб. *Вагонлаб сотмоқ.* ▬ *Қоракўл тери дейсизми, ипак молми – барини вагонлаб соттирдим.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАГОНСОЗЛИК Машинасозликнинг вагон ишлаб чиқарадиган тармоғи. *Вагонсозлик заводи.*

ВАГОНЧА 1 Кичкина вагон. *Темир йўлимиз обод ва кўркам, Вагончаларда ўйнаб кетамиз.* И. Муслим. *Чекадиган эркаклар учун алоҳида, чекмайдиган леди ва жентльменларга алоҳида вагончалар кўзда тутилган.* Газетадан.

2 Дала, йўл, қурилиш шароитида яшаш (туриш) учун фойдаланиладиган тўрт ғилдиракли кўчма уйча. *Тошкин рўй берган зонадан кўчирилган аҳоли вагончаларга, меҳмонхоналарга жойлаштирилди.* Газетадан. *Чўлқуварлар ҳақидаги очерклар, репортажлар ва лавҳалар чодирларда, вагончаларда ёзилган эди.* «Ўзбекистон қурилиши».

ВАГОНЧИ эск. 1 Ғалла, пахта сингари молларни бошқа шаҳарларга вагонлаб олиб бориб савдо қилувчи катта савдогар. |*Жондор*| *Нари борса шу икки йил мобайнида гурилаган бойликка эга бўлди, йирик ғалла савдоси билан машғул бўлгани учун вагончи деб аталди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вагончи бойнинг ўғли эди.. Ваҳоб.. Биласанми? Ана, пул деган нарса ўшанда!* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Шундай шахснинг исмига қўшиб (лақаб каби) ишлатилган. *-Биз сеникига меҳмон бўлиб келдик. Бу киши дўстим Жондор вагончи, – деди Тантибойвачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАГРАНКА |*р.* вагранка – чўян эритиш печи| *тех.* Чўян ва рангли металлар эритиладиган махсус печь. *Қуюв цехи тинмай гумбурлар.. оёқ остидаги ер доимо титраб турарди. ..олов пурковчи вагранкалардан оқиб келаётган лава ариқчалардан жилдираб келиб, қолипларга қуйиларди.* Мирмуҳсин, Дегрез ўғли.

ВАГРАНКАЧИ Вагранкада ишловчи ишчи, мутахассис.

ВАДАВАНГ *с.т. тақл.с.* Жуда авжида (ашула, мусиқа, рақс ва ш. к. ҳақида). |*Рустам:*| *Бугун ашулалар вадаванг-ку, Шер ака!* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. *Сув бўйида ҳарсиллайди подалар, тўқайларда қушлар базми вадаванг.* Миртемир.

ВАДАВАНГЛАТМОҚ *с.т.* Авжига чиқармоқ, вадаванг қилмоқ (бирор иш, қўшиқ, чолғу ва ш. к. ҳақида). *Бодомхон чирмандасини вадаванглатиб юборди. Шакархон «Яхши бор!» деган қўшиғини бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..чайқовчилар бу ёқдан тавба-тазарру қилган бўлади-да, у ёқдан яна ўз ишини вадаванглатиб юборади.* Газетадан.

ВАЖ 1 |*а.* وجه – юз, чеҳра; томон; сабаб, асос| 1 Бирор нарса, ҳодиса ва ш. к. ни келтириб чиқарувчи асос; сабаб. *Кўктемирни қўшиб чала ўлик қиятни.. дўхтирга юборганинг важини энди билдим, аблаҳ!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Менга айтгин йиғлаганинг важини, Не сабабдан бундай ўксиб йиғлайсан?* «Баҳром ва Гуландом».

2 Иш-ҳаракат, ҳодиса ва ш. к. ни оқлаш учун кўрсатиладиган, келтириладиган сабаб, асос; баҳона. *Дангасанинг важи кўп, аҳангсизнинг – авжи.* Мақол. ▬ *Билиб, кўриб туриб.. ўзини оқлашга важ қидиряпти.* С. Нуров, Нарвон. *Йилнинг охирида миллион-миллион ажратилган маблағ фойдаланмай қолиб кетади. Унгаям важ топиб берадилар.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Важ қилмоқ Сабаб қилиб кўрсатмоқ, баҳона қилмоқ. *Чавандоз аллакимлар билан маслаҳатлашиб олишни важ қилиб, справкани пайсалга солди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

3 Бирор нарсага тааллуқли жиҳат, томон. *-Қорин важи унча мақтарли эмас.. – деди*

Шум бола. Ғ. Ғулом, Шум бола. *Аммо мендан сўрасанг, Марғилондаги на қудамиз ва на келинимизни ҳеч бир важ билан камсита олмайман, балки бизга қуда бўлмоққа энг мувофиқ кишилар эди, балли, ўғлим, дейман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАЖ II |*а.* وجه – хизмат ҳақи, бадал| Муайян мақсадга мўлжалланган нарса. *Деҳқон ёки боғбон бозорга олиб келган важини кўтарасига наридан-бери сотади-ю, кам-кўстини харид қилиб, тирикчилигига шошилади.* К. Яшин, Ҳамза.

ВАЖИДАН *кўм.* Бирор нарсага алоқадорликни, сабаб муносабатини билдиради; жиҳатидан, хусусидан; сабаби билан, сабабли. *Хушрўй иккинчи ва учинчи ҳафталарда ўчоқ бошини ўз қўлига олиб, кундошини иккита ёш боласи билан томоқ важидан ҳам сиқа бошлайдир.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Билмаган одам уни тирикчилик важидан қийналиб қолган гумон қилади.* А. Қаххор, Асарлар. *.. нима важдан ётганингизни биламан-у, чалғитмоқчи бўласиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Мен хизмат важидан ҳар йили неча марталаб ўлкамиз қўриқларида бўламан.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ВАЖ-КОРСОН Ўз қилмишини асослаш, далиллаш учун келтириладиган сабаб, баҳоналар. *Важ-корсон кўрсатмоқ.* ▬ *Бояги йигит — терговчи шу ерда эди. У Ҳикматилла камерасининг ҳавосини олиб, важ-корсонларини режалаб қўйгунча чақириб суҳбатлашди.* Шуҳрат, Умр поғоналари. *Ҳасанов ва Хидировларнинг важ-корсонларига маҳлиё бўлса керак-да.* «Муштум». *Йиғи-сиғи, важ-корсон билан қутулиб бўлмайди, одам ўлиб турибди! Одам! Кимдир бунга жавоб бериши керак.* А. Мухтор, Туғилиш.

ВАЖОҲАТ |*а.* وجاهت – донгдорлик, муносиблик; аҳамият, муҳимлик| **1** Одамнинг кўзга ташланувчи гавда бичими, қиёфаси, савлати. *Бу «улфати чор» ичида катта саллали, оппоқ соқолли, лекин важоҳати йигитдай бир кекса киши диққатни ўзига жалб этади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шукуржонни яна унинг бутун важоҳатидан ёғилиб турган куч-қувват.. юзининг қизиллиги ҳайрон қолдирди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

2 Руҳий ҳолат, кайфиятнинг кўзга ташланувчи ифодаси, кўриниши; авзо. *Мунира ялт этиб эрига қаради, важоҳатини кўриб, ўрнидан турди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Отахўжа ака Эсон бобонинг эрталабки важоҳатидан ташвишли гап борлигини сезганди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Маҳкам қўлларини мушт қилиб, қўрқинчли важоҳат билан Зокирга отилди, аммо бир неча киши бирдан орага тушди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВАЖОҲАТЛИ Гавда бичими, кийиниши, кўриниши билан ажралиб турадиган; савлатли, салобатли. *Бир қанча вақтдан буён важоҳатли, салла-каллали уламо, мударрис, аъламлар орасида қолдим.* Ойбек. Танланган асарлар. *Биз болалар қўрқадиган важоҳатли бўлмасак керак.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ВАЖ-ТАҚАЛ *айн.* **важ-корсон**. *Хўп, важ-тақал қилиш на ҳожат, жаноб бой. Яширин фотиҳа қилинганлигини билмаган эканман, жанобларидан узр сўрайман.* К. Яшин, Ҳамза. *Мен истеъфодаги одамман, сўзим ҳам ўтмайди, илтимосим ҳам, деб важ-тақал қилдим.* Газетадан.

ВАЖУ Лағмон хамири устига солиш учун қийма, сабзи ва ш. к. дан тайёрланадиган махсус пиширик, қайла. *Лағмон важусига, албатта, саримсоқ солиб пиширилади ва паловнинг бир тури — «саримсоқ палов» дамлаганда, бу таом ғоят шифобахш бўлиб қолади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ВАЖҲ |*а.* وجه – сабаб, асос| *эск. кт. айн.* **важ**. *Фақир бўлсам, бу важҳдан бисёр малолхотир бўлиб, ҳар турлик чораларни кўрар эрдим.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *..совуқ хабар бўлса керак, эшондан ором қочди.* А. Муқимов, Қопқон. *Хоқонимиз назарларида шаҳзодамнинг эътиборларини ҳар важҳ билан илгари сурурмен.* Ойбек, Навоий.

ВАЗА [*лот.* vas – идиш] **1** Мева-чева, ширинлик солиб дастурхонга қўйиладиган идиш. *Бир вазада бандидан янги узилгандек тилла олмалар, иккинчи вазада ҳар биттаси кичикроқ чойнакдай келадиган анорлар.* С. Анорбоев. Оқсой.

2 Гул солиб қўйиладиган ёки уйларга, жамоат биноларига зийнат учун қўйиладиган нақшдор, чиройли идиш, кўза. |*Гулнор*| *Безак учун у ерга, бу ерга қўйилган каттакичик чиройли хитой вазаларини латта билан яхшилаб артди.* Ойбек. Танланган асарлар.

ВАЗЕЛИН |*фр.* vaseline < *нем.* Was (ser) – сув + *юн.* elation – мой| Нефтдан олинадиган ва тиббиётда, косметикада, техникада ишлатиладиган қуюқ мой. *Агар вазелинга норка, қоракўзан ёғи қўшилса, у яллиғланишга*

қарши доривор хоссага эга бўлар экан. «Фан ва турмуш». *Тиббиёт вазелини.. яллиғланишга қарши таъсир этади ва терини ҳар хил зарарли таъсирлардан сақлайди.* Газетадан.

ВАЗИР |*а.* وزير — вазир, министр| **1** *тар.* Ўрта асрларда Яқин ва Ўрта Шарқ давлатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида ҳукумат идораси ёки кенгаши (девони) бошлиғи. *Сарой вазири ношлож бош эгиб, фармони олий ҳозирлагани чиқиб кетди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Вазири аъзам Улуғ вазир, вазирлар бошлиғи. Ўрта асрларда ҳукуматнинг олий идораларини бошқарган юқори мансабдаги шахс — ҳозирги бош вазир.

2 Мамлакатда муайян тармоқ фаолиятини бошқарувчи шахс. *Соғлиқни сақлаш вазири. Олий ва ўрта махсус таълим вазири.* ▬ *Республика Молия вазирининг таъкидлашича, келаси йилда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш харажатларига 65 млрд сўм ажратилади.* Газетадан.

Вазирлар Маҳкамаси Баъзи мамлакатлар, жумладан Ўзбекистонда, ҳукуматнинг номи.

3 *кўчма* Оилада, жамоада бошлиқдан кейинги мавқеда турувчи шахс. *Ахлоқ-одобда ҳам ўрнак бўла бил, Эрлар бош бўлишса, кучли ошла. Рўзғорда аёллар ҳар доим вазир, Фарзандлар равнақин ўйлайди она.* Газетадан. *Овулингнинг оқсоқоли мулла Фозил, Ўлтирар бек олдида икки вазир.* «Оқ олма, қизил олма».

ВАЗИР-ВУЗАРО |*а.* وزرا — "вазир" сўзининг бирлиги ва кўплиги| Подшоҳ ва хонлар саройидаги вазирлар ва бошқа катта амалдорлар, аъёнлар. *Хон ўзининг вазир-вузаролари, посбонлари билан етиб келибди.* «Ўзбек халқ эртаклари».

ВАЗИРЛИК Ривожланган давлатларда (мас. АҚШда) алоҳида бир соҳага раҳбарлик қиладиган ижрочи орган. Ўзбекистон Республикасида давлатнинг марказий бошқарув органи, давлат маҳкамасининг муҳим қисми.

ВАЗИФА |*а.* وظيفه — амал, лавозим; хизмат, топшириқ; иш ҳақи| **1** Амалга оширилиши, ҳал қилиниши лозим бўлган, кўзда тутилган мақсад, мақсадли иш. *Миллатни уйғотиш — уйғонганларнинг вазифаси.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Иккинчи жуда муҳим вазифа — халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаришни ривожлантириш.* Газетадан. *Эндиги муҳим вазифа — ўрим-йиғимни юқтда қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказиш..* Газетадан.

2 Зиммада бўлган муайян иш, ишлар. *Руслан билан Норматқўчага чиққанларида, ўз вазифаларини бажарган партизанлар бу-дойпояга қайта бошлаган эдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сиз қишлоқда бўлганингиз сабабдан, келгунингизча ишлар тўхтаб қолмасин, деб вазифамдан ташқари ишларга уриндим.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Тоға, Сизнинг вазифангиз — меҳмонни истаган одам билан гаплаштириш, истаган ерига олиб бориш.* «Гулдаста».

3 Доим амалга ошириш, амал қилиш, бажариш лозим бўлган иш; бурч. *Эр топганини саранжом-саришта қилиш — хотиннинг вазифаси.* «Муштум». *Унинг |элнинг| овозига қулоқ солмоқ, шикоятларини сабр-тоқат билан тингламоқ вазифамиздир.* Ойбек, Навоий.

4 Бажариш учун берилган, топширилган иш; топшириқ. *Эртаси куни |Элмурод| ўз шогирдларига вазифа бериб қўйди-да, аёлларнинг ўқишини кўришга кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўқитувчи уй вазифаларини бера бошлади.* Ў. Усмон, Сирли соҳил.

5 Бирор нарса бажарадиган иш, хизмат. *Товуш тўлқинларини тутгич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум.* «Фан ва турмуш». *Ётоқхонада истиқомат қилувчилардан ҳар бирининг китоб ва дафтарлари кечаси ўзига ёстиқ вазифасини ўтар эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

6 Хизмат лавозими, мансаб, амал доирасида бажариладиган ишлар мажмуи. *Директорлик вазифаси.* ▬ *Комиссия ёш ўқитувчиларни бирма-бир чақириб суҳбатлашишга ва уларнинг қаерда қандай вазифада ишлашини белгилаб беришга киришди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Вилоят халқ депутатларидан беш киши.. жиддий камчиликлари учун ўз вазифаларидан бўшатилдилар.* Газетадан.

ВАЗИФАДОР *эск. тар.* **1** Темурийлар даврида муайян мансабдаги шахс; мансабдор, амалдор. *У Абдусамад мирзо даврида.. майда вазифадорлардан эди.* Ойбек, Навоий.

2 Хонлик даврида ўрдада ишлаб, маълум миқдорда маош, пул олиб турувчи. *Бухородахатми кутуб қилиб келган бир "олим" ақалли бир маҳалла имоматига харҳашасиз ўтол-*

масин-да.. бир бесавод етим.. ўрдадан фалон тилла вазифадор бўлсин. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВАЗИФАДОШ Бир хил вазифага эга, бир хил вазифа бажарувчи. *«Яшамоқ» феълининг асл маъноси «барҳаёт бўлмоқ»дир. Бу феъл ҳам «истиқомат қилмоқ»қа вазифадош ишлатилади.* «ЎТА».

ВАЗИЯТ [*а.* وضعيّت – мавқе, ҳолат] **1** Бирор нарсанинг фазода эгаллаб турган ҳолати, ўзини тутган ҳолати (бошқа нарсаларга нисбатан). *Нуқтанинг вазиятини аниқлаш.* ▬ *Ой ўзининг Ер атрофидаги ҳаракатида Қуёшга нисбатан турли вазиятларни олиб турганлигидан Ойнинг кўриниши ўзгаради.* "Астрономия".

2 Кишининг ташқи кўриниш, руҳий ва б. жиҳатдаги ҳолати; қиёфа, авзо. *Ҳар хил вазият ва турли кайфиятда ўтирган кишиларнинг сон-саноғи йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тантибойвачча мағрур ва мамнун бир вазият олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўша қувноқ вазиятини ўзгартирмай қўшиб қўйди: Оёғингиз оғримаяптими?* С. Кароматов, Олтин қум. *Темур ҳам ўйчан вазиятда, кулмай-нетмай жавоб берди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Тутган ўрин, мавқе, нуфуз. *Одамлар устидан хусусий мулк ҳукмрон бўлган, кишининг жамиятдаги вазияти, салмоғи, ҳуқуқи, обрўси унинг мулки билан ўлчанадиган бир замонда инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Жамиятдаги, ҳаётдаги шароит, ҳолат. *Оғир вазият. Жиддий вазият. Сиёсий вазият. Халқаро вазият. Вазиятни тушунтирмоқ.* ▬ *Мен унинг ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута билишига.. қойил қолардим. Мен ҳатто бориб, вазиятни билиб келмоқчи ҳам бўлган эдим.* С. Кароматов, Олтин қум.

ВАЗМИН [*а.* وزين – оғир; вазндор, салмоқдор] **1** Оғирлик ўлчами катта, катта оғирликка эга; енгилнинг акси, оғир. *Вазмин тош. Вазмин юк.* ▬ *Йигиталининг ҳовлисига вазмин чўян дарвоза орқали кирилар, унинг ёнбошидаги.. кичик уйчада чўққисоқол қоровул ўтирарди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Вазминроқ жангчи йўлиқиб қолса, жанг майдонидан олиб чиқишда қийналар эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма* Бир маромда, оғир, оҳиста ва салобатли (ҳаракат, юриш-туриш ва ш. к. ҳақида). *Воҳид Миробидов олимларга муносиб дид билан безатилган кенг, баҳаво хонасида вазмин одимлаб, яна узоқ юрди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Жийдаларнинг эгилган новдалари вазмин тебранади.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Атрофдаги саҳро тунининг вазмин сукунати алламаҳал бўлиб қолганини билдирарди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

3 Табиатан босиқ; оғир. *Бир қарашда вазмин, мулойим кўринган бу жувон анча шўх экан.* С. Нуров, Нарвон. *У [Миржалил] вазмин, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради.* Газетадан.

ВАЗМИНЛАШМОҚ **1** Оғирлик ўлчами ошмоқ; оғирлашмоқ. *Юки вазминлашмоқ.*

2 Вазмин характер-хусусият касб этмоқ. *Аҳмаджон анча етилиб, вазминлашиб, бригадага бошлиқ бўлиб олган эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ВАЗМИНЛИК **1** Сезиларли вазмин даражага эгалик. *Яланғоч теракларнинг шохлари тизилишиб ўтирган қарғаларнинг вазминлигидан эгилган.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Вазмин хусусият. *Оқил кишиларга истиғно ва ғазаб эмас, андиша ва вазминлик зеб-зийнатдир.* С. Сиёев, Аваз. *Чидам даркор, вазминлик даркор, Куйлагани эрлар туйғусин.* Миртемир.

3 Вазмин ҳолат, тарз. *Навоий вазминлик билан [подшоҳга] мурожаат қилди.* Ойбек, Навоий. *Юсупов боланинг ёнига борди-да, гуллаб турган дарахтни кесма, деб вазминлик билан тушунтирди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ВАЗН [*а.* وزن – ўлчов, вазн] **1** *кам қўлл.* Ўлчов. *Табиатда қудрат борми, Биздан вазн олмасин..* Ғ. Ғулом.

2 Оғирлик; оғирлик ўлчами; салмоқ. *Юк вазни. Молнинг тирик вазни.* ▬ *Эгамберди, шу буғдойнинг вазнига бараварлаб саримағиз ундан торт, айбонанг учун устига ўзимиздан бир пуд ун ҳам қўш!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сафо махсум таҳорат учун қумғонни кўтарди-ю, вазни енгиллигидан бўм-бўшлигини фаҳмлади.* Ҳ.Ғулом, Замин юлдузлари.

3 *кўчма кам қўлл.* Шахснинг мавқеи, мавқе даражаси. *Салимхон жон-дили билан Саидийни бегонасиратмасликка, ўзи билан бир текисликка қўйишга тиришар ва ҳатто ўзини нодонликка солиб, Саидийнинг вазнини орттирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 *ад.* Шеърий сатрда шеърнинг ритм оҳанги ва тузилишини белгиловчи бўғинлар

сони ва жойланиши; шеър ўлчовлари. *Аруз вазни. Бармоқ вазни.* ▬ *Шеърлар маълум ўлчовда ёзилади. Шеър ўлчовлари вазн деб аталади.* "Адабиёт назарияси".

5 *мус.* Мусиқа асарида унинг ритм оҳангини ва тузилишини белгиловчи ритмик бирликлар сони ва жойланиши. *Ҳали олдиндадир гўзал кунларим, Ҳали лаб тегмаган қулгулар олдда. Вазнга тушмаган қўшиқлар олдда. Ҳеч нима эмасдир бу кўрганларим.* А. Орипов, Йиллар армони.

ВАЗНДОШ Бир хил вазнга эга. *Мисрадаги шеърларнинг ўзаро оҳангдошлиги, вазндош ва қофиядош бўлиб келиши шеърнинг эмоционаллигини оширган.* «ЎТА».

ВАЗНЛИ 1 Маълум оғирликка эга бўлган; салмоқли. *Оғир вазнли курашчи (спорт).* ▬ *Сўнгра мулла Обидга хитобан айтади: -Ҳар бир деҳқони мўминга, яъни мусулмонга ўзининг зироатгоҳидан ҳосилотининг ўндан бирини, яъни вазнли ўлчовларда ўн пуддан бир пудини мустаҳиқларга бериш вожиб экан.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 *ад.* Бирор шеърий вазнга эга булган, бирор ўлчовда ёзилган. *Аруз вазнли шеър.*

ВАЗНСИЗ Вазнга, оғирликка эга бўлмаган. *У вазнсиз, еру осмон ўртасида гард мисоли ҳаволаниб борарди.* Газетадан.

ВАЗНСИЗЛИК 1 *мех.* Жисмнинг муаллақ физик ҳолати. *Учиш вақтида вазнсизликнинг инсон организмига салбий таъсирини йўқотиш учун мускуллар машқи, мускуллар электр стимуляцияси ва бошқалар бажарилади.* «Политехника луғати». *Космосда узоқ яшаган космонавтлардан бири Георгий Гречконинг фикрича, инсон вазнсизлик шароитида анча узоқ вақт бемалол ишласа бўлади.* «Фан ва турмуш».

2 *кўчма* Шахснинг муайян вазиятда ўнғайсиз ҳолатга тушиши. [*Баҳром*] *Рўпарасидан келаётган Насибанинг дугонаси ва унинг ёнида Матлубани кўриб, ўзини ғалати бир вазнсизлик ҳолатида ҳис этди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

ВАЙИШ *шв.* Ишком. *Ингичка ходаларга омонатгина кўтарилган вайишларнинг шохларини япроқлар кўмиб юборган, токлар шўраток, ғўраток ҳам қилинмаган эди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ВАЙРОН [*ф.* ويران – йиқиқ, бузуқ, хароб] **1** Бузилиб, қулаб, харобага айланган (уй-жой, иморат ва б. қурилмалар, қурилмали жойлар ҳақида). *Уч кундан кейин, улар келганда, қишлоқ вайрон бўлган, баъзи бинолари ҳамон буруқсаб ётарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бир қултум сув учун хонаси вайрон, Қишлоғин тарк этиб, адашарди эл.* Ғайратий. *Ётди тўрт ёндин асрлар Бошингга тийри камон, Умри қурбон, мулки торож, Юрти вайрон, ўзбегим.* Э. Воҳидов, Ўзбегим.

2 *кўчма* Умуман, бузилган, синган ва б. жиҳатдан яроқсиз ҳолдаги нарса ҳақида. *Устбоши вайрон, юз-кўзлари қон.. сочлари тўзғиб кетган Шаҳзодахон тонготарга яқин «ғит» этиб эшикни очиб, ҳовлига чиқиб, бўлиб ўтган даҳшатли ҳодисадан уйдагиларни хабардор қилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Зулму истибдод ила миллатни вайрон этдингиз.* Аваз. *Айронингдан бермасанг, Қозонларинг вайронди.* «Бойчечак».

Кўнгли (ёки қалби, дили) вайрон Руҳан, қалбан жуда ночор, эзилган ҳолатли, кўнгли бузилган. *Хусусан, яқинда эшитган хунук бир хабарни хотирлаб, Авазнинг кўнгли вайрон бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Вайрон дилинг бўлғуси бир лутф ила обод.* «Гулдаста».

ВАЙРОНА [*ф.* ويرانه – вайрон бўлган жой, хароба] **1** *от* Вайрон бўлган жой; хароба. *Қузғуннинг севгани фақат вайрона..* Миртемир. *Санобархон зўр қийинчилик билан жойидан қўзғалди. Вайрона, култепага айланган бошпанасини ташлаб кетиш оғир мусибат эди унга.* С. Зуннунова, Гулхан. *Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона ҳам.* Э. Воҳидов.

2 *сфт. қ.* **вайрон**. *Ғуломжон ҳувиллаб, ўти сўниб қолган вайрона хонада бир зум гангиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Камбағалларнинг ўғил-қизлари ота-оналарига ҳайитга уст-бош қилиб беринг, деб йиғлар, ота-оналарнинг вайрона кўнглини яна бузишар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ВАЙРОНАГАРЧИЛИК *айн.* **вайронгарчилик**.

ВАЙРОНАЗОР *кам қўлл.* Вайроналар бўлган (эгаллаган) жой. *Гапнинг қисқаси, қишлоққа тушаверишда бир ўйиқ жой бор. Худди вайроназорга ўхшайди.* Ш. Холмирзаев, Юр, тоғларга кетамиз.

ВАЙРОНАЛИК *айн.* **вайронгарчилик**. *Зўравонлик – охири вайроналик.* Мақол. ▬ *Зулму вайроналиклар, талон-торожлар тинкасини қуритган бухороликлар Мирзо Улуғбекнинг.. мадраса қурмоқчи эканини эшитиб қувондилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Вайрон-валангор Бузилган, вайрон бўлган. *Бориб қарасам, учала водокачка ҳам вайрон-валангор, эгилган, букилган темир-терсаклари занглаб ётибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ВАЙРОНГАРЧИЛИК 1 Вайрон қилиш иши, хатти-ҳаракати, вайрон қилиш. *Эндиликда бизнинг муддаомиз у ўта қонли, ўта вайронгарчилик урушини биз кўрдик, келажак авлод кўрмасин, деймиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Вайрон бўлган ҳолат; вайронлик. |*Биринчи секретар*| *Уруш ва гитлерчи босқинчиларнинг талончилиги орқасида Польшада вужудга келган даҳшатли иқтисодий вайронгарчилик ҳақида гапирди.* Газетадан.

ВАЙРОНЛИК Вайрон ҳолат. *Катания шаҳридаги ҳарбий аэродромда довул натижасида катта вайронлик рўй берди.* Газетадан.

ВАЙСАМОҚ Эътиборга лойиқ бўлмаган, кераксиз, бемаъни гапларни гапирмоқ. *Юз-кўзини соқол босган мулозим эшкак эшар экан, тинмай вайсарди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Хотинлар бетиним вайсаб.. ўз уйларидай, шовқинлаб* [*коридордан*] *чиқиб кетдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ВАЙСАҚИ Ҳадеб вайсайверадиган, кўп гапиришни яхши кўрадиган. *Вайсақи одам.* ▬ *Аммо энг ёмони шу бўлдики, бу вайсақи ошна Ҳафизадан гап очиб қолди: -Кўриб турибсанми? — деди у суюғўқ кимсаларни эслашга ўхшаш бир оҳангда.* Мирмуҳсин, Умид. *Мен индамасам, у индамаса, ҳалиги вайсақи авжига чиқаверади-да.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ВАЙСАҚИЛИК Бўлар-бўлмас гапларни вайсаш. *..мусобақа юзакичилик, гапдонлик, вайсақилик, кўзбўямачиликдан йироқ бўлиши керак.* Газетадан. *..пленум.. вайсақилик, мажлисбозлик ва қоғозбозликни қаттиқ қоралади.* Газетадан.

ВАЙСИРАМОҚ *кам қўлл. айн.* **вайсамоқ.** *Қутлуғ турмуш режалар-ла тўлиқ бўлса-да, Ўгит этмас, бир вайсираб ўтмоқ бўламан.* F. Ғулом. *Саҳарга яқин унинг вайсираши тўхтади.* Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

ВАКАНСИЯ |*лот.* vacans — кераксиз, ортиқча; бўш, эгалланмаган| Бўш ўрин, банд қилинмаган лавозим (идора, муассаса ва ш. к.). *Вакансия йўқ. Вакансияни эгалламоқ.*

ВАКАНСИЯЛАР *физ.* Қаттиқ жисмнинг кристалл панжарасида атом ёки ион бўлмаган бўш тугунлар.

ВАКАНТ |*лот.* vacantis — бўш, эгалланмаган| Ҳеч ким эгалламаган, бўш (идора, муассаса ва ш. к. штатидаги лавозим, хизмат ўрни тўғрисида). *Эшонбоев аспирантурани битиряпти, кафедрада вакант ўрин йўқ, борини Акбаров банд қилиб турибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВАКИЛ |*а.* وكيل — ишончли, ваколатли шахс| 1 Бирор киши, муассаса, ташкилот ва ш. к. номидан иш кўришга ваколати бўлган, унинг манфаатларини кўзловчи ва ҳимоя қилувчи шахс. *Икки вакил у мулладан келади, Келиб қизнинг ихтиёрин сўради.* «Алпомиш». *Бир оздан сўнг юқоридан келган вакил билан трест бошлиғи ўзларининг ишларидан гап очди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Олим жамиятнинг бир неча вакиллари билан Венгрияга боради.* «Фан ва турмуш».

Вакил ота Мусулмонларнинг никоҳ маросимларида келин томонидан тайинланадиган вакил шахс (никоҳ ўқиш, куёв томоннинг келинга бериладиган мол-мулки ва ш. к. ларни келишишда қатнашади).

2 Бирор давлат ёки ташкилотнинг ваколати билан ўзга элларда унинг номидан иш кўрувчи, унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи лавозимли киши, элчи. *Дипломатик вакил. Мухтор вакил.* ▬ *Мен Закаспий ҳукуматининг вакили Азизбек бўламан.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор соҳа, ижтимоий гуруҳ, жамият ва ш. к. га мансуб киши; намоянда. *Республикамизнинг ҳар бир соҳа вакили 10 йилликни меҳнатда ажойиб ютуқлар билан кутиб олмоқда.* Газетадан. *Даврада бир маҳалла кишилари, аммо турли фан вакиллари тўпланган эди.* «Фан ва турмуш».

ВАКИЛА Вакил аёл. *Саводхон авар йигити ўз халқининг вакиласига уйланади.* Газетадан. *Балки сиз энди халқ вакиласи бўлиб, шулар ҳақида ҳам ўйлаётгандирсиз.* «Саодат».

ВАКИЛЛАМОҚ *қ.* **акилламоқ.** *Узоқ ва яқиндан бошқа итлар ҳам вакиллашиб, унга овоз бера бошладилар.* Газетадан. *Тўғри, бой отам мол-мулкини ҳужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим ғазабланди, болалик қилиб вакиллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАКИЛЛИК 1 Бирор шахс (вакил)нинг иккинчи шахс (ваколат берувчи) номидан ишонч қоғози ёки маъмурий ҳужжатга асосан қиладиган юридик ҳаракатлари.

2 *айн.* **ваколатхона.**

ВАКОЛАТ [*а.* وكالت — вакиллик; ҳуқуқдорлик] Бирор шахс, муассаса, ташкилот, давлат ва ш. к. номидан иш қилиш учун берилган ҳуқуқ, вакиллик ҳуқуқи. *Кенг ваколат. Депутат ўзининг юксак ваколатини сайловчилардан олган.* ▬ [*Имом Сафар бўзчига:*] *Мен сизга мирзодан хизмат сўраб беринг, деб ваколат берган эмас эдим-ку!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Ваколат ёрлиғини қўлингдан тортиб олиб, ўзингни Шоҳимардондан қувлаганим бўлсин!* К. Яшин, Ҳамза.

ВАКОЛАТДОР *эск.* Ваколатли. *Расмий намоянда бўлишим сифатида сиз жаноб комиссарга баён этишга ваколатдорманки..* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ВАКОЛАТЛИ Ваколати бор, вакиллик ҳуқуқига эга бўлган. *Улар орасида.. мустамлака ва қарам мамлакатларнинг ваколатли кишилари бор эди.* Газетадан.

ВАКОЛАТНОМА Ташкилот ва фуқароларнинг вакиллик қилиши учун берилган ёзма ҳужжат; ишончнома, ишонч қоғози. *Бу брошюрада.. васиятнома, ваколатномаларни қай тартибда ёзиш лозимлиги кўрсатилган.* Газетадан. *Азизим, омонат сақлайсиз, иншоолло, вақт-соати келса, ўзимга ёки менинг ваколатномамни кўрсатган кишига берарсиз.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ВАКОЛАТХОНА Бирор давлат томонидан ўзга мамлакатда таъсис этилган ва унинг манфаатларини кўзлаб иш кўрадиган муассаса. *Шу билан бир қаторда Ўзбекистонда тўрт немис банки ўз ваколатхоналарини очди.* Газетадан. *Москвадаги Венгрия савдо ваколатхонаси биносида «Электроника» фирмасининг кўргазмаси ишлаб турибди.* Газетадан.

ВАКУУМ [*лот.* vacuum — бўшлиқ] **1** Идишга қамалган, босими атмосфера босимидан анча паст бўлган газнинг ҳолати. *Вакуумда эритиш усулидан нозик буюмлар учун металлар ишлаб чиқаришда муваффақиятли фойдаланиш мумкин.* «Политехника луғати». *Медиклар тавсия этган вакуум мосламалар 18 суткалик чиишдан 96 суткалик чиш сари катта одим ташлаш имконини берди.* «Фан ва турмуш».

ВАКУУММЕТР [вакуум + *юн.* metron — ўлчов] Сийраклаштирилган газлар босими ўлчанадиган асбоб.

ВАКЦИНА [*лот.* vaccinus — сигирга оид < vaccula — сигир] Юқумли касалликларнинг олдини олиш ва даволаш учун ишлатиладиган эмдори; эмлашда ишлатиладиган дори. *Вакцина билан эмлаш.* ▬ *Бугунги кунда вирусларга қарши вакцина ёрдамида организмда иммунитет ҳосил қилишдан ортиқ ўткир, ишончли қурол йўқ.* «Фан ва турмуш». *Сарагулни ишдан чақириб келишди, келса — вақт ўтиб қолибди, боланинг ҳоли оғир, эмлашга вакцина керак эди.* А. Мухтор, Чинор.

ВАЛ [*нем.* Walze — жўва, ғўла, вал] *тех.* Турли машина ва механизмларда ўз ўқи атрофида айланадиган ва ўзига ўрнатилган деталга айланма ҳаракат ва куч узатадиган деталь; ўқ. *..вал орқали ҳосил қилинган айланма ҳаракатни шатун ёрдамида тебранма ҳаракатга келтириш мумкин.* «Фан ва турмуш».

ВАЛАД [*а.* ولد — ўғил бола, ўғил; фарзанд] **1** *с.т. эск.* Шариат йўли билан никоҳланмаган ота-онадан туғилган бола; ҳароми.

2 *сўк.* Шундай шахсга нисбатли ҳақоратни билдиради; ҳароми. *Бора-бора мени менсимай қўяди бу валад!* М. Осим, Карвон йўлларида. *..электросушилка қилиб берайми, деб пичинг қилди. Қаёқда қилиб беради ўша валад.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

Валади зино Ҳаромдан бўлган бола; ҳароми. *Биласиз-ку ануни! Жуда ёмон чиқдида, валади зино эканми, билмайман.* «Муштум». *Бу валади зинонинг чангалига сен ҳам тушдингми? Бировнинг ҳалолини биров суядиган замон экан-да, водариғ!* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ВАЛАКИСАЛАНГ *с.т.* Ўтакетган бегам, бепарво; ишёқмас; хумпар, девона. [*Абдурайим:*] *Кўздан қолдингми, валакисаланг, колхозимизнинг бўрдоқига боқилган олди қўйлари-ку.* "Муштум".

ВАЛАНГОР Бузуқ-юлуқ; бузуқ, яроқсиз. *Аллақачон фойдаланишга топширилиши лозим бўлган 12 квартирали 9-уй тепаси ёпилмай, валангор бўлиб ётибди.* «Муштум». *Бир кун яна жўрамни кўргани борсам, аҳволи оғир, хувиллаган валангор ҳовлида, катта садақайрағоч тагида ёлғиз ўзи.. ётибди.* Н. Сафаров, Наврўз.

ВАЛАҚЛАМОҚ Тўғри келган мавзуда бўлар-бўлмас, ҳуда-беҳуда гапларни гапирмоқ. *Нимага буларни ишдан қолдириб, валақлаб ўтирибсан?* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Совуқ қилиқлари, худа-беҳуда валақлай бериши, ҳамма ишга бош суқиши билан одамларни ўзидан бездирган.. эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ВАЛДИРАМОҚ *с.т.* Бўлар-бўлмас, нотайин гапларни гапирмоқ, оғзига келганини сўзламоқ. *Тожибой яна нималардир валдиради. Элмурод қулоқ солмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Укамиз Салим, – деди Ҳакимбойвачча, – оғзига нима келса, шуни валдирайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Валдираб қолибсиз, кўтаролмасангиз, ичиб нима қилардингиз.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ВАЛДИРВАСАР *с.т. қ.* **валдирвоқи.**

ВАЛДИРВОҚИ *с.т.* Бўлар-бўлмас гапларни кўп гапирадиган, валдирайверадиган; эзма. *Нафисахон назарида қизи енгилтак эмас.. Баъзи қизлардек валдирвоқи эмас.* Мирмуҳсин, Умид.

ВАЛЕНКА |*р.* валенки < валять – думалатиб босиш (наматни)| *қ.* **пийма**. *Қирқ икки градус.. беш яшар Олег, Оёқда валенка, эгнида тулуп, Чана судрамоқда қаҳ-қаҳа уриб.* F. Fулом.

ВАЛЕНТЛИ *ким.* Муайян валентлик хусусиятига эга бўлган. *Икки валентли кимёвий элемент.*

ВАЛЕНТЛИК |*лот.* valens, valentis – кучли; мустаҳкам; соғлом| **1** *ким.* Бирор элемент атомининг бошқа элементнинг муайян сондаги атомини бириктириб ёки алмаштириб, кимёвий боғ ҳосил қила олиш қобилияти, хоссаси.

2 *тлш.* Тил бирликларининг (мас., сўзнинг) гапда бошқа сўзлар билан ўзаро бирика олиш қобилияти, имконияти. *Валентлик назарияси, луғавий бирликларнинг семантик валентлари.. бўйича бир қанча илмий мақолалар, махсус монография босилиб чиқди.* «ЎТА».

ВАЛЕРИАНА |*лот.* valeriana < Valeria – шу ўсимлик келиб чиққан жой номи| Пуштиранг гулли, илдизидан шифобахш дамлама тайёрланадиган кўп йиллик ўт ўсимлик.

ВАЛЕРЬЯНКА Валериана ўсимлигининг илдизидан эфир ёки спиртда тайёрланган, асабни тинчлантириш учун истеъмол қилинадиган дори. *Овқатдан олдин ва кейин кодеин.. валерьянка томчиси каби дорилар берилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ВАЛИАҲД |*а.* ولیعهد – тожу тахт меросхўри, тахт вориси| Подшоҳ ёки хон ўз тириклигида ўрнига тайинлаб қўйган тахт вориси. *Хон ўй дарёсига ғарқ бўлди: "Кимни валиаҳд қилай? Шуними? Катта ўғилларим бир-бирлари билан уришмасмикинлар, тахт талашмасмикинлар?"* Ж. Шарипов, Хоразм. *..Самарқанд подшосининг қизи бизнинг валиаҳдимиз Бобур мирзога беш яшарлигидан унаштириб қўйилган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ВАЛИДОЛ |*лот.* validus – кучли, ўткир; соғлом + oleum – ёғ, мой| Марказий нерв системасини тинчлантирадиган ва томирларни рефлекс йўли билан кенгайтирадиган дори. *Бирдан "гум-бур!" Чўчиб кетган болакай безовталаниб йиғлай бошлади, бир сапчиб тушган юраги хаста одам тил тагига валидол ташлайди.* Газетадан.

ВАЛИЙ |*а.* ولی – эга, соҳиб; авлиё| *дин.* Худонинг гўё бўлажак ҳодиса, воқеаларни олдиндан айтиш, ғойибдан хабар бериш қобилиятига эга бўлган энг севимли, энг азиз бандаси; авлиё. *Одамлар Султон девонани "оташнафас" валий деб мақташар эди. Ўша нодон, алданган кишиларнинг мақтаб.. юрган "соҳиби каромати", бир алжиллаб ўтирган банги экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ғайбдан хабар берувчилар икки турли бўладилар: биринчиси – валий, иккинчиси – коҳин (фолбин).* С. Айний, Эсдаликлар.

ВАЛИНЕЪМАТ |*а.* ولی‌نعمت – неъмат эгаси, боқувчи; олиҳиммат, сахий| **1** Ўзига қарам кишиларни моддий жиҳатдан таъминлаб турувчи, уларга неъмат берувчи шахс. *-Бу киши [Жамолбой] менинг валинеъматим, пирим бўлади, – жиддий жавоб берди Абдишукур.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мулла Абдураҳмон ҳам валинеъмати бўлган Анварнинг риоясини унута ёзди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *-Баракалла! Акбарали мингбоши сенга ким бўлади?! – Отахон. Валинеъмат..* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Олиҳиммат, сахий одам; хайр-саховатли, қўли очиқ киши.

ВАЛИШ *шв.* Ишком. *Ҳовли унчалик катта эмас, лекин атрофи қатор уй, уйлар устигача валиш. То қиров тушгунча турли хил узумлар сарғайиб, қуёшда товланиб ётади.* Газетадан.

ВАЛЛАМАТ 1 *с.т. айн.* **валинеъмат 1**. *Ёрим Аҳмад, азаматим бўлмаса, Ҳолим сўрар валламатим бўлмаса.* «Ойсулув».

2 Элнинг каттаси; бошлиқ, амалдор. *Юртнинг валламатини чақир.* Ойбек, Навоий. *Отажон, сендирсан юртнинг эгаси, Қаддингдан, валламат, сенга йўл бўлсин.* «Равшан».

3 Эл хизматида бўлган; сахий (шахс ҳақида). *-Раҳматли валламат одам эдилар, — тоассуф билан гапирарди кимдир, — маҳалла ташвиши, маҳалла дарди билан яшардилар..* «Ёшлик». *Шеър-ку борликка бор, аммо муштумбоп эмас, пахтамиз, «оқ олтин» етиштираётган валламат пахтакорларимиз хусусида эди.* «Муштум».

4 *кўчма* Мард киши; мард. *Ана, бек Гўрўғли жомни кўтарди, Олиб ичадиган валламат борми?* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

5 (3-ш. қўшимчаси билан — **валламати**). Ман-ман дегани, ҳар қандайи. *Валламати ҳам дунёга икки марта келмайди-ку, ҳаммага ҳам жон ширин.* Х. Султонов. Онамнинг юрти. *Бугун-эрта менга сув тегадиган. Ма, мендан бошқа валламати айтсаям, берма!* С. Сиёев, Ёруғлик.

ВАЛЛАМАТЛИК Бағри кенглик, сахийлик маъносида. *Шундан тезроқ қутулгиси келиб, Искандарнинг кўнглига беихтиёр бир гап келиб, қувлиги тутди. Бундан ўзининг ҳам чиройи очилиб кетди: -Қанча керак? — деди валламатлик билан.* М. Мансуров, Ёмби.

ВАЛЛОҲ(И) [*а.* والله — худо ҳаққи, азбаройи худо] Худо ҳаққи, азбаройи худо. *Бунда қандай маъно бор? Валлоҳи, тушунмайман!* Ойбек, Навоий.

Валлоҳи аълам [*а.* والله اعلم — Аллоҳ яхши билувчидир] Аниқ эмасликни, аниқ билмасликни ифодалайди: Аллоҳ, худо билади, билмадим. *Қора паранжиси бориди.. Валлоҳи аълам, отасининг исми.. бир нарса сўфи.. Ҳа, Раззоқ сўфи.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ВАЛФАЖРИ [*а.* والفجر — тонг; ибтидо; Қуръондаги 89-сура номидан]: **валфажри ўқимоқ** Қалдирғочнинг ўзига хос овоз билан куйлаши, сайраши ҳақида. *Қалдирғоч мачитнинг.. баланд панжарасига ўтириб олиб, ҳадеб валфажри ўқимоқда.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бир неча қалдирғоч Салор оқими бўйлаб учар ва учган кўйи «валфажри» ўқир эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВАЛЬВАЦИЯ [*фр.* evaluation — баҳо; баҳолаш < *лот.* valere — кучаймоқ; баҳолланмоқ] Чет эл валютаси ва қимматбаҳо нарсаларни миллий пул бирлигида белгилаш.

ВАЛЬС [*фр.* valse < *нем.*Walzer < walsen — думалатмоқ, айлантирмоқ] **1** Одатда жуфт-жуфт бўлиб, уч тактда бир айланиб, оҳиста давра олиб ўйналадиган равон ва вазмин рақс ва шу рақс мусиқаси. *Қадаҳлар жаранглар.. юзлар худди чўғ. Радио вальсидан дилларда туғён.* Ж. Жабборов.

2 Уч чоракли мусиқа асари. *Денгиз тўлқинида тиниқ бир куй янгради. «Штраус.. Мовий Дунай вальси», — деб ўйлади Алимардон.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВАЛЮТА [*итал.* valuta — қиймат, баҳо < *лот.* valere — кучли бўлмоқ; қадрланмоқ, баҳоланмоқ] **1** Муайян давлатнинг пул бирлиги (сўм, танга, доллар ва б.).

2 Пул тизимининг тури (олтин, кумуш ёки қоғоз валюта).

3 Хорижий давлатларнинг пуллари, халқаро ҳисоб-китобларда қўлланадиган хорижий пул бирлигидаги кредит ва тўлов ҳужжатлари (векселлар, чеклар ва ҳ.к.).

Валюта бозори Чет эл валюталари ва чет эл валюталари ҳисобидаги тўлов ҳужжатларининг олди-сотдиси бўйича барқарор иқтисодий ва ташкилий муносабатлар тизими. **Валюта курси** Мамлакат пул бирлигининг бошқа мамлакат пул бирлигида ифодаланган баҳоси. **Валюта тизими** Валюта ҳаракати билан боғлиқ бўлган иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар тизими.

ВАМПИР [*фр.* vampire < *нем.* Vampir] Герман ва славян халқларидаги хурофий ривоятларга кўра, гўрдан чиқиб, тириклар қонини сўрувчи афсонавий одам-махлуқ.

ВАМПИРЛАР [*нем.* Vampir] Субтропик ва тропик Америкада тарқалган, иссиққонли жониворлар қони билан озиқланадиган кўршапалаклар оиласи.

ВАНАДИЙ [*лот.* Vanadium < қадимги скандинав гўзаллик маъбудаси Ванадис номидан] Кимёвий элемент, Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кумушранг қаттиқ, мўрт металл.

ВАНГ-ВАНГ *қ.* **анг-анг**.

ВАНГИЛЛАМОҚ *қ.* **ангилламоқ**.

ВАНДАЛИЗМ [*лот.* vandali] Маданий-тарихий ва моддий бойликларни ваҳшийларча бузиш, йўқ қилиш.

ВАНДАЛЛАР [*лот.* vandali ва *нем.* Wandalen — қадимги немис қабиласи номидан] **1** Қадимги германларнинг шарқий тармоғига мансуб қабилалар.

2 *кўчма* Маданий бойликларни, тарихий ёдгорликларни оёғости қилувчи, ваҳший одамлар.

3 *кўчма* Маданиятсиз, жоҳил одамлар.

ВАНИЛИН [*фр.* vanilline] Ваниль ҳиди келадиган, сунъий йўл билан олинадиган рангсиз аччиқ кристалл модда. *Кобальт гамма нурлари билан ғўзапояни нурлантириб, саноат учун қимматбаҳо хомашё — ванилин олиш мумкин эканлиги аниқланди.* «Фан ва турмуш».

ВАНИЛЬ [*фр.* vanille ёки *исп.* vanilla — қўзоқча; тропик мамлакатларда ўсадиган ўсимлик] *бот.* Орхидошларга мансуб, узунчоқ ингичка мевали тропик ўсимлик ва унинг зиравор сифатида ишлатиладиган меваси.

ВАННА [*лот.* vannus — идиш, коса] **1** Чўмилиш, ювиниш учун ясалган катта узунчоқ тос, идиш. *Сирланган ванна. Ваннада чўмилмоқ.* ▬ *Нам сочининг йилтиллаб турриши қизнинг ҳозиргина ваннадан чиқиб келганлигидан далолат берарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 *тех.* Ҳар хил эритма, суюқлик ва ш. к. ни солиш ёки турли жараёнларни олиб бориш учун фойдаланиладиган махсус идиш. *Ремонт олиб борилаётган ёпиқ майдонча бу ишга мутлақо мослаштирилмаган: бу ерда верстаклар, ванналар йўқ.* Газетадан.

3 Гигиена ва профилактика мақсадида сув, балчиқ, ҳаво ёки офтоб таъсир эттириш йўли билан амалга ошириладиган муолажалар; даволаш (даволаниш)нинг шундай воситаси. *Қуёш ваннаси. Ҳаво ваннаси.* ▬ *Ёз ойларида бу ерда* [*Чимён сувида*] *ҳар куни беморлар икки юзга яқин ванна олишади.* М. Мансуров, Чимён суви. *Совуқ пайтда — иссиқ, иссиқда — совуқ сувли оёқ ваннаси қабул қилинади.* «Фан ва турмуш». *Турли хил даволаш ванналари беморларнинг соғлиғини яхшилашда катта роль ўйнамоқда.* Газетадан.

ВАННАХОНА Ванна ўрнатилган уй, хона. *Энди ўрнимдан турсам.. бир ваннахонага чиқиб.. яхшилаб ювинсам..* Чўлпон, Кеча ва кундуз. [*Расул ака*] *Боя ўзи ўт ёққан ваннахонага чўмилгани кириб кетди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ВАНҒ I *с.т.*. Авжида, баравж. - *Турмуш ванғ дегин ҳали, — деди Элмурод истеҳзоомуз.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Ванғ бўлмоқ Ҳанг-манг бўлмоқ, ҳайрон қолмоқ. *Мен шундоғ оғзим очилиб, ванғ бўп қолдим.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ВАНҒ II *тақл с.* Шовқинли овозга тақлидни билдиради. *Милтиқнинг ванғ этган овози эшитилди.*

ВАНҒИЛЛАМОҚ I *с.т.* Яхши йўлга тушиб кетмоқ, юришиб кетмоқ. *Мана шундайлари топилди-ю, унинг иши яна ванғиллаб кетди.* А. Муҳиддин, Ўтники ўтга, сувники сувга.

ВАНҒИЛЛАМОҚ II Шовқинли, ёқимсиз баланд овоз чиқармоқ (ҳаракатдаги нарсалар ҳақида). *Трамвай ванғиллаб кетаётир. Самолёт ванғиллаб учиб юрибди.* ▬ *Деворга — михга илиб қўйилган кичкина радио бирдан ванғиллаб гапириб юборди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Худди шу пайт пастда, қасрнинг ичида, нимадир портлаб, бўш хоналар ванғиллаб кетди.* О. Ёқубов, Излайман.

ВАРАЖА *шв.* Титроқ, қалтираш. *Мен энди қизий бошладим. Баданим жимирлаб, ваража қилди. Ғайратим келди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бир кун денг, шундай иситма қилдим, ваража тутди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ВАРАНГЛАМОҚ Қаттиқ жарангли товуш чиқармоқ. *Азмиддин чўнтагидан наганини олишга улгурди. Ўқ варанглади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Варангламай овозинг ўчкур, эски карнайдан ясалганми, нима бало!* «Гулдаста».

ВАРАҚ [*а.* ورق — барг, япроқ; қоғоз вараги] **1** Бўйи ва эни маълум ҳажмга эга бўлган, асосан ёзиш учун ишлатиладиган қоғоз, қоғоз бўлаги. *Эртоев стол тортмасидан бир варақ қоғоз олиб, нималарнидир тез ёзди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *У бир варақ қоғозга тажрибанинг формуласини шоша-пиша ёзиб кўрсатди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Дафтар, китоб ва ш. к. ни ташкил этувчи олд-орқа саҳифадан иборат ҳар бир қат, бўлак. *Ўз каравотида ёнбошлаб олиб, китоб ўқиётган Зулайҳо варақларни шитирлатиб очаётганида, унга қараб-қараб қўяр, аммо индамасди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Аҳмад варақнинг учини буклаб, журнални ёпди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Машҳур хаттотлар катта пуллар эвазига кўчирган, ҳар бир варағига нафис безаклар ишланган бу қўлёзма китобларнинг ҳар бири бир неча минг динор туришини Бобурнинг ёнида турган Қосимбек ҳам билар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 *кўчма* Ўтмиш ҳаёт, тарихнинг муайян даврлари, қисмларидан ҳар бири, саҳифаси. *Узилмасин замоннинг риштаси дея, Асрларнинг ораси қолмасин деб бўш, Емасин деб тарихнинг варағин куя, Қулликка эрк тилаги кериб турди тўш.* М. Шайхзода, Тошкентнома.

Ўн варақ ўтади *шв.* Ўн чандон ўтади, ортиқ (қиёслашда маънони, фикрни кучайтиради). *Сизнинг шеригингиз Файзи дастурхончи бўлса, сиздан ўн варақ ўтади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ВАРАҚА [*а.* ورقه — барг, япроқ; қоғоз, ҳужжат] **1** Муҳим бир гап, матн босилган ва оммага тарқатиш учун мўлжалланган қоғоз; ижтимоий-сиёсий ташвиқот воситаларидан бири. *Ташвиқот варақаси.* ▬ *Раиса шу атрофдаги қишлоқларга бориб, аҳоли ўртасида варақалар тарқатар, душман ҳақида маълумотлар олиб қайтарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Маълум бир нарсалар ҳақида маълумот ёзиш учун белгиланган расмий қоғоз, бланка. *Касаллик варақаси. Мукофот варақаси.* ▬ [*Отахон*] *Тортмадан рўйхат варақасини олди.* Газетадан. *Кадрлар бўлимидан шахсий варақангизни олдирдим.* «Ёшлик».

ВАРАҚ-ВАРАҚ I Жуда кўп варақлардан иборат бўлган, варағи кўп. *Варақ-варақ қоғоз.* ▬ *Варақ-варақ хат ёзганлар гапни қаёқдан топаркин-а?* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ВАРАҚ-ВАРАҚ II *айн.* **жарақ-жарақ**. *Пул десанг — варақ-варақ, тилла десанг — хумлари тўла.* Ойбек, Болалик.

ВАРАҚ-ВАРАҚ III *тақл. с.* Қайнаётган ёки оқаётган суюқлик товуши ҳақида. *Қумғонни варақ-варақ қайнатиб, аччиқ-аччиқ чой дамлаб берарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ВАРАҚИ Юпқа ёйилган варақ-варақ ёғли хамир ичига қийма солиб, ёғда пиширилган таом; сомсанинг бир тури. *Офтоб ойим варақи пиширишдан бу кунги меҳмоннинг унча-мунча киши бўлмаганлигини билди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Патнусларда, тоғораларда.. қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАРАҚЛАМОҚ I 1 Китоб, дафтар ва ш. к. нинг варақларини бирма-бир очмоқ. *Журнални варақламоқ. Альбомни варақламоқ.* ▬ *Ботирали қизнинг дафтарларини чироққа яқинроқ тутиб, бирма-бир варақлаб кўрди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *кўчма* Тарих, ҳаёт варақларини хаёлдан (назардан) ўтказмоқ. *Аста варақлайман ўтган кунларни..* Рауф Парфи.

ВАРАҚЛАМОҚ II Варақ-варақ, бақир-буқир овоз чиқармоқ (қайнаётган ёки оқаётган суюқлик ҳақида). *Ариқда сув варақлаб оқаётир.* ▬ *Эргашев пулемётидан шунчалик кучли ўт очдики, ҳатто пулемёт кожухидаги сув самовардагидек варақлаб қайнаб кетди.* Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ВАРАҚЛИ Варақлари бор, маълум миқдордаги варақдан иборат бўлган. *Юз варақли китоб. Ўттиз варақли қўлёзма.*

ВАРАҚЧИ *эск.* Қуръон оят ва сураларини ёддан билмайдиган, фақат китобга қараб ўқийдиган чалламуллаларни англатади. *Муллаларнинг ёмони — варақчи, одамнинг ёмони — қароқчи.* Мақол.

ВАРВАР [*юн.* barbaros — Шимолий Африкадаги қабилалардан бири] **I** *тар.* Қадимги юнонларда ва римликлар назарида ҳар қандай чет эллик киши, бошқа эл одами.

2 *кўчма* Ваҳший, қолоқ, маданиятсиз.

ВАРВАРАК *айн.* **варрак**. *Чучмомали тепанинг кўм-кўк бошида Бир тўда шўх болалар — тўзимсиз юрак, Кулгисидан осмоннинг жоми жаранглар, Тентак шамол йўлини пойлар варварак.* F. Ғулом.

ВАРВАРИЗМЛАР [*юн.* barbarismos — «келгинди» сўзидан] Она тилига ўзлашмаган, унинг меъёрларига хос бўлмаган, ўзга тил ҳодисаси сифатида қўлланадиган сўз ва иборалар. *Комедия персонажлари нутқида учрайдиган варваризмларни қайси тилга алоқадорлигига кўра тўрт группага ажратиш мумкин..* «ЎТА».

ВАРЗИШ [*ф.* ورزش — машқ, кўникма]. *эск.* Уста, уддасидан чиқадиган. *Қўлларим жазм этса, саранжом ҳар иш, Ҳар қандай жумбоқни ечишга варзиш.* Миртемир.

Варзиш етказган Тажрибали, моҳир. *-Ҳар қанча варзиш етказган ғассол бўлса ҳам, бир ўликни шунчалик ювар-да, — деди Шум бола.* F. Ғулом, Шум бола.

ВАРИАНТ [*лот.* variantis — ўзгарувчан] Лойиҳа, режа, илмий, бадиий, адабий асар, машина ва ш. к. нинг бошқача ишланган тури, бошқа хил ишланган нусхаси. *Икки вариантда тайёрланган лойиҳа.* ▬ *"Алпомиш" достонининг Фозил шоирдан ёзиб олган варианти. Албатта, ўзи эмас, бу қайта ишланган варианти..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ВАРИЛЛАБ I «Вар-вар» деган ва шунга яқин давомли товуш чиқариб. *Тракторлар чуриллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангал.. дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Саид ва-*

риллаб айланиб турган кучли вентилятор ёнига келиб, кўкрагини тутди. Й. Муқимов, Оловли соҳиллар.

2 Тез ва кучли, равон ҳаракатланиб. *Кийимларини ечиб, варрилаб оқаётган крандан ювинаркан.. молбоқар Эргаш ака унинг ёнига келди.* Р. Файзий, Раҳмат, она қизим.

ВАРИОМЕТР [*лот.* varia – ҳар хил + *юн.* metron – ўлчов] **1** Самолётнинг баландлашиш ва пастлашиш тезлигини аниқлайдиган, учишнинг горизонталлигини кўрсатадиган назорат-ўлчаш асбоби.

2 Горизонтал йўналишдаги эркин тушиш тезланиши ва оғирлик кучи потенциалига тенг сирт эгрилиги ўлчанадиган асбоб.

3 Магнит майдонининг вақт бўйича ўзгариши ўлчанадиган асбоб.

4 Икки индуктивлик ғалтагининг вазиятини механик ўзгартириб, ўзаро индуктивликни текис ўзгартирадиган асбоб.

ВАРРАК Бир тахта юпқа қоғозга ёки матога қамиш ёки савағич чўпларини белгили тартибда қўйиб, елимлаб тайёрланадиган ва ипга улаб, шамолда учириладиган ўйинчоқ; варварак. *Варрак учирмоқ.* ▬ *Шамол келмас, кўтарилмас дока варрагим, Дарадаракдай типирчилар, тошар юрагим.* Ғ. Ғулом. *Бир вақтлар у ўша том устида варрак учирарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВАРРАНТ [*ингл.* varrant – ваколат, ваколат, ваколат,

ҳамда манфаатларининг давлат томонидан ҳимоя қилиниши, ҳимоя қилиниш ҳолати. *Васийлик ва ҳомийлик мажбуриятларидан четлаштирилган шахслар болаларни тарбиясига ололмайдилар.* Газетадан.

ВАСИЛА |*а.* وسيلة – восита; баҳона| *эск.* 1 Бирор ишни амалга ошириш учун йўл, баҳона, сабаб. *Маъсумани эзарга бу бир васила эрди, Дин исмидан қилинган найрангу ҳийла эрди.* Ғ. Ғулом.

2 Васила (хотин-қизлар исми).

ВАСИЯТ |*а.* وصيّت – ўлим олдидан айтиб қолдириладиган гаплар, ўлим олдидаги охирги сўз| Марҳумнинг ўз яқинларига айтиб ёки ёзиб қолдирган топшириғи, истаги, насиҳати. *Ўқиш.. Уни ўзим жондан истаганим каби, отамнинг ҳам охирги нафасида менга қилган бирдан-бир васияти шу эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *..даданг фронтдан ёзган охирги хатида «Зулайҳо катта бўлса, менинг ишимни охирига етказсин», деб васият қилганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Хадича хола ўлимидан олдин уй-жойларини набираси Эргашга васият қилиб қолдирди.* Газетадан.

ВАСИЯТНОМА [васият + нома] Ёзма васият: муайян шахснинг (васиятчининг), у вафот қилган тақдирда, ўзига қарашли бўлган мол-мулкнинг тасарруф этилиши бўйича хоҳиш-иродаси баён қилинган ҳужжат. *Васиятнома қолдирмоқ. Васиятномани тасдиқламоқ.* ▬ *Боринги, мингбоши ўлишга яқин унинг Пошшахондан бошқа меросхўри қолмаслиги керак эди. Ё бўлмаса, васиятнома бўйича ҳамма нарса ўшанинг номига ёзиларди..* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Васиятномани кимдир ёзган-у, охирига Тўхтасин ака лотинча имзо қўйган эди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ВАСИҚА |*а.* وثيقة – ҳужжат, шаҳодат| Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида (жумладан, Туркистонда) ер-мулк олди-сотдиси тўғрисида тузилган расмий ҳужжат. *Ўз уйимга ўзим кира олмайман. ..Ўз уйим. Васиқам бор.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Сотувчи ва олувчи ўзаро келишганларидан кейин.. қозихонага бориб, васиқа қилиб, қозикалонга тегишли муҳронани бериб, муҳр бостирганлар.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Шахсий гувоҳнома, ҳужжат. *Маждиддин.. муҳрлар босилган бир тахта қоғоз чиқариб: "Мана бу сизнинг васиқангиз", – деди.* Ойбек, Навоий.

3 *кўчма* Ҳужжат, далил ўрнидаги нарса. *Сайлов бюллетени – бу оддий қоғоз эмас. Бу – меҳнат, ижод, бахт-иқбол васиқаси.* Газетадан. *Ариқлар чалгани ширин мусиқа, баракат – кузакдан дарак – васиқа.* М. Шайхзода.

Васиқаси йўқ Гапида турмайдиган; бетайин, бебурд. *..дийдаси қаттиқ бек ва унинг васиқаси йўқ яқинлари учун масала аён.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Мен Асадни васиқаси йўқроқ, ҳойнаҳой, бу мулоҳазага қўшилмайди, деб ўйлаган эдим..* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ВАСИҚАЛИ Эгалик ҳақида тегишли ҳужжат билан расмийлаштирилган; керакли хат-ҳужжатга, васиқага эга бўлган. *Васиқали жой.* ▬ |*Бобомирза*| *Ёшлигидаёқ отасининг васиқали вориси бўлиб қолди.* И. Раҳим, Тақдир.

ВАСЛ |*а.* وصل – бирикиш; боғланиш; учрашув| *кт.* Ёрга эришув, ёр билан учрашув. *Гар вафо бўлмаса, васл бегумон бўлмас эди.* С. Абдулла. |*Анвар:*| *Ишқ давоси авом ўйлаганча васл эмас – ҳажрдир. Зеро, васл ишқ ўтини сўндирувчи, ҳажр эса камолотга эришдирувчидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Васлига етмоқ Висолига эришмоқ; етишмоқ. *Унинг васлига етган йигитнинг армони бўлмаса керак бу дунёда!* К. Яшин, Ҳамза.

ВАССА *бнк.* Оқ тол ғўлаларидан бир томони ясси, иккинчи томони дўнг қилиб тайёрланадиган, иморатнинг тўсинлари устига зич қилиб кўндаланг териладиган калта таёқча; тоқи. *Васса ўрнига орасини очиқ-очиқ қилиб эгри-бугри тараша терилган.. пастаккина коронғи чойхонада.. самоварчи чойнакка янги чой дамлаб олиб келди.* Ш. Ризо, Қор ёғди – излар босилди. *Қурбон шифтга, вассаларни кўрмай, тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ВАССАЖУФТ *бнк.* Тўсинлари устига зич қилиб васса териб қурилган. *Вассажуфт иморат.* ▬ *Эринмай, устунларига нақш солибди, кўчма қироатхонанинг китоблари учун жавон ясабди, шипини вассажуфт қилиб, қадимги бўёқларда безабди.* И. Раҳим, Ҳилола. *Мақбара ёнидаги кўҳна, вассажуфт шифтли масжидда аср намози ўқилди.* Х. Султонов, Бобурийнома.

ВАССАЖУФТЛИ *айн.* **вассажуфт**. *Жамшид вассажуфтли, деворларига қозиқлунги осилган, нимқоронги ва салқин меҳмон-*

хонани жимгина томоша қиларкан, шунча йўл босиб келиб, уйда қамалиб ўтирганидан норози эди. «Ёшлик».

ВАССАЛ [*лот.* vassalus < vassus – хизматкор] **1** Ўрта асрларда: Ғарбий Европада йирик феодалга ундан ер-сув инъом олгани учун тобе бўлган кичикроқ феодал.

2 Бўйсундирилган, тобе одам ёки давлат. *Вассал давлат.* ▬ *Амударёнинг ўнг қирғоғидаги Тўрткўл, Шобоз, Нукус шаҳарларидан тортиб то Орол денгизига қадар Россияга ўтган, Хива хонлиги эса оқподшонинг вассалига айлантирилган эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВАССАЛЛИК Қарамлик, қарашлилик. *Аваз тикка кириб, Ферузга қаради. У ўз ўрнида, эгнида яшил мовут тўн, елкаларида генераллик рутбасини билдирувчи нишонлар, кўкрагида оқподшога вассаллик тимсоли – кўк шойи тасма қийшиқ ташланган.* С. Сиёев, Аваз.

ВАССАЛОМ [*а.* والسلام – бўлгани шу; охири, тамом] **1** *унд. с.* Гап тамом, гап шу, бошқа гап йўқ, бошқа гап бўлиши мумкин эмас. *Бўлган воқеа шуки, мени от опқочди.. Вассалом!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўзингни гаровга қўйиб бўлса ҳам якан топасан, вассалом!* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Шунинг ўзи кифоя; бўлди, тамом. *Орқасидан бир тош юмалатиб юборсанг, вассалом, тош ўз ишини қилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ВАСФ [*а.* وصف – таъриф, мақтов; белги, хислат] *эск. кт.* Таъриф, тавсиф (кўпинча оғзаки тарзда). *Жамолинг васфини, эй ой, неча элдин эшитғаймен.* Бобур. *Шунда менга деди у, эвоҳ, Ишқ васфига топилмас сўзлар.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ВАТАН [*а.* وطن – туғилиб ўсган жой, юрт] **1** Кишининг туғилиб ўсган ўлкаси, шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр. *Булбул чаманни севар, одам – ватанни.* Мақол. ▬ *У* [*Бектемир*] *узоқ ватани, ота-онаси, сермеҳнат, серташвиш, ҳаммавақт болаларнинг қийчуви билан тўлган катта ошани.. эсларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Туғилган ватаним – шу Ўзбекистон..* Фозил Йўлдош ўғли.

2 Киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакат; она юрт. *Она ватан. Улуғ ватан.* ▬ *Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Тураржой, бошпана, маскан, уй. *Ёши йигирма бешни қоралади. Лекин бошида на бўйрадек ватани бор, на жонида ҳаловати.* С. Сиёев, Аваз. *Тиктепада турадиган ватани йўқ, отасидан қолган чолдевор бузилиб, ёрилиб кетган.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Ўсимлик ва ш. к. ларнинг асли келиб чиққан ерини билдиради. *Уй лимони – рутагуллилар оиласига мансуб, доим яшил субтропик ўсимлик. Ватани – Хитой, Япония, Шарқий Ҳиндистон.* «Уй-рўзғор энциклопедияси».

Ватан қилмоқ Яшаш жойи қилиб ўрнашмоқ. *Тақдир қилган жойга ватан қиламиз, Ажал етган жойда бир кун ўламиз.* «Юсуф ва Аҳмад». *Андижондан Мирзачўлга келиб, чўлни ватан қилган, ғўзани ўз фарзанди билган Ғанишер Юнусов номини халқимиз бир умр ёдда сақлайди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ВАТАНГАДО [ватан + гадо] Ватандан кечиб, қочиб, ўзга элларда дарбадар юрувчи; қочқин. *Ватангадо бўлгунча, кафангадо бўл.* Мақол. ▬ *Ажаб ҳол! Ҳатто бир сиқим тупроқ ҳам ватангадонинг кўз ёши ўз бағрига сингишини истамайди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Бераҳм замон ва шўр пешонам мени фарзандларимдан, эл-юртимдан жудо қилиб, ватангадолар кўйига солди..* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ВАТАНГАДОЛИК Ватангадога хос ҳаёт, ҳолат, ватангадо бўлиб яшаш. *Ватангадоликнинг азоби гўр азоби билан тенг экан. Ўн уч йил саргардонликдан кейин, юрагини ҳовучлаб бўлса ҳам, юртига қайтди.* А. Мухтор, Чинор.

ВАТАНДОШ Ватани бир, бир мамлакатда туғилиб ўсган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Фурқат чет элларда яшаган йилларида ватани ва ватандошлари билан доимо алоқада бўлди.* "Ватан адабиёти". *Уйлайманки, бу йўлда бошқа ватандошларимиз ҳам ўз фикр-мулоҳазаларини ўртага ташлашга шошиладилар.* Газетадан.

ВАТАНЖУДОЛИК Ватандан жудо ҳолатдаги ҳаёт, шахснинг шундай ҳаёт кечириши. *-Оламда ватанжудоликдан ёмон нарса йўқ, Хайриддинжон ака, – деди у хўрсиниб.* Х. Султонов, Бобурийнома.

ВАТАНЛИ Тураржойга, бошпанага эга бўлган; уйли-жойли. *Ватанли бўлмоқ.*

ВАТАНПАРВАР [ватан + *ф.* پرور – ғамхўрлик қилувчи] Ўз ватанини, она юртини, халқини чексиз севувчи, ватан манфаатлари

учун жонбозлик кўрсатувчи. *Бу тўрт ватанпарвар хизмат қилаётган взвод қаттиқ жанг кунларидан бирида душманни қувиб чиқариб, қириб ташлаш ҳақида буйруқ олди.* Назармат, Мангу жасорат. *Сиз ўқиётган афандилар мактаби ватанпарварлар мактаби эмас, ватанфурушлар мактаби.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВАТАНПАРВАРЛИК Ватанпарварларга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Ватанпарварлик бурчи.* ▬ *Қуйида матбуотимиз учун ғоят муҳим бўлган, лекин негадир панжа орасидан қаралаётган ҳарбий ватанпарварлик мавзуси борасида бир оз сўз юритмоқчимиз.* Газетадан.

ВАТАНФУРУШ [ватан + *ф.* فروش – сотувчи] Ўз ватанига хиёнат қилувчи, ватанини сотувчи. *Ўз юртини империалистларга сотган ватанфуруш хоинларга қарши, ўт (оч)!* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ВАТАНФУРУШЛИК Ватанни сотиш, унга хиёнат қилиш. *Ватанфурушлик уят, ғарлик, ўғирлик уят. Юртни сотиниш уят бўлибдими!..* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ВАТАР [*а.* وتر – мусиқа асбоби тори; камон ипи] *мат.* Айлананинг икки нуқтасини туташтирувчи тўғри чизиқ кесмаси.

ВАТЕРПАС [*голл.* water – сув + pas – ўлчагич] Горизонталликни текшириш ва кичик қиялик бурчакларини ўлчаш учун ишлатиладиган оддий асбоб.

ВАТЕРПОЛИСТ Ватерполо ўйинида қатнашувчи спортчи.

ВАТЕРПОЛО [*инг.л.* water – сув + polo – тўп] *қ.* **сув полоси**.

ВАТИН [*нем.* Watte – момиқ пахта] Иссиқ (қишлиқ) кийимнинг авраси билан астари орасига солинадиган, сийрак тўқилган сермомиқ трикотаж мато.

ВАТМАН [*инг.л.* < қоғоз фабрикаси эгаси Ж. Уотмен (Whatman) номидан]: **ватман қоғоз** Чизма чизиш ва расм солиш учун ишлатиладиган юқори навли қалин оқ қоғоз.

ВАТТ [*инг.л.* watt < инглиз физиги Жеймс Уатт (Watt) исмидан] Халқаро бирликлар тизимида қувватнинг универсал ўлчов бирлиги (белгиси – Вт). *200 ватт қувватли лазер нури бир ярим миллиметр қалинликдаги титан тахтасини минутига ярим метрдан зиёд тезликда кесади.* «Фан ва турмуш».

ВАТТМЕТР [*инг.л.* watt + *юн.* metron – ўлчов] Фаол электр қувватини Вт ларда ўлчайдиган асбоб.

ВАУЧЕР [*инг.л.* voucher – тилхат] Ёзма гувоҳнома, кафиллик, кафолат ёки тавсия; товар ёки хизматлар тўловини, кредит беришни, пул олишни ва бошқаларни тасдиқловчи ҳужжат.

ВАФЛИ [*нем.* Waffel < Wabe – асал] Шакар, қаймоқ, тухум қўшиб пиширилади-ган, усти катак-катак печенье. [*Иноят*] *Патнисдан вафли кувачали мороженоелардан бирини олди.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Мўмин онаси берган пулни ҳеч нарсага харж қилмади. Эрталаб мактаб ошхонасидаги вафлидан жуда-жуда егиси келса ҳам олмади.* А. Жўраев. Тошбақалар пойгаси.

ВАФО [*а.* وفا – садоқат; ваъдани бажариш] **1** Ёрга, дўстга, яқин кишиларга садоқат; ўз аҳд-паймонини муқаддас тутиш; сўзда, ваъдада қатъий туриш. *Яхшидан вафо – ёмондан жафо.* Мақол. *Ваъдага вафо – мардниng иши, ваъдасиз – субутсиз киши.* Мақол. ▬ *Аввалда олиб кўнглим чин аҳду вафо бирлан, Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

Вафо қилмоқ 1) содиқ турмоқ, садоқат кўрсатмоқ. *Мен унга Умри тўғрисида билганларимни айтдим, сўзимнинг охирида: -Ўз эрига вафо қилмаган хотиндан вафо кутма, – дедим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) кунига ярамоқ, асқатмоқ. *Не қилайким, дунё вафо қилмади, Вафо эмас, қатра шафқат қилмади.* Ҳ. Шамс. **Ваъдага вафо қилмоқ** Ваъдаси устидан чиқмоқ, ваъдани ўрнига қўймоқ, лафзида турмоқ. *Ваъдага вафо қилмоқ – мардларга хос фазилат.* Ғайратий.

2 Баъзи иш, уй ҳайвонларининг эгасига «садоқат»ига нисбатан қўлланади. *Мақол тўқийдилар мослаб ўзига, Масалан, ит – вафо, дейдилар ҳайҳот.* А. Орипов, Йиллар армони. *От вафоси тўғрисидаги оталар нақли икки рақибнинг от устидаги жангида синалди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВАФОДОР **1** Ўз аҳд-паймонини муқаддас тутувчи, сўзида, ваъдасида қатъий турувчи; содиқ. *Вафодор ёр. Вафодор дўст.* ▬ *Аниқ билдим: менга кўнгли бор экан, Икки йилдан бери интизор экан, Ҳақиқат, Нигор қиз вафодор экан.* «Нигор ва Замон».

2 *кўчма* Эгасига содиқ (ит, от ва ш.к. ҳақида). *Белгиланган жойда вафодор от пайдо бўлибди.* «Олтин бешик». *Икки тозим эди, она, вафодор, Душман келса, бўлар эди баробар.* «Рустамхон».

ВАФОДОРЛИК Вафодор кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; вафодорларга хос хусусият. *Мендан қолсин элга яхши от: вафодорлик ва мардоналик.* Т. Тўла. *Ҳабибанинг мақсад-муродини билиб олиб, унинг вафодорлигини кўрганимдан кейин, ҳалиги ғазаб яна ҳам кучайди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ВАФОЛИ *айн.* **вафодор**. *Вафоли дўст йўлга солар, Иғвогар дўст пайдан олар.* Мақол. ▬ *Умидим шул эди, вафоли ёрим.* «Ойсулув». *От вафоли бўлади, хотин вафосиз — Бек буни ўз турмушида синаб билган.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВАФОСИЗ Вафоси йўқ, бевафо. *Вафосиз одам. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ▬ |*Ғуломжон устага:*| *Бу вафосиз дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгил деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Виждонсиз, вафосиз ул она ҳали бу гўдакнинг тирноғига ҳам зор бўлади.* М. Алиев, Шонли авлод.

ВАФОСИЗЛИК Вафосизга хос иш, хислат, хусусият. *Инсон бўлсанг, вафо қил, Вафосизлик — хато, бил.* Мақол. ▬ *Чунки мен ўзимнинг вафосига ишонганим бир йигитдан улуғ вафосизлик кўрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машраб вафосизлик тўғрисидаги китобларни ўқиса, эсига ҳамиша Мастура тушади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ВАФОТ |*а.* وفات — ўлим, ажал| Ўлим. *Солиҳ махдум отасининг вафотида йигирма ёшлик талаба эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бугун Гулнор вафотининг саккизинчи куни.* Ойбек, Танланган асарлар.

Вафот этмоқ (*ёки* **қилмоқ**) Ўлмоқ, олам-дан ўтмоқ. *Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммам вафот қилганидан кейин, тоққа кетиб қолган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАХЛИ(К) *с.т. қ.* **вақтли**. *Вой боламей, вахлик келадиган кунинг ҳам бўлар экан.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Хўжайин, эртага вахлироқ келарман.* Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимда.

ВАХТА |*нем.* Wacht — қўриқчилик, қоровуллик хизмати| **1** Кемада посбонлик, навбатчилик.

2 Бирор иш-меҳнат, жараён ҳолати, пости. *Юбилей вахтаси. Тинчлик вахтаси.* ▬ *..атом қуроли билан қуролланишга қарши норозилик вахтаси уюштирилди.* Газетадан. *Меҳнат вахтасида туриб ишлаётган жамоа ўз зиммасига янги мажбурият олди.* Газетадан.

ВАХТЁР |*нем.* Wachter — қоровул| Муассасаларда навбатчи қоровул. *Бир гуруҳ юқори курс студентлари турадиган бу уйда хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб қўйилар* эди. П.Қодиров, Уч илдиз.

ВАШИЛЛАМОҚ «Ваш-ваш» деган (шунга яқин) товуш чиқармоқ. *..ўғлининг «Давотим қани?» деб, у ёқдан-бу ёққа югургани эшитилди, примус вашиллади.* А.Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бошқа мурватни бураган эди, нимадир вашиллаб, цемент чангиди.* С.Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ВАЪДА |*а.* وعده — сўз бериш, ваъда; муддат| Нимадир қилиш-қилмасликка берилган сўз. *Қуруқ ваъда.* ▬ *Ваъда осон, лекин гап ваъдага вафода.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Тўқсонов жўнаётганида, муаллимни алмаштириш тўғрисидаги ваъдаси билан Тожибойни қаттиқ ишонтириб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўрмонжонга, Бўтабойга, Канизакка кўпдан-кўп салом айтди ва "Қўшчинор"га шу ҳафта ичи, яъни ваъдасидан бурунроқ боришини айтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Ваъда бермоқ *айн.* **ваъда қилмоқ** 1) *Ғуломжон кечқурун келишга ваъда бериб, Ольга Петровна билан чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Ваъда олмоқ** Бирор ишнинг, мажбуриятнинг бажарилиши ҳақида сўз олмоқ. |*Юсуфбек ҳожи Зайнабга:*| *Жуда тўғри гапирдинг, болам, сендан олган ваъдани ундан* |*Кумушдан*| *ҳам оламиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ваъда қилмоқ** 1) бирор ишни, вазифани адо этиш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ. *Хафа бўлманг, опа, мен уни унутишга ваъда беролмайман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) бирор нарса бериш ҳақида мажбурият олмоқ, сўз бермоқ. *Фотима ваъда қилинган гапни кутар, Элмурод эса, нимадан, қандай бошлашни билмай, мувофиқроқ сўз қидирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ваъдага вафо қилмоқ** *қ.* **вафо**. **Ваъдани бузмоқ** Лафзини ютмоқ, берган сўзидан, ваъдасидан қайтмоқ. **Ваъданинг устидан чиқмоқ** *айн.* **ваъдага вафо қилмоқ** *қ.* **вафо.** *Ваъдамизнинг устидан чиқмасак, ҳамқишлоқларга қайси юз билан қараймиз.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ВАЪДАБОЗ *салб.* Қуруқ ваъдалар бераверадиган. *«Хўп-хўп» деган ибора ваъдабознинг қиёфасини беркитиш учун бир парда экан.* Газетадан.

ВАЪДАБОЗЛИК Ваъда бериб, устидан чиқмаслик, бажармаслик хислати. *Ҳар кунги ваъдабозликдан бир кунги жонбозлик яхши.* Мақол.

ВАЪДАЛАШМОҚ Бир-бирига ваъда бермоқ, бир-бири билан аҳд-паймон қилмоқ, сўзни бир жойга қўймоқ. [*Отабек устага:*] *Туякашлар билан Андижонда бу кунга учрашиш учун ваъдалашган эдим.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Бу ёққа келишда у Гавҳар билан ёзишиб туришга ваъдалашган, иккови ҳам хатларни почтадан.. оладиган бўлган эди.* П. Қодиров. Уч илдиз.

ВАЪДАСИЗ Ваъдасида, лафзида турмайдиган; субути йўқ, субутсиз. *Ваъдасиз одам. Ваъдага вафо — марднинг иши, ваъдасиз — субутсиз киши.* Мақол.

ВАЪЗ [*а.* وعظ — панд-насиҳат; насиҳат қилиш] **1** Диний тушунчаларни халққа, қавмга тушунтиришга, тарғиб қилишга қаратилган нутқ; яхшилик ва эзгуликка чақирувчи даъват. *Орадан уч кун ўтиб, намоз жумадан кейин, Абдуваққос эшон ваъз айтибди, газотга фатво берибди.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

2 Маъруза; лекция; нутқ. *Ўз ваъзини тамомлар экан, деди: «Танқид келтирар фойда».* М. Икром. Кўнгил гули. *Халил ота Тўрахоновнинг баландпарвоз ваъзини жимгина ўтириб тинглади.* Ш. Рашидов. Қудратли тўлқин.

3 Насиҳатомуз ёки ташвиқий нутқ; панд-насиҳат, ўгит. *Мажлисда озиқ-овқат развёрстаси ҳақида ваъз айтади-ю, уйида шолини ўрага кўмади.* Ҳ. Ғулом. Машъал.

Ваъз айтмоқ (*ёки ўқимоқ, қилмоқ*) Маъруза қилмоқ, нутқ сўзламоқ; ташвиқ-тарғиб тарзидаги сўзлар айтмоқ. *Ниҳоят, дўппайган икки гўр устида Олимжон ака кўчани тўлдирган халққа қарата ваъз айтди.* Ш. Холмирзаев. Қил кўприк. *У [қаландар] овозини баланд қўйиб, охират кунидан ваъз айтарди.* С. Сиёев. Ёруғлик. *Ғиёсхон жиғибийрони чиқиб, унга ваъз ўқишга тушиб кетарди.* Х. Султонов. Онамнинг юрти. *Биз уни колхоз радиоузелида микрофон ёнида ваъз қилаётганида учратдик.* Ҳ. Назир. Ўтлар туташганда.

ВАЪЗ-НАСИҲАТ Ташвиқ-тарғиб, насиҳат тарзидаги сўзлар. *Халқ подшо амалдорларининг: "Мардикорлар фақат фронт орқасидаги ишларнигина бажаради.." деган ваъз-насиҳатларига ишонмас эди.* М. Ўринхўжаев. Унутилмас кунлар.

Ваъз-насиҳат қилмоқ Ваъз, насиҳат тарзидаги сўзларни айтмоқ. *Имом, тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қоришган саллasини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз қавмига ваъз-насиҳат қилди.* Ойбек. Танланган асарлар.

ВАЪЗХОН [ваъз + *ф.* خوان — ўқувчи, ўқийдиган] *эск.* Ваъз айтувчи; нотиқ. *Меҳриниса Зоҳиданинг гапларига қотиб қолганди. Уни сира танимади.. Одам деганам шунақа ўзгариб кетадими? Ваъзхон-а, ваъзхон!* Р. Файзий. Ҳазрати инсон. *Ваъзхон йигит овозини баланд қўйиб, Боқирғонийдан, Иброҳим Адҳамдан, Румийдан кетмакет байтлар ўқиб ташлади.* С. Сиёев. Ёруғлик.

ВАЪЗХОНЛИК **1** Диний мазмундаги ташвиқий нутқ. *Баҳромбек намозга зўрға улгурди. У имом Шариф Исмоилнинг узундан-узоқ чўзиладиган ваъзхонлигининг ниҳоясини сабрсизлик билан кутди.* «Ёшлик».

2 Амалий, аниқ иш ўрнига ҳадеб нутқ сўзлайвериш, қуруқ гап сотиш, ҳамма ишни оғизда битириш. *Ҳар кунги ваъзхонликдан бир кунги жонбозлик яхши.* Мақол. ▬ *Тарғибот ишларида дабдабабозликка, ваъзхонликка, расмиятчиликка қатъиян барҳам бериш лозим.* Газетадан. *Баъзан маърузалар ҳаёт билан боғланмай, қуруқ ваъзхонликдангина иборат бўлиб қолаётир.* Газетадан.

ВАЪЗЧИ *эск. айн.* **ваъзхон.**

ВАҚ-ВАҚ *тақл. с.* Қурбақанинг овози ҳақида.

Вақ-вақ қилмоқ 1) вақирламоқ, вақир-вақир сайрамоқ; 2) *кўчма* маза-бемаза гап қилмоқ, валақламоқ.

ВАҚИЛЛАМОҚ **1** «Вақ-вақ» деган товуш чиқармоқ (қурбақа ҳақида). *Ҳовузда қурбақа вақиллайди, нодон — даврада.* Мақол. ▬ *Олисдаги зовурда ёлғиз бақа аҳён-аҳёнда вақиллаб, шерикларини базмга чорлайди.* «Гулдаста».

2 *кўчма* Бўлар-бўлмас, бемаъни гаплар гапирмоқ; валақламоқ. *Кўп вақиллайверма! Кўриб турибсан-ку, бола эсини таниб олсинчи..* Б. Раҳмонов. Юрак сирлари. *- Бас, кўп*

вақиллама! — *деди махдум қўл силтаб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 «Вақ-вуқ» ва шунга яқин товуш чиқармоқ (оқаётган ёки қайнаётган сув ҳақида). *Гулханнинг олдида қора қумғонлар вақиллаб қайнамоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ВАҚИР-ВАҚИР, вақир-вуқур *тақл. с.* **1** Қурбақанинг тўхтовсиз сайраш овози, шу овозга тақлидни билдиради. *Вақир-вуқур қурбақа, нега афтинг бундақа.*

2 Сувнинг қайнашдаги товушини, шу товушга тақлидни билдиради. *Кўп ўтмай гулхан ёқилди. Қумғонлар вақир-вуқур қайнаб қолишди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ВАҚИРЛАМОҚ *қ.* **вақилламоқ.** *Бу ерда қурбақаларнинг бир маромда вақирлаши билан бирга электр узатувчи симларнинг ғалати чийиллаган товуши ҳам эшитилиб турарди.* Газетадан. *Чол вақирлаб қайнаб турган қумғонга кўк чой солиб дамлади.* С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. *Декча бир неча дақиқа вақирлаб қайнади-ю, ўт пасайиши билан яна жимиб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Мингбоши хотинини жеркиб ташлади: -Уч талоқ қўйиб кетибди-ку, энди дидингдагини топиб берарсан, кўп вақирлайверма!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВАҚО [*а.* وقايع — воқеалар, ҳодисалар]: **ҳеч вақо** Ҳеч нарса. *Шудгорларга уруғ ташланмаган, ерлар ҳайдалмаган — бари бир эккани ҳеч вақо йўқ.* С. Сиёев, Аваз. *Шерниёз жун қалпоғини кийди-да, ҳеч вақодан хабари бўлмаган Анор томонга кетди.* «Ёшлик». *Лекин ҳозир Солиҳнинг кўзлари ҳеч нарсани кўрмас, қулоғи ҳеч вақони эшитмасди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ВАҚТ [*а.* وقت — замон, вақт муддати; он; мавсум] **1** Юз бериб турувчи воқеа-ҳодиса, нарсаларнинг асрлар, йиллар, соатлар, минутлар ва ш. к. билан ўлчанадиган давомийлиги, шундай ўлчов белгисига эга бўлган объектив ҳодиса. *Вақт ғоят имиллаб ўтарди. Ҳамма хавотирланиб безовта бўла бошлади.* К. Яшин, Ҳамза. *Лекин вақт ўз ишини қилди — ойни гарб уфқидан тортиб кириб кетди. Демак, тонг отди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Шу объектив ҳодисанинг минут, соат, кун, йил ва ш. к. билан алмашинувидаги оралиғи, қисми, бўлаги. *Байрамлардагина киядиган, бошқа вақтларда чамадонида авайлаб сақлайдиган оқ сурп кўйлагини кийди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Биз буларнинг ёшида ўқишни билардик. Бўш вақтларни жамоат ишига сарфлардик.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Отабек кейинги вақтларда савдога юришни тарк қилиб қўйгани учун, Ҳасанали ишсиз қолган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Соат, кун, ой, йил ва ш. к. нинг узлуксиз изчил алмашувида бирор мақсад учун белгиланган ёки бирор мақсад учун фойдаланилиши мумкин бўлган муддат оралиғи; фурсат. *Вақтни қўлдан бермоқ. Вақтдан ютмоқ. Вақтдан тўғри фойдаланмоқ. Вақтинг кетди — нақдинг кетди.* Мақол. ▬ *Унинг овозини эшитиб, қўни-қўшнилар йиғила бошлашди. Вақтни бой бериш мумкин эмасди.* К. Яшин, Ҳамза. *..бошингизни икки қилиш учун, албатта, вақт етгандир, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Вақт ўтди, биз озчиликмиз.* К. Яшин. Ҳамза. *Вақтингиз бўлса, бирпас гаплашайлик.* С. Аҳмад, Юлдуз.

4 Вақтнинг бирор нарса, иш-машғулот учун белгиланган, ажратилган бўлаги; муддат. *Масалани тўғри ечди-ю, оққа кўчираётганида, вақти тугаб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Танаффус вақтида ҳамма мукофотланганларни, мукофотланганлар эса бир-бирларини табриклаб, зал ва фойелар ғовур бўлиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Суҳбатимиз шу ерга етганда.. соқчи кириб, вақтларинг тугади, дея огоҳлантириб қўйди.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

5 Объектив ўтувчи вақтнинг маълум ижтимоий ҳодиса, ҳолатлар билан боғлиқ, улар билан кечган бўлаги; замон, давр. *Қулдорлик вақтида. Мўғуллар ҳукмронлиги вақтида.* ▬ *Чор ҳукумат вақтидаги қуллигингни ўйласанг.* Ҳамза.

6 Объектив тарзда кечувчи замон, даврнинг, киши ҳаётининг маълум, аниқ бир бўлаги, нуқтаси, оралиғи. *Вақт кеч бўлиб қолди. Болалик вақти. Ёшлик вақти. Ёз вақти. Намоз вақти.* ▬ *Эрталаб Қўқондан чиқса, аср вақтларида Марғилонга киради..* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Вақт пешиндан ўтган, кўк юзида қуёш чарақлаб турарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *..қизлик вақтида Нури уларнинг кулбасига жуда оз чиқар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 *флс.* Борлиқнинг, макон каби, объектив реал шакли, материянинг яшаш шакллари-

дан бири. *Нисбийлик назарияси — материя мавжуд бўладиган фазо ва вақт назариясидир.* «Фан ва турмуш».

Айни вақт(да) 1) шу вақтда, ҳозир(да), ҳозирнинг ўзида. *Айни вақтда концерт давом этяпти*; 2) шу билан бирга. *Журналистика шу қадар оммавий, айни вақтда, шу қадар ёқимли ишки, шу касбнинг соҳиблари доимо юртнинг фикри-зикрида яшайдилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *У биров билан шахмат ўйнар ва, айни вақтда, йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб, кулдириб ўтирар эди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон. **Аксар вақт** Кўпинча. *Аваз.. ёзда.. боғ-ҳовлига чиқиб кетар, кўлларга бориб, балиқ овлар, аксар вақти ижод билан банд бўлар эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Баъзи вақт** Баъзи-баъзида, баъзан. *Баъзи вақт шуларни ўйлаб қоламан.* **Беш вақт намоз** Кунига беш марта ўқиладиган намоз (фарзлардан бири). *Беш вақт намозни канда қилмасдан ўқийди, ихлос билан рўза тутади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бир вақт** 1) *айн.* **бир вақтлар.** *Унинг ўзи бир вақт Рустамни яхши кўрарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) ўйламаган, хаёлга келмаган, билмаган бир вақтда. *Бир вақт эшикдан икки ўспирин кириб келди.* «Гулдаста». *Бир вақт мундай қараса, уни чақираётган Оқила буви эмас, жигарранг пальтоли чиройли қиз экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бир вақт Мажид қулоғи тепасида Файзи отанинг овозини эшитиб, бошини кўтарди.* «Гулдаста». **Бир вақтлар** Ўтган вақтларда, илгари (лари). *Бир вақтлар эркак зотини телба қилишга қодир бўлган бу оҳу кўзларига, ҳамон бичими бузилмаган қадди-қоматига тикилганча, миқ этмай ўтираверди.* К. Яшин, Ҳамза. *Бир вақтлар жўр бўлиб ўтли ёшликка, Юрардим ҳеч сўнмас тилагим билан.* А.Орипов, Йиллар армони. **Бир вақти келиб** *айн.* **вақти келиб.** *Бу қишлоқда ўсадиган болалар бир вақти келиб, эҳтимол, бизнинг кўп ишларимиздан кулишар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Вақти келиб** Вақти етганда, тақозо вақти етиб (етганда). *Вақти келиб, бу одамга нима учун «инобатлик» сифати берилгани кишиларнинг эсидан чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Шундай янги хил ўсимликларни яратиш мумкинки, улар, вақти келиб, овқат хилларини кўпайтиради.* Газетадан.

ВАҚТБАЙ Вақтга қараб тўланадиган, белгиланадиган. *Вақтбай иш ҳақи.*

ВАҚТ-БЕВАҚТ Маълум (тайин), номаълум (нотайин) вақт(да); белгили ёки белгисиз вақт(да); белгили бўлмаган вақтда; ҳар замон-ҳар замон(да). *Менинг уйим — сизнинг уйингиз. Вақт-бевақт келиб туринг.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Кампир мен туғилганимда, киндигимни кесиб, энагалик қилган экан, шу боис ўз онамдай кўриб, вақт-бевақт ҳолидан хабар олиб турар эдим.* «Ёшлик». *У энди вақт-бевақт кирадиган бўлиб қолди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ВАҚТ-ВАҚТ: вақти-вақти билан Баъзи-баъзида, вақти-вақти келиб, ора-сира, ўқтин-ўқтин. *Кўзга чалинмаслик учун, мен вақти-вақти билан Тошкентдан чиқиб кетар.. эдим.* Мирҳодиев, Унутилмас лаҳзалар. *У мусиқани ва ашулани ҳам севар.. вақти-вақти билан бировга эшиттирмай ашула айтар экан.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ВАҚТИДА 1 «Вақт» сўзининг ўрин-пайт келишик шакли. *Ишга бораётган вақтида. Ухлаб ётган вақтида.*

2 Белгили, ўз, қонуний, зарур вақтида. *Бевақт айтилган азондан вақтида узилган хазон яхши.* «Қанотли сўзлар». *Яхшиямки, фаросатли Табибий вақтида этагини тортиб қолди. Йўқса, Аваз ирғиб турар, «Бас!» деб қичқирарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Хайриятки, шулар бор экан, кўзимни вақтида очиб қўйишди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ВАҚТИНЧА Доимий бўлмаган (доимий эмас), маълум вақт доирасида амал қиладиган, амалиёти маълум вақт билан чегараланган. *Бир қарасанг, ҳамма нарса бор. Яна бир қарасанг, ҳеч нарса йўқдай. Бари вақтинча..* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳозир-чи? У киши вақтинча директорми?* «Муштум». *Шундай қилиб, вақтинча бўлса-да, бошпана топилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАҚТИНЧАЛИК *айн.* **вақтинча.** *Лекин бу вазият вақтинчалик эсган кўклам шамолига ўхшар эди.* Ш. Холмирзаев, Шудринг тушган бедазор. *Сизга.. Давид ҳам вақтинчалик керак, ишингиз битиб, эшагингиз лойдан ўтгунча даркор бўлса керак.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ВАҚТИХУШЛИК Кўтаринки кайфиятли ҳолат; хурсандчилик. *Одамлар қандайдир вақтихушлик билан қизиқиб, Хуррамга қарашди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Ҳамманг ҳам шундай ўйлаб, Вақтихушлик, ўйин бўлсин.* «Баҳром ва Гуландом».

Вақтихушлик қилмоқ Яхши кайфиятли, хурсанд ҳолатни кечирмоқ, хурсандчилик қилмоқ. *Улар анча маҳалгача коллектор ёқасидаги чайлада вақтихушлик қилиб ўтирдилар.* Газетадан.

ВАҚТИЧОҒЛИК *айн.* **вақтихушлик.** *Тақдир ҳамиша унинг вақтичоғлигининг ғамини еб юргандай эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Жангчилар бу кунни ўйин-кулги, вақтичоғлик билан ўтказдилар.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ВАҚТЛИ 1 *айн.* **вақтинчалик.** *Ер ислоҳоти — вақтли кампания.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шундай қилиб, вақтли маконни ташлаб, шаҳарга келдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Одатдагидан, белгили вақтдан олдин; эрта, барвақт. *Вақтли келинг. Болалар вақтли ётиб ухлашди.* ▬ *-Эсизгина, — дедим ўзўзимга, — вақтлироқ уйланган эканман.* «Гулдаста». *Жума куни эрталаб дўконни вақтли очдим.* «Гулдаста».

Вақтли матбуот Вақти-вақти билан, белгили муддатларда босиб чиқариладиган, нашр этиладиган газета ва журналлар.

ВАҚТСИЗ *кам қўлл. қ.* **бевақт.** *-Вақтсиз сизни бетинч қилганимиз учун кечирасиз, — деди Зуҳуров.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Вақтсиз тугалди бебаҳо умринг.* Ғайратий.

ВАҚТ(И)-СОАТИ Бирор иш, воқеа ва ш. к. нинг юз беришига имкон берадиган пайт, амалга ошиш пайти; фурсат. *Билмадим, биров заҳарлаганми, ҳайтовур, вақти-соати етган экан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вақти-соати келур, Самарқанд орзусига ҳам эришурсиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳа, майли, бунинг ҳам вақт-соати келиб қолар.* К. Яшин, Ҳамза.

ВАҚФ I [*а.* وقف — хайрия мақсадларида васият қилинган мулк, вақфий мулк] *тар.* **1** Мулкдор шахслар ёки давлат томонидан диний муассаса ихтиёрига даромадидан фойдаланиб туриш, аммо ўзини сотмаслик шарти билан ўтказилган ёки васият қилиб қолдирилган мулк (ер-сув, мактаб, шифохона, уй-жой, дўкон ва ш. к). *Мадрасаи олиянинг уч юз олтмишта вақф дўконидан ижара ҳақига олтинлар оқиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Валихон мадрасада диний таълим олиб, мударрис бўлиб чиққанда, отаси уни сон-саноқсиз вақф мулкларига эга қилишни ният қилганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ВАҚФ II [*а.* وقف — тик туриш, тўхталиш] **1** Сўзлаш пайтида, Қуръон сураларини ўқиётганда (ҳар бир оят охирида) тўхташ.

2 Мусиқа асарларини ижро этиш пайтидаги тиним, кичик пауза.

ВАҚФНОМА [вақф.. + нома] *тар.* Ер-сув, хўжалик бинолари ва даромад келтирадиган бошқа мулкларни диний эҳтиёж ёки хайрия ишлари учун диний муассасалар ҳамда айрим руҳонийлар тасарруфига ихтиёрий суратда ўтказганлик тўғрисидаги ҳужжат.

ВАҚФХЎР [*а.* + *ф.* وقف‌خور — вақф еювчи] *тар.* Вақф даромадидан фойдаланувчи ёки вақф маблағи ҳисобига яшовчи талаба. *Демак, эллик минг тангали ижара бадалидан.. уч минги барча вақфхўрга ва ўн уч минги бир неча шериклар орасида бўлинган.* С. Айний, Қуллар. *У ҳужраларнинг эгалари вақфхўрлар эмас. Улар юксак ошаларнинг ўғиллари эдилар.* Ойбек, Навоий.

ВАҒИЛЛАМОҚ 1 «Вағ-вағ» деган товуш чиқармоқ, шундай товуш билан гапирмоқ. *Бульдозерлар бири олиб, бири қўйиб вағиллайди. Орқага тисарилади, олдинга интилади.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Қаердадир йироқда радиоприёмник вағиллайди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Тешабойнинг доим оғзи гапда, вағиллагани вағиллаган.* Ойбек, Болалик.

2 Тўлиб, куч билан ҳаракат қилмоқ (баъзи табиат ҳодисаларига нисбатан қўлланади). *Печь ёнидаги мўридан вағиллаб олов ва учқунлар чиқа бошлади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ВАҒИР-ВУҒУР *тақл. с.* Ғовур-гувур ва шунга яқин товуш ҳақида. *Вағир-вуғур қилмоқ. Хонадаги вағир-вуғур босилди.* ▬ *У сўзларни вағир-вуғур такрорлаш билан овора бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Теварагимдаги кишилар орасида вағир-вуғур гап, тўзимсизланиб, улоқнинг бошланишини кутадилар.* А. Қодирий, Улоқда.

ВАҒИРЛАМОҚ *қ.* **вағилламоқ.** Бақириб, шовқин солиб гапирмоқ, вағир-вуғур қилмоқ. *Вағирламанг беҳуда, бу гал навбат бизники.* Ойбек, Болалик.

ВАҲ *унд. с.* Бировни чўчитиш учун тўсатдан, билдирмасдан айтиладиган сўз. *Орқадан келиб «ваҳ» деса, бир чўчиб тушибман.*

ВАҲДАТ [*а.* وحدت — бирлик, яккаю ягоналик]: **ваҳдати вужуд** *флс. дин.* Абадий ягона Аллоҳ бор деб ҳисобловчи таълимот;

пантеизм. *Навоийнинг фалсафий дунёқараши тасаввуфнинг ваҳдати вужуд, яъни борлиқнинг бирлиги таълимотига асосланади.* "УТА".
Ваҳдати мавжуд *флс. дин.* Аллоҳ билан бирга ягона моддий олам бор деб ҳисобловчи таълимот. *Айтмоқчи, Спиноза ҳам сизга ўхшаган материалист. Уям ваҳдати мавжуд тарафдори.* "Ёшлик".

ВАҲДОНИЯТ [*а.* وحدانيّت – бирлик, яккалик; яккахудолик, монотеизм] *дин.* Аллоҳнинг якка-ягоналигини таниш ва эътироф этиш (Ислом динининг асосий ғояси).

ВАҲИЙ [*а.* وحى – илоҳий хабар] *дин.* Ислом ақидасига кўра, пайғамбарларга фаришталар орқали Аллоҳ томонидан юборилган буйруқ ёки кўрсатмалар. *-Пайғамбар бўлсанг, худодан нима деб ваҳий келди? – деб сўради ҳоким афандидан.* «Латифалар». *Тенгдошларидан ўйчанлиги ва ювошлиги билан ажралиб турадиган бу болакайга ўн икки ёшида ваҳий келади.* Газетадан. *Овозаларга қараганда, жаноб эшоннинг қаландархонасига кечалари Жаброил осмондан ваҳий олиб келиб турар экан..* F. Ғулом, Шум бола.

ВАҲИМ [*а.* وهم – хаёл, тасаввур; гумон, шубҳа] **1** Қўрқинч, қўрқув. *Бошида тўсатдан бир ваҳим, қўрқинчли фикр уйғонди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ғуломжон кўрдию, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шоҳларни икки ёнга қайирди-да, орасидан суқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ваҳимали, қўрқувга солувчи, таҳликали. *Тўғонбек, гарчи вазиятини озгина бўлсин ўзгартирмаган бўлса ҳам, тили кесилиб, ваҳим бир сукутга кетди.* Ойбек, Навоий. *Ҳамма ерда ваҳим тушнинг оғир қаноти.* F. Ғулом.

ВАҲИМА [*а.* واهمه – қўрқув, таҳлика; хаёлот; руҳий безовталик] **1** Ҳис-туйғу ва кайфиятнинг бузилиши; қўрқув босиш, хавфсираш, юракни ғулғула босиши натижасида юзага келадиган руҳий ҳолат, қўрқув ҳолати, руҳий безовталик. *..кичкина дарчадан ваҳима билан мўралаб турган Бекажону Тўлғонойнинг мунгли кўзлари кўринади.* С. Сиёев, Аваз. *Онабиби бундан ҳеч хавотир оладиган нарса топмайди-ю, лекин яна қўли ишга бормайди, кўнглидан ваҳима аримайди.* А. Мухтор, Чинор. *Осмондаги жимир-жимир этиб турган сон-саноқсиз юлдузларга тикилгандагина киши ваҳимани унутарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Серкалар бутун сурувни ўз орқаларидан эргаштириб, худди бўри қувгандай, ваҳима ичида тўппа-тўғри жарликка қараб чопмоқда эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ваҳимани қайд этувчи, ваҳима билдирувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш. к. *-Яна нима ваҳима? – деди. – Менга ишонмасангиз, мана, Муҳаммад Султон жанобларидан сўранг.. фитначилар бугун кечаси Сўзангарон дарвозасини Бобурга очиб бермоқчи эмишлар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳаҳ, ҳали гап шуми? Ваҳимангиз бор бўлсин, одамни қўрқитиб юбордингиз-а.* К. Яшин, Ҳамза. *Ҳали шунга шунча ваҳимами?* «Муштум».

3 Шундай руҳий ҳолатга соладиган нарса, гап, манзара ва ш. к. *Ўрмон қоронғилигининг ваҳимаси.* ▬ *Кечаги ваҳималарни ўз кўзлари билан кўрган шоҳаншоҳлар бир-бирларига сездирмай, кечасининг ўзидаёқ қуён бўлиб қочиб қолган эканлар.* «Эртаклар». *Кўчаларда аскарлар, ҳар ёқдан ғизиллаган ҳарбий машиналар кўп бўлишига қарамай, бу ердан урушнинг қора ваҳимаси оз сезиларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Кўриниш, тузилиш ҳолати ваҳимали туюлувчи; баҳайбат, салобатли. *Ваҳимаси зўр.* ▬ *Қоронғида ваҳима бўлиб кўринган тоғ унча баланд эмас экан.* С. Кароматов, Олтин қум. *Самолётга етдик. Эҳе, унинг ваҳимасини кўринг.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

5 Ваҳимали гапларни кўп гапирадиган, бўлар-бўлмасга ваҳима қиладиган шахсга нисбатан қўлланади. *Ҳе, ваҳима бўпсан, укам.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 *айн* **ваҳимали.** *Бу ваҳима гапларни қаёқдан топасиз-а, бекам.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ваҳима босмоқ Ваҳима ҳис-туйғуси эгалламоқ. *Ваҳима босди, юрагини қўрқув тешиб, оёғидан мадор кетди.* «Ёшлик». *Уни ваҳима босди, кўз олдидан аллақандай пажмурда гавдалар ўта бошлади.* К. Яшин, Ҳамза. **Ваҳима касали** *с.т.* Ўзини доим таъқиб ёки хавф остида сезишдан иборат руҳий касаллик. **Ваҳима кўтармоқ** Ваҳимага туширувчи иш-ҳаракат, ҳолатни қўзғамоқ. *Пировардида йигитлар похолларга ўт қўйиб, душман тўдаси ичида ваҳима кўтардилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. **Ваҳима солмоқ** Безовта қилувчи, ваҳимали руҳий ҳолат қўзғамоқ. *Аллақаердан тун қушининг юракка ваҳима солувчи ҳорғин ноласи эшитиларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Ваҳима тушмоқ** Руҳиятида ваҳима, қўрқув

ҳисси қўзғалмоқ. *Душман сарбозлари рўпараларида қандайдир бир телба.. кимсага кўз ташлашиб, юракларига ваҳима тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Ваҳима қилмоқ** 1) ваҳима, ҳайрат ҳолатида бўлмоқ; қўрқмоқ. *..қозон тўла этга қараб, «шунча гўштни ким ейди», дегандек ваҳима қилиб ўтиришар.. эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ваҳима қиладиган жойи йўқ. Арзимаган гап* [*деди Ҳожимат*]. С. Аҳмад, Қадрдон далалар; 2) ваҳима қўзғатадиган (ваҳимали) гап-сўз қилмоқ. [*Марасул:*] *Аҳаджон ака, жуда қалтис иш-да.. бир чувингиз чиқса борми, бу ёғингиз — райком, у ёғингиз — прокурор-а!* [*Заргаров:*] *Э, ваҳима қилаверма!* А. Қаххор, Оғриқ тишлар. *Ваҳима қилган Ҳожиматга бир ўқрайди-ю, яна чўкка тушди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. **Ваҳимага тушмоқ** Ваҳима, қўрқув ҳиссига берилмоқ. *Очил аканинг гапларидан Шермат ака нақ ваҳимага туша бошлади.* А. Ҳайитметов, Шонли авлод. *Ваҳимага тушган қўшин бирдан ўзини орқага ташлади..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Ваҳимаси учмоқ** Ўта даражада ваҳимага тушмоқ, қўрқув, ҳаяжон ва ш. к.дан ҳангу манг бўлмоқ. *Чирманда бўғиқ гумбурлайди. Қўнғироқларнинг жарангидан ваҳиманг учади, гўё чирмандани одам чалмайди, қоронғи кечада мудҳиш жар ёқасида дев чалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВАҲИМАЛАНМОҚ Ваҳимага тушмоқ, таҳлика тортмоқ, қўрқмоқ. *Вали ака ваҳималаниб: -А!! — деб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *«Умр алдоқчи нарса, бирпасда ўтади-кетади» деган гапнинг нечоғли тўғри эканлигини ваҳималанганча ўйлади.* «Ёшлик».

ВАҲИМАЛИ 1 Кишини ваҳимага соладиган; қўрқинчли. *Ваҳимали кўриниш. Ваҳимали товуш.* ▬ *Фронт Бектемирга дастлаб унча ваҳимали кўринмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳаял ўтмай, ваҳимали гулдураш яйловни ларзага солди.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Ўнгирнинг тепаси баланд жар. Унинг тагида ғор ҳам бор. Бу ваҳимали жойларга кундузлари ҳам ҳеч ким келмайди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Салобатли, ҳайбатли. *Олис-олисдан ваҳимали кўринган қоялар аста қиёфаларини ўзгартириб, чала-ярим кўрғонларга ўхшаб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Ваҳимани, қўрқинчни ифодаловчи, шундан дарак берувчи. *Омил Нодирнинг бу ваҳимали гапларга ҳам эътибор бермаганлигига ажабланиб турди-да, амакнинг олдида туришини айтиб, чиқиб кетди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Хотин, ранги оппоқ, кўзларини катта-катта очиб, унга ваҳимали қарар ва бошини чайқаб пичирлар эди.* А. Қаххор, Анор.

ВАҲИМАЧИ Ваҳима қилувчи, ваҳима тарқатувчи; лоф уриб, кишилар юрагига ғулғула солувчи. *Ўзи докторлар ҳам ваҳимачи бўлади-да, сал нарсага касалхона..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бир ваҳимачининг қутқуси билан одамлар тўзиб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ваҳимачи старшина сизларни роса қўрқитганга ўхшайди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ВАҲМ 1 *айн.* **ваҳима.** *Ўлимнинг ваҳмидан ҳар дам юрак тўлганга йиғлайман.* Ҳамза. *Чолнинг ваҳми, Ҳасан сўфининг ерга ётиб қулоқ солиши Ғуломжонларни ҳайрон қолдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг овозидан қўрқинч аралаш ташвиш, боя ўзи айтганидек, ваҳм аломатини сезган Шерали хохолаб юборди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Бари чопқу олдда, Эркин, не учун ваҳм айладинг..* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Барот полвоннинг хотини уйда ёлғиз; эри ҳам, ўғли ҳам гузарда.. кўчадаги хотинлар чувури, болалар йиғиси юрагига ваҳм соларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *айн.* **ваҳимали.** *Кейинги кунларни.. Анорхон ваҳм ўйлар билан ўтказди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВАҲМА *с. т.* **1** *айн.* **ваҳима.** *Бу ерда илк бора янграган Темур саси, Чингизийлар бошига солиб қўрқув, ваҳмалар.* А. Орипов. *Нега бу йигитнинг юрагига ваҳма соляпсиз?* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ваҳима касаллигига учраган одам.

ВАҲМАК |*а.+ ф.* وهمک — гумонли, ваҳимали| **1** *шв. айн.* **ваҳимачи**.

2 *зоол.* Қуртларнинг танасига тухум қўювчи ҳашарот.

ВАҲМАҚУШ Читтаклар оиласига кирувчи, ранги оқишдан тўқ жигарранг ва қорамтиргача бўлган, бошининг икки ёнида қора йўли бор майда қушча.

ВАҲМКОР *айн.* **ваҳимали 2.** *Бўлса ҳамки ваҳмкор, улкан, Чекинади оч тўда четга.* "Ёшлик".

ВАҲОЛАНКИ, ваҳолонки |*ф.* — و حال آنکه ҳолбуки| *боғл.* Тенг ҳуқуқли, лекин зид маънoли гапларни боғлаш учун хизмат қилади; ҳолбуки. *Бойваччадан гумоним йўқ деяпсиз,*

ваҳоланки, сизни йўлдан урган ўша. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ВАҲШАТ [*а.* وحشت – ёлғизлик, бегоналик; хавотир; жаҳолат, ваҳшийлик] **1** Кишини даҳшатга соладиган аянчли аҳвол, ўтакетган маданиятсизлик; нодонлик, жаҳолат. *Яшасин мактаб, шогирдлар ўқисин. Эски турмушлар, ваҳшатлар йўқолсин!* Ҳамза. *Ваҳшат билан инсон юзма-юз келди, Даҳшат билан инсоф юзма-юз келди.* Ж. Жабборов.

2 Кишини даҳшатга соладиган ваҳшийлик, йиртқичлик, ёвузлик; ваҳшиёна ва мудҳиш хатти-ҳаракат. *Душман ваҳшатидан эҳтиётланиш учун томда ётган Собирнинг қонсиз юзига ҳам қуёш нури тушгач, у сесканиб уйғонди.* Ҳ. Шамс, Оқпадар. *Иброҳим Дўлдой сарбозлари кенг саҳрода бўрондай чанг кўтариб, қийқириб, ваҳшат билан фарғоналиклар устига от қўйишди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Умуман, қўрқувга солувчи ҳолат; даҳшат. *Андижонда юз берган ваҳшатлар хабарини Самарқандга етказиш учун лой сачратиб от чоптириб бораётган Тоҳир энди Қувага яқинлашди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ваҳшат солмоқ Даҳшат, қўрқинч солмоқ, шундай ҳолат кўзғатмоқ. *Шоқосимнинг башараси ҳам унинг танига ваҳшат соларди, бу безори бир кун эмас, бир кун шикаст етказишидан чўчирди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ваҳшат қилмоқ** Дўқ-пўписа қилмоқ, даҳшат қилмоқ. *-Хўш, тўғрисини айтасанми, йўқми! – деб ваҳшат қилди Баҳўрга қўрбоши.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ВАҲШАТЛИ Даҳшатли, қўрқинчли, мудҳиш. *Ваҳшатли товуш. Ваҳшатли манзара.* ▬ *Мен шайтондан минг мартаба ваҳшатли бўлган Олчоқларни кўриб, чидаб турганман аввал.* А. Орипов. *Уруш тугади. Ажал тўпларининг ваҳшатли қаҳқаҳаси тинди.* Газетадан.

ВАҲШИЁНА 1 Ваҳшийларга хос бир йўсинда; ваҳшийларча. *Ваҳшиёна қийнамоқ.* ▬ *Онахоннинг яраси ўнг елкасида, ваҳшиёна урилган пичоқ яраси эди.* А. Мухтор, Опасингиллар. [*Амир*] *Бухоро аркига борган йигирма бир кишини ваҳшиёна ўлдирган.* С. Айний, Қуллар.

2 Ёввойи, жаҳолатпараст кишиларга хос равишда; ёввойиларча, нодонларча. *Қани, менга айтинг-чи, бу ярамас, ваҳшиёна одатлар, қалин олишлар, зўрлаб эрга беришлар қачон барҳам ейди?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВАҲШИЙ [*а.* وحشی – ёввойи, йиртқич(ларча)] **1** Ибтидоий босқичдаги, маориф, маданиятдан узоқ, жуда ҳам орқада қолган; ёввойи. *Ваҳший халқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Шундай шахс, жамоа, халқ ва ш. к. га хос одат, хатти-ҳаракат ва б. *Аваз кўндан бу ваҳший удумни ўйлаб изтироб чекар, бу забун, меҳнаткаш тўда хусусида бир шеър ёзишни мўлжаллаб қўйган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Булар нега бир-бирларини ҳеч аямай қамчи билан савалашяпти. Шунақаям ваҳший ўйин бўладими?* К. Яшин, Ҳамза.

3 Жониворлар гўшти билан яшовчи, инсонлардан холи тоғ, саҳро ва ш. к. жойларда яшайдиган, қўрқинчли бўлган (жониворлар ҳақида); йиртқич. *Ҳар турли ваҳший жондорларни кўриб, Зевархон ов қилмоқчи бўлди.* "Баҳром ва Гуландом" *Тоғдаги ваҳший жониворлар Муродхонни кўриб, унга ҳамла қилди.* "Муродхон".

4 *кўчма* Шундай жониворларга хос хусусиятли, инсон қиёфаси йўқ, ёвуз. *Ороминғни бузди сенинг ҳам фашист деган ваҳший оломон.* А. Орипов. *..падари бузрукворининг ўлимига кўз тикиб, тиш қайраб ўтирган Исфандиёрдек ваҳший шербаччага қамчи кўтариб, Аваз гумроҳлик қилмадими?* С. Сиёев, Аваз.

5 *кўчма* Қўрқинч солувчи, бало-офат келтирувчи, ёввойи. *Қўрқиб қарар ваҳший сувларга ва денгизни айланиб ўтар.* Ш. Раҳмон. *Нусратилла ваҳший кўзларини йилтиратиб, титраб, шивирлаб, ёлворган йиғи товуши билан гапирар эди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

ВАҲШИЙЛАРЧА *айн.* **ваҳшиёна.** *Ҳаж йўлида икки бегуноҳ ўғли билан ваҳшийларча ўлдирилган Хўжа Яҳёнинг тарафдорлари.. косиб ва деҳқонларни қўзғатдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ВАҲШИЙЛАШМОҚ Ваҳшийга хос хусусият, одат касб этмоқ, тус олмоқ. *Чунки улар аламзада! Ваҳшийлашиб кетганлари ҳам шунинг учун.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт. *Бундай ўйин-кулги, танца-панца қилиб келмасак, одам жуда ваҳшийлашиб кетди.* Ф. Мусажон, Ҳури.

ВАҲШИЙЛИК 1 Ваҳший ҳолат. *Шунинг учун.. жаҳолат ва ваҳшийликнинг томирини қирқиб ташлаётибди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ваҳшийларга хос иш, феъл, хатти-ҳаракат. *Бундан ортиқ ваҳшийлик борми? Ҳали бу Иброҳим Султон мингларча бухорийларни ёқади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўзбеклар эрга хиёнатни қон тўкиш, фожиа билан якунлашини қолоқлик, ваҳшийлик деб атарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ВАҲҲОБИЙ Ваҳҳобийлик оқимининг издоши, тарафдори.

ВАҲҲОБИЙЛИК, ваҳҳобизм [*а.* Муҳаммад Абдулваҳҳоб (оқимнинг асосчиси) номидан] Марказий Арабистонда XIX асрда пайдо бўлган, ислом динининг суннийлик йўналиши — ҳанбалия мазҳабидаги ақида-параст оқим (дастлаб Ислом динининг илк даврдаги ҳолатини тиклаш учун курашувчи диний оқим сифатида майдонга чиққан, кейинчалик унинг фаолияти сиёсий, ҳатто террористик тус олган).

ВЕГЕТАРИАНЛИК [*инг.л.* vegetarian < *лот.* vegetarius — ўсимликка оид] Гўштли ва балиқдан тайёрланадиган овқатларни тан олмай, фақат ўсимлик овқатлар (мева ва сабзавотлар) билан овқатланиш тарзи.

ВЕГЕТАТИВ [*лот.* vegetativus — ўсимликка оид] *биол.* Ўсимликларнинг озиқланиши, ўсиши ва кўпайиши учун хизмат қилувчи.

Вегетатив аъзолар Ўсимликларнинг ўсиш ва озиқланиш аъзолари (илдиз, поя, барглар). **Вегетатив кўпайиш** Ўсимликларнинг ғайрижинсий йўл билан, яъни қаламча ёки пайванд қилиш каби йўллар билан кўпайиши. **Вегетатив нерв системаси** *физиол.* Нерв системасининг овқат ҳазм қилиш, қон айланиш, нафас олиш аъзолари фаолиятини, шунингдек, организмда моддалар алмашувини бошқаришда иштирок этувчи қисми. *Раъно Салоҳиддинова одам вегетатив нерв системасининг тузилишини ўрганиш устида қатор тажрибалар ўтказмоқда.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

ВЕГЕТАЦИОН *бот.* Вегетацияга, ўсишга оид.

Вегетацион давр *айн.* **вегетация даври** *қ.* **вегетация**.

ВЕГЕТАЦИЯ [*лот.* vegetatio — уйғониш, жонланиш] *биол.* Ўсимликлардаги ҳаёт жараёнлари (кўкариш, ўсиш, етилиш). *Вегетация даврида ғўза тупида кўп миқдорда шона, гул ва ҳосил тугунчалари пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш».

Вегетация даври 1) метеорологик шароитларга кўра йилнинг ўсимликлар ўсиши ва ривожланиши мумкин бўлган даври; 2) қишлоқ хўжалиги экинларининг тўлиқ ривожланиш циклини ўтиши учун зарур бўлган давр.

ВЕДАЛАР [*санск.* «веда» — билим] Ҳиндистон адабиётининг энг қадимги, будда дини пайдо бўлишидан олдинги намуналари, диний-бадиий асарлар. *Ҳунрезлик қил демаган-ку на ведаю на Қурьон.* Э. Воҳидов, Садоқатнома.

ВЕДОМОСТЬ [*р.* ведомый — «таниш, таниқли» сўзидан] **1** Бирор турдаги маълумотлар йиғиндиси; қайднома. Мас., иш ҳақи ведомости. *Ҳалим ака, идора хизматчиларининг ведомостини олиб киринг-чи.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 *эск.* Ахборот, ахборотнома (баъзи даврий нашрларнинг номи).

ВЕЗДЕХОД [*р.* «везде ходить» бирикмасидан — «ҳамма ерда юрувчи» маъносида] Ҳар қандай оғир йўлда, йўлсизликда ҳам юра оладиган автомашина. *Вездеходлар билан вертолётлар яйловларга озиқ-овқат.. етказиб бермоқдалар.* Газетадан.

ВЕЙ *унд. с.* Ҳайронлик, таажжуб, норозилик ҳис-туйғуларини ифодалайди. *Вей, ўзинг кимсан? Хотиниммисан? Мен фронтда қон тўкиб келганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

ВЕКСЕЛЬ [*нем.* Wechsel — ўзгариш; алмаштириш] Қонун билан қатъий белгиланган шаклдаги ёзма қарз мажбурияти: қарз олувчи томонидан кредиторга берилиб, кредиторга белгиланган муддатдан сўнг қарздордан векселда кўрсатилган пул суммасини тўлашни талаб қилиш ҳуқуқини беради. *Шўринг қурғур саводсиз деҳқонлар бойдан олган юз сўм пуллари бадалига юз йигирма, баъзан юз эллик сўмлик вексель бериб кетардилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *- Шу бас, — деди бойвачча, — буни вексель дейдилар. Муддатида тўлайди!* Ойбек, Танланган асарлар.

ВЕКТОР [*лот.* vector — олиб борувчи; кўчувчи] *мат. физ.* Тўғри чизиқнинг муайян сон қийматига ва йўналишга эга бўлган кесмаси.

ВЕЛОДРОМ [*лот.* velox — тез + *юн.* dromos — югуриш; югуриш жойи] Велосипед машқлари ва мусобақалари ўтказиладиган махсус майдон.

ВЕЛОПОЙГА Велосипедда ўтказиладиган пойга, мусобақа; велосипед пойгаси.

ВЕЛОСИПЕД [*фр.* velocipede < *лот.* velox — тез + pedis — оёқ] Педаллар ёрдамида ҳаракатга келтириладиган икки ёки уч ғилдиракли транспорт воситаси. *Пойга велосипеди. Велосипед спорти. Велосипед пойгаси. Велосипед минмоқ.* ▬ *Қудрат велосипедда қушдай учиб кетаётиб, Марҳаматнинг гаплари устида ўйлайди.* Ҳ. Назир. Сўнмас чақмоқлар.

ВЕЛОСИПЕДЧИ Велосипед минувчи; велосипед спорти билан шуғулланувчи.

ВЕЛОСПОРТ, велосипед спорти Велосипедда сайр қилиб юриш, велосипед сайёҳлиги ва велосипед пойгасини қамраб олувчи спорт тури.

ВЕЛОТРЕК [*лот.* velox — тез + *инг.* track — сўқмоқ, йўлка; югуриш йўлкаси] Велопойгалар ўтказиладиган, айланма қия югуриш йўлкаси бўлган спорт иншооти.

ВЕЛЮР [*фр.* velours — духоба < *лот.* villosus — тук билан қопланган, пахмоқ] 1 Буғу, қўй ва б. ҳайвонлар терисидан ошлаб ва хромлаб тайёрланадиган, асосан устки кийим-бош ва пойабзал тикиладиган калта тукли юмшоқ бахмалсимон чарм.

2 Тоза, сифатли жун толаларидан тўқиладиган калта тукли газлама ёки калта ва майин тукли мато (мовутнинг бир тури).

ВЕНАЛАР [*лот.* vena — қон томир] *анат.* Аъзо ва тўқималардан юракка қон олиб келадиган томирлар. *Венадан қон олмоқ. Вена қони.* ▬ *Ҳужайраларда моддалар алмашинуви натижасида ҳосил бўлган қолдиқ моддалар ва карбонат ангидрид вена капилляр қон томирларига ўтади.* «Одам ва унинг саломатлиги».

ВЕНГЕР 1 Венгриянинг асосий (ерли) аҳолисидан иборат халқ, миллатнинг номи. *Венгер халқи. Венгер миллати.* қ. **венгерлар**.

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Венгер тили.*

ВЕНГЕРЛАР Венгриянинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ. *Янги йил куни венгерлар фақат бахт-саодат ҳақида ўйлашади. Бу ерда ғалати бир одат бор..* Газетадан.

ВЕНЕПУНКЦИЯ [*лот.* vena — қон томири + punctio — санчиш; санчиқ] Ташхис (диагноз) қўйиш ёки даволаш мақсадида вена қон томирига нина санчиш.

ВЕНЕРА [В — *катта* < *лот.* Venus, Veneris] 1 Қадимги Рим мифологиясида — севги-муҳаббат ва гўзаллик маъбудаси.

2 *астр. айн.* **Зуҳра**.

ВЕНЕРИК [*лот.* Veneris — Венерага алоқадор]: **венерик касалликлар**. *айн.* **таносил касалликлари**. қ. **таносил**.

ВЕНЕРОЛОГ Венерология мутахассиси, таносил касалликлари врачи.

ВЕНЕРОЛОГИЯ [*лот.* Venus, Veneris + *юн.* logos — таълимот] Клиник тиббиёт соҳаси; таносил касалликларининг юзага келиш ва тарқалиш сабаблари, диагностикаси ва клиник кечишини ўрганади, уларнинг олдини олиш ва даволашнинг самарали усулларини ишлаб чиқади.

ВЕНТИЛЬ [*нем.* Ventil — клапан; жўмрак] 1 Суюқлик, буғ, газ ва ш. к. нинг оқими, чиқишини тўғрилаш, бекитиш, уларни кўпайтириш ва камайтириш учун хизмат қилувчи қурилма; клапан. *Вентиль ишлаб чиқариш.*

2 *мус.* Пуфлаб чалинадиган мис чолғу асбобларида ҳаво чиқувчи қувур йўлларини узунлаштирадиган мослама.

ВЕНТИЛЯТОР [*лот.* ventilator — елпигич; совурувчи, шамоллатувчи] Ёпиқ бинодаги ҳавони янгилайдиган, ҳавони тозалаб турадиган, машина қисмларини совитадиган шамолпарракли механизм. *Электр вентилятор.* ▬ *Тажрибали пармакаш эди-ю, фалокат босиб, қўли ишлаб турган дизелга кирди-ю, вентилятор парраклари икки бармоғини узиб кетди.* Газетадан.

ВЕНТИЛЯЦИОН Вентиляцияга оид. *Вентиляцион қурилма. Вентиляцион труба, қувур.*

ВЕНТИЛЯЦИЯ [*лот.* ventilatio — совитиш, шамоллатиш, елпиш, совуриш] 1 Турли система ва мосламалар ёрдамида бинолар ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш. *Турли тешик, очиқ жой, ёриқлар орқали ҳавонинг янгиланишига табиий вентиляция дейилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Бино ҳавосини янгилаш, тозалаш, шамоллатиш учун қурилган мослама ёки мосламалар тизими. *Қурилиш гипсидан архитектура-бинокорлик буюмлари, вентиляция қутилари.. тайёрланади.* «Фан ва турмуш». *Вентиляция системалари, иситиш қозонхонаси.. бир меъёрда ишлашга тахт қилиб қўйилди.* Газетадан.

ВЕРГУЛ [*фр.* virgule – айни тиниш белгиси] *тлш.* Гапда интонацион бўлак ёки синтактик гуруҳларни айирувчи тиниш белгиси (,). *Вергул қўймоқ. Вергул билан ажратмоқ.* ▬ *Ундашни кучли ифодалаш учун ундалманинг олдидан ундовлар қўлланади, ундов билан ундалма орасига вергул қўйилади.* «Она тили» (8–9-синфлар дарслиги).

ВЕРДИКТ [*лот.* vere dictum – тўғри айтилган] Суд маслаҳатчиларининг судланувчини айбдор ёки айбдор эмас деб чиқарган қарори.

ВЕРМИШЕЛЬ [*итал.* vermicelli – чувалчанглар < *лот.* vermiculus – чувалчанг; қурт] Буғдой унидан қорилган хамирдан тайёрланадиган ингичка, узун озиқ-овқат маҳсулоти. *Суюқ ошлар гуруч, оқшоқ.. оқшоқ уни, макарон, вермишель ва ҳоказолардан пиширилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ВЕРНИСАЖ [*фр.*vernissage – локлаш] Бадиий кўргазманинг тантанали очилиши.

ВЕРНЬЕР [ихтирочи француз олими П. Вернье (P. Vernier) номидан] **1** Узунлик ва бурчакни аниқ ўлчаш учун ишлатиладиган мослама.

2 Радиоприёмник ва бошқа радиоаппаратураларни аниқ созлаш учун мўлжалланган мослама.

ВЕРСИЯ [*лот.* versio – бурилиш, ўзгариш; кўринишини ўзгартириш] **1** Пайдо бўлиши жиҳатидан бир асосга эга бўлган, бироқ сюжет ҳалқасидаги айрим ўринлар, айрим талқинларда фарқланувчи бир асарнинг бир неча нусхаси. *..натижада эпик асарнинг тарқалиши ва яшаш шароитлари.. версия ва вариация, маълум ижтимоий-иқтисодий шароитларнинг конкрет асарга таъсири каби масалаларни ёритишда ижодий ютуқларни қўлга киритди.* «ЎТА».

2 *ҳуқ.* Тергов ва суд фаолиятида терговчи ёки суднинг воқеа ва фактларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги ҳақидаги тахмини.

ВЕРСТАК [*нем.* Werkstatt – устахона] Дурадгорлик, слесарлик ва ш. к. қўл ишлари бажариладиган махсус дастгоҳ. *Ҳасан ўйчанлик билан верстак устида турган электромоторлар корпусига бошини бурди.* Ибоҳон, Улуғ йўл.

ВЕРТИКАЛ [*лот.* verticalis – осма, тик] **1** *от* Осмон сферасида зенит нуқтаси орқали ўтувчи ҳар қандай катта доира.

2 *от* Текисликка 90^0 бурчак остида ўтказилган тик чизиқ, вертикал чизиқ.

3 *сфт.* Горизонтал текисликка нисбатан тик, осма. *Вертикал чизиқ.*

ВЕРТОЛЁТ [*р.* верт(еться) – айланмоқ + лет(ать) – учмоқ] Тикка учиб чиқиб, ерга тикка қўнадиган ва осмонда муаллақ тура оладиган, парракли, ҳаводан оғир учиш аппарати. *Бирпас ўтмай вертолётнинг мотори гуруллаб, устидаги катта парраклари айлана бошлади.* Н. Фозилов, Дийдор.

ВЕРФЬ [*голл.* verf – кемасозлик корхонаси] Бевосита сув ҳавзаси соҳилида жойлашадиган, кемалар ясайдиган ва ремонт қиладиган корхона.

ВЕРШОК [*р.* верхушка > верх + ок] Россияда метрик тизим жорий қилинганига қадар қўлланган ва 4,4 сантиметрга тенг бўлган узунлик ўлчов бирлиги. *Бир газ ўн олти вершок бўлади.* ▬ *Мулла Обиднинг ўз синовича, ғумайнинг томири йигирма, ҳатто йигирма беш вершок чуқурда ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ВЕСТЕРН [*инг.* west – ғарб; ғарбий] 19-асрдаги Шимолий Американинг ғарбий штатларида кечган ҳаёт тарзи мавзуига бағишланган саргузашт фильм.

ВЕСТИБЮЛЬ [*лот.* vestibulum – уйга кираверишдаги майдонча, даҳлиз] Кино, театр, метро ва ш. к. бошқа жамоат иншоотларининг ичкари қисмига кириш жойидаги катта, кенг саҳн, майдон. *Театр вестибюли. Клуб вестибюли. Метро вестибюли. Мактаб вестибюли.* ▬ *..вестибюль деворини тўлдирган узундан-узоқ буйруқ-рўйхатларда Шавкатнинг фамилияси ҳам чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *..узун йўлак, кенг вестибюлдан ўтиб, кўчага чиққанларида, ҳамма ёқ қопқоронғи ва совуқ эди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ВЕТВРАЧ Ветеринария врачи. *айн.* **ветеринар**. *Бунақа жигарранг «Жигули»дан совхозда етти кишида бор. Қайси бири экан? Бош зоотехникми, ветврачми, ким бўлди?* Газетадан.

ВЕТЕРАН [*лот.* veteranus – кекса, тажрибали; кекса жангчи] *қ.* **фахрий**. *Уруш ветерани. Меҳнат ветеранлари.* ▬ *Ҳар қандай.. қимматли ташаббусларнинг бошида ветеранларнинг доимо бош-қош бўлиб туриши ажойиб анъанага айланиб қолди.* Газетадан.

ВЕТЕРИНАР [*лот.* veterinarius – ветеринария мутахассиси, врачи] Ветеринария

бўйича олий малакали мутахассис; мол доктори. *Ҳозирги замон ветеринарлари фақат касал ҳайвонларни даволабгина қолмай, соғломларини ҳам текшириб туришади, уларни касаллик юқишидан эҳтиёт қилишади, касалга чалинмаслиги учун эмлашади.* «У ким, бу нима?»

ВЕТЕРИНАРИЯ [*лот.* veterenarius — ҳайвонларни боқувчи, парваришловчи; ҳайвонларни даволовчи] Ҳайвонларнинг касалликлари, уларнинг олдини олиш усуллари ҳамда ушбу касалликларни даволаш тўғрисидаги фанлар тизими. *Ўртоғим танишганимиздан буён мол доктори бўламан, деб юрарди. Ҳужжатларини ветеринария техникумига топширди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ВЕТО [*лот.* veto — рухсат бермайман, ман қиламан] *ҳуқ.* **1** Ривожланган давлатларда биронта орган, ташкилот қонуни ёки қарорининг кучга киришини тўхтатиш ёки кучга киришига йўл қўймаслик ҳуқуқи.

2 Бирор қарорнинг қабул қилинишига тўсқинлик қилувчи бирдамликнинг йўқлиги.

ВЕШАЛКА [*р.* «вешать» сўзидан — илгич] Уст кийимларни илиб қўйишга мўлжалланган буюм, илгич. *Лолахон уни [пальтони] олиб, уйга киравериш даги вешалкага илиб қўйди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ВЁРСТКА [*р.* «верстать» сўзидан — саҳифалаш] *полигр.* **1** Босма қолип тайёрлаш жараёни; терилган матн ва унга тегишли бошқа унсурлардан газета, журнал ёки китоб саҳифаларини шакллантириш. *Унинг [китобнинг] муқоваси, титул вараги.. эътиборсизлик ва дидсизлик билан вёрстка қилинибди.* Газетадан.

2 Тайёр қилинган саҳифа ва ундан олинган нусха. *Вёрсткани ўқимоқ.*

ВЗВОД I [*р.* «взводить» сўзидан — юқори кўтариш] *ҳарб.* Рота, батарея таркибига кирадиган кичикроқ бўлинма. *Танкчилар взводи. Автоматчилар взводи.* ▬ *Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ВЗВОД II Қуролнинг тепкини кўтаришга имкон берувчи кичикроқ мосламаси.

ВЗНОС [*р.* «взносить», «внести» сўзидан — тўлаш, тўлов] *қ.* **бадал.** *Аъзолик взноси.* ▬ *Кабинетда взнос қабул қиладиган қиз ўтирган эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВИБРАТОР [*лот.* vibrare — тебратмоқ; титратмоқ, қалтиратмоқ] *тех.* Тебранма ҳаракат ҳосил қиладиган асбоб, ускуна.

ВИБРАЦИЯ [*лот.* vibratio — улоқтириш; тебратиш; титраш] *тех.* Қаттиқ жисмларнинг механик тебраниши, силкиниши. *Фойдали вибрация вибраторлар билан ҳосил қилинади ва турли технологик операцияларни бажаришга хизмат қилади.* «Политехника луғати».

ВИБРО- [*лот.* vibrare — титратмоқ, қалтиратмоқ, тебратмоқ] Ўзлашма байналмилал сўзларнинг биринчи таркибий қисми бўлиб, шу сўзларнинг тебранишга, вибрацияга алоқадорлигини кўрсатади.

ВИБРОБОЛҒА *техн.* Зарб билан ишлайдиган асбоб.

ВИБРОИЗОЛЯЦИЯ [вибро.. + *фр.* isolation — ажралиш, ажратиш, узиш] Одамлар ва иншоот, машина, асбобларни вибрациянинг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш.

ВИБРОМЕТР [вибро.. + *юн.* metron — ўлчов] Тебранувчи жисмларнинг силжишини, турли қурилмалар вибрациясини ўлчайдиган асбоб.

ВИБРОТЎҚМОҚ Зарба ва тебранишлар таъсирида ерга қозиқ, труба қоқадиган, шунингдек, музлаган материалларни юмшатадиган, тупроқни зичлайдиган зарбий вибрацион машина.

ВИБРОҒАЛВИР Вибрация таъсирида ишлайдиган механик ғалвир.

ВИВЕСКА [*р.* «вывесить» сўзидан — осиб, ёпиштириб қўйилган нарса] *қ.* **пешлавҳа**. *Шамол.. китобларни варақлар, осилиб қолган вивескаларни тебратарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *«Чайная № 5» деган вивескага кўзим тушиб, «кўк чой ичиб, бир ҳузур қилай», дедим.* «Муштум».

ВИГОВОР [*р.* «выговорить» сўзидан — танбеҳ бериш] *қ.* **ҳайфсан**. *Виговор бермоқ. Виговор эълон қилмоқ.* ▬ *Ҳакимов қаттиқ виговор билан деканликдан ва кафедра мудирлигидан туширилган, энди фақат лекция ўқиб юрар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВИДЕО- [*лот.* video — кўряпман] Ўзлашма байналмилал сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, сўзнинг тасвирни электрон сигналлар асосида етказиб беришга алоқадорлигини билдиради. *Видеомагнитофон. Видеотелефон.*

ВИДЕО *айн.* **видеомагнитофон**. *Йигитлар видео кўриб ўтиришибди. Қўшниларимиз ви-*

део олишибди. ▬ *Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган матбаа нашрларини, кино, фото, аудио, видео маҳсулотларини..* Газетадан.

ВИДЕОАППАРАТУРА [видео.. + аппаратура] Видеотасвирни олиш ва қайта кўрсатишга хизмат килувчи мосламалар мажмуаси.

ВИДЕОБАР [видео.. + бар] Видеотехника билан жиҳозланган кўнгилочар жой. *Унинг бир хонаси видеобар, қолганлари иш юритишга, ҳордиқ чиқаришга мўлжалланган эди.* Т. Малик, Шайтанат.

ВИДЕОЁЗУВ Овоз ва рангтасвир ёзиб олиш жараёни ва шу жараён маҳсулотининг номи. *Ҳажмий кинематография, бир ангстремга қадар ажратиб олиш қобилиятига эга бўлган микроскопия, рангли видеоёзув ва бошқалар шулар жумласидандир.* «Фан ва турмуш».

ВИДЕОКАНАЛ [видео.. + канал] Телекўрсатувларда видеофильмлар намойиш этиладиган махсус канал. *«Чинор» видеоканали..* Газетадан.

ВИДЕОКАССЕТА [видео.. + кассета] Видеотасма жойлаштирилган юпқа қутича. *Айрим хусусий дўконларда, жамоат жойларида безорилик ва бузуқликни ўргатадиган видеокассеталар, 18–19-асрларда Франция ва Россияда урф бўлган фаҳш китоблари сотилмоқда.* Газетадан.

ВИДЕОКУЧАЙТИРГИЧ Телевизион узатгичларда ва телевизорларда тасвир сигналларини кучайтирадиган мослама.

ВИДЕОМАГНИТОФОН [видео.. + магнитофон] Телевизион дастурларни ва умуман воқеа ва ҳодисаларни магнит тасмасига ёзиб олиб, қайта кўрсатадиган ва эшиттирадиган аппарат.

ВИДЕОСАЛОН [видео.. + салон] Видеофильмлар кўрсатишга мослашган хона, жой. *Кейинчалик бу видеосалонда томошабинлар учун бир қанча қулайликлар яратилади.* Газетадан.

ВИДЕОСЕРИАЛ [видео.. + сериал] Телекўрсатувларда узоқ вақт кўрсатишга мўлжалланган кўп серияли видеофильм.

ВИДЕОТАСВИР Видеотехникада намойиш қилишга мўлжалланган воқеа ва ҳодисалар тасвири. *Бугун барча айбни видеотасвирларга қўйиб, тўғри қиляпмизми?* Газетадан.

ВИДЕОТЕКА [видео..+ *юн.* theke — омбор, сақлов жойи] Видеокассета ва видеодисклар тўплами ва улар сақланадиган жой.

ВИДЕОТЕЛЕФОН [видео.. + телефон] Абонентлар бир-бирини кўриб гаплашадиган, шунингдек, расм, фотосурат ва матнлар намойиш қилинадиган алоқа тури.

ВИДЕОТЕХНИКА [видео.. + техника] Турли мақсадларда воқеа ва ҳодисаларни магнит тасмасига ёзиб олиб, қайта намойиш қилишга мўлжалланган техник жиҳозлар мажмуаси. *Оддий видеотехниканинг бугунги ҳаётимизда тутаётган ўрни муҳим бўлиб бормоқда.* Газетадан.

ВИДЕОФИЛЬМ [видео.. + фильм] Видеомагнит тасмасига ёзилган фильм. *Айниқса, шу кунларда томошабинлар эътиборига ҳавола этилаётган «Чархпалак» видеофильмини ўзига хос воқеа деб аташ мумкин.* Газетадан.

ВИДЕОЧИ Видеоаппаратура билан видеофильмлар намойиш қилиш ва турли тадбирларни видеотасвирга тушириб олиш ишлари билан шуғулланувчи шахс. *Улар видеочи таниш акаларининг олдига кетган эдилар. Ҳозир келиб қоладилар.* Газетадан.

ВИДО [*а.* وداع — хайрлашув, кузатув] Сўнгги хайрлашув, айрилиш. *Етмасмиди видо, етмасмиди ғам? Етмасмиди шўрлик онанинг зори..* С. Акбарий.

ВИДОЛАШМОҚ 1 Марҳум билан (ёки ҳаётдан кўз юмаётган шахс ўзгалар билан) абадий хайрлашмоқ. *Жангчилар.. милтиқдан бир йўла ўт очиб, Сариқов билан сўнгги дафъа видолашдилар.* Н. Сафаров, Дон. *Қутидор видолашиб, аравага чиққанида, кўча тарафдан Отабек келаберди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ахир келган-кетганга ризолик бериб, видолашиб ётган эмиш. Мен ҳам сўнгги бурчимни адо этиб қўйсаммикан?* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма* Умуман, кимса ёки нарса билан ундан абадий ажралиш олдидан хайрлашмоқ. *Бек унинг [отининг] тизгинидан тортиб, синиқ товуш билан: "Кел, жонивор, видолашайлик!" — деди-да, болта сопини камарига суқиб, отнинг бўйнидан икки қўллаб қучоқлаб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Эрали чўнтагидан эскириб кетган хатни олиб очди-да, гўё у билан видолашаётгандек, бошқатдан ўқиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ҳаёт билан видолашмоқ Оламдан ўтмоқ; вафот этмоқ, ўлмоқ. *Эртаси, якшанба куни,*

тонг чоғида шоир ҳаёт билан видолашди. Ойбек, Навоий. *Ичкилик — заҳарли қора илон, унга ружу қилган одам ҳаёт билан видолашиши.. турган гап.* Газетадан.

ВИЖ-ВИЖ I *айн.* **биж-биж.** *..гўристонда-чи, жин ҳам, ажина ҳам, арвоҳ ҳам — ҳаммаси виж-виж эмиш.* А. Мухтор, Опасингиллар.

ВИЖ-ВИЖ II *тақл. с.* Ҳўл ўтиннинг ёниши, ачиган, бижғиган нарсанинг қайнаши ва ш. к. да чиқадиган товуш ҳақида. *Юпқа тери (ўрдакнинг териси) орасида ялтиллаб турган сап-сариқ ёғ оловда куйиб, виж-виж қайнади.* О. Ёқубов, Ларза.

ВИЖДОН [*а.* وجدان — эҳтирос, ҳистуйғу; инсоф, диёнат] Кишининг ўз хатти-ҳаракати, қилмиши, юриш-туриши учун одамлар, жамоатчилик олдидаги масъулият ҳисси, инсонийликнинг асосий белгиларидан бири; диёнат, инсоф. *Виждонни асрангиз ҳар недан ортиқ, ягона заминни асрагансимон.* А. Орипов. *Бу одамгарчиликдан, виждондан эмас. Бу — пастлик.* П. Турсун, Ўкитувчи. *Наҳотки улар ғурур, орият, виждон деган инсонийликнинг улуғ хислатларидан юз ўгиришган бўлса?* Газетадан.

Виждонни ютмоқ Инсоф, диёнатдан ташқари, виждонсизлик билан иш тутмоқ. *Кимки пора берса, у виждонини ютган, поклигини йўқотган бўлади.* Газетадан.

ВИЖДОНАН *рвш.* Виждон билан, виждонли кишига хос тарзда. *Виждонан меҳнат қилмоқ. Ишдаги камчиликларни виждонан очиб ташламоқ.* ▬ *Халқимизнинг энг муҳим маънавий-ахлоқий фазилати ўз иш жойида виждонан ва фидокорона меҳнат қилишдан иборатдир.* Газетадан. *Уларнинг* [*ҳашарчиларнинг*] *кўплари ҳалол, виждонан тер тўкмоқдалар.* Газетадан.

ВИЖДОНИЙ Виждонга оид, виждон тақозо этадиган. *Виждоний азоб. Виждоний вазифа. Виждоний иш.* ▬ [*Элмурод:*] *..ўша қамалда ётганларни тезроқ озод қилишимиз керак. Мана бу бизнинг инсоний ва виждоний бурчимиз, дўстим!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИЖДОНЛИ Виждонан иш тутадиган, виждони бор, инсофли, диёнатли. *Соф виждонли кишилар.* ▬ [*Элмурод:*] *Гулсум, Давлатёр каби виждонли одамларнинг ҳаётлари ёруғ ва ўзлари чинакам бахтиёр бўлмоқлари учун қандай чоралар бор, деб ўйлайдиган бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *..асар одамларни тўғриликка, ҳалол ва виждонли бўлишга ўргатади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВИЖДОНСИЗ Виждонан иш тутмайдиган; виждони йўқ, диёнатини ютган. *Виждонсиз, вафосиз у она ҳали бу гўдакнинг тирноғига ҳам зор бўлади.* М. Алиев, Шонли авлод. *Отабек.. ҳиссиётини босолмади — [Ҳомидни] «виждонсиз тўнгиз» деди-да, ихтиёрсиз ўрнидан туриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВИЖДОНСИЗЛИК Виждонсиз кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бирон буюмни сифатсиз ишлаб, аъло навга ҳақ олиш ноинсофлик, виждонсизлик, тўғрироғи, ўғриликнинг бошқа бир тури-ку!* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВИЖИЛЛАМОҚ «Виж-виж» деган ва шунга яқин товуш чиқармоқ (*қ.* **виж-виж**). *Ғир-ғир шабада юзни сийпайди, Қалдирғочлар вижиллайди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Гоҳ-гоҳ шамнинг вижиллагани эшитилиб қолади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ВИЖИР-ВИЖИР *тақл. с.* **1** Баъзи қушларнинг сайраганда чиқарадиган товушини, унга тақлидни билдиради. *Атрофдаги овозга гала-гала чуғурчуқларнинг вижир-вижири қўшилади.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза. *Қиш бўйи аллақайси гўр остларида жунжиб чиққан қуш зотлари: чумчуқлар, читтаклар, тўрғайлар, саъвалар ва бошқа аллақанча қуш туркумлари ўз тўплари билан вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб куйлайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Болаларнинг чуғурлашига нисбатан қўлланади. *Директор болаларнинг вижир-вижирларини эшитиб, кулоғи битди.* «Муштум».

ВИЖИРЛАМОҚ «Вижир-вижир» товуш чиқармоқ, чуғурламоқ. *Қиз борар ишига, унга ёнма-ён Атласпўш қалдирғоч вижирлаб учар.* Х. Расул. *Сўри ёғочида туриб олиб, вижирлаб сайраётган қалдирғоч жимиб қолди.* М. Мансуров, Ёмби.

ВИЗ *тақл. с.* Тез айланувчи ва умуман тез ҳаракат қилувчи нарса ҳосил қиладиган товуш ва унга тақлидни билдиради. *Виз-виз учиб арилар, Гул ўпар шарбат ялаб.* Қ. Муҳаммадий. *Уҳ, тинди тиғларнинг совуқ жаранги, Тинди камон ўқин машъум виз-визи.* О. Ҳакимов.

Виз этмоқ «Виз» деган товуш чиқармоқ. *Тилла қўнғиз виз этиб учди. Ўқ виз этиб ўтиб*

кетди. ▬ [*Асаларилар*] *Кўз илғамас хартумчалари билан шира эмиб оладилар-да, яна виз этганча келиб.. уйларига кириб кетадилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВИЗА [*лот.* visum — кўрилган] **1** Бирор хорижий мамлакатга бориш, унда яшаш ва унинг ҳудудидан ўтиш учун тегишли маъмурий идора томонидан паспортга қўйиладиган махсус рухсат белгиси. *Америка президенти Хитой маъмурларига «Озод Осиё» радиостанциясининг мухбирларига ташриф визалари бермаганликлари учун норозилик билдириш ниятида.* Газетадан.

2 Мансабдор шахс томонидан бирор ҳужжатга унинг тўғрилигини тасдиқлаб қўйилган ёки унга ҳуқуқий куч берувчи имзо, белги.

ВИЗВИЗАК Тугма ёки бошқа нарсадан ип ўтказиб, икки қўл бармоқларидан бирига ўрнатиб, икки ёнга торгиш ва бўшатиш билан виз-виз товуш чиқартириб ўйналадиган болалар ўйини. *Шу ондан бошлаб йигитча унинг* [*Мирсалимнинг*] *бармоқларига боғланган визвизак бўлди: истаса — айлантиради, истаса — ёнига солиб қўяди.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

ВИЗИЛДОҚ *с. т.* Қора чигиртка, чириллоқ. *Далалар визилдоқларнинг музикасини тинглагандай жимжит.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ВИЗИЛЛАМОҚ «Виз-виз» овоз чиқармоқ (тезучар ҳашарот, отилган ўқ, шамол ва ш. к. ҳақида). *Шамол кимга тегажаклик қилишни билмай тургандек, ўзини уларга урди, кийим-бошларини тортқилаб, қулоқлари тагида визиллаб шўхлик қила бошлади.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси. *Тўқай чеккасидан икки ўқ вайранлади. Бемўлжал отилган бу ўқлар анча наридан визиллаб ўтди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ВИЗИР [*нем.* Visier < *лот.* visere — кўрмоқ, қарамоқ] **1** Ўқотар қуролларнинг мўлжалга олиш, мўлжалга тўғрилаш мосламаси.

2 Фотоаппаратларда кўриниш (тасвир)ни қидириш, унинг фотоплёнкага сиғадиган қисмини аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб; тасвир қидиргич.

3 Геодезик асбобларда уларни бирон-бир нуқтага йўналтиришга имкон берадиган мослама.

ВИЗИТ [*фр.* visite — ташриф < *лот.* visere — кўрмоқ; ташриф буюрмоқ] Расмий суратда бирор элда, бирор шахс ҳузурида қисқа фурсат бўлиш, ташриф буюриш, ташриф. *Дўстлик визити. Жавоб визити.* ▬ *АҚШ давлат секретарининг Африка масалалари бўйича ёрдамчиси Ч. Крокер расмий визит билан Луандага келди.* Газетадан.

ВИЗИТКА [<*р.* «визитная карточка» (ташриф варақаси) бирикмасидан] Расмий мансабдор шахснинг исми, фамилияси, унвони, тураржойи кўрсатилган, шу шахс томонидан бирон-бир ташриф, учрашув, танишув пайтида бошқаларга бериладиган кичикроқ қалин варақча.

ВИЗУАЛ [*лот.* visualis — кўришга оид] Кўриш мумкин бўлган, кўринадиган.

Визуал кузатиш Бирон-бир воқеа-ҳодисани оддий кўз билан ёки дурбин, телескоп ёрдамида кузатиш, ўрганиш.

ВИКЛЮЧАТЕЛЬ [*р.* «выключить» сўзидан — узувчи] Электр токини узиш ва улаш учун хизмат қиладиган мослама. *Виключатель мен томонда экан, чироқни ёқдим.* П. Қодиров, Эрк.

ВИКОНТ [*фр.* vicomte — вице-граф < *лот.* vicecomes — тарбиячининг ўринбосари] Ғарбий Европа мамлакатларида дворянларнинг граф билан барон оралиғидаги унвони.

ВИКТОРИНА [*лот.* victoria — ғалаба] Билимнинг муайян соҳасига доир саволларга жавоб бериш ўйини. *Адабий викторина. Мусиқавий викторина.* ▬ *Болалар учун концертлар, маромли эртаклар, викториналар тайёрланган.* Газетадан.

ВИЛКА [*р.* вилка — санчқи] **1** Овқатни санчиб оладиган дастали асбоб; санчқи. *Овқатни вилка билан емоқ.* ▬ *Учинчи қадаҳдан кейин Зокирнинг гўштга санчмоқчи бўлган вилкаси тарелкага санчиладиган, лаблари ясама лабдай қўпол-қўпол қимирлайдиган бўлиб қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 *тех.* Айри учли ҳар хил деталларнинг номи. *Штепсель вилкаси. Велосипед вилкаси.* ▬ *Ихтирочи стол лампасининг ипини розеткадан чиқариб олиб, ўрнига машинасининг вилкасини тиқди.* «Муштум».

3 *шахм.* Асп (от) ёки пиёданинг айрисимон, бир йўла икки сипоҳга ҳужум қилиш ҳолати.

ВИЛЛА [*лот.* villa — шаҳар ташқарисидаги шинам уй, ҳовли] Шаҳарлар атрофида, хушманзара жойга қурилган катта

боғли ҳовли-жой. *Вилла деганлари ғоятда озода боғ, уч қаватли иморат, мармар ҳовуздан иборат эди.* Т. Малик, Шайтанат.

ВИЛОЯТ [*а.* ولايت — бошқарув; чекка жой, ўлка] **1** *тар.* Мамлакатнинг пойтахтдан йироқдаги чекка ўлкаси. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улуғбек давридаги каби бирлашса, пойтахт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳамжиҳату обод бўлса..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *эск.* Умуман, мамлакат, ўлка, юрт. *Қадимдан ложувард, лаъл ва бошқа қимматбаҳо тошлари билан машҳур бўлган Бадахшон вилоятида* [*Афғонистонда*] *ҳам геологлар янги конларни аниқладилар.* "Фан ва турмуш". *Ота, Чамбил дерлар вилоятингни..* "Ҳасанхон". *Худди ўша йили.. Шимолий Ҳиндистон ҳокими Акбар тобелигидаги Марказий Ҳиндистон вилоятига элчилар юборади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Сенда кўпдир, ўғлим, ақлу фаросат, Охир сеникидир тахту вилоят.* "Эрали ва Шерали".

3 *эск.* Шаҳардан чекка жой(лар). *Кезиб шаҳру вилоят, кў-бакўйин дарбадар кўрдим.* Увайсий.

4 Мамлакатнинг бир ва ундан ортиқ шаҳарларини ҳам ўз ичига оладиган йирик маъмурий-ҳудудий бўлинма. *Тошкент вилояти. Навоий вилояти. Қашқадарё вилояти.* ▬ *Андижон вилояти пахтакорлари бу йилги режани муддатидан илгари амалга оширдилар.* Газетадан.

ВИЛТ [*инг.* wilt — сўлимоқ, қуримоқ] Ғўза, картошка, маккажўхори, кунгабоқар, карам сингари ўсимликларда бактериялар, замбуруғлар, вируслар орқали тарқаладиган касаллик (бу касаллик ўсимликнинг сўлиб қолишига, барглари қовжираб, ҳалок бўлишига олиб келади). *Тўғри, пахтанинг ашаддий офати вилт эди. Ҳозирча олимларимиз унинг пайини қирқдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Салимхон Обидийнинг айтишича, селекцияда ҳозир чирсиллаб турган масала — вилтга қарши кураш.* Мирмуҳсин, Умид.

ВИМПЕЛ [*голл.* wimpel — байроқ] **1** Кеманинг қайси давлатга мансуб эканлигини кўрсатадиган айри учли энсиз байроқ.

2 Меҳнатда намуна кўрсатган бригада ёки айрим кишига бериладиган энсиз ва узун ёки учбурчак байроқча. *Энг яхши трактрочига бериш учун "Меҳнат жасорати" вимпели таъсис этганмиз.* Газетадан.

3 Учиш аппаратидан турли маълумот, хабар, газета ва ш. к. ташлашга мўлжалланган махсус ғилоф ва унга солиб ташланган нарса. *Полвон отряди турган жойни қийинчилик билан топиб, устидан бир неча марта айланиб ўтди-да, кейин пастлаб, вимпел ташлаб учиб кетди. Полвон вимпел ичидаги қоғозни ўқиб..* Ж. Шарипов, Хоразм.

ВИНДИКАЦИЯ [*лот.* vindicatio — ҳимоя, қўриқлаш; даъво, талаб қилиш] *иқт.* Мулк эгасининг ўз мол-мулкини унга қонунсиз эгалик қилаётган шахслардан суд орқали талаб қилиб олиши.

ВИНЕГРЕТ [*фр.* vinaigrette — сиркали салат, қайла] *кул.* Майда тўғралган сабзавотлар, гўшт ёки балиқ, тухумга сирка, мой ва ш. к. қўшиб тайёрланган яхна овқат.

ВИНО [*лот.* winum — узум, ток танаси; айланувчи, ўралувчи] Узум ва мевалар шарбати ёки турпини ачитқилар иштирокида спиртли бижғитиш йўли билан тайёрланадиган ичимлик. *Йўлчи винони ҳидлаб, юзини буриштирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хўжабеков пиёлачага лоларанг вино тўлдириб, жувонга узатди. Ўз пиёласига беш юлдузли коньяқдан қуйди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ВИНОЧИ Вино тайёрлаш бўйича мутахассис, шу соҳада ишловчи шахс. *Республика виночилари ҳар йили 16,5 миллион декалитр вино материаллари тайёрламоқдалар.* Газетадан.

ВИНОЧИЛИК Узум ва бошқа мевалар шарбатини бижғитиб вино тайёрлаш. *Виночилик саноати.*

ВИНТ [*нем.* Gewinde — қирқма, резьба] **1** Бурама резьбали стержень; маҳкамлаш мосламаси. *Винт кесиш. Винт билан маҳкамлаш. Винт ясайдиган станок.*

2 Кема ёки самолётни ҳаракатга келтирадиган механизмнинг айланувчи ўққа ўрнатилган парраги. *Кема винти. Самолёт винти.*

ВИНТОВКА [*р.* «винт» сўзидан] Стволининг ичида ўқни айланма ҳаракатлантирадиган винтли қирқмалари бўлган милтиқ. *Кичик калибрли винтовка. Автоматик винтовка. Винтовка затвори.*

ВИНТСИМОН Винт шаклидаги, спираль шаклидаги; бурама, айланма. *Винтсимон зинапоя. Винтсимон ҳаракат.* ▬ *Таркибий дейилишининг сабаби, у икки қисмдан — стержень ва унга винтсимон қилиб, спирал*

тарзда ўраладиган тишли пўлат лентадан иборат. «Фан ва турмуш».

ВИНЬЕТКА [*ф.* vignette — узум новдалари ва баргларидан қилинган безак < vigne — узум] Китобнинг, матннинг бошида ёки охирида расм, нақш кўринишида бўлган безак.

ВИОЛОНЧЕЛЬ [*итал.* violoncello — кичик контрабас (violone — контрабас)] Бастенор регистрли, катта скрипка шаклидаги тўрт торли, камонли мусиқа асбоби.

ВИРАЖ [*фр.* virage — бурилиш, айланиш] *махс.* **1** Оддий учувчиликда горизонтал текисликда самолётни кескин ёнга оғдириш, 360° буриб учиш усули.

2 Юқори тезликда бораётган автомобиль, мотоцикл ва велосипеднинг эгри чизиқ бўйлаб бурилиши.

3 Автодром, велодром ва яхмалакларда нишабли бурилиш жойи.

4 Фотосуратларга ранг беришда ишлатиладиган суюқлик.

ВИРИЛИЗМ [*лот.* virilis — эркакларга хос, алоқадор] Аёлларда эркакларга хос иккиламчи жинсий белгиларнинг мавжудлиги (мас., соқол, мўйловларнинг ўсиши, овознинг дўриллаши ва б.).

ВИРТУОЗ [*итал.* virtuoso — ўз ишининг устаси, талант < *лот.* virtus — жасорат; истеъдод] Ўз ҳунарини мукаммал, санъат даражасида эгаллаган санъаткор (созанда, хонанда ва б.).

ВИРУСЛАР [*лот.* virus — ўсимлик шираси; заҳар] Фақат тирик ҳужайраларда кўпайиб, одам, ҳайвон, ўсимликда юқумли касалликлар қўзғатувчи микроорганизмлар. *Грипп вируси.* ▬ *Вируслар маълум фильтрлардан ўтиб кетадиган бактериялар бўлиб, улар бактериядан кичик бўлади.* З. Орипов, Кўз илғамас дунё. *Вильсон Смитнинг аниқлашича, гриппни бактериялар эмас, балки ниҳоятда майда-майда, кўз илғамас вируслар вужудга келтирар экан.* «Фан ва турмуш».

ВИРУСЛИ Вируслар қўзғайдиган, вируслар келтириб чиқарадиган. *Вирусли касалликлар.* ▬ *Вирусли гепатит — юқумли касаллик бўлиб, унда асосан жигар шикастланади.* «Фан ва турмуш».

ВИРУСОЛОГИЯ [вирус + *юн.* logos — билим, таълимот] Вируслар ва улар тарқатадиган касалликларни ўрганадиган фан. *Вирусология соҳасидаги муваффақиятлар хавфли вирусли касалликларга қарши янги.. воситаларни ишлаб чиқишга имкон берди.* Газетадан.

ВИСИР-ВИСИР *шв.* Пичир-пичир, шивир-шивир. *Улар «Ёқут бошқорони, Қодиржондан боласи борга ўхшайди», деган висир-висирни қулоқдан қулоққа ўтказиб юборишди.* А. Абдувалиев, Бизнинг йўлимиз.

ВИСИРЛАМОҚ *шв.* Пичирламоқ, шивирламоқ. *Ҳожи хола, аравачанинг ғижир-ғижирида биров эшитиб қоладигандай, шипшишини яна ҳам пасайтириб, жувон қулоғига висирлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ВИСКИ [*инг.* whisky — ҳаёт суви; ароқ] Ўткир (кучли) инглиз ароғи. *..қўярда-қўймай хонасида роппа-роса тўрт соат олиб ўтирди. Эшикни қулфлаб қўйиб, элликтадан виски қуйди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ВИСКОЗА [*лот.* viscosus — ёпишқоқ; қовушоқ] **1** Целлюлозадан махсус йўл билан ишлаб олинадиган ёпишқоқ модда ва ундан тайёрланган сунъий ипак. *Жаҳонда ишлаб чиқариладиган суньий ва синтетик толаларнинг 75 фоизидан ортиқроғи вискоза толалардир.* «У ким, бу нима?»

2 Шундай толадан тўқилган газлама.

ВИСКОЗИМЕТР Суюқлик ва газларнинг қовушоқлигини аниқлайдиган асбоб.

ВИСКОЗИМЕТРИЯ [вискоза + *юн.* metron — ўлчов] Физиканинг қовушоқликни ўлчаш билан шуғулланадиган бўлими.

ВИСМУТ [*лот.* Bismuthum; *нем.* Wismut < Wissmat — оқ масса] **1** Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кимёвий элемент; қизғиш-кумушранг, оғир, мўрт металл.

2 Шу металл бирикмаларидан тайёрланган дори.

ВИСОЛ [*а.* وصال — боғланиш; севги алоқалари; эришув, етишув] *айн.* **васл.** *Мен биламан, соғингансан, вафоли дилдор, Яқинлашиб келмоқдадир висол кунлари.* Миртемир. *Қул учун озодликдан, ошиқ учун ўз жонони висолидан яхшироқ нарса йўқ.* С. Айний, Дохунда.

ВИСТАВКА [*р.* «выставить» сўзидан — кўрсатиш; кўргазма] *қ.* **кўргазма**. *Илғор тажрибаларни оммалаштириш мақсадида ташкил этилган выставка жуда катта аҳамиятга эга бўлди.* Газетадан.

ВИТ *тақл. с.* Бедана ва ш. к. қушларнинг овози ҳақида. *Бедананинг «вит» дегани — қочгани.* Мақол.

Вит демоқ *с. т. дақл.* Қочмоқ, енгилмоқ, ўйиндан чиқмоқ. *Қўлидан келмаса, «вит» деб майдонни бўшатиб қўя қолсин-да!* У. Исмоилов, Сайланма.

ВИТАМИН(ЛАР) [*лот.* vita — ҳаёт + amin < ammiac] Инсон ва ҳайвон организмининг одатдаги ҳаётий фаолияти учун зарур моддалар, шундай моддалари бор препарат; дармондори. *Ҳозирги кунда 30 га яқин витамин маълум. Витаминларни соддароқ белгилаш учун лотинча ҳарфлар қўлланади.* «У ким, бу нима?». *Нон маҳсулотлари таркибида оқсил, турли минерал моддалар ва витаминлар бўлиши муҳим аҳамиятга эга.* «Фан ва турмуш».

ВИТАМИНЛИ Таркибида витамин бўлган; витаминга бой. *Витаминли овқат. Витаминли ўсимликлар.* ▬ *Бу йил ўт-ўланларнинг кўп бўлиши кўпроқ витаминли ўт уни тайёрлаш имконини беради.* Газетадан.

ВИТ-ВИТ «Вит» ва шунга яқин товушларни, унга тақлидни билдиради. *Ҳар томондан «вит-вит», «чиғи-чиғи» деб сайраган қушларнинг турли қўшиқлари сойнинг нашъасига мос бир музика ҳосил қилган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВИТРАЖ [*фр.* vitrage < vitre — дераза ойнаси < *лот.* vitrum — шиша] Дераза, эшик ва ш. к. га рангли шиша парчаларини териб ёки ёруғлик ўтказадиган бошқа материаллардан фойдаланиб, нақш, тасвир ишлаш санъати. *Мозаикага яқин турадиган санъат турларидан бири витраж — шишани ҳар хил суратлар билан безаш санъатидир.* М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан. *Жануб томонида металл витраждан ташқари қуёш нурларини қайтарувчи осма темир-бетон панжаралар ишланган.* Газетадан.

ВИТРИНА [*фр.* vitrine < vitre — дераза ойнаси] Савдо корхоналарида, магазинларда, суратхоналарда моллар, экспонатлар ва ш. к. ларнинг намуналарини қўйиш учун махсус жиҳозланган ойнаванд қути, шкаф, ойна. *Магазин витринаси. Витринага қўйилган мол.* ▬ *Витамин танқислиги эндликда хавфли эмас; дорихоналарнинг ойнали витриналарига қўйилган турли хил витамин нўхатчалари, эритмалари ва шарбатлари соғлиғимизнинг ишончли дўстларидир.* «У ким, бу нима?». *У одати бўйича дарсхонадан ҳаммадан кейин чиқиб, севимли гўшасига — газета витриналари хиёбонига йўл олди.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари.

ВИЦЕ- [*лот.* vice — ўрнига; бамисоли, ўхшаш] Ўзлашма қўшма сўзларнинг «ўринбосар», «ёрдамчи» деган маъноларни англатувчи биринчи таркибий қисми. *Вице-президент.*

ВИЦЕ-АДМИРАЛ [вице.. + адмирал] Адмираллик унвонининг контр-адмиралдан юқори, адмиралдан қуйи даражаси ва шу унвонга эга бўлган киши.

ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ [вице.. + президент] **1** Президент ўринбосари.

2 Баъзи илмий муассасалар (академия, илмий жамият кабилар)да, халқаро ташкилотларда сайлаб қўйиладиган лавозим (мас. Ўзбекистон Фанлар академиясининг вице-президенти. Халқаро Олимпия комитетининг вице-президенти.).

ВИШ *тақл. с.* Чўзиқ «ш» тарзидаги товуш ва унга тақлидни билдиради. *Илон виш этиб, бошини кўтарди.* ▬ *Тахталардан ясалган икки қават сўрида чақалоқ бармоғидай келадиган, сон-саноқсиз ола-була қуртлар шамолдай виш-виш овоз чиқариб, сўнгги баргларни шипирмоқда эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВИШИЛЛАМОҚ «Виш-виш» товуш чиқармоқ, «виш-виш» қилмоқ. *Паровоз вишиллади. Ўтин вишиллаб тутаётир. Илон вишиллади.* ▬ *Чол қопқоғидан вишиллаб буғ чиқаётган самовар олдига келди.* С. Каромат, Олтин қум. *Абдулаҳад.. гоҳ оловга қарайди, гоҳ бурқиган идишларда вишиллаган моддаларни темир асбоб билан айлантиради.* Ойбек, Навоий.

ВИШКА [*р.* вишка — тепалик; минора] **1** Баланд минора шаклидаги иншоот. *Кузатиш вишкаси. Бургилаш вишкаси. Парашют вишкаси.* ▬ *Ўнг томонда тоғ оралиғидаги нефть қудуқларининг вишкалари кишига шохшаббалари куйиб кетган дарахтларни эслатади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

2 *кўчма* Олий жазо — ўлим жазосининг маҳбуслар орасидаги номи. *Бунақа шилта ишни менга илма, начальник.. Бу қилиғингдан вишканинг ҳиди келиб турибди.* Т. Малик, Шайтанат.

ВИҚОР [*а.* وقار — жиддийлик, салобат, улуғворлик] *кт.* **1** Магрурона ва улуғвор кўриниш; салобат. *Водийдан ўтарди дарёйи азим, Вазмин оқишида салобат, виқор.* С. Абдуқаҳҳор. *Қордай ярқироқ янги салла ўраган*

махдум виқор билан йўталиб, меҳмонхонага кирди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Мағрурлик туйғуси, мағрурлик, ғурур. *Қиёфасидан ғолиблик виқори ва мағлуб бўлганга шафқат акс этиб турарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ойнанинг остида, музей тўрида Шишада туради бир сиқим тупроқ.. Уни кўрганларнинг кўкси тоғ бўлиб, Кўзида тенги йўқ виқор ёнади.* Шуҳрат.

ВИҚОРЛИ Мағрур, улуғвор ҳолатли, мағрурлик ва улуғворлик ифодасига эга. *Фарғона, Қўқон шаҳарларининг виқорли қиёфаси, Самарқанднинг қадимий обидалари ва, ниҳоят, Ўзбекистон пойтахти Тошкентнинг чиройи, улуғворлиги мени мафтун этди.* Газетадан. *Унинг юзи виқорли тус олди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Аллақандай таниш башаралар кўз олдига келди: бири виқорли, бошқаси нозли.* С. Анорбоев, Оқсой.

ВКЛЮЧАТЕЛЬ [*р.* «включить» сўзидан — улагич] Электр токини улайдиган асбоб; электр калити. *Анна туриб, девордаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ВОАЖАБ(О) [*ф.*+ *а.* واعجبا — жуда қизиқ, ажойиб] *эск. айн.* **ажабо**. *.. бизнинг хотинга қорнингиз орқа умуртқангизга ёпишиб юрса, ёқасиз. Воажаб, воажаб!* Ф. Мусажонов, Сабоқ. *Суратқаш шижайди. Воажаб!* С. Сиёев, Ёруғлик.

ВОБАСТА [*ф.* وابسته — боғлиқ, алоқадор; қарам] *эск. кт.* Бир-бирига боғлиқ, мос, мувофиқ; уйғун. *Муҳаббат ҳуснга вобаста.* ▬ *Аждодларимизнинг асотирий дунёқарашидаги илон тотеми билан вобаста айрим саҳифалар билан танишамиз.* Газетадан. *Бу улкан майдондаги сон-саноқсиз одамлар орасида шу икки дилгина бир-бирини англар, бир-бирига ҳамоҳангу вобаста эди.* «Ёшлик».

ВОВ *тақл. с.* Ит вовиллаганда чиқарадиган товушни ва унга тақлидни билдиради. *Мирёқуб Мирзабобони ёнига олиб, дарвоза дарчасидан кўчага чиққан ва қишлоқ итларининг вов-вовлари ўртасида кета туриб, жоҳил сўфининг қайсарлигини синдириш учун турли-туман тадбирлар ахтарарди..* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ВОВАЙЛАТО **1** *айн.* **вовайло.**

2 Войвойлаш, байбайлаш.

ВОВАЙЛО [*а.* واويلا — афсус, аттанг, эвоҳ] *унд.с.* Оҳ-воҳни, ҳасратни, афсус-надоматни ифодалайди. *Вовайло қилмоқ. Нега булут аро боқасан, офтоб, Нега куйларда ҳам дариғ, вовайло?* Миртемир.

ВОВИЛЛАМОҚ **1** «Вов-вов» деган овоз чиқармоқ; ҳурмоқ. *Ит вовиллади.* ▬ *Газабланган кучукларнинг вовиллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Изма-из келаётган Йўлбарс вовиллади. Ота орқасига қайрилиб қараса, салт отлиққа кўзи тушди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма с. т.* Акилламоқ, ўшқирмоқ, қопмоқ. [*Эшон:*] *-Сенга ким қўйибди бундай гапларни! — деб вовиллаб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ВОДАРИҒ(О) [*ф.* وادريغا — э афсус, аттанг] *унд. с.* Афсус-пушаймонни, оҳ-воҳни ифодалайди. *Водариғо! Бу қандай гап!* ▬ *Яккалашса, келар эди зўрлигим, Водариғо, кўрсатмадим эрлигим. Асир қолиб, келди қаттиқ хўрлигим, Қизилбошга банди бўлдим, найлайин.* «Гўрўғлининг туғилиши». *Бировнинг ҳалолини биров суядиган замон экан-да, водариғ!* С. Сиёев, Ёруғлик.

ВОДЕВИЛЬ [*фр.* vaudeville < vau de Vire — Вир дарёси водийси — "водевир" халқ ашулалари тарқалган жой] **1** Куплетли қўшиқ, романс, рақс, мусиқа жўрлигида ижро этиладиган, латифасимон мазмунга асосланган енгил комедия.

2 Водевиль охирида унинг ижрочилари томонидан томошабинларга қарата айтиладиган сўнгги қўшиқ.

ВОДИЙ [*а.* وادى — водий; қуриб қолган ўзан; жарлик] **1** Дарё бўйлаб чўзилган ёки тоғлар орасидаги кенг текислик. *Дарё водийси. Тоғ водийси.* ▬ *Катта-кичик водийларни қоплаб ётган туман худди кўлга ўхшаб кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бир томонингиз — харсанглар макони, иккинчи томонингиз — уфққа туташ ям-яшил водий.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Умуман экин экиладиган, обод ер. *Амударёни жиловласак, Ўзбекистонда бутун-бутун янги пахта водийлари яратилади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Умуман, мамлакат, юртнинг бир бўлаги; диёр. *Чўлқуварлар бир мақсад — Сурхон, Шерободни боғ-роғли водийга айлантириш орзуси билан яшамоқдалар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Бу чол Гулистондагина эмас, бутун водийда «чавандоз» номини олган улоқчи эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 *кўчма* Бирор нарса учун хос бўлган жой, макон. *Афтидан, унинг ўзи ҳам афсонавий гўзаллик водийсини кўришга ошиқарди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ротамиз жангчилари ярадорларни кўтариб чиқишар, ҳалок бўлганлар ўрнига ёрдамчи жангчиларни эргаштириб, «ажал водийси»га кириб боришарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *- Мен ўлим водийсида хизмат қилганман, — деди ошпаз.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Жунун водийси Мажнунлик, телбалик олами. *Жунун водийсига мойил кўрармен жони зоримни.* А. Навоий. **Ишқ водийси** Ишқ-муҳаббат олами. **Фано водийси** Йўқлик (йўқ бўлиш) олами. *Чиқолмай сира маълум гирдобдан, Фано водийсини кезган бандалар.* Ғайратий.

ВОДОВОЗ |*р.* вода — сув + воз(ить) — ташимоқ| *с.т.* Сув ташийдиган машина. *Шаҳарча томондан ҳам водовозлар кела бошлади.* П. Қодиров, Эрк. *Водовоз келиши билан вагонлардан кишилар, хотинлар, болалар сакраб тушишди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ВОДОКАНАЛ |*р.* вода — сув + *лот.* canalis — қувур, нов| Сув ўтказиш тизими, тармоғи. *Водоканал ходимлари келиб, машиналар билан кавлашади, тўғрилашади, кўмишади.* Газетадан.

ВОДОКАЧКА |*р.* вода — сув + качка — (насос билан) босиб чиқариш| Сув чиқарувчи насослар ўрнатилган махсус бино. *Водокачка очилиш маросими катта тўйга, каттакон сайилга айланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари.

ВОДОЛАЗ |*р.* вода — сув + лаз(ить), лезть — кирмоқ, тушмоқ| *с.т. қ.* **гаввос.** *..сув ости техника бошқармасининг водолазлари ва электрпайвандчилари.. газ қувурларини дарё тубига ўрнатадилар.* Газетадан.

ВОДОПРОВОД |*р.* вода — сув + провод(ить) — ўтказмоқ| Саноат ва маиший эҳтиёжларни сув билан таъминлаш учун қурилган сув қувурлари, насос станциялари ва ш. к. тизими. *Тошкент водопроводи. Водопровод тармоғи. Водопровод суви.* ▬ *Водопровод учун кавлаб қўйилган чуқурлар қорнғида ваҳимали кўринади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Кампир водопроводдан сув олиб, ҳовлига сепмоқчи бўлди.* «Гулдаста».

ВОДОПРОВОДЧИ Водопровод қуриш ва тузатиш ишларида ишловчи мутахассис ишчи.

ВОДОРОД |*р.* вода — сув + род(ить) — туғиш, туғдириш| Кислород билан қўшилиб, сув ҳосил қиладиган, Менделеев даврий системасининг I гуруҳига мансуб рангсиз, ҳидсиз енгил газ; кимёвий элемент. *Водород билан тўлдирилган аэростат.* ▬ *Лойиҳага кўра, уй чердагига ўрнатилган қуёш батареяси сувни кислород ҳамда водородга ажратади.* «Фан ва турмуш».

ВОЕЙ *унд. с.* Қаттиқ алам ёки ортиқ даражадаги завқ, қувонч каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *Воей, ёш бола деган шунақа ширин бўладими!* ▬ |*Майсара Ҳидоятга:*| *Келин қўрққанидан ҳуши кетиб қолди, икковингиз-ку майли, бу ўртада мени худо урди. Худди тилка-тилка қилади-да, воей!* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ВОЕНКОМ |*р.* "военный комиссар" бирикмасининг қисқартмаси| *с.т. эск.* Ҳарбий комиссар. *Ана энди военкомнинг мардикорга қараб айтаётган сўзи..* "Ўзбек фольклори".

ВОЕНКОМАТ |*р.* "военный комиссариат" бирикмасининг қисқартмаси| Ҳарбий комиссарлик. *Нормат узр айтгунча, шофер жавоб қилди: Соат тўққизда военкоматда бўлишимиз керак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ВОЖАК |*р.* "вожати" < "водить"сўзидан — бошлаб, бош бўлиб борувчи| *с.т. эск.* Бошқариб, раҳбарлик қилиб борувчи шахс; бошлиқ. *- Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожакингизман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз? — Вожак бўлиш у ёқда турсин, пайғамбар бўлсанг ҳам, айтмайман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВОЖАТИЙ |*р.* "вожати" < "водить" сўзидан — бошлаб борувчи| *эск.* **1** Пионер отряди, болалар уйи, комсомол кабиларда отряд, дружинанинг раҳбари. *Пионерлар лагерини тарбиячи ва вожатийлар билан таъминлаш масалалари ҳал этиб қўйилди.* Газетадан.

2 *с.т.* Трамвай ҳайдовчиси. *..Тошкент трамвай ишхонасига кирди. Вожатий бўлиб ишлади.* Газетадан.

ВОЖИБ |*а.* واجب — зарур, керакли, мажбурий; мажбурият, бурч| **1** *дин.* Ҳар бир мусулмонга пайғамбар томонидан буюрилган, бажарилиши мажбурий, зарур бўлган амал тури. *Уч хил амал бордирки, улар ҳар бир мўмин зиммасига вожибдир.* «Фан ва турмуш».

2 *с. т.* Бажарилиши мажбурий. |*Барноғул:*| *Амри подшо вожиб, ҳеч ким тарки вожиб қилолмайди.* «Орзигул». *Биз дўконни ёпиш хусусида амри фармон берган эдик. Ё бизнинг амримиз сенга вожиб эмасму?* С. Сиёев, Аваз.

ВОЗ: воз кечмоқ 1 Эгалик ёки фойдаланиш ҳуқуқидан, имкониятидан кечмоқ, фойдасидан, баҳридан ўтмоқ. *Меросдан воз кечмоқ. Ҳақидан воз кечмоқ.* ▬ *У* |*Турғун*| *Саодат учун ҳамма нарсадан воз кечишга ҳозир эканини ёзган эди.* О. Ёқубов, Тоғ қизи.

2 Бирор фикр, хатти-ҳаракат ва ш. к. нинг зиддига қарор қилмоқ, ундан қайтмоқ. *Немислар роса қирғин ўқига учрагач, ҳужумдан воз кечиб, орқага.. қайтишга мажбур бўлди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Аҳмаджон ҳозирча хат ёзишдан воз кечди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ВОИЗ |*а.* واعظ — тарғиб қилувчи, ваъзхон| **1** *дин.* Диний мазмунда ваъз қилунчи, ваъз айтувчи, ваъзхон, ваъзгўй. *Кейинчалик Доий Хивадаги Жоме масжидига воиз қилиб тайинланди.* «ЎТА».

2 *эск. кт.* Насиҳатомуз ёки ташвиқий нутқ сўзловчи, нотиқ. *-Энди реакциянинг аврағич воизлари мусулмонлар бирлиги тўғрисида кўкракларига уриб, дарё-дарё сўз қуядилар, — деди Муҳаммад Жамол.* Ойбек, Нур қидириб.

ВОИЗЛИК Воиз вазифасини бажариш; ваъзхонлик, нотиқлик.

ВОЙ *унд. с.* Қаттиқ оғриқ, алам туйғусини ифодалайди. *Мен унинг қўлини қаттиқроқ қисдим. Маҳбуба «вой» деб юборди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. *Уринг, Ўрмонжон ака! Сўйинг! Қоним оёғингизга тўкилсин. Вой десам, инсон эмасман!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ҳаяжон, қўрқув ва, аксинча, севинч, ҳайрат, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. *-Бу нима? Вой, қулоғингиз орқаси ҳам озгина қонабди, — деди Гулнор қўрқиб* |*Йўлчига*|. Ойбек, Танланган асарлар. *«Вой шайтонлар, роса ўхшатибди!» деди-да, жимгина томошага берилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кечқурун кўча эшиги тақиллади-ю, кампирнинг «Вой ўргилай! Вой, гирғиттон» деган товуши эшитилди. Ҳаял ўтмай эшикдан Самандаров кирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Охири вой Охири, оқибати ёмон (бўлади). *Ваъдабозлик, ёлғончилик, кўзбўямачиликнинг ҳам умри қисқа, охири вой!* «Муштум» **Ҳолига вой** Ҳоли ёмон, аҳволи оғир. *Йиғидан кўзлари, қовоқлари қизариб шишган Шоқосим етиб келди: -Вафот қилди жонкашим, дардкашим. Ҳозир қўлимда жон берди. Ҳолимга вой!* Ойбек, Танланган асарлар.

ВОЙБЎ(Й) *унд. с.* Ажабланишни, ҳайратни ифодалайди. *Муса Назарович соатига қараб, шошилиб ўрнидан турди: -Войбўй, ўтириб қолибман, у ёқда ишим ошиб-тошиб ётибди.* П. Қодиров, Уч илдиз. |*Орипов:*| *Хўш, хоним, қаерга келган эдик? Менга қаранг, войбўй, мунча қовоғингиздан қор ёғяпти.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ВОЙВОЙЛАМОҚ Дод-вой қилмоқ, вой-вой деб қичқирмоқ (оғриқ, қайғу-алам, қўрқув ва ш. к. туфайли). *Миршаб кучаниб туриб, (боланинг ўнг қулоғини) зарб билан тортган эди, оғриқ жонидан ўтиб кетди, шекилли, бола войвойлаб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ВОЙДОД *унд. с.* **1** Ёрдамга чақириш, бирон иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. га чидай олмаслик, норозилик нидоси. *-Дод! Войдод! Қароқчилар босди!!! — довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Войдод, халойиқ, бу қандай эркакки, хотинини бировга қўшиб қўйиб, ўзи эшик пойлаб ётади.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Ўта завқланиш, хурсандликни ифодалайди. *-Войдод! — Мирсалимов бамисоли товуқдай қийқанглаб кулди.* «Гулдаста». |*Мулладўст:*| *Войдод, мен айтдим, чимматнинг ёнбошидан қарайдиган бўлиб қолди, деб.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ВОЙДОДЛАМОҚ Войдод деб қичқирмоқ, дод-фарёд кўтармоқ, ёрдамга чақириб додламоқ.

ВОКАЛ |*лот.* vocalis — овозли, хушовоз; унли| Ашулага, ашулачиликка оид: ашула қилиб айтиш учун мўлжалланган. *Вокал мусиқа.* ▬ *Фестивалларда Ўзбекистон пойтахтида кучли вокал мактаби шаклланаётганидан далолат беради.* Газетадан.

ВОКАЛИЗМ Бирор тилнинг унли товушлар тизими. *Бухоро шевасининг вокализмидаги специфик хусусиятлар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин..* «ЎТА».

ВОКАЛИСТ Ашулачилик санъати мутахассиси; моҳир ашулачи; санъаткор. *Республикамизда мусиқа санъатининг тез суръатлар билан ривожланиши.. малакали вокалистлар етишиб чиқишига замин тайёрлади.* Газетадан.

ВОКЗАЛ [*инг.* Vauxhall, *айн.* Вокс кошонаси – Лондондаги сайргоҳ боғнинг номи] Йўловчилар ва транспортга хизмат кўрсатиш учун мўлжалланган бино, бинолар мажмуи (Вокзалнинг темир йўл вокзали, автовокзал каби турлари бор). *Кеч соат ўнга яқин поезд жўнади-ю, у деразадан қўл силкита-силкита кўринмай кетган Гавҳарни кўз олдидан кетказолмай, вокзалдан секин чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Йўлдош вокзалда эшелон жўнашга тайёр турганини кўрди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВОЛА [*а.* والە – шайдо; мафтун, ҳайратда қолган; ақл-ҳушини йўқотган] *эск. кт.* Мафтун, ҳайратда, ҳайрат ҳолатида бўлиш. *Не ажаб, сизга ҳама вола экан..* Ҳабибий. *Тушимми ё ўнгимми – унга қараб қолдим, кўзимда вола.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Вола бўлмоқ Мафтун бўлмоқ, ҳайратли ҳолатга тушмоқ. *Бўлибман, нетай, бир пари воласи, Қизил юзлари гулшаним лоласи.* Ҳабибий. *Йўқ, ул пиёла эрмас, Санъат экан мукаммал, Кўрганда етти иқлим Ҳайрону вола бўлгай.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ВОЛАН [*фр.* volant – учадиган] Бадминтон ўйинида: бир томони патли тўпча, коптокча.

ВОЛАПЮК [volapuk < *инг.* world – жаҳон + speak – гапирмоқ, сўзламоқ: "жаҳон тили"] Сунъий халқаро тиллардан бирининг номи (оммалашмаган).

ВОЛДИР Шох ёки металлдан ясалган соққа; золдир. *Биласизми, қаҳратон қиш, қор бўрони қутурган пайт. Туф десанг, тупугинг ерга муз волдир бўлиб тушиб ўйнаб кетади.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди.

ВОЛЕЙБОЛ [*инг.* volley – уриб қайтармоқ + ball – тўп] *спрт.* Қарши команда майдонига тўпни қўл билан уриб, тўрдан ошириб тушириш ўйини. *Волейбол ўйнамоқ. Волейбол майдони. Волейбол командаси.* ▬ *Волейболни ҳамма ерда ўйнаш мумкин. Бунинг учун фақат тўп, тўр, 9 х 18 метрли текис майдонча ва ҳар бири 6 ўйинчидан иборат икки команда керак.* «У ким, бу нима?» [*Қудрат*].. *мактаб майдончасида волейбол ўйнаётган болаларга қўшилди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ВОЛЕЙБОЛЧИ Волейбол ўйновчи спортчи. *1963 йили Москвадаги жаҳон чемпионатида япон волейболчилари тўп узатишда кўп очкони қўлга киритдилар.* «У ким, бу нима?».

ВОЛИДА [*а.* والدە – она] *эск. айн.* **она**. *Волидамиз бетоб ётган эканлар, мени кўриб ҳушдан кетдилар.* А.Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Икки тарафимизни ёғий босган. Волидангиз тайинлаб юбордилар. Дарҳол Андижон қўрғонига бориб, бекларни тўпламоқ керак.* П.Қодиров, Юлдузли тунлар.

ВОЛИДАЙН [*а.* والدين – ота-она] Ота-она. *Ота-оналар фарзандларига, болалар эса волидайн умрига барака беришини сўраб, Яратганга ёлбордилар.* Т. Малик, Шайтанат.

ВОЛИ(Й) [*а.* والى – ҳоким, ҳокимият вакили] Ўрта асрларда Шарқ мамлакатларида хон ва подшоҳ томонидан тайинланадиган вилоят ҳокими.

ВОЛОСТЬ [*р.* волда – ҳокимият] *тар.* Чор Россиясида ва СССРда 1919–1929 йиллардаги районлаштиришга қадар уезд таркибига кирувчи қуйи маъмурий-ҳудудий бўлинма. *..ер бўлиш вақтида волость ер қўмитасидан тўқайга Арслонбеков вакил бўлиб келган.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қисқаси, намуна фирқа ячейкаси билан волость комсомол ёшлар қўмитасининг нашир афкори "Ёш куч" деворий газетасини чиқара бошлади.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ВОЛЬТ [*итал.* < итальян физиги А. Вольта (Alessandro Volta) номидан] *физ.* Халқаро бирликлар тизимида электр токи кучланиши ва электр юритувчи кучнинг ўлчов бирлиги.

ВОЛЬТА [*итал.*]: **вольта ёйи** *физ.* Электр токи занжирига уланган электродлар орасидаги газда ҳосил бўладиган чўғ ёй.

ВОЛЬТЛИ Маълум вольт кучланишга эга бўлган. *Паст вольтли электр тармоғи. Юқори вольтли қурилма.*

ВОЛЬТМЕТР *физ.* Электр занжирининг икки нуқтаси орасидаги кучланишни ўлчайдиган асбоб.

ВОЛЬФРАМ [*лот.* Wolframium < *нем.* Wolfram < Wolf – бўри + Rahm – сўлак, кўпик] Юқори температурада эрийдиган, оғир, жуда қаттиқ оч кулранг металл, Менделеев даврий системасининг VI гуруҳига мансуб кимёвий элемент. *Вольфрам қотишмалари.* ▬ *Вольфрам пўлатларни легирлашда, ейилишга чидамли ва иссиқбардош қаттиқ қотишмалар олишда кенг қўлланади.* «Политехника луғати».

ВОЛЮНТАРИЗМ [*лот.* voluntas – ирода; хоҳиш-истак; интилиш] **1** *флс.* Иродани борлиқнинг энг олий кўриниши, тамойили

деб қаровчи, ақл-идрок ва таҳлилга суянишга қарши бўлган фалсафий оқим.

2 Тарихий жараёнларнинг объектив қонуниятларига риоя қилмасдан, мавжуд шарт-шароитлар ва имкониятлар билан ҳисоблашмасдан, ўзбошимчалик билан сиёсат юритиш, ўз хоҳиш-иродасини ҳамма нарсадан юқори қўйиш.

ВОЛЮНТАРИСТ Волюнтаризм тарафдори.

ВОЛЮНТАРИСТИК Волюнтаристга хос, волюнтаризмга асосланган. *Волюнтаристик дунёқараш. Волюнтаристик назария. Волюнтаристик сиёсат.*

ВОНА Корея Республикаси ва Корея Халқ Демократик Республикасининг пул бирликлари.

ВОРИЛЛАБ Равон ва тез (сувнинг оқиши ҳақида) қ. **вариллаб.** *Чинорлар тагидан вориллаб бир ариқ сув чиқиб ётарди.* «Ёшлик». *Қор эриб, тунука тарновлардан сув вориллаб оқа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВОРИС [*а.* وارث — меросхўр, мерос қилиб олувчи] **1** Мерос олиш ҳуқуқига эга бўлган шахс, мерос эгаси, меросхўр. *Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз.. ерли-сувли, пулдор одам вафот қилса, унинг ворисларини бир-бири билан жиққамушт қилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Ўтмишдан, ота-боболардан мерос қолган моддий ва маданий бойликларга эгалик қилувчилар, уларнинг ишларини давом эттирувчилар. *Ишчи ва деҳқонларнинг муносиб ворисларини тарбиялаш — ҳунар-техника билим юртининг асосий вазифаси.* Ҳ. Иброҳимов, Ворислар.

ВОРИСЛИК Вафот этган шахс (мерос қолдирувчи) ҳуқуқ ва мажбуриятларининг ўз меросхўрларига ўтиши.

ВОРОНКА [*р.* — «ичи тешик нарса; найча»] **1** Оғзи тор идишларга суюқлик қуйиш ва фильтрлаш учун ишлатиладиган, бир (қуйи) томони найчали, конус шаклидаги асбоб. *Шиша воронка. Керосин воронкаси. Сут воронкаси.*

2 Шу асбоб шаклига эга бўлган нарсага нисбатан қўлланади. *..сартарош оғзидаги носини қўлидаги воронка қилиб ўралган қоғозга ташларкан, «бўлмайди», деди.* «Муштум».

ВОСИЛ [*а.* واصل — эришувчи, етишувчи; етиб келувчи; бириктирувчи]: **восил бўлмоқ** *эск. кт.* Эришмоқ, етишмоқ; бориб етмоқ. *Ёнимга тезроқ келсанг-а, Васлимга восил бўлсанг-а, Тинмай бўсалар олсанг-а, Ёринг нидо айлади.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ВОСИТА [*а.* واسطه — чора, тадбир, усул; ўрта, ўртадаги] **1** Бирор мақсадга эришиш ёки бирор ишни амалга ошириш учун дастак бўлиб хизмат қиладиган нарса, қурол. *Ахборот воситалари. Техника воситалари. Транспорт воситалари. Ишлаб чиқариш воситалари.* ▬ *Дарёдан сузиб ўтиш учун Умаровда қайиқ ҳам, оддий сузиш воситаси ҳам йўқ эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Умуман, бирор нарсани амалга ошириш учун хизмат қиладиган, фойдаланиладиган нарса, омил. *Дейдиларки, одатда, севишганлар ўз кўнгилларини тил билан изҳор этолмайдилар, имо-ишора ва баъзан қочириқ гаплар жуда яхши восита эмиш.* Шуҳрат. Шинелли йиллар. *Меҳнат интизоми шундай бир воситаки, у ишда уюшқоқликни, ташаббускорликни, ижодкорликни таъминлайди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Қорақанд меваси билан чинор пўстлоғидан тайёрланган шарбат ҳам қандли диабетни даволашда яхши восита экан.* «Фан ва турмуш».

3 (*ў.-п. к. да* — **воситасида**) *кўм. взф.* Орқали, туфайли. *..фақат у менинг воситамда тўйни бошлаш учун сиздан изн олгани келган экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..уларнинг* [*давлатмандларнинг*] *зиёфатлари воситасида баъзи мадрасаларнинг мударрислари, муҳаррирлари билан ҳам танишди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Восита қилмоқ Восита сифатида ишга солмоқ, фойдаланмоқ. *Мунисхонни шунча ваҳима босдики, онасини восита қилишга сабри чидамай, акаси билан юзма-юз ўтириб гаплашишга мажбур бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ВОСИТАЛИ Воситага эга бўлган, бирор кимса ёки нарса воситаси билан амалга ошириладиган; бавосита.

Воситали тўлдирувчи *тлш.* Тушум, қаратқич, бош келишикларидан бошқа келишикларда, шунингдек, айрим кўмакчилар билан келган сўзлар орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАСИЗ қ. **бевосита.**

Воситасиз тўлдирувчи *тлш.* Тушум келишигидаги сўз орқали ифодаланган тўлдирувчи.

ВОСИТАЧИ Бирор ишнинг амалга оширилишида восита ролини ўйновчи кимса

ёки нарса. *У билан биз подшонинг амрини юзага чиқарадиган воситачилар, холос.* К. Яшин, Ҳамза. *..малакали таржимонларнинг етишмаслиги натижасида ҳанузгача француз адабиёти намуналари воситачи тил орқали таржима қилинмоқда.* «ЎТА».

ВОСИТАЧИЛИК Воситачи ишини бажариш, воситачи бўлиш. *Махдум Сафар бўзчини мулла Абдураҳмон тарафидан воситачилик учун жўрттага келган, деб ўйлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВОТУМ [*лот.* votum — тилак, истак, хоҳиш] Сайловчилар ёки вакиллик органларининг кўпчилик овоз билан қабул қилган қарори ёки фикри.

ВОФУРУШ [*ф.* او — очиқ + فروش — сотувчи] *эск.* **1** Оёқ кийимлари билан савдо қилувчи дўкондор. *Исоқ отанинг қўлидан чиққан кавуш бежирим, бекам-кўст бўлгани учун, вофурушлар уларни жон деб сотиб олишарди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Кўнчилар қайиш, сахтиён.. тайёрлаб, вофурушларга улгуржи ёки пойабзал тикадиган косибларга чакана сотадилар.* Н. Сафаров, Наврўз.

2 Эгар, ўроқ каби буюмларни олиб сотувчи дўкондор.

ВОЯ [*ф.* واپه — ҳисса, насиба; истак, эҳтиёж; ақл, эс]: **вояга етмоқ 1** Улғайиб балоғатга (балоғат ёшига) етмоқ. *Вояга етган қиз.* ▬ *Маълумки, сўнгги йилларда ички-бозлик ва гиёҳвандлик вояга етмаган болалар ўртасида ҳам кенг тарқалмоқда.* Газетадан.

2 Умуман, ёш ва бошқа жиҳатдан етук (етилган) даражага эришмоқ. *-Мен шундай табаррук, фидокор инсонни туғиб вояга етказган онани албатта кўришим керак, — деди меҳмон.* Назармат. Жўрлар баланд сайрайди. *Мадатов оиласида 8 фарзанд туғилиб вояга етди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Маълум бир иш, фаолиятда етукликка, камолотга эришмоқ. *..оқсоқол ёзувчилар қурултойга ўз кўз қорачиқларидек ардоқлаб вояга етказган ўнлаб талантли шоирдларини эргаштириб келдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Униб, ўсиб етилмоқ. *Даромадни егани-ку еган, вояга етган мева дарахтларини кесиб кетаётгани нимаси?* «Муштум». *..ташлаган данаклар кўкариб, вояга етиб, ҳосилга ҳам кирибди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ВОҚЕ(Ъ) [*а.* واقع — йиқилаётган; содир бўлаётган; рўй бераётган; ҳақиқий]: **воқе бўлмоқ** *кт.* Содир бўлмоқ, рўй бермоқ, юз бермоқ; келиб чиқмоқ. *Эртаси кун бутун Марғилон деярлик Маликбойнинг майдонида воқеъ бўлган ишга жуда ҳайрон эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ВОҚЕА [*а.* واقعه — ҳодиса; ҳол, ҳолат; жанг] Воқе нарса, иш-ҳодиса, ҳолат ва ш. к. *Кутилмаган воқеа. Тарихий воқеа. Халқаро воқеалар. Қувончли воқеа. Қизиқ воқеа. Ноҳуш воқеа. Муҳим воқеа.* ▬ *Бу фильмдаги воқеаларни айтишга одам боласининг тили бормас эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ўзи билан боғлиқ бўлган бир неча воқеаларни ҳам сўзлаб берди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Фарғона водийсида энг буюк, тарихга кирган воқеа Катта Фарғона каналининг қазилишидир.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Романнинг бадиийлигига соя ташлаб турган воқеалар баъзи ўринларда ортиқча чўзилиб кетади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ВОҚЕАН [*а.* واقعاً — ҳақиқатан] *рвш. эск. кт.* Ҳақиқатан, дарҳақиқат; дарвоқе, айтганча. *Қутидор ўзича нима тўғрисидадир ҳисоб юритди-да: -Воқеан, сиз мени эслай олмайсиз, — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳай, воқеан, — деди махдум, кулги ораси тўхтаб.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ВОҚЕАНАВИС [воқеа.. + *ф.* نویس — ёзувчи] **1** Воқеликда юз берган, ҳақиқий ҳодисаларни акс эттирувчи ёзувчи. *Шолохов — атоқли санъаткордир.. талантли ва ростгўй воқеанависдир.* Газетадан.

2 *эск.* Расмий йўл билан қўйилган махфий агент; махфий кузатувчи; айғоқчи, жосус. *-Эҳтиёт бўлиш керак, — астагина шивирлаб насиҳат қилади халфа ва шогирдларга бобом. — Шу кунларда палиса ғиз-ғиз санғиб қолди, воқеанавислар урчиб кетди.* Ойбек, Болалик. *Ҳусайн Бойқаро.. ўзининг воқеанавислари орқали.. олиб турган маълумотларини сўзлади.* Ойбек, Навоий.

ВОҚЕИЙ [*а.* واقعی — ҳақиқий, амалдаги] **1** Воқе ҳолатли, ҳақиқатан рўй берган; чин, реал. *Воқеий ҳодисалар.*

2 Воқе ҳолатда бўлган нарсаларга оид, улар ҳақидаги. *Воқеий ҳикоя.* ▬ *Адабиётимиздаги ҳужжатга, ҳаётда бор фактларга асосланиб ёзилган воқеий асарлар катта салмоққа эга.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ВОҚЕЛИК Табиий ва ижтимоий-тарихий ҳодисаларни ифодаловчи объектив реаллик. *Ҳар бир миллий тил воқеликни билиш жараёнини мустақил, ўзига хос равишда акс эттириш характерига эга.* «ЎТА». *Бу даврда эртак ва афсоналар чинакам воқеликка айланмоқда.* Газетадан.

ВОҚИФ [*а.* واقف — тўхтаб қолган, тургун; хабардор, билувчи] Бўлиб ўтган ёки бўлажак воқеа, ҳодисадан, махфий нарса, сир ва ш. к.дан хабари бор; хабардор. *Ота-она ва ҳатто ҳамма нарсадан воқиф буви кўз олдида.. Ҳафиза тамоман ўзгаргандай бўлди.* Мирмуҳсин, Умид. *У амирнинг қушбегиси.. давлатнинг барча ички-ташқи сирларидан воқиф.. ҳазратнинг наздида кемадай қалқиб турган шаҳар сирларидан ҳам хабардор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

Воқиф бўлмоқ Хабар топмоқ, хабардор бўлмоқ; билмоқ. *Сиз шундай қилингки, бола сиздан сир яширмасин. Ана унда.. сиз унинг бутун хатти-ҳаракатидан воқиф бўлиб турасиз.* С. Зуннунова, Янги директор. *Орадан уч кун ўтгач, Довуд ҳукумати бу шов-шувдан воқиф бўлиб, Тоҳирни саройга чақиришди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ВОҲ *унд. с.* Ғам, қайғу, алам, афсус ёки оғриқни ифодалайди; оҳ, вой. *Турфа савдолар бошима тушди, кетди ихтиёр, Воҳ, ўтарга ўхшади энди умр занжирда.* Ҳамза. *Қизил гулдай хотиним қолди.. Воҳ, воҳ, пешонам.. Ёдимга тушса, жигарим хун бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВОҲА [*а.* واحه — саҳро ўртасидаги сувли, кўкаламзор жой] Чўл ва чалачўлларда обод қилинган ер. *Зарафшон воҳаси. Хоразм воҳаси.* ▬ *Бир томчи сувга зор бўлиб ётган дашт ўзлаштирилиб, маъмурчилик воҳасига айлантирилиб, Оқар қишлоғи аҳолиси қараб турармиди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Воҳанинг узунлиги нари борса уч-тўрт фарсанг, кенглиги кўп бўлса бир фарсанг келар.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Тупроғи серунум, иқлими мўътадил, аммо суви камчил Қашқа воҳасини боғ-роғларга айлантириш қадимий орзу эди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ВОҲАСРАТО [*ф.+а.* واحسرتا — қаттиқ қайғуриш, ачиниш ва ш. к. да айтиладиган сўз] *кам қўлл.* **1** *унд. с.* Ачиниш, қайғуришни билдиради.

2 Ачинарли, аянч ҳолатли. *Наҳотки унинг қисмати бир умрга шундай воҳасрато бўлиб қолиб кетса.* К. Яшин, Ҳамза. *1930 йилда Қашқадарё қишлоқларига.. борганимизда, камбағал деҳқонларнинг воҳасрато кулбаларини.. кўриб келган эдик.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ВОҲИД [*а.* واحد — ягона; бир; бирлик] эск. *кт.* **1** Бир, якка, ёлғиз; бирдан-бир. *Тўй тугагач, ваъдаи воҳид қайта-қайта эслатилиб, қуюқ хайрлашилди.* Н. Аминов. Ёлғончи фаришталар.

2 *эск. мат.* Бирлик (ўлчов бирлиги).

3 Ягона субстанция (алкимёчилар тасаввурида).

4 Воҳид (эркаклар исми).

ВРАЧ [*р.* врач < врати — гапирмоқ, сўзламоқ; авроқчи; сеҳргар] Олий маълумотли (ўрта маълумотли тиш врачларидан ташқари) тиббиёт ходими. *Болалар врачи. Ветеринария врачи.* ▬ *Эмизикли она ҳар қандай дорини ҳам врач маслаҳатисиз ичмаслиги керак.* Газетадан. *Пахтакор — пахта, боғбон — мева етиштиради, рассом расм чизади, врач даволайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ВРАЧЛИК Врач касби, иши. *Врач кузатувчан ва сабр-тоқатли бўлиши шарт. У врачлик сирларини гапириб қўймаслиги учун тилини тия билиши ҳам керак.* «У ким, бу нима?» *Врачлик нақадар олижаноб касб ва бу касб эгалари жуда ажойиб кишилар эканлигини сиз яхши биласиз.* «У ким, бу нима?»

ВУЖУД [*а.* وجود — борлик, мавжудлик; гавда, жисм] **1** Кишининг бутун борлиғи, жони-тани; аъзойи бадан. *Хўжабеков бўм-бўш кўчада якка ўзи. Бутун вужуди асабий титрайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ота домдараксиз кетган ёлғиз ўғли Раззоқни эслаб, бутун вужудида аллақандай бир ҳолсизлик сезди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *У қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бутун вужуди билан Бор (тамоми) имконияти, диққат-эътиборини ишга солиб. *Мана шу бахтиёр кунларни халқимиз ўзининг қони билан, жони билан, бутун вужуди билан ҳимоя қилган.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Устоз гапларини тушуниб олиш учун бутун вужудим билан тинглардим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Саидқосим ўринбосарлик ишига бутун вужуди билан киришди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 *кўчма* Одам, шахс, зот. [*Отабек:*] *-Сизми, Кумуш? – деб сўради.* [*Кумуш:*] *-Мен, мен! – Бу савол-жавоб ила икки вужуднинг ҳамма ҳасратлари, аламлари бир-бирларига англашилган.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Умуман, жонли ва жонсиз нарсаларнинг борлиғи, жисми. *Жамики мавжудотнинг вужудида ҳам тебранма ҳаракатни кўрамиз.* «Фан ва турмуш».

Вужудга келмоқ Дунёга келмоқ, юзага келмоқ, яралмоқ. *Унинг* [*Ботиралининг*] *ҳисобича, шу поёнсиз тўқайнинг ўзида бир неча янги қишлоқ вужудга келиши мумкин.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Нон қанчадан-қанча кишиларнинг ҳалол меҳнати билан вужудга келади.* Газетадан.

ВУЖУДИЯТ [*а.* وجودیت – мавжудлик билан боғлиқ барча нарсалар] *эск. кт. қ.* **вужуд** **1**. *Агарда бутун вужудиятини.. йигитнинг ишқи тўлдирмаган бўлса эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ВУЗАРО [*а.* وزرا – «вазир» сўзининг кўплиги] *қ.* **вазир-вузаро**.

ВУЙ *унд. с.* Муболағани, ҳайратни ифодалайди. *Вуй, одам! Вуй, ари!* ▬ *Вуй, чиройлилигини! Кокил, бу кимники, ўзингникими?* С. Сиёев, Ёруғлик. *-Вуй, мунча-а! – Лобар сирли пичирлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ВУЛКАН [*лот.* vulcanus – ўт, олов < қадимги Рим мифологиясида: олов ва темирчилик маъбуди номи] Ер пўстидаги ёриқлар, каналлар орқали лава, иссиқ газ, сув буғлари ва жинс бўлакларини чиқариб турадиган геологик тузилма. *Вулканлар Ер пўстида содир бўладиган тектоник ҳаракатлар натижасида пайдо бўлган ёриқ (канал)лар орқали лава, иссиқ газ, сув буғлари ва бошқа жинсларни чиқариб турадиган конус шаклидаги баландликлардир.* «У ким, бу нима?»

ВУЛКАНИЗАЦИЯ, вулканлаш [*инг.л.* vulkanization – каучукни резинага айлантириш] *тех.* **1** Вулканизация агентлари деб аталувчи олтингугурт, органик пероксидлар ва баъзи синтетик смолалар иштирокида каучукни резинага айлантириш ва резина буюмлар тайёрлаш жараёни.

2 Автомобиль, велосипед, мотоциклларнинг резина камераларини, шиналарини ямаш. *Вулканизация аппарати. Вулканизация устахонаси. Вулканизация қилмоқ.*

ВУЛКАНОЛОГИЯ [вулкан + *юн.* logos – фан, таълимот] Вулканларнинг келиб чиқиш сабаблари, уларнинг ривожланиши, тузилиши, Ер юзида тарқалиши, жойлашиши ҳақидаги фан. *Вулканология институтидан хабар беришларича, иккита оловли лава отилиб чиқиб..* Газетадан.

ВУЛЬГАР [*лот.* vulgarus – оддий; одатий] Дағал, қўпол, одобдан ташқари. *Вульгар сўз. Вульгар ибора.*

ВУЛЬГАРИЗМ *тлш.* Адабий тилда ишлатиладиган вульгар сўз ёки иборалар. *Ғафур Ғулом поэзиясида образлиликни таъминловчи воситалар сифатида архаизм, профессионализм, вульгаризм каби алоҳида махсус лексика ресурслари эмас, балки кенг истеъмолдаги "оммавий" сўзлар асосий роль ўйнайди.* «ЎТА».

ВУЛЬГАРЛАШТИРМОҚ Объектив ҳақиқат, воқеа-ҳодиса, таълимот ва ш. к. нинг туб маъносини жуда ҳам соддалаштириб, сохталаштириб, бузиб кўрсатмоқ, нотўғри ва сийқа талқин қилмоқ.

ВУЛҚОН *эск. айн.* **вулкан**.

Г

ГАБАРДИН |*фр.* gabardine — узун камзул| Пальто ёки костюмбоп бир нав жун мато ва шу матодан тикилган уст кийим. *Бир костюмлик габардин. Габардин костюм.* ▬ *Фақат бутун завод коллективи номидан жиянимга ушбу габардин макинтошни кийдириш билан чекланаман.* С. Аҳмад, Сайланма.

ГАБАРИТ |*фр.* gabarit — ўлчам| Бино, кема, вагон, машина ва ш. к. нинг сиртқи чегаравий ўлчами. *Кўпгина радиоприёмниклар ва телевизорлар аслида ранги ва габарити билангина бир-бирларидан фарқ қиладилар.* Газетадан.

Габарит дарвоза Усти очиқ темир йўл вагонларига юкланган юкларнинг ўлчамини, габаритини текшириш учун қурилган махсус дарвоза.

ГАББРО |*итал.* gabbro — Италиянинг Ливорно шаҳри яқинидаги жой номидан| Таркибида оҳак-натрий моддаси бор магматик тоғ жинси. *Республикада 20 та мармар, 15 та гранит ва габбро кони борлиги аниқланган.* Газетадан.

ГАБР (ЛАР) |*ф.* گبر — зардуштий; кофир| **1** *эск.* Номусулмон, яъни мусулмон бўлмаганларнинг мусулмонлар орасидаги номи.

2 Эронда: зардуштийликка эътиқод қилувчилар.

ГАВАЗ |*ф.* گاوزن — катта сигир| *қ.* **говвос**.

ГАВАНЬ |*голл.* haven| Денгиз ва дарёларда сув сатҳининг тўлқин, шамол ва сув оқимларидан сунъий ёки табиий ҳимояланган, кемалар турадиган ва таъмирланадиган қирғоқ қисми. *Пароход гаванда турибди.* ▬ *Қайдан кўтарилди бу янгроқ қўшиқ, Гаванлардан учди куйлаб оққувлар.* Т. Тўла.

ГАВАРА, ГАВРА |*ф.* گاوراه — бешик| *шв.* Бешик.

ГАВДА 1 Инсон ёки ҳайвон танасининг умумий кўриниши; жусса, қад. *Жўрабой отанинг узун қотма гавдаси қоронғида кўздан ғойиб бўлди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қиз семиз гавдасига ярашмаган эпчиллик билан лип этиб олдинга ўтди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Тан, тана (вужуд билан жон қарамақарши қўйилганда). *Йўқ, юрди эмас, оёқларини ихтиёрига қарши судради. Лекин жони қолиб, қуруқ гавдаси кетар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Жонсиз тана, мурда, жасад. *Дарвозадан ўн одим нарида боши танидан узилган уч кишининг гавдасига йўлиқдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор нарсанинг борлиғи, танаси, кўриниши. *Ҳовли ўртасида чирик гавдаси ўрадай ўпирилган қари баҳайбат тол.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мудҳиш бўлиб кўринар Тунда тоғлар гавдаси.* Ғайратий.

ГАВДАЛАНМОҚ 1 Кўринмоқ, кўриниб турмоқ, кўзга ташланмоқ. *Ярим йўлга етганда, узоқда қоп-қорайиб гавдаланиб турган адир томондан «қууқ» деган чўзиқ товуш эшитилди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Шохдор ола сигир ғира-шира гавдаланиб турарди.* «Гулдаста».

2 Хаёлан кўз олдига келмоқ, назарида пайдо бўлмоқ. *Ўша жанг тафсилотини эслаганимда, барча қуролдош дўстларим кўз олдимда бирма-бир гавдаланади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Яна онасининг ўлим олдидаги қиёфаси кўз ўнгида гавдаланди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 *айн.* Акс этмоқ, мужассамлашмоқ, кўринмоқ. *Бу томонда ниҳоятда зийнатланиб бино қилинган олий иморатлар бўлиб, шаҳар усталарининг ҳамма санъат ва маҳоратлари шу биноларда гавдаланар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАВДАЛИ 1 Гавдаси, жуссаси катта, норғул, барваста; жуссали. *Бир вақтлар гавдали ва чиройли бўлган ўттиз яшар йигит ҳозир чўпдай озиб кетган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёш, лекин гавдали бир милиционер йигит кириб, ҳамма билан саломлашиб ўтирди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Аниқловчи сўз орқали ифодаланган жуссага эга бўлган. *Йўғон гавдали.* ▬ *У ўрта бўйли, кичик гавдали, сийрак сариқ мўйловли, тийрак кўзли.. серҳаракат йигит.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАВЖУМ Одам кўп, зич бўлган, одам кўп йиғиладиган (жой, вақт ҳақида). *Денов бозори — Сурхондаги энг гавжум бозор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Гулнорaнинг кўзидан чароғон, гавжум кўчаларда сайр қилиб юрган одамларнинг бахтиёр чеҳралари ўтар, у уйқу аралаш жилмаярди.* С. Зуннунова, Кўк чироқ.

ГАВЖУМЛАШМОҚ 1 Гавжум бўлмоқ, кишилар билан тўлмоқ. *Чимён тоғи этаклари яна гавжумлашди, момиқ қор билан қопланган қияликларда аньанавий мусобақа бошланди.* Газетадан.

2 *кўчма* Файзли бўлмоқ, обод бўлмоқ. *Яқингача ҳам яшнаб, гавжумлашиб турган қишлоқ йилдан-йилга пилиги тугаган чироқдай хира тортиб, ҳувиллаб борарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ГАВИР [*ф.* گبر — зардуштий; оташпараст] *эск.* Ғирром, шайтон.

ГАВИРЛИК Ғирромлик, шайтонлик. *Аммо бизлар ул ҳаромзоданинг бунчалик гавирлигини билмаган эдик.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

ГАВРАПЎШ [*ф.* گهواره — бешик + پوش — ёпувчи, ёпқич] Бешик устига ёпиладиган мато. *Бешикка осилиб ўтирган Лаъли боласи ухлаши билан гаврапўшни ёпиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қишлоқнинг табаррук онахонлари уйда бешикка гаврапўш ёпишаётган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ГАВРОН [*ф.* گاوران — сигир ҳайдовчи] *қ.* **говрон.** *Боғбон амаки нақ гаврон билан тирикчилик қиларди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАВРОНЛАМОҚ Гаврон билан урмоқ; саваламоқ, калтакламоқ. *Сўфини ҳовуздан чиқариб олиб, ингичка новда билан гавронладилар.* «Шарқ юлдузи».

ГАВҲАР [*ф.* گوهر — қимматбаҳо тош; марварид] **1** Тарашлаб сайқал берилган олмос; умуман қимматбаҳо тошларнинг умумий номи; жавҳар. *Кўрдингми? Бу нима? Мана бу — дур, мана бу — марварид. Мана бу ёнган — гавҳар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гавҳар косада сув тутиб, қизлар қўшиқ айтиб, Нуралига парвона бўла берди.* «Нурали».

2 *кўчма* Қимматли, бебаҳо, нодир нарса. *Ер — хазина, сув — гавҳар.* Мақол.

3 Гавҳар (хотин-қизлар исми).

Кўз гавҳари *анат.* Кўз қорачиғи орқасида жойлашган, икки томони қавариқ линза шаклидаги тиниқ танача.

ГАВҲАРАФШОН [*ф.* گوهرافشان — гавҳар сочувчи] *поэт.* Гавҳардек нур сочувчи; гавҳар тўкувчи. *Равшан айларман чароғи оҳни, Кўзларимдур гавҳарафшон, марҳабо.* Нодира.

ГАВҲАРШУНОС [*ф.* گوهرشناس — гавҳарни билувчи, ўрганувчи] **1** Қимматбаҳо тошларни яхши биладиган мутахассис.

2 *кўчма* Бирор нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, қадрига етадиган шахс. *Ўз сўзимизнинг гавҳаршуносини, ўз шеъримизнинг Фирдавсий ва Низомийсини кўрмоққа муҳтож эдик.* Ойбек, Навоий.

ГАГАРАЛАР [*р.* < *нем.* gackern — ғоғоламоқ] Сув муҳитида яшашга яхши мослашган, нисбатан йирик қушларнинг бир туркуми. *Гагаралар Шимолий яримшарнинг совуқ ва мўътадил минтақаларида тарқалган.* «ЎзМЭ».

ГАГАУЗ 1 Украина, Молдавия, Болгария, Руминияда ва бошқа мамлакатларда яшовчи туркий халқнинг номи. *Гагауз халқи. қ.* **гагаузлар**.

2 Шу миллатга мансуб. *Гагауз тили.*

ГАГАУЗЛАР Украина, Молдавия, Болгария, Руминияда яшовчи туркий халқ.

ГАДО [*ф.* گدا — камбағал; тиланчи] **1** Тиланчилик билан кун кечирадиган одам; тиланчи. *Ғуломжон гадонинг бўш, очиқ қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтакларини кавлай бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Камбағал, қашшоқ. [*Жамолиддин:*] *Хазинани бойитаман, деб халқни гадо қилдингиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 *кўчма* Бирор нарсага қизиқувчи, астойдил берилган ёки зор, муштоқ одам. *Аёл ширин сўз гадосидир.* ▬ *Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз каби илм гадолари учун тилладан афзалдир.* Ойбек, Навоий.

Тирноқ гадоси Фарзандга зор одам. *Сизнинг бўлса, йўлингиз бошқа. Сиз — тирноқ гадоси.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГАДОБАЧЧА [гадо + бачча] *эск.* **1** Тиланчининг боласи. *қ.* **гадо 1**.

2 Камбағал, бева-бечорага нисбатан ҳақорат, камситиш сўзи. *Худодан қўрқинг, Махсум. Гадобачча одам эмасми? Ё шариатда гадобаччани ўлдириш гуноҳ эмас, деб битилганми?* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАДОЙ *қ.* **гадо 1**. *Қўли суст косибдан оёғи илдам гадой яхши.* Мақол. ▬ *Қовоқхона атрофини гадойлар, чайқовчилар қуршаган.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

Гадой топмас Топиш қийин, пастқам (жой). *Бу гадой топмас жойда ким ҳам юрарди бемаҳалда?* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

ГАДОЙВАЧЧА *айн.* **гадобачча**.

ГАДОЙЛИК Тиланчилик қилиш; тиланчилик билан кун кўриш. *Итдан қўрққан гадойлик қилмас.* Мақол. ▬ *-Гадойликдан ўлим яхши, минг марта яхши, — йиғлаб деди Шоқосим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАДОЙЧИЛИК *айн.* **гадойлик.**

ГАДОЛИК *айн.* **гадойлик.**

ГАДОЛИНИЙ [фин кимётари Ю. Гадолин (Gadolin) номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент.

ГАЖ [*ф.* كج — эгри, эгилган, қийшиқ] **1** Терс, тескари, акс. *Оҳ десам, тўкилар кўзимнинг ёши, Илоҳим, қурисин подшолар иши. Гажга айланган шум фалакнинг гардиши.* «Алпомиш».

2 *айн.* **гажак 3**.

ГАЖАК [*ф.* كجک — эгик, эгри] **1** Юзнинг икки чеккасига ёки пешонага ҳусн учун тушириб қўйиладиган ярим ҳалқа шаклидаги соч; зулф. *Гажак қўймоқ.* ▬ *Бегимжон икки чеккасидаги гажагини силкитиб, муштларини белига тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *этн.* Олтин, кумуш ва ш. к. дан эгик ҳолда ясалиб, чаккага тақиладиган безак буюми. *Сухсур олиб боқмайди, Гажагини тақмайди, Ишламаган дангаса Кўпчиликка ёқмайди.* «Қўшиқлар».

3 *сфт.* Эгилган, қайрилган. *Думи гажак ўрдак.* ▬ *Кўпларнинг қўлларида дастаси гажак, кунгурадор ҳасса, лабларида жимжима муштук.* Ҳ. Назир, Ҳайкал. *Камолхонов, илтимосига «хўп» деган жавобни кутиб, савол аломатидай гажак бўлиб турганида, телефон жиринглаб қолди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. *Ўйнаб, думини гажак қилиб, сағрисига ташлаб, Гаждумбек [от] кетиб бораётибди.* «Гўрўғли».

ГАЖАКДОР [*ф.* كجكدار — гажакка эга] **1** Гажаги бор, гажакли. *Кўнгил қўйгани у кўзлари хумор, Сизга келин бўлар Нигор гажакдор.* «Нигор ва Замон» *Шу пайт дарвозадан хўппа семиз, юзлари кепчикдай, гажакдор сатанг хотин ҳарсиллаб-гурсиллаганча савлат тўкиб кириб келди.* Газетадан.

2 *кўчма* Бежама, серҳашам. *Гажакдор хат.* ▬ *..тагига эса: «Ўзингизнинг Каримжонингиз», деб гажакдор қилиб ёздик.* «Ёшлик».

ГАЖАКЛИ *қ.* **гажакдор.**

ГАЖИМ Рўмол, дарпарда, дастурхон, сочиқ каби нарсаларнинг зиҳига тикиладиган ёки ўзидан титиб чиқариладиган шокила; попук. *Гижим рўмол бошимда, Гажимлари қошимда, Отам сенга бермайди, Ўн беш яшар ёшимда.* «Қўшиқлар». *Чўнтагига духи сепилган, чети гажим рўмолча солиб қўйишди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ГАЖИМДОР Гажими бўлган, гажимли. *Гажимдор дастурхон.*

ГАЖИМЛИ *айн.* **гажимдор**. [*Шарофат*] *Бошида гажимли қора рўмол, бир елкаси билан деворга суяниб.. маъюс бир қиёфада ўтирар эди.* А.Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГАЖИР Жангари, қайсар, ўжар. *Гажир бола. Гажир от.*

ГАЖИРЛИК: гажирлик қилмоқ Ўжарлик, қайсарлик қилмоқ. *Ўшанда Эломонов кўп кутди, лекин Тошпўлат келмади, гажирлик қилди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш. *Гажирлик қилма, ўттиз кило деяпти-ку Нишонбой ака!* [деди Қодир]. «Ёшлик».

ГАЗ I [*ф.* گز — тахминан 105 см га тенг узунлик ўлчови ва шу узунликдаги чўп] *эск.* **1** Метрик система қабул қилинганга қадар ишлатилган, 0,71 метрга тенг узунлик ўлчови бирлиги; аршин. *Нуриой, ойингиздан тўрт газ чит олиб берасиз, албатта.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бердибой тепанинг мўлжалга келган жойидан ўн беш газ чамаси*

жойни кесиб туширди. А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 Шу узунликдаги ўлчов асбоби. *Букма газ.* ▬ *Ҳинди қўлидаги газни пештахтага қўйди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Турсунбой очилган қўриқни аввал қадам-бақадам, сўнг газ билан ўлчаб кўрди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

Ўз гази билан ўлчамоқ Бирор ишга, ҳодисага ўзича, ўз нуқтаи назари билан баҳо бермоқ. *Ҳамма нарсани ўз гази билан ўлчайдиган Абдураҳим, ўзи ёлғончи бўлгани учун, ҳеч кимнинг гапига ишонмайди.* «Муштум».

ГАЗ II [*фр.* gaz < *юн.* chaos — бетартиблик] **1** Зарралари ўзаро кучсиз боғланган, бўшлиқни бир текис тўлдириб турадиган енгил модда. *Заҳарли газ. Газ баллони.* ▬ *Кечаги боржом оғзи очиқ қолипти, гази чиққандан кейин, бир пулга қиммат.* А. Қаҳҳор, Санъаткор.

2 Ёқиш, ёритиш, иситиш ёки двигателларни ҳаракатга келтириш учун ишлатиладиган газсимон модда; олов. *Колхозчиларнинг уйларига газ киради. Жуда яхши!* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

3 қ. **газплита**. *У [Ёдгор] ошхонага кириб, чойгумни газга қўйди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Газ бермоқ Акселераторни босиш билан машина тезлигини оширмоқ. *Йигит газ бериб, олдида кетаётган юк машинани қувиб ўтиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Танкчи қаттиқ газ бериб, олдинга юрди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат.

ГАЗ III [*фр.* gaze — шаффоф шойи] Юпқа шаффоф ипак газлама; ҳарир. *Бир кўйлаклик газ. Газ рўмол.*

ГАЗ IV [*ф.* گز] **1** *айн.* **юлғун.**

2 *эск.* Камоннинг патсиз ўқи.

ГАЗА *шв.* Адир, дўнг, баландлик. *Кўп гапиргандан кўра, қўлингга белни ол-да, газага чиқ.* «Ёшлик». *Бугун катта газанинг мачитида гап бўлди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Очил буларнинг юриш қилганини кўриб.. бир газанинг панасига ўтди.* Фозил шоир, Очилдов.

Оч газа Икки чўққи, дўнг оралиғи.

ГАЗАК I Яранинг, шикастланган жойнинг яллиғланган, йиринг олган ҳолати. *Халқ жуда кўп шишларни пахтадоғ билан даволайди. Агар бу шиш газак шиши бўлса, пахтадоғ фойда қилади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Газак олмоқ 1) *айн.* **газакламоқ 1**. *Қулоғимнинг яраси газак ола бошлади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) *кўчма* Ривожланиб, хунук оқибатлар келтириб чиқармоқ. *Радиодан эшиттирилган кичкина хабар туфайли бошланган жанжал газак олиб, катталашиб кетди.* «Муштум». *Аъзамжон бу гаплар шунчалик газак олиб кетишини ўйламаган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАЗАК II [*ф.* گزک — мусаллас, шароб ичилгандан кейин ейиладиган енгил овқат; گزیدن — «тишламоқ» феълидан] Ичкиликдан кейин ейиладиган егулик; иштаҳа очар енгил овқат. *Нусратбек газагига ҳеч нарса емай, шишаси терлаб турган муздай сувдан пиёлага қуйиб олди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

Газак қилмоқ Емоқ, тановул қилмоқ. *Кейин, Ҳакимжон ликобчага солиб қўйган жиззадан битта-битта газак қилишди.* Ў. Усмонов, Қисмат. **Газак ҳам бўлмайди** Сира ҳам кифоя қилмайди, жуда ҳам оз. *-Анави куни юборган пахтангиз газак ҳам бўлмади, — деди Аҳмад Жўрага.* С. Шокаримов, Уруғ-аймоқлар.

ГАЗАКЛАМОҚ 1 Газак олмоқ, йиринг боғламоқ. *Яра газаклабди.*

2 *кўчма* Кучаймоқ, зўраймоқ, жиддийлашиб кетмоқ. *Дилсиёҳлик газаклаб кетди. Нарзи тоға изза тортди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Фисқу фасод газаклаб кетса, хунук бўлади.* Н. Норматов, Исмоил тоға тарозиси.

ГАЗАН [*ф.* گزند — зарар, зиён] Косибларнинг чарм қирқадиган махсус пичоғи. *Тоғам Эгамберди қўлимдан газанни йириб олади-да, қиймаланган чармларни йиғиштиради.* Ойбек, Болалик.

ГАЗАНДА [*ф.* گزنده — чақувчи; заҳарли] **1** Ари, илон, чаён каби чақадиган жониворларнинг умумий номи. *Газандалар чақиб олса, райҳон баргини эзиб суркалган.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 *кўчма* Шундай нарсаларга нисбатланган одам; ўтакетган ёвуз, қабиҳ, ярамас. *Адашевнинг ёлғиз ўзи 50 дан ортиқ газандани қириб ташлади.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Мен нодон сендай газандага ишонганим учун етарли жазоландим.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Азоб кўриб ширин жоним бу танда, Отингнинг тизгинин тортгин, газанда!* «Муродхон».

Газанда ўт *айн.* **чаёнўт**.

ГАЗАНДАЛИК Газандага хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Умарали совунчининг неварасида Шоқосим, анча нобоп бола чиққанидан хабарим бор. Аммо бунчалик газандалигини билмасдим.* Мирмуҳсин, Умид. *Унинг газандалигини фош қилиш учун аввал ўзимни эҳтиёт қилишим керак.* «Шарқ юлдузи».

ГАЗАТ *шв.* Икки ўркачли туя.

ГАЗЕТ *с.т.* Газета. *Лекин маҳалламизда газет ўқийдиган бир шумтака бор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзлик чойхонанинг атрофига чий тутилиб, ҳар ер-ҳар еридан туйнук қўйилган, бу туйнукларга газет, қоғозлар ёпиштирилган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГАЗЕТА [*итал.* gazzetta — чақа пул] Ҳаётнинг турли соҳаларига оид воқеа-ҳодисаларни ёритадиган, шунингдек, сиёсий-ижтимоий ва илмий-оммабоп мақолалар босиладиган вақтли нашр. *Кундалик газета. «Миллий тикланиш» газетаси.* ▬ *Белявский ҳозир газетани унга кўрсатмоқчи эмас.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тушлик пайтида одамларга газета, журналлардан турли янгиликларни ўқиб берарди.* Т. Ашуров. Оқ от. *Кимдир газета ўқиб ётипти.* С. Кароматов, Олтин қум.

Деворий газета Бирор ижтимоий ташкилот ёки муассасанинг қўлда ёхуд машинкада ёзилиб, деворга осиб қўйиладиган газетаси. *Бундан бир йил бурун шу чойхонанинг деворий газетасида «Сўнгги саводсиз» сарлавҳаси билан бир мақола босилган эди.* А. Қаҳҳор. Мирзо.

ГАЗЕТАЧИ *с.т.* **1** Газета ходими, газета таҳририятида ишловчи киши. *Газетачилар ҳамиша одамлар орасида бўладилар.* М. Жўра, Ноширнома. *Озод Авлиёқулов газетачидан чиққан ёзувчи.* «Ёшлик».

2 Газета тарқатувчи, газета сотувчи.

ГАЗЕТХОН [газета + *ф.* خوان — ўқувчи] Газета ўқувчи, газетани канда қилмай ўқиб юрадиган одам. *Газетхонларнинг биронта ҳам саволи жавобсиз қолмаганди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАЗЕТХОНЛИК Газета ўқиш, газета ўқиш билан машғул бўлишлик.

ГАЗЕТЧИ *с.т.* Газетачи. *Ёқубжон деган газетчи укамиз бор. Одамнинг жонидай йигит.* М.М.Дўст, Лолазор.

ГАЗИК [*р.* ГАЗ < «Горький автомобил заводи» бирикмасининг қисқартмаси] *с.т.* ГАЗ русумли автомашина. *Бир овчи керак нарсаларни ғамлаб, узоқ чўлга овга отланади. Ошналари газик машинада уни айтган жойига олиб бориб қўядилар.* Ҳ. Аҳмар, Энгр чашмаси. *Газик келиб, соҳилдаги баланд йўл чеккасида тўхтади.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ГАЗЛАМА Тўқиб ёки бошқа йўл билан тайёрланган мато; газмол. *Ип газлама. Газлама ишлаб чиқариш.* ▬ *Йўлчи уч ҳафтадан бери шаҳарда.. ҳар куни аравада газлама ташийди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЗЛАМАФУРУШ [газлама + *ф.* فروش — сотувчи] *эск.* Газлама савдоси билан шуғулланувчи; баззоз.

ГАЗЛАМОҚ I Газ билан ўлчамоқ. газлаб ўлчаб кўрмоқ. *Ҳар киптининг ораси газлаб сангиз чиқади ўн саккиз газ.* «Нурали». *Сизнинг соянгизда газламани газлаб ётибмиз. Аммо-чи, ака, газлама ҳам резинкадай гап экан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЗЛАМОҚ II Суюқликни газ билан тўйинтирмоқ, суюқликка газ бермоқ. қ. **газ II**.

ГАЗЛАШМОҚ Газ билан таъмин этилмоқ (саноат корхоналари ва тураржойлар ҳақида). *Нечоғлик газлашибдур шаҳру қишлоқ, Бутун меҳнаткаш элнинг кўнгли порлоқ.* Ҳабибий.

ГАЗЛАШТИРМОҚ Саноат корхоналари ва тураржойларни газ билан таъминламоқ. *Қишлоқларни газлаштирмоқ.*

ГАЗЛИ I Газ узунлигидаги (қ. **газ I 1**). *Сўнгроқ тепанинг ўртасидан катта доиравий қадди етти газли бир супа қилиб, устига бир шийпон солади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ГАЗЛИ II Ичида гази бор, газланган, газ билан тўлдирилган ёки тўйинтирилган. *Газли сув. Газли баллон.*

ГАЗМОЛ *с.т. айн.* **газлама.** *Унинг [Ҳасаналининг] ҳужраси Отабекники билан бир қаторда бўлиб, газмол, пойабзал ва шунинг сингари моллар ила тўлган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЗНИҚОБ [газ + ниқоб] Зарарли нарсалардан юзу кўзни асрайдиган фильтрли ниқоб. *Бурчакдаги столда кимёвий дорилашга оид буюмлар, плакатлар; қозиқда газниқоб.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳамма газниқобни кийиб, йўлда давом эта берди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГАЗОГЕНЕРАТОР [газ + генератор] Қаттиқ ёки суюқ ёқилғиларни ёнувчи газга айлантирадиган аппарат. *Янги газогенератор.*

ГАЗОЛИН [*фр.* газ + *лот.* oleum — ёғ] Табиий нефтни ҳайдаш ёки саноат газларини ажратиш усули билан олинадиган суюқ ёнилғи.

ГАЗОН [*фр.* gazon — майсазор] Парк, боғ, биноларнинг олди ва ш. к. жойлардаги ўт экилган ер, майдон; майсазор. *Трамвай Алишер Навоий номли опера ва балет театри биносига яқинлашганда, Малоҳат сакраб тушди-да, гулзорларни, газонларни ҳатлаб ўтиб, театр майдонига чиқиб олди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГАЗОПРОВОД [газ + *р.* провод(ник) — ўтказгич, қувур] Газ манбаидан уни истеъмол қилувчи жойларга олиб борадиган трубалар ва иншоотлар тизими. *Вақти келганда, биз топган газ шу қудуқдан юзага чиқиб, газопровод бўйлаб оқади.* П. Қодиров, Эрк.

ГАЗПЛИТА Газ ёрдамида чой ва овқат тайёрлашга мўлжалланган уй жиҳози. *Уйда бўйи етадиган ҳамма нарсани: газплитами, телевизор қулоғими — барини бурайди, китоб жавонларининг ойнасини очиб ёпади, ичидан китобларни суғуриб олади.* Газетадан.

ГАЗСИМОН Газ хусусиятига эга бўлган, газ ҳолидаги, газга ўхшаш. *Газсимон моддалар.*

ГАЗСУВ 1 *с.т.* Газли сув, газга тўйинтирилган сув. *Газсув ичмоқ.*

2 Газли сув сотиш учун мўлжалланган мослама. *Автомат газсув ёнида навбат кутиб турган Аламазон Азизага, ошиқма, ҳали вақт бор, дегандек ишора қилди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ГАЗЧИ *с.т.* Газ соҳасида ишловчи мутахассис. *Янги хўжалик механизмини жорий этиш туфайли Ўзбекистон газчилари дастлабки йирик муваффақиятни қўлга киритдилар.* Газетадан.

ГАЗЧЎП 1 Узунлиги бир газга тенг ўлчов асбоби. *Анави Холиқ-ку, тоғангга таассуб қилиб, газчўп билан нуқул деворлар, дераза-ларнинг кирган-чиққанини ўлчайди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Киночилар келиб қарашса, директорлари бирор йигирма қутидаги очилмаган плёнкани очиб, чувалтириб, қўлидаги газчўп билан газмолдай ўлчаётган экан.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Сувоқчиликда девор рахини текис чиқариш учун ишлатиладиган қиррали узун ёғоч асбоб.

ГАЗЎЧОҚ 1 Газплита. *Севаргул паришон ҳолда газўчоқнинг оловини пасайтириб, қозоннинг қопқоғини ёпиб қўйди.* «Ёшлик».

2 Газ плитанинг димлама қисми, духовка. *Холиса газўчоққа товуқларни димлаб қўйган.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ГАЙКА [*р.*] Болтга бураб киритиладиган, машина ва механизмларнинг қисмларини бир-бирига маҳкамлаш учун ишлатиладиган ўртаси тешик деталь. *Болт, гайка ва бошқа буюмларни коррозиядан сақлашнинг энг ишончли усули рух қатлами остидан темир қоплашдан иборат.* «Фан ва турмуш». *Самандаров латтани олиб, икки дона гайка, бир дона тишлик мис парракни кўрди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГАЙМОРИТ [*инг.л.* Highmore — инглиз врачи ва анатоми Н. Гаймор номидан] *тиб.* Юқори жағ (Гаймор) бўшлиғи шиллиқ пардасининг, баъзан эса суяк деворларининг яллиғланиши (кўпинча гриппнинг асорати сифатида намоён бўлади).

ГАЛ 1 Бирин-кетин содир бўладиган воқеа-ҳодисалар, бажариладиган ишлар тартиби, навбати. *Бугун менинг галим.* ▬ *Минг бало билан Қутидор қўлини бўшатиб, гал Отабекка етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Биринчи галда Аввало, биринчи навбатда, биринчи бўлиб. [*Йўлчининг*] *Қорни жуда оч эди. Лекин унга, биринчи галда, соч-соқолини қирдириш машаққати тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртаси эрталаб Марғилоннинг Қўқон дарбозасидан биринчи галда чиқувчи Ҳасанали бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қаторда эгалланган, ишғол этилган ўрин, навбат.

Гал бермай Бир-бирига навбат бермай. *Улар [йигит-қизлар] бир-бирига гал бермай, аллақандай воқеани гапиришиб келишаяпти.* С. Анорбоев, Оқсой. **Галга солмоқ** Бирор баҳона билан ишни орқага сурмоқ, овора қилмоқ. **Гали билан** Навбати билан, бирин-кетин, ўз навбатида. *Йўлчи гали билан меҳмонларнинг отларини.. дарахтларга қантариб боғлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 («бу», «шу», «ҳар», «бир» каби сўзлар билан) Сафар, навбат. *Бир гал Дўстмат ҳар сафаргидай иш қидириб кетди-ю, лекин қайтиб келмади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гулнор бу ерга келса, Нури ҳар гал бирон оғир юмуш қилдирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЛА I [*ф.* گله – тўда, пода, уюр] **1** Бир турдаги қуш, ҳайвон-жониворлар тўдаси. [*Ботирали*] *Шарпага ортиқ парво қилмай, қушлар галасини завқ билан томоша қила бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қушлар галаси безовталаниб, дарё томонга тез учиб ўтди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Бир тўда одам, оломон. *Қизлар галасини кўрган Бозоров от бошини ўша ёққа бурди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Анча йигитлишиб келибди гала баччалар.* «Юсуф ва Аҳмад».

Бир гала Анча, кўп. *-Йигитларнинг рашки ёмон бўлади, эҳтиёт бўл, – деб бир гала гапни қулоғига қуйди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин.

ГАЛА II [*ф.* gala] Ўтмишда: Европа подшолари саройида бўладиган тантанали байрам; ҳозирда: от туркумидаги сўз билан қўшилган ҳолда тантанали, ёрқин, халқни, оммани ўзига жалб этувчи томоша. *Гала-концерт.*

ГАЛАГОВ [*ф.* گله گاو – сигир галаси] **1** Ҳайвонлар тўдаси; тўда. *Чиябўри галагов бўлиб келдими, ундан яхшилик кутиб бўлмайди.* С. Муҳиддинов, Невара шаҳар.

2 Буғдой янчишда бир-бирига маташтирилган ҳайвонлар. *Хирмондаги чоллар Бўрига галагов ҳайдаттирмади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

ГАЛАКТИК *астр.* Галактикага оид. *Туманликларнинг биринчи группаси галактик туманликлар деб аталади.* «Астрономия».

ГАЛАКТИКА (Г – *катта*) [*юн.* galaktikos – сутли, сутсимон] *астр.* Қуёшни ва Қуёш системасидаги бошқа сайёраларни ҳам ўз ичига олган, ўзаро умумий тортишиш кучи билан боғланган 200 миллиарддан ортиқ юлдузларнинг улкан гравитацион системаси; Somon йўли. *Ҳамма юлдузлар ва уларнинг тўпламлари бирликда юлдузларнинг юпат катта – гигант системасини ташкил этади, бу система Галактика деб аталади.* «Астрономия». *Маълумки, ёшлар техникага, Галактикага, инсон ақлини ром қилувчи ажойиб мўъжизаларга жуда қизиқадилар.* Газетадан.

ГАЛАЛАШМОҚ: галалашиб Гала-гала, тўда-тўда, тўп-тўп бўлиб, тўпланиб. *Болаларнинг қий-чувлари галалашиб учаётган қушларнинг товушларига ўхшаб эшитиларди.* ▬ *Йироқдан – қабристон орқасидан бўри ва шақаллар галалашиб ув тортади.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

ГАЛАНТЕРЕЯ [*фр.* galanterie – назокат, мулойимлик, хушфеъллик] Ясаниш-тусаниш учун зарур бўлган атторлик моллари. *Галантерея магазини.*

ГАЛВАРС Ўзининг ярамас ҳулқи билан ажралиб турадиган шахс; тентак, нодон. *-Қачонгача бировлар сенинг шалтоғингни тозалаб юради, галварс?! – деб ўшқирди Шамси Тўраевич.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Ёшроқ муаллим, мана, кўрдингизми бу галварсни, дегандай устозига зимдан бир қараб қўйди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ГАЛВАРСЛИК Галварсларга хос хусусият; тентаклик, нодонлик. *Айлантирма гапни бунча, иккаламиз ҳам Ўзимизни галварсликка солмайлик бекор.* А. Орипов, Йиллар армони.

ГАЛГИ: бу галги Навбатдаги, бу сафаргги. *Тўғриси, дадаси хоҳ ёқтирсин, хоҳ ёқтирмасин, Қудратнинг бу галги аҳди қаттиқ эди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Ҳар галги** Ҳар доим, ҳар сафар бўладиган. *Фашистларнинг ҳар галги ҳужуми муваффақиятсиз чиқаверади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ГАЛГИДАЙ, дек: ҳар галгидай Ҳар вақтдагидай. *Олахўжа уни ҳар галгидай уйига таклиф қилди. Элмурод ҳам ҳар сафаргидай иш кўплиги, вақт йўқлигини важ қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАЛДАГИ Навбатда турган, навбатда қилиниши лозим бўлган; навбатдаги. *Галдаги вазифалар.*

ГАЛДИР 1 Бошига ишқ савдоси тушган одам; телба, девона.

2 Халқ куйларидан бирининг номи.

ГАЛДИРАКЛАМОҚ 1 *айн.* **галдирамоқ.** *Мен бечораниинг тилим галдираклаб, арзи ҳол қилдимки, мени ҳам.. қаландарбаччаликка қабул қилсалар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

2 Гандиракламоқ, чайқалмоқ. *Аваэбой комиссиянинг сўзларидан кейин бир оҳ урдида, қалқиб, галдираклаб, супага ўтириб қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ГАЛДИРАМОҚ Тили сўзга келмай, тили айланмай ғўлдирамоқ; эсанкираб қолмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ. *Эшон ая ўзини йўқотаёзди. Тили гапга келмай галдиради.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тўғайсари галдираб қолди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАЛЕРЕЯ [*фр.* galerie – пешайвон] **1** Бинонинг икки қисмини бирлаштирувчи усти ёпиқ узун йўлак; тураржойдан холи

қилиб солинган, ёнлари очиқ ёки ойнабанд балкон. *Аэропорт ва унинг ойнабандли шаффоф галереялари гўзал безатилган.* Газетадан.

2 Ер остидаги айрим иншоот, қурилмаларни бирлаштирувчи, туташтирувчи тор йўл, йўлак (ҳарбий истеҳком, шахта ва ш. к. жойларда).

3 *эск.* Томоша залида энг юқориги ярус.

4 *кўчма* Қатор, саф-саф тизилган нарса ёки кишилар; силсила. *Адабий типлар галереяси.* ▬ *Уста шу ўн икки паҳлавон галереясини яратди.* Ҳ. Аҳмар, Трансцендент.

Суратлар галереяси Суратлар намойиш қилинадиган бино, музей.

ГАЛИФЕ [*фр.* Galiffet — отлиқ аскарлар учун махсус шим жорий қилган француз генерали Г. Галифе номидан] Этик билан кийиладиган, тиззадан юқори ён томонлари жуда кенг шим. *Галифесининг чўнтагидан дастрўмол чиқариб.. юзларини, бўйнини арта бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЛЛАМОҚ 1 *кам қўлл.* Бирор ишни галма-гал, навбатма-навбат бажармоқ; навбатлашмоқ.

2 *фольк.* Алдамоқ, лақиллатмоқ. *Бой қизжоннинг отасини алданглар, Пули кўп, деб энасини галланглар.* «Ҳасан батрак».

ГАЛЛИЙ [*лот.* Gallia — Франциянинг қадимги номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; кулранг нодир металл.

ГАЛЛИЦИЗМ [*лот.* Gallia — Франциянинг қадимги номидан] Француз тилидан бирор тилга ўзлашган сўз ёки ибора.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ [*лот.* hallucinatio — хом хаёл; алаҳлаш] *тиб.* Бош мия фаолиятининг бузилиши натижасида кўрув, эшитув, сезув, ҳидлов аъзоларининг чалғиши, йўқ нарса ва ҳодисаларни бордек идрок этиш. *Шу чоғ аллаким, ҳамдардлик билдиргандек, астагина кифтидан қучди. «Б-и-е, Зафар шу ерда экан-да, демак, кетган бошқа, галлюцинация шекилли», — ўзини-ўзи овутди у ва ортига ўгирилди.* «Ёшлик». *Фронтда контузия бўлган бир одам ўзининг галлюцинация деган касали ҳақида гапириб берган эди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ГАЛМА-ГАЛ *рвш.* Навбатма-навбат, навбатлашиб. *Чуқурчага ўтин қалаб, чуқурча теварагига Ўроз билан Йўлчи оғизларини нақ тутунга етказиб, тўнқайиб, галма-гал пуфлашарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЛОГЕНЛАР [*юн.* hals, halos — туз + genes — туғилган, туғилувчи, пайдо бўлувчи] *ким.* Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб элементлар (фтор, хлор, бром, йод).

ГАЛОИД(ЛАР) [*юн.* hals, halos — туз + eidos — тур, кўриниш; ўхшаш] *айн.* **галогенлар.**

ГАЛОФИТЛАР [*юн.* hals, halos — туз + phyton — ўсимликлар] Шўрадошлар оиласига мансуб, ўта шўрланган, тузли тупроқларда (денгиз қирғоқлари, шўрхоклар каби) ўсувчи ўсимликлар.

ГАЛСТУК [*нем.* Halstuch — бўйин рўмол] Кўйлак ёқаси остидан ўтказиб, олдини тугун ёки бант қилиб тақиладиган мато; бўйинбоғ. *Қодирнинг кўйлаги оқ, галстуги кўк экан.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтак.

ГАЛЬВАНИЗАЦИЯ [итальян олими Л. Гальвани (Galvani) номидан] Тиббиётда кучи ва кучланиши паст бўлган ўзгармас электр токи билан даволаш.

ГАЛЬВАНИК [итальян олими Л. Гальвани номидан]: **гальваник ток** Кимёвий реакция натижасида ҳосил бўладиган ток, электр энергияси. **Гальваник элемент** Электролит ва унга ботирилган иккита турли хил электроддан иборат электр токи манбаларининг умумий номи.

ГАЛЬВАНОМЕТР [Л. Гальвани + *юн.* metreo — ўлчайман] Гальваник токни ва умуман кучсиз токларни ўлчайдиган асбоб.

ГАМАДРИЛ [*юн.* hamadryas — ўрмон, дарахтлар илоҳаси] Африкада, қисман Осиёда яшовчи тумшуғи узун, тор бурунли маймунларнинг бир тури.

ГАМАК [*фр.* hamac < индейс тилларидан] Очиқ ҳавода ухлаб дам олишга мўлжалланган осма тўр беланчак. *Дағал каноп дан тўқилган гамакда ётсангиз, юмшоқ ўринда ётгандай бўласиз.* «Қизиқарли физика».

ГАМБИТ [*фр.* gambit < *итал.* dare il gambetto — чалиб йиқитмоқ] Шахмат ўйинининг бошида тезроқ ҳужумга ўтиш, қулай вазиятга эга бўлиш мақсадида бир пиёда ёки сипоҳни қурбон бериш. *Шошма қани. Мен сенга шундай гамбит кўрсатайин!* «Ёшлик».

ГАМБУРГЕР [*инг.* hamburger < ham — дудланган сон гўшти + burger — ичига бирор нарса тиқилган булочка] Тоблаб, қизартириб пиширилган гўшт ёки қайноқ гўштли қийма ҳамда қайла, ошкўклар қўшилган бутерброд.

ГАММА I [*юн.* gamma] **1** *мус.* Бир ёки бир неча октава таркибидаги яқин товушларнинг босқичли, кетма-кет тартиби.

2 *кўчма* Бир-биридан муайян муносабатда фарқланадиган нарсалар, ҳодисалар мажмуи. *Бўёқлар* (*ранглар*) *гаммаси.*

ГАММА II [*юн.* gamma] **1** Юнон алифбосининг учинчи ҳарфи ва шу ҳарфнинг номи.

2 Гамма-нурланиш билан алоқадор бўлган қўшма сўзларнинг таркибий қисми. *Гамма-аппарат. Гамма-астрономия.*

Гамма-нурланиш, гамма-нурлар *физ.* Радиоактив ядролар ва элементар заррачалар парчаланганда пайдо бўладиган қисқа тўлқинли электромагнит нурланиш. *«Чигитга гамма-нурлар бериш вилтга қарши курашдаги асосий омиллардан бири» деган мавзу ҳаммани қизиқтирарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГАН Ёнғоқ ёки данак ўйинида: маълум шаклда терилган ёнғоқ, данак тўпи, уюми; пулли қимор ўйинларида: пул тикилган жой, ўрта.

ГАНАК Ёнғоқ ёки данак ўйинида тикиладиган ёнғоқ ёки данаклар. *Ганак тикмоқ. -Қимор ўйнайсанми? — Ҳа, ганак топилса, эрмак-да.* А. Қодирий. Ғирвонлик Маллавой.

ГАНГ [*ф.* گنگ — эгилган, букилган]: **ганг бўлмоқ** *айн.* **гангимоқ**. *Меҳнаткаш боши ганг бўлди, Зулмдан ҳамма қон бўлди.* «Фольклор».

ГАНГИМОҚ Кутилмаган воқеа, ҳодисадан, фавқулодда ҳолатдан нима қиларини билмай қолмоқ, эсанкирамоқ, саросимага тушмоқ. *Раис уни даст кўтарди-да, давранинг ўртасига келтириб қўйди, Қурбон ота бир лаҳза гангиди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Гангиб қолган Маҳкам ўзини уқувсизгина мудофаа қиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Боши (ёки мияси) гангиди 1) боши айланди; 2) боши қотди, нима қиларини билмай қолди. *Қўзибой бу янгиликнинг тагига етолмай, йўл-йўлакай ўйланиб, мияси гангиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГАНГИРАМОҚ *шв. қ.* **гангимоқ**. *Боши гангираб, ўрнидан турган бой яна йиқилиб.. кўчанинг ўртасидаги лойга тушди.* С. Айний, Қуллар.

ГАНГИРБОШ: гангирбош бўлмоқ Эсанкирамоқ, каловланмоқ. *Чертки еб гангирбош бўлган пашша ўзини деворга ё деразага уриб, ерга чархпалак бўлиб тушар эди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ГАНГИР-ГУНГУР Кўпчиликнинг қизғин, тортишувли суҳбатидан ҳосил бўлган шовқин. *Деразалар ланг очиқ эди, гангир-гунгир гап-сўзлар ҳовлига баралла эшитилиб турарди.* «Ёшлик». *Султонмурод.. гангир-гунгур суҳбатга қулоқ солиб ўтирди.* Ойбек, Навоий.

ГАНГИТМОҚ Гангимоқ фл. орт. н. *Ойсулувнинг жавоби уни гангитиб қўйди.* С. Анорбоев. Оқсой.

ГАНГРАМОҚ *айн.* **гангирамоқ**. *Бироқ уларни ака дейишимниям, отларини айтишимниям билмай ганградим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГАНГРЕНА [*юн.* gangraina — ириш, чириш] *тиб.* Биологик тўқима ёки бирор аъзонинг қон таъминоти бузилиши оқибатида жонсизланиб, тириклайин ириб нобуд бўлиши, чириши; қорасон. *Чап қўлининг кесилган жойидан гангрена бошланибди.* Т. Ашуров, Оқ от.

ГАНГСТЕР [*инг.л.* gangster — бандит] Уюшган жиноятчилар гуруҳининг иштирокчиси; босқинчи, бандит.

ГАНДА [*ф.* گنده — бадбўй; ачиган, чирган] Ахлат, нажас. *Жанда бўлса бўлсин, ганда бўлмасин.* Мақол. ▬ *Яқин фурсатда ёв шарманда бўлгай, Палид жисми титилгай, ганда бўлгай.* Ҳабибий.

ГАНДБОЛ [*инг.л.* hand — қўл + ball — коптоқ, тўп] *спрт.* Қўл тўпи. *Комплексда волейбол, баскетбол, гандбол майдончалари бор.* Газетадан.

ГАНДИРАКЛАМОҚ Мувозанат сақлай олмай, чайқалиб, энтак-тентак қадам ташлаб юрмоқ. *Турғуной маст кишидай гандираклаб борар эди.* А. Қаххор, Мастон. *Бобур айвон эшигига қараб чопди. Лекин эшик олдида гандираклаб йиқилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГАНЖ [*ф.* گنج — хазина, кон, бойлик] **1** *кт.* Олтин, кумуш; жавоҳир; хазина. *Ўлтурур маҳрамни султон, ганж пинҳон айлагач.* Навоий. *Не иложким, давлатим йўқ Ганжи меҳримдин бўлак..* Э. Воҳидов.

2 кўчма Бойлик, мол-мулк, давлат; қадр-қимматли нарса.

ГАНЖИНА [*ф.* گنجینه — хазина, омбор] *қ.* **ганж 1**. *Мирзачўл мамлакатимизнинг пахта ганжинасига айланди.* Миртемир. *Эй,*

Шаҳрихон, жонажон маскан, Эй, тупроғи ганжина диёр. М. Али.

ГАНТЕЛЬ [*нем.* Hantel] *спрт.* Калта даста билан бирлаштирилган иккита чўян шардан иборат гимнастика асбоби. *Гантелда машқ қилмоқ.*

ГАНЧ [*ф.* گچ – алебастр; бўр] Алебастрнинг бир тури; сувоқ, нақш учун ишлатиладиган қурилиш материали. *Ганч қормоқ.*

ГАНЧКОР [*ф.* گچکار – сувоқчи; ганчдан қилинган] **1** *от* Ганчдан нақш ясовчи уста, ганчсувоқ устаси. *Отаси уста Мурод ҳам, бобоси уста Носир ҳам Бухорониng кўзга кўринган ганчкорларидан бўлган.* Газетадан.

2 *сфт.* Ганчланган, ганч билан ишлов берилган. *Ганчкор уй.* ▬ *Буфетнинг ганчкор, ойнаванд зали одамга тўла эди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ГАНЧКОРЛИК **1** Ганчкор касби; ганч ўймакорлиги билан шуғулланиш. *Маълумки, нозик ва нафис ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги, ранг-баранг наққошлик намуналари халқ меъморчилиги тараққиётини, унинг замонавий услуб хусусиятларини кўрсатувчи бадиий воситадир.* Газетадан.

2 Амалий санъатнинг ганчда ишлаш билан боғлиқ соҳаси; бадиий ҳунармандчилик тури.

ГАНЧЛАМОҚ Ганч билан сувамоқ, ганч сувоқ қилмоқ. *Деворни ганчламоқ.*

ГАП **I** [*ф.* گپ – қуруқ сафсата; мақтанчоқлик; сўз] **1** Сўзлар орқали баён этилган фикр; сўз, нутқ. *-Сиз тушунмай ётибсиз! – деди Кумуш ва эшикдан оёқ товушини сезиб, гапни шу ерда тўхтатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Бу ерда гапимга ҳеч ким қулоқ солмаса, райкомга бораман! – Тўпанисо шу гапни айтди-ю, рўмолини бошига солиб, уйдан чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Нутқ воситасида ифодаланган фикр, ўй, мулоҳаза. *Гуломжон ғалати бўлиб кетди. Кўнглига: «Наҳотки, худо балоларни менга гоҳ пари, гоҳ дев сифатида юборса!» – деган гап келди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Маълумот, шингил ахборот, хабар; миш-миш. *Ёдгор замонавий Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишга тушди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Умуман бирон иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. *Оламда нима гаплар? Ўлимдан хабарим бор-у, бу гапдан хабарим йўқ.*

5 Гина, кудурат. *Кўнглингизда шунчалик гапингиз бор экан, ота-онам шунчалик жонингизга теккан экан, бир оғизгина, «ҳай хотин, мен сиқилиб кетдим, уй ажратиб чиқиб кетайлик», десангиз бўлмасмиди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 *тлш.* Тугал фикр англатган сўз ёки сўзлар бирикмаси. *Бош гап. Содда гап. Кўчирма гап. Гап бўлаклари.*

Гап билан бўлиб Гапга берилиб, эзмаланиб, кўп гапириб. *Булар гап билан бўлиб, хийла орқада қолиб кетишди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. **Гап бир жойдан чиқди** Ҳамманинг гапи, маслаҳати бир хил бўлиб чиқди. **Гап бу ёқда** Масала бошқа тарафда. *Гап бу ёқда экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша!* **Гап бундай** Энди шундай. *Гап бундай, қани яқинроқ ўтир-чи.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Гап бўлмоқ** Бошқалар муҳокамасига тушмоқ, гап-сўз бўлмоқ. **Гап йўқ** 1) ажойиб, жуда зўр. *Каримга гап йўқ, у ўз ишининг устаси*; 2) албатта, бошқача бўлиши мумкин эмас. **Гап келганда, отангни аяма!** Танқидий фикр бўлаётганда, ҳеч кимни юзхотир қилма. *-Мажлисда катта-кичик деган гап бўлмайди, гап келганда, отангни ҳам аяма! – деди Сафаров.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап ковламоқ** Гапни айлантириб, турли маълумотлар олмоқ. *Нима қиласиз гап ковлаб! Ундан кейин, бу гаплар ҳам орага совуқчилик солса солар-ку, лекин менинг колхозга кириш ниятим совуқчиликни аллақачон солиб қўйган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап кўп** Қандайдир муаммо, сирли нарса бор. *Энди пахтани нимага кузда сотмай, ёзда сотаётганига келсак, бунинг тагида гап кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Гап кўтара олмайдиган** Танқидга чидамсиз, жиззаки. *Тўғри, сизнинг гап кўтара олмаслигингизни биламан. Лекин, нима қилай, гап келганда, отамни ҳам аямайдиган одатим бор.* «Муштум». **Гап орамизда қолсин** Ўртамиздаги гапни, бу нарсани ҳеч ким билмасин. *Мен, албатта, ишонмадим. Рост бўлган тақдирда ҳам.. ҳи-ҳи.. бу гап орамизда қолсин..* А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. **Гап отмоқ** (*ёки* **қотмоқ, ташламоқ**) Тегишиб ёки жаҳлини чиқариш учун киноя, кесатиқ маъноли гап, сўз айтмоқ; пичинг қилмоқ. *-Ҳорунбек, иним, сиз нима дейсиз? – гап қотди меъмор.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Гап очмоқ** Гап бошламоқ, гапир-

моқ, сўзламоқ. *Шароф Рашидович Отамурод билан сўрашгач, ипак пахта етиштириш истиқболларидан гап очди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Ифторни қилиб чиққан Маҳмуд Тоҳирга дарвоза олдида учради. Робиянинг акаси бўлган бу косиб йигит Андижон қўрғонига кетишдан гап очган эди: -Э, бу ниятлар ҳаммаси пучга чиқди! — деб Тоҳир унга тоғасидан эшитганларини айтиб берди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Гап сотмоқ** 1) бўлар-бўлмас, кераксиз гаплар гапиравермоқ, кўп гапирмоқ; 2) гапирмоқ, сўзламоқ. *Бир жангчи ҳозиргина рўй берган шовқин-сурон тўғрисида гап сотаркан, у овқатини бемалол еб, ўрнидан тургач, этигининг қўнжи қонга тўлганини пайқади.* Ойбек, Қуёш қораймас. **Гап тагида гап бор** Бу гап заминида қандайдир нарса, гап бор. *Йўқ, Софья Борисовна, сиз сабр қилинг, мен тахминан фаҳмлаяпман, гап тагида гап бор.. |деди Эргаш|.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Гап талашмоқ** Ўзаро бир фикрга келиша олмай баҳслашмоқ. *Мана шунақа гап талашиб қолишса, илжайиб туриб, бир-бирини гап билан савалаб кетишади.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Гап тамом!** Ҳаммаси аниқ бўлди; иш битди, бўлди; ортиқча гапга ҳожат йўқ. *Чавандоз «гап тамом!» деган маънода қамчисини қўлига олди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Гап тамом. Бошқа саволга ўрин қолмади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Гап ташимоқ** Бирор ерда айтилган фикрни иккинчи ерга, бошқа кишига етказиб турмоқ; чақимчилик қилмоқ. **Гап тегизмоқ (*ёки* тегдирмоқ)** Бировни танбеҳга дучор қилмоқ, танбеҳ олишига сабаб бўлмоқ. **Гап тегмоқ** Танбеҳ эшитмоқ, танқидга учрамоқ *-Қани.. Ҳа, ундан кейин, ўртоқлар, — деб яна изоҳ берди Алимқул, — қўл қўйиш масаласида менга юқоридан ҳам, пастдан ҳам бир оз гап тегиб қолаётибди..* П. Турсун, Ўқитувчи. **Гап тўқимоқ** Бирор шахс ёки нарса ҳақида уйдирма, ёлғон-яшиқ тўқимоқ, тарқатмоқ. *Унинг |Йўлчининг| «ахлоқсизлиги» тўғрисида |Салимбойвачча| бирмунча гаплар тўқиди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гап бунда (*ёки* унда) эмас** Бу асосий масала эмас. *-Гап унда эмас, — деди ҳожи, — умр, муроса деган гаплар бор..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Гап шу ерда қолсин** *қ.* **гап орамизда қолсин.** *-Лекин гап шу ерда қолсин, дурустми? — элликбоши қоронғи кўчага чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гап шу** Хулоса шу, бўладиган гап шу. *-Сиз менинг кўнглимни билмайсиз, Ўрмонжон ака. — Кўнглингни билиб қолармиз. Колхоз нима эканлигини сен ҳам билиб оларсан. Гап шу: ҳеч қаёққа бормайсан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап эшитмоқ** Бошқалардан танбеҳ олмоқ. *Сени деб ўқитувчидан мен гап эшитдим.* **Гап ўтмоқ** Икки киши орасида паст-баланд гап бўлиб ўтмоқ. *Шу қий-чув ичида Мирзакаримбой билан хотини ўртасида бир оз аччиқтизиқ гап ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гап ўғирламоқ (*ёки* термоқ)** Бошқаларнинг айтганларидан уларнинг фикр-ниятларини билиб олмоқ. **Гап қайтармоқ** Ўжарлик, қайсарлик қилиб, сўзга кирмаслик. *Гап қайтарганингиз учун яна беш кун қўшаман. Йигирма кун ишлаб берганингиздан кейин келасиз.* Х.Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Гап қилмоқ** 1) ҳамма ерда гапирмоқ, гап тарқатмоқ. *Бошларига ҳеч тушмаса можаро, Ҳамма жойда гап қилмаса фуқаро.* Ҳ. Олимжон. *-Тағин одамлар буни ҳам гап қилиб юришмасин! — деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бирор шахс ҳақида нотўғри фикр тарқатмоқ. *-Сизни Зиёдахон билан гап қилдим, — деди Қори Ўрмонжонга.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гап қистирмоқ** Айтилаётган сўз, нутқ орасига луқма киритмоқ. *-Рўзимат ука, яхши, гапингга яна битта гапни қистириб ўтгин.. — деди Қамбарали ака.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гапга бичган *ёки* онаси гапга туққан** Гапга уста, гапдон, маҳмадона. *-Абдишукурни худо гапга бичган, енгиб бўлмайди, — деди Жамолбой пихиллаб.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гапга кирмоқ** Сўзга қулоқ солмоқ, бўйсунмоқ. *Ҳазратқул ювош. нима деса, гапга кирадиган боладан бунақа гап чиқишини сира ўйламаган эди, гангиб қолди.* С. Аҳмад, Юлдуз. **Гапга солмоқ** 1) яхши гап билан йўлга солмоқ. *Аҳмоқни урма, сўкма, гапга сол.* Мақол; 2) гап билан банд қилмоқ; турли сўроқлар бериб, воқеани аниқламоқ. *Ўтган-кетган кампирларнинг қўлига чой тутқазиб, гапга солади.* «Муштум». *|Кампир| Келинларни ўсмоқчилаб гапга солар, эшитганларини эрига сўзлар, чол эса дарров Қоратойга етказар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гапга тўн кийгизмоқ** Бежаб гапирмоқ, муболағали гапирмоқ. *Оббо сиз-эй.. Ҳўп гапга тўн кийғизасизда..* Н. Сафаров. **Гапдан гап чиқиб** Гап бирбирига уланиб. *Гапдан гап чиқади, деган-*

ларидек, нонушта пайтида бек тўсатдан меъморга мурожаат этиб, бу ерда бирон ой қолиш ниятим йўқмикан, муҳим бир ишимиз, узримиз бор эди, деди. Мирмуҳсин. Меъмор. *Гапдан гап чиқиб, одамзоднинг пасткаши қанақа бўлишига бориб тақалди.* С. Аҳмад. **Гапидан илинмоқ** қ. **илинмоқ. Гапи оғзида қолмоқ** Бирор сабаб билан сўзлаётган вақтида тўхтаб қолмоқ; гапи узилмоқ. *Унинг гапи оғзида қолди, кўзлари хиёл кенгайиб, ним очиқ лаби титради.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Гапим гап** Сўзим бир, аҳдим ягона, қатъий. *Йўқ, ҳалиги гапим гап.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **Гапини бировга бермайдиган** Ўзининг гапини маъқуллайдиган, ўзини билағон ҳисоблайдиган. *Шаддод, гапини бировга бермайдиган, эркакшода Асрора звенога бошлиқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Гапини икки қилмаслик** Илтимос ёки таклифни сўзсиз бажаришлик. *Иноят оқсоқол ёшлигидан бир гапини икки қилмаган қизини бунақа харжлардан тиёлмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Соҳиб қори яна пўписа қилди: -Гапимни иккита қилсанг, сендай қизим йўқ! Билиб қўй шуни.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Гапини йўқотиб қўймоқ** Маълум руҳий таъсир натижасида фикрнинг давомини унутиб қўймоқ; эсанкираб, нима дейишини билмай қолмоқ. *-Йўқ, мен ҳаммаси демоқчи эмасман, баъзи бирлари, — деди Бўтабой ака ва гапини йўқотиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Гапини олмоқ** 1) бирор нарса, иш ҳақида ўзганинг фикрини, мақсадини билмоқ. [*Қосим:*] *Тезроқ ўзим бориб, терговчининг гапини олай, фалокат босиб, ишнинг миси чиқиб қолмасин.* «Муштум»; 2) маълумот олмоқ. *Кампирдан бошқа ортиқча гап ололмагач, у [қўшни хотин] ингичка бўлиб, бурилиб чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид. **Гапини оғзидан олмоқ** (*ёки* **илиб кетмоқ**) Сўзлаб турган кишининг гапини тўхтатиб, ўзи гап бошламоқ. *-Бизлар билан кўлга овга чиқинглар, — деди у Жапақнинг гапини оғзидан олиб.* А. Мухтор, Қоракалпоқ қиссаси. **Гапни айлантирмоқ** Суҳбат йўналишини бошқа тарафга бурмоқ. *Алимардон ҳаммаси тамом бўлганини янада чуқурроқ ҳис этди. Гапни айлантириб ўтиришдан фойда йўқлигини билиб, кўнглидаги бор гапни айтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Гапни бир ерга** (*ёки жойга*) **қўймоқ** Бир маслаҳатга келмоқ, келишмоқ. **Гапни (бошқа ёққа) бурмоқ** қ. **гапни айлантирмоқ.** *Икромжон гапни бошқа ёққа бурворди.* С. Аҳмад, Уфқ. *-Гапни бошқа ёққа бурмоқчисиз-а, хап сизними! Хотинлардек ҳийлакори бўлмас экан дунёда, — деб уни гапга солмоқчи бўлдим.* Ойдин, Ҳикоялар. **Гапни бўғмоқ** Бир кишини сўзлашдан тўхтатмоқ. *Ҳикматилла яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Наргиза ўрнидан туриб кетди. Оппоқ юзи жаҳлдан қизариб, тез-тез гапириб ташлади: -Нега бировнинг гапини бўғасиз!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Гапни чувалamоқ** Бирор нарсани билиш учун гапни чўзмоқ. *Нури бу йигит тўғрисида кўпроқ нарса билишни исташ билан баравар, бу қизнинг унга муносабатини очиш каби яширин бир ният билан гапни чувалади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гапнинг белига тепмоқ** Суҳбатга ҳалал бермоқ, суҳбатни бузмоқ. **Гапнинг мағзини чақмоқ** Масаланинг моҳиятига тушунмоқ. *Бувниса хола, Салтанат Маҳкам акаларникига кириб кетгандан сўнг, гапнинг мағзини чақди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. **Гапнинг очиғи** Тўғрисини айтганда, тўғриси. *Лекин, гапнинг очиғи, Каримовнинг ҳам аҳволи паришонроқ эди.* «Муштум». *Гапнинг очиғи, мана шу ҳовли сеники.* У. Исмоилов, Сайланма. **Гапнинг пўст калласи** Хулласи калом, хуллас. *Гапнинг пўст калласи, дўстинг Хўжақул ҳам Ҳамроқул Турсунқулов бўлишни бир орзу қилган эди-да, оғайни!* О. Ёқубов, Учрашув. **Гапнинг тагига етмоқ** Бирор воқеа-ҳодисанинг асл сабабини аниқламоқ; масаланинг туб моҳиятига тушуниб етмоқ. **Гапнинг қисқаси** Хулласи калом. **Ана шунақа гаплар** Ишлар шундай. *-Ана шунақа гаплар, Сидиқжон, шунақа гаплар. Йигирма бирни бир қилишимиз керак, бир! — деди ва ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бир гап бор** Бирор сирли нарса мавжуд, қандайдир маълум бўлмаган нарса бор. *Изланишларим шунга келиб тақалди, демак, михда бир гап бор.* «Фан ва турмуш». *-Бунда бир гап бор, — деди Ольга Петровна, курсидан туриб.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Бир гап бўлар** Охири бир натижа билан якунланар. *Қани, турларинг, лапашанглар, қоринни тўйғазиб олайлик, кейин бир гап бўлар.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Масалан, беш ҳўкиздан бир қўшни, боғли ерларнинг ярмини ўғлига ажратса, унинг юки анча камаяди. Обжувоз бўлса, майли, бир гап бўлар.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бир гап бўлдими?** Бирор воқеа, ҳодиса содир

бўлдими? *Мансур Муслим! Сенга бир гап бўлдими? ..шундай вақтда иш кўрсатмасак, қачон кўрсатамиз?!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Бошқа гап эди** Бошқача иш тутиш мумкин эди. *Бу кампирнинг устидан қаёққа дод деб бораман, бирон жойда ишласа, бошқа гап эди.* «Муштум». **Бу бор гап** Бу ҳақиқат, бу аниқ. *Чол бошини буриб, носини туфлади, сўнгра тамшаниб туриб, ишонч билан деди: -Бу бор гап!* П. Турсун, Ўқитувчи. **Бўладиган гап** Амалга ошиши мумкин бўлган тўғри фикр. *-Низомиддинов, — деди раис ўрнидан туриб, — сиз одамларнинг вақтини олаётирсиз ахир. Бўладиган гапни гапиринг!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Бўлмаган гап** Беҳуда, йўқ нарса, асоссиз нарса. *-Риёзиёт бўлмаган гап, ўзини билган кимса бунақа ишлар билан бошини қотириб юрмай, ҳарбу зарбни машқ қилгани маъқул, — деди* [*Иброҳим Султон*]. Мирмуҳсин, Меъмор. **Бўладиган гап шуки** қ. **гапнинг пўст калласи.** *Бўладиган гап шуки, камбағаллар мажлис қилиб, сизнинг хўжалигингизни тугатишга, ўзингизни Капсанчилар қишлоғидан бадарға қилишга қўл кўтаришди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Дув-дув гап** Бирор воқеа, ҳодиса ҳақида миш-миш. *Кунлардан бир куни маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: «Мухторхон домла уйланармишлар!»* А.Қаҳҳор, Тўйда аза. **Икки гапнинг бирида** Ҳар бир гапида, мунтазам, доимо. *Бувим ҳам, болалар ҳам икки гапнинг бирида «кал», «Ҳожикал», деб камситишади* [*деди Саид*]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Икки гапнинг бирида пешонасига уриб, гоҳ бўғилиб ва гоҳ қотиб-қотиб кулиб, одамларни кулдириб ҳикоя қилди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон. **Катта гап** 1) катта, муҳим масала, иш; 2) *кўчма* ўз имкониятидан ташқари гапларни гапирадиган қуруқ одам. **Кўнглингизга (бўлак) гап келмасин** Хафа бўлманг, кўнглингиз оғримасин. *Мезбонлар дилсиёҳлик кайфиятини яширишга уринишди, аммо ётар маҳалигача бу бир неча мартаба юзага чиқди ва, оқибат, меҳмоннинг кўнглига бўлак гаплар келмасин учун, икки орада ўтган гапни айтишга мажбур бўлишди.* А. Қаҳҳор, Мирзо. **Майда гап** 1) турли хил иккинчи даражали гап-сўз. *Қани, шулардан бирини анҳор бўйига ташлаб, барча майда гапларни унутиб, кўнгилга яқин чор улфатинг билан отамлашсанг.* «Гулдаста»; 2) шундай гапларни кўп гапирадиган шахс; вайсақи; иғвогар. **Нима гап?** Нима бўлди, нима янгилик? *Қишлоқларда нима гаплар бор экан? Бир суҳбат қил. Астасекин сўра сен.* Ҳ. Олимжон. **Нима гапу нима сўз** Нима бўлади-ю, нима қолади. *У аллақандай офатни ҳис қилиб, хатга кўз югуртирди. Суннат: «Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очиқ, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ», деган мазмунда ёзибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Оғир гап** 1) дилни оғритадиган, кишига озор берадиган гап, хабар; 2) мушкул иш, қийин муаммо. *-Менимча, уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир, — деди Раҳмат ва Отабекка юз ўгирди: —Уйланган хотининг таъбингга мувофиқ келса, бу жуда яхши, йўқса, мунчалик оғир гап дунёда бўлмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тайинли гап** Аниқ, маълум, муайян гап, фикр. *Бироқ доктор уни* [*Сидиқжонни*] *қўл учидагина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Турган гап** Аниқ, шубҳасиз. *Фурсат бой берилдими, ишнинг кейин кетиши турган гап.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Эртага, турган гап, далага одам чиқмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Хунук гап** Ёмон, совуқ хабар, иш. *Лекин кузда, подани кўчириб қишлоққа тушганимизда, Сайфидан хунук бир гапни эшитдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ўзингиздан қолар** (*ёки ўтар*) **гап йўқ** Ўзингизга маълум, сиздан яширадиган нарса йўқ. *Гап ўргатмоқчи эмасман, ўзларидан қолар гап йўқ.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Бу иш кечаси бўлгани маъқул. Кундузи бўлса, ўзингиздан ўтар гап йўқ, хунукроқ кўринади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Ўтган гапга салавот** Бўлар иш бўлди, энди бефойда. *Курбон ота.. Ўрмонжоннинг ёнига чўкка тушиб: -Ўрмонжон, ўғлим, бола бечорага бир ёрдам қилгин, ўтган гапга салавот, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Ўғил бола гап** Энг тўғри гап, ҳақиқий гап. *-Ҳа балли! Мана буниси ўғил бола гап бўлди, — деди чол завқланиб.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб. **Ҳеч гап йўқ** 1) бирор ҳодиса рўй бермади, тинчлик. *Бизнинг орамизда ҳеч гап йўқ, қасам ичаман. Ҳеч гап йўқ! Ҳеч гап бўлмаганидан кейин рашк ҳам бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) ҳеч нарса йўқ. **Ҳеч гап эмас** Қийин эмас, арзимайдиган, осон иш. *Курбон ота бошлаб берсалар, у ёғи ҳеч гап эмас.* А. Қаҳҳор, Қўш-

чинор чироқлари. *Ёш олимнинг [Берунийнинг] мусофирчиликда бошидан кечирган кулфатлари бу ташвишлар олдида ҳеч гап эмасди.* М. Осим, Жайҳун устида булутлар. *Қўшниларга ёрдам бериш сиз учун ҳеч гап эмас.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГАП II [*ф.* گپ] Дўст-тенгқур, ҳамкасаба улфатлар орасида навбати билан ҳафта ёки ойда улардан бириникида ўтказиладиган зиёфат; улфатчилик. *Бугун жума бўлгани учун Ҳакимбойвачча ва Мирзакаримбой ўз улфатлариникига — гапга кетишган.* Ойбек, Танланган асарлар.

Гап бермоқ Ўз навбати келган куни улфатларига зиёфат бермоқ. *Яна бир ҳафтадан кейин Салим акам гап берармишлар.* Ойбек, Танланган асарлар. **Гап емоқ** Шундай улфатчилик, зиёфатда мунтазам иштирок этмоқ. *Қишнинг узун кунлари бу ерда улфатлар гап ейишади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАПБОЗЛИК Қуруқ, бефойда гап билан машғул бўлишлик. *...мақтанчоқликни, қуруқ ваъдабозликни фош қилиш, шу билан бирга, сиёсий гапбозликка берилиб кетмаслик керак.* Газетадан.

ГАП-ГАШТАК [гап + *ф.* گشتک — сайр, томоша қилиш] *айн.* **гап** II. *Тошкентдаги ҳамқишлоқларнинг бари шу ерда «туғилар», катта-кичик гап-гаштаклар ҳам шу ерда ўтказилар эди.* «Ёшлик». *Масхарабоз ва қизиқчилар, асосан, турли мазмундаги оилавий тўйларда.. зиёфат-базмларда, бозоршаб ва гап-гаштакларда ўйин кўрсатадилар.* М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ГАП-ГУРУНГ Гаплашиб ўтириш; суҳбат. *Гап-гурунг устида у тоғамнинг қачон бўлмасин кириб келишини кутаётганини сезар эдим.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ГАПДОН [*ф.* گپدان — гапни, гапиришни яхши билувчи] **1** Гапга уста, чечан; топиб гапирадиган, тили бурро. *Ҳайдар азалдан гапдон бўлса ҳам, шу чоғ, шу ерда ҳаяжондан соқов эди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *салб.* Маҳмадона, ўйламасдан гапирадиган. *Тупугини эплолмаган одам экан десам, гапдон чиқиб қолди-ку. Мана шундақалар кишининг сирини дўмбира қилиб чалади-да, эҳтиёт бўлиш керак.* А. Муҳиддин, Қитмир.

ГАПДОНЛИК **1** Сўзга чечанлик, гапга усталик. *-Гапдонликка келганда, Бозорбой ҳам сен билан мени бир чўқишда қочиради, — деди Олахўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Қуруқ сўзлаш билан овора бўлишлик, маҳмадоналик. *Мусобақа юзакичилик, гапдонлик, вайсақилик, кўзбўямачиликдан йироқ бўлиши керак.* Газетадан.

ГАПИРИШМОҚ **1** **Гапирмоқ** фл. бирг. н. *Усмонжон овқатдан кейин онаси кетидан уйга кирди-ю, анча гапиришиб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бирор масалада ўзаро битишмоқ, келишмоқ. *Мен у билан ништ тўғрисида гапиришиб қўйдим.*

ГАПИРМОҚ **1** Фикрини оғзаки баён этмоқ; сўзламоқ, айтмоқ; нутқ сўзламоқ. *Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир.* Мақол. ▬ *Сафаров кулди ва эртага қилинадиган ишлар тўғрисида гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Улфатларда ҳар ерларда ўлтирди, Султонхон дардини энди гапирди.* «Рустамхон». *Шу икки фикр атрофида мунозара жуда қизиб кетди. Гапирмаган, тортишмаган одам қолмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Оғзингга қараб гапир Ўйлаб, нима деяётганингни тушуниб гапир; ножўя, ахлоқдан ташқари иборани ишлатма.

2 Гапириш, сўзлаш қобилиятига эга бўлмоқ; тилга кирмоқ. *Нусратнинг икки ёшли ўғли катта бўлиб қолди, гапиради.*

3 Талаффуз қилмоқ. *Сабогул одатича сўзларни бузиброқ русча гапирарди.* С. Каромат ов, Олтин қум. *Қовоқлари ва бир қадар йирик юз ёноқларининг фарқига бормаган одам, уни [Ўрозни] асло қирғиз демас, «сартча»ни жуда яхши гапирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бир гапириб, ўн куладиган Жуда хушчақчақ, кўнгли очиқ одам ҳақида. *Она ўлимига дастлаб чидай олмаган каби кўринган Нури, секин-секин тақдирга тан берган, ҳатто аввалгидай бир гапириб, ўн куладиган бир ҳолга келган эса-да, ҳар келишда бақириб кирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Рисолат] бир гапириб, ўн кулар, гап орасида Дилдордан гина ҳам қилиб қўярди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Катта гапирмоқ** Ўз имкониятини ҳисобга олмасдан сўзламоқ, ваъда бермоқ; қуруқ гаплар билан мақтанмоқ. *-Катта гапирманг! -Катта гапирсам, гапирмасам, — деди Хушрўй, — менинг феълим ҳар кимга маълум ва ҳаммадан ҳам сенга очиқ!..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қаттиқ гапирмоқ** 1) бақириб гапирмоқ; 2) кўнгилни оғритади-

ган гап қилмоқ. *-Оғир бўлинг, қаттиқ гапирманг, бекам! Ханжарингизни ҳам бекитиб қўйинг! – деди Зулфиқор.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қизиқ гапларни гапирасан** Содда фикрлайсан, содда ўйлайсан. *Қизиқ гапларни гапирасан. Ахир, соқолим газлама савдоси билан оқарди. Мен дадил бўлмай, ким дадил бўлсин.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАПЛАШМОҚ 1 Суҳбатлашмоқ; сўзлашмоқ. *Нега одамлар шивирлашиб гаплашяпти?* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Дилора дугонаси билан узоқ гаплашмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 *кўчма.* Ўзаро келишмоқ, битишмоқ. *-Шағал гаплашиб қўювдим, Қурёз ака, – дедим ростига кўчиб.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Темирни гаплашиб қўйдим. Эрта саҳар шу ердан олиб кетамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Муҳокама қилмоқ, кенгашмоқ. *Ундан кейин соат тўққизга бутун колхозчиларни йиғиш керак. Газетани ўқиймиз, ҳамма гапни очиқчасига гаплашамиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *-Мен тегишли жойда гаплашаман, – деди Низомиддинов қоғозларини йиғиштираётиб, – мен очдим бу ишларни, мен фош қилдим.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Ўзаро муносабатларни ойдинлаштирмоқ; орани очиқ қилмоқ; адабини бермоқ. *-Пайти келади сен билан гаплашишнинг, – деди-да, нари кетди.* М. Ҳазратқулов. Журъат. *-Шошма, даданг йўқлигида сал ўлгур билан гаплашиб олай, юрак-бағримни заҳарладинг! – ўрнидан туриб, илдамлик билан қўрғон эшигини занжирлади Гулсумбиби.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отасиман, унинг топгани меники, қани, битта шолини у ёқ-бу ёқ қилиб кўр-чи, гаплашиб қўяман.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГАПСОТАР Беҳуда гапни кўп гапирадиган; сергап.

ГАП-СЎЗ 1 Айтиладиган гап, сўз; нутқ. *Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас [деди Абдусалом].* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Суҳбат, гурунг. *Икки ўртадаги гап-сўз йўл узоқлигини билдирмас эди.* ▬ *Гап-сўз бир-бирига улашмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Овоза, миш-миш гап. *Қўқонда Ҳакимбойвачча хизматкорининг қизини олибди, деган гап-сўз ҳам бўлмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар сизга оғир тушмаса, юртдаги гап-сўз босилгунча, бирор йил Тошкентда турсин, сўнгра Марғилонга борсин, дердим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап-сўзга қолмоқ Уятга қолмоқ. *-Ҳа, ўқидик [хатни], – Ҳалима опа қизариб кулди. –Ким билсин, ёш раис, гап-сўзга қолмасин деб қўрқувдик-да, айланай.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *-Олган мажбуриятимни бажариб келмасам, гап-сўзга қоламан, – деди Нафиса онасига.* Ғайратий, Узоқдаги ёр. **Гап-сўзда йўқ** 1) гапга нўноқ; нутқи норавон; 2) *кўчма* ношуд, лалайган. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гап-сўзда йўқ, ўзи тўнггина бир йигит гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГАПХОНА [гап + хона] *эск.* Гап ўтказиладиган, гап қатнашчилари йиғиладиган жой. *Элмурод Мели полвоннинг қистови билан гапхонага боришга мажбур бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГАПХЎР [*ф.* گپخور – гап еювчи] Гап қатнашчиси, гап базмларига мунтазам қатновчи киши; жўра, улфат. *Мулла Жўра билан Қўшоқ.. гапга борганларида, гапхўрларга қишлоқдаги ҳаракатни сўзлаб беришди.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

ГАПХЎРЛИК Улфатчилик, меҳмондорчилик. *Қиш бўйи гапхўрлик қилиб, сўқим гўшту қази солинган паловларга ўзимизни боқинг деб, баҳорда қишлоқ бойларининг тўрт-беш таноб ерининг учдан бирига экқандим.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ГАПЧИ *салб.* Бир кишининг гапини иккинчи кишига етказиб турувчи, гап ташувчи; иғвогар. *Гапчи одам.*

ГАПЧИЛ *шв.* Гапга уста, гапдон, чечан; сергап. *Гапчил бола.*

ГАР [*ф.* گر – اگر "агар" сўзининг қисқарган шакли] *кт. айн.* **агар**. *Душманинг гар мўр эса, Сен бўлмагил андишасиз.* Ҳамза. *Шу ишга гар қилса қасд, Расо ишга тушса бас.* З. Диёр.

ГАРАЖ [*фр.* garage < gerer – пана жойга қўймоқ] Автомобиль, мотоциклларни турадиган ва жорий таъмир қилинадиган иншоот, бино. [*Шофёр*] *Машинасини гаражга қўйиб, уйига кетди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит.

ГАРАЗОН *шв.* Жуда кир, ифлос. *Жуда гаразон бўлиб кетибсан-ку. Устингдаги кўйлакни ич, гаразон бўлиб кетибди.*

ГАРАНГ 1 Қулоғи эшитмайдиган, кар. *Гаранг одам.* ▬ *Бу гаранг оловни ҳам ўзи ёқади, ўчиришда ҳам ўзи сув сепади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Боши қотган, нима қиларини билмай гангиб қолган; ганг. *Болаларнинг жавдираган кўзлари отада. Ота эса нима қиларини билмай гаранг.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Гаранг бўлмоқ 1) қулоғи битиб, эшитмайдиган, кар бўлиб қолмоқ. *Автомат тириллашидан гаранг бўлган ўн уч немис бараварига қўл кўтариб, ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) *кўчма* нима қиларини билмай, гангиб қолмоқ, гангимоқ. *Уста хийлагача тили сўзга келмасдан, гаранг бўлиб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. **Гаранг қилмоқ** Бошини қотирмоқ; гангитмоқ; хуноб қилмоқ. *Мурод мирзонинг хабари эр-хотинни ҳам, Майнани ҳам гаранг қилиб қўйди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *-Жонгул куни билан йиғлайвериб, ҳаммамизни гаранг қилиб юбордику, — деди Худойқул ака Умарқулга.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Бу мол билан сен ҳам сарсон бўлмагин, Беҳуда ўзингни гаранг қилмагин.* «Алпомиш».

ГАРАНГЛИК Карлик, қулоғи эшитмаслик. *Эшон-қози буларнинг гапини эшитмаса ҳам, оғзининг қимирлаётганини кўриб, калласини ликиллатиб, гаранглигини билдирмай турганда, иккинчиси арз қилибди.* «Луқмони Ҳаким».

ГАРАНГСИМОҚ Нима қиларини билмай, эсанкираб қолмоқ; гаранг бўлмоқ. *Мутал ҳануз эшикда гарангсиб ўтирган чолнинг ёнидан ўтиб, ташқарига чиқди.* О. Ёқубов, Ларза. *Қурбон гарангсиб, олдинга тушди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАРАНГТОБ *шв. қ.* **гаранг 2**. *Муродхоннинг кўнглидан ҳалиги кўрган паризоднинг ишқи кетмай, гарангтоб бўлиб бораётир.* «Муродхон».

ГАРАНТИЯ [*фр.* garantie — бирор нарсани таъминлаш; таъминот] *қ.* **кафолат, кафиллик**. *Гарантия бермоқ.* ▬ *Ҳалол, ошкора позицияни ҳимоя қилиш учун ҳуқуқий гарантияларга келсак, бугунги кунда бундай гарантиялар бор.* Газетадан.

ГАРАНТИЯЛАМОҚ *қ.* **кафолатламоқ.** *Мустақиллик меҳнаткашларга жуда катта ҳуқуқ ва эркинликлар берди ва уларни ҳуқуқий жиҳатдан гарантиялади.* Газетадан.

ГАРБИЛ [*р.* горбыль — пўстли тахта] Пўстлоғи арчилмаган ходанинг четидан чиққан тахталар. *Ҳовли ҳам жимжит, пастки тахталари олиб ташланган зинадан юқорига чиқди, эшикка қоқиб қўйилган гарбил тахталарни тортиб кўрди, аммо кучи етмади.* Мирмуҳсин, Умид.

ГАРД [*ф.* گرد — чанг, ғубор; кукун] **1** Чанг, ун, кўмир кабиларнинг юқи. *Ун гарди.* ▬ *Тегирмонга кирганнинг кипригига гард илашади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *У дўл тагида шўх айланаётган ялпоқ катта тош атрофидаги ун гардларини сидирар, тегирмон тошининг ғув-ғувида ҳеч нарса эшитилмасди.* Ш. Тошматов. Эрк қуши.

2 *кўчма* Доғ, нуқсон. *Муборак номига гард юқтирмай яшамоқ.*

Ўзига гард юқтирмаслик Ўз обрўсига доғ туширмаслик. *Ҳамма ҳайрон: ўзига гард юқтирмайдиган, гап тегизмайдиган абжир қиз негадир шунча мазахларга чидаб, индамай юрибди?* Газетадан. *Отам умрининг охиригача ўз шаънига, оиласи шаънига гард юқтирмаслик, одамлардан дакки-дашном эшитмаслик учун интилган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 *кўчма* Зарра, белги, асар, нишон. *Рўпарамда чордона қуриб ўтирган бу ажойиб мўйсафиднинг бошига йиллар оппоқ гардини аямай тўкибди-ю, лекин вужудини сўндиролмабди.* А. Ҳасанов, Яшариш. *Қўшиқчи англаб шу чоғ Темирохун дардини, Чеҳрасига ўрнашган Қайғу, кулфат гардини.* Ғайратий.

ГАРДАН [*ф.* گردن — бўйин] Гавданинг бош билан елка орасидаги қисми; бўйин; бўйиннинг орқа қисми. *Полвон ўрнидан турди, нима қилишни билмай, гоҳ пешонасини уқалар, гоҳ гарданини қашир эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Сочлари чаккаси ва гарданигача тушган, елкасига фотоаппарат илган ёшгина новча сариқ йигитча ҳаммага бир-бир жилмайиб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Гарданига олмоқ 1) ўз устига олмоқ, зиммасига олмоқ. *Ишнинг оғирини ўз гарданимга оламан: пули, озиқ-овқат, асбоб-ускунаси, улови мендан; меҳнат — халқдан.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 2) иқрор бўлмоқ, тан олмоқ, бўйнига олмоқ. **Гарданига юкламоқ (ёки қўймоқ)** Зиммасига юкламоқ, топширмоқ. *Директор бу ишни унинг гарданига юклади. Пахтачиликдаги энг оғир ишлар машиналар гарданига юкланди.* **Гарданига тушмоқ** Зиммасига тушмоқ. *Енгсалар — нур устига нур. Енгилсалар — масъулият Анварнинг гарданига тушади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГАРДАНКАШ [*ф.* گردنکش – исёнчи, қўзғолончи; ўжар, гапга кирмайдиган] *кам. қўлл.* Қайсар, ўжар. *Очил куч шундай гарданкаш одам эди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ГАРДАНКАШЛИК Қайсарлик, ўжарлик. *Ҳа, гарданкашлик қилиб, кўзга кўканак, бетга тиканак бўлишдан ҳазар қил* [*деди бойвачча*]. К. Яшин, Ҳамза.

ГАРД-ГАРД: гард-гард қилмоқ Чилпарчин қилмоқ, майда-майда қилмоқ, яксон қилмоқ, тор-мор келтирмоқ. *Аскар ўраб олди ўнгдану сўлдан, Қочар пайт икковин қилдилар гард-гард!* Миртемир.

ГАРДДАЙ Жуда оз, оз миқдорда; озгина, жиндай. *Гарддай дори. Юрагида гарддай чўғ йўқ.*

ГАРДЕРОБ [*фр.* garde-robe < garde – сақлаш + robe – кўйлак] **1** Кийим-кечак қўйиладиган шкаф; кийим жавони. *Зебо паришон ҳолда пиджагини гардеробга қўйди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Жамоат биноларига, муассасаларга кираверишда уст кийимлар топшириш ва сақлаш учун ажратилган махсус жой. *Зокир гардеробга похол шляпасини топшираётганда, ёқимли пиёздоғ ҳиди димоғига урилиб, оғзи сув оча бошлади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ГАРДЕРОБХОНА *қ.* **гардероб 2.**

ГАРДЕРОБЧИ Гардеробда ишловчи шахс. *Ҳикмат ака гардеробчи бўлиб ишлай бошлади.* Газетадан.

ГАРДИН [*ф.* گردین < گردیدن – айланмоқ] Доира шаклидаги, доира. *Махсум ясатиғлиқ гардин патнис кўтариб кирди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГАРДИШ [*ф.* گردش – сайр; айланиш; айлана] **1** Буюмнинг айланма сирти; чамбар, чамбарак. *Чилдирманинг гардиши. Ғилдирак гардиши.* ▬ *Равно.. дўпписини қозиққа илиб, гардиши кенг кигиз қалпоғини олиб, устига ура-ура, чангини қоқди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Доира шаклидаги нарса; доира. *Ойнинг гардиши. Қуёшнинг гардиши.* ▬ *Ҳа, ой атрофида гардиш ясади: эртага ҳаво яхши бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. | *Ойниса*] *Патирларни дастурхонга тугди, устига кеча бозордан олиб келган икки гардиш ҳолвани қўйди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

Фалакнинг гардиши Дунёнинг ўзгаришлари; тақдир, қисмат, пешона; кўргилик. *Фалакнинг гардишини қарангки, ўша қариб уйланган отаси ҳали ҳаёт, онаси эса ёшгина оламдан ўтиб кетди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Фалакнинг гардиши билан лўли қиз подшога кўнгил беribди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГАРДКАМ *унд. с.* **1** Қимор ўйинида ошиқ ташлашда айтиладиган хитоб. *Тавба! Эшон «гардкам» деб ошиқ отадими-а?* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *с.т.* Нима бўлса бўлар, тавакkал. | *Абдулазиз*] *..қўлини кўкрагига урди: -Бизнинг иш гардкам! Ё у ёғлик, ё бу ёғлик.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАРДУН [*ф.* گردون – осмон, фалак] *эск. кт.* Осмон, осмон гумбази. | *Навоий:*] *Йиқил устимга, эй гардун, йиқил тез! Йиқил, бошимни янч! Гавдамни бос, эз!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ГАРД-ТЎЗОН Чанг, чанг зарралари. *Супа устини, ўчоқбошини қалин гард-тўзон қоплаган.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ГАРД-ЧАНГ Кўп миқдордаги гард ва чанг. *Унинг сариқ тукли кенг юзи пахта гард-чанги билан қопланган эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ГАРД-ҚУРУМ Кўп миқдордаги чанг ва қурум. *Гард-қурумга беланиб, бедор, Кўмирларни қулатар яхлит!* Ё. Мирзо.

ГАРД-ҒУБОР *қ.* **гард-чанг**. *Дафтарнинг гард-ғуборини аста артиб, илк саҳифасини очишим биланоқ, олис ўтмиш гуп этиб димоғимга урилди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ГАРМА [*ф.* گرمک – эртапишар қовун нави; ҳандалак] Қовуннинг бир тури. *Майдонларда душман билан қувишган, Қумзор ерга гарма қовун экишган.* «Эрали ва Шерали».

ГАРМДОРИ [*ф.* گرمدارو – иссиқ, қайноқ дори *ёки* گرمدار – иссиқликка, қайноқликка эга] Инсон истеъмол қиладиган бир йиллик сабзавот ўсимлиги ва шу ўсимликнинг ҳосили. *Гармдори кўчати.* ▬ *Қарши томондаги болохонада Иқбол хоҳанинг саришта қўллари билан ипга тизилган маржон-маржон гармдорилар осилиб турибди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГАРМИЁН [*ф.* گرم – иссиқ, қайноқ] Баъзи узум турларидан махсус усулда тайёрланган майиз.

ГАРМОНИК *қ.* **уйғун.** *Миртемир – табиат картиналари билан инсон психологик кечинмаларини гармоник уйғунликда акс эттиришнинг назмдаги мусаввири.* «ЎТА».

ГАРМОНИЯ [*юн.* harmonia – боғланиш, мутаносиблик] *қ.* **уйғунлик.** *Бу шевада унлилар гармонияси, яъни сингармонизм ҳодисаси мавжуд эмас.* «ЎТА».

ГАРМОНЧИ Гармонь чалувчи. *Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўйин айни доли-гулига келганда, майдон гумбурлаб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГАРМОНЬ [*юн.* harmonikos – ҳамоҳанг; тенг ўлчовли, мутаносиб] Икки ёни буклама, клавиатурали мусиқа асбоби. *Қаёқлардадир гармонь чалинади. Рус халқининг дилрабо ашуласи янграб туради.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

ГАРМСАР *с.т.* Гармсел.

ГАРМСЕЛ [*ф.* گرمسیر – иссиқ мамлакатлар, ўлкалар] Ёзда бўладиган иссиқ ёқимсиз зарарли шамол. *Бу ерда кўпгина азаматлар янги кўчатлар ўтқазиб, саҳродан келадиган қум ва гармсел йўлини тўсардилар.* Ш. Рашидов. Бўрондан кучли.

ГАРНИЗОН [*фр.* garnison < garnir – таъминламоқ; қуроллантирмоқ] Истеҳком ёки қалъада доимий ёки вақтинча турадиган ҳарбий қисмлар мажмуи. *Бу яйловга ҳар йили Тбилиси гарнизонининг ҳарбий қисмлари кўчиб чиқади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГАРНИР [*фр.* garnir – таъминламоқ; безамоқ] Гўштли овқатга қўшиб бериладиган, сабзавот, макарон, ёрма ва ш. к. дан тайёрланадиган енгил овқат. *Гарнир тайёрламоқ.*

ГАРНИТУР [*фр.* garniture – бирор нарсанинг мажмуи] Бирон-бир мақсад учун хизмат қилувчи нарса-буюмларнинг йиғмаси, мажмуи. *Мебеллар гарнитури.* ▬ *Пошша хола уйга кириб, оғзи очилиб қолди: бир томонда гарнитур, бир томонда радио, телевизор, уйга кираверишда – коридорда телефон.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ГАРОВ [*ф.* گرو – кафолат] **1** Ваъданинг бажарилишига ишонтириш учун қолдириладиган омонат нарса. *-Хўп, мен гаровга пул бериб кетай, – деди Йўлчи Қора Аҳмадга.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен оғайниларни кўзларим устида тутаман, уларни муҳтожлик чоғларида кўрсам, ўзимни гаров қўйиб бўлса ҳам, эҳтиёждан чиқаришга тиришаман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бажарилишини, амалга ошувини таъминловчи нарса, асос. *Кузги шудгор – мўл ҳосил гарови.* ▬ *Дўстлигимиз ҳозирги зафарларимизнинг пойдевори, порлоқ истиқболимизнинг гарови, боқий умримизнинг тимсолидир.* Газетадан. *Раис ем-хашак ҳозирлаш чорвачиликни ривожлантиришнинг асосий гарови экани тўғрисида катта нутқ сўзлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

Гаров ўйнамоқ (*ёки* **боғлашмоқ**) Бас боғлашмоқ, шартлашмоқ. *Мерганлигимга ишонмайсизми? Ундай бўлса, гаров боғлашамиз.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ГАРОВХОНА Аҳолидан нарсаларни гаровга олиб, қарз берадиган жой, муассаса; ломбард.

ГАРЧАНД [*ф.* گرچند = اگرچه] *айн.* **гарчи.** *Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қилиш шарти билан бўлса ҳам, розилик беришди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Гарчанд мен болалигимда бу шеърларнинг мазмунига аниқ тушунмасам ҳам, лекин шеърий руҳ тасаввуримда нимагадир интилишга ундарди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ГАРЧИ [*ф.* اگرچه = گرچه «агарчи» боғловчисининг қисқа шакли] *боғл.* Эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошишига гўсиқ бўла олмаслигини таъкидлаш учун хизмат қилади. *Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берарди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Меҳмонлар, гарчи бундай вақтда кишига ҳеч қандай сўз тасалли бера олмаслигини билишса ҳам, кампирга тасалли берган бўлиб қўзғалишди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГАСТРИТ [*юн.* gaster, gastros – ошқозон, меъда] *тиб.* Ошқозон шиллиқ пардасининг яллиғланиши. *Гастрит, ошқозон яраси, ошқозон раки, йўғон ичак касалликларини аниқлаш учун касаллар рентген нури билан текширилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ГАСТРОЛЁР Гастролдаги артист ёки артистка.

ГАСТРОЛЬ [*нем.* Gast – меҳмон, келгинди + Rolle – роль] **1** Театр артисти ёки артистлар гуруҳининг бошқа шаҳар ёки ҳудуддаги концерти. *«Баҳор» ансамблининг гастроли.* ▬ *Ёзда Қўқон театри Фарғонага гастролга борган эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 *кўчма.* Бирор нарса илинжида бошқа жойга бориш. *Жамкочян билан Каражян (жиноят қилиш мақсадида) Волгоград, Харьковга гастроль қилишди.* Газетадан.

ГАСТРОЛЬ-КОНЦЕРТ *қ.* **гастроль**. *Хонандаларнинг бир ҳафта давом этган гастроль-концерт сафари вилоят маркази ва туманларда муваффақиятли ўтди.* Газетадан.

ГАСТРОНОМ [*юн.* gaster – ошқозон + nomos – қонун] Озиқ-овқат магазини. *У қозиқдаги пахталигини кийиб, қўлида корзинка, гастрономга кетди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

ГАСТРОЭНТЕРИТ [*юн.* gaster + enteron – ичаклар] Ошқозон шиллиқ пардаси ва ингичка ичакларнинг ялиғланиши.

ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЯ [*юн.* gaster + enteron – ичаклар + logos – фан, таълимот] Тиббиётнинг овқат ҳазм қилиш аъзолари тузилиши ва функцияларини, уларда учрайдиган касалликларни, уларни аниқлаш ва даволаш усулларини ўрганадиган бўлими.

ГАУБИЦА [*нем.* Haubitze] *ҳарб.* Пана орқасидаги душманга юқорилатиб отадиган қисқа стволли тўп.

ГАУПТВАХТА [*нем.* Hauptwache – бош, асосий қоровул] Қамоққа ҳукм қилинган ҳарбий хизматчилар сақланадиган жой. *Гуноҳкор «энди гауптвахтага кетдим» деб турганида, бирдан дарсдан сўраб қолар, сал тутилса, «интизом бузадиган кучни мана бунга ишлатиш керак», дер эди лейтенант.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГАФНИЙ [*лот.* Hafnia – Копенгагеннинг лотинча номидан] Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб, кумушранг ялтироқ, чўзилувчан кимёвий элемент.

ГАШИР *шв.* Сабзи. *Мана, Шавкатга гашир тўғратамиз.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГАШТ [*ф.* گشت – сайр, айланиб юриш] Бирор нарсадан олинадиган завқ; нашъу намо. *Баъзида эса дала шийпонида ётиб қолардим. Бундай ухлашнинг ўзига яраша гашти бўлади.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Фарзандга иш буюришнинг оталик гашти бўлади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Гашт қилмоқ Айшини сурмоқ. *Алимардон икки ойгача ана шу байрам роҳати билан гашт қилиб яшади.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Халиги мардикор сўзини давом этдирди: -Мана мен тошкентликман. Бундан нима фойда? Пулим бўлса, ҳар қаерда гаштимни қиламан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАШТАК [*ф.* گشتک – сайр, томоша] *айн.* **гап** II. *Ўз ноним бор, ўз тўшагим, болишим, Ўз қишлоғим, ўз гаштагим, жўрам бор.* Миртемир.

ГАШТИ *шв. рвш.* Охири, охирида. *Хизмат қилган тахт устидан жой олар, Ёмонлик қилганлар гашти уялар.* Ислом шоир, Зулфизар билан Авазхон.

ГАШТЛИ Завқ-шавқ берадиган, нашъу намоли, завқли. *Бу оқшом, Низомиддиновнинг назарида, шу пайтгача кўрган оқшомлари ичида энг гўзали, энг гаштлиси эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ГАҲ *унд. с.* Қўлга ўргатилган қушларни чақириш учун ишлатилади.

Гаҳ деса (*ёки* деганда) қўлга қўнадиган қилиб олмоқ Бировни ўзига бўйсундириб, сўзини икки қилмайдиган қилиб олмоқ. *-Ўзи ўғлим ношуд. Хотинини гаҳ деганда қўлга қўнадиган қилиб олмадими, бундай эркакдан оғилхонадаги бузоқ яхши, – деди кампир.* С. Аҳмад, Ҳасрат.

ГАҲИ [*ф.* گهی – баъзан] *эск. поэт. қ.* **гоҳо**. *Гаҳи Лайли, гаҳи Ширин бўлиб, сен Яшарсен доимо достонларимда.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ГВАРДИЯ [*итал.* guardia – соқчилар, қўриқчилар] **1** *ҳарб.* 12-асрда Италияда, сўнгроқ Европанинг бошқа бир қанча давлатларида, 17-аср охиридан 1918 йилгача Россияда: монарх, подшо, лашкарбоши кабиларнинг шахсий соқчилари; қўшиннинг сараланган, имтиёзли қисмлари.

2 *ҳарб.* Собиқ СССР да: 1942 йилда жорий этилган, 2-жаҳон урушида алоҳида жасорат кўрсатган ҳарбий қисмлар, кемалар, қўшилмалар ва ш. к. га берилган фахрий ном. *Немислар ҳайдаб келаётган одамлар орасида гвардия капитани Калашченко ҳам бор эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 *кўчма* Муайян ижтимоий гуруҳ ёки ташкилотнинг энг яхши, сараланган намунали қисмининг номи. *Бу сафар ҳам ташаббусни кекса гвардия бошлаб берди.*

Миллий гвардия 1) бир қатор ғарб мамлакатларида ҳарбий ва ҳарбий-полиция тузилмалари, қисмларининг номи; 2) Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги таркибидаги бир қанча мамлакатларда мунтазам ҳарбий тузилмалар номи. *Украина миллий гвардияси.* ▬ *ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 23 январдаги қарорига биноан республика*

Қуролли Кучларининг таркибий қисми — миллий гвардия тузилган. «ЎзМЭ».

ГВАРДИЯЧИ 1 *ҳарб.* Гвардияга оид, гвардияга мансуб бўлган; гвардияда хизмат қилган; гвардия номини олган. *Гвардиячи қисм. Гвардиячи капитан.* ▬ *Иккала хатга ҳам тезда жавоб келавермади. Бу орада катта жанглар бўлиб, Мирзаевнинг қисми гвардиячи қисм, ўзи гвардиячи сержант бўлди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ГЕГЕМОН [*юн.* hegemon — доҳий; йўлбошчи] Ҳоким, ҳукмрон; раҳбар, етакчи.

ГЕГЕМОНЛИК Ҳокимлик, ҳукмронлик; раҳбарлик. *Давлатнинг гегемонлик роли.*

ГЕЗАРМОҚ Ранги ўчиб оқариб кетмоқ, бўзармоқ. *Эсган салқин шамолдан қўллар унча қовушмай, лаблар гезариб титрайди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГЕЙЗЕР [*исл.* geysir — булоқ, чашма] Вақти-вақти билан ердан фаввора каби отилиб чиқадиган буғ ва иссиқ сув.

ГЕЙМ [*инг.л.* game — ўйин] Теннисда: ўйиннинг бир қисми, бўлими.

ГЕЙША [*яп.* гейся] Японияда: зиёфатларда меҳмондўстлик вазифасини бажарувчи, мусиқа, рақс, суҳбат одобидан хабардор аёл.

ГЕККОН [*лот.* cekkonidae — чангал бармоқлилар] Судралиб юрувчилар оиласига кирувчи калтакесакнинг бир тури. *Ҳозир гекконларнинг ер юзида 660 дан ортиқроқ тури бор.* «Фан ва турмуш».

ГЕКСАХЛОРАН [*юн.* hex — олти + *лот.* chlorum < *юн.* chloros — кўк-сариқ] Зараркунанда ҳашаротларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. *Бу жойлар деярли уч йилдан буён гексахлоран ҳидини билмайди. Сезяпсизми?* [*деди Шодмонқул*]. С. Нуров, Нарвон.

ГЕКСАЭДР [*юн.* hex — олти + hedra — ёқ, қирра, томон] *махс.* Олти ёқли геометрик шакл ёки олти қиррали кристаллографик шакл.

ГЕКТАР [*фр.* hectare < *юн.* hekaton — юз + *лот.* area — майдон, сатҳ] Метрик системада: 10 000 квадрат метрга тенг сатҳ ўлчов бирлиги. *Звено бўйича мажбурият ҳар гектардан ўн бир центнер эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу жой тепалик ўртасида бўлиб, кенглиги ярим гектардан ортиқ эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГЕКТАРЧИ Гектарлаб ер олиб деҳқончилик қиладиган шахс. *9 гектар ер эса гектарчиларга нақд пулга сотилган.* «Муштум».

ГЕКТО- [*юн.* hekaton — юз] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, «юз», «юз марта» маъноларини ифодалайди; асосий ўлчов бирликлари билан бирга келганда, шу бирликларнинг юз марта катталашишини билдиради. мас., гектометр = 100 метр, гектоватт = 100 ватт.

ГЕКТОГРАФ [гекто.. + *юн.* grapho — ёзаман] Нусха кўпайтирадиган содда асбоб. *Гектографда босмоқ.*

ГЕКТОГРАФИК Гектографга оид; гектографда босилган. *Гектографик нусха.*

ГЕЛАГАЙ *шв.* Янги туққан сигир сути; оғиз.

ГЕЛИЙ [*юн.* helios — Қуёш] Менделеев даврий системасининг VIII гуруҳига мансуб рангсиз ва ҳидсиз жуда енгил газ. *Газларнинг кинетик назариясига мувофиқ, Марс атмосферасида енгил газлар — водород ва гелий сақланиб қолмаган.* «Фан ва турмуш».

ГЕЛИО- [*юн.* helios — Қуёш] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, Қуёшга ёки Қуёш энергиясига алоқадорликни билдиради, мас., *гелиотехника.*

ГЕЛИОТЕРАПИЯ [гелио.. + терапия] Қуёш нури билан даволаш.

ГЕЛИОТЕХНИКА [гелио.. + техника] Саноат ва маиший эҳтиёжлар учун Қуёш энергиясидан фойдаланиш йўлларини ўрганувчи техника тармоғи. *Механика институтида янги йилда алюминий кўзгулар ёрдамида ишлайдиган қудратли гелиотехника қурилмаси синаб кўрилди.* Газетадан.

ГЕЛИОТРОП [*юн.* heliotropion — кунга боқувчи] Қурилишда безак буюмлари тайёрлаш учун ишлатиладиган ўртача қиммат баҳо тош.

ГЕЛИОФИЗИКА [гелио.. + физика] Астрофизиканинг Қуёшда рўй берадиган ҳодисаларни ўрганувчи бўлими.

ГЕЛИОЦЕНТРИК [гелио.. + *лот.* centrum < *юн.* kentron — тўплаш, тўпланиш; марказ]: **гелиоцентрик система** Қуёшни коинот маркази деб билувчи таълимот. *Коперник системаси, яъни марказида Қуёш турган система гелиоцентрик система дейилади.* «Астрономия».

ГЕЛЛАМОҚ *шв.* Лақиллатмоқ, алдамоқ. *Аёл ақли паст бўлар деб, Ҳийла билан гелламагин.* «Гулнорпари».

ГЕЛЬМИНТ [*юн.* helmins, helminthos — чувалчанг, гижжа] Одам ва ҳайвонлар тана-

сида паразит ҳолда ҳаёт кечирувчи гижжа. *Гельминт кўп ҳужайрали жонивордир.* «Фан ва турмуш».

ГЕЛЬМИНТОЗ [*юн.* helmins, helminthos – чувалчанг, гижжа] Одам, ҳайвон ва ўсимликларда гельминтлар келтириб чиқарувчи касаллик.

ГЕЛЬМИНТОЛОГИЯ [гельминт + *юн.* logos – таълимот] Гельминтларни ҳамда тирик организмларда улар келтириб чиқарадиган касалликларни ўрганадиган фан. *Иммунитетга ўтадиган касалликларнинг манбаларига ва гельминтологияга доир тадқиқотлар кенг ривожланди.* Газетадан.

ГЕМ [*юн.* haima – қон] Гемоглобиннинг унга қизил ранг бериб турадиган оқсилсиз қисми.

ГЕМАТИТ [*юн.* haima – қон] Таркибида асосан темир, шунингдек, марганец, титан, алюминий бўлган қизил рангли минерал. *Лимонит ва гематит минералларининг туси бир-бирига жуда ўхшайди.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ГЕМАТОЛОГИЯ [гемато.. + *юн.* logos – таълимот] *тиб.* Қон таркибини ва у билан боғлиқ касалликларни ўрганувчи фан. *Тошкентдаги Гематология институтида лейкоз – қон раки натижасида юз берадиган биокимёвий ва иммунологик ўзгаришлар ўрганилмоқда.* Газетадан.

ГЕМИНАТА Кетма-кет келган айнан бир турдаги ундош; қўш ундош. ***Икки, саккиз сўзларида икки ундош ёки гемината ҳодисасини кўриш мумкин.*** «ЎТА».

ГЕМО-, гемато- [*юн.* haima, haimatos – қон] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, қонга алоқадорликни билдиради.

ГЕМОГЛОБИН [гемо.. + *лот.* globus – шар, курра] Қизил қон таначалари таркибида бўладиган ва қонга қизил ранг берадиган ҳамда бутун организмни кислород билан таъмин этиб турадиган мураккаб оқсил. *Тоғ шароитига мослаша бошлаган қўйларнинг қонида ўзгариш бўлади: гемоглобин доначалари кўпаяди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГЕМОДЕЗ [*лот.* haemodesum < гемо.. + *лот.* des – -дан, йўқотиш + in – ичида + *юн.* toxikon – заҳар] Организмни, қонни заҳарли моддалардан, заҳарланишдан тозалаш учун ишлатиладиган сариқ тусли суюқ дори. *Бўлим врачи жигарингизда оғриқ бор, деб менга гемодез тайинлади.* «Ёшлик».

ГЕМОМЕТР [гемо.. + *юн.* metreo – ўлчайман] Қонда гемоглобин миқдорини аниқлайдиган асбоб.

ГЕМОРРОЙ [*юн.* haimorrois – қон оқиш] Тўғри ичак ва орқа чиқарув йўли веналарининг кенгайиши; бавосир. *Бу шифобахш гиёҳдан [бўймодарон] тайёрланадиган доридармон геморройдан, шунингдек, бурун, тиш, милк ва яралардан қон кетишни тўхтатишда ишлатилади.* «Фан ва турмуш».

ГЕМОТЕРАПИЯ [гемо.. + терапия] Қон билан даволаш.

ГЕН [*юн.* genos – пайдо бўлиш, келиб чиқиш] Ирсиятнинг организм белги ва хусусиятларини наслдан наслга ўтказиш вазифасини бажарувчи элементар бирлиги ва моддий асоси; ирсий белги. *Боғичлар туфайли ген информациясини авлоддан авлодга етказиб берувчи ДНК молекулаларининг айнан такрорланиши содир бўлиб тураверади.* «Фан ва турмуш».

ГЕНЕАЛОГИК Генеалогияга, шажарага, келиб чиқишга оид. *Тилларнинг генеалогик таснифи.*

ГЕНЕАЛОГИЯ [*юн.* genealogia – шажара, келиб чиқиш] **1** Шажара, келиб чиқиш, уруғ тарихи. *Шарқ тилларини яхши билган олим ҳозирги ўзбек адабий тили лексикасини унинг генеалогиясига кўра ҳам текширган.* Газетадан.

2 Тарихнинг уруғ ва оилалар келиб чиқиши, қариндошлик алоқаларини ўрганувчи бўлими; насабшунослик.

ГЕНЕЗИС [*юн.* genezis – келиб чиқиш, юзага келиш] Келиб чиқиш, пайдо бўлиш тарихи. *Туркий тилларда чўзиқ унлиларнинг табиати, тарқалиши ва генезиси каби масалалар кўпдан мутахассисларнинг диққатини жалб қилиб келади.* «ЎТА».

ГЕНЕРАЛ I [*лот.* generalis – умумий; бош, олий] **1** Олий қўмондонлик таркибига бериладиган ҳарбий унвон. *Армия генерали.*

2 Шу унвонга эга бўлган шахс. *Рота командири ертўладан бошини чиқариб: «Ўн иккита, ўртоқ генерал!» – деди.* Шуҳрат. Шинелли йиллар. *Генерал бошқа бир неча командирлар билан комбат ертўласига кирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ГЕНЕРАЛ II Бош, асосий. *Шаҳарнинг генерал плани.*

Генерал репетиция Спектакль ёки концерт олдидан ўтказиладиган энг сўнгги тайёргарлик. *Яхши келдингиз, Ефим Данилович, генерал репетиция! Бошлаб берадиган хоримизни бир эшитинг-а.* [*деди Абдусамат*] А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Генерал штаб** Бош ҳарбий штаб.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР *тар.* 20-аср бошларидан 1917 йилгача Россияда бир неча губерня ёки вилоятларни ўз ичига олган маъмурий-ҳудудий бирликнинг олий ҳарбий-маъмурий ҳуқуқларга эга бўлган ҳокими. *У* [*Исфандиёрхон*] *кетма-кет Тошкентга, генерал-губернаторга сим қоқарди.* С. Сиёев, Аваз. [*Ҳоким:*] *Менда ихтиёр йўқ, фақат генерал-губернатордан рухсат бўлса бас.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГЕНЕРАЛИССИМУС [*лот.* generalissimus — энг юқори, олий] Баъзи мамлакатлар қуролли кучларида энг олий ҳарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс. *У баланд-парвоз генералиссимус эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ГЕНЕРАЛИТЕТ [*нем.* Generalität < *лот.* generalis — бош, олий] Армиянинг олий қўмондонлик таркиби; генераллар.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ [генерал + *фр.* lieutenant — ҳарбий унвон] Қуролли кучларда генерал-майордан юқори, иккинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Черницов армия қўмондони генерал-лейтенант Погодиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР [генерал + *лот.* major — катта] Қуролли кучларда энг қуйи генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Нотаниш киши.. ўқчилар дивизиясининг командири, гвардия генерал-майори Собир Раҳимовнинг жанговар фаолиятини акс эттирувчи кўпгина эпизодларни суратга олган экан.* Газетадан.

ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК Қуролли кучларда генерал-лейтенантдан юқори, учинчи даража генераллик унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Тиббиёт хизмати генерал-полковниги.*

ГЕНЕРАТОР [*лот.* generator — туғдирувчи, пайдо қилувчи] *тех.* Бирон-бир ташқи манба ҳисобига электр энергияси ишлаб чиқарувчи ёки бир энергия турини бошқа хил энергияга айлантирувчи қурилма; аппарат. *Электр тебранишлар юқори частотали генератор ёрдами билан механик тебранишларга айлантирилади.* «Фан ва турмуш».

ГЕНЕТИК [*юн.* genetikos — туғилиш; пайдо бўлиш] *от* Генетика мутахассиси.

ГЕНЕТИК *сфт.* Генетикага оид; бирор нарсанинг келиб чиқиши ва тараққиётини ўрганишга оид. *Масалан, **тугма** сўзининг генетик маъноси боғични англатади.* «ЎТА».

Генетик касалликлар Наслдан наслга, авлоддан авлодга ўтувчи касалликлар; ирсий касалликлар.

ГЕНЕТИКА [*юн.* genetikos — туғилиш; пайдо бўлиш] Биологиянинг барча тирик мавжудотларга хос бўлган ирсият ва турли ирсий ўзгаришларни ўрганадиган бўлими. *Генетика лабораторияси.* ▬ [*Умид*] *Ҳали бундан кейин генетикага доир бир кўп фикрларни Чарльз Дарвиндан ҳам топиши керак.* Мирмуҳсин. Умид.

ГЕНИАЛ [*лот.* genialis — истеъдодли] **1** Ўта юқори даражада истеъдодли, заковатли. *Гениал шоир.* ▬ *Уларнинг бирида Навоий.. гениал шоир сифатида кўрсатилса, иккинчи афсонада оддий чўпоннинг ғамхўри ва раҳнамоси деб талқин этилади.* «ЎТА».

2 Ўта мукаммал, баркамол. *Гениал асар. Гениал шеър.*

ГЕНИАЛЛИК Ўта истеъдодлилик, донолик, буюклик. *Шеърий санъатларда шоирларнинг гениаллиги яққол кўринади.* «ЎТА».

ГЕНИЙ [*лот.* genius — ўта истеъдодли] Ижодий истеъдоднинг энг юксак даражаси, улкан талант; шундай хусусиятли шахс. *Меҳнатда кишиларнинг қобилияти ва таланти, инсоннинг генийси намоён бўлади.* Газетадан.

ГЕНИЙЛИК Ўта истеъдодлилик, буюклик, даҳолик. *Демак, ҳақиқий талант билан генийлик бир-биридан кўп ҳам узоқ эмас.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ГЕНОФОНД, генетик фонд [*юн.* genos — пайдо бўлиш + *лот.* fundus — асос] Миллатнинг асосий ирсий белгилари; бир типдаги организмларга хос бўлган хусусиятлар мажмуаси. *Бу эса жиноятчиликнинг ўсишига, ёшларнинг бузилишига, ҳатто миллатнинг генофонди айнишига сабаб бўлади.* Газетадан. *Халқимизнинг президент раҳнамолигида миллат генофондини соғломлаштириш ғояси билан XXI асрга кириб келиши жуда муҳим тарихий воқеадир.* Газетадан.

ГЕНОЦИД [*юн.* genos — уруғ, қабила + *лот.* caedo — ўлдираман] Аҳоли гуруҳларини уларнинг ирқи, миллати, дини ва ш. к. хусусиятларини рўкач, асос қилиб, қисман ёки бутунлай қириб ташлаш.

ГЕО- [*юн.* ge — Ер] Ўзлашма байналмилал сўзлар таркибида келиб, Ерга алоқадорлик маъносини ифодалайди, мас., *география, геология.*

ГЕОБОТАНИКА [гео.. + ботаника] Ўсимликлар туркумларининг Ер юзида муҳит билан боғлиқ ҳолда жойлашишини ва тақсимланиш қонуниятларини ўрганадиган фан. *Геоботаника номи билан юритилувчи соҳа ер қаърининг сир-асроридан кишиларни воқиф этиб туради.* Газетадан.

ГЕОГРАФ География мутахассиси. *Буюк математик, астроном ва географ, ҳозирги замон алгебрасининг отаси Муҳаммад ал-Хоразмий VIII аср охири — IX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этди.* «Фан ва турмуш».

ГЕОГРАФИК Географияга оид. *География атлас. Географик ном.* ▬ *Бу ҳаракат прогрессив, инсоний ҳаракатдир, бу ҳаракат тор, миллий, ирқий ёки географик доираларда чулғаниб қолаётгани йўқ.* «ЎТА».

ГЕОГРАФИЯ [гео.. + *юн.* grapho — ёзаман] **1** Ер курраси ва унинг сатҳини, иқлимини, Ер юзида аҳоли ва моддий ресурсларнинг жойланишини, турли ҳудуд ва мамлакатларда ишлаб чиқариш шароити ва ишлаб чиқаришнинг тараққиёти хусусиятларини ўрганувчи табиий ва ижтимоий фанлар мажмуи. *Табиий география. Иқтисодий география. География таълими.* ▬ *-Нега ўқимайди, ўқийди, — деди география ўқитувчиси Дилфузага қараганча бош силкиб.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Муаллимлари бошчилигида географиядан экскурсияга келишган эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Бирор нарсанинг Ер юзида ёки унинг маълум ҳудудида тарқалиш, тақсимланиш доираси. *Ҳайвонот географияси. Тупроқ географияси.*

ГЕОДЕЗИК Геодезияга оид. *Геодезик чизиқ.* ▬ *Вилоят газетасида Самарқанд давлат университетининг доценти Амир Хатипов геодезик йўл билан ер ости ёдгорликларини аниқламоқчи деган ахборот босилди.* «Гулистон».

ГЕОДЕЗИСТ Геодезия мутахассиси. *Пешма-пеш тозаланган ерларга текислочилар кетидан геодезистлар, геологлар етиб келдилар.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГЕОДЕЗИЯ [гео.. + *юн.* daio — бўламан, ажратаман] Ернинг шакл ва ўлчамларини аниқлаш, Ер юзасини план ва хариталарда акс эттириш тўғрисидаги, турли хил муҳандислик-техник ишларни амалга оширишдаги ўлчамлар ҳақидаги фан. *Район архитектори қўлида машина ҳам, геодезия асбоблари ҳам йўқ.* Газетадан.

ГЕОКИМЁ [гео.. + кимё] Ернинг кимёвий таркибини, унда кимёвий элементларнинг тарқалиши, уларнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиши қонуниятларини ўрганувчи фан.

ГЕОКИМЁВИЙ Геокимёга оид, алоқадор. *Геокимёвий жараёнлар.*

ГЕОЛОГ Геология мутахассиси. *Қултой уйдан қочиб, Сибирда геологлар отрядида юкчи бўлиб юрганини мақтаниб гапирди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ГЕОЛОГИК Геологияга оид. *Геологик харита. Геологик қидириш. Геологик жараён.* ▬ *У вақтда ўша жойларнинг геологик харитаси ҳам йўқ эди.* С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

Геологик вақт Тоғ жинси қатламининг пайдо бўлишига кетган, бир ёки бир неча миллион йилга тенг бўлган вақт.

ГЕОЛОГИЯ [гео.. + *юн.* logos — тушунча, таълимот] Ер қобиғи ва Ернинг тузилиши, таркиби ҳамда ривожланиш тарихи, фойдали қазилмаларни қидириш усуллари ҳақидаги фанлар мажмуи. *Олтин муаммосини ҳал этиш — геология олдида кўндаланг турган ғоят улкан вазифалардан бири.* С. Кароматов, Олтин қум.

ГЕОМЕТРИК Геометрияга оид. *Геометрик шакл. Геометрик аксиома.* ▬ *Айтишларига кўра, бу ер Пекин шаҳрининг геометрик маркази ҳисобланар экан.* «Шарқ юлдузи».

ГЕОМЕТРИЯ [гео..+ *юн.* metreo — ўлчайман] Математиканинг фазовий шакллар ва улар ўртасидаги муносабатларни ўрганадиган бўлими. *Евклид геометрияси.*

ГЕОМОРФОЛОГИК Геоморфологияга оид, алоқадор. *Маълумки, одамларнинг географик объектларни номлаш тажрибасида шу жойларнинг геоморфологик хусусиятлари муҳим ва асосий белгилардан ҳисобланган.* «ЎТА». *Умумий маълумотлардан Синтобнинг геоморфологик характеристикасига етгач,*

Шерали ҳар бир ҳарфни ҳижжалай бошлади. С. Кароматов, Олтин қум.

ГЕОМОРФОЛОГИЯ [гео.. + морфология] Ер юзаси (қуруқлик, денгиз ва океанларнинг туби) рельефи, унинг келиб чиқиши ва ривожланиш тарихи ҳақидаги фан. *Далага чиқишдан илгари, текширилмоқчи бўлган жойнинг геологияси, геоморфологияси, рельефи, гидрогеологияси, ўсимлиги билан тўлиқ ва пухта танишмоқ лозим.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ГЕОПОЛИТИК *қ.* **геосиёсий.** *Бу ерда дунёдаги кўпгина йирик давлатларнинг геополитик ва стратегик манфаатлари тўқнашади.* Газетадан. *Шахсан мен Ўзбекистон ва Россия ўртасидаги дўстлик алоқалари нафақат олис истиқболга мўлжалланган геополитик, балки инсоний нуқтаи назардан ҳам ғоят муҳим аҳамиятга эгадир, деб биламан.* Газетадан.

ГЕОПОЛИТИКА [гео.. + *юн.* politike — давлатни бошқариш санъати] *қ.* **геосиёсат.**

ГЕОСИЁСАТ [гео.. + сиёсат] Муайян бир мамлакат ўрни, табиий бойликлари, иқлими ва бошқа географик омилларининг давлат ташқи сиёсатига таъсирини ифодаловчи сиёсатшунослик назарияси.

ГЕОСИЁСИЙ Геосиёсатга, географик сиёсатга асосланган, алоқадор. *Ўзбекистоннинг қатъий (аксилфундаменталистик) муносабати нафақат минтақада, балки жаҳон ҳамжамиятида ҳам геосиёсий мувозанатни сақлашга кўп жиҳатдан кафолат беради.* «Фан ва турмуш».

ГЕОСТРАТЕГИК [гео.. + *юн.* strategia — қўшинни бошлаб бориш] Ҳудудий-стратегик жиҳатдан муҳим. *Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар ҳудуди ноёб геостратегик макон бўлиб, бой маданий мерос, қадимий цивилизация ва гўзал анъаналарга эга.* Газетадан.

ГЕОСФЕРА [гео.. + *юн.* sphaira — шар] Ернинг концентрик қобиқларидан бири. *Тошкент заминини Ер марказигача уч асосий қобиққа, яъни геосферага ажратиш мумкин.* «Фан ва турмуш».

ГЕОФИЗИК Геофизика мутахассиси.

ГЕОФИЗИК Геофизикага оид. *Геофизик тадқиқотлар.*

ГЕОФИЗИКА [гео.. + физика] Ер шарининг умумий физик хоссаларини ва унинг турли қатламларида содир бўладиган жараёнларни ўрганадиган фанлар мажмуи. *Геофизика институти маълумотида кўрсатилганидек, об-ҳавонинг айниши мўлжалдагидан анча олдин бошланди.* «Фан ва турмуш».

ГЕОФОН [гео.. + *юн.* phone — товуш, садо] *махс.* Ер қобиғининг юқори қатламларида тарқалувчи товуш тўлқинларини қабул қилувчи асбоб.

ГЕОХИМИК *қ.* **геокимёвий.**

ГЕОХИМИЯ *қ.* **геокимё.**

ГЕОЦЕНТРИК [гео.. + *лот.* centrum < *юн.* kentron — тўплаш, тўпланиш; марказ]: **геоцентрик система** Ер — коинот маркази, Қуёш ва б. сайёралар унинг атрофида айланади, деб ҳисобловчи таълимот. *Марказида Ер турган олам системаси геоцентрик система дейилади.* «Астрономия».

ГЕПАРД [*фр.* guepard] Мушуксимонлар оиласига мансуб йиртқич сутэмизувчи ҳайвон.

ГЕПАТИТ [*юн.* hepar, hepatos — жигар] Жигарнинг яллигланиши. *Вирусли гепатит юқумли касаллик бўлиб, унда асосан жигар шикастланади.* «Фан ва турмуш».

ГЕРАЛЬДИКА [*лот.* heraldus — жарчи, хабарчи] *айн.* **гербшунослик.**

ГЕРБ [*пол.* herb < *нем.* Erbe — мерос] Давлат, шаҳар, табақа, уруғ ва ш. к. нинг байроқ, пул, муҳр кабиларда тасвирланган алоҳида фарқли белгиси. *Ўзбекистоннинг давлат гербн.* ▬ *Ҳамқишлоқлар дилида Яшайди шундай истак: Гербимизни пахтадай Безасин кумуш ипак.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

ГЕРБАРИЙ [*лот.* herbarium — ўт-ўлан, ўсимликлар ҳақидаги китоб] Маълум (илмий, таълимий) мақсадлар учун ўзига хос усулларда йиғиб олиб қуритилган ўсимликлар мажмуи. *Доривор ўсимликлар гербарийси.* ▬ *Бу ўлжаларни мактаб биология кабинетига тўплаб, болалар билан гербарийлар ясарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГЕРБИЦИДЛАР [*лот.* herba — ўт + caedo — ўлдираман] *қ.х.* Бегона ўтларни йўқотиш учун қўлланадиган кимёвий моддалар. *Чигитни ерга экиш билан бир пайтда ўғит, гербицид ҳам солиш лозим.* Газетадан. *Ўзбекистонда ноорганик минерал ўғитлар, гербицидлар ва пестицидларнинг қўлланиши энг юқори нормалардан ҳам ўнлаб баравар ортиқ эди.* Газетадан.

ГЕРБШУНОСЛИК Тарих фанининг гербларни ўзига хос тарихий манбалар сифатида ўрганувчи ёрдамчи соҳаси. *Насабшунослик (генеалогия) ва гербшунослик (геральдика) — ҳали ўрганилмаган жабҳалар.* «Мулоқот».

ГЕРДАЙМОҚ 1 Виқор билан кўкрагини кериб, қаддини ростлаб юрмоқ. *Барот полвон девдай гердайиб турган мингбошининг ёнига борди.* М.Исмоилий, Фарғона т.о. *Бойвачча кўчада, халқ орасида қандай бўлса, уй ичида ҳам шундай гердайган, зуғумли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Ортиқ даражада мағрурланмоқ, манманлик қилмоқ, керилмоқ, кеккаймоқ. *Маълумотим етарли, деб гердайган киши кўп билимлардан бебаҳра қолади.* Р. Усмонов, Одобнома. *Ғафур Ғуломнинг бу гаплари, албатта, ҳозиргина кириб келган, аруздa тўрттагина ғазал ёзиб гердайиб юрган кишига ишора эди.* Шукрулло, Сайланма.

ГЕРИАТРИЯ |*юн.* geron — кекса, қари + iatreia — даволаш, ғамхўрлик| Тиббиётнинг кексаларга хос касалликларни, уларнинг кечиш хусусиятларини ўрганадиган, бундай касалликларнинг олдини олиш ва даволаш усулларини ишлаб чиқадиган бўлими.

ГЕРМА |*юн.* herma < савдо ва даромад худоси Hermes номидан| Юқори учи одамнинг боши шаклида тугалланувчи тўрт бурчакли устун.

ГЕРМАН *қ.* **германлар.**

ГЕРМАНИЗМ *тлш.* Герман тилларидан, асосан немис тилидан ўзлаштирилган сўз ва иборалар.

ГЕРМАНИЙ |*лот.* Germanium < кашфиётчи олимнинг ватани — Германия номидан| Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент, қаттиқ оқ-кулранг металл. *Яримўтказгичлар ҳосил қилишда германий, селен, теллур, индий, галлий каби нодир металлар муҳим роль ўйнайди.* «Фан ва турмуш».

ГЕРМАНИСТ Германистика мутахассиси.

ГЕРМАНИСТИКА 1 Герман тилли халқларнинг тиллари, адабиёти, тарихи, моддий ва маънавий маданиятини ўрганадиган илмлар мажмуи.

2 Тилшуносликнинг герман тилларининг шаклланиш жараёнлари ва қонуниятларини ўрганадиган соҳаси.

ГЕРМАНЛАР |*лот.* germanus — қардош, қариндош, яқин киши; ҳақиқий| 1 Марказий, Ғарбий ва Жануби-ғарбий Европада яшаган қадимий қабилаларнинг умумий номи.

2 *айн.* **немислар.**

ГЕРМЕТИК |*юн.* Hermes — идишларни зичлаб беркитишни ўйлаб топган мисрлик олим номидан| Зич беркитиладиган, ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмайдиган. *Герметик идиш.* ▬ *Борди-ю, у ерда герметик эшикнинг бирон ери дарз кетиб, ичкарида сиқилган ҳаво отилиб чиқаётган бўлса-чи!* А. Мухтор, Туғилиш.

ГЕРМЕТИКЛИК Ҳаво ёки суюқликни мутлақо ўтказмаслик. *Корабельников газ қудуқларининг пухта герметиклигини таъмин этадиган комплекс тадбирлар кўришни таклиф қилди.* И. Раҳим, Тақдир.

ГЕРОИН |*фр.* heroine| Кучли таъсир этувчи наркотик модда. *Героин билан қўлга тушмоқ. Героин савдоси.*

ГЕРОНТОЛОГИЯ |*юн.* geron, gerontos — қари, кекса + logos — тушунча, таълимот| Тиббиёт ва биология фанларининг тирик организмлар, жумладан, одамнинг қариш жараёнини ўрганувчи бўлими. *Конференция қатнашчилари геронтология ва гериатриянинг ҳозирги аҳволини таҳлил қилиб, узоқ яшаш муаммоларини ишлаб чиқишди.* Газетадан.

ГЕРЦ |немис олими Г. Герц (Hertz) номидан| *физ.* Даврий тебранишлар частотасининг ўлчов бирлиги. *Частота — бу бир секунддаги тўлиқ тебранишлар сонидир, у герц билан ўлчанади.* «Фан ва турмуш».

ГЕРЦОГ |*нем.* Herzog — сайланган ҳарбий бошлиқ| Ғарбий Европада юқори табақа дворянларга, князларга бериладиган олий унвонлардан бири ва шу унвонга эга бўлган шахс.

ГЕСТАПО |*нем.* Gestapo < Geheime Staatspolizei — махфий давлат полицияси| Гитлерчилар Германиясида: антифашистларга нисбатан қонли кураш йўлини тутган яширин давлат полицияси. *Икки қўлим кишанда, Гестапо қилар сўроқ.* Ё. Мирзо.

ГЕСТАПОЧИ Гестапода хизмат қилувчи киши.

ГЕТМАН |*пол.* hetman < *нем.* Hauptmann — бошлиқ| 1 16-17-асрларда Украинада: казак қўшинларининг сайлаб қўйиладиган бошлиғи; 17-18-асрларда: Украина ҳокими.

2 16-18-асрларда Польшада ва Литвада: давлат ҳарбий кучларининг бош қумондони.

ГЕТРА [*фр.* guetres] Оёқнинг тиззадан тўпиққача бўлган қисмини қоплаб турувчи иссиқ пайпоқ тури.

ГИАЦИНТ [*юн.* Hyakinthos — гулга айлантирилган мифологик йигит номидан] Пиёзгулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимликлар туркуми. *Тошкент шаҳрининг кўпгина кўчалари гиацинт, шойигул.. ва бошқа гуллар билан безанди.* Газетадан.

ГИББОН [*инг.л.* gibbon] Шарқий Осиё мамлакатларида дарахтда яшовчи кичкина, одамсимон маймуннинг бир тури.

ГИБРИД [*лот.* hibrida — қон қўшилиши; дурагай, чатишма] Чатиштириш, дурагайлаш натижасида ҳосил қилинган янги ўсимлик ёки ҳайвон; дурагай. *Гибрид уруғ. Гибрид қўй.* ▬ *Умиднинг гулларга маҳлиё бўлиб турганини кўрган Салимхоннинг укаси гап қотди: -Мана бу немис гибриди, «Ҳейне» деб аталади.* Мирмуҳсин, Умид.

ГИБРИДЛАШ Ўсимлик ёки ҳайвонларнинг янги нав-жинсларини етиштириш мақсадида уларнинг турли нав ёки жинсларини ўзаро чатиштириш. *Паррандачиликда ҳам.. наслчилик ишига, гибридлашга эътибор бериш лозим.* Газетадан.

ГИБРИДЛАМОҚ Дурагайлаш, чатиштириш йўли билан янги нав етиштирмоқ.

ГИГАНТ [*юн.* gigantos — улкан, жуда катта] 1 *сфт.* Жуда катта, улкан; буюк. *Гигант қурилиш.* ▬ *Одимловчи гигант экскаватор, Шаҳдам юриб борар, мисли паҳлавон.* Ф. Зоҳид Туямўйин қўшиғи.

2 *от* Ўз иши, ажойиб хислатлари билан бирор соҳада салмоқли ўрин эгаллаган шахс, буюк сиймо. *Навоий каби гигант санъаткорлар ижодида, масалан, дидактикага ҳам катта ўрин берилган.* Газетадан.

ГИГИЕНА [*юн.* hygieinos — шифобахш, соғломлаштирувчи] Тиббиётнинг инсон организмига ташқи муҳитнинг турли-туман омиллари таъсирини ўрганадиган ва шу асосда касалликларнинг олдини олиш, соғлиқни сақлаш чоралари ва қоидаларини ишлаб чиқадиган бўлими. *Гигиена қоидалари.* ▬ *Бир куни райондан доктор келиб, «Кундалик турмушда гигиена» мавзуида лекция ўқиди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГИГИЕНИК 1 Гигиенага оид; гигиена талабларига асосланган. *Гигиеник қоидалар.*

2 Гигиена талабларига жавоб берадиган. *Гигиеник кийим.*

ГИГРО- [*юн.* hygros — нам, ҳўл] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, намлик, намгарчиликка алоқадорликни билдиради, мас., *гигрометр.*

ГИГРОМЕТР [*гигро.. + юн.* metreo — ўлчайман] Ҳаво намлигини ўлчайдиган асбоб.

ГИГРОСКОПИК [*гигро.. + юн.* skopeo — кўраман] Намни тез ўзига тортиб оладиган, намга ўч. *Гигроскопик пахта.* ▬ *Ундан гигроскопик намнинг камайиши тайёр маҳсулотнинг механик мустаҳкамлиги ортишига имкон беради.* «Фан ва турмуш».

ГИД [*фр.* guide — йўл бошловчи; ўтказгич] Туристларни, сайёҳларни шаҳарнинг ёки бирор ҳудуднинг хушманзара, диққатга сазовор жойлари билан таништирадиган шахс. *Юртимизда ҳозир ёлғиз Бамаъни инглиз шу! — Ҳазилкаш гид кулдирмоқчи. Кўзида эса қайғу.* А. Мухтор, Афинада Байрон ҳайкали.

ГИДИР I [*а.* كدر — хижолат; ташвиш; ғам-алам] 1 Ёмон ният, ғараз; кек. *Кўнглида гидири йўқ одам.* ▬ *Кек, гидирни билмайдиган Шерали Каримга қараб кулди.* С. Каромматов, Олтин қум.

2 *кўчма* Шубҳа; хавотир. *Майорнинг бунчалик очилиб гаплашиши Аъзамнинг кўнглидаги гидирини тарқатгандек бўлди, руҳи ёришди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ГИДИР II [*юн.* гидро] *с. т.* Гидростанция. [*Ражаб бобо:*] *Гидир қураётганимизни айтдим, бечора бирам севинди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Бўзсув дамланиб, гидир бўлармиш.* А. Абдуқодиров, Бўзсувдан Сирдарёгача.

ГИДРАВЛИК 1 Суюқлик босими таъсирида ишлайдиган. *Гидравлик пресс.* ▬ *У [Шодиев] гидравлик усулда бошқариладиган янги мола ихтиро қилди.* Газетадан.

2 Гидравликага оид, алоқадор. *Гидравлик қонуният.*

ГИДРАВЛИКА [*юн.* hydor — сув + aulos — найча] Суюқликларнинг мувозанати ва ҳаракати қонунларини ўрганадиган ҳамда улардан фойдаланиб, гидротехниканинг амалий масалаларини ҳал қилиш билан шуғулланадиган фан; механика бўлими.

ГИДРАНТ [*юн.* hydor — сув] Водопровод қувурлари йўлига ўрнатилган сув олиш крани. *Қанчадан-қанча гидрантлар, маккажўхори далалари орқада қолиб кетди.* Ш. Ғуломов, Бўз ерлик бўз йигитлар.

ГИДРАТЛАНИШ [*юн.* hydor — сув] *ким.* Турли кимёвий моддаларнинг сув билан бирикиши.

ГИДРАТЛАР [*юн.* hydor — сув] *ким.* Турли кимёвий моддаларнинг гидратланиши натижасида ҳосил бўладиган қаттиқ, суюқ ва газ ҳолидаги моддалар.

ГИДРЕМИЯ [гидро.. + *юн.* haima — қон] Қонда сувнинг кўпайиб кетиши, қоннинг суйилиши.

ГИДРИДЛАР [*юн.* hydrogen — сув ҳосил қилувчи < hydor — сув + genos — туғилиш, пайдо бўлиш] Водороднинг бошқа элементлар билан ҳосил қилган бирикмалари.

ГИДРО- [*юн.* hydor — сув, суюқлик, намлик] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, сувга, сув ҳавзаларига, намлик ва водородга алоқадорликни билдиради, мас.: *гидрология, гидробиология, гидридлар.*

ГИДРОАКУСТИКА [гидро.. + акустика] Акустиканинг товушнинг сувда тарқалиш, қайтиш ва сўниш хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОБИОЛОГИЯ [гидро.. + биология] Биологиянинг сувда яшовчи организмлар ҳаётини, уларнинг яшаш шароити билан ўзаро муносабатини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОГЕНЕРАТОР [гидро.. + генератор] Сувнинг ҳаракат энергиясини электр энергиясига айлантирадиган генератор.

ГИДРОГЕОЛОГ Гидрогеология мутахассиси. *Сўзига далил сифатида у сўнгги беш йил ичида гидрогеологлар ва тупроқшунослар тўплаган маълумотларни келтирди.* «Гулистон».

ГИДРОГЕОЛОГИК Гидрогеологияга оид. *Гидрогеологик тадқиқот.*

ГИДРОГЕОЛОГИЯ [гидро.. + геология] Геологиянинг ер ости сувларининг пайдо бўлиши, оқиши ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОДИНАМИК Гидродинамикага оид. *Гидродинамик текширишлар.*

ГИДРОДИНАМИКА [гидро.. + динамика] Гидромеханиканинг суюқликлар ва газлар ҳаракатини ҳамда уларнинг нисбий ҳаракатида учраган қаттиқ жисмлар билан ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОИЗОЛЯТОР [гидро.. + изолятор] Иншоотларни сув ёки бошқа емирувчи суюқликлар таъсиридан сақловчи материал. *Ҳозирча Тошкент лак-буёқ заводи бунинг учун зарур миқдорда гидроизолятор тайёрлаб беради.* Газетадан.

ГИДРОИНШООТ [гидро.. + иншоот] *айн.* **гидротехник иншоот** *қ.* **гидротехник**. *Гигант каналнинг мураккаб шароитларда қурилганлиги гидроиншоот қурувчиларининг оммавий қаҳрамонлигидан ҳам далолат беради.* Газетадан.

ГИДРОКИМЁ [гидро.. + кимё] Гидросферани ташкил қилувчи сувларнинг кимёвий таркибини ҳамда уларнинг турли жараёнлар таъсирида ўзгариш қонуниятларини ўрганадиган фан.

ГИДРОКОРТИЗОН [гидро.. + *лот.* cortex — пўст] Ревматизм, лейкоз каби касалликларни даволашда ишлатиладиган дори. *Гидрокортизон сутсимон оқ суюқлик бўлиб, оғзи беркитилган шишаларда сақланади ва фақат врачнинг рухсати билангина қўлланади.* «Фан ва турмуш».

ГИДРОЛИЗ [гидро.. + *юн.* lysis — ажралиш, парчаланиш] *ким.* Мураккаб моддаларнинг сув таъсири билан таркибий қисмларга ажралиб, янги моддалар ҳосил бўлиши. *Гидролиз саноати.* ▬ *Озуқа ачитқилари қимматли оқсил ем ҳисобланади. Бундай ачитқиларни гидролиз саноати қамиш, ғўзапоя ва похолдан тайёрлаб бериши мумкин.* Газетадан.

ГИДРОЛИЗЧИ Гидролиз саноатида ишловчи ходим. *Гидролизчилар янги йилнинг дастлабки кунлариданоқ ишлаб чиқаришда юқори кўрсаткичларга эришмоқдалар.* Газетадан.

ГИДРОЛОГ Гидрология мутахассиси. *Бу ерга гидролог профессор И.Я.Каминский бошлиқ тажрибали чўлқуварлар келишди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ГИДРОЛОГИК Гидрологияга оид. *Гидрологик харита.*

ГИДРОЛОГИЯ [гидро.. + *юн.* logos — таълимот] Ер юзидаги сувларни, уларнинг бугланишини, қайта сувга айланишини, сингишини ва бошқа хусусиятларини ўрганадиган фан.

ГИДРОЛОКАТОР [гидро.. + *лот.* lokatio — жойлаштириш] Сув остидаги объектларнинг вазиятини аниқлайдиган гидроакустик асбоб.

ГИДРОМЕЛИОРАТИВ Гидромелиорацияга оид. *У ўтган йили Тошкентдаги ирригация инженерлари институтининг*

гидромелиоратив ишлар механизацияси факультетини битирди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ГИДРОМЕЛИОРАТОР Гидромелиорация мутахассиси. *-Ўзимизда гидромелиоратор бўлиб ишлайди, — дейди у* [*Амир Фармон Болтаев*]. Б. Маҳмудов, Олтин юлдузлилар.

ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ [гидро.. + мелиорация] Ерлардан қишлоқ хўжалигида фойдаланиш учун уларни қуритиш ёки суғориш орқали яхшилашга қаратилган турли чора-тадбирлар тизими.

ГИДРОМЕТЕОРОЛОГИЯ [гидро.. + метеорология] Ернинг атмосферавий ва гидрологик шарт-шароитларига алоқадор жараёнларни ўрганадиган фан. *Халқ хўжалиги гидрометеорологияга ишонади. Чунки бу фан ҳар қандай бало-қазони олдиндан айтиб беради.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ГИДРОМЕХАНИЗАЦИЯ [гидро.. + механизация] Ер қазиш ва кон ишларини сув оқими энергияси ҳисобига бажариш усули.

ГИДРОМЕХАНИКА [гидро.. + механика] Механиканинг суюқликлар ва газларнинг мувозанати ва ҳаракатини, шунингдек, суюқлик билан унга ботирилган қаттиқ жисмларнинг ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОНАСОС [гидро.. + насос] Сув насоси. *-Гидронасоснинг трубаси ёрилиб кетди, — деди у ҳаяжонда, бошқа цехлардан чопиб келган кишиларга.* Газетадан.

ГИДРОНИМ [гидро.. + *юн.* onyma — ном] Дарё, сув ҳавзаларининг номи. *Дарҳақиқат, Мурғоб гидроними суғд тилидаги «марғ» ўзаги билан алоқадор.* «ЎТА».

ГИДРОПОДЪЁМНИК [гидро.. + подъёмник] Сув кучи билан ишлайдиган кўтаргич механизм.

ГИДРОПОНИКА [гидро.. + *юн.* ponos — иш, меҳнат] *қ. х.* Ўсимликларни тупроқсиз, озиқлантирувчи эритма ёрдамида ўстириш. *Институтнинг.. тажриба базасида гидропоника усулларида моллар учун озуқа етиштириш йўлга қўйилди.* Газетадан.

ГИДРОСАМОЛЁТ [гидро.. + самолёт] Сувдан кутарилиш ва сувга қўнишга мосланган самолёт. *Гидросамолёт созлангач, парвозда давом этди.* «Фан ва турмуш».

ГИДРОСТАНЦИЯ *айн.* **гидроэлектростанция.** *Гидростанция энди қуёшда ўзининг азамат гавдасини ва ойна кўзларини чақнатар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Буни Канизак ҳам кўрди ва у ҳам суюниб: -Электр! «Янги турмуш» гидростанциясини юргизишипти! — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГИДРОСТАТ [гидро.. + статика] Сув ости тадқиқотлари ва ишларини бажаришга мўлжалланган аппарат.

ГИДРОСТАТИК Гидростатикага оид. *Гидростатик босим.*

ГИДРОСТАТИКА [гидро.. + статика] Гидромеханиканинг суюқликлар мувозанатини ва уларга ботирилган жисмларга суюқликнинг таъсирини ўрганадиган бўлими.

ГИДРОСФЕРА [гидро.. + сфера] Ер юзидаги барча сувлар (океан, денгиз, кўл, дарё ва б..) мажмуи.

ГИДРОТЕРАПИЯ [гидро.. + терапия] Сув билан муолажа қилиш, даволаш. *Гидротерапия (сув воситаси билан даволаш), қуёш ва балчиқлар билан даволаш, қисман сувдан фойдаланиш (ёз мавсумида) каби даволашлар мавжуддир.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ГИДРОТЕХНИК Гидротехника мутахассиси.

ГИДРОТЕХНИК Гидротехникага оид. *Мураккаб қурилиш ишларида, кўмир ва маъдан қазишда, шунингдек, гидротехник ишларда тебранма ҳаракат асқатади.* «Фан ва турмуш».

Гидротехник иншоотлар Табиий ва сунъий сув оқимларидан фойдаланиш ёки сувнинг емириш таъсирига қарши курашиш учун қуриладиган иншоотлар (каналлар, тўғонлар, гидроэлектростанциялар, суғориш иншоотлари ва ш. к.).

ГИДРОТЕХНИКА [гидро.. + техника] Техниканинг сув ресурсларидан халқ хўжалигида фойдаланиш ва турли хил сув офатларига қарши курашиш мақсадида қуриладиган гидротехник иншоотларни лойиҳалаш ва қуриш ишлари билан шуғулланадиган соҳаси. *Чорвоқ сув омбори бизда катта таассурот қолдирди. Бу жойда тўпланган сув муносиб бойликдир. Биз бундай иншоотлар ҳақида, Ўзбекистонда яратилган гидротехника иншоотлари ҳақида, суғориладиган ҳосилдор ерлар ҳақида орзу қилаяпмиз.* Газетадан

ГИДРОТУРБИНА [гидро.. + турбина] Сув оқими билан ҳаракатга келадиган паракли гидравлик двигатель. *Ҳозир анави одамлар гидротурбинани ўрнаштираётибди.* С. Анорбоев, Ишон, денгиз бўлади.

ГИДРОУЗЕЛ [гидро.. + *р.* узел — тугун; туташиш жойи] Жойлашиши ва уйғунликда ишлашига кўра бирлашган бир қанча гидротехник иншоотлар (канал, тўғон, гидростанция ва ш. к.) мажмуи. *Оҳангарон дарёсига қурилган гидроузелнинг эса сув ўтказиш нормаси секундига энг кўпи билан 750 кубометр.* Газетадан.

ГИДРОФИЗИКА [гидро.. + физика] Гидросферада юз берадиган физикавий жараёнларни, сувнинг физик хоссаларини ўрганадиган фан.

ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ Сув оқими энергиясини электр энергиясига айлантириб берувчи механизмлар билан жиҳозланган электростанция. *Ўзбекистонда қудратли гидроэлектростанциялар қуриб, ишга туширилган.* Ш. Рашидов.

ГИДРОЭНЕРГЕТИК Сув энергиясидан фойдаланишга оид. *Гидроэнергетик ресурслар.*

ГИДРОЭНЕРГЕТИКА [гидро.. + энергетика] Энергетиканинг гидроэлектростанцияларда сув энергиясидан асосан электр энергияси ҳосил қилишда фойдаланиш билан боғлиқ бўлими. *Республикада гидроэнергетика ресурсларининг жуда катта манбалари ҳам мавжуд.* Газетадан.

ГИЁ *қ.* **гиё(ҳ) 1**. *Куйганидан табиб бўлиб юрибди, Гиёни қуритиб, дори қилибди.* «Баҳром ва Гуландом».

ГИЁ(Ҳ) [*ф.* ﮔﻴﺎﻫ — наботот, ўт, ўсимлик] **1** *айн.* **ўт** II. *Доривор гиёҳлар.* ▬ *Тонг ели овлоқ қир гиёҳларининг сал тахир, ўткир ҳидларини уфурарди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. *Худо яшар ҳар бир гиёҳда, Ҳар дарахтда бордир диёнат.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

2 Баъзи ўсимликларнинг ширасидан тайёрланадиган наркотик моддалар (наша, қорадори, кўкнор ва ш. к.). *Зиндон бошлиғи гиёҳ еб, пинакка кетгандай, шам ёнида мудраб ўтирарди.* Ойбек, Навоий.

ГИЁҲВАНД Наша, қорадори, кўкнор ва ш. к. наркотикларни истеъмол қилишга одатланган одам; банги, нашаванд. *Урушнинг совуқ таъсири кўкнорихона — такяга ҳам кириб келган эди: гиёҳвандлар ҳам сиёсатдан гапиришадиган бўлиб қолган эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ГИЁҲВАНДЛИК Наша, кўкнори ва бошқа наркотик моддалар истеъмол қилиш натижасида келиб чиқадиган касаллик ҳолати; бангилик. *Гиёҳвандлик ёмон иллат бўлиб, унга берилиб қолган одам охир-оқибат тирик мурдага айланади.* Газетадан. *Болаларда ҳалолликни тарбиялашга салбий таъсир кўрсатаётган шарт-шароитлардан бири — гиёҳвандлик.* «Саодат».

ГИЖБАНГ *тақл. с.* Чилдирмаларнинг баралла янграган овози. *Ичкаридаги ўйинкулги, қийқириқ, чилдирманинг гижбанги [Алижоннинг] юрагини тимдалади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Мастура яллачининг «ёр-ёри», шокилали чирмандасининг гижбанги бутун маҳаллага эшитилади.* К. Яшин, Ҳамза.

ГИЖБАНГЛАТМОҚ Чилдирмани баралла янгратиб чалмоқ. *Роса қизитилган чирмандаларни гоҳ-гоҳ гижбанглатиб қўяр эдилар.* Ойбек. О. в. шабадалар.

ГИЖГИЖЛАМОҚ Томонларни бир-бирига қарши қўйиб, улар орасида низо чиқармоқ. *Қўмондон яна шеригини гижгижлади.* «Шарқ юлдузи». *Ҳайтовур, ҳаммасидан ҳам болаларни гижгижлагани ёмон.* «Ёшлик».

ГИЖДА Чети қалин, доира шаклидаги нон. *Дастурхон турли-туман қанд-қурс, мева-чева, анвои мураббо, гижда, чап-чап патир, бўғирсоқлар билан зеб берилган.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. *Дастурхонда гижда, пахтадай оппоқ, Бобом келтирган-дай туюлар менга.* Г. Жўраева.

ГИЖДАПАЗ Гижда нон ёпувчи; нонвой. *Толиби илмларнинг солган дастурхонида.. Навбаҳор гузари гиждапазларининг қаймоқ маза берадиган қизил гиждасидан тўртта қўйилган эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ГИЖЖАЛАР Одам, ҳайвон ва бошқа тирик организмларда яшаб, касаллик пайдо қиладиган паразитларнинг умумий номи; гельминтлар. *Ичакда ўрнашиб олувчи пакана гижжа тухуми ҳам болалар яшовчи муҳитда кўп учрайди.* «Фан ва турмуш».

ГИЖИНГ Бўйнини гаж қилиб юрадиган; шўх, ўйноқи (от ҳақида). *Арава йўли ўрмондан бағри кенг даштга чиқди, рессорли енгил бричкага қўшилган гижинг қўш от илдам юра кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон

изидан. *Ҳали мен минмаган гижинг тулпор мўл, Ҳали мен қувмаган оҳу ҳам анча.* Миртемир.

ГИЖИНГЛАМОҚ 1 Бўйнини гаж қилиб ўйноқиламоқ (от ҳақида). *Той унинг [жувоннинг] остида гижинглар, ўзини у ёқдан-бу ёққа ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *-Қоранғни кўрсатмай кетдинг? –Иш кўп, дада. -Қайтага қизимни бермай турсам бўлар экан, – кулиб қўйди Мулло Мусо бобо, – кунора тойчоқ боладек гижинглаб келиб турардинг.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ГИЛ [*ф.* گل – лой; балчиқ] Чинни буюмлар ясаш учун ишлатиладиган оқ лой; каолин. *Чойнак, пиёла, кимёвий идишлар, изоляторлар ва бошқа жуда кўп нарсалар ана шу гилдан ясалади.* «Фан ва турмуш». *Цемент хом ашёси – оҳактош ва гил – конлардан қазиб олиниб, майдаланади.* «Фан ва турмуш».

ГИЛАМ [*ф.* گلیم – туксиз гилам, палос] **1** Одатда жун, ипакдан тўқилиб, ерга, полга тўшаладиган ёки безак учун хона деворларига осиб қўйиладиган уй жиҳози; бадиий тўқимачилик буюми. *Ипак гилам. Туркман гилами.* ▬ *Ости тахта пол бўлгани ҳолда, полнинг устига қизил гилам ташланган, икки ён деворга ҳам қизил гиламчалар қоқилган эди.* С. Айний. Қуллар. *Асл гиламлар тўшалган бу хонанинг тўрида ҳозир Аҳмад Танбал ўтирибди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма поэт.* Ер бетини қоплаб олган майса ёки гул. *Чўпон қўбуз чалиб, молларин ёйди Барқит гилам ёзган тепа, қирларга.* Уйғун. *Шамол майсалар орасида лола гиламларини силкийди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 *спрт.* Кураш тушиладиган спорт анжоми; татами. *Гиламда енгил вазнли полвонлар курашмоқдалар.*

ГИЛАМБОФ [гилам + *ф.* باف – тўқувчи] *айн.* **гиламдўз**.

ГИЛАМГУЛ [гилам + гул] Перу ва Бразилияда ўсадиган гулнинг бир тури.

ГИЛАМДЎЗ [гилам + *ф.* دوز – тўқувчи, тикувчи] Гилам тўқувчи. *Гиламдўз аёл.* ▬ *Мана, гиламдўзларнинг буюмлари. Улар ҳар хил материалларга ишланган.* Газетадан.

ГИЛАМДЎЗЛИК *айн.* **гиламчилик.** *Ўзбекистонда гиламдўзлик қаторида газлама ишлаб чиқариш қадимдан кенг ёйилган эди.* М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ГИЛАМФУРУШ [гилам + *ф.* فروش – сотувчи] Гилам олиб сотувчи. *Миркарим бойваччанинг отаси Тўқсон бой энг катта гиламфуруш бойлардан эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИЛАМЧИЛИК Гилам тўқиш касби, гилам тўқиш билан шуғулланиш. *Гиламчилик саноати.*

ГИЛВАТА [*ф.* گل‌بوته – ўтга чидамли лой] *геол.* Юмшоқ, кулранг тоғ жинси, гилмоя (халқ табобатида томоқ оғриғи, оғиз еликиши каби касалликларга қарши дори сифатида ишлатилган). *Майда савдогарлар сақич, гилвата сотишарди.* И. Раҳим, Ихлос. *Ҳалигина қуёш ёғдусида олмоссимон ялтираб турган тоғ ёнбағирлари тезда гилвата тусига кирди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГИЛКОР [*ф.* گلکار – бинокор, сувоқчи; кулол] Ганч ёки алебастрдан нақш ясовчи мутахассис; ганчкор уста. *Бухородан келмиш сангтарош, Фарғоналик гилкор ҳам бунда.* М. Али, Гумбаздаги нур.

ГИЛКОРЛИК Ганчдан нақш ясаш билан шуғулланиш.

ГИЛМОЯ *айн.* **гилвата**. *Гилмоя табиатда ҳар хил: оқ, кулранг, қўнғир ва бошқа рангларда учрайди.* М. Зокиров, Бебаҳо хазиналар.

ГИЛОС [*ф.* گیلاس – гилос] **1** Атиргуллилар оиласига мансуб кўп йиллик мевали дарахт ва унинг меваси. *Сариқ гилос. Қизил гилос.* ▬ *Нурининг ҳовлисидаги гилослар гуллаган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГИЛОСЗОР Нуқул гилос экилган, гилос билан ишғол этилган ер, майдон. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГИЛЬЗА [*нем.* Hülse – қобиқ] **1** Патрон, снаряд ва ш. к. ларда ичига порох ва ёнувчи модда тўлдириб, оғзига ўқ жойланадиган, юпқа деворли, таги берк металл цилиндр. *Катта йўлда эса болалар тўкилган ўқ, гильза ва ҳар хил бузилган қурол қисмларини териб, ўйнаб юрардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Папирос ва сигаретларда ичига тамаки тўлдириладиган юпқа қоғоз найча. [*Акам*] *Тайёр гильзага тамаки тиқиб, папирос ясар эди.* Ғ. Ғулом, Кечмиш-кечирмишларимдан.

3 *тех.* Найча, цилиндр шаклидаги турли деталларнинг номи.

ГИМН [*юн.* hymnos – қадимги Грецияда худолар ва қаҳрамонлар мақтовига бағишланган қўшиқ] *қ.* **мадҳия.** *Баралла янграйди*

гимнимиз куйи, Ва байроқ ел билан ўйнар ҳилпираб. Ж. Жабборов.

ГИМНАЗИСТ Гимназия ўқувчиси. *Ўйга чўмиб, сув ёқалаб Келар бир ёш гимназист.* Э. Воҳидов, Нидо.

ГИМНАЗИЯ [*юн.* gymnasion — қадимги Грецияда таълимни гимнастика билан қўшиб олиб борувчи ўқув-тарбия муассасаси] Ўзбекистонда ва айрим хорижий мамлакатларда: бир қатор фанларни, одатда гуманитар фанларни чуқур ўргатишга ихтисослашган ўрта умумтаълим ўқув юрти. *Ўқув юртларининг янги шакллари — гимназиялар, лицейлар, коллежлар ривожланади.* Газетадан.

ГИМНАСТ [*юн.* gymnastes — гимнастика ўқитувчиси] *айн.* **гимнастикачи**. *Акробат, гимнаст, атлет — спортнинг шу турлари билан шуғулланувчи шахслар.* «ЎТА».

ГИМНАСТЁРКА [*р.*] Тик ёки қайтарма ёқали, устидан камар боғланадиган уст кўйлак (расмий ҳарбий кийим). *Нормат ўрнидан туриб, камарини қаттиқ тортиб, гимнастёркасини текислади-да, Адолатнинг олдига борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шерали гимнастёркасининг тугмасини ечиб, бўйнини уқалади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ГИМНАСТИКА [*юн.* gymnastike < gymnazo — машқ қиламан] **1** Соғлиқни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган жисмоний машқлар мажмуи. *Даволаш гимнастикаси. Гимнастика машқлари.*

2 Спортнинг бир тури. *Республикамиз пойтахтида ўтган куни эронлик гимнастика усталари билан Ўзбекистон гимнастикачиларининг ўртоқлик учрашуви бўлиб ўтди.* Газетадан.

ГИМНАСТИКАЧИ Гимнастика билан шуғулланувчи киши, гимнастика машқларини моҳирлик билан ижро этувчи спортчи. *«Юбилей» спорт саройида эса гимнастикачилар баҳси бошланди.* Газетадан.

ГИНА [*ф.* گله — шикоят; таъна] **1** Бирор кимсага нисбатан дилда сақланган хафалик, норозилик; кек. *Яхшида гина бўлмас.* Мақол. *Гина — адоватнинг қўшниси.* Мақол. ▬ [*Ҳусайн:*] *Алишер, эски гиналарни унутинг. Гулига бўлган муҳаббатингиз туфайли, қадимий дўстлик ипларини узманг.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. [*Муҳаббат*] *Менга бўлган дилидаги гинасини сездирмасликка интилса-да, кўз қарашларида истеҳзо учқунларини сезиб турардим.* Ҳ. Назир, Муҳаббат.

Гина қилмоқ Бирор кишига нисбатан дилда хафалик, кек сақламоқ; кўнгилдаги хафаликни изҳор қилмоқ. *Жаҳлимдан тушганимдан кейин, шундай танамга ўйлаб қарасам, бечора ўртоғимдан.. гина қилишнинг ҳожати йўқ экан.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *- Раҳбар билан сўз уриштириб чакки қилдингиз, отам, — деб тўсатдан гина қилди Ойимхон.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шикоят, арз-ҳол. *Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш бошқармаси раҳбарларига айтадиган гиналаримиз бор.* Газетадан.

ГИНА-ГУДРАТ *айн.* **гина-кудурат**.

ГИНА-ГУДУР *айн.* **гина-кудурат**. *Баҳор ақлли қиз, мени хафа қилган эдинг, деб гина-гудур қилиб ўтирмади Пўлатга.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ГИНАДОР *айн.* **гинали**. *- Комиланинг келишини билсам, уйдан бир минут силжирмидим? — деди Зайнаб гинадор товуш билан онасига.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ГИНА-КУДУРАТ [гина + *а.* كدورت — лойқалик; хафачилик, ғам-ташвиш] Ҳар хил гина ва норозиликлар. *Онанинг гина-кудурати саратон ёмғиридек тез ўтиб бўлган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Отақўзи, ўғли билан тоғаси ўртасидаги гина-кудурат кўпга чўзилмас, деб умид қиларди.* О. Ёқубов, Диёнат. [*Лутфинисо*] *..келинларига қарши хаста кўкрагида йиғилган гина-кудуратни эзмалик билан, бирон сўзни ямламай, қизининг олдига тўкди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГИНАЛАМОҚ *кам қўлл. айн.* **гина қилмоқ** *қ.* **гина 1**. *Уста Олим ўз уйига дўкон қурган экан, гиналаб юрмасин, деб фотиҳага келган эдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГИНАЛИ 1 Дилида гинаси бор, гина сақловчи, гинадор. *Гинали одам.*

2 Гина билан тўлиб-тошган, гина аралаш; гинаомуз. *Гинали гап.* ▬ *- Шу вақтгача айтмадингиз-а? — гинали эркаланди Саодатхон.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ГИНАОМУЗ [*ф.* گله‌آمیز — гина қилувчи; хафа бўлган] Гина оҳангидаги, гина аралаш. *Гинаомуз гап.* ▬ *- Танимадингиз-а, Отабобо ака! — гинаомуз Охуновга кўз ташлади Имомов.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГИНАХОНЛИК 1 Гина изҳор қилиш, дилда бор гиналарни очиқ-ойдин айтиш. *Зебо шинелини билагига солиб кириб келди. Она уни кўрди-ю, гинахонликка тушди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. [*Олахўжа*] *Гапни гина-*

хонликдан бошлади: -Жуда қадамингни тийиб қўйдинг. Келиб тоғангдан, ҳолинг қалай, деб суриштирай ҳам демайсан-а. П. Турсун, Ўқитувчи.

Гинахонлик қилмоқ Гина изҳор қилмоқ. *-Бундан чиқди, биз ҳам сенга ҳеч ким бўлолмабмиз-да, – деб гинахонлик қилди Мусо.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Комил Ибодуллага гинахонлик қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *айн.* **гина 2.**

ГИНАЧИ Бўлар-бўлмасга гина қилаверадиган; гина, кек сақлайдиган. *Гиначи одам.*

ГИНАЧИЛИК Гина қилишлик, гина сақлашлик. *Олимжон ҳангу манг бўлиб қолди: раиснинг жиззаки ва гиначилигини энди кўриб тургани эди.* Ҳ. Назир, Қанотлар.

ГИНГИВИТ [*лот.* gingiva – милк + itis – яллиғланишни билдирувчи қўшимча] *тиб.* Милк шиллиқ қаватининг яллиғланиши.

ГИНЕКОЛОГ Гинекология мутахассиси; аёллар касалликлари врачи.

ГИНЕКОЛОГИК Гинекологияга оид. *Гинекологик операция.*

ГИНЕКОЛОГИЯ [*юн.* gyne, gynaikos – аёл + logos – таълимот, фан] Тиббиётнинг аёллар организмининг ўзига хос хусусиятларини, аёллар таносил аъзолари касалликларини ва уларни даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими.

ГИПЕР- [*юн.* hyper – уст, юқори, нариги томон] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, муайян нарса, ҳолатнинг меъёрдан ортиқлигини, бирор нарсанинг юқоридалигини кўрсатадиган олд қўшимча, мас., *гипервитаминоз, гиперинфляция.*

ГИПЕРБОЛА I [*юн.* hyperbole] *айн.* **муболаға 1.**

ГИПЕРБОЛА II [*юн.* hyperballo – бирор нарса орқали ўтаман] *мат.* Доиравий конусни унинг икки ясовчисига паралел текислик билан кесганда ҳосил бўладиган эгри чизиқ.

ГИПЕРБОЛИК I *ад.* Муболағали. *Достонларда илон-аждар реал хавфнинг гиперболик тасвиридир.* «ЎТА».

ГИПЕРБОЛИК II *мат.* Гиперболага оид; гиперболадан иборат бўлган. *Гиперболик функция.*

ГИПЕРВИТАМИНОЗ [гипер.. + витамин] *тиб.* Баъзи витаминларни меъёридан анча кўп истеъмол қилиш натижасида организмнинг заҳарланиши.

ГИПЕРЕМИЯ [гипер.. + *юн.* haima – қон] *тиб.* Муайян аъзо ёки гавда қисми томирларининг одатдагидан кўпроқ қонга тўлиши.

ГИПЕРИНФЛЯЦИЯ [гипер.. + инфляция] *иқт.* Шиддат билан ривожланувчи ва иқтисодий ҳалокат, инқироз хавфини туғдирувчи инфляция. *У ишлаб чиқаришнинг пасайиши, гиперинфляциянинг кучайишига.. аҳоли турмуш даражасининг пасайишига олиб келмоқда.* Газетадан.

ГИПЕРТЕРМИЯ [гипер.. + *юн.* therme – иссиқлик; иситма] *тиб.* Иссиқликнинг меъёридан юқори бўлиши; организмнинг меъёридан ортиқ исиб кетиши.

ГИПЕРТО́НИК Гипертония касаллигига йўлиққан, қон босими ошиб кетган киши. *Гипертониклар истеъмол қиладиган парҳез овқат.*

ГИПЕРТОНИ́К Гипертонияга оид. *Гипертоник касаллик.* ▬ *Гипертоник кризисларнинг рўй беришига метеорологик омиллар, айниқса, атмосфера босимининг кескин ўзгариб туриши ҳам сабаб бўлади.* Газетадан.

ГИПЕРТОНИЯ [гипер.. + *юн.* tonos – таранглик; зўриқиш] *тиб.* Майда артериялар тонуси (таранглиги)нинг ортиши натижасида қон босимининг кўтарилиши. *Гипертония касаллиги дунёнинг ҳамма мамлакатларида кенг тарқалган.* «Фан ва турмуш».

ГИПЕРТРОФИЯ [гипер.. + *юн.* trophe – овқат; озиқланиш] *тиб.* Муайян аъзонинг ўзига хос ҳужайра элементлари ўсиб катталашуви натижасида шу аъзо ёки унинг бирор қисмининг ҳаддан зиёд катталашиб кетиши.

ГИПЕРФАЗО [гипер.. + фазо] Фазонинг юқори қисми. *Кемангиз гиперфазога кира олмайди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ГИПНОЗ [*юн.* hypnos – уйқу] **1** Бош миянинг муайян қисмларидаги тормозланиш оқибатида инсон ёки юқори умуртқали ҳайвонларда рўй берадиган ўзига хос уйқу ҳолати.

2 Кишини гипнотик уйқу ҳолатига келтириш орқали унга сўз билан таъсир ўтказиш ва шу йўл билан ундаги баъзи касалликларни даволаш усули. *Гипноз билан даволамоқ.* ▬ *Ўғрини гипноз билан тутаман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГИПНОЗЛАМОҚ **1** Гипноз ҳолатига келтирмоқ ва шу йўл билан даволамоқ.

2 Гап-сўз, авраш, муайян руҳий ҳолат ёки таъсир билан бирон кишининг иноихтиёридан айирмоқ, уни ўз измига солмоқ. *Йигитали балкон панжарасига суянганича, қанча вақт кутиб турганини билмайди. Худди у борлиқ сукунатининг қудрати билан гипнозланиб қолгандек эди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ГИПНОЗЧИ Гипноз қилувчи киши; гипноз йўли билан даволовчи врач. *-Бирдан бешгача санайман, – оҳиста гап бошлади гипнозчи.* Газетадан.

ГИПО- [*юн.* hypo – остида, тагида] Байналмилал ўзлашма сўзлар таркибида келиб, муайян нарса, ҳолатнинг меъёрдан камлигини, пасайганлигини ёки қуйида эканлигини кўрсатадиган олд қўшимча, мас., *гиповитаминоз, гипотония.*

ГИПОВИТАМИНОЗ [гипо.. + витамин] Организмда витаминлар етишмаслиги натижасида келиб чиқадиган касаллик ҳолати.

ГИПОКИНЕЗИЯ [гипо.. + *юн.* kinesis – ҳаракат] Меҳнат фаолиятининг хусусиятига кўра ихтиёрий ҳаракатларнинг камайиб кетиши.

ГИПОСУЛЬФИТ [гипо.. + *лот.* sulphur – олтингугурт] Сульфит кислота тузларидан бири; бўёқ, қоғоз саноатида, фотографияда қўлланадиган кристалл модда.

ГИПОТЕЗА [*юн.* hypothesis – тахмин, фараз] Ҳали тажрибада синалмаган, исбот қилинмаган илмий тахмин, фаразия. *Обид Йўлдошевичнинг гипотезаси тўғри чиқди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *У [Авлиё ака] сув ҳавзаларидаги майда ҳайвонларни ўрганиш натижасида уларнинг келиб чиқиши ва тараққий топиши ҳақида биология фанига янги гипотеза киритди.* Газетадан.

ГИПОТЕНУЗА [*юн.* hypoteinusa – бирор нарса остида чўзилувчи] *мат.* Тўғри бурчакли учбурчакнинг тўғри бурчак қаршисидаги томони.

ГИПОТЕРМИЯ [гипо.. + *юн.* therme – иссиқлик; иситма] *тиб.* Одам ва иссиқ қонли ҳайвонларда иссиқликнинг одатдагидан, меъёридан паст бўлиши.

ГИПОТОНИЯ [гипо.. + *юн.* tonos – зўриқиш, таранглик] *тиб.* Қон босимининг пасайиб кетиши.

ГИПОТРОФИЯ [гипо.. + *юн.* trophe – овқат; озиқланиш] *тиб.* Болалар овқатланишининг сурункасига бузилиши туфайли уларнинг аста-секин озиб кетиши.

ГИПОФИЗ [*юн.* hypophysis – ўсимта] *анат.* Одам ва барча умуртқали ҳайвонларда бош миянинг асос қисмида жойлашган, қондаги гормонлар иштирокида организмнинг ўсиши ва ривожланишига таъсир этадиган ички секреция бези. *Бу модда (рух) асосан гипофизда, ошқозон ости безида йиғилади.* «Фан ва турмуш».

ГИПОЦЕНТР [гипо.. + *лот.* centrum – марказ] Ер ости силкинишлари манбаи бўлган, зилзила бошланадиган жой; зилзила ўчоғининг маркази.

ГИППОЛОГИЯ [*юн.* hippos – от + logos – тушунча, таълимот] От, унинг ташқи кўриниши, анатомия ва физиологияси, уни кўпайтириш ва озиқлантириш, ундан фойдаланиш каби масалалар билан шуғулланувчи фан; отшунослик.

ГИППОПОТАМ [*юн.* hippopotamos – дарё оти] *қ.* **бегемот.**

ГИПС [*юн.* gypsos – бўр, оҳак] **1** Оқ, кулранг ёки сарғиш рангли минерал, кальций сульфат (пиширилиб, кукун ҳолига келтирилган гипс қурилиш материали сифатида ишлатилади). *Гипсдан ясалган ҳайкал. Гипс кони.* ▬ *Қуруқ иқлимли регионларда тош ва ош тузлари, калий, гипс тўпланади.* «Фан ва турмуш».

2 *тиб.* Чиққан, синган аъзони қимирламайдиган қилиб, тахтакачлаб қўйиш учун шу материалдан қўйилган боғлама. *Максимнинг ҳисобича, Норматнинг оёғидаги гипсни олишга яна бир кун бор эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Иккита қойкадаги ярадорлар тузалиб, куни кеча фронтга жўнаб кетишди. Оёқлари гипсда тахтакачлаб қўйилган учувчи-лейтенант билан чўлоқ старшина қолишди.* Ҳ. Гулом, Тошкентликлар.

ГИПСЛАМОҚ 1 Шикастланган аъзони гипс билан боғламоқ; тахтакачламоқ. *Оёқни гипсламоқ.* ▬ *Хирурглар кенг гулзор ўртасига стол қўйиб, синиқларни гипсламоқда, ярадорларни бинтламоқда.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 *қ.ҳ.* Ерни майдаланган хом гипс билан ўғитламоқ.

ГИР [*ф.* گرد – юмалоқ; доира, айлана] Айлана, доира. *Беш-олти бола жам бўлиб, бир уй ичига ерни айлана қилиб чизди. Бу – гир.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Гир айлана Айланасига, атроф-теваракни ўраб олган. *Азимбойваччанинг ташқари ҳовлиси гир айлана ғиштин иморат.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Гир айланмоқ** 1) доира ясаб айланмоқ; теварагида, атрофида айланмоқ. *Гулсум кенг доирани гир айланиб, завқ ва шавқ билан чалинаётган чилдирма ҳамда чапаклар садосига берилиб ўйнар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хонага кириб қолган бир йўлпашша гир айланиб, самолётдек ванғилларди.* Мирмуҳсин, Нуқра; 2) атрофлаб, давра олиб жойлашмоқ. *Бир тўйда, катта меҳмонхонани гир айланиб ўтирган меҳмонлар ўртасида сув сепгандай жимлик ҳукм сурарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Гир атроф** Теварак-атроф, ҳамма ёқ. *Гир атроф шафтоли.* ▬ *Жуманиёз гир атрофга югуриб, тағин қўлига кесак олди.* С. Сиёев, Аваз. **Гир урмоқ** (*ёки* **ташламоқ**) Бир томонга оғиб, айланиб турмоқ, шох ташламоқ (учаётган варрак ҳақида). *Гир шох урди аразлаган варраги.* Ғ. Ғулом. **Боши гир айланмоқ** Боши гангимоқ. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшландида, йўтала-йўтала юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ГИРА |*ф.* گیره – қисқич| *тех.* Ишлов бериладиган нарсани маҳкам сиқиб қўядиган асбоб; тахтакач.

ГИРАК |*ф.* گره – тугун; чалкашлик| *шв.* Маҳкам, мустаҳкам. *Ҳаёт – бир-бири билан гирак боғланган шундай бир ҳалқалардан иборатки, бир ҳалқанинг тилини билсанг-у, бошқаларини билмасанг, катта ишда албатта қоқилиб қоласан.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ГИРАКЛАМОҚ *шв.* Маҳкам боғламоқ. *-Баттол қиз ҳовлидамики, гираклаб олиб киритиб қўйсам! – деди Ашурмирзо.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГИРАНДА |*ф.* گیرنده – қабул қилиб, тутиб олувчи| *шв.* Ишбилармон, уддабурон, эпчил.

ГИР-ГИР: **гир-гир айланмоқ** Тез-тез айланмоқ. *Шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутортанбур ванғиллайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Боши гир-гир айланмоқ** *қ.* **боши гир айланмоқ** *қ.* **гир**. *Бобур ковушнинг бир пойини кийди-ю, иккинчисини кийишга тоқати етмади. Унинг боши гир-гир айланар, ҳаво етишмай, нафаси қисилар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГИРГИТТОН *х.-қ.* Эркалаш ёки ҳурмат билдирувчи мурожаат шакли; маъно ва вазифаси жиҳатидан «айланай», «ўргилай» сўзларига тўғри келади. |*Нетайхон:*| *Хожархон, гиргиттон, эккан дарахтларингни Обиджон акангизга кўрсатинг.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

Гиргиттон бўлай Айланай, ургилай. *-Мени қийнама, жон қизим, онанг гиргиттон бўлсин! — деди кампир Адолатхонга.* У. Назаров, Одамлар. **Гиргиттон бўлмоқ** Одам атрофида меҳрибонлик билан парвона бўлмоқ. *Хола Турсунойнинг атрофида гиргиттон бўлиб, гир айланар, дам бошини ушлаб кўрар, дам юзини силар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГИРД |*ф.* گرد – юмалоқ; доира| *эск.* **1** Айлана шаклидаги нарсанинг чети, зиҳи. *Патнис гирди.* ▬ *Пиёла гирдини ўпиб шаббода, Қимизимни шопириб кетар.* «Шарқ юлдузи».

2 Атроф, теварак; чегара. *Бир қиз олов гирдида бармоқларини қирсиллатиб, чанговуз нағмаларига хиром этди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Гирдини тутмоқ *шв.* Ўраб, қуршаб олмоқ. *Дарвоза гирдини ғанимлар тутди, Бурунги подшомиз оламдан ўтди.* «Муродхон». *Чопқиллашиб саллотбоши – катталар, Малахдай бўп беклар гирдини тутди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ГИРДАК |*ф.* گردک – думалоқ, айлана чодир| *кам қўлл.* Юмалоқ, чамбар. *Яна бир йигит муллабаччаларга ўхшаш қулф соқол қўйган, бошида гирдак кир салласи бор, хуштавозе.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *У* |*Содиқ мингбоши*| *қўша беқасам кийиб, ичидан кумуш камар боғлаган, бошида гирдак салла.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ГИРД-АТРОФ *айн.* **гир атроф** *қ.* **гир**. *Гирд-атроф тоғу тош, шундан бўлак уни овутадиган нарса йўқ.* Э. Аъзамов, Олам ямяшил.

ГИРД(И)БОД |*ф.* گردباد – уюрма; бўрон, довул| Тўзон, чанг, қум аралаш буралиб кўтарилувчи қаттиқ шамол; қуюн, уюрма, довул. *Ўтинкашлар бир чақиримча ҳам йўл босмаган эдиларки, чўлда гирдбод қўзғалди.* С. Айний, Қуллар. *Гирдибод қуюн уларни ўради.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Бу ерларда гирдибоду бўрон кўп бўлади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ГИРДИКАПАЛАК: гирдикапалак бўлмоқ Меҳрибонлик кўрсатиб, меҳр талаб бўлиб ёки хушомадгўйлик билан атрофида

айланмоқ. *Орамизда оналик меҳрига тўймаган болалар ҳам бор эди: улар кампир келганда, атрофида гирдикапалак бўлишарди.* С. Аҳмад, Онажонлар. *Султоннинг ҳам атрофида гирдикапалак бўлиб юрадиган одамлар бор эди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ГИРДИҒУМ Калтабақай, миқти, бақалоқ (одам ҳақида). *Чойхоначи эллик ёшларда бўлган юмалоқ, гирдиғум одам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Калладор, гирдиғумдан келган раис ҳаддан ташқари хушчақчақ эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ГИРДОБ [*ф.* گرداب – сув уюрмаси, камар, ўпқон] **1** Ариқ ва дарё сувларининг айланиб-буралиб, уюрма ҳосил қилиб оқаётган ери. *Шошқин дарё тўлқини ўз гирдобига тортиб кетмоқчи бўлса ҳам, дарё тилини яхши билган тажрибали сапёр эшкакни икки қўлида маҳкам ушлаган ҳолда.. сузиб борарди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. *Днепр гирдоби паромни ҳар қанча комига тортса ҳам, ғарқ қила олмади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 *кўчма* Кишини ўз домига тортувчи шиддатли ҳодиса, ҳаракат, жараён. *Матпано хаёл гирдобида укасини пайқамади.* С. Сиёев, Аваз. *Аброр кун бўйи ўз ташвишлари гирдобида ўралашиб, ерталаб кўрган тушини унутиб юборганди.* «Шарқ юлдузи».

3 *с.т.* Гирдибод. *Баъзи ерларда гирдоб гўзаларнинг бошини чирт-чирт узиб кетар, сўппайиб уларнинг жонсиз танасигина қоларди.* С. Абдуқаҳҳор, Инсоннинг қўли гул. *Қум тепалари устида гирдоб ўйнаб қолди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Бир вақтлар қор зарраларидан гирдоб ясаб, кўча бўйлаб югурган изғиринлар ҳам тинди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

4 Айлана, атроф-теварак, гирд. *Бодом қовоғи гирдобида, ёноғи атрофида ва иягида пайдо бўлган.. тер худди ипга тизилган марварид доналари сингари гўзал эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ГИРДОГИРД [*ф.* گرداگرد – атроф, атрофида] *шв.* Атрофида, айланасига; атроф, чет. *Иморатнинг ташқи кўриниши ҳам, ичи ҳам шоҳона: деразалар гирдогирд серҳашам.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ГИРЁН [*ф.* گریان – ҳўнграб, бўзлаб йиғлаётган] *поэт.* Йиғлаётган, йиғловчи, йиғили. *Кўзи гирён.* ▬ *Лекин алам қилар: Бир умр гирён Итлар орасидан Ўтса карвонинг.* А. Орипов, Йиллар армони. *Юрагимга осмон шавқи кирмади, Юлдузимни излаб гирёндир кўзим.* М. Эгамбердиева, Гулбарг.

Дийдаи гирён Йиғловчи кўз. *Кўзда ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди, Дийдаи гирён бўлиб, бағрим эзилди.* «Маликаи айёр».

ГИРЁНА: гирёна бўлмоқ *поэт.* Йиғламоқ, кўз ёши қилмоқ. *Эй дилрабо, ишқинг била девона бўлдим соғиниб, Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза.

ГИРИБОН [*ф.* گریبان – ёқа] Ёқа; бўғиз. *Умар полвон етиб бориб, додхоҳнинг гирибонидан тутиб, қулочкашлаб уриб, ерга ағдарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Саидийнинг зардаси қайнади ва Ҳамиднинг гирибонидан тутиб, икки-уч силкиди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Саидбековнинг забардаст қўллари фашист офицерининг гирибонидан хиппа бўғиб олди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ГИРИФТОР [*ф.* گرفتار – асир олинган; дучор бўлган] Дучор бўлиш, йўлиқиш. *Ёлғизларнинг иши зордир, Ғамдин ғамга гирифтордир.* «Нурали». *Мен бўлибман дучор бундай балога, Гирифторман энди ғамли савдога.* «Баҳром ва Гуландом».

Гирифтор бўлмоқ 1) учрамоқ, йўлиқмоқ, дучор бўлмоқ. *Ёмон дардга гирифтор бўлмоқ. Балога гирифтор бўлгур!* (қарғ.) ▬ *Балога гирифтор бўлдим, отажон, Душманга хору зор бўлдим, отажон.* «Равшан»; 2) мафтун бўлмоқ. *Аввал-охир бўлдим сенга интизор, Сенинг жамолингга бўлиб гирифтор.* «Алпомиш».

ГИРИШ *фольк.* Ёйнинг ўқни қадаб отадиган ипи. *Қараматдан ўн тўрт дона ўқ олди, Ёйнинг гиришига ўқини солди.* «Муродхон». *Шу ёйни ҳар кимса кўтариб турса, Гиришин тўғрилаб нишонга урса..* «Гўрўғлининг туғилиши».

ГИРИҲ I [*ф.* گره – тугун, муаммо] **1** Боғлам, боғланган жой; тугун. *Ҳар сўнгагининг бандида юз минг гириҳ.* Ғ. Ғулом.

2 *эск.* Қисиқ, қисилган (тиш, кўз ҳақида). *Эскадрон командири бандини ингичка хивич билан боғлай туриб, гириҳ тишлари орасидан жавоб берди.* «Афсунгарлар туҳфаси». *Дўнг манглайда қизил кўзлар гириҳ.* Ғ. Ғулом, Кўкан.

ГИРИҲ II [*ф.* گره – тугун] Меъморчиликда ва бадиий ҳунармандчиликда кенг ишлатиладиган мураккаб нақш. *Шоҳизинда*

гириҳларида ўз қисматин кўради ҳаёт. М. Али. Гумбаздаги нур.

ГИРРА: гирра қилмоқ Бўйнини қўл билан айлантириб олиб сиқмоқ, бурамоқ. *Куёв — директор юлқиниб келиб, бир қўлини Илашевнинг бўйнига гирра қилиб олди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *Гирра қилиб, белини сиқиб, Йиқитганди Ёғоч полвонни.* М. Али. Боқий дунё.

ГИРЯ |*ф.* گریه — йиғи| **1** *эск. қ.* **йиғи 1**. *Бир бахтсиз севгининг битмас гиряси, Қалбингдан ўрлайди, бу не бедодлик.* Зулфия, Куйлама ҳижронни.

2 Халқ куйларидан бирининг номи; ўзбек мумтоз мусиқасига мансуб икки қисмли ашула туркуми. *Найни ғамгин десалар, пуфлаймиз олазарак, «Гиря» куйин карнайда лунжимизни шишириб.* А. Шер, Қадимги куй.

ГИСТОЛОГ Гистология мутахассиси.

ГИСТОЛОГИК Гистологияга оид. *Гистологик тадқиқотлар.*

ГИСТОЛОГИЯ |*юн.* histos — тўқима + logos — тушунча, таълимот| Одам ва ҳайвонлар организми тўқималарини ўрганадиган фан.

ГИТАРА |*исп.* guitarra < *юн.* kithara — уд; чертма мусиқа асбоби| Олти ёки етти торли, чертиб чалинадиган мусиқа асбоби. *Анна Ивановна девордаги гитарасини олиб, кечаси эшитган куйлардан биттасини чалмоқчи бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У гитарани яхшигина чалар эди.* «Ёшлик».

ГИТАРАЧИ Гитара чалувчи.

ГЛАДИАТОР |*лот.* gladiatores < gladius — қилич, шамшир| Қадимги Римда: цирк майдонида ўзаро ёки йиртқич ҳайвонлар билан қуролли курашиш учун махсус ўргатилган ҳарбий асир, қул ёки маҳкум жиноятчилар. *У |Беттерж хоним|, чиндан ҳам илон одамни бўғаётганини пайқаб, қадимги юнон гладиаторларини эслади.* Мирмуҳсин, Она.

ГЛАДИОЛУС |*лот.* gladiolus — кичик қилич| Йирик ранг-баранг гулли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; пиёзгул.

ГЛАУКОМА |*юн.* glaukoma < glaukos — оч яшил| *тиб.* Кўз ичи босимининг кўтарилиши ва кўриш қобилиятининг пасайиши билан кечадиган кўз касаллиги. *Глаукома — кишилар орасида кўп учрайдиган энг оғир кўз касалликларидан бири.* «Саодат».

ГЛИЦЕРИН |*юн.* glykeros — ширин| Мол ёғидан ёки нефтдан олинадиган қуюқ ширин суюқлик (тиббиёт ва техникада қўлланади). |*Нафисанинг*| *Икки қўли ёрилиб, ҳадеб глицерин сургани ҳам фойда бермасди.* Мирмуҳсин, Топталган ҳусн.

ГЛОБАЛ |*фр.* global — умумий < *лот.* globus — шар| **1** Ер юзига оид, бутун Ер шарини қамраб олувчи. *Бироқ, бизнингча, дастурнинг глобал ғояси шундаки, у янги асрда республиканинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида сезиларли сакраш бўлиши учун асосий омил бўлиши мумкин.* Газетадан.

2 *кўчма* Умумбашарий, кенг миқёсдаги; жаҳоншумул, жаҳон аҳамиятига молик. *Глобал муаммолар.* ▬ *Айтиш мумкинки, бу воқеа хавфли қуролланиш пойгасига туртки бериб, нафақат минтақавий, балки яна глобал оқибатларга олиб келиши мумкин.* Газетадан.

ГЛОБАЛЛАШУВ Жаҳондаги мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳада ўзаро яқинлашуви, бирлашуви; воқеа-ҳодисаларнинг бир мамлакат доирасидан чиқиб, умуминсоний миқёсга эга бўлиши, бутун Ер шарини қамраб олиши. *Ўзбекистоннинг жаҳон хўжалигига глобаллашуви, биринчи томондан, иқтисодий муаммоларни жаҳон хўжалиги билан ҳамкорликда ечиш ва жаҳон хўжалигига бевосита чиқишга имконият яратса, иккинчи томондан, Ўзбекистон эшиклари бутун дунё учун очилади.* Газетадан.

ГЛОБУС |*лот.* globus — шар| Ер шари ёки осмон сферасининг тагликка ўрнатилган ва ўз ўқи атрофида айланадиган шарсимон модели. *Сочлари оқарган кекса, юпунроқ муаллима битта қиз бола билан пачоқ глобуснинг икки палласини елимлаётган экан.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ГЛОССАРИЙ |*лот.* glossarium — эскирган, диалектал ёки кам қўлланадиган сўзлар луғати| Бирор қадимий асарда учрайдиган эскирган ва кам қўлланадиган сўзларнинг изоҳли луғати. *Айтиш мумкинки, асарнинг глоссарий қисми ўзига хос равишда ўзбекча немисча луғат характерини олган.* «ЎТА».

ГЛЮКОЗА |*юн.* glykys — ширин| Ҳўл меваларда бўладиган, тиббиётда ва қандолатчиликда кенг қўлланадиган ширин модда, углевод; узум шакари. *Асал глюкоза, фруктоза, сахароза ва минерал моддалардан ташкил топади.* «Фан ва турмуш».

ГЛЯЦИОЛОГ Гляциология мутахассиси; музшунос. *Келгуси йилларда юз бериши*

мумкин бўлган қурғоқчилик маҳалида қишлоқ хўжалигига гляциолог мутахассислар ёрдамга келади. Газетадан.

ГЛЯЦИОЛОГИЯ [*лот.* glacies – муз + *юн.* logos – тушунча, таълимот] Музнинг пайдо бўлиши, тарқалиши ва хусусиятларини ўрганадиган фан.

ГНОСЕОЛОГИК Гносеологияга оид. *Гносеологик қараш.*

ГНОСЕОЛОГИЯ [*юн.* gnosis – билим + logos – таълимот] Билиш назарияси – илмий билишнинг манбалари, шакллари, методлари ва унинг тўғрилигини ўрганадиган фалсафий таълимот.

ГО *с. т.* Гоҳ. *Го ундай, го бундай.*

ГОБЕЛЕН [*фр.* gobelin < машҳур бўёқчи Гобелен(лар) номидан] Девор, дераза ва эшикларга осиладиган безакли, юқори бадиий қимматга эга бўлган, қўлда ишланган гилам ёки газлама.

ГОБОЙ [*фр.* hautbois – баланд дарахт] Ёғочдан ишланган сурнайсимон мусиқа асбоби. *Увертюранинг бошидаги қувончли куй унинг ҳозирги бахтиёр дамларига ҳамоҳанг эди.. гобойларнинг ноласи унинг хаёлини бундан бир неча соат олдин отаси билан ўтказган азобли дамларга олиб кетди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ГОВ [*ф.* گاو – буқа, ҳўкиз; сигир] **1** Катта, улкан. *Гов сигир.* ▬ *Каллалари худди гов саватдай, Тиши сўйлоқ, хўп қопгир (қопонғич) бойтеватдай.* «Гулнорпари». *Гов ёстиқдай зил халтани кўтариб [онам] келди.* Ҳ. Назир, Муҳаббат.

2 Сигирга, молга нисбатли ҳақорат; «мол». *-Уҳ, бу говнинг қилаётган найранги! — деди-да, Абдурасул токчага суяб қўйилган қўшотарни қўлига олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Гов каптар Ёввойи каптарнинг бир тури. **Гов печак** Печакнинг бир тури; чирмовуқ.

ГОВВОС [*ф.* گوزن – оҳу, шоҳдор киик; буғу] *шв.* Катта сигир. *Филнинг сутин бердим ман, Фил жасадли бўлсин деб, Говвос сутин бердим ман, Умри узун бўлсин деб.* «Хушкелди». [*Подачи:*] *Бу говвос сигир, сути ширин бўлмайди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ГОВГУН [*ф.* گاوگم – сигир йўқолди] *шв.* Ғира-шира, қош қорайган пайт. *Рустам айтди: эрта-мертан жўнаб қолсам, говгун ётарларда келиб қоларман.* «Муродхон».

ГОВМИЖЖА [*ф.* گلمژه < гул + мижжа – киприк] Кўз атрофида ҳосил бўладиган йирингли чиқиқ. *Кўзига говмижжа чиқибди.*

ГОВМИШ [*ф.* گاومیش – йирик шохли ҳайвон; ҳўкиз] Зотли, серсут сигир. *Саккиз сигир асрагунча, Бир говмиш асра.* Мақол. ▬ *Ола говмиш подага қўшилмайди, бирдай уйда ётади.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Айниқса ола говмишига жоним ачиди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГОВРОН [*ф.* گاوران – сигир ҳайдовчи] **1** Мол, қўй ва б. ҳайвонларни ҳайдаш учун ишлатиладиган узун йўғон таёқ. *Кекса подачи шўхлик қилган молларни говрон билан савалаб кетмоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Калтак билан одам бўладиган бўлсанг, говрон билан урардим.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ҳар қандай таёқ, хивич. *Боғбон узумзордаги болаларни говрон билан қува кетди.*

ГОЖ [*ф.* کج – эгри, эгилган; нотўғри] Ўжар, қайсар. [*Низомжоннинг*] *Акаси Аъзамжон гожроқ эди. У дадасининг гапига хўп дерди-ю, кейин ўзи билганча иш тутиб кетаверарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *-Ҳай-ҳай! – деди Насриддин полвон, - Оғайнилар, гож бўлманг жуда!* М. Али, Боқий дунё.

ГОЖЛИК Ўжарлик, қайсарлик. *Ҳеч ким легионга хоҳиш билдирмай турган шундай нозик бир пайтда "ўзимники тўғри" деб гожлик қилишни ўринсиз билган Али Нашмхон бир исқирт асирнинг гувоҳлигига ишониб қўя қолишни ҳам истамас эди.* Шуҳрат, Олтин зангламас.

ГОЛ [*инг.* goal – мўлжал, нишон] Футбол, хоккей каби ўйинларда қарши команда дарвозасига киритилган тўп. *Гол урмоқ.* ▬ *Футбол бошланди. Бошида ҳаммаси жойида эди. Ўн беш минутлар ўтгач, меҳмонлар чиройли гол уриб, олдинга чиқиб олишди.* Газетадан.

ГОЛКИПЕР [*инг.* goal-keeper] Футбол, хоккей каби ўйинлардаги дарвозабон.

ГОЛЛАНД 1 Голландия (Нидерландия)нинг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ (миллат) нинг номи. *қ.* **голландлар.**

2 Шу халққа (миллатга) мансуб, тегишли, оид. *Голланд тили.* ▬ *Қиш эрта тушганлигидан ноябрнинг бошлариданоқ раис кабинетидаги катта қора голланд печига ўтин қалашарди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ГОЛЛАНДЛАР Голландия (Нидерландия)нинг асосий аҳолисини ташкил этган халқ. *Ўз вақтида голландлар табиатга оқи-*

лона яратувчилик муносабатида бўлишдан иборат ўз миллий моделларини амалга ошириб, денгиздан серҳосил ерларни ажратиб олдилар. Газетадан.

ГОЛОГРАФИК Буюмларнинг фазовий тасвирини кўрсатувчи. *Кема каютасидаги голографик телевизорда барча манзаралар, воқеалар ҳажми, ранги, реал уфқи билан ростакамдай кўринарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ГОЛОГРАФИЯ [*юн.* holos — тўлиқ, бутқул + grapho — ёзаман] Турли тўлқинларнинг ўзгарувчан ҳаракатидан фойдаланиб, буюмларнинг фазовий тасвирини олиш усули.

ГОЛЬФ [*инг.л.* golf] Тўп ва чавгонлар билан очиқ майдонда ўйналадиган спорт тури. *Тошкентда гольф клуби очилди.*

ГОММОЗ [*лот.* gummi < *юн.* kommidion — дарахт шираси] Дарахт ва бир қатор ўсимликларда учрайдиган, чўзилувчан, оқ ёки тўқ сариқ рангли ёпишқоқ модда ажралиши билан кечадиган бактериал касаллик. *Ғўзада гоммоз касаллиги асосан чигитни дорилamaслик орқасида пайдо бўлади.* Газетадан.

ГОМОГЕН [*юн.* homogenes — бир жинсли] Таркиби жиҳатдан бир хил, бир жинсли.

ГОМОСЕКСУАЛИЗМ [*юн.* homos — тенг, бир хил + *лот.* sexualis — жинсий] Ўз жинсидаги шахсларга нисбатан жинсий майл кўрсатиш.

ГОНГ [*индонез.*] **1** Доиравий лаппак металлдан иборат, махсус таёқ билан уриб чалинадиган мусиқа асбоби.

2 *спрт.* Спорт мусобақасини бошлаш ҳақида сигнал берувчи асбоб. *Гонг чалиниши билан боксчилар курашни бошладилар.*

ГОНДОЛА [*итал.* gondola] *авиа.* Аэростат ёки дирижаблга осиб қўйиладиган, кишилар турадиган ва анжомлар жойлаштириладиган саватсимон мослама; бўлма.

ГОНИОМЕТР [*юн.* gonia — бурчак + metreo — ўлчайман] Қаттиқ жисмларнинг ясси ёқлари орасидаги икки ёқли бурчакларни ўлчайдиган асбоб.

ГОНОРАР [*юн.* honorarium — хизмат ҳақи, мукофот] Ёзувчилар, рассомлар, олимлар ва ш. к. га шартнома бўйича бажарилган иши учун тўланадиган пул; қалам ҳақи. *Гонорар олмоқ. Муаллифлик гонорари.*

ГОРЕЛЬЕФ [*фр.* haut-relief — баланд рельеф] Тасвирнинг ярмидан кўпроғи текислик сатҳидан бўрттириб ишланадиган ҳайкалтарошлик тури. *Биноларга битиладиган ёдгорликлар, барельеф ва горельеф кишиларда тасвирий санъатга, ҳайкалтарошликка ҳам қизиқиш, муҳаббат уйғотиб боради.* «Санъат».

ГОРЕЛКА [*р.* гореть — ёнмоқ] Суюқ ёқилғи ёки газни маълум мақсадда ёқиш учун мўлжалланган мослама. *Газ горелкаси.*

ГОРИЗОНТ [*юн.* horizon, horizontos — чегараловчи] Осмоннинг ер ёки сув сатҳи билан гўё қўшилгандек бўлиб кўринадиган ердаги чизиғи; уфқ.

ГОРИЗОНТАЛ Уфқ чизиғига параллел йўналган, тик чизиққа перпендикуляр бўлган. *Горизонтал чизиқ. Икки қатор горизонтал шпинделли пахта териш машинаси.* ▬ *Мирзачўлда мелиорация ишлари ҳам яхши уюштирилган, усти ёпиқ вертикал ва горизонтал зовурлар қуриш муваффақиятли ўзлаштирилган.* Газетадан.

ГОРИЗОНТАЛЬ 1 Уфқ чизиғига параллел тўғри чизиқ; тик чизиққа перпендикуляр чизиқ.

2 *геод.* Топографик хариталарда муайян жойнинг рельефини, тепалик ва чуқурликларни тасвирлайдиган чизиқлар.

ГОРИЛЛА [*инг.л.* gorilla] Ғарбий Африкада яшовчи йирик, кучли, одамсимон маймун. *Ҳозирги вақтда яшаётган маймунлар орасида одамсимон маймунларнинг тўрт тури, яъни горилла.. ва гиббонлар мавжуд.* «Фан ва турмуш».

ГОРМОН [*юн.* hormao — ҳаракатга келтираман, қўзғатаман] *физиол.* Ички секреция безларидан ажралиб чиқиб, қонга қўшиладиган модда. *Организмда оқсил етишмаса, гормонлар ҳам кам ишлаб чиқарилади.* Ғ. Маҳкамов, Саломатлик гарови.

ГОРН [*нем.* Horn — мугуз, шох] Мисдан ясалган ва хабар қилиш (бериш) ёки чақириш учун мўлжалланган пуфлама мусиқа асбоби. *Садо бердик горндан, Офтоб турди ўриндан.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Булоқҳовуздан усти-устига янграган горн овози боғлар, далаларда ўйнаб юрган болаларни ўз томонига чорлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГОРНЧИ Горн чалувчи.

ГОРОДКИ [*р.* городок — шаҳарча, қўрғонча] *спрт.* **1** Тўртбурчак ичига маълум шаклда тизиб қўйилган ғўлачаларни таёқ

билан уриб, чегарадан чиқариш ўйини. *Городки ўйнамоқ.*

2 Шу ўйин учун белгиланган ғўлачалар, чиллаклар.

ГОРОДОВОЙ [*р.* город — шаҳар] *тар.* Чор Россиясида: шаҳар полицияси ходимларининг энг қуйи унвони ва шу унвонга эга бўлган киши; миршаб. *Қиличи отнинг белидан пастга тушиб кетган бир городовой қамчи ўйнатиб, оломоннинг орасини ёриб, қаландарларга йўл бўшаттирмоқда..* Ғ. Ғулом. Шум бола.

ГОРОСКОП [*юн.* horoskopos — вақтни кузатувчи] Муайян вақт (одам туғилган, байрам, воқеа-ҳодиса рўй берган вақт) учун сайёралар ва юлдузларнинг бир-бирига нисбатан эгаллаган вазиятларини ифодаловчи, гўё кишиларнинг тақдирини, воқеаларнинг ривожини белгилаб берувчи шартли жадвал.

ГОРЧИЦА [*р.* горчить — аччиқ бўлмоқ] қ. **хантал.** *Эмизикли оналар пёғига горчицали ванна яхши ёрдам беради.* Газетадан.

ГОРЧИЧНИК [*р.*] Ханталли қоғоз, горчица суркалган қоғоз (шамоллаганда баданга махсус усулда ёпиштирилади). *..газетада шу сарлавҳа остида босилган материалда шаҳар аптекаларида горчичник йўқлиги кўрсатилган эди.* Газетадан. *Агар горчичник ёш болаларга қўйиладиган бўлса, 2-3 ҳисса кўпроқ ун қўшилади.* «Фан ва турмуш».

ГОСПИТАЛЬ [*лот.* hospitalis — меҳмондўст] Одатда ҳарбийлар ётиб даволанадиган касалхона. *Уни Тошкентга олиб келиб, вокзал яқинидаги госпиталга ётқиздилар.* Ҳ. Ғулом. Замин юлдузлари. *Жанг давом этаверди. Суриштиришга фурсат бўлмади. Сўнг ўзим ярадор бўлиб, госпиталда ётдим.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ГОТИК Готикага оид; готика услубидаги. *Икки ёғи баланд-паст готик бинолар билан ўралган кўча.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ГОТИКА [*фр.* gothique < герман қабилаларидан бири — **гот** номидан] Ўрта аср охирларида Европада кенг тарқалган меъморлик услуби.

ГОҲ [*ф.* ﮔﺎﻩ — жой] *айр. боғл.* Уюшиқ бўлакларни ёки икки содда гапни айириб боғлаш учун хизмат қилади (бунда у такрорланиб, галма-галликни, воқеа-ҳодисаларнинг галма-гал рўй беришини ифодалайди). *Гоҳ кулади, гоҳ йиғлайди. Гоҳ мен борар эдим, гоҳ у келар эди.* ▬ *Гоҳ соғ, гоҳ касал онанинг тақдири Комилани ташвишга солади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Икки кундан бери гоҳ севалаб, гоҳ шиддат билан ёғаётган ёмғир ҳамма ёқни ивитиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГОҲ-ГОҲ *рвш.* Баъзи-баъзида, аҳён-аҳёнда, баъзан. *Нуринінг қайнанаси гоҳ-гоҳ келиб, Гулнорга боқишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГОҲИ(ДА) *рвш.* Баъзида, баъзан. *Гоҳи маҳаллар Барот полвон нафасини ўнглаб олиш учун пича ўтириб дам олса, Ғуломжон нафас ўнглашга кетадиган вақтини ҳам аяйди.* М. Исмоилий, Фарғона т.ю. ▬ *Бир гапга ўнта гап тўғрилаб туради. Буларга гап тушунтиролмай, гоҳида куйиб кетаман, отам, — деди* [*Ойимхон*]. П. Турсун, Ўқитувчи.

ГОҲО қ. **гоҳи(да).** *-Гоҳо бирпас эшикка чиқаман, — жавоб берди соқолини тутамлаб чол.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Гоҳо бу ерда йиғилишлар ҳам, мажлислар ҳам бўлиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГРАВИТАЦИЯ [*лот.* gravitas — оғирлик] Бутун олам тортишиш кучи; барча турдаги физик моддалар (оддий моддалар, ҳар қандай физик майдонлар) ўртасидаги универсал ўзаро таъсир бўлиб, ушбу ўзаро таъсир катта-кичиклиги, жисмларнинг тез ёки секин ҳаракатланишига қараб бутун олам тортишиш қонуни ёки умумий нисбийлик назарияси билан изоҳланади. *Ҳозирги замон биология ва медицина илмлари бугунги кунда гравитациясиз ҳаёт ёки узоқ вазнсизлик ҳолати нимадан иборат, деган саволга жавоб излашмоқда.* «Фан ва турмуш».

ГРАВЮРА [*фр.* gravure] **1** Металл, ёғоч, ойна ва ш. к. қаттиқ материаллар юзига тасвир ишлаш санъати.

2 Шундай усулда ишланган нақш, сурат ва унинг қоғозга кўчириб босилган нусхаси.

ГРАДАЦИЯ [*лот.* gradatio — аста-секин баландлатиш, кучайтириш < gradus — даража, босқич] *ад.* Нутқ парчаларидан бири иккинчисининг маъносини (мазмунини) кучайтириб боришдан иборат услубий восита.

ГРАДУС [*лот.* gradus — даража, босқич] **1** Айлананинг 360 дан бир бўлагига тенг бурчак ёки ёй ўлчов бирлиги.

2 Температура ўлчов бирлиги; даража. *Ўттиз беш градус иссиқ.* ▬ *Тошкентдан келган лектор «Ойда ҳаёт борми?» деган*

мавзуда лекция ўқиб: «Ойда кечаси юз градус совуқ, кундузи юз градус иссиқ бўлади», — деганди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Суюқликнинг зичлигини, шунингдек, эритма ёки спирт кучини ўлчаш бирлиги.

ГРАДУСНИК *с. т.* Термометр, ҳарорат ўлчагич.

ГРАЖДАН(ИЙ) [*р.* гражданин — шаҳарлик] *қ.* **фуқаро.** *Чанг ва шовқин орасида аста судралган ҳорғин граждан аҳоли: аёллар, болалар, чоллар ҳам кўп эди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳар халқнинг ўз тили, маданияти, Ҳар бир граждаининг меҳнати шараф.* Ғ. Ғулом. *Ҳа, Ойбек улкан сўз санъаткоригина эмас, фаол граждании, меҳрибон устоз ҳам эди.* Газетадан.

Гражданлар уруши Бир давлатнинг ўз ичидаги қуролли тўқнашув. **Граждан авиацияси** Фуқароларга хизмат қиладиган авиация.

ГРАЖДАНЛИК *қ.* **фуқаролик.** *Қаҳрамондаги, қолаверса, кишидаги гражданлик туйғусини бир хил мезон билан ўлчаб бўлмайди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ГРАММ [*юн.* gramma — кичик оғирлик ўлчови] Метрик системада: бир куб сантиметр кимёвий тоза сувнинг вазнига (килограммнинг мингдан бир улушига) тенг оғирлик ўлчов бирлиги. *-Бир грамм қолдирмай топшириб турибмиз, — деди бидирлаб Баёнқул ака.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГРАММАТИК Грамматикага оид. *Грамматик таҳлил. Тилнинг грамматик қурилиши.* ▬ *Таркибли сўзлар айрим грамматик адабиётларда ё қўшма сўз, ё сўз бирикмаларига киритилади.* «ЎТА».

ГРАММАТИКА [*юн.* grammatike — ҳарф ўқиш ва ёзиш санъати < gramma — ёзув, ҳарф, чизиқ] **1** Тилшуносликнинг сўз шакллари, сўз бирикмаларининг турлари, гап турлари ҳақидаги бўлими. *Қиёсий грамматика. Тарихий грамматика.*

2 Сўз шакллари, уларнинг сўз бирикмаси ва гапда ўзаро боғланиши ҳақидаги қоидалар ва шу қоидалар баён этилган ўқув китоби, дарслик. *Мактаб грамматикаси. Ўзбек тили грамматикаси.* ▬ *Ўзбек тили грамматикасига оид ишларда баъзи сўз формалари «модал форма» ёки «субъектив баҳо формаси» номи билан.. таърифланиб келинмоқда.* «ЎТА».

ГРАММАТИКАЛАШИШ *тлш.* Сўзнинг мустақил луғавий маъносини йўқотиб, ёрдамчи вазифада қўлланишга ўтиши, ёрдамчи сўзга айланиши. *Кўмакчи феълларда эса лексик маъно деярли унутилган бўлади, кўмакчи феъллар грамматикалашиш ҳодисасига учраб, етакчи феълларни грамматик жиҳатдан шакллантириш функцияси билан чегараланади.* «ЎТА».

ГРАММОФОН [*юн.* gramma — ёзув + phone — товуш] Махсус пластинкага ёзиб олинган куй, нутқ ва ш. к. ни қайта эшиттирадиган, карнайли мусиқа аппарати. *-Граммофон деган буюмни кўрганмисан ё эшитганмисан? — кулиб сўради Ёрмат.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нонвойхонанинг томига чиқиб олган бир йигит граммофон карнайини оғзига қўйиб қичқиради.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГРАМПЛАСТИНКА, **граммофон пластинкаси**. *қ.* **пластинка 2.** *Тошкентда яқинда грампластинкалар учун овоз ёзиб оладиган студия очилган эди.* Газетадан.

ГРАНАТА [*итал.* granata < *лот.* granatus — донадор] **1** Портловчи модда тўлдирилган артиллерия снаряди. *У совуққонлик билан қулоч ёйиб, граната отди — танкнинг башнясида портлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бронтешарлар нишонга олиб, энди ўқ узмоқчи бўлган пайтда, танк остида бирин-кетин учта граната портлади.* А. Қаххор, Олтин юлдуз.

2 *спрт.* Енгил атлетикада: ирғитиш учун ишлатиладиган гранатасимон спорт анжоми. *Граната отиш мусобақаси.*

ГРАНАТОМЁТ [*итал.* granata + *р.* метать — отмоқ] Граната отадиган қурол. *Гранатомёт ўқи бошловчи КамАЗ прицепидаги ёнилғи бакини учириб юборди.* Газетадан.

ГРАНАТОМЁТЧИ Гранатомётдан ўт очувчи, шунингдек, қўл гранаталарини ирғитишга уста жангчи.

ГРАНИТ [*итал.* granito < лот. granum — дон, дона] Таркиби кварц, дала шпати ва слюдадан иборат, донадор қаттиқ тоғ жинси; қимматли қурилиш материали. *Қизил гранит. Гранит постамент.* ▬ *Тўлқинлар гоҳ қуёш нурларини гранит қирғоқлар сайқалига туширар ва гўё тошни ҳам ёндирар, гоҳ гранит қирғоқлар сайқалини ўзида акс эттириб жилваланарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *У* [*олтин*] *сланецлар, қумтошлар, гранитлар ичида учрайди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ГРАНКА [*р.*] *полигр.* **1** Босмахонада терилиб, ҳали саҳифаланмаган матнлар

устуни ва унинг хатоларни тузатиш учун қоғозга туширилган нусхаси. *Каримий бошини бир қимирлатиб қўйди-да, гранкани тузатишда давом этди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Терилган матнни саҳифалашга қадар сақлаб қўйиш учун ишлатиладиган рамка, тахтакач. *Гранка сочилиб кетди.*

ГРАН-ПРИ [*фр.* Grand Prix — катта, бош мукофот] Турли хил мусобақаларда, танловларда ғолибга бериладиган олий мукофот. *Бу ерда [Японияда] ўтказилган болалар тасвирий санъати асарлари ўн тўртинчи халқаро танловида Ўзбекистон Бадиий академияси тасвирий ва амалий санъат республика лицей-интернатининг 6-синф ўқувчиси Мадина Толипова Гран-при соҳиби бўлди.* Газетадан.

ГРАНТ [*инг.л.* grand — ҳадя; кўмак, ёрдам; стипендия] Бирор илмий тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишларини бажариш учун ёки бошқа мақсадларда айрим шахслар, жамоалар, ташкилотларга бериладиган мақсадли ўрин ёки пул маблағи. *«Умид» грантини қўлга киритмоқ.* ▬ *«Умид» гранти билан ўқиётган ўзбекистонлик ёшларга эса ойига 1000 доллар атрофида стипендия тўлашади.* Газетадан.

ГРАФ [*нем.* Graf] Ғарбий Европада ва чор Россиясида олий табақали дворянларнинг княздан қуйи, баронлан юқори унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Яхшибоев, қайдан ўрганинг киборликни, нақ граф бўлиб кет-е. Либосни келтиринг, уловни ҳозирланг, машварат жам бўлсин.* М.М.Дўст, Лолазор.

ГРАФА [*юн.* graphe — чизиқ] **1** Жадвалларда тик чизиқлар орасидаги, турли маълумотлар ёзиладиган устун, оралиқ. *Жадвалнинг биринчи графаси.*

2 Матн, қонун ва ш. к. нинг бир банди, бўлими.

ГРАФИК I [*юн.* graphikos — чизилган] **1** Турли нарса ва ҳодисаларнинг миқдорий боғланишларини чизиқлар, чизмалар воситасида тасвирлаш ва шундай тасвир (чизма)нинг ўзи. *Атмосфера босими ўзгаришини кўрсатувчи график.*

2 Бирор бир ишнинг ҳажми, бажарилиш муддатлари аниқ белгилаб тузилган режа. *Кунлик экиш графиги 45-50 процентгина бажарилмоқда.* Газетадан. *Хўжалигимизда етиштирилган ҳосилни тез ва сифатли териб олиш учун тиғиз график тузилди.* Газетадан. *Ҳайдовчи қиз графикка тушиб олиш учун шошилмоқда эди.* П. Қодиров, Эрк.

Ҳаракат графиги Транспорт воситалари ҳаракатини вақт билан боғлаб тузиладиган жадвал.

ГРАФИК II Графика соҳасида ижод қилувчи рассом. *Мазкур декадага Озарбайжон рассомлари, ҳайкалтарошлари, графиклари, тасвирий ва амалий санъат арбоблари ўзларининг 800 га яқин асарларини тақдим этдилар.* «Шарқ юлдузи».

ГРАФИК III Графикага оид. *График тасвир.*

ГРАФИКА [*юн.* graphikos — чизилган] **1** Бўёқ ишлатмасдан, чизиқ ва штрихлар воситаси билангина нарсаларни тасвирлаш санъати; шу усулда ишланган расм, тасвир. *..ҳайкалтарошлик, графика ва амалий санъат асарлари томошабинларда катта қизиқиш уйғотди.* Газетадан.

2 *тлш.* Нутқ товушларини ёзувда ифодаловчи белгилар (ҳарфлар) тизими; ёзув ва алифбо ҳарфларини, товуш ва ҳарф муносабатларини ўрганувчи тилшунослик соҳаси. *Араб графикаси асосидаги эски ўзбек ёзувига киритилган бу ислоҳ ўша вақтда ўзбек маданиятидаги зўр тарихий силжиш эди.* «ЎТА».

ГРАФИН [*итал.* caraffina] Сув, вино ва ш. к. солиб қўйиладиган, бўғзи тор идиш. *Рухсат теккач, Мақсуд Солиев қабулхонага чиқиб, графиндаги сувдан қуйиб ичди.* «Ёшлик».

ГРАФИНЯ Графнинг хотини ёки қизи.

ГРАФИТ [*юн.* grapho — ёзаман] **1** Соф углероднинг бир тури, тўқ кулранг ёки қора тусли минерал (қалам ва ўтга чидамли буюмлар ясаш учун ишлатилади). *Табиатда учрайдиган графит ва кўмирни таркибан олмос деб аташ мумкин.* «Фан ва турмуш».

2 Қаламнинг шу минералдан ясалган ёзадиган қисми. *Графит — тошқалам бўлиб, у қоғоз варағи ёки тахтага салгина тегса ҳам, из қолдиради.* «Фан ва турмуш».

ГРАФЛИК **1** Граф унвонига эга бўлишлик; граф мақомида туришлик.

2 Урта асрларда Ғарбий Европада граф бошқарган меросий феодал мулк.

3 Англия, Ирландия, Америка Қўшма Штатлари ва бошқа баъзи давлатларда: йирик маъмурий-ҳудудий бирлик.

ГРАФОЛОГ Графология мутахассиси.

ГРАФОЛОГИЯ [*юн.* grapho — ёзаман + logos — таълимот] Дастхатларни, улар воситасида эса ёзган кишининг хислатлари ва руҳий ҳолатини ўрганадиган фан.

ГРЕЙДЕР [*инглз.* grader < grade — текисламоқ] Йўл қурилишида йўлни очиш, созлаш, текислаш учун ишлатиладиган машина. *Грейдерларга цистерналар ўрнатилиб, йўллар сув билан шиббаланди.* А. Мухтор. Бўронларда бордек ҳаловат. *Бульдозер ва грейдерлар билан паст-баланд участкалар яхшилаб текисланади.* Газетадан.

ГРЕК 1 Греция мамлакатига мансуб туб халқнинг (миллатнинг) номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Грек тили.*

ГРЕКЛАР Грециянинг асосий (туб) аҳолиси, грек халқи.

ГРЕЛКА [*р.* греть — иситмоқ, қизитмоқ] Баданнинг бирон оғриган қисмига қўйиладиган, одатда резинадан қилинадиган сунъий иситиш мосламаси. *Электр грелка. Резина грелка. Грелка қўймоқ.* ▬ *Иноғомжон қизлардан грелка, атир олиб чиқиб беришларини сўради.* С. Зуннунова, Гудак ҳиди. [*Врач*] *Музлаб қолаётган боланинг оёқ-қўлларига грелка қўйишни маслаҳат берди.* Газетадан.

ГРЕЧИХА [*р.*] Бир нав ғалла ўсимлиги ва унинг донидан тайёрланган крупа. *Гречиха экмоқ. Гречихадан тайёрланган овқат.* ▬ *Гречиха қимматли экин бўлиб, таркибида асал моддаси кўплиги билан муҳим халқ хўжалик аҳамиятига эгадир.* Газетадан.

ГРИВНА [*р.* гривна — бўйинга тақиладиган олтин ёки кумуш медаль] 1 *тар.* Қадимги Русда 409 г га тенг кумуш ёмбидан иборат асосий пул ва оғирлик бирлиги; кейинчалик 10 тийинга тенг пул бирлиги.

2 Украинада: асосий пул бирлиги.

ГРИМ [*фр.* grimer — юзни бўямоқ] 1 Махсус бўёқлар, ясама соч, соқол ва ш. к. ёрдамида актёр қиёфасини ўзгартириш санъати. *Грим қилмоқ.* ▬ *Томоша бошланишига ҳали ўн тўрт минут бор. Артистлар грим қилиб бўлишган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Спектаклнинг бошланишига ҳали анчагина вақт борлигига қарамай, у* [*Обид Жалилов*] *грим қилишга ўтириб, Маждиддин қиёфасига кира бошлади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Актёрни муайян қиёфада кўрсатиш учун ишлатиладиган махсус бўёқ, ясама соч, соқол ва ш. к. *Гримда ўйнамоқ. Гримни артиб ташламоқ.* ▬ *Ҳамза қўйган спектаклларида саҳна жиҳозларига, артистларнинг кийим-кечак ва гримларига жуда катта эътибор берган.* Газетадан.

ГРИМХОНА Актёрлар грим қил(ин)адиган махсус хона. *Ҳақназар гримхонада тошойнага қараб грим қилмоқда эди.* И. Раҳим, Ихлос.

ГРИМЧИ Грим қилувчи мутахассис. *Гримчи рассом.* ▬ *Премьера. Бугун ҳамма: режиссёрдан тортиб раққосагача, гримчидан тортиб монтёргача ҳаяжонда.* «Ёшлик».

ГРИПП [*фр.* grippe] Нафас йўлининг яллиғланиши ва ҳароратнинг кўтарилиши билан характерланадиган юқумли касаллик. *Грипп касофат ёмон ёпишди, беш-олти кун ваража қилди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ГРИФ I [*юн.* gryphus, gryps] 1 Антик мифологияда: бургут қанотли ва бургут бошли шер; афсонавий махлуқ.

2 *айн.* **тасқара 1**.

ГРИФ II [*фр.* griffe] Бирор кимса имзоси, ташкилот, муассаса ва ш. к. номи чекилган муҳр, штемпель ва уларнинг ҳужжат устига босилган нусхаси. *«Фан» нашриётининг грифи.*

ГРИФЕЛЬ *айн.* **графит 2.**

ГРИФОН [*фр.* griffon < *юн.* gryphus] I 1 *айн.* **гриф 1.**

2 *тех.* Бурғу қудуғи трубаси остидан тўсатдан отилиб чиқадиган суюқ ёки газсимон модда. *У* [*Дадашев*] *ёнғин грифонларнинг юзага отилиб чиқишидан ва газ фонтанининг қуёш нурларига дуч келишидан юз берганини исботлади.* И. Раҳим, Тақдир.

ГРОССМЕЙСТЕР [*нем.* Großmeister — катта уста] Шахмат ва шашка усталарига бериладиган энг олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахматчи ёки шашкачи. *Шахмат тахтини яна бир забардаст рус гроссмейстери банд этди.* Газетадан.

ГРОТЕСК [*фр.* grotesque — ғалати; кулгили] *ад.* Воқеа ва ҳодисаларни атайлаб кучайтириш ёки кичрайтиришдан, кулгили тарзда бузиб кўрсатишдан иборат бадиий усул. *Сатирик (ёзувчи) бу ерда гротеск, муболаға каби сатирага хос хусусиятлардан керагича, унумли фойдаланиши мумкин.* «ЎТА».

ГРУЗИН 1 Грузия мамлакатига мансуб туб халқнинг, миллатнинг номи.

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Грузин тили. Грузин аёл.* ▬ *Улар эшикни тақилла-*

тишган эди, ўрта бўйли, ёшгина грузин хотин келиб очди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГРУЗИНЛАР Грузиянинг асосий (туб) аҳолиси, грузин халқи.

ГРУЗИНЧА 1 Грузин алифбоси, адабиёти, маданиятига оид. *Грузинча рақс.* ▬ *Курткани елкага ташладим, дўнгалак грузинча шапкани бошга қўндирдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Грузин тили. *Сиз грузинча(ни) биласизми? Грузинча гапирмоқ.*

ГРУЗОВИК |*р.* груз — юк| Юк машинаси, юк ташийдиган машина. *Саодатхон грузовикдан уйига қопда бугдой.. тушираётган жувон билан саломлашар экан, кулиб ҳазиллашди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ГРУНТ |*нем.* Grund — замин, тупроқ| Тупроқ ва тоғ жинслари аралашган қатламнинг умумий номи.

ГРУНТШУНОСЛИК Тупроқ ва тоғ жинсларининг физик ва кимёвий хусусиятларини ўрганадиган соҳа.

ГРУППА |*нем.* Gruppe — гуда, тўп; бўлинма| *қ.* **гуруҳ.** *Батальон миномётчилари икки группага бўлиниб, шимолий ва жанубий қанотларга ташланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Группанинг ҳамма студентлари Абдухалилни софдиллиги, меҳнаткашлиги учун севишарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГРУППАБОЗ *қ.* **гуруҳбоз.**

ГРУППАБОЗЛИК *қ.* **гуруҳбозлик.** *Шу гапларни Сафарқулга айтсанг бўлмайдими? Биз гапирсак, «группабозлик қилманглар, колхозни бузасизлар», деб сўкадилар.* С. Айний, Қуллар.

ГУАШЬ |*фр.* gouache < *итал.* guazzo — сувли бўёқ| 1 Оқбўёқ (белила), кукун, сувелим аралашмасидан иборат бўёқ. *Гуашь билан расм солмоқ.*

2 Шундай бўёқ билан ишланган тасвирий санъат асари.

ГУБЕР *с.т. қ.* **губернатор 1.** *Шундан учтўрт ой бурун «Ултармада гулу чиқди, шаҳардан солдат келиб, анча одамни ҳайдаб кетди, буларни губернинг ўзи сўроқ қилар эмиш» деган гап тарқалган эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ГУБЕРНА, губерня Чор Россиясида, шунингдек, 1929-30 йилларгача СССРда: асосий маъмурий-ҳудудий бирлик.

ГУБЕРНАТОР |*лот.* gubernator — ҳукмдор, бошлиқ| 1 Россияда 1917 йилга қадар губернада олий ҳукумат амалдори; губерна бошлиғи, ҳокими. *У апил-тапил эгнига янги формасини кийди-да, телеграммани олганича, губернатор ҳузурига чопди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Ҳозирги бир қатор федератив давлатларда (Россия Федерацияси, АҚШ, Буюк Британия, Дания ва б.) сайлаб қўйиладиган олий маъмурий шахс; вилоят, штат, графлик маъмуриятининг бошлиғи.

3 Йирик ҳудудий бирликлар ёки колонияларда марказий ҳокимият томонидан тайинланадиган маъмурият бошлиғи.

ГУВ *тақл. с.* Шиддатли ҳаракат, ёниш натижасида чиқадиган бўғиқ товуш. *Костюм яна битмабди. Аввалига шу жумлани эшитиб, қуруқ ўтиндай гув этиб ёниб кетдим.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Ҳамма гув этиб кулиб юборди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Хирмонни ўраб олган оломон бирдан гув этиб шов-шув кўтарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ГУВАЛА Лойдан қўлда ясалиб, офтобда қуритилган, таги ясси чўзинчоқ қурилиш материали. *Гувала қилмоқ (қуймоқ). Гувала девор.* ▬ *Қишлоқдаги пахса деворли кўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тоққа қаратиб солинган уй пешайвонига гувала тахлаб қўйилган эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

Гувала бош 1) гувалага ўхшаш чўзинчоқ бош; 2) *дағл.* аҳмоқ, нодон. *Ватан хошига ҳомийлик қилиб, ёлғон гапирганими? Эҳ, гувала бош.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ГУВАЛАК *шв.* Гувала. *Унинг [Анзират холанинг] ҳовлиси одам бўйи келар-келмас гувалак девор билан ўралган.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Гувалак уй, бостирма айвон Шундоқ кўча бўйида эрди.* М. Али, Боқий дунё.

ГУВЛАМОҚ *қ.* **гувулламоқ.** *Бурчакда чўян печка солярка сачратиб гувлайди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир шамол турди-ю гувлаб адирдан, Тўзон-ла қопланди Дарғом осмони.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар. *Пахтазор оралаб трактор гувлар, Эш ва иноқ тўп қиз, пешона боғлиқ.* Миртемир.

ГУВОҲ |*ф.* گواه — шоҳид| 1 Бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларни ўз кўзи билан кўрган ёки уларнинг ҳақиқатан ҳам бўлганлигини тас-

диқлаш учун шу иш бўлган жойга махсус чақирилган киши; шоҳид. *Сидиқжон ўн бир гувоҳни ёнига олиб, районга жўнади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мен инқилобгача ва инқилобдан сўнг деҳқонларимиз кечирган ҳаётларининг жонли гувоҳиман.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 *ҳуқ.* Суд ёки терговдаги иш юзасидан ўз билганларини айтиб бериш учун судга чақирилган киши. *Судга гувоҳларни чақирмоқ.* ▬ *Терговчи ҳам қариянинг гувоҳ тариқасида ишга аралаштиргани, унинг алданганига шубҳа қилмасди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

3 Воқеа-ҳодиса, фикр, ҳолат ва ш. к. нинг тўғрилигини тасдиқловчи нарса; далил. *Кишини меҳнат улуғлайди. Сиз-биз кўрган ҳурмат-эҳтиром — бунинг гувоҳи.* Газетадан.

ГУВОҲЛАНТИРМОҚ Гувоҳлар, зарурий ҳужжатлар орқали тасдиқламоқ, расмийлаштирмоқ.

ГУВОҲЛИК **1** Шоҳидлик, кўрган ёки билганлик; гувоҳ бўлишлик. *Бироқ фактлар, ҳужжатлар, жуда кўп одамларнинг гувоҳликлари унинг қайсарлигини аста-секин қайириб, ниҳоят, букиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 *ҳуқ.* Гувоҳ томонидан берилган маълумот, гувоҳнинг айтганлари. *Гувоҳлик бермоқ.* ▬ *Зиёдахон билан Анзират холадан, қолаверса, Шарофат можаросидан хабардор бўлган бошқа одамлардан судда гувоҳлик беришларини сўради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ГУВОҲНОМА [*ф.* گواهی‌نامه — ёзма гувоҳлик; гувоҳнома] **1** Қайд этиш шарт бўлган юридик воқеа-ҳодисаларни тасдиқлайдиган, имзо қўйилган ва муҳр босилган расмий ҳужжат. *Туғилганлик ҳақида гувоҳнома. Талабалик гувоҳномаси.*

2 *эск. айн.* **аттестат** **1**. *Кеча ўнинчини аъло тугатдинг, Қўлингда етуклик гувоҳномаси.* Ғ. Ғулом.

ГУВУЛЛАМОҚ «Гув» этган овоз чиқармоқ. *Ўт гувуллаб ёнмоқда.* ▬ *Ташқарида шамол гувуллаб, деразаларни чертарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Йўл бўйлаб кетган симёғочлар эса узлуксиз гувуллайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дарвозада машина моторининг гувуллагани эшитилди.* С. Нуров, Нарвон. *Халқ гувуллаб, олдинга юрди, уни миршаблар юви тўсиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУВРАНМОҚ Ноаниқ, тушуниб бўлмайдиган овоз чиқармоқ; ноаниқ гапирмоқ; ғўлдирамоқ. *Жавоб эшитилмагач, чол ўзича гувраниб, кўчага чиқди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Ташқарида гувраниб турган қўзғолончилар ичкари бостириб киришди.* С. Сиёев, Аваз. *Парда очилиши билан одамлар бирдан гувранди, кимлардир пиқир-пиқир кулди.* «Ёшлик».

ГУГУРТ [*ф.* گوگرد — олтингугурт; ғугурт] **1** Бир учига қалпоқча шаклида ёнувчи модда суртилган чўп; гугуртчўп. *Тантибойвачча индамай қолди. Папиросни лабига қистириб, бир қанча гугуртни чақа-чақа, базўр ёндирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гугурт чўплари солинган, ён томонига ёндирувчи модда суртилган қутича. *Старшина жангчиларга икки яшик ёндирувчи шиша ва бир қутидан гугурт тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *-Яхшиямки, гугурт бор экан. Отам бир неча кучоқ хашак териб келди, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУГУРТЧЎП *айн.* **гугурт** **1**. *Бой.. гугуртчўпнинг ўчай-ўчай деб турган алангасидан чилимнинг сархонасидаги тамакини базўр ёндириб олди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ГУДОК [*р.* гудеть — ғувилламоқ; чалмоқ] **1** Сигнал бериладиган турли механик қурилмалар; ҳуштаклар. *Тошкентдаги тепловоз-вагон ремонт заводида бир гудок сақланади.* Газетадан.

2 Шундай қурилмалар чиқарадиган чўзиқ овоз; сигнал. *Паровоз гудоги эшитилди. Гудок бермоқ (чалмоқ).* ▬ *Эрта тонгда завод гудоги Эргашни ҳам уйғотди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Паровоз узоқ гудок бериб, жойидан қўзғалди.* М. Муҳамедов. Қаҳрамон изидан. *Тонгги гудок чалмасдан, Мен ҳам тураман. Ёш кўнглимнинг майлини Ишга тураман.* Ғайратий.

ГУДРОН [*фр.* goudron] Нефтни қайта ишлаш натижасида қоладиган қора, смолага ўхшаш қуйқум, нефть қолдиғи (йўл қурилиши материали сифатида ва бошқа техника эҳтиёжлари учун ишлатилади). *Гудрон суркалган дарахт ёнмайди, у сингдирилган темир йўл шпаллари эса чиримайди.* Газетадан.

ГУДРОНАТОР Битум ташийдиган ва уни йўл қоплами устига бир текис тақсимлайдиган машина. *Битум ташийдиган гудронатор машинасига кимдир «губернатор»*

деб ном қўйиб юборибди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ГУЖУМ Сада қайрағоч. *Хоразмда ҳовуз деса, дарҳол кўз олдингга катта-катта гужумлар – қайрағочлар келади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Анави олакўз барзанги лом деб оғиз очмайди, кун бўйи гужум тагида осмонга қараб ётади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЗАР [*ф.* گذر – ўтиш жойи; кўча, маҳалла] **1** Қишлоқ ёки маҳаллаларнинг чорраҳаларида жойлашган, чойхоналари, қассоблик, баққоллик каби дўконлари бўлган обод, гавжум жой. *Бу маҳаллада унга* [*Йўлчига*] *маъқул бўлган икки киши бор эди. Бири – гузарда тақачилик-темирчилик қиладиган Қоратой, иккинчиси – Шокир ота номли маҳсидўз чол.* Ойбек, Танланган асарлар. *Куз ҳавосининг суякларни зирқиратувчи совуғига қарамай, гузарда чойхўр кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 *фольк.* Йўл. *Қалмоқлар юртига гузарим тушди.* «Алпомиш». *Гузаримиз тушса, излаб келармиз. Султон бўлган, жоним дўстим, хуш энди.* «Муродхон». *Кулоҳ кийиб, бўлдим мен бир қаландар, Ногаҳон гузарим тушди бу шаҳар.* «Ширин билан Шакар».

3 *шв.* Дарёдан, сойдан қайиқлар ўтадиган жой; кечик.

4 *тар.* Бухоро хонлигида: маҳалла.

ГУЗАРГОҲ [*ф.* گذرگاه – ўтиш жойи] Гузар жойлашган ер; гузар. *Каталак кўчада эмас, гузаргоҳда яшаймиз.* Ойбек, Навоий. *Ойнагул Машҳадга етиб келганда, Фарҳод уни Хиёбони жам кўчасининг бошидаги гузаргоҳда кутиб олди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУЛ I [*ф.* گل – чечак] **1** *бот.* Ёпиқ уруғли ўсимликларнинг урчиш учун хизмат қиладиган, гулбанд, косачабарглар, тожбарглар, чангчилар ва уруғчидан иборат қисми. *Олма гули. Нок гули.* ▬ *Нурининг ҳовлисидаги гилослар гуллаган. Уларнинг оппоқ, кўркам гуллари қуёш нурида жуда нафис товланар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Атиргул ва умуман зийнат учун экиладиган ёки табиий, ўзи ўсадиган гулли ўсимликлар; чечаклар. *Пушти гул. Оқ гул. Кўкон гул. Тикансиз гул бўлмас, машаққатсиз – ҳунар.* Мақол. ▬ *Дала йўлининг икки томонидаги боғлар туташ гуллар билан қопланган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Супаларнинг ораларига, атрофига анвои гуллар экилган.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Қизил гул *қ.* **қизил 1. Тувак гул** Тувакда ўстириладиган хонаки гул.

3 Бирор нарсага табиатдаги гуллар шаклида чизиб, тикиб, босиб ёки ўйиб туширилган безак, нақш; орнамент. *Тез кунда альбомнинг варақлари фотосуратларга ва бўёқ қаламда чизилган гулларга безанди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Меҳрини эса дўпписининг гулидан таниди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма поэт.* Гўзал. *Гулни гулга қўш.* Мақол. ▬ *Иккови ҳам узилмаган гул.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бермагил ёвузларга бир дақиқа хушнудлик, Гул Ватаннинг мард ўғли, кўкрагингни қалқон қил.* Ғайратий.

5 *кўчма* (1-ш. эгалик қўшимчаси билан мурожаат шакли) Ёр, севикли аёл. *Гулим, сенга айтар сўзим бор.* ▬ *Мактубимга жавоб ёзмадинг, дилдор, гулим ҳам баҳорим сенсан, Гулбаҳор.* М. Алавия.

6 *кўчма* (3-ш. эгалик қўшимчаси билан) Энг яхшиси, сараси; файз киритувчиси, қизитувчиси. *Йигит (лар)нинг гули. Зиёлиларнинг гули.* ▬ *Шоҳ қиз, шакар қиз, қизларнинг гули, Қошларингни кўрсатгил, мен унинг қули.* С. Айний, Дохунда. *Йигитали келин-куёвнинг мақсади, борар манзилини билса ҳам, уларнинг саломларига алик олгач, кўнгил учун сўради: -Ҳа, йигитнинг гули, йўлингиз бўлсин?* Т. Малик, Ажаб дунё. *Фасли баҳор. Қўшним Ғафур Ғуломнинг эллик йиллиги. Ўшанда Булбул Мамедов тўйхонанинг гули бўлган эди.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

7 *этн.* Баҳорда, гуллар очилганда, марҳум хотирасига бағишлаб унинг йилига қадар ўтказиладиган маросим. *Чолнинг ёстиғи тагидан топилган пул уни кўмиб келишгагина етди. Ҳали бу ёқда учи, еттиси, йигирмаси, фотиҳахонлиги, шаклиги, ифторлиги, икки ҳайити, гули, қовоқ оши, қовунузуми, йил ошиси, оқ солар ва ҳоказолар бор.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

Гул ташламоқ 1) гул-нақш билан қопланмоқ (қишда муз нақши билан қопланган ойна ҳақида); 2) моғорламоқ. *Нон гул ташлабди.* **Гул қилмоқ** Яшнатмоқ, обод қилмоқ; қизитмоқ. *Хароб бўлган рўзғорни Ишлаб-ишлаб гул қилган.* «Ойсулув». *Ўлан айтиб, тўйларни гул қиласиз, Бу хизрни ўзингизга пир қиласиз.* «Оқ олма, қизил олма». **Ўн гулидан биттаси ҳам очилмаган** Ёш,

навқирон одам ҳақида. *Ана шу хаёллар Бегимхонни безовта қиларди: -Ўн гулимдан бир гулим очилмай туриб, тул бўлиб қолдимми?! — деб ўксинди у.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Қўли гул** Ҳар ишга моҳир, ўз ишининг устаси. *Зокир ота, шубҳасиз, жуда тажрибали пахтакор, қўли гул одам.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ГУЛ II *тиб.* Қизилча, қизамиқ ва бошқа баъзи бир касалликлар билан оғриган вақтда баданда пайдо бўладиган майда қизил тошма. *Болага гул тошди.* ▬ *Унинг бир кўзига гул тушиб, кўролмай қолгач, халқ уни Назиркўр деб атай бошлаганди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГУЛА I |*ф.* گوله — юмалоқлаб ўралган, эшилган ип| Тўқимачилик дастгоҳида танда ипларини иккига ажратиб, улар орасидан моки ўтказишга хизмат қиладиган мослама. *Эртаси кечқурун гула тўғрилаб ўтирсам, эшикни биров тақиллатди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГУЛА II *шв.* Нусха; ўрнак, андаза.

Гула кўтармоқ (*ёки* **кўчирмоқ**) Ўрнак олмоқ; тақлид қилмоқ. *Исматов ҳам хўжайиндан гула кўтариб, атрофига қариндош-уруғларини тўплади-да, юлғичликни бошлаб юборди.* «Муштум».

ГУЛАБАРДОР |*ф.* گوله‌بردار — гула кўтарувчи| Гула тайёрловчи ёки гула кўчирувчи, нусха олувчи мутахассис.

ГУЛАНДОМ [гул + андом] **1** Қаддиқомати келишган, нозик бадан (гўзал аёл ҳақида). *Бўз боламан, ҳолим йўқдир, Ёри гуландомим йўқдир.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Гуландом (хотин-қизлар исми).

ГУЛБАДАН [гул + бадан] қ. **гуландом**. *Менинг шайдолигим бу нозпарвар дилработандир, Ярашган қадду қомат, хулқи хуш, нозик адодандир, Мулойим, гулбадан, ширин сухан, табъи расодандир.* Ҳабибий.

ГУЛБАНД I [гул + банд] Пичоқнинг дастаси билан тиғи бириккан жойига ўрнатилган махсус металл ҳалқа. *Пичоқ унча катта эмас эди. Гулбандидан учигача бир қарич келарди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Мўйсафид дастурхон ўрнига ялпиз баргларини яйратиб тўшади-да, гулбанди ярқираб турган дандонсоп пичоғини қинидан суғуриб, менга узатди.* Ҳ. Нурий, Пахтакор ўйлари.

ГУЛБАНД II *бот.* Гулни тутиб турувчи новдача.

ГУЛБАРГ [гул + барг] **1** Гултожни ташкил этувчи ҳамда уруғчи билан чангчини қуршаб турувчи гул япроқчалари, баргчалар мажмуи. *Гулбарглар орасига яшириниган тирноқдай қўнғиз учиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Гулбаргларга термулиб, яна учди ўйларим, Япроқ мисол титратиб қўйдингиз-ку юрагим.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

2 *кўчма.* Гул баргчаларидек чиройли, гўзал; нозик; қизил. *Ҳамлет юрагига берарди ҳаёт Сенинг у оташин гулбарг лабларинг.* Ҳ. Олимжон, Офелиянинг ўлими. *Майли энди, ҳеч бўлмаса қумғон қайнатсам, Қиш кунлари ловиллатсам гулбарг ёнғинг.* Миртемир.

ГУЛБАҲОР [гул + баҳор] *поэт.* **1** Гуллар очилган пайт; баҳор. *Гулбаҳор шабнам безамишди гулларни, Майин насим севинтирмиш дилларни.* М. Алавия.

2 Гулбаҳор (хотин-қизлар исми).

ГУЛБЕОР, беоргул [гул + беор] Ер бағирлаб ўсадиган энсиз баргли, нозик рангбаранг гулли, уруғидан тез кўпаядиган манзарали ўтсимон ўсимлик. *-Уларнинг [аммамнинг] уйидаги гулларнинг-ку сон-саноғи йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсапсар, ишқилиб, санаб тугатиб бўлмайди, — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ГУЛБОҒ [гул + боғ] **1** Гул экилган боғ, гулзор боғ, гулистон. *Меҳнат аҳли қилди обод Фарҳод даштини гулбоғлар, Гулистон бўлди саҳролар, учолмас энди ҳеч зоғлар.* А. Пўлат. *Меваларнинг уруғин Экинг, асранг, ўртоқлар, Келажакда улардан Яратилгай гулбоғлар.* З. Диёр.

2 Сайлгоҳ ер; томошабоғ, парк. *Рабочилар гулдай яшнаб кийинган, Оқшом бари гулбоғларда йиғилган.* Фозил шоир.

ГУЛГАЙ *шв.* Оёқ кафтининг дўнг ери.

ГУЛ-ГУЛ Чамандек ранг-баранг, гулгун ва гўзал. *Сизлар билан бирга, халқимизга гул-гул нафис газламалар тўқиб кийгизамиз!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Сочпопугин ёйган тол барги, Чаман боғлар чиройи гул-гул.* Т. Тўла.

Гул-гул очилмоқ (*ёки* **ёнмоқ, яшнамоқ**) 1) бутун гўзаллиги, латофати билан намоён бўлмоқ, яшнаб кетмоқ. *Баҳор келиб, далалар гул-гул очилиб кетди.* ▬ *Инобат жиндек пардоз билан ойдеккина келин бўлди. Айниқса, тўйининг эртасига гул-гул очилиб кетди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Зевархон ҳам гул-гул очилиб кетди.* Н. Аминов, Суварак; 2) шод-

ликдан чеҳраси очилиб, яйраб-қувнаб, очилиб-сочилмоқ. *Дарҳақиқат, Канизак Ўрмонжоннинг олдига юраги пўкиллаб бордию, гул-гул очилиб қайтди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Саодатнинг ҳаяжондан гул-гул ёнган бахтиёр чеҳрасидан кўзини узолмасдан ўтирган Турғун биринчи марта уни севиб қолганига иқрор бўлди.* О. Ёқубов, Тоғ қизи.

ГУЛГУН [*ф.* گلگون – гулранг; қизғиш, пушти] **1** Қизил, қирмизи, пушти. *Дейман: саҳар шафақдан учқунми, лоласанми, Шодлик майига тўлган гулгун пиёласанми?* Э. Воҳидов, Тонг нафаси. *Кийгани гулгун қирмизи, Ақлим олар жоду кўзи.* «Муродхон».

2 *кўчма* Гўзал, чиройли. *Наврўз эди табиат гулгун, кийиб олган ям-яшил либос.* Ё. Мирзо. *Келгусига боқсак умидвор, Ҳаёт яна кўринур гулгун.* З. Диёр.

3 Гулгун (хотин-қизлар исми).

ГУЛДАЙ 1 Гул каби, гулга ўхшаш. *Ранги сўлиб боради, Сариқ гулдай сарғайиб.* «Ойсулув». *Худди эрта билан очилган гулдай бўлиб, тиллари булбулдай бўлиб, кўзлари ёркинлашиб кетди.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 Чиройли, гўзал, латофатли. *Сарғаймасин гулдай юзим, Телмирмасин наргис кўзим.* «Баҳром ва Гуландом». *Эй ботирлар, гулдай юзинг сўлдирма, Ички сиринг душманингга билдирма.* «Эрали ва Шерали».

3 *кўчма* Ёш, навқирон. *Зуҳра бегим олти йилдан бери тўшакда ёлғиз ётади. Унинг гулдай умри бевақтдан сўлиб боряпти.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Гулдай қиз қари кишини бошига урармиди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Гулдай ҳунар Жуда яхши, покиза ҳунар. *Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор экан, бўйдоқ экан, уйи-жойи тайин экан, яна сенга нима керак?* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУЛДАСТА [гул + даста] **1** Дасталанган гул, бир боғ гул; букет. *Набижон биринчи давлат имтиҳонини топширган куни Муборак уни катта гулдаста олиб келиб табриклади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Вагонларга иргитилган гулдасталарнинг кўпи ерга тушди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *архит.* Мачит, мадраса, сарой ва ш. к. нинг ташқи деворлари туташган бурчакда тиргак ва безак мақсадида деворга қўшиб тикланган кичик минора. [*Меъмор*] *Гавҳаршодбегим мадрасаси ёнига келиб, гулдастага қаради, зангори кошинлар ой нурида ярқираб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Туркум, тўплам. *Хонанда, айниқса, санъатсевар дўстларига ўзининг аввалгиларига ўхшамайдиган янги қўшиқлар гулдастасини Наманган шаҳридаги «Навбаҳор» марказий ўйингоҳида тақдим этди.* Газетадан.

ГУЛДОН [гул + *ф.* دان – «сақлаш жойи» маъносини билдирувчи қўшимча] Гул солиб қўйиладиган идиш; ваза. *Биллур гулдон.* ▬ *Иқболхон чуқур хўрсинди, гулдонни жойига қўйиб, бошқа уйга ўтди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ГУЛДОР [гул + *ф.* دار – «бир нарсага эга» маъносини билдирувчи қўшимча] Гулли, гул-нақш солинган, безакли. *Сопи гулдор пичоқ.* ▬ *Бозор Ҳамроевич гулдор кўрпачага ўтириб, атрофга разм солди.* Ў. Усмонов Сирли соҳил. *Латофат буфетдан гулдор кўркам тарелка олиб.. ҳужрага кириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ГУЛДУР *тақл. с.* Момақалдироқ сингари гулдураган товуш ҳақида. *Арабанинг гулдури.* ▬ *Гулдур этиб, булут тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди.* Ҳамза.

ГУЛДУРАК Момақалдироқ ва унинг овози. *Гулдураклар гулдураб қолар, чақмоқ чақар момақалдироқ.* А. Пўлкан, Изҳор. *Ҳаво гулдуради ва бу гулдурак худди Пўлатнинг боши устида бўлгандек, уни ҳозирнинг ўзидаёқ янчиб юборгудек туюлди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Чотқол тоғ устини бир лаҳза ёритиб чақмоқ чақар, кейин еру кўкни ваҳимали гулдурак товуши тутиб кетар эди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ГУЛДУРАМОҚ Момақалдироқ овозига ўхшаш овоз чиқармоқ. *Худди шу пайт бутун чўлни сутдек ёритиб чақмоқ чақди-ю, момақалдироқ гулдураб ўтди.* М. Мансуров, Ёмби. *Танк гулдураганича келиб, [Аҳмаджон ётган] окоп устидан ўтиб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бирдан ҳавода душман самолёти моторининг гулдураган овози эшитилди.* Н. Сафаров, Тилсимчилар.

ГУЛДУРОС Гулдураган овоз ҳақида. *Алижон учинчи рота.. томонга бурилган ҳам эди, қарағайлар тепасидаги қоронғи осмонда моторлар гулдуроси янгради.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Тепада гулдурос кўтарилиб, гўё тоғ кўчди-ю, уйдай-уйдай тошлар бир-бирига урилиб кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 *кўчма* Кучли; давомли. *Гулдурос қарсаклар зални титратиб юборди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Яна гулдурос қарсаклар янгради.* К. Яшин, Ҳамза.

ГУЛДУР-ШАЛДИР *рвш.* Гулдураб, шошилинч равишда. *Мулла Обид чўчиб кетади, Берди татар гулдур-шалдир ҳужрага кириб келади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *У |Ҳафиза| гулдур-шалдир ҳовлига кириб келиб, кутилмаганда бувисини таажжубга солди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГУЛДЎЗ |*ф.* گل‌دوز – гул тикувчи, каштачи| Матога гул солиб тикувчи (аёл).

ГУЛДЎЗИ |*ф.* گل‌دوزی – гул, кашта тикиш| Гул солиб тикилган, гулдор. *Бошимдаги онам тиккан гулдўзи дўппи болаларнинг кўзини қамаштирарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ГУЛЕТИМ |гул + етим| Отасидан айрилиб, онаси билан қолган етим қиз ёки бола. *-Қадимгиларнинг: она билан қолган гулетим, ота билан қолган шуметим, деганлари бежиз эмас экан-да, – деди Башорат.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ГУЛЁР |гул + *ф.* یار – дўст; севимли киши| **1** *кам қўлл.* Гўзал ёр, жонона. *Кокилингга қора мунчоқ тақайин, Сизнингдек гулёрни қайдин топайин.* «Оқ олма, қизил олма».

2 Ёр, жонон шаънига айтиладиган қўшиқ номи. *«Гулёр»га сол созингни, «Баёт»га сол бозингни, Тинчлик қўшиғин бошла, Эшитай овозингни.* «Қўшиқлар».

ГУЛЖАБИН |гул + *а.* جبين – пешона| Гул юзли. *Гулжабинлар даврасинда, майлига, минг розиман, Бир умр бўлсам асир, бўлсам камол Душанбада.* Уйғун, Тонг қўшиғи.

ГУЛЗОР |*ф.* گلزار – гул билан қопланган майдон| Гул экилган ер, чаманзор, гулшан. *Нигора гулзорда гул териб юрган экан.* С. Анорбоев, Оқсой. *Гулзорларда булбул сайраса, Гул ҳидидан кўнгил яйраса.* Уйғун.

ГУЛИСТОН |гул + *ф.* ستان – «эгалловчи» маъносини билдирувчи қўшимча| *поэт.* Яшнаган, обод ер; боғ-бўстонлар макони бўлган ўлка. *Канал қазиб, чўлни қилдик гулистон, Даламиз нашъали, даламиз бўстон!* М. Алавия. *Энди менинг ширин жоним керакмас, Фасли баҳор, гулистонлар керакмас.* «Ширин билан Шакар».

Олам гулистон «Масала, муаммо ҳал», «иш битади-қўяди», «тамом», «вассалом», «ҳамма хурсанд» каби маъноларда айтиладиган ибора. *Аммо сиз «хўп» десангиз, олам гулистон.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чўчиманг. Биттагина дадил қадам ташласангиз, олам гулистон бўлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ГУЛИСУМБУЛ |гул + сумбул| Пиёзгулдошлар оиласига мансуб ўсимлик; гиацинт.

ГУЛКАРАМ |гул + карам| Ҳосили тўпгул шаклида бўладиган бир йиллик карам тури.

ГУЛКОР |*ф.* گلکار – боғбон; гул ўстирувчи| Нақш-гул ўювчи ёки ясовчи уста, мутахассис. *Унга |уста амакига| кулоллар, гулкорлар ва читгарлар каби усталар ўз ишлари учун чизма нақшлар буюрар эдилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *Техник, прораб керак, ғиштчи, сувоқчи гулкор, моҳир дурадгорлар керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ГУЛКОСА |гул + коса| *бот.* Гулнинг гултож, чангчи ва уруғчиларини тутиб турувчи қисми.

ГУЛКЎРПА Уй деворларига осиб қўйиладиган ёки тахмонга ёпиладиган сузана. *Қўша-қўша палак, қўша-қўша паранжи, уч-тўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тақир ерларнинг кўриниши жуда бошқача: майса, лолақизғалдоқ, чучмомалар, худди гулкўрпа ёпиб қўйгандай, кўк, қизил, яшил тусда товланади.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ГУЛЛАМОҚ I 1 Гул очмоқ, гулга кирмоқ. *Ғўза гуллади. Бодом гуллади.* ▬ *Деразамнинг олдида бир туп Ўрик оппоқ бўлиб гуллади.* Ҳ. Олимжон. *Ғўзалар гуллаётган пайт.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма.* Равнақ топмоқ, ривожланмоқ; обод бўлмоқ. *Тоштемир Сурхон водийсининг гуллаган воҳаларини кўриб, айланиб чиқди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. |*Янгиер*| *Бошида қандай эди-ю, ҳозир қандай? Одамнинг қадами тегди-ю, гуллаб кетди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Гул-гул очилмоқ, гўзаллашмоқ, яшнамоқ; камолга етмоқ. *Умрининг гуллаган даври қамоқхоналарда ўтган Шоҳназар озодликнинг биринчи куниданоқ нима қилишини билмай, бош қашлаб қолди.* «Муштум». *Ёш авлод – келгусимиз, фахримиз ҳам кўркимиз. Ёшлик – бу умримизнинг гуллаган баҳоридир.* Э. Раҳим, Янги қадам.

Оғзидан гулламоқ Байришуурий равишда сирини очиб, айтиб қўймоқ. *-Эшитинг, –*

деди Эргаш. — *Бирламчи шартим: бу ишингизни ўла-ўлгунча сир тутасиз, оғзингиздан гулламайсиз.* К. Яшин, Ҳамза. *Фақат бориб таништиргунча, оғзингиздан гуллаб юрманг.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ГУЛЛАМОҚ II Моғорламоқ, пўпанак босмоқ. *Нон гуллабди.*

Қўлингдан (ёки қўлидан) гуллагур *қарғ.* Қўлинг шол бўлгур, қўлинг сингур. *-Қайси қўлингдан гуллагур бу картошкани артди, — деди у бўғилиб, — ярмини пўчоққа чиқариб юборибди-ку!* «Муштум».

ГУЛЛАТМОҚ 1 Гулламоқ I 2, 3 фл. орт. н. *Мен ҳам сенга ҳар нафас Шафқат қўлин чўзайин, Кути учган ҳаётинг Гуллатайин, тузайин.* Ғайратий.

2 Файз киритмоқ; қизитмоқ, кўтаринки руҳ бермоқ. *Кампир ҳам биз билан столнинг бир тарафини гуллатиб, савлат тўкиб ўтирди.* Ойдин, Ҳикоялар. *Унинг асл исми — Наби. Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Бировнинг уйини гуллатиб ўтиришга яраймани?* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЛЛИ 1 Гули бор, гул-нақш солинган, гулдор; безакли. *Гулли дўппи. Олма гулли пиёла.* ▬ *Улар япроқ гулли чинни косалардаги қовурма шўрвага нон тўғраб овқатланаётганларида, Гулсум кириб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ичида гули бор, ичига гул солиб қўйилган. *Гулли тувак. Гулли ваза.*

ГУЛМИХ [*ф.* گلمیخ — катта қалпоқли мих; қозиқ] Қозиқ. *Қамиш босган Захарик бўйидаги гулмихларга қўйлар боғлаб қўйилган.* С. Нуров, Нарвон. *Эски тошойна, гулмихга илинган кийим-кечаклар — уйчанинг оддий жиҳози шу.* «Саодат».

ГУЛМОҲИ [*ф.* گلماهی — гул балиқ] Лососсимонлар оиласига мансуб, тоғ сувларида яшайдиган холдор балиқ. *Маҳаллий халқ гулмоҳини ажойиб бир усул билан овлайди.* А. Омонов, Сурхон балиқлари.

ГУЛНОР [гул + *ф.* نار — анор] **1** *от* Анор гули.

2 *сфт.* Анор гули рангидаги, қизил, қирмизи. *Ёноғи шафақ рангу лаби лолага ҳамжинс, Гул-гул очилиб, у юзи гулнор ўтажакдир.* С. Абдулла.

3 Гулнор (хотин-қизлар исми).

ГУЛНОРА 1 Гулнинг бир тури. *Тўтиқиз девор тагидаги гулнора орқасидан бирдан югуриб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 Гулнора (хотин-қизлар исми).

ГУЛОБ [гул + *ф.* آب — сув] **1** Атиргул гулбаргидан махсус усулда олинадиган сув. *Баҳор дарахтларни ёш келинлардек безатиб, устларига оқ, қизил кўйлак кийгизган, кокилларига гулоб сепган эди.* М. Осим, Ўтрор. *Гулоб билан ювайинми зулфингни? Шамол бўлиб гул юзингни силайми?* Уйғун.

2 Атиргул сувидан тайёрланган ширин ичимлик; шароб; май. [*Навоий:*] *Гулоб.* [*Мансур косани узатиб:*] *Мана, пирим, гулоб.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ниҳоят, Ўтар бобо хоннинг мушкулини осон қилмоқни ўйлаб, гулобга оз-оздан афюн қўшиб бера бошлади.* С. Сиёев, Аваз.

ГУЛОБИ I [*ф.* گلابی — пуштиранг] Гулоб рангли, пушти. *Очил қайрилиб қараб, гулоби кўйлак кийган Замирани ён томондан кўриб қолди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ГУЛОБИ II Қовуннинг кечпишар нави.

ГУЛОБЧИ Гулоб тайёрловчи; гулоб сотувчи. *Гулобчи дўкондор қўлларини орқасига қўйиб, юмалоқ қорнини чўққайтириб, дўкон олдида аста юрди.* Ойбек, Қонли бармоқлар.

ГУЛРАЪНО [гул + раъно] *айн.* **раъно 1.** *Уларнинг [аммамнинг] уйидаги гулларнинг-ку сон-саноғи йўқ: гулбеор, гулраъно, гулсапсар..* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ГУЛРУХ [*ф.* گل رخ — қизил ёноқли, гул юзли] **1** Гул юзли, гул ёноқли; чиройли, гўзал. *Гулгунмисиз, гулрухим, дил боғимда наргизам, Қуёш янглиғ чорлайсиз, муҳаббати дуркуним.* Э. Охунова.

2 Гулрух (хотин-қизлар исми).

ГУЛРЎ [гул + *ф.* روی — юз; юза] *қ.* **гулрух.** *Кеча келгумдур дебон, ул сарви гулрў келмади.* Навоий. *Ўғлонлар ўтишар гўё сор бургут, Не пари, не гулрў, лайло, ойбарчин.* Миртемир.

ГУЛСАПСАР Қиёқ баргли, оқ, пушти, зангори, бинафша ёки сариқ гулли кўп йиллик ўсимлик ва унинг гули. *Йўллар бўйлаб гулсапсарлар яшнайди.* Ойбек, Навоий. *Ҳали қушлар уйғонмай, кўзни очиб тонг саҳар, Кезар эдик боғма-боғ, излаб лола, гулсапсар.* Ҳ. Салоҳ.

ГУЛТОЖ [гул + тож] **1** *бот.* Гулнинг гулбарглардан ташкил топган ва гулкосани тўлдириб турган қисми; тож.

2 Гулдан ясалган тож, гулжиға. *Баҳор қадаб бошингга гултож, Еллар эсса, бил, ўша менман.* Шуҳрат.

3 *кўчма* Бирор нарсанинг энг сараси, энг олийси. *Одамзод бўлган пайдо, Ҳуснига олам шайдо, Одам — олам гултожи..* Қ. Муҳаммадий. *Шеърият гултожи — драма демак, Менинг театрим қалбим саҳнида.* А. Исроилов.

ГУЛТОЖБАРГ [гул + тож + барг] *айн.* **гулбарг.**

ГУЛТОЖИХЎРОЗ [гул + тож + хўроз] Хўроз тожига ўхшаш тўп гулли ўсимлик ва унинг гули. *Унинг атрофида қип-қизил гултожихўрозлар чайқалиб турибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ГУЛТУВАК Ичига тупроқ солиб, гул ўстириладиган тувак. *-Мана, оға, одамбашара бўлиб келдим, — деди* [*Матпано*] *аста, — на десангиз, ихтиёрингиз ўзингизда. Мен бир гувала лойман, истанг — хум ясанг, истанг — гултувак.* С. Сиёев, Аваз.

ГУЛУЗОР [гул + узор] Гул юзли, гўзал. *Еллар, соғинганимни ул гулузора айтинг, Қоши қалам, париваш, кўзи хумора айтинг.* Уйғун.

ГУЛУТА *шв.* Гилвата. *Хотин тураётиб, баралла йиғлаб юборди: -Бу ер юткур қандай бало экан!.. Одамлардай гулутага, тузга, кесакка бошқоронғи бўлсам-чи!* А. Қаххор, Анор.

ГУЛХАЙРИ [гул + *а.* خير — яхши, саховатли] Баланд пояли, йирик гулли бир йиллик ёки кўп йиллик ўсимлик ва унинг гули. *Ҳовличанинг ичида гулхайри ва қабоқлар ўсиб гуллаб ётибди экан.* «Гўрўғлининг туғилиши». *Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўкйўтал, ўпка шамоллаши, нафас қисиш каби касалликлар даволанган.* Газетадан.

ГУЛХАН [*ф.* گلخن — оташдон] Исиниш ёки бошқа бирор мақсадда ўтин қалаб, атайлаб ёндирилган ўт, аланга. *Ўлтирибди икки дўст, ўртоқ, Отамлашиб гулхан ёнида.* Ҳ. Пўлат. *Гулхан теварагида бир неча киши исинмоқда эди.* С. Айний, Қуллар. *Куёвнинг ҳовлиси ўртасида катта гулхан ёнарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУЛХАНЧИ Гулхан ёқувчи. *Гулханчи оёқ учида келиб, машъалага лампамой қуйиб кетди.* С. Сиёев, Аваз.

ГУЛХОНА [гул + хона] **1** Хонадонларда махсус ажратиб, гул экилган ер. *Хадича аянинг чеҳраси очилди. Гулхонага кириб, ранг-баранг гуллардан дасталаб, Марҳаматга узатди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Гул экиб, гул ва гул кўчати етиштириб берадиган махсус ташкилот; оранжерея.

ГУЛЧАМБАР [гул + чамбар] Гул ва унинг баргли новдасидан тайёрланган чамбар. *Қишлоқ меҳнаткашлари ўз жанговар фарзандларининг номларини ҳурмат билан тилга олиб, уларнинг қабрига гулчамбарлар қўядилар.* А. Раҳмат, Шоир жанг қилган жойларда.

ГУЛЧЕЛАК Гулга сув қуядиган челак. *У* [*Ориф ота*] *гулчелакни олиб, анҳор лабига борди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ГУЛЧЕҲРА [гул + чеҳра] **1** Гул юзли, чиройли, гўзал. *Қалам қошлар бежирим, сокит, Гулчеҳрангда сипойи ғурур.* Уйғун.

2 Гулчеҳра (хотин-қизлар исми).

ГУЛЧИ 1 Гул экувчи, гул етиштирувчи мутахассис. *Ҳаваскор гулчи.*

2 Гул сотувчи; гулфуруш. *Улар* [*йигитлар*] *..гулчидан гул сотиб олиб, қизларга тақдим қилдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУЛЧИЛИК Гуллар, манзарали ўсимликларни етиштириш, боғ-хиёбонларга экиш, гулдасталар тайёрлаш билан шуғулланиш; гулчи касби. *Эрмакка гулчилик қиламан, режаларим бор, мижозлар ўзлари уйдан олиб кетишади.* Н. Аминов, Қалтис хато. *-Гулчилик осон иш эмас. Бу иш жуда катта қунт талаб қилади, — деди ўқитувчи ўқувчиларга.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ГУЛЧИН [*ф.* گلچين — гул терувчи] Этик ёки маҳси каби оёқ кийимларининг орқа (товон) қисми (баъзан гул ёки нақш билан безатилади). *-Бу ерда [бозорда] ҳамма нарса топилади: ..ёлғўш; гулчин билан тагчарм қўйилса, ҳали кийса бўладиган нимдошгина сахтиён маҳси дейсизми.. — деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

Панжара гулчин Жимжимадор, сержашам. *Кечаси ташқарига бир қарич қор тушди. Деразаларнинг ойналари панжара гулчин сингари ғалати-ғалати нақшлар билан безалдилар.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ГУЛЧИРОЙ 1 *кам қўлл. айн.* **гулчеҳра 1.**

2 Гулчирой (хотин-қизлар исми).

ГУЛШАН [*ф.* گلشن — гулзор] *поэт.* **1** Гулзор, гулбоғ, чаманзор. *Оҳ, ажиб гулшанда ҳам бўлмаса дейсан тикан, Одам-ку бу — одамзод, бетимсол буюк, кабир.* А.Орипов.

Шералихон гулшан боғининг деворини ёқалаб, деворнинг тушлигига етди. «Эрали ва Шерали».

2 *кўчма* Гуллаган, яшнаган ер, обод ўлка, мамлакат; гулистон. *Томоша қилгали Тошкентнинг эли, Шу вақтда бўлибди шаҳарлар гули. Бир-биридан зиёд зебо манзили, Бу гулшанда мен ҳам тургали келдим.* Эргаш шоир. |*Холисхон Тожибойга:*| *Қани, сўраганнинг айби йўқ, кўзимга ўтдек кўринасиз, қайса гулшаннинг гулисиз?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

3 Гулшан (хотин-қизлар исми).

ГУЛШОДА 1 *айн.* **гулчамбар**. *Ўзбекистоннинг олий ўқув юртларида таълим олаётган ҳиндистонлик студентлар, қадимий анъанага кўра, Ўзбекистон раҳбарлари бўйнига гулшодалар осиб қўйдилар.* Газетадан.

2 Гулшода (хотин-қизлар исми).

ГУЛЮЗ 1 *қ.* **гулузор, гулчеҳра 1**. *Жойи шамшод ул ҳам гулюз дилбардур, Керакмасдур менга жою гавҳарлар.* «Баҳром ва Гуландом».

2 Гулюз (хотин-қизлар исми).

ГУЛЯШ |*венгр.* hulaş| Майда бўлакларга бўлиб қовурилган гўштга гуруч, макарон ёки карам гарнири қўшиб тайёрланган таом. *Трестимиз ҳузурида.. кабоб, котлет, гуляш ва бошқа хом таомларни тайёрлаб берувчи цехлар ташкил этилди.* Газетадан.

ГУЛҚАЙЧИ Гул, ток кесадиган махсус қайчи; токқайчи. *Саримсоқ ота.. гулқайчи билан ёш дарахтларнинг пастки шохбутоқларини қирқиб юрарди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Бобом гулқайчи билан қўларра олиб чиқиб кетди.* Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

ГУЛҚАНД |гул + қанд| Атиргул гулбарги ва шакардан тайёрланадиган ширинлик; қиём. *Гулқанд.. эфир мойлари, глюкоза, сахароза ва бўлак фойдали моддаларга бойдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ГУЛҚОҒОЗ |гул + қоғоз| Уй деворларига ёпиштириладиган гулли қоғоз.

ГУЛҒУНЧА |гул + ғунча| Гул ғунчаси, очилмаган гул. *Жавоб беринг, кетай Эрон шаҳрига, Чаманда кўринди менга гулғунча.* «Баҳром ва Гуландом».

ГУЛҲАМИШАБАҲОР |гул + ҳамиша + – баҳор| Баҳордан то кузгача очилаверадиган қизғиш-сариқ гулли ўтсимон ўсимлик ва унинг гули. *Намозшомгул билан садарайҳон, гулбеор билан гулҳамишабаҳор ҳам бир-биридан кўримли.* Ҳ. Назир.

ГУМ I |*ф.* گم – ғойиб, пинҳон| Дарё ёки кўлнинг чуқур жойи; чуқур. *Амударё гум экан, Тевараклари қум экан.* «Қўшиқлар». *Нусратбек дарҳол улардан кўзини олиб қочди-да, сув олгани энкайди, болалигида тенгқурлари билан дарёга чўмилгани боришганини эслади. Чуқурроқ жойни топиб ёки қумни суриб – гум қилиб чўмилишарди.* С. Нуров, Нарвон.

Гум бўлмоқ Йўқолмоқ, даф бўлмоқ. **Гум қилмоқ** 1) ўғирлаб, билдирмай йўқ қилмоқ. *Мулла Обид йигитларига, Абдужалил бойнинг ахтахонасида боқиб қўйган бир жуфт тулпорларини гум қилишни буюради.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) йўқ қилмоқ, даф қилмоқ; 3) ўлдириб, ҳеч кимга билдирмай йўқ қилмоқ. |*Султонбек Турғунга:*| *Қўлингдаги қоғозда номлари кўрсатилган беш кишини топ, гум қил.* К. Яшин, Пьесалар.

ГУМАНИЗМ |*лот.* humanus – инсоний, одамий| Инсонпарварлик, кишини қадрлаш, унга муҳаббат ва ҳурмат билан қараш; кишиларда юксак маънавий фазилатларни ривожлантиришга ғамхўрлик қилиш. *Достонда муҳаббат темаси оптимистик тарзда ҳал қилиниши билан бир қаторда қаҳрамонлик, дўстлик ва гуманизм ғоялари ҳам реалист санъаткорга хос уйғунлик ва моҳирлик билан берилган.* «ЎТА».

2 *тар.* Уйғониш даврида (13–14-асрларда): инсонни феодализм ва унинг мафкураси ҳисобланмиш католицизм асоратидан озод қилишга қаратилган илғор ижтимоий ва адабий ҳаракат; дунёқараш.

ГУМАНИСТ Гуманизм тарафдори; инсонпарвар, одампарвар. *Улуғ гуманист образи ўрта аср туни қоронғилигини ёритувчи ёруғ машъал каби менинг хаёлимни эгаллаб олди.* «ЎТА».

ГУМАНИСТИК Гуманизмга, инсонпарварликка оид; инсонни улуғлаш ғоялари билан суғорилган. *Тинчлик учун кураш, гуманистик ғоялар тантанаси учун кураш ишига ёшлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар.* Газетадан.

ГУМАНИТАР |*лот.* humanitas – инсон табиати; маънавий маданият| Кишилик жамиятига, инсон ва унинг маданиятига, инсонпарварликка оид.

Гуманитар ёрдам Инсонпарварлик ёрдами. **Гуманитар фанлар** Инсон ва унинг маънавий маданиятини ўрганувчи ижтимоий

фанлар мажмуи (мас., фалсафа, тарих, сиёсий иқтисод, филология).

ГУМАШТА [*ф.* گماشته – ваколатли шахс; хизматкор] **1** *тар.* 20-аср бошларига қадар Туркистонда катта савдогар бойларнинг жойларда савдо ишларини олиб борувчи ишончли киши, вакили. *Баъзи серпул – катта дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [*Абдулла Қодирий*] *1912 йилда яна бошқа бир савдогарга йилига 50 сўм иш ҳақи билан гумашта бўлиб киради.* «ЎТА.».

2 *кўчма* Бирор кимсани қўллаб-қувватлаш билан муайян амалга тайинланган ёки биров томонидан махсус топшириқ билан қўйилган шахс. *У* [*Ваҳоб Бердиев*] *аппаратни ўз гумашталари билан тўлдирди.* Газетадан. *Солиҳбой гумашталари эса буни ўзларича изоҳлаб, бойнинг саховатпешалиги, камбағалпарварлиги деб тушунадилар.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ГУМБАЗ [*ф.* گنبد / گنبذ – қубба, равоқ] **1** Қубба шаклидаги том; қубба тахлитидаги нарса. *Цирк гумбази. Ҳаммом гумбази.* ▬ *Тўғрида Ҳирот мадрасаларининг нақшли гумбазлари эрталабки қуёш нурида ярқираб кўринмоқда.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *-Гумбазни кошин билан безатмоқчи бўлибсиз, кошинингиз етарлими? – деди* [*Хонзода*]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *кўчма* Бесўнақай, катта, семиз одам ҳақида. *Тунов куни холамникига борган эдим, холам.. ҳамма гапни Ҳомид чўчқанинг қулоғига етказувчи ўз қизи Зайнаб гумбаз бўлганини бирма-бир айтиб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Кўк гумбази *кўчма* Осмон. *Бола ҳар кун келар оқшомда, Тут тагига бориб ўтирар Ва сарҳадсиз нилий осмонга – Кўк гумбазга боқиб ўй сурар.* Х. Даврон, Тунги боғлар.

ГУМБАЗДАЙ, -дек *кўчма* Катта, семиз, бесўнақай. *Ҳай, гумбаздай қиз бўп қопсан-а, вой, холанг ўргилсин сендан, ҳой, манга қара, менга келин бўласанми?* Ю. Шомансур. Қора марварид. *Эшниёз қари бияда гумбаз бўлиб ўтирипти.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГУМБАЗСИМОН Гумбаз тахлитидаги, гумбазга ўхшаган. *Шу сабаб кўприк дарё устига ярим гумбазсимон бўлиб «қўнган».* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ГУМБУР 1 *тақл. с.* Портлаш чоғида чиқадиган ёки портлашга ўхшаш кучли, давомли товуш ҳақида. *Базм борган сари қизимоқда, чирманда гумбурига қўшилиб, ялпи қийқириқлар эшитилмоққа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ноғоралар гумбури ва карнайлар садоси яна осмону фалакка чиқди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 *сфт.* Мустаҳкам, пишиқ-пухта. *Гумбур арава.* ▬ *-Машина гумбур,– деди Ражаб ака.– Энди бу ёғи сенга боғлиқ, ука!* К. Раҳим, Ўз касбини севган йигит. *Аравалар гумбур, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатилган.* Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов, Ота.

Иш гумбур Иш жуда яхши, иш авжида. [*Мирзараим Гулжонга:*] *Мана шу хат билан иш гумбур. Гулжонни лўкиллатамиз-қўямиз..* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Унинг* [*Миркомилнинг*] *ишлари гумбур.* К. Яшин, Ҳамза.

ГУМБУРЛАМА *қ.* **гумбур 2**. *Гумбурлама арава.* ▬ *Комилахон, халқ ичида мени изза қилаверманг, эрта-индин гумбурлама кўприк ясаймиз.* Ойбек, О.в.шабадалар.

ГУМБУРЛАМОҚ Портлашга ўхшаш кучли ва давомли овоз чиқармоқ. *Тағин хонани титратиб момақалдироқ гумбурлади.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурлайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бепоён далада милтиқ гумбурлаб, акс-садоси узоқ-узоқларга кетгач, бир неча дақиқа атрофни сукунат босди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ГУМБУРЛАТМОҚ 1 Гумбурламоқ фл. орт. н. *Асқар полвон ўйланиб, ҳали жавоб берганича йўқ эди, оғир булутли ҳавони артиллерия даҳшатли гумбурлатиб юборди.* Ойбек. Қуёш қораймас.

2 *кўчма.* Қиздирмоқ; дўндирмоқ. *Жувон, эри Суярқул сепоячи сувга оқиб ўлмасдан олдин, жарангли овоз билан лапар айтар, шўх-шўх ўйнар, тўйларни гумбурлатиб юборарди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ГУМ-ГУМ *тақл. с.* Кетма-кет портлашлар натижасида ҳосил бўладиган бўғиқ овоз. *Мана энди ҳар икки тарафдан ҳужум. Патир-путир, гум-гум бошланди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Кўнглим гум-гум кетяпти Кўнглим беҳузур бўлиб кетяпти, кўнглим айнияпти.

ГУМДОН [*ф.* گم شده > گمدان – йўқолган; адашган; ғойиб бўлган]: **гумдон бўлмоқ** Гум

бўлмоқ, йўқолмоқ, даф бўлмоқ. *-Агар тағин эргашса, отиб кетишга аҳд қилдим. Аммо далага бурилишим билан у [йигит] ҳам гумдон бўлди, — деди Қулмат.* Ҳ. Ғулом, Мапъъал. **Гумдон қилмоқ** Гум қилмоқ, йўқ қилмоқ. *-Агар Содиқлар ана шу ўн тўрт кишини гумдон қилмасалар, Самсоқбойни ҳам қўлга тушириб бўлмасди, — деди Михайлов.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. **Гумдон бўлгур!** (қарғ.) Йўқ бўлгур, ўлгур.

ГУМОН [*ф.* گمان — фикр, фараз; шубҳа] Бирор нарсанинг ҳаққонийлигига, тўғрилигига ишонмаслик; шубҳа. *Бу қон энг қутлуғ, энг муборак, энг соф қон... Бунга гумоним йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Агар гумоним тўғри бўлса, Комилбекнинг қотили Ҳомиддир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бундан дуруст жойнинг топилиши ҳам гумон.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

Гумон қилмоқ 1) шубҳа қилмоқ, шубҳаланмоқ. *Сен кимдан гумон қиляпсан?*; 2) тахмин қилмоқ, ..деб ўйламоқ. *Ҳозирги афтини кўрган киши уни [Рўзиматни] гапсўзда йўқ, ўзи тўнггина бир йигит гумон қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бўронбой Ҳамзани уйқуга кетди, деб гумон қилди.* К. Яшин, Ҳамза.

Гумон олмошлари *тлш.* Предмет, белги кабилар ҳақида ноаниқ тасаввур англатувчи, уларга тахминли ишора қилувчи олмошлар: *аллаким, алланима, кимдир, нимадир, қандайдир.* **Гумон феъли** *тлш.* Иш-ҳаракатнинг бўлишини гумон-тусмол йўли билан англатадиган феъллар, мас. *борарман, айтарсиз, боришар.*

ГУМОНА [*ф.* گمانه — шубҳа; тахмин] *с. т.* Она қорнидаги бола, ҳомила. *Мендан Буви Ҳилолнинг бўйида олти ойлик гумона қолди.* «Гўрўғли». *Иби, бола туғиш қачондан буён уят бўлди? Ёш, соғломсан, туғ. Ахир, гумонанг.. -Бўлди! —Холиса қошларини чимириб, гапни узди.* С. Нуров, Нарвон. *Отаси урушга кетганда, Эшмуҳаммад чақалоқ, Нурмуҳаммад эса гумона эди.* Газетадан.

ГУМОНДОР [гумон + *ф.* دار — «бирор нарсага эга бўлган» маъносидаги қўшимча] Бирор кимса ёки нарсадан гумон, шубҳа қилувчи, шубҳаланувчи; гумон, шубҳа қилувчи. *Кавшимни олган бир киши, гумондорим минг киши.* Мақол. ▬ *-Гумондор борми? — деди уста. -Гумондор-ку йўқ, аммо бечоранинг ўлими жуда қизиқ кунга тўғри келиши ажиб, — деди уста Фарфи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУМОНЛАНМОҚ Бирор кимса ёки нарсадан гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ. *-Нима деяпсиз? — гумонланиб сўради Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУМОНСИРАМОҚ Бирор кимса ёки нарсадан бир оз гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ. *Эргаш стол олдига келаётиб, орқасидаги Добротворцевга яна гумонсираб қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГУМРОҲ [*ф.* گم — йўқолиш + راه — йўл] *кт.* **1.** Йўлдан озган, адашган; янглишган. [*Навоий:*] *Деди: қайдин сен, эй мажнуни гумроҳ!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Ҳозир пир ўзларини эмас, сизларни ўйлайдилар, тонг саҳарларда жойнамозга тиз чўкиб, «ҳақ йўлдан адашган гумроҳ бандаларингга ғазаб қилма», деб худога сиғинадилар.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шундай шахсга нисбатли койиш, ҳақорат. *-Сен гумроҳ, она сути кўр қилгур, адашиб, улоқиб келиб, яна инсофдан дам урасан-а! — деди Жўра.* Ҳ. Назир, Онаизор. *Вой гумроҳ, танимайсанми ҳали!* Ойбек, Навоий.

3 Ўқимаган, илмсиз, оми. *-Мен бўлсам, тамом гумроҳман, на ўқишни биламан, на ёзишни. Омилигимча қолганман, — деди ўксиниб Унсин.* Ойбек, Улуғ йўл.

ГУМРОҲЛИК Йўлдан озишлик, адашганлик; хатолик; янглиш, хато иш. *Иккиси ҳам аҳмоқ. Иккисининг йўли ҳам, менимча, гумроҳликдан бошқа нарса эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Садриддин фарзандлик бурчининг энг оддий шартини ҳам унутиб, отасини оёғости қилишдан — гумроҳликдан тортинмади.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ГУМУРМОҚ: юраги гумурмоқ Юраги гупилламоқ, дукилламоқ, юраги тез уриб кетмоқ. *У эшикдан кириши билан, Саидийнинг юраги гумуриб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳовузда қалқиб турган сувга тикилсам, юрагим гумуради.* Н. Сафаров, Наврўз. **Кўнглим гумуриб кетяпти** Кўнглим беҳузур бўляпти, кўнглим айнияпти.

ГУМУС [*лот.* humus — тупроқ, ер] *қ.х.* Тупроқда ўсимлик ва ҳайвон қолдиқларининг биокимёвий ўзгариши (чириши) натижасида ҳосил бўлувчи, тупроқ ҳосилдорлигини таъминловчи барқарор органик

бирикмалар мажмуи. *Гумус бирликлари ва уларнинг тупроқда тарқалиши тупроқ типининг муҳим белгиси ҳисобланади.* «ЎзМЭ».

ГУНАФША *с. т.* Бинафша. *Қишлоққа баҳор илгарироқ келди, шекилли, Васила Назаровна танаффус пайтида йўлакда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУНГ [*ф.* گنگ – соқов; ноаниқ, тушунарсиз] **1** Сўзлаш қобилиятидан маҳрум бўлган; тилсиз, соқов, гунгалак. *Гунг одам.* ▬ *Тегирмонга буғдой солдим, Кам эканин билмадим, Шу кишига лапар солдим, Гунг эканин билмадим.* «Оқ олма, қизил олма». *Гунг дарвеш қабр тепасида ўтириб, узоқ тиловат қилди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 *кўчма.* Сўзлаш, гапириш ҳуқуқидан маҳрум бўлган; тилсиз, эрксиз. *Подшо хизматидаги инсон гунг ва шол бўлиши керак экан.* Ойбек, Навоий. *Атроф ёлғон билан тўлганда, Ичга ютиб титроқ, нолани, Катталар гунг бўлиб қолганда, Қутла чин сўз айтган болани.* Х. Даврон, Тунги боглар.

ГУНГАЛАК *с.т.* Гунг. *Шоҳимиз бебахт. Унинг оламга довруғи кетган яккаю ягона сулув қизи туғилган кунидан бери гунгалак бўлиб юради.* «Эртаклар». *Ҳай-ҳай ўлан, ҳай ўлан, Дўнгалакми, ёр-ёр, Куёв поччам сўзламайди, Гунгалакми, ёр-ёр.* Ё. Жўраев, Ислом, хотин-қизлар, фольклор.

ГУНГУР-ГУНГУР *айн.* **гангир-гунгур**. *Гунгур-гунгур суҳбат ва кулги овозлари эшитилади.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ўроз дўмбирани четга қўйди. Гунгур-гунгур суҳбат билан чой ичилди.* Ойбек,Танланган асарлар.

ГУНГУРСДАЙ, -дек *с.т.* Жуссаси катта; гавдали, гумбаздай. *-Зовур қазиётганларнинг қаери сиздан кам. Гавдангиз гунгурсдай, бир йигитча қувватингиз бўлса, оғиримизни енгил қилишингиз керакмасми! – деди Валижон Асқаралига.* Ҳ. Назир, Олмос. *Соатовга қоронғида гунгурсдай бўлиб кўринаётган ҳар бир адир, ҳар бир тепанинг тагида бир гап бордек туюлар эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ГУНГУРТ Қора-сариқ тусдаги, қорасариқ; қўнғир. *Раънонинг сочи гунгурт қора, яъни қуёшсиз жойда қора кўринса ҳам, қуёшда бир оз сарғиш бўлиб кўринар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГУНОГУН [*ф.* گوناگون – хилма-хил, ранго-ранг] Хилма-хил, турли хил. *Ҳар қадами янги кундир, Ҳар баҳори гуногундир.* Миртемир.

ГУНОҲ [*ф.* گناه – айб] **1** *дин.* Шариат қонунига, диний ақидаларга хилоф иш, хатти-ҳаракат. *Домла гулдираган овоз билан пўписа қилди: -Худонинг қудратига шак келтирманг. Гуноҳингизни орттирасиз. Сизнинг ҳамма қилмишингиз гуноҳ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Каломи шарифда ёзилишича, йиғи-сиғи олло таолонинг иродасига қарши бориш билан баробар гуноҳдир.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган иш, ножўя хатти-ҳаракат; жиноят; айб. *-Нима гуноҳ қилибди шу гўдак? – деб йўлади Нормат.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир бечорага туҳмат қилишса-ю, била туриб, кўра туриб, жим ўтирсам, гуноҳ бўлмайдими?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Отабеклар нега қамалдилар, қандай гуноҳлари бор экан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Шошманг, дада, – Гулнор унинг сўзини кесиб қичқирди. – Нега Йўлчига жазо берасиз, унда ҳеч гуноҳ йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

Гуноҳидан ўтмоқ *ёки* **гуноҳини кечирмоқ** Гуноҳ ёки айб иш қилган кишини кечирмоқ, афв этмоқ. *Холхўжага йигит бўлганинг эсингдан чиқдими? Ҳукумат гуноҳингдан ўтди-я.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Беш йиллик ўзгаришдан сўнг домла мударрис Абдураҳмоннинг эски гуноҳларини кечирган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Гуноҳини ювмоқ** Ўзини оқлаб, айб, гуноҳ, камчиликлардан фориғ бўлмоқ. *-Худо насиб қилса, ҳажга кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда ювиб келаман, деб ният қилди отам, – деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Гуноҳга ботмоқ** Гуноҳ, айб иш қилмоқ; гуноҳкор бўлмоқ. *Бир маҳал қотиллар қўлларида замбил билан яна пайдо бўлишди. Худди қўллари тегса, «ҳаром» бўлиб, ўзлари гуноҳга ботадигандек, жирканиб туриб, жасадларни замбилларга солишди.* К. Яшин, Ҳамза. **Гуноҳи азим** Катта гуноҳ, айб. *Умар полвон ўйланиб қолди, анчадан кейин тилга кирди: -Қурьон – табаррук китоб, уни хор қилиш – гуноҳи азим.* К. Яшин, Ҳамза.

ГУНОҲКОР [*ф.* گناهکار – гуноҳ қилувчи, айбдор] **1** *дин.* Шариат қонунига, дин ақидаларига хилоф иш қилган шахс, айбдор. *Мункар-Накир.. бундай гуноҳкорни биринчи*

мартаба кўриши эди, яна гурзисини ишга солди. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

2 Одоб-ахлоқ доирасидан ташқари, ножўя иш қилган шахс; айбдор. *Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман, шулар қатори мен ҳам гуноҳкорман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Киши ўзини гуноҳкор ҳис қилса, беғам қувнаётганларга ҳаваси келади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Жиноят қилган, жиноятчи. *Гуноҳкор бўлмоқ.* ▬ *Дарров ҳалиги осилиш учун юборилган гуноҳкорларнинг орқасидан от билан югур! Дор остидан бўлса ҳам қайтариб кел!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Терговчи Отахўжа акани гуноҳкор қиладиган хат ёзиб, Зумрад опанинг ўзига қўл қўйдириб олмоқчи эди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ГУНОҲКОРОНА |*ф.* گناه‌کارانه – айбдордек, гуноҳ иш қилгандек| Айб қилгандай, айбдордек. *Матпано бетини буриб, Авазга гуноҳкорона боқди.* С. Сиёев, Аваз. *Козим машинага ўтираркан, раисга гуноҳкорона боқди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ГУП *тақл. с.* Оғир нарсанинг урилиши натижасида ҳосил бўладиган бўғиқ овоз ҳақида.

Гуп этиб 1) гупиллаб, зарб билан. *Полвоннинг кучи ошиб, ўз рақибини айлантириб чунонам урдики, у гуп этиб ерга йиқилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Зумрад гуп этиб, ўрнига чўкди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Йигитали мувозанатни сақлай олмай, ёнбошига гуп этиб йиқилди.* Т. Малик, Ажаб дунё; 2) бирдан ва сезиларли даражада. *қ.* **гупилламоқ 2.** |*Чарос*| *Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ ҳаво юзига урилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қудрат қорни очлигидан Аҳмадни ҳам унутиб, уйга кирди. Кириши билан билқиллаб қайнаётган декчадан хушбўй ҳид димоғига гуп этиб урди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ГУП-ГУП Гуп с. такр. *Аравалардан гумбурлаб тош-шағал ағдарилиши, янгроқ арра товуши, болға, босқонларнинг гуп-гупи қулоқни битирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Гуп-гуп урмоқ *айн.* **гупилламоқ 1,2.** *..кимдир икки қўли билан гуп-гуп уриб, болишини кўпчитарди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Афшонсой томонда қурбақалар қуриллар, димоққа арча, наъматакгул, ёвшан, бўзтикан ва ёввойи пиёз ҳиди гуп-гуп урарди.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё. **Юраги гуп-гуп урмоқ** Кучли ҳаяжонланишдан юраги безовталанмоқ. *Эшон аянинг ранги ўчган, юраги гуп-гуп урарди.* С. Аҳмад, Сайланма. |*Отабекнинг*| *Ҳалиги босинқирашидан юраги гуп-гуп урар ва вужудини тер босган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГУПИЛЛАМОҚ 1 «Гуп» этган овоз чиқармоқ. *Ҳаммаёқ жимжит, фақат аллақаерда электростанция гупиллар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Кимдир югуриб, ичкарига қочди, нимадир гупиллаб, ерга тушди, нимадир полга даранглаб думалади, синди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Бирдан димоққа урмоқ, анқимоқ (ҳид, ис ҳақида). |*Ҳазратнинг*| *Қўлида катта сават, саватда бут-бутун қўй.. ундан арчада пишган кабоб иси гупиллаб турибди.* И. Раҳим, Тақдир. *Димоғимга наҳорда узилган хушбўй ҳандалакнинг ҳиди гупиллаб урилгандай бўлди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

3 Шиддат билан ёғмоқ (қор ҳақида). *Гуппилатиб йирик-йирик қор ёғарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қор ҳамон гупиллаб ёғарди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

Юраги гупиллаб урмоқ *айн.* **юраги гуп-гуп урмоқ.** *қ.* **гуп-гуп.** *Дилфузанинг юраги гупиллаб урганча, оёқлари бўшашиб, айвон устунига юзини босди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУППА I: гуппа ташламоқ Зарб билан йиқилмоқ; зарб билан ўзини отмоқ. *Катта оқар сувни сира кечмаган қозоқий чўл оти қамчи зарбидан ўзини гуппа дарёга ташлади.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУППА II: гуппа урмоқ *қ.* **гупилламоқ 2.** *Паловнинг буғи, ширин ҳиди гуппа уради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУППАКЛАШМОҚ Тўдалашиб, бирбирини тортқилаб, босиб-йиқитиб, ёқалашиб ўйнашмоқ (болалар ҳақида). |*Рустам*| *Ана шундай шўхлик ва қувноқлик билан синфга кирди, папкасини партага улоқтириб, болалар билан гуппаклашиб ўйнаша бошлади.* Шуҳрат, Умр поғоналари.

ГУППА-ГУППА *қ.* **гуп-гуп.** *Гуппа-гуппа ёғар эди момиқ қор, Бунча енгил, бунча оқ!* Ж. Жабборов. |*Умарқулнинг*| *Вақт ўтиб, яна дармони кета бошлади. Икки-уч қадам ташламасдан, гуппа-гуппа йиқилаверди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ГУППИ I *шв.* Ҳовлиқма, шошма-шошар. *Очил Куч гуппироқ одам, гапга тез учади.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ГУППИ II *шв.* Қалин пахтали чопон, тўн. *Адолат онаси келтирган қора духоба гупписини кийиб, бошига каттагина шол рўмол солиб олган эди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Гуппи чопон кийган, патак соқолли ғўлабир киши эгардан ёнбошлаб тушди-да, Аваз билан қўшқўллаб кўришди.* С. Сиёев, Аваз.

ГУПСАР *эск.* Кечувдан ўтиш учун хизмат қиладиган, махсус усулда қўй ва мол терисидан тайёрланиб, ичига ҳаво тўлдирилган мешга ўхшаш мослама.

ГУПУРМОҚ I *айн.* **кўпирмоқ**. *Сув гупуриб оқмоқда.*

2 *кўчма* Жўшмоқ, жўш урмоқ; қайнаб тошмоқ; ҳовлиқмоқ. *Жамол, Мунаввар тутқазган бир кучоқ ранго-ранг атиргулни кўз олдига келтириб, ичидан қувончи гупурди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Қалбида қувонч гупуриб, худди ўғлини кучгандаги каби энтикди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ГУПЧАК Ғилдиракнинг марказидаги кегайлар қадалган ва ўқ ўрнатиладиган тешиги бўлган ўрта қисми. *Баъзан аравaнинг гупчаги тор кўчаларнинг деворларига, гоҳо ариқ четига экилган тол, теракларга бориб урилади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Аравaнинг мойланмаган гупчаги ғирчиллаб, садақайраҳоч тагидаги қироатхона олдидан ўтди.* И. Раҳим, Ихлос.

ГУПЧАКДАЙ, **-дек** Семиз, юмалоқ. *Ялпи шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томонда гупчакдек юм-юмалоқ хотин, белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ҳар йили эрхотин курортга бориб, гупчакдек семириб келамиз, — деди Савлатхон ўртоғига.* Ғайратий, Довдираш.

ГУР Бирдан бошланган шиддатли ҳаракат ва ундан чиқадиган товуш хақида. *Қушлар гур этиб учди. Гур этиб ёнмоқ. Гур этиб кулиб юбормоқ.* ▬ *Ҳамма гур этиб ўрнидан туриб, таъзим қилганича қотиб қолди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ГУРАС-ГУРАС *рвш. шв.* Тўда-тўда бўлиб, тўп-тўп. *Унинг [Мақсуднинг] хаёлларини дарвозадан гурас-гурас кириб келаётган, дарсга ошиқаётган студент йигит-қизларнинг шўх, қувноқ овозлари бўлди.* М. Худойқулов, Интилганга толе ёр. *Сенга тўй совғаси, гуллар кўтариб, Гурас-гурас келар дўстинг, тенгқуринг.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

ГУРВАК Эртапишар қовуннинг бир нави. *Хоразм қовунлари жуда ширин бўлади: кўк новвоти, гурвак, ширинпечак..* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГУРД [*ф.* گرد — паҳлавон] Шижоатли, баҳодир. *Фарҳод, Фарҳод, паҳлавону гурд, Ўз исмига муносиб бўлур.* М. Али, Боқий дунё.

ГУРДАЛИК Бақувват, кучли. *Қиз ҳақиқатан ҳам соғлом, гурдалик, кўркамгина эди.* Ҳ. Нўъмон, А. Шораҳмедов, Ота. *Ғанишер гурдалик, андак бўйи паст, Чайир, полвон, дадил, ҳар ишга чапдаст.* Ҳабибий.

ГУРЖИ *с. т. айн.* **грузин**.

ГУРЗИ [*ф.* گرز — чўқмоқ, тўқмоқ] I *тар.* Тўқмоқ шаклидаги ҳарбий қурол; шашпар. *Шерзод ўрнидан туриб, шернинг бошига яна бир гурзи урди.* «Эртаклар». *Уста Турдиали нимадир демоқчи эди, бошига гурзи тушиб, яна тариқдай сочилди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

2 Катта оғир тўқмоқ. *Ғуломжоннинг гурзиси асов тош устига даҳшат билан урилганда, бутун тоғ титрар, унгур ичи гумбурлаб кетар эди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

ГУРИЛЛАМОҚ I «Гур» этган овоз чиқармоқ. *Болалар гуриллаб, уларнинг олдига келиб, қийқириб муҳокама қила бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳамма гуриллаб кулди. Бўтабой қип-қизарганича, илжайиб бош чайқар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Катта ернинг охиридаги тош йўлдан юк машинаси гуриллаб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Равнақ топмоқ, барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ. *Фан ва маданият гуриллаб кетди. Иш гуриллади.* ▬ [*Жондор*] *Нари борса, шу икки йил мобайнида гуриллаган бойликка эга бўлди, йирик ғалла савдоси билан машғул бўлгани учун, «вагончи» деб аталди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Савдо гуриллаган.. Ҳар куни улфатчилик, базм.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ГУРКИРАМОҚ I Барқ уриб ўсмоқ, ривож олмоқ (кўкат, ўсимлик ҳақида). *Баҳори буғдойнинг гуркираган пайти.* ▬ *Парвариш этилган гўзалар она сутига мириққан боладек гуркираб ўсарди.* Ш. Ғуломов, Ташаббус. *Кичкинагина ерда анвойи мевалар гуркираб яшнаб турадн.* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма* Гуллаб-яшнамоқ, тараққий этмоқ. *Тилак бахш айласа қалбларга қанот, Унга парвоз берган билакдир ўктам, Шулар бирлигида гуркирар ҳаёт, Шулар бирлигида яшарар олам.* Э. Воҳидов, Чароғбон.

3 *кўчма* Ҳамма ёқни тутмоқ, тарқамоқ, анқимоқ (ҳид ҳақида). *Қамбар бирдан қаттиқ кулиб, Йўлчининг ёнига ёнбошлади. Оғзидан мусаллас ҳиди гуркирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қизиган тупроқнинг майин иси гуркиради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУРПАКЛАШМОҚ *айн.* **гуппаклашмоқ.** *Болалар уйни бошларига кўтариб гурпаклашарди.* ▬ *Чумчуқлар худди оёғи куяётгандай бетоқат типирчилар, ушоқ талашиб гурпаклашарди.* А. Мираҳмедов, Култан чечаклар.

ГУРРА *айн.* **гур.** *Алижоннинг икки оёғи осмонда чархпалак бўлиб, ерга тушди. Ҳатто ер чангиб кетди. Даврада гурра қийқириқ кўтарилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Йигит-қизлар раиснинг машинаси кўриниши билан гурра қўзғалишди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ГУРРОС-ГУРРОС *айн.* **гурас-гурас.** *Кеча йиғин бўлди Чорсуда, Келаверди эл гуррос-гуррос.* М.Али, Боқий дунё. *Сайилга гуррос-гуррос одамлар оқиб кела бошлади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ГУРС *тақл. с.* Зарб билан уриш, урилиш натижасида чиқадиган бўғиқ овоз. *Оғилхона тарафда бир ниманинг гурс этиб ерга йиқилиб, хириллай бошлагани эшитилди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Аллақайда кўтарма кранинг чийиллагани, сўнг гурс этиб тўхтагани эшитилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Юраги гурс-гурс урмоқ *айн.* **юраги гуп-гуп урмоқ** *қ.* **гуп-гуп.** *Шукуржоннинг юраги гурс-гурс ура бошлади.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Шербек ўз овозидан ўзи қўрқиб кетди: юраги обжувоздек гурс-гурс урарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГУРСИЛЛАМОҚ «Гурс-гурс» овоз чиқармоқ. *Нимадир гурсиллаб ерга тушди, нимадир синди. Уйининг эшиги шарақлаб очилди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Шу пайт даҳлизда гурсиллаган товуш эшитилди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

Юраги гурсиллаб урмоқ. *айн.* **юраги гуп-гуп урмоқ**. *қ.* **гуп-гуп**. *Алимардон кўндан ўйлаб юрган орзуси чиндан ҳам рўёбга чиқаётганидан қувониб, юраги гурсиллаб уриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ГУРСКЕТДИ Пичоқ тегиши билан гурсиллаб ёриладиган бир нав қовун номи. *Мадаминхўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ГУРУНГ 1 Қизғин суҳбат, гап; баҳс. *Мушоира — шеър базми, шоирлар гурунги, ширинсуханлар суҳбати.* А. Юсупов, Мушоира. *Гурунг қизигандан қизиди. Хотинлар дардлашиб, қувнашдилар.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўз гув-гуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир зумда тинди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Мамадали аста бошини кўтариб, уй ичида бўлаётган гурунгга қулоқ солди.* А. Раҳмат, Мардлар марди.

2 *шв. қ.* **гап 2.**

Чиғатой гурунги *тар.* Ўзбек маърифатпарварларининг XX асрнинг 20-йилларида Фитрат раҳбарлигида вужудга келган адабий-бадиий ва илмий ташкилоти.

ГУРУНГЛАШМОҚ Қизғин суҳбатлашмоқ, суҳбатлашиб ўтирмоқ. *Қуёшга терс бир ҳужрада тўрт киши гуж бўлиб, одатдагича гурунглашиб ўтиришар эди.* Ойбек, Навоий. *Тўда-тўда эркаклар гурунглашади.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ГУРУ(Н)Ч [*ф.* گرنج / برنج — гуруч] Шолидан оқлаб олинадиган дон маҳсулоти; ошлик дон. *Гуруч заводи.* ▬ *Лаълихон соат бешни мўлжаллаб, ошнинг гуручини солди.* Ойдин, Кўнгил тўлдими, яхши йигит. *Аҳмад гуручни икки марта ағдариб, ошни дамлаб қўйди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Гуруч орасида курмак бўлмоқ Бегона бўлиб ажралиб турмоқ. *Ёрмат тарвузини тугатиб, тўсатдан таклиф қилди: -Борасизми? Ростини айтсам, учиб кетгим келаяпти. -Гуруч орасида курмак бўламизми? — эътироз қилди Йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУРУҲ [*ф.* گروه — одамлар тўдаси; оломон] **1** Бир тўп одам, тўда. *Жангчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, қишлоқ оралаб кетдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бир гуруҳ эски танишларим билан суҳбат қурдим.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

Қора гуруҳлар Ёвуз ниятли кишилар тўпи; реакцион кучлар тўдаси. *Шундай қилиб, хон бошчилигидаги қора гуруҳлар маърифатпарвар Исломхўжадан ўч олдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Мақсад, маслак, фаолият ва ш. к. лар умумийлиги асосида шаклланган расмий ёки норасмий жамоа. *Текширувчилар гуруҳи. Илмий гуруҳ.*

3 Умумий белги, хусусиятга эга бўлган бир турдаги нарса, ҳодисалар мажмуи, туркуми. *Юлдузлар гуруҳи. Сутэмизувчилар гуруҳи.*

4 Дарс, машғулот ўтказиш мақсадида бирлаштирилган кишилар, талабалар бўлинмаси, тўпи. *Ҳуқуқий билимларни ўрганувчилар гуруҳи. Биринчи курснинг араб тилида таҳсил олувчи талабалар гуруҳи.*

5 Табақа, тоифа; даража. *Иккинчи гуруҳ ногирони.*

ГУРУҲБОЗ Гуруҳбозлик, тарафкашлик қилиб юрадиган шахс. *-Абдурасулни қоралаб гапирасан, гуруҳбоз дейсан. Эшитдингми, гапдон? – деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГУРУҲБОЗЛИК Бир гуруҳ кишиларнинг ўз манфаатлари йўлида жамоада қарамақарши гуруҳлар уюштиришга қаратилган ҳаракати; тўдабозлик. *Ғийбатчилик, фирибгарлик, гуруҳбозлик ва туҳматчилик, афсуски, ҳали ҳам бизнинг орамизда бор.* Газетадан.

ГУРУҲЛАМОҚ Бирор белгиси, тури, хили ва бошқа хусусиятларига қараб гуруҳларга, қисмларга бўлмоқ.

ГУСАР [*венгр.* huszar] Чор Россиясида ва айрим Европа мамлакатларида: енгил қуролланган отлиқ аскар.

ГУСЕНИЦА [*р.* гусеница – капалак қурти] *тех.* Трактор, танк каби машиналарнинг ғилдираклари устига ўралган кенг, узун занжир. *Иккинчи гранатани Аҳмедов гусеницани мўлжаллаб улоқтирди-да, ўзини тошдай ерга ташлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Танкнинг гусеницаси мажақланиб кетиб, қимирламай қолди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ГУСЛИ Русларнинг чангга ўхшаш торли тирнама мусиқа асбоби.

ГУСТОХ [*ф.* گستاخ – беадаб; дадил, қўрқмас] *кт.* Одобсиз, беадаб, беандиша; сурбет; бетакаллуф. *Густох одам.* ▬ *-Аяжон, биз густох қўшниларингизни кечиринг! – дея лабларига энган кўз ёшларини ялаб, ув тортди аёл.* Н. Қиличев. Устун.

ГУСТОХЛИК Одобсизлик, беадаблик, андишасизлик; сурбетлик; бетакаллуфлик. *Қосимбек қўлини кўксига қўйиб бош эгди: -Қулингизнинг густохлигини афв этинг, бегим, мен амирзодамнинг ижозатлари билан дилимда борини сўзладим.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГУСУБУРИДА [*ф.* گیسوبریده – сўзма-сўз: сочи қирқилган; уятсиз аёл] Сочи қирқилган. *Шоирамиз Маҳвашхоним ўзбек адабиёти тарихи учун қилган бу азамат хизмати эвазига.. Наманган диндорлари томонидан сочи қирқилди – гусубурида қилинди.* Газетадан.

ГУСУР-ГУСУР *айн.* **гурс-гурс**. *Бир оздан кейин кўча тарафдан гусур-гусур қилиб ўтган бир тўда от оёқларининг товуши келди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

ГУТАЛИН [*лот.* gutta – томчи ёки *нем.* gut – яхши] Этик, ботинка ва ш. к. ни ялтиратадиган қорамой. *Ботинкани гуталин билан мойламоқ.*

ГУТТАПЕРЧА [*инг.л.* guttapercha < *малайча* getah – қорамой + perija – дарахт] Баъзи ўсимликларнинг ширасидан тайёрланадиган, каучукка ўхшаш юмшоқ эластик модда (тиббиёт ва техникада қўлланади).

ГУФТУГЎ [*ф.* گفتوگو / گفتگو – суҳбатлашиш, суҳбат; ўзаро низо] *эск. кт.* Гапсўзлар; суҳбат. *Мен, соддадил, бундай гуфтугўларга ишониб, Мирзо Ёдгор хизматига кирдим.* Ойбек, Навоий. *Зиндон атрофида бўлаётган гуфтугўдан ичкаридаги кишанланганлар, қамаб қўйилганлар ҳам огоҳ бўлди.* Мирмуҳсин, Тундаги чақмоқлар.

ГУШНА [*ф.* گرسنه < گشنه – оч; оч қолган] Очкўз, кўзи оч. *-Картабозларнинг гушнаси шу-да, – деб бошқа биров жавоб берди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Эртасига кечқурун озурдадил Муҳаммад Шариф гушналар олдига борди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ГУҲАР [*ф.* گوهر – жавоҳир] *эск. кт. айн.* **гавҳар**. [*Жомий:*] *Гуҳардур ҳар сўзи, ҳар ҳарфи оташ.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бўлмагай инсон азиз, яхши ҳунар қилмаса Ёки ўқиб, илм шла ўзни гуҳар қилмаса.* Ҳабибий.

ГЎДАК [*ф.* کودک – ёш бола, чақалоқ] **1** Эмадиган, кўкракдан ажратилмаган, одатда бир ёшгача бўлган бола; чақалоқ. *Оилада туғилса гўдак, Унга суйиб қўярлар исм.* А. Орипов. *Эсли болалар ҳам кўринмайди. Гўдаклар эса бешикда, дарахтлар орасидаги беланчакларда ухлаб ётишади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Вояга етмаган, она сути оғзидан кетмаган бола, ёш бола. *Мусулмонқул.. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни хон кўтариб, эл елкасига минди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўқитувчи ёлғиз билим бермайди. У гўдакни одам қилади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 *кўчма* Етарли турмуш тажрибасига эга бўлмаган, хом, ғўр одам. *Баринг гўдак, ҳали нодон боласан, Ҳар иш қилсанг ҳам, битмаган, чаласан.* «Равшан». *Дилдор Аъзамжонни кўрди-ю, Низомжон кўзига бир ёш бола, гўдак бўлиб кўринди-қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ГЎДАКЛАРЧА Гўдакларга, болаларга ўхшаб, ёш болалардек, болаларча. *Гўдакларча иш тутмоқ. Гўдакларча аразламоқ.*

ГЎДАКЛИК **1** Гўдак ҳолати, гўдак ёши; чақалоқлик, жуда ёшлик пайти. *Биз сизларнинг тарбиянгизда гўдакликдан вояга етдик* [*деди Элмурод*] П. Турсун, Ўқитувчи. *У* [*йигит*].. *гўдаклик йилларининг унутиб бўлмас хотираларига бой бўлган адир этаклари, сой бўйлари, сертупроқ кўчалар оғушида маст бўлиб борар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 *кўчма* Гўдакларга, ёш болаларга хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. *Гўдаклик қилмоқ.*

ГЎЁ **I** [*ф.* گویا – гапирувчи, нотиқ] *эск. поэт.* Айтувчи, гапирувчи.

Булбули гўё 1) жуда яхши сайрайдиган ва одамдек гапира оладиган булбул (эртакларда); 2) яхши ва бийрон гапирадиган одам ҳақида. *Сизлар ҳозир бамисоли булбули гўёсиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГЎЁ **II** [*ф.* گویا – худди, мисли] *эрг. боғл.* Қиёслаш, ўхшатиш маъноларини ифодалаш учун хизмат қилади. *Гуломжон суюнганидан ерда юрмас, гўё осмонда учарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Тожибой кириб келди. Гўё бу ерда ҳеч ким йўқдай, ўтирганлар билан саломлашмай, кеккайиб бориб, ўз ўрнига ўтирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГЎЁКИ [*ф.* گویاکه – худди, мисли] *айн.* **гўё** II.

ГЎЖА Ўғир (кели)да туйиб оқланган жўхори (оқ жўхори)дан тайёрланган суюқ овқат. *Хотинлар уч-тўрт жойга давра бўлиб ўтиришиб, гўжа ичишарди.* С. Зуннунова, Олов. *Қулмурод қозондаги гўжа ошига икки коса қатиқ қўшди.* С. Айний, Қуллар.

ГЎЗАЛ **1** Жуда ҳам чиройли, ҳусндор, хушрўй. *Гўзал қиз.* ▬ *Гулсум унинг* [*Элмуроднинг*] *хаёлида бу ердаги гўзалларнинг гўзали бўлиб тура берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходималаридан Гулшанбону эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Киши кўзини қувонтирадиган, кишини мафтун этадиган, завқлантирадиган. *Гўзал табиат бағрида дам олмоқ. Гўзал хулқли инсон.*

3 Завқ-шавққа бой, серзавқ, унутилмас (давр, вақт ҳақида). *У қорли, совуқ кун Йўлчи учун умрининг энг мазмунли, энг рангли, энг гўзал куни эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Гўзал (хотин-қизлар исми).

Гўзал адабиёт *эск.* Бадиий адабиёт. **Гўзал санъат** *эск.* Бадиий санъат.

ГЎЗАЛЛАШМОҚ **1** Чиройи очилиб, тобора гўзал бўлмоқ. *Нодира кундан-кунга гўзаллашиб бормоқда.*

2 *кўчма* Тобора кўркамлашмоқ, обод бўлмоқ. *Тошкент кундан-кун гўзаллашмоқда.*

ГЎЗАЛЛИК **1** Чирой, ҳусн. *У* [*Гулнор*] *букун шод, баҳор унинг.. гўзаллигига гўзаллик қўшган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *флс.* Табиат ва жамиятдаги нарса ва ҳодисаларнинг, инсон фаолиятининг кишида меҳр-муҳаббат, қувонч, завқ туйғулари уйғотувчи хусусиятларини ифодаловчи эстетик тушунча.

ГЎЛ [*ф.* گول – содда; нодон, аҳмоқ] Ҳар нарсага ишонаверадиган; содда, лақма. *Гўл одам.* ▬ *Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғри сўз, дангалчи бола.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Инспектор янги бошлиқнинг жуда содда, тўғрироғи, гўл бир кимса эканига қаноат ҳосил қилди.* Н. Аминов, Суварак.

ГЎЛАЙМОҚ *шв.* Бақрайиб қолмоқ, анграйиб қолмоқ. *-Эшик қия очилиб, қизнинг ярим юзи кўринди. Нима қиларимни билмай, гўлайиб қолибман, – деди Комилжон.* У. Назаров, Биринчи учрашув.

ГЎЛАХ [*ф.* گولخ – гулхан; ҳаммомнинг ўтхонаси] **1** Ҳаммомнинг ўт ёқиладиган жойи, ўчоғи; гўлаххона. *Шу вақтда Регистон яқинидаги.. ҳаммом гўлахидан тўрт нафар қиморбоз қўлларида икки замбар билан чиқиб келдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 Ҳаммомга ўт ёқувчи киши; гўлахи. *Маълумот сўрамайдиган турли ишларда ишладим: қоровул бўлдим, гўлах бўлдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

Гўлахдан чиққан эск. 1) гўлаххонада ётган. *-Ўзиям гўлахдан чиққанга ўхшайди-я, яғир бўлиб кетибди, бола бечора, – деди Меҳриниса Маҳкам акага.* Р. Файзий. Ҳазрати инсон; 2) паст табақадан чиққан. *«Гўлахдан чиққан теги пастни бошингизга урасизми, олсангиз – бирор хонзодани олинг», деб минг марта айтдим, қулоқ солмадингиз.* Ҳ. Гулом, Машъал. **Ўттиз икки гўлахга ўт қўйган** *салб.* Кўп иш кўрган, ҳар балони бошдан кечирган, шайтон киши ҳақида. *Ниёзохуннинг дилига ғулғула тушди. Бойвачча эмиш.. Бу ўттиз икки гўлахга ўт қўйган каллакесар ўғри-ку!* К. Яшин, Ҳамза.

ГЎЛАХИ *айн.* **гўлах 2.**

ГЎЛАХХОНА *айн.* **гўлах 1.** *Совуқ кунда бошларини қаёққа уришни билмай, охири бир ҳаммомнинг гўлаххонасини топдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ГЎЛЛИК Лақмалик, ҳар нарсага ишонаверишлик *Гўллик қилмоқ.* ▬ *Танин ўша-ўша гўллигингга бориб, ҳамма сир-асрорингни валдираб қўйдингми? – деди ичида, ўзидан ранжиб Отақўзи.* О. Ёқубов, Диёнат.

ГЎЛОС Тўқ жигарранг. *Гўлос ипак. Гўлос духоба.* ▬ *Чевар ҳам турлугини Ўрнига қўёлмабдир: Нуқул оқ, барикарам, Пистоқи, гўлос, зангор.* Ғ. Гулом.

ГЎММА *шв.* Ичига гўшт ёки баъзи сабзавотлар солиниб, ёғда пириладиган сомсанинг бир тури. *Оллоқулибой кўк чойни ичиб, яна гўммани тушира кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ГЎНГ 1 Уй ҳайвонлари ва паррандалар ахлати. *Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди: от-молга қарайди, гўнг курайди, жоди билан пичанпоя қирқади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Шу ҳайвонларнинг ахлатидан иборат ўғит. *Ерга гўнг солмоқ.*

ГЎНГЛАМОҚ Ерга гўнг солмоқ, ерни ўғитламоқ. *Ерни гўнглаб ҳайдадик, чигит тикдик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ГЎНГХОНА Гўнг тўкиладиган ва сақланадиган махсус жой; катта ўра, чоҳ.

ГЎНГҚАРҒА Қарғасимонлар оиласига мансуб, Ўзбекистонда ўтроқ яшайдиган қуш; қарға тури.

ГЎНИЯ [*юн.* gonia – бурчак] *махс.* Бурчакнинг тўғрилигини текшириш учун ишлатиладиган чизмакашлик ёки дурадгорлик асбоби.

ГЎПСАНГИ [*ф.* كوب – зарб (а) + سنگ – тош] **1** *шв.* Катта тош ҳовонча.

2 *кўчма* Кўпол, бесўнақай одам ҳақида.

ГЎР [*ф.* گور – қабр] **1** Ўликни кўмиш учун қазилган чуқур. *Бировга гўр қазисанг, ўзинг йиқиласан.* Мақол. *Гўрингдан тутун чиққур! Гўрингда чиригур! (қарғ.)* ▬ *Тўпа холанинг ёнида очиқ гўр ғорга ўхшаб, аллақандай ваҳима таратиб, қорайиб турибди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Ўлик кўмилган жой ва шу ерда тикланган тепача; қабр; қабр устига қурилган мақбара. *Қаерга борасиз, Қулбобо.. ажалингиз етса, отамизнинг гўри ёнига сиз учун катта бир сағана ясаб, сизни элтиб кўмамиз.* С. Айний, Қуллар.

Гўр азоби Жуда ҳам қийин, машаққатли иш ҳақида. *Йўл азоби – гўр азоби.* Мақол. **Гўр азобида** Азоб ва машаққат билан, катта қийинчиликлар билан. **Гўрдами** *айн.* **гўрними**. **Гўрига ғишт қаламоқ** Бировни орқаворатдан сўкмоқ, ҳақорат қилмоқ, қораламоқ. **Гўрними** Қаёқда дейсиз, ҳеч-да. *Бу сафар силабсийпаб ўтибдими? – Гўрними?* **Бир оёғи тўрда, бир оёғи гўрда** *ёки* **йўлидан гўри яқин** Ўлай деб турибди, ўлими яқин (ўлими яқин бўлиб қолган кари одам ҳақида). *Бир оёғим тўрда-ю, бир оёғим гўрда, ажал деган рўдапо эшикнинг тирқишидан мўралаб турибди-ю, қолган беш кунимга шукур қилмай, яна орзуҳавас қилайми, айланай овсин!* А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Ота гўри қозихонами?** Арзимаган ишга, нарсага ҳам шунча ғалва-жанжалми? [*Ҳасан:*] *Турмасанг турмассан. Шунга ҳам ота гўри қозихонами! Мен Зуҳра билан нариги уйга ўтаман.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. **[Ўз] гўрига тортмоқ** Бировни ўз жиноятига шерик қилмоқ; оёғидан тортмоқ. *У, Олахўжани ўз гўрига тортмай, ўша ёқда йўқ бўлиб кетса кошки эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қай(си) гўрга** *с. т.* Қаёққа, қаерга. *-Қайси гўрга йўқолдинг, баччағар! – ўшқирди Бобоқулга қараб. – Ўтни ёқ. Бир пиёладан чой ичиб, йўлга тушайлик!* С. Анорбоев, Оқсой. **Қай(си) гўрда** *с. т.* Қаерда, қаёқда; қаердадир. *Аҳмаджон ака! Қайси гўрда юрибсиз? Телефон қилмаган жойим қолмади.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қай(си) гўрдан** Қаердан, қаёқдан; қаердандир. [*Рокия:*] *Турғунбой – Фарҳоду, Муҳаббат – Ширин эди. Қайси гўрдан бир хат келди-ю, ораларига совуқлик тушди-қолди.* Н. Сафаров, Ҳаёт

мактаби. **Ҳаммаси (ёки бари) бир гўр** Ҳаммаси ҳам бир (хил), бирдек, фарқи йўқ. *-Кўп ўтмай, у мени яна бошқа жойга топширди. Бу бой даргоҳида ўтган ҳаётим эслашга арзийдими? Йўқ. Ҳаммаси бир гўр эди, – деди Ҳамроқул.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Ҳар кимнинг гўри бошқа** Ҳар кимнинг ихтиёри ўзида, ҳар ким ўз билганини қилади. *Каромат ундоқ бўлиб кетди, индамадим; майли, бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошқа, менга нима.* А. Қаҳҳор, Қизлар.

ГЎРГА *мод. с.* **1** «Яхши», «ишқилиб» маъноларида қўлланади. *У (йигит) илкис атрофга назар ташлаб, юрагини бирдан ваҳм босди: не бўронда қолиб кетмаса гўрга эди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Кесим таркибида келиб, розилик, истак ва ш. к. маъноларни ифодалайди. *Фойдасини бермаса ҳам гўрга, саккиз минг сўмни қайтарсин.* А. Қаҳҳор, Сароб. *-Қариганда мени бир балога гирифтор этмасанг гўрга эди, – дея қичқирди* |*Зоҳир шайх*|. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГЎРИСТОН [*ф.* گورستان – қабристон] Ўлик кўмиладиган махсус жой; мозор, қабристон. *Онахон қизининг ялангоёқ эканини ҳам унутиб, тиканак босиб кетган гўристон устидан тўғри темир йўл устахонаси томонга йўл олди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ГЎРИСТОНЛИК *фольк.* Гўристон. *Кўклам вақти эди, жума куни қариндошимизнинг тўйига бориб, қайтишда гўристонлик ичидан ўтиб кетаётганимда, бир бош суякка кўзим тушди.* «Олтин олма».

ГЎРКОВ [гўр + *ф.* کاو – ковловчи] **1** Қабристонда гўр қазувчи киши. *Қоратой чолни уйда қолдириб, Ўроз билан бирга мозорга, гўрковга жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Йўқ қилувчи; йўқ қилиб, ўрнини олувчи. *Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гўркови деб қарар эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ГЎРКОВЧИ *шв.* Гўрков. |*Гулжон Мастурага:*| *Айтганингиздек, жониворнинг гўрковчиси, нафснинг терговчиси бўладими, ҳар кимнинг ўзига инсоф берсин-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ГЎРСЎХТА [гўр + *ф.* سوخته – ёнган, куйган] *қарғ.* Гўринг(да) куйгур. *-Ахир, пушаймон қилипти-да, гўрсўхта, – деди Йўлчи, ҳайратдан ёқасини ушлаб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бозоров деган гўрсўхта Адолатга кўз олайтириб юрибди.* И. Раҳим Чин муҳаббат.

ГЎРХОНА [гўр + хона] Мақбара тагидаги ўлик кўмишга мўлжалланган махсус хона, ертўла.

ГЎСНОҒОРА [*ф.* کوس – катта ноғора + *а.* نقاره – кичик ноғора] Катта ноғора. *Жар солди гўсноғора, Сафга тизилди лашкар, Ёв бўлгуси садпора, Омин, оллоҳу акбар.* А. Шер, Куз ҳилоли. *Муборак бу тонгда овозга эга Ўзбек халқининг ҳам гўсноғораси.* Ғ. Ғулом.

ГЎСФАНД [*ф.* گوسفند – қўй]: **гўсфанд йили** *айн.* **қўй йили** *қ.* **қўй 2.**

ГЎСХЎР [*ф.* کسخل – тентак, анқов] Бировга ем бўлувчи лақма, гўл одам. *-Бўлди, хўжайин! Бугундан бошлаб сизга текинга ишлайдиган гўсхўр йўқ!! – деди Муҳаммадкарим.* М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. *Кимдир гап қотди: -Хотинини колхоз раисига қўшиб қўядиган гўсхўр йўқ.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ГЎШ I [*ф.* گوش – қулоқ] Эшитиш аъзоси, қулоқ. *Бу сўзни гўши бор одам эшитсун, Ўзида ҳуши бор одам эшитсун.* Фурқат.

ГЎШ II *с.т. фольк.* Гўшт. *Ўлганларнинг қузғун қўнар гўшига, Чўқ савдолар солай ўзим бошига.* «Юсуф ва Аҳмад».

ГЎША |*ф.* گوشه – бурчак, овлоқ жой] **1** Одамлар назаридан узоқ ер, овлоқ жой; бурчак. *Аҳмад Ҳусайн бир кун, пешиндан сўнг, Искандарони қуюқ бир дарахтзор, тинч, сокин бир гўшада кутиб ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Тураржой; бошпана. *У* |*Матқовул*|*.. отасидан қолган тўрт таноб ерда йигитлик терларини тўкиб ўзига.. кичик бир гўша қурмоқчи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Умуман жой. *Жаннат гўшасими бу сўлим соҳил, Кўз узиб бўлмайди ой жамолидан?* Миртемир.

ГЎШАК [*ф.* گوشک – қулоқча; қулоқнинг юмшоқ жойи] Телефон трубкаси. *Асадбек мовий телефон гўшагини кўтарди.* Т. Малик, Шайтанат.

ГЎШАНГА *этн.* Никоҳ тўйининг биринчи кечаси қуёв билан келиннинг бошқалардан холи ўтириши ва тунаши учун уй бурчагига тортилган оқ чодир; чимилдиқ. *Гўшангада кўзлар илҳақ бўлмоқда, Куёв бола*

талпинади ўшанга. Миртемир. *Урф-одатга биноан, улар* [*Бобур билан Ойша бегим*] *бир-бирларини тўйдан сўнг гўшангада биринчи марта кўрдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГЎШАНИШИН [*ф.* گوشه – бурчак + نشين – ўтирувчи; яшовчи] *кт.* Одамлардан холи, танҳо ҳаёт кечирадиган, одамга қўшилмайдиган, жамиятдан ажралиб қолган киши. *Қулмуҳаммаднинг гўшанишин бўлиб, тўшакда ётиши қулаган минорага ўхшарди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ГЎШАНИШИНЛИК *кт.* Одамга қўшилмаслик, аралашмаслик; танҳоликда кечириладиган ҳаёт. *Ҳатто баъзи кунлар ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гўшанишинликка яқинлашиб борар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГЎШТ [*ф.* گوشت – эт] **1** Тирик организмнинг мушак тўқималари; эт. *Томирларда қон қайнаб, кўзларда ўт чақнарди, мушак гўштлари пўлатдай қотиб кетган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Сўйилган жонивор танасининг овқат сифатида истеъмол қилинадиган қисми; эт. *Қўй гўшти. Товуқ гўшти. Қовурилган гўшт.* ▬ *Аҳмад Танбал чинни лагандаги гўштга энди қўл узатганда, эшик секин очилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Баъзи бир меваларнинг ейиладиган қисми, эти.

Бир-бирининг гўштини емоқ Доим бир-бири билан уришмоқ, жиққамушт бўлмоқ. **Бир қоп гўшт** Қўлидан ҳеч нарса келмайдиган, ландавур одам ҳақида. *Рўзибой деганимиз бир қоп гўшт бўлди-қолди.* «Гулдаста». **Гўштингни ейман** Дўқ, пўписа маъносидаги ибора. *Ейман дейди гўш(т)ини, Қайрайди кал тишини.* «Равшан». **Гўштини бир бурдадан қилмоқ** Роса урмоқ, калтакламоқ, саваламоқ. *-Кўп енгиллик қилиб ҳинглиллай берманглар! Отанг кўриб қолгудек бўлса, сени ҳам, мени ҳам гўштимизни бир бурдадан қилади,— деб то эшикдан чиқиб кетгунча жавраб қоладилар.* Ойдин, Бечора. **Номаъқул бузоқнинг гўштини емоқ** 1) хато қилмоқ, адашмоқ; 2) нодонлик қилмоқ. *-Номаъқул бузоқнинг гўштини бир едик-да,— дейди Берди татар.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Қип-қизил гўшт** Ҳеч вақоси йўқ, камбағал, ночор. *-Ҳол сўр, аммо ҳамённи ҳам сўр, ука! Биласан-ку аҳволимизни, қип-қизил гўштмиз, — деди Умарали.* Ойбек, Улуғ йўл.

ГЎШТГИРЛИК [*ф.* کشتی – кураш + گير – маҳкам ушловчи, тутувчи] *эск. спрт.* Бадан тарбияси; кураш санъати. *Паҳлавон қалин лаблари билан сўзни аста ўлчаб кесиб, «гўштгирлик» илми ҳақида қизиқ маълумотлар берди.* Ойбек, Навоий.

ГЎШТДОР [гўшт + *ф.* دار – бирор нарсага эгаликни билдирувчи қўшимча] **1** Гўшти кўп, сергўшт, семиз. *Гўштдор одам.* ▬ *Зайнаб қисқа бўй, гўштдор ва оқ танли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Сергўшт, эти қалин (баъзи мевалар ҳақида). *Гўштдор жийда. Гўштдор шафтоли.*

ГЎШТКУЙДИ Хамирга гўшт, пиёзли қийма тугиб, тандирда пишириладиган бир хил сомса. *Ошхонадан кабоб ва гўштқуйди ҳидлари анқийди.* Ойбек, Болалик.

ГЎШТЛИ 1 *айн.* **гўштдор 1,2.**

2 Ичида гўшти бор; гўшт солиб тайёрланган. *Гўштли сомса. Гўштли шўрва.*

ГЎШТСИЗ 1 Ичида гўшти йўқ; гўшт солинмаган, бегўшт. *Гўштсиз овқат.* ▬ *Йўлчи катта товоқдаги гўштсиз, қатиқсиз.. мошхўрдадан.. икки қошиққина ичди..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гўшти, эти йўқ; ориқ, озғин. *Гўштсиз қўли билан ушламоқ.*

ГЎШТХЎР [гўшт + *ф.* خور – еювчи] Гўштни яхши кўрадиган, гўштни кўп истеъмол қиладиган. *Гўштхўр одам. Гўштхўр ҳайвонлар.*

ГЎЯНДА [*ф.* گوينده – ҳикоя қилувчи, айтувчи; нотиқ, сухандон] **1** Қадимда тўй, сайил-томоша ва шодиёналарда ҳикоя, қисса айтувчи киши.

2 Ҳофиз, ашулачи. *Шерозий йигирма беш ёшлар чамасида бўлиб, овози жаранглаган, балоғатга етган, энди мустақил гўянда бўлган пайти эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *этн.* Таъзияда йиғини бошловчи, марҳумнинг яхши хислатларини айтиб йиғловчи аёл.

Д

-да *куч. ва сўр. юкл.* **1** Гапда таъкид, кучайтирув каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. *-Бола-да, — кампир узр сўраган бўлди.* Газетадан. *Сен ҳам юрибсан-да полвон номини олиб.* «Ёшлик».

2 Гапга сўроқ мазмунини киритади. *Сиз ҳам борган экансиз-да!?* ▬ *Сартарош бўлай дебсиз-да, а?* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 "Яна", "тағин" каби сўзлар билан келганда, уларнинг маъносига ортиқлик, кучайиш белгисини киритади. *Маданиятимизни янада ривожлантирамиз.*

4 *бркт. боғл. взф.* Бош гап билан эргаш гапни ёки гап бўлакларини боғлайди. *Алимардон унинг ёнига оғир чўкди-да, қошларини чимирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Искандаров бир неча дақиқа унга маҳлиё бўлиб турди-да, ўзини босиб олди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Эшик ғирч этиб очилди-да, рухсат сўраб Дарвешали кирди.* Ойбек, Навоий.

ДАБ *с.т. айн.* **даф** II.

Даб бўл! Йўқол! Кет! *-Кўз тегмасин. Келган балолар даб бўлсин! — деди [кампир] ва кўйлагининг ичига туфлаб ҳам қўйди.* Ойдин, Ширин келди.

ДАББА I [*а.* دبّة — секин ҳаракатланиш, судралиш; кириб бориш] **1** *от* Ички аъзоларнинг ўзи жойлашиб турган бўшлиқдан шу бўшлиқ девори орқали ташқарига туртиб чиқиши ёки пастга — моякдонга тушишидан иборат касаллик; чурра. *Қорин даббаси.*

2 *сфт.* Шундай касалликка чалинган, мубтало бўлган (одам ёки жонивор). *Дабба одам. Дабба от.*

3 *кўчма дағ.* Судралган, юришмай қолган иш, касод бўлган мол; дангаса ва ишёқмас одам ва ш. к. ҳақида. *Нима бало, даббамисан, ётганинг ётган. Дабба мол. Бу ҳафта бозор дабба.*

ДАББА II [*ф.* دبّه — чарм халтача] Жувозкашларнинг чармдан ёки металлдан ясалган ва ёғ, умуман суюқлик қуйиб қўядиган идиши.

ДАБДАБА [*а.* دبدبه — дукур-дукур; баланд овоз; тантана] **1** Ҳаддан ташқари тантана, ларзага келтирувчи, ваҳимага соладиган хатти-ҳаракат, шов-шув. *Илгаршлашган сари базмнинг бутун дабдабаси аниқроқ сезилиб, Ёрматни безовта қила бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Подшо дабдаба билан бозорга борибди.* «Зумрад ва Қиммат».

2 Манманлик, ғурур билан тўлиб тошган хатти-ҳаракат; қуруқ ваҳима. *Ҳусайн Бойқаро.. қадамларини тетик босиб, дабдаба билан чодирдан чиқди.* Ойбек, Навоий. *Бир танноз қиз зўр дабдаба билан идорага кириб келди.* «Муштум». *Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи.* Т. Йўлдош, Аттанг.

3 Ҳаддан ортиқ улуғворлик, ҳашамат; савлат, маҳобат. *Улуғбек мадрасасининг дабдабаси Регистонга бошқача тус бериб турибди.* ▬ *Қачонлардир дабдаба билан қурилган икки табақали нақшинкор дарвозадан ичкарига киришди.* «Ёшлик». *..унинг [Шайбонийхоннинг] салласига қадалган дуру гавҳарлар, тўнига тикилган олтину марваридлар дабдаба билан ялтираб кўзга ташланади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дабдаба сурмоқ Давр-даврон сурмоқ, шаън-шавкат билан ҳаёт кечирмоқ. *У ҳам хонлик қилиб, подшоҳлик дабдабасини суриб..*

неча ой, неча йилдан кейин ўлиб кетди. "Муродхон".

ДАБДАБАБОЗ [дабдаба + *ф.* باز – ўйновчи] Меъёридан ортиқ дабдабали ҳаракат, маросимларни яхши кўрадиган, маъносиз, қуруқ дабдабаларга берилган шахс. *Дабдабабоз одам.* ▬ *Тўлан сафсатабоз, ёлғончи, дабдабабоз, кибрли.* Газетадан.

ДАБДАБАБОЗЛИК 1 Дабдабага, қуруқ ҳашамга тўлиқ бўлган хатти-ҳаракат. *..ўзўзини мақташ ва дабдабабозлик вазиятига тоқат қилиб бўлмайди.* Газетадан. *Оилавий тантаналар, маросимларнинг яна бир неча хиллари борки, уларда ҳам.. дабдабабозлик каби эски иллатлар.. мавжуд.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

2 Амалий иш ўрнига қуруқ ваъдалар, баландпарвоз гаплар билан овора бўлиш. *Йиғилишларда қабул қилинаётган қарорлар кўпинча конкрет бўлмасдан, дабдабабозлик характерида эканлиги катта камчиликдир.* Газетадан.

ДАБДАБАДОР [дабдаба + *ф.* دار – эга бўлувчи] 1 Серҳашам, ҳашамдор; дабдабали. *Низомулмулк ҳеч қандай жиноятнинг олдидан ўтмагандек, пинагини бузмай, аввалгидек кеккайиб, дабдабадор яшар эди.* Ойбек, Навоий.

2 Савлатли, улуғвор, маҳобатли. *Дабдабадор уйни колхоз ҳисобидан ремонт қилдиргани ҳам айтилди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар.

ДАБДАБАЛИ 1 Ваҳима туғдирадиган, ларзага келтирадиган. [*Навоий:*] *Осмондаги дабдабали, аммо фойдасиз чақмоқ бўлишдан кўра ерда бир тутам олов бўлиб, бир ғарибнинг қозонини қайнатмоқ афзалдир.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Ҳаддан ортиқ ҳашамга берилган ёки безалган; серҳашам, маҳобатли. *Дабдабали иморат. Дабдабали қиёфа.* ▬ *Арава бир лаҳзада ўзининг дабдабали кўринишини йўқотди.* К. Яшин, Ҳамза. *Марҳумлар хотирасини ҳурматлаш уларнинг қабрларига дабдабали ёдгорликлар ўрнатиш, ҳар хил битиклар ёзиш билан ўлчанмайди.* Газетадан. *Усмонбек Ўратепа қозисига қарашли дабдабали уйда дарча ёнида ёлғиз ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий харитасини кўздан кечирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Қуруқ, баландпарвоз гаплар билан тўлиб-тошган; ортиқ даражада безатилган, бўрттирилган. *Дабдабали ваъдалар. Дабдабали гаплар.* ▬ *Мақолага жуда дабдабали сарлавҳа қўйилган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Интизомни мустаҳкамлаш учун курашда дабдабали сўзлар эмас, балки амалий иш керак.* Газетадан. *Фильмда дабдабали сўзлар, баландпарвоз иборалар йўқ, томошабиннинг ўзи воқеалардан хулоса чиқариб олади.* Газетадан. *Кейин Убайдуллаев уста кўрмаган рассомларни йиғиб, бир қанча дабдабали плакатлар тайёрлатди.* Газетадан.

4 Ҳаддан ортиқ тантанали, шов-шувли. *Дабдабали тўй.* ▬ *Даромадга қараб буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

ДАБДАЛА: дабдала бўлмоқ *ёки* **дабдаласи чиқмоқ** 1) парча-парча бўлмоқ, чилпарчин бўлмоқ. *Соат ерга тушиб дабдала бўлди.* ▬ *Шофёр минага дуч келиб дабдала бўлган машина яқинида жонсиз ётарди.* В. Ғофуров, Вафодор; 2) вайрон-толқон бўлмоқ, ер билан яксон бўлмоқ. *Бомбардимонлар натижасида шаҳарлар дабдала бўлган эди;* 3) йиртилиб, тўзиб кетмоқ. *Нуқул қирра тош, шағалли тоғларда этик, ботинкаларимиз йиртилиб.. дабдала бўлиб, тагчарминг соғ жойи қолмади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баширжон анча дадилланди. Чўнтагидаги муқоваси титилиб, дабдаласи чиқиб кетган ўша ёндафтарчани варақлади.* Н. Аминов, Қаққаҳа; 4) аъзойи баданининг бутун ери қолмай шикаст емоқ. *Калтак еб дабдала бўлди.* ▬ *Мен якка, душманим эди бир гала; Белим, оёқларим бўлди дабдала.* Миртемир, Асарлар; 5) ишдан чиқмоқ, яроқсиз бўлиб қолмоқ. *Деҳқон зоти борки, ҳозир қон йиғлаб ётибди: дабдала бўлиб, кукуни чиқиб ётган ерларни кўриб, одам тугул мол-жониворларга ҳам титроқ тушяпти.* А. Мухтор, Чинор; 6) бузилмоқ, издан чиқмоқ. *Лаълихон ишдан четлатилди; асаблари дабдала бўлган Жўрақулов яна жангга кирди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар; 7) расво бўлмоқ, сири фош бўлмоқ. *Дадабойнинг баланд бўлиб дабдабаси, Охир чиқди дабдабасин дабдаласи.* «Муштум». *Гувоҳларнинг дабдаласи чиққандан кейин Ғуломжон деди..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Дабдала қилмоқ 1) бузиб ишдан чиқармоқ. *Телефон симларини дабдала қилиб ташлашган..* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси; 2) вайрон-толқон қилмоқ, ер билан яксон қилмоқ. *Германиянинг эски чегарасидаги истеҳкомлар*

ҳам туриш беролмади. Авиация осмондан дабдала қилди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ана-мана дегунча сел ҳамма ёқни дабдала қилди.* И. Мирзаев, Тўйбошилар; 3) уриб қонга бўямоқ, пачақламоқ. *Ҳа, айтгандай, агар ёмонликка олсам, ҳозир уриб, башарангизни дабдала қилар эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сиз қўй, демаганингизда, оғзи-бурнини дабдала қилиб, аламдан чиқай деган эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Афт-башарасини дабдала қилди.* С. Анорбоев, Оқсой; 4) руҳий азоб бермоқ, руҳан чарчатмоқ. *Кун ботса бас. Дард билан озор Қиз юрагин қилар дабдала.* О. Ҳожиева, Ҳаётга таъзим.

ДАБДУРУСТДАН *рвш.* **1** Тўсатдан, қўққисдан, бирдан, кутилмаганда. *Дабдурустдан киришга ботинолмай туриб қолдим.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Унинг дабдурустдан пўписа қилиши нафсониятимга тегди.* «Ёшлик». *Дабдурустдан айтилган гапга Норхолнинг кулгиси қистади.* «Ёшлик».

2 Дастлаб, аввал, бошда; дарров. *Ҳайдар ота уни [Асрорқулни] дабдурустдан танимади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Аҳмад остона ҳатлаб ичкари кирди. Дабдурустдан нима иши борлигини айтолмади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Дабдурустдан гапни шундай бошласанг, чўчитиб юборасан.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАБИР *[ф.* دبیر *– мирза; котиб] кт.* **1** Ўқитувчи, устоз. *Хоразмшоҳ очиқ юз билан дабирга мурожаат қилди.* Газетадан.

2 Мамлакат ҳукмдорининг шахсий котиби; давлатнинг расмий ҳужжатларини ёзувчи ва таҳрир қилувчи котиб, мунший. *Бу эрса, Николай вазири эди. Бутун хуфя ишда дабири эди.* С. Хондайлиқий, Навбаҳор.

ДАБЛА *шв.* Ёғ сақлашга мўлжалланган хум ёки темирдан ясалган идиш. *қ.* **дабба II**.

ДАВ I *[ф.* دیو *– дев, жин; жуда катта, улкан] шв.* Улкан, катта, бақувват (одам ва б. нарсалар ҳақида).

ДАВ II *шв.* Туҳмат, бўҳтон.

ДАВАНГИ *[ф.* دینگ *– аҳмоқ, анқов; қўпол] Бесўнақай, беўхшов, қўпол. Гўё бу даванги куёви қолиб, ҳозир Пошша холанинг ўзини бир нима қилиб қўядигандай, шошиб ўрнидан туриб кетди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Бошга тушганни кўз кўрар дегандек, оғзига латта тиқилган, қўллари чамбарчас боғланган даванги фашист ҳам ушоққина қиз буйруғига бўйсунишга мажбур эди.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

ДАВАНГИДАЙ, -дек *шв. айн.* **давангирдай.** *Курашга ишқибоз ёшлар Тўламат мўйловнинг давангидай қоматига ҳавас билан тикилишарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мундоқ қарасам, катта йўл ўртасидан билагига костюм ташлаган давангидай бир йигит келяпти.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАВАНГИРДАЙ, -дек 1 *ижоб.* Гавдали, забардаст. *Ўн олти ёшга тўлганда, Раҳматулло давангирдай йигитга айланди.* «Шарқ юлдузи». *Эшик очилиб, чорпаҳилдан келган, давангирдай бир йигит кирди.* «Фан ва турмуш».

2 *салб.* Қомати беўхшов, қўпол; бесўнақай, суяги бузуқ. *Давангирдай йигит.* ▬ *Кексагина бир одам елкасига давангирдай бир йигитни миндирибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *-Ханжарим қонга ташна, – деди белбоғига ойболта қистирган давангирдай бир одам ҳозир бўлиб.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ашурбой ака ҳаддан ташқари дароз, сергўшт, суяклари бузуқ, давангирдай одам эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАВАРА *шв.* Қўрқитиш, чўчитиш хатти-ҳаракати; дўқ, пўписа, дағдаға. *Давара қилмоқ.* ▬ *Мен ҳамиша ёлғиз, гоҳи оғзаки даваралар қилғонимни сўзлағонимда, ул киши кулди ва айтдиким..* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Бой отга мина туриб яна давара қилди: -Эрталаб албатта чиқ.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДАВВОР *[а.* دوّار *– давра ясовчи] Давра ҳосил қилиб айланувчи, чархпалак. Боши йўқ, сўнги йўқ бу чархи даввор. Коинот ҳаёлдай жумбоқ-да яхлит.* Миртемир, Асарлар. *Қўлимда бир қадаҳ тимқора қаҳва, Елкамда муаззам гумбази даввор.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДАВ-ДАСКА *шв. айн.* **дав-дастак.** *Бутун бойлигини, дав-даскасини қизилларга қўш қўллаб турган бой.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДАВ-ДАСТАК *шв.* Бутун бор-йўғи, барча бисоти. *Қаерда истиқомат қилмай, биринчи дав-дастагим, дастурим – китоб.* М. Жўра, Ноширнома.

ДАВАЧА *шв.* Тумор.

ДАВИР *[ф.* دویر *–* чарм белбоғ; қайиш] *фольк.* От устига эгардан кейин ёпиладиган чочоқли зарбоф абзал; ёпинчиқ. *Бисмилло деб солди отнинг устига Чочоғи зумраддан зарли давирди.* «Муродхон». *От белига олиб*

келиб ташлади Қимматбаҳо зар чочоқли давирди. «Хушкелди». *От боради арқираб, Давирлари ярқираб.* «Равшан».

ДАВКАР *шв. фольк.* Забардаст, девдек. *Буён келди етти навкар, Навкарнинг бари давкар.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ДАВКАШ I *шв.* Мунозарани (довлашишни) яхши кўрувчи, жанжалкаш.

ДАВКАШ II *шв.* Туҳматчи, бўҳтончи.

ДАВЛАТ I |*а.* دولت — мамлакат| Ўз фуқароларининг ижтимоий-сиёсий ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи, бунга қарши турувчи кучларнинг қаршилигини синдирувчи ҳокимият органлари ва сиёсий ташкилотлари тизимига эга бўлган мустақил мамлакат. *Ўзбекистон давлати. Темурийлар давлати. Давлат аппарати. Давлат бюджети. Давлат герби. Давлат интизоми. Давлат мулки.* ▬ *Чиндан ҳам вақтли ҳукумат давлат тепасига чиқди-ю, лекин амалда подшонинг халққа қарши сиёсатини давом эттирди.* К. Яшин, Ҳамза. *Темур томонидан тузилган давлатнинг системаси ҳам қизиқарлидир.* «Фан ва турмуш». *Давлат қуриб берсин, деб ўтирмай, ҳашар билан битириб қўяди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАВЛАТ II |*а.* دولت — бойлик| **1** Бойлик, мол-дунё, мол-мулк. *Яхши ният — ярим давлат.* Мақол. *Давлат тугар, билим тугамас.* Мақол. ▬ *Маблағ, давлат, сармоя! Бизда ўша йўқ.* К. Яшин, Ҳамза. *Рихсибой ака давлат келадиган манбани ахтара бошлади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Одам ишлатиш хўп яхши нарса-да. Хизматкорлар ҳар куни давлатимга давлат қўшади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Аркони давлат Давлатнинг улуғлари, давлатнинг таянчлари. *Аркони давлат Чамбилда бежой кўп деб, Шиғирлатиб опкеп кийим ташлади.* «Гулнорпари». *Икки ёнида аркони давлат қуллуқ мақомида турибди.* С. Сиёев, Ёруглик. **Давлати кўтаради** Молдунёси кўп; қурби етади. *Биз катта боймиз.. давлатимиз кўтаради.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тахти давлат** Давлат ҳукмронлиги, подшоҳлик. *Бу ерда тахти давлатинг, Кетар мендайин улфатинг..* «Эрали ва Шерали».

2 *кўчма* Маънавий бойлик; бахт, омад. *Соғлигинг — давлатинг.* Мақол. *Ҳамжиҳатлик — давлат, Ёлғизлик — кулфат.* Мақол. *Давлатинг — ота-онанг.* Мақол. ▬ *Муқаддас мозордан сенга узоқ умр, кетмас давлат, инсоф ва тавфиқ тилаганман, болам!* К. Яшин, Ҳамза. *Давлат қўнса бир чивиннинг бошига, Семурғ қушлар салом берар қошига.* «Муродхон».

3 *кўчма* (ў.-п.к. билан) Орқасида, соясида, кўмагида. *Отангнинг давлатида тезроқ тўйни қилиб, бу таранг қўғирчоқни тезроқ бағрингга босмайсанми, ландавур!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қариб, ўғил-қизларнинг давлатида еб-ичиб, кийиб, яйраб ўтирадиган пайтида..* С. Зуннунова, Олов.

4 Давлат (эркаклар ва аёллар исми).

Бошига давлат қуши қўнмоқ Толеи очилмоқ, омади келмоқ. |*Сифат буви Жамилага:*| *Айланай, қизим! Наҳотки бошингга давлат қуши кўнса-ю, уни калтак олиб, ўзинг қувласанг!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Давлатингиз** (*ёки* **давлатлари**) **кўланкасида** (*ёки* **соясида**) *ёки* **сояйи давлатларида** (*ёки* **давлатингизда**) Сизнинг паноҳингизда, ҳимоянгиз, ғамхўрлигингиз остида (мулозамат юзасидан, кўпинча кириш ибораси сифатида ишлатилади). *Сиз оқпошшонинг давлати соясида юрт сўраб, умрингиз айш-ишрат, нашъу намо билан ўтяпти.* К. Яшин, Ҳамза. *-Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатингиз соясида, тақсир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Худога шукур, давлатлари кўланкасида, — деб қўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб, қушбегининг яқинига чўккалади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Давлатлари ёри берса** Ўзларининг мададлари билан бахтимиз чопса, омадимиз келса. *Давлатлари ёри берса, албатта, бизнинг муддао ҳам шунда!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўғрилардан биттаси тутилди, давлатлари ёри берса, қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Давлат қуши** 1) эртакларда: валиаҳди бўлмаган хон ўлганда, хон қилиб кўтариладиган кишини аниқлаш учун учирилган қуш. *Давлат қуши келиб, Рустамзоднинг бошига қўнди.* М. Маҳмудов, Булбулигўё; 2) *кўчма* бир келиб қолган бахт, омад, толе. *Бахтинг бунчалик кулган экан.. давлат қушини қўлдан учириш куфрони неъмат, болам!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Олтмиш деган ёшингда давлат қуши бошингда.* Ҳабибий, Девон.

ДАВЛАТБОЙ *бот.* Шакли узунчоқ, туси сарғиш эртапишар, ёзги қовун нави.

ДАВЛАТБОШИ Давлатни бошқарувчи ҳукмрон; юртбоши. *Давлатбоши беклар*

келди Урганчга. Яхши ният билан келдим, подшойим. «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВЛАТЛАРАРО Бир қанча давлат ўртасида бўлган ёки бўладиган, бир қанча давлатга тегишли. *Давлатлараро хўжалик бирлашмалари. Давлатлараро битим. Давлатлараро ихтилофлар. Давлатлараро муносабатлар.*

ДАВЛАТЛИ I 1 Ўз мустақил давлатига эга бўлган (қ. **давлат** I).

2 эск. Ҳар ишга қудрати етадиган, ҳукмрон (асосан амир, хон, вазир ва юқори табақа амалдорлари ҳақида). *Бормасанг, жавоб бер, давлатли хоним! Мен қалмоқ|қа| бораман бундан, султоним!* «Алпомиш». *Бирга-бирга юринг, давлатли беклар.* «Маликаи айёр». *Зарбингдан йиғласин бунда душманлар, Номардлик қилмагин, давлатли шунқор.* «Ширин билан Шакар».

ДАВЛАТЛИ II Катта давлатга, бойликка эга бўлган; давлатманд, бадавлат. *Давлатли одам. Давлатли оила.* ▬ *Бу ҳужраларнинг барча эшиклари ёпиқ ва қулфланган.. бўлиб, моллар билан бандлиги ва уй эгасининг давлатли одам бўлганлиги англашилур эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАВЛАТМАНД |давлат + *ф.* مند – бирор нарсага эгаликни билдирувчи қўшимча| 1 *айн.* **давлатли** II. *Давлатманд одам.* ▬ *Яхши оилага куёв бўлганидек, шаҳардаги бошқа давлатмандлар билан ҳам алоқа боғлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мана, юртга ўғил ўстирган Бир давлатманд бой бўлиб қолдим.* Зулфия, Хаёллар, туйғулар. *Юраги яна пўкиллади. Тошкентнинг тўрт даҳаси танийдиган бу давлатманд кишининг олдига қандай киради.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Давлатмандлар кўкнинг чароғи, ернинг гули, одамларнинг асли, – дейди отам.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Иқтисодий жиҳатдан бақувват, ўзига тўқ, бадавлат. *Илгари қолоқ ва қашшоқ бўлган бу оила маданиятли ва давлатманд оилага айланди.* Н. Сафаров, Қурбонали. *Э, мулла Сафо, бу хотинталоқ давлатмандлар ейиш-ичиш учун эмас, мақтаниш учун бойлик тўплашади.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Қишлоқ хўжалиги саноати давлатманд хўжаликлар қўлида тобора кўпроқ тўпланаборди.* Газетадан.

ДАВЛАТМАНДЛИК Бой-бадавлат бўлиш; моддий жиҳатдан бақувватлик, катта иқтисодий имкониятларга эгалик. *Давлатмандлик нималарга қодир эканига унинг [Қоплонбекнинг] фаҳми етади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДАВЛАТПАНОҲ |давлат + паноҳ| Бахту саодат ато этувчи, саодатбахш; подшоҳ. *Лутфу карамингиз нуридан кўнгилларимиз чароғон ўлиб, лайлу наҳор дуои жонингизни қилмоқ ила хурраму шодмиз, давлатпаноҳ!* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАВЛАТХОНА |давлат + хона| *тар.* Арк; хон саройи; қаср, сарой. *Подшо давлатхонада ғамгин ёта берсин, энди бир сўзни подшонинг суярча ёридан сўранг.* «Эрали ва Шерали». *Эламас кетгандан ўз мазгилига бориб ётди, Эрта-мертан шоҳнинг давлатхонасига етди.* «Интизор». *Ўн ўшл ўтгандан кейин, Гўрўғлининг давлатхонасига Нуралихонни етаклаб борди.* «Нурали».

ДАВЛАТХОҲ |давлат + *ф.* خواه – хоҳловчи, истовчи| Бахту омад тиловчи; хайрхоҳ; бахт истовчи. *-Муҳтарам беклар, давлатхоҳлар! – деб гап бошлади Хўжа Абдулла.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАВЛАТЧИЛИК Давлат тузуми; давлат сифатида уюшишнинг сиёсий, иқтисодий, мафкуравий асос ва тамойиллари. *Ўзбекистон давлатчилигининг таркиб топиши.* ▬ *Бу йиллар миллий давлатчилигимизни тиклаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш даври бўлади.* Газетадан. *Давлатчилик тизимини мустаҳкамлайлик.* Газетадан. *Қорақалпоқларнинг миллий давлатчилиги ҳам ривожланди.* Газетадан.

ДАВО |*а.* داوا – дори-дармон; илож| 1 Беморнинг шифо топиши учун қўлланадиган восита; муолажа; умуман шифобахш нарса. *Қуёш, ҳаво – танга даво.* Мақол. *Асал – минг дардга даво.* «Қанотли сўзлар». ▬ *Олма шарбати организмнинг касалликларга қаршилигини оширади, юрак-томир касалликларига даво.* «Саодат». *Кашнич меъда касалига мубтало бўлган кишиларга даво ҳисобланади.* Газетадан. *Унинг қўлида даво топган беморлар ўз халоскорларидан бир умр миннатдор бўлишади.* Газетадан.

Даво қилмоқ 1) даволамоқ, муолажа қилмоқ, касални тузатмоқ; 2) *кўчма* кўмак етказмоқ, ёрдам қилмоқ.

2 *кўчма* Тадбир, чора, илож. *Амалга даво йўқ, Ёмонга – бало.* Мақол. *Оғриқ тишнинг давоси – омбир.* Мақол. ▬ *Мусибатнинг бирдан-бир давоси – меҳнат.* «Шарқ юлдузи».

Даво топмоқ 1) касални тузатадиган восита, дори-дармон топмоқ. *Ўтар бобо бошлиқ сарой табиблари унинг дардига даво тополмадилар.* С. Сиёев, Аваз; 2) даволанмоқ, шифо топмоқ; 3) *кўчма* илож топмоқ.

ДАВОБАХШ [даво + *ф.* بخش — бағишловчи, берувчи] *кам қўлл. айн.* **шифобахш.** *Улар [нефтчилар] нефть қидириб келишди-ю, бироқ излашган нарса нефть эмас, давобахш сув бўлиб чиқди.* Ф. Сирожиддинов, Чортоқ ҳавоси.

ДАВОЛАМОҚ 1 Касални муолажа қилиб, боқиб тузатмоқ, дори-дармон қилиб соғайтирмоқ. *Қулоқни даволамоқ. Тишни даволамоқ.* ▬ *Гапирмас эдим. У профессор дардимни ипидан игнасигача эшитса, осон даволайди, деб ўйладим.* Н. Аминов, Қалтис хато. *Умид табибдир: одамни даволаб, унга қанот беради.* «Ёшлик».

2 Бирор касалликни, оғриқни дори-дармон қилиб тўхтатмоқ, йўқотмоқ. *Ракни даволамоқ. Безгакни даволамоқ.* ▬ *Халқ жуда кўп шишларни пахтадоғ билан даволайди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари.

3 *кўчма* Маънавий-ахлоқий нуқсонни тузатмоқ, тўғриламоқ. *-Бу касални тузатиш мумкин, — деди раис, — аммо бўлармикан даволаб айёрлигингизни ҳам.* «Муштум». *Ҳамкасбларимизни тўғрилик ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Бу дардни [эл дардини] адл суви билан ювмоқ, даволамоқ лозимдир.* Ойбек, Навоий.

ДАВОЛАНМОҚ Даволамоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Касалхонада даволанмоқ. Курортда даволанмоқ.* ▬ *Шамси Тўраевич қон босими ошиб, шифохонада даволаниб ётибди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Касалхонамизда даволанаётган беморлар номидан ушбу совғани қабул қилинг.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДАВОЛАНУВЧИ *от* Бирор бир соғлиқни сақлаш муассасасида даво, муолажа олаётган шахс. *Розия Фахриддиновага ҳамкасбларининг ҳам, даволанувчиларнинг ҳам ишончи беқиёс.* «Саодат».

ДАВОЛАТМОҚ Даволамоқ фл. орт.н. *Нега оламга келиб, оҳ-надомат билан ўтиб кетаётган шу ожизани шу кунгача даволата олмадик.* А. Қаххор, Сароб.

ДАВОЛОВЧИ Касалларга қаровчи, шифо берувчи; беморларга муолажа белгиловчи. *-Қўлларимни кесадими, Шукур ака? — эланиб сўради у даволовчи врачдан.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ДАВОМ [*а.* دوام — узоққа чўзилиш, узоқ муддатлилик, доимийлик] **1** Бирор иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг узлуксиз жараёни, бориши. *Кузатишлар "Марс-1" космик станцияси ҳаракатининг давоми нормал эканини кўрсатди.* ▬ *..бу одам уч йилдан бери ғулдираб келган, ҳозиргиси шунинг давомидай эди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Табиатдир менинг давомим, Туташ эрур бағрим бағрига.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

Давом этмоқ (*ёки* қилмоқ) 1) бирор ишни узлуксиз бажармоқ. *Ортиқча отараваларимиз қирдаги сомонлар билан бундаги қуруқ бедаларни ташишда давом қиладилар.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой; 2) маълум вақтгача чўзилмоқ. *Бу ҳол тушга қадар давом этди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шундай шиддатли жанг кун бўйи давом этди.* А. Қаххор, Асарлар. *Ўйин-кулги ярим кечагача давом этди.* А. Қаххор, Асарлар; 3) (ў.-п. к. билан) бошланган иш-ҳаракатни давом эттирмоқ. *Очил индамай ёзишда давом этди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ғанижон бешхтиёр орқасига қаради-ю, яна йўлида давом этди.* А. Қаххор, Асарлар.

2 Тўхтатилган иш-ҳаракат, ҳодиса, воқеа ва ш. к. нинг қолган (ҳали давом этиши лозим ёки мумкин бўлган) қисми. *Ҳикоянинг давоми. Кечаги гапнинг давоми.* ▬ *Қудрат хатнинг давомини ўқиёлмай.. қолди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *У гапнинг давомини айтолмай қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг маълум жойидан кейинги қисми, кети. *Йўлнинг давоми. Чизиқнинг давоми.*

4 3-ш. эгалик ва ў.-п. к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **давомида**).

Давом феъли *тлш.* Давомли иш-ҳаракатни англатувчи феъл. *Ўтган замон давом феъли иш-ҳаракатнинг такрорланганлигини, давом этганлигини англатади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ДАВОМАТ [*а.* دوامت — ишда бўлиш вақти] Муайян иш-ҳаракат, тадбирларга (машғулот, ўқиш, тўгарак ва ш. к. га) доимий иштирок этиш, қатнаш. *Ўқувчиларнинг дарсга давомати яхши.* ▬ *Тингловчиларнинг давомати яхши бўлмади.* Газетадан. *-Хўш,*

болалар, қани, айтинглар-чи, ҳозир синфларинг давомат масаласида нечанчи ўринда турибди? – деб сўради [директор]. Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб.

ДАВОМИДА 1 *кўм. взф.* Муайян вақт, муддатнинг давом этиш оралиғида, мобайнида. *Кейинги икки йил давомида биз уруғлик чигитларни нурлантиришга оид тажриба олиб бордик.* "Фан ва турмуш". *Қутбиддинлар икки кун давомида ложувард конини ўрганишди, ўн килограммча намуна олишди.* С. Карокатов, Олтин қум. *Саодатхон иккинчи чорак давомида қилинадиган ишларни батафсил сўзлаб берди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Муайян иш-ҳаракат, ижодий фаолият вақтида, орасида. *Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшитиб, кейин эса китоб таталаб, инглизчани билиб олдим.* "Гулдаста".

ДАВОМИЙЛИК 1 Тўхтовсизлик, узлуксиз давом этишлик. *Демак, ҳаракатнинг давомийлигини ифодалаш учун маълум даврларга қадар* **-моқ** *аффикси билан ясалган ҳаракат номининг ўрин-пайт келишигидаги шакли қўлланган.* «ЎТА».

2 Изчиллик, анъанавийлик. *Кадрлар танлашда давомийликка риоя қилиш лозим.* Газетадан. *Бу масала [синф раҳбарлиги]да ҳам давомийлик жорий қилмоқ лозим.* Газетадан.

ДАВОМЛИ Узоқ давом этган ёки этадиган; давоми бор. *Давомли қарсаклар.* ▬ *Ҳусайн Бойқаро.. тўхтовсиз, давомли.. урушларда.. қиличбозликдаги маҳоратини намоён қилган эди.* Ойбек, Навоий. *Қизғин баҳслар, давомли мунозаралар студентлик кезларининг ажойиб ва серзавқ дамлари ҳисобланади.* Газетадан.

ДАВОМСИЗ *эск.* Узлуксиз давом этмайдиган, мунтазам қатнамайдиган. *Давомсиз ўқувчи.* ▬ *Булар [ўқувчилар] ҳам тўполончи, давомсиз, дарсда улгурмовчи бўлмаган.* Газетадан.

ДАВОМЧИ Ўзидан илгаригилар бошлаган ишни давом эттирувчи; ворис. *Бизда илму фаннинг забардаст намояндалари: Ибн Сино, Беруний, Улуғбекларнинг ҳақиқий давомчилари.. етишиб чиққанлиги дунёдаги дўстларимизни қувонтирмоқда.* Газетадан. *Тўрахон ўз авлодининг бирдан-бир давомчиси бўлган ўғли учун ҳамма нарсага тайёр эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАВОСИЗ 1 Даволаб бўлмайдиган, давоси йўқ. *Давосиз касаллик.* ▬ *Ўрмонжон нима қилса экан? Бу давосиз дардни кимга айтса экан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Умрининг энг қимматли кунларини оғулаган, икки йил бўйи давосиз дардга мубтало қилган .. ўз онаси эмасмиди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Қутулиб бўлмайдиган, иложи, чораси йўқ. *Давосиз иллат.* ▬ *Йўлиқтирдинг давосиз дардга, дармонинг бўлурман деб.* «Муштум».

ДАВОТ [*а.* دوات – сиёҳдон] *айн.* **довот.** *Эртага шогирдим менга қоғоз, қалам, давот келтиргусидур.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Токчадан кўпдан бери қўл урилмаган давот-қаламни олди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал. *Кўтаринглар қўлларингда аламни, Мулла олсин давот билан қаламни.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДАВОТХОНА [давот + хона] *тар. эск.* Хон (подшоҳ) девонхонасида муншийлар, мирзалар ўтирадиган хона.

ДАВОХОНА [даво + хона] **1** *эск. айн.* **шифохона.**

2 Касалларни даволаш ишлари олиб бориладиган хона, жой; муолажа хонаси; профилакторий. *Ўнг томони беморлар ётадиган хоналар, чап томони давохона, ошхона, синфхона.* Газетадан.

ДАВР [*а.* دور – айланиш, айлана; алмашиниш, навбат] **1** Жамият тараққиётида ёки табиатда муҳим воқеа, ҳодиса юз берган ёки ўзига хос хусусияти билан ажралиб турадиган маълум вақт оралиғи. *Қулдорлик даври. Феодализм даври. Капитализм даври. Бозор иқтисодиётига ўтиш даври. Тош даври. Темир даври.* ▬ *Ўзбекистон олимлари олиб бораётган археологик қазишмаларнинг тарихий диапазони тош давридан то ўрта аср охиригача бўлган даврни ўз ичига олади.* Газетадан. *Қанча даврлар ўтса ҳам, бўёқлари худди бугун сурилгандай яп-янги турган бу ажойиб бинолар Бобурнинг қалбидаги зафар завқига завқ қўшди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бунинг устига ўша давр тарихчилари Темур забардаст, хийла чиройли одам бўлганини ёзиб қолдирганлар.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Тарихда бирор шахс ёки кишилар гуруҳи, сулоланинг номи билан боғланган вақт, замон. *Темурийлар даври. Навоий даври.* ▬ *Бобур Мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улуғбек давридаги каби*

бирлашса, пойтахт аслига қайтса.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Шахс ҳаётидаги маълум вақт. *Ёшлик даври. Талабалик даври.* ▬ *Холиданинг ёшлик даврида аёлларнинг кўзи кўр эди, тиканни кўрмасдан босарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўтган ярим асрли мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дарсхонаси бўлди, кўп нарса ўргандим.* Газетадан. *Офтоб ойимнинг: "..нега қирқ кокил қилиб ўрмайсан" деган сўрашига: "Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди", деб кулди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бирор бир авлод яшаган ёки яшаётган вақт; айни яшаб турилган вақт, замон, замона. *Ўз даврининг ҳар йирик воқеаси Ойбек ижодида ёркин аксини топди.* Газетадан. *Давримиз ҳар бир соҳани комплекс равишда ҳал этишни тақозо этяпти.* Газетадан. *Чўлқуварлар ва қаҳрамонлар давр баҳодирларидир.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Бадиийлик ва янгидан-янги эстетик кашфиётлар яратишимизни давр тақозо этмоқда.* Газетадан. *Ўқиш керак, давр билан бирга бориш керак.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Давр тараққиёти институт олимлари ва мутахассислари олдига янги-янги вазифалар қўймоқда.* Газетадан.

5 Бирор иш-ҳаракат, тадбир бажариладиган муайян вақт. *Ҳисобот даври.* ▬ *Ғўза парваришининг қизғин даври. Ҳар соат ғанимат.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳисобот даврида йигит-қизларнинг асосий диққат-эътибори пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди.* Газетадан.

6 Маълум ҳодиса, воқеа, жараёнда ўзгариш содир бўладиган муддат. *Ўсимликларнинг ўсиш даври.* ▬ *Биз аввало ўсимликларнинг ўсиш даврини қисқартириш ва ҳосилдорликни оширишга эришдик.* «Фан ва турмуш». *Ҳосил тугиш даврида ғўзани чеканка қилиш муҳим агротехник тадбирлардан бири ҳисобланади.* Газетадан. *Буқоқнинг айни авж олган даври экан.* Й. Шамшаров, Зиёлилар.

7 *махс.* Такрорланувчи жараён ёки хоссаларнинг ҳар бир такрорланишида унинг бошланишидан то охиригача ўтадиган вақт. *Битта тўла тебраниш учун кетган вақт давр деб аталади.* "Физика курси". *Календарь Қуёш, Ер, Ой ва Юпитер сайёраси ҳаракатининг астрономик даврларига асосланиб тузилган.* «Фан ва турмуш». *Қаторнинг, элементлар хоссасининг изчиллик билан ўзгаришини ўз чегараси ичига олган қисмини.. Менделеев давр деб атади.* «Кимё» дарслиги.

8 *геол.* Геологик системани ташкил қилувчи тоғ жинсларининг ҳосил бўлишига кетган вақт.

9 Кишининг омади келган, иши юришган чоғлар; роҳат-фароғатли замон. *Ҳозир бизга давр келган вақт. Давримизда ўйнаб олайлик.* ▬ *Давримизда юравермайсизми, дўстим, бир кишини қанотимиз тагига ололмасак, нима қилиб юрибмиз.* «Муштум». *Қўлингдан кетмасин давринг, давронинг, Ойдин кўлга қушинг чуйгин, Авазжон.* «Авазхон». *..ҳозир сизларнинг даврингиз, қўлингиздан келганини бизнинг ҳаққимиздан аяманг. Бир кун яна бизнинг давримиз келар.* С. Айний, Қуллар. *Гул юзимга, буви, мунча термулдинг, Уларнинг даврида ўйнадинг-кулдинг.* «Эрали ва Шерали».

Давр сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ. *Давр келса, ур, бегим, даврон келса, сур, бегим.* Мақол. ▬ *Хўп подшолар давр сурган эканларда, а!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Давр сурмоқчи бўлди, Бек бўп турмоқчи бўлди.* «Ойсулув». *Отанг подшо, сен қадимдан тўрасан, Олтмиш тўрт йил бўлди — давринг сурасан.* «Эрали ва Шерали»; 2) роҳат ва фароғатда яшамоқ. *Оқ эшон Худоёрхон вақтида хўп давр сурди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шу кишининг орқасидан давр суриб юрибмиз, ахир.* «Муштум». *Василий қишлоққа янги келган пайтида Асқар мулланинг давр сурган пайти эди.* С. Зуннунова, Олов. **Даври фалак** *айн.* **даврони фалак** *қ.* **даврон.**

ДАВРА I [*а.* دوره — айланиш, айлана; давр, навбат] **1** Доира шаклида тузилган саф ёки доира ясаб, қуршов олиб ўтирган кишилар ёки қўр ташлаб ўтирган одамлар. *Яхши йигит — давранинг боши.* Мақол. ▬ *Давра сув қуйгандек жимжит бўлиб қолди.* «Шарқ юлдузи». *Даврага ғалати сукут чўкди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ўрмонжон Қурбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган даврадан топди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай қуршовнинг ўртасидаги бўш жой. *Жувон даврани уч айланганидан кейин, ўзи сингари кийинган бир йигитни тортади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳаяжонга тушиб, ниҳоятда чиройли ўйнаётган Бадиа*

даврани айланиб чиқди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Бўри полвон қўлларини орқага қилиб, давра айланди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

Давра олмоқ (*ёки* ясамоқ, қурмоқ) 1) доира шаклида тизилмоқ; қуршов олиб ўтирмоқ. *Саккиз юз одам ҳар тарафдан давра олиб, кийикни тутмоқчи бўлди.* "Эртаклар". *Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аёллар кураш бўлаётган ерга келиб, давра олишди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) айланиб, доира чизиб учмоқ. *Самолёт шаҳар устида бир давра олиб, кўздан ғойиб бўлди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Қандай бўлди ов, менинг ишим, деб, Неча давра олди олғир қушим, деб.* «Муродхон».

3 Маълум хусусиятига кўра уюшган одамлар тўпи, гуруҳи, тўдаси; йиғин. *Олимлар давраси. Санъаткорлар давраси.* ▬ *Мен қишлоқлик бир бола эмасманми, бунақанги катта олимлар даврасида биринчи бўлишим эди, андак ўнғайсизлана бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ичкарида, бир тўп қизлар даврасида Зумрад ўсма қўйиб ўтирарди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Кейин, умуман, Зебо у даврага тўғри келмайди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

4 Ўйин, мусобақа, турнир ва ш. к. нинг бир қури; бир қур ўйин, тур. *Шахматчилар ўртасидаги мусобақанинг биринчи даврасида биринчи ўйин ҳам тугади.* Газетадан. *Жаҳон биринчилиги учун кураш олиб бораётган хоккей командаларининг иккинчи давра ўйинлари ниҳоятда кескин ўтмоқда.* Газетадан. *Иккинчи давра бошланди. Мирҳайдарнинг хўрози ғолиб чиқди.* «Муштум».

5 Кўп босқичли сайлов тизимида сайловнинг бир босқичи. *Сайловнинг иккинчи даврасы бошланди.*

6 *тўқм.* Танда қўядиган айланувчи дастгоҳ.

7 *дин. этн.* Марҳумнинг гуноҳларини ювиш учун, жанозадан илгари тўпланиб ўтказиладиган маросим (бунда садақага ажратилган нарса марҳумнинг ёшига мувофиқ қўлдан қўлга ўтказиб айлантирилади).

ДАВРА II Бадиий мискарликда баркаш ва лаганлар устига тушириладиган, маълум тартибга эга бўлган доира шаклидаги нақшлардан бири.

ДАВРАПОЯ Пештоқига жимжимадор безаклар солинган кириш тоқи (арки)нинг умумий номи.

ДАВР-ДАВРОН, давру даврон Роҳат-фароғатли замон; кишининг бахти чопган, омади келган чоғлар. *Эркин-эркин юргин, алла, Давр-даврон сургин, алла.* "Бойчечак". *Узоқ умр кўринг давру давронда.* Ф. Йўлдош, Болаларимга. *Давру давронингда биз ҳам бир тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Давр-даврон сурмоқ *айн.* **давр сурмоқ** *қ.* **давр 9.** *Айланай, қизим.. Бойнинг севикли хотини бўлиб, давру даврон сурмайсанми?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Сизлар ҳам катта бой экансизлар, извош қилинг, беш кунлик дунёда давру даврон суринг!* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАВРИЙ [*а.* دوری — вақти-вақти билан бўладиган] Вақти-вақти билан воқе бўлиб, такрорланиб турадиган, мунтазам такрорланадиган. *Даврий матбуот. Даврий тебранишлар (физ.).* ▬ *Силжишга пропорционал бўлиб, мувозанат вазиятига томон йўналган кучлар таъсири остида бўладиган даврий тебранишлар гармоник (ёки оддий) тебранишлар деб аталади.* «Физика курси».

Даврий каср *мат.* Чексиз ўнли каср. **Элементларнинг даврий системаси** *ким.* Элементларнинг хоссалари билан атом оғирликлари ўртасидаги даврий боғланишга асосланган ҳолда рус олими Д.И.Менделеев тузган элементлар жадвали. *Элементлар даврий системасини яратган Менделеев университетга кириш учун бир неча марта уринган, лекин ҳар сафар.. химиядан "йиқилган".* «Фан ва турмуш».

ДАВРИЙЛИК Вақти-вақти билан содир бўлишлик, такрорланишлик. *Тебранишларнинг даврийлиги.*

ДАВРОН [*а.* دوران — айланма ҳаракат, айланиш, бурилиш] **1** Фароғатли ҳаёт, турмуш; хуррамлик; бахтли фурсатлар. *Мени бахт нурига ғарқ этди меҳнат, шонли давроним.* Т. Тўла. *Узоқ умр суринг янги давронда.* Э. Раҳим. *Худо берса, шундай дилбарни олиб, Ўтказай дунёнинг давронин суриб.* «Муродхон».

2 Ҳукмронлик, олий мансаб (шоҳлик, подшоҳлик) гашти, сурури. *Оқтошнинг шаҳрида подшоҳлик қилдим, Неча вақт даврон устида ўтирдим.* «Муродхон». *На*

бўлди салтанатли давронинг, Душманга кетдими етмиш қўрғонинг? «Эрали ва Шерали».

3 Даврон (эркаклар исми).

Даврони фалак 1) фалакнинг айланиши, замоннинг утиши; 2) *кўчма* тақдир, қисмат, ёзмиш. **Даврон чархи** *ёки* **чархи даврон** Тақдир, қисмат, ёзмиш. *-Даврон чархи бундай тескари айланишини кутмаган эдим, — деди Комил.* Ҳ. Гулом, Машъал. **Даврон сурмоқ** *айн.* **давр сурмоқ** *қ.* **давр 9**. *Аё шоҳим, адолатда тўрасан, Тўралик даврида даврон сурасан.* «Фольклор». **Соҳиби даврон** Амалдор, ҳукмдор; подшоҳ. *Соҳиби давронлар эса шаппати еб эмас, шаппати уриб ўрганган. Буни Аваз биларди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАВШАН *шв.* Қуён.

ДАГАЛА *фольк.* **I** Жун ёки қилдан тўқилган ип, арқон. *Аймоқлар.. дагала билан уларни [Баҳромни ва унинг болаларини] уриб, кеча-кундуз йўл юриб, айни саҳар вақтида келди.* «Зулфизар билан Аваэхон».

2 Дағал жундан босилган (тўқилган) уст кийим. *Тоҳир ҳамённи қўйнига солиб чиқиб кетганча, пешин кечроқ оёғига янги аскарий этик, бошига мўғулча бўрк, чакмонга ўхшаш дағал юнгли дагалани елкасига ташлаб келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАГАЛАЙ *шв.* Юмалоқ шаклда тикилган мўйна телпак.

ДАГИР I *шв.* Фирибгар, қаллоб; алдоқчи.

ДАГИР II *тўқм.* Очиқ рангли ярим шойи мато. *Нимшойи матоларнинг дагир ёки дурўя деган турлари майин ипакдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ипдан бўлади.* «Фан ва турмуш».

ДАГИШ *шв.* Дарё қирғоқларининг ўпирилиши; ўпирилма жой. *Ўркач-ўркач тўлқинлар соҳилга сапчиб, дамбага тинмай урларди, тупроқни ўз қаърига ютарди. Буни Хоразмда "дагиш" деб аташади.* Газетадан.

ДАДА **1** Ота, падар. *Гулнор икки ҳафтадан буён дадаси ва онаси билан бирга ҳар куни боғда ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қоракўз дадасини жуда яхши кўради. Чунки унинг саволларига дадажониси эринмай жавоб берарди.* «Саодат».

Даласи *этн.* Хотин кишилар ўз эрининг исмини айтмай, унинг ўрнида ишлатадиган сўз. *[Ҳожар Умурзоққа:] Тўғри, дадаси, мен айтаман.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Нима қилай ахир, дадаси? Менга қолса ҳар йили туғай дебманми?* К. Яшин, Ҳамза. **Катта дада** Ота ёки онанинг отаси; бобо. *Чалишни билмайман. Катта дадам: "Чалма, сен найчи бўласанми, ёмон кўраман", дейди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дада (эркаклар исми).

ДАДИЛ **1** Дангал иш тутадиган, қўрқиб, ҳадиксираб ўтирмайдиган; довюрак. *Дадил бола. Дадил хотин.* ▬ *Раҳимберди ўзига ишонган, дадил йигит эди, ишлаб чарчамасди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. *Қадами, товуши дадил. Ҳар қандай мушкулдан топ тортмай, тикка қарши борадиган довюрак одам кўринади.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Шижоат билан тўлиб тошган; жасурона, мардонавор, шахдам. *Дадил қадамлар.* ▬ *Халқ дадил боради. Айниқса хотинлар — оналар жасур.* Ойбек, Танланган асарлар. *Турсунбой тоғли қишлоғи томон жиддий, дадил одим ташлаб боряпти.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Шеримбек дадил бориб, Бобур минган бўз отнинг олтин безакли юганидан олди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Меҳнат қилган одам доим бошқаларнинг юзига дадил қарайди.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Қўрқмай, ишонч билан, бемалол, тортинмай. *Дадил жавоб. Дадил танқид.* ▬ *Узоқдан бўлса-да, Йўлчига дадил қарайди, баъзан яширин ижаяди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дадил ташлаётган қадамларига қараганда, унда иккиланишдан асар ҳам йўқ.* Газетадан. *-Нима ёрдам керак, тортинмай, дадил мурожаат қилаверинг, — деди Боймирзаев.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Маъруф Назаров кинематография, драматургия соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

4 Жисмоний, маънавий жиҳатдан бақувват; тетик, бардам. *Элмурод одамлар тўлқинида Фотима билан ёнма-ён юраркан, ўзини ҳар вақтдагидан дадил ва енгил сезди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дармони қуриган йигит ўзини дадил тутишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шундан кейин Нормат ўзини янада дадил сезди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Моддий жиҳатдан ўзини тутиб олган; бой-бадавлат. *Жамоа хўжалигимиз бу йил анча дадил бўлиб олди.* Газетадан.

Ҳамёни дадил *с.т.* Серпул, пулдор.

6 *кўчма* Энг муҳим, долзарб, зарурий. *..энг дадил ғояларни ўртага ташлаб, уни рўёбга*

чиқарган ирригаторларнинг мардлиги ҳақида ҳикоя қилади. «Ўзбекистон қўриқлари».

ДАДИЛЛАНМОҚ Ўзига ишончи ортмоқ; тетикланмоқ, ўзига келмоқ. *Нодиров залдагиларга қараб олди, ўзининг жанговар дўстларини, донғи кетган оловкорларни кўриб, дадилланди.* И. Раҳим, Тақдир. *Газагига яхна гўшт еб, анча дадилланди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАДИЛЛАШМОҚ Тобора дадилланиб, шижоат ва тетиклиги ортиб бормоқ. *Горбунов яна ҳам дадиллашди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Дўстларининг ўзига тикилиб турганини кўриб, Саттор дадиллашди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАДИЛЛИК Жисмонан ва руҳан ўзига ишонганлик, бақувватлик; дангаллик, довюраклик, тетиклик. *Иш жуда соз бошланди. Энди охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саньаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бу таклиф Темиржонда андак дадиллик уйғотди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ДАДИЛОНА *рвш.* Қўрқмай, жасурлик билан, мардонавор. *Дадилона олға бормоқ.* ▬ *У.. қулликка, жабр-зулм сиёсатига дадилона қарши чиқди.* Газетадан.

ДАЁВ *шв.* Қайиқни бошқариб боришга хизмат қилувчи таёқ; эшкак. *Қайиқнинг орқа томонида даёв ушлаган дарға уни тўғри йўлдан олиб бормоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАЖЖОЛ [*а.* دجّال — йўлдан урувчи, фирибгар, ёлғончи] **1** Ислом динига кўра, қиёмат яқинлашганда пайдо бўлиб, одамларни диндан, тўғри йўлдан оздирувчи, одамсимон бир кўзли махлуқ. *Бу ҳикоядан [Элмурод] вужудини ваҳима босиб, бошини кўрпага буркаб олди: дажжол деган бир махлуқ кечаси билан тоғларни кемирармиш.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дажжолнинг бир кўзи кўр бўлар экан.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *кўчма* Ўтакетган бешафқат ва фирибгар. *Дажжолда раҳм-шафқат бўладими — мени тоза калтаклашди, кечаси қочиб кетдим, Яхши бува.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сен қаттолларнинг қаттолисан, дажжолларнинг дажжолисан.* Ш. Рашидов, Асарлар.

3 *сўк.* Малъун, иблис, шайтон. [*Мулла Рўзи Майсарага:*] *Ҳа, мен ўлгани келдимми? Бир ёқдан жўнат қани, дажжол.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Вой-вой.. Ё пирим! Оббо, дажжоллар-эй!* Ҳамза, Заҳарли ҳаёт.

ДАЗГИЛ [*ф.* دستگیر — ёрдам берувчи; ушлаб турувчи] *махс.* Тикилаётган оёқ кийимини тиззага қистириб қўйиш учун косибчиликда ишлатиладиган айлана тасма. [*Унсин*] *Тагига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, энчил қулоч тортади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЗГИР *шв. айн.* **дазгил**. *У [Ҳайдар] устига кичкинагина чорбурчак кўрпача ташланган пастак курсига ўтириб олар, ўзи учун мослаштириб қисқартирилган дазгирни тиззасидан ўтказиб олар, дадаси берган ишни тикишга бошларди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ДАЗМОЛ [*ф.* درزمال — дарз, тешик-тирқиш, чокни текисловчи] **1** Кийим-кечак, газлама ва ш. к. ни қиздириб текислаш, силлиқлаш, ғижимини ёзиш учун мўлжалланган асбоб. *Чўян дазмол. Электр дазмол.* ▬ *У уйнинг иссиғи ва дазмолнинг тафтидан қизиб кетган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Маданий турмуш учун энг зарур буюмлардан бири дазмолдир.* Газетадан. *Зебо дазмолни онаси қўлидан олиб боса кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Дазмол босмоқ (*ёки* урмоқ, қилмоқ) Дазмолламоқ, дазмоллаб текисламоқ. *Акрам Нигорани уйидан топди: ювилган кийимларига дазмол ураётган экан.* С. Анорбоев, Оқсой. [*Адолат*] *Усмонжоннинг кир кўйлакларини, сочиқларини ювди, дазмол қилди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Дазмоллаш натижасида кийим-кечак, газлама ва ш. к. нинг юзида ҳосил бўлган силлиқлик, текислик. *Кийган кўйлагининг дазмоли ҳали кетгани йўқ.*

Дазмоли бузилмаган Тахи бузилмаган, ғижимланмаган; янги. *Унинг назарида, Зийнатуллаевнинг чиройли поляк трикосидан тикилган ва ҳали дазмоли бузилмаган костюми ҳам.. ўзига кўп бино қўйганидан далолат берарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Дазмоллаш иши. *Корхонамизда анча киши дазмолда ишлайди.*

ДАЗМОЛЛАМОҚ 1 Дазмол босиб текисламоқ, ғижимини ёзмоқ, силлиқ қилмоқ. *Кўйлагингизни дазмоллаб қўйдим.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шойи кўйла-*

гимни киймасам бўлмас, ёқасин дазмоллаб олмасам бўлмас. «Оқ олма, қизил олма».

2 *кўчма салб.* Хаспўшламоқ, бости-бости қилиб, текислаб юбормоқ (жиноят, ножўя хатти-ҳаракат ва ш. к. ҳақида). *Нон заводининг директори прокурор кабинетига икки марта ялжайиб кирган эди, ишлар дазмолланди-қўйди.* Газетадан.

ДАЗМОЛЧИ Тикув ёки кир ювиш корхонасида кийим-кечакка дазмол босувчи ишчи.

ДАЙДИ 1 Доимий тураржойи ва белгили касби бўлмаган, бир жойда қўним топмайдиган; дарбадар (одам ҳақида). *Дайди ҳаёт кечирмоқ.* ▬ *Тайини йўқ дайди. Машҳад бекатларида юриб, майнавозчиликка ўрганиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Дарахт бир жойда кўкаради.. Отанг раҳматли умр бўйи шу ердан бир қадам жилган эмас эди. Сен дайди бўлиб қолдинг.* П. Турсун. Ўқитувчи.

2 Доим тентираб, дайдиб, санқиб юрадиган; санқи. *Дайди одам.* ▬ *Кир ювиб ўтирган опам орқамдан қичқиради: -Яна қаерга, дайди?* Ойбек, Болалик. *Дўппи тикиб қон бўлдим Дайди, саёқ аҳмоққа.* «Бойчечак». *Тағин қаёқни кўзлаяпсан, дайди! Бола бўлиб ҳеч фойданг тегмайди!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Ҳар ёқда изғиб юрадиган. *Унда-мунда бир эшак учрайди. Лекин оч-ориқ, дайди итлар кўпроқ санқиб юради.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Бемаҳал ва бетартиб ҳаракат қиладиган, йўналиши ўзгариб турадиган. *Дайди шамол. Дайди булут. Дайди тўлқин.* ▬ *Ҳаво ҳамон булут бўлиб, кўкламнинг дайди шамоли гувуллаб эсиб турарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳандалак бўйини аста уфуриб ўтган дайди шабада палаклар оромини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Қуёш думалаб, кўкка кўтарилар, дайди булут парчаларининг кўланкаси қишлоқ устидан ўтиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ишга яроқли одамларнинг ҳаммаси далада бўлди.. дайди сувнинг йўлини ўзгартириб турдилар.* Газетадан.

Дайди гап Оғиздан оғизга ўтиб юрган гап, миш-миш гап. [*Мирзақул:*] *Дайди гапга қулоқ солманг!* Н. Сафаров, Уйғониш. **Дайди ўқ** Бемўлжал отилган, беҳосдан келган ўқ. *Фашист мерганларининг дайди ўқи Тўрабойнинг бошига келиб тегди.* Н. Сафаров, Жанговар саҳифалар. *..чинқираб келаётган дайди ўқлар эса дарахтларнинг шохларини чўрт-чўрт узиб ташлар эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ДАЙДИЛАНМОҚ Бир жойда қўним топмай, кўчиб юрмоқ, тентиракламоқ; дайдимоқ, санқимоқ.

ДАЙДИЛИК 1 Бемақсад санқиб юришга одатланганлик.

2 Дарбадар кезиб юриш, қўнимсизлик. *-Менинг ҳам кўп умрим қишлоқма-қишлоқ дайдилик билан ўтадиган бўлиб қолди, — деди Ботирали.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

3 Санқиб, дайдиб юриш, саёқлик. *Туну кун оғзи ичкиликдан, ўзи дайдиликдан бўшамайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДАЙДИМОҚ 1 Қўним топмай, дарбадар кезиб, кўчиб юрмоқ. *Дунёдан умидимиз бор. Биз дайдимайдиган кунлар ҳам келар, хўжайин!* П. Турсун, Ўқитувчи. *Саёҳат қилиб, дайдиб юришга одатланган бир киши бўлганим учун қопқонга ўхшаган бу дўконда диққинафас бўлиб ўлаёздим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тентиракламоқ, тентираб, санқиб юрмоқ. *Уйингда кам бўласан, қаёқларда дайдийсан?* ▬ *У уззукун шаҳар кўчаларида дайдиб юрди.* «Шарқ юлдузи». *Қудрат эгасиз дайдиб юрган саманни тутиб, Полвон отанинг олдига олиб борганда, Полвон отадан шу воқеани эшитган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Бирор мақсадда изғиб юрмоқ. *Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юрибди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Менга, дўстим, о, тутма осон, Бунда тун-кун ажал дайдийдир.* Т. Тўла, Асарлар.

4 *кўчма* Одатдаги ҳолатдан фарқли равишда ҳаракатланмоқ. *Аллақандай дайдиб келган изғирин қуруқ қорларни чирпирак қилиб, узоқларга учириб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқ тепасида ипак толаларидай нафис мезон эринибгина дайдиб юрибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДАЙН [*а.* دين — қарз]: **дайн қилмоқ** Бўйнига қўймоқ, бўйнига олдирмоқ; топширмоқ. *Суд ҳайъати.. пирмнинг гуноҳларини бўйнига дайн қилиб.. 3 йил овоқхонада меҳмон бўлишларига ҳукм қилган.* Газетадан. *Болшавойларни алдашни авлиё.. зиммасига дайн қилдилар.* «Муштум».

ДАЙР [*а.* دير — бутхона] **1** Насронийлар ва оташпарастлар ибодатхонаси; бутхона; оташкада. *Бизга маю маъшуқ, сизга дайр ташвиши.*. Умар Хайём.

2 *кўчма* Майхона.

3 *кўчма* Дунё, жаҳон; бутун дунё. *Қиссаси кўп кўҳна дайрнинг*.. А. Мухтор, Тонг билан учрашув. *Вужуд деганлари асли нимадир? Дайр денгизида юрган кемадир.* А. Орипов, Юртим шамоли.

ДАЙРАБОТ *шв.* Дарёнинг ёқаси, дарё бўйи. *Мерган отар дайработнинг ғозини, Хоним, англа Ҳуройимнинг сўзини.* «Муродхон».

ДАК Ипакнинг ҳиндлар тайёрлайдиган бир тури. *Бизга машҳур дак ипагини кўрсатишди. У қордай оппоқ, майин.* З. Акромов, Ҳиндистон лавҳалари.

ДАКА Шох ташламайдиган, мувозанатланган варрак. *Турсунали ясаб олди ўзига дака. Катта, бутун тахта қоғоз, ўзи ҳам қуроқ.* Ғ. Ғулом. *Болалар ширачлаб дака варрагин, Баҳорни чақирар: "Боғи шамол, кел!".* С. Акбарий, Меҳригиё.

ДАКАВАРРАК *айн.* **дака.** *Дакаварак осмон фалакда калтадум эчкидек ликиллаб тураради.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАКАН [*а.* ديك — хўроз] Товуқ-хўрозларнинг бўйдор ва гўштдор тури. *Дакан товуқ.* ▬ *Қўчқорлар билан даканни нега боқиб семиртиряпти бу, ана шуни айтиб берсин.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

Дакан хўроз 1) шу турга мансуб урушқоқ хўроз. *Қишлоқ томондан дакан хўрозларнинг уйқу аралаш бўғиқ овози эшитилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) *кўчма ҳазил* зўравонлик билан кериладиган, урушқоқ одам ҳақида. *Янги ерга бойиб кетиш учун келган дакан хўрозларни ҳам анчагина учратамиз.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди.

ДАКАНА Ўрта яшар ва кекса аёлларнинг (кўпинча оқ докадан) саллага ўхшатиб ўраладиган рўмоли. *Ўзбек ойим тўйга борадиган хотинлардек ясанган, эгнида одми хонатлас кўйлак, бошида оқ шоҳи дакана, кўзида сурма эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бошида кўкимтир шоҳидан саллача — дакана, бу дакана Хадича бегимнинг бўйи-қоматини баланд кўрсатар эди.* Ойбек, Навоий.

ДАКАНГ I *айн.* **дакан.** *Кейин жангда ғолиб чиққан даканг хўроздай гердайиб, узоқда беда ўраётганлар томон жўнади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДАКАНГ II *тақл. с.* Чилдирманинг икки зарбда чиқарган овози ҳақида. *Чилдирманинг овози кулурким, даканг-даканг.* "Муштум".

ДАКАНГЛАТМОҚ Оёғини ерга теккизмасдан, дик-дик югуртирмоқ. *Агар бу жиноят бир ҳимоясиз йиртиқчопон томонидан содир бўлганда эди, мингбошингиз унинг қўлини орқасига боғлаб, даканглатиб олиб кетган бўлар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ДАККАМ-ДУККАМ *айн.* **яккам-дуккам.** *Тўғонбек даккам-дуккам мўйлабини йўғон бармоқлари билан чимтиб, кинояли кулиб қўйди.* Ойбек, Навоий.

ДАККИ [*ҳинд.* «дҳакка» — зарб, туртки; изтироб] **1** Ножўя иш, хатти-ҳаракат учун айтилган аччиқ гап, қаттиқ танбеҳ, таъзир, койиш. *Чакки юрсанг, дакки ерсан.* Мақол. *У даккиларга бўш келмайдиган одам. Дакки емоқ (эшитмоқ).* ▬ *Аҳмаджон дадасидан бир неча дакки эшитиб, уйига жўнади.* «Ёшлик». *Болалар мени нега ёмон кўришларини айтсам, улар мен туфайли ё онасидан, ё отасидан дакки эшитарди.* Х. Тўхтабоев, Беш болали йигитча. *Қилғиликни сиз қилдингиз, даккини биз эшитдик.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ноҳақ туртки, хўрлаш, таҳқирлаш. *Чўриликдан қутулдим, энди бойнинг хотинларидан дакки емайман.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ёмон бўлсанг, ким кўрингандан дакки ейсан!* Н. Сафаров, Наврўз. *Ҳар кишидан дакки еяверіб, юрагим қонга тўлиб кетди.* Уйғун, Асарлар.

ДАККИ-ДАШНОМ [дакки + *ф.* دشنام — сўкиш, ҳақорат] Танбеҳ ва ҳақорат; таҳқир ва сўкиш. *Отам умрининг охиригача ўз шаънига, оиласи шаънига гард юқтирмаслик, одамлардан дакки-дашном эшитмаслик учун интилган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДАКРОН Лавсан материалининг иккинчи, тижорий номи.

ДАКТИЛ Бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи, имо-ишораларга асосланган.

Дактил нутқ Кар-соқовларнинг бармоқлар ёрдамида амалга ошувчи нутқи. *Дактил нутқ аслида бармоқ белгилари бўлиб, улар ҳар бир тил учун қабул қилинган ёзувни ўзида акс эттиради.* Газетадан.

ДАКТИЛОГРАФИЯ [*юн.* daktylos — бармоқ + grapho — ёзаман] Ёзиш учун қулай бўлган ҳар қандай текис юзада бармоқлар билан амалга оширилган ёзув (кар-соқовлар ўртасида).

ДАКТИЛОЛОГИЯ [*юн.* daktylos — бармоқ + logos — сўз; тушунча] Кар-соқовларнинг бармоқлар ишораси билан гаплашиш усули.

ДАКТИЛОСКОПИЯ [*юн.* daktylos — бармоқ + skopeo — қарайман] Одам бармоқларидан қолган изларни ўрганиш асосида унинг шахсини аниқлаш. *Дактилоскопия ва рўйхатга олиш бюроси ишга киришди.* «Фан ва турмуш».

ДАЛ I *шв.* Худди ўзига, тўппа-тўғри. *Дал отмоқ.* ▬ *Овчи-да! Дал кўзлаб отар, Қайрилар қанот.* Миртемир, Асарлар.

ДАЛ II *шв.* Тут барги.

ДАЛА 1 Аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида бўлган, экин экиладиган ер, экинзорлар. *Экин даласи. Пахта даласи. Меҳнат даласи. Пахтазор дала. Боғбон боғини тузар, Деҳқон даласин сузар.* Мақол. ▬ *Аёллар далада, болалар мол-ҳолларни ўтлатгани олиб кетишган.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тўғри, чоршанба куни далага қўш чиқиши керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Дала шийпони Деҳқонлар иш маҳалида ҳордиқ чиқаришлари учун далада қурилган бино. *Кўзига ойнак тутиб олган трактрочи йигит дала шийпони олдига келиб тўхтади.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Зовур бўйлаб бир оз юргач, дала шийпони рўпарасидан чиқдик.* Газетадан.

2 Шаҳардан ташқаридаги боғ, қўрғон ва ер-сувлар. *- Поччанг ўлсин! — деди аччиқланиб Хуршўй, — Нажмиддинбек деганнинг далаларига кетган эди. Тўрт кундан бери домдараксиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Дала ҳовли Дала жойда барпо этилган, дам олишга мўлжалланган маскан; дача. *Дала ҳовлининг олдидан катта сой оқиб ўтади.* Газетадан. *Дала ҳовли учун дарвозаси билан тайёрланган панжарани бўяшда давом этди.* Газетадан.

2 Умуман кенг табиий сайҳон ер, ёвон. *Дала, қирлар қирмизи кўйлак кийган сулув келинчакдек яшнаб кетган.* Газетадан. *Адоқсиз далалар, офтоб ўт пуркайди.* «Саодат». *Дов-дарахтлар, том-тош, далаю қирлар оппоқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Уйдан (хонадан) ташқари жой, ҳовли, кўча. *Онанинг кўнгли болада. Боланинг кўнгли далада.* Мақол. *Даладан келган ўғрини тутиш осон, Уйдаги ўғрини тутиш қийин.* Мақол. ▬ *Мен даладан олай хабар.. Ўйин қилиб тургин, қизлар.* «Маликаи айёр».

Дала машқи *ҳарб.* Аскарларнинг аҳоли яшайдиган жойдан ташқарида, очиқ майдонда ўтказадиган машқлари. *Элмуроднинг взводи ҳам батальон билан икки ҳафталик дала машқига чиққан эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дала почтаси** Ҳарбийларнинг ҳарбий қисмлар бўйича юриб хизмат қиладиган почтаси. *Хатдаги содда, ёқимли сўзлар, унинг таниш имзоси, дала почтасининг беш рақамли адреси — буларнинг ҳаммаси Эралининг соғ-саломатлигидан далолат бериб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАЛАБОП Дала шароитида кийишга мўлжалланган; чидамли. *Шляпасини, далабоп костюмини ечиб, илгакка илди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *-Далабоп қаттиқ тиринкадан беш-олти метр оламан, — деди Хўжараҳмон.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДАЛА-ДАШТ Дала ва даштдан иборат ерлар. *Зиёхўжанинг қўйи, йилқиси тоққа, далаю даштга сиғмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ботаника дарси синфда эмас, дала-даштда, тоғу тошда ўтказилади.* «Ёшлик». *Йўл далаю даштдан қайтувчилар, подалар, подачилар билан тўлиб борди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАЛАЙ-ЛАМА (*мўғ.* «далай» — донишманд, «лама» — дин пешвоси) 16-асрдан бошлаб Тибет руҳонийларига берилган унвон.

ДАЛАСИЧҚОН Кемирувчилар оиласига мансуб жонивор.

ДАЛАТОБ 1 Далада, қишлоқда ўсган. *Отабек айтди: Биз токай қипчоқлар қўл остида эзиламиз ва бир ҳовуч далатобларга бош эгамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Тобланган, чайир, бақувват. *Йигит тушмагур, нима қилса-да, далатоб, азамат йигит-да. Иштаҳаси ҳам карнайдаккина экан.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ДАЛА-ТОШ *айн.* **дала-дашт.** *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, тўқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Дала-тошда нечанинг тугаб мадори, Сиқади юракларни аламли зори.* Ғайратий.

ДАЛА-ТУЗ Дала ва экилмай ётган сайҳон, бўз ерлар. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол. ▬ *Зумрад эрта тонгдан дала-туз, яйлов айланиб кетади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Карнай-сурнайлар эрталабдан дала-тузни бошига кўтариб, меҳмон чорлади.* «Гулдаста».

ДАЛАЧИ Далада, қишлоқда яшовчи; далада ишловчи. *Бошқа ҳеч ерда мшт этган нур йўқ, ҳаммаёқ зим-зиё, далачилар аллақачон уйқуга кетишган.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Яғриндор Арслон далачи дўсти билан хайрлашиб, лапанглаб, ичкари кириб, трубкани кўтарди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

ДАЛАЧИЛИК *с.т.* **1** Дала экинлари (пахта, ғалла, сабзавот ва ш. к.) етиштиришдан иборат деҳқончилик тизими; экинчилик. *Далачилик бригадалари.* ▬ *-Олтита далачилик бригадаси тузилди.* Газетадан. *Жавод Кўчиев биринчи трактор-далачилик бригадасига етакчилик қила бошлади.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Дала шароити. *Кечирасиз энди, далачилик.*

ДАЛАЧОЙ Далачойдошлар оиласига мансуб ўт ёки чала буталардан иборат ўсимликлар туркуми. *..улар миқдори қичитқи ўт, отқулоқ, ялпиз, мойчечак, далачой ва бошқа гиёҳларда кўпроқ тўпланиш хусусиятига эга эканлиги аниқланди.* «Ёшлик».

ДАЛБАНГЛАМОҚ *шв.* Гандиракламоқ. *Яна турдим. Далбанглаб бориб, бировнинг бўйнига осилдим.* «Ёшлик». *Бобо калитини тополмай, далбанглаб.. бир йиқилиб олди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ДАЛВ |*а.* دلو – челак; меш| **I** (Д – *катта*) *астр.* Ўн икки буржнинг бири, Жадй ва Ҳук буржлари ўртасида жойлашган (*қ.* **бурж**).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн биринчи ойнинг арабча номи (22 январь – 22 февраль даврига тўғри келади). *Далв кирди – давр кирди.* Мақол. ▬ *1264 ҳижрия, далв ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қуёш ботган, тевараклан шом азони эшитиладир.* А. Қодирий. Ўтган кунлар.

ДАЛВА-ДАЛВА *шв.* Парча-парча, жулдур. *Алмонбойнинг қўйини боқаман. Уст-бошим далва-далва.* «Юпус пари». *Дўконларнинг эшиклари ёпиқ, биноларнинг соясида ифлос, далва-далва кийимли одамлар ухлаб ётишарди.* Газетадан.

Далва-далва қилмоқ Тилка-пора қилмоқ; эзмоқ. *Йигитнинг куюнишлари ҳамманинг юрагини далва-далва қилиб юборди.* «Ёшлик».

ДАЛДА Руҳни кўтарувчи, куч-ғайрат, мардлик, дадиллик бахш этувчи маънавий ёрдам, ҳимоя, илиқ сўз ва ш. к. *Далда бўлмоқ.* ▬ *Атрофдаги одамларнинг далдаси умидининг сўнгги учқунини сўндирмасликка ёрдам беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

Далда бермоқ Руҳни кўтарувчи, куч-ғайрат, сабр-матонат, дадиллик бахш этувчи иш, ҳаракат қилмоқ, илиқ сўз айтмоқ. *Чаққон ака довдираб қолган қизига далда берди.* Газетадан. *-Ёмон ният қилманг, – Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб, далда берди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Поччаев мажлисни бошқаролмай, ишни бузиб қўйганига амин эди. Лекин Баратова кўз қараши билан унга далда берди.* А. Мухтор, Туғилиш. **Ўзига-ўзи далда бермоқ** Ўзини ўзи юпатмоқ, ўз-ўзига тасалли бермоқ; ўзини тутиб олмоқ. *Ҳиқиллашни бас қил, дея ўзимга далда бера бошладим.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Киши ҳам ўз сўзидан қайтадими, деб ўзимга- ўзим далда бердим.* Газетадан. *Гоҳо ўзимга-ўзим далда бераман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАЛИ *шв.* Жинни, тентак; ақлдан озган. *Дали бўлмай, вали бўлмас.* Мақол. *Далидан тўғри хабар.* Мақол. ▬ *Ватандан айрилган ватангадолар Тириклик йўлида саргардон, дали.* «Ёшлик».

2 *кўчма* Бебош, асов. *Жайхун қани, Сайхун қани? Қани тошар дали дарё?* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

ДАЛИ-ДЕВОНА *айн.* **дали 1.** *Кўп ўтмай, тўранинг боғини суғораётган Полвонни кўриб севиб қолдим-у, дали-девона бўлиб, ишқи ўтида ёндим.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ажаб дали-девонаман, Элатимдан бегонаман.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ДАЛИЛ |*а.* دليل – белги, из; исбот; сабаб| **I** Фикр, мулоҳаза ва ш. к. ни тасдиқловчи, улар ҳақида далолат берувчи нарса; исбот, факт. *Ишончли далил. Кучли далил.* ▬ *-Гумонингиз бор-у, далилингиз йўқ! – Қундузой унинг сўзини бўлди.* Ойдин, Ҳикоялар. *-Туҳмат, қани далил? – бирдан тутақиб бақирди Ўлжаев.* «Муштум». *Маъқул эмас, дейиш билан иш битмайди, бирорта далил керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *ҳуқ.* Жиноятни тасдиқловчи нарса, факт ёки ҳолат. *Сиз айтаётган буюмлар қотилликка алоқадор эканлигига далил бўла олмайди. Буни ҳали исботлаш керак.* «Ёшлик». *Ўз раисини қўлга туширган ҳужжатларидан, далилларидан, тергов натижаларидан хабардор қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

Ашёвий (*ёки* ашёйи) далил *ёки* **моддий далил** Жиноятни исботлайдиган буюмлар. *Суд мажлиси залида Пауэрсни жосусликда фош этувчи ашёвий далиллар қўйилган.* Газетадан. *Прокурор асло иложи йўқлигини ашёвий далиллар билан исботлаб берди.* С. Аҳмад, Юлдуз. **Тўғри далил** Тўғридан-тўғри, бевосита исботлайдиган далил (мас., жиноятчи бармоғининг бирор нарсада қолган изи). **Эгри (*ёки* сохта) далил** Бавосита исботлайдиган далил. *..Бўлмаган сохта далиллар билан гапирувчи ифлосларнинг сўзига кириб, бу хилда қилиш яхши эмас.* Ҳамза, Танланган асарлар.

ДАЛИЛЛАМОҚ Фикр, мулоҳаза, даъво ва ш. к. нинг тўғрилигини факт, исбот ва ш. к. билан асосламоқ, тасдиқламоқ. *Ёзувчи ҳалол, меҳнаткаш Умиднинг бу оила таъсирига тушувини ишонтирарли далиллайди.* О. Тоғаев, «Умид» романи. *Бу даъволарни турли аспектда далиллаш учун қитъа жанри етарли материал бера олади.* «ЎТА». *Янги ревизор бошқарманинг кейинги йиллардаги молиявий-хўжалик фаолиятини далилловчи барча ҳужжатлар билан танишиб, бошини қотириб ўтирмади.* Газетадан.

ДАЛИЛ-ИСБОТ Далил ва исбот қилишга асос бўла оладиган нарсалар, факт. *Қосим калава ҳибсдан озод қилинган, зеро, уни қўлга туширадиган далил-исбот йўқ эди.* Ш. Холмирзаев, Сўппмас ўт.

ДАЛИЛСИЗ Ишонтирувчи ҳужжатлари, исботи йўқ, фактсиз. *Бу каби асарларда, одатда, тил ҳам ғализ, тасвирланган воқеалар ҳам далилсиз.* Газетадан.

ДАЛИР [*ф.* دلیر — довюрак, жасур] Қўрқинч билмайдиган; довюрак, шижоатли. *Журм ишига далир ўлуб, кўб қиламан шитоб ўзум.* Ҳувайдо.

ДАЛИ-ТЕЛБА *қ.* **дали-девона.** *Амударёни дали-телба дарё, бебош дарё дейишади.* Р. Бекниёз, Лаққа балиқ барваста.

ДАЛИ-ҒУЛИ *с. т.* **1** Кўнглида кири йўқ, оққўнгил ва хушчақчақ. *-Ўртоғим бирдан кулиб юборди, ўзи жуда серзавқ, дали-ғули, шўх бола, — дейди Мусавой.* Ойбек, Болалик.

2 Чапанича, соддаларча айтилган; палапартиш. *Нозим ака ҳам унинг дали-ғули гапларига ўрганиб кетган шекилли, индамай бош иргади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДАЛЛА [*а.* دلّاله — воситачи; қўшмачи] *нафр.* Қўшмачилик билан шуғулланувчи, қўшмачи. *Кўп қизларнинг бўйи етган пайтлар. Келтираркан сарой ичра даллалар.* Ҳабибий. *Ҳайдайди қўшмачи деб, ҳеч ким йўлатмас уйга, Ажаб эмас аслида расвою далла бўлса.* Уйғун, Ҳаёт чақиради.

ДАЛЛИ **1** *айн.* **дали 1, 2.** *Бахшими, оташқалб, элсевар далли, Бош оққан томонга кетаётган кас?* А. Икромов, Биз дунё одамлари.

2 Далли (аёллар исми).

ДАЛЛИК *шв.* Эгар тагидан солинадиган тўқим.

ДАЛЛОК [*а.* دلّاك — уқаловчи, массажчи; ҳаммомчи; сартарош] *шв.* Сартарош. *Даллокларнинг покиси, Қўлида тамокиси..* «Халқ дурдоналари».

ДАЛЛОЛ [*а.* دلّال — жарчи; воситачи] **1** Савдо-сотиқда олувчи билан сотувчи ўртасида воситачилик қилувчи, молга нарх қўйиб, уларни келиштирувчи киши. *Эл назар қилмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайсан!* Мақол. *Тилнинг узуни даллолга керак.* Мақол. ▬ *Муҳсин гуппи аввалдан даллол ёллаб олган шекилли, икковлашиб бир туркмандан гилам савдолашарди.* «Шарқ юлдузи».

2 *сал.* Ўртада туриб, ножўя ишларни битиштирувчи, муросага келтирувчи, воситачи. [*Қўзибой:*] *..Раҳимга нима деб айтаман-а? Ўртада даллолмисан, демайдими!?* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сизга ўхшаш даллолларга ҳожат йўқ. Мен сизни хўп синаганман. Сиз халқ бўронини тўсмоқчимисиз?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Далла, қўшмачи. *Гулсанам бола чоғида онаси билан далада ишлашга ўрганиб қолган эди. Энди эшикка чиқармай қўйишди: хоннинг даллолларидан қўрқадилар.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. [*Гофир:*] *Ахир даллол деганда паранжи бўлади-да, чопонни йигит киши кияди.* Ҳамза, Бой или хизматчи. *Иягида учтўрт тола соқол кўзга ташланган, баланд бўйли, бақувват, эркаксимон даллол кампир уни [куёвни] етаклаб, палак остидан қизга келтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАЛЛОЛБОШИ Даллолларнинг бошлиғи, оқсоқоли, бош даллол. *Хўжазода Носирхўжа даллолбошининг кенжа ўғли..* С. Абдулла, Сирлар.

ДАЛЛОЛЛИК **1** Даллол иши, касби билан шуғулланишлик. *Унинг касби даллоллик. Даллоллик қилмоқ.* ▬ [*Набиқори:*] *Баъзан чайқовчилик билан, баъзан мол*

бозорида даллоллик қилиб кун кечириб келади. Газетадан.

2 Бирор ишда ёки кишилар ўртасида ноўрин воситачилик қилиш. *-Мен сизнинг даллоллигингизга зор эмасман! – Чарос кескин бурилиб юриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Аҳмад бригадир бунақа масалада бировга даллоллик қилмаслигини яхши биладиган Нусратбек ҳайрон бўлди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАЛЛОЛЧИЛИК *айн.* **даллоллик**. *Мен билмас эканман, Иброҳим Пардаев якшанба бозорга чиқиб, даллолчилик қилиб турар экан.* «Гулдаста».

ДАЛОЙИЛХОНА |*а.* دلائل – «далил» сўзининг кўпл. шакли + хона| *тар.* **1** Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарларида саводи чиққан болалар қабул қилинадиган диний мактаб. *Мазкур қонунга асосан, мусулмон мактаблари домлалари ҳар йили алоҳида гувоҳнома олишлари ва бунинг учун мактаб, қорихона, далойилхона домласи 3 сўм 50 тийин.. солиқ тўлашлари зарур эди.* «Фан ва турмуш».

2 Расмий ҳужжат ва маълумот сақланадиган хона, жой; архив.

ДАЛОЛАТ |*а.* دلالت – кўрсатма; исбот, далил| **1** Бирор ишга ундаб, рағбатлантириб берилган маслаҳат, бирор ишга рағбатлантириш. *Далолат қилмоқ (этмоқ).* ▬ *- Келинг, бой ака, шу болани |қулбаччани| олинг, – деб жиддийроқ далолат қила бошлади даллол.* С. Айний, Қуллар. *Ҳатто паровоз механиги ўртоқ Турғунбой Усмонов ҳам далолат қилиб кўрди – фойдасиз.* «Муштум».

Далолати хайр Хайр ишига, яхшиликка ундаш, рағбатлантириш.

2 *эск.* Далил; далиллар; белги, аломат. *Ҳалиги эшитган сиримнинг далолатига қараб, Комилбекнинг қотили Ҳомид, деган фикрга тушдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Лекин "хайр" – айрилмоққа далолат эмас..* М. Шайхзода, Йиллар ва йўллар.

Далолат бермоқ Хабар бермоқ, дарак бермоқ; гувоҳлик бермоқ; кўрсатиб турмоқ. |*Ражабовнинг| Ингичка қўли, умуман, кўриниши унинг нимжонроқ ўсганидан далолат бериб турар эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг [Навоийнинг] бутун қиёфаси яхшилик истаб келган ҳар бир кишига катта яхшиликлар қила олишидан далолат беради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Юзидаги кулгичи аллақандай юмшоқ кўнгилигидан далолат бераётганга ўхшайди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАЛОЛАТНОМА |далолат + нома| Бирор бир фаолият, содир бўлган воқеа-ҳодиса ёки ҳолатни тасдиқлаш, унга гувоҳлик бериш мақсадида бир неча шахслар томонидан тузилиб имзоланган расмий ҳужжат; акт. *Аксар ҳолларда далолатнома олдиндан белгиланган қоидавий намуна асосида тузилади.* «Иш юритиш». *Хайрулла қалбакилаштириш йўли билан тузилган далолатномага.. сохта ёзувларни киритиб, ҳужжат тузади.* Газетадан.

ДАЛОН *шв. қ.* **долон.** *Бостирмали кенг далонда оти чиқарилган извош.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Катта дарвоза далонида ёмғирдан қочган шалаббо товуқлар қунушганча ғуж бўлиб туришибди.* С. Аҳмад, Ўн иккидан иккинчиси.

ДАЛЬТОНИЗМ |инглиз олими Ж. Дальтон (Dalton) номидан| Рангларни ажрата олмаслик касаллиги.

ДАМ 1 |*ф.* دم – нафас, тин| **1** Нафас, тин. *Дамим қайтиб кетяпти. Дамимни ростлаб олай. Чуқур дам олинг.* ▬ *Жиндай дамимни ростлаб олай, уҳ.. ҳалиям оёғимнинг қалтироғи босилгани йўқ.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бахтингиз бор эканки, мендай қўли енгил, дами ўткир ромчига йўлиқдингиз.* К. Яшин, Ҳамза. *От пишқирган дамига Эрир тоғдаги қорлар.* «Ойсулув».

Дам солмоқ *этн.* Дуо ўқиб, "куф-суф" қилмоқ, куфсуфламоқ. *Кампир Авазнинг кўнглидагини билиб, дуо ўқиб, тупроққа дам солиб, сочди.* «Маликаи айёр». *Нури у кишига бориб, дам солдириб келади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дам урмоқ** 1) чуқур нафас олиб "пуф" демоқ, пуфламоқ; 2) *айн.* **дам солмоқ.** |*Домуллани|* *Отхонага бошлаб кирдим. Тақсир, мана бемор, дедим. Домулла кулди.. Кейин дуо ўқиб, отга дам урди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нормат сўфи бешик-терватдай лиқиллаб, нималарнидир пичирлаб ўқир, келинойисига дам урарди.* «Муштум»; 3) оғиз очмоқ, айтмоқ. *Дуч келганнинг лекин бири ҳам, Отанг – мен, деб уролмади дам.* Ҳ. Олимжон. *Ҳаммаси |полвонлар| нима қиларини билмай, бошини қашиб, биронтаси ҳам бораман, деб дам урмади.* «Зулфизар билан Авазхон». **Дами ичига тушиб кетмоқ** 1) нафаси қайтиб кетмоқ, нафас ололмай қолмоқ. *Машҳур артистнинг дами ичига*

тушиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. *Яна дамим ичимга тушди. Бўрон нафасни бўғарди.* Ҳ. Назир, Муҳаббат; 2) жим бўлиб қолмоқ. |*Элмурод*| *Бир нафас дами ичига тушиб ўтирди-да, сўнг оғир бир энтикиб: -Ҳай, майли.. – деди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хўжа номини эшитиб, Ғуломжоннинг дами ичига тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 3) *кўчма* нима дейишини билолмасдан, оғзини оча олмай қолмоқ. *Бу – Исматхўжага айил ботди, шекилли, дами ичига тушиб кетди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. **Дамига тортмоқ** 1) чуқур ва кучли нафас билан ичига тортмоқ, ютмоқ. *Қараса, қаттиқ бўрон кўтарилиб, аждар қизни ўз дамига тортаётганмиш.* «Олтин бешик». *Газнинг шамоли одамни дамига тортади.* П. Қодиров, Эрк; 2) *кўчма* ўз таъсирига олмоқ, илинтирмоқ. *Бизни шондай авраб, дамига тортаётганлар кимлар? – Нуъмон ҳожи, Мирҳайдар хўжа, Оқилхон тўралар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Дамини ичига ютмоқ** Гапирмасдан, жим турмоқ. *Бу ёқда қолган хотинлар дамларини ичларига ютиб, чурқ этмай туришипти.* С. Аҳмад, Уфқ. **Дамингни чиқарма** 1) нафасингни чиқарма; 2) ҳеч кимга айтма, гапирма, ғинг дема. *Бир маҳалладан бир қизни олиб қочишди. Бойваччанинг хизматкорининг қизи эмиш.. Дамингни чиқарма!* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишдан бўш вақт; ором, ҳордиқ. *Дам бермоқ. Дам олмоқ. Дам бермай югуртирмоқ. Дам олиш уйи.* ▬ *Эртага якшанба, дам олиш куни. Ўзбекистон баҳорининг гуркираган пайти.* Газетадан. *Соҳибжон дамини олиб, яна йўлга равона бўлибди.* «Зумрад ва Қиммат». *Ҳатто Шарофат билан икки марта дам олиш уйига борганмиз.* "Муштум".

3 Бирор нарса ичига йиғилган, тўпланган ҳаво, газ. *Баллонга дам бермоқ. Дами чиққан баллон.* ▬ *..Аҳмад, дами чиққан пуфакдек, бўшашиб ўтириб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Илгари говмиш сигирнинг елинидек солиниб турадиган бағбақаси сўлган, дами чиққан пуфакдай шалвираган.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Ошқозон ёки ичакда овқатдан пайдо бўлган ел, газ. *Хом ўрик қоринни дам қилар, Ғўр масала – бошга калава.* Мақол. ▬ *Янги узилган узум ични дам қилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

5 Тафт, иссиқ, ҳарорат. *Аммо ўзиям дамига ош пишадиган отахонлардан.* О. Ёқубов, Пьесалар. *Қиём чоғи эди. Қуёш дамини ғир-ғир эсган шамол кесар эди.* Ойбек, О.в.шабадалар.

6 *кўчма* Куч, зўрлик; шиддат. *Азимжон ўз ротасидаги жангчилар билан душманнинг дамини кесди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Азмкор халқнинг даҳшатли ҳамласи офатнинг дамини кесди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Қишнинг дами кесила бошлади.* Ойбек, Навоий.

7 *кўчма* Кибр-ҳаво; ҳовур. *Дамидан тушмоқ (қайтмоқ). Ҳали хомсан, пишарсан, бу дамингдан тушарсан.* Мақол. ▬ *Бугун Бухородан комиссия келганини эшитган бўлса керак, кечаги дами ҳам қолмаган.* С. Айний, Қуллар. *Ўринбой оғзидаги ошини олдирмайдиган, тутганини шарт кесадиган, дами баландгина кўринган эди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

8 Буғ, ҳовур, пар.

Дам емоқ Дамлангандан кейин ўз буғи билан етилмоқ. *Чой дам еди.* ▬ *Ош дам егунча, пиёла неча бор қўлдан қўлга ўтди.* С. Айний, Дохунда. *Ошпаз шийпон тагидаги тол тагида капгирни бошидан баланд кўтарди, бу ош дам еганлигига ишора эди.* Й. Шамшаров, Ғурумсаройликлар.

Дам емоқ Панд емоқ; бўш келмоқ, енгилмоқ. *Мақтанчоққа дам емасман.* Ҳабибий. *Бировдан дам емасман, сўзга полвон, қаҳрамонман дер.* «Муштум». **Дам турмоқ** Жим бўлмоқ, тинч, дим турмоқ. *Дам туринг, битди қулоқлар, лаҳза, жон қурбақалар.* Муқимий. **Дами ичида** Айтадиганини айтолмайди, тили қисиқ. *Райҳон қишлоқда, қизиникида турган кунларда Зумрадбибининг дами ичида бўлди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. *Тожибой.. қизининг йўқолганидан кўра одамлар ўртасида иснодга қолишидан қўрқарди. Эр-хотиннинг дами ичида, ундан-бундан сўраб суриштирайлик дейишса, гап-сўз тарқаб кетади.* С. Зуннунова, Гулхан. **Дами кесилмоқ** 1) гапи бўлинмоқ, сўзлай олмай тўхтаб қолмоқ. *У Валихонга изоҳ беришга астойдил тайёрланган эди, Валихоннинг қўл силтаб, рад қилганини кўргач, дами кесилиб, оғзини очганича, тек қараб қолди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хуббибой.. ўзининг "йўқлигидан" шикоят қилиш учун оғзини жуфтласа ҳам, аммо бирдан дами кесилиб қолди.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) *кўчма* шиддати пасаймоқ, сусаймоқ. *Аммо бунда куёвнинг иштироки кўрилмай, шунинг*

ила менинг дамим кесилиб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дамини кесмоқ** (*ёки* **қирқмоқ, қайтармоқ**) 1) қувватини кетказмоқ, таъсирини пасайтирмоқ. *Иссиқнинг ва ёғли овқатларнинг дамини кесиш учун ҳеч ким пиёладан, чойнакдан қўл узмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) таъзирини бермоқ, тарбияламоқ; олдини олмоқ. *Уларнинг фикрларича, кўпни кўрган мугамбир ва пишиқ домла ўқитувчи болани яхшилаб тузламоқда ва дамини қайтариб қўймоқда эди.* П. Турсун. Ўқитувчи. *Бу тадбир орқали айрим кўзбўямачи қаллобларнинг дамини қирқмоқчи бўлганлар.* Газетадан.

ДАМ II [*ф.* دم – бир нафаслик фурсат; лаҳза; вақт] **1** Он, лаҳза; кез, пайт. *Бахтли дамлар. Бир дам жим қолмоқ. Шу дамгача. Шу дамда. Чилла, ҳар дами тилла.* Мақол. ▬ *Бир дам ўзини йўқотиб, эсанкираб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Балки дўстлар даврасида Камим бўлмас ҳеч қачон. Лекин сени ўша дамда Қайдан топай, онажон.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 *айр. боғл. взф.* Баъзан, гоҳ, гоҳо. *Йўлчи эртадан кечгача дам у экинда, дам бу экинда Қамбар билан бирга ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сув дам оқизиб кетади, дам четга отади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАМ III [*ф.* دم] Темирчиларнинг кўра ёки ўчоқдаги кўмирни ёндириш учун ҳаво юборадиган, чармдан ишланган асбоби. [*Фарҳод*] *Темирчидан бир кўра, бир дам сўраб олди.* "Фарҳод ва Ширин". *Бошқа бир мулланинг қорни ҳам темирчиларнинг дамидек катта экан.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Дам бермоқ (*ёки* **босмоқ**) Дам орқали ўчоққа, кўрага ҳаво юбормоқ. *Ўчоқнинг орқасидаги уйда икки киши зўр бериб, тўхтовсиз ўчоққа дам беради.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Акам мени тақачига топширди. Еганичганим бадалига эртадан кечгача дам босар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАМ IV [*ф.* دم] Чет, қирғоқ. *Иброҳимов оёғини ёзгани ўрнидан турди ва айвоннинг дамига бориб.. узоқдаги каптарранг тоғларга қаради.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДАМ V [*ф.* دم] Асбобнинг кесадиган, ўткир томони, тиғи; тиғ. *Пичоқнинг дами. Қиличнинг дами. Кетмоннинг дами.* ▬ [*Отабек*] *Ханжарини қинидан суғуриб олди-да, дамини ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Раҳимберди.. катта кетмоннинг дамини эговлаб, хиргойи қилиб ўтирарди.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод.

Пичоқ дамича (*ёки* **дамидай**) Жуда юпқа. *Чўққиларнинг учи худди пичоқ дамидай чақнаб турипти.* С. Аҳмад, Жимжитлик. **Қилич дамида юрмоқ** *ёки* **қилич дамига оёқ қўймоқ** Хавфли, ҳалокатли иш қилмоқ ёки унга киришмоқ.

ДАМБА I [*голл.* dam – қирғоқлардаги кўтарма] Дарё, сой, сув ҳавзаси ёқаларига тупроқ, тош, шағал, бетон ва ш. к. дан кўтарилган тўсиқ, кўтарма. *Бўрон заптига олган пайтларда канал суви.. тупроқдан қилинган дамбаларни ўпириб юборгудек ваҳима солган эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..минглаб кишилар сувнинг йўлини тўсиш мақсадида ғовлар ва дамбалар курдилар.* «Фан ва турмуш».

ДАМБА II *айн.* **тамба.** *Кейин дамба ўрнига узун занжир урилган кўча эшигини қия очиб, кўчага чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Татьяна ферма биноси ёнидан ўтиб, запас дарвозаларнинг дамбаларини кўтариб ташлади.* И. Раҳим, Ихлос.

ДАМБА III *шв.* Йўғон гавдали, қўпол семиз одам.

ДАМ-БАДАМ [*ф.* دم‌بدم – ҳар замон, тез-тез] *рвш.* Дам ўтмай, ҳар дамда, тез-тез. *Дам-бадам чақмоқ ялт-ялт қилади.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. *Дарвозадан дам-бадам мўралаб турган қизлар тапир-тупур қилиб, югуриб кетишди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ДАМБАЛАМОҚ *айн.* **тамбаламоқ.** *Ғуломжон кўча эшигини биратўла дамбалаб кирди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кўча эшигини дамбалаш, отга беда солиш, ташқари эшигини занжирлаб келиш керак эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАМ-ДАМ *айн.* **дам-бадам.** *Найлайин, бошимда бордир минг алам, Бағримнинг олови кўпаяр дам-дам.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ДАМГАР [*ф.* دمگر – дам берувчи, ҳаво ҳайдовчи] Темирчилик устахонасида дам бериб, оловни ёндирувчи хизматкор (*қ.* **дам III**). *Уста Шералининг дўконида ишлайдиганларга "босқончи", "халфа", "дамгар".. деб ном берилар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАМГАРЛИК Дамгар касби; дам босиш иши билан шуғулланиш. *Уч-тўрт ой хиз-*

маткорлик қилиб юргандан кейин Темиртош дамгарлик қилди. М. Осим, Ўтрор.

ДАМГИР [*ф.* دمگیر – нафас, дам олувчи] Ош яхши дам ейиши учун қопқоқни ўраб қўядиган махсус қалин дастурхон ёки мато. *..бу аёл дамгири янгигина олинган ошдан тотиб кўриб, бош ошпазга танбеҳ бераётган экан.* «Саодат».

ДАМДУЗ [*ф.* دمدوز – нафаси, оғзи боғлиқ] Кўнглидагини бировга айтмайдиган, кимсага сир бермайдиган; камгап. *Дамдуз одам.* ▬ *Қодир девкор эса қилт этмайди. Гапирмайдиям. Дамдуз бўлиб олган.* «Ёшлик». *Зарофат бундай ишларга чапдастликка чапдасту сал одамови, дамдузроқ.* «Ёшлик».

ДАМИДА, дамийда [*ф.* دمیده < دمیدن – «эсмоқ»; «пуфламоқ» фл. сфдш. шакли]: **дамида қилмоқ** Уфурмоқ, пуфламоқ; куфсуф қилмоқ. *Аммо бир ҳаромзода бангнинг тутунини оғзига йиғиб, баъдазон фақирга дамида қилур эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Лоҳавлони.. ўқиб, ўзимизга дамийда қилиб, масжидга келиб қараймизки.. базми жамшиднинг устидан чиқиб қолибмиз.* «Муштум».

ДАМКА [*фр.* dame – хоним] **1** Шашка ўйинида: рақиб томонидаги энг охирги қаторга чиқиб олган ва истаган томонга юриш ҳуқуқини олган дона. *Дамкага чиқмоқ. Дамкани юрмоқ.*

2 *с.т. айн.* **шашка** I. *Дамка ўйнамоқ.*

ДАМКЎТА *шв.* **1** Ҳарсиллаб, тез-тез нафас оладиган одам.

2 Доимо йўталиб, йўтал тутиб юрадиган одам.

ДАМЛАМ: бир дамлам Бир марта дамлашга етадиган, бир бор дамланадиган. *Бир дамлам чой.*

ДАМЛАМА Дамлаб тайёрланган нарса (дори). *..унинг [бўзночнинг] дамламаси кўнгил айнишни, қусишни йўқотади.* «Фан ва турмуш». *Беморларга муайян ўтлардан уч хилининг дамламаси ичирилади.* «Фан ва турмуш».

ДАМЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг ичига ҳаво, газ юбормоқ; ҳаво, газ билан тўлдирмоқ. *Машина баллонини дамламоқ.* ▬ *..у [Султонқул] ориқ қўйларни олиб, уйида яширинча ўша қўйнинг орқа оёғидан тешиб, велосипед насоси билан дамлаб, таранг қилиб, хотинига етаклатиб бориб, "бўрдоқи" деб сотар экан.* С. Абдулла; Соялар.

2 Ошқозон ёки ичакда овқат ҳазм бўлиш жараёнида ел, газ тўпланмоқ. *Комбайнга илинмаган бошоқларни моллар еб, сув ичиб, кўпи дамлаб нобуд бўлиб кетди.* С. Нуров, Нарвон. *Йўқ, қорним унчалик дамламайди. Ҳа, гоҳи-гоҳида.* Н. Аминов, Қалтис ҳаракат.

3 Ҳовури чиқмайдиган қилиб бекитиб, паст оловда ўз буғида пиширмоқ, етилтирмоқ. *Палов дамламоқ. Чой дамламоқ.* ▬ *Пешиндан кечга қолманг. Мен ошни дамлаб, сизни кутиб ўтираман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нусратбек чой дамлаб келиб, чойнакни столнинг бир четига қўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Куннинг ўрталарига бориб, кампирнинг ўзи яхшилаб ош дамлади.* Мирмуҳсин, Умид.

4 Бўғмоқ, тўсмоқ. *Сув(ни) дамламоқ.* ▬ *Ғўзанинг эгатидан сувни тортиб, "пахтани дамлаб қўйишган" шу.. кунларда Бек аканинг аёли уйида бетоб ётган Хосият холанинг олдида бўлди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛАНМОҚ Дамламоқ фл. ўзл. н. *Ош дамланди. Сув дамланди.* ▬ *Шу куни завод чўяндан қуйиб берган катта қозонда ош дамланди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *..меъёрида етказиб дамланган хушбўй кўк чой Нусратбекка малҳамдек ёқди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАМЛИК: бир дамлик Бир лаҳзалик, бирпаслик; оний. *Кўнглида уйғонган бир дамлик хавфсирашни қизиқиш ҳисси енгиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бир дамлик сукутдан кейин Жанна секин: "Юринг, ичкарига кирамиз, Умид ака", – деди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАМЛОҒЛИК 1 Ичига ҳаво, газ киритиб тўлдирилган. *Дамлоғлик баллон.*

2 Ўз буғида пишиб етилиши учун усти беркитилиб, паст оловга қўйилган. *Дамлоғлик ош. Дамлоғлик чой.* ▬ *-Қайнананг суяр экан, паловхонтўра дамлоғлик.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Вой, ovораси нимаси, пошшахон, чойим дамлоғлик.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 Тўсилган, бўғилган (катта оқин сув ҳақида). *Пахтазорга келадиган сув кечадан бери дамлоғлик.* Сўзлашувдан.

ДАММАДАМ *с.т.* Дам-бадам.

ДАММАЛ *шв.* Бесўнақай, қўпол. *Даммал одам.*

ДАМОДАМ [*ф.* دمادم – дам-бадам, ҳар дамда] *рвш. кт.* Тез-тез, узлуксиз, ҳамиша.

Иссиқ. Дим. Ҳаво етишмайдигандай. Дамодам артинса ҳам, юз-кўзини тер босарди. С. Нуров, Нарвон. *Ўтлаб юрган кийик дамодам бошини кўтариб, атрофга қараб қўярди.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар.

ДАМСОЗ [*ф.* دمساز — ҳамдам, сирдош] Қалбан сирдош, ҳамдард, ҳамсуҳбат. *Йўлиқканда, менинг ҳолим билмадинг, Сен сирлашиб, менга дамсоз бўлмадинг.* «Муродхон».

ДАМТОВОҚ Дам едириш учун қозондаги палов устига ёпиладиган товоқ; дамгир. *Пиширилган палов жуда шўр бўлиб кетган бўлса, дамлаганда, гуручнинг бетига нон ёпиб, сўнгра дамтовоқни (дамгирни) боссангиз, ҳар ҳолда, шўри бирмунча қирқилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ДАМЧЎП Палов дамланганда, унинг сувини текис буғлатиш учун ишлатиладиган, узунлиги 30-35 см., йўғонлиги бармоқдек таёқча.

ДАМҚИСМА Нафас қисиш; астма. *Абулвоҳид Фориғий дамқисма касалига мубтало эди, ўрнидан қўзғалиб, ҳансираганча сўз бошлади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДАНАК [*ф.* دانک — мағизнинг қаттиқ қобиғи] **1** Баъзи этли мевалар (ўрик, шафтоли ва ш. к.) ичидаги қаттиқ пўчоқ ва мағиздан иборат уруғ. *Ўрик данаги. Шафтоли данаги.* ▬ *Табиат ўзи уста деҳқон. Меъёри билан данак ташлаган, меъёри билан уруғ сочган.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. *Қаршида ўриклар аллақачон данак қотириб қолган, бу ёқларда бўлса, энди гуллаяпти.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Ширин данак Данакнинг ажратиб олинган, сиртига шакар суртилган мағзи ёки қовурилган данак. *Умид Ҳафизани эскимо ва ширин данак билан сийлади.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Бола, фарзанд. *Данаги ширин, данагидан мағизи ширин.* «Қанотли сўзлар».

Бошида (*ёки* миясида) данак чақмоқ *кам. қўлл. айн.* **бошида ёнғоқ чақмоқ** *қ.* **бош.** *Бизга қуллуқ қилган камбағал бошимизда данак чақсинми?* Ҳ. Пўлат, Танланган асарлар. *-О, Мастон, — деди Турғуной, — эрим миямда данак чақса ҳам, уйда ўтирганим бир давлат эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Бошда икки букилиб, кейин миямда данак чақадиганидан шу тузук.* И. Раҳим, Ихлос. **Данагини чақмоқ** *кам. қўлл. айн.* **мағзини чақмоқ** *қ.* **мағиз.** *Абдуқодир улуғ халқ бошлаган азим ҳаракат ва кураш ҳақида чуқур ихлос ва ҳаяжон билан гапириб, воқеаларнинг данагини ўз билганича чақишга тиришар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАНАКДЕК, -дай Катталиги данак ҳажмидай келадиган; ҳажми ва шакли данак каби бўлган. *Агар шу қизга кимда-ким данакдек тош отиб кўрсин, хонумонидан номнишон қолмайди.* К. Яшин, Ҳамза. *Данакдай хамиртурушдан бир тоғора хамир қилди-қўйди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Унинг иягидаги данакдек, жун чиққан холини айтмаса, чиройликкина хотин эди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Унинг қулоғида бриллианти данакдек келадиган зирак ялтирарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНАКОР, донакор *фольк.* Воситачи, вакил. *Моманг донакор бўлиб ишни созласа, Ётарсан ойимнинг қордай бағрида.* «Гулихиромон». *Қабул қилгин, болам, шундай тўрани! Моманг данакор бўлиб келди орага.* «Гулихиромон».

ДАНГ: данг қотмоқ *айн.* **донг (қотиб) қолмоқ** *қ.* **донг** II. *Арслон жавоб тополмай, данг қотиб қолди.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Ашур Мирзо китобни очди-ю, данг қотиб қолди, кўзлари чаноғидан чиқиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Данг қотиб ухламоқ (*ёки* ётмоқ)** *айн.* **донг қотиб ухламоқ** *қ.* **донг** II. *Худойқул бостирма тагида тўқимни ёстиқ, шолчани кўрпа қилиб, данг қотиб ётар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қандибой оғанинг кигиз ҳиди анқиб турган ўтовида кун ёйилиб кетгунча данг қотиб ухлабмиз.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДАНГАЛ 1 Раъй-андиша, юз-хотир қилмасдан, рўйирост, очиқ. *Данғал гап. Данғал айтмоқ.* ▬ *Зумрад пайтдан фойдаланиб, данғал гап бошлади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Нуқсонларини данғал айт, хатоларини юзига сол, кўзи очилсин.* Уйғун, Навбаҳор. *Ота вазиятдан чиқишнинг йўлини қидира-қидира, данғалига кўчиб қўя қолди.* Э. Аъзамов, Жавоб.

2 Тортинмасдан, бемалол; қўрқмасдан, шиддат билан. *Аҳмад хона эшигини тақиллатди-да, данғал ичкарига кирди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бу дейман, йўли шунақамаскуй, хўжайин, данғал кириб келавермайсизми?* А. Муҳиддин, Нуқсонбой. *Шайх Назарбой нақибга ўқрайиб қараб қўйди-ю, данғал чўккалади.* С. Сиёев, Аваз.

3 Ростмана, чин кўнгилдан; самимий. *Халил ака аскиячиларга ўхшаб очиқ ва данғал*

куларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бу ҳазилдан фақат Рисолат кулди. Дангал ва чиройли кулар эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАНГАЛЛИК Тортинмасдан, ортиқча мулоҳаза қилмасдан қилинадиган ҳаракат; дадиллик, шижоат. *Бу Алпомиш тахлит киши ўзининг ишчанлиги ва дангаллиги билан ажралиб туради.* «Шарқ юлдузи».

ДАНГАЛНИШИН [дангал + *ф.* نشین — ўтирувчи] Ўрта Осиё хонликларида жангларда алоҳида қаҳрамонлик кўрсатган кишиларга берилувчи рутба (унвон) ҳисобланиб, унинг эгаси хоннинг маслаҳатчиларидан бўлиб, ўз фикрларини ҳеч тортинмай, дангал айта олган.

ДАНГАЛЧИ Раъй-андишага бориб ўтирмайдиган, юз-хотир қилмасдан тўппа-тўғрисини рўйирост айтувчи, шартта гапирувчи. *Дангалчи одам.* ▬ *Аҳмад лўппи, қип-қизил башарасидан гўл кўринар, аммо тўғрисўз, дангалчи бола.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДАНГАЛЧИЛИК *айн.* **дангаллик.** *Самадга Маъсуманинг дангалчилиги айниқса ёқди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ДАНГАНА 1 Бир қанча оилалар ўртасида навбат билан тайёрланган, тайёрланадиган ва тарқатиладиган умумий овқат.

2 Шерикчиликка бирор тирик мол (от, сигир, туя ва ш. к.) сотиб олиб, сўйиб, гўштини ўзаро тақсимлаш. *Амма-хола йиғилиб, дангана қилур. Бўлиб олишолмай, ҳангама қилур.* Мақол. ▬ *Ўтган куни Самад чол дангана қилармиш, деган гапни эшитгач, кўзи дарвозада бўлди.* Н. Норқобилов, Тўқнашув. *Агарда менинг отимни ўзгартирсаларинг, мен бир сигиримни дангана қилиб бераман.* «Эртаклар».

ДАНГАСА Меҳнат қилиб, ўзини қийнашни хоҳламайдиган; ишёқмас, танбал, ялқов. *Дангаса одам. Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. *Дангасага булут сояси ҳам юк.* Мақол. *Ўтлоқда бедана кўп, Дангасада — баҳона.* Мақол. ▬ *Наҳотки у шундоқ дангаса бўлиб қолди? Китоб ўқишга қунти йўқ.* Мирмуҳсин, Умид.

ДАНГАСАЛИК 1 Меҳнат қилишдан қочишга одатланганлик. *Дангасалик қилган одам шафқат кутмасин.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Дангасалик — бу ёмон дард, бунинг номини ўзини-ўзи алдаш дейилади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Дангасаларга хос хатти-ҳаракат. *Кўриб турибмиз: дангасалик, айёрликни билмайдиган йигитга ўхшайсиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шу куни, не балодир, дангасалигим тутди.* Ойдин, Ҳикоялар.

ДАНГ-ДУНГ *тақл. с. айн.* **данғ-дуғ.** *Амаки осма соатнинг данг-дунг зангига бир нафас қулоқ солиб турди.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари.

ДАНГИР-ДУНГУР *айн.* **данғир-дуғур.** *Аранг-аранг қулоғимга чилдирманинг данғир-дунгур қилган нағмаси кирар эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *-Қишлоғимизни бирров кўриб кетмоқчи эдим. Бу ердаги данғир-дунгурни кўриб ажрайиб қолдим, — деди Йигитали Иброҳимга.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ДАНДАНА, дандона I [*ф.* دندانه — тишга алоқадор; тишга ўхшаш] **1** Бирор асбоб-ускунанинг тишга ўхшатиб ишланган ва уланадиган қисми. *Муҳаммад Аваз ҳавоза зиналаридан тўппа-тўғри жанубий гумбаз учига кўтарилиб, усталар билан ғиштқорлик қилди. Сўнг пештоқ тарафга ўтди, пештоқ гардиши учун дандона ташлади.* «Ёшлик».

2 Иморат, қўрғон, қалъа деворлари устига ёки четига ғиштдан ёки ёғочдан тишга ўхшатиб ишланган қисм. *Айвоннинг данданаси.* ▬ *У [Собир темирчи] қозининг қаршисида дандана устида тиз чўкиб ўтирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАНДАНА II [*ф.* دندانه — тишсимон қисмга эга] *қ.х.* Тишлари бўлган мола; сихмола. *Энди менинг олдимда у ерга дандана, мола босиш масаласи турарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДАНДАНАДОР Тишга ўхшаган; тишли. *XIX асрда бунёд этилган қалъа деворлари кўплаб буржлар билан мустаҳкамланган, буржларнинг юқори қисми данданадор қилиб ишланган.* «Фан ва турмуш».

ДАНДОН [*ф.* دندان — тиш] **1** *кам қўлл. айн.* **тиш.** *Иш юришмаса, атала дандон синдирар.* Мақол. *-Ғам чекма, нон бўлиб, емоққа дандон бўлмаса, Чин мусибат будир: дандон бўлиб, нон бўлмаса.* Газетадан.

2 Фил тиши, фил суягидан ясалган. *Дандон (сопли) пичоқ.* ▬ *Туяларга.. олтин кўзалар, дандон сопли пўлат пичоқлар, олтин суви билан гул солинган эгарлар, Ҳиндистон доривор-зираворлари ортилган эди.* М. Осим, Элчилар. *Саидқул.. пичоқни қинидан чиқарди. Дандон сопли ўткир тиғ эди.* М.М.Дўст, Лолазор.

3 Шимиладиган, қаттиқ конфет тури (қоғозга ўралмаган ёки ўралган бўлади).

..қизалоқлар югуриб келишарди. Шакархон пистали ҳалво, дандон сочарди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДАНДОНБОЗЛИК Сафсатабозлик; маҳмаданалик; гапбозлик. *Биз манманликни, дандонбозликни энг хавфли эскилик деб биламиз.* И. Раҳим, Меҳр кўзда. *- Мен сендан қоламанми, деган дандонбозликнинг оқибати шу.. – йиғлаб-йиғлаб гапирди кампир.* Ойбек, Улуғ йўл.

ДАНДОНСОП Сопи фил суягидан ёки умуман суякдан ясалган. *Ориф бува дандонсоп пичоғи билан анор сўйиб қўйди.* Мирмуҳсин, Умид. *Мўйсафид.. гулбанди ярқираб турган дандонсоп пичоғини қинидан суғуриб, менга узатди.* Ҳ. Нурий, Пахтакор ўйлари.

ДАНҚА *шв.* Суюқлик қуйиладиган идиш; керосин идиши.

ДАНҒ: данғ қотмоқ 1) қўрқув ёки ҳайратдан эс-ҳушини йўқотиб қотиб қолмоқ. *Жуман билан Сангин иш кийимида, юз берган воқеани ҳали ҳам англаб етмагандай, данғ қотиб турар эдилар.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) қаттиқ ухлаб қолмоқ. *Бола.. гоҳ у ишга, гоҳ бу ишга югурар, кечалари ҳолдан тойиб, ҳориб, данғ қотиб ухлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАНҒ-ДУНҒ *тақл.с.* Металл ва бошқа қаттиқ нарсаларнинг урилишидан чиқадиган физикавий товушга тақлид. *Данғ-дунғ қилмоқ.*

ДАНҒИЛ *шв.* Кенг, равон, данғиллама. *Данғил йўлда жавлонига жаҳон қойил, баракалла, Сиймосида аён бахти, ёркин куни, чўнг келажак.* Миртемир, Асарлар.

ДАНҒИЛЛАГАН *айн.* **данғиллама.** *Данғиллаган иморат.*

ДАНҒИЛЛАМА 1 Керагидан ортиқ ҳашам берилган, ҳашаматли, кенг, катта. *Данғиллама уй. Данғиллама дарвоза. Данғиллама ҳовли. Данғиллама клуб.* ▬ *Чорбоғнинг ўртасида сойга қаратиб солинган, олдида ромли айвони, олти хонали данғиллама уйи бор.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ичкари-ташқарили данғиллама иморат, олди айвонли тўрт хона, яна ошхона билан тандирхона.* С. Айний, Дохунда.

2 Овозаси кенг тарқалган, дабдабали. *Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда данғиллама тўй бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тўй данғиллама бўлди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАНҒИЛЛАМОҚ Данғ-дунғ овоз чиқармоқ, данғир-дунғур қилмоқ. *Дахмазали деворий соат икки марта данғиллади.* А. Қаҳҳор, Таниш башаралар. *От чопса, данғиллар тоғнинг дараси, Қутулмоқлик бандининг муддаоси.* «Эрали ва Шерали».

ДАНҒИР-ДУНҒУР *айн.* **данғ-дунғ.** *Олдиндаги нортуя бўйнига осилган қўнғироқ данғир-дунғур чалиниб борар эди.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *..аллақаёқдан данғир-дунғур чилдирма чалишиб келиб қолишди.* Р. Раҳмонов, Чакалакзордаги шарпа.

ДАОСИЗМ [*хит.* «дао» – қонун, тамойил] Қадимги Хитойда кенг тарқалган илғор фалсафий қарашлар тизими; шу фалсафадан келиб чиққан динлардан бири.

ДАПҚИР-ДАПҚИР *шв.* Тез-тез, ора-орада, вақт ўтказмай. *Ҳаялламай, дапқир-дапқир келиб тур, болам.* К. Яшин, Пьесалар.

ДАРА [*ф.* دره – тоғ оралиғидаги йўл; жарлик] Икки тоғ оралиғидаги узун, нисбатан тор, чуқур жой; жарлик. *От чопса, гумбурлар тоғнинг дараси. Ботирни ингратар найза яраси.* «Алпомиш». *Хотинларнинг кулгисидан Оғажон дараси жаранглаб кетди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Машина ўйдим-чуқур йўлаклардан ўтиб, энсиз дарага кириб борди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ДАРАЖА [*а.* درجه – босқич; мартаба, унвон; зина] **1** Иш-ҳаракат, хусусият ёки ҳолатнинг меъёри, чегарасини англатади; кўпинча аниқловчилар билан ишлатилади. *Трактор қулоқни қоматга келтирадиган даражада тариллаб ишлайди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Одамлар уйни бошларига кўтарар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *Отабек қизиқ ҳолатда қолди, бир турли титраб кетди, кўзлари қинидан чиқар даражага етди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Томоғи қирилар даражага етди.* «Шарқ юлдузи». *Улар [суратлар] орасида мукаммал даражага етганлари ҳам оз эмас.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиниқ эди.* Газетадан. *Дарсларнинг осонқийинлик даражасини ўқувчининг ўзи аниқлагани яхши.* «Фан ва турмуш». *Боланинг йиғиси бу мотамсаро муҳитда юракларни тилка-пора қиларли даражада аянчли эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Унга шу даражада пул ваъда этилган эдики, бу пулга уч арава сотиб олиш мумкин эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Тадрижий ёки нисбий тараққиёт, ривожланиш поғонаси; савия, юксаклик ўлчами. *Билим даражаси. Турмуш даражаси. Техникани ҳозирги замон талаблари даражасига кўтармоқ.* ▬ *Бўш вақт ишлаб чиқариш кучларининг тараққиёт даражасига боғлиқ бўлиб, ўзи бу тараққиётнинг бевосита натижаси ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Фан ва техника, саноат шу даражада тез тараққий этяптики, уни товуш эмас, ёруғлик тезлиги билангина қиёслаш мумкин.* Газетадан.

3 *эск.* Мансаб поғонаси, рутба, мартаба. *Анвар бош муншийлик даражасини олгандан кейин, махдум илгариги "сиёсат"ни давом эттириш ва эттирмаслик тўғрисида иккиланиб қолди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Зарбоф тўн кийган, белига тилла камар боғлаган сersоқол эшикоға биринчи вазир даражасидаги катта бек эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Илм-фан соҳасидаги ишлари учун маълум қоидалар ва талаблар асосида бериладиган илмий унвон. *Илмий даража. Фан номзоди даражаси. Фан доктори даражаси.* ▬ *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Шу куни Умиднинг қишлоқ хўжалик фанлари номзоди даражасини олиши учун берилган яширин овоз натижаси эълон қилинди.* Мирмуҳсин, Умид.

5 Ўз ихтисоси бўйича эришилган малака поғонаси. *Ўрта даражадаги тиббиёт ходимлари. Бешинчи даражали пайвандчи.*

6 Жамиятда, ҳаётда, кишилар ўртасида тутган ўрин, мартаба, эътибор. *Даражалари баланд бўлсин!* (дуо, яхши тилак). ▬ *Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди.* Ойбек, Навоий. *Ҳовли юзига тўшалган шолча ва кигизларда иккинчи даражадаги одамлар ўтириши керак эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У ўтирганлар билан уларнинг амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ кўришиб чиқди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

7 Сира, карра, бор, марта. *Ўтиришдилар, фотиҳадан сўнг яна бир даража аҳвол сўрашилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Даҳшати юз даража ортган ҳолда Кумушни кўтариб олиб, ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Онасининг лутф қилиб айтган сўзлари Бобурнинг ҳужрадан олган завқини яна бир даража оширди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 Бир оз, озгина, андак. *Ҳожи шу жавобдан кейин ўғлидан бир даража қаноатланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Биз юқорида ёш Хушрўй билан ўқувчини бир даражада таништирган эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Анвар.. яхшигина форсихон ва бир даражада араб тилига ошна эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

9 *мат.* Бурчак ва айлана ёйининг ўлчов бирлиги; тўғри бурчакнинг 90 дан бир ёки доиранинг 360 дан бир бўлаги; градус. *70 даражали бурчак.*

10 *физ.* Термометр, барометр ва ш. к. ўлчов асбоблари шкаласидаги чизиқлар ва рақамлар билан белгиланган бўлимлар ҳамда шу бўлимлар ифодалайдиган ҳарорат миқдори. *Сув 100 даражада қайнайди. Бугун совуқ 20 даражага етган. Касалнинг иситмаси 38 даражадан ошибди.* ▬ *Ҳарорат ҳозир қирқ даражадан тушяпти.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Умуман бактерия.. 160-180 даража иссиққа чидайди.* «Фан ва турмуш».

11 *мат.* Тенг кўпайтувчиларнинг кўпайтмаси, бир соннинг ўзини ўзига кўпайтиришдан олинган натижа. *Ўннинг иккинчи даражаси юз.*

12 *тлш.* Белги-хусусиятнинг ортиқ-камлигини ифодаловчи грамматик категория, шакл. *Сифат даражалари. Озайтирма даража.* ▬ *"Даража категорияси" мақоласида сифат даражалари бош даража, орттирма даража, озайтирма даража, деб учга бўлинади.* «ЎТА».

ДАРАЖА-БАДАРАЖА *рвш.* Тадрижий равишда, бир даражадан иккинчи даражага кўтарилиб, аста-секин. *Улар [ухлаган меҳмонлар] бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришардилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАРАЖАЛАМОҚ Даражаларга бўлмоқ, даражаларга ажратмоқ. *Термометрни даражаламоқ.*

ДАРАЖАЛИ 1 Маълум миқдордаги градусга эга бўлган; градусли. *Қирқ даражали иссиқ.* ▬ *Саҳро ёнмоқда, 42 даражали иссиқ. Барча нарса тинчиб қолган.* Газетадан.

2 Бирор даражага эга бўлган, эришган, бирор даража олган. *Биринчи даражали*

шофёр. Даражали олим. Иккинчи даражали «Соғлом авлод учун» ордени. ▬ *Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар Ўрданинг улуғ даражали бекларини таъзим билан узатар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Қишлоқ хўжалик кўргазмасидан "Олтин медаль" ҳамда биринчи даражали диплом билан келди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 *тиб.* Хавфлилик даражаси жиҳатидан маълум ўрин олган. *Биринчи даражали куйиш.*

4 Маълум аҳамиятга эга бўлган (аниқлаб келувчи сўзлар билан). *Иккинчи даражали ишлар.* ▬ *Толанинг сифатини яхшилашни ўз олдимизга биринчи даражали вазифа қилиб қўйганмиз.* Газетадан. *Кичкинагина, кўримсиз дўкон очиб, бошқа, паст даражали патент олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Иккинчи даражали бўлаклар *тлш.* Гапнинг бош бўлакларидан бошқа бўлаклари.

ДАРАЖАМА-ДАРАЖА *с.т.* Даража-бадараже. *Унинг мансаби даражама-даража ошиб борди.* ▬ *..бундан кейин валентликнинг.. бошқатдан даражама-даража еттигача ошгач, яна нолга қадар тушиб қолганини кўрамиз.* "Кимё" дарслиги.

ДАРАК |*а.* درك – чуқурлик; хабар, огоҳлик| **1** Бирор ердан, бирор кимса, нарса ҳақида олинган хабар, маълумот. *Дарак қилмоқ. Дарак келмоқ.* ▬ *Исмоилдан ҳамон дарак йўқ эди.* «Ёшлик». *Қоронғи тушди ҳамки, Отахўжа акадан дарак бўлмади, Зумрад опа хавотир ола бошлади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Гунча очган сўлим навбаҳор Кутганимдан келтирди дарак.* Миртемир, Асарлар.

Дарак бермоқ Билдирмоқ, огоҳ қилмоқ. *Тўғри, айрим далалар борки, кўнгилни ғаш қилади, хавф-хатардан дарак беради.* Ойбек. О. в. шабадалар. **Дарак солмоқ** Хабарини билиш, маълумот олиш учун ҳар тарафга хабар тарқатмоқ; суриштирмоқ. **Дарак (ёки дарагини) топмоқ** Бирор нарса, ҳодиса тўғрисида хабар, маълумот эшитмоқ. *Отам шу куни.. хурсанд эди. Марғилонлик ҳожилардан дарак топибди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Отамнинг дарагин топмай, Соқибулбул ғамга тўлди.* «Маликаи айёр».

2 Бирор нарса ёки хусусиятдан далолат берувчи нишона, белги. *Ёшлик – ҳаёт, келажак. Ёшлик – қудратдан дарак.* Ё. Мирзо. *Оқ булутлар ферузаланган самода енгил сузади. Кузнинг дараги, деймиз буни.* Газетадан.

Дарак гап *тлш.* Хабар мазмунини билдирадиган гап. *Хабар, дарак мазмунини билдирадиган гап дарак гап деб аталади.* «Ўзбек тили дарслиги».

ДАРАКЛАМОҚ Дарагини суриштирмоқ, дарак солиб қидирмоқ, ахтармоқ. *Дараклamаган жойим қолмади. Бир ёқда онаси "боламни топ!" деб еган-ичганимни ичимга туширмайди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. *Аваз Матпанони дараклаб, саҳар ҳужрасига борди.* С. Сиёев, Аваз. *Эрталаб Соҳибанинг кетиб қолганлигини эшитдим, дараклашга ботинолмадим.* «Ёшлик».

ДАРАКНОМА [дарак + нома] *кам қўлл.* Ёзма хабар, ёзма маълумот. *Бундай дараклномалар кундалик топшириқларнинг бажарилмай қолиш сабабларини ўз вақтида аниқлашга кўмаклашади.* Газетадан.

ДАРАКСИЗ *рвш.* Дарак бермай, хат-хабар қилмай, бедарак. *Дараксиз йўқолмоқ. Дараксиз кетмоқ.* ▬ *[Ҳасанали] Ухламай кутиб ўтирди. Аммо у [Отабек] тунги соат.. ўн иккида ҳам дараксиз эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир ҳўроз қичқириғи ўтганига талай вақт бўлса ҳам, ҳамон Раъно дараксиз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДАРАКЧИ **1** Дарак, хабар олиб келувчи ёки етказувчи; огоҳ этувчи. *Қалдирғоч – баҳор даракчиси.* ▬ *Бойчечак – баҳор даракчиларидан бири.* Газетадан. *Бу кулгусида заҳар бор эди, ёмон бир нарсанинг даракчиси эди.* «Ёшлик».

2 *тар.* Айғоқчи, жосус; агент. *Даракчининг айтишича, Искандар аскарларининг бир қисмини Сўғдияда қолдириб, ўзи қишлаш учун Зариаспга [Балх яқинидаги шаҳар] жўнаб кетибди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ДАРАНГЛАМОҚ Даранглаган овоз чиқармоқ, бермоқ. *Девордаги осма соат даранглаб, тўққиз марта занг урди.* «Ёшлик». *Тунука том даранглаб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Челак қумга тушиб, енгил даранглаб, юмалаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАРАНҒ-ДУРУНҒ *тақл. с.* **1** Металл нарсалар урилганда ёки торли асбоблар бетартиб чалинганда чиқадиган овоз. *Энг сўнгги нортуянинг бўйнига осилган катта қўнғироқнинг даранғ-дурунғи Чингизхон элчиларининг етиб келганини ҳаммага эълон қилгудай бўлди.* М. Осим, Ўтрор. *Жанубдан, Қарши томондан Бухорога туя карвонлари*

қўнғироғини даранғ-дурунғ чалиб, қатор тизилиб ўта бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор. *Саломхонада чилдирманинг гижбанги авжга чиқди, дутор ва сеторларнинг даранғ-дурунғи, раққосаларнинг шўх кулгиси янгради.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 *кўчма* Ортиқ даражада шов-шув, овоза, дабдаба. *Даранғ-дурунғ тўй.* ▬ *Дастлабки йили [тўй] жудаям камайиб кетди. Бўлганларида ҳам ортиқча даранғ-дурунғ бўлмади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРАНҒЛАГАН 1 Даранғ-дурунғ овозга эга бўлган.

2 Ҳашаматли, данғиллама. *Даранғлаган уй.*

3 *кўчма* Дабдабали, овозали. *Мен даранғлаган номимга яраша иш кўрсатганим йўқ ҳали.* Ойбек, О.в.шабадалар.

ДАРАНҒЛАМОҚ *айн.* **даранглamoқ.** *Бутхона қўнғироғи кечки ибодатга чақириб, оғир ва узун даранғлади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Деворий соат даранғлаб, ўн бирга жом урганда, Саидий ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРАХТ |*ф.* درخت – дарахт, ниҳол; бута| Тана қўйиб, шох ва новдалар чиқариб, томир отиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик. *Мевали дарахт. Мевасиз дарахт. Олма дарахти.* ▬ *Дарахт шохларида шиқ томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртаклар табассум қилади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Деворлар бўйлаб ҳар хил мевали дарахтлар: шафтоли, олма, нок, олуча, жийда.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бодом дарахти ер танламайди: тошлоқ, қумлоқ жойларда ҳам бемалол ўсаверади.* Газетадан.

ДАРАХТЗОР |*ф.* درختزار| Дарахтлар билан банд ер, майдон. *Режасиз дарахтзор – чангалзор.* Мақол. ▬ *Тегирмонни кўмиб ётган дарахтзор пастда худди самоварнинг саҳнидаги гулзорга ўхшар эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Қайинзор икки йўлнинг ўртасида бўлиб, теварак-атрофдаги дарахтзорлардан анчагина баландликда эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДАРАХТЗОРЛИК Дарахтлар кўп ер; дарахтзор.

ДАРАХТСИМОН Дарахтга ўхшаган, дарахтга ўхшаб тармоқланган. *Дарахтсимон ўсимта.* ▬ *Тармоқланиб кетувчи ўсимталар дарахтсимон ўсимта.. деб аталади.* Газетадан. *Каштан – қора қайиндошлар оиласига мансуб дарахтсимон ўсимлик.* «Фан ва турмуш».

ДАРБАДАР |*ф.* دربدر – эшикдан эшикка; уй-жойсиз; дайди| **1** Муҳтожлик туфайли эшикма-эшик юрувчи; (мажбурият орқасида ёки жаҳонгашталик мақсади билан) ўзга элларда ғурбатда кезувчи; овора, сарсону саргардон. *Дарбадар одам. Дарбадар кезмоқ (юрмоқ).* ▬ *Ахир, полвон шу одам касридан неча йил дарбадар кезди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Унинг офтоб ва шамолдан қорайган юзи дарбадар ҳаёт кечирганидан далолат бериб турарди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *кўчма* Бетартиб ҳаракат қилувчи; беқарор. *О, сен, дарбадар дарё, Бунчалар вазминсану бунчалар қув, ўжарсан!* А. Орипов.

ДАРБАДАРЛИК 1 Эшикма-эшик юришлик, дайдилик; саёқлик. *Шу дарбадарлик бир ерга олиб боради.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Мажбуран ўзга элларда кезишлик, сарсон-саргардонлик; мусофирлик ҳаёти. *Сиз Дилдорни бахтсиз қилдингиз, мени дарбадарликка мажбур қилдингиз.* С. Аҳмад, Уфқ. *Шоир қайтар эди дарбадарликдан, Устибоши юпун, яланғоч эди.* Х. Даврон, Тўмариснинг кўзлари. *У йигитлигини дарбадарликда ўтказиб, Андижондан Бухорогача пиёда кезган, тарашадай қотма Юсвали чол эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРБАНД |*ф.* در – эшик; дара + بند – берк, мустаҳкам| Табиий тўсиқ, ғов; тоғ орасидаги ўтиш қийин бўлган тор йўл. *Кўрарсан, жонивор, сонсиз парини, Неча баланд дарбанд тоғлардан ошиб.* «Муродхон». *Ирғитиб неча дарбандни, Бедовларни ярқиллатди.* «Эрали ва Шерали».

ДАРБОЗ *айн.* **дорбоз.** *Элмурод станица четидаги бир тегирмон сув оқадиган ариққа ташланган икки ходачадан дарбозлардек енгиллик билан ўтди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДАРБОЗА *айн.* **дарвоза.** *Филбонга ошна бўлсанг, Дарбозангни катта қил.* Мақол. ▬ *Бир вақтда ҳалиги Ҳотам тўра дарбоза орқасига келиб, "ким" деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБОН *айн.* **дарвозабон.** *Ҳой Ҳусайнбек, дарбозабонларга югур, ҳозир турсинлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗАБЕГИ *айн.* **дарвозабеги.** *Дарбозабеги югуриб, қўрғон деворига чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРБОЗИЙ [*ф.* دربازی] Халқ меъморчилигида хона шифтини тўртбурчак ва кўпбурчакли кесик пирамида шаклида ясашнинг бир тури.

ДАРБОН [*ф.* دربان — эшик, дарвозани кузатиб турувчи, дарвозабон] **1** *тар.* Қалъа, сарой дарвозасини кузатиб турувчи, дарвоза қоровули; дарвоза посбони. *Арк дарвозаси олдида амир дарбонлари, зарбоф тўнли қушбеги ва бошқалар саф тортиб турардилар.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Дарбоннинг чеҳраси ёришди ва дарҳол эшикни очиб берди.* Газетадан.

2 Бадавлат хонадонларда, айрим муассасаларда эшик олдида турувчи шахс; дарвоза қоровули; швейцар. *Ресторан эшиги ёнидаги серсоқол дарбон чол унга писандсиз назар ташлади.* Ҳ. Темиров, Хиёбондаги одам.

ДАРБОР [*ф.* دربار — подшоҳ саройи, даргоҳи] **1** *тар. эск.* Хон ва беклар саройи; боргоҳ. *..солиқчиларнинг барчаси хурсанд бўлиб, карвонбошини дарбордан иззат ва ҳурматлар билан узатдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 *кўчма* Олий даргоҳ. *Мактаб — у фан ўчоғи, кўп азиз дарбор, Биз илмнинг қалъасин олмоққа келдик.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРВЕШ, дарвиш [*ф.* درویش — қашшоқ, гадо] **1** *дин.* Тарки дунё қилган, гўшанишинликка берилган одам; суфий. *Дамашқ шаҳрида бир карвонсаройнинг дарвозахонасида сочлари оқарган баланд бўйли бир дарвеш ўтирар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Балки бирор бобом шаҳаншоҳ ўтган, Балки вужудимда дарвеш қони бор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ҳув тортади хонақоҳнинг дарвеши.* «Ҳасанхон».

2 *кўчма* Ҳеч нарсаси йўқ, қашшоқ, гадо. *Зеро, халқ шундай бир дарёйи азимки, у тошса, унинг мавжидан на шоҳнинг қасри, на дарвешнинг кулбаси қолур.* Ойбек, Навоий. *Кўз очиб юмгунча, дарвешнинг олдида анчагина танга йиғилди.* «Ёшлик».

3 *кўчма* Ҳеч нарса билан иши йўқ, ўтакетган содда ва сипо одам. *Шоир қизиқ халқ-да, ҳақиқий дарвеш бўлади.* Шукрулло, Сайланма.

ДАРВЕШВАШ *айн.* **дарвешсифат, дарвешнамо.** *У.. чиндан ҳам дарвешваш одам эди.* Ў. Ҳошимов, Навбаҳор.

ДАРВЕШЛИК Дарвеш ҳолатида бўлиш.

ДАРВЕШНАМО [*ф.* درویشنما — дарвешга ўхшаш] Дарвешларга ўхшаган, дарвешларча иш тутувчи; дарвешсифат. *Дарвешнамо киши.* ▬ *Эшикда қари фаррош ҳожи Солиҳ пайдо бўлди. У дарвешнамо, камтарин, хаёлчан киши эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШНАМОЛИК Дарвешларга хос ҳаракатга, хусусиятга эгалик. *Собиднинг кўринишида қандайдир дарвешнамолик, муқаддаслик борга ўхшарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАРВЕШОНА [*ф.* درویشانه — дарвешларча] 1 *сфт.* Дарвешларга хос бўлган, дарвешларникига ўхшаган; дарвешларча. *Унинг бурушқоқ маҳсисидан бошлаб оддий салласига қадар дарвешона эди.* Ойбек, Навоий. *Фарибий дунё ишларидан қўл ювиб, Самарқандда дарвешона умр кечирарди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *от этн.* Кўпинча баҳор фаслида қишлоқларда ва шаҳар маҳаллаларида айни ҳудудлар аҳолисидан тўпланган пул ёки озиқ-овқат ҳисобига ўтказиладиган хайрия маросими.

ДАРВЕШСИФАТ [дарвеш + сифат] Дарвешларга ўхшаш, дарвештабиат. *Дарвешсифат одам.* ▬ *..у табиатан дарвешсифат эди.* Ойбек, Навоий.

ДАРВЕШТАБИАТ *айн.* **дарвешсифат.** *Улар: «Бу дарвештабиат киши экан", — деб менга жавоб берди.* «Ойсулув».

ДАРВИНИЗМ Жонли табиатнинг тарихий ривожланиши, ҳайвонот турлари ва ўсимликлар организмларининг табиий танланиш йўли билан пайдо бўлиши ҳақидаги инглиз олими Ч. Дарвин таълимоти. *Дарвинизм — органик оламнинг тараққиёт қонуниятини ифодалайди.* «Фан ва турмуш».

ДАРВОЗ *айн.* **дорбоз.** *Улар.. ерда ётган Георгийнинг икки оёғи устига қоринларини қўйиб, дарвоз ўйнашади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАРВОЗА [*ф.* دروازه — икки табақали катта эшик] **1** Шаҳар, қўрғон, қалъа, ҳовли ва ш.к. га кириладиган икки табақали катта эшик, қопқа. *Тахта дарвоза. Темир дарвоза.* ▬ *Дарвозанинг бир табақаси очиқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тонгда, қалъа дарвозалари очилган ҳамон Аваз йўлга тушди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кун чошгоҳга яқин Отабек сарой дарвозасидан чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Шаҳар дарвозаси 1) *тар.* атрофи мустаҳкам қилиб ўралган шаҳар қопқаси. *У Хивага бориб етгунча, шаҳар дарвозаси ҳам беркилиб қолган.* Ойдин, Гулсанам. *Қипчоқлар бизнинг томондан отилган милтиқ ўқларига чидолмай, Самарқанд дарвозасини ташлаб, Камолон дарвозасига юзландилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) шаҳарнинг ана шундай қопқасига ёпишган, ёндош маҳалла ёки маҳаллалар.

2 Каналларда сувни тўсиш ёки қўйиб юбориш учун ишланган махсус қурилма; қопқа. *Қани, канал дарвозасини очиб юбор.*

3 *спрт.* Футбол, хоккей ва ш.к. ўйинларда майдоннинг рақиб йўллаган тўпни (шайбани) киритмаслик учун ҳимоя қилинадиган чекли қисми. *Пахтакорчилар рақиб дарвозасига учта тўп киритдилар.* Газетадан. *"Динамо" хоккейчилари рақиб дарвозасига бешта шайба уриб, ғалабага эришдилар.* Газетадан.

4 *кўчма* Имконият. *Бир дарвоза бекилса, Минг дарвоза очилади.* «Халқ дурдоналари».

5 *кўчма* Сезги, сеза олиш имкони. *Ҳислар учун яралмиш етти дарвоза.* У. Исмоилов, Сайланма.

6 *кўчма* Бошланиш, эришиш, етишиш йўли. *Гўзаллик дарвозасининг йўли — латофатда.* Газетадан. *Бобомнинг бу сўзлари менга ажойиботлар оламининг дарвозасини кўрсатиб, қалтини яшириб қўйгандек туюлди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

Бахт дарвозаси Бахт йўли, бахтга эришиш имконияти. *У сени севмайди. Бахтинг очилишига овора бўлма, бу уйда сенга бахт дарвозаси берк.* И. Раҳим, Ихлос. **Билим дарвозаси** Билим олиш йўли, билим ўчоғи. *Мактаб — билим дарвозаси, яъни фақат билим олиш йўлини кўрсатиб беради, холос.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Дарвозаси кенг (ёки очиқ) одам** Меҳмондўст одам. *Эй Ҳабибий, ёру дўстларга очиқ дарвозамиз. Халқпарвар, бағри кенг, ҳиммatda беандозамиз.* Ҳабибий. *Ҳиммatли бўл, очиқ бўлсин дарвозанг, Илмингни соч, чиқсин баланд овозанг.* Ҳабибий.

ДАРВОЗАБЕГИ *тар.* Шаҳар дарвозаларини назорат қилиб, идора этувчи мансабдор. *Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган дарвозабегига бақирди: -Нега қараб турасан, дарвоза устига чиқ, ким экан у ит!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАРВОЗАБОН [дарвоза + *ф.* بان — қаровчи] **1** *тар.* Шаҳар ёки хон саройи дарвозасининг қоровули ёки соқчиси. *Ҳирот дарвозаларига дарвозабонлардан ташқари яна отлиқ сарбозлар қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Дарвозабон бекни таниб, қўл қовуштирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи. *Дарвозабонни алдаб ўтиб, тўпни дарвозага киритмоқ.*

ДАРВОЗАБОНЛИК *спрт.* Дарвозани ҳимоя қилувчи ўйинчи вазифасини бажариш. *Бир вақтлар Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар.. дарвозабонлик қилар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАРВОЗАХОНА [дарвоза + хона] Ҳовли дарвозасига ёпишган ёки унинг тепасига қурилган усти ёпиқ жой. *Мингбоши дарвозахонада ҳовучларини бир-бирига ишқаб, у ёқ-бу ёққа юра бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бўри ака машинани асфальт ётқизилган дарвозахонага ҳайдаб кирди.* С. Нуров, Нарвон.

ДАРВОҚЕ [*ф.* دروا قع — ҳақиқатан, дарҳақиқат] *рвш.* **I** Ҳақиқатан, чиндан, чиндан ҳам. *Дарвоқе қишлоқ ҳаётида катта ўзгаришлар қилишга пайт келмадими?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дарвоқе бул мулоҳаза дуруст чиқди.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 *крш с. взф.* Айтмоқчи, айтгандай. *-Ҳа, дарвоқе, — деди Қудрат, бир нарса эсига тушгандай.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *[Бой Ғофирга:] Дарвоқе, Ғофир, келинга айт, хизмат-пизмат қилиб турсин.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДАРВОҚЕАН *крш. с. айн.* **дарвоқе**. *Дарвоқеан, қозон қайнаб турмаса, мажлиснинг қизимаслигини бой афанди.. яхши билурлар.* Ҳамза. *Ҳа, дарвоқеан, Муллаўзи аҳлам сизга ҳеч нима дедими?* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДАРГОҲ [*ф.* درگاه — эшик; эшик остонаси] **1** Подшоҳ арки ва саройи; боргоҳ. *Кампир Холчаойни подшоҳнинг даргоҳига олиб борибди.* «Эртаклар».

2 Уй-жой, ҳовли, маскан. *Мана, Мулладўст! Сизга сабр қилинг десам, хафа бўласиз. Бизнинг даргоҳимиздан ҳеч ким қуруқ қайтмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

3 Хонадон; оила. *Қизим Гулнор шундай улуғ даргоҳга тушса ёмонми?* Ойбек, Тан-

ланган асарлар. *Кейин ўқиёлмади: катта даргоҳ, бола-чақа, қозон-товоқ.. Қолиб кетди!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 *кўчма* Хизмат, фаолият соҳаси, ўрни; ишхона. *Маориф даргоҳи.* ▬ *Эрта тонгдан қалблари пок, ўйлар, орзулари лим-лим қизлар, аёллар севимли даргоҳлари — Бухоро зардўзлик фабрикасига ошиқадилар.* "Саодат". *Маълумки, ҳар бир олим илм даргоҳига кимгадир эргашиб келади.* «Фан ва турмуш». *..ёш муаллифлар шеърият даргоҳига ўзларининг маълум бир услублари, овозлари билан кириб келяптилар.* Газетадан.

5 *кўчма* Нажот топиладиган, паноҳ бўладиган жой. *Ер юзида шуҳратли, машҳур даргоҳ ўзингсан. Элу юртга қудратли, мангу паноҳ ўзингсан.* Я. Қурбон. *Кавказ, кимларга сен иқбол даргоҳи, Кавказ, кимларга сен қатағон диёр.* А. Орипов, Йиллар армони. *Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 *дин.* Сиғиниладиган муқаддас жой. *Асқар ота.. иккала қўлини кўтарди: -Илоҳи омин!.. Худоё худовандо, шу ёшга кириб, даргоҳингдан ҳеч нарса сўраган эмас эдим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Даргоҳингга имоним билан бораётганимга гувоҳ бўл.* «Ёшлик».

Даргоҳида қабул қилсин *ёки* **худо (***ёки* **олло) ўз даргоҳида қабул қилсин** Худо қабул этсин, ижобат қилсин. *Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди. Дадаси, энди тузукман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАРГУМОН |*ф.* درگمان — гумонли, шубҳали| *рвш.* Гумонли, шубҳали, аниқмас; билиб бўлмайдиган. *Бу гапларнинг амалга ошиши узоқ ва даргумон бўлса ҳам.. нимадир келажакка умид туғдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Урушдан соғ қайтаманми, йўқми — буниси даргумон.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *-Бориши даргумон, — деди Абдуҳафиз..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДАРД 1 |*ф.* درد — касаллик; озор, алам; руҳий азоб| **1** Жисмоний азоб; оғриқ, касаллик. *Оғир дард. Дард кўрмоқ. Дардга чалинмоқ. Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қилади.* Мақол. *Дард чекмаган дори қадрини билмас.* Мақол. *Танаси бошқа дард билмас.* Мақол. ▬ *Кечга томон дард кучайиб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Худои таоло ҳар бир дардга бир даво яратган.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дард кўрма *ёки* **қўлинг дард кўрмасин** Қўли гул ижрочига, ўз касбининг устасига яхшилик тилаб айтиладиган ибора. *Бу насиба сизга. Сара буғдой. Қўлингиз дард кўрмасин, оға.* С. Сиёев, Аваз. **Дардини олмоқ** «Ўргилиб кетай, айланай, соғу саломат бўлинг» маъноларида. *Дардингизни олай, бойваччам. Бу йил, ўзингизга маълум, об-ҳаво паст келиб, деҳқончиликдан барака қочди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 *кўчма* Руҳий азоб, ғам-ғусса, алам-ҳасрат. *Айрилиқ дарди. Дардида ёнмоқ (куймоқ). Дардини ичига ютмоқ.* ▬ *[Фотима домлага:] Менинг ҳеч жойим оғримайди, фақат ишқ дардим бор, уф!* Ҳамза, Туҳматчилар жазоси. *Ниҳоят, дардим юрагимдан тўлиб-тошиб, баъзи гапларни эримга айта бошладим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Юрагимнинг дардлари Қизил гулдай қатма-қат, алла.* «Бойчечак». *Мен кимга йиғлайман, дардимни ёриб.* «Ширин билан Шакар».

3 *кўчма* Кишининг борлиғини, бутун фикри-ёдини банд этган нарса, иш, ташвиш, орзу, хаёл ва ш.к. *Унинг дарди — ўйин. Бирор нарса дардида юрмоқ.* ▬ *Шоирлик бу — улкан дард.* Шукрулло, Сайланма. *Мирзажон кўнглида шоирлик дарди билан туғилган бола.* П. Турсун. Ўқитувчи. *-Сиз нимани билардингиз, дардингиз пул, — деди Зумрад ойисига.* Ойбек, Зумрад. *Солиҳ Пўлатович шогирдларининг дардини яхши тушунарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Қадрдонингиз Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек бир неча кунлардан бери бениҳоя бир дард билан оғрир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Дарди бедаво *қ.* **бедаво. Дарди ичида** Дардини айтай деса, тили қисиқ. **Дард устига чипқон (чиққандек)** Буниси етмагандай, устига устак. *Бола беш ёшида қаттиқ касалга учраб, икки кўзи кўр бўлиб қолди. Дард устига чипқон чиққандек, кўп вақт ўтмай, у ота-онасидан ҳам жудо бўлди.* Н. Ёқубов, Қалб кўзи билан. *Шербекнинг юраги ғаш эди. Лекин тергов дард устига чипқон бўлиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Дард қолмоқ** Ноилож қолмоқ, доғда қолмоқ. *Бир оз ақлга ён бериб иш қилган киши ҳеч бир вақт дард қолмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кузда чуқур шудгор қилинган ер деҳқонни дард қолдирмайди.* Газетадан.

4 *кўчма* Фикру хаёл; армон, эзгу мақсад. *Унинг [Алиевнинг] қалби ҳамиша халқ қу-*

вончи, халқ дарди, халқ орзу-ҳислари билан ёниб, оловланиб туради. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Элбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Дарднинг мактаб очишгинами десам, ҳали бу ёқда гап катта экан-у!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 *кўчма* Ишқ, муҳаббат. *Лайли дардида чўл кезиб юрган Мажнуннинг изтиробларига ёз ҳолати мутаносиб эди.* Газетадан. *Зевархон Маликаи Ҳуббоннинг дардида юрган эди.* «Баҳром ва Гуландом».

ДАРД II [*ф.* درد] Койиш сўзи. *Али десанг, бали дейди, ўл десанг, дард дейди.* ▬ *Баҳрининг ранги бўзариб, қўлидан пичоқ тушиб кетди. -Нима бўлди, опажон? -Дард!* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *...Энди ҳақимни ҳеч кимга бермайман. "Дард!" деса, "ўл!" деб тура бераман.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАРД-АЛАМ Қайғу-ҳасрат ва улар қолдирган асорат, таъсир. *Бечора канизлар дард-аламларини ўйин-кулги билан чиқарар, ғамларини шу билан ёзардилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Яқиндаги дард-аламларни эслади. Хомушланди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРДАРАК Дариллаб овоз чиқариши учун варракнинг эгма чўпи ичига ёпиштирилган қоғоз. *Шабада варракнинг дардарагидан чиқаётган овозни олиб келади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Менинг ташвишимни варрак қилсам, сизларники унга дардарак ҳам бўлолмайди.* «Муштум».

ДАРДДОШ [*ф.* درداش – ҳамдард] Бировнинг дардига шерик бўлувчи; ҳамдард, сирдош. *Навоий минбарда туриб, бир туйғу, бир ҳаяжон билан жим қотган халққа дарддош кўзларини югуртириб чиқди.* Ойбек, Навоий. *Менинг дардим-дарддошим, шинжим, кўнгил тинчим.. сиз-ку!* Миртемир, Асарлар.

ДАРДДОШЛИК Кимсанинг ғаму қайғусига шерик бўлишлик. *Аҳмад Ҳусайн қизни чуқур диққат билан тинглади, юраги унинг ғами билан тўлди ва қиз отасининг қамалиш сабабини дарддошлик билан сўради.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАРДИ-ДУНЁ: дарди-дунёси қоронғилашмоқ (ёки қоронғи бўлмоқ) Дунёдан, ҳамма нарсадан воз кечгудай хафа бўлмоқ; руҳий тушкунликка тушмоқ. *Дарди-дунёси қоронғи бўлиб, тарвузи қўлтиғидан тушган йигит [Олимжон] қишлоқдан бош олиб кетмоқчи бўлиб юрганда, яна [раис Солижон] жонига ора кирди.* Ҳ. Назир, Қанотлар. *[Зуҳранинг] Дарди-дунёси шундай қоронғи эдики, кулги ҳам ёқмасди.* Р. Файзий, Балли, она қизим. *...унинг бу таклифи дарди-дунёси қоронғи бўлиб юрган Пўлатга ёқинқирамади.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ДАРДИСАК [*ф.* دردسک] Сакта касаллиги. *Буви Ҳилолнинг дардисак касали бор экан.* «Гўрўғли».

ДАРДИСАР [*ф.* دردسر – бош оғриғи] **1** Ортиқча ташвиш, дахмаза; бош оғриқ. *Кийимларни чамадонга бир амаллаб сиғдирди-ю, оқ кийимлар дардисар бўлди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Тағин, бу қиз менга дардисар бўлар экан, деб хавотирланманг, ўз кучим билан имтиҳон бераман.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Бош қотирадиган, машаққатли иш. *Аҳмад Ҳусайн адабиётни мақтаб кетди: -Орзуларим бор, журналист бўлишни истайман, – деди, – лекин дардисар тирикчилик тўсқин.* Ойбек, Нур қидириб. *У ҳар куни бир дардисар ишни ўйлаб чиқаради.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРДИҲОЛ [дард + ҳол] Аҳволни баён қилиш; шикоят, норозилик. *Ҳаққуловнинг дардиҳол қилгани одамлар орқали қўшилибчатилиб, Нусратбекнинг қулоғига етди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДАРДКАШ [*ф.* دردکش – дард тортувчи, азоб чекувчи] **1** Узоқ вақт касалланиб ётган; дардманд. *Унинг [Нигоранинг] қаршисида.. ҳафталаб, ойлаб касалхона каравотида қўзғалмай ётган.. бир дардкаш инсон турар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Дард-аламга дучор бўлган; дард-алам кўрган; аламли. *Полвон ўзини эркинроқ ҳис қилди, олдида бика эмас, оддий бир дардкаш, мазлума бир аёл.. ўтиргандай бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Севимли газетамиз дардкашларга ҳамдард эканлигини яхши билганимдан ушбу мактубни ёзаётирман.* Газетадан.

3 Кимсанинг ғами, қайғусига шерик бўлувчи, биргаликда қайғурувчи; ҳамдард. *Дардим кўп, дардкашим йўқ менинг.* К. Яшин, Ҳамза. *Дилфузанинг кўнгли яримта эди. Уйда дардини эшитадиган дардкаши йўқ эди.* «Ёшлик». *Айниқса, эру хотин иноқ, бир-бирига дардкаш, меҳр-оқибатли бўлса, бундан ортиқ бахт йўқ.* Газетадан.

ДАРДЛАШМОҚ Бир-бирига кўнглидаги ғаму ташвишларини, қайғу-ҳасратини изҳор қилмоқ, ҳасратлашиб кўнгил ёзмоқ, ҳасратлашмоқ. *Кошки у ҳам Йўлчига ҳамроҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб.. у билан бирга тепалар, жарлар ошса.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сиз билан бир дардлашиб, юрагимни бўшатиб олмоқчиман.* «Муштум». *Эргаш билан Йўлдош узоқ дардлашиб ўтирдилар. Эргаш жуда эзилган, чўккан эди.* А. Мухтор, Чинор.

ДАРДЛИ 1 Дард, касаллик аломати бор; хаста, касал. *Дардлининг дардини дардсиз на билар.* Мақол. ▬ *Унинг ранги касал одам каби дардли.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Ғам-алам чеккан, дард-аламга гирифтор бўлган. *Дардлиман, дардимни кимга ёраман.* «Рустамхон». *Гулнора ая жавдираб турган дардли кўзларини ерга тикди, кўк шойи кўйлак ичидаги нимжон кўкси бир кўтарилиб қўйди.* О. Ёқубов, Диёнат.

3 *кўчма* Дард, алам билан тўлиб тошган; ғамли, аламли. *Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг синглиси Унсин бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шокир ота Йўлчининг бошида чўкка тушиб, ўзининг оғир дардли, чуқур ярали қалби билан узоқ йиғлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *кўчма* Дард-аламни ифодаловчи; ғамли, мунгли. *Гулнор.. секин, майин, дардли овоз билан ашула бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бақатерак шапалоқ-шапалоқ баргларини қарсиллатиб садо берар, чинорлар дарёдай шовуллар.. мажнунтоллар эса нозик оҳанг билан дардли куйлар, йиғлар эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ДАРДМАНД |ф. دردمند — оғриқли, касал; ғамгин] Касалланиб турувчи, касаллик асоратлари бўлган; касалманд. *Дардманд киши.* ▬ *Дардманд бўлгандан кейин, дард устига дард келаверар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Улар яқиндагина касалдан бош кўтарган дардманд кишиларга ўхшардилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Жон қизим, дардманд онангга раҳминг келсин.* К. Яшин, Ҳамза.

2 *айн.* **дардкаш.** *Фарзанд учун ота-онадек яқин, қадрдон, дардманд, ғамхўр киши йўқ.* М. Исмоилий, Фарзандлик бурчи.

3 Дард-алам чеккан, қайғули. *У [Ҳожимурод] туғилиб, эсини танигандан буён.. нималар қилди? Одамдек яшадими? Бирон дардмандга дардкаш бўлдими?* С. Аҳмад, Жимжитлик.

4 *кўчма* Ошиқ. *Дард эса ишқинг, бўлай мен Бир умрга дардманд.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони.

ДАРДМАНДЛИК Хасталик, касалмандлик. *Зиё ака ажабланиб деди: -Қандай дардмандлик? Отабек соғ-ку!* А.Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳозир опа шу топда ҳамма нарсани: ўзининг дардмандлигини ҳам, болаларнинг отасиз — етимлигини ҳам унутган.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ДАРДНОК |ф. دردناک — оғриқли, азобли; касал| **1** Дардли, хаста. *Паранжи балосидан дарднок чеҳрангизни пажмурда кўрмоқ биз бўстони маърифат аҳли учун мусибатдир.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ошиқ они билки, эрур дарднок, Ҳам тили, ҳам кўнглию ҳам кўзи пок.* «Ёшлик».

2 Қайғули, мунгли. *У Руқиянинг юзига тик қаради, кейин ўпкаси тўлиб, дарднок жавоб берди.* К. Яшин, Ҳамза. *"Пешраво диёр" деган узун ва дарднок ноласини чала бошлади.* А. Мухтор, Чинор.

ДАРДСИНМОҚ Бир оз дард тортиб синиқмоқ. *Шу чоқ аёл юзига боқдим, Турар эди маъюс, дардсиниб.* Сайёр.

ДАРД-ФАЛОКАТ, дарду фалокат Дард ва фалокатлар, кулфатлар, мусибатлар. *Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай, ҳамма шод-хуррам эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДАРДЧИЛ 1 Тез-тез касал бўлиб турадиган, салга касал бўлаверадиган. *Комил баайни ойдинда уйқусираб юрадиган дардчил одамдай.. мавзе эллиқбошисининг орқасидан боғини айланиб чиқди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Отам қариб қолди, онам дардчил қолганлигини ким билади?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кўкарган тақдирда ҳам дардчил бола сингари жонсиз ва ранги сариқ бўлади.* Ҳ. Олимжон.

2 Дард тортиб заифлашиб қолган, дардга чалинган. *Не-не умидлар билан олинган ер, болалари ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Жўра дардчил, ориқ, ювош бола эди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

3 *кўчма* Қайғули, ғамли, мунгли. *-Мен бўлсам отам тугул, онамни ҳам эслай ол-*

майман, – унинг овози дардчил қалтиради. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Аҳмад Ҳусайн кулди, кейин дардчил хўрсинди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАРД-ҲАСРАТ, дарду ҳасрат Дарду ғамлар, ташвишлар. *Гўё қалбидаги бутун севгисини, айтмоқчи бўлиб юрган дард-ҳасратларини ғапирди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ҳаддин ошди нотавон кўнглимда дарду ҳасрати.* Ҳабибий. *Кейин дард-ҳасрати, ишқи ва умид-орзулари билан тўлиб, секин юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАРЁ [*ф.* دریا – катта сув, денгиз] **1** Манбаидан қуйилиш жойи томон табиий ўзандан доимий равишда оқиб турадиган катта сув. *Зарафшон дарёси. Азим дарё. Дарё суви. Дарё бўйи. Ўтирган – бўйра, юрган – дарё.* Мақол. *Томчи тошиб бўлгунча, дарё оқиб бўлар.* Мақол. ▬ *Пастликда Чорвоқдан фаввора бўлиб отилиб чиқаётган сув дарё ҳосил этиб, олға борянти.* Газетадан. *Кечаси дарё шунақа чиройли бўладики, Канизакхон!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *кўчма* Кўп миқдордаги нарсалар ҳақида. *Хаёл дарёси.* ▬ *Ботир ёрим, биламан, сиз қайғу дарёсига мендан чуқурроқ ботдингиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар дарёси.. янги шаҳар томонга оқарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қуёш ботган. Лекин унинг олов дарёси турли ранглар билан товланиб, чексиз бир парда каби уфқларда мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Дарё бўлмоқ 1) оз-оздан қўшилиб, кўпайиб, дарёга айланмоқ. *Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. *Бирлашган дарё бўлур, Тарқалган ирмоқ бўлур.* Мақол; 2) *кўчма* жўшмоқ; тўлиб-тошмоқ. *Кўз ёши дарё бўлиб оқди.* ▬ *Юрагим дарё бўлиб Тошди севинч қирғоғидан.* Ё. Мирзо. **Дарёдан бир томчи** Қолган қисмига нисбатан жуда оз. *Дарёдан бир томчи, Тўнғиздан бир тук.* Мақол. ▬ *Бу айтганларим дарёсидан бир томчигина!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Юраги дарё** *айн.* **юраги кенг** *қ.* **кенг.** *Хамманинг юраги сеникига ўхшаган дарёми?* Ойдин, Фарҳодлар. *Бунча юрагингиз дарё бўлмаса, жаврайвериб жағим толди, ё ҳа, ё йўқ, демайсиз.* «Муштум».

3 *кўчма* Битмас-туганмас; бой; кенг. *Тақсиримнинг илмлари жуда дарё, ўзлари Бухородa хатми китоб қилганлар!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Худойимнинг бир дарёси ғазаб бўлса, минг дарёси раҳмат.* Ҳамза, Танланган асарлар.

4 *эск. айн.* **денгиз.**

Шўр дарё *ёки* **Дарёйи шўр** Каспий денгизи. *Бу арғумоғингиз билан Дарёйи шўргача етасиз.* Ойбек, Навоий.

5 *кўчма* Бойлик, хазина. *Саньаткор халқ тили дарёсидан ўринли фойдалана олса, бир қатраси билан серзавқ, анча бақувват гуллар кўкартира олади.* «ЎТА».

6 *кўчма* Ўтиб кетувчи, ўткинчи. *Ҳайҳот! Ёшлик, болалик бир дарё – оқди-кетди. Минг афсус.* К. Яшин, Ҳамза.

7 *кўчма* Оқим, кечмиш; тарз. *Оқибатда турмуш дарёси истаган томонга оқизди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамма нарса ўз йўлидан борар, ҳаёт дарёси уни ўзининг ўйноқи тўлқинларига миндириб, ҳамон олға сураради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАРЁ-ДАРЁ Жуда кўп, беҳад кўп. *Ўз тарихий байрамини тантана қилган халқ Тошкент кўчаларидан дарё-дарё бўлиб, янги шаҳарга томон денгиз бўлиб борар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бирам ялинди, бирам ёлворди, урманг, тавба қилдим, деб йиғлади, кўзларидан дарё-дарё ёш кетди-я!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРЁДИЛ [*ф.* دریادل – юраги дарёдай кенг: сахий, олиҳиммат; шижоатли] Бағри кенг, мурувватли. *Меҳнат кузагининг тўйин файзидан Қолмагай дарёдил эрлар бебаҳра.* Ғ. Ғулом.

ДАРЁЧИ Дарё транспортида ишловчи ишчи ёки хизматчи.

ДАРЖ [*а.* درج – ёзиб қўшиб қўйиш; рўйхат]: **дарж этмоқ** Қайд қилмоқ; ифодаламоқ, ёзиб қўймоқ. *Бир чеккада чордона қурган, ўнг тиззасига қоғоз қўйиб, ўнг қўлида қалам ушлаб турган мунший фармони олийни дарж этди.* М. Осим, Сеҳрли сўз. *Харбий мухбир жанг жараёнини кузатади, ўзига таъсир этган воқеаларни қаламга олади ёки ён дафтарига дарж этади.* М. Жўра, Ноширнома.

ДАРЗ [*ф.* درز – чок, чандиқ; тор тирқиш] **1** Ёриқ, ёрилган. *Дарз ойна. Дарз кетмоқ.* ▬ *У [чойхоначи] зинғиллаб бориб, бир чойнак чой билан дарз пиёлани Алижоннинг олдига дўқ этиб қўйиб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

2 Ёрилган жой; ёриқ. *Дарз бўлмоқ.* ▬ *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан.. қинғир чироқ ёруғи*

тушиб турар эди. Ж. Абдуллахонов, Йўл. *..кичик дарз катта кемага ҳам ҳалокат келтиради.* Мирмуҳсин, Умид. *Олимов бу ўсимликларнинг уруғи шамолда учиб келиб, тошларнинг дарзларига жойлашишини, ундаги намлик ва тузлардан уруғ озиқланиб ўсишини тушунтира кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Дарз кетмоқ Бирор куч, ҳаракат таъсирида путур етмоқ, зарбага учрамоқ, бузилмоқ. *Шу кундан бошлаб уларнинг турмуши дарз кетди.* С. Аҳмад, Сув оқиб кетди. *Дўстлик тори жуда нозик бўлади, салгинага дарз кетиши мумкин. Дарз кетдими — тамом.* Газетадан. *Бино дарз кетса, тузатса бўларкан. Айтинг, айтинг, виждон дарз кетмасин экан.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАРИЙ [*ф.* دری < درەی — тоғ, дарага мансуб: дарада яшовчилар тили; кейинчалик: сарой тили] Форсий; янги форс тили. *Бу термин [«дарий»] фанда «форсий» ва «форсии дарий» терминлари билан бир маънода ишлатилади ва у билан ҳозир "янги форс тили" деб аталувчи тил ифода этилади.* «ЎТА».

ДАРИЧА [*ф.* دریچه — эшикча; дераза; тешик] **1** *юк. усл. айн.* **дарча.** *Отабек қайтиб келиб, дарича остига ўтирган ҳам эди, Ҳомиднинг шу сўзини эшитиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сувга қаранг, ўйнаб-ўйнаб оқади; Ёрга қаранг, даричадан боқади.* «Қўшиқлар».

2 *кўчма* Бирор нарсага (севгига, озодликка, орзуга) йўл, имконият. *Кўнгил даричасин очиб қўйинглар, Ғуссали дилда ҳам кулади баҳор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Пастқам кўчадаги қалин девордан Умид даричасин очар Жўрақул.* С. Акбарий, Кўнгил оҳанглари.

ДАРИҒ [*ф.* دریغ — афсус, ҳайф] *айн.* **дариғо.** *Дорга қараб, Эралихон йиғлаб: -Э дариғ, шунинг тагига қоним тўкилар экан да, — деб афғон қилиб сўзлагани..* «Эрали ва Шерали». *-Во дариғ! — деб Тоҳирнинг отаси оғир уҳ тортди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Дариғ тутмоқ (*ёки* **этмоқ**) Аямоқ, ҳайф деб билмоқ. *Каромат опа ўзининг меҳр-муҳаббатини ҳеч кимдан дариғ тутмади.* «Саодат». *Чорлар сени интиқ вужудим, Оғушингни дариғ тутма, Бахт!* «Ёшлик». *Ардоқлагин бургут боласин, Ёш кўзлардан уни дариғ тут.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

ДАРИҒО [*ф.* دریغا — э афсус, э аттанг] *унд. с.* Эй дариғ, ҳай аттанг, афсус. *Дариғо, айрилиб қолдим ул ой юзли нигоримдан.* Хуршид. *Дариғо, Фурқатий, бешм қолдим, Ўзимни жаҳл зиндониға солдим.* Фурқат.

ДАРКОР [*ф.* درکار — керак, лозим; яроқли] *мод. с.* Керак, зарур. *Минг ишчига бир бошчи даркор.* Мақол. ▬ *Ҳар мурода мақсадингга етмоқ истарсан мурод, Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм!* Ҳамза. *Хуш кўрдик, азаматлар. Биздан не хизмат даркор?* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАРМАНА [*ф.* درمنه] Мураккабгуллилар оиласига мансуб, ўқ илдизли доривор ўсимлик ва ундан олинадиган гижжага қарши дори.

ДАРМАНАЛИ Дармана ўсган, ундан тайёрланган дори мавжуд бўлган. *Эрманали уйда эр ўлмас, Дарманали уйда дард бўлмас.* Мақол.

ДАРМИЁН [*ф.* درمیان — ўртада, ўртасида] *қ.* **девор-дармиён.** *Боқижон зўр таажжубда қолди, дарров девор-дармиён қўшнисига кириб суриштирди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Келдим ўз юртимга девор-дармиён, Булбулдек Ёркентга қурдим ошиён.* С. Абдулла, Асарлар.

ДАРМОН [*ф.* درمان — дори, даволаш воситаси] **1** Тирик организмдаги энергия-қувват, мадор, куч. *Қалам кучи фармон билан, Қилич кучи дармон билан.* Мақол. ▬ *Мана, хотиним ётиб қолди, ёстиқдан бошини кўтаришга дармони йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мени ўзингдай бақувват деб ўйлайсанми? Дармоним йўқ, болам, дармоним.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

Дармони келмоқ Кучи, мадори етмоқ. *Дард кетди, дармон келди.* Мақол. ▬ *Бозор имомнинг ҳурмати учун ёстиқдан бош кўтармоқчи бўлди, бироқ дармони келмади.* С. Айний, Дохунда. **Дармони (*ёки* дармондан) кетмоқ** Кучсизланмоқ, бемадор бўлмоқ. *Дард келганда дармон кетар.* Мақол. ▬ *Оқсоқолнинг тиззасидан дармони кетиб, супа четига ўтириб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Танамдан кетди дармоним, Куйиб кетди устухоним.* «Гулнорпари». **Дармони қуримоқ** Куч-қувват, мадордан кетмоқ, мадорсизланмоқ. *Ориф-жоннинг дармони қуриб, ўзини ёстиққа ташлади.* С. Аҳмад, Сайланма. **Дармон (*ёки* дармонга) кирмоқ** Аҳволи, соғлиғи яхшиланиб, куч-қувватга кирмоқ, тетиклашмоқ.

Сал дармонга кирсангиз, яхши бўларди. Узлукиб қолмайсизми? С. Зуннунова, Гулхан. *Шукур, анча дармонга кирдим.* С. Анорбоев, Оқсой. **Дармон олмоқ** Куч йиғмоқ, дам олиб, аҳволи яхшиланмоқ. *Эҳ.. кўркам оромгоҳнинг Қучоғида кўп жонлар. Янги ўқув йилигача Қувнаб олур дармонлар.* Т. Тўла.

2 *кўчма* Ёрдам, кўмак; руҳий мадад. *Августда ғўзага қуйилган сув ҳосилга дармондир.* Газетадан. *Икки оғиз илиқ сўзинг уларга бир йил дармон бўлади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Чора, илож; даво. *Дард берган дармонини ҳам берар.* Мақол. *Дардини яширган дармон топмас.* Мақол. ▬ *Дардига дармон қидирдим, ёргинам бир боқмади.* У. Исмоилов, Сайланма. *Гоҳ шифо топамиз биз дорулардан, Гоҳо муҳаббатдан излаймиз дармон.* А. Исмоилов, Югурик нур.

ДАРМОНБАХШ [*ф.* درمان‌بخش — дармон, қувват бағишловчи] Куч-қувват киритадиган; дорилик хусусиятига эга. *Вахш водийсида ажойиб бир боғ бор. Меваси дармонбахш.* Газетадан.

ДАРМОНДА [*ф.* درماننده — бахтсиз; ҳимоясиз; кучсиз]: **дармонда бўлмоқ** (*ёки* **кетмоқ, қолмоқ**) Ҳайрон бўлмоқ; иложсиз қолмоқ, қийин аҳволга тушмоқ. *Армонда қолсанг ҳам, дармонда қолма.* Мақол. ▬ *Онахоним Ширин армонда кетган, Замон йўл бермаган, дармонда кетган.* Ҳабибий. *Аваз дармонда бўлиб, отга минмай.. отини етаклаб, орқасига қараб кетаверди.* Усмон баҳши Мамат ўғли. Бўтакўз.

ДАРМОНДОРИ Жисмоний қувват бахш этувчи дори, витамин. *Олмада А белгили дармондори ва анча миқдорда С белгили дармондори бор.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Олимларимиз сабзавот ва мевалар таркибида 30 хилдан ортиқ дармондорилар мавжудлигини аниқлаганлар.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Тугмачадек иккита дармондорини илимсиқ чой билан устма-уст ичди.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

ДАРМОНСИЗ Куч-қуввати кетган, ҳорғин, кучсиз. *Қиз жуда озган, юзи сарғайган эди. Кўзлари ҳорғин, ўзи дармонсиз эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Рихсивой ака қуёш ботмасданоқ даладан чиқди, уйига келиб, ўзини дармонсиз сезди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАРМОНСИЗЛАНМОҚ Куч-қуввати кетиб, ҳолдан тойморқ; кучсизланмоқ. *Ўзининг ҳам оёқ-қўллари боятдан бери дармонсизланиб, ғайришуурий тарзда титраётганини шу асно пайқаб қолди.* «Ёшлик». *Ер ҳам чарчайди, тупроқ қатламидаги ўғитлар камайиб, дармонсизланади.* Газетадан.

ДАРМОНСИЗЛАШМОҚ Дармони, куч-қуввати кетиб, тобора бўшашмоқ. *Баъзи хотинлар иккиқат бўлганда, дармонсизлашади, бошлари оғрийди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАРМОНСИЗЛИК Мажолсизлик, куч-қувватсизлик ҳолати. *Гулнор ўрнидан қўзғалди, дармонсизликдан оёқлари титраб, пастга тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўкпиёз дармонсизлик билан кечадиган касалликларга даво ҳисобланади.* Газетадан.

ДАРОЗ [*ф.* دراز — узун; узоқ давомли] **1** Баланд бўйли, новча, бўйчан. *Дароз одам. Дароз терак. Ақлли пакана аҳмоқ дароздан яхши.* Мақол. ▬ *Содиқжон йигирма ёшлардаги дароз, оғиркарвон, камгап йигит.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Кун ботиб қолгани учун болаларнинг бўйи дароз кўринади.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Лекин бу ҳовлидаги чучмомалар жуда дароз, поялари сип-силлиқ ва оқ.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

Дароздан келган Новча, бўйдор. *Дароздан келган, яғриндор Тимофей узун ва бақувват қўллари билан Шералини қучоқлади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Узундан-узоқ, узун. *Айта берса барча нутқин, Бўлажак сўзи дароз.* Шайхзода. *Сидқи билан қип эдим сизларга ихлос, Ўғлимнинг умрини дединглар дароз.* «Эрали ва Шерали».

Дастини дароз қилмоқ Имкониятини оширмоқ, қўлини узун қилмоқ. *Беш миллион сўмлик имтиёзли қарз унинг ишонч ва қатъиятини оширди. дастини дароз қилди.* Газетадан.

ДАРОЙИ I [*ф.* درایی — занг; қўнғироқ; шокила], **доройи** Эртапишар қора рангли узум навларидан бири. *Ишкомда қоп-қора дарой узумлар осилиб турибди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДАРОЙИ II *айн.* **доройи**. *Дарой рўмол. Дарой кўйлак.* ▬ *Оғагинам дарахтга ялмашади, Дарой кўйлак-иштон ярашади.* «Халқ дурдоналари». *Дарой кўйлак кийиб, тут қоқаман, Душманлар ўлган куни гул тақаман.* «Халқ дурдоналари».

ДАРОМАД [*ф.* درامد — кирим; фойда; бошланиш, ибтидо] **1** Савдо-сотиқ, меҳнат,

ишлаб чиқариш соҳаларидан давлат ёки айрим шахслар ҳисобига келиб тушадиган соф пул ва бошқа хил тушумлар; кирим. *Бир кунлик даромад. Давлат даромади. Миллий даромад. Даромадга қараб буромад.* Мақол. *Унумли меҳнат — катта даромад.* Мақол. ▬ *Тўғрилик, ҳалоллик туфайли топилган даромад оилага бахт келтиради.* «Саодат». *Ўзбекистон шароитида асаларичилик яхши даромад берадиган соҳа ҳисобланади.* М. Тўйчиев, Асаларичилик. *Даромадга яраша буромад деганларидек, тўй ҳам шунга қараб жуда дабдабали ўтди.* «Муштум».

Даромад солиғи Ҳамма турдаги даромаддан олинадиган давлат солиғи. **Даромад тақсимоти** Хўжаликларда йил бўйи олинган даромадни меҳнатга қараб тақсимлаб чиқиш. *Иш сентябрнинг охирларида бошланиб, даромад тақсимотига яқин тугади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Даромад тақсимотидан кейин келин билан куёвнинг иши жуда кўпайиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Муқаддима, кириш. *Гапнинг даромади.* ▬ *Гапнинг даромади тугаб, энди буромадга кўчди, шекилли,— ўйлади чол.* «Муштум». *Шу орада эртакнинг даромади тугаб, Қосимахон сув париси ҳақида гапира бошлади.* М.М. Дўст, Галатепа қиссаси.

3 Бирор мақсадни англатиш учун шу мақсад атрофида узоқдан бошланган гап. *-Шунақа қилиб, Нарзини ҳам юбормоқчимисиз? — деди кампир, дарров гапнинг даромадини пайқаб.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *..домланинг сўз даромадига қараганда, сизни ўзига куёв қилиш фикри борга ўхшайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Онахон Ҳақназарова даромад қилиб ўтирмасдан, шартта шу янги гигант объектни олишни таклиф қилди.* Газетадан.

4 Бирор жойга кириладиган йўл, эшик, йўлак. *Уйларнинг даромади ва деразалари кўчадан кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Агар ҳужра даромадига эшик қуриладиган бўлса, қоронғи бир қабр, яна ҳам тўғриси, дахма ҳолига киради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАРПАРДА |*ф.* در — эшик + پرده — тўсиқ; ёпқич| **1** *тар.* Ойна ўрнига шаффоф қоғоз ёпиштирилган дераза. *Бой.. менга янги усулда ўқитишни ман қилди, болаларнинг қўлидаги алифбе китобларини тортиб олиб, дарпардадан улоқтириб ташлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Навоий чодирнинг дарпардасини кўтарди.* «Ёшлик».

2 Дераза ёки эшик пардаси. *Чарос дарпардани суриб, деразани очди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Эшқувватов мийигида жилмайиб, Эҳсоннинг ёнидан ўтди, дарпардани тортиб, ойнага қаради.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДАРРА |*ф.* دژه — қайиш қамчи| **1** *тар.* Хон-амирлар даврида жазога маҳкум этилган кишиларни савалаш учун қайишдан ўриб ёки тикиб ясалган қалин энли қамчи. *Захзиндонларда дарра еб, баданлари қаварган.. бегуноҳ кишилар, пок дийдалар ётар эди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зум ўтмай бир ўрам чилвир билан тўрт энлик қалин дарра олиб чиқди.* С. Сиёев, Аваз.

Даррага ётқизмоқ Дарра билан жазолаш учун ётқизмоқ, ётқизиб дарра билан урмоқ, дарраламоқ. *Бенамозлардан бирини даррага ётқизиб, ҳадеб уни урмоқда эдилар.* «Муштум». *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, диёнат бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Халқ ўйинларидан бири ва шу ўйинда ютқазган кишини уриш учун рўмол ёки белбоғдан эшиб қилинган қамчи, арқонча.

3 *кўчма* Куч, қурол; восита. *Замонавий қизиқчилар кўпроқ эскиликнинг кишилар турмуши ва тушунчасидаги кўринишларини сатира дарраси билан аямай савалайдилар.* М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа.

ДАРРАЛАМОҚ Дарра билан урмоқ.

ДАРРАЛАТМОҚ Дарраламоқ фл. орт. н. *Мингбоши, ҳоким кетгандан кейин, Ғуломжонни дарралатмоқчи ҳам бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРРАНДА |*ф.* دژنده < دریدن — «пора қилмоқ», «парчаламоқ» фл. ҳоз. з. шакли| **1** Сутэмизувчи йиртқич, ваҳший ҳайвонлар. *Даррандаларнинг айримлари, сариқ юмронқозиқ ва суғурлар қиш ва ёзда узоқ уйқуга кетади.* «Фан ва турмуш». *Тухуми қуриб кетган, қуруқда яшовчи судралиб юрувчилардан дарранда калтакесаклар диққатга сазоворлир.* «Зоология».

2 *кўчма* Ёвуз, йиртқич. *Янчинг ўз ичида дарранда зотин, Гитлернинг балойи ногиҳонларин.* Ғ. Ғулом. *Дарранда душманлар сержаҳл, асабий, Кучанар деворни синдирай дея.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ДАРРАСОЛДИ *этн.* Болалар ва ўсмирларнинг ўйинларидан бири.

ДАРРОВ [*ф.* دررو – кетувчи, қочувчи, йўқолувчи] *рвш.* Қисқа вақт ичида, тезлик билан; кўп вақт ўтмай ёки ўтказмай; дарҳол. *Гавҳар унга бир қаради-ю, дарров кўзларини яширди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Феълим шундоқ: бир лов этиб ёнаман-у дарров ўчаман.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қурбон ота ўзини дарров тутиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДАРС [*а.* درس – сабоқ; маъруза] **1** Таълим муассасаларида илм, маълумот бериш мақсадида ўтказиладиган ўқув машғулотлари, сабоқ. *Дарс олмоқ. Дарс бермоқ. Дарс қилмоқ (тайёрламоқ).* ▬ *Насиба дарсда экан, айтдим, ҳозир, дарс тамом бўлиши билан келади.* А. Қаҳҳор, Саодатнинг қиссаси. *-Қизлар дарсларини тайёрлашганми? – қайин онасига қаради Саодатхон.* С. Зуннунова, Олов. *Яқинда синфдан ташқари дарс ўтамиз.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 *кўчма* Ҳаётий тажрибадан келажак учун чиқарилган фойдали натижа, ибрат, сабоқ. *Бу унга яхши дарс бўлди. Рост айтдим – дарс айтдим.* Мақол. ▬ *Сенга менинг берадиган дарсим бор, Икки оғиз сўзлагани эдим зор.* Ҳ. Олимжон.

Шайтонга дарс беради *қ.* **шайтон 2**.

ДАРСЛИК Фаннинг бирор соҳаси бўйича ўқувчилар ва талабалар учун мўлжаллаб ёзилган китоб. *Она тили дарслиги. Тарих дарслиги.* ▬ *Китоб жавонининг ўнг ёнбошида этажерка, унда Нодиранинг дарсликлари..* С. Зуннунова.

ДАРСХОНА [дарс + хона] *эск.* Дарс ёки машғулотлар ўтиладиган хона; аудитория. *..падари марҳум.. дарсхонада ёлғуз қолғон фурсатларида чой қуйдириб ичганларидан воқиф эрдим.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Афғон офицерлари машқ хоналарида ва дарсхоналарда бўлдилар.* Газетадан. *Дарсхона музлаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАРХОН, тархон [*мўғ.* – темирчи; озод киши] *тар.* Солиқдан ва ҳар қандай мажбуриятлардан озод қилинган; имтиёзли, дахлсиз (қабила, уруғ, зот ёки мансабдор). *Мен Гўрўғли, элда беклигим дархон.* «Интизор». *Энди сенга тимсол айтай бир алвон, Мен кетганча, ўзинг Чамбилда дархон.* «Маликаи айёр».

Дархон этмоқ (*ёки* **қилмоқ**) Муайян иш, мансаб ёки жисмоний меҳнатдан озод қилмоқ; бўшатмоқ. *Бош вазирни мансабидан дархон этолмаслигини Исфандиёр билади.* С. Сиёев, Аваз. *[Ўктам:] Қийинчиликлар йўқотилган сайин кексаларни ишдан дархон қилиш керак.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДАРЧА [*ф.* درچه – эшикча] **1** Илгари вақтларда дераза вазифасини ўтаган бир ёки қўш табақали эшикча. *Ота дарвозага тамба тираб, қўшнининг дарчасидан ўтиб, кўчага чиқди.* С. Нуров, Нарвон. *Тўтибу Зумраднинг қўлидан хатни тортиб олиб, дарча томон югурди.* С. Зуннунова, Олов.

2 Эшик ёки деворга ўрнатилган кичкина эшикча ёки дераза. *Кўпинча ёпиқ бўладиган касса дарчасидан ёқимли зарҳал нур тушиб туради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Очиқ дарчанинг юпқа ромига икки тирсаги билан таяниб, ташқарига кўз солди.* А. Мухтор, Асарлар. *Дарчаларга атлас ва шойи пардалар тутилган.* М. Осим, Карвон йўлларида.

3 *кўчма* Фойдаланиш, кириш имкони; йўл. *Дастурхон устида қизиди суҳбат. Очди гўё бирдан фан дарчасини.* М. Икром. *Қайси бир одамнинг бахтига ёрсан, Очилдими сенга толе дарчаси?* А. Орипов, Йиллар армони. *Эзгулик дарчасин чертмади бекор, Сокин кечиб ўтди ўту сувидан.* Отаёр, Оқ фасл.

Биқинидан, пешонасидан (*ёки* қулоғининг тагидан) дарча очиб қўймоқ Қулоғининг тагига бир туширмоқ; калтаклаб ёки совуқ қурол билан жароҳатламоқ (дўқ, пўписа ибораси). *Ҳотам шўро кўриб қолса, нақ пешонангдан дарча очади.* М.М.Дўст, Лолазор. *Ҳозир пешонасидан дарча очиб қўямиз, ана ундан кейин ҳеч нима эсидан чиқмайдиган бўлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДАРҒА 1 *эск.* Кема бошқарувчиси; капитан. *Кема тумшуғида турган дарға кўксини чангаллаганча дарёга йиқилди.* «Ёшлик». *Дарға йўлдан тойса, кема ағдарилади.* «Қанотли сўзлар». *Дарёнинг бўйида қарғалар бўлсам, Энг катта кемага дарғалар бўлсам..* «Қўшиқлар».

2 *кўчма* Машинани бошқарувчи, юргизувчи. *Зангори кема дарғалари.*

3 *кўчма* Йўлбошчи, раҳбар, етакчи. *Унинг юз ёшгача соғ-саломат ва яна узоқ йиллар келажак сари шиддат билан бораётган улкан кеманинг дарғаси бўлиб қолишини тилайдилар.* Газетадан. *Сиз бўлдингиз шеъриятнинг дарғаси.* Отаёр, Оқ фасл.

ДАРҒАЗАБ [*ф.+ а.* درغضب – ғазабда, ғазабнок] Ғазаби келган, ортиқ даражада

ғазабланган. *Саркарда ниҳоятда дарғазаб бўлди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Хотин ҳеч қандай жавоб ололмасдан, дарғазаб бўлиб чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАРҒАЛИ *этн.* Ўзбек миллати таркибига кирган туркий уруғлардан бири.

ДАРҒИНЛАР *этн.* Доғистон Республикаси ҳудудида яшайдиган халқ.

ДАРҲАМ |*ф.* درهم – мураккаб; чалкаш| Зардўзликда бой ва ҳашамдор буюмларга зар билан гул шаклида тикиладиган мураккаб нақш тури.

ДАРҲАҚИҚАТ |*ф.* + *а.* درحقیقت – аслида, чиндан ҳам| *рвш.* **1** Ҳақиқатан, чиндан ҳам. *-Мулла Абдураҳмоннинг илми дарҳақиқат яхши бўлган деб эшитаман! – деди махдум.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 *крш с. взф.* Ҳақиқатан ҳам, ҳақиқатда. *Дарҳақиқат, Вали ака ўғлига бир отагина бўлиб қолмай, унинг энг яқин ҳамдарди ҳам эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАРҲОЛ |*ф.* + *а.* درحال – ҳозирнинг ўзида, тезлик билан| *рвш.* **1** Тез, дарров, бир онда. *Умид фурсатни қўлдан бермай, дарҳол эшик ёнига келди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бўри боласи ўзини дарҳол дарахтлар орасига урди.* «Ёшлик».

2 Тез вақт ичида, кечиктирмай. *-Агар шундай асос топилар экан, сизга дарҳол маълум қиламан, – деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАСИСА |*а.* دسیسه – макр-ҳийла; яширин битим| *эск. кт.* Ҳийла, найранг, макр. *Маккор Ҳомиднинг иблисона дасисаси бир оилани тамом ишдан чиқараёзганким, бу тўғрида айниқса сизга сўзлаш ортиқчадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАСКАНА *шв. айн.* **дасткола.** *Марзада барг кесаётган Дадаали ака қўлидаги дасканани белбоғига қистириб, дарров югуриб келди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТ |*ф.* دست – қўл; панжа| **1** *кам қўлл. айн.* **қўл 1.** *Мен Исфандиёр бўлсам, дағдағали хат битган сиёсатдонни топиб, анинг дасти панжасин кесиб ташлайман.* С. Сиёев, Аваз. *Олмос ярашгандир марднинг дастига.* «Маликаи айёр».

2 Шартта, тез; бирдан. *У даст ўрнидан туриб, айвонга чиқиб кетди.* «Ёш куч». *Хотини сут соғаётган пақирни тақ этказиб ерга қўйди-да, даст ўрнидан турди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Улуғбек бу китобни устознинг қўлидан даст юлиб олди ва кўзларига суртди.* Б. Аҳмедов, Улуғбек.

Дасти баланд *айн.* **қўли баланд** *қ.* **қўл. Дасти узун** *айн.* **қўли узун** *қ.* **қўл**. *Дасти узун анинг, ако.* М.М.Дўст, Лолазор. **Даст кўтармоқ** Бир зўр билан ердан узиб, тик кўтармоқ, азот кўтармоқ. *Ўғлини кўриб, уни даст кўтариб, бағрига босди.* Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. *Анзират болтани даст кўтарди-ю, Холжонга қараб югурди.* «Ёшлик». **Дастидан** 1) сабабли, туфайли. *Рост, акаси унинг дастидан қамалди.* «Ёшлик». *У кун четда оҳ чекардим Гуссаларнинг дастидан.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бу боланинг дастидан уйда на теша қолди, на қайчи.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар; 2) жабридан, ёмонлигидан, зулмидан. *-Дод, бу рашкчи эрнинг дастидан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қўлга тушса, улар билар, Дастидан сулувлар йиғлар.* «Эрали ва Шерали». *Сўқир, ёвуз ўлим, минг дод дастингдан..* А. Орипов, Йиллар армони.

ДАСТА I |*ф.* دسته – соп; тутқич| **1** Турли асбобларнинг қўл билан ушланадиган қисми; соп. *Болта дастаси. Пичоқ дастаси.* ▬ *Пичоқ дастасини қаттиқ қисганидан, тирноғи кафтига ботиб кетди.* «Ёшлик». *Дастаси бўлмаса, қилич ҳам кесмайди.* «Қанотли сўзлар». *У кичкина.. кетмонини ерга қадаб, дастасига ўтирди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Тутқич, тутқа, қабза. *Эшикнинг дастаси.* ▬ |*Гулнор*| *Бир қўли билан деразанинг дастасини ушлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бекнинг чайир қўли бегона чамадоннинг дастасини ушлаганича тинчиди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Чашканинг дастасидан тутиб, қора чой ичса, жуда гаштли бўлади.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Мусиқа асбобининг тор (ип, сим) тортилган ва қўл суриб, парда босиладиган қисми. *Дуторнинг дастаси.*

Дастасини ўзидан чиқармоқ *айн.* **сопини ўзидан чиқармоқ** *қ.* **соп**.

ДАСТА II |*ф.* دسته| Кели (ўғир)да нарса оқлашда (туйишда) ишлатиладиган тутқичли асбоб, келисоп. *У дадасининг қийин-қистовидан кейин, келини ҳовлига опчиқиб, зарда билан дастани тўқиллатиб, шоли оқларди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Азизхон бир гал шунақа шоли оқлашда дастани шундай куч билан урган эдики, тут тўнкасидан қилинган кели иккига ажралиб кетган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТА III [*ф.* دسته] *шв.* Чиллак. *Қадимги майяларнинг касалланган тишларини даволашда шифокорлар ёғоч дасталардан фойдаланишган экан.* «Фан ва турмуш».

ДАСТА IV [*ф.* دسته – гуруҳ; тўда; боғлам, тўп] **1** Бир тутам ёки боғлам қилиб терилган ёхуд боғланган нарса; боғ, боғлам. *Бир даста пиёз.* ▬ *Бир даста гул кўтариб Мамлакат киради.* С. Зуннунова, Олов. *Полда бир даста бинафша сочилиб ётарди.* «Ёшлик».

2 Устма-уст қилиб терилган, тахланган ёки тахлаб боғланган ёхуд қутичага жойлаштирилган нарса; пачка. *Бир даста китоб. Бир даста пул.* ▬ *Исломхўжа бир даста тилхатни тез-тез кўздан кечирди.* С. Сиёев, Аваз. *У менга бир даста дафтар варақларини берди.* «Ёшлик». *Бир оздан сўнг кийим-кечак тахланадиган шкафдан бир даста пул топилди.* «Муштум». *Аҳмаднинг аяси қўлидаги бир даста чинни косани тушириб юборди.* Қ. Кенжа. Тоғ йўлида бир оқшом.

3 *махс.* Ипак қурти пилла ўраши учун сўкчакка бостириладиган ғўзапоя ва ш. к. боғлами. *Қурт дастага кирар вақти чимхўр бўлиб, сустлаб қолади, бир кун ноз уйқуни олади.* М. Қўшмоқов, Али Қамбар.

4 Гуруҳ, ансамбль. *Созандалар дастаси бир чирмандачи, бир ноғорачи, бир сурнайчи, бир раққоса ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди.* С. Айний. Эсдаликлар.

5 Тўп, гуруҳ, отряд. *Баъзан ҳар икки томоннинг илғор дасталари тўсатдан учрашиб, катта сурон билан ўқ узишадилар.* Ойбек, Навоий. *Қўшин жўнаб баланд-пастда, Жўнай берди даста-даста.* «Интизор». *Минг даста тузсин, амирнинг куни саноқли.* С. Айний, Қуллар.

ДАСТАВВАЛ [*ф.* + *а.* دستاوّل – биринчи навбатда, аввало] *рвш.* Энг аввал, биринчи навбатда, биринчи галда, аввало. *Ҳамза у билан даставвал Хоразмда танишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Яқинлашаётган аллақандай фалокатни даставвал Нодира сезгандек бўлди.* «Ёшлик».

ДАСТА-ДАСТА 1 Дасталанган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Гулларим дастадаста, Ҳамон сени кутаман.* Миртемир, Асарлар. *Илгарилари хўв анови айвонда тойтой пахталар, қизларнинг чархи, дастадаста савағичлар бўларди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Тўда-тўда, тўп-тўп. *Қўшин келди дастадаста, Ясов тортди баланд-пастда.* «Хушкелди». *Қўшин жўнар баланд-пастда, Сафсаф бўлиб, даста-даста.* «Гулшанбоғ».

3 Устма-уст тахлаб пачкаланган нарсанинг миқдоран кўплиги. *Даста-даста хат. Даста-даста пул.* ▬ *Даста-даста пулни кўз олдига келтирди-ю, "пул топиш мана мунақа бўлади", деб енг шимариб, мижоз қидиришга тушди.* Газетадан.

4 Устма-уст қилиб терилган, тахланган. *Токчаларда даста-даста косалар, пиёлалар ва чойнаклар терилиб турарди.* С. Зуннунова, Олов.

ДАСТАК I [*ф.* دستک – қўлча; даста; ҳасса] **1** Турли қурилмаларнинг ричаг асосига қурилган қисми; ричаг. *Тегирмон қулоғининг дастаги.*

2 *кам қўлл.* Даста, соп, тутқа. *Унинг [бешикнинг] дастагию йўрғаси, қасқонию тагбозиси шунчалик маҳкам зичланардики, ойлаб тўхтамай тебратганда ҳам, бирор жойидан ғийқ этган товуш чиқмасди.* «Ёшлик».

3 *кўчма* Бирор ҳаракат учун асос, таянч қилиб олинган ёки таянч бўлиб хизмат қилувчи нарса (далил, ҳужжат, баҳона ва ш.к.). *Ҳомиднинг бу гапи унга катта дастак бўлди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу [балиқ овлаш] отанинг яна бир тирикчилик дастагидир.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДАСТАК II [*ф.* دستک] Оёқ кийимининг товонни айлантириб олган ва бошлиққа бириктириладиган орқа қисми. *Этикнинг дастаги. Кавушнинг дастаги.* ▬ *Маҳкам ака ботинкани қўлига олиб, дастагини кериб берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ДАСТАКИ [*ф.* دستکی – қўлга алоқадор] Қўлда ясалган, хонаки; сўқма. *Дастаки самовар. Дастаки қулф.*

2 Қўлда бажариладиган, қўл билан ишлатиладиган. *Дастаки пуркагич.*

ДАСТАЛАМОҚ I Даста ўрнатмоқ, сопламоқ. *Кетмонни дасталамоқ.*

ДАСТАЛАМОҚ II 1 Даста-даста қилиб термоқ ёки боғламоқ. *Гул дасталамоқ.* ▬ *Она гандираклаб, дасталаб қўйилган қоқ янтоқ устига орқаси билан ўтириб олди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хонтахтада тандирдан янги узилган қип-қизил патирлар дасталаниб турарди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Устма-уст, қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ. *Нон дасталамоқ. Китоб дасталамоқ.* ▬ *Чўк тушиб, сочилган жилд-қоғоз-*

ларини бирма-бир дасталади. «Ёшлик». *Келин, ювиб артилган пиёлаларни дасталай туриб, чолнинг гапини яхши англамади чоғи, сўзни бўлди.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

ДАСТАЛИ Сопи, тутқаси бор; сопли, тутқичли. *Дастали кетмон.* ▬ *Тол новдадан тўқилган, узун дастали замбил аллақачон тайёр бўлган.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Бу кишига ўттизта чойнак, юзта пахта гулли пиёла, йигирма бешта дастали чашка.. берилган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДАСТАЛИК Соп қилишга, даста қилишга ярайдиган; дастабоп. *Дасталик тол ёғоч.*

ДАСТАРРА [*ф.* دستارّه – қўл арра] Бир қўл билан ушлаб ишлатиладиган (тортиладиган) арра; кичик қўларра. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТГИР [*ф.* دستگیر – ёрдамчи; ҳомий, мададкор] **1** *эск.кт.* Ёрдамчи, мадад берувчи. *Сағири бўлсин ул, хоҳи кабири, Чуқур фикри ҳамиша дастгири.* Ҳабибий. *Бу эрди ул арабким, бўлди дастгир.* Саййид Қосимий, Садоқатнома.

2 *шв.* Дастали, сопли. *Дўстлар қилди бир тарафга юришни, Белга осиб тилла дастгир қилични.* «Орзигул».

ДАСТГОҲ [*ф.* دستگاه – асбоб, ускуна, станок] **1** Косибларнинг, тўқимачиларнинг дастаки станоги; дўкон. *Мен ҳам тўқувчи косиблар дастгоҳида ишлаб турибман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Чол шоша-пиша дастгоҳини йиғиштирди.* «Шарқ юлдузи».

2 *эск. айн.* **станок.** *Тўхтаб қолган дастгоҳларнинг 70 фоизи ишга солинди.* Газетадан. *Автомат дастгоҳлардан мавжланиб оқаётган ранг-баранг шойи газламалар шу зўр тўлқин билан тўхтовсиз кўпайиб бормоқда.* Газетадан. *Бугун Шералининг хаёли шошқин, Роса ярқиратиб мойланган дастгоҳ.* А. Мухтор, Асарлар.

ДАСТГОҲСОЗЛИК *эск. айн.* **станкосозлик.** *Дастгоҳсозлик заводи. Бизда илгари дастгоҳсозлик қўл меҳнатига асосланар эди.*

ДАСТЁР [*ф.* دستیار – ёрдамчи; иштирокчи; ҳомий] **1** Қўлдан келган ишни бажариб, оилада катталарнинг оғирини енгил қилувчи, ёрдамчи. *Мен ўн бир ёшларга кирганимда, ота-онамга яхши дастёр бўлиб қолдим.* С. Айний, Эсдаликлар. *Эси кириб, дастёр бўлиб қолган Элмурод укасининг.. ингичка оёқларига қараб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бировнинг енгил-елпи ишларини бажариш учун ёлланган хизматкор бола. *Тўртинчи куни [Қудрат] керосин сотувчи бир рус савдогарга дастёр бўлиб кирди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о. *Канал бўйидаги сўрига ўтириб, дастёр болага кўк чой буюрдик.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Равшан пальтоси билан қалпоғини ечиб, пештахта ортидаги дастёрга узатди.* «Шарқ юлдузи».

3 *кўчма* Ёрдамчи, кўмакчи. *Яхши ит – чўпоннинг қўриқчиси, дўсти, дастёри.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАСТЁРЛИК 1 Яқиндан кўмакдош, суянчиқ бўлишлик; ёрдамчилик.

2 Енгил-елпи ишларда ёрдамлашиш; дастёрчилик. *Бўш вақтида.. далага келиб, Файбуллага дастёрлик қилиб турар, машинанинг қисмларини ўрганар эди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ДАСТЁРЧИЛИК *айн.* **дастёрлик 2.** *Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

ДАСТКАЛЛАК *с.т.* Дасткола.

ДАСТКОЛА [*ф.* دستکاله – қўл асбоби] Дарахтларнинг шох-шаббасини кесадиган узун дастали асбоб. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра, дасткола каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТЛАБ *рвш.* Энг аввало, даставвал, бошда. *Эс-ҳушини йўқотиб, гаранглаган деҳқон дастлаб индамади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Карима Ойша опадан дастлаб болаларни севишни ўрганди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ДАСТЛАБКИ 1 Энг аввал юз берган, энг аввалги, бошланғич, биринчи. *Дастлабки кезлар. Дастлабки кунлар.* ▬ *Ёзнинг дастлабки кунларида уфқларга чўзилган кенгликлар яшил тусга кирганди.* Газетадан. *Боғ кўзга кўриниб қолган, дастлабки кўчатлар ҳосилга кирган эди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бу – Умиднинг ҳаётидаги дастлабки ғалаба эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Биринчи галдаги, биринчи навбатдаги. *Дастлабки вазифалар.* ▬ *Бинокорлар қисқа фурсатдаёқ дастлабки туркум ишларни уддалаб улгуришди.* Газетадан.

3 Бирламчи; хомаки. *Дастлабки текшириш. Дастлабки ишлаш.* ▬ *Бу дастлабки ов-машқ эди, албатта.* «Ёшлик». *Дастлабки маълумотларга қараганда, 35 киши тирик*

қолган. Газетадан. *Техникумда толали экинлар маҳсулотини дастлабки ишлаш учун технологлар тайёрланади.* Газетадан.

ДАСТМОЛ |*ф.* دستمال – қўл артадиган мато| **1** Қўл артадиган рўмолча, дастрўмол; чўнтак рўмолча.

2 *шв.* Қозон сочиқ.

ДАСТМОЯ |*ф.* دستمایه – озгина пул, маблағ; мол| **1** Савдо-сотиқ ишларида айлантириб туриладиган ва ўша асосда фойда кўриладиган дастлабки асосий маблағ. *Отам куёвдан олган қалин пулини дастмоя қилиб, косиблик – маҳсидўзлик билан шуғулланади.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Меҳтархон сингари катта савдогарлар дастмоя бериб, Ҳиндистон ва Эрон билан савдо-сотиқ қилар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Дастмоясидан айрилмоқ Синмоқ, банкротликка учрамоқ. *Ҳисобини билмаган дастмоясидан айрилар.* Мақол.

2 *с. т.* Бисотдаги, пешонадаги бор-йўқ нарса. *Унинг дастмояси – шу битта кетмони.* ▬ |*Рафиқ Мидҳатга:*| *Ёзавер.. Занг босиб қолмасин. Дастмояни ишга сол.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *-Буларниям топган дастмояси нуқул ашула экан-да! – Асом бува қалампир еган каби афтини бужмайтирди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

3 *кўчма с.т.* Бирор иш-ҳаракат учун восита, дастак, баҳона бўлган нарса; рўкач. *Бултур ишимнинг ўнгидан келмагани бу йил сизга дастмоя бўлиб қолдими!* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Ғиёсиддин иккита мешни дастмоя қилиб, расталарда "оби худойи" деб, мешкобчилик қилиб юрибди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДАСТОР |*ф.* دستار – салла; сочиқ| *эск. айн.* **салла** I. *Ҳирот чапанилари.. дасторни бошларига наридан-бери чулғаб, жомега келган эдилар.* Ойбек, Навоий. *Меъмор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Дастор олма Анжирсимон ялпоқ олма. **Дастор қовоқ** Кўриниши бошга, тарамтарам қилиб ўралган дасторга ўхшаш қовоқ хили. *Бу томонда аймоқи ток сўриси, у томонда дастор қовоқ чирмашган эди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДАСТОРБАНД |*ф.* دستاربند – салла ўровчи| *тар.* Подшоҳ ёки хоннинг салласини ўраб қўядиган хизматкор.

ДАСТОРБОШ *бот.* Мураккабгуллилар (қоқидошлар) оиласига мансуб кўп йиллик ўтлар туркуми.

ДАСТОРГУЛ |*ф.* دستارگل| Мураккабгуллилар (қоқидошлар)га мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик. *Дасторгул гулзорларни безатиш учун экилади.*

ДАСТПАНЖА |*ф.* دستپنجه – қўл панжаси, бармоқлар| *с.т.* Қўл; кафт ва панжалар. *Ахир, сўлоқмондай дастпанжа бўлгани билан ёзувга уқув бўлмаса, бекор экан-да.* А. Муҳиддин, Ўтники ўтга, сувники сувга. *Ҳар томондан бараварига урилиб турилган совуқ дастпанжалар анча-мунча нарсани ўмариб қўйди.* Газетадан.

Дастпанжаси йўқ одам *кест.* Ҳеч нарсада йўқ, қўлидан ҳеч иш келмайдиган, ношуд одам.

ДАСТРЎМОЛ |даст + рўмол| Ёнда олиб юриладиган кичкина рўмолча. *Шерали чўнтагидан дастрўмолини олди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Усмон Юсупов терлаган гарданини дастрўмол билан арта-арта, олдинга чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Иқболхон зинғиллаб уйга кириб кетди-ю, дастрўмолга ўралган бир нарса олиб чиқди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДАСТРЎМОЛЧА *айн.* **рўмолча.** *Дадамат аканинг кўзларига ёш қалқди, у дастрўмолчасини олиб, кўзларини артди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАСТТЕША Қўл теша. *Отам онамга болта, дасттеша, дастарра.. каби асбобларни тайёрлашни буюрди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДАСТУР |*ф.* دستور – йўл-йўриқ, кўрсатма, тартиб-қоида| **1** Муайян мақсад, иш-ҳаракат ёки тадбирнинг олдиндан белгилаб чиқилган йўл-йўриғи, уни амалга оширишнинг тартиби, қонун-қоидаси; программа. *Соғлом авлод дастури. Давлат тилини амалга ошириш дастури.* ▬ *У хоксор, доно, камсуқум шоирдан ҳамиша илиқ бир сўз эшитади, оқилона бир дастур олади.* С. Сиёев, Аваз. *Бугун ўтказилаётган сиёсатимиз аниқ, муддао равшан, тараққиёт дастуримиз мавжуд.* Газетадан. *Меҳнатга ҳурмат – ахлоқнинг юксак дастурларидан биридир.* Ойбек, Нур қидириб.

Дастур тутмоқ Қўлланма сифатида амал қилмоқ.

2 Бажариладиган тадбирлар тартиби, қилинадиган ишлар рўйхати. *Анжуман дастури.*

ДАСТУРИЛАМАЛ [*ф.* + *а.* دستورالعمل – йўл-йўриқ, йўриқнома, кўрсатма] **1** Йўл-йўриқ, ишончли йўлланма. *Бизнинг шоирларимиз ҳам қаерда нимадан ифтихор қилсалар, аввало худди мана шу нарсани тилга олганлар ва шу нарсани дастуриламал қилиб келганлар.* С. Зуннунова, Олов. *Ахир, бу мушоҳадалар биз учун дастуриламал энди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Низомнома, устав. *Сиз элчилар учун мукаммал бир дастуриламал ёзинг.* М. Осим, Карвон йўлларида. *У саккиз ёшида солдат бўлди, унинг қўлига "дастуриламал" беришди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДАСТУРИЙ 1 Муайян мақсадга қаратилган, қатъий дастур, режа асосига қурилган; белгиланган. *Менинг назаримда, мухолифат аниқ муқобил дастурга эга бўлиши керак.* Газетадан.

2 Йўналтирувчи, аниқ мақсадни кўзловчи. *[Президентнинг] Олий Мажлис биринчи сессиясидаги дастурий маърузасидан келиб чиққан ҳолда, жорий ва истиқболга мўлжалланган иш режаларини тузиш..* Газетадан.

ДАСТУРХОН [*ф.* دستارخوان – овқат қўйиладиган мато; унга қўйилган таомлар] **1** Ўртага ёзиб, устига овқат қўйиладиган махсус мато, рўзғор буюми. *Ёмоннинг дастурхонидан яхшининг устухони яхши.* Мақол. ▬ *Кумри кулранг бўз дастурхонни ёзди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Хуш келибсизлар. Қани, дастурхонга марҳамат.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 *кўчма* Ўртага ёзилган шундай дастурхон ва унинг устига қўйилган таомлар. *Тўкин дастурхон. Дастурхон безамоқ. Дастурхон тузамоқ. Дастурхонга боққан дўст эмас.* Мақол. ▬ *Юртимизнинг фаровонлиги, дастурхонимизнинг тўкинлиги ана шу оқ пахтадан.* Газетадан. *Шоҳона дастурхон ёзилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Дастурхонга ўтирмоқ Овқатланишга ўтирмоқ. *Бу орада Ҳамза ҳам ҳужрасидан чиқиб, дастурхонга ўтирди.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхонга қарамоқ (ёки қараб ўтирмоқ)** Ебичиб ўтирмоқ. *Қани, дастурхонга қаранг.* К. Яшин, Ҳамза. **Дастурхон емоқ** Зиёфат емоқ. *Жамоамизнинг барчаси ҳам ҳозир бўлиб, дастурхон ер эрдик.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. **Дастурхон қилмоқ** Бирор гапни ҳар қаерларда ҳар кимларга гапириб, овоза қилиб юрмоқ, дастмоя қилиб олмоқ. *Сиз кимга яхши кўринмоқчи эдингиз, ёлғон гапни дастурхон қилиб юрибсиз?* П. Қодиров, Қадрим. *Чойни ичиб, пиёланинг четини кафти билан артаркан, юрагидаги дардини дастурхон қилишга киришди.* «Ёшлик». **Нонини еб, дастурхонига оёқ артмоқ** Яхшиликка ёмонлик қайтармоқ.

3 *кўчма* Мамлакат, жамият бойлиги, ризқ-рўзи. *Биз мамлакатимиз улкан дастурхонига.. оқ олтинимизни қўшишимиз билан фахрланамиз.* Р. Файзий, Таъзим. *Сендақа пайтимизда биз, наинки машоқ, оғзимиздаги нонимизни ҳам эл дастурхонига қўйганмиз.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДАСТУРХОНЛИК Дастурхон бўладиган; дастурхонбоп. *Дастурхонлик мато. Бозорга тушиб, икки метр дастурхонлик олдим.*

ДАСТУРХОНСИЗ 1 Дастурхон ёзилмаган. *Дастурхонсиз стол.*

2 *кўчма* Меҳмондўстликни билмайдиган, саховатсиз. *Устунларимизни.. унчалик ҳам бесаховат, дастурхонсиз одамлар деб бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДАСТУРХОНЧИ 1 Тўй, катта зиёфат ва бошқа маросимларда дастурхон тайёрлаш ва келган-кетганларни кутиш учун белгиланган аёл ёки эркак киши. *Дастурхончи ва бошқа.. хотинлар Йўлчининг ёнига бемалол келсалар-да, у қиз яқин келмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхончи катта тарелкадаги чаросдан бир бошини олдига олиб, сиқимлаб оғзига солди.* «Саодат».

2 *тар.* Ўтмишда амир, хон ва беклар саройида сарой аҳлларига бериладиган овқатларни тайёрлатиш ва меҳмон кутиш билан шуғулланган лавозимли киши. *Ғўрўғли билан Аваҳхон шул замон тахтга чиқиб, саркарда, тўқсоба, номдор бекларини чақиртириб.. дастурхончилар дастурхон ёзиб, турли таомлар тортилиб.. кечаси билан ҳар элга ясовулларни чоптириб ётди.* «Гулшанбоғ».

3 *с. т. салб.* Воситачи, даллол.

ДАСТУРХОНЧИЛИК Дастурхончи вазифасини бажариш, дастурхончи бўлиш. *-Ўзинг биласан, тўйларда, маъракаларда дастурхончилик қиламан, – деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *У кишига [Рустамовга] дастурхончилик вазифасини юклашди.* «Муштум».

ДАСТХАТ [*ф.*+ *а.* دست‌خط – қўл билан битилган] Шахснинг ўз қўли билан ёзган хати. *Мулла Муҳсиннинг ўз дастхати ва таҳрири билан ёзилган "ариза" мажлисда*

яхшигина кулги берди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Тожиқўзи аввал ёзувчи дастхатига мансуб ўша ҳаяжонли сатрларни ўқиб берди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Бу ёзув унга таниш: Асрорнинг дастхати.* С. Аҳмад, Уфқ.

ДАСТШЎ(Й) [*ф.* دستشوی – қўл ювадиган идиш] Қўл-бет ювганда, ювинди сув оқиб тушадиган металл идиш. *У [канизак] хиёл ўтмай, қўлида дастшў ва қумғон билан келиб, ўтирганлар қўлига сув қуйди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Бир қўлида обдаста, бир қўлида дастшў, сўрининг четида туриб, қўлларига сув қуя бошлади.* П. Қодиров, Қадрим.

ДАФ I [*а.* دف – доира, чилдирма] Чертиб чалинадиган, доира шаклидаги ёғоч гардишга хом тери қоплаб ясалган мусиқа асбоби; чилдирма, доира. *Даф чалиниб, базм бошланди.* Мирмуҳсин, Ойна. *Дилдор югуриб бориб, Давлатбахтбегимнинг хонасидан ғижжак, танбур, даф келтирди.* Ойбек, Навоий.

ДАФ II [*а.* دفع – силташ, қаршилик; узоқлаштириш] Қайтариш; йўқотиш, бартараф этиш. *Мана у [Отабек] шу мудҳиш, бошга тушмоғи аниқ турган ҳалокатнинг дафи учун Марғилондан ошиғич чиқиб жўнаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Даф бўлмоқ Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ; бартараф бўлмоқ. *Чол бобо қўли билан "даф бўлинглар" дегандек ишора қилиб қўйди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *«Келган бало ўша билан даф бўлсин», деди ичида.* С. Анорбоев, Оқсой. **Даф қилмоқ (ёки этмоқ)** 1) қайтармоқ; йўқотмоқ, бартараф қилмоқ. *Қўй сутининг қон туфлаш касалини даф қилишда фойдаси катта.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Ҳар қандай ёмон назарни даф қилади бу исириқ.* С. Аҳмад, Уфқ. *Душманнинг бир неча ҳужуми даф этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) ҳужум қилмоқ, ҳамла қилмоқ. *Бегуноҳларга ножўя даф қиладиганларни сал фаҳмласанг, шипшитиб қўй: нақ белини синдирамиз.* "Муштум". *-Ваҳшийга тегмасанг, у сенга даф қилмайди, – деди Шубин.* Шуҳрат, Олтин зангламас. *Алижон чамадонини шилдираб оқаётган ариқ бўйига қўяётганида, қоплон сапчиб туриб, даф қилди..* Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Даф савдо** 1) бошга тушган савдони қайтариш; 2) бошга тушган савдони қайтарадиган.

ДАФИНА [*а.* دفینه – ерга кўмилган бойлик] **1** Ерга кўмилган зебу зийнат буюмлари, қимматбаҳо тошлардан иборат бойлик, хазина. *Ота-бобонгиз ва ўзингиз жамғариб қўйган хазина, дафиналарни бир-бир очиб.. бизга топширинг.* С. Айний, Дохунда. *Ўтган асрнинг охирларида Фарғона область Наманган уездида.. чўпонлар тасодифан металл буюмлар дафинасини топиб олишган.* «Фан ва турмуш».

2 *кўчма* Сиру асрор, орзу-армон. *Дафина кўп кенг юрагимда, Қатларим сақлар.* Миртемир, Асарлар.

ДАФН [*а.* دفن – марҳумни кўмиш, қабрга қўйиш] Ўлган киши (майит)ни кўмиш, қабрга қўйиш маросими. *Дафн этмоқ (қилмоқ).* ▬ *Одил бувани Собир ўз қўли билан дафн этди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Дафн маросими тушдан кейин тугаб, одамлар тартибсиз равишда.. тарқала бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАФНА [юнон мифологиясидаги Daphne – дарё маъбудининг қизи номидан] Лаврдошларга мансуб доимо яшил хушбўй дарахт; лавр. *Родионов чемпион Петросян бўйнига дафна дарахти баргидан ясалган катта гулчамбарни кийгизиб қўйди.* Газетадан. *Суратни дафнадек безаган райҳон, Қўл тегса, дув этиб тўкилар гўё.* Б. Бойқобилов, Садоқат.

ДАФТАР [*а.* دفتر < *юн.* diftera – қоғоз ўрами] **1** Китобча шаклида тикилган, муқоваланган ва хат ёзиш ёки расм чизиш учун мўлжалланган тоза қоғоз варақлари. *Бир чизиқли дафтар. Катак дафтар. Расм дафтари.* ▬ *Болаларникидай кулимсираган жуда жонли ва қандайдир баҳаё қоп-қора кўзлар дафтарлар устида ўйчан югуради.* Ойбек, Нур қидириб. *Шерали ҳозиргина эшитган гапларини апил-тапил дафтарига ёзгач, минбарга қараб қолди.* С. Карроматов, Олтин қум. *Отам менинг отли йигит, Дафтари гул хатли йигит.* «Бойчечак».

Вексель дафтари Қарздорларнинг қарзлари ва уни тўлаш муддатлари қайд этиладиган ҳужжат. *Шуниси ҳам борки, вексель дафтарим қаердалиги эсимда йўқ.* К. Яшин, Ҳамза. **Кундалик дафтар** Ўқувчининг дарсларга қатнашиши, ўзлаштиришига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *..ювган кирларини дазмол қилди, болаларининг дарсларини текширди, кундалик дафтарларини кўрди.* С. Зуннунова, Олов. **Нота дафтари** Мусиқа ноталари қайд этилган ёки этиладиган дафтар. *Симларга қўнган қушлар*

нота дафтаридаги нуқталар-у, шамол уларга қараб, куйни чалаётгандек эди. С. Нуров. Майсаларни аёз урмайди. **Уй дафтари** Бир хонадон, оилада истиқомат қилувчиларнинг муайян ҳудудда, манзилда рўйхатга олинганлиги қайд этилувчи расмий дафтар. **Хотира (*ёки* кундалик) дафтари** Шахснинг ўз кундалик ҳаёти давомида кўрган-кечирганларини ёзиб борган ёки ёзиб борадиган дафтари. *Махзум домланинг хотира дафтарининг биринчи қисми шу билан тамом бўлди.* А. Қодирий. Ғирвонлик Маллавой. **Шикоят дафтари** Савдо-сотиқ тармоқлари ва бошқа ташкилотларда мижозлар, фуқаролар ўз шикоят ва таклифларини қайд этиши учун жорий қилинган дафтар. *Шикоят дафтарини талаб қилса, «тўрт эллик қоғозга дардингизни ёзинг, кимга десангиз, элтиб бераман», деди.* «Муштум». **Ҳисоб дафтари** Шахсларнинг исм, фамилиялари ва уларга, уларнинг иш-фаолиятига оид маълумотлар қайд этилувчи дафтар. *Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чопиб тушди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги саргузашт ҳикоя. *Унинг дафтари узун. Дафтар қилмоқ.*

3 *кўчма* Борлиқ, ўзлик. *Ҳар ёнда гўзаллик ёймиш дафтарин.* А. Орипов, Юртим шамоли.

Дунё дафтари Тарих саҳифаси. *Шу буюк ўғлингни ардоқлаб дилдан, Халқим, таъзим этсанг арзигай тамом. Унинг номи билан бирга битилган Дунё дафтарига ўзбек деган ном.* А. Орипов, Йиллар армони. **Кўнгил дафтари** Дилдаги армонлар, дард-ҳасратлар. *Хатдир кўнгил дафтари, хатдир севги каптари..* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. *Кўнгил дафтарининг олтин бетига Бебаҳо, нашъали чечак тақдингиз.* Ғайратий. **Темир дафтар** қ. **темир. Умр (*ёки* ҳаёт) дафтари** Умр онлари, таржимаи ҳол; хотиралар. *Мелихон она умр дафтарини варақлади.* Газетадан. *Билсин: ҳаёт дафтарига у Ўчмас қилиб мангу битилган.* Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. **(Ҳасрат) дафтари очилди** Ҳасрати бошланди. *Шу баҳона билан унинг дафтари очилиб кетди.* Ҳ. Назир, Узр, отахон. *Нотаниш жувоннинг ранги оқариб, ҳасрат дафтари очилиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *-Дафтаримни очиб нима қиласиз? – деди енгил хўрсиниб Гуландом.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАФТАРДОР [дафтар + *ф.* ـدار – бирор нарсага эга маъносидаги қўшимча] **1** *тар.* Давлатнинг кирим-чиқимлари ҳисобини олиб борувчи лавозимли киши.

2 *эск.* Идорага келган-кетган хат-ҳужжатларни журналга ёзиб борувчи ва ёзув-чизув ишларини бажарувчи ходим, котиб(а). *Унинг ўзига ўхшаган Ҳомид номли бир ўртоғи бор. У Округ ижроқўмида дафтардор-журналист.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДАФТАРДОРЛИК Расмий муассасаларда идорага дахлдор ёзув-чизув ишлари билан шуғулланиш ва ўша мансаб номи. *Хўжа Афзал дафтардорлик, ҳисоб-китоб ишларига жуда моҳир эди.* Ойбек, Навоий. *Маориф идоралари.. бу кунгача дафтардорлик ишини.. йўлга қўйган эмаслар.* Зиё Саид.

ДАФТАРНАВИС [дафтар + *ф.* نویس – ёзувчи] *тар.* Қозихонада ҳукм, васиқа ва ш.к. ҳужжатларни дафтарга ёзиб борувчи; иш юритувчи.

ДАФТАРЧА I Дафтар с. кичр. *Тавҳидий дафтарчани очди ва қадамини секинлатиб ўқий бошлади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. [*Зокир ота*] *..унинг* [*Сидиқжоннинг*] *отини дафтарчасига ёзиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Босмахонада китобча шаклида тайёрланган ёндафтар ёки графалари зарур вақтда тўлдириладиган расмий ҳужжат. *Фосиқ афанди қўлидаги дафтарчаси билан қаламини ерга қўйиб, чапак чалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ён (*ёки* қўйин, чўнтак) дафтарча Чўнтакка солиб юришга мўлжалланган дафтарча. *Ён дафтарчасига нималарнидир ёзиб, кўкка қаради.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳали маъруза айтган киши билан аёл Фотиманинг ўзини, отасининг исмини сўраб, чўнтак дафтарчасига ёзиб олишди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Бир пиёла қаҳвадан кейин меҳмон ўзига келиб, қўйин дафтарчасини олди.* «Гулдаста». **Меҳнат дафтарчаси** Шахснинг меҳнат фаолиятига оид расмий маълумотлар қайд этиладиган ёки этилган дафтарча. *Қаёққа бораман, қоралаган "меҳнат дафтарчам" билан ким мени ишга олади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Омонат дафтарчаси** Омонат кассаларига қўйилган маблағ ва уларга оид маълумотлар қайд этиб бориладиган дафтарча. *[Салим Обидий] Аллақандай зарур ҳужжатларни, омонат дафтарчасини рўмолга тугди.*

Мирмуҳсин, Умид. **Пенсия (ёки нафақа) дафтарчаси** Кимсанинг пенсияси миқдори ва уни тўлаб боришга оид маълумотлар қайд этилувчи дафтарча. *Тўлғон холамнинг пенсия дафтарчаси билан юрибман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАФТАР-ҚАЛАМ *жуфт с.* Қалам, дафтар ва ёзув-чизувга керакли нарсалар. *Хизматчи дафтар-қалам келтириб, санъаткорнинг олдига қўйди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Ҳамза Санобарнинг олдига бориб, унинг дафтар-қаламини йиғиштиришини кутиб турди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАФЪА |*а.* دفعه — марта, карра| **1** Марта, карра, бора. *Илк дафъа. Сўнг дафъа.* ▬ *Бу кун Йўлчи бу уйга биринчи дафъа кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шокир ака.. неча дафъа синчиклаб, кўз ўнгидан ўтказди.* М. Хайруллаев, Кунгил. *Бу — эркак зотининг илк дафъа унга бефарқ қараши эди.* «Ёшлик». *Феруз уни илк дафъа кўрибоқ, Табибийга башорат қилган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 ***Бу*** олмоши билан биргаликда "сафар","гал" сўзлари маъносида қўлланади. *..бу дафъа биздан нима гуноҳ ўтди, бундай беҳурмат қилдингиз.* «Алпомиш». *Бу дафъа товуш аввалгидан кўра узоқроқдан келар эди.* Ҳ. Олимжон.

ДАФЪАТАН |*а.* دفعتاً —бирдан, кутилмаганда| *рвш.* **1** Юз бериши кўзда тутилмаган, бирдан, тўсатдан, қўққисдан. *Елиб, йўрғалаб кетаётган тўриқ дафъатан тумшуғини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эргаш ишларни ўйлар экан, дафъатан кўз ўнгида қўшни қиз — Азиза жонланди.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари.

2 Дастлаб, бошда, аввалига. *Берди татар дафъатан мақсадга тушунмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мансур жилмайиб, ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАХЛ |*а.* دخل — кирим; алоқа, муносабат; шубҳа| Бирор шахс ёки нарсага алоқадорлик, тааллуқлилик; алоқа, муносабат. *Бизнинг уришиб қолишимиз учун Карим сандиқчининг ҳам дахли бор.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аслини суриштирсангиз, бу ишларга худонинг ҳеч дахли йўқ, ака. Ҳаммасини оқпошшо қилаётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Дахл этмоқ (ёки қилмоқ) Хавф туғдирмоқ, ҳамла қилмоқ, тажовуз қилмоқ; тегмоқ. *Менинг уйимда бир умр турсангиз ҳам — бемалол, биров сизга дахл қилмайди.* «Олтин бешик». *Бу жавоб Маҳмуд Ғазнавийнинг иззат-нафсига тегди ва Сайидо тириклигида унинг юртига дахл қилмади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *-Виждонимга дахл қилманг! У сотилмайди, сотиладиган мато эмас! — деди Воҳид ака.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАХЛДОР |*а.* + *ф.* دخل‌دار — фойдали; алоқаси бор, шерик| Бирор нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлган, алоқадор, тааллуқли. *Низомиддин суҳбат ҳозир ўзининг жанговар ишларига дахлдор бўлгани учун индамай ўтирарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Айбномада ҳали қамоққа олинмаган, аммо жиноятга дахлдор бўлган бир қанча кишиларнинг номлари ҳам келтирилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДАХЛДОРЛИК Бирор иш-ҳаракатга, жараёнга алоқадорлик; шериклик. *Кейин билсам, мамлакат тақдиридан, унинг ташвиш ва муаммоларидан доимо бохабар бўлиб туриш ҳар бир фуқаронинг табиий эҳтиёжи бўлиб, у Ватан тақдирига дахлдорлик туйғусидан келиб чиқар экан.* Газетадан.

ДАХЛЛАШМОҚ *шв.* Ҳазил қилиб айтмоқ, ҳазиллашмоқ. *Дахллашиб айтган эдим, менга тушунмабдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. *-Оғалар, "сиёсат" қилманглар, дахллашманглар, — деди [Собир темирчи].* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДАХЛЛИ *айн.* **дахлдор.** *Бу гаплар сенга дахлли эмас.*

ДАХЛСИЗ 1 Маълум бир нарсага бевосита алоқаси, боғлиқлиги бўлмаган, дахли йўқ, тааллуқли эмас. *Бу сенга дахлсиз гаплар.* ▬ *Қурбон ўзига дахлсиз нарсалар ҳақида хаёл сураётганини пайқаб, юраги сиқилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Ҳеч ким дахл қила олмайдиган, қўл тегиза олмайдиган, ҳар қандай қасд ёки тажовуздан ҳимоя қилинган ёки қилинадиган; бузилмас. *Маддоҳлар — худонинг дахлсиз бандалари, уларни хонликнинг ҳар бир беклиги, ҳар бир ноиблигига жўнатсак, зарар қилмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Яна қадри ошади онамиздай муқаддас, Ҳар қаричи муборак, дахлсиз, азиз ернинг.* Ғ. Ғулом, Шеърлар.

3 *дип.* Ўзга элларда қонун йўли билан жазолаб бўлмайдиган. *-Ҳазрат, бу одатга хилоф. Элчилар дахлсиз-ку, — деб хириллади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАХЛСИЗЛИК 1 Бирон-бир ишга дахли, алоқаси йўқлик, тааллуқли эмаслик.

2 Ҳар қандай хавф ёки тажовуздан ҳимоя этилганлик. *Чегара дахлсизлиги. Уй-жой дахлсизлиги. Дипломатик дахлсизлик. Депутат дахлсизлиги.* ▬ *Мамлакатимизнинг тақдири, чегараларимизнинг дахлсизлиги шу ҳудудда яшаётган фуқароларимизнинг ҳушёр ва сергаклигига ҳам боғлиқ.* Газетадан. *..жамиятда хусусий мулкчиликка нисбатан ҳурмат ва унинг дахлсизлигини таъминлайдиган муҳит яратишимиз шарт.* Газетадан.

ДАХМА |*ф.* دخمه – ер остидаги сағана, қабр| *кт.* Қабр устига ўрнатилган ёдгорлик; мақбара. *Биз дахмага кирган чоғимизда, зиёратхонада одам кўп эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Илгаршлари ўша дахмада дайди-сайдилар ётиб юришарди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ДАХМАЗА |*ф.* دخمسه – қийинчилик; алдов| Салбий нарса, ҳодиса; ортиқча ташвиш, дардисар, бош оғриғи. *Э-э! Сотинг бу туяларни, қиши билан боқасизми!? Хашак-хушак, деб дахмаза қилиб юрасизми?!* Ойбек, Болалик. *Ўзи эллик гектар ер-у, дахмазаси беш юз гектарга татийди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ДАЧА |*р.* «дать» – «бермоқ» сўзидан: берилган нарса| *с.т.* Ёзда дам олиш учун мўлжалланган, шаҳардан ташқарида қурилган уй-жой; далаҳовли. *Ариқ бўйидан ўтган девор орқасида дача бор.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Дачадаги ўша воқеадан кейин у Зумрад билан танҳо учрашувларни бас қилган.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДАШНОМ |*ф.* دشنام – сўкиш; ҳақоратли сўз| Қилмиши учун уялтириш, қаттиқ койиш, сўкиш. *Дашном бермоқ.* ▬ *Сизга дашном бераверіб, жағимда жағ қолмади.* «Ёшлик». *Тўғри сўзнинг тўқмоғи бор дегандай, бу дашном онага қаттиқ таъсир қилди.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Ҳаётнинг у айтгандай чалкаш, мушкул, шафқатсиз эмаслигини исбот қилиб, у кишига дашном бергим келарди.* А. Мухтор, Асарлар.

Дашном емоқ Қаттиқ гап, койиш эшитмоқ. *Дашном еганим – беш нон еганим.* Мақол. ▬ *У ҳеч кимдан бундай дашном емаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДАШТ |*ф.* دشت – дала; чўл, саҳро| **1** Экилмай ётган сувсиз ер; чўл. *Бепоён дашт. Қақроқ дашт. Дашт ҳавоси. Даштда юрсанг, сув қадри ўтар, ёр билан уришсанг, ёр қадри ўтар.* Мақол. ▬ *Дашт деганим – қишлоқ этагидаги пасту баланд тепаларнинг орти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Ҳали даштга қоронғилик чўкмаган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Кенг, очиқ майдон; дала. *Бировлар бир парча жой тополмай саргардон, чодирсиз, чайласиз даштда ўтирадилар.* Ойбек, Нур қидириб.

ДАШТ-БИЁБОН, дашту биёбон Дашт ва биёбон(лар), чўл ва саҳролар. *Ҳаммаёқ дашт-биёбон: одам юрса – оёғи, қуш учса, қаноти куяди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Тақдир буни ҳам кўп кўриб, тинчгина уй-жойидан дашту биёбонга ҳайдади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДАШТЛИК 1 Экилмай ётган сувсиз ерлар; чўллар.

2 Даштда яшовчи киши; умуман шаҳардан ташқарида яшовчилар. *Даштлик деб кўп қилма мазах.* «Ҳасанхон».

ДАШТПИЁЗ Ёввойи пиёз турларидан бири.

ДАШША, дашшу *шв.* Дастшў(й). *Мискарликда ўнг томондаги пачоқ дўкон олдига ёйиб қўйилган мис баркаш, катта-кичик обдаста, дашшаю манқалдонга.. кўз ташламай ложингиз йўқ.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *Холангиз бозордан дашшу харид қилиб кепти.* Т. Ашуров, Дашшу.

ДАШҚОЗОН *айн.* **дошқозон.** *Турдимат энг аввал автокачкага дашқозон, битта катта бакни ортди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Ҳовлининг ўртароқ ерига чуқур ўчоқ кавлаб, катта дашқозон осилипти.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДАШҚОЛ 1 Рудадан металл эритиб олишда ҳосил бўладиган шишасимон ёки тошсимон модда; шлак.

2 *кўчма* Ярамас, бемаъни; ғирром. *Ҳар савдолар тушар марднинг бошига, Қойил эмасман дунёнинг дашқол ишига.* «Эрали ва Шерали».

ДАЪВАТ |*а.* دعوت – чақириқ, ундаш; ташвиқот| **1** Бирор-бир ҳаракатга, маънавий, мафкуравий маслакка ундаш, чақириш; рағбатлантириш. *Озодлик учун курашувчилар сафида бўлиш унинг қалб даъвати эди.* Газетадан. *Икки йигит ҳам ичдаги қандайдир муқаддас бурчнинг даъвати билан курашга шўнғиди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Даъват қилмоқ Бирор ишга, маросимга чақирмоқ, таклиф қилмоқ. *Гапга даъват қилинган ўн чоқли қариндош аёллар ҳам кўришиб, қайта-қайта ҳол-аҳвол сўрашиб.. ҳар қайсиси ўз билганча дуо қилишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир соатдан сўнг ироқ-ёвуқдан тўйга даъват қилинганлар кела бошлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *эск.* Таклиф, чақирув.

Даъват хати (ёки қоғози) Чақирув хати, таклифнома. *Абдураҳмон.. мударрис амакиларидан Бухоройи шарифга келиб таҳсил қилишга даъват хати олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..ушбу йилнинг 15 апрелида бўладиган соғлиқни сақлаш кўргазмасига даъват қоғози олди.* Газетадан.

ДАЪВАТКОР Маълум иш-ҳаракатга, маслак, ғояга ундовчи, руҳлантирувчи. *Сўз, даъваткор чақириқ каби, жисмингни кучга тўлдириб, қалбингни оловлантиради ва сўнмас зафарларга чорлайди.* Газетадан.

ДАЪВАТНОМА [даъват + нома] **1** Бирор иш-ҳаракатга ёки бирор ғоявий-маънавий маслакка ва ш. к. га даъват этувчи, ундовчи хат, варақа. *Даъватномада қўзғолончилар подшо ҳукуматига қарши ҳаёт-мамот курашига отланганликларини баралла маълум қилдилар.* Газетадан. *Жиззахда урушга қарши ҳаракат қатнашчилари қабул қилган даъватнома остида жуда кўп имзолар ҳамда болаларнинг бармоқ излари бор.* Газетадан.

2 Ёзма таклиф, таклиф хати, таклифнома. *Тошкентлик Мирсоат заргар олтмишетмиш маҳалланинг ҳар биридан йигирма-ўттиз кишини сайлаб ёздириб, даъватномалар тарқатибди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАЪВО [*а.* دعوى — арз, шикоят, иддао] **1** *ҳуқ.* Бузилган ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиш ёки уни ҳимоя этиш ҳақида ҳуқуқни ҳимояловчи ташкилотларга қилинадиган мурожаат, арз. *Пул даъвоси. Мерос даъвоси. Чегара даъвоси. Ўзимдан чиққан балога, Қайга борай даъвога.* Мақол. ▬ *Шу-шу, даъвосида маҳкам турган Элчиев қайтиб терговга бормади: билганини қилсин энди!* Э. Аъзамов, Жавоб. *Судья Хадича отинни тутғазди: -Айбланувчига даъвонгиз борми? -Қанақа даъвом бўлсин, тақдир экан!* «Ёшлик».

Хун даъвоси *тар.* Ўлдирилган кимсанинг қонига қон олиш ёки қонун йўли билан жазо талаб этиш.

2 Бировни айблаш, туҳмат. *У "мени урди", деб даъво қиляпти.* ▬ *У Араббойга даъво қилмоқда эди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ўзи муносиб бўлмаган ёки ўзида бўлмаган ҳақ-ҳуқуқ ёки хусусият, фазилатларни эътироф этишни талаб қилиш, бу йўлдаги уриниш, иддао. *Биринчилик даъвоси.* ▬ *Саройда барча: шариат пешволаридан тортиб то кичкина амалдоргача шоирлик даъво қиларди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Баҳодирлик даъво қилиб юрибсан, Бек отангнинг тулпорини минибсан.* «Маликаи айёр». *Шунақа ошалар борки, ота-онасининг илми унчалик эмас, билимдонликни даъво қилмайдилар.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Узум узсам узумзордан бир шингил, Асалман дер, ширинликда даъвоси.* С. Абдулла.

4 Жавоб талаб қилинувчи мулоҳаза, фикр. *Олтин чиримас, даъво қаримас.* Мақол. ▬ *Пўлатжон Зебининг бу даъвосига нима дейишини билмай, ўйланиб қолди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Қуладиган гап эмас бу, кулманглар, — деди Маъсумаой ўз даъвосини исботлашга уриниб.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

5 *эск. айн.* **теорема.**

ДАЪВОГАР [*а.* + *ф.* دعوا‌گر — даъво қилувчи] **1** *ҳуқ.* Ўз ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя этиш ҳақида тегишли жойларга расмий ёки ғайрирасмий арз қилган, талаб қўйган фуқаро ёки юридик шахс. *Ўғри зўр бўлса, Даъвогар жавобгар бўлар.* Мақол. *Даъвогар қози бўлса, Дардингни оллога айт.* Мақол. ▬ *Ўғри қутулиб, даъвогар судга тортилган вақтлар кўп бўлган.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза. *Нега уч йилдан бери индамай келган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида йўқ ҳақ-ҳуқуқ, хусусият ёки фазилатларнинг эътироф этилишини талаб қилувчи. *-Менга даъвогар? Подшоҳлик ҳақига даъвогар, — деди амлокдор.* С. Айний, Қуллар.

3 Мусобақа, танлов, спорт ўйинларида юқори ўрин учун курашувчи. *Футбол командамиз биринчи ўрин учун даъвогарлардандир.*

ДАЪВОГАРЛИК Ўзини даъво қилишга ҳақли деб ҳисоблаш; даъволашиш. *Икки киши ер талашиб қолишибди. Ҳар бири ерга даъвогарлик қилиб, далил келтира бошлабди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Мусобақада*

республикамиз ёшлари ҳам совринли ўринларга даъвогарлик қилади. Газетадан.

ДАЪВОЛАШМОҚ Ўзаро ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, бир-биридан ҳақ талаб этиб, жанжаллашиб юрмоқ.

ДАЮС [*а.* دیوث – қўшмачи] **1** Ўз хотинини бировга қўшиб берувчи; қўшмачи, далла. *Сидиқжоннинг ранги бўзариб кетди: -Мен даюс эмасман! Бунақа қўшмачилик сизлардан келади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Қаттиқ сўкиш ибораси. *Ўҳ, даюс!.. Бу пичоқ неча гуноҳсизнинг ёстиғини қуритган экан!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Уйидан илон чиқдими бу даюснинг, каллаи саҳар изғиб қолибди?* Тоҳир Малик, Ажаб дунё.

ДАҚЁНУС, даққиюнус [*а.* دقیانوس < *лот.* қадимги Рим императори Диоклетиан (Diocletianus, милодий 284-305)нинг Шарқ халқлари орасидаги номи]: **дақёнусдан қолган** 1) қадимдан, алмисоқдан қолган, жуда эски, қадимий. *Мен болаларни Қудратилла қори сингари янги усулда ўқитишни билмаганим учун дақёнусдан қолган усул билан ўқитар эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари; 2) жуда ҳам эскириб кетган. *Гулнор дақёнусдан қолган кафшини кийиб, чирик паранжига ўралиб, Йўлчи билан жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДАҚИҚА [*а.* دقیقه – минут; зарра; нозиклик] **1** Соатнинг олтмишдан бир бўлагига тенг вақт; минут. *..Вақт. Биз уни бўламиз дақиқа, соатларга.* Р. Парфи, Кўзлар. *Ҳар дақиқа, ҳар сония ғанимат, вақтни ўтказмай, чолни кўндириш керак.* «Ёшлик». *Ҳамма бир неча дақиқа бош эгиб, жим қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 *кўчма* Умуман, вақтнинг жуда қисқа бўлаги; он, лаҳза. *Бир дақиқа, фақат бир дақиқа кўзларимиз тўқнашди.* «Ёшлик». *Гоҳ-гоҳда нафас ростлаш дақиқаларида ерга урилган кетмон товушлари эшитилади.* И. Раҳим, Ихлос. *Бу дақиқалар унга ҳам лаззатли, ҳам азобли туюлар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДАҚИҚАЛИ 1 Дақиқадан иборат, дақиқа ўлчовидаги. *Уч дақиқали курашдан сўнг Мутал бўшашди, илгариги кучанишлардан қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *кўчма* Жуда қисқа, бир онли. *Бир дақиқали иш.* ▬ *Икки қўшнининг ҳовли юзида бўлган бир дақиқали суҳбатини уйда, дераза тагида ўтириб, чала-ярим эшитиб қолдим.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

ДАҚИҚАЛИК *айн.* **дақиқали 1, 2.** *Учтўрт дақиқалик сукутдан кейин Отабек тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзан бир дақиқалик учрашув ҳам неча йиллар ёдда туриши мумкин.* И. Раҳим, Жаводнинг жадвали.

ДАҚҚИ 1 Ишлатилавериб ишдан чиққан, ҳолдан тойган, шарти кетиб, парти қолган. *Даққи от.* ▬ *Раисимиз даққи Содиқ, Калити йўқ эски сандиқ.* Т. Йўлдош, Аттанг.

2 Кўп иш кўриб ёки дакки ея вериб чарчаган, лоқайд бўлиб қолган (одам ҳақида). *Бундай совуқ сўзларни жуда кўп эшитиб, даққи бўлиб қолган..* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 *шв.* Кўп гапирувчи, маҳмадона, вайсақи.

ДАҚҚИЮНУС *с.т.* Дақёнус. *Кўча томондан қараганда кўримсиз, даққиюнусдан қолган ўймакор эшик гирчиллаб очилади.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳар қандай истеъдодни ўзимизнинг даққиюнусдан қолган тор ва эски қолипимизда ўлчаб кўрамиз* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

ДАҒАЛ 1 Кўриниши, тузилиши беўхшов; қўпол. *Дағал бармоқлар.* ▬ *Мен беканинг дағал қўлларини ўпдим.* «Ёшлик». *Назарга хотиннинг бармоқлари серпай, дағал туюлди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 Табиий ҳолда қаттиқ; майин, силлиқ эмас. *Дағал соч. Дағал жун.* ▬ *Мулла Икром баланд бўйли, дағал соқол.. бир киши эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар йилгидан кўра кўпроқ силос, сенаж ва дағал хашак бостирилди.* Газетадан. *Унинг пешонаси устида хурпайган тимқора, дағал сочлари лампа шишасига қарийб тегиб турарди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

3 Қўпол ишланган, жўн. *Дағал мовут. Дағал қоғоз.* ▬ *Дағал сахтиёндан этик кийган оёқларини кериб.. пичан уюмларини аравага ортарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Ҳазм бўлиши қийин, бадҳазм. *Дағал овқат.* ▬ *Мол гўштида эса бирлашма тўқима кўп ва дағал бўлгани учун қаттиқ ва ҳазм бўлиши қийин.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

5 Кишига қаттиқ тегадиган, қаттиқ ботадиган; совуқ, қўпол. *Дағал гап. Дағал муомала. Дағал одам.* ▬ *Раиснинг.. дағал гапириши Козимга ёқмади.* Э. Усмонов,

Ёлқин. *Муҳаммади дағал гапириб, унинг таъбини хира қилди.* «Муштум». *У дағал ва совуқ товуш билан ўқиди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *[Давроновнинг] Муомаласи дағал, ўзи коски бўлиб, одамларни оёқ учида кўрсатарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Кампир дағал жавоб берди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДАҒАЛЛАШМОҚ I Тобора дағал, қўпол бўлиб бормоқ. *Назира жуда ўзгариб кетибди: ..кўзлари атрофида ажин қўнгандай, қўллари дағаллашиб, бу дағаллик бутун қоматига ҳам уриб тургандай.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 *кўчма* Хатти-ҳаракати қўполлашмоқ, қўрслашмоқ. *Дағаллашдим — салга жаҳлим чиқади, Инжалашдим — салга қувончим дунё.* Р. Парфи, Кўзлар.

ДАҒАЛЛИК 1 Нарса, буюмнинг майин, юмшоқ эмаслиги; қаттиқлик; қўполлик. *Қўлнинг дағаллиги. Бу мато дастурхон учун дағаллик қилса керак.* ▬ *-Форманинг [Ҳамдам форма] қўли унга дағаллик қилмасмикан? — деди кулимсираб.* С. Айний, Қуллар.

2 Муомала, гап-сўзнинг қўполлиги; қўрслик. *Назар тўсатдан дағаллик билан гап бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. *-Мен одамларга, хотин-халажга қилаётган дағаллигингизни айтмай қўя қолай, — деди Инобат.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Жўра қоровулни қучоқлайди, унга дағаллик қилгани учун узр сўрайди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

3 Қўполлик билан қилинган хатти-ҳаракат. *Нари-бери кўз югуртиргач, хотинига бақрайиб қолади, сўнг Мунисхоннинг билагини чангаллаганича, дағаллик билан уйи томон судрайди.* «Гулдаста». *Ойсулувхоннинг дағаллиги Сувонжонга қаттиқ тегди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ёш ходимдан бундай дағаллик кутмаган Толиб ака тутақиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДАҒ-ДАҒ: дағ-дағ титрамоқ (*ёки қалтирамоқ*) Бирор касалликдан, совуқдан ёки қаттиқ қўрқувдан ияги иягига тегмай, қалт-қалт титрамоқ. *Келиннинг ранги қув оқариб кетган, дағ-дағ титрар эмиш.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Қўрқув ичида дағ-дағ қалтираётган Қумри эрининг ёнига ўтиб, унга кўмаклашди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

ДАҒДАҒА |*а.* دغدغه — ҳаяжон; қўрқинч| **1** Ваҳима ёки шовқин солиб қилинган дўқ, пўписа. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, Дағдаға солган билан довчи бўлмас.* Мақол. ▬ *Латофат Рўзиевнинг овозидаги дағдағани энди пайқагандай, сесканиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.

2 Қўрқитиш учун кўтарилган жанжал, низо. *Биз бу дағдағаларни ўртадан кўтаришга ҳаракат қилурмиз.* Ойбек, Навоий. *Маҳаллада ҳаммага дағдаға қилиб ўрганган Фотима "закончи" деган ном ҳам чиқарган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Шовқин-сурон, овоза; дабдаба. *Уч юз одами билан салтанати дағдағаси ерни титратиб, жўнаб кетди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Бу ҳам хонлик даврини суриб, подшолик дағдағасини қилиб, неча йил, неча ой ўтди.* «Муродхон».

4 *кам қўлл.* Ташвиш, безовталик, уриниш. *Шаҳарнинг шоирлари.. қофия дағдағаси билан оғрийдилар.* Ойбек, Навоий.

5 *кўчма* Хавф солиш, туғдириш. *Кўп ўтмай қоратир булутлар кўк юзида дағдаға қила бошлади.* Мирмуҳсин, Умид. *Вақт ярим кечадан ўтганда, ҳавонинг дағдағаси зўрайди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ДАҲА I |*ф.* < *сўғд.* δδ — қишлоқ] *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: қишлоқ жойларида бир неча қишлоқдан, йирик шаҳарларда эса бир қанча маҳалла, мавзедан иборат бўлган маъмурий-ҳудудий бирлик. *Мирзакаримбойни Тошкентнинг тўрт даҳаси билади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёзнинг жазирамасида бутун даҳада бунчалик салқин, сўлим чойхонани топиш қийин.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Дарров уч кишини Себзор, Кўкча ва Бешёғоч даҳаларига хабар учун жўнатишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲА II |*ф.* دهه — ўнталик; ўн йиллик; ўн кун| **1** *тар.* Ўтмишда Бухоро амирлигида ўнта пиёда аскардан иборат бўлган ҳарбий бўлинманинг номи.

2 *дин.* Рамазон ойида ўтказиладиган ўн кунлик ибодат ва у билан боғлиқ маросим. *Рамазон ойининг сўнгги ўн куни қолганда, эшон домланинг муридларидан олтмиш-етмиш киши мадрасага йиғилиб, "даҳа" номидаги ибодатга ўтирар эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДАҲА III |*ф.* دهه| *махс.* Ипак куртининг уйқуга кириш палласи, ёши. *Даҳада куртни мумкин қадар тўйдириш, сўнгра дастага киритиш керак.* Газетадан. *Курт даҳага кирдими, колхоз аравaси кетма-кет шаҳарга ғизиллайди.* С. Аҳмад, Сайланма.

Даҳага кирмоқ Уйқуга кирмоқ (ипак қурти ҳақида). *..қурт даҳага кириб, баргни икки баравар ортиқ ҳазм қилади.* Газетадан. *Ҳаммалари, даҳага кирган қуртдек, овқатга ташланишди.* «Муштум». **Катта даҳа** Ипак қуртининг тўртинчи ва бешинчи уйқуси. *Пилла қурти катта даҳага кирганда, одамни шошириб қўяди.* Газетадан. **Кичик даҳа** Ипак қуртининг биринчи, иккинчи ва учинчи уйқуси. *Ҳа, нима қилай, холанг ўргилсин. Қуртларим учинчи даҳага кирган, шошириб қўйишди мени!* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Охирги даҳа** *айн.* **катта даҳа.** *Ёдгор соғайиб, охирги даҳада турган пилла қуртидай бўлган эди.* С. Айний, Дохунда.

ДАҲАБОШИ *тар.* Бухоро хонлигида: даҳани (қ. **даҳа** I) бошқариш учун сайлаб қўйилган маъмур, амин.

ДАҲАН |*ф.* دهان , دهن – оғиз| **1** *с.т. айн.* **оғиз** I **2, 3.** *Учи даҳанига қараб эгилган қинғир бурнини ғалати қимирлатиб, ўрнидан турди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Мунираниng пешонаси дўнгроқ, даҳани кулча юзига номуносиб тарзда каттароқ эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Холи қолган Жанна эркаланиб, Умиднинг даҳанидан секин ўпиб қўйди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Сўзамоллик, гапга чечанлик; ваъдабозлик. |*Турдимат*| *Лафзида турмайдиган йигит. Шу даҳани билан шунча йил раислик қилганига доғман.* И. Раҳим, Ихлос.

3 Бирор нарсанинг кираверіш жойи, очиқ томони, лаби. *Муллажон белбоғининг қатидан носқовоғини олиб, кафтини тўлдириб, нос отди, хотиржам юриб келиб, айвоннинг даҳанига ўтирди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Муроджон ишдан келса, онаси кийимларини тугиб, айвон даҳанида ўтирибди.* С. Аҳмад, Сувлар оқиб кетди.

ДАҲАНА |*ф.* دهانه – кириш ёки чиқиш тешиги; тўп, милтиқ оғзи; дарёнинг этак қисми| **1** *қ.х.* Экинга сув қўйиш учун қилинган ўйиқ жой; ариқча бошланган жой. *Сафарбаров беихтиёр, гўё пахтазорга ўт кетгандек, даҳанадан даҳанага, уватдан уватга югурди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Ҳар бир бригада уч-тўрт даҳанадан сув ичарди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

2 Сув ўтадиган қисқа, тор ўзан. *Қўшчинордан бир ярим километр юқорида бири юз эллик, иккинчиси яқин юз қадам келадиган иккита даҳана бўлиб, тошқин суви шу ерлардан ўтар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хайриби ирим-сиримга бориб, тегирмоннинг сув айланиб тушадиган даҳанасидаги катта қора тол остига чироқ ёқиб келди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

3 *айн.* **даҳан 3.** *Айвон даҳанаси. Уй даҳанаси.* ▬ *Чойхона кўчанинг шундай даҳанасида, катта ҳовузнинг бўйида эди.* Ў. Умарбеков, Севгим, севгилим. *Ҳожи бобо чарчаган кишилардай уҳ тортиб, супа даҳанасига ўтирди.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

4 Даранинг бошланиш жойи; дара оғзи.

5 *махс.* Пичоқ қинининг оғзи.

ДАҲАНАК |*ф.* دهانک , دهنک – оғизча| *шв.* Пичоқ қинининг оғзини пичоқ кесиб кетмаслиги учун унга кумуш ёки мисдан ясаб кийдириладиган ҳалқасимон қисм.

ДАҲАНАКИ |*ф.* دهنکی – оғизда бажариладиган; оғзаки|: **даҳанаки жанг** Оғзаки жанжал, қаттиқ айтишиш, сўкишиш. *Тўйхонанинг чекка хоналаридан бирида Жалил ака билан Собира опа ўртасида хуфиёна даҳанаки жанг кетарди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Мирзаёр мингбоши билан Дамин кулол ўртасидаги даҳанаки жанг ёқама-ёқага ўтди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДАҲБЕДИ Туси оч яшил, сирти текис, сертўр, эртапишар қовун нави.

ДАҲБОШИ *тар.* **1** Ўнбоши, ўнта сипоҳнинг бошчиси, даҳа саркардаси (қ. **даҳа** II **1**). *..сизлар неча йилдан бери сарбозлик қилиб, даҳбоши, қўроғаси бўлиб, жаноби олийнинг нону намакларини еган кишиларсиз.* С. Айний, Қуллар. *Бу янглиғ ҳукмимизни.. барча бекларимизга, ҳоким, қўрбоши ва даҳбошиларимизга билдириб қўюрмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *айн.* **даҳабоши.**

ДАҲЛИЗ |*ф.* دهلیز – кириш жойи; усти ёпиқ йўлак| Уйнинг кираверишига қурилган, одатда пойабзал ва уст кийимлар ечиб кириладиган биринчи хона. *Мулла Фазлиддин ҳўл бўлиб оғирлашган пиёзи чакмони ва этигини даҳлизда ечиб қолдирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Даҳлизда ёмғирпўши билан туфлисини ечиб, ичкарига ўтди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Зеби нам тортиб кетган даҳлизда калишини ечиб, ўнг қўлдаги хонага кирди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ДАҲМАРДА *шв. фольк.* Қўй-мол боқувчи хизматкор. *Бу майдонда қўйни боққан даҳ-*

марда, биёбонда бир номардни кўрдингми? «Нигор ва Замон». *Бойсари кўчса, биз ҳам кўчамиз деб, ҳаммаси чўпонларига, йилқичиларига, туячиларига — ҳамма даҳмардаларига одам юборди.* «Алпомиш».

ДАҲО [*а.* دهاء — зийраклик, заковат; айёрлик] **1** Фавқулодда ақл ва заковат, тенгсиз ижодий истеъдод. *Шаҳар [Навоий]даги кўп нарсалар Навоий даҳосини, унинг буюк инсонпарварлигини эслатиб туради.* «Саодат». *Фольклор халқ даҳосининг туганмас булоғи бўлиб, ёзма адабиёт ҳар доим ундан баҳра олиб келади.* «ЎТА». *Буюкларга бахш этган даҳо, Она халқим, ўзингсан буюк.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Шундай фазилатга эга бўлган кимса; гений. [*Мансур:*] *Бу шеър даҳосига минг йил умр бер! Бу элнинг фахридур шоир Алишер.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ДАҲОВИЙ Даҳоларга хос бўлган, даҳо фазилатига эга. *Теграмдаги хилқат турфа ранг эди, Менда-ку йўқ эди даҳовий қудрат.* А. Исроилов, Югурик нур.

ДАҲОЛИК Даҳо даражасига етганлик, даҳоларга хос фазилатга эгалик. *Гёте қобилиятдан юқориси истеъдод, истеъдоддан юқориси даҳолик, деган эди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ДАҲР [*а.* دهر — замон, аср; қисмат, тақдир] *эск. кт.* **1** Замон, давр. *Даҳрнинг бақосиз ва вафосиз эканини айтади, унинг каж-рафторлигидан нолийди..* «ЎТА».

2 *кўчма* Олам, дунё, жаҳон. *Даҳр ишидин силккан этак, Икки қўлда икки суяк.* Миртемир. *Баъзан даҳр-дунёдан кўз юмишдек мудҳиш дамларни ўйлаганда, ҳар қандай кишининг ҳам юраги орқага тортиб кетади.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ДАҲРИЁНА Даҳрийликка хос, даҳрийлик руҳидаги. *..деворлари даҳриёна кўринишхонада Николай II меҳмонларни қабул қилди.* С. Сиёев, Аваз. *..шулар ичида Ҳамзахоннинг даҳриёна шеърлари ҳам бор экан.* К. Яшин, Ҳамза.

ДАҲРИЙ [*а.* دهرى — асрий; материалист, худосиз, атеист] **1** Дунё ҳодисаларини табиат қонунларидан деб билувчи, охиратга инонмовчи киши; материалист. *Тўппа-тўғри айтаман: мен даҳрийлар сафида!* Миртемир, Тингла, ҳаёт! *Мен ҳеч кимнинг гапига қулоқ солмасдан, бу "даҳрий" мулла билан суҳбатдош бўлиб, ундан кўп нарса ўргандим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Аллоҳнинг борлигига ишонмовчи; худосиз, шаккок. *-Аваз лаъин, даҳрий, — деб қўйди муфти, қозондай саллали бошини чайқаб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эшоннинг этагини ушлаб кетган мурид даҳрий бўлиб қайтди.* «Саодат».

ДАҲРИЙЛИК Аллоҳнинг борлигига ишонмаслик; шаккоклик, худосизлик. *Шу ўринда таъкидламоқчи эдимки, дунёвийлик, айрим ақидапарастларнинг даъволаридан фарқли ўлароқ, асло даҳрийлик эмас.* Газетадан. *Ўрта асрларда ашаддийлашган диний экстремизмга қарши жавоб тариқасида атеизм, даҳрийлик келиб чиқди.* Газетадан. *Одатда, диндор кишиларни даҳрийликка олиб борадиган йўл у ёки бу диний афсонанинг тўғрилигига шак қилишдан бошланади.* М. Бўрихўжаев, Сўзбоши. *Бунинг учун бизга даркор нарсалар фақат дин ва оллонинг каломи — Қуръондир. Буни инкор қилмоқ даҳрийликдир.* Ойбек, Улуғ йўл.

ДАҲСАР [*ф.* ده — ўн + سير — ботмоннинг қирқдан бири] Ўтмишда баъзи ҳудудларда ўттиз икки килограммга, баъзи ҳудудларда тўртдан бир ботмонга тенг бўлган оғирлик ўлчови. *Боғни боқсанг, боғ бўлади, ботмон даҳсар ёғ бўлади.* Мақол. *Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор.* Мақол.

ДАҲШАТ [*а.* دهشت — ҳайронлик, ҳайратда қолиш] **1** Ниҳоят даражадаги қўрқинч, хавф, ваҳима. *Тун даҳшати. Уруш даҳшати.* ▬ *Даҳшатдан юрагим орқага тортиб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмасди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кўзлари даҳшат билан чақнади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Азоб-изтиробга солувчи мудҳиш аҳвол, воқеа-ҳодиса, манзара. *-Даҳшат! — деди меҳмон, — туни билан кўзимни юммай чиқдим.* «Муштум». *Андижонда бўлган воқеалар даҳшати Тоҳир қиёфасига кириб, Бобурга тобора яқинлашиб келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Биз бу даҳшатларни бировдан эшитган эмасмиз, ўз кўзимиз билан кўрганмиз* Р. Файзий, Таъзим.

3 Ортиқ даражада қўрққан, ваҳимага ёки азоб-изтиробга тушган кишининг кўриниши, руҳий ҳолати. *Даҳшат солмоқ. Даҳшатга келмоқ (тушмоқ).* ▬ *Муқаддам даҳшат ичида эшикка ёпишди.* Ў. Ҳошимов,

Қалбингга қулоқ сол. *Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отабек масалага тушунгандек бўлди ва даҳшат ичида Али билан йўлга тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛАНМОҚ Ортиқ даражада қўрқмоқ, ваҳимага тушмоқ. *Отабек даҳшатланиб, ёнидаги Алига қаради, Али эса ётган жонсиз гавдаларга қараб, лабини тишлаб турар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хатни ўқиб, сизнинг даҳшатланишингиз эмас, қувонишингиз, душманингизни юэтубан қилгани учун ҳақ таолога шукур айтишингиз керакдир!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДАҲШАТЛИ 1 Қаттиқ қўрқув туғдирувчи, даҳшатга солувчи, ўта қўрқинчли, мудҳиш. *Даҳшатли зилзила. Даҳшатли фожиа.* ▬ *Ҳаммаёқда даҳшатли зилзила излари кўринади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Гулнорнинг кўзлари даҳшатли равишда ёниб, юзи, лаблари кўкимтир тусга кирган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кишини ваҳимага солувчи, ваҳимали; қўрқинчли. *Даҳшатли хабар. Даҳшатли шовқин.* ▬ *Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий. *Бир лаҳза даҳшатли жимлик ҳукм сурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қаттиқ азоб берадиган, чидаб бўлмайдиган. *[Йўлчи] Бутун вужудини зирқиратган даҳшатли оғриқдан тишларини маҳкам қисди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эртага унинг устига дўлдай ёғиладиган тошларнинг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДАҲШАТХОНА Қўрқинч ва азоб-уқубатга тўла жой, хона. *Маҳди терлаб кетган, оғзини катта-катта очиб ҳансирар, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДАҲЯК |*ф.* یک دە — ўн ҳиссадан бир ҳисса| *тар.* 1 Қўқон ва Бухоро хонликларида деҳқонлардан етиштирилган ҳосилнинг ўндан бир қисмининг солиқ ҳақи тариқасида олиниши; ушр. *У [бувим] айтарди: -Вақф даҳягини уйлари куйгур амлокдор билан ижарадор икки баравар қилиб олдилар.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Бухоро амирлигида вақф ерларидан олинган даромаднинг мадрасаларнинг мухсус имтиҳондан ўтган муллаваччаларига бериладиган қисми.

3 Ўрта Осиёда: ўтмишда ер, улов, уруғлик, овқат ва б. ҳамма харажатларни ер эгаси (хўжайинлар)дан олиб, ҳосилнинг ўндан тўққиз ҳиссасини ер эгаси, ўндан бир ҳиссасини ўзи олиш шарти билан деҳқончилик қилиш тартиби. *Ҳув оқ ерни қирқ йил эқдим даҳякка. Анови ерга қуриб олдим чайламни.* Ғ. Ғулом. *-Энди, — деди Назарбой, — берилган арпанинг даҳяги ҳисобидан менинг қопимга бир ғалвир сол.* С. Айний, Қуллар.

ДАҲЯКЧИ *тар.* 1 Даҳяк солиғини йиғувчи амалдор (*қ.* **даҳяк 1**). *Даҳякчининг ҳаракатидан ботирланган мулла Наврўз.. қамчисини олиб, Ҳайдарнинг бошига солди.* С. Айний, Қуллар.

2 Мадрасаларнинг махсус имтиҳондан ўтиб, даҳяк олиш ҳуқуқини қўлга киритган муллаваччаси.

3 Ҳосилнинг ўндан бирига эгалик қилиш шарти билан ер экувчи деҳқон (*қ.* **даҳяк 3**).

ДВИГАТЕЛЬ |*р.* «двигатель» — ҳаракатлантиргич; қўзғатувчи| Энергиянинг бирор турини механик энергияга айлантирувчи ва бошқа машинани ҳаракатга келтирувчи машина. *Ички ёниш двигатели. Поршенли двигатель. Реактив двигателлар.* ▬ *Барча деталлари керамикадан ясалган ички ёнув двигатели яратилди.* «Фан ва турмуш». *Двигателнинг овози ўчди, вертолёт пастга шўнғий бошлади.* Газетадан.

ДВИЖОК |*р.* «движок» — ҳаракатлангич| Ички ёнишли двигателдан ёки бошқа бирор манбадан энергия олиб ишлайдиган кўчма электр станция. *Олимжон қўлини кўтариб, кичкина движок тақиллаётган жойни, дала шийпонида чақнаб турган чироқларни кўрсатди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Аллақаерда движок тапиллади.* П. Қодиров, Эрк.

ДВОРЯН Дворянлар табақасига мансуб киши; оқсуяк, зодагон.

ДВОРЯНЛАР |*р.* «дворянин», «дворяне» — князь, подшо саройида хизмат қилувчи шахс| Россияда феодализм ва капитализм даврларида хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган помешчик ва мулкдорлар, уларнинг авлодларидан ҳамда подшоҳга хизмат кўрсатиб, мартаба орттирган амалдорлардан иборат ҳукмрон, имтиёзли табақа; оқсуяклар, зодагонлар. *Дворянлар даври. Дворянлар ҳукмронлиги.*

ДЕ- |*лот.* de – инкорни ифодаловчи олд қўшимча| Олд қўшимча: 1) ажратиш, узоқлаштириш, бекор қилишни ифодалайди, мас., *дегазация, демонтаж;* 2) пастга қараб ҳаракатланишни, пасайишни ифодалайди, мас., *дегенерация.*

ДЕБ 1 Демоқ фл. рвдш. *Ҳаёт давомида икки туп ниҳол экиб, ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. *Бекмуродов деб ёзилган.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Қўшма гап таркибида боғловчи вазифасида келади. *Ҳар киши тер тўкиб қилади меҳнат, халқимнинг турмуши обод бўлсин деб.* Ғ. Ғулом. *Латофатхон бу хатга ҳам жавоб қайтармаганидан кейин, Мирзаев "унақа гаплар мижозига тўғри келмади шекилли" деб, қаттиқ хижолат тортди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ДЕБЕНТУРА |*лот.* debere – қарздор бўлмоқ| Божни қайтариш ҳақидаги божхона гувоҳномаси.

ДЕБЕТ |*лот.* debet – у қарздор| *бухг.* Кирим-чиқим дафтарининг кирим, яъни ундирилган қарз, даромад ёзиб бориладиган чап томони; *зид.* **кредит.** *-Бухгалтернинг дебет-кредити учма-уч бўлиб туриши керак, – деди Одил.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДЕБИТОР |*лот.* debitor – қарздор| *бухг.* Бирор идора, ташкилот ёки муассасадан қарздор бўлган шахс ёки ташкилот; *зид.* **кредитор.** *Дебитор бўлмоқ.* ▬ |*Фазилат:*| *Мирбадалнинг ҳам эллик минг сўмли дебитор қарзи бор. Уч ойдан бери ҳисоб-китобни чўзиб келади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Кўпгина хўжалик юритувчи субъектларда тўлов интизоми бўш, дебитор ва кредитор қарзлар ўсган.* Газетадан.

ДЕБИТОРЛИК Қарздорлик; тўланадиган қарзларга алоқадорлик.

Дебиторлик қарзи Юридик ва жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган қарзлар миқдори. *Корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари камаймаяпти.* Газетадан.

ДЕБО, дебоҳ |*ф.* دیبا، دیباه – нафис ипак мато| Бир нав нафис ипак мато; ҳарир. *Падари бузруквор волидага дебо ва атласдан ҳилялар буюриб.. аҳли маҳаллаларга ош тортибдилар.* «Муштум».

ДЕБОН *поэт. айн.* **деб 1.** *Изза қилди дебон зинҳор койманг Мендайин гадонинг ёлғиз ўғлини.* «Рустам». *Эҳтиёт бўлинглар дебон, Эслатиб туради ўттиз қўнғироқ.* Тўлқин, Очиқ хат.

ДЕБОЧА |*ф.* دیباچه – муқаддима, сўзбоши; ташқи кўриниш| **1** Китобнинг ранг ва зарҳал билан нақш бериб зийнатланган дастлабки алоҳида саҳифаси; сарварақ.

2 Девон, куллиёт, баёз ва ш. к. га махсус ёзилган кириш мақола; кириш, муқаддима; эпик асарларнинг кириш қисми. *Аҳли шеър балки китобим назми ишқ деб очадир, Йўқ, китобим севгининг девонига дебочадир.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

3 *кўчма* Бирор нарса, ҳодиса, иш-ҳаракатнинг бошланиши; бошлама. *Бу эндиги саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шаҳзода дарров пайқади.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Олтиариқ станцияси Илҳомжон учун ҳаёт мактабининг дебочаси бўлади.* Газетадан. *Чўққидан чопқиллаб тушган шалола – Дарё дебочаси – қўшиғи сенсан.* Г. Жўраева, Иқбол.

4 Кичик ҳажмли мусиқий асар; мусиқа асарининг кириш қисми.

ДЕБЮТ |*фр.* debut – бошланиш; дастлабки қадам| **1** Шахснинг бирон-бир соҳада биринчи марта ўзини намоён этиши (мас., артистнинг илк бор саҳнага чиқиши). *Битирувчилар «Дебют ёки беш йилдан сўнг» оммавий байрам дастурини.. устозлар, қуйи курс талабалари ҳузурида намойиш этдилар.* Газетадан.

2 Шахмат ёки шашкада ўйиннинг бошланиши, дастлабки юришларни ўз ичига олган бошланғич босқич. *Дебют – ҳар иккала томоннинг ўз доналарини қулай ҳолда жойлаштириш учун олиб борадиган курашидир.* «Фан ва турмуш».

ДЕБЮТАНТ |*фр.* debutant – дебют қилувчи| Бирор иш, ҳаракат (саҳнага чиқиш, спортда қатнашиш)ни илк бор бажарувчи. *..Фақат Абдулла ролининг ижроси учунгина эмас, балки бошқа персонажлар характерининг талқини учун ҳам асосан дебютантлар таклиф этилди.* С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ДЕВ |*ф.* دیو – жин, иблис; ёвуз, золим| **1** *миф.* Эртак ва халқ достонларида шохли, думли, бениҳоят улкан одам қиёфасида тасаввур этиладиган, эзгуликка қарши курашувчи хаёлий махлуқ, ёвузлик тимсоли. *Ўсган юртин тоза аниқ билдингми, Сўйла, хоним, деву жинни кўрдингми?* «Муродхон».

Чинор тагида бир супа устида қирқта дев ухлаб ётибди. «Эртаклар». *Девни ўлдириб бўлмайди, дейишади, шу ростми? Унинг қони тўкилса, ҳар томчисидан минг дев пайдо бўлаверади, дейишади. Шу ростми?* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 *кўчма* Давангирдай, беўхшов, қўпол гавдали. *[Қизингизни] Эрга бермай, девга бердингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Полвон кетидан Матёз дев ҳам "Полвон оғадан қолишмай", деб ўз кучига яраша ишланган катта ғалтак аравани итариб борарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Сулаймон ўлди — девлар қутулди Қаттиққўл киши кетиб, ҳамма истаганини қила олишига — ўзбошимчаликка имконият туғилиши (мифга кўра, Сулаймон пайғамбар ўзбошимча девларни бандга солиб қўйган, Сулаймоннинг вафотидан сўнг улар эркин нафас олганлар). *..Нега ҳамманг иш қилмай, бекор ўтирибсанлар? Сулаймон ўлиб, девлар қутулибди-да!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 *кўчма* Даҳшат; қўрқинч; салобат. *Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Тўрахоннинг.. ўпкаларидан кейин ёта қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Макрнинг, мунофиқликнинг деви ҳамма фазилатларини ўз комига тортибди.* Ойбек, Навоий.

4 *кўчма* Катта, улкан; баҳайбат.

ДЕВАЛАМОҚ Уймоқ, тепа қилиб қўймоқ. *Дилшод завод саҳнида девалаб ташланган пахталар, пала-партиш ётган ёғочлар.. орасида адашиб қолишдан қўрққандек, бир чеккада анграйиб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хирмонда алоҳида-алоҳида тўкилган пахталар деваланиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қиз чопганча тушиб, пастда деваланиб ётган шағал уюмлари орасида пайдо бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕВАЛЬВАЦИЯ [де.. + *фр.* evaluation — баҳо, нарх; қиймат] *иқт.* **1** Миллий валюта қийматининг чет эл валюталари курсига нисбатан пасайиши; валюта расмий қисмининг пасайиши. *..олтин запаслари камайиб кетган тақдирда амалдаги пул системасининг қадр-қиммати пасаяди ва у бошқа қоғоз пуллар чиқаришни — девальвацияни муқаррар қилиб қўяди.* И. Ҳамробоев, Олтин давр.

2 Муомаладаги қадрсизланган пулларни бекор қилиб, бошқа билетлар билан алмаштириш ёки қадрсизланган пул баҳосини тушириш йўли билан ўтказиладиган пул ислоҳоти. *..яъни бу ерда иқтисодий найранглар — пулни девальвация қилишга ўрин қолмайди.* Газетадан.

Очиқ девальвация Эски қоғоз пул муайян қисмининг муомаладан чиқарилиши ёки қадрсизланган пулнинг алмаштирилиши. **Ёпиқ (*ёки* яширин) девальвация** Муомаладаги қадрсизланган қоғоз пуллардан бир қисмининг улар қийматини пасайтирган ҳолда муомалада сақлаб қолиниши.

ДЕВБАНД [*ф.* دیوبند — девларни боғловчи] Афсун ўқиш билан девларни бўйсундирувчи, девларни енгиб, банд қилиб (боғлаб) қўювчи; афсунгар. *..бизнинг қишлоғимизда ундай одамлар кўп: дуохонликни касб қилиб олиб, ўзларига "Девбанд — дев боғловчи" лақабини таққан одамлар девга ўхшаган одамлардандир.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДЕВДАЙ Девга ўхшаган, девсифат; улкан гавдали, забардаст. *Соқчи мўйловдор, девдек улкан гавдали бадбашара бир йигит эди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Рўпарамда девдай икки йигит турарди.* С. Сиёев, Аваз.

ДЕВЗИРА [*ф.* دیوزیره — катта зирадай] Маҳаллий жайдари шолидан олинадиган йирик, сув кўтарадиган гуруч. *Ота.. сопол товоқдаги девзира гуручнинг курмагини тера бошлади.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Девзира гуручнинг палови фамил чойни хуш кўрмайди, аксинча, тўқсон бешинчи кўк чой унга энг муносиб чанқовбостидир.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВИЗ [*фр.* devise — шиор; ҳикматли сўз] *айн.* **шиор.**

ДЕВКОР [*ф.* دیوکار — дев каби ишловчи] Чарчашни билмайдиган, ишлаб толмайдиган одам. *Одамлар уни [Лутфулланн] "девкор" дер эдилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ҳеч эринмай куч тўкибди Кўкан девкор. Ўйламабди: шунча пиёз кимга даркор?* Ғ. Ғулом. *Шодибой чарчашни билмайдиган фавқулодда девкорлардан эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Девкор деҳқон *тар.* Улгуржи ер экувчи катта деҳқон. **Девкор ишлар** Тез суръатлар билан қилинган улкан ишлар. *Бугунги девкор ишларимизни ҳеч қандай мезон билан ўлчаб бўлмайди.* Газетадан. **Девкор одим** Тез ва улкан қадам; тез суръатлар. *Республикамиз иқтисодиётининг девкор одимлар билан илгарилаётгани.. ушбу рақамларда ўз ифодасини топган.* Газетадан. **Девкор уста** 1) тез ва улгуржи иш қилувчи уста; ҳунарманд. *У фабриканинг зарбдори, Девкор уста бошчиси,*

басма-басда ҳам. Ғ. Ғулом; 2) *тар.* бир қанча уста, халфа ва шогирдларни ишлатувчи корхона эгаси.

ДЕВКОРОНА *рвш.* Девкорларга хос йўсинда, ниҳоятда тез. *Бинокорлик девкорона бир суръат.. билан бормоқда эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ДЕВОЛ *с.т. айн.* **девор**. *Тўққиз пахса эди чорбоғ деволи.* «Гулшанбоғ». *Девол устига девол, Девона бўлай дейман.* «Халқ дурдоналари».

ДЕВОЛЗАН *с.т. айн.* **деворзан**. *Келин чолга қараб: -Пахса урадиган йигирмата деволзан топинг, — дебди.* «Олтин олма».

ДЕВОЛБОП *айн.* **деворбоп.** *Республикамизда ғишт деволбоп материал сифатида ҳали асосий ўринни эгаллай беради.* Газетадан.

ДЕВОН I [*ф.* دیوان — шеърлар тўплами] Муайян бир шоирнинг радиф ва қофияларга риоя этган ҳолда алифбо сираси билан тартиб этилган шеърларининг (достонлардан ташқари) тўлиқ тўплами. *Навоий девони. Нодира девони.* ▬ *Ҳақиқатан ҳам Навоий форсий девони билан Жомийдан сўнг форс-тожик адабиётини янги бир босқичга кўтарди.* «ЎТА». *Хуфтон намозидан сўнг.. пойчироқ ёнига ўтириб, Фузулий девонини варақлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОН II [*ф.* دیوان — давлат идораси; суд маҳкамаси] *тар.* **1** Ўтмишда Шарқ мусулмон мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида амал қилган олий давлат амалдорларининг мажлиси. *Топдингиз, соҳиби девон бугун менга ноҳақ озор берди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Девон қурмоқ Олий давлат амалдорлари мажлисини ўтказмоқ.

2 Давлатнинг бош идораси ва айрим вазирликларнинг маҳкамалари; шундай маҳкама биноси. *Иккиси бирга девонга кирдилар. Ишга шгарироқ келган мирзолар ёзув билан машғул эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кундузлари Ўрда девонини бошқариш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Девонда ишловчи баъзи мансабдорларнинг унвони. *Худойберган девоннинг уйи ҳам Патракда эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *..илоннинг ёғини ялаган Мадраим девон олдида жинка (пакана) ип эшолмайди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Мирзойи девон Давлат олий маҳкамасини идора этувчи амалдор, бош мирзо.

4 Ҳозирда Ўзбекистонда: Президент томонидан тузилиб раҳбарлик қилинадиган, Президентнинг самарали фаолият юритишини таъминлайдиган ижро этувчи ҳокимият идораси.

ДЕВОН III [*ф.* دیوان — гилам тўшалган супа] *с. т.* Диван. *Девонда ёнбошлаб ётган Аббосхон Саидийнинг ҳурматига қимирлаб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЕВОНА [*ф.* دیوانه — телба, ақлсиз] **1** Ақлдан озган, эси паст; телба, савдойи. *Девонадан ой боши сўрама.* Мақол. ▬ *Бечора.. ўғлининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳўкизман деса индаманг, девонага эътироз билдириб бўлмайдур.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 *дин.* Аллоҳнинг васлига етишиш умидида зикру самога берилиб, бу дунё ишларидан воз кечган суфий, дарвешсифат одам. *-Ё ҳув, ё ман ҳув, пирим Нақшбанд девона қўлласинлар, — деб* [қаландар] лаълини олиб бориб, чош бошида чўккалаб ўтирган имомнинг олдига қўйди. С. Айний, Қуллар. *Йигит ўчоқ олдига келаётиб, зикрчиларни калака қилаётгандай такрорлади: Муллабозор девона, ҳақ дўст, ё олло!* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *кўчма* Бирор мақсад, ҳаракатга тамоман берилиб, эс-ҳушдан ажралган. *Эй дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб. Булбул каби тун кечалар гирёна бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Лайли ёримдан айрилиб Девона бўлдим, найлайин.* «Тоҳир ва Зуҳра». *Ўзин афсун этиб, бўлди афсона, Девон битолмасдан бўлди девона.* Газетадан.

4 Хайр-садақа билан кун кўрувчи; гадо, тиланчи. *Девона ҳам хуржунини бир йўқотади.* Мақол. *Бегона тупроқ — девона тупроқ.* Мақол. ▬ *Дўстлар, бечора, қашшоқ, камбағал девонаман. Най чалиб, ҳар ерда ўқирман ғазал, девонаман.* Муқимий. *Ҳиммат қилиб, шу девона боланинг йўлига садақа қилишларингизни сўрайман.* «Гулдаста».

5 *с.т.* Эркалатиб гапирганда ёхуд ҳазил тариқасида "жиннивой", "тентаквой" каби маъноларда ишлатилади. *-Девона бўлдингми? — деди Сафар чўтир ранги оқариб.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Пул йўқ, девона, пиёда жўнайсанми?* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕВОНАВАЧЧА [*ф.* دیوانه‌بچه — девонанинг боласи] Қаландарнинг, тиланчининг,

гадонинг боласи, фарзанди. *Бозор халқи мендай тарки дунё қилган девонаваччани кўриб, қаландарларга бўлган ихлослари ҳаддан зиёда ошмоқда.. эди.* F. Ғулом, Шум бола.

ДЕВОНАВАШ |*ф.* دیوانه‌وش – девонага ўхшаш| *кт.* Девонасифат, девоналарга ўхшаган. *У шоир халқи девонаваш бўлади, деб эшитган-у, лекин ҳалигача гувумга боғланган шоирни кўрмаган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАВОР |*ф.* دیوانه‌وار – жинни, телба; телбаларча| **1** *рвш.* Девоналар каби, девоналардек, телбаларча. *Девонавор йиғламоқ.* ▬ *Девонавор бўлдим ёрнинг дастидан, Шамшод излаб ошдим тоғлар устидан.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Девоналарники каби, девоналарникига ўхшаш. *Зорий Хиванинг атоқли уламоларидан.. бироқ энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОНАЛИК **1** Эси пастлик, жиннилик. *Колхоз қандай бўлишини мен ўзим яхши билмагандан кейин, кишига ўзим билмаган нарсалар тўғрисида маслаҳат беришим девоналик бўлади, тақсир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Хайр-садақа сўрашлик; гадойлик, тиланчилик. *Юрт эгаси девоналик қиларми? Мен Ғўрўғли эмас, отим Хушкелди.* «Хушкелди».

ДЕВОНАСИФАТ |девона + сифат| Девонага ўхшаш, девона каби, девонамонанд. *Унинг хаёлпараст, меров, девонасифат одам эканлиги афтидан ва қилиғидан билиниб турар эди.* М. Осим, Элчилар. *Латофатнинг ўзи ҳам.. муҳаббат туйғусидан девонасифат эди ҳозир.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ДЕВОНБАЧЧА |*ф.* دیوانبچه| Тўқувчи уста ва девкорга ёлланиб ишловчи халфа.

ДЕВОНБЕГИ |*ф.* + *т.* دیوانبیگی – маҳкама, девон бошлиғи| *тар.* **1** Бухоро ва Хива хонликларида девоннинг бошлиғи. *Хосхонада Муҳаммад Раҳимхон, вазири акбар Маттмурод девонбеги, қозикалон, муфти – тўртовлон чой ичиб ўтиришарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Маслаҳатим яхши англаб турингларки: Оталиқни девонбеги қилинглар.* «Муродхон».

2 Хон саройида кирим-чиқимни, пул ва озиқ-овқат ҳисобини олиб борувчи амалдор. *Девонбегилар авлодига мансуб бўлган.. Шерназарбой Исломхўжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адоваги бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕВОНБЕК *айн.* **девонбеги.** *Хазина ҳисобини олиш учун келган девонбекларни ўлдириб, ўрда дарвозасига осди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЕВОНХОНА |девон + хона| *тар.* **1** *айн.* **девон II 2.** *Анвар девонхона саҳнига етганда, ичкаридаги каттадан кичик мирзо, муншийлар янги бошлиқларини муборакбод қилғали ўринларидан қўзғалдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Девонхона эшигида даҳшатли шовқин, ур-йиқит бошланди.* Ойбек, Навоий.

2 Бухоро хонлигида: суд, суд маҳкамаси, қозихона.

ДЕВОР |*ф.* دیوار – ғов, тўсиқ| **1** Бинонинг, уйнинг томни кўтариб турувчи ёки хоналарга ажратувчи тик кўтарилган қисми. *Уй девори. Ҳужра девори. Ёмонга суркансанг, доғи юқар, Деворга суянсанг – тупроғи.* Мақол. *Деворнинг сичқони бор, Сичқоннинг қулоғи бор.* Мақол. ▬ *Хонанинг шифти ва деворлари кўҳиз, лекин ялтироқ бўёқлар билан бўялган.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Бирор ерни (боғ, ҳовли, қўрғон ва б.), ҳудудни ўраб олган ёки қисмларга ажратиб турадиган ғов, тўсиқ. *Чий девор. Пахса девор. Тахта девор.* ▬ *Эъзозхон ўзини девордан отиб, холасиникига қочиб қутулди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Боғчаларни бир-биридан айирган деворлар кўринмас, ишкомлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Деворлар тагида адашиб бош кўтарган мунис майсалар эртага қор остида қолишидан бехабар яшнаб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Бирор нарсанинг атрофини ўраб олган ёки уни бўлимларга ажратган қисми. *Ошқозон девори. Цилиндр девори.* ▬ *Хатто қорин деворининг чап томонига бармоқ билан босилса, оғриқ ўнг томонда сезилади.* Ҳ.А.Ҳакимов, Ўткир аппендицит.

Девор бўлиб қолмоқ Қўрқинч ёки ҳайратдан ранги оқариб, серрайиб турмоқ. *У [қиз] йигитга тикилиб турди-да, "ҳали шунақами?" деб юзига бир шапалоқ туширди. Йигит юзини ушлаганча девор бўлиб қолди.* У. Назаров, Биринчи учрашув. **Деворга гапиряпманми**? Гап уқмас ёки бировнинг гапига қулоқ солмайдиган, лоқайдлик билан қарайдиган кишиларга қарата айтилади. **Деворга танбур чертгандай** Бировнинг гапи, насиҳати эътиборсиз қолганда ишлатила-

диган ибора. *-Минг марта айтганман бу мегажинга, бир нимани тайинлик қилиб қўйгин деб. Қаёқда, деворга танбур чертгандай.* А. Муҳиддин, Айбсиз айбдор. **Девори қиёмат** Ҳеч нарса эшитмайдиган, қулоғи тамоман битган; гаранг, кар. **Деворнинг қулоғи бор** Ҳушёр бўлиб гапирмоққа ундаш. *Бас қил дейман, кўп гапирма беҳуда, Деворнинг ҳам қулоғи бор, гўрсўхта!* Ҳ. Олимжон. **Ранги девор бўлмоқ** Ранги оқармоқ ёки кулранг тусга кирмоқ (чарчоқ, қўрқув ёки газабдан). *У ранги девор бўлиб, қўлларини ўрикка тираб, қаддини ростлади, гўё икки опа-сингилга қарашга уялгандай.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. **Тўрт девор ичида яшамоқ** Ташқи оламдан, жамоатчиликдан ажралган ёки мажбуран ажратилган ҳолда ичкарида қулларча ҳаёт кечирмоқ. *Тўрт девор ичида яшаб адо бўлаётган Шаҳзодахон бир куни.. юзини паранг дурра билан ярим тўсиб, эшик тирқишидан ташқарига мўралади.* К. Яшин, Ҳамза.

4 *кўчма* Гап эшитмайдиган, гап таъсир қилмайдиган; безбет. *Арзга қулоғингиз кар, тебранмас бир деворсиз.* «Гулдаста».

ДЕВОРБОП Девор қуриш учун яроқли; девор ясаш учун мос келадиган. *Республика қурилишларида деворбоп материалларга тобора кўпроқ эҳтиёж сезилмоқда.* Газетадан. *Бу завод қум, гилдан деворбоп блоклар.. тайёрлаб, қурилишларга жўнатиб турибди.* «Ўзбекистон иқтисодий географияси».

ДЕВОР-ДАРМИЁН |*ф.* ديوار-درميان – ўртадаги девор| **1** Ҳовли-жойлари ўртадаги битта девор билангина ажралган, ёнма-ён турувчи. *Атрофидаги девор-дармиён қўшнилар ҳамдардлик билдириб кетишди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Амакимнинг ҳовлиси бизга девор-дармиён бўлгани сабабли, отам мени шу Темирвой устага дам босиш учун шогирд қилиб бердилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Чегарадош, ёнма-ён. *Бухоро вилояти Самарқанд вилояти билан девор-дармиён қўшни.* ▬ *Боғболо аҳлидан, девор-дармиён қўшни бўлатуриб, ёлғиз Майрам тоғчи келмади азага.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ДЕВОРЗАН |*ф.* ديوارزن – девор урувчи, деворгар| Пахса девор урувчи уста.

ДЕВОРЗАНЛИК Девор уриш касби, деворкашлик. *Икки йилдирки, Муҳаммадшариф ёз ойларида уста Холбоқи кал билан деворзанлик, аниқроғи, пахсакашлик қилади.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДЕВОРИЙ |*ф.* ديوارى – деворга оид, деворга мосланган| **1** Деворга ёки девор учун ишланган, деворга мослаб танланган. *Деворий нақшлар.*

2 Деворга ўрнатиш ёки осиш учун мослаб ишланган. *Деворий соат даранглаб, ўн бирга занг урганда, Саидий ўрнидан турди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Менинг илк ижодий машқим ана шу деворий газетадан бошланган.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ДЕВОРСИМОН Худди деворга ўхшатиб, девор каби, девордек. *Қор довон йўли ёқасига деворсимон уйиб ташланган.* Й. Шамшаров, Асарлар.

ДЕВОРСОАТ Деворга осиб қўйишга мўлжалланган соат. *Деворсоат унинг қолган умрини ўлчаётган сингари бир алпозда тақиллайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЕВОРТАГИ Ёввойи гиёҳнинг бир тури.

ДЕВОРТЕШАР 1 Деворни тешишга, бузишга мўлжалланган. *Девортешар қуроллар. Девортешар тўп.*

2 Деворни тешишга одатланиб қолган; ўғри. *Жудо бўлгунча дил севган ёрдан Тунги девортешар бўлганим маъқул.* С. Акбарий, Кўнгил оҳанглари.

ДЕВОР-ТОШ Девор ва девор вазифасини ўтайдиган тусиқлар, тошдан терилган девор. *Девор-тош ҳамин! Ошиб тушишнинг сира ўнқови йўқ.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовлилар теграсида девор-тош йўқ, на эшик, на қулф кўринади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ДЕВПЕЧАК |*ф.* ديوپيچک – ўралиб, чирмашиб, узайиб ўсувчи ўсимлик| Ўсимликларга, дарахтларга чирмашиб ўсадиган бир ва кўп йиллик зарарли ёввойи ўт; чирмовиқ. *Бир қарич девпечак неча таноб резаворни нобуд қилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДЕВСАР |*ф.* ديوسار – девга оид; девга ўхшаш| Девга ўхшаш; девмонанд; ҳайбатли. *-Девсар одамлар қандай одамлар? – деб отамдан сўрадим.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДЕВСИМОН Девга ўхшаган; улкан, ҳайбатли. *Эй, Деснадан девсимон кечган, Эй, Днепр тўлқинин ичган..* Ҳ. Олимжон.

ДЕВСИФАТ [дев + сифат] Кўриниши девга ўхшаган; жуда улкан, ҳайбатли. *Бўйи бошқаларникидан анча баланд; гардани йўғон, сал пучуқ, девсифат йигит ўтирган ерида*

бир чайқалиб қўйди. Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари. *Девсифат киши тайтанглаб, маст бўлган туядай, оғиз кўпиртириб келар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЕВХОНА [дев + хона] Девлар яшайдиган уй, девлар уйи; улкан хона. *Биз яшайдиган ҳужра "девхона" деб аталар эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДЕВЧАРХ [дев + чарх] Хонаки пиллакашлик корхоналарида ишлатилувчи турли дастгоҳларни ҳаракатга келтирувчи улкан чарх.

ДЕВЮРАК Мард, баҳодир, жўмард; бағри кенг. *-Тўғри айтасиз, Қодирхўжа ака, уста ҳам девюрак, меҳридарё одам экан-у, билмай юрарканмиз-да, – деди Исмоилжон.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЕВҚАДАМ 1 Катта-катта ташланган қадам; девларники сингари қадам. *Машина янги очилган ердан эгатга кириб кетди. Ҳожимуқон девқадам билан унинг орқасидан эргашди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 *кўчма* Меҳнатдаги улкан ютуқ(лар), ўзгаришлар. *Шу тўрт йил ичида қишлоқнинг маорифи девқадамлар билан илгарилайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕВҚОМАТ 1 Дев сингари улкан гавдали; жуда салобатли. *Шу пайт диванда ўтирган бир девқомат кишига кўзим тушди.* «Шарқ юлдузи». *[Кампир] Девқомат чол ёнида худди атак-чечак қилиб бораётган кичкина қизчага ўхшарди.* Ў. Умарбеков, Ялпиз ҳиди.

2 *кўчма* Улуғвор, улкан, баланд бўйли. *[Қуёш] Кечга томон Салор ёқасида саф тортган девқомат тераклар орқасига ўтиб кетди.* Газетадан. *Умурзоқ ота саданинг девқомат бўйига узоқ тикилиб турди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Бу девқомат, қудратли механизмлар бўлажак.. ГЭС барпо этиладиган жойни кафтдек текисламоқда.* Газетадан.

ДЕГАЗАТОР 1 Заҳарланган нарсани зарарсизлантирувчи аппарат; дегазация аппарати.

2 Дегазация иши билан шуғулланувчи киши; дегазация мутахассиси.

3 Заҳарли моддаларни зарарсизлантирувчи модда (мас. хлорли оҳак ва б.).

ДЕГАЗАЦИЯ [де.. + газ] Заҳарланган жой, ҳудуд ва нарсалар (кийим-кечак, қурол-аслаҳа ва ш.к.)ни заҳарли моддалардан тозалаш.

ДЕГАН 1 Демоқ фл. сфдш. *"Илм – игна билан қудуқ қазиш" деган қадимдан қолган мақол бор.*

2 Номли (исмли, фамилияли). *Қишлоғимизда.. Умринисо деган бир хотин бор эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Турсумбетов деган қирғизни полкда ҳамма билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Номи билан юритиладиган, аталадиган. *Днепр деган дарё. Халқ ўқитувчиси деган улуғ ном.* ▬ *Мана, банка деган сўз чиқди. Кўрдик, фойдаси, манфаати жуда зўр; вексель деган сўз чиқди. Уни кўрдик, бениҳоят зарур нарса.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 ..деб аталадиган нарса, ҳодиса ёки шахс. *Аҳмад полвон дегани ким ўзи?* ▬ *Кетмон деганни бир қиёмда чопади-да!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бола-чақага совға-салом деган нарсалар ҳам бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Кўчирма гапни муаллиф гапи билан боғлаш учун хизмат қилади. *Қадимгилар: "Сабр қилсанг, кўрадан ҳалво битар", – деган.* ▬ *[Қурбон ота] "Бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан", деган ўйга борди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

6 Бирор кимса учун аталган, белгиланган. *..кампир ўзи келтирган сарполарни уйнинг юзига ёзди. Ичидан Сафаралига деган дўппи чиқди.* Ойдин, Мардлик – мангулик.

Айтгани айтган, дегани деган қ. **айтмоқ 1**. **..деган гап** (*ёки* **сўз**) ..билан баравар, бошқа нарса эмас. *Орқага қайтиш – ўлим деган гап.*

ДЕГЕНЕРАЦИЯ [*лот.* degeneraге – бузилмоқ, айнимоқ] **1** Организмдаги биологик ва психик белгиларнинг касаллик ёки бошқа омиллар туфайли ёмонлашуви; насл айниши.

2 *биол.* Ҳужайраларнинг ёки жонли организмларнинг бузилиш жараёни. *Томир ушлаб кўрилганда, унинг девори қаттиқ эканлигини сезиш мумкин: бу каби томир деворида дегенерация ҳодисаси бор.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕГРЕЗ [*ф.* دیگ – қозон + ریختن > ریز – «қуймоқ», «тўкмоқ» фл. ҳоз. з. шакли] Қозон, омоч тиши ва бошқа чўян асбоблар қуювчи (ясовчи) уста. *Дегрезларнинг кўмирини, чўянини ташийди, қолипини қуяди.* Ойдин, Бечора. *Дегрез отланади, кондуктор йўлда, Шофёр аллақачон тайёрдир рулда.* Т. Тўла, Асарлар.

ДЕГРЕЗЛИК 1 Чўян эритиш ва ундан буюмлар ясаш касби. *Менинг бобом дегрезлик билан шуғулланган.*

2 Дегрезлар яшайдиган ёки жойлашган маҳалла, жой. *Унинг отаси Обидхўжа вофурушни дегрезлик уста Турдиали деган бир маҳсидўз белча билан чавақлаб ўлдирди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕГУНЧА *рвш.* Айтилиши билан, айтилган оннинг ўзида, ҳеч вақт ўтмай. *Ҳашпаш дегунча никоҳ ҳам бўлиб ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бола йиғлади дегунча югуриб чиқади-да, яна ошхонага кириб кетади.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ДЕГУСТАТОР *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқловчи мутахассис; чашначи. *Қўшнимнинг гапидан унинг вино заводида янги виноларнинг мазасини кўрувчи, даражасини аниқловчи — дегустатор вазифасида ишлашини билдим.* "Муштум".

ДЕГУСТАЦИЯ [*фр.* degustation < *лот.* degustare — еб кўрмоқ; мазасини тотмоқ] *махс.* Тайёрланган вино, пиво, тамаки, чой ва ш. к. нинг таъми ва ҳидига қараб, сифатини аниқлаш, баҳолаш. *Халқаро ярмаркалар, дегустациялар, танловлар ва кўргазмаларда Ўзбекистон винолари 92 та медаль билан тақдирланган.* Газетадан.

ДЕДУКТИВ Дедукцияга оид, дедукцияга асосланган; *зид.* **индуктив.** *Дедуктив хулоса. Дедуктив метод.*

ДЕДУКЦИЯ [*лот.* deductio — пайқаб олиш; хулоса чиқариш] *мнт.* Умумий ҳолатдан жузъий хулоса чиқарган ҳолда муҳокама юритиш; умумий ҳолатдан жузъий натижа чиқариш; *зид.* **индукция.**

ДЕЖУР [*фр.* de jour — бугун, бугунги кунга оид] **1** *эск. айн.* **навбатчи.**

2 *эск.* Дам олиш кунларида ёки тунда ҳам ишлайдиган муассаса. *Дежур аптека.*

ДЕЖУРЛИК *эск.* Навбатчилик. *Ётоқхонага дежурлик қилиш, пол ювиш.. каби ишларни астойдил бажарарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДЕЗ- [*лот.* des.. — ..дан, ..дан ажратиш, холи қилиш] Бирор нарсани йўқ қилиш, узоқлаштиришни ёки унинг йўқлигини ифодаловчи олд қўшимча.

ДЕЗАКТИВАЦИЯ [дез.. + *лот.* activus — таъсирчан, фаол] Радиоактив моддалар билан заҳарланган объектлар (сув, озиқ-овқат кийим-кечак, тупроқ, бино ва б.)ни тозалаш, зарар қилмайдиган ҳолга келтириш.

ДЕЗЕРТИР [*фр.* desertеur < *лот.* desertor — қочоқ] **1** Хизмат қилаётган ҳарбий қисмини ўзбошимчалик билан ташлаб кетган ёки ҳарбий хизмат чақирувидан бўйин товлаган шахс; қочоқ.

2 Ўзининг фуқаролик вазифасини, давлат ёки жамоатчилик олдидаги бурчини бажаришдан қочган шахс; қочоқ. *Тилингни тий, дезертир!* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕЗЕРТИРЛИК Ҳарбий хизмат бурчини ўташдан бош тортишлик; қочоқлик.

ДЕЗИНСЕКЦИЯ [дез.. + *лот.* insectum — ҳашарот] Зарарли ҳашаротларни махсус йўллар билан йўқотиш, қириш. *Ғалла омборини дезинсекция қилиш.* ▬ *Дезинсекция учун ДДТ (дихлордифенилтрихлорэтан) ишлатилади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДЕЗИНФЕКТОР Дезинфекция қилувчи ходим.

ДЕЗИНФЕКЦИЯ [дез.. + инфекция] Зарарсизлантириш, хавфсиз ҳолга келтириш: юқумли касалликларни тарқатувчи микробларни махсус йўллар билан йўқ қилиш, тугатиш. *Дезинфекция қилмоқ.* ▬ *Қандала тарқалган хоналарни 0,2 процентли трихлорофос эмульсияси.. билан дезинфекция қилинса, яхши натижа беради.* «Фан ва турмуш».

ДЕЗИНФЕКЦИЯЛАМОҚ Дезинфекция қилмоқ, зарарсизлантирмоқ. *Мунаввар бемор хотинни касалхонага етказиб келишлари биланоқ.. у ёқ-бу ёғини спирт билан дезинфекциялади.* С. Анорбоев, Меҳр.

ДЕИЗМ [*фр.* deisme < *лот.* deus — худо] *флс.* Аллоҳни дунёни яратувчи сифатида тан олувчи, аммо унинг табиат тараққиётидаги ролини инкор этувчи диний-фалсафий таълимот. *Пантеизм ва деизм ўрта аср шароитида илғор фалсафий ғояларни олға суришнинг энг муҳим шакли эди.* «Гулистон».

ДЕЙИШМОҚ 1 Демоқ фл. бирг. н. *Келинни келганда кўр, сепини ёйганда кўр, дейишади.* Ойбек, Танланган асарлар. *"Унақа дилбар жувон энди қаёқда!" — дейишади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 *кам қўлл.* Бир-бири билан айтишмоқ, сан-манга бормоқ. *Мен кеча Умарали билан дейишиб қолдим.*

ДЕКАБРЬ [*лот.* december — ўнинчи; ўнинчи ой < *юн.* deka — ўн] Янги ҳисобдаги календарь йилининг ўн иккинчи ойи. *Декабрь ойи.*

ДЕКАДА [*фр.* decade — ўн кунлик < *юн.* dekas, dekados — ўнлик; ўнталик] **1** Ўн кун, ўн кунлик давр. *Январь ойининг биринчи декадаси.*

2 Бирор нарсага бағишланган ўн кунлик, ўн кун давомида ўтказиладиган тадбир. *Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси.* ▬ *Бизнинг юртимизда кўпгина халқларнинг адабиёт ва санъат декадалари ўтказилган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЕКАДЕНТ [*лот.* dekadentia — таназзул; тушкунлик] Декадентлик оқимига мансуб киши, декадентлик тарафдори. *Декадент шоир.* ▬ *Танқидий реализмнинг буюк намояндалари бўлган бу ёзувчилар.. декадентларга қарама-қарши ўлароқ, гуманизм ва демократизм ғояларини тараннум этганлар.* «ЎТА».

ДЕКАДЕНТЛИК 19-аср охири ва 20-аср бошларидаги Европа маданиятидаги инқирозий ҳолатни (таназзулга юз тутиш, умидсизлик кайфияти, ҳаётдан безиш ва ш. к.) умумий тарзда ифодаловчи ном.

ДЕКАН [*лот.* decanus — ўнбоши, ўнта жангчининг бошлиғи] Олий ўқув юртида факультетнинг раҳбари. *Тўрдаги стол ёнида декан Зуфар Ҳакимович Ҳакимов ўтирибди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *-Яхши эмас! — деканнинг кўзойнак орқасидаги жажжи кўзлари қисилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЕКАНАТ 1 Олий ўқув юртларида декан раҳбарлигида факультетни бошқарувчи маъмурий-илмий бўлинма. *Яқин орада деканатдан рухсат олиб, қишлоққа бораман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Шундай маъмурий бўлинма ўрнашган хона; идора. *Эшикларнинг бирида "Деканат" деган ёзувни кўриб тўхтайди.* "Гулдаста". *Йигитали юраги чопиб-чопиб, деканат томон кета бошлади.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ДЕКАНЛИК Декан вазифасини бажариш; декан мансабида бўлиш. *Менинг акам филология факультетида деканлик қилади. Ректор Эркин Алиевни деканликка тайинлади.*

ДЕКЛАМАЦИЯ [*лот.* declamatio — нотиқликни машқ қилиш] Бадиий асар ёки ундан олинган парчани чиройли, таъсирчан қилиб ёдаки ўқиш маҳорати ва шундай ўқишнинг ўзи. *У товушини гурулатиб, нотиқона ҳаракатлар билан декламация қилди.* Ойбек, Нур қидириб.

ДЕКЛАМАЦИЯЧИ Бадиий асар ёки ундан олинган парчаларни ифодали ва таъсирчан қилиб ўқиб берувчи, декламатор.

ДЕКЛАРАЦИЯ [*лот.* declaratio — маълум қилиш, билдириш, эълон қилиш] **1** Халқаро ҳуқуқда ва сиёсат соҳасида гомонлар (бир неча ҳукуматлар, сиёсий партиялар, халқаро ташкилотлар ва ш. к.) тарафидан маъқулланган дастурий ҳужжат, муҳим халқаро воқеа, қонун ва б. юзасидан умум эътиборига етказиладиган баёнот; асосий умумсиёсий тамойилларни тантанали эълон қилиш. *Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик декларацияси.* ▬ *Минтақанинг илмий жамоатчилиги, халқаро ташкилотлари Орол денгизи ҳавзасини барқарор ривожлантириш бўйича декларация қабул қилдилар.* Газетадан.

2 Солиққа тортиладиган фуқаронинг муайян даврда олган даромадлари тури ва миқдори ҳақидаги маълумотномаси. *Аммо бу ҳақда солиқ идорасига ўз вақтида декларация тақдим этолмадим.* Газетадан.

3 Почта орқали хорижга юбориладиган пул ва қимматбаҳо буюмларга уларнинг қиймати ва хил-хусусиятини кўрсатган ҳолда қўшиб жўнатиладиган почта ҳужжати.

4 Чегара орқали олиб ўтилаётган нарсалар, қимматбаҳо буюмлар ва уларнинг миқдори ҳақида божхонага тақдим этиладиган маълумотнома.

ДЕКОРАТИВ [*лот.* decor, decororis — гўзаллик, нафосат] Зийнат учун хизмат қиладиган, кўркамлик, гўзаллик бахш этадиган. *Декоратив ўсимликлар.* ▬ *Бу ерда қатор монументал ва декоратив санъат намуналари бунёд этилди.* Газетадан. *Ўзбек халқи ўзининг кўп асрлик тарихида жаҳонга донг таратган ажойиб декоратив-безак санъатини яратди.* «Фан ва турмуш».

ДЕКОРАТОР Декорациялар ясовчи мутахассис, рассом.

ДЕКОРАЦИЯ [*фр.* decoration < *лот.* decorare — безамоқ, безатмоқ] Саҳнада тасвирланаётган воқеа-ҳодиса ўрни ва шароитини акс эттирадиган расмлар, архитектура иншоотлари, безак ва ш. к. мажмуи. *"Тоҳир-Зуҳра" қўйиладиган кун эди, биринчи парда-*

нинг декорациясини қуриб қўйдик. С. Аҳмад, Сайланма. *Булар ҳақиқатга эмас, кўпроқ худди саҳналардаги декорацияларга ўхшаб кетади.* Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕКРЕТ [*лот.* decretum — қарор; тўхтам; ажрим] Олий ҳокимият органларининг, ҳукуматнинг қонун кучига эга бўлган муҳим қарори, фармони. *Мазкур декрет қишлоқ-овул.ларда жуда тез, яшин тезлигида тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу ерда президент Носирнинг декрети эълон қилинди.* Газетадан.

Декрет таътили Ҳомиладорлик таътили. *Махсус комиссия Н. Шодиеванинг шикоятини текширганда, у ҳақ бўлиб чиқди ва декрет таътилига ҳақ тўланадиган бўлди.* Газетадан.

ДЕКЧА [*ф.* دیگچه — қозонча] **1** Кичкина қозон, қозонча. *Юкимиз енгил: бир шолча, икки кўрпа-кўрпача, декча.* С. Нуров, Карвон. *У озроқ ўтин териб, ҳамроҳлари ёнига келганда, декчада шўрва биқирлаб қайнаётган эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

Декча қайнатмоқ Эплаб-сеплаб, бир амаллаб қозон қайнатмоқ, кун ўтказмоқ. *Давлатлари соясида декчамиз қайнаб турипти.* С. Айний, Дохунда. *Шу мақсадда йиғилишиб, декча қайнатиш ғамида бош оғритишарди.* Ойбек, Навоий.

2 *кўчма* Декчада пиширилган таом. *Хўжайиннинг қозонидан унда-мунда бир тотмасак.. йўқ, мойсиз бўлса ҳам, ўз декчамиз яхши.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕЛВАГАЙ *шв.* Енгил ва юпқа қилиб тикилган халат; енгил уст кийим. *Унинг сочлари жингила-жингила, юз ва кўзлари дўндуқ, устида яшил бахмалдан бурма қилиб тикилган чиройли делвагай кийими бор эди.* А. Қодирий, Жинлар базми.

ДЕЛЕГАТ [*лот.* delegatus — юборилган, йўлланган] Бирор ташкилот, жамоа томонидан ваколатли қилиб сайлаб ёки тайинлаб юборилган вакил. *Делегат сайламоқ.* ▬ *Бу ассамблеяда 39 мамлакатдан 200 дан ортиқ делегат қатнашди.* «ЎТА». *Газеталарда жуда кўп сурати чиққан, хотин-қизлар қурултойига ҳам делегат бўлган эди.* «Муштум».

ДЕЛЕГАТЛИК Делегат вазифасини ўташ; делегат бўлиш; муайян ваколатга эгалик. *Делегатлик гувоҳномаси. Делегатликка сайланмоқ.*

ДЕЛЕГАЦИЯ [*лот.* delegatio — юбориш, тайинлаш] Бирор ташкилот ёки давлат томонидан белгиланган, юборилган вакиллар гуруҳи. *Савдо делегацияси. Чет эл делегацияси.* ▬ *Худди ҳозиргидақа, қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЕЛИМИТАЦИЯ [*де..* + *лот.* limitare — чегараламоқ, ажратмоқ] Давлат чегараларини тузилган шартномага мувофиқ тавсифлаш ва хариталаштириш асосида белгилаш; белгиланган чегараларни қайта кўриб чиқиш. *..Шунингдек, мамлакатларимиз ўртасидаги чегара делимитацияси билан боғлиқ масалалар хусусида сўз борди.* Газетадан.

ДЕЛО [*р.* делать — «қилмоқ», «бажармоқ» сўзидан] Бирор масала ёки шахсга оид расмий ва норасмий ҳужжатлар тўплами ва шундай ҳужжатларни сақлаш учун ясалган махсус папка; ҳужжатлар йиғмажилди; иш. *Шербекнинг делосида Назаров билан қизи тўғрисида ҳам гап бор эди.* С. Анорбоев. Оқсой. *Бўлмаса, сенинг ўзингни справка сифатида Мадумаровнинг делосига тириклайин ёпиштириб қўяман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Дело очмоқ 1) бирор масала ёки соҳага оид ҳужжатларни тўплаб сақлаш учун алоҳида папка тутмоқ; 2) суд ва тергов органларида бирор судли иш юзасидан ҳужжатлар йиға бошламоқ. *Воқеа содир бўлган куни Самарқанд шаҳар Сиёб районида.. жиноий иш-дело очилди ва жиноятни фош этувчи манбалар шу папкага келиб тушаверади.* Газетадан.

ДЕЛЬТА I [*юн.* delta] **1** Юнон алифбосидаги тўртинчи ҳарфнинг номи.

ДЕЛЬТА II [*юн.* delta] *геогр.* Дарёнинг учбурчаксимон тармоқланиб, кўлга ёки денгизга қуйиладиган жойида ҳосил бўлган текислик (термин Нил дарёсининг денгизга қуйилиш жойи дельта ҳарфи шакли (Δ) га ўхшашлигидан келиб чиққан). *Амударёнинг қадимги ва ҳозирги дельтаси айниқса паст ерлардир.* Н. Долимов, Ўзбекистон географияси.

ДЕЛЬФИН [*юн.* delphis, delphinos] *зоол.* Китсимонлар туркумига мансуб, денгиз ва океанларда яшайдиган сутэмизувчи ҳайвонларнинг бир тури. *Баҳор кезлари дельфинлар жуфтлашиш палласига киради.* «Фан ва турмуш». *Дельфинлар, чағалайлар ўйини бизни зериктирмай борарди.* Э. Охунова, Икки океан оша.

ДЕЛЬФИНАРИЙ Дельфинларни ўрганиш, ўргатиш ва намойиш қилиш мақсадида қурилган бассейнли иншоотлар мажмуи. *Ботумидаги дельфинарийда мен дельфиннинг чўчқанинг хуриллашини эслатадиган товушини эшитдим.* «Фан ва турмуш».

ДЕЛЬФИНСИМОНЛАР Сутэмизувчилар синфининг тишли китлар кенжа туркумига мансуб оиласи.

ДЕМАГОГ [*юн.* demagogos — халқ доҳийси] У ёки бу мақсадга эришиш учун демагогиядан фойдаланувчи шахс.

ДЕМАГОГИЯ [*юн.* demagogia < demos — халқ + ago — бошлайман, олиб бораман] Қуруқ ваъдалар бериш, лақиллатиш, хушомадлар қилиш йўли билан оммани ўзига мойил қилиш, улар ўртасида обрў қозонишга интилиш.

ДЕМАГОГЛИК Қуруқ сафсата сотиб, қуруқ, ёлғон гаплар айтиб, кишиларни лақиллатиш. *Демагоглик қилманг! Мен коллективимизнинг ўзига хос хусусиятини айтаяпман сизга.* А. Мухтор, Туғилиш.

ДЕМАК 1 Демоқ, айтмоқ, гапирмоқ. *Оз емак — тан соғлиқ, Оз демак — ҳикматга боғлиқ.* Мақол. ▬ *Сеники маъқул демакка бизнинг тилимиз келмас, бу сўзинг ноўрин десак, ўлдирмай қўймас.* «Ёдгор».

2 *крш с.* Яъни, бундан чиқдики, бинобарин. *Демак, уни сиз ёзган экансиз-да?* К. Яшин, Ҳамза. *Демак, ёлғончилик касалига мубтало бўлган кишини ростгўй одамнинг қони билан даволаса бўлади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

3 *кесим взф.* Билан баробар, ..га тенг. *Фаровон ҳаёт — бу гўзал турмуш, осуда, серфайз ҳаёт демакдир.* Газетадан. *Умр — бу асаб тасмаларининг — нервларнинг яшаши демакдир.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Йўлчи учун Мирзакаримбойдан силжиш — Гулнордан айрилиш демак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЕМАККИ *айл.* **демак 2.**

ДЕМАРКАЦИЯ [*фр.* demarcation — ажратиш] Қўшни давлатлар ўртасида тузилган шартномага, битимга асосан мамлакатлар орасидаги чегарани аниқлаш, белгилаш.

Демаркация чизиғи *ҳарб., сиёс.* 1) вақтинча сулҳ пайтида урушувчи томонларнинг қўшинларини бир-биридан ажратиб турган муваққат чегара; 2) урушда енгилган мамлакат ҳудудини ишғол қилинган зоналарга бўлувчи чизиқ, доира.

ДЕМАРШ [*фр.* demarche — чиқиш, ҳаракат, хуруж] Бир ҳукумат ёки унинг органларининг бошқа ҳукумат (ёки ҳукуматлар)га илтимос, норозилик, огоҳлантириш ёки бошқа хил баёнотлар билан мурожаат қилиши.

ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ [де.. + *лот.* militaris — ҳарбий] Бирор давлат ёки ҳудудда армия сақлашни, қурол-яроғ ишлаб чиқаришни, истеҳкомлар, ҳарбий базалар қуришни ман этиш; қуролсизлантириш. *Демилитаризация қилмоқ.*

ДЕМИСЕЗОН [*фр.* demisaisons — йилнинг ўтиш даври]: **демисезон пальто** Баҳорда ёки кузда кийиладиган енгил пальто. *Лола янги демисезон пальто, кумушранг қоракўл телпак кийиб, бўйнига гўзал шарф ўраб чиққанди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ [де.. + *фр.* mobilisation < *лот.* mobilis — ҳаракатчан] **1** Уруш тамом бўлгандан ёки хизмат муддатини ўтаб бўлгандан кейин ҳарбий хизматдан бўшатиш ёки захирага ўтказиш. *Аскарларни демобилизация қилиш.* ▬ *Ҳозир июнми, июлда, йўқ, августда демобилизация ҳақида буйруқ чиқса керак.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Қуролли кучларни, шунингдек, халқ хўжалигининг барча соҳаларини ҳарбий ҳолатдан тинч ҳолатга кўчириш. *Қуролли кучларни демобилизация қилиш.* ▬ *Уруш тамом бўлганидан кейин дарҳол мамлакатда қуролли кучлар кенг равишда демобилизация қилинди.* Газетадан.

ДЕМОГРАФИК Аҳолининг ўсиш (кўпайиш) суръати билан боғлиқ бўлган. *Демографик сиёсат. Демографик вазият.* ▬ *Бозор муносабатлари ҳақида гап кетар экан, Ўзбекистондаги демографик вазиятни албатта ҳисобга олиш лозим.* Газетадан. *Айрим мамлакатларда эса демографик сиёсат умуман ишлаб чиқилмаган.* «Фан ва турмуш».

ДЕМОГРАФИЯ [*юн.* demos — халқ + grapho — ёзаман] Аҳолишунослик; бирор ҳудуд, мамлакат, бирдан ортиқ мамлакатлар ёки дунё аҳолиси ўзгаришларини (сони, географик тақсимланиши, таркиби, ўлиш, туғилиш жараёнларини) ўрганувчи фан тармоғи.

ДЕМОКРАТ 1 Демократия тарафдори, демократия учун, халқнинг сиёсий озодлиги

ва ҳуқуқи учун курашувчи; халқпарвар. *Муқимий, Фурқат ва Аваз Ўтарлар ўзбек халқининг демократ шоирлари эдилар.* Газетадан.

2 Демократик партиянинг аъзоси.

ДЕМОКРАТИЗМ Демократия ва унинг тамойилларини эътироф этиш ва уни амалга ошириш. *Демократизм тарафдорри. Демократизм тамойиллари. Демократизмнинг тантанаси.* ▬ *Моддий ёрдам кўрсатиш тўғрисида қарор қабул қилиш демократизмни таъминлайди.* Газетадан.

ДЕМОКРАТИК 1 Демократия тамойилларига асосланган, демократияни амалга оширувчи. *Демократик давлат. Демократик жамият. Демократик ҳаракат. Демократик тузум. Демократик ислоҳот.* ▬ *Мақсадимиз аниқ — бозор иқтисодиёти тамойилларига асосланган, эркин, очиқ демократик давлат қуриш.* Газетадан. *Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор.* Газетадан.

2 Демократия тамойилларини ҳимоя қилувчи. *Демократик ёзувчилар.* ▬ *Демократик ёзувчилар прогрессив студентлар ва хайрихоҳ ўқимишли шахслар билан секин-секин яқинлашади.* Ойбек, Нур қидириб.

ДЕМОКРАТИЯ [*юн.* demokratia < demos — халқ + kratos — ҳокимият] **1** Фуқаролар эркинлиги ва тенглиги конституция ва қонунларда мустаҳкамланган, халқ ҳокимиятининг шакллари амалда ўрнатилган ва юзага чиқарилган сиёсий тузум; халқ ҳокимияти. *Демократия — бошқарувнинг барча босқичларидаги эркинликдир.* Газетадан. *Ошкоралик ва демократия — бу объективлик ва поклик демакдир.* «ЎТА».

2 Жамоа барча аъзоларининг фаол иштирокида раҳбарлик қилиш усули. *Партиянинг ички демократияси.*

ДЕМОКРАТЛАШМОҚ Демократия йўлига тушмоқ, демократия асосларига таянмоқ, демократик тамойиллар асосида барпо бўлмоқ. *Давлат бошқарувини демократлаштирмоқ. Қонуннинг демократлашуви.*

ДЕМОНТАЖ [де.. + *фр.* montage — кўтариш, ясаш, жойлаштириш] Бирор нарса, объект ёки асбоб-ускунани тайёр, яхлит ҳолатдан қисмларга, бўлакларга ажратиш, бузиш (таъмирлаш ёки бошқа мақсадларда). *Насослар, дизеллар, ҳамма қимматли механизмлар демонтаж қилинсин!* П. Қодиров, Эрк.

ДЕМОҚ 1 Ўз фикрини оғзаки ёки ёзма равишда ифода қилмоқ, айтмоқ; сўзламоқ, гапирмоқ. *Мен сенга нима деган эдим. Бу ҳақда китобларда нима дейилган? Ўғлингиз сизга салом деди. Бедарднинг олдида дардим бор демагин.* Мақол. *Ош келса, егин, Гап келса, дегин.* Мақол. *Тўқлик нелар дедирмас, Очлик нелар едирмас.* Мақол. ▬ *Шундай дейишингизни билувдим.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Энг оқил мавжудот инсон деймиз-у, баъзан одамнинг арзимаган нарсага ақли етмай қолади.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Бирор товуш, ун чиқармоқ. *Мушук миёв деди.* ▬ *"Имм" деган овоз эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Қаердадир қизилиштон қариллади, попушак "пу-пу-пуп-пишш" деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Гинг демоқ *қ.* **гинг. Лом-мим демай** *қ.* **лом-мим.**

3 Аталмоқ, номланмоқ; отга, номга эга бўлмоқ; атамоқ. *Марҳамат деган олти қиз бор экан.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аваз Сайфий деган таниш муллаваччани топди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кейин Ҳикматулла деган новча йигит сўз олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бари бир, тақдир деган нарса, пайти келиб, ўзини кўрсатиб қўяркан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Биз томонларда майна деган қуш бўлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Ҳисобламоқ, санамоқ; билмоқ, ўйламоқ. *Одами эрсанг, демагил одами, Они ким йўқ халқ ғамидан ғами.* Навоий, Хамса. *[Фазлиддин:] Саккиз юз сўмни сиз билан биз пул демаймиз. Чиндан ҳам пул эмас.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ахир ким ҳам онасини, волидасини севмайди дейсиз!* Газетадан.

5 ..деб ўйламоқ, фараз, мулоҳаза қилмоқ. *Шундай ҳам деяйлик. Боринг, эртага самолёт учмайди деяйлик. Хайр, шундай ҳам денг.* ▬ *Шовқин солманг, биров эшитса, нима дейди!* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳа, энди биттаяримта ўртоғиникида қогандир-да, дедик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Нима дейсиз? 1) қандай маслаҳат берасиз?, қандай фикр билдирасиз?, қандай (нима) деб ўйлайсиз? *Балки ғами, ҳасрати озаяр, нима дейсиз?* Ойбек, Танланган асарлар; 2) нима ҳам қилар эдингиз, қўлингиздан нима ҳам келар эди. *Шариат ўзи йўл*

топиб беради. Йўлни хотинингизнинг ўзи топиб келиб, сизни опчиқиб кетса, нима дейсиз? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Истамоқ, хоҳламоқ. *Нима десанг, албатта муҳайё қиламан. Душман нима демайди, тушга нималар кирмайди.* Мақол. ▬ *Уй ажратамиз дедингиз-у, мен йўқ дедимми?* Ойбек, Танланган асарлар. *Дастурхонга нознеъмат тўлсин дейман.* "Гулдаста". *..халқ учун ишлаганларга жонимни берсам дейман.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Танламоқ, бирор кимсага ёки нарсага тарафдор бўлмоқ, мойиллик билдирмоқ. *Ё мени де, ё уни де.* ▬ *Мен сенинг тенгинг эмасман, Омоним бор, сени демасман.* Ҳ. Олимжон. *Ўзингиз йўлинг очиқ, кета бер, мен ота-онамни дейман, деган эдингиз-ку.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари.

8 (*шарт майли шаклида*) Бирор иш-ҳаракатни бажаришга уринмоқ. *Гиламни кўтарай десам, жуда оғир экан.* ▬ *Илгарилари уриб енгар эдим, энди урай десам, қочиб, томга чиқиб кетади.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Кўзини очай деса, қовоқлари оғирлашиб кетгандай туюлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

9 Ҳисобга олинмоқ, истисно қилинмоқ. *Отларнинг пишқиргани, ҳашаротларнинг чириллаши билан сой сувининг майин шилдираши демаса, атроф жимжит эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Сал чимирилган қошлари демаса, Авазнинг рафторидан бир нима англаб олиш қийин эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

10 Равишдош шаклида қўшма гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Энди Аваз халқни курашга чорловчи шеърлар битар деб, умид қиламиз.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 Буйруқ ва шарт майли шаклларида кириш сўз вазифасида келади. *Онам бечора, денг, мулла, ўзи жуда кам борар эди.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. *Бечора капсанчилар, дейман, ер ўзларига қарашли бўлганда, шу арикни ўша вақтда чиқаришса ҳам бўлар эди.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. *Яна, десангиз, иккита, сутлик оқ эчкилари бор.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бир (*ёки ҳеч*) нима демай Индамай, қаршилик кўрсатмай, сўзсиз. *Бунисига ҳам бир нима демайман, ҳар кимнинг гўри бошқа, менга нима.* А. Қаҳҳор, Қизлар. **..деганда** ..бўлганда, бўлгач, ўтгач. *Соат ўн икки деганда етиб келасан.* ▬ *Бир ой деганда, ниҳоят, менбоп бир штат топилиб қолди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. **..дегандай** 1) ..дейилгандек, дейилгани каби. *Ўз уйим, ўлан тўшагим дегандай, сиз ҳам қайтиб келибсиз-да;* 2) деган каби, ишора қилиб. *У хўп дегандай, бош иргитди.* ▬ *"Нима ишинг бор эди?" дегандек, унга тикилди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Дегани деган** Ўз фикри, мулоҳазасини қабул қилдирадиган, айтганини бўлдирадиган. *У кишининг дегани деган, ҳеч ким бас келолмайди.* А. Мухтор, Туғилиш. **..дегунча** ..биланоқ; ҳамоно. *Келди дегунча, менга хабар бер.* **..демай** *ёки* **..демасдан** Суриштирмай, ҳисоблашмай. *Боши-кўзи демай ураверди. Ёз демасдан, қиш демасдан ишламоқ.* ▬ *Қистаб кетиб боради, Кеча демайди, кундуз.* «Равшан». **Кўп деганда** Кўпи билан, ортиғи билан, кўп бўлса. *Бу ишга кўп деганда ўн кун керак.* **Кўрдим демайди** 1) унча-мунчага тўймайди, қонмайди. *Бир-икки коса овқатни кўрдим демайди;* 2) назар-писанд қилмайди. *Унча-мунча оғир меҳнатни кўрдим демайдиган шу йигит ҳам толиқар.. эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Менга деса** Мен учун бари бир, нима бўлса, бўлар. *Майли, менга деса, бу йил меҳнат кунимиз бир миридан тушсин!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Нимага (*ёки* нега) десангиз** *с.т.* Сабаб шуки. *-Қойил,— дедим лабимни чапиллатиб, нега десангиз, шу пайт қовун егим келиб қолса бўладими?* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Нимага десангиз, ҳар бир мусулмонга маълумки, Муҳаммад алайҳиссаломнинг қабри шарифлари бор у ерда.* Ойбек, Танланган асарлар. **Шундай денг** 1) баракалла, ана энди ўзингизга келдингиз; 2) ҳали гап шундаймн! **Ҳаш-паш дегунча** қ. **ҳаш-паш.**

ДЕМПИНГ [*инг.л.* dumping — арзон экспорт] *иқт.* Чет эл бозорини эгаллаш ва ундан рақобатчиларни сиқиб чиқариш мақсадида молни хорижда ўз мамлакатидаги ёки жаҳон миқёсидаги нархидан анча арзонга сотиш — рақобатли кураш воситаларидан бири.

ДЕНАТУРАТ [*лот.* denaturatus — табиий хоссалардан маҳрум бўлган] Махсус заҳарли ёки бадҳўр модда аралаштириб, инсон ичиши учун яроқсиз ҳолатга келтирилган ва фақат техникавий мақсадларда ишлатиладиган спирт. *Рангли ипак ва жун кийимдаги дазмол сарғайтирган доғ денатурат спирти билан кетказилади.* «Саодат».

ДЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ [*фр.* denaturalization — фуқароликдан маҳрум бўлиш] Фуқаролик ҳуқуқидан маҳрум бўлиш; фуқароликдан чиқариш.

ДЕНГИЗ 1 Океаннинг қуруқликка туташган ёки қуруқликка ёриб кирган бўлаги, океаннинг қуруқлик ёки орол ва яримороллар билан ажралган қисми. *Орол денгизи. Болтиқ денгизи. Қизил денгиз. Денгиз ҳавоси. Денгиз флоти. Аҳмоқда ор бўлмас, денгизда — гузар.* Мақол. ▬ *Ороллар ва яримороллар океанни айрим қисмларга бўлиб юборган, бу қисмлар денгизлар деб аталади.* «Дунё қитъалари географияси». *Денгиз сувидек тиниқ кўзлари мулойим ва меҳр билан боқарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Кенг майдонни эгаллаган ва денгизга қиёс қилинган сунъий сув ҳавзаси. *Тошкент денгизи.* ▬ *Чорвоқ денгизи худди узукка қўйилган мовий кўзга ўхшаб, яшнаб кўринади.* Газетадан.

3 *кўчма* Жуда катта уюм, тўда, оқим; бирор нарса билан қопланган кенг майдон. *Пахта денгизи. Қон денгизи.* ▬ *Кимларнинг орқасида қамчи излари. Ҳали ҳам тўлқинланар қон денгизлари.* Ғайратий. *Кўм-кўк пахта денгизида қизғин иш борар эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. *Перронда чайқалар одам денгизи. Кўзларда илтижо, меҳр ва ёлқин.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

Зангори (ёки кўк) денгиз Кенг осмон, само, фалак ҳақида. *Зангори денгизнинг тиниқ қўйнидан Кўм-кўк ой юзланиб, кулиб боқади.* Уйғун. *Кўк денгизнинг бир четида янги тугилган ой очилиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма* Оғуш, қучоқ; қуршов; асирлик. *Пўлат ота шундай ички хаёллар денгизида сузиб, бойваччанинг кўнглини эритадиган гап тополмай, каловланиб турар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Хатни ёзган чоғингизда тамом бир ўт ичида, ғазаб денгизида сузганлигингиз гавдаланиб, кўз ўнгимдан ўтди[лар].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 *кўчма* Миқдоран ва ҳажман туганмас, чексиз нарса ҳақида. *Билганинг дарё бўлса, Билмаганинг — денгиз.* Мақол. ▬ *Павел Иванович илм бобида бамисоли бир денгиз.* С. Кароматов, Олтин қум.

ДЕНГИЗЧИ 1 Денгиз флотида хизмат қилувчи киши. *Жиянингиз денгизчимиди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Юк ташувчи ишчилар, Денгизчилар йиғилди. Барча кўзлар бегуноҳ Балиқчига тикилди.* З. Диёр.

2 *айн.* **матрос.**

ДЕНДРАРИЙ [*юн.* dendron — дарахт] Илмий, ўқув ёки маданий-маърифий мақсадларда барпо этилган, фақат дарахт ва буталар экилган очиқ майдон; ботаника боғининг таркибий қисми. *Ишчилар шаҳар часидан дендрарийга кетаётган енгил машиналар ва автобусларнинг кети узилмайди.* Газетадан. *Бу дендрарий юқорида номи айтилган бирлашма ва Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника боғи ҳамкорлигида барпо этилган.* «Фан ва турмуш».

ДЕНДРИТ [*юн.* dendron — дарахт] *анат.* 1 Нерв ҳужайрасининг дарахтсимон тармоқланган ўсимталари — бошқа нерв ҳужайраларидан нерв турткиларини қабул қилиб олади.

2 *мин.* Бирор бир минералнинг тўлиқ ривожланган, дарахтсимон тармоқланган кристаллари.

3 *кўчма* Қорнинг дарахт ёки бутасимон шакллари. *Қор учқунларининг мураккаблашиб, сертармоқ бўлиб кетган дендрит шакллари чиройли манзара касб этади.* «Фан ва турмуш».

ДЕНДРОЛОГИЯ [*юн.* dendron — дарахт + logos — билим, тушунча] Ботаниканинг дарахт ва буталарнинг турларини ўрганадиган бўлими, соҳаси.

ДЕНДРОПАРК [*юн.* dendron — дарахт + *инг.л.* park — атрофи ўралган боғ; қўриқхона] 1 Турли ўсимлик ва дарахтлар коллекцияси экилган катта боғ. *Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ботаника боғининг дендропаркидаги дарахт, бута ва лианалар 2500 турни ташкил этади.* «Фан ва турмуш».

2 Ана шундай дарахт ва ўсимликлар қучоғидаги дам олиш жойи. *Тошкент дендропаркида дам олдик.* ▬ *Нисбатан иссиқ иқлимли ва серҳосил бўлган бу ерлар дендропарк учун айни муддао.* Газетадан.

ДЕНОМИНАЦИЯ [*лот.* denomination — қайта номлаш] Ҳисоб-китобни ихчамлаштириш мақсадида қоғоз пулларнинг қийматини пасайтириш; пул бирлигини қайта номламасдан йириклаштириш; эски пулни маълум нисбатда янги пулга алмаштириш.

ДЕНОНСАЦИЯ [*фр.* denoncer — эълон, маълум қилмоқ] Бирор давлатнинг ўзаро халқаро шартномани бекор қилиш, шарт-

номадан чиқиш ҳақида бошқа давлатни хабардор қилиши.

ДЕПАРА *шв.* Атроф, теварак. *Аммо депарада аҳолиси кўп қишлоқ бизники.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Чамбилнинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз. *Бир вақтлар шу депарада ҳамма нарса чаппасига айланарди.* «Гулистон».

ДЕПАРТАМЕНТ [*фр.* departement — бошқарма, идора] **1** Францияда ва бошқа айрим мамлакатларда энг йирик маъмурий-ҳудудий бирлик.

2 Баъзи мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда, маҳкама, идора ва вазирликлар ёки улар таркибидаги бўлинмаларнинг номи. *Давлат департаменти (АҚШ Ташқи ишлар вазирлиги). Савдо департаменти.* ▬ *Давлат департаментининг баёнотига кўра, журналистнинг ўлдирилгани ҳақида маълумотлар келиб тушган.* Газетадан. *Иккинчи қаватдаги йўлакда департамент нозири қабул қилишини кутиб, анча вақт ўтирадилар.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Баъзи халқаро ташкилотларнинг бўлинма ва шохобчалари. *Маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилотнинг [ЮНЕСКО] Табиият фанлари департаменти учрашув учун Тошкентни танлади.* «Фан ва турмуш».

ДЕПЕША [*фр.* depeche — шошилинч хабар] Расмий шошилинч хабар, шошилинч (дипломатик ёки ҳарбий) маълумот. *Бисмарк уруш чиқаришни кўзлаб, ўз қиролининг француз элчиси билан суҳбат қилганлиги ҳақидаги депешани... матбуотда эълон қилди.* "Янги тарих".

ДЕПИЛЯЦИЯ [*лот.* depilare — сочни, тукни йўқотмоқ, тўкмоқ] Бошдаги яра чақани даволаш ёки косметика мақсадида сочни тўкиш.

ДЕПМА *шв.* Далага сув чиқариш усулларидан бири. *Хоразмдаги сув чиқаришнинг энг оддий усуллари "сепма", "депма" ва "нова" деб аталади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

ДЕПО [*фр.* depot — омбор] **1** Транспорт воситалари (паровоз, трамвай, троллейбус вагонлари) турадиган ва жорий таъмирланадиган махсус бино, корхона. *Депонинг ишлаб чиқариш илғорлари Самарқанд-Бухоро туристик поездида маромли сафар қилдилар.* Газетадан. *Тошкентда йирик вагонремонт заводи, янги трамвай ва троллейбус деполари ишга туширилди.* Газетадан.

2 Ўт ўчириш машиналари турадиган бино.

ДЕПОЗИТ [*лот.* depositum — сақлашга қўйилган буюм; омонат] *мл.* Кредит муассасалари (банк, омонат касса ва ҳ.к.)га сақлаш ва фойдаланиш учун вақтинча қўйилган пул ёки қимматбаҳо қоғозлар. *Банкнинг жалб этилган депозитлари ҳажми ҳам кўпайди.* Газетадан.

ДЕПОЗИТАРИЙ [*фр.* depositaire] **1** Депозитларга эгалик қилувчи жисмоний ёки юридик шахс. *Хўш, икки босқичли депозитарий тизимини яратишдан мақсад нима?* Газетадан. *Ўзбекистонда биринчи депозитарий... 1994 йил 8 июнда ташкил қилинган.* «ЎзМЭ».

2 Халқаро шартноманинг асл нусхасини, унинг тасдиқлангани ҳақидаги ҳужжатларни сақловчи давлат ёки халқаро ташкилот.

ДЕПОЗИТОР Банк, омонат касса ва ш. к. га пули ёки қимматбаҳо қоғозларини қўйган шахс ёки ташкилот.

ДЕПОНЕНТ [*лот.* deponens, deponentis — жойлаштирувчи, сақлашга қўювчи] **1** Сақлаш учун давлат муассасасига қимматбаҳо буюм ёки маблағ қўйган шахс ёки ташкилот.

2 Бирор сабабга кўра корхона ёки муассасадан ўзига тегишли бўлган пулни ёки тўловни ўз вақтида олмаган жисмоний ёки юридик шахс ва олинмаган ана шундай маблағ.

ДЕПОРТАЦИЯ [*лот.* deportatio — бадарға қилиш, ҳайдаш; сургун] Ижтимоий, сиёсий жиҳатдан хавфли киши ёки кишиларни доимий яшаш жойидан кўчириб, ҳайдаб юбориш; бадарға, сургун қилиш (жиноий ёки маъмурий жазо чораларидан бири). *...халқларни депортация қилиш ва мажбурий кўчириш, урбанизация жараёнларининг фаоллашуви ва бошқа омиллар таъсир кўрсатган.* Газетадан.

ДЕПРЕССИЯ I [*лот.* depressio — эзилиш, босилиш] **1** *тиб.* Тушкунликка берилган руҳий ҳолат; оғир руҳий ҳолат.

2 *ижт.* Хўжалик тизимида, ижтимоий фаолият соҳасида юз берадиган турғунлик, ҳаракатсизлик, ўсишдан тўхташ ҳолати.

ДЕПРЕССИЯ II [*лот.* depressio — пасайиш, чуқурлашиш] *геол., геогр.* Қуруқликнинг денгиз сатҳидан паст қисми.

ДЕПСАМОҚ *айн.* **депсимоқ.** *Ҳар бир тоза ниятли кишининг муқаддас бурчи — йиқилганни устига чиқиб депсаш эмас, балки қўлтиғидан олиб турғизиш, яъни хатосини дўстларча тузатишга ёрдам беришдир.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. *Халқ тарқалганда, Жуман писмиқнинг эзилган мурдаси депсалган қорга қоришиб ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЕПСИМОҚ 1 Севинган, дўқ урган, қўрққан, инжиқлик ёки бетоқатлик қилган ҳолда ер тепмоқ, ер тепиб турмоқ. *Ер депсиб йиғламоқ.* ▬ *Жонон бировларнинг олдига бориб ер депсир, баъзиларга кўзини сузиб, қошини қоқарди.* Газетадан. *Тагидаги от сувлиқ чайнаб депсийди.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Катта йўл ёқасида депсина-депсина, бирпас ўткинчи машина кутишди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Босиб-янчиб ташламоқ, оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, топтамоқ. *Мурдаларни эзиб, депсиб Бу қутурган оломон..* О. Ҳакимов, Достонлар. *Қайсиям колхоз яйловга катта пода ҳайдаб ўтаётганида, чанқоқ пода булоққа ёпирилиб, уни депсиб ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 От ёки эшакни оёқ билан ниқтаб тезлатмоқ. *Ҳасан овчи тез бориб, эшакни ечдию, унга минди-да, икки оёқлаб депсиб, бу ажал қальасидан тезроқ кетишга шошилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 Тепмоқ, урмоқ (юраги, қон томири ҳақида). *Ҳаяжондан юраги депсиб ура бошлади.* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи. *Нурмат отанинг гапларидан кейин юрагим яна ҳам депсиб кетди.* М. Раҳмонов, Инженернинг қайтиши.

ДЕПСИНМОҚ 1 **Депсимоқ 1, 3, 4** фл. ўзл. н. *У ақлдан озгандек депсинар, ерни муштлар эди.* «Ёшлик». *Уюрни безовта ва саросимали депсинаётган айғирлар ўраб туришарди.* «Ёшлик». *Шу орада, нима бўлдию, она кийик бир депсиниб, чопиб кетди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома. *От бошини қайириб, турган жойида депсиниб қўйди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Сесканмоқ, чўчиб тушмоқ. *Юрак депсиниб тушар даҳшатли ҳар хабардан.* Ғ. Ғулом. *Муқаддам депсиниб, уйғониб кетди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

3 *кўчма* Қимирламоқ, силкинмоқ. *Газлида ер депсинганда, посёлкада нишояти 13 мингга яқин аҳоли яшарди.* Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

4 *кўчма* Тебраниб, қалтираб қўзғалмоқ, юрмоқ. *Машиналар депсиниб, ҳансираб бормоқда.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Қудратли машина депсиниб қўзғалди ва ерни шудгорлашни давом эттирди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Қудратли тепловоз қамчи еган отдек депсинди.* Газетадан.

Депсиниб турмоқ (ёки қолмоқ) Олдинга жилмай, бир хил ҳолат, даражада тура бермоқ. *Бир жойда депсиниб туриш — қолоқликка юз тутиш демакдир.* М. Назаров, Жилвон жилвалари. *Хатда шундай дейилган: "Афсуски, қурилиш ишлари депсиниб қолди".* «Ўзбекистон қўриқлари».

ДЕПУТАТ [*лот.* deputatus — вакил қилинган, юборилган] **1** Ваколатли давлат органига сайланган киши, вакил. *Олий Мажлис депутати. Халқ депутати. Депутат сайламоқ.* ▬ *-Ўғлим, бу депутат дегани нимаси? -Депутатми, халқ хизматкори. -Йўқ, — деди хола бошини чайқаб, — депутат бу — нажоткор.* «Гулдаста».

2 Жамоа (гуруҳ), ташкилот томонидан бирор топшириқни бажариш учун вакил қилинган шахс. *Қурултой депутати.*

ДЕПУТАТЛИК 1 Депутатга оид, депутатга хос; депутат бўлишлик. *Депутатлик ўрни. Депутатлик ваколати.* ▬ *Депутатлик фаолияти кўп қиррали ва мураккаб ишдир.* «Саодат». *Ҳар бир сайлов округида икки-уч номзод депутатлик учун курашди.* Газетадан.

2 Депутат ҳуқуқига, имтиёзига эга бўлишлик. *Депутатлик ҳуқуқи.* ▬ *Халқ ўзига хизмат қилган кишилар номзодини депутатликка кўрсатади.* Газетадан.

ДЕРАЗА Бинонинг ташқаридан хонага ёруғлик тушиши, ҳаво киришига ва ташқарини кузатишга имкон берувчи, очилиб-ёпиладиган ойнали роми; ром. *Чарос дарпардани суриб, деразани очди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Очиқ деразадан хонага ёз шамоли урди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Аҳмад бригадир бўйнини чўзиб, деразадан машинаси турган майдонга назар солди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Алимардон дераза олдида тик турганча, биринчи қорнинг ёғишини томоша қиларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЕРАЗАСИМОН Дераза шаклидаги, деразага ўхшаш. *Дўконлар икки қаватли*

бўлиб.. ёруғлик тушиб туриши учун гумбаз саҳнида деразасимон панжарали туйнуклар қўйилган. Мирмуҳсин, Меъмор.

ДЕРАЗАТОКЧА Уй деразасининг ичкари, баъзан ташқари ост томонига ёғоч ёки бошқа материалдан ясалган токча; дераза рафи.

ДЕРАЗАҚОПҚОҚ Деразани ташқаридан ёпиб, қоплаб турадиган, ёруғлик, иссиқлик кучини камайтирадиган эшиксимон мослама. *Унинг хаёлини деразақопқоқнинг тақиллаши бузди.* Т. Малик, Ажаб дунё.

ДЕРАТИЗАЦИЯ [*фр.* deratisation — каламушларни йўқ қилиш (rat — каламуш)] Юқумли касалликларнинг манбаи ва тарқатувчиси ҳисобланган, халқ хўжалигига иқтисодий зарар келтирадиган кемирувчиларни қириш, йўқ қилиш.

ДЕРИВАЦИОН **Деривация** I, II с. сфт. *Деривацион канал. Ўзбек тилининг деривацион конуниятлари.*

ДЕРИВАЦИЯ I [*лот.* derivatio — шохобча] **1** Сувни дарё ўзанидан бошқа ёққа (қазилган ариққа, каналга) солиб юбориш. *Деривация ишлари. Деривация иншоотлари.* ▬ *..Сидқий деривация канали қурувчиларига раҳбарлик қиларди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 *ҳарб.* Отиш қуролларидан отилган ўқ, снаряд ва б. нинг ўз йўналишидан ён томонга оғиши.

ДЕРИВАЦИЯ II [*лот.* derivatio — ясалиш] *тлш.* Тил бирликлари (сўз, сўз бирикмалари ва б.) нинг ясалиши, ҳосил бўлиши. *Уларнинг функционал хусусиятини фақат деривация жараёни билан изоҳлаш мумкин.* «ЎТА».

ДЕРМАТИН [*юн.* derma; dermatos — тери, чарм] Ип газламанинг бир ёки ҳар иккала томонига эластик модда қоплаб тайёрланган, мебелсозлик, муковасозлик саноатларида фойдаланиладиган сунъий тери. *Қамариддин дерматин қопланган эшикни тиқ-тиқ урди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. *Ўртада думалоқ стол, икки ёнида ялтироқ дерматин қопланган суянчиқли стул.* С. Нуров, Нарвон.

ДЕРМАТИТ [*юн.* derma; dermatos — тери] *тиб.* Терининг яллиғланиши, шамоллаши билан боғлиқ касалликларнинг умумий номи. *Қўлингизни асло хлорли оҳак эритмаси билан артманг.. аллергик дерматит пайдо бўлиши мумкин.* Газетадан.

ДЕРМАТОЛОГ Тери касалликлари мутахассиси, врачи. *Хуллас, турли касалликларда соч тўкилишининг олдини олиш учун дерматолог ёки косметологларга мурожаат қилиш лозим.* «Фан ва турмуш».

ДЕРМАТОЛОГИЯ [*юн.* derma; dermatos — тери + logos — билим, тушунча] Тиббиётнинг терининг аҳамияти ва тузилишини, тери касалликларини ўрганувчи ва уларни даволовчи соҳаси.

ДЕСАНТ [*фр.* descente — тушиш; тушириш] Душман ҳудудида жанг олиб бориш учун тузилган ва шу ҳудудга самолёт, вертолёт, кемалардан туширилган қўшин. *Ҳаво десанти. Танк десанти.* ▬ *Улар қураётган кўприкка немис десант ташлаганини ҳикоя қилиб кетди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Сўнгги икки йил десант қисмларида бўлдим.* О. Ёқубов, Излайман.

ДЕСАНТЧИ **1** Десант қўшинларда хизмат қилувчи аскар, жангчи. *Бизнинг бўлинмамиз денгиз десантчилари группасига қўшилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 *кўчма* Бирор ғаразли мақсадда фавқулодда жўнатилган шахс(лар). *Ўзбекистонда Марказ «десантчилари»нинг буюк давлатчилик руҳидаги бебошликларига чек қўйилди.* «Фан ва турмуш».

ДЕСАТ(ИНА) *с.т. эск. айн.* **десятина.** *Бутун олинадиган ерлар: Фарғона вилоятида қирқ десатинадан ортиқ.. эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Менинг бўталоғимда ҳам икки десатча шундай кучсиз ерлар бор.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЕСЕРТ [*фр.* dessert — сўнгги овқат; овқатнинг қолгани] Иссиқ овқатдан кейин ейиладиган ёки ичиладиган ширин таом (торт, конфет, ичимликлар, ҳўл мевалар ва ш.к.) *Десерт вино.* ▬ *Нок ўзбек овқатларида, асосан, тармева, десерт сифатида ишлатилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Қовунни, асосан, янги узиб келиб, десерт овқат сифатида истеъмол қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДЕСИКАЦИЯ [*фр.* desiccare — қуритиш, сувни йўқотиш] Ҳосил етилишини тезлаштириш, уни машинада йиғиб-териб олишни енгиллаштириш мақсадида экинларни ўсиб турган жойида махсус дорилар (десикантлар) билан қуритиш.

ДЕСПОТИЗМ [*юн.* despoteia — чекланмаган ҳокимият] **1** Ҳуқуқи чекланмаган,

мустабид подшо бошлиқ бўлган давлат идора усули; истибдод, мустабидлик.

2 Золимлик, зўравонлик қилиш, хўрлаш. *Достоннинг ота-она деспотизмига қарши ёзилган жойлари чин юрагидан чиққан бўлиб, фиғоннинг ўткирлиги билан ажралиб туради.* «ЎТА».

ДЕСЯТИНА [*р.* десять — ўн] Метрик система қабул этилгунга қадар Россияда қўлланган, 2400 кв. саржинга ёки 1,09 гектарга тенг ер майдони ўлчови. *Унинг Бойсун беклиги қишлоқларида 500 десятинадан ортиқ серунум ери бўлган.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДЕСЯТНИК [*р.* десять — ўн] Қурилишда бир гуруҳ ишчиларнинг бошлиғи, ишбоши; ўнбоши. *У [Зайнаб] икки йилдан бери Яккачинордаги сув омбори қурилишида десятник бўлиб ишларди.* С. Аҳмад, Тоғларда.

ДЕТАЛЬ [*фр.* detail — тафсилот; мукаммаллик] **1** Машина, механизм, асбоб ва шунингдек, умуман бирор буюмнинг қисми, бўлаги. *Машина детали. Деталь ишлаш.* ▬ *"Жигули" автомобили кузовига деталлар 12 мингта пайванд нуқталари билан бириктирилган.* «Фан ва турмуш». *Ҳар қандай радиоприёмник ёки телевизорнинг ичида албатта алюминийдан ясалган деталлар бор.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор иш, ҳодиса, сюжет ва ш. к. нинг кичик узвий қисми, тафсилоти. *Шу тарзда ҳамма деталлар тайёр бўлгач, характерлар етилгандагина ёзишга ўтирар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Умуман, майда деталлар ўқувчида ёзувчига ишонч уйғотади.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Ҳикоя муаллифи ҳатто ҳаётдаги оддий деталларни ҳам тўғри кўрсата билмаган.* «ЎТА».

ДЕТАЛЛАШТИРМОҚ Бирор нарсани батафсил, ипидан игнасигача мукаммал ишлаб чиқмоқ, баён қилмоқ ёки аниқламоқ.

ДЕТЕКТИВ [*инг.* detective < *лот.* detectio — очиш, фош қилиш; аниқлаш] **1** *от* Жиноий ишларни қидириш, очиш бўйича мутахассис; полициянинг яширин айғоқчиси; жосус; изқувар.

2 *сфт.* Жосуслар, яширин айғоқчилар, изқуварлар ҳаёти, саргузаштлари, мураккаб жиноятларнинг очилиши ҳақида ҳикоя қилувчи (бадиий асар ёки фильм). *Саргузашт детектив асарларга ҳамиша қизиқиш катта бўлган.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Кейинги йилларда ўзбек адабиётида илмий-фантастик, детектив ва саргузашт адабиётига қизиқиш кучайди.* «ЎТА».

ДЕТЕКТОР [*лот.* detector — очувчи, топиб олувчи] *радио.* Радиотехникада: қабул қилинган юқори частотали тебранишларни (қулоққа эшитиладиган) паст частотали тебранишларга айлантириб берувчи қурилма. *Халил ҳузур қилиб керишдида, катталиги ғиштдай келадиган япалоқ детекторни қўлтиғига қистириб, ертўладан чиқди.* Газетадан.

ДЕТЕКТОРЛАШ *физ.* Модуляцияланган юқори частотали тебранишлардан товуш частотасига эга бўлган паст частотали тебранишларни ажратиб олиш жараёни.

ДЕТЕКТОРЛИ Детектори бор, детектори бўлган. *Чойхонада дутор, чанг, детекторли радиоприёмник, шахмат, девор соати пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕТЕРМИНИЗМ [*лот.* determinare — аниқламоқ; чегараламоқ; қисмларга ажратмоқ] *флс.* Табиат ва жамиятдаги ҳамма ҳодисаларнинг умумий объектив қонуний алоқадорлиги ва сабабий боғланиши ҳақидаги таълимот.

ДЕТЕРМИНИСТ Детерминизм тарафдори.

ДЕТОНАТОР [*лот.* detonare — портламоқ] *махс.* **1** Ўзи портлаб, бошқа портловчи моддани ҳам портлатувчи модда.

2 Портловчи моддалар асосий зарядини ўт олдириш (ёндириш) учун ишлатиладиган портлаткич, капсюль, пистон.

ДЕТОНАЦИЯ [*лот.* detonare — портламоқ] **1** *махс.* Портловчи модданинг бирор ташқи сабаб билан жуда тез портлаши ёки бошқа портловчи моддани портлатиши.

2 *тех.* Ички ёнув двигатели цилиндрида ёнилғининг жуда тез ва чала ёниши туфайли юз берадиган ҳодиса.

ДЕТРИТ [*лот.* detritus — ишқаланиб ейилган, эзилган, сийқа] **1** *тиб.* Ўлик тўқималарнинг парчаланиш маҳсули; чечакка қарши профилактик мақсадларда қўлланадиган (эмланадиган) дори.

2 Сув ҳавзаси тубига чўкадиган, сув ёки тупроқ таркибида бўладиган, таркиби ҳайвон, ўсимлик ва замбуруғларнинг чириган қолдиқларидан иборат органик заррачалар.

ДЕ-ФАКТО [*лот.* de facto — амалда, ҳақиқатда] *ҳуқ.* Янги давлат ёки ҳукуматнинг

қисман (юридик жиҳатдан расмийлаштирилмаган ҳолда) эътироф этилиши.

ДЕФЕКТ [*лот.* defectus — камайиш; нуқсон] *айн.* **нуқсон, камчилик.**

ДЕФЕКТОЛОГ Дефектология соҳасида ишловчи шахс, дефектология мутахассиси.

ДЕФЕКТОЛОГИЯ [*лот.* defectus — нуқсон + logos — таълимот] Педагогиканинг жисмоний ва руҳий нуқсонли болаларнинг ривожланиш хусусиятларини, уларга махсус таълим-тарбия бериш ва улардаги нуқсонларни йўқота бориш қонуниятларини ўрганувчи бўлими. *Республика Таълим марказининг дефектология бўлими мутахассислари ўтган йиллар ичида оилалардаги ногирон болаларни рўйхатга олиш.. ишини тугаллашди.* Газетадан.

ДЕФЕКТОСКОП Дефектоскопия чоғида ишлатиладиган асбоб, аппарат.

ДЕФЕКТОСКОПИЯ [*лот.* defectus — нуқсон + *юн.* skopeo — қарайман] Материал ва буюмларнинг кўзга кўринмайдиган нуқсонлари бор-йўқлигини аниқлаш учун қўлланадиган текшириш усуллари мажмуи.

ДЕФИНИЦИЯ [*лот.* definito — таъриф; аниқ кўрсатиш] Бирор тушунчанинг нарса ва ҳодисаларга хос энг муҳим белгиларни акс эттирувчи қисқача илмий изоҳи; таъриф.

ДЕФИС [*лот.* divisio — бўлиш, ажратиш] Сўзнинг сатр охирига сиғмай қолган бўгинини иккинчи йўлга кўчирганда ишлатиладиган, шунингдек, жуфт ва такрорий сўзлар қисмлари орасига қўйиладиган қисқа чизиқча (-).

ДЕФИЦИТ [*лот.* deficit — етишмайди] **1** *мл.* Даромадга қараганда харажатларнинг ошиб кетиши; танқислик. *Бюджет дефицити.* ▬ *..ресурсларни тежаш сиёсатини ўтказмасак, ҳеч қачон дефицит балосидан қутула олмаймиз.* Газетадан.

2 Етишмаслик, камчиллик, тақчиллик. *Товар дефицити. Ёқилғи дефицити.*

3 Етарли миқдорда бўлмаган, кам учрайдиган; камчил, тақчил; камёб. *Дефицит мол.* ▬ *Кошки мен дефицит — камчил молни билмасам.* Ф. Мусажонов, Пушаймон. *..бу нарса ўзи дефицит.. лекин сиз учун биттасини амаллаб топамиз.* «Ёшлик». *Э, унақаси "жуҳуди" атласдай дефицит бўлиб кетган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЕФЛЯЦИЯ [*лот.* deflare — пуфлаш, шириш] **1** *мл.* Пулнинг қадрини, сотиб олиш қобилиятини ошириш мақсадида инфляция даврида чиқарилган ортиқча пул массасининг бир қисмини муомаладан чиқариш.

2 *геол.* Шамол учириб келган минерал заррачалар таъсирида тоғ жинсларининг емирилиши, силлиқланиши.

ДЕФОЛИАНТЛАР *қ.х., ким.* Дефолиация пайтида, даврида ишлатиладиган кимёвий моддалар (кальций цианамид, магний хлорат ва б.). *Дефолиантларнинг ҳаммаси ҳам токсик модда ҳисобланиб, мутлақо зарарсизи йўқ.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Улар кам заҳарли дефолиантларнинг янги турларини яратдилар.* Газетадан.

ДЕФОЛИАЦИЯ [*лот.* defoliatio < de.. + *лот.* folium — барг] *қ.х., ким.* Пахтани машинада териш олдидан теримни осонлаштириш учун ғўза баргларига дефолиантлар сепиб, уларни қовжиратиб, қуритиб тўкиш тадбири. *Дефолиация нималигини ҳар бир пахтакор яхши билади.* «Фан ва турмуш». *Дефолиация пахтани тез очилтириш, машина теримини оммавий равишда кучайтиришнинг асосий омилидир.* Газетадан.

ДЕФОРМАЦИЯ [*лот.* deformatio — шаклни ўзгартириш, хунуклаштириш] Ташқи кучлар, температуранинг ўзгариши ва б. таъсири остида жисмнинг массаси ўзгармаган ҳолда шаклининг ёки ҳажмининг ўзгариши, бузилиши.

ДЕЦИГРАММ [*лот.* decem — ўн + грамм] Граммнинг ўндан бир қисми, улуши (0,1 г.).

ДЕЦИЛИТР [*лот.* decem — ўн + литр] Литрнинг ўндан бир (0,1 л.) қисмига тенг суюқлик ўлчов бирлиги.

ДЕЦИМЕТР [*лот.* decem — ўн + *юн.* metron — ўлчов] Метрнинг ўндан бирига тенг узунлик ўлчов бирлиги. *Йил давомида пойабзалчилар 789,7 квадрат дециметр тери материалларини иқтисод қилиб қолишга эришдилар.* Газетадан.

ДЕШИФРОВКА [*фр.* dechiffrer — маъносини ечмоқ, очмоқ] **1** Шартли белги (шифр)лар билан ёзилган нарсани таҳлил қилиб ечиш, маъносини билишга, ўқишга эришиш.

2 Номаълум ёки унча маълум бўлмаган ёзувларни, мас., Миср иероглифларини, миххатларни ўқиш ва изоҳлаш.

ДЕ-ЮРЕ [*лот.* de jure — қонуний, расмий] *ҳуқ.* Ҳукуматнинг расмий, ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ эътироф этилиши.

ДЕЯЙЛИК *кам қўлл. айн.* **айтайлик.**

ДЕЯРЛИ *рвш.* **1** Бирор нарса, ҳолат, миқдорга жуда яқин, шунга яқин деса, .. деб айтса, ҳисобласа бўладиган. *У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бунақа терилларни деярли кўрмаган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Бўри полвон ўйлаб қараса, воҳанинг деярли барча полвонлари жам бўлибди.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Зиёфат деярли мажлисга айланиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳаммамиз деярли ҳар кун бир қошиқ иссиққа муҳтожмиз.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 Қарийб; тахминан; яқин. *Ҳовлидаги нарсалар деярли ўзгармабди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мен эса, орамизда пайдо бўлган муҳаббатнинг охир-оқибат тугашини деярли билардим.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ДЕЯРЛИК *айн.* **деярли.**

ДЕҲҚОН [*ф.* دهقان — катта ер эгаси, заминдор; қишлоқ ҳокими] Асосий касби ерга ишлов бериш, экин экишдан иборат бўлган киши. *Деҳқон бўлсанг, шудгор қил, мулло бўлсанг, такрор қил.* Мақол. ▬ *Қуёш нурларини ширин-шакар меваларга айлантирган бу ўзбек деҳқони.* Шукрулло, Сайланма. *Мен сизга экинларимни кўрсатай. Деҳқон кўзи билан қараб, мени яхшилаб танқид қилинг.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Колхозчи деҳқон *тар.* 1) коллективлаштириш даврида ўз хусусий ери, от-улови ва қишлоқ хўжалик асбоблари билан бирга колхозга аъзо бўлиб кирган деҳқон; 2) колхоз аъзоси. **Якка деҳқон** *тар.* Колхозга кирмай, ўз ҳолича, ўзи якка ҳолда деҳқончилик қилган киши. *Якка деҳқон хўжалиги.* **Ўрта (ёки ўрта ҳол) деҳқон** *тар.* Ўз ерларида ўзи ва оила аъзолари кучи билан деҳқончилик қилган киши. *-Ўттиз саккиз кишининг кўпи от-уловли ўрта деҳқон бўлса керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сўнгги уч ярим йил ичида якка хўжаликлардан эллик битта ариза тушди. Буларнинг кўписи ўрта ҳол деҳқонлар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЕҲҚОНБОП Деҳқонларга, деҳқончилик қилишга қулай, мос. *Деҳқонбоп этик.* ▬ *Бу йил август ойининг деҳқонбоп бўлиб, сахий келиши кутилади.* Газетадан.

ДЕҲҚОНЛИК Деҳқон касбининг номи; деҳқон бўлишлик.

ДЕҲҚОНПАРВАР [деҳқон + *ф.* پرور — парваришловчи, ғамхўрлик қилувчи] Деҳқонларни ҳурмат қилувчи, деҳқон учун қайғурувчи; деҳқонлар манфаати учун курашувчи. *Султонқорини ёвонимизга чақириш керак: деҳқонпарвар, фуқаропарвар киши экан.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДЕҲҚОНСИФАТ [деҳқон + сифат] Кўриниши, хатти-ҳаракати деҳқонларникига ўхшаш; деҳқонларга ўхшаб кетадиган. *Қорачадан келган, деҳқонсифат бу йигит Мунисхондан ўнғайсизланади.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Биринчи ёрдамчи эса, бунинг тамоман акси: деҳқонсифат.. ёши ҳам бирор элликни қоралаган, гаплари кескин ва бежирғоғсиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДЕҲҚОНЧАСИГА *рвш.* Деҳқонларга хос бир йўсинда, деҳқонлар сингари, деҳқонлардек. *Йўлчи.. пешанасидан мўл-мўл оққан терни енг учи билан деҳқончасига артиб, ерга қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хоналарни деҳқончасига безайман.* «Муштум».

ДЕҲҚОНЧИЛИК **1** Қишлоқ хўжалигининг ерга экин экиб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси, зироатчилик. *Қадимданоқ Амударё, Зарафшон, Сирдарё каби оби ҳаёт соҳилларида, гўзал Фарғона, Тошкент, Бухоро ва Хоразмнинг ибтидоий табиати бағрида деҳқончилик кенг тармоқ отган эди.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

2 Экин-тикин билан шуғулланиш касби, машғулоти. *Деҳқончилик қилмоқ. Деҳқончилик — чилик-чилик, бўлмаса, қуруқчилик.* Мақол. ▬ *Ёз фаслида деҳқончилик қилади, саҳар кетиб, кеч келади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Экинзор, экин даласи. *Анови пастликда деҳқончилигимиз бор. Бемалол, ҳамма нарса ўзимиздан чиқади.* Ойдин, Келин ўғил туғибди.

ДЕҲҚОНЧУМЧУҚ Чумчуқсимонлар туркумига мансуб сайроқи чумчуқ тури.

ДЖАЗ *қ.* **жаз.** *Ўзи очиқ, лекин ипак дарпардалари ёпиқ дераза лардан джаз-оркестр садолари учиб чиқади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *..пушти ранг чироқ ёниб турган каттакон бинодан қаҳқаҳа товуши, джаз садоси янгради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЗОТ [*р:* «дерево-земляная огневая точка» (ёғоч-тупроқли ўт очиш нуқтаси) бирикмасининг қисқартирмаси] *ҳарб. эск.* Иккинчи жаҳон уруши арафасида ва уруш йилларида турли хил ўт очиш воситаларини жойлаштириш ва душман ўқ, снарядларидан сақланиш учун ёғоч, тупроқ, тош ва б. материаллардан қурилган мудофаа иншооти. *..ўт, сув, ўлим тўсиқларидан ўтиб, душман дзотларини парчаладик.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Тўсатдан дзот титраб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДЗЮДО [*японча* дзю — юмшоқ, до — йўл] Спортнинг японча миллий яккама-якка кураш тури; ўз-ўзини ҳимоя қилиш тизими. *Спортнинг дзюдо тури аёллар ўртасида ҳам оммалашиб бормоқда.* Газетадан.

ДЗЮДОЧИ Дзюдо билан шуғулланувчи шахс. *Республикамиз дзюдочилари ҳам совринли ўринларни эгаллашга ҳаракат қилишди.* Газетадан.

ДИ- [*юн.* di — икки] Икки, иккилик, жуфтликни ифодаловчи олд қўшимча.

ДИА- [*юн.* dia — орасида, аро; орқали] Тўғридан-тўғри ҳаракатни, кириб боришни, бўлинишни, ўзаро яқинликни ифодаловчи олд қўшимча.

ДИАБЕТ [*юн.* diabetes < diabaino — ўтаман, ўтиб кетаман] *тиб.* Касалликларнинг кўп сийдирадиган турларининг умумий номи.

Қандли диабет Сийдикда қанд моддаси ажралиши ва қонда қанд миқдорининг кўпайишидан иборат касаллик. *Қандли диабетда ошқозон ости бези етарли миқдорда инсулин ишлаб чиқара олмайди.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Исмалоқ қандли диабетда ҳам фойда қилади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИАГНОЗ [*юн.* diagnosis — аниқлаш, билиш] Беморни ҳар томонлама текшириб, унинг касаллигини аниқлаш; ташхис. *Диагноз қўймоқ (белгиламоқ). Врачнинг энг биринчи вазифаси — диагнозни аниқ қўйиш.* ▬ *Аниқ қўйилган диагноз ҳаёт учун эллик фоиз кафолатдир.* Газетадан.

ДИАГНОСТИКА [*юн.* diagnostikos — аниқлашга қодир] Тиббиётнинг касаллик белгиларини аниқлаш, диагноз қўйиш усуллари ва тамойилларини ўрганадиган бўлими.

2 Диагноз қўйиш, белгилаш. *Қадимги юнон тилида "диагностика"нинг маъноси "билиш жараёни" демакдир.* «Фан ва турмуш». *Фаттоҳ Ўлмасбоев, диагностика хонасидан чиқиб, қорнини чангаллаганича, ўз палатасига кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ДИАГОНАЛЬ [*юн.* diagonios — бурчакдан бурчакка борувчи] **1** *геом.* Кўпбурчакнинг қўшни бўлмаган икки бурчагини ёки кўпёқликнинг икки учини бирлаштирувчи тўғри чизиқ.

2 Қия йўлли қилиб тўқилган қалин ип ёки жун газлама.

ДИАГРАММА [*юн.* diagramma — чизма, расм, шакл] Чизиқли кесмалар шаклида ифодаланувчи турли миқдорлар ўртасидаги муносабатни тасвирловчи чизма, график тасвир. *Пахта ҳосилининг йилма-йил ўсиш диаграммаси.* ▬ *Нусратбек бекорчиликдан кутиш зали деворларидаги диаграмма, лавҳаларга такрор-такрор тикилди.* С. Нуров, Нарвон. *Диссертациядаги тажрибалар диаграммаси ва диаграммада келтирилган рақамлар эса қандайдир ноаниқ, мавҳум.* О. Ёқубов, Диёнат.

ДИАКРИТИК [*юн.* diakritikos — фарқловчи]: **диакритик белгилар** *тлш.* Алифбодаги шаклдош ҳарфлардан бирининг ости ёки устига ёхуд ўртасига, ёнига қўйиладиган, унинг қандай ўқилишини кўрсатадиган махсус белгилар.

ДИАЛЕКТ [*юн.* dialektos — лаҳжа, шева] Умумхалқ тилининг адабий тилдан маълум лисоний хусусиятлари билан фарқ қилувчи маҳаллий ёки ижтимоий кўриниши; лаҳжа. *Алишер Навоий асарлари лексикасида турли диалектларга оид кўплаб сўзларнинг ишлатилиши ҳам унинг тўпловчилик фаолиятидан нишонадир.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТАЛ Диалект — лаҳжага, шевага оид. *Диалектал сўз.* ▬ *Ўзбек тили диалектал жиҳатдан ранг-баранг ва бойдир.* «ЎТА». *Адабий тил диалектал хусусиятларни нивелировка қилади, эски системаларни эса бузади.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТИЗМ **1** Бирор лаҳжага (шевага) хос бўлган лисоний унсурлар (сўз, қўшимча ва ш. к.). *Бадиий асарларда.. ўзбек шева ва диалектларига оид бўлган сўзлар — диалектизмлар учраб туради.*

2 Умумий адабий тилга лаҳжалардан кирган сўз ва бошқа хил лисоний бирликлар.

ДИАЛЕКТИК Диалектикага асосланган. *Диалектик фалсафа. Диалектик тафаккур.*

Диалектик материализм. ▬ *Зотан, чинакам бадиий асарда ғоявийлик, типиклик, эмоционаллик ва ижтимоий амалиёт билан алоқадорлик диалектик яхлитликни ташкил қилади.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТИКА [*юн.* dialektike — суҳбатлашиш, бахс қилиш санъати] **1** *флс.* Табиат, кишилик жамияти ва тафаккур тараққиётининг умумий қонуниятлари ҳақидаги фан.

2 *флс.* Табиат ва жамиятнинг абадий ҳаракатланиб ва ўзгариб турувчи ички зиддиятлари, қарама-қаршиликларини очиш ҳамда бу зиддият ва қарама-қаршиликлар ўртасидаги доимий алоқадорлик ва кураш моҳиятини аниқлашдан иборат фалсафий метод. *Материалистик диалектика.*

3 Бирор нарсанинг ҳаракати, ривожланиши, тараққиёт жараёни. *Тарих диалектикаси.* ▬ *Энди билсам, диалектика фақат китобда эмас, модда бор жойнинг ҳаммасида бор экан.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Мана, сиз билан биз ҳам диалектика қонуниятларига бўйсуниб, катта ҳаёт йўлини босиб ўтдик.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари.

ДИАЛЕКТОЛОГ Тилнинг лаҳжа ва шеваларини ўрганувчи мутахассис; шевашунос. *Ўзбек диалектологлари кейинги йиллари анчагина ишларни амалга оширишди.* «ЎТА».

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ [*юн.* dialektos — шева + logos — билим, тушунча] Тилшуносликнинг халқ лаҳжа ва шеваларини ўрганувчи соҳаси; шевашунослик. *Ўзбек тилшунослигининг жуда ёш соҳаси — ўзбек диалектологияси.. бу соҳанинг юқори босқичи бўлган лингвогеография босқичига ўтди.* «ЎТА».

ДИАЛОГ [*юн.* dialogos < di — икки + logos — сўз; нутқ; тушунча] **1** Икки киши ўртасидаги оғзаки мулоқот, суҳбат.

2 Адабий асарда икки ёки бир неча персонаж ўртасидаги гаплашув, суҳбат. *Драмада драматик ҳаракат ва ҳаракатларнинг очилишида диалоглар.. муҳим роль ўйнайди.* «ЎТА».

3 Икки ёки бир неча киши ўртасидаги узлуксиз суҳбат, гаплашув шаклида ёзилган адабий асар.

ДИАЛОГИК Диалог асосига қурилган; диалогга оид. *Диалогик репликаларга қараганда монологда гаплар кўпроқ мустақилликка эгадир.* «ЎТА». *Оғзаки нутқнинг диалогик характери.* «ЎТА».

ДИАМЕТР [*юн.* diametros — кўндаланг ўлчам] **1** *геом.* Айлана ёки шарнинг марказидан ўтиб, унинг икки нуқтасини бирлаштирувчи тўғри чизиқ. *Марказдан ўтувчи ватар диаметр деб аталади.* «Геометрия».

2 Умуман юмалоқ нарсанинг ва тўғарак юзанинг кўндаланг кесувчиси. *Қуёшнинг диаметри 1300 минг километрга яқин.* «Фан ва турмуш». *Яшин урган жойнинг диаметри 5 метргача боради.* «Фан ва турмуш».

ДИАПАЗОН [*юн.* dia pason (chordon) — барча (торлар) орқали] **1** *мус.* Бирор чолғу асбоби ёки ашулачи овозининг энг паст ва энг юқори чегараси орасидаги товушлар мажмуи.

2 *кўчма* Кўлам, доира, кенглик; нуқтаи назар. *Билим диапазони.* ▬ *Улар халқ достонларига ижодий ёндашиб, унинг тематик диапазонини кенгайтирдилар.* «ЎТА». *Режиссёр актёрларни танлашда фақат уларнинг овоз тембрларига эътибор бериб қолмай, психологик диапазонини ҳам ҳисобга олган.* Газетадан.

ДИАПОЗИТИВ [диа.. + *лот.* positivus — мусбат] Проекцион фонарь ёрдамида кўрсатиш учун шаффоф пластинка ёки шишага, плёнкага туширилган рангли ёки оқ-қора фотосурат. *Париж университетининг профессори.. бизга бир даста диапозитивлар кўрсатди.* Газетадан.

ДИАСПОРА [*юн.* diaspora — тарқалиш; ёйилиш] Зўрлаб, мажбурлаб кўчириш, геноцид хавфи ва б. ижтимоий-тарихий, диний сабабларга кўра ўз ватанидан бошқа мамлакатда яшовчи этник гуруҳ. *Яҳудий диаспораси.*

ДИАТЕЗ [*юн.* diathesis — мойиллик] *тиб.* Моддалар алмашинуви жараёнидаги туғма нуқсон туфайли организмнинг у ёки бу касалликка мойил бўлиб қолиши.

ДИАФИЛЬМ [диа.. + *инг.л.* film — парда] Умумий мавзу асосида бирлашган ва кинолентада муайян кетма-кетликда жойлаштирилган оқ-қора ёки рангли фототасвирлар. *..ота-оналар ва колхозчиларнинг ёрдами билан мактабга диафильм аппаратлари ва ленталари сотиб олинди.* С. Зуннунова, Олов.

ДИАФРАГМА [*юн.* diaphragma — тўсиқ] **1** *анат.* Сутэмизувчиларда ва одамларда кўкрак қафасини қорин бўшлиғидан ажратиб турадиган, мускул-пайдан иборат парда, тўсиқ. *Қуённинг гавда бўшлиғини*

иккига бўлиб турган мускулли парда диафрагма деб аталади. «Зоология».

2 *опт.* Фотоаппарат ва бошқа оптик асбобларда ёруғлик оқимининг ўтишини камайтирувчи, чекловчи мослама.

ДИАХРОНИК *тлш.* Диахронияга оид, диахронияга асосланган. *Ўзбек халқ шева ва диалектлари ўзбек адабий тили билан ҳам диахроник, ҳам синхроник планда жуда узвий боғлиқдир.* «ЎТА».

ДИАХРОНИЯ [диа.. + *юн.* chronos — вақт, давр] *тлш.* Айрим тил ҳодисаларининг тарихан ўзгарган ҳолда изчил ривожланиш босқичлари; давр ўтиши билан тилда юз берувчи ўзгаришлар; тил тараққиётини вақт нуқтаи назаридан ўрганиш.

ДИВАН [*ф.* دیوان — подшо ўтирадиган курси] Ўтириш ва ётиш учун мўлжалланган суянчиқли, икки четида дастаси ёки ёстиқчаси бўлган юмшоқ мебель. *Ҳар куни ишдан келаман-у диванга таппа ташлайман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИВЕРСАНТ *айн.* **диверсиячи.** *Эдгар ўртоқлари билан кўплаб диверсант гуруҳларни йўқ қилди..* Газетадан.

ДИВЕРСИЯ [*лот.* diversio — бошқа томонга тортиш, чалғитиш] Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, портлатиш, вайрон қилиш мақсадида чет эл агентлари ёки душман ташкилотлар томонидан амалга ошириладиган қўпорувчилик ҳаракати. *Душманлар очиқдан-очиқ диверсиялар қилишгача бориб етмоқдалар.* Газетадан.

ДИВЕРСИЯЧИ Диверсия билан шуғулланувчи, қўпорувчи; диверсант.

ДИВЕРСИЯЧИЛИК Диверсия ҳаракатлари; қўпорувчилик.

ДИВИДЕНД [*лот.* dividendum — бўлиниши керак бўлган нарса] Акциядорлик жамияти фойдасидан акция эгаларига уларнинг акциялари миқдорига мувофиқ равишда белгили вақтларда тўланадиган ва уларнинг даромадига айланадиган қисми. *Йил якунига кўра, ҳар бир пай аъзоси 66 минг сўмдан дивиденд олади.* Газетадан. *Ҳиссадорлар эса салкам беш йилдан бери дивиденд нималигини билишмайди.* Газетадан.

ДИВИЗИОН [*лот.* divisio — бўлиш, ажратиш, бўлим] **1** Артиллерияда, отлиқ қўшинларда ва бронетанк қисмларида 2—3 батареядан иборат тактик бўлинма.

2 Ҳарбий-денгиз флотида: бир турдаги бир неча кема ва катерлардан иборат қўшилма.

ДИВИЗИЯ [*лот.* divisio — бўлиш, бўлим] Баъзи хорижий мамлакатларда бир неча полк ёки батальондан, турли қўшин турларининг қисм ва бўлинмаларидан таркиб топган ҳарбий қўшилма. *Танк дивизияси.* ▬ *Валиевни дафн қилаётганда, бутун дивизия йиғлади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Суннат иш билан дивизия штабига келганди. Дивизия кўп қурбонлар берди.* А. Раҳмат, Фронт йўлларида.

ДИГАР [*ф.* دیگر — иккинчи, ўзга, ёт] *эск. кт.* Бошқа, ўзга: кейинги; бошқача. *Жигар — жигар, дигар — дигар.* Мақол. ▬ *Дунёда ғарқ бўлиб ўлгандир ёрим, Ёнбошимда йўқдир ёри дигарим.* «Нурали». *Бу дунёда жигаргаям, дигаргаям ишониб бўлмас экан.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

Намози дигар *айн.* **намозгар 2.**

ДИД [*ф.* دید — қараш, нигоҳ; кузатиш] **1** Гўзалликни, нафосатни ҳис этиш, ундан эстетик завқ олиш қобилияти. *Нозик дид. Дид билан кийинмоқ. Дидига тўғри (мос) келмоқ. Ҳар кимнинг диди бошқа, ҳар гулнинг ҳиди бошқа.* Мақол. ▬ *Устунлар нақшинкор, бино пештоқларига дид билан ранг берилган эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Ҳовлидаги орасталик уй эгасининг яхши дид эгаси эканидан далолат эди.* «Ёшлик». *Халқимизнинг китобга бўлган эҳтиёжи, эстетик диди ҳам ўсмоқда.* «Саодат».

Дидига ўтирмоқ Маъқул келмоқ. *Аёлнинг хушсуханлигию пазандалиги ҳам, уй-рўзғор тутиши ҳам Роҳат холанинг дидига ўтиришди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

2 Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. *Дидингга дид қўш, Фаросатингга — фаросат.* Мақол. ▬ *Дунёдан умиди бўлмаган одамда дид ҳам, орзу-ҳавас ҳам сувга уриб кетар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Дидини бермоқ Ўхшаб кетмоқ, ўхшаб кўринмоқ, ўхшамоқ. *Ўзи ёш бўлса ҳам, олтмиш яшар чолнинг дидини беради.*

ДИДА *айн.* **дийда.**

ДИДАКТИЗМ [*юн.* didaktikos — ибратли; таълим берувчи] *пед.* Ўгит-насиҳатга эгалик, ибратлилик, насиҳатомузлик. *Дидактизм ғоялари.*

ДИДАКТИК Дидактика мутахассиси, дидактика ўқитувчиси.

ДИДАКТИК 1 Дидактикага оид, дидактика тамойилларига асосланган. *Бундай ҳикоятлар маълум маърифий дидактик аҳамиятга эга.* «ЎТА». *Бобур ғазаллари ва рубоийлари.. унинг дидактик ва фалсафий фикрларининг изҳоридан иборатдир.* «ЎТА».

2 *кт.* Ибрат бўладиган, ўгит-насиҳат берадиган, панд-насиҳат тарзидаги. *Дидактик асар.*

ДИДАКТИКА [*юн.* didaktikos — ибратли; ўргатувчи, таълим берувчи] Педагогиканинг таълим ва ўқитиш назарияси (мақсади, мазмуни, қонуниятлари ва тамойиллари), умумий метод ва шакллари ҳақидаги бўлими. *Дидактика деганда, умуман, ҳар қандай фандан билим бериш жараёнида таълимнинг ташкилий жиҳатлари тушунилади.* «ЎТА». *Навоий каби гигант санъаткорлар ижодида, масалан, дидактикага ҳам катта ўрин берилган.* Газетадан.

ДИДБОН [*ф.* دیدبان — кўзни сақловчи; кузатувчи; хабар берувчи] *ҳарб.* Баландликдан туриб, чор-атрофни кузатиб, душман хавфидан огоҳлантирувчи одам. *..чўлдан бирон аломат кўринган ҳамон дидбон тезда бошқаларга хабар етказар, дарров хотин-қизларни кўчирармиз.* С. Айний, Қуллар. *Ҳў тепаликда бир дидбон кўринади.* «Ёшлик».

ДИДБОНЛИК Кузатувчилик; дидбон вазифаси. *-Биз, — деди деҳқонлардан бири, — навбат билан чўл этагига чиқиб, душманни кузатиб, дидбонлик қилиб туришимиз керак.* С. Айний, Қуллар.

ДИДЛАМОҚ Мўлжалламоқ, чамалаб, тахминлаб кўрмоқ. *Эрталаб ўзи дидлаб қўйган баъзи аломатларига дуч келиб, тўғри йўлни топди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Айтгандай, мен бир кишини дидлаган эдим. Лекин тўғри келармикан деб турибман.* «Муштум».

ДИДЛИ 1 Гўзалликни, нафосатни ҳис этадиган, ундан эстетик завқ ола биладиган. *Дидли одам. Юксак дидли санъаткор.* ▬ *Юксак дидли, билимдон томошабин мазмунсиз қаҳқаҳадан кўра, мазмунли жилмайишни афзал кўради.* «ЎТА». *Нозик табиатли, нозик дидли бу аёл [Мукаррама опа] саҳна кийимимизнинг ҳам ижодкори эдилар.* «Саодат».

2 Ақл-фаросатли, фаҳмли, идрокли. *Ҳамма ёқда дидли, меҳрибон хотиннинг қўли сезилиб турар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ДИДЛИК *айн.* **дидли.** [*Рене*] *Хушрўй, мулойим, дидликкина йигит экан.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДИДСИЗ Ақл-фаросатсиз; бефаросат; хунук. *Дидсиз ўтирган ерини ҳам чангитар.* Мақол. ▬ *Хотиннинг устида узун, ранги униққан қора атлас кўйлак бўлиб.. қалин лаблари дидсиз бўялган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Фаросатсиз, дидсиз, нодонда кўз доимо кўр, оёқ — шолдир.* Нурбек, Умид йўли.

ДИД-ФАРОСАТ Ақл-фаросат, фаҳм, идрок. *Дид-фаросати бор аёл. Дид-фаросатга эга бўлмоқ.*

ДИЕТА [*юн.* diaita — яшаш тарзи; овқатланиш тартиби] Бемор ёки соғ одамнинг маълум овқатланиш тартиби; беморнинг белгиланган овқатларнигина истеъмол этиши; парҳез. *Диета сақламоқ.*

ДИЕТИК Диетага, парҳезга оид. *Диетик овқатлар. Диетик ошхона.*

ДИЕТИК Диетани, парҳезни сақловчи; буюрилган парҳез овқатларни истеъмол қилувчи, парҳезчи.

ДИЕТОЛОГИЯ [диета + *юн.* logos — тушунча, таълимот] Тиббиётнинг соғлом кишиларнинг ёки турли хил касалликларда беморларнинг тўғри, оқилона овқатланиш тартибини ўрганувчи бўлими.

ДИЕТОТЕРАПИЯ [диета + *юн.* therapeia — парвариш; даволаш] Ҳар хил касалликларни махсус танлаб олинган маҳсулотлар билан, муайян тартибга риоя қилган ҳолда даволаш усули.

ДИЁНАТ [*а.* دیانت — дин, эътиқод; диний таълимот, ишониш] **1** Виждон, виждонлилик, инсоф. *Диёнати йўқ одам.* ▬ *Бой деганда диёнат бўлармиди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *[Жамшид] Бегимқуловга инсоф, унинг хўжайинига диёнат тилаб, хонадондан чиқди.* «Ёшлик». *Дунёда диёнат ҳали мавжуддир, ҳали мард йигитлар яшаб юрибди.* А. Орипов, Йиллар армони. *Унинг раҳбарлигида барпо этилаётган мустақил ўзбек давлати уч забардаст асосда — диёнат, адолат ва интизом негизида қад кўтармоқда.* Газетадан.

Диёнатини ютмоқ Виждонини сотмоқ, виждонсизларча иш тутмоқ.

2 Диний қонун-қоидаларга қаттиқ риоя этиш; диндорлик, тақводорлик. *Бўтам, мўминлар Муҳаммад йўлидан чиқиб кетяпти. Хотинларда диёнат қолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Менда бошқаларнинг ўғлини даррага ётқизиш*

чоғида кўндаланг келадиган виждон бор, дин бор, диёнат бор. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ислом дини — бу ота-боболаримизнинг дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик.* Газетадан.

ДИЁНАТЛИ 1 Виждонли, инсофли; диёнати бор. *Пошшахоннинг иккинчи эри сўққабош, завод ишчиси, топгани бир ошпани тебратишга етадиган диёнатли эркак эди.* Д. Нуров, Осмон устуни. *Яхшиямки, хоннинг ёнида диёнатли бир одам бор экан, шу киши жонимга ора кирди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қиладиган, тақводор. *Ҳар қандай хотин билан ҳам иноқ бўлавермаганининг ўзи ўта диёнатли, покдомон эканининг нишонасидир.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Йўқ, қайси мусулмон, қайси диёнатли ота ўз фарзандини, яна бегуноҳ, қўй оғзидан чўп олмайдиган ўғлини "оқ" қилиб, даргоҳидан ҳайдар экан?!* К. Яшин, Ҳамза.

ДИЁНАТПЕША [диёнат + пеша] Диёнатни ўзига одат қилиб олган; ақл-идрок, инсоф соҳиби; диёнатли. *..Токи диёнатпешалардан ақл-идрок ўрганиб, имони бутун бўлиб қайтсин.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДИЁНАТСИЗ 1 Инсофи йўқ, виждонсиз, шафқатсиз. *Ёнимга келма, инсофсиз, диёнатсиз.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Дин қонун-қоидаларига риоя қилмайдиган; бетавфиқ. *Диёнатсиз одам.* ▬ *Шошмай тур, сенларга бир жазо берайки, бошқа сенга ўхшаган диёнатсизларга ҳам ибрат бўлсин.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ДИЁР [*а.* ديار — уй, маскан; мамлакат; ўлка] 1 Мамлакат, юрт, ўлка. *Ҳур диёр. Она диёр.* ▬ *Бектемирга потаниш қандайдир қушлар гала-гала бўлиб, аллақайларга, гўзал, иссиқ диёрларга сафар қиладилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Диёримизда бир-биридан гўзал, оромбахш ва шифобахш масканлар жуда кўп.* Газетадан.

2 Яшаш жойи, маскан. *Чўпонлар диёрида одамнинг қадри ниҳоятда баланд эканини ҳиротликлар пайқаб ўтиришарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 *кўчма* Бирор нарса кўп бўлган, кўп етиштириладиган жой. *Тилда достон Фарғона — Ипак пахта диёри.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

4 *кўчма* Олам, борлиқ; қучоқ, бағир. *У ёшлик чоғиданоқ меҳнат диёрига кирди.* Газетадан. *Унинг хаёли сирли, яширин завқлар диёрига учди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эҳ, нақадар ахир бепоён Сукунат деб аталган диёр.* Р. Парфи, Кўзлар.

5 Диёр (эркаклар исми).

ДИЗАЙН [*инг.л.* design — режа, ният; лойиҳа, чизма, расм] 1 Бадиий фаолият тури — эстетик хусусиятларга эга бўлган нарсалар, саноат буюмларини лойиҳалаш, жойлаштириш, жиҳозлаш; бадиий жиҳатдан лойиҳалаш, ташкил қилиш. *Дизайн соҳасидаги мутахассислар махсус олий ўқув юртларида тайёрланади.* «ЎзМЭ». *Замонавий дизайн.. суратлар — буларнинг ҳаммаси [китобни] ёрқин нашрлардан бирига айлантирган.* Газетадан.

2 Шу асосда бажарилган ишларнинг умумий ҳолати, кўриниши. *Бино дизайни.* ▬ *Яна бу ускуналар ўзига хос гўзаллик — дизайн яратиш билан ҳам эътиборга лойиқ.* Газетадан.

ДИЗАЙНЕР Нарса ва объектларни безаш, уларга расм чизиш, тасвир тушириш — дизайн билан шуғулланувчи шахс; дизайн бўйича мутахассис. *Бирор бир ҳинд дизайнерини яқинлаштиргани йўқ.* Газетадан.

ДИЗЕЛЛИ Дизель ўрнатилган, дизель кучи билан юрадиган. *Дизелли трактор.*

ДИЗЕЛЬ [*нем.* немис ихтирочи инженери Р. Дизель (Diesel) исмидан] Суюқ ёнилғининг оғир турлари (мас., дизель ёнилғиси) билан ишлайдиган ички ёнишли двигатель. *Кечаси билан гупиллаб чиққан дизель шовқини тиниши биланоқ, симёғочларда чироқ ўчди.* С. Аҳмад, Саҳарларда. *Нарёқда қатор турган бешта дизель баравар гуруллади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДИЗЕЛЬ-МОТОР *айн.* **дизель.**

ДИЗЕНТЕРИЯ [*лот.* dis — йўқолиш, ажралиш, бўлинишни билдирувчи префикс + *юн.* enteron — ичак] *тиб.* Йўғон ичакнинг яллиғланиши ва қон аралаш ич кетишидан иборат оғир юқумли касаллик; ичбуруғ. *Дизентерияга қарши кураш. Дизентерия микроблари.* ▬ *Дизентерия — жуда хавфли юқумли касаллик бўлиб, унинг микроблари сувда узоқ вақт сақланади.* Газетадан.

ДИЗИЛЛАМОҚ "Диз-диз" товуш чиқармоқ. *Ҳар ёқда турли ҳашарот овозлари визиллайди, дизиллайди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДИЙДА [*ф.* ديده — кўз] *айн.* **кўз 1.** *Боши айланиб, кўзи тинди. Тўшакка беҳол чўзилди. Дийдасини ёш босди.* С. Сиёев, Аваз. *Юсуф*

билан Аҳмадбекнинг дийдаси намланди. «Юсуф ва Аҳмад». *Ўнг қўлидаги дастрўмоли билан дийдасини артди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Дийдам устига Бош устига, хуш келибсиз. *Сизнинг билан бўлсин энди давроним, Дийдамнинг устига, азиз меҳмоним.* «Ширин билан Шакар». *Қўйган қадамларинг дийдам устига.* «Равшан». **Дийдаси бўш** Кўнгли бўш, раҳмдил; йиғлоқи. *Тўғри, биз хотинларнинг дийдамиз бўшроқ бўлади, баъзан йиғи юракни бўшатади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дийдаси юмшамоқ** Кўнгли бўшамоқ, раҳми келмоқ. *..лекин Халил бобонинг дийдаси юмшамади.* «Ёшлик». **Дийдаси қаттиқ** Кўнгли қаттиқ, бераҳм; кўзига ёш келмайдиган. *Мен эркакларнинг дийдаси қаттиқ бўлади, деб эшитар, ўзим ҳам шунга ишонар эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Сен ўзингни етимча қилиб кўрсатмай қўя қол, дийдамиз қаттиқ, йиғлатолмайсан.* А. Мухтор, Чинор. *Раҳматли онасининг дийдаси қаттиқ эмасди.* «Ёшлик». **Дийдаси қотмоқ (ёки қотиб қолмоқ)** 1) кўраверіб кўникиб кетмоқ, қўрқмайдиган бўлиб қолмоқ. *Ўшанда ўлимни кўраверіб, дийдаси қотиб қолган эканми..* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) йиғлайверіб кўзи ёши қуриб қолмоқ. *Йиғлайверіб, дийдаси қотиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ; 3) меҳрсиз бўлиб қолмоқ, безмоқ. *Бундай қош-қовоқ қилиб, ҳадеб эрингнинг жиғига тегаверма. Дийдаси қотиб, уйидан безийди.* С. Нуров, Нарвон. **Нури дийда, нуридийда** 1) кўз нури; 2) *кўчма* севикли фарзанд. *Она нури дийдаси ва жигар-пораси Норматни жуда соғинганини.. ёзган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қўзичоғим, алла, Нури дийдам, алла.* «Бойчечак». **Оби дийда, обидийда** Кўз ёши; кўз ёши тўкиш, йиғи. *Бу гапни калланғдан чиқар, сен меникисан, оби дийдани йиғиштир!* А. Мухтор, Асарлар. *Алқисса, обидийда қилиб, падарга жавоб бердимки: ..нима қилсалар, соҳиби ихтиёр ўзларидирлар».* А. Қодирий, Калвак маҳзумнинг хотира дафтаридан.

ДИЙДАГИРЁН [дийда + гирён] Йиғили; йиғлаган, кўз ёши тўккан. *Дийдагирён бўлмоқ.* ▬ *Кўзда ёши мунчоқ-мунчоқ тизилди. Дийдагирён бўлиб, бағри эзилди.* «Ширин билан Шакар». *Тарзинг кўриб, менинг кўнглим бузилди, Дийдагирён бўлиб, бағрим эзилди.* «Маликаи айёр».

ДИЙДИЁ 1 Хотинлар ўртасида ўқиладиган, айтиладиган "дийдиё" радифли шеър ёки шўх лапар тури. *-Орадан ярим соат ўтар-ўтмас дийдиё ўқиб, хотинларни йиғлатиб ўтирган дарвишнинг қўлини орқасига боғлаб, иягига елим билан ёпиштириб олган узун соқолини юлиб ташладик, — деди Ҳошимжон.* Х. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. *-Э, Салтанат отин, кўчада ҳам дийдиё ўқиб қолибсиз? — деди Башорат.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

2 *кўчма* Дард-ҳасрат; хархаша, инжиқлик. *Бинафшахон ҳамон дийдиё қилмоқда эди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссаси. *Дийдиёси жонимга тегди. Баъзида кутаётганим Ёсуман аслида шу эмасми, деб ўйлаб қўяман.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Отамурод чуқур тин олди: худо берди унга. Бошланади энди. Роса дийдиёсини айтадиган бўлди.* М. Мансуров, Ёмби. *Шербек онаси ўзини кутаётганини пайқаб кулимсиради: яна ўша эски дийдиё — қачон уйланасанни бошласа керак, деб кўнглидан ўтказди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 *кўчма* Қуруқ гап, сафсата; ваъз-насиҳат. *Раҳмат, Эсонбой, дийдиё эшитишга тоқатим йўқ.* Ш. Холмирзаев. Бодом қишда гуллади. *Ҳар хил миш-миш, дийдиёларга қулоқ солган ҳам аҳмоқ, бунақа майда гапларни уйга ташиб келган ҳам аҳмоқ.* С. Нуров, Нарвон.

ДИЙДИРАМОҚ Совуқ қотиб титрамоқ. *Пошша хола совуқдан дийдираб, тушга яқин қизиникига кириб келди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Розия Сатторнинг қўлида совуқдан дийдираб турган болани кўрди.* П. Қодиров, Эрк.

ДИЙДОР [*ф.* دیدار — ташриф; учрашув; ташқи кўриниш, юз] 1 Кишининг юзи, жамоли, рухсор; башара. *Азизхон ҳеч кимнинг Лутфинисо дийдорига тўйиб қарашини истамасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Саккиз ойдан бери энди кўриб ўтирибман дийдорингизни.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кўзим ололмайман гул дийдорингдан, Толган юракларга жон бўлур пайванд.* Миртемир, Асарлар.

2 *кўчма* Узоқ айрилиқ, соғинчдан кейин кўришиш, учрашиш. *Хат — ярим дийдор.* Мақол. ▬ *Айрилиқларни кўраверіб зада бўлган юраклар бу кутилмаган дийдордан ларзага тушди.* «Шарқ юлдузи».

3 *кўчма* Меҳрибонлик, ғамхўрлик. *Нима қиласиз гўдакни ота дийдоридан маҳрум*

қилиб. С. Аҳмад, Уфқ. *Дўстлар дийдоридан ортиқ қувонч, фироқидан ортиқроқ ғам йўқ.* Газетадан.

Бола (*ёки* гул, мол) баҳона, дийдор ғанимат Бирор нарсани важ қилиб, бирор мақсадни амалга оширмоқ. *Соддасиз, саркор, соддасиз! Бола баҳона, дийдор ғанимат, деган гапни эшитганмисиз?* Уйғун, Асарлар. *Мол баҳона, дийдор ғанимат қилиб, кўришиб олардим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Дийдор кўришгунча** Яна кўришгунча, хайр (хайрлашув ибораси). *-Дийдор кўришгунча, — деди у секин.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хайр энди, баҳорим, кўришгунча то дийдор.* А. Орипов, Йиллар армони. **Дийдор кўришмоқ** Узоқ айрилиқ, интизорликдан кейин учрашмоқ, юз кўришмоқ. *Дийдор кўришар кун яқин. Аммо ҳужум қилаётир дилимга фироқ.* Т. Тула. *Биз Сўнагул билан неча бор видолашиб, неча бор дийдор кўришдик.* А. Мухтор, Асарлар. *Жўрахоннинг айтаётган ашуласи бахт ҳақида, муҳаббат ҳақида.. севгилиси билан дийдор кўришишни истаб, соғиниб юрган йигитнинг висол орзулари ҳақида эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Она ёлғиз ўғли билан дийдор кўриша олмади.* Газетадан. **Дийдор кўрсатмоқ** Ўзини намоён қилмоқ; кўриниш бермоқ, кўринмоқ. *Бир кўрсатиб ғамза билан дийдор ўзинг, Лутфу карам қилдинг кулиб изҳор ўзинг.* Ҳабибий. **Дийдор очмоқ** Юзини очиб кўрсатмоқ. *Тўйлар муборак, э севгили ёр! Келдим йироқдин, оч менга дийдор.* С. Абдулла. **Дийдор — ғанимат!** Бу ўткинчи дунёда тез-тез кўришиб, учрашиб турайлик, деган маънода ишлатиладиган ибора. *Одам — омонат, дийдор — ғанимат.* Мақол. **Дийдор қўшмоқ** Насиб қилмоқ. *Дийдор қўшса, қиёматда кўргаймиз.* «Холдорхон». **Дийдори ўчсин (*ёки* қурсин)** *қарг.* Афти қурсин, қуриб кетсин. *Қорачироғингни ўчир, дийдори қурсин!* Уйғун, Асарлар. *Таннозхон! Дийдоринг ўчсин сенинг!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Дийдорига зор бўлмоқ** Кимсани кўришга муштоқ бўлмоқ. *Лекин фақат дийдорингга бўлиб зор Тўпланишдик, ҳамма ортиқ беқарор.* Ҳ. Олимжон. **Дийдорига муяссар этмоқ (*ёки* қилмоқ)** Дийдор кўрсатмоқ, юз кўрсатмоқ. *Ошири ўз дийдорига муяссар қилган қутлуғ ва шарофатли кун келди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Дийдорига тўймоқ** Соғинган ёки севган кишисини кўриб, васлига тўймоқ, хумордан чиқмоқ. *У қанча-қанча термилса ҳам, эрининг дийдорига тўя олмасди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Вой болам-эй, келганингдан бери кўчадан кирмайсан, бундоқ бирпасгина дийдорингга тўйиб гаплашолмайман.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Қиёмат дийдор бўлмоқ** Юз кўришмайдиган бўлиб кетмоқ. *Нуралиман, қон йиғлайман зор-зор, Отам қолди ушбу ишдан бехабар. Шу сабабдан бўлдим қиёмат дийдор.* «Зулфизар билан Авазхон».

ДИЙДОРЛАШМОҚ Кўришмоқ, юзмаюз бўлиб суҳбат қурмоқ. *Наврўз кунларида ҳар бир киши.. қариндошларини байрам билан муборакбод этади, дийдорлашишга ҳаракат қилади.* Газетадан. *Аваз чой дамлади. Катта минор тепасидан офтоб кетгунча икки дўст дийдорлашиб ўтирдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Улар шу тариқада бир неча дақиқа дийдорлашишди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ДИК *тасв.с.* Юқори томон йўналган ва жуда тез содир бўладиган, бир онли ҳаракат ҳақида. *Бурга дик этиб сакради. Бола дик (этиб) ўрнидан турди.* ▬ *Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Шанба куни ногиҳоний бир хабар Поччажоновни ётган еридан дик турғизди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар, қиссалар. *Котиба раис кириши билан дик этиб ўрнидан турди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДИКАНГ-ДИКАНГ *айн.* **дик-дик** *[Болалар] Бирпасда диканг-диканг сакраб келиб, қўлларидаги тутам-тутам бойчечакни ўқитувчига тақдим қила бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДИКАНГЛАМОҚ Дик-дик ҳаракат қилмоқ, дик-дик сакраб юрмоқ, ирғишламоқ. *Мурод Хўжараҳмоннинг диканглаб кетаётганини завқ билан кузатди-да, кейин ашуласини баланд қўйди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ДИКАНГЛАТМОҚ Дикангламоқ фл. орт. н. *Қўғирчоқни диканглатиб ўйнатмоқ.* ▬ *Сайфи Соқиевичнинг ўзи Сирожиддинни диканглатиб етаклаб борди-да, ҳужжатларини тарих факультетига топшириб келди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ДИК-ДИК Дик с. такр. *Дик-дик сакрамоқ. Дик-дик юрмоқ.* ▬ *Ёқутойим худди коптокдай дик-дик этиб, эрига яқинлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Эчким тупроқни чангитганча дик-дик йўрғалайди.* «Ёшлик».

ДИКДИККА *шв.* Диккак. *Отга солди дикдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Равшан». *Қурбон ҳам тўриқнинг дикдиккасини тагига солиб, эгарга бош қўйиб, чўғларга хомуш тикилиб ётарди.* Ш. Холмирзаев. Қил кўприк. *Дикдиккаси ипакдан, Сачоғида зумрадлар.* «Ойсулув».

ДИКИЛЛАМОҚ 1 Сакраганнамо, дикдик ҳаракат қилмоқ, дикир-дикир сакраб юрмоқ. *Дикиллаб турган улоқ чопқиллаб бориб, елинга ёпишди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Тамиллани кўрган.. мунчоқ кўзли қўзичоқ унинг олдига дикиллаб чопиб келди.* К. Раҳим, Қўнғироқли қўзичоқ.

2 Шошиб-пишиб, ўйноқилаб юрмоқ. *Анна Ивановнанинг майда қадам билан дикиллаб орқага қайтишидан унинг бу учрашувдан хурсанд эканлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДИКИЛЛАТМОҚ 1 Дикилламоқ фл. орт.н.

2 Шошилтирмоқ, югуртирмоқ. *Эллик-боши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришга ошиқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИКИР *тасв. с.* Дик-дик ҳаракат ҳақида.

ДИКИР-ДИКИР Дикир с. такр. *Дикир-дикир сакрамоқ.* ▬ *Юнглари қирқилиб енгил бўлган қўй-қўзилар дикир-дикир сакрашади.* «Шарқ юлдузи». *Эрталаб балконга чиқсанг, рўпарангдаги каштан дарахтида олмахонлар дикир-дикир ўйнаб юради.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Директорнинг розилигини олган уста бўлса, дикир-дикир ўйнар эди.* «Гулдаста».

ДИКИРЛАМОҚ Дикир-дикир ҳаракат қилмоқ, дикилламоқ. *Майна эшагини хихлади ва шу заҳотиёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг дикирлаган йўрғаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Қумтепаликлар бағрида кўм-кўк, хушхўр ўтларни еб семирган қўй-эчкилар, дикирлаб, чопқиллаб, сакрашиб юрган қўзичоқларни, туя ва йилқиларни Жунаидхоннинг навкарлари ҳайдаб, чет эл чегарасига олиб боришарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ДИККАЙМОҚ Тикка кўтарилиб турмоқ, тиккаймоқ. *Ҳозир у доим диккайиб турган сочларини ҳўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тўламат мўйловнинг ўсиқ қошлари диккайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қулоғи диккаймоқ 1) қулоғи тик кўтарилмоқ, чимирилмоқ. *Кўчадаги шарпани эшитган жийрон қашқанинг қулоқлари диккайди.* С. Нуров, Нарвон. *Эшак бўрини кўрган заҳоти, қулоқлари диккайиб қотиб қолган, дами ичига тушиб.. юришга мажоли қолмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) диққати тортилмоқ; қулоқ солмоқ. *Шу вақт ичкаридан хотинларнинг фавқулодда қий-чув товушлари эшитилиб, иккисининг [Ҳожи ва Ҳасаналининг] ҳам қулоқлари диккайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИККАЙТИРМОҚ Диккаймоқ фл. орт. н. *От ҳуркиб, қулоқларини диккайтириб, орқага қочмоқчи бўлди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Таъсирланиб кетганимни Ражаб ака сезибди шекилли, мўйловини диккайтириб, кулимсиради.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Қулоғини шунча диккайтирса ҳам, хавфни Дадақўзи эмас, Ҳожимат сезди.* А. Мухтор, Асарлар.

ДИККАК От устига ташланадиган безакли, попукли ёпиқ; жул. **Давир, дикдикка (дирдикка, диккак)** *сўзлари фақат достонлар тилида учрайди.* «ЎТА».

ДИКОНГ-ДИКОНГ *шв. айн.* **диканг-диканг.** *-Эҳ, маза, маза! – деб Попук севинчидан қуёндай диконг-диконг сакради.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДИКОНГЛАМОҚ *шв. айн.* **дикангламоқ.** *Ҳожи бува чойни ҳам кутиб ўтирмай, соат саккизларда диконглаб, кўчага чиқиб кетди.* Мирмуҳсин. *Ювошининг шўхлиги тутса, янги туғилган бузоқдай, диконглаб сакраб кетади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ДИКРАЙМОҚ Тикка бўлиб турмоқ. *Мўмин ака, худди думини биров босиб олган мушукдай ҳурпайиб, кўзлари чақчайиб, яккам-дуккам мўйлови дикрайиб турарди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ДИКТАНТ [*лот.* dictare – ҳадеб гапиравермоқ, такрорламоқ; айтиб туриб ёздирмоқ] Имловий ва пунктуацион қоидаларнинг ўзлаштирилиш даражасини текшириш учун айтиб туриб ёздириладиган ёзма иш. *Диктант ўтказмоқ. Диктант олмоқ.*

ДИКТАТОР [*лот.* diktator – қадимги Римда фавқулодда ҳолатларда сайланадиган, чекланмаган ҳокимиятга эга бўлган шахс] Чекланмаган ҳуқуқларга эга бўлган ҳоким, якка ҳукмдор, ҳокими мутлақ. *Кромвель ҳарбий диктатор бўлиб қолди.* «Янги тарих». *Диктатор Пиночет халқаро суд ҳукмига топширилди.* Газетадан.

2 Бирор соҳада, масалада ўз ҳукмини, сўзини ўтказувчи шахс.

ДИКТАТОРЛИК 1 Чекланмаган ҳокимиятга эгалик; диктатор мақомида бўлишлик.

2 Ана шундай ҳуқуқ берувчи лавозим, шароит. *Диктаторлик режими. Диктаторлик даври.*

ДИКТАТУРА [*лот.* dictatura — диктатор унвони; чекланмаган ҳокимият] Давлат бошқарувининг нодемократик усуллар билан амалга оширилиши; зўравонликка таянувчи чекланмаган ҳокимият; тоталитар режим. *Фашистик диктатура. Ҳарбий диктатура.*

ДИКТОВКА [*лот.* dictare — айтиб туриб ёздирмоқ]: **диктовка қилмоқ** 1) тингловчи ёзиб олиши учун бирор-бир матнни овоз чиқариб айтиб туриш. *Бўлмаса, сиз секинаста диктовка қилинг, мен ёзиб олай.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) *с.т.* бирор фикрни ёки хусусий фикрни амалга оширишга мажбурлаш. *Менга диктовка қилманг, нима қилишни ўзим биламан.*

ДИКТОВКАЧИ Бирор матнни ўзгаларнинг ёзиб олиши учун ёддан айтувчи ёки ўқувчи шахс. *Йигит бутун вужуди билан ишга берилиб кетди. Бунда унга диктовкачи қиз Раҳимахон айниқса кўмакдош бўлди.* Газетадан.

ДИКТОР [*лот.* dictor — сўзловчи, гапирувчи] Радио ёки телевизор орқали узатиладиган тайёр матнларни микрофон олдида ёки телекамера қаршисида ўқиб эшиттирувчи ходим; сухандон. *Радиоузел диктори. Диктор бўлиб ишламоқ.* ▬ *Диктор ғалаба тўғрисидаги хабарни қайта-қайта такрорлаяпти.* Т. Ашуров, Оқ от. *Радиодан таниш дикторнинг овози тантанали янграмоқда эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Талантли дикторимиз Қодир Махсумов айниқса лирик шеърларни ўқиганда, киши қалби тўлқинланиб кетади.* Газетадан.

ДИКТОФОН [*лот.* dictare — айтиб турмоқ + *юн.* phone — товуш, овоз] Оғзаки нутқ, куй ва товушларни ёзиб олиб, қайта эшиттирадиган қўл аппарати. *Тошкентдаги "Тез ёрдам" клиникасида магнитофон, диктофон хизматларидан фойдаланиш йўлга қўйилди.* Газетадан.

ДИКЦИЯ [*лот.* dictio — талаффуз қилиш] Нутқ, қўшиқ ва декламацияда сўз, бўғин ва товушларни талаффуз этишнинг аниқлик даражаси. *Унинг дикцияси яхши.* ▬ *Юмористик образ яратишда ижрочилар мимика, диалог, дикция, грим, костюм, бутафория каби театр элементларидан усталик билан фойдаланадилар.* М. Қодиров, Халқ рақслари ҳақида.

ДИЛ [*ф.* دل — юрак; қалб, кўнгил] 1 *айн.* **юрак 1.** *Дил уриши. Дил ўйноғи. Содда сири — тилида, Писмиқ сақлар дилида.* Мақол. ▬ *Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Дилим бақувват, қўлим юмуш қидиради.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 *кўчма* Кишининг ички руҳий дунёси, ички ҳис-туйғуларининг маркази, рамзи; кўнгил, қалб. *Муҳаббат — дил меваси.* Мақол. *Дилда бўлса, тилга келади.* Мақол. ▬ *Киши дилини, киши ҳушини олиб қўядиган куй.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Азизхоннинг бу гапдан дили ёришиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Дил боғламоқ Кўнгил қўймоқ, дўстлашмоқ, яқинлашмоқ. *Савлатига боқма, ким номард экан, дил боғлама.* Ҳабибий, Девон. **Дил мулки (*ёки* кишвари, уйи)** Кишининг ички дунёси, бутун вужуди; кўнгил тўри. *Дил мулкида сенсан меҳри ҳоварим.* Ҳабибий, Девон. *Суҳбати ҳикматга бой, дил кишварин обод этар.* Ҳабибий, Девон. **Дил овламоқ** *айн.* **кўнгил овламоқ** *қ.* **кўнгил. Дил оғритмоқ** Хафа қилмоқ, ранжитмоқ. *Дил оғритган — дўст эмас.* Мақол. ▬ *Бир-икки киши Карим отанинг дилини оғритди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Дил чигили (*ёки* ғубори)** Юракдаги орзу-армон, йиғилиб қолган дард; дилхиралик. *Дил чигили ёзилсин, деб токқайчи олиб, гулзорга кирдим.* Газетадан. *Ширин суҳбат билан дилларнинг ғуборини совурамиз.* Ойбек, Навоий. **Дил яраси** Кўнгилдаги ғам-алам, алам-аччиқ. *Бош яраси тузалса ҳам, дил яраси тузалмас.* Мақол. *Қозон қораси кетар, дил яраси кетмас.* Мақол. **Дил қуввати** Кишининг руҳини кўтарувчи, кишига мадад, дадиллик берувчи нарса. *Дилимнинг қуввати, дардимга дармон бир келиб кетсун.* Ҳамза. **Дилдан** Жону дил билан, самимий, чин кўнгилдан. *Мен сизни дилдан севаман. Бизга ёзган хатида дилдан салом айтибди. Дилдан табрик этмоқ.* **Дили бузилмоқ (*ёки* вайрон бўлмоқ)** *айн.* **кўнгли бузилмоқ** *қ.* **кўнгил 1. Дили оқ** Кўнглида кири йўқ, оққўнгил, софдил. *Онанинг кўкраги битмас булоқдир, Дили оқ бўлгандан сути ҳам оқдир.* Ё. Мирзо. **Дили оғримоқ** *айн.* **кўнгли оғримоқ** *қ.* **кўнгил. Дили сиёҳ** Кўнгли ранжиган, ниҳоятда хафа. *Тонгдан бери дилим*

сиёҳ: ёмон туш кўрдим. Ойбек, Қуёш қораймас. **Дили хуфтон (ёки қоронғи, вайрон)** Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди, ниҳоятда хафа. *Кечагина дили хуфтон эди.* Т. Малик, Қалдирғоч. *Дили вайрон бўлиб, зорзор йиғлагиси келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Фақат Дилдорнинг дили қоронғи, либоси қора эди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Дили қон** Юраги ғамғуссага тўлган; руҳан эзилган. *Мана шу дили қон, юзи заъфарон халқ чеҳрасидаги бир оний шодлик Қудратни ўзининг ёниқ, илиқ бағрига тортарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ғуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Дили қора (ёки кир)** Кўнгли қора, нияти, мақсади бузуқ. *Дили қора — тили қора.* Мақол. *Ғийбатчининг дили кир, Ғар-ўғрининг тили бир.* Мақол. **Дили ғаш** *айн.* **кўнгли ғаш** *қ.* **кўнгил.**

3 *кўчма* Кўнгилдаги нарса (тилак, мақсад, ният, ўй, фикр ва ш. к.). *Дили тўғрининг йўли тўғри.* Мақол. *Қўли қинғирнинг дили қинғир.* Мақол. *Чўпон дил қилса, такадан сут олар.* Мақол. ▬ *Дили яқин кишилар бир-бирининг кўнглидагини дарров топади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *От ҳам эгасининг дилини билгандай, битта-битта қадам ташлаб, сувлиғини шиқирлатиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Аҳли дил 1) *дин.* тасаввуф кишиси, суфий; 2) ҳасраткаш, кимсанинг ҳасратига шерик бўла олувчи киши; 3) бировнинг дилидагини тушуна олувчи, суҳбатдош мақсадини яхши англовчи киши. *Бу замонда шеър тинглайдиган аҳли дил қолмабди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳли дилларга нозу фироқ ярашмас.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Дил розини айтмоқ (ёки изҳор этмоқ)** Кўнгил (қалб)даги истакларини изҳор қилмоқ. *Раиса эри билан орани очиқ қилиб қайтган йиллари.. турмуш қурайлик, деб дил розини айтган эркаклар бўлди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Нуқсонингни айтган дўстга дил розини изҳор этсанг арзийди.* Газетадан. **Дилга тугмоқ** Кўнгилда, ичда, юракда сақламоқ, ичга солмоқ. *Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Аммо ҳар нарсани ўйлаб, дилингга тугма, хафақон бўлиб қоласан.* Ойбек, Танланган асарлар. *..бир сирни дилингга туг. Уч-тўрт кун ичида дараги чиқиб қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дилни ёрмоқ** Фикру ўйларини ўртоқлашмоқ, сирларини айтмоқ. *Бугун боқсам, сен дилингни ёрасан, Неча вақтдан буйтиб сен оворасан.* «Эрали ва Шерали». **Рамзи дил** Кўнгил ишораси, кўнгилдаги муддао. *Ҳали ҳам кўнгли аро борми деб ишқим асари, Рамзи дил олмоқ учун билгани мастон келадур.* Ҳамза. **Шарҳи дил** *қ.* **шарҳ. Қулфи дил** *қ.* **қулф. Қулфи дили очилмоқ** *қ.* **қулф.**

4 *кўчма* Кишининг хотири, эс, ёд, хаёл; кўнгил. *Тўртни ёзамиз, икки дилда. Дилимга бир гап келди. У гапларни дилимдан чиқариб юборганман.* ▬ *[Ғуломжон] Қизнинг ўзини ҳам бир кўриб, суратини дилига чизиб олган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Бизларга, истасанг — шу, истамасанг — катта кўча, дейди. Тилида айтмаса ҳам, дилида айтади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аваз дилида Мутриб билан келишмади.* С. Сиёев, Аваз.

ДИЛАБГОР *айн.* **дилафгор.** *Янгилик бор, деб бир ниманинг исини чиқардинг-у, мани дилабгор қилиб кетдинг.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Жангчилар, Саша ўлиб, дилабгор бўлиб, взводга қайтганида, тонг ёриша бошлаган эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛАФГОР [*ф.* دل‌افگار — дили яраланган, вайрон бўлган] *эск. кт.* Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб ёки озор тортиб, дили вайрон бўлган; кўнгли бузилган, дилпора. *Ҳа, бурчакдаги кичкина стол ортида мунис ва дилафгор ҳамхонаси Маҳзуна ўтирарди.* Х. Темиров, Хиёбондаги одам. *[Пирназар полвон] ..дилафгор кўнглини кўтарадиган, ҳамиша яхши ишнинг бошида турадиган одатини ташлади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ўйламасму қайда қолди деб дилафгорим ҳануз.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛАФГОРЛИК Қайғудан кўнгли вайрон бўлганлик. *Бор дилозорлик сенга-ю, Бор дилафгорлик менга.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ДИЛАФЗО [*ф.* دل‌افزا — кўнгилни кўтарувчи, юракни тетик қилувчи] Кўнгилни кўтарувчи; шодлантирувчи. *Худо ҳаққи, дилафзо, сўнгги тонг бу, Муҳаммадга аянчли сўнгги жанг бу.* Т. Тўла, Асарлар.

ДИЛАФКОР *айн.* **дилафгор.** *Нечунким, марҳамат бўлсин неча мендек дилафкора.* Увайсий, Кўнгил гулзори.

ДИЛАФРЎЗ [*ф.* دل‌افروز — кўнгилни шодлантирувчи] **1** *поэт.* Кўнгилга қувонч бахш этувчи, дилни ёритувчи, қувонтирувчи. *Мунаввар ва дилафрўз баҳор келди.* «Саодат». *Мен висол боғининг бўлдим меҳмони, қальага*

чўкканда дилафрўз оқшом. Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар.

2 Дилафрўз (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАНД [*ф.* دلبند – дилни тортувчи, кўнгилни боғловчи; азиз] **1** Кўнгли бировга боғланган, мафтун бўлиб қолган. *Азал-абад ҳамдаммиз, азал-абад дилбандмиз, Салом келтирдик сенга Сирдарё бўйларидан.* А. Орипов, Йиллар армони. *Гунча бошин эгмоқ бўлар гоҳ шамол, Осон енгилмайди замин дилбанди.* Г. Жўраева, Иқбол.

2 *сфт.* Дилни ўзига тортувчи, мафтун этувчи. *Бу қўшиқлар умрга пайванд, Нақадар шод, ёқимли, дилбанд.* Х. Расул. *Тожикларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ.* Шайхзода.

3 *кўчма* Суюкли бола, азиз фарзанд. *Фарзандинг – дилбандинг.* Мақол. ▬ *Мушфиқ она кўз олдида Ўсиб борар дилбанди. Минг хил ният хаёлида: Ким бўларкин фарзанди!?* Э. Раҳимов. *Ҳасанхон ҳам бировларнинг дилбанди.* «Ҳасанхон».

ДИЛБАР [*ф.* دلبر – дилни тортувчи, жалб этувчи, ёқимли] **1** Дилни мафтун этадиган, ўзига тортадиган, ёқимли, дилрабо. *Дилбар манзара. Дилбар боғлар.* ▬ *Бу ерда табиат сахий ва дилбар, Хоҳла – нур, хоҳласанг – тахтдир соя жой.* М. Эгамбердиева, Гулбарг. *Яхшиям боқийдир дилбар шеърият, Самандар мисоли ўлим билмас жон.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 *от* Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Қўлларимдан тут ўзинг, дилбар, Ойдин йўлга етакла мени..* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Баҳорда очилган боғнинг гулисан, Сен ҳам бир дилбарнинг жони-дилисан.* «Маликаи айёр».

3 *сфт.* Кўркамлиги, одоби ва назокати билан эс-ҳушни оладиган, чиройли. *Дилбар йигит.* ▬ *Энг дилбар одамни сўрдилар мендан, Менинг отам дедим, отам, албатта!* Т. Тўла, Асарлар. *Унақа [Раҳимахондек] дилбар жувон энди қаёқда!* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 Дилбар (хотин-қизлар исми).

ДИЛБАРЛИК Гўзаллик ва мафтункорлик хусусиятига эгалик; нафосатлилик. *Саҳнага чиқадиган артистда ўзига хос дилбарлик бўлиши керак.* Газетадан. *Саъдулла Сиёевнинг қисса ва ҳикоялари.. тилининг ўктам ва дилбарлиги билан эътиборлидир.* Газетадан.

ДИЛБАСТА [*ф.* دلبسته – дили боғланган, ошиқ] Ишқ дардига мубтало бўлган, ошиқ; мафтун. *Ҳар кимсага кўп лутфу карам айладинг, аммо Дилбаста Ҳабибийга нечук ноз қилурсан?* Ҳабибий, Девон.

ДИЛГИР [*ф.* دلگیر – нохуш, хафа, маҳзун; жаҳли чиққан] **1** Кўнгли ғаш, кўнгли олинган, юраги сиқилган. *Абдусалом дилгир бўлиб, отасини кутиб ўтирган эди.* С. Сиёев, Аваз. *Лекин мезбоннинг дилгир кайфияти уларнинг очилиб-сочилиб ўтиришига монелик қиларди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Дилгир дилни шод этиш, ноҳақ йиқилганни суяш, туҳматга учраганни ҳимоя қилиш – марднинг иши.* Газетадан.

2 Юрагини олдириб қўйган, қўрқиб қолган. *Ўша даҳшатли воқеадан кейин у жуда дилгир бўлиб қолган.*

ДИЛГИРЛИК 1 Хафа, ғамгин кишининг кайфияти; кўнгли ғашлик; ғамгинлик. [*Султонмурод*] *Бугун ҳам эрталабдан бери дилгирликдан ўзини овутиш учун бир неча марта китобларга мурожаат этди.* Ойбек, Навоий. *Комил кулимсиради, дилгирлиги бир оз тарқалди.* «Ёшлик».

ДИЛДИРАМОҚ Совуқдан қалтирамоқ, титрамоқ. *Оч, дилдираб қолган Умид иссиққина танчада ўтириб, танига қайта жон кирди.* Мирмуҳсин, Умид. *Бурчакда ўша ногирон хўтикча зах ва совуқдан бошини солинтириб, дилдираб турарди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Оппоқ қор.. Қош қорайганда, юпун кийинган одамлар қунушиб, дилдирашиб, чойхонага томон кела бошлади.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари.

ДИЛДОР [*ф.* دلدار – жасур, қўрқмас; севгили, севикли киши] **1** Гўзал ёр, маъшуқа, севгили. *Гуломжон.. тўймаган кўзлари билан дилдорига тикилиб: "Хайр, яхши қолинг", – деди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Неча вақтдан бери ҳайрон бўлибман, Ажойиб дилдора дучор бўлибман.* «Қўшиқлар». *Ўйласам, гулчеҳра дилдоримга дилдор ўхшамас, Лоларанг рухсорига ҳар лоларухсор ўхшамас.* Ҳабибий, Девон.

2 *сфт.* Дилни ўзига тортувчи, кўнгилга хуш ёқадиган; ёқимли, меҳрибон. *Мунча ҳам меҳмоннавозу дилкашу дилдор экан..* Ҳабибий, Девон. *Орзуманд кўнглимнинг шўх дилдори сен, Севги салтанатин шуълакори сен.* Миртемир, Асарлар.

3 Дилдор (хотин-қизлар исми).

ДИЛДОРЛИК 1 Дилни тортувчанлик, ошиқлик; ёқимлилик.

2 Меҳрибонлик, дилнавозлик. *Ўз чодирида нимадир ёзиб ўтирган чол дилдорлик*

билан [Арслонқулни] қаршилади. Ойбек, Навоий. *Ҳа, мени бу хатарли йўлдан қайтарган хотиним, унинг дилдорлиги, вафосадоқати бўлди.* Газеталан.

ДИЛДОШ Сиру асрорларини яширмасдан ўзаро ўртоқлашувчи шахс, сирдош, ишончли суҳбатдош. *Дўстинг билан дилдош бўл. Қилар ишида қўлдош бўл.* Мақол. ▬ *Ўқишга кетган кунимдан бошлабоқ сенингдек дилдош, суянчиқ ахтардим.* «Ёшлик».

ДИЛЕММА [ди.. + *юн.* lemma — асос, далил бўла оладиган ҳукм] Бир-бирига зид бўлган икки номақбул имкониятдан бирини танлашга мажбур бўлиш.

ДИЛЕР [*инг.л.* dealer — биржа даллоли] **1** Товарлар (маҳсулот) олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи жисмоний шахс ёки фирма.

2 Қимматбаҳо қоғозлар, валюталар, қимматбаҳо металлар олди-сотдиси билан шуғулланувчи, ўз номидан ва ўз маблағи ҳисобидан ҳаракат қилувчи фонд биржаси аъзоси, жисмоний ёки юридик шахс.

ДИЛЕРЛИК Дилер касби, вазифасида бўлишлик, шу иш билан шуғулланиш. *Товар ресурсларини тақсимлашнинг биржа тизимини вужудга келтириш кўплаб тадбиркорлик бўғинлари — брокерлик ва дилерлик идоралари.. пайдо бўлишига олиб келди.* Газетадан.

ДИЛЖАМ [дил + *а.* جمع — тўпланиш, бирлашиш] *фольк.* Кўнгли жойига тушган, хотиржам, осойишта. *Ана энди кўнгли дилжам бўлиб, Ёвмит элига Гўрўғлибек уч кун тўйтомоша бериб, ўз ишида бўлди.* «Юнус пари». *Олиб келиб, дорга тортиб ўлдириб, Кўнглимни дилжам қилинглар.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДИЛ-ЖИГАР : дил-жигаридан урмоқ *айн.* **жигаридан (ёки юрагидан) урмоқ** *қ.* **урмоқ**.

ДИЛ-ЖОН, дилу жон *кам. қўлл. айн.* **жондил**. *Сен менинг дилу жонимсан. Жўхори — чорванинг дилу жони.* ▬ *[Ҳожи она бойга:] Хонзода.. сени дилу жонидан яхши кўрар экан.* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДИЛИЖОН [*фр.* diligence] Транспорт тараққий этмаган вақтларда почтани, йўловчилар ва уларнинг юкларини мунтазам ташиш учун хизмат қилган тўрт ғилдиракли катта соябон арава.

ДИЛИКАПТАР [*ф.* دل‌کفتر — каптар юраги] Узумнинг кечпишар, хўраки нави. *Куз кунлари. Ишкомларда ҳусайни, диликаптар, кишмиш, шивирғонларнинг боши ерга тегай деб энгашган.* С. Абдулла, Бир шингили томоқни ёради.

ДИЛКАШ [*ф.* دلکش — дилни тортувчи, мафтункор, жозибали] **1** Кишини ўзига тортувчи, суҳбатлашса завқ, лаззат оладиган; суюкли. *Дилкаш қиз. Дилкаш йигит.* ▬ *Ростини айтганда, шундай дилкаш йигитга чиндан тоға бўлишни кўнглим тилаган эди.* Н. Норматов, Исмоил тоға тарозиси. *Бобо анча дилкаш, суҳбати ширин ва ўтган замонларни эслаб гапиришни ёқтирарди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Кишининг баҳридилини очадиган, дил баҳра оладиган. *Шу дилкаш дамларда мен яйраб, Лаззатга ғарқ бўлиб кетаман.* Ҳ. Олимжон.

ДИЛКАШЛИК Кишини ўзига жалб қилишлик, самимийлик; очиқ кўнгиллик. *Дилкашлик қилмоқ.* ▬ *[Йигитнинг] Дилкашлиги Шербекка ёқиб тушди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дилкашлик қиладиган Ҳафизасиз каттакон ҳовлида "шоми ғарибон" қилиб, кампир бувининг бир ўзи шумшайиб ўтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДИЛКУШО [*ф.* دلکشا — кўнгилни очувчи] *кт.* Баҳридилни очадиган, кўнгилни хушнуд қиладиган; оромбахш. *Бу водийда сиз айтган аждаҳо нафасидай гармселлар ўрнига дилкушо шабадалар эсади.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Сенингдек дилкушо жонон топилмас.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗ [*ф.* دلنواز — дилни, кўнгилни эркаловчи] *кт.* **1** *сфт.* Кўнгилни овловчи, кўнгилни хушнуд этувчи; марҳаматли, ёқимли. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиғини суғургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Иқлими дилнавоз, бойликлари беқиёс.. бизнинг бу серқуёш ўлкамизда олтин куз барқ урмоқда.* Уйғун.

2 Дилкаш ёр, маъшуқа. *Менинг дилнавозим, нигорим келур.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛНАВОЗЛИК Кўнгилни хушнуд этишлик; меҳрибонлик.

ДИЛОВАР [*ф.* دل‌آور — юракли, мард, жасур, қаҳрамон] **1** Юракли, қўрқмас, жасур, ботир. *Замину замонда ўзингсан ғолиб, Эй, менинг диловар, оловқалб укам.* А. Орипов, Йиллар армони. *Бирга борар моҳи анвар, Қаватинда диловарлар.* «Гулшанбоғ».

2 Диловар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ДИЛОВАРЛИК Диловар кишиларга хос иш, хатти-ҳаракат; қаҳрамонлик, ботирлик. *Диловарлик кўрсатмоқ. Диловарлик жанги.*

ДИЛОЗОР |*ф.* دل‌آزار – дилга озор, ранж етказувчи, дилни яраловчи| **1** Кишининг дилига озор берувчи, кишини ранжитувчи, муомаласи совуқ, ситамгар. *Дилозор одам. Дилозордан худо безор.* Мақол. *Кимки бўлса дилозор, Ундан элу юрт безор.* Мақол. ▬ *Раис ака, унақа дилозор бўлманг,* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Юракни эзувчи, оғир, машаққатли. *Уларни ночор, дилозор қора кунлари мажбур қиларди!* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛОЗОРЛИК **1** Дилозорга хос хатти-ҳаракат; дилозор бўлишлик. *Энди қариб бораётибман, бор умрим сипоҳлик қиламан деб, дилозорлик билан ўтди.* «Нурали».

2 Кишининг дилига озор етказиш, одамни ранжитиш. *Дилозорлик қилмоқ.* ▬ *Дилбар бу гапларнинг ноўрин ва дилозорлик эканини била туриб гапирар эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДИЛОРО |*ф.* دل‌آرا – дилга оро берувчи, кўнгилни безовчи| **1** *кт.* Кўнгилга хуш ёқувчи, кишини мафтун этувчи; дилрабо. *Тожикларнинг тоғлари аро Ўрин олган бир дилбанд қишлоқ. Дарахтзори кўм-кўк, дилоро, Аталаркан у "Баланд қишлоқ".* Шайхзода.

2 Дилоро (хотин-қизлар исми).

ДИЛОРОМ |*ф.* دل‌آرام – дилга ором, роҳат бағишловчи| **1** *сфт.* Дилга осойишталик бағишловчи, кўнгилга ором берувчи; оромбахш, роҳатбахш. *Навниҳоллар, кўм-кўк япроқлар.. Яшнади-да, бўлди дилором.* Х. Расул.

2 *от* Ширинсўз ва меҳрибон ёр; маҳбуба, маъшуқа. *[Муллаўзи:] Келмайсизми, эй дилором! Юрак беором бўлди-ку!* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Тўйиб шимирса ёрим, Ёзилади хуморим, Чечак очар гулзорим, Кўрсам дилоромимни.* Ё. Мирзо.

3 Дилором (хотин-қизлар исми).

ДИЛПАЗИР |*ф.* دلپذیر – кўнгилга мақбул келган, дилтортар| *кт.* Кўнгилга маъқул тушувчи, кўнгилга ёқадиган, ёқимли; дилрабо. *Шайх найда дилпазир бир мақомни ғоят гўзал чалибди.* Ойбек, Навоий. *-Меҳмонлар кўп мулойим, дилпазир кишилар экан, – деди Абдулла.* Й. Шамшаров, Биз тўқайбузарлармиз.

ДИЛПАРВАР |*ф.* دلپرور – дил тарбиячиси, ғамхўри| *кам. қўлл.* Кўнгилни хушловчи, кўнгилга далда, таскин берувчи. *Дилимда тўхтамас ғам, Меҳрибон дилпарварим бордир.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛПИСАНД |*ф.* دلپسند – дилга маъқул тушувчи, ёқувчи| *кам. қўлл.* Кўнгилга маъқул тушувчи, кўнгилга ўтирувчи, ёқувчи. *Ҳаётбахш қўшиқдек бўлди дилписанд Одоб расмидаги ноз, ишваларинг.* Х. Расул, Бахт нашъаси.

ДИЛПОРА |*ф.* دلپارہ – дили, қалби парчаланган| Ғам-қайғу, ҳасрат чекиб, кўнгли пора, вайрон бўлган; дилафгор. *-У дилпорани икки оғиз сўз билан хурсанд қил, – деди Ҳожи хола Тўтиқизга.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛРАБО |*ф.* دلربا – қалбни жалб этувчи, дилтортар, мафтункор| **1** *сфт.* Кўнгилни мафтун этадиган, кишини ўзига тортадиган; ёқимли. *Дилрабо куй. Дилрабо манзара.* ▬ *Ватан! Нақадар.. дилдор ва дилрабо, жозибали ва ёқимли эшитилади бу сўз!* Газетадан. *Овоз шу қадар тиниқ, дилрабо эдики, Муқаддам ҳаяжондан энтикиб кетганини сезди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Эй, сиз, тоғлар, дилрабо тоғлар, Ёш қалбимни мафтун этгансиз.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 *от* Гўзал ёр, маъшуқа, маҳбуба. *Э дилрабо, ишқинг билан девона бўлдим соғиниб.* Ҳамза. *Кетдим бериб кўнгил у дилрабога вафо билан, Тўлдирди-кетди кўнглимни ишқий наво билан.* М. Бобоев.

3 Дилрабо (хотин-қизлар исми).

ДИЛРАБОЛИК Кўркамлик, мафтункорлик; таннозлик. *[Сув] Қанча-қанча ерларга бебаҳо нафосат ёяди, чўлларга жон, боғларга дилраболик бағишлайди энди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ноз этиб, Ҳабибийнинг ишқин имтиҳон айлаб, Расми дилраболикда янги бир шиор этдинг.* Ҳабибий, Девон.

ДИЛРОЗ |*ф.* دلراز – кўнгил, юрак сири| *кт.* Юрак сири, кўнгилдаги ҳасрат ёки тилак, истак, орзу. *Дилроз айтмоқ.* ▬ *Фуломжон тоғда бўзлаб, дилрозини сўзлаб ётган ойдин кечада бахтнинг шу қадар яқин эканлигини билибмиди?* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Улар [Ўғилой ва Ҳаётжон] бир-бирларига қизиқиб қарар, лекин дилрозларини изҳор қилишга ботинолмас эдилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДИЛСИЁҲ |*ф.* دل‌سیاہ – қора юрак, ёмон ниятли| **1** Бировга яхшиликни раво

кўрмовчи, ичи қора, бахил. *Уларни боғчадан қувиб борамиз, Даф бўлсин дилсиёҳ, бахил, ғаламис.* «Муштум».

2 Ичи қора одамдан жабр кўрган, кўнгли қолган, ранжиган. *Ҳа, танисаям, танимаганга соляпти ўзини, дедим-да, дилсиёҳ бўлиб, қайтиб кетдим.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ДИЛСИЁҲЛИК Бировнинг ноҳақ, ноўрин ҳаракати, сўзидан қаттиқ ранжишлик ёки ана шундай ҳаракат билан бировни ранжитишлик; хафагарчилик. *-Ҳозирча тинч яшаб турибмиз. Тағин орага бирон дилсиёҳлик тушмасин, – деди Лаъли ердан кўзини узмай.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Устма-уст юз берган дилсиёҳликлар Муҳаммад Шарифнинг юрагини зада қилиб қўйди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал. *Уйдаги дилсиёҳлик каттаю кичикнинг, айниқса бундай ҳолатга кўникмаган Шавкатнинг вужудини сирқиратарди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ДИЛСЎЗ [*ф.* دل‌سوز – юракни, қалбни ёндирувчи; жонкуяр] *кт.* Дилни куйдирадиган, ўткир, таъсирли; жонни олувчи. *Номаи дилсўз. Ошиқи дилсўз.* ▬ *Чиқарди жонидин бир оҳи дилсўз, Қиёмат бўлди гўёки ўшал рўз.* «Тоҳир ва Зуҳра». *Ошиқ бир номаи дилсўз юборибдир.* «Муштум». *Яшин уриб кетган дарахтдек тўниб, Поёнсиз бўшлиққа қарайман дилсўз.* Р. Парфи, Кўзлар.

ДИЛСЎЗЛИК **1** Дилни ўрташлик, ўта таъсирчанлик, мафтункорлик.

2 Юракдан берилганлик; ачинганлик, жонкуярлик. *Қамбарали Мирҳомидхўжанинг сўзига жон-дили билан қулоқ солар экан.. Мирҳомидхўжага дилсўзлик важҳидан чуқур уф тортди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДИЛТАНГ [*ф.* دلتنگ – юраги тор, сиқилган] **1** Юраги сиқилган, ғоят хафа, ғамгин; маъюс. *Шу кунларда шоҳ жуда дилтанг эди.* «Баҳром ва Гуландом». *Жўнар бўлдим мен бундан дилтанг, Йўлларимга қараб қолдинг сен.* А. Орипов, Йиллар армони. *Гоҳи мағрур, гоҳи дилтанг, Гоҳи ҳазин, гоҳи тумтароқ.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Юраги тор, тажанг; паришон. *Дилтанг одам.* ▬ *Эломонов дилтанг қўл силкиб қўя қолди.* М.М.Дўст, Галатепа қиссалари. *Қўлимни боғла, майли, бўлма дилтанг! Элимни ёқма-ю, элтиб мени ёқ!* С. Абдулла, Асарлар. *Шунақа дилтанг пайтда Холқўзининг келгани унга булут орасидан чиққан офтобдек туюлди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ДИЛТАНГЛИК **1** Юраги сиқилган, ранжиган ҳолат; хафалик; тажанглик. *Даврон дилтанглик билан бир неча бор у ёқдан-бу ёққа юрди.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *Хотиним сал хавотирланиб, эрим шоирмас, ёзувчи, деб эътироз билдирган экан, врач куёвим дилтанглик билан қўл силтабди.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 Паришонлик; маъюслик, хафагарчилик. *Салиманинг сал ёришганидан кўнгли таскин топса ҳам, бари бир, зимдан сезилиб турган дилтанглигини билолмайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИЛТОРТАР **1** Кўнгилга хуш келадиган; кўнгилга яқин; дилни ўзига тортадиган, мафтункор, дилкаш. *Дилтортар дўст.* ▬ *Чол дилтортар кишиси олдида ечилди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар. *Чойдан сўнг икки дўст икки-уч дилтортар улфат билан тоққа чиқиб кетишга қарор қилдилар.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

2 Кишига ёқадиган, хуш келадиган; ёқимли. *Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам.. унинг оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан.. танийдиганлар кўп.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИЛФИГОР [*ф.* دل‌فگار – қалби, кўнгли яраланган] *кт. айн.* **дилафгор.** *Ҳажр доғи дардманду дилфигор айлар мени.* Нодира. *Ўтса ойлар ҳам, Муқимий, дилфигорим бор эди!* Муқимий.

ДИЛХАСТА [*ф.* دلخسته – юраги пора; дилпора; кўнгли қолган] **1** Юраги касал, қалби парчаланган. *Киши ҳар куни шудринг кўтарилмасдан гул теришни тарк этмаса, асло дилхаста бўлмайди, ўпка касалига йўлиқмайди.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 *кўчма* Юраги пора бўлган, эзилган; ниҳоятда хафа. Шу *тўрт девор ичида қон ютиб, беҳад заҳмат чеккан дилхаста сингилингизга лоақал сиз шафқат қилингиз.* Ойбек, Улуғ йўл. *Заррае андиша қил, увол эмасму, эй пари, Бир ғариб дилхастага бермоқ эсанг мунча азоб.* Ҳамза, Асарлар. *Таъсир айламас, дилхаста Ниҳон, қилғонинг била минг оҳу фиғон.* Газетадан.

ДИЛХАСТАЛИК **1** Қалби шикасталик, юраги касаллик.

2 *кўчма* Юраги эзилганлик, маъюслик, хафалик. *..дилхасталик пайтида Эгам унга [Ҳабибага] меҳр ва ёрдам қўлини чўзди.* Ф. Мусажонов, Баҳор нафаси.

ДИЛХИРАЛИК [дил + хиралик] Кўнгил совиши; хафачилик, араз. *Икки кунлик дилхираликдан сўнг улар яна ярашишди.* Мирмуҳсин, Умид. *Маликанинг муҳаббати эрига фақат дилхираликлик келтирарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Орадаги дилхираликлик учди кетди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДИЛХИРОЖ [*ф.* دلخراش — қалбни тирновчи, юракни эзувчи] Ўзбек халқ куйларидан бирининг номи. *Бирдан уйни бошга кўтаргудек бўлиб, дилхирож куйи янгради.* С. Зуннунова, Узилган ип. *Даврада Инобат, Зуҳралар ўйнашар дилхирож йўлида.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ДИЛХОНА [*ф.* دلخانه — кўнгил уйи] *поэт.* Кишининг ички дунёси; кўнгил, дил. *Рангим бўлди-ку заъфарон, Дилхонаси сенсиз вайрон.* «Нигор ва Замон».

ДИЛХОҲ [*ф.* دلخواه — юрак истаги, интилиш; орзу-умид қилинган нарса] **1** Кўнгил истаган, дил хоҳлаган, кўнгил суйган. *Эй кабутар, шеърим олиб, ёр дилхоҳимга элт.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Онажоним, менга бу кун сендан ўзга дилхоҳ йўқ!* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

2 *айн.* **дилтортар**.

ДИЛХУН [*ф.* دلخون — юраги қон, қалби яраланган; ғам-аламли] **1** Қаттиқ алам чекиб ёки хафагарчиликдан юраги қонга тўлган, қаттиқ хафа. *[Онаси] Уни юпатгули.. сўз тополмай дилхун бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аваз, мотамсаро уйга кираётгандек, дилхун бўлиб остона ҳатлади.* С. Сиёев, Аваз. *Ки байтим сатри иккидур: Бири дилхуш, бири дилхун.* Э. Воҳидов, Ёшлик девони.

2 *кўчма* Кишига азоб берувчи, ёқимсиз, жирканч. *Аҳмад чуқур хўрсинди. Бу оғир, жирканч, дилхун муҳитни тарк қилиб, озодликка — кўчага чиқиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 *кўчма* Бағри қон, қип-қизил. *Тонг қўйнида маъюс ва дилхун Атиргуллар эгар бошини.* «Ёшлик».

ДИЛХУНЛИК Ғам-ғуссага ботганлик, ўта хафақонлик, дилпоралик. *Истардим: оламда ўтса дилхунлик, Истардим: оламда фақат гулгунлик.* Миртемир, Асарлар.

ДИЛХУШ [*ф.* دلخوش — қалби шод, мамнун, хурсанд] **1** Қалби қувончга тўлган, шодон, хурсанд. *Дилхуш бўлмоқ. Дилхуш қилмоқ.* ▬ *Нормаматнинг назарида, у [имом] ширин калом, дилхуш одам чиқди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *-Мен сизга бир мисол келтирмоқчиман, — деди дилхуш оҳангда.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Кунгилни хушнуд этадиган, шодлантирадиган. *Дилхуш оҳанг.* ▬ *Кечаги ёмғирдан нишон ҳам қолмаган: хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат.* И. Раҳим, Ихлос. *Келинг, яхшиси, ҳамма кунларимиз бугунгидай дилхуш ўтиши учун ичайлик.* С. Карокатов, Сунгги бархан.

ДИЛХУШЛИК Қалби қувончга тўлишлик, хурсандлик; яхши кайфият. *Назирхон.. дилхушлик билан кулиб гапира бошлади..* Р. Файзий, Гўзал. *У бирпас ўйланқираб туриб, яна қайнотасига дилхушлик кўрсатишга уринди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Кўнгил очиш, хурсандчилик қилиш. *Турдиевнинг шу важоҳатини кўрган киши уни бир умр дилхушлик қилмаган.. дейди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ўша куни у ишдан кейин ҳамтовоқлари билан дилхушлик қилди.* Газетадан.

ДИЛШИКАСТ(А) [*ф.* دل‌شکسته — юраги парчаланган, кўнгли синиқ; хафа] Кўнгли синиқ, кўнгли ярим, кўнгли вайрон; дилафгор. *Мусофир, дилшикаста меҳмоннинг дилин шод айламоқ мезбонга яхши.* «Ақл ақлдан қувват олади». *Биламан, албатта, дилшикастман, Ана у дарахтга болта урсалар.* А. Мухтор, Асарлар.

ДИЛШИКАСТ(А)ЛИК **1** Кўнгли синиқлик, кўнгли яримлик; маҳзунлик.

2 Дилшикаст кишининг кайфияти.

ДИЛШОД [*ф.* دل‌شاد — кўнгли шод, хурсанд; мамнун] **1** Қалби қувончга тўла, хушнуд, хурсанд. *Ҳар ким ўз севгани бирла дилшод. Тутқун эмас, эркин ҳамда озод.* Ҳабибий. *Обод уйимни у дилшод қилди.* Ғ. Ғулом.

2 Дилшод (эркаклар исми).

ДИЛШОДЛИК Шодонлик, хурсандчилик; хурсанд кайфият, мамнунлик. *Узоқ-яқинларда турли-туман қушлар ўз тилларида дилшодлик қиладилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Не қилайки, одамлардек яшолмадим дунёда, Лек кўнглимда нолиш эмас, алланечук дилшодлик.* Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ДИЛҒАШ [*ф.* دل‌غش — кўнгли беҳузур, бехуд; кўнгли алағда, юраги ғаш] *кам қўлл.* **1** Кўнгли хижил; ўта ғамгин, хафа. *Бир тонг Ҳофиз Кўйкий дилғаш бўлиб уйғонди.* «Ёшлик».

2 Кўнгилни хижил қилувчи, кўнгилни чўктирувчи, кишини хафа қилувчи. *Дилғаш воқеа.* ▬ *Ногоҳ Севаргулнинг кўз ўнгида дилғаш бир манзара нурланиб, яна қулоғига ўзининг аламнок бўзлагани эшитилаётгандек туюлди.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

ДИЛҒАШЛАНМОҚ Кўнгли хира бўлмоқ, кўнгли бузилмоқ, юраги сиқилмоқ. *Давлат тепадан бостириб келаётган қораматир булутларга дилғашланиб тикиларкан, қорнимиз тўқ, эгнимиз бут, аммо кўзимиз оч, кўнглимиз юпун, деб ўйлади.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

ДИЛҒАШЛИК Кўнгли хижиллик, хафалик. *Чиндан ҳам, жигардан, юракдан ўтиб кетадиган дилғашлик эди бу.* А. Мухтор, Кумуш тола.

ДИМ I **1** Шамолсиз, шабадасиз ва нафасни қайтарадиган даражада иссиқ. *Ҳаво шу қадар иссиқ, дим эдики, эрталаб ўрилган пичан кечгача шақирлаб қуриб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Жазирама иссиқдан ҳаммаёқ дим бўлиб кетган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳавоси етишмайдиган, ҳавоси бузилган; оғир, бўғиқ. *Ўтов дим бўлгани учун Юсуфжон анча вақтгача ухлай олмайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ҳаммомдагидай гуп этиб, юзимга дим ҳаво урилди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Дим хонада қасқонга тушгандек аъзойи баданимдан тер қуйилади.* «Гулдаста».

3 Ичи ҳаво билан тўлиб қолган, ичига ҳаво йиғилган. *Ошнам, тошдек оғир, пуфланган мешдек димсан. Бир кун паққа ёрилиб, ўлигингга эга бўлмасалар, шу.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДИМ II **1** *айн.* **жим**. *Писмиқ дим ўтирар.* Мақол. ▬ *[Мулларўзи Мулладўстга:] Дим! Оғзингизни паришон қилмай, сабр қилиб турсангиз, шу ҳафта ичида бўлади-қолади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Шунча шовқин бартараф бўлиб, дим бўлди.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

2 Овоз чиқармай, гапирмай жим ўтириш ўйини. *Дим ўйнамоқ.* ▬ *[Умматали] Ишга шўнғиб, ҳамма билан дим ўйнайди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДИМ III *шв.* **1** Сира, асло. *Ичкари кир, ёта бергин жойингга, Дим уларга қарай кўрма, чироғим.* «Равшан». *Подшосин ушлаб олинглар, Бежой хўрликлар кўрсатиб, Дим индамасдай қилинглар.* «Гулнорпари».

2 *шв. айн* **жуда, жуда ҳам**. *-Аваз оға, сизга дим жабр бўлди, — деди [Шерозий].* Ж. Шарипов, Хоразм. *Азизим, Сизни дим соғиндим.. тушларимда кўриб чиқаман.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 *шв.* Ҳеч ҳам, ҳеч бир, тамоман, умуман. *Молининг дим сони йўқ.. қирқ йигит асло саришта қилолмайди.* Э. Жуманбулбул ўғли, Булбул тароналари. *-Мен сендан жуда қўрқардим, Ойдонажон, сенда ор-номус, уят, шарм-ҳаё деган сўз дим йўқ экан, — деди Седана.* «Хушкелди».

ДИМ-ДИМ I Димлаб, аста-аста қайнатиб тайёрланадиган овқат. *Товуқ дим-дим тайёрлаш учун семизроқ бройлердан танлаб олинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ДИМ-ДИМ II **1** Индамаслик, овозини чиқармаслик, жимлик, бости-бости. *Профессор узукни Сунбулхон аяга бериб, бу гапни дим-дим қилиб юборишни тайинлади.* Мирмуҳсин, Умид. *..Назаримда, бир гап борга ўхшайди. Ҳаммаси дим-дим, қидиришмаяпти.* С. Зуннунова, Гулхан. *Дим-дим, ўра кўмдим, Гапирганнинг оғзига Бир шапалоқ урдим.* «Бойчечак».

2 Болаларнинг индамай, жим ўтиришдан иборат бир хил ўйини. *Орага жимлик чўкди. Аёллар, гўё дим-дим ўйнаётгандек, чурқ этмай, қирга қараб юра бошладилар.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Болтаевнинг тутган йўлига келганда, у дим-дим ўйинига ўхшайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳар учови [Салом бувиш, Нодира хола, Марям бахши] ҳам дим-дим ўйнагандай жимиб қолди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ДИМИҚ *шв. айн.* **дим** I **2**. *..дам ўтмай аччиқ изғирин шовуллаб, димиқ айвонга ёпирилди-да, ўчоқ олдидаги хас-хашакни ҳовли саҳнига шопириб ўйнади.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Муқимий чўчиб уйғониб кетди, Оқжарнинг димиқ, қора тунида.. аъзойи бадани зирқираб оғримоқда эди.* С. Абдулла, Қувғунда.

ДИМИҚМОҚ I Ҳавонинг жуда иссиқлиги ё ўта намлиги, ёки бошқа ҳолат туфайли қийналиб нафас олмоқ, нафаси қайтмоқ; бўғилмоқ. *Ҳовлини қўрғонсифат қуриб, тор жойда димиқиб яшашни жини севмайди.* «Ёшлик». *Тўғонбек димиққандек оғир нафас олиб, даричанинг икки табақасини ҳам кескин итариб юборди.* Ойбек,

Навоий. *Бир маҳал Пошша кампир димиқиб, секин бошини кўрпадан чиқарди.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *-Албатта очиш керак, – деди онаси ўрнига жавоб қилиб Абдусаттор, – қурт димиқиб қолибди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

2 Нафас қайтарадиган даражада бузилмоқ, оғирлашмоқ (хона берклиги туфайли ёки ундаги баъзи нарсалар таъсиридан юзага келган ҳаво ҳақида). *Кун бўйи иссиқ қамалиб, димиқиб қолган хонани шамоллатиш учун деразаларни очиб юборди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Кийимларини алмаштириб, ўрнига чўзилди. Уй димиқиб кетгандек, нафас олиш оғирлашиб борарди.* «Ёшлик».

3 Ўралган ҳолатда ёки узоқроқ туриб бўрсиб қолмоқ, айнимоқ, бузилмоқ. *Овқат димиқиб қолибди. Гўшт димиқибди.* ▬ *Ёз бўйи ғўзаларни тўйдирган серунум тупроқ кулранг ўғит билан аралашиб, пастга тушар, остки қатламнинг димиқиб ётган қора тупроғи юзага чиқиб товланарди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар. *Қирғоқларини пўпанак қоплаб, суви димиқиб ётган ҳовуз..* Ҳ. Ғулом, Машъал.

4 *кўчма* Бўғилмоқ (овоз ҳақида). *Бошини кўрпага буркаб олган Элмурод димиққан овоз билан сўради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўрбоши аччиқ тутун устига энгашиб тура бериб, димоғи тарс ёрилиб кетаёзди ва димиққан овоз билан қичқирди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

5 *кўчма* Бир жойда ўтираверіб зериқмоқ, руҳан эзилмоқ. *Сиз жуда яхши, чиройли, ақлли қизсиз! Бу даргоҳда димиқиб қолибсиз, холос!* «Муштум». *Бу аёл унинг димиққан ҳислари учун, чувалашиб ётган ўйлари учун мана шундай кенгликларга дарча очиб кетгандай эди.* А. Мухтор, Асарлар. *Қобил уларнинг сал зериккан ва димиққан даврасига тоза бир эпкин бўлиб кирди.* М.М.Дўст, Галатепага қайтиш.

ДИМЛАМА 1 *сфт.* Димлаб пиширилган. *Димлама сомса. Димлама котлет.* ▬ *Овқат вақтида у ўтирмади, сирка-қалампирли яхна калла-поча, димлама жўжа, хуллас, топгантутганини қўйиб, жон-дилидан хизмат қилди.* А. Мухтор, Асарлар.

2 *от* Гўшт, ёғга пиёз, кўпроқ помидор ва сабзавотлар солиб, шуларнинг буғида (селида) димлаб пиширилган таом. *Димлама учун албатта қўй гўшти бўлиши керак.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Келтирилган тугунни стол устига қўйиб очган эди, ҳамма хонани димлама ҳиди тутиб кетди.* М.М.Дўст, Лолазор.

3 Хомроқ ҳолда узиб, қалин нарсага ўраб, иссиқ тутиб етилтирилган. *Димлама помидор. Димлама нок.* ▬ *Айниқса, фартукли кишиларнинг сершоқоли.. тарози келаркелмас, димлама помидорни харидорга узатди.* «Муштум».

ДИМЛАМОҚ 1 Ҳовури чиқмайдиган қилиб ўрамоқ, шу йўл билан пиширмоқ. *Сомсани димлаб пиширмоқ.* ▬ *Таманно сумкасидан димлаб пиширилган товуқни олди.* Мирмуҳсин, Ҳикоя ва қиссалар. *Назира ўлжа какликларни димлаб, дастурхонга келтирди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

2 Бўғмоқ, тўсмоқ (сувни).

3 Хомроқ узилган мева ёки сабзавотни ўраб қўйиб, иссиқда етилтирмоқ. *Нокни димламоқ.*

4 Нафасни сиқмоқ, бўғмоқ (ниҳоятда иссиқ ёки бўғиқ ҳаво ҳақида). *Дуруст ухлай олмадингиз дейман? Ҳаво хўп димлади-да, мулла.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

5 *кўчма шв.* Кўндирмоқчи бўлмоқ; алдамоқ, аврамоқ. *Ёдгор сени ўлдиришга кўп димлади. Мен қабул қилмадим.* Ҳамза, Асарлар.

Сигирни димламоқ *салб.* Ўз вақтида соғмасдан елинини шиширмоқ (баъзилар сигирни бозорга солиш учун шундай қиладилар).

ДИМЛАНМОҚ 1 Димламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н.

2 Тўпланмоқ, тошмоқ; тўсилмоқ. *Қизлар шу куни кечаси билан ухламадилар. Чунки сув димланиб, тўғон тупроқларини ювиб, ялаб турибди, хавф зўр.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бир маҳал Йигитали даранинг суви димланиб оқувчи жой – шовва қаршисидан чиқиб қолди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

3 Ҳовури, буғи чиқмайдиган қилиб бекитиб қўйилмоқ. *Лавлаги айтар лавланмадим, қозон-қозон димланмадим.* «Бойчечак». *Дунё.. кечалари маҳкам димланган қасқонга ўхшаб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДИМЛИК Иссиқдан, ҳавонинг бузилиши ёки етишмаслигидан юзага келган нохуш ҳолат; иссиқлик. *Иссиқ бирмунча бўшашгандек туюлса ҳам, димлик заптида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кечки димлик кўчаларнинг юмшоқ чангини оғир босиб тушмоқда эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ДИМОҒ [*а.* دماغ – мия; бош] **1** *анат.* Бурун бўшлиғи билан оғиз бўшлиғининг туташадиган ери; ҳалқумнинг юқори бўлими. *Гулрўйнинг димоғига гуп этганча нам тупроқнинг хуш бўйи урди.* «Ёшлик». *Ўчоқда дамлаб қўйилган палов ҳиди димоғига урилиб, иштаҳасини қитиқлади.* «Ёшлик».

Димоғида гапирмоқ Бўғиқ овоз билан ёки пўнғиллаб гапирмоқ; кулмоқ. *У димоғида гапирар эди. Унинг овози пинғиллаб эшитилгани учун Бегимхон пиқиллаб кулиб юборди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Руҳий ҳолат, кайфият. *Жаранглашиб, димоғлари чоғ бўлиб, Урганч элга ҳаммаси тўйга кетди.* «Юсуф ва Аҳмад». *Аҳмаднинг ҳам димоғи чоғлашди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 *кўчма* Ўзини баланд тутиш, кибр-ҳаво, кеккайиш, такаббурлик. *Такаббур, олифта хонимлар димоғ билан кеккайиб, индамай ўтирарди.* Ойбек, Нур қидириб. *Кейинги кунларда Рашидда димоғ пайдо бўла бошлади.* «Шарқ юлдузи».

Димоғи баланд *ёки* **калондимоғ** Бировни менсимайдиган, кеккайган, манман. *-У кишининг олдида ўн соат турсангиз ҳам индамайди, шунақа "димоғи баланд," – деди.* Ойдин, Ҳикоялар. *Бежой баланд шу чопсоннинг димоғи.* «Ҳасанхон». *-Йўқ, – деб ўйлади Яхшибоев, бу элчининг димоғи баланд.* М.М.Дўст, Лолазор. *Бизнинг раис ўжарроқ, Гап уқмас, калондимоғ.* «Муштум». **Димоғи куймоқ** Фириб емоқ, панд емоқ. *Икки йил бўлди куйган эди димоғим.* «Нигор ва Замон». **Димоғи кўтарилмоқ** Ўзини бошқалардан баланд оладиган бўлиб қолмоқ, кеккаймоқ, манманлик қилмоқ. *Оббо! Раис бўлиб, димоғи кўтарилиб қопти-ку!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Кресло унинг димоғини кўтариб, амал ғурури бошини айлантириб қўйди.* Газетадан. **Димоғи шишмоқ** *айн.* **димоғи кўтарилмоқ.** *Бўлса уй-жой, [Канизакнинг] илгариги эридан қолган рўзғори бордир. Бу безотнинг [Сидиқжоннинг] димоғини шиширган шу нарса.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Айтганингиздек, мингбошининг ўзи ҳам димоғи шишиб қолибди.* Ҳамза, Асарлар. **Димоғига қурт тушмоқ** *ёки* **димоғидан қурт (эшак қурт) ёғилмоқ** Жуда ҳам кеккайиб, ҳеч кимни менсимай қўймоқ. *Аввал уни муллаваччалар судради.. кейин Мамарайим афандининг димоғига қурт тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. [Қайнотаси] *Нарироққа бориб тўнғиллади: -Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшак қурт ёғилади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Димоғидан қор ёғмоқ** Қовоғи очилмайдиган, серзарда бўлиб қолмоқ, жаҳли чиқмоқ. *У [Сатин бойвачча ҳовлига] ҳар кириб чиққанда, бир эт-бир эт тушар, димоғидан қор ёғар ва аламига чидолмасдан, пўнғиллаб ўтарди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Димоғ қилмоқ** Арзимаган нарсага аразламоқ, зарда қилмоқ.

ДИМОҒДОР [*а.+ ф.* دماغدار – димоғли, кибрли] **1** Бошқалардан ўзини баланд тутиб, кибр билан юрадиган, кеккайган, кибрли, мутакаббир. *Димоғдорга бир гап оз, икки гап кўп.* Мақол. ▬ *Камол ёшлигида димоғдор Бекхўжа билан ҳеч қачон яқин дўст тутинмаган эди.* «Ёшлик». *Мен баъзи кишиларга ажабланаман. Сал иш қилдими, дарров димоғдор бўлиб кетади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Баландпарвоз, катта. *Ҳар гал учрашувларда Холдор навбатдаги синовдан қўли баланд ўтганлиги ҳақида димоғдор гаплар қиларди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ДИМОҒДОРЛИК Кеккайганлик, манманлик ҳолати, хусусияти. *Йигитали қандайдир димоғдорлик билан гапириб, Назирага ер остидан қараб қўйди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Димоғдорлик, ғўдайиш каби хислатлар уларнинг [Чалабийларнинг] касби.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДИМОҒЛИ *айн.* **димоғдор.** *Ойболтадек салмоғли, Эшон ойимдек димоғли Эшон поччамга салом!* Ҳамза.

ДИМОҒ-ФИРОҚ Нозланиб ёки тихирлик билан муносабатда бўлиш; ноз-истиғно ёки зарда. *Димоғ-фироқ қилмоқ.* ▬ *Уйда ҳам ҳаловат йўқолди.. Олдинги иззат-икромлар димоғ-фироқ ва миннатга ўхшаш нордон киноя билан алмашина борди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Тугаб боряпти-ю, димоғу фироқига ўлайми!* «Ёшлик».

ДИН [*а.* دين – эътиқод, ишонч] Илоҳий кучга, Худога ишонишга асосланган дунёқараш, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуи. *Ислом дини. Христиан дини. Будда дини. Дини бошқанинг феъли бошқа.* Мақол. ▬ *Ислом дини кишиларни тўғри йўлга бошлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Жаноби олий учун, дин учун, шариат учун жонимиз-молимиз фидо, – деди белига қилич осиб, кифтига*

бешотар милтиқ кўтарган бир йигит. С. Айний, Қуллар. *Имонига, динига мустаҳкам покиза одам бор жойда ажина юз чақирим нарига қочармиш.* С. Аҳмад, Ҳукм.

Диндан чиқмоқ (*ёки* **қайтмоқ**) 1) динга ишонмай, унга амал қилмай қўймоқ; даҳрий бўлмоқ. *Диндан чиқсанг, чиқ, элдан чиқма.* Мақол. *Яхши гап билан илон индан чиқади, ёмон гап билан мусулмон диндан чиқади.* Мақол. ▬ *Майли, диндан қайтганни яна дин йўлига солиш — савоб иш.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 2) ўз динини бошқа динга алмаштирмоқ. *Христиан динидан чиқиб, Исломни қабул қилмоқ.*

ДИНАМИК 1 Динамикага оид (*қ.* **динамика 1**); ҳаракат ва куч таъсири билан боғланган. *Динамик куч.* ▬ *Организм тўқималарининг ҳамма компонентлари динамик ҳолатда бўлади.* «Фан ва турмуш». *Динамик босим суюқлик оқимининг тезлиги туфайли вужудга келади.* «Физика» дарслиги. *Ёзувчи яратган кўпгина образлар ҳаётнинг ўзидаги каби динамик ҳаракатда бўлади.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 *кўчма* Ҳаракатга, воқеа-ҳодисаларга бой; жўшқин. *Абдулла Қодирий «Меҳробдан чаён» асарида Анварнинг динамик образини яратган.*

ДИНАМИК Электр тебранишларини товуш тебранишларига (товушга) айлантириб берадиган асбоб.

ДИНАМИКА [*юн.* dynamikos — кучга оид; кучли] **1** *физ.* Механиканинг жисмлар механик ҳаракатини уларга таъсир қиладиган кучлар билан боғлаб ўрганадиган бўлими.

2 Ҳаракат ҳолати; ўсиш, ривожланиш; воқеа, ҳодисадаги жўшқинлик. *Меҳнат унумдорлиги динамикаси.* ▬ *Абдулланинг ўз йўли, ўз оҳанги, ўзи яратган шеърий динамикаси бор.* М. Қўшжонов, Ижод сабоқлари.

3 *мус.* Муайян асарнинг нота ёзувида ва бевосита уни ижро этишда товушлар садоланиши кучининг (баланд-пастлигининг) ўзгарувчанлиги.

4 Шу ўзгарувчанликни ифодаловчи белгилар мажмуи.

ДИНАМИТ [*юн.* dynamis — куч] Ҳарбий соҳа ва тоғ ишларида қўлланадиган, асосий таркибий қисми нитроглицерин ва суюқ нитроэфирлардан иборат бўлган кучли портловчи модда. *Тўхтасин полвон тик.. қоялар, тепалар тагидан ўйиб кириб, унинг остига динамит қўйиб портлатиб, дарё устига ағдарар экан.* Ш. Ғуломов, Ёрқин йўллар. *Йигитали, худди портлатгичига ўт яқинлашиб келаётган динамит ёнида ўтиргандек, юрагини ҳовучлаб гапира бошлади.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ДИНАМИТЧИ Динамит ёрдамида портлатиш ишлари билан шуғулланувчи ишчи.

ДИНАМОМАШИНА Ўзгармас ток генераторининг эскирган номи, электр генератори.

ДИНАМОМЕТР [*юн.* dynamis — куч + metreo — ўлчайман] Куч ўлчайдиган асбоб. *Тиббиётда динамометр мушакларнинг энг юқори кучини ўлчашда ишлатилади.* «ЎзМЭ».

ДИНАСТИЯ [*юн.* dynasteia — сулола] *айн.* **сулола 1**. *Романовлар династияси.* ▬ *Навоий ахоманийлар династиясининг сўнгги вакили Доро III ни ўта золимликда айблайди.* «ЎТА».

ДИНГ: **қулоғи динг** Бирор шарпа, товуш ёки гапни эшитиб ҳушёр тортадиган, бирор нарса пайидан бўлиб турган киши ёки ҳайвоннинг ҳолати ҳақида. *Ҳажвчининг қулоғи динг, кўзи рентген бўлиши керак.* «Муштум». *Бўри галаси қулоқларини динг қилиб, атрофга аланглайди.* «Шарқ юлдузи». *Яхшибоев қулоқларини динг қилди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДИНГИЛЛАМОҚ *с.т.* Иккала орқа оёқни кўтариб ирғишламоқ ёки жадал юра бошламоқ; дирингламоқ. *Той дингиллади. Бузоқ дингиллаб чопди.* ▬ [*Абу*] *Тойчаларга ўхшаб, дингиллаб чопадиган ҳам бўлди.* Мирмуҳсин, Она. *Авазхон.. дингиллаб келаётган Оқтойни таниди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *-Сизни ҳам уринтирмай, ўзим шундай паловтўра ясайки, ўликлар еса — тириладиган, тириклар еса дингиллайдиган бўлсин, — деди Асад.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Узоқдан Қўзибой, қўлтиғида папкаси, Оқтойни дингиллатганча келаётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эшакларини дингиллатиб, атроф қишлоқлардан янги чопон кийган деҳқонлар келишмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИНГИРЛАМОҚ *айн.* **дингилламоқ.** *Ўзимда йўқ дингирлаб кетаётиб, йўлда ҳамма ҳужжатларимни тушириб қўйибман.* «Ёшлик».

ДИНДОР [*а.* + *ф.* دیندار — динга эътиқод қилувчи, художўй] Динга амал қилувчи, худога, динга ишонувчи; художўй. *Мулла*

Обид ҳар қанча диндор бўлса ҳам, Хатиб домланинг ғаразсиз бир киши эканлигига унча ишонмайди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Султон Али Мирзо Хўжа Яҳёга қарши кескин чора кўролмайди, чунки бутун диндорлар Хўжанинг томонида.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДИНДОРЛИК Динга амал қилишлик, динга тобелик; художўйлик.

ДИНДОШ Бир динга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). *[Салоҳиддин:] Қаердаки мусулмон дунёсига дуч келсам, одамлар беш вақт намозларида дуога қўл очиб, сиз, туркистонлик диндошларига нажот тилаганини кўрдим.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ДИНИЙ Динга оид, динга алоқадор бўлган, динга, руҳониятга тегишли. *Диний ақидалар. Диний эътиқод. Диний таълимот. Диний адабиёт.* ▬ *Онам диний, дунёвий китобларни ўқиган, саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *У [Тўрахон] ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозини ҳам канда қилмасди, рўзани ҳам.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Элмурод оқсоқол билан эшон ўртасидаги диний мунозарага аралашишни лозим кўрмади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДИНИЯ [*а.*]: **диния назорати** *эск.* Диний назорат. *Мен бу гапни [мозор бузилишини] эшитиб, Тошкентга бордим. Диния назорати ҳам рухсат этди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Мадрасаи диния** Мусулмон шарқида олий диний ўқув юрти.

ДИНКАЙМОҚ *айн.* **диккаймоқ.** *Лакиснинг бирдан қулоғи динкайди.* «Шарқ юлдузи».

ДИНОЗАВР [*лот.* deinos – даҳшатли; қўрқинчли + sauros – калтакесак] *зоол.* Мезозой даврида яшаган, насли қирилиб кетган, узунлиги 20 метр ва ундан ортиқ бўлган судралиб юрувчи ҳайвон. *Динозаврнинг деярли барчаси тухумдан кўпайган, уларнинг аксари иссиқ қонлиларга оид эди.* «Фан ва турмуш».

ДИНОР [*а.* دينار – тилла пул] **1** Қадимда мусулмон мамлакатларнинг олтин тангаси. Ҳозирда Ливия, Тунис, Ироқ, Иордания, Жазоир, Судан, Кувайт каби мамлакатларда амал қилувчи пул бирлиги. *-Менга ҳозирча эллик минг динор пул керак бўлиб қолди, – деди эътирозга йўл қўймайдиган оҳангда.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Тилла, олтин. *Гадога салом берма, динор бер.* Мақол.

ДИНСИЗ 1 Шариъий талаб ва қоидаларга амал қилмовчи, динга, худога ишонмовчи; даҳрий. *Динсизга мусулмонлар орасида ўрин йўқ.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Диндан қайтган; кофир, шаккок. *Бу динсиз ғойибдан хабар беришни даъво қилиб, ўзини худога шерик қилибди-да!* С. Айний, Эсдаликлар.

ДИНЧИ *айн.* **диндор.** *Динчи одам.* ▬ *Динчига чиқарманг сиз яна мени, Эътиқод қўйганман кўзимга кўпдан.* Н. Нарзуллаев, Сайланма.

ДИНҒ *тақл.с.* Торни чертганда чиқадиган товуш ҳақида. *Дутор динғ этди.* ▬ *Дуторим динғ-динғ этади, Ичида моши бормикин!* "Қўшиқлар".

ДИНҒИЛЛАМОҚ *с.т.* Динғирламоқ. *Дўмбирани чалганимда, ундан динғиллаб оққан овоз гўё юрагимдан чирқираб чиққан куй сингари сезилди.* Газетадан. *Каримжон оқсоқол чойхонанинг бир бурчагида дуторни динғиллатиб ўтирар эди.* Газетадан.

ДИНҒИР *тақл.с.* "Динғ" тарзида эшитилган узлуксиз овоз ҳақида.

ДИНҒИР-ДИНҒИР Динғир с. такр. *Динғир-динғир қилмоқ. Дуторнинг динғир-динғири эшитилмоқда эди.*

ДИНҒИРЛАМОҚ "Динғ-динғ" тарзида овоз чиқармоқ. *Қаердандир дуторнинг динғирлаган овози келяпти.* ▬ *-Мана, шамол ҳам ғивиллаб қолди, – деди чойхоначи челакни бармоқлари билан динғирлатиб.* Ойбек, О.в.шабадалар.

ДИОД [ди.. + (электр)од] Икки электродли электрон лампа.

ДИОРАМА [диа.. + *юн.* horama – кўриниш, манзара] Тасвир махсус ёритиладиган материалга чизиладиган тасвирий санъат тури. *Йирик диорамалар махсус биноларга ўрнатилади.* «ЎзМЭ».

ДИПЛОМ [*фр.* diplome < *юн.* diploma – икки букланган варақ, ҳужжат] **1** Бирор ўқув масканини битирганлик ёки бирор илмий унвон, илмий даража берилганлигини тасдиқловчи расмий ҳужжат. *Имтиёзли диплом. Техника фанлари номзоди дипломи. Диплом олмоқ.* ▬ *Элмурод институтни имтиёзли диплом билан тамомлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Университет, институт ва ш. к. ни битириш олдидан, шундай ҳужжат олиш мақсадида ёзиладиган иш, тадқиқот ёки лойиҳа.

Диплом иши. Диплом (иши) ёзмоқ. Дипломни ҳимоя қилмоқ. ▬ *Малоҳат диплом ёзар, имтиҳонларга тайёрланар, шунинг учун тун билан кунниng фарқи қолмаган эди.* Ҳ. Гулом, Замин юлдузлари. *Бу янги уй лойиҳаси Малоҳатнинг иштирокида туғилган, бинобарин, Малоҳатнинг диплом иши эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

3 Бирор ҳуқуқ ёки мукофот берилганлигини тасдиқловчи гувоҳнома. *Беруний мукофоти лауреати дипломи. Қишлоқ хўжалик кўргазмасининг дипломи. Боксдан жаҳон чемпиони дипломи.* ▬ *Айрим журналистлар, фотомухбирлар ва табиат ҳаваскорлари пул мукофотлари ва дипломлар билан тақдирланди.* Газетадан.

ДИПЛОМАНТ I Олий ёки махсус ўрта ўқув юртини битириш дипломи устида ишлаётган (диплом иши ёзаётган) талаба. *Тошкент давлат иқтисодиёт университети дипломанти Ш. Расуловнинг.. диплом иши юксак баҳо олди.* «Фан ва турмуш».

2 Мусобақа, танловда ютиб чиқиб, диплом билан мукофотланган киши. *Конкурс дипломанти.*

ДИПЛОМАТ I [*фр.* diplomate < *юн.* diploma — икки букланган варақ, ҳужжат] **1** Чет мамлакатлар билан расмий алоқа қилиш ёки музокаралар олиб бориш учун махсус тайёргарлик кўрган ва шундай ишлар учун ўз ҳукумати томонидан вакил қилиб тайин этилган лавозимли киши. *Ўзбекистон дипломати. Дипломат бўлиб ишламоқ.* ▬ *1829 йил январда Эрон пойтахти Теҳронда рус дипломатига суиқасд қилинади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Хитой дипломатининг фикрича, «Шанхай бешлиги»нинг келажаги порлоқ.* Газетадан.

2 *с.т.* Иш, гап, муомалада уста, моҳир киши. *Жуда дипломат бўлиб кетибсиз-ку.* ▬ *..Соҳибқирон жуда моҳир дипломат бўлган.* «Фан ва турмуш». *Савдо ходими — турли хил одамлар билан муомала қила оладиган, илмли ва дипломат одам.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ДИПЛОМАТ II Кичик чемодан шаклида ишланган, қулфланадиган портфель. *Дипломатидан бир варақ қоғоз олди-да, тўғри бошлиғи Рустам Раҳмоновичнинг олдига кирди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Олдинда сersавлат Майлихўжа ака, ортида жигарранг дипломат ва семиз қоғоз папка кўтарган Ғойибжон пилдираб келар эди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

ДИПЛОМАТИК 1 Давлатнинг чет мамлакатлар билан буладиган расмий муносабатлари ва дипломатияга оид. *Дипломатик акт. Дипломатик алоқа. Дипломатик муносабат.* ▬ *Ўзаро тенг манфаатли дипломатик алоқалар ўрнатиш зарур ва шарт.* Газетадан. *Томонлар учрашув вақтини дипломатик каналлар орқали аниқлаб, келишиб олдилар.* Газетадан. *Акрамжон гўё дипломатик қабул маросимига ясангандай қора костюм, оқ нейлон кўйлак кийиб, қора галстук тақиб олган.. эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Дипломатларга, яъни элчиларга оид. *Дипломатик ваколат. Дипломатик иммунитет.*

Дипломатик корпус Бирор мамлакат ҳукумати ҳузуридаги чет эл дипломатлари. *Трибуналарда дипломатик корпус аъзолари турибдилар.* Газетадан.

3 *кўчма* Чуқур ва нозик ўйлаб, эҳтиётлик билан айтилган ёки қилинган. *Дипломатик жавоб.* ▬ *Шундай бўлса ҳам.. дипломатик равишда, хотини ва қизи орқали очиқдан-очиқ Саидийга билдирар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДИПЛОМАТИКА [*фр.* diplomatique < *юн.* diploma — икки букланган қоғоз варағи] Тарих фанининг расмий ва шахсий юридик ҳужжатларнинг шакл ва мазмунини ўрганувчи ёрдамчи тармоғи.

ДИПЛОМАТИЯ [*фр.* diplomatie <*юн.* diploma — икки букланган қоғоз варағи] **1** Давлатнинг ташқи халқаро сиёсатни амалга ошириш, чет мамлакатлар билан алоқа қилиш соҳасидаги фаолияти. *Ўрта аср ўзбек дипломатиясининг йирик намояндаларидан бири Абдураззоқ Самарқандий.. атоқли тарихчи олим ҳамдир.* Газетадан. *Кафиллик берсам, бермасам, дипломатия ишларидан хабардор бошқа одамимиз йўқ.* Т. Малик, Қалдирғоч.

Халқ дипломатияси Айрим шахслар, ижтимоий гуруҳлар ва ш. к. нинг долзарб ижтимоий муаммоларни ҳал этишга, ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлашга қаратилган норасмий фаолияти.

2 *с.т.* Бирор мақсадга эришиш йўлида усталик билан олиб борилган муомала. *Дипломатияни жуда боплайсиз-да. Ҳе, яшанг, дипломатиянгизга қойилман.*

ДИПЛОМФУРУШ Ҳақиқий ёки қалбаки дипломларни яширин равишда сотиш

билан шуғулланувчи кимса. *Маълум бўлишича, бу икки бетайин шахс дипломфуруш.. экан.* Газетадан.

ДИР *тақл. с.* Силкиниб қалтираш, титраш туфайли ҳосил бўладиган товушга тақлид. *Дутор қуруққина йиғламасди, балки бутун коинотни "зир" эттириб ва хаста юракларни "дир" силкитиб йиғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қиз дир титраб, бир лаҳза қотиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДИРАМ [*ф.* درم < *а.* درهم < *юн.* drachme – кумуш пул; оғирлик ўлчов бирлиги] **1** *тар.* Бухоро хонлиги, Эрон ва Ироқда 3,2 г. кумуш тангага тенг оғирлик ўлчов бирлиги.

2 *тар.* Бухоро хонлигида, Эрон, Ироқ, Афғонистон ва Туркияда пул бирлиги.

3 *эск.* Умуман танга, пул. *Толедан карам тила-ю, гадодан дирам тилама.* Мақол. ▬ *Уруш чиқмаса, ҳолим хароб, ёнимда бир дирам ҳам қолмади.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДИРГИЗЛАМОҚ *шв.* Совуқда титраб-қақшамоқ; тиши тишига тегмай қалтирамоқ. *Ҳар замонда совуқда диргизлаб, тўрт-бешта какликни қафасда ушлаб турган болалар кўриниб қолади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ўшанда қаҳратон қиш эди. Онаси Маърифатни бағрига босиб, оппоқ тонг отгунча изғиринда диргизлаб, бошпана қидирган.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Ёқишга ўтин-кўмир йўқ. Чолнинг жиғибийрон бўлаётгани ҳам шундан. Болалар диргизлаб юрибди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДИРДИККА *фолк.* От устига солинадиган безакли ёпқич. *Отга солди дирдикка, Қойил бўлинг эрликка.* «Хушкелди».

ДИР-ДИР: дир-дир титрамоқ (*ёки* **қалтирамоқ**) Совуқдан, қўрқинч ёки ҳаяжондан қаттиқ титрамоқ. *Севаргул дир-дир титраб, унсиз йиғламоқда эди.* «Ёшлик». *Қосимнинг тили калимага келмади. Дир-дир титради.* С. Аҳмад, Сайланма. *Кампир дир-дир қалтираб, эшикни очди-да, чироқни тўғри қилди.* Ҳ. Олимжон.

ДИРДОВ Озғин, қирчанғи (асосан уй ҳайвонлари ҳақида). *Дирдов от. Дирдов қўй.* ▬ *Ичкари томонда эса дирдов сигир, қаровсиз техника кўриниб турарди.* «Муштум». *-Қарабсизки, бир отар қўйнинг ярми семиз бўлса, ярми дирдов, – деди ота.* Газетадан.

ДИРЕКТИВ Расмий йўл-йўриқ кўрсатиб берадиган, дастур бўлиб хизмат қиладиган, дастурий. *Директив режа. Директив хат.*

ДИРЕКТИВА [*фр.* directive < *лот.* dirigere – йўлламоқ, йўналтирмоқ] Юқори раҳбар органлар томонидан берилган ва бажарилиши мажбурий саналган расмий йўл-йўриқ, дастур, кўрсатма. *Директива олмоқ.*

ДИРЕКТОР [*лот.* director < dirigere – йўналтирмоқ, йўл кўрсатмоқ] Корхона, муассаса ёки ўқув даргоҳининг раҳбари; мудир. *Завод директори. Мактаб директори. Бош директор.* ▬ *Мен пахта заводининг директори билан гаплашган эдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мактабимиз директори Сафо Авезов қурилиш бўлаётган ерда парвона.* «Муштум». *Магазин директорининг оғзини мойлашга ҳаракат қилганига ҳеч ҳайрон қолмайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

Директорлар кенгаши Йирик корхоналар, акциядорлик жамиятларининг сайланадиган раҳбар ижроия органи.

ДИРЕКТОРЛИК Директор мавқеида бўлишлик, директор вазифасини бажаришлик. *Директорлик вазифаси. Директорлик қилмоқ.* ▬ *Онасининг топиш-тутиши бир-икки эркакникидан қолишмас, модалар ателъесида директорлик қиларди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДИРЕКЦИЯ [*лот.* directio – йўналтириш, йўл кўрсатиш] **1** Корхона, муассаса, ўқув даргоҳларининг директор бошчилигидаги раҳбарлик аппарати. *Дирекция таркиби. Дирекциянинг қарори. Дирекциянинг топшириғи.*

2 Шу аппарат ўрнашган хона, бино. *Дирекцияга кирмоқ. Дирекцияга чақиришмоқ.*

ДИРИЖАБЛЬ [*фр.* dirigeable – бошқариладиган] Ичига тўлдирилган газ кучи билан ҳавога кўтарилувчи, мотор билан юргизиладиган, ҳаводан енгил учиш аппарати. *Сўнгги пайтда енгил учиш аппаратлари – аэростат ва дирижаблар яна катта эътибор қозоняпти.* Газетадан.

ДИРИЖЁР [*фр.* diriger – бошқариш, йўлга солиш] Оркестр ёки хорни, опера ёки балет саҳналарида эса оркестрни, хорни ва барча ижрочиларни бошқариб борувчи, мусиқий асар ижросининг уйғунлигини таъминловчи шахс. *Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театрининг дирижёри.* ▬ *Дирижёр тескари қараб, ҳадеб таёқчасини ўйнатарди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа.

ДИРИЛЛАМА *айн.* **диркиллама.** *Дириллама, момақаймоқ, чайнамай шимадиган дўндиқча экан.* К. Яшин, Ҳамза.

ДИРИЛЛАМОҚ 1 Титраш, тебраниш натижасида дир-дир овоз чиқармоқ. *Салют зарбидан деразаларнинг ойнаси дириллаб кетди.* ▬ *Самолёт енгил дириллаб, моторлари бетиним ғўнғиллади.* «Ёшлик». *Назаров столга бир мушт туширди. Пиёла дириллаб кетди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Паровоз гудоги эшитилди. Унинг узундан-узоқ чўзиқ қичқириши вокзални дириллатиб юборди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Силкинмоқ, тебранмоқ, зириллламоқ. *Бадани дириллайди. Юрагим дириллаб кетди.* ▬ *Дарё шамолидан сесканган отнинг бадани дириллаб кетди.* С. Аҳмад, Иқбол. *Агар келсам шу ерга, жиғиллайди юрагим, Ёрим эсга тушганда, дириллайди юрагим.* «Муштум».

ДИРИНГ-ДИРИНГ *тасв. с.*: **диринг-диринг сакрамоқ (ёки ўйнамоқ)** *айн.* **дирингламоқ.** *Қўйилиб турган шароб, тамтамларнинг қора қошлари.. меҳмонларни диринг-диринг ўйната бошлади.* Ғ. Ғулом, Қон ҳиди келади. *Пошшахоннинг келишларини эшитиб.. бизнинг юрагимиз диринг-диринг ўйнади.* Ҳамза, Асарлар.

ДИРИНГЛАМОҚ Дик-дик сакрамоқ, диканглamоқ, ирғишламоқ, ўйноқламоқ. *Отам бир йил эшак сотиб олди.. уни ҳар ким миниолмас эди, минган одамни диринглаб, устидан отиб ташларди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДИРК *тасв. с.* Силкиниб, тебраниб турувчи нарса, сапчиб қилинган ҳаракат ҳақида. *Ҳусан кийикни ушламоқчи бўлиб қўл чўза бошлаган эди, кийик дирк этиб, ёнига ирғиди.* Ё. Шукуров, Кутилмаган воқеа. *Тарлон дирк-дирк ўйнади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ДИРКИЛЛАМА 1 Роса етилган, тўлишган, бўлиқ; таранг. *У яшил барглар орасидан мўралаб турган дўланадай диркиллама қўшалоқ кўсакни кўриб, кўзлари чақнаб кетди.* «Шарқ юлдузи».

2 Диркиллаб турадиган; бўлиқ гавдали, лорсиллаган. *Диркиллама бадан.* ▬ *У чоқлар Гулшодхоним чилвир соч, оқ шоҳидек силлиқ, тоғ эчкисидай диркиллама эди.* У Исмоилов, Сайланма.

ДИРКИЛЛАМОҚ 1 "Дирк-дирк" ҳаракат қилмоқ, лорсиллаб турмоқ. *Кўкраклар оёқларнинг оҳангдош учишига мос диркиллайди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бутун гавдаси силкинади, кўкси диркиллайди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ичкари хонадан югуриб чиққан ярим яланғоч раққоса буралиб, аъзойи баданини диркиллатиб, ўйинга туша кетди.* Мирмуҳсин, Қаҳрамоннома.

2 *айн.* **дикилламоқ 1.** *Шу пайт кўча эшиги зарб билан очилиб, диркиллаб беш-олти қўзи кирди.* «Ёшлик». *Бедовимни диркиллатиб.. Ҳар кўчганда тўплар отиб, Элима кеткали келдим.* «Гўрўғли».

3 *кўчма* Нарсанинг янгилиги, бўлиқлигини ифодалайди. *Лиқопчаларда бутунича қўйилган диркиллаган бодринг, олма шаклидаги қип-қизил помидор иштаҳани қитиқлайди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар. *Сап-сариқ олтиндек товланиб турган палов диркиллаб турарди.* Ж. Мусажонов, Ҳиммат.

ДИР(Р) 1 *тақл. ва тасв. с.* Тебраниш натижасида ҳосил бўладиган ана шундай ҳаракат ва товуш ҳақида. *Учиб ўтган самолёт зарбидан деразалар дир этиб кетди.*

2 Отни тўхтатиш учун ишлатиладиган ундов сўз.

ДИРИНГЛАМОҚ *айн.* **дикилламоқ.** *Муллажиринг жиринглamаса, одам диринглamас.* Мақол. ▬ *Отлар эгарнинг тагида диринглар ва биз борган сари илгаридаги суворийга яқинлаша бордик.* Ҳ. Олимжон.

ДИРҲАМ [*а.* درهم < *юн.* drachme — кумуш пул ва оғирлик ўлчов бирлиги] **1** *айн.* **дирам 2.** *Дирҳам VII асрдан XIV асргача Осиёдаги мусулмон мамлакатларда муомалада бўлган.* «Фан ва турмуш».

2 Бирлашган Араб Амирликлари ва Марокаш Подшоҳлигида пул бирлиги.

3 Миср ва Суданда қимматбаҳо металларнинг 3,12 граммга тенг ўлчов бирлиги.

ДИСГАРМОНИЯ [*лот.* dis, *юн.* dys — ажратиш, инкорни ифодаловчи олд қўшимча + *юн.* harmonia — уйғунлик, оҳангдошлик] **1** *мус.* Гармониянинг, оҳангдошликнинг мавжуд эмаслиги ёки бузилиши; ҳамоҳангликнинг йўқлиги.

2 Келишмовчилик, ноиттифоқлик; номувофиқлик.

ДИСК, диска [*юн.* diskos — ясси доира, айлана] **1** Машина, механизм ва ш. к. нинг доира (айлана) шаклидаги қисми. *Пахта териш машинасининг диски. Борона диски.* ▬ *-Дискaнинг ранги машинанинг рангида бўлади, — деди Абдураҳмонов.* И. Қаландаров, Шохидамас баргида. *Малоҳат дискадан темир йўлга отилиб тушди.* «Шарқ юлдузи».

2 *спрт.* Енгил атлетикада қўл билан узоққа отиладиган ялпоқ металл асбоб. *Узоқ вақт стадион гавжум бўлади. Бири штанга кўтаради, иккинчиси диска улоқтиради.* Газетадан.

3 *ҳарб.* Пулемёт, автомат, милтиқ ва ш. к. нинг патрон жойлашадиган, айлана шаклдаги ўқдони. *-Дискда ўқ тўла эди. Майли, пайти келганда, биронтасини ҳам бекор кетказмаймиз, — деди майор.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Умуман, айлана (тўгарак) шаклдаги нарса. *Қуёш дискаси.* ▬ *Қуёш диски марказининг юқори кульминация пайти ҳақиқий туш вақти дейилади.* «Астрономия». *Директор шундай деди-ю, телефон дискасини айлантира бошлади.* «Муштум».

ДИСКАЛАМОҚ *қ.х.* Дискали бороналар билан кесакларни майдалаб текисламоқ. *Эски бедапоялар эрта баҳорда бороналанади ва дискаланади.* Газетадан. *Экиш олдидан ерлар 8-10 сантиметр чуқурликда дискаланади ва борона қилинади.* Газетадан.

ДИСКАЛИ Диска ўрнатилган механизм, техника. *Дискали мола. Дискали борона.*

ДИСКВАЛИФИКАЦИЯ [*лот.* dis — ажратиш, инкорни билдирувчи олд қўшимча + qualificatio — қандай (сифатли)лигини белгилаш] *спрт.* **1** Мусобақа қоидаларини техник жиҳатдан бузганлиги учун спортчи (ёки жамоа)ни эришган натижалардан маҳрум қилиш.

2 Ахлоқий меъёрларни бузганлиги ёки муайян талабларга мос келмаслиги туфайли спортчини мусобақаларда қатнашишдан умуман ёки вақтинча четлатиш.

ДИСКЕТА [*ингл.* diskette — кичик диск] *тех.* Компьютернинг ташқи маълумотлар сақланадиган, алмашинувчи ясси қурилмаси; эгилувчан магнит дискли кассета.

ДИСКОВОД [*р.* «диск киритгич»] Компьютернинг дискдаги маълумотларни компьютерга кўчириб олиш ёки компьютердаги маълумотларни дискка кўчириб олиш учун мўлжалланган мосламаси.

ДИСКОНТ [*ингл.* discount — чегирма; фарқ] *иқт. мл.* **1** Қимматли қоғозлар, қоғоз ёки танга пуллар ва ш. к. нинг фонд биржасида айни пайтда сотилаётган нархи билан белгиланган нархи ёки уларни қайтариб сотиб олишдаги нархи ўртасидаги фарқи.

2 Товарни турли муддатларда етказиб бериш билан боғлиқ нархлари ўртасидаги фарқ.

3 Товарнинг сифати меъёр ёки шартнома талаби даражасида бўлмаслиги оқибатида товар нархининг пасайиши.

4 Банк ёки айрим шахс томонидан векселни унинг амал қилиш муддатигача ўтган даврдаги фоизларини чегирган ҳолда ҳисобга олиб бориш.

5 Векселни қайта сотиб олишда банк ундирадиган фоиз.

ДИСКОТЕКА [диск + *юн.* theke — омбор, жой] **1** Компакт дисклар, грампластинкалар мажмуи; улар сақланадиган жой.

2 Ёшларнинг мусиқа тинглаш ва рақс тушиш учун мўлжалланган кўнгилочар маскани; мусиқа клуби.

ДИСКРИМИНАЦИЯ [*лот.* discriminatio — ажратиш; фарқлаш] Халқаро ва миллий муносабатларда бирор давлатнинг, юридик ёки жисмоний шахснинг ҳуқуқ ва имтиёзларини бошқаларга нисбатан чеклаш, камситиш.

ДИСКУССИОН *эск.* Мунозара, муҳокама қилинадиган; мунозарали, тортишувли. *Дискуссион масала.* ▬ *Журнал ўзбек адабиётшунослиги ва тилшунослигининг муҳим масалаларига бағишланган дискуссион мақолаларни эълон қилади.* «ЎТА».

ДИСКУССИЯ [*лот.* discussio — муҳокама қилиш, тадқиқ этиш] Бирор масалани тўғри ҳал қилиш учун матбуотда ёки илмий йиғинларда ўтказиладиган эркин, оммавий муҳокама; мунозара. *Ўзбек имлоси масалаларига бағишланган дискуссия. Илмий дискуссия.* ▬ *Дискуссия қатнашчилари жуда кўп қимматли фикрлар айтиб ўтдилар.* «ЎТА».

ДИСЛОКАЦИЯ [*лот.* dislocation — жойлаштириш; силжиш; суяк чиқиши] **1** *ҳарб.* Ҳарбий қисмларнинг мамлакат бўйлаб белгиланган жойларга ўрнаштирилиши, ҳарбий-ҳаво кучларининг тегишли аэродромларга, ҳарбий-денгиз флоти кемаларининг портларга тақсимлаб жойлаштирилиши. *Погодин.. машинадан тушиши биланоқ, янги дислокация ҳақида дивизияларга хабар юборди.* И. Раҳим. Чин муҳаббат. *Шу кеча душман полки дислокация қилинаётгани ҳақида радиограмма қўлга туширилди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *геол.* Ер қобиғидаги турли ўзгарувчан жараёнлар натижасида тоғ жинслари дастлабки жойланишининг бузилиши, ўзгариши.

3 *тиб.* Синиш ёки чиқиш пайтида суякнинг жойидан силжиши.

ДИСПАНСЕР [*фр.* dispensaire < dispenser – тақсимламоқ] Айрим гуруҳ касал(лик)ларни аниқлаш, даволаш, уларнинг олдини олиш, тарқалиши ва авж олишига йўл қўймаслик мақсадида доимий кузатиш олиб борувчи махсус тиббий-профилактик муассаса. *Тери ва таносил касалликлари диспансери. Онкологик диспансер.* ▬ *Диспансер райондан икки чақиримча қуйида – Иброҳимовнинг эски машҳур боғида жойлашган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДИСПЕПСИЯ [*юн.* dyspepsia – ёмон ҳазм бўлиш] *тиб.* Кўпинча болаларда учрайдиган овқат ҳазм қилиш аъзолари касаллиги; меъда-ичак фаолиятининг бузилиши. *Токсик диспепсия бола ҳаёти учун жуда хавфли, бунда зудлик билан тиббий ёрдам кўрсатиш керак.* «ЎзМЭ».

ДИСПЕТЧЕР [*инг.* dispatch – тез бажараман] *махс.* **1** Транспорт воситалари ҳаракатини ёки корхонадаги иш жараёнини хабар бериш қурилмалари ва алоқа воситалари: телефон, радиотелефон, сигнализация, факс ва телевизион ускуналар, компьютер ва ш. к. орқали битта марказдан, бир жойдан туриб назорат қилувчи ва бошқариб турувчи ходим. *Темир йўл диспетчери. Диспетчер бўлиб ишламоқ.* ▬ *Операторга ҳам, диспетчерга ҳам, станция навбатчисига ҳам тиним йўқ.* Газетадан. *Шу пайт радиодан диспетчернинг овози янгради.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 *кўчма* Ташкилотчи, уюштирувчи, олдинга бошловчи. *Футбол майдонида жамоа сардори диспетчер ролини ўйнайди.* Газетадан.

ДИСПЕТЧЕРЛИК Диспетчер хизмати ва машғулоти. *Барча нефть қудуқлари битта диспетчерлик пультидан бошқарилмоқда.* "Ўзбекистон иқтисодий географияси". *Йўл ҳаракатига раҳбарлик системаси иккита йирик диспетчерлик марказида жойлаштирилган.* Газетадан.

ДИСПЛАЗИЯ [*юн.* dysplasia – (суяк) ўсиши, ривожланишининг бузилиши] *тиб.* Аъзо, тўқима ёки тана қисмларининг эмбрионал ва туғилгандан кейинги даврда нотўғри ривожланиши.

ДИСПЛЕЙ [*инг.* displey – қайта кўрсатмоқ] Маълумотларнинг ишланиш натижаларини электрон-ҳисоблаш машинасидан олиб, уларни электрон-нурли асбоб экранида матн, жадвал, график тарзида акс эттиришга мўлжалланган мослама. *Харидор пойабзал танлагандан сўнг дисплей клавиатурасидаги тегишли клавишани босади ва буюртма дарҳол компания омборига келиб тушади.* Газетадан.

ДИСПРОЗИЙ [*лот.* Dysprosium < *юн.* dysprositos – топилиши, аниқланиши қийин] Кимёвий элемент, Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб оч кулранг металл.

ДИСПРОПОРЦИЯ [*лот.* disproportio – ўзаро нисбатнинг бузилиши] *эск.* Мутаносибликнинг йўқлиги, бутун нарса қисмларининг бир-бирига тўғри, мос келмаслиги; номутаносиблик. *Режаларни бажариш жараёнида қарама-қаршилик ва айрим диспропорциялар борлиги аниқланди.* Газетадан.

ДИСПУТ [*лот.* disputare – баҳс, мунозара қилмоқ] *эск. кам қўлл.* Бирор бир мавзуда ўтказиладиган оммавий мунозара, тортишув, дискуссия. *Диспутлар, лекциялар факультет бўйича ўтказилади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *..бирмунча ёзувчиларнинг адабий ижодини аниқлаш нуқтаи назаридан диспутлар, адабий-ижодий кечалар ўтказдик.* Н Сафаров, Оловли излар.

ДИССЕРТАНТ [*лот.* dissertans, dissertantis – батафсил қараб чиқувчи, тушунтирувчи] Илмий даража олиш мақсадида ўз илмий иши – диссертациясини махсус илмий кенгаш аъзолари ўртасида ҳимоя этувчи киши. *Диссертантга сўз берилди.* ▬ *Диссертант ўз маърузасида жуда кўп қимматли маълумотлар, тажрибалардан мисоллар келтирди.* Газетадан.

ДИССЕРТАЦИЯ [*лот.* dissertatio – фикр юритиш, тадқиқ қилиш] Илмий даража олиш мақсадида ёзиладиган ва махсус илмий кенгаш мажлисида ҳимоя қилиш учун тақдим этиладиган илмий тадқиқот иши. *Номзодлик диссертацияси. Докторлик диссертацияси.* ▬ *Баҳорга чиқиб, Йигиталининг диссертация ҳимоя қилиш куни белгиланди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Ниҳоят, оғир, машаққатли кунлар орқада қолиб, Латофат кандидатлик диссертациясини муваффақият билан ёқлаб олди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. *Докторлик диссертациямни ўз юртимда, ўз она тилимда.. суньий тўсиқларсиз ҳимоя қилдим.* Газетадан.

ДИССИДЕНТ [*лот.* dissidentis — қаршилик қилувчи, қўшилмайдиган] **1** Бошқача ўйловчи, ҳукмрон тузум, мафкура билан келишмайдиган.

2 1950-80-йилларнинг ўрталарида бир қатор социалистик мамлакатларда мавжуд тузумга қарши бўлганларнинг умумий номи.

ДИССИМИЛЯЦИЯ [*лот.* dissimilatio — ўхшамаслик, ўхшашликнинг йўқолиши] **1** *биол.* Организм фаолияти жараёнида қабул қилинган мураккаб органик моддаларнинг парчаланиб, оддийроқ моддаларга айланиш жараёни.

2 *тлш.* Сўзларни талаффуз этганда, артикуляция ўрни ёки усули жиҳатдан ўхшаш товушлардан бирининг ўзгариши, бошқа ноўхшаш товуш билан алмашинуви.

ДИССОНАНС [*фр.* dissonanse < *лот.* dissonare — ҳар хил оҳанг чиқармоқ; созланмаганлик, уйғун эмаслик] *мус.* **1** Товушлар уйғунсизлиги; ҳамоҳангликнинг йўқлиги ёки бузилиши; *зид.* **консонанс**. *Форобий билан Ибн Сино иккови консонанслар ва диссонанслар тўғрисидаги таълимотини қайта кўриб чиқишган.* «Фан ва турмуш». *Диссонанс — икки ёки ундан ортиқ товуш баравар чалинганда чиққан товушнинг қулоққа кескин ва нотинч эшитилиши.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 Ёқимсиз оҳанг, товуш.

ДИССОЦИАЦИЯ [*лот.* dissociatio — бўлиниш, ажралиш] **1** *ким.* Молекулаларнинг таркибий қисмларга ажралиши, парчаланиши.

2 *псхл.* Руҳий (психик) жараёнлардаги боғланишнинг бузилиши.

ДИСТАНЦИОН Маълум масофадан таъсир этадиган, бошқариладиган. *Дистанцион найча. Дистанцион бошқарув. Дистанцион тест синови.*

ДИСТАНЦИЯ [*лот.* distantia — масофа, оралиқ] **1** Умуман нарса-буюмлар, жисмлар ўртасидаги оралиқ; масофа.

2 *ҳарб.* Сафланган аскарлар, қўшинлар орасидаги, шунингдек, ҳарбий техника, жанговар самолёт ва кемалар ўртасидаги масофа, оралиқ. *Колоннадаги машиналар ўртасидаги дистанция 50 метр бўлмоғи керак. Дистанцияни сақлаб юринг!*

3 *спрт.* Югуриш, сакраш каби мусобақаларда ҳаракатнинг бошланғич ва сўнгги нуқталари (старт ва финиш) ўртасидаги, шунингдек, боксчилар ўртасидаги оралиқ.

4 Темир йўлларнинг, шунингдек, оддий сув йўллари (дарёлар)нинг маъмурий-техникавий бўлинмаси (хизмат кўрсатиш шохобчаси).

ДИСТИЛЛАМОҚ Дистиллаш, ҳайдаш йўли билан тозаламоқ, соф суюқлик ҳосил қилмоқ. *Дистилланган сув дори-дармон эритмаларини тайёрлаш учун тиббиётда ҳам ишлатилади.* "Кимё" дарслиги. *Абдумажид шприцни спиртда ҳамда дистилланган сувда тозалаб, бузоққа укол қилди.* С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ДИСТИЛЛЯТ Дистилляция, ҳайдаш маҳсули (мас., бензин, керосин ва ш. к. лар нефтни ҳайдаш жараёнининг дистиллятларидир).

ДИСТИЛЛЯТОР Суюқликни дистилловчи аппарат. *Махсус аппаратлар, дистилляторлар.. етишмайди.* Газетадан.

ДИСТИЛЛЯЦИЯ [*лот.* destillatio — томчилаб оқиш] *ким. тех.* Суюқликларни, суюқ аралашмаларни буғга айлантириб, соф таркибий қисмларга ажратиш, тозалаш.

ДИСТРОФИК Дистрофия билан касалланган киши.

ДИСТРОФИ́К Дистрофияга оид. *Дистрофик ўзгариш.*

ДИСТРОФИЯ [*юн.* dystrophia — озиқланишнинг бузилиши] *тиб.* Бирор аъзо, тўқима ва умуман организмнинг озиқланиш жараёни бузилишидан иборат касаллик. *Жигар дистрофияси. Юрак мушаги дистрофияси.* ▬ *Касаллик вақтида беморнинг жигар хужайралари кўплаб емирилса, жигар дистрофияси бошланади.* В. Мажидов, Сариқ касаллиги.

ДИФТЕРИТ *айн.* **дифтерия**.

ДИФТЕРИЯ [*юн.* diphthera — парда, эт] *тиб.* Томоқнинг ва бурун шиллиқ пардаларининг яллиғланиши ва улар устида парда ҳосил бўлиши билан кечадиган, кўпинча болаларда учрайдиган оғир юқумли касаллик; бўғма. *Дифтерия касали. Дифтерия билан оғримоқ.*

ДИФТОНГ [ди.. + *юн.* phthongos — овоз, товуш] *тлш.* Икки унли товушнинг бир бўғинда бирикиб, қоришиб келиши ва шундай бириккан товушлар (мас., немис тилидаги "au" каби). *"Ўзбек тили" китобида сингармонизм, редукция, дифтонг, ассимиляция каби фонетик ҳодисалар анча яхши ёритиб берилган.* «ЎТА».

ДИФФЕРЕНЦИАЛ I [*лот.* differentia — фарқ, тафовут] **1** *мат.* Эркин ўзгарувчан миқдорнинг чексиз кичик ихтиёрий ортгирмаси.

2 *тех.* Бир валдан турли тезликда айланадиган икки валга ёки икки валдан бир валга ҳаракат узатадиган, машина ва механизмларнинг турли қисмларига турлича айланиш имконини берадиган тишли ғилдиракли механизм.

ДИФФЕРЕНЦИАЛ II **1** Ҳар хил шароитда турлича юз берадиган, бир хилда турмайдиган; фарқли, тафовутли. *Дифференциал тариф. Дифференциал рента. Дифференциал ёндашиш.*

2 *мат.* Дифференциалга оид. *Дифференциал геометрия.*

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ [*лот.* differentia — айирма, фарқ; фарқланиш] Бир бутун нарсанинг турли хил қисмларга, шаклларга, босқичларга ажралиши, бўлиниши, табақаланиши; бутуннинг қисмларини ўзаро фарқлаш, ажратиш, табақалаш.

ДИФФЕРЕНЦИЯЛАМОҚ I Бирор нарсани ўрганишда унинг таркибий қисмларини бир-биридан фарқламоқ; шу нарсани табақаларга, таркибий қисмларга ажратмоқ.

2 *мат.* Дифференциални топмоқ, дифференциални ҳисоблаб чиқмоқ (*қ.* **дифференциал** I **1**).

ДИФФУЗ: диффуз товушлар *тлш.* Бир-бирига сингишиб кетган, қоришиқ товушлар.

ДИФФУЗИЯ [*лот.* diffusio — тарқалиш, ёйилиб кетиш] *физ.* Бирор модда (газ, суюқлик) зарраларининг бошқа модда орасига секин-аста ўтиб тарқалиши, кириб бориши. *Газлар диффузияси. Суюқликлар диффузияси.*

ДИХОТОМИЯ [*юн.* diha — икки қисмга + tome — бўлиш; кесилиш] Бутуннинг изчил равишда иккига бўлиниши ва бу бўлаклардан ҳар бирининг иккига ажралиши.

ДИЭЛЕКТРИК [*юн.* dis — орқали, орасидан + *инг.л.* electric] *от* Электр токини ўтказмайдиган модда; изолятор.

ДИЭЛЕКТРИК *сфт.* Электр токини ўтказмайдиган. *Диэлектрик моддалар.*

ДИҚҚАТ [*а.* دقّت — аниқлик; синчковлик; нозиклик] **1** Фикр, фикру зикр, фикр-ёд. *Ўзини унутиб, барча диққати ҳужра ичига оққан эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сидиқжон.. болага қараб, у-бу деб турган бўлса ҳам, кўзи ва бутун диққати Шарофатда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Назар-эътибор, илтифот; синчковлик. *Диний ва миллий руҳнинг тарбиясига алоҳида эътибор ва диққат лозим.* Ойбек, Нур қидириб. *[Кумуш] Сочлари орасидаги чигилларни диққат билан тараб, жом ёнига ўтирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тўлқинжон Ҳуринииг сўзларини зўр диққат билан тинглади.* Ф. Мусажонов, Ҳури. *Йўлчи ўроққа диққат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Диққатга сазовор (*ёки* **лойиқ**) *ёки* **шоёни диққат** Эътибор этишга арзийдиган, эътиборни ўзига тортадиган. *Диққатга сазовор гап.* ▬ *Шаҳрингизнинг диққатга сазовор жойларини кейин кўрамиз.* «Гулдаста». *Хўжаев афандининг фикри-зикри шоёни диққат.* З. Саид, Н. Сафаров. Тарих тилга кирди. **Диққатни жалб қилмоқ** (*ёки* **тортмоқ**) 1) эътиборни, фикрни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ, эътиборни бирор нарсага қаратмоқ. *Маърузачи тингловчиларнинг диққатини шу масалага тортди;* 2) бошқаларнинг эътиборини ўзига қаратмоқ. *Тебраниб ёнаётган шам зўр мўъжизадай ҳамманинг диққатини жалб қилган эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Дастлабки кунларда қишлоқ аҳолисининг диққатини жалб қилган янги домла бора-бора назардан тушиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 *сфт.* Узлуксиз эътибор талаб этадиган, юракни сиқиб юборадиган, оғир, машаққатли. *Диққат иш.*

4 Зериктирадиган, зерикарли, мароқсиз. *Диққат гап.*

Диққат бўлмоқ *ёки* **диққати ошмоқ** Бўғилмоқ, сиқилмоқ; зерикмоқ. *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Унинг [Раънонинг] диққати ошиб кетган, тиқ этса, эшикка қараб қўймоқда.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Диққат қилмоқ** 1) эътибор бермоқ; илтифот қилмоқ. *Ҳали диққат қилмаган эканман: юзлари сип-силлиқ, худди тошдан ясалганга ўхшайди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати; 2) бўғмоқ, юракни сиқмоқ; зериктирмоқ. *Ҳоким тўрани диққат қилма.* К. Яшин, Ҳамза.

5 *кесим взф.* Бўғилган, юраги сиқилган; хафа. *Ўзи диққат, хуноб, лекин тез-тез хаёлга*

кетарди. Ойбек, Нур қидириб. *Аваз диққат. Хива томонга қарайвериб, кўзи тешилай деди. Отасидан мужда йўқ.* С. Сиёев, Аваз.

ДИҚҚАТБОЗЛИК Диққати жуда ошганлик, юраги ўта сиқилганлик ҳолати; хунобгарчилик. *Кел, бўлар иш бўлди, диққатбозликни қўй.* Уйғун, Асарлар. *Шундай шодиёна кунда диққатбозлик? Сенга ярашмайди, оғайним.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Муқимий.. тариқ ўраётган бир тўда деҳқонларни кўриши билан табиатидаги бир дамли равшанлик ўрнини яна диққатбозлик эгаллаб олди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ДИҚҚАТЛАНМОҚ Бирор нохуш воқеадан ёки гап-сўздан юраги сиқилиб асабийланмоқ, бўғилмоқ. *Отабек диққатланди: -Қипчоқлар эканини билдим, аммо гуноҳлари нима, деб сиздан сўраймон!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДИҚҚАТЛИК Руҳан эзилганлик, юраги сиқилганлик, хафалик. *Мен диққатлигимни иш билан ёзишга ҳаракат қиламан.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ДИҚҚАТПАЗЛИК *айн.* **диққатбозлик, диққатчилик.** *..икки соат бадалидаги диққатпазлиги етмагандек, яна шунча вақт ипсиз боғланиб ўтириши керак.* «Ёшлик».

ДИҚҚАТСИЗ Эътибор бермайдиган, бепарво, эътиборсиз.

ДИҚҚАТСИЗЛИК 1 Эътибор бермаслик, диққат қилмаслик.

2 Ишга бепарво қараш, бепарволик.

ДИҚҚАТЧИЛИК *айн.* **диққатбозлик.** *Ҳасан овчи очлигини ҳам унутган, диққатчилик унинг иштаҳасини бўғиб қўйганди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДИҚҚАТ-ЭЪТИБОР Диққат ҳамда эътибор; бутун фикр, ўй-хаёл. *Диққат-эътиборини тортмоқ. ..Аммо қизларнинг бутун диққат-эътибори рўпарадаги деворда, дуч келган жойга осиб қўйилган суратларда эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ДИҚҚИНАФАС [*а.* ضيق النفس – нафас қисиш; астма] 1 Зерикиш ёки бетоқатликдан нафаснинг сиқилиши; нафаси сиқиладиган.

Диққинафас бўлмоқ *кўчма* Юраги сиқилиб асабийланмоқ; бўғилмоқ; хуноб бўлмоқ, хуноби ошмоқ; зерикмоқ. *Касалдан сўнг диққинафас бўлиб юрган Ҳафиза эрта билан одатдагидек ўқишга борди.* Мирмуҳсин, Умид. *Лаъли кенг ҳовлида диққинафас бўлиб, ёлғиз ўтирибди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Қиши билан тор уйларда диққинафас бўлган кишиларнинг димоғига адирлардан гиёҳларнинг хушбўй нафаси келиб урилди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Нафасни сиқадиган даражада оғир, бўғиқ; зерикарли. *Эртага у диққинафас, рутубатли Ҳиротдан чиқиб кетади, шу йўсин билан бир йўла бу беадад ғаму ғуссадан ҳам қутулади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Юргил, далаларга кетайлик, дўстим, Диққинафас уйда ётмоқ пайтимас.* А. Орипов, Митти юлдуз.

3 *кўчма* Босилиб, бўғилиб, сиқилиб ётган. *Қиш бўйи қор остида "диққинафас" бўлган бахмал майсалар бўй чўзиб, қуёшга талпинмоқда.* Ё. Шукуров, Чорчинор остида.

ДИҚҚИНАФАСЛИК Юраги сиқилганлик, руҳан эзилганлик ҳолати. *Бир ерда кўп ўтириб қолиш ҳам одамга диққинафаслик келтиради.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Лекин кўнгил ҳамон хира. Бу кўнгилхиралик диққинафасликка айланди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДО [*итал.* do] *мус.* Диатоник (ўзгарувчан тонли) товушқаторнинг биринчи поғонаси; асосий етти поғонали товушқаторнинг биринчи товуши. *Музикада еттита асосий товуш бор: до, ре, ми, фа, соль, ля, си.* И. Акбаров, Музика саводи.

ДОБИЛ *тар. эск.* От эгари қошига боғлаб, маҳкамлаб қўйиб, жанг пайти ёки тўйда чалинадиган доирасимон мусиқа асбоби; довул. *Добил-доирани чалади, Кўрганнинг ақлин олади.* «Нурали». *Шодиёна пўлат добил олтин эгарнинг қошида.* «Гулшанбоғ». *Эралихон суюнчига бир телпак, шопча (қилич) ҳамда қашқалдоқнинг терисидан бўлган добил берди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДОБИЛБОЗ *тар. эск.* Добил; довул чалувчи (қоқувчи). *Добилбоз добилини қоқди, товуши Чамбилга етди.* «Маликаи айёр». *Оқсоқол, жиғадор, амалдор, навкар, добилбоз, қушбеги, қўрғонбеги овга сафар қилишини билдирди.* «Маликаи айёр».

ДОВ I 1 Бўйи баланд, йўғон ва бақувват. *Бир кун, кеч кирай деганда, тугун кўторган, дов, елкадор йигит билан паранжи ёпинган аёлни эргаштириб кирдилар.* Й. Шамшаров, Тошқин. *Унинг* [*Муҳаммад Сайиднинг*] *яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуссасидан қувват барқ урарди.* Ойбек, Навоий.

Меликўзи пиқ этиб кулиб юборди. Кейин ўрнидан туриб, дов қаддини ростлади. Й. Шамшаров, Довруғ.

2 *кўчма* Журъат, ботиниш; дадиллик.

Кунгли (*ёки* юраги) дов бермаслик Ботина олмаслик, журъат қила олмаслик. *Аёлнинг кўзларига қарашга юраги дов бермади.* С. Нуров, Нарвон. *Ҳикмат нотани ёзишга ёзди-ю, Оқилага узатишга юраги дов бермади.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *Лекин йўлни кесиб ўтишга кўнглим дов бермади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДОВ II [*ф.* داو < *а.* دعوى — иддао, талаб] Ўз ҳақ-ҳуқуқини тасдиқлаш ёки қондириш ҳақидаги талаб, даъво, тортишув. *Ёмон йўлдош ёв бўлади. Охир иши дов бўлади.* Мақол. *Ботир ёвда билинар, сўзчи — довда.* Мақол. *Камбағалнинг ови юрмас, ови юрса ҳам, дови юрмас.* Мақол. ▬ *Шаҳзода! Айт, менга қандай довинг бор? -О, сенга довим жуда кўп..* К. Яшин, Ҳамза.

ДОВ III [*ф.* داو — ўйинда ўртадаги пулни кўпайтириш] Қиморда ўртага тикилган пул ёки бошқа қимматли нарса. *-Қиморда мени дов тикмасайди, яна бировга ютқизмасайди, деб қўрқар эдим, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т.ю. *Бойвачча, ўз навбатида, ошиқ отишга ботинолмай турган кишиларга кўз югуртириб чиқди, бошқа талабгор бўлмаганлиги учун ёнидан пул чиқариб, телпагининг тагига қўйди-да, "дов" деди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ДОВ IV *фольк.* Уруш, жанжал; курашув, олишув. *Ер товсиз бўлмас, Эл — довсиз.* Мақол. *Ёмон хотин олганнинг дови уйида.* Мақол.

ДОВ-ДАРАК *айн.* **дом-дарак.** *Дўстининг дов-дарагини суриштириш учун Қоратой темирчи елиб-югурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Поччанг ўлсин! Тўрт кундан бери дов-дараги йўқ, ўлдими-қолдими, билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВ-ДАРАХТ *с.т.* Ҳар қандай дарахт, ҳар хил дарахтлар. *Дов-дарахтлар, қизғиш бўёққа чайиб олингандек, ял-ял товлана бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дов-дарахтлар оппоқ, худди ғижим рўмол ёпиб олган келинчакдай товланади.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ДОВ-ДАСКАК *с.т. айн.* **дов-дастгоҳ.** *..кеча шаҳарга тушиб, китоб, дафтар, яна аллақанча дов-даскак олдим.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДОВ-ДАСТАК *с.т. айн.* **дов-дастгоҳ. Дов-дастакни йиғиштирмоқ (*ёки* кўтармоқ)** *айн.* **дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ** *қ.* **дов-дастгоҳ.** *Сенинг бу чирик дов-дастагинг бутун маҳаллани ерга қаратади.* «Муштум».

ДОВ-ДАСТГОҲ *с.т.* Барча асбоб-анжомлар, дўкон-дастгоҳ. *Уйдаги дов-дастгоҳлар, безаклар мени ҳайратга солди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

Дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ (*ёки* кўтармоқ) Бор-йўғини йиғиштириб жўнамоқ. *Ҳамроқул наридан-бери дов-дастгоҳини йиғиштириб жўнади.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Киночилар аҳволнинг жиддийлашганини кўриб, дарҳол дов-дастгоҳини йиғиштириб, четга чиқишди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДОВДИР Телба-тескари иш қиладиган, телбанамо; думбул, анқов; ҳовлиқма. *Наҳотки энди шу арзимас идоранчани ҳам эплай олмасанг? Қанақа довдир, ношуд одамсан ўзинг?* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

Довдир гап Телба-тескари, бетайин гап. *Унинг [Зайнабнинг] бу довдир гаплари ғалаба қозонмоқчи бўлган Кумушни довдиратди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОВДИРАМОҚ 1 Бирор нарса, вазият таъсирида тўғри ҳаракат қила олмаслик, ўзини сал йўқотган ҳолда алпон-талпон ҳаракат қилмоқ; гангимоқ. *Ўртанча келин оиладаги янги одатга кўниколмай, кечаси довдираб, ҳовлига чиқади..* С. Аҳмад, Сайланма. *Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган.. мажлисни эслади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Довдираганимдан стул қолиб, нақ ерга ўтирволаёзибман.* «Ёшлик».

2 Тўғри сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, телба-тескари, чалкаш-чулкаш гаплар гапирмоқ, валдирамоқ. *Вой довдир, нима деб довдираяпсан ўзинг?* П. Турсун. Ўқитувчи. *Матпано, тушида Хизирга йўлиққан кимсадек довдираб, тили калимага келмай қолди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Ўзини йўқотмоқ, шошиб қолмоқ, саросимага тушиб, гангиб, қўрқиб қолмоқ. *Имом эшикни очаркан, эркакча кийиниб келган аёлни кўриб довдираб қолди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мурод бу гаплардан довдираб қолди. Нима дейишини билмас эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Ногаҳоний зарб еган кишидек довдираб қолишди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДОВДИРАТМОҚ 1 **Довдирамоқ** фл.орт.н.

2 Ҳайратга солмоқ. *Мунираның кутилмаганда лапар айтиши эркакларни довдиратиб қўйди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ДОВДИРЛИК Телба-тескарилик, думбуллик, анқовлик. *Гоҳида бу довдирлик гўлликкача, меровликкача бориб етади.* «Ёшлик». *Бу гап Хўжақуловага малол келди: "Ҳалиям ўша довдирлиги бор экан-да", — деб қўйди.* Н. Аминов, Қаҳҳаҳа.

ДОВ-ЖАНЖАЛ Ҳар хил тортишув ва жанжал; низо, келишмовчилик. *Колхоз аҳллари орасида дов-жанжал кўпайди.* «Муштум». *Туркман элининг дов-жанжали кўпайиб кетди.* «Маликаи айёр».

ДОВЛАМОҚ *с.т.* Ҳақ-ҳуқуқ талаб қилмоқ, талашиб олмоқ; дов, даъво қилмоқ. *Кучли билан курашма, молли билан довлашма.* Мақол. ▬ *Назаров ҳузур қилиб керишди: "Эсинг бўлса, келиб мен билан довлашасанми, мияси суюлган чол!"* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Отанг етолмади бу кунларга. Толеингни довлаб бериб, ўлиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Йўқ, энди мен ҳаётдан ўз тегишимни, ўз чароғон кунларимни довлаб оламан.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОВОЛ *шв.* Девор.

ДОВОН I 1 Тоғ ёки тепаликнинг баланд, аммо ошиб ўтса бўладиган қулай жойи; ошув. *Қашқар довони. Арпасиз от довон ошолмас.* Мақол. *Донога эргашган довондан ошар.* Мақол. ▬ *Бу вақт улар Қорақарға деган довондан ошиб, кўз илғамас, кенг, текис яйловга чиқдилар.* А. Мухтор, Асарлар. *Довоннинг белига чиққунча Муҳаммад Шариф ҳам, эшак ҳам ҳолдан тойди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

2 *кўчма* Кейинги иш ва ютуқларга йўл очиб берадиган улкан иш; эришилган ёки эришилажак қийин марра. *Оила қуриш нақадар юксак довон эканини Маҳкам энди биринчи марта.. ҳис қилмоқда эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Мавсумнинг дастлабки довони ортда қолди.* Газетадан.

3 *кўчма* Хаёлий, руҳий марра, мақсад, интилиш. *Эй кўнглим, оламдан суюнчи сўра, Довонлар, тоғлардан елдай учиб ўт.* Миртемир, Асарлар. *Тўлқиндай асов бўл, сергак қаламим. Давру довонлардан баркамол ўзгил.* Г. Жўраева, Иқбол.

ДОВОН II *махс., кам қўлл.* Тўқувчиларнинг ишхонасида икки устуннинг тепа оралиғига ўрнатилган ва устидан учига тош боғланган танда ошириб қўшиладиган ёғоч ғалтак.

ДОВОТ [*а.* دوات — сиёҳдон] *эск. айн.* **сиёҳдон.** *[Аваз] Токчадаги лос солинган довот, қамиш қалам ва қоғозни олиб, хонтахта устига қўйди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мадёр мингбошининг маҳкамаси: хонтахта устида қаламдонли довот, дафтар, қоғозлар бор.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ДОВРУҚ 1 Донг, шон-шуҳрат, машҳурлик. *Чала довруққа чол йиғилар.* Мақол. ▬ *Сувратингизни кўп кўрганман, довруғингизни кўп эшитганман.* С. Аҳмад, Уфқ.

Довруқ таратмоқ *ёки* **довруғи кетмоқ** Машҳур бўлмоқ, ҳаммага танилмоқ. *"Бобурнома" 17-асрнинг 90-йилларидан бошлаб Европага довруқ таратган эди.* «Фан ва турмуш». *Аммо номи тилдан тилга ўтиб, бутун фронтга довруғи кетган бу қизнинг ўйида фақат Норматқечарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Миш-миш гап, хабар, шов-шув. *Ўттиз икки танга [солиқ]довруғи гузар аҳлининг юракларини уюштириб, буни эшитиш биланоқ исёнга қўл қўйдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг [Тожибойнинг] юмуш билан Тошкентга бориб келгани Қамишкапада хийла довруқ бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОВРУҚЛИ Довруғи кетган; шуҳрат қозонган, донг чиқарган. *Довруқли пахтакор.* ▬ *У заводга илк бор қадам қўйганда, келажакда довруқли пайвандчи бўлишини хаёлига ҳам келтирмаган эди.* Газетадан.

ДОВУЛ I Вайронлик келтирувчи кучли бўрон. *Довул турди. Довулда қолмоқ.* ▬ *Сал ўтмай осмон оқариб, атроф ёриша бошладию, тунги қора довулнинг қабиҳ иши бутун даҳшати билан намоён бўлди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Ёлғизлик қурсин, ёлғизга қоронғи тунда шабада ҳам довул бўлиб туюлар экан.* И. Раҳим, Ихлос.

ДОВУЛ II *эск.* Овчилар, тўпчи қоровуллар ёки ҳарбийлар учун мўлжалланган, теридан ёки пўлатдан ясалган махсус ноғора. *Довул ҳар вақт миршабнинг ўзи ёки унинг ўринбосари шаҳарни айланиб юрганда чалинарди.* С. Айний, Дохунда. *Урди Ҳасан довулни, Қаттиқ тортиб айлни.* «Равшан». *Аҳён-аҳёнда узоқлардан довул товуши эшитилади: тун посбонлари уйқудаги шаҳарни қўриқлаб юрадилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

Довул қоқмоқ (ёки чалмоқ) 1) қаттиқ, даҳшатли овоз чиқармоқ, гумбурламоқ. *Ихтиёрим ҳеч бир касга бермадим, Довул қоқиб, шунқоримни чуймадим.* «Эрали ва Шерали». *Момақалдироқ ваҳимали довулини қоқиб, гоҳ у томонда, гоҳ бу томонда чақмоқ чақар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси; 2) бонг урмоқ. *Сиз деб қоқдим, яна балким қоқарман, Исён довулини қаттиқ қоқарман.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

ДОВУЛБОЗ *тар.* Довул чалувчи, довул қоқувчи. *Мен эдим неча вақт элда довулбоз, Тул бўп қолди Барчиной дай сарвиноз.* «Алпомиш». *Қайтарма Чамбилнинг довулбозини, Ўғлинг олиб келар сарвинозини.* «Интизор».

ДОВУЛЛИ I Довули бор, довулга эга бўлган. *қ.* **довул II**.

2 Қаттиқ бўронли; довул бўлиб турадиган. *Баҳорда сел, дўл, бўрон ва довулли кунлар бўлди.* Газетадан. *Қиш чиқиб, довулли кунлар камайиб қолди.* А. Мухтор, Чинор.

ДОВУР I *кўм. (ж.к. билан) шв.* **1** Қадар, -гача. *Соат иккига довур. Қишга довур. Кечга довур.* ▬ *У чўлоқланиб дарвозага довур чиқди.* «Ёшлик». *Мен унга довур бу ҳовлининг шикаст-рехтини созлатиб, боплаб жиҳозлаб қўяман.* Н. Қиличев, Чиғириқ. *Юнусхон тонгга довур ўн қайта ухлаб, ўн қайта уйғонди.* М.М.Дўст, Лолазор.

2 Марта, карра. *Тиловбердини ўғлинг билан уч довургача олиштираман.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ДОВУР II *шв.* Товуш, овоз. *Ер тагидан бежой отнинг довури келадир.* Усмон бахши Мамат ўғли, Бўтакўз.

ДОВУР III *айн.* **давир**.

ДОВУЧЧА *шв.* Ҳали пишмаган, гўр ўрик, гўра. *Деворлар оша эгилиб ётган ўрик шохида данак қотирган довуччалар маржондек тизилган, оқариб қолган гилослар устида чумчуқлар парвона бўларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Келинлар ўрикнинг шохини эгиб, лабини қимтийди: Нордон довучча!* С. Акбарий, Меҳригиё.

ДОВУЧЧАЛАМОҚ Гўра мева тугмоқ, ҳосил қилмоқ. *Баҳорнинг қизиган кунлари: ўриклар довуччалаган, олмалар туккан, тутлар пишаёзган эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДОВУШ *с.т. шв.* Товуш, овоз. *Кўкалдош алп ҳарчанд чинқириб қолди, куйиб-пишиб, кўп довуш қилди. Қоражон қулоқ солмай кетди.* «Алпомиш». *Оҳ тортганда, тўкилар кўзидан ёши, Ғам билан чиқади бекнинг довуши.* «Алпомиш».

ДОВУШЛАМОҚ *шв.* Қичқирмоқ, товуш чиқармоқ; чақирмоқ. *-Тўхта, золим! – деди ҳам довушлади.* «Эрали ва Шерали».

ДОВЧИ Жасур, довюрак, довлашувчи киши. *Милтиқ кўтарган билан овчи бўлмас, Дағдаға солган билан довчи бўлмас.* Мақол. *Кўп отган билан овчи бўлмас, Кўп деган билан довчи бўлмас.* Мақол.

ДОВЮРАК Қўрқмас, ботир, жасур. *Довюрак одам.* ▬ *Мен довюрак Ражабовни тоғ бургутига ўхшатдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бай-бай, аммо зап довюрак йигитлар экан-да, шоввозлар!* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДОГМА |*юн.* dogma, dogmatos – фикр; қарор; таълимот| Қанчалик туғрилиги танқидий текшириб кўрилмай, ҳақиқат сифатида кўр-кўрона қабул қилинган қонун-қоида, фикр; ақида. *Баширжон "догма" сўзининг маъносига тушунмаса-да, ҳар қалай, ёмон ҳақоратли сўз эканига ақли етди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОГМАТИЗМ Эскирган, қотиб қолган, бир томонлама назария ва қонун-қоидаларга, ақидаларга асосланган тафаккур; танқидий қарамай, кўр-кўрона фикрлаш; ақидапарастлик.

ДОГМАТИК *от* Қотиб қолган, ўзгармас ақидалар тарафдори; ақидапараст. *Догматикларни ва қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз.* Газетадан.

ДОГМАТИК *сфт.* Қотиб қолган, ўзгармас фикр, мушоҳадаларга, ақидаларга асосланган. *Догматик қарашлар.* ▬ *Оқибатда фанга нисбатан догматик қарашлар зарбага учрамоқда, консерватизм барҳам топмоқда.* «Муштум».

ДОГОВОР |*р.* договор – келишув, битим| *эск. айн.* **шартнома.** *Хатда нима депти? – Договорнинг бир нусхасини сўрапти.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДОД |*ф.* داد – адолат, адл; фиғон, нола| **I** *унд.с.* Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай чиқарилган қаттиқ товуш; бақириқ, фарёд. *Дод! Войдод! Кимсаной, сен ўлгунча мен ўлсам бўлмайдими, болам!* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *Бу юракни сиқадиган жимликдан у "дод!" деб юборай деди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрталаб жуда ёмон аҳволга*

тушди: уйнинг у бошидан бу бошига "дод" деб юмалайди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Дастидан дод (демоқ) Кимсанинг ёки бирор нарсанинг салбий ҳаракатидан, бирор нохуш воқеадан норозилик сифатида нола, фарёд қилмоқ. *Жиззахда молларидан айрилиб, ўғрилар дастидан дод деб юрганлар анчагина.* «Муштум». *Дод бу рашкчи эрнинг дастидан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Дод! Золим келиннинг дастидан дод!* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 Хавф-хатардан ёки қўрқувдан ёрдамга чақириб чиқарилган қаттиқ овоз; бақириқ. *Дод солмоқ.* ▬ *Дод! Дод, одамлар, келинглар! Дод, бек ўзига ўт қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Қиз ҳозир бошига қоп кийдирилишини билди-ю, бор овози билан дод солиб қичқира бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *-Дод! Войдод! Қароқчилар босди! – довон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳозир беҳисоб туёқлар остида қолиб янчилишини сезди-ю, дод солиб қичқирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 *кўчма* Ёмон ном, ёмонлик, ёвузлик. *Дод қолдирма, от қолдир.* Мақол. *Яхшидан от қолади, Ёмондан – дод.* Мақол.

4 *кўчма* Адолатсизлик ёки азоб-уқубатдан нолиб қилинган оғзаки ёки ёзма арз, шикоят, фиғон. *[Домла Ғофирга:] Қани, додингни айт, нима дединг бор?* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Азиза додини кимга айтишини билмай, қон-қон йиғлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Додига етмоқ, додига қулоқ солмоқ *ёки* **додини эшитмоқ, тингламоқ** Шикоятини, арзини тингламоқ; адолат қилмоқ. *Подшоҳга арзга борсангиз, додингизга етмасмикин, мулла тоға?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Додини тинглайдиган мураббий тополмасди.* К. Яшин, Ҳамза. **Додингни худога айт!** Аҳволингни, арзингни, шикоятингни ҳеч ким тингламайди, дод дейишнинг фойдаси йўқ. *-Аканг айлансин, Сидиқжон, энди додингни худога айт! На ўзингга қилдинг, на манга.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Додини бермоқ 1) таъзирини, адабини бериб қўймоқ, қилмишига яраша чора кўрмоқ; жазоламоқ; қийнамоқ. *Унақа муттаҳамнинг додини бериб қўйиш керак.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Сиз йигитларнинг додини берадиган қизсиз.. сизга ўнлаб йигит мафтун бўлиши мумкин.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш; 2) ўлдирмоқ, қирмоқ. *Буни минсанг, ака, йўлли бўласан, Қалмоқларнинг жуда додин берасан.* «Алпомиш». *Кўп девларнинг додин берган Гўрўғли, Авазхонга раҳбар бўлган Гўрўғли.* «Маликаи айёр.

ДОДА *шв.* Дада, ота. *Додам пул берди, санолмадим..* (Топишмоқ – Юлдузлар).

ДОД-БЕДОД [*ф.* داد-بیداد – шовқин, жанжал; фарёд] Ёрдамга чақириб қилинган нола, арз-дод; шовқин-сурон. *Сафарқул.. дарёдан ўтиб, Ширинилар қишлоғига яқинлашганда.. қишлоқдан чиқаётган "дод-бедод!" ва "войдод!" садолари уни жуда ҳайратга солди.* С. Айний, Қуллар. *Кампирнинг дод-бедоди эшитилди.* С. Айний, Қуллар.

ДОД-ВОЙ Дод солиш, додлаш; бақириқ, фарёд. *Қоронғи уйда ур-йиқит, тўполон, муштлаш, отишма, дод-вой бошланди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Пастда эшитилган дод-войлар ва инграшларга қараганда, бу тошлар мўлжалга тегмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОДЛАМОҚ Руҳий ёки жисмоний азобга чидай олмай, қаттиқ овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Хотин кишининг додлагани, эркак кишининг сўкингани эшитилди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Менинг биқинимда осколка борлигини биларди, додлаб юборади, деб ўйлади шекилли.* А. Мухтор, Асарлар.

2 Қаттиқ овоз чиқариб йиғламоқ, фарёд, нола қилмоқ. *Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Санобар хола соч юлиб додлади, йиғлади, сиқтади.* С. Зуннунова, Олов.

3 Ёрдамга чақириб дод солмоқ. *Додлаб қочар экан, йиқилди.* «Ёшлик». *Додлаб, ёрдамга чақиришга шаҳзоданинг иззат нафси йўл қўймасди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ДОДРАС [*ф.* دادرس – қози; ҳимоячи, халоскор] Жабрланганларни ҳимоя қилувчи, уларнинг арзини тингловчи. *Арзинг бўлса, додрас ҳузуридасан, гапир!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДОД-ФАРЁД [*ф.* داد-فریاد – шовқин, бақириқ, фарёд] Дод ва фарёд, дод-вой. *Дод-фарёд қилмоқ.* ▬ *Аёллар дод-фарёд кўтариб, муштлашганларни ажратишга чақира бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Инграган овозлар, дод-фарёдлар эшитила бошлади.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Бир зумда қийчув, тўполон, дод-фарёд кўтарилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОД-ФИҒОН *айн.* **дод-фарёд.** *Дод-фиғон кўтармоқ. Дод-фиғон қилмоқ.*

ДОДХОҲ [*ф.* دادخواه –даъвогар; одиллик истовчи] **1** *эск. кт.* Адолат талаб этувчи, адолат истовчи, даъвогар. *Нима деб амр этсам, шуни қилинглар, Ҳуройим устидан додхоҳ бўлинглар.* «Рустамхон».

2 *тар.* Бухоро хонлигида адолат, ҳақ-ҳуқуқ истовчилардан амир номига ариза қабул қилувчи ва унинг жавобини арзчиларга етказувчи лавозимли киши. *Райимбек додхоҳ эди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Гулчеҳра давлатхонага кириб, мирохўр, тўқсабо, додхоҳларни чақирди.* «Эрали ва Шерали».

3 *тар.* Қўқон хонлигида қозихона ишлари устидан назорат олиб борувчи амалдор.

4 *тар.* Ўтмишда Фарғона водийси ва Тошкентда мингбоши ва бошқа баъзи амалдорларни улуғлаш учун ишлатилган сўз. *Додхоҳим, додхоҳлик сенга хос. Порасиз ўтмас сенга юз илтимос.* Муқимий. *-Ҳа, шошманг, дарвоқе, мингбоши додхоҳ ёрдам бермасмикинлар?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ДОЗА [*юн.* dosis – бўлак, улуш] *тиб.* Беморга бир бор ёки бир кеча-кундузда қабул қилиш учун белгиланган дори-дармон миқдори. *Болалар дорисининг дозаси. Катталар дорисининг дозаси.* ▬ *[Сиддиқа] Дориларнинг хиллари, дозаларини, яъни қайси дорида қандай аралашмалар борлигини ва бу аралашмалар миқдори қанча эканлигини ҳам айта олади.* Н. Ҳакимова, Врач бўлмаса ҳам.

2 Умуман муайян ўлчовга эга миқдорлар. *Намакоб тайёрлаш учун туз билан сув турли дозаларда олиниши мумкин. Ўсимликка радиоактив нур берилса, берилган нурнинг дозасига қараб, ё яхши ўсади, ёки секин ўсади.* «Фан ва турмуш».

ДОЗАЛАМОҚ Дозаларга бўлмоқ; дозасини белгиламоқ. *Беморларга бериладиган дориларни дозалаб чиқдим.*

ДОЗАТОР **1** *тех.* Суюқ ва сочилувчан моддалар миқдорини, қоришмага кирадиган таркибий қисмлар улушини автоматик равишда ўзи ўлчайдиган (дозалайдиган) мослама, асбоб. *Ҳозирги вақтда бетон қилиб қориладиган шағал, майдаланган тош, қум, цемент махсус тарозилар – дозаторларда тортилади.* Газетадан.

2 Ўшандай асбоб билан иш қилувчи мутахассис, ишчи.

ДОЗАТОРЧИ *айн.* **дозатор 2.** *Корхона дозаторчилари ва лаборатория ходимлари уларнинг [омухта емларнинг] сифатини доим назорат қилиб борадилар.* Газетадан.

ДОЗИМЕТР [доза + *юн.* metreo – ўлчайман] Ионловчи нурланиш дозаларини ўлчовчи асбоб. *..бу иш аллакимнинг дозиметрга боқиб кўриш хаёлига келмагунча давом этди.* Газетадан.

ДОЗИМЕТРИЯ *физ.* Амалий ядро физикасининг ионловчи, радиоактив нурлар дозасининг жонли ва жонсиз организмга таъсирини ифодаловчи физик миқдорларни ўрганувчи, нурланиш дозасини аниқловчи соҳаси.

ДОИМ [*а.* دائم – чўзилувчи, узун; ҳамиша] *рвш.* Вақт жиҳатдан узлуксиз давом этувчи; ҳамма вақт, ҳамиша. *Қизи бор уй доим саришта.* Мақол. *Бўрининг кўзи доим овда.* «Қанотли сўзлар». ▬ *У менга доим сени эслатиб туради.* Т. Ашуров, Оқ от.

ДОИМИЙ **1** Ҳамма вақт мавжуд бўлиб, узлуксиз давом этиб турадиган, муттасил. *Доимий ғамхўрлик.* ▬ *Ёрмат бу ерда доимий яшамас эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Китоб – Жомийнинг яхши дўсти, ажралмас ҳамроҳи, мутолаа ва ижодиёт эса унинг доимий машғулоти эди.* Газетадан.

2 Ўзаро, узлуксиз, ўзаро боғланган. *Сой билан шабада товуши қўшилиб, доимий бир куй ҳосил қилади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Оғриқ эса доимий ва борган сари кучайиб борадиган бўлади.* Ҳ. Ҳакимов, Ўткир аппендицит.

3 Абадий, мангу. *Доимий дўст.* ▬ *Касалхона, меҳрибон ҳамшира Элмуроднинг эсида доимий сақланиб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДОИМО *айн.* **доим.** *"Тупроқ олсанг, олтин бўлсин", деб доимо онам дуо қиларди.* «Гулдаста». *Лочинлар вояга етганда, доимо жуфт бўлиб юради.* «Фан ва турмуш».

ДОИР [*а.* دائر – айланувчи, айланма] *кўм. (ж.к. билан)* Алоқаси, дахли бўлган, алоқадор, тегишли; мансуб. *У [Сидиқжон] ишга доир гапларга аралашиб, бировнинг фикрини қувватлар ёки рад қилар, ўз фикрини айтар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бу кимёга доир гап.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Хотира дафтарида ёзувчилик меҳнатига доир кўп фикрларни учратиш мумкин.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

ДОИРА I [*а.* دائره — айлана, доира; соҳа, тармоқ] 1 *геом.* Текисликнинг айлана билан ўралган юзаси; тўғарак. *Ярим доира. Доиранинг юзи.* ▬ *Кучли шамол юзлаб километрли улкан доира бўйлаб елади..* «Фан ва турмуш». *Скамейкалар доира шаклида қўйиб чиқилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кенг далада доира ясаб ўтирган одамлар орасидаги деярли ҳамма йигитларнинг кўзи Бадиага.. қаратилган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиш такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланиб тўхтади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Доира чизмоқ 1) тўғарак чизиқ чизмоқ. *Тошкент харитасининг бир қанча ерига йўғон қизил қалам билан доиралар чизилган эди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар; 2) *кўчма* доира шаклида айланмоқ, давра олиб юрмоқ ёки учмоқ. *Жуда баландда, худди кўк гумбазининг остида, қандайдир каттакон бир қуш қанотларини борича ёзиб, аста доира чизмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қилич яланғочлаганлар орқасида доира ясаб отлиқлар ҳам турарди.* Мирмуҳсин, Темур Малик.

2 *кўчма* Белгили бир чегара, аниқ бир ҳудуд ичидаги жой. *Шаҳар доирасида.* ▬ *Адабиётда умр бўйи тутаб юрган ёзувчи ҳеч қачон ўз маҳалласи доирасидан ташқарига чиқмайди, лекин ўзини классик ҳисоблайди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

3 *кўчма* Бирор иш-ҳаракат, қонун-қоида ва ш. к. давом этиши, жорий бўлиши, тарқалиши эҳтимол бўлган белгили ҳудуд, жой. *Фронт доирасидаги шаҳарлардан кўчириб келтирилаётган одамларни жойлаштиришга тайёргарлик кўриш лозим эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *..бола тарбияси, унинг ахлоқ-одобини фақат оила доирасига боғлаб қўйсак, рўй берган ҳозирги янги шароитга тўғри келмайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 *кўчма* Чегара, чек, рамка. *Инсоф доираси. Фикр доираси. Таъсир доираси.* ▬ *Камина адаб доирасидан заррача чиқмаган бўлса керак.* Ойбек, Навоий. *Фарғонадаги кенгаш Умиднинг дунёқараш доирасини анча кенгайтирди.* Мирмуҳсин, Умид.

5 *кўчма* Белгили бир соҳа, касб ёки табақа ва ш. к. аҳли; кишилар йиғиндиси, уюшмаси. *Юқори доиралар. Хабардор доиралар. Журналистлар доираси.* ▬ *Гуландом бундай турмушдан нафрат қилар, бу ифлос доирадан, фаҳш уясидан қутулишни истар.. эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..мавлоно Беҳзод чизган Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шуҳрат топган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОИРА II Айлана шаклидаги, гардишсимон урма мусиқа асбоби; чилдирма, даф. *Доира чалмоқ.* ▬ *Болохонанинг токчасида доира, танбур, дутор ва рубоб каби мусиқий асбоблар бор эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Чилдирмачи пастга сакраб тушиб, доирасини қиздириб келди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДОИРАВИЙ 1 Доира шаклидаги, айланма. *Доиравий йўл.* ▬ *Сўнгроқ тепанинг ўртасидан катта доиравий.. бир супа қилиб, устига бир шийпон солди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Асоси доира шаклида бўлган. *Доиравий конус (мат.).* ▬ *Агар тўғри бурчакли учбурчакни катетларидан бири атрофида айлантирилса, унда тўғри доиравий конус деб аталувчи геометрик жисм ҳосил бўлади.* «Геометрия» дарслиги.

ДОИРАСИМОН Айланага ўхшаш, тўгараксимон. *Маъруф Назаров вертолётнинг доирасимон кичик ойналарига қараб, осмон гумбазига боқарди-да, хаёл сурарди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОИРАЧИ Чилдирма чалувчи, чилдирмачи. *Доирачи раққосанинг етакчиси бўлибгина қолмай, балки бутун ансамблни бошқариб, усуллар йўлини кўрсатиб берувчилардандир.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Халқ сайили ва байрамларида доирачиларнинг мусобақалари тез-тез уюштирилиб турар, доирачилар эса ўз ўйинчилари билан унга қатнашар эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ДОЙИ *шв.* Тога. *Рўмолимнинг учи шойи, Ўртасида бордур ойи. Олиб беринг, жоним дойи.* "Қўшиқлар". *Хон, Авазни дорга буюрган экан, дойим орага тушиб, эллик таёқ сўрабди.* С. Сиёев, Аваз.

ДОЙРА *с.т. айн.* **доира.** *Тўйдан қайтиб келганда, Дойра чалиб келамиз.* «Бойчечак».

ДОЙРАДАСТ *айн.* **доирачи.** *Кейин сурнайчи Мировни.. дойрадаст Зойирбой Гулбоевни ёзинг.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Дойрадастлар, қўлга олинг дойрани, Раққосалар чир айлансин даврани.* Р. Бекниёз, Тўтиё.

ДОЙРАЧИ *айн.* **доирачи.** *Ўшанда у киши.. ёш йигит — дойрачи эди.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

ДОК [*голл.* dok, *инг.* dock – кема устахонаси] Кемаларнинг сувга ботиб турадиган қисмини қуриш, сувдан чиқариб кўздан кечириш ва таъмирлаш ишларини амалга оширувчи корхона. *Касаба союзларига доклардаги юк ташувчилар, қора ишчилар ва бошқалар бирлашдилар.* Газетадан.

ДОКА Пахта ипидан сийрак қилиб тўқилган юпқа газлама. *Эр-хотиннинг уруши – Дока рўмолнинг қуриши.* Мақол. ▬ *Роҳатбиби эрини эсига олар экан, кўз ёшларини дока рўмолининг учи билан артиб қўйди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Дока кўйлак киймайман, Ич кўйлаги бўлмаса, Сени ёрим демайман, Зар кокилинг бўлмаса.* «Оқ олма, қизил олма».

ДОКАПАРАНГ, докафаранг Францияда, умуман, Европада тўқилган юпқа, ҳарир мато, ипакли дока. *Отамнинг юзига сув сачради, шекилли, белбоғига қистириқлик докафаранг рўмолчасини олиб артди.* Ойдин, Гулсанам. *Докапаранг кўйлагинг кийсанг бўлар, ёр-ёр. Шу қишлоқда бировни севсанг бўлар, ёр-ёр.* "Қўшиқлар".

ДОКАФУРУШ Дока билан савдо қилувчи, дока сотувчи. *Докафуруш Исмоил Ёдгоровнинг савлатидан от ҳуркади.* «Муштум».

ДОКЕР [*инг.* docker – док ишчиси] Портларда юк ташувчи, докларда, кемасозлик корхоналарида ишловчи ишчи. *У докер ухлаган қирғоққа боқар, Қуёшдай муқаррар, чин ва муштарак.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОКЛАД [*қад. р.* докладати < кладати – қўйиш, тахлаш] *эск.* **1** *қ.* **маъруза.** *Ҳисобот доклади.* ▬ *Докладдан кейин қизғин музокара бошланиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шундай маърузанинг ёзма матни. *Доклад ёзмоқ.* ▬ *Ҳайронаман, ҳайронаман, ҳайронаман. Докладимни ёзолмайман, ҳайронаман.* «Муштум».

3 Юқори раҳбарий органларга ёки бошлиққа оғзаки ёки ёзма равишда тақдим этилган расмий маълумот, ахборот. *Сержант Лобов бўлинмасини бошлаб бориб, жангчиларнинг машққа тайёр эканини доклад қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ДОКЛАДНОМА Бирор хабар, воқеа-ҳодиса тўғрисида раҳбар органларга ёки бошлиққа ёзма равишда топшириладиган расмий маълумот, ахборот (*қ.* **билдиришнома**). *Докладнома ёзмоқ. Докладнома топширмоқ.* ▬ *Унинг қўлидаги даста-даста ҳисоботлару докладномаларни ўқисангиз, гўё шаҳарда ҳеч қандай чанг, ғубор йўқ.* Газетадан.

ДОКЛАДЧИ *айн.* **маърузачи.** *У [Ойимхон] мажлисни очгач, докладчига сўз берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Докладчи Исмоилжон Норматов охирги сўзида буни мамнуният билан қайд этди.* А. Қаҳҳор, Синчалак.

ДОКТОР [*лот.* doctor – ўқитувчи, муаллим, устоз] **1** *с.т.* Касалларни даволовчи олий маълумотли тиббиёт ходими; шифокор, врач. *Доктор ёзаётган анкетасидан бош кўтариб, жилмайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ойим ҳам тез-тез докторга қатнайдиган бўлиб қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Докторлик диссертациясини ҳимоя қилган фан номзодлари ёки профессорларга бериладиган олий илмий даража ва шу даражани олган олим. *Филология фанлари доктори.* ▬ *Илмий кенгаш кашфиётимни кўриб чиқиб, яхши баҳолабди ва менга медицина фанлари доктори даражасини беришга қарор қилибди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОКТОРАНТ [*нем.* Doktorant – докторлик илмий даражасини олишга тайёрланаётган < *лот.* doctorantis – таълим олаётган] Докторлик диссертациясини ёзиш учун бирор илмий муассасага бириктириб қўйилган фан номзоди.

ДОКТОРАНТУРА Илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари ҳузуридаги олий малакали илмий ходимлар – фан докторлари тайёрлаш шакли. *Докторантура фан номзоди илмий даражаси негизида 3 йил давом этади, диссертация ҳимоя қилиш билан якунланади.* Газетадан. *Институт ҳузурида аспирантура ташкил этилди, ҳозирги вақтда эса докторантура ҳам очилди.* Газетадан.

ДОКТОРЛИК 1 Доктор илмий унвонини олиш учун ёзилган иш ёки ана шундай илмий даража. *Докторлик диссертацияси.* ▬ *Орадан йиллар ўтиб, Абдуқаҳҳор ака докторлик илмий даражасини олди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Яхши одам, ҳозир докторлик диссертациясини ёзяпти.* С. Зуннунова, Олов.

2 Шифокор, врач касби; врачлик фаолияти. *Қорабўтанинг қизи докторликка ўқийди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Докторлик ҳам мушкул касб. Мен яқиндагина мустақил иш бошлаган одамман.* «Ҳарорат».

ДОКТОРХОНА *с.т. эск.* Касалларга хизмат қилувчи муассаса; амбулатория, касалхона. *Ойингиз бир оз бетоб бўлиб қолди. Докторхонага олиб кетишди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қишлоғимиз катта бўлмагани учун докторхона йўқ. Аммо аптека бор.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ДОКТРИНА [*лот.* doctrina — таълимот; ўқимишлилик] *кт.* Илмий ёки фалсафий таълимот, назария; асосий назарий ёки сиёсий нуқтаи назар. *Ҳарбий доктрина.* ▬ *Ядро қуролини ишлатишдан, биринчи ядро зарбаси доктриналаридан воз кечиш тинчлик ишига хизмат қилади.* Газетадан. *Ўзбекистонда ҳарбий доктрина ишлаб чиқилган.* Газетадан.

ДОКТРИНЁР [*фр.* doctrinaire — муайян доктрина тарафдори] *кт.* Бирор доктринага, догмага, илмий ёки фалсафий таълимотга қаттиқ ёпишиб олган ва унга кўр-кўрона эргашувчи шахс; ақидапараст.

ДОЛ I *фольк.* **1** Тик, тикка, адил. *Дол қомат.* ▬ *Дол бўйингдан мендай момонг ўргилсин, Эр йигит суйгани нозли гул бўлсин.* «Нигор ва Замон». *Ой томоша қилар осмондан Ҳовлиларни ҳар тун дол туриб.* У. Қўчқор, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

2 *рвш.* Худди, нақ, қоқ; аниқ. *Нишоннинг дол ўртасига урмоқ. Овни отсанг, билиб от, Дол нишонга илиб от.* Мақол. ▬ *Олмакўзнинг [отнинг] дол белига минайин, Чиқиб, саҳроларда сайр қилайин.* «Орзигул».

3 *рвш.* Бир оз қийшайтириб, яримта қилиб. *Дўппини дол қўймоқ. Дуррани (рўмолни) дол ўрамоқ.* ▬ *Дўппини дол қўндириб олган новча ҳофиз тўйхонани бошига кўтариб хониш қилятти.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Эгнида гулдор пушти халат, дуррани дол қўйган, оёғида қизил бахмал шиппак.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Кичкина дакана рўмолини дол қўйибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бутун, борича, баланд (товуш ҳақида). *-Ҳа, адаш, топилдими болаларингиз? — деди қўшниси Озодага, азбаройи эшитсин дебми ё бошқа ниятдами, овозини дол қўйиб.* «Ёшлик».

5 Ёнғоқ, данак ўйинларида соққанинг ган(кон — маълум шаклда тизилган ёнғоқ)га энг яқин турган ҳолати ҳақида (бундай соққа эгаси биринчи бўлиб отиш ҳуқуқига эга бўлади). *-Сен долми, мен долми? — Мен дол!*

6 *шв.* Кифт, елка.

ДОЛ II [*а.* د — "д" ҳарфи номи] Араб алифбосида "д" ҳарфининг номи (унинг шакли — د — мумтоз адабиётда эгилган қадқоматга ишора сифатида қўлланади). *Алифдек қоматинг долдек эгилмиш.* ▬ *Оғир меҳнат белини дол қилган.* К. Яшин, Ҳамза. *Не-не тик қадларни дол этди қоғоз.* А. Исроилов, Биз — дунё одамлари.

Дол бўлмоқ Эгилмоқ, букилмоқ. *Қаддимиз дол бўлиб, ёнди юраклар.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. *Гоҳ бўрон ўкирар, гоҳ бўралар қор. Чинорлар дош бермай, бели дол бўлар.* Миртемир, Асарлар.

ДОЛЗАРБ 1 *от взф.* Бирор иш ёки жараён энг қизғин ёки қисталанг бўлган пайт. *Саодатга шундай долзарбда яхшилик қилмай, қачон яхшилик қиласан?* И. Раҳим, Ихлос. *Суяк-суягигача пахтакор одам бунақанги долзарбда даладан жилмайди.* Р. Файзий, Асад либоси.

Долзарб кунлар (*ёки* **палла, пайт, дам**) Ишлар қизиган ёки тиқилинч келиб қолган кунлар. *Иш қисталанг келиб, долзарб кунлар ҳам бошланди.* А. Шермуҳаммедов, Тошкентлик паҳлавон. *Ҳозир чорвадор учун энг долзарб кунлар ҳисобланган қишлов давом этмоқда.* Газетадан. *Пахта йиғим-терими долзарб паллага кирди.* Газетадан.

2 *сфт.* Бажарилиши, қилиниши кечиктириб бўлмайдиган, биринчи галда ҳал этилиши лозим бўлган; ўта муҳим. *Долзарб муаммо. Долзарб масала. Долзарб вазифа.* ▬ *Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. *Долзарб мавзудаги маърузалар ўқиб эшиттирилди.* Газетадан. *Саноат роботларини ривожлантириш масаласи бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бўлиб қолмоқда.* «Фан ва турмуш».

ДОЛИ-ГУЛИ: доли-гулига келмоқ (*ёки* **етмоқ**) 1) авжга чиқмоқ, қизимоқ. *Гармончи ҳам шавқидан беихтиёр ўртага тушиб, ўйин айни доли-гулига келганда, майдон гумбурлаб кетди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Экиш авжи доли-гулига етган вақтда-я!* С. Аҳмад, Сайланма; 2) етилмоқ, тобига, қиёмига етмоқ. *Агар биз ернинг доли-гулига келишини кутиб ўтирсак, вақтдан ютқазадиганга ўхшаймиз.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва.

ДОЛЛАР [*инг.* dollar < *нем.* Taler — олтин ёки кумуш танга] **1** Америка Қўшма Штатларининг асосий пул бирлиги (1786 йилдан). *Бир доллар 100 центдан иборат.* ▬ *Ҳар йили*

жаҳон бозорида 200 миллиард доллар баҳода турли дорилар сотилади. «Фан ва турмуш». *Шундай жамғармага эга бўлишимиз керакки, хоҳлаган пайтда — маркагами, долларгами.. истаган нарсаларимизни сотиб олиш учун қурбимиз етсин.* Газетадан.

2 Австралия, Барбадос, Канада, Малайзия, Сингапур, Фижи, Ямайка каби 30 га яқин катта-кичик давлатларнинг пул бирлиги (бошқа валюталарга нисбатан қиймати бир хил эмас).

ДОЛЛАШМОҚ 1 Ким доллигини аниқлаш учун кимнинг соққаси ганга яқинлигини ўлчашмоқ. *қ.* **дол 5.** *Ким дол? -Мен дол. -Йўқ, мен дол. -Бўлмаса, доллашамиз.*

2 *кўчма* Куч синашмоқ, беллашмоқ.

ДОЛОМИТ [*фр.* француз минерологи Г. Доломье номидан] *геол.* Мураккаб таркибли кулранг, сариқ, яшил рангли минерал. *Оҳангарон ва Олмалиқ атрофида доломитнинг катта захиралари бор.* Газетадан. *Ҳайвон қолдиқлари йиғиндисидан пайдо бўлган оҳактош ва доломит жуда кўп тарқалган органик тоғ жинсларидан ҳисобланади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар.

ДОЛОН [*ф.* دالان — усти ёпиқ йўлак; даҳлиз] *шв.* Дарвозадан то ҳовлигача қурилган, икки томони девор, усти ёпиқ кенг йўлак. *Дўстинг келса долонда кут, Душман келса — айвонда.* Мақол. ▬ *Баширжон долон эшигида бир оз иккиланиб турди.* Н. Аминов, Қаҳҳаҳа.

ДОЛЧИН [*ф.* دارچین — долчин, корица] **1** Лаврдошлар оиласига мансуб, барги қалин, доим яшил тропик дарахт.

2 Шу дарахтнинг қуритилган ва зиравор ҳамда доривор сифатида ишлатиладиган пўстлоғи. *Қанисан, болам? Манави чойни ич. Долчин солиб дамлаганман.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДОЛҒА 1 *поэт.* Кучли, қудратли тўлқин, пўртана. *Умрдир гоҳида долғали уммон.* А. Исроилов, Югурик нур. *Инсон ахир турди, Инсон эмас, виждон турди. Тинмайсанми, долға, долға..* Т. Тўла, Асарлар.

2 *кўчма* Турмуш қийинчиликлари, тўсиқлар, ғовлар; ғалаён. *Инсонни жамият орасида долғалар, курашлар, суронлар кутади.* «Шарқ юлдузи». *Қалб шундай уммонки, унинг бағрида Даҳшатли долғалар силсиласи бор.* Э. Воҳидов, Садоқатнома. *Мана тахтда Ҳусайн Бойқаро ўтирур жим, фикрида долға.* Ойбек, Гули ва Навоий.

ДОЛҒАЛАНМОҚ *поэт. айн.* **тўлқинланмоқ.** *Бизга берилган бахтни эплаб олиш, бошқариш керак, оғайни, бу бизнинг зиммамизда. Кўксим долғаланиб кетади ўйласам.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ДОЛҒАЛИ *поэт.* Қаттиқ тўлқинланган, кўпириб тошган; пўртанали. *Эртанги хаёллар — долғали денгиз. Ғафлат кечасининг сукутига зид.* Р. Бобожон. *Парк долғали денгиз каби кўпирарди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ДОМ I [*ф.* دام — тўр, тузоқ, қопқон] *кт.* **1** Ҳайвон ва паррандаларни тирик тутиш учун мўлжалланган ов қуроли; тузоқ, сиртмоқ; қопқон. *Бандга тушган бу кўнгилдир, менда, айтинг, не гуноҳ, Дил қушига дом қўйган ул икки жодуда айб.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Зумрад маккорнинг домига тушган эди, чор-ночор бўйин эгди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Қафасдан бўшади эрк истаган қуш, оху халос бўлди йиртқич домидан.* Уйғун, Тонг қушиғи.

2 *кўчма* Асирлик, тутқунлик. *Мен у саҳро гўзалининг бўйидаги зулм домини узиб олиб ташламоққа қодир эдим.* Ойбек, Навоий. *Йўқ, эси-ҳуши сизда, муҳаббатингизнинг домига тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Бировни илинтириш ёки ўзининг йўлига юргизиш учун қилинган ҳийла, найранг; шу мақсадда қўйилган тузоқ, қопқон. *Аҳмоқ бўлмасам, шуларнинг ҳийласига лаққа тушармидим, Акрамнинг домига илинармидим.* О.Ёқубов, Айтсам тилим куяди, айтмасам — дилим. *Эркин-эркин ўйнаб юрган бошқа оҳулар бу золим сайёднинг домига тушмасин, дейди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДОМ II: доми ҳам йўқ, дараги ҳам йўқ Дом-дараги йўқ. *Ўшандан бери доми ҳам йўқ, дараги ҳам йўқ.* У. Исмоилий, Рустам.

ДОМ III [*тўғриси* **дам** I] Дам, ич, оғуш, қучоқ. *Бойлик ботқоққа ўхшаган нарса. Домига бир тортса, бир умрга ғарқ бўлиб кетишинг турган гап!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Бу уруш каттаю кичикни бирдек ташвиш домига тортди.* Б. Маҳмудов, Деҳқонбой ҳикояси. *Сени ҳам домига тортмоқ бўлади Севги деб аталган бу эски шева.* Ғ. Ғулом.

ДОМ IV [*р.* < *лот.* domos — уй, бошпана] *с.т.* Уй, кўп қаватли уй, бино. *Бинобарин, ҳар бир домдан оқилона фойдаланиш зарур эди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Яхшиям домда турамиз.. дом деганлари жоннинг роҳати экан.* Газетадан.

ДОМАН [*ф.* دامن — этак, чет, ҳошия] *шв. айн.* **домана II**. *У [Аваз] гоҳо "Шеърият доманин бекор тутибман-да", дея пушаймон ейди.* «Ёшлик».

ДОМАНА I *шв.* Ҳеч нарса, балога ҳам. *Ўзича ҳамма нарсага ақлим етади деб ўйлайди-ю, доманага ҳам фаҳми етмайди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ДОМАНА II Ҳар бир нарсанинг этаги, таги; чети, ҳошияси. *Тоғнинг доманаси.*

ДОМАНГИР [*ф.* دامن‌گیر — этакдан тутувчи] Бировдан хафалик жойи, гинаси бўлган, ўпка-гина қилувчи; даъвогар. *Домангир бўлмоқ.* ▬ *Аъзам ҳамон ўгай онаси билан дадасидан домангир.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Сойбўйи аҳли сиздан эмас, мендан домангир.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОМАТ *шв. айн.* **домод.** *Аваздай фарзандим келди, Қизимга доматим келди.* «Гулшанбоғ».

ДОМ-ДАРАК, дому дарак Хабар, дарак; ном-нишон. *Икки ойдан буён у қозизодадан дом-дарак йўқ.* Ойбек, Навоий. *Эрталаб келиб кўрса, милтиқ отилиб кетган-у, лекин ўлжадан дом-дарак йўқ.* С. Содиқов, Ўзўзини отган айиқ.

ДОМ-ДАРАКСИЗ Дом-дараги, номнишони йўқ; хат-хабарсиз. *Катта акаси дом-дараксиз.* А.Қаҳҳор, Сароб. *Эри шу кўйи дом-дараксиз кетаверди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ДОМИНАНТА [*лот.* dominans, dominantis — устунлик қилувчи, ҳукмрон] **1** Устун турувчи асосий ғоя, белги, хусусият, таркибий қисм. *Деярли ҳамма ҳолларда ҳам қора ранг қизил ранг устидан доминант бўлиши мумкин.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 *тлш.* Синонимлар қаторидаги бош, асосий сўз. *Ҳар бир синонимик қаторнинг чегараси, ундаги сўзлар асосий сўз (доминанта)га қиёслаш орқали белгиланади.* «ЎТА».

ДОМИНАНТЛИК Устун келишлик, устун туришлик.

ДОМИНИКАНЛАР *этн.* Доминикана Республикаси (Гаити ороллари)да яшовчи халқ.

ДОМИНИОН [*инг.* dominion < *лот.* dominium — бирор нарсага эгалик, ҳукмдорлик] *эск.* Британия империяси таркибига кирган, номигагина ўзини-ўзи идора қилган, лекин ички ва ташқи сиёсатда унга қарам бўлган давлат. *Ўз-ўзини идора қиладиган мустамлакалар "доминионлар" деб аталади.* «Янги тарих» дарслиги.

ДОМИНО [*фр., итал.* domino < *лот.* dominus — жаноб] Ҳар бири икки сатҳ (юза)га ажратилган ва ҳар бир сатҳида 0 дан 6 тагача нуқтаси (очко) бўлган йигирма саккизта ясси тўртбурчак пластинкачалар билан ўйналадиган ўйин ва шундай пластинкачаларнинг ўзи. *Домино ўйнамоқ.* ▬ *Саҳна орқасида қилич-қалқон тақкан кишилар домино ўйнаб ўтиришибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Йиғиштирилган бир хонада тўрт киши домино ўйнаб ўтирибди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДОМКРАТ [*голл.* dommekracht] *тех.* Машина, вагон каби оғир нарсаларни созлаш-қуриш ва таъмирлашда ўз устига қўйиладиган оғирликларни (500 тоннагача) вақтинчалик маълум баландликка кўтариб берадиган механизм. *[Шофёр] Уст кийимини ечиб, машинага домкрат қўйиб, ғилдиракни кўтарди.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Илҳомжон тезда домкрат ва калитларни олди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДОМЛА *с.т.* **1** Домулла. *Хатиб домла жўнатилгандан буён катта масжид намозсиз қолаётганга ўхшарди.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

2 Ҳар қандай илмли кишига ҳурмат билан мурожаат этиш шакли. *Шайхзода домла, гарчи мени ўқитмаган бўлса ҳам, мен ўқиган институтда дарс берар эди.* Шукрулло, Сайланма. *Домласи, шу қизимга яхши баҳо қўйворинг.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОМНА [*қад. р.* дымати — пуфлаш] Темир рудаларидан чўян олиш учун қурилган махсус печь, иншоот. *Моторлар гувуллар жаҳон йўлларида, Домналар тинимсиз меҳнаткаш.* А. Мухтор, Асарлар.

ДОМНАЧИ 1 Домна печини қурувчи.

2 Домна печида руда эритувчи мутахассис, ишчи. *Бекобод домначилари ўз ваъдаларининг устидан чиқишди.* Газетадан.

ДОМОВОЙ [*р.* домовая (книга) — уй дафтари] *с.т.* Муайян ҳовлида, хонадонда доимий яшовчилар қайд этилувчи махсус дафтар; уй дафтари. *У фамилиясидан "Ҳўжа"ни олиб ташлаган, домовойга "Тошхўжаев" эмас, "Тошев" деб ёзилган.* А. Қаҳҳор, Қизлар. *Асли бу кампир яхшиликни бил-*

майдиган нарса. Домовойдан ҳам бир амалаб ўтказардим. С. Аҳмад, Сайланма.

ДОМОД |*ф.* داماد – куёв, қаллиқ| *шв. айн.* **куёв.** *Доктор хотин кулди: -Иби, мен сени домод қилмоқчиман-ку!* «Ёшлик». *Дастлаб шаҳар аҳли уни «Ўртоқ муҳаррирнинг домоди» деб айтарди.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДОМОНГИР *қ.* **домангир.** *Эй, буларни қўйинг. Мендан домонгир бўлиб юришмасин.* «Ёшлик». *Кейин бир-биримиздан домонгир бўлиб юрадиган иш бўлмасин.* М. Мансуров, Ёмби.

ДОМУЛЛА |*ф.* + *ҳинд.* دادا – ота, катта + *а.* ملّا – ўқитувчи; руҳоний олим| **1** Диний мактаб муаллими. *Сайфулла мачитга бориб, домулласидан сабоқ олиб келди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Домулласан, илмингдан садаға, яхшилаб ўқитгин энди беҳроқ.* «Эрали ва Шерали».

2 Мадрасани битирган мулла киши. *Хон мулла Ниёз домуллага қаради.. Домулла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Домулла имом Масжидда имомлик қилувчи мулла. **Домулла почча** Имом домуллага ҳурмат билан мурожаат қилиш шакли. *Чарчамайсиз, домулла почча, фақат қуруқ қошиқ оғиз йиртади, холос.* Ҳамза.

2 *этн.* Дуохонлик, иссиқ-совуқ қилиш билан шуғулланувчи шахс. *[Юсуфбек ҳожи Ўзбек ойимнинг] Дошмо иссиқ-совуқчи домулла, хўжаларникида бош оғритиб юришини ҳам билар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *с.т.* Ўрта ва олий мактаб ўқитувчиси; илмий раҳбар, устоз. *Қудрат уни Ольга Петровна билан таништириб: -Мана сизга домулла, шу кишида ўқийсиз, – деди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Иброҳимов домулласи Иван Петровичнинг уруғчилик совхозига келганини эшитиши биланоқ, бутун материалларини олиб жўнади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДОН I |*ф.* دان – уруғ, тухум; дона| **1** Бошоқли ва дуккакли ўсимликлар маҳсулининг бир донаси. *Буғдой дони. Маккажўхори дони. Деҳқон ишлаб дон сочар, Элюртига нон сочар.* Мақол. *Арпанинг дони бўлгунча, Буғдойнинг сомони бўл.* Мақол. ▬ *-Бир қумурсқа бир дона донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради-да, – деди бир деҳқон.* С. Айний, Қуллар.

2 Шундай маҳсул мажмуи, йиғиндиси; ғалла. *Бирида улов бўлса, экиш учун дони йўқ, дони борида улов, ер йўқ.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Энди меҳнат кунига ҳам оз-моз дон тегса керак.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Бошида отаси, уйида қопда дони бўлса, булар шу ерда ўтирармиди.* Т. Ашуров, Оқ от.

3 Паррандаларга бериладиган шундай овқат, озуқа; (сочиладиган) дон-дун. *Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон.* «Қанотли сўзлар». *Болали она нонга тўймас, Болали гоз – донга.* Мақол. ▬ *Эй, дўстим, ҳозир-чи, тухум қилмайдиган товуққа ҳеч ким дон бермайди.* Шукрулло, Сайланма. *Онаси.. тўр ортидаги товуқларга дон сочарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Дон олишмоқ Бирор кимса билан яқинлик қилмоқ, интим муносабатда бўлмоқ; ўйнаш бўлмоқ. *Ойим тирикликларида ҳам дадам Зумрад кампир билан дон олишиб юрардилар.* С. Аҳмад, Юлдузлар. *-Бир-бири билан дон олишиб қолган бўлса.. сиз билан биз.. қуда бўлишдан бошқа иложимиз йўқ, – деди Салим бобо.* С. Аҳмад, Чўл оқшомлари. **На дон, на сомон** Ҳеч нарсага ярамайдиган нарса ёки кимса ҳақида. *Ўзи, баъзи рецензиялар бўлади, ўқисанг – на дон, на сомон.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ДОН II [*исп., итал.* don < *лот.* dominus – жаноб] Испанияда ва испан тилида сўзлашувчи бошқа мамлакатларда: эркак исми олдидан қўйиб, унга ҳурмат билан мурожаат қилишда қўлланадиган сўз; Италияда: руҳонийлар ва дворянларнинг фахрий унвони.

ДОНА |*ф.* دانه – дон, ғалла; -та, нафар| **1** Саноқ сонлардан кейин келиб, миқдор билдиради. *Бир дона гугурт чўпи. Беш дона тухум. Бир дона кўсак.* ▬ *Раъно онасининг сўзи билан қутидан беш-олти дона нон олиб, дадасининг қўлига берди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Дон, уруғ. *Анор донаси. Маккажўхори доналари. Қорамуғ донаси бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл.* Мақол. *Боламнинг боласи, қандак ўрикнинг донаси.* Мақол. ▬ *Анор доналаридек ширин сўзларинг.* У. Исмоилов, Сайланма.

3 Сочилувчан нарсаларнинг ҳар бир юмалоқ бўлаги, зарраси. *Қум доналари. Мунчоқдек тер доналари. Марварид доналари.* ▬ *Сулув сочлари тўзғиган ҳолатда юғуриб кириб, ёмғир доналари юмалаб турган юзини*

отасининг майин елкасига босди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Нос сочилиб, унинг бир неча донаси сакраб-сакраб, стол тагига кириб кетди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари.

4 Зарралар, бўлаклар, қисмлардан тузилган нарсанинг ҳар бир зарраси, қисми. *Ҳар қандай материя алоҳида доналар йиғиндисидан тузилади. "Қизиқарли геометрия". Мирзакаримбой.. тасбеҳ доналарини бармоқлари орасидан битта-битта ўтказиб, чордона қуриб ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Шахмат, шашка ва ш. к. ўйинларда ҳар бир сипоҳ, пиёда ёки тўғаракча. *Баъзан рақибнинг икки донасига бирданига ҳужум қилинади.* «Фан ва турмуш». *Бири газета ўқиса, бири китоб варақлар, бири шашка ўйнаса, бири шахмат донасини сурар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

6 Чўтнинг тугмасимон қисми. *Чўт доналари шақир-шуқур бўлиб қолди.* «Муштум».

ДОНАБАЙ [дона + *а.* بيع — сотиш, савдо] Доналаб байлашиладиган ёки доналаб бериладиган (олди-сотди муомалаларида ёки иш ҳақи белгилашда). *Улгуржи олиб, донабай сотмоқ. Донабай ҳақ тўламоқ. Кунбай ишлашдан донабайга кўчиш натижасида иш ҳақи ошди.*

ДОНА-ДОНА 1 Зарралар, доналарга ажралиб турадиган, ҳар бир донаси алоҳида-алоҳида бўлиб турадиган. *Дона-дона тишлар.* ▬ *Исириқ донаю дона, Тутунидан тўлсин хона.* «Бойчечак». *Ойниҳолнинг ёна-ёна Холлари бор дона-дона.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 *рвш. взф.* Якка-якка, битта-битта; доналаб. *Гул уздим дона-дона.* "Фольклор". *У оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дона-дона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 *рвш. кўчма* Аниқ, равшан, тушунарли. *Жўрахон адиб саволларига дона-дона қилиб жавоб қайтарди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Мутриб ёстиқ тагидан найча қилиб ўралган қоғоз олди, чиройли қироат билан дона-дона қилиб ўқишга тушди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ён дафтардан йиртиб олинган катак чизиқли бир варақ қоғозга йирик ҳарфлар билан, дона-дона қилиб биноларнинг адреси ёзилган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ДОНАДОР [*ф.* دانه‌دار — донли; данакли; донали] Бўлак ёки зарралари дона-дона бўлиб турадиган, маълум доналардан таркиб топган. *Донадор тупроқ.* ▬ *Ер чуқур ҳайдалгандагина тупроғи майин ва донадор бўлади.* Газетадан. *Донадор мурч кўпчиликка дамланадиган катта паловга солиб пиширилади.* Газетадан.

ДОНАЛАБ *рвш.* **1** Ҳар бир донасини алоҳида, дона-дона қилиб; битталаб. *Доналаб санамоқ. Доналаб сотмоқ.*

2 *кўчма* Аниқ, равшан, тушунарли қилиб. *Доналаб ўқимоқ.* ▬ *..хаёл суриб қолди, қўли билан столни чертиб: -Ҳа, исботламоқ зарур, — дея қайтарди сўзларини доналаб.* С. Кароматов, Олтин қум.

ДОНАЛИ 1 Маълум, белгили доналардан иборат бўлган. *Эллик икки донали карта.*

2 *айн.* **донадор.** *Майда донали чўян (тех.).*

3 Доналаб сотиладиган. *Донали моллар.*

ДОНАЧА 1 Майда, кичкина дона, заррача. *Қум доначалари.* ▬ *Йўлак бизни оқ мармардек ярақлаб турган, тепадан зилол доначалар томаётган улкан ғорга олиб кирди.* Газетадан.

2 *шв. айн.* **тошма.** *Марзиянинг юзига донача чиқибди.*

ДОНАШЎР(А) [*ф.* دانه‌شوره — тузли дон] Мол ейдиган бир турли ёввойи ўсимлик. *Куз фаслида қўйларнинг иштаҳаси очилиб, донашўр.. сингари донли ўтларни жуда севиб ейди.* С. Абдуқаххор, Олтин водийларни кезганда.

ДОНАШЎРАК Туз аралаштириб қовурилган данак, мағиз.

ДОНГ I (3-*ш. бирл.* **донғи**) Шон-шуҳрат, довруқ, машҳурлик. *Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам, донғи чиқмас.* Мақол. *Жоҳилликдан жон чиқар, Қобилликдан донг чиқар.* Мақол. ▬ *Гулраънонинг бўйи етиб, донғи бутун қишлоққа тарқалди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Олтин кузимиз ўзининг саховати билан оламга донг таратган.* Газетадан.

ДОНГ II: донг қотиб ухламоқ *ёки* **донг қотмоқ** Жуда қаттиқ ухламоқ. *Йўл азоби хийла толиқтирган экан, донг қотиб ухлаб ётса, ўғли кириб уйғотибди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Боши ёстиққа тегиши билан донг қотиб ухлаб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Нозима ёстиқни ушлаганча донг қотди.* «Ёшлик». **Донг қотиб қолмоқ** Ҳайрат ёки қўрқувдан эс-ҳуши қочиб, серрайиб қолмоқ. *Мунисхон нима қилишини билмай, донг қотиб қолди.* А. Қаххор, Сароб. *Темур Малик бу гапларни эшитгач, донг қотиб қолди.* Мирмуҳсин, Темур Малик.

ДОНГ III Вьетнам Социалистик Республикасининг пул бирлиги.

ДОНГДОР Донг чиқарган, довруғи кетган; шуҳратли, машҳур. *Донгдор механизатор. Донгдор врач.* ▬ *Унинг шеърларидаги фасоҳат, топқирлик, бу йигитнинг қуввai ҳофизаси донгдор шоирни мафтун этди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Барҳаёт Ойбек бу — қутлайди мамнун, Қутлар Ғафур Ғулом — донгдор замондош.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДОНГЛИ *айн.* **донгдор.**

ДОН-ДУККАКЛИ: дон-дуккакли экинлар Дони учун экиладиган дуккакли ўсимликлар.

ДОН-ДУН Дон ва бошқа хил донлар, ғалла. *-Тўй учун дон-дун тайёр. Фақат кийимларни тиктирсак бас, — деди Ўтбосар.* Ғайратий, Довдираш. *У.. дон-дуннинг қимматлашиб бораётганидан гапирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир оз дон-дун ола келдик, жиндак бўлса ҳам дармон-да.* Уйғун, Асарлар.

ДОНЖУАН |испан афсоналари ва айрим ёзувчилар асарлари қаҳрамони Дон Жуан номидан| Аёлларни йўлдан оздирувчи, севги саргузаштлари ишқибози; хотинбоз, хотинпараст. *Баъзиларнинг бесабаб хотин олиб, хотин қўйишлари, донжуанларнинг кирдикорлари.. қулоққа чалиниб туради.* Уйғун, Замон талаби.

ДОНЖУАНЛИК Донжуанларга хос бўлган хатти-ҳаракат, хотинпарастлик.

ДОНИШ |*ф.* دانش — билим, фан; таҳсил, сабоқ| *кт.* Табиат ва жамият ҳақидаги билим, маълумот; тўпланган илм. *Навоий юрагига жонбахш ғазал жо этган, Ибн Синодай донишни яратган, Нодирани камол топтирган — Она!* "Гулистон".

Аҳли дониш Илм аҳллари, билимдон кишилар. *Сир ёқасидаги Фороб қишлоғининг мардуми Муҳаммад аҳли дониш орасида жумла жаҳонга маълум ва машҳур эди.* А. Мухтор, Чинор. *Қадимдан аҳли дониш, олиму фозиллар, шоиру ёзувчилар, алломалар бир шаҳарга тўпланиб яшашлари расм бўлган.* «Ёшлик».

ДОНИШМАНД |*ф.* دانشمند — олим, билимли, доно| Мавжуд илму ҳикматларни эгаллаган, баъзи воқеа-ҳодисалар ҳақида олдиндан башорат қила оладиган; билимдон; олим; доно. *Донишманд одам. Жасурни — жангда, донишмандни — ғазабланганда, дўстни муҳтожликда сина.* Мақол. ▬ *Тириклик белгиларидан бири — муҳаббат, деб бекор айтмаган донишмандлар.* Шукрулло, Сайланма. *Бир донишманд: "Соли нек аз баҳор маълум аст", яъни "йилнинг яхши келиши баҳордан маълум", деб айтган экан.* С. Аҳмад. Қадрдон далалар.

ДОНИШМАНДЛИК Ўқимишлилик, билимлилик, донолик. *Халқ донишмандлиги кишини лол қолдиради.* Газетадан. *Бу донишмандлик эмас, қизим..* Уйғун, Асарлар.

ДОНЛАМОҚ Донларни териб емоқ (қушлар ҳақида). *Йўлда донлаб юрган сўфитўрғайлар отлардан ҳуркиб, нарироққа бориб қўнар, отлар етай-етай деганда, ҳуркиб, дув этиб учиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шудгорда аллақанча оқ, кўкиш хонаки каптарлар донлаб юрибди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор.

ДОНЛАШМОҚ 1 Кўп, бир гала қушларнинг дон териб ейиши. *Қушларнинг ҳаммаси Олимнинг оёқлари остида бемалол донлашар, ундан сира қўрқишмасди.* Ғайратий, Каркулоқ.

2 *айн.* **дон олишмоқ** *қ.* **дон.** *Ҳайдар акам билан қачондан бери донлашасан? Яширмай, тўғрисини айтавер.* В. Ғофуров, Вафодор. *Студентлигида бир қиз билан донлашиб юрди. Қиз ниҳоятда чиройли эди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ДОНЛИ 1 Дон солинган, ичида дони бор (идиш ҳақида). *Донли қоп.*

2 Ғалла берадиган, дон етиштириш мумкин бўлган. *Донли ўсимликлар.*

ДОНЛИК 1 *айн.* **донли.** *Кампирнинг дарди ғўзада, сичқоннинг кўзи донлик кўзада.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Экиш учун, уруғликка мўлжалланган дон. *Яна қанча донлик керак экан, ҳеч тортинмай айтаверинглар.* Газетадан.

3 Дон солиб қўйиш учун мўлжалланган идиш. *Буғдойни донликка солиб қўймоқ.*

ДОННА, донья |*итал., исп.* donna — хоним| **Дон II** сўзининг обрў-эътиборли аёлларга нисбатан қўлланадиган шакли.

ДОНО |*ф.* دانا — билувчи, билимдон, донишманд| **1** *от.* Ақл-заковатли, донишманд, оқил. *Доно қиз. Доно раҳбар. Айтгувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно керак.* Мақол. ▬ *Нодон сўзлар — доно ибрат олар.* Мақол. ▬ *Дононинг алами тез тарқайди.* «Ёшлик». *Аҳмоқлар билан кулишгандан кўра, донолар билан йиғлашган афзал.* Газетадан.

2 *сфт.* Ақл-заковат билан айтилган, қилинган; ақл-заковатдан далолат берадиган; оқилона. *Доно маслаҳат. Она тилим — доно тилим.* Мақол. ▬ *Жуда доно гапларни айтдингиз.* С. Аҳмад, Юлдузлар.

ДОНОЛИК 1 Ақлу заковатга эгалик, билимдонлик, донишмандлик. *Доно қариса ҳам, донолиги қаримас.* Мақол. *Қариликни донолик безар, Ёшликни — камтарлик.* Мақол. ▬ *Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Доноларга хос иш, хатти-ҳаракат. *Донолик қилмоқ.*

ДОНОР [< *лот.* donare — совға қилмоқ, қурбон қилмоқ] *махс.* Ярадор ва беморларга қуйиш учун ўз қонини ёки бошқа, бемор шахсга кўчириб ўтказиш учун бирор аъзосини берувчи киши. *Донор аёл.* ▬ *Қон берувчини — донор, қон олувчини реципиент деб аташади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДОНОРЛИК Беморларга ўз қонини бериш билан шуғулланишлик, донор бўлишлик.

ДОНФУРУШ [*ф.* دانفروش — дон, ғалла сотувчи] Ғалла маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДОНХОНА Дон-дун, озуқа сақланадиган махсус хона, дон омбори; ғаллахона. *Офтоб ойим донхонанинг эшигидан туриб, хотинлар орасидан кимнидир ўз ёнига чақирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳовлида одам борки, жон бор. Девордан тортиб довдарахтгача, ..ошхонадан тортиб донхонагача, рўзғор буюмларигача — бари одам тафтидан тирик.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДОНХЎР [*ф.* دانخور — дон еювчи] Асосан дон еб яшовчи. *Донхўр паррандалар.*

ДОНХЎРАК Қафасда сақланадиган парранда ва қушлар учун дон солиб қўйиладиган махсус идиш. *Жўжалар донхўракдан дон ейишга тезда ўрганади.* «Зоология». *Куркалар учун донхўракларнинг турли хиллари ишлатилади.* «Ўзбекистон паррандачилиги».

ДОНҒ I *айн.* **донг.** *Ботир ўтса, донғи қолар, Пода ўтса, чанги қолар.* Мақол. ▬ *Подшонинг донғи ўтирганлар ичида оғиздан оғизга кўчди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ДОНҒ II: **донғ қотмоқ** *айн.* **донг қотмоқ.** *..ойни пойлаб ётган чол саҳарга борганда, уйқу элтиб, донғ қотди.* «Эртаклар».

ДОНҒ III *тақл. с.* Металлар бир-бирига урилганда чиқадиган товуш ҳақида. *Темир донғ этиб урилди.*

ДОНҒИЛ *кам. қўлл.* **1** Кенг ва равон. *Олдинда олис, лекин ёруғ ва донғил бир йўл.* Миртемир, Асарлар.

2 Очиқ, баҳаво. *Кўзларим ўнгида у яшил ошён, Дала ўртасида кенг, донғил айвон.* Миртемир, Асарлар.

ДОПИНГ [*ингл.* doping — наркотик истеъмол қилиш < dope — наркотик бермоқ] Спорт ўйинлари натижаларини яхшилаш мақсадида қўлланадиган, организмнинг жисмоний ва руҳий фаолиятини вақтинча кучайтирадиган моддалар; стимуляторлар.

ДОР I [*ф.* دار — дарахт, дарахт танаси; тўсин, устун] **1** Устига кийим-кечак, мол ташлаб қўйиш учун икки устун (қозиқ) орасига қўндаланг ўрнатилган ходача ёки торгилган арқон (ип). *Ёшгина бир жувон дорга кир ёяди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Деворга қоқилган қозиқ ва михларда болаларнинг камзул, кўйлаги, дорда паранжи ва аёл мурсаги осиғлиқ эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ўлимга маҳкум этилган кишини осиб ўлдириш учун ясалган махсус қурилма. *Дорга осмоқ (ёки тортмоқ). Бевафо ёр — жонингга дор.* Мақол. ▬ *Эсингизда борми, мени дор остидан қутқариб, менга янги ҳаёт бағишлаганингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *кўчма* Ноҳақлиқ, адолатсизлик рамзи. *[Навоий:] Замон донога дор, жоҳил учун ёр.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

4 Тик ўрнатилган иккита ёғоч ва унга боғлаб таранг тортилган арқон ва чиғириқлардан иборат, дорбозлик ўйинлари, машқлари бажариладиган қурилма. *Дорбоз дордан ўлар, морбоз — мордан.* Мақол. ▬ *Бу ерда дор, кураш, қўғирчоқ ўйинидан ташқари туя уриштириш, халқ ўйинларининг барча турлари ижро этилмоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 *кўчма* Юксак мақсад, мансаб; орзу-истак. *Осилсанг, баланд дорга осил, Оёғинг ерга тегмасин.* Мақол. ▬ *Сиз ўз устангизнинг қизига етолмаган бўлсангиз, бу мен осилган дор жудаям баланд-ку; бу ёғи қан-*

доқ бўларкин, ака? К. Яшин, Ҳамза. *Билиб туриб баланд дорга осилдик, айб ўзимизда.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

Дор тагидан (ёки дордан) қочган Ўтакетган муттаҳам, фирибгар одам ҳақида. *Яна айтманг: бири муттаҳам, бири ўғри, бири дордан қочган!* Уйғун, Асарлар.

ДОР II |*а.* دار – уй, жой; макон; бино| Арабча қўшма сўзлар – таркибида аниқлик артикли ال бўлган изофали бирикмаларнинг биринчи қисми; уй, маскан, макон маъноларини билдиради, мас., *дорулбақо, дорулфано.*

ДОРБОЗ |*ф.* دارباز – дор(да) ўйновчи| Дорда ўйновчи, ўйин кўрсатувчи киши. *Дорбоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қиличнинг дамидай арқон устида Кўзларини юмиб юрибди дорбоз. Булутларга ёндош осмон остида Киприкдаги ёшдай турибди дорбоз.* А. Орипов, Митти юлдуз.

ДОРБОЗЛИК Дорбоз ҳунари, фаолияти; дорда ўйнаш. *Дорбозлик инсоннинг диди ва ақл-идроки яратган қадим санъатлардан биридир.* М. Қодиров, Асака дорбозлари. *-Опажон, дорбозлик – жонбозлик деб қўйибдилар. Дорбозликда ҳийлагарлик кетмайди.* Н. Қиличев, Чиғириқ.

ДОР-ДУНЁ |*ф.* دار-دنيا – жаҳон, коинот| Дунё, олам. *Бечора қиз, шундай хафа, шундай хафа! Дор-дунёси қоп-қоронғи!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДОРИ 1 |*ф.* دارو – дори-дармон; даво, малҳам| Касални даволаш ёки касалликнинг олдини олиш учун ишлатиладиган, табиий ёки кимёвий йўл билан олинган модда. *Безгак дори. Малҳам дори. Дори ҳиди. Дори қўймоқ (суртмоқ). Дори тайёрламоқ. Дард чекмаган дори қадрини билмас.* Мақол. ▬ *Синтетик дориларга нисбатан ўсимликлардан олинган дорилар афзал тутилади.* Газетадан.

2 Наркотик модда (қорадори, наша ва б.). *Ортимиздан кўчага кузатиб чиққач, Аҳмад Зокирни четга тортиб, паст овозда: -Қишлоқда "дори"дан топиладими? – деб сўради.* «Ёшлик». *Анави қора доридан мошдай бериб кет-да, бир ҳаз этай.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Умуман шифобахш нарса, восита. *Тушнинг оши тишга дори.* Мақол. ▬ *Кигиз куйдириб босмаса, қони тўхтамайди! Кигиз ҳар нарсага ҳам дори, тиш заҳарини сўради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Асал кўзнинг хиралашишига дори.* «Фан ва турмуш».

4 *кўчма* Руҳий дардга дармон бўладиган, ғам-ғуссани тарқатадиган нарса, даво. *Сизнинг гапингиз менинг кўнглимга дори бўлди.* ▬ *Тошкент йўли Чирчиқдан нари дейди, Қизнинг сўзи йигитга дори дейди.* «Оқ олма, қизил олма».

5 *с.т.* Текинхўр (паразит) ёки зараркунанда, касал тарқатувчи ҳашаротларга, кемирувчиларга қарши ишлатиладиган кимёвий модда. *Бурга дори. Куя дори. Сичқон дори.* ▬ *Самолёт дала қирғоғига сўнгги марта дори сепиб ўтди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бу йил дори ўрнига далаларга ҳашарот кушандасини қўйиб юборишди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

6 Заҳар. *[Мастура Гулжонга:] Кундошларнинг ҳам хабари бор. Ҳаммаси бамаслаҳат дори берган-да!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бой атайин дори бериб қўйган эмиш, деб эшитдик.* С. Зуннунова, Олов.

7 *с.т.* Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган кимёвий доривор моддалар.

8 *кўчма с.т.* Спиртли ичимлик. *[Қори кулиб:] Е томоқларингдан қуруқ ўтмаётибдими? Пича дори олиб келайми?* Уйғун, Дўстлар. *Ухлаганим й-й-йўқ, ҳез, дорингдан қуй-чи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 *с.т.* Портловчи модда, порох. *Туячиларнинг ҳаммасида дориси оғзидан тиқиб отиладиган милтиқ бор эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *..уларнинг кал бошларини милтиқ дориси билан даволаймиз.* С. Айний, Қуллар.

10 *кўчма* Чора, тадбир, йўл; восита. *Хўш, нега энди порахўрликка қарши дори ишлаб чиқармас эканмиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ҳамкасбларимизни тўғрилик ва ҳалоллик дориси билан даволаймиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДОРИВОР |*ф.* داروار – шифобахш, дори бўладиган| **1** *сфт.* Турли касалликларга дори бўладиган ёки дори олинадиган. *Доривор ўсимликлар. Доривор моддалар.* ▬ *У доривор гиёҳларни тоғма-тоғ юриб топиб келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб туяр – дори тайёрлар эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўсимликлар доривор моддалар манбаидир. Шундай моддалардан бири гул нектаридир.* «Фан ва турмуш».

2 Овқатни ва овқат маҳсулотларини хушхўр қиладиган моддалар (зира, зирк, зарчува, қалампир ва ш.к.). *Мурч зираворгина эмас, доривор ҳамдир: у овқатни яхши ҳазм қилдиради, терлатувчи хусусиятга ҳам эга..* Газетадан. *Супанинг бир томонини қоғозга ўралган мурч, зарчува, қалампир, зира сингари дориворлар, кашнич, кўкпиёз, жамбил сингари кўкатлар банд қилган.* А. Қаххор, Сароб. *Улар [савдогарлар] Россия бозорларига Ҳиндистон дориворлари, Самарқанд, Бухоро косиблари тўқиган шойи, атлас, зарбоф, кимхоб, бахмал олиб борар эдилар.* М. Осим, Элчилар.

3 *с.т.* Турли технологик жараёнларда ишлатиладиган моддалар. *Кўнчилик дориворлари.* ▬ *..бегона ўтларни пуркаш йўли билан йўқотиш мақсадида кимёвий дориворлардан фойдаланиш керак.* Газетадан.

ДОРИГАР [*ф.* داروگر – дори тайёрловчи, дори сотувчи] Дорилар тайёрловчи мутахассис; доришунос, фармацевт.

ДОРИ-ДАРМОН *айн.* **дори 1.** *Ўрик мағизидан ёғ олинади ва овқат учун ишлатилади, дори-дармон қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. *Дарҳақиқат, асал ер юзининг кўп жойларида дори-дармон сифатида қўлланганлиги ҳам бежиз эмас.* М. Тўйчиев, Асаларичилик.

ДОРИЛАМОН, доруламон [*а.* دارالامان – осойишталик уйи] Тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурган жой, осойишта жой. *Самарқандда инқилоб бўлганмиш. Дориламон дейишади, шу ростми?* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Заррин ва нафармон нурларга кўмилган бу дориламон маскан улар бахтидан мунаввар эди.* Ш. Рашидов, Асарлар. *Таассуфлар бўлсинким, бу дориламон кунларнинг қадрига етмаётган ношукур бандалар бор.* Газетадан.

ДОРИЛАМОҚ Дори сепмоқ, дори пуркамоқ; тегишли дорилар билан ишлов бермоқ. *Агрономлар чигитни саралаб, дорилаб бердилар.* С. Айний, Қуллар. *Ёш жарроҳ.. яраларни усталик билан тикди, дорилади, боғлади.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ДОРИЛБАҚО, дорулбақо [*а.* دارالبقا – боқийлик макони; нариги, у дунё] *дин.* Нариги дунё, охират. *зид.* **дорилфано.** *Иягини танғиб қўйинглар, дорилбақога жўнади эшон!* М. Осим, Карвон йўлларида. *Олтинларни дорилбақога кўтариб кетаман, дединғми?* К. Яшин, Ҳамза.

ДОРИЛМУАЛЛИМИН, дорулмуаллимин [*а.* دارالمعلّمين – муаллимлар уйи] *эск.* Ўқитувчилар тайёрлаш билим юрти, педагогика институти. *Мен муаллимлар тайёрлайдиган дорилмуаллимингга кирдим.* «Ёшлик». *Ота уни Истамбул дорилмуаллимида сабоқ олиш учун жўнатган.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ДОРИЛФАНО, дорулфано [*а.* دارالفنا – ўлим, йўқлик макони] *дин.* Бу дунё; ўткинчи дунё. *зид.* **дорилбақо.** *..волида ҳам дорилфанодан дорилбақога рихлат қилдилар.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой. *Гўрков чол гувалани олиб, гўр туйнугига қўя бошлади.. қад кўтара бошлаган деворнинг бу тарафи – дорилбақо, у тарафи – дорилфано.* «Ёшлик».

ДОРИЛФУНУН [*а.* دارالفنون – фанлар уйи, маскани], **дорулфунун** *эск.* **1** *айн.* **университет.** *Муаллимнинг маслаҳати билан шаҳар дорилфунуни қошидаги адабий тўгаракка қатнай бошладим.* М.М.Дўст, Лолазор. *Тошкент маърифат бўсағасидир, ўнлаб дорилфунун гўё офтоб.* Ғ. Ғулом.

2 *кўчма* Ҳаёт мактаби, ҳаёт, турмуш тажрибаси. *Таажжуб қиламан тақдиригаким, Жафою ғам бўлмиш дорилфунуни.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ётлар эшигида юрди хору зор, Унга дорилфунун бўлди шу ҳаёт.* Р. Бобожон, Танланма.

ДОРИЛХАЛОФАТ [*а.* دارالخلافت – халифалик пойтахти], **дорулхалофат** *эск. кт. айн.* **пойтахт.** *Дорилхалофат фуқароси қошига етгач, фақир [мен] уларни қувонтирмоқдан ожиз қолгаймен.* Ойбек, Навоий.

ДОРИМОҚ *шв.* **1** Бирор томон қадам босмоқ, яқинлаб келмоқ, ораламоқ. *Қадам босмади инсон, Доримади ҳеч ҳайвон.* Ҳ. Олимжон. *Сиз бор – бизга хавф-хатар дорирмиди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Бировга бошда, бировга оёқда бахт дорийди дейдилар.* «Тоҳир ва Зуҳра».

2 Намоён бўлмоқ, кўринмоқ; югурмоқ, ёйилмоқ. *Насриддиннинг юзига табассум дориди.* З. Аълам, Афандининг қирқ бир пашшаси. *Чолнинг юзига қувонч дориди.* «Шарқ юлдузи».

3 Ёпирилиб келмоқ, босмоқ. *Ўн азамат, Холдорхон, Оч бўридай дориди, Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қориди.* «Хушкелди». *Ёқиб юборишса-ку, ойнадай бўлади, пашша, чивинлар доримайди!* С. Нуров, Нарвон.

4 *кўчма* Таъсир қилмоқ, сеҳрламоқ; сингимоқ, тарқалмоқ. *Шоир деб шуни айтинг, сўзи халқига дориса.* «Оқ олма, қизил олма». *Ромчига қаратишса, "дев дорибди" деган эмиш.* «Муштум».

5 *кўчма* Йўл олмоқ, жўнамоқ. *Қизим, мен ҳам қаридим, Гўрга томон доридим.* Ҳ. Олимжон. *Отам қирқда юк кўтарган нор эди, Етмишида гўристонга дориди.* «Бўтакўз».

6 *кўчма* Тенг келмоқ, бас келмоқ. *Элатида белгили қайсар эди, Дах деганда қирқ мингига дорирди.* «Алпомиш».

ДОРИНОМА [*ф.* داروئنامه – дори ёзилган қоғоз] Беморга врач томонидан буюрилган дори-дармон ёзилган қоғоз; рецепт. *Оддий далил: бемор шифокор олдига бориб, доринома ёздириб олди дейлик.* Газетадан.

ДОРИССАЛТАНА(Т), доруссалтана(т) [*а.* دارالسّلطنه ва دارالسّلطنت – салтанат макони, пойтахт] Султон пойтахти, олий ҳукмдор қароргоҳи. *Шоҳим! Сиздан ўтинчим бор, бир фармони олий берингким, токи алар [Аваз] ҳам жумлаи мўмин каби дориссалтанатингизда эмин-эркин юрсинлар.* С. Сиёев, Аваз. *Биз Самарқанддай дориссалтанатга муяссар бўлганимиз учун шукроналар айтмоғимиз керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОРИТОМИЗҒИЧ Кўз (қулоқ, бурун ва б.)га суюқ дори томизиш учун мўлжалланган, учи ингичка ва охирига резина трубка (қалпоқча) кийдирилган кичкина шиша найча; пипетка.

ДОРИФУРУШ [*ф.* داروفروش – дори сотувчи] Дорини тайёрлаб сотиш ёки фақат сотиш билан шуғулланувчи шахс. *Мутриб дорифуруш отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди.* С. Сиёев, Аваз.

ДОРИФУРУШЛИК Дори-дармонларни сотиш иши билан машғул бўлиш; дори сотувчилик касби. *-Энди Зулунбек билан дорифурушлик қиламиз. Биласизми, почча, сулфидиннинг ўн граммі неча пул? Икки минг сўлкавой, – деди Лобар Карвонга.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ДОРИХОНА [дори + хона] Дори тайёрланадиган ва сотиладиган жой; аптека. *Сотиболдининг хотини дорихонада ишлайди, ҳар куни мингта одам билан жавоб-муомала қилади.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Нусратнинг димоғига тер, бензин, дорихона ҳиди урилди.* С. Нуров, Нарвон. *Кейинги йилларда Пойканд харобаларидан 8-асрга мансуб дорихона қазиб очилди.* «Фан ва турмуш».

ДОРИШУНОС [*ф.* داروشناس – дориларни ўрганувчи] Дори-дармонларнинг янги хилларини яратувчи, кашф этувчи ёки уларнинг шифобахшлигини ўрганувчи мутахассис, фармацевт. *Дастлаб немис доришуноси Сертюнер 1806 йили кўкноридан морфин алкалоиди олди.* «Фан ва турмуш». *Шуҳрат Аббосов киночи эмас, доришунос бўлмоқчи эди аслида.* Газетадан.

ДОРИШУНОСЛИК Тиббиётнинг дори-дармонларнинг хусусият ва хосиятларини ўрганувчи соҳаси; фармацевтика. *Доришунослик соҳаси. Доришунослик саноати.* ▬ *Тиббиёт ва доришунослик фанлари республикамизда кейинги йилларда айниқса тез ривожланади.* «ЎТА».

ДОРИШШИФО [*а.* دارالشّفا – шифо, даво маскани], **дорушшифо** Шифо маскани, касалхона. *У оқ халат кийиб, дорушшифода Афғон боласига қўярди малҳам.* Э. Воҳидов, Келажакка мактуб.

ДОРОЙИ I [*ф.* دارایی – йўл-йўл ипак мато: Ахамонийлар сулоласининг подшоҳи Доро номидан] Ўриши хом ипак, арқоғи ишқорланган ипакдан тўқилган сербар ҳарир газлама ва ундан тайёрланган кийим-кечак. *Доройи кўйлак.* ▬ *Хосият биби оқ доройи рўмолининг учларини икки елкасига ташлаб,. гурунгга аралашмай ўтирибди.* И. Раҳим, Ихлос.

ДОРОЙИ II [*ф.* دارایی] Эртапишар, жайдари узум навларидан бири.

ДОРПЕЧ [*ф.* دارپیچ – дор ёпқичи, ўрамаси] Дорга осиб қўйилган кийим-кечакнинг устига ёпиладиган безакли буюм. *Ўқитўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳам қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Танланган асарлар. *[У] Деворлардаги ранги ўчган дорпеч, сўзаналарга тикилади.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДОРУ *эск. кт. айн.* **дори.** *Еру биродарлик – умр доруси; Дўстсиз кимнинг бағри бутун бўлади.* С. Акбарий. *Йўқ, текин томоқ, текин дору берадиган хастахона очармиш.* С. Сиёев, Аваз.

ДОРУҒА [*т.-ф.* داروغه < *мўғ.* «дарга» – раис, бошлиқ; «дарах» – тобе қилмоқ, енгмоқ] *тар.* Шаҳар посбонлари сардори;

бош миршаб, шаҳар идораси бошлиғи. *Анов қашқа йўрғада жилпанглаган амалдор шаҳар доруғасининг амакиваччаси Шоди бедоддир.* Ойбек, Навоий. *Ниятингиз таҳсинга сазовор, жаноб Ҳасанбек. Аммо сиз доруғасиз. Сиз аввал шаҳардаги ғулуни бартараф қилинг, фитнанинг уясини топинг..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Доруға ҳақи *айн.* **доруғона.** *Бу хирмондан.. сизга ўндан уч тегади. Бунинг устига.. доруға ҳақини ҳам сизга ўтказаман.* С. Айний, Қуллар.

ДОРУҒОНА [*ф.* داروغانه < *мўғ.* «дараха»] *тар.* Шаҳар посбонлари, бошлиғи фойдасига йиғиб олинадиган пул ёки бошқа нарса; доруға ҳақи. *[Жалолиддин:] Хазинани бойитаман деб, халқни гадо қилдингиз. Улоғ деб оласиз.. доруғона деб оласиз.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ДОРЧИ *тар.* Осиб ўлдиришга ҳукм этилганларни дорга тортувчи жаллод. *Унинг онаси поляк халқининг.. қўзғолони чоризм жаллоди — дорчи Муравьёв томонидан бостирилгани тўғрисида.. ҳикоялар айтиб берар эди.* Газетадан.

ДОРЧИН [*ф.* دارچين] *айн.* **долчин.** *Кўзлари тийрак бир бола келиб салом берди-да, икки пайса қора мурч ва тўрт пайса дорчин сўради.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОРЧЎП [*ф.* دارچوب — дор ёғоч] 1 Дорбоз дор устида мувозанатни сақлаш учун икки қўлида кўтариб юрадиган узун ёғоч; лангар. *Дорбоз бола дорчўпини тиззасига кўндаланг қўйиб, тепада.. дам олиб ўтирар эди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Хонада кийимларни осиб (ёйиб) қўйиш учун мўлжалланган дорнинг икки таянч ёғочи. *..мана шу шифти баланд, чор бурчагига дорчўп қоқилган улкан хонада бир вақтлар Огаҳийдек маликулкаломлар шеър ўқиган.* «Ёшлик».

ДОСКА [*лот.* discus — доира, айлана товоқ] Хат ёзиш, расм чизиш, умуман ўқув машғулотлари учун мослаб ясалган, одатда қора ёки жигар рангга бўялган силлиқ тахта. *Синф доскаси. Доскага ёзмоқ. Доскага чиқмоқ.* ▬ *Дераза билан доска орасида қўлини орқасига қилиб юриб, лекция ўқиётган.. барваста киши тўхтади.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ҳамманинг диққат-эътибори доскадаги ёзувни дафтарга кўчириб олиш билан банд.* К. Яшин, Ҳамза.

ДОСКАЛА [*ф.* داسكاله — боғ қайчи; ўроқ] *шв. айн.* **ўроқ.** *Эргаш қўрбошини бир кампир доскала билан чопиб ташлабди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар. *Бой катта бошини кичик қилиб чиққанида, ўйлаб ўтирмасдан, қўлидаги доскала билан шартта ўша бошни бутаб ташлабди.* М.М.Дўст.

ДОСТОН [*ф.* داستان — қисса, ҳикоя; тарих] 1 *ад.* Назм билан ёзилган улкан ҳикоя, қисса; поэма. *Навоийнинг "Лайли ва Мажнун" достони.* ▬ *Достон устида жиддий ишлай бошладим.* Шукрулло, Сайланма. *Мактаб дарсликларида унинг "Кўкан батрак" достонини алоҳида дарс қилиб ўқитишган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бир ўлкаки, дунёда бироқ Битилмаган достондир бори.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 *ад.* Халқ қаҳрамонлари ҳақида назм ва насрда айтилган эпик асар. *Ўзбек халқ достонлари. Фозил Йўлдошнинг "Алпомиш" достони.*

3 *кўчма* Кечмиш воқеалар; саргузашт; дарду ҳасрат. *Қўш сурнайлар узоқларнинг достонини мунгли-мунгли чалиб ўтдилар.* Ғ. Ғулом, Соялар. *Э, ака.. қўйинг, достонимни очманг..* Ҳамза. *Бугун занг кемирган тиғлар шуъласи, Асрлар достони бордир уларда.* А. Шер, Қадимги куй.

4 Оғиздан оғизга ўтиб юрган маълум, машҳур саргузашт ҳикоялар, гап-сўзлар, таъриф-тавсифлар. *Эл ғамини билган элда достон.* Мақол. ▬ *Келиннинг сулувлиги Марғилонда маълум эканми? -Маълум экан, тилларда достон экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тошкент тинчлик, дўстлик, ҳамкорлик шаҳри сифатида тилларда достон.* «Саодат».

Достон бўлмоқ Эл орасида ғапирилмоқ, куйланмоқ; оғизга тушмоқ. *Фозилжон тўйининг таърифи баъзи бир хил хотинларга неча кунгача достон бўлди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Баширжоннинг навбатдаги антиқа ишлари халқ ичида достон бўлган эди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Шаҳарга достон бўлган тўй ҳам тугади.* С. Аҳмад, Сайланма. **Достон қилмоқ** Бирор воқеа-ҳодисани, гап-сўзни овоза қилмоқ, эл орасига ёймоқ.

5 *кўчма* Овоз, хониш; сайраш. *Чакалакнинг аллақайси бурчагидан булбулнинг достони — нағмайи ҳазори эшитилди.* А. Қодирий, Ғирвонлик Маллавой.

6 Достон (эркаклар исми).

ДОСТОНЧИ I Достон айтувчи, бахши. *Ўзбек халқ достончилари.* ▬ *Ўзи жуда фаросатли, доно, достончи чол.* М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Достон (поэма)лар ҳам ёзган адиб. *Эътибор Охунова шоира, очеркист, публицист, ҳикоянавис, достончи..* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ДОСТОНЧИЛИК I *ад.* Халқ оғзаки ижодидаги эпик анъана. *Маълумки, халқ достончилигида насрий ҳамда назмий парчаларнинг аралаш келиши табиийдир.* «ЎТА».

2 Достон айтиш, достон куйлаш фаолияти; достончи бўлишлик. *Ёдгор бахши Уста Қулай ўғли Қўрғон достончилик мактабининг бобокалонидир.* М. Қўшмоқов, Жуманбулбул.

ДОСТОНШУНОС Достонлар ва достончилик санъатини тадқиқ қилувчи мутахассис, олим. *Мен ҳам шу муаллимга ҳавас қилиб, насиб этса, албатта, достоншунос бўламан, деб ўйлар эдим.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДОТАЦИЯ [*лот.* dotatio — ҳадя, совға < dotare — таъминламоқ, жиҳозламоқ] *мл.* Корхона, муассаса, ташкилот ва ш. к. нинг ортиқча харажатларини қоплаш ёки бошқа эҳтиёжлари учун уларга давлат томонидан ёрдам тариқасида, қайтариб бермаслик шарти билан берилган пул, маблағ. *Дотация бермоқ.* ▬ *Бутун дунёда қишлоққа дотация бериш мавжуддир.* Газетадан. *Заводимиз давлатдан дотация олмай ишламоқда.* Газетадан. *Давлатдан дотация олмаслик ва рентабел ишлаш учун кўпроқ пул топиш лозим.* Газетадан.

ДОХИЛ [*а.* داخل — ич, ички; кирувчи; аралашувчи]: **дохил бўлмоқ** *эск.* 1) кирмоқ, бир нарсанинг ичига кирмоқ; қадам қўймоқ; етмоқ. *Тонг маҳали Тарлон икковимиз бозор жўнадик. Қизилсувга дохил бўлдик.* «Ёшлик». *Ёш ҳокимнинг оғзи қулоғида: аҳолиси мамнунлик билан уни кутиб олган шаҳарга дохил бўлади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Сарчашма бўйига дохил бўлдингми, Бу чашмада паризодни кўрдингми?* «Муродхон»; 2) дахлдор, алоқадор, тегишли бўлмоқ. *Ҳар ким ўз ҳолига яраша бирор нарса худойи қилиб, савобга дохил бўлишини илтимос қиламан.* С. Айний, Дохунда. *Қанчадан-қанча кишининг ҳожатини чиқарди, савобга дохил бўлди.* Н. Қобул, Унутилган соҳиллар.

ДОХИЛИЙ [*а.* داخلي — ички] *эск. кт. айн.* **ички.** *Дохилий ишлар.*

ДОЦЕНТ [*лот.* docens, docentis — ўргатувчи] Олий ўқув юртларида профессорликдан қуйи, ассистентликдан юқори илмий унвон ва шундай унвон олган киши. *Доцент Мухторхон Мансуров ниҳоятда истараси иссиқ, дилкаш чол..* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ДОШ I [*ф.* داش — катта ўчоқ; хумдон] *кам қўлл. айн.* **қозон, дошқозон.** *Эл-улуснинг қаҳр-ғазаби қирқ қулоқли дошни ёрар.* «Шарқ юлдузи». *Дошларда қайнаган шиннининг ҳиди Димоғни шод этар, руҳни саломат.* F. Ғулом.

Дошда қайнаган Ҳаёт қийинчиликларини, тажрибаларини бошдан кечирган, пишган. *Бегзода — подшолик дошида қайнаган, ёт эллар пулига ёлланган бир сотқин.* F. Ғулом.

ДОШ II: **дош бермоқ** (*ёки* **келмоқ**) Чидам, туриш бермоқ, бардош бермоқ, чидамоқ. *У кишига [Юсуповга] бошқа касаллик ёпишди. Охири юрак дош бера олмади.* Й. Шамшаров, Сеҳрли қўл. *Асадулла бу нигоҳга дош беролмай, кўзларини олиб қочди.* «Шарқ юлдузи». *Халқнинг қудратига, бўронига ҳеч қандай тоғ дош келолмас.* Ойбек, Навоий. *Аммо унча-мунча куч дош келолмайди сувнинг забтига.* Газетадан.

ДОШҚОЗОН I Катта йиғинларда, тўй ва маъракаларда кўпчиликка овқат пиширириладиган улкан қозон. *Дошқозоннинг оши хом бўлмас.* Мақол. ▬ *Тўйхонада дошқозон осилди.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Дошқозонда қайнар сумалак, Онахонлар тонгни пойлайди.* «Саодат».

2 *кўчма* Ўртадаги, умумлашган молмулк. *Биз коллектив дошқозонига ўз ҳиссамизни қўшаётирмиз.*

ДОЯ [*ф.* دایه — боқувчи, парваришловчи; энага] 1 Тўлғоқдаги аёлларни туғдирувчи хотин; энага, акушерка. *Мунаввар Йўлдошга оғирлигини ортмаслик учун ўзига иш ҳам топди: туғруқхонага доя бўлиб кирди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Доя келгунча Тўлғонойнинг ҳомиласи нобуд бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Доя келгандан сўнг ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гўдакларни тарбияловчи аёл. *Ҳарам дарвозасида юрувчилар хоннинг ёлғиз ўғли — шаҳзодага қаровчи канизлар, доя хотинлар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 *кўчма* Сабаб, боис, асос; пайдо, бунёд қилувчи. *Мўъжизалар дояси. Мўл ҳосил дояси.*

Кўнгилсизликлар дояси. Бахт дояси. ▬ *Севги йўқ ерда лоқайдлик билан қараш илдиз отар экан. Бу эса кўнгилсизликларнинг дояси.* С. Карокатов, Ҳижрон. *Қўйди менга бахт дояси Собир лақабимни.* С. Абдулла, Танланган асарлар. *Ёқимли сўз мўъжизалар дояси бўлса, ёмон сўз — умр заволи.* Газетадан.

ДОЯЛИК Доячи, доя ҳунари, касби; доя вазифасини бажариш. *Доялик қилмоқ.* ▬ *Эътибор опа доялик қилганда, Тозагул унинг ёнида кўмаклашиб турди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДОЯЧА Ёш доя, ёш энага. *Чойдан кейин дояча Кумуш ёнидан бир оз вақтга чиқиб турди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дояча ким, ақиқага нечта қўй керак, нечанчи кунда тўй ўтказиладир?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДОЯЧИ *айн.* **доя 1.**

ДОЯЧИЛИК *айн.* **доялик.** *Доячилик қилмоқ.*

ДОҒ I [*ф.* داغ — белги, тамға; тамғалаш] **1** Нарсаларнинг бетидаги бошқа рангда, бошқа тусда ажралиб, фарқланиб турган кичикроқ жой, табиий белгилар. *Бадандаги қизил доғлар. Қуёш доғлари. Ойда ҳам доғ бор.* Мақол. ▬ *Эъзозхон юзини нафис доғлар қоплаган бу қорача жувонни севиб юраркан.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тунсиз кун йўқ, доғсиз лола йўқ.* Ойбек, Навоий. *Юздаги доғларни йўқотиш учун бетни оқартирадиган дорилар ва турли хил усуллар қўлланади.* «Саодат».

2 Нарсаларнинг бошқа бирор модда, нарса тегиб булғанган, ифлосланган, кирланган жойи. *Сиёҳ доғи.* ▬ *Шилиниб, тимдаланиб, қон доғи билан қопланган юзи ва йиртилган кўйлагини кўрганда, барчани даҳшат босди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойимхон доғ босган дастурхонни сандалга ёзиб, патнисда тўртта сингиб пишган нон келтириб қўйди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Баширжоннинг қора коржомасида оҳак ва бўёқ доғлари қотиб қолган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 *кўчма* Иснод келтирувчи, ёмон таассурот ва таъсир қолдирувчи, ёмон ном; иснод. *Ёмондан доғ қолади, яхшидан боғ қолади.* Мақол. *Яхши бола ёғ келтирар, Ёмон бола доғ келтирар.* Мақол. *Тоза қалбда доғ бўлмас.* Мақол. ▬ *Севгига тушган доғни дарё қадар кўз ёши тўкиш билан тозалаб бўлармишми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Кўркоқлик доғини ўлим ҳам юволмайди.* А. Мухтор, Асарлар. *Бу гап мактабимиз шаънига доғ.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Доғ туширмоқ 1) иснод келтирмоқ, бадном қилмоқ, булғамоқ. *Номига доғ туширмоқ.* ▬ *Эркак отага, фарзандлар номига муносиб бўлиши, уларга доғ туширмаслиги.. лозим.* Газетадан. *Юрт шаънига доғ тушириб кетди занғар.* Ҳ. Ғулом, Машъал; 2) кўринишини бузмоқ. *Ҳуснига доғ туширмоқ.* **Қалб (*ёки* юрак) доғи** Кўнгилга оғир олинган воқеа-ҳодиса, гап-сўзнинг асорати; кўнгил қолиши. *Яхши сўз — юрак ёғи, ёмон сўз — юрак доғи.* Мақол. ▬ *Кийим доғини ювиб кетказса бўлади, лекин қалб доғини ювиб бўлмайди.* Газетадан.

4 *кўчма* Гуноҳ, камчилик, нуқсон. *Ўтган йилги доғимизни, албатта, бу йил ювамиз, планни бажармай қўймаймиз.* «Ўзбекистон қўриқлари» *Ўз виждоним олдида умримнинг доғи йўқ..* А. Мухтор, Асарлар.

5 *кўчма* Асорат, салбий таъсир. *Уруш доғларини ҳали ювиб тугата олмайман.* Ойдин, Ҳикоялар. *Оҳу кетса агар, тоғи қолади, Яра ёмон битса, доғи қолади.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

ДОҒ II [*ф.* داغ — ўта қиздирилган, қайноқ] Ўта қизитилган, қиздириб, маълум меъёрга етилтирилган (ёғ, мой ҳақида). *Доғ бўлмоқ. Доғ қилмоқ.* ▬ *Фарида ёғ доғ қилди.* «Шарқ юлдузи». *Қўйинг-чи, сабзи тўғрашни ҳам, ёғ доғ қилишни ҳам билмагандан кейин, нима ҳам дейсиз.* "Гулдаста".

Доғ сув *шв.* Қайнаган сув. *Матпано.. бир бурда нон еб, бир пиёла доғ сув ичишга мажоли келмай, тўшакка ёнбошлади.* С. Сиёев, Аваз. *Шукруллохон, бир пиёла доғ сувимиз бор, эрталабки муштдан қайтма, деганлар.* Шукрулло, Сайланма.

ДОҒ III [*ф.* داغ — қайғу-алам, ҳасрат; хафалик] **1** Оғир мусибатдан, қайғу-кулфатдан кўнгилда қолган алам. *Бу чархи бемурувватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди.* Увайсий. *Мастуранинг севгиси, чидами, ҳижрон доғлари унинг ўзидай пок, самимий.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Кўзлари кўр бўлиб кетмайдими шўрлик она сенинг доғингда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Булбул ошно бўлар эрам боғига, Қурсин ўлим, ким чидайди доғига.* «Равшан».

2 Армон, ҳасрат. *Нега эски доғларни очдинг, Доғ устига оғулар сочдинг?* Ҳ. Олимжон.

Доғда қолмоқ Бирор ҳаракати, мақсади амалга ошмаганидан армонда қолмоқ; бирор ишни бажаришга улгурмай қолмоқ.

Солдат.. минани кўмишга кўмди-ю, бироқ шнурни ёқолмай доғда қолди. «Фан ва турмуш». *Яхшибоев Маматқуловни кетказиб, аёл билан гаплашмоқчи эди, лекин доғда қолди.* М.М.Дуст, Лолазор. *Фақат Ёқутойнигина эмас, бошқа гўзал қизларни ҳам доғда қолдирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Доғман *ёки* **доғдаман** 1) куяман, бўғиламан, тажанг бўламан. *Яна шунисига доғманки, баъзи бойларимиз.. уларнинг сўзига ишонади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзим ҳам офтобни кўролмай доғман.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Даврон билан унинг муносабатини тушуна олмай доғдаман.* П. Қодиров, Қадрим; 2) армондаман. *Гапириб пушаймон егандан, гапирмай доғда қол.* Мақол. ▬ *Шу вақтгача муносиб куёв учрамай доғда эдик.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Фарзанд доғи** Фарзанддан жудо бўлганлик сабабли юракда қолган армон, алам, ғам. *Фарзанд доғи ёндирар, Пайти келса куйдирар.* Мақол. ▬ *Бир донодан сўраган эканлар: "Ким полвон?" У иккиланмай: "Фарзанд доғига чидаган она!" — деган экан.* Шуҳрат, Умр поғоналари. *Оғамнинг заифаси фарзанд доғидан телба бўлиб қолди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ДОҒ-АЛАМ, доғу алам Қайғу-алам, қайғу ва алам. *Қайтайин, йиғлатиб мендай санамни, Солиб юрагимга доғу аламни..* «Маликаи айёр».

ДОҒ-АРМОН, доғу армон Қайғу-ҳасрат ва ўкинч, етолмаган орзу, мақсад. *Тортарди омоч деҳқон, Кўкси тўла доғ-армон.* С. Абдулла. *Бу юрагим қолди доғу армонда.* «Баҳром ва Гуландом».

ДОҒДОР |*ф.* داغدار — доғи бор; белгили, тамғали| Бирор жойида доғи бор. доғ теккан, доғли. *Доғдор юз. Доғдор пилла.*

ДОҒ-ДОҒ: доғ-доғ ўртамоқ Руҳий жиҳатдан ортиқ даражада куйдирмоқ, руҳан эзмоқ, яраламоқ. *Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар.* F. Ғулом.

ДОҒ-ДУҒ Ҳар хил доғлар. *Нечун ойнинг юзи доғ-дуғ, оппоқ эмас? Гўё биров юмдабтирнаб олгандай.* Қ. Муҳаммадий. *Электр лампадаги чанг, доғ-дуғ ғашини келтирди.* С. Нуров, Нарвон. *Кир қайнатилганда яхши очилади, ҳар қандай доғ-дуғлар ҳам йўқ бўлиб кетади.* «Саодат».

ДОҒЛАМОҚ 1 Қиздириб етилтирмоқ, доғ қилиб тозаламоқ (мой, ёғ ҳақида). *Ишдан кейин дил чоғлаб, Капгирни белга боғлаб, Қўй ёғини хўп доғлаб, Пиширдим жонон палов.* «Муштум». *Ўзбек ошпазлигининг ўзига хос хусусиятларидан бири — ёғни яхшилаб қиздириб доғлашдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари. *Яхши доғланган мойга пиёз, гўшт тушиши билан бутун қирни аллақандай ёқимли ҳид тутиб кетди.* Ойдин, Ширин келди.

2 Газаклаган ярага думба ёғи, пиёз ва ш.к. қиздириб босмоқ. *Ярани доғламоқ.*

Юракни (ёки бағирни, сийнани) доғламоқ Алам ўтказиб ёки бошга кулфат солиб, дилда қаттиқ алам қолдирмоқ, дилни яраламоқ. *Беҳуда йиғлаганинг — юрагингни доғлаганинг.* Мақол. ▬ *Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб, Мен юрибман Шакарбекни сўроқлаб.* «Ширин билан Шакар». *Чамбил белдан чиқдим белимни боғлаб, Ёдимга тушганда, сийнамни доғлаб.* «Гулихиромон». *Саллачани дол қўйиб, Юрагимни доғлайсан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 *кўчма* Таъзирини бермоқ, ўч олмоқ. *Мажлисда Комилни ёмонлаб, балога қолдим. Бу тирранча мени доғлайдиганга ўхшайди.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Мафтун қилмоқ, ўзига асир қилмоқ; армонда қолдирмоқ. *Юрагимда кўндир алам, мени доғлади бир санам.* «Муродхон». *Қўлга тегсин доғлаган паризодинг..* «Муродхон».

5 *кўчма* Қайғу-ҳасрат; ғам-аламга дучор қилмоқ, бўлмоқ. *Бу уруш унинг юрагини бир умрга доғлаб кетди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Ҳар нарсадан қодир эгам сақласин, Кўролмаганларнинг кўнгли доғлансин.* «Ойсулув».

ДОҒЛИ I Юрагида доғи, алами, яраси бўлган, алам чеккан, куйган. *Токайлар биз юрамиз Қўлу оёқ боғли?! Бир парча қотган нонга Юрак-бағир доғли!* Ҳамза. *Мажнун учун доғли сийнам, Энди вайрон кулбахонам.* «Баҳром ва Гуландом».

ДОҒЛИ II Доғи бор, доғ теккан; доғдор. *Доғли юз.* ▬ *Дераза тагида ўтирган аёл қўлидаги сиёҳ доғли жазвал билан тизига уриб, ора-сира ҳар тўғрида гапириб қўяди.* М. Файзий, Уч қиз. *Кўнгизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча бирпас жим турди-да, кейин учиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДОҒЛИК, доғлиқ *айн.* **доғли.** *Юлдузлар шивирлар диллари доғлик!* А. Орипов, Йиллар армони. *Маъсум дил-ўйи қайғу-ла доғлиқ.*

Миртемир, Асарлар. *Кишининг бахти меҳнат бирла боғлиқ, Кимики меҳнат этмас, кўнгли доғлиқ.* Ҳабибий.

ДОҒУЛИ Ўта айёр, маккор, муғомбир, алдоқчи. *Доғули одам.* ▬ *Тўпорилиги ёлғон бунинг, гап пойлашидан билаверинг, доғули бу..* М.М.Дўст, Лолазор. *Тинч турарми бу кекса олам, Тинч турарми доғули замон.* А. Орипов, Руҳим.

ДОҒУЛИЛИК Ўта айёрлик, маккорлик, алдоқчилик. *Яна кимлардир жиноят гирдобида доғулилик қилади.* Газетадан. *-Доғулилик қилманг, — деди кампир овозини бир парда кўтариб, — биламан, кимга муҳаббат қўйганингизни.* Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшуқ.

ДОҒ-ҲАСРАТ, доғу ҳасрат Қайғу-алам ёки қайғу ва ушалмаган орзу, армон. *Мен сизни бир умр кўрмасман, кимлигингизни, кимнинг қизилигингизни ҳам билмай, доғ-ҳасратда ўтиб кетарман, деб ўйлаган эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Кекса Нуҳ вазирларини бир-бири билан яраштиролмай, мамлакатда тинчлик ўрнатолмай, доғу ҳасратда ўлиб кетди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДОҲИЁНА [*а.+ф.* داهیانه — доҳийга ўхшаш] *рвш.* Доҳийларга хос донолик билан, доҳийларча, оқилона. *Доҳиёна фикр. Доҳиёна иш тутмоқ. Доҳиёна йўл-йўриқ кўрсатмоқ.* ▬ *Тажриба жараёнида Кеплерда сайёраларнинг орбитаси эллипс шаклдан иборат, деган доҳиёна фараз туғилди.* «Фан ва турмуш».

ДОҲИЙ [*а.* داهی — айёр, маккор; зийрак, доно] Фавқулодда ақл-заковатга эга бўлган шахс, оқил йўлбошчи. *Набилар, расуллар, доҳийлар унда, Қабрлар, қасрлар тургандир қатор.* А. Орипов, Юртим шамоли. *Доҳийлар бешигини бедор тебратган Сен — она.* Миртемир, Асарлар.

ДОҲИЙЛАРЧА Доҳийларга хос, доҳийларга муносиб тарзда, доҳиёна. *Доҳийларча иш тутмоқ.*

ДОҲИЙЛИК 1 Доҳий бўлишлик.

2 *салб.* Ўзини ўта доно, барчадан устун деб ҳисоблашлик; такаббурлик. *Худо берган оғир, масъулиятли бурчни оғишмай, доҳийлик касалига берилмай, ҳалол адо этиш учун жуда катта ақл-идрок ва фаҳм-фаросат керак.* Газетадан.

ДРАМА [*юн.* drama — ҳаракат] Бадиий адабиётнинг уч асосий тури (лирика ва эпос билан бирга)дан бири: асосан диалог — персонажларнинг ўзаро сўзлашуви шаклида, муаллиф нутқи аралаштирилмай ёзилган саҳна асарларидан иборат. *Ҳамза драмалари. Драма театри.* ▬ *Бу қимматли ҳужжат бизда мусиқали драмага бундан бир неча минг йил олдин асос солинганини тасдиқлайди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ДРАМАЛАШТИРМОҚ Бирор асарни, мас., романни, қайта ишлаб, драма шаклига солмоқ, саҳнага мосламоқ.

ДРАМАТИЗМ Саҳна асарида воқеа ва ҳолатларнинг ўзига хос кескинлиги, жиддийлиги, ҳаяжонлилиги. *Тўс-тўполон, сохта драматизмдан қочиш, ҳақиқий санъаткорлик сирларини қидириб топиш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Шундан сўнгги лавҳалардан драматизм янада кучайиб, воқеалар шиддатли ва кескин тус ола бошлайди.* С. Ҳўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

ДРАМАТИК 1 Драмага, саҳна асарига оид. *Драматик асар. Драматик театр. Драматик актёр.* ▬ *"Ўч" Ҳамзанинг илк драматик асари деб тахмин қилинади.* «Саодат». *Драматик асарда деталь ўз ўрнини топса, актёр учун ҳам катта материал беради.* «Шарқ юлдузи».

2 Драматизм билан суғорилган. *Драматик финал.* ▬ *Драмада драматик ҳаракат ва характернинг очилишида диалоглар билан бирга монолог ҳам муҳим роль ўйнайди.* «ЎТА». *Бизда яратилаётган кўпчилик романларда яхлит драматик воқеа кўринмайди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ДРАМАТУРГ Саҳна асарлари, драмалар ёзувчи адиб. *Театр билан драматургни эт билан тирноққа қиёс қилиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДРАМАТУРГИЯ [*юн.* dramaturgia] 1 Драматик санъат; саҳна асарларининг тузилиш тамойиллари ва усуллари ҳақидаги назария. *Драматургия курси.* ▬ *Театр тана бўлса, драматургия унинг жонидир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор ёзувчининг, халқ ёки даврнинг драматик асарлари мажмуи. *Ҳамза драматургияси. Ўзбек драматургияси.*

ДРАП [*фр.* drap — мовут] Устки кийимлар тикиладиган қалин соф жун ёки ип аралашган газлама, қалин мовут. *Қора драп.* ▬ *[Шербек] Бошига қоракўл қулоқчинини, эгнига қора драп пальтосини кийди.* С.

Анорбоев, Оқсой. *Зулунбек қора драп пальтосига ёпишган хас-чўпларни қоқиб, эшик томонга йўналди.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

ДРАҲМА [*юн.* drachme – Қадимда Юнонистонда кумуш пул ва ўлчов бирлиги] Грецияда пул бирлиги. *..Юнонистонда оғирлик ва пул бирликлари ҳам драҳма деб юритилган.* «Фан ва турмуш».

ДРЕЗИНА [*нем.* Draisine – немис ихтирочи инженери Дреза (Drais) исмидан] *тех.* Темир йўл изларида унча узоқ бўлмаган масофага боришга мўлжалланган, қўл кучи ёки мотор билан юргизиладиган тўрт ғилдиракли арава. *Биз худди шу ерда дрезинада [метронинг] "Ойбек" станциясигача йўл оламиз.* Газетадан.

ДРЕЛЬ [*нем.* Drillbohrer – бурғи, парма] Металлар, ёғоч ва б. материалларда тешиклар очиш учун ишлатиладиган дастаки ёки электрик кўчма механизм. *Электр дрель. Пневматик дрель.*

ДРЕНАЖ [*инг.л.* drain – қуритиш] **1** Захоб, шўрхок ерларни зовурлар қазиб ёки қувурлар кўмиб қуритиш усули ҳамда шундай зовур ва қувурларнинг ўзи. *Айрим жойлардаги дренаж қувурлари сувнинг босимидан ёрилиб кетди.* Газетадан. *Аммо ўн йилдан ошдики, бу дренажлар ишламайди.* Газетадан.

2 *тиб.* Яра ёки тана бўшлиғидан суюқликни (йиринг ва зардоб)ни махсус найча билан сўриш ёки дока пилтага шимдириш орқали тортиб олиш.

3 *тиб.* Шу мақсад учун ишлатиладиган махсус резина ёки шиша найча.

ДРЕНАЖЛАШ Дренаж йўли билан ернинг захини қочириш. қуритиш. *Бўлмалар ҳавосининг нам бўлмаслиги учун бинони қуруқ жойга солиш, фундаментини нам ўтмайдиган қилиб ишлаш, ерни дренажлаш керак.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ДРЕССИРОВКА [*фр.* dresser – ўргатмоқ] Ҳайвонларни муайян кўникмалар ҳосил қилиш орқали баъзи ҳаракатларни бажаришга ўргатиш.

ДРОЖЖИ [*р.* «дрожжие» – суви сиқиб олинган нарса; қуйқа, қуйқум] *с.т. айн.* **ачитқи, хамиртуруш**. *Пиво дрожжиси. Хамир дрожжиси.* ▬ *Дрожжилар аминокислоталарга жуда бойдир.* Газетадан.

ДРУЖИНА [*р.* дружина < друг – йўлдош; жангчи ўртоқ] **1** *тар.* Қадимги Русда: князга яқин одамлар ва князлик қўшини.

2 *эск.* Бирор иш (жамоат тартибини сақлаш ва б.) олиб бориш мақсадида тузилган кўнгиллилар гуруҳи, тўдаси. *Дружинага ёзилмоқ. Дружина тузмоқ.* ▬ *Дружиналарга биркитилган уй-жой кварталларида жамоат тартиби қаттиқ муҳофоза қилинмоқда.* Газетадан.

ДРУЖИНАЧИ Дружина аъзоси. *Дружиначилар Нусратбекни безорилиги учун.. оёғини ерга тегизмай, судраб кетишди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУАЛ [*лот.* dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] Икки, иккиланма. *Дуал тузилиш ўзбек халқ эртакларида ҳозиргача сақланиб қолган.* «ЎТА».

ДУАЛИЗМ [*лот.* dualis – қўшалоқ, икки ёқлама] *флс.* Дунёнинг негизида бир-бири билан келиштириб бўлмайдиган ҳолатлар, тамойиллар, фикрлаш тарзи, дунёқараш ёнма-ён мавжуд деб билувчи, материалистик қараш билан идеалистик қарашни келиштиришга уринувчи фалсафий оқим; *зид.* **монизм**.

ДУАЛИСТ Дуализм, яъни дуалистик қараш тарафдори.

ДУАЛИСТИК Дуализмга оид, дуализм тамойилларига асосланган. *Дуалистик дунёқараш.*

ДУБ [*р.* «дуб» – қурилишбоп дарахт, ёғоч] *айн.* **эман.** *Дубнинг ўсиши учун кўп ёруғлик ва иссиқлик керак бўлади.* «География». *Мен – кекса дубман: унча-мунча шамол мени эголмайди.* «Шарқ юлдузи». *Қаердандир дуб бочканинг талх ҳиди келади.* А. Мухтор, Асарлар.

ДУББ [*а.* دب – айиқ]: **Дубби акбар** Етти қароқчи (Катта айиқ) юлдузлар туркуми. *Бу Зуҳал, мана бу Дубби акбардир.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДУБ-ДУРУСТ *с.т.* Дуппа-дуруст, туппа-тузук, яхшигина.

ДУБИР, дубур *шв. фольк.* Юрганда ёки чопганда эшитилувчи паст, бўғиқ овоз; дупур (кўпроқ отлар ҳақида). *Гўрўғлининг қўшинига отларнинг дубири эшитилди.* «Гулнорпари». *Юрганда отнинг дубири ерни қимирлатиб кетди.* «Ҳасанхон». *Бирдан қулоқларига отларнинг дубури келди.* «Гўрўғлининг туғилиши».

ДУБЛЕТ [*фр.* doublet < double – қўшалоқ, иккиланган, икки ҳисса] **1** Бирор нарсанинг иккинчи нусхаси; иккита бир хил, тенг қимматли нарсанинг бири.

2 Қимматбаҳо, нодир тошлар (буюмлар)нинг ясама, сохта нусхаси.

3 *тлш.* Тилда маъносига кўра айнан тенг келувчи ва бири иккинчиси ўрнига алмашиниб қўлланиши мумкин бўлган сўз ва бошқа хил лисоний бирлик. *Бироқ илмий матнда дублетларнинг уч-тўрттасини бирданига беришни меъёрий ҳолат деб қараш керак эмас.* «ЎТА». *Тилда синоним, дублет ва вариантларнинг қаватланиши ёки такрорланиши ортиқ информацияни вужудга келтиради.* «ЎТА».

ДУБЛЁР [*фр.* doubleur – иккилантирувчи] **1** Бирор ишни навбатлашиб бажарувчи ёки бир ишда бир-бирининг ўрнини боса олувчи икки кишидан бири. *Космонавтнинг дублёри.*

2 Театрда ролни ижро этувчи актёрни алмаштирувчи актёр ёки бир ролни навбатлашиб бажарувчи икки актёрдан бири.

3 Дубляж қилинган фильмда овоз берган (кино)актёр. *Баъзи ҳолларда экрандаги ҳолатга нисбатан сўз узун бўлса, дублёр сўзни тезроқ айтиши керак.* Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

4 Футбол ва бошқа ўйинларда асосий ўйинчилар ёки команда таркиби учун тарбияланувчи ва уларни алмаштира олувчи ўйинчилар ёки команда.

ДУБЛИКАТ [*лот.* duplicatus – иккиланган] Бирор ёзма ҳужжатнинг асл нусхаси билан баб-баравар расмий, юридик кучга эга бўлган бошқа нусхаси, копияси. *Улардан сўраб келинг, дубликат олиш учун қандай ҳужжатлар керак бўлса, дарров берамиз, дейишди.* «Муштум».

ДУБЛЯЖ [*фр.* doublage – икки марта, икки карра кўпаймоқ] Бошқа бир тилдаги овозли фильмни иккинчи бир тилга таржима қилиб, диалоглар таржимасини фильм қаҳрамонлари оғиз ҳаракатига мослаштирган ҳолда яратилган фонограмма. *Кинофильмларни омма орасида ёйишда фильмлар дубляжи катта аҳамият касб этади.* Газетадан.

ДУБУЛҒА *тар., ҳарб.* Бошни тиғ ёки ўқдан (шунингдек, бошқа хил зарбалардан) сақлаш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим; шлём. *Малика қоп-қора сочларини турмаклаб, бошига олтин дубулғасини кийди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. *..офтоб суворийларнинг бошларидаги ялтироқ дубулғаларда, эгниларидаги совутларда акс этиб, кўзларни қамаштирар эди.* М. Осим, Ўтрор.

ДУВ *рвш.* **1** Бирдан, бараварига, тез. *Дув тўпланмоқ. Дув этиб учмоқ. Ҳовли ўртасидаги бир туп тут дув пишипти. Боланинг кўзларидан дув ёш тўкилди.* ▬ *Кумушбиби ўз устига дув йиғилган қизларга кўзини қаратди-да, чўнтагидан рўмолчасини олиб, кўз ёшини қуритди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Тамоман, бутунлай. *Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак доктор опа ҳар куни Шерзоддан.. нима туш кўрганини сўрайди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Маҳбубанинг буғдойранг кулча юзи дув қизарди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

Дув гап Ҳамма ёққа тез тарқалган, ҳамманинг оғзига тушган миш-миш гап. *Янги шаҳарда аллақайси бир маҳкамага неча юз киши таёқ кўтариб, эшигу ойналарини синдирибди, шу одамлардан нечтаси қамалибди, деган хабар ҳамма ерда дув гап эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Юртда дув гап – фалон бўпти, писмадон бўпти.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУВАРАК [*ф.* دوبارە – иккинчи марта, иккиламчи] **1** Мевали дарахтнинг бир йилда иккинчи бор берган меваси. *Дуварак олма. Олманинг дувараги.* ▬ *Бир йиллик новдаларда етилаётган узум бошлари билан бир қаторда бачки новдаларда дуварак пайдо бўлиши мумкин.* «Фан ва турмуш». *Баъзи шохларда бултур чала терилган мевалар – дуварак олхўрини эслатувчи зайтунлар қуришиб ётарди.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари.

2 *кўчма* Бўйи паст, пачоқ (одам ҳақида). *Дуварак одамлар.* ▬ *Йўлдош почтачининг дуварак қизича ҳам бўлолмайсан, сендан ёш, лекин ўн ҳисса кўп ишлайди.* «Ёшлик».

3 *кўчма* Хом, ғўр; тажрибасиз. *Келганига бир йил, ярим йил бўлиб қолганлар бор.. дуварак бўлса ҳам, пулни пуфлаб тугадиганлар – буларни оз-моз пул билан рағбатлантириш мумкин.* А. Мухтор, Туғилиш.

4 Умуман, ҳар нарсанинг кичкинаси, етилмагани. *Поезд мени кичкинагина, номи ҳали темир йўл хариталарига кирмаган дуварак бир разъездга ташлаб ўтиб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *-Авраб ҳам бўлмайди бу дуваракларни, – арз қилди Убайда хола хит бўлиб.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ДУВВА *рвш. шв.* Бирдан, бараварига; дув. *Олма дувва тўкилди. Толдаги чумчуқлар дувва учиб кетди.* ▬ *Анжирнинг мадҳига тополмадим сўз, Дувва тўкилгандай саватга юлдуз.* Газетадан.

ДУВДОҚ *с.т.* Тувалоқ.

ДУВ-ДУВ Дув с. такр.; жуда кўп, беҳисоб. *Дув-дув тўкилмоқ.* ▬ *У ўғлининг дўстларини кўриши билан кўзларидан дув-дув ёш тўкди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Болалар қоқишса, дув-дув тушади: Оғиз тинмас оппоқ тутидан.* Миртемир, Асарлар.

Дув-дув гап Кўпчилик орасида тарқаган ҳар хил: тўғри ва шубҳали гап-сўз. *Кунларнинг бирида маҳаллада дув-дув гап бўлиб қолди: "Мухторхон домулла уйланармиш!.."* А. Қаҳҳор, Тўйда аза. *Ҳамма ерда дув-дув гап, шуни ўзингдан билай, деб келдим-да.* Т. Ашуров, Оқ от.

ДУВОЛ *шв. айн.* **девор.** *Севмасанг — зўрлик увол.. Обқочаман ошиб дувол.* Отаёр, Оқ фасл.

ДУВУЛЛАБ *рвш.* Тез, бирдан, бараварига, дув (тўкилмоқ, оқмоқ ва ш. к.). *Чигитлар ердан дувуллаб униб чиқди.* ▬ *Мастура холанинг кўзларидан дувуллаб ёш оқарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Сўнг шамол томорқадаги дарахтларни силкитдими, томга дувуллаб ёмғир суви тўкилди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга кирмаган ким бор. *Дувуллаб бир ҳовуч ўрик тўкилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУГ *с. т. айн.* **дук I**.

ДУГОНА |*ф.* دوگانه — иккита, жуфт| **1** Ўртоқ, дўст (хотин-қизлар ҳақида). *Салом, менинг азиз дугоналарим, Азизим, лобарим, чеварим, қизлар.* Зулфия. *Тўлғоной қўшниларининг уйида, дугоналари орасида ўтирарди.* С. Сиёев, Аваз. *Давру давронингизда биз ҳам тўйиб ҳандалак ейлик, дугонажон!* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Шерик, жуфт. *Кўксув билан Оқсув икки дугона, дилбар, Икки ёқдан тоғ бағридан ўйноқлаб келар.* Шайхзода. *Уруғлик ерда ўса бошлагач, аввал дугона қилдим (бир жойда икки туп қўйдим), сўнгра ягона қилдим.* С. Айний, Эсдаликлар.

ДУГОҲ |*ф.* دوگاه — икки пайт, икки жой| Шашмақом системасидаги учинчи мақом номи (қ. **шашмақом**). *"Дугоҳ"ни бошлаб юборди. "Дугоҳ" ҳам излаганини топиб бермади, ўзи ҳам излашдан, бўзлашдан чарчамади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУГЧИ *с.т.* Дукчи. *Бешикчилар, тароқчилар, дугчилар Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришни "бахт" деб билар эдилар.* Ғ. Ғулом, Шум бола.

ДУД I |*ф.* دود — тутун, қурум; оҳ, нола, ғам-алам| Тутун, қурум, ис. *Порох дуди.* ▬ *Мамажоннинг димоғига қорачироқ дуди гуп этиб урилди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ёғ дуди осмонга кўкиш устундай кўтарилди.* Ҳ. Ғулом, Замин юлдузлари. *Деворлари ва шипини қоп-қора дуд босган бу уйга қуёш нурлари кичик бир туйнукдан тушарди, холос.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Ғубор, доғ, асорат. *Кўзимда ғурбатнинг заҳарли дуди.* Ғ. Ғулом. *Гулнорнинг кўнглини қоплаган ҳасрат дуди тарала бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аслида суҳбатдан қолган дуд ҳали Элмуроднинг кўнглидан аримаганди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *кўчма* Оҳ, нола; руҳий азоб. *Ҳожи холанинг дуди осмонда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Душмандан интиқом олиб, дудини димоғидан чиқарайлик.* М. Осим, Карвон йўлларида.

4 *кўчма* Аччиқ, жаҳл; ғазаб. *Мана шу ерда мингбошининг дуди осмонга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

5 *кўчма* Илиқлик тафти. *Ҳут кирди, ер остига дуд кирди.* Мақол.

ДУД II *тақл. с.* Болалар сурнайининг ёки автомобиль сигналининг овозига тақлид сўз. *Дуд демакка дудоқ керак.*

ДУД III [*ф.* دود — тутун] Газламага гул босишда ишлатиладиган қўш қолип.

ДУДА |*ф.* دوده — қурум, майда кукун| Оқ бўзнинг сийрак тўқилган тури. *Дуда пашшахона.* ▬ *Бизда ҳам газламаларнинг турларига исм бор: бўз, дуда, қалами ва ҳоказолар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ДУДАК Тувалоқлар туркумига мансуб қуш.

ДУДАМ |*ф.* دودم — икки тиғли, икки дамли| *айн.* **дудама.** *Шеър ул тиғи дудамдурки, жаҳонни фатҳ этар..* Мунис.

ДУДАМА |*ф.* دودمه — икки тиғли, ҳар икки томони ўткир| **1** *сфт.* Икки томонида ҳам дами, тиғи бор. *Дудама пичоқ.* ▬ *Пичоқ унча катта эмас.. ингичка ва дудама эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *У этиги қўнжига солиб қўйган дудама ханжарга ишора қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тилини чиқариб тишлаб,*

дудама пичоғи билан новдани бутай бошлади. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

2 *от* Ҳар икки томони тиғли пичоқ ёки ханжар. *Зулайҳо орқасига қайтади. Бир неча қадам юради-ю, дудамани эслайди.* П. Қодиров, Қадрим. *Нақ кўксига сопигача ботиб кетди дудама.* О. Ҳакимов, Достонлар.

ДУДБУРА *айн.* **дудбурон.**

ДУДБУРОН [*ф.* دودبران — тутунни ташқарига тортувчи] **1** Шип ёки девор орқали ташқарига чиқарилган тутун йўли; мўри, мўркон. *Онам баланд, дудбурони бор ошхонада куйманар эди.* Ойбек, Болалик. *Ҳўл хазон ёқилган ўчоқнинг дудбуронидан кўз ачитувчи тутун чиқади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 Темирчилар кўраси ёки кулоллар хумдонининг тутунни ташқарига тортадиган карнайсимон қисми.

ДУД-ДУД **Дуд** II с. такр. *Дуд-дуд сурнай чалинди.*

ДУДКАШ [*ф.* دودکش — тутун тортувчи] *шв.* **1** *айн.* **дудбурон 1, 2.**

2 Ашаддий кашанда, ҳалеб сигарет тутатишни яхши кўрувчи (киши).

ДУДЛАМА Дудлаб ишлов берилган, қоқланган. *Дудлама балиқ гастрономларда кўп.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

ДУДЛАМОҚ **1** Дуд билан ишлов бериб қоқламоқ, сурламоқ (гўшт, қази ва шу кабиларни). *Дудланган қази.* ▬ *Холиса тақсимчаларда қора майиз, мағиз, дудланган қази келтириб қўйди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Дуд билан қотламоқ, исламоқ.

ДУДМОЛ Нималиги аниқ бўлмаган, ҳар хил тушунса бўладиган; мужмал, муҳмал. *Дудмол гап. Дудмол хулоса. Дудмол қарор.* ▬ *Тожибой одатига мувофиқ қисқа, дудмол жавоб берди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Азизхоновни тик турган ёш қиз эмас, унинг дудмол тушунган саволи ажаблантирди.* М. Исмоилий, Барҳаёт қиз. *Чол дудмол қилиб йигитга қарайди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУДОҚ *кт.* **1** *айн.* **лаб.** *[Гулнор] Йўлчининг кучли, эркак нафасини, дудоқларида унинг бўсасининг жонли оловини бир лаҳза сезди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Севишганлар қўли бир-бирига чирмашди. Дудоқларда бўса чақнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ярқираган ёноғингдан айланай, Гул баргидай дудоғингдан айланай.* «Қўшиқлар».

2 *кўчма* Оғиз; тил. *Шараф сизга, ёғар миллион дудоқдан кучли олқишлар.* Ғ. Ғулом. *Алла айтган дудоқларда Она меҳри тошқин.* Миртемир, Асарлар.

ДУДУЛАМОҚ *с.т.* "Дуд-дуд" деган овоз чиқармоқ. *Машина сайргоҳга кириб борди ва дудулаганича одамларни оралаб, дарё томон йўналди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шу пайт машина "дудулаб", икки бола ура қочиб қолишди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

ДУДУҚ Баъзи товушларни қийналиб талаффуз этувчи ёки тутилиб гапирувчи. *Дудуқ одам.* ▬ *Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини эшитиш ундан ҳам қийин.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ғўдаксиз ўтарман наҳот жаҳондан, Майли, чўтир, дудуқ — севардим жондан.* Миртемир, Асарлар.

ДУДУҚЛАНМОҚ Баъзи товушларни қийинлик билан талаффуз этмоқ ёки тутилиб-тутилиб гапирмоқ. *У [Худойқул] Элмуроднинг сўроқларига дудуқланиб, тўмтоқ-тўмтоқ жавоблар бера бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *-Би-би-бе.. — деди Қурбон дудуқланиб.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ДУДУҚЛИК Тутилиб гапиришлик, дудуқланиш хусусияти. *Унинг [Худойқулнинг] дудуқлигини ва ҳовликиб гапиролмай қолишини Давлатёр шундай деб таърифлади: -Бу худо қилган соқов эмас, ўртоқ Дўсматов! Мадаминов шундай қилиб қўйган.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ДУЖОН [*ф.* دوجان — икки жон(ли)] *шв.* Ҳомиладор, иккиқат. *Кунларнинг бирида бойнинг энг кичик хотини дужон бўлибди.* «Зумрад ва Қиммат».

ДУДХОНА [дуд + хона] Гўшт, қази каби егуликлар дудланадиган хона.

ДУЗ *айн.* **туз II.** *Одам эса чорасиз, ғамгин кўринади бу чексиз дузда.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ДУЗД [*ф.* دزد — ўғри] Ўғри. *Ўғри-дуздўзин тортар панага, Санам қизлар зулфин ташлар шонага.* «Эрали ва Шерали».

ДУК I [*ф.* دوک — йиг, дук] Чархнинг йигирилаётган ип ўралиб борадиган қисми; йиг. *Ҳар қизнинг олдида.. ип ўралган семиз дуклар қаланиб ётипти.* Ойбек, Навоий. *У [Оташ дукчи] дукни ғув-ғув айлантиради.* Ойбек, Улуғ йўл.

ДУК II *тақл. с.* Бирор оғир нарса иккинчисига урилганда чиқадиган бўғиқ овоз

ҳақида. *Эшик дук этди. Дук этган товуш эшитилди.* ▬ *[Латиф] Челакдан иккинчи шишани олиб, тагига бир урди-да, Султоннинг олдига "дук" этказиб қўйди.* О. Ёқубов, Ларза.

ДУКАРТ [*ф.* دوکارد — икки тиғли; қайчи] *шв.* Кичкина қайчи.

ДУКАРТЛАМОҚ Қайчи билан кесиб текисламоқ; қайчиламоқ. *Кўзлари каттакатта Муҳаммадалибек тоза ювилибтараллган, дукартланган соқолини аста силар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ДУК-ДУК Дук II с. такр. *Эшикни дук-дук қоқмоқ.* ▬ *Ҳасан сўфи тошга қулоғини босиб тинглади. Анча тинглаб ётди: Дук-дук бор-у.. жуда олис.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Аввалига у [соқчи] аста-секин юриб борди, кейин Насриддин афандининг қулоғига дук-дук қилган овоз эшитилди.* «Муштум».

Юраги дук-дук урмоқ Юраги ўйнамоқ, юраги қаттиқ урмоқ. *Эшик очилиши биланоқ Ҳасаннинг юраги дук-дук уриб, ранги оқариб кетди.* Ибохон, Улуғ кун. *Умиднинг юраги дук-дук уриб, беихтиёр унга яқинлашди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДУКИЛЛАМОҚ 1 "Дук-дук" этган овоз чиқармоқ. *Эшик дукиллаяпти.*

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). *Унинг [Мирвалининг] юраги дукиллаб ура бошлади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Қувончимданми, аллақандай хавотирданми — юрагим дукиллаб кетди.* А. Мухтор, Асарлар.

ДУККАК Ловия, мош каби ўсимликларнинг донни ўраб турувчи икки паллали пўчоғи; қўзоқ; дуккаклошлар меваси. *Ловия дуккак чиқарибди. Мош дуккаклари.* ▬ *Олти қизнинг ичида сен полвони, Дуккакка сиғмайди мошининг дони.* «Қўшиқлар».

ДУККАКДОШЛАР *бот.* Икки йиллик ва бир йиллик икки паллали ўсимликлар оиласи.

ДУККАКЛАМОҚ Дуккак чиқармоқ, дуккак ҳосил қилмоқ. *Мош дуккаклабди.*

ДУККАКЛИ Дони дуккакларда пишиб етиладиган. *Бошоқли ва дуккакли экинларнинг баъзи бир турларида оқсилдан ташқари анчагина мой ҳам бўлади.* Газетадан.

ДУККИ *шв.* Дўнг, қавариб чиққан. *Ҳаракатнинг зўрлигидан Раҳимнинг сепкил бетлари, дукки пешонаси терлаб, қизил майкаси шимидан чиқиб кетган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ДУККИБОШ Дўнг бош, боши катта, дўнг пешонали. *Бу дуккибош, сепкил юз бола ҳар гапда тиржайиб турарди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУККИПЕШОНА Дўнг пешона, шундай пешонали одам.

ДУКУЛЛАМОҚ *айн.* **дукилламоқ.** *Юрагим дукуллайди, Ёр келганга ўхшайди.* «Оқ олма, қизил олма». *Пиджагимни киймасимдан хонам девори дукуллади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ДУКУР I *тақл. с.* Дукурлаган овоз ҳақида. *Бошқалар ҳам ётиб қулоқ солдилар. Аммо ҳеч ким дукурнинг қаёқдан келаётганини аниқлай олмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Дастурхон йиғиштирилиб, Султонмурод кетмоққа қистаркан, дарвозада отларнинг дукури эшитилди.* Ойбек, Навоий. *Латофатнинг юрак дукури хийла босилди.* «Ёшлик».

ДУКУР II *шв.* Сув тақсим қилинадиган жой.

ДУКУР-ДУКУР Дукур с. такр. *Отларнинг дукур-дукури, итнинг ҳуриши эшитилди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Турсуной ҳеч нарсани кўрмас, юрагининг дукур-дукуридан бошқасини эшитмас эди.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Дукур-дукур от келди, Қаранг, қандай зот келди.* «Қўшиқлар».

ДУКУРЛАМОҚ 1 Дукур-дукур овоз чиқармоқ. *Шу дукурлаш секин-секин оёқ товушига мубаддал бўлиб, Анварнинг қулоқлари тиккайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кўчадан эса от туёқларининг сабрсиз дукурлаши эшитилди.* «Фан ва турмуш».

2 Тез урмоқ, тепмоқ, ўйнамоқ (юрак ҳақида). *Дарчага яқинлашганида, юраги бирдан дукурлаб, эшик олдида тўхтаб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУКУРМА [*ф.* دوکرم — иккита ипак қурти]: **дукурма пилла** Иккита ипак қурти бир кафанга ўраган пилла, қўшалоқ пилла; барака.

ДУКЧИ Дук ясовчи уста. *Улар бешикни Жиззахдаги машҳур дукчи Оқил амакига ишлатишган экан.* «Ёшлик».

ДУКЧИЛИК 1 Дук ясаш билан машғуллик, дук ясаш ҳунари ва ўша касбнинг номи.

2 Бозорда дукчилар дўкони жойлашган раста.

ДУЛДУЛ [*а.* دلدل — жайра] **1** Диний ривоятларга кўра, Муҳаммад пайғамбар

минган ва кейинча ҳазрат Алига тортиқ этган учар отнинг исми ёки лақаби. *Той ўссин, нақ Дулдулдай бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўчма* Келишган, чиройли, учқур от. *Солибой.. ориқ-тириқ отларни арзон баҳода сотиб олиб, бир оз боқиб, дулдул баҳосида пуллар эди.* Ё. Шукуров, Қасос.

ДУМ [*ф.* دم — қуйруқ, дум] **I** Ҳайвон танасининг чиқарув тешиги тепасидан бошланадиган ва ингичкаланиб борувчи энг ортки, охирги қисми; қуйруқ. *Сичқон сиғмас инига, ғалвир боғлар думига.* Мақол. *Туянинг думи ерга тегар, Хўжанинг қизи эрга тегар.* Мақол. *Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан шўнғийди.* Мақол. ▬ *У [ит] думини ликиллатди-да, Нигоранинг оёғи остига ёта қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Думини ходa қилиб 1) думини тикка, юқори кўтариб. *-Сигир бирдан ирғиб ўрнидан туриб, думини хода қилиб, бир қочиб берди, – деди Шум бола.* Ғ. Ғулом, Шум бола. *Молхонадан келаётсам, олдимдан думини хода қилиб, бир бузоқ югуриб ўтди.* «Муштум»; 2) *кўчма* орқасига қарамай, тумтарақай бўлиб. *..Олдингга қанча бордим? Нуқул бадбашара махлуқдан қочган юраксиздай думингни хода қилиб қоласан-ку?* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..зўр келганда кўпинча беллашишдан бош тортади-да, думини хода қилиб қочади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Думи юлинган мусичадай (*ёки* товуқдай)** Бир ери ёки бир нарсаси етишмагандай, беўхшов. *Бердибой гарчи шаҳардан думи юлинган мусичадай бўлиб келган бўлса ҳам, фазлсиз эмас.* А. Қодирий, Обид кетмон. *..орамизда Икром деган бир кимса ҳам бор эди. Думи юлинган товуқдай бир четга чиқиб, шумшайиб турибди.* «Ёшлик».

2 Баъзи жониворлар танасининг кет томонидаги узун патлар ёки ингичкалашган қисми. *Хўрознинг думи. Қалдирғочнинг думи. Илоннинг думи.* ▬ *Ҳалиги чавоқ балиқ қор устида ялт-юлт қилиб сакрайди, думи билан савалайди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Раиснинг ориқ, қоратмир юзига ярашмаган тақасимон мўйлабининг учлари чаён думидай гажакланди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Мева, барг ва ш. к. нинг банди.

Дум бермоқ Пишиб етилмоқ (асосан полиз экинлари ҳақида). *Бир кун пахта чопиб юрсам, битта қовун жуда ҳам тўри келган, "мени е!" деб дум бериб турибди.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Нимадир "тирс" этди: қизилуруғ қовун дум берди шекилли.* А. Эшонов, Дутор.

4 Сабзавот ўсимликларининг ер юзасида ўсиб турган барги. *Сабзининг думини кесмоқ.*

5 Учиш аппаратларининг ингичкалашган кет томони. *Бирпасдан кейин лагерь устида думига каттакон пуфак боғлаб олган самолёт пайдо бўлди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Самолётнинг думида елкамни қисганча биқиниб ўтираверdим.* «Гулдаста».

6 Умуман бирор нарсанинг кети, охири. *Юлдузнинг думи. Қанча машиналар қаторлашиб ўтди, ҳали думи кўринмайди.* ▬ *Чарос дераза панжарасидан.. думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чопа беришнинг беҳуда эканини пайқаб, эшелоннинг думига уланган қизил вагонларга толиққан кўзларини умид билан тикди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

7 *кўчма* Доим бировга эргашиб ёки унга хушомад қилиб, бирга ортидан юрадиган одам; шотир. *Абдурасул Тожибойнинг мажлисда ўз тарафини оладиган думлар тўплай бошлаганини гапирди.* П. Турсун, Уқитувчи. *Дум эмиш, хўжа келиб менга дум бўлсин.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 *кўчма с.т.* Қарз, топширилмаган имтиҳон *Унинг математикадан думи бор.*

Бурганинг думини кўрган Жуда ҳам шум, айёр, уддабурон. *Биламан, Гавҳар яхши қиз. Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Думини босмоқ** Ғашига, асабига тегмоқ. *Идорада, иш устида, иш юзасидан гапираётирман. Думингизни босганим йўқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мен бир-иккитасининг думини босдим шекилли.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. **Думини ликиллатмоқ** Хушомадли ва айёрона иш кўрмоқ. *Саройда биз ҳам дум ликиллатиб, қуйруқ қоқиб юрибмиз.* С. Сиёев, Ёруғлик. *У калондимоғ, энди қаршисидаги одамдан ўзига ўхшаб дум ликиллатишини талаб қилувчи нусхага айланади.* «ЎТА». **Думини тугмоқ** *ёки* **думи тугилмоқ** Қайтиб келмайдиган қилиб ишдан бўшатмоқ, ҳайдамоқ. |*Розиқ сўфи*| *Бир магазинга кечки қоровул бўлиб олган эди. Ундан ҳам ишкал чиқариб, думи тугилди.* С. Абдулла, Соялар. *Турсунбой.. кўпол ва дағал муомалали бўлгани сабабли.. бригадирликдан*

думи тугилган эди. «Муштум». *Ҳаммамизнинг думимизни тугар эмишлар.* Уйғун, Асарлар. *..иккинчи бу гапдан оғиз очманг, акс ҳолда, думингизни тугаман.* Ҳ. Ғулом, Машъал. **Думини тутқазмаслик (*ёки* ушлатмаслик)** Ҳеч кўринмай, йўлиқмай қочиб юрмоқ. *Ғаффор қўрбоши думини тутқазмасга, ўзини ютқизмасга уринади.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. **Думини қисмоқ** 1) итоаткорона иш тутмоқ; бўйсунувчан, итоаткор бўлмоқ. *Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Девона ўша заҳоти думини қисиб, жуфтакни ростлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза; 2) *кўчма* бўйсунмоқ, жиловланмоқ. *Сув думини қисди, энди шошмасдан [тўғонни] мустаҳкамлаш керак.* Ойбек, О.в. шабадалар. **Думи хуржун (*ёки* хуржунда)** Нотайин, таги-туги йўқ; ўлдажўлда, чатоқ ёки чала-чулпа; сарсон. *Думи хуржун гап. Думи хуржун иш.* ▬ *Бўрибой ўша одамларнинг номини тилга олгиси келмай, думи хуржунда қолди.* Ҳ. Назир, Ўтлар тутташганда. *Гўшт топширишнинг ҳам думи хуржунда.* «Муштум». **Думи қисиқ** Бирор айби бўлган, айб иш қилган, айбдор; бирор нарсадан ҳадиксировчи. *Мусофир итнинг думи қисиқ.* Мақол. ▬ *Илгари ўғрининг думи қисиқ бўларди, эл олдида сазойи қилинарди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУМА [*р.* дума — ўй, фикр < думать — ўйламоқ] *тар.* Ўтмиш чор Россиясида турли давлат муассасаларининг номи; ҳозирги Россияда эса қуйи палата номи. *Давлат думаси. Шаҳар думаси.* ▬ *Улар ўша дума сайловидан кейин сизни кўргани кўзи йўқ.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУМАК *шв.* Жўхорипоя илдизи. *Соҳира айвонга думак, яъни жўхорипоя илдизини ташир эди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДУМАЛАМОҚ *с. т.* Юмаламоқ. *Кўзларимиз тўқнашди-ю, унинг лаблари титраб, кўзларидан икки томчи ёш думалаб кетди.* «Саодат». *Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалата-думалата, ўз бўйларидан баланд, катта курра ясаганлар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Олачипор тарвузлар, "устим кўмкўк бўлса ҳам, ичим қип-қизил", деб думалашиб ётибди.* «Саодат».

ДУМАЛОҚ *с. т.* Юмалоқ. *Бу хотиннинг ёши элликдан ошган бўлиб, ўзи пакана, думалоқ.* С. Зуннунова, Янги директор. *Эсон бобо пайкални оралаб, думалоқ, сариқ, қаламтир хали бор қовунни кўтариб чиқди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДУМАЛОҚЛАМОҚ *с.т.* Юмалоқламоқ. *Асал буви дастурхонни думалоқлаб, қўлтиғига уриб олди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ДУМАЛОҚ-СУМАЛОҚ *жуфт с.* Гавдалари турли тузилишда бўлган. *Ўқитам муаллимнинг думалоқ-сумалоқ, ёқимтой болалари билан "сув сепар" ўйнашди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ДУМАХОНА *тар.* Дума идораси, дума маҳкамаси. *-Ҳали, — деди Ўрмон полвон, — Россияда подшоҳ йўқ, ҳукумат ишини думахонадан қўйилган Милюков билан Керенскийдай бир неча киши бажармоқда.* С. Айний, Қуллар.

ДУМБА [*ф.* دنبه , دمبه — орт, кет; думба, қуйруқ] **1** Қўйларнинг кет томонида сон билан бел ўртасида ўсган, асосан думалоқ шаклда кўринувчи ёғ қисми. *Семиз қўйнинг думбаси катта, Семиз одамнинг — суҳбати.* Мақол. ▬ *Ёлғиз қўйни ҳайдаш нуқул азоб. Бўйнидан сургайман — йўқ, думбасига арқон солиб тортаман — йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Рафьно томорқада думбаси серкиллаган, жингалак юнгли қўзичоқларга майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Қўй танасининг шундай қисмидан чиққан ёғ. *Думба тўғрамоқ. Думба эритмоқ. Узоқдаги думбадан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ▬ *Қайнонанинг маслаҳати билан докага думба ўраб, чақалоққа сўрдиришди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси. *Мамат қассоб.. оғринибгина ярим килодан ошиқ думбани тарозига ташлади.* «Ёшлик».

3 Одам танасининг сон билан бел ўртасидаги юмшоқ орқа қисми. *Кимдир скамейкага газета солиб ўтирган экан, думбасининг изи тушиб қопти.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ДУМБАДОР [*ф.* دمبه‌دار — думбали, думбаси катта] Катта думбали. *Думбадор қўй.* ▬ *Чўпон лорсиллаган, думбадор қўйларини сой тарафга ҳайдади.* «Газетадан».

ДУМБА-ЖИГАР Думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат ёки газак. *Заргаров, яқин бир ой бўлади, чоракам бир литр хушбўй винони думба-жигар билан ичгани асраб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Ўжар. *-Думба-жигар билан кабоб олиб келдим, — деди Сайфи.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ДУМБАЛИ 1 Думбаси бор, катта думбали. *Думбали қўй.* ▬ *Шербекнинг вазифаси ҳам майин жунли, ҳам думбали дурагайлар урчитишдан иборат.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *айн.* **думбадор.**

3 Думба тўғраб солинган. *Думбали сомса.*

ДУМБАЛОҚ: думбалоқ ошмоқ *айн.* **умбалоқ ошмоқ** *қ.* **умбалоқ.** *Ўртага қилтириқ бир бола чиқади ва ҳавода чир айланиб, думбалоқ ошиб сакраб, ҳаммага таъзим қилади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Мовий осмонда сўфитўрғайлар.. думбалоқ ошар, гоҳ ерга тушиб, яшил майсаларда йўрғалаб ўйнар ва тинмай вижирлашар эди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ДУМБУЛ |*ф.* دمبل – тўлиқ пишмаган дон, дуккак| 1 Донли экинлар, меваларнинг таъм кириб қолган, лекин ҳали етилиб пишмаган ҳолати. *Ҳали думбул шафтолиларнинг шохлари ерда.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Чол қуроқ дастурхон ёзиб, сопол тақсимчада думбул ўрикдан қўйди.* Т. Малик, Қадр.

2 Ҳали қотмаган, сутми-қатиқ бўлиб қолган (дон ҳақида). *Думбул жўхори.* ▬ *Бир танобча ерга жўхори экилса, думбул бўлмасдан тамом бўлар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Нусратбек йўл четидаги майда барғли гулларнинг япроғини титкилаб ўтаётганда, кунгабоқар думбулининг ҳиди анқиди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Бошоқлар чайқалар, думбулроқ лекин, Думбул бошоқларда ҳали сут донлар..* Миртемир, Асарлар.

3 *кўчма* Ақлсизроқ, тентакнамо, девонасифат. *Думбул одам.* ▬ *Хўп, бу одамнинг бугун қўли узун. Эртага суроби тўғри бўлгач, бу думбул эркатой нима қилади?* «Ёшлик». *Ярамас, бизни ҳақорат қилди! «Думбулсан!» деди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Ҳаёт тажрибаси бўлмаган; хом, ғўр. *-Ўқишга ҳафсала қолмадими? -Ҳафсала-ку бор-а, – деди Холдор нималарнидир эслаб, – аммо ўйлаб қарасам, думбул эканман, пишгунимча шоширманг.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Бу замоннинг думбул қизлари наридан-бери бир иш қилиб қўйишади-да, кейин оҳ уриб, чапак чалиб қолишади.* Мирмуҳсин, Умид. *Афсуски, айрим нашриёт ва редакцияларда ғоят масъулиятли ишлар чаламулла, думбул муҳаррирлар қўлига топшириб қўйилган.* «Ёшлик».

5 *кўчма* Мазмунан пишиқ-пухта эмас; хом; қиёмига етмаган. *Думбул асардан фазилат қидирадиган эстетик нўноқ танқидчилар фаолиятига чек қўйиш лозим.* Газетадан. *Шоирнинг "Севги сирлари" тўпламида қиёмига етмаган, думбул шеърлар учраб туради..* Газетадан.

ДУМБУЛЛИК 1 Дон экинлари уруғининг етилиши бошланадиган фаза, босқич, давр.

2 Пишмаганлик, хомлик, ғўрлик (мевалар ҳақида).

3 *кўчма* Ҳаёт тажрибасига эга эмаслик, пишмаганлик, ғўрлик. *Унинг ичида гап ётмайдиган, шалдир-шулдурлиги, думбуллиги Онахонга ёқди.* Мирмуҳсин, Умид.

ДУМДОР |*ф.* دمدار – думи бор, думли| 1 Думи бор; узун думли: *Равшанбек қараса, бир одам ёлдор, думдор бир жийрон отни йўрғасига солиб селкиллаб, ҳа деб йўрғалатади.* «Равшан».

2 *кўчма* Мужмал, нотайин; тагдор, сирли (гап ҳақида). *Думдор гап. Думдор қилиб гапирмоқ.* ▬ *-Бир гап бўлар, деб думдор қилма, – дейди Патар, – хўп бўлади, деб айт.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДУМ-ДУМАЛОҚ *с. т.* Юм-юмалоқ. *..амакимнинг қисиқ кўзлари йигирма тийинлик тангадай дум-думалоқ бўлиб кетди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Ёдгор ёноқ суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалоқ қорачиқли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУМКАШАК |*ф.* دمکش – думидан тортувчи; ортидан борувчи| *шв.* Орқадан эргашиб юрадиган.

ДУМЛИ 1 Думи бор. *Узун думли от. Думли қўйлар.* ▬ *Сэр телевизор вишкасига анқайиб қолганда, сичқон думли, рапидасимон беретқасини шабада учириб кетди, кўнги хираланди.* «Муштум».

Думли юлдуз *с. т. айн.* **комета.**

2 *кўчма* Ўқишдан қарздор, қолоқ. *У [Карима] раҳбарлик қилган синфда биронта ҳам "думли" ўқувчи қолмади.*

ДУММА-ДУМ 1 Орқама-орқа, орқамакейин, орқасидан қолмай, товонма-товон. *Милиционер йўлни очиб юборди. Кутиб қолган машиналар думма-дум ўта бошлади.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *У [Қудрат] думма-дум Сорокиннинг кетидан эмаклаб борарди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

2 *кўчма* Пешма-пеш, пайдар-пай, орқама-кетин. *..колхознинг уч-тўрт машинаси*

Асакадан шағал.. хом ғиштни думма-дум таший бошлади. «Муштум».

ДУМОҚ, думоғ *айн.* **димоғ.** *Бўронбек уйга кириши билан думоғига атир ҳиди урибди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

ДУМПАРАСТ [*ф.* دمپرست – думини ёқтирувчи; парваришловчи] Чумчуқсимонлар туркумининг шақшақлар (пашшахўрлар) оиласига мансуб, катталиги чумчуқдек, эркагининг иккита дум пати жуда узун қуш.

ДУМСИМОН Шаклн думга ўхшаган; дум сифатли. *Орқасида думсимон нимадир ерга судралиб келяпти.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Бундай думсимон пуллар Шарқий Африкада яшаган аҳоли ўртасида ишлатилган.* «Фан ва турмуш».

ДУМЧА I Дум 1-4 с. кичр. шакли. *Наби полвон қиздирилган тамғанинг думчасидан омбир билан қисиб туриб, уни Неккадамнинг билагига босди.* С. Айний, Қуллар.

ДУМЧА II *шв.* Дастасиз, хумчасимон кичкина идиш. *Кўзани чиғирнинг думчаларига тутиб тўлатди ва қизга узатди.* Ойдин, Гулсанам.

ДУМҒАЗА 1 Қушларнинг дум патлари ўсиб чиқадиган бўғим-бўғим суяги.

2 Одам ва ҳайвонларнинг умуртқа охиридаги бўғим-бўғим думчага ўхшаш суяги. *Қуённинг думғаза умуртқалари бир-бири билан кўшилиб кетиб, битта, яхлит суяк – думғаза ҳосил қилади.* «Зоология».

3 Қўйнинг шундай суягига ёпишган ёғ ва гўшти. *Думғаза шўрва.*

ДУНГАНЛАР *этн.* Марказий Осиёда, асосан Қозоғистон, Қирғизистон, қисман Ўзбекистонда яшайдиган халқ. *Ўлкада.. қозоқлар, қирғизлар, ўзбеклар, тожиклар, мўғуллар, дунганлар.. яшарди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ДУНЁ I [*а.* دنيا – жаҳон, олам] **1** Бутун борлиқ; коинот, олам. *Бог кўрки – бодом, Дунё кўрки – одам.* Мақол. *Тил кичик бўлса ҳам, дунёни бузади.* Мақол. ▬ *Дунёда онадан азиз, онадан мўътабар инсон йўқ.* Газетадан. *Дунёда энг даҳшатли нарса – ёлғизлик.* Т. Ашуров, Оқ от.

2 Борлиқнинг, мавжудотнинг айрим бўлаклари йиғиндиси, тўплами. *Юлдузлар дунёси.*

3 Жонли табиатнинг айрим қисмлари, улар яшайдиган муҳит. *Ҳайвонот дунёси. Ўсимликлар дунёси.* ▬ *Табиатни муҳофаза қилиш, жумладан, ҳайвонот дунёсини сақлаш.. ҳозирги даврда муҳим аҳамиятга эга.* Газетадан. *Дарҳақиқат, булар [илонлар] газандалар дунёсининг турқи энг совуқ, заҳари энг ўткир вакиллари ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *Кариб денгизида жойлашган Ямайка ороли наботот дунёсининг бойлиги ва ранг-баранглиги билан машҳурдир.* «Фан ва турмуш».

4 Ижтимоий ҳаёт ёки турмушда юз берган (мавжуд бўлган) ҳолатга нисбатан, унга қарама-қарши бўлган бошқа бир ҳолат. *Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Атрофимизни ўраб турган бутун мавжудот; атроф муҳит. *Торга – тор дунё, кенгга – кенг дунё.* Мақол. ▬ *[Отабек] Туш кўрар эди: Дунёни қоронғилик босган эмиш.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўзим очдинг, мен дунёни кенг кўрдим, Ўзимни ҳам одамларга тенг кўрдим.* Ҳ. Олимжон, Асарлар.

6 Ер юзи ва ундаги барча одамлар, инсоният. *Ўзбек пахтакорининг довруғи дунёга тараляди.* ▬ *Бутун дунё сени олқишлар.* У. Исмоилов, Сайланма.

7 Ер юзи, ундаги барча қитъалар, мамлакатлар. [*Ҳайдар ота:*] *Агар биров менга "қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказасанми?" деса, ҳеч ўйлаб ўтирмасдан, шу супани бера қол, дер эдим.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Агар дунёнинг нариги бурчагига сизни опичлаб боришга тўғри келсайди, мен севинасевина бажарардим.* Ойбек, Танланган асарлар. *..дунё аҳолисининг тенг ярми гуруч билан тирикчилик қилади.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандачилик.

8 Ҳаёт, тириклик. *Бу дунё ўтар-кетар, юзи қоралик қолар.* Мақол. ▬ *Дунёнинг ишлари шунақа экан, дўстим.* К. Яшин, Ҳамза. *Ким дунёдан тоқ ўтибдики, сиз ўтасиз?* С. Аҳмад, Уфқ. *Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бевафо дунё *ёки* **дунёйи бевафо** Ҳеч ким раҳм қилмайдиган, охири ўлим билан тугайдиган, беқарор ҳаёт. *Пушти паноҳимиздан айрилганимиз ростми? Оҳ, бевафо дунё!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бу бевафо дунёда истак ва заруратдан ташқари кўнгил деган нарса ҳам бор экан.* М. Исмоилий,

Фарғона т.о. *Эй дунёйи бевафо! Онангдан айрилибсан, жиян!* Ойбек. Танланган асарлар. **Беш кунлик дунё** Ўткинчи ҳаёт, қисқа умр. *Умр қисқа, беш кунлик дунёда завқ суриш ғанимат.* Ойбек. Танланган асарлар. *Беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи кавсарни ўйла, аблаҳ!* Ойбек. Танланган асарлар. **Бу дунё** Диний тасаввурларда ердаги мавжуд, яшаб турилган дунё (нариги дунё, охиратга нисбатан). *Ҳаммамиз ҳам бу дунёга меҳмонмиз.* Ж. Шарипов. Хоразм. *Унинг васлига етган йигитнинг армони бўлмаса керак бу дунёда!* К. Яшин. Ҳамза. **Дунёга келмоқ** Туғилмоқ. *Бу бош дунёга келиб, нималарни кўрмади-а?* А. Қодирий. Ўтган кунлар. *Моҳирабонудан икки ўғил ва икки қиз дунёга келиб, тўнғичи — Азизбек.. тўртинчиси бизнинг Зайнаб эди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. **Дунёдан ўтмоқ** (*ёки* **кетмоқ**) Ўлмоқ, вафот этмоқ. *-Тархон жаноблари дунёдан ўтибдилар, — деди сардор ёнидаги отлиққа.* Мирмуҳсин. Меъмор. *Тақдир орамизга жудолик савдосини соладиган бўлса, Иқбол дунёдан кетди, деб қўя қолинг.* Н. Сафаров. Танланган асарлар. *Полопон вақтингиздаёқ ёруғ дунёдан кетдингиз.* Мирмуҳсин. Меъмор. **Дунё илми** Дунёвий илм, реал илмий мушоҳада. *Камина охират илмига, сиз дунё илмига моҳирсиз.* А. Қодирий. Кичик асарлар. **Дунёйи қўтир** *ёки* **қўтир дунё** Ҳар хил ҳодисалар, саргузаштлар (яхшилик, ёмонлик, мўлчилик, камчилик ва ш.к.)га тўлиқ бўлган олам. *Бу қўтир дунёда шунақа одамхўрлар борлигига ҳеч ақлим етмайди.* М. Исмоилий. Фарғона т.о. **Дунёни танимоқ** Ҳаёт тарзидан, турмуш сирларидан бохабар бўлмоқ; билим олмоқ. *Ўқитувчи дунёни танитади, оламни чинакамига тушунтиради.* «Фан ва турмуш». **Дунё юзини кўрмоқ** *айн.* **дунёга келмоқ.** *Сен дунё юзини кўриб, чақалоқ овозинг жаранглаган кун содда қишлоқ хотинлари билан уйимизда кичкина бир тўй ясар эдик.* Ойбек. Танланган асарлар. **Ёлғон дунё** Нариги дунё (охират)га нисбатан сохта, алдамчи, ўткинчи ҳаёт. *Аслини сўрасангиз, ҳаммамиз бу ёлғон дунёга меҳмонмиз.* К. Яшин. Ҳамза. *Бу ёлғон дунёда қанча от суриб, нечоғлик жавлон урганимиз билан бир кун борар еримиз шул тупроқ экан, ҳайҳот!* С. Сиёев. Ёруғлик. **Ёруғ дунё** Ер юзи, тириклик олами; рўшнолик. *Бу ёруғ дунёга нима учун келдик?* Ҳамза. Асарлар. *Биз ёруғ дунёни кўриш учун туғилганмиз, Турғуной!* А. Қаҳҳор. Асарлар. **Икки дунё** *айн.* **у дунё-бу дунё.** *Ўзи жуда ақлли-да устозимиз, бунақанги ақлли одамни икки дунёда ҳам тополмайсиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ундай келин энди икки дунёда ҳам бу жаҳонга келмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Мен икки дунёда рози эмасман.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Жон биродар, худо хайрингни берсин, бу яхшилигингни икки дунёда унутмасман.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Мири (бири) кам дунё** Нимадир етишмайдиган, нимадир кам бўлган ҳаёт, турмуш. *Боболар: "Дунёники мири кам икки!" деганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бири кам дунё.* Т. Ашуров, Оқ от. *"Бир кам дунё" эмас бизнинг бу дунё: Барча ҳужайраси тугал бир олам.* Б. Бойқобилов, Мени кутинг, юлдузлар. **У дунё-бу дунё** 1) ҳар икки дунё, ҳозирги мавжуд дунё ва нариги — илоҳий дунё. *[Волидамиз:] -У дунё-бу дунё мени рози қиламан десанг, шу хотинни рози қил! — дедилар.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. *Кимда-ким бировга қўл бериб, ихлос қўйса, у дунё-бу дунё хор бўлмайди.* «Муштум»; 2) асло, сира ҳам, ҳеч қачон. *Вася Тюмингга: -Хайр энди, ука, бу қилган яхшилигинг у дунёю бу дунё эсимдан чиқмайди, — дедим.* А. Қаҳҳор. Қўшчинор чироқлари. *Сартарош у дунё-бу дунё хор бўлмайди.* Э. Раимов. Ажаб қишлоқ. *Бордию, турмуш қурадиган бўлсанг, у дунё-бу дунё сендан рози эмасман.* С. Кароматов. Олтин қум. **У (*ёки* нариги) дунё** Диний тасаввурларда кишилар ўлгач, унда абадий яшайдиган, илоҳий, охират дунё (бу, яшаб турилган дунёга нисбатан). *У дунёда шунча нарса бўлса ҳам, ҳеч ким бу дунёдан кеткиси келмайдия.* П. Турсун. Ўқитувчи. *Бир-икки куннинг ичида кўзлари ич-ичига тушиб, нариги дунёга равона бўлди.* А. Қодирий. Фирвонлик Маллавой. **Фоний дунё** Ўткинчи, омонат ҳаёт, тез ўтиб кетадиган умр. *Уста гўр ва жаҳаннам азобини фоний дунёда бир мартаба бўйнига олиб қўйгани учун унча тап тортмади.* А. Қаҳҳор. Асарлар. *Ҳўш, сиз бу фоний дунё лаззатидан кечган.. тарки дунё қилган пири муршидлардан бири экансиз..* К. Яшин. Ҳамза. **Қайтиб келмас дунё** *айн.* **у дунё.** *Ўзбек ойим бўлса, эски гина ва адоватларни қайтиб келмас дунёсига жўнатди.* А. Қодирий. Ўтган кунлар. **Ўтар (*ёки* ўладиган) дунё** *айн.* **фоний дунё** *Қани, айт, бу ўтар дунё зебу зийнатлари, бу мозордаги омбор-*

ларда ётган ҳисобсиз байтулмоллар фақат сенга керакми? К. Яшин, Ҳамза. *Фармон, кел, ўладиган дунёда бир отамлашайлик.* У. Исмоилов, Сайланма.

9 *кўчма* Кишининг маънавий, руҳий олами, ҳаёти. *Сеҳрлар дунёси. Руҳий дунё. Хаёллар дунёси. Маънавий дунё. Тафаккур дунёси.* ▬ *Шербекнинг дунёси бўм-бўш, ҳувиллаб қолгандек туюлди. Нигорасиз турмушида ҳаловат бўлармиди!* С. Анорбоев, Оқсой. *Сўнагул ўз дунёси билан банд эди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Аллаларда онанинг руҳий дунёси, фарзандга бўлган муҳаббати, орзу-ўйлари акс этади.* «Саодат». *Шу биргина сўз унинг [Мадумарнинг] бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Хаёллар дунёси кенг, ўткир фикрли бу ҳассос қиз берилиб, кичик-кичик ҳикоялар ёзар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

10 Маълум бир илм-фан, касб-ҳунар, ижтимоий ҳодиса соҳаси. *Адабиёт дунёси. Одамийлик дунёси. Таълим-тарбия дунёси.* ▬ *Адабиёт дунёсида икки турли танқид бор: жиддий танқид ва ҳажвий танқид.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

11 Маълум бир ижтимоий тузумга, ўзига хос маданий ва ижтимоий-тарихий хусусиятларга эга бўлган омиллар билан бирлашган кишилик жамияти ва у мавжуд бўлган давр. *Қадимги дунё. Капитализм дунёси. Цивилизация дунёси.*

Бир дунё Жуда кўп, беҳисоб, беадад; жуда катта. *-Оҳ, дадажон, мен шўрли қариган чоғингизда сизга бир дунё ташвиш бўлдим, – деди Эъзозхон.* Ҳ. Гулом, Машъал. *Балаба! Олти ҳарфдан иборат бу сўзда бир дунё қайғу, қувонч ва маъно бор!* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳовлига чиқдим. Мени бир дунё юмуш кутиб турган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Дунёга устун бўлармидинг** "Умр қисқа, абадий яшармидинг" деган маънони ифодалайдиган ибора. **Дунёдан тоқ ўтмоқ** Турмуш қурмасдан, ёлғиз яшамоқ, сўққабош бўлмоқ. *На хотин, на бола-чақа бор. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди эр деган шу бўлибдими? Бундан кўра дунёдан тоқ ўтган яхшироқ, ёлғиз юрган тинчроқдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дунёдан чироқчисиз бормоқ** (*ёки* **ўтмоқ**) Фарзандсиз ўтмоқ, бефарзанд қолмоқ. *Ёшим олтмиш тўртга етди, ўғлим-қизим бўлмади.. Дунёдан чироқчисиз бораман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дунё кўзига қоронғи бўлмоқ** (*ёки* **кўринмоқ**) Ниҳоятда ғамга ботмоқ, юраги сиқилмоқ; ўта руҳий тушкунликка тушмоқ. *Тальат биринчи курсданоқ Ҳамида деган қизни севиб қолган, шу қиз бўлмаса, дунё кўзига қоронғи, бемаъни кўриниб кетарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Дунё кўрган** Турмуш тажрибаларига эга, ҳаётнинг борди-келдисини кўрган. *Биродари киром, сиз дунё кўрган бир кишисиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Дунёни сув босса, тўпиғидан келмайди** (*ёки* **тўпиғига чиқмайди**) Беғам, парвойи фалак, ҳеч нарсадан ташвиши йўқ киши ҳақида. *Бу одамлар тўрт ишкали бут, дунёни сув босса, тўпиғига чиқмайдиган.. кишилардай бамайлихотир, ҳузур қилиб кулишарди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. **Дунёни таниган** *ёки* **дунёдан хабардор** Кўпни кўрган, кўп биладиган, билимли. **Дунё тургунча туринг** (*ёки* **турсинлар**) Узоқ умр кўринг. *Дунё тургунча туринг, асти ғам кўрманг.* К. Яшин, Ҳамза. **Икки дунё бир қадам** Писанд эмас, ҳеч гап эмас (кўпинча масофа ҳақида). *Саёқ учун икки дунё бир қадам.* Ойбек, Танланган асарлар. **Икки дунёда** Сира ҳам, асло, ҳеч. *-Мен у билан икки дунёда чиқиша олмайман, – деди Тожибой.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Тарки дунё қилмоқ** Ҳаёт лаззатларидан воз кечмоқ. *Асли ўзим тарки дунё қилганман.* «Ўзбек халқ достонлари».

ДУНЁ II [*а.* دنيا – жаҳон, олам] Бойлик, давлат. *Дунёнинг кераклигини бозорда билдим, Охиратнинг кераклигини – мозорда.* Мақол. ▬ *Мунира худди Аҳмаднинг ўзига ўхшарди, уни молу дунё, бойлик қизиқтирмасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Унинг бирдан-бир дунёси, умид-орзуси, кўзларининг оқу қораси болалари эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДУНЁВИЙ [*а.* دنياوى – бутун жаҳонга, реал ҳаётга оид] Реал, моддий дунёга, ҳаётга оид, қаётий. *Дунёвий ишлар.* ▬ *Бобур.. кўпроқ дунёвий ишлар билан банд бўлди, ўз шеърларида дунёвий муҳаббат, инсоний фазилатлар, реал маҳбубанинг гўзаллигини улуғлади.* «ЎТА». *Онам диний ва дунёвий китобларни ўқиган саводли, ниҳоятда сабрли, одамларга меҳрибон аёл бўлган.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Қуръоннинг ҳеч қаерида дунёвий илмларни эгаллаш керак эмас, деган гап йўқ.* «Фан ва турмуш».

ДУНЁДОР |*а.+ф.* دنیادار – мол-дунё эгаси| Мол-мулки, бойлиги кўп, бадавлат. *Баъзи серпул, дунёдор кўпас бойлар узоқ юртларга ўз гумашталарини юбориб, ўзлари кайф-сафо билан машғул бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ДУНЁ-ДУНЁ Жуда кўп, беҳад, ҳисобсиз, беадад. *Сизга биздан дунё-дунё салом. Дунё-дунё умидлар.* ▬ *Хотиралар.. Бу бир оғиз сўз ўз ичига дунё-дунё воқеаларни сиғдира олади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ДУНЁЛАРЧА *рвш.* Бениҳоят кўп, сон-саноқсиз; буюк, юксак. *Албатта, Юсуфбек ҳожига бу ваъдаларнинг ҳеч аҳамияти йўқ, фақат у ўғлининг соғлиғини билса.. – унинг учун дунёларча мартаба ва ҳурмат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁЛИК Бойликлар йиғиндиси, хазина. *Олиб боринг буни ғазнахонага, дунёликда бунинг кўзин тўйғазинг.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДУНЁПАРАСТ |*а.+ф.* دنیاپرست – бойликка ҳирс қўйган| Бойликни, мол-мулкни жуда ҳам яхши кўрадиган, бойлик йиғишга ўч; молпараст. *Дунёпараст одам.* ▬ *..дунёпараст ва шуҳратпараст муттаҳамлар Туркистон тупроғидан йўқолмай туриб, бизнинг одам бўлишимизга ақлим етмай қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДУНЁҚАРАШ Табиат ва жамиятга, уларнинг айрим воқеа-ҳодисаларига бўлган илмий, мафкуравий, маънавий, илоҳий қарашлар тизими. *Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзига хос хулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараши бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Навоий ижодида ишқ масаласи шоир дунёқараши, унинг инсон ва ахлоқ ҳақидаги таълимининг* таркибий *қисмидир.* «ЎТА».

ДУО |*а.* دعا – илтижо, чақириш, даъват| **I** *дин.* Худога ёлвориб, унга илтижо қилиб, ўзи ёки бошқалар учун яхши, эзгу тилак тилаш. *Кўпчиликнинг дуоси кўл бўлур.* Мақол. ▬ *Дуо қилинг, бўлсин менинг фарзандим.* «Эрали ва Ширали». *-Худоё худовандо, қизларимни ўз паноҳингда асрагин! – деб дуо қилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Тўрт мулла чўккa тушиб олиб.. ўзи билмаган дуоларни ўқиб.. дам солишяпти.* Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Бувим хавотирга тушиб, дуо ўқидилар.* «Саодат». *Уч тоифа кишилар бордирки, уларнинг қилган дуоларини Тангри ижобат қилмайди.* «Ҳадис»дан.

Дуойи бад *ёки* **бад дуо** Кимсага ёмонлик тилаб қилинган дуо, қарғиш. *Девонаи дарвеш дуойи бад қилиб, юзига фотиҳа тортибдию, жўнаб қолибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бермасанг, дуойи бад қилиб, ишингни хуржунлаштираман.* К. Яшин, Ҳамза. *Нега кўзингни лўқ қилиб, серрайиб турибсан? У шаккокни дуойи бад қил, дуойи бад!* К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи жон** Кимсага умр ва яхшилик тилаб қилинган дуо. *Топганимни халтага [ёндафтарга] жамлаб, дуойи жонларини қилиб юрибман.* К. Қаҳҳарова, Чорак аср ҳамнафас. *Мени бу ердан чиқариб юборсангиз, ўла-ўлгунча дуойи жонингизни қилар эдим.* К. Яшин, Ҳамза. **Дуойи хайр** Кимсага яхшилик тилаб қилинган дуо. *Онанинг йигитга дуойи хайри, Эрини кузатган гўзал лабидан.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

2 *дин.* Фотиҳада ўқиладиган қуръон сураси. *Дуойи фотиҳадан кейин ҳаммалари ўринларидан туриб, йўл ҳозирлигини кўра бошладилар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Домла Ниёз Анвар тарафидан дуога қўл очди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шундан сўнг иккинчи хутба ўқилиб, дуойи фотиҳа қилинди.* «Муштум».

3 Кишининг соғлиги, ўлими, бахтсизлигига сабабчи деб ҳисобланувчи турли ёвуз кучлар, инс-жинсларни қайтариш, кимсани кимсага иситиш ва ш. к. учун азаймхонлар, дуохонлар томонидан ўқиладиган ёки тумор ва ш. к. га ёзиб бериладиган матн, хат. *Ўзбек оймнинг мияси айнадими ёки.. сеҳрчи ҳиндунинг дуоси асар қилдими, ҳар нучук, уч йиллик адоватлар ва гина-кудуратлар барчаси ҳам аллақаёққа қараб учиб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сиз туғмас экансиз, бахтингиз боғланган, фарзандталаблар менинг дуойим билан тўққиз ой деганда фарзанд кўрадилар.* К. Яшин, Ҳамза.

4 Умуман кишилар бир-бирларига тилайдиган яхшиликлар; яхши ниятлар. *Олтин олма, дуо ол, Дуо олтин эмасми.* Мақол. *Меҳнат билан ер кўкарар, Дуо билан – эл.* Мақол. ▬ *Энасидан дуо олди.* «Нурали». *Элга хизмат қилиб, болам, дуо ол.* «Маликаи айёр». *У кўп одамларнинг тўйида хизмат қилган, юртнинг дуосини олган киши.* С. Аҳмад, Сайланма.

Дуо демоқ (*ёки* **айтмоқ)** Салом демоқ, салом айтиб қўймоқ. *-Худога шукур, тинчлик,*

азаматлар зўр бериб ишлаб ётибди, дуо дейишди, — деди Алим бува. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Нормат акангга дуо деб қўй, қизим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қудрат акам дуо деб юбордилар.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Дуода бўлмоқ** Кимсага доимо яхши тилаклар тилаб ўтирмоқ. *Шоду хуррам бўлиб, ўйнаб кул энди, Хафа бўлмай, сен дуода бўл энди.* «Маликаи айёр». **Дуойи салом** Салом ва яхши тилаклар ёзилган хат, мактуб. *Ўғлингиз сизга бир дуойи салом юборган эди.* ▬ *-Боласи тушкур, — деди кулиб Норбобо, — дуойи салом ёзишга нўноқроқ экан, неча бор ёзиб, неча бор ўчириб ташлади!* Ойдин, Ҳикоялар. *Мирзо аризалар ва ўқишга кетган фарзандларга дуойи саломлар ёзиш билан кун ўтказа берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Холмат акаларга кўпдан-кўп дуойи саломимизни етказинг.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ДУОГЎЙ [*а.* + *ф.* دعاگوی — дуо қилувчи, хайрихоҳ] **1** Дуо қилувчи, дуо ўқувчи; бирор тилак билан худога ёлворувчи. *Ўтирганлар даст туриб, хон дуогўйига қуллуқ қиладилар.* С. Сиёев, Аваз.

2 *кўчма* Кимсага яхшиликлар тиловчи; меҳрибон. *Сен бўлгайсан дуогўйим, Жоним эна, хуш қол энди.* «Муродхон». *Афтидан, кампирим қазо қилганга ўхшайди. Дуогўйимдан айрилдим, элат!* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Дуолар ўқиб ёки ёзиб, гўё инс-жинсларни қайтарувчи, шу йўл билан касалларни даволовчи шахс.

4 Иссиқ-совуқчи, азайимхон. *-Мен шу вақтгача дуогўйдан ҳеч шифо топмаганман.. — деди Қаландар деган банди.* С. Айний, Дохунда.

ДУОТАЛАБ [*а.* دعاطلب — дуо изловчи, дуога муҳтож] Дуо ёзиб беришни илтимос қилганлар, дуога муҳтожлар. *Шайх дуоталаб икки аёлга тумор ёзиб бераётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДУОХОН [*а.* + *ф.* دعاخوان — яхши тилак тиловчи] *айн.* **дуогўй 4.** *Болани кўрсатмаган.. дуохон, азайимхон, қасидахон.. қолмади.* «Олтин олма». *Кўҳна аркнинг ичкари, ташқариси дуохонлар, кўчириқчилар, ромчилар, азайимхонлар, қаландару мунажжимлар билан тўла.* С. Сиёев, Аваз.

ДУОХОНЛИК Дуо ўқиш, дам солиш билан шуғулланишлик. *Зероки дуохонликдаги шуҳратим халойиққа унча ошкора эрмасдур.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *У фол очар, дуохонлик, табиблик қиларди.* Газетадан. *Менинг дуохонлик, фирибгарлик, чайқовчилик каби.. ҳунарлардан ҳам хабарим бор.* «Муштум».

ДУП *тақл. с.* Бирор нарсанинг ерга ёки ичи пўк нарсага урилишидан чиқадиган товушга тақлид. *Бир нарса дуп этди. Дуп этган овоз эшитилди.* ▬ *Қўлдошбой.. қопни бир силтаганди, унинг ичидан қоп-қора думалоқ нарса пўстакнинг устига дуп этиб тушди.* «Ёшлик».

ДУП-ДУП Дуп с. такр. *Ойша хола зарда билан дуп-дуп юриб бораркан, бирдан эшик олдида турган, икки кўзи тўла.. қизил жун хуржунни кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ДУПОЯ I [*ф.* دوپایه — икки оёқли] Ямоқчи усталарнинг учи қайрилган темир асбоби.

ДУПОЯ II Мискарлик, нақшгарликда ишлатиладиган сандоннинг узун, думли тури.

ДУППА-ДУРУСТ Яхшигина, бинойидек. *Дуппа-дуруст дўппи. Дуппа-дуруст ёзаяпти.* ▬ *Мен шу машинада дуппа-дуруст пахта териб берган механик-ҳайдовчиларни биламан.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ДУПУР *тақл.с.* Дупурлаган товуш ҳақида. *От туёғининг қаттиқ дупури тун осудалигини бузди.* Н. Фозилов, Дийдор. *От дупурини эшитиб, хонақоҳидан Зоҳир шайх чиқди.* С. Сиёев, Аваз. *Яқин орадан от пишқиргани, туёқ дупури эшитилди.* К. Яшин, Ҳамза. *Икки қулоғим чиппа битди, ҳамма ёқни дупур тутди.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДУПУР-ДУПУР Дупур с. такр. *..дарвозахона йўлагида дупур-дупур оёқ саслари эшитилди.* С. Нуров, Нарвон. *Шу вақт икки отлиқ дупур-дупур қилиб келиб, Пирназар аканинг эшиги олдида тўхтади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Дам олишга команда берилгач, юздан ортиқ жангчи беш-ўн минут дупур-дупур қилиб, ювиниб, чекиб олди.* Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси.

ДУПУРЛАМОҚ "Дупур-дупур" овоз бермоқ; дукурламоқ. *Дупурлаб юрмоқ. Юрагим дупурлаб ураяпти.* ▬ *Ташқарида от дупурлади.* С. Сиёев, Аваз. *Пол бирдан дупурлади.* С. Нуров, Нарвон.

ДУР [*а.* دُرّ — марварид, инжу] **1** Инжунинг, гавҳарнинг йирик тури. *Доно — дурдан аъло.* Мақол. *Гул тикансиз бўлмас, Дур — садафсиз.* Мақол. ▬ *Аслида Аҳмад ёқут нима, дур, бриллиант, марварид нима, унча-*

лик фарқига бормас эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Дудоғу билакларида, қулоғу бармоқларида дурру гавҳарлар, олтин безаклар йилтиллаб, бир жаҳон бўлиб, уйқу оғушида ётибди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Бебаҳо ёки энг яхши, аъло, сара нарсалар ҳақида. *Яхшилик шундай дурру гавҳарки, унинг баҳоси ҳеч қачон камаймайди.* Газетадан. *Ҳар сўзи ширин-шакар дур қизлар.* «Муштум».

3 *кўчма поэт.* Қимматли, сермазмун, чуқур маъноли сўз ёки шеър ҳақида. *Мен.. Навоий "Хамса"сининг сарғиш саҳифаларига қараб олиб йиғлардим, кўз ёшларим тўкилиб, Навоий терган дурларга қоришарди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Қиз сўзласа, оғзидан Дур сочилар, ёр-ёр.* «Қушиқлар». *Ҳангомада оғзидан дур сочибди.* «Юсуф ва Аҳмад».

4 *кўчма* Ёруғлик, ёғду. *Қуёш сепар нурларин, Ерга заррин дурларин.* З. Диёр, Асарлар.

5 *кўчма* Мева, самара, ҳосил; натижа. *Отам ҳамиша: "Тажриба дурини саралаб тер", – дердилар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Бағрингга дур сочди олтин пахтазор!* Г. Жўраева, Иқбол. *Гул очилиб сўлгунча, Қурти ўради ипак. Халқ этаги тўлгунча Дур тўкар этак-этак.* Зулфия, Юрагимга яқин кишилар.

6 *кўчма* Бойлик, давлат; қут-барака. *Тер тўксанг, дур оласан.* Мақол. ▬ *Ерга чигит тушди – дур тушди дейишади.* Газетадан. *Тер тўкилди – дур етиштирилди.* Газетадан.

7 *кўчма* Сув ва унга ўхшаш товланувчан нарсалар (томчи, шудринг, қор учқунлари). *Рўпарамда сонсиз фонтанлар, Қулоғидан дур ёғилади.* Х. Салоҳ, Чашма. *Кечаси тушган шудрингга чўмилган кўм-кўк майсалар худди дур тўккандек чарақлаб, қуёш билан ўпишиб товланади.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ДУРАГАЙ [*ф.* دورگه – икки қонли, аралаш қонли; гибрид] Ирсий белгилари жиҳатидан ўзаро фарқланувчи икки ёки ундан ортиқ организмни чатиштириш, дурагайлаш йўли билан олинган насл; чатишма, гибрид (ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида). *Дурагай қўй. Дурагай олма. Дурагай уруғ.* ▬ *Шербек дурагай кўзининг орқа томонидан сездирмасдан борди-да, маҳкам ушлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Олимларни редиска ва карам ёки карам ва шолғом дурагайлари қизиқтириб қолгани бежиз эмас.* «Фан ва турмуш».

ДУРАГАЙЛАМОҚ Ирсий белгилари, зоти, тури бошқа-бошқа икки хил ҳайвон ёки икки хил ўсимликни бир-бирига чатиштирмоқ, шу йўл билан улардан янги бир нав, насл етиштирмоқ. *..дурагайлаш усули кўп меҳнат ва вақт талаб қилади.* Н. Назиров, Атом-селекционер.

ДУРАДГОР [*ф.* دروگر – ёғочга ишлов берувчи, нажжор] Ёғочдан иморат ва бошқа ҳар хил буюмлар ясовчи ҳунарманд, уста. *Ромсоз дурадгор. Сандиқсоз дурадгор.* ▬ *Ҳар куни дурадгор устанинг уйидан қопда қипиқ олиб келиб, [молнинг] тагига тўшайман.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Гавдаси худди дурадгор рандалаган тахтага ўхшаш сип-силлиқ.* С. Аҳмад, Сайланма.

ДУРАДГОРЛИК I Дурадгор касби; ёғочсозлик ҳунари. *Дурадгорлик ишлари. Дурадгорлик асбоблари.* ▬ *Акам дурадгорлик, яъни тоқичилик ҳунарига ўргата бошлади.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бодомнинг ёғочи дурадгорлик ва ускунасозлик учун яхши материал ҳисобланади.* М. Набиев, Бодом. *Эшик, дераза, пол, тўсин керакми? Демак, дурадгорлик устахонаси керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дурадгорлар ишлайдиган жой, устахона; дурадгорлар растаси.

ДУРАДГОРЧИЛИК *с.т.* Дурадгорлик. *[Флагман кемада] Иккита механик устахона, темирчилик, дурадгорчилик устахоналари бор.* «Ёшлик».

ДУРАЛЮМИН *айн.* **дюралюминий**. *Дуралюмин идиш.*

ДУРАНГ I [*ф.* دورنگ – икки рангли; иккиюзлама] Шахмат, шашка, футбол, карта ва ш. к. ўйинларда икки томон кучи тенг келиб, ўйиннинг ҳар иккала томоннинг ғалабасисиз тугалланиши. *Ўйин дуранг бўлди.* ▬ *У кутилмаганда асп билан шоҳ берди, мен ўйинни дуранг билан тугатишга мажбур бўлдим.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. *Шу аҳволда томонлар дурангга рози бўлишди.* Газетадан.

ДУРАНГ II [*ф.* دورنگ – икки рангли] Маҳси ёки этикнинг чокига кўпинча икки хил рангли ип ёки ипак билан тикилган гулли ҳошия, уқа. *Ҳаккам дуранг этик, Олифта, сатанг, тетик, Яғрин ташлаб, ҳайқириб, ўтганларга кўрсатиб..* F. Гулом.

ДУРАФШОН [*ф.* درافشان – марвариддур сочувчи] *поэт.* Дурдек ялтираб турадиган.

Ўрта Осиёнинг қайрилма қоши: Бири — Амударё, бири — Сирдарё. Ялт-ялт тебранади тубида тоши, Ёқут янглиғ ёки дурафшон гўё. Т. Тўла.

ДУРАХШОН [*ф.* درخشان — ёруғ, ёрқин, ялтироқ] Ярқироқ, чақнаб турувчи, жилваланувчан. *Илк бор сиз [ўқитувчи] кўрсатган дурахшон Зуҳра Букун шеърим ичра ташбеҳдир мумтоз.* А. Орипов, Йиллар армони.

ДУРАЯ *с.т.* Дурўя. *Дурая рўмол.*

ДУРБИН [*ф.* دور — узоқ + بین — кўрувчи] **1** Узоқни яқин ва катта қилиб кўрсатадиган, узоқдаги нарсаларни кўриш ва кузатиш учун хизмат қиладиган асбоб; бинокль. *Командир дурбинни кўзига тутиб, ҳар томонга қаради.* С. Айний. Қуллар. *Низомиддин ғилоф ичидан дурбин олиб, дарахтни кўздан кечира бошлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 *кўчма* Зеҳн, ақл-идрок. *Комилжон — илмли одам, агроном. Унинг дурбини сиз билан биз кўролмаган нарсаларни кўриши мумкин.* И. Раҳим, Ихлос.

ДУР-ГАВҲАР, дуру гавҳар *жуфт с.* **1** Дур ва гавҳар; қимматбаҳо, нодир нарсалар.

2 *кўчма* Маъноли, мазмунли сўзлар, гаплар. *Лайлининг кўнгли очилиб, ҳар сўзидан дур-гавҳарлар сочилиб, шунда қизнинг баҳри очилганини билиб, энаси айтди..* «Фольклор». *Сенга хат ёзгани ўтирдим, Юрагимдан дур-гавҳар тўкдим.* У. Носир, Юрак.

ДУРДА [*ф.* دردہ — чўкма, қуйқа] **1** Мураббо, қиём, шинни ва ш. к. нинг бетида ҳосил бўладиган қумоқ-қумоқ парда. *Мураббо дурда боғлабди.*

2 Қиздирилган ёғ, сариёғ, шароб ва ш. к. тагига чўккан қуйқум, қуйқа, лойқа. *Шинни дурдаси.* ▬ *Томоғи оғриб, кечаси билан иситмалаб чиқар, онаси ярим кечада уйғониб, сут қайнатар, дурда ёғ қўшиб, ичишга мажбур қилар эди.* «Ёшлик».

ДУРДА-ДУРДА *такр.с.* Бўлак-бўлак, узуқ-юлуқ; тарқоқ маъноли. *Бир қолипга тушолмаган дурда-дурда фикрлар эговлансин.* Ғ. Ғулом, Шеърлар.

ДУР-ДАРОЗ, дуру дароз [*ф.* دوردراز — узун, кўп сўзли; ортиқча] Узундан-узоқ, чўзиқ. *Дур-дароз гаплар. Дур-дароз музокаралар.* ▬ *..дур-дароз шикоятлар қилди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ДУРДОНА [*ф.* دردانہ — бир дона дур; ёлғиз бола] **1** Дурнинг сараси; йирик ва тоза инжу. *Гуллар кўпдир бу хилқат аро, Дурдоналар янглиғ сочилган.* А. Исроилов, Биз — дунё одамлари. *Қақир саҳро бугун тўйхона бўлди, Ери — зар, тошлари дурдона бўлди.* Ҳабибий.

2 *кўчма* Тоза, беғубор, дурдек оппоқ. *Сўзи ширин, тишлари дурдонадир, ёр-ёр.* «Қўшиқлар». *Дурдона тишинг, лаъли лабинг Ҳам қора холинг, бу ҳусни камолинг.* Ҳабибий.

3 *кўчма* Бебаҳо, қийматли, нодир, қадрли нарса ҳақида. *Сўз — дурдона, уни одамларга гулдаста қилиб тут.* Газетадан. *Мана, шундоқ битта афсона, Афсоналар ичра дурдона.* Ойбек, Навоий ва Гули. *Дур ичра дурдонам дейман, Ёлғизим, ягонам дейман.* М. Юсуф, Уйқудаги қиз.

4 *кўчма* Чуқур маъноли, мазмунли, қимматли. *Дурдона асар. Дурдона сўзлар.* ▬ *Куйла, созим, юрагим, шеърим.. Ҳар бир сатри олмос, дурдона.* Ғайратий. *Бобо ибратнамо афсона бошлаб, Сўзи қийматбаҳо дурдона бошлаб..* Ҳабибий.

5 *кўчма* Бадиий, маданий, маънавий мерос ҳисобланадиган қимматли асарлар, обидалар. *Йиллар ўтаверди, шоирнинг шеърий дурдоналари насллардан насларга мерос бўлиб қолаверди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Турфа хил моддий ва маънавий дурдоналар билан танишар эканмиз, замину замонлар чашмасидан баҳраманд бўламиз.* Газетадан.

6 *кўчма* Экинлардан олинган ҳосил. *Ватан хазинасига 3,5 миллион тоннадан ортиқ дурдона тўкилди.* Газетадан. *Ҳар туп ғўза, ҳар ниҳол Дурдонага айланиб, Чаноқлари урди барқ.* Ғайратий.

7 Дурдона (хотин-қизлар исми).

ДУРКУН 1 Бўлиқ, тўла, гавдали. *Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган.. қўшақўша узукли қўллари дуркун кўксида қовуштирилган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Бозорқул.. Онабибини кўз олдига келтирди.. у анордек тиқмачоқ, дуркунгина, оташ.* А. Мухтор, Асарлар. *Ҳозирги қўзилар дуркун, териси талабга жавоб беради.* Газетадан.

2 Ўсиқ, ўсиб етилган. *Ғўзалар кўзни қувонтирадиган даражада дуркун эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дуркун ўтларни хуш кўрувчи тоғ эчкилари юқорилаб кетишди.* «Ёшлик».

ДУРРА(ЧА) 1 [*ф.* درہ — чарм тасма ёки а. طرہ — пешона, кокил] Аёллар пешонага танғийдиган кичик рўмол. *Йигитларнинг кўзи куйсин, деб дуррани чап томонга сал*

қийшайтиброқ танғирди. С. Аҳмад, Жимжитлик. *Сабогул кўз ёшларини дуррасининг учига артиб, Шералини уйга таклиф этди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Гавҳар бошида юлқинаётган дуррачасини томоғи остидан танғиб боғлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДУРРА II *бот.* Ғалладошлар [ғаллагуллилар] оиласига мансуб бир йиллик ўсимлик; донли жўхорининг бир тури.

ДУРРОНИЙЛАР *этн.* Афғон миллатини ташкил этувчи йирик қабилалар уюшмаси.

ДУРСИЛЛАМОҚ «Дурс-дурс» товуш чиқармоқ. *Тулпор боради ҳарсиллаб, Туёғи ерга дурсиллаб.* «Маликаи айёр».

ДУРУСТ [*ф.* درست — тўғри, ҳалол; бутун, комил] **1** *сфт.* Яхши, тузук. *Дуруст одам.* ▬ *Ҳусайн Бойқаро ҳарбий санъатни дуруст билар эди.* Ойбек, Навоий. *Шундай қарорга келингани анча дуруст бўлган экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *крш с. взф.* Маъқул, яхши, ўринли. *Райимбойнинг қишлоғиданми? Ҳа, дуруст.* С. Аҳмад, Уфқ. *Дуруст, мен гапингизга ишонаман, лекин ановларни ишонтириш учун кучли далил керак.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

3 Соғ, тетик, соғ-саломат. *Мурод энди ўзини анча дуруст сезарди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Терговчи келганида, Қудратулло ўзини анча дуруст ҳис қиларди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

4 Мўл, кўп, унумли. *Бу йил сабзавот экинларидан ҳам дуруст ҳосил олинади.* Газетадан. *Сидиқжон тушки дам олишдан кейин кечгача хийла дуруст ишлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Муносабати яқин ва жойида, ўзаро қалин. *Уста Турдиали худо билан дуруст эди, уч ярим яшар қизчаси ўлди-ю, ораси бузилди.* А. Қаҳҳор, Қабрдан товуш.

ДУРУСТЛАМОҚ Ўз ҳолига келтирмоқ, ўрнига қўймоқ, яхшиламоқ, тузатмоқ. *Ҳозир буни омонат қўйиб кетай, эрта оқшомгача биров сезмаса, дурустларман.* Ҳамза, Асарлар.

ДУРУСТЛАШМОҚ 1 **Дурустламоқ** фл. бирг. н.

2 Дуруст бўлиб қолмоқ, тетикланмоқ, яхшиланмоқ. *Кечга яқин Гулнорнинг руҳи анча енгиллашди, иссиғи озайди, нафас олиши ҳам аста-аста дурустлашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДУРУСТЛИК Яхшилик ҳолати, кўнгилдагидек ҳолат. *Дурустлиги шуки, ўзи доктор! Доктор бўлганда ҳам, чаққонгина доктор экан.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ДУРУСТ-НОДУРУСТ *жуфт с.* Ўринли-ўринсиз, ўйламай гапирилган; тўғри-нотўғри. *Дуруст-нодуруст сўзга сабр айлаган Эрур яхши ҳозиржавоб лақмадан.* «Ақл ақлдан қувват олади».

ДУРУҒ [*ф.* دروغ — ёлғон, алдов гап] *кт. айн.* **ёлғон.** *Дуруғ гап.*

Дуруғ айтмоқ (*ёки* қўшмоқ) 1) алдамоқ, ёлғон гапирмоқ. *..ушбу мурофаада [улар] ҳақ сўзни айтмоқлари, дуруғ қўшмасликлари.. зарур.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) янглиш, хато айтмоқ. *Мен дуруғ айтган бўлсам, китоб сўзига амал қилдим-да, икки мўминни битиштириш учун сўзладим-да!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ДУРФИШОН [*ф.* درفشان — дур сочувчи] *айн.* **дурафшон.** *Кел, ишқ йўлида кўзларингни, Эй Нодира, дурфишон этиб кет.* Нодира.

ДУРЎЯ [*ф.* دورویه — икки томони бир хил, икки томонлама] Икки томони бир хил қилиб тўқилган маҳаллий мато тури. *Дурўя рўмол.* ▬ *Нимшойи матоларнинг дагир ёки дурўя деган турлари табиий ипакдан ўралади, арқоғи очиқ рангли ипдан бўлади.* «Фан ва турмуш».

ДУСАҚ *шв.* Икки ёшли қўй.

ДУСТ [*инг.* dust — чанг] Дезинфекция қилиш, зараркунанда ҳашаротлар (қурт, қандала, бурга, пашша, куя ва б.)ни қириш, ўлдириш мақсадида ишлатиладиган кимёвий кукун, порошок. *У гугурт кутичасига кўсак қуртини солиб, устидан дуст сепди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ДУСТУМАН *шв. фольк.* Тўнкарилган ҳолда, юзи пастга қараб (ётмоқ, йиқилмоқ). *Олиш кўрганмисиз ўзи?! Дустуман бўлмаса, ҳисоб эмас.* «Ёшлик». *Подшо тахти олдига бориб, дустуман йиқилди.* «Кунтуғмиш».

ДУТ I *айн.* **дуд I 1.** *Эшигингдан ўтволай, Чилимимга дут олай.* «Оқ олма, қизил олма». *Дут қўйиб ётган ерда нима бор, ўтинчими, кўмирчими, ўзлари ўт ёқиб ўтирар.* «Маликаи айёр.

ДУТ II *тақл. с. айн.* **дуд II.** *Бир ҳафтаки, машина дут этса, эшик ғичирласа, кўчага болалар чувуллашиб қолишса, кўзи тўрт.* С. Сиёев, Райҳон.

ДУТО |*ф.* دتا – эгилган, икки букилган| *поэт.* Эгилган, букилган, букчайган. *Эсида она шўрлик, мунису ювошлиги, Қаддининг дутолиги, меҳрининг дарёлиги.* Миртемир, Асарлар. *Мусибат остида рост қомати дуто кўринур.* С. Абдулла, Танланган асарлар.

ДУТОЛИК I Эгилганлик, букилганлик. **2** *кўчма* Ожизлик. *Бош эгмоққа жазм этганим – дутолигим эмасдир.* Э. Охунова, Мен тонгни уйғотдим.

ДУТОР |*ф.* دوتار – икки тор, икки торли| Икки торли, чертиб чалинадиган узун дастали мусиқа асбоби. *Дутор чалмоқ. Дутор чертмоқ. Дуторсиз бахши бўлмас, Ёмонсиз – яхши.* Мақол. ▬ *Дутор товуши қандайдир ўзининг бир ҳасратини сўзлагандек, ҳикоя қилгандек бўлиб эшитилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Муҳаббат – дутор, эҳтиёт қилиб турмасанг, тоб ташлайди.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

ДУТОРБОЗ |*ф.* دوتارباز – дутор чалувчи; дутор ишқибози| *айн.* **дуторчи.** *Дуторбоз дуторини чертиб, найчи найини тортиб, суҳангарлар қўшиқ айтиб, базм жуда авжига чиқди.* «Маликаи айёр».

ДУТОРБЎЙИН Бўйни узун ва хушбичим (асосан от ҳақида). *Дуторбўйин араби отлар, "Чу", деса бир қирдан ҳатлар.* «Равшан».

ДУТОРЧИ I Дутор чалувчи созанда. *Дуторчи дуторнинг қулоғини жаҳл билан қаттиқ бураб, торини узиб юборди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **2** Дутор ясовчи уста.

ДУХОБА I Орқаси ип, юзи текис ва қалин ипак туклар билан қопланган мато; бахмал, бархит. *Қизил духоба. Қора духоба. Духоба кўрпа.* ▬ *Мошранг духоба дўппили, тўққиз-ўн яшар чиройликкина бола – болаларнинг каттаси эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Чий духоба. қ. **чий. Ғижим духоба** қ. **ғижим** I. *Мен янги, бели бурма, сариқ чий духоба костюмим билан шалваримнинг чангини қоққанча, бирпас гарангсиб, аланглаб турдим.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

2 *кўчма* Бир текис ва қалин ўсган. *Қирларда духоба майсалар.* Уйғун. Тонг қўшиғи.

ДУХОБАГУЛ *бот.* Гули қизғиш ва юзи духобага ўхшаш қалин ва майин гул нави. *Духобагулларга дудоқ теккизиб, Ҳар саҳар шабада ўйнаб ётади.* Уйғун.

ДУХОВКА |*р.* дух – ҳаво| Ошхона плитаси ёки газ плитасининг ичига ўрнатилган, қиздириб турли таомлар пиширилади-ган махсус тунука қути. *Духовкада пирог пиширмоқ.* ▬ *Холиса духовкадаги димланган товуқни ағдариб қўйиб, қўлларини сочиққа артди.* С. Нуров, Нарвон.

ДУХОВОЙ |*р.* дуть – пуфлаш|: **духовой оркестр** Пуфлаб чалинадиган мусиқа асбоблари оркестри. *Ибодуллани эрталаб духовой оркестр садоси уйғотиб юборди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ДУХТАР |*ф.* دختر – қиз| *с.т., шв.* Қиз. *Тезлик билан келсин хоннинг духтари.* «Гулихиромон». *Отим Ларзонойдир, боғбонга духтар..* «Гулихиромон».

ДУЧ: дуч келмоқ (ёки бўлмоқ) 1) учрашмоқ, тўқнашмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз келмоқ. *Йўлакка чиқиши билан Анварга дуч келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Кушандаси дуч келганда, шундай ҳам думини хода қилар эдики..* А. Қодирий, Кичик асарлар; 2) йўлиқмоқ; гирифтор бўлмоқ. *Хусусан, ўқишнинг дастлабки йилида бола кўпгина қийинчиликларга дуч келди.* «Фан ва турмуш». *Расо тўққиз эканда ёшим, Бир балога дуч келди бошим.* Ҳ. Олимжон. **Дуч келган** Тўғри келган; ҳар қандай; насиб қилган. *Қиз дуч келган биринчи таксини тўхтатди.* «Ёшлик». *Тўйда ошни дуч келган одам дамларди.* «Ёшлик». *Дуч келган ерларда ётиб юрадиган дайдига ўхшайди.* «Шарқ юлдузи».

ДУЧАВА, дучўба / дучўва |*ф.* دوچوبه – икки(та) чўп| Ўзбек анъанавий ноғорадоира усули.

ДУЧМА-ДУЧ Юзма-юз, рўпара. *Мана, дучма-дуч келдик.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУЧОР |*ф.* دچار – рўпара, тўқнаш келган; мубтало бўлган|: **дучор бўлмоқ** 1) учрамоқ, учрашмоқ, юзма-юз келмоқ. *Ясси қир бағрида сен бўлдинг дучор.* Миртемир, Асарлар. *Дучор келса, қирқ минг девни ўлдирай.* «Маликаи айёр»; 2) гирифтор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ, йўлиқмоқ. *Қанд касалига дучор бўлганлар учун овқатланишдан олдин янги сабзи ва бодринг ейиш тавсия қилинади.* «Фан ва турмуш». *Севги дардига мени Дучор этиб қўйдинг, хаёл.* Газетадан.

ДУШ |*фр.* douche < doucher – сув қувури; сув сепиш| I Ювиниш ёки даволаниш учун сувни майда тешиклардан ёмғирдай ёғдириб берадиган қурилма. *Душ остида*

ювинмоқ. Врач унга ўн душ буюрди. ▬ *Жимжитлик.. Фақат у ер-бу ерда ишлаб турган душларнинг шовуллаши эшитилади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Шундай қурилма ўрнатилган хона. *Душга кирмоқ.* ▬ *У душга тушиб, ювиниб чиқди-да, устидаги кийимларини ўзгартирди.* Ойдин, Ҳикоялар.

ДУШАНБА [*ф.* دوشنبه – икки шанба; шанбадан кейинги иккинчи кун] Ҳафтанинг биринчи куни, якшанбадан кейинги, сешанбадан олдинги кун. *[Отабек] Душанба куни кечаси бир эмас, уч душман билан кураш тўғрисидагина ўйлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Водил – қадимдан бозор қишлоқ. Бу ерда ҳар душанба куни ниҳоятда гавжум, тирбанд бозор бўлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШВОР [*ф.* دشوار – мушкул, қийин, оғир; хавфли] Қийин, мушкул, оғир. *Душвор иш.* ▬ *Сиз жуда баландда, мен қўйидаман, Ҳа, сизни севмаслик душвор, бибижон.* Миртемир, Асарлар. *Ҳижрон, ҳижрон оғирдир зилдай, Висол, висол тотли ва душвор.* Х. Салоҳ, Излар ва ҳислар.

ДУШМАН [*ф.* دشمن – ёв; мухолиф; бадхоҳ] **1** Дунёқараши, манфаатлари, хатти-ҳаракати бир-бирига қарама-қарши бўлган, ўзаро ғаним, рақиб сифатидаги томонларнинг ҳар бири. *Ғоявий душман. Дўст ачитиб гапиради, душман – кулдириб.* Мақол. *Тикан заҳри учида, душман заҳри ичида.* Мақол. *Душманнинг катта-кичиги бўлмайди.* Мақол. ▬ *Булар [Шарқ мутафаккирлари] зулм-зулмат, адолатсизлик, жаҳолат, хурофотнинг ашаддий душмани эдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

2 *ҳарб.* Урушда ўзаро бири иккинчиси билан жанг қилувчи, бир-бирига қарши уруш эълон қилган томонлардан ҳар бири; ёв. *Душман билан бўладиган жангларда қўрқоқлик қилманглар.* «Ҳадис»дан. *Полк мудофаа қилиб ётган район устида душманнинг неча юзлаб самолёти беҳисоб бомба ёғдирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 *кўчма* Инсонга ва умуман бирор нарсага зарар келтирувчи кимса, нарса, ҳодиса. *Ёввойи ўт – ҳосилнинг душмани. Жаҳл – душман, ақл – дўст.* Мақол. *Сўнгги пушаймон – ўзингга душман.* Мақол. ▬ *Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..тушкунлик – энг ёмон душман.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ДУШМАНЛАШМОҚ Бир-бирига ёв, ғаним, рақиб бўлиб қолмоқ.

ДУШМАНЛИК **1** Бирор кимсага ёв, ғаним, мухолиф бўлишлик; бировга ёмонлик қилишлик; кўролмаслик. *Нури бу ошлага тушгач, уч кун ўтар-ўтмас, икки қайнана – кундошлар орасидаги душманликни сезди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Душманларча иш, хатти-ҳаракат. *Душманлик кўрсатмоқ. Душманлик қилмоқ.* ▬ *Душман душманлигини қилар экан.* Ш. Холмирзаев, Сўнмас ўт.

ДУШМАНЧИЛИК *айн.* **душманлик 2**. *Ораларида душманчилик пайдо бўлди.*

ДУШОХИ [*ф.* دوشاخه – икки шохли; ёғоч паншаха] Миллий нақш турларидан бири. *Содиқжон бойваччанинг тош пойдевор устига солинган, олди сирли айвон, душохи.. нақшлар билан безатилган.. меҳмонхонасида.. икки кумуш қандил пириллаб ёниб турибди.* К. Яшин, Ҳамза.

ДУШХОНА Душ ўрнатилган хона. *Душхона қурмоқ.* ▬ *Ҳамма дала шийпонларида душхоналар бор.* Газетадан.

ДУЭЛЬ [*фр.* duel – олишув, жанг < *лот.* duellum – уруш, жанг] Икки шахснинг орномус талашиб, маълум шартлар асосида яккама-якка қиличбозлик қилиши ёки отишуви. *Дуэлга чиқмоқ.* ▬ *Ўрта асрларда баҳс юритаётган одам ўз ҳарифига: "Сиз ҳақсиз, мен енгилдим", дейишдан кўра уни дуэлга чақиришни афзал кўрган.* «Фан ва турмуш».

ДУЭТ [*итал.* duetto < *лот.* duo – икки] *мус.* **1** Икки мусиқа асбоби ёки икки хил овоз билан ижро этиладиган мусиқа асари. *Дуэт – икки ашулачининг икки овозда айтиши учун ёки иккита чолғу асбобида чалиш учун мосланган музика асари.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 Шундай асарни ижро этувчи икки созанда ёки навозанда. *Улар Тоҳир ва Зуҳра ариясини дуэт бўлиб айтишди.* Газетадан.

ДУҲЎЛ [*урдуча* دهل , دهول – катта ноғора] Ҳарбий юришларда, овга чиқишдан олдин чалинадиган қадимий дўл ноғора (*яна қ.* **дўл III**).

ДЮЖИНА [*фр.* douzaine < *лот.* duodecim – ўн икки] Ўн икки дона (бир хилдаги нарсалар ҳақида). *Бир дюжина қошиқ.* ▬

Майхонанинг панароқ бир бурчагига ўтириб, Саидий бир дюжина пиво буюрди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ДЮЙМ [*голл.* duim — бош бармоқ] Ўтмишда Россияда ва ҳозир Англияда: 25,4 миллиметрга тенг узунлик ўлчови.

ДЮЙМЛИК Дюйм узунлигидаги, дюймга тенг. *Бир дюймлик тахта (қалинлиги бир дюйм тахта; дюймовка).* ▬ *Уч дюймлик труба. Уч дюймлик трубадан 150 метр олиб берсангиз.* Н. Юсупова, Боғдаги суҳбат.

ДЮКЕР [*нем.* Duker < *лот.* ducere — ўтказмоқ] Ариқ, канал сувларини улар йўлидаги тўсиқлар (бошқа канал, дарё, дара, йўл ва ш. к.) билан кесишган жойдан ўтказиш учун ётқизилган қувур шаклидаги, муайян босимли сувўтказгич қурилма, иншоот.

ДЮНА(ЛАР) [*нем.* Dune] Шамол таъсирида ҳосил бўладиган (тўпланадиган) ва узлуксиз силжиб турадиган қум тепалари.

ДЮРАЛЮМИНИЙ [*нем.* < айни қотишма дастлаб ишлаб чиқарилган Дюрен шаҳри номидан + алюминий] Алюминийнинг мис, қисман марганец, магнит, темир билан қотишмаси.

ДЎЗАНДА [*ф.* دوزنده — тикаётган; тикувчи] Игна билан тикувчи (машиначи, пойабзалдўз ва ш. к.) *[Унинг] Йигирматадан кўпроқ дўзандаси бор эди.* С. Айний, Қуллар. *Сартарош соқолга, дўзанда оёққа қарайди, деганлари рост экан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ДЎЗАНДАЛИК Игна билан кашта ва кийим тикиш иши, дўзанда касби. *Касби — дўзандалик. Дўзандалик қилмоқ.*

ДЎЗАХ [*ф.* دوزخ — жаҳаннам] **1** Диний тасаввурга кўра: ўлган, дин талабларини бажармаган гуноҳкор бандалар охиратда абадий азобланадиган жой; жаҳаннам. *Дилозорларнинг ҳаммаси дўзахга маҳкумдир.* «Ҳадис»дан. *Дўзахни зино қилган, бировнинг ҳақини еган гуноҳкор бандаларимга яратганман.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

2 *кўчма* Кишини ортиқ азоб-уқубат ва мушкул аҳволга солувчи шароит, муҳит, ҳолат. *Яхши рўзғор — жаннат, ёмон рўзғор — дўзах.* Мақол. ▬ *Бу ғамхона кошона унинг учун дўзах-ку!* К. Яшин, Ҳамза.

ДЎЗАХИ [*ф.* دوزخی — дўзах азобига маҳкум, лойиқ; дўзахга тушган, лаънати] **1** *дин.* Дўзахга тушишга лойиқ бўлган гуноҳ ишлар қилган шахс, дўзахга маҳкум. *[Имом:] "Улар худонинг қаҳр-ғазабига учрайди, барчаси дўзахи", дер экан.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 *кўчма сўк., қарғ.* Ёмон, балфсъл кишига нисбатан қўлланади. *Ие, яхши таниймиз у кишини. -Бўлмаса, уста Баҳром ўша дўзахининг божаси бўлади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЎКАЙ *с. т.* Бирор жой, ташкилот, ҳокимиятнинг мансабдор катталаридан, казоларидан ҳисобланадиган кимса; кузир. *Маҳалла дўкайлари.*

ДЎКОН [*а.* دكان — магазинча; чодир, устахона] **1** Бирор нарса сотиш учун махсус жиҳозланган савдо-сотиқ хонаси, корхонаси; магазинча. *Боққол дўкони. Китоб дўкони. Дўкон мудири. Ёмон чўпон тиконга берар, Яхши чўпон — дўконга.* Мақол. ▬ *Амакингизнинг дўконига яхши шоҳилар, бахмаллар келибди, олмайсизми?* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Тўғри газета-журнал дўконига йўл олди.* «Шарқ юлдузи».

2 Ҳунармандларнинг ишхонаси. *Темирчи дўкони. Бўёқчи дўкони. Сартарошлик дўкони.* ▬ *[Мулла Обид] Тинчимайди: гузарда ямоқчилик дўкони очиб, ҳам ўзининг, ҳам қишлоқнинг эҳтиёжини ўтаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ҳунармандлар фойдаланадиган дастгоҳ; станок. *Тўқув дўкони. Дўкон тўқисанг — бўз бўлар, Чарх йигирсанг — тўн бўлар.* Мақол. ▬ *Уйларида дўкони ҳам бор: алача.. жанда тўқийди.* Ш. Холмирзаев, Қаҳрамоннинг сўнгги кунлари.

ДЎКОН-ДАСТГОҲ *жуфт с.* Косибларнинг дўкон ва дастгоҳлари, бошқа иш асбоблари мажмуи. *Ота ўлиб, боласига дўкон-дастгоҳ мерос қолмаса, одамлар: "гадо бўлар экан, шўрлик", деб бош чайқашарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Дўкон-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) *айн.* **дов-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ)** *қ.* **дов-дастгоҳ.**

ДЎКОНДОР [*а.+ ф.* دكاندار — дўкони бор, дўкон эгаси] Хусусий дўконида мол сотувчи савдогар; дўкон эгаси. *Дўкондорлар, ўткинчи одамлар маҳлиё бўлиб, илон ўйнатувчига йўл берарди.* Мирмуҳсин, Ҳикоялар ва қиссалар.

ДЎКОНДОРЛИК Дўконга эгалик; хусусий дўкон очиб, савдо билан шуғулланишлик.

ДЎКОНХОНА Ҳунармандлар дўкони (дастгоҳи) жойлашган хона, жой; ҳунармандлар ишхонаси. *Бўзчининг дўконхонаси.* ▬ *Юпқа девор билан ҳовлига ажратилган дўконхонада Шокир ота ишлайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎКОНЧА Кичкина дўкон, савдо шохобчаси. *Савдога киринг. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЎКОНЧИ *айн.* **дўкондор.** *Тўйчи дўкончининг ҳам еган-ичгани бурнидан булоқ бўлиб чиқади.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *От-арава, машина шиббалаб юборган текис йўлдан сал юрганимиздан кейин, орқамиздан дўкончи йигит ҳаллослаб етиб келди.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ДЎЛ I Юмалоқ ва б. турли шакл, турли катталикдаги муз парчаларидан иборат атмосфера ёғини. *Айрилган йўлда қолар, Бўлинган — дўлда.* Мақол. ▬ *Дўл шундай шиддат билан ёғар эдики, ердан чанг кўтарилиб, ҳавони ғубор босди, кундуз қоронғилашди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Дўлда қолгандай Юзи чўтир кимса ёки нарса ҳақида. *Юр, Содиқ жияним, башарангми бу ёки дўлда қолган таппими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЎЛ II [*ф.* دول — челак, чўмич; воронка] Тегирмон тоши тепасига ўрнатилган пирамида шаклидаги идиш, хампа (тортиладиган дон дўлга солиниб, ундан коса орқали тошга тушади). *Йўлчи йўлини билар, тегирмончи — дўлини.* Мақол. ▬ *Саҳар пайтларида.. икки дўлни янги буғдойлар билан тўлғазгач, Эгамберди ака ухлашга ётади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ДЎЛ III Уруш майдонларида ёки улкан тантаналарда чалинадиган катта ноғора. *Карнай-сурнай, дўл, ноғораларнинг такатуми осмон ёқасини йиртиб солгудек.* К. Яшин, Ҳамза. *Дўл қоқа оламан, карнай чала оламан.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ДЎЛАЙМОҚ *шв.* **1** Кўзини чақчайтирмоқ, ўқраймоқ. *Қиём, кўзи дўлайиб, Қурбонга тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Манглайида битта кўзи Боқар эди дўлайиб.* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Кимсага калтак ёки мушт кўрсатиб дўқ урмоқ. *-Ҳаддингдан ошма, — дўлайиб ўшқирди Дуранбек.* А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз. *Рустам тишларини ғижирлатиб, мушгини дўлайтирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Собир депсиниб, итга муштини дўлайтирди.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *У кафтини дўлайтирганча нималарнидир деб дағдаға қилди.* «Шарқ юлдузи».

ДЎЛАНА [*ф.* دولاب — олмачасимон мевали дарахт] **1** Раънодошлар (атиргуллилар оиласи)га мансуб, кўпинча тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган, сариқ ёки қизғиш, думалоқ мевали дарахт ва унинг ейишли меваси. *Жондан кечмасанг — жонона қайда, тоққа чиқмасанг — дўлана қайда?* Мақол. ▬ *Тўп-тўп ўсган ёввойи дўлана, наъматак шохларида чумчуқлар чуғурлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Шу дарахт ёғочидан ишланган мунчоқ. *У [амаки] йўғон калта бармоқлари билан айвонда дўлана тасбеҳ ўгириб ўтирар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эшакка дўлана таққандек, сенга фартуқни ким илиб қўйди?* И. Раҳим, Ихлос.

ДЎЛАНМОҚ *шв.* Қайрилмоқ, букилмоқ, бурилиб айланиб ўтмоқ. *Кирди йўлга дўланиб, Синглиси бунда қолди.* «Муродхон». *Тоғлардан дўланиб ўтдик.* «Юнус пари».

ДЎЛВАР *шв.* **1** Гавдаси катта, йўғон, барваста (одам ҳақида). *Дўлвар йигит.* ▬ *Далаларни пиёда кезсангиз.. дўлвар йигитларни, лобар қизларни кўрасиз.* Газетадан.

2 Кенг, тўкис. *Дўлвар кўйлак.*

3 Содда, гўл. *Тилавовнинг очиқ қўл, дўлварлигига кўп кишилар беш кетади.* Газетадан. *Менинг талқинимдаги Яхшибоев, ёшлик пайтларида ўта жўн, ўта дўлвар, ўта ёқимтой туюляпти.* М.М.Дўст, Лолазор. *Арслонқулнинг соф юрагини.. табиий ақлини ифодаловчи дўлвар сўзларини кўпроқ эшитгиси келди.* Ойбек, Навоий.

ДЎЛМА Қиймани ток, карам баргига ўраб ёки помидор, бақлажон ва ш. к. нинг ичига солиб пиширилган овқат. *Палов десанг — пайшанбага, Дўлма десанг — душанбага.* Мақол. ▬ *Меҳмонлар ўтиришгач, Расулбек буғи чиқиб турган каклик дўлмани ўртага қўйди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДЎЛОБ *шв.* Кўнгилчан, сахий, саховатли, қўли очиқ. *Раисимиз Сотиболдиев феъли кенг, хийла дўлоб одам. Ёрдам сўраганни ноумид қайтармайди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ДЎЛОП I *шв.* Қўпол, бесўнақай.

ДЎЛОП II *шв.*, Серодам, гавжум.

ДЎЛОП III *шв.* Ҳар хил навли донлар аралашмаси.

ДЎЛТА I *шв.* Юмалоққина, лўппи, дўмбоқ. *Дўлта бола.* ▬ *Арслонқул унинг юмшоқ дўлта юзини бармоқлари билан аста қисиб, қалъага чопди.* Ойбек, Навоий. *Мана сиз, бўйингиз паканароқ, лекин.. жудаям дўлта йигитсиз.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДЎЛТА II *шв.* Қаймоқни қиздириб, ёғини олгандан кейин қозонда қоладиган жиззасимон ейишли қисми.

ДЎЛЧА |*ф.* دولچه – сув челак, кўза| *шв.* **1** Ҳовуздан мешга сув олишда ишлатиладиган чарм идиш, чўмич.

2 Мисдан чуқур косага ўхшатиб ясалган рўзғор буюми.

ДЎМБАЙМОҚ Туртиб, қаппайиб чиқиб турмоқ. *Чўнтагим дўмбайиб қолди.* ▬ *Қабр ёнига тизланган Отабек ва юқори-қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга соме каби эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ДЎМБАЛОҚ: дўмбалоқ ошмоқ *айн.* **умбалоқ ошмоқ** *қ.* **умбалоқ.** *Даврон сальто қилгандай дўмбалоқ ошиб тушди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ДЎМБИЛЛАМОҚ **1** Лўппи, дўмбоқ болаларнинг селкиллаб, чаққон-чаққон қадам ташлаб юриши ҳолатини ифодалайди. *Эшик ёнида уч-тўрт ёшли қизча дўмбиллаб юрибди.* Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз.

2 Семиз, бақалоқ кимсаларнинг тез-тез лапанглаб юриш ҳолатини кўрсатади. *Карим қизиқнинг дўмбиллаб кириб келишини кўрган улфатлари кулгига шайланишаверди.* «Муштум».

ДЎМБИРА |تنبور – танбур сўзидан| *мус.* **1** Икки торли, пардасиз, дуторга қарағанда калтароқ, чертиб чалинадиган чолғу асбоби. *Ўроз дарахтга суяниб, дўмбирасини чертар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отам дўмбира чертар эди.* Ш. Холмирзаев. Оғир тош кўчса.

2 *с.т.* Барабан. *Дорбоз киндикка келган бўлса керак, дўмбиранинг бир маромда дириллаши эшитилди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

Дўмбира қилмоқ 1) дўмбира сингари шиширириб юбормоқ. *Француз солдатлари бўлса, халоскоримиз сенсан, деб ўпишавериб, икки бетимни дўмбира қилиб юборишди.* К. Яшин, Номус ва муҳаббат; 2) қаттиқ танқид қилмоқ, ҳақиқий башарасини, кирдикорларини очиб ташламоқ. *Бунақанги мишмишларни ёзиб дўмбира қилинмаса, оғзаки гап билан битириш қийин.* «Муштум»; 3) шовшув кўтармоқ, миш-миш гап қилиб юрмоқ. *[Саидов] Лалайган десам, гапдон чиқиб қолди-ку, мана шунақалар кишининг сирини дўмбира қилади-да.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ДЎМБИРАЧИ I Дўмбира чалувчи, чертувчи; дўмбира билан куйловчи. *Дўмбирачи энди "Қози"ни қарғай бошлади.* А. Суюн, Олис тонглар.

2 *с.т.* Барабанчи. *Шу пайт майдонга олдинда дўмбирачиси билан саф тортиб мактаб болалари кириб келишди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ДЎМБОҚ I Дўмпайган, дўмпайиб (кўтарилиб) чиққан. *Дўмбоқ пешона. Дўмбоқ жой.* ▬ *Қўлларини пастга тушириб, дўмбоқ тиззаларини ёпиб ўтирди.* С. Нуров, Нарвон. *..тепаликдаги хароб қишлоқ гўристони ва онасининг дўмбоқ қабригина бутун чинлиги билан унинг кўзларига.. қадалади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дўмпайиб, кўтарилиб турган жой ёки нарса. *Пешонасида дўмбоғи бор.* ▬ *Учларида ботаётган қуёшнинг шуъласи ўйнаган иккита адил оқ қайин орасида дўмбоқ пайдо бўлди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 *кўчма* Тўладан келган, семиз, лўппи. *Дўмбоқ бола.* ▬ *Йўлда Шамсиқамар деган дўмбоқ жувон билан учрашиб қолди.* Мирмуҳсин, Умид. *Темирбек дўмбоққина йигит, жиндек овсарлиги ва довдирлиги ҳам бор.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ДЎМПАЙМОҚ I *айн.* **дўмбаймоқ.** *Катта тут ёғоч кўланкасида дўмпайган янги қабрни қучиб, соатларча йиғлаб, тинкалари қуригандан сўнг қайтишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамма ариқ уватида дўмпайиб ётган бир қорани кўрди.* «Ёшлик».

2 Мукка тушиб ётмоқ. *Ишдан кейин ҳеч қаёққа чиқмайди, узоққа бормайди, бўш қолса, айиқдай дўмпайиб ухлайди.* А. Мухтор, Асарлар. *..чарчаган болалар ҳар ерда дўмпайиб ухлаб қолишди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ДЎНА-ДЎНА *шв. фольк.* Ёпирилган, даҳшат солган ҳолда. *Боринглар сиз душмана дўна-дўна.* «Интизор». *Оч шердайин дўна-дўна От қўйинглар, беклар, газога.* «Юсуф ва Аҳмад».

ДЎНГ I *от* Ернинг ёки бирор нарсанинг бирмунча баланд кўтарилган жойи; тепалик. *Ўғри – тун ошгунча, Бўри – дўнг ошгунча.*

Мақол. ▬ *У дўнгга, бу дўнгга чиқиб қаради, укасининг қайси тарафга қараб кетганини билмади.* «Қундуз билан Юлдуз».

2 *сфт.* Бўртиб чиққан, кўтарилган, дўмпайган, қаппайган. *Дўнг ер. Дўнг жой. Дўнг пешона. Дўнг қишлоқ. Кўчқор бўлар қўзининг пешонаси дўнг бўлар.* Мақол. ▬ *Дўнг ерга ўтириб, одатдагидек яна дарёга тикилди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Дўнг пешонасининг пастки қирраси иккита ёввойи бароқ қош билан тамом бўларди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

Дўнг олмоқ Энгаштириб, думбасига тизза билан тепмоқ (турли ўйинларда).

ДЎНГАЛАК I *шв.* **1** Ғилдирак (арава, вагон, паровоз ва ш. к. да). *Поез(д)ингни юргизган Ўтхонаси билан дўнгалаги.* "Қўшиқлар". *Юмалоқ олам ҳам сирли бир чўпчак, Дўнгалак айланур наҳот бегупчак.* Миртемир, Асарлар.

2 Юмалоқ ёки доира шаклидаги. *Кўҳна, тутилавериб сири кўчиб кетган дўнгалак хонтахтани келтириб ўртага қўйди.* С. Сиёев, Райҳон. *Кўчада икки отлиқ турарди. Бири тулки тумоқ кийган, бўйдор, иккинчиси дўнгалак телпакда.* С. Сиёев, Аваз.

3 Дўнг ер, тепалик. *..дўнгалакларни бузиб, ерларни текислаш ва чимзорларни ҳайдаб, ишга солиш.. каби ишларга эътибор бериш лозим.* И. Раҳим, Ихлос.

ДЎНГЛИК I Дўмпайганлик, қаппайганлик, бўртиқлик.

2 Ернинг қавариқ бўлиб чиққан жойлари, дўнг ер, тепалик. *Мактабимизнинг олдида каттакон дўнглик бор.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Машина терак бўйи дўнгликка кўтарилди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Биз учун кўкарар дўнгликларда чим, Биз учун яшайди кўкда юлдузлар.* «Ёшлик».

ДЎНГПЕШОНА Пешонаси бир оз бўртиб чиққан. *Эшик олдидаги каравотда олтмиш беш ёшлардаги дўнгпешона, жуссаси кичкина, оқ-сариқ қария, кўзлари маъносиз жавдираганча ўтирарди.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ДЎНГСА Кичкина дўнг, пастак тепалик.

ДЎНГСАЛИК Дўнгса жой, кичик дўнглик, тепалик.

ДЎНДИРМА *с.т.* Талабга жавоб берадиган қилиб, ўринлатиб, жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб ишланган, тайёрланган. *Дўндирма кабоб. Дўндирма иш.* ▬ *Дўндирма қилиб дамланган чойлар кетма-кет қуйилиб турибди.* К. Яшин, Ҳамза. *-Эҳ, қани энди, дўндирма иш бўлар эди-да! – Ҳакимбойвачча лабини ялаб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎНДИРМОҚ I **Дунмоқ** фл. орт. н.

2 *с.т.* Жойига келтириб, кўнгилдагидек қилиб, боплаб бажармоқ, ижросини жойига қўймоқ, ўринлатмоқ. *Гапни дўндирмоқ.* ▬ *Чоршанба – зўр йигит, ишни дўндиради.* М. М. Дўст, Лолазор. *[У] Ўзимизнинг таомларни – кабоб ва паловдан тортиб то ҳалимгача – дўндириб юборади.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ДЎНДИҚ Бўйи-басти келишган, дўмбоққина, лўппи; ёқимтой. *Дўндиқ келинчак. Дўндиқ қизча.* ▬ *Анвар келишган, дўндиқ бола эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Бир дўндиқ, дўмбоққа суқланиб боқдим, Орзулар кўкида қанотим қоқдим.* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри.

ДЎНДИҚЧА I **Дўндиқ** с. кичр.-эркл. *Ана, кўрмайсанми, бу қандай оппоқ дўндиқча! Шунақа дўндиқчасига уйлансам.* Мирмуҳсин, Умид.

2 *шв.* Бир турли ип ёки ипак газлама. *Дўндиқча рўмол.*

ДЎНМОҚ *эск.* **1** Айланмоқ, ўхшамоқ; бир томондан иккинчи томонга ўгирилмоқ. *Ёнмаган қорлар ёнар, Тушларим ўнгга дўнар.* «Шарқ юлдузи». *Тошга дўнди ёстиқлар, ғамгусса бош қўйганда.* «Саодат».

2 Қайтмоқ; тикланмоқ, ўзгармоқ. *Мард ўғлонсан, алвон-алвон дўнмагин. Хасмингнинг сўзига, болам, кўнмагин.* «Хушкелди». *Қиё қайтган давлат қайта дўнмайди, Бахт қуши қўлингга осон қўнмайди.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ДЎНОН [*мўғ.* دونان – тўрт ёшли от] **1** Уч ёшга тўлиб, тўрт ёшга ўтган от ёки туя. *Кунлар ўтиб, қулун – той, той – қунон, қунон эса дўнон бўлиб етишади.* Н. Фозилов, Куш қаноти билан.

2 Икки ёшга тўлиб, уч ёшга қадам қўйган қўй ёки эчки. *Дўнонниг тойлиги бўлмас, Нокасниг – бойлиги.* Мақол.

3 *кўчма* Бўйи (вояга) етган. *Қиқирлашиб кулишади, Сатта бирдай дўнон қизлар.* «Гулнорпари».

ДЎНҒ *тақл. с.* Йўғон тор, сим ва ш. к. чертилганда чиқадиган дағал овоз ҳақида. *Дўнғ этган овоз эшитилди.*

ДЎНҒИЛЛАМОҚ I "Дўнғ" этган овоз чиқармоқ.

2 Ноаниқ ёки қўпол гап қилмоқ; тўнғиллламоқ. *Дераза тагида қовоқ-тумшуғини осилтириб ўтирган Муса кўса дўнғиллади.* С. Аҳмад. Ҳукм. *Кампир яна дўнғиллади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ДЎП *тақл. с.* Жарангсиз нарсаларнинг қаттиқ нарсага урилишидан ҳосил бўладиган товуш. *Дўп этмоқ. Тўп ерга дўп этиб тушди.*

ДЎП-ДЎП Дўп с. такр.

ДЎПИЛЛАМОҚ "Дўп-дўп" этган овоз бермоқ. *Уни ҳали кўрмасдан, бутун гавдам ўт бўлиб, юрагим чопқир отлар изидек дўпиллайди.* Ҳамза, Асарлар.

ДЎПИЛЛАТМОҚ 1 Дўпилламоқ фл. орт.н. *Тўпни дўпиллатиб ўйнамоқ. Оёқни дўпиллатмоқ.*

2 *кўчма* Аёвсиз танқид қилмоқ, хато ва камчиликларини, салбий хислатларини айтиб койимоқ. *Сабохон минбарга чиқди. Собирвой биров чимдиб олгандай чўчиб тушди: "Мени дўпиллатиб қолса-я..", деб кўнглидан ўтказди.* А. Муҳиддин. Кўнгиллар.

ДЎПИР *тақл. с.* Дўпиллаган овоз ҳақида.

ДЎПИР-ДЎПИР Дўпир с. такр. *[Шербек] Бир вақт дўпир-дўпирдан уйғониб кетди. Қараса, ҳамма перронга интиляпти.* С. Анорбоев, Оқсой. *Отларнинг оғир дўпир-дўпири эшитиларди.* «Шарқ юлдузи».

ДЎПИРЛАМОҚ *айн.* **дўпилламоқ.**

ДЎППАЙМОҚ Нотекис, ноўхшов бўлиб, бўртиб чиқиб турмоқ; дўмбаймоқ. *Қўлим дўппайиб турган тугунчага тегди.* «Шарқ юлдузи». *Мунгли дўппайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ДЎППИ Авра-астарли, кўпинча қавима, пилта урилган, тепа, кизак ва жиякдан таркиб топадиган гулдор ёки гулсиз, тўғарак ёки тўртбурчак шаклдаги бош кийими. *Бахмал дўппи. Гилам дўппи. Ҳожи дўппи. Чуст дўппи. Зар дўппи. Бош омон бўлса, дўппи топилар.* Мақол. ▬ *[Сидиқжон] Нима дейишини билмай, бошидан дўпписини олиб, у ёқ-бу ёғига чертди, тиззасига қўйиб, жиягини тортди.* А. Қаххор, Қўшчинор чироқлари. *Эсиз йигитлик, эсиз бошдаги дўппию белдаги қийиқ.* С. Аҳмад, Уфқ.

Тагдўзи дўппи қ. **тагдўзи.** *Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши тагдўзи дўппини кийдирди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тус (ёки чуст) дўппи** қ. **тус II.** *Мансур жилмаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб турарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..айниқса янги тус дўппи билан қийиқчасига осилган пичоқ уни бениҳоя хурсанд қилиб юборди.* Ў. Усмонов, Сайланма.

Бировнинг дўпписини бировга кийгизмоқ Ўзининг фойдасини кўзлаган ҳолда бошқаларни алдаб, лақиллатиб юрмоқ. *Буни бировнинг дўпписини бировга кийгизиш дейди.* Шукрулло, Сайланма. **Дўппини алмаштиргандек** Жуда осон, қийинчилик туғдирмайдиган. *Бош омон бўлса, иш топиш дўппини алмаштиришга ўхшаш бир нарса.* А. Обиджон, Ақанг қарағай Гулмат. **Дўппини ерга қўйиб** Хотиржамлик билан, бамайлихотир, диққатни бир жойга тўплаб. *Кетидан пачаваси чиқмаслиги учун, дўппини ерга қўйиб.. ўйлаб кўринг олдин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппининг тагида одам бор** «Эҳтиёт бўл», «сирингни сақла, лақиллаб гапираверма» маъноларидаги ибора. **Дўппини осмонга отмоқ (ёки ирғитмоқ, ташламоқ)** Ортиқ даражада қувонмоқ, ниҳоятда хурсанд бўлмоқ. *Бу ерда икки-уч овора бўлиб, иш битирган одам дўпписини осмонга отиб хурсанд бўлади.* «Муштум». **Дўпписини ол деса, калласини (ёки бошини) олмоқ** Бирор ишни лозим бўлганидан ҳам ўтказиб, ортиқ даражада ва қўпол қилиб бажармоқ. *Тасаддуғингиз кетай, дўпписини олиб кел десангиз, ахир биз жаллод.. бошини кесиб келтирамиз-да.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Дўпписи яримта** Иши жойида, ғам-ташвиши йўқ, парвойи фалак, беғам. *Бизнинг "сартия" жуда беғам.. ҳеч нима бўлмагандай, дўпписи яримта! Ҳалқумигача қарзга ботганини ўзи сезмай қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Дўппи тор келганда** 1) иш қисталанг бўлган ёки ноилож қолган вақтда. *Дўппи тор келиб қоладиган вақтларда кабоб қилиб юборамиз.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан; 2) камчилик, етишмовчилик юз берганда. *Йўлаб қарасам, дўппи тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан.* И. Раҳим, Ихлос.

ДЎППИДЎЗ [дўппи + *ф.* دوز — тикувчи] Дўппи тикувчи уста, чевар.

ДЎППИДЎЗЛИК 1 Дўппи тикувчи касби; дўппи тикиш билан шуғулланиш. *Дўппидўзлик — нозик ҳунар. Ҳунаргина эмас, уни санъат деса ҳам бўлади.* «Гулистон».

2 Дўппидўзлар жойлашган ер, маҳалла (бозорда, шаҳарда). *Биз дўппидўзликда турамиз. Қайтишда дўппидўзлик билан келдик.*

ДЎППИЛИК Дўппи бўладиган, дўппига етарли, дўппибоп. *Дўппилик сатин. Бир дўппилик духоба.* ▬ *Вой, мана бу парча сатин меники, дўппилигим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ДЎППИФУРУШ [дўппи + *ф.* فروش – сотувчи] Дўппи сотувчи, дўппи билан савдо қилувчи. *Аммамнинг қизи Абдураззоқ дўппифурушга тушган эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Бозори шабда дўппифурушдан олган дўппиларни кўтариб, одамларга кўрсатиб ёлборар эди Усмонжон.* С. Зуннунова, Гулхан.

ДЎППИЧИ *с.т.* **1** Дўппи тикувчи, дўппидўз.

2 Дўппи сотувчи, дўппифуруш.

ДЎППИҚАЙТАҚИ *с.т.* Парвойи фалак, ҳеч нарсадан ғами йўқ; дўпписи яримта. *Соясалқин ерларда шўрва шопириб, дўппиқайтақи, истироҳатда бўлган орсиз кишилар ҳам буни ўқийдилар, эшитадилар.* Ғ. Ғулом, Мард майдонга чиқсин.

ДЎППОСДАЙ Дўппайиб кўтарилиб чиққан; семиз, дўмбоқ. *Кун терак бўйи бўлганда, аскарнинг ён қишлоқдаги холаси дўппосдай ўғлини эргаштириб келди.* Т. Мурод, Қўшиқ.

ДЎППОСЛАМОҚ 1 Кўл, калтак ва ш. к. билан урмоқ, хумордан чиққунча, роса муштламоқ. *Кеча биров дўппослаб ташлаган кишидек бутун бадани шол-шол.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Баззоз ўғлининг кучук боласидек дўппосланаётганига чидаб туролмади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

2 *кўчма* Аёвсиз танқид қилмоқ, бутун кирдикорларини очиб ташламоқ (оғзаки ёки ёзма равишда). *Ҳўп дўппослаб, танқидчи сўнгра Ижодимга тилайди камол.* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Мақолада Шерзоднинг янги китоби роса дўппосланган эди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ДЎРДАЙМОҚ 1 Шишиб, кўтарилиб чиқмоқ. *Ари чаққан лаблари дўрдайган эди.* ▬ *Матпанонинг юз-кўзи моматалоқ эди: ўнг кўзи чала юмуқ, устки лаби дўрдайиб турибди.* С. Сиёев, Аваз.

Дўрдайган лаб Чўччайган қалин лаб. *Болалигидаги дўрдайган лаблари энди қуёш тафтида, дашту далада, тоғу тош шамолида пишибди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Кимсага лабини буриб ёки лабини чўччайтириб, қовоқ солиб қарамоқ. *Мунча дўрдаясан?!*

ДЎРДОҚ Қалин, кўтарилиб чиққан, дўрдайган. *Дўрдоқ лаб.* ▬ | *Хонзода Гулбаҳорга:* | *Сен нимангга бино қўясан? Ҳуснинггами? Ойнакка қара! Лабинг дўрдоқ, кўзларинг ғилай, ажина қошиқдек юзларинг бор!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Яхшибой ака дўрдоқ лабларида ҳуштак чалганча, идорасига кириб кетди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЎРИЛДОҚ Дўриллаган, бир оз бўғиқ, йўғон. *Назар ширасиз, дўриллоқ овозда шеър ўқий бошлади.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Софиянинг қулоқлари остида отасининг дўрилдоқ, аммо эркаловчи овози янграгандек бўлди.* Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ДЎРИЛЛАМОҚ Йўғон, титроқ, бир оз бўғиқ овоз чиқармоқ, дўрилдоқ овоз билан гапирмоқ. *Қодиржоннинг овози дўриллаб қолди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Овозинг дўриллар, демак, бу уйда Иккита эркакнинг шарпаси ҳоким.* Ғ. Ғулом, Шеърлар.

ДЎРИЛЛОҚ *айн.* **дўрилдоқ.** *Мутал унинг овози азалдан бўғиқ, дўриллоқ эканини биларди.* О. Ёқубов, Ларза. *Йиллар ўтди бир-бирин қувиб, Овозимиз бўлди дўриллоқ.* Н. Нарзуллаев, Сайланма.

ДЎРМОН *этн.* Ўзбекистон ва Тожикистонда, шунингдек, Афғонистон шимолида истиқомат қилувчи ўзбек қабилаларидан бири.

ДЎРСИЛЛАМОҚ *айн.* **дўмбилламоқ.** *Ашур ер остидан бирпас сузилиб қараб олди-ю, дўрсиллаб чопганча, отасига ташланди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ДЎСАРА Содда, дилкаш, меҳрибон. *...мен дўсара, қувноқ одамларни яхши кўраман.* Мирмуҳсин, Умид. *Дўсарагина, лўппи юз, қувноқ, жозибаси гўёки гунча.* М. Икром, Кўнгил гули.

ДЎСТ [*ф.* دوست – шафқатли ўртоқ, ёр, ошно, маҳбуб(а)] **1** Қарашлари, дили, иш фаолияти яқин бўлган, иноқлик, аҳиллик билан боғланган икки ёки ундан ортиқ кишининг ҳар бири; ўртоқ. *зид.* **душман.** *Қадрдон дўст. Чин дўст. Қиёматли дўст. Вафодор дўст. Ўз дўстим деб сир айтма, дўстингнинг ҳам дўсти бор.* Мақол. *Дўст сафарда билинади, Оға-ини – кулфатда.* Мақол. ▬ *Дўст қидир, дўст топ жаҳонда, Дўст юз минг бўлса, оз.* Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Яқин, таниш, ошно. *Мана бу дўстим билан мен дарёдан ўтолмай қолдик. Шу*

яқиндаги қишлоққа нон сўраб бордик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ўрта Осиё халқлари: ўзбек, тожик, туркман, қирғиз, қорақалпоқ ва қозоқлар.. бир-бири билан иноқ ва дўст бўлиб яшаганлар.* Газетадан.

Дўстингдан топ Дўсти, яқин киши бирор ёмонлик қилганда айтиладиган ибора. **Дўсти содиқ** Вафодор, садоқатли дўст. *Дунёда дўсти содиқни топиш қийин экан.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Жон (*ёки* жонажон) дўст** Жонини ҳам аямайдиган, самимий, беғараз дўст. *Пойлаб-пойлаб, хўб томоша қилсанг-чи, Тўй-томоша қуллуқ бўлсин, жон дўстим.* «Юсуф ва Аҳмад». *Аввал айтганимдек, академик Ҳабиб Муҳамедович Абдуллаев билан [Абдулла Қаҳҳор] жон дўст эдилар.* К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас. **Иш (*ёки* меҳнат) дўсти** Бирга ишлаб, меҳнат жараёнида орттирилган дўст. *Иш дўстинг — жон дўстинг.* Мақол. ▬ *Кўриб кўй, деб сўзни бошлайман, меҳнат дўстим — асал ёримга.* Ғайратий. **Мол дўсти** Олди-берди муносабатларида орттирилган дўст, бирор нарсадан илинжи бўлгани учунгина ошно бўлган, юзаки дўст. *Жон дўстинг жонидан кечса ҳам, мол дўстинг молидан кечмайди.* Мақол. **Пирига ҳам дўст бўлмайди** Ҳеч кимсага дўст бўлмайдиган ёмон одам ҳақида. *Эрининг юзхотирини қилмайдиган хотин пирига ҳам дўст бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Мурожаат қилиш шакли. *Хўш, тақсир, нега хомушсиз? -Э, азиз дўстим, сал қийналиброқ қолдим.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

4 Диний тасаввуфда: Аллоҳо, эй худо. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадой товуши эшитилади: "Ҳей дўст, шайдулло, баноми олло, садақа радди бало, бақавли расули худо".* А. Қаҳҳор, Бемор.

Дўст тортмоқ 1) "дўст!" деб худога ёлвормоқ. *У ўз одатининг аксича дўст тортди-да, юқорига қаради.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) *кўчма* қичқирмоқ, сайрамоқ. *"Рохат "ни эшитиб, Тантибойвачча "эзиб юбординглз, жонидан!" деб қичқирди ва бангилар каби бир "дўст!" тортди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎСТ (ў - *чўзиқ*) *унд. с.* Тасанно, офарин маъноларини билдиради. *Дўст, кам бўлманг! Боғларни қоплайди завқу шавқ, қарсак, Кексалар оғзида: "Дўст!", "Баракалло!".* Уйғун, Тонг қўшиғи.

ДЎСТ-ДУШМАН Дўст(лар) ва душман(лар). *Ҳунарли эр хор бўлмас, Дўст-душманга зор бўлмас.* Мақол. ▬ *Сен дўст-душманни ажратиб муомала қилгин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Дўст-душманнинг гапига кириб, ҳамманг ҳам шунга ёпишаверма.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ДЎСТ-ЁР Дўст(лар) ва ёр(лар), ҳамдам(лар). *Дўст-ёрлар аҳил бўлса, чўлда олтин ундирар.* «Муштум». *Дўст-ёрлар йиғилиб, чағир ичиб, мусиқа ва рақслар билан тонг оттирадилар.* Ойбек, Навоий.

ДЎСТЛАРЧА *рвш.* Дўстларга хос равишда; дўстона, дўстлар каби. *Дўстларча муомала. Дўстларча кўришиш.* ▬ *Жўра дўстларча койиб-койиб, ҳужранинг беш тийинлик чақадай қулфини кўрсатди-да, йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎСТЛАШМОҚ Дўстона муносабатлар боғлаб, ўзаро яқинлашмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Яхши билан дўстлашсанг, Ўлгунингча хушлашар.* Мақол. ▬ *У билан дўстлашишни кўнглимга тугиб қўйдим.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ботирали у билан жуда дўстлашиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ДЎСТЛИК Дўст мақомида бўлишлик; яқинлик, ошнолик; аҳиллик; меҳрибонлик. *Дўстлик синовда чиниқар.* Мақол. *Халқ дўстлиги — юрт бойлиги.* Мақол. ▬ *Нафс, шахсиятпарастлик юлиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом.* Шукрулло, Сайланма. *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади.* Газетадан.

ДЎСТОНА |*ф.* دوستانه — дўстларча| *рвш.* Дўст каби, дўстларча, дўстлардек, дўстлик билан. *Дўстона муомала. Дўстона салом. Дўстона суҳбат.* ▬ *Шербекнинг елкасига қўлини дўстона ташлади-да, ўтир, дегандек ишора қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ДЎСТПАРВАР |*ф.* دوستپرور — дўстни қадрловчи, севувчи| Дўстларини ва дўстликни севувчи, қадрловчи, дўстларига меҳрибон, ғамхўр. *Ваъдага вафоли, ахлоқда мумтоз, Дўстпарвар, ўз сўзли, ёрига содиқ.* Ғ. Ғулом.

ДЎХТ |*ф.* دوخت — бичим, бичиқ; тикиш, чок| **1** *шв.* Тана тузилиши, бичими; қомат. *Дўхти келишган йигит.*

2 Юз тузилиши, бичими; афт-ангор. *Дўхти совуқ.*

3 Кийимнинг бичими. *Дўхти келишган костюм.* ▬ *Шу бракларнинг ичида бир тарз*

дўхти келишганроқлари бизлар эканмиз. «Муштум».

ДЎХТА [*ф.* دوخته — тикилган, тайёр] *шв.* Пана бўлсин учун айвон олдига тутиб қўйиладиган парда.

ДЎХТИР *с.т.* Доктор. *Агар у йигитни дўхтир кўрса, касалини аниқлайди, дори беради, тузатади.* Ҳ. Ғулом, Мангулик. *Аввало Худо, қолаверса, дўхтир сақлаб қолдилар.* К. Яшин, Ҳамза.

ДЎҚ I Қўрқитиш, чўчитиш, тартибга чақириш учун айтилган гап, қилинган ҳаракат; пўписа, сиёсат. *Дўқ урмоқ (қилмоқ). Ўғри дўқи билан қўрқитар, Ёмон аёл — йиғиси билан.* Мақол.

Дўқ урмоқ (*ёки* **қилмоқ**) Қўрқитмоқ, дўқ-пўписа қилмоқ, дўқламоқ. *Кейин овозини пардама-парда кўтариб, дўқ ура кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *-Қочишнинг йўлини мўлжаллаб қўйдингми, ростингни айт! — деди Жуман дўқ қилиб.* А. Мухтор, Туғилиш. *-Ҳаддингиздан ошманг, — деб дўқ урди Яхшибоев.* М.М.Дўст, Лолазор.

ДЎҚ II *тақл. с.* Жарангсиз нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўлган овоз. *Дўқ этган овоз эшитилди. Чойнакни дўқ этиб ерга қўйди.* ▬ *Шокир ота ўтирган жойида ҳассасини ерга дўқ этиб урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚ-ДАВАРА *айн.* **дўқ-пўписа.** *Тўрабек., баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-давара қилар, шу билан ҳоврини босар эди.* Ҳ. Нуъмон ва А.Шораҳмедов, Ота.

ДЎҚ-ДЎҚ, дўқ-дук 1 Дўқ II с. такр. *Бехос ўрнидан туриб, этиги билан дўқ-дўқ юра бошлади.* А. Мухтор, Асарлар. *..қўлтиқтаёқларини дўқ-дук ташлаб, протез оёқларини ғичиллатиб, нари кетди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Дўқиллаган овоз бериб юрадиган, шалоқ. *Ғилдираб ҳар қадамда минг дўқ-дўқ, Мунча нотинч онағар араванг.* Муқимий.

ДЎҚИЛЛАМОҚ "Дўқ" этган овоз бермоқ. *Кўп ўтмай кўчадаги йўлакда ҳассанинг дўқиллагани, бировнинг йўталгани эшитилди.* «Ёшлик».

ДЎҚИР *тақл. с.* "Дўқ" тарзидаги давомли овоз. *Дўқир этмоқ. Дўқир арава.* ▬ *Кўқон аравасининг дўқири қурсин, — вайсади Лутфинисо.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚИР-ДЎҚИР Дўқир с. такр. *Дўқир-дўқир этмоқ. Араваларнинг дўқир-дўқири.* ▬ *Олой йўли ўнқир-чўнқир, машиналар дўқир-дўқир, Куйдик бу йўлнинг дастидан.* «Муштум».

ДЎҚЛАМОҚ Қўрқитиш, чўчитишга ҳаракат қилмоқ; дўқ урмоқ, пўписа қилмоқ. *Менга буйтиб дўқламанг, каттака! Мен бўлган гапни айтяпман.* «Ёшлик».

ДЎҚОЛ *шв.* Зиқна, феъли тор.

ДЎҚ-ПЎПИСА *жуфт с.* Ҳам гап, ҳам ҳаракат билан қўрқитиш хатти-ҳаракати, дўқ ва пўписа(лар). *Терговчининг дўқ-пўписа билан гап бошлашини кўрган бойвачча хиёл бўшашди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ДЎҚ-СИЁСАТ *жуфт с. айн.* **дўқ-пўписа.** *Аваз ғазаб билан дўқ-сиёсат қила берди.* «Нурали».

ДЎҚ-ТАҲДИД *жуфт с.* Дўқ ва таҳдид(лар). *Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатъиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ-таҳдид билан муҳрлашга тиришдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ДЎҚҚИ *шв.* Қўпол, бесўнақай, беўхшов.

ДЎҒАЙМОҚ *шв. айн.* **ўдағайламоқ.** *Бир неча киши дадамни ургани дўғайиб келди.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар. *-Ким ёт унсур? — деди Тўлаган яна дўғайиб.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ДЎҒЛАТ *этн.* Ўзбек халқи таркибига кирган қадимий туркий қабилалардан бири.

ДЎҒОБ [*ф.* دوغاب — оҳакли қоришма] Ганч ясаш учун тайёрланган қоришма. *-Дўғоб қорингиз! — дегандан, шогирдларининг юзи ёришди.* «Ёшлик».

ДЎҒОВ [*ф.* دوغاب — қатиқли, чалопли ёвғон шўрва] *шв.* Сут-қатиқ зардоби.

81.2Ўзб-4

Ў 16 **Ўзбек тилининг изоҳли луғати:** 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. 1. А—Д / Таҳрир ҳайъати: Т. Мирзаев (раҳбар) ва бошқ.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт ин-ти. - Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006.-680 б.

ББК 81.2Ўзб-4

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

I жилд

"Ўзбекистон миллий энциклопедияси"
Давлат илмий нашриёти
(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй)

2006 й. 14 июлда босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 70 x 100 $^{1}/_{16}$. Офсет қоғозда босилди.
73,25 нашриёт-ҳисоб табоғи. 55,25 босма табоқ.
Адади 3000. Баҳоси шартнома асосида. 06-663-буюртма.

"Ўзбекистон миллий энциклопедияси"
Давлат илмий нашриётининг ишлаб чиқариш,
харитаграфия ва безак бўлимида саҳифаланди.

"Ўзбекистон" нашриёт-матбаа ижодий уйи корхонасида босилди
(Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30-уй).